
Monografija



Prof. Boris Krivokapić, PhD

WAR AND LAW
THEORY AND PRACTICE OF ARMED CONFLICTS
AND INTERNATIONAL LAW

EDITORS IN CHIEF

Academician prof. Vitimir Popović, PhD
Academician prof. Rajko Kuzmanović, PhD
Prof. Vladimir Cvetković, PhD

REVIEWERS

Prof. Neđo Danilović, PhD
Prof. Radoljub Etinski, PhD
Prof. Branko Krga, PhD
Academician prof. Vitimir Popović, PhD

PREFACE

Academician prof. Rajko Kuzmanović, PhD

Banja Luka 2023

Prof. dr Boris Krivokapić

RAT I PRAVO
TEORIJA I PRAKSA ORUŽANIH SUKOBA
I MEĐUNARODNO PRAVO

GLAVNI UREDNICI

Akademik prof. dr Vitomir Popović
Akademik prof. dr Rajko Kuzmanović
Prof. dr Vladimir Cvetković

RECENZENTI

Prof. dr Neđo Danilović
Prof. dr Radoljub Etinski
Prof. dr Branko Krga
Akademik prof. dr Vitomir Popović

PREDGOVOR

Akademik prof. dr Rajko Kuzmanović

Banja Luka 2023

SADRŽAJ

PREDGOVOR

Akademik prof. dr Rajko Kuzmanović 35

Deo prvi

RAT

Glava

POJAM RATA

I. UVOD	41
1. Ratovi kroz istoriju	41
2. Različito shvatanje rata	43
3. Žrtve ratova	44
II. IZBOR TERMINA	46
1. Razna značenja termina „rat”	46
1. Ekonomski rat	46
2. Etnički rat	49
3. Ideološki rat	50
4. Hladni rat	51
5. Nedovoljna preciznost termina	56
2. Termin „oružani sukob”	57
3. Nazivanje pojave i označavanje situacije	58
III. POJAM RATA	60
1. Rat kao složena društvena pojava	60
2. Značaj definisanja rata	63
3. Problem definisanja rata	63
4. Savremeni ratovi	70
1. Sve je manji broj međudržavnih ratova i država koje u njima učestvuju	73
2. Razvijene zemlje retko međusobno ratuju	74
3. Nema otvorenih sukoba između velikih sila	74
4. Nedržavni subjekti kao strane u sukobu	76
5. Razlozi za rat	78
6. Objava rata	79
7. Načini i sredstva vođenja rata	79
8. Borci	83
9. Civili	84
10. Rat i međunarodno pravo	84
5. Da li su savremeni ratovi zaista suštinski nešto novo?	86
6. Pokušaj određenja rata kao pojave	88
1. Međunarodnopravno regulisanje	89
2. Organizovana borba	90
3. Upotreba oružja	90

4. Dužina trajanja	91
5. Strane u sukobu	94
6. Žrtve i razaranja	95
7. Borba radi ostvarenja nekog političkog, ekonomskog i drugog interesa	98
1. Borba kao sredstvo za nametanje određenog rešenja odn. zaštitu ili zadovoljenje nekog interesa	98
2. Slučajni ratovi	99
7. Drugi mogući pristupi	104

Glava II

NAJVAŽNIJE KLASIFIKACIJE RATOVA

I. VRSTE RATOVA

S OBZIROM NA PROSTORNU DIMENZIJU I ZARAĆENE STRANE 107

1. Međunarodni i nemeđunarodni (građanski, unutrašnji) ratovi 108

1. Pojam nemeđunarodnog (unutrašnjeg) rata 108
2. Primena normi međunarodnog ratnog i humanitarnog prava. 112

2. Lokalni, regionalni i svetski ratovi 113

1. Lokalni ratovi 113
2. Regionalni rat 114
3. Svetski rat 117

3. Kopneni, pomorski, vazdušni, kosmički rat 119

II. VRSTE RATOVA S OBZIROM NA MOTIVE I CILJEVE 120

1. Pravedni i nepravedni ratovi 121

1. Doktrina „pravednog rata” 121
 1. Klasično shvatanje pravednih ratova 121
 2. Kritika klasičnog shvatanja pravednog rata 124
2. Savremeno oživljavanje ideje o „pravednim ratovima”. 127

2. Ograničeni rat, rat sa ograničenim ciljem i totalni rat 130

1. Ograničeni rat 130
2. Rat sa ograničenim ciljem 131
3. Totalni rat 131

3. Agresorski i odbrambeni (oslobodilački) ratovi 132

1. Agresorski rat (agresija) 133
2. Odbrambeni odnosno oslobodilački rat 133
3. Preventivna samoodbrana 134
 1. Preduhitrujući udar 134
 2. Preventivna samoodbrana 139

III. VRSTE RATOVA S OBZIROM NA NAČIN VOĐENJA 144

1. Ofanzivni i defanzivni rat 144

2. Konvencionalni i nekonvencionalni ratovi 145

1. Konvencionalni ratovi 145
2. Nekonvencionalni rat 148
 1. Gerilski (partizanski) rat 148
 2. Asimetrični rat 151

3. Ekološki rat	153
4. ABH rat.	154
5. Ostali nekonvencionalni oblici ratovanja.	154
IV. POSEBNE VRSTE RATOVA	155
1. Specijalni rat.	155
1. Pojam specijalnog rata	155
2. Specijalni način upotrebe oružane sile	156
1. Priroda zadatka.	156
2. Objektivni uslovi.	156
3. Protivnik.	157
3. Ekonomske, psihološke, informacione i druge operacije.	157
1. Ekonomski rat kao vid specijalnog rata.	157
2. Psihološki rat.	161
3. Medijski rat.	168
4. Informacioni rat	169
5. Elektronski rat.	174
4. Specijalni rat i međunarodno pravo	176
2. Oružana intervencija.	179
1. Pojam oružane intervencije	179
2. Vrste oružane intervencije	179
1. Mešanje u unutrašnje odnose neke države i u odnose između stranih država	179
2. Neposredna i posredna oružana intervencija	180
3. Individualna i kolektivna oružana intervencija.	180
4. Oružana intervencija po pozivu i bez poziva.	180
3. Slučajevi iz savremene prakse	181
4. Problem dopuštenosti sa stanovišta međunarodnog prava.	183
3. Rat protiv terorizma	186

Deo drugi

**RATNO I HUMANITARNO PRAVO
(PRAVO ORUŽANIH SUKOBA)**

Glava I

**RATNO I HUMANITARNO PRAVO
(PRAVO ORUŽANIH SUKOBA)**

I. NACIONALNO I MEĐUNARODNO PRAVO	191
1. Nacionalno (unutrašnje) pravo država	191
1. Pravo određene države	191
2. Unutrašnje pravo kao pojava	192
2. Međunarodno pravo	192
1. Pojam i osobenosti međunarodnog prava.	192
2. Međunarodno pravo u doba rata.	194

II. NACIONALNO RATNO ZAKONODAVSTVO DRŽAVA	195
1. Unutrašnje ratno pravo država	195
2. Konkretni propisi država	196
1. Krivični zakonici	196
2. Posebni ratni propisi	197
3. Liberov zakonik	198
III. MEĐUNARODNO RATNO I HUMANITARNO PRAVO	198
1. Opšti pogled na međunarodno ratno i humanitarno pravo	198
2. Pojava i razvoj međunarodnog ratnog i humanitarnog prava	200
3. Pitanje termina: ratno pravo, humanitarno pravo, pravo oružanih sukoba	208
1. Ratno pravo u užem smislu	209
2. Ratno pravo u širem smislu	209
3. Humanitarno pravo	210
4. Pravo oružanih sukoba	210
5. Relativnost naziva	211
4. Problem doslednog poštovanja i ostvarivanja ratnog i humanitarnog prava	212

Glava II

IZVORI MEĐUNARODNOG RATNOG I HUMANITARNOG PRAVA

I. IZVORI MEĐUNARODNOG PRAVA	214
1. Izvori prava	214
2. Izvori međunarodnog prava	215
3. Izvori međunarodnog ratnog i humanitarnog prava	217
II. OBIČAJNA PRAVNA PRAVILA	218
1. Pojam međunarodnopravnog običaja	218
1. Opšta praksa	219
1. Krug učesnika i način učešća	219
2. Broj akata potrebnih za nastanak običaja	221
3. Vreme potrebno za nastanak običaja	221
2. Svest o pravnoj obaveznosti	221
2. Vrste i obaveznost međunarodnopravnih običaja	222
3. Istorijski osvrt na međunarodnopravne običaje u materiji ratnog i humanitarnog prava ..	223
4. Običajna pravila u naše vreme	224
II. MEĐUNARODNI UGOVORI	228
1. Pojam, funkcije i pravna obaveznost	228
1. Pojam međunarodnih ugovora	228
2. Funkcije međunarodnih ugovora	229
3. Pravna obaveznost međunarodnih ugovora	230
1. <i>Pacta sunt servanda</i>	230
2. Domašaj obaveznosti međunarodnih ugovora	231
2. Istorijski osvrt na međunarodne ugovore u materiji ratnog i humanitarnog prava	232
3. Savremeni ugovori	234

1. Sporazumi koji regulišu načine i metode ratovanja	234
2. Sporazumi koji zabranjuju određena sredstva ratovanja	235
3. Sporazumi o zaštiti pojedinih kategorija ljudi	236
4. Sporazumi o zaštiti pojedinih kategorija objekata	237
5. Relativnost podele	237
IV. STATUTI MEĐUNARODNIH KRIVIČNIH SUDOVA	238
V. NAJVAŽNIJI KONKRETNI IZVORI MEĐUNARODNOG RATNOG I HUMANITARNOG PRAVA	239
1. Haške konvencije (1899. i 1907)	240
1. Prva haška konferencija (1899)	240
2. Druga haška konferencija (1907)	241
3. Značaj Haških konvencija	243
2. Ženevske konvencije o zaštiti žrtava rata (1949)	245
1. Ženevske konvencije (1949)	245
2. Protokoli I i II (1977)	246
3. Protokol III (2005)	247
4. Značaj Ženevskih konvencija i protokola	247
3. Statut Međunarodnog krivičnog suda (1998)	247

Deo treći

POČETAK I DEJSTVO RATA

Glava I

POČETAK RATA

I. IZBIJANJE RATA	253
1. Razlog i povod za rat	253
1. Razlozi za rat	253
2. Povod za rat	254
2. Početak rata- objava rata ili napad bez objave rata	259
1. Objava rata	259
2. Početak rata bez formalne objave rata	263
II. DEJSTVO IZBIJANJA RATA NA DRŽAVE I NJIHOVE ODOSE	265
1. Ratno stanje	265
1. Rat i ratno stanje.	265
2. Zaraćena strana, strana u sukobu	267
3. Posledice uspostavljanja ratnog stanja	268
2. Dejstvo rata na unutrašnjem planu	268
1. Unutrašnja dimenzija ratnog stanja	268
2. Trgovina sa neprijateljem	269
3. Dejstvo ratnog stanja na odnose sa neprijateljem	270
1. Stupanje na snagu pravila ratnog prava	270
2. Diplomatski odnosi	271

3. Dejstvo rata na međunarodne ugovore	272
1. Ugovori koji ostaju na snazi.	272
2. Ugovori koji se ukidaju	272
3. Ugovori koji se suspenduju.	273
4. Ugovori koji počinju da dejstvuju	273
5. Ugovori čije zaključenje je izazvano izbijanjem rata.	273
6. Relativnost podele	273
4. Neprijateljski državljani	274
4. Dejstvo ratnog stanja na odnose sa saveznicima.	274
5. Posledice ratnog stanja na odnose sa trećim (neutralnim) državama.	280
1. Pojam i vrste neutralnosti.	280
1. Pojam neutralnosti	280
2. Vrste neutralnosti	282
2. Prava i obaveze neutralne države.	285
3. Neutralni državljani	287
4. Sila zaštitinica	288
5. Nezaraćenost	289
6. Neutralizam	290
6. Posledice na odnose sa međunarodnim organizacijama	291

Glava II

TERITORIJALNO DEJSTVO RATA

I. POPRIŠTE RATA	294
1. Ratište, vojište, bojište, ratna zona.	294
1. Ratište.	295
2. Vojište.	296
3. Bojište.	297
4. Ratna zona	301
2. Front i pozadina	301
1. Front	301
2. Pozadina	302
II. PODRUČJA SA POSEBNIM STATUSOM	303
1. Demilitarizovane i neutralizovane zone.	303
1. Demilitarizovana zona	303
1. Način uspostavljanja demilitarizovane zone.	304
2. Vrste demilitarizovanih zona.	304
3. Demilitarizovana područja u miru	307
4. Demilitarizovane zone u ratu.	307
2. Neutralizovana zona.	308
2. Sanitetske zone i zone bezbednosti.	310
3. Nebranjeno mesto i otvoreni grad	311
1. Nebranjeno mesto.	311
2. Otvoreni grad	313

4. Bezatomske zone	314
1. Pojam bezatomske zone	314
2. Postojeće bezatomske zone	317
3. Najvažniji problemi u vezi sa atomskim zonama.	318

Glava III

**DEJSTVO RATA NA LICA
(PERSONALNO DEJSTVO RATA)**

I. OPŠTI POGLED NA DEJSTVO RATA NA LJUDE	320
II. ORUŽANE SNAGE (ORUŽANA SILA)	323
1. Pojam oružanih snaga države.	323
1. Definicija države.	323
2. Oružane snage države.	323
3. Generacije oružanih snaga.	325
2. Sastav oružanih snaga	325
3. Status oružanih snaga za vreme oružanog sukoba.	326
III. BORCI	329
1. Pojam i status borca.	329
1. Pojam, prava i obaveze borca.	329
1. Pojam borca.	329
2. Prava i obaveze borca.	330
2. Najvažniji međunarodni pravni izvori koji se odnose na borce.	330
2. Posebne kategorije boraca	332
1. Komandosi	332
2. Partizani (gerilci)	333
3. Dobrovoljci.	335
1. Domaći državljani kao dobrovoljci.	335
2. Stranci kao dobrovoljci.	337
3. Zakonodavstvo Republike Srbije	339
3. Nezakoniti borci	340
1. Domaći državljani u redovima protivnika	343
2. Lica puštena na časnu reč.	344
3. Špijuni	346
1. Špijuni u užem smislu (vojni špijuni u ratu, uhode).	348
2. Špijuni u širem smislu (obaveštajci, agenti)	355
3. Agenti od uticaja.	361
4. Saboteri i diverzanti	364
1. Saboteri.	364
2. Diverzanti	366
5. Plaćenici	368
1. Pojam plaćenika	368
2. Istorijski osvrt na korišćenje plaćenika.	368
3. Položaj plaćenika u savremenom međunarodnom pravu	372

4. Posebne jedinice u sastavu oružanih snaga nekih država, sastavljene od stranaca	376
6. Privatne vojske	377
7. Teroristi	379
1. Pojam teroriste	379
2. Međunarodnopravni položaj terorista	383
3. Zloupotreba tretiranja terorista kao nezakonitih boraca	387
8. Određene istorijske kategorije nezakonitih boraca	389
1. Frantireri (slobodni strelci)	389
2. Gusari	390
IV. BORCI (OSOBLJE) PRIVATNIH VOJNIH KOMPANIJA	393
1. Nastanak i razvoj privatnih vojnih kompanija	393
2. Pokušaji definisanja privatnih vojnih kompanija	395
3. Vrste privatnih vojnih kompanija	398
4. Razlozi pojave privatnih vojnih kompanija i prednosti koje one pružaju	403
1. Razlozi pojave privatnih vojnih kompanija	403
2. Prednosti koje pružaju privatne vojne kompanije	407
1. Korist za matičnu državu	407
2. Pozicija države ugovornice	408
3. Poslovi privatnih vojnih kompanija za male i srednje države	412
4. Poslovi privatnih vojnih kompanija za međunarodne organizacije	413
5. Poslovi privatnih vojnih kompanija za nedržavne subjekte	416
5. Problemi vezani za funkcionisanje privatnih vojnih kompanija	417
6. Pravno uređenje položaja privatnih vojnih kompanija	423
1. Najvažniji problemi	423
1. Odgovornost osoblja privatne vojne kompanije	424
2. Odgovornost privatne vojne kompanije	425
3. Odgovornost matične države	425
4. Odgovornost države ugovornice	425
5. Odgovornost teritorijalne države	426
6. Odgovornost države državljanstva	426
2. Pravno regulisanje položaja privatnih vojnih kompanija na univerzalnom (svetskom) nivou	428
3. Pravno regulisanje položaja privatnih vojnih kompanija na regionalnom nivou	430
4. Ostali dokumenti	431
1. Dokument iz Montreja	432
2. Kodeks ponašanja za privatne pružaoce bezbednosnih usluga	433
3. Ostali pravno neobavezujući dokumenti	435
5. Potreba preciznog međunarodnopravnog regulisanja	435
7. Položaj osoblja privatnih vojnih kompanija prema međunarodnom pravu oružanih sukoba	436
1. Poređenje sa klasičnim plaćenicima	436
2. Pravni položaj osoblja privatnih vojnih kompanija prema međunarodnom pravu oružanih sukoba	440
V. NEBORCI	443
1. Borci i neborci	443
2. Neborci u oružanim snagama	445

1. Neprijatelj koji je onesposobljen za borbu	446
1. Onesposobljenost za borbu	446
2. Lice koje se predaje	446
2. Parlamentari	448
3. Sanitetsko (medicinsko) osoblje	449
4. Pripadnici verske službe (vojni sveštenici)	450
3. Neborci koji prate oružane snage	452
1. Opšti pojam neboraca koji prate oružane snage	452
2. Ratni dopisnici (novinari)	453
1. Pojam ratnog dopisnika	453
2. Istorijski osvrt	454
3. Međunarodnopravna zaštita novinara u oružanom sukobu	455
4. Ratni dopisnici	456
5. Novinari koji su angažovani u opasnim profesionalnim misijama u području oružanog sukoba	456
6. Praksa	458
7. Izveštači za masmedije koji nisu novinari	459

Deo četvrti

**ZAKONI I OBIČAJI RATA
(OPŠTA PRAVILA RATOVANJA)**

Glava I

ZABRANA UPOTREBE ODREĐENIH SREDSTAVA RATOVANJA

I. SREDSTVA RATOVANJA (ORUŽJE)	463
1. Pojam oružja	463
2. Osnovna značenja termina „oružje”	465
1. Sredstvo pogodno za borbu	465
2. Sredstvo ratovanja	468
3. Oružje u najužem smislu	470
4. Uslovnost podele	471
5. Naoružanje	472
3. Vrste oružja	472
1. Podela oružja prema tome ko ga koristi	473
2. Podela oružja prema tome protiv koga se koristi	473
3. Podela oružja prema izvoru energije i principu dejstva	474
4. Podela oružja prema načinu korišćenja	476
5. Podela oružja prema njegovoj osnovnoj nameni	476
6. Konvencionalno i nekonvencionalno oružje	477
1. Pojam konvencionalnog i nekonvencionalnog oružja	477
2. Genetsko oružje	478
3. Neubistvena oružja	480
4. Konvencionalna, oružja za masovno uništenje i ostala nekonvencionalna oružja	480
7. Oružja za masovno uništenje i ostala oružja	480
8. Podela oružja s obzirom na pravnu dozvoljenost	482

II. MEĐUNARODNOPRAVNO REGULISANJE STATUSA POJEDINIH ORUŽJA	483
1. Najvažniji međunarodnopravni izvori u vezi sa zabranom određenih sredstava ratovanja	483
1. Smisao međunarodnopravne zabrane određenih oružja.	483
2. Univerzalni (opšti) međunarodnopravni običaji	483
3. Međunarodni ugovori.	484
2. Zabrana i dozvoljenost određenih oružja	485
1. Zabrana određenih oružja s obzirom na to ko ih poseduje.	485
2. Zabrana određenih oružja u nekim posebnim područjima.	485
3. Zabrana i dozvoljenost određenih oružja s obzirom na njihovu prirodu odn. suštinu	487
1. Zabranjena oružja	487
2. Oružja koja su u načelu zabranjena	488
3. Oružja koja su u načelu dozvoljena	488
4. Oružja čija je dozvoljenost sporna.	489
III. PROBLEM PREVAZIĐENOSTI PRAVNIH REŠENJA. MARTENSOVA KLAUZULA	490
1. Zaostajanje međunarodnog prava za razvojem novih oružja	490
2. Martensova klauzula	490
IV. NEKA ORUŽJA KOJA IMAJU ŠIROKU PRIMENU	494
1. Mitraljez	494
1. Pojam, pojava i osnovni podaci	494
2. Status mitraljeza prema međunarodnom pravu oružanih sukoba.	498
3. Novi „supermitraljezi“	499
2. Topovi i granate	500
1. Topovi.	500
2. Granate	500
3. Pravna dopuštenost topova i granata	501
3. Rasprskavajuće (fragmentarno) oružje.	501
1. Karteč	501
2. Šrapnel	502
4. Zapaljiva oružja	504
1. Pojam i istorijski razvoj	504
2. Bacač plamena	506
1. Klasični bacač plamena	506
2. Reaktivni bacači plamena	507
3. Napalm	508
4. Status zapaljivog oružja prema međunarodnom pravu	508
5. Laser	510
1. Pojam i naziv	510
2. Primena lasera	510
3. Status lasera prema međunarodnom pravu.	511
V. ORUŽJE ZA MASOVNO UNIŠTENJE	512
1. Pojam i vrste oružja za masovno uništenje	512
1. Pojam i karakteristike oružja za masovno uništenje	512

1. Neselektivnost	513
2. Nemogućnost kontrole i prostornog ograničenja dejstva	513
3. Dugotrajnost dejstva	513
4. Nepostojanje stvarno efikasne zaštite	514
5. Masovno uništenje	514
6. Nehumanost	514
7. Uništenje odn. teško oštećenje životne sredine	514
8. Opasnost po neutralne i druge države	515
9. Eskalacija sukoba	515
10. Opasnost neovlašćene upotrebe	515
2. Vrste oružja za masovno uništenje	516
3. Status oružja za masovno uništenje prema međunarodnom pravu	516
2. Bakteriološko (biološko) oružje	517
1. Biološko oružje u širem smislu	517
1. Pojam	517
2. Konji	517
3. Bojni slonovi	518
4. Psi	519
5. Ostale opasne životinje	520
6. Bezopasne životinje	521
7. Upotreba životinja jednih protiv drugih	523
8. Upotreba životinja u naše vreme	524
9. Status prema međunarodnom pravu	525
2. Biološko oružje u užem smislu	526
1. Pojam	526
2. Primena u praksi	527
3. Prednosti bakteriološkog oružja	529
4. Rizici u vezi sa posedovanjem i upotrebom bakteriološkog oružja	533
5. Status bakteriološkog oružja prema međunarodnom pravu	534
3. Hemijsko oružje	536
1. Pojam hemijskog oružja	536
2. Hemijsko oružje kao oružje za masovno uništenje	537
3. Korišćenje hemijskog oružja u ratu	539
1. Strele sa otrovnim vrhovima	539
2. Otrova isparenja i gasovi	539
3. Trovanje izvora vode	540
4. Trovanje hrane i pića	540
5. Bojni otrovi (otrovni gasovi) u novijoj istoriji	541
4. Rizici vezani za posedovanje i upotrebu hemijskog oružja	543
5. Zabrana hemijskog oružja	544
1. Međunarodnopravno regulisanje hemijskog oružja u prošlost	544
2. Konvencija o hemijskom oružju (1993)	545
3. Praksa	546
6. Neka posebna pitanja u vezi sa hemijskim oružjem	546

1. Otrovni projektili	546
2. Hemijsko oružje koje ne izaziva trovanje	547
3. Nesmrtonosna hemijska oružja	548
4. Korišćenje hemijskog oružja u nevojne svrhe	548
4. Nuklearno oružje	550
1. Pojam i vrste nuklearnog oružja	550
1. Pojam nuklearnog oružja	550
2. Vrste nuklearnog oružja	550
2. Nuklearno razoružanje (ograničenje količine nuklearnog oružja)	553
3. Prostorna ograničenja	556
4. Ograničenja u pogledu subjekata (zabrana širenja nuklearnog oružja)	557
5. Ograničenja u pogledu određenih aktivnosti nuklearnim oružjem	557
6. Problem međunarodnopravne dopuštenosti nuklearnog oružja	558
1. Složenost problema	558
2. Pozicija Generalne skupštine UN	559
3. Stav Međunarodnog suda pravde	560
4. Ugovor o zabrani nuklearnog oružja (2017)	560
5. Najvažnije dileme	562
7. Taktičko (malokalibarsko) nuklearno oružje	564
1. Pojam i vrste taktičkog nuklearnog oružja	564
2. Kritički osvrt	566
5. Radiološko oružje	568
1. Neutronska bomba	568
2. Kobaltna bomba	572
3. Prljava bomba	573
6. Geofizičko oružje	575
1. Pojam i vrste geofizičkog oružja	575
2. Klimatska oružja	576
3. Seizmičko oružje	577
4. Ostala geofizička oružja	577
5. Specifičnosti geofizičkog oružja	578
6. Status geofizičkog oružja prema međunarodnom pravu	579

Glava II

ZABRANA UPOTREBE ODREĐENIH NAČINA (METODA) RATOVANJA

I. OPŠTE O ZABRANI NEKIH NAČINA RATOVANJA	580
1. Pojam i vrste zabrana određenih metoda ratovanja	580
2. Zabrana određenih metoda ratovanja iz međunarodnih ugovora	580
1. Haški pravilnik o zakonima i običajima ratovanja na kopnu (1907)	581
2. Dopunski protokol I (1977) uz Ženevske konvencije o zaštiti žrtava rata (1949)	581
3. Rimski statut Međunarodnog krivičnog suda (1998)	582
II. RATNA LUKAVSTVA I PERFIDIJE	587
1. Ratno lukavstvo	587

1. Kamuflaža	587
2. Lažni objekti	589
3. Zaseda i klopka	591
1. Zaseda	591
2. Klopka	593
4. Lažni napad	596
5. Simuliranje napada i bekstva	597
6. Korišćenje šifre (koda)	598
1. Šifra i kod	598
2. Praksa	600
3. Razbijanje tuđe šifre (koda)	601
4. Zabrana mučenja šifranata i vezista	603
5. Pozicija neutralnih država	604
7. Ostali primeri ratnih lukavstava	605
8. Istorijski primeri ratnog lukavstva iz antike i Srednjeg veka	605
1. Trojanski konj	606
2. Zauzimanje Vavilona od strane Kira	606
3. Zopirov podvig	607
4. Bitka kod Leuktre (371. p. n. e.)	607
5. Bitka kod Hidaspa (326. p. n. e.) -	608
6. Bitka u Kaudinskom klancu (321. p. n. e.)	608
7. Hanibalova ratna lukavstva	609
8. Bitka kod Metaura (207. p. n. e.)	610
9. Sulino lukavstvo	611
10. Žuge Lian i nabavka strela	611
11. Bitka kod Crvenih Stena (208-209)	612
12. Bitka kod Rogova Hatina (1187)	612
13. Ratna lukavstva Slovena	612
9. Savremeni primeri ratnog lukavstva	613
1. Kumanovska bitka (1912)	613
2. Operacije „Mleveno meso” i „Bodigard” (1943-1944)	613
3. Nemačka lukavstva u Drugom svetskom ratu	615
4. Sovjetska ratna lukavstva u Drugom svetskom ratu	616
5. Protivhelikopterske mine u ratu u Vijetnamu (1961-1973)	616
6. Operacija kod Pafosa (1974)	618
7. Dronovi – mamci u oružanom sukobu u Ukrajini (2022)	619
8. Korišćenje mobilne telefonije za lociranje protivnika u ratu u Ukrajini (2022)	619
9. Artiljerijske provokacije i dimne zavese u Ukrajini (2022)	620
10. Dopusštenost ratnih lukavstava sa stanovišta međunarodnog prava	621
2. Perfidije	621
1. Pojam perfidija	621
2. Perfidije prema savremenom međunarodnom pravu	622
3. Nedovoljno jasne situacije	623
III. POJEDINE ZABRANJENE METODE RATOVANJA	628
1. Napad na civile i civilne objekte	629

2. Predostrožnost pri napadu	629
3. Zabrana napada na objekte od kojih zavisi opstanak civilnog stanovništva	630
4. Zabrana napada na objekte koji su neposredno vezani za zaštitu zaštićenih lica	631
5. Neselektivni napad	632
1. Vojni cilj	632
2. Napad bez izbora ciljeva	635
6. Bezobzirno razaranje naseljenih mesta, pustošenje neopravdano vojnom potrebom i napad na nebranjene gradove i demilitarizovane zone	636
7. Korišćenje dozvoljenih sredstava ratovanja na nedozvoljen način	637
8. Zabrana uskraćivanja milosti	638
9. Zabrana napada na bespomoćnog ili neprijatelja koji je onesposobljen za borbu	639
1. Pojam bespomoćnog neprijatelja i neprijatelja onesposobljenog za borbu	639
2. Zaštita koju uživa bespomoćni neprijatelj i neprijatelj koji je onesposobljen za borbu	639
10. Zabrana korišćenja živog štita	640
1. Pojam živog štita	640
2. Međunarodnopravna zabrana korišćenja živog štita	642
3. Posebne situacije	642
1. Čišćenje minskih polja korišćenjem zaštićenih lica.	642
2. Korišćenje za napad objekata u kojima su zaštićena lica i zatim brzo povlačenje.	643
11. Atentati	645
1. Atentati u ratu	645
1. Pojam i značaj atentata u ratu	645
2. Status prema međunarodnom pravu	645
3. Istorijski primeri	646
2. Ubistvo svojih vojnih starešina	650
3. Ciljana ubistva	653
1. Pojam i karakteristike ciljanih ubistava	653
2. Status ciljanih ubistava prema međunarodnom pravu	655
3. Praksa	657
12. Zabrana prisilnih nestanaka	661
1. Pojam prisilnih nestanaka.	661
2. Status prema međunarodnom pravu.	663
13. Zabrana zloupotrebe priznatih znakova i nacionalnih amblema	664
1. Ženevski znaci	665
1. Pojam, uloga i vidovi	665
2. Crveni krst	666
3. Crveni polumesec	668
4. Crveni lav i sunce	669
5. Crveni kristal.	669
6. Ravnopravnost znakova	670
7. Ostali Ženevski znaci	670
8. Upotreba i zaštita Ženevskih znakova	670
2. Drugi međunarodno priznati znaci.	671
1. Bela zastava	671

2. Znak Ujedinjenih nacija	674
3. Nacionalni amblemi država	675
14. Prisilno regrutovanje neprijatelja i regrutovanje maloletnika	675
1. Prisilno regrutovanje neprijatelja	675
2. Regrutovanje maloletnika	676
1. Najvažnija međunarodnopravna rešenja	676
2. Praksa	677
3. Krivična odgovornost maloletnika za ratne zločine	678
15. Izazivanje pobuna i ustanaka	679
16. Napad na građevine i instalacije koje sadrže opasne sile	681
17. Teško, opsežno i dugotrajno oštećenje životne sredine	682
18. Promena životne sredine	683
19. Napad na verske, kulturne, obrazovne, umetničke i slične objekte	685
20. Ostali ratni zločini	687
IV. REPRESALIJE	691
1. Pojam represalija	691
2. Uslovi i ograničenja za primenu represalija u ratu	693
3. Kritički osvrt na represalije u ratu	696

Glava III

PRAVNI POLOŽAJ IMOVINE U RATU

I. NEPRIJATELJSKA IMOVINA	700
1. Neprijateljska imovina	700
1. Pojam neprijateljske imovine	700
2. Opšti pravni status neprijateljske imovine	701
2. Neprijateljska državna imovina	701
1. Opšti status neprijateljske državne imovine	701
1. Pojam i načelna zaštita neprijateljske državne imovine	701
2. Vojni objekti neprijatelja	701
3. Korišćenje neprijateljske državne imovine	702
2. Ratni plen	702
3. Pomorski plen	703
4. Ratna dobit	703
3. Neprijateljska privatna imovina	704
1. Uzapćenje	705
2. Rekvizicije i kontribucije	705
3. Privatna svojina ratnih zarobljenika koja nije od značaja za ratne operacije	706
4. Neprijateljska nepokretna imovina	707
II. NEUTRALNA IMOVINA	707

*Glava IV***VOJNA POTREBA**

I. VOJNA POTREBA U PROŠLOSTI	709
II. SAVREMENO SHVATANJE VOJNE POTREBE	710
1. Vojna potreba prema važećem međunarodnom pravu	710
2. Praksa	713

*Glava V***SPORAZUMI IZMEĐU STRANA U SUKOBU
U TOKU TRAJANJA NEPRIJATELJSTAVA**

I. VOJNE KONVENCIJE	715
II. PRIMIRJE	716
1. Vrste primirja prema domašaju dejstva	717
1. Lokalno primirje	717
2. Opšte primirje	717
2. Vrste primirja prema vremenskom trajanju	717
3. Vrste primirja s obzirom na dejstvo na dalji tok oružanog sukoba	717
III. KAPITULACIJA	718
1. Opšta i delimična kapitulacija	718
2. Uslovna i bezuslovna kapitulacija	719
3. Forma i dejstvo kapitulacije	720

*Deo peti***POSEBNA PRAVILA RATOVANJA***Glava I***PRAVILA RATOVANJA U RATU NA KOPNU**

I. OPŠTE O RATU NA KOPNU	727
II. RATNA OKUPACIJA	727
1. Opšte o ratnoj okupaciji	727
2. Prava i obaveze okupatora	729
1. Pravni i javni poredak na okupiranoj teritoriji	729
2. Položaj stanovništva okupiranog područja	729
3. Položaj javne i privatne imovine na okupiranom području	730
4. Status državnih arhiva	730
3. Rekvizicije i kontribucije	731
1. Rekvizicije	731
2. Kontribucije	732
3. Pravni izvori	732

III. STATUS NEKIH ORUŽJA	733
1. Dumdum meci	733
2. Snajperske puške	736
1. Snajperi i snajperisti	736
1. Pojam	736
2. Najuspešniji snajperisti	736
3. Prednosti snajperista	737
4. Odnos prema snajperistima	738
2. Status prema međunarodnom pravu	739
3. Dalekometne snajperske puške	740
4. Drugačija snajperska taktika	744
3. Mine	746
1. Opšte o minama	746
2. Opšte međunarodnopravno regulisanje dopuštenosti mina	748
3. Mine iznenađenja i slične naprave	749
1. Mine iznenađenja	749
2. Druge naprave	752
3. Pravni status mina prema savremenom međunarodnom pravu	753
4. Protivpešadijske mine	753
5. Kasetne mine	756
IV. POSTUPAK SA MRTVIMA	756
1. Vojne pločice	756
2. Asanacija bojišta	758
3. Ratna groblja	759

Glava II

PRAVILA RATOVANJA POMORSKOG RATA

I. OSNOVNI POJMOVI POMORSKOG RATA I MEĐUNARODNOG PRAVA MORA	762
1. Pojam pomorskog rata	762
2. Ratište pomorskog rata	763
3. Vojište i bojište pomorskog rata	764
4. Ratna zona u pomorskom ratu	764
5. Međunarodno pravo mora	764
1. Pojam prava mora	765
2. Izvori prava mora	766
6. Brod	767
1. Pojam broda	767
2. Vrste brodova	767
3. Trgovački brod	768
4. Državna pripadnost broda	769
5. Brodske isprave, oznake i identifikacija broda	770
1. Brodske isprave	770
2. Oznake broda	770
3. Identifikacija broda	771

7. Zastava	771
1. Brodska zastava (zastava državne pripadnosti broda)	771
2. Pomorska zastava	772
II. POSEBNA SREDSTVA RATOVANJA U POMORSKOM RATU	773
1. Ratni brod	774
1. Pojam ratnog broda	774
2. Vrste ratnih brodova	775
3. Međunarodnopravni položaj	776
2. Podmornice	777
1. Pojam i razvoj podmornica	777
2. Vrste podmornica	778
3. Atomske podmornice	779
4. Status prema međunarodnom pravu	781
3. Morske mine	782
1. Pojam morskih mina	782
2. Vrste morskih mina	783
3. Način korišćenja	784
4. Status morskih mina prema međunarodnom pravu	785
4. Torpeda	790
1. Klasična torpeda	790
2. Status prema međunarodnom pravu	791
3. Podvodni dronovi	791
III. POSEBNI NAČINI RATOVANJA U POMORSKOM RATU	793
1. Ratna lukavstva i perfidije	793
1. Brod-klopka	795
1. Pojam	795
2. Istorijski osvrt	795
3. Status prema međunarodnom pravu	797
2. Lažna zastava	797
2. Kljunov udar i abordaža	799
1. Kljunov udar	799
2. Abordaža	800
3. Pretvaranje trgovačkih brodova u ratne	801
4. Potapanje bez upozorenja	803
5. Zabranjena zona u pomorskom ratu	805
6. Krstarički rat	806
7. Podmornički rat	807
8. Brodovi koji uživaju zaštitu	810
1. Bolnički brodovi	810
2. Ostali brodovi koji uživaju zaštitu	811
9. Bombardovanje naseljenih mesta sa mora	811
10. Ratna blokada	812
1. Pojam ratne blokade	813
2. Pravila pomorske blokade	813

3. Istorijski primeri pomorske blokade	815
4. Karakteristike savremenih pomorskih blokada	816
11. Ratna kontribanda	817
1. Pojam ratne kontribande	817
2. Vrste ratne kontribande	818
3. Ograničenja u vezi sa ratnom kontribandom	820
4. Ratna kontribanda kao institut međunarodnog prava	821
12. Poštanska prepiska	822
13. Ubijanje brodolomnika i nepružanje pomoći brodolomnicima	822
1. Ubijanje brodolomnika	822
2. Nepružanje pomoći brodolomnicima	823
3. Međunarodnopravno regulisanje	824
4. Praksa	825
1. Ubijanje brodolomnika	825
2. Nepružanje pomoći brodolomnicima	827
IV. POLOŽAJ IMOVINE U POMORSKOM RATU	829
1. Ratni plen na moru	829
2. Pomorski plen	830
3. Neutralna imovina u pomorskom ratu	833
1. Pojam i status neutralne imovine u pomorskom ratu	833
2. Angarija	835
V. NEUTRALNOST U POMORSKOM RATU	836
1. Neutralne vode	837
2. Neutralna luka	838
3. Neutralni ratni brod	841
4. Neutralni trgovački brod	842
5. Ranjenici, bolesnici i brodolomnici strana u sukobu koji su dospeli pod vlast neutralne države	845
VI. POSTUPAK SA MRTVIMA	845
1. Sahranjivanje u moru	846
2. Vojna podvodna groblja	847

Glava III

PRAVILA RATOVANJA VAZDUŠNOG RATA

I. OPŠTE O VAZDUŠNOM RATU	849
1. Pojam i razvoj vazdušnog rata	849
1. Pojam vazdušnog rata	849
2. Razvoj vazdušnog rata	849
1. Baloni	849
2. Avioni	850
3. Helikopteri	850
4. Uloga Srba u istoriji vazdušnog ratovanja	851
3. Vazdušni bojevi	852

2. Međunarodnopravna uređenost vazdušnog rata	854
II. OSNOVNI POJMOVI VAZDUŠNOG RATA	856
1. Ratište, vojište i bojište u vazdušnom ratu	856
1. Vazdušno ratište	856
2. Vazdušno vojište i bojište	857
3. Praksa	857
2. Vojni vazduhoplovi	858
1. Vojni avioni	858
2. Međunarodnopravni status vojnih vazduhoplova	858
3. Civilni vazduhoplovi	859
III. POVEZANOST VAZDUŠNOG RATA SA RATOM NA KOPNU I POMORSKIM RATOM I NJIHOVIM PRAVILIMA	859
IV. VAZDUŠNO BOMBARDOVANJE	861
1. Pojam vazdušnog bombardovanja	861
2. Pravna dozvoljenost vazdušnog bombardovanja	864
1. Tepih-bombardovanje	865
2. Napalm bombe	867
3. Termobaričke bombe	868
4. Kasetne bombe	869
1. Pojam	869
2. Status prema međunarodnom pravu	870
5. Projektili sa osiromašenim uranijumom	872
6. Ostale bombe	877
V. RAKETIRANJE	878
1. Raketiranje kao deo vazdušnog rata	878
2. Upotreba raketa u ratne svrhe	879
3. Pitanje zakonitosti upotrebe raketa	883
VI. DRUGA KARAKTERISTIČNA SREDSTVA I NAČINI BORBE VAZDUŠNOG RATA ..	883
1. Desantne jedinice, padobranci	883
1. Desantne jedinice	883
2. Padobranci	884
2. Namerni sudar (kamikaze, taran)	885
3. Bepilotne letelice (dronovi)	889
1. Pojam bepilotne letelice	890
2. Praksa	893
3. Argumenti u prilog korišćenja dronova	895
4. Argumenti protiv borbenih dronova	897
1. Prethodna pitanja	897
2. Odabir mete	899
3. Nedoslednost u poštovanju utvrđenih okvira	901
4. Civilne žrtve napada dronovima	901

5. Praksa raznih država	906
6. Posledice napada dronovima	908
4. Napadi dronovima u svetlu međunarodnog prava	910
1. Napadi dronovima u stranim državama	910
2. Napadi dronovima i ljudska prava	914
3. Međunarodnopravna dopuštenost dronova	915
1. Napadi dronovima kao ciljane ubistva	921
2. Pitanje moralnosti odnosno nečasnost	923
3. Napadi na civile	925
4. Status borca	927
5. Pravni status operatera dronova	927
6. Dronovi (ipak) nisu obično oružje	928
7. Status prema međunarodnom pravu	932
4. Pitanje zabrane širenja (proliferacije) borbenih dronova	933
5. Pokušaji revizije međunarodnog prava	936

Glava IV

KOSMIČKI RAT

I. KOSMOS I RATNE OPERACIJE	941
1. Dominacija iz kosmosa	941
2. Rat u samom kosmosu	946
3. Rat u dubini kosmosa	951
II. SUKOBI SA VANZEMALJCIMA	953

Deo šesti

**PRAVILA HUMANITARNOG PRAVA
(LICA ZAŠTIĆENA U ORUŽANIM SUKOBIMA)**

Glava I

RAT I POLOŽAJ ČOVEKA

I. LJUDSKA PRAVA I RAT	957
1. Pravo ljudskih prava i humanitarno pravo	957
1. Pojam međunarodnog prava ljudskih prava i međunarodnog humanitarnog prava	957
1. Sličnosti između međunarodnog prava ljudskih prava i međunarodnog humanitarnog prava	957
2. Razlike između međunarodnog prava ljudskih prava i međunarodnog humanitarnog prava	957
2. Odnos između međunarodnog prava ljudskih prava i međunarodnog humanitarnog prava	958
2. Ljudska prava u vreme oružanog sukoba	962
1. Kršenje prava na mir i drugih ljudskih prava	962
1. Pravo na mir	962
2. Ostala ljudska prava	963
2. Apsolutno zaštićena ljudska prava i slobode	964

3. Prava i slobode koji se mogu ograničiti odnosno suspendovati	964
4. Posebna zaštita žrtava rata	965
II. HUMANIZACIJA RATA	966
1. Pojam humanizacije rata	966
2. Potreba humanizacije rata	966
1. Smisao humanizacije rata	966
2. Razlozi za humanizaciju rata	967
1. Racionalni odn. praktični razlozi	967
2. Moralni odn. razlozi čovečnosti	968
3. Napori za humanizaciju rata u drugoj polovini XIX veka	971

Glava II

ŽRTVE RATA I NJIHOVA ZAŠTITA

I. ŽRTVE RATA	973
1. Pojam žrtava rata	973
2. Najvažniji pravni izvori u materiji zaštite žrtava rata	976
II. VOJNI RANJENICI, BOLESNICI I BRODOLOMNICI	977
1. Ženevska konvencija (1864)	977
1. Osnovna rešenja Konvencije	978
2. Praksa primene Konvencije	979
3. Uticaj Konvencije na razvoj humanitarnog prava	981
2. Ženevske konvencije o zaštiti žrtava rata (1949)	984
III. RATNI ZAROBLJENICI	986
1. Pojam ratnih zarobljenika	986
2. Položaj ratnih zarobljenika tokom istorije	988
3. Pravni izvori u materiji zaštite ratnih zarobljenika	991
4. Pravni status ratnih zarobljenika	993
5. Savremena praksa	994
IV. CIVILNO STANOVNIŠTVO	1005
1. Pojam civila	1005
2. Položaj civila tokom istorije	1006
3. Savremeni međunarodnopravni izvori u materiji zaštite civila	1014
4. Zaštita civila	1015
1. Zaštita civilnog stanovništva od opasnosti koje proističu iz ratnih operacija	1015
2. Zaštita civila od opasnosti koje ne proističu neposredno iz ratnih operacija	1016
3. Zaštita od genocida i etničkog čišćenja	1017
1. Genocid	1018
2. Etničko čišćenje	1018
3. Veza sa oružanim sukobom	1019
4. Posebna zaštita najugroženijih kategorija civila	1023
5. Gubljenje zaštite koja pripada civilima	1024

6. Savremena praksa	1025
7. Civilna zaštita	1028

Glava III

SANITET I SLUŽBA TRAŽENJA

I. SANITET	1030
1. Sanitetska služba	1031
2. Sanitetsko osoblje	1031
3. Sanitetske jedinice	1033
4. Sanitetski transporti	1034
1. Sanitetsko vozilo	1034
2. Sanitetski voz	1035
3. Bolnički (sanitetski) brodovi i brodske bolnice	1035
1. Bolnički brodovi	1035
2. Brodske bolnice	1044
4. Sanitetski vazduhoplovi	1045
II. SLUŽBA TRAŽENJA	1047
1. Služba traženja	1047
2. Centralna agencija za traženje	1049
III. HUMANITARNE NEVLADINE ORGANIZACIJE	1051
1. Opšte o humanitarnim nevladinim organizacijama	1051
2. Međunarodni komitet Crvenog krsta	1053
1. Osnovni podaci	1053
2. Dosadašnji rad Komiteta	1054
3. Uloga Komiteta	1055
4. Međunarodnopravni položaj Komiteta	1056

Deo sedmi

KRAJ RATA I RATNOG STANJA

Glava I

KRAJ RATA I RATNOG STANJA

I. UGOVORI O MIRU	1062
1. Pojam ugovora o miru	1062
2. Sadržina ugovora o miru	1065
3. Mirovni ugovori posle sukoba više učesnika	1066
4. Preliminarni ugovor o miru	1068
5. Istorijski primeri mirovnih ugovora	1069
II. DRUGI SPORAZUMI I DEKLARACIJE	1070
1. Drugi sporazumi	1070
2. Zajednička deklaracija	1071

3. Jednostrane deklaracije	1072
III. DRUGI SLUČAJEVI PRESTANKA RATA ODNOSNO RATNOG STANJA	1075
1. Pokoravanje	1075
2. Opšta obustava vatre	1076
1. Privremeni prekid oružanog sukoba	1076
2. Trajni prestanak oružanog sukoba	1077
1. Trajno dejstvo obustave vatre u prošlosti	1077
2. Dejstvo obustave vatre u naše vreme	1078
3. Razlika u odnosu na primirje	1079
3. Opšte primirje	1079
4. Opšta kapitulacija	1082

Glava II

RATNA ŠTETA I REPARACIJE

I. RATNA ŠTETA	1085
II. RATNA ODŠTETA	1085
III. NAČINI OBEŠTEĆENJA	1091

Deo osmi

**NEMEĐUNARODNI ORUŽANI SUKOBI
(GRAĐANSKI RATOVI)**

Glava I

NEMEĐUNARODNI ORUŽANI SUKOBI

I. POJAM NEMEĐUNARODNOG ORUŽANOG SUKOBA	1097
II. NEMEĐUNARODNI I UNUTRAŠNJI ORUŽANI SUKOBI	1098

Glava II

PRIZNANJE USTANIKA

I. USTANICI PRIZNATI KAO RATUJUĆA STRANA	1100
1. Uslovi za priznanje ustanika kao ratujuće strane	1100
2. Ustanici i borci	1101
3. Priznanje i njegove posledice	1102
II. PRIZNANJE USTANIKA KAO TAKVIH	1103
III. PRIZNANJE POKRETA ZA NACIONALNO OSLOBOĐENJE	1105

*Glava III***PRIMENA NORMI MEĐUNARODNOG RATNOG I HUMANITARNOG PRAVA**

I. ODNOS PREMA NEMEĐUNARODNIM ORUŽANIM SUKOBIMA U PROŠLOSTI . . .	1107
II. NAJVAŽNIJI SAVREMENI PRAVNI IZVORI	1109
1. Član 3, isti u svim Ženevskim konvencijama o zaštiti žrtava rata (1949)	1109
2. Dopunski protokol II (1977)	1110
3. Ostali sporazumi	1111
4. Statuti međunarodnih <i>ad hoc</i> krivičnih sudova	1112
1. Statut Haškog tribunala	1112
2. Statuti drugih međunarodnih <i>ad hoc</i> krivičnih sudova	1113
5. Rimski statut (1998)	1114
III. PRAVO KOJE UREĐUJE UNUTRAŠNJE ORUŽANE SUKOBNE	1115

*Deo deveti***OPERACIJE MEĐUNARODNIH ORUŽANIH SNAGA***Glava I***MEĐUNARODNE ORUŽANE SNAGE**

I. NACIONALNE I VIŠENACIONALNE ORUŽANE SNAGE	1119
1. Nacionalne oružane snage	1119
1. Nacionalne (državne) oružane snage	1119
2. Snage savezničkih država	1120
2. Višenacionalne (internacionalizovane) oružane snage	1120
1. Pojam višenacionalnih snaga	1120
2. Problem pravne odgovornosti	1127
II. MEĐUNARODNE ORUŽANE SNAGE	
- ORUŽANE SNAGE MEĐUNARODNIH ORGANIZACIJA	1128
1. Međunarodne organizacije	1128
1. Pojam međunarodne organizacije	1128
2. Posebna pozicija međunarodnih organizacija	1129
3. Oružane snage međunarodnih organizacija	1131
2. Oružane snage regionalnih vojno-bezbednosnih organizacija	1132
1. Regionalne vojno-bezbednosne organizacije	1132
2. Oružane snage regionalnih vojno-bezbednosnih organizacija	1132
3. Operacije pod rukovodstvom Saveta bezbednosti	1136
3. Međunarodne oružane snage	1138
1. Opšte međunarodne organizacije	1138
2. Međunarodne oružane snage	1140
3. Karakteristike međunarodnih oružanih snaga	1141
1. Način obrazovanja	1141

2. Mandat dobijen od Saveta bezbednosti	1142
3. Podređenost međunarodnoj komandi	1145
4. Međunarodnopravni okviri	1149
5. Funkcije međunarodnih oružanih snaga	1150
6. Spoljna obeležja međunarodnih oružanih snaga.	1151
4. Mirovne operacije regionalnih organizacija.	1151
III. MEĐUNARODNE ORUŽANE SNAGE U UŽEM SMISLU – ORUŽANE SNAGE UN .	1153
1. Kolektivna bezbednost	1153
2. Ciljevi i zadaci UN	1156
3. Osnovni pravci delovanja UN	1157
4. Mirovne operacije UN	1159
5. Mirovne snage UN	1160
1. Borbene snage UN	1160
1. Snage UN u Korejskom ratu (1950-1953)	1160
2. Slične, ali bitno drugačije situacije.	1163
2. Mirovne snage UN u užem smislu.	1164
3. Znaci raspoznavanja mirovnih snaga UN	1166
6. Mirovne misije UN	1168
1. Komitet vojnog štaba	1169
2. Specijalni komitet za mirovne operacije	1171
3. Karakteristike mirovnih misija UN	1172
1. Odluku donosi samo Savet bezbednosti ili, izuzetno, Generalna skupština UN	1172
2. Nacionalni kontingenti država članica	1174
3. Obezbeđenje nepristrasnosti	1175
4. Dobrovoljnost.	1175
5. Pristanak teritorijalne države	1175
6. Upotreba oružja.	1175
7. Neutralnost	1176
8. Finansiranje.	1176
9. Rezultati	1176
4. Mirovne misije UN u brojkama	1176
1. Broj mirovnih misija i osoblja u njima.	1176
2. Žrtve u mirovnim misijama UN	1178
3. Finansiranje mirovnih misija UN	1180

Glava II

KRŠENJE MEĐUNARODNOG PRAVA OD STRANE MEĐUNARODNIH MIROVNIH SNAGA

I. OBLICI KRŠENJA MEĐUNARODNOG PRAVA	1181
1. Kršenje međunarodnog prava kao pojava	1181
2. Kršenje međunarodnog prava od strane mirovnih misija.	1182
1. Oblici kršenja međunarodnog prava od strane mirovnjaka	1182
2. Primeri iz prakse.	1183

II. ZLOČINI MEĐUNARODNIH ORUŽANIH SNAGA	1187
1. Objektivne pretpostavke za moguće zločine	1187
1. Ljudska priroda	1188
2. Psihičko stanje	1188
3. Subjektivni faktori u užem smislu	1189
4. Karakter osoblja	1191
5. Brojnost	1193
2. Odgovornost za zločine	1194
III. AGRESIJA I GENOCID	1195
1. Agresija	1195
2. Genocid	1199
IV. RATNI ZLOČINI I ZLOČINI PROTIV ČOVEČNOSTI	1199
1. Ratni zločini i zločini protiv čovečnosti kao međunarodna krivična dela	1199
2. Kršenje pravila ratnog i humanitarnog prava od strane pripadnika međunarodnih oružanih snaga	1201
1. Ratni zločini pripadnika međunarodnih oružanih snaga	1201
2. Zločini mirovnjaka kao ratni zločini	1203
1. Zločini mirovnjaka kao problem.	1203
2. Neprihvatanje da su zlodela mirovnjaka ratni zločini	1204
3. Argumenti u prilog stava da su određena krivična dela mirovnjaka ratni zločini	1205
3. Slučajevi iz prakse	1212
1. Zločini mirovnjaka u raznim mirovnim misijama	1212
1. Razna krivična dela.	1212
2. Karakter misije	1212
3. Zemlje u kojima su izvršeni zločini	1215
4. Žrtve.	1215
5. Zločinci.	1216
2. Statistika za 12 mirovnih misija UN	1217
3. Zločini u misiji UNOSOM II (1993-1994)	1220
1. Vojnici SAD	1221
2. Vojni kontingent Kanade.	1222
3. Vojni kontingent Italije	1223
4. Vojni kontingent Belgije	1223
5. Vojni kontingent Pakistana	1224
4. Zločini u drugim misijama	1224
4. Reagovanje UN povodom zločina osoblja mirovnih misija	1229

Glava III

**PROBLEMI U VEZI SA ODGOVORNOŠĆU
MEĐUNARODNIH ORUŽANIH SNAGA**

I. NAČELNA PITANJA	1240
1. Načelni problem odgovornosti za krivična dela pripadnika oružanih snaga	1240

2. Imunitet od strane jurisdikcije	1244
II. PROBLEM NADLEŽNOSTI	1249
1. Personalna nadležnost države porekla	1249
2. Nadležnost međunarodne organizacije	1253
3. Nadležnost međunarodnih krivičnih sudova	1254
1. Međunarodni <i>ad hoc</i> krivični sudovi za konkretne mirovne misije	1255
1. Istorijski primeri međunarodnih <i>ad hoc</i> krivičnih sudova	1255
2. Mogući <i>ad hoc</i> krivični sudovi za mirovnjake	1258
2. Stalni međunarodni sud za mirovnjake	1260
3. Mešoviti (hibridni) sudovi	1260
1. Mešoviti krivični sudovi, prednosti i mane	1260
2. Mešovita veća u sudovima teritorijalnih država	1263
4. Međunarodni krivični sud	1263
5. Krivični sudovi međunarodnih organizacija	1265
III. PROBLEM ODGOVORNOSTI	1267
1. Odgovornost države odnosno međunarodne organizacije	1267
2. Odgovornost u svetlu razlikovanja akata države u javnopravnom i privatnopravnom svojstvu	1268
IV. DRUGI PROBLEMI	1272
1. Posebna krivična dela pripadnika međunarodnih mirovnih misija	1272
2. Akti protiv mirovnjaka koji su narušili svoj status	1274
3. Rizik da države prestanu da daju trupe u međunarodne oružane snage	1277

Glava IV

NEKA OTVORENA PITANJA

I. ULOGA MIROVNIH MISIJA UN	1278
1. Suštinska uloga mirovnih misija UN	1278
2. Izmenjena uloga mirovnih misija	1280
II. PROPUŠTANJE DA SE BLAGOVREMENO PREDUZME MIROVNA OPERACIJA	1283
1. Nesaglasnost članova Saveta bezbednosti	1283
2. Odustajanje od mirovnih misija radi sprečavanja pogoršanja situacije	1284
3. Kasno formiranje i raspoređenje mirovne misije	1285
III. OSTALA OTVORENA PITANJA	1285
1. Sastav mirovnih misija	1286
2. Učešće privatnih vojnih kompanija	1289
3. Ostala pitanja	1289
IV. TRAGANJE ZA REŠENJIMA POSTOJEĆIH PROBLEMA	1290
1. Predlozi za popravljavanje postojećeg stanja	1290
1. Neki od posebno zanimljivih predloga	1291
2. Kritički osvrt	1292
2. Neka od mogućih rešenja	1297

*Deo deseti***NAJVAŽNIJI PROBLEMI U VEZI SA MEĐUNARODNIM
PRAVOM ORUŽANIH SUKOBA***Glava I***PROBLEM DOSLEDNOG POŠTOVANJA
PRAVILA PRAVA ORUŽANIH SUKOBA**

I. PROBLEMI VEZANI ZA OSOBENOSTI NAJVAŽNIJIH PRAVNIH IZVORA	1305
1. Međunarodnopravni običaji	1305
2. Međunarodni ugovori	1306
II. IMPLEMENTACIJA – DOSLEDNA PRIMENA UTVRĐENIH PRAVNIH PRAVILA ..	1309
III. MOGUĆNOST ZLOUPOTREBE PRAVA ORUŽANIH SUKOBA I MEĐUNARODNOG PRAVA UOPŠTE	1312

*Glava II***PREVAZIDENOST I KASKANJA ZA ŽIVOTOM PRAVILA
PRAVA ORUŽANIH SUKOBA**

I. NOVA ORUŽJA	1314
II. NEUBISTVENA ORUŽJA	1328
III. NOVE STRANE U SUKOBU	1331
IV. RATOVI U NOVIM PROSTORIMA I NJIHOVO PRAVNO REGULISANJE	1334
1. Ratovi u kiberprostoru (sajberprostoru)	1334
2. Posebna pravila kosmičkog ratnog i humanitarnog prava	1337
V. STALNA POTREBA REVIZIJE I DOSLEDNOG POŠTOVANJA MEĐUNARODNOG PRAVA ORUŽANIH SUKOBA	1339
POPIS KORIŠĆENE LITERATURE	1345
INDEKS POJMOVA	1443
INDEKS IMENA	1537

PREDGOVOR

Knjiga *RAT I PRAVO - Teorija i praksa oružanih sukoba i međunarodno pravo* koju je napisao autor akademik prof. dr Boris Krivokapić predstavlja izuzetno značajno naučno djelo i ima veliki značaj upravo u vrijeme kada u svijetu, nažalost, sve češće dolazi do izbijanja ratova i oružanih sukoba. Ona je nastala i kao dugogodišnji rezultat izučavanja a pogotovo predavanja ovog poznatog univerzitetskog profesora, kao i njegovog uloženog truda i napora u izučavanju međunarodnog javnog prava, prava rata i oružanih sukoba.

Svoj autorski rad autor je obradio kroz deset dijelova, od kojih se svaki od njih sastoji od po nekoliko glava, naslova i podnaslova obrađivanih oblasti ukupnog teksta od preko 1400 strana.

Prvi dio ove knjige nosi naslov *Rat*, koji se sastoji iz dvije glave koje je autor posvetio ratu kao društvenom fenomenu i složenoj društvenoj pojavi, njegovom pojmovnom definisanju i podjelama, različitom shvatanju i pristupima sa posebnim aspektom na savremene ratove ali i druge moguće pristupe. Druga glava ovog prvog dijela je posvećena i detaljno analizira vrste ratova s obzirom na prostornu dimenziju i zaraćene strane, na motive i ciljeve, način vođenja zatim posebne vrste ratova u kojima je poseban akcenat naglašen na specijalni rat i njegove vrste, oružanu intervenciju i rat protiv terorizma.

Drugi dio ove knjige se sastoji od dvije glave posvećene ratnom i humanitarnom pravu (pravu oružanih sukoba i izvorima međunarodnog ratnog i humanitarnog prava). U prvoj glavi drugog dijela autor detaljno analizira odnos između nacionalnog i međunarodnog prava, nacionalnog ratnog zakonodavstva država i međunarodnog ratnog i humanitarnog prava. Druga glava drugog dijela je posvećena izvorima međunarodnog ratnog i humanitarnog prava, običajnim pravnim pravilima, međunarodnim ugovorima, statutima međunarodnih krivičnih sudova i najvažnijih konkretnih međunarodnopravnim izvorima počev od Haških konvencija iz 1899. i 1907. godine, Ženevskim konvencijama o zaštiti žrtava rata iz 1949. godine i protokolima na ove konvencije, te Statutu Međunarodnog krivičnog suda iz 1998. godine.

Treći dio se sastoji od tri glave i više naslova i podnaslova. Prva glava je posvećena početku rata a u okviru nje je obrađeno izbijanje rata, njegovo dejstvo na države i njihove odnose kao i posljedice na odnose sa saveznicima, trećim (neutralnim) državama i međunarodnim organizacijama. Glava dva ovog dijela je posvećena tzv. teritorijalnom

dejstvu rata i obrađuje poprište rata, područja sa posebnim statusom kao što su demilitarizovane i neutralizovane zone, sanitetske zone, zone bezbjednosti, nebranjena mjesta i otvorene gradove i bezatomske zone. Treća glava je posvećena dejstvu rata na lica ustvari personalnom dejstvu rata. U okviru ove glave obrađen je opšti pogled dejstva rata na ljude, oružane snage, borci, neborci, i druge kategorije kao učesnici i žrtve rata i ratnih sukoba.

Četvrti dio je posvećen *zakonima i običajima rata*. On se sastoji od četiri glave. Prva glava nosi naslov zabrana upotrebe određenih sredstava ratovanja i sastoji se od više glava posvećenih sredstvima ratovanja (oružju), međunarodnopravnom regulisanju statusa pojedinih oružja, problemu prevaziđenosti pravnih rješenja. Nekim oružjima koji imaju široku primjenu, oružje za masovno uništenje kao npr. bakteriološko (biološko) oružje, hemijsko oružje, nuklearno oružje, radiološko oružje, geofizičko oružje itd. Glava dva nosi naslov zabrana upotrebe određenih načina (metoda) ratovanja i posvećena je uopšte o zabarni nekih načela ratovanja, ratnim lukavstvima i perfidijama, pojedinim zabranjenim metodama ratovanja i represalijama. Glava treća je posvećena pravnom položaju imovine u ratu i obrađuje tzv. neprijateljsku imovinu i neutralnu imovinu. Glava četvrta nosi naslov vojna potreba i posvećena je vojnoj potrebi u prošlosti i savremenom shvatanju vojne potrebe. Glava pet je posvećena sporazumima između strana u sukobu u toku trajanja neprijateljstava i obrađuje vojne konvencije, primirje i kapitulaciju.

Dio peti ove knjige je posvećen tzv. *posebnim pravilima ratovanja* i sastoji se od četiri glave. Glava jedan nosi naslov pravila ratovanja na kopnu i ima više naslova i podnaslova kao npr: opšte o ratu na kopnu, ratna okupacija, status nekih oružja i postupak sa mrtvima. Glava dva nosi naslov pravila ratovanja pomorskog rata i posvećena je osnovnim pojmovima pomorskog rata i međunarodnog prava mora, posebna sredstva ratovanja u pomorskom ratu, posebni načini ratovanja u pomorskom ratu, položaj imovine u pomorskom ratu, neutralnost u pomorskom ratu i postupak sa mrtvima. Glava tri nosi naslov pravila ratovanja vazdušnog rata i sastoji se od više naslova: opšte o vazdušnom ratu, osnovni pojmovi vazdušnog rata, povezanost vazdušnog rata sa ratom na kopnu i pomorskim ratom i njihovim pravilima, vazdušnom bombardovanju, raketiranju, i drugim karakterističnim sredstvima i načinima borbe vazdušnog rata. Glava četvrta je posvećena kosmičkom ratu u okviru koga su obrađeni kosmos i ratne operacije i sukobi sa vanzemaljcima.

Dio šesti je posvećen *pravilima humanitarnog prava i licima zaštićenim u oružanim sukobima* i sastoji se od tri glave. Prva glava obrađuje ljudska prava i rat i humanizaciju rata. Druga glava obrađuje žrtve rata i njihovu zaštitu, vojne ranjenike, bolesnike i brodolomnike, ratne zarobljenike i civilno stanovništvo. Treća glava obrađuje sanitet i službu traženja i sastoji se od tri glave i to sanitet, služba traženja i humanitarne nevladine organizacije.

Dio sedmi nosi naslov *kraj rata i ratnog stanja* i sastoji se od dvije glave posvećene kraju rata i ratnog stanja, ugovorima o miru, drugim sporazumima i deklaracijama, i drugim slučajevima prestanka rata odnosno ratnog stanja. Glava dva je posvećena ratnoj šteti i reparacijama, ratnoj odšteti i načinima obeštećenjima.

Dio osmi nosi naslov *nemeđunarodni oružani sukobi (građanski ratovi)* i sastoji se od tri glave. Prva glava nosi naslov nemeđunarodni oružani sukobi i kroz naslove obrađuje pojam nemeđunarodnog oružanog sukoba i nemeđunarodne unutrašnje oružane sukobe. Druga glava nosi naslov priznanje ustanika i sastoji se od tri naslova i više podnaslova i to ustanici priznati kao ratujuća strana, priznanje ustanika kao takvih i priznanje pokreta za nacionalno oslobođenje. Glava tri nosi naslov primjena normi međunarodnog ratnog i humanitarnog prava i sastoji se od više naslova kojima se propisuje odnos prema nemeđunarodnim oružanim sukobima u prošlosti, najvažnijim savremenim pravnim izvorima i pravu koje uređuje unutrašnje oružane sukobe. Dio deveti nosi naslov operacije međunarodnih oružanih snaga i sastoji se od četiri glave. Prva glava je posvećena međunarodnim oružanim snagama i ima više naslova i podnaslova: nacionalne i višenacionalne oružane snage, međunarodne oružane snage-oružane snage međunarodnih organizacije, međunarodne oružane snage u užem smislu i međunarodne oružane snage UN-a. Druga glava je posvećena kršenju međunarodnog prava od strane međunarodnih mirovnih strana a posvećena je većem broju naslova i podnaslova kao npr: oblicima kršenja međunarodnog prava, zločinima međunarodnih oružanih snaga, agresiji i genocidu i ratnim zločinima i zločinima protiv čovječnosti. U trećoj glavi obrađeni su problemi u vezi sa odgovornošću međunarodnih oružanih snaga i posvećena je načelnim pitanjima, problemu nadležnosti, problemu odgovornosti i drugim problemima. Glava četiri nosi naslov neka otvorena pitanja i kroz nekoliko naslova i podnaslova obrađuje ulogu mirovnih misija UN-a, propuštanje da se blagovremeno preduzme mirovna operacija, ostala otvorena pitanja i traganje za rješenjima postojećih problema.

Dio deseti nosi naslov *najvažniji problemi u vezi sa međunarodnim pravom oružanih sukoba* i sastoji se od dvije glave. Prva glava nosi naslov problem doslednog poštovanja pravila prava oružanih sukoba. U okviru ove glave autor je obradio probleme vezane za osobenosti najvažnijih pravnih izvora, implementaciju-dosljednu primjenu utvrđenih pravnih pravila i mogućnost zloupotrebe prava oružanih sukoba i međunarodnog prava uopšte. Glava dva ovog dijela nosi naslov prevaziđenost i kaskanje za životom pravila prava oružanih sukoba. Ovu glavu autor je obradio kroz nekoliko naslova i podnaslova kao npr: nova oružja, neubistvena oružja, nove strane u sukobu, ratovi u novim prostorima i njihovo pravno regulisanje i stalna potreba revizije i dosljednog poštovanja međunarodnog prava oružanih sukoba.

Na kraju ove knjige nalaze se indeks pojmova, indeks imena i popis korišćene literature.

Postavlja se pitanje, čime se ova knjiga izdvaja od sličnih djela, šta je to što je preporučuje za objavljivanje i čitanje?

To su, prije svega, neobično veliki krug obrađenih pitanja i impresivna dubina istraživanja i analize. U pitanju je nesvakidašnje djelo koje se ne svodi na prepričavanje i tumačenje rješenja relevantnih međunarodnih sporazuma i pravnih običaja, već sadrži originalno prezentovanje odnosnih problema i činjenica, razna korisna objašnjenja i, posebno, argumentovane kritičke osvrte i predloge samog autora, uključujući nuđenje novih definicija, klasifikacija, konkretnih mogućih rješenja i dr. Sve to začinjeno je mnoštvom interesantnih primjera iz prakse i statističkih i drugih podataka, s tim da je autor uspio da obuhvati dokumente, događaje i procese od najdavnijih vremena, sve do proljeća 2022. godine, kada je rukopis predat u štampu.

Posebno treba istaći da knjiga nije pisana samo za pravnike, već predstavlja svojevrsnu enciklopediju koja pored neizbježne pravne strane, jednako kvalitetno obrađuje i veliki broj problema iz domena filozofije, istorije, teorije međunarodnih odnosa, vojne nauke i drugih disciplina. I pored toga, izlaganje je tečno, logično, razumljivo i pisano lijepim stilom, tako da se čita bez napora.

Dakle, iz svega gore iznesenog, vidljivo je da je autor akademik prof. dr Boris Krivokapić svojim ogromnim trudom, naporom i zalaganjem uradio jedno od najkompletnijih, najuniverzalnijih i najsveobuhvatnijih djela posvećenih ratu i pravu te pravu oružanih sukoba. Ovo djelo će biti od ogromne koristi ne samo za pravnu nauku i struku nego i za vojnu doktrinu. Ono će nesumnjivo biti i u funkciji odvratanja od rata i ratnih sukoba i svih strahota koje rat i ratni sukobi sa sobom proizvode i nose.

Zato najiskrenije preporučujem ovo izuzetno značajno djelo svima koji se bave raznim aspektima rata odnosno oružanih sukoba i, posebno, pravnim pravilima koja uređuju tu veoma važnu, složenu i kranje zanimljivu problematiku.

U Banjoj Luci,
Dana, 3. 11. 2022.

Predsjednik Akademije nauka i umjetnosti
Republike Srpske

Akademik prof. dr Rajko Kuzmanović

Deo prvi

RAT

Glava I

POJAM RATA

I. UVOD

1. Ratovi kroz istoriju

Na osnovu arheoloških i drugih istraživanja, veruje se da se ratovi vode najmanje poslednjih 10.000 godina.¹

Premda se procene donekle razlikuju, veruje se da je samo od 3.600. pre n. e. do danas, dakle za nešto više od 5.600 godina na našoj planeti bilo više od 14.500 velikih i malih ratova, što znači u proseku oko 2,5 godišnje.

Po drugim izvorima, za poslednjih 3.000 godina tek oko 250, a u svakom slučaju manje od 300 godina je proteklo bez ratova.² Tako jedan autor precizira da su za poslednjih 3.400 godina ljudi imali samo 268 godina potpunog mira odn. samo 8% zabeležene istorije.³ Smatra se da je samo za poslednjih 600 godina (1400-2000) vođeno ukupno 2.566 ratova,⁴ što znači u proseku najmanje 4,24 godišnje.

Gledajući godišnje proseke, izgleda da sve više raste broj ratova.

To je u neku ruku i logično, kada se imaju u vidu stalan porast broja ljudi u svetu, a time i pojava i zaoštavanje raznih sukobljenih interesa; stalan porast broja država, što znači i njihovih vojski; dostupnost oružja sve većem krugu društvenih grupa itd. Sa druge strane, u naše vreme kada je međunarodnim pravom više od 75 godina (dakle, čitav jedan ljudski vek) u potpunosti zabranjena sila u međunarodnim odnosima (Povelja UN je 1945. zabranila ne samo upotreba sile, već i pretnju silom) ratova ne bi uopšte smelo da bude. Pa ipak ih ima.

¹ Neki arheolozi imaju drugačije mišljenje – tvrde da između 6.500. i 4.300. pre n. e. (dakle, čitavih 2.200 godina) nije bilo ratova! U prilog tome ukazuju na to da u slojevima iz pomenutog perioda nisu nađena nikakva oružja, kao i na činjenicu da su u to vreme naselja i druge građevine podizani na otvorenom, bez ikakvih odbrambenih utvrđenja, koja se neizostavno javljaju u kasnijim epohama. Takvi nalazi i zaključci arheologa karakteristični su naročito za kulture koje su sa razvijale na područjima današnjeg Lepenskog vira (9.500-5.500. pre n. e.) i Vinče (4.400-3.200. pre n. e.) u Srbiji. Tek sa prodorom na te prostore drugih, ratničkih naroda, beleže se tragovi koji ukazuju na sukobe.

² Mada se njihovi stavovi ne poklapaju do kraja, navedene cifre utvrđuju okviru prilično raširenog mišljenja često citiranog švajcarskog istoričara Žan-Žak Babela (*Jean-Jacques Babel*) i niza drugih istraživača. Mrkić S., Predević M., Begović A. 1978, 17; Beer F. A. 1981, 20; Vujković R. 1998, 5; Phillips C., Axelrod A. 2005, XXII; Axelrod A. 2009, 8.

³ Hedges C. 2003, 1.

⁴ *Defense Monitor*, No. 31 (January), Center for Defense Information, Washington 2002, p. 1., navedeno prema Vasić D. N. 2010, 33.

Retko koji narod uspeva da sastavi više od pola veka bez rata, a ima i država koje su, sa malim prekidima, praktično stalno u ratu.

Najbolji primer su SAD koje su za 246 godinu postojanja (1776-2022) imale samo 17 godina mira i čak 229 godina rata, što znači da su ratovale 93,1% svoje istorije. Pri tome, često su bile angažovana istovremeno u dva ili više ratova. Najduže su neprekidno bile u miru 6 godina, u vreme velike depresije 1935-1940. Nijedan od 46 predsednika SAD nije uspeo da završi mandat bez učešća u nekom ratu. To važi i za Donalda Trampa (*Donald Trump*) ali i za aktuelnog predsednika Džoa Bajdena (*Joseph Robinette „Joe” Biden*) koji je funkciju preuzeo 20. 1. 2021. godine.

U nekim krugovima vlada uverenje da Tramp koji je bio predsednik SAD 2017-2021, nije vodio ni jedan rat. To nije tačno jer su za vreme njegovog mandata oružane snage SAD učestvovala u sukobima u Avganistanu, Iraku i Siriji. Na to drugi izvori preciziraju da Tramp „nije počeo nijedan rat”. Sama tvrdnja „da nije počeo” nove ratove, zapravo potvrđuje da jeste vodio one koje je „nasledio”. Međutim, sporno je i to da Tramp nije počeo nove sukobe. Premda nesumnjivo miroljubiviji od svojih prethodnika, naredio je raketiranje Sirije 2017- i 2018. i vazdušni napad na Irak 2020. u kojem je ubijen istaknuti iranski general Sulejmani. U isto vreme tokom njegovog predsednikovanja američki dronovi ubili su hiljade ljudi u nizu država, u sklopu tihog ali stalnog navodnog rata protiv terorizma. Za SAD to verovatno nisu bili ratovi, ali za stanovnike odnosnih zemalja jesu. Uostalom, premda se u pomenutim slučajevima nije se radilo o ratovima u njihovom klasičnom poimanju, činjenica je da su danas ratovi promenili svoju fizionomiju i da se vode na drugačije načine. To i jeste jedan od razloga što se u naše vreme u međunarodnom pravu govori o oružanim sukobima, a ne ratovima. A pomenuti slučajevi su nesumnjivo bili oružani sukobi.

Kada je reč o Bajdenu, premda dok ovo pišemo njegov predsednički mandat traje tek nešto više od godinu dana i mada on, kao i njegov prethodnik Tramp, *nije počeo* neki novi rat, SAD su nastavile da učestvuju u svim oružanim sukobima u kojima su bile angažovane u vreme stupanja Bajdena na dužnost, januara 2021. godine. To podrazumeva oružane intervencije SAD u Jemenu (od 2012), Siriji (od 2014) kao i putem redovnih napada oružanim dronovima u nizu zemalja, koje svetska javnost uglavnom ne primećuje. Istini za volju, SAD su pod Bahdenom u leto 2021. godine povukle trupe iz Avganistana okončavši time svojue učešće u dve decenije dugoj (2001-2021) oružanoj intervenciji, a zapravo ratu. Međutim, odlazak američke vojske nije bio rezultat nikakve suštinske promene spoljne politike, a posebno ne nekakvih napora za miroljubivo rešenje situacije, već je predstavljao nemušto priznavanje poraza SAD i pobeđe avganistanskih ustanika (talibana). Mnogi analitičari i mediji uporedili su to sa bekstvom Amerikanaca iz Sajgona 1975. kojim je završen rat u Vijetnamu.

Čitava istorija, natopljena krvlju i zasuta ruševinama i zgarištima, jasno nam ukazuje da je ljudski rod sklon da svoje sporove rešava ognjem i mačem.

Uostalom, čak i iskreno miroljubivi vladari odn. vlade, uvek su bili prinuđeni da posvećuju posebnu pažnju pripremama za rat, da za to odvajaju velika sredstva, angažuju neophodno ljudstvo itd.

U dramaturgiji, postoji princip koji se zove Čehovljeva puška (rus. *Чеховское ружьё*, eng. *Chekhov's gun*) prema kojem svaki element priče mora da ima smisao, tako da treba ukloniti one nepotrebne, koji nisu od značaja za razvoj događaja. To je naročito isticao čuveni ruski dramaturg Anton Čehov (*Антон Павлович Чехов*) koji je tvrdio: „Ako ste u prvom činu okačili na zid pušku,

onda ona u posljednjem činu mora da opali.” U uprošćenij formi ova misao poznata je i kao: „Puška koja visi na zidu u prvom činu, ubija u posljednjem”.⁵

Ostavljajući po strani dramaturgiju, može se zapaziti surova istina da oružje koje se razvija i gomila i druge vojne pripreme koje se vrše, imaju tendenciju da se u nekom trenutku otmu kontroli i izrode u pravi rat. Ili, da budemo cinični, događa se ono što je u skladu sa čuvenim zakonom Georga Hegela (*Georg Wilhelm Friedrich Hegel*) o prelasku kvantiteta u kvalitet.

Sa druge strane, istina je i to da onaj ko želi da živi u miru, mora stalno da bude spreman za rat. Dobro je poznata maksima rimskog vojnog pisca iz kasnog IV veka, Flavija Vegecija Renata (*Publius Flavius Vegetius Renatus*) iz njegovog dela „O vojsci” (*De re militari*) prema kojoj: *Si vis pacem, para bellum* - ako želiš mir, spremaj se za rat.⁶ Ona jasno ukazuje na i danas važeću istinu da stalno treba snažiti vojne i druge potencijale radi odvrćanja mogućih napadača.

Vezano za ukupan broj ratova u prošlosti, mora se primetiti da se ti podaci ne mogu prihvatiti kao apsolutna, naučno dokazana istina. Kao rezultat više ili manje ozbiljnih istraživanja oni se javljaju u nekim knjigama, člancima, i drugim publikacijama raznih autora, naučnih instituta, međunarodnih nevladinih organizacija itd., i odatle se uglavnom samo prepisuju, bez kritičke analize i provere.

Mada su nesumnjivo zanimljivi, treba ih uzimati sa oprezom. Jer, zaista, ko je u stanju da stvarno prati i dokumentuje sve što se na polju rata dešavalo samo na nekom određenom području, a kamoli u čitavom svetu i to kroz vekove i milenijume. Ovo tim pre što su mnogi događaji ostali nezabeleženi, što su mnoge arhive uništene ili još uvek neotkrivene, što su često vladari ostavljali lažna svedočanstva o svojim navodnim velikim poredama ili nastojali da sakriju svoje poraze itd.

2. Različito shvatanje rata

Poseban problem je to što se pod ratom shvataju različite stvari, pa je često nemoguće dobiti punu saglasnost oko kvalifikacije nekog događaja čiji smo danas svedoci (da li je u pitanju rat ili neka druga pojava) a tim pre oko onoga što se dogodilo u dalekoj prošlosti.

Stoga je važno stalno imati u vidu da su sve ocene i statistike koje se tiču ratova velikim delom subjektivne; da tamo gde neko prepoznaje rat neko drugi vidi neku drugu društvenu pojavu; da se istorija ne kreće po pravoj liniji, te da razdoblja u kojima se mnogo ratuje smenjuju periodi relativnog mira, ali da su česta i relativno duga i prelazna stanja koja je teško definisati sem kao ni rat - ni mir; itd.

⁵ Čehov je taj princip prvi put formulisao 1. 11. 1899. u pismu jednom piscu, rečima: „Ne možete staviti na scenu napunjenu pušku ako niko ne namerava da puca iz nje.” Kasnije je tu misao često ponavljao u raznim oblicima, s tim da je ponekad umesto puške pominjao pištolj.

⁶ Preciznije, on je rekao: „Dakle, ko hoće mir, neka se sprema za rat; ko hoće poredbu neka vredno obučava vojnike; ... Niko se ne usuđuje da izaziva i vredbu onoga za koga zna da će u borbi biti jači od njega.”

To ima za posledicu da se uz određene statističke podatke i procene koji se često prenose u naučnoj i stručnoj literaturi, javljaju i drugačije statistike, zasnovane na drugačijim izvorima i pristupima.

Tako npr. po nekim procenama, koje polaze od toga da je rat samo onaj oružani sukob u kome je poginulo najmanje 1.000 ljudi, za poslednjih 3.400 godina (računajući samo do 2003) mir u svetu trajao je ukupno 268 godina, ili 8% zabeležene istorije. Ovi podaci su dati zaključno sa 2003. godinom, kada je objavljena ta statistika, međutim pošto od tada nije bilo nijedne godine bez rata, zapravo obuhvataju i period do današnjeg dana.⁷

Imajući u vidu sve rečeno, jedino što se može uzeti kao nesporno je činjenica da, opšte uzev, čovečanstvo ratuje mnogo i često, na razne načine i na raznim geografskim područjima.

3. Žrtve ratova

Ono što ne bi trebalo da je sporno, to je da je svaki rat po svojoj suštini oružani sukob, nasilje ljudi jedni protiv drugih, koje je masovno, organizovano, efikasno, a u velikoj meri nije i ne može biti ograničeno ili kontrolisano.

To podrazumeva masovna razaranja objekata i spomenika kulture, uništavanje prirode i niz drugih negativnih posledica, ali iznad svega ogromne ljudske patnje i žrtve.

U prilog tome dovoljno je podsetiti da je mongolski pohod u XIII-XIV v. odneo 30–40 miliona ljudskih života; da je u Kini u XVII v., u ratu između mandžurske dinastije Čing i dinastije Ming stradalo oko 25 miliona ljudi; da je u Tajpinškom ustanku (1850-1864), takođe u Kini, koji se smatra najkrvavijim građanskim ratom u istoriji, stradalo preko 20 miliona ljudi; da je u tatarskim osvajanjima pod vođstvom Tamerlana (1369-1405) stradalo oko 15-20 miliona ljudi; da je u Tridesetogodišnjem ratu (1618-1648) život izgubilo oko 10 miliona stanovnika Evrope; itd.

U novijoj istoriji najgori su bili Prvi (1914-1918) sa oko 10-15 miliona poginulih uz još oko 10 miliona umrlih od bolesti i gladi i, naročito, Drugi svetski rat (1939-1945) koji sa oko 60–70 miliona mrtvih nosi sramnu krunu najkrvavijeg od svih ratova.

Ima mišljenja da je samo u XX v. u ratovima izgubilo živote najmanje 108 miliona, a tokom čitave istorije između 150 miliona i 1 milijarde ljudi.⁸ Sa druge strane, veruje se da je samo od završetka Drugog svetskog rata, od 1945. do 2000, u vreme relativnog svetskog mira, u ratovima i građanskim ratovima stradalo oko 41 milion ljudi.⁹

Premda se procene raznih istraživača razlikuju, uglavnom preovlađuje mišljenje da je tokom istorije u ratovima poginulo oko 1.240 miliona ljudi.

⁷ Hedges C., „What Every Person Should Know About War”, *New York Times*, July 6 2003, nytimes.com/2003/07/06/books/chapters/0713-1st-hedges.html

⁸ *Ibid.*

⁹ Leiteberg M. 2006, 73-79.

Na prvi pogled navedena brojka može da izgleda ne preterano velika, pošto se odnosi na čitavu istoriju čitavog sveta. Međutim, treba imati u vidu da je u prošlosti na planeti živelo daleko manje ljudi, tako da su u nekim periodima gubici od po nekoliko desetina hiljada života bili jednako dramatični kao danas gubici koji se mere milionima.

Sve će biti potpuno jasno ako podsetimo da je u Drugom svetskom ratu poginulo više od 60 miliona ljudi, što je čak 20% više od ukupnog broja ljudi koji su oko 1000. pre n. e. živeli u čitavom svetu (smatra se da ih je tada bilo jedva 50 miliona). Gledano iz drugog ugla, pošto se smatra da je od nastanka čoveka do danas na Zemlji rođeno nešto preko 106,5 milijardi ljudi, proizlazi da je u nekom od ratova stradalo 1,164% svih ukupno rođenih.¹⁰

Važno je imati na umu još jedan važan momenat, a to je da uz neposredne žrtve svaki rat proizvodi i one gubitke koji se ne vide na prvi pogled. U bitkama, direktnoj borbi jednih protiv drugih, prevashodno ginu mladi muškarci (ovo je posebno bilo tačno u prošlosti, kada su žene mnogo ređe nego danas nosile oružje, a rat se vodio na bojnopolju, u odlučujućem frontalnom sudaru sukobljenih vojski)¹¹ koji često ne uspevaju da ostave potomstvo. Stradaju, razume se, i mlade žene, takođe bez potomstva. Od neposrednih (npr. bombardovanje) i posrednih ratnih strahota (bolesti, gladi, zime itd.) masovno umiru deca i podmladak, ne uspevši da odrastu, zasnuju porodice, dobiju i podignu decu... Svaki rat uz neposredne žrtve odnosi još mnogo onih života koji su tek trebalo da se pojave i razvijaju.¹²

Prema tome, rat je jedno od najvećih zala sa kojima se suočavalo i suočava čovečanstvo. Ali – šta je zapravo rat? Da bismo odgovorili na to pitanje moramo se prvo pozabaviti samim nazivom te pojave, a onda i njenom suštinom tj. time kako se ona može definisati i koji su njeni pojavni oblici.

¹⁰ Više: Krivokapić B. 2010, 1002-1003.

¹¹ U naše vreme suočavamo se sa totalnim ratom u kome nema jasno definisane linije fronta. Raketiranje i bombardovanje protivničke pozadine neminovno proizvodi ogromne žrtve među civilima.

¹² Zanimljive prikaze nekih ratova vidi u: Phillips C., Axelrod A. 2005; Axelrod A. 2009.

II. IZBOR TERMINA

1. Razna značenja termina „rat”

Termin „rat” ne znači uvek i oružani sukob ili makar ne svodi se samo oružani sukob.

Čak i ako ostavimo po strani razna prenosna značenja¹³ i ostanemo na terenu onoga što se odvija u međunarodnim odnosima, činjenica je da se tako nazivaju i drugi međunarodni sukobi koji se odvijaju istovremeno sa oružanim ili čak nezavisno od njega, dakle u miru. Mada kvare odnose između raznih društava ili unutar njih, a često predstavljaju i vid tzv. specijalnog rata,¹⁴ oni sami po sebi ne znače krvoproliće.

Sa ciljem da se ukaže na to da se iza termina „rat” kriju sasvim različite situacije, mnoge od kojih ne podrazumevaju obavezno upotrebu oružane sile, a u svakom slučaju ne znače oružani sukob između država, ovde će biti dat kratak osvrt samo na ekonomski, etnički, ideološki i hladni rat.

1. Ekonomski rat

Mada se pod ekonomskim ratom mogu imati u vidu i neke druge pojave, kao što su primena određenih metoda ratovanja¹⁵ ili upotreba ekonomske blokade,¹⁶ embarga¹⁷ i drugih ekonomskih mehanizama kao dela specijalnog rata,¹⁸ u užem značenju taj

¹³ Npr. „rat na fudbalskom (ili drugom sportskom) terenu”, „rat među komšijama”, „rat u sudnici”, „rat protiv siromaštva”, „rat protiv kriminala”, „rat protiv droge”, „rat između supružnika” itd.

¹⁴ O njemu će više reći bitni kasnije.

¹⁵ Ovde je dovoljno napomenuti da su u ratu dozvoljeni određeni postupci koji imaju za cilj da podriju ekonomsku snagu protivnika, a time i njegovu sposobnost da ratuje tj. pruža otpor i vodi oružane operacije. Tome npr. u pomorskom ratu služe instituti međunarodnog ratnog prava kao što su blokada, kontrabanda i pomorski plen.

¹⁶ Sistem mera preduzetih od strane jedne ili više država (eventualno cele međunarodne zajednice) u cilju ekonomske izolacije određene države ili grupe država.

¹⁷ Opšta zabrana trgovine sa određenom zemljom ili zemljama. Može imati dva oblika, zavisno od toga da li država koja preduzima tu meru samo zabranjuje svojim državljanima trgovinu sa odnosnom državom ili preduzima i aktivne mere (sama ili u zajednici sa drugim državama) za sprečavanje trgovine drugih zemalja sa državom protiv koje je uveden embargo, u kom slučaju se zapravo radi o ekonomskoj blokadi.

¹⁸ Ovako shvaćeni ekonomski rat vodi se upotrebom ekonomskih mera protiv neke zemlje, sa ciljem da se oslabi njena ekonomska i vojna snaga, svrgne njen režim itd. Primer je ekonomski embargo koji su SAD uvele Kubi 1960. a zatim pojačale od 1962, pretvorivši ga u zabranu uvoza iz te zemlje odn. izvoza u nju skoro svih proizvoda. Premda su u nekim periodima ove mere donekle ublažavane, pa su čak 2015. ponovo uspostavljeni diplomatski odnosi između SAD i Kube, suštinski su SAD sve do danas (proleće 2022. g.) zadržale ekonomsku blokadu Kube, što je toj zemlji nanelo ogromnu štetu. Po procenama kubanskog Nacionalnog instituta za ekonomska istraživanja, ta šteta je zaključno sa 2017.

termin se koristi kao naziv za određene korake koji se preduzimaju u miru iz čisto ili prevashodno ekonomskih razloga.

U prošlosti se to najčešće svodilo na tzv. *carinski rat*, što je naziv za stanje do kojeg dolazi kada neka država nastoji da posredstvom carina i carinske politike zaštiti sopstvene interese odnosno nanese štetu drugoj državi. U tom cilju ona najčešće otkazuje trgovinski ugovor sa drugom državom (prestaje da kupuje njenu robu) i/ili uvodi posebne carine na njenu robu, sve sa namerom da je suoči sa ekonomskim teškoćama i na taj način primora na određene ustupke.

Svaka zemlja je životno zainteresovana za očuvanje i širenje starih i sticanje novih tržišta, posebno u pogledu svog glavnog izvoznog artikla, tako da otkazivanje ugovora o kupovini te robe predstavlja ozbiljan, ne samo ekonomski udarac. Slični efekti postižu se i kada se roba iz odnosne zemlje opterećuje novim carinama, čime postaje nekonkurentna, jer carine podižu njenu cenu i time odbijaju kupce. Delotvornost ovih mera zavisi od niza faktora, a naročito od ekonomske snage zemalja o kojima je reč, od obima ponude odnosne robe na svetskoj pijaci, od potražnje za odnosnom robom na drugim tržištima itd.

Tako se npr. carinski rat Austrougarske protiv Srbije (1906-1911) koji se svodio na zabranu prodaje poljoprivrednih proizvoda i stoke, pokazao neuspešnim jer je Srbija svoje proizvode ubrzo počela da prodaje na drugim tržištima.

Carinski rat je bio karakterističan naročito za XIX i prvu polovinu XX veka kada svetsko tržište i međunarodni pomorski, vazdušni i drumski saobraćaj nisu bili razvijeni kao danas, zbog čega ni ekonomske veze između raznih društava, posebno onih udaljenih, nisu funkcionisale kao u naše vreme. U takvim okvirima velike zemlje, posebno one koje su uz to još bile i tranzitne (put do ostalih tržišta vodio je preko njihove teritorije) mogle su na ovaj način naneti ozbilju štetu državi sa kojom su se graničile, posebno ako je njena privreda u značajnoj meri zavisila od prodaje na svetskoj pijaci nekog određenog proizvoda.

U naše vreme međunarodni saobraćaj je vrlo razvijen i roba u principu bez problema stiže do kupaca na drugom kraju planete. Tome treba dodati da su u savremenim uslovima države ekonomski povezane i kroz članstvo u raznim međunarodnim ekonomskim organizacijama i aranžmanima.

godinom dostigla 130 milijardi američkih dolara. „Торгово-экономическое эмбарго со стороны США нанесло Кубе ущерб в \$130 млрд.“, ТАСС, 6.10.2017, <https://tass.ru/ekonomika/4622420>. Počev od 1992. (A/RES/47/19 od 24.11.1992) Generalna skupština UN svake godine ogromnom većinom glasova izglasava rezoluciju kojom traži od SAD da ukinu embargo u odnosu na Kubu. Od 2015. za takvu rezoluciju glasaju sve članice UN osim SAD i Izraela. Ipak, vlada SAD se ne obazire na te zahteve i zadržava svoju politiku prema Kubi, sa očitom namerom da tamo vidi neku drugu, a ne aktuelnu vlast.

Stoga se danas umesto o carinskom, radije se govori o *ekonomskom (trgovinskom) ratu*. To je širi pojam koji obuhvata razne ekonomske mere koje se preduzimaju u miru između država, u sklopu nadmetanja u tržišnoj utakmici, Svaka država je zainteresovana za sudbinu svojih privrednih subjekata – onih (kako državnih, tako i privatih) koji u njoj imaju glavne akcionere, sedišta i proizvodne i druge kapacitete.¹⁹ Ovo zato što njihov uspeh u međunarodnoj trgovini znači obezbeđenje veće zaposlenosti za domaće stanovništvo, povećanje njegovog životnog standarda, porast državnog budžeta date države (zbog rasta poreza i drugih doprinosa), širenje njenog političkog i drugog uticaja u svetu, itd.

Kad se određena roba (automobili, avioni, brodovi, tenkovi, kompjuteri itd.) proda na strano tržište, to podrazumeva i obavezu da se u narednih nekoliko godina obezbedi potrebno servisiranje, isporuka rezervnih delova i slično. U tom svetlu moguć je pritisak na vladu strane države prostom pretnjom će se biti prekinuta dalja podrška (npr. snabdevanje delovima). Dovoljno je zamisliti zemlju koja u pogledu proizvodnje električne energije zavisi od atomske centrale koju je, u sklopu privredne saradnje, izgradila strana država. Ona može vladu odnosno zemlje uceniti tako što će redovno snabdevanje gorivom, popravke kvarova i slično usloviti određenim koracima te vlade. Isto važi i za drugu robu, prvenstveno onu koja ima strateški značaj kao što je, između ostalog, oružje - vojni avioni, brodovi, sistemi protivvazdušne odbrane itd.

Iz tih razloga vlade država se manje ili više otvoreno uključuju u ove procese tako što intervenišu određenim merama radi zaštite ekonomskih interesa svojih preduzeća. Pošto u naše vreme višestrani međunarodni sporazumi zabranjuju ili ograničavaju korišćenje carine kao mere pritiska, države pribegavaju drugim mehanizmima ekonomske prirode, kao što su unutrašnje oporezivanje, primena embarga u robnoj razmeni i slično.

Oružanog sukoba, dakle, nema, sve se odvija u domenu privrede, s tim da su razlozi čisto ili makar pretežno ekonomske prirode.

Dobar primer je nekadašnji „pileći rat“ (1961-1964) između Evropske ekonomske zajednice i SAD, nastao u vezi sa plasmanom američkih pilića na zapadnoevropsko tržište i oštih mera tadašnje Evropske ekonomske zajednice (EEZ) protiv uvoza poljoprivrednih proizvoda iz SAD.

Razni oblici ekonomskih ratova, uključujući i korišćenje carina protiv robe iz određene države, deo su i savremene stvarnosti, posebno u odnosima između pojedinih velikih sila.²⁰ U naše vreme svet posebno potresa ekonomski rat između SAD i Kine.²¹

Ima i mišljenja da je već u toku i globalni (svetski) ekonomski rat.²²

¹⁹ Čak i transnacionalne kompanije koje, u principu nemaju državnu pripadnost, suštinski su vezane za određene zemlje – u prvom redu one u kojima im je sedište i iz kojih su njihovi glavni akcionari, a zatim i za one u kojima imaju proizvodne kapacitete.

²⁰ Više o trgovinskim ratovima: Conybeare J. A. C. 1987.

²¹ Zhu Z., Yang Y., Feng Sh. 2018, 423-426; Havránková M. 2019; Zandi M., Rogers J., Cosma M. 2019, 1-5.

²² Cafruny A. 2018.

Zavisno od slučaja, ekonomski ratovi mogu da ozbiljno naruše odnose između država, pa čak i da zainteresovane zemlje dovedu do ivice pravog rata.

Primer su Bakalarski ratovi između Islanda i Velike Britanije koji su sa prekidima trajali od 1958. do 1976, pri čemu su nekoliko puta prelazili u fazu koja je značila primenu oružane sile. Povod je bila činjenica da su britanski ribarski brodovi u vodama u blizini Islanda lovili bakalara (otuda i naziv spora odn. sukoba).

Kada je Island 1958. proširio svoje teritorijalne vode sa 4 na 12 nautičkih milja, a zatim 1972. na 50 n. m. i, konačno, 1974. utvrdio isključivu ekonomsku zonu širine 200 n. m., zabranjujući stranim ribarima da u tim vodama love ribu, došlo je do sporova, diplomatskih, pa i vojnih sukoba sa Velikom Britanijom. Britanski ribarski brodovi su opkoljavali patrolne brodove islandske obalske straže i namerno se sudarali sa njima, dovodeći ih na ivicu potanja. Dodatno, Britanija je u sporna područja slala ratne brodove koji su pucali na islandske patrolne brodove i, zajedno sa Nemačkom, tužila je Island Međunarodnom sudu pravde. Sa druge strane, u Rejkjaviku su održani protesti i britanska ambasada je gađana kamenjem; islandski patrolni brodovi su uništavali ribolovne mreže britanskih ribara; islandska topovnjača je u svojim teritorijalnim vodama granatama bez eksplozivnog punjenja gađala i oštetila britanski ribarski brod, a zatim ga uzaptila, kaznila kapetana sa 30 dana zatvora i novčanom kaznom, da bi brod pustila tek kada su vlasnici platili visoku novčanu kaznu; Islandani su navodili britanske brodove da što bliže priđu fjordovima i zatim pucali na njih, ranivši nekoliko desetina Britanaca; Island je početkom 1976. prekinuo diplomatske odnose sa Velikom Britanijom itd.

Kada je marta 1976. Island nagovestio da će izaći iz NATO i zatvoriti baze Alijanse na svojoj teritoriji, a demonstranti su blokirali ulaz u vojnu bazu NATO u Keflaviku, umešale su se SAD koje su zahtevale da se sporna situacija odmah okonča. Sukob je završen potpisivanjem 30. 5. 1976. sporazuma kojim je Britanija priznala isključivu ekonomsku zonu Islanda od 200 n. m.²³ Da nije bilo posebnog strateškog značaja Islanda za NATO i njegove vojne baze i intervencije vlade SAD, spor oko prava lova bakalara u odnosnim vodama mogao je da se pretvori u pravi rat između dve države.

2. Etnički rat

U širem smislu pod etničkim ratom podrazumeva se svaki ozbiljan sukob između pripadnika raznih naroda, koji za osnovu ima etničku različitost. Može poprimiti razne oblike – od raširenog omalovažavanja, vređanja, diskriminisanja itd. pripadnika druge etničke grupe i čitave te grupe kao takve i verbalnih napada na njih u javnim nastupima i medijima, preko učestalog nasilja nad pripadnicima odnosne grupe (npr. radi njihovog zastrašivanja i proterivanja sa određenog područja tj. tzv. etničkog čišćenja) sve do oružanog sukoba manjih ili većih razmera.

²³ U međunarodnom pravu mora isključivom ekonomskom zonom naziva se pojas određene širine koji se proteže od teritorijalnog mora u pravcu otvorenog mora, a u kojem su obalnoj državi priznata isključiva prava u pogledu iskorišćavanja bioloških i mineralnih bogatstava mora i podmorja. Njegova širina može biti najviše 200 nautičkih milja (oko 370,4 km) mereno od polaznih linija od kojih se meri širina teritorijalnog mora.

U užem smislu termin *etnički rat* je naziv za oružani sukob između etničkih grupa, rat koji je započet i vođen zbog etničke netrpeljivosti. Takvi sukobi mogu izbiti na međunarodnom planu (rat dveju država zbog neprijateljstva njihovih naroda) ili, još češće, unutar granica određene zemlje (jedan vid građanskog rata).

Međutim, istina je da zapravo nema pravog etničkog rata shvaćenog u užem smislu.

Svaki takav sukob, čak i kada na prvi pogled izgleda da je rezultat čisto etničke različitosti i na toj osnovi mržnje, eventualno i nekih sa tim povezanih faktora (npr. verske netrpeljivosti, koja neretko ide pod ruku sa etničkom) uvek ima i manje ili više prikrivene političke, ekonomske i druge razloge. Obično je u pitanju namera da se osvoji tuđa teritorija, opljačka tuđa imovina i slično, a etnički momenti (stvarne ili izmišljene patnje pripadnika sopstvenog naroda koji su navodno ugroženi od neke druge etničke zajednice; stvarne ili izmišljene mane i poroci drugog naroda) stavljaju se u prvi plan zato da bi se kod sopstvenog stanovništva probudio i rasplamsao žar za borbu - druga strana prikazuje se nečovečnom, zlikovačkom, primitivnom, varvarskom i slično.

Kada dođe do njega, u pitanju je, dakle, rat kao i svaki drugi, a etnički momenti samo služe kao jedan od razloga ili povoda za rat.

3. Ideološki rat

To je nadmetanje mišljenja, borba ideja, nastojanje pojedinaca, grupa i širih zajednica da na druge prenesu, pa čak i da im nametnu svoje poglede na svet, svoj sistem vrednosti, svoja verovanja i ubeđenja. Cilj takvog rata su, kako se s pravom primećuje, „srca i umovi” ljudi.

I zaista, ako se uspe u nastojanju da se drugi uvere u ispravnost određenih stavova, u to da treba da promene svoje poglede i ponašanje, budu poslušni i kooperativni itd., može se, uz daleko manju cenu (bez velikih ulaganja, žrtava i razaranja) postići isti efekat kao kada im se tuđinska vlast nametne silom. Zapravo, rezultat će biti mnogo veći i trajnini zato što će oni koji su „preobraćeni” ne samo trpeti i poštovati nametnute im ideje, pravila i vrednosti, već će ih prigrliti kao sopstvene.

Bezbroj je primera da su oni koji su prešli u drugu veru, priklonili se protivničkom političkom sistemu itd. postali daleko tvrdokorniji i netolerantniji prema onima sa kojima su do juče delili verska, politička ili druga uverenja i stavove, od onih koji su izvorno bili na tim pozicijama - oduvek pripadali odnosnoj veri, političkoj opciji itd.

U tom smislu, ideološki rat nije oružani sukob. On se, u principu, odvija rečima, slikama i drugim nosiocima poruka, a ne primenom oružane sile. Pa ipak, upravo je ideološki momenat (sukob suprotstavljenih ideologija) bio u pozadini nekih od najkrvavijih ratova i građanskih ratova.

4. Hladni rat

To je naziv za stanje u odnosima između dveju ili više država koje je obeleženo izrazitim neprijateljstvom, oštrim nadmetanjem na političkom i svakom drugom polju, ali bez direktnog ozbiljnog oružanog okršaja odnosnih strana.

Oružani sukobi između njih, ako ih uopšte ima, su retki, kratkotrajni i bez velikih posledica, s tim da ih suprotstavljene strane često kriju od svoje i svetske javnosti (uglavnom zato da bi sprečile njihovo prerastanje u pravi, „vrući” rat). Posebna karakteristika hladnog rata između velikih sila je da istovremeno postoje i otvoreni oružani sukobi koji se, međutim, vode preko posrednika – saveznika sukobljenih velikih sila.

Istorijske primere predstavljaju odnosi između Rima i kasnije Vizantije sa Parćanskom imperijom i njenim naslednicima (92. pre n. e. – 627. n. e.) poznati i kao rimsko-persijski ratovi; odnosi između Ujedinjenog Kraljevstva, Francuske i Rusije, s jedne, i Nemačke i Austrougarske, s druge strane, u periodu od pobeđe Pruske nad Francuskom do početka Prvog svetskog rata (1871–1914); odnosi između Severne i Južne Koreje od 1953. do danas; i dr.

U užem značenju, pod Hladnim ratom ima se u vidu stvarnost koja je obeležila međunarodne odnose posle Drugog svetskog rata, kada su se na suprotstavljenim stranama našli dojučerašnji saveznici – pobednici nad Hitlerom. Reč je sukobu između Zapada i Istoka, tj. SAD i njihovih saveznika i SSSR i njegovih saveznika (1947–1989) u osnovi koga je ležalo nastojanje tadašnjih dveju supersila da čitavom svetu ili makar što većem njegovom delu nametnu svoju dominaciju, svoje viđenje sistema vrednosti, svoju ideologiju, svoj društveno-ekonomski sistem i slično. To je onda po prirodi stvari vodilo sve većem zaoštavanju odnosa između njih.²⁴

U ovom značenju termin „hladni rat” prvi je upotrebio Bernard Baruh (*Bernard Baruch*), savetnik predsednika SAD Harija Trumana (*Harry S. Truman*) tokom debate u govoru održanom 16. 4. 1947, kada je doslovno rekao: „Nemojmo se zavaravati: mi smo danas usred hladnog rata!” Izraz je stekao široku popularnost između ostalog i zahvaljujući istoimenoj knjizi publiciste Valtera Lipmana, objavljenoj te iste godine.²⁵

Iako je nepoverenje između lidera antihitlerovske koalicije – SAD i SSSR – iz raznih razloga (ideoloških, strateških i dr.) tinjalo još za vreme Drugog svetskog rata, a posebno se pojačalo kada su Amerikanci 1945. bacili atomske bombe na Japan (ponajviše zato da bi Sovjetima pokazale čime raspolažu)²⁶ smatra se da je Hladni rat počeo 1947. kada su SAD usvojile tzv. Trumanovu doktrinu.

²⁴ McMahon R. 2000; Дэвис Д., Трани Ю. 2002; Gaddis J. L. 2005; Leffleer M. P., Painter D. S. 2005.

²⁵ Lippmann W. 1947.

²⁶ Stoga ima i onih koji sa dosta osnova smatraju da je Hladni rat počeo još 1945. premda tada još nije bio poznat pod tim imenom.

Pod tim imenom ostao je poznat jedan od proklamovanih principa spoljne politike SAD, prema kojem će one u borbi protiv tzv. komunističke opasnosti pružiti vojnu i finansijsku pomoć svim, pa i geografski vrlo udaljenim zemljama. Nazvana je po američkom predsedniku Hariju Trumanu koji ju je proklamovao 1947. u vezi s namerom pružanja vojne, tehničke i finansijske pomoći Grčkoj (radi gušenja snažnog revolucionarnog pokreta) i Turskoj (u cilju jačanja njenih potencijala zbog činjenice da je neposredan sused SSSR). Smatrao je da je pomoć ovim državama neophodna da ne bi pale u naručje komunizma, izazivajući širenje takve prakse u regionu (tzv. domino-efekat). Ovu doktrinu prihvatio je Kongres SAD koji je 1949. utvrdio program kojim je bilo predviđeno pružanje finansijske i tehničke pomoći nerazvijenim zemljama. Ona je poslužila kao osnov za obrazovanje niza vojnih saveza, karakterističnih za doba Hladnog rata.

Hladni rat između Zapada i Istoka trajao je sve do 1989, kada su na samitu u Malti američki i sovjetski lideri Džordž Buš (*George H. W. Bush*) i Mihail Gorbačov (*Михаил С. Горбачев*) formalno objavili njegov prestanak. Međutim, neki analitičari smatraju da je on zapravo prestao još 1985. kada je u SSSR na vlast došao Gorbačov, kao što ima i onih koji kraj ovog razdoblja vezuju za 1991. kada se raspao Sovjetski Savez.

Osnovna karakteristika međunarodnih odnosa u ovom periodu bila je podela sveta na dva moćna suprotstavljena vojnopolitička bloka koji su, u uslovima ravnoteže straha izazvane obostranim posedovanjem velikog arsenala nuklearnog oružja, bili prinuđeni da u međusobnim sučeljavanjima izbegavaju neposrednu upotrebu oružane sile jedni protiv drugih, a time i sigurni opšti ratni sukob.

Ovo je vrlo uprošćena slika. Bliže gledajući, u tom periodu može se zapaziti istovremeno postojanje najmanje dve vrste interesa i ciljeva u svetskim okvirima: 1) interes vojno-političkih blokova na čelu sa dve supersile (SAD i SSSR) da onemoguće napad na sebe, izbegnu nuklearni sukob, ali i da što više prošire i pojačaju svoje pozicije i na raznim terenima nadvladaju jedan drugog; 2) interes nesvrstanih i drugih vanblokovskih zemalja da ne budu uključene u blokovska trvenja i konfrontaciju, da ne budu žrtve blokovske ekspanzije, te da, s druge strane, iskoriste međusobne suprotnosti blokova za jačanje sopstvenih političkih pozicija i zadovoljenje ekonomskih i drugih interesa.²⁷

To, dakle, nije bio rat u pravom smislu. Umesto na bojnom polju, čarke i sukobi su se odvijali na diplomatskom, ideološkom, ekonomskom, medijskom i drugom planu, uz sistematsku špijunažu i propagandu. Iz raznih razloga (trka u naoružanju, dokazivanje superiornosti sopstvenog modela društva i duštvenog uređenja itd.) stalna nadmetanja bila su prisutna i u svim drugim sferama života - u domenu nauke, kulture, sporta itd.

Uglavnom se smatra da između glavnih aktera (SAD i SSSR, odnosno NATO alijanse i Varšavskog pakta) nije bilo otvorenog oružanog sukoba. Ipak, ta konstatacija nije sasvim tačna.

Nije bilo otvorenog oružanog sukoba između dveju strana kao takvih pred očima čitavog sveta, ali su u Korejskom ratu (1950-1953) i nekim drugim slučajevima američki i sovjetski piloti

²⁷ Petković R. 1999, 13.

i drugi vojnici ratovali jedni protiv drugih, uz ozbiljne žrtve na obe strane. To se krilo od svetske i domaće javnosti da bi se izbeglo prerastanje tih okršaja u otvoreni međusobni oružani sukob velikih razmera, koji bi lako mogao da eskalira u nuklearni, pa i novi svetski rat. O tome će više reći biti kasnije.

Ono što je nesporno, to je da je ovaj period obeležilo mnoštvo lokalnih ratova u kojima su dve supersile podržavale suprotstavljene strane (oružjem, opremom, vojnim savetnicima i sl.) a ponekad su se i same vojno angažovale. Pri tome, kad god je jedna supersila vojno intervenisala, odn. na drugi način koristila silu u međunarodnim odnosima, druga je to na razne načine osuđivala, reagovala diplomatskim putem i slično, ali je pazila da ne bude neposredno uvučena u okršaj. U nekim izuzetnim situacijama oružane snage SAD i SSSR (u prvom redu avijacija i protivvazдушna odbrana) su se čak neposredno borile jedne protiv drugih, ali su obe strane to zataškavale, svesne činjenice da, kada bi za to saznala najšira javnost, sve bi lako moglo da se otme kontroli i preraste u oružani sukob svetskih razmera.²⁸

I pored toga, povremeno su se javljale oštre krize²⁹ koje su pretile da se izrode u veliki i težak okršaj između dveju supersila, pa i u novi svetski rat.

Podsetićemo ukratko na najvažnije među njima, ne samo zbog toga što su bile povezane sa moćnim ili stvarnim oružanim sukobima, već i zato što ćemo ih kasnije pominjati, neke i po nekoliko puta.³⁰

Nakon Drugog svetskog rata do tada jedinstvena Koreja je voljom velikih sila podeljena na dva dela od kojih je sever bio u rukama komunista bliskih Kini i SSSR, a jug pod vlašću koja se oslanjala na SAD. Pokušaj Severne Koreje da nasilnim putem ujedini zemlju, izazvao je Korejski rat (1950-1953). On je ušao u novu fazu, kada je Savet bezbednosti proglasio Severnu Koreju agresorom i odlučio da se UN uključe u sukob na strani Južne Koreje. To je učinjeno uz grubo kršenje člana 27/3 Povelje UN prema kojem se za donošenje odluke Saveta bezbednosti zahtevaju potvrdni glasovi svih stalnih članova Saveta (odluka je doneta bez glasa SSSR, čiji predstavnik nije bio prisutan). Posledica toga bilo je da su na strani Južne Koreje pod zastavom UN ratovala SAD i jedan broj njima bliskih država, a na strani Severne Koreje, prikriveno, Kina i SSSR. Jedna od posledica bila je to to da je posle ovog događaja stvoren međunarodnopravni običaj kojim je izmenjeno navedeno rešenje Povelje UN tako što je prihvaćeno da donošenje odluke Saveta sprečava samo negativan glas (tzv. veto) stalnog člana, a ne i njegovo odsustvo ili uzdržanost. O Korejskom ratu i uz njega vezanim zanimljivostima biće više reći kasnije.

²⁸ O tome će više reći biti kasnije, kod izlaganja karakteristika savremenih ratova.

²⁹ U širem smislu, pod međunarodnom krizom ima se u vidu svaki važan problem koji je zahvatio čitav svet, veći deo sveta, određeni region ili makar ozbiljno zadire u interese i odnose dve ili više država. U užem smislu, tako se naziva zaoštavanje odnosa, naročito ozbiljan spor, poremećaj odnosa i konfrontacija između dve ili više država u vezi sa nekim konkretnim važnim problemom političke, vojne, ekonomske, verske, ideološke i slične prirode. Krivokapić B. 2017², 266-268.

³⁰ Krivokapić B. 2017², 274-276.

Jedna od napetijih epizoda Hladnog rata bila je Druga berlinska kriza (1958-1962)³¹ koja je počela tako što je sovjetski lider Nikita Hruščov (*Никита С. Хрущев*) 27. 11. 1958. tražio od SAD, Velike Britanije i Francuske da se u roku od 6 meseci povuku iz Zapadnog Berlina, obrazloživši to time da je SSSR upravljanje svojim okupacionim sektorom preneo na vlasti Istočne Nemačke, te da svoje okupacione sektore treba da ukinu i pomenute tri zapadne zemlje, s tim da se Zapadni Berlin pretvori u demilitarizovan slobodni grad. Zapretio je da će u protivnom SSSR sa Istočnom Nemačkom zaključiti separatan ugovor o miru i njoj prepustiti kontrolu prilaza Zapadnom Berlinu, što bi značilo da će zapadne države moći da održavaju vezu sa Zapadnim Berlinom samo uz saglasnost vlade Istočne Nemačke. Vrhunac krize bila je izgradnja Berlinskog zida, koji su 1961. podigle vlasti Istočne Nemačke da bi sprečile prebege na Zapad.³²

Kubanska raketna kriza (1962) je naziv za sukob između SSSR i SAD povodom instaliranja sovjetskih nuklearnih raketa na Kubi (praktično u predvorju SAD) kao odgovor na razmeštaj američkih nuklearnih raketa u Turskoj, uz sam južni bok SSSR. Izbila je 15. 10. 1962. i trajala samo 13 dana, ali je ostala zapamćena kao onaj period Hladnog rata kada je čovečanstvo bilo najbliže novom svetskom ratu. Premda SSSR nije uradio ništa nezakonito (vlada Kube mu je dozvolila da tamo razmesti svoje projekte - uostalom, SAD su u nizu zemalja već imale svoje nuklearne rakete usmerene ka SSSR) zbog toga što su se sovjetski lanseri našli u neposrednoj blizini SAD, oštro je reagovao američki predsednik Džon Kenedi (*John F. Kennedy*). Situacija se naročito iskomplikovala 27. 10. 1962. kada su se u jednom danu dogodila tri teška vojna incidenta od kojih je svaki mogao da znači početak oružanog sukoba između SAD i SSSR. Tada su obe strane shvatile da su događaji izmakli kontroli, pa je kriza razrešena miroljubivo, nekom vrstom kompromisa: Sovjeti su pristali da povuku rakete, a Amerikanci da prekinu vojnu pomorsku blokadu Kube, obavežu se da neće napasti Kubu niti podržati bilo kakvu invaziju protiv nje i povuku svoje rakete iz Turske. Ubrzo zatim povučene su i sovjetske rakete s Kube i američke rakete iz Turske. Iako nisu normalizovale odnose s Kubom, SAD su prekinule blokadu Kube i zaista se više nisu vojno angažovale protiv nje. O tome će više reći biti kasnije.

Novo pogoršanje odnosa između SAD i SSSR nastalo je u vezi sa Jomkipurskim ratom (1973) između Izraela i Arapa, u kome su dve supersile podržavale suprotne strane. SSSR je predložio zajedničku vojnu intervenciju sa SAD za smirivanje situacije, ali je Vašington to odbio. Vrhunac krize nastao je kada je SSSR zapretio da će ako Izrael nastavi akcije koje su vodile uništenju opkoljene 3. egipatske armije poslati u pomoć Egipćanima svoje vazdušno-desantne trupe, na šta su SAD odgovorile da će se tada one vojno umešati na strani Izraela. Situacija se smirila kada su sukobljene strane pristale na prekid vatre, nakon čega su Sinajsko poluostrvo došle mirovne snage UN.

Sovjetske vojna intervencija u Avganistanu (1979–1989) bila je u skladu sa međunarodnim pravom, jer je usledila na poziv zakonite te zemlje, ali je zbog mešanja na razne načine SAD i nekih drugih država dovela do destabilizacije međunarodnih odnosa. I o njoj će više reći biti kasnije.

³¹ Prva berlinska kriza (1948-1949) izbio je kada je u Nemačkoj, podeljenoj na okupacione zone velikih država pobednica u Drugom svetskom ratu, SSSR, sa ciljem da samo on snabdeva hranom i gorivom čitav Berlin i tako uspostavi punu kontrolu nad njim, blokirao železnički i drumski pristup Zapadnih sila tom gradu. Pošto su SAD i njihovi saveznici obezbedili snabdevanje stanovnika Zapadnog Berlina tzv. vazdušnim mostom, SSSR je ubrzo povukao blokadu, čime je ova kriza okončana.

³² Bila je to 167,8 km duga kombinacija betonskog zida visokog preko 4 m i bodljikave žice, sa 20 bunkera, 302 kontrolna tornja i 259 stanica sa psima – koju je čuvalo 14.000 istočnonemačkih graničara. Tokom 28 godina, koliko je zid razdvajao delove Berlina (srušen je 1989, čime je počelo ujedinjenje Zapadne i Istočne Nemačke) u pokušajima da prebegnu u Zapadni Berlin život su izgubile 133 osobe (po drugim izvorima – 239) ali je zabeleženo neobično mnogo uspešnih prebega (oko 5.000).

Gledano u celini, doba bipolarizma i Hladnog rata imalo je mnoštvo slabosti i ograničenja, kao što su stalni sukobi u praktično svim sferama međunarodnih odnosa, veliki broj lokalnih ratova, teškoće u usvajanju suštinskih odluka u Ujedinjenim nacijama zbog sukoba interesa glavnih aktera (posebno, česta blokiranost Saveta bezbednosti usled upotrebe tzv. „prava veta” od strane nekog od stalnih članova tog organa) itd.

Pošto će tzv. pravo veta stalnih članova Saveta bezbednosti biti pominjano na mnogim mestima, povodom raznih pitanja, ovde je prilika da se objasni zašto se o njemu govori kao o takozvanom vetu. Pravi veto, koji se javlja još u Starom Rimu, znači pravo nekog organa da oglasi nevažećim odluku drugog organa. U tom značenju reč „veto” koristi se i u savremenim državama da bi se označilo pravo šefa države da spreči usvajanje predloga zakona (apsolutni veto) ili da odloži njegovu primenu odn. vrati predlog zakonodavnom telu tj. parlamentu na ponovno razmatranje (suspenzivni veto).

Vežano za način glasanja u Savetu bezbednosti UN, ovaj izraz se koristi kada se misli na pravo svakog od pet stalnih članova tog organa (Francuska, Kina, Rusija, SAD, Velika Britanija) da negativnim glasom spreči donošenje odluke. Povelja UN nigde izričito ne pominje veto, ali u čl. 27. precizira da se odluke Saveta bezbednosti po svim pitanjima koja nisu pitanja procedure, donose potvrdnim glasovima 9 članova, uključujući potvrdne glasove stalnih članova. To znači da svaki stalni član Saveta može da spreči donošenje odluke ne samo glasajući protiv predloga, već i uzdržavanjem od glasanja, pa čak i prostim nedolaskom na sednicu. Ubrzo je, međutim, u praksi izgrađeno shvatanje da takvo dejstvo ima samo izričito protivljenje stalnog člana Saveta. Ovaj mehanizam nije pravi veto zato što se tu ne radi o pravu jednog subjekta da zabrani odluke drugoga, pošto su stalni članovi Saveta bezbednosti njegov sastavni deo, a ne nekakav spoljni faktor, i sprečavaju usvajanje odluke tog, a ne nekog drugog tela.

Ipak, postojale su i izvesne prednosti – jedna strana je ograničavala i na izvestan način kontrolisala drugu, a uz to se kao balans pojavio Pokret nesvrstanih sa nizom konstruktivnih inicijativa i akcija, što je za posledicu imalo relativno dosledno poštovanje međunarodnog prava i njegovu dalju izgradnju.

Nasuprot tome, posle raspada sovjetske imperije na samom početku 90-ih godina prošlog veka, nastupila je nova realnost obeležena dominacijom SAD kao jedine supersile koja nije uspela da se odupre iskušenju da svoju volju nameće i silom, uz grubo kršenje Povelje UN (agresija na SR Jugoslaviju 1999, napad na Irak 2003. i dr.).

Imajući sve to u vidu, mora se priznati da su makar u izvesnom smislu u pravu oni koji danas postavljaju pitanje da li je to bio rat ili mir, te sami odgovaraju da je po svemu sudeći tačno i jedno i drugo „jer Hladni rat je svakako bio i titanska globalna borba i razdoblje izvanredne stabilnosti u odnosima između velikih sila”.³³

Ima i onih koji smatraju da Hladni rat zapravo nikada nije ni prestajao, već je na isteku XX i početkom XXI v. u pitanju bila samo neka vrsta zatišja, „primirja” ili „zatišja” odnosno jedan vid „detanta”.

³³ Kennedy D. 2012, 3.

Detant (fr. *détente*, popuštanje) je naziv za popuštanje zategnutosti u doba Hladnog rata u odnosima između SAD i SSSR i vojno-političkih blokova koje su oni predvodili. Kada bi se međusobni odnosi suviše zaoštrili, obe strane bile su prinuđene na ustupke u cilju izbegavanja otvorenog sukoba, koji bi mogao da eskalira u nuklearni rat. Svaka od njih imala je i svoje posebne razloge - SAD su bile preokupirane drugim problemima (rat u Vijetnamu i dr.) dok je SSSR nastojao da smanji pritisak trke u naoružanju, koja je daleko više pogađala sovjetsko društvo nego Zapad. Suštinski detant se svodio na sastanke na vrhu lidera SAD i SSSR, koji su rezultirali zaključenjem važnih sporazuma – o zabrani širenja nuklearnog oružja, o kosmosu, o zabrani biološkog i hemijskog oružja, o ograničenju strateškog naoružanja, o otpočinjanju procesa KEBS i dr. Tokom Hladnog rata smenjivali su se periodi detanta i ponovnog narastanja nepoverenja i napetosti u međunarodnim odnosima.

S obzirom na razvoj događaja u najnovije vreme, ima mišljenja da je krajem prve decenije XXI v. počeo novi hladni rat u kojem su glavni pretpostavljeni akteri, s jedne strane, SAD, Zapadna Evropa i njihovi saveznici, a s druge, Rusija i Kina i verovatno Indija i još neke zemlje. S tim u vezi, ukazuje se na to da će svet u kojem živimo obeležiti višepolarni hladni rat („Drugi hladni rat”, „Novi hladni rat”, „Hladni rat 2”), u kojem se neće sukobiti dva centra moći (tradicionalni rivali - SAD i Rusija) već nekoliko njih.³⁴

5. Nedovoljna preciznost termina

Prema izloženom, reč „rat” koristi se za označavanje različitih pojava, stanja i događaja od kojih mnogi nemaju nikakve veze sa fizičkim nasiljem, posebno ne sa oružanim sukobom naroda. Oni su u tesnoj vezi sa onim što uobičajeno imamo u vidu pod ratom, u smislu da mogu dovesti do njega ili da je on njihov čest pratilac, ali se, strogo uzev od njega po mnogo čemu razlikuju.

Uz navedeno, u istoriji su kao ratovi zabeleženi i događaji koji jesu predstavljali ozbiljno zaoštavanje odnosa između država i angažovanje trupa, ali bez ikakvih ljudskih žrtava, pa čak i bez ijednog okršaja („bez ispaljenog metka”).

Jedan od primera je sukob između SAD i Velike Britanije 1859, poznat kao „Rat zbog svinje” odn. „Rat zbog svinje i krompira” (eng. *Pig War, Pig and Potato War*).

Izbio je u graničnom području oko ostrva San Huan na koje su pretendovale obe strane i trajao od juna do oktobra 1859. Sve je počelo tako što je američki farmer ubio tuđu svinju kada mu je dozlogrdilo što mu ona stalno ulazi u baštu i jede krompir. Ispostavilo se da je svinja pripadala Ircu koji je svoje svinje puštao da slobodno idu gde hoće. Farmer je ponudio da plati 10 dolara za ubijenu životinju, ali je Irac tražio 100 dolara. Tada se farmer naljutio i rekao da neće da plati ništa jer je svinja bila na njegovom posedu. Pošto su britanske vlasti zapretile da će ga uhapsiti, obratio se vlastima SAD tražeći zaštitu. Došlo je do gomilanja trupa sa obe strane, uključujući pešadiju, topove i ratne brodove. Srećom, pošto su zapovednici sučeljenih snaga dobili naređenje da se brane u slučaju da budu napadnuti, ali da nipošto ne napadaju prvi, nije ispaljen nijedan hitac, te se sve završilo međusobnim dovikivanjem uvreda, ali bez ijedne ljudske žrtve.

³⁴ Арутюнян Г., 2007, 11-22; Monaghan A. 2015; Ivaniš Ž., Đorđević I. Lj., Jeftić Z. 2016, 36-45.

Kada su vesti o događaju stigle do Vašingtona i Londona, preduzeti su hitni koraci da se putem pregovora smanji napetost, povuku vojne snage (dogovoreno je da svaka strana sme da na svom delu ostrva ima najviše 100 vojnika) i stvari vrate u normale tokove. Spor u pogledu toga kome pripada ovo područje rešen je mnogo kasnije - Vašingtonskim sporazumom (1871) poveren je međunarodnoj arbitraži, koja je 1872. presudila u korist SAD.

Dakle, to što se nešto u međunarodnim odnosima naziva ratom, ne znači i da se zaista radi o ratu u užem smislu.

Istovremeno, ispostavlja se da ni onda kada nesumnjivo postoji oružani sukob između država, nema uvek saglasnosti oko toga da li se radi o ratu, ili je u pitanju nešto drugo. To ne treba da čudi, posebno kada se zna da nema saglasnosti ni oko toga šta je zapravo rat i koji su njegovi konstitutivni elementi odnosno kako se on može definisati.

2. Termin „oružani sukob”

Danas se za označavanje onoga što obično imamo u vidu pod ratom uglavnom koristi izraz „oružani sukob”, a njegovi učesnici ne nazivaju, kao u prošlosti, zaraćenim stranama, već stranama u sukobu. To se čini kako u međunarodnim sporazumima i drugim međunarodnim dokumentima, tako i u nauci međunarodnog prava.

Termin *oružani sukob* počeo je preovlađuje posle Drugog svetskog rata, javivši se već u Ženevskim konvencijama o zaštiti žrtava rata (1949).³⁵

Ovi novi termini (*oružani sukob*, *učesnici oružanog sukoba*) su nešto konkretniji, jer ukazuju na to da se radi o *sukobu* i to *oružanom*. Uz to, oni su šireg značenja u smislu da teže da obuhvate ne samo klasične ratove između država, već i razne druge oružane sukobe (borba za nacionalno oslobođenje naroda koji se nalaze pod kolonijalnom i drugom silom nametnutom stranom dominacijom, građanski ratovi, okršaji niskog intenziteta itd.) i istaknu da se i na njih primenjuju norme međunarodnog ratnog i humanitarnog prava. Ove prednosti učinile su da u poslednjih nekoliko decenija termin „oružani sukob” skoro u potpunosti potisne izraz „rat”.

Pa ipak, ako se malo udubimo, primetićemo da termin „oružani sukob” nije ništa precizniji od izraza „rat”.

Pošto je da bismo stvari do kraja pojasnili ponekad dobro dovesti ih do apsurdna, neka nam je dopušteno da primetimo da oružani sukob nesumnjivo postoji i kada se grupa lovaca napije i onda počnu da pucaju jedni na druge. A ako su ti lovci iz raznih država i/ili se nalaze u nekoj stranoj zemlji (npr. dvadesetak lovaca iz nekoliko

³⁵ *How is the Term „Armed Conflict” Defined in International Humanitarian Law?*, International Committee of the Red Cross Opinion Paper, March 2008, www.icrc.org/en/doc/assets/files/other/opinion-paper-armed-conflict.pdf.

evropskih zemalja u lovu u nekoj afričkoj državi) imamo i primer međunarodnog oružanog sukoba. Ali niti je to ono na šta mislimo kada govorimo o ratu, niti se tu primenjuju pravila međunarodnog ratnog i humanitarnog prava.

Slično tome, o nekoj vrsti međunarodnog oružanog sukoba moglo bi se govoriti i kada se sukobe druge naoružane grupe iz dveju ili više država (npr. pripadnici narko kartela ili drugih kriminalnih organizacija, huligani na sportskim priredbama i slično), kada se radi o oružanoj akciji protiv pirata,³⁶ kada je reč o incidentu koji se svodi na ograničenu razmenu vatre između graničara susednih zemalja itd. Pa ipak, jasno je da bi takve situacije bilo pogrešno nazvati ratom.

Prema tome, rat je samo jedan od vidova oružanog sukoba. Svaki rat jeste oružani sukob, ali nije svaki međunarodni oružani sukob – rat.

Tome se može dodati da kada se govori o oružanom sukobu prevashodno se ima u vidu upotreba konvencionalnog, uobičajenog, što znači hladnog ili vatrenog oružja.

Međutim, ratovati se može i sredstvima koja su sasvim drugačije prirode, kao što su hemijska, nuklearna, biološka, radiološka, geofizička (korišćenje prirodnih pojava namerno izazvanih veštačkim putem) itd. Za označavanje sukoba koji se njima vode termin „rat” čini se mnogo podesnijim izborom od termina „oružani sukob”.³⁷ Uostalom, u naše vreme mnogo se govori o „kibernetskim ratovima” („sajber ratovima”) koji mogu da izazovu iste posledice kao klasični ratovi, ali koje je takođe teško nazvati oružanim sukobima (i sam izraz „kibernetski oružani sukob” odn. „sajber oružani sukob” je neprikladan).

Premda se nazivi „rat” i „oružani sukob” ne podudaraju u potpunosti, a uz to svaki od njih ima i određena dodatna, šira značenja, suštinski oni predstavljaju sinonime, pa se često koriste alternativno. Mi ćemo se ovde uglavnom držati termina „rat” jer je on kraći, jasniji i ima neuporedivo dužu tradiciju.

3. Nazivanje pojave i označavanje situacije

Rat se može posmatrati kao pojava, kao određena vrsta događaja koji nije vezan za konkretno vreme i prostor i čiji učesnici nisu jasno određeni. Radi se, dakle, o apstraktnom pogledu, kao kada govorimo o čoveku kao ljudskom biću, sa njegovim izgledom i osobinama koji su manje-više svojstvene svakome od nas, a ne o konkretnom licu.

³⁶ Pirati (morski razbojnici) su po logici stvari naoružani. Stoga je u prošlosti svaki njihov napad na trgovački brod (u to vreme i trgovački brodovi bili su naoružani) a tim pre okršaj sa ratnim brodom, suštinski bio oružani sukob. Uostalom, u naše vreme somalijski i drugi pirati nisu samo koristili oružje (ručne bacače, automatske puške i dr.) da bi oteli trgovačke brodove i za njih tražili otkup, već su u nekim slučajevima pružili i oružani otpor međunarodnim vojnim snagama koje patroliraju odnosnim vodama. Premda je ovde reč o oružanim sukobima (u kojima je bilo i žrtava) jasno je da oni ne mogu da se nazovu ratom. O borbi protiv pirata, posebno somalijskih: Krivokapić B. 2011, 685-697.

³⁷ Tako npr. niti bi zvučalo dobro, niti bi bilo precizno da se kaže „hemijski oružani sukob”, „biološki oružani sukob” i slično.

Drugim rečima, naša predstava o ratu kao pojavi rezultat je uopštavanja zajedničkih crta mnogih stvarnih ratova.

U isto vreme, ratom se naziva i konkretni događaj čiji su akteri uglavnom jasno određeni. Takva situacija dobija poseban naziv po kojem se razlikuje od drugih sličnih događaja.

On je posledica prevladajućih karakteristika rata, koje se mogu ticati hronološkog redosleda u nizu sličnih sukoba koji su se odigrali na određenom prostoru između manje-više istog kruga učesnika (npr. Prvi svetski rat 1914-1918), učesnika sukoba (Prusko-francuski rat 1870-1871), dužine trajanja rata (npr. Tridesetogodišnji rat 1618-1648), cilja ili predmeta koji je bio razlog izbijanja rata (npr. Rat za špansko nasleđe 1701-1714. ili Opijumski rat između Velike Britanije protiv Kine 1839-1842) itd.

Vežano za konkretne ratove, poseban problem predstavlja činjenica da u praksi jedan broj vlada i teoretičara odbijaju da ratom nazovu ozbiljne slučajeve upotrebe oružane sile protiv neke države.

Umesto toga, koriste se eufemizmi, kao što su „intervencija”, „kampanja”, „akcija”, „vojno angažovanje”, „bombardovanje”, „vazdušni udari” i slično. Ovo čak i onda kada je reč o sukobu koji uz upotrebu znatnih snaga traje mesecima pa i godinama, a kao posledicu ima velika razaranja i hiljade žrtava.

Primer je NATO agresija na SR Jugoslaviju, koja je trajala 79 dana, podrazumevala istovremeno angažovanje po više od 1.000 NATO aviona, ne računajući ostale jedinice, među kojima i mornaricu (sa udaljenih ratnih brodova su ispaljivane krstareće rakete) i izazvala smrt oko 4.000 i ranjavanje oko 10.000 ljudi, uz ogromna materijalna razaranja.³⁸

U najnovije vreme svedoci smo oružanog sukoba između Rusije i Ukrajine, koji je Rusija započela 24. 2. 2022, a koji, premda se radi o tipičnom ograničenom ratu, i dalje uporno naziva „specijalnom vojnom operacijom.“

Izborom da se konkretna situacija ne nazove ratom osporava se i njena takva kvalifikacija, čime strana o kojoj je reč nastoji da izbegne da bude označena kao agresor, što bi podrazumevalo njenu međunarodnu osudu i druge za nju nepovoljne posledice.

U tom smislu, kada je reč pojavi kojom se ovde bavimo, moramo napraviti razliku između opšteg naziva koji je najpodesniji za njeno označavanje, a to je „rat” odnosno „međunarodni oružani sukob” i upotrebe tog naziva u odnosu na svaku konkretnu situaciju, u kom slučaju se zapravo radi o pokušaju davanja njene pravne i druge kvalifikacije. Stoga se i dešava da u istom događaju jedne države vide rat (oružani sukob) a druge nešto drugo (npr. humanitarnu intervenciju).

Gledano iz drugog ugla, praksa nas uči da se ratom ponekad naziva i ono stanje u kome postoje određene aktivnosti koje kvare odnose između država (netrpeljivost i sukobi na ideološkom, diplomatskom, ekonomskom i nekom sličnom polju) ali nema

³⁸ Više: Krivokapić B. 1999; Кривокапич Б. 2017¹, 34-43; Krivokapić B. 2019, 19-56.

nikakvog oružanog okršaja, dok se, naprotiv, u nekim slučajevima izbegava da se ratom nazove otvoreni međudržavni oružani sukob.

Mi ćemo ovde rat shvatati u njegovom uobičajenom, užem smislu, kao međunarodni oružani sukob. Brzo ćemo se, međutim, uveriti da svodenje značenja ovog termina u uske okvire ne znači i da je time rešen problem. Jer izbor termina je jedno, a definisanje same pojave drugo, mnogo složenije pitanje.

III. POJAM RATA

1. Rat kao složena društvena pojava

Rat ili oružani sukob među državama je jedna od najstarijih, najstroženijih, najosetljivijih, najtraumatičnijih i najnepoželjnijih društvenih pojava.³⁹

On je bezbroj puta opisan, pa i veličan u narodnim predanjima i epovima, ali i u nauci i umetnosti. To čini da je svima, pa i onima koji su imali sreću da ga ne iskuse, toliko blizak da se stiče utisak da svako bez ikakve dileme zna o čemu se radi. Pa ipak, kada se površina zagrebe, ispostavlja se da čak i među stručnjacima nema jedinstvenog stava oko toga šta je rat, kada stvarno postoji, po čemu se razlikuje od sličnih pojava itd.

To nije nikakva specifična rata. Slično je i sa drugim pojmovima, koje u suštini svako oseća i razume, ali to ne znači da ih prepoznaje i doživljava na isti način. Primeri su takvi pojmovi i pojave kao što su: sreća, radost, ljubav, ugled, uspeh, pravda itd.

Jedan autor je mnogo toga sazeo u zapažanju da je rat duboka tema - poput istine, ljubavi, smrti ili božanstva, na kojoj su učili i sticali iskustvo intelektualci svih područja: politolozi, istoričari, etičari, filozofi, romanopisci i književni kritičari. Odmah zatim, primetio je da rat nije uvek isti, te da ljudi pišu o ratovima svog doba i svoje zemlje.⁴⁰

Iako u osnovi tačna, ova tvrdnja nije i dovoljno precizna. I to iz najmanje tri razloga.

Prvo, rat jeste večna tema, ali njime se, pored pobrojanih intelektualaca, bave i predstavnici nauke međunarodnog prava, sociolozi, psiholozi, medicinari, ekolozi, futurolozi... Po sebi se razume da su se njim oduvek na razne načine bavili, i vojna nauka, vojna lica, sveštenici, umetnici najšireg profila, pa i običan svet.

Dovoljno je podsetiti na mnogobrojne narodne pesme, sage, priče, predanja i slično, raznih naroda. Između ostalog, rat je kostur i „Mahabharate” i „Ilijade”; on se na mnogo mesta pojavljuje u „Bibliji” („Starom zavetu”), „Kuranu”, itd. Tako npr. reč „rat” pominje se 225 puta u 220 stihova Biblije, koja daje opise krvavih oružanih sukoba u kojima su učestvovali Stari Jevreji, Egipat, Asirija, Vavilon i mnoštvo drugih država.

³⁹ Za istorijski osvrt na rat i mnoge konkretne ratove vidi: Nis E. 1895; Neff S. C. 2005.

⁴⁰ Kennedy D. 2012, 3.

Razume se da su se ljudi na razne načine bavili ratom i u čisto praktičnim, svakodnevnim okvirima. Retko šta je moglo da poremeti, pa i ugrozi život pojedinca, porodice, sela, grada, čitavog naroda kao oružani sukob koji je na vidiku ili je u toku.

Drugo, mada visprena, nije sasvim ispravna ni druga tvrdnja, ona koja se odnosi na literalna dela o ratu.

Tačno je da ljudi rado pišu o oružanim sukobima koji najviše pogađaju njihove sudbine – dakle, o ratovima svoje epohe, u kojima su neposredno ili posredno sami učestvovali ili čiji svedok su bili. Međutim, i ovde je, radi stilskog efekta (poentiranja) na delu preveliko uprošćavanje. Ovo zato što svi dobro znamo da ljudi raznih kvalifikacija i interesovanja oduvek pišu i o ratovima koji suštinski nisu dotakli život njihove zajednice (ratovima u kojima je ona bila neutralna), o ratovima iz daleke prošlosti, kao, uostalom, i o ratu uopšte, o ratu kao društvenom fenomenu.

I treće, mada je, razume se, zapažanje pomenutog autora da rat nije uvek isti (a šta je uopšte isto?) u principu ispravno, ono zapravo nije sasvim tačno, jer gledano sa stanovišta suštine, rat je ipak uvek isti!

Umesto velike priče dovoljno je napraviti poređenje sa jednom drugom neželjenom, ali neizbežnom pojavom - smrću. Ovo tim pre što je ona i te kako u vezi sa ratom. Smrt je za svakog jedna i jedinstvena, svako umire u samo njemu svojstvenim uslovima (u smislu razloga, načina, mesta i vremena smrti, životnog doba i niza drugih okolnosti) ali isto tako, ako je reč o suštini, smrt je uvek jedno te isto - prestanak života.

Dakle, rat ima različite oblike, pogađa razne domene pojedinačnog i kolektivnog (društvenog) života, pa i života čitave međunarodne zajednice. Njime se bave mnoge grane nauke i stručnjaci vrlo različitih profila. I - svako ga doživljava i određuje iz svog ugla, na svoj način.

Jedan autor je primetio da su do 1945. sve knjige o teoriji rata mogle da stanu na jednu bibliotekarsku policu, a da je nakon završetka Drugog svetskog rata samo u SAD zabeleženo više od 100.000 dela, članaka i izveštaja posvećenih problemima rata i mira.⁴¹

S tim u vezi, izdanje koje smo koristili i naveli jeste iz 1991. godine, ali se radi o prevodu na srpski jezik knjige koja je izvorno izdata na francuskom još 1979, što znači da je autor imao u vidu period 1945-1979. g. U međuvremenu literatura o ratu se dodatno mnogostruko umnožila.

Ljudi su se oduvek bavili raznim pitanjima vezanim za rat, njegove uzroke, vidove i suštinu. Sve to je mnogo komplikovanije u naše vreme kada postoji sve veći broj subjekata međunarodnog prava i međunarodnih odnosa koji ulaze u razne oružane sukobe i kada se javljaju nova sredstva i metodi koji omogućavaju da se protivnik ne samo porazi, već i uništi, a da pri tome nije bilo klasičnog okršaja između oružanih snaga.

⁴¹ Gliksman A. 1991, 249.

U tom smislu može se govoriti o vrlo šarolikim učenjima o ratu i njegovoj suštini odnosno o njegovim uzrocima.

Jedni u njemu vide izraz Božje volje; drugi ga posmatraju sa stanovišta morala (kao moralno dozvoljen ili nedozvoljen); treći veruju da je rat proizvod složene ljudske prirode i međuljudskih odnosa koji počivaju na principu „čovjek je čoveku vuk“;⁴² četvrti ističu da je rat vid Darwinove borbe za opstanak,⁴³ koja je prirodna i kao takva neminovna i u ljudskom društvu;⁴⁴ peti u njemu vide odraz društveno-ekonomskih činilaca, a posebno podele ljudi na klase i, na toj osnovi, klasne borbe; šesti smatraju da je rat politika koja se vodi oružanim sredstvima tj. da je deo političkih odnosa, a ne neka samostalna pojava; itd.

Po prirodi stvari postavlja se pitanje koji su to faktori, razlozi koji dovode do rata, ne nekog konkretnog, već rata kao pojave.⁴⁵ I šta je uopšte rat? S tim u vezi je i pitanje zašto je potrebno i kako je najbolje definisati rat?

Naime, i iz teorijskih i iz praktičnih razloga važno je znati kada postoji rat, a kada nešto drugo. Uostalom, ako kažemo da su odnosi u ratu regulisani normama međunarodnog ratnog i humanitarnog pravom, da bismo primenili te norme (ili zahtevali njihovu primenu od drugih) moramo znati kada imamo posla sa ratom.

Drugim rečima, otvara se pitanje kako definisati rat i njegove konstitutivne elemente. To je uvek bio složen problem, a posebno je složen u naše vreme kada rat ima neuporedivo više oblika nego ikada pre.

⁴² Prevod lat. fraze *Homo homini lupus est*. Reč je o parafrazi replike *Lupus est homo homini, non homo, quom qualis sit non novit* („Vuk je čovek čoveku, a ne čovek, kada ga ne poznaje“) iz komedije *Asinaria*, velikog rimskog komediografa Tita Makcija Plauta (*Titus Maccius Plautus*). Nasuprot tome, čuveni rimski filozof i pisac, Seneka Mlađi (*Lucius Annaeus Seneca*) je u *Epistulae morales ad Luciliolum* (65. n.e.) napisao *Homo, sacra res homini* („Čovek je čoveku svetinja“) a slično je mislio i njegov savremenik, veliki rimski pesnik Ovidije (*Ovidius*) koji je tvrdio: *Non enim homini homo lupus est, sed homo* („Čovek je drugome čovek, a ne vuk!“). Na obe pomenute izreke (onu o tome da je čovek čoveku vuk i onu prema kojoj su ljudi jedan drugome svetinje) pozvao se engleski filozof Tomas Hobs (*Thomas Hobbes*) na početku svog rada *De Cive* (1651). Pa ipak, zahvaljujući njemu daleko poznatija ostala je prva fraza, čija je suština ukazivanje na čovekov egoizam, na to da čoveka u krajnjoj liniji pokreću instinkti, primitivni nagoni, neprijateljstvo prema drugima.

⁴³ Misli se, razume se, na evoluciju teoriju Čarlsa Darvina (*Charles Robert Darwin*) koja uključuje borbu za opstanak i prirodni odabir (prirodnu selekciju) gde opstaju samo najjači i najprilagođeniji.

⁴⁴ Naime, ima onih koji veruju da se ratovi vode i između životinja, a da među ljudima predstavljaju „istorijsku nužnost“ odnosno neminovnost. Mirković T. 2007, 5-6.

⁴⁵ Razna učenja i poglede o suštini i uzrocima rata vidi u: Wright Q. 1942, 681-1295; Gažević N. 1974, 746-753; Fearon J. D. 1995, 379-414; Lazović M., Stišović M., Minić S. 1996, 127-135; Kegli Č. V., Vitkof J. R. 2004, 585-610; Van Kreveld M. 2010; Vilijsams P. D. 2012, 215-236; Starčević S. V., Blagojević S. 2017, 117-134; Vračar M., Šaranović J. 2018, 135-153.

2. Značaj definisanja rata

Što preciznije definisanje rata poželjno je da bi se utvrdilo kada zaista postoji ta, a kada neka druga, slična pojava. Značaj toga postaje jasan u svetlu činjenice da izbijanje rata izaziva mnoge važne faktičke i pravne posledice i u unutrašnjim okvirima država, i na međunarodnom planu. O njima će više reči biti kasnije, ali je zbog boljeg razumevanja već ovde potrebno ukazati na neke najosnovnije momente.

Izbijanjem rata počinju da se primenjuju pravila međunarodnog ratnog i humanitarnog prava (međunarodnog prava oružanih sukoba) uključujući ona o zaštiti žrtava rata, zabrani određenih metoda i sredstava ratovanja, pravima i dužnostima neutralnih država itd. Sa druge strane, postupci koji su u miru strogo zabranjeni postaju dozvoljeni – napadi na neprijatelja, njegovo ubijanje i ranjavanje; uzimanje ratnih zarobljenika; uvođenje blokade; uzimanje ratnog i pomorskog plena itd.

Nastupaju i druge posledice. Između ostalog, neki međunarodni sporazumi ostaju na snazi, drugi se ukidaju (oni koji su nespojivi sa ratnim stanjem, kao npr. ranije zaključeni ugovor o savezu sa državom koja je aktuelni neprijatelj), treći se suspenduju (njihovo dejstvo se privremeno obustavlja), četvrti počinju da dejstvuju (ugovori iz oblasti ratnog i humanitarnog prava) a javlja se i potreba za novim ugovorima (o primirju, razmeni zarobljenika itd.).⁴⁶

U naše vreme ocena da je reč o ratu vezana je i za označavanje onoga ko ga je počeo kao agresora. Na toj osnovi otvara se pitanje međunarodne odgovornosti agresora i primene protiv njega međunarodnih sankcija, kao i individualne krivične odgovornosti odgovornih lica za zločin agresije.

Konačno, premda praksa poznaje određene izuzetke, rat se u principu uvek završava ugovorom o miru. U slučaju nekih sličnih pojava takav ugovor nije potreban, a čak i kada se situacija reši postizanjem nekog sporazuma, on obično nema karakter i elemente ugovora o miru.

Prema izloženom, definisanje rata nema samo teorijski već i vrlo izražen praktični značaj. Dakle, šta je to rat i kako ga treba definisati?

3. Problem definisanja rata

Ratom su se tokom istorije bavili mnogi umni ljudi, ostavivši nam svoje kratke opise te pojave odnosno njeno objašnjenje.

Između ostalog, rečeno je da:

- „Svi ratovi se zasnivaju na prevari”, „Nijedan narod neće imati nikakve koristi od ratovanja” (Sun Cu, *Sun Tzu*, kineski vojni teoretičar i praktičar, 544-496. pre n. e.);

- „U ratu je istina prva žrtva” (Eshil, *Aeschylus*, starogrčki pesnik, 524-456. pre n. e.);

⁴⁶ O tome će više reči biti kasnije.

- „Mir je doba u kome sinovi sahranjuju očeve, rat je doba u kojem očevi sahranjuju sinove” (Herodot, *Herodotus*, starogrčki istoričar, 484-425. pre n. e.);
- „Rat je zlo i to je nešto što svi znamo i bilo bi nemoguće ići u nabranje svih njegovih mana” (Tukidid, *Thucydides*, starogrčki istoričar, 454. – 396. pre n. e.);
- „Samo mrtvi su videli kraj rata” (Platon, *Plato*, starogrčki filozof, 427-347. pre n. e.);
- „Ratujemo da bismo živeli u miru” (Aristotel, *Aristotle*, starogrčki filozof, 384-322. pre n. e.);
- „Nepravedan mir je bolji od pravednog rata” (Ciceron, *Marcus Tullius Cicero*, rimski državnik, pravnik i filozof, 106-43. pre n. e.);
- „Ratovi su ponekad, nažalost, nužnost, ali ljudi ne vole rat, oni vole da žive u miru i izobilju, da se druže i goste, vole da putuju dobrim putevima” (Hadrijan, *Publius Aelius Trajanus Hadrianus*, rimski car, 76-138);
- „Rat je opravdan samo kada je neophodan; oružje je dozvoljeno samo kada ne postoji druga nada osim oružja”, (Nikolo Makijaveli, *Niccolo Machiavelli*, italijanski politički filozof, 1469-1527);
- „U prirodi čoveka nalazimo tri osnovna razloga za rat: kao prvo, suparništvo, kao drugo nepoverenje i kao treće žeđ za slavom” (Tomas Hobs, *Thomas Hobbes*, engleski filozof, 1588-1679);
- „Ljudi su oduvek navikli da za veći ili manji komad zemlje pljačkaju, pale, ubijaju, kolju jedni druge; i da bi to najveštije i najsigurnije činili, izmislili su lepa pravila koja se zovu ratna veština”, (Žan de Labrujer, *Jean de La Bruyère*, francuski filozof, 1645-1696);
- „Srećni li su narodi koji imaju dosadnu istoriju” (Monteskje, *Charles-Louis de Secondat, baron de La Brède et de Montesquieu*, francuski filozof, 1689-1755);
- „Zabranjeno je ubijati. Stoga se sve ubice kažnjavaju, osim kada ubijaju velikom broju broju i uz zvuje truba” (Volter, *Voltaire, François Marie Arouet*, francuski filozof, književnik i istoričar, 1694-1778);
- „Nikada nije bilo dobrog rata ni lošeg mira” (Bendžamin Frenklin, *Benjamin Franklin*, 1706-1790);
- „Veština ratovanja je veština uništavanja ljudi, kao što je politika veština njihovog varanja” (Žan le Ron d’Alamber, *Jean-Baptiste le Rond d’Alembert*, francuski matematičar i književnik, 1717–1783);
- „Rat je igra koju kraljevi nikada ne bi igrali kada bi njihovi podanici bili pametni (Vilijam Kuper, *William Cowper*, engleski pesnik, 1731-1800);
- „Niko ne zna šta je rat ako u njemu nema sina” (Žozef-Mari de Mestr, *Joseph-Marie de Maistre*, francuski filozof i diplomata, 1753-1821);
- „Za mene su ludilo i zločinačka priroda rata, pogotovo u poslednje vreme kada sam pisao i zato puno razmišljao o ratu, toliko jasni, da sem tog ludila i zločina ništa drugo ne mogu da vidim u njemu” (Lav Tolstoj, *Лев Николаевич Толстой*, ruski pisac, 1828-1910);

- „Čitav rat svodi se na ubijanje stranaca prema kojima ne osećate nikakvo lično neprijateljstvo; stranaca, kojima biste, u drugim okolnostima, pomogli ako bi se našli u nevolji, i koji bi vama pomogli kada bi vam trebala pomoć” (Mark Tven, *Mark Twain*, američki književnik, 1835-1910);

- „Rat je suviše ozbiljna stvar da bi se mogla poveriti generalima” (Žorž Klemanso, *Georges Benjamin Clemenceau*, francuski državnik, 1841-1929);

- „Zašto ne bismo sudili vladama za svaku objavu rata? Kada bi narodi to razumeli... kada ne bi dozvolili da budu ubijani bez ikakvih razloga, kada bi iskoristili oružje da ga okrenu protiv onih koji su im ga dali... tog dana rat bi umro”; „Rat je varvarstvo kada se napada mirni sused, ali je sveti dug kada se brani domovina” (Gi de Mopasan, *Henry René Albert Guy de Maupassant*, francuski književnik 1850-1893);

- „Kažu nam da je rat ubistvo. Ne, to je samoubistvo!” (Džems Remzej Mekdonald, *James Ramsay MacDonald*, britanski političar i državnik, 1866-1937);

- „Oko za oko čini svet slepim” (Mahatma Gandi, *Mohandas Karamchand Gandhi*, indijski mislilac i političar, 1869-1948);

- „Rat ne pokazuje ko je bio u pravu, već samo ko je pretekao” (Bertrand Rasel, *Bertrand Russell*, britanski filozof, matematičar i književnik, 1872-1970);

- „Starci objavljuju rat, a mladi idu da umiru” (Herbert Huver, *Herbert Clark Hoover*, američki političar, 1874-1964);

- „Rat se sastoji u tome da se ljudi, mada jedni druge ne poznaju, međusobno ubijaju po naređenju ljudi koji se vrlo dobro poznaju, a međusobno ne ubijaju” (Albert Ajnštajn, *Albert Einstein*, teorijski fizičar, 1879-1955);

- „Nema težeg zločina od nepotrebnog rata” (Lion Fejhtvagner, *Lion Feuchtwanger*, nemački književnik, 1884-1958);

- „Postoji samo jedno sredstvo da bi trijumfovao mir: usvojiti zakon po kome, u slučaju rata, ratnu štetu plaća – pobednik” (Dvajt Ajzenhauer, *Dwight David Eisenhower*, američki vojskovođa i političar, 1890-1969);

- „Rat, i najduži, samo protrese pitanja zbog kojih se zaratilo, a njihovo rešenje ostavlja vremenima koja nastupaju posle sklapanja mira” (Ivo Andrić, srpski i jugoslovenski književnik, 1892-1975);

- „Nikada nemoj misliti da rat, koliko god bio neophodan ili opravdan, nije zločin” (Ernest Hemingvej, *Ernest Miller Hemingway*, američki pisac i novinar, 1899-1961);

- „Najjači glas našeg vremena koji učutkuje svaku ljubav, svaki talenat, svaku savest, to je strašna tutnjava topova” (Žiljen Grin, *Julian Hartridge Green*, francuski pisac američkog poreka, 1900-1998);

- „Rat čini časnim ne samo ubistvo neprijatelja, već i čitav niz akcija i raspoloženja koje osuđuje moral građanskog života i koje roditelji zabranjuju detetu, a javno mnjenje i zakoni – odraslima” (Rože Kajoa, *Roger Caillois*, francuski pisac i filozof, 1913-1978);

- „Čovečanstvo mora okončati s ratovima ili će ratovi dokrajčiti čovečanstvo” (Džon F. Kenedi, *John Fitzgerald Kennedy*, predsednik SAD, 1917-1963).

Pored svih citiranih filozofa, mislilaca, političara itd. jedan čovek zaslužuje da njegovo mišljenje o ratu bude posebno izdvojeno i da mu se da više prostora. U pitanju je američki general Smedli Butler (*Smedley Darlington Butler*), jedan najodlikovanijih marinaca u istoriji SAD. Čitav život je bio profesionalni vojnik, proveo je u aktivnoj službi 33 godine i 4 meseca (1898-1931), učestvovao u nizu ratova⁴⁷ i prošao sva oficirska zvanja od poručnika do general-majora. U svom govoru iz 1933, a zatim knjizi „Rat je reket”, objavljenoj 1935.⁴⁸ bio je ogorčen, ali veoma iskren i vrlo precizan:⁴⁹

„Rat je reket. Uvek je bilo tako.

To je verovatno nastariji, jedan od najprofitabilnijih i svakako najzlobniji reket. Jedini koji ima međunarodnu dimenziju. Jedini u kojem se profit računa u dolarima, a troškovi u životima.

Po mom mišljenju, najbolje ga je opisati kao nešto što uopšte nije ono što se čini većini ljudi. Samo mala grupa „insajdera” zna o čemu se radi. Vršiti se u korist vrlo malog broja ljudi, a na račun mnogih. Iz rata nekolicina ljudi zarađuje ogromno bogatstvo.

U Svetskom ratu⁵⁰ samo je šačica stekla profit od sukoba. Najmanje 21.000 novih milionera i milijardera pojavilo se u Sjedinjenim Državama za vreme Svetskog rata. Toliko ih je priznalo svojim poreskim prijavama da su stekli ogromnu zaradu na krvi. Koliko još ratnih milionera je falsifikovalo poreske prijave ne zna niko.

Koliko od ovih ratnih milionera je imalo pušku na ramenu? Koliko među njima je kopalo rov? Koliko od njih zna šta znači gladovati u rupi sa zaraženim pacovima? Koliko od njih je provelo neprospavane, uplašene noći, saginjući se da bi izbegli granate i gelere i mitraljeske metke? Koliko od njih je bajonetom odbijalo napad neprijatelja? Koliko od njih je ranjeno ili poginulo u borbi?

Ako pobeđe, države ratom stiču novu teritoriju. Samo je uzmu. Ovu novostečenu teritoriju odmah eksploatiše nekolicina – oni isti koji su u ratu iscedili dolare iz krvi. I javnost prihvata taj račun.

A koji je to račun?

Taj račun čini užasno knjigovodstvo. Novopostavljeni nadgrobnji spomenici. Osakaćena tela. Slomljeni umovi. Slomljena srca i domovi. Ekonomska nestabilnost. Depresija i sva njena prateća beda. Povratno oporezivanje za generacije i generacije.

Mnogo godina, još kao vojnik, sumnjao sam da je rat reket; tek kada sam se povukao u civilni život u potpunosti sam shvatio da je to zaista tako.”⁵¹

⁴⁷ Učestvovao je u velikom broju bitaka u okviru Špansko-američkog rata 1898, Američko-filipinskog rata 1899-1902, Bokserskog ustanka 1899-1901, tzv. Banana ratova (niz američkih vojnih intervencija u Latinskoj Americi) 1898-1934, Meksičke revolucije 1910-1920 i Prvog svetskog rata 1914-1918.

⁴⁸ Smedley D. Butler, *War is a Racket*, Round Table Press 1935. Ovde navodimo originalni naziv knjige jer to može biti zanimljivo za čitaoca. Mi smo, međutim, Butlerove reči iz pomenutog dela naveli po izvoru sa Interneta koji je naveden u fusnoti vezanoj za preuzeti citat.

⁴⁹ Primedba B. K.: Smedli koristi reč „reket” (eng. *racket*) u značenju koje podrazumeva organizovani kriminal odnosno nezakonito stečeni novac. Čitalac to svakako zna, ali je možda bilo korisno podsetiti da se značenje te reči u ovom kontekstu ne svodi samo na, kod nas uobičajeno, „plaćanje zaštite”. Kao što se vidi iz citirnog teksta, general Smedli ima u vidu otimačinu za račun krvi koju su prolili drugi.

⁵⁰ On, razume se, misli na Prvi svetski rat, koji se sve dok nije izbio Drugi svetski rat zvao Svetski rat, a ponekad i samo Veliki rat. Prim. B. K.

⁵¹ Smedley D. B.: *War is a Racket*, historyisaweapon.org/defcon1/warracket.html; „War is a Racket” by Maj. Gen. Smedley D. Butler – Full AudioBook, www.youtube.com/watch?v=26O-2SVcrw0.

Ovi i slični često puta citirani osvrti osvetljavaju pojedine strane rata, ali zapravo ne daju odgovor na pitanje šta je to rat i po čemu se razlikuje od sličnih pojava. Oni su, dakle, zanimljivi i uglavnom tačni, ali ne nude rešenje problema. To su opisi ratova i njihovih raznih lica, ali ne i definicije rata.

Kada je reč o definisanju rata, prvo što verovatno svakome padne na pamet, je čuvena krilatica nemačkog generala i vojnog stratega Karla Klauzevica (*Carl von Clausewitz*) iz njegove posthumno objavljene knjige *O ratu* (1833) o tome da: „Rat nije ništa drugo do državna politika nastavljena drugim sredstvima” (odn. zavisno od prevoda, „nastavak politike drugim sredstvima”).⁵²

Pri tome Klauzevic pod „drugim sredstvima” podrazumeva silu. Uostalom, on to čini sasvim jasnim kada konstatuje: „Rat je stoga akt nasilja usmeren na to da primora protivnika da ispuni našu volju”.⁵³ Dakle, ako je verovati njemu, rat je nastavak, a to znači deo politike, koja se iz nekog razloga ostvaruje na drugi način, silom. I zaista, to je najvećim delom tačno.

Da se stvari mogu gledati i iz drugog ugla, pokazao je ciničan, ali isto tako u velikoj meri tačan odgovor kineskog državnika Džou Enlaja (rom. mand. *Chou En-lai*)⁵⁴ dat više od sto godina kasnije (1954). On je izjavio nešto sasvim suprotno: „Diplomatija je produžetak rata drugim sredstvima”.⁵⁵ Dakle, po njemu rat je konstanta, stalna pojava, a diplomatija je ta koja povremeno promeni tok stvari.⁵⁶

Vraćajući se Klauzevicevoj definiciji, moramo primetiti da premda je veoma često citirana, ona zapravo ne daje nikakav opipljiv odgovor, a pati i od drugih nedostataka.

Njeni kritičari s pravom ukazuju da nije svaki nastavak politike drugim sredstvima samim tim – rat; da „druga sredstva” ne moraju obavezno značiti primenu oružane sile;⁵⁷ da se politika vodi i unutar država te da i ako bi se prihvatilo da „druga sredstva” obavezno znače političko nasilje, to nije istovremeno i rat, već je neka druga pojava (prevrat, državni udar, pobuna, revolucija, akt terorizma, antiteroristička ili druga oružana akcija policije itd.); da ni na međunarodnom planu upotreba oružane sile ne mora uvek da bude rat (npr. mirovna misija, kratka oružana intervencija i slično); itd. Posebno se ističe da ratove ne vode i nikada nisu vodile samo države; da

⁵² Von Clausewitz C. 1873, Chapter I, Sec. 24.

⁵³ *Ibid.* Sec. 2.

⁵⁴ Premijer NR Kine od 1949. do 1976. i njen ministar spoljnih poslova od 1949. do 1958.

⁵⁵ Istini za volju, on je ovde definisao diplomatiju, a ne rat, ali nema sumnje da i on, kao i Klauzevic, posmatra diplomatiju i rat kao dve strane iste medalje.

⁵⁶ Ideja da je politika postala nastavak rata drugim sredstvima, dobila je zapažen odjek. Tako npr. Rapoport A., *Strategy and Conscience*, Harper and Row 1964, pp. XXVII & 181, navedeno prema: Gliksman A. 1991, 251.

⁵⁷ Može se npr. raditi samo o pretnji da će biti primenjena sila, a to još nije rat. Takođe, druga sredstva mogu biti i nenasilna, npr. ekonomska.

ne samo da Prvi svetski rat nije bio instrument politike država, već su naprotiv svi faktori (vlade, politike, ekonomije) bili u službi rata ili čak postali njegov deo; da istorija pokazuje da se ratovi ne vode samo da bi se ostvarili politički ciljevi, već i iz drugih razloga – zbog potrebe zadovoljenja pravde, iz verskih pobuda, pa i radi golog opstanka zajednice, što onda znači da se na rat može gledati i kao na instrument pravde ili religije, ali i kao na pitanje života ili smrti zajednice.⁵⁸

U nastojanju da se fenomen rata što bolje opiše i približi, pojavile su se razne nove definicije.⁵⁹ Za razliku od Klauzeviceve, koja se fokusira na funkciju, ulogu rata (ostvarenje političkih ciljeva silom) one pokušavaju da dopru do njegove suštine.

Tako npr. prema srpskom pravnom piscu iz XIX veka, Nastasu Petroviću: „Rat je neprijateljsko stanje između dveju ili više država u kome jedna može, tražeći ili braneći svoje pravo oružanom silom, činiti drugoj sva nasilja koja su nužna za oslabljenje njene sile i koja današnje međunarodno pravo priznaje za dozvoljena”.⁶⁰

Pa ipak, premda je svaka od njih plod dugog promišljanja i ima podlogu u više ili manje snažnim argumentima, do sada nijedna nije uspjela da se nametne kao opšte prihvaćena.

Zapravo, može se reći da je definicija rata onoliko koliko i njihovih autora. Svako ovu pojavu vidi na svoj način, iz ugla svoje struke i ličnog iskustva. O složenosti problema svedoči i činjenica da mnogi autori, baveći se ratnim i humanitarnim pravom izbegavaju da precizno objasne šta zapravo imaju u vidu pod ratom.⁶¹

Razume se, moglo bi se reći i da je čitav problem veštački u smislu da se sve može rešiti jednostavnom i često korišćenom konstatacijom da je rat oružani sukob između država ili, po drugoj verziji, između naroda. Međutim, takvo određenje je od male koristi jer zapravo samo reč „rat” zamenjuje rečju „oružani sukob” s tim što precizira da se misli samo na sukobe između država odn. naroda. Stoga je ono s jedne strane preširoko (po njemu bi rat bila i npr. kratkotrajna razmena vatre između graničara susednih zemalja ili između njihovih patrolnih brodova) dok je sa druge strane preusko (jer su u naše vreme akteri ratova sve više razni nedržavni subjekti). Tome treba dodati da bi pomenuti pristupi otvorili i neke nove probleme koji su složeni sami po sebi, kao što su šta je država, kada se može govoriti da je odnosna ljudska zajednica država, šta je narod, itd.

⁵⁸ Van Kreveld M. 2010, 49-66, 121-148. Za sažetu prezentaciju ideja ovog autora i kritički osvrt na njih vidi: Starčević S. V., Blagojević S. 2017, 121-130.

⁵⁹ Za neke od njih vidi: Wright Q. 1942, vol. I, 5-7, vol. II 698; Radojković M. 1947, 3, 24; Gažević N. 1974, 746; Greenwood C. 1995, 40-41; Lazović M., Stišović M., Minić S. 1996, 127; Detter de Lupis I. 2000, 5-26; Kegli Č. V., Vitkof J. R. 2004, 579; Todorović M. 2007, 479; Metz S., Cuccia Ph. 2011; Petrović I., Antanasijević S., Kankaraš M. 2017, 49-56; Milošević D. M. 2019, 174-175.

⁶⁰ Petrović N. 1876, 15.

⁶¹ Tako npr.: Shaw M. N. 2008, 1167-1203; Henderson C. W. 2010, 211-245; Jončić V. 2010; Scott Sh. V. 2010, 289-297.

Po prirodi stvari rat počinje napadom jedne strane na drugu. U tom smislu, pošto je agresija definisana Rezolucijom Generalne skupštine UN 3314 (1974) a zatim skoro na isti način i Rimskim statutom (1998)⁶² nakon njegovih izmena i dopuna iz Kampale (2010), moglo bi se pomisliti da se rešenje može naći u oslanjanju na te definicije agresije.

Međutim, premda agresija podrazumeva početak rata, rat je mnogo složenija pojava.

U tom smislu dovoljno je podsetiti da premda ističe da prvootpočinjanje upotrebe sile od jedne države protivno Povelji UN predstavlja *prima facie*⁶³ dokaz o izvršenju agresije i daje opširnu definiciju agresije, Rezolucija 3314 (1974) navodi i određene izuzetke, tako što precizira da Savet bezbednosti može u nekim slučajevima upotrebe sile da zaključi da ne postoji agresija i, s druge strane, ističe da nije agresija borba za samostalnost, slobodu i nezavisnost naroda koji su toga silom lišeni, a posebno naroda pod kolonijalnim i rasističkim režimima ili drugim oblicima stranog gospodstva. Ako se može prihvatiti da će Savet bezbednosti najverovatnije zaključiti da primena oružane sile u nekom slučaju nije agresija zbog malog obima i neznatnih posledica upotrebljene sile (što bi se moglo prihvatiti i kao argument da u datom slučaju nema rata) oslobodilačka borba porobljenih naroda premda svakako nije agresija, može da bude pravi, dugotrajan i krvav rat. Uostalom, mnogo je primera koji to potvrđuju.

Na taj način, premda su mnoge druge pojave i instituti definisani međunarodnim pravom (agresija, genocid, rasna diskriminacija itd.) i mada je tim pravom regulisano mnoštvo pitanja koja se tiču oružanih sukoba, nema nesporne međunarodnopravne definicije rata. Nekoliko je razloga za to.

Pre svega, činjenica je da su države, kao i dalje daleko najvažniji subjekti međunarodnih odnosa i međunarodnog prava, nespremne da se usaglase oko rešenja ovog problema, ponajviše zato što nastoje da sebi ostave što veću slobodu delovanja. Kada bi postojala precizna opšte prihvaćena definicija rata, to bi značilo da se svaka konkretna situacija može staviti u utvrđene pravne okvire, a time i oceniti i sankcionisati. Nekim državama, posebno pojedinim svetskim i regionalnim silama to ne odgovara.

Iz sličnih razloga još uvek nema opšte međunarodnopravne definicije terorizma, nacionalnih manjina itd. Uostalom, nije sve tako sjajno ni sa definicijom agresije. Premda su njom članice UN izrazile saglasnost oko toga šta smatraju agresijom, strogo uzev Rezolucija 3314 (1974) nije pravno obavezujuća za države. Sa druge strane, Rimskim statutom je u nadležnost Međunarodnog krivičnog suda stavljen i zločin agresije ali je njegova definicija konačno usvojena tek na Konferenciji u Kampali 2010. Pri tome Rimski statut obavezuje samo države koje su njegove članice, njih ukupno

⁶² Međunarodni ugovor, potpisan u Rimu, kojim je osnovan Međunarodni krivični sud. To je ujedno i statut tog suda.

⁶³ Lat., na prvi pogled. Ovim izrazom, koji je iz unutrašnjeg prešao u međunarodno pravo, želi se reći da sadržina nekog dokumenta ili podneti dokazi na prvi pogled deluju uverljivo, te se mogu prihvatiti kao istiniti. Takva ocena, međutim, nije konačna i u svako doba može biti napuštena ukoliko na to navode nove činjenice ili podneti dokazi. Drugim rečima, radi se o jednoj vrsti oborive pretpostavke, koja važi dok se ne dokaže suprotno.

123 (podatak se osnosi na proleće 2022. g.) što znači da ne vezuje čak 70 članica UN na čelu sa SAD, Rusijom, Kinom, Indijom itd. Još gore stoje stvari sa izmenama i dopunama iz Kampale, koje se odnose na zločin agresije, a koje su zaključno sa proleća 2022. g.) ratifikovale samo 43 države.

Pored pomenutih subjektivnih, postoje i objektivne teškoće koje se najprostije rečeno ogledaju u složenosti i raznolikosti same pojave. Rat ima svoju vojnu, političku, pravnu, ekonomsku, socijalnu, psihološku, patološku, umetničku i mnoge druge dimenzije. On na razne načine neposredno i posredno pogađa živote ne samo boraca, već i funkcionera, privrednika, umetnika itd, ali i sasvim običnih ljudi; ne šteti ni stare ni mlade, ni muškarce ni žene; ostavlja težak pečat na život čitavog društva, ali i regiona, a u nekim slučajevima i čitavog sveta. To podrazumeva veoma obimnu i zamršenu mrežu odnosa sa mnoštvom nijansi i prelaznih stanja („ni rat, ni mir”, „i rat, i mir”) što je sve skoro nemoguće obuhvatiti jednom definicijom. Izgleda da se neće pogrešiti ako se zaključi da rat spada u pojave koje su deo svakodnevice i kao takve svima razumljive, ali za koje se s razlogom kaže da izmiču definisanju.⁶⁴

Konačno, definicija rata trebalo bi da se odnosi na sve ratove, i one iz prošlosti, i savremene i buduće. Za buduće možemo samo da nagađamo, ali za savremene već znamo da se po mnogo čemu razlikuju od onih iz prethodnih epoha. Sve to samo dodatno otežava napore da se nađu zajednički imenitelji, karakteristični za svaki rat.

4. Savremeni ratovi

U naše vreme deo nauke bavi se razlikovanjem između „starih” („klasičnih”) i „novih” („modernih”) ratova, pri čemu se pod ovim drugima imaju u vidu sukobi koji su vođeni nakon završetka Hladnog rata (1989). Razni analitičari uočavaju razne karakteristike tako shvaćenih novih ratova.⁶⁵

Uglavnom se stavlja akcenat na to da su klasični ratovi vođeni između država, radi ostvarenja državnih interesa, sa ciljem da se neprijatelj porazi korišćenjem sile protiv njegovih oružanih snaga. Stoga su njihove karakteristike direktni sukobi između uporedivih i simetričnih vojski pri čemu je linija fronta jasna, borci prepoznatljivi i uniformisani, a napadi na civile u praksi uglavnom retki i malog obima. Neprijateljstva se odvijaju po neformalnim ili formalnim pravilima, počev od toga da im prethodi objava rata, do posebne zaštite boraca, ratnih zarobljenika i civila. Ove ratovi finansiraju države.

⁶⁴ Takve pojave odn. kategorije su, između ostalog, ljubav, prijateljstvo, sreća, poštenje, čast, dobro, zlo, uspeh, neuspeh itd.

⁶⁵ Duffield M. 1998, 65-102; Henderson E., Singer D. J. 2002, 165-190; Herfried M. 2003, pp. 7-21; Herfried M. 2004; Margolis J. 2004, 402-413; Newman E. 2004, 173-189; Wippman D., Evangelista M. 2005; Kaldor M. 2006; Mello P. A. 2010, 297-309; Tosa H. 2010, 53-70; Van Kreveld M. 2010; Strachan H., Scheipers S. 2011; Tripodi P., Wolfendale J. 2011; Kaldor M. 2013, 1-16; Rigterink A. 2014, 5-8; Chinkin C., Kaldor M. 2017; Krzak A. 2018, 77-92.

Naprotiv, jedna od glavnih karakteristika „novih” ratova je činjenica da primena sile nije više monopol država - u njima učestvuju i razni nedržavni subjekti. Pri tome suprotstavljene naoružane grupe izbegavaju direktne međusobne okršaje i umesto toga nastoje da ostvare vlast nad teritorijom putem kontrole nad stanovništvom. One čiste teritoriju od onih koji su drugačijeg etničkog porekla ili identiteta tako što primenjuju silu protiv tih lica na način koji ih primorava da napuste taj prostor (nasilje, etničko čišćenje, prisilna deportacija, silovanja itd.). Civili ovde nisu uzgredne žrtve rata, već se ciljano uzimaju kao objekat napada. Sa druge strane, nema jasne linije fronta (postoji veliki broj enklava koje kontrolišu razne grupe), borci su obično pripadnici mnoštva naoružanih grupa koje je teško identifikovati (regularne snage koje nisu uvek uniformisane niti su pod kontrolom države, organizovane naoružane grupe, naoružani civili, plaćeni borci privatnih vojnih kompanija, stranci koji su se priključili jednoj od sukobljenih strana itd.). Sastavni deo mnogih „novih” ratova je terorizam. Glavni izvori finansiranja sukoba i njihovih učesnika su pljačka, uzimanje talaca i traženje otkupa za njih, ilegalna trgovina, sredstva dobijena od dijaspeore itd. Sve to ima za posledicu da se u poređenju sa „starim”, „novi ratovi” opisuju kao decentralizovaniji, haotičniji i mnogo brutalniji.

Polazeći od iznetih konstatacija, neki teoretičari zaključuju da su razlike između „starih” i „novih” ratova takve, da ove poslednje ne treba ni nazivati ratovima, pošto se tu radi o nečemu drugom. Po njima, ratovi („stari ratovi”) su prevaziđeni, a ono što se događa u praksi su samo njihovi odbljesci odnosno nasilje čija bitna obeležja su da je ono uglavnom privatizovano i/ili kriminalne prirode i, s druge strane, da se najčešće ono može smanjiti ili postepeno eliminisati upotrebom policijskih ili vojnih snaga. Na toj osnovi deo pristalica ovog gledišta smatra da će rat uskoro postati istorijska kategorija.⁶⁶ Ili, formulisano na drugi način, neki autori se pitaju imaju li međudržavni ratovi budućnost?⁶⁷

Otišlo se i korak dalje. Ponet oduševljenjem novim pristupom, jedan deo pristalica teze o „novim ratovima”, potencirao je činjenicu da ti sukobi sve više imaju obeležja građanskih ratova i počeo da pravi novo razlikovanje – između „starih” i „novih” građanskih ratova,⁶⁸ pa se čak pojavio termin „novi novi građanski ratovi”.⁶⁹

Premda se slažemo sa nekim od pomenutih konstatacija, mišljenja da smo da su ovi pristupi velikim delom plod jednostranog gledanja na stvari usled zanosa izazvanog pobedom SAD u Hladnom ratu 1989, što je u jednom periodu dovelo do toga da je ta država bila jedina svetska supersila i, posebno nakon terorističkih napada na SAD 11. 9. 2001, koji su ukazali na nove opasnosti i izazove, nastojanja vlade te zemlje da sebi obezbedi punu slobodu delovanja. Premda među njima postoje određene nijanse, izneta gledišta svode „nove” ratove na sukobe unutar država odnosno sukobe u kojima

⁶⁶ Mueller J. 2003, 507-518; Mueller J. 2009, 297-321; Tertrais B. 2012, 7-22.

⁶⁷ Ray J. L., 2002, 53-80.

⁶⁸ Tako npr. Kalyvas S. N. 2001, 99-118.

⁶⁹ Walter B. F. 2017, 469-486.

na obe ili makar jednoj strani učestvuju nedržavni subjekti pod kojima se uglavnom podrazumevaju razni pobunjenici ili teroristi. Sve druge izdvojene karakteristike sukoba o kojima je reč su posledica ove postavke. Otuda i zaključak nekih autora da su klasični ratovi (oni između država) prevaziđeni.

Još jedan bitan momenat sastoji se u tome da mnogi američki i drugi Zapadni analitičari oružane sukobe posmatraju iz ugla svoje zemlje i svog sopstvenog iskustva. Stoga kada oružane snage njihove zemlje negde daleko žestoko bombarduju i raketiraju neku stranu državu, oni to ne doživljavaju kao rat. Jer ne osećaju uzvratni udarac. Mišljenje bi promenili onog časa kada bi ta druga strana nanela ozbiljne gubitke njihovim snagama, a tim pre kada bi efikasno uzvratila po njihovoj teritoriji.⁷⁰ Pored toga, jedan deo teoretičara i svesno odriče karakter rata pomenutim oružanim sukobima, podržavajući time politiku svoje vlade i pokušavajući da odbrani svoju zemlju od optužbi za agresiju i, sa druge strane, razvijajući i na ovom polju tezu o tome da je suverenost država prevaziđena, te da u XXI veku sve više dominiraju drugi, nedržavni subjekti.⁷¹

Takvi stavovi su neprihvatljivi već zbog toga što počivaju na dvostrukim standardima. Čak i oni koji u njih iskreno veruju, previđaju da je za stanovnike zemlje koju napadaju strane oružane snage rat i te kako stvaran, smrtonosan i bolan. Za njih se on po svojim opasnostima i užasima suštinski ne razlikuje od bilo kog rata iz prošlosti.

Postoje i drugi problemi izložene podele ratova na „stare” i „nove”. Rat može biti „nov” i iz drugih razloga, a ne samo onih koje navode pristalice te ideje. Tako će „nov” biti i klasičan rat između dve države u kojem se koriste principijelno nova sredstva i metodi ratovanja. Takođe, nešto može biti „novo” samo neko vreme, nakon čega po prirodi stvari dolazi nešto novije, a zatim i novije od tog novog i tako unedogled. Otuda i označavanje ratova „novim” vodi tome da se govori o „novim novim” (dvostruko novim) ili „postnovim” ratovima, što takođe u nekom trenutku mora biti prevaziđeno i zamenjeno drugačijim terminima.⁷²

Mi ovde govorimo o savremenim ratovima. To obuhvata ne samo ratove koji su vođeni u poslednjih tridesetak godina već i manje više sve one koji su se odigrali posle Drugog svetskog rata.⁷³ A to podrazumeva mnoštvo međudržavnih oružanih sukoba. Takođe, to delom uključuje i građanske ratove, ali samo kao jedan vid rata.

⁷⁰ Vijetnamci su počeli da dobijaju rat onda kada su shvatili da američka javnost ne mari za gubitke vojnih sredstava (naprotiv, uništenje aviona, helikoptera, tenkova itd. samo je izazivalo potrebu za proizvodnjom novih i tako razvijalo vojnu industriju SAD) ali da ne može da podnese da se američki mladići masovno vraćaju u mrtvačkim sanducima.

⁷¹ Кривокапић Б. 2019, 355-392.

⁷² Tom logikom, u vremenu koje je pred nama pojavile se „novi novi novi” ili „novi postnovi” ratovi itd.

⁷³ Da ovaj pristup nije usamljen potvrđuju radovi koji se bave „modernim” ratovima, ali ih ne poistovećuju sa „novim” ratovima o kojima je ovde reč, već tako nazivaju ratove koji se vode od XVIII v. do naših dana. Townshed C. 2000; Hooker R.D. Jr. 2005, 4-17.

Pokušaćemo da izdvojimo neka od obeležja po kojima se savremeni ratovi razlikuju od onih iz prošlosti. Iako nisu svi od značaja za definisanje rata, ukazivanje na njih omogućava bolje razumevanje čitavog problema.

1. Sve je manji broj međudržavnih ratova i država koje u njima učestvuju

Premda stalno raste broj država,⁷⁴ sve je manji broj ratova između država, kao i broj država koje učestvuju u njima.⁷⁵

Sa druge strane, ako bi se u obzir uzelo i učešće u mirovnim misijama i drugim vojnim operacijama pod okriljem neke međunarodne organizacije kao što su Ujedinjene nacije, Evropska unija, NATO, Afrička unija i dr., onda bi se ispostavilo da veliki broj država ipak više ili manje aktivno učestvuje u međunarodnim oružanim sukobima, čak i ako je to u na mnogo načina ograničenom obimu (u smislu vremenskog trajanja, angažovanih snaga itd.). Tu se istovremeno otvara i pitanje da li su sukobi o kojima je reč ratovi ili su nešto drugo.

Smanjenje broja ratova i država koje u njima učestvuju je plodno tle za razne ideje o tome da ratovi izumiru. One su često zasnovane na dobrim željama i nadama, ali previđaju gorke pilule dobijene na časovima istorije.

Još sredinom XIX v. neki autori su primećivali da se uporedo sa razvojem društva broj ratova smanjuje. Pa ipak, onda je došlo otrežnjene u vidu novih žestokih sukoba i, posebno, Prvog i Drugog svetskog rata. Čak i ako su danas ratovi između država sve ređi, oni nisu nestali.

Samo u poslednjih 30 godina: invazija Paname od strane SAD (1989-1990), zauzimanje Kuvajta od strane Iraka i Zalivski rat (1991), oružani sukobi između Ekvadora i Perua (1995), Jemena i Eritreje (1995), Eritreje i Etiopije (1998-2000), članica NATO saveza i Jugoslavije (1999), Indije i Pakistana (1999), Ruande i Ugande (2000), SAD i njihovih saveznika i Iraka (2003), Rusije i Gruzije (2008), Džibutija i Eritreje (2008), Rusije i Ukrajine (2022) itd.

Pojedini ratovi su se vodili na teritoriji samo jedne zemlje, ali je u njima učestvovalo nekoliko država. Primer je Drugi kongoanski rat (1998-2003) koji se vodio u DR Kongu, ali u kome je učestvovalo 8 afričkih država⁷⁶ i 25 naoružanih grupa. Život je izgubilo oko 5,4 miliona ljudi (uglavnom zbog bolesti i gladovanja do kojih je dovelo vođenje ratnih dejstava) što je ovaj sukob učinilo najsmrtonosnijim od svih koji su se odigrali u periodu posle Drugog svetskog rata.

⁷⁴ Na prelasku u XX vek u svetu je bilo svega 30-ak suverenih država, a danas ih je samo u članstvu UN 193. Uz njih, tu su i entiteti za koje je sporno da li su države - neki im priznaju to svojstvo, ali im ga drugi osporavaju. Uglavnom se smatra da u svetu postoji oko 200 država.

⁷⁵ Ne treba, razume se, mešati broj ratova između država i broj država učesnica. Premda se oni ponekad poklapaju, to nije pravilo. Tako npr. u svetu se može voditi i samo jedan rat, ali između ogromne većine država (svetski rat) kao što može postojati mnoštvo sukoba u kojima učestvuje samo mali broj istih država (svaka od njih u po nekoliko ratova). Pa ipak, opšte uzev, broj ratova i država učesnica obično su tesno povezani.

⁷⁶ DR Kongo, Angola, Čad, Namibija, Zimbabve i, na drugoj strani, Ruanda, Burundi i Uganda.

Učešće raznih država beleži se i u građanskom ratu u Siriji koji traje od 2011. godine do danas (sredina 2021) i u kojem je do sada živote izgubilo više od 400.000 ljudi (oko 230.000 civila i najmanje 180.000 boraca). U njemu učestvuju ili su u nekim periodima učestvovali, legalna vlada i vojska Sirije na čelu sa predsednikom Bašarom Asadom (*Bashar al-Assad*) i na njihovoj strani, snage Irana, i Rusije, a sa druge strane, pobunjenici i jedinice SAD, Velike Britanije, Izraela, Turske, Australije, Kanade i jednog broja drugih država.

Primer sukoba u koji zvanično nisu neposredno bile uključene razne države je Rat u Nagorno-Karabahu (2020) poznat i kao Drugi rat za Nogorno-Karabah (2020) koji se vodio između Azerbajdžana, pomognutog Turskom i, s druge strane, Republike Arcah (poznata i kao Nagornokarabaška Republika) pomognute od strane Jermenije. Trajao je mesec i po dana (od 27. septembra do 10. novembra 2020) i u teritorijalnom pogledu bio ograničen na Nagorno-Karabah koji je međunarodno priznati deo Azerbajdžana, ali čije stanovništvo (oko 150.000 ljudi, od čega 99% Jermeni) je još 1991. proglasilo nezavisnost i uspostavilo svoju kvazidržavu koju, međutim, međunarodna zajednica nije priznala.

Posebno zanimljiv slučaj čiji smo upravo svedoci, je oružani sukob između Rusije i Ukrajine, koji je počeo 24. 2. 2022. i dok ovo pišemo traje i dalje. Premda se formalno vodi samo između pomenute dve države, Rusiju na razne načine podržava Belorusija, dok su na strani Ukrajine neobično mnogo angažovane članice NATO saveza na čelu sa SAD, koje pružaju obuku ukrajinskim oružanim snagama, masovno ih snabdevaju raznim vrstama oružja (višecevni bacači raketa, rakete, tenkovi, topovi, haubice itd.) i municijom, dele sa njima važne obaveštajne podatke, a po svemu sudeći i neposredno učestvuju u planiranju borbenih operacija, pa čak delom učestvuju u njima u smislu prikrivenog angažovanja sopstvenih specijalnih jedinica, snajperista, rukovalaca sofisticiranim oruđima i slično.

Ruku na srce, svesni smo da je svet svakog dana na klackalici na kojoj jedan naoko ne preterano važan događaj može da prevagne i isprovocira novi svetski rat, koji bi mogao da bude i poslednji rat.

2. Razvijene zemlje retko međusobno ratuju

U prošlosti su u jednakoj meri ratovale kako velike i bogate, tako i male i siromašne države. Jedna od osobina savremenih ratova jeste da su to obično sukobi između zemalja u razvoju, posebno onih u kojima je nizak životni standard. Istina, u mnogim ratovima su, makar posredno ili ograničeno, angažovane i neke od najrazvijenijih zemalja, ali uglavnom ne kao direktni protivnici.

Ukratko, u većini sukoba čiji smo svedoci ratuju nerazvijene i siromašne države – jedne protiv drugih ili protiv velikih sila.

3. Nema otvorenih sukoba između velikih sila

Tokom istorije ratovi između tadašnjih velikih sila bili su česta pojava.

Stvari su se izmenile već posle Prvog, a naročito Drugog svetskog rata.⁷⁷ Osim

⁷⁷ Premda su ih upravo velike sile počele i u njima igrale glavne uloge, oba svetska rata su izuzetne pojave sa velikim brojem učesnika i stoga ne narušavaju opštu konstataciju o tome da u savremenim uslovima velike sile ne ratuju otvoreno jedne protiv drugih.

izuzetka u vidu kratkog okršaja između SSSR i Kine (1969) posle Drugog svetskog rata nije bilo otvorenih oružanih sukoba između velikih sila.

Sukob između SSSR i Kine izbio je na reci Usuri zbog spora oko ostrva Damanskij (rus. *Даманский*, eng. *Zhenbao Island*). Počeo je tako što se grupa kineskih vojnika tajno prebacila na ostrvo i iz zasede napala sovjetske graničare. Za 7 meseci koliko je sukob trajao (2. mart - 11. septembar 1969) poginulo je, prema sovjetskim (ruskim) izvorima, 58 sovjetskih i do 800 kineskih vojnika, dok su prema kineskim izvorima stradali 59 sovjetskih i 41 kineski vojnik. Mnogo je razloga zbog kojih se sovjetski (ruski) podaci čine bližim istini.⁷⁸

Velike sile, naročito SAD i SSSR, sukobljavale su se širom planete, ali posredno, pomažući suprotstavljene strane. Čak i kada su se, izuzetno, njihove oružane snage neposredno borile jedne protiv drugih, informacije o tome su skrivane, a u svakom slučaju to nije prerastalo u otvoreni rat između odnosnih velikih sila.

Najdrastičniji primer je rat u Koreji (1950-1953) u kome su se, pod zastavom UN, na strani Južne Koreje borile snage SAD, Velike Britanije, Francuske i još nekih zemalja, a na strani Severne Koreje ogroman broj navodnih dobrovoljaca, a zapravo vojnika Kine uz pripadnike ratnog vazduhoplovstva i protivvazdušne odbrane i vojne savetnike iz SSSR.⁷⁹ Malo je poznato, ali na nebu iznad Koreje vođene su prave bitke između najboljih američkih i sovjetskih vazdušnih asova, uz mnoštvo oborenih aviona i veliki broj žrtava.

Sovjetski piloti leteli su u novim MIG-15 koji su imali oznake Severne Koreje ili Kine. Nakon što je pre nekoliko godina skinuta poverljivost, prema ruskim izvorima Sovjeti su imali 1.106 vazdušnih pobeda uz još 153 protivnička aviona koja je oborila protivvazdušna odbrana, a izgubili 335 aviona, od čega 319 u borbi. Naprotiv, američki izvori ukazuju na svoju ubedljivu pobedu u ovim okršajima. U bilo kojoj varijanti, bio je to pravi vazdušni rat u kojem su vođene žestoke borbe i sa obe strane oboreno na stotine aviona.⁸⁰

Pa ipak, sve je zadržano u neformalno utvrđenim okvirima i faktička neprijateljstva na tom prostoru nisu prerasla u stvarni rat između velikih sila. Činjenicu da se bore jedna protiv druge obe

⁷⁸ Jedan od njih je činjenica da, kada su Kinezi u jednom trenutku zauzeli ostrvo i prebacili na njega znatna pojačanja, Sovjeti su izvršili moćan udar višecevnim bacačima raketa BM-21 „Grad” (*БМ-21 „Град”*) koji su uvedeni u upotrebu još 1963, ali su u to vreme držani u tajnosti. Raketni udar rezultirao je velikim žrtvama u redovima kineskih snaga. Da bi se razumele strašne posledice napada „Gradom” dovoljno je primetiti da je u pitanju, uslovno rečeno, modernija i mnogo ubistvenija verzija legendarnih „Kačuša” - radi se o lanseru (vozilu) sa 40 lansirnih cevi za rakete dužine 7,35 m i kalibra 122 mm koje opslužuje posada od 3 čoveka. Kao moćno oruđe, „Grad” je i dalje u upotrebi, premda je Rusija u međuvremenu razvila i znatno efikasnija sredstva.

⁷⁹ Već je pomenuto da je odluka o angažovanju na strani Južne Koreje snaga UN koje su predvodile trupe SAD doneta na nezakonit način, uz grubo kršenje izričite odredbe iz člana 27/3 Povelje UN. Kada se sukob rasplamsao, to je postalo nevažno.

⁸⁰ Posebno je zanimljivo istaći da je to bio prvi masovni sukob mlaznih aviona i ujedno poslednji vazdušni rat u kojem su se piloti borili uz vizuelni kontakt, oslanjajući se samo na ličnu veštinu i mogućnosti vazduhoplova – od tada se borbe vode sa velike udaljenosti tako što pilot vidi protivnika kao tačku na svom radaru i ispaljuje rakete koje same nalaze cilj.

strane su držale u tajnosti, svesne da bi eskalacija sukoba bila prečica do novog svetskog rata.⁸¹ Ni tada, ni posle niko to nije kvalifikovao kao nekakav američko-sovjetski rat.

Slično je bilo i u drugim sukobima u kojima su se američke i sovjetske/ruske snage našle na raznim stranama, kao npr. u Vijetnamu, gde su od 1965. pripadnici sovjetske protivvazušne odbrane, ali i jedan broj sovjetskih pilota branili nebo Severnog Vijetnama od američke avijacije.

Po nekim izvorima bilo je okršaja između američkih i ruskih snaga i u ratu koji se već nekoliko godina vodi u Siriji. Ipak, ništa od toga nije preraslo u neposredan međusobni rat između dve velike sile, niti se tako naziva.

Posebno pitanje je kako tretirati rat u kome na obe ili jednoj strani učestvuju snage neke međunarodne organizacija (npr. UN ili NATO).

Bez obzira na međunarodnopravni subjektivitet tih organizacija, suštinski to su međudržavni ratovi. Ovo zato što države članice učestvuju sa svojim nacionalnim kontingentima i što svaka u principu može samostalno da odluči i da ne ratuje ili izađe iz sukoba (u krajnjoj liniji, može da napusti članstvo odnosno organizacije).

Razume se, ako i kada subjektivitet i moć međunarodnih organizacija porastu u toj meri da one postanu u pravom smislu reči samostalni subjekti, sposobni da odlučuju nezavisno od država i ratuju sopstvenim oružanim snagama, na sukobe u kojima te snage učestvuju moraće se gledati drugim očima.

4. Nedržavni subjekti kao strane u sukobu

Ako je u prošlosti u principu moglo da se kaže da je rat oružani sukob između država, danas više nije tako. Sve je manje međudržavnih ratova.

Iz raznih razloga (borba za vlast; etnička, verska ili neka druga mržnja i netrpeljivost; itd.) savremeni oružani sukobi uglavnom se vode unutar pojedinih društava. Pri tome sa jedne ili čak obe strane ratuju razne kombinacije nedržavnih elemenata, kao što su ustanici i borci za nacionalno oslobođenje, paravojne formacije, velike terorističke organizacije (npr. tzv. Islamska država), privatne vojske, plaćenici itd.

U ovim sukobima neretko prikriveno ili ograničeno učestvuje i strani faktor (globalne i regionalne sile, strani dobrovoljci, borci privatnih vojnih kompanija iz drugih zemalja itd.) i tada se oni mogu nazvati mešovitim. Ipak, i u tom slučaju se suštinski radi o ratovima unutar pojedinih društava. Takvi ratovi (građanski i mešoviti) sve više potiskuju međudržavne.

Jedan od razloga je što su globalne i regionalne sile shvatile da svoje spoljnopolitičke ciljeve mogu postići jednostavnije, lakše i jeftinije ako, umesto da se same

⁸¹ Našavši se u poziciji da ratuje na strani zemlje koju je Savet bezbednosti UN zvanično označio kao agresora, SSSR je iz razumljivih razloga nastojao da prikrije svoje aktivno učešće u Korejskom ratu. Istovremeno bila je prisutna svest o tome da se ne sme dozvoliti prerastanja tog rata u sukob širih razmera. Sa druge strane, Amerikanci su se plašili reakcije svoje javnosti koja bi mogla tražiti rat protiv Sovjetskog Saveza koji je tada već imao atomsku bombu.

neposredno vojno angažuju (napadnu i okupiraju neku slabiju državu) izazovu u njoj razdor i sukobe (državni udar, prevrat, ustanak i slično) i dovedu na vlast svoje poslušnike. Uz to, tako izbegavaju da sebe žigošu kao agresore, pošto se stvara privid da su događaji rezultat spontanog bunta stanovništva protiv aktuelnog režima.

Ponekad je teško, ako ne i nemoguće definisati da li je na delu građanski rat, građanski rat sa stranim učešćem ili rat između država koji se vodi na teritoriji treće zemlje. Primer su sukobi u Kongu (1996-1997), bivšoj Jugoslaviji (1991-1999), Avganistanu (od 2002) Iraku (od 2003), Libiji (od 2011), Siriji (od 2011) itd.

Može se očekivati da će se nastaviti trend vođenja oružanih sukoba u kojima države i njihove oružane snage ne učestvuju ili učestvuju na samo na jednoj strani.

Posebno, s obzirom na faktički porast uloge i značaja transnacionalnih kompanija koje imaju ogromna sredstva i mnoštvo radnika širom sveta i činjenicu da one sve više dobijaju obrise međunarodnog subjektiviteta,⁸² mogu se očekivati ratovi u kojima će učestvovati korporacije, bilo angažujući borce privatnih vojnih kompanija i plaćenike, bilo preko sopstvenih snaga bezbednosti. Jer, one imaju snažan interes – trku za što većim profitom po svaku cenu, a u isto vreme usled svoje ogromne finansijske moći u stanju su da kupe najsavremenije oružje, angažuju vrhunske vojne eksperte i profesionalne borce po svom izboru, podmite razne međunarodne i državne funkcionere itd.

Po nekim izvorima još 2018. godine od 100 najjačih privrednih subjekata sveta samo 29 su bile države, a čak 71 kompanije (po drugim procenama odnos je bio neznatno drugačiji – 31 : 69 u korist korporacija). Njihova dominacija je još očiglednija ako se uzme u obzir činjenica da su iste godine među 200 ekonomski najjačih subjekata sveta bile samo 43 države i a čak 157 kompanija. Dodatno, tzv. tržišna kapitalizacija (TK) najvećih korporacija već je daleko veća od društvenog bruto proizvoda (BDP) ogromne većine država. Primera radi, TK tehnološkog giganta „Epl“ (Apple) dostigao je 2021. godine čak 2,1 milijarde američkih dolara, što znači da je bio veći od BDP čak 96% država, među kojima i tako velikih i važnih zemalja kao što su Italija, Brazil, Kanada i Rusija.⁸³

Uostalom, i postojeće privatne vojne kompanije su neka vrsta transnacionalnih korporacija. Mnoge od njih učestvuju u raznim oružanim sukobima, ratujući za onoga ko ih angažuje. Tada one u političkom smislu nisu strana u sukobu (već je to naručilac posla) ali jesu u vojnom i dobrim delom u međunarodnom pravnom smislu – utoliko što sa protivnicima zaključuju razne sporazume (o primirju, o razmeni zarobljenika itd.), što se može postaviti pitanje odgovornosti za ratne zločine koje su izvršili njihovi borci (njihovo osoblje) itd. O tome će više reći biti kasnije.

⁸² Krivokapić B. 2017¹, 110-127.

⁸³ „69 of the 100 richest entities on the planet are corporations, not governments, figure show”, Global Justice Now, 17 October 2018, www.globaljustice.org.uk/news/2018/oct/17/69-richest-100-entities-planet-are-corporations-not-governments-figures-show; „Who is more powerful – states or corporations?”, <https://theconversation.com/who-is-more-powerful-states-or-corporations-99616>.

Sa druge strane, premda se kao jedna od najvećih osobnosti savremenih („novih”) ratova ističe upravo to da su strane u sukobu sve više razni nedržavni subjekti, to zapravo i nije tolika novina. U pitanju je pre kvantitet, a ne kvalitet - sve je veći udeo oružanih sukoba u kojima su makar na jednoj strani nedržavni subjekti, ali to je zato što je sve manje međudržavnih ratova, a ne zato što je reč o nekoj novini.

Dovoljno je podsetiti se pravog rata 73-71. pre n. e. između Rima i Spartaka i njegove vojske gladijatora i odbeglih robova, mnogobrojnih građanskih ratova u antičkom svetu, tzv. privatnih ratova u srednjem veku itd.

Istorija je zabeležila i ratove koje su vodili privredni subjekti, kao npr. Hanzeatska liga (savez trgovačkih cehova koji je imao monopol trgovine na severu Evrope i, između ostalog, ratovao protiv Danske 1361-1370), Britanska istočnoindijska kompanija (deoničarsko društvo koje je 1748-1849 vodilo niz ratova u Aziji) itd.

5. Razlozi za rat

Vekovima su ratovi vođeni zbog pretvaranja stanovništva osvojene zemlje u robove, pljačke, lične netrpeljivosti vladara itd. a naročito radi zauzimanja i pripajanja tuđe teritorije.⁸⁴

Premda se neki od pomenutih razloga odnosno ciljeva ni danas ne mogu sasvim isključiti, savremeni oružani sukobi uglavnom ne počinju zbog njih, pa ni radi osvajanja tuđe teritorije. Oni se sve više vode zbog čisto političkih (rušenje određenog režima, borba za prevlast u odnosnom delu sveta itd.) ili ekonomskih razloga (kontrola nad proizvodnjom i transportom nafte, plemenitih metala i slično).

Poznata je krilatica da je XIX v. bio vek ratova za kolonije, XX - vek ratova za naftu, a da će XXI biti vek ratova za vodu, odnosno u drugoj verziji da se u XIX v. ratovalo za „žuto” (pravo zlato), u XX za „crno” (naftu) a da će XXI vek biti vek ratova za „plavo zlato” (vodu).

I zaista, mnogi predviđaju ozbiljne oružane sukobe zbog nestašice vode za piće koja je od kritičnog značaja za opstanak i ekonomski razvoj ljudi i država, a čije zalihe su neravnomerno raspoređene i nisu u skladu sa brojem i potrebama stanovništva raznih delova planete.⁸⁵

Studije UN su registrovale oko 300 područja, pre svega u Africi i na Bliskom istoku, na kojima postoji realna opasnost izbivanja sukoba zbog vode.

⁸⁴ Premda se ponekad igrom slučaja mogu i poklopiti, razloge za rat ne treba mešati sa povodom za rat, pod kojim se ima u vidu neposredni spoljni događaj koji opravdava odnosno provocira započinjanje rata. O tome će više reči biti kasnije.

⁸⁵ Gleick P. H. 1993, 79-112; Swain A. 2001, 769-781; Stucki Ph. 2005; Vuković M. 2008, 81-93; Swain A. 2015, 443-447; Farinosi F. et al. 2018, 286-313.

Primera radi, Irak koji leži na nafti, u pogledu snabdevanja vodom u mnogome zavisi od svojih suseda – Turske, Sirije i Irana. U zemlje s najmanjim zalihama vode za piće spadaju i: Bahami, Katar, Kuvajt, Jordan, Libija, Saudijska Arabija, Maldivi, Sejšeli itd.⁸⁶

6. Objava rata

U prošlosti ratovi su počinjali objavom rata, što znači formalnim jednostranim aktom kojim jedna država saopštava drugoj da se od određenoj trenutka sa njom nalazi u ratnom stanju.

Ovaj institut nastao je još u antičko doba, a poseban značaj dobio je u klasičnom međunarodnom pravu po kome je objava rata bila obavezna, s tim da je rat koji bi bio započet bez nje smatran nezakonitim i nelegitimnim.

Premda je, razume se, tokom istorije mnoštvo ratova početo bez objave, ona je bila redovna ustanova. Uostalom, i Prvi svetski rat otpočeo je objavom rata Srbiji od strane Austrougarske, na šta je usledila lavina objava rata među drugim državama. Iako su mnogi sukobi koji su ga sačinjavali započeti bez nje (radi sticanja početne vojne prednosti zbog faktora iznenađenja) objava rata korišćena je i u Drugom svet-skom ratu.⁸⁷

U naše vreme, kada Povelja UN zabranjuje ne samo upotrebu sile već i pretnju silom, jedna od karakteristika ratova je da počinju bez objave. Početi oružani sukob formalnom objavom rata značilo bi samim tim javno priznati odgovornost za agresiju, a time i prizvati međunarodne sankcije.

Ne samo da se više ne pribegava objavi rata, već države koje počinju oružane sukobe, uglavnom izbegavaju da ih imenuju ratovima i radije koriste druge nazive („kampanja”, „angažovanje”, „humanitarna intervencija”, „antiteroristička akcija”, i slično) nastojeći da zamagle suštinu onoga što se događa. Stoga nije retko da jedna strana negira da postoji rat odnosno ratno stanje, dok druga (žrtva agresije) upravo to ističe u prvi plan.

7. Načini i sredstva vođenja rata

Savremeni ratovi se ne vode na frontalan način, direktnim sukobom velikih vojnih jedinica, a tim pre čitavih armija.

Opšte uzev, nema kao u prošlosti odlučnog sudara (bitke ili boja) kojim se rešava ishod rata, već se vodi veliki broj većih ili manjih okršaja. Takođe, uglavnom više nema borbi prsa u prsa, rovovskog rata i slično. Danas se sve više ratuje sa velike daljine uz upotrebu dalekometne artiljerije, bombardovanje sa velikih visina, raketiranje

⁸⁶ Wouters P. 1997, XIII-XIV.

⁸⁷ O tome će više reći biti kasnije.

sa udaljenosti od po nekoliko stotina pa i hiljada kilometara, korišćenje bespilotnih letelica i slično. Kada je reč o operacijama na kopnu, sve su ređe velike pešadijske i tenkovske bitke, a sve više je munjevitih akcija specijalnih jedinica u pozadini protivnika i sličnih operacija nekonvencionalnog ratovanja.

Polazeći od činjenice da su sve češći tzv. nekonvencionalni odn. mešoviti ratovi, u kojima se samostalno ili uz uobičajene koriste i posebni načini vođenja borbe i nova oružja, u teoriji i praksi pojavili su se razni nazivi za ove sukobe, kao što su: „ratovi četvrte generacije”, „sukobi niskog intenziteta”, „neregularni sukobi”, „hibridni ratovi” itd. Ima mišljenja da će klasični, konvencionalni ratovi u velikoj meri izgubiti značaj, te da će upravo ovaj novi tip sukoba obeležiti vreme koje je pred nama.⁸⁸

Premda se primeri toga mogu naći na raznim stranicama istorije, savremeni ratovi se više nego ikada ranije do tančina planiraju i dobijaju i pre nego što počnu i sve češće vode samo onda kada je pobeda unapred osigurana.

Dobar primer je napad SAD i njihovih saveznika na Irak 2003. godine, kome je prethodilo podizanje medijske prašine o tome da irački predsednik Saddam Husein (*Saddam Hussein*) navodno poseduje oružje za masovno uništenje koje se sprema da ustupi teroristima Al Kaide za napade na SAD. Na toj osnovi otpočet je rat za koji je bez ikakve dileme bilo jasno da će biti dobijen.

Za naše vreme posebno je karakterističan tzv. *specijalni rat*, pod kojim se podrazumeva skup pažljivo pripremljenih i usklađenih akcija, mera i postupaka političke, ekonomske, psihološko-propagandne, obaveštajno-subverzivne, a tek u izuzetnim situacijama i u ograničenoj meri, i vojne prirode, koji se preduzimaju protiv neke države s namerom da se postigne cilj koji se najčešće svodi na mešanje u političke, ekonomske i društvene odnose date države, na njenu destabilizaciju, gušenje nacionalnooslobodilačkih pokreta i slično.⁸⁹

Više nego ikada za konačan uspeh u ratu skoro podjednaku važnost kao pobeda na bojnopolju imaju određena sredstva i metodi koji sami po sebi ne znače primenu oružane sile. Štaviše, neki među njima nisu ili nisu dovoljno korišćeni u prošlosti, jer su rezultat savremenog naučnog i tehnološkog napretka. Misli se na psihološki rat, medijski rat, informacioni rat, kibernetički (kiber, sajber) rat i slično.

Razne psihološke igre, lažne optužbe, falsifikovanje činjenica, podmetanja itd. i ranije su korišćeni za započinjanje rata, ali i tokom njihovog trajanja (optuživanje druge strane da vrši ratne zločine i slično). Međutim, u naše vreme tehnološke i informacione revolucije sve to dobilo je neviđene razmere. Danas nije nikakav problem montirati i odmah u

⁸⁸ White J. B. 1996, 51-59; Arreguin-Toft I. 2001, 93-128; Lambakis S., Kiras J., Kolet K. 2002; Lind W. S. 2004, 12-16; Echevarria A. J. II 2005; Gray C. S. 2006; Hoffman F. G. 2007; Jordan D. et. al. 2008; Speller I., Tuck C. 2008, 6-7; Hurley W.J. et. al. 2009; Jayachandran J. C. 2009, 161-193; Tovy T. 2011, 49-60; Winter Y. 2011, 488-514; Krzak A. 2018, 77-92; Vračar M. S., Tikhovy V. V. 2018, 317-342.

⁸⁹ Gažević N. 1975, 7.

svet pustiti (preko konferencije za štampu, Interneta itd.) bilo kakvu lažnu informaciju i navodne dokaze koji, posebno kada su senzacionalistički i iza njih stoji neka velika sila, začas oblete planetu. Za njihovu proveru i argumentovano demantovanje potrebno je određeno vreme, pa se događa da oružani sukob počne, a ponekad se i završi pre nego što se sazna da su informacije koje su legle u njegovu osnovu bile lažne.

Tako npr. već pomenuti napad SAD i njihovih saveznika na Irak 2003. godine izvršen je uz tvrdnju da SAD imaju dokaze o tome da Sadam Husein poseduje hemijsko i biološko oružje koje ima nameru da preda teroristima da bi ga oni koristili u napadima na SAD i druge zemlje. Na toj osnovi Irak je napadnut, okupiran, njegova vlada je zbačena itd. pri čemu je sve to životom platilo oko million Iračana. Tek kada ni nakon 2 godine okupacione snage nisu našle nikakvo oružje za masovno uništenje, u medije je procudera informacija da je CIA blagovremeno obavestila predsednika SAD da je Sadam Husein svojevremeno imao to oružje, ali da ga više ne poseduje, ali da je predsednik ipak naredio napad.

Kada je reč o ratovima u kojima učestvuju velike sile, primetno je nastojanje da se sukob sve više sa odmeravanja snaga, svede na običnu egzekuciju nemoćnog protivnika, bez izlaganja opasnosti sopstvenih trupa.

Svaki rat u istoriji, pa i između nejednakih protivnika, podrazumevao je određeni rizik za sve učesnike, uključujući vojne komandante, pa i o same vladare.

Tako su npr. u Kosovskom boju 28. 6. 1389. živote izgubili vladari i ujedno komandanti obe sukobljene strane - i sprski knez Lazar Hrebeljanović i turski sultan Murat I (*Murad I*).

Predvođeci svoje vojnike u raznim okršajima tokom istorije živote je izgubilo bezbroj vladara, među kojima:⁹⁰ Ur-Ninurta, kralj mesopotamskog grada Isina (*Ur-Ninurta*, 1896. pre n. e.); asirski kralj Sargon II (*Sargon II*, 705. pre n. e.); persijski car Kir Veliki (*Cyrus the Great*, 530 pre n. e.); spartanski kraljevi Leonida I (*Leonidas*, 480. pre n. e.), Kleombrot I (*Cleombrotus I*, 371. pre n. e.), Agis III (*Agis III*, 331. pre n. e.), Akrotat (*Acrotatus*, 262. pre n. e.); makedonski kraljevi Perdika III (*Perdiccas III*, 365. pre n. e.), Antigon I Monofthalmos (*Antigonus I Monophthalmus*, 301. pre n. e.), Lizimah (*Lisimachus*, 281. pre n. e.), Ptolomej Keraun (*Ptolemy Ceraunus*, 279. pre n. e.), Antigon III Dason (*Antigonus III Dason*, 221. pre n. e.); epirski kralj Aleksandar I Moloski (*Alexander I Mollusos*, 331. pre n. e.); rimski carevi Gordijan II (*Gordianus*, 238), Trajan Deciје (*Trajanus Decius*, 251), Konstantin II odnosno Flavije Klaudije Konstantin (*Flavius Claudus Constantinus Augustus*, 340), Julijan Flavije Klaudije (*Flavius Julianus Claudius*, 360), Valens (*Flavius Valens*, 328); vizigotski kraljevi Teodorik I (*Theodoricus I*, 451), Alarik II (*Alaricus*, 507); franački kralj Pipin Mali (nem. *Pippin der Jüngere*, fr. *Pépin le Bref*, 768); niz škotskih kraljeva, među kojima Malkolm I (*Malcolm I*, 954), Kenet III (*Kenneth III*, 1005), Dankan I (*Duncan I*, 1040), Magbet (*Mac Bethad, Macbeth*, 1057), Malkolm III (*Malcolm III*, 1093), Džeјms II (*James II*, 1460), Džeјms III (*James III*, 1488), Džeјms IV (*James IV*, 1513); norveški kraljevi Hokon I Dobri (*Haakon Haraldsson*, 961) i Harald III Strogi odn. Harald Hadrada (*Harald Sigursson*, 1066); niz engleskih kraljeva,

⁹⁰ Redosled je po zemljama, a zatim po hronologiji (godini pogibije). Uz ime na srpskom, tamo gde su izvorna imena na latinskom, engleskom itd. dat naziv i na tom jeziku. Tamo gde je ime na pismu koje nije čitljivo za onoga ko ne vlada tim jezikom, u zagradi je dat naziv, zavisno od slučaja, na latinskom ili engleskom jeziku, kao danas jeziku najšire međunarodne komunikacije.

među kojima Harold II Godvinson (*Harold Godwinson*, 1066), Ričard I Lavlje Srce (*Richard I, the Lionheart*, 1199), Ričard III (*Richard III*, 1485); kralj Bohemije Otokar II Pšemisl (češ. *Přemysl Ottokar II*, 1278); austrijski vojvoda Leopold III (*Leopold III*, 1386); vizantijski carevi Nićifor I (*Nikephoros I*, 811), Konstantin XI Paleolog Dragaš (*Constantine XI Dragases Palaeologus*, 1453); vlaški vojvoda Vlad III, poznat i kao Vlad Zmajević, Vlad Drakul i Vlad Cepeš (rum. *Vlad Dracula, Vlad Ţepeş*, 1476); švedski kralj Karl XII (šved. *Karl XII*, 1718) itd.

Predvođeci svoje ratnike vladari su rizikovali živote i to na druge načine. Mnogi nisu poginuli u boju, ali su stradali od bolesti ili nesrećnog slučaja dok su bili s vojskom u pohodu. Tako je u Vavilonu 323. pre n. e. tokom svog osvajanja sveta od bolesti umro Aleksandar Makedonski (*Alexander the Great*); Vilijam I Osvajač (*William the Conqueror*) izgubio je život 1087. g. od pada sa konja tokom opsade Manta u Francuskoj; Fridrih I Barbarosa (nem. *Friedrich I*) se 1190. g. udavio se u reci Salef u Maloj Aziji, dok je predvodio svoju vojsku u Treći krstaški rat; itd.

Danas se ratuje tako da ne strada ne samo šef države, već ni bilo ko iz državnog i vojnog rukovodstva, a sve više i na način da se ne izgubi nijedan vojnik. Strane koje to mogu sebi da priušte, pokušavaju da oružani sukob reše u svoju korist ne izlažići se uopšte dejstvu protivnika, tako što ga tuku iz velike daljine krstarećim i drugim raketama, pametnim bombama, bespilotnim letelicama i slično i to na način koji protivniku ne ostavlja nikakvu šansu. To u mnogo čemu menja samu prirodu rata.

U naše vreme nastoji se da se protivnik prvo razoruža tako što će mu krstarećim raketama, bespilotnim letelicama i na druge načine biti uništeni protivvazдушna odbrana, komandni centri, sredstva komunikacije, skladišta municije i goriva itd. Pri tome oni koji izvode ove akcije, tačnije upravljaju ovim sredstvima (operateri) bezbedno i udobno sede nekoliko stotina pa i hiljada kilometara daleko – protivnik čak ni ne zna gde su. Kad se na ovaj način neprijatelj učini bespomoćnim, onda se pristupa masovnom bombardovanju sa bezbednih visina odnosno raketiranju sa velike udaljenosti. Tu zapravo ni nema rata (oružanog sukoba) već je na delu jednostrano ubijanje i razaranje.

Pa ipak, moramo primetiti da ne vidimo suštinske izmene u načinu vođenja rata. Upotreba špijunaže, širenja dezinformacija, raznih ratnih lukavstava itd. može se pratiti tokom čitave istorije ratovanja. Isto je i sa isticanjem da se ratovi danas vode asimetrično, uz upotrebu nekonvencionalnih načina itd. – i to je odavno već viđeno. Dovoljno je podsetiti da gerilski rat nije inovacija našeg vremena – mnoštvo njegovih primera nalazimo još u Starom svetu.⁹¹

Ono što jeste novo u savremenim i budućim ratovima su principijelno nova sredstva ratovanja (oružja), kao npr. nuklearna, geofizička, laserska, psihotronska, genetska itd., koja su rezultat naučnih i tehničkih dostignuća. Ipak, mora se priznati i to da su mnoga od njih još uvek u fazi ispitivanja ili se ne primenjuju u praksi.

Opšte uzev, savremeni ratovi se i dalje vode konvencionalnim oružjem. Ono je sve savršenije i sve ubojitije, ali ne predstavlja suštinsku novinu. Čak i biološka i hemijska oružja, koja spadaju u oružja za masovno uništenje, korišćena su još u antici i kasnijim periodima.

⁹¹ O tome će više reći biti kasnije.

Misli se na umišljano širenje zaraznih bolesti u redovima neprijatelja, kontaminiranje izvora vode protivnika otrovnim pečurkama i biljkama ili bacanjem u njih izmeta ili leševa životinja i ljudi, premazivanje vrhova strela otrovom, trovanje hrane, upotrebu otrovnog ili zagušljivog dima itd.

Međutim, i kada je reč o novim oružjima, može se govoriti o novim vidovima rata, ali ne i o novim ratovima kao pojavama. I pre su se javljala suštinski nova oružja koja su dramatično promenila ono što se dešavalo na bojnopolju – artiljerija, tenkovi, vazduhoplovi, podmornice... U skladu s tim pojavile su se mnoge osobenosti vezane za upotrebu tih oružja (vazdušni rat, podmornički rat itd.) a na toj osnovi i odgovarajuće nove norme međunarodnog prava. Pa ipak, nova oružja nisu dovela do promene suštine rata, ona je ostala ista.

8. Borci

Borci su lica koja su na osnovu nacionalnog i međunarodnog prava ovlašćena da direktno učestvuju u neprijateljstvima. Borac ima pravo da koristi oružje i napada, uništava i zarobljava neprijatelja, kao što i sam (za razliku od civila) može zakonito biti predmet neposrednog, pa i smrtonosnog napada. U slučaju zarobljavanja ima pravo na zaštitu koju međunarodno pravo obezbeđuje ratnim zarobljenicima.

U prošlosti su status borca imali samo pripadnici regularnih trupa zaraćenih država. Svi drugi učesnici sukoba smatrani su nelegalnim borcima i protivnička sila koja ih zarobi bila je slobodna da prema njima postupa sa svom strogošću, pa i da ih liši života.

U savremenim ratovima, a u skladu sa važećem međunarodnim pravom, borci nisu samo pripadnici regularne armije, već svi oni koji zadovoljavaju propisane uslove - da imaju na čelu ličnost odgovornu za svoje potčinjene; da imaju stalan znak za razlikovanje koji se može raspoznati na rastojanju; da otvoreno nose oružje i da se pri svojim operacijama pridržavaju zakona i običaja rata.⁹²

S obzirom na specifičnosti savremenih ratova u kojima su se pojavile nove kategorije boraca, Protokol I (1977) uz Ženevske konvencije o zaštiti žrtava rata (1949) u čl. 43-44 proširio je pojam borca i omogućio da jedno lice menja svoj status, tako da se pod određenim uslovima smatra borcem kada je angažovano u napadu ili u vojnoj operaciji ili u pripremi za napad, a van toga da se smatra civilom i uživa zaštitu koja se priznaje civilima.⁹³

Praksa pokazuje da u savremenim oružanim sukobima u velikoj meri učestvuju razne paravojne formacije i uopšte lica koja nisu deo regularne armije, te da je među njima sve više žena. Posebno, premda je međunarodnim ratnim i humanitarnim pravom, ali i međunarodnim krivičnim pravom⁹⁴ zabranjeno da se deca mlađa od 15 godina

⁹² Čl. 1 Pravilnika o zakonima i običajima rata na kopnu, uz IV Hašku konvenciju (1907).

⁹³ O tome će više reči biti kasnije.

⁹⁴ Čl. 8/2/b/26. Rimskog statuta Međunarodnog krivičnog suda (1998).

regrutuju u nacionalne oružane snage ili koriste za aktivno učestvovanje u borbama, u mnogim sukobima u velikom broju (nekoliko desetina hiljada, svake godine) učestvuju deca, neka od kojih imaju samo 8 ili tek malo više godina.

9. Civili

Iako su civili uvek bili uzgredne žrtve svakog rata, njihova stradanja su u naše vreme, opšte uzev, veća nego u prošlosti. Premda su oružja sve preciznija, što bi trebalo da jamči poštedu civila i civilnih objekata, intenzitet borbenih dejstava, snaga oružja itd. dovode do velikih civilnih žrtava. Svaki konkretan oružani sukob ima svoje osobenosti, ali sve statistike pokazuju da bez obzira na zaštitu koju im jamči međunarodno pravo, u savremenim ratovima strada daleko više civila nego boraca. S pravom se zapaža da praksa pokazuje da su zapadne vojske pre svega zabrinute za živote svojih vojnika i da su u tu svrhu spremne da rizikuju živote mnogih civila.⁹⁵

Posebno, danas, kada mediji začas prenose slike širom sveta, razne terorističke, fanatičke, paravojne i slične formacije svesno napadaju civile i vrše nad njima užasne zločine, da bi skrenule pažnju na sebe, zastrašile drugu stranu i slično. Dovoljno je podsetiti na užasna pogubljenja civila i zarobljenika (odsecanjem glave, spaljivanjem, gaženjem tenkom itd.) koja su počev od 2014. u Iraku i Siriji vršili borci tzv. Islamske države (ISIL) da bi odmah te jezive video materijale prosledili medijima odnosno postavili na Internet. Ratnih zločina protiv civila je, razume se, bilo tokom čitave istorije, ali ovde je na delu nastojanje da se oni iskoriste kao poseban vid psihološkog oružja. Istina, ni to nije ništa novo, samo je drugačiji metod u smislu da se koriste moderna sredstva masovne komunikacije.

U prošlosti su mnogi osvajači ubijali čitavo stanovništvo gradova koji bi im pružili otpor i sturali se da se vest o tome širi što dalje, kako bi se drugi gradovi koji su im ležali na putu predavali bez borbe. Iz istih razloga na zverske načine (dranjem kože, čerečenjem, nabijanjem na kolac itd.) su ubijali političke i verske vođe i vojne komandante protivnika. Po neverovatnoj surovosti ostala su poznata osvajanja asirskog cara Ašurnasirpala II (IX v. pre n. e.), Džingis Kana (XIII v.) i drugih. O tome će više reči biti kasnije.

10. Rat i međunarodno pravo

Odnos između savremenih međunarodnih ratova i međunarodnog prava može se posmatrati u nekoliko ravni.

Pre svega, dok je u prošlosti pribegavanje sili oružja bilo dozvoljeno, pa je čak pravo na rat (lat. *jus ad bellum*) odnosno na vođenje rata (*jus belli gerendi*) smatrano obeležjem

⁹⁵ Cohen A. 2010, 3.

suverenosti svake države, pozitivno međunarodno pravo zabranjuje silu u međunarodnim odnosima, a time i rat. Jedini izuzeci su u slučaju samoodbrane i kolektivnih mera koje na osnovu Glave VII Povelje UN određuje Savet bezbednosti UN, ali tu se zapravo ne radi o ratu (njegovom započinjanju) već o odgovoru na agresiju (na rat koji je počeo neko drugi).

U situaciji, kada kada savremeni međunarodni pravni poredak zabranjuje ne samo upotrebu sile, već i pretnju upotrebom sile u međunarodnim odnosima, u pravnoj nauci je primećeno da je nekadašnje pravo na rat (*jus ad bellum*) pretvoreno u svoju suprotnost – pravo protiv rata (*jus contra bellum*).⁹⁶ Ovde je na delu zanimljiva igra reči, tačnije činjenica da se i u latinskom, kao npr. srpskom i mnogim drugim jezicima, pod rečju „pravo” podrazumeva i subjektivno pravo nekog subjekta, ali i objektivno pravo kao pravni sistem, skup pravnih normi i principa.⁹⁷ Stoga se reč *jus* pojavljuje i u frazi *jus ad bellum* (kao subjektivno pravo države) i u izrazu *jus contra bellum* (kao naziv za važeći međunarodnopravni poredak koji zabranjuje rat). Istini za volju, *jus contra bellum* moglo bi se istovremeno shvatiti i kao subjektivno pravo svake države da živi u svetu bez rata, ali to ne bi bilo sasvim ispravno.

Uzged, zanimljivo je primetiti da premda je pravo na rat postojalo vekovima, praktično tokom čitave istorije, suprotno dosta raširenom verovanju sam termin *jus ad bellum* ne potiče iz antičkih vremena, pa ni iz prakse Rima. Zapravo je nastao tek u vreme Društva naroda, a široku upotrebu u teoriji i praksi dobio je tek posle Drugog svetskog rata.

S obzirom na to javili su se pokušaji da se ova zabrana zaobiđe, od kojih su najpoznatiji pozivanje na pravo tzv. humanitarne intervencije, preventivne samoodbrane, rat protiv terorizma i slično. Deo teorije stavio se u funkciju politike pojedinih velikih sila pokušavajući da argumentuje kako se međunarodno pravo izmenilo u smislu da priznaje ove oblike izuzetka od zabrane sile ili makar da ga treba u tom pravcu promeniti. Ova nastojanja ne mogu se prihvatiti ne samo zbog toga što su protivna postojećem međunarodnom pravu i uz to nemoralna (jer bi prava o kojima je reč realno koristile samo najmoćnije države) već i zato što bi to bio put u stalne i beskonačne sukobe.⁹⁸

Druga bitna karakteristika je da je međunarodno ratno i humanitarno pravo sve razvijenije. Ono je velikim delom kodifikovano, a stalno se javljaju nove konvencije koje zabranjuju određena sredstva i metoda ratovanja. Problem je, međutim, što niz država, uključujući pojedine velike sile nisu ratifikovale sve te sporazume i stoga se ne smatraju njima vezanim.

Sledeći bitan momenat je činjenica da premda se međunarodno ratno i humanitarno pravo sve više razvija ono istovremeno sve više zaostaje za životom. Stalno se javljaju nova oružja (sredstva) i novi metodi (načini) ratovanja koji nisu regulisani međunarodnim pravom, te je u najmanju ruku sporno da li su dozvoljeni. Toga je bilo i ranije, ali je napredak u vojnoj tehnici i tehnologiji danas takav da je teško pratiti ga.

⁹⁶ Lat. *jus*, pravo; *contra*, protiv; *bellum*, rat.

⁹⁷ Ova razlika se odmah uočava i sa lakoćom razume u jezicima koji za te pojmove koriste različite termin, kao npr. u eng. *right* i *law*, slovenačkom *pravica* i *pravo* itd.

⁹⁸ Krivokapić B. 2011, 567-619.

Posebno veliki problem je činjenica da ima previše primera nekažnjelog kršenja pravila ratnog i humanitarnog prava. Premda su ona razvijena više nego ikada pre, pa čak i kodifikovana, a uz to su formirani i posebni međunarodni krivični sudovi, nadležni da sude za ratne zločine i zločine protiv čovečnosti, praksa pokazuje da se sukobljene strane često ne libe da krše ta pravila, između ostalog i da civile i civilne objekte uzimaju kao neposredan objekat napada, ne poštuju zaštitu ratnih zarobljenika itd. Tu nije reč o nesavršenosti samog prava, već o tome da u nekim slučajevima nije moguće obezbediti njegovo poštovanje. Stoga mnogi ratni zločini ostaju nekažnjeni, posebno oni koji se mogu pripisati snagama velikih sila.

Pored toga, Ženevske konvencije o zaštiti žrtava rata (1949) i protokoli uz njih (1977) koji su osnova čitavog savremenog ratnog i humanitarnog prava obavezuju prvenstveno države. Pitanje je kako obezbediti njihovo poštovanje od strane nedržavnih subjekata kao što su velike terorističke organizacije, naoružane kriminalne grupe, privatne vojske i slično.⁹⁹

Sa druge strane, dobro je što se iz ugla međunarodnog prava sve više briše razlika između međudržavnih i unutrašnjih (građanskih) ratova u primeni pravila ratnog i humanitarnog prava. Dok su u prošlosti građanski ratovi bili unutrašnja stvar odnosne države, sada i u tim sukobima moraju da se poštuju pravila međunarodnog ratnog i humanitarnog prava; oni koji krše ta pravila snose individualnu krivičnu odgovornost pred nacionalnim sudovima država, ali sve više i pred međunarodnim krivičnim sudovima; itd.

5. Da li su savremeni ratovi zaista suštinski nešto novo?

Jedno od zanimljivih pitanja je da li su savremeni ratovi neka nova pojava, koja zahteva drugačije određenje. Ili prosto rečeno, da li se kada se govori o ratovima misli i na moderne ratove ili, naprotiv oni zaslužuju potpuno drugačije definisanje i pravno regulisanje.

S tim u vezi, premda imaju niz više ili manje izraženih osobenosti o kojima je bilo reči na prethodnim stranama, utisak je da se savremeni ratovi suštinski ne razlikuju od prethodnih.

U XXI sve se promenilo, pa i ratovi. Ali kao što su još u vreme zore civilizacije postojala prevozna sredstva, oruđa za obradu zemlje itd., premda nije bilo aviona i helikoptera odnosno traktora i kombajna, tako isto su i ratovi imali u osnovi iste bitne elemente kao savremeni oružani sukobi. Uostalom, i mi smo danas zapravo isti kao naši preci koji su živeli pre nekoliko hiljada godina - izgledamo isto, pokreću nas isti motivi, radujemo se suštinski istim stvarima, patimo od istih mana itd.

U tom smislu, premda se u literaturi govori o nekakvim „novim” ratovima, pitanje je koliko je to opravdano. Praktično sve vezano za rat postojalo je i ranije, samo je

⁹⁹ Kleffner J. K. 2011, 443-461.

imalo nešto drugačiju formu ili intenzitet. Jer rat je u osnovi ista pojava, čak i kada se skriva iza nešto drugačijih oblika i nijansi.

Pored toga, kada se pravi paralela između savremenih („novih”, „modernih” itd.) i ratova iz prošlosti („starih”, „klasičnih” itd.) nekako se previđa da to poređenje nije na mestu. Ratovi iz raznih prethodnih epoha su se međusobno razlikovali ništa manje nego što se danas od njih razlikuju savremeni ratovi. To se tiče čitavog niza elemenata kao što su drugačije oružje (od kamene sekire do borbenih aviona), drugačije metode i taktike (treba samo na trenutak zamisliti napredovanje hoplitske falange Starih Grka i uporediti ga sa iskrcavanjem saveznika u Normandiji 1944), neka posebna pravila ratovanja (npr gusarenje je jedno vreme bilo dozvoljeno, a onda je zabranjeno), položaj zarobljenika (u nekim periodima su ubijani ili pretvarani u robove, ali su zatim stekli pravnu zaštitu) itd. U tom smislu, ako kada govorimo o ratu sve prethodne ratove u istoriji posmatramo kao jednu istu pojavu, nema razloga da savremene ratove izdvajamo kao nešto drugačije, sasvim novo.

Sa druge strane, ako savremene ratove poredimo samo sa onim što je viđeno u Prvom i Drugom svetskom ratu, možemo zapaziti da se suštinski ništa posebno nije promenilo. To se odnosi na sredstva i metode ratovanja (upotreba avijacije, dalekometne artiljerije, specijalnih jedinica itd.) ali i na mnoge druge momente, kao što je npr. učešće u ratu raznih nedržavnih subjekata (ustanika, pokreta otpora itd.). Uostalom, pošto su u Prvom svetskom ratu masovno korišćeni bojni otrovi, a u Drugom bačene dve atomske bombe, neko bi mogao zaključiti da su zbog toga to bili suštinski novi ratovi u odnosu na sve prethodne. S tim u vezi, pošto posle Drugog svetskog rata nuklearno oružje nije korišćeno, dok su bojni otrovi upotrebljeni samo u nekoliko slučajeva i ograničeno, istom logikom moglo bi se tvrditi da su savremeni ratovi zapravo povratak na staro, na klasične ratove. Po sebi se razume da takvo rezonovanje ne bi bilo ispravno.

Još manje razlike se uočavaju kada „nove” ratove, koji se prema nekima vode od poslednje decenije prošlog veka, poredimo sa onima iz perioda 1945-1989. Elementi koji se uzimaju kao karakteristike „novih” ratova mogu se naći i kod velikog broja onih koji su vođeni pre 1989, kao što se, obrnuto, mnogi od ratova čiji smo svedoci ne razlikuju od onih koji su vođeni pre 30 i više godina.

Prema tome, može se tvrditi da je svaki rat po nečemu jedinstven, poseban, ali da su svi ratovi po mnogo čemu isti. Da nije tako ne bi bili doživljavani kao ista pojava i ne bi bili regulisani normama međunarodnog prava na u osnovi isti način.

Na osnovu iznetih zapažanja može se zaključiti da je suštinski rat uvek jedno te isto, vid masovnog organizovanog nasilja koje ima određene specifičnosti. A kada je već tako (ako je principijelno uvek reč o istoj pojavi) onda se i njegovo definisanje čini nadohvat ruke.

Pa ipak, ispostavlja se da tu se suočavamo sa problemom koji je teško rešiv.

Kao retko koja pojava, rat se može posmatrati sa pozicija mnogih oblasti nauke, iz ugla umetnosti, ali i očima običnih ljudi. Pri tome ga svako vidi i doživljava na svoj

način, kao što različito doživljava konkretne ratove - bivše i sadašnje, one u kojima njegova zemlja učestvuje i one u kojima ne učestvuje itd. Uz to rat ima toliko pojavnih oblika, vidova i podvidova, da je praktično nemoguće obuhvatiti ih sve jednom definicijom.

6. Pokušaj određenja rata kao pojave

Iz napred izloženog moglo se zaključiti da rat ima različita lica i da ih je menjao tokom istorije. Još složenija slika isplivava kada se u obzir uzmu klasifikacije ratova, koje ukazuju na razne oblike savremenih oružanih sukoba.¹⁰⁰ Naime, ne samo da su u skladu sa razvojem oružja, transportnih sredstava i drugih bitnih faktora ratovi u raznim epohama imali niz drugačijih karakteristika, već i u istom vremenskom periodu, pa tako i danas, postoje određeni elementi prema kojima se, u cilju njihovog boljeg razumevanja, mogu izvršiti razne deobe postojećih ili mogućih ratova.

S tim u vezi, verujemo da nećemo pogrešiti ako primetimo:

- 1) rat ima mnoštvo pojava oblika, pa otuda i uočavanje razlike između njih;
- 2) prema u osnovi istom kriterijumu mogu se izvršiti različite podele;
- 3) u okviru posebnih vrsta ratova moguće su dalje podele – tako se npr. u okviru nekonvencionalnog rata mogu razlikovati gerilski, asimetrični, ekološki, ABH itd. ratovi;
- 4) rat je vrlo složena i promenljiva pojava, tako da se događa da jedan isti rat prolazi kroz razne faze neke od kojih su dosta daleko od uobičajenog shvatanja oružanog sukoba (npr. u slučaju duge neaktivnosti sukobljenih strana);
- 5) bez obzira na stalno traganje za objektivnim merilima, pogled na rat je uvek subjektivan u smislu da ga svaki posmatrač gleda kroz prizmu ličnog znanja, iskustva, verovanja itd.

Sve to svedoči koliko je teško, ako ne i nemoguće formulisati univerzalnu definiciju koja bi se odnosila na sve ratove.

Posebno treba istaći da se o ratu može govoriti u širem i u užem smislu, da je jedna ista situacija ili vrsta situacije za neke države ili analitičare rat, a za druge nešto drugo itd. Dobar primer je tzv. oružana intervencija, koju države koje intervenišu skoro uvek izbegavaju da okarakterišu kao rat, dok je, naprotiv, za zemlju protiv koje se intervenišu i njen narod, u pitanju pravi rat, sa svim posledicama koje iz toga proističu.

Tome treba dodati da se rat može posmatrati iz raznih uglova. Shodno tome razlikovaće se i njegovo određenje. Vojna lica će ga definisati na jedan način, politikolozi na drugi, sociolozi na treći, kulturolozi na četvrti itd.

Mi ćemo ovde pokušati da formulišemo jednu definiciju iz ugla međunarodnog prava. Ona bi, po nama, trebalo da obuhvati sledeće elemente:

¹⁰⁰ O tome će više reći biti kasnije.

- 1) regulisanost međunarodnim pravom;
- 2) činjenicu da je reč o nekom obliku organizovane borbe;
- 3) ukazivanje na to da se u toj borbi koristi oružje;
- 4) određeno trajanje sukoba;
- 5) isticanje da je reč o sukobu u kojem na jednoj ili svim stranama učestvuju države ili drugi subjekti međunarodnog prava;
- 6) zahtev da postoje ozbiljne posledice u vidu ljudskih žrtava i razaranja;
- 7) ukazivanje na to da je u ogromnoj većini slučajeva (ali ne uvek) reč o sukobu radi ostvarenja nekog važnog interesa.

Spajajući te elemente u jedno, dolazimo do definicije prema kojoj je rat: *međunarodnim pravom regulisana dovoljno dugotrajna organizovana borba u kojoj na jednoj ili svim stranama učestvuju države ili drugi subjekti međunarodnog prava, koji koristeći oružje nanose značajne žrtve i razaranja drugim takvim subjektima, najčešće radi ostvarenja nekog važnog političkog, ekonomskog ili drugog interesa.*

Na prvi pogled problem je rešen i moženo da zadovoljno trljamo ruke. Međutim, nije tako. Predložena definicija ima niz slabosti koje i sami uočavamo.

Pre svega ona je data iz ugla međunarodnog prava, što znači da je u izvesnom smislu jednostrana. Pored toga, premda verovatno može da se odnosi na većinu ratova, bilo bi suviše pretenciozno verovati da obuhvata sve oblike rata. Konačno, radi njenog stvarnog razumevanja, ali i uočavanja prisutnih nedorečenosti i dilema, potrebno je posebno se osvrnuti na svaki od elemenata koji je čine. To ćemo i učiniti.

1. Međunarodnopravno regulisanje

Rat je društvena pojava koja na razne načine regulisana međunarodnim pravom. Zapravo neke od prvih normi međunarodnog prava, nastale još u dalekoj prošlosti, bile su upravo iz materije ratnog i humanitarnog prava. Tako su se već od prvih ratova pojavila pravila koja se tiču nepovredivosti pregovarača (parlamentara), načela neutralnosti i prava i obaveza neutralnih država, zabrane određenih sredstava i metoda ratovanja itd.¹⁰¹

To što su neka od tih pravila bila suviše surova po našim današnjim shvatanjima ili što su mnogo puta kršena u praksi, ne menja činjenicu da su ratovi u većem ili manjem stepenu odvajkada regulisani normama međunarodnog prava.

Mnoga pitanja (npr. status nekih novih oružja) nisu uređena međunarodnim pravom, pa ni onim koje je danas na snazi, ali sam rat jeste, on je jedan od najvažnijih instituta tog prava.

¹⁰¹ Krivokapić B. 2006, 28-30.

2. Organizovana borba

Rat je organizovano nasilje, ali ne svako takvo nasilje, već samo ono koje podrazumeva oružanu borbu.

Čak i ako je upotrebljena oružana sila, nema rata ako nema borbe, sukoba. Tako npr. teško da ćemo govoriti o ratu u slučaju kada napadnuta država odmah kapitulira (tu će postojati agresija, ali nema rata), kada se angažovane oružane snage jedne strane odmah predaju, kada neko jednim moćnim napadom pobije sve protivnike ne pruživši im šansu da pruže otpor i slično.

Jedan od stvarnih primera iz prakse je zauzimanje nenaseljenog ostrvca *Perehil* kako ga zovu Španci odn. *Leila*, kako ga zovu Marokanci, koje je predmet dugogodišnjeg spora između Španije i Maroka. Kada se 2002. godine grupa od 8 marokanskih podoficira iskrcala na njemu, podigla tamo osmatračnicu i razvila zastavu svoje zemlje, Španija je odmah protiv njih angažovala specijalne kopnene jedinice, avione, helikoptere, i ratne brodove. Incident je, srećom prošao bez žrtava – marokanskih podoficiri su zarobljeni bez borbe i istog dana pušteni. Tu su, dakle, obe strane angažovale oružane snage (istina, Maroko je to učinio u zaista simboličnom broju) ali nije došlo do borbe.

Primer sasvim drugačije vrste postojao bi u zamišljenom slučaju u kome bi neka sila bacila atomsku bombu na neku malu ostrvsku državu i time pobila sve njene stanovnike. Tu bi se svakako moglo govoriti o agresiji, kao i o zločinu protiv čovečnosti odnosno genocidu, ali je veliko pitanje da li bi bilo ispravno nazvati to ratom, upravo zbog odsustva otpora tj. borbe.

3. Upotreba oružja

Rat je oružani sukob. Upotreba oružja je po prirodi stvari njegov neizbežan deo. Preciznije rečeno, za rat je karakteristično da se primenjuju određena sredstva (oružja) i metodi (načini) ratovanja.

Ako je jasno da se radi o ratu kada se, uz ispunjenje drugih uslova, koristi klasično, konvencionalno oružje (puške, topovi, tenkovi, avioni, ratni brodovi itd.) može se javiti pitanje da li je u pitanju rat ili je posredi nešto drugo kada se pribegava upotrebi nekih drugih sredstava. Takođe, problem može nastati i u vezi sa tim šta se zapravo ima u vidu pod oružjem. S tim u vezi, premda su mogući razni pristupi,¹⁰² ovde o oružju govorimo u njegovom užem značenju, svodeći ga na sredstva ratovanja, što znači ona sredstva koja su izmišljena i proizvedena sa ciljem da se koriste u ratu protiv neprijatelja, za njegovo ubijanje i povređivanje, razaranje i uništavanje njegovih objekata i nanošenje mu druge velike štete.

Pored oružja u najužem smislu (puška, mitraljez, tenk itd.) tu spadaju i sredstva koja sama ne nanose neposredne gubitke neprijatelju, ali suštinski doprinose tome. Tako se npr. hakovanjem može upasti u centralni kompjuter oružanih snaga

¹⁰² Krivokapić B. 2017², 108-124.

protivnika i izdavanjem lažne zapovesti ili zamenom podataka (unošenjem lažnih karti, lažnih obaveštajnih podataka i slično) postići da protivnik napadne sam sebe (npr. ispali rakete i druge projekte na sopstvene položaje ili naseljena mesta). Pitanje je da li bi se tu moglo govoriti o agresiji, a tim pre o ratu. Smatramo da odgovor mora biti pozitivan jer je suštinski upotrebljeno oružje samo što ono deluje na specifičan način i proizvodi posledice posredno. Ne vidimo bitnu razliku između opisane situacije i slučaja kada se npr. koristi bakteriološko ili neko slično oružje kod koga nema neposrednog fizičkog nasilja odnosno ono nije očigledno.

Slična situacija postoji kada se koristi klimatsko odn. geofizičko oružje, npr. veštački izazivaju zemljotresi, cunami, beskonačni pljuskovi itd. sa ciljem da se drugoj strani prouzrokuju veliki ljudski i materijalni gubici. Isto važi i za upotrebu drugih nekonvencionalnih oružja, kao što su psihotronsko, genetsko itd. Njihovom dobro osmišljenom upotrebom rat se može dobiti mnogo lakše, pa i bez ijedne žrtve na strani napadača.

Važno je primetiti da smo ovde imali u vidu upotrebu oružja kao merilo početka rata, što znači kao jedan od elemenata za procenu da li se u konkretnom slučaju radi o ratu ili nečemu drugom.

U naše vreme upotreba oružja koja se može okvalifikovati kao početak rata najčešće samim tim predstavlja akt agresije. Ipak, to ne mora uvek da bude slučaj – oslobodilački rat naroda pod kolonijalnom ili drugom silom nametnutom stranom vlašću može da bude pravi rat, ali se sa stanovišta međunarodnog prava ne smatra agresijom (tu je zapravo posredi jedan po mnogo čemu specifičan vid samoodbrane od strane agresije).

Ako rat već traje, upotreba raznih oružja može da promeni karakter sukoba (npr. da konvencionalni rat preraste u nuklearni) ali ne utiče na suštinu pojave, tj. na to da se radi o ratu.

4. Dužina trajanja

Čim se radi o oružanoj borbi, prirodno se nameće pitanje koliko ona mora da traje da bi se moglo govoriti o ratu.

Tu nema pravila. Neki ratovi su trajali vekovima, drugi godinama, treći mesecima, a bilo je onih koji su trajali samo nekoliko dana ili par sati, a u jednom slučaju ni čitav sat.

U nekim slučajevima u pitanju je bio samo privid oružanog sukoba, zato što je npr. izvršena objava rata (pri čemu zapravo i nije bilo pravih okršaja) a zatim iz raznih razloga nije došlo do zaključenja ugovora o miru - ponekad i zato što se sasvim zaboravilo na formalno ratno stanje između dve strane.

Primer je Peloponeski rat između Delske (Atina i njeni saveznici) i Peloponeske simahije (Sparta i njeni saveznici) koji je faktički završen 404. pre n. e., ali je zvanično, mir potpisan tek 1994. – posle skoro 2.400 godina.¹⁰³

Razume se, veliko je pitanje čemu uopšte potpisivanje tog mira i ko je objektivno gledajući bio ovlašćen da ga potpisuje, u situaciji kada antička Sparta, Atina i njihovi saveznici ne samo što ne postoje kao nezavisne jedinice nekih 2.000 godina, već su te teritorije (gradovi) pravno i faktički deo iste države – Grčke.

Vrlo je zanimljiv formalni rat između Crne Gore i Japana (1904-2006) koji je godinama bio poznata diplomatska anegdota, ali nikada nije zaista značio bilo kakav oružani sukob između dveju zemalja. Naime, kao tradicionalni saveznik Rusije, Crna Gora je 1904. godine, u vreme rusko-japanskog rata (1904-1905) objavila rat Japanu. Premda je mir između Rusije i Japana sklopljen još 1905, „crnogorsko-japanski rat“ je formalno završen tek 2006. istovremeno s japanskim priznanjem Crne Gore kao suverene države (nakon njenog izlaska iz sastava SR Jugoslavije). Ako se ne računa učesće jednog broja crnogorskih dobrovoljaca u ruskoj armiji koji su to činili u ličnom svojstvu, za čitavo to vreme između dve zemlje nije bilo nikakvog stvarnog oružanog sukoba. O ovom događaju biće više reči kasnije.

Bilo je, razume se, i stvarnih ratova koji su veoma dugo trajali (i po nekoliko desetina godina, pa i duže od jednog veka) i prouzrokovali ogromne žrtve.

Primeri su Arauko rat (1536-1881) između kolonijalne Španije i naroda Mapuče, na tlu današnjeg Čilea (koštao je života oko 40.000 Španaca i 60.000 njihovih saveznika iz redova Indijanaca i oko 90.000 pripadnika naroda Mapuče); Stogodišnji rat između Engleske i Francuske (1337-1453) koji se vodio više od 116 godina i proizveo oko 3 miliona žrtava; Tridesetogodišnji rat (1618-1648) koji je sa oko 10 miliona žrtava opustošio tadašnju zapadnu Evropu i dr.

Najkraćim u istoriji smatra se britansko-zanzibarski rat (1896) koji je trajao samo 38 minuta za koje vreme je stradalo oko 570 Zanzibaraca.

Posle iznenadne smrti sultana Hamada ibn Tuvajnija (*Hamad bin Thuwaini*) vlast u Zanzibaru preuzeo je njegov rođak Halid ibn Bargaš (*Khalid bin Barghash*) koji nije bio po volji Britanaca. Pozvavši se na britansko-zanzibarski ugovor iz 1866. g., po kojem novi sultan može preuzeti vlast samo uz pristanak Britanije, oni su ultimativno tražili da Halid abdicira. Kada je kao odgovor na ultimatum novi vladar sakupio vojsku od 2.800 ljudi, Britanci su sa svojih 5 ratnih brodova otvorili topovsku i mitraljesku vatru kojom su srušili sultanovu palatu i potopili njegovu jahtu. Premda je pružio otpor, Zanzibar je kapitulirao nakon 38 minuta, koliko je trajala kanonada sa britanskih brodova. Zanzibar je imao oko 570 poginulih, dok je kod Britanaca ranjen jedan podoficir. Ne samo da su Britanci uspeli u nasilnoj smeni lokalne vlasti, već su Zanzibar naterali da plati granate kojima je gađan! Nesrećni Halid bio je šesti po redu i ujedno poslednji sultan nezavisnog Zanzibara. Na vlasti je bio nepuna 3 dana – od 25. do 27. avgusta 1896.

¹⁰³ Simahijama su nazivani vojno-politički savezi u Staroj Grčkoj, naročito u VI i V veku pre n. e. Najvažnije su bili Lakedemonska, na čijem čelu se nalazila Sparta (Lakedemon – drugi naziv za Spartu) i Atinska simahija, čiji je hegemon (vođa) bila Atina. Odnosi između njih su od početka bili loši, što je konačno dovelo do opštegrčkog Peloponeskog rata (431-404. pre n. e.).

Vrlo kratko su trajali i mnogi drugi ratovi, od kojih su neki i pored toga imali velike žrtve i u političkom smislu dalekosežne posledice.

Primeri takvih ratova iz XIX i s početka XX veka su:

- Rat pomorandži, između Partugalije s jedne, i Španije i Francuske, s druge strane, koji je za 21 dan koliko je trajao (od 20. maja do 9. juna 1801) odneo nepoznat broj žrtava;
- Francusko-ruski rat (Napoleonova invazija na Rusiju) u kojem je za samo 6 meseci i 2 dana (od 24. juna do 26. decembra 1812) skoro u potpunosti uništena slavna Napoleonova armija, s tim da su gubici na obe strane bili ogromni – Rusi su imali 150.000-210.000, a Francuzi i njihovi saveznici 340.000-400.000 mrtvih;
- švedsko-norveški rat, koji je trajao 2 nedelje i 5 dana (od 26. jula do 14 avgusta 1814) za koje vreme su obe strane i male po oko 500 mrtvih;
- američko-alžirski rat, poznat i kao Drugi berberski rat, u kojem su za 3 dana (17-19. juna 1815) SAD porazile Alžir, uz oko 40 mrtvih i ranjenih na strani SAD i 53 mrtva u redovima Alžiraca;
- francusko-marokanski rat koji je trajao 12 dana (od 6. do 17. avgusta 1844) i u kojem su Francuzi izgubili više od 40, a Marokanci više od 870 ljudi;
- austrijsko-pruski rat, koji je trajao 1 mesec i 8 dana (od 11. juna do 22. jula 1866) pa je ostao poznat i kao Šestonedeljni rat. Za to vreme stradalo je na strani Pruske i njenih saveznika nešto manje od 40.000, a na strani Austrije i njenih saveznika više od 132.000 ljudi;
- gruzijsko-jermenski rat, koji je trajao samo 24 dana (od 7. do 31. decembra 1918) za koje vreme je na obe strane bilo po nekoliko stotina mrtvih; itd.

Oružani sukobi koji traju vrlo krato, deo su i savremene istorije. Ovde je dovoljno pomenuti:

- rat između Izraela i arapskih država (Egipat, Jordan Sirija i Irak) koji se vodio 5-10. juna 1967, te je ostao poznat kao Šestodnevni rat, za koje vreme je poginulo blizu 1.000 Izraelaca i oko 18.000 njihovih protivnika;
- indijsko-pakistanski rat koji je trajao 14 dana (3-16. decembra 1971) sa više od 1.000 žrtava među Indijcima i oko 8.000 među Pakistancima;
- Zalivski rat između međunarodne koalicije sa mandatom UN koju su predvodile SAD i Iraka koji je trajao 1 mesec i 11 dana (od 17. januara do 28. februara 1991) a u kojem je poginulo oko 350 pripadnika snaga Koalicije i između 25.000 i 50.000, a po nekim procenama i više od 100.000 Iračkih vojnika i civila;
- rat između Jemena i Eritreje u kojem je za 3 dana (15-17. decembra 1995) poginulo 12 ljudi na strani Eritreje i 15 na strani Jemena;
- rat između Ugande i Ruande koji je za takođe 6 dana (5-10. juna 2000) odneo najmanje 3.000 ljudskih života;
- rat između Džibutija i Eritreje u kojem je za 4 dana (10-13. juna 2008) poginulo 44 ljudi na strani Džibutija i oko 100 na strani Eritreje;
- rat između Rusije i Gruzije u kojem je za 6 dana (7-12. avgusta 2008) po ruskim izvorima poginulo 67 ljudi na strani Rusije i oko 3.000 na strani Gruzije, a po gruzinskim izvorima, manje od 400 na strani Rusije i 412 na strani Gruzije);
- azerbejdžansko-jermenski rat, poznat i kao Rat u Nagorno-Karabahu, u kojem je

za 1 mesec i dve sedmice (od 27. septembra do 10. novembra 2020) poginulo ukupno na obe strane 6.000-12.000 (podaci koji se odnose na gubitke svake strane pojedinačno su vrlo različiti i protivrečni) uz veliki broj ranjenih;

- sukob između Kirgistana i Tadžikistana, koji je trajao samo 4 dana (od 28. aprila do 1. maja 2021) s tim da je Kirgistan imao 37, a Tadžikistan 19 mrtvih, uz veliki broj povređenih na obe strane;

- rat između Rusije i Ukrajine, koji je počeo 24. februara 2022. i dok ovo pišemo (kraj marta 2022) još uvek je u toku. Podaci koje daju sukobljene strane se dijametralno razlikuju, ali se verovatno neće pogrešiti ako se primeti da je za prvih mesec dana sukoba ukupno (na obe strane) poginulo najmanje 3.700 i ranjeno najmanje isto toliko vojnika; da je, prema podacima UN, smrtno stradalo najmanje 953 i ranjeno najmanje 1.557 civila; s tim da je više od 3,3 miliona ljudi spas potražilo u izbeglištvu.

Ovi i slični primeri svedoče da i kratkotrajni ratovi mogu imati veliku žestinu i proizvesti srazmerno velike žrtve.

5. Strane u sukobu

Ratom se može nazvati samo borba u kojoj na jednoj ili svim stranama učestvuju države ili drugi subjekti međunarodnog prava. To je oružani sukob između subjekata međunarodnog prava.

Ovo preciziranje omogućava da se pojasni da se ratom ne smatraju oružane akcije ratnih ili drugih državnih brodova protiv pirata;¹⁰⁴ obračun između kriminalnih bandi, pa čak i ako je masovan i sa velikim brojem žrtava; oružana akcija policije ili specijalnih jedinica protiv pripadnika organizovanog kriminala ili terorista; gušenje pobune u oružanim snagama neke zemlje koja nije prerasla u građanski rat; i slično.

Problem je što ako je jasno da su glavni subjekti međunarodnog prava i dalje države, a uz njih i međunarodne organizacije, činjenica je da postoje i tvorevine koje liče na pomenute, ali ipak im nešto nedostaje da bi se sa njima izjednačile („kvazidržave”, „kvazimeđunarodne organizacije”) a posebno to što u naše vreme obrise međunarodnopravnog subjektiviteta sve više dobijaju i neki drugi subjekti, pa čak i pojedinci.¹⁰⁵ To čini potrebnim da se u svakom konkretnom slučaju pažljivo ispita ko su strane u sukobu i da li se zaista može govoriti o ratu.

Jedno od pitanja je kako tretirati oružane sukobe protiv terorista, koji strogo uzev nisu subjekti međunarodnog prava. Jasno je da nema nikakvog rata kada je posredi antiteroristička akcija organa reda protiv manje grupe terorista, čak i ako to znači relativno ozbiljan okršaj sa određenim brojem žrtvama. Međutim, ako je reč o nekakvim

¹⁰⁴ Krivokapić B. 2011, 637-716.

¹⁰⁵ Krivokapić B. 2017, 255-518; Кривокапић Б. 2018, 209-366.

terorističkim kvazidržavama koje kontrolišu dovoljno veliku teritoriju i raspolažu brojnim, dobro organizovanim i odlično naoružanim formacijama (pred očima nam je slučaj tzv. Islamske države) suštinski i tu se može govoriti o ratu. Uostalom, takvi entiteti mogu imati i obrise nekakvog međunarodnog subjektiviteta – sa njima se, između ostalog, mogu zaključivati razni sporazumi (o primirju, razmeni zarobljenika i slično), oni u principu mogu biti predstavljeni na nekakvim međunarodnim skupovima (npr. mirovnim konferencijama) i slično.

Poseban slučaj su unutrašnji sukobi. Premda u čistom vidu i dalje imaju niz osobenosti, razlika između njih i međudržavnih (klasičnih) ratova je sve manja. Ovo kako zbog toga što praksa pokazuje da u njima na razne načine često učestvuju i strane zemlje, tako i zbog činjenice da sa stanovišta međunarodnog prava, i u njima moraju da važe pravila ratnog i humanitarnog prava.

Prema nekim istraživanjima, 2018. u svetu su bila aktivna 52 državna sukoba (onih u kojima je uključena makar jedna država) koji su uključivali 36 država.¹⁰⁶

Tvrđi se da je u 2021. godini oružnih sukoba bilo u najmanje 46 država, od čega 8 u Americi, 9 u Aziji i Okeaniji, 3 u Evropi, 8 na Bliskom Istoku i u Severnoj Africi i 18 u podsaharskoj Africi. Većina njih odvijala se unutar neke države, između vladinih snaga i jedne ili više naoružanih nedržavnih grupa. Tri (u Avganistanu, Jemenu i Mjanmaru) bili su veliki oružani sukobi sa više od 10.000 gubitaka ljudskih života, a 19 sukobi visokog intenziteta sa više od 1.000, ali manje od 10.000 žrtava. Zabeležena su samo 3 međudržavna sukoba i to niskog nivoa - okršaji na granici između Indije i Pakistana, Jermenije i Azerbajdžana i Kirgistana i Tadžikistana, uz još 2 sukoba između država i entiteta koji pretenduju da budu države (između Izraela i Palestinaca i između Turske i Kurda).¹⁰⁷

6. Žrtve i razaranja

Ratom se može nazvati samo onaj oružani sukob koji uz zadovoljenje drugih uslova, ima za posledicu ozbiljne ljudske žrtve i razaranja.

Sa druge strane, moguće je i da dođe do žrtava i razaranja, ali da njihov obim nije takav da bi bilo opravdano govoriti o ratu. To naročito važi za kratkotrajne sukobe, niskog intenziteta, kakav je npr. bio onaj između Jermenije i Azerbajdžana koji je trajao 8 dana (20–27. 5. 2018) za koje vreme je na obe strane poginuo po jedan vojnik (tj. ukupno su bile dve žrtve). To nije rat.

Isto se može reći i za izolovane okršaje vojnih vazduhoplova i slučajeve obaranja stranih vojnih vazduhoplova dejstvom protivvazdušne odbrane, za kratkotrajne oružane intervencije i slično.

¹⁰⁶ Peterson T., Högladh S., Öberg M. 2019, 589-590; Strand H. et. al. 2019.

¹⁰⁷ SIPRI Yearbook 2022: Armament, Disarmament and International Security, Summary, Stockholm International Peace Research Institute – SIPRI, 2, https://sipri.org/sites/default/files/2022-06/yb22_summary_en_v2_0.pdf.

Primer izolovanog okršaja između vazduhoplova je vazdušni boj 10. 3. 1953. iznad čehoslovačkog sela Merklin u kojem su učestvovala po dva američka i čehoslovačka aviona. Jedan američki avion je oboren, pilot se katapultirao i spustio na teritoriju Nemačke. Čehoslovaci su optužili Amerikance da su povredili njihov vazdušni prostor, dok su ovi, naprotiv, tvrdili da su čehoslovački avioni ušli u američku okupacionu zonu u Nemačkoj i prvi otvorili vatru. SAD su podnele tužbu Međunarodnom sudu pravde, ali je spor ubrzo rešen poravnanjem. To je bila samo jedna od mnogih epizoda Hladnog rata i niko u njoj nije video rat. Takvi incidenti se povremeno javljaju u međunarodnoj praksi i najčešće se brzo prevazilaze mirnim sredstvima.

Jedan od najpoznatijih slučajeva rušenja stranih vojnih aviona dejstvom protivvazušne odbrane je ono što se dogodilo 1. 5. 1960, kada su Sovjeti raketama „zemlja-vazduh”, na visini 20.000 metara iznad svoje teritorije oborili američki špijunski avion U-2 i zarobili njegovog pilota, koga su nešto kasnije osudili za špijunažu. Ovaj događaj dodatno je zahladio odnose između dve zemlje, ali niko u njemu nije video ne samo rat, već ni povod za rat.

Slično je bilo i kada je 24. 11. 2015. turski lovac F-16 na granici sa Sirijom oborio ruski bombarder Su-24 M. Slučaj je dodatno iskomplikovan time što je iznad Sirije turkmentska milicija, koja je pod kontrolom Turske, ubila jednog od pilota dok se spuštao padobranom (napad na lice koje se spašava padobranom je ratni zločin po međunarodnom pravu). Turska se pravdala time da to nije bio prvi slučaj povrede njenog vazdušnog prostora, da je avion navodno čak 10 puta u roku od 5 minuta opomenut da promeni pravac kretanja i da nije znala da je avion ruski. Rusija je, naprotiv, dokazivala da avion nije ušao u vazdušni prostor Turske (da je bio 1 km unutar vazdušnog prostora Sirije) a preživeli pilot je izjavio da nikakve opomene nije bilo. Rusija je istakla zahtev da se krivci kazne i uvela sankcije Turskoj, ali nije pribegla nasilnim kontramerama. Odnosi između dve zemlje ostali su zategnuti do juna 2016, kada se turski predsednik Redžep T. Erdogan (*Recep Tayyip Erdoğan*) u pismu upućenom ruskom predsedniku Vladimiru Putinu (*Владимир В. Путин*) izvinio u ime svoje zemlje, izrazio saučešće porodici pilota i spremnost da Turska plati obeštećenje porodici.

Kada je reč o kratkotrajnim oružanim intervencijama, primeri su dvodnevna oružana akcija SAD (14-15. 5. 1975) radi oslobađanja američkog trgovačkog broda „Mayaguez” koji su uzaptile vlasti Kambodže (41 žrtva na strani SAD, od čega 23 u padu helikoptera usled mehaničkog kvara i najmanje 25 mrtvih na strani Kambodže); upad izraelskih komandosa na aerodrom Entebe u Ugandi (1976) radi oslobađanja talaca iz aviona koji su oteli i tu prizemljili teroristi, koji se pretvorio u okršaj sa ugandskim vojnicima (57 poginulih); pucnjava na aerodromu u Larnaki (1978) između kiparskih snaga i egipatskih komandosa poslatah da uhvate dvojicu terorista (ubijeno 15 i ranjeno otprilike još toliko egipatskih komandosa). U ovim i sličnim slučajevima niko nije video rat.¹⁰⁸

Naročito se često javljaju razni granični incidenti koji se svode na sporadične oružane provokacije ili okršaje, ali, srećom, obično ne prerastaju u ratove.

Tako npr. za vreme njenog sukoba sa zemljama Informbiroa (1948-1953) na granicama Jugoslavije sa Albanijom, Bugarskom, Mađarskom i Rumunijom) dogodilo se 7.877 incidenata u kojima je stradalo 17 jugoslovenskih graničara (na njih su bez povoda i bez opomene pucali sa druge strane granice) pa ipak to nije doživljeno kao rat.

U novije vreme, jedan od mnogih primera je granični okršaj između Kine i Indije 15-16. juna 2020, koji je, prema indijskim izvorima, rezultirao smrću 20 indijskih vojnika uz još 76 ranjenih i 10 zarobljenih, dok je na drugoj strani ubijeno oko 40, ranjeno oko 60 i zarobljeno više od 100

¹⁰⁸ Krivokapić B. 2017, 290-293; Paunović M., Krivokapić B., Krstić I. 2021, 356-357.

kineskih vojnika. Kina je po svom običaju odbila da pruži podatke o eventualnim žrtvama, ali je optužila indijske oružane snage da su dva puta u istom danu prešle na teritoriju Kine i provocirale i napale njeno osoblje. Uz pomenute žrtve, obe strane uzele su i jedan broj ratnih zarobljenika, koji su već posle nekoliko dana razmenjeni.¹⁰⁹ Premda se radilo o očiglednom oružanom okršaju između dveju velikih sila (ujedno i najmnogoljudnijih zemalja sveta) niko ga nije smatrao niti smatra ratom.

S tim u vezi javlja se potreba da se utvrde što precizniji objektivno merljivi kriterijumi po kojima bi se rat jasno odvojio od nekih drugih vidova organizovanog nasilja.

U nastojanju da se reši taj problem u delu naučne i stručne literature javilo se shvaćanje da je rat samo onaj oružani sukob u kojem učestvuje makar jedna država i u kojem je za godinu dana poginulo najmanje 1.000 ljudi.

Pri tome se sukobi sa manje žrtava definišu kao *mali* (oni u kojima je u borbama za godinu dana stradalo najmanje 25, ali ukupno manje od 1.000 ljudi) ili *srednji* (oni u kojima je za godinu dana poginulo najmanje 25 ljudi i ukupno najmanje 1.000 ljudi, ali manje od 1.000 u svakoj datoj godini sukoba).¹¹⁰

Ovi pristupi su previše subjektivni, premda se naoko oslanjaju na objektivna merila – učešće država i broj poginulih. Odmah nastaje pitanje kada se može govoriti o državi, a kada je reč o nekom sličnom entitetu (slučaj onih tvorevina i režima koje samo deo međunarodne zajednice priznaje kao države).¹¹¹ Ništa lakše nije ni utvrditi tačan broj stradalih, a posebno uzrok smrti (od neposrednih ratnih dejstava; posredno, od gladi, bolesti, hladnoće i drugih uslova izazvanih ratom ili iz drugih razloga) jer obično razni izvori nude bitno drugačije podatke.

Poseban problem je u tome što je granica kada neki sukob prerasta u rat određena sasvim proizvoljno.

Doslednom primenom pomenutih kriterijuma ispalo bi npr. da oružani sukob sa velikim razaranjima, koji traje nekoliko meseci, pa i godinu dana, ali u kome je stradalo „samo” 999 lica nije rat, a da je sukob koji se sveo na samo jedan okršaj (npr. potapanje broda) u kojem je poginulo 1.000 ljudi (dakle, samo jedno lice više) - rat.

Da ova primedba ima smisla svedoče mnogi slučajevi iz prakse. Između ostalog, po navedenom kriterijumu ispalo bi da Folklandski rat (1982) nije bio rat - jer je stradalo manje od 1.000 ljudi (649 Argentinaca i 258 Britanaca, što znači ukupno 907) a uz to trajao je samo 74 dana. Pa, ipak svi ovaj sukob, s pravom, nazivaju ratom. Uostalom, Britanci su na Folklande uputili flotu od 127 brodova, sa 43 ratna broda, uključujući 2 nosača aviona i 1 atomsku podmornicu; na britanskoj strani angažovano je oko 7.000, a na argentinskoj oko 13.000 vojnika; Britanci su izgubili 7, a Argentinaci 8 ratnih brodova; uz poginule, bilo je i ukupno 2.412 ranjenih (1.657 Argentinaca i 755 Britanaca).

¹⁰⁹ India-China clash: 20 Indian troops killed in Ladakh fighting, *BBC News*, 16 June 2020, www.bbc.com/news/world-asia-53061476.

¹¹⁰ Peck C. 1998, 26; Peterson Th., Högladh S., Öberg M. 2019, 589-590; Strand H. et. al. 2019; „Armed Conflict”, „War”, *Definitions*, Department of Peace and Conflict Research, Uppsala Universitet, www.pcr.uu.se/research/ucdp/definitions/#Warring_party_2

¹¹¹ Krivokapić B. 2017, 270-274, 329-334; Кривокапић Б. 2018, 225-229, 263-268.

Posebno treba istaći da ovaj pristup nije opšte prihvaćen. Čak i oni koji pokušavaju da kategorizaciju oružanog sukoba kao rata vežu za broj stradalih, neretko predlažu druge kriterijume (npr. najmanje 5.000 poginulih).

U naše vreme kada je ratna tehnika ubojita kao nikada pre, i rat koji traje srazmerno kratko može da ima katastrofalne posledice (ogromne žrtve i razaranja) kao što u nekim slučajevima rat koji traje srazmerno dugo (npr. godinu ili više dana) ne mora obavezno da bude i intenzivan i da ima posledice srazmerne svojoj dužini.

Ovde je zanimljivo podsetiti na tzv. Lažni rat (eng. *Phoney War*) kako je nazvan period od više od 8 uglavnom neaktivnih meseci koji su usledili nakon upada Nemačke u Poljsku (1. 9. 1939). Počeo je objavom rata Nemačkoj od strane Velike Britanije i Francuske (3. 9. 1939) i trajao do nemačkog napada na Holandiju, Belgiju i Luksemburg (10. 5. 1940). Pošto za to vreme nijedna strana nije izvela značajniji napad (sve se svodilo na sporadična puškaranja i manje okršaje) stekao se utisak da je to u najmanju ruku čudan rat.¹¹² Otuda se i pojavio pojam „lažni rat”, a uz njega (u istom značenju) i naziv Dosadni rat (eng. *Bore War*) odnosno prema Vinstonu Čerčilu Sumračni odnosno Zamračeni rat (eng. *Twilight War*).

Da to što se dešava odudara od svih prethodnih iskustava, posebno od zapamćenog iz Prvog svetskog rata, primetili su i drugi učesnici. Otuda su Nemci ovo stanje nazivali Sedeći rat (*Sitzkrieg* – sa jasnom šaljivom aluzijom na suprotnost od blickriga) a Francuzi Smešni rat (*drôle de guerre*).

Da se nekim čudom ova epizoda kojom je počeo Drugi svetski rat završila kako je i počela (bez rasplamsavanja sukoba) ovaj „rat” ne bi doveo do velikih žrtava i razaranja, a svakako ne bi prerastao u najgori oružani sukob u istoriji. Razume se, za Poljake rat je već tada bio stvaran.

7. Borba radi ostvarenja nekog političkog, ekonomskog i drugog interesa

1. Borba kao sredstvo za nametanje određenog rešenja odn. zaštitu ili zadovoljenje nekog interesa. - To je suštinski element svakog rata po kome se on razlikuje od drugih oblika masovnog nasilja.

Većina ratova je zaista počela radi postizanja nekog važnog političkog, bezbednosnog, ekonomskog i sličnog interesa. To je istina čak i u onim slučajevima kada taj interes nije odmah vidljiv (u praksi se često javno ističu neki izmišljeni razlozi, da bi se prikriili oni stvarni).

¹¹² Zapravo, Britanija i Francuska objavile su rat Nemačkoj zato što su Poljskoj obećale da će joj pomoći u slučaju nemačkog napada, ali još više zbog spasavanja svog ozbiljno poljuljanog međunarodnog ugleda (posebno nakon što su prethodno Čehoslovačku sramno prepustile Hitleru). U stvarnosti, London i Pariz nisu iskreno bili voljni da uđu u pravi okršaj, kao da su verovali da će se sve nekako izglediti samo od sebe. Nemačka je, sa svoje strane, bila okupirana ratom protiv Poljske i nije još bila spremna za veliki oružani sukob. U tom smislu zanimljivo je primetiti da je na suđenju u Nimbргу pred Međunarodnim vojnim tribunalom, Alfred Jodl (*Alfred Jodl*, upravo on je 1945. potpisao bezuslovnu kapitulaciju Nemačke) izjavio da je jedini razlog zbog kojeg Nemačka nije propala još 1939. bio taj što je tokom rata u Poljskoj 110 francuskih i britanskih divizija raspoređenih na Zapadnom frontu bilo praktično neaktivno, iako su protiv njih stajale samo 23 nemačke divizije.

Među mnoštvom istorijskih primera dovoljno je pomenuti Rat za Sen Sabas (1256-1270) u kojem su se 14 godina ogorčeno borili Đenova sa svojim saveznicima protiv Venecije i njenih saveznika. Zvanično je izbio zbog dugogodišnjeg spora oko toga kome pripada crkva Sen Sabas koja se nalazila na samoj granici između đenovljanske i venecijanske črtvrti u Akri. Pa ipak, premda ponekad verski, emotivni i drugi momenti zaista mogu da dovedu do oružanog sukoba, jasno je da se ovde nije toliko dugo i žestoko ratovalo samo zbog jedne crkve. Stvarni razlozi ležali na drugoj strani – to je bio sukob oko prevlasti i monopola nad trgovinom u Istočnom Sredizemlju.

Treba voditi računa i o tome da nešto što nam se sada, sa vremenske i geografske distance objektivno gledajući ne čini važnim, možda je u datom trenutku i za tadašnje ljude zaista predstavljalo dovoljan razlog da se late oružja. Drugim rečima, važnost interesa treba procenjivati ne prema načelnim kriterijumima, već uz uvažavanje konkretnih okolnosti i pogleda na svet savremenika tih okolnosti. Zabeleženi su ratovi koji su počeli iz razloga koji nam danas izgledaju apsurdno, ali očigledno je da to tako nisu videli oni koji su u njima učestvovali.

Posebno treba istaći da premda se u principu neće pogrešiti kada se kao jedno od obeležja rata istakne da je to oružani sukob koji se vodi radi ostvarenja nekog važnog interesa, taj kriterijum nema apsolutnu vrednost. Ovo zato što rat može početi i zbog sasvim neracionalnih razloga - zbog lične mržnje, zavisti, ljubomore, neuračunljivosti ili prosto hira nekog vladara ili drugog političkog ili vojnog lidera.

2. Slučajni ratovi. - U praksi su mogući i tzv. slučajni ratovi, oni koji su otpočeti nanamerno, ljudskom ili mehaničkom greškom. Drugim rečima, mogući su i ratovi koji se ne vode zbog ostvarenja bilo kakvog posebnog interesa, već su jednostavno posledica spleta okolnosti. Oni izlaze iz opšte logike rata i pre se mogu porediti sa velikim prirodnim i sličnim nesrećama ili katastrofama. U takvim slučajevima, kada se prepoznata da stvari idu u tom pravcu, obično sve uključene strane čine hitne korake kako bi se sukob izbegao – upravo zato što ga zapravo ne žele, između ostalog i zato što on ne vodi ostvarenju njihovih interesa. Pa ipak, ako do takvog rata dođe, on lako može da se otme kontroli i dobije sopstvenu logiku, s tim da ako dovoljno potraje, brzo se zaboravi zašto je zapravo počeo.

Malo se zna da je samo pet godina posle okončanja Drugog svetskog rata, zvanično, zbog greške, umalo došlo do oružanog sukoba između SAD i SSSR. Naime, 8. 10. 1950, kada je već u toku bio Korejski rat, dva američka lovca bombardovala su sovjetski vojni aerodrom u blizini sela Suhaja Rečka (rus. *Сухая Речка*) na samom istoku Rusije, duboko unutar teritorije SSSR. Uništili su jedan i teško oštetili 6 sovjetskih aviona koji su se nalazili na pisti i odmah nestali (po izjavama nekih svedoka oštetili su zapravo više od 20 aviona).

Ministar inostranih poslova SSSR Andrej Gromiko (rus. *Андрей Громыко*) je sutradan protestovao u UN, na šta je predsednik SAD Hari Truman (*Harry S. Truman*) odgovorio tek 20. 10. 1950, takođe u UN. Priznao je krivicu, objasnio da je napad „bio rezultat greške u navigaciji i lošeg proračuna”, ponudio da SAD nadoknade štetu i saopštio da je komandant lovačkog puka smenjen, a piloti predati vojnom sudu. Sami piloti izjavili su da su imali zadatak da bombarduju aerodrom u

blizini Čongdžina u Koreji, ali su greškom ušli u sovjetski vazdušni prostor i, tragajući za svojim ciljem, pronašli i napali sovjetski aerodrom, misleći da je korejski. Premda su prihvatili opravdanje, Sovjeti mu nisu poverovali, primetivši da su američki piloti dobro znali šta rade, da su čitavih 100 km leteli nad sovjetskom teritorijom i da je u pitanju bila provokacija.¹¹³ Uostalom, nešto govori i činjenica da je američki vojni sud kaznio pilote samo simbolično - prebacivanjem u druge baze.

Nama ostaje da se zapitamo šta bi bilo da je napad izazvao velike ljudske žrtve ili da su Sovjeti tada imali stalno borbeno dežurstvo (uvedeno odmah posle ovog incidenta), da su oborili američke lovce, da su preduzeli neku uzvratnu akciju itd. Uostalom, ima istoričara koji i danas smatraju da je ovaj događaj mogao pokrenuti Treći svetski rat. Realno gledajući, čak i ako je zaista u pitanju bila samo greška, da se dogodila svega nekoliko godina kasnije, kada je oružje postalo neuporedivo moćnije, mogla je sve skupo da košta.

Jedan od primera iz savremene prakse, koji srećom nije prerastao u pravi rat, je ono što se dogodilo 5.4.1982, kada su tokom rata u Avganistanu, u sklopu akcije protiv mudžahedina (avganistanskih pobunjenika) i međunarodnih trgovaca drogom¹¹⁴ Sovjeti greškom izbacili helikopterski desant 13 km u dubini teritorije susednog Irana. Korišćena je ozbiljna vojna sila, ukupno 79 helikoptera, a uz njih i druge letelice.¹¹⁵ Oni su zbog problema sa orijentacijom ne znajući to preleteli avganistansko-iransku granicu, a uticao je i slučaj, jer je predeo zaista ličio na onaj kuda je trebalo da se upute.

Kada je iskrčan desant, izvršen je napad na objekat, ali se ispostavilo da je to je bila iranska asfaltna fabrika, a ne baza narkotrgovaca i pobunjenika. Srećom pošto je bilo rano ujutro, u fabrici nije bilo nikoga, te je sve prošlo bez žrtava. Međutim, taman kada je stiglo naređenje da se desant hitno vrati nazad, pojavili su se iranski „Fantomi” (lovci-bombarderi američke proizvodnje) koji su napali prizemljene helikoptere, oštetivši dva od njih. Na to je desant odgovorio vatrom i uspeo da ošteti jednog „Fantoma” koji je zbog toga bio prinuđen da se udalji zajedno sa svojim parom. Istovremeno, sovjetski MiG-ovi imali su na nišanu iranske avione, ali nisu otvarali vatru, čekajući naređenje iz Moskve. Sovjeti su se odmah povukli i sve je prošlo bez žrtava.

Ministarstvo inostranih poslova Irana podnelo je protesnu notu, na šta je SSSR dao zvanično izvinjenje. Time je ovaj incident bio okončan. Samo malo drugačiji splet okolnosti (posebno, značajne ljudski gubici) mogao je da dovede do pravog rata između dve zemlje koji zapravo niko nije ni planirao, ni želeo.¹¹⁶

Mnogo teži incidenti dogodili su se u odnosima između SAD i SSSR u vreme Hladnog rata, kada je u nekoliko navrata svet bio na ivici „slučajnog” nuklearnog rata, najverovatnije svetskih razmere. Podsetićemo na samo neke od njih:

¹¹³ Jegorov B. 2019; Бирюкова М., 2020.

¹¹⁴ Jedinice mudžahedina dobijale su moderno oružje u zamenu za sirovi opijum. Preko agenata Sovjeti su saznali da je u Rabati Džali spremna velika partija droge za slanje (oko 10 tona) i da je skupljena velika količina oružja i vojne opreme.

¹¹⁵ 61 helikopter Mi-8, i 18 helikoptera Mi-6. Podršku im je pružalo 38 aviona, među kojima AN-30 koji je trebalo da kontroliše i po potrebi koriguje dejstva avijacije. 8 lovaca MiG-23ML 12 lovaca-bombardera Su-17.

¹¹⁶ Između ostalog, ka mestu desanta već je bila upućena kolona iranskih tenkova i veliko je pitane šta bi se dogodilo da je stigla dok su se tamo nalazile sovjetske snage.

- Za vreme Kubanske raketne krize (1962),¹¹⁷ u toku samo jednog dana, 27. 10. 1962, koji je kod Amerikanaca ostao poznat kao „Crna subota” (*Black Saturday*) dogodila su se tri teška incidenta od kojih je svaki za sebe bio veoma opasan, a zajedno su mogli da čitav svet odvedu u pravu katastrofu. Prvo je iznad Kube oboren američki špijunski avion U-2 (*Lockheed U-2*) kojom prilikom je poginuo pilot.¹¹⁸

Samo 71 minut kasnije, dogodio se incident sa drugim U-2, na sasvim drugom kraju sveta. On je, navodno zbog greške u navigaciji (zvanično: usled zaslepljenosti pilota polarnom svetlošću, *Aurora borealis*) ušao duboko u vazdušni prostor Sovjetskog Saveza. Sovjeti su poslali MIG-ove da presretnu avion za koji su, posebno u tadašnjoj krajnje zaoštrenoј situaciji, pretpostavili da je u pitanju nuklearni bombarder. Istovremeno, SAD su kao podršku U-2 poslale svoje lovce F-102, naoružane nuklearnim projektilima.¹¹⁹ Mada i dalje oko čitavog incidenta postoje kontroverze, činjenica je da je, srećom, U-2 na vreme promenio kurs i napustio vazdušni prostor SSSR, tako da je izbegnut vazdušni okršaj sa nesagledivim posledicama.

Konačno, krajem tog istog dana, u blizini Kube 12 američkih ratnih brodova¹²⁰ opkolilo je i dubinskim minama gađalo sovjetsku podmornicu B-59, ne znajući da je naoružana nuklearnim torpedima. Pošto danima nije bio u radio-vezi sa Moskvom, kapetan je pomislio da je počeo rat i hteo da odgovori ispaljivanjem nuklearnog projektila. Srećom, po protokolu, za takvu akciju bilo je potrebno da se slože tri najviša oficira. U datom slučaju kapetan nije dobio podršku preostale dvojice, te je i ova epizoda dobila srećan kraj.¹²¹

– Samo dan posle „crne subote”, 28. 10. 1962. zamalo je počeo nuklearni svetski rat. O tome se saznalo tek 2015, kada je vlada SAD dozvolila penzionisanom oficiru Džonu Bordnu (*John Bordne*) da o svemu obavesti javnost. Naime, navedenog dana kapetan Viljem Baset (*William Bassett*) komandant u američkoj bazi na japanskom ostrvu Okinava dobio je naređenje da odmah izvrši nuklearni udar po SSSR, Kini i Severnoj Koreji. Naređenje se odnosilo na svih 32 rakete sa moćnim nuklearnim bojevim glavama koliko ih je bilo u bazi i njegovo izvršenje značilo bi masovni nuklearni udar i početak rata koji bi najverovatnije uništio svet. Baset je pomislio da je u pitanju neka greška, posebno zato što je kao nivo opasnosti u naređenju bio naveden DEFCON 2, a predviđeni

¹¹⁷ O njoj je već bilo reči.

¹¹⁸ To je bio drugi U-2 koji su oborili Sovjeti. Prvi, kojim je u misiji za CIA pilotirao Gari Pauers (*Gary Powers*) oboren je 1. 5. 1960. raketama „zemlja-vazduh”, na visini 20.000 metara. Sovjeti su znali da Amerikanci još od 1956. u U-2 nadleću njihovu teritoriju i snimaju vojne, industrijske i druge strateške objekte. Zbog velike visine leta špijunske letelice sovjetska protivvazdušna odbrana bila je nemoćna - sve dok nije razvijena raketa S-75. Pauers je preživeo i osuđen je u SSSR za špijunažu na 10 godina zatvora, ali je već 1962. razmenjen za sovjetskog špijuna Rudolfa Abela (*Рудольф И. Абель*) koji je uhvaćen u SAD.

¹¹⁹ Za njih bi gubitak još jednog U-2, duboko iznad teritorije SSSR bio ravan katastrofi, a postojala je i svest o opasnosti da SSSR događaj protumači kao napad na sebe i preduzme protivmere.

¹²⁰ Nosač aviona „Rendolf” (*USS Randolph*) i 11 razarača. Podmornicu je gađao i jedan avion.

¹²¹ U principu, za lansiranje nuklearnog oružja sa podmornice tražila se jednoglasna odluka zapovednika i političkog oficira (komesara). Izuzetno, za datu podmornicu bila je nužna saglasnost trojice, jer se na njoj nalazio načelnik štaba podmorničke flotile Vasilij Arhipov (*Василий Александрович Архипов*). Njegovo protivljenje bilo je dovoljno da se odustane od torpednog napada. Izvori se ne slažu oko toga da li je protiv lansiranja torpeda bio i politički oficir ili je presudila odluka Arhipova. Kako god bilo, podmornica je poslala poruku „Prekinite provokaciju” i isplivala na površinu, nakon čega se situacija smirila i američki brodovi pustili su podmornicu da mirno otplovi.

uslov za lansiranje bilo je podizanje bojeve gotovosti na maksimalni nivo (DEFCON 1).¹²² Tražio je od komande da ponovi naređenje, pravdajući se da je dobio nerazumljivu poruku. Kada je opet dobio isto naređenje Baset se našao pred nemogućim izborom – ako ga izvrši uništiće svet i sam poginuti, a ako ga ne izvrši, onda će opet svet i on sam biti uništeni (jer je počeo nuklearni rat). Pošto bi rezultat bio isti, pred njim se postavilo logično pitanje: zašto onda lansirati rakete? Tim pre što je postojala šansa da je reč o nekoj grešci. Naredio je da se sačeka sa lansiranjem, ali jedan mlađi oficir koji se nalazio na drugom kraju baze odbio je da ga poslušati i počeo pripreme za lansiranje što je Baset energično sprečio (poslao je dva vojnika da ga upućuju ako pokuša lansiranje bez naređenja Baseta). Zatim se obratio komandi sa zahtevom da se ili podigne nivo gotovosti na DEFCON 1 ili da se povuče naređenje. Tek tada je otkriveno da je reč o grešci i naređenje za nuklearni napad je odmah povučeno. Istraga je pokazala da je vinovnik incidenta bio neki major koji je prosledio pogrešan niz šifri. Jedina sankcija koju je za to dobio bilo je ražalovanje u niži čin. Baset je umro 2011. ne dobivši nikakvo priznanje za to što je svojom prisebnošću spasio svet.¹²³

- U nekoliko slučajeva u pitanju su bile kompjuterske odnosno tehničke greške. Tako je 9.11.1979. pogrešio kompjuterski sistem Komande vazdušno-kosmičke odbrane Severne Amerike (NORAD)¹²⁴ dobivši signal da je SSSR na Ameriku lansirao plotun raketa. Usledili su koraci predviđeni za takve slučajeve, podrazumevajući i pripremu uzvratnog nuklearnog napada. Sve se smirilo kada je, posredstvom satelita, ustanovljeno da je u pitanju greška. Kasnije je utvrđeno da je jedan od tehničara greškom pustio program koji je simulirao nuklearni napad Sovjetskog Saveza. Međutim, to nije bila i poslednja greška u kompjuterizovanom sistemu NORAD – on je u narednim godinama još najmanje 3 puta prijavljivao lažne napade SSSR na Severnu Ameriku.

- Slična situacija ponovila se samo nekoliko godina kasnije na drugoj strani, kada je 26.9.1983. sovjetski kompjuterizovani satelitski sistem za rano upozoravanje greškom prijavio da su SAD ispalile 5 interkontinentalnih nuklearnih raketa na Moskvu. Srećom potpukovnik Stanislav Petrov (*Станислав Петров*) koji je tada bio dežurni starešina u bunkeru u blizini Moskve, nije, premda mu je to nalagala dužnost, odmah obavestio pretpostavljene. Zaključio je da nije verovatno da bi SAD napale sa samo nekoliko raketa, uz to ispaljenih iz jedne tačke, a bio je poučen i povremenim ranijim greškama u sistemu. Ne zna se šta bi odlučilo rukovodstvo zemlje, ali pošto su odnosi između SSSR i SAD tada bili loši, a u takvim situacijama vreme ima presudan značaj (eventualna odluka o uzvratnom udaru mora biti doneta u roku od nekoliko minuta, jer posle može biti kasno) u principu se ne može isključiti mogućnost da bi bila doneta odluka o protivudaru, što bi onda izazvalo odgovor Amerikanaca i pravi nuklearni rat. Iz vojnih i političkih razloga o ovoj epizodi svet je saznao tek 1998, kada je Hladni rat već bio završen. Posebno je zanimljivo to da tog dana nije bilo dežurstvo Petrova, već je on menjao kolegu, što ostavlja pitanje šta bi se dogodilo da je odlučivao taj drugi oficir.

¹²² DEFCON je skraćenica od *Defense Readiness Condition*. Postoji skala od 5 do 1, pri čemu je DEFCON 5 oznaka za mirnodopsko stanje oružanih snaga, a svaka naredna pokazuje povećanu bojevu gotovost, u skladu sa pretećom opasnošću. DEFCON 1 je najviši stepen borbene gotovosti koji postoji kada se procenjuje da se SAD nalaze neposredno pred početkom velikog oružanog sukoba sa mogućim korišćenjem oružja za masovno uništenje.

¹²³ Tovish A., „The Okinawa Missiles of October”, *Bulletin of the Atomic Scientist*, October 25, 2015, <https://thebulletin.org/2015/10/the-okinawa-missiles-of-october/>.

¹²⁴ Eng. *North American Aerospace Defense Command – NORAD*, zajednička komanda SAD i Kanade.

Ovo su samo neke od poznatih epizoda ih vremena Hladnog rata koje svedoče da je mir između glavnih protagonista bio krhk i stalno izložen opasnostima te da je i bez stvarne volje bilo koga da otpočne nuklearni rat to zamalo moglo da se dogodi. Zna se i za druge vanredne situacije, a verovatno ima i onih koje za sada nisu poznate javnosti.

Ovde je dovoljno navesti još samo jedan slučaj. U Severnoj Karolini, na 20 km od grada Goldsboroa (*Goldsboro*) 23. 1. 1961. se nakon pokušaja tankiranja u letu, u vazduhu raspao američki strateški bombarder B-52G koji je nosio 2 termonuklearne bombe *Mark 39*, svaka snage po 3,8 megatona. Iz padajućeg aviona ispale su obe bombe, s tim da se kod jedne otvorio padobran, tako da se spustila gotovo neoštećena, dok se druga zabila duboko u tlo. Istraga je pokazala da su otkazala 3 od 4 sigurnonosna uređaja koji predstavljaju faze u dovođenju bombe u borbenu gotovost. Katastrofu je sprečio poslednji osigurač – običan električni prekidač. Da je došlo do eksplozije katastrofa bi bila ogromnih razmera – svaka bomba bila je skoro 260 puta jača od one bačene na Hirošimu. Što je još gore, s obzirom na atmosferu straha od nuklearnog napada koja je u to vreme *владала* u odnosima između SAD i SSSR, snažna nuklearna eksplozija na tlu SAD mogla je da bude shvaćena kao napad (u takvim trenucima nema vremena za opsežne istrage i analize) i da isprovocira sasvim nepotrebne korake Vašingtona sa nesagledivim posledicama.

Premda u prvih mah može da izgleda sasvim suprotno, jer razvoj tehnike zaista doprinosi tome da se lakše i efikasnije kontrolišu odgovarajući procesi, u naše vreme sve više raste opasnost od slučajnog rata upravo zbog tog neverovatnog naučno-tehnološkog napretka.

Savremena oružja su izuzetno smrtonosna i imaju neverovatno veliki domet. Neka, kao što su npr, najnovije krstareće rakete ne samo što nose nuklearne bojeve glave, već se i kreću na atomski pogon, usled čega mogu da lete skoro beskonačno i napadnu kada požele bilo koju tačku na planeti. Dakle, ako dođe do nekakve greške u sistemu nadzora nad ovim oružjima i upravljanja njima, posledice nipošte neće biti kao kada bi top slučajno ili greškom opalio na teritoriju susedne države.

Tome treba dodati da se sve više uvodi veštačka inteligencija. Ona zaista olakšava mnoge radnje - to zna svako ko ima kompjuter, GPS uređaj za navođenje (npr. u svojim kolima) itd. Međutim, isto tako je, i to ne jednom, svako ko ih poseduje imao i problem sa tzv. „bagovanjem”, blokiranjem ili drugi nepravilnim radom njegovog uređaja – „pametnog mobilnog telefona”, kompjutera, novih tipova televizora itd.

Čovek je daleko od savršenstva, ali kada za nešto odgovara lice koje je pažljivo selektirano i koje prolazi kroz periodične provere, a sistem odlučivanja i preduzimanja radnji je višestepen, relativno su male šanse da dođe do fatalne greške. Pa ipak, videli smo da su i one ne samo u moguće, već se povremeno i događaju. Stoga se mora primećivati da nema sumnje da će upotreba veštačke inteligencije nesumnjivo mnogo toga olakšati i unaprediti, ali da će trend prepuštanja njoj sve veće uloge, posebno onda kada je reč o kontroli i upotrebi nuklearnog oružja, znatno povećati rizike od „slučajnog” rata, koji niko ne želi, ali koji će ako izbije, svedeno imati užasne posledice.

7. Drugi mogući pristupi

Na prethodnim stranama izneli smo svoje viđenje toga šta je rat i ponudili njegovu opštu defniciju, datu iz ugla međunarodnog prava. Premda smo odmah priznali njenu ne-savršenost i činjenicu da je za njeno razumevanje potrebno objasniti elemente iz kojih je sastavljena (što odmah relativizuje značaj same definicije) čini se da bi ona u većini slučajeva mogla biti od koristi.

Nezavisno od toga, rat se, takođe iz ugla međunarodnog prava, u principu može odrediti na druge načine, između ostalog u užem i širem smislu.

U užem smislu, rat je oružani sukob dveju ili više država, radi nasilnog ostvarenja nekog važnog političkog ili drugog interesa.

U širem značenju, pored oružanih sukoba između država, pod ratom se imaju u vidu i ozbiljni oružani sukobi unutar granica jedne države (narodnooslobodilački odn. antikolonijalni rat, građanski rat i slično) kao i ozbiljni oružani sukobi koji prevazilaze državne granice, ali u kojima makar na jednoj strani učestvuje subjekt koji se ne može označiti državom (neka kvazidržava, velika teroristička organizacija i slično).

Razume se, ne samo da su moguće, već su i dobrodošle i druge definicije. Samo njihovim kritičkim poređenjem i kombinovanjem može se doći do rešenja koje bi bilo najbliže onome što se želi, a to je što putpunije i jasnije određenje rata.

Ipak, mora se priznati da realno gledajući, niti postoji, niti je moguća opšteprihvaćena definicija koja bi bila dovoljno precizna, a opet primenjiva za sve slučajeve. Stoga se, iz ugla međunarodnog prava i prakse međunarodnih odnosa takvo stanje prevazilazi na tri načina.

S jedne strane, kada za tim nastane potreba vrši se ocena i određenje svakog konkretnog sukoba u smislu da li je to rat ili nešto drugo. Problem je što često razne strane daju različite kvalifikacije, pa tako isti događaj jedna naziva ratom, a druga nečim drugim (incident, humanitarna intervencija itd.). U principu rešenje može da se traži u tome da se prihvati ocena koju je dao Savet bezbednosti UN. Ipak, iz prakse znamo da ni to nije uvek pouzdan kriterijum, pošto je reč o političkom organu čije odluke su pod velikim uticajem interesa njegovih pet stalnih članova.

S druge strane, pravila međunarodnog ratnog i humanitarnog prava primenjuju se na sve događaje koji imaju obeležja međudržavnog, građanskog ili nekog srodnog dovoljno ozbiljnog oružanog sukoba.¹²⁵ To znači da ona važe i kada je sukob suviše malog intenziteta da bi se smatrao ratom. Time se, između ostalog, postiže da se zaštita koju međunarodno pravo obezbeđuje svim žrtvama rata, prostire i na one u čije živote je ušao konkretan oružani sukob.

¹²⁵ Ona se npr. ne primenjuju u oružanom sukobu između dve bande, u oružanom okršaju između policije i neke kriminalne organizacije i slično. To ne znači da tu ne važe nikakva pravila, ali je činjenica da ne važi međunarodno ratno i humanitarno pravo.

I konačno, da bi obezbedilo da se njegova pravila dosledno primenjuju i, posebno, da bi se i tako zaštitile žrtve rata, međunarodno pravo je definisalo ratne zločine i zločine protiv čovečnosti. U principu odgovornost za njih postoji nezavisno od toga da li su izvršeni u ratu između država ili sukobu u kome su makar na jednoj strani nedržavni subjekti. Reč je o pojedinačnoj krivičnoj odgovornosti pred nacionalnim sudom nadležne države, ali sve više i pred Međunarodnim krivičnim sudom ili nekim međunarodnim *ad hoc* krivičnim sudom. Razume se, uvek ostaje problem kako obezbediti da se ova pravila primenjuju podjednako na sve bez ikakve diskriminacije i dvostrukih standarda.

Još jednom treba naglasiti da smo ovde rat i njegovu moguću definiciju posmatrali iz ugla međunarodnog prava, te da su sa drugačijih pozicija moguće bitno drugačije definicije.

Glava II

NAJVAŽNIJE KLASIFIKACIJE RATOVA

U zavisnosti od odabranog kriterijuma, ratovi se, kao složene društvene pojave, mogu podeliti na mnogo načina.¹²⁶ Neke od mogućih podela su s obzirom na zaraćene strane i prostornu dimenziju, po motivima i ciljevima, po načinu vođenja, itd.

Po sebi se razume da će podela zavisiti od toga ko je i za koje potrebe vrši. Diplomate i pravnici će se opredeliti za jedne, istoričari za druge, vojni stručnjaci za treće itd. klasifikacije, pa se čak ni oni između sebe neće uvek složiti.

Tako npr. Stanojlo Stokić, srpski vojni teoretičar iz XIX veka, klasifikovao je: 1) rat jedne države protiv druge, 2) rat jedne države protiv dve ili više drugih država, ali koje nisu saveznici, 3) rat države sa moćnim saveznikom protiv druge države, 4) rat države protiv dva ili više saveznika, 5) rat u kome je odnosna država glavni ili sporedni saveznik, 6) učešće odmah od početka rata ili docnije u toku rata u cilju intervencije ili već osiguranog uspeha, 7) rat protiv susedne ili udaljene države.¹²⁷

Pored toga, ako se izade izvan strogih okvira rata u najužem smislu, mogu se izdvojiti neke posebne kategorije ratova, kao što su hladni rat, specijalni rat, oružana intervencija, itd.

Razume se, nijedna klasifikacija, pa ni ona koja se odnosi na ratove, nije bez mana. Teško je, ako ne i nemoguće utvrditi apsolutno pouzdane kriterijume prema kojima bi se izvršila deoba. Samim tim, svaka podela je u načelu relativna. Pa ipak, ako se zasnivaju na pažljivo odabranim osnovama i pri tome su dosledne i, u meri u kojoj je to moguće, potpune, klasifikacije bi trebalo da dovoljno približe različite pojavne oblike rata i omoguće bolje razumevanje samog rata kao društvene pojave.¹²⁸

Ovde ćemo ratove klasifikovati: 1) s obzirom na prostornu dimenziju i zaraćene strane; 2) po motivima i ciljevima; 3) po načinu vođenja i 4) na posebne vrste ratova. U okviru svake od ovih grupa biće izložene dalje, preciznije podele.

¹²⁶ Indijski pisac Kamandaka još u IV veku klasifikovao je čak 16 vrsta ratova, s obzirom na ciljeve, rezultate, karakter itd. Neff S. C. 2005, 14.

¹²⁷ Stokić S. 2004. (reprint izdanja iz 1885), 8.

¹²⁸ Za neke drugačije klasifikacije vidi: Petrović N. 1876, 15-17; Radojković M. 1947, 32-34; Gažević N. 1974, 746; Lazović M., Stišović M., Minić S. 1996, 135-141; Kegli Č. V., Vitkof J. R. 2004, 579; Vité S. 2009, 69-94; Akande D. 2012, 32-116.

I. VRSTE RATOVA S OBZIROM NA PROSTORNU DIMENZIJU I ZARAĆENE STRANE

Prema tome na kom prostoru se odvijaju (unutar jedne države, na prostoru dve države, u određenom regionu, na nivou čitavog sveta) ratovi se mogu podeliti na međunarodne i nemeđunarodne (građanske); lokalne, regionalne i svetske; kopnene, pomorske, vazdušne i kosmičke.

Moguće je da će uskoro u okviru klasifikacije ratova s obzirom na prostornu dimenziju, kopnenim, pomorskim, vazdušnim i kosmičkim ratovima trebati dodati i kibernetске (sajber) ratove, one koji se odvijaju u kibernetском prostoru. Međutim, za to će biti potrebno ne samo da se kibernetско ratovanje razvije mnogo više nego danas, već i da se njegovi efekti stvarno mogu osetiti u realnom prostoru i vremenu (u vidu žrtava, razaranja itd.) kao i da ova materija bude u dovoljnoj meri regulisana normama međunarodnog ratnog prava. Bez toga će upotreba kibernetског oružja ostati samo jedno od sredstava kopnenog, pomorskog, vazdušnog ili kosmičkog rata, slično kao što je npr. slučaj sa artiljerijom (topovi se koriste i u kopnenom, i u pomorskom, u i vazdušnom ratu, ali u smislu međunarodnog prava nema nikakvog posebnog artiljerijskog rata)

Izuzev poslednje pomenute podele, ostale se dobrim delom istovremeno oslanjaju na karakter i broj sukobljenih strana – da li su to subjekti unutar iste države ili iz raznih država; odnosno da li je na delu oružani sukob između dveju, nekoliko ili čak ogromne većine zemalja. U tom smislu može se govoriti da često, mada ne uvek, postoji tesna veza između prostorne dimenzije rata i vrste odnosno broja strana koje učestvuju u oružanom sukobu.

Čak i kada su u načelu podele naoko dovoljno jasne, u praksi ratovi često imaju mešoviti oblik, tj. istovremeno se javljaju razne primese. Tako npr. nije redak slučaj da se uporedo sa međunarodnim, vodi i građanski rat;¹²⁹ lokalni rat može se voditi kao deo nekog šireg rata; mada je to u načelu moguće, rat se retko vodi kao samo kopneni, vazdušni ili pomorski – obično se neprijateljstva odvijaju istovremeno i na kopnu, i u vazduhu, i na moru; itd.

¹²⁹ Dovoljno je podsetiti na ono što se događalo u mnogim državama za vreme Drugog svetskog rata, kada se uporedo sa borbom protiv stranih osvajača, vodila žestoka borba za vlast među raznim snagama iz same odnosne zemlje. Jedan od primera je Jugoslavija u kojoj je već 1941, samo 2 meseca nakon što su je okupirali Nemci i njihovi saveznici, buknuo ustanak koji je brzo prerastao u oslobodilački rat i trajao sve do 1945. Praktično čitavo to vreme vođeni su i građanski ratovi između raznih naoružanih strana koje su se sukobljavale zbog različitih političkih pogleda i ciljeva, različite etničke i verske pripadnosti i slično.

1. Međunarodni i nemeđunarodni (građanski, unutrašnji) ratovi

1. Pojam nemeđunarodnog (unutrašnjeg) rata

Međunarodni ili ratovi u užem smislu su u prvom redu oružani sukobi između dveju ili više država. U širem smislu u ratove se, pored međunarodnih ubrajaju i nemeđunarodni (građanski, unutrašnji) ratovi.

Najkraće rečeno građanski rat je oružani sukob većih razmera koji se iz određenog razloga (zbog verske ili etničke netrpeljivosti, radi obaranja jednog i uspostavljanja drugog političkog režima, zbog sukoba između raznih društvenih klasa i staleža i slično) vodi unutar neke države između njenih stanovnika. Pošto se vodi u granicama jedne zemlje, naziva se i unutrašnjim ratom, mada, strogo uzev, ovaj drugi termin ima nešto šire značenje.

Postoje razne podele nemeđunarodnih (unutrašnjih) ratova, koje zavise od odabranog kriterijuma. S obzirom na uzrok (razloge) i ciljeve, oni se obično dele na *dinastičke* (posebno česti u Srednjem veku, a vođeni u borbi za presto između različitih plemićkih porodica ili članova jedne iste plemićke porodice), *verski* (nastali usled nastojanja da se stanovništvu neke zemlje nametne ili zabrani neka veroispovest), *ideološki* (izazvani nepomirljivim ideološkim suprotnostima između raznih društvenih grupa u okviru iste države ili društva), *secesionistički* (nastali usled unutrašnjih pokušaja da se pojedini delovi teritorije neke države nasilno otepe od nje) itd.¹³⁰

Građanski ratovi prate čovečanstvo još od prvih organizovanih društvenih zajednica.¹³¹ U antičkim državama se tako mogu okvalifikovati sukobi između vladajuće klase i robova, mnogi krvavi obračuni u borbi za vlast koji su vođeni između velikih političkih grupa unutar vladajuće klase, oružani sukobi između pristalica različitih religija u istom društvu i ratovi između vladajućih i potčinjenih naroda.

Samo istorija Starog Rima nudi mnoštvo građanskih ratova: Prvi ustanak robova (135-132. p.n.e.), Drugi ustanak robova (104-100. p.n.e.), Prvi Sulin građanski rat (88-87. p.n.e.), Drugi Sulin građanski rat (83-82. p.n.e.), Sertorijanski rat (82-72. p.n.e.), Lepidov ustanak (77. p.n.e.), Treći ustanak robova poznat i kao Spartakov ustanak odn. Gladijatorski ustanak (73-71. p.n.e.), Cezarov građanski rat (između Julija Cezara i Gneja Pompeja, 49-45. p.n.e.), Sicilijanski ustanak (Ustanak

¹³⁰ Гаћиновић Р. 2020, 173-174.

¹³¹ Više o građanskim ratovima, njihovim uzrocima, karakteristikama, međunarodnim dimenzijama, kao i nekim konkretnim građanskim ratovima: Blagojević B. 1964, 259; Đorđević J. 1966, 345; Gažević N. 1972, 275-284; Полторак А.И., Савинский Л.И. 1976, 178-202; Snow D. M. 1996; David S. R. 1997, 552-576; Henderson E. A., Singer D. J. 2000, 375-299; Kalyvas S. N. 2001, 99-118; Reynal-Querol M. 2002, 29-54; Kegli Č. V., Vitkof J. R. 2004, 614-621; Sambanis N. 2004, 814-858; Collier P., Sambanis N. 2005; DeRouen K.R., Heo U. 2007; Misra A. 2008; Watkin K., Norris A. J. 2012; Newman E. 2014; Щемелинин К. С. 2018, 893-940.

Seksta Pompeja, 44-36. p.n.e.), Rat protiv Cezarovih ubica (43-42. p.n.e.), Završni rat Rimske Republike (Rat Oktavijana Avgusta i Marka Antonija, 32-30. p.n.e.) itd.

U osnovi, po mnogo čemu slične vrste građanskih ratova javljaju se i u srednjem veku i kasnije, sve do danas.

Jedan od najpoznatiji građanskih ratova u istoriji bio je *Rat ruža*, koji je 1455–1487. besneo u Engleskoj. Vođen je između pristalica dinastija Lankaster (*Lancaster*) i Jork (*York*). U tom sukobu starog (Lankasteri) i novog plemstva koje se bavilo trgovinom i bilo blisko građanskim slojevima, izginulo je mnogo ljudi na obe strane, među njima i gotovo svi prinčevi, pretendenti na presto. Posle bitke kod Bozverta 22. 8. 1485, vlast je prigrabio Henri Tjudor (*Henry Tudor of Richmond*), srodnik dinastije Lankaster, koji je pobedio Ričarda III (*Richard III*), vladara kuće Jork. On je poznat kao kralj Henri VII, rodonačelnik dinastije Tjudor (*Henry VII Tudor*). Premda su time Ratovi ruža konačno završeni, mnogi smatraju da su dinastički sukobi u Engleskoj okončani tek 1509. g., kada je na presto stupio Henrijev sin, Henri VIII. Ovaj istorijski događaj Ratovima ruža prvi je nazvao čuveni pisac Valter Skot (*Walter Scott*). Naziv potiče otuda što su obe zavađene dinastije u svom grbu imale ružu: Lankasteri – crvenu, a dinastija Jork – belu. Stoga se ponekad ovi ratovi nazivaju i Ratovima dveju ruža ili Ratovima crvene i bele ruže.

Primer građanskog rata na verskoj osnovi je ono što se događalo u Francuskoj u periodu 1562–1598, kada je, istina s prekidima, u toj zemlji vođeno čak osam verskih građanskih ratova u kojima je živote izgubilo nekoliko desetina hiljada ljudi.

Samo u toku tzv. Vartolomejske noći 23-24. avgusta 1572. i u narednih dvadesetak dana, u pokolju koji su izvršili katolici, samo u Parizu ubijeno je 2.000-3.000 hugenota (naziv za francuske protestante kalviniste) uz još 10.000-20.000 (po nekim procenama čak 70.000) onih koji su stradali u unutrašnjosti. Po svemu sudeći, kao i mnogo puta pre i kasnije, žrtve su umrle ubeđene da tako dokazuju i brane svoju veru, dok su ubice verovala da čine časnu, ispravnu, bogougodnu stvar. Verski sukobi u Francuskoj prestali su dolaskom na presto Anrija IV (fr. *Henri IV*) i njegovim poznatim Nantskim ediktom (1598) kojim je data sloboda veroispovesti.

Sa raznim povodima, u raznim periodima i na raznim stranama građanski ratovi bili su i još su nešto što je, izgleda skoro nemoguće povremeno izbeći.

Neki od najpoznatijih građanskih ratova u novije vreme bili su: u Engleskoj (1639–1652), SAD (1861–1865), Rusiji (1917–1921), Kini (1928–1937, 1945–1949), Španiji (1936–1939), Grčkoj (1946–1949) i dr., a u savremeno doba, u: Sudanu (1955–1972, 1983–2005), Nigeriji (1967-1970), Angoli (1974–1989, 1995–2002), Kampučiji (Kambodži, 1978–1993, 1997–1998), Nikaragvi (1979–1989), Šri Lanki (1983–2009), Avganistanu (1992–1996 i kasnije, pa i 2016), Ruandi (1990–1994), DR Kongu (1996–1997, 1998–2003), Sudanu (1955–1972, 1983–2005), Iraku (2006-2007. i kasnije), Libiji (2011. i dalje), Siriji (2011. i dalje), Ukrajini (2014. i dalje) i dr.

Građanski ratovi su vođeni i u Jugoslaviji, za vreme Drugog svetskog rata (1941–1945) i tokom raspada bivše SFR Jugoslavije (1991–1995).

Smatra se da je od 1945. do danas u svetu vođeno između 100 i više od 200 građanskih ratova.

U 2021. godini vođeni su veći ili manji građanski ratovi u najmanje 22 zemalje odnosno makar na određenim delovima njihovih državnih teritorija. U nekim slučajevima unutrašnji sukobi odvijali su se paralelno sa međunarodnim. Hronološim redom prema godini izbijanja sukoba, građanskim ratovima su u 2021. g. u većoj ili manjoj meri bile obuhvaćene sledeće zemlje: Mjanmar (od 1948), Indonezija (od 1962), Angoli (od 1975), Avganistan (od 1978), Turska (sukob sa Kurdima, od 1978), Somalija (od 1988), DR Kongo (od 1999), Sudan (od 2003), Pakistan (od 2004), Paragvaj (od 2005), Irak (od 2011), Sirija (od 2011), Centralnoafrička Republika (od 2012), Mali (od 2012), Jemen (od 2014), Ukraina (od 2014), Burkina Faso (od 2015), Kamerun (od 2017), Mozambik (od 2017), Irak (od 2017), Etiopija (od 2020), Nigerija (od 2021).

Tome treba dodati i Sukob u Magrebu, Sahari i Sahelu (ili samo: Sukob u Magrebu) kako se naziva oružani sukob na teritoriji niza afričkih država (Alžir, Mali, Maroko, Mauritanija, Niger, Tunis i Čad) između vlada tih zemalja i njihovih saveznika (SAD i jedan broj evropskih i afričkih država) i terorističkih grupa islamskih fundamentalista, a koji bukti od 2002. g.. U zavisnosti od odabranih kriterijuma i pogleda na konkretne situacije, spisak građanskih ratova koji su vođeni u 2021. mogao bi se dopuniti još nekim sukobima.

Zapravo u naše vreme može se primetiti tendencija da je građanskih ratova više nego međunarodnih.¹³²

Istovremeno, čitava istorija nas uči da su građanski ratovi naročito žestoki i nemilosrdni. To i ne čudi kada se zna da su to često bratoubilački ratovi u kojima se rođaci i dojučerašnje komšije i prijatelji bore na raznim stranama (poznato je da je od ljubavi do mržnje samo jedan korak); u kojima često ne ratuju samo dve, već mnoštvo strana koje na nekim područjima mogu da budu saveznici, dok se ne dugim žestoko međusobno bore; da neretko pripadnici jednog naroda, verske grupe, staleža itd. iz raznih razloga završe u redovima boraca strane koja se bori protiv tog istog naroda, grupe, staleža; itd.

Najkrvavijim građanskim ratom u istoriji smatra se Tajpinski ustanak u Kini (1850-1864) u kome je u sukobu između dinastije Čing i pobunjenika stradalo najmanje 20 miliona ljudi.

Prvu polovinu prošlog veka obeležio je građanski rat u Rusiji (1917-1921) u kojem je stradalo oko 10,5 miliona ljudi - poginulo je 2,5 miliona, stradalo od terora oko 2 miliona¹³³ i umrlo od gladi i bolesti blizu 6 miliona. U građanskom ratu u Kini (1928-1949) stradalo je između 1,3 i 6,1 miliona ljudi (ne računajući žrtve Drugog svetskog rata). U građanskom ratu u Španiji (1936-1939) poginulo je skoro milion ljudi, a veruje se da ih je isto toliko stradalo kasnije u obračunu Frankovog režima sa neistomišljenicima.

Među najkrvavijim savremenim građanskim ratovima je onaj u DR Kongu (1998-2003) u kojem je u borbama i usled humanitarne krize koja je usledila, život izgubilo oko 5,4 miliona ljudi. U novije građanske ratove sa pola miliona ili više žrtava spadaju ratovi u Nigeriji (1967-1970),

¹³² Istini za volju, mnogi od njih su isprovocirani i pomognuti spolja.

¹³³ Reč je o žrtvama terora ne samo crvenih (boljševika), već i belih (monarhista) ali i zelenih odn. crnih (lokalne milicije, anarhisti, razni separatistički i nacionalistički oružani pokreti itd.) koji su proglašavali svoju vlast na određenoj teritoriji i ratovali i protiv stranih intervencionista, i protiv crvenih, i protiv belih.

Etiopiji (1974–1991), Angoli (1975–2002), Mozambiku (1976–1993), Ugandi (1979–1986), Avganistanu (od 1979. do danas), Sudanu (1983–2005), Ruandi (1990–1994), Somaliji (od 1991. do danas), Iraku (od 2003 do danas), Siriji (od 2011. do danas) itd.

Od građanskih ratova na teritoriji bivše SFR Jugoslavije (1991-1995) najkrvaviji je bio onaj u Bosni i Hercegovini (1992–1995) u kojem je, prema sarajevskom Istraživačko-dokumentacionom centru, život izgubilo 97.207 lica, od kojih 64.036 (65,8%) Bošnjaka, 24.905 (25,6%) Srba, 7.788 (8%) Hrvata i 478 ostalih – što otprilike odgovara predratnoj etničkoj strukturi stanovništva.

Građanski rat u Bosni i Hercegovini (1992-1995) je i veoma dobar primer složenosti odnosa koji nastaju u takvim prilikama. Taj rat je, u raznim periodima, vođen između Srba, s jedne, i Bošnjaka i Hrvata, s druge strane (praktično sve vreme), između Bošnjaka i Hrvata (oko godinu i po dana), između Bošnjaka međusobno (između pristalica Alije Izetbegovića i onih koji su podržavali Fikreta Abdića – oko dve godine). Povremeno su ratovali i Srbi i Hrvati protiv Bošnjaka, Srbi i Bošnjaci protiv Hrvata, Srbi i Bošnjaci protiv Bošnjaka. Pored toga, neretko su se pripadnici određenog naroda nalazili u redovima boraca protivničke strane pri čemu su, dokazujući svoju lojalnost strani za koju se bore, neki od njih činili užasne zločine nad pripadnicima sopstvenog naroda.

U savremenoj praksi sve je više ratova koji se se po inerciji mogu nazvati građanskim, mada imaju niz osobenosti. Tu naročito spadaju dovoljno dugotrajni i dovoljno ozbiljni oružani sukobi (uz korišćenje oklopnih jedinica, teške artiljerije, avijacije, raketa i td.) između oružanih snaga neke ili nekih zemalja, s jedne, i raznih drugih subjekata, u prvom redu velikih terorističkih organizacija u čijim redovima se u velikom broju bore dobrovoljci i plaćenici iz raznih država, s druge strane.

Ponekad se, naročito u američkoj literaturi, kao primeri navode američki oružani sukobi u Avganistanu i Iraku (posle pada Sadama Huseina) i borbe protiv lica i grupa označenih kao teroristi.¹³⁴ Ipak, verovatno najupečatljiviji primer je građanski rat u Siriji (od 2011. pa nadalje) u koji su na razne načine uključene mnoge države, a posebno razni dobrovoljci i plaćenici koji su pristigli sa raznih strana sveta.

Pomenute ratove je teško izjednačiti sa klasičnim oružanim sukobima unutar države, sa „čistim” građanskim ratom.¹³⁵

Naime, premda se nazivaju građanskim (unutrašnjim) ovi sukobi obično imaju više ili manje izraženu međunarodnu dimenziju, bilo tako što se izazivaju, ohrabruju, finansiraju ili na drugi način podstrekavaju i raspiruju spolja, bilo tako što se njihove posledice manifestuju na međunarodnom, prekograničnom planu - kroz narušavanje postojeće ravnoteže u međunarodnim odnosima, stvaranje novih subjekata međunarodnih odnosa i međunarodnog prava, prelivanje sukoba na susedne zemlje, pojavu velikog broja izbeglica, učešće dobrovoljaca i drugih boraca iz drugih država, itd., a najčešće je istovremeno prisutan čitav niz pomenutih karakteristika.¹³⁶

¹³⁴ Watkin K., Norris A. J. 2012, XII.

¹³⁵ Nešto više: Paulus A., Vashakmadze M. 2009, 95-125.

¹³⁶ Više o međunarodnoj odnosno prekograničnoj dimenziji građanskih ratova: Brown M. E. 1996; Gleditsch K. S. 2007, 293-309.

Za unutrašnje sukobe koji imaju i elemente inostranog učešća često se koristi poseban termin – *internacionalizovani ratovi*.

2. Primena normi međunarodnog ratnog i humanitarnog prava

Jedno od važnih pitanja je da li i u kojoj meri pravila međunarodnog prava važe i u unutrašnjim sukobima, pošto se oni odvijaju unutar državnih granica jedne zemlje. Ovaj problem je posebno važan s obzirom na činjenicu da praksa pokazuje da građanski ratovi ne samo da mogu imati za posledicu veliki broj žrtava, već su često obeleženi svirepim i nečovečnim postupcima strana u sukobu.

S tim u vezi, ukoliko vlada koja je na vlasti tokom borbe prizna ustanike kao ratujuću stranu, primenjuju se pravila međunarodnog prava, zato što je to onda sukob između ratujućih strana u smislu međunarodnog prava.

U suprotnom, takav sukob se tretira kao unutrašnji, ali se i u tom slučaju imaju, kao minimum, primeniti određena pravila međunarodnog ratnog prava sadržana u odredbama čl. 3 koji je isti kod svih Ženevskih konvencija o zaštiti žrtava rata (1949), a takođe i rešenja predviđena Dopunskim Protokolom II (1977) uz njih.

Pomenuti član 3. predviđa obavezu humanog postupanja prema licima koja ne učestvuju u neprijateljstvima, uključujući i nenaoružanog protivnika; zabranu njihovog ubijanja i nasilja nad njima; zabranu mučenja, uzimanja talaca; zabranu povrede ličnog dostojanstva i uvredljivih i ponižavajućih postupaka; zabranu izricanja i izvršenja kazni bez prethodnog suđenja od strane redovno ustanovljenog suda i praćenog svim sudskim garantijama; obavezu prihvatanja i negovanja ranjenika i bolesnika; i dr.

Daleko detaljniji je Dopunski protokol II, kojim se razvija i dopunjuje pomenuti čl. 3. koji je zajednički za sve Ženevske konvencije o zaštiti žrtava rata (1949). On je ovu materiju uredio u 28 relativno obimnih članova, utvrđujući obavezu poštovanja ličnosti, časti i ubeđenja i verskih ubeđenja svih lica koja ne uzimaju direktno učešće u neprijateljstvima, kao i obavezu humanog postupka prema njima, bez diskriminacije; zabranu nasilja nad životom, zdravljem i fizičkim ili mentalnim blagostanjem ljudi, naročito ubistvo, okrutno postupanje, kao što su mučenje, sakaćenje ili bilo koji oblik telesne kazne; zabranu kolektivnih kazni, uzimanja talaca, akata terorizma, vređanja ljudskog dostojanstva (naročito ponižavajućih i degradirajućih postupaka, silovanja, prinudne prostitucije i svakog oblika nedoličnog napada), ropstvo i trgovinu robljem, pljačku; itd. Istovremeno utvrđena je posebna zaštita ranjenika, bolesnika i brodolomnika (zaštita i nega, pronalaženje, zaštita sanitetskog i verskog osoblja, itd.) odnosno civilnog stanovništva (zaštita civilnog stanovništva, zaštita objekata neophodnih da bi civilno stanovništvo preživelo, zaštita kulturnih objekata i hramova, zabrana prinudnog premeštanja civilnog stanovništva, itd.). Važno ograničenje sadržano je u čl. 1/2, prema kome Protokol se ne primenjuje „na situacije unutrašnjih nemira i zategnutosti, kao što su pobune, izolovani i sporadični akti nasilja i ostali akti slične prirode, jer to nisu oružani sukobi”.

U naše vreme sve je izraženija tendencija da se u pogledu primene pravila međunarodnog ratnog i humanitarnog prava, a posebno u vezi sa odgovornošću za međunarodna krivična dela izvršena tokom sukoba, briše granica između građanskih i međunarodnih ratova.

Između ostalog, Statut Međunarodnog krivičnog suda (Rimski statut, 1998) izjednačava ratne zločine i odgovornost za njih bez obzira na to da li su izvršeni u sukobima međunarodnog ili unutrašnjeg karaktera.

Pa ipak, premda počivaju na u osnovi istim principima i sadrže ista ili vrlo slična osnovna rešenja, pravila međunarodnog prava koja uređuju međunarodne sukobe i ona koja regulišu unutrašnje sukobe (građanske ratove) nisu ista. Nema jedinstvenog ratnog i humanitarnog prava koje bi kao takvo važilo za sve oružane sukobe - i međunarodne, i internacionalizovane, i unutrašnje. Uostalom, dovoljno je podsetiti da su pravila koja uređuju ove sukobe sadržana u raznim pravnim izvorima. Za međunarodne oružane sukobe najvažniji pravni izvori su Haške konvencije (1899. i 1907), Ženevske konvencije o zaštiti žrtava rata (1949) i Dopunski protokol I (1977) uz njih. Za unutrašnje sukobe to je prevashodno Dopunski protokol II (1977) uz Ženevske konvencije o zaštiti žrtava rata (1949).

2. Lokalni, regionalni i svetski ratovi

Ova podela počiva na broju uključenih strana. Već po logici stvari, u međunarodnom oružanom sukobu moraju učestvovati najmanje dve sukobljene strane, s tim da gornju granicu ratujućih sila predstavlja samo ukupan broj postojećih država odnosno drugih mogućih ratujućih strana.

1. Lokalni ratovi

Lokalnim se naziva rat između samo dve države ili između samo nekoliko država. Ograničen je kako po prostoru na kojem se vodi, tako i u pogledu angažovanih snaga, ali ne i sredstava, po čemu se razlikuje od ograničenog rata.

Takva je bila ogromna većina ratova kroz istoriju. Štaviše, ima mišljenja da su izuzev dva svetska rata svi dosadašnji ratovi bili lokalni, bez obzira na broj zaraćenih strana i brojnost i moć snaga koje su u njima učestvovala. U skladu s tim, lokalnim ratovima se nazivaju sukobi koji se često međusobno po mnogo čemu znatno razlikuju.¹³⁷

Dobar primer su *Rusko-turski ratovi*, kako se zajedničkim imenom označava niz oružanih sukoba između Rusije i Turske od sredine XVI do kraja XIX veka (1568-1570, 1672-1681, 1686-1700, 1710-1713, 1735-1739, 1768-1774, 1787-1791, 1806-1812, 1828-1829, 1853-1856, 1877-1878).

¹³⁷ Za jedan pregled savremenih lokalnih ratova vidi: Dašić D. Đ. 2015, 603-616, 641-690.

Njihova pozadina bila je u stalnom vojnom i drugom jačanju Rusije i širenju njenog uticaja, što je dovelo do sučeljavanja interesa dveju država i njihove borbe za prevlast na Crnom moru, u Zakavkazju i na Balkanu. Premda su vođeni u relativno kratkom periodu, između istih strana i na relativno istom prostoru, tako da bi se uslovno mogli posmatrati i kao niz epizoda jednog te istog sukoba, ovi ratovi su se međusobno znatno razlikovali. Neki od njih bili su čisto lokalni i nisu mnogo uticali na odnose u tadašnjoj međunarodnoj zajednici. Bilo je, međutim, i onih koji su, s obzirom na prostore na kojima i povodom kojih su vođeni, pogađali interese mnogih naroda i država, pa i tadašnjih velikih sila, što je dovelo do uključivanja u te sukobe tih sila i drugih država. O širem značaju nekih od tih ratova svedoči i činjenica da su po njihovom okončanju održani važni međunarodni kongresi na kojima su donete dalekosežne odluke. To daje za pravo da se primeti da i pored činjenice da je većina rusko-turskih ratova imala samo lokalni karakter, pojedini među njima (npr. onaj koji je bio deo Krimskog rata 1853-1856, ali ne samo on)¹³⁸ mogu se iz mnogo razloga smatrati regionalnim. Poslednji sukob između Rusije i Turske bio je u Prvom svetskom ratu (1914–1918).

Inače, sam termin *lokalni rat* je relativno nov. Sa svežim iskustvom tek završenog Prvog svetskog rata (koji je tada nazivan prosto Velikim ratom) počeo je da se koristi posle njegovog okončanja, kao zajedničko ime za sve oružane sukobe koji su tada vođeni u svetu - za poljsko-sovjetski (1919-1921), grčko-turski (1919-1922), italijansko-etioipski (1921-1922), sovjetsko-finski (1939-1940) i druge ratove.

Pomenuti naziv je naročito mnogo u upotrebi u periodu posle Drugog svetskog rata, kada su njime označavani brojni ratovi za nacionalno oslobođenje u bivšim kolonijama, a zatim i razni drugi oružani sukobi lokalnog karaktera. Mnogi od tih ratova vođeni su između tek oslobođenih država i često su bili izazvani sporovima oko razgraničenja, zbog veštačkih podela i granica koje su za sobom ostavile kolonijalne sile.¹³⁹

2. Regionalni rat

To je onaj rat koji uključuje nekoliko država, a pogađa čitav region tj. dovoljno veliko geografsko područje, u nekim slučajevima i čitav kontinent ili bar njegov veliki deo.

Ipak, pošto je teško precizno definisati šta se tačno ima u vidu pod regionom, nije lako odrediti ni pouzdane elemente za prepoznavanje regionalnog rata. Neki od kriterijuma mogli bi biti ne samo logičan zahtev da su ratom zahvaćene teritorije nekoliko država i da se borbe vode na dovoljno velikom području (region u geografskom smislu) već i znatan broj država učesnica, veličina njihovih angažovanih snaga, dužina trajanja rata, posledice rata (kako u smislu broja žrtava i veličine razaranja, tako i u pogledu značaja političkih promena do kojih je došlo) itd.

U relativno novijoj istoriji, neki od najpoznatijih primera takvih ratova su:

¹³⁸ O njemu će više reći biti na narednim stranama.

¹³⁹ Gažević N. 1973, 122

- *Stogodišnji rat (1337-1453)*. Ovaj sukob između Engleske i njenih saveznika s jedne, i Francuske i njenih saveznika s druge strane, ostao je zabeležen kao jedan od najvećih i najdugotrajnijih ratova u istoriji. Izbio je zbog težnje engleskih vladara da očuvaju i prošire posede u Francuskoj, koje su imali još od XII v., kao i zbog sporenja francuskih i engleskih feudalaca oko vlasti nad Flandrijom. Neposredan povod za rat bio je spor oko toga ko treba da nasledi upražnjeni francuski presto. Engleski kralj Edvard III (*Edward III of England*) tvrdio je da kruna pripada njemu jer je Šarl IV (*Charles IV de France*) umro ne ostavivši ni sinove, ni braću, tako da mu je Edvard, kao sin njegove sestre Izabele, bio najbliži muški srodnik. Međutim, francusko visoko plemstvo se s tim nije složilo i, zauzevši stav da njihovom zemljom treba da vlada Francuz, za novog kralja izabralo Filipa VI od Valoa (*Phillipe VI de Valois*). Time je otpočeo sukob koji je trajao više od 116 godina. Iako je obuhvaćen jednim imenom, nije predstavljao jednu celinu već dugotrajni rat i na kopnu (u Francuskoj, Nizozemskoj, Velikoj Britaniji i na Iberijskom Poluostrvu) i na moru, mnogo puta prekidano primirjima i mirovnim ugovorima, a potom nastavljan. Poslednja bitka, Bitka kod Kastiona, u kojoj su Francuzi izvojevali veliku pobeđu, održana je 17. 6. 1453, ali su neprijateljstva u potpunosti prestala tek od 19. 10. 1453. Međutim, nije zaključen nikakav mirovni ugovor. Englezi su ubrzo postali zaokupljeni sopstvenim građanskim ratom, posnatom kao Rat ruža (1455-1487) tako da su bili prinuđeni da odustanu od novih pohoda na Francusku. Ipak, Edvard IV (*Edward IV*) se 1475. iskrao na tlo Francuske ali je brzo shvatio da su se okolnosti promenile i da nema šanse da prigrabi francusku krunu. Stoga je 29. 8. 1475. na reci Somi, na mostu, specijalno podignutom u tu svrhu, potpisao sa Lujem XI primirje kojim se odrekao pretenzija na francuske posede, dobivši zauzvrat novčanu nadoknadu. Ima mišljenja da je taj sporazum, poznat kao *Ugovor iz Pikinija* po mestu pored kog je zaključen, predstavljao formalno okončanje Stogodišnjeg rata. Ipak, engleski monarsi su još dugo zadržali teritorijalne pretenzije prema Francuskoj i tek od 1801. prestali su da je pominju u svojoj tituli među zemljama kojima vladaju;

- *Tridesetogodišnji rat (1618–1648)* bio je poslednji verski rat u Evropi. U njemu su se nemačke protestantske države okupljene u Protestantskoj uniji i strane sile (Francuska, Švedska, Holandija, Danska-Norveška i dr.) borile protiv Svetog Rimskog Carstva pod Habzburzima, na čijoj strani su bili Katolička liga (savez nemačkih katoličkih kneževina), Španija i neke druge države. Izbio je kao otpor protiv nastojanja Ferdinanda II, gospodara Svetog Rimskoga Carstva da Evropi nametne potpuni autoritet Katoličke crkve odn. ideju o ujedinjenom evropskom hrišćanskom carstvu u kome bi papa vladao na duhovnom, a imperator Svetog Rimskog Carstva na svetovnom planu. Kasnije je prerastao u sukob oko dominacije u Evropi, čime se objašnjava to što su Francuska i neke druga katoličke države ratovale na strani protestanata. To je bio do tada najsmrtonosniji rat - veruje se da je odneo između 8 i 10 miliona ljudskih života. Vođen je u centralnoj Evropi, pretežno na teritoriji današnje Nemačke i Češke, s tim da je stradalo između jedne trećine i jedne polovine stanovnika tih područja. Završen je Vestfalskim mirom, što je uobičajeni naziv za dva mirovna ugovora koja su 24. 10. 1648. zaključile Nemačka, Švedska, Francuska i druge države na kongresima održanim u vestfalskim gradovima Minsteru i Osnabriku. Tim ugovorima izvršene su teritorijalne promene u Evropi pri čemu su neka nemačka područja pripojena Francuskoj i Švedskoj, dok su samostalnost stekle Švajcarska i Holandija; pravno je priznata ravnopravnost katolika i protestanata tako što su ozakonjeni postojanje protestantske crkve i njena odvojenost od pape; definisano je političko uređenje Nemačke, u čijem sastavu je priznata nezavisnost 355 država (150 laičkih država, 123 crkvene države i 62 slobodna grada). U suštini, time je ozakonjeno komadanje teritorije Svetog Rimskog Carstva u korist pobednika (Francuske i Švedske);

- *Rat za špansko nasleđe (1701-1714)* bio je oružani sukob između Francuske i njenih saveznika Španije, Bavarske, Kelna, Savojskog vojvodstva i Portugala, s jedne, i Austrije, Velike Britanije,

Holandije, Pruske i nemačkih kneževina, s druge strane. Izbio je povodom testamenta španskog kralja Karlosa II (*Carlos II*, 1665–1700) koji je svoj presto i posede ostavio u nasleđe Filipu Anžijskom (*Philippe d'Anjou*), unuku Luja XIV (*Louis XIV*). Kada je 1700. proglašen za španskog kralja kao Filip V (*Felipe V*), to je izazvalo sukob sa Austrijom, čiji je car Leopold I nameravao da španski presto obezbedi za svog sina Karla. Spor se pretvorio u rat, u kome (plašeći se da će inače Francuska prekomerno ojačati) uz Austriju staju Britanija i Holandija, a priključuju im se i Pruska i druge zemlje, dok se istovremeno koalicija, pod vođstvom Francuske, formira i na drugoj strani. Bio je to veliki sukob, u kome su operacije vođene na nemačkim, holandskim, italijanskim i španskim teritorijama. Kada je između Velike Britanije, Francuske, Španije, Holandije, Pruske, Portugala i Savoje u Utrehtu 11. 4. 1713. zaključen mir (njime je Španija pripala Filipu V, pod uslovom da se odrekne francuskog prestola; Britanija je dobila Gibraltar a Savoja Siciliju; itd.) Austrija je nastavila rat sama. Konačno, i ona je bila prinuđena da 7. 3. 1714. u Raštatu zaključi mir, dobivši određena teritorijalna proširenja (Belgiju, Napulj, Milano, Mantovu i Sardiniju, koju je kasnije menjala za Siciliju);

- *Severni rat* (1700-1721) vodila je Švedska sa svojim saveznicima protiv Rusije i njenih saveznika. Premda su postojali i drugi uzroci, suštinski su u pozadini svega ležali borba za prevlast u tom delu Evrope i težnja Rusije da dobije izlaz na Baltičko more i povrati teritorije koje je izgubila u sukobima sa Šveđanima u XVII v. Iako je u prvoj fazi rata švedski kralj Karlo XII (šved. *Karl XII*) nizao uspehe (njegova vojska je u to vreme bila jedna od najjačih u Evropi) Rusi su, pod vođstvom Petra I Velikog (*Петр I, Петр Великий*) odneli konačnu pobedu i pomerili granice svog carstva ka zapadu. Sukob, koji je poznat i kao Veliki severni rat, završen je Ništatskim mirovnim ugovorom (1721). Može se smatrati regionalnim ratom kako zbog dužine trajanja i veličine teritorije koju je zahvatio, tako i zbog učešća u njemu niza država, od kojih su neke tada smatrane velikim silama – u raznim fazama sukoba uz Šveđane borili su se vojvodstvo Holštajn-Gotorp, Engleska, Škotska, Irska, Nizozemska Republika, Turska, Krimski Kanat, Zaporoški kozaci i drugi, dok su na strani Rusije učestvovali Poljska, Danska-Norveška, Saksonija, Pruska, Hanover, Zaporoški kozaci i dr. Neki učesnici odn. delovi njihovih snaga borili su se u raznim fazama rata na obe strane (Poljska, Zaporoški kozaci, Hanover);

- *Rat za poljsko nasleđe* (1733–1735) Rat Austrije i Rusije, s jedne, i Francuske, Španije i Sardinije, s druge strane, koji je izbio zbog nesloge i sukoba unutar poljskog plemstva oko toga ko treba da nasledi tron posle smrti kralja Avgusta II Silnog (polj. *August II Mocny*). To je ubrzo dovelo do mešanja velikih sila, koje su podržavale jednog od dva kandidata: Austrija i Rusija podržavale su Avgusta III, sina umrlog kralja, a Francuska i njeni saveznici – Stanislava Leščinskog (polj. *Stanisław Leszczyński*), tasta francuskog kralja Luja XV. Rat je završen Bečkim ugovorom o miru (3. 10. 1735), prema kojem se Leščinski odrekao poljskog prestola u korist Avgusta III, a zauzvrat dobio njegova imanja u Lorenu i Bari, dok je Francuska dobila Loren;

- *Rat za austrijsko nasleđe* (1740-1748) vodile su Pruska, Bavarska, Saksonija, Francuska, Španija, Napuljska kraljevina, Đenova, Švedska i drugi protiv Austrije, Velike Britanije, Holandije, Hanovera, Rusije i dr. Nastao je povodom naslednih zahteva u pogledu određenih austrijskih zemalja, koje su posle smrti austrijskog cara Karla VI (nem. *Karl VI*) postavile Pruska, Bavarska, Saksonija i Španija, kao i njihovog pokušaja da te zahteve ostvare putem sile. Počeo je upadom pruskog kralja Fridriha II Velikog (nem. *Friedrich II, Friedrich der Große*) u pokrajinu Šleziju 17. 12. 1740, a završen Ahenskim mirom (18. 10. 1748) kojim je, između ostalog, Austrija morala da se odrekne nekih teritorija u korist Pruske i Španije;

- *Napoleonovi ratovi* (1803-1815). Pod tim nazivom poznat je niz ratova koje je Francuska vodila pod Napoleonom (fr. *Napoléon Bonaparte*). Dugo nezaustavljiva, Francuska je uspeła da osvoji

veliki deo Evrope, ali je posle teškog poraza u Rusiji (1812) njena moć drastično opala, nagoveštavajući potpuni krah. Ratovi su vođeni u većem delu Evrope, ali i u Latinskoj Americi, Severnoj Americi i u Atlantskom i Indijskom okeanu. U njima je u raznim periodima i raznim sukobima učestvovalo više od 20 država, s tim da su se neke borile na strani Francuske (Holandija, Italija, Bavarska i dr.), a druge protiv nje (Austrija, Rusija, Pruska, Ujedinjeno Kraljevstvo, Španija itd.). Smatra se da je ukupno stradalo između 3,4 i 6,5 miliona ljudi, od čega vojnika 2,5–3,5 miliona, dok su ostali bili civili. Ratovi su završeni teškim Napoleonovim porazom kod Vaterloa (*Waterloo*) 18. 6. 1815. i nakon toga zaključenim Pariskim mirom (20. 11. 1815);

- *Krimski rat* (1853–1856) vođen je između Rusije, s jedne, i Velike Britanije, Francuske, Turske i Pijemonta, s druge strane. Povod za rat bile su razmirice između katoličkog i pravoslavnog sveštenstva oko polaganja prava na dva sveta mesta u Jerusalimu (crkva Rođenja Hristovog i crkva Vaskrsenja Hristovog) koja su, kao i čitava Palestina, tada bili deo Turske. Pošto je, na osnovu odgovarajućih ugovora, Francuska bila zaštitnica katolika, a Rusija zaštitnica pravoslavaca u Turskoj, Francuska je od sultana tražila da pravo na ove svetinje prizna katolicima, dok je Rusija od njega tražila da to pravo prizna pravoslavicima. Sultan je 1853. udovoljio zahtevu Francuza, na šta je Rusija zatražila da joj prizna ruski protektorat nad pravoslavnim stanovništvom Turske, preteći da će u suprotnom okupirati Moldaviju i Vlašku. Kada je Turska, to odbila, Ruska vojska je 3. 7. 1853. ušla je u Moldaviju i Vlašku. Na to, Turska je 4. 10. 1853. objavila rat Rusiji, ali je pretrpela nekoliko teških poraza. Tada, plašeći se prevlasti Rusije u tom delu sveta, Velika Britanija i Francuska ultimativno zahtevaju od nje da se povuče (27. 2. 1854), zaključuju savez s Turskom (12. 3. 1854) i najzad 27. 3. 1854. objavljuju rat Rusiji. U maju 1855, saveznicima se priključuje i ekspedicioni korpus od 15.000 vojnika Pijemonta. Sukob koji je obilovao krvavim bitkama i velikim obrtima, pretvorio se u pozicionu borbu iznurenih protivnika, zbog čega ga mnogi smatraju prvim pozicionim ratom u istoriji. Zahvaljujući posredovanju Austrije, sazvan je Pariski kongres na kome je 30. 3. 1856. zaključen mir. Rat je prouzrokovao velike ljudske gubitke – premda se podaci iz raznih izvora razlikuju, može se smatrati da je poginulo ili umrlo od posledica ranjavanja ili od bolesti oko 134.000 Rusa i, na protivničkoj strani, oko 96.000 Francuza, 45.000 Turaka, 22.000 Britanaca i preko 2.000 vojnika Pijemonta.

3. Svetski rat

Svetski rat je onaj u kojem učestvuje većina država sa svih ili bar sa nekoliko kontinenata.

Ima mišljenja da su se svetski ratovi vodili i pre XX veka. Kao primeri navode se osvajanja Aleksandra Makedonskog (334–323. pre n. e.), mongolski pohodi u XIII v., Rat za špansko nasleđe (1701–1714), Sedmogodišnji rat (1756–1763), francuski revolucionarni ratovi (1792–1802) i Napoleonovi ratovi (1803–1815). Ipak, činjenica je da se tu radilo o regionalnim ratovima koji su obuhvatili teritorije dva ili tri kontinenta, ali ne i o u pravom smislu reči svetskim ratovima.

Ako bi se uopšte nekom od pomenutih oružanih sukoba i mogao priznati karakter svetskog rata, to bi bio Sedmogodišnji rat (1756–1763) u čijoj osnovi su ležali sukob Austrije i Pruske oko Šleske i, s druge strane, borba Engleske, Francuske, Španije i Portugala oko toga ko će biti najveća kolonijalna sila sveta. I pored svog naziva, rat je zapravo trajao 9 godina (prvi sukobi počeli su

još 1754-1755. između engleskih i francuskih kolonista u Americi) i vodio se na tri kontinenta – u skoro čitavoj Evropi, velikom delu Severne Amerike i Aziji (Indija i Filipini) a poseban značaj ima činjenica da su u njemu učestvovala sve tadašnje evropske velike sile. Sudarili su se Austrija, Francuska, Rusija (do 1762), Španija, Švedska, Saksonija, Mogulsko carstvo i njihovi saveznici, s jedne, i Pruska, Velika Britanija, Portugal, Hanover, jedan broj nemačkih kneževina i njihovi saveznici, sa druge strane. Ukupan broj žrtava (oko 1.500.000 mrtvih, od čega 650.000 vojnika i 850.000 civila) bio je za to vreme ogroman, jer je tada ukupno na čitavoj zemaljskoj kugli živelo oko 800 miliona ljudi. Takođe, zabaležen je za to vreme neuobičajeno visok udeo civila u ukupnom broju poginulih.

U istoriji su vođena samo dva nesporna svetska rata – Prvi (1914–1918) i Drugi (1939–1945). Ponekad se trećim svetskim ratom naziva Hladni rat (1945-1989) a ima i onih koji danas tako imenuju i tzv. rat protiv terorizma. Oni koji Hladni rat smatraju trećim, rat protiv terorizma nazivaju četvrtim svetskim ratom. Ipak, daleko je ispravnije govoriti o samo dva svetska rata.

Prvi svetski rat (1914-1918) bio je najveći i najkrvaviji oružani sukob koji je svet do tada video. U njemu je, zajedno sa kolonijama, učestvovalo 25 država. Uz nemerljivu materijalnu štetu odneo je i ogromne ljudske žrtve – 10 miliona poginulih, 20 miliona ranjenih, 10 miliona umrlih od bolesti, iscrpljenosti i gladi. Procene se, međutim, ponekad veoma razlikuju, što je, između ostalog, delom rezultat drugačije metodologije.¹⁴⁰ U svakom slučaju, obično se smatra da su sile Antante izgubile više od 9 miliona ljudi (od toga oko 5,7 miliona vojnika) a Centralne sile više od 7,2 miliona stanovnika (od toga preko 4 miliona vojnika). Ukupno je, na obe strane, život izgubilo oko 10 miliona vojnika i 6,7 miliona civila, što je odnos 1,49:1.

Samo mala Srbija je u ovom ratu izgubila ukupno 1.247.435 ljudi, od čega 845.000 civila i preko 402.000 vojnika, odnosno čak 28% svog ukupnog predratnog stanovništva i čak 62% muškaraca uzrasta 18-55 godina. Od svih učesnika Prvog svetskog rata, njene ljudske žrtve su, prema udelu u broju stanovnika, najteže.

Drugi svetski rat (1939-1945) bio je najmasovniji i najstrašniji rat u istoriji. Iako je Nemačka, kao glavna sila Osovine, kapitulirala 9. 5. 1945, rat se završio tek kapitulacijom Japana 2. 9. 1945.

U ovom ratu su učestvovala čak 62 države od ukupno 73, koliko ih je tada bilo u svetu. Bliže gledajući, pred njegov kraj, na strani Saveznika, u ratu protiv sila Osovine nalazile su se 53 države iz raznih delova sveta, mnoge od kojih realno nisu učestvovala u ratnim operacijama. Uključujući i tzv. mikro-države, neutralnih je ostalo samo 11 zemalja: Andora, Avganistan, Irska, Jemen, Lihtenštajn,

¹⁴⁰ Pitanje je npr. da li u žrtve treba ubrajati i one koji su stradali od tzv. španskog gripa, tifusa, drugih bolesti i gladi, kao i da li se oni uopšte mogu tačno izbrojiti. Čak i ako samo posredne, i to su žrtve rata. Pa ipak, one se obično ne računaju ili se računaju delimično, odnosno u nekim, ali ne u svim statistikama. Dovoljno je podsetiti da je samo od španske groznice (španskog gripa) za samo 2,5 godine - od januara 1918. do juna 1920. - umrlo između 50 i 100 miliona ljudi. Deo žrtava je, dakle umro u vreme dok je rat još trajao, a deo se zarazio pre kraja rata (11. 11. 1918) ali je umro nešto kasnije. Činjenica je da su rat i njime prouzrokovana velika pomeranja ljudi (vojnih jedinica i izbeglica) doprineli da se bolest tako brzo i daleko proširi. Da nije bilo rata najverovatnije bi epidemija bila sanirana još na izvoru – u SAD (bolest se prvo pojavila u Kansasu, odakle se preko vojnika iz regrutnog centra, koji su u sklopu ratnih operacija išli u prekomandu u udaljena mesta, proširila na čitavu Severnu Ameriku, kao i na Evropu, Aziju i Afriku).

Monako, Portugal, Španija, Tibet, Švajcarska i Švedska.¹⁴¹ Raznim oblicima ratnih dejstava bile su zahvaćene teritorije 40 država. Ukupno je na raznim stranama mobilisano oko 110 miliona boraca.

Dugo se smatralo da je uz do tada neviđena materijalna razaranja, život izgubilo 55–60 miliona ljudi. Nove procene¹⁴² govore da su gubici zapravo još veći, te da je stradalo čak 65 do 85 miliona, od čega 22-30 miliona među vojnicima i 38-55 miliona među civilima (od toga od ratnih dejstava i zločina protiv čovečnosti 19-30 miliona¹⁴³ i od gladi i bolesti 19-25 miliona). Polazeći od tih procena, odnos vojnih i civilnih žrtava je daleko nepovoljniji nego u Prvom svetskom ratu i kreće se između 1:1,73 i 1:1,83.

3. Kopneni, pomorski, vazdušni, kosmički rat

U zavisnosti od toga gde se vode ili gde bi mogli da se vode, ratovi se dele na kopnene, pomorske, vazdušne i kosmičke.

Ova podela ne govori samo o fizičkoj sredini u kojoj se neprijateljstva odvijaju, već ukazuje i na to da se, zavisno od slučaja, imaju primeniti drugačija pravila međunarodnog ratnog prava, koja su kodifikovana međunarodnim ugovorima odnosno definisana međunarodnopravnim običajima.

U naše vreme teško je zamisliti ozbiljniji oružani sukob koji bi se odvijajao samo na kopnu (npr. bez upotrebe avijacije) ili samo na moru ili samo u vazduhu. U tom smislu svi okršaji, nezavisno od toga u kojoj sredini se odvijaju predstavljaju deo jednog te istog rata.

Ima i drugih razloga zbog kojih je skoro nemoguće utvrditi pouzdane kriterijume po kojima bi se ovi vidovi rata razlikovali. Osim u čistim situacijama kada se neprijateljstva zaista odvijaju samo na kopnu (npr. okršaj pešadijskih ili oklopnih jedinica) na moru (borba između brodova) ili u vazduhu (vazdušni boj) nema pouzdanih merila za određenje da li se radi o kopnenom, pomorskom ili vazdušnom ratu.

U tom smislu kada okršaj na neki način dotiče razne sredine (kopno, more, vazduh) postavlja se pitanje da li kriterijum treba da bude to gde je cilj protiv kojeg je upravljen napad ili, naprotiv, to odakle napad dolazi.

Ako bi kriterijum bilo mesto na kojem se nalazi objekat na koji je upravljen napad, javljaju se mnoge nedoumice i nelogičnosti. Kada se npr. iz vazduha bombarduju brodovi u luci i sama luka, da li je to deo pomorskog ili možda čak kopnenog rata? Kada

¹⁴¹ Pored njih, i San Marino je proglasio neutralnost, ali nije uspeo da je sačuva – juna 1944. bombardovala ga je britanska avijacija, a septembra iste godine okupirala ga je Nemačka.

¹⁴² Između ostalog, nakon raspada Sovjetskog Saveza, nova istraživanja sprovedena od strane ruskih istoričara pokazala su da je za vreme rata stradalo ne 20, već čak 26,6 miliona Sovjeta. Veći broj mrvih pokazala su nova istraživanja i u nekim drugim zemljama.

¹⁴³ Samo u nemačkim koncentracionim logorima život izgubilo više od 4 miliona ljudi (od toga samo u Aušvicu 1,5 milion) a još 1 milion ubijen je u tzv. dušegupkama. Najvećim delom zbog nečovečnog tretmana život je izgubilo oko 5 miliona ratnih zarobljenika, od kojih oko 3,4 miliona zarobljenih Crvenoarmejaca (vojnika SSSR).

pešadinac sa kopna raketnim bacačem tj. praktično sa ramena gađa neprijateljski avion znači li to da je reč o vazdušnom ratu?

Ako bi kriterijum bilo to odakle dolazi napad, da li bi to značilo da je raketiranje ciljeva na kopnu, sa pomorskih brodova koji se nalaze stotinama pa i više od hiljadu kilometara daleko, deo pomorskog rata? Ili je ipak u pitanju oblik vazdušnog rata?¹⁴⁴ Kako klasifikovati oružani sukob koji se sastoji prevashodno ili čak isključivo u napadima aviona koji poleću sa nosača aviona i u borbi protiv njih? Sa druge strane, ako se na brodove koji se nalaze u relativnoj blizini obale ili u luci napad vrši artiljerijom, pa i pešadijom sa kopna, da li je zaista reč o kopnenom ratu? Još jedno pitanje otvara najnovija tendencija da se ciljevi na zemlji, ali i u vazduhu i na moru uništavaju bespilotnim letelicama kojima se upravlja takođe sa kopna.

Dilema je mnogo. I pored toga, u praksi se i dalje u načelu pravi razlika između kopnenog, pomorskog i vazdušnog rata.

Na toj osnovi se, između ostalog, vrše neke dalje deobe u okviru osnovnih podela, pa se tako npr. kopneni ratovi dele prema mestu izvođenja operacija na rovovske, pustinske, ratove u džungli itd., a prema načinu ratovanja, na rovovske, pozicione, manevarske itd. Na sličan način, u okviru pomorskog rata pravi se razlikovanje na krstarički, podmornički i drugi rat, itd.¹⁴⁵

Razlikovanje kopnenog, pomorskog i vazdušnog rata važno je, između ostalog, zbog toga što se u zavisnosti od toga gde se neprijateljstva odigravaju, donekle razlikuju pravila ratovanja regulisana međunarodnim pravom.

Kosmički rat je za sada samo pretpostavka. Ipak, treba ozbiljno računati sa tim da će se relativno brzo oružani sukobi preseliti u svemir ili makar delimično i na neki, čak i posredan način biti vezani za njega.

II. VRSTE RATOVA S OBZIROM NA MOTIVE I CILJEVE

Deoba s obzirom na motive i ciljeve, polazi od uzroka rata i onog što se njime želi postići. Na toj osnovi mogla bi se praviti razlika između verskih, ideoloških, ratova za nasleđe, itd.

Međutim, motivi i ciljevi koji se javno proklamuju retko kada odgovaraju stvarnim razlozima zbog kojih je rat započet. Praksa pokazuje da se određeni momenti ističu kao

¹⁴⁴ Dobar primer iz prakse je NATO agresija protiv Jugoslavije 1999, koja se prevashodno svodila na danonočno bombardovanje i raketiranje ciljeva na zemlji, delom i sa brodova koji su se nalazili na velikoj udaljenosti. Više o raznim, a pre svega pravnim aspektima agresije protiv Jugoslavije (1999) vidi. Krivokapić B. 1999; Krivokapić B. 1991¹, 207-240; Кривокапић Б. 2017¹, 34-43.

¹⁴⁵ Gažević N. 1974, 754.

oni koji su doveli do oružanog sukoba, ali da se to čini radi pridobijanja naklonosti ili makar razumevanja domaće i/ili svetske javnosti, a da su u pozadini po pravilu dominantni neki drugi, dublji motivi i ciljevi koji se razlikuju od proglašanih ili se makar sa njima prepliću. Tako se bez mnogo truda može uočiti da su verski ratovi, kao naoko najmanje sporna posebna kategorija ratova izazvanih ideološkim porivima, zapravo najčešće bili motivisani željom za osvajanjem, pljačkom, otimanjem, sticanjem robova ili kolonija i slično.

U tom smislu, čini se da je s obzirom na ovaj kriterijum dovoljno ukazati na razliku između pravednih i nepravednih; ograničenih, onih sa ograničenim ciljem i totalnih ratova; agresorskih i odbrambenih (oslobodilačkih) ratova.

1. Pravedni i nepravedni ratovi

1. Doktrina „pravednog rata”

1. Klasično shvatanje pravednih ratova. - Kao što je rat nemio, ali zato veran pratilac ljudskog roda, tako isto se u svim zajednicama i kulturama oduvek osećalo da iako su svi ratovi isti, u smislu da donose smrt i stradanja, oni se razlikuju s obzirom na to kako i zašto do njih dolazi.

I zaista, začeci „doktrine pravednog rata”, tj. shvatanja da su samo neki ratovi moralno i pravno opravdani, javljaju se još u antičkom svetu.¹⁴⁶

Stari Kinezi su već u V veku pre n. e. propisali da se ratovi ne smeju započinjati ukoliko za to ne postoje pravedni povodi. Slične ideje mogu se naći i kod Starih Egipćana, Vavilonaca, Indusa itd.¹⁴⁷ Stari Grci smatrali su da je nepravedno početi rat, ako pre toga preko poslanika nije učinjen pokušaj da se spor reši, otkloni eventualni nesporazum i dođe do zadovoljenja i naknade mirnim putem.¹⁴⁸

Ideja o podeli ratova na pravedne (*bellum justum*) i nepravedne (*bellum injustum*) naročito se razvila u Starom Rimu. Rimljani su smatrali da je pravedan samo onaj rat koji ima pravedan uzrok i koji je pravilno započet. Oni su zapravo problem pravednog odn. nepravednog rata svodili na pitanje da li je zadovoljena ili nije zadovoljena unapred utvrđena forma za počinjanje rata.

Po njima, postojala su četiri opravdana uzroka za rat: 1) napad na rimsku teritoriju; 2) kršenje ugovora ili saveza; 3) povreda pravila o poslaničkoj nepovredivosti i 4) napad na rimskog saveznika odnosno stavljanje na stranu neprijatelja Rima. Da bi rat bio pravedan bilo je potrebno

¹⁴⁶ Ovom temom bavili su se neki od najvećih mislilaca antičkog sveta, kao što su Platon (427–347. pre n. e.), Aristotel (384–322. pre n. e.), Ksenofont (430–354. pre n. e.), Ciceron (106–43. pre n. e.) i drugi.

¹⁴⁷ Баскин Ю. Я., Фельдман Д. И. 1990, 30, 39; Subedi S. P. 2003, 339-361; Pan J. 2011, 233-248.

¹⁴⁸ Đorđević S., Mitić M. 2000, 13.

zadovoljiti i određene formalnosti, što je uključivalo prethodno traženje od druge strane da pruži zadovoljenje odnosno ispuni rimske zahteve (*res repetere, clarigare*). Tek kada bi ovaj korak propao, pristupalo se ceremoniji u kojoj su fecijali (red sveštenika) dolazili do granice sa neprijateljskom teritorijom i bacali na tu teritoriju koplje, što je značilo objavu rata. Tako započet rat smatran je dopuštenim i pravednim. Suštinski, jedino je bilo važno da se zadovolji propisana forma, a ne i to da li je povod za rat zaista pravno ili moralno opravdan. Zapravo, ratovi su ponajviše vođeni radi porobljavanja i pljačke – zarobljenici su pretvarani u robove, njihovu zemlju je uzimala rimska država, a njihova ostala imovina smatrana je plenom.¹⁴⁹

Još od pamtiveka praktično nije bilo istaknutog mislioca, koji se u većoj ili manjoj mjeri nije osvrtao na rat kao jednu od najvažnijih društvenih pojava i, u vezi s tim, marker uzgred doticao podjelu ratova na pravedne i one druge.¹⁵⁰

Čak i narodi koji su se isticali izuzetnom surovošću prema neprijateljima, kakvi su, prema prema sopstvenom svedočenju ovekovečenom u Starom zavetu bili Stari Jevreji, imali su stav o tome da su neki ratovi pravedni, a drugi to nisu.¹⁵¹

Podjela ratova na pravedne i nepravedne zadržala se u delima filozofa, stavovima crkve i teologa, ali i u praksi i u srednjem veku, pa i kasnije.

Osvrte na pravedne ratove dali su mnogi teolozi među kojima naročito Sveti Avgustin (*Aurelius Augustinus*, 354-430), Isidor Seviljski (*San Isidoro de Sevilla*, 560-636), Sveti Rejmond od Penaforta (*Sant Ramon de Panyafort*, 1180-1275) i Toma Akvinski (*Tomaso d'Aquino*, 1225-1274). Uporedo sa naglim razvojem međunarodnog prava i njegove nauke, tim problemom bave se i pravni teoretičari, klasici nauke međunarodnog prava iz XVI-XVII veka: Francisko Vitorija (*Francisco de Vitoria*), Domingo Soto (*Domingo de Soto*), Francisko Suarez (*Francisco Suarez*), Alberiko Gentili (*Alberico Gentili*), Hugo Grocijus (*Huig de Groot, Hugo Grotius*) i drugi.

Kriterijum „pravednosti” razlikovao se od slučaja do slučaja, ali se, generalno, pravednim najčešće smatrao onaj rat koji ima pravedan motiv i cilj. Problem je, međutim, bio u tome što se pravednost motiva i cilja različito shvatala i tumačila, pa su npr. pravednim smatrani i ratni pohodi izazvani nekim navodnim moralnim prekršajem od strane onoga protiv koga se diže oružje, ratovi protiv nevernika i slično.

Pa ipak, postojala su i određena ograničenja. Ovde će ukratko biti prikazan samo pogled koji je u srednjem veku vladao u Zapadnoj Evropi. Ne zato što je sam po sebi bio superiorniji od drugih, već zato što je u tom periodu Zapadna Evropa dominirala svetom pa tako drugima nametala svoja viđenja i, naročito, zato što su, uz sve ograde, u njoj postavljeni temelji modernog međunarodnog prava.

Doktrina pravednog rata, kakva je razvijena u Zapadnoj Evropi, imala je za cilj da uvede određena ograničenja u smislu ko, kada (zašto) i kako može da vodi rat (da bi bio

¹⁴⁹ Krivokapić B. 2006, 29-30; Bujuklić Ž. 2014, 195-219.

¹⁵⁰ Jedan autor dao je zanimljiv osvrt na četiri tradicionalna pristupa u hrišćanstvu u vezi sa problemom rata i mira: 1) pacifizam, 2) pravedan rat, 3) totalni rat i 4) svetska zajednica. Fahey J. J. 2018, 7-21.

¹⁵¹ Bohman S. 2009, 99-106.

„pravedan”). Sa druge strane, u to vreme kada je rat bio svakodnevna pojava, služila je njegovom opravdanju – pravedan rat nije bio greh.¹⁵²

Da bi rat bio označen kao pravedan, nije bilo dovoljno da je njegovo otpočinjanje pravedno (opravdano sa stanovišta prava, vere, morala itd.) već je uz to morao biti vođen na prihvatljiv način, uz poštovanje najvažnijih pravila ratnog prava. Takvih kao što su ona o proporcionalnoj upotrebi sile; zabrani određenih sredstava i načina ratovanja; zaštiti civila i verskih lica; čovečnom odnosu prema ratnim zarobljenicima; itd.

U razvijenom obliku, teorija o pravednim i nepravednim ratovima je, da bi se rat mogao označiti kao pravedan, zahtevala istovremeno ispunjenje čitavog niza uslova. Mada se, zavisno od izvora, oni razlikuju te postoje razne varijacije, mogu se sažeti na sledeće zahteve:¹⁵³

1) *Legitimna vlast*. – Ratu može da pribegne samo legitimna vlast (*auctoritas principis*), ona koju kao takvu priznaju stanovništvo odnosno zemlje i druge države. To pravo nemaju obični pojedinci i grupe koji ne predstavljaju takvu vlast;

2) *Pravedan i opravdan razlog*. - Rat mora imati pravedan i opravdan uzrok (*justa causa*). To će biti slučaj kada se javlja kao odgovor na nanetu nepravdu, sa namerom da se ona ispravi. Nepravda mora biti očita, velika i trajna. Razume se, stvar je ocene kada su ispunjeni ti zahtevi. Takva situacija nesumnjivo postoji kada se vodi odbrambeni rat protiv napadača;

3) *Ispravne (pravedne) namere* - Rat se mora voditi sa ispravnim namerama (*recta intentio*) što znači da mora imati ispravan (pravedan, dobar) motiv i cilj, mora se voditi za pravednu stvar. Cilj upotrebe sile mora biti pravda. Takva situacija postoji ako se npr. rat vodi da bi se uspostavio trajan, pravedan mir. Nije pravedan rat koji se npr. vodi radi sticanja materijalne koristi (pljačke), porobljavanja i slično,¹⁵⁴

4) *Poslednje sredstvo*. – Obraćanje sili oružja moralo je biti poslednje sredstvo (*ultima ratio*), poslednja mogućnost, nakon što je bezuspešno pokušano da se spor reši odnosno dobije zadovoljenje drugim, mirnim načinima,¹⁵⁵

5) *Izgleđi na uspeh*. - Da bi rat bio pravedan, kao jedan od uslova isticano je to da mora postojati razumna verovatnoća da će biti postignut uspeh. Država ne može ući

¹⁵² Jedna od Deset Božjih zapovesti (preciznije: šesta) glasi: „Ne ubij!”.

¹⁵³ Više: Nis E. 1895,187-190; Von Elbe J. 1939, 665-688; Russell F. H. 1975; Langan J. 1984, 19-38; Walzer M. 2002, 925-927; Isaković Z. 2003, 44-69; Coverdale J. F. 2004, 221-277; DiMeglio R. P. 2005, 119-130; Neff S. C. 2005, 7-81; Walzer M. 2006; Jovanović M. 2007, 243-265; Kinsell D., Car C. L. 2007, 55-94; Shearer I. 2007, 1-7, 18; Hensel H. M. 2008; Hensel H. M. 2008¹, 5-27; Williams R. E. Jr., Caldwell D. 2008, 309-320; Baumann D. 2010, 82-102; Regan R. J. 2013; Widłak T. 2017, 77-96.

¹⁵⁴ U principu, pravedne namere nisu isto što i pravedni razlog. Pravedan razlog opravdava pribegavanje sili oružja, početak oružane borbe, a pravedne namere tiču se namera, motiva, onoga što se borbom želi postići.

¹⁵⁵ U tom svetlu nije neobično što je na topovima Luja XIV bilo izliveno *Ultima ratio regum* („Poslednji argument kraljeva”, tj. obraćanje oružju).

u rat koji nema nikakvih izgleda da dobije. Takav rat bio bi nerazuman, a time i neopravdan (on bi samo proizveo sasvim nepotrebne žrtve);

6) *Srazmernost*. - Nasilje mora biti srazmerno, proporcionalno (*debitus modus*), u skladu sa najnužnijim potrebama. To znači da mora postojati proporcija između upotrebljenih sredstava i ciljeva. Nije dozvoljena prekomerna, suvišna sila, očekivano dobro (korist) mora biti veće od očekivanog pratećeg zla (štete). Gledano iz drugog ugla, zlo i poremećaji koji se čine upotrebom oružja, ne smeju biti veći od onoga što bi inače postojalo (bez pribegavanja ratu). Strana koja namerava da povede pravedan rat mora prethodno da izvrši objektivnu procenu ove vrste, vodeći pri tome računa ne samo o zlu i poremećajima koje će rat izazvati kod nje, već i o svim negativnim posledicama koje će pogoditi druge, uključujući i neprijatelja;

7) *Poštovanje pravila ratovanja*. - Čak i u ratu koji je po svemu drugom inače pravedan, nisu dozvoljeni sva sredstva i postupci. Moraju se poštovati utvrđena pravila ratnog prava (*jus in bello*) tj. norme međunarodnog prava kojima su uređeni odnosi tokom trajanja neprijateljstava, tako što su sredstva i metodi ratovanja unekoliko ograničeni, a određenim kategorijama lica i objekata pružena odgovarajuća zaštita. Bliže gledajući, da bi rat zaista bio pravedan njegovo vođenje mora biti svedeno u okvire vojne potrebe, ograničeno samo na vojne ciljeve. Mora se praviti razlika između boraca i neboraca. Civili ne smeju biti uzeti za predmet napada – njihova smrt i ranjavanje dozvoljeni su samo kad se javljaju kao neizbežna posledica napada na strateški važne vojne objekte;¹⁵⁶

8) *Istovremeno ispunjenje uslova*. – Navedeni uslovi morali su biti ispunjeni u isto vreme (kumulativno). Bez makar nekog od njih, nema pravednog rata.

Bliže gledajući, ovi uslovi mogu se svrstati u dve grupe: one pod kojima je dozvoljeno započinjanje pravednog rata (*jus ad bellum*, pravo na rat) i one pod kojima rat koji se vodi može da se smatra pravednim (*jus in bello*, ratno pravo). Prvi ograničavaju slobodu pribegavanja sili oružja, drugi ograničavaju slobodu dejstva u ratu.

2. Kritika klasičnog shvatanja pravednog rata. - Mada je razvijana tokom dugog vremena, doktrina o pravednim ratovima imala je u praksi samo delimičan značaj.

Uz to, ona je od samog početka patila od mnogih principijelnih nedostataka, od kojih će ovde biti pomenuti samo neki.

1. *Problem pravde*. – Pre svega, pravedni rat je po definiciji onaj koji se vodi radi zadovoljenja pravde i ispravljanja nepravde. Ali – šta je to pravda? Razni ljudi je doživljavaju na razne načine. Ovo tim pre kada pripadaju različitim kulturama. Te razlike idu dotle da se neke pojave različito vrednuju u raznim društvima, s tim da se u jednim doživljavaju kao normalne, društveno prihvatljive, a u drugim kažnjavaju teškim krivičnim sankcijama, u nekim slučajevima čak i smrću.

¹⁵⁶ Današnjom terminologijom: samo ako se civili javljaju kao neželjena ali neizbežna „kolateralna šteta”.

Umesto duge priče dovoljno je podsetiti da se čak i danas, u XXI veku u raznim pravnim porecima sasvim različito gleda na tako važne probleme kao što su porodičan život, najteža krivična dela i tome slično. U jednim državama postoji tolerancija prema seksualnim manjinama, negde se čak dozvoljavaju istopolni brakovi, pa i to da istopolni partneri usvajaju i podižu decu. Naprotiv, u drugim zemljama za homoseksualizam su predviđene krivične kazne, ponegde čak i smrtne. S druge strane, u većini savremenih država dozvoljen je samo monogamni brak, dok u nekim kulturama muškarac može zakonito da ima nekoliko žena. U muslimanskim zemljama u kojima vlada šerijatsko pravo smatra se da je ispravno kamenivati preljubicu do smrti, dok se u ostalom delu sveta to smatra varvarstvom i teškim zločinom.

Dakle, kako se može voditi pravedan rat kada nema objektivnih pokazatelja na osnovu kojih bi se utvrdilo šta je to pravda i da li je ona i u kojoj meri povređena?

Jedno od rešenja bilo bi da se nepravda izjednači sa kršenjem međunarodnog prava tj. da se smatra da ona nesumnjivo postoji kada je to pravo prekršeno. Međutim, postoje različita pravila međunarodnog prava, različitog značaja i domašaja. Čak i ako je međunarodno pravo u nečemu zaista prekršeno, otvara se pitanje da li je povreda dovoljno ozbiljna da opravdava oružani odgovor. S druge strane, posebno u istoriji, nisu sve države priznavale u potpunosti ista pravila - jedni običaji bili su u Evropi, drugi na Istoku itd. Uostalom, čak i kada nema spora oko toga koja su pravila međunarodnog prava obavezna, često ima nesuglasica oko tumačenja tih pravila, oko toga da li su ona zaista prekršena, u kojoj meri su prekršena, da li ima razloga koji opravdavaju njihovo kršenje, itd.

2. *Problem subjekta koji utvrđuje povredu pravde.* – Doktrina o pravednim ratovima razvijana je u vreme kada u širim okvirima nije postojao nikakav nesporni i nepristrasni vrhovni autoritet koji bi objektivno procenio da li je nekome naneta nepravda. U takvim uslovima, svaka država bila je zapravo sudija u sopstvenoj stvari (*judex in sua causa* odn. *judex in causa sua*) koji je procenjivao kada je vreme da se radi ispravljanja navodno pričinjene joj nepravde okrene sili oružja. Drugim rečima, ocena čitave situacije bila je u rukama same odnosne države, pa čak i u u licu jedne osobe – vladara te države. To znači da je često dovoljno bilo da se jednostrano proglasi da se vodi pravedan rat, čak i ako to zapravo možda nije bio slučaj.

3. *Cena pravde.* - Sve i da se uzme da je rat zaista započet opravdano, uz zadovoljenje svih traženih uslova, kao jedna vrsta sankcije zbog povrede međunarodnog prava, pravda nikada nije mogla biti zadovoljena bez nanošenja teške nepravde nevinima. Rat, pa i pravedan, znači smrt, ranjavanje, sakaćenje, bolesti, razaranje... U slučaju velikog rata – sve to podrazumevajući žrtve ne samo u redovima protivnika, već i među sopstvenim vojnicima i civilima, a često i među državljanima neutralnih država.

S pravom je primećeno: „Osobito ozbiljna je primedba da se rat jedne države protiv druge ne može nikada uzeti kao sankcija jer iz tehničkih razloga nijedan rat ne može da funkcioniše kao sankcija. Rat nikada ne pruža obezbeđenje da će samo krivac biti pogođen zlom za koje se uzima da je izmereno sankcijom.”¹⁵⁷

¹⁵⁷ Kelzen H. 1998, 401.

Može li se zaista nazvati pravednim rat u kome je npr. zbog neke uvrede nanete ličnosti vladara, poginulo nekoliko hiljada ljudi? Nije sve ni samo u broju žrtava – može li biti pravedan rat koji je mogao biti izbegnut, ali je ipak vođen i koji je plaćen životom makar jednog deteta?

4. *Praksa.* – Onako kako je ovde izložena, doktrina „pravednog rata” uglavnom je važila u hrišćanskom svetu, u prvom redu u odnosima između zapadnih zemalja. Istovremeno, ratovi protiv nevernika i kolonijalna osvajanja posmatrani su na drugi način.

Štaviše, čak i u odnosima između zapadnih država u krajnjoj liniji uglavnom se sve svodilo na to ko je jači, a ne to ko vodi pravedan, a ko nepravedan rat. Jača strana je obično bila u poziciji ne samo da povede i dobije rat, već i da mu nametne svoju kvalifikaciju, proglašavajući ga pravednim. Uostalom, bezbroj primera svedoči da su kršena i pravila koja su ograničavala pravo na vođenje (započinjanje) rata i pravila koja su zabranom određenih postupaka ograničavala način na koji se rat može voditi.

5. *Zloupotreba.* - Doktrina o „pravednim ratovima” mnogo puta je zloupotrebljena za opravdanje osvajačkih pohoda. Mnogo je lakše motivisati vojnike, pa i čitavo stanovništvo ako im se utuvi da vode ispravan, pravedan rat, da su Bog i pravda na njihovoj strani.

Kao što je s pravom primetio čuveni autor pre više od jednog stoleća: „Čak i u herojskoj epohi Grčke, nijedan rat nije vođen, a da zaraćene strane nisu navodile određen uzrok koji su smatrale kao validno i dovoljno opravdanje za to, i bez da su prethodno zahtevali nadoknadu za pričinjenu im štetu ili neispunjene zahteve”.¹⁵⁸

Gledano iz ugla onoga ko je bio nameren da vodi rat, a pri tome ga učini (prikaže) opravdanim, pravedan je bio rat protiv neznabožaca i pripadnika druge vere, rat za širenje teritorije (dobijanje „životnog prostora”) itd.

Između ostalog, na toj osnovi vođeni su krstaški i drugi verski ratovi.

U širem značenju, krstaškim bi se mogli nazvati svi verski motivisani sukobi hrišćanskih država s onima u kojima je vladala druga vera, a posebno razni osvajački ratovi koji su pravdani verskim razlozima – ratovi Vizantije s njenim paganskim susedima, nemački krstaški ratovi protiv Istočnih Slovena, tri krstaška rata kojima su Šveđani osvajali Finsku (1155, 1249. i 1293), pohodi katolika protiv jeretika (npr. Albižanski krstaški rat na jugu Francuske 1209–1229) i dr.

U užem značenju, to je zajednički naziv za niz vojnih pohoda koje su u XI–XIII v. pokretali pape i evropski vladari da bi od muslimana preoteli Svetu zemlju, koja je podrazumevala sveti grad Jerusalim (gde je, kako veruju hrišćani, Hristos umro, vaskrsao i uzdigao se na nebo) i prvi hrišćanski grad Antioh. Ovi ratovi nazivani su krstaškim po krstašima, ratnicima koji su ih vodili noseći krst izvezen odnosno oslikan na odeći i opremi. Među muslimanima su zapamćeni kao „franačka invazija”.¹⁵⁹

¹⁵⁸ Phillipson C. 1911, II, 179.

¹⁵⁹ Arapi su Francima zvali sve strance sa Zapada.

Uglavnom se smatra da je ukupno bilo osam ovih ratova: prvi 1095–1099, drugi 1147–1149, treći 1187–1192, četvrti 1202–1204, peti 1217–1221, šesti 1228–1229, sedmi 1248–1254. i osmi 1270–1272. Ima i onih koji misle da je bilo devet krstaških pohoda (u ovom slučaju, osmi krstaški rat ograničava se samo na 1270, a kao deveti uzima se njegov nastavak koji je vođen 1272).

Uz to bio je i jedan „dečji” krstaški pohod (1212) inspirisan idejom da će nevina deca uz Božju pomoć pobediti tamo gde prekaljeni ratnici nisu mogli. Kao što bi se i moglo očekivati, on se tragično završio za većinu od oko 37.000 dece koja su u njemu učestvovala. Ne stigavši do Jerusalima, tek mali broj vratio se kući, a većina se ili utopila kada su potonuli brodovi koji su ih prevozili ili je umrla od bolesti i gladi ili su, nakon što su se nekako dokopali severa Afrike, tamo uhvaćeni i prodati u roblje.

Iako je i nakon XIII v. bilo verski motivisanih ratova (ratovi hrišćanskih zemalja protiv Turske i drugih „nevernika”, ratovi između samih hrišćana – katolika i protestanata) oni više nisu proglašavani krstaškim.

Gledajući šire, verskim ratovima mogu se nazvati svi oni oružani sukobi u kojima je verska netrpeljivost osnovni ili makar jedan od glavnih pokretača neprijateljstava.

Posredi može biti oružani sukob u samo jednoj državi (građanski rat), motivisan prevashodno ili u velikoj meri verskim momentima (borba za slobodu veroispovesti, borba protiv jeretika i sl.) ili rat dve ili više država u kome su u prvi plan istaknuti verski razlozi (razni „sveti ratovi” odn. ratovi za odbranu ili širenje određene vere, ratovi započeti kao vid pomoći pripadnicima određene verske manjine u drugoj državi i slično). Jedan od najpoznatijih i najkrvavijih sukoba ove vrste bio je Tridesetogodišnji rat (1618–1648) o kojem je već bilo reči.

Pa ipak, svaka objektivna analiza krstaških i drugih verskih ratova pokazuje da iako je u prvi plan istican religiozni momenat, pravi razlozi i motivi tih pohoda i sukoba uvek su bili kompleksni. Bliže upoznavanje sa njima ukazuje na to da su u pozadini stajali razna ekonomska, politička i druga pitanja; neracionalna mržnja na etničkoj i drugoj osnovi; pohlepa (mogućnost nekažnjene pljačke); nada da će pogibija ili čak samo učešće u ovim vojnama doneti iskupljenje od svih počinjenih grehova i odlazak u raj itd.

Da se nije radilo samo o razlozima verske netrpeljivosti i pogrešno usmerenog verskog zanosa, već da su bili prisutni i drugi motivi svedoči to što su se u nekim slučajevima krstaši udruživali s pojedinim muslimanskim vladarima protiv lokalnih njihovih rivala (dakle, takođe muslimana). Važno je zapaziti i to da krećući se u navodno svetoj misiji ka Svetoj zemlji, nisu se libili da napadnu i poharaju veliki hrišćanski grad, Istočni Rim – Konstantinopolj (1204) i druge gradove koji su im ležali na putu i u kojima su prevashodno ili čak u potpunosti živeli hrišćani.

2. Savremeno oživljavanje ideje o „pravednim ratovima”

Podela ratova na pravedne i nepravedne imala je određeni smisao u vreme kada se svakoj suverenoj državi priznavalo pravo na vođenje rata. Međutim, posle Drugog svetskog rata, kada su Poveljom UN i čitavim savremenim međunarodnim pravom

definitivno zabranjeni ne samo upotreba sile, već i pretnja silom u međunarodnim odnosima, a rat proglašen za međunarodni zločin, ona je postala pravno i politički prevaziđena.¹⁶⁰

Pa ipak, i danas se povremeno sa raznih strana pominju „pravedni ratovi”, čime se nastoji da se pojedini oružani sukobi opravdaju, ozakone. Ove ideje se naročito često čuju od početka 90-ih godina prošlog veka, nakon završetka Hladnog rata i uspostavljanja nove političke stvarnosti u svetskim okvirima.

Između ostalog, nezavisno od međunarodnopravnih rešenja, pojedine ideologije i dalje zagovaraju da su pravedni određeni ratovi, pre svih oni protiv „nevernika”.¹⁶¹

U naše vreme posebno se često pominje džihad,¹⁶² sveti rat muslimana protiv nevernika odnosno pripadnika drugih vera. To su neprihvatljivi stavovi koji nemaju realno uporište ni u jednoj veri ili moralnom kodeksu, suprotni su osnovnim principima međunarodnog prava, a u krajnjoj liniji vode samo masovnim patnjama i užasima.

Govoreći o džihadu (ar. *ġhihād*, borba, stremljenje ka nekom cilju, predanost, „sveti rat”) mora se primetiti da se on u naše vreme različito shvata i tumači, čak i među samim muslimanima. Dobri poznavaoци islama ističu da ta reč označava svako nastojanje da se ostvari postavljeni cilj, a u prvom redu da se ostvare načela islama. U tom smislu, imaju se u vidu i takvi verski motivisani (bogougodni) postupci, kao što su: predana molitva, hodočašće, poštovanje roditelja, davanje milostinje i dr. Džihad podrazumeva i rat, ali pod uslovom da je reč o odbrambenom ratu (mnogi poznavaoци Kurana ističu da on u načelu propoveda toleranciju prema pripadnicima drugih vera).

Pa ipak, činjenica da je jedan od zadataka muslimana da šire svoju veru, a da je tokom istorije iz raznih razloga dolazilo do mnogih sukoba sa pripadnicima drugih religija, što je dovelo do toga da su se takvi ratovi počeli shvatati kao „sveti ratovi”. U tom smislu, neke islamske vlasti i organizacije su u pojedinim prilikama proglašavale džihad protiv stranaca. Između ostalog irački predsednik Sadam Husein je (bez uspeha) objavio džihad protiv SAD i njihovih saveznika za vreme Zalivskog rata (1991); brojni muslimanski borci (mudžahedini) u nekoj vrsti „svetog rata”, kako su ga oni shvatali, borili su se u sukobima širom planete (u Avganistanu 1979–1989, Bosni i Hercegovini 1992–1995, Iraku od 2003, Siriji od 2011. i dr.). Beskompromisnost, pa i velika brutalnost koju su neki od njih pokazali (posebno, maltretiranje i ubijanje zarobljenika na krajnje surov način) i činjenica da su se na džihad pozivale i neke muslimanske terorističke organizacije, doprineli su da druga društva (u prvom redu zapadne, tj. hrišćanske države) koja su i inače uvek bila prilično nepoverljiva prema drugim verama, doživljavaju džihad kao krajnje negativnu pojavu svodeći ga samo na „sveti rat” za pokoravanje i istrebljenje nemuslimana.

¹⁶⁰ Ima međutim, autora koji, nakon što izlažu osnove klasičnog koncepta pravednog rata, nalaze ideju pravednog rata u praksi Društva naroda, pa čak, u izvesnom smislu, i Ujedinjenih nacija. Higgins N. 2009, 7-52.

¹⁶¹ Više o raznim aspektima verskih ratova odn. tzv. pravednih ratova iz ugla religije: Nis E. 1895, 154-178; Firestone R. 1996, 99-123; Duffy T. M. 1998, 97-131; Küng H. 2005, 253-268; Gaffney J. 2011, 44-68; Jevtić M. 2014, 177-197.

¹⁶² O džihadu i raznim pogledima na njega: Malik S. K. 1992; Ahmed P. 2007-2008, 759-788; Esposito J. L. 2013; Azim S. Wasif, Mahmood W., Jan M. A. 2015, 1, 193-208; Parrot J. 2016; Beriša H., Džetelović M., Barišić I., Rančić I. 2018, 447-464.

Sa druge strane, svedoci smo toga da pojedine velike sile ponekad nastoje da svoje agresivne planove i akcije protiv drugih zemalja legalizuju tako što će ih zaodnuti u plašt nekakvog navodnog čovekoljublja, pravednosti, viših interesa i slično. To se naročito vidi kod pokušaja da se promovise i za sopstvene interese iskoristi koncept oružane humanitarne intervencije, mada je on očigledno u suprotnosti sa savremenim međunarodnim pravom i njegovim osnovnim načelima, u prvom redu onim o zabrani sile u međunarodnim odnosima. Premda takve ideje podržava i jedan deo doktrine, one nisu prihvatljive iz čitavog niza razloga.¹⁶³

Još jedan pokušaj da se opravda vođenje rata u određenim slučajevima je nastojanje vlada pojedinih država i dela teorije koji sa raznom argumentacijom pokušavaju da nametnu stav o tome da je izuzetno dozvoljena tzv. „preventivna samoodbrana”.

Oni koji zagovaraju takve poglede, ne spore načelnu zabranu rata, ali tvrde da je u nekim izuzetnim slučajevima rat opravdan – onda kada se pokreće i vodi da bi se sprečio napad koji bi mogao da se dogodi u budućnosti. Ni ovi stavovi ne mogu se prihvatiti ne samo zato što su u suprotnosti sa savremenim međunarodnim pravom (mada je i to samo po sebi dovoljno) već i zato što bi njihovo prihvatanje značilo davanje državama (praktično, samo velikim silama) prava da napadaju druge zemlje kada god to požele, pravdajući se navodnom ugroženošću.¹⁶⁴

U tom smislu, u naše vreme pravednim se može nazvati samo odbrambeni rat (odbrana od spoljne agresije) odnosno oslobodilački rat (rat za oslobođenje od kolonijalne ili druge silom nametnute strane dominacije). Označavanje takvog rata kao pravenog ne znači, međutim, uvođenje neke nove pravne ustanove ili nove političke ili teorijske konstrukcije.¹⁶⁵

Uostalom samo je odbrambeni odnosno oslobodilački rat međunarodnopravno dozvoljen. Jedno od osnovnih načela savremenog međunarodnog prava je ono o zabrani upotrebe sile u međunarodnim odnosima, s tim da je njena upotreba od strane država dozvoljena samo u slučaju samoodbrane, što znači stvarnog oružanog napada (agresije).¹⁶⁶

U svim drugim situacijama (humanitarna katastrofa, pretnja miru i slično) rešenje je u kolektivnim merama UN uključujući i prinudne mere (sankcije). One se, međutim, ne smatraju ratom, čak i kada podrazumevaju upotrebu međunarodnih oružanih snaga.

¹⁶³ O tome će više reći biti kasnije.

¹⁶⁴ O tome će više reći biti kasnije.

¹⁶⁵ Za razne pristupe i analize u vezi s pravednim i nepravednim ratovima: Perazić G. 1986, 39-40; Ile-sanmi S. O. 2000, 139-155; Rengger N. 2002, 353-363; Walzer M. 2002, 925-944; Crawford N. C. 2003, 5-25; O'Brien W. V., Arend A. C. 2003, 221-249; O'Donovan O. 2003; Robinson P. F. 2003; Coverdale J. F. 2004, 221-277; Evans M. 2005; McMahan J. 2005, 1-21; Patterson E. 2005, 116-134; Kelsay J. 2007; Asaro P. M. 2008, 50-64; Fabre C. 2008, 963-976; Pattison J. 2008, 143-162; Isaković Z. 2009, 911-933; Regan R. J. 2013; Brunstetter D. R., O'Driscoll C. 2018; Reiner T. J. 2018.

¹⁶⁶ Oslobodilački rat je u suštini odbrambeni rat od agresora koji je silom zauzeo državnu teritoriju onoga ko se bori za oslobođenje.

2. Ograničeni rat, rat sa ograničenim ciljem i totalni rat

Ovi izrazi, zavisno od slučaja, mogu da imaju različita značenja, ali se najčešće pod njima ima u vidu podela ratova s obzirom na poštovanje ili nepoštovanje određenih ograničenja.

1. Ograničeni rat

To je oružani sukob u kojem zaraćene strane ne koriste sve svoje vojne i druge potencijale i poštuju izvesna, najčešće prećutno prihvaćena ograničenja. Reč je o posebnim ograničenjima koja prevazilaze ona utvrđena međunarodnim pravom za svaki rat i odnose se na konkretan sukob.

Tiču se, najčešće, prostora na kojem se odvijaju neprijateljstva, vrste oružja koje se koristi (npr. samo konvencionalno odn. klasično oružje, samo pomorske snage; itd.), angažovanih snaga i ciljeva koji se žele postići i slično.

Neki pod ograničenim podrazumevaju svaki rat koji se vodi bez upotrebe nuklearnog oružja, dok drugi, naprotiv, imaju u vidu rat u kome se koristi nuklearno oružje, ali je njegova upotreba ograničena (sporadična upotreba ili upotreba tzv. taktičkog odnosno malokalibarskog nuklearnog oružja).

Ovi pristupi nisu ispravni jer unose zabunu. Između ostalog, za rat bez upotrebe nuklearnog oružja postoje drugi nazivi (npr. konvencionalni rat) a uz to, stvari stoje upravo obrnuto – ako se bliže ne definiše, podrazumeva se da je reč o ratu bez upotrebe nuklearnog oružja, dok za rat u kome bi ono bilo upotrebljeno postoje posebni nazivi – nuklearni rat, nekonvencionalni rat, rat sa ograničenom upotrebom nuklearnog oružja i slično.

Primeri ograničenog rata iz savremene prakse su:

- rat u Koreji (1950–1953). Premda je u njemu učestvovalo nekoliko država, pa je čak u jednom trenutku praktično prerastao u oružani sukob između SAD i Kine uz određeno učešće SSSR, čitavo vreme bio je ograničen i to na dva načina: 1) nije se proširio na teritorije drugih zemalja, već se sve vreme vodio na teritoriji Koreje i 2) nije podrazumevao angažovanje glavnina snaga pomenutih država;

- Vijetnamski rat (1964-1975). Vođen je na teritoriji Južnog Vijetnama, a delom i na teritorijama Severnog Vijetnama, Kambodže i Laosa. Kao početna godina ovde je uzeta ona kada su se SAD otvoreno uključile u konflikt na strani Južnog Vijetnama. U širem smislu rat je počeo još 1957;

- rat Egipta i Jordana protiv Izraela (1968-1970). Poznat i kao Rat iscrpljivanja, vođen je uglavnom u rejonu Sueckog kanala;

- Iračko-iranski rat (1980-1988) koji je vođen prevashodno na iračko-iranskoj granici;

- Folklandski rat (1982) koji je vođen između Velike Britanije i Argentine u rejonu Folklandskih ostrva;

- agresija NATO na SR Jugoslaviju (1999) koja se sastojala u masovnom bombardovanju i raketiranju teritorije SR Jugoslavije od strane NATO snaga uz pešadijske, artiljerijske i tenkovske napade sa teritorije Albanije;

- rusko-gruzijski rat (2008) koji je vođen na Kavkazu i trajao samo 6 dana (od 7. do 12. avgusta 2008); itd.

U klasifikaciji ratova, ograničeni rat se obično javlja kao neka vrsta suprotnosti svetskom ratu. Pojam je nastao sredinom 50-ih godina XX v. u vojnopolitičkoj teoriji SAD upravo zato da bi se napravila razlika između svetskog (opšteg) i svih drugih ratova (ograničenih, lokalnih).

Iako su za žrtvu agresije odn. zemlju na čijoj teritoriji su vođeni, obično predstavljali ne samo krajnje traumatično iskustvo već i jedan vid totalnog rata, svi oružani sukobi vođeni posle Drugog svetskog rata bili su, uopšteno posmatrano, ograničeni ratovi.

2. Rat sa ograničenim ciljem

Mada na prvi pogled sličan, ograničeni rat nije isto što i rat sa ograničenim ciljem.

U ovom drugom slučaju u pitanju je međunarodni oružani sukob u kojem se sredstva za prinudu i razaranja upotrebljavaju samo dotle dok se ne ostvari unapred utvrđeni cilj - dok se od neprijatelja ne oduzme željeno dobro ili ne iznude određeni ustupci.

Ne treba ga mešati sa ograničenim ratom, između ostalog i zato što se, sve do ostvarenja utvrđenog cilja, rat sa ograničenim ciljem može voditi kao vid totalnog rata, bez ikakvih ograničenja u pogledu prostora, angažovanih snaga, vrste oružja koje se koristi i slično.

Primeri su napad Velike Britanije, Francuske i Izraela na Egipat (1956), sa ciljem zauzimanja zone Sueckog kanala; Zalivski rat (1991) koalicije na čelu sa SAD protiv Iraka, sa ciljem da se on primora na povlačenje iz okupiranog Kuvajta; i dr.

3. Totalni rat

To je naziv za međunarodni oružani sukob u kojem zaraćene strane ne poštuju pravila ratnog prava, tako da se rat vodi svim raspoloživim sredstvima, na svakom mestu, bez ikakvih ograničenja i zaštite neboraca i civila. Takav rat ima za cilj ne samo pobjedu, već i uništenje protivnika.

Sukoba koji bi se mogli opisati kao totalni ratovi bilo je tokom čitave istorije, pa i u dalekoj prošlosti.

Uostalom, Biblija (Stari zavet) opisuje mnoštvo sukoba koji su se završili istrebljenjem protivnika, uključujući žene i decu. Istini za volju, tu se pre radilo o krvavim bojama kojima je sve rešavano (poraz je značio smrt) i masakrima odn. genocidima nakon pobjede, nego o ratovima na način na koji ih mi razumemo, a koji traju relativno dugo, sastoje se od niza bitaka itd.

U savremenom smislu, ova pojava se razvija naročito od sredine XIX veka, s tim da ima mišljenja da je prvi pravi totalni rat bio Drugi svetski rat. Ovo zato što su se glavne

strane u sukobu napregle do maksimuma svojih ljudskih, ekonomskih i drugih potencijala (između ostalog, za ratne potrebe trošile su u proseku 60–70% svog nacionalnog dohotka) a naročito zbog toga što u njemu nije bilo utvrđene pozadine i frontova i što su masovno kršena pravila međunarodnog ratnog i humanitarnog prava.

Jednim od mogućih razloga za pojavu totalnih ratova smatra se industrijalizacija koja je oružane sukobe učinila i mnogo ubitačnijim. Pre svega, oružja su postala mnogo ubojitija, mada ne i istovremeno dovoljno selektivna (artiljerijske granate, minobacački projektili, avionske bombe i slično) što je značilo veliko povećanje nenamernih, slučajnih žrtava (tzv. kolateralne štete).

S druge strane, više se nije radilo o relativno primitivnim sredstvima (luk i strele, koplja, mačevi, bojne sekire i slično) koja bi pravio sam borac odnosno kovač, mačar ili drugi majstor sa šegrtima, već o složenim automatskim i sličnim spravama i sistemima koji su morali da se izrađuju u fabrikama i sličnim proizvodnim postrojenjima. Time su, međutim, te ustanove, mada duboko u pozadini, postale legitimni vojni cilj. Istovremeno, mada u principu civili, legitimna meta su postali i radnici koji rade u takvim postrojenjima. Drugim rečima, napadi na njih su postali i mogući (zbog razvoja artiljerije i avijacije) i pravno dozvoljeni.

Kao da sve to nije dovoljno, pojavile su se i bezobzirne kalkulacije prema kojima ako se ubije dovoljno civila, ne samo da protivnička vojska neće moći da dobija sveže popune u ljudstvu, već ni ratna industrija neće moći normalno da funkcioniše, što će, zajedno, dovesti do bržeg slamanja otpora neprijatelja. Jedno od objašnjenja fenomena totalnog rata je i to da takvo ratovanje vodi slabljenju morala protivnika i njegove spremnosti za dalju borbu.

Savremeno međunarodno pravo, s jedne strane, zabranjuje rat, a sa druge, uvažavajući činjenicu da su ratovi i dalje realnost sveta u kome živimo, sadrži izgrađena pravila ratovanja i norme u vezi sa zaštitom civila i civilnih objekata. I pored toga, moderni oružani sukobi sve više poprimaju obeležja totalnog rata. O tome svedoče i podaci o stradanjima civilnog stanovništva, koje obično čini oko polovine ili čak veliku većinu svih žrtava.

Pravi totalni rat, u kome se bez ikakvih ograničenja koriste sva raspoloživa oružja i sredstva borbe, nije moguć, bar ne između najvećih sila. Uz ogromne količine oružja za masovno uništenje, kojima raspolažu velike sile, takav rat jednostavno ne bi imao pobjednika. To bi bio rat do istrebljenja – uzajamnog.

3. Agresorski i odbrambeni (oslobodilački) ratovi

Agresorski je rat koji je započela neka država protivno pravilima međunarodnog prava.

Bliže gledajući, to je onaj rat kojim je prekršen međunarodni mir.

Takav karakter rata odnosi se samo na napadača (agresora) dok će isti oružani sukob gledano sa pozicije žrtve napada biti odbrambeni odnosno oslobodilački.

1. Agresorski rat (agresija)

U prošlosti su države imale pravo da vode rat kada god smatraju da je to opravdano sa stanovišta njihovih interesa – imale su *jus ad bellum* (pravo na rat) odnosno *jus belli gerendi* (pravo na vođenje rata). Štaviše, smatralo se da to pravo predstavlja jedan od najvažnijih atributa njihove državnosti odn. suverenosti.

Međutim, posle Prvog svetskog rata Paktom Društva naroda (1919) a zatim i drugim važnim međunarodnopravnim dokumentima¹⁶⁷ uvode se određena ograničenja ovog prava, koja su se prvenstveno ogledala u obavezi da se pre otpočinjanja neprijateljstava učine svi razumni naponi da se spor rešim mirnim putem.¹⁶⁸ Rat koji bi bio započet protivno ovim pravilima, smatran je agresorskim. Od tada sve više jača zabrana upotrebe sile u međunarodnim odnosima, uz istovremeno sve otvorenije insistiranje na obavezi država da sve svoje međunarodne sporove rešavaju isključivo mirnim sredstvima.¹⁶⁹

U naše vreme, kada je Poveljom UN i čitavim savremenim međunarodnim pravom utvrđena potpuna zabrana ne samo upotrebe sile već i pretnje silom, planiranje i vođenje takvog rata predstavlja međunarodni zločin, zločin agresije.¹⁷⁰ To u principu podrazumeva i međunarodnu odgovornost države agresora i krivičnopravnu odgovornost odgovornih lica za ovo krivično delo, za koje je, između ostalog, nadležan Međunarodni krivični sud.

2. Odbrambeni odnosno oslobodilački rat

Suprotno od izloženog, rat koji se vodi protiv stranog napadača (osvajaja) u ostvarivanju urođenog prava svake države na samoodbranu, naziva se odbrambenim ili oslobodilačkim. Takva borba je u skladu sa međunarodnim pravom.

Strogo uzev, postoji izvesna razlika između odbrambenog i oslobodilačkog rata. Prvi termin ima vrlo široko značenje i obuhvata razne situacije odbrane od oružane agresije, pa i onu koja postoji kada neprijatelj nije zauzeo ni pedalj državne teritorije napadnute zemlje.

Za razliku od toga, oslobodilački rat je onaj vid odbrambenog rata koji se vodi protiv okupatora, tj. u situaciji kada je napadač zauzeo deo državne teritorije ili čak čitavu teritoriju žrtve agresije. To, uostalom, proističe iz samog naziva ove vrste rata, jer se on vodi za oslobođenje, što pretpostavlja da već postoji strana delimična ili potpuna okupacija.

¹⁶⁷ Lokarnski pakt (1925), Generalni akt o mirnom rešavanju međunarodnih sporova (1928), Savedra Lamasa pakt (1933) i dr.

¹⁶⁸ Više: Le Fir L. 1934, 593-595.

¹⁶⁹ Krivokapić B. 2017², 57-82.

¹⁷⁰ Кривокапић Б. 2018, 501-520.

Oslobodilačkim ratom se, u posebnoj značenju, nazivaju i razni oblici oružanog otpora naroda protiv silom nametnute kolonijalne i druge strane dominacije, za nacionalno oslobođenje.

Odbrambeni i oslobodilački ratovi ne smatraju se agresijom. Naprotiv, ne samo što se vode u skladu sa međunarodnim pravom, već na izvestan način služe kao potvrda i odbrana tog istog prava i njegovih osnovnih načela.

3. Preventivna samoodbrana

S obzirom na to da je sa stanovišta savremenog međunarodnog prava dozvoljen samo samoodbrambeni rat,¹⁷¹ otvara se pitanje da li to podrazumeva odbranu od neskrivljenog napada koji je već počeo ili, eventualno može da obuhvati i odbranu od napada koji uskoro nesumnjivo predstoji.¹⁷²

Problem eventualnog prava države na tzv. preventivnu samoodbranu, poznat je od davnina. Mada je u međuvremenu izgubilo značaj (zato što Povelja UN zabranjuje upotrebu sile u međunarodnim odnosima) ono je u naše vreme ponovo postao aktuelan.

Pre svega, treba voditi računa o određenoj terminološkoj razlici koja se u mnogim jezicima ne vidi, ali je prisutna u anglosaksonskoj vojno-političkoj terminologiji. Pravi se razlika između preventivne samoodbrane u smislu preduhitrujućeg udara odnosno napada (eng. *pre-emptive strike*, *pre-emptive attack*, *pre-emptive self-defence*) u vreme neposredno predstojećeg sukoba, i preventivnog rata (eng. *preventive self-defence*, *preventive war*).¹⁷³

Ovo razlikovanje naročito je postalo važno posle zaokreta u američkoj bezbednosnoj strategiji 2002, nakon poznatog terorističkog napada od 11. 9. 2001.

1. Preduhitrujući udar. - Postoji shvatanje prema kojem pravo na samoodbranu podrazumeva i pravo na odbranu od napada koji još nije započeo, ali je izvesno da neposredno predstoji.

Smatra se da je u takvoj situaciji (na primer, ako je neprijatelj nagomilao trupe na granici sa očitom namerom da ih upotrebi za napad) dopušteno da se neprijatelj preduhitri tako što bi mu se naneo prvi udar kojim bi se stekla vojna prednost. Dakle, ima

¹⁷¹Više o pravu država na samoodbranu: Alexandrov S. A. 1996; Dinstein Y. 2001; Kittrich J. 2008; Dimitrijević D. 2012, 157-191.

¹⁷² Više: Krivokapić B. 2011, 620-632.

¹⁷³ Vidi na primer termine *preemptive attack* (p. 424) i *preventive war* (p. 428) u rečniku vojne terminologije Ministarstva odbrane SAD: *Department of Defense Dictionary of Military and Associated Terms*, Chiefs of Staff, Joint Publication 1-02, 12 April 2001 (As Amended Through 31 October 2009), *jtc.fhu.disa.mil/jtc_dri/pdfs/jp1_02.pdf*. Zanimljivo je primeti da se u kasnijem izdanju ove publikacije ti termini više ne pominju. *Department of Defense Dictionary of Military and Associated Terms*, Chiefs of Staff, Joint Publication 1-02, 8 November 2010 (As Amended Through 15 February 2016), *dtic.mil/doctrine/new_pubs/jp1_02.pdf*.

mišljenja da, pod određenim okolnostima, napad koji se preduzima da bi se sprečio ili oslabio neposredno predstojeći napad protivnika ili smanjile njegove štetne posledice, predstavlja jedan vid legitimne samoodbrane.

Uslove pod kojima je ovakva samoodbrana dopuštena formulisao je američki državni sekretar Danijel Vebster (*Daniel Webster*) još 1842, u prepisci sa britanskim kolegom, a povodom poznatog spora u vezi sa uništenjem broda „Kerolajn” od strane Britanaca (*Caroline case*).¹⁷⁴

Po njemu, takva samoodbrana je opravdana samo ako su zadovoljena tri uslova:

1) da postoji „neposredna i neotklonjiva opasnost, koja ne daje mogućnost izbora i ne ostavlja vremena za razmišljanje”;

2) da akcija koja se preduzima po ovom osnovu nije „nerazumna ili preterana” i

3) da je akcija „ograničena potrebom samoodbrane i jasno držana u njenim okvirima”.

Ima mišljenja da su ova pravila prihvaćena kao deo međunarodnog običajnog prava. Nužnost zadovoljenja ovih uslova, da bi se uopšte moglo govoriti o merama samoodbrane (pre samog napada) potvrđena je, između ostalog i u Nirnberškoj presudi (1946).

Odbacivši navode odbrane da je nemački napad na Norvešku 1941. bio akt samoodbrane preduzet da bi se preduhitila saveznička invazija, Međunarodni vojni sud je konstatovao da je preventivna akcija na stranoj teritoriji opravdana samo „u slučaju predstojeće i neophodne samoodbrane, koja ne daje vremena za izbor sredstava i za razmišljanje”.¹⁷⁵

Sud je, dakle, smatrao da je preventivna akcija dopuštena, ali samo pod uslovima koje je formulisao Vebster u slučaju „Kerolajn”. Treba, međutim, imati u vidu i to da se stavovi Suda odnose na stanje koje je bilo pre stupanja na snagu Povelje UN, koja je sasvim zabranila silu u međunarodnim odnosima i uvela sistem kolektivne bezbednosti.

Neki, u prvom redu anglosaksonska politika i doktrina, smatraju da ovo pravilo važi i danas. S tim u vezi, ističe se da se, posebno zbog ubojne i razorne moći savremenih oružja, ne može očekivati da država koja će izvesno biti žrtva agresije mirno čeka trenutak napada i da tek onda počne da uzvraća.¹⁷⁶

Kao jedan od dokaza o tome da je pravo na ovaj vid samoodbrane postalo na neki način deo međunarodnog običajnog prava često se navodi slučaj iz prakse, konkretno napad Izraela na Egipat, kojim je počeo tzv. Šestodnevni rat (1967).

¹⁷⁴ Za slučaj „Kerolajn” (*Caroline case*) uključujući i tekstove prepiske između ministara inostranih poslova dveju država Danijela Vebstera (*Daniel Webster*) i Lorda Ešbartona (*Lord Ashburton*) vidi: Harris D. J. 1979, 676-677.

¹⁷⁵ *Nirnberška presuda*, Beograd 1948, 71.

¹⁷⁶ Shvatanje o tome da je u izuzetnim situacijama dopušten preventivni udar, našlo je svoje mesto i u izveštaju iz 1994. komisije na visokom nivou koju je osnovao tadašnji Generalni sekretar UN Kofi Anan. Annan K. 2004, par. 188, p. 54.

Pozvavši se na to da je Egipat prikupio trupe u oblasti Sinaja, Izrael je svoju akciju okarakterisao kao defanzivnu, pravdajući je neophodnošću da preduhitri napad, što je uglavnom naišlo na razumevanje u svetu. I Savet bezbednosti i Generalna skupština UN odbili su predloge da se Izrael osudi zbog agresije. Umesto toga, Savet je usvojio Rezoluciju 242 (1967) kojom je pozvao Izrael da se povuče sa okupiranih teritorija i istovremeno zatražio da se prekinu sva stanja zaraćenosti i potvrdi teritorijalni integritet i pravo svake države u regionu da živi u miru.¹⁷⁷

U najnovije vreme, Rusija se pozvala na preventivnu samoodbranu, kao na jedan od razloga svoje invazije na Ukrajinu, započete 24. februara 2022. godine.

Nakon što je, u organizaciji SAD i njihovih zapadnih saveznika 2014. oborena tadašnja prorуска vlada Ukrajine, vlast su preuzeli agresivni ekstremisti uz znatno učešće neonacista, koji su i jedni i drugi počeli da sprovode politiku mržnje prema svemu što je rusko. Odmah je usledio progon ruskog stanovništva uz zabranu upotrebe ruskog jezika, što je dovelo do toga da su na istoku zemlje dva dela (Lugansk i Donjeck)¹⁷⁸ proglasila nezavisnost. Narednih nepunih 8 godina, sve do proleća 2022, ukrajinske vlasti su stalno napadale ove samoproglašene republike, nastojeći da povrate te teritorije. Kada je početkom 2022. ukrajinska vojska, ne prestajući granatiranja i druge sporadične napade, na samoj granici sa Luganskom i Donjeckom koncentrisala velike snage (oko 140.000 boraca sa teškom naoružanjem) bilo je jasno da neposredno predstoji napad. Tada je Rusija priznala pomenute otcepljene oblasti kao nezavisne države, hitno zaključila sa njima ugovore o uzajamnoj pomoći i, na njihov formalan poziv, pružila im oružanu pomoć, sa obrazloženjem da štiti lokalno stanovništvo od genocida koji mu se sprema. Kada su borbe trajale već desetak dana, s tim da su se prenele na teritoriju Ukrajine izvan pomenutih oblasti, Moskva je saopštila da je došla u posed dokumenata koji svedoče da je masivan napad na Lugansk i Donjeck bio planiran za 8. mart 2022. Ako je to tačno, moglo bi se primetiti da, premda to nije stavljeno u prvi plan, invazija na Ukrajinu mogla bi se posmatrati kao neki vid preduhitrujućeg udara koji je izvršen nekoliko dana pre planiranog napada druge strane.

Kada su se borbe već uveliko vodile, predsednik Rusije Vladimir Putin (*Владимир В. Путин*) izjavio je da se radi o „specijalnoj vojnoj opraciji” koja ima za cilj da blagovremeno zaštititi Rusiju od planiranog napada spolja, tako što će obezbediti demilitarizaciju i denacifikaciju Ukrajine, osigurati njen neutralan status i, posebno, sprečiti njen ulazak u NATO. U potvrdu tome podsetio je na dva momenta: 1) da je Rusija još krajem 2021. godine izričito tražila od SAD i NATO saveza da joj pruže pravne garancije njene bezbednosti tj. da je neće napasti niti pripremaju napad na nju, ali da takve garancije nije dobila i 2) da je odbijen i zahtev Rusije da se Ukrajina ne primi u NATO. Podvukavši da je Zapad odbio opravdane zahteve Rusije da se sporazumno utvrde rešenja koja će obezbediti trajan mir, Putin je istakao da je Rusija to morala da oceni kao ozbiljnu pretnju svojoj bezbednosti.¹⁷⁹ U javnom nastupu on je, između ostalog, zaključio da je velika greška bilo to što

¹⁷⁷ *SC Resolution 242 (1967)*, [https://undocs.org/S/RES/242\(1967\)](https://undocs.org/S/RES/242(1967)).

¹⁷⁸ To područje je poznato i pod zajedničkim imenom Donbas.

¹⁷⁹ Ako bi Ukrajina bila primljena u NATO, on bi imao pravo da na njenoj teritoriji rasporedi svoje oružane snage, pri čemu bi posebnu opasnost predstavljalo to što bi na samoj granici sa Rusijom mogao da razmesti rakete sa nuklearnim bojevim glavama. Zbog neposredne blizine, njihov let bi trajao prekratko za efikasnu odbranu i odgovor (do Moskve, bi im bile potrebne samo 4 minute).

Dodatno, Ukrajina je svojim ustavom predvidela da će vratiti Krim, čiji građani su, nakon prevrata u Kijevu 22. 2. 2014, na referendum održanom 16. 3. 2014. ogromnom većinom glasova (86,77%) odlučili da se izdvoje iz Ukrajine i pripoje Rusiji. O secesiji Krima: Krivokapić B. 2020, 240-242.

je 1941. godine, kada se znalo da je rat sa Nemačkom neizbežan, sovjetsko rukovodstvo ponašalo pasivno, omogućivši time nemačkim trupama da nakon iznenadnog napada 22. 6. 1941. za kratko vreme osvoje ogromne strateški važne teritorije i zarobe stotine hiljada boraca Crvene armije, što je sve za posledicu imalo strahovite ljudske i materijalne gubitke. U tom svetlu, primetio je da Rusija neće ponavljati takve greške.

Pored toga, vlada iz Moskve je odmah zatim primetila da je invazija na Ukrajinu posebno prozurovana izjavom predsednika Ukrajine Volodimira Zelenskog (ukr. *Володимир О. Зеленський*) o tome da njegova država razmatra mogućnost da odustane od odricanja od nuklearnog oružja tj. da vrati sebi status nuklearne sile. Ta izjava, data 20. februara, samo 4 dana pre invazije, shvaćena je vrlo ozbiljno pošto Ukrajina van svake sumnje ima ljudski, tehnološki i materijalni potencijal da proizvede nuklearno oružje. Drugim rečima, ona bi ga mogla imati i njime napasti Rusiju čak i bez ulaska u NATO savez.

Prema tome, premda to nije izričito tako formulisala, Rusija se na čak tri načina pozvala na doktrinu preduhitrujućeg udara odnosno preventivnog rata tj. na to da je morala da udari prva da bi izbegla kasnije mnogo teže posledice, a možda čak i sopstvenu propast.

Prema izloženom, ne samo da su načelno moguće, već i u praksi postoje složene situacije u kojima je i zaista objektivnom analitičaru teško da odgovori da li treba sačekati da se napad, za koji sve ukazuje da je neizbežan, dogodi, ili ga treba preduhitriti i time drastično smanjiti civilne i druge žrtve u sopstvenim, ali i redovima protivnika (zato što, ako bi time bio izbegnut dugotrajni sukob, i neprijatelj bi imao manje gubitke). Ako je reč o tome da se očekuje napad slabije strane na onu mnogo jaču, ova druga će, čak i ako je napadnuta iznenada, imati snage da napad odbije i odlučno uzvрати, što će verovatno značiti i brzi kraj sukoba. Takve situacije su retke, pošto je napadač obično iste ili veće snage od svoje žrtve. Tada je zaista pitanje kako treba da se postavi rukovodstvo države koja ima pouzdana saznanja o tome da će vrlo brzo biti žrtva agresije, s tim da možda ne zna tačan momenat kada će se ona dogoditi.

Primeru radi, ako se vratimo na slučaj napada nacističke Nemačke i njenih saveznika na SSSR 1941. godine, koji je pomenuo ruski predsednik Putin, da su sovjetske snage napale nemačke jedinice nagomilane na zajedničkoj granici, samo dan pre početka operacije „Barbarosa” (nemačko kodno ime za napad na SSSR) nema sumnje da bi se odigrali okršaji gigantskih razmera sa velikim brojem žrtava u redovima obe strane, ali bi se najverovatnije glavnina sukoba vodila u područjima oko granice, bez velikih civilnih žrtava, kao što bi verovatno ubrzo, osetivši snagu jedna druge, sukobljene strane postigle mirno rešenje.¹⁸⁰

S tim u vezi, ako bi Ukrajina ušla u NATO i onda pokušala da vojnim putem povрати Krim, to bi značilo neizbežan rat ne samo između nje i Rusije, već i između Rusije i čitavog NATO saveza, koji bi, saglasno pravilima i principima definisanim njegovim najvišim aktima, morao da učestvuje u oružanom sukobu na strani Ukrajine, kao svoje članice. To bi najverovatnije vodilo velikom i dugotrajnom sukobu sa mnoštvom žrtava, a moguće je i svetskom ratu.

¹⁸⁰ Poznato je da je Hitler kada se zaglibio u rat na Istočnom frontu, mnogo puta govorio da ne bi napao Sovjetski Savez da je imao prave podatke o njegovoj vojnoj moći. Nemci su verovali da je Crvena armija slaba, loše organizovana i naoružana, da stanovništvo nije motivisano za otpor te da će, zahvaljujući pomenutim i drugim faktora, uključujući snagu nemačkog oružja, u nekoj vrsti još jednog

Međutim, sve rečeno ne znači i da je koncepcija preventivne samoodbrane u smislu preduhitrujućeg napada opšteprihvaćena.

Zapravo, ako je takvo rešenje i bilo razumljivo u prošlosti, nakon usvajanja Povelje UN i opšte zabrane upotrebe sile ono više nije prihvatljivo. Strogo uzev, nikakve preduhitrujuće nasilne akcije, radi odbrane od napada do kojeg još nije došlo, nisu u skladu sa postojećim međunarodnim pravom. Štaviše, prema čl. 2. Definicije agresije (Rezolucija Generalne skupštine UN 3314/1974) prvootpočinjanje upotrebe oružane sile predstavlja *prima facie* dokaz izvršenja akta agresije.

Uz to, isuviše su velike mogućnosti zloupotrebe. Zar nije realno da se očekuje da agresivna država, putem manipulacija obaveštajnim podacima, lažnih analiza, korupcije određenih političara, medija i tome slično svesno fabrikuje činjenično stanje da bi, pozivajući se na nužnost preventivne samoodbrane, nekažnjeno napala drugu zemlju?

Uostalom, nije li i Hitler počeo Drugi svetksi rat simulacijom navodnog napada Poljske na Nemačku (inscenirani napad na radio-stanicu u Glajvicu) i tvrdnjom da se Nemačka samo brani? Pri tome, čak i on se makar potrudio da stvori lažnu sliku o tome da je Poljska prva napala, nije pokušao da se poziva na neku preventivnu samoodbranu.

Da je reč o stvarnoj opasnosti pokazuje navedeni primer iz Šestodnevnog rata 1967. koji izgleda sasvim drugačije u svetlu nekih novih saznanja.

Naime, tvrdi se da dokumenti američkog Stejt departmenta sa kojih je 2004. godine skinuta oznaka poverljivosti, ukazuju da Izrael nije napao Egipat da bi sprečio napad na sebe, već da bi zauzeo sporne teritorije. Napad je izvršen iako je Tel Aviv imao pouzdane podatke o tome da ga Egipat neće napasti. Štaviše, egipatski predsednik Naser (*Gamal Abdel Nasser*) je nekoliko puta garantovao američkom predsedniku Lindonu Džonsonu (*Lyndon Baines Johnson*) da neće napasti prvi, a koncentrisanje trupa je objasnio namerom da spreči da se ponovi 1956. godina, kada je Izrael izvršio iznenadni padobranski desant i upad oklopnih jedinica na teritoriju Egipta¹⁸¹.

Problematičnost ove koncepcije pokazuje još jedan primer, ovaj put izmišljeni, ali zato vrlo ubedljiv. Da je Irak februara 2003, kada se znalo da neminovno predstoji napad „koalicije voljnih”, prvi izvršio udar po snagama koalicije, kako bi to bilo ocenjeno u Vašingtonu i Londonu? Kao akt preventivne samoodbrane? Ili kao agresija? Odgovor se sam nameće i ukazuje na to da bi ova koncepcija trebalo da bude povlastica samo moćnih država.

Kada je reč o mogućim zloupotrebama, posebno treba imati u vidu da u praksi država koja je izvršila ili sprema ovako shvaćeni „preventivni” udar, neće smatrati da je dužna da pruži bilo kakve opipljive dokaze kojima bi potvrdila da je njena bezbednost zaista neposredno ugrožena. Ona će se najverovatnije samo pozvati na svoje

blickriga poraziti Sovjetski Savez za svega nekoliko nedelja, a najkasnije za par meseci.

¹⁸¹ Više: Smith G. F. 2006, 29-36.

obaveštajne izvore i „proverene informacije”, a odbiće „iz bezbednosnih razloga” da pruži bliže podatke, kako o prirodi opasnosti, tako i o izvorima svojih saznanja (da ne bi „razotkrila” ili „ugrozila” svoje obaveštajce). Takvih slučajeva je već bilo u praksi. Drugim rečima, ona će svetskoj javnosti najčešće samo ponuditi svoje uverenje da je izložena neposrednoj opasnosti.

Uostalom, zar nije moguće da odnosna vlada (koja odlučuje o takvom koraku) jednostavno može da bude u zabludi i da zbog toga započne rat? Da zbog nedovoljnog poznavanja stvarnog činjeničnog stanja, greške u analizi, prebrzog odlučivanja zbog straha da će posle možda biti kasno itd. doživi retoriku druge strane, njene pokrete trupa, mobilizaciju, oštre izjave za medije itd. kao put bez povratka, nešto što vodi samo jednom ishodu – ratu. I da, kada na toj osnovi dođe do zaključka da je rat neizbežan, sama prva napadne, izazvavši time logičan sled događaja.

To bi dovelo do toga da, umesto mogućeg, dođe do stvarnog sukoba, sa svim njegovim tragičnim posledicama. Ali, kako neko može da bude siguran da će napad zaista i da se dogodi, da druga strana možda samo ne zveckea oružjem, pravi predstavu za svoju unutrašnje političke potrebe (npr. prikazuje se odlučnom pred predstojeće izbore) i slično? Ili da, jednostavno, premda je možda i imala određene agresivne namere, neće u poslednjem trenutku odustati od napada?

Najzad, ograda da su ove akcije moguće samo u izuzetnim situacijama ne znači ništa. Svaki izuzetak teži da se pretvori u pravilo. Umesto dalje rasprave dovoljno je primetiti da bi preduhitrujući udar kod koga bi jedna nuklearna supersila strateškim nuklearnim projektilima udarila po drugoj, možda i bio samo jedan izuzetak, ali dovoljan (poslednji).

2. Preventivna samoodbrana. – Pre nekoliko godina pojavili su se pokušaji da se ideja o preventivnoj samoodbrani prezentira na sasvim nov način. Reč je o nastojanjima da se opravda upotreba sile koja se preduzima na osnovu uverenja da je vojni sukob, pre ili kasnije neizbežan i da odlaganje predstavlja veliki rizik. Tu nije u pitanju nikakav neposredno predstojeći napad protivnika, već je cilj, kako se objašnjava, da se spreči *mogući* napad u *budućnosti*.

Donedavno najpoznatiji primer argumentacije sa tih pozicija za napade na druge države (mada bez formulisanja same doktrine) vezan je za Izrael, koji je 7.6.1981. u akciji pod nazivom „Operacija opera” bombardovao i uništio nuklearni reaktor koji se gradio u Iraku.

Ta akcija, poznata i kao „Operacija Vavilon” i ”Operacija Ofra”, sastojala se u tome da je udar na grupa od 8 aviona F-16 izraelskog ratnog vazduhoplovstva, u pratnji 6 izraelskih F-15 koji su im pružali podršku, iznenada napala i potpuno uništila nezavršeni irački nuklearni reaktor Osirak, francuske proizvodnje, u al-Tuvajti, 17 km jugoistočno od Bagdada, duboko na teritoriji Iraka. Tokom ove akcije koja je trajala manje od 2 minute, iračka protivvazдушna odbrana je ostala nema jer je bila potpuno zatečena i nije stigla da reaguje. Između ostalog, kasnije je otkriveno da je samo pola sata pre dolaska izraelskih aviona grupa iračkih vojnika iz sastava protivvazdušne odbrane napustila

svoja mesta i otišla na ručak, isključivši radare. Odmah nakon što su obavili zadatak izraelski avioni su se popeli na veliku visinu i bezbedno vratili nazad. Napad je izvršen u vreme kada reaktor nije bio napunjen nuklearnim gorivom, tako da nije pretila opasnost od nuklearnog zagađenja (radijacije) koje bi pogodilo iračke civile i okolne države. Ipak, kao tzv. uzgredna (kolateralna) šteta poginulo je 11 ljudi - 10 iračkih vojnika i 1 francuski civilni tehničar. Uništenjem reaktora nanet je težak udarac nuklearnom programu Iraka, od koga se on nikada nije sasvim oporavio, između ostalo i zato što je francuska vlada, koja mu je pomagala u izgradnji reaktora, ubrzo odustala od saradnje.

Tel Aviv je tu akciju pravdao time da Irak, koji je tri puta ratovao protiv Izraela i, štaviše, osporava pravo na postojanje države Izrael, nuklearni program razvija da bi stvorio nuklearno oružje, radi uništenja Izraela. Savet bezbednosti UN je, međutim, jednoglasno osudio napad Izraela, „kojim su očigledno prekršeni Povelja Ujedinjenih nacija i međunarodne norme”, zahtevao od Izraela da se ubuduće uzdržava od sličnih akata ili pretnji i utvrdio da je Izrael dužan da plati naknadu štete.¹⁸² Dakle, ovaj pokušaj proširenja prava na samoodbranu nije bio prihvaćen.

Nakon terorističkih napada od 11. 9. 2001, za ovom idejom posegle su SAD, pokušavši da razviju novi koncept koji bi suštinski promenio klasično poimanje prava na samoodbranu. Novi prilaz, prvi je nagovestio predsednik Džodrž Buš (*George W. Bush*) u govoru održanom 1. 6. 2002. diplomcima vojne akademije Vest point, usled čega je ova koncepcija ostala poznata kao *Bušova doktrina* (eng. *Bush Doctrine*). Već 17. 9. 2002, usvojena je nova Strategija SAD u oblasti nacionalne bezbednosti,¹⁸³ koja počiva na postavkama o nespornoj vojnoj nadmoći SAD, jednostranim akcijama, preventivnim vojnim udarima, tvrdnji da se u ratu protiv terorizma neće praviti razlika između terorista i onih koji ih pomažu, u nameri da se „demokratija, sloboda i bezbednost” obezbede širom sveta.

Bliže gledajući. pozvavši se na nužnost borbe protiv terorizma i to da u novim uslovima doktrina zastrašivanja više nije dovoljna, a da je posebno neefikasna protiv neprijatelja koji je isuviše iracionalan da bi bio zastrašen mogućom odmazdom, SAD su sebi dale za pravo da same, po sopstvenom nahođenju, pribegavaju upotrebi sile protiv protivnika, pre nego što su oni u stanju da napadnu SAD. To podrazumeva brz prvi udar kojim se nastoji da se protivnik porazi pre nego što je pripremio moguću agresiju i pre nego što je u stanju da organizuje odgovor radi odmazde.

Zvanični Vašington i deo američkih teoretičara i analitičara¹⁸⁴ tvrdili su da je reč o navodno dozvoljenoj preventivnoj samoodbrani, o iznuđenoj upotrebi sile, da bi se sprečio napad neprijatelja koji bi značio teške, dobrim delom nenadoknadive gubitke i posledice, posebno usled moguće upotrebe oružja za masovno uništenje.

¹⁸² SC Resolution 487 (1981) of 19 June 1981, <http://unscr.com/en/resolutions/doc/487>.

¹⁸³ *The National Security Strategy of the United States of America*, September 2002, georgewbush-whitehouse.archives.gov/nsc/nss/2002.

¹⁸⁴ Vidi na primer: Arend A. C. 2003, 89-103; Sofaer A. D. 2003, 209-226; Benvenisti E. 2004, 667-700; Feinstein L., Slaughter A-M. 2004, 136-150.

Međutim, u situaciji kada međunarodno pravo izričito zabranjuje prvootpočinjanje upotrebe sile, jasno je da ne može biti zakonita oružana akcija koja nastoji da se prikaže kao navodna samoodbrana od napada koji nije počeo, pa čak nije ni u fazi neposrednog otpočinjanja, već *možda može nekada* da se dogodi.¹⁸⁵

Ta koncepcija nije prihvatljiva ni iz moralnih niti iz niza drugih razloga. Ona ne precizira objektivni kriterijum za utvrđivanje kada pretnja postoji, odbacuje kolektivan pristup u proceni situacije, sasvim ignoriše UN i sistem kolektivne bezbednosti, a odluku o tome da li pretnja zaista postoji i o merama koje se moraju preduzeti prepušta vladi SAD. U dve reči, čitava koncepcija služi opravdanju pune slobode jednostranog pribegavanja sili, posebno u obračunu sa neposlušnim režimima, tj. sa svakim ko nije po volji Vašingtona. Kao što je primetio jedan pisac, to je onda slobodan lov na svakog ko se sa vama ne slaže.¹⁸⁶

Sve to bi neizbežno vodilo porastu patnje u svetu i opštem haosu u međunarodnoj zajednici, podrazumevajući tu naročito relativizovanje, pa i grubo gaženje ustaljenih vrednosti, tekovina, procesa i instituta. Prihvatanje ove koncepcije u međunarodnim okvirima¹⁸⁷ narušilo bi međunarodne odnose, oslabilo značaj i ulogu UN i međunarodnog prava i otvorilo put mnogim zloupotrebama. Ovo tim pre što, ako bi bila prihvaćena, na nju bi se mogle pozvati ne samo SAD već i druge velike svetske sile, pa čak i one regionalne.

I zaista, američka koncepcija izazvala je brzi odgovor Rusije – izjave o spremnosti da se izvrše preventivni udari po bazama terorista u bilo kom delu sveta, a da se niko ne pita za dozvolu, dali su ubrzo zatim ruski ministar odbrane Sergej Ivanov (*Сергей Борисович Иванов*) i njegov zamenik Jurij Balujevski (*Юрий Николаевич Балуевский*).¹⁸⁸

I već pominjani izveštaj komisije Generalnog sekretara UN Kofija Anana (*Kofi Annan*), iako pod određenim uslovima dozvoljava preduhitrujuće udare kao vid samo-odbrane, protivi se proširenju pojma preventivne samoodbrane. U njemu je, između ostalog, izričito rečeno da čak i kada postoje ozbiljni argumenti u korist preventivne vojne akcije, koji su potkrepljeni dobrim dokazima, njih treba proslediti Savetu bezbednosti UN, koji, ako to nađe za potrebno, može da odobri takve mere. Izveštaj primećuje da rizik za globalni poredak i normu o neintervenciji, na kojoj on i dalje počiva, je jednostavno suviše veliki da bi se prihvatila legalnost unilateralnih preventivnih akcija.¹⁸⁹

¹⁸⁵ Više: Bock A. 2002; Bothe M. 2003, 227-240; Chomsky N. 2003.

¹⁸⁶ Foster C. 2003, 77.

¹⁸⁷ Misli se na eventualno međunarodno prihvatanje ove koncepcije bilo kao načelnog rešenja koje važi za sve (u smislu da i druge države mogu da ga koriste kao instrument svoje spoljne politike) bilo kao jedne od manifestacija navodne ekskluzivnosti SAD kao nespornog svetskog lidera (kao pravo koje pripada samo SAD).

¹⁸⁸ Котляр В.С. 2005, 82.

¹⁸⁹ Annan K. 2004, pars. 189-190, pp. 54-55.

Kakve bi sve posledice mogle da proisteknu iz toga, govori sledeći hipotetički primer. Da je kojim slučajem ova strategija važila odmah posle Drugog svetskog rata, to bi značilo da su tada SAD imale pravo da napadnu SSSR kako bi ga sprečile da postane nuklearna sila (da bi se tako zaštitile od mogućeg budućeg nuklearnog napada od strane SSSR). Međutim, jasno je da bi takav postupak SAD ne samo značio gaženje Povelje UN, već bi izazvao Treći svetski rat. Uz to, praksa je pokazala da premda je u međuvremenu postao atomska država, SSSR nije napao SAD. Drugim rečima, „preventivni rat” protiv SSSR da bi se on sprečio da, razvivši sopstveno nuklearno oružje, napadne SAD bio bi ne samo nezakonit, već i potpuno nepotreban i pogrešan. U odsustvo napada tu se ne bi moglo govoriti ni o kakvoj samoodbrani – ni tada, a ni sada.

Ovde je zanimljivo primetiti da su Amerikanci već 30. 8. 1945. imali razrađen plan napada na 35 sovjetskih velikih gradova, ali nisu imali dovoljno atomskih bombi – samo na Moskvu i Lenjin-grad bilo je predviđeno da se baci po 6 bombi, a SAD su ih krajem 1945. imale samo 2 ukupno. Plan koji je usvojen novembra 1947. predvideo je napad na 24 sovjetska grada sa 34 atomske bombe – ali tada su SAD imale samo 13 bombi. Planom iz 1949. za napad na čak 104 sovjetska grada predviđeno je 220 bombi i još 72 u rezervi za ponovni udar. Tih potrebnih 292 bombe su proizvedene do 30.6.1950, ali SSSR je već 29. 8. 1949. testirao svoju prvu atomsku bombu, do kraja 1949. napravio još 2, a u 1950. još 9 bombi. Vreme monopola SAD na nuklearno oružje (1945-1949) se završilo.

Uostalom, SAD i Velika Britanija su 2003. napale Irak,¹⁹⁰ navodno zbog pouzdanih saznanja da ta zemlja proizvodi oružje za masovno uništenje, koje ima nameru da upotrebi protiv SAD i njihovih saveznika. Nisu ponuđeni konkretni dokazi, već je bilo dovoljno da se proglasi da je Irak „odmetnička država”, deo „osovine zla”, koja skladišti zalihe bojnih otrova i biološkog oružja i ima agresivne namere prema SAD.

Međutim, nakon upada alijanse u Irak utvrđeno je da su ove tvrdnje bile neosnovane, a nešto kasnije se saznalo da je CIA i pre invazije znala da Irak nema oružje za masovno uništenje i o tome blagovremeno obavestila predsednika SAD, ali je on ipak naredio napad. Konačno, čak i kada je oboren režim Sadama Huseina, čime su, sve i da su postojali, nestali razlozi za navodnu preventivnu samoodbranu, ni SAD, ni Velika Britanija se nisu povukli iz Iraka. To sve govori.

Na stranu ostala stradanja (invalidi, izbeglice, razorene kuće, gubitak posla, opšta nesigurnost itd.) rat protiv Iraka i okupacija koja je zatim usledila izazvali su ogromne ljudske žrtve. Procene se veoma razlikuju i kreću između 200.000 i preko milion mrtvih Iračana, uglavnom civila. O invaziji na Irak 2003. više reči biće kasnije.

Ova praktična primena doktrine o preventivnoj samoodbrani izazvala je tragične posledice pre svega za irački narod, ali i za napadače, pa i čitavu međunarodnu

¹⁹⁰ Mada tada sama doktrina još nije bila uobličena, zapravo je sa principijelno istih pozicija izvršen još ranije njihov upad u Avganistan (2001).

zajednicu. Između ostalog, došlo je do pada ugleda SAD, do porasta međusobnog nepoverenja među velikim silama, do pada autoriteta međunarodnog prava i Ujedinjenih nacija i do velike zabrinutosti malih i srednjih država. Rat u Iraku nije smanjio, već, naprotiv, povećao globalnu opasnost od međunarodnog terorizma.

Zapravo, mnogo toga ukazuje da je posle iskustava u Iraku i promena odnosa snaga u svetu ova koncepcija neslavno propala u praksi.

Predsednik SAD Barak Obama (*Barack Obama*) učinio je značajan iskorak nazad u odnosu na ono za šta se zalagao i na čemu je radio njegov prethodnik Džordž Buš (*George H. W. Bush*). Između ostalog, 2010, u govoru pred diplomcima vojne akademije Vest Point, Obama je javno izložio obrise nove bezbednosne politike SAD,¹⁹¹ saopštavajući da će umesto na unilateralizmu, SAD svoju bezbednost zasnivati na okretanju ka diplomatiji, razvoju, međunarodnim normama i institucijama u rešavanju nesporeda, sprečavanju konflikata i očuvanju mira, ublažujući kada je moguće potrebu za upotrebom sile. Uz to istakao je:

„Mada je upotreba sile ponekad neophodna, mi ćemo iscrpeti druge opcije pre rata, kad god možemo, i pažljivo ćemo vagati cenu i rizike akcije u poređenju sa cenom i rizicima nepreduzimanja akcije. Kada je sila neophodna, nastavićemo da je koristimo na način koji odražava naše vrednosti i jača našu legitimnost i tražićemo široku međunarodnu podršku, saradujući sa takvim institucijama kao što su NATO i Savet bezbednosti UN”.¹⁹²

Mada se, i pored toga, u spoljnoj politici SAD malo toga promenilo, te ova zemlja otvoreno ili prikriveno i dalje vodi ratove,¹⁹³ činjenica je da njena vlada više ne insistira na konceptu preventivne samoodbrane, već pokriće za svoje akcije traži u drugim argumentima.

¹⁹¹ Američki predsednici po tradiciji najavljuju promene u svojoj politici u govorima pred pitomcima ove vojne akademije. To je mesto gde iznose najvažnije smernice onoga što imaju nameru da urade, posebno u spoljnoj i bezbednosnoj politici, a ubrzo nakon toga podnose i odgovarajući formalan dokument Kongresu. Inače Vest Point (*West Point*) čiji je pravi naziv Vojna akademija Sjedinjenih Američkih Država (*United States Military Academy*) je najprestižnija od ukupno 5 vojnih akademija SAD. Osnovana je 1802. i nalazi se na oko 80 km severno od grada Njujorka.

¹⁹² *National Security Strategy*, May 2010, The White House, Washington, p. 22, nssarchive.us/NSSR/2010.pdf.

¹⁹³ Uostalom, i sam Obama je, u govoru, prilikom primanja Nobelove nagrade za mir (2009) između ostalog, ocenio da će se ratovi i dalje voditi. „Moramo priznati gorku istinu: za čitavo vreme našeg života nećemo iskoreniti žestoke sukobe. Biće vremena kada će države – pojedinačno ili zajedno – doći do toga da je upotreba sile ne samo neophodna, već i moralno opravdana. *Nobel Lecture: A Just and Lasting Peace*, Nobel Prize Lecture by Barack H. Obama, Oslo, 10 December 2009, Nobel Prize, nobelprize.org/nobel_prizes/peace/laureates/2009/obama-lecture_en.html

III. VRSTE RATOVA S OBZIROM NA NAČIN VOĐENJA

Način vođenja rata razlikuje se u zavisnosti od veoma različitih činilaca – toga između koga se vodi (da li između raznih snaga unutar jedne države ili protiv spoljnog neprijatelja; da li između protivnika relativno jednake snage ili između strana od kojih je jedna neuporedivo jača, itd.), gde se vodi (na kopnu, moru, u vazduhu, kosmosu), zašto se vodi (radi osvajanja ili samoodbrane odn. oslobođenja) itd. Razni faktori utiču na to kako se vodi rat, što automatski otvara prostor za razne klasifikacije.

Ipak, neće se pogrešiti ako se po načinu vođenja, kao dominantnom kriterijumu, izvrši razlikovanje ratova na ofanzivne i defanzivne odnosno konvencionalne i nekonvencionalne. Pri tome i ovde treba imati u vidu da se oblik rata s obzirom na način vođenja može razlikovati u zavisnosti od toga iz čijeg ugla se posmatra (npr. ofanzivni ili defanzivni), da se u praksi pojedini oblici retko javljaju u čistom vidu tj. postoje i neke mešovite situacije, kao što tokom trajanja rata može doći i do promene njegovog oblika (npr. prerastanja konvencionalnog u nekonvencionalni).

1. Ofanzivni i defanzivni rat

Na prvi pogled ova podela predstavlja samo druge nazive za agresorski i odbrambeni rat.¹⁹⁴ Međutim, nije tako.

Ovde se podela vrši ne prema tome ko je napadač (agresor) a ko njegova žrtva, već s obzirom na način na koji odnosna strana vodi svoje operacije - da li preferira ofanzivna (napadačka, aktivna) ili defanzivna (odbrambena, pasivna) dejstva.

U principu i agresor, nakon što je npr. zauzeo određeni deo teritorije protivnika (žrtve agresije) može u daljem toku neprijateljstava da se opredeli za defanzivni rat. On može prekinuti dalje napredovanje, utvrditi se, iskopati rovove i podići bunkere, utvrđenja, prepreke od bodljikave žice, može ispred svojih pozicija i na odabranim pravcima položiti mine itd. Dakle, nakon početnog uspeha može se odlučiti za defanzivna dejstva – zato što je zadovoljan osvojenim (postigao je planirane ciljeve), zato što nema snage za dalje napredovanje, zato što čeka dalji razvoj događaja, zato što je izložen velikom pritisku međunarodne zajednice ili određenih država da obustavi svoje osvajačke operacije, itd. Agresor može biti prinuđen na defanzivan rat i iz drugih razloga. Može mu se dogoditi da njegov napad (agresija) bude uspešno odbijen i da protivnik (žrtva agresije) krene u protivnapad.

Po prirodi stvari, žrtva agresije, makar u prvo vreme vodi defanzivan rat, brani se.

¹⁹⁴ U tom smislu se ponekad i u pravnoj literaturi (makar na srpskom i nekim srodnim jezicima) govori o agresivnom, a zapravo misli na agresorski rat. To je, razume se, pogrešno.

Međutim, ona može, braneći se, voditi i ofanzivan (aktivan, napadački) rat. Umesto da se brani iz zaklona, povlači i slično, država koja je žrtva agresije može pribеći kontra-napadu na nekom ili svim sektorima fronta ili čak u pozadini agresora (npr. masovnim padobranskim desantom). Uostalom, istorija je mnogo puta dokazala da je napad najbolja odbrana.

U tom kontekstu postoji i razlika između izraza *agresorski rat* (rat agresora, rat kojim je prekršen međunarodni mir) i *agresivnog rata* (rat koji se vodi napadački, bez obzira na to ko ga je i kako otpočeo).

Savremeno međunarodno pravo zabranjuje agresorski rat i uz postupak za preduzimanje raznih mera protiv države agresora (kolektivne mere UN, međunarodne sankcije) predviđa i individualnu krivičnu odgovornost pojedinaca za planiranje, započinjanje i vođenje takvog rata.

Sa druge strane, međunarodno pravo se uopšte ne bavi agresivnim (ofanzivnim, napadačkim) ratom jer je to kategorija koja spada u domen taktike i strategije, a ne prava. Jedina ograničenja koja u tom pogledu nameće međunarodno pravo su da se (kao i kod svih drugih akcija, uostalom) moraju poštovati pravila ratnog i humanitarnog prava (međunarodnog prava oružanih sukoba), posebno ona koja zabranjuju određena sredstva i metode ratovanja.

2. Konvencionalni i nekonvencionalni ratovi

Konvencionalnim ratom naziva se sukob koji se vodi klasičnim (konvencionalnim) oružjem i uobičajenim (klasičnim, konvencionalnim) načinima ratovanja, bez upotrebe ili bar bez šire upotrebe oružja za masovno uništenje.¹⁹⁵

U načelu mogući su i tzv. mešoviti (hibridni) ratovi, u kojima se koriste i konvencionalna i nekonvencionalna sredstva i metodi. Štaviše, to je sve češće slučaj, makar delimično, u prvom redu kada je reč o metodima (načinima) ratovanja. Pa ipak, jedna dimenzija je preovlađujuća.

1. Konvencionalni ratovi

Bliže gledajući konvencionalni ratovi mogu se dalje podeliti na razne načine.

Između ostalog, deoba se može izvršiti prema preovlađujućem načinu vođenja ratnih dejstava s obzirom na upotrebu trupa ili s obzirom na oslanjanje na određena sredstva (oružja).

¹⁹⁵ Konvencionalnim se naziva uslovno rečeno, „klasično” odnosno „obično” oružje tj. ono čije dejstvo je pre svega mehaničko. Po tome se razlikuje od novih vrsta oružja koja su plod savremenog naučnotehničkog razvoja, a koja su poznata kao nekonvencionalna oružja, zato što deluju na drugi način - nuklearno, hemijsko, biološko, geofizičko i drugo oružje. Gažević N. 1972¹: 535; Krivokapić B. 2017², 117-120.

Polazeći od toga kako se koriste trupe (način njihovog razmeštaja, pomeranja i angažovanja), može se govoriti o frontalnom, pozicijskom, rovovskom, manevarskom, „munjevitom” (blitzkrieg) i drugom ratu. Razume se, svaki od ovih vidova konvencionalnog rata oslanja se na određena specifična oružja i sredstva, ali u pitanju je prevashodno različit način korišćenja jedinica, što znači drugačiji način (metod) ratovanja.

Frontalnim ratom se naziva oružani sukob u kome dominiraju jasno definisani frontovi na kojima su sučeljene glavne snage odnosno prednji delovi sukobljenih strana. Borbe se vode između njih, na liniji dodira, uz jasno razlikovanje relativno zaštićene pozadine. Termin je nastao posle Prvog svetskog rata, ali je u današnje vreme, kada ratovi imaju obeležja totalnog rata, uglavnom izgubio značaj. Pa ipak, i dalje se u principu prilično jasno zna šta se podrazumeva pod ovakvim oblikom ratovanja. Njegova dobra strana je što se protivnici neposredno bore jedan protiv drugih, uz minimalne civilne žrtve tj. tzv. kolateralna šteta je u principu svedena na najmanju meru.

Pozicijski (statični) rat je način ratovanja koji se odlikuje dugotrajnim borbama dobro utvrđenih sučeljenih snaga, koje uglavnom izvode defanzivna dejstva tako da, opšte uzev, nema osetnog pomeranja linije fronta na velikom delu ili čak na čitavom bojištu. Prvi put se javlja u rusko-japanskom ratu (1904–1905) na frontu duž reke Ho, a zatim je bio karakterističan za niz situacija u Prvom svetskom ratu, i to kako na Zapadnom, tako i na Istočnom frontu.

Rovovski rat je zapravo samo vid pozicijskog rata koji se uglavnom vodi iz rovova u koje su ukopane suprotstavljene strane. Iako je upotreba rovova bila poznata još u antičkom svetu, prvi veliki rovovski rat bio je Prvi svetski rat, posebno u Zapadnoj Evropi. Juriši pešadije i konjice bili su onemogućeni time što su obe strane izgradile duge linije rovova i bunkera i zaštitile se bodljikavom žicom i drugim sredstvima, a uz to masovno koristile mitraljeze, brzometne puške i moćnu artiljerijsku vatru.

Suprotan pozicijskom je *manevarski rat* koji se ponekad naziva i *pokretnim ratom*. Karakterišu ga preovlađujuća primena većih i manjih manevara tj. stalni brzi pokreti snaga i sredstava, česte promene situacije, prenošenje dejstava u druga područja, primena različitih oblika borbe i isprepletenost fronta i pozadine. Uz posedovanje potrebnog ljudstva i sredstava, osnovna pretpostavka za uspešno vođenje manevarskog rata je da se obaveštajnim putem i izviđanjem blagovremeno pribave pouzdani podaci o snazi i rasporedu snaga protivnika. Bez toga, svaki manevar lako može da se pretvori u potpuni neuspeh, pa i težak poraz.

Munjeviti rat odnosno *blitzkrieg* (nem. *Blitzkrieg* – munjeviti rat) je suštinski poseban vid pokretnog rata. Vodi velikom brzinom i silinom, s ciljem da se neprijatelj potpuno porazi u jednom naletu pre nego što uspe da se snađe i organizuje odbranu. Karakterišu ga brzi duboki prodori u neprijateljsku teritoriju i izbegavanje stvaranja nepokretne linije fronta. Ovu taktiku veoma uspešno je primenjivala Hitlerova Nemačka u prvim godinama Drugog svetskog rata, naročito protiv Francuske (1940) i Sovjetskog Saveza (1941). Pošto bi preko svojih agenata utvrdili njihov raspored, Nemci su bombarderima uništavali vazdušne snage i transportna sredstva protivnika, a onda i njegove druge vojne objekte i živu silu. Zatim je vršen brz upad mobilnih snaga (tenkovi i motorizovana pešadija) za kojima su sledile ostale trupe. Brz prodor iza leđa neprijatelja, odsecao ga je od pozadine, kidao mu linije snabdevanja i komunikacije i sejavao paniku. Tako je i pomoću manjih jedinica protivnik razbijan, primoravan na predaju ili jednostavno opkoljavan i uništavan. Premda su savremena tehnika i sredstva učinili da ona bude uspešnija nego ikada pre, suštinski je ova taktika stara koliko i samo ratovanje. Slične akcije uspešno su primenjivali naročito Aleksandar Veliki i Napoleon. Ovaj način vođenja operacija koristile su i manje-više sve vojske u Drugom svetskom ratu. On je i danas jedan od izbora svih vojnih stratega.¹⁹⁶

¹⁹⁶ Gažević N. 1972, 111; Gažević N. 1973, 262, 657-658; Gažević N. 1974, 239-240.

Gledano iz drugog ugla, mogu se izdvojiti posebni oblici konvencionalnog rata s obzirom na dominantnu upotrebu sredstava - određenog konvencionalnog oružja. Premda se odnosna oružja obično koriste u svakom većem oružanom sukobu, u nekim slučajevima njihova upotreba može biti takva da predstavlja poseban način ratovanja.

Tako npr. danas praktično nema oružanog sukoba bez upotrebe avijacije (za osmatranje, bombardovanje, izbacivanje vazdušnog desanta itd.) ali je moguće i da se on vodi isključivo vazdušnim udarima, pretvarajući se u neku vrstu posebnog *vazdušnog rata*.

Tu nije u pitanju razlikovanje s obzirom na oružje, niti na prostor u kome se odvijaju operacije, već na način ratovanja. Rat neće biti označen kao vazdušni samo zbog toga što se u njemu, između ostalog, koriste vazduhoplovi. Takođe, ne misli se na okršaje koji se odvijaju samo u vazduhu (vazdušni bojevi). Umesto toga ima se u vidu način borbe u kome se neprijatelj isključivo ili pretežno napada iz vazduha, specifičnim akcijama kao što su bombardovanje iz vazduha, raketiranje i slično. S druge strane, u takvom okršaju ne koriste se samo vazduhoplovi, već i sredstva protivvazdušne odbrane - protivavionski topovi, rakete zemlja-vazduh itd.

Na sličan način može se govoriti o minskom, krstaričkom, podmorničkom i drugom ratu.¹⁹⁷

Dobar primer je *minski rat*. Taj termin ima dva osnovna značenja. Uslovno govoreći, prvo se odnosi na upotrebu minsko-eksplozivnih sredstava kao dela nekih širih akcija i operacija (npr. postavljanje mina da bi se zaštitio bok od iznenadnog napada neprijatelja) a drugo je naziv za posebna dejstva od kojih se očekuje da sama po sebi dovedu do pobeđe ili makar da joj značajno doprinesu. Ovaj drugi slučaj je, posebno u naše vreme, malo verovatan u smislu da se, strogo uzev, ne može ratovati samo minama.

Mine se mogu postavljati ne samo na kopnu, već i u vodi (na morima, rekama, jezerima). Tako shvaćeni minski rat obuhvata ne samo minska, već i protivminska dejstva. Ona se mogu izvoditi ofanzivno (npr. polaganje mina u vodama protivnika ili na otvorenom moru s ciljem da se protivniku nanese što veći gubici) ili defanzivno (npr. radi zaštite sopstvenih komunikacija na vodi, sprečavanja prilaza protivnika određenim putem odn. pravcem itd.) pa se prema tome i razlikuje ofanzivni ili defanzivni minski rat.

U prošlosti su minskim ratom nazivana i posebna podzemno-minska dejstva na kopnu koja su preduzimana radi rušenja ili odbrane tvrđave odn. drugog utvrđenog objekta. U napadu su se svodila na potkopavanje temelja odnosno podnožja zidina i njihovo miniranje - punjenje eksplozivom i dizanje u vazduh, čime su se zidine rušile.

Međutim, ubrzo su se i branioci izveštali da, saznajući za minerske radove protivnika (obično su mogli da čuju njihovo kopanje) sami kopaju podzemne galerije i tunele i miniraju ih da bi tako izazvali obrušavanje i time sprečili prodor napadača. Ova praksa se javila s pronalaskom crnog baruta i naročito je uzela maha počev od XVI v.

Takve akcije mnogo puta su odlučile sudbinu bitke, a u nekim slučajevima i ishod rata. Poslednji ozbiljniji slučajevi podzemnog miniranja u ratu zabeleženi su u Drugom svetskom ratu, a naročito su vezani za Staljingradsku bitku (1942). Zabeleženo je da su tokom nje Nemci u jednom trenutku

¹⁹⁷ O krstaričkom, podmorničkom i vazdušnom ratu biće više reči kasnije.

pokušali da tako osvoje Pavlovljevu kuću¹⁹⁸ ali su odustali od kopanja tunela kada su shvatili da su Sovjeti čuli njihove radove i spremaju im odgovor, dok su vojnici Crvene armije minama rušili pojedine zgrade i druge objekte. U naše vreme, kada postoje razna vrlo efikasna borbeno sredstva, podzemno-minski ratovi su prevaziđeni.¹⁹⁹

Mada je, razume se, u načelu moguće da oružani sukob čitavo vreme trajanja ima samo jedan jasno izražen oblik (npr. vazdušni rat, bez drugih ratnih dejstava) u praksi se uglavnom radi o načinima ratovanja, koji se međusobno dopunjuju, kombinujuju jedni sa drugima ili smenjuju jedan drugi.

Ako se u obzir uzimaju samo sredstva (oružja) smatra se da su svi savremeni ratovi, pa i oba svetska, bili konvencionalni. Ovo i pored toga što je bilo slučajeva sporadične primene nekonvencionalnih oružja. Misli se na upotrebu hemijskih sredstava (bojnih otrova) u Prvom svetskom ratu, izolovane slučajeve njihove primene u Drugom svetskom ratu i ratovima posle njega odnosno upotrebu nuklearnog oružja (bacanje atomskih bombi na Japan).

2. Nekonvencionalni rat

Nekonvencionalni ratovi se najopštije mogu odrediti kao nastojanje da se pobedi upotrebom posebnih metoda i sredstava borbe, uključujući i oružja za masovno uništenje. U pitanju su, dakle, ili posebni načini vođenja borbe ili posebna oružja.

Bliže gledajući, mogu se razlikovati gerilski, asimetrični, ekološki, ABH i ostali nekonvencionalni oblici ratovanja.

1. Gerilski (partizanski) rat. – To je način vođenja ratnih operacija odnosno oblik oružane borbe koji se sastoji u iznenadnim udarima i brzom povlačenju (taktika „udri i beži“) relativno malih i lako naoružanih, ali dovoljno snažnih i, što je posebno važno, vrlo pokretljivih jedinica. Koristeći pogodne prirodne uslove (šuma, močvara, džungla, ostrva itd.) one izbegavaju frontalne sukobe (koji bi za njih bili pogubni) ali zato vešto koriste zasede, prepade, diverzije i slično.

Po prirodi stvari gerilski rat se odvija na području koje drži neprijatelj (u njegovoj pozadini) a posebno na okupiranoj teritoriji. Suština je da se protivniku nanose makar i mali, ali zato stalni gubici u živoj sili, sredstvima, tehnicima, sistemima veze itd.,

¹⁹⁸ Stambena četvorospratnica od cigle, u samom centru grada, koju je osvojila od Nemaca, a zatim 60 dana (od 27. septembra do 25. novembra 1942) branila i odbranila grupa od 24 crvenoarmejca. Premda su Nemci po nekoliko puta dnevno pokušavali da je osvoje, koristeći pešadiju, tenkove i artiljeriju, kuća je ostala sovjetska enklava sve dok Crvena armija nije oslobodila taj deo Staljingrada. Naziv kuće je od imena vodnika Jakova Pavlova (rus. *Яков Ф. Павлов*) koji je komandovao odbranom. I dan-danas u Volgogradu (nekadašnji Staljingrad) stoji čeonu zid ove kuće kao svedočanstvo i spomenik.

¹⁹⁹ Gažević N. 1973, 508-516.

čime se, između ostalog, vrši stalan pritisak na njega u cilju njegovog uznemiravanja, dezorganizacije, iscrpljivanja i demoralizacije.²⁰⁰

Ponekad se partizanski rat izjednačava sa načinom borenja neregularnih snaga, prevashodno naoružanih civila ili makar nekakvih paravojnih formacija. To nije ispravno, pošto se tako mogu boriti i regularne trupe, a u naše vreme za to su osposobljenje i koriste se upravo elitne jedinice oružanih snaga (komadosi, specijalci).

Prvi podaci o ovom načinu ratovanja sežu u daleku prošlost. To je i razumljivo, pošto se on nužno javlja već od pojave samog rata, kao prirodan i jedini mogući način oružanog otpora znatno jačem osvajaču, protiv koga bi direktan okršaj značio sigurnu propast.

Tako su ratovali još Sumerci protiv Akađana oko 2300. pre n. e.; Egipćani protiv Hiksa u XVIII–XVI v. pre n. e.; Kaskijci protiv Hetita u XV v. pre n. e.; Skiti protiv Persijanaca 512. pre n. e.; rimski diktator Kvint Fabije Maksim Kunktator²⁰¹ (*Quintus Fabius Maximus Verrucosus Cunctator*) protiv Hanibala Barke 217. pre n. e.; Luzitanaci pod vođstvom Virijata (port. *Viriato*) protiv Rimljana 147-139. pre n. e.; Parćani protiv Rima (u sedam Parćanskih ratova, vođenih od 54. pre n. e. do 218. n. e.); Gali pod vođstvom Vercingetoriksa (lat. *Vercingetorix*) protiv legionara Julija Cezara (lat. *Gajus Julius Caesar*) 52. pre n. e.; britska plemena na čelu sa Karatakom (lat. *Caratacus*) protiv Rimljana 43-51. g. itd.

Uostalom, već u Starom zavetu nalazimo dokaze toga toga da su i Stari Jevreji koristili partizanski način ratovanja.²⁰² Njega je, na sasvim drugoj strani sveta, još u VI v. pre n. e. propagirao i čuveni kineski vojni mislilac i strateg Sun Cu (eng. *Sun Tzu*).²⁰³

Kasnije su gerilsko ratovanje koristili mnogi – balkanski narodi protiv Turaka (XIV-XIX v.), Vijetnamci na čelu sa Le Lojem (vietn. *Lê Lợi*) protiv Kineza (1418-1427), Holandani protiv Španaca (1568-1648), Irci protiv Engleza i Škota (1641-1653), indijski vođa Šivađi (eng. *Shivaji Bhonsale I*) protiv mogulskih vladara (1645-1674), Danci protiv Šveđana (1675-1679), Finci protiv Rusa (1710-1721), Amerikanci protiv Britanaca (1776-1783); itd.

U novije vreme poznate primere predstavljaju otpori španskog (1808–1814)²⁰⁴ i ruskog (1812) naroda Napoleonu; taktika koju su koristili Garibaldijevi borci, tzv. „crvene košulje” u građanskom ratu u Urugvaju (1843-1848) i borbama za ujedinjenje Italije (1848-1849, 1860-1870), borba Meksikanaca u američko-meksičkom ratu (1846–1848); određene operacije snaga Juga u Američkom građanskom ratu (1861–1865) i francuskih boraca u francusko-pruskom ratu (1870-1871); operacije Bura u ratu protiv Britanaca (1899-1902); akcije koje su komite, četnici i drugi borci iz redova balkanskih naroda preduzimali u turskoj pozadini u Prvom balkanskom ratu (1912-1913) itd.

²⁰⁰ O raznim aspektima gerilskog rata: Гершельманъ Ф. 1885; Gažević N. 1973¹ 581-591; Laqueur W. 2009; Tierney J. J. Jr. 2006.

²⁰¹ Kunktator (*Cunctator*) je nadimak koji znači „Oklevalo”. Dobio ga je zato što je izbegavao direktne sudare sa Hanibalovim Kartaginjanima i umesto toga ih iscrpljivao i vodio protiv njih gerilski rat.

²⁰² Laqueur W. 2009, 3-5.

²⁰³ Smatra se da se gerilski način ratovanja prvi put pominje u jednom papirusu iz XV v. pre n. e. u kojem se hetitski car žali da se protivnik ne usuđuje da se sa njim suoči preko dana, već ga napada noću. Laqueur W. 2009, 3.

²⁰⁴ Izrazi „gerila” odnosno „gerilski rat” nastali su upravo od šp. *guerilla* (mali rat), kako je nazvan otpor španskog naroda protiv Napoleonove vojske posle poraza španske regularne armije (1808). U tom otporu je 1812. godine učestvovalo 38.520 boraca svrstanih u 22 odreda. Esdaile C. J. 2004, 106-108.

Gerilski oblik borbe su u Prvom svetskom ratu vodile jedinice raznih zaraćenih strana. Tako npr. general fon Letov-Forbek (*Paul Emil von Lettow-Vorbeck*) je komandujući nemačkim kolonijalnim snagama u Istočnoj Africi tokom čitavog trajanja rata uspevaio da izbegne neposredne okršaje sa više-struko jačim Britancima i pri tome im pribegavajući iznenadnim napadima i brzom povlačenju nanese ozbiljne gubitke. Sličnu taktiku je sa lokalnim Arapima koristio Tomas Lorens (*Thomas E. Lawrence*) poznatiji kao Lorens od Arabije, boreći se 1917-1918. na Bliskom Istoku protiv Turaka. Važnu ulogu u Prvom svetskom ratu odigrali su i srpski četnici koji su korišćeni kao elitne trupe u ofanzivnim akcijama, ali i kao jedinice koje su u pozadini neprijatelja vodile gerilski način ratovanja.

U Drugom svetskom ratu gerilsko ratovanje je od mnogih. Tako su se borili partizanski pokreti otpora u SSSR, Kini, Jugoslaviji i drugde, doprinevši u velikoj meri konačnoj pobeđi nad nacistima i njihovim saveznicima.

Mada je to manje poznato, i Nemci su tokom Drugog svetskog rata pribegavali partizanskom načinu ratovanja, pa su čak u tu svrhu 1940. formirali poseban bataljon, nazvan *Brandenburg* po pruskoj oblasti u kojoj je bila stacionirana jedna od 4 njegove čete. Ubrzo je ova formacija prerasla u puk, a 1943. i u diviziju, sastavljenu od 5 pukova. Pripadnici divizije *Brandenburg* nisu bili namenjeni za frontovske operacije, već za tzv. mali rat koji se svodio na napade malih grupa na štabove, komande, saobraćajnice i druge važne ciljeve u pozadini protivnika, borbu protiv gerilaca i slično. Zbog poznavanja lokalnog jezika, terena, prilika itd. u sastavu divizije u velikom broju bili su zastupljeni etnički Nemci iz okupitiranih država, tzv. *folksdojčeri* (nem. *Volksdeutsche*). Jedna od karakteristika načina ratovanja ove jedinice ogledala se u tome da se ona nije obazirala na pravila ratnog i humanitarnog prava i nije prezala od takvih postupaka kao što su ubistva i mučenje civila i ratnih zarobljenika. Pred kraj rata, uporedo sa porastom broja ljudstva jedinice došlo je do pada kvaliteta njenih pripadnika, a zatim i do primene jedinice i njenih delova kao elitnih, ali ipak trupa angažovanih u „običnim” vojnim operacijama. Najveći deo divizije nalazio se na jugoslovenskom ratištu, u borbi protiv partizana i, pred sam kraj rata, Crvene armije.

Partizanski način ratovanja korišćen je često i uspešno na raznim stranama i posle Drugog svetskog rata. On je makar u nekim periodima bio osnovni način borbe mnogih naroda Azije i Afrike u njihovim naporima za oslobođenje od strane kolonijalne dominacije (Indonezija, Malezija, Vijetnam, Alžir, Kenija, Angola itd.). U vijetnamskom ratu, suočeni sa velikim gubicima koje su im naneli vijetnamski gerilci i činjenicom da im uobičajeni način ratovanja ne donosi željeni uspeh, i Amerikanci su počeli da preko svojih elitnih jedinica vrše gerilska dejstva. Među najnovije slučajeve spada uspešan otpor avganistanskog naroda raznim stranim osvajačima.

Jedna od zanimljivosti je da Amerikanci u Vijetnamu nisu izgubili nijednu bitku, ali su, boreći se protiv žilavih i upornih vijetnamskih gerilaca, izgubili čitav rat.

Suštinu partizanskog ratovanja najbolje je opisao jedan pruski oficir koji se u redovima Napoleonove vojske borio u Španiji:

„Gde god bi mi stigli, oni bi nestali; kada god bi mi otišli, oni bi se pojavili – bili su svuda i nigde, nisu imali konkretan centar koji bi mogao da bude napadnut.”²⁰⁵

Tu ideju je iz drugog ugla isto tako plastično objasnio Mao Cedung još 1930. u vreme kada je rukovodio gerilskim pokretom u kineskom građanskom ratu:

²⁰⁵ Talbott J. 1978.

„Kada neprijatelj napreduje, mi se povlačimo; kada se on ulogori, mi ga uznemiravamo; kada je umoran, mi ga napadamo; kada se povlači progonimo ga.”²⁰⁶

Partizanski rat može da predstavlja osnovni ili pomoćni vid borbe.

U prvom slučaju (kao npr. u okupiranoj Jugoslaviji tokom Drugog svetskog rata) to je jedini ili bar glavni oblik otpora agresoru. U njemu obično učestvuju razne paravojne jedinice, ustanici i dobrovoljci, koji se najčešće oslanjaju na više ili manje izraženu podršku i pomoć lokalnog stanovništva. Ipak, u slučaju da se događaji razvijaju povoljno po gerilce i stranu za koju se bore, pre ili kasnije partizanska dejstva počinju da se sve više kombinuju sa drugim vidovima borbe, a u završnoj fazi (npr. pred konačnu pobjedu i proterivanje okupatora, kolonijalnih osvajača itd.) i da skoro u potpunosti prerastaju u njih.

Kao pomoćni vid borbe (kao npr. na okupiranim delovima teritorije SSSR tokom Drugog svetskog rata) partizanski rat predstavlja oružane akcije u pozadini neprijatelja kojima mu se nanose gubici u ljudstvu i sredstvima, prekidaju komunikacije i ruši moral, čime se pruža aktivna pomoć glavnini sopstvenih trupa koje na drugom mestu vode klasičan (frontalni) rat. U ovom slučaju jedinice koje vode partizanski rat mogu biti sastavljene od lokalnog stanovništva, od zaostalih redovnih jedinica ili od trupa koje su specijalno padobranskim desantom ili na drugi način ubačene u neprijateljsku pozadinu.

U periodu 1941-1944. na okupiranoj teritoriji SSSR dejstvovalo je 6.200 partizanskih odreda i jedinica, koji su, zajedno sa sa njima povezanim ilegalcima brojili blizu 1 milion ljudi. Bili su sastavljeni od lokalnog stanovništva, pripadnika Crvene armije koji su izbegli zarobljavanje i našli sklonište u šumama i od ljudstva koje je padobranima ubacivano u nemačku pozadinu radi vršenja diverzija i popune partizanskih odreda. Već 1941. njihovo naoružavanje, određivanje konkretnih zadataka, usklađivanje njihovih akcija (rušenje železničke pruge, napadi na nemačke konvoje itd.) preuzela je komanda iz Moskva, a 1942. formiran je i poseban Centralni štab partizanskog pokreta.

2. Asimetrični rat. – U izvornom značenju, asimetričnim se naziva rat u kojem postoji velika disproporcija između sukobljenih strana - rat velike sile ili vojnog saveza protiv neke male, u vojnom i drugom smislu slabe zemlje, odnosno oružani sukob u kojem jedna strana ima veliku tehnološku ili materijalnu nadmoć.²⁰⁷

Međutim, u praksi i literaturi, ovaj izraz se obično koristi u užem, posebnom značenju, s tim da se pod njim ima u vidu oružani sukob koji podrazumeva odbijanje načina borbe koji nameće protivnik, a posebno onaj u kojem se uopšte ne koristi ili

²⁰⁶ Tse-Tung M. 1965, 124.

²⁰⁷ O raznim aspektima asimetričnog rata odnosno ratovanja i raznim značenjima tih termina: Arreguin-Toft I. 2001, 93-128; Ancker C. J., Burke M. D. 2003, 18-25; Sandoz Y. 2006, 3-40; Thomson R. 2007; Van Baarda Th. A., Werweij D.E.M. 2009; Benvenisti E. 2010, 931-950; Manwaring M. G. 2012; Lieblich E., Alterman O. 2015.

se ne koristi samo klasični (konvencionalni, frontalni) način ratovanja, već se sukobi odvijaju uz široku primenu gerilskog ratovanja, špijunaže, sabotaze, nenasilnog otpora, informatičkog rata i slično.

To je obično posledica činjenice da među sukobljenim stranama postoji velika neravnoteža u snazi, tako da je slabiji protivnik prinuđen da se bori izbegavajući „simetričnu” borbu odnosno upotrebu velikih jedinica i čeine sudare koji bi zbog velike nadmoći protivnika značili njegovu sigurnu propast. Umesto toga, oduvek je slabija strana pribegavala drugačijim, alternativnim načinima ratovanja, vešto koristeći teren, vremenske prilike, povoljan trenutak, iznenađenje i specifične slabosti protivnika. To je činila sa namerom da tako prekine komunikacije i linije snabdevanja neprijatelja, nanosi mu možda ne preterano velike ali zato stalne gubitke, time ga moralno (psihički), ekonomski i na sve druge moguće načine sve više iscrpljuje i, u krajnjoj liniji, pobeđi ga.

Jedan autor dao je neobično ali upečatljivo i, u krajnjoj liniji, tačno poređenje. U meču za titulu svetskog profesionalnog prvaka u boksu, u teškoj kategoriji, u Kinšasi 30. 10. 1974, apsolutni favorit bio je branilac titule Džordž Forman (*George E. Foreman*), jedan od najboljih teškaša u istoriji i najjači udarač te generacije – niko od njegovih protivnika nije izdržao više od 3 runde. Naprotiv, izazivač, Muhamed Ali (*Muhammad Ali*) premda slabijeg udarca, bio je brži i pokretljiviji. U drugoj rundi dogodilo se nešto neočekivano - Ali se pokrio rukama, zavalio na konopce i pustio Formana da ga neprekidno udara. Pri tome je protivniku, koji je poverovao da je na korak do pobeđe dobacivao: „Džordž, pa ti ne udaraš!”, „Džordž, ti si me razočarao!”, što je ovoga izbacilo iz takta. Gledaoci nisu bili svesni toga, ali konopci su znatno amortizovali snagu Formanovih udaraca. I premda je izgledalo da će Ali svaki čas pasti, to se nije dogodilo. Naprotiv, njegov protivnik se do 5. runde umorio, a u 8. ga je Ali nokautirao.²⁰⁸

Ovome treba dodati još neke elemente koje navedeni autor nije pomenuo, a koji su takođe bitni za razumevanje onoga što se dogodilo: u Kinšasi (tadašnji Zair, danas DR Kongo) vremenski prilike bile su vrlo teške - velika vlažnost i vrućina pogubno su delovali na kondiciju oba takmičara, ali svakako više na krupnijeg i težeg Formana (po svoj prilici Ali je računao upravo sa tim); Ali je mesecima posebno trenirao trbušne mišiće i ceo trup da bi mogao da izdrži strahovite udarce; premda se svesno opredelio za defanzivu, Ali nije samo stajao i primao udarce, već je eskivažama mnoge izbegao (što je Formana dodatno umaralo) a povremeno je prelazio u kratke ali zato žestoke kontranapade. U ovom meču pobeđila je sjajna Alijeva taktika kojom je, čitavo vreme tačno znajući šta radi, korak po korak išao ka velikoj pobeđi. Drugim rečima, mnogo toga je bilo isto kao u gerilskom (partizanskom) ratu – pažljiv izbor terena i uslova, taktika povlačenja i brzih kontranapada kojima se protivnik naoko neosetno ali zato stalno sve više iscrpljuje itd.

Međutim, „može se dogoditi da i jača strana iz nekog razloga pribegne netipičnom, „asimetričnom” načinu ratovanja, kao što je npr. ubacivanje komandosa u pozadinu protivnika koji onda izvode akcije slične gerilskom načinu ratovanja. Ponekad se, čak i za najveće sile, upravo takve akcije pokazuju kao najefikasnije i ujedno skopčane sa najmanjim rizicima, gubicima i troškovima.

²⁰⁸ Arreguin-Toft I. 2001, 93.

U situaciji kada obe strane koriste takve, „asimetrične” načine ratovanja, moglo bi se govoriti o određenoj „simetriji” pa bi onda pravilnije bilo sve to nazvati nekonvencionalnim ratovanjem. I zaista, u savremenim uslovima, sve vojske zavisno od slučaja, koriste razne oblike nekonvencionalnog ratovanja.

U naše vreme asimetričnim ratom sve češće se nazivaju sukobi između država i ne-državnih subjekata, pri čemu države nastoje da prikažu sebe kao žrtve terorista i sličnih elemenata, i ukažu da su, za razliku od običnih, „civilizovanih”, ovi ratovi drugačiji, „necivilizovani”. Na toj osnovi one, ili makar neke među njima, pokušavaju da nametnu shvatanje da se u takvim sukobima ne mogu koristiti standardna sredstva i metodi ratovanja, a posebno to da se ne primenjuju, ili makar ne primenjuju u punom obimu pravila međunarodnog prava oružanih sukoba.

To, razume se, nije prihvatljivo. Ako protivnici poštuju međunarodno ratno pravo nema nikakvog osnova niti opravdanja da se ono na njihovu štetu krši. Ako se, naprotiv, protivnici, ne pridržavaju međunarodnog prava oružanih sukoba, to ne daje za pravo da se to pravo gazi (npr. muče i ubijaju ratni zarobljenici) već je rešenje u tome da se oni koji su odgovorni za ratne zločine i druga međunarodna krivična dela kazne na bazi individualne krivične odgovornosti, nakon što je njihova krivica utvrđena od strane nadležnog nezavisnog i nepristrasnog međunarodnog ili nacionalnog (državnog) suda.

Neki teoretičari kao sinonim za asimetrične ratove koriste nazive, kao što su „neregularni ratovi”, „novi ratovi”, „ratovi četvrte generacije”, „sukobi niskog intenziteta”, „neregularni sukobi”, „hibridni ratovi” itd.,²⁰⁹ a slični nazivi javljaju se i u unutrašnjim vojnim popisima pojedinih zemalja.²¹⁰

3. Ekološki rat. – Tako se naziva rat koji se vodi prvenstveno na taj način što se uništava životna sredina protivnika odnosno priroda na prostoru na kome se on nalazi. To se u prvom redu odnosi na ono što je najosetljivije i najneophodnije za život: izvori vode za piće, vazduh, tlo itd. Može se voditi upotrebom bojnih otrova ili biološkog oružja, u kom slučaju je reč samo o jednoj podvrsti hemijskog ili biološkog rata.

Moguće je da se upropašćavanje prirode na teritoriji neprijatelja vrši posrednim putem – namernim uništavanjem industrijskih postrojenja, objekata koji sadrže opasne sile ili materije (npr. nuklearne elektrane) i slično, što za posledicu ima emitovanje u sredinu raznih vrsta otrova i zagađivača. U tom slučaju može se govoriti o ekološkom ratu u širem smislu.

Dobar primer je agresija NATO-a na Jugoslaviju 1999, kada su za objekte napada (bombardovanja i raketiranja) namerno birana civilna industrijska postrojenja, rafinerije nafte, objekti petrohemije, transformatorske stanice, toplane, azotare i slično, što je prilikom njihovog uništavanja dovelo do ispuštanja ogromnih količina opasnih zagađivača, kao što su nafta, mazut, sirovi benzin,

²⁰⁹ O tome je već bilo reči kada su razmatrane karakteristike savremenih ratova.

²¹⁰ Npr. direktiva Ministarstva odbrane SAD *Department of Defense Directive 3000.07*, August 28, 2014, Subject: Irregular Warfare (IW), https://fas.org/irp/doddir/dod/d3000_07.pdf.

piralensko ulje, amonijak, živa i dr. Upotreba municije sa osiromašenim uranijumom izazvala je i izaziva i dalje teška oštećenja zdravlja ljudi i zagađenje sredine.²¹¹

Posebnu podvrstu ovog načina vođenja neprijateljstava predstavlja taktika poznata kao „spržena zemlja” koja se koristi kako bi se druga strana u sukobu lišila hrane, vode, smeštaja, goriva, sirovina i dr. Svodi se na to da snage koje su prinuđene da se povuku, pre nego što napuste odnosnu teritoriju, organizovano i sistematski uništavaju sve što može da bude od koristi neprijatelju kako bi mu time što više otežale, a u idealnim slučajevima i onemogućile opstanak.

Ovu taktiku koristili su: ruski car Petar I u borbi protiv Švedana (1709), Rusi protiv Napoleona (1812), general Vilijam Šerman (eng. *William T. Sherman*) u Američkom građanskom ratu (1861–1865), Britanci protiv Bura u Burskom ratu (1899–1902), Sovjeti protiv Nemaca (1941) itd.

U naše vreme ekološki rat dobija novu dimenziju. Pojedine države su u stanju da ga vode i promenom klime u neprijateljske svrhe.

Mada je realnija upotreba klimatskog oružja u miru (bez „pravog” rata, na način da se uopšte ne može dokazati da je reč o pojavi koja nije nastala prirodnim putem, sama od sebe) ili samo kao deo oružanog sukoba, u načelu je moguće, posebno kad se to oružje još više usavrši, da će doći dan kada će neka zemlja moći da porazi drugu bez ispaljenog metka, samo tako što će stvoriti neizdržive klimatske promene – beskonačne kiše i time ogromne poplave, užasnu žegu ili neobično snažnu zimu, veliku sušu, cunami, tornado i slično.

4. ABH rat. – To je skraćeni naziv za rat koji bi bio vođen uz široku upotrebu atomskog (nuklearnog), termonuklearnog, biološkog i hemijskog oružja za masovno uništenje. Ponekad se naziva i ABC ratom (od engleske skraćenice za to oružje - *Atomic-Biological-Chemical War*).

Mada je do sada bilo sporadične upotrebe ovih vrsta oružja (raznih vidova biološkog oružja, kao što su svesna uzrokovanja i širenja zaraznih bolesti; bojnih otrova u Prvom svetskom ratu i nekim drugim sukobima; nuklearnih bombi koje su 1945. SAD bacile na japanske gradove Hirošimu i Nagasaki) do danas nijedan oružani sukob nije poprimio obeležja pravog ABH rata.

5. Ostali nekonvencionalni oblici ratovanja. – U vojno-političkoj terminologiji razlikuju se i drugi oblici nekonvencionalnog ratovanja, koji u nekim slučajevima uopšte ne znače neposredno korišćenje oružane sile, pa ipak imaju veliki uticaj na konačan ishod sukoba.

Zajedničko im je to da se tu ne radi o nekakvom samostalnom obliku rata, već su u pitanju prvenstveno posebne taktike ili upotreba posebnih sredstava. Uporedo sa

²¹¹ Krivokapić B.1999, 95-102; Кривокапић Б. 2017¹, 34-43; Krivokapić B. 2019, 19-56.

razvojem nauke i tehnike, takvih novih pristupa je sve više. Mnoga od ovih pitanja nisu dovoljno precizno regulisana međunarodnim pravom.

Često se u tom smislu govori o specijalnom ratu koji se vodi bilo uporedo sa klasičnim oružanim operacijama, bilo kao samostalan vid borbe protiv neprijatelja.

U ovom drugom slučaju zapravo i nije reč o primeni oružane sile ili ona nije dominantna. Opravdanje da se ipak govori o „ratu” leži u tome da se radi o operacijama koje treba da dovedu do pobede nad protivnikom, ostvarenja postavljenih ciljeva (svrgavanje režima u određenoj zemlji, rasparčavanje određene države, obezbeđenje pune kontrole nad nekom teritorijom i slično). Drugim rečima, u pitanju su pažljivo odabrani, pripremljeni i ostvareni koraci koji i „bez ispaljenog metka” treba da u krajnjoj liniji dovedu do vojnog, političkog i drugog poraza druge strane.

IV. POSEBNE VRSTE RATOVA

Po sebi se razume, da svaka reč ima mnogo različitih značenja. Tako i reč „rat” može označavati svašta, pa i pojave koje nemaju nikakve veze sa stvarnom, posebno oružanom borbom.

U materiji međunarodnih odnosa ratom se naziva i sukob u kome oružano nasilje nije dominantno, pa se čak taj termin koristi i za označavanje onih ozbiljnih trvenja i obračuna kod kojih takvo nasilje sasvim odsustvuje, ali koji narušavaju prijateljske odnose između država i samim tim mogu da ugroze međunarodni mir i bezbednost.

Tako se npr. pominju carinski rat, ekonomski rat, etnički rat, ideološki rat, propagandni rat itd. O tome je već bilo reči. Premda u načelu ovi „ratovi” mogu da se vode bez upotrebe sile, oni više ili manje destabilizuju odnose među državama (pa i međunarodne odnose uopšte) i često prethode otvorenim oružanim sukobima.

Među raznim situacijama koje se mogu javiti u praksi, a koje predstavljaju specifičan oblik oružanog nasilja ili makar stoje u bliskoj vezi sa njim, posebno su interesantne pojave poznate kao specijalni rat, oružana intervencija i rat protiv terorizma.

1. Specijalni rat

1. Pojam specijalnog rata

Premda se specijalni rat, kao i sam rat uostalom, može shvatati na razne načine, neće se pogrešiti ako se prihvati definicija prema kojoj je u pitanju uobičajeni naziv za skup organizovanih, dobro pripremljenih i usklađenih akcija, mera i postupaka političke, ekonomske, psihološko-propagandne, obaveštajno-subverzivne, a tek u izuzetnim situacijama i u ograničenoj meri, i vojne prirode, koje se preduzimaju protiv neke

države ili grupe država s namerom da se postigne važan cilj koji se razlikuje od slučaja do slučaja, ali najčešće svodi na mešanje u političke, ekonomske i druge društvene odnose date države (datih država), na njenu (njihovu) destabilizaciju, gušenje nacionalnooslobodilačkih pokreta i slično.²¹²

To zapravo i nije pravi rat, pošto se oružana sila ili uopšte ne upotrebljava, ili se upotrebljava samo povremeno i dozirano, kao dopunsko sredstvo. Zato se u najvećoj meri koriste obaveštajci, psiholozi, istoričari, kulturolozi, ekonomisti, stručnjaci iz domena informatike, masmedija, marketinga i slično.²¹³ Sve to sa ciljem da se postignu zacrtani politički ciljevi bez direktnog ili makar bez velikog oružanog okršaja sa protivnikom.

Zavisno od odabranog kriterijuma razlikuju se razne vrste specijalnog rata.

Posebno treba voditi računa o tome da se pod specijalnim ratom imaju u vidu dve različite stvari – 1) specijalni način upotrebe oružane sile i 2) neke druge aktivnosti (ekonomske, psihološke, informacione itd.) koje treba da doprinesu pobjedi.

2. Specijalni način upotrebe oružane sile

Pod specijalnim ratom se ponekad ima u vidu poseban način izvođenja oružanih akcija, prvenstveno preko specijalnih, posebno uvežbanih, naoružanih i opremljenih jedinica, u posebnim uslovima odnosno protiv posebnih protivnika.

On može biti sastavni deo oružanog sukoba (rata) ali se može javiti i u relativnom miru, u vidu određenih operacija ograničenog obima i intenziteta.

U načelu mogu se izdvojiti tri osnovne kategorije ovako shvaćenog specijalnog rata, s tim da se razlikovanje vrši s obzirom na *prirodu zadatka* (cilj) i to *u kojim uslovima* (objektivni momenat) odnosno *protiv kog i kakvog protivnika* (subjektivni momenat) se ovako ratuje. Drugim rečima, radi se o odgovorima na pitanja: 1) *šta*, 2) *gde* i 3) *protiv koga*. Ovo razlikovanje utiče na odabir jedinica, sredstava, konkretnih metoda, taktike i slično.

1. Priroda zadatka. - Ponekad je u pitanju specijalan način ratovanja koji proističe iz posebne prirode zadatka tj. onoga što se želi postići. U tom smislu, pod specijalnim ratom imaju se u vidu određena nekonvencionalna dejstva, kao što su subverzivna delatnost, sabotaže i gerilske akcije na tuđim teritorijama, upadi padobranaca ili drugih specijalnih jedinica radi oslobađanja ili otmice određenih lica i slično.

2. Objektivni uslovi. - Uslovno rečeno, jednu vrstu specijalnog rata predstavljaju oružana dejstva na posebnom, teškom terenu – u džunglama, močvarama, pustinjama, planinskim vencima, na moru i slično. Ona zahtevaju posebno istrenirane i opremljene borce, sposobne da se prilagode uslovima terena i dejstvuju sa najvećom efikasnošću.

²¹² Gažević N. 1975, 7.

²¹³ Gažević N. 1975, 7-8; Mirković T. 2003, 88-101.

To između ostalog, podrazumeva da se radi o relativno malim jedinicama koje su ne samo odlično uvežbane i naoružane, već i veoma mobilne, sposobne da u negostoljubivom okruženju nađu vodu i hranu, umeju da se zaštite od prekomerne hladnoće ili vrućine, u stanju su da se prikriju i sakriju tragove svog prisustva u toj meri da su, kada je to potrebno, „nevidljive” i za protivnike i za lokalno civilno stanovništvo i slično.

Sve današnje armije sveta imaju razne specijaliste, uvežbane za vođenje ratnih dejstava u posebnim prilikama.

3. Protivnik. - Ponekad se pod specijalnim ratom imaju u vidu razna protivgerilska odnosno protivpobunjenička dejstva. Dakle, borba ne protiv strane oružane sile, već protiv ustanika, gerilaca i slično.

Tako su kolonijalne i imperijalne sile nazivale specijalnim ratom razne oblike ratovanja i upotrebe posebnih sredstava i metoda borbe protiv antikolonijalnih, narodno-oslobodilačkih i sličnih pokreta.

Primeru radi, već je pomenuto da su Amerikanci su u Vijetnamu, suočeni sa tim da im „klasičan” način borbe ne donosi rezultate, pokušali da se protiv vijetnamskih gerilaca i sami bore na sličan način. U tu svrhu pristupili su formiranju malih uslovno rečeno gerilskih odreda, sastavljenih od posebno obučanih i opremljenih vojnika, koji su se po nekoliko dana, pa i nedelja krili u džungli, postavljali zasede pripadnicima Vijetkonga (Nacionalnog fronta za oslobođenje Južnog Vijetnama), iznenada napadali njihove jedinice i centre, upadali u sela i sejali paniku i slično.

3. Ekonomske, psihološke, informacione i druge operacije

Među raznim aktivnostima koje treba da doprinesu ostvarenju utvrđenih političkih, vojnih i drugih ciljeva, pa i pobedi u ratu, a koje se ne svode neposredno na sam oružani okršaj, posebno su zanimljivi ekonomski rat, psihološki rat, medijski rat i informacioni rat.

1. Ekonomski rat kao vid specijalnog rata. - Svaki oružani sukob ima i svoju ekonomsku dimenziju koja se ogleda u razlozima koji su doveli do njegovog početka, u ciljevima rata, u ekonomskoj osnovi za vođenje rata, u uticaju priprema za rat i rata na ekonomiju odnosno zemlje i slično.

Mnogi ratovi vođeni su iz ekonomskih razloga, kao što su obezbeđenje pristupa sirovinama, obezbeđenje slobodne trgovine, ekonomska eksploatacija određene zemlje i njenih bogatstava itd. Između ostalog, premda su u nekim slučajevima imali i druge, šire ciljeve, takvi su bili svi kolonijalni ratovi.

Dobar primer ratova radi eksploatacije neke zemlje su Opijumski ratovi, koje je protiv Kine vodila Engleska, najpre sama (1839–1842) a zatim zajedno sa Francuskom (1856–1860). Da bi sprečila širenje narkotika među stanovništvom i zaustavila odliv srebra kojim je plaćan opijum iz Indije i Avganistana, Kina je 1800. zabranila proizvodnju i uvoz opijuma. On je, međutim, i dalje

stizao u sve većim količinama zahvaljujući švercu kojim se, uz podršku svoje vlade, bavila britanska Istočnoindijska kompanija. Premda je u prvi mah teško povezati šverc droge i vladu jedne od najvećih sila sveta, sve postaje jasno kada se zna da su Britanci tako popunjavali čak 1/6 do 1/5 svog državnog budžeta! Dakle, ne samo da su od toga imali ogromnu korist, već su bili rešeni da takvo stanje stvari održe i ubuduće, pa i po cenu da moraju da se late oružja. To je i dovelo do dva tzv. opijumska rata.

Prvi je izbio nakon što su kineske vlasti 1839. od britanskih trgovaca zaplenile 20.000 sanduka sa opijumom. Pošto je vojno poražena (njeni jedrenjaci nisu mogli da se nose s modernom engleskom flotom sastavljenom od dobro naoružanih parobroda) Kina je Nankinškim ugovorom (1842) nametnuta obaveza da plati odštetu, ustupi Engleskoj Hongkong i otvori pet svojih luka za međunarodnu trgovinu (do tada je Kina strogo nadzirala uvoz strane robe, s tim što je strancima bilo dozvoljeno da trguju samo preko jedne luke – Guandžua).

Drugi opijumski rat izbio je zbog toga što je Kina odbila zahtev Britanaca da se na njenu štetu izvrši revizija Nankinškog ugovora. Među drugim zahtevima (da se cela Kina otvori za britanske trgovce i dr.) bio je i onaj da se legalizuje trgovina opijumom. Nakon poraza u ovom ratu, Kina je bila prinuđena da zaključi neravnopravne ugovore u Tjencinu (1858) sa Velikom Britanijom, Francuskom, Rusijom i SAD, i u Pekingu (1860) sa Velikom Britanijom, Francuskom i Rusijom. Ubrzo su usledili neravnopravni ugovori (kapitulacije) s drugim kapitalističkim zemljama, što je ovu veliku zemlju dovelo u položaj neke vrste polukolonije.

Sa druge strane, jasno je da će se rat lakše dobiti ako se protivnik ekonomski iscrpe, ako mu se uskrate finansijska sredstva, pristup energentima, sirovinama, predmetima i materijalima važnim za vođenje rata. Kao što vojska ne može da se uspešno bori bez logistike (pozadine koja je snabdeva hranom, lekovima, oružjem, municijom, gorivom itd.) tako i država ne može da ratuje bez ekonomske osnove. Rušenjem te osnove rat se dobija mnogo brže i sa manje žrtava.

Uviđajući ove momente države su tokom istorije razvile čitav niz metoda ratovanja i drugih postupaka kao što su plenidba neprijateljske imovine, gusarenje, pomorska blokada, kontrabanda itd. Strogo uzev, tu nije u pitanju ekonomski rat kao takav, ali se svakako može govoriti o ekonomskoj strani rata ili ekonomskim metodama ratovanja. Određene mere ekonomskog ratovanja ponekad se koriste i u miru, kao deo specijalnog rata.

U tom smislu, pod ekonomskim ratom ima se u vidu ono što se na ekonomskom terenu dešava u ratu, kao deo borbe protiv neprijatelja, ali i u miru, bez istovremenog vođenja oružanih operacija. U oba slučaja ne radi se o ekonomskom ratu koji se vodi iz čisto ekonomskih razloga (o njemu je već bilo reči) već o pribegavanju ekonomskim merama („ekonomskom ratovanju”) radi pobede u oružanom sukobu ili postizanja političkih ciljeva. Takvih kao što su destabilizacija neke zemlje (npr. izazivanje socijalnih nemira), rušenje vlade neke države, primoravanje neke zemlje da se ponaša na određeni način (prizna određeno stanje, uđe u članstvo neke međunarode organizacije, prihvati na svojoj teritoriji stranu vojnu bazu itd.) i slično.

Ovde je, dakle, reč o jednoj vrsti specijalnog rata, pri čemu se naglasak stavlja na razne ekonomske mere koje se preduzimaju da bi se što više oslabila privreda određene zemlje.

U tu svrhu države su, između ostalog, odavno koristile falsifikovanje i rasturanje stranog novca, kao neke vrste „papirnog oružja” tj. sredstva da se drugoj zemlji, a naročito onoj protiv koje ratuju, nanese velika šteta. Nekontrolisana pojava ogromnih količina njenog novca na njenom odnosno na svetskom tržištu, direktan je napad na stabilnost svake zemlje kojoj novac pripada zato što vodi ogromnoj inflaciji i privrednom, kreditnom, platnom i drugom haosu.

Primeru radi, Velika Britanija je u periodu 1790–1796. štampala veliku količinu lažnog novca da bi ekonomski oslabila Francusku. Strani novac je, međutim, krivotvorila i Francuska, i to engleske, austrijske i ruske novčanice. Između ostalog, uoči Napoleonovog napada na Rusiju njegovi agenti poslali su u Moskvu ogromne količine lažnog ruskog novca. U vreme Prvog svetskog rata Nemačka je lažnim novcem plaćala sirovine i oružje.

Za vreme Drugog svetskog rata Nemačka je u okviru operacija „Andreas” i „Bernhard” fabrikovala strani papirni novac – engleske funte (od 1939), ruske rublje (od 1941), američke dolare (od 1944) itd. Samo u periodu 1942–1944. štampano je 8,9 miliona novčanica britanskih funti sa ukupnom nominalnom vrednošću od tadašnjih 134,6 miliona funti. Koliki je iznos bio u pitanju, postaje jasno kada se zna da su ukupne zlatne rezerve Velike Britanije 1933. iznosile 137 miliona funti. Najveći deo tog krivotvorenog novca nije pušten u promet – zbog lošeg kvaliteta pojedinih serija, ratnih zbivanja koja su otežavala doturanje i plasman i slično. Ipak, samo u periodu 1943–1945. nemačka tajna služba SD (skr. od *Sicherheitsdienst*, „Bezbednosna služba”) je u razne zemlje (Švajcarsku, Španiju, Portugal, Tursku i niz okupiranih država) poslala oko 12 miliona lažnih funti. Naime, posle nekoliko neuspeha Nemci su, koristeći naučnike i logoraše, uspeli da odštampaju „savršene” funte. Da bi se uverili da im je to pošlo za rukom, poslali su svog agenta koji je 1941. u švajcarskoj banci tražio ekspertizu nekoliko novčanica, navodno sa željom da se uveri da su prave, jer ih je, kako je objasnio, dobio od lica za koja je čuo da su povezana sa crnom berzom. Stručnjaci banke su posle pažljivog proučavanja bili jednodušni u oceni da je reč o pravom novcu.²¹⁴

U 1959. tokom potrage za zlatom i drugim blagom koje su tu navodno sakrili nacisti, iz jezera Toplice (nem. *Topplitzee*) u Austrijskim Alpima izvučeni su sa dubine od 100 metara sanduci sa savršeno falsifikovanim i očuvanim britanskim novčanicama od po 50 funti, ukupne nominalne vrednosti od 73 miliona ondašnjih funti.

Smatra se da su od ukupne količine britanskih funti koja je bila u prometu za vreme Drugog svetskog rata čak 15% činile falsifikovane novčanice. Stoga ne čudi što su Britanci još tokom rata i odmah po njegovom završetku preduzeli niz koraka sa ciljem da javnost ne sazna da su Nemci vrlo uspešno i u ogromnom količinama proizveli i pustili u promet lažne funte. Cilj je bio ne samo sprečiti štetu zbog pojave viška novca na tržištu (usled nekontrolisanog priliva lažnih novčanica) već i očuvati poverenje koje je u zemlji i svetu uživala britanska valuta - vladalo je uverenje da su funte tako dobro zaštićene da ih je nemoguće falsifikovati. U tu svrhu, Banka Engleske je još 1943. godine prestala da izdaje novčanice većih apoeni od 10 funti. Pored toga, posle završetka rata Britanci su tiho povukli iz optaćaja i zamenili drugim sve novčanice vrednosti veće od 5 funti.

Ekonomske operacije kao deo specijalnog rata ne svode se, razume se, samo na štampanje i rasturanje lažnog novca. One su veoma raznovrsne.

Između ostalog, na taj način Zapad je dobio Hladni rat.

²¹⁴ Мадер Ю. 1966, 32-75.

SAD i njihovi najbliži saveznici (najrazvijenije zemlje Zapada) nametnuli su Sovjetskom Savezu trku u naoružanju, da bi ga što više ekonomski iscrpeli i istovremeni izazvali nezadovoljstvo njegovog stanovništva – sovjetska vlada je bila prinuđena da ogromna sredstva umesto na porast životnog standarda svojih građana troši na vojsku i naoružanje. Pri tome, za razliku od SAD i drugih vodećih članica NATO saveza, SSSR je protiv sebe imao ne jednog, već nekoliko ozbiljnih takmaca – sve ekonomski i vojno vodeće zemlje Zapada. Stoga je stalno morao da ulaže ogromne napore da bi našao odgovore ne samo na nova oružja koja su u nekom trenutku proizvedena u SAD, već i na ona koja su razvili Velika Britanija, Francuska, Nemačka itd. Na takvu podršku sopstvenih saveznika (članica Varšavskog ugovora) nije mogao da računa. Naprotiv, bio je prinuđen da godinama dodatno troši snage da bi finansirao njihovu bezbednost, razvoj i životni standard.²¹⁵

U jednom trenutku SSSR je ekonomski toliko oslabio da više nije bio u stanju da prati nametnutu mu trku. Tada su, dodatno, SAD preko Saudijske Arabije oborile cenu nafte – jednog od glavnih izvoznih artikala SSSR, dovевši Sovjetski Savez praktično na ivicu bankrota. Došlo je do promene vlasti u Moskvi, raspada SSSR, velikog slabljenja vojne moći Rusije kao naslednice SSSR i društvene krize u svim bivšim republikama SSSR. Zapad je bez stvarne borbe postigao svoje glavne političke ciljeve.

Zanimljivo je primetiti i to da bi na pitanje ko forsira trku u naoružanju, ogromna većina ljudi tog vremena najverovatnije odgovorila da to čini SSSR. To ne treba da čudi kada se zna da su takvu sliku stvorili zapadni mediji, prikazujući Sovjete kao bezdušnu ratnu mašinu koja se sprema da krene u osvajanje sveta. Međutim, pravu istinu priznao je sam Zbignjev Bržežinski (*Zbigniew Kazimierz Brzezinski*) američki politikolog i geostrateg, koji je 1966-1968. bio savetnik predsednika SAD Lindona Džonsona (*Lyndon Baines Johnson*) a 1977-1981. savetnik za nacionalnu bezbednost predsednika SAD Džimija Kartera (*Jimmy Carter*). Po okončanju Hladnog rata (1989) Bržežinski, koji je bio ne samo učesnik u stvaranju već, po mnogima, i stvarni tvorac američke spoljne politike u domenu bezbednosti, trijumfalno je obelodanio da se radilo o smišljenoj politici Zapada (zapravo, strategiji koju je on sam predložio i za koju se stalno zalagao) sa namerom da se neprekidnom trkom u naoružanju SSSR ekonomski potpuno iscrpe, sa ciljem da to dovede do pada standarda i nezadovoljstva njegovih građana, socijalnih nemira i, u krajnjoj liniji, promene društvenog sistema²¹⁶.

Slična situacija ponovila se 2014-2016. Istina ovaj put nije se radilo o nametnutoj trci u naoružanju (premda se i ona opet uveliko zahuktala) već o određenim ekonomskim mehanizmima sračunatim na to da pogađajući njenu privredu, oslabe moć i značaj Rusije na međunarodnom i uzdrmaj u njenu vladu i socijalni mir na unutrašnjem planu.

Narasla razmimoilaženja između SAD i Rusije kulminirala su krizom i građanskim ratom u Ukrajini, posle čega je Zapad uveo niz ekonomskih restrikcija i drugih mera ekonomske prirode protiv Rusije, da bi preko pritiska na njenu privredu uticao na politiku vlade u Moskvi. Između ostalog, ponovo je preko Saudijske Arabije, kao jednog od glavnih izvoznika nafte drastično oborena cena te sirovine.

²¹⁵ Radi kupovanja socijalnog mira, iz ideoloških razloga (dokazivanja superiornosti socijalizma nad kapitalizmom) itd. Sovjetski Savez je mnogo ulagao u te zemlje, te je u to vreme životni standard u Istočnoj Nemačkoj, Čehoslovačkoj, Poljskoj itd. bio značajno viši nego u samom SSSR.

²¹⁶ Istine radi, niz savremenih ruskih istoričara tvrdi da i pored toga nije bilo nikakvog razloga za kolaps SSSR, već je ti zemlja izvršila "samoubistvo" zahvaljujući otvorenoj izdaji svojih tadašnjih državnih i partijskih lidera, na čelu sa Mihailom Gorbačovim (*Михаил С. Горбачев*) i Borisom Jeljcinom (*Борис Н. Ельцин*).

Ove mere imale su za posledicu nagli, mada privremeni, pad ruske rublje. Nakon toga usledile su razne druge ekonomske mere u cilju slamanja ruske privrede. Tada je Rusija odgovorila kontramera- ma uvevši embargo na uvoz određene robe iz zemalja koje učestvuju u ekonomskom pritisku na nju. Raznovrsni ekonomski pritisci i odgovori na njih nastavili su se i u narednim godinama.

Ekonomске mere kao sredstvo za ostvarivanje političkih ciljeva mogu da dolaze ne samo od neke države ili grupe država, već i od jednog broja međunarodnih organizacija, onih u kojima glavnu reč imaju određene zemlje.

Tako npr. neposredno pred raspad SFR Jugoslavije u kojoj je ekonomska reforma, započeta 1989. godine, počela da daje prve rezultate, Međunarodni monetarni fond (MMF) je, suprotno onome što se očekivalo i što je uvek do tada radio, odbio da jugoslovenskoj vladi odobri kredit, namećući joj mere stroge ekonomske štednje, mada je bilo jasno da će to dovesti do socijalnog nezadovoljstva i nemira. Tako se i dogodilo. Pad životnog standarda omogućio je uzdizanje šovinizma u svim tadašnjim republikama, što je zatim vodilo sukobima. Ocenu o tome da je MMF značajno doprineo izbijanju ratova na prostoru SFR Jugoslavije dala je, između ostalog, u svom izveštaju iz 2009. američka obaveštajna kompanija „Stratfor” (*Stratfor*) što je postalo poznato zahvaljujući otkrivanju poverljivih informacija na sajtu Vikiliksa.²¹⁷ Kada se zna za planove CIA o razbijanju Jugoslavije, objavljene odmah posle smrti jugoslovenskog predsednika Josipa Broza Tita 1980. godine, jasno je da MMF, u kome presudnu ulogu igraju SAD, nije slučajno u kritičnom trenutku odbio kredit.²¹⁸

Da nije reč ni o nikakvom grešci ili nesporazumu svedoče novi dokumenti koji su postali dostupni javnosti takođe zahvaljujući Vikilixu, a koji ukazuju da Vojska SAD koristi Međunarodni monetarni fond (eng. skr. *IMF*) i Svetsku banku (eng. skr. *WB*) i Organizaciju za ekonomsku saradnju i razvoj (eng. skr. *OECD*) kao neku vrstu „nekonvencionalnog oružja”.²¹⁹

2. Psihološki rat. – Važan vid, tačnije deo specijalnog rata, shvaćenog u širem smislu, je psihološki rat. Mada sam po sebi ne znači pribegavanje oružanoj sili, on je u funkciji njene što ekonomičnije i efikasnije primene odnosno, u krajnjoj liniji, pobeđe

²¹⁷ Međunarodna neprofitna medijska organizacija koju je 2006. osnovao australijski novinar Julijan Asanž (*Julian P. Assange*). Putem svog sajta objavljuje podatke iz anonimnih izvora i poverljive informacije koje su procurile na drugi način. Vikiliks (*Wikileaks*) je objavio mnoge važne dokumente koji nisu bili dostupni javnosti, nakon čega su informacije sadržane u njima preneli mediji. Tako je svet saznao za razne špijunske afere, tajnu diplomatiju velikih sila, korupciju u vrhovima vlasti nekih država, ratne i druge zločine itd. Po tvrdnji samog Vikiliksa, on je za prvih 10 godina svog rada (2006-2015) objavio više od 10 miliona dokumenata i sa njima povezanih analiza. Vrlo je važno i to da zato što su materijali Vikiliksa na nekoliko stotina servera u raznim državama, ono što on objavi nije moguće izbrisati sa Interneta. *What is Wikileaks?* WikiLeaks, 7 May 2011, www.wikileaks.org/About.html.

²¹⁸ „The IMF’s Fault for Balkan Wars”, *WikiLeaks Press*, The Weeki in the Press: 1-7 March, 2012, wikileaks-press.org/this-week-in-the-press-1-7-march-2012/; Ristić Marija, *Wikileaks: The IMF’s Fault for Balkan Wars*, Balkan Transitional Justice, March 2, 2012, <https://balkaninsight.com/2012/03/02/wikileaks-the-imf-s-fault-for-balkan-war/>.

²¹⁹ Webb Whitney, *Leaked Wikileaks Doc Reveals US Military Use of IMF, World Bank as „Unconventional” Weapons*, Mint Press News, February, 7th, 2019, www.mintpressnews.com/leaked-wikileaks-doc-reveals-how-us-military-uses-of-imf-world-bank-as-unconventional-weapons/254708/.

u ratu. Štaviše, on u nekim slučajevima može ne samo da doprinese pobjedi, već i da predstavlja odlučujući faktor koji dovodi do nje.

Gledano iz drugog ugla, svrha psihološkog rata je da se posebnim metodima i tehnikama, usmerenim na svest ljudi, dakle na duhovni, a ne materijalni svet, ojačaju sopstvene, a što više oslabe protivničke snage. U tu svrhu nastoji se da se utiče na mišljenje, raspoloženje, stavove, osećanja, držanje, a time, u krajnjoj liniji, i ponašanje onoga prema kome se odnosne mere preduzimaju. Sve to u nameri da se tako postigne ili olakša ostvarenje sopstvenih političkih i drugih ciljeva.

Psihološki rat odnosno korišćenje propagande za potrebe rata postoje od kada i prvi oružani sukobi, što znači odvajkada. Oni su samo menjali oblike i intenzitet.²²⁰ Za bolje razumevanje, dovoljno je navesti samo dva primera, jedan iz daleke, a drugi iz bliske prošlosti.

Kada su u Bici kod Metaura (207. pre n. e.) porazili Hanibalovog mlađeg brata Hazdrubala, koji je u borbi junački poginuo, Rimljani su mu odsekli glavu i vreću sa njom bacili Hanibalovim predstražama (Hanibal nije učestvovao u pomenutoj bici, već se nalazio nekoliko stotina kilometara južnije) kao dokaz svoje pobjede i sa jasnim ciljem demoralisanja protivnika, što im je, izgleda i uspelo. Po predanju, Hanibal je, videvši glavu brata i shvativši da je uništena i vojska koju je on predvodio, navodno rekao: „Sada vidim sudbinu Kartagine!”

U vreme kada je trpeo poraz za porazom, SSSR je između 8. avgusta i 5. septembra 1941. u čak 10 navrata bombardovao Berlin. Umesto da se upute na nadiruće snage Vermahta²²¹, kako bi usporili njihovo napredovanje ka Moskvi, avioni su poslani da gađaju glavni grad Trećeg rajha, duboko u neprijateljskoj pozadini. Priča je zanimljiva i zaslužuje nešto širi osvrt.

Nemci su 22. 7. 1941, tačno mesec dana od početka agresije na SSSR, počeli sa masovnim bombardovanjem Moskve. Sa druge strane, aludirajući na ogromne gubitke ratnog vazduhoplovstva SSSR (najveći deo aviona Nemci su iznenadnim napadima uništili na aerodromima već prvog dana rata) nemački ministar propagande Jozef Gebels (*Paul Joseph Goebbels*) trijumfalno je izjavio da sovjetska avijacija više ne postoji i da će rat biti gotov za svega nekoliko nedelja. Dodatno, premda je od 1939. g. nemačka prestonica u nekoliko navrata bila izložena napadima bombardera, sredinom 1941. osećala se potpuno bezbedno. Evropa je bila pokorena (Francuska je kapitulirala već 25. 6. 1940) a SAD još nisu ušle u rat, tako da su jedinu pretnju predstavljali Britanci, koji su napadali retko i ne mnogo snažno (tokom čitave 1941. bacili su na Berlin samo 35 bombi) a i tada su protivvazdušna odbrana i stanovništvo bili blagovremeno opomenuti i uspevali da se pripreme odn. povuku u skloništa.²²² Život u Berlinu tekao je normalno, skoro kao da rata nema, osim što su se slavile stalne pobjede na svim frontovima. Pošto nije bilo straha od iznenadnih vazdušnih napada, grad je noću bio potpuno osvetljen, bez zatamnjenja izvora svetlosti.

U takvim uslovima, vojno rukovodstvo SSSR odlučilo se za rizičnu, ali potencijalno na mnogo načina delotvornu operaciju bombardovanja Berlina. Odluka o tome usvojena je već 27. 6. 1941, šestog dana od početka nemačke agresije, a zatim su izrađeni planovi i izvršene pripreme.

²²⁰ Više, sa brojnim istorijskim primerima: Mihailović V. 1984; Šćekić R. 2012, 389-401.

²²¹ Od nem. *Wehrmacht*, naziv oružanih snaga nacističke Nemačke u period 1935-1945. g.

²²² Britanci su Berlin prvi put bombardovali 26. 8. 1940, ali su 1941-1942. skoro sasvim prekinuli napade na njega.

Prvi napad dogodio se u noći između 7. i 8. avgusta 1941. Sa ostrva Ezel u Estoniji, koja je tada bila u sastavu SSSR, poletelo je 15 dalekometnih bombardera, usmerivši se ka 1.752 km udaljenom Berlinu. Nakon leta u složenim klimatskim uslovima, na visini od 7.000 m, 5 aviona je bombardovalo vojne objekte u centru grada. Ostali nisu imali dovoljno goriva, pa su u mesto Berlina napali lučki grad Štetin. Osim bombi, avioni su izbacili i letke sa fotografijama uništene nemačke vojne tehnike i poginulih nemačkih vojnika. Svi vazduhoplovi vratili su se bez gubitaka.

Već 10. 8. 1941. Berlin je bombardovan i sa aerodroma u blizini Lenjingrada. Bombardovanja su nastavljena sve dok Nemci nisu zauzeli Estoniju i okolinu Lenjingrada, čime su onemogućeni letovi sa do tada korišćenih aerodroma.

Za nešto manje od mesec dana (8. avgust – 5. septembar 1941) bilo je ukupno 10 napada, sa 86 aviopoletanja, od čega su 33 bombardera (38%) stigla do Berlina i bacila na njega 21 tonu bombi. Ostali su iz klimatskih ili tehničkih razloga bili prinuđeni da se preusmere na druge gradove, predviđene kao rezervne mete - Kenigzberg, Štetin, Dancig, Svinemonde, Kolberg, Memel, Vindam i Libavu. Svega su (računajući i pomenute gradove) bačeni 311 visokoeksplozivnih i zapaljivih bombi ukupne mase 36 tona i 34 kontejnera sa propagandnim lecima. Sovjeti su izgubili 17 bombardera i 7 posada, što od dejstva nemačke protivvazdušne odbrane, što usled nesreća i klimatski prilika, a delom i od „prijateljske vatre” sopstvene protivvazdušne odbrane, koja avione koji su se vraćali sa zadatka nije prepoznala kao svoje.²²³

Materijalna šteta koja je naneta nemačkoj vojnoj mašini nije bila velika. Zato je psihološki efekat bio izuzetan i višestruk, posebno odmah nakon prvog napada koji je predstavljao potpuno iznenađenje i kod Nemaca izazvao pravi šok. Njihove novine su objavile da se radilo o varvarskom bombardovanju u kojem je poginulo 6 i ranjeno 18 ljudi, ali koje su izvršili – Englezi. Navodno, od 150 britanskih letelica koje su pokušale da se probiju do Berlina, 15 je u tome uspelo, s tim da ih je 9 oboreno. Međutim, Britanci su izjavili da zbog loših meteoroloških uslova tog dana njihovi avioni uopšte nisu leteli. Kada je zatim Moskva objavila svoje saopštenje, ispostavilo se da je Berlin napala navodno uništena sovjetska avijacija. Za Sovjete koji su tada trpeli poraze na bojnopolju, to je bila velika psihološka pobjeda.

U Nemce, koji su bez ozbiljnijih gubitaka zauzeli čitavu Evropu, vodeći rat isključivo na tuđoj teritoriji, počeli su da se useljavaju nesigurnost i osećaj da je rat stvaran. O tome dovoljno svedoči činjenica da je posle prvog napada sovjetskih bombardera u Berlinu uvedeno obavezno zamračenje. Nemačka fanatična vera u svoju nepobedivost i prevashodstvo nad svima ostalima bili su uzdrmani i u drugom pravcu. Vojnici Vermahta na Istočnom frontu koji su svakodnevno gledali pogibiju svojih drugova,²²⁴ verovali su u brzu pobjedu i to da su njihove porodice u pozadini bezbedne. Sve je to dovedeno u pitanje kada su preko pisama svojih žena i na druge načine saznali za sovjetsko bombardovanje glavnog grada Rajha. Naprotiv, za Sovjete je bombardovanje Berlina je, uz jednu vrstu odmazde i zastrašivanja protivnika, značilo i snažan podstrek podizanju stanja duha stanovništva i oružanih snaga. Istovremeno je saveznicima i čitavom svetu pokazalo da je sovjetsko ratno vazduhoplovstvo i dalje moćno odnosno, šire gledajući, da pravi rat tek počinje.

Ovde je zanimljivo navesti i jednu taktiku koju koriste razne specijalne jedinice. Ona se svodi na to da se neprijatelju pomalo, ali zato stalno nanose gubici u živoj sili, s tim da se to čini na način koji će kod neprijatelja izazvati zbunjenost, nesigurnost, strah

²²³ Герасимов В. Л. 2001, 25-29; Наливкин Л. А. 2006, 169-176; Лашков А. 2011.

²²⁴ Bez obzira na pobjedu, nemački gubici protiv SSSR su već u prvim danima bili neočekivano veliki. Za prvih 46 dana ratovanja (22. jun – 6. avgust 1941) oni su izgubili 266.351 čoveka odn. u proseku 5.790 dnevno ili više od 241 svakog sata.

i defetizam. Premda je takva taktika obično usmerena na manje jedinice protivnika, postoji svest o tome da će se glasine, a time i željeno psihološko dejstvo proširiti i u širim okvirima. Pri tome se može raditi o metodima borbe koji su potpuno u skladu sa međunarodnim pravom oružanih sukoba tj. nisu ni nezakoniti, ni nečasni, te stoga ne predstavljaju ratne zločine, već vid ratnog lukavstva.

Jedan od metoda je da se pripadnici specijalne jedinice neoporimno (noću, nečujno) primaknu tik uz položaje protivnika i savladavaju stražara. Još je bolje kada su u mogućnosti da vrebaju kada će se neko od neprijateljskih boraca koji ništa ne slute, izdvoji iz grupe – npr. izaći iz šatora ili kuće u kojoj su smešteni da bi vršio nuždu, da bi otišao po vodu, da bi zamenio stražara i slično. Moguće je da se takav protivnik savlada i vodi odn. ako treba nosi nazad, do sopstvenih linija da bi bio ispitivan kao tzv. „živi jezik”. U tome nema ničeg neobičnog, to se radi od kada postoje ratovi. Međutim, takva akcija, ako je izolovana (pojedinačna) ne izaziva neko naročito psihološko dejstvo, a ovde je reč upravo o njemu.

Posebna taktika postoji kada se pomenuti protivnik nečujno likvidira (npr. hicem iz oružja sa prigušivačem) a onda njegovo telo odnese sa sobom. Pri tome se pokupe čaure na licu mesta i uklone svi drugi dokazi koji bi mogli da ukažu šta se dogodilo (ponesu se oružje protivnika i njegova kapa ako je pala, obrišu se tragovi itd.). Saborci žrtve takvog napada u nekom trenutku primećuju da se njihov drug suviše zadržao, a zatim i da se nije vratio, ali nemaju nikakvu jasnu ideju o tome šta se sa njime dogodilo – da li je ubijen, da li je dezertirao, da li ga je napala i odvukla neka zver ili, ako su sujeverni, natprirodna sila itd. Pravi efekat ova taktika ima kada se ponavlja uporno iz dana u dan. Protivnici počinju da se plaše da se kreću sami ili u maloj grupi, trzaju se na svaki šum, sa strahom se udaljavaju da vrše nuždu itd. Prema tome, uz nanošenje gubitka u živoj sili, koji je vrlo mali, ali zato stalan, postiže se vrlo važan psihološki efekat koji razara moral protivnika, posebno ako je reč o nedovoljno iskusnim i uvežbanim jedinicama. Sve se zasniva na prostoj činjenici da se čovek najviše boji nepoznatog. U situaciji kada se, navodno, ništa ne događa (nije bilo nikakve borbe, buke, tragova) a sa druge strane saborci nestaju jedan za drugim, ljudi postaju nesigurni, nepovreljivi prema svima, preplašeni. Takvu taktiku su, između ostalog koristili pripadnici specijalnih jedinica Vojske Jugoslavije u borbi protiv boraca terorističke tzv. Oslobođilačke vojske Kosova (OVK) 1998-1999. g., što je u nekim slučajevima dovelo do toga da su ovi predavali bez borbe, tvrdeći da su njihove drugove odneli “šumski duhovi”.

U naše vreme kada se u tu svrhu koriste najnovinja naučna, medicinska, tehnička i druga saznanja, sredstva i dostignuća, mogućnosti su veće nego ikada. Premda je savremeni čovek zbog otuđenosti, prezasićenosti informacijama i medijskim sadržajima, okrenutosti troci za novcem i uživanjem i ostalih, ne uvek vrednih hvale karakteristika sveta kome pripadamo, više imun na spoljne uticaje od svojih predaka, i na njega se često veoma uspešno utiče. Pri tome, za razliku od prošlosti, kada su pokretanje ljudi u određenom pravcu i izazivanje drugih promena njihovog raspoloženja odnosno postizanje promene njihovih stavova često bili rezultat trenutnog nadahnuću umešnog političkog vođe ili vojnog komandanta, danas se radi o dobro promišljenim i pripremljenim koracima iza kojih stoji moćna organizacija, a koji se preduzimaju na bazi sistematskih proučavanja i istraživanja u kojima učestvuju čitavi timovi odabranih specijalista.

Izrazi „psihološki rat” i „ratna propaganda” često se doživljavaju kao sinonimi, kao nazivi za one akcije koje se ne odvijaju na bojnopolju, već im prethode ili teku upotrebom sa njima. Strogo uzev, u pitanju su ipak razne pojave, pri čemu je ratna propaganda samo deo psihološkog rata.

Psihološki rat se odvija kao sastavni deo oružanog sukoba tj. klasičnog („pravog”, „vrućeg”) rata, ali i u miru, posebno kada su odnosi između dveju strana zaoštreni.²²⁵ Često se ovaj pristup koristi kao daleko jeftinija i bezbednija zamena za pravi rat, što će posebno biti slučaj onda kada odnosna strana proceni da ovim putem, bez oružanog sukoba, može postići željene rezultate – ostvariti svoje političke i druge ciljeve.

Još u VI v. pre n. e. čuveni kineski vojni mislilac i vojskovođa Sun Cu primetio je da „boriti se i pobediti u svim bitkama nije vrhunska (vojnička) vrlina; vrhunska vrlina sastoji se od slamanja neprijateljskog otpora bez borbe” te da „vešt vojskovođa, stoga, potčinjava neprijateljske trupe bez ikakve borbe; on zarobljava neprijateljske gradove bez postavljanja opsade oko njih; on obara njihovo kraljevstvo bez dugih dejstava na terenu”.²²⁶ Ovaj pristup sve je karakterističniji i za savremene najveće sile.²²⁷

Zavisno od slučaja, psihološko-propagandna i srodna dejstva vode se protiv neprijatelja, prema sopstvenoj javnosti ili prema „neutralnom” spoljnom svetu (trećim državama, međunarodnim nevladinim organizacijama, stranim medijima i slično) ali se obično u većoj ili manjoj meri kombinuju sva tri prisupa.

Najogoljeniji vid psihološkog rata je onaj koji je usmeren na borbu i stanovništvo druge strane. Najprostije rečeno, on ima za cilj da smrvi njihov moral, izazove kod njih paniku, beznade, defetizam, nesigurnost, neodlučnost, dezorganizovanost, rasulo, navede ih na pobunu i slično. U tu svrhu preduzima se široka lepeza akcija, kao što su žestoka propaganda; obmanjivanje i proturanje dezinformacija; razni oblici pritisaka, pretnji i ucena; ubacivanje agenata koji šire paniku; puštanje određenih radio i drugih emisija propagandnog političkog sadržaja ali i onih naoko bezazlenih kao što je npr. emitovanje odabrane muzike, itd.

Tako se npr. puštaju emisije u kojima se borcima i/ili stanovništvu odnosne zemlje obraćaju prebezi odnosno disidenti iz redova tog istog naroda. Oni svojim sunarodnicima tumače događaje, dokazuju besmisao daljeg otpora, pozivaju ih da zbace aktuelnu vlast za koju tvrde da je zločinačka, uveravaju ih da druga strana nije krvoločni neprijatelj već je samo prinuđena da se bori da bi odbranila opšteljudske vrednosti, i slično.

Jedan od prvih pogleda neobičnih metoda, koji su korišteni u nekim ratovima, je puštanje preko razglasa, prema protivničkim rovovima, zabavne i druge muzike neprijatelja. To je činjeno da bi protivnički vojnici omekšali; setili se svojih žena, devojaka i porodica koje su ostavili kod kuće; da bi počeli da razmišljaju o besmislu rata i o tome kako što pre da se vrate bezbrižnom civilnom životu.

²²⁵ Gažević N. 1974, 513.

²²⁶ Sun Cu 2009, 29, 31.

²²⁷ Više: Nikoliš D. 2012, 105-129.

Tu se, međutim, ne radi ni o o čemu novom. Između ostalog, u III v. pre n. e. posle propasti kratkotrajne ali važne dinastije Ćin (prva dinastija imperijalne Kine) za vlast su se borile snage Ću i Han (ova poslednja je pobedila i vladala Kinom od 206. pre n. e. do 220. n.e.). U jednom momentu komandant snaga Han namamio je deo snaga Ću u jedan kanjon, ali se neočekivano dogodila pat pozicija – mada su mnogo puta pokušali, Ću nisu uspeali da izađu iz kanjona u kome su bili zatvoreni, ali ni Han nisu uspevali da ih unište. Tada je komandant Hana pribegao psihološkom oružju – naredio je svojim vojnicima da pevaju tradicionalne pesme Ću (svojih neprijatelja). Ove je odjednom uhvatila tolika seta i nostalgija da su izgubili volju za borbom. Ne mogavši da se odupre želji da se što pre vrati kućama, ogromna većina je u toku noći dezertirala.

U skladu sa napretkom tehnike, razrađivane su i dalje se razrađuju nove taktike, pa i prilično složene operacije. Tako su Amerikanci u ratu u Vijetnamu osmislili i sproveli psihološko-propagandnu operaciju “Lutajuća duša” (*Operation Wandering Soul*) usmerenu na rušenje morala boraca Vijetkonga. Počivala je na saznanju da Vijetnamci veruju u postojanje tzv. lutajućih duša – duhova ljudi koji su umrli nasilnom smrću i koji užasno pate, besciljno lutajući, jer ne mogu da nađu mir zato što nisu sahranjeni u svojoj rodnoj zemlji. Oni su, po verovanju lokalnog stanovništva, nevidljiva, bestelesna bića, ali ih je moguće sresti na dan njihove smrti ili u blizini mesta gde su izgubili život. Oslanjajući se na ovo sujeverje, jedinica vojske SAD, zadužena za psihološke operacije, snimila je magnetofonsku traku za jezivim zvucima (krici, jecaji, škripa, zvonjava, rika zveri itd.) i navodnim porukama poginulih gerilaca Vijetkonga, koji su pozivali svoje saborce da se predaju, da se vrate kući i porodici, da ne rizikuju da poginuvši daleko od svog mesta i oni budu osuđeni na večni bol i lutanje itd.²²⁸ Dodatno, Amerikanci su izbacivali letke sa slikama ubijenih, a nesahranjenih gerilaca. Cilj ovog poduhvata bio je da se neprijatelji demorališu i nateraju na predaju ili da makar napuste svoje položaje. Trake sa pomenutim sadržajem puštane uglavnom noću, bez prekida, preko prenosnih zvučnika, sa rečnih patrolnih brodova i sa helikoptera, u onim delovima džungle gde su se krili gerilci. Navodno je psihološki efekat bio toliko veliki, da su u nekim slučajevima Amerikanci bili prinuđeni da povlače savezničke južnovijetnamske jedinice, jer su i njihovi pripadnici paničili i bežali sa pozicija. Ipak, premda je u početku zaista postignut određeni uspeh, to je bilo samo na nekim, ali daleko ne svim pravcima (lokacijama) i kratkotrajno - Vijetnamci su se ubrzo dosetili da zvuke pušta protivnik, čime je potpuno poništen efekat koji je počivao na strahu od natprirodnog. Štaviše, emitovanja su počela da se okreću protiv samih Amerikanaca, jer su omogućavala protivniku da ih lako locira i zaspe vatrom²²⁹.

Psihološki rat se ne vodi samo prema običnim građanima i vojnicima, već i protiv vojnog i političkog rukovodstva protivnika. To se čini na razne načine, kao npr. ubacivanjem lažnih informacija o navodnim sopstvenim obaveštajcima u vrhu tog rukovodstva ili o pobuni koja se navodno sprema, stavljanjem u izgled da je strana koja vodi taj rat spremna da se bori do kraja po cenu sigurnog međusobnog uništenja i slično.

Dovoljno je pomenuti slučaj Mihaila N. Tuhačevskog (*Михаил Н. Тухачевский*) koji je smatran za jednog od najtalentovanijih sovjetskih vojnih stratega (postao maršal sa samo 42 godine života) ali

²²⁸ Uz pomoć stanovnika Južnog Vijetnama snimane su poruke sa izobličnim glasovima koji su saopštavali da pripadaju poginulim borcima Vijetkonga, da su u Paku, da njihova smrt nije imala nikakvog smisla i slično. Traka sa pomenutim zvucima i porukama, poznata kao „Traka duhova br. 10“ (*Ghost Tape No. 10*) može se čuti na: www.youtube.com/watch?v=4d9H_1ygEv8.

²²⁹ Powers R. 2010; Friedman H. A. 2012; Nedwick T. 2021.

je završio kao žrtva Staljinovih čistki.²³⁰ Zajedno sa još 8 visokih vojnih starešina osuđen je 1937. na tajnom procesu i odmah pogubljen (1957. svi su rehabilitovani). Ovde se pominje zato što se veruje da je nastradao zbog falsifikovanih dokumenata koje je nemačka obaveštajna služba doturila Staljinu, a koji su ukazivali na to da su pomenuti oficiri članovi antisovjetske trockističke organizacije koja špijunira za račun Nemačke i ima za cilj da nakon očekivanog rata i poraza SSSR od Nemačke i Poljske, nasilno preuzme vlast. Drugim rečima, nemačka obaveštajna služba je uspjela da unese dodatni nemir kod ionako bolesno sumnjičavog Staljina i da ga navede da se sam liši usluga nekih od svojih najboljih komandanata, čije će se odsustvo i te kako osetiti već 1941. godine. Istine radi, treba reći i to da deo savremenih ruskih istoričara osporava sposobnosti Tuhačevskog kao vojskovođe i ukazuje da je on, izgleda, ipak bio deo neke zavere, a neki među njima čak izričito tvrde da postoje ubedljivi dokazi da je zaista radio za Nemce.

Kada je reč o sopstvenim jedinicama i stanovništvu, akcija je usmerena na to da se postigne njihova homogenizacija odnosno puna gotovost za neizbežna odricanja i bespoštednu borbu. Cilj je da se u svim strukturama društva razviju najdublja mržnja prema neprijatelju i, na toj osnovi, fanatična borbenost i čvrstina. Za to se koriste takva sredstva kao što su ukazivanje na stvarne ili izmišljene užasne zločine koje je protivnik počinio, omalovažavanje protivničkog naroda i njegove kulture, prikazivanje neprijateljskih vođa kao krvoloka, manijaka itd.

Sastavni deo psihološkog rata je i posebna propaganda, koja je usmerena na treće, neutralne države, a naročito na svetsko javno mnjenje. To se čini sa ciljem pridobijanja simpatija svetske javnosti, radi sticanja saveznika, prikriivanja ili relativizovanja sopstvenih gubitaka, neuspeha, zlodela i slično. Tako se npr. puštaju tačne ili isfabrikovane informacije o jezivim zločinima protiv civila ili ratnih zarobljenika koje je navodno počinio protivnik, o zabranjenom oružju koje protivnik koristi (npr. bojni otrovi) itd.

Mada se, prema izloženom, može voditi i na druge načine, psihološki rat se velikim delom vodi preko sredstava masovnog informisanja. To je i logično, zato što se tako bez velikih troškova i skoro bez ikakvih rizika najlakše dopire do najšireg kruga onih kojima su odnosni sadržaji namenjeni. U tom smislu postoji određeno preplitanje psihološkog i medijskog rata, mada su, strogo uzev, to različite kategorije.²³¹

²³⁰ Staljinovim čistkama, velikim terorom (rus. *Большой террор*) odn. periodom Ježova (*Ежовщина*) po imenu ministra unutrašnjih poslova (NKVD) Nikolaja Ježova (*Николай И. Ежов*) koji je rukovodio ovom politikom i praksom, naziva se doba masovne političke represije i progona u SSSR, naročito 1937-1938. g. Počelo je „čišćenjem“ (streljanjem, slanjem u logore, mučenjem itd.) vrha komunističke partije, državnih funkcionera, vojnog rukovodstva i tajnih službi, a nastavilo se represijom seljaka i određenih nacionalnih manjina i progonom tzv. kontrarevolucionara, kriminalaca i drugih lica koja su iz nekog razloga označena kao neprijatelji naroda. Uz prihvatanje vladajućeg stava da su za represije tog obima bili krivi Ježov i drugi rukovodioci, koji su time hteli da pokažu svoju posebnu „revnost“ i odanost, deo savremenih ruskih istoričara tvrdi da je tome prethodio pokušaj likvidacije Staljina i da verodostojni dokumenti nesumnjivo dokazuju da se, uz pomoć inostranih vlada, zaista bio pripreman državni udar. Smatra se da je ukupno uhapšeno 1,37 miliona ljudi, od kojih je streljano skoro 682.000.

²³¹ Između ostalog, psihološki rat se vodi i na druge načine, a ne samo preko sredstava masovnog informisanja.

3. Medijski rat. - Najkraće rečeno, medijski rat je naziv za sukob koji se vodi preko sredstava masovnog informisanja – štampe, televizije, radio emisija, Interneta itd. Pošto je njegov cilj da utiče na moral, raspoloženje, informisanost, i uopšte na psihu protivnika, može se smatrati, makar delom, kao podvrsta psihološkog rata.

Medijski rat (shvaćen u užem smislu, kao suprotstavljanje dveju ili više država)²³² može imati razne oblike. Najčešće podrazumeva uzajamno optuživanje dveju strana za neobjektivno (jednostrano, nepotpuno, selektivno) pa čak i netačno (lažno) informisanje, manipulaciju javnim mnjenjem i slično. Može se voditi i u miru, a praktično je neizostavan pratilac svakog savremenog oružanog sukoba.

Sadržina onoga što se plasira ovim putem (informacije, vesti, stavovi, svedočanstva, slike, filmovi itd.) delom je namenjena domaćoj, delom svetskoj, a delom javnosti protivnika.

Napori koju su usmereni na sopstveno stanovništvo služe mobilizaciji čitavog društva, podizanju borbenog duha i morala trupa i stanovništva, pripremanju građana za dolazeće nepopularne mere (mobilizacija; očekivana nestašice hrane, lekova, električne energije, robe široke potrošnje itd.; uvođenje restrikcija struje, centralnog grejanja i dr.). U tom smislu obično se poziva na rodoljublje; hrabrost i postojanost slavinih predaka; na ispravnost i zakonitost stavova sopstvene vlade; nastoji se da se neprijatelj što više ocrni i prikaže kao čudovište s kojim nije moguće drugačije postupati sem snagom oružja; i tome slično. Puštaju se filmovi i pesme sa rodoljubivom tematikom, koračnice itd. Po potrebi, ove mere mogu imati i sasvim drugačiji karakter, što će biti slučaj kada se preduzimaju akcije koje služe umirivanju stanovništva, umanjeњу značaja uspeha koje je postigao neprijatelj itd.

Medijska propaganda namenjena međunarodnoj javnosti, služi sticanju što šire podrške iz savezničkih i neutralnih država, skidanju sa sebe odgovornosti za izbijanje sukoba i njegov tok, zastrašivanju zemalja koje bi eventualno mogle da se priključe protivniku ili da mu pruže podršku itd. U tu svrhu odnosna država ističe svoj kredibilitet i privrženost miru, mirnom rešavanju sporova i međunarodnom pravu, prikazuje sebe kao žrtvu kojoj treba pomoći, tumači i opravdava svoju poziciju (objašnjava određene prilike, stavove i razloge), demonstrira moć svojih oružanih snaga, ukazuje na opasnost koja preta ako pobedi protivnik, iznosi stvarne ili navodne zločine koje je počinila druga strana itd.

U izvesnom smislu jedan od oblika medijskog rata je i tzv. ratna propaganda. Mada se može shvatiti na razne načine (pa i kao medijska borba u ratu) ovaj izraz se često

²³² Izraz *medijski rat* ima i svima dobro poznati, širi smisao, koji se koristi za označavanje svakog dovoljno snažnog i dugotrajnog oglašavanja suprotstavljenih strana preko novina i drugih sredstava masovnog informisanja, sa bitno različitim stavovima, verzijama događaja, uzajamnim optužbama i slično. Njegovi akteri mogu biti vrlo različiti – političke stranke, privredne kompanije, političari i druge javne ličnosti itd. U jednom posebnom značenju tako bi se mogao nazvati i obračun između samih medija, posebno onda kada potiču iz raznih država. Ipak, za to je pravilniji termin „rat medija”.

koristi u užem značenju, kao naziv za propagiranje rata. To je, dakle, ratnohuškačka propaganda, manipulisanje javnim mnjenjem kako bi se izazvalo veliko neprijateljstvo prema nekoj državi, nekom narodu i slično. Pošto je Poveljom UN i savremenim međunarodnim pravom rat zabranjen i proglašen za međunarodni zločin, zabranjena je i propaganda rata.

Tako npr. odredbom iz čl. 20/1 Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima (1966) države članice su se obavezale da zakonom zabrane svako propagiranje rata.

U skladu s tim, u Krivičnom zakoniku Srbije (2005, sa kasnijim izm. i dop.) u čl. 386/1. („Agresivan rat“) precizirano je: „Ko poziva ili podstiče na agresivan rat, kazniće se zatvorom od dve do dvanaest godina“. Ovde treba podsetiti da je zakonodavac očito mislio na agresorski rat, pošto se, strogo uzev, pod agresivnim ratom ima u vidu nešto drugo (o tome je već bilo reči). Kako god bilo, slične odredbe o zabrani i kažnjivosti propagiranja rata sadrže i odgovarajući propisi drugih savremenih država.

Pa ipak, ponekad je teško napraviti razliku između dozvoljenog i nedozvoljenog medijskog rata (propagande).

Po prirodi stvari, propaganda putem medija nije toliko uspešna kada je usmerena na protivnika. Ovo zato što svaka strana obično ima manje ili više efikasne načine da blokira pristup svojih građana sadržajima koje plasiraju protivnička sredstva masovnog informisanja, što se informacijama koje dolaze od neprijatelja u načelu ne veruje itd. Ipak, u naše vreme Interneta i drugih načina prekogranične masovne komunikacije, rastu mogućnosti i značaj uticaja i na stanovništvo protivnika.

Sadržajima koji su usmereni na subjekte u redovima protivnika nastoji se da se pokaže besmisao rešavanja sporova silom ili konkretnog rata kao takvog; ukazuje se na to da je otpor uzaludan; pokušava se da se kod protivničkih vojnika izazovu nostalgija (npr. podsećanje na prethodna, „srećna“ vremena), defetizam, nepoverenje u sopstvenu vladu i komandu; poziva se stanovništvo protivnika da zbací svoju „zločinačku“ vladu itd.

4. Informacioni rat. - Uz mnoge druge oblike specijalnog rata, jedan od naročito efikasnih i zanimljivih je informacioni rat. To je novi oblik rata u kome se informacije koriste kao ciljevi i sredstva ratovanja. Dva su osnovna značenja ovog izraza: 1) borba za informacije i 2) korišćenje informacija kao objekta napada ili posebnog oružja.²³³

1. Borba za informacije. - Pre svega, pod informacionim ratom podrazumeva se bitka za dobijanje pravih, pouzdanih, potpunih i blagovremenih informacija, odnosno sprečavanje da neprijatelj dođe do njih.

²³³ Više: Molander R. C., Riddle A. S., Wilson P. A. 1996; Osborne W. B. et al., 1996; Greenberg L. T., Goodman S. E., Soo Hoo K. J. 1998; Alberts D. S., Garstka J. J., Hayes R. S., Sinori D. A. 2001; *Information Operations Roadmap* 2003; Vuletić D. 2005, 491-501; Randelović S. 2008, 140-155; Vasić D. 2009, 1051-1069; Miljković M. 2010, 257-284; Miljković M. 2018, 291-304.

Od kada je sveta i veka, sve države, a posebno njihove oružane snage, nastoje svim sredstvima da steknu što više relevantnih podataka o stvarnom ili potencijalnom neprijatelju, kao i o svim drugim okolnostima koje mogu biti od značaja pre svega za ratne operacije, ali i za vođenje spoljne politike uopšte (špijunaža). Istovremeno, preduzima ju se sve mere kako bi se zaštitile sopstvene informacije, tj. kako bi se sprečilo da ih saznaju neovlašćena lica (kontrašpijunaža).

Pouzdanost, što potpunije i blagovremeno saznavanje potrebnih podataka (brojnost, raspored i kretanje neprijateljske vojske; njeno naoružanje, stanje morala itd.) ne samo da znatno olakšava planiranje i izvođenje oružanih operacija već predstavlja preduslov za bilo kakve ozbiljnije aktivnosti u domenu rata, pa i spoljne politike. Ništa manje nije važno preduzimanje svih potrebnih mera kako bi se protivnik sprečio da dođe do odnosnih podataka o nama.

Sa druge strane, plasiranjem raznih dezinformacija i narušavanjem nesmetanog protoka informacija kod protivnika, posebno onog prema najvišem državnom i vojnom rukovodstvu i od njega (prekidanjem sistema i kanala veze i slično) nastoji se da se poremeti proces odlučivanja protivničkog državnog i vojnog rukovodstva, smanji njegova sposobnost da donese i realizuje pravovremenu i efikasnu odluku.

2. Informacije kao objekat napada i kao posebno oružje. - U naše vreme informacije su dobile i drugu ulogu. U tom smislu, pod informacionim ratom ima se u vidu korišćenje informacija kao objekta (cilja) napada, odn. kao posebnog oružja (sredstva ratovanja).

Činjenica da je u toku pravi bum tehnologije, te da je život nezamisliv bez kompjutera i sličnih sprava i pomagala, otvara sasvim nove mogućnosti. Pojavljuje se opcija napada na protivničke informacione sisteme (rušenje veb-sajta strane vlade, unošenje na njega sadržaja po sopstvenom izboru, neprimetno ubacivanje pogrešnih informacija u informacioni sistem protivnika i dr.).

U tom smislu, ovaj oblik informacionog rata mogao bi se definisati kao bilo koja akcija usmerena na to da se unište, pokvare ili iskoriste neprijateljski informacioni sistemi i informacije, a da se, s druge strane, zaštite sopstveni takvi sistemi i informacije. To se može učiniti na razne načine, od kojih su dva osnovna.

Pre svega, s obzirom na to da se danas sve bitne informacije skladište u računarima, gde se čuvaju, proveravaju, upoređuju i na drugi način obrađuju, neprijatelju se može naneti velika šteta klasičnim bombardovanjem ili dizanjem u vazduh (u akciji komandosa) važnih informacionih centara i postrojenja, centralnog kompjutera odnosno banke podataka i slično. Na taj način mogu se uništiti podaci koje protivnik ima o nama (o položaju i snazi naših jedinica, našim operativcima na terenu itd.) ali se tako mogu, makar privremeno, prekinuti i neprijateljski lanac komandovanja, akcije raketnih, artiljerijskih i drugih jedinica, podmornica itd. - u meri u kojoj zavise od informacija i naredbi koje se prosledjuju putem računara.

Činjenica je da svaki korisnik računara ima uskladištene rezervne podatke (tzv. *back up*). Po sebi se razume da ih tim pre imaju veliki državni sistemi, pre svih vojska. Tu, međutim, postoji problem kako pomiriti potrebu da se odnosi podaci čuvaju ne na jednom, već na više raznih mesta (radi zaštite od uništenja) sa isto tako važnom potrebom da se očuva tajnost podataka (koja se ugrožava kada se oni kopiraju i čuvaju na nekoliko mesta). Ovaj drugi momenat i dovodi do toga da se ipak mogu identifikovati neki ključni, čvorišni centri protivnika, čije fizičko uništenje može u najmanju ruku privremeno sprečiti ili usporiti njegove akcije.

Drugi način, poznat kao *kibernetski (kibernetički, kiber, sajber) rat*²³⁴ mnogo je prefinjeniji.²³⁵ On je istovremeno i neuporedivo jeftiniji i nije skopčan sa rizicima gubitka ljudskih života i tehnike. Naime, u vreme kada je praktično nezamislivo vođenje rata bez upotrebe računara, neprijateljski informacioni sistemi mogu se na razne načine napasti i nenasilnim putem.

Cilj napada može biti različit, ali uglavnom se sastoji u uništenju (izazivanju pada sistema odnosno trajnog ili privremenog kvara), špijuniranju (krađi poverljivih podataka) ili varci (ubacivanju u protivnički sistem netačnih podataka). Napad može imati i nekoliko ciljeva, posebno onda kada jedni služe za prikriivanje drugih.

U takvim slučajevima u pitanju je klasična diverzija tj. odvracanje pažnje - protivniku se u oči baca jedan napad, koji će ga zaokupiti, ali s kojim će se on uspešno izboriti, da bi mu se zapravo neopaženo provukao drugi. Na primer, izvrši se upad u protivnički informacioni sistem (što protivnik, razume se, registruje) tako da izgleda da je posredi pokušaj uništenja (obaranja) tog sistema, a zapravo se ide na to da će kada protivnik odbije napad (sačuva svoj sistem) ostati neprimetna pukotina koja će biti iskorišćena za špijuniranje ili tajno ubacivanje željenih podataka.

Neprijateljski informacioni sistem može se uništiti, oštetiti odnosno špijunirati ubacivanjem kompjuterskih virusa i drugih štetnih programa spolja (preko Interneta), iznutra (preko agenata) ali i na druge načine.

Tako se npr. još za vreme mira drugoj strani mogu preneti (prodati, pokloniti itd.) direktno ili preko posrednika, određeni štetni elementi, tajno ugrađeni, kao deo računaskog sistema (hardvera) ili programa (softvera). U slučaju oružanog sukoba, ti elementi se aktiviraju i omogućavaju uvid u informacije protivnika (špijuniranje) ili blokiraju odnosno razaraju njegov informacioni sistem. Sve je više potvrda da se to u praksi i čini.

²³⁴ Eng. *Cyber warfare*. Više: Carr J. 2010; Graham D. E. 2010, 87-102; Ophardt J. 2010, 1-28; Roscini M. 2010, 85-130; Melzer N. 2011; Mladenović D. D., Drakulić M. S., Jovanović D. M. 2011, 189-220; Harrison D. H. 2012; Mladenović D. D., Drakulić M. S., Jovanović D. M. 2012, 9-39; Krepinevich A. F. 2012; Kodar E. 2012, 107-132; Putnik N. R. 2012; Andress J., Winterfeld S. 2013; Mele S. 2013; Spalević Ž. 2013, 538-554; Brantly A. F. 2014, 465-484; Roberts Sh. 2014, 535-572; Roscini M. 2014; Schmitt M. N. 2014, 269-299; *Department of Defense Law of War Manual* 2015, 994-1009; Chapple M., Seidl D. 2015; Ohlin J. David, Finkelstein C., Goven K. 2015; Vermez G. 2015, 27-39; Friis K., Ringsmose J. 2016; Novaković I., Rizmal I. 2018, 249-262.

²³⁵ Zbog njegovih posebnih karakteristika ponekad se za kibernetski (kiber, sajber) prostor kaže da je „peta dimenzija”, sa jasnom asociacijom da se razlikuje od našeg fizičkog sveta koji poznaje četiri dimenzije (dužina, širina, visina/dubina i vreme).

Mnogi mediji su pisali o tome da je za vreme napada Amerikanaca i njihovih saveznika na Irak (1991) iračka protivvazдушna odbrana bila onesposobljena usled toga što je njen informacioni sistem bio zaražen virusom iznutra – putem čipa tajno ugrađenog u jedan štampač. Po drugoj verziji, američki specijalci, ubačeni u Irak, iskopali su optički kabl i napunili ga virusima za rušenje iračkog sistema protivvazdušne odbrane, koji je aktiviran tek kad je počeo rat. Mada su ove priče kasnije delom osporene kao prvoaprilske šale, ostaje pitanje da li je to učinjeno zato što su zaista u pitanju bile izmišljotine ili da bi se prikriilo šta sve male i srednje države mogu da očekuju u slučaju sukoba sa najmoćnijima, za koje radi najnovija tehnologija. Uostalom, kada se zna koliko iz dana u dan postaje opasniji visokotehnološki, tzv. kibernetički odn. sajber kriminal (gde kriminalci probijaju i najpouzdanije sisteme zaštite) zar nije blizu pameti da su elitni stručnjaci najvećih zemalja sveta bar korak ispred? Tim pre što se kompjuterska tehnologija (bez koje danas nema nijedne ozbiljne vojske) proizvodi upravo u SAD i drugim najrazvijenim državama.

Vredi pomenuti i to da iz dokumenata koje je prilikom bekstva poneo čuveni američki „uzbu-njivač“ (odn u doslovnom prevodu sa engleskog „zviždač“) Edvard Snouden (*Edward J. Snowden*) proističe da je američka tajna služba (*National Security Agency* - NSA) u oko 100.000 kompjutera širom sveta ugradila minijature radio-odašiljače koji omogućavaju praćenje onoga što se radi na tim kompjuterima čak i onda kada oni nisu priključeni na Internet. Tako emitovani signali registruju se uz pomoć relejnih stanica koje mogu biti udaljene i desetak kilometara, a nisu veće od akten-taš-ne. Značaj toga postaje potpuno jasan kada se zna da kompjutere koriste vlade, vojske, policije itd. svih zemalja. Stoga onaj ko im prodaje, poklanja itd. kompjuteri sa ovim tajno ubačenim dodacima (njihov stručan naziv je „implantati“) može lako saznati mnoge u principu dobro čuvane tajne. Što je još opasnije, preko takvih dodataka u kompjutere se spolja neprimetno mogu ubaciti štetni programi (softver). Jedan od primera iz prakse je ubacivanje kompjuterskog virusa „staksnet“ (*Stuxnet*) u informativni sistem nuklearnog postrojenja Irana „Natanc“ čime je 2009-2010. onesposobljeno skoro 1.000 centrifuga za obogaćivanje uranijuma. „Implantati“ se navodno najviše koriste u neob-javljenom kibernetičkom (sajber) ratu između SAD i Kine.

Nova tehnologija omogućava i sasvim nove ratne varke (ratna lukavstva). Primera radi, ako se želi postići da neprijatelj misli da se naše oklopne jedinice (ili vojni aerodromi, raketne jedinice, ratni brodovi itd.) nalaze na određenom mestu, više uopšte nije neophodno, u cilju zavaravanja protivničkih obaveštajaca i osmatrača, vršiti komplikovane, skupe i rizične pokrete trupa i tehnike i druge radnje na terenu (koji, uostalom, mogu biti i uzaludni).²³⁶ Umesto toga dovoljno je u centralni računar protivnika ubaciti takvu dezinformaciju (da se naše snage navodno nalaze na lokaciji koju smo sami odredili) i samim tim postići isti efekat - pošto će neprijateljska komanda smatrati da ima verodostojan podatak.

Postoji i druga strana medalje. Manipulacijom informacijama (uništenjem, izmenom, podmetanjem lažnih podataka i dokumenata) mogu se ne samo sakriti sopstveni planovi i zaštititi sopstvene jedinice i tehnika, već se protivnik može dovesti u zabludu u toj meri da sam sebi nanese veliku, pa i ogromnu štetu. To je u principu bilo moguće

²³⁶ Najbolji primer toga koliko mogu biti složene, opsežne i mukotrpe „klasične“ mere koje je potrebno preduzeti da bi se zavarao protivnik je *Operacija Bodigard*, što je naziv za sveobuhvatni plan Saveznika, pripremljen 1943. i sa velikim uspehom ostvaren 1943–1944, kojim su Nemci zavarani u pogledu mesta iskrcavanja Saveznika u Evropi. O tome će više reći biti kasnije.

i ranije (npr. korišćenje u tu svrhu dvostrukih špijuna odnosno hvatanje kurira ili drugi način presecanja komunikacija i zatim podmetanje lažnih naređenja) ali je neuporedivo jednostavnije u naše vreme. Ubacivanjem pogrešnih informacija, naređenja, planova, koordinati itd. u centralni kompjuter ili bitan deo informacionog sistema neprijatelja, on se može navesti na to da sam sebe napadne (da npr. svojim avionima bombarduje položaje sopstvene vojske, da svoje rakete ispali na sopstvene ili savezničke brodove itd.). I, što je, posebno važno, sve se to u principu može učiniti hakerskim upadom, sa velike udaljenosti, bez stvarnog rizika po onoga ko to radi.

Posebnu opasnost za svaku državu predstavlja to što se, u skladu sa tehnološkim napretkom i sve većim oslanjanjem na kompjuterske sisteme i automatsko odvijanje mnogih procesa, kompjuterskim putem u potpunosti ili u sve većoj meri upravlja ogromnim sistemima i procesima od izuzetnog značaja za neki veliki grad, regiju pa i čitavu zemlju. To ima za posledicu da se, u principu, čak i bez fizičkog prisustva, samo korišćenjem pristupa preko Interneta može izazvati pravi kaos - može se preuzeti kontrola nad kompletnom električnom, železničkom, vodovodnom, kanalizacionom i drugom mrežom; mogu se onesposobiti ili ozbiljno ugroziti tako važni elementi normalnog života svakog društva, kao što su: rad vlade, policije, pravosudnih, zatvorskih i drugih organa i službi; rad bolnica, pekara, mlekar, civilnih aerodroma itd.; informatički lanac, finansijske transakcije itd.²³⁷

Tim putem moguće je izazvati i stvarnu fizičku opasnost preuzimanjem kontrole nad radom nuklearnih elektrana, hidroelektrana i njihovih sistema regulisanja nivoa vode, nad regulacijom saobraćaja (nad semaforima u drumskom saobraćaju, nad avio-saobraćajem, železnicom itd.) i dr.

Prema izloženom, iako svaki informacioni sistem ima po nekoliko nivoa zaštite, mogući su upadi u njega i to ne samo iznutra, već sve više spoljnim putem, preko Interneta (tzv. hakerisanje). U tom smislu, već sada se govori o novom obliku ratovanja – internetskom ratu.²³⁸

Stoga nije čudo što se sve razvijene zemlje izdvajaju sve veća sredstva i razvijaju posebne jedinice tzv. „kibernetičkih (kiber, sajber) ratnika” odnosno formiraju „kibernetičku (kiber, sajber) vojsku”.

Pripadnici ovih formacija se vojnicima odn. borbicima mogu nazvati samo uslovno, zato što su u pitanju kompjuterski stručnjaci (tzv. hakeri) koji se nadmeću („ratuju”) za računom koristeći Internet. Ipak, njihova uloga može biti nezamenjiva, posebno zato što su kvalifikovani ne samo za defanzivna, već i za ofanzivna dejstva.

²³⁷ U načelu ovo preuzimanje kontrole mogu da izvrše i određene grupe (teroristi), pa čak i verzirani pojedinci (npr. radi ucene ili osвете). To tim pre mogu učiniti posebni elitni timovi koji rade za vlade.

²³⁸ Eng. *Internet Warfare*. Uz ovako shvaćeno internetsko ratovanje (kao deo kibernetičkog tj. sajber ratovanja) pod internetskim ratom ili ratovanjem može se podrazumevati i mnogo toga drugog, posebno medijski rat koji se vodi preko Interneta (tj. rat putem plasiranja tačnih ili lažnih informacija).

Premda iz razumljivih razloga tačni podaci nisu dostupni, uveliko se spekuliše time da najmoćniju armiju „kibernetičkih ratnika” („sajber ratnika”) imaju SAD, da za njima slede Kina, Rusija, Izrael, Ujedinjeno Kraljevstvo i Južna Koreja, ali da su veoma moćni i hakeri iz Severne Koreje i Irana. Smatra se da oružane snage SAD već sada imaju oko 9.000 ovih „boraca” (Pentagon ima i posebnu kibernetičku odn. sajber komandu) te da se za njihovo finansiranje odvajaju čak 7 milijardi dolara.²³⁹

5. Elektronski rat. – Mada na prvi pogled može da asocira na medijski, informacijski rat,²⁴⁰ ili tzv. kibernetički rat, elektronski rat je nešto sasvim drugo.

Tako se nazivaju aktivnosti koje se preduzimaju s ciljem obezbeđenja maksimalne slobode upotrebe sopstvenih elektronskih uređaja (radara i drugih aparata koji koriste elektromagnetne talase) i efikasno suprotstavljanje štetnim elektromagnetnim aktivnostima protivnika (defanzivna dejstva), kao i elektronsko izviđanje i elektronsko ometanje protivnika (ofanzivna dejstva).

Pre neku godinu svet je obišla vest o tome da je 12. 4. 2014. u Crnom moru ruski taktički bombarder Su-24 čak 12 puta nadleteo američki raketni razarač „Donald Kuk” (*USS Donald Cook*) simulirajući napad na njega.

Sve je utoliko zanimljivije što pomenuti razarač nipošto nije običan brod, već je snabdeven vrhunskom elektronskom i drugom tehnologijom – između ostalog, imao je sistem „Aegis” za koji su Amerikanci tvrdili da je superioran i bio naoružan krstarećim raketama „tomahavk” i raketama i drugim sredstvima protivvazdušne odbrane. Reč je o izuzetnom ratnom brodu, specijalno namenjenom i opremljenom za zaštitu konvoja i, posebno, borbu protiv podmornica i letećih objekata, uključujući krstareće rakete. Dakle, njegova prvenstvena uloga je da, oslanjajući se na vrhunsku elektroniku i naoružanje, uspešno štiti ne samo sebe, već i druge brodove.

Pa ipak, sve to je postalo neupotrebljivo kada je ruski avion upotrebio sistem za radio-elektronsko ometanje i suzbijanje „Hibini” (rus. *Хибины*). Da je demonstracija postigla željeni efekat moglo se zaključiti iz mnogobrojnih članaka u medijima. Po njima, razarač je bio „blokiran”, „zamrznut” odn. „paralisan” i čitavih 90 minuta morao da trpi demonstraciju ruske elektronske nadmoći. Iz medija se moglo saznati i da se američki brod neplanirano odmah vratio u luku Konstanca u Rumuniji; da je veliki broj članova posade tražio pomoć psihologa, a da je 27 članova posade bilo toliko traumatizovano da su odmah tražili otpust iz vojske. Istini za volju, Amerikanci su čitav događaj prikazali sasvim drugačije - po njima ništa od toga se nije dogodilo, već su samo dva ruska aviona letela u blizini broda. Premda se stekao utisak da se događaj ipak odigrao onako kako je opisan u medijima (uostalom, činjenica je da se razarač zaista odmah vratio u luku), to ovde zapravo nije važno. Slučaj je naveden samo kao ilustracija toga šta znači elektronski rat i kakve prednosti ima strana koja je za njega bolje pripremljena.

²³⁹ Breene Keith, *Who are the cyberwar superpowers?*, World Economic Forum, 4 May 2016, www.weforum.org/agenda/2016/05/who-are-the-cyberwar-superpowers/; Bamford James, *Commentary: The world's best cyber army doesn't belong to Russia*, Reuters, August 9, 2016, reuters.com/article/us-election-intelligence-commentary-idUSKCN10F1H5; „В интернет ввели кибервойска”, *Коммерсантъ*, 10. 1. 2017, kommersant.ru/doc/3187320.

²⁴⁰ Zato što se psihološki odn. medijski rat vode između ostalog i preko elektronskih medija.

U praksi je bilo i drugih, drugačijih, ali po mnogo čemu sličnih slučajeva. Mediji su preneli trdnju SAD da je Rusija 22. 6. 2017. isprobala novo tajno oružje na američkim ratnim brodovima u Crnom moru. Naime, satelitski naciacioni sistemi (globalni pozicioni sistem – GPS) više od 20 brodova pokazivali su netačne ili nepotpune podatke o položaju brodova, a jednom brodu su pokazali da se nalazi 32 km duboko na ruskom kopnu.

Tim povodom pojavili su se komentari da je to prvi slučaj namerne dezorijentacije GPS i ujedno korak ka elektronskim ratovima u kojima će položaj i kretanje protivnika biti nemoguće tačno odrediti. Još gore, pošto slične GPS uređaje koriste i vazduhoplovi i rakete, takvim uticajima mogli bi se protivnički avioni i projektili sasvim zbuniti i usmeriti da deluju ne po zadatom cilju, već po sopstvenim snagama. Razume se, uskoro se može očekivati odgovor kojim bi se takve opasnosti neutralisale. Međutim, jasno je da je trka u ovoj oblasti tek počela.

Elektronski rat se ovde pominje zato što je često u vezi sa kibernetiskim (kiber, sajber) ratom, ali to ne mora biti slučaj. Mnoga od sredstava kojima se vodi mogla bi se takođe posmatrati i u okviru rata kao jedinstvene pojave („običnog rata“) kao samo neka od sredstava koja ne ubijaju neposredno, ali doprinose pobjedi nad protivnikom.

Pimer je radar. Njegovo ime dolazi od skr. eng. *Radio Detection and Ranging - RADAR*, u značenju: otkrivanje objekata i određivanje njihove udaljenosti i brzine kretanja pomoću radija tj. elektromagnetnih talasa. To nije nikakvo oružje u užem smislu, iz prostog razloga što sam po sebi ne ubija nikoga, ne povređuje nikoga i ne uništava ništa. Pa ipak, savremeni život (npr. vazdušni ili pomorski saobraćaj) a posebno savremeni ratovi nezamislivi su bez njega.

Radi se o radio-lokatoru koji otkriva objekte u prostoru (na kopnu, moru i u vazduhu) tako što emituje elektromagnetne talase kratke talasne dužine, koji kada na svom putu naiđu na prepreku (vazduhoplov, brod, tenk itd.) odbiju se od nje i pravolinijski vraćaju, što se registruje radarskim prijemnikom. Zatim se na osnovu računarske obrade ovih signala utvrđuju koordinate i udaljenost kao i pravac i brzina kretanja objekta. Uz otkrivanje tuđih objekata (npr. neprijateljskih aviona) radari se koriste i za radarsku navigaciju, određivanje sopstvene pozicije, vođenje broda ili vazduhoplova u uslovima slabe vidljivosti itd. Prvi radar su 1935. konstruisali Britanci, što im je samo neku godinu kasnije bilo od ogromne pomoći jer su preko svoje radarske mreže na Lamanšu blagovremeno otkrivali nemačke avione, što je bilo od presudne važnosti tokom bitke za Britaniju (1940).²⁴¹

Prema tome, radar je jedno od sredstava putem kojih se vode elektronska dejstva (elektronski rat). Premda sam nije oružje u užem smislu, njegov doprinos pobjedi može biti odlučujući. Sa druge strane, u elektronski rat u principu spadaju i mnoga dejstva koja su usmerena na ometanje protivničkih radara.

Pojedine mere kojima se vodi elektronski rat mogu biti deo specijalnog rata, čak i u miru, što će naročito biti slučaj kada se koriste za zbunjivanje i demoralisanje mogućih protivnika. Potvrda tome su navedeni i slični slučajevi dokazivanja sopstvene elektronske nadmoći nad stranim ratnim brodovima.

²⁴¹ Gažević N. 1974, 577-591.

4. Specijalni rat i međunarodno pravo

To je vrlo složeno pitanje, na koje je teško dati zadovoljavajući odgovor koji bi obuhvatio sve strane problema.

Teškoća se javlja već u vezi sa tim šta se podrazumeva pod specijalnim ratom, kada on postoji (koji su njegovi elementi), da li se u konkretnom slučaju radi o specijalnom ratu i zašto itd.

Moguće rešenje je fokusiranje ne na specijalni rat kao takav, već na aktivnosti koje ga čine i njihovo vrednovanje iz ugla međunarodnog prava.

Tu se može primetiti da su neke od tih aktivnosti pokrivene međunarodnim pravom, bilo da se ne smatraju zabranjenim (npr. mnogi oblici psihološko-propagandnih dejstava, razne aktivnosti u sklopu informacionog rata, upotreba specijalnih jedinica uz uslov da dejstvuju u okvirima međunarodnog ratnog i humanitarnog prava itd.), bilo da su zabranjene, pri čemu neke od njih dodatno predstavljaju i međunarodna krivična dela, u prvom redu ratne zločine ili zločine protiv čovečnosti. Tako je npr. jasno da je zabranjeno, posebno u miru, faksifikovanje i rasturanje stranog novca; da je zabranjena ratnohuškačka propaganda (propagiranje rata); da su zabranjeni svi koraci protiv žrtava rata (civila, ranjenika, bolesnika, brodolomnika i ratnih zarobljenika) ali i boraca, koji bi predstavljali ratne zločine;²⁴² itd.

Mnoga pitanja nisu, međutim, regulisana. Možemo se npr. zapitati da li napad preko kompjuterskih mreža, koji se preduzima kao vid tzv. kibernetskog (kiber, sajber) rata – agresija?

Naime, pod agresijom se u principu ima u vidu oružani napad na drugu državu, a tog (oružanog) napada tu nema. Pa ipak, ako se država ubacivanjem štetnih informacija u njen kompjuterski sistem navede da sama sebe napadne, može li se to smatrati aktom agresije?

U nekim slučajevima verovatno može. Jer zaista, u čemu je razlika između toga kada jedna strana bombarduje drugu slanjem bombardera ili ispaljivanjem raketa i toga kada je hakovanjem ili na drugi način navede da sama bombarduje sopstvene snage ili gradove? Tu je situacija slična onome što postoji kada se neko ne ubije sopstvenom rukom, već se dovede do toga da se sam ubije - npr. tako što mu se daju pogrešni lekovi koje on sam uzme; tako što se pusti eksplozivni gas u prostoriji u koju on kasnije treba da uđe, s tim da paleći svetlo pogine u eksploziji koju je sam izazvao; tako što mu se svesno da važna pogrešna informacija (npr. da je prelazak preko nekog mosta bezopasan, premda se zna da je pogibeljan) itd. U ovim i sličnim slučajevima jasno je da je odnosno lice krivo za smrt žrtve, tj. da se radi o nekom obliku ubistva. Čini se da bi ista

²⁴² Npr. upućivanje pretnje protivniku da se neće uzimati ratni zarobljenici, izdavanje naređenja da ne sme biti preživelih, streljanje civila radi zastrašivanja ostalih, sakaćenje zarobljenika i slične aktivnosti koje su nesumnjivo deo psihološkog rata sa ciljem da se protivnik demoralizuje, primora na predaju itd.

logika trebalo da važi i za pomenute situacije u kojima jedna strana navodi drugu da sama sebe napadne ili na drugi način pričini sebi veliku nenadoknadivu štetu.

Isto tako, ako se upadom u njene u centralne kompjutere ili neki sličan način svesno izazove katastrofa u drugoj zemlji (npr. eksplozija reaktora nuklearne elektrane i širenje radijacije, sudari putničkih vozova i aviona itd.) da li se to može smatrati napadom, premda nije upotrebljena oružana sila?

Iako slična prethodnom primeru ovde je situacija drugačija utoliko što se druga strana ne navodi da sama sebe napadne, već napadač sam neposredno preduzima korake koji ne znače upotrebu sredstava namenjenih za rat (oružja u užem smislu) ali isto tako vode velikim žrtvama i razaranja. Utisak je da u onim slučajevima koji su dovoljno ozbiljni u smislu težine posledica, nema suštinske razlike između agresije izvršene na neki „klasičan” način i napada ove vrste. Jer tu se informacioni sistem koristi kao oružje.

Tu nam od pomoći može biti jedna analogija. Hemijsko i bakteriološko oružje se veoma razlikuje od klasičnog odn. konvencionalnog, ali ne može biti sporno da je i to oružje, pa je čak opasnije i nehumanije od konvencionalnog, zato što predstavlja oružje za masovno uništenje. Ista logika bi trebalo da važi i za sva druga sredstva koja se koriste kao oružje koje nanosi velike žrtve i razaranja. Dakle, ne vidimo razlog zašto se u posebno teškim slučajevima ove vrste ne bi smatralo da je na delu agresija. Uostalom, da se poslužimo još jednom paralelom, neko se može ubiti i tako što će se isključiti aparati za održavanje života na koje je priključen (to se može učiniti i prostim isključenjem struje u objektu u kojem leži taj bolesnik) pa će to ipak biti ubistvo.

Složenije stoje stvari sa upotrebom sredstava ekonomskog rata kao vida specijalnog rata. Ako je neka zemlja ekonomskim merama (npr. potpunom ekonomskom i saobraćajnom blokadom) stavljena u takav položaj da je ozbiljno ugroženo preživljavanje njenog stanovništva (zbog izazivanja nestašice hrane, vode za piće, lekova, električne enegrije i slično) može li se i to smatrati vidom agresije? Premda se radi o hipotetičkom primeru, on je u principu moguć, naročito kada je u pitanju mala, relativno izolovana zemlja, kakva je npr. neka ostrvska državica. Po svoj prilici u takvim slučajevima koji su proizveli dovoljno ozbiljne posledice, navedeni koraci mogu se posmatrati kao poseban vid agresije, premda strogo uzev nije neposredno korišćeno nikakvo oružje. I zaista, u načelu tako se mogu izazvati ogromni ljudski gubici i patnje kod stanovništva odnosne zemlje, može se skršiti njen otpor, osvojiti njena teritorija itd.

Ako se prihvati da se u pomenutim slučajevima ponekad izuzetno može govoriti o agresiji, iz toga sledi i zaključak da napadnuta strana ima pravo da se brani. Odmah se javlja pitanje da li pri tome mora da koristi ista sredstva kao što su ona kojima je napadnuta ili može da se npr. brani preduzimajući akcije uz upotrebu konvencionalnog oružja. Neće li u tom slučaju svetska javnost nju doživeti kao agresora (jer se otvoreno latila oružja) premda je zapravo ona žrtva napada? S tim u vezi, jasno je da ako se smatra da je u pomenutim primerima na delu neki vid agresije, odgovor na nju ne

može se smatrati agresijom, već se radi o samoodbrani, koja je dozvoljena savremenim međunarodnim pravom. Razume se, premda zakonita, samoodbrana mora da se kreće u razumnim granicama, svodeći se upravo na to – na odbranu od neizazvanog protivpravnog napada, što znači da ne sme da preraste u osvetu (neku vrstu kaznene ekspedicije), osvajački rat itd.

Sledeće pitanje je: a da li su pomenuta sredstva i metodi dozvoljeni makar onda kada je rat već počeo, kada traje. Tu se može reći da ako se već protivnik može dozvoljeno uništavati na druge načine, ne vidi se razlog zbog kojeg ne bi mogao biti uništavan i primenom postupaka o kojima je reč, te da je na protivniku da se zaštiti od njih. Pa ipak, nije sve tako jednostavno.

Tako npr. ako se protivnik ubacivanjem lažnih podataka navede da uništi sopstvene vojne objekte to je jedna situacija i ona se može označiti kao dozvoljeno ratno lukavstvo. Međutim, ako se na isti način protivnik navede da uništi sopstvene civile i civilne objekte (gradove, brane, atomske centrale itd.) ili druga međunarodnim pravom zaštićena lica i objekte (vojne bolnice, logore ratnih zarobljenika itd.) to bi se moralo smatrati perfidijom tj. podlim, nečasnim načinom ratovanja, što znači ratnim zločinom.

Moglo bi se govoriti i o drugim ratnim zločinima koji bi postojali ne samo kada napade na međunarodnim pravom zaštićena lica i objekte odnosno strana vrši neposredno, upotrebom sopstvenih oružanih snaga, već i onda kada iste rezultate postiže metodima i sredstvima kibernetičkog rata. Takođe, ne može se na žrtvu napada prebaciti odgovornost u smislu da je njen problem što nije obezbedila efikasnu zaštitu svojih sistema od hakerskih napada, jer bi to bilo kao kada bi napadač na žrtvu prebacio odgovornost što nije uspešno zaštitila svoje civile i civilne objekte od protivpravnog napada (npr. bombardovanja koje je usmereno na njih). U slučaju uništavanja tih lica i objekata kriv je napadač jer on ne sme da ih napada (napad na civile i civilne objekte izričito je zabranjen međunarodnim pravom oružanih sukoba) a ne onaj ko se brani (zato što nije uspeo da ih odbrani).

Po prirodi stvari pravo uvek kasni za životom. Međunarodno pravo nije u tom pogledu nikakav izuzetak. To ima za posledicu da su mnoga pitanja u principu za sada ostala neregulisana. Posebno treba podsetiti na činjenicu da međunarodno ratno i humanitarno pravo (međunarodno pravo oružanih sukoba) ima u vidu prvenstveno klasične, konvencionalne ratove. Veliko je pitanje kada će i kako njime biti dovoljno precizno regulisani drugi oblici izvođenja neprijateljstva koji su rezultat savremenog naučno-tehničkog razvoja.

Za kraj, može se prigovoriti da sve čime smo se ovde bavili ne predstavlja ništa posebno, te da su u pitanju samo neka od sredstava i metoda ratovanja, koji su pokriveni ako ne sasvim preciznim normama, a ono svakako makar načelima ratnog i humanitarnog prava. Nismo sigurni da bi takvo rezonovanje bilo ispravno.

U potvrdu tome dovoljno je podsetiti samo na kibernetički rat, koji je tekovina veka u kome živimo, a koji će u godinama koje dolaze imati sve veću ulogu. Ovde smo ga posmatrali kao deo specijalnog rata, ali sasvim je moguće da se u nekom trenutku ta

materija kodifikuje kao poseban skup normi, slično tome kao što uz pravila kopnenog rata, postoje i posebna pravila pomorskog odnosno vazdušnog rata.

2. Oružana intervencija

1. Pojam oružane intervencije

Pojedini teoretičari izdvajaju oružanu intervenciju, kao poseban oblik nasilja u međunarodnim odnosima, različit od rata. Tako shvaćena, ona se obično definiše kao upotreba oružanih snaga neke države (grupe država) ili pretnja upotrebom tih snaga u cilju mešanja u unutrašnje ili spoljne poslove druge države (drugih država).

Ali – i ciljevi većine „klasičnih” ratova su takvi. Na toj osnovi ne može se napraviti razlika između rata i oružane intervencije kao nekog posebnog oblika nasilja u međunarodnim odnosima. Osim ako je reč o nekoj munjevitoj akciji, striktno ograničenoj u vremenskom i prostornom smislu, sa veoma malim angažovanjem oružanih snaga, malim brojem žrtava i odsustvom ozbiljnog odgovora strane protiv koje se interveniše, oružana intervencija zapravo nije ništa drugo nego samo posebna vrsta međunarodnog oružanog sukoba, dakle rata.

Pa ipak, pošto se oružane intervencije kao takve pominju i od strane političara, i od strane medija, i u pravnoj nauci, potrebno je dati osvrt na tu pojavu i, posebno, na njeno mesto u okvirima utvrđenim međunarodnim pravom.

U istoriji je bilo puno slučajeva oružanih intervencija. Neki od primera samo iz XIX veka su politika Svete alijanse koja je tako ugušila revolucionarne i oslobodilačke pokrete u Napolju i Pijemontu (1820–1821), Španiji (1820–1823) i Portugaliji (1826); francuska okupacija Libana i Sirije (1860-1861); britanska intervencija u Egiptu (1882) i dr.²⁴³

Ipak, one su naročito karakteristične za XX vek. Tvrdi se da su samo SAD u periodu 1912–1932. izvršile čak 85 intervencija oružanim snagama. Ta pojava nije, nažalost, iskorenjena ni danas, na početku XXI veka.

2. Vrste oružane intervencije

1. Mešanje u unutrašnje odnose neke države i u odnose između stranih država. - Prema cilju koji se želi postići, oružana intervencija može se sastojati u mešanju u unutrašnje stvari druge države (npr. rušenje nekog režima) ili u odnose između dveju ili više drugih država (npr. vojna akcija radi sprečavanje nastanka nekog saveza).

Na prvi pogled čini se da oružana intervencija radi mešanja u odnose između dveju ili više država nije moguća. Naime, jasno je da je moguće nezvano mešanje u odnose trećih, ali se u

²⁴³ Više: Heraclides A., Dialla A. 2015.

prvi mah može učiniti da se to nikako ne može sastojati u upotrebi oružane sile. Pa ipak, makar samo teorijski, takva mogućnost se ne može odbaciti. Tako se npr. akcijom komandosa mogu likvidirati ili oteti šefovi država, predsednici vlada, verske vođe ili druge važne ličnosti koje su od ključnog značaja za formiranje saveza između određenih država; mogu se oteti predmeti koji su od presudnog značaja za nastanak takvog saveza (npr. veliki transport zlata, verskih relikvija, žita ili drugih dobara koje jedna zemlja šalje drugoj kao neku vrstu nadoknade da bi ova ušla u savez sa njom) itd.

2. Neposredna i posredna oružana intervencija. - Zavisno od načina na koji se vrši, oružana intervencija može biti direktna, tj. neposredna (neki oblik napada oružanih snaga jedne države na teritoriju ili oružane snage druge) ili indirektna, tj. posredna.

Primeri posredne intervencije su pripremanje i upućivanje na teritoriju druge države oružanih bandi, plaćenika itd. radi vršenja protiv nje akata oružane sile; ustupanje sopstvene teritorije za pripremu ili prolaz stranih trupa koje treba da intervišu u trećoj zemlji i slično.

3. Individualna i kolektivna oružana intervencija. - Prema broju država koje je preduzimaju, oružana intervencija može biti individualna odnosno jednostrana (kada je delo samo jedne države) ili kolektivna (kada je preduzimaju dve ili više država ili neka međunarodna organizacija).

Jedan od primera ove druge je strana vojna intervencija u Rusiji 1918-1921, u kojoj je za vreme građanskog rata u toj zemlji (1917-1922) na strani protivnika sovjetske vlasti intervenisalo 14 država, među kojima (u raznim periodima) i Centralne sile i sile Antante i njihovi saveznici.

4. Oružana intervencija po pozivu i bez poziva. - Razlikuju se i oružana intervencija po pozivu (na poziv vlade ili političke organizacije, grupe i slično zemlje u kojoj se interviše) i samovoljna (bez poziva).

Primer oružane intervencije po pozivu je mešanje Sovjetskog Saveza u dešavanja u Avganistanu 1979-1989. Bilo je izvršeno na poziv aktuelne (legalne) vlade iz Kabula i u skladu sa bilateralnim sporazumom između dve zemlje o prijateljstvu i saradnji (1978) koji je dopuštao razmeštanje sovjetskih vojnika u slučaju avganistanskog zahteva. Malo je poznato da je pre toga sovjetsko rukovodstvo na čelu sa Leonidom Brežnjevim (*Леонид И. Брежнев*) odbilo čak 18 zvaničnih zahteva avganistanske vlade za vojnu pomoć. U tim okvirima, premda oštro osuđena na Zapadu, gde je nazvana invazijom, sovjetska intervencija u Avganistanu ne može se smatrati agresijom.

Čak i kada se mešanje vrši na poziv, u praksi je često sporno da li je onaj ko je uputio poziv stranoj zemlji da interviše, pa makar to bila i aktuelna vlada države u kojoj se interviše, stvarno bio ovlašćen za takvo nešto. Velike sile su mnogo puta koristile „pozive” marionetskih režima kao izgovor za svoj masovni upad u odnosnu zemlju.

3. Slučajevi iz savremene prakse

Oružane intervencije, posebno one samozvane, koje se često nazivaju i jednostranim, su pojava koja, nažalost, obeležava i naše vreme. Iako u načelu mogu da ih preduzimaju i male i srednje države (pojedinačno ili zajedno) u praksi se one skoro bez izuzetka svode na akcije velikih sila (samih ili sa saveznicima) protiv slabijih zemalja. I, što je posebno razočaravajuće, pri tome velike sile zahvaljujući svojoj superiornoj moći, ali i položaju (posebno, svojstvu stalnog člana Saveta bezbednosti UN sa pravom tzv. „veta“) po pravilu uspevaju da izbegnu odgovornost za takve svoje akte.

Tu je situacija ista kao sa onim slučajevima koji se povremeno javljaju u praksi, a za koje je karakteristično da čak i kada su školski primeri agresije ponekad ostaju nekažnjeni. Kada iza takvih akcija stoje velike sile, posebno nuklearne supersile, obično izostaje dovoljno oštra reakcija međunarodne zajednice. Ma kako to bilo cinično, tada se smatra da je bolje (tačnije, predstavlja „manje zlo“) ne reagovati, nego isprovocirati treći svetski rat. Jasno je da ovo rezonovanje nema nikakvo uporište ni u pravu, ni u pravdi, već se oslanja na prostu računicu i svest o tome da bi reakcija koja bi značila pružanje kolektivne pomoći žrtvi agresije, kako je to predviđeno Poveljom UN, zapravo imala sve izgleda da jedan nezakonit akt i njime izazvani ograničeni oružani sukob, pretvori u rat čije se razmere i rezultat ne mogu predvideti.

Premda Povelja UN (1945) i savremeno međunarodno pravo izričito zabranjuju silu u međunarodnim odnosima, druga polovina XX veka zabeležila je veliki broj oružanih intervencija, u raznim delovima sveta.

Neki od primera su: izraelsko-britansko-francuska agresija na Egipat (1956); intervencija Belgije u Kongu (1960–1964); upad SSSR i drugih zemalja Varšavskog pakta u Mađarsku (1956) i Čehoslovačku (1968); intervencija Turske na Kipru (1974); intervencija Vijetnama u Kampučiji (1978–1979); povremeni upadi Turske u severni Irak (u operacijama protiv Kurda) i dr.

Posebno su se u tome istakle SAD koje su same ili sa saveznicima intervenisale širom planete - protiv Gvatemale (1954, 1960. i 1967–1969), Kube (1961), Vijetnama (1961–1975), Konga (1964), Laosa (1964–1973), Perua (1965), Dominikanske Republike (1965), Kambodže (1969–1970), Salvadora (1980), Nikaragve (1980), Irana (1980), Libana (1982–1984), Grenade (1983), Libije (1986), Filipina (1989), Paname (1989–1990), Liberije (1990), Haitija (1991, 1994–1996), Somalije (1992–1995), Avganistana (1998), Sudana (1998), Jugoslavije (1999) itd.

Mada izvorno možda iskreno zamišljene kao kratke, brze i hirurški precizno izvedene operacije, intervencije su se često otimale kontroli i prerastale u dugotrajne oružane sukobe sa velikim brojem žrtava.

To najbolje ilustruju američka intervencija u Vijetnamu (1961–1975) i sovjetska u Avganistanu (1979–1989) koje su se izrodile u prave ratove. Uostalom, intervencija SAD i Velike Britanije u Avganistanu (2001–2021) je i pored toga što su u njoj učestvovala i ograničene snage nekih drugih

zemalja, zapravo bila pod presudnim vođstvom Vašingtona. Smatra se da je u njoj poginulo više od 176.000 ljudi - oko 135.000 boraca (od toga daleko najviše samih Avganistanaca koji se bore na suprotstavljenim stranama, ali i oko 2.500 Amerikanaca, oko 500 Britanaca, oko 160 Kanađana itd.) uz još više od 46.000 civila.

Oružane intervencije bile su naročito karakteristične za doba Hladnog rata, kada je svaka od dve suprotstavljene strane tako kontrolisala zbivanja u svojoj interesnoj sferi i sprečavala širenje zone uticaja svog rivala. Postojala je nada de će od početka 90-ih godina prošlog veka, uporedo sa okončanjem Hladnog rata, broj intervencija opasti. To se, međutim, nije dogodilo.

Oružane intervencije u vidu bombardovanja iz vazduha, raketiranja krstarećim i sličnim projektilima, pešadijskih upada, ubacivanja plaćenika itd. koje su u nekim slučajevima prerastale u prave ratove, prisutne su i u naše vreme.

U najnovijoj praksi primeri za to su američki vazdušni napadi i intervencije protiv Avganistana (od 2001), Iraka (od 2003), Haitija (2004–2005) itd.; intervencija SAD i drugih zapadnih država u Libiji (2011); razni oblici vojnog angažovanja SAD (finansiranje, opremanje i obuka pobunjenika; napadi bespilotnim letelicama itd.) u Siriji (od 2012), Iraku (od 2014), Jemenu (od 2015) i dr.

Čak i kada su pravdane uzvišenim principima zaštite odnosno spasavanja ljudskih života, praksa pokazuje da su sve oružane intervencije, pa i one koje su proglašavane „humanitarnim”, preduzimate iz nekih drugih, sasvim prozaičnih razloga, kao što su širenje interesnih sfera, obaranje neposlušnih režima, uspostavljanje kontrole nad proizvodnjom i tokovima nafte i slično. Stvarni rezultati bili su skoro bez izuzetka veoma loši, a u nekim slučajevima i katastrofalni za lokalno stanovništvo,²⁴⁴ ali i veoma štetni za objektivne interese čovečanstva uopšte zato što su se posledice ogledale u velikom gubitku ljudskih života, širenju nestabilnosti u međunarodnim odnosima, nastanku novih sukoba, bujanju terorizma, opadanju ugleda i značaja međunarodnog prava (zato što njegovo kršenje ostaje nekažnjeno) itd.

Po mnogo čemu poseban slučaj predstavljaju razni oblici oružane intervencije jednog broja država protiv tzv. Islamske države Iraka i Levanta (eng. *Islamic State of Iraq and the Levant – ISIL*), poznate i kao samo Islamska država (*Islamic State*).

Mada nije prava država, već je neka vrsta velike terorističke organizacije ekstremnih islamista, koja povezuje oružane grupe koje deluju u desetak zemalja, ova tvorevina uspela je da se proširi na velike delove Iraka i Sirije i nekih drugih država, pri čemu su njeni pripadnici izvršili mnogobroje

²⁴⁴ Zato što su značili strahote rata, tamo gde je pre toga bilo mirno (npr. slučajevi intervencija zapadnih sila u Libiji, Siriji itd. u poslednjih nekoliko godina) a često se sve završavalo time što je strana sila postavljala u datoj zemlji režim po svom izboru, u mnogim slučajevima ne samo nedemokratski, već daleko gori od onog prethodnog.

užasne zločine. Uz vlasti Iraka i Sirije, u borbi protiv ISIL su u raznim oblicima oružane intervencije 2014-2016. angažovane snage još dvadesetak država, iz raznih delova sveta. Međutim, čak i ovdje pravi put bio je i ostao preduzimanje kolektivnih mera UN. Jasno je, međutim, da to nije odgovaralo nekim centrima moći koji su, uostalom, i omogućili pojavu ISIL. Kako god bilo, stanje se drastično promenilo kada je 2015. na poziv sirijskog predsednika Asada vojno intervenisala Rusija. O tzv. Islamskoj državi biće više reči kasnije.

4. Problem dopuštenosti sa stanovišta međunarodnog prava

Termin *oružana intervencija* ponajviše koriste određene velike sile, da bi oružani sukob koji same počinju okvalifikovale kao nešto drugo, a ne rat, i time izbegle da sebe žigošu kao agresora.

Pošto je savremenim međunarodnim pravom rat zabranjen, a agresija proglašena međunarodnim zločinom, ovim putem pokušava se da se stvori neka vrsta „sive zone” u kojoj bi povremena upotreba sile navodno bila opravdana i dozvoljena.

U tom smislu „oružana intervencija” se uglavnom javlja kao naziv koji treba da prikrije, učini prihvatljivijim odnosni oružani sukob. Ovo posebno kada se tom terminu doda bliže određenje „humanitarna”. Ponekad se čak izbegava da se upotreba sile nazove oružanom intervencijom, pa se koriste još blaži ili sasvim neodređeni termini, kao što su „kampanja”, „antiteroristička akcija”, „angažovanje”, „misija” i slično.

Prema tome, nastoji se da se oružana intervencija prikaže kao nešto drugo, a ne rat, od koga se, navodno, razlikuje po nizu elemenata - po ciljevima, obimu angažovanih snaga, veličini operacija, dužini trajanja itd.

Ono što je ovde posebno važno, pokušava se da se oružana akcija u stranoj zemlji odn. protiv strane zemlje prikaže kao posebna, specifična pojava, koja, navodno, u nekim slučajevima predstavlja dozvoljeni izuzetak od načela o zabrani sile u međunarodnim odnosima. U skladu s tim, u cilju opravdanja takvih koraka u očima svetske i domaće javnosti pribegava se tvrdnjama da je oružana akcija bila neophodna radi spašavanja ljudskih života, borbe protiv terorista, pravovremenog zauzdanja agresivnog odnosno suviše surovog režima i slično. Time se, u stvari, na mala vrata i u utvrđenim okvirima pokušava da nametne jedan novi oblik doktrine o pravednim ratovima i posebnim pravima najjačih sila.

Međutim, takav pristup nije prihvatljiv iz mnogo razloga.

On je, pre svega, u suprotnosti sa jednim od osnovnih načela savremenog međunarodnog prava – onim o zabrani sile u međunarodnim odnosima. Povelja UN i čitavo važeće međunarodno pravo zabranjuju upotrebu sile, pa čak i samu pretnju silom u međunarodnim odnosima. Ostavljajući po strani urođeno pravo svake države na samoodbranu, nikakvi izuzeci od toga nisu predviđeni. Naprotiv.

Između ostalog, Deklaracijom Generalne skupštine o nedopustivosti mešanja u unutrašnje poslove država i o zaštiti njihove nezavisnosti i suvereniteta (1965) precizirano je:

„Nijedna država nema pravo da neposredno ili posredno interveniše iz bilo kog razloga u unutrašnje ili spoljne poslove ma koje druge države. Sledstveno tome, zabranjeni su oružana intervencija i svi drugi oblici mešanja ili pokušaj ugrožavanja ličnosti države ili njenih političkih, ekonomskih i kulturnih osnova”.

Međutim, objektivno gledajući, u slučaju oružane intervencije na delu je upravo prvootpočinjanje upotrebe sile protiv druge države.²⁴⁵ U tom svetlu, oružana intervencija predstavlja agresiju i povlači odgovornost po međunarodnom pravu. Država protiv koje se interveniše može na osnovu čl. 51. Povelje UN da preduzme neophodne mere samoodbrane, a u obzir može doći i primena kolektivnih mera predviđenih Glavom VII Povelje UN.²⁴⁶ Štaviše, odgovorna lica bi trebalo da snose krivičnu odgovornost za zločin agresije – na osnovu Rimskog statuta (1998) kojim je to telo osnovano, zločin agresije je u nadležnosti Međunarodnog krivičnog suda.

Gledano iz drugog ugla, nema ni bilo kakvih posebnih pravila međunarodnog prava koja bi dozvoljavala oružanu intervenciju. Naprotiv. Svaka nezvana oružana intervencija (ona koja nije rezultat slobodno izraženog poziva legalne i legitimne vlade odnorne države)²⁴⁷ zabranjena je sa stanovišta međunarodnog prava.

U potvrdu tome dovoljno je podsetiti da zabrana bilo kakvog, tim pre oružanog, a posebno nezvanog mešanja u poslove drugih država predstavlja jedan od osnovnih principa savremenog međunarodnog prava. Uostalom, i Međunarodni sud pravde je u slučaju Nikaragva protiv SAD zaključio (1986) da „princip neintervencije proističe iz međunarodnog običajnog prava”.²⁴⁸

Čak i onda kada je reč o onom obliku oružane intervencije koji se na prvi pogled čini najmanje spornim, a to je tzv. humanitarna intervencija (intervencija iz humanitarnih razloga), nema sumnje da je i on zabranjen sa stanovišta savremenog međunarodnog prava.²⁴⁹ Dovoljno je primetiti da je u već pomenutoj presudi u sporu između Nikaragve i SAD, povodom američke akcije protiv Nikaragve, Međunarodni

²⁴⁵ Više: Paunović M. 1999, 149-158.

²⁴⁶ Kolektivne akcije UN predviđene Glavom VII Povelje UN, uključujući i upotrebu međunarodnih oružanih snaga, predstavljaju preventivne mere ili sankcije i ne smatraju se intervencijom.

²⁴⁷ Ovo treba naglasiti zato što zakonita vlada ima prirodno pravo da se obrati za pomoć svojim saveznicima, uključujući i pomoć posredstvom oružanih snaga – npr. radi obuzdavanja pobunjenika, terorista i slično. Primer je oružana intervencija protiv terorista ISIL i pobunjenika, koju je 2015. u Siriji izvršila Rusija na poziv sirijskog predsednika Asada. Intervencija se pretvorila u pravi rat na strani snaga sirijske vlade i sredinom 2021. (dok ovo pišemo) i dalje traje.

²⁴⁸ *Case Concerning Military and Paramilitary Activities in and Against Nicaragua* (Nicaragua v. United States), International Court of Justice, Judgment of 27 June 1986, par. 246, p. 126, www.icj-cij.org/files/case-related/70/070-19860627-JUD-01-00-EN.pdf.

²⁴⁹ Više o koncepciji humanitarnih intervencija, novom intervencionizmu i sporu koji se tim povodom vodi: Chesterman S. 2001; Hilpold P. 2001, 437-467; Zolo D. 2002; O'Donoghue A. 2005; Krivokapić B. 2007, 51-95; Babić J., Bojanić P. 2008; Franck Th. M. 2010, 531-548; Zolo D. 2010, 531-565; Krivokapić B. 2011, 567-619; Paunović M., Krivokapić B., Krstić I. 2021, 352-360.

sud pravde potvrdio da ne postoji nikakav međunarodnopravni osnov za bilo kakvu „humanitarnu intervenciju” i da je upotreba sile zabranjena čak i radi sprečavanja navodnog kršenja ljudskih prava.²⁵⁰

Sve i da ostavimo po strani međunarodno pravo i okrenemo se suštini onoga što se naziva oružanom intervencijom, stoji činjenica da je u pitanju prvootpočinjanje oružanog sukoba, što znači oružani napad, agresija. I onda kada ima ograničeni cilj ili je na drugi način ograničen (npr. veličinom angažovanih snaga) to je rat. I zaista, u čemu je razlika između tzv. ograničenog rata (npr. da bi se oteo deo tuđe teritorije) i oružane intervencije? U dužini trajanja sukoba? Snazi angažovane oružane sile? Broju žrtava? Nema nikakvih pouzdanih kriterijuma, što znači da bi u slučaju prihvatanja tog koncepta postojale neograničene mogućnosti zloupotrebe.

Najzad, i da se nekim slučajem prihvati doktrina o pravu na oružanu intervenciju, ono bi po logici stvari bilo rezervisano isključivo za velike sile, na štetu malih i srednjih država.

Može li se zamisliti vojna intervencija Libana i Monaka protiv SAD zbog kršenja ljudskih prava? Ili desant albanskih i slovenačkih padobranaca na trgu Tjenanmen da bi se sprečio obračun kineskih vlasti sa opozicijom? Ili blokada obala Velike Britanije od strane ratnih brodova Islanda i Crne Gore iz sličnih razloga? Naravno da ne.

Po prirodi stvari, onaj ko interveniše mora da bude vojno jači od onog protiv koga interveniše (u protivnom radilo bi se o samoubilačkoj misiji) a uz to i dovoljno bogat da sebi može da priušti troškove takvog poduhvata. To sigurno nisu male države ili zemlje u razvoju. Ne, to su u prvom redu vojno, ekonomski i na svaki drugi način najmoćnije sile sveta. Samim tim i čitava ideja o navodnom pravu oružane intervencije zbog nekakvih humanih, moralnih i sličnih pobuda svodi se na to da se tu radi o tzv. „asimetričnom zahtevu u međunarodnom pravu”, na koji mogu da pretenduju samo snažni i samo prema slabima.

Sve rečeno dovoljno govori o tome da u suštini nema razloga da se nezvana oružana intervencija posmatra drugačije nego kao vid agresije. U onim izuzetnim slučajevima kada se zaista u svetskim okvirima smatra da je potrebno sprečiti genocid, democid,²⁵¹ itd., pravi put je preduzimanje kolektivnih akcija UN, u skladu sa Poveljom UN.

²⁵⁰ *Case Concerning Military and Paramilitary Activities in and Against Nicaragua*, 1986, *cit.*, par. 263-269, pp. 133-135.

²⁵¹ Termin koji su u novije vreme predložili Rudolf Rummel (*Rudolph J. Rummel*) i drugi teoretičari, definišući ga kao „ubistvo bilo kog lica ili naroda od strane vlade, uključujući genocid, politička ubistva i masovna ubistva”. To je široki pojam koji bi trebalo da obuhvati sve one slučajeve u kojima je reč o masovnim ubistvima pripisanim vlastima, ali koji ne potpadaju pod opšteprihvaćenu definiciju genocida zato što nije reč o nameri da se istrebi određena nacionalna, etnička, verska ili rasna grupa, već o užasnim zločinima izvršenim bez jasne namere istrebljenja ili zločinima nad nekim drugim grupama – u obračunu sa političkom opozicijom, u raznim vidovima ideološkog fanatizma, radi zavođenja terora i na taj način očuvanja vlasti i slično. Užasan zločin Crvenih Kmera nad sopstvenim narodom (za vreme njihove strahovlade stradalo je oko 1,7 miliona ljudi ili oko 21% stanovništva Kambodže) koji se, strogo uzevši, pravno ne bi mogao kvalifikovati kao genocid, predstavljao bi tipičan primer democida.

Konačno, nezavisno od problema njene dopuštenosti, ako do nje u praksi dođe, bilo koja oružana intervencija, svejedno kojim argumentima je pravdana i ko je preduzima, predstavlja međunarodni oružani sukob. To drugim rečima znači da se tokom njenog trajanja moraju poštovati pravila međunarodnog ratnog i humanitarnog prava, a da njihovo ozbiljno kršenje predstavlja ratne zločine.

3. Rat protiv terorizma

Mada, se, opšte uzev, ratom protiv terorizma može označiti svaki oblik opsežne, dobro organizovane i beskompromisne borbe protiv terorista i terorističkih organizacija, čak i kada se radi o akcijama samo jedne zemlje (rat protiv terorizma iz njenog ugla) a posebno kada učestvuju dve ili više država, ovaj izraz se najčešće koristi u užem značenju kao naziv za politiku i skup akcija koje je u dva navrata proklamovala vlada SAD.

Najpre je još osamdesetih godina XX veka tadašnji predsednik Ronald Regan (*Ronald Reagan*) proglasio rat protiv terorizma. Ta kampanja nije imala većeg odjeka i relativno brzo pala je u zaborav.

Nakon velikog terorističkog napada na SAD 11. 9. 2001. predsednik Džodrž Buš (*George W. Bush*) proglasio je novi rat protiv terorizma. Ova politika obuhvatila je niz posebnih ovlašćenja istražnih i drugih državnih organa da preduzimaju mere od kojih neke podrazumevaju drastično kršenje osnovnih ljudskih prava. Tu spadaju hvatanje navodnih terorista i njihovo držanje u tajnim zatvorima bez formalne optužbe i izvođenja pred sud; mučenje u cilju dobijanja podataka; likvidiranje navodnih vođa terorista; itd. Pojačane su aktivnosti obaveštajnih službi, učinjeno sve da se otkriju finansijeri i tokovi finansiranja terorističkih organizacija, da im se uskrate bezbedna skloništa u drugim zemljama itd. Vrhunac ove politike bili su upad u Avganistan (2001) i Irak (2003) i okupacija tih zemalja, sa obrazloženjem da kriju i pomažu teroriste. Teroristički napad i saosećanje čitavog sveta s nevinim žrtvama poslužili su vladi SAD kao platforma da proklamuje politiku koja prelazi okvire stvarne borbe protiv terorista i sama sebi da odrešene ruke u pogledu odlučivanja o tome kada će i šta da radi (pa i koga će da napadne) ne vodeći pri tom previše računa ni o međunarodnom pravu, ni o suverenim pravima drugih država, ni o elementarnim ljudskim pravima.

Dakle, jednim delom nije se radilo ni o kakvom oružanom sukobu, već o akcijama obaveštajnih službi, policije i drugih organa protiv lica osumnjičenih za terorizam. Sa druge strane, izvršene su oružane intervencije u drugim državama koje suštinski zaista predstavljaju ratove. U njima je do oktobra 2018. samo u Iraku, Avganistanu i Pakistanu poginulo je između 480.000 i 507.000 ljudi.²⁵²

²⁵² Crawford N. C. 2018, 1.

Po procenama Votsonovog instituta za međunarodna i javna pitanja, američkog univerziteta „Braun”, SAD su od kraja 2001. do septembra 2021.. za svoj „rat protiv terorista”, koji izgleda nema kraja, potrošile čitavih 8 milijardi dolara. Mnogo teže su ljudske žrtve ovog „rata”. Poginulo je između 827.000 i 929.999 ljudi, od čega 364.000-387.000 civila. U pitanju su samo oni koji su stradali kao neposredne žrtve nasilja, dok je broj onih koji su izgubili živote usled pratećih pojava vezanih za sukobe, kao što su nestašica vode, razne bolesti i slično, višestruko veći. Kontraterorističke aktivnosti SAD zahvatile su teritorije čak 80 država.²⁵³

Pa ipak, čak ni taj deo „rata protiv terorizma” nije nikakva posebna, nova vrsta rata. Objektivno gledajući tu se radi samo o proglašenom razlogu odn. povodu za rat (borba protiv terorista) koji bi, makar iz ugla onih koji su ga proglasili, trebalo da ga učine dozvoljenim izuzetkom od zabrane upotrebe sile u međunarodnim odnosima. To, razume se, nije prihvatljivo jer nije u skladu sa međunarodnim pravom, a otvorilo bi i nesagledive mogućnosti raznih zloupotreba.

Ratom protiv terorizma može se uslovno nazvati i oružani sukob u kojem se na teritorijama nekih ili čak nekoliko država protiv snaga koje su označene kao terorističke (npr. protiv boraca tzv. Islamske države - ISIL) bore oružane snage raznih država. Međutim, strogo uzev, ni tu se ne radi o ratu protiv terorizma.

Ovo već zbog toga što terorizam nije konkretan protivnik, već pojava koja se ne može pobediti oružjem, već se borba protiv nje mora voditi drugim sredstvima - obrazovno-vaspitnim radom, podizanjem životnog standarda odnosno stanovništva, obezbeđenjem pravednih odnosa u društvima itd. Boriti se oružjem protiv terorista koji dobrovoljno idu u sigurnu smrt (npr. raznose sebe i druge u eksplozijama koje su svesno sami izazvali) nema svrhe osim u smislu da se nastoji da se oni svi do jednog fizički unište. A to je nemoguće. Poginuli teroristi stiču oreol mučenika, a na njihovo mesto, prihvatajući ih kao uzor, dolaze novi, željni osвете i dokazivanja. To je proces koji nema kraj.

Ovde je važno zapaziti da borba protiv terorista najčešće nije pravi rat pošto se sve uglavnom svodi na akcije obaveštajnih i bezbednosnih snaga i slične mere.

Čak i u onim izuzetnim situacijama kada se vode stvarne operacije oružanih snaga država protiv onih koji su toliko ojačali da su proglasili nekakvu sopstvenu državu ili iz drugih razloga predstavljaju ozbiljnu vojnu silu, ne radi se ni o kakvoj posebnoj vrsti rata.

To što ih neke države, pa i većina svetske javnosti označavaju teroristima, je politička kvalifikacija, koja ne utiču na prirodu sukoba sa ovim snagama. Gledano iz pravnog ugla, najbliže istini je reći da su oni, makar u nekim slučajevima, posebna vrsta pobunjenika, koji kada ispunjavaju uslove koje predviđa međunarodno pravo imaju pravo da se smatraju stranom u sukobu, praktično na isti način kao i države, a njihovi borci imaju pravo na međunarodnim pravom definisani status borca, na isti način kao i pripadnici oružanih snaga država koje su strane u sukobu.

²⁵³ *Costs of War*, Watson Institute International & Public Affairs, Brown University, September 2021, <https://watson.brown.edu/costsofwar/figures>.

S tim u vezi, pred oči dolaze slike užasnih zločina koje su izvršili pripadnici snaga tzv. Islamske države. Međutim, to je problem za sebe. Uopšte ne treba trošiti reči na to da oni za njih treba da dobiju zasluženu kaznu. Ipak, ni tu u principu nema ničeg posebnog jer ta ista pravila i individualna krivična odgovornost za njihovo kršenje važe za sve borce, pa i za pripadnika redovnih oružanih snaga država.

Sa druge strane, proglašavanje nečega rata ratom protiv terorista krije u sebi vrlo opasne zamke. U prošlosti su razne kolonijalne i okupacione sile svoje protivnike (ustanike, gerilce itd.) proglašavale banditima ili teroristima, čime su ih obeležavale kao nezakonite borce, sa kojima može da se postupa bez ikakvih obzira. Ova opasnost postoji i u naše vreme.

Terorizam jeste jedno od najvećih zala današnjice, ali borba protiv njega nije nikakav novi oblik rata, posebno takav oblik koji bi značio drugačija pravila od onih koja su utvrđena međunarodnim pravom oružanih sukoba.

Deo drugi

**RATNO I HUMANITARNO PRAVO
(PRAVO ORUŽANIH SUKOBA)**

Glava I

RATNO I HUMANITARNO PRAVO (PRAVO ORUŽANIH SUKOBA)

Život je vrlo složen. Mnoge pojave i društveni odnosi koji ga čine imaju nekoliko dimenzija.

Tako su i razna pitanja koja su u vezi sa oružanim sukobima regulisana ne samo na međunarodnom nivou, već u određenoj meri i nacionalnim (državnim) propisima država. Stoga je potrebno ukratko osvrnuti se na osnovne momente koji se tiču ne samo međunarodnog, već i unutrašnjeg prava.

I. NACIONALNO I MEĐUNARODNO PRAVO

1. Nacionalno (unutrašnje) pravo država

O nacionalnom (unutrašnjem, domaćem, internom, državnom) pravu može se govoriti iz dva ugla, posmatrajući pravnu stvarnost konkretne zemlje tj. njene važeće propise ili misleći na samu pojavu, bez vezivanja za određeni pravni sistem i njegova specifična rešenja.

1. Pravo određene države

Svaka država ima svoj unutrašnji pravni poredak. To je njeno sopstveno, domaće pravo.

Da bi se razumelo na koju pravnu stvarnost se misli, mora se precizirati o pravnom poretku koje konkretne države je reč. U tom smislu govori se o pravu određene zemlje, npr. SAD, Kine, Tanzanije, Finske itd.

Prirodno je da se tako shvaćeno, unutrašnje pravo više ili manje razlikuje od države do države. To je razumljivo samo po sebi jer je rezultat specifičnih uslova, tradicija i potreba svakog konkretnog društva.

Proučavanje tog prava, pa tako i onog njegovog dela koji se bavi pravnim regulisanjem odnosa koji su u vezi sa oružanim sukobima, zanimljivo je iz ugla date države, kao i sa stanovišta uporednog prava.

Pod uporednim (komparativnim) pravom podrazumeva se paralelno proučavanje i poređenje dva ili više pravnih sistema odnosno njihovih instituta i načina na koji su regulisana određena

pitanja. Nije, dakle, u pitanju nikakva posebna grana pozitivnog (važjećeg) prava koja se bavi određenom oblašću društvenih odnosa, već naziv dolazi od specifičnog metoda koji se ogleda u tome da se upoređuju razni pravni poreci država i njihova rešenja.

Uporednopravna istraživanja su od velikog značaja za svaku zemlju jer tako može da proveri kvalitet svojih pravnih rešenja i, s druge strane, iskoristi tuđa iskustva u pripremi i donošenju sopstvenih propisa. Korisna su i na međunarodnom planu zato što stvaraju osnov za bolje međusobno razumevanje, pomažu unifikaciju pravnih pravila u materijama u kojima je to potrebno (što sličnije regulisanje nekih pitanja je često ne samo korisno, već i neophodno), olakšavaju izradu tekstova međunarodnih konvencija, omogućavaju identifikovanje opštih pravnih načela, itd.

Premda i dalje zadržavaju svoju posebnost (principijelnu odvojenost jedni od drugih) i mnoštvo specifičnosti (samo njima svojstvene karakteristike i drugačija rešenja) pravni poreci savremenih država se sve više približavaju prihvatajući u sve većoj meri makar u određenim oblastima pravnog regulisanja iste ili slične principe i rešenja. Taj proces deo je sveopšteg zblizavanja raznih delova sveta u svim sferama života i sve izraženije isprepletenosti raznih interesa i potreba u domenu bezbednosti, privrede, informisanja, novih tehnologija, zaštite životne sredine, borbe protiv terorizma i organizovanog kriminala itd.

Između ostalog, za razliku od prošlosti, sve savremene vojske liče jedna na drugu u smislu ustrojenosti, uniformi, oružja, opreme itd. To je posledica usvajanja onoga što se smatra naprednim i efikasnim, članstva u određenim međunarodnim organizacijama (npr. NATO) gde se mnoga rešenja unificiraju (ujednačavaju) itd.

2. Unutrašnje pravo kao pojava

Moguć je i drugačiji pristup. Premda imaju različita ustavna i zakonska rešenja, pravni poreci raznih, pa i svih država mogu se posmatrati kao suštinski jedna ista pojava.

U tom slučaju unutrašnje pravo se shvata kao apstraktan unutrašnji pravni sistem bez njegovog identifikovanja sa pravnom stvarnošću određene zemlje, na isti način na koji se govori o čoveku kao pripadniku ljudskog roda, bez vezivanja za konkretnu ličnost.

Osim ako izuzetno bude drugačije naglašeno, pod terminom „unutrašnje pravo” odnosno srodnim izrazima („državno“, „interno“, „nacionalno pravo“) imaćemo u vidu upravo ovo apstraktno unutrašnje pravo.

2. Međunarodno pravo

1. Pojam i osobnosti međunarodnog prava

Pošto se u užem smislu pod ratnim i humanitarnim pravom podrazumeva međunarodno ratno i humanitarno pravo, koje je samo deo, posebna grana,

međunarodnog (javnog) prava, potrebno je objasniti šta imamo u vidu pod međunarodnim pravom.¹

Nakon što su u prošlosti korišćeni drugačiji nazivi, a naročito *jus gentium* (lat. pravo naroda) i *jus inter gentes* (lat. pravo između naroda) engleski pravnik Džeremi Bentam (*Jeremy Bentham*) je prvi 1780. godine upotrebio termin *međunarodno pravo* koji su odmah prihvatili drugi. Od kraja XIX veka javlja se i naziv „međunarodno javno pravo” sa ciljem preciznog razlikovanja tog normativnog sistema od skupa onih pravnih pravila koja, istina, uređuju prekogranične odnose, ali takve koji nisu javnopravnog karaktera (međunarodno privatno pravo, međunarodno privredno pravo, itd.). Međutim, kada se kaže *međunarodno pravo*, bez bilo kakvih dodataka, zna se da se misli na međunarodno javno pravo.²

Međunarodno pravo se menjalo i razvijalo tokom istorije, prilagođavajući se vladajućim uslovima i potrebama država i, u meri u kojoj je ona postojala, zahtevima međunarodne zajednice. Stoga postoje velike razlike između takvog prava koje je postojalo pre samo nekoliko decenija, a utoliko više onoga što je važilo pre nekoliko vekova ili čak milenijuma i međunarodnog prava koje imamo danas.

U tom smislu, premda će na raznim mestima biti dat osvrt i na neka istorijska, prevaziđena rešenja (npr. na pravila vezana za pravo na rat, gusare, angariju itd.) prvenstveno se ima u vidu savremeno, važeće međunarodno pravo.

Ono se može odrediti kao specifičan pravni poredak odn. skup međusobno povezanih pravnih normi i principa, koji je nastao i razvija se u međunarodnopravnoj zajednici, zajedničkom voljom država, ali i nekih drugih subjekata međunarodnog prava, ima sopstvene pravne izvore, drugačije od izvora unutrašnjeg prava država, raspolaže sopstvenim sistemom pravnih sankcija i uređuje međunarodne javnopravne odnose između država, određenih međunarodnih organizacija, a u sve većoj meri i nekih drugih aktera najvažnijih međunarodnih političkih, ekonomskih, vojnih, bezbednosnih i drugih odnosa, kao i izvesna međunarodno priznata prava i obaveze drugih subjekata međunarodnog prava, uključujući razna pravna i fizička lica.³

Tako shvaćeno, međunarodno pravo se po mnogo čemu razlikuje od unutrašnjeg prava država. Razlike se ogledaju u čitavom nizu elemenata: subjektima, predmetu regulisanja, izvorima, načinu donošenja normi, sredstvima za obezbeđenje njihovog poštovanja itd.

Najkraće rečeno:

1) subjekti unutrašnjeg prava su fizička i pravna lica i državni organi, a glavni subjekti međunarodnog prava - države i međunarodne organizacije, s tim da postoji i niz drugih subjekata čiji se uloga, ovlašćenja i značaj veoma razlikuju;

¹ Za veliki broj raznih definicija međunarodnog prava i njihovu klasifikaciju vidi: Krivokapić B. 2017, 27-41.

² Živković M., Radivojević Z. 1990, 94-98; Krivokapić B. 2017, 44-46.

³ Krivokapić B. 2017, 41-44.

2) unutrašnje pravo uređuje društvene odnose unutar pojedinih država, a međunarodno prevashodno prekogranične odnose javnopravnog karaktera, između dve ili više država, u određenom regionu, pa i u čitavom svetu;

3) glavni pravni izvori unutrašnjeg prava su: ustav, zakoni i podzakonski akti (uredbe, dekreti, naredbe, instrukcije itd.) dok su najvažniji izvori međunarodnog prava međunarodni ugovori i međunarodna običajna pravna pravila s tim da postoje i drugi izvori;

4) u sistemskom pogledu unutrašnje pravo je postavljeno vertikalno u smislu da je za njega karakteristična stroga hijerarhija pravnih normi, a međunarodno uglavnom horizontalno - premda i ono ima pravila različite pravne snage, među njima u principu nema pomenute hijerarhije;

5) uz određena opšta pravna načela koja su se tokom istorije iskristala u unutrašnjim porecima država, međunarodno pravo izgradilo je i neka pravna načela svojstvena samo njemu (načelo zabrane sile u međunarodnim odnosima, načela o neutralnosti i dr.);

6) unutrašnje pravo je u prvom redu pravo potčinjavanja (subordinacije) što nije prihvatljivo u međunarodnom pravu čiji su osnovni subjekti suverene i pravno jednake države zbog čega to pravo karakterišu elementi usklađivanja (koordinacije) i uzajamnosti (reciprociteta);

7) u unutrašnjim porecima norme donose zakonodavni i drugi ovlašćeni organi, a garant njihovog izvršenja su državni aparat prinude i, posebno, sudstvo. To odsustvuje na međunarodnoj sceni pošto tu nema vrhovnog zakonodavnog organa, a međunarodno sudstvo nije principijelno obavezno, ali je zato međunarodno pravo razvilo drugačiji, specifičan način donošenja pravnih normi i posebna sredstva obezbeđenja njihovog izvršenja.⁴

2. Međunarodno pravo u doba rata

Međunarodno ratno i humanitarnopravo koje se naziva i međunarodnim pravom oružanih sukoba,⁵ deo je međunarodnog prava, predstavlja jednu od njegovih najstarijih i najvažnijih grana.

U prošlosti rat je doživljavan kao stanje u odnosima između država, koje je, istina, nepoželjno, ali je isto tako prirodno kao i mirni odnosi među njima.

U skladu s tim, klasično međunarodno pravo delilo se na *međunarodno pravo u doba mira* i *međunarodno pravo u doba rata*.

Smatralo se da se ta dva pravna sistema međusobno isključuju,⁶ a da od volje država (od toga kakvi su njihovi odnosi) zavisi koji će sistem biti primenjen.

Objavom rata umesto normi iz doba mira stupala su na snagu pravila ratnog prava. Naprotiv, posle zaključenja mirovnog ugovora odnosi između dotadašnjih zaraćenih strana ponovo se bili regulisani normama međunarodnog prava koje važi u doba mira.

Ne samo da su oba stanja (i mira i rata) smatrana podjednako zakonitim, već je međunarodnom ratnom pravu davan isti značaj kao onom delu međunarodnog prava koje

⁴ Krivokapić B. 2017, 67-70.

⁵ O tome će više reči biti kasnije.

⁶ To je, između ostalog, izraženo i u tada veoma popularnoj izreci *Inter bellum et pacem nihil est medium* (lat. između rata i mira nema ništa između).

reguliše mirnodopske odnose država.⁷ To je, prirodno, našlo odraz i u nauci međunarodnog prava, koja je pravila ratnog prava razmatrala kao poseban deo međunarodnog prava.⁸

Ovo gledište odavno je prevaziđeno. Danas je zabranjena ne samo upotreba sile, već i pretnja silom u međunarodnim odnosima, a agresija je najteži zločin međunarodnog prava. Države više nemaju pravo na započinjanje i vođenje rata, a na rat se gleda kao na nenormalno, neprirodno stanje. Pa ipak, to nije iskorenilo ratove.⁹

Međudržavni i nemeđunarodni (unutardržavni) oružani sukobi su pojava koja je karakteristična i za naše vreme. Otuda i potreba da se, iako je rat zvanično zabranjen, i dalje proučavaju, dosledno primenjuju i razvijaju pravila onog dela međunarodnog prava koji je poznat kao ratno i humanitarno pravo odnosno pravo oružanih sukoba.

To ima za posledicu da i posle Drugog svetskog rata, kada je sila u međunarodnim odnosima izričito zabranjena Poveljom UN, skoro sva sistemska dela i udžbenici međunarodnog prava i dalje posvećuju značajan prostor izlaganju i analizi pravila i principa ratnog i humanitarnog prava.¹⁰

II. NACIONALNO RATNO ZAKONODAVSTVO DRŽAVA

1. Unutrašnje ratno pravo država

Svaka država ima sopstvene propise koji se tiču rata i onoga što se događa kada on izbije (tzv. nacionalno ratno pravo, unutrašnje vojno odn. ratno zakonodavstvo). Strogo uzev, vojno zakonodavstvo država nije isto što i njihovo ratno zakonodavstvo,

⁷ Više o mestu i karakteristikama ratova u prošlosti: Nis E. 1895, 205-287.

⁸ U praktično svim sistemskim delima objavljenim pre Drugog svetskog rata veliki prostor odvojen je problemu rata i ratnog prava. Tako npr. De Vattel 1797, 291-452; Де Галетъ 1869, 105-139; Стояновъ А. Н. 1875, 604-734; Hall W. E. 1890, 374-745; Rivijer A. 1898, knjiga II, 213-465; Листъ Ф. 1923, 377-455; Moa M. 1925, 265-336; Le Fir L. 1934, 590-666. Takav pristup je čest i danas, s tim da se ne pominje pravo država na rat (jer ono više ne postoji) već u smislu da se, pored drugih pitanja, izlažu i analiziraju pravila međunarodnog prava oružanih sukoba.

⁹ Zanimljivo je da u naše vreme pojedini autori nastoje ne samo da ukinu dualizam (pravo pre rata i pravo u ratu) već uvode tripartitnu podelu, pokušavajući da dokažu da se u principu može govoriti o pravu na rat (*jus ad bellum*), pravu u ratu odn. za vreme rata (*jus in bellum*) i pravu posle rata (*jus post bellum*). Stahn C. 2007, 921-943.

¹⁰ Tako npr. Shwarzenberger G. 1952, 79-111, 281-311; Фердросс А.Ф. 1959, 398-409; Rhyne C. S. 1971, 417-453; Andrassy J. 1978, 559-627; Akehurst M. 1984, 216-247; Austin R. H. F. 1991, 765-790; Cassese A. 2001, 325-348; Shaw M. N. 2008, 1167-1203; Ильин Ю. Д. 2008, 95-116; Бекашев К.А. 2009, 846-882; Игнатенко Г.В., Тиунов О.И. 2009, 544-558; Turns D. 2010, 814-847; McMahon J. 2010, 493-509; Shue H. 2010, 511-527; Avramov S. 2011, 629-765; Degan V.-Đ. 2011, 801-914; Vučinić Z. 2013, 257-430; Janković B. M., Radivojević Z. 2014, 420-468; Kreća M. 2016, 791-822; Etinski R., Đajić S., Tubić B. 2017, 727-777.

zato što se ne odnosi samo na odnose u vezi sa vojskom u ratu, već obuhvata i niz pitanja koja se tiču oružanih snaga u miru, kao što su njihova organizacija, odnosi u oružanim snagama, prava i obaveze vojnih lica, vojna obaveza domaćih državljana itd.

Sa stanovišta unutrašnjeg pravnog poretka države, ratnim pravom se zvanično ili nezvanično naziva onaj deo njenog zakonodavstva koji sadrži propise koji su u vezi sa pripremom za odbranu, odnosno koji stupaju na snagu u slučaju oružanog sukoba i uređuju društvene odnose za vreme njegovog trajanja.

Tu spadaju pravna pravila koja se odnose na oružane snage (njihove zadatke, organizaciju, ovlašćenja, popunu i mobilizaciju itd.) ali i one kojima se uređuju širi krug odnosa - precizira ko je nadležan da proglasi ratno stanje, mobilizaciju itd.; ko je ovlašćen da pregovara o zaključenju mira i da zaključi ugovor o miru i slično.

Pored toga, tu spadaju i norme kojima se u vezi sa ratnim stanjem ili stanjem neposredne ratne opasnosti, menjaju nadležnost i organizacija nekih državnih organa, uvođe novi državni organi, ograničavaju ili suspenduju određena ljudska prava i slobode, uvođe nove dužnosti građana, organizuje prelazak sa mirnodopske privrede na ratnu itd.

To su dakle, propisi koji služe mobilizaciji društva radi što boljeg prilagođavanja i odgovora na opasnosti i izazove koje donosi rat (oružani sukob).

Premda u naše vreme obično imaju određene principijelne sličnosti, rešenja unutrašnjeg (nacionalnog) ratnog zakonodavstva se, što je i prirodno, razlikuju od zemlje do zemlje.

2. Konkretni propisi država

Konkretni propisi – njihov broj, karakter, sadržina itd. razlikuju se, razume se, od zemlje do zemlje te, kada za time postoji potreba, predstavljaju predmet posebnog proučavanja. Ovde će biti dat samo najelementarniji osvrt na neka zanimljiva pitanja koja imaju manje-više opšti značaj.

1. Krivični zakonic

Krivični zakonic savremenih država inkriminišu krivična dela koja su u vezi sa ratom, počev već od propisivanja zabrane i kažnjavanja propagiranja rata i definisanja sličnih krivičnih dela (raspirivanje nacionalne, verske i slične mržnje itd.).

Štaviše, izbijanjem oružanog sukoba pravi smisao dobija čitav niz odredbi krivičnih zakona o ratnim zločinima, zločinima protiv čovečnosti i drugim delima koja imaju veze sa ratom, kao što su izdaja, dezerterstvo, sabotaže itd.

Tako npr. Krivični zakonik Srbije (2005, sa kasnijim izmenama i dopunama) većinu ovih krivičnih dela reguliše u Glavi XXXIII („Krivična dela protiv čovečnosti i drugih dobara zaštićenih međunarodnim pravom“). Tu su inkriminirani zločini protiv čovečnosti (čl. 371), ratni zločin protiv civilnog stanovništva (čl. 372), ratni zločin protiv ranjenika i bolesnika (čl. 373), ratni zločin protiv ratnih zarobljenika (čl. 374), organizovanje i podsticanje na vršenje genocida i ratnih zločina (čl. 375), upotreba nedozvoljenih sredstava borbe (čl. 376), nedozvoljena proizvodnja, promet i držanje oružja čija je upotreba zabranjena (čl. 377), protivpravno ubijanje i ranjavanje neprijatelja (čl. 378), protivpravno oduzimanje stvari od ubijenih (čl. 379), povreda parlamentara (čl. 380), surovo postupanje s ranjenicima, bolesnicima i ratnim zarobljenicima (čl. 381), neopravdano odlaganje repatrijacije ratnih zarobljenika (čl. 382), uništavanje kulturnih dobara (čl. 383), nesprečavanje vršenja krivičnih dela protiv čovečnosti i drugih dobara zaštićenih međunarodnim pravom (čl. 384), zloupotreba međunarodnih znakova (čl. 385), agresivan rat (čl. 386) i dr.¹¹

U vreme ratnog stanja obično se menjaju određene odredbe krivičnih zakona, u smislu da se predviđaju oštrije kazne, uvode neka nova krivična dela i slično.

2. Posebni ratni propisi

Države imaju i posebne propise (ratna pravila, pravilnike, uputstva i slično) za pripadnike svojih oružanih snaga, kako bi obezbedile da se ovi pridržavaju pravila međunarodnog ratnog i humanitarnog prava.¹²

Takvi propisi počeli su da se donose počev od druge polovine XIX veka.

Zanimljivo je primetiti da je npr. Srbija 1877. (godinu dana pre zvaničnog sticanja nezavisnosti, na Berlinskom kongresu, 1878) usvojila posebna „Ratna pravila po međunarodnom pravu“ koja su bila u punom skladu sa pravilima tadašnjeg međunarodnog ratnog i humanitarnog prava.¹³

Danas takva pravila imaju sve države odnosno vojske.

Oficirski i podoficirski kadar se sa njima na odgovarajući način upoznaje još za vreme školovanja u vojnim ustanovama.

Kada izbije ratno stanje ili stanje neposredne ratne opasnosti, pravilo je da se sa najvažnijim pravilima i principima međunarodnog prava oružanih sukoba na pogodan način upoznaje čitavo angažovano ljudstvo. To se obično čini tako što se svima (aktivnom vojnom kadru, mobilisanom ljudstvu itd.) dele papiri sa izvodima najvažnijih pravila međunarodnog ratnog i humanitarnog prava i odgovarajućim uputstvima, tako što se u tu svrhu drže posebna predavanja odn. informativni skupovi itd.

¹¹ *Krivični zakonik, paragraf.rs/propisi/krivicni_zakonik.html*

¹² Hayashi N. 2010.

¹³ O njima će kasnije biti više reči.

3. Liberov zakonik

Prvi i najpoznatiji među modernim posebnim propisima država bio je tzv. Liberov zakonik, koji su SAD usvojile u drugoj polovini XIX v.¹⁴

Pošto su tokom Američkog građanskog rata (1861–1865) vršeni razni ratni zločini, Frensis Liber (*Francis Lieber*) pripremio je za jedinice Severa jednu vrstu kodifikacije pravila ratnog prava koju je 24. 4. 1863. predsednik Abraham Linkoln (*Abraham Lincoln*) proklamovao kao Opštu naredbu br. 100 (*General Orders No. 100*). Ona je sankcionisala brojne ratne zločine, predviđajući, između ostalog, smrtnu kaznu za takva dela kao što su namerno ubijanje neprijatelja koji je onesposobljen za borbu, ubistvo i teško zlostavljanje civilnog stanovništva i dr. Po imenu svog tvorca ostala je poznata kao Liberov zakonik odnosno Liberov kodeks.

Premda nije bio bez mana,¹⁵ Liberov kodeks je za svoje vreme bio nesumnjivo vrlo napredan i čovečan.

Njegov značaj je utoliko veći što je izvršio veliki uticaj na pravila ratovanja i propise drugih država.

III. MEĐUNARODNO RATNO I HUMANITARNO PRAVO

1. Opšti pogled na međunarodno ratno i humanitarno pravo

Mnogi društveni odnosi uređeni su istovremeno i unutrašnjim i međunarodnim pravom.

U prošlosti je povodom regulisanja većine pitanja često dominiralo unutrašnje pravo koje je tada bilo znatno razvijenije od međunarodnog. Danas je, međutim, sve izraženija (mada ne još uvek i potpuna) dominacija međunarodnog prava s tim da države, krećući se u okvirima ostavljenim međunarodnopravnim normama i principima, preciznije uređuju društvene odnose pod svojom jurisdikcijom, prilagođavaju određena rešenja sopstvenim potrebama i slično.¹⁶

¹⁴ Za tekst: *General Orders No. 100: The Lieber Code* 1863. Više o Liberovom kodeksu: Carnahan B. M. 1998, 213-231; Giladi R. 2012, 447-477; Finkelman P. 2013, 2071-2132; Petrović M. M. 2014, 113-128.

¹⁵ Sadržao je i neka po današnjim merilima neprihvatljiva rešenja. Između ostalog, premda je u čl. 71. zabranjivao ubijanje i ranjavanje neprijatelja onesposobljenog za borbu, ostavio je mogućnost da postoje razlozi zbog kojih se može odbiti pravo na predaju odnosno milost. Više: Meron T. 2004, 138-139.

¹⁶ Tu se zapravo dolazi do po mnogo čemu specifičnog pitanja odnosa međunarodnog i unutrašnjeg prava, što je problem za sebe. Više: Đorđević S. 1997, 354-395; Račić O. 1999, 358-381; Arangio-Ruiz G. 2003, 909-999; De Mestral A., Fox-Decent E. 2008, 573-648; Krivokapić B. 2013, 59-103; Krivokapić B. 2013¹, 45-62; Novaković M. 2013; Куниг Ф. 2015, 96-207; Capella G. R. 2018, 1-19.

Tako npr. važan deo pravnog poretka svake savremene države su jamčenje i zaštita ljudskih prava. Norme o tome nalaze se već u ustavu, a zatim se razrađuju nizom posebnih zakona. Međutim, to se čini samo u meri u kojoj je u skladu sa preuzetim međunarodnopravnim obavezama. Država koja bi postupala drugačije (npr. uvela ropstvo, rasnu diskriminaciju, aparthejd itd.) suočila bi se sa izolacijom i međunarodnim sankcijama.

Isto se može reći i za izvesnu uslovno rečeno podelu nadležnosti između međunarodnog i unutrašnjeg prava svake zemlje u materiji ekologije (zaštite životne sredine), prava mora, vazdušnog i drugog saobraćaja, krivičnog prava itd. I tu norme unutrašnjeg prava samo razrađuju pravila međunarodnog prava, s tim da se može zapaziti i trend unifikacije čitavih oblasti nacionalnih poredaka država (građanskog, privrednog, radnog, saobraćajnog, poštanskog itd. prava) što se čini zaključenjem međunarodnih ugovora kojima se utvrđuju jedinstvena (unificirana, uniformna) rešenja koja se zatim, ispunjenjem obaveza preuzetih sporazumom, ugrađuju u nacionalna zakonodavstva država.

Nešto slično postoji i u pogledu odnosa koji nastaju u vezi sa oružanim sukobima. Deo tih pitanja regulisan je neposredno međunarodnim pravom, deo unutrašnjim pravom država koje je usklađeno sa međunarodnopravnim normama i principima, a deo je odraz specifičnosti svakog konkretnog društva.

U tom smislu, ako bi sve norme koje se tiču raznih aspekata oružanih sukoba posmatrali kao nekakvu celinu, onda bismo mogli zapaziti da je ona sastavljena i od međunarodnih normi i od propisa i pravila koji su deo nacionalnih zakonodavstva država. Takvu celinu mogli bismo uslovno smatrati ratnim i humanitarnim pravom u najširem smislu reči.

U nešto užem značenju, taj termin bismo mogli vezati za poziciju neke konkretne države, pa imati u vidu ne samo njene relevantne propise već i onaj deo međunarodnog prava oružanih sukoba koji je za nju obavezan, njeno tzv. subjektivno međunarodno pravo u ovoj oblasti.

Često se vrši razlikovanje između međunarodnog objektivnog i međunarodnog subjektivnog prava.¹⁷ Tada se pod *međunarodnim objektivnim pravom* odn. *objektivnim međunarodnim pravom*, podrazumeva isto što i pod međunarodnim pravom, što znači, specifičan normativni sistem koji uređuje odnose u međunarodnoj zajednici i čije norme u zavisnosti od svog karaktera važe za sve države sveta, regiona ili nekog užeg područja (univerzalno, regionalno, lokalno međunarodno pravo). Čine ga u prvom redu običajna pravna pravila. U širem smislu, imaju se u vidu sve norme važećeg međunarodnog prava, bez obzira na to koji je njihov domašaj tj. koga sve obavezuju.

Za razliku od toga, *međunarodnim subjektivnim pravom* ili, što je pravilnije, *subjektivnim međunarodnim pravom*, naziva se onaj deo međunarodnog prava koje obavezuje konkretnog subjekta,

¹⁷ Problem razumevanja te razlike je nešto izraženiji u jezicima koji u oba slučaja koriste istu reč *pravo*, kao npr. u srpskom, francuskom (*droit*), španskom (*derecho*), portugalskom (*direito*), ruskom (*npaso*), nemačkom (*Recht*), češkom (*právo*), poljskom (*prawo*), mađarskom (*jog*) itd. Ta razlika je odmah uočljiva u jezicima koji za ove pojave koriste različite termine – u engleskom *right* i *law*, u slovenačkom *pravica* i *pravo* itd.

u prvom redu državu.¹⁸ To je posledica činjenice da svaka država ulazeći u ugovorne odnose odn. učestvujući u nastanku regionalnih i lokalnih običaja, stvara sopstveni krug prava i obaveza, koji važi samo za nju. Između ostalog, ni najvažniji univerzalni međunarodni ugovori ne vezuju sve države, već samo one koje su na propisan način pristale da se obavežu u tom pravcu, a to nikada nisu i sve države sveta. Takođe, i razni regionalni i lokalni međunarodni pravni običaji važe za neke, ali daleko ne sve države. Stoga se subjektivno međunarodno pravo razlikuje se od države do države. Ipak, može se zapaziti tendencija da se subjektivna međunarodna prava država sve više približavaju.

Najzad, u uskom, uobičajenom smislu, termin *ratno i humanitarno pravo* odn. *pravo oružanih sukoba* se, čak i bez dodavanja prideva „međunarodno” uvek vezuje isključivo za odgovarajuću granu međunarodnog prava, bez ikakve neposredne veze sa nacionalnim pravnima porecima država. U tom značenju on se koristi i u ovoj knjizi.

Tako shvaćeno, (međunarodno) ratno i humanitarno pravo je oblast međunarodnog javnog prava koja sadrži norme kojima se uređuju odnosi subjekata međunarodnog prava povodom rata (npr. u prošlosti, objava rata) i za vreme rata (međusobni odnosi sukobljenih strana i odnosi tih strana i neutralnih država) i niz sa tim povezanih pitanja - izvođenje neprijateljstava, položaj neutralaca, status borca, zaštita žrtava rata, zaštita kulturnih dobara itd.

Premda se i danas izdvaja kao posebna oblast međunarodnog prava, ratno i humanitarno pravo nije suprotstavljeno ostalim normama međunarodnog prava (onima koje važe u doba mira) kao što se na to gledalo ranije, već je samo jedna od grana međunarodno prava u istoj ravni kao i druge takve grane - ugovorno pravo, diplomatsko i konzularno pravo, pravo međunarodnih organizacija, pravo ljudskih prava, rečno pravo, pravo mora, kosmičko pravo itd.

2. Pojava i razvoj međunarodnog ratnog i humanitarnog prava

Nažalost, rat je oduvek sastavni deo istorije ljudskog roda. To znači da je taj verni pratilac svakog društva i svake epohe po prirodi stvari uvek morao da bude na određeni način pravno uređen. Svaka društvena pojava koja ima dovoljno veliki značaj je više ili manje detaljno regulisana pravnim normama. Rat u tom pogledu nije nikakav izuzetak.¹⁹

¹⁸ Ponekad se taj termin shvata na drugačiji način, tako što se njime nazivaju ovlašćenja na osnovu kojih je država ili drugi titular nekog prava u poziciji da od drugih subjekata zahteva određeno ponašanje. Tako svaka država ima pravo da traži da se poštuje njen teritorijalni integritet, da joj se ukazuje dužno poštovanje, itd. Tu je, međutim pravilniji naziv „subjektivno pravo”, „subjektivno pravo na osnovu međunarodnog prava”, „međunarodnim pravom priznato subjektivno pravo” i slično. Uostalom, subjektivna prava zajamčena su i unutrašnjim porecima država, pa se ne kaže npr. „srpsko subjektivno pravo na život” misleći na nečije subjektivno pravo na život koje je zajamčeno pravom Srbije.

¹⁹ Više o ratnom i humanitarnom pravu i njegovom razvoju: Phillipson C. 1911, II, 166-366; Higgins P. A. 1909; Radojković M. 1947; Bartoš M. 1958, 269-279; Kleut P. 1958, 307-312; Singh N. 1984, 531-536; Perazić G. 1986; ; De Mulinen F. 1987; Greenwood C. 1995, 1-38; Best G. 1997; Shatner W.

Često se misli da je rat stanje haosa, vreme i mesto kada nasilje na bojnom polju prati nasilje u svim drugim oblastima, pa i nasilje nad pravom. Takvo uverenje je, uostalom, odavno formulirano čuvenom maksimom *Inter arma silent leges* (lat. pod oružjem zakoni ćute tj. u ratu zakoni ćute, pravo ne važi).²⁰ Ona ima utoliko veću težinu što dolazi od Rimljana, koji su, kao što s pravom primećuje jedan autor, mnogo znali i o jednom i o drugom (i o pravu i o ratu).²¹

Pa ipak, mada i danas popularna, ona ne odgovara stvarnosti. Ne samo da međunarodno pravo ne prestaje da važi u ratu, već se, naprotiv, čitava jedna njegova grana aktivira izbijanjem neprijateljstava. Reč je o ratnom pravu (lat. *jus in bello*) kojim se ograničavaju sredstva i načini ratovanja i pruža posebna zaštita pojedinim kategorijama lica.

Još od prvih organizovanih oružanih sukoba (ratova) ukorenila su se i razvila bar u određenoj meri razna pravila ratovanja: o objavi rata; o tome da se poštuje nepovredivost pregovarača (parlamentara); da se ne napadaju neborci (ranjenici, žene, deca, starci, sveštenici, hodočasnici); da se ne koriste određena sredstva (oružja) i načini (metode) ratovanja kao što su trovanje bunara, premazivanje oštrice oružja otrovom i sl.; da se zabranjuju verolomstvo i drugi perfidni (nečasni) postupci (uostalom, Stari Rimljani stoje iza poznatog pravila *Fides etiam hosti servanda* – zadata reč služi i neprijatelju, mora se poštovati data reč čak i ako je data neprijatelju); o položaju neutralnih strana;²² o neutralizaciji određenih područja (hramova, svetih mesta i dr.) i slično.

Takva pravila mogu se naći u svim epohama i kulturama, o čemu svedoče velika literarna dela (npr. indijski epovi Mahabharata i Ramajana), svete verske knjige (npr. Tora, Biblija, Kuran),²³ stari zakonici (npr. indijski zakonik Manu), dela iz domena vojne strategije i taktike (npr. „Umeće ratovanja” Sun Cua), zapisi prvih istoričara i drugi kulturno-istorijski spomenici.²⁴

1998; Калугин В. Ю., Павлова В. Л., Фисенко И. В. 1999, 12-25; Obradović K., Šahović M., Despot M. 2002, 56-169, 227-270; Neff S. C. 2005; Meron T. 2006; Sheng H. 2006, 267-301; Krivokapić B. 2006, 28-30, 44-49; 57-62; Vučinić Z. 2006; Byers M. 2007; Durham H. 2007, 248-258; Леншин С. И. 2009; Kolb R., Hyde R. 2008; Lietzau W. K., Rutigliano Jr. J. A. 2010, 11-32; Henderson C. W. 2010, 212-217; Shue H. 2010, 511-515; Jončić V. 2010, 17-74; Radivojević Z. 2012, 85-102; Jončić V. 2012, 13-74; Livoja R., Saumets A. 2012; DiMeglio R. P. et al. 2012; O’Connell M. E. 2013, 1-33; Krivokapić B. 2014, 16-19, 25-27; *Department of Defense Law of War Manual* 2015; Koh H. H. 2017, 487-512; Bouvier A. A. 2020.

²⁰ Navod iz Ciceronovog govora „Za Milona” (*Pro Milone*) sa značenjem da u ratu ne važe nikakve pravne norme osim zakona vojne sile. On se međutim, zapravo nije odnosio na ratove, već na pravo samoodbrane. Više o tome biće na samom kraju knjige.

²¹ Best G. 1997, 3.

²² Vidi za Staru Grčku: Bauslaugh R. A. 1991.

²³ Aboul-Enein Y. H., Zuhur S. 2004; Gulam H. 2006, 187-209; Takim L. 2011, 137-157; Hayward J. 2012.

²⁴ Za osobenosti istorijskog razvoja ratnog i humanitarnog prava u pojedinim kulturama vidi: Howard L. S. 2000, 339-350; Mani V. S. 2001, 59-78; Bederman D. J. 2004, 207-265; El Zeidy M. M., Murphy R. 2004, 53-82; Al-Zuhili Sh. W. 2005, 269-283; Sinha M. K. 2005, 285-294; Solomon N. 2005, 295-309.

U Starom zavetu možemo, i zmeđu ostalog, pronaći i niz pravila ratovanja, koja su Stari Jevreji dobili od Boga.²⁵

Neka od njih su:²⁶

- pre nego što se počne bitka, neprijateljima treba dati priliku da se mirno predaju;²⁷
- neprijatelj koji se mirno predao se ne ubija, ali mu se nameće danak;²⁸
- poraženi narod plaća danak osvajaču;²⁹
- kraljevi odnosno vođe osvojenog neprijatelja se pogubljuju;³⁰
- tuđu vojsku koja je zarobljena bez rata i bez borbe ne treba pobiti, već ugostiti (nahraniti, napojiti) i pustiti je;³¹
- kod opsade grada ne treba uništavati drveće koje daje jestive plodove, ali se ostalo drveće može poseći i koristiti za izgradnju opsadnih objekata i druge potrebe;³²
- može se zauzeti zemlja poraženog neprijatelja;³³
- osvajač može kao ratni plen uzeti stoku, novac, zemlju i dobra poražene strane (pobedniku pripada ratni plen);³⁴
- ratni zarobljenici, stoka i dobra poraženog naroda smatraju se ratnim plenom;³⁵
- ne smeju se uzimati kao ratni plen stvari proklete od Boga (paganski predmeti, idoli i slično);³⁶
- ratni plen se ravnomerno deli između vojnika koji su se borili i ostalih članova zajednice (naroda);³⁷

²⁵ Welsman C. A. 1994, 22B – Rules and Conduct of War.

²⁶ Dati su samo neki od primera iz Starog zaveta, sa osloncem na tekst iz izdanja: *Библија* 2007.

²⁷ „Kad dođeš pod koji grad da ga osvojiš, prvo ga ponudi mirom”, *Пета књига Мојсијева*, 20:10, стр. 176.

²⁸ „Ako ti odgovori mirom i otvori ti vrata, sav narod koji se nađe u njemu neka ti plaća danak i bude ti pokoran”, *Пета књига Мојсијева*, 20:11, стр. 176.

²⁹ *Прва књига о царевима*, 9:22, стр. 316; *Друга књига дневника*, 8:8, стр. 399; *Друга књига дневника*, 27:5, стр. 145; *Друга књига дневника*, 36:3, стр. 424-425.

³⁰ *Четврта књига Мојсијева која се зове бројеви*, 31:8, стр. 150; *Књига Исуса Навина*, 8:23, стр. 199; *Књига Исуса Навина*, 10:23-26, стр. 201; 28, 30, 39, стр. 202; *Књига Исуса Навина*, 11:10-12, стр. 203; *Књига о судијама*, 7:25, стр. 225.

³¹ *Друга књига о царевима*, 6:22, стр. 341.

³² „Kad opkoliš kakav grad i budeš dugo pod njim bijući ga da bi ga uzeo, ne kviri drveta njegovih sekirama, jer možeš s njih jesti, zato ih ne seci, jer drvo poljsko nije čovek da uđe u grad ispred tebe? Nego drveta koja znaš da im se rod ne jede, njih obaraj i seci i gradi zaklon od grada koji se bije s tobom, dok ne padne.” *Пета књига Мојсијева*, 20:19-20, стр. 176.

³³ *Четврта књига Мојсијева која се зове бројеви*, 21:24-25, стр. 140-142, 35, стр. 154-155.

³⁴ *Четврта књига Мојсијева која се зове бројеви*, 31:9-11, стр. 150; *Пета књига Мојсијева*, 2:35, стр. 159; *Пета књига Мојсијева*, 3:7, стр. 160.

³⁵ *Четврта књига Мојсијева која се зове бројеви*, 31:9-18, стр. 150; *Пета књига Мојсијева*, 20:14, стр. 176; *Књига Исуса Навина*, 11:14, стр. 203.

³⁶ *Књига Исуса Навина*, 7:1, стр. 197, 11-13, 21-26, стр. 203.

³⁷ *Четврта књига Мојсијева која се зове бројеви*, 31:27, стр. 151; *Књига Исуса Навина*, 22:8, стр. 213.

- ne smeju se nepotrebno ugnjetavati (porobljavati, pljačkati) sunarodnici protiv kojih se vodi rat;³⁸
- ne sme se zlo učiniti savezniku, niti krivo učiniti neprijatelju koji s pravom napada;³⁹; itd.

Istini za volju, pomenuta i druga pravila ratovanja koja se pominju u Starom zavetu su zapovesti koje je Bog navodno dao Starim Jevrejima, to nisu norme nekakvog međunarodnog ratnog prava.

Takođe, radi se o postupcima zasnovanim na racionalnim razlozima (prvenstveno da se ne uništava ono što može da se iskoristi i uništava sve što kasnije može izazvati neke probleme) a ne na nekakvom čovekoljublju. To nisu nikakve norme o zabrani određenih sredstava i načina ratovanja, obavezi humanog postupanja sa ratnim zarobljenicima, zaštiti civila i slično. Zapravo, nešto kasnije ćemo videti da su Stari Jevreji po zapovesti Boga hladnokrvno izvršili mnoštvo pravih genocida.

Sa druge strane, treba verovati, da su u to vreme i na tom području slične norme i principe imali i drugi, susedni narodi. To je ipak bila era robovlasništva, sa drugačijim standardima od onih koje se trudimo da negujemo u naše vreme.

U literaturi je, ne bez osnova, primećeno da su Stari Jevreji putem tumačenja i na druge načine ponekad ublažavali svoja suviše surova pravila ratovanja, te da su bili „milosrdan” narod u poređenju sa svojim susedima, kao npr. Asircima.⁴⁰ Pa ipak, to što je postojao i neko ko je bio još suroviji i krvožedniji, ne može da pretvori u nekakve čovečne osvajače one koji su sravnivali se zemljom čitave gradove-države poklavši svo njihovo stanovništvo.

Nasuprot tome, u Staroj Kini, još u VI v. pre n. e., Sun Cu (oko 544 – 496 do n. e.) u svojoj čuvenoj knjizi *Umeće ratovanja* piše da: „prema zarobljenim vojnicima treba se ophoditi čovečno i brinuti o njima“.⁴¹

U Kini su u tzv. periodu zaraćenih država (od V v. pre n. e. do ujedinjenja Kine 221. n. e.) postojala pravila ratovanja koja su bila poštovana od strane svih sedam zaraćenih feudalnih država („sedam sila“) a koja su, između ostalog, podrazumevala zabranu vođenja ratova u vreme setve i žetve, povoljan odnos prema ratnim zarobljenicima, to da se ne diraju stari ljudi i slično.

Određena pravila ratovanja, koja bi se slobodno mogla nazvati viteškim, izgrađena su u Staroj Indiji.

³⁸ *Друга књига дневника*, 28:8-15, стр. 415-416.

³⁹ „Ako sam to učinio, ako je nepravda u rukama mojim, ako sam zlo vratio prijatelju svome, ili krivo učinio onima koji na me na pravdi napadahu, neka goni neprijatelj dušu moju, i neka je stigne, i pogazi na zemlju život moj i slavu moju u prah obrati”. *Псалми*, 7:4, стр. 480.

⁴⁰ Roberts G. 1988, 533; Green L. C. 1996, 41.

⁴¹ Sun Cu 2009, Glava II „Pokretanje rata“, 27, 29; *Sun Tzu on the Art of War* 2000, 7.

Između ostalog, indijski Manuov zakonik⁴² utvrđuje da se mora izbegavati upotreba nečasnih sredstava ratovanja, da se ne smeju koristiti strele s nazupčenim vrhom niti otrovne strele, vatreni projektili i slično; da se moraju poštediti zemljoradnici, oni koji mole za milost; da se ne smeju ubijati iznureni protivnici, oni koji spavaju ili se predaju; da se ne sme ranjavati čovek čije telo je obnaženo (nije pokriveno oklopom); da se ne smeju ubijati ranjenici, niti goniti neprijatelj koji beži.⁴³

Uostalom, Stari Grci su ostavili svedočanstva o tome da se ratovi u Indiji tiču samo ratničkih kasti, da zemljoradnici usred bitke mirno obrađuju zemlju, te da Indusi, vodeći rat, štede stanovnike, ne ruše gradove, ne koriste nečasna oružja i slično. Značaj pravila ratovanja utvrđenih Manuovim zakonikom postaje mnogo jasniji kada se se uzme u obzir da je on važio u svim indijskim zajednicama (državama) kojih je u to vreme bilo veoma veoma mnogo - prema svedočenju jednog grčkog poslanika kod imperatora Čandragupte (*Chandragupta*), u IV v. pre n. e. u Indiji je bilo 118 kraljevstava.⁴⁴

I Stari Grci su u ratovima poštovali određena pravila, koja su obično podrazumevala institut objave rata (preko posebnih glasnika odn. poslanika); zabranu premazivanja oružja otrovom; pravo onih koji su poginuli u bici da budu sahranjeni; zabranu ubijanja neprijatelja koji su se sakrili u hramu; zaštitu poslanika odnosno parlamentara, sveštenika i proroka (proročica) čak i u vreme ratnih operacija; pravo pobjednika da u vidu ratnog plena prigrabi čitavu imovinu pobeđenog i dr. Zarobljenici su se, po pravilu, razmenjivali ili otkupljivali, a tek izuzetno su pretvarani u robove. Grci su imali i pravilo da se u vreme Olimpijskih igara, ali (što je manje poznato) i drugih sličnih igara i svetkovina, svi ratovi prekidaju, a novi ne otpočinju.

Premda ima mišljenja da je sličnih svečanih takmičenja bilo još u XIII v. pre n. e., prve Olimpijske igre koje su pouzdano dokumentovane održane su 776. pre n. e. na području grada Olimpije. Smatra se da vode poreklo od pogrebnih svečanosti u čast mrtvih heroja, a održavale su se svake 4 godine, više od 1.000 godina, sve dok ih Rimljani nisu ukinuli 393. n. e. Starim Grcima su bile toliko važne, da su po njima računali vreme. U prvo vreme takmičenja su se održavala samo u trčanju na kratke i duge staze, a kasnije se pojavio niz novih disciplina – pankration,⁴⁵ rvanje, pesničenje,

⁴² Zakonik je nazvan po svom navodnom tvorcu i praocu Arijevaca, legendarnom Manuu. Smatra se da je iz IV v. pre n. e., mada ima i mišljenja da je nastao još oko 1500. pre n. e. Izvorni tekst nije sačuvan, već samo njegova verzija u stihovima iz, kako se veruje, I veka pre n. e. Sadrži mnoštvo odredaba i podataka versko-filozofske prirode, iz domena krivičnog, građanskog, ratnog prava, u vezi sa diplomatijom, vojnim pitanjima i dr. Za tekst vidi: *Indian History Sourcebook: The Laws of Manu, c., 1500 BCE*, 1998; *Законы Ману, Манав дхармашастра* 2002.

⁴³ Više o humanitarnim aspektima ratovanja kod starih Indusa: Sinha M. K. 2005, 291-293.

⁴⁴ Janković B. 1988, 10-11.

⁴⁵ Borba u kojoj je jedino ograničenje bile zabrana da se ujeda, kopaju oči i udara u genitalije. Retko ko zna da je jedan od najvećih umova svih vremena i naroda, čuveni atinski filozof Platon, čak 2 puta bio olimpijski pobjednik u ovom krajnje surovom sportu. Ujedno to je najbolji dokaz da intelektualci ne moraju obavezno biti slabi i plašljivi, kao što i sportisti nisu nužno svedeni samo na svoje fizičke sposobnosti. Sa druge strane, oe prilika da se podseti i na to da su sve takmičarske discipline na Olimpijskim igrama zapravo bile u funkciji uvežbavanja odnosno podizanja do maksimalnih sposobnosti ratnika.

petoboj, skokovi, bacačke discipline, trke dvokolica itd. Pobjednici su uživali veliku slavu i ugled u čitavom helenskom svetu.

Slična pravila važila su i za čitav niz drugih, konkurentskih igara koje su takođe organizovane periodično (svake 4 ili svake 2 godine), trajale po nekoliko dana, a sastojale se u svečanostima u čast nekog boga ili boginje, uz održavanje takmičenja u sportu, muzici i dr. I tokom trajanja tih takmičenja prekidani su sukobi, a novi nisu počinjani. Takve su npr. bile Panateneje (održavale su se u Atini u čast boginje Atene), Pitijске igre (u Delfima, u čast boga Apolona), Nemejske igre (u severnoj Argolidi) itd.⁴⁶

Određena pravila onoga što danas nazivamo ratnim i humanitarnim pravom, poštovali su i Rimljani i drugi antični narodi.

Grci i Rimljani su bili surovi osvajači i stoga ne čudi da su mnogi njihovi mislioci, oratori i političari, kao npr. Livije (*Titus Livius*) i Tacit (*Publius Cornelius Tacitus*) tvrdili da u ratu nema nikakvih ograničenja. Pa ipak, već se Sokrat (*Socrates*), Platon (*Plato*), Polibije (*Polybius*), Ciceron (*Marcus Tullius Cicero*) i drugi zalažu za određenu humanizaciju rata, tvrdeći da nema potrebe da se ruše hramovi, da treba poštediti zarobljenike i vojnike koji su napustili bojno polje, da treba dogovarati primirja radi sahrane poginulih itd.⁴⁷

U srednjem veku ratovi su, posebno u Evropi, bili svakodnevna pojava. Stoga su utvrđena ritterska pravila za borbu tj. časno postupanje u ratu (viteški kodeks). Ona su, međutim, važila samo između vitezova, ali ne i u sukobima s „nevernicima” ili kmetovima.

Viteški kodeksi javljaju se u raznim kulturama, a naročito tamo gde postoje posebne ratničke kaste. Jedan od najpoznatijih je japanski „Bušido” (jap. *Put ratnika*) koji propisuje moralna i druga pravila ponašanja samuraja u svakodnevnom životu i borbi, sa posebnim insistiranjem na vrlinama kao što su pravednost, hrabrost, dobrotu, učtivost, čestitost, čast i lojalnost. Premda se njeni začeci mogu pratiti još od VIII v., samurajska etika definitivno je uobličena u XVI-XVII v., kada su, pod šogunom Ijejasu Tokugavom (*Tokugawa Ieyasu*) i njegovim naslednicima, samuraji igrali najvažniju ulogu u upravljanju državom.

Zanimljivo je primetiti da mada ima dodirnih tačaka sa evropskim ritterskim kodeksom, Bušido se u nečemu razlikuje. Tako npr. napad na protivnika bez upozorenja („u gard!”, fr. *en garde!* i slično) na Zapadu bi se smatrao podmlukim, ali je za Japance bio prihvatljiv jer, po njima, samuraj uvek mora biti spreman da se bori - oni su, uostalom, iznenadno potezanje katane (samurajska sablja) pretvorili u posebnu veštinu zvanu ijaiducu (*iaijutsu*). Sa druge strane, zahtev da dà časnu reč (uobičajen među riterima) samuraj bi shvatio kao tešku uvredu, pošto mu već sam njegov kodeks zabranjuje da laže ili ne ispunjava obećanja.

Drugi vid ograničenja slobode ratovanja obezbedila je katolička crkva. Pošto su brojni privatni ratovi feudalaca⁴⁸ nanosili štetu mnogima, pa i njoj samoj, ona je od

⁴⁶ Više: Krivokapić B. 2010, 699-700.

⁴⁷ Баскин Ю. Я., Фельдман Д. И., 1990, 29, 39; Калугин В. Ю., Павлова В. Л., Фисенко И. В., 1999, 15.

⁴⁸ I u vreme kada je rat bio pravno dozvoljen, isticano je da pravo ratovanja pripada samo državnoj vlasti, da je ono jedan od atributa države. Međutim, u srednjovekovnoj Evropi, usled feudalne razdrobljenosti

kraja X v. počela da pribegava ustanovi Božjeg mira, a nešto kasnije i Božjeg primirja kojima su uvedena važna ograničenja vođenja tih ratova u smislu zabrane nasilja prema određenim licima i vremenskog i prostornog sužavanja samog prava na rat.

Božji mir (lat. *Pax Dei*) je značio zaštitu i nedodirljivost u ratu određenih kategorija ljudi (sveštenici, hodočasnici, putnici, trgovci, žene, seljaci) i njihove imovine. Sveštenstvo je od svojih parohijana organizovalo posebne naoružane odrede tzv. „saveze mira”, koji su se starali da se ova pravila poštuju odn. progonili su one koji bih ih prekršili, sve dok ovi ne bi oštećenima namirili svu pričinjenu štetu. Božji mir prvi put je proglašen 975. g. na crkvenom koncilu (saboru) u Le Pij an Vele (fr. *Le Puy-en-Velay*) u južnoj Francuskoj, a zatim je potvrđen na koncilima održanim 989. i 1028. g. u Šaru (fr. *Charroux*).⁴⁹ Prvi put je primenjen 1027. u Rusiljonu (fr. *Roussillon*), takođe u južnoj Francuskoj. Zatim je prihvaćen i u Italiji, Španiji, Nemačkoj, Engleskoj i drugim katoličkim zemljama. Dodatni značaj ovaj institut je dobio 1095, kada ga je Papa Urban II (lat. *Urbanus II*) na crkvenom koncilu u Klermonu (fr. *Clairmont*) proglasio obaveznim za čitav hrišćanski svet. Nešto kasnije Božji mir je unet u kanonsko pravo i 1179. usvojen kao opšte crkveno pravilo.

Ograničenja uvedena Božjim mirom dopunjena su sredinom XI v. ustanovom Božjeg primirja (lat. *Treuga Dei*) koja je prvi put proklamovana na crkvenom koncilu održanom 1027. g. u Tuluzu (fr. *Toulouse*), gradu koji je takođe na jugu Francuske. Predstavljala je zabranu ratovanja određenih dana - u izvesne praznične dane (pred Božić, pred Uskrs) a takođe od 21 časova u subotu, do 3 sata u ponedeljak ujutro. Zatim je zabrana ratovanja proširena na period od srede uveče do ponedeljka ujutro. Pošto se ratovati nije smelo ni u druge za veru važne dane (drugi hrišćanski praznici i dani posta) na kraju je za privatne ratove feudalaca godišnje ostalo svega 80 dana. Pored toga, neka mesta su proglašena za neprikosnovena u smislu da nisu mogla biti predmet odnosno mesto nasilja. To su u prvom redu bile crkve i manastiri, ali i druga područja i objekti. Između ostalog, na raskrscinama puteva podizani su masivni kameni krstovi koji su na tom prostoru pružali putnicima zaštitu od napada.

Prema izloženom, dok je Božji mir u principu važio uvek, ali se svodio samo na zaštitu odn. snih lica i dobara, Božje primirje je važilo povremeno, ali je, zabranjujući vođenje privatnih ratova tokom određenih perioda ili dana, zapravo štitilo sve.

Premda su Božji mir i Božje primirje važili širom Zapadne Evrope, u praksi je bilo previše slučajeva njihovog kršenja. Stoga je počev od 1123. kao sankcija za nepoštovanje ovih pravila pretila ekskomunikacija. Jačanje centralne vlasti (pojava snažnih centralizovanih država) dovelo je do ukidanja privatnih ratova i time učinilo ove institute suvišnim. Oni se gube već u XIII v. Čak i ako je njihov domašaj u praksi bio ograničen (u smislu da nisu uvek dosledno poštovani) ove ustanove su uticale na promenu mentaliteta srednjovekovnih ljudi i jačanje svesti o tome da i u ratu moraju da važe izvesna pravila i ograničenja.

Poštovanje određenih humanih pravila i principa pokazivali su i drugi, pa i, što u to vreme nije bila suviše česta pojava, prema pripadnicima drugih vera. Tu se, međutim,

i odsustva snažne centralne vlasti, ko god se osećao dovoljno moćnim smatrao je da ima pravo da vodi sopstvene ratove, kada god veruje da je povređeno neko njegovo pravo. U principu takvo stanje stvari trajalo je sve dok se nisu pojavile apsolutističke države, sa snažnom centralnom vlašću. Više: Nis E. 1895, 87-104.

⁴⁹ MacKinney L. C. 1930, 181-206; Head T. 1999, 656-686; Gergen T., 2002, 11-27.

nije radilo o pridržavanju nekakvih precizno definisanih pravnih obaveza, već o aktima humanosti razumnih i prosvetljenih ljudi.

Tako je npr. sultan Saladin (eng. *Salah ad-Din* ili *Saladin*) kada je 1187. zauzeo Jerusalim dozvolio svojim ljutim neprijateljima - vitezovima Jovanovcima⁵⁰ da ostanu u gradu da bi negovali sopstvene ranjenike i bolesnike.

Ograničenja slobode ratovanja nisu se ticala samo ljudi koji su bili zaštićeni od napada, mesta i vremena za ratovanje, već su obuhvatala i zabranu pojedinih oružja. Tako je u srednjem veku u Zapadnoj Evropi bio zabranjen samostrel.

Mada su postojali razni modeli ovog oružja, u osnovi u pitanju je luk popreko fiksiran za neku vrstu kundaka. Prvi samostreli javljaju se još u antičko vreme (Azija, Stara Grčka, Rim itd.) a kasnije se sve više usavršavaju. Iako se iz njega gađalo nešto sporije nego iz običnog luka (njegovo zapinjanje je nešto duže trajalo) samostrel je u svemu ostalom bio superiorniji – imao je veći domet, veću probojnu moć, bio je precizniji. Uz to, njime je mogao da rukuje praktično svaki vojnik, za razliku od luka kojim se efikasno moglo gađati tek kada se stekne velika veština za šta je bilo potrebno dugo vežbanje.

Samostrelom se gađalo veoma precizno, a pošto su njegove strele imale izuzetnu probojnu moć i veću debljinu od običnih strela,⁵¹ šansa da se preživi ranjavanje bila je mnogo manja u poređenju sa ranjavanjem strelom iz običnog luka. Stoga ne čudi što je u to doba on bio poznat kao „đavolsko oružje”. Nakon što je već papa Urban II 1097. posebnim kanonom osudio upotrebu samostrela, Drugi lateranski kongres (1139) je kanonom 29 pod pretnjom anateme zabranio upotrebu samostrela, kao „ubilačku veštinu, mrsku Bogu”.⁵² Zabrana je, međutim, važila samo u ratovima među hrišćanima, a ne i protiv drugih naroda, pa je čak i u ratovima između hrišćana često kršena.⁵³ Uostalom, s pravom se primećuje da je jedan od glavnih razloga zabrane samostrela bio taj što je njime čak i običan seljak mogao da sa bezbedne daljine ubije viteza.⁵⁴

Pojavom novih oružja (posebno vatrenog), nove ratne tehnike i novih metoda ratovanja, i, sa druge strane, prelaskom na stajaću vojsku (vojne obveznike, umesto pripadnika ratničkih kasti i drugih boraca kojima je ratovanje životni poziv) ritterski kodeks je prevaziđen. Umesto toga, formulišu se i međunarodnim ugovorima utvrđuju nova pravila ratnog prava, primerena novim uslovima. Za razliku od prethodnih epoha, ona ne važe

⁵⁰ Pripadnici monaško-viteškog reda svetog Jovana Jerusalimskog, poznati kao vitezovi-hospitalci odn. posle preseljenja na Maltu, kao Malteški vitezovi.

⁵¹ Strele srednjovekovnih samostrela bile su kraće od običnih strela, ali su u poređenju sa njima bile deblje (većeg „kalibra”), imale i do 3,5 puta teži metalni vrh (šiljak) i ispaljivane su sa znatno većom silom, pa su na manjim razdaljinama (oko 25 m) probijale i oklop i pancir košulju ispod njega i nanosile teške rane koje su često bile neizlečive (između ostalog, i zato što bi se lako zagadile).

⁵² *The Canons of the Second Lateran Council, 1139, 1996.*

⁵³ Uostalom, tako je poginuo i čuveni engleski kralj Ričard I Lavljeg Srca (*Richard Lionheart*). Prilikom opsade jednog zamka na teritoriji današnje Francuske (1199) pogođen je u rame strelom iz samostrela. Rana je bila teška i brzo se inficirala te je kralj umro posle desetak dana.

⁵⁴ Van Creveld M. 1991, 416.

samo u lokalnim odnosno regionalnim okvirima ili samo između viših staleža, već imaju tendenciju da se nameću kao obavezna za sve. Posebno je važno to što za osnovu imaju ideju o tome da i u ratu moraju da važe određene pravne, moralne i slične norme i obziri.

Od sredine XIX v. primetna je tendencija ugovornog ograničavanja nepotrebnih surovosti rata - nastoji se da se eliminišu posebno nehumana oružja, ističe se načelo humanog odnosa prema zarobljenicima i ranjenicima i slično. Jedan za drugim zaključuju se višestranu međunarodni sporazumi koji regulišu ova pitanja. Posebno važna u tom pogledu bila je Ženevska konvencija o poboljšanju sudbine vojnih ranjenika u ratu (1864) koja je bila odskočna daska za nastanak i razvoj savremenog ugovornog ratnog i humanitarnog prava.

Istovremeno se razvijaju i drugi delovi onoga što danas nazivamo pravom oružanih sukoba. Bliže gledajući, ustanovljena su nova pravila o ratnoj okupaciji tj. privremenom zaposedanju teritorije koje ne dovodi do promene suvereniteta. Dok se ranije pod neutralnošću podrazumevala obaveza jednakog odnosa prema obema sukobljenim stranama, sada se neutralnost shvata kao uzdržavanje od bilo kakve pomoći bilo kojoj od njih. Stvara se savremeni oblik ustanove stalno neutralne države. Utvrđen je princip neprikosновенosti privatne svojine u ratu na kopnu. Pariskom pomorskom deklaracijom (1856) zabranjuje se gusarenje u pomorskom ratu i precizira još neka pravila koja su već prihvaćena u praksi.⁵⁵ Širi se ideja o zaštiti prava neutralne trgovine i priznaje princip neprikosновенosti privatne svojine na neutralnom brodu. Razvija se pojam kontrabande i represalija. Sa druge strane, uvode se posebna pravila o uslovima pod kojima su dopuštena određena oružja – eksplozivni projektili, automatske kontaktne mine, torpeda itd.

Snažan razvoj ratnog prava ostvaren je u XX v., posebno posle Drugog svetskog rata. Tada je usvojen veliki broj višestranu sporazuma kojima je ova materija kodifikovana na univerzalnom planu. Međunarodno ratno i humanitarno pravo razvija se i danas.

3. Pitanje termina: ratno pravo, humanitarno pravo, pravo oružanih sukoba

Premda je danas rat zabranjen i proglašen međunarodnim zločinom, oružani sukobi su i dalje realnost, pa otuda i potreba da se takve situacije i odnosi regulišu

⁵⁵ Najprostije rečeno, Deklaracija je na daleko široj osnovi utvrdila kao pravila međunarodnog prava koja uređuju pomorski rat, rešenja iz sporazuma potpisanog 1854. između Francuske i Velike Britanije, tokom Krimskog rata (1853-1856) kojima su se, za potrebe tog rata, potpisnice dogovorile da neće pleniti neprijateljsku robu na neutralnim brodovima, niti neutralnu robu na neprijateljskim brodovima i da neće izdavati gusarska pisma (gusarske naloge). Ova pitanja su uređena nešto preciznije a dodato je i pravilo o tome da bi bila pravno obavezujuća, blokada mora biti delotvorna. Krug ugovornica obuhvatio je pored Francuske i Velike Britanije još i Prusku, Austriju, Rusiju, Sardiniju i Tursku, s tim da su ubrzo ova pravila prerasla u opšte običajno međunarodno prava i time postala obavezna za sve.

međunarodnim pravom. Pravila ratnog prava se odnose u prvom redu na međunarodne, ali sve više i na unutrašnje oružane sukobe.⁵⁶

Obično se razlikuju ratno pravo u užem i u širem smislu.

1. Ratno pravo u užem smislu

Ovo pravo često se naziva „zakoni i običaji rata”.

Sačinjavaju ga norme koje regulišu odnose između država (između zaraćenih sila i njih i neutralnih država) uključujući i samo izvođenje neprijateljstava (borbu) kao i niz pravila koja neposredno važe za pojedince. Reč je o normama koje same po sebi nemaju izraženu humanitarnu dimenziju.

Tu spadaju norme kojima se zabranjuje napad na određene ciljeve (npr. na neutralna lica ili objekte) ili korišćenje određenih načina ratovanja (npr. perfidija) ili se regulišu neka druga pitanja koja su u tesnoj vezi sa oružanim sukobom i njegovim tokom - položaj parlamentara, poštovanje zastave primirja, zaključenje i dejstvo primirja, zabrana uništavanja objekata kulture, položaj neutralnog broda, pretvaranje trgovačkih brodova u ratne, kontribanda, kapitulacija, reparacije itd.

2. Ratno pravo u širem smislu

Ratno pravo u širem smislu obuhvata, uz ratno pravo u užem smislu još i tzv. humanitarno pravo, kako se naziva skup normi i principa međunarodnog prava koji za cilj imaju zaštitu žrtava rata odn. humanizaciju rata.

Drugim rečima, njega uz zakone i običaje ratovanja čine i ona pravila čija primena dolazi u obzir za slučaj oružanog sukoba, ali koja ne regulišu odnose zaraćenih i neutralnih sila niti samu borbu, već imaju za cilj da ublaže ratne strahote. Tu spadaju norme o zaštiti civilnog stanovništva, ranjenika, bolesnika, brodolomnika, o postupanju s ratnim zarobljenicima itd.

Savremeno ratno pravo u širem smislu drugačije se naziva ratnim i humanitarnim pravom ili međunarodnim pravom oružanih sukoba⁵⁷ i sastoji od pravila ratovanja

⁵⁶ Uz već navedene radove, o raznim aspektima ratnog i humanitarnog prava vidi: Schwarzenberger G. 1957; Полторак А. И., Савинский Л. И. 1976, 66-109; Abi Saab G. 1984, 265-280; Gaser H.-P. 1993; Тнунов О. И. 1999; Reisman M. W., Antoniou C. 1994; Detter de Lupis I. 2000; *Međunarodno humanitarno pravo*, 2002; Толочко О. Н.: 2003; Henckaerts J.-M., 175-212; Henckaerts J.-M., Doswald-Beck L. 2005; Sassòli M., Bouvier A. A. 2006; Poretto G., Vité S. 2006; Knežević-Predić V. 2007; Henckaerts J.-M., Doswald-Beck L. 2009; Dinstein Y. 2010; Solis G. D. 2010; Starčević M. 2010; Gutierrez B. A., DeCristofaro S., Woods M. 2011, 1009-1034; Jha U. C. 2011; Crowe J., Weston-Scheuber K. 2013; Matthee M. Toebes B., Brus M. 2013; Crawford E., Pert A. 2015.

⁵⁷ To je prirodna posledica tendencije da se umesto termina *rat*, koristi izraz *oružani sukob*, o čemu je već bilo reči kada je razmatran pojam rata.

(normi ratnog prava u užem smislu) i pravila humanitarnog prava. Ova pravila i norme se međusobno prepliću i dopunjuju. S tim u vezi i pitanje - šta se tačno ima u vidu pod humanitarnim pravom.

3. Humanitarno pravo

Postoje razne definicije međunarodnog humanitarnog prava. Ovde je zanimljivo navesti dve iza kojih stoji Međunarodni komitet Crvenog krsta (MKCK).

On je definisao humanitarno pravo kao:

„skup pravila, kojima se, iz humanitarnih razloga, ograničava dejstvo oružanog sukoba. Ono (humanitarno pravo, prim. B.K.) štiti lica koja ne učestvuju ili više ne učestvuju u neprijateljstvima i ograničava sredstva i metode ratovanja. Međunarodno humanitarno pravo je takođe poznato kao ratno pravo ili kao pravo oružanih sukoba.”⁵⁸

Na drugom mestu MKCK je precizirao:

„Ono što MKCK podrazumeva pod međunarodnim humanitarnim pravom primenjivim u oružanim sukobima jesu međunarodni ugovori ili običajna pravila direktno usmerena na rešavanje humanitarnih pitanja koja neposredno proizlaze iz oružanih sukoba, bez obzira na to da li su oni međunarodne ili unutrašnje prirode. Iz humanitarnih razloga ta pravila ograničavaju prava zaraćenih strana na korišćenje metoda i sredstava ratovanja po njihovom slobodnom izboru, a štite i lica i imovinu koji su zahvaćeni ili bi mogli biti zahvaćeni sukobom.”⁵⁹

Prema tome, najkraće rečeno međunarodno humanitarno pravo čine norme koje imaju za cilj da obezbede što veću humanizaciju rata, da uklone ili bar što više smanje stradanja i patnje žrtava rata, i to svakog rata – i međunarodnog i unutrašnjeg (građanskog).

4. Pravo oružanih sukoba

Kao što je već istaknuto u delu koji sa odnosi na pojam rata, posle Drugog svetskog rata, umesto termina *rat* mnogo više se koristi izraz *oružani sukob*. U skladu s tim i pravo koje uređuje društvene odnose koji nastaju u vezi sa tom pojavom ređe se zove *ratnim pravom*, a češće *pravom oružanih sukoba*. Na isti način, umesto *zaraćenih strana* govori se o *stranama u sukobu*.⁶⁰

⁵⁸ *What is International Humanitarian Law?*, ICRC, icrc.org/eng/assets/files/other/what_is_ihl.pdf.

⁵⁹ *Međunarodno humanitarno pravo* 2002, 4.

⁶⁰ Izraz „oružani sukob“, s namerom da se njime obuhvate i međudržavni i unutrašnji (nemeđunarodni) oružani sukobi, prvi put je upotrebljen u širim okvirima 1946, na Konferenciji nacionalnih društava Crvenog krsta. Elder D. A. 1979, 42.

Takva terminološka promena prisutna je i u teoriji i u praksi, uključujući i najvažnije savremene univerzalne sporazume iz ove materije. Motivisana je potrebom isticanja da se norme međunarodnog prava koje regulišu stanja nastala otvaranjem i izvođenjem neprijateljstava, primenjuju ne samo na ratove država kao osnovnih i najvažnijih subjekata međunarodnog prava, već i na one međunarodne sukobe u kojima jedna strana ili više njih nisu države (oslobodilački i antikolonijalni ratovi, akcije oružanih snaga UN i slično) a u sve većoj meri i na građanske (unutrašnje) ratove.⁶¹

5. Relativnost naziva

Prema izloženom, premda se i dalje javljaju termini *ratno pravo* odn. *zakoni i običaji rata*, obično im se pridaje uže značenje tj. oni se koriste samo za ratno pravo u užem smislu, ono koje uređuje odnose zaraćenih i neutralnih sila i izvođenje borbi.

S druge strane, kao drugi deo prava oružanih sukoba, razlikuje se *humanitarno pravo*, kako se naziva skup normi i principa međunarodnog ratnog prava, koji za cilj imaju zaštitu žrtava rata, odnosno humanizaciju rata.

U praksi su, međutim, norme *ratnog prava u užem smislu* (zakona i običaja rata) i norme *humanitarnog prava* teško odvojive jedne od drugih i stoga su najčešće sadržane u istim međunarodnim ugovorima, posebno onima kojima se zabranjuju određena sredstva borbe⁶² ili pruža posebna zaštita određenim licima⁶³ ili objektima.⁶⁴

To daje za pravo da se ponekad izrazi *ratno pravo*, *ratno i humanitarno pravo*, *zakoni i običaji rata* i *pravo oružanih sukoba* koriste kao sinonimi za označavanje onog dela međunarodnog prava koje uređuje odnose koji postoje u vreme oružanog sukoba. Ako se nekom od ovih termina želi dati uži smisao, to se onda posebno naznačava.

⁶¹ O raznim pogledima na nemeđunarodne (unutrašnje) i mešovite (delom nemeđunarodne, delom međunarodne) oružane sukobe i problem primene pravila međunarodnog ratnog i humanitarnog prava u njima: Gaser H.-P. 1993, 75-89; Starčević M. 2010, 155-164; Vučinić Z. 2006, 424-432; Cassese A. o 1984, 313-324; Duy-Tân J. N. 1991, 793-809; Aldrich G. H. 2000, 58-63; Kalshoven F., Zegveld L. 2001; Vučinić Z. 2005, 337-347; Bugnion F. 2006, 167-198; Cullen A. 2010; Starčević M. 1997, 401-411; Fleck D. 2013¹, 581-610; Sivakumaran S. 2012; Murphy J. F. 2012, 15-39.

Neki autori razlikuju čak 4 vrste oružanih sukoba - uz međunarodne, još i (kao posebne kategorije) nemeđunarodne, internacionalizovane i mešovite. Radivojević Z., Knežević-Predić V. 2013, 392-399.

⁶² Npr. Konvencija o zabrani usavršavanja, proizvodnje i stvaranja zaliha bakteriološkog, odn. biološkog i toksičkog oružja i o njihovom uništavanju (1972), Konvencija o zabrani upotrebe u vojne i druge neprijateljske svrhe tehnike za menjanje životne sredine (1976), Konvencija o zabrani upotrebe, skladištenja, proizvodnje i prometa protivpešadijskih mina i o njihovom uništavanju (1997) i dr.

⁶³ Naročito, četiri Ženevske konvencije o zaštiti žrtava rata (1949) i dva dopunska protokola uz njih (1977).

⁶⁴ Npr. Konvencija za zaštitu kulturnih dobara u slučaju oružanog sukoba (1954).

Ponekad se može sresti i jedna vrsta kombinovanja po nama različitih pristupa, pa se tako govori o međunarodnom humanitarnom i, sa druge strane, pravu oružanih sukoba⁶⁵. Nama se čini da takav pristup nije opravdan i da, naprotiv, samo unosi zabunu, jer se obično pod pravom oružanih sukoba imaju u vidu ratno pravo u užem smislu (a na njega se ovde očigledno misli premda se pominje pravo oružanih sukoba) i međunarodno humanitarno pravo.

4. Problem doslednog poštovanja i ostvarivanja ratnog i humanitarnog prava

Ovom problemu ćemo se vratiti na kraju knjige, ali verujemo da je već na ovom mestu korisno dati određene prethodne komentare.

U istoriji je bilo nebrojeno primera nečovečnog postupanja u ratu. Ponekad, posebno u relativno dalekoj prošlosti, to je bilo rezultat nedovoljne razvijenosti u raznim kulturama normi i instituta tog prava i svesti o tome da se oni moraju poštovati. U drugim slučajevima radilo se o slepoj mržnji prema protivničkom narodu, o bolešnom porivu da se on potpuno uništi. Ponegde su u pitanju bili drugi razlozi - problem različitog tumačenja odnosnih normi, nemogućnost da se u ratnim uslovima efikasno kontrolišu svi vojni zapovednici i borci, itd. Nažalost, to se ponekad događa i danas.

To ne treba da čudi. Nije za utehu, ali činjenica je da se svako pravo povremeno krši. To važi i za ostale norme međunarodnog prava, ali i za unutrašnje propise država, pa čak i one iz materije krivičnog i ustavnog prava. Toga će uvek biti.⁶⁶

Premda se sve međunarodnopravne obaveze moraju poštovati (*pacta sunt servanda*) to naročito važi za pravila međunarodnog prava oružanih sukoba. Ovo kako zbog pravnih, moralnih i sličnih razloga, tako, posebno, zbog činjenice da bi bez toga rat, koji je ionako velika nesreća za sve koji ga iskuse, prerastao u opšti pokolj. Ako jedna strana ne bi poštovala osnovna utvrđena pravila, ne bih ih se pridržavala ni druga.

Pa ipak, nema sumnje da je, opšte uzev, međunarodno ratno i humanitarno pravo uglavnom poštovano. Da nije tako, ne bi ga ni bilo – države bi odavno prestale da vode računa o njemu i tim pre da zaključuju nove ugovore iz ove materije. Jer, čemu to da rade, ako ne misle da se pridržavaju ugovorenog?

Činjenica je, međutim, da je tih normi sve više; da su sve preciznije i obuhvatnije; da su sve razvijeniji međunarodni mehanizmi nadzora i kontrole; da se na međunarodnom planu sve detaljnije definišu zabranjena i kažnjiva dela koja predstavljaju kršenje pravila međunarodnog ratnog i humanitarnog prava (ratni zločini i zločini protiv čovečnosti) dok se istovremeno sve više razvijaju međunarodni krivični sudovi, nadležni za utvrđivanje odgovornosti i kažnjavanje lica koja su izvršila ta dela ili naredila njihovo izvršenje.

⁶⁵ Tako npr. Bouvier A. A. 2020.

⁶⁶ Više: Krivokapić B. 2017, 65-67.

Mada predstavlja nasilje, rat je u principu oblik organizovanog i uglavnom kontrolisanog nasilja. To nije obračun kriminalnih bandi, ostrašćenih navijača i sličnih grupa. Čak i ako odavno nema viteški karakter (pitanje je u kojoj meri ga je uopšte i gde imao)⁶⁷ ne sme se dopustiti da se sasvim otme kontroli.⁶⁸

Ovo ne samo iz filantropskih, moralnih, filozofskih, religioznih i sličnih razloga, već i zbog proste činjenice da bi u tom slučaju on prerastao u borbu do istrebljenja. Toga nema ni u životinjskom svetu.

⁶⁷ Uostalom i u redovima pripadnika ratničkih kasti sa najstrožijim pravilima časti i morala, kakvi su npr. bili japanski samuraji sa svojim Bušido kodeksom, zabeleženo je mnogo slučajeva potkupljivanja, izdaje, mučkih ubistava itd. Na kraju se ipak sve svodi na to kakav je ko čovek.

⁶⁸ Nešto više: Livoja R. 2012, 75-100.

Glava II

IZVORI MEĐUNARODNOG RATNOG I HUMANITARNOG PRAVA

I. IZVORI MEĐUNARODNOG PRAVA

Izvori međunarodnog ratnog i humanitarnog prava su samo deo izvora međunarodnog prava. Stoga je za njihovo pravilno razumevanje potrebno prvo objasniti šta su to izvori prava i koji su najvažniji izvori međunarodnog prava.

1. Izvori prava

Najprostije rečeno, izvorima prava nazivaju se skupovi pravnih normi (obaveznih pravila ponašanja) razvrstanih prema nekom zajedničkom kriterijumu, a takođe i pojavni oblici u kojima se one nalaze.

To je, dakle, naziv za odnosne pravne norme sa neakvim pravno obavezujućim zapovestima ili zabranama, a istovremeno i za propise koji sadrže takve norme.

U nacionalnim porecima država izvori prava su relativno jasni i lako ih je pronaći i protumačiti. Najvažniji među njima su ustav, zakoni i podzakonski akti, pri čemu se njihovi tekstovi objavljuju u službenom listu, što ih čini lako dostupnim svima i omogućava da svi kod tumačenja i primene imaju u vidu isti tekst. Pošto, uz to, postoji jasna podela i hijerarhijski odnos između pravnih izvora nacionalnog prava (zakoni moraju biti u skladu sa ustavom, a podzakonski akti u skladu sa zakonima) to bi trebalo da predstavlja garanciju da su odnosi o kojima je reč regulisani dovoljno precizno i istovremeno neprotivrečno tj. u skladu sa svim ostalim propisima.

Pa ipak, praksa pokazuje da to često nije tako.

Između ostalog, javljaju se situacije kada društveni odnos koji treba da je pravno uređen nije regulisan pravnom normom (pravna praznina), ponekad nije jasno da li je neki zakon i dalje na snazi ili ne, događa se da su neki odnosi istovremeno regulisani na različite načine putem dva ili više propisa (tzv. sukob zakona), javljaju se nejasnoće i sporovi u vezi sa tumačenjem zakona i drugih propisa itd.

Kada je reč o međunarodnom pravu i njegovim izvorima, sve je još mnogo složenije.

2. Izvori međunarodnog prava

Ovde se nećemo baviti problemom izvora međunarodnog prava, jer je to pitanje za sebe koje zahteva punu pažnju i odgovarajući prostor.⁶⁹

Ipak, radi razumevanja daljeg izlaganja neophodno je dati neki makar najelemenarniji osvrt koji podrazumeva objašnjenje šta su izvori međunarodnog prava i koji su među njima najvažniji u materiji međunarodnog ratnog i humanitarnog prava.

Izvori međunarodnog prava mogu se odrediti kao *pojavnici oblici u kojima se javljaju međunarodnopravne norme, što znači pravna pravila koja su (1) nastala na međunarodnim pravom predviđen način i koja (2) sadrže međunarodnopravno obavezna pravila ponašanja.*

Međutim, time još nije odgovoreno na pitanje šta zapravo predstavljaju ti izvori, koja je njihova forma, kakav je međusobni odnos itd.

Ako znamo da mnoštvo otvorenih problema javlja u unutrašnjim pravnim porecima, gde je na prvi pogled sve uređeno skladno i precizno, s tim da već po definiciji postoji samo jedna suverena vlast sa sopstvenim aparatom prinude, jasno je da ti problemi u međunarodnim okvirima mogu biti samo veći. Ukazaćemo u najkraćim crtama na samo neke među njima.

Pošto međunarodnu zajednicu prvenstveno čine suverene države, u njoj nema vrhovnog zakonodavca. Stoga je često mnogo teže identifikovati važeći izvor međunarodnog prava. Ovo tim pre što su mnogi odnosi u međunarodnoj zajednici i dalje uređeni pravilima običajnog međunarodnog prava koje razne strane shvataju na različite načine; što nema nikakvih međunarodnih „zakona” koji bi važili za sve, već međunarodni ugovori vezuju samo one koji su ih izričito prihvatili; što se međunarodni ugovori koji su najvažniji izvori međunarodnog prava zaključuju na raznim, a ponekad i na nekoliko jezika što otežava njihovo tumačenje (događa se da se značenje pojedinih odredbi u originalnim tekstovima na raznim jezicima više ili manje razlikuje; itd.

Sa druge strane, pouzdano utvrđivanje važećih izvora međunarodnog prava i njihovo pravilno tumačenje je izuzetno važno jer od toga zavisi i njihova dosledna primena.

Ne ulazeći dublje u ovu problematiku koja je vrlo zanimljiva, ali i složena, jer bi nas to znatno udaljilo od teme kojom se ovde bavimo, treba primetiti da su na današnjem stepenu razvoja međunarodnog prava tvorci izvora tog prava prvenstveno države i, donekle, međunarodne organizacije, a tek zatim i neki drugi subjekti, u meri u kojoj im je priznat međunarodnopravni subjektivitet. Drugim rečima, uloga država je i dalje dominantna.

⁶⁹ O izvorima međunarodnog prava: Parry C. Press 1955; Лукин П. И. 1960; Минасьян Н. М. 1960; Van Hoof G. J. H. 1983; Kennedy D. 1987, 1-96; Villinger M. E. 1997; Degan V. D. 1997; Shaw M. N. 2008, 69-128; Thirlway H. 2010, 95-121; Besson S. 2010, 163-185; Lefkowitz D. 2010, 187-203; Thirlway H. 2014; Besson S., D’Aspremont J. 2017.

Premda postoje donekle različiti pogledi na to šta sve spada u izvore međunarodnog prava, može se reći da oni obuhvataju: 1) međunarodne ugovore, 2) međunarodnopravne običaje, 3) opšta pravna načela priznata od civilizovanih naroda, 4) sudsku praksu, 5) doktrinu, 6) jednostrane akte država, 7) odluke međunarodnih organizacija.⁷⁰ Razume se, značaj svakog od njih je različit i zavisi od niza faktora – od toga o kojoj grani međunarodnog prava je reč (tako npr. u nekim materijama mnogi odnosi su i dalje u znatnoj meri uređeni običajnim normama), u kojim okvirima se postavlja pitanje (tako npr. odluke određenih organa međunarodnih organizacija mogu biti pravno obavezujuće za države, ali daleko češće predstavljaju samo neobavezne preporuke) itd.

Vrlo je rasprostranjena podela izvora međunarodnog prava na glavne (međunarodni ugovori, običajna pravna pravila i opšta pravna načela, s tim da opšta pravna načela imaju drugostepeni, supsidijerni značaj (njihova primena dolazi u obzir tek kada dati odnos nije regulisan međunarodnim ugovorom ili međunarodnopravnim običajem) i ostale odn. pomoćne izvore.

Ova podela ima osnov u činjenici da su u čl. 38/1/a-c Statuta Međunarodnog suda pravde posebno pomenuti međunarodne konvencije, međunarodni običaji i opšta pravna načela, a zatim je u čl. 38/1/d precizirano da Sud primenjuje i „sudske odluke i učenja najpozvanijih stručnjaka međunarodnog javnog prava raznih naroda, kao pomoćno sredstvo za utvrđivanje pravnih pravila”. Iz toga je pravna nauka izvela zaključak da su tri izvora iz čl. 38/1/a-c glavni, a svi ostali – pomoćni. Premda je vrlo rašireno, verujemo da je takvo rezonovanje prihvatljivo samo kada se želi da se bez ulaženja u nepotrebne komplikacije, izvori međunarodnog prava približe studentima, a da je izvan toga pogrešno i to iz nekoliko razloga: 1) odredbe o kojima je reč vezuju samo Sud u smislu pravnih izvora po kojima je dužan da sudi i ne obavezuju nikoga van Suda; 2) one ne obuhvataju sve postojeće izvore međunarodnog prava, među njima jednostrane akte država i, naročito, odluke međunarodnih organizacija; 3) one su bukvalno prepisane iz Statuta Stalnog suda međunarodne pravde, usvojenog još 1921. g. i (posle čitavog veka) njihova rešenja ne odgovaraju današnjem svetu i važećem međunarodnom pravu, itd.

Posebno je sporno korišćenje čl. 38/1 Statuta Suda za izdvajanje nekakvih glavnih izvora međunarodnog prava. Premda se u njih svrstavaju i opšta pravna načela, ona su po svojoj prirodi takva da ih je teško primeniti u konkretnoj situaciji tako da se i međunarodni sudovi retko pozivaju na njih; nema saglasnosti oko toga šta sve ulazi u njih (nema njihovog opšte prihvaćenog „kataloga”; današnje međunarodno pravo je toliko razvijeno da nema potrebe za time da se ona koriste kao posebni izvori, itd.

Mi verujemo da je umesto o glavnim i sporednim, što nije ni dovoljno precizno, ni tačno (jer ta deoba, izmeđuostalog, ne uzima u obzir odluke međunarodnih organizacija) bolje govoriti o najvažnijim i ostalim izvorima međunarodnog prava. Ta deoba se ne zasniva na u tom pogledu ustareloj odredbi Statuta Međunarodnog suda pravde (koji je najvažniji, ali daleko ne i jedini međunarodni sud današnjice) već na stvarnom značaju odnosnih izvora međunarodnog prava u praksi.

⁷⁰ Krivokapić B. 2017, 125-191; Кривокапић Б. 2018, 107-203.

U tom smislu, kao najvažniji izvori savremenog međunarodnog prava mogu se izdvojiti pored međunarodnih ugovora i običajnih pravni pravila još i određene odluke međunarodnih organizacija.⁷¹

Ipak, premda u nekim slučajevima mogu biti vrlo važne (primer su odluke Saveća bezbednosti koje su obavezujuće jer su donate na osnovu Glave VII Povelje UN, određene odluke nadležnih organa Evropske unije itd.) odluke organa međunarodnih organizacija su, opšte uzev, znatno manje važne od ugovora i običaja. To je naročito vidljivo u materiji međunarodnog prava oružanih sukoba.

3. Izvori međunarodnog ratnog i humanitarnog prava

U principu ono što je rečeno za izvore međunarodnog prava odnosi se na izvore tog prava u bilo kojoj njime regulisanoj materiji, pa tako i u sferi međunarodnog ratnog i humanitarnog prava.

Postoje i neke specifičnosti.

Pre svega, premda su u ovoj materiji daleko najvažniji izvori prava međunarodni ugovori, posebno univerzalnog karaktera, kojima su kodifikovana odnosna pitanja,⁷² više nego u nekim drugim granama međunarodnog prava svoj značaj imaju i običajna pravna pravila. Stoga će ovim izvorima biti posvećena posebna pažnja.

Takođe, više nego u nekim drugim materijama poseban značaj mogu da imaju i određene odluke najvažnijih organa pojedinih međunarodnih organizacija, u prvom redu UN. Ipak, te odluke se prevashodno tiču političkih pitanja tj. rešavanja konkretnih situacija i problema te nisu toliko važne kao stvarni izvori opšteg međunarodnog prava jer po pravilu ne sadrže opšte norme. Stoga će na relevantne odluke međunarodnih organizacija, u prvom redu na rezolucije Saveta bezbednosti i Generalne skupštine UN niti ukazano tamo gde je to potrebno, ali bez posebnog osvrta na odluke međunarodnih organizacija kao izvore međunarodnog prava.⁷³

Konačno, u materiji međunarodnog ratnog i humanitarnog prava u vezi sa nizom pitanja zanimljiva je i sudska praksa, prvenstveno praksa međunarodnih krivičnih sudova, ali čak i nacionalnih sudova država (njihovih sudova za pomorski plen). O tome će biti reči na odgovarajućim mestima, a ovde je dovoljno primetiti poseban značaj

⁷¹ Više u radu koji je celina, ali je redakcija časopisa odlučila da ga objavi u dva dela: Кривокапић Б. 2018¹, 128-132 i Кривокапић Б. 2019¹ 71-79.

⁷² Perazić G. 1986, 15-36; Obradović K., Šahović M., Despot M. 2002, 45-51; Vučinić Z. 2006, 95-111; Greenwood C. 1995, 23-29; Jončić V. 2010, 75-99; Solis G. D. 2010, 11-20; Avramov S. 1958, 295-306; *Priručnik Jugoslovenskog Crvenog krsta* 1998; Knežević Predić V., Avram S., Ležaja Ž. 2007; Scott Sh. V. 2010, 243-263; Policastro J., Stone S. D. 2013; Krivokapić B. 2017², 552-567.

⁷³ O odlukama međunarodnih organizacija kao izvorima međunarodnog prava vidi: Krivokapić B. 2017, 182-185.

Nirnberške presude (1946)⁷⁴ i, u najnovije vreme, statuta niza međunarodnih krivičnih sudova.

Premda se to u izvesnom smislu podrazumeva, posebno treba istaći da iako i unutrašnji pravni akti tj. nacionalni propisi država, u vidu izuzetka ponekad mogu biti izvori međunarodnog prava,⁷⁵ u ovoj materiji to nije slučaj. Ti akti su, pored relevantnih ustavnih odredbi razni zakoni (o narodnoj odbrani, o oružanim snagama, o ratnom stanju itd.) ali i određeni propisi uslovno rečeno tehničkog karaktera, zasnovani na pravilima ratne veštine, političkim interesima i drugima razlozima, kao što su vojna doktrina i slični dokumenti koje usvajaju i periodično koriguju razne države.⁷⁶ Svi ovi akti jesu od velikog značaja i imaju obavezujuću snagu za oružane snage, druge državne organe i državljanke odnosno države, ali strogo uzev nisu od pravog interesa za ostale države i druge međunarodnopravne subjekte i, tim pre, ne mogu ih pravno obavezivati. U tom smislu, oni su interesantni kao jedna vrsta dokaza prakse, a, ako su ispunjeni predviđeni uslovi, i dokaza o postojanju i sadržini određenog međunarodnopravnog običaja, ali sami po sebi nisu izvori međunarodnog ratnog i humanitarnog prava.

Radi boljeg razumevanja kasnijeg izlaganja, ovde će biti dat kratak osvrt na običajna pravna pravila, međunarodne ugovore, statute međunarodnih krivičnih sudova i, posebno, na neke najvažnije konkretne međunarodnopravne izvore u materiji međunarodnog ratnog i humanitarnog prava.

II. OBIČAJNA PRAVNA PRAVILA

1. Pojam međunarodnopravnog običaja

Najprostije rečeno, običajna pravna pravila su nepisani izvori prava. To važi za svako pravo, pa i međunarodno, pošto je ono u biti samo jedan specifičan pravni poredak.⁷⁷

Postavlja se pitanje zašto su običajna pravna pravila izvori međunarodnog prava?

⁷⁴ Razume se, važni su i drugi izvori, kao npr. opšta pravna načela priznata od prosvetljenih naroda. Ovde su, međutim, izdvojeni samo oni izvori koji su od neposrednog značaja za savremeno ratno i humanitarno pravo.

⁷⁵ Krivokapić B. 2011¹, 138-169; Krivokapić B. 2017, 171-182.

⁷⁶ Rašević Ž., Simović V. M., 2021, 404-422.

⁷⁷ Pollock F. 1916, 565-581; Akehurst M. 1976, 1-51; Reisman M. W. 1987, 133-145; Wildhaber L., Breitenmoser S. 1988, 163-207; Kammerhofer J. 2004, 523-553; Guzman A. T. 2005, 115-176; Hencckaerts J.-M., Doswald-Beck L. 2005; Kontorovich E. 2007; Petersen N. 2008, 275-310; Baker R. (Rudy) B. 2010, 173-204; Lepard B. D. 2010; Krivokapić B. 2012, 35-81; Kadens E., Young E. A. 2013, 885-920; Scharf M. P. 2014, 305-341; Verdier P.-H., Voeten E. 2014, 389-434; Bradley C. A. 2016; Helfer L. R., Wuerth I. B. 2016, 563-609; Baker R. (Rudy) B. 2016, 439-489; Crootof R. 2016, 237-299; Milisavljević B. 2016; Scoville R. M. 2016, 1803-1948.

Zašto imaju pravno obavezujuću snagu za one na koje se odnose, pa i same države? Odakle ta snaga dolazi?

Odgovor na to je vrlo jednostavan – međunarodnopravni običaji nastaju prećutnom saglasnošću subjekata međunarodnog prava, prvenstveno država. Ta saglasnost bitna je kako za nastanak novog običajnog pravnog pravila, tako i za njegov dalji život – ako ona u nekom trenutku prestane da postoji, pretaće i obaveznost običaja, što znači da on više neće biti deo pozitivnog (važećeg) međunarodnog prava.

Kod definisanja međunarodnih običaja kao izvora međunarodnog prava obično se polazi od odredbe iz čl. 38. Statuta Međunarodnog suda pravde, iz koje proističe da su oni „dokaz opšte prakse koja je prihvaćena kao pravo“.

To ukazuje da su takvi običaji samo ona pravila koja su rezultat dovoljno dugotrajnog poštovanja od strane svih ili većine subjekata međunarodnog prava (*opšta praksa*) kod kojih pri tome postoji svest o pravnoj obaveznosti tih pravila (*prihvaćenost kao pravo*).⁷⁸

Prema tome, da bi postojao međunarodnopravni običaj kao izvor međunarodnog prava, neophodno je istovremeno postojanje dva njegova obavezna elementa: 1) opšte prakse i 2) svesti o pravnoj obaveznosti. Prvi je objektivni (materijalni) a drugi subjektivni (psihički).

1. Opšta praksa

O njoj se može govoriti onda kada postoji neprotivrečna praksa dovoljno dugotrajnog ponavljanja određenog ponašanja (spoljnog akta) od strane dovoljno velikog broja subjekata, u prvom redu država.

To znači da nije dovoljno da se akt izvrši samo jednom ili samo nekoliko puta, kao što nije dovoljno ni njegovo dugotrajno dosledno ponavljanje, ali od strane samo jedne države.

S tim u vezi, postavlja se pitanje koji su uslovi da bi se moglo govoriti o opštoj praksi ili, bliže gledajući: 1) koji broj ili udeo država treba da izvrši odnosni akt i na koji način (krug učesnika i način učešća), 2) koliko takvih akata treba da bude izvršeno (broj akata potrebnih za nastanak običaja) i 3) koliko dugo treba da traje vršenje tih akata (vreme potrebno za nastanak običaja).

1. Krug učesnika i način učešća. - Ne zahteva se da odnosni akt ponavljaju svi subjekti međunarodnog prava (sve države) već je potrebno da to čini samo dovoljno veliki broj njih.

Neki među njima u nastanku običaja učestvuju aktivno (ponavljajući akt) a drugi pasivno (ne protiveći se tome). U tom smislu, opšta praksa obuhvata kako činjenje, tako i nečinjenje. To, uostalom, nije ništa neobično sa stanovišta prava jer se npr. i neki delikt

⁷⁸ Više: Krivokapić B., 2017, 134-136.

može takođe izvršiti ne samo činjenjem, već, pod određenim uslovima, i propuštanjem da se nešto učini (nečinjenjem) onda kada je određeno postupanje pravno obavezno.

Pravilo o tome da međunarodnopravni običaj može nastati i postojati premda je opšta praksa takva da u njoj aktivno učestvuje samo jedan deo država, pa čak možda i vrlo mali broj njih, bolje će se razumeti ako se uzme u obzir da postoje situacije u kojima niz država jednostavno objektivno nije u mogućnosti da deluje aktivno, a sve ukazuje da bi delovale kada bi mogle.

Primer su običajna pravna pravila vezana za slobodu miroljubivog istraživanja i eksploatacije kosmosa koja su nastala u vreme kada su samo dve države (SSSR i SAD) imale svoje kosmičke programe i misije. Uostalom, čak i danas samo ograničeni krug zemalja stvarno učestvuje u osvajanju vasseljene. Vraćajući se prvim danima kosmonautike, sama činjenica da ostale države nisu protestovale svedočila je o njihovom učešću u stvaranju nove opšte prakse. To učešće je bilo tiho, na prvi pogled neprimetno, jer se svodilo na neprotivljenje, ali ono je nesumnjivo postojalo.

Prvi veštački satelit „Sputnjik I” (*Спутник I*) koji je 4. 10. 1957. lansirao SSSR, je po prirodi stvari (drugačije jednostavno nije moguće) leteo kroz prostore koji su prema klasičnom međunarodnom pravu načelno bili pod suverenitetom drugih država, jer se do tada smatralo da se suverenost države proteže iznad njene teritorije sve do beskrajna svemira.⁷⁹ I premda je satelit za 92 dana, koliko je bio aktivan, leteći brzinom od 29.000 km/h na visini između 228 i 947 kilometara (perigej i apogej – najniža i najviša tačka na orbiti) obišao Zemlju 1.440 puta (nakon toga pao je u gornje slojeve atmosfere i izgoreo) nije bilo protesta drugih država. Nije ih bilo ni kada je 2. 3. 1957. lansirani drugi suvješki satelit, niti kada se 31. 1. 1958. u svemir otisnuo prvi satelit SAD. Naprotiv, članice UN su ubrzom putem Rezolucije 1348 (III) od 13. 12. 1958. i narednih rezolucija Generalne skupštine izrazile svoje pravno ubeđenje o slobodi istraživanja i korišćenja kosmosa.⁸⁰

⁷⁹ Takav pristup je dugo predstavljao vrlo raširenu pravnu konstrukciju, koja se osnivala na pravilu Rimskog privatnog prava koje je uobličio jedan od najistaknutijih glosatora (pravnik) iz XIII veka Francisko Akursije (*Franciscus Accursius*) a koje glasi: *Cujis est solum, ejus est usque ad coelum et ad inferos* – čije je tlo, njegovo je i sve iznad i ispod njega (bukvalno: „Čije je tlo, njegovo je sve do neba i do pakla“).

Ako u privatnom pravu ima svoje mesto i opravdanje, pa i tada uz određena ograničenja, ovo shvatanje iz ugla međunarodnog prava nije nikada bilo ispravno, već zbog toga što se kosi sa stvarnošću i logikom. Pošto se Zemlja vrti oko Sunca i oko svoje ose, to bi značilo da se stalno menja „odsečak” kosmosa koji pripada nekoj državi. Gledano iz drugog ugla, u skladu sa takvim pristupom, Mesec, Mars itd. i njihova „okolina” u jednom trenutku pripadali bi jednom krugu država, u drugom trenutku – drugim zemljama itd. sve dok se opet ne vrate „pod suverenitet” onih prvih država. Pri tome bi se ove promene odvijale srazmerno vrlo brzo, jer bi na njih uticalo kretanje Zemlje. To je, razume se, besmisleno. Takođe, daljine u kosmosu su takve da ono što vidimo (npr. bljesak neke zvezde) je zapravo samo odraz onog što se dogodilo pre ko zna koliko vremena - svetlost mora da prevali nezamislivo veliki put od pomenutog nebeskog tela do nas, tako da u momentu kada vidimo njen intenzivni sjaj odnosna zvezda možda više uopšte ne postoji. Najzad, o kakvoj suverenosti se može govoriti kada nad odnosnim prostorima (posebno onima u dubinama vasseljene) država nema i najverovatnije nikada neće imati nikakvu, a ponajmanje suverenu vlast.

⁸⁰ Više: Krivokapić B. 2018, 129-157.

2. Broj akata potrebnih za nastanak običaja. – Koji broj istovrsnih akata u isto-
vetnim ili sličnim situacijama je potreban da bi se govorilo o opštoj praksi je faktičko
pitanje.

Drugim rečima, pravilo o tome nigde nije propisano, već je sve stvar objektivne
ocene u svakom konkretnom slučaju. Drugačije rešenje nije ni moguće imajući u vidu
svu raznovrsnost i složenost međunarodnih odnosa, kao i to da oni po mnogim pita-
njima ne trpe administrativni formalizam. U ovim slučajevima ne radi se o nekakvom
unapred precizno utvrđenom roku u okviru npr. procesa pred međunarodnim sudom i
sličnim stvarima, već je bitna suština onog što se događa.

Pri tome valja imati na umu da treba voditi računa ne samo o pozitivnim aktima (či-
njenju) već, na odgovarajući način, i reakciji ostalih država u vidu neprotivljenja tome.

3. Vreme potrebno za nastanak običaja. – Osim zahteva da on treba da je „do-
voljno dug” (što je pravni standard, prilagodljiv potrebama) nema ni nikakvih posebnih
pravila o periodu u kojem bi trebalo da se ponavlja opšta praksa.

U prošlosti, u vreme kada su međunarodni odnosi, po današnjim merilima, bili
nedovoljno razvijeni, za nastanak novih međunarodnih pravnih običaja trebalo je da
prođu decenije, u nekim slučajevima verovatno i vekovi. Međutim, u naše vreme, u
skladu sa sveprisutnim procesima globalizacije, regionalizacije itd. i, posebno, znatno
bržim tempom života, novi običaji ponekad nastaju i za svega nekoliko godina.

Premda se, u vezi sa osvajanjem kosmosa, u jednom trenutku pojavila, pa čak bila
i popularna teorija o tzv. instant međunarodnopravnim običajima, onima koji nastaju
trenutno, odmah i imaju samo jedan konstitutivni element – *opinion juris*,⁸¹ to shvata-
nje nije prihvatljivo iz mnogo razloga.⁸²

2. Svest o pravnoj obaveznosti

Radi se o zahtevu da subjekti međunarodnog prava, u prvom redu države, postupaju
u skladu sa datim pravilima zato što su svesni da su pravno dužni da ih poštuju.

Dakle, premda mogu biti prisutni i ti momenti, države (tačnije, njihove vlade) čine
nešto ne zato što žele da pokažu svoju dobro volju, prijateljstvo, miroljubivost, saose-
ćanje i slično, već zato što su svesne da su pravno obavezne da se ponašaju na takav
način.

Bez ovog momenta u pitanju je tzv. prost odn. puki običaj tj. nekakvo uhodano pra-
vilo kao npr. pravila kurtoazije (uljudnog ophođenja) odn. bontona (lepog ponašanja)
koje, međutim, ni za koga ne predstavlja pravnu obavezu, što znači da nije izvor prava.

⁸¹ Cheng B. 1965, 36-45; Cheng B. 1986, 533-536.

⁸² O konceptu „instant” običaja i njegovoj kritici: Guzman A. T. 2005, 157-159; Petersen N. 2008, 281-
283; Scharf M. P. 2014, 305-341; Krivokapić B. 2017³, 81-98; Krivokapić B. 2018, 133-135.

Tako npr. razni prosti običaji i pravila kurtoazije u okviru diplomatskog ceremonijala i protokola su uohodani u praksi, ali ih ne prati svest o pravnoj obaveznosti. Stoga njihovo kršenje u najgorem slučaju može dovesti do više ili manje izraženog kvarenja odnosa između datih država, ali ne i do bilo čije međunarodnopravne odgovornosti, jer međunarodno pravo nije prekršeno. Naprotiv, sve države imaju svest o pravnoj obaveznosti pravila o neprikosnovenosti odn. imunitetima diplomatskih predstavnika, što znači da to pravilo pripada kategoriji međunarodnih običajnih pravnih pravila (izvora međunarodnog prava) tako da se u slučaju njegovog kršenja otvara pitanje međunarodnopravne odgovornosti prekršioca.

Vežano za ratno pravo, da li će strana koja ga je primila, ponuditi neprijateljskog pregovarača (parlamentara) osveženjem, ručkom i slično, stvar je te strane, a u praksi, odluke njenog nadležnog vojnog komandanta. Naprotiv, staro običajno pravilo međunarodnog ratnog prava je da se, ako se prihvati parlamentar, mora poštovati njegova nepovredivost i mora mu se omogućiti bezbedan povratak do njegovih linija, nezavisno od toga da li su pregovori bili uspešni ili ne.

Svest o pravnoj obaveznosti često se naziva latinskim izrazom *opinio juris sive necessitatis* odnosno u skraćenom obliku samo *opinio jurs*.

Postojanje svesti o pravnoj obaveznosti je u principu teže dokazati nego postojanje opšte prakse.

2. Vrste i obaveznost međunarodnopravnih običaja

Među raznim mogućim deobama međunarodnopravnih običaja posebno je važna ona koja se zasniva na krugu subjekata koje običaji vezuju.

Prema tom kriterijumu međunarodnopravni običaji mogu biti:

1) *posebni (partikularni)* koji se dalje mogu podeliti na *regionalne* (vezuju samo države koje pripadaju određenom geografskom području ili su na drugi način međusobno povezane posebnim okvirima) i *lokalni* (običaji između same dve zemlje) i

2) *univerzalni (opšti)* koji vezuju sve članove međunarodne zajednice.

Važno je stalno imati na umu da, za razliku od međunarodnih ugovora i posebnih običaja koji vezuju samo države koje ih izričito prihvate, univerzalni (opšti) običaj je, kada jednom nastane, obavezan za sve, pa i države koje nisu učestvovalе u njegovom nastanku. To je zato što su u pitanju najvažnija pravila međunarodnog prava, koja se bezuslovno moraju poštovati jer bi bez toga čitav međunarodnopravni sistem izgubio smisao odn. bio ozbiljno uzdrman.

Primeri univerzalnih međunarodnopravnih običaja su pravila o tome da se ugovori moraju poštovati tj. da se ugovorne obaveze moraju savesno izvršavati (lat. *pacta sunt servanda*), o nepovredivosti i imunitetima diplomatskih predstavnika, o slobodi otvorenog mora, o zabrani sile u međunarodnim odnosima, o zabrani i kažnjavanju zločina genocida, o pravima i obavezama neutralnih država itd.

3. Istorijski osvrt na međunarodnopravne običaje u materiji ratnog i humanitarnog prava

Prva pravila ratnog i humanitarnog prava nastala su običajnim putem još u antičko doba.⁸³

Mada se često radilo samo o dobroj praksi, koja je mogla biti više ili manje prihvaćena odnosno u krajnjoj liniji zavisiti od milosti vojnog zapovednika u čijim rukama su bili životi ljudi, nema sumnje da su se još u dalekoj prošlosti formirala i izvesna običajna pravila onoga što danas nazivamo međunarodnim pravom oružanih sukoba.⁸⁴ Ona su, razume se, bila regionalnog karaktera, što znači da su se ponekad prilično razlikovala u raznim delovima sveta. Ali – ona su postojala.

Već je pomenuto da su, po onome što nam je poznato, neki narodi, kao npr. Stari Indusi imali ne- očekivano humana pravila ratovanja, koja su zabranjivala da se ubija neprijatelj koji moli za milost, koji je onesposobljen za borbu, koji beži i slično, dok su, naprotiv, drugi, kao npr. Stari Grci bili su vrlo agresivni i surovi, tako da su često ubijali sve zarobljenike ili ih pretvarali u robove.

I u jednom i u drugom slučaju to su bila određena pravila ratovanja, koja su važila u datoj sredini. Kada bi se sudarile vojske koje imaju različite pristupe i običaje, verovatno je u prvom okršaju svaka sledila svoja pravila, smatrajući da će se i druga strana njih pridržavati. Međutim, ako je rat potrajao, može se pretpostaviti da su u daljem njegovom toku obe strane primenjivale ona nazadnija, varvarskija pravila ratovanja – jer npr. ako protivnik redovno ubija naše borce koje je zarobio, zašto bismo mi štedeli njegove? Pa ipak, na duži rok, razna pravila su se mešala i nivelisala, tako da se, opšte uzev bez obzira na bezbroj negativnih primera, može pratiti postepena tendencija humanizacije rata ne samo u domenu ugovornog, već i međunarodnog običajnog prava.

Kasnije, sa susretanjem i uzajamnim uticajem raznih kultura, sve više se razvija svest o izvesnim univerzalnim običajnim pravilima ratnog i humanitarnog prava - o onome što se ne sme, ili naprotiv o onome što se mora uraditi. Ta pravila se postepeno ugrađuju u nacionalna zakonodavstva najrazvijenijih zemalja, pa i tim putem postaju sve prihvaćenija.

Pa ipak, mora se priznati i to da su običajna pravna pravila iz domena ratnog i humanitarnog prava uvek bila nedovoljno sveobuhvatna (nedovoljno razvijena u smislu pokrivanja raznih situacija i odnosa) a sa druge strane, da su, kao i svako usmeno pravo, bila nedovoljno precizna. Uz to ona su se, posebno u prošlosti, često međusobno razlikovala, zbog različitih tradicija karakterističnih za razna podneblja i kulture. To je onda otvaralo problem toga da jedna strana u sukobu misli da važe jedna, a da druga veruje da se primenjuju druga pravila; da jedna strana, videvši da protivnik ne poštuje ono što, po njenom uverenju, predstavlja strogu pravnu obavezu, onda i sama prestane da poštuje bilo kakva pravila i ograničenja; itd.

⁸³ O tome je već bilo reči.

⁸⁴ Više o međunarodnim pravnim običajima: Krivokapić B. 2012, 35-81.

Konačno, čak i onda kada su se u načelu slagale oko ovih pravila, države su ih neretko tumačile svaka na svoj način. Dešavalo se i da ista država ima različiti odnos prema tim pravilima u zavisnosti od toga protiv koga ratuje (da li je protivnik neka „prosvećena” zemlja ili su to „varvari“, „nevernici“, „urođenici” i slično) a posebno s obzirom na svoj konkretan položaj – da li pobeđuje (pobedila je) ili gubi (izgubila je) u boju, bici odnosno ratu.

4. Običajna pravila u naše vreme

Mada se, kao i u drugim oblastima uostalom, pravila međunarodnog i humanitarnog prava sve više kodifikuju putem univerzalnih i regionalnih međunarodnih ugovora, i danas su na snazi mnoga pravila međunarodnog običajnog prava.⁸⁵ Tako npr. postoji čitav niz rešenja među pravilima pomorskog rata koja su nastala i utvrđena običajnim putem.⁸⁶

Pored toga, i dalje se ponekad događa da određeni važni odnosi nisu pokriveni međunarodnim sporazumima, tako da se moraju primeniti običajna pravna pravila.

Primera radi, relativno nedavno, 2012. godine, rešavajući spor između Nemačke i Italije, Međunarodni sud pravde je konstatovao da problem imuniteta država nije regulisan nijednim međunarodnim ugovorom koji vezuje obe države, te da se može primeniti samo običajno međunarodno pravo.⁸⁷ Uzgred, spor je izbio zbog toga što je Italija dozvolila da se pred njenim sudovima pokrenu građanske parnice protiv Nemačke za naknadu štete koju su odnosna lica pretrpela kršenjem međunarodnog humanitarnog prava od strane nacističke Nemačke za vreme Drugog svetskog rata.

Za običajna pravna pravila u ovoj materiji karakteristično je da ogromna većina njih predstavlja univerzalne (opšte) međunarodnopravne običaje tj. takve koji su se oformili i važe na nivou čitavog sveta. I, što je posebno važno, koji su samim tim obavezni za sve države sveta, nezavisno od njihove pojedinačne volje.⁸⁸

Stoga i ne čudi što su mnoga običajna pravila međunarodnog ratnog i humanitarnog prava preuzeta u unutrašnje propise država (njihove odgovarajuće zakone, upustva, priručnike i slično).⁸⁹

⁸⁵ Uostalom, već je pomenuto da su običajna pravna pravila važni izvori i tako mlade grane međunarodnog prava, kakvo je kosmičko pravo. Utoliko je jasnije da je njihova uloga još veća tamo gde postoje i razvijaju se već hiljadama godina, kao što je to slučaj sa ratnim i humanitarnim pravom.

⁸⁶ Henckaerts J.-M. 2005, 175-212; Henckaerts J.-M. 2007, 473-488.

⁸⁷ *Jurisdictional Immunities of the State (Germany v. Italy: Greece intervening)*, Judgment, 3 February 2012, ICJ, ar. 54, p. 27 (122), www.icj-cij.org/public/files/case-related/143/143-20120203-JUD-01-00-EN.pdf.

⁸⁸ Drugačije stoje stvari sa regionalnim i lokalnim običajima.

⁸⁹ Turns D. 2010¹, 65-78.

Sa druge strane, ovo preuzimanje, posebno onda kada se javlja u zakonodavstvima velikog broja zemalja, je istovremeno svojevrsni dokaz postojanja i opšte prakse i *opinio juris*. To drugim rečima znači da je ono potvrda da se radi o univerzalnim međunarodnopravnim običajima koji, kao takvi, imaju obavezujuću snagu u odnosu na sve, čak i nezavisno od toga da li su dodatno potvrđeni nekim međunarodnim sporazumom.

Tako npr. i bez posebnog pozivanja na konkretnu odredbu nekog međunarodnog ugovora, u naše vreme svima je jasno da je zabranjeno u ratu usmeriti napad na civile i civilne objekte, vršiti napad bez izbora ciljeva, ubijati ratne zarobljenike itd.⁹⁰

Ne samo da postoji zabrana određenih postupaka, već mnogi od njih već po običajnom međunarodnom pravu predstavljaju ratni zločin, nezavisno od toga da li su kao takvi bliže definisani ugovornim pravom, a posebno od toga da li je konkretna država ratifikovala odnosni međunarodni sporazum.

Kada se govori o običajnim pravilima uglavnom se misli na ona koja su nastala odavno, u prošlosti. Međutim, međunarodnopravni običaji mogu da budu i novi, da nastaju u naše vreme. Ovo naročito zato što se događa da praksa zahteva neko brzo rešenje koje će prihvatiti svi.

Pošto je poznato da postupak zaključenja međunarodnog ugovora, posebno onog koji pretenduje da ima univerzalni karakter (da obuhvati sve ili ogromnu većinu država) obično suviše dugo traje (ima niz faza,⁹¹ s tim da čak i kada je ugovor konačno potpisan, ne zna se kada će i da li će uopšte stupiti na snagu, jer to često zavisi od broja država potpisnica koje su ga ratifikovale)⁹² običajna pravna pravila javljaju se kao spasonosno sredstvo koje omogućava da se novi odnos relativno brzo pravno uredi i, u slučaju univerzalnih običaja, da usvojena rešenja budu obavezna za sve.

⁹⁰ Više: Krivokapić B. 2012, 63-65.

⁹¹ Opšte uzev, u pitanju su: 1) inicijativa za zaključenje ugovora; 2) pregovori; 3) sastavljanje i usvajanje (adopcija) teksta ugovora; 4) overavanje (autentifikacija) teksta ugovora; 5) ratifikacija, odn. drugi način izražavanja pristanka na obavezivanje ugovorom; i (mada to izlazi iz okvira samog postupka zaključenja, ali je suštinski u tesnoj vezi sa njim) 6) registrovanje i deponovanje ugovora. Krivokapić B. 2017, 203-217.

⁹² Veliki broj višestranih međunarodnih ugovora, naročito onih posebno važnih, sadrži odredbu kojom se precizira da će taj sporazum stupiti na snagu kada ga ratifikuje određeni, unapred utvrđeni broj potpisnica, s tim da se zahteva i protek određenog roka od momenta kada je sakupljen tako utvrđeni broj ratifikacija. Tako je Povelja UN u čl. 110/3 predvidela da će stupiti na snagu pošto ratifikacije deponuju Kina, Francuska, SSSR, Ujedinjeno Kraljevstvo i SAD (stalni članovi Saveta bezbednosti) i većina ostalih država potpisnica. Iz mnogo razloga posebno interesantan je Rimski statut (1998) kojim je osnovan Međunarodni krivični sud. Odredbom iz njegovog čl. 126 precizirano je da će Statut stupiti na snagu prvog dana meseca koji nastupa 60 dana nakon deponovanja 60. instrumenta o ratifikaciji, prihvatanju, odobrenju ili pristupanju. U oba navedena slučaja predviđeni uslovi ispunjeni su vrlo brzo – Povelja UN stupila je na snagu već 24. 10. 1945, a Rimski statut 1. 7. 2002, ali to sa mnogim drugim ugovorima nije slučaj. Tako npr. iz tih razloga ni do danas nije stupila na snagu Bečka konvencija o pravu ugovora između država i međunarodnih organizacija ili između međunarodnih organizacija (1986).

Uostalom, običaji ne moraju obavezno značiti pojavu sasvim novih pravnih pravila. U nekim slučajevima oni se mogu svesti na prihvatanje jednog od nekoliko mogućih tumačenja spornih odredbi nekog međunarodnog ugovora.

Jedno od interesantnih pitanja jeste da li odluke najviših organa međunarodnih organizacija mogu da predstavljaju dokaz o postojanju i sadržini međunarodnih pravnih običaja u ovoj oblasti. Ima mišljenja da se to u najmanju ruku mora priznati određenim odlukama Saveta bezbednosti, posebno onda kada se one tiču nemeđunarodnih oružanih sukoba. U tom slučaju niz suštinski istovetnih odluka, donetih povodom raznih situacija, svedoči o uverenju međunarodne zajednice oličene u Savetu bezbednosti, da odnosna pravila koja su potvrđena tim odlukama predstavljaju deo međunarodnog običajnog prava.⁹³

Zanimljivo je primetiti da je Međunarodni komitet Crvenog krsta (MKCK) nakon rada od skoro 10 godina, uz učešće preko 100 istaknutih eksperata iz raznih zemalja, sačinio i 2005. godine objavio studiju „Običajno međunarodno humanitarno pravo” (*Customary International Humanitarian Law*) u kojoj je izdvojio 161 običajno pravilo ratnog i humanitarnog prava za koje smatra da se mora primenjivati tokom međunarodnih i nemeđunarodnih oružanih sukoba.⁹⁴ Već 2009. izašao je i drugi deo. Za razliku od prvog koji sadrži pravna pravila, on se odnosi na praksu.⁹⁵ Oba dela predstavljaju celinu, pa ćemo za njih koristiti reč „Studija“, premda, strogo uzev, određeni komentari se odnose samo na prvi deo, onaj objavljen 2005. godine.

Odmah treba istaći da bez obzira na nesumnjivi međunarodni ugled ustanove koja ga je prezentovala i stručnjaka koji su radili na njemu, Studija, razume se, nije pravno obavezujuća za države ili druge subjekte međunarodnog prava. Ona samo predstavlja dokumentovanje onih običajnih pravila, za koja MKCK i njegovi pravni eksperti veruju da postoje i zapravo je neka vrsta poluzvanične kodifikacije međunarodnog prava u ovoj oblasti. Međutim, dobro je poznato da države obavezuje samo zvanična kodifikacija, ona koja je delo samih država, a ogleda se u pretvaranju običajnih pravnih pravila u međunarodne ugovore.⁹⁶

Tim povodom, može se primetiti da običajna pravna pravila postoje nezavisno od toga da li su pomenuta u Studiji (nijedna kodifikacija nije potpuna, pa ni ova) kao što je istina i to da činjenica da su neka pravila navedena u Studiji ne znači i da ih samim tim prihvataju sve države.

Primer su SAD, čiji su predstavnici izneli niz primedbi koje su se ticale raznih pitanja, među njima i primenjene metodologije i kritikovali neka rešenja iz Studije, sa tvrdnjom da ta pravila nisu, onako kako su prezentovana, deo međunarodnog običajnog prava, da su definisana nedovoljno precizno i slično. Posebno su, kao primere, analizirali pravila br. 31 („Osoblje koje pruža humanitarnu

⁹³ Fox G. H., Boon K. E., Jenkins I. 2018, 649-731.

⁹⁴ Henckaerts J.-M., Doswald-Beck L. 2005.

⁹⁵ Henckaerts J.-M., Doswald-Beck L. 2009.

⁹⁶ Krivokapić B. 2017, 187-191.

pomoć mora biti poštovano i zaštićeno“), br. 45 („Zabrana upotrebe metoda i sredstava ratovanja koji su namenjeni ili od kojih se može očekivati da će izazvati obimnu, dugoročnu i ozbiljnu štetu životnoj sredini“), br. 78 („Zabrana korišćenja protivpešadijskih metaka koji eksplodiraju u ljudskom telu“) i br. 157 („Pravo država da svojim sudovima povere univerzalnu jurisdikciju za ratne zločine“). Pri tome su ukazali da su SAD odabrale ova pravila iz različitih delova Studije da bi se dobio pravičan presek Studije i njenog komentara, te da ovaj izbor ne treba shvatiti kao da ukazuje da su pomenuta pravila od najveće važnosti za SAD ili da pažljivija analiza mnogih drugih pravila neće otkriti dodatne razloge za zabrinutost.⁹⁷

Tim povodom odmah se oglasio jedan od urednika Studije. Nakon što je već u prvoj rečenici istakao da su pravnici MKCK izradili Studiju „na izričiti zahtev država“, zatim je argumentovano odgovorio na sve primedbe vlade SAD.⁹⁸ Pošto su svoje poglede putem radova u naučnim monografijama, zbornicima i časopisima iskazali još neki stručnjaci, razvila se zanimljiva polemika.⁹⁹

Ovde ćemo se zadovoljiti primedbom da je razumljivo nastojanje vlade SAD da sebi ostavi što odrešenije ruke. Jer SAD su, dobro je poznato, stalno uključene u neke oružane sukobe, što je dodatno postalo aktuelno nakon što su 2001. proglasile svoj tzv. rat protiv terorizma, koji još nije prestao (traje već više od 20 godina) a u pogledu potencijalnog ratišta obuhvata čitav svet. Odbijajući da ratifikuju određene međunarodne sporazume, SAD izbegavaju da preuzmu njima predviđene pravne obaveze kojima su utvrđena određena pravila (ograničenja i obaveze) iz domena ratnog i humanitarnog prava.¹⁰⁰ Sa druge strane, ako se prihvati da su ta pravila prerasla u univerzalno običajno međunarodno pravo, onda su ona samim tim pravno obavezujuća za sve, pa i SAD. Odatle i nastojanje da se napori u tom pravcu relativizuju, oslabe i učine nedovoljno delotvornim. Istine radi, takav ili sličan stav imaju još neke države.

Realno gledajući, i pored svih uložениh napora, Studija nije bez određenih mana, ali to je, ako ćemo biti do kraja poštени, nešto što je skoro nemoguće izbeći. Takođe i vreme čini svoje, tako da se danas moramo upitati i da li i kakva međunarodna običajna pravna pravila postoje vezano za upotrebu najnovijih vrsta oružja koja funkcionišu po do sada nepoznatim principima, korišćenje veštačke inteligencije u oružanim sukobima, operacije u kiberprostoru itd. Kao i čitavo međunarodno pravo oružanih sukoba, Studija veoma zaostaje u toj trci. Konačno, još jednom treba ponoviti da čak i kada bi bila oličenje savršenstva pravničkog znanja i umeća, Studija spada u dokumente koji sami po sebi nemaju pravno obavezujuću snagu. Pa ipak, njen značaj je nesumnjivo veliki, jer ona predstavlja ozbiljnu osnovu za dalja istraživanja, tumačenja, usaglašavanja i kodifikacije.

⁹⁷ Bellinger J. B. III, Haynes W. J. II 2007, 443-471.

⁹⁸ Henckaerts J.-M. 2007, 473-488.

⁹⁹ MacLaren M., Schwendimann F. 2005, 1217-1242; Dinstein Y. 2006, 99-112; Henckaerts J.-M. 2006, 37-79; Maybee L. Chakka B. 2006; McCormack T. L. H. 2006, 81-97; Nickolls L. M. 2006, 223-252; Turns D. 2006, 201-237; Wilmshurst E., Breau S. 2007; Noura E. 2013, 225-272.

¹⁰⁰ Između ostalog, premda su još 12. 12. 1977. potpisale Dopunske protokole I i II (1977) uz Ženevske konvencije o zaštiti žrtava rata (1949) SAD ih ni do danas (posle skoro pola veka) nisu ratifikovale „United States of America“, *Treaties, States Parties and Commentaries*, International Committee of the Red Cross, https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/vwTreatiesByCountrySelected.xsp?xp_countrySelected=US.

II. MEĐUNARODNI UGOVORI

1. Pojam, funkcije i pravna obaveznost¹⁰¹

1. Pojam međunarodnih ugovora

Kao i svaki drugi ugovor, i međunarodni je u osnovi 1) saglasnost volja 2) dva ili više pravna subjekta kojom se 3) između njih uređuju njihovi pravni odnosi ili bliže govoreći, preuzimaju uzajamna prava i obaveze.

Pominjanje saglasnosti volja je neophodno, zato što se kod ugovora suštinski radi upravo u tome – ako nema saglasnosti o svim bitnim elementima, nema ni ugovora; isticanje da su u pitanju dva ili više subjekta, posledica je činjenice da postoje dvostrani (bilateralni) i višestrani (multilateralni) ugovori; a preuzimanje uzajamnih prava i obaveza odnosi se na suštinu pravnih promena koje se ugovorom žele postići – po pravilu to su uzajamna davanja odn. prestacije (lat. *prestatio*, davanje, činidba, predmet obaveze) mada to ne mora biti slučaj.¹⁰²

Davanje se u ovom smislu shvata vrlo široko, tako da se pod njim podrazumevaju sve radnje – ne samo davanje u užem smislu (lat. *dare*), već i činidbe (lat. *facere*), uzdržavanje od činjenja (lat. *non facere*) i trpljenje (lat. *pati*).

Karakteristika međunarodnih ugovora (ugovora u smislu međunarodnog javnog prava) je to što su njihove ugovornice u prvom redu države, a potom i međunarodne organizacije (u izvesnoj meri i neki drugi subjekti čiji je status blizak državama ili međunarodnim organizacijama) kao i to što su pitanja koja se tiču ovih sporazuma od međunarodnog interesa i regulisana normama međunarodnog prava.

U tom smislu može se reći da je, opšte uzev, međunarodni ugovor *međunarodnim pravom regulisana saglasnost volja dva ili više subjekta međunarodnog prava, kojom se između njih povodom određenog predmeta stvaraju prava i obaveze.*

¹⁰¹ Krivokapić B. 2017, 138-155.

¹⁰² Tako npr. međunarodni ugovori koji su u celosti posvećeni jamčenju i zaštiti ljudskih prava, kao što su na univerzalnom nivou Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima (1966), Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima (1966), Konvencija protiv mučenja i drugih svirepih, nehumanih ili ponižavajućih postupaka ili kazni (1984), Konvencija UN o pravima deteta (1989) i dr., odnosno u regionalnim okvirima Evropska konvencija o ljudskim pravima (1950), Američka konvencija o ljudskim pravima (1969), Afrička povelja o ljudskim pravima i pravima naroda (1981) i dr., osobeni su po tome što njima države ugovornice ne dobijaju nikakva nova prava, već prihvataju samo obaveze i to u osnovi iste - da će jamčiti, poštovati i štititi ljudska prava. Prava se ugovaraju u korist njihovih korisnika (beneficijara) što znači pojedina i grupa koji nisu učestvovali u procesu pregovaranja i zaključenja ugovora i nisu ugovorne strane. To su, dakle, tzv. ugovori u korist trećih. Slično se može reći i za razne međunarodne sporazume iz materije međunarodnog humanitarnog prava.

Bečka konvencija o ugovornom pravu (1969) definisala je u čl. 2/1 ugovor na uži način, kao „međunarodni sporazum zaključen pismeno između država i koji je regulisan međunarodnim pravom, bilo da je sadržan u jednom instrumentu ili u dva ili više instrumenata međusobno povezanih, bez obzira na njegov poseban naziv“. To je učinjeno tako jer se Konvencija bavi samo pismenim (ne i usmenim) međunarodnim sporazumima i to samo onima koji su sklopljeni između država.

U osnovi, istu definiciju nudi u svom čl. 2/1 i Bečka konvencija o pravu ugovora između država i međunarodnih organizacija ili između međunarodnih organizacija (1986) s tim što ona, s obzirom na svoj poseban predmet, pod ugovorom podrazumeva sporazume između jedne ili više država i jedne ili više međunarodnih organizacija ili između međunarodnih organizacija. Konvencija još nije stupila snagu.

U praksi i pravnoj literaturi izraz „međunarodni ugovor“ koristi se u veoma širokom značenju za označavanje svih takvih međunarodnopravnih akata (sporazuma) bez obzira na njihov konkretan naziv i sadržinu.

Međunarodne ugovore u daleko najvećem broju zaključuju države između sebe, a manje su brojni oni između država i međunarodnih organizacija i između dve ili više međunarodnih organizacija.

2. Funkcije međunarodnih ugovora

Za razliku od ugovora u unutrašnjim nacionalnim porecima država i privatnopravnih sporazuma sa prekograničnim dejstvom, koji su instrumenti za regulisanje građanskopravnih i srodnih odnosa, što znači za rešavanje konkretnih pravnih pitanja između ugovornih strana, međunarodni ugovori (ugovori u smislu međunarodnog prava) imaju znatno veću ulogu.

Jedan broj njih takođe služi rešavanju konkretnih pitanja, u prvom redu u odnosima između država. Oni su obično vremenski ograničeni i bave se regulisanjem jasno definisanog odnosa između datih država, tako da se njihova sadržina iscrpljuje ispunjenjem cilja i predmeta ugovora. Zbog toga što se mogu porediti sa privatnopravnim ugovorima (kontraktima) u unutrašnjim porecima država, ponekad se nazivaju kontraktuelnim ili ugovorima-pogodbama.

Takvi su npr. ugovori o razgraničenju, o sukcesiji država, o uspostavljanju međusobnih diplomatskih odnosa, o zajedničkoj gradnji elektrocentrale, o razmeni državne teritorije, o kupoprodaji oružja ili nafte, o pružanju tehničke pomoći, o primirju i slično.

Međutim, postoje i međunarodni ugovori, posebno oni višestrani, koji međunarodne odnose regulišu na znatno široj osnovi tako što sadrže apstraktna pravila kojima se na opšti, jednoobrazan i trajan način uređuju međunarodni odnosi odn. prava i obaveze subjekata međunarodnog prava koji samim ugovorom nisu unapred poimenice definisani. Time ovi sporazumi, uz regulisanje međusobnih prava i obaveza ugovornica istovremeno doprinose izgradnji međunarodnopravnog poretka kao takvog. Vršeći u

neku ruku onu ulogu koju imaju zakoni u unutrašnjim pravnim porecima država, ovi ugovori su sredstvo za razvoj međunarodnog prava.

Pošto po mnogim karakteristikama liče na zakone, ovi ugovori nazivaju se legislativnim (od lat. *lex - zakon*) ili ugovorima – zakonima.

Primeri su Povelja UN i čitav niz međunarodnih ugovora kojima je izvršena kodifikacija diplomatskog i konzularnog prava; prava međunarodnih ugovora; prava mora; kosmičkog prava; prava ljudskih prava; ratnog i humanitarnog prava itd.

Mada se sa teorijskog stanovišta legislativni i kontraktuelni ugovori prilično jasno razlikuju, u praksi je ponekad teško odvojiti jedne od drugih. Nije redak slučaj da se u jednom međunarodnom ugovoru nalaze elementi i jedne i druge kategorije (npr. u ugovoru o miru).

Konačno, određeni međunarodni sporazumi, posebno oni legislativni ugovori koji u svom članstvu imaju veliki broj država, često služe kao osnova za nastanak običajnog pravnog pravila.

Tako npr. nema sumnje da su rešenja Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida (1948, Ženevskih konvencija o zaštiti žrtava rata (1949), Međunarodnih paktova o ljudskim pravima (1966) itd. tokom vremena prerasla u opšte međunarodno običajno pravo, čime su postala obavezna za sve.

Na taj način, funkcija međunarodnih ugovora u međunarodnom pravu je trostruka:

- 1) njima se uređuju konkretni pravni odnosi (prava i obaveze ugovornih strana);
- 2) njima se na široj osnovi regulišu odnosi u međunarodnoj zajednici i izgrađuje sâmo međunarodno pravo, slično kao što se to čini zakonima u nacionalnim porecima država i
- 3) mnogi višestrani međunarodni ugovori poslužili su kao osnova za nastanak međunarodnopravnih običajnih pravila, posebno pravila opšteg međunarodnog prava koja su kao takva obavezna za sve države, a ne samo za članice ugovora kojima su pravila izvorno formulisana.

3. Pravna obaveznost međunarodnih ugovora

Tu se zapravo krije nekoliko pitanja, od kojih su najvažnija dva: 1) da li su međunarodni ugovori pravno obavezujući za svoje članice i zašto i 2) koga tačno obavezuju međunarodni ugovori.¹⁰³

1. Pacta sunt servanda. - Jedno od najstarijih i najvažnijih načelo međunarodnog prava je *pacta sunt servanda* (lat., ugovori se moraju poštovati). Njegova funkcija je da obezbedi dosledno poštovanje i izvršenje međunarodnih sporazuma u dobroj veri ili, drugim rečima, savesno izvršenje tih ugovora.

¹⁰³ Krivokapić B. 2017, 217-223.

Potvrđuje ga i Bečka konvencija o ugovornom pravu (1969) koja u čl. 26. utvrđuje: „Svaki ugovor na snazi vezuje članice i one treba da ga dobronamerno izvršavaju”.

Mere za obezbeđenje ovog pravila i sankcije za njegovo eventualno kršenje najčešće su predviđene već samim ugovorom.

Tako npr. mnogi višestrani međunarodni sporazumi predviđaju razne mehanizme za kontrolu izvršenja sporazuma, kao što su osnivanje posebnih kontrolnih tela; periodični izveštaji ugovornica; predstavke organizacija, grupa i pojedinaca; i dr.

Neizvršenje (kršenje) ugovora povlači međunarodnu odgovornost i može dovesti do primene prema prekršiocu određenih pravnih i moralnih sankcija, kao što su obaveza naknade štete, moralna osuda od strane međunarodne zajednice, isključenje iz međunarodne organizacije i dr.¹⁰⁴

I pored toga istorija i savremena praksa poznaju, nažalost, suviše mnogo primera nekažnjenog kršenja preuzetih ugovornih obaveza. Pa ipak, činjenica je da se međunarodni sporazumi u ogromnoj većini slučajeva savesno poštuju i izvršavaju. Da nije tako čitavo ugovorno pravo, pa i samo međunarodno pravo odavno bi izgubili smisao i kao takvi bili odbačeni tj. niko ne bi ni sklapao nikakve međunarodne ugovore.

2. Domašaj obaveznosti međunarodnih ugovora. - Za razliku od opštih međunarodnopravnih običaja, ugovori u principu vezuju samo ugovornice, dakle države koje su na propisani način izričito izrazile svoju saglasnost da se njima obavežu.¹⁰⁵

Ako pravila nekog ugovora prerastu u opšte (univerzalno) međunarodno običajno pravo, što nije retka pojava, ona postaju obavezna za sve subjekte međunarodnog prava, ali ne kao ugovor, već kao opšti međunarodnopravni običaj. To znači da države koje ga nisu ratifikovale ne obavezuje sam ugovor kao takav (jer je uslov za to njihova slobodno izražena volja da se njime obavežu, a nje nema) već ih vezuju pravila ponašanja koja su sadržana u ugovoru. Ako takva država prekrši ta rešenja, ona nije prekršila relevantni ugovor (jer nije njegova članica) ali jeste pogazila pravila univerzalnog običajnog međunarodnog prava, što znači da je sa stanovišta međunarodnog prava odgovorna na isti način kao da je prekršila ugovor. Tako npr. i države koje nisu ratifikovale odn. na drugi predviđeni način prihvatile Konvenciju o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida (1948) ne smeju da vrše, zagovaraju, propagiraju, pomažu, ohrabruju itd. genocid, ali ne zato što ih na to obavezuje Konvencija, već zato što se radi o pravilu koja je u naše vreme odavno deo međunarodnog opšteg običajnog prava.

Prema tome pravilo je da međunarodni ugovori proizvode pravne posledice samo između strana koje su ih zaključile, tj. da za treće strane (države, odn. međunarodne

¹⁰⁴ Tako je npr. čl. 6. Povelje UN predviđeno: „Člana UN koji uporno narušava načela sadržana u ovoj Povelji, Generalna skupština, na preporuku Saveta bezbednosti, može isključiti iz Organizacije”.

¹⁰⁵ Više. Đorđević S. 2007, 871-903.

organizacije i druge odgovarajuće subjekte) iz toga ne mogu nastati ni prava, ni obaveze (lat. *pacta tertiis nec nocent nec prosunt*, ugovori trećima niti štode niti koriste). Dakle, ugovori sami po sebi ne rađaju ni prava, ni obaveze za treće države i ostale pomenute subjekte, već su za njih *res inter alios acta* (lat. stvar između drugih).¹⁰⁶

Ovo pravilo potvrđeno je, pored ostalog, i čl. 34. Bečke konvencije o ugovornom pravu (1969) gde je precizirano: „Ugovor ne stvara ni obaveze, ni prava za treću državu bez njenog pristanka“.¹⁰⁷

Reč je o opštem pravilu od kojeg su, međutim, u nekim slučajevima mogući određeni izuzeci.¹⁰⁸

2. Istorijski osvrt na međunarodne ugovore u materiji ratnog i humanitarnog prava

Kao put za pravno regulisanje raznih pitanja koja nastaju u vezi sa ratom, međunarodni ugovori se u istorijskom smislu javljaju posle običajnih pravnih pravila, ali ipak veoma davno.

Između ostalog, vojni komandanti su tokom čitave istorije zaključivali određene *ad hoc* sporazume, kojima su rešavali konkretne situacije - prekid borbe da bi se pružila pomoć ranjenicima i pokupili i sahranili mrtvi, razmenili zarobljenici i slično.

Štaviše, zabeleženo je mnogo primera da su sukobljene strane unapred ili na samom početku rata odnosno pred sam boj (bitku) ugovarale određena pravila ratovanja.

Po nekim izvorima, od 1551. do 1864. zaključen je 261 međunarodni ugovor usmeren na poboljšanje sudbine ranjenika, uključujući i one u pomorskom ratu.¹⁰⁹

Pa ipak, opšte uzev, međunarodni sporazumi iz materije ratnog i humanitarnog prava bili su relativno malobrojni.

Uz to oni su najčešće bili ograničeni u smislu kruga ugovornica (tj. važili su samo

¹⁰⁶ Skraćena verzija izreke *Res inter alios acta aliis neque nocere neque prodesse potest* – stvar između drugih ostalima niti štodi, niti koristi (ono što je ugovoreno između dve strane ne može trećima ni štoditi, ni koristiti).

¹⁰⁷ To pravilo je potvrđeno nizom odluka međunarodnih sudova, između ostalog presudama Stalnog suda međunarodne pravde u slučaju određenih nemačkih interesa u Gornjoj Šleziji (*Case Concerning Certain Polish Interests in Upper Silesia*, Merits, 1926, p. 29) i sporu između Švajcarske i Francuske po pitanju slobodnih zona (*Case of the Free Zones of Upper Savoy and the District of Gex*, Judgement, 1932, p. 141). Za tekstove presuda vidi: Publications of the Permanent Court of Justice, www.icj-cij.org/en/cases.

¹⁰⁸ Krivokapić B. 2017, 223-224.

¹⁰⁹ Новицкий В. Ф.: *Военная энциклопедия*, СПб 1911-1915, т. 10, nav. prema: „Женевская конвенция (1864)“, *Википедия*, [ru.wikipedia.org/wiki/Женевская_конвенция_\(1864\)](http://ru.wikipedia.org/wiki/Женевская_конвенция_(1864)).

između konkretnih zaraćenih strana), vremenskog domašaja (samo za potrebe konkretnog rata) i kruga regulisanih odnosa (obično su uređivali samo neka najosnovnija pitanja).¹¹⁰

Gledano iz drugog ugla, tačno je da su rešenja jednih ugovora uticala na formulisanje novih sporazuma, kao i da su svi ugovori sa sličnim rešenjima u izvesnom smislu značili potvrdu postojanja određenih običajnih pravila, dok su istovremeno, sa svoje strane, ponekad doprinosili nastanku novih običaja. I pored toga, nije bilo jasno utvrđenih pravila, koja bi važila za čitav svet.

Ovaj nedostatak je naročito počeo da se oseća onda kada su industrijska revolucija i pronalasci novih prevoznih sredstava doprineli povezivanju raznih delova sveta, učini viši, između ostalog, mogućim ratove između geografski vrlo udaljenih društava.¹¹¹

Sve do sredine XIX v. nedostajali su višestranu sporazumi kojima bi na univerzalnom nivou bila izvršena kodifikacija ove materije. Mada zbog stalnih ratova između raznih aktera dolazi do spontanog ujednačavanja običajnih pravila, u to vreme još uvek nedostaje pisano, ugovorno regulisanje ovih odnosa na svetskom nivou, čime bi u globalnim okvirima unapred bile detaljno utvrđene obaveze ugovornih strana – a samim tim i precizno definisana i u praksi ostvarena zaista efikasna zaštita odnosnih lica.¹¹²

Tek u drugoj polovini XIX v. počinje kodifikacija pravila ratnog i humanitarnog prava,¹¹³ s tim da je većina tada usvojenih višestranu sporazuma danas i dalje na snazi, bilo u izvornom, bilo u izmenjenom obliku. Poseban značaj ima činjenica da su u najvećem broju slučajeva njihova rešenja prerasla u opšte običajno međunarodno pravo, postavši time pravno obavezujuća za sve, pa i države koje formalno nisu članice odnosnih ugovora.

U XX v., posebno u njegovoj drugoj polovini, dolazi do velikih uspeha u daljem pravnom regulisanju ove materije.

¹¹⁰ Primere konkretnu sporazuma (između Francuske i Velike Britanije 1780; između Pruske i SAD 1785. i dr.) koji su sadržali rešenja o zaštiti ratnih zarobljenika za slučaj rata i druga relevantna rešenja, vidi kod: Jončić V. 2010, 49-52.

¹¹¹ Kroz istoriju bilo je mnoštvo ratova između država čiji su centri bili veoma udaljeni. Međutim, po prirodni stvari neposredno pre započinjanja sukoba te zemlje su najčešće bile susedi. Razvoj nauke i tehnike i kolonijalna osvajanja jednog broja evropskih zemalja omogućili su da države vode ratove na sasvim drugom kraju sveta, daleko od svojih izvornu granica.

¹¹² Premda su se evropske i druge kolonijalne sile prema domorodačkom stanovništvu Azije, Afrike i dr. čije su zemlje osvajale, često odnosile sa nipodaštavanjem, u slučaju oružanu sukoba ponekad su bile prinuđene da sa njima usaglašavaju izvesna elementarna pravila ratovanja, s tim da su ona važila samo za dati sukob odnosno samo za lokalne potrebe. Drugačija situacija bila je u odnosu na međusobne ratove samih kolonijalnu sili, u kojima su se one, u borbi za širenje kolonijalnu poseda, sukobljavale daleko od samih metropola, na drugim kontinentima. Na njih su se primenjivala opšta pravila ratovanja koja su i inače važila između odnosnu („civilizovanih“) država.

¹¹³ Pariska deklaracija o pomorskom ratu (1856), Ženevska konvencija o poboljšanju sudbine vojnu ranjenika u ratu (1864), Petrogradska deklaraciju o zabrani upotrebe određenih projektila u ratu (1868), Haške konvencije (1899).

Pa ipak, mada se sve preciznije uređuju razna pitanja, u prvom redu zabrana određenih sredstva i načina ratovanja odnosno zaštita žrtava rata, pravna regulativa i dalje kaska za potrebama prakse. Na to utiču mnogi faktori, počev od i dalje prisutne sumnjičavosti, inertnosti pa i neiskrenosti pojedinih država koja se ispoljava već u postupku pregovaranja za zaključenje ugovora, preko pojave novih oblika oružanih sukoba, novih vrsta strana u sukobu, novih oružja itd.

3. Savremeni ugovori

Mnoga pitanja iz ove materije uređena su višestranim međunarodnim sporazumima. Oni se zaključuju naročito počev od XIX veka, kada se na velikim međunarodnim skupovima, obično posle velikih ratova, kodifikuju određena pravila o dozvoljenim i zabranjenim načinima vođenja rata, o zabrani nekih (neselektivnih i naročito nehumanih) oružja, o zabrani perfidija i nekih drugih metoda ratovanja, o zaštiti određenih kategorija lica itd.

1. Sporazumi koji regulišu načine i metode ratovanja

Njima se zabranjuju ili ograničavaju određeni načini ratovanja odnosno bliže uređuju neki drugi odnosi za vreme neprijateljstava.

Prvi takav savremeni višestrani ugovor je Pariska deklaracija o pomorskom ratu (1856). Bila je prvi pokušaj kodifikovanja u vreme mira pravila koja će važiti u slučaju rata. Sadržala je niz pravila pravila pomorskog rata.

Jedno od najvažnijih rešenja bilo je ono o ukidanju i zabrani gusarenja. Pored toga, utvrđeno je da neutralna zastava štiti i neprijateljsku imovinu (osim u slučaju kontrabande), utvrđena je neprikosnovenost neutralne imovine (osim u slučaju kontrabande) i precizirano je da blokada ima obavezujuću snagu samo ako je efektivna.

Suštinski, Deklaracija je zapravo potvrdila rešenja iz francusko-britanskog sporazuma iz 1854, postignutog za vreme Krimskog rata (1853-1856) i za potrebe regulisanja odnosa tokom tog oružanog sukoba.

Deklaraciju je ratifikovalo 55 država i ona je važila u njihovim međusobnim odnosima, ali ne i u slučaju rata se nekom zemljom koja nije članica ovog sporazuma. Kasnije su njena rešenja prerasla u univerzalno običajno međunarodno pravo i kao takva postala obavezna su za sve. Neka pitanja koja su bila nedovoljno jasno uređena, precizirana su nešto kasnije Haškim konvencijama (1907).

Pravila kojima su bliže uređeni odnosno zabranjeni određeni načini ratovanja (pravila o zabrani perfidija i drugih nečasnih načina ratovanja, o položaju parlamentara, o neutralnosti, o nepovredivosti

privatne svojine u ratu na kopnu itd.) regulisana su čitavim nizom drugih sporazuma, između ostalog, Haškim konvencijama (1899. i 1907) i Ženevskim konvencijama (1949) i dopunskim protokolima uz njih (1977).

2. Sporazumi koji zabranjuju određena sredstva ratovanja

Oni zabranjuju ili ograničavaju upotrebu u ratu određenih oružja i drugih sredstava borbe.

Primer višestranog sporazuma te vrste je Petrogradska deklaracija o zabrani upotrebe u ratu eksplozivnih i zapaljivih metaka (1868)¹¹⁴ kojoj su pristupile sve tadašnje evropske i neke vanevropske države (Persija, Turska i Brazil).

U cilju humanizacije rata, ugovornice su se obavezale „da uzajamno odustanu, u slučaju međusobnog rata, od upotrebe u svojim kopnenim i pomorskim trupama svih projektila ispod 400 grama težine koji su eksplozivni ili napunjeni rasprskavajućim ili zapaljivim materijama.”

Deklaracija je važna i zbog toga što je utvrdila i danas važeće načelo o zabrani nanošenja nepotrebnih patnji. U njenom uvodu istaknuto je:

„da je jedini legitimni cilj koji treba da imaju pred sobom države za vreme rata oslabljenje vojnih snaga neprijatelja; da je u tom cilju dovoljno izbaciti iz stroja što veći broj ljudi; da bi taj cilj bio prekorachen upotrebom oružja koje bi nepotrebno povećalo patnje ljudi izbačenih iz stroja ili bi im smrt učinilo neizbežnom; da bi upotreba takvog oružja, prema tome, bila suprotna zakonima humanosti.“

Drugim rečima, Deklaracija je jasno ukazala da su države složne da se ne sme upotrebljavati preterano nehumano oružje – ono koje nepotrebno povećava patnje ljudi ili neizbežno prouzrokuje njihovu smrt. To je utvrđeno kao opšte pravilo.

Istini za volju, domašaj Deklaracije bio je ograničen u nekoliko pravaca.

Pre svega, ona sadrži klauzulu opšteg učešća (*si omnes*) što znači da u to vreme nije obavezivala ugovornice ako bi u konkretnom sukobu učestvovala makar jedna država koja nije članica ovog ugovora. Danas taj momenat više ne igra nikakvu ulogu, pošto su rešenja Deklaracije u međuvremenu prerasla u opšte međunarodno običajno pravo, tako da su obavezna za sve države, pa i neugovornice.

¹¹⁴ To joj je zvaničan naziv na francuskom i ruskom, s tom razlikom što na francuskom umesto metaka pominju projektili. Na engleskom naziv je Deklaracija o zabrani upotrebe u ratu eksplozivnih zrna lakših od 400 grama (*Declaration Renouncing the Use in Time of War, of Explosive Projectiles under 400 Grammes Weight*). Kod nas se uglavnom koristi prevod naziva sa engleskog, ili naziv: *Petrogradska deklaracija o zabrani upotrebe određenih eksplozivnih projektila u ratu* ili samo skraćeni naziv: *Petrogradska deklaracija (1868)*. Tekstove na sva tri zvanična jezika vidi u: *Декларация об отмене употребления взрывчатых и зажигательных пуль*, Санкт-Петербург, 29 ноября 1868 года, Международный Комитет Красного Креста, Межпарламентарская Ассамблея государств – участников СНГ, 2018, www.icrc.org/ru/document/sankt-peterburgskaya-deklaraciya-1868-g-ob-otmene-vzryvchatyh-i-zazhigatelnyh-pul-polnyy.

Drugo ograničenje ogleda se u tome da se utvrđena rešenja primenjuju samo na projekte, a ne i na ručne bombe, što znači da se odnose se na sredstva koja se ne neki način ispaljuju odnosno lansiraju pomoću određenih tehničkih pomagala odn. oružja (projektili u užem smislu) ali ne i na ona koja se izbacuju ljudskom snagom.

Najzad, određena odstupanja javila su se u praksi – u oba svetska rata protivvazdušna odbrana svih strana koristila je eksplozivna i zapaljiva zrna lakša od 400 g, ali to nije shvatano kao kršenje Deklaracije, zato što je prevladalo tumačenje da se u tim slučajevima odnosna zrna koriste za onesposobljavanje vazduhoplova (a ne neposredno protiv pilota odn. članova posade i drugih lica u vazduhoplovu).

Jedan od važnih savremenih pravnih izvora ove vrste je Konvencija o zabrani ili ograničenju upotrebe izvesnih vrsta konvencionalnog oružja za koje se može smatrati da imaju prekomerne traumatske efekte ili deluju bez razlike u pogledu ciljeva (1980).

Konvencija i protokoli uz nju¹¹⁵ zabranjuju upotrebu oružja čiji se fragmenti u ljudskom telu ne mogu otkriti rendgenskim zracima, zabranjuju upotrebu zaslepljujućih lasera, ograničavaju upotrebu protivpešadijskih mina i zapaljivih oružja i dr. Konvencija je 2001. revidirana tako što je njeno dejstvo prošireno i na unutrašnje oružane sukobe.

U naše vreme jedan broj višestranih međunarodnih sporazuma zabranjuje ne samo upotrebu u ratu određenih oružja, već i njihovo razvijanje, proizvodnju, skladištenje i prenos (ustupanje drugima).

Reč je o oružjima za masovno uništenje, posebno nehumanim oružjima i onima koja dejstvuju bez izbora cilja tj. u znatnoj meri pogađaju civile – biološko oružje, hemijsko oružje (bojni otrovi), protivpešadijske mine itd.¹¹⁶ Ono što se nema, ne može se ni koristiti. Premda ne treba gajiti iluzije da sve države zaista poštuju sva ova ograničenja (neke nisu ni ratifikovale odnosne konvencije) isto tako je činjenica da se makar u praksi uglavnom poštuje zabrana upotrebe odnosnih oružja.

3. Sporazumi o zaštiti pojedinih kategorija ljudi

Prvi višestrani sporazum te vrste bila je Ženevska konvencija o poboljšanju sudbine vojnih ranjenika u ratu (1864),¹¹⁷ poznata i kao Ženevska konvencija od 10. avgusta 1864.

¹¹⁵ Protokol I o fragmentima oružja koji se ne mogu otkriti (1980), Protokol II o zabrani ili ograničavanju upotrebe mina, mina iznenađenja ili drugih sredstava (1980), Protokol III o zabrani ili ograničavanju upotrebe zapaljivog oružja (1980), Protokol IV o zaslepljujućem laserskom oružju (1995) i Protokol V o eksplozivnim zaostacima iz rata (2005).

¹¹⁶ Konvencija o zabrani usavršavanja, proizvodnje i stvaranja zaliha bakteriološkog (biološkog) i toksičnog oružja i o njihovom uništavanju (1972), Konvencija o zabrani razvoja, proizvodnje, skladištenja i upotrebe hemijskog oružja i o njegovom uništavanju (1993), Konvencija o zabrani upotrebe, skladištenja, proizvodnje i prometa protivpešadijskih mina i o njihovom uništavanju (1997) i dr.

¹¹⁷ Za tekst vidi: *Convention for the Amelioration of the Condition of the Wounded in Armies in the Field*

Donet pod svežim utiskom užasnih patnji između 23.000 i 35.000 nezbrinutih ranjenika u okršaju između vojski Francuske i Pijemonta-Sardinije s jedne, i Austrije, s druge strane, kod mesta Solferino u Italiji, 1859. godine, to je bio prvi međunarodni ugovor te vrste posvećen zaštiti ranjenika u ratu. Na zaključenje ovog ugovora uticala su i saznanja o stradanjima ranjenika u Krimskom ratu (1853-1856), bici kod Getisburga (1863) i dr.

U ukupno 10 članova ovog međunarodnog sporazuma, regulisani su zaštita vojnika onesposobljenih za borbu (ranjenika i bolesnika) a sa druge strane, status i zaštita medicinskog osoblja i pomoćnog osoblja, medicinskih objekata i dobara (materijala). Konvencija je doživela revizije 1906. i 1929, a zatim je, još jednom izmenjena i dopunjena, kao Prva ženevska konvencija postala deo Ženevskih konvencija o zaštiti žrtava rata (1949).

U ovu kategoriju spadaju i Druga ženevska konvencija o poboljšanju sudbine ranjenika, bolesnika i brodolomnika oružanih snaga na moru (1906) i Treća ženevska konvencija o postupanju sa ratnim zarobljenicima (1929), koje su takođe revidirane na konferenciji u Ženevi 1949. Na istoj konferenciji usvojena je i jedna nova konvencija - Konvencija o zaštiti civilnog stanovništva (Četvrta ženevska konvencija) čiji je puni naziv Ženevska konvencija o zaštiti građanskih lica za vreme rata.

Četiri pomenute konvencije iz 1949, poznate su pod zajedničkim imenom Ženevske konvencije o zaštiti žrtava rata (1949) i sa naknadno usvojenim dopunskim protokolima uz njih, čine kodifikaciju humanitarnog prava, poznatu kao tzv. Ženevsko pravo.

4. Sporazumi o zaštiti pojedinih kategorija objekata

Primer je Konvencija za zaštitu kulturnih dobara u slučaju oružanog sukoba (1954).

Polazeći od toga da kulturna dobra, ma kome narodu pripadala, predstavljaju kulturno nasleđe čitavog čovečanstva, Konvencija definiše kulturna dobra i sadrži dovoljno detaljne odredbe o njihovoj zaštiti, transportu, znaku raspoznavanja i dr.

5. Relativnost podele

Izložena podela na razne kategorije sporazuma je, razume se, samo uslovna.

Mnogi međunarodni ugovori sadrže pravila koja se istovremeno tiču i zabrane određenih načina ili sredstava ratovanja i zaštite određenih kategorija ljudi odnosno objekata. Ipak, jedna od strana uvek preteže.

1864, *cit.* Više o Konvenciji: Lopičić-Jančić J. Đ. 2011, 107-115; Ивановский И. А. 2011 (reprint iz 1891); Krivokapić B. 2016, 9-30.

IV. STATUTI MEĐUNARODNIH KRIVIČNIH SUDOVA

Posle Drugog svetskog rata osnovano je nekoliko međunarodnih krivičnih sudova, nadležnih da sude pojedincima na bazi individualne krivične odgovornosti za određena posebno teška međunarodna krivična dela, među kojima i za ratne zločine. Najviši akti tih tela su njihovi statuti.

Većina njih usvojena je u formi međunarodnih ugovora, te bi se mogla razmatrati kao posebna vrsta međunarodnih sporazuma iz ove materije.

Tako je npr. Statut Nirnberškog suda (Međunarodnog vojnog tribunala koji je u Nirnbergu sudio glavnim zločincima nacističke Nemačke) usvojen Londonskim sporazumom (1945) velikih sila - pobednica (SSSR, SAD, Velika Britanija, Francuska). Na isti način, stalni Međunarodni krivični sud osnovan je Rimskim statutom (1998) koji je istovremeno i višestrani međunarodni sporazum i najviši pravni akt Suda.

Međutim, ima i međunarodnih krivičnih sudova osnovanih odlukom Saveta bezbednosti, kojom je usvojen i statut odnosnog suda. Primeri su *ad hoc* sudovi (tribunali) za bivšu Jugoslaviju i za Ruandu.

Statutom svakog konkretnog međunarodnog suda utvrđena su krivična dela iz njegove nadležnosti, s tim da nisu samo navedena (pobrojana) već su i bliže definisana.

Tako Rimski statut (1998) kojim je osnovan stalni Međunarodni krivični sud u čl. 5/1 navodi krivična dela koja spadaju u njegovu stvarnu nadležnost (genocid, zločini protiv čovečnosti, ratni zločini, agresija) a zatim u čl. 6-8 bliže definiše genocid, zločine protiv čovečnosti i ratne zločine. U skladu sa odredbom iz čl. 5/2 Rimskog statuta, zločin agresije definisan je naknadno, dopunskim članom 8bis, usvojenim na Skupštini država članica održanoj 2010. u Kampali.¹¹⁸

Kada je reč o statutima međunarodnih *ad hoc* krivičnih sudova, Statut Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju (Haškog tribunala) u čl. 2-5. definiše krivična dela iz nadležnosti tog tela odnosno inkriminisane radnje: teške povrede Ženevskih konvencija iz 1949, kršenja zakona ili običaja ratovanja, genocid i zločine protiv čovečnosti.¹¹⁹

Na sličan, mada ne i istovetan način uređena je stvarna nadležnost ostalih međunarodnih *ad hoc* krivičnih sudova - za Ruandu, Sijera Leone i dr.

Precizno definisanje konkretnih međunarodnih krivičnih dela omogućava nam da saznamo šta su tačno tvorci odnosnog statuta imali u vidu pod tim zločinima. Važno je zapaziti i to da premda se stvarna nadležnost međunarodnih krivičnih sudova donekle razlikuje, karakteristično je da su svi nadležni za gonjenje i kažnjavanje ratnih zločina, zločina protiv čovečnosti, mnogi i genocida, a neki i za zločine protiv mira odnosno agresiju.

¹¹⁸ *Rome Statute of the International Criminal Court*, ICC 2011, icc-cpi.int/NR/rdonlyres/ADD16852-AEE9-4757-ABE7-9CDC7CF02886/283503/RomeStatutEng1.pdf.

¹¹⁹ *Ažurirani Statut međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju*, ICTY, icty.org/x/file/Legal%20Library/Statute/statute_sept09_bcs.pdf.

Ostavljajući po strani sam problem utvrđivanja individualne krivične odgovornosti i kažnjavanja krivaca, ove odredbe statuta imaju značaj jedne vrste izvora međunarodnog prava, a u najmanju ruku predstavljaju potvrdu toga šta se u ovoj oblasti smatra opštim (univerzalnim) običajnim međunarodnim pravom. Drugim rečima, iz njih možemo makar posredno saznati npr. koja su sredstva i metodi ratovanja zabranjeni, s tim da kršenje te zabrane predstavlja međunarodni zločin.

V. NAJVAŽNIJI KONKRETNI IZVORI MEĐUNARODNOG RATNOG I HUMANITARNOG PRAVA

Ovde će biti dat opšti osvrt na samo neke od konkretnih najvažnijih savremenih međunarodnopravnih izvora u ovoj oblasti – Haške konvencije (1899. i 1907), Ženevske konvencije (1949) i Statut Međunarodnog krivičnog suda (1998).¹²⁰

Postoji, razume se, i veliki broj drugih relevantnih međunarodnih sporazuma, koji regulišu konkretna pitanja, ali će o njima biti reči kasnije, na odgovarajućim mestima.

Treba napomenuti da je naročito krajem XIX i početkom XX v. bilo i nekoliko neuspješnih pokušaja zaključenja određenih višestranih međunarodnih ugovora. Primeri su Briselska deklaracija (uobičajeni skraćeni naziv Međunarodne deklaracije o zakonima i običajima rata, potpisane u Briselu 27.8.1874), Londonska pomorska deklaracija (Londonska deklaracija o pravu pomorskog rata, 1909), Vašingtonska konvencija o zabrani upotrebe zagušljivih i otrovnih gasova (1922) i dr.

Pošto ih države iz nekog razloga nisu ratifikovale, ovi dokumenti nikada nisu stupili na snagu i stoga kao takvi nikada nisu bili pravno obavezujući.

Pa ipak, i oni imaju određeni značaj, jer na ukazuju na postepeni razvoj savremenog međunarodnog prava u ovoj oblasti, a delom i na to koja rešenja su oni koji su ih sačinjavali smatrali pravilima opšteg običajnog prava.

Pored toga, neka rešenja koja su u njima sadržana poslužila kao osnova za zaključenje kasnijih konkretnih sporazuma.

Tako su npr. uslovi pod kojima se neko smatra borcem, koji su definisani čl. 1. Haškog pravilnika o zakonima i običajima rata, uz II Hašku konvenciju (1899) a zatim potvrđeni u čl. 1. Haškog pravilnika o zakonima i običajima rata, uz IV Hašku konvenciju (1907) zapravo preuzeti iz čl. 9 Briselske deklaracije (1874) koja nikada nije stupila na snagu.

Konačno, značaj ovih dokumenata je i u tome što su doprineli stvaranju klime koja je pogodovala ubrzanju i sve potpunijoj kodifikaciji međunarodnog ratnog i

¹²⁰ Ostali važni međunarodnopravni izvori, pre svih višestrani sporazumi, već su pomenuti ili će biti pomenuti na drugim mestima, u vezi sa razmatranjem konkretnih pitanja koja su njima regulisana.

humanitarnog prava. Oni su ukazali na određene važne probleme i istovremeno ponudili rešenja, pokrenuli javnost i vlade država, zainteresovali teoretičare i praktičare. Posledica toga bilo je to da u mnogim slučajevima više se nije postavljalo pitanje da li nešto treba da se reguliše međunarodnim ugovorom, već na koji način treba da se reguliše i kako obezbediti da krug država ugovornica bude što širi.

1. Haške konvencije (1899. i 1907)

Pod tim nazivom ostale su poznate konvencije donete na Haškim konferencijama mira (1899. i 1907) kojima je kodifikovan čitav niz važnih pitanja iz materije ratnog prava.

Ove konferencije su održane radi ograničenja naoružanja, obezbeđenja mirnog rešavanja sporova, zabrane određenih sredstava borbe i kodifikacije ratnog prava. Nazvane su „mirovnim” zbog toga što su bile usmerene na obezbeđenje mira, a ne, kako bi se pogrešno moglo zaključiti, zbog toga što su bile rezultat završetka nekog rata.¹²¹

Bile su zamišljene kao stalna institucija, pa je bilo predviđeno i održavanje Treće konferencije 1914, do čega nije došlo zbog izbijanja Prvog svetskog rata.¹²²

1. Prva haška konferencija (1899)

Konferencija je sazvana je na inicijativu ruskog cara Nikolaja II (*Николай II Александрович*)¹²³ kao prvi takav međunarodni skup za ograničenje trke u naoružanju.

U tom cilju ruski ministar inostranih poslova Mihail Muravjov (*Михаил Н. Муравьев*) uručio je u Sankt-Peterburgu 1898. svim akreditovanim stranim diplomatskim predstavnicima memorandum sa pozivom da se pristupi traženju puteva za obezbeđenje stvarnog i trajnog mira, a pre svega da se okonča neprekidno naoružavanje. U predlogu se insistiralo na tome da se u ugovorenom roku ne povećava brojnost mirnodopskog sastava kopnenih i pomorskih snaga, da se na postojećem nivou zamrznu vojni budžeti, te da se u perspektivi pristupi smanjenju i brojnosti snaga i vojnih budžeta.

Konferencija je okupila 110 delegata koji su predstavljali 26 zemalja – 20 evropskih, 4 azijske i 2 američke države.

¹²¹ Obično se mirovnim nazivaju one konferencije na kojima se pregovara o prestanku rata odnosno o zaključenju i sadržini ugovora o miru.

¹²² Hayashi N. 2017.

¹²³ To je njegovo zvanično titulanje, pri čemu (onda kada je u upotrebi) *Aleksandrović* nije prezime, već patronim tj. ime po ocu, Aleksandru III (*Александр III*). Bio je iz dinastije Romanovih (*Романовы*), ali se to u njegovoj tituli ne navodi.

Učestvovala su skoro sve evropske države, i to: Austrougarska, Belgija, Bugarska, Crna Gora, Danska, Francuska, Grčka, Holandija, Italija, Luksemburg, Nemačka, Portugal, Rumunija, Rusija, Srbija, Španija, Švajcarska, Švedska i Norveška (tada su bile jedna država sa takvim nazivom), Turska i Velika Britanija.

Aziju su predstavljali: Japan, Kina, Persija i Sijam, a Ameriku: Meksiko i SAD.

Ne samo da je prisutna bila većina tadašnjih suverenih država, već su učestvovala sve najvažnije zemlje tog vremena. Taj impresivni skup koji je u pravom smislu reči predstavljao ondašnju međunarodnu zajednicu usvojio je:

1) zaključni akt;

2) tri konvencije: 1) o rešavanju međunarodnih sporova mirnim putem; 2) o zakonima i običajima rata na kopnu; 3) o prilagođavanju na pomorski rat načela Ženevske konvencije od 10. avgusta 1864;

3) tri deklaracije: 1) o zabrani bacanja projektila i eksploziva iz balona ili sličnih novih sredstava; 2) o zabrani upotrebe zrna koja bi imala za cilj jedino širenje zagušljivih ili otrovnih gasova; 3) o zabrani upotrebe zrna koja se lako rasprskavaju ili šire u ljudskom telu;

4) jednu rezoluciju i šest preporuka.

Konferencija nije uspjela da ostvari svoj glavni proklamovani cilj – zaustavljanje trke u naoružanju. To su onemogućile vodeće zapadne zemlje, u prvom redu Nemačka, čijim planovima takve mere nisu odgovarale. Uostalom, i Rusija je, kao inicijator skupa, insistirala na razoružanju rukovođena ne toliko altruizmom koliko sopstvenim interesima, pre svega željom da bez novih vojnih troškova, koje je podnosila teže nego druge velike sile, obezbedi očuvanje postojećeg odnosa snaga.

I pored toga, ostvareni su do tada nezabeleženi rezultati. Među najveće uspehe tog skupa spada usvajanje Konvencije o zakonima i običajima rata na kopnu, kojom je izvršena kodifikacija običajnog ratnog prava. Uz to, utrt je put novim sličnim međunarodnim skupovima i novim višestranim sporazumima u ovoj materiji.

2. Druga haška konferencija (1907)

I nju je, ovaj put na inicijativu predsednika SAD Teodora Ruzvelta (*Theodore Roosevelt*) sazvaio ruski car Nikolaj II.

Ruzvelt je još 1904. predložio održavanje takve konferencije. To se poklopilo sa interesima Rusije, koja je posle poraza u ratu sa Japanom (1904-1905) i Februarske revolucije (1905) bila znatno vojno, finansijskih i moralno oslabljena, što su za širenje svojih zona uticaja iskoristile ostale velike sile tog vremena. Kada je rat sa Japanom bio gotov, ruski ministar inostranih poslova grof Vladimir Lamzdorf (*Владимир Н. Ламздорф*) po nalogu cara Nikolaja II obratio se vladama 47 država sa predlogom da se u Hagu održi nova konferencija mira.¹²⁴

¹²⁴ Više: Tryon J. L. 1911, 470-485; Чернявский С. И. 2017, 23-40; Синдеев А. 2018, 126-136; Рыбаченок И. С. 2019, 113-146.

Ova konferencija je dobar primer kako nešto što ima dobru osnovu i zadovoljava opšte interese postepeno stiče sve više pristalica. Na toj, drugoj po redu Haškoj konferenciji učestvovala su čak 44 od ukupno 60-tak tada postojećih država sveta. Drugim rečima, prisustvovala je velika većina tadašnjih suverenih država. Pri tome je u odnosu na prethodnu konferenciju iz 1899. godine, broj učesnica porastao za 18 država odnosno za čak 69,2%.

Jednako važne su još dve činjenice. Prvo, sve države koje su učestvovala na Prvoj haškoj konferenciji bile su prisutne i na Drugoj, što dovoljno govori o tome da su bile zadovoljne radom i rezultatima prethodnog skupa. I drugo, došlo je do suštinskog pomaka utoliko što se krug učesnica, od pretežno evropskih država, sada znatno proširio na druge delove sveta – pored 27 učesnica prethodnog skupa (Norveška se u međuvremenu odvojila od Švedske, postavši tako 21. zemlja iz Evrope) učestvovalo je i 17 država iz Južne i Centralne Amerike, čime je Druga haška konferencija dobila novi, istinski svetski značaj.

Na Drugoj haškoj konferenciji mira (1907) učestvovala su:

- iz Evrope 21 država: Austrougarska, Belgija, Bugarska, Crna Gora, Danska, Francuska, Grčka, Holandija, Italija, Luksemburg, Nemačka, Norveška, Portugal, Rumunija, Rusija, Srbija, Španija, Švajcarska, Švedska, Turska i Velika Britanija;

- iz Amerike 19 država: Argentina, Bolivija, Brazil, Čile, Dominikanska Republika, Ekvador, Gvatemala, Haiti, Kolumbija, Kuba, Meksiko, Nikaragva, Panama, Paragvaj, Peru, SAD, Salvador, Urugvaj i Venecuela;

- iz Azije 4 države: Japan, Kina, Persija i Sijam.

Značaj Druge haške konferencije nije, razume se, samo u širenju kruga učesnica. Bitan je i suštinski momenat, a on se ogleda u činjenici da je usvojen niz važnih dokumenata. Neki među njima su predstavljali potvrdu i dalju razradu akata usvojenih na prethodnom skupu, dok su drugi po prvi put regulisali određene odnose.

Bliže gledajući, usvojeno je 13 konvencija:

- 1) o mirnom rešavanju međunarodnih sporova;
- 2) o ograničenju upotrebe sile za naplatu dugova;
- 3) o otvaranju neprijateljstava;
- 4) o zakonima i običajima rata na kopnu (prilog Konvenciji je Pravilnik o zakonima i običajima rata na kopnu);
- 5) o pravima i dužnostima neutralnih država i lica u ratu na kopnu;
- 6) o režimu neprijateljskih trgovačkih brodova u početku neprijateljstava;
- 7) o pretvaranju trgovačkih brodova u ratne;
- 8) o postavljanju podmorskih automatskih kontaktnih mina;
- 9) o bombardovanju s mora za vreme rata;
- 10) o primeni principa Ženevske konvencije na pomorske ratove;
- 11) o izvesnim ograničenjima vršenja prava uzapćenja u pomorskom ratu;

- 12) o osnivanju međunarodnog suda za pomorski plen;
- 13) o pravima i dužnostima neutralnih sila u slučaju pomorskog rata.

Pored toga, usvojena je i Deklaracija o zabrani bacanja projektila i eksploziva iz balona.

Navedeni akti predstavljali su rezultat prve u istoriji međunarodnog prava krupne kodifikacije pravila vođenja rata i mirnog rešavanja međunarodnih sporova.

Bliže gledajući, nije se radilo samo o kodifikaciji u užem smislu, već je izvršen i progresivni razvoj međunarodnog prava u ovoj oblasti, što znači da su usvojena i mnoga važna nova rešenja.

Kodifikacija koja se svodi samo na prikupljanje postojećih običajnih pravnih pravila i njihovo pretvaranje u međunarodne ugovore, naziva se kodifikacijom u užem smislu odnosno običnom ili „čistom” kodifikacijom. Međutim, prilikom prikupljanja i zapisivanja običajnih pravila, obično se primećuje da su neka od njih ustarela (prevaziđena), da su druga međusobno protivrečna ili nejasna, da određena važna pitanja nisu regulisana itd. Stoga se u praksi se najčešće čini dodatni napor, pa se kod sastavljanja ugovora kojim se vrši kodifikacija preduzimaju koraci da bi se popunile pravne praznine, uskladila uočena protivrečna rešenja, uveli novi instituti i slično. Tako shvaćena „kreativna” kodifikacija naziva se progresivnim (postepenim) razvojem međunarodnog prava.¹²⁵

Kada je reč o konkretnim rešenjima, jedan od najvećih uspeha ove konferencije je u tome što je tada važeće pravo države da silom uteruje potraživanja svojih državljana ograničeno na slučajeve kada država dužnik odbija da se podvrgne arbitražnom postupku ili izvrši arbitražnu odluku. Pored toga, utvrđena je međunarodnopravna obaveza objave rata, preciziran je status neutralnih država, unapređena su mnoga rešenja Prve haške konferencije iz 1899.

3. Značaj Haških konvencija

Konvencije usvojene na Haškim konferencijama 1899. i 1907. predstavljale su prve opsežne kodifikacije međunarodnog prava u ovoj oblasti. Ima se u vidu kodifikacija u širem smislu tj. ona koja je značila i progresivni razvoj međunarodnog prava. To samo još više podiže značaj ostvarenih rezultata.

Sa druge strane, konvencije koje su usvojene na ovim skupovima, imale su bitno ograničenje u tome što su u pogledu svoje primene sadržale klauzulu opšteg učešća, poznatu i kao „klauzula solidarnosti” ili klauzula *si omnes* (lat. bukvalno: „ako svi”). Tako se naziva odredba međunarodnog ugovora kojom se predviđa da se on neće primeniti na odnos u kojem učestvuju i države koje nisu članice tog ugovora. To znači da su, sadržeći tu odredbu, Haške konvencije predvidele svoju primenu samo između

¹²⁵ Više: Krivokapić 2017, 187-191.

država ugovornica i samo na one sukobe u kojima su svi učesnici u ratu istovremeno članovi tih konvencija.¹²⁶ Drugim rečima, konvencije nisu obavezivale ugovornice ako bi u konkretnom sukobu učestvovala makar jedna država koja nije njihova članica.

U naše vreme, kada su rešenja Haških konvencija odavno prerasla u pravila univerzalnog međunarodnog običajnog prava, dužne su da ih poštuju sve države i drugi odnosni subjekti, pa i one države koje nisu članice tih ugovora.

Uostalom, i razvoj međunarodnog ugovornog prava vodio je napuštanju, pa i isključenju klauzule *si omnes*. O tome dovoljno svedoči činjenica da sve četiri Ženevske konvencije o zaštiti žrtava rata (1949) u svojim čl. 2/3 sadrže identičnu odredbu prema kojoj: „Ako jedna od Sila u sukobu nije učesnik u ovoj konvenciji, Sile učesnice u Konvenciji ipak će ostati vezane njom u svojim međusobnim odnosima. One će pored toga biti vezane Konvencijom prema toj Sili, ako ta Sila prihvata i primenjuje njene odredbe“. Drugim rečima, ne samo da su članice Ženevskih konvencija u svakoj prilici dužne da ih primenjuju u međusobnim odnosima, već su dužne da ih poštuju i prema trećim državama, ako ove prihvate i primenjuju rešenja tih konvencija, premda nisu i formalno članice pomenutih sporazuma.

Mnogo veći neuspeh zabeležen je na drugom polju, koje suštinski nije samo po sebi vezano za međunarodno pravo, već je prvenstveno stvar politike. Naime, Haške konferencije nisu uspele da reše svoj osnovni zadatak zbog koga su sazvane – smanjenje naoružanja i obezbeđenje mira. Samim tim, suprotno nadanjima mnogih, nisu uspele da spreče izbijanje novih ratova, pa tako i Prvog svetskog rata.

I pored toga, Haške konferencije obezbedile su sebi posebno mesto u istoriji međunarodnih odnosa i međunarodnog prava. One nisu samo kodifikovale pravila ratnog prava i donele propise o mirnom rešavanju sporova, već su okupile na jednom mestu i oko jedne ideje predstavnike država iz raznih delova sveta i time pripremile temelje budućeg Društva naroda. Premda su neka njihova rešenja prevaziđena, konvencije koje su usvojene u Hagu 1899. i 1907. i danas, posle više od jednog veka, predstavljaju važne izvore međunarodnog ratnog i humanitanog prava.

Posebno treba istaći da je u uvod obe Haške konvencije o zakonima i običajima ratovanja na kopnu (1899. odn. 1907) ugrađena tzv. Martensova klauzula, koja precizira da sredstva i načini ratovanja koji nisu obuhvaćeni (ograničeni odn. zabranjeni) postojećim međunarodnim pravom, nisu samim tim uvek i dopušteni. Cilj ovog rešenja je da se ograniči upotreba novih oružja. Premda može da se vrednuje na razne načine, Martensova klauzula nesumnjivo predstavlja jedan od uspeha Haških konferencija.¹²⁷

Haške konvencije imaju razne brojeve država članica, što je posledica činjenice da države imaju slobodu da ih prihvate (ratifikuju) po svom izboru, svaku zasebno, a ne sve odjednom. Stoga npr. I Haška konvencija (Konvencija o mirnom rešavanju

¹²⁶ Takvo rešenje sadržale su npr. Haške konvencije (1907).

¹²⁷ O Martensovoj klauzuli će više reči biti kasnije.

međunarodnih sporova) u verziji iz 1899. ima 72, a u onoj iz 1907. godine – 104 članice.¹²⁸ Konvencije su i dalje otvorene za nove članove, pa su tako npr. u članstvu Haških konvencija iz 1899. Srbija od 2001. godine, Crna Gora od 2007. godine, itd.¹²⁹

2. Ženevske konvencije o zaštiti žrtava rata (1949)

Ženevske konvencije o zaštiti žrtava rata je zajednički naziv za četiri višestrana međunarodna ugovora sklopljena u Ženevi 1949. U širem smislu tako se nazivaju ne samo ove konvencije već i naknadno zaključeni protokoli uz njih.¹³⁰

1. Ženevske konvencije (1949)

U pitanju su najpoznatiji i najvažniji izvori savremenog ratnog i humanitarnog prava. Bliže gledajući, to su:¹³¹

1) Ženevska konvencija za poboljšanje položaja ranjenika i bolesnika u oružanim snagama u ratu;¹³²

2) Ženevska konvencija za poboljšanje položaja ranjenika, bolesnika i brodolomnika oružanih snaga na moru;

3) Ženevska konvencija o postupanju s ratnim zarobljenicima; i

4) Ženevska konvencija o zaštiti građanskih lica za vreme rata.

Često se umesto punog naziva odnosne konvencije navodi samo njen redni broj (I–IV). Ovo dolazi otuda što prve tri konvencije predstavljaju samo revidirane Prvu

¹²⁸ Strogo uzev, za razliku od ostalih, ova konvencija nije izvor ratnog i humanitarnog prava, već je mehanizam koji nastoji da spreči da do rata uopšte dođe. Ipak, uzimamo je za primer jer je deo „paketa” Haških konvencija i to takav da su tvorci tih sporazuma njoj dodelili broj 1, a uz to ima daleko najviše članica. To je i razumljivo kada se ima u vidu da ovaj sporazum ima za cilj mirno rešenje međunarodnih sporova tj. sprečavanje da do zaoštavanja odnosa i tim pre rata uopšte dođe.

¹²⁹ Pregled članica, vidi na: *Convention for the pacific settlement of international disputes*, The guide to Dutch government information and services, verdragenbank.overheid.nl/en/Verdrag/Details/002330 (za Konvenciju iz 1899) i verdragenbank.overheid.nl/en/Verdrag/Details/003316 (za Konvenciju iz 1907).

¹³⁰ Više: Perazić G. 1986, 190-226; Solis G. D. 2010, 83-139. Zanimljivo je primetiti da se uz odavanje opravdanog priznanja ponekad mogu sresti i određeni kritički pogledi na Ženevske konvencije i sam process njihovog nastanka i razvoja. Tako npr. Costi A. 2004, 213-230.

¹³¹ Više: *Geneva Conventions for the Protection of War Victims*, Report of the Committee on Foreign Relations, Washington 1955; Pictet J. S. 1952; Pictet J. S. 1960; Pictet J. S. 1960¹; Pictet J. S. 1958; Kalshoven F., Zegveld L. 2001, 19-154; Jončić V. 2004; Puls K. E., 2005, 51-198.

¹³² Ovo je standardni prevod na srpski jezik, naziva Konvencije francuskom (*Convention de Genève pour l'amélioration du sort des blessés et des malades dans les forces armées en campagne*) i engleskom (*Geneva Convention for the Amelioration of the Condition of the Wounded and Sick in Armed Forces in the Field*).

(1864), Drugu (1906) i Treću (1929) ženevsku konvenciju. Za razliku od toga Četvrta je po prvi put na sveobuhvatan način regulisala zaštitu civilnog stanovništva u ratu.

Tim sporazumima na iscrpan način uređen je položaj zaštićenih lica (ranjenika, bolesnika i brodolomnika kopnenih i pomorskih oružanih snaga, ratnih zarobljenika i civilnog stanovništva) kojima je zajamčena potpuna međunarodna zaštita i precizirano da se zaštićena lica ne mogu odreći zaštite koju im pružaju Konvencije. Svim zaštićenim licima stoje na raspolaganju usluge sile zaštitnice i Međunarodnog komiteta Crvenog krsta, kojima je poverena važna uloga u pogledu kontrole primene Konvencija.

Konvencije se primenjuju u svim oružanim sukobima država članica, čak i ako jedna od njih nije priznala ratno stanje.

U oružanom sukobu koji izbije na teritoriji neke od ugovornica, a nema karakter međunarodnog sukoba (unutrašnji sukob) moraju se u svakom slučaju primeniti makar odredbe člana 3. koji je isti u sve četiri konvencije, a sadrži pravila o tome da se prema licima koja ne učestvuju neposredno u neprijateljstvu (podrazumevajući i pripadnike oružanih snaga koji su položili oružje i lica onesposobljena za borbu) mora postupati u svakoj prilici čovečno, bez ikakve nepovoljne diskriminacije zasnovane na rasi, boji kože, veri ili ubeđenju, polu, rođenju ili imovnom stanju ili bilo kom drugom sličnom osnovu, i zabranjuje preduzimanje određenih, precizno navedenih postupaka prema tim licima.¹³³

2. Protokoli I i II (1977)

Na diplomatskoj konferenciji održanoj 1977. Ženevske konvencije su dopunjene dopunskim protokolima: Protokol I odnosi se na međunarodne, a Protokol II na nemeđunarodne sukobe.

Usvajanje ovih dokumenata delom je bilo posledica potrebe da se bliže razrade rešenja Ženevskih konvencija, a delom odgovor na zahteve prakse, u prvom redu na stradanja žrtava antikolonijalnih i drugih ratova za nacionalno oslobođenje, koji su uzeli maha u drugoj polovini XX veka, a nisu bili dovoljno precizno uređeni međunarodnim pravom.

Protokol I proširuje koncept međunarodnog oružanog sukoba, kao i pojam borca, na potpuniji i savremeniji način uređuje zaštitu i negu ranjenika, bolesnika i brodolomnika, kao i zaštitu ratnih zarobljenika i civilnog stanovništva, reguliše položaj sanitetskih jedinica, sadrži odredbe o sprečavanju i kažnjavanju ratnih zločina i dr.

¹³³ Povrede koje se nanose životu i telesnom integritetu, uzimanje talaca, povrede ličnog dostojanstva, izricanje i izvršavanje kazni bez prethodnog suđenja od strane redovno ustanovljenog suda i propraćenog svim sudskim garantijama koje civilizovani narodi priznaju za neophodne.

Protokol II ima za cilj da zaštitu koju međunarodno humanitarno pravo za slučaj rata obezbeđuje žrtvama rata, u što većoj meri proširi na učesnike nemeđunarodnih (unutrašnjih) oružanih sukoba.¹³⁴

3. Protokol III (2005)

Na diplomatskoj konferenciji, održanoj 2005. usvojen je treći dopunski protokol – Dopunski protokol uz Ženevske konvencije od 12. avgusta 1949, koji se odnosi na usvajanje dopunskog znaka raspoznavanja. Poznat je i kao Protokol III.

Njime je, u istom značenju kao crveni krst odn. crveni polumesec ili crveni lav i sunce, uveden novi znak – crveni kristal.

4. Značaj Ženevskih konvencija i protokola

Ženevske konvencije iz 1949. i dopunski protokoli uz njih su temelj savremenog prava oružanih sukoba, u prvom redu humanitarnog prava, ali dobrim delom i ratnog prava u užem smislu.

Uostalom, o tome svedoči činjenica da je do proleća 2022. Ženevske konvencije I-IV ratifikovalo 196 država (uključujući sve članice UN), da su u članstvu Protokola I – 174, Protokola II – 169 i Protokola III – 79 država.¹³⁵

Sa mnogo osnova smatra se da su rešenja Ženevskih konvencija i protokola uz njih prerasla u opšte (univerzalno) običajno međunarodno pravo, što znači da su obavezna za sve, pa i države koje ih nisu ratifikovale.¹³⁶

3. Statut Međunarodnog krivičnog suda (1998)

Statut Međunarodnog krivičnog suda, poznat po mestu potpisivanja i kao Rimski statut, je akt o osnivanju prvog u istoriji stalnog međunarodnog krivičnog foruma i to još univerzalnog (svetskog) značaja. Ujedno, to je najviši pravni akt Suda, njegov statut.

Uređuje niz pitanja od neposrednog značaja za rad Suda (sastav, izbor sudija, način rada, zaprećene kazne itd.) ali ovde je posebno zanimljiv zato što sadrži odredbe u vezi sa međunarodnim krivičnim delima iz nadležnosti Suda.

¹³⁴ Više o protokolima iz 1977, tri rada u Swinarski C. 1984, i to: Aldrich G. H. 1984, 129-138; Penna L. R. 1984, 201-226; Takemoto M. 1984, 249-262. Za kometare odredbi Protokola I i II vidi: Bothe M., Partsch K. J., Solf W. A. 2013.

¹³⁵ *Geneva Conventions of 1949 and Additional Protocols, and Their Commentaries*, Treaties, States, Parties and Commentaries; ICRC, ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/vwTreaties1949.xsp.

¹³⁶ U tom smislu, u pogledu samih Ženevskih konvencija: Meron T. 1987, 348-370.

Stvarna nadležnost ovog tela (čl. 5. Statuta) ograničena je na najteže zločine koje je kao takve proglasila celokupna međunarodna zajednica, a to su:

- a) zločin genocida,
- b) zločini protiv čovečnosti,
- c) ratni zločini i

d) zločin agresije. Statutom je predviđeno da će naknadnim amandmanima moći da bude proširena lista zločina iz nadležnosti Suda.

Bliže gledajući, Statut u čl. 6. praktično ponavlja definiciju genocida utvrđenu odgovarajućom konvencijom iz 1948,¹³⁷ ali zato (čl. 7-8) zločine protiv čovečnosti i ratne zločine definiše na nov, sadržajniji način.

Ova krivična dela su proširena, a posebno je važno to da Statut u tom pogledu ne pravi razliku između oružanih sukoba međunarodnog karaktera i unutrašnjih oružanih sukoba, kako je to ranije činjeno u međunarodnom pravu. Drugim rečima, u ovom pogledu nadležnost Suda postoji bilo da se radi o međunarodnim, bilo da su u pitanju nemeđunarodni sukobi. U izvornom tekstu Rimskog statuta zločin agresije nije bio definisan, ali je to učinjeno dopunskim članom 8bis usvojenim na Skupštini država članica održanoj 2010. u Kampali.¹³⁸

Na konferenciji u Kampali 2010. godine usvojena je još jedna izmena i dopuna Rimskog statuta, tako što je odlučeno da se njegov čl. 8 dopuni odredbama koje se odnose na korišćenje otrova ili otrovnog oružja, otrovnih i zagušljivih gasova i sličnih supstanci i upotrebu dumdum metaka. Do sada su te izmene ratifikovale 43 države i one su za njih obavezujuće.¹³⁹

Nova izmena Rimskog statuta usvojena je na konferenciji Skupštine država članica u Hagu 26. 11. 2015. Tiče se brisanja čl. 124 koji sadrži prelazne odredbe i još nije stupila na snagu, jer ju je ratifikovalo samo 18 članica Statuta, a potrebno je da je ratifikuje njih 108.¹⁴⁰

Na sednici Skupštine država članica održanoj u Njujorku 26. 11. 2015. donete su tri nove odluke o izmenama i dopunama čl. 8 Rimskog statuta, koje su se ticale: 1) biološkog oružja; 2) upotrebe fragmenata koji se ne mogu detektovati u ljudskom telu i 3) zaslepljujućeg laserskog oružja. Svaka od njih ima sopstveno članstvo i obavezuje samo države članice koje su je ratifikovale. Do sada je prve pomenute izmene i dopune ratifikovalo 12, a druge i treće po 10.¹⁴¹

¹³⁷ Konvencija o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida (1948).

¹³⁸ *Rome Statute of the International Criminal Court*, ICC 2011, [icc-cpi.int/NR/rdonlyres/ADD16852-AEE9-4757-ABE7-9CDC7CF02886/283503/RomeStatutEng1.pdf](https://www.icc-cpi.int/NR/rdonlyres/ADD16852-AEE9-4757-ABE7-9CDC7CF02886/283503/RomeStatutEng1.pdf).

¹³⁹ 10. a Amendment to article 8 of the Rome Statute of the International Criminal Court, UNTC, https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XVIII-10-a&chapter=18&clang=_en.

¹⁴⁰ 10. c Amendment to article 124 of the Rome Statute of the International Criminal Court, UNTC, https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XVIII-10-c&chapter=18&clang=_en.

¹⁴¹ 10. d Amendment to article 8 of the Rome Statute of the International Criminal Court (Weapons which

Konačno, na sednici Skupštine država članica u Hagu 14. 12. 2017. usvojene su izmene i dopune čl. 8 Rimskog statuta koje se tiču izgladnjivanja civilnog stanovništva. Do sada ih je ratifikovalo samo 8 država.¹⁴²

Prema čl. 21. Statuta, Sud primenjuje i Elemente krivičnih dela.

Saglasno odredbi iz čl. 9. Statuta, oni pomažu Sudu u tumačenju i primeni članova 6-8 (kojima su definisani zločini iz nadležnosti Suda). Reč je zapravo o obeležjima krivičnih dela odnosno jednoj vrsti dopune Statuta u smislu definisanja bića Statutom utvrđenih krivičnih dela. Elemente krivičnih dela usvojila je Skupština država članica.¹⁴³

Odredbe Statuta odnosno Elemenata krivičnih dela imaju značaj ne samo za vođenje postupaka protiv konkretnih okrivljenih. Šire gledajući, one s jedne strane, preciznije definišu neka konkretna krivična dela, a sa druge, još jednom potvrđuju da ti akti predstavljaju teško kršenje međunarodnog ratnog i humanitarnog prava. Drugim rečima, da su po međunarodnom pravu ta dela zabranjena i kažnjiva.

use microbial or other biological agents, or toxins); 10. e Amendment to article 8 of the Rome Statute of the International Criminal Court (Weapons the primarily effect of which is to injure by fragments undetectably by x-rays in the human body); 10. f Amendment to article 8 of the Rome Statute of the International Criminal Court (Blinding laser weapons), *UNTC, Penal Matters*, https://treaties.un.org/Pages/Treaties.aspx?id=18&subid=A&clang=_en.

¹⁴²10. g Amendment to article 8 of the Rome Statute of the International Criminal Court (Intentionally using starvation of civilians); *UNTC*, https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtsg_no=XVIII-10-g&chapter=18&clang=_en.

¹⁴³ *Elements of Crimes*, ICC, [icc-cpi.int/NR/rdonlyres/336923D8-A6AD-40EC-AD7B-45BF9D-E73D56/0/ElementsOfCrimesEng.pdf](https://www.icc-cpi.int/NR/rdonlyres/336923D8-A6AD-40EC-AD7B-45BF9D-E73D56/0/ElementsOfCrimesEng.pdf).

Deo treći

POČETAK I DEJSTVO RATA

Izbijanje rata izaziva mnoge posledice i na međunarodnom i na unutrašnjem planu, i u domenu faktičnih zbivanja, i u oblasti međunarodnog prava.

Gledano iz drugog ugla, otpočinjanje oružanog sukoba utiče i na život svakog pojedinca i na sudbinu čitavog društva kojem on pripada, i na međunarodne odnose i unutrašnje političke, ekonomske, socijalne, kulturne i druge prilike niza država (ne samo sukobljenih strana, već i makar dela neutralnih zemalja), a u slučaju velikih i dugotrajnih ratova, i na čitavu međunarodnu zajednicu i odnose u njoj.

Stoga je prvo pitanje – kada počinje rat? I, s tim u vezi, zašto uopšte počinje? Čime se opravdava napuštanje mirnih tokova i pribegavanje sili oružja?

Glava I

POČETAK RATA

I. IZBIJANJE RATA

1. Razlog i povod za rat

Treba napraviti razliku između stvarnih razloga i povoda za rat. To su dve stvari. One su međusobno povezane i u praksi se ponekad prepliću u toj meri da ih nije lako razlikovati. Ipak, načelna razlika uvek postoji.

1. Razlozi za rat

Razlozi za rat mogu biti veoma različiti.

Tokom istorije mnogo puta to su bili hir vladara, namera da se steknu novi robovi, opljačka susedna zemlja, težnja da se proširi sopstvena teritorija na štetu suseda, borba protiv „nevernika”,¹ nastojanje da se osvoje nove kolonije, razni ideološki, strategijski i drugi porivi.

Po mnogima, XIX vek bio je vek ratova za kolonije, XX – vek ratova za naftu, dok se za XXI već sada prognozira da će biti vek ratova za vodu.²

¹ Verska zatucanost, isključivost i mržnja čine ove ratove dugotrajnim i nemilosrdnim, s bezbroj primera nepotrebne surovosti i pravih pokolja, čak i onda kada se vode među pripadnicima istog naroda. Pa ipak, opšta karakteristika svih verskih ratova je da su verski momenti bili samo neki od razloga za rat, te da su ne manju ulogu imali ekonomski i politički interesi.

² O tome je već bilo reči u delu u kojem su razmatrane karakteristike savremenih ratova.

Rat, međutim, može da počne i bez stvarnog razloga, zbog spleta okolnosti. Moguć je i *slučajan rat*, otpočet nenamerno, ljudskom ili tehničkom greškom.

Opasnost od neželjenih i neplaniranih oružanih sukoba naročito je prisutna u naše vreme kada jedan neovlašćeni ili pogrešan pritisak na dugme kojim se lansiraju nuklearni projektili ili greška u složenom sistemu nuklearnog oružja mogu imati za posledicu totalan nuklearni sukob i uništenje čitave planete.

O slučajnim ratovima i nizu incidenata koji su bili posledica ljudskih, tehničkih ili kompjuterskih grešaka, a koji su mogli da izazovu novi svetski (i najverovatnije nuklearni) rat već je bilo reči u delu koji se odnosi na pokušaj određenja rata kao pojave.

2. Povod za rat

Mada se ponekad mogu i poklapati, povod za rat (*casus belli*) nije isto što i stvarni razlog za rat. Povod je neposredni spoljni događaj koji opravdava odnosno provocira započinjanje rata.

I u vreme kada se pravo na rat smatralo jednim od osnovnih prava svake države kao suverene jedinice, države su često osećale potrebu da međunarodnoj zajednici objasne da pribegavaju sili oružja ne iz obesti ili da bi ojačale svoju poziciju, već zato što su na neki način prinuđene da to učine. Time su nastojale da prikažu svoj korak kao iznuđen, moralan i u svakom drugom pogledu ispravan; da steknu razumevanje i podršku što većeg dela međunarodne zajednice; da protivnika označe kao stvarnog krivca za izbijanje sukoba itd. Stoga su isticale neku činjenicu, neki događaj kao odlučujući momenat koji ih je primorao da se radi zaštite svojih prava i interesa obrate sili.

- Oklopna krstarica „Mejn” (*USS Maine*) koja je bila ukotvljena pred Havanom, je 15. 2. 1898. pod nerazjašnjenim okolnostima eksplodirala i potonula, odnevši živote 266 od 355 članova posade. Pošto se Havana tada nalazila pod španskom vlašću, SAD su za incident optužile Španiju i na toj osnovi počele rat protiv nje. Ostale su mnoge spekulacije, od toga da je brod uništen španskom minom, koja je uz njegov bok primaknuta pod velom noći, do tvrdnje da su SAD same iskonstruisale događaj, kako bi dobile povod za već planirani sukob sa Španijom. Danas se uglavnom smatra da je u odeljenju za ugalj izbio požar, koji se proširio na skladište municije, što je i izazvalo snažnu eksploziju. Kako god bilo, ovaj događaj bio je povod za kratkotrajni američko-španski rat (21. 4. 1898. -13. 8. 1898) u kojem su SAD pobedile i od tog momenta prerasle u novu svetsku silu. Po osnovu mirovnog ugovora, potpisanog u Parizu 12. 11. 1898, dotadašnje španske kolonije Filipini, Gvam i Portoriko prešle su u ruke SAD, a na Kubi je uspostavljena američka vojna uprava.

- Povod za međunarodnu oružanu intervenciju i rat protiv Kine (2. 11. 1899. -7. 9. 1901) bili su ubistvo nemačkog poslanika i opsada diplomatskih predstavništava u Pekingu, što se dogodilo u toku tzv. Bokserskog ustanka u severoistočnoj Kini uperenog protiv stranih kolonijalnih osvajača (Evropljana, Japanaca i ostalih). Veruje se da su ustanici ubili preko 200 stranaca i na hiljade kineskih hrišćana. To je dovelo do zajedničke vojne intervencije 8 velikih sila toga vremena – Japana, Rusije, Velike Britanije, Francuske, SAD, Nemačke, Italije i Austrougarske, koje su sakupile oko 50.000 vojnika. Iako su kao motivi isticani potreba spasavanja stranaca u Pekingu, namera da se spreči krvoproliće, uspostavi red i kazne krivci, radilo se zapravo o kazenoj ekspediciji sa namerom

da se Kina zadrži u nekoj vrsti kvazikolonijalne pokornosti. U skladu s tim, posle sloma ustanka, ova velika zemlja bila je prinuđena da strancima prizna brojne privilegije, da pristane na stalno prisustvo stranih trupa u Pekingu i prihvati da plati ogromno obeštećenje (a time preuzme i ogroman spoljni dug). Neobičan naziv ustanka potiče od toga što je ime kineskog patriotskog udruženja „I Ho Ch'uan” (*I He Tuan*) u značenju „Pravedno složno društvo” (po drugim prevodima, „Pesnica u ime naroda i pravde“) pogrešno protumačeno kao „Pravedne složne šake” (po drugom prevodu, „Društvo složnih pesnica”). Uz to, pošto su ustanike predvodili i kineski majstori borilačkih veština (tada nazivani „kineski bokseri“) to je bilo dovoljno da stranci ustanike nazovu „bokserima“.

- Povod za napad na Srbiju, kojim je počeo Prvi svetski rat, Austrougarska je našla u ubistvu nadvojvode Franca Ferdinanda (*Franz Ferdinand*) u Sarajevu 28. 6. 2014. O tome će više reći biti nešto kasnije.

- Razlog za sovjetsko-finski rat (1939-1940) bila je životna zainteresovanost SSSR da smanji ranjivost Lenjingrada (nalazio se na samo 30 km od granice) od mogućeg napada sa teritorije Finske. Stoga je Moskva predložila Helsinkiju razmenu teritorija koja bi značila pomeranje granice za 90 km prema severozapadu, s tim da je Finskoj na ime kompenzacije ponuđena dvostruko veća teritorija u Istočnoj Kareliji.³ Kada je vlada Finske to odbila, izbio je oružani sukob koji je trajao 105 dana.

Neposredan povod za rat bio je tzv. Majnlski incident, koji se dogodio 26. 11. 1939. a koji se, prema Sovjetima, sastojao u tome da je finska artiljerija sa položaja na području sela Majnile ispalila 7 projektila na sovjetsku teritoriju, ubivši 4 i ranivši 9 sovjetskih vojnika. Finska je potvrdila da je tog dana otvarana vatra, ali je tvrdila da to nije učinjeno sa njene, već sa sovjetske teritorije. Pošto je propao pokušaj mirnog rešenja spora, sovjetske trupe su 30. 11. 1939. prešle granicu i počele borbena dejstva, bez zvanične objave rata. Rat, koji je doveo do velikih gubitaka na obe strane,⁴ trajao je do 12. 3. 1940, kada je sklopljen mir, po kome je Finska ustupila Sovjetskom Savezu oko 11% svoje teritorije, pri čemu je granica pomerena čak 150 km od Lenjingrada. Premda je SSSR zapravo izvršio agresiju (zbog toga je 14. 12. 1939. izbačen iz Društva naroda) postigao je svoj glavni cilj – upravo činjenica da je državna granica odmaknuta relativno daleko od njega, bila je od presudne važnosti da Nemci 1941-1942. g. ne zauzmu Lenjingrad.

Pojedini ratovi počeli su zbog zaista neobičnih povoda, pa su u skladu s tim dobili i neobična imena. Ovde će biti pomenuti samo neki, posebno zanimljivi:

- *Rat za hrastovo vedro (1325)*. - Rat između italijanskih gradova-država Bolonje i Modene koji mnogi uzimaju kao jedan od najboljih primera ljudske ratobornosti, taštine i gluposti. Počeo je tako što je nekoliko vojnika Modene ukralo hrastovo vedro (kofu) iz bunara u Bolonji i odnelo ga u svoj grad. Kada je Bolonja tražila da se vedro vrati, Modena je to odbila i otpočeo je rat u kojem je poginulo oko 500 ljudi na strani Modene i oko 1.500 na strani Bolonje. Relativno brzo zaključen

³ Tim povodom sovjetski vođa Josif Staljin (rus. *Иосиф Виссарионович Джугашвили Сталин*) je u svom duhu rekao da ništa ne može da se uradi sa geografijom, te da pošto se Lenjingrad ne može premestiti, ostaje da se što dalje od njega pomeri granica („*Мы ничего не можем поделатъ с географией, так же, как и вы... Поскольку Ленинград передвинуть нельзя, придётся отодвинуть от него подальше границу*“).

⁴ Za 105 dana ratovanja, Finska je izgubila 25.904 (po drugim izvorima, između 48.243 i 90.000) a SSSR 126.875 ljudi. Uz činjenicu da su se Fini hrabro borili, da su bili u odbrani (u zaklonu), utvrđeni i na svojoj zemlji i da se sve odvijalo tokom zime (što je uvek nepovoljnije za napadača), na visinu sovjetskih gubitaka uticali su i potcenjivački stav prema protivniku i loša organizovanost u prvom mesecima rata.

je mir, ali vedro nije vraćeno - ono se i danas nalazi u zvoniku katedrale u Modeni. Premda se ovo često navodi kao jedan od najglupljih razloga za rat, tačnije bi bilo reći da se radilo o povodu za rat, pošto su stvarni razlozi ležali u činjenici da su odnosi između dva grada već bili vrlo loši i samo je nedostajala varnica da ih dovede do usijanja.

- *Rat za Dženkinsovo uvo (1739-1742)*. – Pod tim imenom ostao je upamćen oružani sukob između Velike Britanije i Španije koji se vodio na Karibima 1739-1742. Naime, 1731. španska obalska straža zaustavila je britanski trgovački brod *Rebecca* koji nezakonito trgovao rumom u španskim kolonijama na Antilima i odvela ga u Havanu radi pregleda. Tamo su Španci maltretirali kapetana broda Roberta Dženkinsa (*Robert Jenkins*) i na kraju mu odsekli levo uvo. Kada se vratio u London uputio je žalbu kralju ali to je ostalo bez posledica. Onda je 8 godina kasnije pred britanskim parlamentom pokazao odsečeno uvo i svedočio kako su Španci nasilni i okrutni prema britanskim pomorcima. Zgroženi poslanici zaključili su da je naneta uvreda čitavoj Engleskoj te su od premijera Roberta Volpola (*Robert Walpole*) zahtevali da odmah objavi rat Španiji, što je ovaj 23. 10. 1739. i učinio. Ubrzo se na strani Španaca uključila njihov saveznik Francuska, a 1742. sukob se utopio u Rat za austrijsko nasleđe (1740-1748). Ostalo je veliko pitanje da li je uvo koje je Dženkins pokazao bilo stvarno njegovo i kako ga je zaista izgubio.

Bez obzira na povod, pravi razlozi ležali su u tome što su odnosi između dveju zemalja bili zaoštreni zato što je Španija nastojala da kontroliše trgovinu u svojim kolonijama u Americi i na Karibima, dok su se Englezi tamo bavili švercom. Njihovi trgovci su se još 1737. obratili parlamentu sa žalbom da vlada ignoriše njihove zahteve da im se omogući slobodna trgovina sa španskim kolonijama. Realno gledajući, rat sasvim sigurno nije vođen zbog Dženkinsovog uva.⁵

- *Poslastičarski rat (1838-1839)*. - Oružani sukob između Francuske i Meksika koji je izbio tako što su 1832. godine, u vreme nereda u gradiću Takubaja, u blizini Meksiko Sitija, meksički vojnici opljačkali i oštetili poslastičarnicu jednog francuskog državljanina, nekog Remontela (ostao poznat samo kao fr. *Monsieur Remontel*). On je od meksičkih vlasti zahtevao naknadu štete od čak 60.000 pezosa, premda je čitava poslastičarnica vredela manje od 1.000 pezosa. Kada ni posle ponovljenog zahteva nije dobio traženo obeštećenje, obratio se 1837. francuskom kralju Luju Filipu I (*Louis-Philippe I*) tražeći od njega zaštitu. Kao rezultat toga, Francuska je od Meksika zahtevala ogromno obeštećenje od 600.000 pezosa, koje je uključivalo poslastičarevih 60.000, ali i obeštećenje za drugu štetu nanetu francuskim državljanima u Meksiku 1828. i 1837. Nakon što je meksički predsednik Anastasio Bustamante (*Anastasio Bustamante*) odbio ovaj zahtev, Francuzi su flotom blokirali meksičke luke, bombardovali sa brodova tvrđavu koja je štitila grad Verakruz, zauzeli sam taj grad koji je bio glavna meksička luka i uspeali da zarobe skoro čitavu meksičku mornaricu. Francuske snage su se povukle tek kada je, nakon posredovanja Velike Britanije, potpisan mirovni ugovor kojim se meksička vlada obavezala da isplati traženih 600.000 pezosa. Ipak, Meksiko taj iznos nikada nije platio. U svakom slučaju činjenica je da je zbog jedne poslastičarnice izbio rat između dve zemlje koji je trajao nešto više od 3 meseca i u kojem je ukupno poginulo oko 130 i ranjeno oko 200 ljudi;⁶

⁵ Posebno unosna bila je trgovina afričkim robovima, koja se 1543-1834. u španskim kolonijama vršila na osnovu saglasnost španske krune te je poznata kao asijento (od šp. *reale asiento* – kraljevska saglasnost). Premda su na nju pretendovali trgovci iz raznih država, Britanci su Utreškim mirom (1713) dobili monopol na 30 godina. To je, međutim, izazivalo stalne razmirice jer su Španci bili nezadovoljni što Britanci ne poštuju utvrđena ograničenja, dok su se ovi žalili da Španci narušavaju njihov monopol tolerišući učešće Holandana i Francuza. Znajući sve to, ne čudi što je sukob o kojem je reč kod Španaca poznat kao Rat za asijento (*Guerra del Asiento*).

⁶ Robertson W. S. 1944, 222-252; Klein C., *The Pastry War, 175 Years Ago*, History, Nov. 27, 2013, www.history.com/news/the-pastry-war-175-years-ago.

- *Fudbalski rat (1969)*. – To je naziv za petodnevni rat (14–18. jula 1969) između Salvadora i Hondurasa. Izbio je nakon što je fudbalska reprezentacija Salvadora u odlučujućem meču sa 3:2 savladala Honduras i time se kvalifikovala u završni deo svetskog prvenstva. Još za vreme utakmice sukobili su se navijači dve strane, zatim je došlo do graničnog incidenta, prekida diplomatskih odnosa, a onda je Salvador napao Honduras. Sukob je završen prekidom vatre na zahtev Saveta Organizacije američkih država. U kratkotrajnom ratu živote je izgubilo oko 3.000 ljudi, od čega 900 na strani Salvadora i 2.100 na strani Hondurasa. Ugovor o miru potpisan je tek 1980.

Realno gledajući, fudbalska utakmica bila je samo okidač za eksploziju naraslog neprijateljstva. Suštinski, ovaj oružani sukob je kao pozadinu imao dugogodišnja trvenja i nerešene sporove između dve zemlje – granični spor oko Zaliva Fonseka i nekih drugih područja, ogroman dug Hondurasa Salvadoru, veliku migraciju seljaka – bezemljaša iz Salvadora u Honduras, oduzimanje zemlje od ilegalnih doseljenika iz Salvadora i njihovu deportaciju iz Hondurasa itd.

U praksi je često neki povod (npr. navodna ili stvarna uvreda, mobilizacija u drugoj državi, granični incident i slično) služio samo kao opravdanje za već planirano pribegavanje sili da bi se ostvarili neki sasvim konkretni ciljevi - otimanje dela teritorije, smena vladajućeg režima, nametanje neograničene slobode trgovine itd.

Tako je spor o naslednim pravima kneza (hercoga) Augustenburgškog bio povod za napad Pruske na Dansku 1864, a zapravo su se iza toga krile osvajačke namere Pruske. Isti razlozi izazvali su rat Pruske sa Francuskom 1870, mada je kao povod poslužio spor o naslednim pravima princa Leopolda Hoencolern-Zigmaringena (*Leopold von Hohenzollern-Sigmaringen*) na španski presto.

Iako je ubistvo nadvojvode Franca Ferdinanda (*Franz Ferdinand*) 28. 6. 1914. poslužilo kao povod za napad Austrougarske na Srbiju, što je bio i početak Prvog svetskog rata, stvarni razlozi svih važnijih učesnica, sem Srbije, ogledali su se u borbi za novu podelu sveta.⁷ Uostalom, istorijski je dokumentovano da se Austrougarska godinama spremala za taj rat, da ga je planirala i da je samo čekala pogodan momenat i prigodan povod. Između ostalog, poznato je da je načelnik austrougarskog generalštaba Franc Hecendorf (*Franz Conrad von Hötzendorf*) stalno svojoj vladi predlagao rat protiv Srbije – prvi put još 1906, a zatim i u narednim godinama, da bi samo u poslednjih godinu i po dana pre Sarajevskog atentata (od 1. 1. 1913. do 1. 6. 1914) to učinio čak 24, a po nekim izvorima i svih 26 puta!⁸ Drugim rečima, premda je ubistvo Ferdinanda (u Sarajevu koje je tada bilo deo Austrougarske i od Gavrila Principa, koji je bio austrougarski, a ne srpski državljanin) bilo povod za objavu rata Srbiji, stvarni razlozi rata bili su namera Austrougarske

⁷ Jedan od argumenata u prilog toj tvrdnji je činjenica da kada je samo malo ranije, 10. 9. 1898. italijanski terorista Luiđi Lukeni (*Luigi Lucheni*) ubio suprugu cara Franca Jozefa (*Franz Joseph*), caricu Elizabetu Bavorsku (nem *Elisabeth Amalie Eugenie*), poznatu pod nadimkom Sisi (*Sissi*) Austrija nije zbog toga objavila rat Italiji.

⁸ Zorić M. 2014, 324-325; „Veliki rat – Hecendorfovi ratni bubnjevi”, *RTS*, 14.12.2013, rts.rs/page/stories/sr/story/125/Društvo/1475007/Veliki+rat+-+Hecendorfovi+ratni+bubnjevi+.html; „Beč je pripremio rat četiri meseca pre sarajevskog atentata”, *Политика Online*, 18.3.2014, politika.rs/rubrike/Drustvo/Bec-je-pripremio-rat-cetiri-meseca-pre-Sarajevskog-atentata.lt.html; Hejstings M., „Maršal tražio samo rat!“, *Новости*, 29.8.2014, novosti.rs/dodatni_sadržaj.524.html:507872-Маршал-тражио-само-рат.

da obuzda jačanje slovenske države na svojim južnim granicama,⁹ spreči širenje slobodarskih i panslavističkih ideja među sopstvenim državljanima slovenskog porekla i proširiji svoj uticaj na Balkanu.

Čak i brojni verski ratovi kod kojih je nesumnjivo bila izražena posebna doza verske netrpeljivosti, često i fanatizma (razni „sveti ratovi” odn. ratovi za odbranu ili širenje određene vere, ratovi započeti kao vid pomoći pripadnicima određene verske manjine u drugoj državi itd.) kao svoje stvarne ili makar neke od važnih razloga obično su imali interese ekonomske i političke prirode, kao što su zauzimanje tuđih teritorija, pokoravanje drugih naroda, istrebljenje pripadnika nekih društvenih grupa, pljačka osvojenih zemalja i gradova i slično.

U potvrdu tome dovoljno je podsetiti da su krstaši, koji su navodno pošli u Svetu zemlju iz religioznih razloga (da bi oslobodili Hristov grob od nevernika) odgovorni za neviđenu pljačku jednog od dva najveća hrišćanska grada, Istočnog Rima – Konstantinopolja (1204) koji se slavio svojim bogatstvom i kulturno-istorijskim spomenicima. Mnogi smatraju da je to bila najveća pljačka u istoriji Evrope. Četiri puna dana oni su ubijali, silovali, pljačkali, palili, rušili crkve... To su činili u takvoj meri da je čak papa Inoćentije III (lat. *Innocentius III*) morao da im se obrati pismom osude.

To nije bio prvi slučaj napada krstaša na hrišćanski grad. Oni su 1202. dve nedelje opsedali Zadar, tada pod vlašću katoličke Ugarske. Kada su konačno prodrli u njega, izvršili su pokolj stanovnika i poharali sve što im se učinilo vrednim.

Danas, u situaciji kada Povelja UN zabranjuje pretnju silom i upotrebu sile, državama je uskraćeno pravo na vođenje rata. Sa druge strane, stvarnost nemilosrdno pokazuje da se povremeno i dalje vode oružani sukobi. Oni se, jednostavno ne mogu sakriti.

U takvoj situaciji države, pa čak i najveće svetske sile, nastoje da na razne načine opravdaju svoje nasilne akcije, a posebno one koje bi se mogle okvalifikovati kao akti agresije. Stoga se u pomoć pozivaju takvi argumenti kao što su mere samoodbrane od neizazvanog napada, nužnost preventivne samoodbrane, neophodnost humanitarne intervencije i slično.

Dobar primer je poznati Tonkinški incident, što je naziv za navodni napad torpednih čamaca Severnog Vijetnama na razarače SAD, u Tonkiškom zalivu 4. 8. 1964. To je poslužilo američkom predsedniku Lindonu Džonsonu (*Lyndon B. Johnson*) kao povod da zatraži i dobije od Kongresa odobrenje za vojno angažovanje protiv Severnog Vijetnama (bombardovanje njegove teritorije) nakon čega su usledili otvoreno učešće oružanih snaga SAD u ratu u Vijetnamu i eskalacija sukoba. Sva naknadna saznanja navode na zaključak da napada na američke brodove zapravo nije ni bilo.

⁹ Srbija se teritorijalno proširila i znatno ojačala nakon pobeda u Prvom (1912-1913) i Drugom balkanskom ratu (1913).

2. Početak rata - objava rata ili napad bez objave rata

Iz mnogo razloga odgovor na pitanje „da li postoji rat” je od izuzetnog značaja kako za konkretnu državu i njene saveznike, tako i za drugu stranu (protivnika) ali i za čitavu međunarodnu zajednicu (neutralne države).

Problem se svodi na nekoliko drugih pitanja: da li je rat počeo, između koga je počeo i kada je počeo.¹⁰ Tome se mogu dodati još neke dileme: da li se stvarno ratuje ili samo postoji ratno stanje, da li se ratuje uz poštovanje pravila međunarodnog ratnog i humanitarnog prava, kada je rat završen itd.

Ipak, prvo pitanje, koje prethodi svim ostalim, je pouzdano utvrđivanje da je rat počeo, da su odnosi država sa mirnodopskog prešli na ratni kolosek.

1. Objava rata

Pod objavom rata ima se u vidu formalni jednostrani akt kojim jedna država saopštava drugoj da se od određenoj trenutka sa njom nalazi u ratnom stanju, u ratu. Može biti vezana i za ispunjenje određenih uslova i tada se naziva uslovnom odn. ultimativnom, za razliku od obične (bezuslovne).

Institut objave rata nastao je još u antičko vreme. Stari Grci i drugi narodi te epohe objavljivali su rat po pravilu preko glasnika.

Premda to izlazi iz okvira kojima se ovde bavimo, zanimljivo je primetiti da su Spartanci svake jeseni formalno objavljivali rat svojim helotima (robovi koji su služili svoje gospodare, ali čiji vlasnik je bila država) da bi time učinili zakonitim njihovo ubijanje u okviru instituta kriptije (lat. grč. *criptea*, skriveni, tajni) koji se svodio na to da su mladi spartanski ratnici naoružani kratkim mačevima noću upadali u naselja helota, ubijali najjače među njima i uzimali im hranu. Smisao ovih akcija bilo je kaljenje ratnika i njihova priprema za ono što danas smatramo operacijama komandosa, a sa druge strane, navođenje straha na helote radi njihovog držanja u pokornosti i sprečavanja mogućeg ustanka. Činjenica da su Spartanci pre ovih akcija makar i samo formalno objavljivali rat sopstvenim robovima i da su tek nakon toga smatrali zakonitim njihovo ubijanje, govori o tome koji je značaj pridavan institutu objave rata.

Poznato je da je, prema predanju, treći kralj ranog Rima, Tul Hostilije (*Tullus Hostilius*, vladao 673–642. pre n. e.) poznat i kao „kralj ratnik”, odredio je da se ratovi moraju objavljivati prema posebnom postupku (obredu) s tim da su oni koji su pokrenuti bez takve objave „nepravedni” (lat. *bellum injustum*). Ključnu ulogu u postupku objave rata imali su u Rimu sveštenici – fecijali (lat. *fetiales*).¹¹

¹⁰ Andrassy J. 1956, 399-413; Perazić G. 1986, 90-93; Vučinić Z. 2006, 122-126; Elsea J. K., Weed M. C. 2014.

¹¹ Santangelo F. 2008, 63-93; Rich J. 2011, 199-235; Bujuklić Ž. 2014, 198-206.

eč je o sveštiničkom kolegijumu (*fratres fetiales*) sastavljenom od 20 ljudi koji su doživotno vršili svoj poziv, na čelu sa vrhovnim sveštenikom (*pater patratus*). Tokom vremena, oni su kroz religiozne obrede izgradili čitav sistem raznih ceremonijala i posebno fecijalno pravo (*jus fetiale*) koje je sadržalo niz međunarodnopravnih ustanova. Imali su važnu ulogu u domenu međunarodnih odnosa, naročito u materiji međunarodnih ugovora, diplomatskih odnosa i u oblasti ratnog prava - čuvali su ugovore i slične dokumente, davali svoj sud o potrebnim formama pri zaključenju nekog saveza ili objavi rata, ulagali verski veto protiv nepravednih i nerazumnih napadačkih ratova itd. Ovde je posebno zanimljivo to da su u slučaju spora sa nekom zemljom, fecijali odlazili do njene granice i uz zakletve iznosili zahteve Rima. Ako za 33 dana ti zahtevi ne bi bili zadovoljeni, fecijali su ponovo dolazili do granice i bacali na neprijateljsku teritoriju koplje sa okrvavljenim i oprljenim krajem. To je bio simboličan akt koji je značio objavu rata.

Objava rata se u raznim oblicima sačuvala i u srednjem veku.

Dobar primer nudi čuveni ruski letopis sa početka XII veka „Povijest minulih ljeta” (rus. *Повесть временных лет*) poznat i kao „Nestorov letopis” (*Несторова летопись*) koji svedoči da je veliki kijevski knez Svjatoslav Igorovič (*Святослав Игоревич*, vladao 945-974) onima protiv kojih je dizao oružje slao glasnika sa porukom „Hoću na vas da idem!” (*Хочу на вас идти!*)¹² u značenju „Napašću vas!” Po svemu sudeći Svjatoslav je samo koristio u to vreme uobičajenu formu i frazu (*Иду на вы* - „Idem na vas!“).

Na prvi pogled upozorenje drugoj strani o početku rata je u suprotnosti sa zdravim razumom. Zaista, zašto bi neko, upoznajući protivnika sa svojim namerama, izgubio ogromnu prednost koju daje iznenadni napad? Pa ipak, premda su mnogi ratovi počeli iznenadnim napadom, objava rata je u to vreme dosta korišćena.

Ona je imala višestruku ulogu. Po logici stvari rat je počinjao onaj ko je bio ubeđen da je jači, a ne slabiji (niko ne počinje rat da bi ga izgubio). U tom smislu, sama objava rata je u mnogim slučajevima dovođila do zastrašivanja druge strane i njene predaje bez otpora, što je razume se, odgovaralo onome ko je objavio rat, jer je dobijao šta je želeo, bez gubitaka i troškova. Ako se, međutim, neprijatelj nije odmah predao, svrha objavljivanja rata bila je da ga navede da sakupi vojsku i da se čitav sukob reši jednim odlučnim bojem, umesto mnoštvom zamornih i dugotrajnih okršaja. Najzad, u nekim slučajevima objava rata je zaista igrala ulogu svojevrsnog viteškog upozorenja protivniku, kako bi ovaj imao vremena da se spremi za odbranu.

U klasičnom međunarodnom pravu objava rata imala je veliki značaj i smatrana je obaveznom, a rat koji bi bio započet bez nje doživljavan je kao nezakonit, nelegitiman, nepravedan.

Klasično međunarodno pravo uslovljavalo je pravnu valjanost objave rata ispunjenjem određenih zahteva. Takvo rešenje usvojila je i III haška Konvencija o otpočinjanju neprijateljstva (1907) koja u čl. 1. izričito utvrđuje da neprijateljstva između država ugovornica ne smeju početi bez

¹² *Повесть временных лет*, сост., примеч. и ук. А. Г. Кузьмина, В. В. Фомина, отв. ред. О. А. Платонов, Институт русской цивилизации, Москва 2014, 100.

prethodnog i nedvosmislenog upozorenja koje će imati ili formu obrazložene objave rata ili formu ultimatumu s uslovnom objavom rata. Odredbom iz čl. 2. utvrđena je obaveza da se ratno stanje bez odlaganja notifikuje neutralnim silama (to može biti učinjeno i telegrafskim putem) s tim da prema njima deluje tek po prijemu notifikacije (obaveštenja).¹³

Tadašnji pravni pisci isticali su da bi bilo nečasno latiti se oružja, a ne obavestiti prethodno neprijatelja o toj nameri, tj. da bi bilo podlo napasti protivnika bez upozorenja.¹⁴ Osim što je označavala jasan prelazak iz mirnodopskog u ratno stanje, objava rata je, naime, predstavljala i neku vrstu davanja šanse protivniku da se spremi za odbranu. U tom cilju predviđani su i rokovi (obično od 3 do 33 dana od momenta objave rata) a tek nakon isteka tog vremena stvarno su otpočinjala ratna dejstva. Ovi rokovi imali su i drugu svrhu – obezbeđivali su dodatno vreme u kojem se moglo ponovo pokušati da se spor izgladi mirnim putem.

Rat je uglavnom objavljivan pismenim putem ili preko naročitog izaslanika. U nekim slučajevima to je činjeno posebnim kitnjastim jezikom, u skladu s uobičajenim formama opštenja visokog plemstva; u drugim prilikama objava rata je saopštavana na manje-više uvredljiv način, a bilo je i takvih koje su u osnovi značile poziv da dve vojske podele megdan određenog dana na tačno definisanom mestu (obično na nekom polju).

Međutim, veliki je broj ratova koji su otpočeli iznenadnim napadom, bez ikakvog upozorenja – prema nekim izvorima, od ratova koji su vođeni između civilizovanih naroda u periodu 1700–1870, samo 10 ih je počelo objavom rata, a čak 107 bez objave.

Prvi svetski rat otpočeo je objavom rata Srbiji od strane Austrougarske (28. 7. 1914) koja je bila neobična i po načinu saopštavanja i po stilu.

Učinjena je telegramom, što se, koliko je poznato, nije nigde dogodilo ni pre, ni posle, u čitavoj istoriji. Tekst se sastojao od samo dve rečenice i potpisa: „Kraljevska vlada Srbije nije na zadovoljavajući način odgovorila na notu datiranu 23. jula 1914. koju je predao austrougarski ministar u Beogradu, zbog čega Carska i Kraljevska vlada nalazi da je prinuđena da se osloni na silu oružja radi očuvanja svojih prava i interesa. Od ovog trenutka Austrougarska se smatra u ratu sa Srbijom. Ministar inostranih poslova Austrougarske grof Berthold“.¹⁵

¹³ Za tekst vidi: Todorović V. 1999, 47-49.

¹⁴ Za stavove tadašnje doktrine i razne konkretne istorijske primere objave rata vidi: Nis E. 1895, 191-204.

¹⁵ Leopold fon Bertold (*Graf Leopold Anton Johann Sigismund Josef Korsinus Ferdinand Berchtold von und zu Ungarschitz, Frättling, und Püllütz*) bio je 1912-1915. ministar spoljnih poslova Austrougarske. Navodno je saznajući za ubistvo Franca Ferdinanda u Sarajevu rekao: „E sad ćemo se obračunati sa Srbijom!“. Njemu se pripisuje tekst ultimatumu Srbiji koji je bio tako sročen da njegovu uslovi ne mogu biti prihvaćeni. Pošto o pripremama za rat protiv Srbije nije obavestio svoju saveznicu Italiju (Nemačka, Austrougarska i Italija su 1882. zaključile Trojni savez) ova je to iskoristila kao formalni razlog za proglašenje svoje nautralnosti u Prvom svetskom ratu, a zatim je, posle potpisivanja Londonskog sporazuma (1915) ušla u rat na strani Antante.

Odmah za tim usledile su objave rata među drugim državama, u čemu su prednjačile velike sile.

Nemačka je objavila rat Rusiji i Francuskoj (1. odn. 3. avgusta), Velika Britanija - Nemačkoj (4. avgusta), Crna Gora - Austrougarskoj (5. avgusta), Austrougarska - Rusiji (6. avgusta), Srbija - Nemačkoj (6. avgusta), Crna Gora - Nemačkoj (8. avgusta), Francuska i Velika Britanija - Austrougarskoj (12. avgusta), Japan - Nemačkoj i Austrougarskoj (23. odn. 25. avgusta), Austrougarska - Belgiji (28. avgusta), Rusija i Srbija - Turskoj (2. novembra), Crna Gora - Turskoj (3. novembra), Francuska i Velika Britanija - Turskoj (5. novembra). U 1915. ratove su objavili: Italija - Austrougarskoj (23. maja) i Turskoj (21. avgusta), Bugarska - Srbiji (14. oktobra), Crna Gora i Velika Britanija - Bugarskoj (15. oktobra) itd. Objave rata nastavljene su i u narednim godinama, sve do sredine 1918. (Nikaragva je objavila rat Austrougarskoj i Nemačkoj 8. 5. 1918, Haiti su objavili rat Nemačkoj 12. 7. 1918, a Honduras je to učinio 19. 7. 1918).¹⁶

Ovaj institut korišćen je u izvesnoj meri i tokom Drugog svetskog rata.

Ratove su objavili: Francuska i Velika Britanija – Nemačkoj (3. 9. 1939, zbog napada na Poljsku), Italija – Francuskoj i Velikoj Britaniji (10. 6. 1940), SAD i Velika Britanija – Japanu (8. 12. 1941), Nemačka i Italija – Sjedinjenim Američkim Državama (11. 12. 1941), SSSR – Japanu (8. 8. 1945) itd. Krajem rata, Sovjetski Savez je objavio rat Bugarskoj (5. 9. 1944), Rumunija – Nemačkoj (25. 8. 1944), Mađarska – Nemačkoj (31. 12. 1944) itd.

I pored toga, najveći broj sukoba koji su bili deo Drugog svetskog rata otpočet je bez objave rata odnosno objava rata je usledila tek nakon što je sukob već otpočet.

Bez objave rata izvršeni su napadi sila Osovine na Poljsku, Dansku, Norvešku, Holandiju, Belgiju, Luksemburg, Grčku, Jugoslaviju, SSSR i dr.

Japan je objavio rat Sjedinjenim Državama, ali tek nakon što je izvršio napad na Perl Harbor (7. 12. 1941). Malo je poznato da su Japanci planirali da prvo preko svog ambasadora u Vašingtonu obaveste Amerikance da se povlače iz mirovnih pregovora, pa da tek najmanje 30 minuta nakon toga usledi napad na Perl Harbor. Time su želeli da steknu vojnu prednost, a ipak zadovolje uobičajene forme. Međutim, poruka iz Tokija je u japansku ambasadu stigla relativno kasno, bila je na japanskom i uz to prilično obimna. Njeno dešifrovanje i prevod na engleski oduzeli su više vremena nego što se očekivalo, tako da ambasador nije uspeo da je preda na vreme. Čak i kada je to učinio, iz onoga što je saopštio nije nedvosmisleno proizlazilo da je Japan objavio rat SAD. Kako god bilo, SAD su sutradan posle napada (8. 12. 1941) objavile rat Japanu (nekoliko sati pre njih to je već učinila Velika Britanija) a odmah zatim japanski saveznici Nemačka i Italija objavili su rat SAD. Time je Drugi svetski rat ušao u novu fazu.

Praksa da se napad vrši bez objave rata uzela je maha zbog toga što je omogućavala sticanje početne vojne prednosti (faktor iznenađenja) a u nekim slučajevima i zbog nastojanja da se prebacivanjem krivice na drugu stranu (u smislu da se ne može

¹⁶ „Declaration of War by Each Country”, *Maps of the World*, mapsofworld.com/world-war-i/war-declaration-by-each-country.html

tačno utvrditi ko je koga prvi napao) izbegne eventualna osuda od strane drugih država.

Tokom čitave istorije objava rata predstavljala je prilično pouzdan kriterijum za utvrđivanje momenta od kojeg počinje ratno stanje. Samim tim i trenutka od kojeg se ima primenjivati međunarodno ratno i humanitarno pravo, što je od značaja za utvrđivanje statusa, a time i prava i obaveza kako zaraćenih strana, tako i neutralnih država.

2. Početak rata bez formalne objave rata

Bez obzira na institut objave rata, oduvek su mnogi oružani sukobi počinjali bez toga, prostim, najčešće iznenadnim napadom jedne strane na drugu. Drugim rečima, početkom faktičkih dejstava (oružanih neprijateljstava). O tome je već bilo reči, a ovde je prilika da se time pozabavimo malo detaljnije, posebno iz ugla savremene prakse.

Tendencija da se u oružane sukobe ulazi bez formalne objave rata nastavila se i po okončanju Drugog svetskog rata.

Primeri su sukobi između Izraela i Egipta 1967, Iraka i Irana 1980, Velike Britanije i Argentine 1982, NATO pakta i Jugoslavije 1999. i dr. Između ostalog, SAD koje su u ranijim periodima oružana neprijateljstva počinjale objavom rata, kao npr. protiv Velike Britanije (1812), Meksika (1846), Španije (1898) i u oba svetska rata, posle Drugog svetskog rata napustile su tu praksu – npr. ratovi u Vijetnamu (1963-1973), Persijskom zalivu (1990-1991), Avganistanu (od 2001), Iraku (od 2003) itd.¹⁷

U naše vreme, kada Povelja UN utvrđuje apsolutnu zabranu rata (kako za države članice, tako i nečlanice UN) i zabranjuje ne samo upotrebu sile već i pretnju silom, objava rata je izgubila smisao koji je imala u klasičnom međunarodnom pravu i više nije redovan međunarodnopravni institut.

Danas oružani sukobi počinju bez formalne objave i to kako zbog dobijanja početne vojne prednosti, tako i zbog nastojanja da se zamagljivanjem situacije, pa i prebacivanjem krivice na drugu stranu izbegnu odgovornost za rat i pravna, moralna i druga osuda od strane međunarodne zajednice. Početi oružani sukob formalnom objavom rata značilo bi samim tim javno priznati odgovornost za agresiju, a time i prizvati međunarodne sankcije.¹⁸

I pored toga, u izvesnom smislu moglo bi se govoriti makar o *de facto* uslovnoj objavi rata, uvek kada se utvrdi postojanje nekog oblika ultimatumu koji sadrži pretnju

¹⁷ Henderson C. W. 2010, 234.

¹⁸ Ne samo da se više ne pribegava objavi rata, već države koje počinju oružane sukobe, uglavnom izbegavaju da ih imenuju ratovima. Stoga se događa da jedna strana negira da postoji rat odnosno ratno stanje, dok druga (žrtva agresije) upravo to ističe u prvi plan. Dobar primer je agresija članica NATO saveza na Jugoslaviju 1999. godine.

da će, ako ne budu ispunjeni određeni uslovi, biti upotrebljena oružana sila. Mnoštvo ultimatumata poznato nam je iz istorije. Njihovo odbijanje najčešće je značilo počinjanje oružanog sukoba. Pa ipak, ultimatumate su odbijali raznih narodi, premda su bili svesni da to znači rat protiv daleko nadmoćnijeg protivnika.

Jedno od najčuvenijih odbijanja ultimatumata vezano je za Spartace. Kada im je Filip II Makedonski, nameravajući da ih pokori poslao poruku da će ako dođe na njihovu zemlju, uništiti im imanja, pobiti njihov narod i spaliti grad, Spartanci su u svom stilu odgovorili samo jednom rečju: „Ako“. Ni Filip, ni njegov sin Aleksandar Veliki nisu posle toga ni pokušali da osvoje Spartu.

Među mnogim drugim slavnim reakcijama na ultimatum, poznat je podrugljivi i izazivački odgovor Zaporoških kozaka 1676. godine otomanskom sultanu Mehmedu IV, koji je 1891. g. svojom čuvenom slikom „Zaporošci pišu pismo turskom sultanu“, ovekovečio jedan od najslavnijih ruskih slikara, Ilja Rjepin (*Илья Е. Репин*).

Kada je od vizantijskog cara dobio poruku: „Ja, presvetli i presilni car i vlastodržac moćne Vizantije, Konstantin IX Monomah, Božjom milošću deveti po redu, šaljem Vojislavu, poglavaru Zete, poslanika svoga sa ljutnjom svojom i tražim od njega da me puzeći na kolenima moli za milost i da mi pokoran bude. Ali ako neće, naređujem da se sav narod te neposlušne zemlje stavi pod sečiva mojih mačeva,“ knez Stefan Vojislav je odgovorio: „Velika je vojska Vizantijskog carstva, a nas je veoma malo. Borićemo se muški, a svemogući Bog će o tome odlučiti. Znam, ko se ne bori, toga je duša odmah izgubljena. I ja, evo, u desnici svojoj već mač svoj držim.“ Došlo je do velike bitke kod Bara 7. 10. 1042. u kojoj je mala Vojislavova vojska do nogu potukla protivnika - poginulo je oko 40.000 vizantijskih vojnika, među njima i 7 visokih vojnih komandanata (stratega) a ostatak je pobegao u panici.

I pored zabrane pretnje silom u međunarodnim odnosima, ultimatumima se povremeno javljaju i u savremenoj praksi.

Primer je ultimatum dat Iraku da se povuče iz Kuvajta, posle čega je 1991. usledio napad saveznika predvođenih SAD, koji je za njih možda bio „kampanja“, ali je za Iračane bio brutalan rat.

Jedan od novijih je ultimatum upućen Jugoslaviji od strane NATO na čelu sa SAD, koji se sastojao u pretnji bombardovanjem čitave zemlje, ako njeno rukovodstvo ne prihvati tzv. sporazum iz Rambujea (1999).

Slično bi se mogla oceniti i pretnja upućena tadašnjem talibanskom rukovodstvu Avganistana da će se suočiti sa oružanom akcijom ukoliko ne izruči Osamu bin Ladenu (eng. *Osama bin Laden* i *Usama bin Laden*), vođu Al Kaide, organizacije koja je od strane SAD proglašena odgovornom za poznati teroristički napad na tu zemlju, koji se odigrao 11. 9. 2001.

II. DEJSTVO IZBIJANJA RATA NA DRŽAVE I NJIHOVE ODNOSI

1. Ratno stanje

1. Rat i ratno stanje

Rat i ratno stanje nisu isto.

Rat je faktički događaj (činjenica) a ratno stanje je pravna kategorija.¹⁹ Rat je opis onoga što se dešava (oružani sukob) a ratno stanje je naziv za pravno regulisane odnose koji su u neposrednoj vezi sa ratom.

To su različite društvene pojave koje kao takve imaju sopstveni značaj i ulogu, a u mnogim slučajevima i različito vreme nastanka i prestanka. Mada se početak odn. kraj rata mogu poklopiti sa početkom odn. krajem ratnog stanja, u praksi često nije tako. Ovo zato što ratno stanje može postojati nezavisno od toga da li se stvarno vode borbe odn. ratne operacije.

U principu moguće je da je objavom rata između država zvanično uspostavljeno ratno stanje, a da još nema stvarnog rata (još se ne izvode neprijateljstva).

Tako u Drugom svetskom ratu, više od pola godine posle upada Nemačke u Poljsku i objave rata među velikim evropskim silama (praktično sve do maja 1940) nijedna strana nije izvela značajniji napad, što je i dovelo do toga da to stanje dobije naziv „lažni rat“ odn. „sedeći rat“. O tome je već bilo reči.

Događalo se i da rat bude objavljen, ali i da do stvarnih sukoba uopšte ne dođe, te da se posle nekog vremena sve reši mirnim putem.

Jedan od primera je „rat“ između Holandije i ostrva Sili (eng. *Scilly Islands*) koja se nalaze jugozapadno od Velike Britanije. Mada je trajao punih 335 godina (1651-1986) za to vreme nije bilo nikakvog okršaja. Završen je tako što je 1986. holandski ambasador u Ujedinjenom Kraljevstvu posetio ostrva i potpisao mir. Ovde je dakle bila u pitanju samo formalna zaraćenost, bez stvarnog rata.

U nekim slučajevima ne samo da je „rat“ bez ijednog ispaljenog metka sa bilo koje strane prelazio u neku vrstu mirovanja, već se na njega posle određenog vremena jednostavno – zaboravljalo.

Jedan od zanimljivih primera te vrste je crnogorsko-japanski rat (1904-2006). Dve države došle su u ratno stanje kada je za vreme rusko-japanskog rata (1904-1905) Crna Gora, u znak solidarnosti i moralne podrške svom tradicionalnom savezniku Rusiji, objavila rat Japanu. Mada je

¹⁹ Na isti način na koji je npr. prosta zajednica života muškarca i žene činjenično stanje, a formalno zaključeni brak pravna ustanova (pravno uređena zajednica života muškarca i žene). Razume se, moguće je i da vanbračna zajednica bude regulisana pravom, u kom slučaju takođe postaje pravni institut.

u ratu, u sastavu ruske vojske učestvovala i jedan broj crnogorskih dobrovoljaca, od kojih su se neki istakli, nikakvih ratnih dejstava između Crne Gore i Japana nije, razume se, bilo. Da sve bude zanimljivije, kada su Rusija i Japan 1905. zaključili mir, to nisu učinili Crna Gora i Japan, tako da je ratno stanje između njih i dalje ostalo na snazi. Obe države ratovala su na istoj strani u Prvom svetskom ratu (1914-1918) nakon čega je Crna Gora ušla u sastav nove države (Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, koja je kasnije preimenovana u Jugoslaviju). To je imalo za posledicu da se na crnogorsko-japanski rat jednostavno zaboravilo odnosno upućeni su ga povremeno pominjali kao zanimljivu anegdodu o tome da su Crnogorci i Japanci i dalje u ratu. Tek kada je 2006. Crnu Goru, nakon njenog osamostaljenja (izlaska iz sastava SR Jugoslavije) posetila specijalna izaslanica japanskog premijera i zamenica japanskog ministra inostranih poslova, ne samo da je Japan zvanično priznao Crnu Goru, već je potvrđeno i da je rat završen.

Istini za volju, ima i tvrdnji da je reč o nesporazumu tj. da crnogorski dvor nikada nije objavio rat Japanu. Navodno crnogorski vladar knjaz Nikola (Nikola I Petrović Njegoš) bio je počasni komandant jednog ruskog puka (kurtoazna funkcija) pa kad je taj puk krenuo na front, poslao mu je telegram sa rečima podrške. I to bi trebalo da je sve što se tiče crnogorskog učešća u tom ratu. Pa ipak, mnogi izvori potvrđuju priču o crnogorsko-japanskom ratu i konačnom miru zaključenom 2006. godine.

Konačno, događalo se i to ne tako retko da za vreme trajanja rata odnosno zaraćene strane prosto nijednom ne budu u stvarnoj prilici da se sukobe.

Tako npr. za vreme Prvog svetskog rata niz latinoameričkih država (Nikaragva, Haiti, Honduras) je sredinom 1918. godine, što znači pred sam kraj rata, objavio rat Nemačkoj i Austrougarskoj – nedošavši u poziciju da se sa njima zaista sukobi. Slična situacija se ponovila i u Drugom svetskom ratu, kada su brojne latinoameričke zemlje bile u ratnom stanju sa silama Osovine, a da između njihovih oružanih snaga nije bilo nikakvih dodira, a time ni stvarnih neprijateljstava.

Isto tako, moguće je i da se stvarno ratuje, a da se ratno stanje među državama ne proglasi ili da se makar ne uspostavi u punom kapacitetu odnosno da ga proglasi samo jedna strana u sukobu.

Rat koji neka velika sila vodi protiv neke male države, može da ima za posledicu stvarno ratno stanje iz ugla male države (uključujući sve užase rata) i da bude skoro neprimećen za stanovništvo i vladu velike sile – jer ona nije ni na koji način ugrožena i ništa se ne menja u svakodnevnom životu onih stanovnika koji nisu neposredno angažovani u ratnim operacijama. Ovo je posebno karakteristika onih savremenih ratova koji se svode na bombardovanje iz velikih visina odn. raketiranje sa po nekoliko stotina, pa i hiljada kilometara udaljenosti. Tu je žrtva agresije u stvarnom ratu, s tim da zbog tehničke inferiornosti i velike udaljenosti protivnika, nije u prilici da uzvrati.

Pored toga, savremena praksa nudi niz primera stvarnih oružanih sukoba, sa pratećim žrtvama i razaranjima, a u vezi sa kojima nijedna od sukobljenih strana iz određenih razloga nije formalno proglasila da je u ratnom stanju sa onom drugom. Stoga se dešava da, premda sukob realno traje, ne nastupaju mnoge konkretne pravne posledice koje su odlika ratnog stanja - nema prekida diplomatskih odnosa među stranama u sukobu, nema ukidanja ili suspendovanja međusobnih ugovora, nema mera prema

neprijateljskim državljanima i slično. Drugim rečima, ne primenjuju se sva pravila prava oružanih sukoba, već samo neka.²⁰

Sve to još jednom pokazuje da je život mnogo složeniji od naših predstava i konstrukcija.

Ipak normalno je da rat, a u nekim slučajevima čak i samo neposredna ratna opasnost, imaju za posledicu uspostavljanje ratnog stanja, što onda dovodi do promena u određenim odnosima i u samim državama (dejstvo na unutrašnjem planu) i u odnosima među državama (dejstvo na međunarodnom planu).

Tako shvaćeno, ratno stanje je stanje u kojem se nalazi zemlja koja je stupila u neprijateljske odnose s jednom ili više država.

2. Zaraćena strana, strana u sukobu

Uspostavljanjem ratnog stanja država stiče status zaraćene (ratujuće) strane odnosno strane u sukobu.

Strogo uzev između ovih izraza postoji određena razlika na isti način kao i između termina „rat” i „oružani sukob” iz kojih su oni izvedeni - svojstvo zaraćene odnosno ratujuće strane vezuje se za rat, a strane u sukobu za oružani sukob.

U načelu, izrazi „oružani sukob” i „strana u sukobu” su širi i obuhvataju pored ratova odnosno država koje učestvuju u njima i neke druge oružane sukobe i njihove učesnike. Između ostalog, kod termina „strana u sukobu” ne treba ulaziti u pitanje da li postoji ratno stanje i da li su strane u sukobu priznate kao takve, već je dovoljno utvrditi da postoji oružani sukob, što automatski dovodi do obaveze primene prava oružanih sukoba, a posebno konvencija iz materije međunarodnog humanitarnog prava (one su vezane za termin „strane u sukobu”, a ne za „zaraćene strane”).²¹

Pa ipak, u pitanju je samo različiti terminološki pristup. Kao što rat može biti različit (između ostalog biti i nemeđunarodni, unutrašnji)²² tako isto ni pojam „oružani sukob” nije sam po sebi dovoljno precizan.²³

Na isti način, ni termin „zaraćena strana” odnosno „ratujuća strana” nije nužno striktno vezan samo za države. Kada tome ima mesta, svojstvo zaraćene (ratujuće) strane priznaje se i nekim drugim subjektima, pre svih ustanicama i oslobodilačkim pokretima, sa svim pravnim posledicama koje iz toga proističu.²⁴

²⁰ Čak i tada svakako moraju da važe ona pravila ratnog i humanitarnog prava koja zabranjuju određena sredstva i metode borbe odnosno regulišu zaštitu zaštićenih lica i objekata.

²¹ Jakovljević B. 1956, 433-436.

²² Uostalom, govori se o građanskom ratu, a ne građanskom oružanom sukobu, o oslobodilačkom ratu, a ne oslobodilačkom oružanom sukobu.

²³ O tome je već bilo reči, ali da podsetimo: oružani sukob postoji i u okršaju uličnih bandi odnosno pripadnika organizovanog kriminala, u sukobu između terorista i snaga reda, obalske straže i pirata itd., pa ipak je samo po sebi jasno da ti odnosi izlaze izvan okvira onoga što se zove pravo oružanih sukoba.

²⁴ Više: Krivokapić B. 2017, 338-341; Кривокапич Б. 2018, 271-275.

Kako god bilo, od momenta početka neprijateljstava odnosno uspostavljanja ratnog stanja, a time i sticanja svojstva zaraćene strane odnosno strane u sukobu, svi akti i postupci cene se po pravilima ratnog i humanitarnog prava (prava oružanih sukoba). To, između ostalog, znači da određeni postupci koja bi u miru možda predstavljali međunarodna krivična dela, mešanje u unutrašnje stvari druge zemlje itd., postaju akti dozvoljeni ratnim pravom.²⁵

3. Posledice uspostavljanja ratnog stanja

Uspostavljanje ratnog stanja ima unutrašnju i međunarodnu dimenziju, proizvodi određene pravne i faktičke posledice na unutrašnjem, a druge na međunarodnom planu. Među ovim poslednjim moguća je dalja podela s obzirom na to da li se posledice tiču odnosa sa protivnicima (neprijateljem), sa saveznicima ili sa trećim (neutralnim) državama.

Mogući su i drugačiji pristupi pa se dejstvo rata može pratiti ne prema subjektima, već prema odgovarajućim objektima (npr. dejstvo rata na međunarodne ugovore), s obzirom na teritoriju (teritorijalno dejstvo rata) itd.²⁶

2. Dejstvo rata na unutrašnjem planu

1. Unutrašnja dimenzija ratnog stanja

Pored drugih mogućih značenja, ratnim stanjem naziva se ono u kojem se nalazi zemlja koja je stupila u rat s jednom ili više država.

Ponekad se ratnim stanjem naziva i posebno (neredovno, vanredno) stanje u nekoj zemlji (npr. zavođenje posebnih mera zbog atentata na šefa države, masovnih nemira itd.) naročito kada u tome dominantnu ili važnu ulogu igra vojska odnosno vojni vrh. Premda je takvu situaciju ispravnije nazivati vanrednim, a ne ratnim stanjem, izbor termina zavisi od unutrašnjih propisa svake države. Ovde pod ratnim stanjem nemamo u vidu takve prilike i mere, već samo onu poziciju u kojoj se nalazi država koja je u ratu sa nekom drugom državom ili državama.

U prošlosti je ratno stanje nastajalo objavom rata, ali u naše vreme, kada je rat zabranjen i proglašen međunarodnim zločinom, ratovi uglavnom otpočinju bez formalne objave (da bi se izbegla odgovornost za agresiju) tako da i uspostavljanje ratnog stanja nije vezano za objavu rata.

Unutrašnji propisi svake države utvrđuju kada nastupa odnosno kada se može uvesti ratno stanje, koje su njegove posledice i koji je organ nadležan da proglasi ratno stanje (obično je to šef države). To se najčešće predviđa ustavom zemlje.

²⁵ Jakovljević B. 1956, 425.

²⁶ Uporedi: Perazić G. 1986, 96-101.

Prelazak na ratno stanje dovodi do mnogih promena u unutrašnjim okvirima države. Niz funkcija državnih organa (civilne vlasti) prelazi na vojne vlasti, obrazuju se novi organi sa posebnim ovlašćenjima, suspenduju se ili ograničavaju određena ljudska prava i slobode i slično.

Tako npr. kada je reč o ljudskim pravima, može se uvesti zabrana okupljanja, zabrana nošenja oružja (tamo gde je to inače dozvoljeno), mogu biti uvedeni policijski čas, cenzura itd. Sve dok se kreće u razumnim okvirima, to je sasvim razumljivo. Uostalom, mogućnost suspendovanja određenih ljudskih prava u vanrednim okolnostima (tzv. stanjima opasnosti) a ratno stanje je upravo takvo, predviđena je i ustavima savremenih država i međunarodnim sporazumima iz materije ljudskih prava. Ipak, određena prava i slobode ne mogu se čak ni tada suspendovati. U pitanju su tzv. apsolutno zaštićena ljudska prava – pravo na život; zabrana mučenja, nečovečnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja; zabrana ropstva; sloboda misli, savesti i veroispovesti; itd.²⁷

Redovna posledica je veća ili manja vojna mobilizacija.²⁸ Tako se naziva prelaz oružanih snaga iz redovnog u stanje potpune spremnosti za rat, uključujući popunu vojnih jedinica rezervnim sastavom, spajanje ljudstva i tehnike, podelu oružja i bojeve municije, stvaranje novih jedinica, itd. Zavisno od načina sprovođenja, vojna mobilizacija može biti javna ili tajna, a zavisno od toga da li obuhvata celokupne oružane snage ili samo jedan njihov deo, opšta ili delimična.²⁹

Već prema slučaju, moguće su i druge posledice kao što su evakuacija, prelazak sa mirnodopske na ratnu privredu, uvođenje raciona (ograničenja) u snabdevanju hranom i drugim potrepštinama, slanje kućama lakših bolesnika da bi se oslobodili bolnički kapaciteti za ranjenike, itd.

2. Trgovina sa neprijateljem

Jedna od posledica ratnog stanja je uvođenje zabrane trgovine sa neprijateljem.

Većina država svojim propisima zabranjuje sopstvenim pravnim i fizičkim licima bilo kakve trgovačke transakcije i druge poslovne, finansijske i slične odnose koji bi makar i posredno mogli koristiti neprijatelju. Lica koja se bave trgovinom s neprijateljem mogu biti krivično gonjena, a sva dobra koja su u to uključena podložna su konfiskaciji.

Kao neprijateljski smatraju se ne samo protivnička država i državna preduzeća, već i sva preduzeća ili udruženja koja imaju sedište odn. posluju na teritoriji protivničke

²⁷ Paunović M., Krivokapić B., Krstić I. 2021, 63-67.

²⁸ Od lat. *mobilis*, pokretan, pokretljiv, spreman za pokret. U najširem značenju znači dovođenje nekog ili nečeg u aktivno, mobilno stanje radi uspešnog ispunjenja složenih ili vanrednih zadataka. Pored vojne, koja je u vreme ratnog stanja od prvenstvene važnosti, postoji i tzv. građanska mobilizacija, kako se naziva angažovanje svih ljudskih snaga i materijalnih sredstava zemlje radi ostvarenja nekog nevojnog cilja – npr. savladavanja posledica vremenskih nepogoda.

²⁹ Gažević N. 1973, 536-552.

države ili se nalaze pod kontrolom te države i njenih državljana. Ova pitanja preciznije se regulišu odgovarajućim zakonodavstvom svake konkretne države.³⁰

3. Dejstvo ratnog stanja na odnose sa neprijateljem

Na međunarodnom planu ratno stanje se uspostavlja objavom rata (što se, kao što je već istaknuto, danas više ne čini) ili početkom faktičkih dejstava (oružanih neprijateljstava).³¹

Suštinski to znači da su miroljubivi i prijateljski odnosi između država ustupili mesto sasvim suprotnim, neprijateljskim.³² Na pravnom terenu, mnoga pravila međunarodnog prava koja regulišu međunarodne odnose u miru prestaju da važe ili se suspenduju, a počinju da se primenjuju pravila međunarodnog ratnog i humanitarnog prava.³³

Bliže gledajući, prekidaju se diplomatski odnosi između sukobljenih strana; menja se režim međunarodnih ugovora; svaka strana stiče pravo pune kontrole nad slobodom, kretanjem i delatnošću neprijateljskih državljana na svojoj teritoriji, kao i pravo kontrole nad trgovinom s neprijateljem; automatski dolazi do primene pravila i principa međunarodnog ratnog i humanitarnog prava; itd.

Ovde će biti ukazano na samo neke posebno zanimljive momente.

1. Stupanje na snagu pravila ratnog prava

Kada između država dođe do rata odnosno uspostavljanja ratnog stanja, otvaraju se pitanja koja ne postoje u miru: gde mogu da se vode ratne operacije, ko može u njima da učestvuje, kako se zaključuju primirja i koje je njihovo dejstvo, kakav je status učesnika oružanog sukoba, itd. Ova materija regulisana je onim delom međunarodnog prava koje se zove ratno i humanitarno pravo odnosno pravo oružanih sukoba.

Jedna od najvažnijih posledica izbijanja rata (uspostavljanja ratnog stanja) ogleda se upravo u tome što među zaraćenim stranama stupaju na snagu norme međunarodnog ratnog i humanitarnog prava. Reč je o velikom broju pravila, koja se tiču raznih aspekata rata, a naročito zabrane određenih sredstava i metoda borbe, zaštite žrtava rata, zaštite određenih objekata itd.

U naše vreme ova materija je kodifikovana putem čitavog niza konvencija koje su usvojene na svetskom nivou. Međutim, čak i ako sukobljene strane nisu ugovornice

³⁰ Za propise i praksu država u prvim godinama Drugog svetskog rata vidi: Domke M. 1943.

³¹ Фердросс А. 1959, 427.

³² Pojedini teoretičari određuju ratno stanje na negativan način. Tako prema Deganu: „Ratno stanje ukratko znači odsutnost miroljubivih odnosa između zaraćenih država.” Degan V.-Đ. 2011, 842.

³³ Gažević N. 1974¹, 47.

istih ugovora iz ove materije (što je, barem kada je reč o najvažnijim takvim sporazumima, u naše vreme skoro nemoguće)³⁴ među njima u najmanju ruku dejstvuju pravila opšteg (univerzalnog) običajnog međunarodnog prava.

2. Diplomatski odnosi

Izbijanjem rata automatski se kidaju diplomatski odnosi između strana u sukobu. Istina, kao i svako pravilo, i ovo poznaje određene izuzetke odnosno ponekad se događa da se u praksi ne primanjuje dosledno.

Tako npr. premda prekid diplomatskih odnosa automatski nastupa kada između odnosnih država izbije rat, do toga nije došlo tokom indijsko-kineskog sukoba 1962, indijsko-pakistanskog sukoba 1965. i dr.

Za vreme NATO agresije na Jugoslaviju (1999) diplomatski odnosi između nje i država-agresora bili su značajno pogoršani, ali ne i zvanično prekinuti - Jugoslavija je prekinula diplomatske odnose sa samo nekolicinom od ukupno 19 članica Alijanse, dok je iz ostalih samo pozvala svoje ambasadore „na konsultacije“. Razlozi za to su bili različite prirode. Za članice NATO saveza, nije se radilo o ratu, već o nekakvoj oružanoj intervenciji, „kampanji“, „vojnom angažovanju“ i slično. Za njih bi pristajanje na to da je reč o ratu značilo automatsko dobrovoljno priznanje da je posredi agresija i, samim tim, prihvatanje uloge agresora i svih posledica koje to povlači. Sa druge strane, vlasti Jugoslavije su, po svemu sudeći, kalkulirale ne želeći da trajno kvare odnose sa SAD i drugim vodećim zemljama Zapada, verujući da je nemoguće da agresija na zemlju u srcu Evrope potraje i eskalira.

Ukoliko između države imenovanja i države prijema izbije rat, država prijema dužna je da omogući svim članovima misije, osim sopstvenim državljanima, i članovima porodica tih lica, ma kog državljanstva oni bili, da napuste njenu teritoriju u najkraćem roku, a takođe da poštuje i štiti prostorije misije, njenu imovinu i arhivu.

Država imenovanja može poveriti na čuvanje prostorije misije sa imovinom koja se u njima nalazi, kao i arhivu, nekoj trećoj državi (sila zaštitnica) koju prihvata i država prijema. Pod istim uslovima ona može poveriti trećoj državi (sili zaštitnici) zaštitu svojih interesa i interesa svojih državljana.

Ukoliko čuvanje prostorija misije i inventara nije povereno sili zaštitnici, može se u tu svrhu ostaviti jedan nediplomatski službenik (kustos misije).³⁵

Prekid diplomatskih odnosa ne povlači sam po sebi prekid konzularnih odnosa.

³⁴ Konkretno, praktično sve države su u članstvu Ženevskih konvencija o zaštiti žrtava rata (1949) a velika većina i dopunskih protokola uz ove konvencije i niza drugih univerzalnih sporazuma iz ove materije.

³⁵ Ova pitanja uređena su po čl. 44–45 Bečke konvencije o diplomatskim odnosima (1961).

3. Dejstvo rata na međunarodne ugovore

U prošlosti se smatralo da izbijanjem rata prestaju da važe svi ugovori između zaraćenih strana.

Danas se, međutim, vodi računa o predmetu i cilju ugovora i nameri ugovornica, pa se na toj osnovi razlikuje pet situacija koje mogu nastati u pogledu ugovornih odnosa strana u sukobu:

- 1) neki ugovori ostaju na snazi;
- 2) određeni ugovori se ukidaju (prestaju da važe);
- 3) dejstvo izvesnih ugovora se suspenduje (privremeno obustavlja) do kraja rata;
- 4) izvesni ugovori počinju da dejstvuju;
- 5) izbijanje neprijateljstava stvara potrebu za zaključenjem novih ugovora između odnosnih strana.³⁶

1. Ugovori koji ostaju na snazi. - Smatra se da su neki ugovori takve prirode da izbijanje oružanog sukoba ne sme da utiče na njih.

Tu se prvenstveno misli na najvažnije sporazume iz materije ljudskih prava i sloboda, kao što su na univerzalnom (svetskom) nivou Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima (1966), Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima (1966), Međunarodna konvencija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije (1965), Konvencija protiv mučenja i drugih svirepih, nehumanih ili ponižavajućih postupaka ili kazni (1984), Konvencija o pravima deteta (1989); itd., a u regionalnim okvirima Evropska konvencija o ljudskim pravima (1950); Američka konvencija o ljudskim pravima (1969), Afrička povelja o ljudskim pravima i pravima naroda (1981) itd.

Značaj ove problematike je takav da se ovi ugovori ne smeju ni ukinuti, ni suspendovati. Ovo tim pre što njihova primena može doći u obzir i prema državljanima neutralnih, pa čak i neprijateljskih država. Određena prava i slobode se, pod određenim uslovima i na propisani način mogu suspendovati,³⁷ ali se ne gase niti suspenduju sami sporazumi.

2. Ugovori koji se ukidaju. - Po logici stvari neki ugovori se automatski ukidaju, kao nespojivi sa novonastalim stanjem. To će npr. biti slučaj sa ugovorima o vojnom savezu, o uzajamnoj pomoći, o prijateljstvu, o mirnom rešavanju sporova, o neutralnosti i slično.

Tako npr. jasno je da je učešćem Mađarske u napadu Nemačke i njenih saveznika 6. aprila 1941. na Kraljevinu Jugoslaviju, automatski prestao da važi „sporazum o stalnom miru i večnom prijateljstvu” koji je potpisan između Jugoslavije i Mađarske manje od 4 meseca ranije (12. 12. 1940).

³⁶ Krivokapić B. 2017, 250-251; Кривокапић Б. 2018, 202-203.

³⁷ Paunović M., Krivokapić B., Krstić I. 2021, 63-67.

Zanimljivo je primetiti da je grof Pal Teleki (*Pál Teleki*) koji je u svojstvu mađarskog premijera potpisao taj ugovor, saznajući samo nekoliko dana pred napad na Jugoslaviju da će u tome učestvovati i njegova zemlja, premda lično ni za šta nije bio kriv, osetio tešku moralnu odgovornost zbog dvolične politike svoje države i izvršio je samoubistvo (3. 4. 1941). U opšročajnom pismu, upućenom mađarskom regentu Miklošu Hortiju (mađ. *Miklós Horthy*) napisao je, između ostalog: „Vaše visočanstvo, pregazili smo svoju reč i to iz kukavičluka, nismo ispoštovali Sporazum o stalnom miru sa Jugoslavijom. Nacija to oseća, a mi smo odbacili svoju čast. Sada smo saveznici nitkova...”

3. Ugovori koji se suspenduju. - Jedan broj ugovora se ne ukida, ali se njihovo izvršenje privremeno obustavlja (suspenduje) do kraja rata.

To je slučaj sa mnogim ugovorima kojima su kodifikovane odnosne materije, kao što su Konvencija o međunarodnom civilnom vazduhoplovstvu (1944), Bečka konvencija o diplomatskim odnosima (1961), Bečka konvencija o ugovornom pravu (1969), Konvencija UN o pravu mora (1982), itd., kao i sa ugovorima o pravnoj pomoći, ugovorima iz oblasti međunarodnog privatnog prava, tehničkim ugovorima i slično.

4. Ugovori koji počinju da dejstvuju. - Premda zaključeni ranije (u doba mira) pojedini međunarodni ugovori su takvi da počinju da dejstvuju tek kada izbije rat.

Reč je o ugovorima iz oblasti ratnog i humanitarnog prava, koji po svojoj prirodi imaju primenu tek u slučaju oružanog sukoba – Haška konvencija o zakonima i običajima rata na kopnu (1907), Ženevske konvencije o zaštiti žrtava rata (1949) i dr.

5. Ugovori čije zaključenje je izazvano izbijanjem rata. - Osim što na određeni način utiče na postojeće ugovore strana u sukobu, izbijanje oružanog sukoba izaziva i potrebu za zaključenjem novih sporazuma kojima se regulišu određene situacije koje nastaju u toku ili povodom neprijateljstava - ugovori o primirju, o razmeni zarobljenika, ugovor o miru i slično.

6. Relativnost podele. – Premda je izložena klasifikacija u osnovi logična i pravilna, to ne znači i da je primenjiva u svakom slučaju. U praksi je teško sprovesti preciznu podelu, odnosno pouzdano klasifikovati ugovore prema načinu na koji oružani sukob utiče na njih.

Događa se i da je neki oružani sukob velikog intenziteta, ali kratkotrajan (svega nekoliko dana) tako da realno ne uspe da proizvede sve načelno predviđene pravne posledice, pa ni one na međunarodne ugovore; da jedna ili čak obe strane odbijaju da priznaju da je posredi rat (nazivaju sukob drugim imenom – intervencija, kampanja, akcija i slično); da strane u sukobu izričito ili prećutno ostave na snazi odnosno u primeni neke ugovore koji bi redovnim tokom stvari trebalo da budu suspendovani; itd.

Tako npr. premda je jedna od standardnih posledica izbijanja ratnog stanja prekid diplomatskih odnosa između strana u sukobu, što podrazumeva i obostrano povlačenje diplomatskih misija, u savremenoj praksi sve je više slučajeva u kojima sukobljene države ne samo da nisu kidale ove

odnose, već su i zadržavale svoja diplomatska predstavništva jedna kod druge. Samim tim, među njima su i dalje ostajali na snazi Bečka konvencija o diplomatskim odnosima (1961) i odnosni bilateralni sporazumi.

4. Neprijateljski državljani

Neprijateljskim državljaninom naziva se državljanin države s kojom se sopstvena država nalazi u ratnom stanju. Često se kao sinonim koristi izraz „neprijateljski stranac“ (eng. *alien enemy*).

U praksi se značenje ovog pojma neretko proširuje, pa se pod neprijateljskim državljaninom podrazumeva svako lice koje boravi na teritoriji koja se nalazi pod vlašću neprijatelja (dakle, i državljani neutralnih zemalja i stanovnici teritorija koje je neprijatelj okupirao).³⁸

Lica koja se u trenutku izbijanja rata zateknu na teritoriji neprijateljske države imaju na osnovu čl. 35. Ženevske konvencije o zaštiti građanskih lica za vreme rata (1949) pravo da je napuste, ali ih neprijateljska država može zadržati i internirati ako to zahtevaju razlozi njene bezbednosti.

Kategorija neprijateljskog državljanina važna je i zbog ustanove zabrane trgovine sa neprijateljem, o čemu je već bilo reči.

4. Dejstvo ratnog stanja na odnose sa saveznicima

Glavno dejstvo izbijanja rata na odnose sa saveznicima sastoji se u aktiviranju ugovora o savezu, o kolektivnoj odbrani i slično. Pored toga, izmenjena vojno-politička situacija izaziva nastanak novih savezništava, koja su neposredna posledica postojanja konkretnog oružanog sukoba.

S tim u vezi, postavlja se pitanje šta je to savez i kada on postoji?

U najopštijem smislu, u međunarodnim odnosima pod savezom se ima u vidu povezivanje država radi ostvarenja nekog zajedničkog cilja, pa se stoga, s obzirom na taj cilj, govori ne samo o vojnim, već i o čisto političkim, bezbednosnim, ekonomskim, carinskim i raznim drugim savezima.

U uskom značenju, koje imamo u vidu ovde, misli se na vojne odn. vojno-političke saveze.³⁹ Takav savez bi se najjednostavnije mogao definisati kao sporazum dve države ili više njih o zajedničkom učešću u postojećem, predstojećem ili mogućem (eventualnom) ratu. Drugim rečima, u pitanju je ugovor o više ili manje tesnoj saradnji u borbi

³⁸ Tokom Drugog svetskog rata ponekad se išlo tako daleko da je za neprijateljskog državljanina smatran i sopstveni državljanin koji je dobrovoljno ostao na neprijateljskoj teritoriji.

³⁹ Vukadinović R. 2004, 163-175; Dafild Dž. S., Mičota S., Miler S. E. 2012, 377-394; Krivokapić B. 20172, 83-92.

protiv zajedničkog neprijatelja, koji može biti jasno definisan (savez protiv konkretne države ili grupe država) ali može biti određen i samo načelno (npr. odbrambeni savez protiv bilo kog potencijalnog napadača). Savezom se naziva i sam odnos koji se takvim sporazumom uspostavlja između odnosnih država.

Ugovor o savezu može biti zaključen u pismenoj ili usmenoj formi. Njime se, posebno kada je reč o pismenom ugovoru, definišu zajednički neprijatelji, ciljevi, koordinacija aktivnosti, komandovanje, obaveza da se sa neprijateljem neće zaključiti separatan mir i druga pitanja. Često se uz vojni savez zaključuju i razni sporazumi nevojne prirode.⁴⁰

Savezi se mogu klasifikovati po raznim kriterijumima, ali se najčešće dele prema broju članica – na savez dve, tri ili više država; prema osnovu (razlogu) formiranja – na odbrambene i napadačke; prema trajnosti – na privremene i stalne; prema organizovanosti – na one koji imaju i one koji nemaju poseban pravni subjektivitet, sedište, stalne organe i tela; prema veličini i snazi – na velike, srednje i male; prema međusobnom odnosu snaga saveznika – na ravnopravne i neravnopravne; itd.

Premda gledajući iz ugla međunarodnog prava, savezi predstavljaju samo posebnu vrstu međunarodnih ugovora, u literaturi se s pravom se primećuje da je vojno savezništvo u osnovi faktičko, a ne pravno pitanje, zato što postojanje ugovora o savezništvu (koje je svakako poželjan čin, jer precizno uređuje savezničke odnose i stvara pretpostavke da se oni ostvare kada nastupe predviđene okolnosti) samo po sebi nije dovoljno - praksa potvrđuje da mnogi od ovih ugovora nisu dosledno poštovani ili su raskidani bez posledica po države koje su ih prekršile.⁴¹ Pa ipak, činjenica je da su svekoliki savezi bili i ostali sastavni deo stvarnosti.

Jedan autor je osnovne zajedničke karakteristike vojnih saveza sažeo u sledećem:

„Možemo konstatovati da su osnovna obeležja vojnog savezništva (saveza) sledeća: vojno savezništvo predstavlja specifičan politički odnos dve ili više država jer se sklapa povodom rata (postojećeg ili mogućeg); njegova primarna funkcija je jačanje bezbednosti države članice jer se njime povećava njena odbrambena sposobnost; politički oportunitet tj. interes je glavni motiv za sklapanje saveza i uslov njegove postojanosti, odnosno savez proizlazi iz usklađenih interesa država članica, tako da savezništvo postoji samo dok interesi egzistiraju na isti način; savezništvo podrazumeva uzajamnost obaveza država članica; savezništvo je po pravilu formalnopravno utemeljeno međusobnim ugovorom, ali ugovor nije neophodan da bi nastao i održao se međusaveznički odnos.“⁴²

Savezi između država, kako miroljubivi (odbrambeni) tako i ofanzivni (napadački) obeležili su čitavu istoriju. Veći ili manji, jači ili slabiji, oni su prisutni od pamtiveka, sve do naših dana.

⁴⁰ Vučinić Z. 1996, 13.

⁴¹ Više: Vukadinović R. 2004, 167-169.

⁴² Vučinić Z. 1996, 13.

Od bezbroj malih i velikih saveza iz daleke prošlosti ovde će, ilustracije radi, biti dat osvrt na samo šačicu poznatih povezivanja starogrčkih država-gradova (polisa). Razni drugi savez iz te epohe, među njima i oni koje su zaključivali Egipćani, Hetiti, Rimljani i dr. pomenuti su na drugim mestima, u vezi sa nekim posebnim pitanjima.

Istoriju Stare Grčke obeležio je bezbroj raznih vojno-političkih saveza zvanih simahije (grč. *symmachia*). Među najvažnijima bile su Lakedemonska, poznata i kao Peloponeska i Deloska odn. Atinska. Na čelu Lakedemonske, stvorene u VI v. pre n. e. kao savez polisa Peloponeza, nalazila se Sparta (Lakedemon je drugi naziv za Spartu) a pored nje i Korint, Teba, Epidaur, Sirakuza, Megara, Arkadija, Elida, Sikion i dr. Deloska (Atinska) simahija formirana 477. pre n. e., ime je dobila po ostrvu Delu u Egejskom moru gde joj je prvobitno bilo sedište, pre nego što je premešteno u Atinu. Njen hegemon (vođa) bila je Atina, a uz nju poznati članovi bili su: Argos, Samos, Lezbos, Hios, Naksos i dr. O ovim simahijama i sukobu među njima (Peloponeski rat 431-404 pre n. e.) već je bilo reči.

Beotijski savez između polisa Beotije (oblast u Grčkoj, severozapadno od Atine) postojao je sa prekidima od VI do II veka pre n. e. Bio je formiran radi zajedničke borbe protiv Atine, a glavnu reč u njemu vodila je Teba.

Ahajski savez, koji je nastao je u V v. pre n. e. u Ahaji, oblasti na severozapadu Peloponeza, trajao je oko tri veka, za koje vreme je prošao kroz periode uspona i padova, boreći se u brojnim ratovima kao saveznik Makedonije, Sparte, Etolskog saveza i Rima, ali i protiv njih. U vreme procvata pored gradova iz Ahaje (Dima, Patra, Fara, Egion, Bura i dr.) imao je članice i iz Korintije (Sikion, Korint i dr.), Argolide (Epidaur, Argos i dr.), Arkadije (Megalopolis, Mantineja i dr.) i drugih područja (Megara, Egina, Sparta, Elis i dr.). Na njegovom čelu nalazio se strateg koji je imao vojne i političke funkcije, a postojali su i zajednički komandanti konjice (hiparh) i flote (navarh). Savez je prestao da postoji posle poraza stratega Dijeja (Diaeos) od rimskog konzula Lucija Mumija Ahaika (Lucius Mummius Achaicus) u Bici kod Leukopetre 146. pre n. e., poznatoj i kao Bitka kod Korinta.

Etolski savez, stvoren u IV v. pre n. e., obuhvatio je polise iz Etolije, oblasti u centralnoj Grčkoj, među kojima i tako važne gradove kao što su Delfi, Lokris, Beotija i Tesalija. Bio je to snažan savez koji je povremeno menjao saveznike. Kao i ostale grčke zemlje, potpao je pod vlast Rima u II v. pre n. e.

Korintski savez, poznat i kao Helenski savez, stvoren je na inicijativu makedonskog kralja Antigona III Dosona, između Makedonije i Ahajskog saveza, s tim da su mu se zatim priključili mnogi novi članovi. Dva najvažnija principa na kojima je počivao bili su to da članice ne smeju da vode samostalnu spoljnu politiku (nju je definisala jedna vrsta zajedničke skupštine odn. saveta, zvana *sinedrion*, sa sedištem u Korintu) i ne smeju da ratuju između sebe. Pre nego što se raspao usled osvajanja od strane Rima, imao je dosta uspeha, među kojima i pobedu nad Etolskim savezom u Savezničkom ratu 220-217. pre n. e.

Razni savezi, od kojih su mnogi relativno lako sklapani, ali isto tako i raskidani, bili su karakteristični i za Srednji vek.

U novijoj istoriji, od posebnog značaja su: Savez centralnih sila, Antanta, Savezničke i udružene sile (Prvi svetski rat), Osovina Rim–Berlin–Tokio odn. tzv. Trojni pakt, Antihitlerovska koalicija (Drugi svetski rat), a zatim i niz vojno-političkih blokova stvorenih za vreme Hladnog rata.

Pošto je ostalim važnim savezima posvećena pažnja na drugim stranicama ove knjige, ovde će biti pomenut svega jedan broj saveza nastalih posle Drugog svetskog rata, kao institucionalizovani mehanizmi saradnje država članica u vidu regionalnih međunarodnih organizacija.

ANZUS pakt (eng. Australia - New Zealand - United States Security Treaty, ANZUS Treaty) je akronim odbrambenog saveza, čiji je zvaničan naziv Organizacija Pacifičkog ugovora (eng. Pacific Treaty Organization). Nastao je 1. 9. 1951. potpisivanjem između Australije, Novog Zelanda i SAD

ugovora prema kojem se napad na bilo koju članicu smatra napadom na sve njih. Zato što je, proglašivši se 1984. g. nenuklearnom zonom, Novi Zeland zabranio ulazak u svoje luke, svih, pa i brodova SAD sa nuklearnim oružjem ili nuklearnim pogonom, SAD su 1986. otkazale svoje obaveze po Ugovoru u odnosu na tu zemlju, ali ona nije formalno istupila iz članstva. Pored toga, nezavisno od učešća Novog Zelanda, uzajamne savezničke obaveze SAD i Australije i dalje su ostale, kao i mnogi konkretni oblici bilateralne saradnje.

SEATO (eng. South-East Asia Collective Defense Treaty Organization, SEATO) je popularan naziv Organizacije Ugovora o zajedničkoj odbrani Jugoistočne Azije koja je bila regionalna organizacija, sa sedištem u Bangkoku. Ugovor kojim je osnovana potpisan je 8. 9. 1954. u Manili, pa je bila poznata i kao Manilski pakt. Predstavljala je vojni savez (tzv. Azijski NATO) između Australije, Filipina, Francuske, Novog Zelanda, Pakistana, Tajlanda, SAD i Velike Britanije. Raspuštena je 30. 6. 1977.

Još jedan vojni savez iz doba Hladnog rata bio je Bagdaski pakt (eng. Baghdad Pact) čiji je pravi naziv bio Organizacija Bliskoistočnog ugovora (eng. Middle East Treaty Organization, METO). Stvoren je pod uticajem SAD i Velike Britanije kao deo lanca saveza uperenih protiv SSSR. Nastao je 24. 2. 1955. u Bagdadu zaključenjem iračko-turskog Pakta o uzajamnoj pomoći i saradnji, kome su kasnije pristupili Iran, Pakistan i Velika Britanija. Posle revolucije u Iraku i njegovog istupanja iz članstva (1959) Pakt je reorganizovan, a njegovo sedište premešteno u Ankaru. Nastavio je da postoji pod nazivom Organizacija Centralnog ugovora odn. CENTO pakt (od eng. Central Treaty Organization, CENTO) sve do 16. 3. 1979. kada je raspušten.

Varšavski ugovor ili Varšavski pakt (rus. Варшавский Договор; eng. Warsaw Pact) su opšteprihvaćeni nazivi za Sporazum o saradnji i uzajamnoj pomoći (rus. Договор о дружбе, сотрудничестве и взаимной помощи) koji je zaključen između 8 tadašnjih istočnoevropskih socijalističkih država (Albanija, Bugarska, Čehoslovačka, Mađarska, DR Nemačka, Poljska, Rumunija i SSSR). Potpisan je u Varšavi, 14. 5. 1955, a stupio na snagu već 15. 6. 1955. Stvoren kao odgovor na osnivanje NATO-a (1949) i militarizaciju Zapadne Nemačke i njen prijem u NATO (na osnovu Pariskih ugovora od 23. 10. 1954) predstavljao je odbrambeni vojni savez koji je predviđao obavezu država članica da u slučaju oružanog napada na bilo koju od njih pruže žrtvi agresije pomoć svim potrebnim sredstvima, pa i oružanom silom. Zvanično je raspušten na sastanku u Pragu, 1. 7. 1991.

Među institucionalizovanim savezima koji danas postoje, posebno su zanimljivi Organizacija Severnoatlantskog ugovora (NATO), Organizacija Ugovora o kolektivnoj bezbednosti i Šangajska organizacija za saradnju.

Organizacija Severnoatlantskog ugovora, poznata po akronimu NATO (eng. North Atlantic Treaty Organization, NATO) osnovana je Severnoatlantskim ugovorom (potpisan u Vašingtonu 4. 4. 1948, stupio na snagu 24. 8. 1949) kao savez za kolektivnu odbranu članica u Evropi i Severnoj Americi od napada spolja. Osnovale su ga Belgija, Danska, Francuska, Holandija, Island, Italija, Kanada, Luksemburg, Norveška, Portugal, SAD i Velika Britanija. Kasnije su mu pristupile Grčka i Turska (obe 1952), SR Nemačka (1955) a zatim i jedan broj država koje su ranije bile članice Varšavskog ugovora, kao i neke nove zemlje, tako da sredinom 2022. godine ima 30 članica. NATO je čedo Hladnog rata, stvoren kao blokovska organizacija uperena protiv Sovjetskog Saveza i njegovih saveznika, pa se očekivalo da će nakon nestanka svog glavnog takmaca i on biti rasformiran. Međutim, to se nije dogodilo. Naprotiv, članice NATO alijanse istakle su potrebu njenog daljnjeg osnaženja i prilagođavanja izmenjenom strateškom okruženju, pa je na samitu Organizacije u Vašingtonu 1999. usvojena Stratezijska koncepcija, koja je i dalje na snazi, a prema kojoj glavni zadaci NATO saveza su da: bude osnova stabilnosti u Evroatlantskom području; predstavlja forum za konsultacije po pitanjima bezbednosti; obezbeđuje odbranu država članica; doprinosi efikasnom sprečavanju sukoba i aktivno učestvuje u upravljanju krizama; doprinosi razvoju svestranog partnerstva, saradnje i

dijaloga sa drugim zemljama Evroatlantskog područja. U praksi je NATO odavno izašao i iz svojih geografskih okvira (Severni Atlantik) i iz svoje prvobitne uloge (odbrambeni savez). Njegove snage prvi put su angažovane u borbenim operacijama na prostorima bivše SFR Jugoslavije, počev od nadzora od 1992. nad brodovima u Jadranskom moru i vazдушnim prostorom iznad Bosne i Hercegovine, preko bombardovanja bosanskih Srba 1994-1995, sve do agresije protiv SR Jugoslavije (24. mart – 10. jun 1999). Te, i oružane akcije koje su u narednim godinama usledile u drugim delovima sveta izvršene su daleko izvan teritorija država članica NATO-a i to u situaciji kada nijedna od njih ni na koji način nije bila ugrožena.

Organizacija ugovora o kolektivnoj bezbednosti (rus. Организация Договора о коллективной безопасности, ОДКБ) je regionalna vojno-bezbednosna alijansa, stvorena ugovorom potpisanim u Taškentu, 7. 10. 2002. (stupio na snagu 18. 9. 2003) kao nastavak saradnje između odnosnih država započete potpisivanjem 15. 5. 1992, takođe u Taškentu, Ugovora o kolektivnoj bezbednosti (stupio na snagu 20. 4. 1994). Članice su potvrdile svoje odricanje od pretnje silom i upotrebe sile u međunarodnim odnosima i saglasile da agresija na jednu od njih predstavlja agresiju na sve njih. U proleće 2022. godine Organizacija ima 6 članica: Belorusija, Jermenija, Kazahstan, Kirgistan, Rusija i Tadžikistan. Poznata je i kao Taškentski ugovor (rus. Ташкентский договор). Sedište je u Moskvi (Rusija).

Šangajska organizacija za saradnju (eng. Shanghai Cooperation Organization, SCO) je evroazijska međunarodna organizacija za saradnju u oblasti politike, ekonomije i bezbednosti, osnovana potpisivanjem 7. 7. 2002. Povelje Šangajske organizacije za saradnju. Nastala je iz tzv. Šangajske petorke, kako se zvala grupa država (Kazahstan, Kina, Kirgistan, Rusija i Tadžikistan) koja je 26. 4. 1996. u Šangaju potpisala Ugovor o produbljenu vojnog poverenja u graničnim područjima. Bavi se pitanjima bezbednosti u Centralnoj Aziji, posebno borbom protiv terorizma, ekstremizma i separatizma, s tim da se, kada je to potrebno, angažuju i oružane snage država članica. Ipak nije klasičan vojni savez pošto se saradnja odvija i u domenu politike, ekonomije, kulture, nauke i dr. Sredinom 2022. godine ima 8 članica – Indija, Kazahstan, Kina, Kirgistan, Pakistan, Rusija, Tadžikistan i Uzbekistan. Bez obzira na mali broj članica, radi se o najvećoj regionalnoj organizaciji na svetu, čije članstvo obuhvata površinu od 34,5 miliona km² (21,1% svetskog kopna ili 60% površine Evroazije), 3,4 milijarde ljudi (43% svetskog stanovništva) i 20% svetskog bruto proizvoda. Sedište je u Pekingu. Pošto su 17. 9. 2021. najviši predstavnici država članica prihvatili taj predlog, očekuje se da od septembra 2022. novi punopravni član bude Iran, što će dodatno ojačati značaj ove organizacije. Sarađuje sa Organizacijom ugovora o kolektivnoj bezbednosti i realni su izgledi da će se u dogledno vreme spojiti sa njom u moćan bezbednosno-vojno savez.

Po prirodi stvari, vojni odnosno vojno-politički savezi javljaće se i u budućnosti sve dok bude postojala međunarodna scena sa makar tri subjekta.⁴³

Povelja UN dozvoljava sklapanje samo odbrambenih saveza.⁴⁴ Ona u čl. 51. precizira da ništa u njoj „ne umanjuje urođeno pravo na individualnu ili kolektivnu samoodbranu u slučaju oružanog napada protiv člana Ujedinjenih nacija, dok Savet bezbednosti ne preduzme mere potrebne za očuvanje međunarodnog mira i bezbednosti“.

⁴³ Vučinić Z. 1996, 11-52; Krivokapić B. 20172, 83-85.

⁴⁴ Pošto Povelja UN zabranjuje silu u međunarodnim odnosima, jasno je da nije dozvoljeno formiranje ofanzivnih, napadačkih saveza.

To drugim rečima, znači da se mogu stvarati trajni i *ad hoc* savezi radi kolektivne odbrane od agresije.

Povelja ide i korak dalje i predviđa postojanje regionalnih saveza stvorenih za očuvanje mira i bezbednosti, pa čak i saradnju OUN sa njima. Prema odredbi iz čl. 52/1: „Ova Povelja ničim ne isključuje postojanje regionalnih sporazuma ili agencija koji se bave onim pitanjima održanja međunarodnog mira i bezbednosti koja su podesna za regionalnu akciju pod uslovom da su ti sporazumi ili ustanove i njihova aktivnost u skladu s ciljevima i načelima Ujedinjenih nacija.”⁴⁵ Sa druge strane, odredbom iz čl. 53/1 Povelje precizirano je: „Savet bezbednosti, kad god je celishodno, koristi takve regionalne sporazume ili agencije za prinudnu akciju pod svojim rukovodstvom.”

Prema izloženom, u užem smislu ovde se pod savezom ima u vidu vojni savez koji osnovu ima u nekom sporazumu. Međutim, može se govoriti i o savezu u širem smislu. To bi onda obuhvatilo i situaciju u kojoj ne postoji poseban ugovor o savezu, ali je evidentno da odnosne države imaju zajedničke interese i postupaju u istom pravcu.

U oba slučaja, i kada postoji sporazum o savezu i kada je reč samo o faktičkom savezu, izbijanje rata povlači određene posledice. Kao minimum, od saveznika se očekuje da ne napadaju jedni druge i da saraduju u zajedničkoj borbi, podrazumevajući ne samo vojnu, već i političku, ekonomsku i drugi saradnju.

Ipak, obično se savezništvo ne iscrpljuje u tome. Sporazumom o savezu, koji može biti zaključen unapred, pre izbijanja oružanog sukoba (dvostrani ugovor o vojnom savezu, sporazum o stvaranju regionalne organizacije kao saveza za kolektivnu odbranu njegovih članica itd.) ili za vreme trajanja oružanog sukoba (nakon što je on otpočeo) preciziraju se uzajamna prava i obaveze. Kao i kod svakog međunarodnog ugovora, države su dužne da poštuju preuzete obaveze jer se u protivnom otvara pitanje njihove pravne odgovornosti. Štaviše, za razliku od situacije koja može nastati kod kršenja drugih sporazuma, ovde nepoštovanje dogovorenog može imati mnogo teže posledice, jer saveznik koji smatra da je izneveren ili prevaren može jednostrano istupiti iz rata, pa čak i preći na drugu stranu.

I pored toga, u praksi se ponekad događa i da pojedine članice saveza prekrše svoje obaveze, izdaju saveznike, pa čak i da promene stranu, tj. pređu u tabor protivnika. I to ne kao neku vrstu sankcije zbog rđavog ponašanja saveznika, već vođene sopstvenim interesima i razlozima. U svakom slučaju, od tog momenta dojučerašnji saveznici postaju neprijateji i njihovi odnosi regulisani su pravilima koja uređuju odnose između strana u sukobu. Primer iz novije istorije su države koje su se u Drugom svetskom ratu borile na strani sila Osovine, da bi pred kraj rata, prešle na stranu Saveznika (Italija, Bugarska, Rumunija, Mađarska i Finska).

⁴⁵ Citirana odredba pominje regionalne saveze (sporazume ili agencije) pošto se podrazumeva da je na univerzalnom (svetskom) nivou takav savez upravo sama Organizacija ujedinjene nacije, koja i jeste pre svega sistem kolektivne bezbednosti.

U principu je moguće i da jedan od saveznika iz nekog razloga (zbog ljudske, ekonomske ili druge iscrpljenosti; unutrašnjih problema kao što su pobuna, građanski rat, epidemija, prirodna katastrofa i slično) jednostrano izađe iz rata pre njegovog okončanja. Tada će, po pravilu, sa zajedničkim neprijateljem zaključiti separatan mir, ne čekajući da i druge članice saveza to učine.

Primer je Brestlitovski mir (rus. *Брест-Литовский мирный договор*; eng. *Treaty of Brest-Litovsk*) koji je bio separatan ugovor o miru između Rusije i Centralnih sila (Nemačke, Austrougarske, Turske i Bugarske), potpisan 3. 3. 1918. u Brest-Litovsku. Označio je izlazak Rusije iz Prvog svetskog rata, ali se ona zauzvrat morala odreći ogromnih teritorija (Poljske, Letonije, Litvanije, Finske, Estonije, Ukrajine, Gruzije i većeg dela Krima). Između ostalog, Rusija je izgubila trećinu stanovništva, polovinu industrije i 9/10 rudnika uglja. Na osnovu pratećeg sporazuma, potpisanog u Berlinu 27. 8. 1918, Rusija je uz sve navedeno morala da plati reparacije u iznosu od 6 milijardi zlatnih maraka, što je odgovaralo vrednosti od oko 450 t zlata. Rapalskim ugovorom (1922) Nemačka i Rusija su se dogovorile o poništavanju Brestlitovskog mira i uzajamno se odrekle svih teritorijalnih i finansijskih obaveza vezanih za Prvi svetski rat.

Ako to prihvate njeni dotadašnji saveznici, takva država će od tog momenta imati neutralan status u odnosu na sukob. Moguće je, međutim, i da ostale članice saveza to ne prihvate i, smatrajući se izdanim, otpočnu oružane akcije protiv pomenute države. U tom slučaju ona ostaje da bude jedna od strana u datom oružanom sukobu, s tim da menja stranu i to u izvesnom smislu protivno svojoj volji.

5. Posledice ratnog stanja na odnose sa trećim (neutralnim) državama

Izbijanje oružanog sukoba između dve ili više država utiče i na njihove odnose sa trećim zemljama, onima koje nisu uključene u sukob. Stupaju na snagu ona pravila međunarodnog ratnog prava koja uređuju prava i obaveze neutralnih država, status njihovih državljana i sa tim povezana pitanja.

1. Pojam i vrste neutralnosti

1. Pojam neutralnosti. - Neutralnost⁴⁶ je naziv za nepristrasan položaj države koja ne učestvuje u nekom oružanom sukobu, priznat od strane drugih država.⁴⁷

⁴⁶ Od lat. *neutralis*, nepristrasan, koji ne pripada nijednoj strani, *neuter*, ni jedan ni drugi.

⁴⁷ Radojković M. 1947, 155-169; Van Boven Th. C. 1984, 643-654; Ганюшкин Б. В. 1985, 10-17; Perazić G. 1986, 274-305; Vučinić Z. 2006, 411-423; Starčević M. 2010, 81-86; Agius C., Devine K. 2011, 265-284; Beyer J. L., Hofmann S. C. 2011, 285-311; Mladenović D. D., Drakulić M. S., Jovanović D. M. 2011, 189-220; Novaković I. 2011, 5-20; Bothe M. 2013, 571-604; Novaković I. S. 2013; Korać S. T. 2016; Ferro L., Verlinden N. 2018, 15-43; Novaković I. S. 2019.

Kao što su ratovi oduvek deo istorije, tako je i neutralnost poznata još od antičkih vremena. Kao faktička kategorija (bez postojanja sporazuma o jedinstvenom uređenju položaja neutralnih strana) ona se sreće još u V v. pre n. e. u Indiji koja se tada sastojala od velikog broja država.

Mada su pojedine antičke zemlje imale negativan odnos prema neutralnosti, zahtevujući od drugih država da se izjasne da li su za ili protiv njih tj. da li su saveznici ili neprijatelji (takva je naročito bila politika Rima) uglavnom je svugde bila razvijena ideja i praksa neutralnosti, pa je čak ona postojala kao međunarodnopravni institut.

Između ostalog, u Grčkoj nije samo bila poznata kategorija neutralnosti u odnosu na konkretan sukob, već su postojali i stalno neutralni gradovi (Argipeja, Elida i dr.) i neutralizovane oblasti odnosno sveta mesta (Alalkomena, Delos, Delfi, Efes, Teos). Što je još interesantnije, njihov status bio je potvrđen ugovorima zaključenim između grčkih država, a u suštinskom smislu veoma je nalikovao pravima i obavezama stalno neutralnih odnosno neutralnih država u naše vreme, kao što je, s druge strane, status neutralizovanih područja i mesta bio sličan onom koji danas imaju neutralizovana područja odnosno zaštićeni objekti.⁴⁸

Institut neutralnosti dalje se razvija u feudalno doba. Istina, tu se, naročito u ranom Srednjem veku, javljaju određeni otpori protiv neutralnog stava u ratovima protiv, kako je tada shvatano, prirodnog zajedničkog neprijatelja. Ovo posebno važi za verske ratove gde se smatralo da su sve države odnosnog religijsko-kulturnog kruga dužne da, kada dođe takav trenutak, zaborave na međusobne razmirice i zajedno ustanu u odbranu vere. Tako su npr. pape bacale anatemu na one hrišanske vladare koji nisu hteli da učestvuju u krstaškim pohodima. Ipak, opšte uzev, ideja neutralnosti postoji i tokom čitavog ovog perioda, s tim da svoje pravne obrise dobija u XIV-XV v.⁴⁹

Poseban značaj institut neutralnosti dobija u periodu nastanka i jačanja kapitalizma, kada je usled industrijske revolucije, uvođenja novih sredstava saobraćaja itd. došlo do naglog razvoja proizvodnje, trgovine, podele rada, pomorskih i drugih veza među raznim delovima sveta. Radi zaštite međunarodne trgovine od čestih ratova i otimačine neutralne imovine od strane zaraćenih sila,⁵⁰ precizirana su stara i stvorena nova pravila o pravima i obavezama neutralnih država, o pravnom položaju njihovih pravnih i fizičkih lica, o statusu neutralnog broda, neutralne imovine itd.⁵¹ Ova pravila su u osnovi poštovana i važe i danas i pored činjenice da su ponekad u praksi kršena, u nekim slučajevima čak grubo.

⁴⁸ Besarabić V. L. 1938, 2-7.

⁴⁹ *Ibid.*, 7-9.

⁵⁰ Posebno, to je doba kada kolonijalne sile (mahom evropske zemlje) ekonomski eksploatišu svoje prekomorske posede. Iz kolonija u Evropu plove brodovi krcati plemenitim metalima, dragim kamenjem, začinima i drugim dobrima. Po sebi se razume da je odnosnim metropolama bilo veoma važno da ti brodovi ne stradaju zbog sukoba nekih trećih sila.

⁵¹ Ганюшкин Б. В. 1985, 5-8.

Primera radi, Nemačka je u Prvom svetskom ratu grubo povredila stalnu neutralnost Belgije koja je bila garantovana Londonskim sporazumom (1839). Da bi, shodno svojim ratnim planovima utvrđenim još 1905, obišla glavne odbrambene linije Francuza i napala ih sa boka, Nemačka je 2. 8. 1914. ultimativno tražila od Belgije prolaz za svoje trupe preko njene teritorije. Kada je, narednog dana, belgijska vlada odbila ovaj zahtev, nemačka vojska je umarširala u Belgiju. Na to je sledećeg dana (4. 8. 1914) Velika Britanija, kao garant belgijske neutralnosti, objavila rat Nemačkoj.

Skoro identična priča ponovila se na početku Drugog svetskog rata. Mada je Belgija i tada bila neutralna (istina, nije više bila stalno neutralna, već samo u tom trenutku nije učestvovala u Drugom svetskom ratu) Nemačka je 10. 5. 1940. upala u Belgiju, preko njene teritorije zaobišla „Mažino liniji” i odsekla je od pozadine, što za ubrzo dovelo do predaje Francuza.⁵²

Ne samo što ne učestvuje u ratu, neutralna država je dužna i da se nepristrasno odnosi prema njegovim akterima ne favorizujući ni na koji način bilo koju stranu na štetu druge. Postavlja se pitanje, šta to tačno znači?

U prošlosti se smatralo da je potrebno da neutralna država ima jednak odnos prema svim stranama u sukobu - ako pomaže jednu, treba u istoj meri da pomaže i drugu. Takav odnos bilo je teško obezbediti i izmeriti, te je uvek ostajala sumnja u pogledu eventualnih zloupotreba i nejednakog tretmana zaraćenih sila. Stoga je tokom vremena prevladalo shvatanje da je neutralna strana dužna da se uzdrži od bilo kakve pomoći ratujućim stranama.

2. Vrste neutralnosti. - Neutralnost može biti privremena (obična) ili stalna. Privremena neutralnost tiče se samo konkretnog oružanog sukoba, tako da odnosna država, mada neutralna u odnosu na taj sukob, može sama ratovati s trećom silom, a može i tokom trajanja sukoba promeniti stav i ući u rat.

Jedan od mnogih primera je Italija koja je u Prvom svetskom ratu bila neutralna do maja 1915, kada je ušla u rat na strani Antante. Neke latinoameričke zemlje su to isto učinile tek 1918, samo nekoliko meseci pre kraja rata.

Za razliku od toga, stalna neutralnost znači trajnu nepristrasnost države u odnosu na sve oružane sukobe u sadašnjosti i budućnosti. Da bi jedna država bila stalno neutralna,

⁵² Odbrambeni sistem (fr. *La ligne Maginot*) nazvan po francuskom ministru rata, Andreu Mažinou (*André Maginot*) koji je bio zaslužan za njegovu izgradnju. Da bi se zauvek zaštitili od iznenadnog napada Nemačke, Francuzi su na granici sa njom u periodu 1928-1938. podigli bedem sastavljen od niza međusobno povezanih utvrđenja, za koji se verovalo da je neosvojiv. Sa dužinom od oko 400 km bio je sačinjen od ogromnog broja protivtenkovskih i drugih prepreka, osmatračnica, bunkera i drugih utvrđenja, imun na tadašnje bombardere, naoružan topovima raznih kalibara, sa mnoštvom mistraljskih gnezda i dr. Izgrađeno je i više od 100 km podzemnih galerija, a utvrđeni rejon (dubine 20-25 km) imali su i pojas obezbeđenja. Kada se tome doda da je stalna posada u ratu brojala je 255.000, sledi da je u to vreme Liniju bilo skoro nemoguće savladati čeonim napadom. Međutim, nemačke trupe su je 1940. jednostavno zaobišle i ušle u Francusku sa severa, preko Ardena, prošavši pre toga preko neutralne Belgije. Time je ovaj odbrambeni sistem premda praktično netaknut, postala beskoristan.

nije dovoljna njena prosta izjava o tome, već je potrebno da takav njen položaj prihvate i garantuju druge države (najčešće velike sile odn. susedne zemlje).⁵³

Sa najdužom takvom istorijom i najpoznatija stalno neutralna država je Švajcarska. Uz mali izuzetak u vreme Napoleonovih ratova, njena neutralnost postoji više od 500 godina.

Stalna neutralnost Švajcarske ustanovljena je posle velike bitke kod Marinjana (13–14. 9. 1515) u kojoj su Francuzi teško porazili Švajcarce - od njih oko 22.000 poginulo je više od 10.000. To je uništilo mit o nepobedivosti švajcarske pešadije, a Švajcarce navelo da odustanu od ekspanzionističke politike i ubuduće izbegavaju sukobe. Važna politička posledica poraza bilo je zaključenje u Friburu 1516. „večnog mira” između kralja Francuske i Švajcarske konfederacije. I posle toga švajcarski najamnici borili su se u raznim ratovima, posebno na strani Francuza, ali je ovaj sporazum udario temelje švajcarske neutralnosti u svim oružanim sukobima drugih država. Ona je kasnije potvrđena Vesftalskim mirom (1648).

Neutralnost Švajcarske je privremeno narušena nakon što je Napoleona Bonaparta (*Napoléon I Bonaparte*) izvršio 5. 5. 1798. invaziju na tu zemlju. On je promenio njeno uređenje tako što je umesto konfederacije kantona stvorio federaciju, kojoj je nametno vojni savez i pretvorio je u svog satelita pod imenom Helvetska Republika. To je trajalo do konačnog sloma Napoleona, kada je stalna neutralnost Švajcarske ponovo ustanovljena je i garantovana na Bečkom kongresu (1815) a zatim potvrđena Pariskim aktom (1815). Glavni razlog tome bilo je to što su velike sice zaključile da neutralna Švajcarska treba da doprinosi stabilnosti u regionu, igrajući ulogu tampon države između Francuske i Austrije.⁵⁴

Čak i ako se uzme u obzir samo period posle 1815, činjenica je da je Švajcarska stalno neutralna više od 200 godina, te da za to vreme niko nije osporavao takav njen status, dok, sa druge strane, ona sama nije učestvovala ni u jednom ratu.

Štaviše, posle Prvog svetskog rata njena stalna neutralnost je ponovo priznata i garantovana čl. 435 Versajskog mirovnog ugovora (1919) i čl. 375 Senžermenskog ugovora (1919).⁵⁵

Istoričari se i dalje spore zašto je Adolf Hitler, premda ga je planirao („Operacija Tanenbaum”, nem. *Operation Tannenbaum*) odustao od napada Švajcarsku. U pokušaju da to nekako objasne, predlažu razne razloge: da je iako mala zemlja, Švajcarska imala dovoljno brojnu i dobro naoružanu vojsku, pa bi bila u stanju da pruži žilav otpor; da bi u njenim brdima tenkovi koji su bili udarna pesnica nemačkog Vermahta bili beskorisni; da je Hitler Švajcarce delom smatralo Nemcima (mada ga slični razlozi nisu sprečili da okupira Austriju); da je prednost dao ratnim operacijama na Balkanu i protiv SSSR; da mu je Švajcarska bila dragocena kao posrednik sa svetskom ekonomijom itd.

⁵³ Više: Ганюшкин Б. В. 1985, 111-180; Havel B. F. 2000, 167-266; Krivokapić B. 2017, 287-288.

⁵⁴ O tampon državama biće više reči kasnije, kod razmatranja problema kolektivne bezbednosti.

⁵⁵ Više o korenima i suštini stalne neutralnosti Švajcarske, kao i o svojevremenom sličnom položaju Belgije i Luksemburga: Besarabić V. L. 1938, 27-31. Vezano samo za Švajcarsku: Scherman G. 1918, 241-250; Stovall P. A. 1922, 197-210; Афанасьева О. 1956, 78-84; Schindler D. 1998, 155-170; Aeschmann S. et. al. 2004; Morris K., White T. J. 2011, 104-111.

Ima mišljenja da je u današnjem svetu tesno povezanom mnogobrojnim vidljivim i nevidljivim nitima, stalna neutralnost nemoguća. Ipak, u situaciji kada oružani sukobi predstavljaju deo stvarnosti, nema nikakvih suštinskih razloga koji bi sprečavali da ovaj institut i dalje opstaje i primenjuje se u praksi, kada se o tome slože zainteresovane države. O praktičnoj prevaziđenosti neutralnosti, pa i stalne neutralnosti, moći će se govoriti samo onda kada više ne bude ratova.

Pa ipak, gledano iz čisto pravnog ugla, u današnje vreme klasičan institut neutralnosti u velikoj meri je ne samo anahron, već i u sukobu sa osnovnim principima savremenog međunarodnog prava. Opravdano se tvrdi da s obzirom na to da je započijanje rata (agresija) proglašeno međunarodnim zločinom, ne može se trpeti nepristrasan odnos prema žrtvi i napadaču. I pored toga, oružani sukobi su realnost savremenog sveta. U tom smislu o neutralnosti se govori i danas, kako zato što nije uvek moguće utvrditi ko je otpočeo sukob (odnosno ko je žrtva agresije kojoj treba pomoći) tako i zbog toga što se u nekim situacijama države ponašaju vođene svojim političkim i drugim interesima, na način koji nije u svemu u skladu sa međunarodnim pravom. Štaviše, danas se otvaraju neka sasvim nova pitanja, pa se tako npr. ističe se da se ne može prihvatiti neutralnost u ratu protiv terorista,⁵⁶ analizira problem neutralnosti u tzv. kibernetikom (kiber, sajber) ratu,⁵⁷ primećuje da se kao novo pitanje javlja uloga privatnog sektora u kibernetikom ratu,⁵⁸ itd.

Klasična pravila o neutralnosti sadržana su kako u opštem običajnom pravu, tako naročito u V i XIII Haškoj konvenciji iz 1907. (o pravima i dužnostima neutralnih država i lica u ratu na kopnu, odn. o pravima i dužnostima neutralnih sila u slučaju pomorskog rata) i Pariskoj pomorskoj deklaraciji (1856).

Iako su u prošlosti mnoge države proklamovanjem neutralnosti nastojale da izbegnu da budu uvučene u oružani sukob, često nisu u tome uspevale. U savremenim uslovima to je u nekim slučajevima postalo skoro nemoguća misija.

Primeru radi, u Prvom svetskom ratu bilo je 18 neutralnih država. U periodu do izbijanja Drugog svetskog rata porastao je broj nezavisnih država, pa bi se moglo očekivati da je porastao i broj onih među njima koje su u tom ratu ostale neutralne. To se, međutim, nije dogodilo. Mada su se mnoge države u jednom trenutku proglasile neutralnima, skoro sve su pre ili kasnije bile okupirane, tako da je u Evropi neutralnih ostalo samo 6 država, uz 3 mikrodržave,⁵⁹ a svetu su uz njih bile neutralne još samo 3 zemlje.⁶⁰ Štaviše, čak i zemlje koje su do samog kraja rata ostale neutralne (npr. Švedska, Švajcarska ili Irska) povremeno su kršile neutralnost, obično dostavljajući

⁵⁶ Tako npr. Bridgeman T. 2010, 1186-1224; Ingber R. 2011, 75-114; Helle K. J. 2011, 115-141.

⁵⁷ Tako npr. Kelsey J. T. G. 2008, 1427-1451; Jensen E. T. 2012, 815-841; Von Heinegg W. H. 2013, 123-156.

⁵⁸ Lobel H. 2012, 617-640.

⁵⁹ Irska, Portugal, Španija, Švajcarska, Švedska, Turska i mikrodržave: Andora, Lihtenštajn i San Marino.

⁶⁰ Avganistan, Tibet (nepriзнat, ali faktički nezavisan) i Jemen.

jednoj od sukobljenih strana razne obavještajne i slične tajne podatke, ali i na druge načine.

Tako je npr. Švedska prodavala Nemačkoj gvozdenu rudu, dajući time vrlo važan doprinos njenoj vojnoj industriji; grubo kršeći obaveze neutralnih država, tokom invazije na Norvešku 1940. i njene okupacije, dozvolila je Nemačkoj da vozovima preko švedske teritorije prevozi trupe i njihovu opremu; u leto 1941, odmah nakon napada Nemačke na SSSR dozvolila je prevoz preko svoje teritorije kompletne naoružane nemačke divizije iz Norveške na Istočni front u Finskoj; i dr.

Pa ipak, opšte uzev, pomenute države su ostale neutralne, pa su neke među njima čak, kao što su i bile dužne, branile svoju neutralnost.

Pošto je bila okružena silama Osovine i svesna da Nemačka ima plan („Operacija Tanenbaum”) da upadne na njenu teritoriju (do toga ipak nije došlo) Švajcarska je pripremila planove odbrane i mobilisala vojsku, stavivši pod oružje u jednom trenutku 850.000 ljudi, a obarala je i avione svih zaraćenih strana koji bi ušli u njen vazdušni prostor. O tome će još biti reči.

2. Prava i obaveze neutralne države

Neutralna država dužna je da ostane nepristrasna u odnosu na oružani sukob i da se uzdrži od bilo kakve pomoći zaraćenim stranama. To podrazumeva ne samo zabranu neposrednog učešća u sukobu na strani bilo koje od zaraćenih strana, već i svaki korak koji bi mogao da se shvati kao pomoć jednoj od njih, na štetu druge. Istovremeno, strane u sukobu dužne su da poštuju neutralni status neutralne države, a posebno nepovredivost njene teritorije.⁶¹

Između ostalog, neutralna država ne sme dozvoliti prelaz preko svoje teritorije trupa i konvoja s municijom ili vojnim snabdevanjem, strana u sukobu. Ona ne sme dozvoliti da se na njenoj teritoriji postave radio-telegrafski i drugi uređaji koji su namenjeni da služe kao sredstvo veze snagama zaraćenih strana na kopnu ili moru. Ona ne sme dozvoliti ni upotrebu ma kakvog uređaja ove vrste koji su zaraćene strane ustanovile na njenoj teritoriji pre rata, isključivo u vojne svrhe, a koji nije otvoren za službu javnog poštanskog saobraćaja.

Sa druge strane, ona nije dužna da zabrani i sprečava privrednu saradnju svojih državljana i pravnih lica sa stranama u sukobu, pa tako ni davanje zajmova, izvoz ili tranzit za račun jedne ili druge zaraćene strane, oružja, municije ili uopšte svega što može biti od koristi vojsci ili mornarici.⁶² Ona, takođe nije dužna da zaraćenim

⁶¹ Ova pitanja, uključujući konkretna prava i obaveze, uređena su naročito V i XIII haškom konvencijom iz 1907 (Konvencija o pravima i dužnostima neutralnih sila i lica u slučaju rata na kopnu odnosno Konvencija o pravima i dužnostima neutralnih sila u slučaju pomorskog rata).

⁶² Poznati češki pisac Jaroslav Hašek (*Jaroslav Hašek*, otac čuvenog literarnog lika - dobrog vojnika

stranama zabrani ili ograniči upotrebu telegrafskih ili telefonskih kablova kao i uređaja bežične telegrafije koji su u njenom ili u vlasništvu kompanija ili pojedinaca. U oba slučaja ona mora da se ponaša nepristrasno prema obema zaraćenim stranama.

Na teritoriji neutralne države zabranjeno je formiranje vojnih jedinica u korist neke zaraćene strane i otvaranje ureda za vrbovanje. Međutim, činjenica da pojedinci prelaze pojedinačno granicu da bi se stavili u službu jedne od zaraćenih strana ne smatra se povredom neutralnosti i ne povlači odgovornost neutralne države. Drugim rečima, ona nije dužna da spreči svoje državljane koji žele da se kao pojedinci dobrovoljno priključe armijama zaraćenih strana.

Neutralna država dužna je da, u cilju onemogućavanja njihove vojne aktivnosti, razoruža i internira daleko od ratne pozornice trupe zaraćenih strana koje pređu na njenu teritoriju.⁶³ Ratni zarobljenici koji prebegnu na teritoriju neutralne države ostaju na slobodi, ali im se može odrediti mesto boravka.

Neutralna sila može dopustiti prelazak preko svoje teritorije ranjenicima i bolesnicima koji pripadaju zaraćenim vojskama, pod uslovom da transportna sredstva koja ih dovode ne prenose ni borce, ni ratni materijal. U takvom slučaju dužna je da preduzme mere sigurnosti i kontrole potrebne u tu svrhu. Ranjenike i bolesnike koje jedna od sukobljenih strana dovede pod navedenim uslovima na neutralnu teritoriju, a koji pripadaju protivnoj strani, neutralna sila mora čuvati tako da ne mogu ponovo učestvovati u ratnim operacijama.

Zaraćene države dužne su da se uzdrže od povrede teritorijalnog integriteta neutralne države, koja, ukoliko do toga ipak dođe, može pribeći oružanoj akciji. Zapravo, pravo je, ali i dužnost neutralne države da ako treba i oružjem brani svoju neutralnost. Međunarodno pravo posebno precizira da se akti koje u toj odbrani preduzima neutralna država ne mogu smatrati neprijateljskim.

To je nedvosmisleno utvrđeno još čl. 10 Haške konvencije o pravima i dužnostima neutralnih sila i lica u slučaju rata na kopnu (1907) koji glasi: „Činjenica da jedna neutralna sila odbija, makar i silom, napade na svoju neutralnost, ne može se smatrati neprijateljskim aktom.”

I zaista, neutralnost nipošto ne znači pacifizam. Već je pomenuto da država koja je neutralna u jednom oružanom sukobu može da bude aktivni učesnik drugog oružanog sukoba. Čak i ako to ostavimo po strani i posmatramo odnose samo iz ugla konkretnog rata u kojem je odnosna država neutralna, nema nikakve dileme da njen neutralni status ne znači pasivnost i podređenost. Od neutralne države ne može se očekivati da se prepusti onome ko želi da je osvoji, okupira, otrgne deo njene teritorije i slično. Među

Švejska) je sa velikom dozom ironije, ali isto tako i sa pravom primetio da neutralnost znači zarađivati u ratu koji vode drugi.

⁶³ Ako o tome ne postoji posebna konvencija, neutralna država dužna je da snabdeva internirce namirnicama, odećom i pomoći koju zahteva čovečnost. Troškovi interniranja priznaju se prilikom zaključenja mira.

osnovna prava svake države, pa i one koja je stalno neutralna, spadaju pravo na suverenost, pravo na opstanak uključujući i pravo na samoodbranu i pravo na teritorijalnu celovitost.⁶⁴ Stoga i neutralna zemlja ima pravo da svim zakonitim sredstvima, ako treba i oružanim, brani sebe i svoja osnovna prava i vitalne interese. U tome se njena pozicija ne razlikuje od statusa bilo koje druge države.

Međutim, ona dodatno ima i dužnost da na svaki način, pa i silom oružja brani svoju neutralnost. A to znači da je pravno obavezna da pruži otpor agresoru, da adekvatno reaguje na povredu svog vazdušnog prostora od strane zaraćenih sila itd. Bez toga bi uvek bila prisutna sumnja da neutralna zemlja možda samo glumi neutralnost, a zapravo pomaže neku od strana u sukobu (puštajući je npr. da koristi njenu teritoriju za svoje operacije).

Primer poštovanja tog rešenja u praksi je slučaj Švajcarske koja je za vreme Drugog svetskog rata (1939–1945) oborila 26 aviona ratujućih strana i internirala 203 avijatičara, a da zbog toga niko nije protestovao.

Neutralnost može prekršiti i sama neutralna država. To će biti onda kada se ne ponaša u skladu sa svojim obavezama koje proističu iz njenog neutralnog statusa.

Bez obzira na to ko ga je počinio (neutralna država ili sukobljene strane) kršenje neutralnosti predstavlja međunarodni delikt i povlači za sobom sankciju koja se najčešće sastoji u naknadi štete.

U praksi se javljaju i povrede neutralnosti koje su rezultat greške ili splete okolnosti. Tako su npr. Amerikanci 1.4.1944. greškom bombardovali Šafhauzen, grad u severnoj Švajcarskoj, misleći da bombarduju 284 km udaljeni nemački grad Ludvigshafen na Rajni.

U posebno teškim slučajevima, kršenje neutralnosti može dovesti do rata između oštećene strane i prekršioca.

Neutralna država je dužna da kažnjava akte suprotne neutralnosti samo ako su počinjeni na njenoj vlastitoj teritoriji.

3. Neutralni državljani

Jedan od važnih problema je i odnos prema neutralnim državljanima, dakle državljanima onih zemalja koje ne učestvuju u ratu. Premda se može činiti da je u pitanju odnos prema licima (pojedincima) problem je zapravo mnogo osetljiviji, jer bi nepovoljan, a tim pre nezakonit odnos prema njenim državljanima mogao biti povod za do tada neutralnu državu da uđe u rat.

⁶⁴ Krivokapić B. 2017, 289-304.

Neutralni državljani i njegova imovina moraju, po pravilu, biti poštovani od strana u sukobu. Međutim, državljani neutralne države koji vrši neprijateljske akte protiv neke strane u sukobu ili radi u korist njenog neprijatelja (počini akte u njegovu korist, a naročito ako se dobrovoljno stavi u njegovu službu u redovima njegove oružane sile) ne može se pozivati na neutralnost svoje zemlje i strana u sukobu može sa njim postupiti kao sa neprijateljskim državljaninom.

Drugim rečima, iz ugla sukobljene strane, neutralni državljani koji stupa u oružane snage njenog protivnika gubi neutralni karakter i stiče status pripadnika tih snaga, što znači da dok se tretira kao borac, s tim da može biti predmet legitimnog napada, a u slučaju zarobljavanja ima status ratnog zarobljenika.

Ne smatraju se kao akti počinjeni u korist jedne zaraćene strane izvršene isporuke (uključujući isporuke oružja i municije) ili zajmovi odobreni jednoj od zaraćenih strana, pod uslovom da isporučilac ili zajmodavac ne stanuje na teritoriji druge strane, ni na teritoriji koju je ova okupirala, i da isporuka ne potiče sa tih teritorija. Kao takvi akti ne smatraju se ni usluge učinjene u oblasti policije i civilne uprave.

4. Sila zaštitinica

Ustanova sile zaštitinice ima širi značaj (npr. kod prekida diplomatskih odnosa do koga je došlo iz bilo kog razloga) ali je od posebnog značaja u ratu.

U materiji ratnog i humanitarnog prava pod silom zaštitnicom podrazumeva se neutralna ili druga država koja ne učestvuje u sukobu, koju je imenovala jedna strana u sukobu i prihvatila protivnička strana i koja je spremna da štiti interese zaraćene strane koja ju je imenovala.

Prva stvar koju na međunarodnom planu treba da uradi svaka strana u sukobu, odmah po njegovom izbijanju, jeste da imenuje svoju silu zaštitnicu.

Njena uloga najčešće se ogleda u obavezi da drugoj zaraćenoj strani predaje saopštenja, proteste, predloge itd. države čije interese štiti; da čuva prostorije diplomatske (konzularne) misije i diplomatsku (konzularnu) arhivu te države; da pruža zaštitu njenim državljanima koji se nalaze na teritoriji protivnika i dr. Sila zaštitnica obično ostvaruje funkcije preko svog diplomatsko-konzularnog osoblja, mada može da imenuje i posebne delegate među svojim državljanima ili državljanima drugih neutralnih zemalja.

Sa stanovišta humanitarnog prava najvažniji zadaci sile zaštitinice u ratu su vršenje kontrole nad primenom Ženevskih konvencija o zaštiti žrtava rata (1949) i Dopunskog protokola I uz njih (1977).

S tim u vezi, u čl. 5/1 Protokola utvrđeno je da su strane u sukobu dužne da od početka sukoba obezbede poštovanje i primenu Konvencija i Protokola primenom sistema

sila zaštitnica. Države ugovornice mogu se sporazumeti da vršenje zadataka koje Ženevske konvencije postavljaju silama zaštitnicama povere organizaciji koja pruža sva jamstva za nepristrasno i uspešno sprovođenje tih zadataka u delo.

Jedna neutralna država može preuzeti zaštitu nekoliko država. Takvih primera već je bilo u praksi.

U toku Drugog svetskog rata Švedska je štitila interese 28, a Švajcarska 35 država. Poseban kuriozitet predstavlja situacija u kojoj se našao markiz Francisko Rejnoso (*Francisco de Reynoso y Mateo*) koji je za vreme Prvog svetskog rata, kao poslanik neutralne Španije u Švajcarskoj, u jednom trenutku zastupao interese 21 zaraćene države.

5. Nezaraćenost

Mada prema međunarodnom pravu, država u odnosu na neki oružani sukob može imati status bilo zaraćene strane (strane u sukobu, učesnika sukoba) bilo neutralne države (koja u sukobu ne učestvuju i nepristrasno se odnosi prema njegovim akterima) u praksi se sretao i ovaj izraz.

Prvi put ga je upotrebila Italija, 8. 12. 1939, a zatim su se, u vezi sa Drugim svetskim ratom, nezaraćenim (neratujućim) proglašavale i neke druge zemlje (Turska, Španija, Argentina).

Tu se, međutim, ne radi o posebnoj pravnoj kategoriji, već su taj termin koristile države koje su htele da istaknu da nemaju nameru da učestvuju u datom sukobu, ali su istovremeno želele da podvuku svoju naklonost prema jednoj od sukobljenih strana, tj. da nisu u potpunosti nepristrasne kao što je to dužnost neutralnih država.

Mnogi kao tipičan primer nezaraćene države navode SAD u prvim godinama Drugog svetskog rata. Iako su se sve do japanskog napada na Perl Harbor (7. 12. 1941) uzdržavale od ulaska u rat na strani Saveznika, SAD su i pre toga pokazivale simpatije i na razne načine pomagale Ujedinjenom Kraljevstvu.

Prema tome, činjenica da je neka država proglasila sebe nezaraćenom u odnosu na određeni oružani sukob, ne stvara kod nje nikakva posebna prava i obaveze. Sve dok ne prekrši svoju neutralnost, ona ostaje neutralna, a ako to učini i to na dovoljno ozbiljan način, postaje jedna od zaraćenih strana.

I zaista, u praksi je držanje tzv. nezaraćenih država ipak u većini bilo neutralno.⁶⁵

⁶⁵ Jakovljević B. 1956, 433.

6. Neutralizam

Ovaj termin se koristi za označavanje uzdržanog spoljnopolitičkog kursa određene države u pogledu nekog otvorenog pitanja ili situacije. Obično se saopštava jednostranom izjavom vlade odnosne zemlje.

Jedan od primera iz savremene prakse je rezolucija kojom je 2007. Narodna skupština Srbije proglasila vojnu neutralnost Srbije. To je učinjeno sa ciljem da se pokaže da će država voditi neku vrstu nepristrasne politike, ne pridružujući se nijednom vojnom savezu i razvijajući harmonične odnose sa svim centrima moći u svetu. Na unutrašnjem planu cilj je bio da se umire građani u smislu da Srbija nikada neće ući u članstvo NATO (ogromna većina građana Srbije je protiv toga). Međutim, to je samo dobar primer neutralizma, dakle spoljnopolitičkog kursa, a ne i neutralnosti kao međunarodnim pravom definisanog pravnog položaja, za šta bi bilo potrebno da neutralnu poziciju Srbije odgovarajućim pravnim aktom garantuju ili makar priznaju druge države, u prvom redu velike sile.

Uostalom, mnogo govori i sam način na koji je proglašena pomenuta vojna neutralnost. To je učinjeno u čl. 6, Rezolucije o zaštiti suvereniteta, teritorijalnog integriteta i ustavnog poretka Republike Srbije (26. 12. 2007)⁶⁶ i to odredbom koja glasi: „Zbog ukupne uloge NATO-a, od protivpravnog bombardovanja Srbije 1999. godine bez odluke Saveta bezbednosti do Aneksa 11 odbačenog Ahtisarijevog plana, u kome se određuje da je NATO 'konačan organ' vlasti u 'nezavisnom Kosovu', Narodna skupština Republike Srbije donosi odluku o proglašenju vojne neutralnosti Republike Srbije u odnosu a postojeće vojne saveze do eventualnog raspisivanja referenduma na kojem bi se donela konačna odluka o tom pitanju“.

Dakle, sam parlament je svoju odluku ograničio na četiri načina: 1) donevši je u vidu samo jednog člana u okviru dokumenta koji je zapravo posvećen drugim pitanjima; 2) vezujući neutralnost za članstvo u vojnim savezima, a ne u svim budućim oružanim sukobima, što znači da bi Srbija u principu mogla da ne bude neutralna u njima (npr. da ratuje sa nekom susednom zemljom), 3) vezujući neutralnost za članstvo u *postojećim* vojnim savezima, što znači da bi Srbija u principu mogla da uđe u članstvo nekog novog, budućeg takvog saveza, 4) precizirajući da je neutralnost privremena - „do eventualnog raspisivanja referenduma na kojem bi se donela konačna odluka o tom pitanju“.

To je samo jedan od primera da često i najviši organi državne vlasti brkaju političke i pravne kategorije i donose odluke koje realno malo znače sa stanovišta međunarodnog prava.⁶⁷

Za razliku od neutralnosti koja je pravna, neutralizam je politička kategorija. On je spoljnopolitički stav, a ne skup međunarodnim pravom utvrđenih prava i obaveza. Stoga, kao odraz suverene volje države, može u svako doba biti napušten, a da se time ne izazovu međunarodnopravne posledice.⁶⁸

Pored toga, dok je neutralnost po prirodi stvari vezana za postojanje rata (oružanog sukoba) neutralizam se odnosi prvenstveno na političke odnosno vojno-političke

⁶⁶ Резолуција Народне скупштине о заштити суверенитета, територијалног интегритета и уставног поретка Републике Србије, Народна скупштина Републике Србије, 26. 12. 2007, www.parlament.gov.rs/акту/остала-акта/донета-акта/у-сазиву-од-14-фебруара-2007.447.htm.

⁶⁷ Више о проблему војне неутралности Србије: Korać S. T. 2016, 97-282; Гаћиновић П. 2018, 23-38; Novaković I. S. 2019, 241-263; Račnić I., Zorić O., Hatidža B. 2019, 9-25.

⁶⁸ Више: Lyon P. H. 1961.

odnose (npr. ujednačen i nepristrasan odnos prema raznim suprotstavljanim blokovima) ali u miru.

6. Posledice na odnose sa međunarodnim organizacijama

Moglo bi se postaviti pitanje ima li smisla posebno izdvajati odnose koji u vezi sa ratom odnosno ratnim stanjem mogu da nastanu između odnosne države i neke međunarodne organizacije. Ovo zato što su u članstvu međunarodnih organizacija države, koje ih, uostalom i stvaraju i preko svojih predstavnika u njihovim organima, rukovode njihovim aktivnostima.⁶⁹ Drugim rečima, na prvi pogled sve se ionako svodi na međudržavne odnose.

Ipak, isto tako nema sumnje da su međunarodne organizacije ne samo posebni subjekti međunarodnog prava, već su, uz države, i najvažniji subjekti tog prava. One imaju sopstvenu volju, sopstvenu pravnu ličnost, sopstvena prava i obaveze, itd.⁷⁰ Uz to, neke od njih su se pretvorile u tvorevine koje su negde između međunarodne organizacije i nekakve superdržave ili čak naddržave (Evropska unija). Već zbog toga odnos svake države sa najvažnijim međunarodnim organizacijama je vrlo ozbiljno pitanje.

Posebno je važno primetiti da neke međunarodne organizacije (UN, NATO itd.) imaju ili mogu imati i sopstvene oružane snage. Takva situacija u principu postoji i onda kada su te snage sastavljene od nacionalnih kontingenata, ali potčinjene jedinstvenoj komandi odnosne međunarodne organizacije. Dakle, te međunarodne organizacije mogu voditi i ratne operacije.

U načelu tu se može napraviti paralela sa odnosom koji nakon izbijanja rata odn. uspostavljanja ratnog stanja postoji sa drugim državama.

Može se dogoditi da za odnosnu državu međunarodna organizacija ima neprijateljski karakter. Primer su odnosi između Jugoslavije i NATO saveza tokom agresije Alijanse 1999. godine. Pa ipak, u praksi se tu obično i dalje vide prvenstveno međudržavni odnosi i neretko uspostavljaju drugačije ocene i pozicije u zavisnosti od toga o kojoj državi – članici odnosne organizacije je reč i kakva je njena pozicija i u samoj odnosnoj organizaciji i u vezi sa konkretnim oružanim sukobom.

⁶⁹ O međunarodnim organizacijama: Морозов Г. И. 1974; Коваленко И. И. 1976; Račić O., Dimitrijević V. 1980; Feld W. J., Jordan R. S., Hurwitz L. 1983; Усенко Е. Т. 1993; Sands P., Pierse K. 2001; Klabbbers J. 2003; Bennett LeRoy A., Oliver J. K. 2004; Klabbbers J., Wallendahl Å. 2011; Schermers H. G., Blokker N. M. 2003; Rottberger V., Zangl B., Kruck A. 2012; Archer C. 2015; Krivokapić B. 2017, 351-398.

⁷⁰ Čak i kada u tim organima sede predstavnici država (kao npr. u Generalnoj skupštini ili Savetu bezbednosti UN) odluke tih organa nisu nikada prosti zbir odluka delegacija država članica, niti neka od država može da stalno nameće ostalima svoje stavove.

Tako je npr. jasno da povodom agresije NATO saveta 1999. godine Jugoslavija, kao njena žrtva, nije imala isti odnos prema SAD, Ujedinjenom Kraljevstvu, Nemačkoj, Turskoj i drugim zemljama koje su planirale i zagovarale agresiju i najaktivnije učestvovala u njoj, i prema onim članicama NATO, kao npr. Grčkoj, koje su zbog svog članstva u toj organizaciji bile prinuđene da se povinuju odlukama Alijanse, ali su i onda odbile da neposredno učestvuju u oružanim akcijama.

Odnos neprijateljstva može postojati i iz sasvim drugih razloga. To će biti slučaj kada npr. UN preduzmu kolektivnu akciju oružanim snagama da bi pomogle žrtvi agresije. Primer je situacija koja je postojala u vreme Korejskog rata (1950-1953).

Bez obzira na to ko je odgovoran za početak neprijateljstva (da li se odgovornost za to može pripisati međunarodnoj organizaciji ili se, naprotiv, međunarodna organizacija bori protiv države – agresora) međunarodnopravne posledice biće slične. Između sukobljenih strana počeeće da važe pravila prava oružanih sukoba, najverovatnije će nastupiti određene posledice po njihove međusobne ugovore itd.

Ipak, u praksi stvari obično nisu tako jednostavne. Može se, dogoditi da i onda kada međunarodna organizacija, u prvom redu OUN, preduzima oružanu akciju za očuvanje svetskog mira, zapravo nema saglasnosti, a time ni solidarnosti i savezništva među njenim vodećim članovima. Štaviše, moguće je i da se među njima rasplamsa oružani sukob, premda se iz raznih razloga može nastojati da se on ne označi kao rat odnosno ratno stanje, pa čak i da se više ili manje uspešno skriva od svetske javnosti. Primer je već pomenuti Korejski rat.

Odluka o tome da se Severna Koreja označi kao agresor i UN uključe u sukob na strani Južne Koreje, doneta je uz kršenje izričite odredbe iz čl. 27/3 Povelje UN. Bliže gledajući, iskorišćena je činjenica da je predstavnik SSSR u znak protesta bojkotovao sednice Saveta bezbednosti i prekršeno precizno definisano pravilo koje za donošenje odluke Saveta bezbednosti zahteva potvrđne glasove svih stalnih članova Saveta. U praksi to je dovelo do paradoksalne situacije da se protiv Severne Koreje bore snage UN pod vođstvom SAD, a da se protiv njih (na strani Severne Koreje) bore oružane snage SSSR (ne samo jedan od osnivača i član UN, već i stalni član Saveta bezbednosti) i NR Kine (ona je tek 1971. od Tajvana preuzela mesto koje joj je pripadalo u UN i, posebno, Savetu bezbednosti). O tome je već bilo reči.

U bilo kojoj varijanti, činjenica da se na jednoj strani (a možda i na obe) bore oružane snage pod komandom i zastavom međunarodne organizacije, otvara niz zanimljivih problema. Neki se tiču toga, kakav je odnos protivničke strane prema pomenutoj organizaciji i njenima oružanim snagama, a kakav prema njenim konkretnim državama članicama i, posebno, onima među njima čiji vojni kontingenti učestvuju u datom sukobu. Tako npr. ko u slučaju zarobljavanja pripadnika oružanih snaga međunarodne organizacije treba da pregovara o njihovom statusu, razmeni, repatrijaciji i slično – funkcioneri međunarodne organizacije ili predstavnici država čije državljanstvo oni imaju? Šta sa ratnim zločinima koje počine pripadnici međunarodnih oružanih snaga – kome pripadnici tih snaga odgovaraju? Ko je odgovoran za štetu koju pričinu pripadnici

oružanih snaga međunarodne organizacije? Kakav je status borca koji se bori protiv svoje zemlje u redovima protivnika, s tim da taj protivnik nije druga država, već su to npr. UN? Slična pitanja sustižu jedna drugo.

Međunarodna organizacija može biti uvučena u rat i zbog savezničkih odnosa između njenih članica. Uostalom, neke međunarodne organizacije osnovane su upravo kao mehanizmi za obezbeđenje kolektivne samoodrane, podrazumevajući da napad na jednu od članica automatski znači da su ostale dužne da joj priteknu u pomoć. Međutim, za razliku od raznih odbrambenih saveza kakvi su se javljali tokom čitave istorije, ovde nisu u pitanju neposredni odnosi između država ugovornica kao takvih, već se aktivira i kao jedinstveni subjekt istupa (vojno, politički, pravno itd.) čitava međunarodna organizacija.

Kao što se mogu javiti kao ratujuća strana (bez obzira na to da li u ulozi saveznika, čuvara svetskog mira ili, naprotiv, agresora) međunarodne organizacije mogu biti i neutralne u odnosu na oružani sukob. Štaviše, često je njihova uloga upravo da spreče eskalaciju sukoba, posreduju ponude dobre usluge, odnosno na drugi način doprinesu prevazilaženju incidenta, mirnom rešenju spora i slično. Moglo bi se reći da se od nekih od njih (UN pre svih) to zapravo s punim pravom očekuje. I to sa mnogo više razloga i realno gledajući znatno većom šansom na uspeh nego kada se u takvoj ulozi nalazi neka neutralna država.⁷¹

Međunarodne organizacije imaju i druge mehanizme ne samo za sprečavanje sukoba, već i za uticaj na to da se sukob što brže okonča, za kažnjavanje odgovornih itd. Između ostalog, tome služe razne, u praksi dokazano vrlo efikasne međunarodne sankcije, koje se mogu sastojati u čitavom nizu ekonomskih, diplomatskih, saobraćajnih i sličnih koraka, sve do isključenja odnosno države iz članstva.⁷²

Utisak je da su neki od ovih momenata, a posebno pozicija međunarodne organizacije kao strane u sukobu, nedovoljno obrađene u pravnoj literaturi.

⁷¹ Кривокапич Б. Д. 2020, 95-350.

⁷² Tako je npr. Sovjetski Savez 1939. isključen iz Društva naroda zbog napada na Finsku.

Glava II

TERITORIJALNO DEJSTVO RATA

Život koji poznajemo odvija se u određenom prostoru. To važi i za sve ljudske aktivnosti, pa time, razume se, i za rat.

Razlikujemo kopno, vodu (more, reke, jezera), vazduh i svemir (kosmos). Međutim, ova podela je sa stanovišta rata i odnosa koji povodom njega nastaju samo prvi korak. Mora se voditi računa i o mnogim drugim momentima.

Zbog fizičkih svojstava konkretnog prostora, tokom istorije razvila su se određena specifična oružja, prilagođena prirodnim uslovima u kojima se neprijateljstva odvijaju. Isto važi i za određene načine izvođenja neprijateljstava. Na toj osnovi nastala su i neka posebna običajna pravila ratovanja. Stoga se ponekad događa da je npr. nešto što je u ratu na kopnu zabranjeno, dozvoljeno u pomorskom ratu.

Sa druge strane, čak i istovrsne fizičke celine nemaju u svakom svom delu isti pravni položaj. Tako se npr. neprijateljstva mogu odvijati samo u prostorima koji su pod suverenom vlašću zaraćenih sila ili nisu pod suverenitetom nijedne države, a ne i na bilo kom delu državne teritorije neke neutralne zemlje. Primera radi, neprijateljstva u ratu na moru mogu se odvijati samo na otvorenom moru i u obalnom moru zaraćenih sila (njihovim unutrašnjim morskim vodama i teritorijalnom moru) ali ne i u neutralnim vodama. Čak se i prostor na kojem se sme ratovati (ratište) može dalje podeliti na neka uža područja.

I. POPRIŠTE RATA

1. Ratište, vojište, bojište, ratna zona

U vojnom, ali i međunarodnopravnom žargonu razlikuje se nekoliko kategorija poprišta rata, što znači onih područja u kojima je dozvoljeno izvođenje neprijateljstava.⁷³ Kriterijum razlikovanja je šta se tu zaista dešava – da li se tu u načelu mogu voditi ratne operacije, da li se tu one zaista i vode ili je, čak u toku borba.⁷⁴

U tom pogledu razlikuju se ratište, vojište (područje ratnih operacija, vojišna prostorija) i bojište (borbena zona).

Za razliku od ratišta, koje se u principu ne menja, osim pojavom nove strane u

⁷³ Kolb V. 1956, 413-423; Greenwood C. 1995¹, 51-53; Vučinić Z. 2006, 158-160; Kleffner J. K. 2013, 43-78.

⁷⁴ Vođenje ratnih operacija nije isto što i neposredna borba. Ratne operacije mogu se sastojati u raznim oblicima pokreta trupa, njihovom premeštaju, ukopavanju, postavljanju mina i slično.

sukobu ili izlaskom iz sukoba neke od država koje su učestvovala u sukobu (npr. zaključenjem separatnog mira) vojište i bojište su promenjive kategorije, koje zavise od hoda ratnih operacija.

1. Ratište

Ratištem se naziva prostor u kome zaraćene strane smeju da pripremaju i izvode ratna dejstva, bez obzira na to da li to zaista i čine.

Drugim rečima, ovaj pojam obuhvata ne samo sve prostore na kojima se zaista izvode ratne operacije zaraćenih strana, već i one na kojima se takve operacije ne izvode.

Značaj prostora na kojima se odvijaju neprijateljsva jasan je sam po sebi. Međutim, važno je i precizno definisanje onih prostora koji takođe spadaju u ratište, premda na njima u datom trenutku nema sukoba. Ovo iz najmanje dva razloga. Pre svega, zavisno od toka oružanog sukoba, i na tim prostorima u nekom trenutku u budućnosti mogu da počnu ratna dejstva. Sa druge strane oni su povezani sa neposrednim neprijateljstvima utoliko što predstavljaju izvore ratnog potencijala odnosnih sila – obezbeđuju ili makar omogućavaju popunu ljudstva; remont sredstava i opreme; proizvodnju i snabdevanje trupa hranom, oružjem, municijom, gorivom; odmor i obuku boraca; lečenje ranjenika i bolesnika itd.

Ratište obuhvata celokupnu teritoriju strana u sukobu (uključujući njihove unutrašnje morske vode, teritorijalno more i odgovarajući vazdušni prostor), područja koja nisu pod suverenitetom zaraćenih država, ali se po nekom drugom osnovu nalaze pod vlašću neke od njih (okupirane teritorije, vojne baze u neutralnim državama i dr.), otvoreno more i vazdušni prostor iznad njega, kao i druge prostore koji nisu ni pod čijom vlašću.

Zavisno od slučaja, ratište može da obuhvati nekoliko kontinenata, pa i čitav svet (zamalo slučaj u Prvom i Drugom svetskom ratu) ali i uži prostor (teritorije dve ili više strana u sukobu, kao što se to dešava u lokalnim ratovima) pa čak i samo teritoriju jedne države (u slučaju građanskog rata).

S obzirom na to koji je njihov domašaj odn. gde se nalaze, ratišta nose i konkretne nazive: svetsko, pacifičko, sredozemno, zapadnoevropsko, bliskoistično i slično. Razlikuju se i kopneno, pomorsko i vazdušno ratište. Poznata je i klasična podela ratišta na stratejski prostor (front) i pozadinu, ali je ona u uslovima savremenih sukoba izgubila značaj. Najvažnija je podela koja u okviru ratišta izdvaja razna vojišta i, unutar njih, bojišta.

Iako međunarodno pravo zabranjuje stranama u sukobu vođenje ratnih operacija na teritoriji neutralnih država, ukoliko do toga ipak dođe (npr. ukoliko na teritoriji neutralne države od pre rata postoji vojna baza⁷⁵ jedne od strana u sukobu, pa druga strana preduzme akcije protiv takve baze) i taj prostor će predstavljati deo ratišta, ali

⁷⁵ Više o vojnim bazama: Krivokapić S. 1978, 191-205.

ga nijedna zaraćena država ne može smatrati neprijateljskom teritorijom. Bez obzira na dovoljno jasna pravila međunarodnog ratnog prava, u istoriji je bilo primera da su se ratne operacije prenosile i na teritorije neutralnih država koje su time postajale delovi ratišta.

Tako npr. Koreja i Mandžurija u rusko-japanskom ratu 1904–1905, severni deo Grčke u Prvom svetskom ratu pre ulaska te države u rat i dr.

Ratište ne obuhvata internacionalizovane teritorije, neutralizovana i demilitarizovana područja. Ponekad se posebnim sporazumom definišu određene izvesne teritorije koje se isključuju iz ratišta, kao npr. sanitetske zone, zone bezbednosti, demilitarizovani i neutralizovani arhipelazi, kanali i slično.

2. Vojište

Vojište (područje ratnih operacija, vojišna prostorija) je određeni deo ratišta (kopna, mora i vazdušnog prostora iznad njih) na kojem se zaista izvode ratne operacije i dejstva širih razmera.⁷⁶

Premda je u Drugom svetskom ratu učestvovala 61 zaraćena država, sa 131,5 miliona km² ukupne površine, ratne operacije nisu obuhvatile ceo prostor (ratište) već su vođene na teritorijama 40 država (Istočni front, delovi severne Afrike, južne i zapadne Evrope i Dalekog istoka) na površini od oko 30 miliona km². Samo ona je predstavljala vojište.

U Korejskom ratu (1950–1953) ratište je obuhvatalo teritorije svih država koje su učestvovala u sukobu, ali je vojište bila samo Koreja.

Tokom NATO agresije na Jugoslaviju (1999) ratište su činile teritorije Jugoslavije i svih država agresora, ali je vojište bila samo teritorija Jugoslavije.

Gledano iz drugog ugla, vojište je onaj deo ratišta koji po dimenzijama i karakteristikama obično predstavlja operativnu (stratešku) i geografsku celinu u kojoj najčešće postoji nekoliko bojišta. Obično se naziva po geografskoj oblasti kojoj pripada (afričko, sredozemno, balkansko, baltičko, vardarsko itd.) ili odgovarajućoj strani sveta (severno, jugoistočno i slično).

Prema ambijentu u kojem se odvijaju operacije, vojišta se dele na kopnena, pomorska i kombinovana. Jedna od najvažnijih podela vojišta je ona koja se vrši prema vojno-političkom i drugom značaju, a prema kojoj se razlikuju glavno i pomoćna vojišta.⁷⁷

⁷⁶ Više: Gažević N. 1975¹, 547-548.

⁷⁷ Klasični teoretičari isticali su da su vojišta u toj meri nezavisna da je na jednom moguće biti u ofanzivi, a na drugom u defanzivi.

Razlikovanje ratišta i vojišta imalo je smisla u vreme kada su ratovi bili pozicionog karaktera, kada se znalo gde je front, odn. borbena zona. Međutim, pitanje je koliko je ta razlika primerena savremenim uslovima koje karakterišu velika pokretljivost snaga, izuzetno veliki domet oružja (uključujući i interkontinentalne i druge rakete koje se ispaljuju iz raketnih silosa, s podmornica itd.), primena partizanskog načina ratovanja i dr.

3. Bojište

Bojište je prostor na kopnu ili moru (i vazdušni prostor iznad njih) na kojem se neposredno izvode borbena dejstva ili, drugim rečima, onaj deo ratišta gde se stvarno vode borbe. To je uži pojam od vojišta (vojišne prostorije) i u osnovi označava samo njegov prednji, istureni deo. Naziva se i borbenom zonom.

Pošto je u osnovi samo njegov deo, i bojište se, kao i vojište, s obzirom na ambijent u kojem se odvijaju dejstva, deli na kopneno i pomorsko, s tim da je u oba slučaja u pojam bojišta uključen i odgovarajući vazdušni prostor (iznad kopna odn. mora).

Bliže gledajući, kopneno bojište je prostor određene širine i dubine na kojem se izvode neprijateljstva, podrazumevajući pod tim ne samo mesto neposrednog okršaja već i položaje obeju strana sa kojih one polaze u borbu i koji im služe kao oslonac.

Pomorsko bojište je prostor na moru (na površini, pod vodom, u obalnom području i u vazduhu) na kojem se vodi bitka i izvode druga borbena dejstva. Njegove granice zavise od veličine i rasporeda snaga obeju strana i dometa oružja.

Bojište je u velikoj meri stvar izbora sukobljenih snaga.

Npr. u prošlosti polje ili drugo mesto gde će se održati odlučujući okršaj, kao npr. Kadeška bitka (oko 1275. pre n. e.), Maratonska bitka (490. pre n. e.), bitka kod Kane (216. pre n. e.), Kosovski boj (1389), bitka kod Angore (1402), Borodinska bitka (1812), bitka kod Vaterloa (1815) itd.

Prirodno je da svaka od njih nastoji da predvidi mesto okršaja, a u idealnom slučaju da sama odabere i protivniku nametne mesto koje njoj pruža najveće prednosti. Tako će u kopnenom ratu svaka, a posebno slabija strana pokušati da protivniku nametne borbu na mestu i u trenutku koji su za njega najmanje povoljni – na močvarnom terenu, u klancu, na ledu, u šumi i slično.

Tako je 480. pre n. e. spartanski kralj Leonida (*Leonidas*) na čelu oko 7.000 Grka (od toga 300 Spartanaca) dočekao ogromnu Perijsku vojsku od oko 200.000 ljudi u Termopilskom klancu. Smatra se da je u borbi prsa u prsa stradalo oko 2.000 Grka (među njima i svi Spartanci) ali i čak 20.000 Persijanaca. Premda je bitka bila unapred izgubljena, postignut je cilj – Persijanci su zadržani tri dana, što je omogućilo evakuaciju Atine i okupljanje snažne grčke vojske. Istovremeno, užasni gubici Persijanaca poljuljali su njihov moral, a osokolili Grke. Uz svo divljenje za grčko junaštvo, takav otpor ne bi bio moguć da nije bio mudro izabran teren koji je pogodio branioce – bitka se odvijala u uzanom prolazu između planine i mora. I danas se izučava u vojnim akademijama kao blistavi primer hrabrosti, odlučnosti, odlične obučenosti i čvrste discipline, ali nadasve sjajne taktike

koja je omogućila višestruko slabijoj vojsci da se odupre neprijatelju. Jasno je da bez obzira na sve svoje kvalitete i požrtvovanost grčki branioci na otvorenom ne bi imali nikakve izgleda protiv neuporedivo brojnijeg protivnika – bili bi opkoljeni i uništeni za kratko vreme.

Jedan od dobro poznatih primera je i bitka na Čudskom jezeru (1242) u kojoj je Novgorod na čelu sa Aleksandrom Nevskim (rus. *Александр Невский*) do nogu potukao krstaše Livonskog reda Tevtonskih vitezova. Vođena je na zamrznutom jezeru, na čijoj površini su se ruski borci daleko bolje kretali od teško oklopljenih protivnika. Suprotno rasprostranjenom verovanju da je led pukao pod težinom tuđinaca, te su stoga oni u velikom broju završili na dnu jezera, savremena ruska istorija tvrdi da istorijski izvori iz vremena bliskog događaju to ne pominju, te da je po svemu sudeći taj podatak preuzet u kasnije izvore iz opisa jedne druge bitke.

Čuvena je i bitka u Teutoburškoj šumi koja se odigrala 9. godine n.e. između Germana pod vođstvom Arminija (lat. *Arminius*) i tri rimske legije i prateće jedinice na čelu sa Publijem Kvintilijem Varom (*Publius Quinctilius Varus*). Presudan momenat bio je vešt izbor terena. Na mestu gde se prolaz kroz šumu sužavao Rimljani, kojih je bilo više od 20.000. bili su prinuđeni da razbiju standardnu formaciju i kreću se u koloni dugoj oko 20 km. Tu su ih, sakriveni u zasedi čekali Germani. Iznenada su napali kolonu na nekoliko mesta, povlačili se i ponovo napadali. Za 3 dana koliko je trajala bitka, Germani su imali neznatne gubitke, dok su stradali skoro svi legionari. To je bio jedan od najtežih poraza u rimskoj istoriji. Zbog doživljene sramote Rimljani više nisu koristili brojeve stradalih legija (XVII-XIX) za označavanje svojih jedinica. Primer je dobar zbog toga što u otvorenoj bici na čistini, Germani ne bi imali nikave šanse protiv tada najbolje vojske sveta.

Istorija se, kao što je dobro poznato, ponavlja. Slični događaji zabeleženi su i na drugim mestima, u drugim ratovima, ali su često neopravdano prekriveni velom zaborava. Tako je 28. 4. 1804. vođen Boj kod Čokešine, poznata i kao srpski Termopili, kako ga je nazvao čuveni nemački istoričar Leopold Ranke (*Leopold von Ranke*). Poput svojih slavni grčkih prethodnika od pre 2.300 godina, srpski borci, njih ukupno 303 hajduka pod vođstvom braće Gligorija i Dimitrija Nedića, odupirali su se čitav dan turskoj vojsci jačine preko 1.500 ljudi.⁷⁸ Predveče su ostali bez municije te su u jurišu, u borbi prsa u prsa, noževima i kundacima, zbog velike brojčane nadmoći protivnika na kraju svi izginuli, sem nekolicine koji su se pritajili među poginulima. Turci su imali više od 1.000 mrtvih.

Na isti način, u pomorskom ratu jača pomorska sila nastojće da okršaj bude na otvorenom moru (gde će do izražaja doći njene brojčane, vatrene, manevarske i druge prednosti) dok će njen protivnik po pravilu birati obalno more koje mu pruža određene pogodnosti. Ovo naročito zbog toga što ga možda bolje poznaje od protivnika (dubinu, struje itd.), zato što je u njemu postavio minska polja, zato što tu može da se osloni na podršku svoje obalske artiljerije i slično.

Dobar primer je Bitka kod Salamine (480. pre n. e.) koja je upamćena kao jedna od najvećih i najslavnijih pomorskih bitaka antičkog sveta. U njoj su udružene grčke države do nogu potukle mnogo brojniju persijsku flotu (Grci su imali do 380, a Persijanci oko 600-800, a po nekima i mnogo više brodova) tako što su joj nametnule okršaj u uskom prolazu između ostrva Salamine i Pireja, gde je brojnost persijskih brodova neutralisana (onemogućen im je uobičajeni borbeni poredak, tako da su ih Grci mnogo lakše uništavali, napadajući jednu za drugom manje grupe brodova, umesto čitavu flotu odjednom) dok su do izražaja došle prednosti mnogo pokretljivijih grčkih brodova. Smatra se da su Grci izgubili oko 40, a Persijanci 200 do 300 brodova.

⁷⁸ Po predanju, turska vojska imala je oko 7.000 vojnika, ali istoričari smatraju da je to preterivanje.

Strana koja se brani uvek nastoji da sama odredi mesto bojišta između ostalog i zato što time dobija mogućnost da ga dodatno uredi - iskopa rovove, postavi minska polja, žičane prepreke, protivtenkovske prepreke, bunkere, mitraljeska gnezda itd. Nasuprot tome, napadač će pokušati da iznenadi drugu stranu prodorom na nekom neočekivanom mestu odn. pravcu.⁷⁹ Međutim, gde će zaista doći do okršaja ne zavisi samo od planova jedne ili obeju strana već često i od raznih nepredvidivih okolnosti, slučajaja, vremenskih prilika itd.⁸⁰

Bojište („borbena zona”) pominje se i u međunarodnopravnim dokumentima, među kojima i u Ženevskoj konvenciji o postupanju sa ratnim zarobljenicima (1949) koja, između ostalog, utvrđuje da se ratni zarobljenici u najkraćem roku moraju evakuisati u logore dovoljno udaljene od borbene zone kako bi bili van opasnosti (čl. 19) i da nijedan ratni zarobljenik ne sme ni u jednom trenutku biti poslat u neku oblast ili biti zadržan u nekoj oblasti u kojoj bi bio izložen vatri iz borbene zone (čl. 23).

U vezi sa bojištem zanimljivo je razlikovanje samog okršaja po obimu i intenzitetu na boj i bitku (operaciju).

Najprostije rečeno, boj (eng. *combat*) je organizovani sukob (borba) vojnih jedinica radi ostvarivanja određenog operativnog cilja. Može se izvoditi samostalno ili u sklopu bitke, a obično traje relativno kratko (nekoliko sati ili čak samo nekoliko minuta).

Za razliku od toga, bitka (eng. *battle*) je veliki a često i odlučan sudar između krupnih protivničkih snaga koji svojim rezultatima snažno utiče na dalji tok, pa čak i na krajnji ishod rata.

Smatra se da je najstarija zabeležena bitka ona u kojoj je oko 2271. pre n. e. kod Uruka (Uruška bitka) akadski kralj Sargon pobedio sumerijske snage pod kraljem Lugalom.

Jedan od najstarijih poznatih oružanih sukoba velikih snaga kojim je rešavan ishod čitavog rata odigrao se oko 1478. pre n. e. kod Megida, utvrđenog starog grada u Palestini, gde je egipatski faraon Tutmos III izvojevao veliku pobedu protiv koalicije palestinskih i sirijskih vladara sa kraljem Kadeša i vladarem Megida na čelu. Obe strane su imale približno jednake snage – po oko 15.000 vojnika (oko 10.000 pešadinaca i oko 1.000 borbenih kola) ali je presudilo to što je faraon na vreme raširio svoje trupe i uspeo da ih bolje iskoristi. Egipćani su imali oko 4.000, a njihovi protivnici oko 8.300 mrtvih. Posle pobede na bojnopolju, Tutmos je započeo opsadu Megida, koja je trajala 7 meseci, ali se završila uspešno za njega. Ostalo je zabeleženo da su Egipćani povelili odnosno odneli sa sobom 340 zarobljenika, oko 2.300 konja, 22.500 ovaca, 1.930 goveda, 924 kola, 200 oklopa, 502 luka itd.

Važna bitka obično dobija naziv prema mestu gde se odvija (npr. Bitka kod Kadeša, Maratonska bitka, Bitka u zalivu Lejte itd.) ili cilju za čije zauzeće, odn. odbranu se vodi (npr. Bitka za Britaniju, Bitka za Moskvu, Staljingradska bitka, Kurska bitka, Bitka za Berlin i dr.).

⁷⁹ Tako su npr. u Drugom svetskom ratu Saveznici iznenadili Nemce mestom iskrcavanja na Siciliji i u Normandiji.

⁸⁰ Tako npr. u pomorskom ratu, od vremenskih uslova kao što su oluja, snažan vetar i slično.

Zanimljivo je primetiti da je Beograd jedan od gradova oko kojih je vođeno najviše ratova odn. bitaka. Zna se da je za 9.000 godina njegove istorije za njega vođeno najmanje 115 bitaka. On je najmanje 44 puta uništavan i obnavljan. U tom pogledu sa njim se ne može porediti nijedan drugi grad u Evropi. Pošto ima izuzetan strateški položaj, borbe koje su se vodile za njega uvek su bile su neobično žestoke. O tome svedoči i kuriozitet da je 1456. godine, kada je uz velike žrtve odbranjen od Turaka, posle bitke pronađen vrabac proboden sa tri strele, što vrlo upečatljivo svedoči o gustini paljbe (“kišiu strela”).

Ponekad bitke dobijaju nazive i po nekim drugim bitnim momentima, kao npr. po cilju koji nije definisan teritorijalno, već na neki drugi način. Primer je Bitka za ranjenike.

To je jedan od naziva (ostali su Bitka na Neretvi i Četvrta neprijateljska ofanziva) odomaćenih za krupne vojne operacije „Beli slučaj I” i „Beli slučaj II” (nem. *Fall Weiß I*, *Fall Weiß II*) Nemaca i njihovih saveznika (Italijani, vojnici tzv. Nezavisne Države Hrvatske i četnici) u cilju uništenja glavnih snaga Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije (NOVJ). Trajale su od 20. januara do 1. aprila 1943. i spadaju među najveće vojne operacije na Balkanu u Drugom svetskom ratu. Nemci i njihovi saveznici angažovali su velike snage (150.000 vojnika, 200 aviona, 100 tenkova, 400 topova i minobacača) protiv oko 27.000-40.000 pripadnika NOVJ (partizana) od kojih su oko 4.000 činili ranjenici i bolesnici. Naime, sticajem okolnosti glavna operativna grupa Vrhovnog štaba NOVJ bila je prinuđena da sa sobom vodi Centralnu bolnicu. Kada su počele borbe, broj ranjenika se dodatno uvećao. Znajući da neprijatelji, ako ih se dokopaju, neće imati milosti prema ranjenicima (i zaista, od oko 3.000 zarobljenika odmah su ubili 616) Vrhovna komanda je odlučila da se ranjenici ne ostavljaju, već vode pa i nose sa sobom. To je dovelo do niza žestokih okršaja radi spasavanja ranjenika, pa otuda i naziv bitke. Uz ogromne žrtve, izvršen je proboj iz obruča, većina ranjenika i Centralna bolnica su spaseni i prebačeni na slobodnu teritoriju. Premda su Nemci i njihovi saveznici ostvarili određeni uspeh (zauzeli su deo teritorije koju je držala NOVJ) nisu uspeali da ostvare osnovni cilj – da unište Vrhovni štab i glavninu snaga NOVJ. Štaviše, ubrzo je NOVJ izvršila protivudar, povratila deo koji je zauzeo protivnik, pa čak i proširila teritoriju pod svojom kontrolom.

U savremenoj istoriji bitke su se ponekad odvijale na prostoru od nekoliko desetina, pa i stotina kilometara i trajale po nekoliko dana, pa i meseci.

Dobar primer je poređenje između bitke kod Hejstingsa (1066) koja je bila od izuzetnog značaja za dalju istoriju Engleske, a trajala oko 10 časova ili nama vremenski bliže čuvene Borodinske bitke (7. 9. 1812) u kojoj se sve završilo za 12 sati i, sa druge strane, Staljingradske bitke koja je trajala više od pola godine (od 17. 7. 1942. do 2. 2. 1943).

Često se u istom značenju koristi izraz „operacija“, posebno kada je u pitanju velika i naročito važna bitka.⁸¹

Iako je granica između boja i bitke u principu dovoljno jasna, u praksi je često nije lako utvrditi.⁸²

⁸¹ Tako npr. Operacija Overlord (eng. *Operation Overlord*) što je bilo šifrovano ime za iskrcavanje i bitku za Normandiju koja je trajala od 6. juna do 30. avgusta 1944.

⁸² Tako npr. odlučni sudar srpske i turske vojske na Kosovu polju 28. 6. 1389, u kojem je izginula glavni-

Ovo razlikovanje ima smisla sa stanovišta vojne doktrine i strategije, ali nije od značaja za međunarodno pravo oružanih sukoba – njegova pravila podjednako važe i u bojevima i u bitkama.

4. Ratna zona

To je nedovoljno definisan pojam koji, između ostalog, može da se odnosi na vojište ili bojište.

Posebno značenje ima u pomorskom ratu, gde se tako ponekad naziva tačno određeni deo otvorenog mora uz teritorijalno more zaraćene države u kojem se preduzimaju određene mere za sprečavanje trgovačke plovidbe.

2. Front i pozadina

1. Front

Reč „front” (od lat. *frons*, *frontis*, čelo, prednja strana) ima više značenja, s tim da će ovde biti razmotrena samo ona koja su u neposrednoj vezi sa poprištem rata odnosno borbe.⁸³

Tako se ponekad naziva šire područje na kojem se odvijaju neprijateljstva.

Tako je u Prvom svetskom ratu Zapadni front bio između Nemačke i Francuske i njenih saveznika, a Istočni između Rusije i Rumunije s jedne, i Nemačke, Austrougarske, Bugarske i Turske, sa druge strane.

U Drugom svetskom ratu Zapadni front je bio naziv za one delove zapadne Evrope u kojima su se borili Britanci, Amerikanci i Francuzi protiv Nemaca i njihovih saveznika, a Istočni – za poprište strahovitih okršaja između Sovjetskog Saveza, s jedne, i Nemačke i njenih saveznika, s druge strane.

U užem, uobičajenom značenju, pod frontom se ima u vidu prva borbena linija, pojas dodira dveju sukobljenih vojski.

U najužem smislu tako se naziva prednji (čeonni) deo rasporeda jedinica, istureni deo vojske koja je raspoređena prema neprijatelju na jednom pravcu i nalazi se pod komandom jednog komandanta.⁸⁴

na i jednih i drugih, na čelu sa oba vladara, po svemu sudeći bilo bi ispravno nazvati i bojem i bitkom.

⁸³ Reč „front” javlja se i drugim oblastima života: u meteorologiji (npr. „hladni vazdušni front”); kao naziv za prednji deo tj. lice nameštaja; u nazivima nekih organizacija (npr. Narodni front, kako su se zvale razne organizacije i koalicije u jednom broju zemalja), itd.

⁸⁴ U vojnoj terminologiji, reč „front” se, između ostalog, koristi i kao drugo ime za ono što se naziva „grupa armija” odnosno „armijska grupa”, a što je najveća grupacija kopnene vojske, jačine nekoliko armija (400.000-1.500.000 vojnika) pod komandom jednog zapovednika (obično maršala ili generala). Tako

U prošlosti je postojalo relativno oštro razlikovanje između fronta i pozadine. To je bilo u skladu sa podelom na borce i neborce koji pri tome nisu mogli da menjaju status, s tim da se borba vodila samo na frontu i samo između boraca. Sve drugo predstavljalo je manje ili veće kršenje međunarodnog ratnog prava.

U savremenim uslovima, s obzirom na razvoj ratne tehnike i iskustva iz dva svetska rata i modernih oružanih sukoba koji su poprimili obeležja totalnog rata, ova razlika se izgubila. Umesto toga insistira se na zaštiti civila i civilnih objekata, s tim da napad na njih predstavlja ratni zločin.

2. Pozadina

I ovaj izraz ima u vojnoj terminologiji više značenja,⁸⁵ s tim da se u ratu najčešće tako naziva teritorija iza linije fronta, na kojoj se razvijaju i deluju pozadinske jedinice, ustanove i službe, koje odatle pružaju usluge drugim delovima oružanih snaga i civilnom stanovništvu.

U najširem značenju, pozadina je čitava teritorija koja je pod vlašću zaraćene sile, a koja ne predstavlja deo fronta. To obuhvata državnu teritoriju te sile, ali i tuđu teritoriju koju je ona zaposela (okupirala) sa svim ljudskim i materijalnim resursima i kapacitetima za obezbeđenje snabdevanja oružanih snaga (hranom, municijom, gorivom itd.), zbrinjavanje ranjenika i bolesnika i popunu novim ljudstvom, kao i za obezbeđenje života i rada civilnog stanovništva.

Prirodna posledica činjenice da se u naše vreme sve manje govori o frontu, je ta da i pojam pozadine sve više gubi značaj.

Međutim, čak i u vreme kada je postojalo prilično jasno razlikovanje između fronta i pozadine, to su prevashodno bile vojne kategorije, a ne instituti međunarodnog prava. Međunarodno pravo nije regulisalo položaj pozadine, već je umesto toga, kao uostalom i danas, odgovarajuća pravila ratovanja i njima definisanu zaštitu vezivalo za određena lica i objekte. Uostalom, u vreme kada je front bio prilično jasno odvojen od pozadine, strana u sukobu, čak i da je htela, nije imala načina da ugrozi neprijateljsku pozadinu, iz čega sledi da nju nije trebalo ni štiti posebnim normama međunarodnog prava. Stvar je u tome da onog časa kada se ta strana približila tom delu protivničke teritorije tako da je mogla da ga napada (npr. gađa grad topovima) ili ga je čak zauzela, on je prestajao da bude „pozadina” i postajao ili deo fronta (bojišta) ili okupirano područje.

npr. u Drugom svetskom ratu Sovjeti su imali Prvi beloruski front pod komandom Georgija Žukova (rus. *Георгий К. Жуков*), Drugi beloruski front pod komandom Konstantina Rokosovskog (*Константин К. Рокосовский*), Prvi ukrajinski front (pod komandom Ivana Konjeva (*Иван С. Конев*) itd.

⁸⁵ Između ostalog, to je ponekad naziv ne za deo teritorije (prostor), već za pozadinske vojne jedinice i ustanove odn. službe (organe, strukture i tela) koje vrše materijalno obezbeđenje i zbrinjavanje oružanih snaga u miru i ratu. Tu naročito spadaju: administrativna služba, finansijska služba, intendantska služba, sanitetska služba, saobraćajna služba, tehničke službe itd. U istom značenju koristi se reč „logistika”.

II. PODRUČJA SA POSEBNIM STATUSOM

Međunarodno pravo poznaje i područja (mesta i zone) kojima se pod određenim uslovima priznaje poseban status, u smislu da su zaštićena od ratnih dejstava. Tu spadaju naročito: 1) demilitarizovane i neutralizovane zone, 2) sanitetske zone i zone bezbednosti, 3) nebranjena mesta i otvoreni gradovi i 4) bezatomske zone.⁸⁶

1. Demilitarizovane i neutralizovane zone

Među veoma stare institute međunarodnog prava spadaju demilitarizacija i neutralizacija određenih područja.⁸⁷

1. Demilitarizovana zona

Tako se naziva deo nacionalne teritorije neke države (najčešće u pograničnom pojasu) ili internacionalizovana oblast koja je demilitarizovana međunarodnim ugovorom.

S tim u vezi, pod demilitarizacijom se podrazumeva međunarodnopravna obaveza jedne ili više država ustanovljena međunarodnim ugovorom, koja se uvodi u cilju obezbeđenja mira na odnosnom području, a sastoji u obavezi smanjenja, odn. zabrani držanja vojnih snaga, objekata i sredstava na toj teritoriji.⁸⁸ Drugim rečima u pitanju je nešto sasvim suprotno od militarizacije.⁸⁹

Demilitarizacija je stari institut međunarodnog prava. Povremeno se sreće još u antičkom svetu u vezi sa zabranom naoružavanja određenih hramova i drugih svetih mesta i unošenja oružja u njih. Kasnije se domašaj ovog instituta razvija, tako što se međunarodnim običajnim pravom i međunarodnim ugovorima predviđa i zabrana podizanja utvrđenja na određenim prostorima a zatim uvode i druga ograničenja.

⁸⁶ Uporedi: Obradović K., Šahović M., Despot M. 2002, 199-208; Petrović M. 2012, 183-199.

⁸⁷ Više o demilitarizaciji i neutralizaciji: Клименко Б. М. 1963; Hannikainen L., Horn F. 1997; Ahlström C. 2004.

⁸⁸ Zavisno od slučaja, demilitarizacijom se nazivaju i neke druge pojave, kao što su konkretne mere koje se preduzimaju radi ostvarenja preuzete obaveze demilitarizacije (rušenje utvrđenja, raspuštanje vojnih formacija, ukidanje obaveznog vojnog roka itd.), smanjenje uticaja vojske na civilne poslove u datoj državi, naročito uvođenje civilne umesto vojne uprave, preorijentisanje vojne industrije, odn. jednog njenog dela na civilne poslove itd.

⁸⁹ Od lat. *militaris*, vojni. Izraz ima razna značenja, ali se uvek svodi na jačanje uloge vojnog faktora u nekim odnosima ili na nekom području. Bliže gledajući, uz snaženje pozicije i uticaja vojske u društvu; podređivanje ekonomskog, političkog i društvenog života neke zemlje pripremama za rat; naoružavanje, uvođenje opšte vojne obaveze i druge mere priprema za rat i slično; obuhvata i gomilanje vojnih kapaciteta na određenom prostoru. Tako npr. u vezi sa Arktikom: Filipović M. 2011, 9-24; Perry C. M., Andersen B. 2012, 61-67; MacDonald A. 2015, 18-28.

U prilog tome dovoljno je podsetiti na Ugovor iz Briža (1167) zaključen između Filipa Flandrijskog (poznat i kao Filip I od Flandrije ili Filip od Alzaka, eng. *Philip I, Count of Flanders*) i Florisa III Holandskog (eng. *Floris III, Count of Holland*); na to da je prema jednom pravilu iz 1378. bilo zabranjeno podizanje utvrđenja na udaljenosti 6 milja od Nirnberga; na rešenja Kato-Kambrezijskog mira (1559) i dr., a posebno na demilitarizaciju određenih oblasti utvrđenu Vestfalskim mirom (1648).⁹⁰

1. Način uspostavljanja demilitarizovane zone. – Demilitarizacija se najčešće uspostavlja zaključenjem mirovnog ugovora kojim se, između ostalog, predviđa takvo rešenje.

Neki od poznatih međunarodnih ugovora o demilitarizaciji određenih područja su sporazum između SAD i Velike Britanije o demilitarizaciji njihove granice u oblasti Velikih jezera (1817) kojim je dogovoreno ograničenje broja ratnih brodova u tom području, njihove tonaže, naoružanja i dr.; demilitarizacije pograničnih zona između odnosnih država, predviđene mirovnim ugovorima između Kolumbije i Perua (1829), Bolivije i Perua (1831), Rusije i Finske (1920) i dr.

Demilitarizacija se može ugovoriti i nekim drugim sporazumom, kao što su npr. sporazum o dobrosusedskim odnosima ili, naročito, višestrani sporazum kojim se uređuje status neke internacionalizovane oblasti odnosno područja koje nije pod suverenitetom nijedne države.

U principu demilitarizacija može biti izvršena i jednostrano, ali u tom slučaju reč je o jednoj meri politike, a ne striktno uzev o međunarodnoj obavezi.⁹¹

2. Vrste demilitarizovanih zona. - U načelu može se napraviti razlika između privremene i trajne demilitarizacije određenog područja, između potpune i delimične demilitarizacije, između uspostavljanja demilitarizovanih oblasti na teritorijama obe ili samo jedne države ili na internacionalizovanim područjima, itd. Moguće su i dalje podele unutar pomenutih kategorija – npr. trajna delimična demilitarizacija na teritoriji jedne države.

Bliže gledajući, privremena demilitarizovana zona uspostavlja se za određeni unapred precizirani period odnosno do nastupanja nekog utvrđenog događaja. Najčešće se to čini u vreme oružanog sukoba, sporazumom o primirju, u kom slučaju se zona prostire duž privremenih demarkacionih linija i služi razdvajanju sukobljenih strana za vreme primirja. Obično se u tim zonama zabranjuju bilo kakve vojne aktivnosti, predviđa povlačenje trupa, uništenje utvrđenja i slično.

⁹⁰ Ahlström C. 2004, 26-27. Autor u nastavku (str. 26-64) daje opširan pregled demilitarizovanih i neutralizovanih zona na tlu Evrope, s tim da sve to smešta u istorijske okvire (pre 1815, 1815-1914, 1918-1939, 1945-1999. i „danas” tj. 2004, kada je objavljen citirani rad).

⁹¹ Izuzev ako se država jednostrano svečano obavezala pred čitavom međunarodnom zajednicom. Više: Krivokapić B. 2017, 176-177.

Stvaranje takvih zona bilo je npr. predviđeno sporazumima o primirju zaključenim između Francuske, s jedne, i Rusije i Pruske, s druge strane (1813); između Austrije i Pruske (1866); Francuske i Pruske (1871); Holandije i Indonezije (1948); Izraela i Egipta (1949) itd.

Tako je npr. Ženevskim sporazumom kojim je završen Prvi rat u Indokini (1954) Vijetnam podjeljen na dva dela (Severni i Južni Vijetnam) između kojih je uspostavljena demilitarizovana zona dužine oko 55 km i širine po 5 km sa ostrane linije razgraničenja.

Poznata je i demilitarizovana zona koja je uspostavljena Korejskim sporazumom o primirju, potpisanim 27. 7. 1953. između Severne Koreje i Kine s jedne i OUN, sa druge strane. Ovim ugovorom, koji je značio kraj Korejskog rata (1950-1953) stvorena je, između ostalog, demilitarizovana zona dužine 250 km, širine po 2 km sa obe strane linije razdvajanja sukobljenih strana.

Premda se stvaraju privremeno (na određeno ili neodređeno vreme) neke demilitarizovane zone ostaju u praksi srazmerno dugo. Primer je već pomenuta takva zona između Severne i Južne Koreje, koja postoji i danas.

Za razliku od toga, određene demilitarizovane zone se već u momentu svog uspostavljanja uvode trajno, „zauvek”.

U naše vreme među najstarije i najpoznatije primere trajnih demilitarizovanih zona spadaju Alandska ostrva (Finska) čiji je takav status utvrđen Pariskim ugovorom (1856) i zatim potvrđivan drugim sporazumima;⁹² i Špicberška ostrva (Norveška) koja su demilitarizovana i neutralizovana Pariskim ugovorom (1920).

Potpuna demilitarizacija područja sastoji se u uklanjanju starih i zabrani podizanja novih vojnih objekata i instalacija, zabrani stacioniranja bilo kakvih vojnih trupa, ukidanju vojne obaveze za stanovništvo, zabrani tranzita vojnih jedinica i sredstava itd., a delimična u zabrani izgradnje novih vojnih objekata (s tim da se ne dira u već postojeće), ograničavanju brojnosti oružanih snaga, dozvoli držanja samo lakog naoružanja i dr.

Demilitarizacija se obično vrši s obe strane granice.

Tako npr. je Konvencijom o granicama u Trakiji (Lozana, 1923) bilo predviđeno stvaranje demilitarizovane zone širine 30 km sa obe strane granice Turske sa Grčkom, odn. Bugarskom, od Egejskog do Crnog mora. U demilitarizovanoj zoni bilo je zabranjeno držati i podizati utvrđenja, držati artiljeriju, vršiti prelete avionima, bio je ograničen broj policajaca i žandarmerije svake strane i dr.

Međutim, poznati su i slučajevi u kojima je demilitarizovana zona stvarana na teritoriji samo jedne države.

Tako je npr. Nemačkoj Versajskim ugovorom o miru (1919) bila nametnuta obaveza da demilitarizuje levu obalu Rajne i pojas na desnoj strani u širini od 50 km - u toj zoni Nemačkoj je bilo

⁹² Više: Hannikainen L., Horn F. 1997; Krivokapić B. 2001, 29-31.

zabranjeno da drži i podiže utvrđenja, drži ili koncentriše oružane snage, održava bilo kakve vojne manevre i dr.

Ovo rešenje, potvrđeno je Lokarnskim ugovorima (1925). I pored toga, Adolf Hitler ga je samo nekoliko godina kasnije jednostrano pogazio, ušavši 1936. vojskom u navedeno područje.

Mada su demilitarizovane zone najčešće deo teritorije neke države, to ne mora uvek biti slučaj, pošto se demilitarizovati može i internacionalizovana oblast odn. područje van nacionalne jurisdikcije država.

Primer je Ugovor o Antarktiku (1959) kojim je utvrđeno da će se Antartik koristiti isključivo u miroljubive svrhe, s tim da su uz to izričito zabranjene sve mere vojne prirode, kao što su uspostavljanje vojnih baza i podizanje utvrđenja, obavljanje vojnih manevara i ispitivanje svih vrsta oružja, posebno nuklearnog.

Drugi primer je Sporazum o delatnostima država na Mesecu i drugim nebeskim telima (1979), poznat pod skraćenim nazivom kao Sporazum o Mesecu, kojim su se (čl. 3/3) države ugovornice obavezale da neće postavljati u orbitu oko Meseca ili u neku drugu putanju prema njemu ili oko njega objekte koji nose nuklearna oružja ili neku drugu vrstu oružja za masovno uništenje, niti postavljati ili upotrebljavati takva oružja na Mesecu ili u njemu. Istovremeno su, odredbom iz čl. 3/4, na Mesecu zabranjeni uspostavljanje vojnih baza, instalacija i utvrđenja, vršenje proba oružjem bilo koje vrste i vršenje vojnih manevara.

Može se, s pravom uostalom, prigovoriti da premda zamišljen kao univerzalni (globalni) instrument, pomenuti sporazum i posle više od 40 godina od potpisivanja ima neobično malo članica – do proleća 2022. godine samo 18. To nije samo jedva 9,3% članica Ujedinjenih nacija (ukupno 193) već je i neuporedivo manje nego u slučaju najvažnijeg sporazuma iz materije međunarodnog kosmičkog prava - Ugovora o načelima kojima se reguliše delatnost država u oblasti miroljubivog korišćenja kosmosa, uključujući Mesec i druga nebeska tela (1967) poznatog kao Ugovor o kosmosu, koji ima 122 članice.⁹³ S tim u vezi i pitanje, nisu li, između ostalog, odredbe o demilitarizaciji bile među glavnim razlozima zbog kojih članice UN, premda su glasale za tekst Sporazuma o Mesecu, očigledno nisu dovoljno zainteresovane i da ga ratifikuju i time preuzmu na sebe predviđene pravne obaveze.

Gledano iz ugla ratnog i humanitarnog prava važno je razlikovanje između ustanovljavanja i položaja demilitarizovanih područja u miru i u vreme oružanog sukoba. Mada postoje i druge razlike, osnovni kriterijum podele je momenat uspostavljanja demilitarizovanog područja i njegova funkcija.

Naime, premda izgleda da je u pitanju samo drugačiji naziv za podelu demilitarizovanih zona na trajne i privremene, strogo uzev nije tako. U pitanju su različiti kriterijumi i svrhe. Uostalom, mada je tačno da su u praksi demilitarizovane zone koje postoje u miru skoro uvek trajne, to ne mora uvek biti slučaj – ništa ne brani

⁹³ *Status of International Agreements relating to activities in outer space, as at January 1, 2022*, Committee on the Peaceful Uses of Outer Space, A/AC.105/C.2/2022/CRP.10, 28 March 2022, www.unoosa.org/res/oosadoc/data/documents/2022/aac_105c_22022crp/aac_105c_22022crp_10_0_html/AAC105_C2_2022_CRP10E.pdf.

da se i u miru demilitarizacija ugovori privremeno (na fiksirani vremenski period ili do nastupanja određenog događaja). Isto tako, iako su demilitarizovane zone koje se definišu za vreme trajanja neprijateljstava obično privremenog karaktera, u principu takva zona može da dobije i trajni karakter tj. zadrži poseban status i nakon završetka oružanog sukoba.

3. Demilitarizovana područja u miru. - Kada su na propisani način uspostavljena (najčešće višestranim međunarodnim ugovorom koji su prihvatile zainteresovane države, uključujući najveće sile) demilitarizovana područja postoje i u miru.

Tada ona služe izbegavanju sporova i sukoba, smanjivanju napetosti na određenom prostoru, jačanju međusobnog poverenja i slično.

Tako npr. trajna demilitarizacija Alandskih ostrva, postaje sama po sebi jasna kada se ima u vidu izuzetan strateški značaj tog prostora. Naime, ovaj arhipelag, sastavljen od više od 6.500 ostrva i morskih grebena, je idealno mesto za vojno-pomorske baze. Uz to, mada pripada Finskoj, zapravo je u neposrednoj blizini Švedske - leži na oko 95 km zapadno od finske i oko 40 km istočno od švedske obale. Nije slučajno još 1807. na sastanku sa ruskim carem Aleksandrom I (rus. *Александр I Павлович*) u Tilsitu, Napoleon Bonaparta (*Napoléon I Bonaparte*) primetio da: „svako ko drži Alandska ostrva, ima pištolj upreren u Stokholm“. Pošto, štaviše, predstavljaju „ključ za Baltik“ (omogućavaju kontrolu nad susednim kopnom, ali i nad čitavim Botnijskim i Finskim zalivom) Alandi su bili stalni predmet trzavica među velikim silama, sve dok nisu trajno demilitarizovani Pariskim mirovnim ugovorom (1856).⁹⁴

Prema nekim izvorima, na prelasku u XXI v. u Evropi je bilo 10 demilitarizovanih zona, na teritorijama 6 država.⁹⁵

Po sebi se razume da je u pitanju živa materija, te da konkretna rešenja zavise od političkih zbivanja u svetu. Stoga uz one demilitarizovane zone koje postoje toliko dugo da su po mnogima prerasle u režim objektivnog odnosno opšteg međunarodnog prava,⁹⁶ javljaju se i nove, koje traju neko vreme, a zatim uglavnom nestaju.

4. Demilitarizovane zone u ratu. – Posebno mesto demilitarizovane zone imaju u vreme rata, kada se uz one koje su prethodno uspostavljene već u doba mira, mogu ustanoviti i nove.

U oba slučaja postojanje demilitarizovane zone ima za cilj da se lica i dobra koji se nalaze u njoj poštede ratnih dejstava, a time i žrtava i razaranja.

Osnovna pravila koja se tiču statusa demilitarizovanih zona u ratu sadržana su u čl. 60. Dopunskog protokola I uz Ženevske konvencije o zaštiti žrtava rata (1977) koji utvrđuje da je stranama u sukobu zabranjeno proširivanje vojnih operacija na zone o kojima su se sporazumom dogovorile da imaju status demilitarizovane zone

⁹⁴ *The Aland Islands – a Model of Territorial Autonomy* 1991, 7; Krivokapić B. 2001, 10-12.

⁹⁵ Pregled tih zona vidi u: Ahlström C. 2004, 65.

⁹⁶ Npr. Alandska ostrva, koja su demilitarizovana od 1856, a neutralizovana od 1921.

ukoliko je to u suprotnosti sa odredbama tog sporazuma. Sporazum se može zaključiti u doba mira, kao i posle izbijanja neprijateljstava, može se zaključiti usmeno ili pismeno, direktno ili posredno (preko sile zaštitnice ili nepristrasne humanitarne organizacije) ali u svakom slučaju treba da bude izričit, sa što preciznije definisanim i opisanim granicama demilitarizovane zone, a ako je to potrebno i sa utvrđenim načinom nadzora.

Predmet takvog sporazuma može biti zona koja ispunjava sledeće uslove:

- a) svi borci, pokretno oružje i pokretna vojna oprema treba da budu evakuisani;
- b) nikakve nepokretne vojne instalacije ili ustanove ne smeju se koristiti za akte neprijateljstva;
- c) vlasti ili stanovništvo ne smeju preduzimati nikakav neprijateljski akt;
- d) svaka aktivnost u vezi sa vojnim naporima mora prestati.

Strana koja kontroliše takvu zonu mora je označiti, koliko god je to moguće, takvim znacima s kojima će moći da se složi druga strana i koje treba istaći tamo gde su jasno vidljivi, naročito na njenim perimetrima i granicama i na autoputevima (eng. *highways*).

Ako se borba približi demilitarizovanoj zoni, i ako se strane u sukobu tako sporazumeju, nijedna od njih ne može tu zonu da koristi za svrhe povezane sa vođenjem vojnih operacija ili da jednostrano ukine njen status.

U slučaju da jedna strana u sukobu učini materijalnu povredu odredaba koje se tiču statusa demilitarizovane zone, druga strana se oslobađa svojih obaveza iz sporazuma o demilitarizovanoj zoni i zona gubi takav status.

2. Neutralizovana zona

To je teritorija na kojoj na osnovu međunarodnog ugovora ne smeju da se pripremaju niti izvode neprijateljstva.

Drugim rečima, na njoj je zabranjeno vođenje ratnih operacija, a takođe i njeno korišćenje kao baze za vođenje takvih operacija. Takav status odnosne teritorije može se utvrditi tokom rata, a može biti utvrđen i prethodno, i to trajno, još u vreme mira.

Tako su tokom istorije odgovarajućim ugovorima neutralizovani Crno more (1856–1871), Magelanov moreuz (1881), Suecki kanal (1888), Alandska ostrva (1921), ostrva Svalbard (1920), Dardaneli, Mramorno more i Bosfor (1936), Antarktiki (1959), Panamski kanal (1977) i dr.

Neutralizacija odnosnog područja vrši se međunarodnim ugovorom, kojim se zainteresovane države obavezuju da na datom, tačno utvrđenom prostoru (delovima teritorije država, međunarodnim moreuzima, zalivima, kanalima i sl.) neće voditi ratne operacije.

Mada se najčešće preduzima uporedo sa njom, ne treba je mešati sa demilitarizacijom, pošto su, u pitanju različite pravne ustanove. Potpuna demilitarizacija, znači zabranu prisustva odnosno faktičko odsustvo vojnih kapaciteta (trupa, oružja, sredstava) u datom prostoru. Kod neutralizacije nije reč o tome, već je suština da se u definisanoj zoni ne smeju izvoditi niti se izvode neprijateljstva.

Tako npr. ako je reč o morskome kanalu⁹⁷ koji je neutralizovan, njime pod utvrdjenim uslovima smeju da plove i ratni brodovi (da je demilitarizovan, ne bi smeli) pa čak i onih strana koje su trenutno u sukobu, s tim da ne smeju preduzimati nasilne akcije jedni prema drugima, niti prema trećima.

Na taj način, potpuna demilitarizacija u izvesnom smislu može da dovede do faktičke neutralizacije, ali samo posredno - jer nema oružanih snaga koje bi mogle da ratuju, kao što nema ni oružja koje bi moglo biti upotrebljeno u tu svrhu. Sa druge strane, kod neutralizacije na datom području mogu biti držani vojska i oružje (tj. nema demilitarizacije) ali ne smeju biti upotrebljeni.

Takođe, neutralizaciju ne treba mešati ni sa neutralnošću niti s neutralizmom. O ovim institutima već je bilo reči.

Kada se radi o stvaranju neutralizovanih zona nakon što je rat već otpočeo, na osnovu čl. 15. Ženevske konvencije o zaštiti građanskih lica za vreme rata (1949), strane u sukobu mogu sporazumom stvoriti na područjima na kojima se vode borbe neutralizovane zone kojima je cilj da stave van domašaja borbe ranjenike, bolesnike i građanska lica koja ne učestvuju u neprijateljstvima i koja se ne odaju nikakvoj delatnosti vojničkog karaktera tokom boravka u tim zonama. Takve zone se stvaraju po ukazanoj potrebi i imaju privremeni karakter.

Pismenim sporazumom između strana u sukobu uređuju se geografski položaj, administracija, snabdevanje i kontrola neutralizovane zone, kao i početak i trajanje njene neutralizacije. Za razliku od sporazuma o sanitetskim zonama i zonama bezbednosti koje sklapaju zaraćene države tj. najviši organi vlasti strana u sukobu, ove sporazume o stvaranju neutralizovanih zona zaključuju nadležni komandanti na datom delu vojišta.

Primećuje se da posle Drugog svetskog rata rešenja o neutralizovanim zonama nisu našla široku primenu u praksi, mada su, zaslugom Međunarodnog komiteta Crvenog krsta ponegde uspostavljane privremene zone tog tipa, kao npr. u Daki (1971), Nikoziji (1974), Sajgonu i Pnom Peni (1979).⁹⁸

Veliko je pitanje kako bi uopšte ovaj institut funkcionisao u uslovima nekog velikog rata u koji bi kao protivnici bile uključene supersile. U načelu, zavisno od konkretnih prilika, bila bi moguća sasvim različita rešenja, počev od toga da se postojeći režimi krše, sve do toga da se oni ne samo poštuju, već i da se ustanove nove neutralizovane zone.

⁹⁷ Za razliku od moreuza, koji su delo prirode, kanali su veštački plovni putevi, stvoreni ljudskim radom.

⁹⁸ Obradović K., Šahović M., Despot M. 2002, 203.

2. Sanitetske zone i zone bezbednosti

Tako se nazivaju ograničeni delovi teritorije neke države koji služe za smeštaj, lečenje i negu ratom ugroženih kategorija lica koja ne učestvuju u neprijateljstvima i na kojima se, na osnovu međunarodnog sporazuma, ne smeju voditi nikakve vojne operacije niti pokreti trupa.

Stvaranje takvih zona predviđeno je Ženevskim konvencijama o zaštiti žrtava rata (1949) kojima je utvrđeno da države ugovornice još u vreme mira, a strane u sukobu po otvaranju neprijateljstava, mogu ustanovljavati na svojoj teritoriji i na okupiranim teritorijama (ako za tim postoji potreba) sanitetske zone i mesta (Prva konvencija), tj. sanitetske zone i mesta i zone i mesta bezbednosti (Četvrta konvencija) radi stavljanja van domašaja rata ranjenika i bolesnika (Prva konvencija), nemoćnih, starih osoba, dece ispod 15 godina, bremenitih žena, majki s decom ispod 7 godina (Četvrta konvencija), kao i osoblja koje je potrebno za njihov smeštaj, lečenje i negu.

Bliže gledajući, sanitetske zone služe zbrinjavanju i smeštaju isključivo ranjenika i bolesnika, dok u zonama bezbednosti pored ranjenika i bolesnika sigurnost mogu naći i druga lica kojima je potrebna posebna zaštita – stara i nemoćna lica, trudnice, majke sa decom mlađom od 7 godina, lica mlađa od 15 godina.

Obrasci sporazuma o sanitetskim zonama i mestima i o zonama i mestima bezbednosti, koji su dati kao prilozi I uz Prvu i Četvrtu ženevsku konvenciju,⁹⁹ na istovetan način definišu (čl. 4) i uslove za uspostavljanje tih zona:

- a) one mogu da predstavljaju samo neznatan deo teritorije koja se nalazi pod vlašću sile koja ih je stvorila;
- b) moraju da budu slabo nastanjene u odnosu na svoje mogućnosti prijema stanovništva;
- c) treba da budu udaljene i ne smeju da imaju nikakvih vojnih objekata niti važnih industrijskih postrojenja ili administrativnih ustanova;
- d) ne smeju da se nalaze na područjima koja mogu biti od značaja za vođenje rata.

Oba obrasca (čl. 2 i 5) preciziraju i da se lica koja se po bilo kom osnovu nalaze u sanitetskoj zoni ili zoni bezbednosti ne smeju baviti nikakvim radom koji je u vezi s vojnim operacijama ili proizvodnjom ratnog materijala, kako u samoj zoni, tako i izvan nje; da se saobraćajne veze i prevozna sredstva kojima zone raspolažu ne smeju upotrebljavati za prevoz vojnih lica ili vojnog materijala, čak ni kada je u pitanju običan tranzit, te da se takve zone ni u kom slučaju ne smeju vojnički braniti.

Čim otpočne sukob i u toku njegovog trajanja, zainteresovane strane mogu da zaključie sporazume o priznanju sanitetskih zona i zona bezbednosti koje ne smeju da budu predmet nikakvih napada niti mogu da služe za vojne svrhe. Sile zaštitnice i

⁹⁹ *Ženevske konvencije o zaštiti žrtava rata*, Službeno izdanje DSIP, Beograd 1962, 32-34, 196-198.

Međunarodni komitet Crvenog krsta pozvani su da pruže pomoć pri ustanovljenju i priznanju takvih zona.

Zone se obeležavaju znakom Crvenog krsta (Crvenog polumeseca, Crvenog lava i sunca) na beloj osnovi, koji se stavlja na granice zone i na zgrade, a noću se mogu obeležavati i odgovarajućim osvetljenjem.¹⁰⁰

Premda imaju dosta sličnosti s neutralizovanim zonama, sanitetske zone i zone bezbednosti se od njih razlikuju po funkciji (služe zaštiti i zbrinjavanju posebno ugroženih kategorija ljudi), po posebnim uslovima pod kojima se mogu uspostaviti, po stalnosti (u principu imaju stalan, a ne privremeni karakter) i po tome što sporazum o njihovom priznavanju ne sklapaju teritorijalno nadležni vojni komandanti, već to čine zainteresovane države.

3. Nebranjeno mesto i otvoreni grad

1. Nebranjeno mesto

U ratu, to je zajednički naziv za otvorene gradove i druga naseljena mesta bez obzira na veličinu (sela, naselja i sl.) pa čak i pojedine zgrade, koji se ne brane, tj. koje su napustile ili nisu ni branile protivničke oružane snage. Načelno posmatrano, nebranjeno mesto može biti samo izvan zone vojne operacije i van sklopa odbrambenog sistema.

Napadanje ili bombardovanje bilo kojim sredstvima nebranih gradova, sela, boravišta ili zgrada zabranjeno je čl. 25. Haškog pravilnika o zakonima i običajima rata na kopnu (1907).

Međutim, prema IX haškoj konvenciji o bombardovanju s mora za vreme rata (1907) i kod nebranih mesta dozvoljeno je bombardovanje vojnih objekata (tvrđava, skladišta oružja, radionica, ratnih brodova koji se nalaze u luci i sl.) ukoliko ih lokalni organi sami ne unište u ostavljenom roku.

Sve do Dopuskog protokola I (1977) uz Ženevske konvencije o zaštiti žrtava rata (1949) postojale su mnoge pravne praznine i nedorečenosti, u smislu da iako je nebranim mestu u načelu priznata zaštita međunarodnog prava, nije do kraja bilo jasno šta to tačno znači, pod kojim uslovima se neko mesto može proglasiti nebranim, ko je bio nadležan da to učini itd.¹⁰¹

Pomenuti protokol u čl. 59/1 potvrđuje da je stranama u sukobu zabranjeno da bilo kojim sredstvima napadaju nebranjena mesta, a zatim u narednim odredbama bliže uređuje ovu materiju.

¹⁰⁰ Podrazumeva se da se sa istim ciljem i dejstvom za obeležavanje može koristiti i novi takav znak – Crveni kristal, uveden Dopuskim protokolom III (2005) uz Ženevske konvencije o zaštiti žrtava rata (1949).

¹⁰¹ Radivojević Z. 2013, 133.

Konkretno, on precizira (čl. 59/2) da odgovarajuće vlasti strane u sukobu mogu proglasiti kao nebranjeno mesto svako naseljeno mesto blizu ili u zoni gde su oružane snage u dodiru, koje je otvoreno za okupaciju protivničke strane. Takvo mesto mora ispunjavati sledeće uslove:

- a) svi borci, pokretno oružje i pokretna vojna oprema moraju biti evakuisani;
- b) nepokretne vojne instalacije ili ustanove ne smeju se nikako koristiti za neprijateljstva;
- c) vlasti ili stanovništvo ne smeju preduzimati nikakav neprijateljski akt;
- d) ne smeju se preduzeti nikakve akcije za podršku vojnim operacijama.

Prisustvo na tom mestu lica zaštićenih Ženevskim konvencijama i Protokolom, kao i policijskih snaga, zadržanih isključivo u cilju održavanja zakona i reda, nisu u suprotnosti sa navedenim uslovima (čl. 59/3).

Izjava o proglašenju mesta nebranjanim upućuje se protivničkoj strani i sadrži precizno definisanje i opis granica nebranjenog mesta. Strana u sukobu kojoj je upućena takva izjava, treba da potvrdi prijem i da tretira odnosno mesto kao nebranjeno, osim ako nisu ispunjeni uslovi iz čl. 59/2, u kom slučaju o tome odmah obaveštava stranu koja je dala izjavu. Međutim, čak i ako ovi uslovi nisu ispunjeni, mesto i dalje uživa zaštitu obezbeđenu drugim odredbama Protokola i drugim pravilima međunarodnog prava oružanih sukoba.

Strane u sukobu mogu se dogovoriti o ustanovljenu nebranjanih mesta čak i kada takva mesta ne ispunjavaju uslove iz čl. 59/2 Protokola. U tom slučaju sporazumom se definišu i što preciznije opisuju granice nebranjenog mesta, a ako je to potrebno može se utvrditi i način nadzora.

Strana koja kontroliše mesto koje je predmet takvog sporazuma mora ga označiti, koliko je moguće, znacima o kojima se dogovorila s drugom stranom. Oni se ističu tamo gde su jasno vidljivi, naročito na perimetrima i granicama mesta i na autoputevima.

Mesto gubi svoj status nebranjenog mesta kada prestane da ispunjava uslove utvrđene u čl. 59/2 Protokola, s tim da i tada uživa zaštitu predviđenu drugim odredbama Protokola i drugim pravilima međunarodnog prava oružanih sukoba (čl. 59/7).

Rezimirajući izložena rešenja valja posebno istaći dva momenta.

Prvo, bitan uslov da bi neko područje bilo proglašeno i poštovano kao nebranjeno mesto jeste da je ono otvoreno za okupaciju, tj. da ga druga strana može zauzeti i uspostaviti svoju vlast bez borbe. To samo po sebi znači da se ono mora nalaziti na liniji razdvajanja strana u sukobu ili u blizini nje. Drugim rečima, strana u sukobu ne može proglasiti nebranjanim neko mesto u dubini svoje teritorije, daleko od linije dodira.¹⁰²

¹⁰² Uostalom, kad bi to bilo moguće, ona bi jednostavno proglasila nebranjanim sva važnija mesta u svojoj pozadini i zaštitila ih time od napada protivnika - bombardovanja, granatiranja i slično. Time bi čitav institut izgubio svaki smisao.

Drugo, nebranjeno mesto se u principu uspostavlja jednostranom izjavom volje odnosne strane. Ako su ispunjeni predviđeni uslovi, druga strana dužna je da poštuje takav karakter mesta i, ako želi da ga zauzme, učini to bez primene sile.¹⁰³

Premda su ova rešenja pojasnila neke stvari, veliko je pitanje od kakve je sve to praktične vrednosti.

Naime, jasno je da se u prošlosti izraz „nebranjeno mesto” koristio kao neka vrsta sinonima za nevojni objekat.

U naše vreme, međutim, za ocenu međunarodnopravne dozvoljenosti napada na odnosni objekat presudna je njegova namena (da li se koristi ili se može koristiti u vojne svrhe) a ne to da li se on brani. Tako nema sumnje da su hangar sa oklopnim vozilima, radionica oružja, skladište municije i slično vojni objekti, čak i kada nisu branjeni.

S druge strane, u savremenim ratovima koji se vode oružjem veoma velikog dometa i izuzetne razorne moći, često pored vojnih stradaju i nevojni objekti, uključujući i nebranjena mesta, a ponekad se nevojni objekti i namerno napadaju kao neposredan cilj. Time se, međutim, otvara pitanje međunarodne krivične odgovornosti odgovornih lica, pošto su akti kao što su bezobzirno razaranje gradova, mesta ili sela ili pustošenje neopravdano vojnom potrebom, napad na nebranjene gradove, mesta, mesta stanovanja ili zgrade, napad na demilitarizovane zone i sl. proglašeni ratnim zločinima.¹⁰⁴

2. Otvoreni grad

Po međunarodnom ratnom pravu, to je grad koji na osnovu sporazuma zaključenog između sukobljenih strana uživa potpunu zaštitu od ratnih dejstava.

Prilikom sklapanja takvog sporazuma obično se postavljaju određeni uslovi (potpuna demilitarizacija grada, prekid svake proizvodnje u vojne svrhe u gradu itd.) i predviđaju konkretni oblici kontrole njihovog doslednog ispunjenja. Jednostrana izjava strane u sukobu o proglašenju nekog grada otvorenim nije dovoljna.

Ipak, u praksi se događa da sila koja drži neki grad sama ga proglašava otvorenim, posebno onda kada ga napušta i odustaje od njegove odbrane. Takođe, dešava se da se neki grad tretira kao otvoreni iako nema formalnog sporazuma o tome. To se čini da bi se izbegle nepotrebne civilne žrtve, spasili od razaranja posebno vredni kulturno-istorijski spomenici i slično. U takvom slučaju od protivnika se očekuje da ne bombarduje i na drugi način ne uništava grad, već da samo mirno uđe (umaršira) u njega.

¹⁰³ Izričit sporazum između dveju strana potreban je samo onda kada mesto ne ispunjava neki od uslova predviđenih čl. 59/2 Protokola.

¹⁰⁴ To je, u najnovije vreme, potvrđeno, između ostalog čl. 6/1/b Rimskog statuta Međunarodnog krivičnog suda, čl. 3 Statuta Međunarodnog tribunala za bivšu Jugoslaviju i dr.

Tokom Drugog svetskog rata otvorenim gradovima bili su proglašeni: Brisel (1940), Pariz (1940), Manila (1942), Rim (1943), Atina (1944), Firenca (1944) i Kjeti (1944). Jednostrano su otvorenima proglašavani i drugi gradovi (Beograd, Zagreb, Ljubljana i dr.) ali to druga strana nije poštovala.

Kada je reč o Rimu, zanimljivo je da ga je otvorenim gradom juna 1944. proglasio nemački feldmaršal Albert Kesselring (*Albert Kesselring*). U situaciji kada su savezničke snage s juga Italije nadirale ka tom „večnom gradu”, on je naredio povlačenje nemačke vojske na sever i radi spasavanja svetske kulturne baštine od neprocenjive vrednosti, proglasio Rim otvorenim gradom. Pri tome je poslušao savet nemačkog ambasadora u Vatikanu Ernsta fon Vajczekera (*Ernst von Weizsäcker*) i oglušio se o izričito Hitlerovo naređenje da se dignu u vazduh svi mostovi na Tibru.

Praksa pokazuje da strana u sukobu kojoj se ponudi zaključenje sporazuma o proglašenju nekog grada otvorenim postavlja za to određene uslove. Oni se obično svode na zahteve da grad ne sme biti branjen; da mora biti demilitarizovan; da se u njemu odmah mora prekinuti bilo kakva proizvodna delatnost u vojne svrhe; da mora biti obezbeđena kontrola nad tim kako su ispunjeni ovi uslovi (s tim da se predviđa da tu kontrolu vrše ili organi strane koja postavlja uslove ili organi sile zaštitnice odn. neke neutralne države).

Pojam otvorenog grada dosta je star, ali je definitivno preciziran tek u Drugom svetskom ratu. To je uži pojam od nebranjenog mesta i, za razliku od njega, uživa apsolutnu zaštitu.¹⁰⁵

4. Beatomske zone

1. Pojam bezatomske zone

Poseban slučaj su bezatomske (nenuklearne) zone. To su područja u kojima su međunarodnim sporazumom zabranjeni proizvodnja, instaliranje, skladištenje, isprobavanje i bilo kakvo drugo prisustvo ili upotreba nuklearnog oružja.¹⁰⁶

U odnosu na druga ograničenja teritorijalnog dejstva rata razlikuju se po tome što:

- 1) ova ograničenja tiču se samo nuklearnog oružja i
- 2) ona se odnose ne samo na upotrebu tog oružja, već i bilo kakve aktivnosti u vezi sa njim, uključujući njegovu proizvodnju, instaliranje, skladištenje, isprobavanje i slično.

¹⁰⁵ Vojni objekti u nebranjenom mestu mogu pod određenim uslovima biti predmet bombardovanja odn. drugog napada. O tome je već bilo reči.

¹⁰⁶ Više: Janča D. 1978, 207-226; Prawitz J., Leonard J. F. 1996; Clements K. P., Ghais S. 1997, 163-168; Goldblat J. 1997, 18-32; Cserveny V. et. al. 2004; Goldblat J. 2004, 53-75; Moorthy P. 2006; Vignard K. 2011; Müller H. et. al. 2016; Bino T. 2017; *Cooperation among Nuclear-Weapon-Free Zones: History, Challenges and Recommendations* 2018.

Bliže gledajući, za razliku od demilitarizacije, ovde nije reč o zabrani ili ograničenju bilo kog, već samo atomskog oružja. Za razliku od neutralizacije ne radi se samo o zabrani vođenja ratnih dejstava nuklearnim oružjem, već o svim aktivnostima u vezi sa njim, dok, s druge strane, ove zone nisu neutralizovane kada su u pitanju druga (konvencionalna) oružja, što znači da ona mogu biti primenjena. Dok sanitetske i zone bezbednosti služe za smeštaj, lečenje i negu određenih ratom posebno ugroženih kategorija ljudi, bezatomske zone imaju za cilj zaštitu od atomskog, a ne i nekog drugog napada, ali zato ne samo ranjenika, bolesnika itd., već svih ljudi i životne sredine odnosno područja. U poređenju sa institutima nebranjenog mesta i otvorenog grada koji su nastali da bi se mesto odn. grad poštedeli od nepotrebnih razaranja i žrtava, bezatomske zone po prirodi stvari uvek imaju veću površinu i ne štite mesta i gradove od ratnih dejstava koja ne znače upotrebu nuklearnog oružja.

U širem smislu, u bezatomske zone se ubrajaju i određene nenaseljene sredine (Antarktik, dno mora i okeana i njihovo podzemlje, kosmos, Mesec) iz kojih je nuklearno oružje isključeno posebnim višestranim sporazumima.

U red takvih sporazuma spadaju Ugovor o Antarktiku (1959, čl.1), Ugovor o zabrani eksperimenata sa nuklearnim oružjem u atmosferi, kosmosu i pod vodom (1963), Ugovor o načelima delatnosti država u oblasti istraživanja i miroljubivog korišćenja kosmosa, uključujući Mesec i druga nebeska tela (1967, čl. IV); Ugovor o zabrani smeštanja nuklearnog i drugog oružja za masovno uništenje na dno mora i okeana i u njihovo podzemlje (1971), Sporazum o delatnosti država na Meseu i drugim nebeskim telima (1979) i dr.

U užem smislu, pod bezatomskim zonama podrazumevaju se samo ona nenuklearna područja koja su stvorena u naseljenim oblastima.

Rezolucijom Generalne skupštine UN 3472 B (1975) bezatomska zona je definisana kao bilo koja zona, priznata kao takva od strane Generalne skupštine Ujedinjenih nacija, koju bilo koja grupa država, u slobodnom vršenju svog suvereniteta, ustanovi putem ugovora ili konvencije, s tim da: a) jasno su definisani status potpunog odsustva nuklearnog oružja u takvoj zoni i granice takve zone i b) ustanovljen je međunarodni sistem verifikacije i kontrole u cilju garantovanja poštovanja obaveza koje proističu iz posebnog statusa zone.¹⁰⁷

Ipak, praksa je pokazala da je za postojanje bezatomske zone potrebno ispunjenje još nekih uslova. Oni se uglavnom svode na sledeće principe:¹⁰⁸

1) inicijativa za stvaranje zone treba da potekne od država koje pripadaju odnosnom području;

2) pristupanje zoni treba da bude dobrovoljno, a ne nametnuto silom ili pretnjom;

¹⁰⁷ *Comprehensive study of the question of nuclear-weapon-free zones in all its aspects*, GA Resolution 3472 B (1975), [www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/3472\(XXX\)](http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/3472(XXX)).

¹⁰⁸ Istini za volju, neki od njih su samo bliže definisanje odn. preciziranje načela iz pomenute Rezolucije Generalne skupštine 3472 B (1975).

3) geografske granice zone moraju biti precizno definisane;

4) države odnosnog područja treba da se obavežu ne samo da neće proizvoditi, uvoziti i na drugi način za sopstvene potrebe pribavljati i držati nuklearno oružje, već da nijednoj trećoj sili neće omogućiti proizvodnju, skladištenje ili testiranje nuklearnog oružja na tom području;

5) zemlje odnosnog područja treba da pruže čvrste garancije da će savesno ispuniti obaveze koje proizlaze iz ugovora o stvaranju bezatomskih zona;

6) sporazum za stvaranje zone mora predvideti efikasan sistem kontrole i verifikacije, radi obezbeđenja doslednog poštovanja preuzetih obaveza. U praksi to, između ostalog, podrazumeva ustanovljenje posebnih nadzornih organa;

7) ugovor o uspostavljanju zone treba da bude zaključen na neodređeno vreme.¹⁰⁹

Sa druge strane, i nuklearne sile imaju određene obaveze u vezi sa bezatomskim zonama. One su u najmanju ruku dužne da:¹¹⁰

1) poštuju princip potpunog odsustva nuklearnog oružja u zoni, kako je to definisano odgovarajućim sporazumom;

2) uzdrže se od bilo kog akta koji bi značio kršenje pomenutog sporazuma;

3) uzdrže se od pretnje da će upotrebiti nuklearno oružje i od upotrebe tog oružja protiv bilo kog dela područja obuhvaćenog zonom.

S tim u vezi, treba skrenuti pažnju na to da se zapravo obično govori o obavezi uzdržavanja od upotrebe nuklearnog oružja ili pretnje da će ono biti upotrebljeno *protiv država obuhvaćenih zonom* odn. *uključenih u zonu* (eng. „against the States included in the zone”).¹¹¹

Mora se приметiti da je ovakvo određenje preširoko. Ovde je zapravo reč o zabrani pretnje i upotrebe nuklearnog oružja protiv samo onog dela teritorije odnosno države koji je obuhvaćen bezatomskom zonom. Ako bi se prihvatilo da je njegova upotreba uopšte dozvoljena, nuklearno oružje bi u principu moglo biti upotrebljeno protiv dela teritorije odnosno države koji se nalazi izvan zone (neke zemlje imaju i delove teritorije koji su veoma udaljeni od matice) a posebno protiv oružanih snaga odnosno države izvan područja zone (npr. protiv ratnih brodova na otvorenom moru).

Pojava i širenje bezatomskih zona moraju se oceniti pozitivno, kao pokušaj da se i na taj način ograniči širenje nuklearnog oružja, a time i opasnost od izbijanja nuklearnog sukoba. Jasno je, međutim, da ako bi zaista došlo do rata sa upotrebom strategijskog nuklearnog oružja, postojanje ovih zona ne bi sprečilo širenje dejstva tih sredstava na države unutar odnosnih zona.

¹⁰⁹ Uporedi: Janča D. 1978, 221-222; Goldblast J. 2004, 54-56.

¹¹⁰ Uporedi: *Effective and Verifiable Measures Which Would Facilitate the Establishment of a Nuclear-weapon-free Zone in the Middle East* 1991, 7, par. 34.

¹¹¹ Tako npr. Janča D. 1978, 225; *Effective and Verifiable Measures Which Would Facilitate the Establishment of a Nuclear-weapon-free Zone in the Middle East* 1991, 7, par. 33/II/c.

2. Postojeće bezatomske zone

Prvi ugovor kojim je stvorena tako shvaćena bezatomska zona bio je Ugovor o zabrani nuklearnog oružja u Latinskoj Americi i na Karibima (1967), poznatiji kao Ugovor iz Tlatelolka.

Njime su se države članice obavezale (čl. 1) da će zabraniti i sprečiti probe, upotrebu, izradu, proizvodnju ili sticanje bilo kog nuklearnog oružja kao i prijem, držanje, instalaciju, razmeštaj i bilo koji oblik posedovanja nuklearnog oružja. Predviđen je efikasan mehanizam za kontrolu i verifikaciju u kojem glavnu ulogu imaju Međunarodna agencija za atomsku energiju¹¹² i nova, Ugovorom stvorena međunarodna organizacija - Agencija za zabranu nuklearnog oružja u Južnoj Americi i na Karibima (OPANAL).¹¹³

Uz Ugovor su zaključena dva dopunska protokola. Prvim su se prekomorske države koje kontrolišu određene teritorije u ovom području (SAD, Ujedinjeno Kraljevstvo, Francuska i Holandija) obavezale da će poštovati uslove Ugovora na tim teritorijama. Drugim se 5 sila koje imaju nuklearno oružje (SAD, Rusija, Kina, Ujedinjeno Kraljevstvo i Francuska) obavezalo da će se uzdržavati od bilo kakvog ugrožavanja statusa područja kao bezatomske zone.¹¹⁴

Po ugledu na Ugovor iz Tlatelolka, nepune dve decenije kasnije zaključen je Ugovor o pretvaranju Južnog Pacifika u nenuklearnu zonu (1985) poznat kao Ugovor sa Rarotonga.

Ova tendencija nastavljena je krajem XX v. i u prvim godinama XXI v., zaključenjem ugovora koji se odnose na jugoistočnu Aziju (Ugovor iz Bangkoka, 1995), Afriku (Ugovor iz Pelindabe, 1996) i centralnu Aziju (Ugovor iz Semipalatinska 2006).¹¹⁵

Već dugo vremena postoji ozbiljna inicijativa da se uvede bezatomska zona i na Bliskom istoku, ali za sada to nije ostvareno.¹¹⁶ Ovo i pored činjenice da je i Generalna

¹¹² Premda ne spada u red specijalizovanih agencija UN, njen status je vrlo sličan njihovom, ali s nešto više samostalnosti. Osnovni ciljevi Agencije svode se na razvoj korišćenja atomske energije radi doprinosa miru, zdravlju, borbi protiv siromaštva i napretku u svetu. U tu svrhu ona ohrabruje i pomaže istraživanja nuklearne energije i tehnologije u mirne svrhe; pruža pomoć u pribavljanju materijala, usluga, opreme i postrojenja za miroljubivo korišćenje atomske energije; doprinosi razmeni naučnih i tehničkih informacija i stručnjaka; utvrđuje mere obezbeđenja protiv zloupotrebe pomoći dobijene od Agencije ili preko Agencije; utvrđuje sigurnosne standarde; bavi se poslovima kontrole i verifikacije; i dr. Više na sajtu Agencije: iaea.org/.

¹¹³ Više o Ugovoru, državama članicama, Agenciji i drugim pitanjima na veb-sajtu Agencije, *OPANAL*, opanal.org/en/home-2/.

¹¹⁴ Za tekstove Ugovora i dopunskih protokola vidi: *Treaty for the Prohibition of Nuclear Weapons in Latin America and the Caribbean*, disarmament.un.org/treaties/t/tlatelolco.

¹¹⁵ U vezi sa ovim zonama: Parrish S., du Preez J. 2004.

¹¹⁶ Više: *Effective and Verifiable Measures Which Would Facilitate the Establishment of a Nuclear-weapon-free Zone in the Middle East* 1991; *Conditions for Nuclear Free Middle East* 2007; Foradori P., Malin M. B. 2012.

skupština UN našla za potrebno da nizom svojih rezolucija, pa tako i (Rezolucijom 72/24 2017) pozove sve zainteresovane strane da preduzmu neophodne korake za stvaranje te zone na tom području.¹¹⁷

Premda iz rezolucije Generalne skupštine UN 3472 B (1975) sledi da se bezatomska zona može ustanoviti samo na teritoriji nekoliko („grupe“) država, praksa poznaje zanimljiv izuzetak u kome je takva zona uspostavljena na teritoriji samo jedne države, na njemu inicijativu.

Naime, Mongolija je 2000. jednostrano (posebnim zakonom) proglasila sebe bezatomskom zonom, a zatim je pred Ujedinjenim nacijama pokrenula pitanje potvrde takvog svog statusa.¹¹⁸ On je priznat od strane velikih sila i drugih država i potvrđen Rezolucijom Generalne skupštine UN 55/33/S (2000).¹¹⁹

3. Najvažniji problemi u vezi sa atomskim zonama

Bezatomske zone su na teritorijama 115 država i teritorija (računajući i Antarktiku) pokrivaju oko 60% kopnenog dela Zemlje, ali istovremeno obuhvataju samo oko 39% njenog stanovništva. Ovo zato što od 8 najmnogoljudnijih država, čak 5 spada u krug nuklearnih sila, što znači da je njihova teritorija (sa 47% svetskog stanovništva) van režima bezatomskih zona. Preostalih 69 država sa 14% svetskog stanovništva niti imaju nuklearno oružje, niti su obuhvaćene bezatomskim zonama (neke od njih, konkretno jedan broj članica NATO saveza, premda nemaju sopstveno atomsko oružje, dozvolile su da se na njihovoj teritoriji drži takvo oružje strane zemlje – SAD).

Postojanje bezatomskih zona je fenomen sa više lica. Ono što je ovde najinteresantnije, je činjenica da su u ratu takve zone vid zaštite odnosnih područja, a time i stanovništva, prirode, kulturnih dobara itd. koji se nalaze u njihovim okvirima, ali samo od napada nuklearnim oružjem. Pošto stvaranje bezatomskih zona znači potpuno odricanje od nuklearnog oružja država koje pripadaju odnosnom području, ono je u duhu sa obavezama koje su te države prihvatile Ugovorom o neširenju nuklearnog oružja (1968).¹²⁰

S druge strane, bezatomske zone predstavljaju poseban oblik demilitarizacije, odricanja od razvoja, posedovanja itd. nuklearnog oružja, čak i nezavisno od toga da li postoji oružani sukob ili ne, dakle i u miru.

¹¹⁷ *Establishment of a Nuclear-Weapon-Free Zone I the Rehion of the Middle East*, A/Res/72/24, 11 December 2017, <https://undocs.org/A/RES/72/24>.

¹¹⁸ *Letter dated 28 February 2000 from the Permanent Representative of Mongolia to the United Nations addressed to the Secretary-General*, A/55/56, S/2000/160, 29 February 2000.

¹¹⁹ General Assembly Resolution 55/33/S (2000): *Mongolia's International Security and Nuclear-Weapon-Free Status*.

¹²⁰ O njemu će više reći biti kasnije.

Pored toga, uvođenje bezatomskih zona trebalo bi da pruži i niz drugih važnih prednosti. Proglašenjem neke teritorije za demilitarizovanu zonu ima za cilj, između ostalog, i da spreči izbijanje nuklearnog rata na tom području odnosno da države koje pripadaju zoni budu uvučene u nuklearni rat. Takođe, potpuna eliminacija nuklearnog oružja trebalo bi da zaštiti države koje pripadaju bezatomskoj zoni, ali, posredno, i države u okruženju, i od svih drugih rizika, povezanih sa prisustvom nuklearnog oružja (nuklearne nesreće, krađa nuklearnog oružja itd.). Prisutna je i nada da bi se širenjem bezatomskih zona na razne delove sveta, značajno mogla smanjiti opasnost izbijanja nuklearnog rata – zato što bi drastično bio smanjen prostor na kojem se to oružje može držati, razvijati ili eventualno upotrebiti. Jedan od ciljeva je i da se proširenjem bezatomskih zona, svet jednog dana sasvim oslobodi nuklearnog oružja.¹²¹

Ideja zaštite određenih područja njihovim proglašavanjem za bezatomske zone može biti sporna posebno u slučaju velikog nuklearnog sukoba, kada bi moglo biti skoro nemoguće ograničiti dejstvo nuklearnog oružja tako da ne ugrozi te zone (u najmanju ruku zbog širenja radijacije).

Pa ipak, ne otvarajući ovde pitanje njene međunarodnopravne dopuštenosti, izolovana primena tog oružja bi možda i mogla biti izvedena tako da ne znači kršenje zaštite koje uživaju bezatomske zone. Uostalom, dobar primer su atomske bombe bačene na Hirošinu i Nagasaki koje su u principu imale ograničeno teritorijalno dejstvo.

Takođe, s obzirom na pojavu tzv. malokalibarskih nuklearnih oružja, čije se dejstvo može prostorno ograničiti, može se zamisliti situacija u kojoj bi sukob zaista bio vođen bez narušavanja statusa bezatomskih zona.

Ipak, ostaje otvoreno pitanje da li bi u slučaju nuklearnog rata, posebno onog širih razmera, status bezatomskih zona zaista bio poštovan.

¹²¹ *Effective and Verifiable Measures Which Would Facilitate the Establishment of a Nuclear-weapon-free Zone in the Middle East* 1991, 6, par. 29-31.

Glava III

DEJSTVO RATA NA LICA (PERSONALNO DEJSTVO RATA)

I. OPŠTI POGLED NA DEJSTVO RATA NA LJUDE

Izbijanje rata proizvodi dramatične promene u životima ljudi. Neko odlazi da se bori; nekome neko blizak odlazi da se bori; neko gine ili umire; nekome neko blizak gine ili umire; nego biva ranjen, ostaje invalid ili na drugi način trpi trajne posledice od ranjavanja ili bolesti koje je izazvao ili čijem razvoju je doprineo rat; neko ostaje bez imovine ili ona biva znatno umanjena ili oštećena; neko svojom odlukom ali protiv svoje stvarne volje (izbeglice) ili silom (kad ga neprijatelj odvede odn. deportuje) odlazi u inostranstvo; itd. Obično ljudi istovremeno trpe više raznih neželjenih odn. štetnih posledica odjednom.¹²²

Uz ove faktičke (stvarne) posledice u životima ljudi, rat proizvodi i određene promene u njihovom pravnom statusu, uglavnom bez njihove volje. Otpočinjanjem neprijateljstava stupaju na snagu pravila ratnog i humanitarnog prava, koja imaju sopstvene institute, među kojima i one koji određuju pravni položaj ljudi.

U miru, čak i vojno lice (profesionalni vojnik) je u pravnom smislu suštinski civil. Premda se bavi radom koji je vezan za vojna pitanja (stiče, održava i unapređuje određene veštine, obučava novajlije, komanduje jedinicom, priprema ratne planove itd.) on u suštini živi kao i svi drugi – odlazi na posao, dobija za to platu, ide na godišnji odmor itd. Pri tome, što je najvažnije, ne učestvuje ni u kakvom izvođenju neprijateljstava odn. borbama. Naprotiv, u ratu i ljudi koji do tada nisu imali nikakve veze sa vojskom (činovnici, učitelji, poljoprivrednici, umetnici, studenti, nezaposleni itd.) u velikom broju postaju borci.

Drugim rečima, na pravnom terenu rat dovodi do toga da za vreme njegovog trajanja, a delom i jedno vreme posle njegovog okončanja, ljudi, zavisno od slučaja, dobijaju status civila (građanskog lica za vreme oružanog sukoba), borca, ranjenika, bolesnika, brodolomnika, ratnog zarobljenika, parlamentara, pripadnika saniteta, neutralnog državljanina itd. Međunarodno ratno i humanitarno pravo predviđa uslove pod kojima neko spada u jednu ili u odjednom nekoliko ovih kategorija (npr. zarobljeni ranjenik) i pravne posledice toga (prava i obaveze odnosnih kategorija lica).

U zavisnosti od svog odnosa prema oružanom sukobu, sva lica čijih života se neposredno dotakao rat, dele se u dve velike kategorije – *učesnike rata* (borci, lica koja na neki način učestvuju u izvođenju neprijateljstava) i one koji ne učestvuju ili ne

¹²² Npr. nekome poginu najbliži članovi porodice, kuća bude uništena, a on sam ranjen i zarobljen.

učestvuju više u tome, pa kao takvi uživaju posebnu zaštitu, te se nazivaju *žrtvama rata* (ranjenici, bolesnici, brodolomnici, ratni zarobljenici, civili).

Ovde je prilika da primetimo da premda u osnovi tačna i kodifikovana Ženevskim konvencijama i čitavim savremenim pravom oružanih sukoba, ova podela je u izvesnom smislu relativna i to iz najmanje dva razloga.

Pre svega, šire gledajući u učesnike rata ne spadaju samo borci, već svi oni koji su na neki način neposredno doživeli rat. Nemoguće je biti u vreme i na mestu oružanog sukoba, a ne osetiti njegove negativne uticaje i posledice, čak i ako odnosno lice ima sreću da su za njega oni neznatni. Uostalom, mnogi od onih koji su doživeli rat, čak i kada nisu uključeni u ratne operacije, na razne načine doprinose pobedi svoje strane. To važi za civile koji leče i neguju ranjene i bolesne (medicinsko osoblje, ali i obični ljudi koji to silom prilika rade), stvaraju proizvode bez kojih vojska ne može da se bori (hrana, oružje, municija, odeća itd.), podižu moral vojske i stanovništva (umetnici i zabavljači) itd. Ma kako naoko bila neznatna njihova uloga, svi oni, svako na svoj način, učestvuju u ratnim naporima neke od sukobljenih strana.

Sa druge strane, žrtve rata se takođe mogu posmatrati u širem smislu, tako da se obuhvate i borci. Čak i ako ne nastupi okolnost koja će ih pretvoriti u žrtve rata u užem smislu (ranjenike, bolesnike itd.) oni učešćem u ratu doživljavaju ličnu nesreću i traume. Rat ih odvodi iz topline doma i mirne svakodnevice u blatnjavi rov, na minska polja, pod artiljerijsku i drugu vatru, u stalnu neizvesnost i opasnost, oni doživljavaju teške trenutke (gledaju kako im pred očima ginu ratni drugovi, dobijaju informacije o stradanjima najbližih u pozadini itd.). Tako gledajući, i oni su žrtve rata. Pa ipak, u međunarodnom pravu oružanih sukoba oni se tretiraju drugačije od ostalih - kao borci, što znači lica koja imaju pravo da izvode neprijateljstva, ali isto tako mogu da budu predmet zakonitog napada, zarobljavanja itd.

Rat utiče na živote svih. Svako prema pravilima ratnog i humanitarnog prava dobija određeni pravni status koji nije imao pre izbijanja neprijateljstava. On može, tokom oružanog sukoba, i da menja status – neko ko je na početku rata bio civil, može kasnije da postane borac, pa ranjenik, pa ratni zarobljenik itd. Završetkom oružanog sukoba prestaju da se primenjuju pravila međunarodnog ratnog i humanitarnog prava i ljudi dobijaju ponovo određeni mirnodopski pravni status.¹²³

Posredno, izbijanje rata ne ostavlja po strani ni ona lica koja su državljani zemalja koje ne učestvuju u neprijateljstvima (neutralni državljani). U principu isto se može reći i za apatride (lica bez državljanstva) koji, s obzirom na to da već po definiciji nemaju državljanstvo nijedne države, ne mogu doći u poziciju da država njihovog državljanstva bude uvučena u neki rat. Oni su stoga, osim ako se sami na neki način ne uključe u oružani sukob, u izvesnom smislu uvek (stalno) neutralni i to već zbog prirode svog

¹²³ Ratni zarobljenici se puštaju na slobodu, ranjenici i bolesnici se tretiraju prema mirnodopskim pravnim pravilima itd.

statusa. Stoga će se u daljem tekstu kod razmatranja položaja neutralnih državljana i oni imati u vidu, osim onda kada je to iz nekog razloga nemoguće.

Tako npr. neutralni državljanin gubi taj status kada njegova država uđe u rat. To se apatridu ne može dogoditi iz prostog razloga što on nema državljanstvo nijedne države. Izvesna analogija može postojati u smislu da se u vezi sa nekim pitanjima status apatrida vezuje za državu u kojoj ima stalni boravak, ali se ipak tu ne može povući znak jednakosti sa onima koji imaju državljanstvo, čak i ako je u pitanju državljanstvo te iste države.

Premda u principu uživaju posebnu zaštitu, pod određenim uslovima neutralni državljani mogu biti internirani, njihova imovina može biti oduzeta, uništena itd. I neutralni državljani mogu menjati pravni status, nekad svojom voljom, a nekad automatski, usled razvoja događaja. Tako npr. neutralni državljanin može dobrovoljno stupiti u oružane snage jedne od strana u sukobu, u kom slučaju gubi status neutralca i izjednačava se sa borcem strane kojoj se priključio. Uostalom, sama činjenica da je do tada neutralna država iz nekog razloga ušla u rat, automatski dovodi do dramatične promene i u životima i u pravnom statusu njenih državljana odnosno stanovnika uopšte.

Bliže gledajući, iako na određeni način može da pogodi i neutralne državljane koji žive u bilo kojoj od neutralnih zemalja (npr. zato što im je u nekoj od strana u sukobu ili na otvorenom moru zaplenjena ili uništena imovina) rat najviše pogađa neutralne državljane koji se nalaze na teritoriji neke od zaraćenih država. Oni su u principu izloženi istim rizicima i strahotama, kao svi ostali stanovnici odnosno teritorije – mogu stradati ili biti ranjeni u bombardovanju, mogu nagaziti na minu, može ih pogoditi snajperista, mogu gladovati, smrzavati se itd. Drugim rečima, mogu poginuti, ostati invalidi, trpeti bol ili biti žrtva na mnogo drugih načina.

Sve to su realne posledice i pored činjenice da se međunarodnopravni položaj ovih lica, strogo uzev, razlikuje od položaja državljana strane u sukobu na čijoj teritoriji odnosno pod čijom vlašću se nalaze.¹²⁴ Premda su od toga mogući izuzeci (posebno, kada neutralni stranac sam tome doprinese svojim aktivnostima) u principu ni jedna od sukobljenih strana ne može ih tretirati kao neprijatelje.

Pa ipak, u praksi nije uvek moguće odmah prepoznati neutralne državljane, nije moguće odmah odvojiti ih od ostalih i uopšte nije uvek moguće obezbediti im na drugi način zaštitu koja im pripada. Poseban problem je činjenica da razvoj događaja može dovesti do toga da neki od neutralnih stranaca preko noći postanu neprijateljski stranci, što dodatno komplikuje stvari.

Konkretno, ako je država A koja je prethodno bila neutralna u ratu u kojem učestvuje država B, ušla u njega na strani protivnika države B, njeni državljani za državu B više nisu neutralni, već

¹²⁴ Ovaj drugi slučaj postoji npr. kada se neutralni državljani nalaze na teritoriji koju je okupirala jedna od učesnica u oružanom sukobu.

neprijateljski stranci. Sa druge strane, stanovnici države A koji nemaju njeno, već državljanstvo i dalje neutralne države C, zadržavaju status neutralaca. Ovo je naročito važno u slučaju da država B okupira deo teritorije države A i time stekne faktičku vlast i nad i dalje neutralnim državljanima države C. Naprotiv, u nekim drugim situacijama, u kojima dolazi do proširenja pojma neprijateljskog stranca (npr. kod prava pomorskog plena) ovo razlikovanje neće biti od značaja.

Pitanja koja se tiču položaja žrtava rata (ranjenika, bolesnika, brodolomnika, ratnih zarobljenika i civila) obrađena su kasnije, u delu gde su izložena pravila međunarodnog humanitarnog prava. Ovde će biti reči samo o učesnicima oružanog sukoba (borcima) i nekim njihovim posebno zanimljivim kategorijama.

II. ORUŽANE SNAGE (ORUŽANA SILA)

1. Pojam oružanih snaga države

1. Definicija države

Premda su države njegovi osnovni i najvažniji subjekti, međunarodno pravo ne daje definiciju države.

Razne definicije države koje se sreću u naučnoj i stručnoj literaturi uglavnom se više ili manje svode na tvrdnju da je u pitanju oblik političkog organizovanja društvene zajednice na određenoj teritoriji, sa suverenom vlašću i stalnim stanovništvom, koji ustanovljava i štiti određeni društveni i pravni poredak, raspolaže posebnim aparatom upravljanja i ima monopol sile.

Ovde nas zanima prevashodno činjenica da za razliku od sličnih društvenih tvorevina državi pripada isključivo pravo da zakonito primenjuje silu. U tu svrhu ona, između ostalog, ima posebne organe za to. Neki od njih (policija, žandarmerija itd.) su nadležni da, kada tome ima mesta, primenjuju silu unutar državnih granica odn. jurisdikcije države kojoj pripadaju. Poseban status imaju oružane snage koje, pod određenim uslovima, mogu da primenjuju oružanu silu i unutar države i, naročito, u određenim odnosima sa drugim državama. Upravo one predstavljaju najveći interes sa stanovišta međunarodnog prava oružanih sukoba.

2. Oružane snage države

U najužem smislu, *oružane snage* je naziv za organ države koji je po međunarodnom pravu ovlašćen da u međunarodnom oružanom sukobu izvodi neprijateljstva, što znači bori se protiv protivnika, primenjujući sva dozvoljena sredstva.

Premda u osnovi tačna, jer se oslanja na suštinu i osnovnu funkciju oružanih snaga, navedena definicija, koja bi se uslovno rečeno mogla nazvati klasičnom, je suviše uska, u smislu da oružane snage vezuje striktno samo za moguće ili stvarno učešće u međunarodnim oružanim sukobima. U savremenim uslovima ona je delom prevaziđena jer ne pominje nemeđunarodne oružane sukobe. A oružane snage države se, po potrebi, isto tako zakonito koriste i u unutrašnjim oružanim sukobima (građanskim ratovima). U naše vreme njih i tada vezuju norme međunarodnog ratnog i humanitarnog prava koje zabranjuju određena sredstva i metode ratovanja odnosno proglašavaju određene nezakonite postupke ratnim zločinima.

S tim u vezi, slobodni smo da ponudimo nešto potpuniju i širu definiciju, prema kojoj se pod oružanim snagama države ima u vidu poseban državni organ koji je po unutrašnjem i, naročito, međunarodnom pravu ovlašćen da u međunarodnom, a kada tome ima mesta i u nemeđunarodnom (unutrašnjem) oružanom sukobu izvodi neprijateljstva, što znači bori se protiv protivnika primenjujući sva međunarodnim pravom dozvoljena sredstva i načine ratovanja, a uz to preduzima i neke druge sa oružanim sukobom povezane mere i akcije (uzima i drži ratne zarobljenike, okupira tuđu teritoriju, uzima ratni plen, pod određenim uslovima vrši zaustavljanje i uzapćenje neutralnog broda, proglašava i uvodi pomorsku blokadu, vrši rekvizicije, uzima kontribucije i dr.) ili izvršava neke druge posebne zadatke (čuvanje određenih objekata od posebnog značaja, čuvanje državne granice, borba protiv pirata itd.).

Iako po prirodi stvari nužno imaju određena materijalna sredstva i objekte kojima raspolažu i koje koriste za svoje potrebe, oružane snage država se u suštinskom smislu svode na osoblje (vojne komande i trupe odn. jedinice) što najprostije rečeno znači na ljude, lica koja ulaze u njihov sastav.¹²⁵

Kako god bilo napredno, razorno i ubistveno oružje odnosno koliko god bila sofisticirana ostala sredstva koja se koriste u ratu, to su beskorisne stvari sve dok ih čovek ne upotrebi. Stoga kada se govori o oružanim snagama, najčešće se misli upravo na njihovo ljudstvo. Uostalom, rat odn. oružani sukob je jedan oblik devijantnog, ali društvenog odnosa, odnosa između ljudi. Nema nikakvih odnosa, pa ni sukoba među neživim predmetima.

Mada u miru mogu da se koriste i za druge zadatke (čuvanje lica i objekata; antiterorističke akcije; operacije spasavanja, gašenja požara, borbe protiv poplava; doturanje humanitarne pomoći odsečenim područjima i ljudima; borba protiv organizovanog kriminala i terorista; itd.) smisao postojanja oružanih snaga je upravo taj da budu spremne da se uporedo sa izbijanjem oružanog sukoba odmah neposredno uključe u njega i izvojuju pobjedu. Štaviše, premda je to strogo zabranjeno savremenim međunarodnim pravom, onda kada je reč o agresiji, zadatak oružanih snaga države-napadača je da

¹²⁵ Ne može se isključiti da će u budućnosti međusobno ratovati i mašine kojima upravlja veštačka inteligencija, ali za sada je to još uvek u domenu naučne fantastike.

počnu oružani sukob. Figurativno rečeno, nema oružanog sukoba dok neko ne ispali prvi metak.

3. Generacije oružanih snaga

Pojedini teoretičari smatraju da se i u vezi sa oružanim snagama može govoriti o raznim generacijama, slično onome kako se npr. govori o generacijama pojedinih borbenih sredstava – aviona, podmornica itd.

U skladu s takvim pristupom vojske koje danas prevlađuju u svetu, a orijentisane su na po savremenim merilima uobičajena tzv. konvencionalna oružja (tenkove, artiljeriju, avijaciju itd.) pripadaju 3-4 generaciji.

Prema istoj klasifikaciji, one armije koje raspolažu nuklearnim oružjem su oružane snage 5. generacije i ima ih svega desetak.

Saglasno pristupu o kojem je reč, vojske šeste generacije su one, koje pored nuklearnog, poseduju i sofisticirana nova oružja kao što su precizne krstareće rakete, razvijene bespilotne letelice, najnapredniji sistemi protivvazdušne odbrane, protivsatelitsko oružje, lasersko oružje, hiperzvučno oružje i dr. Vojske ove generacije u stanju su da nanose istovremene udare po čitavoj teritoriji protivnika i kada je ona vrlo velika i znatno udaljena od njihovih pozicija, što ima za posledicu da se definitivno gubi razlikovanja između fronta i pozadine. Takav nivo za sada imaju samo oružane snage SAD i Rusije, s tim da im se sve više približava Kina.

2. Sastav oružanih snaga

Sastav sopstvenih oružanih snaga utvrđuje svaka država svojim unutrašnjim propisima. Ipak, te snage se po tradiciji obično dele na kopnene, pomorske i vazduhoplovne (negde i raketne ili kosmičke); na aktivni i rezervni sastav; na oficire, podoficire i vojnike; i slično.¹²⁶

Iz ugla međunarodnog prava to nije važno, osim u delu u kojem se formulišu neka posebna pravila pomorskog, odnosno vazdušnog rata; predviđaju pravila o spasavanju, negovanju i lečenju brodolomnika; uređuje poseban status i zaštita bolničkog (sanitetskog) broda i slično. Međutim, čak i tada to se ne čini zbog oslanjanja na nekakve podele oružanih snaga kao takvih, već zbog određenih specifičnosti sredstava i načina borbe u odnosnoj sredini, potrebe da se zaštitom koju predviđa humanitarno pravo obuhvate i lica koja su pretrpela brodolom, radi zaštite sanitetskih brodova i lica na njima kao jedne posebne vrste bolnice (medicinske ustanove) itd.

¹²⁶ U vezi sa istorijskim pogledom na vojnu organizaciju niza država, skrećemo pažnju na vrlo zanimljivi rad našeg poznatog pisca i političara iz XIX v. koji je prvi put objavljen 1874, a ponovo štampan 2014. godine: Grujić S. 1874.

Zapravo, jedino gde međunarodno pravo uvažava određene podele unutar oružanih snaga država kao takve, je pravljenje izvesne razlike između različitih kategorija ratnih zarobljenika, pa i to prema objektivnim kriterijumima, bez ikakve diskriminacije. Ono predviđa nešto povoljniji status oficira i podoficira u odnosu na obične vojnike. O tome će više reći biti kod razmatranja statusa ratnih zarobljenika.

U izvesnom smislu, pravi se razlikovanje i između posebne kategorije tzv. neboraca i ostalih pripadnika oružanih snaga. I o tome će kasnije biti više reći.

Nezavisno od unutrašnjih propisa država, međunarodno ratno pravo pod oružanim snagama podrazumeva ne samo regularne vojne trupe odnosno države, već i sve druge snage sastavljene od lica kojima je međunarodnim pravom priznat status borca, kao što su pripadnici policijskih snaga, dobrovoljačkih odreda, narodne vojske, partizanskih jedinica itd.¹²⁷

3. Status oružanih snaga za vreme oružanog sukoba

Oružani sukob dovodi do značajnih promena koje pogađaju oružane snage. One se aktiviraju, popunjavaju novim ljudstvom (rezervnim sastavom), drugačije raspoređuju, dodatno opremaju, učestvuju u borbama, trpe gubitke, vode operacije na teritoriji drugih država itd. Njihovi pripadnici, kao njihov suštinski, organski deo takođe dobijaju nova ovlašćenja, funkcije, ali i odgovornosti.

Za vreme oružanog sukoba status i aktivnosti oružanih snaga država su delom i dalje regulisani domaćim (nacionalnim) propisima odnosno države, ali su, opšte uzev, uređeni prvenstveno pravilima međunarodnog ratnog i humanitarnog prava. Država ne može da se pozove na sopstvene propise da bi kršila međunarodno pravo (npr. izvršila agresiju, naredila ratne zločine, genocid itd.). Drugačije rešenje bi sasvim obesmyslilo međunarodno pravo i njegova rešenja i principe, jer bi svaka država radila šta hoće, što bi dovelo do haosa u međunarodnim odnosima i sveopšteg sukoba.¹²⁸

Država je dužna da poštuje ono međunarodno pravo koje je obavezuje (u formalnom smislu: opšte međunarodno običajno pravo, ratifikovane međunarodne ugovore, a u sve većoj meri i odluke određenih međunarodnih organizacija). Drugim rečima, ona je u obavezi da uskladi svoje propise i ponašanje svojih organa se sopstvenim međunarodnopravnim obavezama. To proističe kako iz rešenja međunarodnog prava, tako i iz opštih pravnih načela, počev već od načela savesnosti, načela da se ugovori moraju poštovati (lat. *pacta sunt servanda*) itd.

Iz obaveze da poštuje međunarodno pravo sledi da svoje domaće pravo država može da usvaja i primenjuje samo u meri u kojoj je ono u skladu sa njenim međunarodnopravnim obavezama. To je vrlo jasno definisano Bečkom konvencijom o ugovornom pravu (1969) koja u čl. 27 precizira da: „Ugovorna strana ne može se pozvati na odredbe svog unutrašnjeg prava da bi opravdala neizvršenje ugovora.”

¹²⁷ Perazić G. 1986, 124-152; Vučinić Z. 2006, 138-157.

¹²⁸ Više o odnosu međunarodnog i unutrašnjeg prava odn. o primatu međunarodnog prava nad unutrašnjim: Krivokapić B. 2013, 59-103; Krivokapić B. 2013¹, 45-62.

Ovaj pristup je potvrđen i u praksi najvažnijih međunarodnih sudova.¹²⁹

Tako npr. u presudi u Slučaju slobodnih zona, Stalni sud međunarodne pravde je konstatovao: „sigurno je da Francuska ne može da se poziva na svoje zakonodavstvo da bi ograničila obim svojih međunarodnih obaveza.”¹³⁰

U savetodavnom mišljenju u slučaju grčko-bugarskih zajednica isti sud kaže „opšte je prihvaćeno načelo međunarodnog prava da u odnosima između sila koje su članice određenog ugovora, odredbe unutrašnjeg prava ne mogu imati prevagu nad onima iz ugovora.”¹³¹

U savetodavnom mišljenju u vezi sa razmenom grčkog i turskog stanovništva (1925) Sud je naglasio da „država koja je ugovorila važeće međunarodne obaveze, dužna je da izvrši u svom zakonodavstvu takve izmene, koje su potrebne da bi se obezbedilo ostvarivanje preuzetih obaveza.”¹³²

Najzad, u savetodavnom mišljenju Stalnog suda međunarodne pravde u slučaju *Položaj poljskih državljana u Dancigu* istaknuto je da: „... prema opšte prihvaćenim principima, država ne može da se u odnosu na drugu državu pozove na odredbe ustava te druge države, već samo na međunarodno pravo i valjano prihvaćene međunarodne obaveze”, kao i da „država ne može da se u odnosu na drugu državu pozove na svoj ustav da bi umanjila obaveze koje joj nameću međunarodno pravo ili ugovori na snazi.”¹³³

¹²⁹ Između ostalog, u praksi Stalnog suda međunarodne pravde, koji je postojao između dva svetska rata. u presudama i savetodavnim mišljenjima u slučajevima *Wimbleton* (*Case of the S.S. „Wimbleton!*, Judgment, 1923, Ser. A, No 1, p. 29), o nemačkim interesima u Poljskoj Gornjoj Šleziji (*Case Concerning Certain German Interests in Polish Upper Silesia*, Judgment No. 7, 1926, Ser. A, No 7, p. 19); o fabrici u Hožuvu (*Chorzów Factory*, Judgment, 1928, Ser. A, No. 17, pp. 33-34; o jurisdikciji sudova Danciga (*Jurisdiction of the Courts of Danzig*, Advisory Opinion, 1928, Ser. B, No. 15, pp. 26-27); o grčko-bugarskim zajednicama (*Greco-Bulgarian „Communities“*, Advisory Opinion, 1930, Series B, No. 17, p. 32); o slobodnim zonama Gornje Savoje i u oblast Geks (*Free Zones of Upper Savoy and the District of Gex*, Judgment, 1932, Series A/B, Fascicule No. 46, p. 167); o položaju poljskih državljana i drugih lica poljskog porekla ili jezika na teritoriji Danciga (*Treatment of Polish Nationals and other Persons of Polish Origin or Speech in the Danzig Territory*, Advisory Opinion, 1932, Series A/B, Fascicule No. 44, p. 24. Presude odn. savetodavna mišljenja za pomenute slučajeve vidi na: *Permanent Court of International Justice*, International Court of Justice, www.icj-cij.org/en/pcij.

Oba pitanja našla su odraz i u praksi Međunarodnog suda pravde, u presudama u sporovima: Slučaj ribolova (*Fisheries*, Judgment of December 18th, 1951: *I.C.J. Reports 1951*, p. 116, p. 132); Notebom (*Nottebohm case- second phase*, Judgment of April 6th, 1955, *I.C.J. Reports 1955*, p. 4, pp. 20-21); Diplomatsko i konzularno osoblje SAD u Teheranu (*United States Diplomatic and Consular Staff in Tehran*, Judgment, *I.C.J. Reports 1980*, p. 3, pp. 37-38); u savetodavnom mišljenju o obavezi podvrgavanja arbitraži na osnovu sporazuma o sedištu UN (*Applicability of the Obligation to Arbitrate Under Section 21 of the United Nations Headquarters Agreement of 26 June 1947*, Advisory Opinion, *I.C.J. Reports 1988*, p. 12, p. 34); itd. Pomenute odluke Suda mogu se naći na: *Cases*, International Court of Justice, www.icj-cij.org/en/list-of-all-cases.

¹³⁰ *Case of the Free Zones of Upper Savoy and the District of Gex*, Judgment (1932), Series A/B, Fascicule No. 46, p. 167. Ova i sledećih nekoliko pomenutih presuda Stalnog suda međunarodne pravde mogu se naći na sajtu Međunarodnog suda pravde, na već navedenoj Internet adresi.

¹³¹ *The Greco-Bulgarian „Communities“*, Advisory Opinion (1930), Series B, No. 17, p. 32.

¹³² *Exchange of Greek and Turkish Populations*, Advisory Opinion (1925), Ser. B, No. 10, p. 20.

¹³³ *Treatment of Polish Nationals and other Persons of Polish Origin or Speech in the Danzig Territory*, Advisory Opinion (1932), Series A/B, Fascicule No. 44, p. 24. Dakle, Sud je jasno utvrdio država ne može da otkloni obavezu poštovanja međunarodnog prava ni pozivom na sopstveno pravo, ali ni tako što bi se pozvala na unutrašnje pravo neke druge države.

Kada je reč o praksi Međunarodnog suda pravde, dovoljno je istaći da je on, u savetodavnom mišljenju o obavezi podvrgavanja arbitraži na osnovu sporazuma o sedištu UN (1988) istakao: „osnovno načelo međunarodnog prava jeste da međunarodno pravo ima primat nad domaćim pravom.”¹³⁴

Sa druge strane, ako pripadnik oružanih snaga jedne strane u sukobu učini nešto što po njenom pravu nije kažnjivo ili je čak po tom pravu on bio dužan da to učini, a to je zabranjeno i predstavlja krivično delo po međunarodnom pravu, on će na međunarodnom planu (pred nadležnim međunarodnim krivičnim sudom ili sudom zainteresovane druge države) biti odgovoran za izvršeni ratni zločin odnosno drugo međunarodno krivično delo.

Ako već država ne može da se pozove na svoje unutrašnje pravo da bi se oslobodila neke međunarodnopravne obaveze, jasno je da tim pre pojedinac ne može da se pozove na nacionalno pravo svoje države da bi time opravdao izvršenje ratnog zločina ili drugog međunarodnog krivičnog dela.

Još je Nirnberška presuda precizirala da: „odavno je priznato da međunarodni zakoni nalažu dužnosti i obaveze pojedincima kao i državama“, da „pojedinci imaju međunarodne dužnosti, koje prevazilaze nacionalne obaveze poslušnosti koje im nameće pojedina država“, da „onaj ko krši zakone rata ne može steći imunitet radeći u ime državne vlasti, ako država naređujući ovu akciju prelazi prava, koja ima prema međunarodnom pravu“, da to što odgovarajuća međunarodna krivična dela nisu bila predviđena unutrašnjim zakonodavstvom odnosno zemlje, ne oslobađa odgovornosti njihovog izvršioca prema međunarodnom pravu, kao i to da se okrivljeni ne oslobađa odgovornosti po međunarodnom pravu zato što je delovao na osnovu naredbe vlade ili nekog pretpostavljenog.¹³⁵

Ne samo da su načela Nirnberške presude potvrđena Rezolucijom 95 (1946) Generalne skupštine kao načela međunarodnog prava, već su i mnogo godina kasnije ponovo potvrđena u praksi kasnijih međunarodnih krivičnih sudova.

Razume se, treba biti realan i priznati da će u praksi to šta će se u krajnjoj liniji dogoditi (da li će odnosno lice zaista biti pozvano na odgovornost i krivično kažnjeno) u velikoj meri zavisiti od faktičkih okolnosti – od toga kako je završen oružani sukob (ko je pobedio), toga da li je odnosno lice dostupno organima gonjenja itd. Ali to važi i za sva druga pitanja koja su uređena međunarodnim ratnim i humanitarnim pravom. Ovde je bitno da je primat međunarodnog prava u ovoj materiji nesporan. Na ovom mestu nije toliko važno šta se događa u svakom konkretnom slučaju u praksi (to je veoma važan problem ali je problem za sebe) već šta *treba* da se dogodi.

¹³⁴ U potvrdu tome Sud se pozvao na arbitražnu presudu u poznatom sporu „Alabama“ (1872), kao i na čestu kasniju praksu, navodeći izričito savetodavno mišljenje Stalnog suda međunarodne pravde u predmetu o grčko-bugarskim zajednicama (1930). *Applicability of the Obligation to Arbitrate Under Section 21 of the United Nations Headquarters Agreement of 26 June 1947*, cit., pp. 34-35.

¹³⁵ Presuda Međunarodnog vojnog suda koji je 1945-1946.g. u Nirnbergu sudio glavnim ratnim zločincima nacističke Nemačke. Generalna skupština UN je Rezolucijom 95 iz 1946. potvrdila ta načela, sadržana u statutu i presudi Suda, kao načela međunarodnog prava. Vidi: *Nirnberška presuda* 1948, 89-90.

Tako, ako neko izvrši naređenje da se ne uzimaju ratni zarobljenici odnosno da se ubijaju zarobljeni protivnici ili brodolomnici, premda postupa po naređenju svoje vojne komande, što znači formalno poštuje hijerarhijsku podređenost i norme koje su na unutrašnjem planu zakonite (jer dolaze od ovlašćenog organa) on, s obzirom na to da krši vrlo jasne norme međunarodnog prava oružanih sukoba, mora računati sa time da će, kad se za to steknu uslovi, odgovarati pred nadležnim međunarodnim krivičnim sudom, krivičnim sudom druge države, a možda čak i pred krivičnim sudom sopstvene zemlje, nakon što u njoj na vlast dođe drugačija politička struktura.

Oružane snage država su njihove državne, nacionalne oružane snage. Čak i kada se dve ili više država istovremeno bori u istom oružanom sukobu protiv istog neprijatelja, ako nema posebnih pravnih aranžmana koji bi njihove snage stavile pod istu komandu, one su samo formalni ili čak neformalni saveznici od kojih svako zadržava svoje sopstvene, jasno definisane nacionalne oružane snage i pravo da ih koristi po sopstvenom nadođenju. Stoga tu nema nikakvih novih, posebnih problema iz ugla međunarodnog prava.

Drugačije stoje stvari sa međunarodnim oružanima snagama. O njima će biti reči kasnije, kada budu razmatrane operacije međunarodnih oružanih snaga.

III. BORCI

1. Pojam i status borca

1. Pojam, prava i obaveze borca

1. Pojam borca. - Borci su pripadnici oružanih snaga strana u sukobu koji imaju pravo direktnog učešća u neprijateljstvima.¹³⁶

To su lica, koja su na osnovu nacionalnog i međunarodnog prava ovlašćena da učestvuju u organizovanom nasilju, s tim da se ono, sve dok se odvija u skladu sa pravilima međunarodnog i, posebno, međunarodnog ratnog i humanitarnog prava, ne smatra protivpravnim, pa stoga ni kažnjivim.

Ovde je zanimljivo primetiti da organizovano nasilje u kojem učestvuje borac može biti protivpravno i kažnjivo čak i onda kada se odvija uz poštovanje svih relevantnih pravila prava oružanih sukoba (međunarodnog ratnog i humanitarnog prava). To će npr. biti slučaj kada borac učestvuje u agresiji. Sama ta činjenica znači da je reč o međunarodnom zločinu (zločinu agresije) čak i ako su tom prilikom dosledno poštovana sva pravila ratovanja u smislu da nije učinjen nijedan ratni zločin ili zločin protiv čovečnosti. Ipak, u praksi agresija praktično neizbežno vuče za sobom i izvršenje drugih zločina. I zaista, teško je očekivati od nekoga ko grubo krši jedno od osnovnih načela savremenog međunarodnog prava (onog o zabrani upotrebe sile i pretnje silom) da istovremeno i u istoj prilici besprekorno poštuje druga pravila međunarodnog pravnog poretka.

¹³⁶ Uporedi: Jončić V. 2012, 84-152.

2. Prava i obaveze borca. - Borac ima pravo da nosi oružje, ubija, povređuje (ranjava) i zarobljava protivnika, uništava određene objekte i imovinu itd., što znači da čini akte koji bi se inače (u miru) smatrali teškim krivičnim delima.

Čak i ako padne pod vlast neprijatelja (bude zarobljen) on neće odgovarati za ove akte, osim ako su izvršeni na način koji je zabranjen međunarodnim pravom tj. ako predstavljaju ratni zločin ili zločin protiv čovečnosti.

Sa druge strane, ni akti nasilja koje tokom oružanih operacija prema borcu preduzima druga strana, a koji za posledicu mogu imati njegovo ranjavanje, pa čak i uništenje, ne smatraju se protivpravnim i ne povlače odgovornost, ukoliko su izvršeni u skladu sa normama međunarodnog prava oružanih sukoba.

2. Najvažniji međunarodni pravni izvori koji se odnose na borce

Status borca najpotpunije je uređen IV haškom konvencijom o zakonima i običajima rata na kopnu (1907), Ženevskim konvencijama o zaštiti žrtava rata (1949) i Protokolima I i II (1977) uz Ženevske konvencije o zaštiti žrtava rata (1949).

Prema rešenju iz čl. 1 Pravilnika o zakonima i običajima rata na kopnu uz hašku konvenciju (1899) koje je bez izmena ponovljeno u čl. 1/1 Pravilnika o zakonima i običajima rata na kopnu uz IV hašku konvenciju (1907) status borca se priznaje pripadnicima regularne armije i pripadnicima milicije i dobrovoljačkih odreda, pod uslovom:

- „1) da imaju na čelu ličnost odgovornu za svoje potčinjene;
- 2) da imaju stalni znak za razlikovanje koji se može raspoznati na rastojanju;
- 3) da otvoreno nose oružje; i
- 4) da se pri svojim operacijama pridržavaju zakona i običaja rata“.

Odredbom iz čl. 1/2 Haških pravilnika (1898. i 1907) precizirano je da u zemljama u kojima milicije ili dobrovoljački odredi sačinjavaju vojsku, ili njoj pripadaju, oni su obuhvaćeni nazivom vojska.¹³⁷

Pored toga članom 2. oba pravilnika priznato je pravo civilnom stanovništvu neokupirane teritorije da se, „ne imajući vremena da se organizuje u skladu sa čl. 1“, oružjem odupre napadaču.

U pitanju je institut poznat kao narodni odn. masovni ustanak (fr. *levée en masse*) o kojem će kasnije biti više reči.

¹³⁷ Zbog mogućeg različitog interpretiranja prevoda na srpski, dobro je navesti kako ova odredba glasi na engleskom jeziku: „In countries where militia or volunteer corps constitute the army, or form part of it, they are included under the denomination ‘army’.”

S obzirom na specifičnosti savremenih ratova (naročito oslobodilačkih i antiko-lonijalnih, ali i raznih drugih tzv. nesimetričnih ratova) u kojima su se pojavile nove kategorije boraca, Protokol I (1977) proširuje pojam borca, pa u čl. 43/1-2 precizira:

„1. Oružane snage strane u sukobu sastoje se od svih organizovanih oružanih snaga, grupa i jedinica, stavljenih pod komandu koja je odgovorna toj strani za rukovođenje svojim potčinjenima, čak i kada je ta strana zastupljena vladom ili nekom vlašću koju protivnička strana ne priznaje. Ova-kve oružane snage podležu internom sistemu discipline koji obezbeđuje, između ostalog, poštovanje pravila međunarodnog prava koja se primenjuju u oružanim sukobima.

2. Pripadnici oružanih snaga strane u sukobu (osim medicinskog osoblja i sveštenika obu-hvaćenih članom 33. III konvencije)¹³⁸ su borci, što znači da imaju pravo da direktno učestvuju u neprijateljstvima.”

Iz ovoga sledi: da su borci: 1) svi pripadnici oružanih snaga strane u sukobu, koji 2) stavljeni su pod komandu, odgovornu za rukovođenje njima, 3) podvrgnuti su unu-trašnjoj vojnoj disciplini, i 4) poštuju pravila međunarodnog prava oružanih sukoba, s tim da to 5) ne uključuje medicinsko osoblje i sveštenike (tzv. neborci, koji uživaju posebnu zaštitu i o kojima će kasnije biti više reči). Ako su ispunjeni navedeni uslovi, odnosno lice ima status borca čak i ako protivnička strana ne priznaje vlast za koju se ono bori.

Na osnovu čl. 43/3 Protokola I, strana u sukobu može u svoje oružane snage uklju-čiti i paravojne organizacije ili oružane službe za održavanje reda, ali je dužna da o tome obavesti druge strane u sukobu.

Pa ipak, zapaža se da ovde, u samim navedenim odredbama, u suštini nije data de-finicija borca, već manje-više pripadnika oružanih snaga strane u sukobu. U najboljem slučaju borac je definisan posredno i negativno - kao pripadnik oružanih snaga strane u sukobu koji nije član medicinskog osoblja ili sveštenik. Takvo određenje ne zadovo-ljava iz mnogo razloga.

Stoga je od posebnog značaja odredba iz čl. 44/3 Protokola I (1977) prema kojoj:

„Da bi pojačali zaštitu civilnog stanovništva od dejstva neprijateljstva, borci su dužni da se razlikuju od civilnog stanovništva dok su angažovani u napadu ili u vojnoj operaciji ili u pripremi za napad. Međutim, s obzirom na to da postoje situacije u oružanim sukobima kada se zbog prirode neprijateljskog napada oružani borac ne može razlikovati od civilnog stanovništva, on će zadržati svoj status borca, pod uslovom da u takvim situacijama otvoreno nosi svoje oružje:

(a) za vreme svakog vojnog angažovanja, i

(b) u toku vremena kada ga protivnik može videti dok je angažovan u vojnom razvijanju koje prethodi pradžimanju napada u kome će učestvovati.”

Na taj način, pojam borca znatno je proširen utoliko što se borcem smatra svako ko otvoreno nosi oružje u vreme vojne operacije ili u pripremi za napad. Iz toga se može

¹³⁸ Ima se u vidu Treća ženevska konvencija o postupanju sa ratnim zarobljenicima (1949) – prim. B. K.

zaključiti da to lice ne mora obavezno po nekom osnovu biti pripadnik oružanih snaga, kao što, s druge strane, može menjati svoj status (npr. biti civil, pa borac, pa opet civil).

Premda se za vreme borbenih dejstava prema borcima legalno može primeniti sila koja ide sve do njihovog uništenja, svaki borac koji se nađe u vlasti protivničke strane postaje ratni zarobljenik i uživa zaštitu predviđenu Ženevskom konvencijom o postupanju sa ratnim zarobljenicima (1949). Time se borci u pravnom statusu razlikuju od civilnog stanovništva koje uživa posebnu, mnogo veću zaštitu međunarodnog prava, ali nema pravo direktnog učešća u neprijateljstvima.

Izvan opštih pravila o pravnom statusu boraca ostaju tzv. nezakoniti borci (špijuni, plaćenici i dr.) kako se nazivaju ona lica čije učešće u neprijateljstvima predstavlja kršenje ratnog prava. O njima će više reći u nastavku.

2. Posebne kategorije boraca

Borci se mogu razlikovati na razne načine. Ovde će biti ukazano na samo neke posebne kategorije boraca koje se po nečemu (načinu borbe, načinu uključivanja u borbu itd.) razlikuju od pripadnika redovnih, običnih jedinica i za koje makar delimično važe neka posebna pravila.

Tu spadaju naročito komandosi, padobranci (desantne jedinice), partizani (gerilci) i strani dobrovoljci.¹³⁹

1. Komandosi

Komandosi je opšti naziv za pripadnike specijalnih jedinica koji izvršavaju posebne zadatke uglavnom u pozadini neprijatelja, a naročito izvode diverzantske akcije (prepada na štabove, komadna mesta, skladišta, vozila, aerodrome, železničke čvorove, centre veze i dr.), vrše izviđanja, pripremaju mostobran odn. teren za desant ili masovno iskrcavanje trupa strane kojoj pripadaju itd.

Osposobljeni su za dejstva na svim terenima i u vrlo složenim uslovima. Njihove glavne odlike su vrhunska disciplina i uvežbanost, velika mobilnost, brzina, preciznost i efikasnost, nevidljivost za protivnika, prilagodljivost svim prilikama i slično. Prolaze posebnu obuku, mnogo zahtevniju i naporniju nego ostale trupe, naoružani su najkvalitetnijim oružjem i opremljeni najsavremenijim tehničkim, komunikacionim i drugim sredstvima.¹⁴⁰

Pokazali su se kao izuzetno efikasni još u Burskom ratu u Južnoj Africi (1899–1902) a zatim i u Prvom i u Drugom svetskom ratu i mnogim sukobima vođenim u

¹³⁹ Padobranci odn. desantne jedinice se ovde samo pominju. O njima će više reći biti kasnije, kod razmatranja osobenosti vazdušnog rata.

¹⁴⁰ Više: Jončić V. 2012, 84-152.

XX v. Danas ih imaju sve oružane snage, većina i po nekoliko vrsta (specijalizovanih za određena dejstva).

Ukoliko su propisno uniformisani, dejstvuju pod rukovodstvom svoje komande i otvoreno izvode operacije, priznaje im se status boraca, a time i zaštita koju predviđa međunarodno pravo. To znači da u slučaju zarobljavanja imaju status ratnih zarobljenika.¹⁴¹

Termin je nastao u ratu između Bura (doseljenika holandskog porekla) i Britanaca u Južnoj Africi, kada su Buri formirali posebne jedinice milicije koje su tako nazvali (*kommando*).

Taj izraz se pojavio kao rezultat kontakata između Bura i portugalskog stanovništva Afrike, kao naziv za mobilnu pešadijsku jedinicu (od nlat. *commandare*, zapovedati; port. *comando*, komanda, naređenje). Tokom Drugog svetskog rata Britanci su ponovo upotrebili isti termin kada su 1940. formirali i tako nazvali svoje trupe za posebne namene (eng. *Army Commandos*). Ubrzo, pojam je postao opšteprihvaćen.

U svakodnevnom srpskom jeziku pripadnici ovih jedinica se obično nazivaju specijalcima, a sličan naziv javlja se i u nekim drugim jezicima.¹⁴²

2. Partizani (gerilci)

Partizanima se nazivaju oružane snage koje vode partizanski rat.¹⁴³ Takve jedinice mogu biti sastavljene od ustanika, odn. dobrovoljaca, ali mogu predstavljati i deo regularnih trupa odnosno zemlje koje su zaostale ili namerno ubačene u pozadinu neprijatelja.¹⁴⁴ Često se kao sinonim koristi izraz „gerilci“.

Pošto je klasično međunarodno pravo učešće u neprijateljstvima dozvoljavalo samo regularnim oružanim snagama, dugo je u doktrini i u praksi bilo sporno pitanje međunarodnopravne dozvoljenosti partizanskog rata, i, s tim u vezi, statusa pripadnika partizanskih jedinica.

Naime, premda su oba Haška pravilnika o zakonima i običajima ratovanja na kopnu (1898. odn. 1907) u čl. 1. utvrdila da se status borca priznaje licima koja

¹⁴¹ O problemima koji mogu nastati zbog toga što pripadnici specijalnih jedinica ponekad dejstvuju, a da nisu obučeni u uniforme svoje vojske, a posebno o slučajevima kada su nosili tuđe uniforme: Ferrel W. H. 2003, 94-140; Parks H. W. 2003, 493-560.

¹⁴² Tako u ruskom *спецназ* - rus. *спецназ*, od *специального назначения*, „posebne namene“, skr. od *войска (подразделения) специального назначения*, „trupe (jedinice) specijalne namene“. U ruskom to je opšti naziv za sve takve jedinice (bez obzira kojoj državi odn. armiji pripadaju, pa čak i za specijalne policijske snage) a u užem značenju (koje je ušlo i u druge jezike) samo za odabrane jedinice oružanih snaga Ruske Federacije (ima ih nekoliko vrsta).

¹⁴³ O osobenostima partizanskog (gerilskog) rata i konkretnim primerima iz istorije, već je bilo reči u delu u kojem su obrađeni nekonvencionalni ratovi.

¹⁴⁴ Npr. za vreme Drugog svetskog rata u SSSR na teritoriji koju su okupirali Nemci.

ispunjavaju četiri uslova¹⁴⁵ i mada su u čl. 2. priznali civilnom stanovništvu neokupirane teritorije pravo da se oružjem odupre nadirućem neprijatelju (onome koji još nije zauzeo odnosno područje) ni u samim Pravilnicima, a dugo ni u drugim relevantnim aktima, nije bilo odredaba o borcima koji se bore u pozadini neprijatelja, tj. na već okupiranoj teritoriji.

Na toj osnovi Nemačka je tokom Drugog svetskog rata tvrdila da su ustanak na okupiranoj teritoriji i partizanski način rata zabranjeni, pa je pripadnike partizanskih jedinica odbijala da tretira kao ratne zarobljenike, već ih je redom ubijala, čak i kada su položili oružje.

Sa istim obrazloženjem Nemci su, na osnovu izričitog naređenja koje je 18. 10. 1942. izdao generalfeldmaršal Wilhelm Kajtel (*Wilhelm Keitel*) a odobrio sam Hitler, ubijali savezničke komandose i onda kada su ovi bili u svojim uniformama, bez oružja, pa čak i kada su pokušavali da se predaju.

Premda su takva tumačenja odmah ocenjena kao proizvoljna, pogrešna i nedozvoljena, pitanje je na nedvosmislen način definitivno rešeno tek Ženevskom konvencijom o postupanju sa ratnim zarobljenicima (1949).

Ona je u čl. 4/A/2 izričito priznala partizane kao zakonite borce tako što je precizirala da se ratnim zarobljenicima smatraju i pripadnici organizovanih pokreta otpora (uključujući, prema primedbi Redakcione komisije, i partizane) „koji pripadaju jednoj strani u sukobu i koji dejstvuju izvan ili u okviru svoje sopstvene teritorije, čak i ako je ta teritorija okupirana“, pod uslovom da ispunjavaju četiri uslova utvrđena Haškim pravilnicima o zakonima i običajima ratovanja na kopnu (1898. odn. 1907).

Dalje priznanje partizana kao legalnih boraca izvršio je Dopunski protokol I (1977) uz Ženevske konvencije o zaštiti žrtava rata (1949), koji je svojom elastičnom definicijom oružanih snaga (čl. 43) obuhvatio i pripadnike raznih oblika pokreta otpora i istovremeno (čl. 44/3) utvrdio da postoje situacije u kojima se zbog prirode neprijateljskog napada oružani borac ne može razlikovati od civilnog stanovništva, ali da će on „zadržati svoj status borca pod uslovom da u takvim situacijama otvoreno nosi oružje: a) tokom svakog vojnog angažovanja; b) u toku vremena kada ga protivnik može videti dok je angažovan u vojnom razvijanju koje prethodi preduzimanju napada u kome će učestvovati“.

O tome je već bilo reči. Ono što nas ovde zanima je što se citirana odredba zapravo u najvećoj meri odnosi upravo (mada ne i isključivo) na partizane.

Na taj način, pozitivnim međunarodnim ratnim i humanitarnim pravom partizanima je priznat status zakonitih boraca i na njih se u potpunosti primenjuju norme koje se odnose na pripadnike regularnih oružanih snaga, uključujući i pravila o postupanju sa ratnim zarobljenicima.¹⁴⁶

¹⁴⁵ Da na čelu imaju ličnost odgovornu za svoje potčinjene, da nose stalan znak raspoznavanja vidljiv na dovoljnoj udaljenosti, da otvoreno nose oružje, da se pridržavaju zakona i običaja rata. O tome je već bilo reči.

¹⁴⁶ Više: Полторак А. И., Савинский Л. И. 1976, 245-262.

3. Dobrovoljci

Od kada je ratova postoje i dobrovoljci - lica koja vođena raznim porivima i razlozima samoinicijativno stupaju u redove jedne od strana u sukobu da bi se borila na njenoj strani.

Zavisno od slučaja može se raditi o domaćim državljanima (državljanima strane u sukobu čijim snagama se priključuju) ili o strancima (licima koji nisu državljani strane za koju se bore, već neke neutralne ili možda čak neprijateljske države). Različito državljanstvo može voditi različitim pravnim posledicama u smislu drugačijeg statusa ovih lica.

1. Domaći državljani kao dobrovoljci. - Može se načelno napraviti razlika između tri oblika dobrovoljnog učešća domaćih državljana u oružanim sukobima na strani sopstvene države: 1) onda kada oni dobrovoljno stupaju u njene oružane snage; 2) onda kada se radi o masovnom spontanom ustanku naroda neokupirane teritorije i 3) onda kada je reč o dobrovoljnom učešću u pokretu otpora na okupiranoj teritoriji.

1. Dobrovoljno stupanje u oružane snage svoje zemlje. - To se u neku ruku očekuje od vojnospособnih domaćih državljana, koji su po prirodi stvari pozvani da brane svoju zemlju kada je napadnuta.¹⁴⁷ Prirodno je da ako već nisu na neki način mobilisani, oni se uključuju u oružane snage svoje otadžbine tako što se dobrovoljno prijavljuju vojnim vlastima ili osnivaju dobrovoljačke odrede i slične jedinice.

Već mnogo puta navođeni čl. 1/1 koji je isti u oba Haška pravilnika o zakonima i običajima rata na kopnu (1899. i 1907) pod pojam borca, pored pripadnika regularnih oružanih snaga, svrstava i miliciju i dobrovoljačke odrede, pod uslovom: 1) da na čelu imaju lice odgovorno za svoje potčinjene; 2) da imaju određeni znak raspoznavanja koji se može prepoznati na rastojanju; 3) da otvoreno nose oružje i 4) da se pri svojim dejstvima pridržavaju zakona i običaja rata.

Pored toga, odredbom iz čl. 1/2 Haških pravilnika (1898. i 1907) precizirano je da u zemljama u kojima milicije ili dobrovoljački odredi sačinjavaju vojsku, ili njoj pripadaju, oni su obuhvaćeni nazivom vojska. O svemu tome već bilo reči.

Drugim rečima, još krajem XIX v. međunarodno pravo je vrlo jasno uvažavalo pravo državljana svake države da se u slučaju rata dobrovoljno stave u njenu službu. Time su postajali deo njenih oružanih snaga, što znači borci, sa svim pripadajućim pravima i obavezama.

Prema čl. 4/A/1–2 Ženevske konvencije o postupanju sa ratnim zarobljenicima (1949) pripadnici dobrovoljačkih jedinica koje ulaze u sastav oružanih snaga jedne strane u sukobu ako padnu neprijatelju u ruke, imaju status ratnih zarobljenika, a takav

¹⁴⁷ Zavisno od slučaja obično je reč o licima koja ili nisu (još) mobilisana, ili nisu vojni obveznici ili se nalaze u inostranstvu odakle se dobrovoljno vraćaju da bi se stavila na raspolaganje vojnim vlastima svoje zemlje.

status priznaje se i zarobljenim pripadnicima ostalih dobrovoljačkih jedinica, ali samo ukoliko njihove jedinice ispunjavaju četiri pomenuta uslova predviđena čl. 1/1 Haških pravilnika iz 1898. odn. 1907.

2. *Spontani narodni ustanak*. - Ovaj institut ratnog prava poznat je pod francuskim nazivom *levée en masse*¹⁴⁸ u značenju: *narodni, masovni ustanak*. Izraz je nastao tokom Francuske revolucije, kada je služio za označavanje brzo izvršene masovne regrutacije.

U međunarodnom pravu on, u užem smislu, označava spontano dizanje na oružje stanovništva još neokupirane teritorije protiv nadirućeg neprijatelja.

Oba Haška pravilnika iz 1899. odn. 1907. u čl. 2 priznaju civilnom stanovništvu još neokupirane teritorije pravo da se oružjem odupre neprijatelju koji se približava. Ta odredba glasi:

„Stanovništvo neokupirane teritorije koje se približavanjem neprijatelja spontano digne na oružje protiv napadačkih trupa nemajući vremena da se organizuje u skladu sa članom 1, smatraće se učesnikom u ratu ako otvoreno nosi oružje i ako poštuje zakone i običaje ratovanja.”

Treba zapaziti nekoliko bitnih momenata:

1) ovo pravo je priznato stanovništvu, dakle licima koja nisu redovni pripadnici redovnih oružanih snaga, niti su pripadnici milicije ili dobrovoljačkih odreda, već su obični građani koji su spontano uzeli oružje u ruke;

2) ovo pravo se priznaje samo stanovništvu koje, uz ispunjenje ostalih uslova, dejstvuje isključivo odbrambeno tj. angažuje se ne da bi napadalo bilo koga, već da bi pružilo otpor napadačkim trupama neprijatelja;

3) ovo pravo se priznaje samo dok protivnik nije zauzeo odnosnu teritoriju, ono pripada samo stanovništvu neokupirane teritorije koje želi da se bori protiv nadirućeg neprijatelja;

4) da bi se smatrali borcima odnosno lica ne moraju ispunjavati sve uslove iz čl. 1 Haških pravilnika iz 1899. odn. 1907, već je dovoljno samo da otvoreno nose oružje i poštuju međunarodno ratno pravo. Drugim rečima, nije neophodno da imaju na čelu formalnog komandanta (ličnost odgovornu za svoje potčinjene) niti da stalno nose jasno vidljiv znak raspoznavanja. To je logična posledica činjenice da u mnogim slučajevima odnosno stanovništvo jednostavno nema vremena da formira čvrst komandni lanac i izabere i svima podeli znak raspoznavanja.¹⁴⁹

Treba pomenuti i to da su pomenuta pravila bila važna u prošlosti, kada je postojala oštra podela na zakonite i nezakonite borce, s tim da se smatralo da se stanovništvo može odupreti samo nadolazećem neprijatelju, ali ne i kada je ovaj već uspostavio svoju vlast (okupaciju). Proširenjem pojma borca ovo razlikovanje izgubilo je suštinski značaj.

¹⁴⁸ Fr. *levée*, podizanje, regrutovanje, *en masse*, svi zajedno, skupa, u gomili.

¹⁴⁹ Uostalom, i sama citirana odredba iz čl. 2 Pravilnika pominje stanovništvo koje se diglo na oružje nemajući vremena da se organizuje u skladu sa čl. 1. Pravilnika.

3. *Pripadnici pokreta otpora na okupiranoj teritoriji.* – Posebnu vrstu dobrovoljaca predstavljaju pripadnici pokreta otpora na okupiranoj teritoriji (partizani, gerilci).

U uobičajenom značenju i oni su ustanici, odnosno jedna vrsta dobrovoljaca koji su se, dolazeći pojedinačno ili u grupama, okupili da bi se uključili u borbu protiv stranog osvajača. O njima je već bilo reči.

2. Stranci kao dobrovoljci. - Činjenica je da se kao dobrovoljci uvek u većoj ili manjoj meri javljaju i stranci, prevashodno državljani neutralnih zemalja. Ipak, tu nema nikakvog pravila, tako da se kao dobrovoljci bilo kojoj od sukobljenih strana mogu priključiti i državljani njoj savezničkih država, i apatridi, pa čak i državljani njenih neprijatelja.

Ova lica se u trenutku izbijanja sukoba mogu zateći na teritoriji odnosno zaraćene strane, a mogu i specijalno preći granicu da bi po svojoj slobodnoj odluci stupili u oružane snage date zemlje i borili se u njihovom sastavu.

Motivi koji ih na to pokreću mogu biti različiti: osećaj solidarnosti sa stranom kojoj prilaze, mržnja prema državi protiv koje žele da se bore, osveta, verski fanatizam, avanturizam, traženje smisla sopstvenog života itd.¹⁵⁰ Bitno je da se oni ne rukovode isključivo ili prevashodno željom da tako brzo steknu veliku imovinsku korist, u kom slučaju oni i nisu dobrovoljci već plaćenici.

Premda međunarodno pravo nema precizne odredbe o njihovom statusu, može se smatrati da dobrovoljci, kao lica koja su spremna da zbog svojih uverenja ili osećanja rizikuju sopstveni život pomažući jednoj od strana u sukobu, imaju (za razliku od plaćenika) pravo da budu borci i ratni zarobljenici.

Izuzetno, kada dobrovoljci učestvuju na strani neprijatelja u borbi protiv sopstvene države, pa padnu u njene ruke, ona će im uskratiti status ratnog zarobljenika, tretirati ih kao nelegalne borce odnosno izdajice i osuditi u skladu sa svojim krivičnim zakonodavstvom.

Država koja ne učestvuje u sukobu (neutralna je) ne snosi odgovornost zbog toga što se njeni državljani samoinicijativno bore za račun neke od sukobljenih strana. Međutim, ukoliko ona sama organizuje regrutovanje i slanje dobrovoljaca iz redova svojih državljana radi njihovog učešća u oružanom sukobu u korist neke od strana, time krši svoj neutralni status.

Primer masovnog učešća stranih dobrovoljaca bio je građanski rat u Španiji (1936–1939) u kojem se u internacionalnim brigadama na strani legalne republikanske vlade borilo više od 25.000 dobrovoljaca iz 54 zemlje. Manje je poznato, ali se istovremeno na drugoj strani, uz generala Franciska Franka (*Francisco Franko*) borilo oko 10.500 stranih dobrovoljaca, od kojih je oko 8.000 bilo samo iz Portugala, do su ostali bili iz Irske, Francuske, sa Filipina, iz Brazila, SAD, Norveške i drugih zemalja.

¹⁵⁰ Perazić G. 1986, 141-145; Vučinić Z. 2006, 152-154; Jončić V. 2012, 149-152.

Praksa je zabeležila i slučajeve u kojima su pojedine države pružale drugima značajnu pomoć u ljudstvu, s tim da su, da ne bi i same bile uvučene u sukob, činile to pod vidom navodnih dobrovoljaca. Ovde će biti navedeno samo nekoliko primera.

Pobedi Franka i njegovih pristalica u Španskom građanskom ratu značajno je doprinela Legija kondor (nem. *Legion Condor*), sastavljena od navodnih dobrovoljaca iz nemačkog ratnog vazduhoplovstva. Za nešto manje od 3 godine rata učestvovalo ih je oko 16.000 sa oko 600 aviona, s tim da ih je istovremeno bilo angažovano oko 6.000 sa oko 150 aviona. Oni su tu stekli borbeno iskustvo koje su iskoristili vrlo brzo nakon toga, u osvajačkim ratovima nacističke Nemačke. Građanski rat u Španiji u kome su učestvovali završen je 1. 4. 1939, a samo pet meseci kasnije (1. 9. 1939) Hitler je napadom na Poljsku počeo Drugi svetski rat, u kojem je jedno od njegovih najjačih oružja bila upravo nemačka avijacija.

Drugi svetski rat omogućio je Franku da Hitleru vrati dug za pomoć koju mu je ovaj ukazao u borbi protiv Republikanaca. Premda je Španija u Drugom svetskom ratu zvanično bila neutralna, na Istočnom frontu se u redovima nemačkog Vermahta borila 250. divizija španskih dobrovoljaca (nem. *250. Einheit spanischer Freiwilliger*) poznata i kao Plava divizija (rus. *Голубая дивизия*, šp. *División Azul*, nem. *Blaue Division*) koja je već u prvim danima napada na SSSR, krajem jula 1941. imala oko 18.700 boraca. Ratovala je na Istočnom frontu sve do 21. 3. 1944, i za to vreme je u njenim redovima bilo ukupno 47.000 vojnika.¹⁵¹ Imala je velike gubitke (oko 22.700 poginulih, nestalih, ranjenih i zarobljenih) ali su gubici Crvene Armije u borbama protiv nje bili dvostruko veći – oko 47.000.¹⁵² O žestini sa kojom se borila svedoči i veliki broj najviših nemačkih vojnih odlikovanja koja su dobili njeni oficiri i vojnici,¹⁵³ kao i činjenica da je Plava divizija bila jedina jedinica Vermahta koja je nagrađena medaljom ustanovljenom u njenu čast (medalju je ustanovio lično Adolf Hitler).

Premda se navodno radilo o dobrovoljcima, divizija je pretežno bila sastavljena od regularnih jedinica španske vojske i članova milicije Španske falange (šp. *Falange Española*, španska fašistička organizacija, osnovana 1933). Pripadnici divizije su na frontu nosili uniformu nemačkog Vermahta, s tim što su na desnom rukavu imali štít u bojama španske zastave i sa natpisom „Španija“. Kada su bili na odsustvu u Španiji, nosili su specijalno za njih kreiranu uniformu koja se sastojala od crvene beretke, kaki pantalona i plavih košulja kakve su imali falangisti. Od boje tih košulja je i nastao naziv „Plava divizija“. Pored toga, od navodnih španskih dobrovoljaca avijatičara formirana je Plava eskadrila (šp. *Escuadrillas Azules*). Njen sastav se tokom rata menjao ali ukupno ju je činilo 96 pilota, koji su, leteći na nemačkim avionima, postigli 158 vazdušnih pobeda nad Sovjetima, s tim da je 12 španskih pilota poginulo, 7 nestalo, 6 ranjeno, 1 zarobljen i 1 prešao na stranu protivnika.¹⁵⁴

Vežano za oba navedena slučaja, ovde je prilika da se primeti da se premda je teorijski moguće da državljani neutralne zemlje prilično masovno stupe kao dobrovoljci u redove neke od strana u oružanom sukobu, nije zamislivo relativno veliko takvo učešće vojnih pilota neutralne države. Ovo zato što bi to značilo su svi oni zapravo dezertirali iz svojih jedinica, što je u praksi skoro nemoguće. Stoga, čim se ustanovi da u ratu učestvuje veliki broj vojnih pilota iz neke neutralne države, ima dovoljno osnova da se tvrdi da ih je zapravo ona poslala u taj sukob. Čak i ako je za to tražila

¹⁵¹ U sastavu divizije bilo je i oko 1.000 Portugalaca, pripadnika Portugalske legije.

¹⁵² Kleinfeld G. R., Tambs L. A. 1979; Clodfelter M. 2017, 456.

¹⁵³ 3 Viteška gvozdena krsta sa hrastovim lišćem, 3 Nemačka zlatna krsta, 138 Gvozdenih krstova I klase, 2.359 Gvozdenih krstova II klase, 2.216 Krsteva za ratne zasluge sa mačevima.

¹⁵⁴ Po drugim izvorima, Španci su imali samo 56 vazdušnih pobeda i izgubili 50 aviona, s tim da je 11 španskih pilota poginulo ili zarobljeno. Жирохов М. А., Гордельянов И. Н. 2001, 51.

njihovu saglasnost, takvo učešće vojnih pilota neutralne zemlje na strani jedne od strana u sukobu je kršenje neutralnosti.

Smatra se da je u Korejskom ratu (1950–1953) na strani Severne Koreje u jednom trenutku učestvovalo 600.000, pa čak i više od 1 milion kineskih „dobrovoljaca“, a zapravo pripadnika regularnih kineskih oružanih snaga.

Sa druge strane, na mestu gde su razmatrane karakteristike savremenih ratova, dat je osvrt i na važnu ulogu koju su u Korejskom ratu odigrali sovjetski piloti. S tim u vezi, treba podsetiti da ne samo da se oni tu nisu borili kao dobrovoljci, već u tom oružanom sukobu zvanično nisu ni učestvovali. Njihovo angažovanje na strani Severne Koreje krile su obe strane, svaka iz svojih razloga, a istina se konačno saznala tek nedavno, kada su otvorene tajne arhive.

3. Zakonodavstvo Republike Srbije. - Nezavisno od pravila i principa međunarodnog prava oružanih sukoba, pojedine države svojim zakonima i drugim nacionalnim propisima zabranjuju svojim državljanima da učestvuju u oružanim sukobima u inostranstvu, ako to učešće nije u sastavu oružanih snaga odnosno države ili od strane te države priznatih međunarodnih oružanih snaga. Pored toga, takve države obično predviđaju kršenje pomenute zabrane kao posebno krivično delo i za njega propisuju teške kazne.

Primer je Krivični zakonik Srbije (2005) nakon izmena i dopuna izvršenih 2014. godine, koje su bile motivisane učešćem nekoliko desetina državljana Srbije u ratu u Ukrajini (na stranu otopljenih republika Lugansk i Donjeck) i, sa druge strane, učešćem jednog broja državljana na strani tzv. Islamske države u ratu u Siriji, poznatih kao tzv. „bela Al-kaida”.¹⁵⁵

Ova pitanja uređena su članovima 386a i 386b Krivičnog zakonika Srbije, koji glase:¹⁵⁶

„Učestvovanje u ratu ili oružanom sukobu u stranoj državi

Član 386a

(1) Državljanin Srbije koji učestvuje u ratu ili oružanom sukobu u stranoj državi, kao pripadnik vojnih ili paravojnih formacija strana u sukobu, a nije državljanin te strane države, kao ni pripadnik zvanične misije međunarodne organizacije čiji je Srbija član, kazniće se zatvorom od šest meseci do pet godina.

(2) Ako je delo iz stava 1. ovog člana učinjeno u sastavu grupe, učinilac će se kazniti zatvorom od jedne do osam godina.

Organizovanje učestvovanja u ratu ili oružanom sukobu u stranoj državi

¹⁵⁵ Više o svemu: Bodrožić I. 2018, 43-57.

¹⁵⁶ Krivični zakonik Republike Srbije (2005, sa poslednjim izm. i dop. 2019) www.paragraf.rs/propisi/krivicni-zakonik-2019.html.

Član 386b

(1) Ko u nameri izvršenja krivičnog dela iz člana 386a ovog zakonika na teritoriji Srbije vrbuje ili podstiče drugo lice na izvršenje tog dela, organizuje grupu ili vrši obuku drugog lica ili grupe za izvršenje tog dela, opremi ili stavi na raspolaganje opremu radi izvršenja tog dela ili daje ili prikuplja sredstva za izvršenje tog dela, kazniće se zatvorom od dve do deset godina.

(2) Za delo iz stava 1. ovog člana učinilac će se kazniti kaznom propisanom za to delo i kada lica koja organizuje nisu državljani Srbije.”

Prema tome, zakonodavstvo Srbije:

- pravi jezičko razlikovanje između pojmova *rat* i *oružani sukob*, što znači da ih tretira kao različite kategorije, ali ne definiše te pojave niti precizira razlike između njih;

- tretira pomenute akte kao teška krivična dela, za koja je zaprećena maksimalna kazna i do, zavisno od slučaja, 5, 8, pa i 10 godina zatvora;

- za razliku od međunarodnog prava, ne pravi razliku između dobrovoljaca i plaćenika tj. predviđa krivičnu odgovornost domaćih državljana nezavisno od toga u kom svojstvu i sa kojim motivima učestvuju u ratu ili oružanom sukobu u inostranstvu;

- kao dva posebna krivična dela inkriminiše učešće u ratu ili oružanom sukobu u stranoj državi i organizovanje tog učešća, pri čemu za drugo delo krivično može odgovarati i strani državljanin. S obzirom na pomenutu činjenicu da se ne pravi razlika između dobrovoljaca i plaćenika, proizlazi da su krivično odgovorni i oni koji učestvuju u organizovanju dobrovoljaca;

- u čl. 386/1 pominje državljanina Srbije koji učestvuje u ratu ili oružanom sukobu u stranoj državi kao pripadnik vojnih ili paravojnih formacija strane u sukobu, a nije državljanin te strane države. Iz toga slede dva zaključka: (1) državljanin Srbije koji ima i državljanstvo pomenute strane države (bipatrid, lice koje ima dva ili više državljanstva) nije krivično odgovoran; (2) ispostavlja se da nije krivično odgovoran ni državljanin Srbije koji ima i državljanstvo strane države, a u sukobima učestvuje kao pripadnik ne samo vojnih, već i paravojnih formacija i (3) činjenica da odnosno lice ima pored državljanstva Republike Srbije i državljanstvo neke treće strane države, koja nije strana u sukobu o kojem je reč, je bez uticaja u smislu da ne isključuje krivičnu odgovornost tog lica.

3. Nezakoniti borci

Strane u sukobu nezakonitim nazivaju one borce iz redova protivnika, čije učešće u neprijateljstvima po njima predstavlja kršenje međunarodnog ratnog i humanitarnog prava.

U prošlosti, u vreme kada se smatralo da status borca imaju samo pripadnici regularnih trupa, tako su nazivani oni koji su se borili na strani neprijatelja premda na to

nisu imali pravo (nisu pripadali regularnim jedinicama) a takođe i oni koji su se borili na način za koji se smatralo da je nedopušten.

Posledica je bila da je sila protiv koje su ratovali smatrala da je slobodna da prema njima postupa sa svom strogošću, po svom nahođenju. U praksi to je obično značilo da ih je u slučaju zarobljavanja jednostavno likvidirala.

Tako su tokom istorije mnoge sile pokušavale da kao nezakonite borce označe pripadnike pokreta otpora na okupiranoj teritoriji. Između ostalog, i Nemci su za vreme Drugog svetskog rata tretirali partizane i članove drugih gerilskih pokreta kao „bandite” i ubijali ih na licu mesta, čak i kada su položili oružje. Na suđenju ratnim zločincima nacističke Nemačke u Nirnbergu takva praksa okvalifikovana je kao ratni zločin.

Ako je takav pristup donekle i mogao biti tolerisan u prošlosti, kada su se ratovi odvijali samo između jasno definisanih vojski, u današnje vreme kada je pojam borca znatno proširen, a međunarodno ratno i humanitarno podignuto na mnogo viši nivo, takvo rezonovanje i postupanje je nedopušteno, a posebno je zabranjeno kažnjavanje bez suđenja.

Danas je osnovna razlika između legalnih i nelegalnih boraca (ujedno i razlog za izdvajanje ovih drugih kao posebne kategorije) u tome što se nelegalnim borcima uskraćuje pravo na status ratnog zarobljenika.

Sve dok poštuju pravila ratnog i humanitarnog prava, obični (zakoniti) borci ne mogu biti kažnjeni od strane neprijatelja kome su pali u ruke samo zbog toga što su se borili protiv njega. Njima protivnik uskraćuje slobodu kretanja i drži ih pod stražom u zarobljeničkom logoru, ali ne zato da bi ih kaznio, već da bi ih sprečio da se priključe svojoj strani i ponovno učestvuju u neprijateljstvima. Za vreme zarobljeničtva, oni imaju jasno definisana prava i obaveze, uključujući i posebnu zaštitu, a kad se rat završi jednostavno se puštaju kućama.

Za razliku od toga, nezakoniti borci mogu biti kažnjeni. Bliže gledajući, osnov za kažnjavanje može biti prosta činjenica učešća u neprijateljstvima na strani protivnika (slučajevi domaćeg državljanina koji se bori protiv sopstvene zemlje ili neprijatelja puštenog na časnu reč koji ju je pogazio ponovo se uključivši u sukob), specifičan način odn. oblik učešća (npr. špijunaža) ili nečasni motivi učešća (plaćenici). Kažnjavanje se po pravilu vrši na osnovu domaćeg krivičnog zakonodavstva odnosno države. Međutim, čak i tada ova lica ne mogu biti kažnjena bez prethodno održanog fer suđenja, u kome im se mora dokazati krivica i pružiti šansa da se brane iznoseći svoje razloge i dokaze.

Institut nezakonitih boraca je sporan u naše vreme. Ima mišljenja da je prevaziđen, jer se kažnjavanje zapravo vrši zbog povrede zakona i običaja ratovanja, te je tu situacija ista kao kod učinilaca bilo kog drugog ratnog zločina (npr. zločina protiv civilnog stanovništva). Sa druge strane, ima i onih koji proširuju kategoriju nezakonitih boraca, podvođeci pod nju sve koji su počinili neki ratni zločin (ubistvo parlamentara, kršenje prekida vatre i slično).

Istina je po svoj prilici negde na sredini.

Mada ga zaista prate kontroverze, institut nezakonitog borca, čini se, ima svoje opravdanje i danas, jer se time od ostalih učesnika oružanog sukoba odvajaju oni koji iz nekog razloga nisu pod zaštitom međunarodnog prava odnosno nemaju pravo na status ratnog zarobljenika. Pod utvrđenim uslovima, ako padnu u ruke drugoj strani oni će biti kažnjeni zbog proste činjenice da su ratovali protiv nje iako nisu smeli ili zato što su ratovali na određeni, zabranjeni način.

Pošto su za nju vrlo štetni i opasni, država protiv koje se ova lica bore svojim zakonodavstvom sankcioniše ove akte kao teška krivična dela. Međutim, to ne znači da su samim tim odnosi postupci zabranjeni i sa stanovišta međunarodnog prava, a posebno da obavezno predstavljaju ratne zločine po međunarodnom pravu. Primeri su špijunaža ili učešće u svojstvu dobrovoljca na strani neprijatelja protiv sopstvene države i slični akti koji u principu nisu od značaja sa stanovišta međunarodnog prava, jer nisu njime zabranjeni, pošto ne pogađaju interese međunarodne zajednice.

Uostalom, u nekim slučajevima (npr. špijun koji je pobjegao, pa kasnije bio zarobljen) odnosno lice ne odgovara za prethodno izvršene akte (ovde, špijunažu). S tim u vezi dovoljno je samo podsetiti da, naprotiv, saglasno važećem međunarodnom pravu, ratni zločini i zločini protiv čovečnosti ne samo što se ne „oprašaju”, već, za razliku od ostalih krivičnih dela, ne zastarevaju.

Jedna od osobenosti ogleda se i u tome da će lica o kojima je reč, ako joj padnu u ruke, kazniti samo strana protiv koje se bore. Naprotiv, strana za koju se bore će ih vrlo često nagraditi, unaprediti i slično. Treće (neutralne države) u principu neće pokazati nikakav interes u bilo kom pravcu.

Sa druge strane, nema osnova nazivati nelegalnim borcima sve one koji su počinili neki ratni zločin. U većini slučajeva takva lica u načelu imaju pravo na status ratnog zarobljenika (jer su zapravo pripadnici redovnih oružanih formacija odn. drugi tzv. zakoniti borci) ali odgovaraju na bazi individualne krivične odgovornosti za eventualno izvršene i sudski dokazane ratne zločine – npr. ratne zločine protiv civilnog stanovništva, protiv ratnih zarobljenika itd. Štaviše, njih krivično može i treba da goni ne samo strana protiv koje su se borili, već i ona na čijoj strani su se borili.

Pojam „nezakoniti borac“, čiji su sinonimi „ilegalni borac” odnosno „neprivilegovani borac” star je više od jednog veka. Iako se dosta koristi u pravnoj literaturi i praksi pojedinih država, njega ne poznaju relevantni međunarodnopravni dokumenti.

Pošto nije dovoljno precizno definisan, pa da ga razne države shvataju različito, to daje isuviše prostora za svekoliku zloupotrebu u praksi. To je i razlog zbog čega se u takvim situacijama uvek mora postupati s puno opreza i uz veoma dobro poznavanje i uzimanje u obzir stvarnih okolnosti.¹⁵⁷

¹⁵⁷ O razvoju i raznim pristupima shvatanju nezakonitog borca: *A Treatise on Juridical Basis of the Distinction Between Lawful Combatant and Unprivileged Belligerent* 1959; Dörmann K. 2003, 45-74;

Neki od slučajeva u kojima bi se možda moglo govoriti o nezakonitim borcima su domaći državljani u redovima protivnika, lica puštena na časnu reč, špijuni, saboteri, plaćenici, pripadnici privatnih vojski i određene istorijske kategorije (slobodni strelci i gusari). Neki kao nezakonite borce posmatraju i teroriste.

1. Domaći državljani u redovima protivnika

Sa stanovišta konkretne države, nezakoniti borci biće njeni državljani koji su stupili u redove protivnika i bore se protiv svoje domovine. U suštini, oni su posebna vrsta izdajica koji, za razliku od običnih kolaboracionista (saradnika okupatora) ili onih koji prikupljaju i odaju poverljive podatke (špijuni) čine nešto još gore, pošto sa oružjem u rukama ratuju protiv države čiji su državljani, ubijajući njene građane, najčešće pripadnike sopstvenog naroda.

Skoro u svakom ratu postoje određena lica koja pojedinačno ili grupno prelaze na stranu neprijatelja i bore se u njegovim redovima protiv svojih zemljaka. Razlozi za to mogu biti različiti: nastojanje da se tako sačuva život i dokaže lojalnost okupatoru, materijalna ili druga korist, ideološki ili verski motivi, osveta itd.

Između ostalog, za vreme Drugog svetskog rata na strani Nemaca borile su se čitave jedinice sastavljene od sovjetskih zarobljenika i drugih građana SSSR.

Jedna od najvećih među njima i po brojnosti i po značaju, bila je pod komandom bivšeg sovjetskog generala Andreja Vlasova (*Андрей А. Власов*). On se u prvih godinu dana, kao general Crvene Armije, istakao u borbama, pa je čak pokazao karakter kada je sredinom 1942. odbio da se avionom evakuiše u pozadinu i ostavi svoje vojnike koje su opkolili Nemci. Međutim, nakon što su ga 11. 7. 1942. Nemci uhvatili i zavrbovali, prešao na njihovu stranu i stao na čelo tzv. Ruske oslobodilačke armije (rus. *Русская освободительная армия – РОА*, nem. *Russische Befreiungsarmee*) čiji su pripadnici, po njegovom prezimenu, ubrzo postali mnogo poznatiji kao Vlasovci odnosno kao Vlasovljeva armija (rus. *Власовцы* odn. *Власовская армия*). U pitanju je bila formacija, sastavljena od preobraćenih zarobljenih Crvenoarmejaca i ruskih emigranata koja je, kao saveznik Vermahta, tvrdila da se bori ne protiv svog naroda, već za svrgavanje sovjetske vlasti i uspostavljanje nacionalne ruske države. U proleće 1945. imala je jačinu i do 125.000 ljudi (pešadija, avijacija, konjica, pomoćne jedinice) svrstanih u 3 divizije i nekoliko drugih jedinica. Vlasova su Sovjeti 12. 5. 1945. uhvatili, a zatim, sa grupom njegovih saradnika, izveli pred sud koji im je 1946. oduzeo sva vojnička zvanja i nagrade i osudio ih na smrt vešanjem. Presuda je izvršena 1. 8. 1946.

Strogo uzev, oni koji se u redovima neprijatelja bore protiv svoje otadžbine ne čine zločin po međunarodnom, već po unutrašnjem pravu odnosno države čiji su državljani. Ni druge zemlje, ni međunarodni krivični sudovi neće imati razlog da ih gone samo zbog činjenice da su se borili protiv sopstvene zemlje.

Međutim, situacija nije tako jednostavna kao što može izgledati na prvi pogled.

Watkin K. 2005; Mégret F. 2006, 265-317; Detter I., 2007, 1049-1104; Meisels T. 26, 2007, 31-65; Scheipers S. 2015.

Odnosna lica mogu preći na stranu neprijatelja ne iz nekih nemoralnih već, naprotiv, upravo iz patriotskih razloga. To će biti slučaj kada se bore, makar i u sastavu stranih snaga, zato da bi doprinela obaranju nenarodnog, diktatorskog, rasističkog i sličnog režima koji vlada njihovom zemljom. U tom slučaju oni kao pojedinci odnosno kao članovi neke jedinice koju je strana u čijim redovima se bore formirala od lica u sličnom položaju, vode neku vrstu svog „malog građanskog rata”. Istorija je puna takvih primera.

Pod uslovom da dočekaju krat rata, sudbina ovih lica zavisice ponajviše od njegovog ishoda. Ako režim protiv koga su se borili opstane, oni više neće smeti da se vrate u svoju domovinu jer će biti tretirani i kažnjeni kao izdajice. Štaviše, ako ta zemlja okupira državu na čijoj strani su se borili, ova lica će morati da traže spas bekstvom u neku treću državu. Naprotiv, ako dođe do suštinske promene režima u njihovoj zemlji, nova vlast će ih vrlo verovatno amnestirati, ponekad čak i nagraditi.

2. Lica puštena na časnu reč

Još od najstarijih zapamćenih vremena važi pravilo da se i neprijatelju data reč mora poštovati (lat. *Fides etiam hosti servanda*).

U vreme kada su ratovali profesionalni vojnici, a posebno osobe visokog roda odnosno društvenog statusa, kada se često više držalo do časti i slavnog imena nego do života, to je imalo posebno značenje.

Reč je davana, prihvatana i poštovana u raznim prilikama i povodom raznih događaja. Njom se jamčilo da će se poštovati savez ili neki dogovor, da će se priteći u pomoć, da se neko neće napasti, da će se ostati neutralan u nekom sukobu, da će se omogućiti slobodan i bezbedan prolazak, da će neko pod određenim uslovima biti oslobođen itd.

Istine radi, u ovoj knjizi su na nekoliko mesta već dati primeri koji svedoče da ni sami Rimljani nisu uvek poštovali tu reč. Ovde će biti pomenut još jedan slučaj.

Kada je 150. pre n. e. rimski vojskovođa i političar Servije Sulpicije Galba (*Servius Sulpicius Galba*) sa novom vojskom došao pred Luzitance koji su ga pre toga jednom porazili, oni su poslali izaslanike sa porukom da se kaju što su ustali protiv Rima i da nude mir i savezništvo. Galba je to prihvatio, izjavio da razume da ih je na pobunu nateralo to što je njihova zemlja siromašna i predložio im da odu na druga, plodna mesta. Zadovoljni zbog dogovora, oni su se podelili i, u skladu s uputstvima, sa ženama i decom otišli na tri razna područja, tamo gde im je rečeno da su zemlje koje mogu da nasele. Međutim, tamo su ih, tako podeljene i nenaoružane, čekali Galbini legionari koji su ih opkolili i pobili muškarce, njih oko 9.000, a oko 20.000 žena i dece prodali u roblje. Samo mali broj je uspeo da pobege. Galbina podlost izazvala je zgražanje i u samom Rimu i to u tolikoj meri da mu je tamo organizovano suđenje pred narodnom skuštinom. Mada se praktično nije branio, na kraju je oslobođen (po nekima, zato što je potkupio koga je trebalo).

Posebno su zanimljivi slučajevi koji se javljaju još u antičnom svetu, a zatim tokom čitave istorije, a u kojima su ratni zarobljenici na reč (uz obećanje da će se sami vratiti

onome ko ih drži) puštani kućama da bi sa porodicama proveli praznike, puštani da idu u svoju zemlju radi pregovora i slično.¹⁵⁸ I oni su se najčešće zaista vraćali.

S tim u vezi, primećuje se da je reč o sporazumu lica koja je zarobio neprijatelj (mi bismo ipak rekli: o obećanju koje ratni zarobljenik daje neprijatelju) da neće ponovo uzeti u ruke oružje protiv onih koji su ga zarobili, bilo u nekom ograničenom vremenskom period, bilo do kraja oružanog sukoba. Šire gledajući, to, zavisno od slučaja, obuhvata veliki raspon konkretnih obećanja (preuzetih obaveza) odnosnog lica – da neće pobeći, da neće napustiti određeno geografsko područje, da se neće uključiti u buduća neprijateljstva protiv sile koja ga oslobađa itd.¹⁵⁹

Jedan od najpoznatijih primera i ujedno jedan od najslavnijih događaja rimske istorije vezan je za ime konzula i vojskovođe Marka Regula (*Marcus Atilius Regulus*) koga su za vreme Prvog punskog rata Kartaginjani zarobili u bici kod Tunisa 255. pre n. e. On je 250. pre n. e. pušten na reč da bi učestvovao u kartaginskoj delegaciji koja je trebalo da pokuša da sa Senatom ugovori mir ili makar razmenu zarobljenika. Kartaginjani su verovali da će, pošto je i sam zarobljenik, Regul biti zainteresovan da se postigne barem razmena zarobljenika. Međutim, došavši u Rim on je savetovao Senat da odbije oba predloga i nastavi rat, ali je, sa druge strane, održao reč i sam se vratio u Kartaginu gde je navodno mučen do smrti. Danas se veruje da je umro u zarobljeništvu, a da su užasni opisi njegovih poslednjih dana smišljeni u propagandne svrhe da bi se opravdala kasnija surovost Rimljana prema Kartaginjanima.

Zabeleženi su i slučajevi gde su zarobljenici odmah puštani uz datu reč da će se kasnije sami predati.

U vreme Stogodišnjeg rata (1337-1453) grupa engleskih vitezova se 1339. ušunjala u jedan grad i zarobila nekoliko francuskih plemića. Pošto je dok su izlazili iz grada dignuta uzbuna, Englezi su se sa zarobljenicima dogovorili da ih puste, s tim da su im ovi obećali da će, pošto su časno zarobljeni, sami doći u engleski štab i predate se. Posle izvesnog vremena tako se i dogodilo.

Iz doba Stogodišnjeg rata je još jedan zanimljiv slučaj. Francuski kralj Žan II Dobri (*Jean II de France, Jean le Bon*) koga su u Bici kod Poatjea (1356) zarobili i držali Englezi, pušten je 1362. da ode u Francusku, da bi sakupio novac za otkup, s tim da je kao taoca ostavio svog sina, kasnije kralja Luja I Anžujskog (*Louis I d'Anjou*). Pošto je bio smešten u Kaleu, gde su mu Englezi dopustili da se slobodno kreće, Luj je 1363. ugrabio priliku i pobegao kod svoje žene, smeštene u jednom od njegovih zamkova u blizini Kalea. Žan, koji nije uspeo da sakupi novac, naljutio se na sina zbog verolomstva, a pošto je držao do zadate reči u svoje časti i ugleda, januara 1364. sam se dobrovoljno vratio u zarobljeništvo u Englesku, gde je tri meseca kasnije i umro. Istine radi, treba reći i to da je otkup bio previsok jer je sam Žan uvređeno tvrdio da mnogo više vredi i zahtevao od Engleza i da za njega traže dvostruko više od onoga što su hteli; da je deo otkupa bio plaćen i bila prikupljena druga rata, ali da je ta sredstva Žan potrošio na svečanosti povodom svog oslobođeja. U tim okvirima može se donekle razumeti odluka Luja tj. njegova dilema zašto bi bio u zarobljeništvu zbog oca koji se u isto vreme provodi i lakomisleno troši novac.

¹⁵⁸ Brown G. D. 1998, 200-223.

¹⁵⁹ *Ibid.*, 200.

Premda ova praksa nije karakteristična za savremene ratove, tu i tamo su se mogli naći takvi primeri.

Za vreme Prvog svetskog rata britanskog kapetana Roberta Kempbela (*Robert Campbell*) zarobili su Nemci. U njihovom zarobljeništvu proveo je naredne 2 godine kada je dobio vest da mu je majka na samrti. Uz pomoć komandanta zarobljeničkog logora u Magdeburgu, gde je bio zatočen, pisao je nemačkom kajzeru Vilhelmu II (*Wilhelm II*) sa molbom da ga puste da poseti majku u Engleskoj. I kajzer je udovoljio njegovoj molbi – pustio ga je na 2 nedelje da poseti majku, s tim da dâ reč britanskog oficira da se će posle toga vratiti u zarobljenički logor. Tako je i bilo. On se vratio i ostao u nemačkom zarobljeništvu sve do kraja rata 1918. Posebno je zanimljivo to da ga Britanci nisu sprečavali da se vrati (verovatno i sami uvažavajući njegovu datu reč) kao i to da je pokušao bekstvo čim se, održavši reč, vratio u logor.

Pošto se ovde bavimo problemom tzv. nezakonitih boraca, prvenstveno je zanimljiva situacija u kojoj se neko lice ili više lica, pušta iz zarobljeništvu uz svečano obećanje da više neće učestvovati u datom sukobu odnosno da se više neće boriti protiv strane koja ga (ih) drži. Takva praksa, poznata je od davnina.¹⁶⁰ Premda retko, ponekad se susreće i u naše vreme.

U antici su po puštanju neprijatelja na časnu posebno bili poznati Kartaginjani. Između ostalog, njihov čuveni vojskovođa Hamilkar Barka (otac još čuvenijeg Hanibala) pustio je numidijske zarobljenike na časnu reč da niko od njih više neće dizati oružje protiv Kartagine.

Ako odnosno lice prekrši datu reč i bude ponovo zarobljeno u borbi protiv sile koja ga je prethodno zarobila i pustila, ona ima pravo da ga zbog toga kazni. Dakle, ne zbog proste činjenice da je on neprijateljski borac, već zbog verolomstva, zbog toga što je prekršio datu reč i učestvovao u neprijateljstvima premda je obećao da to neće činiti.

3. Špijuni

Mada se lica koja se bave špijunažom¹⁶¹ angažuju na razne načine i u doba mira, naročito važnu ulogu imaju u ratu. Tada im je zadatak da prikupe i saopšte strani za koju rade važne podatke o protivniku i njegovim namerama; veličini, snazi, naoružanju, rasporedu njegovih snaga. stanju morala i slično.¹⁶²

Suštinski, iste zadatke špijuni ostvaruju i u miru (podaci koje prikupe služe za pripreme i planiranje, tako da mogu odmah biti iskorišćeni u slučaju da izbije rat) ali u

¹⁶⁰ Brown G. D. 1998., 202.

¹⁶¹ Od ital. *spio*, od got. i franač. *spaihon*, uhoda.

¹⁶² Perazić G. 1986, 148-149; Kish J., Turns D. 1995, 123-152; Мартенс Ф. Ф. 1996, кн. 2, 307-308; Vučinić Z. 2006, 150-152; Jončić V. 2012, 157-161; Ipsen K. 2013, 107-110; *Department of Defense Law of War Manual* 2015, 150-153.

vreme oružanog sukoba, kada su svi odnosi i stanja zaoštreni do krajnjih granica, njihova aktivnost i njene posledice (korist za onoga za koga rade i šteta za onoga protiv koga rade) dobijaju posebnu dimenziju.

Istorija beleži da tako shvaćeni, špijuni postoje od kada i ratovi. Imali su ih Egipćani, Hetiti, Persijanci, Stari Grci, Rimljani i drugi narodi daleke prošlosti.

Uspešan obaveštajac može presudno doprineti pobedi ne samo u određenom boju ili bici, već u nekim slučajevima i u čitavom ratu. Čak i kada njegovi rezultati nisu tako spektakularni, on u najmanju ruku može da strani protiv koje radi pričini veliku štetu.

Još je Sun Cu u VI v. pre n. e. primetio:

„Dakle ono što mudrom vladaru i dobrom generalu omogućava da napadnu i nadvladaju i postignu stvari nedostižne običnim ljudima, jeste *predznanje*. To predznanje ne može da se pribavi vraćanjem, ne može da se stekne logikom i iskustvom niti razumnim proračunima. Znanje o stavovima neprijatelja može da se dobije samo od drugih ljudi. Zato se koriste špijuni koje razvrstavamo u pet kategorija: 1) domaći špijuni, 2) unutrašnji špijuni, 3) preobraćeni (dvostruki) špijuni, 4) žrtvovani špijuni i 5) preživeli špijuni. Kada svih pet vrsta špijuna deluje zajedno, niko ne može da razotkrije tajni sistem njihovog rada. Ovo se naziva „izvanrednim povlačenjem niti“. Za vladara je to najdragocenija veština. Upotreba domaćih špijuna podrazumeva korišćenje usluga stanovnika date oblasti. Upotreba unutrašnjih špijuna služi se zvaničnicima neprijateljske strane. Upotreba preobraćenih špijuna znači pridobijanje neprijateljskih špijuna i njihovo iskorišćavanje. Upotreba žrtvovanih špijuna znači otvoreno preduzimanje izvesnih poteza radi obmane i dopuštanje našim špijunima da znaju za te poteze i o njima izveštavaju neprijatelja. Najzad, preživeli špijuni su oni koji donesu novosti iz neprijateljskog logora. Stoga su u celoj vojsci špijuni oni s kojima se moraju održavati najbliži odnosi. Niko ne bi trebalo da bude izdašnije nagrađen od njih. Ni u jednom drugom poslu ne mora toliko da se čuva tajnost“.¹⁶³

Po sebi je razumljivo da strani špijun predstavlja veliku opasnost za svaku državu. Pa ipak, sa stanovišta međunarodnog ratnog prava špijuniranje nije zabranjeno, ne predstavlja ratni zločin. Štaviše, s pravom je primećeno da samo po sebi špijuniranje nije uvek nemoralno, zato što lice koje se njime bavi može da se rukovodi ne korišću, već patriotizmom.¹⁶⁴

Premda su moguće i druge podele (npr. na one koji se bave samo špijuniranjem i one koji vrše i neke druge aktivnosti, kao što su atentati, otmice, sabotaze itd.) čini se da se neće pogrešiti ako se napravi razlika između špijuna u užem smislu tj. onih koji su pripadnici oružanih snaga neke strane u oružanom sukobu i špijuna u širem smislu tj. onih koji najčešće nisu deo oružanih snaga, a svoje aktivnosti ostvaruju u ratu, ali i u miru. Prve bismo mogli nazvati i vojnim špijunima u ratu ili uhodama, a druge obaveštajcima. Ni relevantne konvencije, ni običajno međunarodno pravo ne poznaju ovo terminološko razlikovanje, ali nam se ono čini korisnim radi boljeg razumevanja problema.

¹⁶³ Sun Cu 2009, 115-117.

¹⁶⁴ Мартенс Ф. Ф. 1996, кн. 2, 307.

U literaturi se ponekad javlja termin *ratni špijuni*,¹⁶⁵ s tim da se misli samo na one koje mi nazivamo špijunima u užem smislu odn. vojnim špijunima u ratu ili uhodama. Međutim, kao što ćemo ubrzo videti, u ratu postoje i špijuni koji se od ovih po mnogo čemu razlikuju. Stoga smo ih, u nedostatku boljeg termina, nazvali špijunima u širem smislu odn. obaveštajcima. Podrazumeva se da je u praksi ponekad teško postaviti čvrstu granicu između njih

Kao što ne poznaje pomenuto terminološko razlikovanje, tako isto međunarodno pravo oružanih sukoba ne pravi razliku između raznih kategorija špijuna, niti precizno uređuje njihov položaj. Ono sadrži samo određena pravila, i to samo u pogledu špijuna koji deluju u vreme rata kao pripadnici oružanih snaga jedne od sukobljenih strana, a koje smo ovde nazvali špijunima u užem smislu.

1. Špijuni u užem smislu (vojni špijuni u ratu, uhode). - Međunarodno pravo oružanih sukoba ne reguliše dovoljno precizno položaj ovih lica. Ono samo precizira ko se može, a ko ne može smatrati špijunom, koja su pravila postupanja sa njim kada je uhvaćen i šta biva ako uspe da pobjegne, pa tek kasnije bude zarobljen.

Ova pitanja uređena su čl. 29–31. Haškog pravilnika o zakonima i običajima rata na kopnu (1899), čl. 29–31. Haškog pravilnika o zakonima i običajima rata na kopnu (1907) i čl. 46. Dopunskog protokola I (1977) uz Ženevske konvencije o zaštiti žrtava rata (1949).

Haški pravilnici izričito utvrđuju da se špijunom može smatrati samo ono lice koje, delujući tajno ili pod lažnim izgovorima, prikuplja ili nastoji da prikupi obaveštenja u operacionoj zoni jedne ratujuće strane, s namerom da ih saopšti protivničkoj strani.

Doneta mnogo pre Haškog pravilnika (1899) Ratna pravila Srbije (1877) koja su odslikala tada važeće običajno međunarodno ratno pravo, u čl. 65. daju možda čak razumljiviju formulaciju:

„Špijun je svaki onaj koji se potkrada u neprijateljske položaje, da sazna sve o položaju vojske ili uopšte o svemu onome što može važno i korisno biti po ratovanje i operacije neprijateljske, pa ih saopšti svojoj vojsci. U špijune se ne računaju oni, koji sabiraju podatke koji se ne odnose na vojne operacije, a tako isto se ne računaju u špijune i ona vojnička lica, koji otvoreno kao neprijatelji u svojoj uniformi prodru do neprijateljskih položaja u toj nameri da saznadu i ispituju položaj i stanje neprijateljske vojske. Ta se lica mogu zarobiti, ali se s njima nikako ne postupa kao sa špijunima.”¹⁶⁶

Prema tome, da bi neko lice moglo da se smatra špijunom u smislu navedene odredbe, potrebno je da su zadovoljeni uslovi u pogledu:

- 1) vrste delatnosti tog lica (obaveštajni rad);
- 2) mesta te delatnosti (u zoni operacija protivnika);
- 3) načina njenog obavljanja (tajno ili pod lažnim izgovorom) i
- 4) namere (da bi se prikupljene informacije dostavile protivniku).

U čl. 29/2 Haških pravilnika precizirano je da se špijunima ne smatraju „neprerušeni

¹⁶⁵ Npr. Vučinić Z. 2005, 150-152.

¹⁶⁶ Nav. prema Vučinić Z. 2006, 151, fusnota 249.

vojnici koji prodru u operacionu zonu neprijateljske vojske radi prikupljanja obaveštenja”,¹⁶⁷ kao ni „vojna i nevojna lica zadužena da prenose pošilje namenjene bilo njihovoj, bilo neprijateljskoj vojsci, koja otvoreno vrše svoj zadatak”. Jednostavno rečeno, ne smatraju se špijunima vojni izviđači koji deluju u svojim uniformama, kao ni razni glasnici i kuriri, čak i kada prenose poruke svojih vojnih vlasti preko teritorije koju drži neprijatelj.

Ovaj drugi momenat (to da se glasnici i kuriri ne smatraju špijunima) dodatno čini nesumnjivim poslednja rečenica iz čl. 29/2. Ona sadrži rešenje koje je u principu odavno ustarelo, ali je zato vrlo ilustrativno: „Toj vrsti pripadaju takođe i lica upućena u balonu da prenose pošiljke i da održavaju vezu između raznih delova jedne vojske ili teritorija.”

Ako bude uhvaćen, špijun ne odgovara za povredu međunarodnog prava. Naime, to pravo ne zabranjuje špijuniranje u ratu, pošto delatnost špijuna u principu ne zadire u interese međunarodne zajednice, već se tiče prvenstveno samo odnosa između uključenih strana. Stoga pod uslovom da je ostao samo u okviru obaveštajnih aktivnosti (nije npr. usput počinio neki ratni zločin protiv civila) špijun ne krši međunarodno pravo.

Naprotiv, u slučaju da ga uhvati, država protiv koje je delovao strogo će ga kazniti, ali ne zbog povrede međunarodnog, već kršenja njenog sopstvenog krivičnog prava. Braneći svoje bezbednosne, vojne i druge interese, svaka država krivičnim zakonikom inkriminiše krivično delo špijunaže, s tim da za njega predviđa teške kazne.

U literaturi se može naći mišljenje da iz Haških pravilnika proizlazi „da špijunaža koju vrši neprijatelj protiv neprijatelja nije zabranjena”, da „oštro postupanje s uhodama nije kazna nego ratna mera”, te da najbolji dokaz za to predstavlja činjenica da se protiv uhode može postupati samo ako bude uhvaćen za vreme uhođenja.¹⁶⁸

Drugi autori ukazuju da, zbog činjenice da je ratna špijunaža pravno dozvoljena, kazna za to delo ne može se smatrati sankcijom, već merom zastrašivanja protivnika kako bi se odvratilo od namere da svoje vojnike angažuje na ovakav način.¹⁶⁹

Ne možemo se složiti sa ovim stavovima. Kao što je već istaknuto, špijuniranje nije zabranjeno međunarodnim, ali jeste nacionalnim pravom svake države. Država koja uhvati uhodu, kažnjava ga na osnovu svog prava, zbog kršenja svog prava. Tačno je da se radi i o ratnoj meri (da se špijun ne bi vratio svojim snagama i preneo im prikupljene podatke) ali je nesumnjivo u pitanju i namera da se postigne i represija (kažnjavanje) i prevencija (zastrašivanje propisivanjem unapred krivične odgovornosti). Da nije tako, dovoljno bi bilo uhvaćenog špijuna poslati u logor za ratne zarobljenike ili

¹⁶⁷ Misli se na izviđače, komadose i slično, koji su u zonu neprijateljskih operacija prodrli u svojim uniformama. Naprotiv, ako bi bili uhvaćeni u uniformama neprijateljske vojske smatralo bi se da deluju potajno, te bi bili tretirani kao špijuni.

¹⁶⁸ Andrassy J. 1978, 591.

¹⁶⁹ Perazić G. 1986, 149; Vučinić Z. 2006, 152.

ga privremeno izolovati i zadržati na drugom mestu, zatim sačekati da razvoj događaja učini da podaci koje je prikupio izgube značaj i pustiti ga. Takođe, onda ne bi trebalo kažnjavati uhadu koji je uhvaćen pre nego što je prikupio željene podatke. Međutim, poznato je da se, naprotiv, uhvaćeni špijuni kažnjavaju i to vrlo strogo, najčešće smrtnom kaznom.

Kada je reč o tvrdnji da se u slučaju kažnjavanja špijuna ne radi o sankciji, već o meri zastrašivanja, treba podsetiti da je funkcija pravne sankcije trostruka: represija (kažnjavanje), prevencija (sprečavanje zabranjenih postupaka putem zastrašivanja stavljanjem u izgled predviđene kazne) i satisfakcija (naknada materijalne i moralne štete).¹⁷⁰ Drugim rečima, zastrašivanje u vidu stavljanja u izgled da će prekršiocu norme biti naneto određeno zlo (prema njemu biti izrečena i izvršena propisana kazna) nije ništa drugo nego samo jedna od funkcija odnosno jedan od oblika pravne sankcije. Uostalom, ako se o pokušaju zastrašivanja kao nekakvoj posebnoj kategoriji možda i može govoriti pre izvršenja akta špijunaže, jasno je da taj momenat otpada onog časa kada odnosno lice izvrši pomenuti akt – zastrašivanje ima smisla samo preventivno, onda kada se delo izvrši ono postaje bespredmetno. Sa druge strane, ako je odnosno lice izvršilo akt špijunaže i uhvaćeno je, kod izricanja i izvršenja kazne za to delo ne radi se ni o kakvom zastrašivanju, već o sankciji u užem smislu - premda je jasno da ona, između ostalog, treba da posluži kao primer koji će uplašiti druge i time ih odvratiti od sličnog postupka.

Lice koje je uhvaćeno dok je angažovano u špijunaži nema pravo na status ratnog zarobljenika, ali (čl. 30. Pravilnika) ne može biti kažnjeno bez prethodnog suđenja.

Da bi se neko lice proglasilo špijunom i prema njemu preduzela sankcija, nije, dakle, dovoljno da se „uhvati na delu“, već mu se, kao i svakom okrivljenom, mora u sudskom postupku utvrditi krivica, tj. dokazati da se zaista bavilo špijunažom.

Zanimljiv je slučaj člana posade britanskog bombardera, Nikolasa Alkemejda (*Nicholas Alkemade*) koji je 24.3.1944. bez padobrana (njega je progutala vatra) iskočio iz zapaljenog aviona na visini od 5.500 m., rešivši da se radije razbije nego da živ izgori. Premda je pao sa ogromne visine, brzinom od 200 km na čas, grane borova i duboki sneg ublažili su pad, te je samo uganuo članak. Mada sama po sebi izuzetna, ova njegova avantura ne bi zasluživala da ovde bude pomenuta - između ostalog, samo za vreme Drugog svetskog rata, pad bez padobrana preživeli su i sovjetski pilot Ivan Čisov (*Иван М. Чисов*) koji je 1942. pao sa 7.000 m. i Amerikanac Alan Magi (*Alan E. Magee*) koji je 1943. pao sa 6.700 m.

Alkemejd je zanimljiv zato što su ga Nemci koji su ga odmah zarobili, optužili da je (premda je bio u uniformi svoje vojske) špijun ili komandos. U oba slučaja pretio mu je streljački vod (Nemci su na osnovu posebnog naređenja bez suđenja streljali protivničke komandose). I zaista, njegova priča o padu bez padobrana izgledala je kao loša izmišljotina. Ipak, opet je imao sreću! Spasilo ga je to što su Nemci pronašli olupinu njegovog bombardera, a posebno što su oborili nekoliko njegovih saboraca koji su na odvojenim ispitivanjima potvrdili da u njihovoj jedinici

¹⁷⁰ Krivokapić B. 2017, 72-73.

postoji takav avijatičar, opisali ga i svedočili da je zajedno sa njima poleteo na zadatak. Tako je umesto da bude streljan završio u zarobljeničkom logoru, gde je dočekao kraj rata. Nemci su mu, navodno, čak izdali potvrdu o tome šta je preživeo. Ovo je samo jedan od primera koji pokazuju da se u slučaju sumnje da se radi o špijunu ne sme prenađiti, već se sve mora pažljivo ispitati i odluka doneti na osnovu čvrstih dokaza.

To podrazumeva i da se licu osumnjičenom za špijunažu mora pružiti prilika da u fer postupku iznese svoju odbranu - sopstvene tvrdnje i dokaze.

To zahtevaju razlozi istine i pravde, ali i sasvim praktični momenti. U ratu se ponekad postupa brzopleto, donose se ishitrene odluke. To je razumljivo samo po sebi zato što je prioritet borba protiv neprijatelja pri čemu vremenski faktor često ima presudnu ulogu. Naprotiv, suđenje traži određeno vreme, mirnoću, poštovanje procedure. Međutim, bez pravičnog suđenja, lako bi se moglo dogoditi da bude osuđeno nevino lice – jer dokazi nisu na pravi način prikupljeni i sagledani, jer su podmetnuti lažni dokazi za koje u brzini nije bilo vremena da budu pažljivo proučeni i ocenjeni, jer je na delu zabluda o ličnosti itd. Gledano iz drugog ugla, bez suđenja moglo bi se dogoditi da niže vojne vlasti nabrzinu kazne (obično smrtnom kaznom) lice za koje veruju da je špijuniralo u korist neprijatelja, ne znajući pri tome ili odbijajući da poveruju da je to zapravo sopstveni obaveštajac koji je, kao tzv. dvostruki agent, samo simulirao da radi za drugu stranu.

Takođe, donošenje presude od strane nadležnog suda je i način da se, čak kada se nepobitno utvrdi krivica odnosnog lica (njegovo učešće u špijunaži) kazna odmeri uz uzimanje u obzir svih relevantnih okolnosti, pa i onih olakšavajućih. Presuda u ovim slučajevima ne mora uvek značiti smrtnu kaznu.¹⁷¹

Špijun kojega, pošto se ponovno priključio svojoj vojsci, kasnije zarobi neprijatelj, smatra se ratnim zarobljenikom i ne podleže nikakvoj odgovornosti za pređašnja dela špijunaže.¹⁷²

U pitanju je zapravo vrlo staro običajno pravilo koje je samo potvrđeno čl. 31. Pravilnika uz Hašku konvenciju o zakonima i običajima rata na kopnu (1899) i čl. 31. Pravilnika uz Hašku konvenciju o zakonima i običajima rata na kopnu (1907).

Ono je predviđeno i članom 21. već pominjane Briselske deklaracije (1874) koja, istina, nikada nije stupila na snagu.

U tom duhu se izjašnjavala i pravna nauka toga doba. Između ostalog, u svom delu, objavljenom 1876, dakle četvrt veka pre Prve (1899) a tim pre mnogo pre Druge haške konferencije (1907) na kojima je izvršena kodifikacija ratnog prava, srpski pisac Nastas Petrović, sa očitim osloncem na običajna pravila i praksu, primetio je: „Za sve do sad pomenute osobe vredi pravilo da se mogu kazniti samo onda kada se uhvate na delu. Ako se na priliku špijon... pošto je izvršio špijonsko... delo vrati u stan svoje vojske, pa ga naša vojska docnije uhvati, onda se on ne može kazniti za delo koje je pre učinio“.¹⁷³

¹⁷¹ Мартенс Ф. Ф. 1996, кн. 2, 307.

¹⁷² Čl. 31. Haškog pravilnika o zakonima i običajima rata na kopnu (1907).

¹⁷³ Petrović N. 1876, 47.

Smisao ovog rešenja je da se lice koje nije uhvaćeno dok se bavilo špijunažom (na delu) već je zarobljeno kao pripadnik neprijateljskih oružanih snaga nakon što je već obavilo svoj zadatak i umaklo, zaštititi od osvete odnosno države koja bi bez toga mogla uslediti mnogo kasnije (i nakon nekoliko meseci ili čak godina). Takođe, kada ne bi bilo ovog pravila postojale bi nebrojene mogućnosti zloupotrebe putem lažnih optužbi za navodno špijuniranje u nekom prethodnom periodu. Svako zarobljeno lice koje joj iz nekog razloga nije po volji, strana koja ga drži mogla bi da proglasi špijunom koji joj je ranije umakao i da, pozivajući se na to, umesto da ga tretira kao ratnog zarobljenika, kazni ga kao špijuna, što bi u praksi skoro neizbežno značilo smrtnu kaznu. Sa druge strane, pretnja zarobljeniku da će biti proglašen špijunom sa svim posledicama koje iz tog proističu, mogla bi predstavljati meru pritiska na njega da pređe na stranu neprijatelja ili da mu makar otkrije poverljive podatke koji ga zanimaju.

Dopunski protokol I (1977) uz Ženevske konvencije o zaštiti žrtava rata (1949) mahom ponavlja izložena rešenja. Iako ne daje opštu definiciju špijuna, pa ni špijunaže, on u čl. 46. preciznije uređuje određena pitanja:

„1. Bez obzira na svaku drugu odredbu Konvencija ili ovog Protokola, nijedan pripadnik oružanih snaga strane u sukobu koji se nađe u vlasti protivničke strane dok je angažovan u špijunaži, nema pravo na status ratnog zarobljenika i može biti tretiran kao špijun.

2. Pripadnik oružanih snaga strane u sukobu koji u ime te strane na teritoriji koju kontroliše protivnička strana prikuplja ili pokušava da prikupi obaveštenja, neće se smatrati da je angažovan u špijunaži ako je pri tom u uniformi svojih oružanih snaga.

3. Pripadnik oružanih snaga strane u sukobu koji prebiva na teritoriji koju je okupirala protivnička strana i koji, u ime strane kojoj pripada, prikuplja ili pokušava da prikuplja obaveštenja od vojnog značaja na toj teritoriji, neće se smatrati da se bavi špijunažom ukoliko to ne radi lažno se predstavljajući ili svesno i na tajni način. Dalje, takvo lice neće izgubiti pravo na status ratnog zarobljenika i neće biti tretirano kao špijun ukoliko nije uhvaćeno dok se bavilo špijunažom.

4. Pripadnik oružanih snaga strane u sukobu koji ne prebiva na teritoriji koju je okupirala protivnička strana i koji se bavi špijunažom na toj teritoriji, neće izgubiti pravo na status ratnog zarobljenika i ne može biti tretiran kao špijun ukoliko nije uhvaćen pre nego što se pridružio oružanim snagama kojima pripada.”

Prema izloženom, može se zaključiti da špijuni u smislu međunarodnog prava oružanih sukoba (špijuni u užem smislu, uhode) su: (1) pripadnici oružanih snaga jedne od strana u sukobu, koji se (2) tajno ili pod lažnim izgovorom (3) bave obaveštajnim radom, (4) u zoni operacija protivnika, (5) radi dostavljanja prikupljenih informacija strani kojoj pripadaju. Tome se može dodati da, premda to ne predstavlja nikakav poseban uslov, praksa govori da su ta lica najčešće relativno nepoznata široj javnosti.

Razmotrićemo navedene elemente nešto bliže:

1) U najužem značenju, špijuni su pripadnici oružanih snaga jedne od strana u sukobu, što znači da strogo uzev, tu ne spadaju civili ili pripadnici oružanih snaga neutralnih

država. Ima i drugačijih pristupa, prema kojima se za vreme rata svako lice – vojno ili civilno smatra špijunom kada ispunjava ostale predviđene uslove.¹⁷⁴

Kao što je već istaknuto, mi drugačije prilazimo ovom problem, praveći razliku između špijuna u užem i širem smislu. Osnov za to je ne samo u terminologiji određenih međunarodnih sporazuma koji uređuju ovu materiju (misli se na one odredbe gde se izričito pominju pripadnici oružanih snaga protivničke strane) već i u konkretnim rešenjima, a posebno onom prema kojem špijun kojega, pošto se ponovno priključio svojoj vojsci,¹⁷⁵ kasnije zarobi neprijatelj, smatra se ratnim zarobljenikom i ne podleže nikakvoj odgovornosti za pređašnja dela špijunaže. Ipak, mora se priznati da u suštinskom smislu, u ratu razlika između špijuna u užem i širem smislu, često nije sasvim jasna, te da su im pravni položaj i konačna sudbina vrlo slični, ako ne i isti.

2) Bitno obeležje špijunaže jeste da se akti koji je čine vrše tajno ili pod lažnim izgovorom. To je i razlog zbog kojeg se ne smatra špijunom vojni izviđač koji u uniformi i sa oznakama strane za koju se bori pribavlja podatke (npr. osmatrajući sa nekog položaja raspored snaga protivnika). Istini za volju, i on to vrši tajno – maskiran ili sakriven, jer bi u protivnom bio otkriven i uništen ili zarobljen. Takođe, ako bi takvo lice ušlo u redove protivnika (u neprijateljski logor, naseljeno mesto koje drži protivnik i slično) ono bi opet moralo da se skriva i kreće tajno (noću, od zaklona do zaklona i slično) jer bi inače bilo otkriveno.

Kada je reč o špijunaži ne misli se na taj oblik tajnosti, već na onaj koji ima neke elemente prevare. Stoga se i smatra špijunom pripadnik protivničkih oružanih snaga koji se bavi špijunažom preobučen u civilnu odeću ili u uniformu strane protiv koje radi ili uniformu neke neutralne sile. Međutim, premda je u tom pogledu naoko sve jasno, u praksi ne mora uvek biti tako. Može se dogoditi da iz nekog razloga pripadnik oružanih snaga špijunira u uniformi protivnika, ali sa oznakama sopstvene vojske, što onda zahteva da se sve okolnosti takvog slučaja pažljivo ispituju i objektivno vrednuju.

Stvar je u tome da se ponekad događa da pripadnici oružanih snaga jedne strane u sukobu nemaju dovoljno uniformi, tako da su prinuđeni da koriste protivničke – one koje su pribavili zarobljavanjem skladišta ili nekog prevoznog sredstva druge strane u kojima su te uniforme čuvane ili prevožene, one koje su oduzeli zarobljenim neprijateljima i slično. To u načelu nije zabranjeno, pod uslovom da oni koji nose tuđe uniforme imaju jasno istaknute i vidljive oznake strane kojoj pripadaju. Tako su npr. u Drugom svetskom ratu pripadnici pokreta otpora u raznim zemljama, pa i u Jugoslaviji, nemajući sopstvene (one koje bi dobili od svoje komande) koristili uniforme koje su oduzeli od protivnika. Ovo zato što su za skrivanje u šumi, učešće u borbi itd. vojne uniforme mnogo podesnije od obične (građanske) odeće. Uostalom, one se i prave specijalno za vojnike da

¹⁷⁴ Tj. kada: 1) tajno ili pod lažnim izgovorom 2) u operativnoj zoni zaraćene strane 3) pribavlja ili nastoji da pribavi informacije 4) sa namerom da ih prenese protivničkoj strani. *Department of Defense Law of War Manual* 2015, 15.

¹⁷⁵ Iz ove formulacije je jasno da je on ranije (pre vršenja akata koji se smatraju špijunažom) bio u sastavu svoje vojske, Na to ukazuje reč *ponovo* u frazi „ponovo priključio svojoj vojsci”.

bi zadovoljile njihove specifične potrebe, pa su stoga sivomaslinaste ili druge maskirne boje, prave se od vune i drugog izdržljivog i za razne klimatske potrebe pogodnog materijala, imaju veliki broj džepova itd.

Problem nastaje kada se uhvati protivnički izviđač koji je tako obučan. S jedne strane, on ima oznake strane za koju radi, što znači da ne krije svoju pripadnost i stoga se može smatrati da podatke ne prikuplja tajno ili pod lažnim izgovorom. S druge strane, pošto se skriva, kreće noću itd. on zbog uniforme (koja se vidi i prepoznaje mnogo bolje i mnogo ranije nego oznake) sa odstojanja odaje utisak pripadnika oružanih snaga strane protiv koje je angažovan, te će ga čak i kada ga uoče pripadnici oružanih snaga te strane (pojedini vojnici, stražari, vojna patrola i slično) smatrati svojim saborcem sve dok mu ne pridu dovoljno blizu, a tada može već biti kasno (on može da pobegne ili čak da ih iznenada napadne, pri čemu oni ništa ne sumnjaju). Dakle, tuđa uniforma ga u ovom slučaju ipak štiti, dovodeći protivnika u zabludu.

3) Zahtev da se odnosno lice bavi obaveštajnim radom svodi se na to da ono u korist strane za koju radi, a na štetu njenog protivnika, prikuplja ili nastoji da prikupi informacije koje su od značaja za vođenje vojnih operacija. U slučaju hvatanja to lice može biti tretirano kao špijun i kažnjeno nezavisno od toga da li je zaista uspelo da pribavi pomenute informacije tj. kažnjava se i za sam pokušaj njihovog pribavljanja.

4) Operativna zona protivnika je zona vojnih operacija neprijateljske strane. Ona je šira od bojišta i obuhvata i područja koja su na neki način uključena u vojne napore. Ipak, tu su mogući sporovi oko raznih tumačenja, odnosno oko toga šta tačno operativna zona obuhvata. Lice koje prikuplja podatke nalazeći se izvan operativne zone koju kontroliše protivnik, ne smatra se špijunom u užem smislu.

5) Strogo uzev, špijun je samo ono lice koje uz ispunjenje ostalih predviđenih uslova, zadovoljava i onaj prema kojem se svojim aktivnostima bavi sa ciljem da prikupljene informacije dostavi protivničkoj strani.

Međutim, u praksi će špijunom najverovatnije biti smatrano i kao takvo kažnjeno i lice koje na opisane načine prikuplja informacije, ali ne da bi ih dalo protivniku, već da bi ih prosledilo nekoj neutralnoj strani.¹⁷⁶ Ipak, u svakom konkretnom slučaju mnogo toga će zavisiti od osobenosti slučaja – značaja podataka koje je odnosno lice pribavilo ili nastojalo da pribavi, karaktera odnosa sa neutralnoj državom o kojoj je reč (prijateljski, korektni, suzdržani ili na ivici izbijanja neprijateljstava), toga da li su informacije preko neutralne države stigle do protivničke strane, da li su nastupile štetne posledice i kakve itd.

6) Špijuni u užem smislu su najčešće nepoznati široj javnosti. Ne zato što se njihov identit krije, već zato što su obim i domašaj njihovih aktivnosti i njihov lični značaj relativno mali. Za razliku od mnogih špijuna u širem smislu koji su neretko javne ličnosti (članovi visokog društva, poznati umetnici, naučnici itd.) oni su uglavnom

¹⁷⁶ Ponekad i neutralne države, posebno velike sile, koriste svoje špijune da bi saznale što više podataka, posebno o dejstvu nekog novog oružja koje koristi odnosno strana u sukobu, o brojnosti i moralu njenog ljudstva na datom području itd.

pripadnici oružanih snaga nižeg ranga, za koje se ne zna van relativnog uskog kruga njihovih saboraca.

2. Špijuni u širem smislu (obaveštajci, agenti). - Oni na mnogo načina izlaze iz okvira špijuna koji je utvrđen međunarodnim ratnim pravom. Zajedničko sa špijunima u užem smislu im je uglavnom to što se i jedni i drugi bave obaveštajnim radom, radi dostavljanja informacija drugoj strani i što to čine tajno.

Skoro sve ostalo je drugačije. Ova lica po pravilu nisu deo oružanih snaga nijedne strane u sukobu¹⁷⁷ i najčešće ne vrše svoje aktivnosti u operativnoj zoni protivnika. Informacije koje nastoje da prikupe, često su mnogo važnije od onih koje mogu da saznaju obične uhode. Najčešće se razlikuje i način na koji dolaze do podataka, kao i način na koji ih prenose strani za koju rade. Konačno, oni često deluju još za vreme mira. Zadržaćemo se ukratko na ovim momentima.

Špijuni u širem smislu po pravilu nisu deo oružanih snaga države u čijoj su službi, već su agenti koji su ubačeni na teritoriju koju drži protivnik, civili koji žive na toj teritoriji, lica koja su zavrbovana u redovima protivnika, neutralni državljani itd. U tom smislu to što ne nose uniformu oružanih snaga strane za koju rade nije nikakva perfidija (nečastan postupak) već logična posledica njihovog statusa.

Mnogi od njih, posebno oni najvažniji, ne bave se špijunskim aktivnostima na terenu, u operativnoj zoni protivnika, već deluju daleko od mesta sukoba - u dubokoj pozadini neprijatelja, u njegovoj vladi, glavnom štabu, velikim privrednim preduzećima važnim za vođenje rata, upravi i redakcijama velikih medijskih kuća itd. Štaviše, u ratu veliki broj njih smešten je i deluje na teritoriji neke neutralne države.

Pa ipak, pošto su na izvoru informacija, oni pribavljaju i prenose potrebne, ponekad i izuzetno važne podatke za vođenje ratnih operacija - o ratnim i drugim planovima protivnika, njegovom naoružanju i novom oružju, rasporedu njegovih jedinica, planu mobilizacije, stanju morala trupa i stanovništva, stanju privrede itd. Stoga su za stranu protiv koje su angažovani često mnogo opasniji od špijuna u užem smislu. Uočavajući to, neki ovaj vid špijunaže nazivaju strateškom, pošto može da utiče na ishod ne samo neke bitke, već i čitavog rata.

Za razliku od špijuna u užem smislu (uhoda) koji do željenih činjenica dolaze osmatranjem odnosno saznavanjem na drugi način brojnosti, naoružanja i rasporeda protivničkih trupa na terenu i slično, ova lica to čine na drugačiji način – neposrednim pristupom tajnim planovima i dokumentima, zadobijanjem poverenja protivničkih visokih političkih i vojnih funkcionera, tajnim presretanjem diplomatske pošte itd. Podatke koje su saznali po pravilu saopštavaju ne tako što se vraćaju strani za koju rade i

¹⁷⁷ Izuzetno, oni mogu biti pripadnici oružanih snaga zemlje za koju rade, koje je ona infiltrirala u redove protivnika stvorivši im lažni lik ili umesto nekog stvarnog lica (samo u Drugom svetskom ratu bilo je nekoliko takvih slučajeva na raznim stranama) a mogu biti i stvarni pripadnici oružanih snaga strane protiv koje špijuniraju (naročito, njeni visoki oficiri) koje je druga strana na neki način zavrbovala.

lično ih predaju nadležnim pretpostavljenima, već ih šalju putem radio poruka, preko posebnih kurira, odlažu na dogovorenom tajnom mestu itd. Posebno, oni se u principu ne priključuju oružanim snagama strane za koju rade, čak ni kada obave zadatak, tim pre što najčešće nisu ni deo tih snaga.

Mnogi od ovih obaveštajaca ubacuju se u redove potencijalnog protivnika i počinju svoju delatnost još pre izbijanja sukoba, šaljući važne informacije o mogućem ili predstojećem ratu i drugim bitnim pitanjima. Zavisno od slučaja, nastavljaju aktivnosti i nakon početka rata, sve do njegovog završetka, sopstvenog kraja ili bekstva.¹⁷⁸

Takva lica su svesna da im, na osnovu propisa države protiv koje deluju, u slučaju otkrivanja preti smrtna kazna ili dugogodišnja robija. Pa ipak, upuštaju se u to vođena patriotskim, ideološkim, religioznim, materijalnim ili nekim drugim pobudama i razlozima. Istovremeno, premda rizikuju život i slobodu u izvesnom smislu čak i više nego borci na frontu (zato što su stalno u opasnosti da budu razotkriveni, dok borci povremeno imaju periode opuštanja¹⁷⁹) i mada su ponekad dali neprocenjiv doprinos uspesima strane za koju rade, sudbina većine velikih špijuna je da se, dok su živi, ne zna ili vrlo malo zna o njihovim podvizima. Sve u svemu, to je uzbudljiv, ali vrlo opasan i prilično nezahvalan posao.

Ovde će, ilustracije radi, biti navedena samo nekolicina posebno zanimljivih slučajeva. Oni su dati iz nekoliko razloga.

Pre svega, da se priča o špijunima, koja uvek pleni pažnju, ne bi završila suvoparnim navođenjem nekoliko odredbi iz relevantnih međunarodnih konvencija. U pitanju je materija kojoj je na razne načine posvećeno mnoštvo knjiga, romana, dokumentarnih i igranih filmova itd. tako da svako smatra da ima dovoljno dobra predznanja o tome, što često ipak ne odgovara istini.

Drugi, mnogo bitniji razlog jeste želja da se na konkretnim primerima pokaže koliki značaj za uspešno vođenje rata mogu da imaju ova lica. Neki od njih su još u vreme mira javili svojoj strani izuzetno važne podatke vezane za rat (kada će rat početi tj. kada i gde protivnik ima nameru da napadne, kojim snagama protivnik raspolaže itd.). Izbijanjem rata oni su samo nastavili svoje aktivnosti, sada u novim, ratnim uslovima. To nam svedoči da, za razliku od špijuniranja u užem smislu, koje je vezano za postojanje oružanog sukoba i ispunjenje drugih predviđenih uslova, špijunaža u širem smislu može da se odvija i u miru, ali da je i tada često tesno povezana sa vojnim pitanjima odn. može biti od izuzetne važnosti za vođenje ratnih dejstava, kada do njih dođe (kada rat izbije).

¹⁷⁸ Stoga su u pravu oni koji primećuju da je ratna špijunaža samo nastavak špijunaže u miru. Vučinić Z. 2006, 150.

¹⁷⁹ To može biti iz raznih razloga – zato što je na bojištu nastupilo zatišje (ni jedna strana ne vrši nikakva borbena dejstva), zato što je komanda na neko vreme povukla odnosnu jedinicu relativno daleko u pozadinu da bi se vojnici odmorili i oporavili (posebno ako je jedinica pre toga imala velike gubitke ili ako se sprema za neku naročito važnu operaciju) itd.

Najzad, sudbine nekolicine špijuna koji će ovde biti pomenuti jasno pokazuju da su neki među njima uspeli da nikada ne budu otkriveni; da su drugi kada su saznali da su otkriveni na vreme uspeli da pobegnu; da su oni koji su uhvaćeni uglavnom izvedeni pred sud strane protiv koje su radili i posle toga pogubljeni ili završili u zatvoru. Država protiv koje su bili angažovani sudila ih je na osnovu svojih unutrašnjih propisa, a ne zbog kršenja međunarodnog prava. Ona im, čak i ako bi ih uvatila za vreme rata, nije priznavala status ratnog zarobljenika, što je i logično pošto ova lica nisu u momentu hvatanja imala status borca. Država za koju su radili ih je često nakon mnogo godina, tajno ili posmrtno nagrađivala visokim odlikovanjima, ali zapravo najviše što je mogla da učini za njih bilo je da ih na vreme izvuče ili da ih nakon hvatanja razmeni za špijune druge strane koji se nalaze u njenim rukama.

Među obaveštajcima iz Prvog svetskog rata u red najpoznatijih spadaju Austrijanac Alfred Redl i čuvena Mata Hari:

- Pukovnik Alfred Redl (*Alfred Redl*) je bio načelnik agenturnog odeljenja obaveštajne uprave Generalnog štaba Austrougarske i rukovodio je kontraobaveštajnom službom te zemlje u godinama neposredno pred Prvi svetski rat. Međutim, još 1903. zavrbovala ga je ruska obaveštajna služba koja je saznala za njegove homoseksualne sklonosti i time ga ucenjivala. U narednih 10 godina Rusima je, za njihovo ćutanje i novac koji je od njih dobijao, predao mnoge informacije, uključujući ratne planove Austrougarske. Otkriven je slučajno i to od strane svog bivšeg podređenog. Da bi izbegao sramotu da bude optužen i osuđen kao strani špijun, okončao je svoj život 1913. pucnjem iz pištolja. Ipak, mnogo toga ostalo je nerazjašnjeno. Između ostalog, ima mišljenja da su informacije dobijene od njega omogućile Rusima da na početku Prvog svetskog rata teško poraze austrougarsku vojsku, pa čak i da su te informacije, koje su Rusi navodno prosledili Srbima, pomogle srpskoj vojsci da 1914. izvojuje dve velike pobjede nad Austrougarima. Teško je, međutim, prihvatiti da Austrougari, nakon što su sredinom 1913. saznali da je Redl bio špijun mogućeg neprijatelja, nisu iskoristili narednih više od godinu dana do početka rata da promene svoje ratne planove. Uostalom, prema savremenim istraživanjima historičara, planovi su zaista promenjeni, tako da se najveća šteta koju je naneo Redl sastojala u tome da je otkrio imena austrougarskih agenata u Rusiji, koji su zbog toga bili pohvatani i pogubljeni. Sa druge strane, ima i onih koji smatraju da se Redl ubio zato što je imao težak oblik sifilisa, a da je, ostvarujući plan austrougarskog Generalštaba, Rusima u cilju njihove dezinformacije dostavljao lažne planove;

- Mata Hari (to je bilo njeno umetničko ime, koje na malajskom jeziku znači „Sunce” ili, bukvalno, „Oko Dana“) čije je pravo ime bilo Margareta Zele (*Margaretha Geertruida Zelle*) bila je poznata i za mnoge neodoljiva holandska egzotična plesačica i kurtizana. Putovala je širom Evrope, ali je najveći uspeh doživela u Parizu. Smatra se da je bila dvostruki špijun (nemački i francuski) ali mnogo manjeg značaja od onog koji joj se obično pridaje i, zapravo, ne previše dobra u tom poslu. Završila je 1917. pred francuskim streljačkim vodom nakon što je osuđena kao nemački špijun („Agent H-21“). Svoje poslednje trenutke dočekala je junački, odbivši da joj stave povez preko očiju. Neki smatraju da je osuđena bez pravih dokaza i da je zapravo poslužila kao žrtveno jagnje da bi se skrenula pažnja sa ozbiljnih propusta i neuspeha francuske obaveštajne službe koji su se dogodili u prethodnom periodu.

Iz vremena neposredno pre početka Drugog svetskog rata, kao i za vreme njegovog trajanja, neki od najpoznatijih špijuna su:

- Izuzetni sovjetski obaveštajac, Nemač Rihard Zorge, čija je šifra bila „Ramzaj“ (*Richard Sorge, Рухард Зорге, „Рамзай“*). On nije bio pripadnik oružanih snaga, već agent koji je radio pod maskom nemačkog novinara. Ubačen je u Japan još 1933, gde je uspeo ne samo da stvori obaveštajnu mrežu, već i da pridobije poverenje nemačkog ambasadora, od koga je saznavao mnoge važne informacije. Špijunirao je pre i za vreme Drugog svetskog rata. Posebno je poznat po tome što je 1941. saznao i javio Moskvi tačno vreme napada Nemačke na SSSR, kao i ništa manje važnu informaciju da Japan neće napasti SSSR, što je u kritičnom trenutku omogućilo Staljinu da sa Dalekog istoka prebaci sveže snage i ne samo odbrani Moskvu, već i krene u kontranapad i potisne Nemce relativno daleko od nje. Otkriven je krajem 1941, kada su pohvatani i ostali članovi njegove grupe, koju su činili jugoslovenski novinar, dopisnik beogradske „Politike“, Srbin Branko Vukelić, Nemač Maks Kristiansen-Klauzen (*Max Christiansen-Clausen*) i nekoliko Japanaca. Na suđenju koje je održano 1943. Zorge i Japanac Hocumi Ozaki (*Hotsumi Ozaki*) osuđeni su na smrt, Vukelić i Kristiansen-Klauzen na doživotni zatvor, a ostali na zatvorske kazne od 2 do 15 godina. Ironijom sudbine Zorge i Hocumi obešeni su na godišnjicu Oktobarske revolucije, 7. 11. 1944. Od ostalih osuđenih, Vukelić i još četvorica su ubrzo umrli u zatvoru pod nedovoljno razjašnjenim okolnostima;

- Malo poznat, ali po mnogim jedan od najvećih špijuna u istoriji, bio je sovjetski obaveštajac Jan Černjak (*Ян Петрович Черняк*) koji je u nacističkoj Nemačkoj 1936-1939, pre početka Drugog svetskog rata, stvorio moćnu mrežu svojih saradnika. Nastavio je aktivnosti i nakon početka rata. Između ostalog, Moskvi je preneo nemački plan napada na SSSR „Barbarosa“, operativni plan nemačke ofanzive kod Kurska 1943. godine i važne podatke o novom nemačkom oružju - tenkovima „Tigar“ i „Panter“, novom artiljerijskom oruđu, raketama Fau 1 i Fau 2 (*V-1 i V-2*), radio-elektronskim sistemima i dr. Njegov poseban uspeh je činjenica da premda su Nemci uporno tragali za njima, ni on ni bilo ko od njegovih dvadesetak agenata iz mreže „Krona“ (rus. *Крона*) koju je stvorio nije uhvaćen (čak ni danas se ništa konkretno ne zna o njima). Posle rata prešao je u SAD odakle je poslao važne informacije o nuklearnom oružju, pa čak i nekoliko miligrama uranijuma 235 koji se koristi za izradu atomske bome. Bio je nepoznat javnosti sve do svoje smrti 1995. Veruje se da je upravo on bio prototip za lik Maksa Štirlica (*Max Otto von Stierlitz*) iz romana Julijana Semjonova (*Юлиан С. Семенов*) „17 trenutaka proleća“ objavljenog 1970, na osnovu kojeg je 1973. snimljena u to vreme veoma popularna istoimena sovjetske televizijska serija;

- Jedan od mnogih dvostrukih agenata bio je Španac Huan Garsija (*Juan Pujol Garcia*). Navodno je radio za Nemce, pod tajnim imenom „Alarik“ (*Alaric*) a zapravo u korist Britanaca, kod kojih je bio poznat kao „Garbo“. Igrao je važnu ulogu u operaciji dezinformisanja Nemaca, uoči iskrcavanja saveznika u Normandiji. Jedan je od retkih koji su tokom Drugog svetskog rata dobili visoka odlikovanja od obe zaraćene strane - Britanci su ga nagradili Ordenom Britanske imperije, a Nemci Gvozdenim krstom. Preživeo je rat i umro 1988. godine;

- Edi Čepmen (*Edward Arnold „Eddie“ Chapman*) je jedan od najpoznatijih britanskih agenata u Drugom svetkom ratu. Premda ga je zavrbovao Abver,¹⁸⁰ u stvari je radio za MI 5 (britanska obaveštajna služba)¹⁸¹ pod tajnim imenom „Cik-cak“ (*Zigzag*) koje je izabrano sa aluzijom na njegov buran život ispunjen naglim promenama. U mladosti se bavio kriminalom, tako da je služio zatvorsku kaznu na ostrvu Džersi (jedno od Kanalskih odn. Normanskih ostva u Lamanšu) kada su ga 1940. zauzeli Nemci. Tada je pristao da prođe obuku i bude nemački špiun. Međutim, kada je 1942. padobranom

¹⁸⁰ Obaveštajno i kontraobaveštajno odeljenje Vrhovne komande oružanih snaga nacističke Nemačke. Naziv *Abver* (nem. *Abwehr*) je skraćenica od njegovog punog naziva na nemačkom *Amt Ausland - Abwehr im Oberkommando der Wehrmacht* (Odeljenje Vrhovne komande oružanih snaga za spoljne poslove i odbranu). Sam izraz *Amt Ausland Abwehr* prevodi se kao „Odbrana u inostranstvu“.

¹⁸¹ Od eng. *Military Intelligence, Section 5*, Vojno obaveštajno odeljenje br. 5.

izbačen na teritoriju Velike Britanije, sam se predao policiji i predložio da radi za britansku obaveštajnu službu. Tako je postao dvostruki špijun. Britanci su ga koristili za razne zadatke, pa tako i za fotografisanje nemačkih agenata, pribavljanje uzorka nemačkog eksploziva itd. Između ostalog, slao je Nemcima lažne izveštaje o učinku njihovih raketa Fau 1 (*V-1*) uveravajući ih da one pogađaju centralni deo Londona, dok su zapravo padale daleko od njega (smatra da zbog ove dezinformacije Nemci nisu izvršili korekciju gađanja, tako da su rakete pogađale uglavnom slabije nastanjena predgrađa). Nemci su ga odlikovali, primili u svoju vojsku i dali mu čin poručnika, a uz to novčano nagradili i poklonili mu jahtu. Pošto ga je bilo teško kontrolisati, Britanci su se krajem 1944. odrekli njegovih usluga, dali mu novčanu nagradu i pomilovali ga za krivična dela izvršena pre rata. Umro je 1997. godine;

- Albanac Iljaz Bazna, čije je tajno ime bilo „Ciceron” (*Elyesa Bazna*, „*Cicero*”) bio je jedan od najuspešnijih nemačkih špijuna u Drugom svetskom ratu. Posebno je zanimljiv zbog toga što je obaveštajne podatke pribavljao radeći u neutralnoj zemlji - Turskoj. Pošto je bio sluga britanskog ambasadora u Ankari, od 1943. je pravio kopije njegovih tajnih dokumenata i prodavao ih jednom nemačkom diplomati. Između ostalog, obavestio je Nemce o savezničkim planovima bombardovanja na Balkanu. Ni do danas nije, međutim, jasno da li je stvarno iskreno saradivao sa Nemcima (oni nisu do kraja verovali njegovim informacijama) ili je (makar od nekog trenutka) bio instrument britanske obaveštajne službe za dezinformisanje protivnika. Ima i mišljenja da je zaista bio dvostruki agent, ali ne nemački i britanski, već nemački i turski. Jedna od zanimljivosti je i da su ga Nemci plaćali falsifikovanim britanskim funtama, što je sa ogorčenjem saznao mnogo kasnije kada je pokušao da taj novac stavi u promet. Umro je 1970. godine;

- Jugoslovenski pukovnik, Slovenac Vladimir Vauhnik samo je jedan od primera obaveštajca koji je u miru pribavio podatke od prvostepene vojne i državne važnosti. Bio je 1937-1941. vojni ataše Jugoslavije u Berlinu, gde je od 1939. prikupljao informacije za savezničke obaveštajne službe. Između ostalog, Generalštabu u Beogradu slao je precizne podatke o rastu nemačke vojne moći; još u proleće 1939. najavio je nemački napad na Poljsku; već krajem 1940. odn. marta 1941. obavestio je jugoslovensku vladu, Britance i sovjetskog vojnog atašea u Berlinu, generala Vasilija Tupikova (*Василий И. Тупиков*) o planu Nemačke da u maju 1941. napadne na SSSR;¹⁸² telegramom je 2. 4. 1941. obavestio svoj Generalštab da će Nemci i njihovi saveznici 6. 4. 1941. iznenada sa svih strana napasti Jugoslaviju i Beograd srasniti sa zemljom; itd. Pa ipak, jugoslovenska vlada i Generalštab, a izgleda i savezničke službe, nisu poklanjali dovoljno pažnje njegovim informacijama jer su se kosile sa onima koje su dobijali iz drugih izvora. Kada su, odmah posle invazije na Jugoslaviju. Nemci preko svojih agenata u Beogradu saznali da je Vauhnik blagovremeno provalio i saopštio taj plan koji je bio strogo čuvana tajna, uhapsili su ga, 4 meseca držali u zatvoru i vrbali da radi za njih. Da bi se spasio, pristao na tu ponudu, tako da je 1941-1944. bio dvostruki agent – saradivao je

¹⁸² Hitler je zaista još 1940. odlučio da u maju 1941. napadne SSSR. Do odlaganja je došlo zbog vojnog puča i masovnih demonstracija u Beogradu 27. 3. 1941, protiv vlade koja se potpisala pristupanje Trojnom paktu. Premda je Jugoslavija dobila uslove kao nijedna druga zemlja (bilo je dogovoreno da se ona neće boriti na strani Nemačke i njenih saveznika, pa čak i da Nemačka i Italija neće prevoziti svoje trupe preko jugoslovenske teritorije) narod je izašao na ulice, nosio transparente sa natpisima „Bolje rat, nego pakt”, „Bolje grob, nego rob” i uzvikivao parole protiv Hitlera i Musolinija. Odmazda Hitlera, koji je bio besan na „srpsku zavereničku bagru” usledila je nakon samo 10 dana. Zbog ogromne nadmoći protivnika (uz masovno vazdušno bombardovanje, Nemci, Italijani i Mađari napali su kopnenim putem sa svih strana - iz Italije, Austrije, Mađarske, Rumunije, Bugarske i Albanije) i izdaje dela oficira, Jugoslavija je kapitulirala već posle 12 dana. Premda je taj rat bio kratkotrajan, njegova neplanirana priprema i vođenje pomerili su napad na SSSR na 22. jun, tj. za više od mesec dana. Zbog toga i herojskog otpora Sovjeta, umesto da, kako su planirali, završe rat protiv SSSR do oktobra, Nemci su do Moskve stigli tek kada je počela ruska zima. Dalji tok događaja dobro je poznat.

sa nemačkim SD,¹⁸³ a radio za britansku obaveštajnu službu IS (*Intelligence Service*). Oktobra 1944, saznajući da je provaljen, pobjegao je u Švajcarsku. Ne želeći da se vrati u Jugoslaviju u kojoj je došlo do promene režima, emigrirao je u Argentinu, gde je i umro 1955. godine. Ima mišljenja da je tok Drugog svetskog rata mogao biti drugačiji, da se ozbiljnije pristupalo podacima koje je dostavljao;

- Jedan od najvećih obaveštajaca XX veka, bio je Srbin Dušan „Duško” Popov, o kojem se dugo ništa nije znalo, čak ni posle završetka Drugog svetskog rata. Bio je trostruki agent. Pored toga što je jedno vreme radio za jugoslovensku obaveštajnu službu, od 1940. je radio za Abver pod šifrom „Ivan”, a zapravo je bio agent britanskog MI 5, čije je tajno ime, kao i ime mreže špijuna kojom je rukovodio bilo „Tricikl” (*Tricycle*).¹⁸⁴ Londonu je javio neke od najvećih nemačkih tajni, dok je Nemcima prenosio dobro smišljene dezinformacije. Uz to, navodno je nekako saznao da će Japanci napasti Perl Harbor i pokušao da tu informaciju dostavi Amerikancima, ali mu šef FBI Džon Huver (*John Edgar Hoover*) nije poverovao. Družio se s Janom Flemingom (*Ian Fleming*) autorom pustolovina čuvenog Džejsma Bonda (*James Bond*). Popov koji je bio poznat kao ljubitelj žena, skupih provoda, brzih kola itd. poslužio je kao prototip za nesavladivog, ali i neodoljivog Agent 007. Umro je 1981. godine.

Spisak istaknutih obaveštajaca iz Drugog svetskog rata mogao bi se nastaviti skoro unedogled. To, međutim, nije potrebno. Kao što je istaknuto, navedeni primeri dati su samo radi ilustracije i boljeg razumevanja.

Mada se danas špijuniranje vrši drugim sredstvima (analizom javno objavljenih dokumenata, prisluškivanjem i snimanjem sa velike daljine i iz velike visine, upadom u elektronske sisteme i veze itd.) i dalje je nezamenjiva uloga obaveštajaca na terenu, a posebno onih ubačenih u visoke državne, vojne i druge strukture stvarnog ili potencijalnog protivnika. Bez obzira na sve provere i zaštite, još uvek se tako dobijaju dragoceni podaci i u ratu, i u vreme mira - u vezi sa ratnim planovima potencijalnog protivnika, njegovim naoružanjem itd. Ovo tim pre što se u principu nikada ne zna kada će izbiti oružani sukob. Takve špijune imaju sve zemlje, na raznim stranama.

Posebno je to bilo karakteristično za doba Hladnog rata, koje je obeležio veliki broj obaveštajaca i prebega.

Dovoljno je podsetiti na: američke i britanske špijune u sovjetskim redovima, kao što su Oleg Penjkovski (rus. *Олег Пеньковский*; eng. *Oleg Penkovsky – Agent Hero*), Igor Guzenko (rus. *Игорь Гузенко*), Oleg Gordijevski (rus. *Олег Гордиевский*) i dr.; na sovjetske obaveštajce u SAD, među kojima braćni par Džulijus i Etel Rozenberg (*Julius & Ethel Rosenberg*), Robert Hansen (*Robert Hanssen*), Oldrič Ejms (*Aldrich Ames*) i drugi; sovjetske špijune u Velikoj Britaniji, od kojih je najpoznatija tzv. Kembrička petorka koju je navodno direktor američke CIA Alen Dalas (*Allen Welsh Dulles*) nazvao „najjačom obaveštajnom grupom iz vremena Drugog svetskog rata”, a koju su činili: Kim Filbi (*Kim Philby*), Donald Maklin (*Donald Maclean*), Gaj Berdžes (*Guy Burgess*), Entoni Blant (*Anthony Blunt*), i Džon Kernkros (*John Cairncross*) uz, izgleda, još neke članove; istočnonemačkog špijuna u Zapadnoj Nemačkoj, Gintera Gijoma (*Günter Guillaume*), bliskog saradnika zapadnonemačkog kancelara Vili Branta (*Willy Brandt*) koji je zbog njegovog otkrivanja podneo ostavku; itd.

¹⁸³ Uobičajena skraćena od *Der Sicherheitsdienst des Reichsführers SS* (Služba bezbednosti Rajhsfirera SS), što je naziv obaveštajne službe SS i Nacionalsocijalističke partije nacističke Nemačke.

¹⁸⁴ Zato što je mreža bila sastavljena od tri dvostruka agenta.

Važni obaveštajni uspesi povremeno se beleže i u naše vreme.

Jedan od primera je Jovan Milanović, tada u činu pukovnika, koji je radeći 1995-1998 u Briselu kao ministar savetnik diplomatske misije Jugoslavije pri Evropskoj uniji (tzv. „legenda” tj. maska, lažna biografija odnosno lažni nastup) stvorio obaveštajnu mrežu „Olimpik” koja je obuhvatala nekoliko desetina zapadnoevropskih diplomata i oficira u NATO saveza. Zahvaljujući tome uspeo je da se za 6 meseci odloži agresija NATO-a na Jugoslaviju (bila je planirana za 1998. godinu) a uz to došao je do planova o ciljevima NATO-a, što je omogućilo Vojsci Jugoslavije da nekoliko meseci pre početka agresije izvrši pregrupisanje i izbegne velike gubitke.

Pravni položaj ovih lica (uslovno rečeno, špijuna u širem smislu) izlazi iz okvira utvrđenih međunarodnim pravom oružanih sukoba.

To znači da oni u principu nemaju ni elementarnu zaštitu koja je predviđena tim pravom, tako da u slučaju otkrivanja i hvatanja to šta će se sa njima biti zavisi isključivo od rešenja unutrašnjeg prava države protiv koje su radili. Međutim, svi špijuni su svesni da je to što im sledi u slučaju hvatanja, daleko od ružičastog. Dobro im je poznato da će strana koja ih uhvati nastojati da ih drastično kazni – uostalom tome i služe odgovarajuća krivična dela u njenom krivičnom zakoniku.

Ipak, kao minimum, ni ovi špijuni ne bi smeli biti kažnjeni bez suđenja na kojem im se mora obezbediti pravo da iznesu svoju odbranu.

Opšte uzev, u savremenoj praksi sudbina onih obaveštajaca koji su otkriveni, uhvaćeni i osuđeni u doba mira, uglavnom je povoljnija od onoga što snalazi njihove kolege koji su uhvaćeni u toku rata. Ne samo da u naše vreme ovi „mirnodopski” špijuni najčešće dobijaju zatvorske kazne (a ne smrtne presude) već u nekim slučajevima iz određenih razloga bivaju pomilovani, a ponekad ih strana u čijoj su vlasti razmenjuje za sopstvene obaveštajce koje je uhvatila druga strana.

Tako je npr. sovjetski obaveštajac Rudolf Abel (*Рудольф Иванович Абель*) čije je pravo ime bilo Viljem Fišer (*Вильям Генрихович Фишер*) uhvaćen 1957. godine u SAD, i osuđen na 32 godine zatvora, ali je već 1962. razmenjen je za američkog pilota špijunskog aviona U-2 Garija Pauersa (*Francis Gary Powers*) oborenog iznad Sovjetskog Saveza 1960. godine, koji je u toj zemlji osuđen na 10 godina zatvora.

3. Agenti od uticaja. – Opšte uzev, reč *agent*¹⁸⁵ je naziv za lice koje je ovlašćeno da deluje u ime drugog subjekta, po njegovom nalogu i u njegovom interesu.

Izraz sam po sebi nije dovoljno određen, pa se uz njega dodaju bliže oznake iz kojih se vidi o kakvom licu i kakvim njegovim zadacima je reč: npr. trgovinski agent, agent osiguranja, brodski agent, lučki agent, policijski agent i slično. U međunarodnom pravu agentom se naziva lice kojem je neka država ili međunarodna organizacija poverila vršenje određene funkcije - diplomatski agent, konzularni agent, agent u sporu kod međunarodnog suda itd.

¹⁸⁵ Od lat. *agens*, onaj koji pokreće, ona koji izvršava, od *agere*, pokretati se, vršiti neku delatnost.

U užem smislu, agentima se obično nazivaju obaveštajci (obaveštajni agenti) koji za račun strane za koju rade, prikupljaju obaveštajne podatke političke, vojne, ekonomske i slične prirode. Ponekad se dele na određene podvrste – na glavne agente (rezidente), agente opšteg tipa, podagente, informatore i itd. Svi oni su zapravo neka vrsta onoga što se obično obuhvata jednom rečju – špijun. Stoga u slučaju hvatanja njihov pravni položaj odgovara položaju špijuna, o kojem je već bilo reči.

Pažnju privlači jedna posebna vrsta agenata – agenti od uticaja (eng. *agent of influence*). Tako se naziva agent obaveštajne ili bezbednosne službe koji iz nekog razloga (zato što je član vlade, istaknuti političar, popularna javna ličnost, bliski prijatelj neke važne ličnosti i slično) ima takva svojstva da može biti iskorišćen za tajni uticaj na određene subjekte, u prvom redu na strane odlučioce (visoke zvaničnike).

Premda ponekad ono može da se bavi i obaveštajnim radom, prava uloga ovog lica nije da pribavlja i dostavlja tražene podatke (špijunira) već da privoli subjekte o kojima je reč (stranog šefa države, premijera, ministra spoljnih poslova, ministra odbrane, načelnika vojnog štaba itd.) da preduzmu ili ne preduzmu određene korake, priklone se određenoj politici, sistemu vrednosti i slično.

On to može činiti ili direktno (neposrednim uticajem na odnosno lice ili lica) ili posredno, utičući na subjekta koji ima veliki uticaj na onoga na koga se želi ostvariti konačan uticaj. Primer ovog drugog slučaja je uticanje na suprugu, ljubavnicu ili ljubavnika, bliskog rođaka, ličnog savetnika itd. nekog funkcionera da bi se ostvario željeni uticaj na njega.

Ponekad se i agenti od uticaja nazivaju stranim špijunima, što, strogo uzev, nije tačno, jer oni ne špijuniraju, već rade na tome da se pogledi, stavovi i akcije onoga prema kome su usmerene njihove aktivnosti oblikuju odnosno ostvaruju u pravcu koji želi strana za koju ti agenti rade. U tom smislu pravilniji i ujedno mekši (u javnosti prihvatljiviji) drugi naziv za agenta od uticaja je „lobista nečijih interesa”.

Neki od pravaca mogućeg delovanja agenta od uticaja su nagovaranje šefa države odnosno premijera ili drugog visokog funkcionera strane države da ta država: uđe ili ne uđe u neki rat, zaključi ili ne zaključi određeni međunarodni ugovor, uđe ili ne uđe u neki savez ili članstvo neke međunarodne organizacije, prizna ili ne prizna novu vladu druge zemlje, nabavi ili ne nabavi određeno oružje, pruži ili uskrati finansijsku i drugu pomoć nekoj zemlji ili pokretu, odrekne se ili ne odrekne određenih prava ili potraživanja, itd.

Njegova uloga može biti važna uvek, ali je, razume se, od posebnog značaja za vreme rata, kada takav agent može presudno doprineti da strana na koju utiče uđe ili ne uđe u neki vojni savez, počne ili ne počne neku vojnu operaciju, zaključi ili ne zaključi primirje, pristane na zaključenje mira pod određenim uslovima itd.

Agenti od uticaja prihvataju svoju ulogu iz vrlo različitih motiva – rodoljubivih, ideoloških, emotivnih, lukrativnih (radi velike zarade) itd.

Kada od strane za čije se interese zalažu dobijaju novac ili drugu veliku korist, zapravo se radi o jednoj vrsti korupcije. Ipak, u jednom broju država to se smatra dozvoljenim ako se vrši javno tj. kada odnosno lice ne krije da je nečiji lobista - doživljava se kao da radi radi sličan posao kao nečiji advokat, menadžer i slično. U nekim zemljama lobiranje je deo tradicije i unosan posao (postoje i profesionalni lobisti). To posebno važi za SAD u kojima je vršenje uticaja na ljude koji su na vlasti ustavno pravo (tumači se da je u tesnoj vezi sa demokratijom, koja treba da dolazi iz baze). Dosta je raširena pojava da neke zemlje lobiraju za svoje interese preko poslanika u parlamentima drugih država. Pojedine države su čak posebnim zakonima uredile ova pitanja.

Lobisti i lobiranje (od eng. *lobby*, hodnik, predvorje) svoj nastanak duguju praksi koja je nastala u SAD 1869, u vreme kada je predsednik bio Julisiz Grant (*Ulisses S. Grant*). On je voleo da svraća u hotel „Vilard” (*Willard*) i sedi u njegovom prevorju (lobiju) opuštajući se uz piće i cigare. To su počeli da koriste mnogi, tako što su ga tu čekali, saletali i tražili razne usluge. Pošto su ta lica stalno bila u hodniku, Grant ih je nazvao lobistima.

Tajno lobiranje, posebno kada to vrši ubačeni agent i, naročito ako se vrši za vreme rata, je u principu svugde zabranjeno i kažnjivo. U slučaju hvatanja, položaj ovih lica odgovara položaju špijuna. Drugim rečima, ako na vreme pobegnu, u zemlji za koju su radili, biće nagrađeni i slavljani kao heroji. Ako ih uhvati država protiv čijih interesa su radili, biće surovo kažnjeni, ali ne zbog kršenja međunarodnog, već na osnovu unutrašnjeg prava te zemlje.

Agenti od uticaja mogu odigrati mnogo veću ulogu od „običnih” špijuna. Obaveštajac, čak i kada saopštava izuzetno važne informacije, ne utiče na dalji tok događaja. Strana za koju radi ima, zahvaljujući njemu, podatke koji je interesuju, ali pitanje je i da li će uspeti da ih blagovremeno i dovoljno efikasno iskoristi.

Tako npr. država može preko svog obaveštajca da sazna da druga strana želi da uđe u neki vojni savez, nabavi neko novo oružje itd., ali to teško može da spreči. Slično tome, država može od svog obaveštajca saznati da njen neprijatelj sprema veliku ofanzivu, ali je pitanje da li će na vreme uspeti da spremi dovoljno dobar plan odbrane, ojača odbrambene pozicije, prebaci neophodna pojačanja, izvrši mobilizaciju itd. i kako će se sve na kraju završiti (ako je suviše nadmoćan, protivnik će svejedno pobediti).

Naprotiv, agent od uticaja neposredno utiče na donošenje određene odluke, što može da znači i na konačan ishod događaja. Ako on dobro obavi svoj posao, strana za koju radi ponekad ne mora da preduzima nikakve druge korake.

Agenti od uticaja se međusobno razlikuju s obzirom na nivo na kome utiču (na šefa države, ministra, komandanta neke vojne jedinice itd.) i s obzirom na stepen uticaja koji imaju (da li su u stanju da nametnu svoje stavove u potpunosti ili delimično; da li to mogu da čine stalno, često ili samo povremeno). Oni koji su u takvoj poziciji da mogu da utiču na najvišem nivou i pri tome u određenom dužem periodu, ponekad se nazivaju stratejskim agentima od uticaja.

Jedan od najvećih strategijskih agenata od uticaja u Drugom svetskom ratu bio je admiral Vilhelm Kanaris (*Wilhelm Canaris*), šef nemačkog Abvera.¹⁸⁶ Britanci su ga, po svemu sudeći, zavrbovali još 1939. Ne samo da im je prenosio važne informacije (npr. o danu napada na SSSR) već je lično učestvovao u donošenju veoma važnih odluka, s tim da se njemu, kao uglednom šefu moćne obaveštajne službe verovalo i onda kada je tvrdio nešto što je bilo u suprotnosti sa informacijama iz drugih izvora. Odigrao je veliku ulogu u najmanje četiri vrlo važne situacije:

1) kada ga je decembra 1940. Hitler poslao u Madrid da nagovori španskog diktatora Franciska Franka (*Francisco Franco*) da što pre uđe u rat na strani Nemačke. Umesto toga Kanaris se vratio sa tvrdnjom da Španija neće ući u rat, sve dok Velika Britanije ne bude poražena. Premda nema tragova o tome kako je tekao razgovor između njega i Franka, ima razloga da se veruje da je, sasvim suprotno svom zadatku, on zapravo odgovara Franka od toga da Španija odmah uđe u rat. Uostalom, dosta se može zaključiti iz kasnijih Frankovih postupaka i činjenice da je po završetku Drugog svetskog rata, španska vlada u znak zahvalnosti dodelila Kanarisovoj udovici penziju;

2) kada je 1940. uverio Hitlera da Britanci na obalama La Manša imaju skoro 20 divizija (a imali su samo jednu);

3) kada je ubedio Hitlera da je čitava Crvena armija grupisana uz granicu prema Nemačkoj i da ima samo jedan ešelon odbrane (a zapravo nije bila čitava armija i postojala su tri ešelona odbrane). Navodno je Hitler septembra 1941. rekao da se oslonio na te podatke, te da nikada ne bi napao SSSR da je znao da oni nisu tačni;

4) kada je suprotno svemu što su tvrdili drugi izvori, bio kategoričan da se Saveznici neće iskrcati u Italiji, već u Španiji. Tek nakon što se pokazalo da je ta njegova tvrdnja bila pogrešna, februara 1944. je smenjen i penzionisan, a Abver rasformiran.

Nakon neuspelog atentata na Hitlera 20. 7. 1944, poznatog kao „Operacija Valkira”, Kanaris je 23. 7. 1944. uhapšen. Prilikom pretresa stana u kome je živio, u sefu je pronađen njegov dnevnik koji je svedočio da je i on bio deo zavere protiv Hitlera. Pogubljen je 9. 4. 1945.

4. Saboteri i diverzanti

Mada se ne bore neposredno protiv neprijateljskih boraca, važan doprinos u korist strane za koju rade daju i oni koji u ratu preduzimaju akte koji se mogu okvalifikovati kao sabotaze odnosno diverzije. Iako se ponekad koriste kao sinonimi, strogo uzev, to su različite aktivnosti, pa stoga ni pravni položaj ovih lica nije isti.

1. Saboteri. – To su lica koja vrše sabotaze, što znači potajno planiraju, pripremaju i izvršavaju radnje kojima se uništavaju ili oštećuju vojni, privredni, saobraćajni, telekomunikacioni i slični objekti od značaja za ratne napore jedne strane u sukobu, sve sa ciljem da se time oslabi njen vojni i privredni potencijal.

Termin je nastao od fr. reči *sabotage*, od *sabot*, drvene cipele, ali i jedna vrsta drvenog okova za pričvršćivanje železničkih pragova. U izvornom značenju, pod sabotazom se ima u vidu vid borbe radnika za svoja prava u kome, da bi postigli zadovoljenje postavljenih zahteva, radnici namerno za-
bušavaju na poslu, ometaju druge, tobože slučajno oštećuju i kvare mašine i alat, izrađuju proizvode

¹⁸⁶ Obaveštajno i kontraobaveštajno odeljenje Vrhovne komande oružanih snaga nacističke Nemačke. O tome je već bilo reči.

sa skrivenom manom i slično. U najopštijem značenju pod sabotажom se imaju u vidu planiranje, pripremanje i izvršavanje radnji kojima se nešto smišljeno kvari odnosno upropašćava.

O poreklu reči „sabotaža” postoji mnogo teorija. Po jednoj, izraz se pojavio oko 1887, tako što je nezadovoljni radnik svoje drvene cipele (nanule, klompe) bacio u mašinu da bi je oštetiо i tako se osvetio poslodavcu. Po drugoj, nezadovoljni radnici su gvozdanim okovima uništavali železničke pruge i vagone. Po trećoj, pojam je nastao još 1842. tako što su ljutiti seljaci-najamnici nanulama gazili i tako uništavali letinu gazda kod kojih su radili. Najzad, po nekim izvorima ovaj izraz je u vezi sa štrajkbreherima koje su poslodavci unajmljivali umesto radnika koji su odbijali da rade. Ti „zamenski radnici” (štrajkbreheri) bili su iz prigradskih i seoskih sredina i imali su drvene cipele, za razliku od stanovnika gradova koji su nosili kožnu obuću. Neuki i nevični radu na mašinama, oni su, kako kaže priča, pravili više štete nego koristi, pa je otuda i nastao pojam koji je zatim počeo da se koristi i za radnike koji umeju da kvalitetno rade, ali iz nekog razloga to neće, već umesto toga – sabotiraju.

Bliže gledajući, takav napad je najčešće usmeren na važne fabrike i proizvodne pogone; velika poljoprivredna dobra i njihove proizvode; važna saobraćajna sredstva, železničke i druge saobraćajne čvorove; razne karike sistema veze; energetska postrojenja; uređaje javne upotrebe za vodu, grejanje, gas ili elektičnu energiju; brane, skladišta i zalihe; računarske sisteme i podatke; zgrade i druge objekte koji imaju poseban značaj za bezbednost, privredu, funkcionisanje javnih službi ili snabdevanje građana.

Sabotaža se u principu vrši iznutra (od strane lica koja su zaposlena na mestima na kojima imaju kontrolu nad odnosnim objektima ili su makar dostup njima) i bez upotrebe nasilja.

Mada može biti vršena i za vreme mira,¹⁸⁷ posebno često joj se pribegava u vreme rata, sa ciljem da se neprijatelj oslabi i demoralise putem raznih akcija koje se preduzimaju u njegovoj pozadini. One ne samo da podrivaju ekonomsku moć protivnika već neposredno (ometanje komunikacija kojima se prevoze trupe, oružje, municija itd.) ali i posredno (unošenje panike, nesigurnosti, sumnjičavosti u sve i svakog i slično) utiču na stanje duha i borbenu moć druge strane.

Pravni položaj lica koja preduzimaju takve akcije nije precizno uređen međunarodnim ratnim pravom, ali se uglavnom smatra da prema njima treba primeniti pravila koja važe za špijune.

Karakterističan primer sabotaže u ratu je slučaj logoraša koji su za vreme Drugog svetskog rata u nacističkom logoru Mittelbau-Dora (*Mittelbau-Dora*) gde se grozničavo radilo na razvoju novog nemačkog oružja – raketa Fau 2 (*V-2*) značajno usporili i delom doveli u pitanje razvoj tih projektila, što su mnogi platili životom (čak 200 ih je obešeno zbog sabotaže).

¹⁸⁷ Sabotaža koju vrše radnici (npr. u sklopu svojih protesta, borbe za svoja prava), strani agenti i slično. Tako shvaćena, predstavlja krivično delo koje se kažnjava na osnovu unutrašnjih propisa konkretne države. Između ostalog, Krivični zakonik Srbije (2005. sa kasnijim izmenama i dopunama) poznaje krivična dela Računarska sabotaža (čl. 299) i Sabotaža (čl. 314). *Krivični zakonik, paragraf.rs/propisi/krivicni_zakonik.html*.

2. Diverzanti. – Kao i sabotaža, i diverzija može biti izvršena i u miru i u ratu. Diverzije u miru predmet su regulisanja unutrašnjih propisa država, tačnije njihovih krivičnih zakona i nisu od interesa za međunarodno ratno pravo.¹⁸⁸ Ovde su zanimljivi diverzanti kao vrsta učesnika oružanog sukoba, te će samo o njima biti reči.¹⁸⁹

Diverzanti su lica koja vrše diverzije tj. ofanzivne akcije protiv neprijateljskih vojnih, privrednih, saobraćajnih, komunikacionih i drugih objekata, primenom tzv. diverzantskih sredstava i u vidu samostalne aktivnosti, odvojene od glavnih i pomoćnih snaga zaraćene strane kojoj pripadaju.¹⁹⁰

To su obično specijalno odabrani, obučeni i opremljeni vojnici koji se angažuju za posebne zadatke u neprijateljskoj pozadini (komandosi, specijalci) ali i pripadnici gerilskih, dobrovoljačkih i drugih jedinica, koji vrše diverzantske akcije kao što su napadi na protivničke štabove i komande, uništenje sistema veze, aerodromskih pista, radara, skladišta municije i goriva, industrijskih postrojenja, mostova i drugih saobraćajnica, saobraćajnih sredstava i slično. Premda su na razne načine povezani sa nadležnom višom vojnom komandom i to počev od odabira ciljeva, pa sve do završetka misije, u planiranju i izvršenju akcija uglavnom imaju veliku dozu samostalnosti (ovo posebno kada su u pitanju gerilske i slične jedinice).

Ako se već ne nalaze u neprijateljskoj pozadini (npr. gerilske jedinice, jedinice planski ostavljene prilikom povlačenja trupa) diverzanti se ubacuju padobranima, helikopterima, podvodnim putem (npr. podvodni diverzanti koji u neprijateljske luke ulaze na džepnim podmornicama) i dr.

Diverzanti imaju dosta sličnosti sa saboterima – i jedni i drugi angažovani su na uništenju ili oštećenju vojnih, privrednih i drugih važnih objekata i imovine neprijatelja. Ipak postoje razlike.

Diverzije su direktne akcije koje proizvode trenutne rezultate (dizanje u vazduh odnosno na drugi način uništenje mosta, telefonske centrale, broda i slično) dok su sabotaže sračunate da dejstvuju prikriveno, odloženo, često i tako da liče na slučajne događaje odn. nesreće.¹⁹¹

Gledajući iz drugog ugla, može se primetiti da su diverzantske akcije obično nasilne i imaju elemente borbe (napad na neprijateljski štab, skladište, vozni park i slično) što nije odlika sabotaža.

¹⁸⁸ Između ostalog za krivično delo diverzije vidi čl. 313. Krivičnog zakonika Srbije (2005. sa kasnijim izmenama i dopunama).

¹⁸⁹ Nlat. *diversio*, odvracanje, skretanje, udaljavanje, neočekivani napad sboka, od grč. *di*, dvaput, dvostruko, i lat. *versio*, obrt, okret.

¹⁹⁰ Vidi: Gažević N. 1971, 464-467.

¹⁹¹ Sudar železničkih kompozicija zbog navođenja jedne na drugu manipulacijom u sistemu upravljanja železničkim saobraćajem, iskakanje voza iz šina zbog neprilagođene brzine izazvane sabotažom kočionog sistema, pad aviona usled namerno izazvanog ali neprimetnog kvara i slično.

Najvažnija razlika ogleda se u tome što su diverzanti u pravom smislu reči borci - pripadnici oružanih snaga ili pokreta otpora, koji deluju spolja, neposredno rizikujući svoje živote. Za razliku od toga, saboteri deluju potajno i iznutra, te tako liče na špijune.

U principu, diverzanti nisu nikakva posebna kategorija. Oni nisu ništa drugo nego borci - pripadnici specijalnih snaga (komandosi) ili partizani (gerilci) angažovani u posebnim, diverzantskim akcijama. Pod uslovom da poštuju međunarodno pravo, u slučaju zarobljavanja imaju pravo na status ratnog zarobljenika. Ovo zato što iako iznenadne i nasilne, njihove akcije nisu potajne, skrivene, već su samo poseban vid borbenih dejstava u pozadini neprijatelja. Stoga se ne mogu okarakterisati kao podmukle.

I zaista, u načelu, nema razlike između toga kada neki objekat (neprijateljski štab, most, železničku prugu i slično) u iznenadnom napadu uništi avijacija i kada to na tlu učine komandosi ili drugi diverzanti.

Po mnogima, najveći diverzant svih vremena bio je Rus Ilja Starinov (*Илья Г. Старинов*). Slavu je stekao još u Španskom građanskom ratu (1936-1939) gde pod pseudonimom Rudolfo izvršio nekoliko velikih akcija, a zatim u ratu SSSR sa Finskom i, naročito za vreme Drugog svetskog rata, tokom kojeg je uz njegovo učešće ili pod njegovim rukovodstvom između ostalog dignuto u vazduh 256 mostova i izbačeno iz koloseka više od 12.000 neprijateljskih železničkih kompozicija. Jedna od njegovih najpoznatijih akcija je dizanje u vazduh nemačkog štaba u Harkovu za vreme proslave, uz pogibiju 2 nemačka generala i još 20-ak nemačkih oficira.¹⁹²

Slučaj je zanimljiv po tome što je Starinov pre povlačenja sovjetskih snaga iz Harkova u prostorijskim, za koje se zbog njihove luksuznosti i povoljne lokacije verovalo da će ih koristiti nemačka komanda, postavio u podrumu ogromnu minu-mamac, koju su nemački demineri odmah otkrili i uklonili. Međutim, 14. 11. 1941. u opisanoj akciji, Starinov je u 3,30 čas. radio signalom iz drugog grada (Voroneža) udaljenog 300 km aktivirao skrivenu radio-minu koju Nemci nisu našli (bila je ukopana 3m ispod one koja je ostavljena da je Nemci lako nađu). Koliko je Nemce pogodila ova akcija svedoči činjenica da su kao odmazdu obesili 50 i streljali 200 talaca, a za glavu Starinova novembra 1941. (navodno. po ličnom Hitlerovom naređenju) raspisali nagradu od 200.000 rajhsmaraka,¹⁹³ što je za to vreme bila astronomska suma.¹⁹⁴

¹⁹² Prvi od dvojice stradalih generala i ujedno domaćin zabave, bio je komandanta garnizona, Georg fon Braun (*Georg von Braun*). Da sve bude zanimljivije, bio je brat tvorca nemačkih raketa „Fau 2” (nem. V-2) i, kasnije i američkog svemirskog programa, Verner for Brauna (*Wernher von Braun*).

¹⁹³ Više: Попов А. Ю. Цветков А. И. 2003.

¹⁹⁴ U to vreme za taj novac mogao se kupiti luksuzan stan u samom centru Berlina. Radi boljeg razumevanja visine nagrade, obećane za Starinova, dovoljno je podsetiti da su na poznatim poternicama na kojima su stavili njihova imena i slike, Nemci obećali da će onome ko dovede živog ili mrtvog četničkog komandanta Dragoljuba Dražu Mihajlovića odn. partizanskog vođu, Josipa Broza Tita isplatiti 100.000 rajhsmaraka (toliko za svakog od dvojice pomenutih) tj. odredili su dvostruko manju nagradu nego za Starova.

5. Plaćenici

1. Pojam plaćenika. - To su lica koja se za novac ili iz drugih razloga lične, odnosno prvenstveno materijalne koristi, dobrovoljno bore u redovima neke od strana u sukobu.¹⁹⁵

Za razliku od običnih dobrovoljaca, motivi njihovog učešća u neprijateljstvima nisu nacionalni, politički, ideološki i slični, već su to lukrativne pobude - želja da se tim putem brzo stekne znatna imovinska korist. Oni su spremni da ubijaju i rizikuju da i sami poginu, samo da bi se brzo obogatili.

Osnovna razlika između plaćenika i drugih plaćenih učesnika u neprijateljstvima (profesionalnih vojnika i oficira) jeste što se oni bore za stranu zemlju, nisu pripadnici oružanih snaga odnosno države i za svoje usluge dobijaju materijalnu naknadu koja je znatno veća od one koja se u oružanim snagama iste strane u sukobu (iste vojske) daje plaćenim (profesionalnim) borcima sličnog ranga ili funkcije. Zapravo oni dobijaju znatno veću platu upravo zato što se njima poveravaju najopasniji, ali i inače najgori i najprljaviji zadaci.

Plaćenike mogu angažovati ne samo države u sukobu, već i određene grupe, pa čak i pojedinci.

Kao sinonimi za termin *plaćenik* ili *najamnik* koriste se razni slikoviti izrazi, od kojih mnogi potiču iz engleskog jezika – „unajmljene puške” (*hired guns*), „psi rata” (*war dogs*), „vojnici sreće” (*soldiers of fortune*) itd.

2. Istorijski osvrt na korišćenje plaćenika. - U prošlosti su plaćenici bili vrlo raširena pojava. U to vreme postojala je manje-više jasna razlika između boraca i neboraca, s tim da su ratovali samo borci, tj. oni kojima je ratovanje bilo životni poziv.

To je istovremeno značilo da su ti profesionalni ratnici po prirodi stvari morali da od svog poslodavca dobijaju platu ili drugu nagradu (obično deo osvojenog plena). Ovo posebno zato što u mnogim društvima oni ne samo da nisu ništa drugo radili osim ratovanja i vežbanja ratničkih veština, već im je, ponegde kao npr. japanskim samurajima, bilo i strogo zabranjeno da se bave „običnim” zanimanjima. Pošto su morali da prehrane sebe i svoje porodice, kupuju sebi oružje, opremu, konje, plaćaju vidanje rana itd. jasno je da su morali da dobijaju redovnu platu od onih u čijoj su službi bili. U protivnom, pobunili bi se i okrenuli pljački (uostalom, i to se povremeno događalo).

Sa druge strane, pošto se ratovalo gotovo stalno i pri tome na mnogim stranama, potreba za dobro obučanim, iskusnim i beskompromisnim ratnicima bila je takva da često nisu bili dovoljni pripadnici domaće ratničke kaste, već su pored toga angažovani

¹⁹⁵ Cassese A. 1980, 1-30; Perazić G. 1986, 146-147; Major M.-F. 1992, 103-150; Musah A.-F., Fayemi K. 2000; Vučinić Z. 2006, 154-157; Duraković A. 2011, 29-55; Steinhoff U. 2011, 137-152; Holmila E. 2012, 45-74; Jončić V. 2012, 162-175; Güneş B. 2017, 17-44; *Mercenarism and Private Military and Security Companies* 2018.

i plaćeni borci iz inostranstva. Kod njih je utoliko više bilo očigledno da se bore za novac, a ne radi odbrane otadžbine od stranog osvajača (strana u čijoj su službi bili nije bila njihova zemlja) niti za čast ili zbog nekakvih moralnih, verskih, političkih ili sličnih motiva.

Plaćenici se pominju još pre više od 4.000 godina - poznato je da ih je regrutovao Šulgi, kralj Ura, oko 2050. pre n. e.

Dokumentovano je da su to činile mnoge države Starog veka, posebno one najveće i najbogatije – Egipat, Izrael, Persija, grčki polisi, Makedonija, Rim, Kartagina, Kina itd.

Za vreme svoje duge vladavine (1279-1213. pre n. e.) najveći egipatski faraon Ramzes II u bitkama angažovao i do 11.000 plaćenika, što je za to doba bio vrlo impresivan broj. Plaćenici su se borili u sastavu njegove vojske i u čuvenoj bici kod Kadeša (oko 1275. pre n. e.), jednoj od najvećih i najčuvenijih bitaka antočkog doba.

Egipat je, vodeći česte i dugotrajne ratove, ponajviše unajmljivao Libijce, Sirijce, Nubijce, Grke¹⁹⁶ i, posebno, Šerdance (jedan od tzv. „naroda mora”, koji su povremeno napadali Egipat). Ovi poslednji su, prešavši u službu faraona, bili toliko odani i uživali takvo poverenje da su služili kao njegova lična garda.

Plaćenike je koristilo i staro kraljevstvo Izrael, posebno pod Saulom, Davidom i Solomonom, koji su, jedan za drugim vladali u periodu oko 1030-930. pre n. e. Biblija beleži da je plaćenike uzimao još Saul ovim rečima: „I beše veliki rat s Filistejcima svega veka njegova, i koga god viđaše Saul hrabra i junaka, uzimaše ga sebi.”¹⁹⁷

Više nego ijedna druga država starog sveta na plaćenike se oslanjala Kartagina. Izuzimajući najviše oficire, mornaricu, deo konjice i elitnu jedinicu teške pešadije, poznatu kao Sveta četa Kartagine,¹⁹⁸ njenu vojsku činili su najamnici sa svih strana. To važi i za trupe koje je Hanibal preveo preko Alpa i na čelu kojih je jedno vreme užasavao Rim.

Uostalom, čak je i moćni Rim, najveća sila svog vremena, povremeno koristio kao plaćenike velike formacije Numidijaca, Gala, Balearaca, Iberijaca, Germana, Ilira i drugih varvara, ponekad i čitava njihova plemena.

Mada su u antičko doba na glasu bili i plaćenici iz drugih naroda (pored već pomenutih, i Kelti, Tračani itd.) naročito cenjeni bili su Grci.¹⁹⁹ Ovo zato što su zbog velikog iskustva i veštine, a posebno zbog bolje opreme (bronzanog oklopa i gvođenog mača)

¹⁹⁶ Niz konkretnih primera unajmljivanja Grka od strane egipatskih faraona vidi kod: Tanner J. 2003, 125-126.

¹⁹⁷ *Библја* 2007, Стари завет, „Прва књига Самуилова”, 14:52, стр. 259.

¹⁹⁸ Sastojala se od 2.000-3.000 boraca iz uglednih i bogatih porodica, koji su mogli sebi da priušte dobre, što znači i skupe oklope, oružje i opremu. Oni su od malih nogu imali vojnu obuku, a borili se prevashodno kopljem, slično grčkoj falangi. Četa je do poslednjeg čoveka izginula u Bici na Krimisu 340. pre n. e., u kojoj su Kartaginjani do nogu potučeni od daleko malobrojnije vojske Sirakuze. Kasnije se (nova) Sveta četa ponovo pominje, u novom teškom porazu Kartaginjana, ovaj put protiv Grka pod vođstvom Agatokla 310. pre n. e.

¹⁹⁹ Više: Russel A. G. 1942, 103-112; Luraghi N. 2006, 21-47.

bili efikasniji od ostalih ratnika. Borili su se na strani Egipćana, Sirijaca, Persijanaca,²⁰⁰ Aleksandra Makedonskog (reč je o njegovim ličnim plaćenicima, za razliku od boraca njegove vojske, koji su tu bili kao deo trupa svojih gradova)²⁰¹ itd. Učestvovali su i u građanskim ratovima, posebno u Persiji.

Između ostalog, 10.000 grčkih plaćenika, veterana peloponeskih ratova, borilo se na strani Kira Mlađeg protiv njegovog brata Tisaferna, u unutrašnjem sukobu oko persijskog carskog prestola. Ostali su verni Kiru sve do njegove pogibije u bici kod Kunakse 401. pre n. e.

U Srednjem veku najamnike su koristili, skoro svi.²⁰² Između ostalog, Vizantija, čuveni osvajač Džingis-kan (eng. *Genghis Khan*), brojne srednjovekovne italijanske države, Francuska, pa čak i sam rimski papa.

Stranci, poznati kao Varjazi činili su elitnu jedinicu i ličnu gardu vizantijskog cara u IX-XIV v. Uz to, strani plaćenici korišćeni su u vojskama u provincijama. Suprotno ranijem verovanju da je reč „varjag” (*varang*) drugo ime za vikinge, danas se smatra da je to bio zajednički naziv za najamnike (profesionalne ratnike) kako iz Skandinavije (vikinge) tako isto i za one sa južne obale Baltičkog mora – Polabske Slovene i Balte. Izgleda su varjašku gardu u raznim periodima činili plaćeni ratnici Rusi (beleže se u vizantijskog službi od 874. g.) a kasnije i Skandinavci, Normani i Anglo-Sasi.

U XIV v. u Italiji naročito poznata bila je tzv. Bela četa (ital. *Compagnia Bianca del Falco*) sastavljena od plaćenika raznih nacionalnosti, brojnosti od 5.500 do samo 250 boraca. Učestvovala je u mnogim bitkama, opsadama i drugim operacijama. Naziv po svoj prilici potiče od belog plašta koji su nosili radi manjeg zagrevanja oklopa na suncu.

Najamnici sa svih strana sveta naročito su korišćeni u Stogodišnjem ratu (1335-1453) kada su ih angažovale razne strane. Tada se javljaju tzv. velike kompanije (frans. *grandes companies*) odnosno slobodne kompanije (eng. *free company*) koje su prvo bile u službi Engleza, a koje je zatim naročito koristila Francuska. Obično su bile pod komandom nekog izabranog starešine i imale snagu od nekoliko stotina boraca, s tim da su, da bi bile što efikasnije pokretljivije i nezavisnije, imale sopstvene lekare, sveštenike, kovače, kuvare, mesare, pralje itd. To ih je pretvorilo u prave male privatne vojske, koje su ne samo bile autonomne, već su se u nekom trenutku osilile u toj meri, da su postale opasnost i za samu Francusku. Između ostalog, zajednička vojska nekoliko velikih kompanija porazila je 1362. u bici kod Brinjea 5.000 konjanika francuskog kralja Žana II Dobrog (*Jean II de France, Jean le Bon*). Kompanije su predstavljale problem i za običan svet, a naročito trgovce, jer kada ne bi imale platu, bavile bi se pljačkom. Stoga je u na inicijativu trgovaca, u Francuskoj uveden poseban porez, kako bi kralj mogao da ih drži u stalnoj službi. Šarl VII Pobednik (*Charles VII de France, Charles le Victorieux*) je kraljevskom uredbom od 26. 5. 1445. formirano 15 kompanija po 600 ljudi, od kojih je svaka bila pod komandom kapetana čiji je zamenik bio u činu poručnika.

²⁰⁰ Na strani Persijanaca borili su se i protiv samih Grka, između ostalog u Maratonskoj bici 490. pre n. e.

²⁰¹ Pored plaćeničkih jedinica koje su se za njega borile na kopnu, veliki deo mornarice Aleksandra Velikog činili su najamnici, uglavnom Feničani koji su se stavili u najam zajedno sa svojim brodovima.

²⁰² Više: France J. 2008; Janin H., Carlson U. 2013.

Nazvane po načinu obrazovanja ordonans-kompanijama (francs. *compagnie d'ordonnance*, od *ordonnance*, kraljevska uredba) tokom vremena su prerasle u francusku stajaću vojsku.²⁰³

I srpski srednjovekovni vladari koristili su plaćenike.

Samo srpski car Dušan Silni (1308-1355) imao je oko 3.000 najamnika iz drugih zemalja – Nemaca, Katalonaca, Skandinavaca, Italijana itd. Najbolji među njima činili su njegovu gardu od 100-300 oklopnika, na čelu sa odanim Palmanom Brahtom (*Palman Bracht*), vitezom iz Štajerske (danas pokrajina Austrije).

Sa druge strane, posle Kosovskog boja (1389) i zatim sloma srpske države, srpski ratnici razmireli se na razne strane i u narednim vekovima borili kao najamnici (naročito kao laka konjica) na strani Mađara, Austrijanaca, Poljaka, Litvanaca, Turaka, Rusa itd.

Počev od XV-XVI v. kao naročito disciplinovana, efikasna i lojalna plaćenička vojska proslavila se Švajcarska garda.

Švajcarska garda je vojna jedinica koja je u službi poglavara Rimokatoličke crkve. Mnogi je smatraju najmanjom i najstarijom stalnom vojskom na svetu. Osnovao ju je 1506. papa Julije II iz redova švajcarskih plaćenika, koji su u to vreme bili na glasu zbog svojih vojničkih kvaliteta i lojalnosti. U naše vreme ima 110 pripadnika – 4 oficira, 23 podoficira, 80 vojnika, 2 dobošara i kapelana (vojni sveštenik). Oni su počasna garda, ali su i zaduženi za zaštitu pape i čuvanje njegovih rezidencija, dok je odbrana Vatikana od spoljnog napada poverena Italiji. Da bi neko postao član Garde, traži se da je švajcarski državljanin, katoličke vere, neoženjen, da ima najmanje 19 i najviše 30 godina i da nije niži od 174 cm. Gardisti potpisuju ugovor na 2 godine s mogućnošću obnavljanja, što se retko događa.

U XV–XIX v. odredi Švajcaraca postojali su na mnogim dvorovima Evrope: u Francuskoj, Pruskoj, Toskani, Napulju, Holandiji i dr. U Francuskoj je od 1496. služio odred koji se zvao Stotinu Švajcaraca (*Cent Suisses*) s tim da su u vreme rata francuski vladari upošljavali i po nekoliko hiljada Švajcaraca. Luj XIII je 1616. nazvao jedan odred švajcarske pešadije Švajcarskom gardom (*Garde suisse*) i zadužio ga za čuvanje kraljevskih palata. Oni su tu ulogu vršili odano – za vreme Francuske revolucije (1792) od oko 900 Švajcaraca koji su čuvali kraljevsku palatu stradalo je više od 600, a još oko 200 ih je umrlo u zatvoru od zadobijenih rana ili je ubijeno kasnije.

Tokom čitave istorije strani plaćenici bili su zanimljivi ne samo zbog svog ratničkog umeća, već i zato što obično nisu bili umešani u unutrašnje političke podele i razmirice u datoj zemlji. Iz tih razloga bili su naročito pogodni za pripadnike elitnih jedinica, garde vladara i slično, a posebno za gušenje ustanaka. Ovo zato što, za razliku od redovnih (domaćih) trupa, po prirodi stvari nisu imali rodbinskih i sličnih veza sa lokalnim stanovništvom, a time ni razloga za neke posebne obzire i, tim pre, milost prema njemu.

²⁰³ Gažević N. 1973¹, 400; Gažević N. 1975¹, 419; Cafarro W. P. 1996, 795-810.

Uporedo sa prelaskom u XIX v. na stajaće vojske koje oslonac imaju u opštoj vojnoj obavezi, plaćenici uglavnom „izlaze iz mode”. Njih potiskuju ogromne, dobro naoružane i disciplinovane armije, sastavljene od domaćih državljana.²⁰⁴

Najprostije rečeno, vladari i vlade su shvatili da moderni ratovi podrazumevaju velike vojne operacije, za šta su potrebne masovne oružane snage, a sa druge strane, da za novac koji troše na plaćenike mogu da obuče i opreme jedinice sastavljene od daleko većeg broja sopstvenih državljana, spremnih da se istrajno bore za svoju zemlju, za razliku od plaćenika koji su ne samo uglavnom bili skupi, već bi u principu uvek mogli da pređu na drugu stranu, ako im ona ponudi veću nagradu.

Pa ipak, premda je potražnja za njima opala, plaćenici zapravo nikada nisu u potpunosti nestali. Uvek se nalazio neko ko bi imao interes da unajmi visokoprofesionalne beskomprimosne borce koji mnogo ne pitaju, rade šta im se kaže, a ako kojim slučajem pri tome stradaju, to u principu nikoga ne brine previše.

Pošto je često reč o licima bez moralnih obzira, koja su spremna da urade sve, ako je dobro plaćeno,²⁰⁵ njima su, posebno u periodu posle Drugog svetskog rata, obično poveravani najprljaviji poslovi. Takvi ljudi, ili makar deo njih, skloni su da čine razne ratne zločine (ubistva civila, pljačke, silovanja itd.) i to ne samo onda kada im je to naredio onaj ko ih plaća odnosno komanduje njima, već i mimo toga, na svoju ruku.

I zaista, praksa pokazuje da su plaćenici u redovima raznih vojski vršili užasne zločine. U novije vreme takve primere naročito nalazimo u akcijama plaćenika u kolonijalnim i drugim ratovima i građanskim ratovima u Indiji, Indokini, Vijetnamu, Belgijskom Kongu, Alžiru, Libanu, Angoli, na prostorima bivše SFR Jugoslavije, u Gruziji, Iraku, Libiji, Siriji, Ukrajini itd.

3. Položaj plaćenika u savremenom međunarodnom pravu. - U savremenim uslovima plaćeničkim se nazivaju razne vojne i paravojne formacije koje su za novac spremne da urade praktično sve, pa i ono što redovne trupe ne bi činile. To se posebno odnosi na situacije u kojima se predviđa izvršenje akcija koje podrazumevaju kršenje međunarodnog ratnog i humanitarnog prava, uključujući teške zločine protiv civilnog stanovništva i ratnih zarobljenika.

Ova konstatacija ima oslonac u praksi, u prvom redu u raznim kolonijalnim ratovima i sukobima koje su posle Drugog svetskog rata kolonijalne sile vodile protiv pokreta za nacionalno oslobođenje, posebno u Africi i Aziji, a zatim i u nizu sukoba koji su buknuli na prelasku iz XX u XXI vek.

1. Najvažniji univerzalni međunarodni sporazumi. - Međunarodnopravna definicija plaćenika data je u čl. 47/2 Dopunskog protokola I (1977) uz Ženevske konvencije o zaštiti žrtava rata (1949), prema kojem:

²⁰⁴ Više o toj pojavi i razlozima koji su do nje doveli: Avant D. 2000, 41-72.

²⁰⁵ To je razlog zbog koga se plaćenici ponekad nazivaju muškim prostitutkama.

„Plaćenik je svako lice koje:

- a) je specijalno regrutovano lokalno ili u inostranstvu da bi se borilo u oružanom sukobu;
- b) stvarno direktno učestvuje u neprijateljstvima;
- c) motivisano je da učestvuje u neprijateljstvima uglavnom željom za ličnom korišću i kome je, u stvari, obećana, od strane u sukobu ili u njeno ime, materijalna naknada znatno veća od one koja je obećana ili plaćena borcima sličnog ranga ili funkcije u oružanim snagama te strane;
- d) nije državljanin strane u sukobu niti ima prebivalište na teritoriji koju kontroliše strana u sukobu;
- e) nije pripadnik oružanih snaga strane u sukobu; i
- f) nije poslato od države koja nije strana u sukobu po zvaničnoj dužnosti kao pripadnik njenih oružanih snaga”.

Plaćenici nemaju pravo na status borca niti ratnog zarobljenika (čl. 47/1 Protokola) i ukoliko padnu u ruke sile protiv koje se bore može im biti suđeno kao ratnim zločincima.

Drugim rečima, može im se suditi samo zato što su plaćenici, nezavisno od toga da li su izvršili neki drugi ratni zločin.

Takvo rešenje prihvaćeno je zbog toga što se plaćenici tretiraju kao plaćene ubice, što oni u osnovi često i jesu. Oni ratuju i ubijaju vođeni najnižim pobudama - ne zbog patriotizma, duga prema otadžbini, određene ideje, vere i nekog sličnog opravdanog ili makar razumljivog motiva, već samo radi sticanja značajne imovinske koristi.²⁰⁶

Ova materija bliže je uređena Međunarodnom konvencijom protiv regrutovanja, korišćenja, finansiranja i obuke plaćenika (1989) kojom su učešće u neprijateljstvima u svojstvu plaćenika, kao i regrutovanje, korišćenje, finansiranje, odn. vršenje obuke plaćenika, kvalifikovani kao međunarodna krivična dela koja povlače individualnu krivičnu odgovornost izvršilaca.

U odnosu na Dopunski protokol I, koji se primenjuje samo u međunarodnim oružanim sukobima, Konvencija je proširila pojam plaćenika, tako što je, nakon što je u čl. 1/1 ponovila rešenja iz čl. 47/2 Protokola, odmah zatim, u čl. 1/2 regulisala pitanja u vezi sa korišćenjem plaćenika u unutrašnjim sukobima. Po Konvenciji:

„1. Plaćenik je lice:

- a) koje je posebno regrutovano, u zemlji ili u inostranstvu, za borbu u oružanom sukobu;
- b) koje je motivisano da učestvuje u neprijateljstvima, radi ostvarivanja lične koristi, i kome je, zapravo, u ime ili od strane učesnice u sukobu, obećana materijalna naknada, koja je značajno već od naknade, obećane ili isplaćene borcima sličnog ranga ili položaja u oružanim snagama te strane;

²⁰⁶ U mnogim slučajevima najveća razlika između klasičnih plaćenih ubica i ovako shvaćenih plaćenika je što ovi drugi rade naveliko - nisu unajmljeni da likvidiraju određenu žrtvu, već da ostvare povereni im zadatak, podrazumevajući da, ako treba, ubiju i neodređeni broj unapred nedefinisanih lica, često i civila.

- c) koje nije državljanin strane u sukobu niti ima prebivalište na teritoriji koju kontroliše strana u sukobu;
 - d) koje nije pripadnik oružanih snaga strane u sukobu; i
 - e) koje nije uputila država koja nije strana u sukobu, po službenoj dužnosti, kao pripadnika svojih oružanih snaga.
2. Plaćenik je i svako lice koje je u bilo kojoj drugoj situaciji:
- a) posebno regrutovano, u zemlji ili inostranstvu, s ciljem učestvovanja u organizovanom aktu nasilja usmerenom ka:
 - (i) svrgavanju vlade ili podriivanju ustavnog poretka države, na bilo koji drugi način; ili
 - (ii) podriivanju teritorijalnog integriteta zemlje;
 - b) motivisano da učestvuje u sukobu prevashodno radi ostvarenja značajne lične koristi i podstaknuto obećanjem odnosno isplatom materijalne naknade;
 - c) nije državljanin niti ima prebivalište u državi protiv koje je takav akt usmeren;
 - d) nije upućeno od strane države po službenoj dužnosti; i
 - e) nije pripadnik oružanih snaga države na čijoj se teritoriji vrši takav akt.”

Konvencija (čl. 2) precizira da svako lice koje regrutuje, koristi, finansira ili obučava plaćenike, čini krivično delo, te da (čl. 3/1) krivično delo vrši i plaćenik koji neposredno učestvuje u neprijateljstvima ili u organizovanom aktu nasilja.

Države članice Konvencije obavezale su se (čl. 5) da neće regrutovati, koristiti, finansirati ili obučavati plaćenike i da će takve radnje inkriminisati; da neće regrutovati, koristiti, finansirati ili obučavati plaćenike sa ciljem suprotstavljanja legitimnom ostvarivanju neotuđivog prava naroda na samoopredeljenje, kako je predviđeno međunarodnim pravom, i da će preduzeti, u skladu sa međunarodnim pravom, odgovarajuće mere da spreče regrutovanje, korišćenje, finansirane ili obuku plaćenika u ovu svrhu; da će predvideti odgovarajući opseg kazni za krivična dela iz Konvencije, vodeći računa o teškoj prirodi tih dela.

Saglasno čl. 12, država članica na čijoj teritoriji se nalazi okrivljeni, dužna je da, ukoliko ga ne izruči, bez izuzetka i bez obzira da li je delo izvršeno na njenoj teritoriji, predmet dostavi nadležnim organima radi sprovođenja krivičnog postupka, u skladu sa postupkom predviđenim unutrašnjim propisima te države. Prilikom donošenja odluke nadležni organi postupaju na isti način kao u slučaju bilo kog drugog teškog krivičnog dela propisanog zakonom te države. Drugim rečima, prihvaćen je princip *aut dedere, aut judicare*, prema kojem država u čijoj vlasti je okrivljeni, treba ili da ga izruči državi koja to od nje traži, ili da ga sama procesuirala.

Zanimljivo je i rešenje iz čl. 14. Konvencije, prema kojem država članica koja sprovodi krivični postupak protiv okrivljenog, u skladu sa svojim zakonima, obaveštava generalnog sekretara UN, o konačnom ishodu postupka, koji tu informaciju prosleđuje drugim zainteresovanim državama.

Prema tome, na univerzalnom nivou je dovoljno precizno definisano ko se smatra plaćenikom; precizirano je da učešće o oružanom sukobu u svojstvu plaćenika i regrutovanje, korišćenje, finansiranje i obuka plaćenika predstavljaju teška krivična dela; utvrđena je obaveza država da suzbijaju ta dela i kažnjavaju učinioce; itd.

Ipak, značaj tih rešenja je donekle ograničen činjenicom da pomenute ugovore nisu ratifikovale sve države, pa ni sve članice UN. Dopunski protokol I (1977) su do proleća 2022. ratifikovale 174 ugovornice, ali to nisu učinile SAD, Indija, Pakistan, Iran, Turska i još neke važne zemlje.²⁰⁷ Još gore stoje stvari sa Međunarodnom konvencijom protiv regrutovanja, korišćenja, finansiranja i obuke plaćenika (1989) koju je do sredine 2022. godine, dakle posle više od 30 godina od njenog potpisivanja, ratifikovalo samo 37 država, pri čemu među njima nisu vodeće vojne sile kao što su SAD, Rusija, Kina, Velika Britanija, Francuska, Indija, Pakistan, Iran, Nemačka, Turska itd.²⁰⁸

Međutim, iz mnogo razloga može se smatrati da su rešenja koja se tiču definisanja plaćenika, zabrane učešća u oružanom sukobu u svojstvu plaćenika i zabrane regrutovanja, korišćenja, finansiranja i obuke plaćenika, prerasla u opšte (univerzalno) međunarodno običajno pravo. To nesumnjivo važi za odgovarajuća pravila Protokola I (1977) jer su pravnu obaveznost tog dokumenta priznali ogromna većina država (njih 173) i Sveta Stolica. To se može reći i za rešenja Konvencije iz 1989, koja uz 37 država koje su je ratifikovale ima i 17 onih koje su je potpisale.

Čak i kada bi neke države osporavale pomenute zabrane i tvrdile da imaju pravo da koriste usluge plaćenika, lica koja bi one regrutovale i koristile, morala bi da računaju sa tim da im u slučaju zarobljavanja neće biti priznat status ratnog zarobljenika, već će biti strogo krivično kažnjena zbog samog učestvovanja u oružanom sukobu u svojstvu plaćenika, što se kvalifikuje kao ratni zločin. Drugim rečima, ne može biti sporno da su države pod čiju vlast padnu plaćenici, ovlašćene da ih izvedu pred sud i strogo kazne za samo krivično delo plaćeništva, nezavisno od toga da li im se na teret stavlja još neki zločin.

2. *Regionalni međunarodni sporazumi.* - Napred su izložena pravila koja se tiču plaćenika, a deo su savremenog univerzalnog (globalnog, svetskog) ugovornog međunarodnog prava. Sa puno osnova može se tvrditi da su u međuvremenu prerasla u opšte međunarodno običajno pravo, što znači da su obavezna za sve.

Odgovarajući ugovori i drugi akti postoje i u regionalnim okvirima. Među njima najpoznatija je Konvencija Organizacije Afričkog Jedinstva za eliminisanje plaćeništva u Africi (1977).²⁰⁹

Nije čudo što je takav dokument usvojen upravo u Africi, kada se zna da su na tom kontinentu kolonijalne sile koristile plaćenike u borbi protiv oslobodilačkih pokreta. Posle sticanja slobode

²⁰⁷ *Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I)*, 8 June 1977, States Parties, International Committee of the Red Cross, <https://ihl-databases.icrc.org/ihl/INTRO/470>.

²⁰⁸ *International Convention Against the Recruitment, Use, Financing and Training of Mercenaries*, Status as at 05-08-2022, UNTC, https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtmsg_no=XVIII-6&chapter=18&clang=_en.

²⁰⁹ Više o Konvenciji: Kufuor K. O. 2000, 198-209.

afričke zemlje su se suočile sa mnogobrojnim graničnim i drugim sporovima i sukobima, tako da su se tada neke od njih obratile plaćenicima, poveravajući im razne zadatke.

Pomenuta afrička konvencija u čl. 1/1 definiše plaćenike na isti način na koji je to učinjeno već pominjanim čl. 47/2 Dopunskog protokola I (1977) uz Ženevske konvencije o zaštiti žrtava rata (1949). Zatim precizira šta je zločin plaćeništva (čl. 1/2-3), ističe da plaćenik ne uživa status borca, pa nema pravo ni na status ratnog zarobljenika (čl. 3) navodi najvažnije odgovornosti i obaveze država (čl. 5-6), posebno ističe obavezu *aut dedere, aut judicare*, tj. da država treba da ili izruči okrivljenog ili ga sama procesuirati (čl. 9) itd.²¹⁰

Od 55 država članica sadašnje Afričke Unije, u koju se u međuvremenu transformisala Organizacija Afričkog Jedinstva, Konvenciju su do sredine 2022. ratifikovale 32 države, a još 4 su je potpisale.²¹¹

4. Posebne jedinice u sastavu oružanih snaga nekih država, sastavljene od stranaca. - Neke zemlje imaju određene jedinice prevashodno sastavljene od stranaca koji se ugovorom obavezuju da određeno vreme služe, dobijajući za to novac (platu). Ipak, takve jedinice ne smatraju se plaćeničkim, ako su u sastavu redovnih oružanih formacija (redovne armije), podvrgnute vojnoj disciplini i ako njihovi pripadnici ne dobijaju nesrazmerno velike nagrade.

Pored toga, premda to ne predstavlja uslov da bi se neko smatrao plaćenikom (nije deo definicije plaćenika) u praksi je jedna od karakteristika plaćenika i plaćeničkih jedinica ta da se regrutuju, finansiraju, obučavaju i koriste kada je oružani sukob već u toku ili neposredno predstoji. Za razliku od toga posebne jedinice koje su u sastavu redovnih oružanih snaga nekih država, a sastavljene su od stranaca postoje stalno – i u vreme mira.

Najpoznatiji primeri su Francuska legija stranaca i britanske Gurke, mada su slične jedinice postojale odn. postoje i u nekim drugim državama.

Legija stranaca (fr. *Légion étrangère*) je posebna vojna jedinica u sastavu oružanih snaga Francuske, sastavljena od stranih državljana koji po osnovu zaključenog ugovora služe pod komandom francuskih oficira. Za razliku od drugih sličnih jedinica koje su se tokom istorije javljale u raznim državama (Švajcarskoj, Španiji itd.) Legija je stalni, zakonom uređeni deo francuskih oružanih snaga. Imala je dve faze razvoja: prvu (1792–1831) kada su je uglavnom činili borci za nacionalno oslobođenje sopstvenih naroda, i drugu (od 1831) kada je posebnim zakonom od 9. 3. 1831. pretvorena u plaćenu vojnu organizaciju za upotrebu sile radi širenja i očuvanja francuskih kolonijalnih poseda. Od tada je nekoliko puta reorganizovana.

Danas broji oko 8.000 vojnika, poreklom iz oko 140 država. Njihova prošlost uglavnom se ne ispituje – za prijem su najvažniji uslovi da je kandidat sposoban za službu i da je star između 18 i

²¹⁰ Za tekst: OAU Convention for the Elimination of Mercenarism in Africa, <https://au.int/en/treaties/convention-elimination-mercenarism-africa>.

²¹¹ *Convention for the Elimination of Mercenarism in Africa, Status List, African Union*, <https://au.int/en/treaties/convention-elimination-mercenarism-africa>.

40 godina. On potpisuje ugovor na 5 godina i obavezuje se da se bezuslovno pokorava naređenjima. Oficiri su uglavnom Francuzi iz Francuske, a samo izuzetno to mogu postati i naturalizovana lica (stranci, uglavnom legionari sa dugim stažom i priznatim zaslugama, koji su dobili francusko državljanstvo).

Mada prolaze vrlo tešku obuku, podvrgnuti naročito strogoj discipline i suočavaju se sa daleko većim rizicima u poređenju sa ostalim pripadnicima francuske vojske, pripadnici Legije nemaju velike plate. Po onome što je poznato, redovna plata običnog vojnika sa manje od 3 godine službe je oko 1.300, a plata npr. majora oko 2.300 mesečno, što za Francusku ne samo da nisu velike, već su zapravo male plate.²¹² U zavisnosti od čina, godina službe u Legiji, pripadnosti posebnoj jedinici, toga da li se služi u kasarni u Francuskoj ili u misijama u inostranstvu, zarada raste, s tim da npr. kod kaplara sa stažom od 10 godina u Legiji i svim bonusima, dostiže oko 3.600 evra mesečno, što za uslove u Francuskoj nije puno.²¹³ Služeći u Legiji, život za interese Francuske dalo je više od 35.000 stranaca.

Gurke su poznati ratnici iz Nepala, veoma cenjeni kao izdržljivi, hrabri i disciplinovani vojnici. Još od XIX v. Britanci su ih koristili kao plaćenu vojsku za gušenje antikolonijalnih ustanaka u Indiji i Aziji uopšte, a zatim i u sukobima širom sveta, između ostalog i u Prvom i Drugom svetskom ratu, Foklanskom ratu (1982) itd. Sačinjavaju posebne elitne jedinice u britanskoj, ali i indijskoj vojsci. U britanskoj ih je ukupno oko 3.600 i služe na osnovu ugovora koji zaključuju na najmanje 5 godina.

Mnogo više ih je u indijskoj armiji - oko 42.000, raspoređenih u 7 pukova. Ne tretiraju se kao plaćenici, već kao redovni pripadnici britanskih odnosno indijskih oružanih snaga. Veće ili manje jedinice Gurka su u vojnoj ili policijskoj službi i nekih drugih zemalja – Nepala, Singapura, Bruneja itd.

6. Privatne vojske

U prošlosti (posebno u srednjem veku) mnoge vojske su bile najamničke. Tada su, uostalom, vođeni ne samo „državni” već i privatni ratovi feudalaca. O tome je već bilo reči.

U situaciji kada je dovoljno moćni i bogati pojedinac (vlastelin, velmoža) sam sakupljao svoju vojsku (primao u nju ratnike, lekare, oružare i razne druge majstore), plaćao je, brinuo se o njenom smeštaju i ishrani, koristio je za ostvarivanje sopstvenih ciljeva i planova, uključujući gušenje pobuna i svoje privatne ratove, ta vojska je pripadala samo njemu. Drugim rečima, iako se nije tako nazivala, to je bila njegova privatna vojska.

²¹² Prosečna plata u Francuskoj u prvom delu 2022. godine je 2.340 evra. The average salary in France, Ecpatica, www.expatica.com/fr/working/employment-law/france-minimum-wage-982310/#salary.

²¹³ Po najnovijim podacima koji se tiču 2022. godine, u kasarni u Francuskoj običan legionar zarađuje 1.348, narednik 1.442-1.827, a npr. major 2.111-2.345- evra, dok kada su na terenu (misiji) u inostranstvu, legionar dobija 3.423, narednik 3.598-3.800, a major 5.037-5.990 evra. Vezano za dodatke za posebne specijalnosti odn. jedinice, padobranici npr. imaju veću platu od ostalih, tako da legionar padobranac ima u kasarni 2.067, a kada je na terenu u inostranstvu 4.149 evra. Najveća od poznatih, je plata majora padobranca koji je na terenu u inostranstvu – ona dostiže 5.717-6.670 evra. How Much Money the French Foreign Legion pays in 2022?, <https://legionstories.com/how-much-is-the-pay-french-foreign-legion/>.

Međutim, tada se nije postavljalo pitanje zakonitosti takve vojske. Ovo zato što su takvu praksu sledili mnogi, zato što je uzimanje najamnika i inače bila vrlo raširena pojava, ali i zato, što međunarodno pravo u tom delu nije bilo dovoljno razvijeno i, posebno, što nije bilo nekog nepristrasnog međunarodnog autoriteta koji bi cenio koja je vojska zakonita, a koja ne i zašto. Uostalom, to je vreme kada je vođenje osvajačkih ratova smatrano ne samo dozvoljenim, već i časnim, pa i uglednim zanimanjem i kada se prvensto gledalo na to ko je pobedio, a ne kako je to učinio.

Premda u naše vreme nema privatnih ratova, u načelu bi se o privatnoj vojsci moglo govoriti uvek kada neko mimo „zvanične“, državne oružane sile potčinjene političkom rukovodstvu zemlje, ima pod svojom komandom određenu količinu ljudi pod oružjem. Između ostalog, razni narko i slični bosovi imaju ponekad prave male armije, odlično naoružane i opremljene, koje se ne libe okršaja sa policijom, pa i vladinim trupama. Zavisno od slučaja, tu se radi o pripadnicima organizovanog kriminala, piratima, naoružanim jedinicama terorista i slično.

U užem smislu, pod privatnom vojskom ima se u vidu ona koja je sastavljena od plaćenika.

U bilo kom od pomenutih značenja da se govori, ovako shvaćen termin „privatna vojska“ je naziv za nedržavne naoružane snage sastavljene od nezakonitih boraca (bojovnika) i potčinjene jednom licu, koje vlast nad njima nije dobilo od države ili na drugi zakoniti način, već plaćanjem pripadnika tih snaga, njihovom učenom, zastrašivanjem i slično i koje te snage samo izuzetno koristi protiv vojske neke države, a mnogo češće protiv civila, rivalskih grupa, raznih etničkih, verskih i sličnih zajednica itd.

Drugim rečima, kada se govori o plaćenicima, teroristima, piratima itd. uglavnom se ima u vidu status pojedinaca koji pripadaju tim kategorijama, dok se o privatnoj vojsci može govoriti kada se dovoljno velika grupa koju čine ti naoružani pojedinci posmatra kao celina. Tu je, dakle, situacija slična kao kada se pravi razlika između oružanih snaga države i vojnika (boraca) koji ih čine.

Status ovako shvaćenih privatnih vojski i njihovih pripadnika zavisi od toga ko ih čini i šta i kako te snage rade. Ako su sastavljene od nezakonitih boraca i, posebno, ako masovno vrše ratne zločine i druga međunarodna krivična dela, te snage su nezakonite. Sa njima se može pregovarati i dogovarati (npr. oko primirja, predaje itd.) ali pripadnici takvih snaga u principu nemaju status borca, pa ni pravo da se prema njima postupa kao prema ratnim zarobljnicima odnosno da se, ako su uhvaćeni ne kažnjavaju zbog učešća u oružanom sukobu i puste kućama kad se on završi. Naprotiv, u slučaju hvatanja, pripadnici privatnih vojski će najverovatnije biti suđeni i kažnjeni i to ne samo za krivična dela koja su lično izvršili, već i za samu pripadnost odnosnoj zločinačkoj, terorističkoj i sličnoj organizaciji.

Napred definisane privatne vojske ne treba mešati sa ustanicima. Ustanici se po pravilu bore za preuzimanje političke vlasti odnosno za neke političke, verske, socijalne i slične ideje - nacionalno oslobođenje, rušenje diktatorskog režima, smenu jedne

dinastije drugom, promenu društveno-političkog uređenja ili oblika vladavine, otcepljenje dela teritorije itd.

Njihov cilj nije nezakonito bogaćenje (sticanje protivpravne imovinske koristi putem pljačke, otmice, šverca droge itd.) niti oni u principu nastoje da svoje ciljeve ostvare širenjem terora, masovnim ubistvima nevinih itd.

Po prirodi stvari i oni imaju na čelu nekog vođu, ali on nije njihov „vlasnik”, već je neko koga su izabrali između sebe, koga slede jer mu veruju, jer uživa podršku naroda i slično.

Konačno, ustanici mogu biti priznati od strane trećih država, pa i od strane vlade protiv koje se bore. U tom slučaju posmatrani kao celina stižu međunarodnim pravom predviđen status koji odgovara statusu oružanih snaga države, dok kao pojedinci dobijaju prava i obaveze koji se priznaju (zakonitim) borcima. To, između ostalog, podrazumeva da će ukoliko padnu u ruke vlade protiv koje se bore imati status ratnih zarobljenika (a ne uhapšenih kriminalaca); da, pod uslovom da su se pridržavali međunarodnog prava oružanih sukoba, neće moći biti krivično gonjeni zbog svojih borbenih dejstava (ubijanja i ranjavanja protivnika, uzimanja ratnih zarobljenika, uništavanja određenih objekata itd.) koja bi inače bila kvalifikovana kao krivična dela (ubistva, napadi na službena lica, otmice, terorizam itd.).

U posebnoj političkoj ili još pre novinarskoj žargonu o privatnoj vojsci se govori i onda kada neko „privatizuje” vojsku, tj. kada šef države, vojni diktator i slično pretvori oružanu silu zemlje u nešto što služi isključivo ili makar prvenstveno samo njemu lično, negovim interesima i ciljevima. Ova pitanja tiču se unutrašnjih odnosa u konkretnom društvu, balansa snaga na političkoj sceni i domaćeg zakonodavstva. Osim u smislu pravnog položaja plaćenika u oružanim sukobima, o čemu je već bilo reči, ona u principu nisu od interesa za međunarodno pravo.

7. Teroristi

1. Pojam teroriste. - Mnogi nezakonitim borcima smatraju teroriste, što znači ljude koja se bave terorizmom. To po prirodi stvari odmah otvara prethodno pitanje koje se svodi na to šta je to terorizam i kako ga razlikovati od sličnih pojava.

Najprostije rečeno, terorizam (od lat. *terror*, užas, zastrašivanje) je naziv za doktrinu i metode borbe upotrebom nasilja i zastrašivanja, a radi postizanja određenih političkih rezultata, kao što su destabilizacija i smena aktuelne vlasti u nekoj državi, otcepljenje dela državne teritorije, nametanje kao vladajuće određene religije ili ideologije i slično. Prema jednoj od najpoznatijih opštih definicija, iza koje stoji američki FBI, terorizam je „nezakonita upotreba sile protiv lica ili imovine, da bi se zastrašili ili prinudili na ustupke vlada, civilno stanovništvo ili bilo koji njihov segment, radi postizanja političkih ili socijalnih ciljeva”.²¹⁴

²¹⁴ Code of Federal Regulations, 28 C. F. R. Section 0.85. Odredba se može naći na samom kraju

Premda je u raznim oblicima postojao tokom čitave istorije, terorizam je naglo počeo da buja posle Drugog svetskog rata, kada su teroristima postala dostupna nova oružja (automatske puške, plastični eksploziv, ručni lanseri raketa itd.) dok su istovremeno porasli broj i vrste mogućih meta njihovih napada (avioni, brodovi, velike sportske i druge priredbe itd.). Pored toga, smisao terorističkih akata je da se za njih čuje kako bi proizveli željene društvene posledice unošenjem straha, nesigurnosti, panike i slično, a to je u punoj meri postalo moguće tek u naše vreme, usled nezapamćenog razvoja masmedija, naročito televizije i Interneta.

Terorizam treba razlikovati od pojave koju ponekad pogrešno nazivaju *državnim terorizmom*, a čiji je pravilan naziv *državni teror*. Misli se na politiku i praksu zloupotrebe državnog aparata, koja se radi ostvarivanja ciljeva vlastodržaca (njihovog ostanka na vlasti, obračuna sa određenim slojevima društva itd.) oslanja na голу silu i zastrašivanje. Naziv je nastao za vreme Francuske buržoaske revolucije (1789-1799) kada je 1793–1794. g. pod vlašću jakobinaca pogubljeno više od 25.000 ljudi. To doba prozvano je *le Terreur* (strah) iz čega je nastala nova reč *terrorisme* (strahovlada).²¹⁵

Postavlja se pitanje kakav je status terorista iz ugla međunarodnog prava oružanih sukoba. Tu odmah treba primetiti da su bilo kakva uopštavanja skopčana sa raznim rizicima, zato što se radi o složenoj društvenoj pojavi koja ima različite korene, dugu istoriju i mnoštvo oblika.

Pre svega, terorizam je često individualan ili se radi o maloj grupi lica, nekoj vrsti zaverenika. Čak i kada je reč o relativno velikoj i dobro organizovanoj terorističkoj organizaciji koja preduzima srazmerno česte i obimne akte koji se svode na oružano nasilje, takve akcije se u daleko najvećem broju slučajeva vrše samo sporadično i, što je posebno važno, u doba mira, što samo po sebi govori da izlaze izvan okvira koji su regulisani međunarodnim pravom oružanih sukoba. Već zbog toga takvi teroristi iz ugla međunarodnog prava nisu borci. Ovo zato što su borci institut ratnog i humanitarnog prava i stoga (slično kao npr. ratni zarobljenici, ratni zločini itd.) ne postoje u uslovima mira.

Dodatnu potvrdu iznetog stava predstavlja činjenica da koraci koji se preduzimaju u borbi protiv terorista (antiterorističke odnosno kontraterorističke mere i operacije) imaju više zajedničkog sa borbom protiv organizovanog kriminala, nego sa ratnim dejstvima. Borba protiv terorizma je kompleksna i podrazumeva razne mere pravne (donošenje odgovarajućih međunarodnih i unutrašnjih propisa), obaveštajne, organizacione,

tačke „I” na: Legal Information Institute, 28 CFR § 0.85 - General functions, www.law.cornell.edu/cfr/text/28/0.85.

²¹⁵ Pa ipak, ponekad se zaista može govoriti i o državnom terorizmu. To je slučaj kada država na međunarodnom planu stoji iza akcija terorista (organizuje ih, pomaže, finansira itd.) a posebno kada sami državni organi preduzimaju terorističke akte sa stranim elementom (ubistvo političkih protivnika u inostranstvu od strane tajnih službi, otmice stranih civilnih vazduhoplova uz upotrebu ratnog vazduhoplovstva i dr.). U drugačijem značenju, državnim terorizmom se naziva i agresivno ponašanje pojedinih država prema drugim zemljama - npr. ograničeno i selektivno bombardovanje ciljeva na teritoriji druge države bez otpočinjanja širih ratnih dejstava, upadi i akcije komandosa na tuđoj teritoriji za vreme mira i slično. Sve su to, međutim, posebna pitanja koja izlaze izvan okvira onoga čime se ovde bavimo.

prinudne, kaznene i druge prirode, ali nema odlike oružanog sukoba (rata) koji se ima u vidu u međunarodnom pravu oružanih sukoba.

Mada naoko imaju isto jezičko značenje, u praksi i stručnoj i naučnoj literaturi pravi se razlika između antiterorizma i kontraterorizma. Pri tome se pod antiterorizmom podrazumevaju odbrambene mere preventivne, represivne i borbene prirode koje se sprovode na sopstvenoj teritoriji kako bi se sprečili teroristički napadi odn. ublažile njihove posledice. Naprotiv, kontraterorizmom se nazivaju ofanzivne mere u cilju sprečavanja terorizma, uključujući i tzv. ciljane ubistva i druge akcije u inostranstvu koje imaju za cilj uništenje ili hvatanje terorista. Tako su posle napada od 11. 9. 2001. SAD objavile rat terorizmu i zajedno sa svojim saveznicima preduzele niz oružanih akcija u drugim zemljama (Afganistanu, Pakistanu, Jemenu itd.) koje su, između ostalog, uključivale likvidaciju vođa terorista (dronovima ili od strane timova specijalaca, kao u slučaju ubistva Osame bin Ladena (eng. *Osama bin Mohammed bin Awad bin Laden*), vođe terorističke Al Kaide).²¹⁶

Uostalom, borbu protiv terorista najčešće vode posebne antiterorističke jedinice, žandarmerija, policija i druge formacije državne bezbednosti odnosno ministarstva unutrašnjih poslova, a tek izuzetno se u to uključuju i oružane snage (vojska). Mnogo je razloga zbog čega je to tako, ali ćemo se ovde zadovoljiti time da ukažemo na samo neke zanimljive momente.

Sredstva na koja se prvenstveno oslanjaju oružane snage država (tenkovi, artiljerija, avijacija, ratni brodovi itd.) nisu pogodna za borbu protiv terorista. Naime, čak i kada su organizovani u neakve paravojne formacije, teroristi u principu:

- dejstvuju u gradovima, a ne na otvorenom prostoru ili teško prohodnom ili nenaseljenom terenu (šume, džungle itd.) gde bi se protiv njih moglo ratovati manje-više frontalno, moćnim, udarima iz vazduha i slično;²¹⁷

- obično dejstvuju potajno tako što se za njihove akcije sazna tek kada su izvršene, a često ostane nepoznat identitet konkretnih počinitelaca (npr. u slučaju podmetanje bombe u putnički avion, korišćenja automobila-bombe, napada na žrtvu eksplozivnim pismom ili pismom zatrovanim sporama antraksa, itd.) s tim da su njihove akcije po svojoj prirodi bliže diverzijama i sabotazama nego klasičnim operacijama oružanih snaga;

- čak i onda kada dejstvuju javno, skoro bez izuzetka usmeravaju svoje napade na civile i civilne objekte, uz izbegavanje direktnog okršaja sa vojskom;

- specifični su i zbog toga što relativno često svoje akcije od samog početka planiraju kao samoubilačke misije, tako da zarobljavanje onih koji ih izvode (npr. teroriste sa prslukom punim eksplozivom koji čeka pogodan trenutak da ga pritiskom na dugme aktivira, ubijajući sebe i sve koji se nalaze u blizini) jednostavno objektivno nije izvodljivo; itd.²¹⁸

²¹⁶ O ratu protiv terorizma koji je američkih predsednik Džordž Buš (*George W. Bush*) proglasio posle velikog terorističkog napada na SAD od 11. 9. 2001. već je bilo reči kada su razmatrana razna značenja reči „rat“.

²¹⁷ Ovo pominjemo jer su ti tereni, koji nude mnogo prostora za skrivanje, zasede itd. omiljena mesta u kojima odnosno iz kojih vode svoje akcije partizani i drugi gerilci, koji, za razliku od terorista, imaju pravo na status borca.

²¹⁸ O terorizmu i borbi protiv njega: Alexander J. 2002; Golder B., Williams G. 2004, 270-295; Schmid A. 2004; Whittaker D. J. 2004; Gaćinović R. 2005; Alexander J. 2006; Young R. 2006; Chaliand G.,

Teroristi su na mnogo načina predmet interesovanja kao stalna i vrlo ozbiljna bezbednosna pretnja svakom društvu i međunarodnoj zajednici kao celini. Stoga su zanimljivi i sa stanovišta krivičnog zakonodavstva svake države i međunarodnog krivičnog prava. Međutim, iz ugla međunarodnog prava oružanih sukoba oni kao posebna kategorija pažnju privlače samo u onim izuzetnim slučajevima kada se radi o terorističkoj organizaciji koja je toliko ojačala da ima veliki broj dobro nauružanih pripadnika koji vode intenzivna oružana dejstva (gerilskog ili čak frontalnog tipa) protiv oružanih snaga država. Najbolji i najpoznatiji primer je tzv. Islamska država.

U pitanju je nepriznata fundamentalistička teroristička tvorevina (jedna vrsta nezakonite kvazi-države) poznata i kao Islamska država Iraka i Levanta odn. Islamska država Iraka i Sirije, a naročito pod skraćenim nazivom ISIL (od eng. *Islamic State of Iraq and Levant - ISIL*) ili ISIS (od eng. *Islamic State of Iraq and Syria - ISIS*). U raznim oblicima i na raznim teritorijama postoji od 2013. Većina država i niz međunarodnih organizacija na čelu sa Ujedinjenim nacijama, Organizacijom za bezbednost i saradnju u Evropi (OEBS) i Evropskom unijom smatraju je militantnom terorističkom grupom odn. organizacijom.²¹⁹

U vreme najveće snage, proglasila se 2014. godine „svetskim kalifatom” tj. jedinstvenom svetskom islamskom državom odn. vladom. Ponašala se kao neka država, tim pre što je kontrolisala prostranu teritoriju (velike delove Sirije i Iraka), držala pod svojom vlašću oko 10 miliona ljudi i imala svoje organe vlasti i sopstvene oružane snage, jačine nekoliko desetina hiljada boraca.²²⁰ Te snage, velikim delom sastavljene od mudžahedina pristiglih sa svih strana sveta,²²¹ vodile su ozbiljne ratne operacije protiv oružanih snaga Iraka, Sirije i niza drugih država, uz upotrebu ne samo pešadije, već i artiljerije, oklopnih jedinica, pa čak i protivvazdušne odbrane i avijacije. Uz to, povremeno su koristile i klasična teroristička sredstva i metode – bombaše samoubice, automobile – bombe, improvizovana eksplozivna sredstva, a u nekim slučajevima i hemijsko oružje (bojne otrove).

Zahvaljujući zajedničkim naporima SAD i drugih država, a posebno nakon oružane intervencije Rusije u Siriji 2015. g., na poziv sirijskog predsednika Bašara el Asada (eng. Bashar Hafez al-Assad), ISIL je doživela poraz i (makar privremeno) je suzbijena. Već 2017. kontrolisala je samo 2% teritorija koje su bile pod njenom vlašću u maju 2015. g. (pre intervencije Rusije). Ipak, nipošto

Blin A. 2007; Detter I. 2007, 1049-1104; Hickman D. J. 2011, 447-483; Šikman M., Amidžić G. 2011; Gürbüz U. 2013; Lutz J. M., Lutz B. J. 2013; Williamson M. 2013; Gaćinović R. 2015, 170-184; Krivokapić Đ. 2016.

²¹⁹ O tzv. Islamskoj državi: Gulmohamad Z. K. 2014, 1-11; Barret R. 2014; Gunter M., Paasche T., Zagros N. 2015, 1-11; Shamieh L., Szenes Z. 2015, 363-378; Quivoij R. 2015; Hatidža B., Jonev K., Barišić I. 2016, 49-59; Human Rights Watch 2017; Blanchard C. M., Humud C. E. 2018; Hove M. 2018, 3-22; Tønnessen T. H. 2019, 1-12; Hashim A. S. 2019, 23-32; Bunker R. J., Keshavarz A. 2020.

²²⁰ Prema tvrdnjama američkih zvaničnika, u vreme najveće snage ISIL je imala čak 45.000 boraca, s tim da je u oko 30.000 američkih vazdušnih udara, ubijeno njih oko 70.000. „ISIS has lost 98 percent of its territory, officials say”, *Fox32*, FOX NEWS, December 26, 2017, www.fox32chicago.com/news/isis-has-lost-98-percent-of-its-territory-officials-say, 11. 8. 2021.

²²¹ Mudžahedin (ar. *muğāhid*, borac u džihadu, borac za islam) je termin koji se u drugoj polovini XX v. odomaćio kao naziv za muslimanske gerilce, a posebno za islamske dobrovoljce koji odlaze u druge zemlje da bi kao braću po veri pomogli u njihovoj borbi protiv stranih osvajača ili pripadnika drugih veroispovesti. Tako se nazivaju pripadnici vrlo različitih formacija, od kojih su neke sklone da pribegavaju i terorističkim metodima borbe (bombaši-samoubice i slično).

se ne može reći da je ISIL sasvim nestala, ona i sada ima aktivne ogranke na Bliskom Istoku i u jednom broju afričkih država.

Bojovnici ISIL odgovorni su za užasne ratne zločine i zločine protiv čovečnosti, kao što su zverska ubistva nekoliko hiljada zarobljenika i civila (između ostalog, odsecanjem glave žrtve nožem, gaženjem tenkom, spaljivanjem, davljenjem itd.); mučenje i sakaćenje; etničko čišćenje manjinskog stanovništva i progon verskih manjina; regrutovanje u vojne jedinice maloletnika; masovna silovanja, otmice, seksualno ropstvo; pljačkanje i uništavanje kulturno-istorijskih spomenika neprocenjive vrednosti; itd.

Naoružani pripadnici takvih terorističkih organizacija koji učestvuju u borbama mogu se smatrati jednom vrstom pobunjenika. Verujemo da se neće pogrešiti, ako se primeti da se pobunjenici, makar za potrebe našeg razmatranja, mogu kratko definisati kao dovoljno velika grupa ljudi koja koristeći oružanu silu pruža organizovani otpor nekoj domaćoj ili stranoj vlasti. Kao što se lako da zapaziti, ovo određenje je veoma široko i obuhvata sve pobunjenike, bez obzira na njihove motive, ciljeve i pravni status.

Ponekad se pravi razlika između tzv. „klasičnog pobunjeničtva” koje je bilo vezano za okvire određene zemlje i svodilo se na borbu protiv nekog oblika ugnjetavanja (ratovi za nacionalno oslobođenje od kolonijalne i slične tuđinske vlasti raznih naroda od kraja Drugog svetskog rata do 80-ih godina prošlog veka odn. revolucionarni i separatistički pokreti) i „modernog pobunjeničtva” koje se ispoljava u nastajanju i opstajanju novih entiteta, identiteta i ideja, a ima transnacionalni, prekogranični karakter. U skladu s tim, kao najupečatljiviji oblik modernog pobunjeničtva i ujedno najuspešnija moderna pobunjenična organizacija navodi se i analizira već pomenuta Islamska država.²²²

Treba, međutim, uočiti razliku između pobunjenika shvaćenih na način na koji smo ih definisali i ustanika u smislu međunarodnog prava.

Pobunjenici su faktička kategorija koja je interesantna iz ugla nekih drugih nauka (nauke o bezbednosti, teorije međunarodnih odnosa, teorije konflikata, sociologije i dr.) ali ne i sa stanovišta međunarodnog prava. Ono ima institut ustanika i vrlo precizno utvrđuje kriterijume koji moraju biti ispunjeni da bi grupi koja vodi oružanu borbu bio priznat takav status. Pri tome njihovo preklo, motivi, ideje, ciljevi, povezanost sa sličnim pokretima u inostranstvu itd. mogu biti zanimljivi, ali su suštinski nebitni ili makar od drugostepenog značaja.

2. Međunarodnopravni položaj terorista. - Terorizam, posebno međunarodni, a to je onaj kod koga postoji neki element inostranosti (tako što je teroristički akt izvršen u inostranstvu, tako što su počinioci i/ili njihove žrtve državljanici raznih država itd.) predstavlja zločin međunarodnog prava. To nije sporno. Štaviše, postoji mnoštvo međunarodnih dokumenata koji se tiču borbe protiv terorizma. Pa ipak, to ne znači da je problem rešen.

²²² Kuzmanović B. Ž. Terzić M. R., Inđić D. R. 2016, 277-289.

Premda je još 1937. potpisana Konvencija o sprečavanju i kažnjavanju terorizma (nikada nije stupila na snagu) i mada su UN mnogo puta osudile terorizam i istakle potrebu za njegovim energičnim suzbijanjem, međunarodna zajednica još nije utvrdila stvarno efikasne međunarodne mehanizme za borbu protiv njega, tako da su za gonjenje i kažnjavanje terorista i dalje nadležne države.

Na univerzalnom planu, važni međunarodnopravni izvori u ovoj materiji su: Konvencija o krivičnim delima i nekim drugim aktima izvršenim u vazduhoplovima (1963), Konvencija o suzbijanju nezakonite otmice vazduhoplova (1970), Konvencija o suzbijanju nezakonitih akata uperenih protiv bezbednosti civilnog vazduhoplovstva (1971), Konvencija o sprečavanju i kažnjavanju krivičnih dela protiv lica pod međunarodnom zaštitom, uključujući i diplomatske agente (1973), Međunarodna konvencija protiv uzimanja talaca (1979), Konvencija o fizičkoj zaštiti nuklearnog materijala (1980), Protokol o suzbijanju nezakonitih akata nasilja na aerodromima koji služe međunarodnom civilnom vazduhoplovstvu (1988), Konvencija o suzbijanju nezakonitih akata usmerenih protiv bezbednosti pomorske plovidbe (1988), Protokol o suzbijanju nezakonitih akata protiv bezbednosti fiksnih platformi smeštenih u epikontinentalnom pojasu (1988), Protokol o suzbijanju nezakonitih akata na aerodromima koji služe međunarodnom civilnom vazduhoplovstvu, kojim se dopunjuje Konvencija o suzbijanju nezakonitih akata uperenih protiv bezbednosti civilnog vazduhoplovstva (1988), Konvencija o obeležavanju plastičnih eksploziva u cilju njihovog otkrivanja (1991), Konvencija o bezbednosti osoblja Ujedinjenih nacija i pridruženog osoblja (1994), Međunarodna konvencija o suzbijanju terorističkih bombaških napada (1997), Međunarodna konvencija o suzbijanju finansiranja terorizma (1999), Međunarodna konvencija za sprečavanje akata nuklearnog terorizma (2005) i dr. Slični dokumenti postoje i u regionalnim okvirima, u prvom redu u Evropi: Evropska konvencija o suzbijanju terorizma (1977), Protokol o izmenama i dopunama Evropske konvencije o suzbijanju terorizma (2003), Konvencija Saveta Evrope o sprečavanju terorizma (2005), Konvencija Saveta Evrope o pranju, traženju, zapleni i konfiskaciji prihoda od kriminala i o finansiranju terorizma (2005) i dr. Takvi ugovori usvojeni su i na drugim kontinentima. Tome treba dodati i veliki broj relevantnih bilateralnih sporazuma.

Pa ipak, premda je ova materija uređena velikim brojem međunarodnih sporazuma, oni kasne za događajima, njihovo članstvo ne obuhvata sve države, a dosledna primena se neretko suočava sa ozbiljnim izazovima. Poseban problem predstavlja činjenica da i dalje nema jedinstveno prihvaćene definicije terorizma i terorista. U takvoj situaciji, polazeći od svojih političkih i ideoloških pozicija, a naročito od sopstvenih interesa u vezi sa konkretnom situacijom, države u onima koji vrše suštinski iste akte u jednoj prilici vide teroriste, a u drugoj – borce za slobodu.

Međutim, mi se ovde bavimo međunarodnopravnim regulisanjem odnosa koji nastaju u vezi sa oružanim sukobima u kojima učestvuju teroristi, a ne terorizmom kao društvenom pojavom, pojedinačnim terorističkim aktima ili borbom protiv terorizma koja se vodi u vreme mira. Stoga ogromna većina problema koji se tiču terorizma i borbe protiv njega ostaje van polja našeg interesovanja.

Ovde nas prvenstveno zanima kakav status po međunarodnom pravu imaju članovi onih velikih terorističkih organizacija koji se kao pripadnici njihovih paravojnih jedinica bore protiv oružanih snaga država. Ne radi se o hipotetičkom pitanju, pošto je pred očima svež primer već pominjane tzv. Islamske države (ISIL).

Najkraće rečeno, pitanje se svodi na sledeće: da li su pripadnici oružanih formacija velike terorističke organizacije (ISIL ili neke moguće buduće slične tvorevine) zakoniti borci sa stanovišta međunarodnog prava?

U traganju za odgovorom treba poći od opšteg pojma borca i ustanika, kako se oni shvataju u međunarodnom pravu i videti da li se pripadnici ISIL i slični bojovnici uklapaju u te okvire.

Pre svega, jasno je da čak i kada su organizovani u nekakve naoružane jedinice, teroristi nisu u smislu međunarodnog ratnog prava isto što i oružane snage strane u sukobu. O oružanim snagama je već bilo reči, tako da ćemo se ovde zadovoljiti samo podsećanjem na to da je tu reč o posebnom organu države.

Teroristička organizacija, čak i kada je velika i snažna, nije država. Ona je u najboljem slučaju neka vrsta privremene nezakonite kvazidržave. Ali to onda automatski znači da su nezakoniti i njeni „organi”, među njima i njene naoružane jedinice, a time i lica koja se bore u sastavu tih jedinica.

Pomenuta zapažanja odnose se i na moguće poređenje bojovnika terorističkih organizacija i oružanih snaga međunarodnih organizacija. Ovo zato što oružane snage međunarodnih organizacija zapravo nisu stvarno njihove - to su snage država članica koje su one „delegirale” odnosno organizaciji. Drugim rečima, čak i kada su te snage stavljene u službu neke međunarodne organizacije (UN, NATO itd.) iza njih i dalje stoje države kojima te snage pripadaju. Uostalom, i osnivači i članovi samih međunarodnih organizacija su takođe države. Ničeg sličnog nema kada su pitanju ISIL ili eventualne druge velike terorističke organizacije i njihove paravojne formacije.

Sa druge strane, teroristi, čak i kada su neka vrsta naoružanih pobunjenika, nisu ustanici u smislu međunarodnog prava.

Da bi mogli da pretenduju na taj status, trebalo bi da ispunjavaju četiri već nekoliko puta pominjana uslova, utvrđena još čl. 1/1 Haškog pravilnika o zakonima i običajima rata na kopnu (1899) a to je: 1) da imaju na čelu ličnost odgovornu za svoje potčinjene; 2) da imaju stalan znak raspoznavanja koji se može raspoznati na rastojanju; 3) da otvoreno nose oružje i 4) da se pri svojim operacijama pridržavaju zakona i običaja rata.

S tim u vezi, čak i da se prihvati da u nekom konkretnom slučaju ispunjavaju prva tri uslova (tj. imaju na čelu nekakvog vođu koga bespogovorno slušaju, stalno koriste utvrđeni znak raspoznavanja i otvoreno nose oružje) teroristi već po logici stvari ne ispunjavaju četvrti uslov, a to je da se u svojim operacijama pridržavaju pravila ratnog i humanitarnog prava.

Taj uslov je nespojiv sa samom suštinom terorizma koja neizostavno podrazumeva kršenje međunarodnog prava. Teroristi su to što jesu upravo zato što se bave terorizmom, što već po definiciji znači da namerno i bezobzirno napadaju civile i civilne objekte odnosno druga lica i objekte koji su zaštićeni međunarodnim pravom i da, kada učestvuju u oružanom sukobu, masovno vrše ratne zločine i zločine protiv čovečnosti. U njihovom slučaju ne radi se o međunarodnim krivičnim delima koja su na svoju ruku u vidu nekakvog ekscesa počinili neki pojedinci, već je u pitanju metod borbe, nešto što se planira i naređuje sa vrha i zatim dosledno ostvaruje na terenu.

To smo sve mogli da vidimo u Siriji gde su pripadnici Islamske države činili užasne zločine i pri tome ne samo da se nisu trudili da ih prikriju (kao što bi u principu uradila svaka vojska) već su, naprotiv, sami sebe snimali dok ih izvršavaju i zatim stavljali te snimke na Internet, da bi se pohvalili svojim zločinima i zastrašili one koji nisu iz njih.

Drugim rečima, bojovnici iz redova terorista masovno i sistematski krše ratno i humanitarno pravo oružanih sukoba i stoga se ne mogu smatrati ustanicima.

Uostalom, suštinska karakteristika terorista je da oni sve što rade, rade da bi ostvarili svoje ciljeve šireći strah, paniku, opštu nesigurnost. Međutim, saglasno važećem međunarodnom pravu, to je zabranjeno čak i u vreme oružanog sukoba - zastrašivanje civilnog stanovništva je jedan od ratnih zločina prema ratnom i humanitarnom pravu. Prema tome, čak samo ovaj jedan momenat je u principu dovoljan za konstataciju da bojovnici iz redova terorista krše međunarodno pravo oružanih sukoba i ne ispunjavaju uslov za dobijanje statusa ustanika.

Prema izloženom, teroristi nisu i ne mogu biti zakoniti borci. U praksi većina njih, zaslepljena verskim, ideološkim ili drugim fanatizmom, zapravo i ne polaže mnogo na to kako će ih protivnici ili bilo ko drugi zvati i doživljavati, a posebno im je svejedno šta o tome ima da kaže međunarodno pravo.

Teroristička organizacija koja ima svoje bojovnike i vlast na nekom području, vrlo je bliska velikoj kriminalnoj bandi koja kontroliše određenu teritoriju (slučaj sa raznim narko kartelima i sličnim kriminalnim organizacijama). Pa ipak, i među njima postoje razlike, koje se tiču najmanje tri bitna elementa: načina delovanja, motiva i posvećenosti. Kada je reč o načinu delovanja, premda podrazumevaju i nasilje, kriminalne aktivnosti bandi se ne ogledaju samo u njemu - bande se bave i prevarama, krijumčarenjem, prostitucijom, kockom, falsifikovanjem, itd. Naprotiv, za teroriste je karakteristično upravo to što koriste više ili manje masovno nasilje ili pretnju takvim nasiljem, kako bi tim putem zastrašili odnosno društvo. Sa druge strane, teroristi se organizuju i deluju radi ostvarenje nekog političkog programa i cilja, a ne radi sticanja protivpravne imovinske koristi što je karakteristika kriminalaca (bandi). Konačno, pripadnici bandi su obično racionalni, u smislu da baveći se kriminalom nastoje da sačuvaju sebe i svoj „biznis” i, koliko je moguće, uživaju u čarima života, dok su teroristima često svojstveni fanatizam i rešenost da se radi ostvarenja zacrtanog cilja uradi bukvalno sve, pa i žrtvuje sopstveni život.

Pošto nisu zakoniti borci, teroristi u slučaju hvatanja nemaju pravo na status ratnog zarobljenika, sa svom zaštitom i pravima koje on pruža.

Bliže gledajući, oni neće biti držani u logorima za ratne zarobljenike, uz pravo na status koji na osnovu međunarodnog ratnog i humanitarnog prava pripada ratnim zarobljenicima, već će biti smešteni u zatvore i tretirani kao pritvorenici ili zatvorenici u skladu sa propisima države u čijoj su vlasti. Još očiglednija razlika ogleđa se u činjenici da oni neće (poput ratnih zarobljenika) biti pušteni na slobodu po okončanju sukoba, već će biti kažnjeni za svoja nedela, za učešće u oružanom sukobu na strani terorista, pa čak i za samu pripadnost terorističkoj organizaciji. To kažnjavanja vrši se u krivičnom postupku, na osnovu krivičnog zakonodavstva odnosne države.

Ipak, sve to ne znači da teroristi nemaju nikakva prava. Čak su i oni u određenom smislu pod zaštitom međunarodnog prava - protiv njih se ne smeju koristiti zabranjena sredstva (npr. bojni otrovi, dumdum meci itd.) a takođe ni zabranjeni metodi borbe (ne smeju se ubijati kada su položili oružje ili su onesposobljeni za borbu itd.); u slučaju zarobljavanja ne smeju biti mučeni ili izloženi nečovečnim ili ponižavajućim postupcima i kaznama; mogu biti osuđeni i kažnjeni samo nakon održanog zakonitog i pravičnog sudskog postupka u kojem su im obezbeđena sva pripadajuća prava odbrane; protiv njih se ne može koristiti krivični propis sa retroaktivnom (povratnom) snagom itd.

3. Zloupotreba tretiranja terorista kao nezakonitih boraca. - Teroristi koji su izrasli u respektabilnu oružanu silu su po mnogo čemu posebna, jedinstvena pojava. To ima za posledicu da su na međunarodnom planu pitanja koja se tiču njihovog položaja regulisana delom konvencijama o borbi protiv terorizma (međunarodnim krivičnim pravom) a delom normama prava oružanih sukoba (međunarodnim ratnim i humanitarnim pravom). Premda bi svakako trebalo što pre kodifikovati međunarodnopravna pravila o teroristima i borbi protiv njih, to za sada nije moguće usled nesaglasnosti u pristupima raznih država, a posebno između velikih sila.²²³

S tim u vezi, izgleda da su pojedine države u stvari zadovoljne postojećim okvirima koji im omogućavaju da teroriste proglase nelegalnim borcima, ali zapravo ne sadrže precizno regulisanje njihovog statusa. Između ostalog, utisak je da vlade određenih zemalja svode teroriste na nezakonite borce ne zato što je taj termin najbliži pojavi koju treba da označi (ili makar ne samo zbog toga) već prvenstveno da bi sebi obezbedile određene ruke. Sve to da bi postigle dva posebna cilja od kojih svaki odgovara po jednoj reči u terminu *nezakoniti borci*.

Pre svega, opredeljenje da se teroristi ne tretiraju kao obični kriminalci (banditi) već kao *borci*, pa makar i nelegalni, krije u sebi nameru da se prema njima umesto normi krivičnog i drugog domaćeg zakonodavstva, primenjuju pravila prava oružanih sukoba. To se čini zato što ona svakoj vlasti ostavljaju daleko veći manevarski prostor time što:

- imaju mnogo manja ograničenja u pogledu upotrebe sile;
- ne ograničavaju dužinu držanja nekoga u zatočeništvu - zarobljenici se drže do kraja sukoba, što ovde praktično znači unedogled, jer npr. u slučaju rata protiv terorizma koji je 2001. proglasila vlada SAD, taj kraj nije na vidiku;

²²³ Za neke od pogleda na ovaj problem vidi: Mofidi M., Eckbert A. E. 2003, 59-92; Kastenberg J. 2003/2004, 495-537; Yoo J. C. 2004, 135-150; Gill T., van Sliedregt E. 2005, 28-54; Zachary S. 2005, 378-417; Sassòli M. 2006, 57-67; Bellinger J. B. 2007, 871-878; Danner A. M. 2007, 1-14; Vöneky S. N. U. 2007, 747-759; Bílková V. 2009¹, 29-44; Newton M. A. 2009, 323-375; Sadat L. N. 2009, 539-553; Bránda O.-E. 2013, 12-25.

- omogućavaju da se lica koja su uhvaćena drže zatvorena bez ikakvog sudskog procesa i bez sudske presude, pa i (u praksi pojedinih država) bez obaziranja na osnovna ljudska prava koja se tiču uslova i ograničenja u vezi sa pritvorom i zatvorom;
- pružaju mogućnost da se sa pozivom na vojnu potrebu odstupi od mnogih rešenja;
- dozvoljavaju da se u velikoj meri izgubnu uvid i kontrola od strane javnosti odnosno civilnog sektora, medija itd.

Sa druge strane, insistiranje na tome da su u pitanju *nezakoniti* borci treba da ukaže da u odnosu na njih ne važe pravila međunarodnog ratnog i humanitarnog prava, a posebno pravila o postupanju sa ratnim zarobljenicima. Ili još bliže, ova kvalifikacija trebalo bi da opravda takve postupke protiv lica koja su osumnjičena za terorizam kao što su ciljane ubistva, arbitrarno hapšenje, mučenje, dugogodišnje držanje u tajnim zatvorima i logorima bez sudskog postupka i odluke suda i slično.

Drugim rečima, radi se o pristupu koji kombinovanjem određenih elemenata i instituta prava mira i prava rata, pokušava da objasni i na neki način ozakoni grubo kršenje međunarodnog prava, ali i unutrašnjeg prava odnosnih država.

Gledano iz drugog ugla, na delu je perfidan manevar u dva poteza. Prvo se konstatuje da se na teroriste, zato što su borci tj. učesnici u oružanog sukoba, ne mogu primenjivati pravila unutrašnjeg prava države koja ih je uhvatila (pravila o zajamčenim ljudskim pravima, propisi o nadležnostima i ovlašćenjima određenih organa itd.) već se moraju primeniti pravila međunarodnog ratnog i humanitarnog prava. Kada se na opisani način problem prenese u vode međunarodnog prava oružanih sukoba, odmah se negira primena pravila tog prava koja štite odnosna lica, prostom tvrdnjom da se ona odnose na zakonite, a da su teroristi *nezakoniti* borci, koji kao takvi nemaju pravo na status ratnih zarobljenika i zaštitu koju on podrazumeva.

Takav pristup ne može se prihvatiti.

On ne počiva na pravnim argumentima, već, naprotiv, pokušava da pravne institute iskoristi kao sredstvo politike.

Što je još važnije, on znači grubo kršenje osnovnih ljudskih prava i sloboda, pravila međunarodnog prava, ali i ustava i zakona samih država, vodi raznim zloupotrebama, neizostavno ima za posledicu da se ove mere primenjuju i prema jednom broju sasvim nevinih lica, itd.

Čak i nakon uredne policijske istrage i valjano sprovedenog krivičnog postupka događa se da nije jasno da li je odnosno lice krivo za zločin koji mu se stavlja na teret, dešava se da bude oslobođeno optužbe (jer tužilac nije uspeo da dokaže njegovu krivicu) a ponekad se dogode i sudske greške koje se otkriju tek mnogo kasnije.

U uslovima oružanog sukoba, brze smene događaja visokog rizika i intenziteta, nedovoljnog vremena, kadrova i sredstava za temeljnu istragu, u situaciji kada se odnosnom licu ne daje mogućnost da se izjasni o optužbama i brani u formalnom pravnom postupku u kojem su obezbeđene sve garancije i sva prava odbrane, itd. mogućnosti zabluda i grešaka su mnogostruko veće.

Poseban slučaj predstavljaju situacije kada se odnosno lice ni ne obaveštava o tome da je osumnjičeno, već se na bazi određenih podataka (koji mogu biti i pogrešni, kao je moguća i zabluda o

identitetu) donosi i sprovodi odluka o njegovoj likvidaciji (slučaj tzv. ciljanih ubistava, o kojima će kasnije biti više reči).

Uostalom, dobro je poznato da svaki izuzetak, kada se jednom dopusti, ima tendenciju da se sve više širi i poprima nove oblike. To ima za posledicu da pre ili kasnije stvari izmiču kontroli i dobijaju neočekivani tok. Ovo su samo neki u nizu razloga protiv navedenog pristupa.

8. Određene istorijske kategorije nezakonitih boraca

Među nezakonitim borcima kojih danas u principu nema, ali koji su se javljali u prošlosti, posebno su zanimljivi slobodni strelci (frantireri) i gusari.

1. Frantireri (slobodni strelci). - Slobodnim strelcima ili frantiretima (fr. *franc-tireur*, slobodni strelac) nazivani su u prošlosti pripadnici lake pešadije, koji su bili organizovani i delovali nezavisno od ostatka (glavnine) vojske strane za koju su se borili i to tako što su koristili, pojedinačno ili u malim grupama, metod gerilskog ratovanja. Izraz je nastao u ratovima koji su vođeni za vreme Francuske revolucije (1789–1794).

Kasnije je dobio šire značenje utoliko što je počeo da se koristi za lica koja svojevolski i na svoju odgovornost učestvuju u oružanim borbama, premda nisu uključena u redovni sastav oružanih snaga neke od strana u sukobu. Njihova pojava je u većem ili manjem broju zabeležena u mnogim ratovima, a njihovo prisustvo u načelu nije isključeno ni danas.

U vreme kada su se pojavili i dugo nakon toga, pravo učešća u borbama imali su samo pripadnici oružanih snaga strana u sukobu. Slobodni strelci to nisu bili. Oni su predstavljali neku vrstu uslovno rečeno privatne vojske odn. vojnika, bez uniformi i vidljivih znakova raspoznavanja i van hijerarhijske potčinjenosti vrhovnoj komandi neke od sukobljenih sila. Takvo postupanje bilo je protivno klasičnom međunarodnom pravu, te stoga frantirerima nisu priznavani status borca i, sledstveno, pravo na status ratnog zarobljenika. Protivnička strana koja bi ih zarobila tretirala ih je kao nelegalne borce i po pravilu kažnjavala smrtnom kaznom.

Između ostalog, nemački kancelar Oto Bizmark (*Otto Eduard Leopold von Bismarck-Schönhausen*) je u francusko-pruskom ratu (1870-1871) priznavao pravo na humanitarni postupak pripadnicima regularnih jedinica francuske armije, ali je osporavao takvo pravo francuskim „slobodnim strelcima” i dobrovoljcima – stranim državljanima, koji su se borili u sastavu francuskih regularnih jedinica.²²⁴

²²⁴ Nik A. 1989, 273.

Naprotiv, strana za koju su se borili nije, razume se, u njima videla nezakonite borce. Štaviše, bilo i jedinica frantirera koje nisu nastale spontano, već ih je formirala ili makar priznala i na razne načine pomagala jedna od strana u sukobu.²²⁵ U takvom slučaju oni su se borili pod opštom komandom te strane, ali su zadržavali samostalnost - nisu nosili uniforme, sami su birali svoje starešine itd. Najčešće to su bile jedinice koje su vodile gerilski način ratovanja - jedna vrste preteča savremenih partizana ili komadosa. Strana protiv koje su se borili tretirala je i njih kao nezakonite borce i surovo ih kažnjavala.

U naše vreme pitanje frantirera i njihovog pravnog položaja prevaziđeno je, pošto savremeno međunarodno pravo na suštinski drugačiji način definiše pojam borca odnosno pripadnika oružanih snaga, između ostalog, priznajući status borca i prateću zaštitu i gerilcima, dobrovoljcima i slično.

2. Gusari. - U prošlosti, to su bila lica koja su se bavila gusarenjem, što je naziv za nasilne akcije na moru koje je, pod određenim uslovima, za vreme rata, protiv neprijatelja mogao da preduzima naoružani privatni brod.

U svom drugom obliku, koji ovde nije od interesa, gusarenje je bilo jedan vid privatnih represalija u doba mira. Najkraće rečeno, svodilo se na to da su, pod uslovom da dobiju takvu dozvolu od svog vladara, trgovci kojima su strani pirati oteli brodove ili tovar imali pravo da radi svog obeštećenja preduzimaju nasilne akcije (pretres, zadržavanje, oduzimanje, uništavanje) protiv trgovačkih brodova i imovine država iz kojih su bili razbojnici koji su ih opljačkali.

Shvaćeno kao neki vid otimačine u službi ili pod pokroviteljstvom države, gusarenje je poznato od davnina. Štaviše takva praksa je dugo smatrana zakonitim načinom ratovanja na moru.

Gusarenje se naročito razvilo od XIII v., s tim da je njegovo zlatno doba bilo između XV i sredine XIX v., kada su gusare imale sve ozbiljnije pomorske sile – Engleska, Francuska, Španija, Turska, Holandija, Danska itd.

Tim putem države su stvarale jednu vrstu pomoćne ratne mornarice, tako što su domaćim, ali i stranim privatnim licima, vlasnicima brodova (u to doba i privatni tj. trgovački brodovi su bili naoružani) davale posebna ovlašćenja da vrše akte neprijateljstva protiv neprijateljskih brodova i kolonija i neutralnih brodova koji se bave krijumčarenjem. To je, između ostalog, podrazumevalo pravo da se strani brod zaustavi, pregleda, da se određena imovina oduzme ili uništi, a posebno da se, kada tome ima mesta, strani brod napadne ili uzapti (tj. zarobi, uhapsi).

Na ovaj način države su postizale nekoliko važnih ciljeva, koji bi se najkraće mogli svesti na tri koristi:

²²⁵ Takve borce je npr. koristila Francuska u ranim fazama rata sa Pruskom (1870–1871).

1) nadoknađivale su nedovoljnu snagu i veličinu svoje ratne mornarice odnosno rastećivale su svoje pomorske snage od određenih zadataka, tako što su njihovo ostvarivanje prepuštale privatnicima (gusarima). Treba imati u vidu da su morski prostori ogromni i puni raznih opasnosti (bure, plićaci itd.) i da je u vreme jedrenjaka bilo izuzetno teško efikasno kontrolisati saobraćaj na moru tj. država koja bi htela da to učini morala bi imati neobično veliku flotu i izuzetno veliki broj sopstvenih luka čak i van svojih granica;

2) ekonomski su iscrpljivale neprijatelja prekidajući njegovu trgovinu morem i

3) istovremeno su bez napora i rizika punile sopstvenu kasu. Ovo zato što su veliki deo plena gusari davali onome u čijoj su bili službi.

Gusari su dejstvovali na osnovu posebnog ovlašćenja koje su im izdavali vladar ili vlada u obliku pisanog dokumenta zvanog gusarsko pismo odnosno gusarski nalog. Njime je bilo precizirano protiv koga (čijih brodova) i gde (u kojim vodama) smeju da se vode gusarske operacije. Gusarski nalog izdavan je sa određenim vremenskim trajanjem (u Francuskoj na 6 meseci) posle čega je kapetan bio dužan da ga preda nadležnim vlastima, da bi ga ove uništile.

Kao privatna lica, gusari bili izvan vojne strukture, discipline i kontrole, zbog čega su se javljale razne zloupotrebe. Da bi se one svele na najmanju meru, unutrašnjim propisima država (zakonima i ukazima, od XIII-XIV v.) a kasnije i međunarodnim ugovorima utvrđena su određena pravila kojima su regulisani prava i obaveze gusara. Njima je precizirano da gusari ne smeju da napadaju domaće državljane, saveznike i neutralne brodove; da ne smeju da napadaju ni neprijatelje za vreme primirja niti u neutralnim lukama; da smeju da plene neutralne brodove samo pod tačno utvrđenim uslovima (prevoz neprijateljske imovine, probijanje blokade); da su dužni da uzapćene lađe sprovedu u svoju matičnu luku gde će sud utvrditi da li je uzapćenje bilo zakonito; da gusar za zakonitost svojih postupaka odgovara ne samo položenom zalogom, već čitavom svojom imovinom; da gusarske naloge može da izdaje samo suveren ili neko koga je on ovlastio; da se takvi dokumenti mogu izdavati i strancima; da gusari ne smeju da dejstvuju u neprijateljskim rekama; da su gusari dužni da poštuju zakone i običaje rata; da u slučaju zarobljavanja imaju status ratnog zarobljenika; itd.

Ako su imali gusarsko pismo i dejstvovali u granicama datih im ovlašćenja i propisanih pravila, gusari su smatrani zakonitim borcima i u slučaju zarobljavanja imali su pravo na status ratnih zarobljenika, podrazumevajući mogućnost da u jednom trenutku budu pušteni, otkupljeni ili razmenjeni. Naprotiv, gusar koji bi prekršio utvrđena pravila, bio bi smatran piratom i pogubljen.

Uz onog ko bi prekršio već navedena pravila, takva sudbina čekala je i gusara koji je uzeo gusarski nalog od obe zaraćene strane (kako bi napadao brodove i jednih i drugih); ili ga je dobio od nekoliko savezničkih država (da bi onda mogao po svojoj volji da bira sud za zaplenu koji mu više odgovara); ili je napade vršio po isteku roka na koji mu je izdat gusarski nalog; itd.

Pošto se radilo o privatnim brodovima i licima (borcima) gusari nisu u vojničkom smislu bili hijerarhijski podređeni komandi nijedne ratne mornarice, pa ni one države koja im je dala gusarski nalog. Ipak, dešavalo se i da učestvuju u ratnim operacijama zajedno sa brodovima ratne mornarice te države, kao npr. kod odbrane Engleske od španske Nepobedive armade,²²⁶ u američkom ratu za nezavisnost²²⁷ i dr.

Ne samo da su u to doba gusari smatrani legalnim, zakonitim borcima, već su neki od njih postali heroji u svojim zemljama, a jedan broj se čak uzdigao do plemićkih titula i visokih položaja u državnoj službi.

Tako su npr. čuveni engleski gusari Džon Hokins (*John Hawkins*, 1532-1595) i Frensis Drejk (*Francis Drake*, 1540-1596) postali admirali, a Henri Morgan (*Henry Morgan*, 1635-1688) je postavljen za viceguvernera Jamajke.

U XIX v. države se postepeno odriču usluga gusara, pa i samog instituta gusarenja. Ratne mornarice znatno su ojačale, te je potreba za privatnim borcima opala, a uz to zbog velikog napretka ratne tehnike sve je teže bilo pretvarati privatne (trgovačke) brodove u ratne. Takođe, praksa je ukazivala na suviše veliki broj zloupotreba - gusari su se često otimali svakoj kontroli i ponašali kao morski razbojnici (pirati).

Iz tih razloga gusarenje je prvo ograničeno nizom jednostranih deklaracija i dvostranih sporazuma, a definitivno ukinuto i zabranjeno Pariskom pomorskom deklaracijom (1856). Rešenja Deklaracije, pa i ona o zabrani gusarenja važila su u prvo vreme samo između država članica tog sporazuma, što znači da su one u svojim ratovima sa trećim državama mogle da koriste gusare. Pa ipak, ne samo da je Deklaracija imala za to vreme zaista veliki broj članica (48 već 1856. g., a 55 do 1909. g.)²²⁸ već su njena rešenja relativno brzo prerasla u univerzalno (opšte) međunarodno običajno pravo, što znači da su postala obavezna za sve.

Od tada zakoniti napad na moru može da izvede samo ratni brod. Svi napadi privatnog broda su zabranjeni, a ako se dogode smatraju se morskim razbojništvom (piratstvom). To znači da lica koja su u tome angažovana nisu zakoniti borci i u slučaju hvatanja ne mogu da računaju na status ratnih zarobljenika, već na suđenje i tešku krivičnu sankciju zbog piratstva.

²²⁶ Velika pomorska flota koju je španski kralj Filip II Španski odn. Filip II Habsburški (šp. *Felipe II de Habsburgo*) poslao 1588. godine u rat protiv Engleske. Odmah po isplovljavanju susrela se sa brojnim nedaćama, a zatim pretrpela velike gubitke u borbama protiv Engleza, da bi na kraju bila skoro sasvim dotučena snažnom olujom. Na međunarodnom planu, ovo je imalo za posledicu pad moći Španije i izrastanje Engleske u svetsku silu.

²²⁷ U tom ratu (1775-1783) američka mornarica je protiv silne engleske flote imala na raspolaganju samo 34 broda, ali je zato čak 13 puta više privatnih lađa napadalo britanske trgovačke brodove nanoseći time veliku štetu moćnoj imperiji.

²²⁸ *Declaration Respecting Maritime Law*, Paris, 16 April 1856, States Parties, https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/States.jsp?xp_viewStates=XPages_NORMStatesParties&xp_treatySelected=105.

Premda laici doživljavaju ove termine kao sinonime, gusarenje i piratstvo su razne pojave i razni pravni instituti. Za razliku od gusarenja koje je, sve dok nije ukinuto, bilo dozvoljeno, pirati su uvek bili i ostali samo vid organizovanog kriminala, razbojnici koji iz ličnih interesa, a pre svega radi lične koristi pljačkaju, ubijaju itd. na moru (slično kao što to npr. drumski razbojnici rade na drumovima). Smatra se da je još Ciceron (*Marcus Tullius Cicero*) s pravom, primetio: *Pirata est hostis humani generis* (lat. „pirat je neprijatelj čitavog ljudskog roda“). Gusarenje je odavno napušteno, a pirati su opstali, jedno vreme bili manje aktivni, ali u poslednjih nekoliko godina ponovo ojačali i to na raznim lokacijama širom planete.²²⁹

Istini za volju, gusarenju se, u vrlo ograničenom obimu, pribegavalo i kasnije i to ne samo u međunarodnim sukobima (npr. od strane Pruske u ratu sa Francuskom 1870) već i u građanskim ratovima (npr. u Američkom građanskom ratu 1861-1865).

Iako su se zalagale za ukidanje gusarenja, SAD se nisu priključile Pariskoj deklaraciji (1856) zato što je ona, zabranivši gusarenje, ostavila pravo ratnim brodovima (krstaricama) da pod određenim uslovima plene trgovačke brodove. Takvo rešenje bilo je u interesu Britanije kao tada najjače vojnopomorske sile, a na štetu slabijih država koje su samo putem gusara donekle mogle da pariraju neprijatelju koji ima znatno jaču ratnu mornaricu. SAD su izrazile spremnost da se pridruže Pariskoj deklaraciji, pod uslovom da se ona dopuni u smislu priznavanja neprikosnovenosti neprijateljske imovine na moru, ali to nije prihvaćeno. Za vreme američkog građanskog rata predsednik Abraham Linkoln (*Abraham Lincoln*) nije izdavao gusarske naloge, iako su južne države vrlo uspešno koristile gusarske brodove, zbog čega je kasnije izbio poznati spor „Alabama” između SAD i Velike Britanije (u vezi sa tim što su gusarski brodovi koji su za južnjačke države izgrađeni u britanskim lukama, uspeli da unište ili zaplene preko 200 severnjačkih trgovačkih brodova).²³⁰

Ipak, to su bili izolovani slučajevi koji su samo pokazivali da je takva praksa definitivno prevaziđena. Poslednji put gusari su korišćeni u ratu između Perua i Bolivije (1879-1880).²³¹

IV. BORCI (OSOBLJE) PRIVATNIH VOJNIH KOMPANIJA

1. Nastanak i razvoj privatnih vojnih kompanija

Kompanije koje imaju sopstvenu vojsku nisu potpuna novina. Oružane snage (svoju privatnu vojsku) imala su i neka preduzeća iz prošlosti koja su za sebe i države iz kojih su poticala (matične države) vršila kolonijalna osvajanja, uz upotrebu najgrublje

²²⁹ Više: Krivokapić B. 2011, 637-716; Krivokapić B. 2012¹, 138-169.

²³⁰ O tome će više reči biti kasnije.

²³¹ Više o gusarima: Barbour V. 1911, 529-566; Anderson G. M., Gifford A.Jr. 1991, 99-122; Marshall K. C. 1997, 953-981; Tabarrok A. 2007, 565-577; Mabee B. 2009, 139-152; Krivokapić B. 2011, 635-641; Peifer D. C. 2013, 83-109; Martínez-Fernández L. 2015, 7-38; Reeder T. 2016, 323-346.

sile. Među njima najpoznatije su bile razne istočno-indijske kompanije. Međutim, one nisu bile osnivane da bi pružale vojne usluge, već su oružane formacije stvarale i koristile za sopstvene potrebe, radi ostvarivanja svojih interesa.

To su bila udruženja koja su osnivana u XVI-XVII v. u Engleskoj, Holandiji, Francuskoj, Španiji, Austriji i Švedskoj radi ekonomskog iskorišćavanja područja istočne i jugoistočne Azije. Brzo su prevazišla prvobitnu svrhu i pretvorila se u instrumente kolonijalnog osvajanja.

Najveća i najvažnija među njima bila je engleska Istočnoindijska kompanija kojoj je 1600. g. britanska kraljica Elizabeta I Tjudor (*Elizabeth I Tudor*) dala isključivo pravo trgovine u priobalnim azijskim državama. Kompanija se fokusirala na Indiju, u kojoj je osnivala utvrđene kolonije sa sopstvenim administrativnim organima i naoružanim jedinicama (kolonijalnim trupama) koje su bile neka vrsta vojske Kompanije i služile za gušenje ustanaka i odbranu od pirata i konkurentskih država. Moć Kompanije još više je porasla kada joj je krajem XVII v. kralj Čarls II Stjuart (*Charles II of England*) poveljama priznao neka prava, svojstvena suverenim državama – na osvajanje teritorija, na kovanje novca, na komandovanje oružanim snagama, na objavljivanje rata i zaključenje mira. To je Kompaniju pretvorilo u skoro jedinu vlast u Indiji. Međutim, 1773. g. britanska vlada stavila ju je pod svoju kontrolu preko posebnog organa – generalnog guvernera Indije. Konačno, 1858. g. Kompanija je ukinuta, a Indija proglašena krunskom kolonijom Velike Britanije.

Po mnogo čemu bitno drugačiju vrstu „privatne vojske” predstavlja oružana sila koju je neko oformio, obučio, opremio, plaća itd. ali ne da bi služila lično njemu, već da bi je iznajmljivao onome ko je voljan da za to plati. Reč je o relativno novoj pojavi.

Naime, u poslednjih nekoliko decenija pojavio se niz privatnih preduzeća koja vladama ili nekom drugom ko je voljan da za to plati, nude obuku, naoružanje, obaveštajne usluge, obezbeđenje lica i objekata itd., sve do operativnog korišćenja sopstvenih, kvalifikovanih, dobro utreniranih i kompletno naoružanih i opremljenih jedinica.

Poznata su pod raznim nazivima – „privatne vojne i bezbednosne kompanije”, „privatne vojne i zaštitne kompanije”, „privatne vojne i obaveštajne kompanije”, „bezbednosne i vojne kompanije”, „privatne vojne firme”, itd. Često se koristi termin „privatne vojne kompanije” s tim da se podrazumeva da se on odnosi i na preduzeća koja pružaju ne samo vojne, već i obaveštajne, zaštitne i neke srodne usluge.

Prva među njima bila je *Watchguard International* koju su 1965, sa sedištem u Londonu osnovala dva bivša britanska potpukovnika, od kojih je jedan, Dejvid Sterling (*David Stirling*) bio osnivač čuvenog britanskog SAS.²³² Kompanija je pružala usluge iz domena vojnog konsaltinga, vojne obuke, logistike itd. Najviše je delovala na prostoru Persijskog zaliva, ali je imala operacije u i drugim delovima sveta. Prestala je sa radom 1972. Poslužila je kao uzor za osnivanje ostalih privatnih vojnih kompanija.

²³² SAS, skr. od *Speacial Air Service* (eng. Specijalna jedinica vazdušne službe) je elitna jedinica Velike Britanije, osnovana 1941. radi ostvarivanja specijalnih zadataka, kao što su vazdušni desant u pozadinu protivnika, tajna izvidanja, protivteroristička dejstva, oslobađanje talaca itd.

Tokom vremena porasli su i broj privatnih vojnih kompaniju (skr. PVK) i broj lica koje one zapošljavaju, i krug korisnika njihovih usluga, i spektar usluga koje te kompanije pružaju i, u skladu sa svim tim, obim posla i profit ovih preduzeća.

Najveći broj PVK ima sedište u SAD i Velikoj Britaniji (na njih otpada oko 70% svih poslova na ovom tržištu) ali takve firme i u Francuskoj, Rusiji, Izraelu, Australiji, Južnoj Africi, Turskoj, Peruu itd.

Njihova pojava otvorila je čitav niz pitanja u sferi međunarodne politike, bezbednosti itd., a posebno u domenu međunarodnog prava.²³³

2. Pokušaji definisanja privatnih vojnih kompanija

Najkraće rečeno, to su privatna preduzeća, koja uz finansijsku nadoknadu, pružaju usluge na polju vojnih pitanja i bezbednosti.

Mnogo potpunija je definicija prema kojoj je takva kompanija:

„poslovni subjekat koji pruža sveobuhvatan niz usluga iz oblasti vojne službe, obezbeđujući strukturu, organizaciju i podelu odgovornosti na način kako se to odvija u uobičajenom biznis – okruženju. Njihovo delovanje ne odvija se isključivo unutar okruženja u kojima vladaju ratni uslovi, već je u većoj meri vezano sa geografskim područjima na kojima se odvijaju sukobi, dok se samo mali deo njihovog delovanja povremeno odvija u ratnom okruženju. Njihove usluge najčešće koriste vlade država, ali vrlo često i druge grupe (državne ili međunarodne organizacije, interesne grupe, kriminalni karteli itd.) ili privatna lica.”²³⁴

²³³ Cassese A. 1980, 1-30; Major M.-F. 1992, 103-150; Musah A.-F., Fayemi K. 2000; Singer P. 2001, 185–220; *The Impact of Mercenary Activities on the Right of Peoples to Self-Determination* 2002; Singer P. W. 2003; Singer P. W. 2004, 521-549; Frye E. L. 2005, 2607-2664; Kidwell D. C. 2005; Cameron L. 2006, 573-598; Fallah K. 2006, 599-611; Gillard E.-C. 2006, 525-572; Kinsey C. 2006; Leander A. 2006; Mathieu F., Dearden N. 2006; Chesterman S., Lehnardt C. 2007; Jäger Th., Kümmel G. 2007; Bosch S. 2008, 353-382; Francioni F. 2008, 961-964; Gastón Elduayen L. 2008, 221-248; Govern K. H., Bales E. C. 2008, 55-95; Del Prado J. L. G. 2008, 429-450; Мукин Ю. 2008, 26—31; *Private Security Contractors at War: Ending the Culture of Impunity* 2008; Salzman Z. 2008, 853-892; Bílková V. 2009; Isenberg D. 2009; Johnston K. 2009, 93-99; Maogoto J. N., Sheehy B. 2009, 99-132; Scheimer M. 2009, 609-646; Turcan M., Ozpinar N. 2009, 143-171; Ebrahim A. 2010, 181-218; Henderson C. W. 2010, 50-51; Kidane W. 2010, 361-419; Mancini M. 2010; Wing I. 2010; Dunigan M. 2011; Glaser M. P. 2011; Grayson Irvin A. 2011, 445-470; Kees A. 2011, 199-216; Palou-Loverdos J., Armendáriz L. 2011; Jončić V. 2012, 166-176; Frolova 2013; Nikač Ž., Korajlić N., Ahić J., Bećirović A. 2013, 27-52; Tsagourias N., White N. D. 2013, 138-160; Сафранчук И. А. 2014, 9-14; Elias R. A. 2015, 94-112; Белокоњ С. П., Бытѣев А. В., Смирнова Л. А. 2015, 60-61; Janaby M. G. 2015; Карлова Е. Н., Курбанов А. Х. 2015, 515-521; Korać S. T. 2015, 9-29; Calazans E. 2016; Уханов А. А., Намсараев О. М. 2015, 56-59; Schaub G. Jr., Kelty R., 2016; Arnpriester N. 2017, 1189-1239; Güneş B. 2017, 17-44; Kurilev K., Parkhitko N., Stanis D., Martynenko E. 2017, 130-149; Milošević N., Jukić J. 2017, 161-173; *Mercenarism and Private Military and Security Companies* 2018; Klein M. 2019; Манойло А. В., Зайцев А. Я. 2020, 47-55.

²³⁴ Milošević N., Jukić J. 2017, 161-162.

Preciznija je definicija koja je data u Dokumentu iz Montreja (2008).²³⁵ Njime su („Predgovor”, tač. 9/a) privatne vojne kompanije definisane kao:²³⁶

„privatna preduzeća, koja pružaju vojne i/ili bezbednosne usluge, nezavisno od toga kako sama sebe opisuju. Vojne i bezbednosne usluge podrazumevaju, posebno, oružano obezbeđenje i zaštitu lica i objekata, takvih kao što su konvoji, zgrade i druga mesta; održavanje i korišćenje borbenih sistema;²³⁷ čuvanje zatvorenika; savetovanje ili obuku lokalnih vojnih snaga ili bezbednosnog osoblja.”

Ovu istu definiciju doslovno koriste i Međunarodni komitet Crvenog krsta²³⁸ i nadležni organi UN, među kojima i Radna grupa za pitanje korišćenja plaćenika kao sredstva za kršenje ljudskih prava i ometanje ostvarivanja prava naroda na samoopredeljenje (u daljem tekstu: Radna grupa za plaćenike) i Generalna skupština UN.²³⁹

U Dokumentu iz Montrea (2008) u tačkama 9/b-e data je i definicija osoblja privatnih vojnih kompanija („PVK”) i drugih važnih pojmova, tako što je precizirano:

„b) „osoblje PVK” su lica, zaposlena za stalno ili na osnovu ugovora sa PVK, uključujući zaposlene i menadžere;

c) „države ugovornice” su države koje direktno ugovaraju usluge PVK, uključujući, kada tome ima mesta, takav podugovor PVK sa drugom PVK;

d) „teritorijalna država” je država na čijoj teritoriji deluje PVK;

e) „matična država” je država čiju državnu pripadnost ima PVK tj. ona država gde je ta ili druga PVK registrovana ili inkorporisana, ako država u kojoj je inkorporisana PVK nije ona u kojoj je mesto njene glavne uprave, onda je „matična država” ona država u kojoj PVK ima mesto glavne uprave.”

Ove pojmove ćemo u istom značenju koristiti i mi, s tim što ćemo dodati još jedan – „država državljanstva”, pod kojim ćemo imati u vidu državu čije državljanstvo imaju odnosni pripadnici osoblja PVK.

U Nacrtu moguće Konvencije o privatnim vojnim i bezbednosnim kompanijama (PVBK)²⁴⁰ koji je za razmatranje i usvajanje od strane Saveta za ljudska prava pripremila Radna grupa za plaćenike, u čl. 2/1a data je definicija privatne vojne i/ili bezbednosne (zaštitne) kompanije, prema kojoj je ona

²³⁵ O njemu će više reći kasnije.

²³⁶ Dokument iz Montrea koristi izraz „privatne vojne i bezbednosne kompanije” (eng. *private military and security companies*) međutim, razlika je samo terminološke prirode.

²³⁷ „Korišćenje borbenih sistema” je eufemizam, tj. način da se nešto (ovde: neposredno učešće u borba-ma) kaže u drugom, blažem obliku. Jasno je da se ne misli na korišćenje borbenih sistema (oružja) u lovu, na sportskom takmičenju i slično.

²³⁸ *International humanitarian law and private/security companies – FAQ*, International Committee of the Red Cross, 10 December 2013, www.icrc.org/en/document/ihl-and-private-military-security-companies-faq.

²³⁹ *Use of mercenaries as a means of violating human rights and impeding the exercise of the right of peoples to self-determination*, General Assembly, A/73/303, 6 August 2018, par. 10, p. 4, www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/73/303.

²⁴⁰ O tom dokumentu biće više reći kasnije.

„korporativni subjekti koji za nadoknadu pruža vojne i/ili bezbednosne usluge, koje ostvaruju fizičkim ili pravnim licima.”

Nacrt zatim (čl. 2/1/b) precizira da se pod vojnim uslugama imaju u vidu specijalizovane usluge koje su povezane sa vojnim aktivnostima, uključujući strateško planiranje; obaveštajni rad; istragu; kopneno, morsko i vazdušno izviđanje; vazdušne operacije bilo koje vrste uključujući ne samo pilotirane, već i bespilotne letelice; nadzor putem satelita; prenos bilo koje vrste znanja koja imaju vojnu primenu; materijalno-tehnička podrška oružanih snaga i druge relevantne aktivnosti. U čl. 2/1/c definisane su bezbednosne usluge, kao oružana zastita zgrada, instalacija, imovine i ljudi; prenos bilo koje vrste znanja koja se koriste za ostvarivanje bezbednosti i reda; razvoj i primena mera informacione bezbednosti i druge srodne aktivnosti.

Razume se, u literaturi ce mogu naći i drugačije definicije.²⁴¹

S obzirom na to da su privatne vojne kompanije uglavnom samo vrsta transnacionalnih kompanija (korporacija)²⁴² slobodni smo da predložimo našu sopstvenu definiciju, po kojoj su PVK:

vrsta privrednih preduzeća koja, radi sticanja što većeg profita, za finansijsku nadoknadu pružaju državama i drugim klijentima usluge u domenu vojnih, zaštitnih, bezbednosnih, obaveštajnih i srodnih pitanja (učesće u vojnim operacijama, vršenje vojne i bezbednosne obuke, zaštita lica i objekata, bezbedan prevoz lica i predmeta, prikupljanje i analiza obaveštajnih podataka, proizvodnja i prodaja oružja i vojne opreme itd.) s tim da premda imaju sedište ili glavnu upravu u jednoj državi (matična država), imaju ogranke u raznim zemljama i posluju širom planete (u teritorijalnim državama) zapošljavajući osoblje koje može, ali ne mora da ima državljanstvo matične država tj. one u kojoj je sedište kompanije.

PVK zapošljavaju ogroman broj osoblja raznih profila i raznih državljanstava.

Najvećom u tom pogledu smatra se britanska *G4S*, sa sedištem u Londonu. Nastala je 2004, spajanjem danske *Group 4 Falck* i britanske *Securitor PLC*, a zatim se proširila pripajanjem niza novih kompanija. Ima predstavništva u 125 država i zapošljava oko 650.000 ljudi, što je čini jednom od najvećih transnacionalnih kompanija uopšte. Pruža usluge za vlade raznih država, ali i druge korisnike – velike korporacije, banke, aerodrome, luke itd. Premda joj je težište na drugim poslovima,²⁴³ pruža i usluge vojne prirode.

Mnogo toga vezanog za PVK je poverljive prirode, tako da se barata samo procenama. Ipak, vredni navesti neke zanimljive podatke koji čak i ako nisu uvek najprecizniji ili najnoviji, jasno pokazuju trend rasta broja, snage i uloge PVK.

²⁴¹ Карлова Е. Н., Курбанов А. Х. 2015, 516; Kurilev K., Parkhitko N., Stanis D., Martynenko E. 2017, 132.

²⁴² Krivokapić B. 2017¹, 110-127.

²⁴³ Poslovi obezbeđenja za oko 40 ambasada širom sveta, 6 britanskih zatvora, velike muzičke priredbe, sportska takmičenja (npr. Olimpijske igre u Londonu 2012); konsalting iz domena bezbednosti; snabdevanje elektronskom i drugom bezbednosnom opremom i njeno servisiranje; bezbedan prevoz lica, vrednosti i novca itd.

Odnos između broja pripadnika oružanih snaga SAD i zaposlenih u američkim PVK u zonama sukoba, stalno se menja u korist porasta broja zaposlenih PVK.

Umesto odnosa 58:1 (541.000 vojnika prema 9.200 zaposlenih PVK) u Prvom zalivskom ratu (1991) posle Drugog zalivskog rata (2003) taj odnos u Iraku je bio 6:1 (140.000 vojnika prema 21.000 zaposlenih PVK). Tvrdi se da je osoblje PVK koje je angažovano u Avganistanu, u martu 2011. skoro dostiglo broj vojnika SAD u toj zemlji (99.800 vojnika prema 90.339 zaposlenih PVK, odnos 1:0,91) a u Iraku premašilo broj američkih vojnika za skoro 20.000 (45.660 vojnika prema 64.253 zaposlenih PVK, odnos 1: 1,41).²⁴⁴

Po proceni Saveta Evrope, još 2009. u više do 100 država bilo je više od 1.000 privatnih vojnih i bezbednosnih kompanija, u kojima je bilo zaposleno više od 1 milion „privatnih vojnika i službenika obezbeđenja”, dok je još 2006. obrt u ovoj grani uslužne privrede bio procenjen na oko 200 milijardi američkih dolara.²⁴⁵ Po nekim drugim izvorima, pomenuti obrt je 2016. dostigao 220-250 milijardi dolara.²⁴⁶

Tržište na kojem posluju PVK je jedno od najprofitabilnijih i najperspektivnijih. Stoga ne čudi da iz godine u godinu rastu i broj tih kompanija, i broj njihovog osoblja, i broj i vrsta njihovih aktivnosti, i, naravno profit koji one ostvaruju.

Treba stalno imati na umu da ogromna većina zaposlenih PVK ne učestvuje u borbenim operacijama.

Tako je npr. u Iraku 2007. na raznim zadacima bilo angažovano više od 180.000 zaposlenih PVK iz 30 zemalja, od kojih je samo oko 30.000 (16%) bilo naoružano. Pri tome to što je neko naoružan još uvek ne znači i da učestvuje o oružanom sukobu (možda je nečiji telohranitelj, čuvar ambasade i slično).

3. Vrste privatnih vojnih kompanija

Premda se mogu razvrstavati i prema raznim drugim kriterijumima (obimu poslovanja, poreklu kapitala, broju zaposlenih, preovlađujućem državljanstvu članova osoblja, državi u kojoj imaju sedište, povezanosti sa vladama odn. bezbednosnim snagama države sedišta itd.) posebno su zanimljive sledeće podele:

1) prema tome da li obavljaju delatnost samo u matičnoj državi,²⁴⁷ samo izvan njenih granica ili i u matičnoj državi i inostranstvu, PVK se mogu podeliti na domaće

²⁴⁴ Isenberg D. 2009, 15; Schwartz M., Swain J. 2011, 6; Kurilev K., Parkhitko N., Stanis D., Martynenko E. 2017, 133.

²⁴⁵ *Private military and security firms and erosion of the state monopoly on the use of force*, Recommendation 1858 (2009), Parliamentary Assembly, par. 2, <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML-2HTML-en.asp?fileid=17711&lang=en>.

²⁴⁶ Небольсина М. А., Никитин А. А. 2016, 146.

²⁴⁷ Pojedine države su svojim propisima zabranile da privatne vojne kompanije koje imaju sedište na njihovoj teritoriji vrše bilo kakvu delatnost u inostranstvu i, sa druge strane, da na njihovoj teritoriji bilo kakve aktivnosti vrše privatne vojne kompanije čije je sedište u nekoj drugoj zemlji.

(nacionalne), prekogranične i mešovite. Iz ugla međunarodnog prava oružanih sukoba PVK koje posluju samo u matičnoj državi su od drugostepenog značaja - mogu biti zanimljive samo u vezi sa eventualnim učešćem u unutrašnjem sukobu (građanskom ratu) u toj zemlji;

2) interesantna je podela PVK prema uslovima u kojima posluju tj. tome da li pružaju usluge u vreme miru ili za vreme oružanog sukoba. Ovaj kriterijum (uslovi u kojima se pružaju usluge) ne treba mešati sa vrstom usluge – tako se npr. usluge vojne prirode mogu pružati i u miru, dok se nevojne usluge mogu pružati i za vreme rata.

One kompanije koje isključivo pružaju usluge u mirnodopskim uslovima izlaze izvan okvira našeg interesovanja, jer nas ovde zanima samo ono što se događa u vreme oružanog sukoba. Činjenica je, međutim, da većina PVK pruža usluge i u vreme mira, i za vreme rata. Tokom oružanog sukoba teže je poslovati i svi rizici su mnogo veći, ali je zato neuporedivo veća i zarada;

3) važna je i podela prema prirodi usluga koje pružaju ove kompanije.

Neke se zadovoljavaju obavljanjem zadataka koji ne podrazumevaju upotrebu oružja, kao što su nenaoružano čuvanje lica i objekata, obaveštajne operacije (prikupljanje informacija), procena rizika i analitika bezbednosti, konsalting, logistika (snabdevanje, transport, tehnička podrška, održavanje infrastrukture i postrojenja, bezbednosna provera i bezbednosna obuka državnih službenika ili zaposlenih kompanija itd.), proizvodnja i prodaja oružja i vojne opreme i tome slično. Čak i kada predstavljaju jednu vrstu podrške nekom učesniku oružanog sukoba, te usluge ne obuhvataju neposredno učešće u primeni sile. U širem smislu u ovu kategoriju mogu se uvrstiti i usluge koje se sastoje u pružanju vojne i bezbednosne obuke, zato što premda vojna obuka podrazumeva upotrebu oružja, ono se ne koristi protiv drugih (u borbi) već na poligonima.

Druge PVK su specijalizovane za usluge koje podrazumevaju nošenje i moguće korišćenje oružja, ali u principu bez neposrednog učešća u vojnim operacijama. Primeri su oružano obezbeđenje i prevoz lica (državnih funkcionera, diplomata, zatvorenika itd.), čuvanje objekata (ambasada, konvoja, trgovačkih brodova, aerodroma, naftnih polja, atomskih centrala, nuklearnog materijala, itd.), transport važnih, vrednih ili opasnih predmeta (dostava humanitarne pomoći, prevoz oružja, radioaktivnog materijala itd.).

Ove usluge se često pružaju u uslovima povećanog rizika, na područjima zahvaćenim sukobima, nemirima i slično, što podrazumeva da osoblje PVK može biti prinuđeno da primenim oružje (protiv pirata, terorista, otmičara i slično) ali to nisu situacije koje se u međunarodnom pravu smatra oružanim sukobom.

Jedan od primera je „RSB Grupa” ili „Ruski sistemi bezbednosti” („РСБ-Групп“, „Российские системы безопасности“) koja se smatra prvom ruskom privatnom vojnom kompanijom (osnovana je 2005). Pruža usluge u domenu vojnog konsaltinga i obuke vojnih jedinica i policije, kao i pripadnika privatnog obezbeđenja, bavi se razminiranjem, obaveštajnim poslovima i analitikom; pruža oružanu pratnju i zaštitu morskih trgovačkih brodova; i slično. Ima regionalne kancelarije i predstavništva u Senegalu, Turskoj, Nemačkoj i Italiji. Kompanija ne radi na teritoriji Rusije.

Najinteresantnije su kompanije koje su se specijalizovale sa pružanje samo vojnih usluga – vojnu obuku, obaveštajne usluge i tzv. „operativnu podršku”, koja je drugi naziv za snabdevanje oružjem i opremom, planiranje vojnih operacija, sve do učešća jedinica PVK u borbenim dejstvima. Tu spadaju i kompanije koje pružaju i druge usluge, ali su reputaciju stekle prvenstveno zahvaljujući učešću svojih boraca u oružanim sukobima, pa se u literaturi ponekad nazivaju naoružanim ili čak borbenim privatnim kompanijama.

Takva je bila južnoafrička *Executive Outcomes (EO)* koja je osnovana 1989. i postojala do 1998, kada se integrisala u drugu južnoafričku privatnu vojnu kompaniju (*Strategic Resource Corporation*). Njeno osoblje brojalo je do 3.000 lica, uglavnom bivših pripadnika oružanih snaga Južnoafričke Republike. Pružala je i druge usluge (obuka vojnih jedinica, obezbeđenje nalazišta dijamanta, prevoz skupe opreme za vađenje nafte itd.) ali je naročito poznata po tome što je na strani vlada odnosnih država učestvovala u građanskim ratovima u Angoli i Sijera Leoneu.²⁴⁸

Uvidevši da je pred porazom od pobunjenika,²⁴⁹ vlada Sijera Leona je maja 1995. angažovala *EO*, koja se uključila u borbu i promenila ishod sukoba. Oslanjajući se na obaveštajne podatke, ona je uz svoju pešadiju i oklopne transportere, za napade u velikoj meri koristila helikoptere. Uz to, instruktori kompanije obučili su deo vladinih snaga. Zahvaljujući tome 160 boraca *EO* je, predvođeni snage lojalne vladi, odnelo munjevitou pobjedu nad 15.000 pobunjenika. Premda je bilo planirano da će za to trebati 3 meseca, borci kompanije su za samo 10 dana usklađenim udarima helikoptera i pešadije ukinuli opsadu Fritauna (glavni grad) i prisilili pobunjenike da se povuku 126 km u unutrašnjost džungle. Zatim su za samo nekoliko dana od pobunjenika očistili područja na kojima su nalazišta dijamanta. Konačno, decembra 1995. uništili su sedište pobunjenika i potisnuli ih u pogranična područja. Ovi vojni uspesi preokrenuli su situaciju i omogućili da se u februaru 1996. postigne prekid vatre, a zatim 30. 11. 1996. potpiše mirovni ugovor. Suštinski, *EO* je dobila ovaj oružani sukob. Međutim, pod pritiskom UN vlada je raskinula ugovor sa kompanijom pre nego što je mirovni sporazum primenjen, što je odmah dovelo do obnavljanja građanskog rata, tako da je 1999. u zemlji morao biti raspoređen kontingent mirovnjaka UN, a rat završen tek 28. 1. 2002. Razni izvori različito ocenjuju ulogu *EO* – jedni smatraju da je ona donela mir i stabilnost, dok je drugi nazivaju intervencijom plaćenika.²⁵⁰

Vojne usluge pružala je i britanska *Sandline International*, koja je za 10 godina postojanja (1994-2004) dovođena u vezu sa najmanje 3 oružana sukoba. Premijer Papue Nove Gvineje, Džulius Čen (*Julius Chan*) unajmio ju je 1997. za gušenje pobune separatističkih gerilaca na ostrvu Bugenvil. Taj posao je za 36 miliona dolara trebalo da obavi 40 specijalaca kompanije, koji su se iskrcali na ostrvu, ali kada je stanovništvo saznalo za to, premijer je optužen za korupciju i izbili su neredi širom Papue Nove Gvineje, što je rezultiralo prekidom operacije i Čenovom ostavkom. Drugi slučaj je učešće 1998. u građanskom ratu u Sijera Leoneu, u pokušaju vraćanja na vlast svrgnutog predsednika Ahmada Kabaha (*Ahmad Tejan Kabbah*). Kompanija je dovođena u vezu i sa pokušajem svrgavanja 2003. predsednika Liberije Čarlsa Tejlora (*Charles Taylor*).

Za pružanje vojnih usluga specijalizovala se PVK „Vojni profesionalni resursi” (*Military Professional Ressources*) sa sedištem u Aleksandriji u Virdžiniji (*SAD*) koju su 1987. osnovali

²⁴⁸ Howe H. M. 1998, 311-315.

²⁴⁹ Premda je bila srazmerno brojna (oko 14.000 vojnika) vojska Sijera Leona je bila u lošem stanju. Vojnici su bili loše obučeni i nedisciplinovani, nisu želele da se bore protiv pobunjenika, bunili su se, odavali pljački itd.

²⁵⁰ Howe H. M. 1998, 315; Francis D. J. 1999, 319-338; Maciag M. 2019, 63-64.

8 bivših američkih visokih oficira. Od oko 3.000 ljudi koliko zapošljava, oko su 340 bivši američki generali. Kompanija je od 1994. obučavala specijalne jedinice hrvatske vojske i 5. korpus Armije Republike Bosne i Hercegovine pred početak operacije „Oluja” (1995) u kojoj je ubijeno oko 2.000 i iz Hrvatske isterano više od 230.000 hrvatskih Srba. Obučavala je i muslimanske (bošnjačke) snage u ratu u Bosni i Hercegovini (1992-1995), Vojsku Federacije Bosne i Hercegovine,²⁵¹ jedinice tzv. Oslobođilačke vojske Kosova na Kosovu (1998-1999), snage albanskih pobunjenika u Makedoniji (2001), specijalne jedinice Kolumbije (1999-2001), Ekvatorijalne Gvineje (od 2000), Gruzije (2008), itd. Za ovu kompaniju je karakteristično da radi u tesnoj vezi sa Pentagonom (Ministarstvom odbrane SAD) i da je dugo zapošljavala skoro isključivo američko osoblje.

Vojne usluge pruža i „Grupa Vagnera” (*Группа Вагнера*) osnovana 2013. Zato što u Rusiji nije dozvoljeno registrovanje PVK, registrovana je u Argentini, ali se zbog mesta glavne uprave, državljanstva rukovodstva i ogromne većine zaposlenih, lokacije glavnog kampa za obuku i navodnih tesnih veza sa vladom Rusije, smatra ruskom. Ima kancelarije u Sankt Peterburgu i Hong Kongu. Na Zapadu je optužuju da je neformalna (zamaskirana) posebna vojna jedinica ruske vojske, koja izvršava zadatke uz saglasnost, pa i po nalogu ruske vlade koja je i njen glavni finasijer. Ima 2.500-6.000 vojnih stručnjaka i boraca iz Rusije (preko 90%) ali i iz drugih država, među njima i iz Srbije. Smatra se da je njena prva operacija bila da, u saradnji sa vojskom Rusije, razoruža ukrajinske vojnike i obezbedi kontrolu nad najvažnijim objektima u Krimu 2014, neposredno pre njegovog pripajanja Rusiji. Grupa se od 2014. bori na strani ustanika u Istočnoj Ukrajini. Od sredine 2015. učestvuje na strani vlade iz Damaska u građanskom ratu u Siriji gde su njeni zadaci oružana zaštita naftnih polja od pobunjenika i oslobađanje onih naftnih polja koja su osvojili pobunjenici, ali se smatra da su njeni borci učestvovali i u oba preotimanja Palmire iz ruku tzv. Islamske Države (2016. i 2017) i drugim borbama. Tvrdi se da su se borci ove kompanije borili ili i dalje bore: od 2017. u građanskom ratu u Sudanu na strani vlade Omara Bašira (*Omar al-Bashir*); od 2018. u građanskom ratu u Libiji na strani pobunjeničke Libijske nacionalne armije generala Halife Haftara (*Khalifa Belqasim Haftar*) a protiv vlade iz Tripolija;²⁵² od 2018. u Mozambiku na strani vlade protiv islamističkih pobunjenika. Pored toga, instruktori i borci Kompanije vršili su vojnu obuku jedinica odnosnih država i obezbeđivali lica i objekte u Sudanu, Centralnoafričkoj Republici, Angoli, Zimbabveu, Madagaskaru itd. „Vagnerovci“ su, dok ovo pišemo, neposredno i, kako se tvrdi, vrlo uspešno angažovani u borbenim operacijama u Ukrajini, na strani savezničkih snaga Ruske Federacije i Luganska i Donjecka, a protiv vlade u Kijevu na čelu sa Volodimirom Zelenskim (ukr. *Володимир О. Зеленський*). Naziv koji je prvo bio korišćen uslovno, a onda postao opšteprihvaćen, Grupa duguje ratnom imenu svog osnivača Dmitrija Utkina (*Дмитрий В. Уткин „Вагнер”*) koji je prethodno bio komandant elitne specijalne jedinice vojske Rusije.

Napred izložena klasifikacija je, razume se, relativna. Mnoge PVK, a posebno one najveće, nude vrlo široku paletu usluga i spremne su da odgovore svakom zahtevu klijenta – sve dok je voljan i sposoban da za to plati.

²⁵¹ Postojala je od 1995. do 2005, kada su integracijom snaga Republike Srpske i Federacije BiH stvorene Oružane snage BiH.

²⁵² Afrička komanda Oružanih snaga SAD (AFRICOM) je tvrdila da se u Libiji bori odred od 800-1.200 boraca Grupe, kojima je, Rusija obezbedila vazдушnu podršku sa 14 aviona MiG-29 (navodno su se, posle poletanja iz Rusije, oni kratko zadržali u Siriji, gde su prefarbani tako da se ne vide ruske vojne oznake).

I ovde nas, razume se, zanima prevashodno ono što se događa u vreme oružanog sukoba (međunarodnog ili unutrašnjeg) a posebno one aktivnosti koje se ogledaju u neposrednom učešću u oružanom sukobu. Dobar primer predstavlja verovatno najpoznatija privatna vojna kompanija, koja je nekoliko puta menjala imena, ali je osnovana kao „Blekvoter” (*Blackwater*).

„Blekvoter” su, sa sedištem u Severnoj Karolini (SAD) 1997. osnovala dva bivša oficira elitne američke specijalne jedinice Mornaričke foke (*Navy SEALs*),²⁵³ nazvavši je po tamnim vodama Velike mračne močvare (*Great Dismal Swamp*) koju su kupili za potrebe izgradnje trenažnog centra. Kompanija je je prvo vršila obuku američkih specijalnih jedinica,²⁵⁴ a zatim je preuzela zaštitu američkih diplomata u ratom zahvaćenom Iraku za potrebe Stejt Departmenta, vršila poslove za američku obaveštajnu službu CIA, pružala usluge stranim državama i nedržavnim naručiocima (transnacionalnim korporacijama) itd. Njeno prvo angažovanje u inostranstvu za potrebe vlade SAD bilo je u Jemenu 2000. godine. Zna se da su članovi njenog osoblja učestvovali u oružanim borbama u Avganistanu i Iraku, ali detalji nisu poznati. Nakon nekoliko skandala u koje je bila umešana, preimenovana je 2009. u „Xe Services LLC”. Grupa privatnih investitora u čije ruke je prešla 2010, dala joj je 2011. novo ime „Akademi” (*Academi*). Zajedno sa konurentskom kompanijom „Trostruka zavesa” (*Triple Canopy*) „Akademi” je 2014. postala deo *Constellis Group* koja je tako obuhvatila 11 privatnih vojnih i bezbednosnih kompanija.

Oko 90% prihoda dobija od vlade SAD i to ponajviše za svoje učešće u zonama oružanih sukoba.²⁵⁵ Zараđuje na razne načine – vrši obuku specijalnih jedinica jednog broja država i obuku lica koja vrše poslove obezbeđenja (godišnje oko 40.000 ljudi se obuču u nekom od njenih trenažnih centara); priprema, oprema i stavlja na raspolaganje borce koji učestvuju u raznim oružanim sukobima; vrši pratnju, obezbeđenje i zaštitu lica i objekata; pruža obaveštajne usluge; vrši avionski i drugi prevoz ljudi i predmeta; proizvodi i prodaje sopstveni oklopni transporter i bespilotne letelice; vrši obuku službenih pasa; učestvuje u operacijama vlade SAD u borbi protiv nezakonite trgovine drogom; obezbeđuje dostavu humanitarne pomoći; učestvuje u operacijama posle prirodnih katastrofa (nakon uragana „Katrina” koji je 2005. izazvao smrt oko 1.850 ljudi i naneo ogromnu materijalnu štetu, vlada SAD je angažovao oko 200 članova osoblja ove kompanije (od toga, njih 164 su čuvali državne objekte) za šta je od vlade SAD dobijala 240.000 dolara dnevno; itd.²⁵⁶

Već ovih nekoliko podataka trebalo bi da pokaže da nema opštih pravila tj. da se PVK ponekad međusobno dosta razlikuju. Takođe, u praksi se neretko razlikuju misije u kojima učestvuju i zadaci koje obavljaju razni članovi osoblja iste privatne vojne

²⁵³ Akronim SEALs, koji znači „foke”, izveden je od slova SE (*sea – more*), A (*air – vazduh*) i L (*land – zemlja*) da bi se ukazalo da su pripadnici jedinice osposobljeni da dejstvuju u svim prirodnim sredinama. Jedinica je osnovana 1962, a njeni zadaci su izvođenje specijalnih i diverzionih operacija, spasilačke misije, oslobađanje talaca, zaštita drugih jedinica, navođenje artiljerijske vatre, postavljanje i uklanjanje mina, borba protiv terorizma na moru itd.

²⁵⁴ Reč je naročito o obuci u rukovanju vatrenim oružjem u trenažnom centru kompanije, površine čak 24,3 km², koji je tako uređen da omogućava uvežbavanje taktika u raznim uslovima i sredinama - gradska četvrt, unutrašnjost zgrade, poligoni za vožnju, veštačko jezero itd.

²⁵⁵ Od vlade SAD je 2001. g. dobila 750.000, 2005. g. – 25 miliona, a 2006. čak 600 miliona dolara.

²⁵⁶ Više: Scahill Jeremy 2007; *Academi, academi.com/*

kompanije. Zapravo, iz ugla međunarodnog prava oružanih sukoba zanimljiv je tek mali deo onog čime se bave PVK.

4. Razlozi pojave privatnih vojnih kompanija i prednosti koje one pružaju

Pojava PVK izazvana je nizom faktora. Sa time su u neposrednoj vezi i činjenice koje idu u prilog PVK.

1. Razlozi pojave privatnih vojnih kompanija

Nakon sticanja nezavisnosti bivših kolonija, posebno u Africi, porastao je pritisak svetskog javnog mnjenja da se iskoreni praksa korišćenja plaćenika. To je posebno došlo do izražaja kada su 70-ih i 80-ih godina prošlog veka usvojeni međunarodni sporazumi koji su zabranili ne samo učešće u oružanim sukobima u svojstvu plaćenika, već i regrutovanje, korišćenje, finansiranje i obuku plaćenika i kvalifikovali te aktivnosti kao međunarodna krivična dela.

Time, međutim, nisu nestale potrebe određenih država za uslugama koje su do tada vršili plaćenici. Reč je o zadacima koje vlade tih država iz nekog razloga nisu htele da povere svojim oružanim snagama (redovnoj vojsci) - da bi izbegle kontrolu od strane parlamenta; da bi prikrile učešće svoje države i izbegle njeno uvlačenje u oružani sukob i/ili međunarodnu osudu i međunarodne sankcije; itd. Na taj način, jedna od uloga PVK bila je da premoste jaz između potreba nekih država i međunarodnopravne zabrane plaćenika.

Usled dekolonizacije i, s druge strane, raspada jednog broja zemalja, znatno se uvećao broj država u svetu – samo broj članica OUN je porastao skoro 4 puta, sa 50, koliko ih je bilo 1945. godine, na 193, koliko ih je danas. Tome treba dodati da postoji i niz kvazidržava - tvorevina koje iz raznih razloga nisu opšte priznate, ali imaju više ili manje izražene attribute države.²⁵⁷ Po prirodi stvari, što je više država i sličnih tvorevina, više se traže usluge PVK, što stimuliše pojavu novih takvih preduzeća, odlučnih da se izbore za svoj deo kolača.

Skoro istovremeno naglo je porasla ponuda na međunarodnom „tržištu rada” u ovoj oblasti. Završetak Hladnog rata doveo je do drastičnog smanjenja oružanih snaga mnogih država,²⁵⁸ što je bez posla ostavilo ogroman broj profesionalnih vojnika koji nisu umeli ili nisu želeli da se bave nečim drugim. Ova vrlo kvalifikovana i iskusna, ali nezaposlena „radna snaga” čekala je da je neko angažuje. Preduzetnicima (uglavnom

²⁵⁷ Krivokapić B. 2017, 326-350.

²⁵⁸ U poređenju sa vremenom Hladnog rata samo je brojno stanje ljudstva oružanih snaga SAD do 2005. smanjeno za oko 35%.

takođe iz redova bivših vojnika) ostalo je samo da obezbede osnivački kapital, registruju firmu, među brojnim kandidatima odaberu one koji im najviše odgovaraju i ugovore posao. Ogromna zarada koju su vlasnici PVK brzo sticali, omogućila im je ne samo da se brzo obogate, već i da dalje razvijaju svoje preduzeće, zapošljavajući novo osoblje i šireći krug usluga koje kompanija nudi.

Na prelasku u XXI vek vladama mnogih država je, zbog pritiska opozicije, medija i javnog mnjenja, postalo sve teže da u riskantnim operacijama u inostranstvu koriste pripadnike redovnih oružanih snaga, posebno vojnike koji su na odsluženju vojnog roka. To se videlo već u Vijetnamskom ratu, koji su Vijetnamci dobili onda kada su shvatili da uništavajući vojnu tehniku protivnika, samo pomažu američku vojnu industriju, ali da javnost u SAD ne može da podnese da se američki mladići masovno vraćaju u mrtvačkim sanducima.

Novi takav šok predstavljala je akcija elitnih američkih specijalnih jedinica u Mogadišu (Somalija) 3-4. 10. 1993, koja je za cilj imala hvatanje gerilskog vođe, generala Mohameda Aidida (*Mohamed Farrah Aidid*) a završila se brodolomom.

Ne samo da Amerikanci nisu uspjeli da uhvate Aidida, već su imali velike gubitke - 19 mrtvih, 73 ranjena i 1 zarobljenog, a uz to 2 uništena i 3 oštećena helikoptera (na strani Somalijaca bilo je, naravno, mnogo više poginulih, među kojima i civili). To je natralo Vašington da ubrzo povuče svoje snage iz Somalije. Američke građane je naročito revoltiralo kada su na televiziji videli filmske kadrove na kojima Somajlici vuku po ulicama tela mrtvih američkih vojnika. Pojavio se tzv. „Mogadiški sindrom”, koji se manifestovao u nespremnosti javnosti da prihvati nove takve događaje. Mnogi Amerikanci su se zapitali zašto uopšte njihove trupe treba da se mešaju u sukobe u kojima SAD nemaju neposredan interes.²⁵⁹

Sa istim problemom suočile su se i druge razvijene zemlje, posebno onda kada se radilo o vojnim operacijama na drugom kraju sveta.

Izlaz je nađen u korišćenju PVK. Mnogi članovi njihovog osoblja su svojevremeno služili upravo u oružanim snagama države u kojoj je sedište kompanije (matična država) koja je često istovremeno bila i naručilac posla (država ugovornica) te su bili upoznati sa metodima rada tih snaga, lično poznavali lica na važnim komandnim pozicijama (što je jamčilo međusobno poverenje i razumevanje) itd. U izvesnom smislu, sve je bilo isto kao da vlada odnosne zemlje šalje sopstvene trupe (redovne jedinice) samo što se organizovalo i finansiralo na drugačiji način.

U doba Hladnog rata vlade vodećih svetskih sila su mogle da svojim parlamentima i javnosti objasne angažovanje sopstvenih oružanih snaga u nekoj dalekoj zemlji time da se radi o „borbi protiv komunističke opasnosti”, „odbrani naših vrednosti i našeg načina života”, „pomoći bratskom narodu u borbi protiv pokušaja restauracije

²⁵⁹ Koliko je ova epizoda bila traumatična za javno mnjenje u SAD svedoči činjenica da je o tome napisano mnogo knjiga i članaka, snimljeno nekoliko dokumentarnih filmova, a 2001. je snimljen i igrani film „Pad Crnog jastreba” (*Black Hawk Down*).

kapitalizma”, „pomoći potlačenim narodima” i slično. Međutim, nakon raspada Varšavskog ugovora, prelaska Rusije i drugih socijalističkih država na zapadni društveno-politički i ekonomski model, uz prihvatanje zapadnih vrednosti (privatno vlasništvo, višestranački politički sistem, standardi u oblasti ljudskih prava itd.) ovi argumenti su otpali. Postalo je teško objasniti za čije interese „naši momci”, a sve više i devojke, treba da ginu u dalekom svetu. Rešenje je nađeno u korišćenju PVK koje su bile spremne da obave ugovorene poslove, ne pričajući o tome i ne pitajući zašto to treba da se uradi.

Jedan od razloga procvata PVK je i taj što određene države objektivno nisu u stanju da zaštite svoje interese sopstvenim snagama. To važi čak i za SAD čija su diplomatska predstavništva širom sveta naročito izložena terorističkim i drugim napadima, tako da su potrebni profesionalci koji će ih stalno štiti. Međutim, Vašington jednostavno nema mogućnosti da obučni, pošalje, smesti i plaća toliko osoblje iz redova svojih oružanih i bezbednosnih snaga – jer bi to značilo ili prekomeran porast broja tog osoblja ili to da (zbog zauzetosti pomenutim poslovima) te snage ne bi stizale da obavljaju svoje osnovne funkcije i zadatke.²⁶⁰

Važna je i činjenica da su mnoge države ukinule obavezno služenje vojnog roka i prešle na relativno malu profesionalnu vojsku. Stoga se došlo do zaključka da oružane snage treba koristiti za redovne zadatke (odbrana zemlje od napada, obezbeđenje državne granice itd.) dok za aktivnosti koje izlaze iz tih okvira, treba angažovati PVK.

To se može porediti sa pozicijom nekog hotela kojem se više isplati da po potrebi angažuje spoljne radnike raznih profila (stručnjake za održavanje kompjutera, električare, vodoinstalatere itd.) nego da ih primi u stalni radni odnos. Sat rada spoljnih radnika košta nešto više, ali oni dođu, donesu sopstveni alat i materijal, urade posao i odu. To se hotelu više isplati nego da ih zaposli za stalno, jer bi tada morao bi da brine o njima i onda kada nemaju šta da rade, da im redovno isplaćuje plate, daje plaćene odmore i odsustva, drži ih na platnom spisku i onda kada su na bolovanju, obezbeđuje im smeštajni i radni prostor i sredstva za rad itd.

Sa druge strane, posle reforme vojske, u mnogim zemljama glavninu oružanih snaga više ne čine vojni obveznici, već profesionalni vojnici. Pošto su oni plaćeni za svoju službu, primećeno je da nema suštinske razlike između njih i osoblja PVK jer i jedni i drugi pružaju vojne usluge za novac. Istina, dnevnice osoblja PVK su znatno veće, ali su i zadaci kojim im se poveravaju skupčani sa posebnim zahtevima i opasnostima. Uostalom, i pripadnici redovnih oružanih snaga dobijaju veće plate kada su u inostranstvu i kada učestvuju u rizičnim operacijama, a njih treba plaćati i onda „kada nemaju

²⁶⁰ U pogledu PVK neki u SAD su proglasili tzv. doktrinu neophodnosti, koja glasi: „Ne možemo uraditi ono što radimo bez njih, stoga moramo da ih imamo”. S pravom se primećuje da tu nije reč ni o kakvoj doktrini, već o tautologiji. Isenberg D. 2009¹, 47.

šta da rade”, dok angažovanje PVK znači plaćanje manje brojnog ljudstva, u određenom periodu (dok traje zadatak) i to samo onda kada se proceni da je to zaista neophodno.

U američkoj javnosti prigovoreno je da jedan dan angažovanja pripadnika osoblja „Blekvotera” košta vladu SAD 1.222 dolara, dok je dnevno jedan dan njen vojnik košta samo 150-190 dolara, što znači 6-7 puta manje. Na to je odgovoreno da u cenu koštanja vojnika nisu uračunati troškovi njegovog smeštaja, ishrane, odeće i opreme za vreme obuke kao i sami troškovi obuke; da natprosečno obučeni borci (pa i oni koji pripadaju specijalnim jedinicama oružanih snaga država) koštaju više od običnih vojnika, a da su borci „Blekvotera” nesumnjivo vrhunski profesionalci; da se borci PVK angažuju u posebno složenim i opasnim situacijama tj. da su izloženi mnogo većem riziku; itd. Tome treba dodati da plata koju dobija naoružano osoblje PVK zavisi od mnogo faktora – od toga za koju kompaniju rade, koju specijalnost imaju, koje zadatke obavljaju, da li rade u posebno agresivnoj sredini itd., te da se pomenute velike dnevne osoblja „Blekvotera” isplaćuju za učešće u posebno opasnim operacijama kao što je pratnja konvoja, dok većina zaposlenih PVK u zonama sukoba dobija 300-750 dolara na dan.

Na procvat PVK uticala je i promena karaktera savremenih oružanih sukoba. Umesto direktnih sudara masovnih vojski, karakterističnih za prošlost, danas je sve više raznih unutrašnjih sukoba i tzv. hibridnih ratova.

Drugačija priroda ovih sukoba zahteva drugačije taktike i posebno organizovane, obučene i opremljene snage. Te zadatke mogu da izvrše specijalne jedinice država, ali je to često skopčano sa političkim i drugim problemima. Istovremeno, borci PVK (koji su najčešće i sami bivši pripadnici specijalnih jedinica) vrlo su pogodni baš za takve zadatke. Ovo zato što se tu mnogo toga rešava brzim odlučnim akcijama manjih jedinica, što se okršaji vode drugačije nego u međudržavnim ratovima (bez ili uz malo korišćenje avijacije, teške artiljerije, tenkova i slično), što se borbe uglavnom ne vode na velikim prostorima, već u gradovima i naseljima itd. Dakle, reč je o uslovima za koje su borci PVK vrhunski obučeni i opremljeni - mnoge PVK opremaju svoje ljudstvo najmodernijim oružjima i sredstvima, na kojima bi im pozavidele elitne jedinice ogromne većine država. Ukratko, korišćenje naoružanog osoblja PVK kao osnovnog ili makar pomoćnog rešenja može biti veoma dobar izbor u zonama oružanog sukoba niskog intenziteta, u područjima u kojima ne postoji ili je slaba vlast centralne vlade, u borbi protiv pirata, protiv oružanih snaga velikih terorističkih organizacija kakva je tzv. Islamska država itd.

Jedan od razloga porasta interesovanja za usluge PVK je i činjenica da je u mnogim zemljama veliki deo poslova koji su pre toga bili deo odgovornosti države prenet na privatna preduzeća i druge nedržavne subjekte. Dok je država za obezbeđenje tih objekata, odnosa, procesa i događaja imala na raspolaganju svoje snage i resurse, ovi nedržavni subjekti moraju da traže drugačija rešenja. Tako npr. u mnogim zemljama aerodrome više ne obezbeđuju policija i vojska, već je na upravi aerodroma da sama reši problem bezbednosti, a njoj je onda često najlakše da sklopi ugovor sa nekom PVK. Slično je i kod obezbeđenja drugih važnih objekata (luka, brodova, gasovoda itd.), koncerata, velikih sportskih takmičenja itd.

2. Prednosti koje pružaju privatne vojne kompanije

Mnogi od razloga koji su izazvali pojavu PVK istovremeno svedoče i o prednosti koje pruža korišćenje tih preduzeća i njihovog ljudstva. Ovde će biti ukazano na još neke bitne momente.

1. Korist za matičnu državu. - Ne samo da države u kojima PVK imaju sedište (matične države) u principu nemaju razlog da im brane registraciju i rad, već su, na protiv, iz mnogo razloga zapravo zainteresovane da što više takvih firmi ima centar poslovanja na njihovoj teritoriji.

Pre svega, postoji nesumnjivi ekonomski interes. PVK su za matične države preduzeća kao i bilo koja druga, koja se odlikuju samo time što pružaju specifične usluge. Što je veći obim njihovog posla, veći su prihodi za budžet odnosno države (kroz razne poreze i druge dažbine), veća je zaposlenost njenih državljana - mnoge PVK glavninu naoružanog osoblja regrutuju među državljanima matične države, ali i nezavisno od toga, u njihovom sedištu radi mnoštvo zaposlenih koji se bave menadžerskim, finansijskim, informacionim, propagandnim, konstruktorskim i sličnim poslovima. Uz to, PVK pružaju usluge i prodaju svoje proizvode (oklopna vozila, dronove, sredstva komunikacije itd.) širom sveta, tako da njihova delatnost predstavlja jednu vrstu izvoza robe i usluga, za šta je svaka država izuzetno zainteresovana. Konačno, PVK troše novac u državi u kojoj imaju sedište – na plate zaposlenih, na kupovinu ili najam zgrada i zemljišta, na kupovinu vozila, nameštaja za svoje prostorije, kancelarijskog materiala itd. Kada je ta država jedna od velikih vojnih sila, kompanija će od nje kupovati i deo naoružanja i vojne opreme za svoje osoblje. Dakle, ekonomska zainteresovanost matične države je nesumnjiva.

Sa druge strane, posredstvom PVK matična država može da učini mnogo snažnijim svoj ekonomski uticaj u svetu – tako što će zahvaljujući tim kompanijama povećati prodaju oružja, vojne tehnike i opreme drugim zemljama, steći nove klijente za obuku osoblja i servisiranja oružja i vojne tehnike, obezbediti sebi pristup sirovinama koje se nalaze u drugim državama (kao deo naknade za usluge PVK) itd.

Postoje i važni politički interesi matične države. Ona obično ima razne načine da utiče u željenom pravcu na PVK koja kod nje ima sedište; vezuje je za svoje vojno-bezbednosne i obaveštajne službe i obezbeđuje da ona povremeno vrši za nju određene poslove, za koje javnost nikada ne sazna. Na taj način mnoge PVK postaju sredstvo spoljne i bezbednosne politike svoje matične države,²⁶¹ instrument kojim ona pruža pomoć savezničkim režimima i, obrnuto, svrgava vlade koje joj nisu po volji. PVK su sve više važan deo tzv. hibridnog rata.

Najzad, neke zemlje su same osnovale PVK ili makar ohrabrine i olakšale njihovo osnivanje na svojoj teritoriji i zato da bi igrajući istovremeno ulogu i matične države i države ugovornice sakrile ili zamaglile svoje učešće u raznim intervencijama širom

²⁶¹ Isenberg D. 2009¹, Klein M. 2019.

sveta odnosno stepen i obim tih aktivnosti, prikrile broj vojnika koji učestvuju u tim operacijama, onemogućile kontrolu od strane nadležnih državnih organa, izbegle osudu svetske i domaće javnosti itd.²⁶²

2. Pozicija države ugovornice. - Država ugovornica angažuje PVK onda kada smatra da je to u datom slučaju za nju najbolje rešenje. Pošto ih, kako to često ističu PVK, odlikuju vrhunska obučenost, iskustvo, visoka profesionalnost, odlična opremljenost, efikasnost i fleksibilnost, zaposleni PVK su naročito pogodni za posebno opasne ili osetljive zadatke, koji ne zahtevaju upotrebu velikih vojnih snaga, a koje iz nekog razloga odnosna država ne želi ili ne može da poveri svojim specijalnim jedinicama.

Borci PVK mogu se iskoristiti i onda kada su na terenu angažovane redovne snage države ugovornice (one koja je naručilac posla). To, s jedne strane, smanjuje broj vojnika koje je potrebno slati u stranu zemlju, a sa druge, smanjuje potencijalne i stvarne gubitke među njima, jer se osoblju PVK poveravaju najteži i najrizičniji zadaci.

Pošto je često reč o tajnim operacijama, one mogu da se vode bez podizanja prašine, bez privlačenja nepotrebne pažnje. U onim slučajevima kada se sama akcija ne može sakriti, može ostati nepoznato ko je tražio i platio njeno izvršenje - osoblje unajmljene PVK (njeni borci na terenu) ne mora znati ko je stvarni naručilac posla, a rukovodstvo kompanije to neće otkriti.

Iz tih razloga država odnosno njeni organi (vlada, ministarstvo odbrane, obaveštajna služba itd.) mogu da koristeći PVK preduzmu operacije koje smatraju potrebnim i pri tome negiraju svoju umešanost. To je za njih naročito važno kada se radi o akcijama koje želi određeni državni organ (npr. ministarstvo odbrane ili obaveštajna služba) ali koje nisu odobrene od strane vlade, kose se sa politikom i stavovima parlamenta ili su iz pravnog, moralnog ili nekog drugog razloga neprihvatljive za domaći javnost.

Istovremeno, na međunarodnom nivou, to omogućava vladi države ugovornice da izbegne odgovornost za kršenje međunarodnog prava ili odluka međunarodnih organizacija, kao i za postupke (npr. ratne zločine) osoblja angažovane kompanije. Ona je čak slobodna da javno osudi takva zlodela i zatraži da se krivci pronađu i primereno kazna.

Korišćenje PVK može se u nekim slučajevima pretvoriti u instrument spoljne politike i na jedan drugačiji, čak bi se moglo reći perfidan način. Stojeći u senci, tako da niko ne zna da je ona stvarni naručilac posla, država ugovornica dobija priliku da u očima čitavog sveta zadrži navodni neutralan stav u odnosu na konkretan sukob, tako da, kada proceni da je pravi trenutak (da je razvoj situacije povoljan za nju) može da se uključi kao neka vrsta navodno nepristrasnog i lično nezainteresovanog posrednika koji nudi nekakvo kompromisno rešenje koje nije idealno, ali koje vodi okončanju sukoba.

²⁶² Jončić V. 2012, 169-170.

Stvar je vrlo jednostavna. Kada rešenje nudi jedna od strana u sukobu, to je njen predlog, baziran na njenim pogledima, interesima itd. Čak i da je u principu korektan, druga strana ga najverovatnije neće prihvatiti u tom obliku i iz načelnih (da se ne bi stekao utisak da je podlegla ultimatumu) i iz praktičnih ratloga, jer će poverovati da u pregovorima može da isposluje nešto povoljnije (na isti način, kao što kupac uvek kada može nastoji da obori cenu koju je odredio prodavac). Međutim, kada isti takav predlog dolazi od nekog navodno objektivnog subjekta, koji se javlja kao neka vrsta posrednika, onda se stiče utisak da je predlog u jednakoj meri upućen svim sukobljenim stranama, da je rezultat nekakvog kompromisa, s tim da čak i ako rešenje nije sasvim dobro, ono je dobro time što svako mora u nečemu da odstupi i nečega se odrekne, itd.

Oružane snage koje država iz nekog razloga šalje u inostranstvo po pravilu su sastavljene od njenih državljana - sinova, muževa, očeva, komšija itd. njenih građana. Kada oni počinju da ginu u velikom broju to obično izaziva negodovanje javnosti, koje može biti toliko da se vlada može suočiti sa zahtevima da trenutno prekine operaciju, povuče vojsku, podnese ostavku itd.

Naprotiv, pošto se o njihovom učešću obično vrlo malo zna (o tome da su uopšte angažovani, o njihovom broju, identitetu itd.) pogibija zaposlenih PVK uglavnom prolazi neprimetno. Oni se ne broje u žrtve koje su podnele oružane snage države koja ih je angažovala. Čak i kada se za njih sazna, smrt, ranjavanje, invalidnost, zarobljavanje ili nestanak boraca PVK su rizici na koje su ta lica dobrovoljno pristala i za koji su dobro plaćena - žrtve među njima ne izazvaju saosećanje i proteste javnog mnjenja, jer niko ne voli one koji ratuju za novac.²⁶³

Gubici među osobljem PVK su obično veći nego u redovima pripadnika oružanih snaga matične države raspoređenih na istom području. Tako je između januara i juna 2010. u ratnim zonama u Iraku i Avganistanu poginuo 235 američkih vojnika, ali i više od 250 zaposlenih PVK koje su angažovale SAD. Do kraja 2019. u oružanim sukobima poginulo je više od 7.000 američkih vojnika, ali i više od 8.000 članova osoblja PVK koje su angažovale SAD. Do kraja 2019. samo u Avganistanu poginulo je oko 2.300 američkih vojnika, ali i 3.814 članova osoblja PVK.²⁶⁴

Pored toga, ništa ne sprečava PVK da zapošljavaju strance, što one, uostalom, i čine, jer im se to isplati i iz ekonomskih i iz političkih razloga.²⁶⁵

²⁶³ Ova pitanja vrlo ozbiljno zaokupljaju pažnju političkih odlučilaca posebno u razvijnim Zapadnim zemljama, a sve više postaju i predmet naučnih istraživanja. Shooner S. L., Swan C. D. 2012, 11-58.

²⁶⁴ Miller C. T., „This Year Contractor Deaths Exceed Military Ones in Iraq and Afghanistan”, ProPublica, Sept. 23, 2010, www.propublica.org/article/this-year-contractor-deaths-exceed-military-ones-in-iraq-and-afgh-100923; *Cost of War, US & Allied Killed*, Watson Institute for International and Public Affairs, January 2020, <https://watson.brown.edu/costsofwar/costs/human/military/killed>; Ioanes Ellen, „More US contractors have died in Afghanistan than US troops – but the Pentagon doesn’t keep track”, *Business Insider*, Dec. 10, 2019, <https://www.businessinsider.com/more-us-contractors-have-died-in-afghanistan-than-us-troops-2019-12>.

²⁶⁵ U početku je osoblje PVK regrutovano uglavnom među bivšim pripadnicima oružanih snaga države u kojoj je sedište kompanije, ali se sve više se koriste usluge državljana trećih država, pa i lokalnog

Naime, kada angažuje strance koji su dobro obučeni i iskusni profesionalci, ali su iz zemalja u kojima je nizak ekonomski standard, kompanija može da im uz manju platu, natovari veće obaveze, nego državljanima matične države, koja je obično razvijena zemlja Zapada. Ne samo da time PVK ostvaruje veći profit, već istovremeno postaje konkurentnija na tržištu jer, s obzirom na manje troškove za plate, može da ponudi niže cene svojih usluga. Jednako su važni i politički razlozi. Tako npr. javnost SAD neće se mnogo potresti ako sazna da je u nekoj akciji, boreći se za američke interese u svojstvu zaposlenih američke PVK, poginuo veliki broj Srba, Rusa, Ukrajinaca itd.

Prema izveštaju američkog ministarstva odbrane za treći kvartal 2020, objavljenom jula 2020.²⁶⁶ tada je bilo angažovano (samo od strane tog ministarstva, ne računajući one koji su radili po ugovoru za Stejt department, CIA itd.):

	Ukupno lica pod ugovorom	Državljeni SAD	Državljeni trećih država	Lokalni državljani
U Avganistanu	26.650	9.776	10.163	5.711
U Iraku i Siriji	6.551	2.938	2.376	1.237
Na ostalim lokacijama bez Zone odgovornosti Centralne komande	16.736	7.814	8.560	362
U Zoni odgovornosti Centralne komande	48.937	20.528	21.099	7.310

Dakle, državljani SAD su svugde predstavljali manje od polovine angažovanog osoblja PVK - u Avganistanu su činili 36,7% tog osoblja, u Zoni odgovornosti Centralne komande 41,9%, u Siriji i Iraku 44,8% i na ostalim lokacijama - 46,7 %. Treba podsetiti da većina tog osoblja nije angažovana u neposrednim borbama, ali je bez obzira na to izložena velikim opasnostima i rizicima.

Izveštaj istog ministarstva, o istim pitanjima, rađen po istoj metodologiji, ali koji se odnosi na 2. kvartal 2021, a objavljen je aprila 2021,²⁶⁷ pokazuje da je došlo do smanjenja ukupnog broja lica pod ugovorom i to na svim pozicijama obuhvaćenim izveštajem. To se može objasniti dejstvom niza faktora, a posebno potresima koji su u mnogim sferama i na raznim nivoima izazvani proglašenom pandemijom virusa Covid-19.

Ono što nas ovde zanima jeste činjenica da je nastavljen trend opadanja udela državljana SAD u osoblju PVK koje je angažovano na ovim poslovima.

stanovništva (građana teritorijalne države).

²⁶⁶ *Contractor Support of U.S. Operations in the USCENTCOM Area of Responsibility*, Department of Defense, www.acq.osd.mil/log/PS/CENTCOM_reports.html/FY20_3Q_5A_Jul2020.pdf.

²⁶⁷ *Contractor Support of U.S. Operations in the USCENTCOM Area of Responsibility*, Department of Defense, https://www.acq.osd.mil/log/ps/CENTCOM_reports.html/FY21_2Q_5A_Apr2021.pdf.

	Ukupno lica pod ugovorom	Državljeni SAD	Državljeni trećih država	Lokalni državljani
U Avganistanu	16.832	6.147	6.399	4.286
U Iraku i Siriji	4.689	2.259	1.650	780
Na ostalim lokacijama bez Zone odgovornosti Centralne komande	16.076	6.607	9.268	201
U Zoni odgovornosti Centralne komande	37.597	15.013	17.317	5.267

Prema ovim podacima, ne samo da su državljani SAD i dalje svugde činili manje od polovine angažovanog ljudstva PVK, već je došlo do daljeg opadanja njihovog udela. On je iznosio: u Avganistanu 36,5%, u Zoni odgovornosti Centralne komande 41,1%, u Siriji i Iraku 48,2% i na ostalim lokacijama 39,9%”.

Kada se uporede podaci iz obe tabele, zapaža se da su u 3. kvartalu 2020. godine od 98.874 ukupno angažovanih članova osoblja PVK 41.056 odnosno 41,54% bili državljani SAD, a da je u 2. kvartalu 2021. godine ukupno angažovano 75.194 članova osoblja PVK među kojima su 30.026 ili samo 39,93% bili državljana SAD.

U ratu je uvek veći broj ranjenih nego poginulih. Kada se kućama vrate mladi vojni obveznici-invalidi od 18-20 godina, koji su pretrpeli fizičke povrede i teške psihičke traume, to veoma loše deluje na javnost, posebno u najrazvijenijim zapadnim državama. Mnogi od njih okreću se alkoholu i drogama, a visoka je i stopa samoubistava. Sve to traumatizuje njihove porodice, prijatelje, komšije. Poginuli se oplaču i sahrane, a onda život ide dalje, ali ove žrtve rata nastavljaju bitisanje u svojim sredinama, suočavajući se sa mnoštvom problema i svakog dana podsećajući okolinu na užase i besmisao rata. Mnogo je lakše kada se, ako već mora, kao invalidi kući vrate ljudi srednjih godina (27-40) koji su dobrovoljno i za novac pristali da rizikuju život i zdravlje.

Na temu teških problema mladih veterana-invalida u SAD je na osnovu istoimene autobiografske knjige učesnika Vijetnamskog rata Rona Kovika (*Ron Kovic*) snimljen poznati igrani film „Rođen 4. jula” (*Born on the Fourth of July*) sa Tomom Kruzom (*Tom Cruise*) u glavnoj ulozi. Posle završetka srednje škole Kovic se prijavio u marince i završio u Vijetnmu, gde je doživeo razne užase. Između ostalog, učestvovao je u akciji u kojoj su pobijeni mirni stanovnici vijetnamskog sela i slučajno je ubio saborca iz svog voda. U jednoj borbi teško je ranjen, tako da je ostao paralisani ispod pojasa i prikovan za invalidska lolica. Po povratku kući prošao je razne faze od neskrivenog ponosa (što je ratni heroj) preko besa (protiv pripadnika antiratnog pokreta, a zatim protiv vlade SAD koja je izdala njega i druge veterane) do depresije, samosažaljenja i alkoholizma. Na kraju se suočio sa stvarnošću, pridružio organizaciji Vijetnamski veterani protiv rata i postao jedan od simbola antiratnih protesta.

Jedan od argumenata koji se često pominju u prilog korišćenja osoblja PVK je taj da su lica koja one zapošljavaju odabrani profesionalci (uglavnom nekadašnji pripadnici elitnih jedinica svojih zemalja) koji ne bi trebalo da vrše ratne zločine, a ako to ipak čine, država ugovornica (naručilac posla) može se ograditi tvrdnjom da sa tim nema ništa, da to nije tražila, ni očekivala i da je za sve kriva PVK jer su to njeni ljudi – ona ih je odabrala, zaposlila, obučila, dala im naređenja i instrukcije itd.

Konačno, događa se, naročito u sukobima unutar pojedinih zemalja, da se na istom području nalaze oružane snage raznih država, a posebno velikih sila koje podržavaju različite suprotstavljene strane.²⁶⁸ Među njima čak i neplanirano može doći do okršaja, koji bi mogao da se otme kontroli i preraste u rat između odnosnih država. Zato je mnogo lakše kada određene operacije vrše PVK, čije akcije se ne mogu neposredno pripisati vladi nijedne zemlje, sem, eventualno jednoj od lokalnih strana u sukobu.

3. Poslovi privatnih vojnih kompanija za male i srednje države. – Pošto su usluge PVK specifične i skupe, uglavnom ih koriste velike vojne sile odnosno bogate države i to vrlo često upravo one na čijoj teritoriji odnosna kompanija ima sedište. To je, u neku ruku, razumljivo samo po sebi.

Međutim, PVK mogu angažovati i male i srednje države, posebno onda kada procene da su im ugroženi važni nacionalni interesi koji se ne mogu drugačije odbraniti. One obično ugovaraju pružanje usluga na svojoj teritoriji, te su najčešće istovremeno u ulozi i države ugovornice (naručica posla) i teritorijalne države.

Konkretni zadaci koje ove države poveravaju PVK mogu biti vrlo različiti i mogu obuhvatati obuku i snabdevanje vojske odnosno zemlje, pružanje obavestajne, logističke i druge pomoći u rešavanju konkretnog vojnog ili bezbednosnog pitanja itd. sve do neposrednog učešća u borbama (protiv pobunjenika, terorista, naoružanih kriminalnih bandi itd.).

Tako je npr. Nigerija 2015. iznajmila južnoafričku vojnu kompaniju *STTEP International*, koja joj je pružila odlučujuću pomoć u borbi protiv džihadističke militantne terorističke organizacije Boko Haram. Premda se o detaljima ne zna skoro ništa (kompanija je zvanično samo obučavala nigerijsku vojsku) činjenica je da vlada Nigerije sa tom istom vojskom bila skoro 5 godina nemoćna u borbi protiv boraca Boko Harama, a da ih je nakon angažovanja *STTEP International* za samo 5-6 nedelja skoro u potpunosti počistila sa teritorija koje su bili zauzeli. Izgleda da je vlada Nigerije koristila i najmanje nekoliko stotina boraca nekih drugih privatnih vojnih kompanija, koji su mahom bili državljani Južne Afrike i Gruzije.²⁶⁹

²⁶⁸ Npr. u aktuelnom građanskom ratu u Siriji, koji traje od 2011, učestvuju i vojne jedinice iz raznih država, među kojima i oružane snage Rusije, koje od 2015. podržavaju legalnu vladu predsednika Bašara Asada (*Bashar Hafez al-Assad*) na čiji poziv su i došle i, sa druge strane, snage SAD koje od 2014. podržavaju pobunjenike.

²⁶⁹ Campbell J., *Mercenaries in Nigeria*, Council on Foreign Relations, March 12, 2015, www.cfr.org/blog/mercenaries-nigeria; Campbell J., *More on Nigeria's South African Mercenaries*, Council on Foreign Relations, May 13, 2015, www.cfr.org/blog/more-nigerias-south-african-mercenaries; Pfo-

Siromašne države nemaju novac za plaćanje tih usluga, ali se rešenje nalazi u tome da PVK daju pravo na iskorišćavanje svojih prirodnih bogatstava (nafte, dijamanta, šuma itd.) ili na učešće u delu profita od toga.

Tako je npr. južnoafrička privatna vojna kompanija „Executive Outcomes” kao naknadu za svoje angažovanje u Sijera Leoneu, tražila koncesije i pravo eksploatacije rudnika dijamanta u okrugu Kono za period od 5 godina, dok je njena podružnica „Branch Energy”, tokom 1998. godine, dobila 25% profita kao naknadu za obezbeđenje rudnika zlata Karamoha u Ugandi.²⁷⁰

4. Poslovi privatnih vojnih kompanija za međunarodne organizacije. - Razne međunarodne organizacije sve češće unajmljuju PVK poveravajući im da u opasnim područjima, naročito onima u kojima se vode oružani sukobi, obezbeđuju osoblje tih organizacija, čuvaju njihova predstavništva, štite diplomatske konvoje, dostavljaju humanitarnu pomoć, bave se razminiranjem itd.

Premda šira svetska javnost o tome malo zna, i sama Organizacija ujedinjenih nacija već godinama koriste usluge PVK.

UN su još 1992. godine ponudile PVK *Defense Systems Limited (DSL)* da građanskim ratom zahvaćenoj Somaliji, rasporede 7.000 Gurki da bi čuvali konvoje humanitarne pomoći, ali je zbog prevelikog rizika (očekivao se sukob sa pobunjenicima) *DSL* to odbila. Te iste godine UN su angažovale 4 PVK za pružanje usluga u mirovnoj misiji UNPROFOR u Bosni i Hercegovini. Na osnovu tih ugovora, zaključenih na 4 godine, angažovano je oko 2.000 zaposlenih ovih kompanija, koji se bavili sprečavanjem i utvrđivanjem zločina, vozili oklopna vozila, starali se o bezbednosti na granici (gde su sukobi bili česti) i obavljali druge visoko rizične poslove. Zaposleni PVK nosili su uniforme i oznake UN, imali lične dokumente UN i bili integrisani u UNPROFOR, pa su čak navodno imali pristup poverljivim obaveštajnim podacima UN.²⁷¹

Korišćenje raznih usluga privatnih vojnih kompanija nastavilo se i narednim godinama. Tako je npr. Organizacija ujedinjenih nacija još 2014. za potrebe zaštite svojih misija (osoblja i objekata) koristila u 3 zemlje naoružano i u još 23 države nenaoružano osoblje PVK. To je obrazloženo tvrdnjom da Organizacija nema unutrašnje resurse za obezbeđenje zaštite i sigurnosti svog osoblja koje vrši obaveze u krajnje nestabilnim uslovima.²⁷²

Pored toga, primećuje se da su PVK danas prisutne u skoro svim mirovnim operacijama UN.²⁷³ Ponekad ih unajmljuju pojedine države koje ih onda stavljaju na raspolaganje UN, ali sve češće ih neposredno angažuju same UN.

tenhauer D., „The Case for Private Contractors in Northern Nigeria”, *African Defence Review*, Jan 27, 2016, www.africandefence.net/case-for-pmcs-in-nigeria/; Adamo A. 2020.

²⁷⁰ Milošević N., Jukić J. 2017, 171.

²⁷¹ Østensen Å. G. 2011, 16; Pingeot L. 2012, 22.

²⁷² *Report of the Working Group on the use of mercenaries as a means of violating human rights and impeding of exercise of the right of peoples to self-determination*, A/69/338, 21 August 2014, par. 11, p. 4; par. 16, p. 7; par. 79, p. 20, www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/69/338.

²⁷³ Crowe J., John A. 2017, 16.

To nas navodi na razmišljanje o tome da li se bližimo danu kada će članice UN zaključiti da im se više isplati da za mirovne misije i druge oružane operacije UN angažuju PVK, umesto da šalju sopstvene vojnike.²⁷⁴ Pitanje je, dakle, da li će od nekog trenutka umesto selektivnog i ograničenog korišćenja usluga ovih kompanija, doći do njihovog sveobuhvatnog i stalnog angažovanja, tako da PVK i njihovo osoblje u potpunosti zamene nacionalne vojne kontingente država odn. sopstvene oružane snage UN, kojih za sada nema, ali za koje se verovalo da će jednog dana biti formirane. Radi se o dilemi koja je zanimljiva iz mnogo teorijskih i praktičnih razloga.

S tim u vezi, već sada se ukazuje da čak i ako PVK ne istisnu sasvim vojne kontingente država kao osnovu mirovnih misija UN, jedinice tih kompanija bi mogle biti najbolje rešenje za hitne situacije koje ne trpe odlaganje, tj. mogle bi se koristiti kao tzv. snage brzog reagovanja.²⁷⁵ Posebno je primećeno da bi takve snage mogle dejstvovati paralelno sa redovnim mirovnim snagama UN, s tim da bi imale veća ovlašćenja kada je reč o primeni sile.

Ministar spoljnih poslova Malija, Abdulaje Diop (*Abdoulaye Diop*) je 8. 10. 2014. tražio od Saveta bezbednosti UN da pored već raspoređene mirovne misije MINUSMA jačine oko 9.000 vojnika, hitno razmesti u Maliju snage za brzo reagovanje koje bi se borile protiv islamističkih militantata na severu zemlje. To je obrazložio time da ne samo da je ubijeno mnogo civilia, već je misija UN bila izložena stalnim napadima, tako da su od njenog uspostavljanja u julu 2013, do tog trenutka (tj. za nešto više od godinu dana) ubijeni 31 i ranjeni 66 mirovnjak UN. Po njemu, snage za brzo reagovanje sa „robusnijim pravilima angažovanja” mogle bi da pomognu da se obuzda nasilje i počnu pregovori o uspostavljanju mira. Težinu situacije potvrdio je tadašnji komandant MINUSMA ruandski general Žan B. Kazura (*Jean Bosco Kazura*) koji se 9. 10. 2014. požalio Savetu bezbednosti da su snage MINUSMA prinuđene da se bore protiv terorista, ali bez mandata da to čine, bez odgovarajuće obuke, opreme, logistike i obaveštajnih podataka. Pošto Savet nije tim povodom preduzeo nikakve korake, do 2015. broj ubijenih pripadnika mirovne misije UN dostigao cifru 56 tj. skoro se udvostručio. Za nepunih 8 godina (od 1. 7. 2013. do aprila 2022) u Maliju je poginuo 275 mirovnjaka UN, zbog čega se misija MINUSMA (koja je i dalje aktivna i aprila 2022. godine broji ukupno 17.069 lica, od kojih 11.820 spada u vojno i 1.722 u policijsko osoblje) smatra jednom od najopasnijih mirovnih misija u istoriji UN.²⁷⁶

Tim povodom, primećuje se da je slučaj Malija pokazao da su Ujedinjenim nacijama neophodne snage za brzo reagovanje kojima bi svetska organizacija odgovorila na pretnje na robustan i blagovremen način, pa se sugeriše da bi tu ulogu mogle da odigraju snage PVK.²⁷⁷

²⁷⁴ Lilly D. 2000, 53-62; Cook T. 2002, 1-12; Avant D. 2004, 26-27; Bures O. 2005, 540-546; Patterson M. 2008, 215-232; Østensen Å. G. 2013, 33-47; Genser J., Garvie C. 2016, 439-481; Spearin C., 2018, 68-84; Crowe J., John A. 2017, 16-44; Bures O., Meyer J., 2019, 77-99.

²⁷⁵ Genser J. Garvie C. 2016, 439-481.

²⁷⁶ *With Worsening Security in Northern Mali, Peace Talks Must Make Progress without Delay, Under-Secretary General Tell Security Council*, SC 11592, 8 October 2014, www.un.org/press/en/2014/sc11592.doc.htm; Boutellis A. 2015, 1-16; Genser J., Garvie C. 2016, 480-481; *MINUSMA Fact Sheet*, United Nations Peacekeeping, 5 August 2022, <https://peacekeeping.un.org/en/mission/minusma>.

²⁷⁷ Genser J., Garvie C. 2016, 481.

Mora se priznati da angažovanje PVK u mirovnim misijama, uključujući one koje podrazumevaju borbene operacije može biti efikasnije, jeftinije i politički isplativije rešenje (u smislu da se ne rizikuju životi svojih vojnika, ne dovodi u pitanje nepristrasnost mirovnjaka itd.).

Ipak, veliko je pitanje koliko je to prihvatljivo sa stanovišta morala. Ovo već zato što su UN stvorene da bi se starale o obezbeđenju svetskog mira i bezbednosti, a ispalo bi da su one samo posrednik koji unajmljuje nekog drugog („podizvođača radova”) pri čemu se članski doprinosi država i druga sredstva koja se troše na UN prelivaju na račune privatnih firmi, a u krajnjoj liniji u džepove pojedinaca. S tim u vezi, govori se o „privatizaciji mirovnjaštva”²⁷⁸ odnosno o opasnosti pretvaranju mirovnih operacija u privatno tržište.²⁷⁹

Posebna opasnost leži u činjenici da ako bi se mirovne operacije UN prepustile njima, PVK bi bile stimulisane da šire posao, što znači da preduzmu sve da tih misija bude što više (da je što više oružanih sukoba i kriza), da te misije traju što duže (da se oružani sukob ili kriza održava čak i veštačkim putem) itd. Takvi interesi PVK se potpuno kose sa ciljevima i zadacima UN. Pošto se radi o ogromnim sumama, prisutna je i mogućnost da (radeći u interesu PVK) korumpirani političari i vojni komandanti, ali i funkcioneri međunarodnih organizacija, pa i samih Ujedinjenih nacija, preduzimaju korake koji vode rasplamsavanju sukoba umesto njegovom smirivanju i rešavanju.

Mnogi analitičari primećuju da argumenti kojima se brani korišćenje PVK od strane UN nisu dovoljno ubedljivi i da, naprotiv, s tim u vezi postoje vrlo ozbiljni problemi. Neki od njih idu tako daleko da zaključuju da PVK nisu rešenje, već deo problema.²⁸⁰ Posebno se ističe da korišćenje PVK u mirovnim operacijama UN nije samo po sebi nezakonito, ali da je nezakonita njihova upotreba za tzv. nametanje mira.²⁸¹ Uostalom, Radna grupa za plaćenike ukazala je na niz otvorenih pitanja, zaključivši da bi staranje o bezbednosti (uključujući i bezbednost UN i njihovog osoblja) moralo da pre svega ostane obaveza država članica.²⁸²

Premda je iz razumljivih razloga najzanimljivije korišćenje PVK od strane UN, njihove usluge koriste i druge međunarodne organizacije, od kojih će ovde biti pomenute samo dve.

Evropska unija poverava PVK čuvanje svojih diplomatskih predstavnika i predstavništava (delegacija) i pružanje podrške civilnim i vojnim misijama EU u inostranstvu. Pored toga, proširivši 1992. svoje nadležnosti i na problem međunarodne bezbednosti,

²⁷⁸ O tome pričaju mnogi, kao npr. Cameron L. 2017.

²⁷⁹ Bures O. 2005, 534.

²⁸⁰ Pingeot L. 2012, 28-36, 41-42.

²⁸¹ Janaby M. G. 2015, 147-187.

²⁸² *Report of the Working Group on the use of mercenaries as a means of violating human rights and impeding of exercise of the right of peoples to self-determination*, A/69/338, 21 August 2014, par. 11, p. 4; par. 16, p. 7; par. 79, p. 20, www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/69/338.

EU je dovela svoje države članice u situaciju da moraju da obezbeđuju nacionalne kontingente za sve veći broj mirovnih misija koje se upućuju u razne delove sveta, daleko od Evrope.²⁸³ To navodi na misao da je sasvim moguće da jednog dana organi i članice EU dođu do zaključka da je za poslove koje poveravaju mirovnim misijama EU bolje angažovati PVK.

Posebno je zanimljivo primetiti da se na usluge PVK oslanja i najveća vojna sila današnjice - NATO. Ta vojno-politička organizacija je već tokom agresije na Jugoslaviju (1999) koristila PVK za transport, aerodromske usluge, snabdevanje gorivom, upravljanje objektima i pružanje zaštite. U kasnijim godinama, paralelno sa naglim razvojem privatnog sektora u domenu vojnih i bezbednosnih pitanja ova saradnje je postajala sve dublja, obimnija i raznovrsnija. NATO se posebno mnogo oslonio na podršku PVK u sukobima u Avganistanu (posebno, 2003-2014) kada su mu one davale logističku podršku, vršile potrebna održavanja i popravke, izvodile za njega vojnu obuku i pružale oružanu zaštitu.²⁸⁴

5. Poslovi privatnih vojnih kompanija za nedržavne subjekte. - PVK sve više angažuju (i za to dobro plaćaju) i razni nedržavni subjekti. Često su u pitanju samo obaveštajne usluge ili zaštita određenih lica i objekata,²⁸⁵ ali, u zavisnosti od potreba naručioca posla, može se raditi i o držanju vojne obuke, izvođenju specijalnih operacija, pa čak i o učesću u borbenim dejstvima u okviru oružanog sukoba.

Tako npr. kompanije koje su uložile velika sredstva u naftna polja, nalazišta dragog kamenja, rudnike retkih i plemenitih metala i slično, veoma su motivisane da angažuju PVK da štite njihove investicije – njihove radnike (osoblje) i objekte. Onda kada su ti radnici izloženi napadima (ubistva, otmice itd.) ili kada objekte (bušotine, rudnike itd.) ugrožava ili je silom zauzela neka strana u oružanom sukobu (pobunjenici, snage terorista itd.) one plaćaju PVK da štite pomenuta lica i objekte odnosno da povrate pomenute objekte. Borbe koje se tim povodom razvijaju, mogu imati takav oblik i intenzitet da se suštinski ne razlikuju od okršaja između sukobljenih strana u ozbiljnom oružanom sukobu - mogu da poprime karakter pravih bitki uz upotrebu ne samo pešadije, već i artiljerije i vazduhoplovstva.

Za određene zadatke (desant, diverzija oslobađanje zarobljenika ili talaca itd.) PVK može unajmiti i neka od strana u oružanom sukobu, posebnom onom unutrašnjeg karaktera. Podrazumeva se da nije reč o vladi (jer bi to onda bilo angažovanje od strane države, o čemu je već bilo reči) već o pobunjenicima, jednoj od strana koje se bore za vlast u nekoj tzv. „propalnoj državi”, zemlji u kojoj nema centralne vlade itd.

²⁸³ White N. D., MacLeod S. 2008, 965-988.

²⁸⁴ Krahnemann E. 2016, 1401-1426.

²⁸⁵ Tako je „Blekvoter” štitio postrojenja i polja multinacionalne kompanije „Monsanto” s opasnim mutiranim hibridima biljaka i bavio se špijuniranjem aktivista i organizacija koje se bore protiv ove biotehnoške firme koja je najveći proizvođač genetski modifikovanog semena.

Termin “propala država” (eng. *Failed State*) je iz anglosaksonske političke retorike i stručne i naučne literature prešao i u druge jezike kao naziv za zajednice u kojima je državna vlast iz nekog razloga (izlazak iz teškog rata, unutrašnji sukobi i podele, propast privrede i slično) toliko oslabila da nije u stanju da vrši svoju osnovnu ulogu – da obezbeđuje red i mir, vrši monopol fizičke sile, ostvaruje odbrambenu, socijalnu, ekonomsku i drugu funkciju. Stoga su njima svojstveni vlast lokalnih moćnika, korupcija, organizovani kriminal, šverc, masovno kršenje ljudskih prava i slično.²⁸⁶

Američki časopis *Foreign Policy* i nevladina organizacija „Fond za mir” (*Fund for Peace*) od 2005. godine objavljuju tabelu „propalih država” (eng. *Failed States Index*) s tim da se u poslednjih nekoliko godina umesto „propale”, koristi blaži izraz “krhke” odn. “nestabilne države” (eng. *Fragile States Index*). U tabeli objavljenoj 2022. godine na prvim mestima po nestabilnosti, kao države koje izazivaju veoma veliku uzbunu (*very high alert*), navedeni su Jemen i Somalija. Za njima slede zemlje koje izazivaju veliku uzbunu (*high alert*): Sirija, Južni Sudan, Centralnoafrička Republika, DR Kongo, Sudan, Avganistan, Čad i Mjanmar. Nakon toga se ređaju ostale države, kategorisane, zavisno od slučaja, kao one koje izazivaju uzbunu (*alert*), veliko upozorenje (*high warning*), povišeno upozorenje (*elevated warning*), upozorenje (*warning*) odnosno koje su stabilne (*stable*), stabilnije (*more stable*), vrlo stabilne (*very stable*), održive (*sustainable*) i vrlo održive (*very sustaionable*).²⁸⁷

5. Problemi vezani za funkcionisanje privatnih vojnih kompanija

U vezi sa PVK, njihovim uslugama i, posebno, učešćem njihovog osoblja u oružanom sukobu, iskristalisalo se mnogo problema, različite prirode. Jedni su zanimljivi iz ugla pravne nauke, drugi imaju važan praktičan značaj, a kod nekih su prisutna oba momenta.

Pošto se radi o privatnom biznisu on je u velikoj meri izvan stvarno efikasne kontrole od strane državnih vlasti – i matične, i teritorijalne, i države državljanstva i uopšte bilo koje države. Obično nadležni u PVK ugovorom prihvataju određeni zadatak, a zatim sami planiraju, pripremaju, ostvaruju i nadgledaju njegovo izvršenje. To otvara prostor za razne greške, kršenje propisa, zloupotrebe i slično.

Za razliku od oružanih snaga države, koje su potčinjene višim instancama (ministru odbrane, vladi, parlamentu, šefu države) i odgovorne pred njima, i koje se u principu angažuju radi ostvarenja političkih ciljeva datog društva (oni mogu biti i nezakoniti, ali su deo državne politike), PVK se rukovode samo motivom sticanja što veće dobiti tj. time da što više povećaju prihode i što više smanje rashode, što znači da kod donošenja odluka postupaju kao svako kapitalističko preduzeće, štiteći sopstveni, a ne društveni interes. To može imati za posledicu prijem u radni odnos nedovoljno kvalifikovane radne snage; štednju u raznim kontrolnim procesima; odabir bržeg i jeftinijeg rešenja, čak i ako to znači kršenje međunarodnog prava; itd.

²⁸⁶ O “propalim” odn. “krhkim” državama: Thüerer D. 1999, 731-760; Rotberg R. I. 2007, 83-94; McLaughlin C. 2012; Jones B., Tortolani B. 2013; Krivokapić B. 2017, 330-331.

²⁸⁷ *Fragile States Index*, Annual Report 2022, Fund for Peace, pp. 6-7, <https://fragilestatesindex.org/wp-content/uploads/2022/07/22-FSI-Report-Final.pdf>.

Nezavisno od svog rukovodstva, i sami zaposleni PVK, posebno oni koji su angažovani na terenu, u zonama sukoba, sasvim prirodno, teže da sa što manje napora i rizika zarade platu i živi i zdravi vrate se kućama da troše zarađeno. Stoga se mogu odlučiti za efikasnije i manje rizično rešenje, mada ono podrazumeva civilne žrtve, uzimanje talaca, mučenje zarobljenika i slično. Uostalom, to je i logično kada se zna da sukob u kome učestvuju nije stvarno „njihov” (nisu emotivno angažovani u njemu) i da se po pravilu bore na tuđoj teritoriji, tako da nemaju posebno poštovanje za kulturno-istorijska i druga dobra na tom području, i, naročito, nemaju nikakve posebne obzire prema lokalnom stanovništvu koje im je često po mnogo čemu potpuno tuđe.²⁸⁸

Iz tih razloga, u radu PVK i njihovih zaposlenih neretko se javlja veći ili manji stepen nezakonitog ponašanja. To se obično ogleda u raznim prevarama, što je ovde manje zanimljivo, jer izlazi iz okvira međunarodnog prava i mahom se svodi na ugovorne i druge odnose naručioca posla i PVK odnosno spada u domen unutrašnjeg prava nadležne države.

Primeru radi, američka kompanija *Halliburton* bila je optužena za brojne nepravilnosti u poslovanju svoje podružnice *KBR* koja je najveći ugovorni partner američke vojske u Iraku. Prema optužbama, ona je vojsci SAD fakturisala i gorivo i hranu koje joj nikada nije isporučila, naplaćivala je gorivo po višoj ceni, svesno je snabdevala američke trupe neispravnom hranom (onom kojoj je istekao rok, koja je pokvarila ili bila kontaminirana gelerima i drugim materijalima), od svojih zaposlenih tražila da prijavljuju da rade 12 sati dnevno na poslovima ispitivanja i prečišćavanja vode, mada takav posao nikada nije urađen, što je ugrozilo zdravlje vojnika i drugog osoblja jer su pili kontaminiranu i neprečišćenu vodu itd. Neke od tih optužbi (za previsoku cenu goriva) su kasnije povučene. Ipak, istraga Pentagona i Kongresa iz 2006. pokazala je da je među troškovima koje je ova firma fakturisala vojsci SAD za usluge pružene u Iraku, 422 miliona dolara bez stvarnog pokrivanja, a još 1,03 milijarde dolara sporno.

Ovaj slučaj je zanimljiv zato što nam pokazuje da su rukovodstva pojedinih PVK i/ili članovi njihovog osoblja na terenu, spremni da, nadajući se lakoj zaradi, upuste se u to da varaju svog naručioca posla, pa makar on bio ministarstvo odbrane najjače sile sveta! I to i pored toga što moraju znati da će kao u svakom poslu, naručilac hteti da zna gde i na šta ide njegov novac, tako da će kontrolisati njihov rad, proveravati njihove fakture za izvršene usluge itd. To nam onda rečito pokazuje da, ako su dovoljno stimulisana mogućnošću dobre zarade, odnosna lica ponekad spremna da urade sve, pa i ono što predstavlja grubo kršenje ugovornih i drugih pravnih obaveza.

Međutim, pošto je u slučaju mnogih PVK i njihovog osoblja reč o subjektima koji koriste oružanu silu, nezakonitosti mogu biti i takve da znače vršenje ratnih i drugih zločina. Ovo posebno onda kada PVK ili njihni zaposleni procene da će to ubrzati i olakšati ostvarenje zadatka i veruju da se za to neće saznati.

²⁸⁸ Za loš odnos prema lokalnom stanovništvu (posebno onom koje pripada drugačijoj kulturi) i nepotrebnu i neselektivnu upotrebu oružja naročito se optužuju borci zapadnih PVK, koji računaju sa time da će ih njihove vlade zaštititi od odgovornosti.

I zaista, praksa je pokazala da su u nekim slučajevima zaposleni PVK bili umešani u takve zločine kao što su ubistva civila, ubistva zarobljenika, neselektivni napadi, proizvoljno pritvaranje, mučenje i maltretiranje pritvorenika, podmićivanje predstavnika vlasti, krađa i šverc oružja, pljačka, uništavanje imovine, silovanje, trgovina ljudima itd.²⁸⁹

S tim u vezi, premda sam po sebi nije dokaz da se radilo o nečem nezakonitom, dosta toga sugerise podatak da su između 2005. i septembra 2007. zaposleni „Blekvotera” bili umešani u 195 incidenata sa pucanjem, s tim da su u 163 slučaja oni prvi otvorili vatru.²⁹⁰ Podrazumeva se da su, suočeni sa mogućom pretnjom bili na ivici nerava i reagovali na svaki pokret koji im se učinio sumnjivim. Ipak, činjenica je da su u čak 83,6% slučajeva oni prvi otvorili vatru slučajeva, pre nego što su napadnuti.

Poznati su i konkretni zločini koje su izvršili zaposleni PVK.

- Jedna od prvih PVK bila je „Kini Mini” (*Keenie Meenie Services*)²⁹¹ koju su 1975. osnovali bivši britanski vojni oficiri i obaveštajci. Iako je pružala i druge usluge, naročito je bila poznata po tome što su njeni instruktori i borci obučavali specijalne jedinice raznih država, ali i sami učestvovali u oružanim sukobima. Borci kompanije i jedinice koje su oni obučili i kojima su komandovali mnogo puta optuživani za ratne zločine, naročito u Šri Lanki i Nikaragvi - masovna ubistva civila, pružanje vatrene podrške iz vazduha snagama koje na terenu napadaju civilno stanovništvo, ubistvo zarobljenika izbacivanjem iz helikoptera, mučenje, uzimanje talaca, paljenje sela i uništavanje drugih civilnih objekata, pljačka, itd. Premda su njeni borci uspeali da se izvuku nekažnjeni za zločine koje su počinili,²⁹² zbog niza skandala koji su dovođeni u vezu sa njom, kompanija je prestala sa radom početkom 90-ih godina prošlog veka;

- Ubrzo nakon što je 1992. radi vršenja bezbednosnih usluga i poslova za mirovnu misiju UN u Bosni i Hercegovini (UNPROFOR) raspoređeno osoblje 4 privatne vojne kompanije, izbio je skandal koji je naneo veliku štetu ugledu Ujedinjenih nacija. Utvrđeno je da su zaposleni firme *DynCorp*, koji su radili kao policajci po ugovoru sa SAD ali pod komandom UN, bili umešani u seksualni trafiking i organizovanu prostituciju;²⁹³

- Nakon što je od svojih zaposlenih čula da je nemoguće razlikovati civile od pobunjenika,

²⁸⁹ Perrin B. 2006, 613-636; Gómez del Prado, J. L. G. 2011, 151-169; Del Prado, J. L. G. 2011¹, 16-23; Osakwe C., Umoh U. E. 2014, 64-79; Parries D., Karp A. 2015, 1-3; Karska E. 2016, 753-766; *Use of mercenaries as a means of violating human rights and impeding the exercise of the right of peoples to self-determination* 2019.

²⁹⁰ *Blackwater boss grilled over Iraq: The chairman of US private security contractor Blackwater has defended his firm and his staff during a grilling by a congressional committee*, BBC News, 2 october 2007, http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/7024370.stm.

²⁹¹ Neobičan naziv kompanije potiče od tuda što su među njenim osnivačima bili bivši oficiri SAS-a, u čijem internom žargonu „kini-mini” je sinonim za tajne operacije, što je, izgleda, došlo iz izraza u svahili jeziku kojim se označava kretanje zmije kroz travu.

²⁹² Više: Miller P. 2020.

²⁹³ Pingeot L. 2012, 22.

južnoafrička PVK *Executive Outcomes* je 1995. u Sijera Leoneu vršila neselektivne vazdušne napade (napade biz izbora ciljeva, što je ratni zločin) ubijajući ne samo pobunjenike, nego i civile;²⁹⁴

- Radna grupa za pitanje korišćenja plaćenika kao sredstva za kršenje ljudskih prava i ometanje ostvarivanja prava naroda na samoopredeljenje (skr. Radna grupa za plaćenike) koju je 2005. okviru UN osnovao Savet za ljudska prava, saopštila je 2010. da ima podatke o zločinima koje su izvršili pripadnici PVK u Avganistanu, uključujući ubistva civila (među njima i dece), pljačku, otmice, mučenje pritvorenika, nezakoniti i nasilni pretres kuća i slično;²⁹⁵

- Zločine zaposlenih PVK u Avganistanu zabeležili su i drugi izvori.²⁹⁶ Između ostalog, tvrdi se da su zaposleni PVK koji su pratili konvoje sa snabdevanjem samo 2006-2009. ubili i ranili više od 30 nevinih civila samo u okrugu Majvand (*Maywand District*) u pokrajini Kandahar, što je u najmanje jednom slučaju dovelo do konfrontacije sa američkim snagama;²⁹⁷

- U zloglasnom mučenju i ponižavanju iračkih zarobljenika i civila u zatvoru Abu Graib (*Abu Ghraib*) u blizini Bagdada, pored pripadnika oružanih snaga SAD učestvovali su i zaposleni američkih PVK *Engility Corporation* (bivša *Titan Corporation*) i *CACI International Inc.* Prva je bila angažovana da pruža usluge prevođenja za osoblje u američkim zatvorima u Iraku, a druga da pruža usluge ispitivanja zatvorenika. Kada je izbio skandal, istraga američke vojske utvrdila je da je 6 zaposlenih ovih kompanija učestvovalo u čak 36% mučenja i drugih zlostavljanja koji su se dogodili u Abu Graibu i drugim zatvorima. I dok je jedan broj pripadnika američke vojske osuđen za to od strane američkog vojnog suda, zaposleni PVK izvukli su se bez ikakve kazne, sa obrazloženjem da nije jasno pred kim bi trebalo da odgovaraju, jer nisu deo oružanih snaga, a time ni vojnog komandnog lanca. Jedino sa čime su se sve doskora suočili bile su privatne građanske tužbe njihovih žrtava. Ipak, nakon više od decenije, američki savezni sudija je presudio da sud u Virdžiniji može da sudi PVK za mučenja u Abu Graibu. Ostaje da se vidi kako će se sve to završiti.²⁹⁸

Moramo primetiti da je rešenje čitavo vreme bilo pred očima – trebalo je da odgovaraju pred iračkim vlastima, isto kao što odgovaraju i svi drugi civili i kao što pred američkim sudovima odgovaraju strani državljani koji izvrše krivično delo na teritoriji SAD. Međutim, SAD su u periodu u kojem su se događali ovi zločini obezbedile imunitet od jurisdikcije Iraka kao teritorijalne države ne samo za postupka pripadnika svoje vojske, već i za osoblje PVK koje je angažovala vojska SAD (obrazloženje je bilo da se to čini da bi se sprečila pristranost lokanih sudova);

- Jedan od najpoznatijih slučajeva je masakr iračkih civila koji su izvršili čuvari, zaposleni u PVK *Blekvoter*. Obezbeđujući po ugovoru sa Stejt departmentom američki diplomatski konvoj, oni su 16. 9. 2007. na trgu Nisur u Bagdadu ubili 14 i ranili 20 Iračana. Među ubijenima bili su 10 muškaraca, 2 žene i 2 dečaka uzrasta 9 i 11 godina. Kao i mnogi drugi, ovaj zločin bi verovatno ostao neprimеćen da se nije dogodio u centru glavnog grada, pred očima mnogobrojnih svedoka, Istraga

²⁹⁴ Kalidhass P. R. 2014, 12.

²⁹⁵ *Report of the Working Group on the use of mercenaries as a means of violating human rights and impeding the exercise of the right of peoples to self-determination*, General Assembly, A/HRC/15/25/Add.2, par. 59-64, pp. 15-16, <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G10/143/57/PDF/G1014357.pdf?OpenElement>.

²⁹⁶ Krahmann E. 2016, 1408-1412.

²⁹⁷ Schwartz M. 2011, 15.

²⁹⁸ Morris D. 2004; Bina M. W. 2005, 1237-1263; Center for Constitutional Rights 2015; Klasfeld A. 2019.

američkog FBI je pokazala da je da su žrtve ubijene bez ikakvog razloga. Od 19 pripadnika *Blekvo-tera* koji su obezbeđivali konvoj, 7 je pucalo, ali je 2008. za masakr pred okružnim sudom u SAD optuženo samo njih 4. Sudija je, međutim, 2009. odbacio optužbu sa obrazloženjem da je nepravilno izgrađena. Zatim je 2011. optužba ponovljena pred američkim federalnim okružnim sudom, koji je 2015. trojicu okrivljenih osudio na 30 godina, a jednog na doživotni zatvor. Nakon žalbi i novih postupaka, 2019. jedan okrivljeni je ponovo osuđen na doživotni zatvor, ali su zato ostaloj trojici kazne drastično smanjene – jedan je dobio 151, drugi 168 a treći 180 meseci zatvora.²⁹⁹

Veliki problem je pitanje odgovornosti PVK i njihovog osoblja, što je posebno izražena kada je matična država (država sedišta) istovremeno i država ugovornica (naručilac posla) i pri tome neka od najvećih svetskih sila, dok se posao obavlja u nekoj malojoj ili nedovoljno snažnoj zemlji (teritorijalna država).

Premda bi sve trebalo da je jasno (počinioci zločina, ko god bili, trebalo bi da odgovaraju na osnovu individualne krivične odgovornosti u teritorijalnoj ili makar matičnoj državi, a kompanije bi trebalo da nadoknade pričinjenu štetu) često nije tako. Praksa pokazuje da matične države obično štite svoje kompanije i njihovo osoblje od jurisdikcije druge države, a same nisu voljne da ih pozovu na odgovornost.

U SAD, kao zemlji koja najviše koristi usluge PVK za razne zadatke u drugim zemljama i istovremeno matičnoj državi najvećeg broja i pri tome najjačih PVK je 2004. usvojen zakon koji je omogućio da osoblje PVK bude gonjeno u SAD za zločine koje je počinilo u inostranstvu, radeći po ugovoru za američko ministarstvo odbrane. To je bilo samo polovično rešenje, jer je predviđalo nadležnost američkih, a ne sudova teritorijalne države; ograničavalo gonjenje samo na krivična dela za koja je (kada bi ona bila izvršena u SAD) zaprećena kazna od najmanje 1 godine zatvora; odnosilo se samo na osoblje PVK angažovano po ugovoru sa američkim ministarstvom odbrane, ali ne i na ono koje su angažovali drugi državni organi SAD, kao npr. Stejt department ili CIA. Ta rešenja su 2007. proširena i na druge slučajeve, ali praksa svedoči da je veoma mali broj predmeta u kojima su zaposleni američkih PVK odgovarali za svoja nedela.³⁰⁰

Vrhunski profesionalci, kakvi su navodno oni koje zapošljavaju PVK, ne bi smeli sebi da dozvole takve zločine, a kada ih počine svakako moraju da za to odgovaraju. Ipak, ni na koji način ne pravdajući ih, moramo, istine radi primetiti da slične pa i gore

²⁹⁹ „F.B.I. Says Guards Killed 14 Iraqis Without Cause, *The New York Times*, November 14 2007, nytimes.com/2007/11/14/world/middleeast/14blackwater.html?_r=0; Apuzzo M., „Ex-Blackwater Guards Sentenced to Long Prison Terms in 2007 Killings of Iraqi Civilians”, *New York Times*, April 13, 2015, www.nytimes.com/2015/04/14/us/ex-blackwater-guards-sentenced-to-prison-in-2007-killings-of-iraqi-civilians.html; *Former Blackwater Employee Sentenced to Life Imprisonment for Murder in 2007 Shooting at Nisur Square in Iraq*, U.S. Attorneys, District of Columbia, August 14, 2019, www.justice.gov/usao-dc/pr/former-blackwater-employee-sentenced-life-imprisonment-murder-2007-shooting-nisur-square; *Former Blackwater Employee RE-Sentenced for Fatal 2007 Shooting at Nisur Square in Iraq*, U.S. Attorneys, District of Columbia, September 10, 2019, www.justice.gov/usao-dc/pr/former-blackwater-employee-re-sentenced-fatal-2007-shooting-nisur-square-iraq.

³⁰⁰ White N. D., MacLeod S. 2008, 965-988, Cimini T. 2018, 2.

zločine vrše i pripadnici oružanih snaga država. Uostalom, mučenje, maltretiranje i ubijanje zatvorenika u zatvoru Abu Graib izvršili su pre svega pripadnici vojske SAD i CIA, a mnogo manje članovi osoblja PVK. Štaviše, određene ratne zločine i zločine protiv čovečnosti vrše ponekad čak i pripadnici odabranih jedinica oružanih snaga država, koje su poslate u međunarodne mirovne misije, što znači sa plemenitim zadatkom da obezbede mir, spreče zločine, pomognu civilima itd.³⁰¹

Prisutni su i drugi mogući ili stvarni problemi. Postojanje velikog broja snažnih PVK može dovesti do zapostavljanja pregovora, posredovanja i drugih načina mirnog rešavanja međunarodnih i unutrašnjih sporova i, umesto toga, pribegavanja oružanim akcijama tih kompanija, kao bržem i efikasnijem sredstvu, koje, u slučaju uspeha omogućava državi ugovornici nametanje svoje volje - umesto kompromisnog rešenja koje bi najverovatnije bilo pravednije i stoga imalo veće izgledi da se održi.

Treba voditi računa i o činjenici da PVK pružaju usluge ne samo vladama država, već svakome ko je voljan i sposoban dobro da plati. Kada im se to isplati, one isto tako mogu prihvatiti angažovanje koje se svodi na obaranje zakonite vlade u nekoj državi, gušenje ustanka protiv diktatorskog i zločinačkog režima itd., jer se one ne bore za stranu koja je u pravu, čiji interesi su zakoniti ili za one uz koje je narod, već za naručioca posla.

Jedna od opasnosti je i da, motivisane visokim profitom, PVK mogu početi da „same sebi prave posao” u smislu da veštački stvaraju nestabilnosti u određenim regionima ili makar da na razne načine otežavaju mirno rešenje situacije, kako bi sebi isposlovale ili produžile angažman. Iz sličnih razloga mogu ih angažovati i velike korporacije koje proizvode oružje i municiju, kojima je veoma važno da nema zastoja u proizvodnji i plasmanu njihovih proizvoda, a još im je bolje kada potražnja za tim proizvodima raste. Međutim, veštačko izazivanje kriza i konflikata ili produžavanje oružanog sukoba objektivno nije u interesu ni države ugovornice (jer joj nepotrebno povećava troškove) ni teritorijalne države (jer podrazumeva ljudske žrtve i razaranja i verovatne ratne zločine) ni čitavog sveta (jer ugrožava svetski mir i bezbednost).

Već sada pojedine PVK imaju pod oružjem ljudstvo od nekoliko desetina hiljada boraca, koje po brojnosti, a posebno po obučenosti, naoružanju i opremi prevazilazi ono što imaju mnoge države. Kada te kompanije još više ojačaju, povežu se jedne s drugima i sa najvećim multinacionalnim korporacijama, stvoriće se moćna vojna, ekonomska, a samim tim i politička sila, koju će biti teško obuzdati. Nju neće sputavati nikakav ustav, briga za dobrobit stanovništva, vođenje računa o tome da se zadovolje očekivanja birača i slične „sitnice” o kojima moraju da vode računa vlade. Još gore, pretila opasnost da se ona neće zadovoljiti „mrvicama” u vidu povećanja profita, već će u nekom trenutku nastojati da ostvari političku i drugu dominaciju i to ne samo u svakom pojedinačnom društvu, već i u međunarodnoj zajednici kao celini.

³⁰¹ O tome će više reći biti kasnije.

Jedan od problema je i odnos PVK prema sopstvenom osoblju. Pojedine među njima optužuju se da krše osnovna ljudska prava svojih zaposlenih (posebno onih koji su angažovani u teritorijalnoj državi među lokalnim stanovništvom); ne osiguravaju ih; ne isplaćuju im ugovorene zarade; ne obezbeđuju im osnovne zdravstvene i higijenske uslove; ne sprečavaju i ne sankcionišu seksualno uznemiravanje, nasiljničko ponašanje nadređenih i diskriminaciju na radnom mestu; itd.³⁰² Ponekad se primećuje da je su zaposleni PVK „žrtve divljeg kapitalizma.”³⁰³

6. Pravno uređenje položaja privatnih vojnih kompanija

1. Najvažniji problemi

Postoji niz problema pravne prirode i to kako iz ugla međunarodnog prava, tako i u okvirima nacionalnih pravnih poredaka država.

Oni se tiču se zakonitosti postojanja i rada takvih kompanija, što se ceni prema nacionalnim propisima matične i teritorijalne države, koji nisu uvek usaglašeni, tako da se može dogoditi da su u jednoj zemlji osnivanje, registrovanje i rad PVK dozvoljeni, a u drugoj zabranjeni.

Tome treba dodati i zakone države ugovornice, jer oni mogu zabranjivati određene aktivnosti, pa čak i propise države državljanstva, zato što neke zemlje zabranjuju svojim državljanima da učestvuju u oružanim sukobima u inostranstvu i takvo njihovo angažovanje kvalifikuju kao krivično delo.

Tako je npr. izmenama Krivičnog zakonika Srbije iz 2014. (čl. 386 a i 386b) za učešće državljana Srbije u oružanim sukobima u inostranstvu zaprećena kazna zatvora u trajanju od 6 meseci do 5 godina, a ukoliko je ono ostvareno u sastavu grupe, od 1 do 8 godina. Za organizovanje učešća u ratu ili oružanom sukobu u stranoj državi zaprećena je kazna zatvora u trajanju od 2 do 10 godina.

Jedan od naročito važnih problema je pitanje odgovornosti.³⁰⁴

Postavlja se pitanje da li su za zločine ili nanošenje nekome štete odgovorni zaposleni PVK, kompanija, matična država, država ugovornica, teritorijalna država ili

³⁰² *Report of the Working Group on the use of mercenaries as a means of violating human rights and impeding the exercise of the right of peoples to self-determination: the gendered human rights impacts of private military and security companies*, General Assembly, A/74/244, 29 July 2019, par. 47-50, p. 15, https://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/74/244.

³⁰³ Gómez del Prado, J. L. G. 2011¹, 23.

³⁰⁴ O raznim aspektima odgovornosti u vezi sa postojanjem i radom PVK: Weigelt K., Marker F. 2007, 377-394; Hoppe C. 2008, 989-1014; Lenhardt C. 2008, 1015-1034; Ryngaert C. 2008, 1035-1053; Romić M., Pavlović G. 2011, 319-332; Huskey K. A. 2012, 193-212; Kalidhass P. R. 2014, 12-19; Anderson M. 2018, 307-347.

čak – država državljanstva? Zapravo, zavisno od slučaja, ima osnova za odgovornost svakoga od njih. Razmotrićemo ukratko samo najvažnije momente.

1. Odgovornost osoblja privatne vojne kompanije - Osoblje PVK može da odgovara na razne načine (disciplinski, građanskopravno, administrativnopravno) s tim da je najinteresantnija njegova individualna krivična odgovornost.

Tu ne bi trebalo da je bilo šta sporno, osim kada je, kao što je bilo slučajeva u praksi, ugovorom se teritorijalnom državom odnosno aktom okupacionih vlasti članovima tog osoblja dat puni imunitet, čime su u odnosu na pravni poredak teritorijalne države faktički unapred amnestirani za svaki mogući zločin.³⁰⁵ Po sebi je jasno da je takva praksa iz mnogo razloga pogrešna (podseća na odnose iz epohe kolonijalizma) i dobro je što je bila vezana samo za neke zemlje i trajala samo kratko, nakon čega je napuštena.

Pitanje krivične i druge odgovornosti osoblja PVK može se u principu postaviti pred sudovima i drugim nadležnim organima ne samo teritorijalne, već i drugih država, u prvom redu matične države, države ugovornice i države državljanstva.

Otvorenim ostaje problem mogu li, sa pozivom na koncepciju tzv. univerzalne nadležnosti,³⁰⁶ o krivičnoj odgovornosti pomenutih lica odlučivati i sudovi trećih, pravno nezainteresovanih država, koje nisu ni u kakvoj neposrednoj vezi ni sa PVK, ni sa njihovim osobljem, ni sa njihovim zločinima? Dakle, mogu li zaposleni PVK koji su osumnjičeni za genocid i druga teška međunarodna krivična dela biti izvedeni pred sud države koja nije ni teritorijalna država, ni matična država, ni država ugovornica, ni država državljanstva članova osoblja PVK, pa čak ni država državljanstva žrtava zločina, već je zemlja koja smatra da, u interesu čitave međunarodne zajednice, ima pravo da goni i sudi svakoga ko je okrivljen da je počinio nekih od teških međunarodnih zločina. Nama se čini da je takvo širenje nadležnosti država preterano i bez stvarnog osnova, te da pomenuta država može mnogo bolje doprineti ostvarenju pravde tako što će okrivljenog izručiti nekoj od zaista nadležnih država. Uostalom, ono se javlja izuzetno, u praksi samo nekih država, s tim da su čak neke među njima različito postupale u istovrsnim slučajevima. O tome će više reći biti kasnije.

Problem za sebe je pitanje krivične i druge odgovornosti osoblja PVK kojeg su angažovale međunarodne organizacije. U nekim slučajevima njihov pravni položaj je analogan onom koji je priznat osoblju međunarodne organizacije. Tako npr. kada je osoblje PVK uključeno u mirovne misije Ujedinjenih nacija, ono je, kako pokazuje praksa, u principu deo tih misija i ima isti status kao osoblje međunarodnih oružanih snaga pod komandom UN, što znači da u osnovi uživa iste privilegije i imunitete.³⁰⁷ Iz

³⁰⁵ Konkretna primjer iz prakse, vezan za Irak, biće dat već na jednoj od narednih stranica, kada bude razmatrano pitanje individualne krivične odgovornosti pripadnika osoblja PVK.

³⁰⁶ O njoj će više reći biti kasnije.

³⁰⁷ Već je bilo reći o tome da su UN prvi put angažovale PVK (radilo se o 4 takve kompanije) u Bosni i Hercegovini 1992. godine, za pružanje usluga mirovnoj misiji UNPROFOR, te da su zaposleni PVK

toga ističe i da je probleme koji se javljaju u vezi sa ratnim zločinima i drugim povredama međunarodnog prava izvršenim od strane pripadnika pomenutih grupa (osoblja međunarodnih oružanih snaga i osoblja PVK) potrebno rešavati na sličan način. O pitanjima koja se tiču odgovornosti pripadnika međunarodnih oružanih snaga biće više reći kasnije.

2. Odgovornost privatne vojne kompanije. – Ova odgovornost postoji zato što su krivična dela izvršili ili štetu naneli zaposleni odnosno PVK, lica koja je sama odabrala i obučila, kojima ona rukovodi, koje ona plaća itd.

Svaka kompanija snosi odgovornost za postupke svojih zaposlenih koje oni izvrše ostvarujući svoje radne obaveze. Kada su u pitanju PVK to je još mnogo više izraženo, pošto se tu ne radi o običnim firmama, već onima koje pružaju usluge koje podrazumevaju i upotrebu oružane sile, sa svim mogućim posledicama koje iz toga mogu da proisteknu. Stoga je jasno da PVK mora da vrlo pažljivo selektira svoje osoblje, da ga obuči i pripremi na najbolji način, da obezbedi poštovanje unutrašnje discipline u okviru svojih jedinica, da se stara o tome da lica koja zapošljava ne krše međunarodno i drugo relevantno pravo, da vrši stalni nadzor nad svojim zaposlenima itd.

U slučaju umešanosti osoblja PVK u neki ratni ili drugi zločin, s pravom se može postaviti pitanje odgovornosti PVK, a, kada tome ima mesta, i njenog rukovodećeg kadra. Ako države kao suverene jedinice odgovaraju za svoje oružane snage, s tim da, dodatno, vojni zapovednici lično snose posebnu, tzv. komandnu odgovornost, nema nikakvog razloga da se isti aršini ne primene na privatne preduzeća kakva su PVK.

3. Odgovornost matične države. – Proističe iz činjenice da PVK ima državnu pripadnost te države, što podrazumeva odgovornost u vezi sa uslovima za registrovanje kompanije, kršenjem prava od strane kompanije i njenog osoblja itd.

Države na razne načine imaju korist od privrednih preduzeća koja su osnovana i imaju sedište na njihovoj teritoriji. O tome je već bilo reči. Stoga je sasvim prirodno i da snose odgovornost za to kome dopuštaju da se osnuje i posluje kao pravni subjekt u okvirima njihovog pravnog poretka, za određeni nadzor nad zakonitošću poslovanja takvih subjekata itd.

4. Odgovornost države ugovornice. – Ova odgovornost postoji onda kada su zločini ili šteta pričinjeni dok je PVK bila angažovana na poslovima i zadacima za tu državu, a naročito onda kada je radila po nalogima, instrukcijama ili kontrolom te države.

Posebna odgovornost države ugovornice postojaće u slučaju da je angažovala PVK za poslove u drugoj državi, bez saglasnosti te države. Kada ti zadaci podrazumevaju upotrebu sile, to u nekim slučajevima može predstavljati jedan vid oružane intervencije ili akt agresije, što znači teškog kršenja međunarodnog prava.

bili integrisani u UNPROFOR, nosili su uniforme i oznake UN i imali lične dokumente UN.

Pošto i međunarodne organizacije ne samo da mogu, već u praksi i angažuju PVK za svoje potrebe, pa i mirovne operacije, tu se u principu mogu otvoriti isti problemi kao u vezi sa odgovornošću država ugovornica, koje, kada god je to moguće, treba rešavati na isti ili sličan način.

5. Odgovornost teritorijalne države – Kada tome ima mesta, može se postaviti pitanje odgovornosti ove države zbog toga što, premda ima nadležnost i vlast na svojoj teritoriji, nije sprečila teško kršenje ljudskih prava i druge zločine i nezakonitosti koje su tu počinili zaposleni PVK ili nije pronašla i kaznila krivce.

Ipak, ovom pitanje treba prilaziti sa puno opreza. U nekim slučajevima PVK se angažuju da deluju, pa i bore upravo protiv legalne vlade teritorijalne države. Bilo bi apsurdno proglašavati tu državu odgovornom zbog toga što nije sprečila ili kaznila napade na sebe i one koji je podržavaju ili su joj lojalni. Takođe, ponekad, naročito ako je u pitanju siromašna ili nedovoljno razvijena zemlja, vlasti teritorijalne države jednostavno objektivno nisu u stanju da spreče vršenje zločina odnosno da na vreme pohvataju krivce i izvedu ih pred lice pravde. Ovo posebno onda kada su jedinice PVK jače od snaga teritorijalne države (zbog mnogo boljeg oružja i opreme, vazdušne podrške itd.), kada se nakon obavljenog posla brzo povlače sa teritorije te države itd.

6. Odgovornost države državljanstva. - O njoj može biti reči onda kada se državljanima konkretne države koji su članovi osoblja PVK stavlja na teret izvršenje teških međunarodnih krivičnih dela, kao npr. genocida, a naročito onda kada se može utvrditi neka posebna veza između te države i tih njenih državljana. Čini se da se u određenim slučajevima tu može govoriti o nekom obliku objektivne, pa čak eventualno i apsolutne međunarodne građanske odgovornosti države državljanstva.³⁰⁸

To pitanje bi npr. moglo da se otvori onda kada se utvrdi da je veći broj pripadnika specijalnih jedinica te države izvršio ratne i druge zločine dok je, za vreme odsustva ili godišnjeg odmora, obavljao poslove za PVK u stranoj zemlji. Čak i kada im pomenuta država nije odobrila da rade za PVK, a tim pre nije im naredila da vrše krivična dela, niti je mogla da ih spreči u tome, ona ostaje odgovorna za njih i njihove postupke, premda oni u momentu izvršenja krivičnih dela nisu bila „na radnom mestu”. Ovo zato što su ta lica po prirodi svog posla i statusa onaj deo državnog aparata koji je u stalnoj tesnoj vezi sa državom kojoj pripada.³⁰⁹ Rizici koji proističu iz činjenice da država poseduje takve snage padaju na njen teret i zato što ih je ona ih je ona odabrala i obučila, kao i zbog toga što je dužna da ih efikasno kontroliše, pošto samo njihovo postojanje predstavlja potencijalnu opasnost. Čini se da tu ima razloga za izvesnu analogiju sa odgovornošću države za štete koje su

³⁰⁸ Više: Krivokapić B. 2017, 314-320.

³⁰⁹ Tu se ne može praviti analogija sa policajcem koji izvrši krivično delo onda kada nije na poslu. U svoje slobodno vreme on je običan civil, što se nikako ne može reći za aktivne vojnike, tim pre za pripadnike specijalnih snaga, pošto su oni po prirodi svog poziva „u stalnoj službi”. Takođe, mi smo pošli od pretpostavke da se ne radi o jednom licu, već o grupi, dakle makar neformalnoj maloj jedinici odnosnih pripadnika oružanih snaga države državljanstva.

nastale usled određenih aktivnosti koje su međunarodnopravno dozvoljene, ali koje podrazumevaju povećane rizike, tako da je država koja od njih ima koristi dužna da drugima naknadi nastalu štetu čak i ako je ona nastala bez njene krivice. Primeri su odgovornost države za štetu nastalu usled izlivanja nafte (iz bušotine ili tankera), kao posledica katastrofe u nuklearnoj elektrani (širenje radijacije van granica teritorijalne države), usled pada veštačkog satelita na tuđu teritoriju (to može izazvati i veliku materijalnu štetu i ljudske žrtve) i slično.

Dodatno, poznato je da pojedine Zapadne države, kao npr. Velika Britanija, imaju praksu da „otpuštaju“, prihvataju zahtev za otpust i slično pripadnika svojih elitnih jedinica, nakon čega ovi, pošto nisu više formalno deo oružanih snaga, zaključuju sporazume (neku vrstu „ugovora o delu“) sa PVK i kao njihovi tzv. kontraktori (eng. *contractors*) učestvuju u sukobu u stranoj zemlji. Ako taj aranžman prođe uspešno, odnosna lica se čim im istekne ugovor odmah, bez mnogo buke, vraćaju na pozicije koje su zauzimali u svojim jedinicama u sastavu britanske vojske. Jasno je da je reč o manevru koji treba da omogući da u slučaju pogibije ili zarobljavanja pomenutih lica odnosna vlast može da izjavi da to jesu bili pripadnici njenih oružanih snaga, ali su ih napustili te da ona nema ništa sa onime što su ta lica radila nakon napuštanja vojske, da su ona delovala na svoju ruku i slično.

Treba imati u vidu i to da odgovornost države državljanstva ne mora nužno biti (samo) građanskopravna. Zavisno od slučaja, ona može biti i moralno-političke odnosno političko-pravne prirode. Drugi rečima, pomenuta država se može suočiti i sa nekim vidom međunarodnih sankcija, na isti način kao što se to može, pod oredđenim uslovima, dogoditi i matičnoj državi, državi ugovornici, pa čak i teritorijalnoj državi.³¹⁰

Kada je reč o krivičnoj odgovornosti, podrazumeva se da je ona individualna i da treba da odgovara samo onaj zaposleni PVK koji je naredio ili izvršio zločin.

Međutim, u praksi je u nekim slučajevima pripadnicima privatnih vojnih kompanija unapred bio priznat imunitet. Tako je npr. jedno vreme u Iraku osoblje američkih PVK uživalo potpuni imunitet za sve svoje postupke,³¹¹ za razliku od pripadnika oružanih snaga SAD, od kojih je jedan broj odgovarao za zločine pred američkim vojnim sudovima.

Američki diplomata Luis Bremer (*Lewis Paul Bremer III*), šef Privremene koalicione vlasti, koju su SAD nametnule nakon okupacije Iraka 2003, je 27. 6. 2004, neposredno pre svog odlaska izdao Naredbu br. 17 (*Coalition Provisional Authority Order 17*) kojom je Amerikancima, povezanim sa Privremenom koalicijom vlasti, dao potpuni imunitet u odnosu na pravo i nadležnost Iraka. To je sprečilo Irak da krivično goni članove osoblja američkih PVK za bilo kakva krivična dela, pa i ratne zločine. Takvo stanje je trajalo do 2008. kada su na osnovu čl. 12/1/1 Sporazuma o statusu snaga (*Status of Forces Agreement*) zaključenog između SAD i Iraka, članovi osoblja PVK u Iraku izgubili imunitet i potpali pod krivičnu jurisdikciju Iraka.

³¹⁰ Više: Krivokapić B. 2017, 70-88, 313-314.

³¹¹ *Status of Forces Agreement between the Republic of Iraq and the United States of America*, Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces (DCAF) 2009, www.dcaf.ch/sites/default/files/publications/documents/US-Iraqi_SOFA-en.pdf.

Ova i mnoga druga pitanja moraju biti precizno regulisana međunarodnim pravom, ali to za sada nije slučaj.

2. Pravno regulisanje položaja privatnih vojnih kompanija na univerzalnom (svetskom) nivou

Premda se određene norme međunarodnog prava neposredno odnose i na PVK i njihovo osoblje (pravila međunarodnog ratnog i humanitarnog prava, međunarodnog prava ljudskih prava, međunarodnog krivičnog prava itd.) još uvek nema konvencije koja bi na univerzalnom planu regulisala najvažnija pitanja koja se tiču tih subjekata.

Radna grupa za plaćenike, koju je 2005. okviru UN osnovao Savet za ljudska prava,³¹² izradila je Nacrt moguće Konvencije o privatnim vojnim i bezbednosnim kompanijama (PVBK). Nakon što ga je usvojio Savet za ljudska prava, Nacrt je 2010. podnet Generalnoj skupštini UN.³¹³ U njegovom čl. 1 istaknuto je:

„1. Imajući na umu osnovne principe međunarodnog prava o zabrani pretnje silom i upotrebe sile i suverenoj jednakosti država, svrhe ove konvencije su:

- (a) da potvrdi i ojača odgovornost država za upotrebu sile i ponovi značaj monopola države na zakonitu upotrebu sile u sveobuhvatnom okviru obaveze države da poštuje, štiti i ispunjava ljudska prava i da obezbedi pravna sredstva za zaštitu u slučaju kršenja ljudskih prava;
- (b) da identifikuje one funkcije koje su suštinski državne funkcije i koje ni pod kojim uslovima ne mogu biti prepuštene drugima;
- (c) da reguliše aktivnosti PVBK i podugovarača;
- (d) da promoviše međunarodnu saradnju između država u vezi sa licenciranjem i regulisanjem aktivnosti PVBK, kako bi se efikasnije rešili svi izazovi u punoj primeni njihovih obaveza koje se tiču ljudskih prava, uključujući pravo na samoopredeljenje;
- (e) da uspostavi i primeni mehanizme za nadgledanje aktivnosti PVBK i kršenje međunarodnih ljudskih prava i humanitarnog prava, posebno svake nezakonite ili proizvoljne upotrebe sile počinjene od strane PVBK, u cilju krivičnog gonjenja počinitelaca i pružanja efikasnih pravnih sredstava zaštite žrtvama.

2. U sprovođenju Konvencije, države potpisnice preduzeće sve neophodne zakonodavne, sudske i administrativne mere u skladu sa postojećim ili novim odredbama svojih domaćih zakona kako bi se osiguralo da se PVBK ne bave nezakonitim aktivnostima ili da ne upotrebljavaju proizvoljno silu.”

Rešenja, sadržana u Nacrtu, trebalo bi da omogućue da se unese red u ove odnose, da se obezbedi zakonitost u radu PVBK i, naročito, da se spreči da te kompanije i njihovo

³¹² Više: Del Prado J. L. G. 2008, 429-450.

³¹³ *Draft of a possible Convention on Private Military and Security Companies (PMSCs) for consideration and action by the Human Rights Council, Annex to: Report of the Working Group on the use of mercenaries as a means of violating human rights and impeding the exercise of the right of peoples to self-determination, General Assembly, A/HRC/15/25, 5 July 2010, <https://undocs.org/en/A/HRC/15/25>.*

osoblje krše međunarodno humanitarno pravo i međunarodno pravo ljudskih prava. Značaj ovog dokumenta je i u tome što on u čl. 2 daje definicije čitavog niza pojmova kao što su privatna vojna i bezbednosna kompanija, vojne usluge, bezbednosne usluge, licenca, režim licenciranja, registar licenci, ljudska prava, izvoz vojnih i/ili bezbednosnih usluga, uvoz vojnih i/ili bezbednosnih usluga, osnovne funkcije države, oružani sukob, nezakonite aktivnosti, država ugovornica, teritorijalna država, matična država itd.³¹⁴

Među posebno zanimljivim predloženim rešenjima je ono o uspostavljanju međunarodnog registra PVBK kojemu bi države ugovornice Konvencije bile bi u obavezi da dostavljaju godišnje podatke o uvozu i izvozu vojnih i bezbednosnih usluga PVBK i standardizovane informacije o PVBK koje su kod njih registrovane i licencirane, čime bi se obezbedio veći nadzor parlamenta i javnosti u odnosnim državama. Predviđeno je i formiranje Međunarodnog komiteta koji bi nadzirao mere koje su države ugovornice preduzele u ostvarivanju preuzetih obaveza iz Konvencije.

Prema Nacrtu, Konvencija bi važila ne samo za države, već i za međunarodne organizacije, u okvirima njihove nadležnosti u odnosima sa PVBK, njihovom delatnošću i osobljem (čl. 3/1 Nacrta) a primenjivala bi u svim odnosnim slučajevima, nezavisno od toga da li se konkretna situacija definiše kao oružani sukob ili ne (čl. 3/3 Nacrta). U slučajevima koji nisu predviđeni Konvencijom ili drugim međunarodnim sporazumima, države ugovornice ostale bi vezane načelima međunarodnog prava koji proističu iz ustanovljenih običaja, iz načela humanosti i iz zahteva javne svest (čl. 3/4 Nacrta).³¹⁵

Ipak, Nacrt je ostao u sadržinski nedorečen – odnosi se samo na korišćenje PVBK od strane država i međunarodnih organizacija, ali ne i drugih subjekata, kao što su npr. transnacionalne kompanije; nije predvideo nikakvu posebnu nadležnost samih Ujedinjenih nacija u pogledu PVBK; itd.

Gledano iz drugog ugla, on je pre spisak određenih principa, nego do kraja precizan dokument (uostalom, zato se i zove *nacrtom moguće konvencije*) što znači da bi pre nego što postane stvarna, pravno obavezujuća konvencija morao biti doraden.

Međutim, za sada ništa konkretno nije urađeno i teško je predvideti kada će se države složiti da zaključe univerzalni sporazum koji bi kodifikovao materiju koja se tiče privatnih vojnih kompanija. Tim pre je nemoguće pognozirati kada će on stupiti na snagu.

Ovo zato što je, kako sada stoje stvari, većina članica Ujedinjenih nacija rezervisana prema ideji da se zakonita upotreba sile dozvoli ne samo državama i pojedinim međunarodnim organizacijama, već i PVK. S druge strane, a to je po svemu sudeći čak važnije, sve ukazuje da najrazvijenije države u ovom trenutku nisu spremne da prihvate

³¹⁴ Više o Nacrtu: Haile C. J. 2009, 1-5; Juma L. 2011, 1-33; Moesgaard C. 2011; Del Prado J. L. G. 2011¹, 1-79; Del Prado J. L. G. 2012, 262-286.

³¹⁵ U Nacrt Konvencije je, dakle, ugrađena Martenova klauzula. O njoj će biti reči kasnije.

čvrste pravne okvire i efikasne nadzorne mehanizme. Izgleda da im više odgovara postojeće stanje u kojem imaju mnogo veći manevarski prostor. Međutim, zdrav razum sugerira da je mnogo bolje regulisati ove odnose na univerzalnom nivou na vreme, pre nego što se mnogobrojni problem koji su za njih vezani pretvore u lavinu koja mrvi sve pred sobom.

3. Pravno regulisanje položaja privatnih vojnih kompanija na regionalnom nivou

Određeni odnosi koji su u vezi sa radom PVK regulisani su regionalnim ugovorima o ljudskim pravima i nekim drugim instrumentima opšteg značaja. Oni se, međutim, ne bave posebno PVK.

Primeri su ugovori, usvojeni u okviru Saveta Evrope koji jamče pravo na život, slobodu i bezbednost; predviđaju kažnjavanje samo na osnovu zakona; zabranjuju mučenje, nečovečno ili ponižavajuće postupanje i kažnjavanje; zabranjuju diskriminaciju; regulišu držanje i nošenje oružja; itd.

Tu spadaju: Evropska konvencija o ljudskim pravima (1950, sa kasnijim protokolima), Evropska konvencija o kontroli sticanja i držanja vatrenog oružja od strane pojedinaca (1978), Konvencija o zaštiti lica u odnosu na automatsku obradu ličnih podataka (1981), Evropska konvencija za sprečavanje mučenja i nehumanih ili ponižavajućih postupaka ili kazni (1987) itd.

Najveći uspesi su, kao uostalom u regionalnoj zaštiti ljudskih prava uopšte, postignuti u okviru Saveta Evrope. Tu su razvijeni i najbrojniji i najkvalitetniji normativni akti (relevantni međunarodni sporazumi) i najefikasniji međunarodni mehanizam zaštite ljudskih prava (Evropski sud za ljudska prava) i najbogatija i najsadržajna praksa.

Najvažniji dokument Saveta Evrope koji se neposredno odnosi na ovu materiju pravnog položaja PVK i njihovog osoblja je Preporuka Parlamentarne skupštine Saveta Evrope 1858 (2009) „Privatne vojne i bezbednosne kompanije i erozija državnog monopola nad upotrebom sile”.³¹⁶

Ona konstatuje trend uključivanja PVBK u preduzimanje raznih zadataka u vojnim i bezbednosnim oblastima, koje su tradicionalno bile domen država; podvlači da su osoblje PVBK i njihovi poslodavci vezani zakonima zemlje u kojoj posluju, međunarodnim humanitarnim pravom i pravom ljudskih prava; primećuje da pošto aktivnosti PVBK imaju prekogranične aspekte i posledice, potrebno je da budu regulisane na međunarodnom nivou; ističe da Savet Evrope treba da preuzme vođstvo u procesu stvaranja odgovarajućeg međunarodnog pravnog okvira; preporučuje da Komitet ministara

³¹⁶ *Private military and security firms and erosion of the state monopoly on the use of force*, Recommendation 1858 (2009), Parliamentary Assembly, <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML-2HTML-en.asp?fileid=17711&lang=en>; Gastón E. L. 2008, 221-248; Nikač Ž., Korajlić N., Ahić J., Bećirović A. 2013, 35-37.

Saveta Evrope izradi instrument kojim bi bili regulisani odnosi država članica sa PVBK i utvrđeni minimalni standardi za aktivnosti tih kompanija; preporučuje Komitetu ministara i državama članicama Saveta Evrope da podrže i kao prelazno rešenje prihvate Dokument iz Montreja; itd.

Bitno ograničenje značaja i domašaja ovog dokumenta leži u činjenici da se radi o političkom, a ne pravnom aktu, o preporuci koja ne sadrži konkretna rešenja i nema pravno obavezujuću snagu.

Zanimljiv je i Izveštaj Evropske komisije za demokratizaciju putem prava (Venecijanska komisija) „O privatnim i vojnim i bezbednosnim firmama i eroziji državnog monopola nad upotrebom sile”.³¹⁷ Međutim, i on se uglavnom bavi političkim pitanjima i koracima koje bi trebalo preduzeti i, što je još važnije, nema pravno obavezujuću snagu.

Pravog, pravno obavezujuće propisa o PVK nema ni u okviru drugih međunarodnih organizacija.

Određeni dokumenti u smislu utvrđivanja zajedničkih standarda (licenciranje, obuka, pravila ponašanja itd.) usvojeni su u Evropskoj uniji, ali i tu su još uvek sve uglavnom merodavni propisi država članica.³¹⁸

Rezolucija Evropskog parlamenta od 4. 7. 2017,³¹⁹ priznala je značaj PVBK kao i to da njihove usluge koristi i sama EU u inostranstvu za čuvanje svojih delegacija i osoblja i podršku svojim civilnim i vojnim misijama (par. 7, p. 84) i pozvala Komisiju EU da pripremi efikasan evropski regulatorni model u ovoj oblasti (par. 17, p. 85). Rezolucija, dakle, ne uređuje ovu materiju, već predstavlja samo tzv. zakonodavnu inicijativu.

4. Ostali dokumenti

Praksa je zahtevala da se u ovoj oblasti društvenih odnosa što pre definišu neka pravila. To je dovelo do nastanka određenih dokumenata koji nisu pravno obavezujući, ali za koje oni koji su ih usvojili veruju da mogu popuniti postojeću prazninu.

Većina njih koristi termin *privatne vojne i bezbednosne kompanije* (PVBK) ili *privatne bezbednosne kompanije* (PBK) obuhvatajući tako ne samo one firme koje nude i pružaju usluge vojne prirode, već i daleko širi krug sličnih preduzeća. Pa ipak, neki među ovim dokumentima (naročito onaj iz Montreja) vezuju se za stanje i aktivnosti tokom oružanog sukoba.

³¹⁷ *Report on Private Military and Security Firms and Erosion of the State Monopoly on the Use of Force*, European Commission for Democracy through Law (Venice Commission), Study no. 531 (2009), 29.6.2009, [www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2009\)038-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2009)038-e).

³¹⁸ Krahnemann 2005, 103-125; Bailes A. J. K. 2008, 196-201; Born H., Caparini M., Cole E. 2007; White N. D., MacLeod S. 2008, 965-988; Nikač Ž., Korajlić N., Ahić J., Bećirović A. 2013, 37.

³¹⁹ *European Parliament resolution of 4 July 2017 on private security companies (2016/2238(INI))*, 4 July 2017, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52017IP0289&rid=6>.

1. Dokument iz Montreja. - Prvi međunarodni akt koji je istakao međunarodnopravne obaveze država u vezi sa aktivnostima PVBK bio je potpisan 17.9.2008. u Montreju (Švajcarska) te je poznat kao Dokument iz Montreja (2008). To je uobičajeno, skraćeno ime.

Njegov puni naziv, koji istovremeno ukazuje i na njegovu svrhu i domašaj je: *Dokument iz Montreja o odgovarajućim međunarodnim pravnim obavezama i dobroj praksi za države povezane sa delovanjem privatnih vojnih i bezbednosnih kompanija tokom oružanih sukoba.*³²⁰

Usvojen je na inicijativu Švajcarske i Međunarodnog komiteta Crvenog krsta, u saradnji sa ekspertima iz niza država i predstavnicima tzv. civilnog društva i kompanija.³²¹

Ima dva dela. Prvi se bavi međunarodnopravnim obavezama država koje angažuju PVBK (države ugovornice), država domaćina na čijoj teritoriji PVBK deluju (teritorijalne države) država u kojima su registrovane PVBK (matične države) kao i obavezama samih PVBK i njihovog osoblja u vršenju poslova, uz insistiranje na dužnosti poštovanja normi međunarodnog humanitarnog prava i međunarodnog prava ljudskih prava. Na sličan način precizirane su obaveze prema unutrašnjem (nacionalnom) pravu država - prema njihovom krivičnom, poreskom, radnom pravu i dr. Drugi deo Dokumenta odnosi se na dobre prakse država u ovoj oblasti i tu su obrađena pitanja koja se tiču delatnosti PVBK, postupka za izbor i unajmljivanje PVBK, uslova za izbor, kontrolu i nadzor itd., sve sa ciljem da se državama pomogne da preduzmu odgovarajuće mere u skladu sa svojim obavezama prema međunarodnom pravu.³²²

Već iz punog naziva Dokumenta vidi se da se on ne bavi opštim pitanjima funkcionisanja PVK nego uređuje odnose koji se tiču njihovog delovanja tokom oružanog sukoba.

Dokument otvara određene probleme, predlaže konkretna rešenja (nudi najvažnije termine i definicije, na prilično kvalitetan način formuliše moguće načine rešenja određenih pitanja itd.) potvrđuje važnost međunarodnog humanitarnog prava i međunarodnog prava ljudskih prava i upućuje na najvažnije izvore tih grana međunarodnog prava, uključujući i običajno pravo.

Premda predstavlja dobru osnovu za ponašanje i delovanje PVBK i njihovog osoblja tokom oružanog sukoba, Dokument je dobio relativno malu podršku – do sredine 2022. (dakle, posle 20 godina) potpisali su ga samo 58 država i 3 međunarodne organizacije (EU, OEBS i NATO).³²³

³²⁰ Za tekst vidi: *The Montreux Document on pertinent international legal obligations and good practices for States related to operations of private military and security companies during armed conflict*, Federal Department of Foreign Affairs (Switzerland) & International Committee of the Red Cross, www.icrc.org/en/doc/assets/files/other/icrc_002_0996.pdf.

³²¹ *The Montreux Document*, ICRC, www.eda.admin.ch/eda/en/fdfa/foreign-policy/international-law/international-humanitarian-law/private-military-security-companies/montreux-document.html.

³²² Cockayne J. 2008, 401-426; Метелина О. В. 2012, 136-138; DeWinter Schmitt R. 2013; Nikač Ž., Korajlić N., Ahić J., Bećirović A. 2013, 33-34; Ralby I. 2016, 235-263.

³²³ *Participating States and International Organisations*, Montreux Document Forum, Geneva 2021,

Još veći problem je činjenica da Dokument nije pravno obavezujući - predstavlja jedan vid tzv. mekog prava, što znači da ima određeni značaj, ali ne i karakter pravog međunarodnog ugovora kao izvora stvarnog, čvrstog prava.³²⁴ Tome treba dodati da uvek ostaje otvoreno pitanje koliko se dogovorena rešenja zaista poštuju u praksi, tim pre što je reč o pravno neobavezujućem aktu, koji ne predviđa efikasne kontrolne mehanizme i sankcije.

2. Kodeks ponašanja za privatne pružaoce bezbednosnih usluga. – Pripremljen je na inicijativu Švajcarske i otvoren za potpisivanje 10. 11. 2010.³²⁵

Sa osloncem na pravila međunarodnog humanitarnog prava i međunarodnog prava ljudskih prava, formuliše opšte principe, neophodne za uspostavljanje međunarodnih standarda u oblasti privatne bezbednosti, odgovornosti privatnih bezbednosnih kompanija (skr. PBK) i poboljšanja kontrole i nadzora nad njihovim radom.³²⁶

U cilju obezbeđenja odgovornog i zakonitog postupanja PBK i njihovog osoblja, daje definicije 13 upotrebljenih termina, utvrđuje osnovne obaveze kompanija potpisnica, precizira principe ponašanja osoblja PBK itd.

Između ostalog, utvrđuje obavezu PBK da posluju u skladu sa principima sadržanim u Kodeksu; da primenjuju odgovarajuće politike i nadzor sa namerom da postupanje njihovog osoblja uvek bude u skladu sa tim principima; da svoje ugovore sa svojim osobljem, podizvođačima i drugim stranama usklade sa Kodeksom; da se pridržavaju Kodeksa, čak i ako on nije u uključen u ugovor sa klijentom; da ne zaključuju svesno ugovore koji su neposredno i suštinski u suprotnosti sa principima Kodeksa, merodavnim nacionalnim ili međunarodnim pravom ili merodavnim lokalnim, regionalnim ili međunarodnim pravom ljudskih prava; da svoje ugovore tumače i izvršavaju na način koji je u skladu sa Kodeksom; da se pridržavaju i od svog osoblja zahtevaju da se pridržava merodavnog prava, uključujući međunarodno humanitarno pravo i pravo ljudskih prava; da ne zaključuju ugovore njima, podržavaju ili servisiraju bilo koju vladu, lice ili entitet na način koji bi bio suprotan sankcijama Saveta bezbednosti UN; itd.

Kada je reč o preciziranim principima, oni se tiču obaveze PBK da usvoje pravila za upotrebu sile, u skladu sa Kodeksom; upotrebe sile (preduzimanja svih razumnih mera da bi se izbegla upotreba sile, korišćenje sile u skladu sa merodavnim pravom, proporcionalnost sile pretnji i usklađenost sa situacijom, korišćenje vatrenog oružja protiv ljudi samo radi samoodbrane ili nužne odbrane drugih; itd.); pritvora i lišavanja slobode (samo po ugovoru sa državom, samo uz učesće obučenog osoblja, itd.); zabrane mučenja, okrutnih, nehumanih ili ponižavajućih postupaka ili kazni; zabrane seksualnog iskorišćavanja i zlostavljanja i rodno zasnovanog nasilja; zabrane

<https://www.montreuxdocument.org/>; Participating states of the Montreux Document, <https://www.eda.admin.ch/eda/en/home/foreign-policy/international-law/international-humanitarian-law/private-military-security-companies/participating-states.html>.

³²⁴ O tzv. mekom pravu u međunarodnom pravu: Кривокапич Б. 2017, 55-62.

³²⁵ *The International Code of Conduct for Private Security Service Providers*, Geneva Academy of International Humanitarian Law and Human Rights, Geneva 2013, www.geneva-academy.ch/joomla-tools-files/docman-files/Publications/Academy%20Briefings/Icoc_web_final.pdf.

³²⁶ O Kodeksu: Rosemann N. 2008, Nikač Ž., Korajlić N., Ahić J., Bećirović A. 2013, 34-35; Shah R. 2014, 2559-2573; MacLeod D. 2015, 128-132; Narváez González C., Valencia K. 2019, 79-107.

trgovine ljudima; zabrane ropstva i prinudnog rada; zabrane diskriminacije; obaveze identifikacije osoblja PBK; obaveze registracije i licenciranja vozila i opasnih materijala kod nadležnih državnih organa; itd.

Kada je 2010. g. otvoren za potpisivanje, potpisalo ga je 58 PBK iz 15 država, a već do septembra 2013. broj potpisnica se popeo na 708 kompanija iz više od 70 država.

S obzirom na taj uspeh koji je ostvaren za vrlo kratko vreme, 2013. g. je sa sedištem u Ženevi, stvorena posebna asocijacija (*International Code of Conduct for Private Security Service Providers Association – ICoCA*) čija je svrha da promoviše, upravlja i nadzire srpovođenje Kodeksa i promoviše odgovorno pružanje usluga bezbednosti i poštovanje ljudskih prava i nacionalnog i međunarodnog prava u skladu sa Kodeksom. Njom rukovodi Upravni odbor, ovlašćen za nadgledanje i potvrđivanje usaglašenosti postupanja udruženih kompanija sa Kodeksom.³²⁷ Od osnivanja Asocijacije ne priznaje se više status potpisnice Kodeksa kao takve, već kompanije ulaze u članstvo Asocijacije. U proleće 2022. godine, u članstvu Asocijacije su 7 država,³²⁸ 108 PBK, 49 organizacije civilnog društva (nevladinih organizacija) i 65 posmatrača.³²⁹

Na prvi pogled Kodeks nema veze sa međunarodnim pravom oružanih sukoba, zato što se bavi privatnim bezbednosnim, a ne vojnim kompanijama. Takav zaključak ne bi bio sasvim tačan, već zbog toga što razlika između vojnih i bezbednosnih usluga nije uvek dovoljno jasna. Pored toga, pošto se bave i bezbednosnim pitanjima, u članstvu Asocijacije su i mnoge PVK. Uostalom, sam Kodeks pominje obavezu poštovanja ne samo međunarodnog prava ljudskih prava, već i međunarodnog humanitarnog prava (tj. dela međunarodnog prava oružanih sukoba) što znači da su autori Kodeksa bili svesni toga da osoblje ovih kompanija često učestvuje u oružanim sukobima.

Premda je uključeno i 7 država, Kodeks nije međunarodni ugovor, već samo izraz saglasnosti postignute između samih kompanija, dakle u okvirima poslovnog sveta.

Pored toga, on nije pravno obavezujući - kompanije same odlučuju da li će ući u Asocijaciju i da li će je napustiti. Štaviše, sam Kodeks (čl. 14) izričito kaže da on ne stvara nikakve pravne obaveze niti pravne odgovornosti za kompanije potpisnice, osim onih koje već postoje prema nacionalnom ili međunarodnom pravu.

Ograničeni značaj ovog dokumenta ogleda se i u tome što premda Asocijacija ima kontrolni mehanizam (kontrolu vrši Upravni odbor, a predviđen je i postupak za podnošenje pritužbi zbog kršenja Kodeksa) on nije zaista efikasan zato što pritužbe podnose kompanije jedne protiv drugih, a ne žrtve kršenja ljudskih prava, nisu propisane nikakve kazne, a ne postoji ni poseban sud pred kojim bi kompanije odgovarale ako bi kontinuirano kršile Kodeks.

³²⁷ Upravni odbor ima 12 članova, od kojih 4 biraju udružene privatne kompanije, 4 organizacije civilnog društva, a 4 države.

³²⁸ Australija, Kanada, Norveška, SAD, Švajcarska Švedska i Velika Britanija.

³²⁹ *Members, ICoCA*, <https://www.icoca.ch/>.

Stoga se sa raznih strana mogu čuti primedbe da Kodeks ne daje stvarna rešenja ni u jednoj bitnoj sferi (upravljanje, kontrola, obeštećenje, sankcije i odgovornost države) te da se zapravo radi samo o smokvinom listu koji omogućava PBK da stvore privid kako imaju i poštuju neka pravila i standarde odnosno kako je njihovo poslovanje zakonito.³³⁰

3. Ostali pravno neobavezujući dokumenti. – U ovoj materiji postoje i drugi neobavezujući dokumenti, ali je njihov značaj mnogo manji. Takvi su npr. Vodič za zakonsko regulisanje privatnih vojnih i bezbednosnih kompanija od strane država³³¹ i Vodič za ugovore vojnih i bezbednosnih kompanija: Promovisanje odgovornosti i poštovanja ljudskih prava i međunarodnog humanitarnog prava.³³² Oba su zajedno izradili i publikovali ministarstvo spoljnih poslova Švajcarske i Ženevski centar za demokratsku kontrolu oružanih snaga. Ovi dokumenti, iza kojih stoje jedna država i jedna nevladina organizacija, u najboljem slučaju mogu se nadati da će pokrenuti diskusiju i poslužiti kao neki od modela mogućih rešenja, ali ne mogu da pretenduju na to da imaju pravnu obaveznost.

5. Potreba preciznog međunarodnog regulisanja

Sve ukazuje da je potrebno što pre na univerzalnom (svetskom) nivou stvoriti nove međunarodnopravne okvire koji bi što potpunije regulisali najvažija pitanja. Takva kao što su: definisanje najvažnijih pojmova; što veća unifikacija uslova i načina za osnivanje, licenciranje i registraciju PVK; najvažnija prava i obaveze PVK i njihovog osoblja; međunarodni nadzor nad PVK i njihovim osobljem; odgovornost svih uključenih aktera; razlika između člana osoblja PVK i plaćenika; pravila vezana za prelazak oružja i opreme PVK preko državnih granica i kontrolu tog oružja i opreme u cilju sprečavanja njihovog šverca, nelegalne prodaje i drugih nezakonitosti; itd.³³³ U pitanju je ogroman svetski biznis koji dotiče živote mnogih, pa i interese čitave međunarodne zajednice, posebno zbog toga što je povezan sa upotrebom sile i to često van granica samo jedne države. To zahteva da se ovi odnosi što pre i što preciznije uredi međunarodnog prava.

³³⁰ Raphael S. 2016, 11-12.

³³¹ *Legislative Guidance Tool for States to Regulate Private Military and Security Companies*, Federal Department of Foreign Affairs (FDFA) & Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces (DCAF), Geneva 2016, https://marsad-egypt.info/wp-content/uploads/2020/03/2018-11-19_legislative-guidance-tool.pdf.

³³² *A Contract Guidance Tool for Private Military and Security Services: Promoting Accountability and Respect for Human Rights and International Humanitarian Law*, Federal Department of Foreign Affairs (FDFA) & Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces (DCAF), Geneva 2017, www.mdforum.ch/pdf/contract-guidance-tool.pdf.

³³³ Cockayne J., Speers Mears E. 2006; Kinsey C. 2008; Scheimer M. 2009, 609-646; Arnpriester N. 2017, 1189-1239; Небольсина М. А., Никитин А. А. 2016, 145-160.

Međutim, još uvek su mnoga pitanja sporna i to ne samo među stručnjacima za međunarodno pravo, već i među državama, međunarodnim organizacijama, pripadnicima raznih oružanih snaga, nevladinim sektorom itd., kao i, razume se, između samim PVK. Sporovi se odnose već na načelna pitanja, kao što su šta bi i kako trebalo regulisati univerzalnim međunarodnim ugovorom, ko bi trebalo da su njegove članice (samo države ili i neki drugi subjekti, i koji), koje mehanizme međunarodnog nadzora bi trebalo predvideti itd., pa čak i na to da li je u ovom trenutku uopšte potrebno regulisati ovu materiju na taj način.

Tome treba dodati da čak i kada jednog dana ova materija bude kodifikovana odgovarajućim sporazumom, veliko je pitanje koliko će kvalitetna biti njegova sadržina i, s druge strane, koliko država će uspeti da okupi među svojim članicama, da li će među tim članicama biti i najveće vojne sile sveta, da li će pomenuti sporazum biti dosledno poštovan itd.

7. Položaj osoblja privatnih vojnih kompanija prema međunarodnom pravu oružanih sukoba

Premda su, razume se, važni i drugi problemi, najinteresuje su dva pitanja: 1) u čemu su sličnosti i razlike između klasičnih plaćenika i osoblja PVK i 2) kakav je položaj osoblja PVK prema međunarodnom pravu oružanih sukoba.

1. Poređenje sa klasičnim plaćenicima

Borce PVK (njihovo naoružano osoblje koje učestvuje u oružanom sukobu) često nazivaju savremenim plaćenicima. I zaista, sličnosti postoje.

U oba slučaja radi se o ljudima koji:

1) nisu deo redovnih oružanih snaga neke države, ali se 2) za materijalnu naknadu, 3) bilo gde u svetu, 4) bore u tuđem ratu, za stranu državu ili drugog subjekta (pobunjenike, transnacionalne kompanije itd.).

Najizraženija zajednička crta je to što motiv učešća u oružanom sukobu i jednih i drugih nisu rodoljublje, borba za neku ideju i slično, već isključivo ili makar dominantno, sticanje imovinske dobiti koju im je obećao poslodavac. Tu sličnosti prestaju.

Mnogo su veće razlike između ovih kategorija. Neke se tiču činjenica, a druge pravnog položaja.

Obični plaćenici su najčešće pojedinci raznih državljanstava koji se manje-više individualno stavljaju pod komandu strane koja ih plaća. Najčešće su regrutovani preko nekih agenata čija se uloga završava time da nađe nove plaćenike i povežu ih sa stranom kojoj su potrebni. Za razliku od toga, borci PVK su profesionalni vojnici

sa određenim iskustvom, sa sopstvenom logistikom, pa čak i komandom,³³⁴ koji su zaposleni u PVK za koju rade. Ona vrši selekciju među kandidatima, zapošljava ih, obučava, oprema i šalje u akciju, poslujući kao preduzeće čija je glavna osobenost to što pruža usluge vojne prirode, uključujući i neposredno učešće u borbi.

U poređenju sa klasičnim plaćenicima, koji su regrutovani i među bivšim vojnicima, ali i među bivšim ili odbeglim robijašima, skitnicama, avanturistima i sličnim licima sumnjivih moralnih i drugih kvaliteta, borci najpoznatijih PVK su daleko profesionalniji, bolje organizovani, disciplinovaniji i efikasniji, što i ne čudi kada se zna da su mnogi od njih prethodno bili oficiri u elitnim jedinicama svojih država. To omogućava još jednu razliku – dok su plaćenici mahom naoružani lakim oružjem, borci PVK po potrebi koriste i teško ili sofisticirano oružje (helikoptere, tenkove dronove, haubice, višecevne bacače raketa itd.) koje im obezbeđuje kompanija za koju rade.

Klasični plaćenici su individualci koji iznajmljuju sebe, što znači sopstvene sposobnosti, znanja i veštine koji se tiču učešća u borbi, dok su borci PVK samo deo preduzeća koje nudi široku paletu usluga, počev od pružanja logistike, snabdevanja oružjem i vojnom opremom, obaveštajnih aktivnosti, sve do neposrednog učešća u borbenim operacijama. Razlika je, dakle, suštinske prirode.

Onaj ko npr. zida kuću, može pojedinačno tražiti radnike određenih profila, za određene poslove – zidare, električare, vodoinstalatere, molere, parketare, keramičare itd. Pri tome mu se može posrećiti, ali najčešće će imati određenih problemima sa makar nekima od njih (kašnjenje na posao, aljkavost, alkoholizam i slično) a možda i sa nekoliko njih (lična netrpeljivost među njima, neusklađenost tempa rada itd.). Može, međutim, umesto toga da zaključi ugovor sa građevinskom firmom po sistemu „ključ u ruke” i prepustiti njoj svu brigu, računajući da ona ima proverene radnike odgovarajućih specijalnosti, potrebnu opremu i mehanizaciju, sistem nadzora i kontrole kvaliteta itd. U načelu isto je i kada se umesto regrutovanja individualnih plaćenih boraca posao ugovara sa kompanijom koja ima svoju sopstvenu dobro uvežbanu i opremljenu vojsku.

U novijoj istoriji plaćenici su uglavnom bili angažovani od strane određenih država za kolonijalna osvajanja odnosno gušenje antikolonijalnih i oslobodilačkih pokreta. Stoga se podrazumevalo da se koriste za najprljavije operacije, uključujući zločine nad civilima i ratnim zarobljenicima. U naše vreme proces dekolonizacije je praktično završen, tako da su potrebe za korišćenjem plaćenika u navedene svrhe otpale. Međutim, pojavili su se novi izazovi koji određuju zadatke koji se postavljaju pred borce PVK - zaštita lica i objekata u ratnim i drugim opasnim zonama, oslobađanje talaca, borba protiv jedinica terorističkih organizacija itd.

U prošlosti ratovanje u svojstvu plaćenika nije bilo zabranjeno ni unutrašnjim, ni međunarodnim pravom i nije podrazumevalo neki poseban pravni status plaćenika. Državi državljanstva obično nije bilo važno čime se oni bave, dok je država koja ih je plaćala smatrala da im izvan ugovorom regulisanih pitanja ne duguje ništa. Za razliku

³³⁴ Ispunjavajući krajnje želje i opšte ciljeve onoga ko ih plaća, PVK u principu zadržavaju određenu autonomiju u planiranju i izvođenju operacija.

od toga, PVK rade u određenim pravnim okvirima. One su privredna preduzeća, koja su uredno registrovana u državi u kojoj imaju sedište i posluju u skladu sa propisima te države, a ako prekrše te propise, snose predviđenu odgovornost. U tom pogledu u principu nema suštinske razlike između njih i drugih privrednih subjekata.

U naše vreme plaćeništvo je zabranjeno i proglašeno međunarodnim krivičnim delom, tako da su lica koja se bore kao plaćenici, kao i oni koji ih regrutuju, koriste, finansiraju i obučavaju zločinci u smislu međunarodnog prava.

Međutim, lica koja rade za PVK, čak i ako učestvuju u borbama, najčešće se ne uklapaju u definiciju plaćenika iz Protokola I (1977) i Međunarodne konvencije protiv regrutovanja, korišćenja, finansiranja i obuke plaćenika (1989).³³⁵ Za razliku od onog što je predviđeno tom definicijom:

1) oni se ne regrutuju specijalno za oružanu borbu u konkretnom sukobu, već dolaze kao lica koja rade za uredno registrovanog privrednog subjekta koji pruža razne usluge, a ne samo učešće u borbi;

2) njih ne plaća strana koja je stvarni korisnik njihovih usluga, već kompanija za koju rade;

3) praksa pokazuje da naknada koju dobijaju nije nesrazmerno visoka u poređenju sa platama profesionalnih vojnika sličnih kvalifikacija tj da je znatno manja od onoga što dobijaju klasični plaćenici.

Plate zaposlenih PVK zavise od rizika kojem su uzloženi.

Zaposleni američkih PVK u Iraku koji rade posebno opasne poslove, kao što je praćenje kolone, zarađuju i do 1.500 dolara na dan, ali zato oni koji su takođe u Iraku, ali se nalaze u bazi, dobijaju 250-300 dolara na dan (7.500-9.000 mesečno). Borci južnoafričke PVK *STTEP International* koji su se 2015. po ugovoru sa vladom Nigerije borili protiv militantne terorističke organizacije Boko Haram dobijali su dnevnicu po 400 američkih dolara.

Po podacima i kursu rublje iz 2020. godine, mesečna plata boraca *Grupe Vagnera* za vreme obuke u Rusiji je 50.000-80.000 rubalja (570-910 evra), tokom operaciju u inostranstvu – 100.000-120.000 rubalja (1.140-1.370 evra), kod učešća u vojnim operacijama 150.000-200.000 rubalja (1.710-2.280 evra) a u slučaju učešća u posebnim vojnim operacijama i velikim bitkama – i do 300.000 rubalja za oficire (3.410 evra). To nisu zarade koje bi se mogle označiti kao nesrazmerno velike, ne samo ako se uporede sa prosečnim zaradama u razvijenim zemljama, već i ako se uporede sa prosečnom zaradom u samoj Rusiji, koja je juna 2020. iznosila 52.123 rublje (593 evra).

Treba imati na umu da i pripadnici oružanih snaga svake države dobijaju znatno veće plate kada su angažovani u nekoj vojnoj operaciji u inostranstvu, a posebno kada to podrarumeva učešće u borbi.

Poređenja radi, prema onome što su preneli mediji, plaćenici koji su angažovani na ukrajinskoj strani u oružanom sukobu između Rusije i Ukrajine, dobijali su u proleće 2022. godine po 2.000 dolara na dan, što drugim rečima znači oko 60.000 dolara mesečno. Ili, drugim rečima, njihova dnevnicu je bila nekoliko puta već od prosečne plate u Ukrajini neposredno pre izbijanja sukoba, koja je jedva dostizala 500 dolara.

³³⁵ O tome je već bilo reči.

4) borci PVK se sve češće regrutuju iz redova lokalnog stanovništva, u kom slučaju već po samoj definiciji nisu plaćenici, jer ne zadovoljavaju uslov da je u pitanju lice koje nije državljanin strane u sukobu niti ima prebivalište na teritoriji koju ona kontroliše.

Za razliku od onoga što postoji u pogledu plaćenika, međunarodno pravo ne sadrži ni opšte prihvaćenu definiciju PVK i njihovog osoblja, ni izričitu zabranu njihovog postojanja, ni zabranu njihovog učešća u oružanim operacijama.

Naprotiv, najveće svetske sile dozvoljavaju registrovanje na svojoj teritoriji privatnih vojnih kompanija, puštaju ih da nesmetano rade, pa čak i same koriste njihove usluge. Štaviše, usluge PVK koriste i Ujedinjene nacije, Evropska unija, NATO i druge međunarodne organizacije. To dodatno potvrđuje da preovladava stav da PVK i akcije koje one ostvaruju preko svog osoblja nisu u principu zabranjeni.

Za razliku od klasičnih plaćenika, koji su uglavnom prepušteni sami sebi, borci PVK često imaju prikrivenu, ali snažnu podršku vlade zemlje u kojoj je sedište PVK (matična država) odnosno one koja je naručila posao (država ugovornica) i saraduju sa vojnim i bezbednosnim strukturama tih zemalja, kao i sa drugim moćnim subjektima (npr. velikim korporacijama koje proizvode oružje, elektronsku opremu itd.).

Uz podsećanje na već pominjane činjenice da PVK neretko rade poverljive i osetljive poslove za oružane snage i vlade država, da su rukovodioci PVK i članovi njihovog osoblja obično bivši pripadnici elitnih jedinica oružanih snaga odnosnih država koji održavaju razne kontakte sa dojučerašnjim kolegama itd. zanimljivo je navesti i dva primera koja pokazuju da su te veze često raznovrsnije i jače nego što se ponekad misli.

Posebne veze PVK sa vojnim strukturama matične države potvrđuje praksa nekih britanskih PVK kao npr. „Kini Mini” (*Keenie Meenie Services*) koje su zapošljavale uglavnom aktivne oficire britanske vojske, posebno one sa borbenim iskustvom. Oni su, nakon potpisivanja ugovora, davali otkaz u vojsci (i time formalno prekidali svoju vezu sa njom) s tim da su, ako se operacija za koju su angažovani, završila uspešno, posle toga odmah ponovo primani u svoje jedinice. Sa blagom ironijom moglo bi se reći da je njihov rad na posebnim zadacima za PVK zapravo predstavljao samo neku vrstu „odsustva zbog privatnih poslova” ili čak „službenog puta u inostranstvo”.

Tokom nekoliko meseci koje je proveo u Iraku 35-godišnji Tod Drobnik (*Todd Drobnick*) doživeo je nekoliko oružanih napada iračkih pobunjenika i 23. 11. 2003. poginuo u sudaru. Ministarstvo odbrane SAD obezbedilo mu je vojnu sahranu sa svim počastima, kao pripadniku oružanih snaga SAD i odlikovalo ga najvišim vojnim odlikovanjima Purpurno srce i Bronzana Zvezda, koja se dodeljuju samo pripadnicima oružanih snaga SAD.³³⁶ Nekoliko meseci kasnije Ministarstvo je opozvalo oba odlikovanja, zato što je ustanovljeno da Drobnik nije bio pripadnik američke vojske, već

³³⁶ U vezi sa događajima u Iraku ministarstvo odbrane SAD odlikovalo je ne samo svoje vojnike, već i veliki broj lica koja nisu deo američke vojske, među njima i članove osoblja PVK. Dakle, nije problem u tome što je odlikovan neko ko nije vojnik. Međutim, pomenuta dva odlikovanja rezervisana su isključivo za pripadnike oružanih snaga SAD.

član osoblja PVK *Titan Corp.* koji je bio zadužen za pružanje prevodilačkih usluga za američke snage u Iraku. Da stvar bude zanimljivija, ispostavilo se da senije radilo o jedinom takvom slučaju.³³⁷ To pokazuje da se lica koja rade za PVK ponekad tako tesno povežu sa oružanim snagama država, da čak i vojne komande najvećih svetskih sila, premda imaju precizne spiskove i svojih vojnika i lica koja su angažovana za pružanje određenih usluga ali ne pripadaju oružanim, snagama, mogu da dopuste takve greške.

2. Pravni položaj osoblja privatnih vojnih kompanija prema međunarodnom pravu oružanih sukoba

U principu, zaposleni PVK može sa stanovišta postojećeg međunarodnog prava oružanih sukoba imati status civila, neborca, borca ili plaćenika.

Na prethodnim stranama već smo videli da se osoblje PVK koje učestvuje u borbama razlikuje od klasičnih plaćenika.

Da li su oni onda civili? Mnogi autori tvrde upravo to.³³⁸ Tome se mora prigovoriti da za razliku od civila, koji uživaju zaštitu međunarodnog prava, ali ne smeju da učestvuju u neprijateljstvima, borci PVK nose i koriste oružje tj. učestvuju u borbama, te stoga nemaju pravo na zaštitu koja se priznaje civilima.

Ako nisu civili, da li se borci PVK mogu smatrati makar neborcima (licima koja pripadaju oružanim snagama jedne od zaraćenih strana ili su na drugi način povezana sa njima, ali se ne angažuju u borbi)? Ne mogu, i zato što nisu deo oružanih snaga strane u sukobu, a često ni neposredno povezani sa njima, a posebno zato što se onaj ko učestvuje u borbi ne može smatrati neborcem.

Da li su onda oni borci u smislu međunarodnog prava? Tu se, kao prvo, treba setiti da većina zaposlenih PVK nije angažovana da bi se borila. Kada je reč o onima koji učestvuju u borbama, problem predstavlja činjenica da oni ne pripadaju oružanim snagama neke od strana u sukobu. Već smo pomenuli da je čl. 44/3 Protokola I (1977) znatno proširio pojam borca, ali to je učinjeno da pripadnici antikolonijalnih i oslobodilačkih pokreta otpora u slučaju zarobljavanja ne bi bili tretirani kao kriminalci, već kao ratni zarobljenici, sa zaštitom koju im jamči međunarodno pravo. Takvi obziri su teško primenjivi u odnosu na one čiji je motiv učešća u borbi samo novac. Uostalom, i Protokol je napravio razliku između njih i boraca, tako što je u čl. 47 dao definiciju plaćenika i precizirao da plaćenici nemaju pravo na status borca niti ratnog zarobljenika.

Koji je onda pravi odgovor?

On je prilično jednostavan. Osoblje PVK je vrlo heterogeno. nalazi se na raznim mestima i vrši razne funkcije. Od tih momenata zavisi kakav će status imati prema međunarodnom pravu.

³³⁷ Bina M. W. 2005, 1237.

³³⁸ Cimini T. 2018, 5.

Odmah treba ostaviti po strani ono osoblje koji se nalazi daleko od oružanog sukoba i radi na poslovima koji nisu u vezi sa vojnim operacijama. Tu spadaju zaposleni koji rade u sedištu kompanije u državi X kao menadžeri, prevodioci, pravnici, dokumentatori, dizajneri, projektanti, vozači itd. uključujući i naoružana lica (telohranitelje i čuvare). Angažovanje PVK u sukobu u državi Y ne utiče na njihov status, oni i dalje žive u miru i stoga nisu zanimljivi sa stanovišta međunarodnog prava oružanih sukoba. Samo ako bi država X bila učesnik odnosnog oružanog sukoba, onda bi i njena teritorija predstavljala deo ratišta, što znači da bi ova lica imala status civila, što podrazumeva i odgovarajuću zaštitu. Izuzetno, ona bi, pod određenim uslovima, za vreme dok se nalaze u centrali ili kampu za obuku PVK mogla biti podvrgnuta napadu protivnika (npr. bombardovanjem) na sličan način na koji se npr. napadaju fabrike vojne industrije premda su u njima radnici-civili.

Kada je reč o osoblju PVK koje radi u zoni oružanog sukoba (u navedenom primeru, u državi Y) ako obavlja civilne dužnosti, ne nosi oružje i ne učestvuje u borbama, ono ima status civila. Položaj svakog konkretnog zaposlenog, može se, međutim razlikovati u zavisnosti od toga čiji je državljanin – strane u sukobu na čijoj teritoriji se nalazi (domaći državljanin), protivnika te strane (neprijateljski državljanin) ili neke neutralne države (neutralni državljanin).

U sličnoj su poziciji oni zaposleni PVK koji se nalaze u zoni oružanog sukoba i naoružani su, ali ne zato da bi učestvovali u vojnim operacijama, već da bi štitili lica i objekte od nezakonitih napada. Dok god vrše samo te svoje funkcije i ne mešaju se u oružani sukob, oni su u suštini isto jedna vrsta civila. U praksi je, međutim, često teško povući jasnu liniju između toga kada prestaje dozvoljena samoodbrana, a kada počinje učešće u sukobu.

Ono osoblje PVK koje se nalazi u zoni oružanog sukoba i čije su funkcije na neki način makar posredno povezane sa vojnim operacijama, ali ne podrazumevaju učešće u borbama (medicinsko osoblje, automehaničari, magacioneri, kuvari itd.) nalazi se u položaju sličnom položaju neboraca te im treba priznati takav status. Oni mogu da nose oružje i da ga koriste, ali samo u samoodbrani.

Specifičan je položaj pripadnika PVK angažovanih u mirovnim misijama Ujedinjenih nacija i drugih međunarodnih organizacija.³³⁹ Jasno je da se on uređuje posebnim ugovorima, ali ostaje pitanje kako na njega treba gledati načelno. Uzimajući za primer mirovne misije UN, kada zaposleni PVK dejstvuju kao podrška tih misija, u principu nema razloga da se tretiraju drugačije od članova misija. Uostalom, već je pominjano da je još tokom prvog angažovanja u Bosni i Hercegovini 1992. godine, osoblje PVK nosilo je uniforme i oznake UN, imalo lične isprave izdate od UN i bilo je shvatano kao deo mirovne misije UNPROFOR.

³³⁹ Janaby M. G 2015¹, 82-102.

Najzad, jedan deo osoblja PVK vrši zadatke koji se sastoje u učešću u vojnim operacijama u nekom oružanom sukobu. Premda rade za PVK oni ratuju za jednu od strana u sukobu, predstavljajući neku vrstu njene pomoćne i relativno samostalne vojske.

Tu se može napraviti paralela sa gusarima - i oni su bili naoružana privatna lica koja su se borila za jednu od strana u sukobu, premda nisu bila deo njenih oružanih snaga; i oni su se često borili za strane države (a ne onu čiji su državljani); motiv njihovog angažovanja obično je bilo sticanje materijalne dobiti (podelom plena). Ipak, gusari su sve do druge polovine XIX v. smatrani zakonitim borcima koji su u slučaju zarobljavanja imali pravo na status ratnog zarobljenika. O njima će više reći biti kasnije.

Vežanost za stranu u sukobu je još više izražena onda kada PVK stavljaju svoje osoblje pod neposrednu komandu oružanih snaga države ugovornice, kao što je npr. bio slučaj sa određenim američkim PVK i vojskom SAD u Iraku i nekim drugim zemljama.

Međutim, čak i bez toga, pošto se, kao što je već istaknuto, razlikuju se od klasičnih plaćenika, zaposlenima PVK koji učestvuju u oružanom sukobu trebalo bi, onda kada ispunjavaju zahteve formulisane još Haškim pravilnikom o zakonima i običajima rata na kopnu (1899)³⁴⁰ priznati status borca.³⁴¹ Ovo zato što je smisao priznavanja statusa borca dvojak – 1) borac ima pravo da koristi oružje (učestvuje u borbi) i 2) u slučaju zarobljavanja ima pravo na status ratnog zarobljenika.

U potvrdu tome treba podsetiti da države i međunarodne organizacije ne smatraju da je učešće PVK i njihovih zaposlenih u oružanim sukobima samo po sebi nešto nezakonito. To onda povlači i zaključak da u slučaju zarobljavanja zaposleni PVK ne mogu biti tretirani kao kriminalci, već se prema njima treba ophoditi kao prema ratnim zarobljenicima.³⁴²

Najzad, jedan od argumenata u prilog toga da i zaposlenima PVK koji se bore na strani neke države treba priznati status borca je i činjenica da su neke države (npr. SAD) predvidele nadležnost svojih vojnih sudova za zločine koje izvrše zaposleni PVK koje je angažovalo ministarstvo odbrane odnosno države. Drugim rečima, i u tom pogledu su ih izjednačile sa pripadnicima svojih oružanih snaga.

Međutim, ako zaposleni PVK izade izvan okvira svog ugovora sa kompanijom, tako što počne da učestvuje u neprijateljstvima u korist države ugovornice na osnovu

³⁴⁰ Ti zahtevi su: 1) da imaju na čelu ličnost odgovornu za svoje potčinjene; 2) da imaju stalni znak raspoznavanja koji se može raspoznati na rastojanju; 3) da otvoreno nose oružje i 4) da se pri svojim operacijama pridržavaju zakona i običaja rata. O tome je već bilo reči.

³⁴¹ Ni pripadnici mirovnih misija UN nisu, strogo uzev, deo oružanih snaga neke od strana u sukobu, ali imaju, u slučaju da učestvuju u borbama, status zakonitih boraca.

³⁴² Misli se na to da ne mogu biti kažnjavani samo zbog svog učešća u oružanom sukobu. Podrazumeva se da ako su izvršili ratne zločine ili zločine protiv čovečnosti, treba da odgovaraju na isti način, kao i ostali borci (pripadnici oružanih snaga država).

svog ličnog ugovora sa njom, ili počne da se bori za neku drugu stranu, i za to prima veliku materijalnu naknadu, on suštinski postaje plaćenik.

Treba voditi računa i o tome da kada se u ulozi naručioca usluga javljaju države ili međunarodne organizacije, to je ono što PVK i njihovim zaposlenima daje određeni legitimitet. Situacija je mnogo nejasnija onda kada PVK angažuje neki drugi subjekt – pobunjenici, korporacija, neka grupa, fizičko lice itd. Pod određenim uslovima (imajući u vidu prirodu zadatka, visinu materijalne naknade itd.) tu se može govoriti o plaćeništvu.

Napred izneti pogledi su samo objašnjenja u okvirima postojećeg međunarodnog prava, koja bi trebalo da unesu više svetla privremeno, dok se odnosna pitanja ne regulišu na sveobuhvatan način međunarodnim ugovorom. Jedino pravo rešenje je usvajanje konvencije koja bi na univerzalnom (svetskom) nivou kodifikovala najvažnija pitanja koja se tiču PVK i njihovog osoblja, uključujući njihov status kao učesnika oružanoog sukoba.

V. NEBORCI

1. Borci i neborci

U najširem smislu, neborci su svi koji ne učestvuju u oružanom sukobu, ne bore se. To, drugim rečima, podrazumeva i civile, lica koja ne učestvuju u neprijateljstvima i nisu deo oružanih snaga niti ih prate. Međutim, oni su posebna kategorija koja uživa najviši stepen zaštite međunarodnog prava, te ih, strogo uzev, ne treba mešati sa neborcima.

U užem značenju pod neborcima imaju se u vidu lica koja se ne angažuju u borbi, ali pripadaju oružanim snagama jedne od zaraćenih strana ili su na drugi način povezana sa njima.

Dve su osnovne kategorije ovako shvaćenih neboraca – 1) pripadnici oružanih snaga koji ne učestvuju u ratnim dejstvima i 2) lica koja nisu deo oružanih snaga (suštinski, civili) ali su smeštena uz njih, prate ih ili su na druge načine povezana sa njima.³⁴³

Neborci se uslovno rečeno, nalaze negde između boraca i civila u smislu da njihov položaj ima određene elemente karakteristične i za jedne i za druge.

Bliže gledajući, neborci koji su pripadnici oružanih snaga (vojni neborci) deo su deo tih snaga. Oni su vojna lica i za njih važe mnoga pravila koja se odnose na pripadnike tih snaga. Istovremeno, oni liče na civile utoliko što ne učestvuju u izvođenju neprijateljstava i što, kada su prepoznati kao takvi, ne smeju biti uzeti kao meta neposrednog napada.

³⁴³ O boricima i neborcima: Gažević N. 1973¹, 16; Watkin K. W. 2003; Arneson R. J. 2007; Jončić V. 2012, 153-156; Ipsen K. 2013, 79-114.

Druga vrsta neboraca, a to su civili koji prate oružane snage, dele njihovu sudbinu i time su izloženi daleko većim rizicima od običnih civila. Pošto su u neposrednoj blizini boraca, a ponekad čak izmešani sa njima, često je nemoguće zaštititi ih da ne budu uzgredne žrtve bombardovanja iz vazduha, artiljerijskog, minobacačkog ili sličnog napada koji je usmeren na borce, kao i od dejstva autonomnih (automatizovanih, robotizovanih) sistema koji dejstvuju sa ograničenom ljudskom intervencijom ili čak bez nje.³⁴⁴ Sa druge strane, premda nisu borci, na njih liče po tome što mogu da nose određene uniforme i zaštitna sredstva (šlem, pancip prsluk) a posebno po tome što ih protivnička strana može zadržati kao ratne zarobljenike.

Zavisno od slučaja, odnosno lice može menjati svoj status. Tako npr. civil (npr. ratni dopisnik) koji počne da prati oružane snage postaje neborac, sve dok prati te snage; vojni neborac (npr. vojni lekar) koji se uključi u ratne operacije postaje borac, sve dok traje takvo njegovo angažovanje; itd.

Smisao razlikovanja neboraca od boraca je u tome da im se koliko je moguće pruži zaštita od ratnih dejstava, pod uslovom da zaista ne učestvuju u borbi. Reč je dakle, o posebnom statusu, posebnim pravima i obavezama. Njega karakteriše nekoliko opštih elemenata.

Pre svega, nasuprot borcima, neborci ne smeju da upotrebljavaju oružje osim za samoodbranu, ako su napadnuti.

Sa druge strane, oni ne smeju biti uzeti kao neposredna meta napada. Mada su u praksi najčešće izmešani sa borcima i teško se od njih mogu razlikovati, a još teže odvojiti, tako da, posebno u savremenim uslovima ratovanja, često postaju uzgredne žrtve borbenih dejstava uperenih protiv boraca, odn. vojnih objekata u čijoj blizini se nalaze, neborci, ako su prepoznati kao takvi, ne smeju namerno biti napadnuti (npr. snajperista koji je prepoznao da je reč o neborcu, ne sme da puca na njega).

S obzirom na to da ih je u praksi vrlo teško zaštititi od napada uperenog na borce, kao i na činjenicu da i neborci koji padnu u ruke protivničke strane u principu imaju status ratnih zarobljenika, ima mišljenja da je podela na borce i neborce u naše vreme izgubila nekadašnji značaj i da se danas prvenstveno radi o utvrđivanju toga da li odnosno lice pripada ili ne pripada oružanim snagama neke od strana u sukobu.

Ipak, nije tako. Ovo već zbog toga što se neborci nalaze i među licima koja ne spadaju u oružane snage, kao i zbog posebnog statusa neboraca – pripadnika oružanih snaga.

³⁴⁴ Oni reaguju na određene nadražaje, bez da ih čovek ispali, aktivira odnosno upravlja njima. Primeri su određeni raketni sistemi, municija koje dejstvuje po principu „ispali i zaboravi!“, kompjuterski kontrolisani sistemi brze vatre, protivtenkovske mine itd. Istini za volju, neki među njima čije su akcije ofanzivne već su ili bi uskoro mogli biti izričito zabranjeni međunarodnim pravom. Takođe, neborci bi u perspektivi mogli nositi neke uređaje koji svima signalizuju njihovo prisustvo i status (to više nije nikakav tehnički problem). Međutim, za sada pitanje je otvoreno, kao što je, uostalom, otvoren i problem zaštite običnih civila od dejstva smrtonosnih automatizovanih sistema. Human Rights Watch, 2012; Arkin R. 2013, 1-8; Schmitt M. N., Thurnher J. S. 2013, 231-281; Thomas B. T. 2015, 235-274.

Uostalom, podelu na borce i neborce sadrže i najvažniji međunarodnopravni izvori iz materije ratnog i humanitarnog prava.

Misli se na čl. 3. Haškog pravilnika o zakonima i običajima rata na kopnu (1899), čl. 3. Haškog pravilnika o zakonima i običajima rata na kopnu (1907), čl. 15/1/a Ženevske konvencije o zaštiti građanskih lica za vreme rata (1949), čl. 43/2 Dopunskog protokola I uz Ženevske konvencije o zaštiti žrtava rata (1977) i dr.

Između ostalog, već čl. 3 Haškog pravilnika o zakonima i običajima rata na kopnu (1899) utvrđuje da se oružane snage zaraćenih strana mogu sastojati od boraca i neboraca, pri čemu u slučaju zarobljavanja i jedni i drugi imaju pravo da se sa njima postupa kao sa ratnim zarobljenicima.

2. Neborci u oružanim snagama

U principu, neborac je svaki onaj pripadnik oružanih snaga koji iz nekog razloga ne učestvuje aktivno u borbi, ne bori se.

Ovi razlozi mogu biti privremene prirode (odsustvo iz jedinice, onesposobljenost za borbu i slično) ali mogu biti i trajno prisutni, posebno kada je reč o licima čija specijalnost je takva da ne učestvuju u izvođenju neprijateljstava. U načelu tu spadaju pisari i druga lica u sastavu administrativne službe, sudije i drugo osoblje vojnih sudova odnosno pravne službe, vojni intendantni, kuvari, muzičari i slično.

Razlikovanje neboraca od boraca vuče svoje korene još iz antičkih vremena, a kasnije i Srednjeg veka. Tada su u borbama učestvovali samo slobodni građani odnosno vitezovi i drugi jasno definisani borci, a njih su pratila lica koja su vršila razne pomoćne poslove i igrala ulogu posluge. To su, zavisno od slučaja, bili robovi, štitonoše, konjušari itd., koji su pratili svog gospodara, starali se o njegovoj opremi, dvorili njega i njegove goste, vodili mu rezervnog konja, potkivali konje itd. Kasnije, praktično sve do Prvog svetskog rata, u mnogim zemljama postojale su posebne neboracke jedinice sastavljene od zdravstveno ograničeno sposobnih vojnika, koji nisu ulazili u borbene operacije, već su obavljali određene pozadinske dužnosti, radili u sistemu veze i slično.

Ovde će biti razmotreno nekoliko osnovnih kategorija neboraca u oružanim snagama. Jedni su inače borci, ali status neborca imaju privremeno, zbog svog posebnog stanja (neprijatelj onesposobljen za borbu) ili svog angažovanja u nekoj funkciji koja je nespojiva sa učešćem u neprijateljstvima (parlamentari i pregovarači). Drugi status neborca u principu imaju trajno, zbog prirode svoje specijalnosti odnosno uloge (vojni sanitet, vojni sveštenici).

Čl. 43/2 Dopunskog protokola I (1977) precizira da su (osim medicinskog osoblja i sveštenika, čiji je status uređen čl. 33 Protokola) svi pripadnici oružanih snaga u sukobu borci „što znači da imaju pravo da direktno učestvuju u neprijateljstvima”. Na taj način, status neboraca priznat je samo medicinskom i verskom osoblju, dok se svi ostali pripadnici oružanih snaga smatraju borcima. Međutim, gledajući na široj osnovi, realno su neborci i neke druge kategorije pripadnika oružanih snaga.

Ovde će posebna pažnja biti posvećena onim pripadnicima oružanih snaga koji spadaju u neku od sledećih kategorija: 1) borci koji su onesposobljeni za borbu; 2) parlamentari, 3) pripadnici sanitetskog (medicinskog) osoblja; 4) vojni sveštenici.

1. Neprijatelj koji je onesposobljen za borbu

1. Onesposobljenost za borbu. - Najprostije rečeno, to je naziv za neprijateljskog vojnika (borca) koji iz nekog razloga nije u stanju ili nije voljan da vodi borbu. Često se u istom značenju koristi francuski izraz *horsed'combat*, sa značenjem: izvan borbe.

Tu spadaju bolesni, ranjeni, nenaoružani (uključujući i one koji su ostali bez municije), oni koji se predaju, pilot oborenog aviona i slično. Još na osnovu starog običajnog pravnog pravila, takvo lice ne sme biti predmet napada.

Pravilo o tome da se mora poštediti neprijatelj koji nije sposoban da se brani veoma je staro i sreće se u raznim kulturama. Ono je jedna od manifestacija shvatanja da rat, mada brutalan, nije puka klanica, već je u izvesnom smislu viteško nadmetanje, u kojem je cilj časno pobediti, a ne po svaku cenu i na bilo koji način uništiti protivnika. Iako je bilo bezbroj slučajeva njegovog bezobzirnog kršenja, zabeleženi su i konkretni primeri čovečnosti, kao i navođenje tog pravila u pisanim istorijskim spomenicima.

Ovo pravilo potvrđeno je čl. 41/2 Dopunskog protokola I (1977) uz Ženevske konvencije o zaštiti žrtava rata (1949). Tu je precizirano da se smatra da je neko lice onesposobljeno za borbu ako:

a) nalazi se u vlasti protivničke strane; b) jasno izražava nameru da se preda; ili c) u besvesnom je stanju ili je na drugi način onesposobljeno usled rana ili bolesti i nije u mogućnosti da se samo brani – sve to pod uslovom da se to lice uzdržava od bilo kakvog neprijateljskog akta i da ne pokušava da pobjegne.

Pored toga što ne sme biti meta napada koji je usmeren neposredno na njega, neprijatelj onesposobljen za borbu uživa u najmanju ruku onu zaštitu koja pripada ratnim zarobljenicima. Uz to, kada je to potrebno, moraju mu se pružiti odgovarajuća medicinska pomoć, zbrinjavanje i slično.

2. Lice koje se predaje - Donekle je specifična pozicija lica koje se predaje. Ovo zato što ono još uvek nije u vlasti protivnika, čime automatski ne ispunjava zahtev iz čl. 41/2/a Dopunskog protokola I (1977) koji je prvi uslov da bi se neko smatrao neprijateljem koji je onesposobljen za borbu.

I zaista, za razliku od npr. teškog ranjenika, bolesnika itd. ovo lice može da se samo pretvara da se predaje da bi u pogodnom trenutku otvorilo vatru, pobjeglo itd. Ono može imati skriveno oružje, može samo mamiti protivnika da bi sebe i njega diglo u vazduh itd. Situacija je još složenija, kada se ne radi o jednom licu, već o više njih ili čitavoj jedinici.

Stoga je razumljivo da je strana kojoj se predaje protivnik prinuđena da postupa sa puno opreza. Onog časa kada je lice o kojem je reč razoružano i zarobljeno (stavljeno pod kontrolu) situacija se menja - to lice postaje ratni zarobljenik sa svim pravnim posledicama koje iz toga proističu. Ali sve do tog momenta njegov pravni status je precizno regulisan (ono ne sme biti predmet napada, čim je pokazalo da se predaje – npr. istakavši belu zastavu) ali njegov stvarni status nije do kraja jasan (tj. postoji mogućnost da se radi o nekoj perfidiji).

S tim u vezi, u pravnoj literaturi se ponekad predlaže trofazni test koji bi trebalo da olakša utvrđivanje da li se odnosno lice predaje saglasno pravilima međunarodnog humanitarnog prava. Traži se dobijanje pozitivnih odgovora na sledeća pitanja: 1) da li lice koje pokušava da se preda vrši pozitivan odn. aktivan akt (tj. činjenje, a ne uzdržavanje od činjenja) iz koga nedvosmisleno proističe da više nema nameru da učestvuje u neprijateljstvima? 2) da li u okolnostima koje postoje u tom trenutku protivnička strana može objektivno raspoznati da postoji ponuda predaje? i 3) da li se lice koje se predaje bezuslovno podvrgava vlasti strane kojoj se predaje?

S tim u vezi, posebno je zanimljivo da se primećuje da se, vezano za prvo pitanje, kao nesporan akt predaje shvata polaganje oružja i podizanje ruku u vis, ali da, suprotno uvrežem mišljenju, mahanje belom zastavom nije pravno priznati način izražavanja namere predaje ni prema ugovornom (konvencionalnom) ni prema običajnom međunarodnom pravu.³⁴⁵

Ovo rezonovanje je na prvi pogled neobično, jer je bela zastava od davnina međunarodno priznati simbol primirja, ali i predaje. Ipak, mora se priznati da pošto može da ima razna značenja, ona sama po sebi ne mora uvek da znači predaju. Zavisno od slučaja može biti samo predlog da se obustavi paljba da bi se pristupilo pregovorima o uslovima predaje, da bi se pokupili mrtvi i ranjeni, da bi se pružila hitna pomoć civilima itd. Stoga se sve mora ceniti prema specifičnostima svakog konkretnog slučaja. Međutim, u bilo kojoj varijanti bela zastava je svima dobro poznat poziv da se obustavi vatra. Ako ga strana kojoj je upućen prihvatiti (isticanjem takođe bele zastavom dovikivanje itd.) dužna je da obustavi neprijateljstva, s tim da kasnije može da ih nastavi (npr. ako pregovori o predaji propadnu).

Ako smo se sa prvim zapažanjem navedenog autora u principu složili, ne možemo u potpunosti prihvatiti njegov drugi zaključak a to je da mnogi vojni priručnici pogrešno nalažu svojim oružanim snagama da prepoznaju da oni koji mašu belom zastavom ne mogu biti napadnuti te da, na isti način, ako sami žele da se predaju mahanje belom zastavom je efikasan način da to saopšte protivniku.³⁴⁶ Čak i kada nije sasvim jasno u koje svrhe se koristi (da li je reč o ponudi predaje ili nečemu drugom) ostaje činjenica da je bela zastava u najmanju ruku zastava primirja. Kada god je moguće, druga strana bi trebalo da privremeno obustavi napade da bi utvrdila razloge zbog kojih je protivnik istakao belu zastavu. Takođe, u praksi se bela zastava van svake sumnje vekovima koristi kao opšteprihvaćen i svima jasan znak predaje, s tim da je zaista uvek bolje kada je prate i neki drugi akti – odbacivanje oružja, dovikivanje da se odnosna strana predaje itd. Pored toga, u nekim posebnim slučajevima mahanje belom zastavom može biti jedini raspoloživi način kojim neko može izraziti svoju volju da se preda. Uostalom, tačno je da spuštanje oružja na zemlju i dizanje ruku u vazduh nedvosmisleno govori da onaj ko to čini odustaje od daljeg otpora. Ali – ko je u žaru borbe, kada se puca na sve strane, spreman da izađe iz zaklona i uradi to? Skoro je sigurno da bi ga protivnik pogodio čim se otkrije, pre nego što bi uspeo da spusti oružje i podigne ruke. Takođe – kako na taj

³⁴⁵ Buchan R. 2018, 26.

³⁴⁶ *Ibid.*

način može da se preda npr. posada tenka? Protivnik bi je skoro sigurno pokosio još dok izlazi iz tenka ili bi uništio sam tenk sa sve njegovom posadom (jer je tenk koji stoji i ne puca laka meta). Naprotiv, bela zastava se može istaći i iz zaklona – podići na štap tako da je svi vide, prebaciti preko zida, okačiti na antenu tenka itd. O beloju zastavi će više reči biti kasnije.

2. Parlamentari

Parlamentar je pregovarač ili glasnik koji se šalje neprijatelju i koji za čitavo vreme trajanja svoje misije uživa zaštitu i nepovredivost.

To je vojno ili civilno lice koje komandant vojne jedinice jedne strane u sukobu snabdeva potrebnim pismenim punomoćjem i šalje do (odn. preko) neprijateljskih linija radi prenošenja neke poruke neprijateljskoj komandi (parlamentar glasnik) ili radi stupanja sa njom u pregovore (pravi parlamentar). Pregovori se mogu odnositi na vrlo različite stvari - predaja, primirje, razmena zarobljenika, prikupljanje mrtvih i ranjenika i dr.³⁴⁷

Pre nego što se uputi parlamentar, potrebno je da se uspostavi prethodni kontakt sa drugom stranom (dovikivanjem, zastavama za signalizaciju, putem radio-veze itd.) kako bi se ona obavestila o takvoj nameri. Ako se to ne učini na drugi način, upućivanje parlamentara može se najaviti isticanjem bele zastave (zastava primirja) koju je protivnik dužan da poštuje (i da obustavi paljbu).

Kada je to potrebno, parlamentar može svoju funkciju obavljati u pratnji drugih lica, kao što su prevodilac, zastavnik (lice koje nosi belu zastavu), trubač ili dobošar i slično.³⁴⁸

Parlamentar i lica u njegovoj pratnji neprikosnoveni su za sve vreme vršenja svoje dužnosti, uključujući dolazak i povratak, i prema njima se ne mogu vršiti nikakvi akti neprijateljstva.

Sa druge strane, oni su dužni da se pridržavaju pravila ratnog prava i uslova koje je za njihov prijem postavila protivnička strana. Ako se dokaže da su parlamentar odn. lice koje ga prati zloupotrebili svoj položaj radi prikupljanja vojnih informacija ili izvođenja vojne akcije,³⁴⁹ oni gube neprikosnovenost i mogu biti zadržani, a kada tome ima mesta mogu biti i izvedeni pred vojni sud i kažnjeni zbog povrede zakona i običaja ratovanja (ratnog zločina). Još jedan izuzetak od pravila o nepovredivosti parlamentara postoji onda kada se u toj ulozi šalje vojni begunac strane kojoj je poslat, što znači lice koje je iz redova te strane prebeglo njenom protivniku. U tom slučaju strana koja ga je primila (ona čiji je on vojni begunac) ima pravo da ga zadrži i izvede pred vojni sud. To

³⁴⁷ O parlamentarima: Vučinić Z. 2006, 398-399.

³⁴⁸ Uz vizuelno, skretanje pažnje protivnika (da ne bi otvarao vatru) može se vršiti i na druge načine, u prvom redu davanjem zvučnih signala. U tu svrhu u prošlosti su uz parlamentara ponekad išli i trubač, duvač roga ili dobošar.

³⁴⁹ Npr. atentat na neprijateljskog komandanta, podmetanje eksploziva i slično.

je staro pravilo običajnog međunarodnog prava koje se zadržalo do danas.

Protivnički komandant kome se parlamentar šalje nije dužan da ga primi u svakoj prilici, ali ako ga primi, mora mu obezbediti razuman rok za povratak u zonu bezbednosti. Strana kojoj je parlamentar poslat odgovorna je za njegovu bezbednost od trenutka kada on zađe u njene predstraže i sve dok ne stigne u zonu bezbednosti. U tom cilju, ona mu može, ako je potrebno, dati i obezbeđenje.

Zloupotreba statusa parlamentara i parlamentarske zastave, ali takođe i zarobljavanje parlamentara, a tim pre njegovo ubistvo ili zlostavljanje, predstavljaju ratni zločin.

Ustanova parlamentara stara je koliko i sam rat. I u naše vreme naučnotehnološke revolucije i razvijenih sredstava komunikacije, često se iz raznih razloga pribegava upravo tom sredstvu. Stvar je u tome da, i pored svega, sukobljenim stranama nisu uvek i na svakom mestu dostupna tehnička sredstva komunikacije, ali i u činjenici da upotreba parlamentara i dalje ima izvesne prednosti - tako se, po pravilu, obezbeđuje veća poverljivost razgovora, bolje se može upoznati protivnik, lakše je pratiti njegove reakcije na odnosne predloge, parlamentar sa sobom može doneti predmete koji su u vezi s njegovom misijom - mape, spiskove lica (npr. ratnih zarobljenika koje drži odnosna strana ili ih traži za razmenu), dokaze da je druga strana koristila zabranjeno oružje (npr. dumdum metke) i slično.

Parlamentar se može smatrati privremenim neborcem zato što za vreme trajanja svoje misije ne sme biti angažovan u izvođenju neprijateljstava, niti sme biti meta napada. Sa druge strane, on izlazi iz okvira statusa ostalih neboraca utoliko što, ako se pridržava svojih prava i obaveza, ne sme biti zarobljen, već mora biti pušten da se bezbedno vrati strani koju predstavlja.

Položaj parlamentara regulisan je opštim međunarodnim običajnim pravom i čl. 32–34 Haškog pravilnika o zakonima i običajima rata na kopnu (1899) kao i čl. 32–34 Haškog pravilnika o zakonima i običajima rata na kopnu (1907).

3. Sanitetsko (medicinsko) osoblje

Položaj vojnog medicinskog osoblja zaslužuje posebnu pažnju i o njemu će više reći biti kasnije. Ovde će biti dat samo najelementarniji osvrt.

U ratnom pravu, sanitetskim (medicinskim) osobljem nazivaju se lica koja je jedna strana u sukobu stalno ili privremeno odredila isključivo za sanitetske zadatke ili za zadatke upravljanja sanitetskim jedinicama ili za funkcionisanje ili upravljanje sanitetskim transportima (lekari, bolničari, apotekari, nosioci ranjenika i dr.).

Sanitetsko osoblje može biti deo sanitetskih jedinica ili sanitetskih transporta oružanih snaga odnosne strane u sukobu, ali može biti sastavljeno i od civilnih lica koja imaju državljanstvo te strane, od stranih državljana, pa čak i od lica koja je u tom svojstvu uputila neutralna sila ili međunarodna organizacija.

Prema čl. 8/c i 9/2 Dopunskog protokola I (1977) sanitetsko osoblje obuhvata i sanitetsko osoblje nacionalnih društava Crvenog krsta (Crvenog polumeseca, Crvenog lava i sunca) i drugih nacionalnih dobrovoljnih društava za pomoć koja je na odgovarajući način priznala i ovlastila jedna strana u sukobu, kao i sanitetsko osoblje sanitetskih jedinica ili sanitetskih transporta koje je stavljeno na raspolaganje strani u sukobu iz humanitarnih razloga: a) od strane neutralne ili druge države koja nije strana u tom sukobu; b) od strane priznatog i ovlaštenog društva takve države za pomoć; c) od strane nepristrasne međunarodne humanitarne organizacije.

Članovi sanitetskog osoblja ne učestvuju u neprijateljstvima, već su tu da vrše svoju humanu misiju spasavanja ljudskih života i negovanja ranjenika i bolesnika.

Oni imaju pravo da budu naoružani, ali čak i tada ne mogu biti objekat neposrednog napada, pod uslovom, razume se, da ne učestvuju u neprijateljstvima. Smatra se da im oružje služi za ličnu odbranu i odbranu ranjenika i bolesnika od nezakonitog napada - od napada pljačkaša i slično.

Ako padnu pod vlast neprijatelja, članovi sanitetskog osoblja (sem vojnih lica koja se, po potrebi, koriste kao pomoćni bolničari ili nosioci ranjenika) ne smatraju se ratnim zarobljenicima, ali mogu biti zadržani ukoliko to iziskuju zdravstveno stanje, duhovne potrebe i broj ratnih zarobljenika.

Sanitetsko osoblje koje je na taj način zadržano uživa određene olakšice, a u najmanju ruku sva prava koja se priznaju ratnim zarobljenicima.

Članovi osoblja čije zadržavanje nije neophodno vraćaju se strani u sukobu čiji su pripadnici, čim se otvori put za njihov povratak i čim to dopuste vojne potrebe.

Pravila o zaštiti sanitetskog osoblja u oružanim sukobima sadržana su naročito u Ženevskim konvencijama o zaštiti žrtava rata (1949) i Dopunskim protokolima I i II uz njih (1977).

4. Pripadnici verske službe (vojni sveštenici)

Mnoge oružane snage imaju u svom sastavu i sveštena lica koja vrše versku službu (vojni sveštenici).

Verska služba postoji u oružanim snagama Austrije, Bosne i Hercegovine, Češke, Grčke, Hrvatske, Italije, Kanade, Mađarske, Nemačke, Poljske, Rumunije, Rusije, SAD, Ujedinjenog Kraljevstva itd.

Versku službu ima i Vojska Srbije. Njena namena je omogućavanje ustavnog prava pripadnika Vojske Srbije na ostvarivanje slobode veroispovesti, koje se ostvaruje isključivo po sopstvenoj volji i ubeđenju, na principu dobrovoljnosti, uz uvažavanje obaveza koje proističu iz vojne službe. U tu svrhu, Ministarstvo odbrane Republike Srbije je 2011. sklopilo sporazume sa 7 crkava odnosno verskih zajednica u vezi sa vršenjem verske službe u Vojsci Srbije – sa: Srpskom Pravoslavnom Crkvom, Rimokatoličkom crkvom u Srbiji, Rijasetom Islamske zajednice Srbije, Jevrejskom zajednicom u Srbiji, Evangelističkom Hrišćanskom Crkvom, Reformatskom Hrišćanskom Crkvom i Slovačkom Evangelističkom Crkvom.

Na toj osnovi, 2013. godine u Vojsci Srbije su, posle više od sedam decenija, ponovo uvedeni vojni sveštenici. Njihov broj je utvrđen u skladu s principom zastupljenosti vernika u Ministarstvu odbrane i Vojske Srbije, prema prema kriterijumu 1 sveštenik na 100 do 500, 2 na 500 do 1.000 i po 1 na svakih sledećih 1.000 pripadnika odnosno verske zajednice u Ministarstvu i Vojsci. U skladu s tim definisan je broj formacijskih mesta za vojne sveštenike, odnosno verske službenike, i to: 26 formacijskih mesta vojnih sveštenika Srpske pravoslavne crkve, 1 formacijsko mesto vojnog kapelana Rimokatoličke crkve i 1 formacijsko mesto vojnog imama Islamske zajednice Srbije.

Oni imaju duhovnu nadležnost isključivo nad jedinicom kojoj pripadaju, savetnici su komandanta jedinice odn. ustanove kojoj pripadaju i neposredno potčinjeni njemu, a sa kanonskog stanovišta odgovorni su svojoj crkvi odn. verskoj zajednici. Profesionalna su vojna lica visoke stručne spreme u statusu oficira verske službe. Kao takvi nose uniformu Vojske Srbije sa obeležjem veroispovesti, a odeću veroispovesti kojoj pripadaju nose samo u obavljanju bogoslužjenja. Ne nose i ne upotrebljavaju oružje i ne mogu da komanduju. Imaju pomoćnike, profesionalna vojna lica u statusu podoficira.³⁵⁰

Uloga verske službe i sveštenika u oružanim snagama je višestruka. Time se zadovoljavaju verske potrebe pripadnika oružanih snaga i omogućava ostvarivanje njihovog prava na slobodu veroispovesti. Verska služba se organizuje i radi doprinosa duhovnom i moralnom razvoju pripadnika oružanih snaga, negovanja ljudskih vojničkih vrlina i patriotizma i oblikovanja građanske odgovornosti.

Bogoslužjenja i verski obredi koje vrše vojni sveštenici mogu biti stalni, povremeni i prigodni. Stalni se vrše svakodnevno (jutrenja i večernja bogoslužjenja i obredi, molitve, namazi), povremeni - određenog dana u nedelji i na verske i državne praznike (liturgije, mise, namazi, molitve) a prigodni – prema potrebi (krštenje, miropomazanje, ispovest, pričešće, venčanje, osvećenje, moleban, parastos, pomen itd.).

Mada postoje određene razlike koje zavise od rešenja unutrašnjih propisa država, vojni sveštenici su profesionalna vojna lica visoke stručne spreme u statusu oficira verske službe. Kao takvi nose uniformu svojih oružanih snaga sa obeležjima veroispovesti, a odeću veroispovesti kojoj pripadaju nose samo kad obavljaju bogoslužjenje. Imaju pomoćnike, profesionalna vojna lica u statusu podoficira.³⁵¹

Pravni status vojnih sveštenika u velikoj meri odgovara onom koji je priznat pripadnicima vojnog saniteta.³⁵² I oni uživaju zaštitu, a u slučaju da padnu u ruke neprijatelju u najgorem slučaju imaju položaj ratnih zarobljenika.

Ako prekrše uslove koji se tiču njihovog posebnog položaja i zaštite, a posebno uzmu učešće u borbama, gube svoj status i smatraju se borcima.

³⁵⁰ *Verska služba u Vojsci Srbije*, Ministarstvo odbrane Republike Srbije, www.vs.rs/sr_lat/clanak/2E-038B9905EE11E5ABAB00163E135070/verska-služba.

³⁵¹ Rabus W. 1995, 369-375; Vučinić Z. 2006, 332-335; Kumar N. 2013, 419-432; Karapandžin S. S. 2015, 147-180.

³⁵² Uostalom, kao što je već istaknuto, čl. 43/2 Dopunskog protokola I (1977) među svim pripadnicima oružanih snaga izdvaja kao posebnu kategoriju samo sveštenike i medicinsko osoblje, u tom smislu da oni nisu borci sa pravom neposrednog učešća u neprijateljstvima.

3. Neborci koji prate oružane snage

U neborce se ponekad ubrajaju i lica koja ne pripadaju oružanim snagama odnosno zaraćene strane, ali ih prate, kreću se sa njima, borave u njihovoj blizini i obavljaju neke specifične dužnosti i usluge za potrebe tih snaga ili u vezi sa njima.

Ova lica se ne pominju u već navođenoj odredbi iz čl. 43/2 Dopunskog protokola I (1977) zajedno sa medicinskim osobljem i vojnim sveštenicima. To je i razumljivo, pošto ona nisu deo oružanih snaga strane u sukobu.

Pa ipak, njihov faktički položaj je u izvesnom smislu sličan onom koji imaju medicinsko osoblje i vojni sveštenici. Ni oni u principu ne učestvuju niti imaju pravo da učestvuju u neprijateljstvima, dok, s druge strane, i znatan deo ovih neboraca u suštini pruža određene usluge pripadnicima oružanih snaga – medicinske (civilni lekari), duhovne (civilni sveštenici), zabavu i razonodu (glumci, pevači, plesači, muzičari i ostali umetnici), snabdevanje posebnim proizvodima za račun samih boraca (kantinjeri) itd. Jedan deo ovih neboraca ne pruža nikakve usluge trupama, ali vrši poslove i zadatke od šireg interesa koji su u tesnoj vezi sa odnosnim oružanim snagama i njihovim aktivnostima - ratni dopisnici, strani diplomatski i vojni izaslanici itd.

1. Opšti pojam neboraca koji prate oružane snage

U neborce koji prate oružane snage spadaju civilni lekari, civilni sveštenici, nabavljači, kantinjeri i drugi pružaoci usluga, lica koja izvode kulturno-zabavni program za razonodu pripadnika oružanih snaga, strani diplomatski i vojni izaslanici i slično.

Njihov položaj je poseban utoliko što bi inače, kada ne bi pratili oružane snage, imali status civila.

Međutim, pošto se kreću sa oružanim snagama, provode vreme sa njima, vrše određene usluge za njih itd. oni su u načelu izloženi ratnim rizicima znatno više nego obični civili. Protivnik nije dužan da odustane od napada samo zato što se među neprijateljskim pripadnicima oružanih snaga koji su cilj njegove akcije, nalaze i ove kategorije neboraca. Sa druge strane, ako ih prepozna kao takve, ne sme ih uzeti kao objekat neposrednog napada.

Tako npr. snajperista koji je ustanovio da je pred njim civilni lekar, zabavljač, diplomatski izaslanik neutralne države (to npr. može da zaključi po vozilu sa zastavicom neutralne države iz kojeg to lice izlazi) itd., a ne neprijateljski vojnik, ne sme da puca na njega.

U slučaju da padnu pod njegovu vlast, protivnik oružanih snaga koje ova lica prate može ih pustiti, ili, zavisno od slučaja internirati, ali u najgorem slučaju mora se prema njima ophoditi kao prema ratnim zarobljenicima. Šta će u tom pogledu učiniti, zavisice od konkretnih okolnosti, a posebno od državljanstva ovih lica, njihove stvarne uloge i značaja itd.

2. Ratni dopisnici (novinari)

1. Pojam ratnog dopisnika. - Jedna od posebno zanimljivih kategorija neboraca su ratni dopisnici odn. novinari.

Oružani sukobi spadaju među najvažnije događaje u ljudskom životu i to takve koji izazivaju dramatične promene u životima mnogih, pa i društva kao celine. Stoga je razumljivo da su svi subjekti (države, velika privredna preduzeća, verske zajednice itd. ali i pojedinci i grupe) zainteresovani za dobijanje pravovremenih i tačnih informacija o onome šta se događa.

Strane u sukobu putem konferencija za štampu i na druge načine iznose svoje viđenje događaja, ali ono je po prirodi stvari uvek jednostrano, a ponekad jednostavno netačno. Uostalom, nije slučajno nastala poznata krilatica koja kaže da u ratu prva umire istina.

Svima je jasno da sukobljene strane vode žestoki informacioni odnosno medijski rat, tako što veličaju svoje stvarne ili izmišljene pobjede i druge uspehe, negiraju ili umanjuju svoje poraze i gubitke, iznose tvrdnje o užasnim ratnim zločinima koje je navodno počinio njihov neprijatelj itd. Čak i kada su informacije koje se saopštavaju možda zaista ispravne (potpune i tačne) treći subjekti će ih primati sa velikom rezervom, polazeći od stava da je ono što dolazi iz tabora sukobljenih država uglavnom samo više ili manje dobro upakovana propaganda, a u najboljem slučaju samo jedan među raznim mogućim pogledima na događaje.

Stoga je korisno, pa i potrebno da što potpuniju i što objektivniju sliku verno prenesu nezavisni profesionalci ili makar nepristrasni svedoci i posmatrači, ali takvi čiji će se glas čuti dovoljno daleko.

Ove funkcije mogu da vrše razne posmatračke misije savezničkih ili neutralnih država, ali one svoja zapažanja dostavljaju poverljivim putem svojoj vladi ili međunarodnoj organizaciji koja ih je formirala, ne deleći ih sa drugima. Takođe, i kada se te informacije ili neki njihov deo puste u medije, ta zapažanja mogu biti i netačna ili makar na određeni način doterana („frizirana“) ako je to u interesu države koja ih saopštava javnosti. Država koja je saveznik strane u sukobu neće plasirati ono što će biti na štetu njenog saveznika. Sa druge strane, i neutralna zemlja, posebno ako ne spada u red velikih sila, imaće u vidu da je ratna sreća varljiva, da onaj ko danas gubi sutra može da bude pobednik, a posebno to da i ona sama može i protiv svoje volje biti uvučena u oružani sukob, tako da najverovatnije neće saopštavati javnosti činjenice koje bi mogle da pokvare njene odnose sa nekom od sukobljenih strana. Razne ograde mogu se izreći i u pogledu posmatračkih i sličnih misija međunarodnih organizacija, jer, u krajnjoj liniji, i one su sastavljene od lica koja su delegirale države. Pored toga, posmatračke misije se ustanovljavaju samo onda kada je to dogovoreno i moguće. Konačno, već po logici stvari jednostavno nije izvodljivo da one pokriju čitavo bojište, pa ni sva mesta na kojima se neposredno odvijaju ili su tek završena oružana dejstva.

I upravo tu svoje mesto nalazi nalazi jedna specifična pojava, poznata i kao „sedma sila“, kako glasi popularan naziv za novinarstvo, novinare, masmedije odnosno štampu.

Poreklo izraza nije sasvim jasno, ali se uglavnom smatra da je Napolen Bonaparta (*Napoléon Bonaparte*) duboko svestan ogromnog značaja novinarstva i publiciteta koji se tim putem može ostvariti, skovao dosetku o novinarstvu kao „petoj sili” (posle Francuske, Velike Britanije, Rusije i Austrije). Kada su se kasnije ujedinile Italija (1861) i Nemačka (1871) broj evropskih velikih sila povećao se na šest, tako da su novinari „skliznuli” za dva mesta, postavši „sedma sila”. Taj naziv je ostao do danas, i pored velikih promena u odnosima velikih sila. Sa druge strane, termin se obično odnosi ne samo na novinarstvo, već i na nove masmedije koji su se od tada pojavili.

Kao profesionalni i istovremeno nezavisni izveštači, koji uz to imaju sopstvene, ponekad nekonvencionalne, ali zato efikasne metode pribavljanja informacija, novinari bi trebalo da budu i objektivni i dobro obavešteni. Ovo tim pre što se podrazumeva da se nalaze na terenu i ono o čemu izveštavaju saznaju sami neposredno ili makar slušajući iz prve ruke svedočenja neposrednih učesnika ili žrtava događaja.

Mora se priznati da i novinarski izveštaji nisu uvek tačni ili dovoljno objektivni, da mnoge novinske kuće više ili manje slede spoljnu politiku svojih vlada, da urednici ponekad redaktiraju tekstove i druge priloge reportera tako da oni imaju malo zajedničkog sa prvobitnom verzijom izveštaja, itd. To se, između ostalog, događa zbog svesti o tome da informacije koje saopštavaju novinari ne služe samo zadovoljenju znatiželje, već utiču i na oblikovanje javnog mnjenja, a time i na zauzimanje političkog stava datog društva i svakog pojedinog njegovog člana prema oružanom sukobu i njegovom toku.

Činjenica je i da ima zaista puno novinara (što podrazumeva da su prisutni na skoro svakom mestu), da su mnogi od njih čestiti ljudi koji izveštavaju po savesti, da pripadaju raznim stranama (i stranama u sukobu i neutralnim državama), da rade za razne kuće koje imaju različite formate i pristupe, itd. što sve dozvoljava da se ovim putem ukrste informacije iz raznih izvora.

2. Istorijski osvrt. - Prvim ratnim dopisnikom u savremenom smislu smatra se Henri Robinson (*Henry C. Robinson*) koji je za potrebe lista *The London Times* izveštavao o bombardovanju Kopenhagena 1801, a zatim o borbama britanske vojske protiv Napoleonovih trupa u Španiji, 1808. godine.

Ima mišljenja da su se ratni dopisnici, shvaćeni kao nenaoružana lica koja prate trupe i izveštavaju sa bojišta, prvi put pojavili u američko-meksičkom ratu (1846-1848).³⁵³ Sa druge strane, neki tvrde da je prvi ratni dopisnik u modernom smislu bio Viljem Rasel (*William H. Russell*) koji je 1854. izveštavao o Krimskom ratu.³⁵⁴ I pored toga, uglavnom se smatra da je prvi savremeni ratni dopisnik ipak bio pomenuti H. Robinson i to još 1801. godine.

Ratno dopisništvo se naglo razvilo na prelasku u XX vek, na šta su uticali porast pismenosti, revolucionarni prodor savremenog novinarstva sa jeftinim novinama kao

³⁵³ Moore D. W. 2009, 4.

³⁵⁴ Burri N. 2015, 6.

sredstvom masovnog informisanja i pojava prvih novinskih agencija koje su čitavu delatnost podigle na mnogo viši nivo.

Prve novine pojavile su se mnogo ranije, ali je druga polovina XIX v. doba revolucije u novinarstvu, između ostalog i zato što se pojavila tehnologija koja je omogućila da se brzo pripremi za štampu, a zatim za mali trošak štampa ogromna količina primeraka. Tada nastaju savremene novine od kojih su mnoge i danas poznate: *The New York Times* (1851), *Los Angeles Times* (1881), *The Wall Street Journal* (1889), itd.

Prva novinska agencija bila je *Avas* (fr. *Havas*) koju je 1832. osnovao Šarl-Luj Avas (*Charles-Louis Havas*). Već 1848. osnovana je američka agencija, *Harbour News Association*, koja je 1892. promenila ime u *Asošijeted pres* (eng. *Associated Press*) i danas je pod tim imenom poznata širom sveta. U Londonu je 1851. osnovana prva britanska novinska agencija, *Rojters* (eng. *Reuters*) nazvana tako po svom osnivaču, nemačkom baronu Paulu Julijusu fon Rojteru (*Paul Julius Freiherr von Reuter*).

Važnu ulogu odigrali su i pronalazak (1837) i široka upotreba telegrafa, a zatim (1895) i radio-telegrafa, što je omogućilo da kratke vesti sa poprišta sukoba stižu veoma brzo i to svakodnevno. Tek tada je izveštavanje o toku nekog rata dobilo pravi smisao, korisnici ovih usluga nisu dobijali bajate informacije, već sveže vesti koje su se odnosile na najnoviji razvoj događaja. To je, sa druge strane, dovelo do porasta broja ljudi koji su ovaj vid novinarstva počeli da vrše kao svoju profesiju. Oni se više ili manje specijalizuju za izveštavanje o ratnim događajima u zemlji i inostranstvu.

Tako su npr. u rusko-japanskom ratu (1904-1905) koji je privukao veliku pažnju svetske javnosti, pri ruskoj vojsci bila 102 ruska i 38 strana ratna dopisnika.

3. Međunarodnopravna zaštita novinara u oružanom sukobu. - Zaštita i posebna prava novinara u vreme oružanog sukoba ne mogu se porediti sa onim što je međunarodnim pravom obezbeđeno nekim drugim kategorijama, pre svih sanitetskom i verskom osoblju.

Čak i u onim višestranim sporazumima u kojima se pominju, norme o ratnim izveštaićima su malobrojne, nedovoljno razvijene, često i nedovoljno precizne.³⁵⁵

Premda takve inicijative odavno postoje i mada praksa svedoči da novinari u oružanim sukobima stradaju u velikom broju, za sada nema posebnog univerzalnog ugovora posvećenog zaštiti novinara.³⁵⁶

Kada je reč o suštini pitanja, može se zapaziti da postoje dve vrste ratnih izveštaića (novinara) – oni koji prate oružane snage i oni koji to ne čine, već deluju nezavisno.³⁵⁷

³⁵⁵ Čl. 4/A/4 Ženevske konvencije o postupanju sa ratnim zarobljenicima (1949) i čl. 79 Protokola I (1977) uz Ženevske konvencije o zaštiti žrtava rata (1949).

³⁵⁶ Više: Radivojević Z., Raičević N. 2011, 105-127.

³⁵⁷ Balguy-Gallois A. 2004, 37-67; Vučinić Z. 2006, 332; Radivojević Z., Raičević N. 2011, 119-127; Browne E., Probert Th. 2012; Jončić V.: 2012, 154; Düsterhöft I. 2013, 4-22; Crawford E., Davies K. 2014, 1-36; Parmar S. 2014; Burri N. 2015.

Prvi se nazivaju ratnim dopisnicima i predstavljaju posebnu kategoriju neboraca. Drugi se nazivaju novinarima angažovanim u profesionalnim opasnim misijama u područjima oružanih sukoba i u principu imaju status civila.

4. Ratni dopisnici. - To su oni novinari koji izveštavaju s bojišta, s tim da su akreditovani kao takvi pri oružanim snagama jedne od zaraćenih strana i prate ih. Moraju biti snabdeveni ličnom ispravom koju im izdaje oružana sila koju prate, u kojoj mora biti navedeno njihovo svojstvo ratnog dopisnika.

Premda prate oružane snage odnosno strane u sukobu i održavaju sa njima više ili manje blizak kontakt (to uključuje učešće na konferencijama za štampu, svečanostima i zabavama itd.) ne ulaze neposredno u sastav tih snaga niti smeju, ako žele da sačuvaju svoj status, da na bilo koji način smeju učestvovati u neprijateljstvima. Imaju pravo da nose uniforme (sa posebnim oznakama), šlemove, pancir prsluke, s tim da se smatra daje to radi njihove lične zaštite.

Protiv njih ne sme da se upotrebljava oružje. Ukoliko padnu u ruke druge strane, sudbina im može zavistiti od raznih faktora, a posebno od njihovog državljanstva - od toga da li su neprijateljski ili neutralni državljani. Vlast koja ih drži može ih pustiti, poslati u neku neutralnu zemlju ili repatrirati (vratiti u zemlju porekla). Ona može odlučiti i da ih zadrži, ako on smatra korisnim. U tom slučaju imaju u najmanju ruku status ratnih zarobljenika sa pravom na zaštitu koju takav položaj obezbeđuje.

Novinar ne gubi zaštitu samo zbog toga što saopštava vesti koje nisu po volji jedne od strana u sukobu - npr. izveštava o njenom porazu ili povlačenju, o njenim velikim gubicima, o nedisciplini u njenim redovima, o ratnim zločinima koje su izvršili pripadnici njenih oružanih snaga itd.³⁵⁸

Međutim, ratni dopisnik ne sme da se ponaša na način kojim direktno utiče na tok i posledice neprijateljstava. Bliže gledajući, ne sme da se bavi špijunažom; ne sme da objavljuje poverljive vojne podatke odnosno one informacije koji mogu biti od jasne koristi za drugu sukobljenu stranu, kao što su podaci koji se odnose na snage koje prati, a tiču se njihove brojnosti, naoružanju, rasporeda, stanja duha (moralu) i slično.

Nezavisno od ovih načelnih okvira o kojima moraju da vode računa sami ratni dopisnici, svaki za sebe, strana u sukobu kod koje je akreditovan dopisnik i sama proverava da li se on ponaša u skladu sa svojim statusom i da li poštuje utvrđena ograničenja. Dodatno, da bi sprečile oticanje poverljivih informacija od vojnog značaja, sukobljene strane obično uvode razne oblike cenzure, ne puštaju novinare da uđu u određena područja (navodno zbog njihove bezbednosti) itd.

5. Novinari koji su angažovani u opasnim profesionalnim misijama u području oružanog sukoba. – To je druga vrsta ratnih izveštača. Oni rade nezavisno, ne prate oružane snage jedne od zaraćenih strana i nisu akreditovani kod neke od njih, te im nijedna od njih ne izdaje nikakve posebne lične isprave.

³⁵⁸ Gasser H.-P. 2006, 366-388; Radivojević Z., Raičević N. 2011, 126.

Lične isprave im izdaje država čiji su državljani ili u kojoj imaju prebivalište ili ona u kojoj je sedište medijske agencije za koju rade. Međutim, čak i bez lične isprave ova lica uživaju zaštitu predviđenu međunarodnim humanitarnim pravom, pošto su ona suštinski civili.

To su obično izveštači novinskih agencija odn. medijskih kuća koji se direktno uključuju u program ili dostavljaju video, audio ili pisane priloge sa lica mesta.

Novinske agencije su organizacije koje snabdevaju redakcije dnevnih listova, časopisa, radio i TV stanica, određene državne organe, razne ekonomske organizacije itd. najnovijim vestima, člancima, izveštajima, intervjuima, komentarima, slikama, video-materijalom i slično iz zemlje i inostranstva i to iz raznih oblasti života. Drugim rečima, deluju u vidu nekakvog posrednika koji preko svog ili iznajmljenog osoblja prikuplja važne i zanimljive informacije i, za određenu cenu, dostavlja ih medijskim kućama i drugim korisnicima. Među najpoznatije savremene novinske agencije spadaju američki Asošijeted pres (*Associated Press, AP*) i Junajted pres internešenel (*United Press International, UPI*); britanski Rojters (*Reuters*); francuski Frans-pres (*Agence France-Presse, AFP*); ruski TASS (*TACC*) i Interfaks (*Interfax, Информфакс*); kineska Sinhua (*Xinhua*) itd.

Premda su u tesnoj vezi sa novinskim agencijama, pa čak ponekad vrše slične aktivnosti, medijske kuće su, strogo uzev, nešto drugo. To su ustanove (organizacije, preduzeća) koje su stvorene da bi komunicirale sa što širom javnošću, prenoseći odabrane sadržaje (informacije, zabavni i drugi program itd.) čitavom društvu neke zemlje, pa i čitavom svetu. Bliže gledajući, radi se o novinskim, radio i TV kućama. Neke od najpoznatijih među onima koje emituju TV program su američki CNN (*Cable News Network*); ABC (*American Broadcasting Company*), NBC (*National Broadcasting Company*); britanski BBC (*British Broadcasting Corporation*), katarska Al Džazira (*Al Jazeera*) itd.

Pod uslovom da ne preduzimaju nikakvu akciju koja bi naškodila takvom njihovom statusu, izveštači novinskih agencija odn. medijskih kuća smatraju se civilima.

Oni to, objektivno gledajući, i jesu, s tim što im je priroda posla takva da se nalaze u blizini opasnosti, pa tako i samog oružanog okršaja. Pošto su civili, ne smeju biti uzeti kao neposredni objekat napada. Onaj ko je prepoznao da pred sobom ima lice angažovano na profesionalnom novinarskom zadatku, pa ipak usmeri napad neposredno na njega (npr. puca na njega iz snajpera) vrši ratni zločin.

U slučaju da padnu u ruke drugoj strani ovi novinari, biće, s obzirom na svoje državljanstvo, tretirani kao neutralni ili neprijateljski civili. Zavisno od slučaja, strana u čiju vlast su pali može da iz pusti ili zadrži (internira) ali u svakom slučaju ne sme da ih ubija, muči, ponižava, diskriminiše itd.

U čl. 79 koji nosi naziv „Mere za zaštitu novinara”, Protokol I (1977) uz Ženevske konvenciji o zaštiti žrtava rata (1949) precizira:

1. Novinari angažovani u opasnim profesionalnim misijama u područjima oružanog sukoba smatraće se civilima u smislu člana 50. stav 1.³⁵⁹

³⁵⁹ Ta odredba definiše ko se smatra civilom, tako što precizira: „Civil je svako lice koje ne pripada jednoj od kategorija lica navedenih u članu 4A (1), (2), (3) i (6) III konvencije i u članu 43. ovog protokola.

2. Oni će biti zaštićeni prema Konvencijama³⁶⁰ i ovom protokolu, pod uslovom da ne preduzmu nikakvu akciju koja bi naškodila njihovom statusu civila, i bez uticaja na pravo ratnih dopisnika, akreditovanih pri oružanim snagama, na uživanje statusa predviđenog u članu 4. A(4) III Konvencije.³⁶¹

3. Oni mogu dobiti ličnu kartu sličnu modelu u Prilogu II ovog protokola. Ova karta, koju će izdati vlada čiji je novinar građanin ili na čijoj teritoriji prebiva, ili u kojoj ga zapošljava, potvrdiće njegov status novinara.

U principu isti status kao izveštači imaju i lica koja ih prate i pomažu im u njihovom radu – fotografi, kamermani, montažeri, prevodioci, vozači itd.

6. Praksa. - Iako im međunarodno pravo jamči zaštitu kao neborcima odnosno civilima, novinari (ratni izveštači) često stradaju kao uzgredne (tzv. kolateralne) žrtve. Jedna od specifičnosti vezanih za njih je da se u veoma velikom broju slučajeva nikada ne sazna ko je odgovoran za njihovu smrt ili ranjavanje. To znači da za razliku od nekih drugih ratnih zločina (protiv civila, protiv ratnih zarobljenika itd.) čije krivce ipak tu i tamo stiže ruka pravde, oni koji su ubili ili povredili novinare najčešće ostaju nekažnjeni.

Savet bezbednosti UN doneo je Rezoluciju 2222 (2015) kojom je osudio porast napada na novinare, potvrdio da su novinari i lica koja ih profesionalno prate – civili (pod uslovom da ne preduzimaju akcije koje su nespojive s takvim njihovim statusom) istakao da se oni nalaze pod zaštitom normi međunarodnog prava oružanih sukoba, uputio zahtev da sve strane u oružanim sukobima u potpunosti poštuju te norme i preduzmu sve potrebno za njihovo dosledno ostvarivanje i pozvao države da učine neophodne korake za kažnjavanje onih koji te norme krše.

Ipak, sve to nije dovoljno. Novinari stradaju i kao tzv. kolateralna šteta, ali u nekim slučajevima i kao jasno prepoznata i svesno odabrana meta.

Postoje razne statistike, ali one obično nude slične podatke.³⁶² Ako se uzme u obzir nešto duži vremenski period (npr. poslednjih 10 godina) može se zaključiti da godišnje na zadatku strada između 70 i 100 novinara, od čega oko 50% izveštavajući sa vojišta u nekom međunarodnom ili unutrašnjem oružanom sukobu.³⁶³

U slučaju sumnje da li je neko lice civil, to lice će se smatrati za civila” – prim. B. K.

³⁶⁰ Reč je o Ženevskim konvencijama o zaštiti žrtava rata (1949) – prim. B. K.

³⁶¹ Reč je o III Ženevskoj konvenciji tj. Konvenciji o postupanju sa ratnim zarobljenicima (1949) – prim. B. K.

³⁶² Neke od njih nisu dovoljno jasne u smislu da li imaju u vidu samo novinare koji su stradali usled oružanog sukoba (rata ili građanskog rata) ili i one koji su poginuli prateći npr. policiju u nekoj akciji protiv kriminalaca, narkokartela i slično.

³⁶³ Burri N. 2015, 1-5. *Killing the Messenger 2016*, International News Safety Institute, *gallery.mailchimp.com/65c8e8ce5c92e59dcff374e1c/files/Killing_the_Messenger_2016_3_.pdf*; Punish the Crime: Highlights from the 2018 Director-General’s Report on the Safety of Journalists and the Danger of Impunity, https://en.unesco.org/sites/default/files/unesco_dg_report_2018_highlights_en.pdf.

Ipak, u poslednjih nekoliko godina opaža se tendencija da opada i broj novinara koji su izgubili živote i udeo među njima onih koji su poginuli u zonama oružanih sukoba.

U poslednjoj deceniji (2011-2020) ubijeno je u vezi sa njihovim poslom ukupno 937 novinara, s tim da ih je najviše stradalo 2012. godine (147), zatim 2013. g. (143), 2015. g. (114), 2014. g. (110) itd. Statistika koja se odnosi na ovaj period pokazuje da postoji trend smanjenja broja stradalih novinara, ali da su prisutna značajna kolebanja. Tako je 2011. godine ubijeno 78 novinara, a već sledeće, 2012, skoro dvostruko više - čak 147; 2017. godine ubijena su 74 novinara, a već 2018. godine - njih 87.

Po nekim izvorima, za 30 godina, od 1992. do sredine 2022 godine, iz raznih razloga ubijena su 2.163 novinara, što je u proseku nešto više od 72 godišnje..

Do pre neku godinu većina novinara stradala je u zonama oružanih sukoba (58 prema 42 u 2016. g. i 51 prema 40 u 2017. g.) ali od tada je njihov udeo manji u odnosu na one koji su izgubili živote u "mirnim zonama". U 2018. godini u vezi sa svojim radom živote je izgubilo 87 novinara, od čega 35 u nekoj od "ratnih zona"; 2019. godini poginula su ukupno 53 novinara od čega u "ratnoj zoni" 22. Od 50 novinara koji su 2020. godine izgubili živote u vezi sa svojim radom, 16 (32%) je stradalo u "ratnoj zoni". Od najmanje 45 novinara koji su poginuli u 2021. godini u vezi sa svojim poslom, 3 su stradala izveštavajući o oružanom sukobu.³⁶⁴

7. Izveštači za masmedije koji nisu novinari. - Posle Drugog svetskog rata dugo su vladali ratni dopisnici sa lica mesta, koji su za najveće novinske agencije u direktnom prenosu slali sliku i ton, kratke reportaže, svoja i tuđa svedočenja i druge priloge.

U naše vreme mobilnih telefona sa kamerama visoke rezolucije praktično svako može da posredstvom Interneta neposredno sa lica mesta pošalje informacije i video zapise i trenutno ih učini dostupnim čitavom svetu. I zaista, sve češće ekskluzivni snimci važnih ili zanimljivih događaja dolaze od lica koja nisu nikakvi specijalni (pa ni ratni) izveštači, već su se prosto tu zatekla, a uz sebe imala mobilni telefon. Dok su ranije slični prilozima bili rezervisani za profesionalce sa posebnom opremom, koji su specijalno pozvani da dođu i snime nešto ili su sami nekako „nanjušili” moguću važnu vest, danas i dete može da zabeleži i prenese drugima sve što poželi.

U takvim uslovima postaje sve teže napraviti razliku između priloga profesionalnih novinara i lica koja su po nekom drugom osnovu učesnici ili svedoci odnosnih događaja.

To onda otvara i pitanje kakav je status pravni onoga ko se u ličnom svojstvu (ne, dakle, kao akreditovani ratni dopisnik ili profesionalni novinar koji je na zadatku) našao na mestu oružanog sukoba, bilo da se tu zatekao slučajno, bilo da je došao sa

³⁶⁴ UNESCO Director-General's Report on the Safety of Journalists and the Danger of Impunity, UNESCO, <https://en.unesco.org/themes/safety-journalists/dgreport>; Reporters Without Borders, *Round-Up 2020 Journalists Killed*, Figures for the period 1 January to 15 Decembar 2020, https://rsf.org/sites/default/files/bilan_2020_en-tues_.pdf, „IPI Death Watch: 45 journalists killed in 2021“, *International Press Institute*, <https://ipi.media/ipi-death-watch-45-journalists-killed-in-2021/>; „2163 Journalists and Media Workers Killed“, *Committee to Protect Journalists*, https://cpj.org/data/killed/?status=Killed&start_year=1992&end_year=2022&group_by=year.

namerom da prati dešavanja, a ko sa tog mesta šalje izveštaje kojima obaveštava javnost - npr. direktno snima kamerom mobilnog telefona i odmah postavlja na Internet ono što se pred njim događa.

Nema nikakvog razloga da se takvo lice tretira gore od profesionalnih izveštaca novinskih agencija i medijskih kuća koji ne prate oružane snage. To znači da će, pod uslovom da ne učestvuje u borbi i ne preuzima nikakvu drugu akciju koja bi naškodila takvom njegovom statusu, ono biti smatrano civilom i uživati zaštitu koja se priznaje toj kategoriji žrtava rata. I zaista, suštinski se tu radi o civilu.

Deo čtvrti

**ZAKONI I OBIČAJI RATA
(OPŠTA PRAVILA RATOVANJA)**

Glava I

ZABRANA UPOTREBE ODREĐENIH SREDSTAVA RATOVANJA

I. SREDSTVA RATOVANJA (ORUŽJE)

1. Pojam oružja

Reč „oružje” ima mnogo značenja i veoma se široko koristi u vojnoj i političkoj terminologiji, u pravu, literaturi, novinarstvu, pa i svakodnevnom govoru.

Tako se npr. kaže da su „moral i snaga duha naše najjače oružje”, da „treba da se naoružamo strpljenjem”, da je nečije „najbolje oružje - iskustvo”, da je „forhend njegovo najjače oružje” (u tenisu) itd. S druge strane, u pravu, čiji je rečnik poslovično precizan, govori se o „oružju kojim je izvršeno krivično delo” (npr. ubistvo), a koje, zavisno od slučaja, samo po sebi može zapravo biti naoko sasvim bezopasan predmet – makaze, olovka, cigla, flaša itd.

Čak i u vojno-političkoj odnosno terminologiji međunarodnog javnog prava, pod oružjem se imaju u vidu različite stvari. Ovde će, ilustracije radi, biti navedeno samo nekoliko od mnogobrojnih ponuđenih određenja.

Jedni se vezuju za borbu i njene učesnike pa oružje definišu kao „borbena sredstva koja služe u borbi”,¹ „instrument koji se koristi u borbi da bi se neprijatelj ubio, povredio ili pobedio”² i slično. Dakle, oni stavljaju akcenat na to da se radi o nečemu što služi borbi.

Ipak, oružje ne služi samo borbi niti se samo u njoj koristi.

S jedne strane, borba, strogo uzev, podrazumeva akciju i reakciju, napad i makar nekakav pokušaj pariranja. Međutim, oružje se može koristiti i za napad koji ostaje bez odgovora, pa i bez ikakve efikasne odbrane.

Primeri su masovno raketiranje iz velike daljine druge strane koja nije sposobna da se od toga zaštiti ili uzvati; upotreba biološkog oružja na način da se ne zna ko stoji iza toga, pa čak ni činjenica da je to oružje uopšte upotrebljeno; itd.

S druge strane, oružje može biti korišćeno i sa jedinim ili prevashodnim ciljem ne da se neko ubije, porazi i slično, već da se samo uništi ili onespособi određeni objekat – radar, bespilotna letelica itd. Ni tu, strogo uzev, nema nikakve borbe. Ovo zbog toga što je napad upravljen na objekat koji sam po sebi nije u stanju da uzvati.

Na to bi se moglo prigovoriti da je napad raketom npr. na radar ili neko postrojenje deo borbe, jer se odvija u sklopu nje, ili makar borba sledi kao rezultat tog napada. Ali to uopšte ne mora biti tako. Taj napad može biti izvršen i u miru i ostati bez ikakvog vojnog odgovora.

U sklopu razmatranja problema tzv. preventivne samoodbrane već je pominjan slučaj u kome je 1981. godine Izrael bombardovao i uništio nuklearni reaktor koji se gradio u Iraku, pri čemu ne samo da se grupa od 14 izraelskih aviona bezbedno vratila u svoje baze, već nije bilo nikakvih borbi neposredno pre ovog događaja, niti su one usledile kao njegova posledica.

Uostalom, da banalizujemo stvari, zamislimo da je jedna država uništila radar druge zemlje koji se nalazi nebranjen na nekom području koje ne pripada nijednoj od tih strana (npr. na Antarktiku) tako što je to učinila korišćenjem bagera, dakle bez projektila, i da je sve to ostalo bez odgovora tj. nije preraslo u konflikt. Da li bi ikome palo na pamet da u takvom slučaju govori o borbi? Sa druge strane, tu se otvara pitanje da li bager uopšte može da se smatra oružjem. Zapravo, i to je sasvim moguće. U ratu u Iraku 2003. Amerikanci su oklopljenim buldožerima žive zakopali u rovovima nekoliko hiljada iračkih vojnika.

Stoga su u pravu oni koji kod određivanja toga šta je oružje, ističu da je to nešto čime se ubijaju ili povređuju ljudi i druga živa bića odnosno uništavaju ili oštećuju određeni objekti odn. materijalna dobra. Ova ideja je izražena kroz vrlo različite formulacije, od kojih će ovde biti pomenute samo neke.

Oružje se definiše kao:

- „nešto što se koristi za povređivanje, savladavanje ili uništavanje”;³
- „stvar koja je stvorena ili se koristi za nanošenje telesne povrede ili fizičkog oštećenja”;⁴
- „objekat koji se može koristiti za povređivanje ljudi ili oštećenje imovine, na primer, pištolj, nož ili bomba”;⁵
- „sredstvo stvoreno da ubije, povredi, onemogući ili privremeno onesposobi lica ili da uništi, oštetiti ili privremeno onesposobi imovinu ili materijal”;⁶
- „opšti naziv za uređaje, predmete i sredstva koji su po konstrukciji namenjeni ubijanju ili onesposobljavanju ljudi i životinja i/ili izbacivanju iz stroja tehnike i objekata strana koje voljno ili nevoljno učestvuju u nekom sukobu”;⁷
- „naoružanje, municija, materijali, instrumenti, mehanizmi ili sredstva koja za nameravanu posledicu imaju povredu, oštećenje, uništavanje ili onesposobljavanje osoblja ili imovine”;⁸
- „svako sredstvo koje se koristi da bi se oštetili ili povredili živa bića, strukture ili sistemi.

³ „Weapon Law & Legal Definition“, *USLegal*, definitions.uslegal.com/w/weapon/.

⁴ „Weapon“, *Oxford Dictionaries*, oxforddictionaries.com/definition/english/weapon.

⁵ „Weapon”, *Macmillan Dictionary*, macmillandictionary.com/dictionary/british/weapon.

⁶ *Air Force Policy Directive (AFPD) No 51-4*, 4 August 2011, „Glossary of References and Supporting Information”, Attachment 1, p. 6, static.e-publishing.af.mil/production/1/af_a3_5/publication/afpd51-4/afpd51-4.pdf.

⁷ „Оружие“, *Википедия*, ru.wikipedia.org/wiki/Оружие.

⁸ Parks H., *Weapons Review Programme of the United States*, presented at the Expert Meeting on Legal Reviews of Weapons and the SirUS Project, Jongny sur Vevey, Switzerland 29-31 January 2001, navedeno prema Raičević N. 2013, 13.

Oružje se koristi za povećanje efektivnosti i efikasnosti takvih aktivnosti, kao što su lov, kriminal, sprovođenje zakona, samoodbrana i rat. U širem smislu, pod oružjem se može podrazumovati sve što se koristi za sticanje strateške, materijalne ili mentalne prednosti nad protivnikom”;⁹

- „svako sredstvo namenjeno uništavanju živih bića i materijalnih dobara, a u širem smislu svaka mera (ekonomska, propagandna i sl.) kojom se protivniku slabi borbeni moral i lomi volja za pružanje otpora”;¹⁰ itd.

Ponekad se oružje definiše istovremeno na nekoliko načina, tako što se daje opšti pojam, a zatim izlaže šire i uže značenje termina. U tom smislu primećuje se da je oružje:

„svako sredstvo namenjeno za vođenje borbe. U širem smislu pod tim pojmom podrazumeva se i skup iste ili različite vrste tih sredstava, zatim njihovi nosači – brod, raketa, tenk, vazduhoplov, pa čak i razni drugi tehnički uređaji, a ponekad propagandne, ekonomske i druge mere kojima se protivniku smanjuju mogućnosti za vođenje borbe. U užem smislu pod oružjem se katkad ima u vidu samo streljačko oružje za razliku od artiljerijskih oruđa.”¹¹

2. Osnovna značenja termina „oružje”

Prema izloženom, oružje se shvata i definiše na različite načine. Svaki od tih pristupa je u osnovi pravilan, ali je istovremeno je i nedovoljan, jer osvetljava samo jednu ili samo neke dimenzije problema.

Po nama, tri su osnovna značenja termina „oružje”: sredstvo pogodno za borbu, sredstvo ratovanja i oružje u najužem smislu.

1. Sredstvo pogodno za borbu

U najširem značenju, pod oružjem se ima u vidu, svako sredstvo ko je je pogodno da bude korišćeno u borbi, što znači u ratu, ali i u svakom drugom sukobu, pa i onom koji nema nikakve veze sa ratom.

U praksi i naučnoj i stručnoj literaturi ponekad se koristi naoko sličan termin kojem se, međutim daje uže značenje. Reč je o terminu „sredstva borbe” pod kojim se podrazumevaju ona sredstva ratovanja, koja su pogodna odnosno koriste se u borbi. Kao što je borba samo deo ratovanja, tako isto i ovako shvaćena „sredstva borbe” su uži pojam u odnosu na „sredstva ratovanja”.¹² Sa druge strane, mi ovde koristimo izraz „sredstvo pogodno za borbu” koji ima najšire značenje i to iz dva razloga: 1) pod njim se ima u vidu sredstvo pogodno za svaku borbu, pa i onu koja nije deo rata kao organizovanog oblika nasilja već se odvija protiv drugih pojedinaca ili grupa, protiv životinja itd. i 2) pod njim se ima u vidu svako sredstvo pogodno za borbu, pa i ono koje nije stvoreno sa ciljem da bude oružje.

⁹ „Weapon”, *Wikipedia*, en.wikipedia.org/wiki/Weapon.

¹⁰ Ratković B. 1981, 372.

¹¹ Gažević N. 1973¹, odrednica „Oružje“, 454.

¹² Vidi: Raičević N. 2013, 14.

To su svi predmeti koji su specijalno izrađeni ili odabrani za napad i odbranu, ali i stvari koje uopšte nisu namenjene borbi, već nečemu drugome, s tim da pod određenim uslovima mogu biti isto tako smrtonosne - kamen, konopac, srp, vile, poljoprivredni mlat, ašov, šrafčiger i dr.

Nunčake (eng. *nunchaku*, od takvog naziva na japanskom) koje je svet upoznao preko filmova Brusa Lija (*Bruce Lee*) nisu ništa drugo nego dvodelni mlat za pirinač. Kada su Japanci okupirali Okinavu, zabranili su lokalnim stanovnicima da nose oružje. Ovi su onda razvili borbenu upotrebu mirnodopskih predmeta, među njima i pomenutog mlata. Uostalom, u nizu istočnjačkih borilačkih veština do perfekcije su razrađene tehnike borenja svakodnevnim predmetima – lepezom, konopcem, staračkim štapom itd.

U ruskoj odnosno sovjetskoj vojsci oduvek se posvećivala posebna pažnja obuci pešadinaca u rukovanju ašovčićem u borbi prsa u prsa. Naime, premda mu je svrha da posluži za brzo ukopavanje i slične aktivnosti, ašovčić se u rukama obučenog borca pretvara u ubistveno, pa čak i zastrašujuće oružje, zato što njegove oštre ivice izazivaju povrede slične onima od sablje ili sekire. U to su se, sa užasom, uverili pripadnici nemačke vojske u Staljingradskoj bici (17. 7. 1942. - 2. 2. 1943) tokom mnogobrojnih borbi licem u lice sa crvenoamerjcima, u razrušenim i opustelim zgradama. Po mnogim svedočenjima, kao što su na distanci strepeli od sovjetskih snajperista i „kačuša“, tako su se u bliskoj borbi plašili upravo protivnika u čiji rukama je bio ašovčić.

U načelu, sva sredstva pogodna za borbu, mogu se upotrebiti i u ratu. Mnogobrojna istorijska svedočanstva govore da su ona zaista i korišćena u raznim međunarodnim i građanskim ratovima, posebno od strane neredovnih trupa, u prvom redu običnog naroda koji nije imao pristup „pravom“ oružju.

Tako su se pobunjeni kmetovi protiv vitezova-oklopnika borili onim što su imali, pre svega vilama, kosama i drugim poljoprivrednim alatkama odnosno priručnim sredstvima.

Zanimlji primer iz mnogo bliže nam istorije je tzv. bokser. Reč je o metalnom okviru koji se navlači na šaku kako bi udarac postao mnogo ubojitiji. To je odavno poznato opasno hladno oružje kriminalaca i uličara. Međutim, ne samo da u principu može, razume se, da se koristi i u oružanom sukobu, u borbi prsa u prsa, već je zabeleženo da su ih Britanci sporadično koristili u Prvom svetском ratu protiv Nemaca, naročito u okršajima u rovovima.

U naše vreme kada je masovna proizvodnja raznih oružja toliko usavršena i kada se svekoliko vatrena i druga oružja mogu nabaviti bez mnogo teškoća (ako ne zakonitima putem, onda na crnom tržištu) praktično je nemoguće da neko ide u rat naoružan samo sekirom ili vilama, kao što je, s druge strane, teško zamislivo da bi tako naoružan mogao bilo šta da postigne. Ovo zato što ako on nema makar lako odnosno malokalibarsko vatreno oružje, druga strana ga sigurno ima, a vrlo verovatnom ima i još mnogo toga pride (oklopne jedinice, artiljeriju, avijaciju itd.).

Sa druge strane, razna dostignuća savremene nauke i tehnike (pesticidi, lekovi, putnička vozila, građevinska mehanizacija itd.) mada namenjeni da služe čoveku, mogu se na određene načine pretvoriti u hemijska, eksplozivna i druga oružja. Drugim rečima,

kao posebna vrsta oružja mogu se koristiti i mnogi predmeti, čija je stvarna namena zapravo potpuno drugačija.

Sredstva koja služe uništavanju stambenih i sličnih objekata (bageri, velike metalne kugle i mine za rušenje višespratnica i tome slično) nisu oružja, ali to postaju onda kada se koriste kao oružja - npr. da bi se uništio bunker i njegova posada, da bi se uništila pruga i time voz sa neprijateljskim vojnicima izbacio iz šina itd. Uostalom, već je pomenuto da su Amerikanci buldožerim žive zakopali nekoliko hiljada Iračana u njihovim rovovima. Kao efikasno oružje u ratu se mogu koristiti i razni drugi civilni predmeti. Primera radi, neprijatelj se prilično efikasno može bombardovati tako što se na njega iz sportskog ili poljoprivrednog aviona bacaju plinske boce.

Takođe, oružjem se, u ovom, najširem shvatanju, mogu nazvati i izvesni prirodni uslovi i pojave (velika zima, žega, poplava, močvara itd.). Ovo zato što i oni, ako se umešno koriste, i te kako mogu da doprinesu pobjedi.

Rusi su uvek veoma uspešno koristili zimu u odbrani svoje zemlje od osvajača, posebno protiv Napoleona i Hitlera. Užasna hladnoća, na koju stranci nisu navikli, poslužila je kao moćno oružje u toj meri, da se u zapadnoj literaturi često govori da je velike ratove za Ruse dobio njihov najbolji vojskovođa – „general Zima”. Time se, međutim, svesno i zlonamerno omalovažavaju ogromno požrtvovanje Rusa (Sovjeta), hrabrost njihovih vojnika i umešnost vojnih komandanata. Ispada da npr. Nemce u Drugom svetskom ratu nije zaustavila i pobedila Crvena Armija, već ruska zima. Nema nikakve sumnje da je ona pomogla u odbrani Moskve i drugih strateških pravaca krajem 1941. i početkom 1942. godine, posluživši kao snažno prirodno oružje. Međutim, obično se ne zna da su te prve zime rata (1941. na 1942. godinu) obe strane imale približnost isti broj promrzlih – Nemcu 230.000, ali i Crvena armija 180.000. To se može objasniti kako time da su se Nemci uglavnom snašli i držali jedinice u naseljenim mestima ili njihovoj blizini,¹³ tako i prostom činjenicom koja se često zaboravlja, a to je da je veliki broj sovjetskih vojnika bio iz krajeva sa toplom ili umerenom klimom, tako da su jednako kao Nemci, a ponekad i teže trpeli hladnoću.

Ali čak da to sasvim zanemarimo – rat je trajao još 3 i po godine! Posle zime, 1942. je, kao i svake godine, došlo proleće, pa leto, pa jesen... Zatim se sve to ponovilo 1943, 1944. i jednim delom u prvoj polovini 1945. Zašto Nemci nisu tada dobili rat, ako je za sve njihove neuspehe bila kriva samo ruska zima? Da podsetimo i na to da su se pred kraj rata, a svakako od 1944. bitke prenele na tlo centralne i zapadne Evrope, pa i same Nemačke, daleko od Rusije i njene strašne zime.

¹³ U to vreme Nemci su se na mnogim pravcima uglavnom ograničili na odbranu, čekajući bolje vremenske prilike, dok je, naprotiv, Crvena armija vršila strateške napade po čitavom frontu, tako da su (zbog pregrupisanja, priprema i dr.) njeni vojnici provodili mnogo više vremena na otvorenom, izloženi mrazu, vetru i snegu. Uz velike žrtve, ove ofanzive su postigle većinu predviđenih ciljeva – oslobođeni su delovi teritorije i to tako što su Nemci odbačeni na 60-80 km, a od Moskve i do 250 km (što podiglo stanje duha vojske i čitavog naroda), pokoleban je moral protivnika (koji je shvatio da će rat trajati mnogo duže i biti mnogo teži nego što je mislio), zauzeti su važni saobraćajni čvorovi (što je omogućilo da se u njega dostavljaju hrana i druge osnovne potrepštine) i dr. Uostalom, o efektima ovih operacija svedoči činjenica da su one rezultirale smenom komandanata sve tri nemačke grupe armija - Jug (3. 12. 1941), Centar (18. 12. 1941) i Sever (17. 1. 1942).

Zašto Hitler nije u Evropi, u kojoj je u raznim zemljama imao mnogo više pristalica nego što se danas pominje, izvršio protivudar kakav je Staljin izvršio kod Moskve i zatim preokret poput onog koji su Sovjeti ostvarili posle Staljingrada i Kurska?

Uostalom, u naše vreme je već razvijena i dalje se usavršava tehnologija kojom se određeni prirodni uslovi (oluja, suša, zemljotres, cunami itd.) veštački izazivaju u željeno vreme i na željenom mestu. Kada se to koristi za miroljubive svrhe (npr. radi obezbeđenja padavina u sušnom periodu, da bi se spasila letina ili dobili bolji prinosi) radi se o novoj tehnologiji u službi čoveka. Kada se ta ista tehnologija koristi protiv drugih (da bi se izazvali ljudski gubici, kaos, ogromna ekonomska šteta itd.) ona se pretvara u tzv. klimatsko odn. geofizičko oružje.

U svim ovim slučajevima razlog da se nešto nazove oružjem nije, dakle, suština ili namena, već stvarna ili moguća primena. Često su u pitanju prirodne pojave ili predmeti koji su nastali za mirnodopsku svrhu, ali koji se eventualno mogu koristiti u oružanom sukobu, čime se pretvaraju u oružje.

2. Sredstvo ratovanja

U užem značenju, pod oružjem se imaju u vidu sredstva koja su izmišljena i proizvedena sa ciljem da se koriste u ratu, dakle u dovoljno velikom i ozbiljnom sukobu protiv takođe naoružanog neprijatelja. Uostalom, nije slučajno što se rat drugačije naziva oružanim sukobom.

U odnosu na prethodno opisano značenje, ovde je situacija potpuno obrnuta. Odnosni predmeti su osmišljeni i izrađeni upravo za rat, mada ponekad mogu naći i mirnodopsku primenu.

Tako npr. tenkovi i drugi vojni guseničari mogu odlično poslužiti u akcijama spasavanja ugroženog stanovništva kada je usled poplava, zemljotresa, ogromnog nanosa snega i drugih velikih prirodnih nepogoda nemoguće savladati neprohodan teren i obezbediti evakuaciju ljudi ili dotur medicinske i humanitarne pomoći kopnenim putem.

Još jedan primer su avaksi, o kojima se biti reći već u nastavku. Premda su konstruisani za vojne potrebe, koriste se i za mirnodopske zadatke - praćenje pomorskog saobraćaja, meteoroloških pojava itd. Uostalom, mnogo toga što je stvoreno za vojsku, kasnije je dobilo vrlo važnu i raširenu civilnu upotrebu – veštački sateliti, Internet itd.

Isto se može reći za specijalno dizajnirane vojne transportne avione (koji, po potrebi, mogu evakuisati civilno stanovništvo iz ugroženog područja, preneti humanitarnu pomoć, medicinsko osoblje i opremu itd.), za avione za dopunu goriva (tzv. vazdušne cisterne) itd.

Pored oružja u najužem smislu (npr. puška, mitraljez, bajonet itd.) tu spadaju i municija (meci, granate, torpeda, avio bombe itd.), nosači oružja (npr. oklopno vozilo, avion, raketa, brod itd.) kao i drugi predmeti, uključujući one koji sami po sebi ne nanose gubitke neprijatelju, ali značajno doprinose pobjedi.

U ovom posljednjem slučaju radi se o predmetima koji ne učestvuju neposredno u borbi, ali služe ratovanju. Primeri su: radar, avaks, bespilotna letelica (“dron”) koja se koristi isključivo za osmatranje, transportni avion kojim se prebacuju trupe, avion koji služi za tankiranje u vazduhu drugog aviona (“avion-cisterna”), laser kojim se obeležava meta radi kasnijeg gađanja „pametnim bombama”, grafitne bombe (bombe sa grafitnim vlaknima koje se bacaju na dalekovode da bi izazvale prekid struje na širem području), čistač mina itd.

Malo je poznato, ali i pre pronalazjenja radara 1935. godine, postojali su načini za otkrivanje neprijateljskih aviona. Englez Viljem Taker (*William S. Tucker*) je još 1915. smislio sistem ranog upozoravanja na neprijateljske cepeline i avione koji je nazvao „akustična ogledala“. U pitanju je bio niz betonskih konstrukcija neobičnog oblika, raspoređenih duž britanske obale. Odbijale su zvuk motora neprijateljskih letelica i tako omogućavale da se one otkriju na udaljenosti od oko 20, pa čak i do 40 km, što je upozoravalo britansku protivvazдушnu odbranu da se spremi da odbije napad.

Avaks je skraćeni naziv (od eng. *Airborne Early Warning and Control System - AWACS*) za sistem vazdušnog ranog obaveštavanja i kontrole. U raznim varijantama i od raznih proizvođača, odavno ga koriste mnoge vazduhoplovne snage. Reč je zapravo o letećim radarima i komandnim centrima, o posebnoj vrsti aviona koji služe osmatranju sa velikih visina, otkrivanju protivničkih niskoletućih aviona i raketa, ali i navođenju sopstvenih aviona do ciljeva. Njihov dolet je veliki – po nekoliko stotina kilometara.

Avioni koji služe za tankiranje u vazduhu, poznati i kao avioni-cisterne, su strateški vojni avioni, koji omogućavaju drugim avionima dopunu goriva u toku leta, čime se povećava radijus njihovog dejstva jer mogu odmah da nastave sa izvršenjem zadatka bez potrebe vraćanja nazad u bazu odn. mogu da se snabdeju gorivom ako im iz nekog razloga nedostaje u drugim prilikama kao npr. da bi se vratili na svoj aerodrom). Jedan od takvih je američki „Boing KC-46 Pegaz“ (*Boeing KC-46 Pegasus*), izrađen na bazi modela Boing KC-767 (*Boeing KC-767*) koji je sa svoje strane konstruisan na osnovu širokotrupnog dvomotornog putničkog aviona Boing-767-200 (*Boeing-767-200*) predviđenog za letove na srednjim i dugim razdaljinama. „Boing KC-46 Pegaz“ je prvi put poleteo 2015, a uveden je u upotrebu 2019. Ima tri člana posade, najveću brzinu od 914 km/h (brzina krstarenja 851 km/h) i može da leti na daljinama do 11.830 km i na najvećoj visini od 12.200 m. Može da nosi 96.297 kg goriva od čega je 94.198 kg namenjeno za tankiranje u vazduhu drugih aviona. Isti avion, preuređen kao transportni, može da nosi 114 putnika ili 59 ranjenika (od njih 24 na nosilima) odnosno 29.500 kg korisnog tereta. Prema rečima proizvođača, naredna generacija ovih letelica biće osposobljena da nosi sistem komandovanja i upravljanja, poznat kao Napredni sistem upravljanja bitkom (*Advanced Battle Management System - ABMS*) koji će podrazumevati nove metode komunikacije sistema vazduhoplovnih i kosmičkih snaga, uz korišćenje veštačke inteligencije radi bržeg donošenja odluka.¹⁴

¹⁴ „KC-46: Meeting Tomorrow’s Need Today“, Boeing, July 14, 2021, www.boeing.com/features/2021/07/KC-46-Meeting-Tomorrows-Needs-Today.page, „KC-46A Pegasus“, Boeing, www.boeing.com/defense/kc-46a-pegasus-tanker/index.page?cm_re=March_2015_-_Roadblock_-_KC-46A+Tanker; „KC-46A Pegasus“, Air Force, www.af.mil/About-Us/Fact-Sheets/Display/Article/104537/kc-46a-pegasus/; „KC-767 International Tanker“, Boeing, https://web.archive.org/web/20110812213828/http://www.boeing.com/bds/globaltanker/docs/tanker_overview.pdf; „Advanced Battle Management System (ABMS)“, Congressional Research Service, September 27, 2021, <https://sgp.fas.org/crs/weapons/IF11866.pdf>.

Slične avione imaju i neke druge zemlje. Ruski „Il-78M-90A“ (*Ил-78М-90А*) stvoren na bazi sovjetskog „Il-78“ (*Ил-78*) proizvedenog još 1984. godine, ima četiri motora i dva rezervoara za gorivo, ukupnog kapaciteta 109.500 litara. Ima šestočlanu posadu, dolet do 850 km, najveću brzinu od 850 km/h (brzina krstarenja je 750-800 km/h) i može da leti do visine od 12.000 m. Ova letelica može da istovremeno tankira dva borbena aviona ili jedan strateški avion avijacije dugog dometa. Po potrebi može biti preuređena u transportni avion, nosivosti do 60.000 kg tereta i korišćena za prevoz ljudstva, tehnike i tereta odnosno transport ranjenika i bolesnika.¹⁵

U izvesnom smislu, ovako shvaćenim oružjima mogu se nazvati ne samo odnosni predmeti (stvari) već i za borbu dresirana živa bića (bojni slonovi, bojni kerovi itd.) pa čak i određeni postupci (načini odnosno metodi ratovanja) kao što su npr. kamuflaža, ratno lukavstvo, sredstva psihološkog rata (unošenje u protivničke redove panike, dezinformacija itd.). O svemu tome će više reći biti kasnije.

U naučnoj i stručnoj literaturi pominju se i neke druge pojave za koje se tvrdi da suštinski predstavljaju savremena, visoko efikasna oružja kojima se po mnogo čemu postižu isti rezultati kao klasičnom upotrebom sile. Tako se npr. ističe da planski pokrenute i kontrolisane masovne migracije nisu ništa drugo već posebna strateška oružja odnosno, da su to, kako su im nadenuli ime, „oružja masovne migracije“.¹⁶

3. Oružje u najužem smislu

U najužem smislu, pod oružjem se ima u vidu ono sredstvo koje je namenjeno za borbu u ratu tj. za ubijanje, ranjavanje, uništavanje i uopšte za neposredno savladavanje neprijatelja, njegovih boraca i vojnih objekata.

Reč je, dakle, o stvarima koje su osmišljene, proizvedene ili prilagođene za borbenu upotrebu u ratu u smislu da se njima neposredno dejstvuje po neprijateljskim ciljevima. Takvi su bojna sekira, koplje, mitraljez, minobacač, haubica itd., ali i npr. hemijsko oružje.

Tu ne spadaju poljoprivredne alatke, pa ni već pominjani „bokser“ i slični predmeti kojima se može povrediti i ubiti čovek, ali koji nisu stvoreni, pa ni pogodni za masovnu odn. redovnu upotrebu u ratu. Takođe, tu, strogo uzev, ne spadaju ni municija, nosači oružja, kao ni svi oni predmeti koji doprinose pobjedi, ali sami po sebi ne nanose gubitke neprijatelju (npr. radar).

¹⁵ „Ил-78М-90А“, *Ил-Авиастар*, Дивизион транспортной авиации ОАК, www.aviastar-sp.ru/products_and_services/aircraft/il_78m_90a/; „Ил-78М-90А Aerial refuelling tanker“, Red Star, 2021, www.redstar.gr/index.php?option=com_content&view=article&id=5310:il-78m-90a&-catid=414&lang=en&Itemid=526.

¹⁶ Greenhill K. M. 2008, 6-21; Greenhill K. M. 2010, 116-159.

4. Uslovnost podele

Podela oružja na ona u širem, užem i najužem smislu data je samo radi boljeg razumevanja problema i lakše orijentacije. Ona se mora shvatiti uslovno, jer prema njoj nije moguće izvesti klasifikaciju oružja koja bi bila do kraja precizna i dosledna.

Dovoljno je podsetiti da isti predmet može biti oružje i u najužem, i u najširem smislu, zavisno od toga kada se i kako koristi.

Puška je nesumnjivo oružje vojnika. Ali ona se koristi i za lov, za odbranu (od drugih ljudi i životinja), za sportska takmičenja... Čak i ako se na to može prigovoriti da se danas dovoljno jasno razlikuju vojničke puške od sportskih i lovačkih, to nije sasvim tako, jer neke lovačke puške, posebno one sa optičkim nišanom, nisu bitno drugačije od onih koje se prave za rat (od snajpera). Nepostojanje jasnih granica još je očiglednije ako se uzmu u obzir pištolji i revolveri – premda su neki među njima nešto pogodniji za samoodbranu, drugi za policiju, a treći za vojsku (reč je o razlikama u vezi sa kapacitetom okvira, dužinom cevi, lakoćom održavanja itd.) suštinski se radi samo o nijansama, a najčešće samo o ličnom afinitetu, pošto između njih nema nikakvih principijelnih razlika.

Mišomor, herbicidi i drugi otrovi imaju svoju važnu mirnodopsku primenu, ali se mogu (mada je to strogo zabranjeno) koristiti i u ratu – za trovanje vode, hrane, vazduha, uništenje poljoprivrednih polja protivnika i drugih rastinja... Za to se pod određenim uslovima i u određenoj koncentraciji mogu koristiti i druge materije koje se inače smatraju korisnim (između ostalog, i razni lekovi).

Jedan od najboljih primera je avion. On je sredstvo ratovanja kada se koristi za osmatranje, prebacivanje trupa, izbacivanje padobranaca i slično. On je oružje odnosno lanser oružja u užem smislu kada se koristi za raketiranje, bombardovanje ili mitraljiranje. Međutim, avion i sam po sebi može postati oružje onda kada se koristi za razne samoubilačke i slične napade, kao što su poznati napadi japanskih kamikaza.¹⁷ Naprotiv, avion ima sasvim drugačiju ulogu i status kada se koristi za evakuaciju ugroženih civila, izbeglica, ranjenika, za doturanje humanitarne pomoći i slično. Između ostalog, vojni sanitetski avion, iako je deo oružanih snaga svoje zemlje, ne samo da se ne smatra oružjem, već uživa zaštitu međunarodnog prava.

Na taj način, da li će se nešto smatrati oružjem, zavisi ne samo od prirode i suštine onoga o čemu je reč, već u velikoj, a verovatno i većoj meri od toga kako se konkretni predmet ili drugi objekat koristi u praksi.

¹⁷ Najpoznatiji savremeni samoubilački napad te vrste bila su dobro isplanirana i koordinisana obrušavanja četiri oteta putnička aviona na ciljeve u SAD, 11. 9. 2001. Dva aviona pogodila su i srušila kule blizakinje Svetskog trgovinskog centra, treći je pao na zgradu Pentagona (Ministarstvo odbrane SAD) i ošteti je, dok se četvrti, koji je, kako se veruje, za cilj imao Kapitol (zgrada Kongresa SAD) ili Belu kuću (rezidencija predsednika SAD) usled suprotstavljanja putnika otmičarima, pao u jedno polje u Pensilvaniji. Otmičari, pripadnici islamističke terorističke organizacija Al Kaida, bili su u samoubilačkoj misiji (svih 19 je poginulo) s tim da su uz spektakularnost napada i izazivanje užasa, panike i straha, nastojali da pobiju što više ljudi. Računajući i putnike otetih aviona, stradalo je 2.977 žrtava, tako da je (kada se dodaju stradali teroristi) ukupan broj poginulih 2.966, a još oko 25.000 ljudi je povređeno. Istine radi, treba primetiti i to da ovaj događaj prate mnoge nelogičnosti, nedoumice i kontroverze.

U tom smislu ista stvar (avion, brod itd.) može se u određenoj situaciji smatrati oružjem, i time potpadati pod određene zabrane i ograničenja odnosno biti predmet zakonitog napada, dok se u drugoj prilici ne samo neće smatrati oružjem, već će možda uživati i posebnu zaštitu.

5. Naoružanje

Premda se ponekad koristi kao sinonim za njega, termin *naoružanje* nije isto što i oružje.

Naoružanje je zajednički naziv za oružje kojim je opremljen odnosni subjekt ili objekt, za čitav njegov oružani potencijal, njegovu naoružanost (arsenal).¹⁸

U tom smislu može se govoriti o naoružanju neke države (oružje kojim raspolažu njene oružane snage) ali i o naoružanju broda, podmornice, aviona, tvrđave itd. Primjera radi, ratni brod ima razna oružja (topove raznih kalibara, mitraljeze, torpeda, rakete itd.) koja sva zajedno čine njegovo naoružanje.

U širem značenju, to pored oružja obuhvata i vojnu opremu koja olakšava upotrebu oružja ili je čini efikasnijom - npr. nišanske sprave, infracrveni (IC) uređaji, radari i slično.¹⁹

Stoga kada se npr. govori o razoružanju neke države, ima se u vidu, zavisno od slučaja, smanjenje broja i količine (kvanititeta) odnosno ukidanje i zabrana određene vrste oružja (kvaliteta) što sve vodi većem ili manjem smanjenju naoružanja (naoružanosti) te zemlje.

3. Vrste oružja

Postoji bezbroj podela oružja. One se vrše s obzirom na različite kriterijume, kao što su namena, izvor energije i princip dejstva; broj ljudi koji rukuje oružjem; rod vojске u kome se oružje prevashodno koristi; način korišćenja; osnovna namena; selektivnost (mogućnost kontrolisanja dejstva) i slično.²⁰

Ovde će biti izložene samo neke od mogućih klasifikacija, podrazumevajući da se ima u vidu oružje u užem smislu, tj. ono koje se smišlja, proizvodi i koristi u vojne svrhe (ratno oružje).

¹⁸ Reč *arsenal* potiče od nlat. *arsena*, oružnica, koja koren ima u ar. *Dār as-San'a*, radionica. Premda izvorno označava prostoriju, zgradu ili uopšte prostor za smeštaj oružja i ratne opreme (takva skladišta oružja za slučaj rata javljaju se još u antičkom svetu, kod Egipćana, Asiraca, drevnih Grka, Rimljana i dr.) u značenju koje ovde koristimo, ima se u vidu rezerva velike količine oružja, naoružanje neke države ili vojne jedinice (ratnog broda, tvrđave itd.) čak i kada se to oružje na nalazi na jednom mestu, već na međusobno udaljenim tačkama (npr. nuklearni arsenal). Više: Krivokapić B. 2010, 67).

¹⁹ Ratković B. 1981, 308.

²⁰ Za razne podele oružja vidi: Gažević N. 1973¹, 455; Ratković B. 1981, 372.

1. Podela oružja prema tome ko ga koristi

S obzirom na ovaj kriterijum moguće su razne dalje podele, u zavisnosti od toga da li se akcenat stavlja na vid vojske u kojem se oružje prevashodno koristi, na broj ljudi potrebnih za rukovanje oružjem itd.

Pojedina oružja su dominantno ili prevashodno karakteristična za određeni vid ili rod vojske.²¹ U tom smislu govori se o pešadijskom, mornaričkom, vazduhoplovnom i drugom oružju. Tako npr. rakete vazduh-vazduh ili avio-bombe su tipično vazduhoplovno oružje.

Mnoga oružja, mada u osnovi svojstvena određenom vidu vojske, mogu se, zavisno od slučaja, koristiti i od strane drugih vidova. Tako npr. torpeda i morske mine su karakteristični za mornaricu, ali se mogu izbacivati i iz vazduhoplova i to ne samo protiv brodova, već i protiv određenih objekata i instalacija na obali.

Postoje i oružja za koja je teško reći da su karakteristična za određeni vid ili rod vojske.

Primer je takvo obično i veoma rasprostranjeno oružje, kao npr. pištolj – imaju ga oficiri pešadije i stalni članovi posade tenkova i oklopnih transportera, ali i piloti, starešine u mornarici itd.

Na isti način, topovi malog kalibra (20 odn. 30 mm) su deo naoružanja kopnene vojske (npr. protivavionski topovi, topovi na oklopnim transporterima), ali i brodova i aviona.

Polazeći od broja ljudi potrebnih za rukovanje oružjem, razlikuju se individualno (ono kojim rukuje pojedinac – mač, puška, ručna bomba, raketni bacač itd.) i kolektivno oružje (ono koje poslužuje odn. kojim upravlja posada, tj. nekoliko ljudi – katapult, top, teški mitraljez itd.). Kolektivna oružja se nazivaju i oruđima.

2. Podela oružja prema tome protiv koga se koristi

Jedna od podela je i prema vrsti cilja protiv koga je oružje namenjeno. Tako npr. postoje protivtenkovska oružja, protivavionska oružja, protivpodmornička oružja, protivpešadijska oružja itd.

Čak i u okviru suštinski istog oružja postoje podvrste s obzirom na to protiv koga je oružje namenjeno. Dovoljan primer je razlikovanje između protivpešadijskih i protivtenkovskih mina, koje se, s obzirom na svoju namenu odn. cilj, razlikuju i po veličinu i po snazi i po sili (masi) koja na njih treba da dejstvuje da bi se one aktivirale itd.

²¹ Obično se razlikuju sledeći vidovi vojske: kopnena vojska, ratna mornarica, vazduhoplovstvo i protivvazdušna odbrana, a u nekim zemljama i raketne jedinice. U sklopu kopnene vojske razlikuju se pojedini rodovi: pešadija, oklopne jedinice, artiljerija, inženjerija, konjica itd. Postoje, razume se, i drugačije klasifikacije.

3. Podela oružja prema izvoru energije i principu dejstva

To je jedna od najčešćih podela. Prema njoj se kao posebne vrste oružja razlikuju: hladno, vatreno, minsko-eksplozivno, hemijsko, biološko, nuklearno, elektromagnetsko, itd.

Osnov razlikovanja su, s jedne strane, način na koji se aktivira oružje (izvor njegove energije) a sa druge posledice primene (dejstvo).

Tako npr. u vezi sa načinom njegovog aktiviranja, lako se zapaža da hladno oružje pokreće čovek snagom svojih mišića, dok vatreno dejstvuje na bazi određene hemijske reakcije.

Kada je reč o dejstvu (efektu, posledicama) hladno i vatreno izazivaju u prvom redu spoljne povrede tela žrtve, hemijsko oružje izaziva prevashodno trovanje, biološko izaziva bolest itd.

Unutar izloženih kategorija postoje dalje podele, pa se npr. hladno oružje deli na udarno, sečno, bodno, sečno-bodno; vatreno se deli prema kalibru, itd.

Kalibar, od lat. *qua libra*, koja mera (ili od ar. *Qālib*, kalup, oblik) je naziv za unutrašnji prečnik cevi vatrene oružja, koji se obično označava u milimetrima. U anglosaksonskim zemljama računa se u inčima, s tim da je jedan inč 2,54 cm (tako je npr. čuveni pištoljski i revolverski kalibar 45, zapravo 0,45 inča odnosno 11,43 mm ili 1,143 cm).

U prošlosti se kalibar shvatao potpuno drugačije. Sve do sredine XIX v. kalibar artiljerijskih oruđa merio se težinom (masom) projektila (đuladi) izraženom u funtama (eng. *pound*, s tim da je 1 funta jednaka 0,4536 kg) dok je kalibar ručnog vatrene oružja određivan brojem olovnih ili gvozdanih kuglica u jednoj funti (npr. musketa 1/14 funte).

Jedno od zanimljivih razlikovanja je ono koje u okviru vatrene izdvaja „malo” (malokalibarsko) i „lako” oružje. Pri tome se ovi termini ne shvataju u uobičajenom, svakodnevnom značenju, tako da „malokalibarsko” nije ono na koje se misli u sportskoj streljačkoj terminologije ili unutrašnjim propisima država o uslovima i pravilima za nabavku, držanje i nošenje oružja, dok sa druge strane, „lako” oružje nije uvek zaista tako lagano.²²

Generalna skupština UN usvojila je 8. 12. 2005. dokument pod nazivom Međunarodni instrument za omogućavanje državama da blagovremeno i pouzdano indetifikuju i prate nezakonito malokalibarsko i lako oružje,²³ kojim su formulisane političke obaveze u pogledu obeležavanja, vođenja

²² Više o malokalibarskom i lakom oružju i sa njim povezanim problemima: *Small Arms and Global Health*, World Health Organization, Geneva 2001, whqlibdoc.who.int/hq/2001/WHO_NMH_VI-P_01.1.pdf?ua=1; Radojević K., Rokvić V., Ivaniš Ž., 2011, 138-156; Green O. March N. 2013; Kotarić D. Joksimović S., 2015, 251-270; *The illicit trade in small arms and light weapons in all its aspects and assistance to States for curbing the illicit traffic in small arms and light weapons and collecting them*, Report of the Secretary General, A/74/187, 17 July 2019, <https://undocs.org/pdf?symbol=en/A/74/187>.

²³ International Instrument to Enable States to Identify and Trace, in a Timely and Reliable Manner, Illicit

evidencije i međunarodne saradnje i pomoći u cilju pronalaženja nezakonitog malokalibarskog i lakog oružja. Prema tome, ograničenja ovog dokumenta su trostruka: 1) njime se ne uvode nikakve posebne pravne obaveze, pošto nije u pitanju pravno obavezujući akt; 2) on se odnosi samo na nezakonito oružje i 3) taj dokument se ne bavi nikakvim regulisanjem statusa (ograničenjem ili zabranom) ovog oružja iz ugla međunarodnog ratnog i humanitarnog prava. Sa druge strane, radi se o tipičnom pešadijskom oružju koje može biti iskorišćeno za vršenje krivičnih dela ili terorističkih akata, ali i upotrebljeno u okviru nekog unutrašnjeg ili međunarodnog oružanog sukoba.

Ovde su od posebnog interesa odredbe iz tač. 4 pomenutog dokumenta koje definišu malokalibarsko i lako oružje. Tu je prvo data njihova zajednička definicija, tako što je konstatovano da je to svako prenosivo smrtonosno oružje koje se prenosi i pokreće, dizajnirano je da izbac i lansira, ili može biti lako pretvoreno da izbac i lansira metak ili projektil pod dejstvom eksploziva, s tim da to isključuje staro malokalibarsko i lako oružje i njihove replike.

Zatim je precizirano da su malokalibarska oružja (eng. *small arms*) u širem smislu ona oružja koja su dizajnirana za individualnu upotrebu, kao što su, između ostalog revolveri, pištolji, puške i karabini, automati, jurišne puške i puškomitraljezi.

Lako oružje (eng. *light weapons*) u širem smislu definisano je kao oružje koje je dizajnirano za upotrebu od strane posade sastavljene od dva ili tri lica, iako se neki mogu nositi i koristiti od strane samo jedne osobe, kao što su, između ostalog, teški mitraljezi, potcevni i montirani bacači granata, prenosivi protivavionski topovi, prenosivi protivtenkovski topovi, bestrajni topovi, prenosivi lanseri protivtenkovskih raketa i raketni sistemi, sistemi prenosivih lansera protivavionskih projektila i minobacači kalibra manjeg od 100 mm.

Vraćajući se podeli oružja prema izvoru energije i principu dejstva, mora se primetiti da mada na prvi pogled logična i jasna, ona je ipak uslovna. Ima oružja koja se nalaze na granici između dve kategorije, npr. istovremeno su i vatreno i hladno.

Primeru radi, premda su kubure u nekom momentu predstavljale revolucionarnu novinu koja je svom vlasniku davala veliku prednost, proces njihovog punjenja je trajao suviše dugo. Stoga su, posebno za upotrebu u ratu, jedno vreme bile popularne kubure sa bojnomo sekirirom i/ili bodežom kao sastavnim delom drške, tako da nakon što je ispalio kuglu iz cevi, strelac je u borbi prsa u prsa koristio kuburu kao neku vrstu bojne sekire ili bodeža. Postojali su i modeli kod kojih sečivo bodeža nije bilo na dršci, već se prostiralo paralelno uz cev kubure, tako da onaj ko je rukovao ovim oružjem nije morao da menja hvat.

U prošlosti dugo vremena masovno su korišćene puške sa bajonetom. Zapravo, sve do pojave brzometnih pušaka i mitraljeza, više boraca je stradalo od bajoneta, nego od puščane vatre.

Bajonet je naziv za bodno i sečno-bodno oružje za borbu prsa u prsa, poseban tip dugačkog noža (najčešće dužine 35, mada ima i kraćih i dužih) koji se natiče na cev puške pretvarajući je tako u neku vrstu koplja. Prvi su ga upotreбили Francuzi 1642. u borbama u Flandriji, ali su ga tek 1699. uveli u naoružanje, a otprilike u isto vreme to čine i armije drugih zemalja. Naziv potiče od vrste lovačkog noža (*baïonnette*) koji se krajem XV v. pojavio u gradu Bajoni (*Bayonne*).

Još u Prvom, pa čak i u Drugom svetskom ratu bajonet je bio vrlo važno oružje pešadije. To utoliko više važi za prethodna vremena, kada vatreno oružje nije bilo dovoljno razvijeno, te je vojnik, nakon što je ispalio tane, bio u situaciji da ili pokuša da ponovo napuni musketu (što je oduzimalo vreme i izlagalo ga neprijateljskoj vatri, ali i drugim napadima, npr. konjice) ili da nastavi borbu koristeći pušku sa bajonetom kao neku vrstu koplja. Pri tome sam bajonet nije skup, te ga je mogao imati svako ko ima pušku, ali je zato bio vrlo efikasan u okršajima prsa u prsa, koji su prevladavali u to vreme. Stoga i ne čudi što je veliki deo obuke pešadinaca odlazio na uvežbavanje što boljeg rukovanja ovim oružjem.

Čuveni ruski vojskovođa i vojni teoretičar Aleksandar Suvorov (*Александр В. Суворов*, 1730-1800) koji je za 40 godina karijere imao 63 bitke (po nekim izvorima čak 93) i sve ih dobio premda su njegove snage najčešće bile malobrojnije od protivničkih) imao je krilaticu: „Metak je budala, a bajonet je junačina” (rus. *Пуля – дура, штык – молодец!*) misleći na to da metak može i da promaši, da treba suviše mnogo vremena da se puška napuni i da je vojnik koji je vičan borbi bajonetom, u nesumnjivoj prednosti. Ruski vojnici su oduvek bili majstori borbe bajonetima.

4. Podela oružja prema načinu korišćenja

Vrši se prema tome kako i u kojim uslovima se oružje koristi.

Premda bi se s obzirom na to mogle izvesti i neke druge podele, uobičajeno je da se prema ovom kriterijumu oružje deli na ono namenjeno bliskoj borbi (nož, bajonet, sablja i slično) ili borbi sa distance (snajper, minobacač, top itd.).

Na ovu podelu utiče i to šta se smatra bliskom borbom – to nije samo borba prsa u prsa, pa stoga u oružje namenjeno bliskoj borbi spadaju npr. i ručne bombe.

Pod bliskom borbom obično se ima u vidu borba na malom odstojanju, uz korišćenje ličnog vatrene (streljačkog) naoružanja, kao što su puške, automati, pištolji i slično. Mada se ne svodi samo na nju, podrazumeva i borbu prsa u prsa, uz korišćenje ručnog odn. hladnog oružja, kao što su mačevi, sablje, bajoneti itd., sve do borbe bez oružja (golim rukama).

5. Podela oružja prema njegovoj osnovnoj nameni

Prema ovom kriterijumu razlikuju se napadno (ofanzivno) i odbrambeno (defanzivno) oružje.

Kao napadna oružja obično se navode bombarderska avijacija, hemijsko, biološko i nuklearno oružje (posebno rakete srednjeg i velikog dometa), dok se odbrambenim smatraju protivpešadijske i protivtenkovske mine, protivtenkovski raketni lanseri i topovi, rakete zemlja-vazduh, antibalistički projektili (rakete koje služe obaranju protivničkih balističkih raketa) i slično.

I ova podela se, međutim, može prihvatiti samo uslovno. Ništa ne sprečava da se, kada se ukaže potreba i prilika, oružje koje je zamišljeno kao odbrambeno (npr. protivtenkovski raketni lanser ili top) upotrebi kao ofanzivno (npr. za gađanje bunkera ili sličnog objekta).

S druge strane, stoji činjenica da se gomilanjem i veštom upotrebom „defanzivnog“ oružja može postići značajna vojna prednost, pa i izvojevati konačna pobjeda. U nekim situacijama to oružje je samo prva faza u planiranoj upotrebi napadačkog oružja.

Primer su antibalističke rakete, koje naoko treba samo da štite od napada, rušeći na bezbednoj udaljenosti balističke rakete protivnika.²⁴ Međutim, strana koja bi razvila zaista efikasan antiraketni štit, postigla bi zapravo neuporedivo više nego da je samo uvećala svoj arsenal ofanzivnih projektila. Došla bi u poziciju da nekažnjeno napadne protivnika i uništi najveći deo njegovog strateškog nuklearnog oružja, a da pri tome ostane relativno zaštićena od uzvratnog udara, jer bi rakete koje bi poletele sa teritorije protivnika neutralisala sopstvenim antibalističkim projektilima. Upravo zbog toga je razvoj antiraketnog štita, na čemu godinama rade SAD, uzrok sporova te zemlje sa Rusijom i istovremeno je stalni zamajac trke u naoružanju (jer je Rusija prinuđena da razvija nove generacije ofanzivnih raketa koje će probiti svaki antiraketni štit, pošto joj samo to garantuje mir i bezbednost). Primer je dat ne da bi se optuživala ili branila bilo koja država, već da bi se pokazalo da i tzv. defanzivna oružja, zapravo mogu da imaju veoma izraženu ofanzivnu dimenziju.

6. Konvencionalno i nekonvencionalno oružje

1. Pojam konvencionalnog i nekonvencionalnog oružja. - Jedna od najčešćih je podjela na konvencionalno („klasično“) i nekonvencionalno („novo“) oružje, u okviru koje se dalje mogu vršiti nove podele. Ona zasluđuje posebnu pažnju zbog svog značaja i sa stanovišta vojne doktrine i prakse, i iz ugla međunarodnog regulisanja.²⁵

Konvencionalnim se naziva uslovno rečeno „klasično“ odn. „obično“ oružje (streljačko oružje, artiljerijska oruđa, tenkovi itd.) za razliku od novih vrsta oružja koja su plod savremenog naučno-tehničkog razvoja (nuklearno, geofizičko, kosmičko itd.).

Osnovna osobina ovog oružja je u tome da ono dejstvuje mehanički, nezavisno od toga da li je energija proizvedena kinetički (strela, koplje itd.) ili hemijskim putem (bomba, granata itd.).

Premda se, kada je reč o razoružanju, najveća pažnja pridaje ograničenju i smanjenju nuklearnog i drugog oružja za masovno uništenje, čine se naponi da se smanji i količina konvencionalnog oružja, kao i da se određene kategorije tog oružja zabrane.

Naprotiv, nekonvencionalnim naziva se oružje koje prvenstveno dejstvuje na druge načine, a ne mehaničkim putem. Tu spadaju naročito oružja za masovno uništenje (nuklearno, hemijsko, biološko i dr.) ali i razna druga uslovno rečeno nova oružja.

²⁴ O balističkim raketama biće više reči kasnije.

²⁵ Nije tako česta, ali pažnju zasluđuje jedna slična podjela koja oružja deli na: 1) konvencionalna (obična), 2) oružja za masovno uništenje i 3) netradicionalna oružja odn. oružja zasnovana na novim fizičkim principima.

Mada se ponekad izraz „nekonvencionalno oružje“ koristi kao jedna vrsta sinonima za oružje za masovno uništenje (hemijsko, biološko i nuklearno) to, strogo uzev, nije ispravno.

U potvrdu tome dovoljno je primetiti da postoje neka relativno nova oružja za masovno uništenje (npr. radiološko, geofizičko) ali i ona nova oružja, koja dejstvuju na sasvim nove načine, a da to ne znači masovno uništenje. Dobar primer je laser.

Lista novih oružja, koja dejstvuju ne mehanički (kao klasična konvencionalna oružja) već na nove, drugačije načine, sve je duža.

2. Genetsko oružje. - Pojedine zemlje već dugo razvijaju razna genetska oružja.

U pitanju je stvaranje sasvim novih oblika organizama u ćelijama, sa ciljem da izazovu određenu štetu kao što su pad imuniteta organizma, prenošenje nekih naslednih bolesti i drugih negativnih osobina, izazivanje neplodnosti, porast smrtnosti itd.

Posebno, tvrdi se da je moguće stvoriti „etnički“ virus koji će se aktivirati samo na specifičnim haplogrupama i markerima i biti bezopasan za ostatak stanovništva. To bi onda bilo principijelno novi tip biološkog oružja, koje ima više ili manje masovno dejstvo jer pogađa sve koji pripadaju napadnutoj grupi, ali pri tome dejstvuje ciljano (pogađa tačno onoga protiv koga je stvoreno i upotrebljeno).

Još pre skoro pola veka primećeno je da bi ovo oružje, koje se paralelno sa razvojem genetskog inženjeringa sve više usavršava, moglo biti neuporedivo snažnije od nuklearnog.²⁶ U stručnoj literaturi se (sa jasnom aluzijom na atomsku) pojavio i novi termin „genetska bomba“.

Navodno su neka od genetskih oružja već testirana na psima (između ostalog, zato što je njihov život vek relativno kratak pa se brže mogu pratiti promene kod potomaka) i pokazala su rezultate (kardinalnu promene genoma) već kod treće generacije.

Na to je u nekoliko javnih obraćanja počev od 2018. godine, ukazao predsednik Rusije Vladimir Putin (*Владимир Владимирович Путин*) upozorivši da se na taj način mogu ciljano napasti pripadnici određenih etničkih grupa, pa čak i samo odabrane porodice. Posebno je podvukao da neko (nije ih imenovao, ali mislio je na zapadne korporacije) koristeći sisteme nadzora, u nepoznate svrhe sistematski skuplja fotografije Rusa i širom Rusije prikuplja biološki materijal njenih građana.²⁷ Postavio je logično pitanje: u koju svrhu se to čini?²⁸ Ubrzo nakon njegovog obraćanja obustavljen je rad u Rusiji zapadnih kompanija za koje se sumnjalo da rade na prikupljanju genetskog materijala njenih građana.

²⁶ Brovet S. 1978, 244-245.

²⁷ Između ostalog, mediji su objavili da je američka komanda za vazduhoplovnu obuku (AETC) objavila ponudu za kupovinu uzoraka ribonukleinske kiseline i biološkog tkiva (sinovijalne tečnosti) evropeidnih Rusa. Zainteresovani su pozvani da u AETC pored traženih uzoraka dostave i informacije o zdravstvenom stanju donatora. Po drugim izvorima, genetski materijal na prostoru Rusije prikuplja se još od 90-ih godina prošlog veka. Pri tome je posebno čudno da se prikupljao prvenstveno materijal građana koji pripadaju evropeidnoj grupi i slovenskog su porekla.

²⁸ „Путин рассказал о генетическом оружии и угрозе США“, *Youtube*, www.youtube.com/watch?v=naBwgEnNscM.

Istini za volju, mogu se čuti i glasovi pojedinih eksperata, pa i onih iz Rusije, koji tvrde da nikakva genetska oružja ne samo ne postoje, već ne mogu ni biti stvorena, pošto nema genetskih markera koji su pogodni za identifikaciju pojedinih naroda.

Ipak, ne samo da je jasno da predsednik Rusije (jedne od u svakom pogledu najmoćijih sila sveta) nema potrebu da na taj način privlači medijsku pažnju, niti je poznat kao neko ko baca reči u vetar, već nas i sopstveno iskustvo, pa i zdrav razum uče da treba sve shvatati vrlo ozbiljno.

“Etnički” virus se, navodno, može uvoditi u organizme ljudi putem posebnih preparata, uključujući one sadržane u lekovima, raznim suplementima (dodacima hrani) pa i posredstvom specijalno modifikovane hrane (pirinča, slatkiša itd.).

Tako npr. heljda (lat. *fagopyrum esculentum*), jednogodišnja zeljasta biljka koja ima višestruku namenu (služi kao stočna hrana, kao lek u narodnoj medicini, za đubrenje zemljišta, kao biogorivo itd.) i pored toga što je veoma zdrava i hranjiva (bogata vitaminima B1 i B2 i proteinima) u najvećem delu sveta, a naročito u Zapadnoj Evropi i SAD, ne koristi se za ishranu ljudi. Ona je, međutim, posebno u obliku kaše, omiljena hrana Rusa.²⁹ Stoga, ako bi neko hteo da neprimetno unese određeni štetan sastojak u organizme što većeg broja Rusa, ne pogađajući pri tome stanovnike drugih zemalja, posebno Zapadnih, to bi najlaše mogao učiniti modifikujući ovu biljku.³⁰

Slično se može reći za pirinač. Premda se upotrebljava u čitavom svetu, dobro je poznato da je daleko najviše zastupljen u hrani stanovnika Azije, uključujući Kinu i Indiju. U mnogim azijskim zemalja on je osnovna hrana – jede se skoro svakodnevno kao sastojak ili dodatak raznim jelima, a koristi se i za proizvodnju vina, piva i rakije.

Imajući u vidu sve rečeno, kao i činjenicu da se radi o podmuklom oružju koje se plasira neprimetno, deluje tek nakon proteka dosta vremena (kod neke od sledećih generacija potomaka žrtava napada) a ima potencijal oružja za masovno uništenje (brisanje sa lica zemlje svih koji pripadaju nekoj određenoj etničkoj grupi) jasno je da se ono mora smatrati strogo zabranjenim iz ugla međunarodnog prava.

Kao u biti samo poseban vid biološkog oružja, ovo sredstvo spada u red onih koja su zabranjena Protokol o zabrani upotrebe u ratu zagušljivih otrovnih ili sličnih gasova i bakterioloških sredstava (1925) i Konvencijom o zabrani usavršavanja, proizvodnje i stvaranja zaliha bakteriološkog (biološkog) i toksičnog oružja i o njihovom uništavanju (1972).

Sa druge strane, ove zabrane očito ne sprečavaju pojedine države da rade na razvoju ovog oružja i da eksperimentišu sa njim. Imajući u vidu osobenosti ovog sredstva, posebno to da se njegova upotreba teško može detektovati, a da rezultati nastupaju tek kroz nekoliko pokoljenja, pitanje je kako sprečiti da ono bude primenjeno odnosno

²⁹ Na to su uticali duga tradicija, lakoća i jednostavnost spremanja (za kuvanje kaše se na uzetu količinu heljde sipa dva puta toliko vode), raspoloživost (još od X veka heljde u Rusiji ima u izobilju) i jeftinoća - cena je upola niža od cene pšenice.

³⁰ Pored velike omiljenosti u Rusiji, hejda je deo nacionalne kuhinje još svega nekolicine zemalja, u prvom redu Belorusije, Ukrajine, Poljske i Litvanije.

kako zaustaviti njegovu primenu ako je već počela. To su ogromni problemi koji zahtevaju što brže rešenje.

3. Neubistvena oružja. - Već godinama se razvijaju sasvim nova oružja od kojih se očekuje da značajno ili čak presudno doprinesu pobedi, a da pri tome uopšte ne ubijaju, pa čak i fizički ne povređuju protivnika. To su tzv. nesmrtonosna odn. neubistvena oružja, koja sigurno ne spadaju u konvencionalno, a opet se veoma razlikuju i od svih drugih vrsta nekonvencionalnog oružja. O njima će više reći biti kasnije.

4. Konvencionalna, oružja za masovno uništenje i ostala nekonvencionalna oružja. - Imajući u vidu sve izloženo, čini se da je, sa stanovišta današnje prakse, najispravnija podela oružja na: 1) konvencionalna i 2) nekonvencionalna, a u okviru ovih drugih na: a) oružja za masovno uništenje, b) druga nekonvencionalna oružja.

Pri tome treba imati na umu da je i ova podela relativna. Pre svega, sve je više oružja koja dejstvuju i mehanički, ali istovremeno i na druge načine. Uz to, ova podela oružja je u jednom trenutku počivala i na tome što je status „starih“, „uobičajenih“ oružja bio regulisan međunarodnim konvencijama (odatle: konvencionalna) dok to nije bio slučaj sa „novim“ oružjima. U međuvremenu i status mnogih nekonvencionalnih oružja (hemijskog, biološkog itd.) regulisan je međunarodnim ugovorima, pa su u tom smislu danas i ta oružja u neku ruku „konvencionalna“, ali se ipak ne svrstavaju u tu kategoriju.

7. Oružja za masovno uništenje i ostala oružja

Jedna od najvažnijih podela, izvedena i prema dejstvu oružja, ali i prema njegovog pravnoj (ne)dozvoljenosti, je na oružja za masovno uništenje i ostala oružja.

Masovne žrtve i ogromna razaranja mogu se izazvati i konvencionalnim oružjem – npr. tepih-bombardovanjem, masovnim granatiranjem itd.

Tako je npr. samo u noći između 9. i 10. marta 1945, u bombardovanju Tokija klasičnim (razornim i zapaljivim) bombama, ali metodom tepih-bombardovanja (prekrivanja napadnutog mesta „tepihom bombi“ poginulo između 100.000 i 125.000 ljudi, što je skoro isti broj neposrednih žrtava kao ukupno od obe atomske bombe, bačene na Hirošimu (oko 85.000 mrtvih) i Nagasaki (oko 36.000 mrtvih).

Pa ipak, to samo po sebi nije karakteristika tih oružja. Ogromne žrtve i razaranja postižu se u ovim slučajevima samo masovnom i sistematskom ili masovnom i krajnje neselektivnom upotrebom ovih oružja.

Tako npr. nema sumnje da bi bile užasne žrtve, prevashodno među civilima, ako bi protivnik po nekom gradu ili nekoj manjoj meti (velika pijaca u vreme najveće gužve, veliki fudbalski stadion u momentu kada je ispunjen gledaocima, železnička stanica kada je puna putnika i onih koji ih prate itd.) otvorio uragansku vatru iz nekoliko, a tim pre iz desetak savremenih višecevniha lansera raketa.

Na stranu što bi to predstavljalo težak ratni zločin odnosno zločin protiv čovečnosti, ovde nas zanima činjenica da se i pored strahovite ubojne moći višecevni lanseri raketa ne smatraju oružjem za masovno uništenje.

Radi boljeg razumevanja: ruski teški višecevni raketni lanser, tačnije teški reaktivni bacač plamena, TOS-1A „Solncepek” odnosno, pravilnije, „Solncepjok” (rus. *ТОС 1А „Солнцепек“*) koji je konstruisan još 2001. kao modifikacija prethodnog sistema TOS-1 „Buratino“ (*ТОС-1 „Буратино“*) sa samo 3 člana posade smatra se jednim od najsmrtonosnijih oružanih sistema na svetu.³¹ Tačnije, mnogi tvrde da je to na današnji dan najstrašnije odnosno najmoćnije nenuklearno oružje. U stanju je da za manje od 15 sekundi ispalji svoje 24 rakete kalibra od čak 220 mm (i težine, zavisno od toga da li se radi o termobaričkom ili zapaljivom projektilu, od 173 ili 217 kg) i da na daljini između 400 m i 6 km sprži živu silu i vojnu tehniku protivnika na površini od 40.000 m².³² Kada bismo pošli od pretpostavke da je protivničke pešadija uhvaćena u momentu kada je gusto grupisana, neposredno pred juriš i da se na svakih 1 m² nalazi samo 1 čovek, to bi značilo ekspresno uništenje 40.000 ljudi.³³ Sa druge strane, treba uzeti u obzir i to da kada bi se pešadinci grupisali pred juriš, bilo bi ih svakako više na 1 m², a ne samo jedan vojnik. Suština je – premda ovo strašno oružje može za svega par minuta (koliko traje njegov let do cilja) da izazove užasne žrtve u redovima protivnika, ono se ne smatra oružjem za masovno uništenje, pa čak ni zabranjenim sredstvom.³⁴ Ruske oružane snage koristile su „Solncepek” počev od oktobra 2004. godine, u borbama protiv boraca terorističke. Islamske države u Iraku i Siriji, kao i 2022. u borbama u Ukrajini, a u sukobu u Nagornom Karabahu 2020. godine TOS-1A koristile su obe sukobljene strane (i azerbajdžanska, i jermenska).

Postoje, međutim, i oružja čija upotreba izaziva žrtve u toj meri da se ona s pravom nazivaju oružjima za masovno uništenje. To je njihova najvažnija, ali ne i jedina osobenost. U najkraćim crtama, karakteristike ovih oružja su:

- ona izazivaju masovne gubitke ljudskih života na strani protivnika, pri čemu dejstvuju neselektivno, što znači da najvećim delom pogađaju civile;
- njihovo dejstvo nije moguće do kraja predvideti i ograničiti ni vremenski (traje dugo), ni prostorno (ne može se svesti na neki unapred definisan prostor). Stoga ona mogu da izazovu masovne gubitke ljudskih života i na strani saveznika, neutralnih država, pa čak i same strane koja bi ih upotrebila;

³¹ Postoji i treća, najnovija modifikacija TOS-2 „Tosočka“ (*ТОС 2 „Тосочка“*) koja, koliko je poznato, prošla ispitivanja, ali početkom 2022. godine još nije raspoređena u jedinice.

³² Radi boljeg razumevanja, ukoliko se ispaljuju termobaričke rakete, to je kao da se na protivnika ne baca jedna termobarička bomba (koja je već sama po sebi strašno oružje) već se on na odnosnom prostoru zasipa kišom takvih projektila od kojih nema zaklona ni odbrane.

³³ Naravno, takva računica nije realna, jer se u naše vreme toliko ljudstvo ne bi našlo zgusnuto na tako malom prostoru. Ipak, ona je vrlo ilustrativna. Uostalom, ako su protivnički borci raspoređeni na svaki 2m², to bi značilo trenutno uništenje njih 20.000, što je takođe užasavajuće. Tome treba dodati da u mnogim slučajevima neprijateljski borci ne bi u momentu udara bili raspoređeni u rovovima kao pešadija, već bi se nalazili u oklopnim transporterima i drugim vozilima, tako da bi uništenje vozila značilo pogobiju svih koji su u njemu.

³⁴ U najnovije vreme američki vojni stručnjaci se zalažu za međunarodnu zabranu ovog oružja, ali za sada u tom pravcu nisu ostvareni nikakvi zapaženi pomaci. Treba podsetiti da SAD nemaju svoju verziju ovog oružja koja bi se mogla nositi sa pomenutim, ruskim sistemima.

- ona daleko više nego bilo koja druga oružja razaraju prirodu, a u krajnjoj liniji mogu da izazovu nestanak života na Zemlji, pa i same planete kao takve.

Dovoljan primer je biološko oružje za koje se ne može unapred precizno predvideti ni na kom prostoru će dejstvovati (ne može se kontrolisati širenje zaraze), ni koliko dugo će proizvoditi dejstvo, ni koliko će žrtava proizvesti, ni kakve će biti konačne posledice ne samo za stranu protiv koje je upotrebljeno, već iza čitav region, pa i svet uopšte.

U oružja za masovno uništenje spadaju naročito ABH oružja (atomska, biološka, hemijska) ali i neka druga (neutronska, radiološka, geofizička) a veruje se da se uskoro mogu očekivati i nova oružja ove vrste kao što su npr. genetska.

U pogledu nekih od ovih oružja, prvenstveno hemijskog i biološkog, zabranjeni su ne samo upotreba, već i proizvodnja, promet (prodaja, prenos) i skladištenje.

Ipak, nisu sva pitanja do kraja jasno rešena.

Tako npr. jedan broj država ima nuklearno oružje. Pri tome ne postoji jasna i nedvosmislena norma međunarodnog prava koja bi im to zabranjivala. Štaviše, upravo posedovanje tog oružja se pokazuje kao neka vrsta garanta mira, jer služi odvraćanju mogućeg agresora.³⁵ Takođe, ima mišljenja da bi vrlo pažljivo dozirana upotreba tog oružja, ali malog kalibra (tzv. taktičko nuklearno oružje) mogla biti dozvoljena.

8. Podela oružja s obzirom na pravnu dozvoljenost

Mada se u literaturi i praksi najčešće ostavlja po strani, ova podela je vrlo interesantna i to kako iz ugla dopuštenosti primene u oružanom sukobu, tako i sa stanovišta politike i prakse razoružanja u svetu.

Za razliku od ostalih klasifikacija koje polaze od fizičkih svojstava oružja, njegove osnovne i posebne namene, načina korišćenja itd. ova podela za osnov uzima to da li je odnosno oružje dozvoljeno savremenim međunarodnim pravom.

Mada na prvi pogled može da liči na podelu oružja na konvencionalna i nekonvencionalna, ona se od nje razlikuje, jer se ne vrši s obzirom na to da li je neko oružje „staro“ ili „novo“, kako dejstvuje, odnosno da li je ili nije pokriveno međunarodnim konvencijama, već prema tome da li je oružje dopušteno savremenim međunarodnim pravom ili ne.

Problemu podele oružja s obzirom na njihov pravni status vratićemo se vrlo brzo, u odeljku koji je posvećen zabrani i dozvoljenosti određenih oružja, odmah nakon što se upoznamo sa najvažnijim međunarodnopravnim izvorima u ovoj materiji.

³⁵ O raznim doktrinama odn. strategijama odvraćanja: Mirković T. 2003, 41-171; Vukadinović R. 2006, 53-170; Čehulić Vukadinović L. 2010, 61-74.

II. MEĐUNARODNOPRAVNO REGULISANJE STATUSA POJEDINIH ORUŽJA

1. Najvažniji međunarodnopravni izvori u vezi sa zabranom određenih sredstava ratovanja

1. Smisao međunarodnopravne zabrane određenih oružja

Međunarodno običajno pravo i veliki broj višestranih međunarodnih ugovora sadrže norme koje imaju za cilj da humanizuju odnose u ratu tako što zaraćenim stranama nameću izvesne ograde u pogledu izbora sredstava ratovanja. Opšte uzev, one imaju za cilj da zabrane ili ograniče upotrebu oružja koja su:

- 1) previše nehumana (imaju prekomerne traumatske efekte odnosno nanose prekomerne i nepotrebne patnje žrtvi) i/ili
- 2) iz nekog razloga smatraju se posebno podmuklim i/ili
- 3) dejstvuju bez izbora ciljeva (što znači da povlače velike civilne žrtve).

Tokom čitave istorije međunarodno pravo je stalno širilo krug zabrana i ograničenja, nastojeći da koliko je moguće humanizuje rat i smanji ljudske patnje koje on sobom nosi.

2. Univerzalni (opšti) međunarodnopravni običaji

Opšta pravila o zabrani odnosno ograničenju upotrebe određenih oružja postala su deo univerzalnog (opšteg) međunarodnog običajnog prava, što znači da su obavezna za sve.³⁶

U tom smislu i bez posebne ugovorne zabrane, samo na osnovu univerzalnog (opšteg) međunarodnog običajnog prava zabranjena su neselektivna oružja (ona koja dejstvuju bez izbora ciljeva), izrazito nehumana oružja, posebno podmukla oružja i slično.

U tom smislu, danas se, sa pozivom na to da je reč o pravilima univerzalnog (opšteg) međunarodnog običajnog prava, strogo poštovanje pravila o zabrani hemijskog ili biološkog oružja može zahtevati i od država koje nisu ratifikovale odgovarajuće konvencije. Ili gledano iz drugog ugla, ako bi te države koristile pomenuta oružja za masovno uništenje, na međunarodnom planu bi se otvorilo pitanje njihove odgovornosti i ujedno individualne krivične odgovornosti naredbodavaca, neposednih izvršilaca i drugih odgovornih lica (saučesnika) za ratne zločine odnosno zločine protiv čovečnosti. I sve to zato što su prekršene norme opšteg običajnog međunarodnog prava.

³⁶ Krivokapić B. 2012, 63-65.

3. Međunarodni ugovori

Mada su, na taj način, običajna pravna pravila veoma važna, poseban značaj pripada međunarodnim sporazumima, u prvom redu univerzalnim međunarodnim ugovorima, što znači onima koji su otvoreni za sve države sveta.

Njihov broj je u stalnom porastu. Uz to, oni pokrivaju sve širi krug pitanja i, u krajnjoj liniji, povećavaju domašaj zabrana i ograničenja u vezi sa primenom određenih oružja.

Među najvažnije međunarodne sporazume iz ove materije spadaju, hronološkim redom (njihov predmet se najčešće vidi već iz naziva):

- Petrogradska deklaracija o zabrani upotrebe u ratu eksplozivnih zrna lakših od 400 grama (1868);

- Haške konvencije (1899. i 1907);

- Ženevski protokol o zabrani upotrebe u ratu zagušljivih otrovnih ili sličnih gasova i bakterioloških sredstava (1925);

- Konvencija o zabrani usavršavanja, proizvodnje i stvaranja zaliha bakteriološkog (biološkog) i otrovnog oružja i o njihovom uništavanju (1972);

- Konvencija o zabrani upotrebe u vojne i druge neprijateljske svrhe tehnike za menjanje životne sredine (1976);

- Konvencija o zabrani ili ograničenju upotrebe izvesnih vrsta konvencionalnog oružja za koje se može smatrati da imaju prekomerne traumatske efekte ili deluju bez razlike u pogledu ciljeva (1980),³⁷ sa pet protokola:

Protokol I o fragmentima oružja koji se ne mogu otkriti (1980), Protokol II o zabrani ili ograničavanju upotrebe mina, mina iznenađenja ili drugih sredstava (1980, revidiran 1996), Protokol III o zabrani ili ograničavanju upotrebe zapaljivog oružja (1980), Protokol IV o zaslepljujućem laserskom oružju (1995) i Protokol V o eksplozivnim zaostacima iz rata (2003).

- Konvencija o zabrani razvoja, proizvodnje, skladištenja i upotrebe hemijskog oružja i o njegovom uništavanju (1993);

- Izmenjeni protokol o zabrani ili ograničavanju upotrebe mina, mina iznenađenja ili drugih naprava (1996);³⁸

- Konvencija o zabrani upotrebe, skladištenja, proizvodnje i prometa protivpešadijskih mina i o njihovom uništavanju (1997);

- Konvencija o kasetnoj municiji (2008);

- Ugovor o zabrani nuklearnog oružja (2017);³⁹ i dr.

³⁷ Poznata je pod skraćenim nazivima Konvencija o konvencionalnom oružju odn. Konvencija o nehumanom oružju. Revidirana je 2001. tako što je njeno dejstvo prošireno i na unutrašnje oružane sukobe.

³⁸ Dodatak uz Protokol II o zabrani ili ograničavanju upotrebe mina, mina iznenađenja ili drugih sredstava (1980) uz Konvenciju o zabrani ili ograničenju upotrebe izvesnih vrsta konvencionalnog oružja za koje se može smatrati da imaju prekomerne traumatske efekte ili deluju bez razlike u pogledu ciljeva (1980).

³⁹ Stupio je na snagu sasvim nedavno, 22. 1. 2021. O njemu će više reći biti kasnije.

2. Zabrana i dozvoljenost određenih oružja

1. Zabrana određenih oružja s obzirom na to ko ih poseduje

Događa da su neka oružja premda u principu dozvoljena, zabranjena samo za određenu državu ili samo za neke države.

To se predviđa mirovnim ili nekim drugim međunarodnim ugovorom, kojim se datoj državi odn. državama zabranjuje da poseduje i razvija neka oružja, koja, međutim, imaju druge države.

Posle Prvog svetskog rata Nemačkoj je Versajskim ugovorom (1919) uz druga za nju nepovoljna rešenja nametnut i niz vojnih ograničenja, kako bi se sprečilo da bude u stanju da opet vodi napadačke ratove. Raspušten je njen Generalštab, vojska ograničena na 100.000 ljudi, ograničeni su broj jedinica i vojnih škola itd. Ono što nas ovde zanima je činjenica da je pomenutim sporazumom Nemačkoj bilo zabranjeno da ima hemijsko oružje,⁴⁰ oklopna vozila, tenkove, podmornice i vojne avione. Kada je došao na vlast, Hitler je jedno za drugim pogazio sva ograničenja i zabrane nametnute Versajskim ugovorom, što je, ostavši bez reakcije velikih Zapadnih sila, predstavljalo prve korake ka Drugom svetskom ratu.

Drugi primer je zabrana koja je utvrđena Ugovorom o neširenju nuklearnog oružja (1968).

O tome će više reći biti kasnije, a ovde je dovoljno samo primetiti da je, saglasno Ugovoru, državama koje poseduju nuklearno oružje dozvoljeno da ga imaju, ali su drugim državama zabranjeni razvoj tog oružja, njegovo pribavljanje i držanje, eksperimenti sa njim itd.

U ovim slučajevima ako prekrši odnosnu odredbu međunarodnog sporazuma koja joj zabranjuje da ima neko oružje, država krši međunarodno pravo zato što ne poštuje svoju ugovornu obavezu - *pacta sunt servanda* ("ugovori se moraju poštovati") je jedno od osnovnih načela međunarodnog prava. Međutim, država time ne krši i ratno i humanitarno pravo, jer pomenuti odnosi izlaze izvan njegovih okvira.

2. Zabrana određenih oružja u nekim posebnim područjima

Niz važnih višestranih međunarodnih ugovora utvrđuje zabranu ne samo upotrebe, već i testiranja, pa i samog držanja određenih oružja u nekim precizno utvrđenim prostorima.

Tu imamo nekoliko bitnih momenata:

1) radi se o nekim posebnim, naročito opasnim oružjima, kao što su oružja za masovno uništenje, od kojih nas ovde u prvom redu interesuje nuklearno oružje;

⁴⁰ Treba imati u vidu da u tom trenutku hemijsko oružje još nije bilo izričito zabranjeno međunarodnim pravom.

2) to oružje nije kao takvo izričito zabranjeno, niti se odnosnim ugovorom brani bilo kome da ga razvija, drži i poseduje – ali izvan odnosnog područja. Da je oružje sasvim zabranjeno, ne bi bilo potrebe regulisati njegovu zabranu u okviru datog područja, pošto bi ona sledila iz opšte zabrane posedovanja odnosnog oružja;

3) odsustvo opšte zabrane ne znači samim tim i prećutnu dozvolu tog oružja kao takvog, to je pitanje za sebe.

Ilustracije radi, dovoljno je primetiti da Ugovor o načelima kojima se reguliše delatnost država u oblasti istraživanja i miroljubivog korišćenje kosmosa, uključujući Mesec i druga nebeska tela (1967), poznatiji po svom skraćenom nazivu kao Ugovor o kosmosu, utvrđuje u čl. IV da je zabranjeno postavljanje u orbitu oko Zemlje bilo kakvih objekata sa nuklearnim oružjem ili bilo kojim drugim oružjem za masovno uništenje, postavljanje takvog oružja na nebeska tela, ili na bilo koji drugi način stacioniranje takvog oružje u kosmosu.

Sa puno osnova može se tvrditi da su rešenja ovog sporazuma, koji je u proleće 2022. godine imao 112 članica, među kojima su i najveće svetske i kosmičke sile, prerasla u univerzalno običajno međunarodno pravo, što znači da su obavezna za sve. U tom svetlu treba tumačiti rešenje prema kojem Ugovor ne zabranjuje nuklearno oružje kao takvo (pa ni neko drugo oružje za masovno uništenje) niti zabranjuje bilo kome da ga razvija i poseduje, ali zabranjuje stacioniranje tog oružja u kosmosu.

Još jedan primer su tzv. bezatomske zone, kako se nazivaju područja u kojima su višestranim međunarodnim sporazumom zabranjeni proizvodnja, instaliranje, skladištenje, isprobavanje i bilo kakvo drugo prisustvo ili upotreba nuklearnog oružja. O tome je već bilo reči.

Slično kao i u prethodnom slučaju, država koja prekrši pravilo iz odgovarajućeg sporazuma u pogledu zabrane proizvodnje, skladištenja, isprobavanja itd. odnosnog oružja u datom prostoru, biće odgovorna zbog neispunjenja ugovorne obaveze.

Međutim, ako ona tokom oružanog sukoba i primeni odnosno oružje u datom prostoru (nezavisno od toga da li do tada, suprotno zabrani, držala tu to oružje ili ga je dostavila u sklopu njegove primene npr. raketom sa nuklearnom bojevom glavom) može se govoriti o kršenju i pravila međunarodnog prava oružanih sukoba zbog upotrebe nehumanog i neselektivnog sredstva. Zavisno od slučaja, može se postaviti i pitanje odgovornosti države i individualne krivične odgovornosti naredbodavalaca i izvršilaca zbog tog akta, ukoliko je on takav da predstavlja ratni zločin ili zločin protiv čovečnosti.

U principu, moguće je npr. zamisliti i upotrebu tzv. malokalibarskog (taktičkog) nuklearnog oružja čije dejstvo bi bilo strogo kontrolisano, pa čak možda do te mere da ne bi izazvalo nikakve ljudske žrtve niti ozbiljno zagađenje životne sredine. Jedan od primera bio bi kada bi takvo oružje bilo upotrebljeno isključivo protiv relativno izolovanog objekta, kao što je, recimo, neko nenaseljeno ostrvce u okeanu ili napušteni brod na pučini (npr. nosač aviona, podmornica, tanker, kruger itd.).⁴¹ Uz

⁴¹ S tim u vezi s pravom se može postaviti pitanje zašto bi bilo ko koristio oružje, pa još nuklearno protiv nenaseljenog ostrva ili napuštenog broda? Premda nije lako zamisliti takav scenario on je zapravo moguć, a razlozi mogu biti različiti – namera da se ometu planovi protivnika koji možda

ispunjenje još nekih uslova (npr. da se ne radi o aktu agresije) tada bi se možda sve moglo svesti na problem kršenja ugovorne obaveze o zabrani držanja i upotrebe nuklearnog oružja u datom prostoru. Moguće je zamisliti i upotrebu nuklearnog oružja na opisani način u doba mira, u vidu nekakvog raketnog udara (raketiranja) kakve velike sile povremeno (protivpravno i nekažnjeno) vrše u odnosu na druge zemlje. Ipak, sve je to konstrukcija sa suviše mnogo spornih i nejasnih momenata.

3. Zabrana i dozvoljenost određenih oružja s obzirom na njihovu prirodu odn. suštinu

Ovde nije reč o zabranama ili ograničenjima koji su vezani uz ličnost onoga ko poseduje oružje i upravlja njim ili uz prostor u kojem dolazi u obzir primena oružja, već je u pozadini svega priroda samog oružja, što onda utiče i na način na koji je njegov status uređen međunarodnim pravom.

U principu, može se reći da se s obzirom na ove momente, sva oružja sa stanovišta međunarodnog prava mogu podeliti na:

- 1) zabranjena,
- 2) dozvoljena pod određenim uslovima,
- 3) načelno dozvoljena i
- 4) sporna.

Premda je data je iz ugla opšteg razlikovanja raznih oružja prvenstveno u smislu dopuštenosti njihove primene, ova podela ima donekle i širi značaj. Ovo utoliko što se delom dotiče i problema dozvoljenosti posedovanja, razvoja, proizvodnje, testiranja, pribavljanja i prenošenja na druge odnosnog oružja.

Razume se, reč je o uslovnoj podeli, pošto mnoga oružja imaju razne pojavne oblike i, u zavisnosti od konkretnog tipa, modela, načina upotrebe itd. spadaju ne samo u jednu, već u najmanje dve kategorije.⁴²

1. Zabranjena oružja. - Neka oružja su sasvim zabranjena. To znači da su zabranjeni ne samo njihova upotreba, već i razvoj, proizvodnja, skladištenje i promet (sticanje i prenos).

To samim tim znači da je zabranjena i upotreba takvog oružja - ono što se ne poseduje, ne može se ni upotrebiti.

želi da iskoristi to ostrvce za stacioniranje, odmor ili obuku svojih snaga, nastojanje da se protivnik onemogućiti da odvuče brod da bi ga popravio i zatim koristio itd. Razume se, sve se to može postići bacanjem klasičnih avio bombi odn. gađanjem nenuklearnim raketama. Međutim, nadležna komanda iz nekog razloga može proceniti da je upotreba taktičkog nuklearnog oružja najracionalnija. Dodatno, to joj može biti prilika da na delu proveri dejstvo tog oružja i posledice njegove primene.

⁴² O pravilima prava oružanih sukoba u vezi sa sredstvima ratovanja: Полторак А. И., Савинский Л. И. 1976, 307-364; Oeter S. 2013, 115-165; Raičević N. 2013; *Department of Defense Law of War Manual* 2015, 312-409.

Bliže gledajući, u pitanju su podmukla, naročito nehumana i oružja za masovno uništenje. Tu spadaju npr. mine iznenađenja, protivpešadijske mine, hemijsko i biološko oružje, oružja za menjanje klime u neprijateljske svrhe i slično. Opštom zabranom da ih bilo ko na bilo koji način ima, nastoji se želi izbeći svaka mogućnost njihove primene.

Dodatni razlog za potpunu zabranu nekih od pomenutih sredstava (naročito hemijskog i biološkog oružja) leži u činjenici da već sam njihov razvoj, proizvodnja, testiranje, držanje (skladištenje) ili transport predstavljaju potencijalnu opasnost za sve - za odnosni region, a potencijalno i čitav svet, pošto može doći do raznih vrsta nesreća, neželjenog i nekontrolisanog širenja i onda dejstva itd. O tome će više reći biti kasnije.

Ako država poseduje neko od ovih oružja, ali ga ne koristi u praksi, ona, strogo uzev, ne krši pravila ratnog i humanitarnog prava. To, međutim ne znači da time ne krši druga pravila međunarodnog prava.

Ukoliko je članica ugovora kojim je konkretno oružje zabranjeno ili je zabrana tog oružja definisana univerzalnim običajnim pravom, može se postaviti pitanje njene odgovornosti zbog kršenja ugovora ili međunarodnog običaja, ali, s obzirom na to da zabranjeno oružje nije upotrebljeno i stoga nisu izazvane nikakve posledice, nema mesta za pokretanje pitanja odgovornosti za ratne zločine i zločine protiv humanosti.

2. Oružja koja su u načelu zabranjena. - Postoje i oružja koja su u načelu zabranjena, s tim da je njihova upotreba ipak dozvoljena, ali izuzetno, u jasno definisanim okvirima.

Tako npr. upotreba eksplozivnih ili zapaljivih projektila lakših od 400 grama je u načelu zabranjena, ali je dozvoljena protiv neprijateljskih vazduhoplova.

Na sličan način, u principu je zabranjena upotreba dumdum metaka, s tim da se izuzetno mogu koristiti (npr. za vežbanje gađanja) ali nikada protiv žive sile (ljudi).

3. Oružja koja su u načelu dozvoljena. - Sasvim suprotno od prethodne kategorije, neka oružja su u načelu dozvoljena, ali je zabranjena njihova upotreba na određeni način ili protiv određenih ciljeva.

Ova ograničenja definisana su pre svega opštim okvirima koje utvrđuje međunarodno ratno i humanitarno pravo u pogledu načina (metoda) ratovanja. Radi se o pravilima i principima koji se podrazumevaju tako da nije potrebno posebno ih vezivati za svaku konkretnu vrstu oružja.

Tako npr. automatske puške i mitraljezi se masovno zakonito koriste u oružanim sukobima, ali je zabranjeno koristiti ih za neposredne napade na civile. Dakle, nije zabranjeno samo sredstvo, već njegova nezakonita upotreba.

Slično tome, u principu je dozvoljeno posedovanje i korišćenje napalma, kasetne municije, rasprskavajućih oružja čiji se fragmenti ne mogu detektovati rentgenskim zracima itd. ali samo ako se primenjuju isključivo protiv objekata (raznih građevina, radara, aerodromske piste itd.) a ne ljudi.

Njihova upotreba protiv žive sile, a tim pre protiv civila je strogo zabranjena i predstavlja ratni zločin. Tu se dakle ograničenje odnosi na cilj, objekat napada takvim sredstvom.

Postoje i posebna ograničenja, vezana za konkretnu vrstu oružja, ali ne u pogledu cilja (objekta) već u smislu načina njegovog korišćenja odnosno uslova pod kojima je to korišćenje dopušteno.

Tako npr. upotreba lasera (za obeležavanje mete, kao energetska oružja itd.) u principu nije zabranjena, ali je izričito zabranjeno njegovo korišćenje za zaslepljivanje protivnika. Torpeda su u principu dozvoljena, ali samo uz uslov da postaju neškodljiva nakon što promaše cilj. Automatske kontaktne morske mine su u načelu dozvoljene, ali samo pod uslovom da postanu bezopasne kada se otkaače sa sidra ili jedan sat nakon što je onaj ko ih je postavio izgubio kontrolu nad njima. Takvih primera ima još.

4. Oružja čija je dozvoljenost sporna. - Kod nekih oružja je sporno odn. nije sasvim jasno kakav je njihov status – da li su u potpunosti zabranjena ili su pod nekim uslovima ipak dozvoljena. Primeri su nuklearno oružje i neka nova oružja.

Razlog nedoumici leži u činjenici da status ovih oružja nije uređen međunarodnim pravom (to posebno važi za neka sasvim nova oružja) ili je regulisan međunarodnim sporazumom, koji, međutim, nije prihvatila većina država.

U ovom drugom slučaju, takav sporazum, strogo uzev, vezuje samo ugovornice. Drugim rečima, države koje nisu ušle u njegovo članstvo smatraju da nemaju nikakve posebne obaveze te vrste. Ovaj problem je naročito izražen kada je krug članica odnosnog ugovora relativno mali, a posebno onda kada se među državama koje nisu ratifikovale odnosni sporazum nalaze najveće sile sveta.

Nesumnjiva zabrana upotrebe ovih oružja postoji samo onda kada je takvo rešenje preraslo u pravilo univerzalnog (opšteg) običajnog međunarodnog prava, što znači da je obavezno za sve. Problem za sebe je pitanje kada se može smatrati da se to zaista dogodilo (kada je nastao takav međunarodnopravni običaj) i šta to tačno znači (koja je precizna sadržina takvog običaja).

III. PROBLEM PREVAŽIDENOSTI PRAVNIH REŠENJA. MARTENSOVA KLAUZULA

1. Zaostajanje međunarodnog prava za razvojem novih oružja

Kako to i inače često biva, pravna pravila u ovoj materiji uvek zaostaju za onim što se dešava u praksi. Jednostavno, život je mnogo dinamičniji od pravnih normi.

Osim slučajeva gde se nekim pravnim aktom stvara nova ustanova ili novi subjekt (npr. neka međunarodna organizacija, novi međunarodni sud i slično) koji tek nakon toga počinju da funkcionišu, skoro bez izuzetka prvo se javljaju nove pojave i novi odnosi koji tek nakon izvesnog vremena bivaju pravno regulisani. Posebno je to karakteristično za međunarodno pravo gde nove norme nastaju prevashodno izričito ili makar prećutnom saglasnošću volja država koje često imaju različite interese i nalaze zajednički jezik tek nakon zamornog i relativno dugotrajnog procesa pregovaranja i traženja kompromisnih rešenja.

Vezano za materiju ratnog i humanitarnog prava, činjenica je da neprekidni razvoj ratne tehnike dovodi do toga da postojeća pravila o zabrani upotrebe određenih sredstava u ratu u velikoj meri postaju prevaziđena zbog pojave novih vrsta oružja koja nisu obuhvaćena važećim normama. To posebno važi za oružja koja dejstvuju na principijelno novi način, ali ne samo za njih.⁴³

Time se otvara pitanje da li su konkretna nova oružja dozvoljena i ako jesu, pod kojim uslovima se mogu koristiti. Sa druge strane, ako nova oružja ne bi bila obuhvaćena ograničenjima utvrđenim međunarodnim ratnim i humanitarnim pravom, nameće se dilema koja je korist od postojećih zabrana i ograničenja koja važe za „stara”, konvencionalna oružja. Jer po prirodi stvari nova oružja su u principu uvek samo jača, razornija i ubojitija od prethodnih.

Svest o tome da se stalno razvijaju nova oružja i da njihova upotreba ne može uvek u potpunosti biti izričito regulisana normama međunarodnog ratnog i humanitarnog prava, ali da se, s druge strane, ne sme dopustiti upotreba očigledno nehumanih sredstava i metoda borbe, dovela je do toga da je još 1899. u Haški konvenciji o zakonima o običajima rata na kopnu ugrađena Martensova klauzula.

2. Martensova klauzula

Tako se naziva odredba u uvodu II Haške konvencije o zakonima i običajima ratovanja na kopnu (1899) koja glasi:

⁴³ Osvrt na uticaj ratne tehnike na razvoj međunarodnog ratnog i humanitarnog prava vidi kod: Kleut P. 1958, 307-312.

„Dok jedan potpuniji zbornik zakona rata ne bude mogao biti proglašen, Visoke strane ugovornice smatraju korisnim da potvrde da, u slučajevima koji nisu predviđeni propisima od njih usvojenim, stanovništvo i učesnici u ratu ostaju pod zaštitom i vlašću načela međunarodnog prava onakvim kako ona proizlaze iz običaja ustanovljenih među prosvetljenim narodima, zakona čovečnosti i zahteva javne savesti“.

Ova odredba ostala je neizmenjena i u IV haškoj konvenciji o zakonima i običajima ratovanja na kopnu (1907).

Martensova klauzula odražava saglasnost ugovornica da sredstva i načini ratovanja koji nisu obuhvaćeni (ograničeni odn. zabranjeni) postojećim međunarodnim ugovorima, nisu samim tim uvek i dopušteni.

Imajući u vidu da se, s jedne strane, stalno javljaju nova sredstva i načini ratovanja, dok, sa druge strane, potpuna kodifikacija ratnog i humanitarnog prava objektivno nije moguća, klauzula je u izvesnoj meri ispunila pravnu prazninu, zahtevajući od strana u sukobu da se u svakoj prilici pridržavaju načela međunarodnog prava, zakona čovečnosti i zahteva javne savesti.

Premda ovi pojmovi (posebno poslednja dva) nisu bliže definisani (predstavljaju tzv. pravne standarde)⁴⁴ i podložni su promenama i različitim tumačenjima, time su ipak stvoreni okviri za ograničenje odn. zabranu upotrebe raznih novih nečovečnih oružja, koja su se pojavila nakon nastanka klauzule (npr. nuklearna, hemijska) ili koja će se tek pojaviti u budućnosti.

Shvatanje o tome da strane u sukobu nisu slobodne da koriste sva oružja koja im se učine pogodnim, dodatno je potvrđeno odredbom iz čl. 22. Haškog pravilnika o zakonima i običajima rata na kopnu, koji je prirodan uz II Hašku konvenciju (1899).

Prema toj odredbi:

„Zaraćene strane nemaju neograničeno pravo izbora sredstava borbe protiv neprijatelja“.

⁴⁴ Pod pravnim standardom ima se u vidu određeni pojam koji se relativno često javlja u pravnim normama i za koji je karakteristično da suštinski uvek ostaje isti, premda svoju preciznu sadržinu menja u zavisnosti od svakog konkretnog slučaja na koji se primenjuje. Život je prepun mnoštva sličnih, a opet po nečemu i bitno različitih odnosa i situacija, zbog čega njihovo detaljno normiranje nije moguće, jer bi se onda čitav pravni sistem sveo na bezbroj pojedinačnih normi. Stoga se upotrebljavaju nedovoljno određeni, a ipak u praksi određivi pojmovi, kao što su: „savesnost“, „dobar domaćin“, „blagovremeno“, „na odgovarajući način“, „nadležni organ“, „javni moral“, „vojna potreba“ itd. Sami po sebi, oni su suviše apstraktni, ali kada se primene na bitne elemente konkretnog slučaja, dobijaju dovoljno preciznu sadržinu i postaju podobni da budu merilo prema kojem se ceni zakonitost nekog akta, ispravnost nekog postupka i slično. Sve postaje jasnije kada se navede često korišćeni primer standarda „savesnost“, vezano za ponašanje lekara-hirurga. Da bi se ocenilo da savesno pruža svoju uslugu, od njega se traži da pre intervencije koju vrši u bolnici poštuje utvrđenu proceduru koja podrazumeva određenu pripremu pacijenta i hirurške sale, posebno oblačenje hirurga i njegovog tima, intenzivno pranje ruku, nošenje hirurških rukavica i maske itd. Međutim, kada hirurg interveniše u hitnom slučaju na ulici, da bi spasao nečiji život, smatra se da je postupao savesno iako nije oprao ruke, nije koristio rukavice i sterilisane instrumente itd.

Ovo rešenje je celosti ponovljeno, a time i potvrđeno, u čl. 22. Haškog pravilnika o zakonima i običajima rata na kopnu, koji je prirodan uz IV hašku konvenciju (1907).

Ne samo da su obe pomenute Haške konvencije i Haški pravilnici (iz 1889. odn. 1907) i danas na snazi, već se sa puno osnovom može tvrditi da su njihova rešenja u međuvremenu prerasla u univerzalno međunarodno običajno pravo, što znači da su obavezna za sve.

Uostalom, ideja na kojoj počiva Martensova klauzula, potvrđena je kasnije u praksi i putem niza dokumenata, usvojenih posle Drugog svetskog rata.

Tako je Međunarodni vojni sud u Nirnbergu u svojoj presudi (deo: „Pravo na osnovu Statuta“) između ostalog istakao sledeće:

„... ratni zakoni nalaze se ne samo u ugovorima već i u običajima i praksi država, koji postepeno dobijaju opšte priznanje, kao i u opštim principima pravde...“⁴⁵

Na obavezu poštovanja međunarodnopravnih običaja, zakona čovečnosti i zahteva javne savesti upućuju i sve četiri Ženevske konvencije o zaštiti žrtava rata (1949). One sadrže istovetne odredbe kojima, uređujući pitanje otkaza odnosne konvencije, preciziraju da otkaz:

„neće imati nikakvog dejstva na obaveze koje strane u sukobu ostaju dužne da ispunjavaju na osnovu načela međunarodnog prava koja proističu iz ustanovljenih običaja među civilizovanim narodima, iz zakona čovečnosti i iz potreba koje nalaže opšta savest“⁴⁶

Neznatno modifikovana, Martensova klauzula sadržana je i u čl. 1/2 Dopunskog protokola I (1977) uz Ženevske konvencije o zaštiti žrtava rata (1949) prema kojem:

„U slučajevima koji nisu predviđeni ovim protokolom ili drugim međunarodnim sporazumima, građanska lica i borci ostaju pod zaštitom i dejstvom principa međunarodnog prava, koji proizilaze iz ustanovljenih običaja, iz principa čovečnosti i zahteva javne svesti“.

To pravilo potvrđeno je i u čl. 35/1 Dopunskog protokola I (1977) uz Ženevske konvencije o zaštiti žrtava rata (1949) koji, štaviše, proširuje njegov domašaj tako što propisuje da se navedeno ograničenje tiče ne samo sredstava već i metoda (načina) ratovanja, utvrđujući da:

„u svakom oružanom sukobu pravo strana u sukobu da biraju metode i sredstva ratovanja nije neograničeno“.

⁴⁵ *Nirnberška presuda* 1948, 87.

⁴⁶ Čl. 63/4 Prve, čl. 62/4 Druge, čl. 142/4 Treće i čl. 158/4 Četvrte konvencije.

Protokol ide i korak dalje i u istom članu (stav 2 odn. 3) izričito zabranjuje upotrebu „oružja, projektila i materijala i metoda ratovanja koji prouzrokuju suvišne povrede ili nepotrebne patnje“, kao i metode i sredstva koji mogu prouzrokovati „opsežna, dugotrajna i teška oštećenja prirodne sredine“. Premda imaju sopstvenu sadržinu, ove odredbe su u stvari jedna vrsta celine sa već citiranim pravilom iz stava 1 istog člana.

Konačno, članom 36. Protokola, koji nosi naziv „Nova oružja“,⁴⁷ precizirano je:

„U proučavanju, usavršavanju, nabavljanju ili prihvatanju novog oružja, sredstava ili načina ratovanja, visoka strana ugovornica je obavezna da utvrdi da li će njegova primena, u nekim ili svim uslovima, biti zabranjena ovim protokolom ili nekim drugim pravilom međunarodnog prava koje se primenjuje na visoku stranu ugovornicu“.

Jasno je da je ideja bila da se ugovornice dodatno obavežu u smislu da i pre nego što proizvedu ili na drugi način pribave novo oružje odnosno usvoje nove metode ratovanja, uvere se da oni nisu zabranjeni. Pošto bi to trebalo da navede države da blagovremeno, u najranijoj fazi, odustanu od odnosnih oružja i metoda, ova odredba je logična i sasvim u duhu savesnog poštovanja obaveza i zabrana iz ove oblasti. Pa ipak, mora se priznati da ona nije od velikog praktičnog značaja, zato što odluku o tome da li su nova sredstva ili metodi ratovanja zabranjeni međunarodnim pravom prepušta subjektivnoj oceni strane koja proizvodi, poseduje ili nabavlja takvo oružje.⁴⁸

S tim u vezi, ostaje otvoreno pitanje kako u praksi obezbediti dosledno poštovanje rešenja sadržanog u Martensovoj klauzuli i navedenim dokumentima.

U tom smislu dovoljnu opomenu predstavlja bacanje u Drugom svetskom ratu atomskih bombi na Hirošimu i Nagasaki koje predstavlja školski primer upotrebe novog oružja i to krajnje nehumanog - ne samo da je ogroman broj ljudi, u prvom redu civila, među njima i mnogo dece, žena i staraca stradao od neposrednog dejstva bombi, već su povređeni i ozračeni užasno patili od pretrpljenih povreda i posledica radijacije i umirali u strahovitim bolovima u narednim godinama. To je po svemu bio jedan od najtežih, ako ne i najteži zločin protiv čovečnosti u čitavoj istoriji. Pa ipak, niko nije za to odgovarao.

Bez obzira na ukazane probleme vezane za primenu Martensove klauzule u praksi, nema sumnje da strane u sukobu ne smeju da koriste ona oružja koja su očigledno nehumana, nanose nepotrebne patnje ili dejstvuju bez izbora ciljeva. To je opšte pravilo koje važi za sva oružja, pa i nova, ona koja nisu još uvek dovoljno precizno regulisana međunarodnim pravom.⁴⁹

⁴⁷ Više: ICRC 2006, 931-956.

⁴⁸ O citiranom čl. 36. i sa njim povezanim pitanjima: Boulanin V., Verbruggen M. 2017.

⁴⁹ Više o Martensovoj klauzuli: Miyazaki Sh. 1984, 433-444; Полторак А. И., Савинский Л. И. 1976, 116-120; Meron T. 2000, 78-89; Пустогаров В. В. 2000, 141-148; Radivojević Z. 2001, 48-63; Meron T. 2006, 16-29; Giladi R. 2014, 847-869; Kowalczevska K. 2019, 464-475; Кукушкина А. В.,

Naziv klauzule izveden je iz prezimena njenog predlagača, čuvenog ruskog pravника i diplomate, Fjodora Fjodoroviča Martensa (*Федор Федорович Мартенс*, 1845-1909).

On je zapravo bio rođen kao Estonac u mestu Parnu, tada u sastavu Rusije, sa imenom *Friedrich Fromhold Martens*, a u literaturi je ostao poznat takođe i po nemačkom (*Friedrich Fromhold von Martens*) i po francuskom obliku svog imena (*Frédéric Fromhold de Martens*).

IV. NEKA ORUŽJA KOJA IMAJU ŠIROKU PRIMENU

Mnoga oružja mogu se koristiti u raznim prilikama, od strane raznih rodova vojske. Naprotiv, neka su karakteristična za određeni vid ratovanja, te to daje za pravo da se razmatraju u okviru te materije. Stoga će oružja koja su suštinski u potpunosti ili dominantno vezana za rat na kopnu, pomorski, vazdušni odnosno kosmički rat biti pomenuta u delovima koji se bave tim materijama. U tom smislu, ovde će biti dat kratak osvrt samo na neka od oružja koja, uz eventualne modifikacije i adaptacije, u načelu imaju ili mogu da imaju široku primenu u smislu da se mogu koristiti i u ratu na kopnu, i u pomorskom i u vazdušnom ratu.

Tokom istorije široku primenu imala su razna oružja. Tako su razne vrste mačeva odnosno sablji, sekira, kopalja, strela i slično koristili i pešadinci, i konjica, i pomorci. Njih su odavno istisnula danas već klasična vatrena oružja kao što su karabini, puške, automatske puške, mitraljezi itd. Ovde će biti dat kratak osvrt na samo mali broj savremenih oružja koja imaju široku primenu, a koja su iz nekog razloga posebno zanimljiva.

1. Mitraljez

1. Pojam, pojava i osnovni podaci

To je opšti naziv za brzometno streljačko oružje s automatskim punjenjem i paljenjem, koje dejstvuje rafalno ili neprekinutom paljbom po otkrivenim i slabo zaštićenim grupnim (npr. neprijateljska živa sila) ili većim pojedinačnim ciljevima (npr. avion, helikopter) na zemlji, na vodi i u vazduhu.

Obično se dele prema kalibru (na malokalibarske – do 9 mm i velikokalibarske – više od 9, ali manje od 20 mm), prema težini i broju vojnika koji njima rukuju (na lake, srednje i teške) i prema nameni tj. ko ih koristi ili protiv koga se koriste (pešadijski, tenkovski odn. oklopnih vozila, protivavionski, avionski, brodski).

Laki mitraljez, kod nas poznat i kao puškomitraljez, ima kalibar između 5,45 i 7,9 mm, nije težak (do 10 kg, a često i mnogo lakši) i uglavnom se puni okvirom, tako da ga obično nosi i njime

Иойрыш А. И., Шишкин В. Н. 2019, 159-163.

rukuje samo jedan vojnik, koji po potrebi može da puca i sa ramena odnosno sa kuka. Srednji mitraljez, poznat i kao univerzalni ili mitraljez opšte namene, nešto je teži (najčešće ima oko 12 kg), obično ima kalibar između 6,5 i 8 mm, puni se redenikom, opslužuju ga 2 vojnika (nišandžija i pomoćnik). Teški mitraljez ima kalibar između 12 i 20 mm (najčešće 12,7 mm) i veliku težinu (bez postolja 20-60 kg, sa njim i do 150 kg) a namenjen je za gađanje neprijateljskih oklopnih vozila (debljine oklopa do 20 mm), aviona, helikoptera, utvrđenih objekata itd. Postavlja se tenk, oklopni transporter, brod, avion, helikopter itd.

Preteče savremenih mitraljeza bila su razna višecevna oružja koja se javljaju još od XIV v. - između ostalog, i Leonardo da Vinči (*Leonardo da Vinci*) je 1482. sačinio nacrt oružja sa 33 cevi.

Jedan od prvih pokušaja da se ubrza paljba bila je „Pakleova puška” (po konstruktoru Džemu Paklu, *James Puckle*) patentirana još 1718, koja je imala jednu cev i doboš sa 11 metaka kalibra 32 mm, koji se posle svakog pucnja okretao i bio spreman za novi hitac (slično kao revolver) čime se postizala brzina od 9 hitaca u minuti.

Do naglog razvoja dolazi u drugoj polovini XIX v., kada se pojavljuje veliki broj jednocevnih i višecevnih brzometnih streljačkih oružja montiranih na pokretno postolje.⁵⁰ Najpoznatiji među njima je „getling“ (eng. *Gatling gun*) nazvan tako po svom pronalazaču Ričardu Getlingu (*Richard J. Gatling*). Proizveden 1862. godine, pokretao se tako što se vrtela specijalna ručica i, u zavisnosti od kalibra, imao brzinu paljbe između 200 i 400 hitaca u minuti.

Prvi mitraljez u savremenom smislu konstruisao je 1883. i prvi put javno prikazao 1884. britanski konstruktor američkog porekla, Hiram Maksim (*Hiram S. Maxim*). Imao je jednu cev kalibra 11,43 mm i gađao sa postolja, municijom nanizanom u platnenoj redenik, ispaljujući 600 metaka u minuti. Opsluživala ga je četvoročlana posada (nišandžija i 3 pomoćnika za uočavanje mete, pomaganje kod punjenja, nošenje i pripremu municije i vode za hlađenje cevi). Izrađivan je u raznim kalibrima.

Prvi put je upotrebljen 25. 10. 1893. u bici kod reke Šangani (u današnjem Zimbabveu) i prevazišao je sva očekivanja. Zahvaljujući tome što su imali 5 „maksima” 700 Britanaca odbili su napad oko 6.000 ratnika Ndebele (poznati i kao Matabele) nanevši im strahovite gubitke. „Maksimi” su bukvalno kosili redove napadača, jedan za drugim. Poginula su samo 4 Britanaca, dok je na

⁵⁰ Jednom od njih, koji je 1851. konstruisao belgijski kapetan Fafšamps (*Fafchamps Toussaint-Henry-Joseph*) mitraljezi, tamo gde se tako nazivaju, i duguju ime. Naziv je od fr. *mitrailleuse*, od *mitraille* - karteč. Ovo ne zato što je oružje pucalo kartečom (pucalo je mecima) već zato što je trebalo da po potrebi uspešno zameni karteč. Po istoj logici mitraljezima počinju da se nazivaju i druga brzometna streljačka oružja koja su nedugo zatim razvijena u Belgiji (*Mintigny mitrailleuse*, 1863) i Francuskoj (*Reffye mitrailleuse*, 1866). Inače, u drugim jezicima se za ovo oružje koriste drugačiji nazivi - eng. *machine gun* odn. nem. *Maschinengewehr* (u oba slučaja sa značenjem „mašinska puška”), šp. *ametralladora* (sa istim značenjem kao u fr. pošto se na šp. „karteč“ zove *metralla*), rus. *пулемёт* (bukvalno: „bacač metaka”) itd.

drugoj strani stradalo oko 1.600 ratnika. Sve se ponovilo samo nedelju dana kasnije, 1. 11. 1893, kada je 6.000 Ndebel napalo jedno utvrđenje – mitraljeska vatra od koje nije bilo spasa ubila je njih oko 2.500.

„Maksim” je postao moćno oružje pobeđe u kolonijalnim ratovima vođenim na prelasku iz XIX u XX v. Koliko god da su bili hrabri, vešti i požrtvovani, slabo naoružani domorodački narodi nisu imali šansu protiv kiše ubistvenih projektila koja je bez milosti jurila ka njima. Srčanost, brzina i veština bili su nemoćni protiv sistema – bezbroja metaka koji su staloženo i metodično kosili sve pred sobom.

To se, između ostalog, pokazalo i 2. 9. 1898. u bici kod Omurdmana gde se britansko-egipatski ekspedicioni korpus snage oko 25.800 vojnika suočio sa 52.000 sudanskih boraca. Korpus je imao 47 mrtvih i 382 ranjena, a protivnik oko 12.000 mrtvih, 13.000 ranjenih i 5.000 zarobljenih. Premda je svoje odradila i artiljerija (80 brzometnih i drugih topova) presudno je bilo to što su Britanci imali 44 „maksima”. Ovi mitraljezi su uz to raščistili Nil od mina - one su rafalno gađane sa bezbedne udaljenosti i tako aktivirane, čime je obezbeđen siguran prolaz britanskim brodovima.

„Maksim” je sa velikim uspehom korišćen u svim većim oružanim sukobima na prelasku u XX vek (britansko-burski rat 1899-1902, rusko-japanski-rat 1904-1905, Prvi svetski rat 1914-1918. itd.) i tokom čitavog XX veka. Premda je po mnogo čemu zastareo, ovaj vrlo pouzdani mitraljez se u nekim delovima sveta koristi čak i danas.

Odmah nakon „maksima” pojavili su se novi mitraljezi koji su postali obavezni deo naoružanja svih vojski.

Verovatno najuspešniji i naprodavaniji su modeli „brauning“ (*Browning*) koji je delo genijalnog američkog konstruktora streljačkog oružja Džona Brauninga (*John Moses Browning*). Najpoznatiji među njima u upotrebi su još od 1919. (M1919), 1929. (M1921) odnosno 1933. (M2). Proizvedeni su u milionima primeraka. imaju mnogo modifikacija, a oni kalibra 12,7 mm čak i danas su zbog svoje pouzdanosti i preciznosti u naoružanju vojske SAD i velikog broja drugih armija. O preciznosti ovog oružja dovoljno govori podatak da je američki snajperista Karlos Hetkok (*Carlos N. Hathcock*) 1967, za vreme Vijetnamskog rata, modelom M2 sa optičkim nišanom, ubio protivnika na daljini 2.250 m. Čitavih 35 godina to je bio rekord u smislu daljine na kojoj je neko ubijen snajperskim hicem (oboren je tek 2002, posebnom dalekometnom snajperskom puškom). Sadašnji rekord postigao je neimenovani kanadski snajperista koji je maja 2017. u Iraku ubio teroristu Islamske države sa 3.540 m.

Zbog svoje velike vatrene moći i pojave raznih modela i kalibara, ovi mitraljezi su značili jednu vrstu revolucije u naoružanju, ali i u načinu ratovanja. Juriš neprijateljske pešadije ili nalet konjice koji su do tada predstavljali ozbiljnu opasnost čak i za relativno veliku pešadijsku formaciju naoružanu puškama, lako je zaustavljala nekolicina dobro raspoređenih mitraljeza koji su (posebno ako su uz to korišćene određene prepreke kao što su rovovi, bodljikava žica i slično) nemilosrdno i sistematično kosili protivničke redove.

Ubrzo su mitraljezi našli primenu praktično svuda – i na kolima koja vuku konji, i na brodovima, i kao deo naoružanja vazduhoplova, i kao oružje protiv niskoletućih vazduhoplova, i kao oružje oklopnih jedinica itd.

Iz prve polovine XX veka poznata je ruska tačanka (rus. *тачанка*) koja je masovno i vrlo uspešno korišćena od svih strana koje su se borile u građanskom ratu u Rusiji (1917-1922). Radilo se o kolima koja su vukla 2 do 4 konja, a na čijem zadnjem delu je bio pričvršćen „maksim“. To je omogućilo da se mitraljez po potrebi vrlo brzo premešta (stigavši gde treba kola bi se samo okrenula tako da cev oružja bude usmerena ka neprijatelju), da mitraljezi prate prodor sopstvene konjice, odnosno da u slučaju povlačenja snažno tuku protivničku konjicu koja juri za njima. Posadu su činila 3 vojnika – kočijaš, mitraljezac i njegov pomoćnik.

Njihov dalji razvoj uglavnom se kretao u pravcu povećanja pouzdanosti (u smislu sprečavanja kočenja, obezbeđenja rada u teškim klimatskim uslovima, smanjenja pregrevanja cevi, dužeg života delova itd.); povećanja preciznosti, dometa i brzine paljbe; smanjenja težine; izrade univerzalno upotrebljivih modela; i slično.

Prvi moderni, višenamenski mitraljez bio je nemački MG 34 (nem. *Maschinengewehr 34*) čiji je tvorac bio Henrih Folmer (*Heinrich Vollmer*). Vermaht ga je prihvatio 1934. g. a već 1936. g. prošao je vatreno krštenje u Španskom građanskom ratu. Reč je o tada revolucionarnom oružju kalibra 7,9 mm čiji su posebni kvaliteti mogućnost pucanja po izboru pojedinačnom ili rafalnom (automatskom) paljbom, kompaktnost i srazmerno mala masa (samo 12,1 kg) zbog čega je za njegovo nošenje dovoljan samo jedan čovek, velika preciznost do 2.000 m (sa optičkim nišanom i do 3.500 m), uspešno rešeno hranjenje municijom (bubnjevima sa po 50 ili redenicima sa po 250 metaka) i kadenca⁵¹ od 800 do čak 1.200 hitaca u minuti, što znači 13-20 u sekundi, zbog čega je ovo oružje dobilo nadimank „Hitlerova testera“.

Pored toga, konstruisan je tako da bude jednostavan za rukovanje i održavanje, a ima veoma široku primenu – kao osnovni mitraljez pešadije, motorizovanih jedinica, tenkova i oklopnih vozila itd. odnosno, gledano iz drugog ugla, ne samo protiv žive sile, već i protiv raznih vozila, aviona, manjih plovila itd. Univerzalnost je omogućavala da se MG 34 proizvodi u veoma velikim količinama (od 1935. do 1945. Nemci su napravili skoro 600.000 komada) što je smanjivalo njegovu cenu i olakšavalo obuku vojnika. Premda je umesto njega 1942. usvojen sličan, ali jeftiniji i jednostavniji za masovnu proizvodnju MG 42, proizvodnja MG 34 nije prestala. Oba mitraljeza (MG 34 i MG42) i danas se koriste u mnogim armijama sveta, a po uzoru na njih nastali su razni novi modeli u nizu država.

Efikasnost ovog mitraleza bila je izuzetna i zbog toga što su Nemci razvili razne taktike njegovog korišćenja. U napadima su, naročito u operacijama tzv. blickriga u prvim godinama Drugog svetskog rata, masovno koristili moticikle sa prikolicom u kojoj je sedeo mitraljezac, što je omogućavalo iznenadne munjevitte prodore iz raznih pravaca uz ispaljivanje kiše metaka i uspešno sadejstvo sa drugim snagama.⁵² Još ubitačnije dejstvo ovog oružja bilo je kada je ono korišćeno u

⁵¹ Od ital. *cadenza*, sa značenjem „odmor na poslednjem, naglašenom slogu“. Pored raznih drugih značenja koja ima u drugim oblastima života (u muzici, plesu i dr.) ovaj izraz se u vojnoj terminologiji koristi za označavanje brzine gađanja automatskog oružja.

⁵² U izvesnom smislu to je bila modernizovana ruska „tačanka“ (konjska zaprega sa mitraljezom „Maksim“) s tim da vozilo nisu vukli konji, već je u pitanju bio motor, velike brzine i manevarske sposobnosti; oružjem je rukovao samo jedan vojnik, bez potrebe da ima pomoćnika, a mitraljez nije bio usmeren ka nazad, već prema napred, što je dodatno pogodovalo ofanzivnim akcijama.

odbrani, koseći iz bunkera, rova itd. redove neprijateljske pešadije koja se digla u juriš. Vojnici koji su naoružavani njime prolazili su posebnu selekciju, nakon čega su imali dodatnu obuku na kojoj su ne samo postizali majstorstvo u rukovanju mitraljezom, već i usvajali posebna znanja i veštine koji su se ticali dejstva u noćnim uslovima, izbora najpogodnijeg mesta za zauzimanje položaja, efikasnog sadejstva sa ostalim mitraljezima, posebnog maskiranja itd. Ovo oružje koje je u Drugom svetskom ratu bilo, opšte uzev, možda i najveća opasnost za protivničku pešadiju, zadovoljavalo je sva tri uslova koja se traže da bi se neko sredstvo smatralo zaista efikasnim: 1) po svojim tehničkim karakteristikama bilo je izuzetno kvalitetno, 2) bilo je u ogromnim količinama raspoređeno u nemačkim trupama (između ostalog, imalo ga je i svako pešadijsko odeljenje) i 3) vojnici koji su rukovali njime bili su vrhunski obučeni za to.

2. Status mitraljeza prema međunarodnom pravu oružanih sukoba

Činjenica da imaju strahovitu vatrenu moć i da masovno uništavaju zgusnute redove protivnika, otvorila je pitanje da li su mitraljezi dozvoljeni sa stanovišta međunarodnog prava. Između ostalog, pošto su „maksimi” u to vreme izazivali ogromne i sasvim neproporcionalne žrtve na strani protivnika, u prvom redu među slabo naoružanim domorodačkim narodima Afrike i Azije, evropski pacifisti su već krajem XIX v. tražili da se mitraljez, kao naročito nehumano oružje, zabrani.

To se, međutim, nije dogodilo. Države nisu bile voljne da se odreknu nečega što se pokazalo najmoćnijim streljačkim oružjem.

Sa druge strane, ubistvena moć mitraljeza donekle je umanjena time što je razvijena taktika borbe protiv njih. Više se nije bezglavo samoubilački jurišalo na njihove cevi, već su oni odnosno njihovi utvrđeni položaji (mitraljeska gnezda) i vojnici koji ih opslužuju (mitraljesci) postali meta protivničke artiljerije, avijacije i snajperista. Pošto sami nisu mogli da se odbrane od njih (artiljerija i avioni su obično bili van njihovog dometa, a snajperiste nisu mogli da vide) postali su zavisni od zaštite sopstvene artiljerije, avijacije i snajperista. Sa druge strane, i pešadija se usavršila u tome da pažljivo priđe (dopuže) i uništava mitraljeze ručnim bombama.

Kako god bilo, danas su mitraljezi u sastavu svih vojski i, pod uslovom da ne koriste zabranjenu municiju, njihova upotreba nije u suprotnosti sa pravilima ratnog i humanitarnog prava.

Samo u toku Drugog svetskog rata razni modeli mitraljeza koje su koristile sve sukobljene strane odneli su bezbroj ljudskih života, po mnogima znatno više nego npr. tenkovi. Nikada se, ni za vreme rata, ni po njegovom završetku, nije postavljalo pitanje zakonitosti upotrebe ovog oružja u borbi. Kada su mitraljezi (naročito nemački MG34 i MG 42) upotrebljavani za masovna streljanja civila i ratnih zarobljenika, radilo se o ratnim zločinima, ali ne zbog specifičnih karakteristika oružja, već zbog prirode samog dela – takvi postupci bili bi ratni zločini i da su izvršeni najobičnijim puškama

3. Novi „supermitraljezi“

U najnovije vreme pojavila su se nova oružja koja bismo uslovno mogli nazvati „supermitraljezima“.

Za razliku od „običnih“ mitraljeza koji ispaljuju oko 300–1.800 metaka u minuti (5–30 u sekundi) oni ispaljuju i više od 1 milion metaka kalibra 9 mm u minuti!

Naime, australijska kompanija „Metal Storm“ razvila je novo brzometno streljačko oružje koje za sada nema premca. Ono nema pokretne delove (jedini pokretni delovi su meci), kod njega se kombinuju cev i šaržer (meci su, jedan iza drugog, unapred ubačeni u cev), ono koristi metke bez čaura, a opaljenje se vrši elektromagnetnim impulsom.

Sve to ima za posledicu da se u principu može pucati praktično bez pauze čime se stvara pravi „vatreni zid“. Po tvrdnji proizvođača, ovo oružje u načelu može da ispali i do 1,62 miliona hitaca u minuti (27.000 u sekundi!).

To je od izuzetnog značaja za zaštitu brodova i drugih objekata od protivničkih raketa, praktično, njihova poslednja nada ako projektil priđe blizu.

Pored toga, posmatrano sa čisto praktične strane, velika prednost ovog oružja je u tome što se njime može upravljati iz daljine, pa i automatski – ono se može pretvoriti u tihog ubicu, koji snabdeven raznim sensorima strpljivo vrebava skriven i spreman da iznenada uništi svakoga ko naiđe iz određenog pravca.

Premda su održane javne demonstracije koje se mogu videti i na Internetu,⁵³ za sada ovo oružje nije uspelo da se nametne oružanim snagama. Potrošiti milion metaka za samo 1 minut nije baš dobitna kombinacija.⁵⁴ Ne samo da ta municija mnogo košta, već je problem kako u šaržere (cevi) smestiti tih milion projektila a posebno kako brzo ponovo napuniti oružje (zameniti cevi kojih je, uostalom, veoma mnogo).⁵⁵ Pa ipak, treba očekivati da će uskoro biti nađeni odgovori (npr. cevi ne moraju biti gusto postavljene, ne mora se odjednom ispaliti sav komplet već se to može učiniti u nekoliko plotuna, verovatno će tokom vremena biti pronađen način brzog punjenja oružja itd.).

Ista kompanija je proizvela i bacače granata kalibra 40 mm koji zbog veličine kalibra spadaju u artiljeriju, ali se ovde pominju zato što rade po istom principu i u načelu mogu da ispale neverovatnih 250.000 granata u minuti. Tvrdi se da tako mogu da za samo par sekundi bukvalno zbrišu bataljon tenkova, stambenu zgradu ili betonski bunker.

S tim u vezi, već sada se moramo zapitati da li je takvo oružje dozvoljeno upotrebiti protiv žive sile? Ako su pre više od veka postojale inicijative da se po današnjim standardima primitivni „maksim“ zabrani kao nehuman, šta raditi sa ovim oružjem, koje

⁵³ *Deadliest Weapon Ever Invented – Metal Storm*, [youtube.com/watch?v=ZFjGbOyd2ek](https://www.youtube.com/watch?v=ZFjGbOyd2ek).

⁵⁴ Umesto toga, za odbranu brodova od neprijateljskih projektila mornarica SAD koristi MK 15 Phalanx Close-In Weapons System (CIWS) što je naziv za brzometni top kalibra 20 mm koji ispali „samo“ 4.500 hitaca u minuti, ali zato, koristeći radar, gađa precizno tj. racionalno troši municiju.

⁵⁵ Long P., „The History and Failure of the Metal Storm Firearm“, August 6, 2019, thebalance.com/metal-storm-a-deadly-weapon-system-3356135.

kada se usavrši, može postati do sada neviđeni sejač smrti? Međunarodno pravo tek treba da odgovori na taj i slične izazove.

2. Topovi i granate

1. Topovi

Topovi su vatrena oružja velikog kalibra koja se koriste u svim vidovima vojske. Neizostavni su deo naoružanja kopnenih jedinica (npr. zemaljska artiljerija, tenkovi) ali se isto tako koriste na brodovima (brodska artiljerija) i od strane vazduhoplova (vazduhoplovni topovi). Postoji i poseban rod vojske nazvan artiljerija, koji dejstvuje samo artiljerijom i služi kao podrška drugim jedinicama, u prvom redu pešadiji i tenkovima. Artiljerijom se nazivaju i sama artiljerijska oružja odnosno oruđa (topovi).⁵⁶

Smatra se da su artiljerijska oružja Kinezi i Indusi koristili još u prvoj polovini XIII v., a da su otprilike vek kasnije ona preko Arapa stigla u Evropu – u prvo vreme u Firencu, zatim Francusku itd.

Pojava topova iz korena je promenila način ratovanja. Oni nisu samo tukli pešadiju i konjicu na bojnopolju, već su i s lakoćom probijali zidine tvrđava. Naoružani topovima tadašnji jedrenjaci pretvorili su se u pokretne jedinice velike vatrene moći koje mogu da obavljaju zadatke i u najudaljenijim delovima sveta. Kada bi linijski brod, krcat topovima, zauzeo poziciju naspram utvrđene luke i zasuo je đuladima, vlasti na obali bi obično odmah kapitulirale. Po logici stvari učinak je bio mnogo veći ako se nije radilo o samo jednom brodu, već o manjoj ili većoj eskadri. Sve će postati jasnije ako se uzme u obzir da je npr. 1814. godine, u vreme rata protiv Napoleona, britanski linijski brod 1. klase imao 100-120 topova, smeštenih na 3 palube. Pri tome su u obzir uzimani samo instalirani topovi sa dugim cevima – oni mali i pokretni nisu se brojali.

2. Granate

Prvi projektili koji su ispaljivani iz topova bili su loptastog oblika (đulad). Izrađivani su od kamena, a kasnije od gvožđa i dejstvovali su samo kinetičkom energijom, snagom udara. Kasnije se prave sa unutrašnjom šupljinom ispunjenom eksplozivom koji se aktivira tako što se fitilj pali neposredno pre opaljivanja. Time je ova municija postala lakša i podesnija za rukovanje, ali istovremeno znatno ubojitija.

Dalji razvoj vodio je pojavi granate kakvu danas znamo. To je eksplozivno artiljerijsko zrno valjkastog oblika, mnogo aerodinamičnijeg od kugle. Najčešće se pravi tako da se rasprskava na mnogo sitnih delova i ima veoma razorno dejstvo. Otuda i njen naziv u našem i još nekim jezicima koji dolazi od ital. *granate* - „nar“, sa jasnom aluzijom na mnoštvo košpica sadržanih u plodu tog voća. Postoje, međutim, i granate koje imaju drugačije dejstvo - zapaljive, dimne, probojne, kumulativne,

⁵⁶ Gažević N. 1970, 226-243.

termobarične, granate za osvetljavanje, granate za korekturu i obeležavanje, nuklearne granate itd.

3. Pravna dopuštenost topova i granata

Topovi raznih kalibara i namene, odavno su sastavni deo naoružanja svih armija sveta. I dalje se radi na njihovom usavršavanju, premda je u naše vreme sve veći značaj drugih projektila (krstareće rakete, „pametne” bombe, borbene bespilotne letelice i slično).

Dopuštenost upotrebe topova zavisi od toga protiv koga se koriste i koju municiju koriste. Protiv vojnih ciljeva njihova upotreba je dozvoljena, čak i kada dejstvuju rasprskavajućom municijom. S druge strane zabranjena je čak i protiv vojnih ciljeva upotreba granata koje sadrže zabranjena oružja, kao što su hemijsko (bojni otrovi) i biološko.

3. Rasprskavajuće (fragmentarno) oružje

Tako se naziva oružje čiji je glavni efekat ranjavanje rasprsnutim parčadima. Njegov razvoj vezan je za pojavu ručnih bombi i, naročito, artiljerije, a kasnije i avijacije.

Prve ručne bombe pojavile su se još u XVII-XVIII v. i nosili su ih i bacali za to posebno određeni vojnici - grenadiri (fr. i eng. *grenadier*, pešadinac određen za bacanje ručnih bombi). Otuda i danas u mnogim armijama naziv grenadiri za oficire i vojnike odabranih, elitnih jedinica.

Među klasična rasprskavajuća oružja spadaju karteč i šrapnel.

1. Karteč

Tako se naziva artiljerijsko zrno (granata) koje dejstvuje po nezaklonjenoj živoj sili, na nevelikoj distanci - u zavisnosti od kalibra topa i snage punjenja 150-300 m, eventualno do 500 m. Protivnik se zasipa metalnim kuglicama koje se šire u vidu levka, uslovno rečeno, liči na dejstvo koje ima sačmarica.

Karteč je nastao tako što su artiljerci u nekom trenutku shvatili da nema mnogo smisla trošiti đule na samo jednog protivničkog borca – kako zbog toga što ono lako može da ga promaši, tako i zbog činjenice da je za izvođenje protivnika iz stroja dovoljan i vrlo mali projektil, a i zato što kod neprijateljskog juriša nema vremena da se oružje dovoljno brzo puni.

Stoga su počeli da u cevi topova umesto đuladi ubacuju komečiče, parčiče metala i eksere. Time se postizalo da samo jedan hitac izaziva kod protivnika velike gubitke,

posebno ako se radi o odbijanju juriša u kome su redovi napadača relativno zgusnuti. Međutim, pošto je bilo nepraktično puniti cev gomilom sitnog kamenja i druge parčadi, a posle pucnja fragmenti su zbog nepravilnog oblika i relativne rasutosti brzo gubili brzinu i pravac, postajući time bezopasni, uskoro se prešlo na mnogo aerodinamičnije i praktičnije za rukovanje kuglice od pečene gline ili gvožđa.

Početak XVII v., posebno tokom Tridesetogodišnjeg rata (1618–1648) umesto ubacivanja fragmenata u cev topa olovne kuglice su smeštane u limene ili drvene kutije koje su se lomile u trenutku pucnja. Tako je bilo mnogo lakše puniti cev, pa je i brzina i efikasnost paljbe bila mnogo veća. Takvo zrno koje je dobilo naziv *karteč* (od ital. *cartoccio*, fišek, metak) nanosilo je užasne gubitke nadirućoj neprijateljskoj pešadiji i konjici. Pa ipak, nedostatak je bilo to što su kuglice relativno brzo gubile brzinu i probojnost i nisu mogle da dejstvuju na većoj udaljenosti.

Od početka XIX v. prešlo se na moderni karteč u vidu artiljerijskog projektila ispunjenog metalnim kuglicama.⁵⁷

Danas se karteč više ne koristi, mada se ne može isključiti njegova upotreba (neka vrsta improvizovanog karteča) u nekim izuzetnim situacijama.

Premda je zbog razvoja šrapnela izašao iz upotrebe još pre Drugog svetskog rata, ipak je za vreme njegovog trajanja, pa i kasnije, karteč ponegde i dalje bio deo borbenog kompleta, sa idejom da ako zatreba bude iskorišćen za samoodbranu posade topa od napada pešadije.

2. Šrapnel

Već u XIX v. karteč postepeno, a pred kraj veka praktično u potpunosti biva potisnut prelaskom na savršeniji i efikasniji projektil - šrapnel. Na njemu je još od 1784. godine radio tada britanski poručnik, a kasnije general Henri Šrapnel (*Henry Shrapnell*) po čijem prezimenu je ova municija i nazvana.

Njegova ideja bila je da se, uslovno rečeno, iskombinuju pozitivne strane klasičnih granata i karteča, tako što će granate sa kuglicama da se ispaljuju iz topova kao i sve druge (to znači i na veliku udaljenost) a da se zatim, u toku leta, izbacivanje kuglica vrši usled detoniranja eksploziva kojim je takođe napunjena granata. Drugim rečima, da se, uslovno rečeno, jedna vrsta karteča granatom dostavi do cilja i tamo aktivira.

Ima međutim tvrdnji da je ovu municiju i to još 1760. prvi pronašao čuveni francuski general, inženjer i pronalazač, član francuske i nekih stranih akademija nauka Bernard Belidor (*Bernard Forest de Bélidor*) a da ju je zatim u Sedmogodišnjem ratu (1756-1763) usavršio drugi Francuz, artiljerijski oficir i pronalazač Žan-Batist Griboval (*Jean-Baptiste Vaquette de Gribeauval*).

⁵⁷ Внукoв В. П. 1938; Gažević N. 1972, 262-263.

Premda je Šrapnel svoju pronalazak se uspehom demonstrirao još 1787, Britanci su tu municiju uveli u naoružanje tek 1803. godine.

Prvi put su je upotreбили 1804. protiv holandskih naseljenika kod tvrđave Fort Njiv Amsterdam (*Fort Nieuw Amsterdam*) u Surinamu, koji su, pretrpevši užasne gubitke, predali se već posle drugog plotuna šrapnelom. Zatim su je koristili u kolonijalnim ratovima i drugim sukobima, pa i u bici kod Vaterloa (1815).

Odmah za Britancima ovu municiju počele su da koriste i druge armije.

Ubrzo je primećeno da najubojitije dejstvo takav projektil ima kada detonira još u vazduhu, iznad protivnika (tako da ga tuče odozgo) ali nije bilo načina da se obezbedi da do detonacije dođe u pravom trenutku odnosno na optimalnoj visini. Problem je bilo i to što je u granatu stajalo malo kuglica (40-50) od kojih je skoro polovina odlazila u vis.

Tek krajem XIX veka rešena su oba problema – nađen je način da se detonacija tempira tako da bude na željenom mestu i zadatoj visini (u vazduhu ispred cilja), granate su punjene sa po nekoliko stotina smrtonosnih kuglica, a nađen je i način da se kuglice ne rasipaju na sve strane (u obliku sfere) već izleću u obliku levka, kojem je dužina veća od širine.

Nakon proračuna tempira se vreme kada će doći do detonacije, tako da to bude pre udara o tlo, na visini od nekoliko metara iznad njega. Ako se želi da se tuče što veća površina, granata se tempira da detonacija bude ranije, na većoj visini; naprotiv ako se projektil namesti tako da detonira kasnije, na manjoj visini iznad tla, površina dejstva je manja, ali je zato gušći, a time i smrtonosniji snop kuglica.

Užasna ubojna moć ovog oružja postaje jasnija kada se uzme u obzir da jedna granata kalibra 75 mm nosi 270, ona kalibra 107 – oko 600, a ona kalibra 155 mm čak 800 ubitačnih kuglica, koje se rasprskavaju po velikoj površini ubijajući i sakateći sve živo što im se nađe na putu.

Samo jedna granata ovog tipa dovoljna je da se gustom ubitačnom vatrom pokrije površinu i do 200 m dubine i 30 m širine.

Kao jedno od najubojitijih oružja za uništavanje žive sile, šrapnel su, nakon njegovog usavršavanja, usvojile sve armije.

Upečatljiv primer užasnog dejstva ove municije je ono što se dogodilo u Prvom svetskom ratu 7.8.1914. Za vreme okršaja komandir francuske baterije u sastavu 42 puka, kapetan Lombal, primetio je na udaljenosti od oko 5.000 m neku žutu mrlju koja se polako širi. Nije mogao dobro da vidi, ali to je bio 21. pruski dragunski puk koji je upravo izlazio iz šume i prelazio u borbeni poredak. Pošto nije bio načisto o čemu je reč, a nije hteo da zalud troši municiju, francuski kapetan je naredio da njegova 4 topa kalibra 75 mm opale svaki po 4 puta. Čitava pucnjava trajala je manje od minute. Tih 16 granata ubile su skoro sve protivničke vojnike i praktično zbrisale čitav puk - to su Francuzi saznali uveče, kada su zauzeli taj sektor i našli tela oko 700 neprijateljskih vojnika i otplilike isto toliko konja.⁵⁸

⁵⁸ Внуков В. П. 1938.

Kasnije se šrapnel pokazao kao efikasan i u gađanju aviona.⁵⁹

Pošto se ispostavilo da i šrapnel ima određene nedostatke, već u Prvom svetskom ratu, a posebno kasnije i njega postepeno istiskuju efikasniji projektili, u prvom redu rasprskavajuća granata sa tempiranim upaljačem.

Postoje i druga rasprskavajuća oružja kao što su ručna bomba, minobacačke mine i slično.

Ono što je ovde najvažnije je činjenica da su, iz ugla međunarodnog ratnog i humanitarnog prava, rasprskavajuća oružja dozvoljena su i danas. Ipak, postoje određena ograničenja.

Protokol o fragmentima oružja koji se ne mogu otkriti (1980)⁶⁰ zabranjuje upotrebu svakog oružja koje je prvenstveno namenjeno da svojim fragmentima nanosi povrede koje se u ljudskom telu ne mogu otkriti rendgenskim zracima - npr. municija koja umesto čeličnog ima plastično ili neko slično zrno, pa se, pošto dospe u ljudsko telo, ne može lokalizovati pomoću rendgena, a time ni izvaditi.

4. Zapaljiva oružja

1. Pojam i istorijski razvoj

Kao što im ime kaže, to su ona sredstva koja dejstvuju plamenom ili toplotom ili njihovom kombinacijom.

Razni oblici takvih oružja korišćeni su tokom čitave istorije ratovanja (zapaljene strele,⁶¹ glineni ćupovi sa zapaljivima smešama itd.

Među njima posebno je ostala upamćena „grčka vatra” koju su Vizantijci koristili od VII v. Bila je poznata i kao „morska vatra” (jer je korišćena prevashodno na moru, protiv brodova), „ratna vatra”, „tečna vatra” odnosno „rimska vatra” (jer su Vizantijci nastavili da svoju državu nazivaju istočnim Rimskim carstvom, a sebe Romejcima odn. Rimljanima).⁶²

⁵⁹ Внукoв В.И. 1938.; Gažević N. 1975, 542-543; Blakely H. W. 1952.

⁶⁰ Protokol I uz Konvenciju o zabrani ili ograničenju upotrebe izvesnih vrsta konvencionalnog oružja za koje se može smatrati da imaju prekomerne traumatske efekte ili deluju bez razlike u pogledu ciljeva (1980).

⁶¹ Od pamtiveka su Asirci, Indusi, Kinezi i uopšte svi narodi upotrebljavali razne „plamene strele“ koje su izazivale požare, žrtve i paniku u redovima neprijatelja.

⁶² Ovde je prilika da primetimo da, što mnogi ne znaju, naziv „Vizantija” nikada nije korišćen u stvarnom životu. Prvi ga je 1557. g. u radu *Corpus Historiae Byzantinae* upotrebio nemački istoričar i filolog Heronim Volf (*Hieronymus Wolf*) po imenu starog grčkog grada Vizantion, koji je od 324. g. prepravljao i dograđivao car Konstantin da bi 330. godine na premetio prestonicu Rimskog Carstva, nazvavši je Novi Rim. Nedugo zatim ona je po njemu dobila naziv Konstantinopolj (Konstantinov grad) s tim da je kod mnogih naroda bila poznata i kao Carigrad.

Nazivanje čitavog države Vizantijom, onako kako je učinio Volf, brzo je prihvaćeno od strane zapad-

Tim oružjem, koje je oko 672. godine izmislio Kalinik iz Heliopolja i doneo ga u Konstantinopolj, uterivali su strah u kosti neprijateljskim flotama. U pitanju je izuzetno zapaljiva tečnost čija tajna formula nije poznata, ali se smatra da je reč o nekoj mešavini nafte, sumpora, šalitre, katrana, ulja, živog kreča i dr. U prvo vreme bacali su je sa brodova strelama, u glinenim čupovima i istiskivanjem kroz cevi sa pramca broda, a od XII v. u tu svrhu koristili su i rakete. „Grčka vatra” brzo se rasplamsavala i nije se mogla ugasiti, posebno ne vodom (izgleda da je samo sirće donekle moglo da je obuzda) te je bila idealno sredstvo u borbi protiv tadašnjih lako zapaljivih drvenih jedrenjaka. Mnogo manje je korišćena u bitkama na kopnu jer je bila veoma osetljiva na potrese koji su lako mogli da izazovu eksploziju.

Ovo oružje, koje je bilo noćna mora svih njenih protivnika nekoliko puta je u pravom smislu reči spasilo Vizantiju. Prvi put to se dogodilo 678. kada je za vreme opsade Carigrada od strane Arapa, malobrojna vizantijska flota njime potpuno iznenadila i katastrofalno porazila neprijatelja, a to se sve ponovilo i 718. Veruje se da bi ruski knez Igor 941. zauzeo Konstantinopolj da njegovih 10.000 brodova nije zapaljeno i potopljeno „grčkom vatrom”. Izgleda da su u XII v. italijanski gradovi ipak uspeali da uglavnom zaštite svoje brodove, tako što su ih oblagali platnima natopljenim sirćetom.

Strašna slava „grčke vatre“ bila je takva da je taj izraz dugo korišćen kao zajednički naziv za sva slična zapaljiva oružja, pa i ona koja su bila delo Kineza, Indusa, Mongola i drugih naroda i imala drugačiji hemijski sastav.⁶³

Zapaljiva oružja korišćena su u srazmerno velikoj meri naročito u toku Prvog i Drugog svetskog rata i kasnijim sukobima. Među njima posebnmo su se istakli bacači plamena i napalm.

nih, a zatim i ostalih istoričara, sa objašnjenjem da se time ukazuje na razlika između paganskog Rima i hrišćanskog Istočnog rimskog carstva odn. na to da je kultura Rimljana bila prevashodno vezana za Latine, a Vizantijaca – za Grke. Nama se čini da je pre bila prisutna težnja da se naziv „Rim” rezervišu samo za jedan grad, onaj u kojem stoluje poglavar Rimokatoličke crkve, kao i da se neobično bogato nasleđe nekadašnjeg Rima kao države, veže uz Zapadnu Evropu, a ne pravoslavni Istočni Rim, koji je, uostalom, u tom trenutku već 104 godine bio u rukama Osmanlija (Turci su osvojili Konstantinopolj 1453). Stvari postaju još jasnije ako se ima u vidu da je u vreme kada je uveden novi naziv „Vizantija”, na Zapadu, u prvom redu na nemačkim teritorijama vladalo Sveto rimsko carstvo (postojalo od 962. do 1806. g.) koje je pretendovalo da za sebe zadrži prestiž jedinog naslednika antičkog Rima.

Mora se priznati da je neobično da se Istočnom Rimu, koji pod tim imenom bio velika, a jedno vreme i najveća sila svog doba, samovoljno i bez istorijskog uporiša, daje novi naziv, kao donekle izmenjeno ime starog grada koje u prethodnih 8 vekova nije bilo u upotrebi i, tim pre, da se taj novi naziv koristi retroaktivno, premda se zna da država pod nazivom Vizantija, pa tako ni Vizantijci kao njeni građani, nikada nisu postojali. To je kao kada bi neko umesto naziva Velika Britanija odn. Ujedinjeno Kraljevstvo, za tu državu počeo da koristi termin Londinium, kako se glavni grad te zemlje zvao u vreme kada je bila deo Rimskog carstva, a onda i čitavo istoriju Velike Britanije prepisao tako da se ta država uvek pominje kao Londinium, a njeni državljani kao nekakvi Londiniumci ili Londiniumljani.

Čitalac se s pravom može zapitati čemu ovaj osvrt u knjizi koja se bavi ratom i pravom? Unet je zato što se na mnogo mesta pominju Vizantija, njeni vladari, njihovi ratovi itd. Ujedno, to bi trebalo da nas podseti da premda se držimo nje, moramo sa puno opreza da se oslanjamo na “zvaničnu” istoriju, koja je, kako je to neko davno cinično primetio, ne ono što se zaista dogodilo (jer to vrlo često ne znamo pouzdano) već “ono oko čega smo se dogovorili da je bilo tako”.

⁶³ Više: Partington J. R. 1999.

2. Bacač plamena

U najopštijem značenju, bacač plamena je oružje koje pogađa i uništava cilj time što na njega izbacuje vatru. To znači da bi se, shodno datoj definiciji, bacačem plamena mogla smatrati vrlo različita sredstva, pa i već pomenuta grčka vatra.

Bacači plamena se koriste prvenstveno za uništenje žive sile, objekata i sredstava (bunker, vozila, brodovi i dr.) mada se mogu upotrebljavati i u druge svrhe, kao npr. da bi se spalilo rastinje i tako očistila površina za sletanje helikoptera.

Među raznim klasifikacijama bacača plamena, najčešća je ona prema načinu njihove upotrebe. Prema njoj razlikuju se noseći odnosno ručni ili rančevski (nose se na leđima), samohodni (montirani na tenkove i druga vozila odnosno plovila), fugasni (ukopavaju se u zemlju i djeluju kada se mehanički ili električno aktivira barutno punjenje) i reaktivni bacači plamena (ispaljuju projektil sa veoma zapaljivom smešom koji se kreće na reaktivni pogon). Zanimljiva je i podjela na uslovno rečeno klasične i reaktivne bacače plamena, koja se osniva na činjenici da se kod ovih poslednjih vatra ne stvara (i stoga ne vidi i ne djeluje) sve do pogotka u cilj.

1. Klasični bacač plamena. - U uobičajenom, užem smislu, pod bacačem plamena ima se u vidu oružje iz čije cevi se na srazmerno veliku daljinu (od nekoliko metara do nekoliko stotina metara) pod pritiskom izbacuje kontrolisani plameni mlaz upaljenog goriva. Karakteristika ovog tipa bacača plamena jeste da se vidi vatreni mlaz koji se širi prema cilju jer se on dostavlja preko vazduha.

- Prvi su ga masovno upotreбили Nemci protiv Francuza 25. 2. 1915. u bici kod Verdona. Znanja u ovoj oblasti dugovali su pronalazaču Rihardu Fidleru (*Richard Fiedler*) koji je još 1908. konstruisao mali odnosno prenosni (dometa do 22 m) i veliki odnosno stacionarni bacač plamena (dometa do 40 m). Prvi je imao kapacitet 16 l i mogao da neprekidno djeluje 25 sekundi, dok je drugi, sa rezervoarom od čak 100 l mogao da djeluje 40 sekundi. Nemci su znanja vezana za bacače plamena podijelili sa svojim saveznicima Austrougarskom i Turskom, tako da su i oni ubrzo razvili sopstvene modele ovog oružja. U isto vreme svoje prve bacače plamena koriste i sile Antante.

Mada su u današnje vreme potisnuti drugim, efikasnijim sredstvima, bacače plamena u svom naoružanju i dalje imaju sve armije. Uz tzv. lake bacače plamena koje nosi jedan vojnik (na leđima odn. u rukama) postoje i teški bacači koji se ugrađuju na tenkove ili posebna vozila. Prve bacače plamena fiksirane na tenkove konstruisali su Amerikanci oktobra 1943. godine. Za vreme rata u Vijetnamu, oni su od 1967. koristili i posebne patrolne brodove koji su izbacivali plamen na daljinu do 200, a po nekim izvorima i do 300 m.

Klasični bacači plamena spadaju među oružja sa najjačim psihološkim dejstvom – manje je poznato, ali većina njihovih žrtava nije spaljena njihovom vatrom, već je stradala kada je u panici bežala iz rovova i bunkera, postavši tako lak plen streljačkog oružja i artiljerije.⁶⁴

⁶⁴ McKinney L. L. 1949; Zaloga S. 2013; McNam C. 2015.

2. Reaktivni bacači plamena. – Sa stanovišta onog ko ga koristi, glavni nedostaci klasičnog bacača plamena su: 1) njegov relativno mali domet (do 200 m); 2) okolnost da dok leti ka cilju, zapaljiva smeša se troši i rastura, tako da samo jedan njen deo stiže na odredište i 3) činjenica da jednostavno iz tehničkih razloga nije moguće znatno povećati domet ovog oružja.

Rešenje ovih problema nađeno je u korišćenju reaktivnih bacača plamena što znači onih kod kojih se protivnik ne zasipa otvorenim plamenom, već se gađa projektilom koji eksplodira kada pogodi cilj, izazivajući veliku vatrenu loptu ogromne temperature i užasnog dejstva.

Obično su u pitanju termobarički projektili sa zapaljivom smešom. Mogu biti laki, tako da ih nosi jedan vojnik (poput niza poznatih protivtenkovskih sredstava) ili teški, obično u vidu višecevni raketnih bacača sa posebnom vrstom raketa.

Među lakim reaktivnim bacačima plamena poznat je sovjetski odnosno ruski RPO-A „Šmelj” (rus. *РПО-А Шмель*)⁶⁵ koji je u upotrebi još od 80-ih godina prošlog veka. Najkraće rečeno predstavlja reaktivnu termobaričku granatu kalibra 93 mm. Namenjen za jednokratnu upotrebu, lako je prenosiv pošto se u principu radi o cevi dužine 92 cm i mase od svega 11 kg. Efikasno gađa na daljinama do 1.000 m s tim da kod eksplozije dolazi do pada pritiska i ubitačnog dejstva vatrene smeše goriva i vazduha koja dostiže 400 stepeni Celzijusa i bukvalno spaljuje sve u prostoru od 50 m³ odnosno u prečniku do 50 m² na otvorenom odn. do 80 m² u zatvorenom prostoru. Tokom Rata Avganistanu (1979-1989) ovo oružje dobilo je nadimak „šejtanova cev” („đavolska cev”). Poznato je i kao „džepna vakuumska bomba” odnosno „najsmrtonosnije oruđe pešadije”.

Postoje i teški reaktivni bacači plamena. To su uglavnom višecevni bacači raketa koji imaju termobaričke odn. zapaljive projekte. U naše vreme naročito su poznati sovjetski odnosno ruski sistemi TOS-1 „Buratino”, TOS-1A „Solncepek” i TOS-2 „Tosočka”. O njima je već bilo reči.

Pošto dejstvuju praktično trenutno (od momenta kada uoče njihove projekte, žrtvama ovih sredstava ostaje tek nekoliko trenutaka života) reaktivni bacači plamena nemaju, za razliku od klasičnih, veliko psihološko dejstvo na samom cilju što znači na one protiv kojih su upotrebljeni. Ovo zato što ta lica nemaju kad da se uplaše i paniče (projektili lete vrlo brzo) dok sa druge strane, izgledi da prežive su im vrlo mali. Zapravo, žrtve ovih sredstava obično nemaju šansu da bilo šta učine, pa i da pobegnu, nađu zaklon i slično.

Međutim, ako u principu ne pogađaju psihu svojih neposrednih žrtava, ova oružja, odnosno oruđa snažno utiču na one koji sa strane prate njihovo dejstvo ili naknadno vide njegove posledice. Poseban problem je u kojoj meri se ova sredstva koja (posebno kada je reč o teškim reaktivnim bacačima plamena) uopšte mogu smatrati oružjem koje ima dovoljno selektivno dejstvo. Drugim rečima, postavlja se pitanje da li su pomenuta oružja dozvoljena sa stanovišta pozitivnog međunarodnog prava oružanih sukoba.

⁶⁵ Ruski *шмель*, bumbar.

3. Napalm

Napalm je naziv za veoma zapaljivu smesu koja razvija izuzetno visoku temperaturu (i do 1980 °C) i predstavlja jedno je od najopasnijih zapaljivih oružja. Najčešće se koristi u vidu avio-bombi (tzv. plamene bombe) ali i na druge načine, kao npr. u bacačima plamena. Naziv potiče od skraćenice prvih slova naziva *naftenat palmitat*, koji ukazuje na dva osnovna sastojka prvih takvih sredstava.

Prvi su ga upotreбили Amerikanci protiv Japanaca, 1944. Vojska SAD ga je masovno koristila i u Korejskom ratu (1950-1953) i kasnijim sukobima.

Pošto je reč o jednostavnom, jeftinom i vrlo efikasnom sredstvu, koje uz to izaziva strahovit psihološki učinak (pogubno utiče na moral protivnika) njime su se služile razne sukobljene strane u ratovima vođenim posle Drugog svetskog rata. Korišćen je prvenstveno za uništenje žive sile, posebno one u zaklonu (u bunkerima, rovovima, šumi itd.) koju može da sprži ili uguši (zbog ogromne potrošnje kiseonika iz vazduha i istovremene proizvodnje otrovnog ugljen-dioksida prilikom sagorevanja).⁶⁶

4. Status zapaljivog oružja prema međunarodnom pravu

U čl. 1 Protokola o zabrani ili ograničenju upotrebe zapaljivih oružja (1980)⁶⁷ precizirano je da se pod zapaljivim oružjem podrazumeva:

„svako oružje ili municija čija je osnovna namena da zapale predmete ili da nanesu opekotine licima dejstvom plamena, toplote ili kombinacijom plamena i toplote koju oslobađa hemijska reakcija supstancije izbačene na cilj“.

U čl. 1/a dodatno je pojašnjeno da tako shvaćeno zapaljivo oružje može biti u obliku: bacača plamena, fugasa, granata, raketa, ručnih granata, mina, bombi i drugih sredstava koja sadrže zapaljive supstancije.

Izričito je zabranjeno (čl. 2) bez obzira na okolnosti, uzimati kao cilj napada takvim oružjem civilno stanovništvo uopšte, pojedinačne civile ili civilne objekte.

Protokol zabranjuje i napad zapaljivim oružjem na vojne objekte koji se nalaze unutar koncentracije civila, osim ako se napad vrši takvim oružjem koje se ne izbacuje iz vazduhoplova, a dejstvo oružja je moguće lokalizovati.

Zabranjen je i napad na šume i druge vrste zelenog pokrivača, osim ako se ti prirodni elementi koriste za zaklanjanje, prikrivanje ili maskiranje boraca ili drugih vojnih ciljeva, ili oni sami predstavljaju vojne ciljeve.

⁶⁶ Neer R. M. 2013; Degirmencioglu S. M. 2015, 196-205.

⁶⁷ Protokol III uz Konvenciju o konvencionalnom oružju (1980).

Pa ipak, to su samo određena ograničenja, a ne i zabrana ovog oružja. Iz stilizacije Protokola sledi da nisu zabranjeni proizvodnja, usavršavanje, skladištenje itd. zapaljivog oružja, pa čak ni njegova upotreba, ukoliko se to čini u ostavljenim okvirima. Tako npr. nije zabranjeno korišćenje bacača plamena koji nosi i kojim rukuje jedno lice, uz ispunjenje uslova da je napad njime usmeren na vojni objekt koji je izdvojen od civila i civilnih objekata, da su preduzete potrebne mere da se izbegnu civilne žrtve i da se oružje ne koristi na način da nanosi nepotrebne patnje onima protiv kojih je upotrebljeno.

Svesna strahota izazvanih korišćenjem napalm bombi od strane Amerikanaca u ratu u Vijetnamu (1964-1975) Generalna skupština UN je Rezolucijom 3255 (1974) osudila upotrebu napalm-bombe i drugog zapaljivog oružja i pozvala države da se uzdrže od njihove proizvodnje, skladištenja i širenja.⁶⁸ Međutim, treba imati u vidu da i pored svoje velike moralne i političke snage takve odluke Generalnog skupštine imaju karakter preporuka tj. nisu pravno obavezujuće za države. Uostalom, Amerikanci su i kasnije, pa i u Iraku 2003. koristili jednu vrstu napalma i druga zapaljiva oružja, a koristile su ih i druge strane u raznim oružanim sukobima.

Sa druge strane, jedan osnovnih od principa međunarodnog prava oružanih sukoba jeste da se ostvari što veća humanizacija, da se zabrane sredstva i metodi ratovanja koji izazivaju suviše velike patnje i povrede. Na toj osnovi su izričito zabranjena neka oružja, kao što su dumdum meci, protivpešadijske mine itd.

Činjenica je da zapaljiva oružja izazivaju užasne opekotine kod žrtava i, po svedočenju preživelih, neizdržive bolove. Vidljive posledice od opekotina (naruženje ali i smanjenje funkcionalnosti stradalih delova tela) ostaju zauvek, čak i nakon dugotrajnog lečenja. U mnogim slučajevima ostaju i trajne psihičke traume kod lica koja su bila izložena snažnom dejstvu ovog oružja (noćne more i slično).

Zato što izazivaju nepotrebne i suviše velike patnje i često deluju neselektivno, zapaljiva oružja, ili makar neka među njima (pre svih napalm) morala bi biti klasifikovana kao nehumana i zabranjena za upotrebu protiv ljudi (ne nužno i protiv određenih objekata). I pored toga, kao što je već istaknuto, savremeno međunarodno pravo ne zabranjuje izričito upotrebu ovih oružja (pa ni napalma) protiv vojnih ciljeva, već samo protiv civila.⁶⁹

⁶⁸ *Napalm and other incendiary weapons and all aspect of their possible use*, UN General Assembly Resolution 3255 (1974), www.worldlii.org/int/other/UNGA/1974/65.pdf.

⁶⁹ Ima tvrdnji da su Amerikanci koristili novi, usavršeni tip napalma (Mark 77) u napadu na irački grad Faludža 2004, što bi, ako je tačno, značilo da su time prekršili pravila međunarodnog prava koja dozvoljavaju upotrebu zapaljivih oružja samo protiv vojnih ciljeva.

5. Laser

1. Pojam i naziv

Laser je naziv za izvor koherentnog i usmerenog elektromagnetskog zračenja, spravu koja pretvara određenu energiju (svetlosnu, električnu, toplotnu, hemijsku i dr.) u energiju usko usmerenog snopa.⁷⁰

Naziv ovog sredstva je skraćeni oblik od eng. *Light Amplification by Stimulated Emission of Radiation* – LASER, sa značenjem: pojačanje svetlosti stimulisanom emisijom zračenja.

Za razliku od svetlosti koja potiče od uobičajenih izvora (npr. sijalica) laserska svetlost je monohromatska, tj. gotovo isključivo sastavljena iz jedne boje (dakle, jedne talasne dužine) i usmerena u jednom uskom snopu koji je koherentan, što znači da su elektromagnetski talasi međusobno u istoj fazi i šire se u istom pravcu.

Na taj način, pod laserom odnosno „svetlošću” ima se u vidu elektromagnetsko zračenje bilo koje frekvencije, a ne samo ono koje je vidljivo - otuda i termini infracrveni laser, ultraljubičasti laser, laser gama zraka itd. Mada su njegove teorijske osnova bile postavljene mnogo pre toga, prvi laser napravljen je 1960. u SAD.

2. Primena lasera

Lasери se primenjuju u gotovo svim oblastima života (medicina, industrija, označavanje položaja, radari i dr.) pa i u domenu naoružanja, gde se koriste kao markeri-mete (za snajperske puške i drugo streljačko oružje ili „pametne“ projekte), za zaslepljivanje neprijateljskih bespilotnih letelica i navođenih raketa i dr.

Sve zemlje uveliko rade i na razvoju lasera kao energetskeg oružja tzv. zraka smrti kojima bi se snažnim usmerenim energetskeim udarom uništavali udaljeni objekti – protivničke letelice, rakete, utvrđeni objekti, tenkovi, brodovi, balističke rakete, sateliti itd.⁷¹

Zapravo, takva oružja su u nekim zemljama (SAD, Rusija, Kina) već razvijena i prikazana, a navodno su u nekim slučajevima već raspoređena u jedinice. Očekuje se da

⁷⁰ O raznim aspektima energetskeg (laserskeg) oružja: Nielsen P. E. 1994; *Directed-Energy Weapons* 2003; Geis J. P. II 2003; Dunn R. III 2005; Stupl J., Neuneck G. 2005, 135-153; Ágoston T. 2010, 327-341; Stupl J., Neuneck G. 2010, 1-60; O'Rourke R. 2010; Gunzinger M., Doughety C. 2012; Mallik A. 2012; Apollonov V. V. 2014, 9-14; Roso N. A., da Costa Moreira R., Oliveira J. E. B. 2014, 231-236; Ellis J. D. 2015; Lin J., Singer P. W. 2016; O'Rourke R. 2016; Zohuri B. 2016; *Directed Energy Weapons* 2017; Pudo D., Galuga J. 2017, 53-60; Ludewigt K., Liem A., Stuhr U., Jung M. 2019; *Laser Weapons Systems* 2019.

⁷¹ *Developing and Deploying DE Capabilities to Meet Emerging National Security Needs* 2019.

borbeni laseri uskoro (najkasnije u narednih 5 godina) budu uslovno rečeno uobičajeni sastavni deo naružanja lovaca, ratnih brodova, tenkova itd. niza država.

Između ostalog, SAD su novembra 2014. demonstrirale upotrebu borbenog lasera montiranog na ratni brod *USS Ponce*.

U Rusiji je 2017. proizveden samohodni laserski kompleks „Peresvet“ (rus. *Пересвет*) i, nakon završetka testiranja, od 2019. nalazi se na tzv. borbenom dežurstvu u Rusiji. Podaci su poverljivi, ali se pretpostavlja da je reč o moćnom laseru koji ima zadatke u domenu protivvazdušne i protivrakete odbrane i koji je naročito efikasan u borbi protiv bespilotnih letelica. Tvrdi se da je ruska vojska je već 2020. upotrebila lasersko oružje u borbenim uslovima u oružanom sukobu u Siriji.

Lasersko oružje je već postalo deo naše stvarnosti prenoseći tako u život kadrove iz naučno-fantastičnih filmova. Ipak, za sada nisu rešeni svi problemi. Između ostalog, može se čuti da to oružje funkcioniše samo u idealnim uslovima – kada nema padavina (kada ne pada kiša ili sneg), magle, peščana bure i slično. Kako god bilo, nema sumnje da će se lasersko oružje sve više i sve brže razvijati jer u poređenju sa ostalim sredstvima nudi mnoštvo prednosti.

Imajući u vidu sve rečeno, ne čudi što je lider jedne od u vojnom, naučnom, tehnološkom, ekonomskom i svakom drugom pogledu najvećih i najjačih zemalja sveta, javno istakao da će upravo laseri biti glavno oružje veka u kojem živimo.

Predsednik Rusije, Vladimir Putin (*Владимир В. Путин*) izjavio je još 2019. godine: „Ističem da je brza realizacija ovuih projekata krajnje važna, jer upravo će ta vrsta oružja u narednim decenijama i praktično tokom XXI veka u velikoj meri odrediti borbeni potencijal ruske armije i flote.“⁷²

3. Status lasera prema međunarodnom pravu

Upotreba lasera za označavanje meta nije zabranjena. Njegova upotreba za uništavanje objekata za sada nije regulisana međunarodnim pravom, premda je samo pitanje vremena kada će takvi oružja postati uobičajena.

Ipak, jedan vid moguće primene lasera jeste uređen.

Zbog nehumanosti koja se ogleda u izazivanju trajnog slepila bez izgleda na ozdravljenje, upotreba lasera kao zaslepljujućih sredstava borbe (zaslepljujućih lasera) zabranjena je međunarodnim ratnim i humanitarnim pravom.⁷³

Ova zabrana naročito precizno je definisana Protokolom o zaslepljujućem laserskom oružju (1995), poznatim i kao Protokol IV uz Konvenciju o konvencionalnom oružju (1980). On u čl. 1. izričito zabranjuje upotrebu laserskog oružja čija je jedina

⁷² „Putin otkrio koje je glavno oružje našeg veka“, *Russia Beyond*, 17. maj 2019, <https://rs.rbth.com/science/85901-putin-otkrio-koje-je-glavno-oruzje-naseg-veka>.

⁷³ Carnahan B. M. 1996, 705-732; Peters A. 1996, 733-766; McCall J. H. Jr. 1997, 1-43; Morton J. S. 1998, 697-705; Henckaerts J.-M., Doswald-Beck L. 2005, vol. I, 292-296.

namena, ili jedna od njegovih namena, da izazove trajno slepilo organa vida, odnosno golog oka ili oka sa spravama za korekciju.

Ovom zabranom nije pokriveno zaslepljivanje koje je slučajno ili uzgredno (kolaralno) dejstvo prilikom legitimne vojne upotrebe laserskih sistema, uključujući laserske sisteme upotrebljene protiv optičke opreme (čl. 3).

V. ORUŽJE ZA MASOVNO UNIŠTENJE

1. Pojam i vrste oružja za masovno uništenje

1. Pojam i karakteristike oružja za masovno uništenje

Oružja za masovno uništenje su ona oružja, čije dejstvo nije moguće kontrolisati odnosno prostorno i vremenski ograničiti i od kojih nema efikasne zaštite, tako da dovede do masovnog i neselektivnog uništenja živih bića.⁷⁴

Ponekad se nazivaju i neselektivnim oružjem, mada je pravilnije reći da je u pitanju samo jedna vrsta neselektivnog oružja, jer ima i drugih. Ovo zato što je neselektivno svako oružje koje je nedovoljno precizno, te stoga ne može da omogući napad s izborom ciljeva, što znači da se ne može ograničiti na dejstva po vojnim ciljevima, već u svakom slučaju podrazumeva i procentualno velike žrtve među civilima.⁷⁵

Primena oružja za masovno uništenje obično pogađa velike prostore i u principu rezultira masovnim žrtvama na strani protivnika koje se mere hiljadama, desetina hiljada, pa čak i milionima poginulih i povređenih. Uostalom, otuda i naziv ovih sredstava.

Uz to, najčešće dolazi do dugotrajne kontaminacije tla, voda, biljnog i životinjskog sveta, objekata i dr.⁷⁶

Prema tome, osnovne karakteristike oružja za masovno uništenje su: 1) neselektivnost, 2) nemogućnost stvarne kontrole i prostornog ograničenja dejstva, 3) dugotrajnost dejstva, 4) nepostojanje stvarno efikasne zaštite, 5) masovno uništenje, 6) nehumanost, 7) uništenje odn. teško oštećenje životne sredine, 8) opasnost po neutralne i druge države, 9) izazivanje eskalacije sukoba i 10) opasnost neovlašćene upotrebe. Osvrnućemo se ukratko na svaku od njih.

⁷⁴ Za razne definicije i pristupe: Carus S. W. 2012.

⁷⁵ Tako npr. ako bi bili upotrebljeni protiv naseljenog mesta, neselektivno oružje predstavljali bi topovi, višecevni lanseri raketa, rakete zemlja-zemlja itd. premda se tu, očigledno, ne radi o oružjima za masovno uništenje.

⁷⁶ Više o oružju za masovno uništenje i nekim dilemama u vezi sa njim: Barnaby F. 2004; Vogel H. 2007, 205-213; Kort M. 2010; Horowitz M. C., Narang N. 2013.

1. Neselektivnost. - Oružje za masovno uništenje je po svojoj prirodi neselektivno odnosno nije pogodno za napad na određeni jasno definisani odn. relativno izolovani cilj.

Već zbog toga ovo sredstvo se ne uklapa u okvire koje postavlja međunarodno pravo oružanih sukoba, a koji zabranjuju neselektivna oružja.

Primera radi, smatra se da bi strategijski bombarder sa nuklearnom bombom od 1 megatone ostvario ubojno dejstvo na nezaštićeno ljudstvo na površini od 300 km², a sa bombom koja sadrži 10 tona biološkog oružja – na površini od čak 100.000 km². Sama površina dejstva ovih oružja, u čijim granicama strada sve živo (dakle, čak i bez ikakvog vezivanja za apsolutni ili relativni broj žrtava) govori o njihovoj neselektivnosti.

2. Nemogućnost kontrole i prostornog ograničenja dejstva - Dejstvo oružja za masovno uništenje nije moguće do kraja kontrolisati ili prostorno ograničiti.

Ono se lako širi na druga područja, van mesta neposredne primene, često i nezavisno od toga šta je planirao onaj ko ga je upotrebio.

Premda donekle liči na nju, ovaj momenat nije isto što i neselektivnost. Oružje može biti neselektivno po svojoj prirodi ili načinu upotrebe (npr. višesevni lanseri raketa, tepih-bombardovanje itd.) ali se nad njime može imati i zadržati kontrola – onaj ko ga koristi može ga usmeriti samo u određenom pravcu, ograničiti njegovo dejstvo samo na određeni prostor, prekinuti njegovo dejstvo kada tako odluči itd. Sa oružjem za masovno uništenje stvari stoje sasvim drugačije – poput zlog duha puštenog iz boce ono samo traži žrtve, samo odlučuje kuda će se širiti itd.

3. Dugotrajnost dejstva. - Uništavajuće dejstvo ovog oružja ne može se vremen-ski ograničiti, ono je dugotrajno.

Najbolji primer je radijacija, kao posledica upotrebe nuklearnog oružja koja traje godinama i koja izaziva bolesti i smrt onih koji su joj izloženi, premda na njih nije dejstvovano neposredno samim oružjem.

Misli se na lica koja nisu bila prisutna kod napada nuklearnim oružjem i koja stoga nisu povređena njegovim neposrednim dejstvom, ali su naknadno (možda i posle određenog broja godina) iz nekog razloga vratila se ili došla da žive na području na kome je to oružje primenjeno.⁷⁷

Smatra se da radijacija posle napada nuklearnim oružjem može trajati 1 do 5 godina. Međutim, to zapravo zavisi od mnogo faktora - tipa i snage nuklearnog oružja koje je korišćeno, konfiguracije terena, karaktera i sastava tla, uobičajene količine padavina itd. Čak i ako većina pogođenog

⁷⁷ Ubistveno dejstvo radijacije posle nuklearnog napada ne traje tako dugo, kao njeno dejstvo posle nuklearne nesreće, što je posledica različitosti fizičkih procesa u kojima je došlo do širenja radijacije. To je i objašnjenje zašto se mogu posetiti određena područja na kojima su pre nekoliko decenija vršeni eksperimenti sa atomskim bombama ili što danas ljudi normalno žive u Hirošimi i Nagasakiju, ali ne i u blizini nuklearne elektrane u Černobilju. Međutim, radijacija posle eksplozije nuklearnog oružja nesumnjivo traje određeno vreme i tada je više ili manje smrtonosna odn. štetna.

područja posle nekog perioda postane oslobođena smrtonosne radijacije, uvek se mogu očekivati određeni „džepovi” odn. žarišta koji su i dalje zagađeni dugotrajnim radioaktivnim izotopima poput stroncijuma 90 (^{90}Sr) ili cezijuma 137 (^{137}Cs).⁷⁸ Ne treba, razume se zaboraviti ni to da radijacija kontaminira ne samo vazduh, već čitavu sredinu (zemljište, vode) i kroz tlo ulazi u biljke, a preko njih u životinje i ljude.

Slično je i sa upotrebom bojnih otrova, koji ubijaju i povređuju one protiv kojih su upotrebljeni, ali istovremeno teško truju vazduh i trajno zagađuju vodu i zemlju, dovodeći time do kontaminacije i životne sredine kao takve i čitavog lanca ishrane.

Oružje za masovno uništenje i na druge načine ima produženo delovanje, što se, između ostalog, vidi kroz veliku smrtnost i deformacije kod potomaka lica koja su bila izložena njegovom dejstvu.

4. Nepostojanje stvarno efikasne zaštite - Premda postoje različita oružja za masovno uništenje, od pravog takvog oružja nije moguća zaista efikasna i, posebno, dovoljno dugotrajna zaštita.

Čak i ako se mogu zaštititi određene jedinice i komande, ne mogu se zaštititi sve oružane snage, a posebno civili. Uostalom, to sve prirodno sledi iz činjenice da je dejstvo tog oružja dugotrajno i nije ga moguće prostorno kanalisati.

5. Masovno uništenje - zbog pomenutih karakteristika, ovo oružje ima za posledicu masovno uništenje protivnika.

To dejstvo nije samo masovno, već i neselektivno, s tim da su žrtve među civilima zapravo skoro uvek neuporedivo veće nego gubici u redovima boraca. Dodatno, ovo oružje ubija ne samo ljude, već sve živo.

6. Nehumanost – Ostavljajući po strani druge aspekte nehumanosti ovog oružja, njime izazvane povrede (gušenja, teške opekotine, bolesti od izloženosti radijaciji i druge teške bolesti) uglavnom su takve da se ono mora smatrati zabranjenim već zbog same činjenice da se radi o sredstvu ratovanja koje nanosi užasne i nepotrebne patnje.

Najčešće žrtva ne samo što nema izgleda na ozdravljenje, već se relativno dugo muči sa neizdržljivim bolovima, nemoćju itd. Čak i ako preživi, uglavnom ostaje invalid.

7. Uništenje odn. teško oštećenje životne sredine - Oružje za masovno uništenje ne uništava samo protivnika, njegova lica i dobra, već dovodi do uništenja ili teških oštećenja životne sredine (prirode) i to ne samo u zoni u kojoj je oružje korišćeno već i daleko izvan nje.

To obuhvata samu sredinu (vazduh, vodu, zemljište) ali i biljni i životinjski svet koji nema načina da se odupre napadu kojem je izložen ili da na vreme pobegne. U

⁷⁸ Period poluraspada, tj. vreme nakon kojeg postaju bezopasni, kod stroncijuma 90 je 29, a cezijuma 137, nešto više od 30 godina.

nekim slučajevima posle upotrebe ovog oružja može ostati samo smržena zemlja, na kojoj nema i dugo neće biti nikakvog života.

Uostalom, upravo ova, a ne neka druga oružja mogu da u nekom katastrofičnom scenariju unište i sav život na našoj planeti ili negde drugde u kosmosu.

8. Opasnost po neutralne i druge države - Zavisno od slučaja, dejstvo ovog oružja može da se zbog spleta okolnosti nenamerno proširi i na stanovništvo i teritoriju neutralnih država, država saveznika onoga ko je upotrebio to oružje, pa čak i na borce i civile i teritoriju onoga ko je upotrebio ovo oružje.

Dakle, onaj ko upotrebi ovo oružje, može, čak i ako to zapravo nije bila njegova namera, napasti tim sredstvom ili makar ozbiljno ugroziti ne samo neprijatelja, već i druge države, među njima i neutralne zemlje, što može dovesti do nesagledivinih posledica od kojih je ulazak u rat tih neutralnih zemalja samo jedna od očekivanih reakcija.

Poseban problem je činjenica da se ovo oružje (npr. biološko) može poput bumeranga vratiti onome ko ga je upotrebio.

9. Eskalacija sukoba - Realno gledajući, upotreba oružja za masovno uništenje neizostavno dovodi do istog takvog odgovora druge strane, sa tendencijom da se sve otme kontroli i, makar u slučaju upotrebe nekih od ovih oružja, na kraju dovede do uništenja života na našoj planeti.⁷⁹

Tako npr. ako jedna strana upotrebi bojne otrove ili taktičko nuklearno oružje, to će isto (pod uslovom da ima takva oružja) učiniti i druga strana, što će voditi brisanju svih granica i u krajnjoj liniji masovnim žrtvama.

Primer su bojni otrovi koje, kad su jednom upotrebljeni, kasnije su koristile vojske praktično svih velikih sila u Prvom svetskom ratu.

Sa druge strane, ako bude napadnut oružjem koje sam ne poseduje (npr. malokalibarskim nuklearnim) protivnik će nastojati da uzvрати najjače što može, što znači da će se najverovatnije latiti onog oružja za koje mu se učini da predstavlja srazmeran odgovor – vrlo moguće hemijskog ili biološkog. To bi vodilo novom, jačem napadu prve strane, jačem odgovoru druge, a u krajnjoj liniji masovnom uništenju na obe strane.

10. Opasnost neovlašćene upotrebe. – Svaka stvar može biti zloupotrebljena, jednako kao što se svake stvari može domoći onaj ko nema na nju nikakvo pravo. To važi i za oružje, i to bilo koje – teroristi ili kriminalci mogu ukrasti automatske puške, snajpere, ručne bombe itd. iz vojnog kamiona, iz vojnog skladišta, kupiti ih na crnom tržištu itd. Međutim, dejstvo takvog, konvencionalnog, običnog oružja je ograničeno zbog prirode samog tog oružja.

⁷⁹ Za nešto drugačije pristupe vidi: Perazić G. 1958, 368-372; Vučinić Z. 2006, 167.

Naprotiv, jedna od karakteristika oružja za masovno uništenje jeste ta da, ako ih se dokopaju kriminalci ili teroristi, ona mogu poslužiti kao moćno sredstvo za ucenu vlada i međunarodnih organizacija, ali i prosto za nanošenje užasnih ljudskih i drugih gubitaka konkretnoj državi, određenom regionu, pa i čitavom svetu. Jedna mala i inače beznačajna grupa, a u ekstremnim slučajevima čak i pojedinac (npr. mentalno bolesna osoba) može, aktivirajući neko od ovih oružja (npr. bakteriološko) izazvati užasne posledice.⁸⁰

2. Vrste oružja za masovno uništenje

U takva oružja spadaju biološka, hemijska, nuklearna, neutronska i radiološka oružja, geofizička oružja (tehnike za promenu životne sredine u vojne svrhe) itd.

U nastavku će biti dat poseban osvrt na najvažnija među njima, uz ukazivanje na njihove karakteristike i status svakog od njih prema međunarodnom pravu.

Kao moguća oružja masovnog uništenja koja još nisu razvijena, ali čiji se razvoj može očekivati u perspektivi, pominju se infrazvučna, genetska i druga.

3. Status oružja za masovno uništenje prema međunarodnom pravu

Razvoj, proizvodnja, skladištenje i upotreba oružja za masovno uništenje ne samo da su u suprotnosti sa osnovnim moralnim načelima već predstavljaju stalnu opasnost za čitav svet, pa i za samu stranu koja ih poseduje. Ovo zato što su uvek mogući nesrećni slučajevi, što se ova oružja mogu oteti kontroli, što eventualna upotreba ovog oružja može da proizvede užasne posledice i na teritorijama neutralnih država, itd.

U naše vreme postoji čitav niz međunarodnih ugovora koji imaju za cilj onemogućavanje upotrebe tih oružja.

Protokol o zabrani upotrebe u ratu zagušljivih otrovnih ili sličnih gasova i bakterioloških sredstava (1925), Konvencija o zabrani usavršavanja, proizvodnje i stvaranja zaliha bakteriološkog (biološkog) i toksičnog oružja i o njihovom uništavanju (1972), Ugovor o zabrani smeštaja nuklearnog i drugog oružja za masovno uništavanje na dno mora i okeana i u njihovo podzemlje (1971), Konvencija o zabrani razvoja, proizvodnje, skladištenja i upotrebe hemijskog oružja i o njegovom uništavanju (1993) i dr.

Pa ipak, još uvek nema jedinstvene i univerzalne međunarodnopravne zabrane razvijanja, proizvodnje, skladištenja i upotrebe oružja za masovno uništenje kao takvog. Stoga je i dalje donekle različit pravni status pojedinih vidova ovog oružja.

⁸⁰ Više: Cvetković V., Popović M. 2011, 149-167.

Pojedina oružja koja se svrstavaju u oružja za masovno uništenje u principu mogu biti korišćena i na način koji ne znači nužno masovno uništavanje, tj. možda je u nekim slučajevima moguće i njihovo vremensko i prostorno kontrolisanje. To važi npr. za neka hemijska oružja, za neka geofizička oružja, pa i za malokalibarsko nuklearno oružje.

Međutim, čak i tada se ova oružja moraju smatrati zabranjenim i to iz više razloga.

Čak i ako je tehnički moguće svesti njihovo dejstvo u određene prostorne i vremenske okvire, ona su nesumnjivo neselektivna – nisu uperena samo protiv vojnih ciljeva, već pogađaju sve živo što se tu zatekne. Takođe, ona obično nanose nepotrebne patnje (npr. užasne povrede od bojnih otrova ili radijacije) te se moraju smatrati nehumanim. Konačno, čak i kada se nastoji da se dejstvo ovih oružja ograniči, skoro neizostavno se može očekivati eskalacija njihove primene sve do masovnog uništenja. O tome je već bilo reči.

2. Bakteriološko (biološko) oružje

Izrazi *biološko oružje* i *bakteriološko oružje* često se koriste kao sinonimi. Strogo uzev, to nije opravdano.

U najmanju ruku mora se napraviti razlika između biološkog oružja u širem i takvog oružja u užem smislu. Ona počiva na različitosti prirode samog oružja, načina njegove upotrebe, različitom dejstvu, različitom pravnom statusu (u smislu dozvoljenosti) itd.

1. Biološko oružje u širem smislu

1. Pojam. - U širem značenju, biološko oružje obuhvata sva „živa” oružja, sva živa bića koja se na neki način koriste ili mogu koristiti protiv neprijatelja.⁸¹

To je, dakle, naziv za bakterije i druge mikroorganizme (bakteriološko oružje) ali i za razne oblike upotrebe životinja i drugih živih bića kao oružja, odnosno za same životinje i druga živa bića koji se koriste kao sredstvo borbe.

Još od davnina životinje su korišćene u ratu, prvenstveno za nošenje boraca, ranjenika, oružja, municije, opreme, potrepština (konji, mule, volovi, kamile, slonovi) ali i za neposredan napad na protivnika. Ponekad je njihova uloga bila presudna za ishod bitke ili rata.

2. Konji. – Čovek ove lepe i plemenite životinje od pamtiveka koristi na razne načine, pa i u ratu. Između ostalog, njihova upotreba zabeležena je u jednoj od najstarijih i najvećih poznatih bitki antičkog sveta, onoj između Egipćana i Hetita kod Kadeša, oko 1275. pre n. e.

⁸¹ Podrazumeva se da se misli na sva živa bića osim čoveka. Njegov status je po mnogo čemu osoben i predmet je posebnog regulisanja.

Tokom istorije, u raznim sukobima i na raznim prostorima, konji su korišćeni ne samo za nošenje jahača, već i za vuču bornih kočija i drugih zaprežnih vozila, a mnogi su bili trenirani i da grizu, obaraju, ritaju i gaze protivnike i njihove konje.

Mongoli, koji su posle krunisanja 1206. g. Džingis-kana (eng. *Genghis Khan*) za kana Velike mongolske države, samo do njegove smrti 1227.g. zauzeli ogromna prostranstva (uvećali su državnu teritoriju četiri puta, sa oko 1, na 4 miliona km²) a već do 1279. g. pokorili ogroman deo Evroazije,⁸² uspeali su u tome zahvaljujući za to vreme ogromnom broju ratnika, ali i čeličnoj disciplini; izvanrednoj obaveštajnoj službi; odličnoj taktici, posebno do perfekcije uvežbanom korišćenju lažnog bekstva i zaseda; naprednim tehnologijama i opsadnim tehnikama; vrlo umešnoj primeni psihološkog ratovanja – sami su nadaleko širili glas o svojoj surovosti, sejući strah i pre nego što bi zaista stigli na prostore koji su im ležali na putu; i, naročito, velikoj mobilnosti. Oni su za neverovatno kratko vreme prevaljivali ogromna prostranstva, pojavljujući se naizgled niotkuda tamo gde ih i/ili kad ih uopšte nisu očekivali. To je bilo moguće zahvaljujući njihovim brzim i izdržljivim konjima i činjenici da je svaki ratnik imao po tri ili četiri konja - jednog koga je jahao i rezervne koje je vodio vezane, da bi kad se konj kojeg jaše umori odmah prešao na nekog od odmornih. Upravo je konjica bila jedna od najvećih tajni neverovatnog uspeha Mongola – predstavljala je glavninu njihove vojske, pri čemu su u njoj dominirali strelci sa moćnim lukovima iz kojih su vrlo precizno gađali u punom galopu.

Uostalom, još početkom XX v. konjica je bila ne samo neizostavni, već po mnogo čemu elitni deo svake vojske. To su promenili tek nagli razvoj brzometnog oružja, oklopnih jedinica i avijacije.

Konjica je korišćena i u Drugom svetskom ratu. Po svedočenjima Nemaca koji su se borili na Istočnom frontu, jedna od stvari kojih su se najviše užasavali bili su iznenadni naleti sovjetskih kozaka koji su se pojavljivali niotkuda (uglavnom iz obližnje šume), uz karakteristične zvizduke, sekući sa konja šaškama (jedna vrsta sablje) i ne samo ubijali veliki broj protivnika, već unosili paniku u njihove redove.

3. Bojni slonovi. - Još od drevnih vremena korišćeni su posebno obučeni bojni slonovi. Premda su ih prvi upotrebili Asirci, još u XVI v. pre n. e., najveću primenu dobili su u Indiji (počev od oko 1.100. pre n. e.).

⁸² Uglavnom se smatra da se Mongolsko carstvo (1206-1294. g., odnosno, ako se uzme u obzir i period nakon povezivanja sa osvojenom Kinom i stvaranja 1271. g. nove dinastije Juan, 1206-1368. g.) prostiralo u vreme najveće snage na čak 24 miliona km². Po drugim izvorima, vrhunac njegove moći bio je 1279. g. kada je unuk Džingis-kana, Kublaj-kan (eng. *Kublai Khan*) posle pobeđe osvajanja Kine, proširio granice carstva na svih 33 miliona km² odnosno 22,3% čitavog svetskog kopna. Ako se oslonimo na prvi podatak, to je za 40,4%, tj. skoro upola, a ako prihvati drugi, to je skoro 2 puta (za 93%) više od površine najveće savremene države, Rusije (17,1 miliona km²). U oba slučaja Mongolsko carstvo je bilo najveća kopnena država ikada i druga po veličini država u istoriji (posle Britanske imperije, koja je jedno vreme zauzimala 33,7 miliona km²), na svim kontinentima, zbog čega se proglasila carstvom u kojem sunce nikada ne zalazi).

Ove ogromne, neverovatno snažne i vrlo inteligentne životinje koristili su i Kinezi, Persijanci, Aleksandar Makedonski, Egipćani, Pir, Hanibal i drugi Kartaginjani, a povremeno čak i Rimljani. U nekim bitkama korišteno je na desetine, pa i više od 100 slonova.

Slonovi su bili mnogo otporniji na koplja i strele od konja, a uz to su i dodatno bili zaštićeni jednom vrstom oklopa. Obično su u borbi postavljeni ispred pešadije tako da su prvi jurišali na neprijatelja izazivajući pometnju u njegovim redovima – i kod boraca (posebno onih koji bi se prvi put susreli sa njima) i kod konja i drugih životinja.

Pored upravljača, koji je sedeo iznad njegove glave, bojni slon je obično nosio i jednu vrstu kule u kojoj su bili dva strelca i kopljaš, čija uloga se svodila na to da štiti slona od neprijateljske pešadije da mu ova ne bi sa boka napala noge i stomak. Uz to, slonovi su bili izvežbani da surlom hvataju neprijatelje, obaraju ih i gaze, kao i da ih bodu kljovama koje su u nekim slučajevima prethodno premazivane otrovom.

Problem je bio što kad bi bili povređeni, ostali bez onoga ko njima upravlja ili se jednostavno uplašili, nad slonovima se gubila svaka kontrola i tada su postajali opasni za sve, pa i sopstvene vojnike. Stoga su oni koji su njima upravljali ponekad nosili veliki čekić i šiljak, tako da njegovim zabadanjem u zadnji deo njene lobanje ubiju životinju ako to bude neophodno.

Slonovi su imali važnu ulogu u ratovima u antičkom svetu, ali kasnije su izgubili nekadašnji značaj, posebno od momenta kada je vatreno oružje moglo da ih teško povredi ili ubije. Stoga nemaju zapaženu primenu u oružanim sukobima koji su vođeni počev od druge polovine XX veka.

Na Internetu se lako može naći slika iz 1914. slona iz Šri Lanke na čijim leđima američki marinar nišani mitraljezom Kolt-Brauning (*Colt-Browning M 1895*) čije su nogice postolja postavljene tako da su dve sa obe strane, a treća niz leđa životinje.⁸³ Premda slon bez problema izdržava i čoveka i oružje mase 17 kg, u pitanju je po svemu sudeći slika u propagandne svrhe, jer nije poznato da su ove životinje na takav način korišćene u borbi. Takođe, tako izdignut i bez zaklona mitraljezac bi bio laka meta, a uz to skoro je sigurno da bi grmljavina mitraljeza uspaničila životinju.

4. Psi. - U borbu su ponekad uvođeni i posebno dresirani veliki psi. Zapravo, nije se radilo o nekakvim izuzetnim situacijama, već su psi još u vreme mira pripremani da se uz svoje gospodare bore u ratu.

Zabeleženo je da su oko 2100. pre n. e. psi bili u sastavu odabranih Hamurabijevih jedinica, da su ih u XVIII v. pre n. e. koristili Hiksi u invaziji na Egipat, itd. Kasnije su ih u ratu koristili Lidijci, Persijanci, Egipćani, Grci (između ostalog, i u čuvenoj Maratonskoj bici, 490. pre n. e.), Kelti i drugi.

Rimljani, poznati po svojoj racionalnosti i sistematičnosti, imali su posebne jedinice sastavljene od pasa. To su po svemu sudeći bili veliki psi pasmine molos odn. *Canis Pugnax*, kojima je najpribližniji savremeni italijanski mastif (kane corso, ital. *Cane Corso*) i napolitanski mastif (*Mastino Napoletano*) koji dostižu masu od 70, pa i više kilograma.

⁸³ Slika se može naći na <https://rarehistoricalphotos.com/elephant-mounted-machine-gun-1914/>.

Način korišćenja ovih životinja u bitkama se donekle razlikovao na raznim prostorima i u raznim periodima. Ipak, može se primetiti da je razvijena posebna taktika koju su manje-više prihvatile razne strane. Često su korišćeni čitavi čopori posebno dresiranih pasa, koji su brzo upadali u neprijateljske borbene redove, izazivajući opštu paniku i konfuziju. Sakatili su konje, napadali, ranjavali i ubijali protivničke ratnike (bili su naučeni da se ugrabivši neprijatelja bore sa njim do smrti jednog od njih dvojice) i time, istovremeno odvlačili pažnju neprijateljima. Da bi bili što efikasniji i strašniji, psi su pred boj namerno izgladnjavani, stavljane su im naročite ogrlice sa šiljcima, puštani su na protivničke redove ne frontalno, već sa boka ili sa leđa, što je sve remetilo neprijateljske formacije, unosilo uznemirenost u njih itd.

U nama bližoj istoriji, psi su korišćeni odn. koriste se i dalje i za pretraživanje terena, otkrivanje, poteru i hvatanje protivnika (njegovih izviđača i diverzanata), čuvanje lica i objekata (ratnih zarobljenika, skladišta goriva i municije itd.), pronalaženje ranjenika na bojištu, prenošenje naređenja i izveštaja (umesto kurira), dostavljanje municije i hrane, pronalaženje mina.

Ponekad se specijalno dresiraju i koriste za posebne zadatke. Tako su Drugom svetском ratu korišćeni, između ostalog, za polaganje protivtenkovskih mina.

Sovjeti su 1941-1943. koristili „protivtenkovske pse“ (rus. *противтанковая собака*) odn. „pse – ubice tenkova“ (*собаки – истребители танков*). Životinje su bile naučene da se zavuku ispod tenka, ostave tamo eksploziv i izvuku se, pre nego što se eksploziv aktivira vremenskim upaljačem. Pošto se u praksi ova zamisao pokazala kao neefikasna, prešlo se na kontaktno aktiviranje eksploziva, što je značilo pogibiju životinje koja ga je nosila. Mada sovjetski istoričari navode da su ovi psi izbacili iz stroja blizu 300 nemačkih tekova, za tako visoku cifru nema potvrde u nemačkim izvorima. Ipak, dokumentovano je da su trenirani psi uništili samo u Staljingradu 13 i u Kurskoj bici 12 nemačkih tenkova. Za slične zadatke (uništavanje utvrđenja i sl.) pse su trenirale i druge armije – SAD, Japana i dr.

5. Ostale opasne životinje. - U nastojanju da pobede, ljudi su kao oružje upotrebljavali i životinje koje nisu bile obučene za borbu, ali su zbog svojih prirodnih osobina mogle da nanesu štetu protivniku.

Zabeleženo je da su još pre mnogo vekova za napad na neprijatelja korišćeni pčele, ose i stršljeni.

Košnice pčela i gnezda stršljenova bacani su na protivnika preko zidova opsednutih gradova, a Rimljani su posebno voleli da ih koriste u pomorskim bitkama – iz katapulte bi zasuli protivnički brod košnicama pčela i gnezdima stršljenova i onda čekali da nastane panika i da protivnici poskaču u more.

Međutim, nije se sve svodilo samo na upotrebu u ratu opasnih insekata. Korišćene su i druge životinje. Zabeleženo je da su u mnogim slučajevima na protivnika bacani ćupovi i džakovi puni zmija otrovnica, škorpija i drugih otrovnih odnosno na drugi način smrtonosnih životinja. Takvu taktiku koristili su mnogi stari narodi.

Između ostalog, poznato je da su 450. i 310. pre n. e., u borbama kod Sicilije, Grci pre završnog napada bacali na protivničke lađe poskoke, udave i druge zmijske, kako bi izazvali konfuziju i paniku.

Slično je postupio i čuveni Hanibal Barka kada je 186. pre n. e. komandujući mornaricom Bitinije porazio mnogo jaču flotu pergamskog kralja Eumena II tako što ju je u prelomnom trenutku zasuo kišom glinenih ćupova iz kojih su ispadale zmijske otrovnice, što je zatečene protivnike toliko užasnulo da su izgubili prisutnost duha i pobjegli.

Ova taktika, donekle unapređena, javljala se ponekad i u Srednjem veku. Na neprijateljske brodove katapultima su izbacivane vrećice sa krečom u prahu i ćupovi puni zmijske. Obnevidele od kreča, protivničke posade skakale su u more, u paničnom strahu od otrovnica, a oni koji bi se dosetili da se penju na jarbole bili su laka meta napadačevih preciznih strelaca (tačnije, streličara). Moglo bi se reći da se u takvim slučajevima radilo o istovremenoj upotrebi hemijskog i biološkog oružja.

Otrovne životinje nisu korišćeni samo za napad, već i za odbranu. Postoje svedočanstva i o tome.

Stanovnici parćanskog grada Hatre (u današnjem Iraku) odbranili su se 117. i 198. godine od Rimljana, između ostalog i zahvaljujući tome što su na one koji su pokušavali da se popnu na zidine bacali posude od gline sa škorpijama, zmijama i otrovnim bubama.

6. Bezopasne životinje. - Ljudi su se mnogo puta dosetili da na razne načine upotrebe u ratu i životinje koje su na prvi pogled sasvim bezopasne.

Tako su u bici kod Peluzija (525. pre n. e.) Persijanci pribegli ratnom lukavstvu koje se oslanjalo da svima dobro poznato obožavanje mačaka od strane Egipćana (imali su čak i posebnu boginju-mačku koja se zvala Bast). Znajući za to, Persijanci su pred napad nacrtali na svojim štitovima mačke, pa su čak žive mačke nosili u rukama. Egipćani su ustuknuli, ne usdivši se da upute strele i koplja prema svojim božanstvima, što je bročano nadmoćnim, iskusnijim i bolje opremljenim protivnicima omogućilo da im priđu na dohvata mača. Zatim je usledio pokolj – navodno je poginulo 50.000 Egipćana nasuprot samo 7.000 Persijanaca.

Kao oružje, i to vrlo efikasno, korišćeni su i golubovi, vrapci, laste i druge bezazlene ptice.

Tako iz „Povijesti minulih ljeta” (najstariji ruski letopis, nastao početkom XII v.) saznajemo da 947. godine, kneginja Olga, koja je tada vladala Kijevom, kada ni posle jednogodišnje opsade nije uspela da zauzme Iskorostenj, dobro utvrđeni glavni grad Drevljana, rekla je njegovim stanovnicima da će povući opsadu i otići ako joj se pokore i plate danak. Kada su ovi pristali, objasnila je da pošto su u međuvremenu mnogo osiromašili (zbog opsade nisu mogli da obrađuju zemlju, idu u lov, sakupljaju med itd.) zadovoljiće se simboličnim dankom – da joj od svake kuće daju po 3 goluba i 3 vrapca. Kada su stanovnici grada, radosni što se sve tako lepo završilo, predali traženo, ona je ptice podelila vojnicima, naredivši da se svakoj koncem priveže mala

maramica sa zapaljivom smesom. Ono što se zatim dogodilo zaslužuje da bude preneto doslovno:

„I kada se smršilo, zapovijedi Olga vojnicima svojim da puste golubove i vrapce. Golubovi i vrapci pak poletješe u svoja gnijezda: golubovi u golubarnike, vrapci pak pod strehe, i tako se zapališe – negdje golubarnici, negdje ostave, negdje staje, negdje senici, i ne bi dvora gdje ne goraše, i nije se moglo gasiti jer svi dvorovi zaplamtješe. I ljudi pobjegoše iz grada, i naredi Olga vojnicima svojim da ih hvajaju. I tako uze grad i spali ga, starešine pak grada odvede u ropstvo, a druge ljude – jedne pobi, a druge dade u ropstvo muževima (ljudima, vojnicima, prim. B.K.) svojim, a ostale ostavi da plaćaju danak.”⁸⁴

Ako je u navedenom slučaju na delu bila kombinacija sjajnog ratnog lukavstva i, sa druge strane, perfidije (zbog grubo pogažene reči)⁸⁵ zabeleženi su i skoro identični primeri, ali bez elemenata nečasnosti.

Poslednji veliki viking i kasniji norveški kralj Harald Hardrada (*Harald Sigurdarson Hardrada*) kada je 1038-1040. u službi vizantijskog cara komandovao čuvenom Varjaškom gardom (elitna jedinica najamnika) u ratu protiv Saracena (muslimana) na Siciliji, prilikom opsade jednog dobro utvrđenog zamka zapazio je da su krovovi kuća od slame, a da su u potkrovlju gnezda sitnih ptica koje preko dana love u šumi i uveče se vraćaju sa hranom za svoje ptiće. Naredio je da se uhvati što više ptica i da se za svaku priveže kuglica smeše borove piljevine i sumpora. Predveče su ptice puštene, s tim da su prethodno zapaljene za njih privezane kuglice. Ptice su kao i uvek odletele u svoja gnezda, ali ovaj put noseći plamen. Vatra je zahvatila slamnate krovove i začas se proširila čitavim mestom, izazvavši užasan požar, tako da su stanovnici otvorili vrata, istrčali napolje i molili za milost. Zadovoljan svojim delom i time što je sve postigao bez borbe i gubitaka, Harald ih je poštedeo.⁸⁶

Malo je poznato, ali nešto slično se umalo dogodilo u Drugom svetskom ratu, kada su Amerikanci u sklopu projekta „X zrak” (*Project X-Ray*) bili na korak od toga da protiv Japanaca upotrebe zapaljive (eksplozivne) slepe miševе odnosno tzv. „bombu slepi miš”.

Ideja je bila da veliki kontejner sa oko 1.000 slepih miševa padobranom bude ispušten iz aviona i da se tada otvori tako da životinje izlete iz njega, razlete se posvuda i zavuku u rupe po kućama. Pošto bi svaki nosio bombicu (razrađene su dve vrste - od 17 i 22 grama, koje su gorele 4 odn. 6

⁸⁴ *Povijest minulih ljeta ili Nestorov ljetopis* 2003, 36.

⁸⁵ Prethodno su Drevljani u Iskorostenju ubili Olginog muža, kneza Igora Rjurikoviča (rus. князь Игорь Рюрикович) jer se ovaj nakon što je uzeo veliki danak, vratio da uzme još. Osvajanje grada i ono što je usledilo bili su deo njene osvete koja je bila strašna – pre opsade grada, takođe koristeći se prevarom, namamila je i surovo pogubila čak tri delegacije Drevljana - jedne je žive zakopala, druge spalila dok su se kupali u banji, a treće navela da se napiju i onda naredila da se poseku (po *Povesti*, čak 5.000 njih).

⁸⁶ On je po svemu sudeći samo primenio Olgino lukavstvo, ali bez davanja lažnih obećanja. Pošto je pre dolaska u Vizantiju, od 1031. do 1034. g. bio zapovednik vojske kijevskog kneza Kijevske Rusije Jaroslava Mudrog (rus. Ярослав Владимирович Мудрый) pa se čak oženio njegovom ćerkom, tada je verovatno čuo priču o Olgi i načinu na koji je osvojila Iskorostenj.

minuta) one bi putem tajmera u zatom trenutku bile aktivirane što bi izazvalo eksploziju i plamen. Cilj je bio da se u japanskim gradovima čije su kuće u to vreme bile uglavnom od drveta i papira, izazovu ogromni požari i panika. Od projekta se odustalo zato što je u međuvremenu razvijena atomska bomba.

Premda bi se primeri korišćenja životinja u ratu mogli nastaviti u nedogled, ovde je dovoljno podsetiti još samo na golubove, koji su, da stvar bude zanimljivija, poznati simboli mira.

Još je Julije Cezar (lat. *Gajus Julius Caesar*) u I v. pre n. e. preko goluba slao vesti iz Galije u Rim. Masovna upotreba goluba-pismonoša bila je za vreme francusko-pruskog rata (1870-1871) kada su oni u opsednuti Pariz doneli oko 150.000 službenih i oko milion privatnih poruka. Premda su tada postojale telefonske i telegrafske linije, čak oko 500.000 golubova korišćeno je u Prvom svetskom ratu.

U Drugom svetskom ratu samo Britanci su iza protivničkih linija poslali ogroman broj (po nekim izvorima, preko 250.000) ovih ptica. Mnoge su se vratile sa porukama, a neke i sa izuzetno važnim obaveštajnim podacima, kao što su mesta sa kojih Nemci pozicije svoje rakete Fau 1 (*V-1*), mesta gde se nalaze nemački radari itd. Visoko ceneći njihov doprinos, Britanci su odlikovali 32 goluba posebnom Dikinovom medaljom (*Dickin medal*) za ratne zasluge životinja.

Čak i danas golubovi ponekad predstavljaju najbolji izbor za prenošenje poverljivih poruka - zato što izgledaju bezazleno, lete tiho i neprimetno itd. Ne treba zaboraviti da pravovremeno doturena vest može odlučiti bitku, a u izuzetnim slučajevima i rat.

Međutim, ove ptice ne koriste se samo za prenos poruka. Kada je septembra 2019. američka CIA skinula oznaku tajnosti sa određenih dokumenata iz vremena Hladog rata, saznalo se da je u to vreme ova agencija upotrebila jedinstvenu sposobnost goluba da može biti ostavljen bilo gde, pa i na mestu gde nikada nije bio, ali da će se nepogrešivo vratiti kući, čak i ako je ona stotinama kilometara daleko. Sa idejom da se to iskoristi, od sredine 1970-ih na golubove su montirane minijaturne ali vrlo kvalitetne kamere koje su imale masu od samo 35 g, ali su zato davale slike boljeg kvaliteta od onih koje su se mogle dobiti putem satelita. Premda taj deo informacije nije učinjen dostupnim, izgleda da su golubovi puštani u objektima kakvo je bilo npr. brodogradilište u Lenjingradu, gde je proizvedena većina sovjetskih naprednih podmornica. I zaista, ko bi u pitomim pticama tražio špijune?

7. Upotreba životinja jednih protiv drugih. - Još u dalekoj prošlosti, ali i u naše vreme životinje su u mnogim slučajevima u ratu vešto upotrebljavane jedne protiv drugih – kamile protiv konjice, svinje protiv bojnih slonova, sokolovi protiv goluba pismonoša itd.

Navešćemo samo nekoliko primera:

- Persijski car Kir Veliki je 548. pre n. e. porazio poslednjeg lidijskog kralja Kreza (lat. *Croesus*) isturivši pred njegovu konjicu kamile - konji su se uspaničili od izgleda i mirisa njima nepoznate životinje;

- Primitivši da se ovi užasno plaše njihovog skičanja, stari narodi koristili su svinje kao najefikasnije oružje protiv bojnih slonova. To su, činile i trupe Aleksandra Makedonskog i Rima, ali i drugi.

Između ostalog, 266. pre n. e. opsada grada Megara u Atici od strane makedonskog kralja

Antigona II Gonate (*Antigonus II Gonatas*) razbijena je onda kada su branioci premazali nekoliko svinja zapaljivom smesom i pred protivničkim redovima ih zapalili, što je (vatra i užasni krici koje su ispuštale jadne životinje) toliko uplašilo slonove da su se dali u panično bekstvo, pobivši pri tome veliki broj sopstvenih vojnika.

Poslednji zabeleženi slučaj bio je 544. godine, kada su za vreme opsade Edese od strane persijskog cara Hozroja I (*Khosrow I*) vizantijski branioci na zidine tvrđave okačili svinju, čije je skićanje uspaničilo jedinog persijskog slona i nagnalo ga u bekstvo;

- U Drugom svetskom ratu Britanci su koristili specijalno obučene sokolove za lov na nemačke golubove pismonoše.

8. Upotreba životinja u naše vreme. - Životinje su u razne svrhe korišćene i u oružanim sukobima koji su vođeni u novije vreme.

U nekim slučajevima to je bilo za obavljanje određenih poslova (Iračani su 1987. u ratu protiv Irana koristili slonove za transport oružja) ali je bilo i korišćenja životinja kao specifične vrste oružja, za napad na protivničku živu silu.

Tako su npr. tokom rata u Vijetnamu, Vijetnamci protiv Amerikanaca koristili zamke sa zmijama otrovnicama i škorpionima.

Premda to uglavnom negiraju, mnoge zemlje i danas eksperimentišu sa životinjama nastojeći da ih obuče za izvršavanje raznih, pa i borbenih zadataka.

Razume se, u načelu mogu se koristiti i netrenirane životinje. Tako se npr. u određeni morski zaliv ili jezero mogu tajno ubaciti smrtonosne životinje (ajkule, krokodili, pirane itd.) čime će protivniku biti naneta ogromna materijalna (ako je reč o turističkom mestu, koje će u tom slučaju makar privremeno postati neupotrebljivo) a još više moralna i šteta - npr. ako se na obali nalazi štab ili rezidencija državnog ili vojnog rukovodstva, pa neko iz vrha strada ne znajući da ga u vodi vreba ubica; ako se na obali nalazi vojni garnizon ili logor, pa nekolicina vojnika bude rastrgnuta pred očima saboraca (što će svakako loše uticati na moral ostalih) itd.

Ipak, u praksi se uglavnom određene životinje posebno dresiraju i na drugi način pažljivo pripremaju za izvršenje određenih zadataka.

Između ostalog, poznato je da Amerikanci već najmanje pola veka uvežbavaju delfine, morske lavove i druge životinje.

Delfini se koriste za pronalaženje podvodnih mina (kada otkrije minu delfin je ne dira već ispusti bovu i tako označi mesto). Navodno su tako 2003. za vreme rata u Iraku delfini u vodama kod strateški važne luke Um Kasr locirali više od 100 mina.

Bilo je i pokušaja da se delfini iskoriste za ofanzivne podvodne akcije, posebno za proboj u protivničku luku sa ili bez čoveka. Od toga se, međutim, odustalo zato što se pokazalo da delfinom može da upravlja samo njegov dreser koji ga je obučio, a ne i operativac na terenu. Ipak, po nekim izvorima, još za vreme Hladnog rata Amerikanci su navodno uspeali da istreniraju delfine da ubijaju neprijateljske ronioce.

Eksperimente sa ovim životinjama vršile su i vrše i druge države.

Tako je npr. sredinom 2015. svet obišla vest koju su preneli svi mas mediji, o tome da su

pripadnici Hamasa (palestinska islamska organizacija, koju neke države smatraju terorističkom, a koja je poznata po tome što se godinama bori protiv Izraela) uhvatili delfina koji je na sebi imao kamere na daljinsko upravljanje i drugu opremu za špijuniranje u korist Izraela - navodno je trebalo da tajno snima obuku pomorskih komandosa Hamasa. Tvrdi se da je delfin na sebi imao i spravu za ispaljivanje harpuna, te je ostavljena mogućnost i da je trebalo da posluži za napad na komandose.

Morski lavovi se uspešno obučavaju za borbu protiv podvodnih diverzanata - istrenirani su da kada spaze diverzanta zakače mu za nogu jednu vrstu bove koja ne može da se skine, a koju na površini vide straža odnosno osmatrači.

Povremeno se u medijima pojavljuju vesti kojima jedna strana optužuje drugu da za špijunske misije, ali i za neposredne napade koristi naročito istrenirane životinje.

S tim u vezi, zanimljivo je primetiti da razne države uveliko rade na proizvodnji hemijskih preparata kojima bi protivnik bio poprskan odnosno na drugi način obeležen i time izložen masovnom napadu određenih vrsta životinja - osa, stršljenova, glodara itd. Tu je, dakle, u izvesnom smislu na delu kombinacija hemijskog (agens kojim se protivnik prska) i biološkog oružja (same životinje koje miris kojim se protivnik označava, iritira i nagoni na napad na njega).

Životinje se, međutim, ne moraju uvek koristiti u ofanzivne svrhe. Dovoljno je primetiti da se psi, ali i određene vrste miševa i drugih glodara u praksi koriste za pronalaženje protivpešadijskih mina. Ovo zato što imaju istančan njuh (osete eksploziv) i što su (posebno miševi) vrlo su lagani, te ne aktiviraju minu.

Tim povodom, treba skrenuti pažnju na to da premda se može učiniti da tu nije reč o upotrebi životinja u ratu, već o čišćenju minskih polja iz humanitarnih razloga (radi sprečavanja civilnih žrtava, posebno po završetku oružanog sukoba) to ne mora uvek biti tako, pošto se, zavisno od slučaja, može raditi o čišćenje prolaza za trupe u sklopu neke ratne operacije.

9. Status prema međunarodnom pravu. - Kada je reč o pravnoj dozvoljenosti, upotreba životinja u oružanom sukobu nije na pravi način regulisana međunarodnim pravom.

Ipak, sve dok se time ne krše osnovni principi međunarodnog ratnog i humanitarnog prava (nije reč o neselektivnom oružju, posebno nehumanom oružju i slično) ovo oružje, samo po sebi, nije zabranjeno.

Sa druge strane, pošto se u novije vreme sve više govori o dobrobiti životinja, odnosno sprečavanju surovosti prema njima (neki čak pominju „prava životinja”) a već postoje i određeni međunarodni dokumenti iz te oblasti, može se postaviti pitanje dozvoljenosti žrtvovanja odn. ugrožavanja života životinja ili surovosti prema njima, onda kada se one koriste u borbenim operacijama.

S tim u vezi, treba se setiti da su u ratu i ljudi izloženi svim rizicima, stradanjima i patnjama. Kada god bude trebalo da se odluči da li u opasnost dovesti ili čak žrtvovati živote životinja da bi se ostvarila lakša i brža pobeda (i time sačuvali u što većoj meri životi i zdravlje sopstvenih boraca i civila) praksa neće imati dilemu.

Znajući da je u svakom ratu i ljudski život nedopustivo jeftin, teško je zamisliti da bi neko mogao da krivično ili na drugi način odgovara zato što su životinje stradale vršeći po njegovom naređenju zadatke za koje su obučene – noseći poruke, tragajući za minama i slično. Bezrazložna surovost prema životinjama je užasna pojava i ona se mora goniti i suzbiti, ali nju treba jasno razlikovati od korišćenja životinja u ratne svrhe, gde se one koriste kao neka vrsta zamena za ljude.

Za kraj, opisana upotreba životinja u ratne svrhe ovde se pominje samo da bi se napravila jasna razlika između nje i biološkog oružja u užem smislu. Samo ovo drugo spada u oružja za masovno uništenje. Premda je teorijski možda moguće zamisliti da neko pripremi ogromnu količinu gladnih ili posebno dresiranih životinja (pacova, vukova, insekata i slično) i iskoristi ih za masovni napad na protivnika na takav način da one proizvedu neobično veliki broj žrtava, u stvarnom životu čak i veliki čopori najkrvožednijih životinja su neuporedivo manje opasni od mikroorganizama koji izazivaju teške zarazne bolesti.

2. Biološko oružje u užem smislu

1. Pojam. - U užem smislu pod biološkim ima se u vidu oružje koje sadrži patogene odnosno infektivne mikroorganizme koji se brzo razmnožavaju i izazivaju teške zarazne bolesti odnosno uništavaju ljude, domaće životinje, useve i poljoprivredne kulture.⁸⁷

U ovu, po mnogo čemu posebnu kategoriju biološkog oružja ulaze bakterije, ali i virusi, gljivice, paraziti i prioni.⁸⁸

Tako npr. opasnu infektivnu bolest malariju izaziva sićušni parazit *Plasmodium*. Prenosi se, a time i zaraza preko jedne vrste tropskog komarca. I pored svih mera za njeno suzbijanje, čak i u naše vreme od malarije se, ponajviše u Africi, razboli više od 228 miliona i umre više od 405.000 ljudi, od kojih su 272.000 (67%) deca mlađa od 5 godina.⁸⁹ Najnoviji podaci, koje je jula 2022. objavila Svetska zdravstvena organizacija, svedoče o pogoršanju stanja u smislu da je 2020. godine od malarije u svetu obolelo 241 milion ljudi od kojih je 627.000 umrlo, s tim da 95% obolelih i 96% umrlih otpada na region Afrike, pri čemu su 80% umrlih bili deca mlađa od 5 godina.⁹⁰ Ima mišljenje da je, ako se u obzir uzme čitava istorija, malarija odnela više ljudskih života nego bilo koja druga bolest, ali i više nego svi ratovi zajedno.

⁸⁷ Više: Gažević N. 1970, 616-618; Kljajić R., Vučinić M. 1978, 261-274; Dando M. 1997, 1-69; Smart J. K. 1997, 9-86; Petro J. B., Plasse Th. R., McNulty J. A. 2003, 161-168; Littlewood J. 2004; Jović R., Savić A. 2004; Friend M. 2006, 233-271; Koblentz G. D. 2009; Almosara J. O. 2010; Gillis M. 2012, 43-48; Cenciarelli O. et. al. 2013, 111-129; Tucker J. B. 2013, 7-16; Vogel K. M. 2013; Андрюков Б. Г. 2017.

⁸⁸ Naziv izveden 1982. od skr. eng. *protein* (belančevina) i *infection* (infekcija, zaraza). To su posebni proteini koji nastaju mutacijom gena i izazivaju teške bolesti kod ljudi (između ostalog, neizlečiva neurodegenerativna obolenja sa smrtnim ishodom) i životinja (npr. bolest ludih krava).

⁸⁹ *World Malaria Report 2019*, World Health Organization 2019, xii, www.who.int/publications/i/item/world-malaria-report-2019.

⁹⁰ *Malaria*, World Health Organization, 26 July 2022, www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/malaria.

Premda se ne radi samo o bakterijama, za označavanje svih ovih mikroorganizama često se koristi jedinstveni naziv - *bakteriološko oružje*.

Ovo zato što su bakterije i njihova svojstva otkriveni pre drugih patogenih mikroorganizama (još u XVII v.) a i zbog činjenice da su one najraširenije od svih organizama u prirodi – veruje se da ih ima otprilike 5×10^{30} , s tim da postoji nekoliko miliona tipova bakterija. Za sada je opisano i imenovano nešto preko 13.500 tipova, među njima i nekoliko stotina patogenih, što znači sposobnih da izazovu bolest, pa i smrt (uglavnom tako što luče otrove u organizam domaćina u čije telo prodru). Bakterije su izazivači takvih teških bolesti kao što su kolera, antraks, bubonska kuga, tifus, tuberkuloza, Lajmska bolest, difterija, lepra, itd.

Najopasniji vidovi bakteriološkog oružja spadaju u oružje za masovno uništenje. Tako se nazivaju ne samo ove infektivne materije, već i sredstva pomoću kojih se one dostavljaju do protivnika – granate, rakete, vođeni projektili i slično.

2. Primena u praksi. - Odavno je primećeno da je jedan od najjednostavnijih i istovremeno najefikasnijih načina da se porazi neprijatelj taj da se kod njega izazove zarazna bolest koja će za kratko vreme pokositi njegove redove i ujedno drastično oslabiti borbenu sposobnost i moral preživelih.

Stoga ne čudi što su bakteriološka oružja korišćena još u starom veku, još od XIV v. naše ere.

Dokaz tome je jedan hetitski tekst iz oko 1500. pre n. e. u kojem se pominje da su žrtve tularemije (akutna zarazna bolest koja se javlja u nekoliko oblika) prenete u neprijateljsku zemlju da bi tamo izazvale epidemiju. To verovatno nije bio ni prvi, ni jedini slučaj takve vrste.

Poznato je da su Asirci, Hetiti, Persijanci, Grci, Rimljani i drugi narodi kontaminirali izvore vode svojih neprijatelja otrovnim pečurkama odnosno kukurekom i drugim biljkama ili jednostavno bacajući u njih izmet ili tela mrtvih životinja i ljudi itd.

Između ostalog, zna se da su Skiti u V v. pre n. e. vrhove strela umakali u leševu i krv ili životinjski izmet, usled čega su njihove strele bile zatrovane bakterijama gangrene i tetanusa. To je činjeno da bi se izazvala infekcija ranjenih u redovima neprijatelja. U tom kontekstu, zanimljivo je da u mnogim jezicima prihvaćena reč za otrov - *toksin*, vodi poreklo od grčke reči *toxon* koja znači „strela”. Uzgred, Skiti su važili za neke od najboljih streličara antičkog sveta – ispaljivali su po 20 strela u minuti koje su, zahvaljujući izuzetno moćnim kompozitnim lukovima Skita, letele na udaljenost od skoro 500 m.⁹¹

Slični postupci i sredstva korišćeni su u mnogim sukobima tokom čitave istorije. Između ostalog:⁹²

- Car Svetog rimskog carstva Fridrih Barbarosa (*Friedrich I Barbarossa*) kod opsade italijanskog grada Tortone 1155. zatrovao je neprijateljske izvore vode leševima;

⁹¹ Johnson Th. J. 2000.

⁹² Wheelis M. 1999, 8-34; Frischknecht F. 2003, 47-52; Leven K.-H. 2005, 19-25; Frischknecht F. 2008, 1-4.

- Za vreme stogodišnjeg rata Francuzi su 1340. opseli francuski grad Ten Levek (koji su tada držali Englezi) i u njega preko zidina katapultima ubacivali raspadnuta tela životinja;
- Tataři su 1346. izazvali kugu u Kafi (tadašnja kolonija Đenove, a danas grad Teodosija na Krimu). Držeći pod opsadom taj grad oni su katapultima u njega ubacivali tela svojih vojnika i životinja umrlih od kuge. Ne samo da je to dovelo do širenja bolesti u gradu, već su brodovi kojima su bežali stanovnici Kafe preneli zarazu svuda gde su stizali. Veruje se da je kuga koja se na ovaj način proširila čitavom Evropom, za 10 godina (1346-1355) odnela čak 20-30 miliona života (oko četvrtine tadašnjeg stanovništva Evrope);⁹³
- Husiti su za vreme Tridesetogodišnjeg rata 1422, kod opsade jednog zamka u Češkoj, ubacivali u njega mrtva (mada ne i zaražena) tela;
- Španci su 1495. prodali neprijateljima vino zaraženo krvlju obolelih od lepree;
- Kolonijalne sile su ponekad svesno, pa čak i planski širile zarazu među urođenicima. Mada je bilo i drugih, posebno je poznat je slučaj britanskog generala Džefrija Emersta (*Jeffrey Amherst*), guvernera Nove Škotske (oblast u današnjoj istočnoj Kanadi) koji je 1763. Indijancima prodao ćebad zaraženu velikim boginjama, izazvavši tako epidemiju od koje je umrlo 8.000 ljudi;
- Za vreme opsade lombardijskog grada Matove Napoleon je 1797. potopio okolna polja da bi olakšao širenje malarije;
- Nemci su 1915-1918. inficirali konje članica Antante; itd.

Ponekad je zaraza vrlo verovatno širena nesvesno, kao uzgredna posledica ratovanja.

Tako je poznato da su velški odn. engleski lučari (streljari iz 2 metra dugog velikog velškog odn. engleskog luka) pre okršaja pobadali u zemlju ispred sebe strele, kako bi im bile nadohvat ruke tj. da bi mogli da ih brže ispaljuju. Može se pretpostaviti da su zbog toga (kontakta sa zemljom i nečistoćama u njoj) u mnogim slučajevima vrhovi tih strela bili zagađeni, što je pretilo da kod ranjenih izazove tetanus ili drugu tešku infektivnu bolest.

Premda navedeni primeri nedvosmileno ukazuju da je bakteriološko oružje korišćeno na razne načine, u razna vremena i na raznim stranama, poznata nam je i sasvim drugačija praksa. Imamo dokaze da su pomenuti i slični postupci bili zabranjeni u ratovima između određenih država i da su te zabrane zaista poštovane.

U naše vreme svet se suočio sa pandemijom Koronavisurne bolesti 2019 (eng. *Coronavirus disease 2019*) mnogo poznatijom pod skraćenim nazivom Kovid 19 (eng. *Covid-19*). Premda u vezi sa time postoje razne kontroverze,⁹⁴ prema zvaničnoj verziji,

⁹³ Wheelis M. 2002, 971-975.

⁹⁴ Između ostalog, moglo se čuti, čak i iz redova istaknutih naučnika i međunarodno priznatih medicinskih stručnjaka, da je u pitanju namerno izazvana pandemija sa ciljem da se pobije što više ljudi i izazovu drastične promene u čitavom svetu (tome u prilog išlo je to što su odmah nakon izbivanja epidemije mediji prenosili informacije zvaničnika da „ništa više neće biti kao pre” odnosno da se sprema „veliko resetovanje čovečanstva”, što je navodilo na logično pitanje – a kako oni to već sada znaju?); da je smrtnost od ove bolesti mnogo manja nego što se zvanično prikazuje (jer se kao stradali od Kovid 19 broje i oni

reč je o zaraznoj bolesti koja se širi kapljičnim putem (respiratornim kapljicama koje se izbacuju u momentu kašljanja) a uzrokovana je teškim akutnim respiratornim sindromom virusa korona 2 (SARS-CoV-2).⁹⁵ koja je krajem 2019. godine izbila u gradu Vuhan u centralnoj Kini, a zatim se vrlo brzo proširila na čitav svet.

Svetska zdravstvena organizacija je 11. 3. 2020. proglasila pandemiju Kovid 19.⁹⁶ Ona traje i danas (u martu 2022. godine) s tim da je nemoguće prognozirati kada će biti okončana. Zahvatila je praktično sve države sveta, s tim da su mnoge među njima uvele vanredno stanje i posebne restriktivne i druge mere. To je dovelo do velikih poremećaja na globalnom nivou u svim sferama – privredi, saobraćaju, turizmu, obrazovanju (više od 160 država je makar privremeno zatvorilo obrazovne ustanove), sportu (otkazana su ili odložena mnoga takmičenja, pa i Olimpijske igre u Tokiju) itd. Tvrdi se da je do 15. marta 2022. g. zaraza potvrđena kod 475,8 miliona ljudi, od kojih je više od 6,1 miliona od nje umrlo.⁹⁷

Ovde nas pandemija Kovid 19 prvenstveno zanima zbog toga što jasno pokazuje da su i u naše vreme moguće takve pojave. Štaviše zbog razvijenih sredstava saobraćaja i velike pokretljivosti ljudi, zarazne bolesti se vrlo brzo šire na sve kontinente i pogađaju ogromne mase ljudi. Drugim rečima, i pored svih medicinskih sredstava i procedura, kada bi neko upotrebio biološko oružje u užem smislu, posledice bi u principu pogodile čitavu planetu, kompletno čovečanstvo. Taj neko bi mogao da poštedi sebe (svoje stanovništvo) od zaraze koju je izazvao samo ako unapred ima lek ili, ako je uspeo da proizvede takvo biološko oružje koje pogađa samo pripadnike određenih (stranih) naroda. Međutim, i ta druga (napadnuta) strana mogla bi da kao odgovor pusti neko drugo biološko oružje, a zatim bi to verovatno učinile i treće zemlje, što bi vodilo opštem pomoru.

3. Prednosti bakteriološkog oružja. – Sa čisto racionalnog gledišta biološko oružje, ima niz specifičnih prednosti. To je i razlog zbog čega su države u iskušenju da ga razvijaju, pribavljaju, poseduju i eventualno u nekom trenutku upotrebe.

Pre svega, ono je srazmerno jeftino zbog čega ga, uostalom, ponekad zovu „atomska bomba siromašnog“.

koji su umrli od drugih bolesti ili starosti, izgubili život u saobraćajnim i drugim nesrećama itd.); kao i da se ne radi ni o kakvoj pandemiji, već o dobro pripremljenom masovnom trovanju ljudi teškim metalima, drugim hemijskih supstancama i jedinjenima (barijum, aluminijum, torijum, polimerni materijali, silicijum karbid itd.) i biološkim agensima (virusi, bakterije itd.) koji se raspršuju iz aviona (tzv. kemtrejlovi odnosno kemtrejls) a što izaziva iste simptome kao što su oni koji se pripisuju Kovidu 19.

⁹⁵ Istina, kasnije se, makar delom, odustalo od ove tvrdnje, pa je istaknuto da bolest dovodi do zgrušavanja krvi, što uzrokuje razne zdravstvene komplikacije, a u ekstremnim slučajevima i smrt.

⁹⁶ Pandemija (od grč. *pan*, svi i *demos*, narod) je naziv za zaraznu bolest koja se brzo širi među ljudima, a zahvatila je čitav svet tj. predstavlja globalnu epidemiju.

⁹⁷ *Covid-19 Dashboard*, Center for Systems Science and Engineering (CSSE) at Johns Hopkins University, <https://gisanddata.maps.arcgis.com/apps/dashboards/bda7594740fd40299423467b48e9ecf6>.

Prema procenama američkih stručnjaka iz 1969, koje je NATO objavio 1996, cena napada na 1 km² na kome su nezaštićeni civili bila je tada 1 dolar za biološka, 600 za hemijska, 800 za nuklearna i čak 2.000 dolara za konvencionalna oružja.⁹⁸

Pored toga, to oružje ima i sledeće karakteristike:

- relativno lako je dostupno;
- nije velikih gabarita, pa se u tom smislu lako se može čuvati i transportovati;
- relativno lako se može dostaviti do cilja (raketom, granatom i na bezbroj drugih načina);
 - teško ga je ili čak nemoguće detektovati (za razliku od npr. radioaktivnog oružja, eksploziva itd.) pa se dosta uspešno može prikriti činjenica da se ono uopšte poseduje;
 - može biti upotrebljeno tako da se ne zna ko ga je upotrebio pa i da li je uopšte upotrebljeno (ili je reč o zarazi koja je nastala spontano);
 - veoma je efikasno u smislu da i u malim količinama izaziva ogromne žrtve;
 - čak i sama pretnja njime dovoljno je užasna da zastraši svakoga;
 - upotreba bakteriološkog oružja protiv ljudi ne mora uvek značiti korišćenje onih sredstava koja u ogromnom broju ili velikom procentu za posledicu imaju neizbežnu smrt. Snažni efekti mogu se postići i agensima koji kod protivnika izazivaju privremeno ili trajno zarazno slepilo (npr. trahom), diareju, groznicu itd. To može biti dovoljno da se slomi otpor protivnika, okupira njegova zemlja i slično.

Gostujući 1997. u jednoj TV emisiji, tadašnji ministar odbrane SAD Viljem Koen (*William Cohen*) je da bi pokazao kolika je destruktivna moć biološkog oružja doneo sa sobom pakovanje od 5 funti (2,27 kg) šećera i rekao da bi ta količina bakterija antraksa, ako bi bila raspršena u vazduhu, bila dovoljno da pobije više od pola stanovnika grada Vašingtona (*Washington D.C.*) koji je tada imao oko 300.000 žitelja. Slično tome, državni sekretar SAD Kolin Pael (*Colin Powell*) je 2003. u UN pokazao staklenu bočicu sa belim prahom, izjavivši da je to otprilike količina jedne kafene kašičice, a da je i manje od jedne kašičice suvog antraksa poslatog u kovertama bilo dovoljno da u jesen 2001. zatvori Senat SAD, ubije 2 radnika pošte i natera nekoliko stotina ljudi da dobiju hitnu medicinsku pomoć.⁹⁹

U vezi sa Paelovom izjavom treba podsetiti da su stvari zapravo stajale još gore – pisma zatrovana sporama antraksa koja su između 18. septembra i 9. oktobra 2001. stigla na adrese jednog broja senatora i nekih medija ubila su 5 i povredila 17 ljudi. Poslao ih je, kako je kasnije utvrđeno i 2008. javno saopšteno, američki naučnik - mikrobiolog Brjus Ajvins (*Bruce E. Ivins*) koji je radio u jednoj vojnoj laboratoriji. Po zvaničnoj verziji, ubio se pre nego što je protiv njega podignuta optužnica.

U najnovije vreme optužbe u vezi sa biološkim oružjem ticale su se tajnih američkih laboratorija smeštenih u Ukrajini i još nekim državama.

U toku oružanog sukoba u Ukrajini 2022. godine, Rusija je obavestila svet da su na prostorima koje su zauzele, njene oružane snage pronašle dokumente koji svedoče o čak 30 tajnih

⁹⁸ Cenciarelli O. et. al. 2013, 112.

⁹⁹ Vogel K. M. 2013, 16-18.

američkih laboratorija za razvoj biološkog oružja, smeštenih na 14 lokacija na tlu Ukrajine. Tome je dodato da su laboratorije radile pod upravom i uz finansiranje američkog Pentagona, koji je, između ostalog, planirao da u okviru tajnog projekta P-781 napadnu teritoriju Rusije bakterijskim i virusnim patogenima, s tim da bi kao njihove prenosioci bili iskorišćeni slepi miševi, ptice i insekti.¹⁰⁰

Usledili su demanti američke Bele kuće, Stejt dipertmenta i ukrajinske vlade, što su prenela zapadna sredstva masovnog informisanja, uz tvrdnju da se radi o lažnim optužbama bez ikakvih dokaza.¹⁰¹ Ipak, pritešnjeni dokumentima koje je objavila Rusija, Amerikanci su ubrzo napustili potpuno negiranje i prešli na tvrdnju da se radilo samo o finansijskoj i drugoj pomoći u naučnom istraživanju koje su vršili ukrajinski stručnjaci kako bi se bolje upoznali sa zaraznim bolestima radi osposobljavanja za borbu protiv njih. U jednom trenutku se moglo čuti i to da čak i ako su u nekim laboratorijama istraživana biološka oružja, to su bila samo ona koja su zaostala još iz vremena Sovjetskog Saveza, dakle od pre više od 30 godina. Drugim rečima, negirana je bilo kakva veza SAD sa programom biološkog oružja u Ukrajini.

Međutim, Rusija je bila toliko sigurna u to što tvrdi da je ovo pitanje iznela pred Savet bezbednosti UN. Tu inicijativu poduprla je i Kina, zahtevajući objašnjenje od SAD o njihovim mnogobrojnim tajnim biološkim laboratorijama širom sveta.

Na američke demantije i argumente odgovoreno je time da je čudno da ako je reč o medicinskim istraživanjima njih nije finansiralo američko ministarstvo zdravlja, već Pentagon (ministarstvo odbrane); da je američka strana uložila neobično velika sredstva;¹⁰² da u istraživanjima u Ukrajini nisu, kako su tvrdile SAD, radili samo ukrajinski istraživači, već su čitavim radom na licu mesta rukovodili američki stručnjaci; da ako je reč o biološkom oružju proizvedenom u Sovjetskom Savezu trebalo da je predati Rusiji kao sukcesoru SSSR, a ne panično uništavati sve dokumente, sve uzorke i sve tragove kako ništa ne bi palo u ruke oružanih snaga Rusije; itd. Posebnu težinu ima činjenica da je državna podsekretarka SAD Viktorija Njuland (*Victoria Nuland*) svedočeci pred komitetom za spoljne odnose američkog Senata, posredno potvrdila da SAD u Ukrajini rade na proizvodnji biološkog oružja¹⁰³ i dodala da se u saradnji sa Ukrajincima preduzimaju mere da bi se sprečilo da išta od istraživačkih materijala padne u ruke Rusima.¹⁰⁴

Zatim su isplivale tvrdnje da SAD imaju takve laboratorije (navodno, ukupno 336) i u drugim zemljama (uglavnom u onima koje se graniče sa Rusijom i Kinom); da u njima drže vrlo opasne pa i zabranjene materijale (uzročnike najtežih zaraznih bolesti); da su te laboratorije smestile daleko od svojih granica kako zbog bezbednosti svog stanovništva (u slučaju nesreće koja bi pokrenula zarazu) tako i zbog tajnosti i problema protivpravnosti (da bi se izbegla odgovornost koja bi postojala ako bi se utvrdilo da pomenute laboratorije rade na teritoriji SAD); da se u biolaboratorijama u Ukrajini radilo sa uzročnicima zaraznih bolesti karakterističnih za tu zemlju i susednu Rusiju, tako da bi eventualna veštački izazvana epidemija lako mogla biti objašnjena tvrdnjom da je nastala prirodnim putem; da su SAD i njihovi saveznici putem biolaboratorija izvezli najmaje 16.000 bioloških

¹⁰⁰ Пентагон задумал атаку зараженными птицами и насекомыми 2022.

¹⁰¹ Robinson O., Sardarizadeh S., Horton J. 2022; Qiu L. 2022.

¹⁰² Ssamo za period 2018-2020. g. čak 32 miliona američkih dolara.

¹⁰³ Nastojeći da ne izgovori laž, ali i da ne otkrije previše, ona je vidno zastajkujući i očigledno dobro mereći svaku izgovorenu reč, govorila o ukrajinskim biolaboratorijama, koje finansiraju SAD, ali je s obzirom na kontekst bilo jasno na šta se misli. Deo njenog svedočenja može se naći na Internetu, na: „US Under Secretary Victoria Nuland confirms ukraine has biolabs, www.youtube.com/watch?v=oc-uAOiYcAxc.

¹⁰⁴ Pilkington E. 2022.

uzoraka iz Ukrajine;¹⁰⁵ da se u pomenutim laboratorijama odnosno na bazi od njih dobijenih uzoraka radi ne samo na selekciji bioloških agenasa koji su najopasniji za stanovništvo određenog regiona Ukrajine (a time i susedne Rusije) već i na proizvodnji virusa koji bi bili smrtno opasni samo za nosioce određenih haplogrupa¹⁰⁶ tako da bi se mogla ciljano pobiti jedna u genetskom smislu ista grupa odn. ljudi istog porekla, a da to ne škodi ostalima itd.

Navedene podatke o navodnim američkim tajnim biolaboratorijama treba shvatiti u svetlu činjenice da je dobro poznato da se intenzivno radi na stvaranju posebnih vrsta zaraznih bolesti, takvih koje bi mogle uništiti ili veoma oslabiti stvarnog ili potencijalnog protivnika. S obzirom na to da bi se, ako bi bilo primenjeno, bakteriološko oružje (biološko oružje u užem smislu) poput bumeranga vratilo onome ko je posegnuo za njim, odavno se radi na onom oružju te vrste, čije dejstvo bi se moglo kontrolisati.

Tu je dobra paralela sa drugim oružjem za masovno uništenje – nuklearnim. Nakon što su proizvedene i, sa užasnim posledicama, upotrebljene prve atomske bombe, razvoj tog oružja kretao se u pravcu što većeg pojačavanja njegovog dejstva, stvaranjem strategijskog nuklearnog oružja, onog koje je takve moći da može sâm da reši oružani sukob. To je dobro poznato. Međutim, u isto vreme se radilo (radi se i danas) i u sasvim suprotnom pravcu - na osmišljavanju i proizvodnji onog nuklearnog oružja čije dejstvo se može prostorno ograničiti i kontrolisati (taktičko nuklearno oružje). Na sličan način, moglo bi se, makar uslovno, reći da je klasično bakteriološko oružje (biološko oružje u užem smislu) strategijsko, jer u principu može da uništi čitavo čovečanstvo odnosno u svakom slučaju ima nediskriminatorско dejstvo na ogromne mase ljudi tj. deluje na sve, bez razlike. Naprotiv, ako bi se razvilo ono biološko oružje koje bi pogađalo samo nosioce iste ili slične haplogrupe, što znači one koja ima izvesne samo njoj svojstvene zajedničke pretke, ili bi pogađalo sve, ali bi samo kod pomenute grupe izazivalo smrt i druge teške posledice (npr. trajno slepilo, tešku neizlečivu bolest) moglo bi se govoriti o taktičkom bakteriološkom oružju (taktičkom biološkom oružju u užem smislu).

Tako npr. ako bi se razvilo takvo oružje koje bi pogađalo samo one koji po svom biološkom poreklu tj. genetici pripadaju Istočnim Slovenima, bio bi moguć ciljani napad na tu grupu, bez straha da će zaraza pogoditi i stanovništvo države koja je pribegla ovom oružju. Tačnije, ako pretpostavimo da bi to oružje bilo 100% smrtonosno,¹⁰⁷ ne bi stradalo čitavo stanovništvo napadnute slovenske države, jer

¹⁰⁵ Prema dokumentima kojih su se dokopale oružane snage Rusije, u pitanju su ne samo uzorci tkiva i seruma ljudske krvi, već i opasni patogeni kao i njihovi nosioci. Više od 10.000 takvih uzoraka poslato je u centar Lugara u Bilisiju, glavnom gradu Gruzije, a jedan broj pomenutih materijala poslat je i laboratorijama u Velikoj Britaniji i jednom institutu u Nemačkoj.

¹⁰⁶ Grupe nosilaca sličnih haplotipova, kako se u genetici naziva kombinacija sličnih sekvenci DNK na susednim lokacijama na hromozomu, koji se prenose zajedno i svojstveni su ljudima koji imaju zajedničko poreklo.

¹⁰⁷ Nijedna bolest nema takvu smtnost, ali ovde uvodimo tu pretpostavku da bi slika koju želimo da prikazemo bila što upečatljivija.

u njoj (kao i u ostalim zemljama sa pretežnim slovenskim življem) postoji i znatan broj onih koji imaju drugačije poreklo odn. drugačiju genetiku. I obrnuto, to oružje bi, vrlo verovatno, pobilo i veći ili manji deo stanovništva države koja ga je upotrebila – one njene relativno malobrojne stanovnike koji genetski pripadaju korpusu Istočnih Slovena.¹⁰⁸ U tim okvirima, ako je cilj uništiti moćnu slovensku državu kakva je Rusija,¹⁰⁹ to bi u načelu bilo moguće, jer bi napadom ovim oružjem njeno stanovništvo moglo biti u najmanju ruku prepolovljeno, što bi značilo da je pobijeno nekoliko desetina miliona ljudi. U takvom slučaju onaj ko poseduje ovo oružje imao bi na raspolaganju pomenutu opciju, a to da li će ga zaista upotrebiti, zavisilo bi samo od njegove volje, zasnovane, između ostalog, i na proceni kakav protivudar može da očekuje. Premda to sada može izgledati kao deo zapleta naučno-fantastičnog romana ili filma, istraživanja i eksperimenti o kojima je ovde bilo reči se zaista vrše, tako da bi sa pomenutom trebalo računati mnogo brže nego što smo skloni da mislimo.

4. Rizici u vezi sa posedovanjem i upotrebom bakteriološkog oružja. – I pored svih očiglednih načelnih preimućstava koje ono pruža strani u sukobu koja je spremna da ga za njim posegne, stručnjaci tvrde da upotreba bakteriološkog oružja zapravo nije u interesu nijedne savremene vojske.

Pre svega, pošto nema trenutno dejstvo (kao npr. nuklearno ili hemijsko oružje) ono ne može odmah da zaustavi napad protivnika. Snagama koje su npr. izložene masovnom odlučnom jurišu tenkova i pešadije neće mnogo značiti saznanje da će kroz nekoliko dana napadače pokositi teška, a možda i fatalna bolest. Sa druge strane, neprijatelj koji je svestan da je zaražen neizlečivom bolešću od koje će uskoro sigurno, ali polako i u mukama umreti, najverovatnije će se boriti sa neviđenom žestinom – i da bi se osvetio svojim ubicama, i da bi radije poginuo u borbi nego da se mrcvario čekajući neizbežan, bolan i ponižavajući kraj.

Još važnije je to što se dejstvo ovog oružja ne može kanalisati samo u jednom pravcu - zaraza koja je na taj način izazvana može se vrlo lako poput bumeranga vratiti onome ko ju je proizveo. Ona na razne može prodreti u njegove jedinice – tako što će je sobom doneti neprijateljski vojnici kada se u borbi izmešaju sa borcima strane koja je upotrebila bakteriološko oružje; tako što će do te strane stići preko ratnih zarobljenika, neutralnih posmatrača, medicinskog osoblja, ratnih dopisnika itd. Zaraza će se možda u prvi mah neprimetno, ali praktično neizbežno proširiti i na civile pomenute strane. Drugim rečima, veliki su izgledi da onaj ko je upotrebio bakteriološko oružje time sam sebe dovede u istu poziciju u koju je doveo svog neprijatelja.

¹⁰⁸ Tako je npr. haplogrupa R1a koja je karakteristična za Istočne Slovene, najzastupljenija u Poljskoj, Belorusiji, Rusiji i Ukrajini, gde je, uz mala kolebanja od zemlje do zemlje ima 45-55% stanovništva, dok njen udeo u Nemačkoj dostiže svega 16%, u Velikoj Britaniji samo 4,5%, a u Francuskoj, Italiji i Španiji jedva 2,5%.

¹⁰⁹ Smatra se da 2022. godine Rusija ima oko 145,5 miliona stanovnika. Među njima oko 81% su etnički Rusi (onikoji se smatraju pripadnicima ruskog naroda) a ostali su Tatari (3,9%), Ukrajinci (1,4%), Baškiri (1,15%), Čuvaši (1,05% itd. Međutim, kada je reč o genetici, haplogrupu R1a1, karakterističnu za Istočne Slovene, ima „svega“ 45% stanovnika (u evropskom delu Rusije i do 65%, ali ne više od toga).

Posebna opasnost ove vrste oružja leži u tome, što su kod njegovog razvoja, proizvodnje i skladištenja i pored svih mera opreza i bezbednosti, u principu mogući proputi i nesreće koji bi ga neplanirano pustili u svet.

Konačno, čak i ako iz pomenutih razloga nije racionalno gledajući pogodno za primenu od strane oružanih snaga, ono može biti veoma primamljivo za teroriste koji ionako ne biraju sredstva za ostvarenje svojih ciljeva. Uz to, često su u pitanju fanatici raznih boja koji ne brinu o posledicama svojih akata (u smislu da li će masovno stradati i sasvim nevini ljudi) pa ni o sopstvenom životu. Uostalom, ima i poremećenih ličnosti koje bi, samo da mogu, uništile čitav svet. Ako se takva lica na neki način (krađom, kupovinom na crnom tržištu, sopstvenom proizvodnjom itd.) dokopaju bakteriološkog oružja i upotebe ga (a velika teroristička organizacija to može preko svojih članova učiniti istovremeno u raznim delovima sveta) posledice mogu biti užasnije od bilo kakvog klasičnog rata. Konačno, teroristi tim putem mogu isprovocirati i oružani sukob između država - ako stvore dovoljno uverljivi privid da iza napada ovim oružjem neposredno ili posredno stoji druga zemlja.

5. Status bakteriološkog oružja prema međunarodnom pravu. - Dovoljno precizno uređenje ove materije normama univerzalnog međunarodnog ratnog i humanitarnog prava javlja se tek u prvoj četvrtini XX veka.

Konkretno, upotreba bakteriološkog oružja zabranjena je Protokolom o zabrani upotrebe u ratu zagušljivih, otrovnih ili sličnih gasova i bakterioloških sredstava, potpisanim 1925. u Ženevi.

I pored ove zabrane iz Ženevskog protokola, bakteriološko oružje, mada ne masovno, korišćeno je u Drugom svetskom ratu. Poznato je npr. da su Japanci klice bubonske kuge, dizenterije, kolere i tifusa bacali iz aviona, kao i da su na drugi način (putem zaraženih buva, odeće i namirnica) širili zarazu u Kini (1939–1945) od čega je, kako se veruje, stradalo između 200.000 i 400.000 ljudi.

Ovom oružju su, istina u manjoj meri, pribegavale neke države i u kasnijim sukobima. Tako npr. postoje ozbiljne optužbe da su Amerikanci 1951–1952. za vreme korejskog rata nad teritorijom Severne Koreje iz aviona izbacivali perje zaraženo antraksom, buve i komarce zaražene kugom i žutom groznicom i glodare zaražene drugim klicama; da su i Irak i Iran u međusobnom ratu 1980–1988. povremeno koristili bakteriološko oružje; itd. Prema nekim izvorima, SAD su bakteriološko oružje koristile i u miru i to protiv Kube 1980. kada je navodno na taj način uništen ogroman broj svinja i skoro 80% sadnica šećerne trske (osnovni izvozni proizvodi Kube).

Konvencijom o zabrani usavršavanja, proizvodnje i stvaranja zaliha bakteriološkog (biološkog) i toksičnog oružja i o njihovom uništavanju (1972) države ugovornice su se obavezale da nikada i ni pod kojim okolnostima neće usavršavati, proizvoditi, stvarati zalihe ili na drugi način sticati ili čuvati:

1) mikrobiološke ili druge biološke agense ili toksine koji po tipu i količini nisu namenjeni upotrebi u mirnodopske svrhe;

2) oružje, opremu ili sredstva za dostavljanje namenjene za korišćenje takvih agenasa ili toksina u svrhe neprijateljstava ili oružanih sukoba.

Pored toga, članice Konvencije obavezale su se da će što pre, a najkasnije u roku od devet meseci posle stupanja na snagu tog sporazuma,¹¹⁰ uništiti ili preraditi za korišćenje u mirnodopske svrhe celokupno bakteriološko oružje koje se nalazi u njihovom posedu, pod njihovom jurisdikcijom ili njihovom kontrolom.

U članstvu Konvencije su 184 države, među kojima su i najveće sile sveta. Ipak, jedan broj članica UN još uvek (ni posle pola veka!) nije prihvatio da se obaveže ovim sporazumom.¹¹¹

Još gore je to što se osnovano se sumnja da mnoge armije sveta, pa i onih država koje su stupivši u članstvo Konvencije iz 1972. preuzele njom utvrđene obaveze, i dalje u svom arsenalu imaju ovaj vid oružja.

Istine radi, treba primetiti da se bakteriološko oružje ne mora uvek predstavljati oružje za masovno uništenje, pa se čak ne mora uvek koristiti neposredno protiv žive sile neprijatelja. Navodno, već su stvoreni mikroorganizmi koji kvare određena materijalna dobra, u prvom redu vojne materijale i opremu, ne napadajući ljude i druga bića - uništavaju automobilske gume terenskih vozila, vojničke čizme, pogonsko gorivo vozila itd. S tim u vezi i pitanje da li je, izuzetno, ta vrsta bakteriološkog oružja dozvoljena i pod kojim uslovima. Za sada nema posebnih pravila o tome.

Premda na prvi pogled mogu da izgledaju relativno bezopasno, pa i humano, pošto nisu neposredno usmerena na ljude, verujemo da treba smatrati da su i ta bakteriološka oružja zabranjena. Nekoliko je razloga za to.

Pre svega, zabrane predviđene Konvencijom iz 1972. se u principu odnose i na ova oružja (jer je jasno da se ona ne proizvode da bi se koristila u mirnodopske svrhe). Zatim, stvarno dejstvo ovih oružja još nije dovoljno ispitano i ne zna se da li, premda se to ne vidi odmah, proizvode neke neposredne ili posredne štetne posledice po zdravlje ljudi, životija, biljaka i životnu sredinu uopšte. Konačno, zavisno od slučaja, uništenje na ovaj način opreme (gume vozila, čizme, goriva itd.) može imati za posledicu ne samo smrt već i smrt u velikoj patnji odnosnih lica. To bi npr. bio slučaj ako se u trenutku kada je proces oštećenja već u toku, ali se njegovi rezultati još ne vide golim okom, jedinica ili pojedinac upute u mesto odakle se ne mogu brzo vratiti, a gde im bez te opreme predstoji sporo i bolno umiranje (npr. u pustinji, u blizini Zemljinog pola ili na drugom mestu sa ekstremno niskom temperaturom itd.).

Neke vrste bakteriološkog oružja mogu biti korišćene i za potčinjavanje određene države bez oružanog sukoba u klasičnom smislu, tako što to oružje ne bi bilo

¹¹⁰ Konvencija je stupila na snagu 1975.

¹¹¹ *Convention on the Prohibition of the Development, Production and Stockpiling of Bacteriological (Biological) and Toxin Weapons and Their Destruction*, United Nations Office for Disarmament Affairs, <https://treaties.unoda.org/t/bwc>.

upotrebjeno za fizičko uništenje njenih boraca i civila (izazivanjem kod njih bolesti i smrti) već za slamanje njene privrede u cilju osiromašenja i destabilizacije čitavog društva.

Tako npr. ako privreda neke zemlje u velikoj meri zavisi od proizvodnje i izvoza mesa (ili vina, maslina, banana itd.) dovoljno je tajno zaraziti i tako uništiti njen stočni fond (odn. vinograde, maslinjake, plantaže itd.) i time je suočiti sa ozbiljnim egzistencijalnim, ekonomskim, socijalnim, a zatim i političkim i drugim problemima, što će se, između ostalog, odraziti i na smanjenje njenog odbrambenog potencijala. Kada se oceni da je ta zemlja dovoljno oslabila, u njoj se može izazvati prevrat ili se ona jednostavno može napasti i okupirati. Takvi akti značili bi teško kršenje važećeg međunarodnog prava, ali to samo po sebi ne bi zaustavilo onoga ko je već pokazao da nemari za to pravo i njegova pravila. Ako se radi velikoj sili ili drugoj državi koja je procenila da iz nekog razloga može da prođe nekažnjeno, ona će verovatno nastaviti sa sprovođenjem svoga plana.

Pribegavanje ovim sredstvima protiv privrede druge zemlje moguće je i u miru i uopšte ne mora da ima osnov u neprijateljstvu između dveju država. Ono, u nekom naopakom scenariju, može da bude izazvano isključivo ekonomskim razlozima – željom da se uništi konkurencija na svetskom tržištu, da se smanjenjem globalne ponude podigne cena svoje robe i slično. Po sebi se razume da je i ovakva upotreba biološkog oružja zabranjena, što, nažalost, nije i garancija da do toga neće doći – izazov može biti suviše veliki, posebno zato što je skoro nemoguće dokazati poreklo zaraze.

Opisano mirnodopsko korišćenje biološkog oružja nesumnjivo predstavlja kršenje međunarodnog prava ali u principu izlazi izvan okvira međunarodnog prava oružanih sukoba.

3. Hemijsko oružje

1. Pojam hemijskog oružja

U najširem smislu pod hemijskim ima se u vidu svako oružje koje dejstvuje usled nekakve hemijske reakcije. Stoga bi tu u principu spadala i eksplozivna sredstva kod kojih je eksplozija posledica hemijske reakcije određenih materija. Ipak, u praksi se ovo značenje uglavnom ne koristi, već se eksplozivna oružja posmatraju kao posebna kategorija.

U nešto užem značenju, hemijskim oružjem se, između ostalog, smatraju i dimne materije i zapaljiva sredstva. Kada se misli na njih, to se obično posebno naglašava.

U još užem smislu, hemijskim se naziva ono oružje čija upotreba neposredno ili posredno izaziva trovanje ljudi, životinja i biljaka hemijskim sredstvima (supstancama).

Konačno, u najužem značenju, pod hemijskim oružjem imaju se imaju se u vidu bojni otrovi. Oni se, s obzirom na način dejstva, dele na prave otrove, zagušljive,

nadražljive, nervne i radioaktivne bojne otrove. Danas postoji nekoliko hiljada takvih sredstava.¹¹²

Konvencija o zabrani razvoja, proizvodnje, skladištenja i upotrebe hemijskog oružja i o njegovom uništenju (1993) poznata pod skraćenim nazivom kao Konvencija o hemijskom oružju (1993) pod hemijskim oružjem podrazumeva:

- toksične hemikalije (bilo koje hemikalije čiji uticaj na životni proces može da prouzrokuje smrt, privremenu onesposobljenost ili stalnu povredu ljudskog bića ili životinje) i njihove komponente koje učestvuju u bilo kojem prethodnom stepenu proizvodnje;

- municiju i opremu specijalno napravljene da prouzrokuju smrt dejstvom toksičnih hemikalija koje se oslobađaju kao rezultat dejstva tom municijom;

- bilo koju opremu posebno napravljenu za direktnu upotrebu ove municije ili u vezi sa upotrebom takve municije.

2. Hemijsko oružje kao oružje za masovno uništenje

Na prethodnim stranama data je jedna vrsta definicije oružja za masovno uništenje. Da podsetimo, precizirano je da se pod tim oružjem ima u vidu ono sredstvo čije dejstvo nije moguće prostorno i vremenski ograničiti i od koga nema efikasne zaštite, tako da dovodi do masovnog i neselektivnog uništenja živih bića, a često i do dugotrajne kontaminacije tla, voda, biljnog i životinjskog sveta, objekata i dr.

S tim u vezi odmah treba istaći da pomenute kriterijume ne zadovoljavaju sva hemijska oružja. Neka od njih (npr. otrovni gasovi) zaista su vid oružja za masovno uništenje. Za druga (npr. otrovne strele) to se ne bi moglo reći.

Ipak, ponekad je teško utvrditi da li je konkretno hemijsko sredstvo upotrebljeno kao oružje za masovno uništenje.

Primeri su trovanje bunara ili trovanje reke koja je izvor pitke vode za stanovnike nekog grada. U oba slučaja, dok se otkrije da je voda zatrovana, posledice mogu biti veoma teške (mnogo ljudi može da umre ili se teško razboli) a opet moguće je i da sasvim izostanu (zato što je protivnik na vreme shvatio da je voda zatrovana). Istini za volju, moglo bi se prigovoriti da onda kada izostanu teške posledice (npr. na vreme se sazna da je voda zatrovana, otruje se samo nekolicina a onda ostali ne koriste tu vodu itd.) stvar je suštinski ista kao kada neko drugo oružje za masovno uništenje iz nekog razloga ne ostvari predviđeno dejstvo (npr. atomska bomba iz nekog razloga ne eksplodira) ili jednostavno promaši cilj. Pa ipak, utisak je da bi se kod trovanja vode u reci ili bunaru moglo govoriti o oružju za masovno uništenje samo ako su posledice zaista u pravom smislu reči masovne i veoma teške.

¹¹² Gažević N. 1970, 667-673; Gažević N. 1972, 418-420; Binenfeld Z., Vojvodić V. 1978, 247-260; Price R. 1995, 73-103; Smart J. K. 1997, 9-86; Ali J. 2001, 43-58; Raičević N. 2001, 613-631; Ozno-bistchev S., Saveliev A. 2005; Szinicz L. 2005, 167-181; Romano J. A. Jr., Lukey B. J., Salem H. 2008; Tucker J. B. 2009-2010; Gillis M. 2012, 39-42; Shea D. A. 2013; Krutzsch W., Myjer E., Trapp R. 2014; Almary M. 2018, 301-335.

Slično tome, ako bi se otrovali meci koje koriste mitraljezi, žrtve kod protivnika bile bi ogromne, ali ne verujemo da li bi to dalo za pravo da se govori o oružju za masovno uništenje. Naime, dejstvo tog oružja je moguće ograničiti, pošto su u pitanju projektili koji ranjavaju i ubijaju samo one koje pogode, s tim da su njihove žrtve pojedinačne. To nipošto ne znači da je takva municija dozvoljena. Naprotiv, ona je sasvim sigurno zabranjena i kažnjiva, ali nema svojstvo oružja za masovno uništenje.

Sa druge strane, u tipična hemijska oružja za masovno uništenje spadaju otrovni gasovi, Međutim, i njihovo dejstvo je ponekad nepredvidivo, a u savremenim uslovima u principu se može i ograničiti. Uostalom, jedna od karakteristika oružja za masovno uništenje je da od njih nema efilasne zaštite, ali od ogromne većine otrovnih gasova takva zaštita postoji.

Nije jasan ni zahtev koji se svodi na „masovno uništenje“ tj. koliko treba da je žrtava da bi se moglo govoriti o masovnom uništenju. Da li je reč o hiljadama, desetinama hiljada ili stotinama hiljada? Zapravo, izgleda da je važnije to što je u pitanju neselektivno oružje. Ali opet, onda se moramo zapitati zašto se npr. avionske bombe ne smatraju sredstvima masovnog uništenja, kad i one u slučaju bombardovanja tzv. tepisima bombi ubijaju i masovno, i neselektivno. Sa time smo se, nažalost, već susretali u praksi.

Primeri su saveznička bombardovanja Hamburga i Drezdena u Drugom svetskom ratu u kojima je ubijeno na desetine hiljada ljudi, u prvom redu civila, a naročito američko bombardovanje Tokija u kojem je za samo jednu noć bilo više mrtvih nego neposrednih žrtava obe atomske bombe. O tome će više reći biti kasnije.

Ukratko, hemijsko oružje u nekim slučajevima zaista spada u oružje za masovno uništenje, a u nekim ne. Da li je reč o prvoj ili drugoj situaciji treba ceniti uz uzimanje u obzir svih bitnih okolnosti.

Sa druge strane, hemijska oružja se po svojoj prirodi i načinu dejstva razlikuju od drugih oružja. Praviti među njima neke unutrašnje deobe, pa na jednom mestu izlagati hemijska oružja za masovno uništenje, a na drugom – ostala hemijska oružja, izgleda da nema previše smisla. Uostalom, u naše vreme međunarodno pravo zabranjuje hemijsko oružje kao takvo, a ne samo ono koje je vid oružja za masovno uništenje. Ova materija ja naročito regulisana Konvencijom o zabrani razvoja, proizvodnje, skladištenja i upotrebe hemijskog oružja i o njegovom uništenju (1993) čije ime sve kaže.

Iz pomenutih razloga, ovde će biti reč o hemijskim oružjima kao posebnoj vrsti sredstava ratovanja, s tim da će posebno biti potencirana njihova primena kao oružja za masovno uništenje.

3. Korišćenje hemijskog oružja u ratu

Hemijsko oružje korišćeno je još u dalekoj prošlosti i to na različite načine, kao što su premazivanje vrhova strela otrovom, trovanje hrane odnosno izvora vode, upotreba otrovnog ili zagušljivog dima itd.¹¹³

1. Strele sa otrovnim vrhovima. - Poznato je da su još u kameno doba, oko 10.000 godina pre n. e., južnoafrički lovci umakali drvene, koštane i kamene vrhove strela u otrov škorpija i zmija otrovnica odnosno u biljni otrov.¹¹⁴ Iskustva iz lova su zatim primenjena u ratu.

Tokom čitave istorije mnogi narodi su vrhove strela premazivali raznim otrovima – sokovima lijandera, tatule, bunike, čemerike, velebilja (biljka poznata i kao „ludača“, „luda trava“ itd., a čiji je latinski naziv *Atropa belladona*.) itd. Stari Sloveni su npr. u tu svrhu koristili kukutu.

Pored toga korišten je otrov zmija, određenih vrsta žaba itd.

Zanimljivo je primetiti da je oko 905. godine vizantijski car Lav VI Mudri u posebnoj poglavlju svoje rasprave *Taktika* namenjene vojsci i mornarici, baveći se specijalnim dejstvima u ratu, primetio da: „Uhode sa skrivenim strelama sa otrovnim vrhovima, mogu ubijati vojskovođe i druge velikodostojnike“.

2. Otrova isparenja i gasovi. - Indusi su već oko 2000. pre n. e. koristili otrovna isparenja.

U tom pogledu još više su odmakli Kinezi čiji spisi iz VII v. pre n. e. nude mnoštvo recepata za spravljanje otrovnog i zagušljivog dima, kao i brojne opise njegove primene. Oni su strelama i katapultima izbacivali kutije od pirinčane hartije sa prahom određenih biljaka koji je izazivao nepodnošljivo pečenje u očima i sluzokoži usta i nosa, što je neprijatelja nagonilo na povlačenje. Ima tvrdnji da su oko 1000. pre n. e. Kinezi u borbi upotrebljavali i arsenikov dim.

Istu taktiku, mada ne isti recept, koristili su Atinjani, Spartanci i drugi Grci. U cilju isterivanja neprijatelja, oni su pred njihovim utvrđenjima palili smolu, sumpor odnosno gomile vlažnog sena, slame i lišća (tako da vetar nosi dim prema protivniku).

Otrovni sumpor dioksid, nastao paljenjem sumpora, koristili su Persinanci protiv Rimljana 256. godine kod Dura-Europusa. To je potvrđeno arheološkim nalazima.

Projektili sa otrovnim gasom korišćeni su tokom Tridesetogodišnjeg rata (1618-1648).

¹¹³ U širem smislu, hemijsko oružje predstavljala su i neka druga sredstva kao npr. grčka vatra (pored zapaljivog imala je i dimno i zagušljivo dejstvo). O njoj je već bilo reči.

¹¹⁴ Salem H., Ternay A. L. Jr., Smart J. K. 2008, 2.

3. Trovanje izvora vode. - Mnogi narodi su, posebno kod opsade nekog grada, trovali neprijateljev izvor vode.

U tu svrhu Asirci su u VI v. pre n. e. protiv Izraelaca i drugih naroda koristili otrovne gljive koje izazivaju halicinacije, a u velikim dozama i smrt.

Slično su postupili Atinjani 590. pre n. e. prilikom opsade Krise - korenom kukureka koji je moćan diuretik zatrovali su vodu kojom se snabdevao grad, što je kod njegovih stanovnika izazvalo snažnu dijareju i toliko ih oslabilo da nisu više bili u stanju da se odupru. Tada je grad osvojen i sravnjen sa zemljom, a stanovništvo pobijeno.

4. Trovanje hrane i pića. - Nisu trovani samo izvori vode, već i druga pića i hrana.

Tako su npr. Kartaginjani 200. pre n. e. korenom mandragore koji ima snažna halucinogena svojstva zatrovali vino, a zatim simulirali povlačenja. Neprijatelji su zauzeli njihove napuštene pozicije, našli vino, popili ga i ono ih je sasvim omamilo. Tada su se Kartaginjani vratili i pobili ih.

Gledano savremenim očima teško je reći da li se ovde radilo o sjajno smišljenom i izvedenom ratnom lukavstvu ili o podlom postupku (perfidiji). Ipak, danas bismo rekli da je u pitanju ratni zločin, ali ne zato što su neprijatelji na opisani način omamljeni, već zato što su pobijeni kada su bili onesposobljeni za borbu.

Nešto slično dogodilo se 69. pre n. e. kada su saveznici Mitridata Velikog (Mitridat VI Pontski, *Mithridates VI Eupator*) duž puta kojim su krećući se prema Kolhidi prolazile rimske trupe Pompeja Velikog (lat. *Gnaeus Pompeius Magnus*) postavili divlje košnice sa zatrovanim medom. U pitanju je bio tzv. ludi med, koji nastaje od polena cvetova dve lokalne vrste rododendrona, a sadrži andromedotoksin (jedna vrsta prirodnog nervnog otrova). Vojnici nisu odoleli iskušenju da se počaste, ali su ubrzo sasvim malaksali. Tada su ih oni koji su im namestili ovu klopku napali, pobivši tako s lakoćom njih oko 1.000.

Premda se dogodio mnogo kasnije i zapravo ne predstavlja trovanje hrane i pića, opisanim slučajevima je suštinski po mnogo čemu blizak događaj koji je jedan od manje poznatih i netipičnih primera upotrebe hemijskih sredstava u Prvom svetskom ratu, a koji se može nazvati i ratnim lukavstvom. Misli se na bacanje od strane Britanaca velike količine cigareta „filovanih” opijumom u redove Turaka, što im je omogućilo da praktično bez napora osvoje mesto Beršeba (danas u Izraelu).

Suočeni sa čvrstom odbranom, Britanci su jedno vreme izbacivali iz aviona paklice cigareta, zajedno sa propagandnim lecima. Turke, strastvene pušače, nisu, razume se, interesovali leci, ali su zato rado pušili besplatne cigarete, podsmevajući se protivniku koji ih tako bezrazložno gosti. Onda su Britanci izbacili cigarete dobro natopljene opijumom. Kao i one pre toga Turci su ih sa uživanjem popušili i – nisu bili u stanju da se odupru jurišu protivnika. Neki su spavali, drugi su bili omamljeni. Kako god bilo, Britanci su izvršili prodor duboko u Palestinu, razbivši odbranu Turaka. Istini za volju, ima i izvora koji donekle dovode u pitanje takav tok događaja.

5. Bojni otrovi (otrovni gasovi) u novijoj istoriji. - U Prvom svetskom ratu hemijsko oružje (granate sa suzavcem) prvi su upotreбили Francuzi protiv Nemaca i to već avgusta 1914. godine.

Međutim, bojne otrove (hlorin) prvi su masovno primenili Nemci 1915. protiv savezničkih trupa kod Ipra u Belgiji. Rezultat je bio oko 6.000 mrtvih u redovima saveznika, samo u prvih 10 minuta.

Jedna od priča je da su da za popunu rupe koja je nastala u redovima saveznika poslate kanadske trupe, te da je (dok su Nemci čekali da se gas razide i omogući im lagani upad) jedan od oficira medicinske službe prepoznao o čemu se radi (shvatio je koje je oružje upotrebljeno) i savetovao vojnicima da uriniraju na odeću i drže je na licu. Urin je neutralisao hlorin i Kanađani su bili u stanju da brane položaje dok nisu stigla britanska pojačanja.

Na istom mestu Nemci su 1917. primenili novi gas koji je po mestu prve primene ostao poznat kao „iperit“. Kod onih koji su bili izloženi njegovom dejstvu izazivao je gušenje odn. oštećenje disajnih puteva, slepilo, opekotine lica i ruku, anemiju itd. Jedna od njegovih osobina je da je vrlo stabilan i da ne gubeći svoju otrovnost, ostaje pri tlu nedeljama (teži je od vazduha). Pored toga, lako se prenosi - vojnik koji bi došao u dodir sa odećom ili delom opreme drugog vojnika koji su bili izloženi ovom gasu, i sam bi se otrovao.

Nakon što su kod mesta Kambre (*Cambrai*) na severu Francuske zarobili nemačko skladište municije sa tim gasom, saveznici su ga upotreabili protiv Nemaca novembra 1917. Svoj sopstveni „iperit“ saveznici (Britanci) su razvili i upotreabili tek godinu dana kasnije.

Smatra se da je u Prvom svetskom ratu upotrebljeno oko 122.400 tona bojnih otrova, te da su gubici od njihovog dejstva iznosili 1.296.000 mrtvih i povređenih (oko 4,9% svih poginulih i ranjenih). Od dejstva tog oružja umrlo je oko 100.000 ljudi (više od 7,7% od ukupnog broja otrovanih).¹¹⁵

Postoje i drugačije procene, prema kojima su ukupni gubici od bojnih otrova (poginuli i povređeni) bili nešto manji i dostizali 1.111.513.¹¹⁶ U bilo kojoj varijanti ostaje činjenica da su u Prvom svetskom ratu bojni otrovi korišteni srazmerno često i sa teškim posledicama.

Daleko najviše ovo sredstvo koristili su Nemci (57.600 t – skoro polovina svih upotrebljenih bojnih otrova), zatim Francuzi (29.650 t), Britanci (16.010 t), Austrougari (8.800 t), Italijani (6.950 t), Rusi (2.200 t) i Amerikanci (1.100 t).

U periodu između dva svetska rata zabeleženo je sporadično korišćenje bojnih otrova, u prvom redu iperita, koji je izbacivan topovskim granatama ili avio-bombama.

¹¹⁵ Binenfeld Z., Vojvodić V. 1978, 249.

¹¹⁶ Gažević N. 1970, 667-670.

Korišćen je u građanskom ratu u Rusiji (1919-1921), a koristili su ga i Britanci na Bliskom Istoku i u Avganistanu (početkom 20-ih godina prošlog veka), Španci u Maroku (1921-1927), Italijani u Libiji (1930), Sovjeti u Kini (1934), Italijani u Abisiniji (1935-1936), Japanci u Kini (od 1937) itd.¹¹⁷

Mada su ga mnoge zaraćene strane posedovale, hemijsko oružje uglavnom nije korišćeno u Drugom svetskom ratu.

Izuzetno, neki izvori tvrde da su ga Poljaci upotreбили jednom (sa slabim rezultatom) protiv Nemaca (od toga su 2 nemačka vojnika poginula, a 12 ih je povređeno) i Nemci u Poljskoj (na Varšavu je, navodno greškom, 1939. bačeno nekoliko bombi sa iperitom). Koristili su ga u raznim prilikama Japanci u Kini 1938–1943, ali i Nemci u koncentracionim logorima („ciklon B“ i druge otrove kojima je vršeno istrebljenje Jevreja i drugih zatvorenika).

Razlozi zbog kojih hemijsko oružje, na sreću, nije našlo primenu na bojnim poljima Drugog svetskog rata nisu sasvim jasni.

Pretpostavlja se da Hitler nije smeo da se lati tog oružja zbog straha od unapred najavljene odmazde saveznika i realnih izgleda da u tom slučaju rat eskalira u potpuno nekontrolisanom pravcu.

Ovo zbog činjenice da su sve glavne zaraćene sile imale velike zalihe bojnih otrova, s tim su saveznicima u tom pogledu bili daleko ispred Nemačke. Veruje se da je Nemačka imala oko 27,6 t uskladištenog iperita, ali da su Britanci imali preko 40,7 t, SSSR oko 77,4 t, a SAD preko 87 t.

Po svoj prilici, uticala je i činjenica da je Hitler i sam bio žrtva napada bojnim otrovima u Prvom svetskom ratu (usled toga privremeno je oslepeo) te je bio svestan svih užasa tog oružja. Takođe, pošto Drugi svetski rat, za razliku od Prvog, nije bio rovovski, već mobilan, sa čestim brzim prodorima na teritoriju koju je prethodno držao neprijatelj, upotreba hemijskog oružja samo bi usporila i otežala napredovanje sopstvenih jedinica na kontaminiranom području.

Pa ipak, sve to ne nudi odgovor zbog čega Nemci i njihovi saveznici nisu upotreabili bojne otrove ni onda kada je postalo jasno da definitivno gube rat tj. da nemaju više čemu da se nadaju, niti šta da izgube.

Hemijsko oružje je korišćeno u nekim sukobima vođenim posle Drugog svetskog rata (prema nekim izvorima – u najmanje desetak sukoba) ali nikada tako masovno kao u Prvom svetskom ratu.

Tvrđi se da se za njim posezalo tokom egipatsko-izraelskih ratova (1949. i 1963–1967), da su ga koristili Amerikanci u Vijetnamu 1964–1973, Iračani u ratu protiv Irana 1980–1988. i dr.

U ratu u Vijetnamu Amerikanci su, između ostalog, koristili tzv. narandžasti agens (agens oranž, eng. *Agent Orange*) jednu vrstu herbicida, nazvanog tako po narandžastoj boji buradi u kojima je

¹¹⁷ Feakes D. 2003, 90

bio skladišten i prebacivan. To su činili da bi u predelima sa bujnom vegetacijom uništili prirodni zaklon vijetnamskih gerilaca i time ih izložili svojim napadima, a s druge strane, da bi uništili izvore hrane svojih protivnika. Masovno korišćenje ove hemikalije (Amerikanci su na vijetnamske šume i useve prolili oko 60-90 miliona litara te smese) izazvalo je trajno uništenje prirode na ogromnim površinama. Još gore, registrovan je veliki broj teških oboljenja među ljudima koji su bili izloženi njenom dejstvu - neuobičajeno visoka stopa pobačaja, kožnih bolesti, raka, urođenih anomalija kod dece i dr. Čak i danas, pola veka nakon završetka rata u Vijetnamu, zbog izlaganja dejstvu hemikalije oko 1 milion Vijetnamaca pati od teških naslednih bolesti. Takve bolesti su se raširile i na drugoj strani - među Amerikancima i onima koji su se borili uz njih. Nakon podnošenja kolektivnih tužbi protiv proizvođača, veterani SAD, Australije, Novog Zelanda i Kanade su sredinom 80-ih godina prošlog veka dobili naknadu štete, a to je 2006. uspelo i jednom broju (oko 6.500) južnokorejskih veterana.

Po nekim procenama, u iračko-iranskom ratu (1980-1988) od iperita i nervnih bojnih otrova koje su upotreбили Iranci, smrtno je stradalo oko 20.000, a povređeno oko 80.000 Iranaca. Istine radi, ima i tvrdnji da su Iranci uzvratili na isti način i sami pribegli hemijskom oružju.

Zabeleženi su i slučajevi u kojima je ovo oružje upotrebljeno protiv sopstvenog stanovništva. U vreme iračko-iranskog rata, kada su Iranci uz pomoć lokalnih kurdskih gerilaca zauzeli irački grad Halabđu, iračka avijacija je 16. 3. 1988. izbacila na grad bombe sa iperitom i nervnim bojnim otrovima. Smatra se da je život izgubilo oko 5.000 ljudi, a još oko 7.000-10.000 povređeno, od kojih su mnogih zadobili trajne posledice u vidu slepila, raka i slično. Žrtve su uglavnom bili civili, posebno deca i žene - otrovni gasovi koji su korišćeni u napadu gušći su od vazduha i najgore su prošli oni najnižeg rasta koji su stoga udisali najveću koncentraciju otrova.

U najnovije vreme hemijsko oružje korišćeno je i u građanskim ratovima – pobunjenici odnosno Islamska država su u Siriji i Iraku u periodu 2013-2016. nekoliko puta upotreabili bojne otrove sarin i iperit.

4. Rizici vezani za posedovanje i upotrebu hemijskog oružja

Hemijsko oružje, u prvom redu bojni otrovi, izuzetno je opasno, nehumano i neselektivno. Nanosi teške povrede i žrtve umiru u užasnim bolovima ili se dugo i mukotrpno leče, s tim da mnogi od njih ostaju trajni invalidi.

Uz to, granate i drugi neeksplozivni kontejneri koji sadrže ovo oružje, predstavljaju trajnu opasnost i mnogo godina posle prestanka sukoba kada (posebno ako su im se usled rđe istanjili zidovi) mogu da ih čak i nenamerno aktiviraju slučajni prolaznici, deca itd. U takvim slučajevima ne samo da će žrtve najverovatnije biti civili, već mogu stradati sopstveni državljani odnosno zemlje i to, da podsetimo, u miru. Ponekad burad, granate i drugi predmeti sa hemijskim oružjem slučajno ili namerno završavaju na dnu mora ili jezera, što onda, ako je u pitanju veća količina, stvara stalnu opasnost od trovanja okolnih voda, ribe i drugog životinjskog sveta, ali i ljudi.

Najzad, proizvodnja i skladištenje ovog oružja stalan je rizik i za onoga koji ga poseduje. Poput bakteriološkog, i hemijsko oružje u principu može da „procuri” ili bude ukradeno, moguće su nesreće u njegovoj izradi ili rukovanju sa njim itd.

To su samo neki od razloga zbog kojih ono od davnina, a posebno od primene bojnih otrova u Prvom svetskom ratu, nailazi na jednodušnu osudu svetskog javnog mnjenja.

Neki analitičari tvrde da hemijsko oružje nije pogodno za upotrebu sa stanovišta savremene vojne doktrine. Primećuje se da, čak i da se ostave po strani rizici u vezi sa njegovom proizvodnjom i skladištenjem, ono nije isplativo u upotrebi na bojnopolju zbog trajne kontaminacije terena, mogućnosti da vetar promeni pravac, opremljenosti svih savremenih armija (dakle i protivničke) za slučaj takvih napada i dr. Moramo se složiti sa ovim zapažanjima, ali i primetiti da se ona odnose prvenstveno na bojne otrove, a ne nužno na sva hemijske sredstva.

Posebna opasnost je mogućnost da se hemijskog oružja dokopaju teroristi, verski i drugi fanatici i slični koji bi tako mogli da izazovu masovne žrtve naročito u gusto naseljenim gradovima.¹¹⁸

Premda je bilo i drugih pokušaja (podmetanje bombe sa cijanidom u garažu Svetskog trgovinskog centra u Njujorku 23. 2. 1993. sa namerom da se otrov ubaci u ventilacioni sistem i time potruje veliki broj ljudi, što, srećom, nije uspeo, mada je od siline same eksplozije stradalo 6 i povređeno više od 1.000 ljudi) najpoznatiji su slučajevi upotrebe gasa sarin (vrsta bojnog otrova) od strane japanske sekte Aum Šinriko (*Aum Shinrikyo*) 27. 6. 1994. u Matsumotu (7 mrtvih i oko 500 povređenih) i 20. 3. 1995. u tokijskom metrou (13 mrtvih i oko 1.000-5.000 povređenih). Srećom, sekta je zaustavljena pre nego što je preduzela veće napade, sa mnogo više žrtava.

5. Zabrana hemijskog oružja

1. Međunarodno pravno regulisanje hemijskog oružja u prošlosti. - Premda su, kao što smo videli, razna hemijska oružja korišćena tokom čitave istorije, zanimljivo je primetiti da su, sa druge strane, kod mnogih naroda bila razvijena i u praksi zaista poštovana sasvim suprotna pravila - o tome da je zabranjeno premazivati oštrice oružja otrovom, da je zabranjeno trovati bunare protivnika itd. Jednostavno, na raznim prostorima i u raznim periodima odomaćila su se drugačija običajna pravna pravila. To je samo još jedna potvrda stare istine da se u beskonačnim hodnicima prošlosti čovečanstva uvek mogu naći primeri i dokazi svake vrste.

Ostajući samo u okvirima novije istorije, možemo primetiti da je upotreba određenih hemijskih sredstava relativno davno zabranjena međunarodnim pravom. To nam svedoči da su relativno davno ljudi zaključili da se radi o podlom oružju čije dejstvo često nije moguće ograničiti i koje ako ne bi bilo zabranjeno, vodilo bi ratu do istrebljenja.

Pri međunarodni ugovor koji je sadržao pravila te vrste bio je Sporazum iz Strazburga (1675) između Francuske i Svetog Rimskog Carstva, koji je zabranio upotrebu otrovne municije.

¹¹⁸ Cvetković V. 2013, 122-139.

Iz mnogo razloga daleko veći značaj imala su rešenja Druge haške deklaracije o zabrani upotrebe projektila kojima je jedini cilj rasipanje i širenje zagušljivih gasova (1899) i čl. 23/a Haškog pravilnika o zakonima i običajima rata na kopnu (1899) kojim je zabranjena „upotreba otrova ili otrovnih oružja“.

O tome da postoji nepodeljena saglasnost država da je zabranjena upotreba u ratu otrova i otrovnih oružja, svedoči činjenica da je pomenuto rešenje ponovljeno, a time i potvrđeno, u čl. 23/a Haškog pravilnika o zakonima i običajima rata na kopnu (1907).

Pa ipak, i pored ovih izričitih zabrana bojni otrovi su masovno korišćeni u Prvom svetskom ratu. O tome je već bilo reči.

Iskustva iz Prvog svetskog rata dovela su do toga da je zabrana upotrebe „zagušljivih gasova, otrova ili podobnog, kao i svih sličnih tečnosti, materijala ili metoda“ potvrđena Versajskim (1919) i drugim mirovnim ugovorima kojima je taj rat okončan.

Prema odredbama iz čl. 171/1-2 Versajskog ugovora:

„Upotreba zagušljivih, otrovnih ili drugih gasova i svih analognih tečnosti, materijala ili uređaja je zabranjena, njihova proizvodnja i uvoz strogo su zabranjeni u Nemačkoj.

Isto se odnosi i na materijale posebne namenjene za proizvodnju, skladištenje i upotrebu navedenih proizvoda ili uređaja.“¹¹⁹

Pokušaj potpunijeg regulisanja ove materije predstavljala je Vašingtonska konvencija o zabrani upotrebe zagušljivih i otrovnih gasova (1922) koja, međutim, nikada nije stupila na snagu.

Stoga poseban značaj ima Protokol o zabrani upotrebe u ratu zagušljivih, otrovnih i sličnih gasova i bakterioloških sredstava (Ženeva, 1925) kojim je zabranjena „upotreba u ratu zagušljivih, otrovnih i drugih sličnih gasova, kao i svih tečnosti, materija ili sličnih postupaka“, s tim da je istovremeno takva zabrana proširena i na upotrebu bakterioloških sredstava. Protokol se, međutim, ograničio samo na zabranu upotrebe u ratu hemijskog i biološkog oružja, ne zabranjujući njegovu proizvodnju, čuvanje i prenošenje. Ipak, on je odigrao važnu ulogu, a sa puno osnova može se tvrditi da su njegova rešenja prerasla u univerzalno međunarodno običajno pravo.

2. Konvencija o hemijskom oružju (1993). - Najvažniji savremeni pravni izvor u ovoj oblasti je Konvencija o zabrani razvoja, proizvodnje, skladištenja i upotrebe hemijskog oružja i o njegovom uništenju (1993) poznata i kao Konvencija o hemijskom oružju (1993).

Ona predstavlja dopunu Ženevskog protokola i zabranjuje proizvodnju, pribavljanje, transfer, skladištenje i upotrebu hemijskog oružja i istovremeno predviđa široke verifikacione mere i inspekcije na licu mesta.

¹¹⁹ *Peace Treaty of Versailles*, Articles 159-213, Military, Naval and Air Clauses, <https://net.lib.byu.edu/~rdh7/wwi/versa/versa4.html>.

Ugovornice su se obavezale da ni u kojim uslovima neće: razvijati, proizvoditi i skladištiti hemijsko oružje; upotrebljavati hemijsko oružje; angažovati se u bilo kojim pripremama za vojnu upotrebu hemijskog oružja; pomagati, odobravati ili inicirati bilo koga u provođenju aktivnosti zabranjenih Konvencijom; koristiti kao sredstvo ratovanja hemijska sredstva za kontrolu pobuna.

O doslednom sprovođenju Konvencije stara se Organizacija za zabranu hemijskog oružja, koja vrši inspekcije vojnih i industrijskih postrojenja u svim državama članicama. Konvenciju su ratifikovale čak 193 zemlje.¹²⁰

Slabe strane Konvencije, koje po svemu sudeći nisu mogle biti izbegnute, su to što ona toleriše određenu upotrebu zabranjenih hemikalija (u mešavinama manjim od 3%) i postojanje proizvodnih objekata malih kapaciteta, sve zbog uvažavanja činjenice da upotreba ovih hemijskih sredstava nije zabranjena u industriji, poljoprivredi, naučno-istraživačkom radu, medicini, za kontrolu pobune i drugih masovnih nemira, kao i u vojne neborbene svrhe (naročito radi razvoja zaštite od hemijskog oružja).

3. Praksa. - Iako su savremenim međunarodnim pravom zabranjeni ne samo upotreba, već i proizvodnja i skladištenje bojnih otrova i drugog hemijskog oružja, to ne znači da ga u svom arsenalu nemaju (čak i kada to negiraju) pojedine armije, i to kako velike sile (koje ne žele da rizikuju da budu zatečene nespremljene, te stalno rade ne samo na jačanju odbrane od hemijskog oružja, već i na razvoju novih vrsta takvog oružja) tako i manje države (koje u tome vide relativno jeftina i dovoljno efikasna sredstva kojima u krajnoj opasnosti mogu da zaštite svoju nezavisnost i opstanak).

6. Neka posebna pitanja u vezi sa hemijskim oružjem

Premda je tom problemu na prethodnim stranama posvećena posebna pažnja, hemijsko oružje se ne svodi samo na ono koje se može smatrati jednom vrstom oružja za masovno uništenje. O tome je već bilo reči. S tim u vezi postoje i neka druga otvorena pitanja.

1. Otrovnii projektili. – U prošlosti mnogi narodi koristili su strele, koplja itd. čiji su vrhovi prethodno bili umočeni u otrov. Za neprijatelja pogođenog takvim oružjem, to je značilo skoro sigurnu smrt, čak i ako rana sama po sebi nije bila ni velika, ni opasna.

Premda je, kao što je pomenuto, u nekim kulturama takva praksa bila izričito zabranjena, ona se na drugim mestima dugo održala.

¹²⁰ *Convention on the Prohibition of the Development, Production, Stockpiling and Use of Chemical Weapons and on their Destruction, Status as at 09-08-2022, UNTC, https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XXVI-3&chapter=26&clang=_en.*

Tako su, između ostalog, nakon pronalaska vatrenog oružja jedno vreme korišćene otrovne kugle tj. one koje su prethodno bile umakane u otrov, tela leševa ili septičke jame. To je pravdano time da su prve muskete i puške bile vrlo neprecizne, tako da je nanošenjem otrova na kušume povećavana mogućnost da se protivnik izbací iz stroja. Međutim, relativno brzo je zaključeno da je takav vid ratovanja nehuman i nečasan. Ovo stoga što je smrt onog ko je bio pogođen bila praktično neizbežna, čak i ako je bio samo okrnut.

Stoga je, kao što je već pomenuto, Strazburškim ugovorom (1675) zabranjena upotreba otrovne municije, što je potvrđeno kasnijim dokumentima, pa i čl. 23/a Haškog pravilnika o zakonima i običajima rata na kopnu (1907) kojim je zabranjena „upotreba otrova ili otrovnih oružja“.

Ipak, ima tvrdnji da je otrovna municija korišćena u praksi, mada ne u međunarodnim oružanim sukobima.

Navodno je još 1975. jedna istraga komisije Senata SAD pokazala da je američka CIA koristila otrovne metke od leda, kalibra 5 mm. Nakon pogotka, na telu žrtve ostajala je vrlo mala rana, led se brzo topio, a otrov koji je sadržao je bio tako redak da se nije mogao registrovati na običnoj autopsiji.

2. Hemijsko oružje koje ne izaziva trovanje. - Hemijsko oružje ne mora uvek da ima karakter oružja za masovno uništenje. Štaviše, ono ne mora nužno da ima za cilj trovanje - može da uništava ili makar onesposobljava neprijatelja i na drugi način.

U principu, sva zapaljiva oružja su makar delom i hemijska, isto važi i za najveći deo eksplozivnih sredstava. Ipak, s obzirom na konačno dejstvo (vatrom, eksplozijom itd.) ova oružja se razmatraju zasebno. Kod mnogih, međutim, ostaje otvoreno pitanje njihove dopuštenosti, posebno zbog neselektivnosti i izazivanja suvišnih patnji. Kod nekih među njima moralo bi biti jasno da je reč o suviše surovom i stoga zabranjenom oružju.

Primer je upotreba protiv ljudi oružja sa belim fosforom.¹²¹ Kada granata koja ima takvo punjenje eksplodira, fosfor u obliku oblaka ubija sve u radijusu od 150 m., a preživelim nanosi užasne povrede, spaljujući im telo praktično do kostiju (pri tome je karakteristično da odeća žrtava ostaje skoro netaknuta).

Kako god bilo, premda upotreba belog fosfora protiv vojnih objekata nije izričito zabranjena međunarodnim pravom, ima dovoljno osnova da se to oružje smatra posebno nehumanim zbog užasnih povreda i patnji koje nanosi. Njegova upotreba protiv civila nesumnjivo predstavlja ratni zločin.

Pa ipak, postoje svedočenja da je ono korišćeno u savremenoj praksi, u nekim slučajevima i protiv žive sile protivnika, pa i protiv civila.

¹²¹ MacLeod I. J., Rogers A. P. V. 2007, 75-97; Christensen S. N. 2016.

U borbama za Faludžu u Iraku 2004. trupe SAD koristile su zapaljive artiljerijske granate sa belim fosforom. Amerikanci su prvo negirali, a zatim priznali upotrebu ove municije, ali su tvrdili da ona nije zabranjena, te da je nisu koristili protiv pobunjenika, a još manje protiv civila, već samo za osvjetljavanje (ispaljivanjem u toku mraka na određenoj visini). Ipak, ubrzo su isplivali dokazi – svedoci i slike žrtava (uključujući civile) sa jezivim povredama.¹²²

To nije bio jedini takav slučaj. Ima tvrdji da je navodno Izrael koristio fosforne bombe protiv Palestinaca 2009. godine, te da je 2014. to isto učinila ukrajinska vojska protiv pobunjenika u Donbasu, na istoku zemlje. Neki zapadni mediji optužili su Rusiju da je potkraj 2015. upotrebila to oružje u Siriji. U ratu u Ukrajini u proleće 2022. godine, ruska strana optužila je ukrajinsku da koristi granate sa fosforom, koje su zabranjeno oružje.

Koliko su sve ove optužbe tačne, a koliko deo propagandnog rata, nije poznato.

3. Nesmrtonosna hemijska oružja. - Sve više se razvijaju i sasvim neka nova hemijska oružja čiji pravni status za sada nije regulisan. Tu su posebno zanimljiva ona koja sama po sebi nisu smrtonosna, ali bi trebalo da značajno doprinesu pobeđi zato što na razne načine unose dezorganizaciju, defetizam, pa i paniku u redove protivnika.

Bliže gledajući, svetski mediji su 2006. objavili da vojska SAD, u sklopu programa „Sunčev sjaj“ (eng. *Sunshine Project*) ispituje nekoliko hemijskih sredstava čija bi upotreba trebalo da dovede do narušavanja vojne discipline i pada borbenog morala u redovima neprijatelja. Reč je o bombi koja bi sadržala afrodizijačku hemikaliju i izazivala širenje homoseksualnih nagona među protivničkim vojnicima, a time i pad njihovog morala (tzv. bomba ljubavi, gej bomba); o hemijskom jedinjenju koje na neprijateljske vojnike privlači rojeve razjarenih osa i drugih insekata, čopore pacova i sl. (nazvano: „ubodi me – napadni me“); o supstancama koje kožu čine izuzetno osetljivom na sunce, tako da protivnici koji su im izloženi moraju da se klone sunca; itd.

Sve ovo otvara sasvim novo poglavlje u vezi sa razvojem i upotrebom hemijskog oružja u vojne svrhe, ali i sa potrebom njegovog dodatnog pravnog regulisanja.

4. Korišćenje hemijskog oružja u nevojne svrhe. - Jedan od problema, koji, istina, izlazi iz uskih okvira prava oružanih sukoba, ali je u izvesnom smislu u vezi sa njim, je pitanje zakonitosti korišćenja smrtonosnih vidova hemijskog oružja od strane organa reda u borbi protiv terorista.

Najpoznatiji primer je upotreba hemijskog oružja protiv čečenskih terorista, od strane ruskih specijalaca prilikom akcije za oslobađanje 916 talaca (gledalaca,

¹²² Popham P., „US forces ‘used chemical weapons’ during assault on city of Fallujah”, *The Independent*, 8.11.2005, independent.co.uk/news/world/middle-east/us-forces-used-chemical-weapons-during-assault-on-city-of-fallujah-5348888.html; Monbiot G., „The US used chemical weapons in Iraq – and then lied about it”, *Guardian*, 15. 11. 2005, theguardian.com/politics/2005/nov/15/usa.iraq; Reynolds P., „White phosphorus: weapon on the edge”, *BBC News*, 16. 11. 2005, news.bbc.co.uk/2/hi/americas/4442988.stm; „US general defends phosphorus use”, *BBC News*, 30. 11. 2005, news.bbc.co.uk/2/hi/americas/4483690.stm.

glumaca i tehničkog osoblja) iz moskovskog pozorišta „Dubrovka“ 23-26. oktobra 2002. godine.

Naoružani čečenski teroristi, njih 41, od kojih 20 žene, zauzeli su pozorište i držali taoce u sali, preteći da će, ako se ruska vojska ne povuče odmah iz Čečenije, pobiti taoce. Situacija je bila vrlo složena i zbog velikog broja talaca (skoro 1.000) i zbog velikog broja terorista koji su se taktički rasporedili, a posebno zbog činjenice da su među teroristima bile žene bombaši-samoubice, omotane pojasiima sa eksplozivom i spremne da na znak dignu sebe i sve ostale u vazduh, s tim da su, dodatno, teroristi postavili i 2 velike artiljerijske granate koje su takođe povezali tako da eksplodiraju na pritisak dugmeta. Pošto vlada Rusije nije bila spremna da prihvati ucenu, nakon bezuspešnih pregovora dato je naređenje za upad specijalaca. Neposredno pre toga, i to je razlog zašto se ovde pominje ova epizoda, kroz ventilacione otvore ubačen je gas kolokol 1^o (rus. *колокол* – „zvono“) za koji se pretpostavlja da je kombinacija opijata, anestetika i psihootrova, koja deluje izuzetno brzo (već posle 1–3 sekunde). On je začas je paralisao sve otmičare i taoce i tada su u pozorište upali specijalci. U ovoj operaciji stradali su svi teroristi, a taoci oslobođeni, s tim da je usled trovanja među njima bilo mnogo žrtava - 133 mrtva i oko 700 povređenih. Žrtve među taocima bile su posledica velike koncentracije parališućih supstanci, činjenice da su taoci bili iscrpljeni zbog trodnevnog sedenja pod stresom u skućenom prostoru i nedostatka vode i hrane, ali i zbog činjenice da im nije blagovremeno pružen odgovarajući medicinski tretman. Posebno, povređenim taocima nije dat nikakav protivotrov, jer su vlasti, da bi sačuvale tajnu, odbile da lekarima otkriju formulu gasa. Van najužih krugova njegova tačna formula nije poznata ni danas.

Time je, međutim, otvoreno moralno i pravno pitanje da li je takva upotreba hemijskog oružja opravdana, a još više da li je zakonita (dozvoljena) i pod kojim uslovima (ako je uopšte dozvoljena).

Zanimljivo je osvrnuti se i na problem dozvoljenosti upotrebe suzavca.

Sa stanovišta ratnog i humanitarnog prava on predstavlja vid bojnog otrova i njegova primena je zabranjena u oružanom sukobu. Razlog je što u nekim slučajevima izloženost tom gasu može izazvati slepilo, teška respiratorna oboljenja, pa čak i smrt gušenjem. Ovo zato što vojnik, posebno kada je npr. u rovu, ne može jednostavno da se dovoljno udalji čim vidi da je na njega bačen suzavac, tako da je prinuđen da trpi njegovu dejstvo. S druge strane, kada bi bila dozvoljena upotreba ovog gasa kao sredstva ratovanja, bilo jednostavno i dovoljno baciti suzavac na protivnika, sačekati da on, zato što ga peku oči i ne može da diše, obnevideo počne da beži iz rova ili drugog zaklona, i onda ga gađati kao na strelištu. To se, međutim, kosi sa osnovnim principima ratnog i humanitarnog prava.

Naprotiv, međunarodno pravo ne brani upotrebu suzavca u nevojne svrhe, za rasterivanje masovnih nereda i slično. Ovde se suzavac koristi u manjoj, kontrolisanoj količini, na otvorenom prostoru, a oni protiv kojih je upotrebljen (demonstranti) mogu da bezbedno pobegnu van dejstva gasa, što je zapravo i cilj njegove upotrebe.

4. Nuklearno oružje

1. Pojam i vrste nuklearnog oružja

1. Pojam nuklearnog oružja. - Nuklearno (atomska) oružje je zajednički naziv za nuklearna i termonuklearna borbena sredstva i radioaktivne borbene materije.

U širem smislu pod njim se podrazumevaju sva oružja koja su radioaktivna odn. šire štetno zračenje, pa tako i tzv. „prljava bomba“, municija sa osiromašenim uranijumom i slična oružja.

Ipak, obično se nuklearno oružje shvata u užem smislu, kao ono oružje čije dejstvo je rezultat nuklearne reakcije. Takav pristup usvojen je i u ovoj knjizi, s tim da će neutronska i kobaltna bomba kod kojih se takođe koristi nuklearna energija, biti razmatrane u sklopu radiološkog oružja, zato što se njihovo dejstvo ogleda ne toliko u rušilačkoj snazi, koliko u izuzetno snažnom smrtonosnom zračenju.¹²³

Upotreba nuklearnog oružja ima za posledicu masovno i nekontrolisano uništavanje života, objekata i životne sredine. Ovo kako od neposrednog razornog i toplotnog dejstva samog oružja (njegova snaga odgovara snazi nekoliko hiljada, pa i miliona tona klasičnog hemijskog eksploziva trinitrotoluola - TNT) tako i zbog dejstva radijacije (ubistvenog zračenja) i to u dugotrajnom periodu posle njegove upotrebe.

Čak i samo jedno nuklearno oružje, relativno male snage ima strahovitu ubojnu i razornu moć. Prema Kancelariji UN za razoružanje, to je „najopasnije oružje na Zemlji”,¹²⁴ dok ga je Međunarodni komitet Crvenog krsta označio kao „najuzasnije oružje koje je ikada izmišljeno“.¹²⁵

2. Vrste nuklearnog oružja. - Užasna snaga ovog oružja je rezultat nuklearne reakcije – fisije ili fuzije. U skladu s tim, i nuklearna oružja dele se na fisiona (atomska bomba, A-bomba, nuklearno oružje u užem smislu) i fuzionu (hidrogenska bomba, H-bomba, termonuklearno oružje).

U prvom slučaju (fisija) u ratne svrhe koristi se ogromna energija koja se javlja kao posledica cepanja teških atoma, do čega dolazi tako što se jezgro uranijuma ili plutonijuma bombarduje

¹²³ O nuklearnom oružju, uključujući i pitanje njegove dopuštenosti sa stanovišta međunarodnog prava: Gažević N. 1973¹, 180-181, 191-195; Glasstone S., Dolan P. J. 1977; Barroughs J. 1997; Boothby D. 2002, 9-15; Swoboda H., Wiersman J. M. 2009; Granoff D., Granoff J. 2011, 53-62; Мелешников А. В. 2011, 265-168; Moxley C. J. Jr., Burroughs J., Granoff J. 2011, 595-696; Gillis M. 2012, 17-38; *Поддержка режима ядерного нераспространения и разоружения* 2012; Doyle J. E. 2013, 7-34; Vail C. 2017, 839-872; Norris R. S., Cochran Th. B., „Nuclear weapon“, *Encyclopædia Britannica*, www.britannica.com/technology/nuclear-weapon/Gun-assembly-implosion-and-boosting.

¹²⁴ *Nuclear Weapons*, United Nations Office for Disarmament, www.un.org/disarmament/wmd/nuclear/.

¹²⁵ *Nuclear Weapons – An Intolerable Threat to Humanity*, International Committee of the Red Cross, 7 August 2018, www.icrc.org/en/nuclear-weapons-a-threat-to-humanity.

neutronima, čime se započinje lančana reakcija. U drugom (fuzija) razvija se još jača energija koja se oslobađa kada se nekoliko atomskih jezgara udružuje da bi formirali teže jezgro.

Druga podela nuklearnog oružja vrši se prema njegovoj snazi. Po tom kriterijumu ono se deli se na:

- taktičko („malokalibarsko“) relativno male snage, od manje od 1 kt do 10 kt,¹²⁶ namenjeno za napade na pojedine vojne ciljeve;

- taktičko-operativno, uslovno rečeno srednje snage tj. 10-100 kt, namenjeno za podršku jedinicama u zoni borbenih operacija i

- strategijsko, ogromne razorne moći, snage od 100 kt pa do nekoliko desetina Mt,¹²⁷ namenjeno da bude upotrebljeno protiv ciljeva koji su daleko od bojišta, a posebno radi postizanja trenutne ili vrlo brze pobede u ratu, pa čak i radi potpunog uništenja protivnika.

Ove podele su uslovne, jer razni izvori različito definišu ove kategorije nuklearnog oružja, kao što neki razlikuju samo taktičko i strateško nuklearno oružje.¹²⁸

Najjače eksplozivno oružje koje je do danas ikada aktivirano, bila je AN-602 (rus. *АН-602*) odnosno „Car bomba“ (rus. *Царь бомба*), termonuklearna bomba snage 58,6 Mt (ekvivalent 58,6 miliona tona hemijskog eksploziva TNT) koju je 30. 10. 1961. na poligonu Nova zemlja testirao SSSR. Poznata je i kao „Ivan“ (*Иван*) i „Kuzkina majka“ (*Кузькина мать*).¹²⁹ Imala je visinu od 8 m, širinu od 2,1 m i masu od 26,5 t.

Napravljena je tako da ima snagu od 100 Mt, ali je za potrebe testiranja ta snaga prepolovljena iz bezbednosnih razloga - tadašnji sovjetski lider Nikita Hruščov (*Никита С. Хрущев*) u šali je rekao da je to učinjeno da se „ne bi polupala sva stakla u Moskvi“. Nakon eksplozije atomska pečurka podigla se na visinu od 67 km, svetlosni efekti videli su se na daljini 270 km, a seizmički udarni talas je tri puta obišao Zemljinu kuglu. Proizvodnja i detonacija ovog oružja imale su prvenstveno politički cilj. Time je SSSR pokazao da je u stanju da proizvede bombu bilo koje snage. Posle ove izuzetno efektne demonstracije moći, prestalo je nadmetanje između SAD i SSSR u tome čija će bomba biti jača.

Kada je reč o zanimljivim nazivima ove bombe, valja primetiti da uz svoj zvaničan naziv (obično se sastoji od imena konstruktora ili proizvođača i/ili neke kombinacije slova i brojeva) neka posebna oružja neretko dobijaju i nadimke po kojima su najčešće mnogo poznatija nego po svom zvaničnom imenu. Primeri su ogromna nemačka haubica „Debela Berta“ (nem. *Dicke Bertha*); sovjetski višestruki raketni lanser „Kačuša“ (rus. *Камюша*); američke atomske bombe „Trojstvo“ (eng. *Trinity*) koja je iskorišćena u prvoj atomskoj probi a zatim „Mališa“ (*Little Boy*) i „Debeljko“ (*Fat Man*) koje su bačene na Hirošimu i Nagasaki; itd.

Pošto su Sovjeti nizu svojih nuklearnih bombi dali ženska imena – „Marija“ (*Мария* – eksperimentalna bomba snage 30 kt), „Tatjana“ (*Татьяна* – serijska borbeno bomba snage 28 kt), „Nataša“

¹²⁶ 1 kt (kilotona) odgovara snazi 1.000 tona TNT.

¹²⁷ 1 Mt (megatona) odgovara snazi 1,000.000 tona TNT.

¹²⁸ Федоров Ю. 2001, 5-10; Дьяков А. С., Мясников Е. В., Кадышев Т. Т. 2004, 8-12; Woolf A. F. 2009, 4-6.

¹²⁹ Teško prevodiv ruski izraz koji označava šaljivo izrečenu pretnju.

(*Hamaua* – bomba snage 40 kt) - nije čudno što je najmoćnija ikada testirana bomba dobila poznato slovensko, a posebno među Rusima rašireno muško ime „Ivan“. Naziv „Car bomba“ jasan je sam po sebi jer je trebalo da ukaže da je to najmoćnije oružje ikada stvoreno, car svih bombi.

Najzanimljiviji je naziv „Kuzkina majka“ (*Кузькина мать*). U pitanju je ruski izraz koji označava šaljivo izrečenu pretnju nekom kaznom. Po jednom objašnjenju, „kuzka“ je korbač koji je na dan svadbe muž stavljao u čizmu kao simbol svoje vlasti u kući. Po drugom, mladoj se pretilo nezgodnom majkom mladoženje Kuzme (*Кузька* je deminutiv od imena *Кузьма*). Obično se termin koristi u izrazu „Pokazati Kuzkinu majku“ (*Показать кузькину мать*) koji se ne može prevesti doslovno, ali u srpskom jeziku odgovara frazama: „Pokazaću ti tvog Boga“, „Videćeš ti mene!“ ili „Dobićeš ti svoje!“ Naziv se za bombu o kojoj je reč vezao zbog toga što je sovjetski lider N. S. Hruščov rekao 1959. g. američkom potpredsedniku Ričardu Niksonu (*Richard M. Nixon*): „Mi raspoložemo sredstvima, koja će za vas imati teške posledice. Pokazaćemo vam Kuzkinu majku!“¹³⁰. Time je u nepriliku doveo prevodioca, koji nije znao kako to da prevede (preveo je bukvalno kao „Kuzmina majka“), ostavio za sobom još jednu u mnoštvu anegdota i vezao neobično ime za najmoćniju atomsku bombu.¹³¹

Ponekad se govori i o nuklearnom oružju u užem i širem smislu. U tom slučaju u užem smislu, ono podrazumeva samo eksplozivno telo (nuklearnu municiju) čija razorna moć potiče od nuklearne energije, a u širem smislu, pored toga, i sredstva pomoću kojih se takva municija dostavlja do cilja - avio-bombe, rakete, krstareće rakete, granate, mine, torpeda itd.

Do sada je nuklearno oružje upotrebljeno u ratne svrhe samo u dva slučaja, na samom kraju Drugog svetskog rata, kada su bačene atomske bombe na japanske gradove Hirošimu i Nagasaki. To je učinjeno bez stvarne vojne potrebe, pošto je svima bilo jasno da Japan neizbežno gubi rat.

Ne samo da su Italija, Nemačka i ostali njegovi saveznici odavno kapitulirali tako da je ostao sam protiv celog sveta, već je u dogovoru sa Amerikancima na Japan sa severa udarila moćna sovjetska Crvena armija čiji prodor nije bilo moguće zaustaviti. Uz sve to, Japan je ostao bez energenata (nafte) i pitanje je koliko dugo bi uopšte mogao da pruža otpor jer bi njegova vozila, tenkovi, avioni i brodovi uskoro ostali bez goriva.

Pa ipak, duboko svesne situacije, SAD su atomskim bombama razorile prvo Hirošimu (6. 8. 1945), a zatim i Nagasaki (9. 8. 1945).

Na Hirošimu je iz aviona B-29 bačena bomba čije je šifrovano ime bilo „Mališa“ (eng. *Little Boy*), teška 4 t, sa 64 kg uranijuma 235. Eksplodirala je na oko 580 m iznad centra grada, izazvavši u prečniku od 4,5 km toplotni talas od 4000 °C i ogromna razaranja na površini od 11,4 km².

Na Nagasaki je bačena bomba sa plutonijumom 239, teška 4,6 t, nazvana „Debeljko“ (*Fat Man*), koja je eksplodirala na oko 550 m iznad centra grada.

¹³⁰ „В нашем распоряжении имеются средства, которые будут иметь для вас тяжелые последствия. Мы вам покажем кузькину мать!“.

¹³¹ Frazu: „Pokazaću vam ja Kuzkinu majku!“ Hruščov je ponovio i u govoru na sednici Generalne skupštine UN 1960. godine, ali tada se prevodilac snašao (ili je, jednostavno, bolje znao ruski jezik) i preveo to kao: „Pokazaću vam ja šta je šta!“

Nazivi su im dati zbog izgleda – iako su obe bile dužine oko 3 m, prva je bila znatno uža (prečnika 71 cm, a druga 1,52 m). Prva bomba je imala snagu 12,5–16 kt (12.500–16.000 t eksploziva TNT), a druga je bila skoro dvostruko snažnija – 21–23 kt (atomska pećurka koju je ona stvorila podigla se na visinu od 18 km).

Posledice su bile stravične.

Tačan broj žrtava se nikada neće saznati, ali se veruje da je u momentu eksplozije u Hirošimi poginulo preko 85.000, a u Nagasakiju (na koji je bačena jača bomba, ali je splet geografskih i klimatskih okolnosti bio povoljniji za stanovništvo) oko 36.000 stanovnika.

Smatra se da je, računajući i one koji su u narednih 5 godina umrli od posledica ranjavanja i radijacije, u Hirošimi umrlo više od 253.000 (od toga 140.000 do kraja 1945) a u Nagasakiju više od 143.000 ljudi (od toga oko 70.000 do kraja 1945). To znači da je u stradalo više od dve trećine žitelja ovih gradova - u momentu bacanja bombi Hirošima je imala oko 328.000, a Nagasaki oko 259.000 stanovnika.

Nije u pitanju samo ogroman broj poginulih, već treba voditi računa i o činjenici da su mnogi od onih koji su preživeli sam udar kasnije polako umirali u užasnim mukama. Tome treba dodati ogromna materijalna razaranja (u Hirošimi je srasnjeno sa zemljom 70.000 od ukupno 90.000 zgrada) i dugotrajnu kontaminaciju tih područja.

To, međutim, ne samo da nije opomenulo države da se uzdrže od proizvodnje, skladištenja i eventualne upotrebe ovog strašnog oružja već je, naprotiv, stimulisalo mnoge zemlje da ga se što pre domognu - kako bi obezbedile sebi stabilan mir pretnjom, da će ako ne bude drugog izlaza, posegnuti za svojim atomskim arsenalom.

Iz ugla međunarodnog prava u vezi sa nuklearnim oružjem bitna su tri pitanja.

Prvo, može se zapaziti da su odgovarajućim međunarodnim sporazumima uvedena određena ograničenja vezana za to oružje i to: 1) u pogledu količine tog oružja; 2) u pogledu područja na kojem ono može biti držano i eventualno upotrebljeno, 3) u pogledu subjekata koji smeju da ga poseduju i 4) u pogledu određenih aktivnosti vezanih za to oružje.

Drugo, i dalje ostaje otvoreno pitanje da li je nuklearno oružje i, posebno, njegovo korišćenje u ratu, zabranjeno međunarodnim pravom ili je ipak dozvoljeno i ako je tako, pod kojim uslovima.

Konačno, javlja se dilema da li se u ratu može koristiti tzv. malokalibarsko nuklearno oružje, za koje neki tvrde da se njegovi efekti ne razlikuju od primene drugog (običnog) oružja.

2. Nuklearno razoružanje (ograničenje količine nuklearnog oružja)

Pod nuklearnim razoružanjem u širem smislu podrazumevaju se zaključenje međunarodnih sporazuma i preduzimanje konkretnih koraka (uništenje jednog broja bojevih glava, raketa, uređaja itd.) radi smanjenja, ograničenja, zabrane razmeštanja na određenim područjima itd. nuklearnog oružja.

U užem smislu, ima se u vidu ograničenje ugovornim putem količine nuklearnog oružja koju sme da ima svaka država ugovornica. U tom pogledu najvažniji su relevantni ugovori između dve nuklearne supersile – SAD i Rusije.¹³²

Ograničenje količine nuklearnog oružja u svetu, ima niz dobrih strana: obuzdava trku u nuklearnom naoružanju, smanjuje rizike vezane za postojanje ogromnog broja nuklearnih oružja (opasnost opaljenja zbog tehničke ili ljudske greške, opasnost krađe i predaje teroristima itd.), doprinosi slabljenju napetosti u međunarodnim odnosima; itd.

Prisutne su i slabosti koje se odnose na način na koji se postiže smanjenje količine nuklearnog oružja. Ta ograničenja važe samo za ugovornice određenog sporazuma, a to nikada nisu sve zemlje koje poseduju nuklearno oružje; ugovornice mogu i da ne izvršavaju odn. da tajno krše preuzete obaveze; nakon isteka vremena važenja ugovora ugovornice mogu da ga ne produže; itd. Poseban problem je što se ovim putem samo smanjuje količina nuklearnog oružja, a ne rešava sam problem. Smatra se da danas (sredinom 2022) u svetu ima ukupno tek nešto više od 12.700 nuklearnih bojevih glava, ali je po nekima i samo trećina toga dovoljna da zatre postojeću civilizaciju na planeti.

Broj nuklearnih bojevih glava svake konkretne nuklearne države je njena državna tajna. Stoga se barata samo procenama, koje se ponekad razlikuju, u zavisnosti od izvora iz koga dolaze. Ipak, veruje se da je januara 2021. ukupno bilo oko 13.100 bojevih glava, od čega je Rusija imala 6.257, SAD - 5.550, Kina - 350, Francuska - 290, Ujedinjeno Kraljevstvo – 225, Pakistan 165, Indija – 160, Izrael – 90 i Severna Koreja – 45.¹³³

Po drugim izvorima, januara 2021. bilo je oko 13.080 nuklearnih bojevih glava, s tim da su bile raspoređene na sledeći način: Rusija – 6.255, SAD – 5.550, Kina – 350, Francuska – 290, Ujedinjeno Kraljevstvo – 225, Pakistan – 165, Indija – 156, Izrael – 90, Severna Koreja – 40 do 50.¹³⁴

Od svih nuklearnih bojevih glava samo manji broj je na borbenom dežurstvu u smislu da je u stanju visoke borbene gotovosti, tako da je spremno da bude lansirano u roku od samo nekoliko minuta. Prema nekim izvorima, januara 2021. na takav način bilo je raspoređeno oko 3.800 nuklearnih bojevih glava, od čega: SAD - 1.800 (1.700 strateških i 100 nestratičkih),¹³⁵ Rusija - 1.600 (sve strateške) Francuska – 280 (sve strateške) i Ujedinjeno Kraljevstvo – 120 (sve strateške).¹³⁶ Po drugim procenama, januara 2021. od ukupno oko 3.825 raspoređenih bojevih glava u stanju visoke bojeve gotovosti, imali su: SAD – 1.800, Rusija – 1.625, Francuska – 280 i Ujedinjeno Kraljevstvo – 120.¹³⁷

¹³² Krivokapić B. 2017², 108-169, 191-195.

¹³³ Kristensen H. M., Korda M. 2021, *Status of World Nuclear Forces*, Federation of American Scientists, fas.org/issues/nuclear-weapons/status-world-nuclear-forces/.

¹³⁴ Global nuclear arsenals grow as states continue to modernize – New SIPRI Yearbook out now, SIPRI, 14 June 2021, www.sipri.org/media/press-release/2021/global-nuclear-arsenals-grow-states-continue-modernize-new-sipri-yearbook-out-now.

¹³⁵ Pod raspoređenim strateškim nuklearnim bojevim glavama imaju se u vidu one koje su na interkontinentalnim raketama i u bazama teških bombardera, dok se pod raspoređenim nestratiškim bojevim glavama imaju u vidu one u bazama sa operativnim sistemima za isporuku kratkog dometa.

¹³⁶ Kristensen H. M., Korda M. 2021, *Status of World Nuclear Forces*, Federation of American Scientists, fas.org/issues/nuclear-weapons/status-world-nuclear-forces/.

¹³⁷ Global nuclear arsenals grow as states continue to modernize – New SIPRI Yearbook out now, SIPRI,

Po najnovijim procenama sa početka 2020. godine, u svetu je ukupno 12.705 nukleranih bojnih glava, čiji su vlasnici istih onih 9 država kao i u prethodnom periodu, s tim da je raspored sledeći: Rusija – 5.977, SAD - 5.428, Kina – 350, Francuska – 290, Ujedinjeno Kraljevstvo – 225, Pakistan – 165, Indija – 160, Izrael – 90 i Severna Koreja – 20.¹³⁸

Treba imati u vidu da, kao i obično, statistike nude samo jednostran pristup i stoga površan uvid. One zaista pokazuju da se sve više smanjuje broj nuklearnih bojnih glava, ali to ne znači da je opasnost od nuklearnog oružja sve manja. Naprotiv.

Veruje se da je 2009. godine u svetu bilo 23.375 nuklearnih bojnih glava, tako da njihovo smanjenje za samo 12 godina (do prve polovine 2022) za oko 10.670 izgleda kao veliki uspeh.¹³⁹

On je još mnogo veći kada se u obzir uzme 1985. godina kada je u svetu bilo rekordnih oko 68.000 (pa drugim izvorima, čak 70.300) nuklearnih bojnih glava.

Međutim, tu postoje nekoliko vrlo važnih momenata, koji, kada se uzmu, u obzir bacaju na sve bitno drugačiju sliku:

- navedeni podaci nam govore samo o broju nuklearnih oružja, ne iskazujući njihovu pojedinačnu ili ukupnu snagu, a ona je u oba slučaja u međuvremenu mnogo porasla;

- oni ne pokazuju da su u naše vreme usavršene rakete i druga sredstva (nosači) kojima se nuklearne bojeve glave dostavljaju do cilja, što omogućava da se to čini i mnogo brže i mnogo preciznije nego pre;

- danas postoje projektili sa nuklearnim bojnim glavama koji su u stanju da probiju bilo kakvu protivničku zaštitu. Dovoljno je pomenuti samo rusku hipersoničnu raketu „Avangard“ koja se sa ogromne visine obrušava na cilj brzinom od neverovatnih 27 mahova i od koje za sada nema odbrane;¹⁴⁰

- dok se u prošlosti trka u nuklearnom naoružanju uglavnom vodila između SAD i SSSR, svedoci smo da jačaju nuklearnih potencijali nekih drugih zemalja.

Iz ugla međunarodnog prava oružanih sukoba nuklearno razoružanje bilo bi od punog značaja samo kada bi značilo potpunu zabranu nuklearnog oružja i uništenje postojećeg takvog oružja, što znači svih zaliha. Smanjenje njegove količine jeste važno, ali ne sa pozicija međunarodnog ratnog i humanitarnog prava, već iz ugla politike, bezbednosti, ekonomije, zaštite životne sredine itd.

14 June 2021, www.sipri.org/media/press-release/2021/global-nuclear-arsenals-grow-states-continue-modernize-new-sipri-yearbook-out-now.

¹³⁸ *Status of World Nuclear Forces, Federation of American Scientists, 2022, <https://fas.org/issues/nuclear-weapons/status-world-nuclear-forces/>.*

¹³⁹ Ako se od 23.375 oduzme 12.705 dobija se razlika od 10.670. Razume se, to su samo procene, ali čak i one pokazuju značajno smanjenje broja nuklearnih glava u svetu.

¹⁴⁰ Više reči o toj raketi biće kasnije.

Ovde je prilika da se podseti da je u vreme Kubanske raketne krize (1962) kada je svet više nego ikada pre ili posle bio na ivici nuklearnog rata, na izjavu predsednika SAD Džona Kenedija (*John F. Kennedy*) da SAD imaju dovoljno raketa da 30 puta unište SSSR, sovjetski lider Nikita S. Hruščov lakonski odgovorio: „Mi imamo dovoljno raketa da vas (SAD) uništimo samo jednom, ali nama je i to dovoljno“.

Za bolje razumevanje ove epizode, SAD su te 1962. imale 25.540 atomskih bombi, a SSSR „samo“ 3.322. Već 1978. SSSR je pretekao SAD sa čak 25.393 prema 24.418 bombi. U narednim godinama ta prednost SSSR-a je stalno rasla, tako da je 1986. imao čak 45.000 prema 23.317 koliko su imale SAD. Kod tolikog broja atomskih bombi njihova količina prestaje da ima bilo kakav značaj, osim što znači mnogo veće troškove proizvodnje, skladištenja i čuvanja, kao i odgovarajuće povećanje svih pratećih rizika, u prvom redu za stranu na čijoj teritoriji se ta oružja nalaze.¹⁴¹

Ima i drugih anegdota vezanih za Hruščova i nuklearno oružje.

Jednom se tokom zvanične posete SAD upoznao sa izvesnim senatorom koji mu se iz nekog razloga veoma svideo. Pitao ga je iz kog je grada rodom i kada je čuo da je iz Mineapolisa, našao je taj grad na karti i zaokružio ga crvenom olovkom. Na pitanje začuđenog sabesednika zašto je to učinio, odgovorio je: „Da se setim da je Vaš grad jedini koji treba ostane čitav kada nanesimo nuklearni udar po SAD.“ Razume se, ovi i slični nastupi bili su sračunati da odjeknu u američkoj i svetskoj javnosti i, u sklopu uzajamnog obuzdavanja putem zastrašivanja stavljanjem u izgled sveopšteg uništenja, ohlade glave koje bi eventualno bile spremne da počnu rat između dve tadašnje supersile.

Neka pojedina država, pa i sav svet u kojem smo mogu se uništiti samo jednom. Smanjenje zaliha nuklearnog oružja svakako treba pozdraviti, ali to suštinski ne menja ništa, kada se zna da je nuklearni arsenal onih koji ga imaju takav da i dalje može da opustoši čitav svet. Da li jednom ili nekoliko puta, to uopšte nije važno.

3. Prostorna ograničenja

I za nuklearna oružja u principu važe sva opšta ograničenja koja se tiču zabrane vođenja ratnih operacija na teritorama neutralnih država, u neutralizovanim, demilitarizovanim i sličnim područjima. O tome je već bilo reči.

Poseban značaj ima ono ograničenje u prostornom smislu koje se ogleda u stvaranje bezatomskih zona, što znači područja u kojima su međunarodnim sporazumom zabranjeni proizvodnja, instaliranje, skladištenje, isprobavanje i bilo kakvo drugo prisustvo ili upotreba nuklearnog oružja. I o tome je već bilo reči.

¹⁴¹ Podaci preuzeti iz: Norris R. S., Kristensen H. M. 2010, 77-83.

4. Ograničenja u pogledu subjekata (zabrana širenja nuklearnog oružja)

Ona se tiču toga ko može da poseduje nuklearno oružje. Prosta logika sugerise da u meri u kojoj se ograniči krug država koje smeju da imaju ovo oružje, u toj istoj meri se smanjuje i šansa da to oružje bude upotrebljeno ili zloupotrebjeno.

Ovo ograničenje regulisano je Ugovorom o neširenju nuklearnog oružja (1968).¹⁴²

Njime su se države koje poseduju nuklearno oružje obavezale da ga neće prenositi drugim državama niti ih podsticati ili navoditi da ga proizvode, dok su ugovornice koje nemaju to oružje preuzele obavezu da neće dopustiti da bilo ko prenese na njih nuklearno oružje, te da ga neće proizvoditi ili na neki drugi način pribaviti.

Osnova tog sporazuma su zdrav razum i svest da ako nuklearno oružje dospe u ruke velikog broja država, realno gledajući pre ili kasnije biće neizbežno da ga neka od njih upotrebi - zato što zbog razvoja događaja smatra da nema šta da izgubi, zato što je na njenom čelu neodgovorna ili neuračunljiva osoba itd. Ali to bi značilo brisanje svih postojećih granica i početak nuklearnog rata, koji vrlo lako može da se pretvori ne samo u svetski nuklearni rat, već i u poslednji oružani sukob između ljudi.

Ugovor je stupio na snagu još 1970. Mada sredinom 2022. godine u svom članstvu obuhvata čak 191 državu, veliku slabost ovog sporazuma predstavlja to što među njima nisu neke nuklearne sile.

Naime, premda od ukupno 193 članica UN samo njih 5 nisu u krugu članica Ugovora, čak 4 od njih su države koje imaju nuklearno oružje - Severna Koreja (faktički napustila Ugovor 2003) i Indija, Pakistan i Izrael (nikada nisu ni bili u članstvu Ugovora). Peta članica UN koja nije u članstvu Ugovora je Južni Sudan.¹⁴³

5. Ograničenja u pogledu određenih aktivnosti nuklearnim oružjem

Ova materija uređena je nizom međunarodnih sporazuma, kojima se zabranjuju određene aktivnosti nuklearnim oružjem (nuklearne probe, smeštaj nuklearnog oružja i dr.) i to bilo na opšti način, bilo u određenim prostorima (atmosfera, svemiru, moru itd.). Radi se o važnim ugovorima koji su dobili opštu podršku i čija rešenja su najvećim delom prerasla u pravila univerzalnog međunarodnog običajnog prava.

¹⁴² Više o Ugovoru: Firmage E. B. 1969, 711-746; Rhineland J. B., Scheinman A. M. 1995; Gillis M. 2012, 31-37; Joyner D. H., Roscini M. 2012; Орлов В. А. 2012; Bellany I., Blacker C. D., Gallacher J. 2014.

¹⁴³ *Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons*, Status of the Treaty, ONUDAS, <http://disarmament.un.org/treaties/t/npt>.

Tu spadaju: Ugovor o Antarktiku (1959); Ugovor o zabrani eksperimenata nuklearnim oružjem u atmosferi, kosmosu i pod vodom (1963);¹⁴⁴ Ugovor o načelima kojima se reguliše delatnost država u oblasti istraživanja i miroljubivog korišćenja kosmosa, uključujući Mesec i druga nebeska tela (1967); Ugovor o zabrani smeštaja nuklearnog i drugog oružja za masovno uništenje na dno mora i okeana i u njihovo podzemlje (1971); Ugovor o sveobuhvatnoj zabrani nuklearnih proba (1996) i dr.

Među njima najšireg domašaja je, a time i najvažniji, Ugovor o sveobuhvatnoj zabrani nuklearnih proba (1996). Pošto su tokom dugog niza godina, države koje su razvijale nuklearno oružje vršile razne opite koji nisu samo bili vrlo opasni, već su i teško oštećivali životnu sredinu, ovaj sporazum, kao što mu i ime kaže, zabranjuje sve oblike testiranja tog oružja.

Ugovor, međutim, ima dve važne slabosti. Pre svega, sredinom 2022. godine u njegovom članstvu su 174 države, što je nesumnjivo relativno veliki broj. Međutim, ako se to pogleda iz drugog ugla, vidi se da ni više od četvrt veka od njegovog potpisivanja ovaj sporazum nije ratifikovalo 20 članica UN.¹⁴⁵

Još već problem je činjenica Ugovor ni do danas nije stupio na snagu, zato što ga nisu ratifikovale sve od 44 države koje su Aneksom 2, u vezi sa čl. XIV Ugovora označene kao zemlje koje imaju ili su sposobne da razviju nuklearno oružje. Te države su izdvojene zato što su u vreme kada je Ugovor otvoren za potpisivanje, bavile se nuklearnim istraživanjima ili imale nuklearne reaktore. U međuvremenu velika većina od tih zemalja je ratifikovala Ugovor, ali to još uvek nije učinilo preostalih 8, konkretno: Egipat, Kina, Indija, Iran, Izrael, Pakistan, SAD i Severna Koreja.¹⁴⁶

6. Problem međunarodnopravne dopuštenosti nuklearnog oružja

1. Složenost problema. - Kada bi nuklearno oružje bilo izričito zabranjeno međunarodnim pravom, sva prethodna pitanja koja se odnose na razne oblike ograničenja vezanih za to oružje bila bi suvišna. Međutim nije tako. Problem međunarodnopravne dopuštenosti je i dalje otvoren.

S jedne strane, države koje poseduju nuklearno oružje ne pokazuju nameru da ga se odreknu, kao što niko drugi ne može da ih tog oružja silom liši.

S druge strane, činjenica je da u međunarodnom pravu nema izričite opšte ugovorne zabrane proizvodnje, skladištenja i upotrebe nuklearnog oružja. Ovo i pored toga što niko ne može da spori da je u pitanju oružje za masovno uništenje, koje je iz mnogo

¹⁴⁴ Više o Ugovoru: Vujković R. 1998, 33.

¹⁴⁵ Među 174 učesnica ovog sporazuma je i Sveta Stolica, koja nije članica UN, pa čak, strogo uzev, i pored nesumnjivog međunarodnopravnog subjektiviteta, nije ni prava država.

¹⁴⁶ *Comprehensive Nuclear Test-Ban Treaty*, UNCTC, https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtsg_no=XXVI-4&chapter=26&clang=_en.

razloga krajnje nehumano i koje bi stoga svakako trebalo smatrati suprotnim principijelnim okvirima utvrđenim međunarodnim pravom oružanih sukoba.

Premda i dalje postoje oprečna mišljenja po pitanju dozvoljenosti tog oružja, verovatno se neće pogrešiti ako se primeti da u nauci međunarodnog prava preovladava stav da je upotreba nuklearnog oružja zabranjena međunarodnim pravom. Pošto takva zabrana nije izričito formulisana u univerzalnim međunarodnim ugovorima koji bi vezivali ako ne sve, a ono makar veliku većinu država, mnogi autori navode da ona proističe iz običajnih pravila i opštih načela međunarodnog prava, a posebno iz određenih međunarodnih sporazuma kojima je zabranjena upotreba sličnih oružja.

U pitanju su čl. 23/„a“ i „e“ Haškog pravilnika o zakonima i običajima rata na kopnu od 1907 (zabranjuju upotrebu otrova i otrovnih materija, tj. oružja, metaka ili materija koji uzrokuju nepotrebne patnje); Ženevski protokol o zabrani upotrebe u ratu zagušljivih, otrovnih ili sličnih gasova i bakterioloških sredstava (1925); čl. 35/3 Dopunskog protokola I (1977) uz Ženevske konvencije o zaštiti žrtava rata iz 1949 (zabranjuje upotrebu metoda i sredstava ratovanja koji su namenjeni da izazovu opsežna, dugotrajna i jaka oštećenja životne sredine ili se može očekivati da će ih prouzrokovati); Konvencija o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida (1948) i dr.

2. Pozicija Generalne skupštine UN. - Generalna skupština se u nekoliko navrata izjasnila za zabranu nuklearnog oružja.

Zanimljivo je primetiti da je ona već svojom prvom rezolucijom – Rezolucijom 1 (I) 1946, osnovala Komisiju za rešavanje problema nastalih pronalaskom nuklearnog oružja. Komisija je stvorena sa zadatkom da, između ostalog, daje predloge za kontrolu nad nuklearnom energijom tako da se obezbedi da se ona koristi samo u miroljubive svrhe (tačka 5/1/b) i predloge za eliminisanje iz nacionalnog naoružanja država atomskog oružja i svakog drugog oružja za masovno uništenje (tačka 5/1/c).¹⁴⁷ Činjenica da je Generalna skupština našla za shodno da svoju prvu rezoluciju posveti atomskom oružju, a ne nekom drugom od mnoštva važnih pitanja koja su bila na dnevnom redu, govori sama za sebe.

Generalna skupština je bila još jasnija kada je Rezolucijom 1653 (1961) istakla da je nuklearno oružje suprotno Povelji UN i njenim ciljevima, te da je njegova primena u suprotnosti sa zakonima čovečnosti i civilizacije pošto izlazi iz domena vojnih operacija, a ima za posledicu masovna razaranja i nepotrebne patnje,¹⁴⁸ kao i kada je Rezolucijom 2936 (1972) povezala zabranu upotrebe nuklearnog oružja sa zabranom upotrebe sile i uputila poziv Savetu bezbednosti da preduzme potrebne mere.¹⁴⁹

¹⁴⁷ *Establishment of the Commission to Deal with the Problems Raised by the Discovery of Atomic Energy*, GA Resolution 1 (I) 1946, [www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/1\(I\)](http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/1(I)).

¹⁴⁸ *Declaration on the prohibition of the use of nuclear and thermo-nuclear weapons*, GA Resolution 1653/1961, [https://undocs.org/en/A/RES/1653\(XVI\)](https://undocs.org/en/A/RES/1653(XVI)).

¹⁴⁹ *Non-use of force in international relations and permanent prohibition of the use of nuclear weapons*, GA Resolution 2936/1972, [https://undocs.org/en/A/RES/2936\(XXVII\)](https://undocs.org/en/A/RES/2936(XXVII)).

3. Stav Međunarodnog suda pravde. - Pitanje zakonitosti nuklearnog oružja stiglo je i do Međunarodnog suda pravde.

Prvo je Svetska zdravstvena organizacija Rezolucijom WHA46.40 od 14.5.1993. tražila od njega da se savetodavnim mišljenjem izjasni da li bi, s obzirom na uticaj na zdravlje i životnu sredinu, upotreba nuklearnog oružja od strane neke države predstavljala kršenje obaveza te države po međunarodnom pravu, uključujući Ustav Svetske zdravstvene organizacije. Sud se izjasnio da ne može da odgovori na to pitanje.¹⁵⁰

Zatim je Generalna skupština UN Rezolucijom 49/75 (1994) tražila od Suda da savetodavnim mišljenjem odgovori na pitanje: „Da li je pretnja ili upotreba nuklearnog oružja pod bilo kojim okolnostima dozvoljena po međunarodnom pravu?“.

Sud je tim povodom 1996. dao savetodavno mišljenje koje je, međutim, ostalo nedorečeno. Naime, Sud je zaključio da je upotreba nuklearnog oružja ili pretnja da će ono biti upotrebljeno generalno suprotna pravilima međunarodnog ratnog prava i, posebno, principima i pravilima humanitarnog prava. Istovremeno je, međutim, primetio da u svetlu postojećeg međunarodnog prava i raspoloživih činjenica, ne može da:

„definitivno zaključi da li bi pretnja ili upotreba nuklearnog oružja bila zakonita ili nezakonita u ekstremnim okolnostima samoodbrane, gde bi i sam opstanak države bio u pitanju“.

Uvodeći ovu ogradu, Sud je sam sebi oduzeo priliku da nedvosmisleno utvrdi da su upotreba nuklearnog oružja ili pretnja njime uvek apsolutno zabranjeni, što znači bez ikakvih izuzetaka.

Pa ipak, isto tako ostaje činjenica da je Sud zauzeo principijelni stav da sem u ekstremnim uslovima (u kojima nije sasvim jasno da li je dozvoljeno) pribegavanje tom oružju svejedno da li radi upotrebe ili pretnje predstavlja kršenje međunarodnog prava.¹⁵¹

4. Ugovor o zabrani nuklearnog oružja (2017). - Novi zaokret u polemici oko nuklearnog oružja dogodio se kada je Generalna skupština UN 7. 7. 2017. usvojila i otvorila za potpisivanje Ugovor o zabrani nuklearnog oružja.¹⁵²

Suštinski on znači potpuno odricanje od tog oružja (njegove proizvodnje, prometa, držanja, upotrebe), predviđa obavezu država da prijave svoje nuklearno oružje, propisuje mere za potpuno uklanjanje nuklearnog oružja itd.

¹⁵⁰ *Legality of the Use by a State of Nuclear Weapons in Armed Conflict*, Advisory Opinion of 8 July 1996, ICJ, www.icj-cij.org/files/case-related/93/093-19960708-ADV-01-00-EN.pdf.

¹⁵¹ *Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons*, Advisory Opinion of 8 July 1996, ICJ, p. 6 (228), Par. E, p. 44 (266), www.icj-cij.org/files/case-related/95/095-19960708-ADV-01-00-EN.pdf. O složenosti problema i dilemama Suda, svedoči činjenica da je odluka doneta sa 7 glasova “za” i 7 “protiv”, tako da je, shodno pravilu koje važi u takvim slučajevima, odlučujući bio glas “za” predsednika Suda.

¹⁵² Više: Михаленко Е. В. 2020.

Pored toga, posle stupanja na snagu Ugovora, svaka država članica tog sporazuma ima pravo da primenu nuklearnog oružja koja neposredno pogađa njene interese (primenu tog oružja protiv nje, protiv njenih državljana, pa čak i primenu na teritoriji treće zemlje, koja je dovela do radioaktivnog zagađenja teritorije odnosno države) tretira kao međunarodni zločin, a odgovorna lica (ona koja su izdala naređenje za upotrebu nuklearnog oružja i neposredne izvršioce tog naređenja) kao ratne zločince. Uz to, ako je ta država istovremeno i članica Rimskog statuta Međunarodnog krivičnog suda, ima i pravo da inicira kod Suda krivični postupak protiv pomenutih lica, zato što je Sud, između ostalog, nadležan za ratne zločine, a primena zabranjenih sredstava ratovanja spada u ratne zločine.¹⁵³

Ugovor je stupio na snagu 22. 1. 2021, a do sredine 2022. godine ratifikovalo ga je 66 država.¹⁵⁴

Ipak, veliko je pitanje kakav će biti stvarni domašaj ovog sporazuma. Do sada ga nije ratifikovala, pa čak ni potpisala nijedna nuklearna sila (Rusija, SAD, Francuska, Ujedinjeno Kraljevstvo, Pakistan, Indija, Izrael, Severna Koreja).

Štaviše, premda su 122 članice Ujedinjenih nacija glasale ovaj sporazum (za usvajanje njegovog teksta u Generalnoj skupštini) do sada ga je potpisalo samo 86 njih, dakle jedva 44,6% članica UN. Već to govori da velika većina država iz nekog razloga ima određene rezerve.

Tome treba dodati da Ugovor ne predstavlja nikakvu pravnu obavezu za države koje nisu njegove članice. A već sada je jasno da zemlje koje poseduju nuklearno oružje nemaju nameru da ga se odreknu.

U tom smislu moramo priznati da su bili u pravu predstavnici NATO saveza kada su izjavili da: „tražiti zabranu nuklearnog oružja sporazumom u koji nije uključena nijedna zemlja koja poseduje takvo oružje, ne može biti efikasno, neće smanjiti nuklearne arsenale, neće povećati bezbednost nijedne zemlje, i neće doprineti međunarodnom miru i stabilnosti” te da neće biti nikakve promene u pravnim obavezama država članica NATO-a kada je reč o nuklearnom oružju.¹⁵⁵

Konačno, čak i kada bi sve države sveta, među njima i sve nuklearne sile, ratifikovale Ugovor, veliko je pitanje kako bi bilo moguće obezbediti njegovo dosledno poštovanje u praksi. Npr. ako iz nekog razloga velika nuklearna sila upotrebi nuklearno oružje protiv neke male zemlje – kakve stvarne posledice bi iz toga mogle proizaći? Ako je to svetska supersila niko neće protiv nje samo zbog toga početi rat (koji lako može da preraste u nuklearni) kao što, nažalost, praktično nema izgleda da protiv nje budu uvedene i stvarno efikasne međunarodne sankcije.¹⁵⁶

¹⁵³ Марусин И. С. 2018, 29-30.

¹⁵⁴ *Treaty on the Prohibition of Nuclear Weapons*, UNTC, https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XXVI-9&chapter=26&clang=_en.

¹⁵⁵ *North Atlantic Council Statement on the Treaty on the Prohibition of Nuclear Weapons*, NATO, 20 Sept., 2017, www.nato.int/cps/en/natohq/news_146954.htm.

¹⁵⁶ Ovde je dobar primer napad NATO saveza 1999. na SR Jugoslaviju, koji je bio školski slučaj agresije

5. Najvažnije dileme. - Ni na koji način ne dovodeći u pitanje nesumnjivu nehumanost i stoga zabranu upotrebe nuklearnog oružja, treba biti objektivan i priznati da ne samo što za sada nema izričite međunarodnopravne zabrane tog oružja, niti političke volje država koje ga poseduju da ga se odreknu, već je uz sve rizike koje sobom nosi to oružje odigralo i u izvesnom smislu pozitivnu ulogu.

Činjenica da je ono pronađeno i da se nalazi u rukama jednog broja velikih sila, dovela je do toga da je svetski mir postao stabilniji. Ko zna u kom pravcu bi se odvijali međunarodni odnosi i čime bi se završile tenzije i povremene čarke između Istoka i Zapada u vreme Hladnog rata, da obe strane nisu bile svesne neophodnosti da po svaku cenu izbegavaju direktni međusobni oružani sukob, znajući da se on može oteti kontroli i izroditi u novi svetski rat, ovaj put nuklearni, u kome ne samo što ne bi bilo pobjednika, već vrlo verovatno ni preživelih.

Kao nijedno drugo oružje pre njega, nuklearno je praktično od prvih dana postalo politički faktor u odmeravanju snaga i međusobnom obuzdavanju velikih sila. U tu svrhu razvijen je čitav niz tzv. nuklearnih strategija koje su obeležile pojedine periode novije istorije - strategije masovne odmazde, elastičnog odgovora, realističkog zastrašivanja, sigurnog uzajamnog uništenja i dr.

Takođe, s obzirom na u principu ispravnu tvrdnju da je „teško zamisliti situaciju u kojoj bi korišćenje nuklearnog oružja moglo biti u skladu sa normama međunarodnog humanitarnog prava”¹⁵⁷ mora se, istine radi primetiti da ne samo da je to u načelu ipak moguće, već se mogu zamisliti i izuzetne okolnosti u kojima bi primena tog oružja u nekom trenutku mogla biti poslednje sredstvo za spas čovečanstva. Razume se, ne protiv drugih ljudi. Mi ne možemo da znamo, ali na Zemlji ili u svemiru nas ili naše potomke mogu očekivati oružani sukobi sa bićim iz drugih svetova (vanzemaljcima) protiv kojih nuklearno oružje može biti jedini stvarno efikasan odgovor; to oružje u nekom trenutku može biti jedini način da se na vreme uništi ili skrene sa puta neki asteroid koji bi inače pogodio našu planetu; itd. Ali u svim tim slučajevima preduslov za takvo (opravdano) korišćenje nuklearnog oružja je da to oružje postoji, da nije uništeno.

Sa druge strane, čovečanstvo se nalazi na raskrsnici. Ukoliko nuklearno oružje ne bude u potpunosti zabranjeno i uništeno, može se očekivati da će bez obzira na sva ograničenja i zabrane nastaviti da raste broj država, ali i nedržavnih subjekata koji poseduju to oružje i spremni su da ga upotrebe. Takav razvoj događaja značiće sve veći porast verovatnoće da će nuklearno oružje biti primenjeno, sa svim katastrofalnim

i to u samom srcu Evrope, ali u kome se sve završilo bez posledica po države-agresore i njihove rukovodioce i druga odgovorna lica.

¹⁵⁷ To je, između ostalog, izjavio predstavnik Međunarodnog komiteta Crvenog krsta, sa govornice Generalne skupštine UN 1996. *Время действовать* 2011.

humanitarnim posledicama koje to podrazumeva. U tom svetlu kao jedino logično rešenje nameće se to da se ne sme dopustiti da nuklearno oružje bude primenjeno.¹⁵⁸

Mi bismo dodali da sama činjenica da postoji nuklearno oružje otvara stalnu opasnost od nuklearnog rata, čak i onog koji nije rezultat svesne odluke, već je tzv. slučajni rat do koga može doći tehničkom ili ljudskom greškom. Uostalom, dobro je poznato da je iz tih razloga čovečanstvo već nekoliko puta bilo na samoj ivici izbijanja nuklearnog sukoba velikih razmera.

Opasnosti koje sobom nosi nuklearno oružje prisutne su i samo zbog prirode tog oružja, nezavisno od njegove namerne ili nenamerne upotrebe protiv drugih. Kod svakog oružja, pa i nuklearnog, uvek postoji rizik od raznih mogućih nesreća do kojih bi moglo doći zbog samoopaljenja. U slučaju nuklearnog oružja to bi značilo katastrofu - ne samo strahovita razaranja, već i ogromne ljudske žrtve i obimno uništenje životne sredine zbog eksplozije, ali i dejstva radijacije. Pri tome to se može dogoditi ne samo na teritoriji stvarnog ili mogućeg protivnika, već i na sopstvenoj teritoriji odnosne nuklearne sile ili na teritoriji njenog saveznika (kada ona na njoj drži svoje nuklearno oružje).

Dovoljno je podsetiti da je za vreme Hladnog rata „izgubljeno” oko 50 komada nuklearnog oružja, zbog pada u more aviona koji su ih nosili, potonuća podmornica naoružanih tim oružjem i slično. Niko nad tim oružjem nema kontrolu niti se zna u kakvom je ono stanju.

Pored toga, bez obzira na sve mere bezbednosti i kontrole, stalno je prisutna opasnost da se nuklearnog oružja domognu teroristi ili kriminalci i iskoriste ih za svoje ciljeve.¹⁵⁹ Države i međunarodne organizacije su razvile razne mehanizme i zaključile niz međunarodnih sporazuma koji bi trebalo da spreče da do toga dođe,¹⁶⁰ ali to samo po sebi nije i garancija da se to u nekom trenutku neće dogoditi.

Posebno su razne mogućnosti zloupotrebe povećane u naše vreme kiber (sajber) epohe, kada se bez obzira na sve nivou zaštite ne može isključiti upad u sigurnonosne sisteme i lansiranje nuklearnih projektila ili aktiviranje nuklearnih oružja iz daljine (preko Interneta). Uspešan kiber napad ove vrste može imati katastrofalne posledice.¹⁶¹

Čak i kada ne bi bilo nuklearnog oružja u arsenalima država, u principu bi postojala mogućnost da ga neko sam proizvede, ali bi iz mnogo razloga šanse za to bile neuporedivo manje.

¹⁵⁸ *Время действовать* 2011.

¹⁵⁹ Više o tom problemu i borbi protiv njega: Cameron G. 1999; Johnson L. D. 2002, 4-6; Allison G. 2009, 31-44; Ferguson C. D. 2009; Sokolski H. D. 2014; Bunn M., Malin M. B., Roth N., Tobey W. H. 2016; Jenkins B. M., Lauder J. 2016; Allison G. 2018, 3-21.

¹⁶⁰ Konvencija o fizičkoj zaštiti nuklearnog materijala (1980) koja je kasnije izmenjena i dopunjena i preimenovana u Konvenciju o fizičkoj zaštiti nuklearnog materijala i nuklearnih objekata (2005); Međunarodna konvencija o sprečavanju akata nuklearnog terorizma (2005) i dr.

¹⁶¹ Стаутлед П. Питтс-Кифер С. 2018.

Još sredinom 70-ih godina XX v. jedan student univerziteta Princeton (SAD) odbranio je seminarski rad na temu „Kako napraviti atomsku bombu u kućnoj radinosti po sistemu 'uradi sam'“. Takva bomba ima sferičan oblik, prečnik od 60 cm i masu od 38 kg, njena proizvodnja bila bi iznenađujuće jeftina (u to vreme: svega 2.000 američkih dolara) ali bi zato imala veliku snagu – čak trećinu razorne moći bombe bačene na Hirošimu.

Ukratko, premda postoje navedena ograničenja u vezi sa njegovim pribavljanjem, držanjem, prenošenjem itd. nuklearno oružje kao takvo za sada nije zabranjeno međunarodnim pravom. Ono što je takođe nesporno, upotreba tog oružja protiv drugih ljudi i objekata na Zemlji ne samo da je zabranjena, već bi predstavljala težak ratni zločin i zločin protiv čovečnosti.

Jedna od zanimljivosti je činjenica da se u pravnoj literaturi čak govori o tome da postoji obaveza da se odbije izvršenje naređenja u nuklearnom udaru.¹⁶²

7. Taktičko (malokalibarsko) nuklearno oružje

1. Pojam i vrste taktičkog nuklearnog oružja. - U situaciji kada nema nedvosmislene opšteprihvaćene međunarodnopravne zabrane nuklearnog oružja, javila su se mišljenja, da čak i ako se prihvati da je zabranjena upotreba najmoćnijeg, strategijskog, to ne važi za taktičko (malokalibarsko, nestratiško) nuklearno oružje.¹⁶³

Pristalice tog stava tvrde da malokalibarskog nuklearno oružje može da se kontroliše (usmeri samo na vojne ciljeve), ne izaziva suviše velika razaranja i radijaciju i da uopšte ima isto ili slično dejstvo kao neka druga, „obična“ oružja. Ideja je da ako su dozvoljena masovna bombardovanja i raketiranja vojnih ciljeva, korišćenje protiv vojnih ciljeva zapaljivih oružja i slično, nema razloga da se ne dozvoli upotreba nuklearnog oružja koje ima približno istu snagu i dejstvo.

Premda nuklearne sile tvrde da su odustale od taktičkih nuklearnih oružja, smatra se da ih imaju ne samo SAD i Rusija, već i Kina, a najverovatnije i Indija i Pakistan. Sve i da se prihvati da su, kako se tvrdi, zbog visoke cene proizvodnje, problema u vezi sa njihovim bezbednim čuvanjem i iz drugih razloga pomenute države smanjile broj ovih oružja, pa navodno čak i prestale da ih proizvode i skladište, one uvek mogu da ih ponovo naprave, pošto imaju potrebno znanje i resurse. Ne treba gajiti iluziju da neko ko je u stanju da stvori taktičko nuklearne oružje neće to i učiniti. Naprotiv, može se samo očekivati da ga stalno usavršava.

¹⁶² Colangelo A. J. 2018, 84-120.

¹⁶³ O taktičkom nuklearnom oružju: Paulsen R. 1994; Федоров Ю. 2001; Cappello J. T., Hall G. M., Lambert S. P. 2002; Millar A., Alexander B. 2003; Дьяков А. С., Мясников Е. В., Кадышев Т. Т. 2004; Woolf A. F. 2009; Sauer T. Van der Zwaan B. 2011; Kristensen H. M. 2012; Nichols T., Stuart D., McCausland J. D. 2012; Rudesill D. S. 2013, 99-177; Thomas-Noone B. 2016; Kristensen H. M., Kord M. 2019, 252-261; *Nonstrategic Nuclear Weapons* 2019.

Uostalom, premda se ističe da su krajem 80-ih godina prošlog veka SAD i SSSR imali zajedno oko 20.000 do 30.000 komada taktičkog nuklearnog oružja, od koga su zatim iz raznih razloga i jedni i drugi odustali, isto tako se primećuje da danas samo SAD i Rusija imaju oko 2.500 komada tog oružja.¹⁶⁴

Mi bismo dodali, da je važno posedovanje tehnologije, te da bi se u slučaju potrebe broj malokalibarskog nuklearnog oružja za kratko vreme mogao dramatično uvećati. Uz to, dok su u prošlosti monopol imale samo dve svetske supersile, u naše vreme ova oružja razvijaju i druge nuklearne države. Konačno, niko zapravo ne zna ko sve ima ovo oružje, koliko komada tog oružja ima, koja je njegova snaga, koje su stvarne posledice njegove upotrebe itd.

Radi boljeg razumevanja o čemu se radi navešćemo nekoliko primera taktičkog (malokalibarskog) nuklearnog oružja:

- vrlo brzo nakon svoje prve atomske bombe, vodeće nuklearne sile razvile su i razna malokalibarska nuklearna oružja – aviobombe; granate za topove, haubice i minobacače; rakete malog dometa; rakete zemlja-vazduh i vazduh-vazduh; kopnene i podvodne mine; torpeda itd. Tako su SAD još 1952. uvele u svoje naoružanje nuklearne granate kalibra 280 mm (to su bili prvi „atomske topovi“) a zatim i projekte manjeg kalibra. Sa druge strane, SSSR je 1956. izradio nuklearnu topovsku granatu kalibra 406 mm, 1957. minobacački projektil kalibra 420 mm, a zatim artiljerijske granate kalibra 180 mm, minobacačke projekte kalibra 240 mm itd.;

- Amerikanci su 1956. stvorili taktičko nuklearno oružje, koje su po svom poznatom nacionalnom junaku nazvali „Dejvi Krokot“ (eng. *Davy Crockett*).¹⁶⁵ Namera im je bila da ga koriste za sprečavanje iznenadnog upada sovjetskih trupa u Zapadnu Nemačku ili na Korejskom poluostrvu, tako što bi ga rasporedili na svakih nekoliko kilometara. Ideja je bila da se uz nanošenje teških gubitaka napadaču, ovim oružjem istovremeno izazove kontaminacija terena (zbog radijacije) koja bi trajala najmanje 48 sati, što je vreme dovoljno za mobilizaciju snaga NATO-a koje bi priteklo u pomoć napadnutima.

Težina oružja je 23–34,5 kg, dužina 78,7 cm i širina 34,5 cm, što omogućava lako i brzo premeštanje. Snaga po potrebi može biti od 10 t do 5 kt (10 t, odn. 5.000 t TNT).¹⁶⁶ Ispaljuje se sa naročito tronožnog pokretnog lansera, a može i sa džipa ili transportera. Domašaj mu je 2–4 km, s tim da je najmanja daljina gađanja oko 800 m, pošto bi na manjem odstojanju oni koji njime pucaju dobili preveliku dozu zračenja. Poslužuju ga tri čoveka. Proizvodnja je počela 1956. i ukupno je proizvedeno 2.100 komada. Vojska SAD imala je u svom arsenalu ovo oružje od 1961. do 1971. U praksi se pokazalo da nije bilo dovoljno precizno, tako da bi se njegovo glavno dejstvo svodilo na izazivanje smrtonosne radijacije u radijusu od 150–400 m. To je do danas jedno od najmanjih atomskih oružja;¹⁶⁷

¹⁶⁴ Kristensen H. M., Kord M. 2019, 252.

¹⁶⁵ Tu je bila jasna asocijacija. Naime, Dejvi Krokot je po istoimenom igranom filmu iz 1955. i popularnoj pesmi o njemu, ostao upamćen kao Kralj Divlje granice (eng. *King of the Wild Frontier*) a oružje koje je po njemu nazvano, trebalo da je bude Kralj Atomske granice (*King of the Atomic Frontier*) odn. Kralj Divlje granice Hadnog rata (*King of the Wild Cold War Frontier*).

¹⁶⁶ Poređenja radi, najjača verzija ovog oružja ima snagu 1/3 atomske bombe bačene na Hirošinu (oko 15 kt).

¹⁶⁷ Bellows A., „Davy Crockett: King of the Atomic Frontier“, 21 February 2007, www.damninteresting.com/davy-crockett-king-of-the-atomic-frontier/; Polmar N., Norris R. S., „The Weird Nukes of

- U doba Hladnog rata u SSSR su proizvedeni atomski meci za teške mitraljeze, kalibra 12,7 mm i 14,3 mm, pa čak i takav metak kalibra 7,62 mm, premda, zbog zračenja koje bi upio strelac, ne za automatsku pušku AK (Kalašnjikov) već za mitraljez. To je ujedno i najmanje nuklearna municija u svetu.

Ovi meci su ne samo projektovani i proizvedeni, već i isprobani, pri čemu je njihova snaga odgovarala snazi 100 do 700 kg hemijskog eksploziva TNT - samo jedan metak topio je tenk, dok su 3 rušila čitavu zgradu. Stvaranje ovog „superoružja” omogućila je činjenica da je otkriven radiaktivni metal kalifornijum 252 (Cf-252) čija kritična masa, neophodna za postizanje atomske reakcije, iznosi svega 1,8 grama.¹⁶⁸

Ipak, javili su se i problem koji su navodno naveli SSSR da još početkom 80-ih godina prošlog veka odustane od ovog projekta. Zbog neprestanog raspada kalifornijuma ova municija se brzo pregreva usled čega metak može da se zaglavi u okviru ili cevi, pa čak i da eksplodira u momentu pucnja. Da bi se to sprečilo stvoreni su posebni hladnjaci (frižideri) težine 110 kg, u kojima se municija (do 30 komada) čuvala na temperaturi -15° C i u koje je morala biti vraćena ukoliko ne bi bila ispaljena u roku od 30 minuta. Ako je municija bila izvan hladnjaka više od 1 sata, nije se mogla u njega vratiti i morala je biti uništena. Drugi problem bila je velika radijacija kao posledica pogotka u metu, tako da je ovim metkom moralo da se puca samo na velikoj udaljenosti, ali čak i tada bi strelac bio dosta ozračen. Iz tih razloga, premda je municija bila predviđena za mitraljeze, bilo je dozvoljeno da se ispali najviše 3 metka u nizu. Bilo je teško predvideti i tačnu jačinu eksplozije jer je ona varirala u zavisnosti od toga kako je čuvan metak i od kog je materijala meta koja je njime pogođena. Otkriveno je i da postoji relativno dobra zaštita od ovog oružja – kontejneri sa običnom vodom, zato što voda usporava neutrone sprečavajući time atomsku eksploziju. Jedna od slabosti je i činjenica da je vek trajanja ovih metaka do 6 godina. Konačno, problem je i cena proizvodnje, pošto samo 1 gram Cf-252 košta čak 27 miliona američkih dolara.¹⁶⁹

2. Kritički osvrt. - Ne zna se dovoljno o tome dokle su nuklearne sile došle u svojim istraživanjima i eksperimentima sa malokalibarskim nuklearnim oružjem. Ono u šta ne treba sumnjati jeste da na tome intenzivno rade. Takođe, verovatno je samo pitanje dana kada će neko iskoristiti ovo oružje u praksi, ubeđujući svet da se ono ni po čemu ne razlikuje od drugog oružja, a posebno da je njegovo dejstvo moguće usmeriti samo na vojne ciljeve i kontrolisati ga.

Međutim, kolika god da je njegova snaga, veća ili manja, upotreba nuklearnog oružja mora biti zabranjeno zbog svoje nehumanosti i užasnih posledica koje su trajne

Yesteryear”, *AIR FORCE Magazine*, September 2010, www.airforcemag.com/MagazineArchive/Documents/2010/September%202010/0910nukes.pdf; Seelinger M., „The M28/M20 Davy Crockett Nuclear Weapon System”, September 20, 2016, <https://armyhistory.org/the-m28m29-davy-crockett-nuclear-weapon-system/>; Warfare History Network, „Davy Crockett: The Mobile Nuclear Missile That Fired Neutron Bombs”, *National Interest* June 14, 2019, <https://nationalinterest.org/blog/buzz/davy-crockett-mobile-nuclear-missile-launcher-fired-neutron-bombs-62732>.

¹⁶⁸ Poređenja radi, kritična masa automskih bombi za koje se koriste uranijum 235 ili plutonijum 239 iznosi više od 1 kg.

¹⁶⁹ Шпаковский В., *Почему СССР отказался от атомных пуль*, Pravda.ru, 13. 11. 2014, www.pravda.ru/eureka/1235207-atom/; Заболоцкий Р., *Самый опасный советский проект по созданию атомных пуль*, Экспресс газета, 12. 11. 2018, www.eg.ru/society/444991/.

prirode i pogađaju ne samo ljude, već i životnu sredinu. Reč je o vrsti, prirodi, kvalitetu, a ne samo o snazi, kvantitetu.

Sa druge strane, premda se to u prvih mah ne vidi, jer se kod razmatranja uzima u obzir samo jedan komad malokalibarskog nuklearnog oružja i njegovo očekivano dejstvo, u praksi nikada ne bi bilo korišćeno samo jedno takvo oružje. Naime, onaj ko poseduje npr. nuklearne metke i spreman je da ih upotrebi, neće na protivničku tenkovsku diviziju ispaliti samo jedan takav metak i tako uništiti samo jedan tenk, već će rasporediti mnogo strelaca sa ovim oružjem, koji će ispaliti mnoštvo hitaca i van svake sumnje proizvesti snažnu radijaciju sa nepredvidivim posledicama. Isto važi i za druga takva oružja – kada se ispalili prva nuklearna granata, za njom će slediti mnoštvo njih; malo je verovatno da će neko iskoristiti samo jednu kopnenu ili podvodnu nuklearnu minu kad ih već ima dovoljno itd.

O tome da se ne radi samo o načelnim mogućnostima, svedoči činjenica da je krajem aprila 2020. vojska Rusije dobila teško artiljerijsko oruđe 2S7 M „Malka” („С7 М „Малка“) koje je nastalo modernizacijom 2S7 „Pion” (2С7 „Пион“) razvijenog još 1975. u doba SSSR. Radi se o samohodnim topovima kalibra 203 mm koja svoje granate mogu poslati na daljine i do 50 km, s tim da su, zahvaljujući laserskom sistemu navođenja, pogoci vrlo precizni. I SAD imaju slično sredstvo - oruđe M-65 poznatije kao „Atomska Ani” (*Atomic Annie*) kalibra čak 280 mm i dometa oko 30 km. Ova i slična sredstva imaju u svom arsenalu i nuklearne projekte, tako da su u stanju da izvrše snažan, pa i masovni napad taktičkim nuklearnim bojivim glavama, stvarajući na gađanoj lokaciji „pakao na zemlji” i ostavljajući protivnika praktično bez ikakve šanse. Pri tome, s obzirom na veliku udaljenost, sopstvene trupe ostaju izvan dejstva radijacije, što je osnovni problem kod taktičkog atomskog oružja. Reč je o skupim sredstvima, što zahteva njihovo racionalno korišćenje – samo protiv ciljeva koji imaju dovoljan značaj (neprijateljska komandna mesta, velika skladišta naoružanja, municije, goriva i tome slično).¹⁷⁰

Uz to, ako jedna strana upotrebi nuklearno oružje, ma kako male snage ono bilo, druga će sigurno uzvratiti istom merom, a vrlo verovatno i mnogo žešće. To će začas dovesti do eskalacije sukoba i neizbežnog približavanja tački u kojoj počinje primena nuklearnog oružja većeg kalibra, pa čak i onog najjačeg, strategijskog, čije dejstvo nije moguće kontrolisati. Sa druge strane, ako ovo oružje bude upotrebljeno protiv onoga ko nema nuklearno oružje, on će, kao odgovor, skoro sigurno posegnuti za onim nekonvencionalnim oružjem koje može sebi da priušti, što najverovatnije znači za hemijskim ili biološkim.

Jedan od teško rešivih problema je i što je zbog male veličine taktičkog nuklearnog oružja skoro nemoguće kontrolisati njegovo posedovanje, prebacivanje i razmeštaj na određenom području, tako da je tu u principu otvorena beskonačna trka u naoružanju,

¹⁷⁰ Rozin I., „Rusija uspešno 'reinkarnirala' najmoćnije artiljerijsko oruđe iz doba SSSR-a“, *Russia Beyond*, 18. maj 2020, https://rs.rbth.com/science/89769-rusija-reinkarnirala-najmocnije-artiljerijsko-orudje-iz-doba-sssr-video?fbclid=IwAR17Yawvh_njL7bGhoVfjWudkDmOwXcYqxfh0lTc0KXRx-LekFdrwG9okb0.

za sada bez ikakvih jasnih pravila i stvarno efikasnih ograničenja.

Takođe, upravo zbog svojih malih dimenzija malokalibarsko nuklearno oružje relativno lako može da bude ukradeno i završi u rukama terorista i kriminalaca, kojima bi predstavljalo idealno sredstvo za njihove akcije ili čak samo za ucenu neke vlade. Ove opasnosti će biti sve veće u meri u kojoj se ovo oružje bude sve više proizvodilo, a njegove dimenzije sve više smanjivale.

Konačno, veliko je pitanje kako bi reagovala međunarodna zajednica u slučaju upotrebe taktičkog nuklearnog oružja od strane neke velike sile. Vrlo je verovatno da bi bez obzira na sve kritike i prigovore, ta država uspjela da prođe bez efikasne međunarodne sankcije, posebno ako bi ovo oružje koristila protiv malih i srednjih sila i samo povremeno. Uostalom, ni do danas nema stvarno efikasne osude, a tim pre nije bilo nikakve sankcije protiv SAD zbog atomskih bombi bačenih Japan.

5. Radiološko oružje

To je vrsta oružja za masovno uništenje, koje deluje prvenstveno ubistvenim radioaktivnim zračenjem i tako uništava živu silu protivnika i izaziva radioaktivnu kontaminaciju zemljišta, vode, vazduha, vojne tehnike i drugih objekata.¹⁷¹

Dve su osnovne vrste ovog oružja:

1) pravo nuklearno oružje, sa atomskom reakcijom, ali koje je tako napravljeno da ubija prvenstveno zračenjem, a ne snagom eksplozije (neutronska bomba i kobaltna bomba kao njena podvrsta) i

2) oružje kod koga nema nuklearne reakcije, već se aktiviranjem običnog eksplozivnog širi radioaktivni material, a time i jonizujuća zračenja (tzv. prljava bomba).

1. Neutronska bomba

Radi se o posebnom vidu malog termonuklearnog oružja koje je specifično utoliko što daleko najveći deo (oko 80%) svoje energije otpušta u vidu radijacije, odnosno, ubistvenog zračenja.¹⁷²

Preostalih 20% njene energije odlazi na ostale štetne faktore – udarni talas, elektromagnetski impuls i emisiju svetlosti. Poređenja radi, čak 40-60% ukupne energije standardnog nuklearnog

¹⁷¹ Više o radiološkom oružju: Kelly H. 2002, 1-9; Mapstone J. Brett S. 2005; Wirz C., Egger E. 2005, 497-510; Phillips G. W., Nagel D.J., Coffey T. 2005; Ferguson C. D., Smith M. M. 2009, 15-34; Срапчик Л. 2009; Medalia J. 2011.

¹⁷² O neutronske bombi i sa njom povezanim problemima: Kristiakowsky G. 1978, 24-29; Aquino M. A. 1982; Harris J., Gsponer A. 1986; McCally M. 1991, 4-13; „Нейтронное оружие. Характеристики и легенды“, *Военное обозрение*, 3. 2. 2019, <https://topwar.ru/153197-nejtronnoe-oruzhie-harakteristiki-i-legendy.html>.

oružja odlazi na sam udar (razorno dejstvo na cilju), 30-50% na toplotna zračenja, oko 5% na jonizujuća i oko 5-10% na ostala zračenja.

Eksplzivna snaga ove bombe, poznate i kao „posoljena bomba” (eng. *salted bomb*)¹⁷³ je približno deseti deo snage standardne atomske bombe, ali je zato daleko veće radioaktivno zračenje potoka brzih neutrona koji imaju veliku probojnu moć (sposobni su da probiju gvožđe, olovo, beton, zemlju i drugu zaštitu) i biološki su štetniji od gama zračenja klasičnih nuklearnih bombi. Stoga su u stanju da unište živu silu i na velikoj udaljenosti od epicentra eksplozije, čak i u zaklonu.

Tako npr. neutronska bomba snage 2-3 kt prouzrokuje početnu radijaciju kao klasična nuklearna bomba jačine 20-30 kt. Na jednu žrtvu koja je odmah stradala od dejstva eksplozije neutronske bombe dolazi najmanje 10 ozračenih, koji vrlo brzo umiru u mukama. Premda su bile relativno dobro zaštićene od zračenja klasičnih nuklearnih oružja, u slučaju upotrebe protiv njih neutronske bombe posade tenkova iz vremena pojave te bombe, primile bi samo 20-30 % manje radijacije od boraca koji nisu zaštićeni oklopom. Jedinu efikasnu zaštitu mogli bi predstavljati debeli slojevi vlažne zemlje ili debeli zidovi od parafina ili armiranog betona.

Gledano iz drugog ugla, kada bi neutronska bomba snage 1 kt bila aktivirana na visini 100-150 m iznad tla, njeno razarajuće dejstvo na zgrade i druge objekte bilo bi ograničeno na površinu prečnika oko 200 m, ali bi smrtonosno zračenje zahvatilo površinu prečnika oko 1.200 m.

Amerikanci su neutronske bombu teorijski osmislili još 1958, a konačno konstruisali i isprobali 1963. i zatim je uveli u naoružanje. Ubrzo nakon toga to oružje napravili su Sovjeti, Francuzi, Kinezi i, kako se pretpostavlja, Izraelci.

Stvoreno je nekoliko tipova ovog oružja. Iz raznih razloga, između ostalog i zbog oštrog protivljenja međunarodne i domaće javnosti (tzv. antinuklearnog pokreta) države koje su posedovale ovo oružje su ga, navodno, demontirale (SAD su to učinile 2011) tako da danas zvanično tvrde da ga nemaju u svom arsenalu. Ipak, veliko je pitanje da li je to istina. Uostalom, čak i kada bi bilo tako, pošto poseduju potrebno znanje, tehnologiju i resurse, te zemlje bi brzo mogle na naprave dovoljne količine ovog oružja.

U koncepcijama NATO saveza iz vremena Hladnog rata, u slučaju napada snaga Varšavskog ugovora, neutronska bomba je trebalo da u gusto naseljenim delovima Evrope desetkuje redove napadača (posebno posade sovjetskih tenkova)¹⁷⁴ dok bi

¹⁷³ Izraz predstavlja aluziju na to da su u bombu iz standardne dodati još neki elementi (bomba je „posoljena“, „začinjena“) i, sa druge strane, na to da se njom „soli zemlja“, sa značenjem da posle njene upotrebe odnosno područje neće biti podobno za život godinama, pa i tokom čitavih generacija, zato što posoljena zemlja dugo ništa ne rađa. Tako su navodno Rimljani kada su konačno zauzeli i razorili Kartaginu, prodali preživelo stanovništvo u roblje i posolili okolno zemljište tako da na njemu više ništa ne niče, da bi i na taj način sprečili obnavljanje tog grada u dugom vremenskom periodu.

¹⁷⁴ U to vreme jedan od glavnih argumenata pristalica neutronske bombe bio je taj da je ona naročito efi-

poštedela gradove i uopšte civilne objekte, a posebno lokalno stanovništvo koje bi se na vreme sakrilo u podrumima. Stoga su Amerikanci tvrdili da je neutronska oružje „humano“ jer ne ubija civile i ne ruši, već samo zaustavlja živu silu protivnika. Štaviše, tvorac neutronske bombe, Semjuel Koen (*Samuel T. Kohen*) tvrdio je da je to „najčasnije i najmoralnije od svih ikada napravljenih oružja“.¹⁷⁵ Takav stav se odmah suočio sa opravdanom kritikom da je u najmanju ruku cinično govoriti o humanosti, časnosti i moralnosti oružja koje čuva imovinu, a masovno ubija ljude.

Ostavljajući po strani moralne i druge obzire, mora se priznati da iz čisto vojničkog ugla neutronska bomba na prvi pogled izgleda kao idealno oružje. Ona vrlo efikasno uništava živu silu protivnika, ali skoro ne dira civilne objekte - zgrade, fabrike, industrijska i druga postrojenja, mostove, saobraćajne čvorove, aerodrome, avione, vozove, brodove, brane, električne centrale, sisteme za prenos električne energije itd. Ako se bomba upotrebi na sopstvenoj teritoriji (protiv snaga napadača) ti objekti ostaju sačuvani, a ako se upotrebi na tuđoj teritoriji, biće pošteđeni i mogu biti preuzeti i iskorišćeni. Pored toga, skoro netaknuta ostaju oružja i sredstva protivničkih oružanih snaga – vozila, tenkovi, avioni, brodovi, topovi, mitraljezi, municija itd. koji se takođe mogu preuzeti i iskoristiti u sopstvene svrhe, pa i protiv neprijatelja kojem su do tada pripadali. Stiče se utisak da sve što je potrebno to je da se sačeka da protekne vreme potrebno za dekontaminaciju (ono je srazmerno kratko jer neutrone relativno brzo apsorbuje atmosfera) i svi ovi objekti mogu da se koriste jer nisu uništeni, pa čak ni oštećeni.

Pa ipak, ostaje otvoreno pitanje koliko bi ovo oružje zaista moglo da ima primenu u vojne svrhe.

Iako ima tek deseti deo snage klasične atomske bombe, i neutronska bomba izaziva strahovita razaranja - kada se kaže da ona ima „samo“ 10% snage standardne atomske bombe, to nipošto nije malo. Primera radi, deseti deo snage bombe bačene na Hirošimu je oko 1.500 t TNT-a, što je još uvek oko 100 puta jače od snage bilo koje konvencionalne bombe.

Još važnije je to što je teško zamisliti da će u slučaju kada se neutronska bomba koristi protiv napadača (dakle, na sopstvenoj teritoriji) svi sopstveni civili na vreme biti obavesteni i smešteni u sigurna skloništa. Takvo nešto je i teorijski nemoguće u slučaju korišćenja bomba na tuđoj teritoriji, što znači da bi žrtve među civilima bile bi užasne.

Kada je reč o dejstvu na pripadnike neprijateljske žive sile, čak i ako bi značajn deo njih bio ubijen u prvom talasu, ipak bi ih mnogo ostalo u životu, istina smrtno ozračeno (s tim da bi smrt nastupila za nekoliko dana ili čak nedelja). Znajući da im ionako nema spasa i da će, ako ih ne stigne brza smrt u vatrenom okršaju, sporo umirati u teškim

kasna protiv oklopnih jedinica, koje su u znatnoj meri otporne na radijaciju klasičnih atomskih bombi, ali nisu u stanju da odole ovoj vrsti zračenja. To je bilo vrlo važno planerima NATO alijanse zato što je Varšavski pakt imao u Evropi skoro dva puta više tenkova nego NATO.

¹⁷⁵ McFadden R. D., „Samuel T. Kohen, Neutron Bomb Inventor, Dies at 89“, *New York Times* 1. 12. 2010, www.nytimes.com/2010/12/02/us/02cohen.html.

mukama zbog posledica ozračenja, oni bi se borili sa neverovatnom odlučnošću, izabavši da radije poginu u borbi. Drugim rečima, onaj ko bi koristio neutronske bombe suočio bi se sa fanatičnim otporom preživelih protivnika. Sa njima ne bi imalo smisla pregovarati o predaji, jer oni ne bi bili zainteresovani da dobijau zaštitu koja se priznaje ratnim zarobljenicima. Svesni da će svakako brzo umreti ni oni najverovatnije ne bi uzimali zarobljenike.

Ukratko, onaj ko bi u nekom trenutku posegao za neutronske bombe, suočio bi se sa mnogo većim problemima nego što je očekivao. Tome treba dodati da ako je ranije bila pogubna za posade tadašnjih oklopnih jedinica, ona nije efikasna protiv modernih tenkova, koji su skoro u potpunosti zaštićeni od radijacije, pa tako i od dejstva ovog oružja.

Poseban problem predstavlja činjenica da bi upotreba neutronske bombe značila brisanje granice između konvencionalnog (običnog) i nuklearnog rata. Ne treba sumnjati da bi strana protiv koje bi bila upotrebljena ova bomba uzvratila na isti način, što bi dovelo do velikog porasta radijacije u mestima okršaja i približavanja konflikta tački u kojoj počinje otvoreni nuklearni rat, možda i uz upotrebu strategijskih nuklearnih snaga. Sa druge strane, ako ne bi imala neutronske bombe, ta strana bi vrlo verovatno uzvratila nuklearnim oružjem, a ako nema ni njega, onda bi posegla za nekim drugim oružjem za masovno uništenje – hemijskim ili bakteriološkim.

Postoje i drugi problemi vezani za neutronske bombe koji dovode u pitanje stvarnu prednost njenog posedovanja.¹⁷⁶

Premda su zvanično države odustale od proizvodnje i držanja neutronske bombe ima tvrdnji da su ih neke zemlje upotrebile u praksi.

Tako se mogu čuti optužbe da su Amerikanci koristili neku vrstu neutronske bombe u Iraku, 2003, u rejonu bagdadske aerodroma ubivši tako oko 2.000 pripadnika iračke elite Republikanske garde; da je Saudijska Arabija bacila neutronske bombe na Jemen odnosno da su to za nju učinio njen saveznik Izrael.¹⁷⁷ Ipak, to su za sada samo glasine, pošto ništa nije pouzdano utvrđeno i dokazano.

Kao i druga nuklearna oružja, i neutronske bombe spadaju u sredstva masovnog uništenja, te se i na nju odnosi niz rezolucija Generalne skupštine UN kojima je ukazao

¹⁷⁶ Između ostalog, ona sadrži velike količine tritijuma koji mora relativno često da se obnavlja (svakih 12,3 godina) s tim da se otvara i problem šta činiti sa starim tritijumom.

¹⁷⁷ *US Accused of Using Neutron Bombs*, Al Jazeera 9. 4. 2007, www.aljazeera.com/news/middle-east/2007/04/200852514126899448.html; *Baghdad's Neutron Bomb and America's Nuclear Obama*, Veterans Today, 9. 4. 2011, www.veteranstodayarchives.com/2011/04/09/baghdads-neutron-bomb-and-america-nuclear-obama/; *Possible Tactical Nuclear Strike (Neutron Bomb) in Yemen?*, Global Research 1. 6. 2015, www.globalresearch.ca/possible-tactical-nuclear-strike-neutron-bomb-in-yemen/5452876; *Neutron Bomb Or Nuclear Bomb Went Off In Yemen, Say Former IAEA Inspector And Nuclear Physicists*, Green Road Journal 5. 10. 2015, www.agreenroadjournal.com/2015/05/former-iaea-inspector-and-nuclear.html?view=mosaic; Greenhaigh I., *How Israel Was Busted Nuking Yemen*, Veterans Today 24. 9. 2016, www.veteranstoday.com/2016/09/24/how-israel-was-busted-nuking-yemen/.

na opasnosti od nuklearnog oružja i potrebu da se ono nedvosmisleno zabrani. I pored toga, ona za sada nije izričito zabranjena opštim međunarodnim pravom.

U principu, upotreba neutronske bombe protiv ljudi mora se smatrati zabranjenom, tako da bi se u slučaju kršenja te zabrane moglo govoriti o ratnom zločinu odn. zločinu protiv čovečnosti. Pa ipak, neka pitanja ostaju otvorena.

Tako npr. da li bi bila dozvoljena upotreba neke vrste malokalibarske neutronske bombe protiv vojnog cilja koji se nalazi daleko od civila, kao što je npr. slučaj sa ratnim brodom na otvorenom moru? Tu se, dakle, ne bi radilo o oružju za masovno uništenje, niti bi bili ugroženi životi civila, već bi napad bio usmeren isključivo na vojni objekat. Međutim, zbog činjenice da oni koji ne stradaju odmah u eksploziji, već usled ozračenosti umiru u patnji nakon nekog vremena, to oružje se mora smatrati krajnje nehumanim, što znači zabranjenim prema međunarodnom pravu. Sa druge strane, teško je objasniti zašto bi opisana upotreba neutronske bombe protiv vojnog cilja (u našem primeru, ratnog broda) bila nehumanija od upotrebe protiv vojnog cilja zapaljivih oružja, koja, strogo uzev, nije zabranjena međunarodnim ratnim i humanitarnim pravom.¹⁷⁸

Pored toga, u načelu je moguća upotreba ovog oružja koja je sasvim drugačije prirode u smislu da nije usmerena protiv ljudi, već, naprotiv, služi njihovoj zaštiti. Reč je njegovoj upotrebi protiv balističkih raketa sa nuklearnim bojevim glavama.

Do pronalaženja neutronske bombe jedini način da se obori takva raketa bilo je korišćenje antibalističke rakete sa nuklearnom bojevom glavom, s tim da je područje njenog efikasnog dejstva bilo nedovoljno veliko.¹⁷⁹ Upotreba neutronske bojeve glave znatno povećava radijus dejstva antibalističke rakete na protivnički projektil i uz to znači njegovo uništenje uz relativno malo oslobodjenje energije, pošto kod detonacije takve bojeve glave potok neutrona izaziva u protivničkoj bojevoj glavi samo delimičnu lančanu reakciju, bez dostizanja kritične mase. Korišćenje neutronske bombe na ovaj način može se smatrati dozvoljenim. Ne samo da se vrši u odbrambene svrhe već, što je mnogo važnije, odvija se na velikim visinama i stoga ne podrazumeva nikakve ljudske žrtve i srazmerno malo oštećuje životnu sredinu. Najzad, tu je reč o odbrambenom sredstvu koje služi za odbranu ne od bilo kog, već od oružja za masovno uništenje.

2. Kobaltna bomba

Jedan vid neutronske bombe, koji za sada postoji samo teorijski, je kobaltna bomba, čiji je spoljni omotač umesto uranijuma-235, uranijuma-238 ili sličnog materijala načinjen od kobalta (Co-59).¹⁸⁰ Kod eksplozije, usled aktivacije neutrona, kobalt se

¹⁷⁸ O tome je već bilo reči.

¹⁷⁹ Na velikim visinama, u uslovima vakuuma, udarni talas eksplozije nema dejstvo, a plazmeni oblak dejstvuje u srazmerno malom prostoru od epicentra eksplozije.

¹⁸⁰ Mogućnost pravljenja kobaltne bombe i posledice koje bi ona mogla da izazove prvi je 1950. godine

pretvara u radioaktivni izotop (Co-60) koji je izuzetno snažan izvor gama zraka smrtonosnih po ljude i druga živa bića.

Ako bi bomba bila aktivirana visoko iznad tla, njeno dejstvo zahvatilo bi veliko područje. Što je još gore, pošto je vreme poluraspada ovog izotopa više od 5 godina, tako izazvana kontaminacija bila bi opsežna, dugotrajna i krajnje opasna. Zbog toga što bi čestice Co-60 imale dovoljno vremena da se u letu spuste i obaviju Zemlju pre nego što dođe do raspada, kao i zbog ekstremno radioaktivnih padavina koje bi bile posledica primene kobaltne bombe, ubistvena radijacija bi se proširila svuda. Ima mišljenja da bi ova bomba uništila život na Zemlji.

Iako se o njoj teorijski dosta zna, probe s kobaltnom bombom nisu vršene, zbog prevelike opasnosti. Jasno je da ovo oružje bez ikakve dileme spada u školski primer oružja za masovno uništenje i da je kao takvo zabranjeno međunarodnim pravom.

3. Prljava bomba

To je najprostija verzija radiološkog oružja. Nazvana je „prljavom” upravo zato što ima za cilj da „isprlja”, kontaminira sredinu u kojoj je eksplodirala, ali i zato što to nije pravo, „čisto” nuklearno oružje.

I zaista, strogo uzev, to nije pravo nuklearno oružje - ne funkcioniše po istom principu kao to oružje i ima neuporedivo manju razornu moć. Ne samo da ne dejstvuje na bazi atomske lančane reakcije, već, za razliku od pravog nuklearnog oružja, funkcija eksplozije nije u tome da izazove razaranja, nego da izbac i širi radioaktivni materijal odnosno ubistveno radioaktivno zračenje.

U pitanju je jedna vrsta kombinacije klasičnog eksploziva i nuklearnog materijala. Sastoji se od kontejnera sa radioaktivnim izotopima i eksplozivnog punjenja - aktiviranjem eksplozivnog punjenja uništava se kontejner i, usled udarnog talasa, širi se radioaktivni materijal, a time i radijacija. Dakle, dok se kod rasprskavajuće (šrapnelne) bombe usled detonacije izbacuju ubistvene metalne kuglice, ovde eksplozija dovodi do oslobađanja isto tako smrtonosnih radioaktivnih materijala.

Ponekad se ovaj termin koristi u širem značenju, tako da obuhvata i neke druge predmete i pojave koji se svode na to da se dejstvom na njih eksplozijom, izaziva veliko širenje radijacije. Primer je dizanje u vazduh atomske centrale ili nekog drugog objekta koji ima atomski reaktor odnosno u kojem se čuvaju radioaktivni materijali.

Iako nema snagu klasične nuklearne bombe, prljava bomba bi u načelu takođe mogla da dovede do izlaganja relativno velikih područja, a time i velikog broja ljudi, štetnom zračenju.

Ona, međutim, nije pogodna za korišćenje u oružanom sukobu, posebno ne od strane oružanih snaga država.

pomenuo američki fizičar mađarskog porekla Leo Szilard (*Leó Szilárd*).

Ovo zato što one (ako je reč o oružanim snagama nuklearnih sila) već imaju mnogo moćnije, nuklearno oružje; zato što (sve države) imaju na raspolaganju čitav arsenal drugih, efkasnijih oružja; kao i zbog toga što se ovom bombom ne postižu trenutni osetni rezultati - vojna prednost u smislu uništenja ili onesposobljenja žive sile protivnika. Njena razorna moć je po vojnim standardima srazmerno mala, a zračenje koje ona izaziva je opasno (prilično visoko) ali ne i fatalno i ne dejstvuje odmah. Stoga bi ona bila od relativno male koristi u borbi, dok bi, sa druge strane, onaj ko bi je upotrebio bio onemogućen da jedno vreme koristi kontaminiranu teritoriju, a morao bi računati sa time da bi i druga strana uzvratila istom ili sličnom merom.

Naprotiv, zbog svoje relativno male cene, jednostavnosti izrade, malih gabarita i relativno jednostavnog pribavljanja potrebnih radioaktivnih materijala (krađom, kupovinom na ilegalnom tržištu itd.), „prljava bomba” spada među idealna oružja za teroriste i razne vrste ucenjivača.

Radioaktivni izotopi o kojima je reč su: americijum–241, cezijum–137, iridijum–192, kalifornijum–252, kobalt–60, plutonijum–238, polonijum–210, radijum–226 i stroncijum–90. Širom sveta je sve više ovih materijala (radi se o milionima radioaktivnih izvora) koji su relativno lako dostupni jer su u civilnoj upotrebi – koriste se u medicinske, privredne, poljoprivredne ili naučnoistraživačke svrhe. Pri tome je na hiljade takvih izvora iz raznih razloga negde „izgubljeno“. Dešava se da budu pronađeni u najobičnijim kontejnerima za smeće, gde ih je neko, mada to nije smeo, bacio.

Između ostalog, prema Međunarodnoj agenciji za atomsku energiju (IAEA) države su u 2018. prijavile 253 nacionalna incidenta koji se odnose na neovlašćene aktivnosti vezane za radioaktivni material. Od toga 243 se odnosilo na radioaktivne izvore i ozračeni materijal, a 14 na nuklearni material, s tim da se u 7 slučajeva radilo o švercu ili zloupotrebi.¹⁸¹

Izveštaj IAEA iz 2020, koji se odnosi na 2019, pokazuje da su u toj godini države prijavile 189 nacionalnih incidenata od kojih se 182 odnosilo na radioaktivne izvore i ozračeni material, a 12 na nuklearni material, s tim da se u 8 slučajeva radilo o švercu ili zloupotrebi.¹⁸² Tim povodom, premda radije činjenica da je znatno opao broj svih slučajeva, treba imati u vidu tri momenta: 1) broj slučajeva je i dalje srazmerno veliki, 2) statistika obuhvata samo ono što su prijavile države – za mnoge slučajeve se nikad ne sazna; 3) dok su ostali podaci pokazali pad, broj slučajeva šverca i zloupotrebe je, istina neznatno, ali ipak porastao (sa 7 na 8).

Prema izveštaju IAEA koji se odnosi na 2020. godinu, države su prijavile 125 incidenata od kojih 112 u vezi sa radioaktivnim izvorima i ozračenim materialom i 17 u vezi sa nuklearnim materialom, s tim da su 4 slučaja uključivala i nuklearni material i radioaktivne izvore, a 1 slučaj se ticao trgovine ili zloupotrebe.¹⁸³

Na taj način, izveštaji IAEA pokazuju trend smanjivanja incidenata u kojima je izgubljena kontrola nad radioaktivnim izvorima i nuklearnim materijalom. Međutim, oni isto tako svedoče da se i pored svih mera takve stvari i dalje događaju i to u prilično velikom broju. Posebno treba imati u

¹⁸¹ IAEA Annual Report 2019, International Atomic Energy Agency, Vienna 2019, 95, www.iaea.org/sites/default/files/gc/gc63-5.pdf.

¹⁸² IAEA Annual Report 2018, International Atomic Energy Agency, Vienna 2020, 82, www.iaea.org/sites/default/files/publications/reports/2019/gc64-3.pdf.

¹⁸³ IAEA Annual Report 2020, International Atomic Energy Agency, Vienna 2021, 101, www.iaea.org/sites/default/files/publications/reports/2020/gc65-5.pdf.

vidu da se izveštaji IAEA pišu na osnovu izveštaja dobijenih od država. Pošto je poznato da vlade po pravilu nastoje da ulepšaju sliku o sebi i svom radu, ostaje samo da se nadamo da u ovoj materiji iskazuju pravo stanje stvari.

Upotrebljena u gusto naseljenim gradskim četvrtima, “prljava bomba” bi, čak i ako ne ubije, izazvala željene efekte – strah, paniku, nemogućnost korišćenja objekata zbog kontaminacije itd.

Već su zabeleženi pokušaji takvih napada koji su, srećom, prošli bez posledica. Prvo je 1995. grupa čečenskih separatista ostavila cezijum –137 omotan eksplozivom u Ismajlovskom parku u Moskvi, ali je o tome obavestila medije i bomba nije detonirana - iskorišćena je samo za privlačenje medijske pažnje. Zatim je 1998. pored železnice u Argunu u blizini Groznog (prestonica Čečenije) služba bezbednosti pronašla sličnu napravu (kontejner sa radioaktivnim materijalom povezan s mi-nom) i deaktivirala je.

6. Geofizičko oružje

1. Pojam i vrste geofizičkog oružja

Geofizičkim se naziva oružje u čijoj osnovi leži korišćenje u ratne svrhe prirodnih pojava, namerno izazvanih veštačkim putem.

U pitanju je sredstvo kojim se svesno utiče na životnu sredinu u određenom pravcu kako bi se protivniku naneli ljudski gubici, materijalna razaranja i druge štetne posledice.

Ovi procesi mogu se izazivati u raznim sferama, pa se u skladu s tim i ovo oružje deli na *litosferno* (litosfera – kamena kora Zemlje), *hidrosferno* (hidrosfera – vodeni omotač Zemlje), *biosferno* (biosfera – prostor Zemlje koji nastanjuju živa bića), *atmosferno* (atmosfera – vazdušni omotač Zemlje) i *geokosmičko*.¹⁸⁴

Savremeni naučnotehnički razvoj dostigao je nivo na kome je moguće svesno uticati na životnu sredinu u željenom pravcu (čovjek svakodnevno nesvesno utiče na prirodu). Promena životne sredine koja se vrši u mirnodopske svrhe (npr. izazivanje kiše u sušnim predelima) ne samo da je dozvoljena, već je često i poželjna.¹⁸⁵

Moguća je, međutim, i promena životne sredine u neprijateljske svrhe. Ona se, načelno, može vršiti na dva osnovna načina.¹⁸⁶

¹⁸⁴ U skladu s tim jedna od definicija ovog oružja je da je to „primena u vojne svrhe onih sredstava i postupaka, kojima je moguće veštački izazvati promenu fizičkih svojstava ili procesa u čvrstom, tečnom i gasovitom omotaču Zemlje“. Brovet S. 1978, 242.

¹⁸⁵ Smatra se da je manipulisanje klimom počelo još 1946. godine.

¹⁸⁶ Ovde se ima u vidu namerni uticaj na životnu sredinu. Pored toga, premda je međunarodno pravo štiti od neposrednih napada, ona, posebno u naše vreme, neizostavno strada od ratnih dejstava čak i nezavisno od volje strana u sukobu. Više o nekim sa tim povezanim pitanjima: *Warfare in a Frangible World*:

Prvi je kada se to čini uzgredno, npr. dejstvima koja imaju za cilj da protivnika liše skloništa, zaklona i slično. Primer je uništavanje u tu svrhu šuma, što, čak iako to nije bio cilj, po prirodi stvari dovodi do većih ili manjih klimatskih promena.

U drugom slučaju u pitanju je oblik neposrednog dejstva na protivnika pretvaranjem veštački izazvanih prirodnih pojava u sredstvo ratovanja. U tom smislu govori se o klimatskom, seizmičkom i drugom geofizičkom oružju. Mnoga od ovih oružja su već ispitana, a, po svemu sudeći, u nekim slučajevima i primenjena.¹⁸⁷

1. Klimatska oružja. – Tako se nazivaju ona geofizička oružja kojima se neposredno utiče na vremenske prilike, tako što se veštačkim putem izaziva ili skreće na teritoriju druge države veliko nevreme (uragan, tornado, ciklon), izazivaju prekomerne padavine (i time velike poplave), suše, nagli pad ili porast temperature i slično.

Primera radi, odavno je poznato da se prekomerne padavine mogu proizvesti veštačkim putem - zasejavanjem oblaka jodidom srebra i olova, suvim ledom, ugljendioksidom u čvrstom stanju, tečnim propanom itd. Oblaci zasejani srebro jodidom daju oko 3 puta više padavina od nezasejanih.¹⁸⁸

Klimatsko oružje je već korišćeno u praksi u okviru najmanje jednog konkretnog oružanog sukoba. Reč je o operaciji „Popaj” (eng. *Operation Popeye*) koju su SAD sprovele za vreme rata u Vijetnamu (1965-1973).

Trajala je od 20. 3. 1967. do 5. 7. 1972. i sastojala u tome da su oružane snage SAD hemijskim delovanjem na klimu nastojale da produže sezonu kiša, prošire oblast koju kiše zahvataju i povećaju obim padavina radi smanjenja aktivnosti, pokretljivost i snage boraca Vijetkonga. U tom cilju, u vreme letnjih monsun (mart-novembar) zasejavale su iz aviona oblake srebro jodidom, potrošivši 5.400 tona tog jedinjenja. Kao posledica ovih dejstava količina padavina se povećala 3 puta u odnosu na uobičajene vrednosti, što je dovelo do potapanja pirinčanih polja i polja sa drugim zasadima, do omekšavanja tla i pojave velikog broja klizišta zbog čega je za kamione i druga vozila postala neupotrebljiva mreža puteva, poznata kao Ho Ši Minov Put, kojima su iz Severnog u Južni Vijetnam prebacivani ljudi, oružje, oprema i zalihe. Učestvovalo je 5 aviona iz sastava 54. Eskadrile za izviđanje vremena, koji su po dva puta dnevno poletali iz baze u Tajlandu i zasejavali oblake iznad Vijetnama, smislivši za to ciničan slogan „Pravimo blato, a ne ratujemo!” (eng. *Make mud, not war*; „Pravi blato, a ne rat!”).¹⁸⁹ Operacija je okončana nakon što su sredinom 1972. g. za nju saznali i o njoj javnost obavestili novinari, posle čega je američki Senat zabranio dalje korišćenje ovog vida klimatskog ratovanja.

Military Impact on the Human Environment 1980; Richards P. J., Schmitt M. N. 1999, 1047-1092; Austin J. E., Bruch C. E. 2000; Lorenz F. M. 2001; Dinstein Y. 2001¹, 523-549; McManus K. P. 2006, 417-448; Brauer J. 2009; Closmann C. E. 2009; *Protection the Environment During Armed Conflict: An Inventory and Analysis of International Law* 2009; Reuveny R., Mihalache O’Keef A. S., Li Quan 2010, 749-761.

¹⁸⁷ Više o ovoj vrsti oružja i njegovom pravnom statusu: Tamzy H. J., et. al. 1996; Vukasović V. 1999, 178-190; Fleming J. Rodger 2006, 1-35; Chossudovsky M. 2013; Chossudovsky M. 2018.

¹⁸⁸ Brovet S. 1978, 243.

¹⁸⁹ Jasna aluzija na antiratni slogan iz tog vremena „Volite se, a ne ratujte“ odn. „Vodite ljubav, a ne rat“ (*Make love, not war!*).

2. Seizmičko oružje. - Smatra se da već danas velike sile poseduju i seizmičko oružje (od grč. *seismos*, potres). Tu zapravo nije u pitanju nekakvo posebno konstruirano sredstvo, već su posredi razni načini putem kojih se mogu izazvati potresi koji će za posledicu imati velike ljudske žrtve i razaranja na strani protivnika.

Misli se u prvom redu na to da se pažljivo isplaniranim i precizno izvedenim podzemnim nuklearnim eksplozijama, mogu izazvati veštački zemljotresi u određenim područjima ili ogromni morski talasi (cunami).

To da se ove pojave, kada su veštački izazvane, mogu pretvoriti čak i u oružje za masovno uništenje, svedoči cunami u Indijskom okeanu 2004. godine, koji je nastao kao posledica podmorskog zemljotresa (treći najjači ikada zabeleženi zemljotres) i pretvorio se u jednu od najsmrtonosnijih prirodnih katastrofa u savremenoj istoriji.

Podigao je talase i do 30 m visine koji su se sa užasnom snagom obušili na kopno, usmrtili 227.898 ljudi u 14 država i razorili obalu, nanevši velike štete od Indonezije sve do Somalije u Africi.

3. Ostala geofizička oružja. - Jedno od poznatih geofizičkih oružja je manipulacija elektromagnetskim zračenjem u području talasnih dužina kraćih od 300 nm,¹⁹⁰ što su dužine ultraljubičastog zračenja. Njegovo povećanje (npr. uništenjem ozonskog omotača, što se može ostvariti hemijskim sredstvima ili nuklearnim eksplozijama na određenoj visini) izazvalo bi razne negativne posledice kao što su rak kože i oštećenje vida kod stanovništva, uništenje biljnog sveta itd.¹⁹¹

Govori se i o drugim vidovima geofizičkog oružja, kao što su razni načini uticaja na magnetno polje Zemlje kako bi se izazvao prekid radio-veze, da bi se onespobili sistemi navigacije i slično.

Bez obzira na to što nadležne vlasti to osporavaju i nazivaju još jednom teorijom zavere, objašnjavajući da se samo radi o istraživanju jonosfere odnosno fenomena polarne svetlosti i radiokomunikacija, mnogi kao geofizičko i istovremeno oružje za masovno uništenje, smatraju Program aktivnog auroralnog istraživanja visoke frekvencije, poznatiji pod skraćenicom HAARP (od eng. *High Frequency Active Auroral Research Program*).

Po njima, on neposredno utiče ne samo na mozak i druge organe, već i na svest ogromnog broja ljudi u čitavim regijama (povećanjem ili smanjenjem frekvencije može da postigne da se oni osećaju dobro ili depresivno); ciljano dovodi do promene klime i prirodnih pojava (veštački stvara uragane, tornada, pljuskove sa grmljavinama, poplave, sneže padavine itd.) i sposoban je da izazove zemljotres u bilo kom delu planete.¹⁹²

¹⁹⁰ 1 nanometer je milijarditi deo metra (1nm= 10⁻⁹ m).

¹⁹¹ Brovet S. 1978, 243-244.

¹⁹² Smith J. E. 1998; Begich N., Manning J. 2007; Chossudovsky M. 2018; Sheshpari M. 2018.

Primećuje se i to da je Pentagon odlučio da smesti postrojenja HAARP na Aljasku, jer su njegova radio zračenja suviše opasna da bi mogla biti pored nekog vojnog objekta.¹⁹³ Ono što je sigurno to je da su glavni finansijeri ovog programa ratno vazduhoplovstvo i ratna mornarica SAD.

2. Specifičnosti geofizičkog oružja

Jedna od specifičnosti geofizičkog oružja je u tome da se ono može koristiti i u miru, samo radi nanošenja štete drugoj strani.

Ovo posebno zato što je teško dokazati da je u datom slučaju korišteno klimatsko oružje (tj. da nije reč o prirodnoj pojavi) i ko ga je koristio. Stoga je u načelu moguće nekažnjeno naneti strahovitu štetu drugoj strani koja se može ogledati u ogromnim gubicima ljudskih života (usled katastrofalnih zemljotresa, cunamija, naglih temperaturnih promena itd.), uništenju privrednih i drugih objekata, propadanju poljoprivrede (posebno nanošenjem znatne štete u vreme setve ili žetve), teškim oštećenjima energetskog sistema zemlje itd.

Razume se, iz mnogo razloga ove mogućnosti za sada stoje na raspolaganju samo velikim silama protiv malih i srednjih država.

Gledano iz drugog ugla, već po logici stvari u miru se geofizičko oružje može primeniti protiv neke države samo jednokratno ili eventualno sporadično, jer bi inače postalo jasno da je reč o napadu, a ne prirodnoj pojavi. Takva pažljivo ograničena primena ovog oružja daje prostor strani koja ga je upotrebila da odlučno negira svoju umešanost, tako da se sve završi sumnjama, prebacivanjima i slično, bez oružanog odgovora druge strane, što znači bez rata.

Pošto se geofizičko oružje suštinski svodi na to da se veštački izazivaju prirodne katastrofe odnosno druge štete pojave koje inače nastaju prirodnim putem, treba se podsetiti da prirodne pojave ponekad imaju užasne posledice.

Radi boljeg razumevanja potencijalne snage geofizičkog oružja, dovoljno je podsetiti na samo nekoliko među najtežim prirodnim katastrofama. U istoriji se među najtežim smatraju velike poplave u Kini 1931. (i do 4 miliona mrtvih) i 1887. (1 - 2 miliona mrtvih), zemljotres u Kini 1556. (830.000 mrtvih), cikloni u Indiji 1737. i 1839. (po 300.000 mrtvih) itd. Samo u novije vreme ogromne žrtve odneli su zemljotresi u Kini 1976. (600.000 mrtvih) na Haitiju 2010. (160.000 mrtvih), u Kini 2008. (90.000 mrtvih); cikloni u tadašnjem Pakistanu, današnjem Bangladešu 1970. (400.000 mrtvih) i Mjanmaru 2008. (138.000 mrtvih); cunami u priobalju Indijskog okena 2004. (230.000 mrtvih); poplave u Kini 1975. (230.000 mrtvih) i Severnom Vijetnamu 1971. (100.000 mrtvih); toplotni talasi (samo u Evropi 2003. čak 70.000 mrtvih); lavine (samo u Peruu 1970. čak 20.000 mrtvih) itd.

Prema tome, pažljivo isplanirana i precizno izvedena upotreba geofizičkog oružja može u vrlo kratkom roku izazvati žrtve koje se mere desetinama, stotinama hiljada, pa

¹⁹³ Postojenje je smešteno u divljini Aljaske, na mestu gustih šuma, koje su uništene specijalno u tu svrhu.

i milionima ljudskih života uz sve prateće štete nanete privredi, poljoprivredi, saobraćaju, turizmu, zdravstvu, obrazovanju itd. napadnute zemlje.

Razvoj nauke i tehnologije otvoriće nove opasnosti na ovom polju, što će pojačati već postojeću potrebu da se ova pitanja precizno uredi međunarodnim pravom.

3. Status geofizičkog oružja prema međunarodnom pravu

Namerni uticaji na prirodu (modifikacija sredine) u vojne ili neprijateljske svrhe, posebno kada imaju dalekosežne i dugotrajne posledice ili razarajuće dejstvo u odnosu na druge, predstavljaju vid oružja za masovno uništenje, a u svakom slučaju neselektivnog oružja.

Oni su izričito zabranjeni Konvencijom o zabrani upotrebe u vojne i druge neprijateljske svrhe tehnike za menjanje životne sredine (1976).¹⁹⁴

Ovaj sporazum, poznat pod skraćenim nazivom Konvencija o menjanju životne sredine (1976) vezuje 78 država. S tim u vezi, zanimljivo je da ni posle skoro pola veka godina čak 60% članica UN nije osetilo potrebu da uđe u red članica Konvencije. Sa druge strane, svakako je dobro to što su među ugovornicama četiri od pet stalnih članova Saveta bezbednosti UN (jedino nije Francuska).

Sve članice Konvencije obavezale su se (čl. 1) da se neće angažovati u vojnoj ili bilo kakvoj drugoj neprijateljskoj upotrebi tehnika za menjanje životne sredine koje bi imale obuhvatne, dugotrajne ili ozbiljne posledice u vidu uništenja, oštećenja ili povrede neke druge države članice Konvencije, kao i da neće pomagati, ohrabrivati ili podsticati bilo koju drugu državu, grupu država ili međunarodnu organizaciju u takvom angažovanju.

Posebno je zanimljiva odredba iz čl. 2 koja precizira da se pojam „tehnike za menjanje životne sredine“ odnosi na „svaku tehniku koja je, kroz namerno manipulisanje prirodnim procesima, usmerena ka promeni dinamike, sastava ili strukture Zemlje, uključujući njenu biosferu, litosferu, hidrosferu i atmosferu ili kosmos“.

Često se mogu čuti oprečne tvrdnje – dok jedni optužuju vlade da na razne načine manipulišu klimom, drugi to proglašavaju samo jednom od tzv. teorija zavere, dakle besmislicom. Međutim, moramo se zamisliti nad pitanjem koje je neko odavno postavio: ako je u pitanju samo tzv. teorija zavere, zašto su onda države, među njima najveće svetske sile, još 1976. zaključile konvenciju o zabrani menjanja životne sredine u neprijateljske svrhe? I to tako što je njen tekst prvo usvojen od strane Generalne skupštine UN (Rezolucija 31/72, od 10. 12. 1976)? Uostalom, poznato je da su države u stanju da manipulišu klimom i da to već odavno rade, pa makar i u mirnodopske svrhe. Između ostalog, bez obzira na to kakvo vreme je bilo prethodnih dana, uvek kada je na Crvenom trgu parada, iznad Moskve je vedro – jer se to postiže određenim hemijskim agensima.

¹⁹⁴ *Convention on the prohibition of military and any other hostile use of environmental modification techniques*, UNTC, https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XX-VI-1&chapter=26&clang=_en.

Glava II

ZABRANA UPOTREBE ODREĐENIH NAČINA (METODA) RATOVANJA

I. OPŠTE O ZABRANI NEKIH NAČINA RATOVANJA

1. Pojam i vrste zabrana određenih metoda ratovanja

Svest o tome da se rat uprkos svemu mora odvijati u granicama određenih pravila, te da nisu dopušteni svi načini njegovog vođenja, sazrela je još u antičko doba kada su i formulisani prvi principi koji su vezivali zaraćene strane (npr. načelo zabrane verolomstva tj. kršenja zadate reči).

U naše vreme određeni načini (metodi) ratovanja izričito su zabranjeni kako opštim običajnim ratnim i humanitarnim pravom, tako i pojedinim međunarodnim sporazumima.¹⁹⁵

Bliže gledajući, radi se o:

- uvek zabranjenim radnjama, koje se smatraju nečasnim ili posebno nehumanim (npr. perfidije);
- zabranjenim radnjama prema određenim subjektima (npr. napadi na civile);
- zabranjenim radnjama prema određenim objektima (npr. napadi na civilne objekte) ili
- upotrebi inače dozvoljenih sredstava na zabranjeni način (npr. „tepih-bombardovanje”).

2. Zabrana određenih metoda ratovanja iz međunarodnih ugovora

Pravila koja zabranjuju određene načine ratovanja kodifikovana su odgovarajućim višestranim ugovorima, a zatim iznova potvrđivana, preciznije formulisana i dopunjavana. Ovde će biti izloženo nekoliko najvažnijih primera.

¹⁹⁵ Obradović K., Šahović M., Despot M. 2002, 209-219; Vučinić Z. 2006, 177-230; Oeter S. 2013, 115-165.

1. Haški pravilnik o zakonima i običajima ratovanja na kopnu (1907)

Pravilnik zabranjuje:

- verolomno ubijanje ili ranjavanje lica koja pripadaju neprijateljskom narodu ili vojsci;
- ubijanje ili ranjavanje neprijatelja pošto je položio oružje ili ostao bez sredstava za odbranu odn. bezuslovno se predao;
- objavu da se nikome neće poštediti život;
- perfidije;
- zloupotrebu parlamentarske zastave, državne zastave, neprijateljskih vojnih oznaka i uniforme i dr.

2. Dopunski protokol I (1977) uz Ženevske konvencije o zaštiti žrtava rata (1949)

U poređenju sa Haškim pravilnikom, Protokol je mnogo detaljniji. To je sasvim razumljivo, jer je usvojen punih sedam decenija kasnije i, što je posebno važno, nakon tragičnih iskustava stečenih u mnoštvu novih oružanih sukoba, uključujući i oba svetska rata.

Protokol u čl. 35/1 precizira da zaraćene strane nemaju neograničeno pravo izbora metoda vođenja rata, a zatim (čl. 36–42) sadrži i niz konkretnih zabrana. Između ostalog, izričito su zabranjeni:

- perfidije;
- zloupotreba znaka Crvenog krsta, amblema UN, zastave primirja i drugih međunarodno priznatih znakova;
- korišćenje u oružanom sukobu zastava, vojnih znakova, oznaka ili uniformi neutralnih i drugih država koje nisu u sukobu;
- korišćenje neprijateljskih zastava, vojnih znakova, oznaka ili uniformi za vreme napada ili da bi se time izvele, zaštitile ili omele vojne operacije;
- izdavanje naređenja da ne sme biti preživelih, upućivanje takve pretnje protivniku ili vođenje neprijateljstava na toj osnovi;
- napad na neprijatelja koji je onesposobljen za borbu;
- napad na lica koje iskoči padobranom iz vazduhoplova u nevolji;
- napadi na civile i civilne objekte;
- napadi bez izbora ciljeva;
- napadi prilikom kojih se primenjuje metod ili koristi sredstvo borbe čije se dejstvo ne može ograničiti;
- napad od kojeg se može očekivati da će izazvati usputne gubitke civilnih života,

povrede civila, štetu na civilnim objektima ili kombinaciju ovih dejstava, koji bi bili nesrazmerno veliki u odnosu na konkretnu i neposrednu vojnu prednost;

- bilo kakvi neprijateljski akti protiv istorijskih spomenika, umetničkih dela ili hramova koji sačinjavaju kulturno ili duhovno nasleđe naroda i korišćenje takvih objekata za pomoć vojnim akcijama;

- iznurivanje stanovništva glađu kao metod ratovanja;
- napad na objekte neophodne da bi civilno stanovništvo opstalo;
- napad na građevine i instalacije koji sadrže opasne sile;
- napad na nebranjene gradove, mesta, mesta stanovanja ili zgrade, napad na demilitarizovane zone itd.¹⁹⁶

3. Rimski statut Međunarodnog krivičnog suda (1998)

Zabranjeni načini ratovanja nisu samo nedozvoljeni sa stanovišta međunarodnog prava, već predstavljaju ratne zločine.

Drugim rečima, ne samo da niko ne sme da preduzima takve postupke (zato što bi time prekršio izričita pravila međunarodnog ratnog i humanitarnog prava) već, ako se ogлуši o utvrđene zabrane, mora računati s time da će snositi individualnu krivičnu odgovornost pred nacionalnim sudom neke države ili nadležnim međunarodnim krivičnim sudom.

To je, između ostalog, potvrđeno članom 8/2 Rimskog statuta (statuta Međunarodnog krivičnog suda, 1998) gde su među krivičnim delima iz nadležnosti Suda, navedeni:

1) teška kršenja Ženevskih konvencija o zaštiti žrtava rata (1949) a naime, bilo koje od sledećih postupaka protiv lica ili imovine zaštićeni odredbama odnosne Ženevske konvencije:

- namerno ubijanje;
- mučenje ili nehumani postupci, uključujući biološke eksperimente;
- namerno nanošenje velike patnje, ozbiljnih telesnih povreda ili narušavanje zdravlja;
- velika razaranja i otuđivanje imovine bez opravdane vojne potrebe koji su izvršeni nezakonito i bezobzirno;
- prisiljavanje ratnih zarobljenika ili drugih zaštićenih lica da služe u neprijateljskim snagama;
- namerno lišavanje ratnog zarobljenika ili drugog zaštićenog lica prava na pošteno i pravično suđenje;
- nezakonita deportacija ili premeštanje ili nezakonito zatvaranje;
- uzimanje talaca;

a takođe i (čl. 8/2/b):

¹⁹⁶ Čl. 50-60. Dopunskog protokola I (1977).

2) ostala ozbiljna kršenja zakona i običaja koji se primenjuju u međunarodnom oružanom sukobu u okvirima utvrđenim međunarodnim pravom, a naime bilo koji od sledećih akata:

- namerno usmeravanje napada protiv civilnog stanovništva ili protiv pojedinačnih civilnih lica koja nisu direktno umešana u sukob;
- namerno usmeravanje napada na civilne objekte tj. na objekte koji nisu vojni ciljevi;
- namerno usmeravanje napada na osoblje, instalacije, materijale, jedinice ili vozila uključena u humanitarnu pomoć ili mirovnu misiju u skladu sa Poveljom UN, sve dotle dok imaju prava na zaštitu koja po međunarodnom pravu oružanih sukoba pripada civilima ili civilnim objektima;
- namerno započinjanje napada, znajući da će takav napad prouzrokovati propratna stradanja ili nanošenje povreda civilima ili nanošenje štete civilnim objektima ili da će uzrokovati velika, dugotrajna i ozbiljna oštećenja životne sredine, što bi bilo očigledno prekomerno u odnosu na konkretnu i neposrednu očekivanu vojnu prednost;
- napad ili bombardovanje, bilo kojim sredstvima, gradova, sela, naselja ili zgrada koji nisu branjeni ili koji nisu vojni ciljevi;
- ubijanje ili ranjavanje borca koji se predao pošto je položio oružje ili više nema sredstava za odbranu;
- zloupotreba zastave primirja, ili zastave ili vojnog obeležja i uniforme neprijatelja, ili Ujedinjenih nacija, kao i znakova utvrđenih Ženeskim konvencijama, koji rezultiraju smrću ili ozbiljnim telesnim povredama;
- direktno ili indirektno premeštanje, od strane okupacione sile, dela njenog civilnog stanovništva na teritoriju koju je okupirala, ili deportacija ili transfer svih ili dela stanovništva sa okupirane teritorije u okviru ili izvan te teritorije;
- namerno usmeravanje napada na verske, obrazovne, umetničke, naučne i građevine koje se koriste u dobrotvorne svrhe, istorijske spomenike, bolnice i mesta gde se skupljaju bolesni i ranjeni, pod uslovom da to nisu vojni ciljevi;
- podvrgavanje lica pod vlašću protivničke strane u sukobu fizičkom sakaćenju ili medicinskim ili naučnim eksperimentima, koji nisu opravdani medicinskim, stomatološkim ili bolničkim lečenjem tog lica, niti su izvedeni u njegovom interesu, a mogu da uzrokuju smrt ili ozbiljno ugrožavaju zdravlja tog lica ili tih lica;
- podmuklo ubijanje ili ranjavanje pripadnika neprijateljskog naroda ili vojske;
- objavljivanje da neće biti milosti;
- uništavanje ili konfiskacija neprijateljske imovine, osim ako to imperativno zahteva ratna potreba;
- ukidanje i suspendovanje prava učešća u postupku pred sudom državljanima neprijateljske strane;
- primoravanje pripadnika neprijateljske strane da učestvuju u ratnim operacijama uperenim protiv njihove zemlje, čak i ako su pre rata bili u vojnoj službi odnosno zaraćene strane;
- pljačkanje grada ili bilo kog drugog mesta, čak i ako su bili zauzeti na juriš;
- korišćenje otrova i otrovanog oružja;
- korišćenje zagušujućih, otrovnih ili drugih gasova i svih analognih tečnosti, materija ili uređaja;

- korišćenje metaka koji se lako rasprskavaju u ljudskom telu, kao što su meci sa košuljicom koja ne prekriva u potpunosti zrno ili ima na sebi unakrsne zareze;
- korišćenje oružja, projektila, materijala i metoda ratovanja koji su takvi da uzrokuju suviše povrede ili nepotrebne patnje ili su po sebi neselektivni tako da krše međunarodno pravo oružanih sukoba, pod uslovom da su takvo oružje, projektili, materijal i metodi ratovanja predmet sveobuhvatne zabrane;
- povreda ličnog dostojanstva, a posebno ponižavanje i degradirajuće postupanje;
- izvršenje silovanja, seksualno ropstvo, prisiljavanje na prostituciju, prisilna trudnoća,¹⁹⁷ prisilna sterilizacija ili bilo koji drugi oblik seksualnog nasilja koji predstavlja tešku povredu Ženevskih konvencija;
- iskorišćavanje prisutnosti civila ili nekih drugih zaštićenih lica, da bi se povratile određene tačke ili oblasti ili da bi se određene vojne snage zaštitile od vojnih operacija;
- namerno usmeravanje napada na zgrade, materijale, medicinske jedinice i transporte i osoblje koji koriste znake razlikovanja utvrđene Ženevskim konvencijama u skladu sa međunarodnim pravom;
- namerno pribegavanje izglednjivanju civila kao metodu ratovanja, lišavajući ih stvari neophodnih za njihov opstanak, uključujući namerno sprečavanje doturanja humanitarne pomoći kako je predviđeno Ženevskim konvencijama;
- regrutovanje ili na bilo koji drugi način stavljanje u vojnu službu dece ispod 15 godina u nacionalne oružane snage ili njihovo korišćenje za aktivno učestvovanje u borbama.

U Drugom delu knjige, posvećenom ratnom i humanitarnom pravu (pravu oružanih sukoba) kao normativnom sistemu, bilo je, između ostalog, reči o tome da je Rimski statut, nakon stupanja na snagu, izmenjen i dopunjen nekoliko puta. Ostavljajući po strani one kojima je data definicija agresije (2010) ovde nas u prvom redu zanimaju izmene i dopune kojima su teškim krivičnim delima iz nadležnosti Međunarodnog krivičnog suda proglašeni odnosno bliže uređeni korišćenje otrova ili otrovnog oružja, otrovnih i zagušljivih gasova i sličnih supstanci i upotreba dum dum metaka (2010); upotreba biološkog oružja (2017), korišćenje fragmenata koji se ne mogu detektovati u ljudskom telu (2017), upotreba zaslepljujućeg laserskog oružja (2017) i izglednjivanje civilnog stanovništva (2019).

Da podsetimo i na to da je do sredine 2022. godine ove izmene i dopune ratifikovao, i time se njima obavezao, tek mali broj članica Rimskog statuta – izmene i dopune koje se tiču otrova ili otrovnog oružja, otrovnih i zagušljivih gasova i sličnih supstanci i dum dum metaka – 43, one o biološkom oružju – 12, o fragmenata koji se ne mogu detektovati u ljudskom telu – 10, o zaslepljujućem laserskom oružju – 10 i o izglednjivanju civilnog stanovništva – samo 9 država članica. To znači da pomenute izmene i dopune obavezuju samo pomenute države. Drugim rečima, premda su ih u principu prihvatile na Skupštini država članica Rimskog statuta, jasno je da za sada države iz

¹⁹⁷ Prisilna trudnoća je definisana u čl. 7/2/f Rimskog statuta kao nezakonito zatočenje žene koja je nasilno zatrudnela, u nameri uticaja na promenu etničkog sastava stanovništva ili činjenja drugih teških povreda međunarodnog prava.

nekih razloga nisu voljne da se njima obavežu. To će postati još uočljivije kada se ima u vidu da su u članstvu Rimskog statuta 123, a u članstvu Ujedinjenih nacija 193 države.

Stvari postaju još upečatljivije kada se za pomoć obratimo statistici. Ona nam jasno ukazuje da je izmene iz 2010. godine o otrovima ili otrovnom oružju, otrovnim i zagušljivim gasovima i sličnim supstancama i dumdum mecima, posle 12 godina, ratifikovalo samo 34,96% članica Rimskog statuta i 22,28% članica UN. Kod ostalih pomenutih izmena stanje je još nepovoljnije jer su ih ratifikovale, već prema slučaju 9,8%, 8,1% i 7,3% članica Rimskog statuta i tek 6,2%, 5,2% i 4,7% članica UN.

Ostavljajući po strani brojke, posebno treba podsetiti na činjenicu da među članicama Rimskog statuta, pa tako i pomenutih njegovih izmena i dopuna, nisu najveće i najmoćnije zemlje sveta, kao što su SAD, Rusija i Kina, ali ni takve važne države kao što su Indija, Pakistan, Egipat, Turska, i dr.

Rimski statut u čl. 8/2/c-d posebno utvrđuje kažnjiva dela ove vrste koja su izvršena u oružanom sukobu nemeđunarodnog, dakle unutrašnjeg karaktera.¹⁹⁸ Dve su osnovne kategorije ovih dela:

1) ozbiljna kršenja člana 3. zajedničkog za četiri Ženevske konvencije o zaštiti žrtava rata (1949) naime, bilo koje od dole navedenih krivičnih dela počinjenih protiv lica koja nisu uzimala aktivno učešće u neprijateljstvima, uključujući pripadnike oružanih snaga koji su položili oružje i one koji su van borbe zbog bolesti, ranjavanja, lišenja slobode ili ma kog drugog razloga, kao što su:

- nasilje nad životom i telom, posebno ubistvo u svakom obliku, sakaćenje, okrutno ponašanje i mučenje;
- narušavanje ličnog dostojanstva, a naročito ponižavajuće i degradirajuće postupanje;
- uzimanje talaca;
- donošenje presuda i izvršenje smrtne kazne bez prethodne objave presude od strane regularno konstituisanog suda, koji bi obezbedio sve zakonske garancije koje su opšte predviđene kao neophodne u svakom sudskom postupku; i

2) druge ozbiljne povrede zakona i običaja do kojih dođe u oružanim sukobima koji nisu međunarodnog karaktera, a koje povrede su predviđene odgovarajućim odredbama međunarodnog prava, konkretno bilo koja od sledećih radnji:

- namerno usmeravanje napada na civilno stanovništvo ili na civile koji nisu uzimali aktivnog učešća u neprijateljstvima;
- namerno usmeravanje napada na objekte, materijale, medicinske jedinice, transportna sredstva i medicinsko osoblje koje nosi očigledno istaknute oznake precizirane u Ženevskim konvencijama, u skladu sa međunarodnim pravom;

¹⁹⁸ Pošto se neke od pomenutih naknadnih izmena i dopuna Rimskog statuta u celini ili delimično sastoje upravo u tome da se nadležnost Međunarodnog krivičnog suda za odnosna krivična dela širi i na sukobe nemeđunarodnog karaktera, za države koje su ratifikovale te izmene i dopune, važe i te odredbe.

- namerno usmeravanje napada na osoblje, instalacije, materijale, jedinice ili vozila humanitarne pomoći ili mirovne misije u skladu sa Poveljom Ujedinjenih nacija, za vreme dok pružaju zaštitu i pomoć civilima ili civilnim objektima po zakonu o oružanom sukobu;
- namerno usmeravanje napada na religijske, obrazovne, umetničke, naučne objekte, kao i objekte za dobrotvorne svrhe, istorijske spomenike, bolnice i mesta gde su skupljeni ranjeni i bolesni, pod uslovom da ne predstavljaju vojne ciljeve;
- pljačke naselja ili mesta, čak i kada su ista osvojena u napadu;
- silovanja, seksualno ropstvo, prisiljavanje na prostituciju, nasilnu trudnoću, prisilnu sterilizaciju ili bilo koji drugi oblik seksualnog zlostavljanja definisan kao teško kršenje člana 3. zajedničkog za sve četiri Ženevske konvencije;
- regrutovanje ili na bilo koji drugi način stavljanje u vojnu službu dece ispod 15 godina starosti, u nacionalne oružane snage ili njihovo korišćenje za aktivno učestvovanje u borbi;
- naređenje za premeštaj civilnog stanovništva kao posledica vođenja oružanog sukoba, osim ako to ne zahtevaju sigurnost civila ili neophodni vojni razlozi;
- podmuklo ubijanje ili ranjavanje boraca protivničke strane;
- objavljivanje da neće biti milosti;
- podvrgavanje lica koja su pod vlašću druge sukobljene strane fizičkom sakaćenju ili medicinskim ili naučnim eksperimentima ma koje vrste koji nisu opravdani medicinskim, stomatološkim ili bolničkim lečenjem te osobe, niti su izvedeni u njegovom/njenom interesu, a koji mogu da uzrokuju smrt ili ozbiljno ugroze zdravlje te osobe ili osoba;
- uništavanje ili oduzimanje imovine neprijateljske strane, osim kada je takvo uništenje ili oduzimanje bilo neophodno i opravdano nužnošću sukoba.

Na prvi pogled neki od navedenih akata izgleda da nemaju veze sa načinom ratovanja. Međutim, nije tako. Čak i takva krivična dela kao što su masovna silovanja, mučenje, prisilno premeštanje stanovništva i slično, mogu biti u vezi sa vođenjem rata. Takvi postupci mogu se često preduzimaju planski, sistematski, da bi se slomio moral protivnika, smanjio otpor stanovništva okupirane teritorije itd.

Ovde će nešto detaljnije biti razmotreni samo neki posebno karakteristični dozvoljeni i, posebno, zabranjeni metodi ratovanja. Drugi će biti pomenuti na drugim mestima.¹⁹⁹

¹⁹⁹ Kod izlaganja položaja civilnog stanovništva; posebnih pravila rata na kopnu, pomorskog i vazdušnog rata; itd.

II. RATNA LUKAVSTVA I PERFIDIJE

Odvajkada se pravi razlika između ratnog lukavstva i perfidija kao metoda ratovanja. Ratna lukavstva su ne samo dozvoljena, već često izazivaju poštovanje, pa i divljenje, čak i kod protivnika. Naprotiv, perfidije su zabranjene i predstavljaju ratne zločine.²⁰⁰

1. Ratno lukavstvo

To su varke i druga lukavstva koja se koriste u ratu radi sticanja vojne prednosti nad neprijateljem, a koji ne sadrže elemente nečasnosti, verolomnosti i podmuklosti i uopšte kršenja međunarodnog prava. Stoga, za razliku od perfidija, nisu zabranjena međunarodnim pravom.

U čl. 37/2 Dopunskog protokola I (1977) uz Ženevske konvencije o zaštiti žrtava rata (1949) precizirano je:

„Ratna lukavstva nisu zabranjena. Takva lukavstva su radnje koje su namenjene da obmanu protivnika ili da ga navedu da se ponaša bezbrižno, ali koje ne krše nijedno pravilo međunarodnog prava koje se primenjuje u oružanom sukobu i koje nisu perfidije jer ne ulivaju poverenje protivniku u pogledu zaštite po tom pravu. Sledeći su primeri takvih ratnih lukavstava: korišćenje kamuflaže, mamaca, lažne operacije i pogrešne informacije“.

Sve dok se ne radi o nečasnom postupku, kojim se krše pravila ratnog i humanitarnog prava, ništa ne stoji na putu jednoj i drugoj strani u sukobu da smišljaju i ostvaruju svekolike načine na koje mogu da nadmudre protivnika i tako steknu željenu vojnu prednost.

Tipični primeri ratnog lukavstva su kamuflaža, zaseda, simuliranje napada i bekstva, uveravanje neprijatelja da je opkoljen itd.

1. Kamuflaža

Jedan od najprostijih, ali isto tako veoma efikasnih načina jeste maskiranje odnosno kamufliranje ili kamuflaža.²⁰¹ Ona je ratno lukavstvo zato što protivnika dovodi u zabludu stvarajući kod njega pogrešnu sliku u pogledu toga da se snage protiv kojih se bori ne nalaze ili, naprotiv, nalaze na određenom području.

Svodi se na postupke kojima se obezbeđuje što potpunije stapanje izviđača, snajperista, drugih boraca, vojnih jedinica, oružja, štabova, oklopnih jedinica, vozila, ratnih brodova itd. sa okolinom, kako ih protivnik ne bi otkrio.

²⁰⁰ Više: Solis G. D. 2010, 420-431.

²⁰¹ Fr. *camouflage*, pritajivanje, prerusavanje.

Ovde treba primetiti da premda je stapanje sa okolinom osnovno pravilo kamuflaže, ne mora uvek biti tako. Tako su npr. u Prvom svetskom ratu pojedini britanski i američki brodovi farbani savim neobično – upotrebom geometrijskih figura (linija, tačaka, trouglova i slično) i jarkih kontrastnih boja. Cilj nije bio da se ratni brodovi sakriju (jer je to u slučaju njihovog kretanja bilo nemoguće zbog dima koji su puštali dimnjaci) već da se zbog sasvim neobične slike koju vidi, protivnik onemogućiti da pravilno proceni o kojoj vrsti broda se radi, koja je njegova udaljenost i brzina kretanja.

Jedan od jednostavnih, ali vrlo efikasnih načina uslovno rečeno kamuflaže jeste bacanje odnosno ispuštanje tzv. dimne zavese.²⁰² To je posebno karakteristično za brodove, tenkove i pokretne raketne sisteme, koji se u nekim slučajevima od projektila protivnika, posebno onih najsavremenijih, precizno vođenih, najefikasnije mogu zaštititi ispuštajući gusti oblak dima, koji koriste da brzo promene položaj ili, kada je to najbolje rešenje, umaknu sa mesta na kome su se nalazili.

Kamuflaža se koristi naročito iz dva razloga:

1) odbrambenog – radi sakrivanja i time zaštite ljudstva, sredstava i objekata da ih protivnik ne bi otkrio i naneo im gubitke (zaštita od dejstva protivnika - od njegovih snajperista, artiljerije, tenkova, avijacije itd.) ili

2) ofanzivnog - u cilju skrivanja sopstvenih namera i stvaranja uslova da se protivnik iznenada napadne (skrivanje sopstvenih snaga u fazi pripreme za napad, da protivnik ne bi, prerano videvši njihov raspored i pokrete, shvatio da srlja u zasedu, da se na njega sprema juriš itd.).

Premda je praktikovana još u dalekoj prošlosti, kamuflaža je posebno razvijena početkom XX v., tačnije u Prvom svetskom ratu, kada su razvoj oružja i vojne tehnike doveli do toga da vekovima karakteristična borba prsa u prsa počne sve više da ustupa mesto akcijama kojima se protivniku nanose veliki gubici dejstvima iz daljine.

Uviđajući značaj ovog ratnog lukavstva, Francuzi su 1915. stvorili posebnu jedinicu za kamuflažu, sastavljenu od poznatih slikara, pozorišnih dekoratera, arhitekata i drugih umetnika i stručnjaka. Slične jedinice imale su i druge velike vojske u tom ratu.

Danas je kamuflaža veoma važan deo priprema svake vojske. Pri tome se koriste se najnovija naučna dostignuća i razni načini da se prevari ljudsko oko i uređaji i time zavara protivnik.

Pprimeru radi, šarene pege na maskirnim uniformama nepravilnog su oblika, zato što se tako gube obrisi ljudskog tela, što olakšava stapanje s okolinom. Uz to, te pege su, razume se različitih boja i nijansi u zavisnosti od toga da li je uniforma predviđena za korišćenje u uslovima zelenila, u pustinji, na prostorima sa snegom itd.

²⁰² Vrsta kamuflaže pomoću dima ili aerosola koji se pušta na bojištu da bi se sakrili i sačuvali važni objekti, u prvom redu borbena sredstva ili prikriji manevar i kretanje trupa. Cilj je da se tim putem odnosno ljudstvo ili objekat učine nevidljivim za protivnika i time sačuvaju od njegove vatre. Ovo ratno lukavstvo dobilo je pravi značaj tek sa napretkom vojne tehnologije, pa ne čudi što je prvi put efikasno korišćeno u Prvom svetskom ratu, kada je primećeno da znatno umanjuje efikasnost neprijateljske artiljerijske, mitraljeske i puščane vatre i uspešnost bombardovanja i drugih dejstava avijacije.

Kamuflaža se ne svodi samo na maskiranje u užem smislu. Ona je širi pojam koji uz to podrazumeva čitav niz mera i postupaka koji se mogu ogledati u raznim oblicima sakrivanja, prikrivanja, obmanjivanja, zbunjivanja, imitacije i slično, kao i lažnim dejstvima.

Mada se u užem smislu svodi na razne oblike maskiranja koje zavisno od slučaja, primenjuju pojedinci, jedinice i ustanove, na način koji odgovara potrebama i uslovima,²⁰³ kamuflaža se vrši i izradom i postavljanjem maski i maketa (gumene, drvene i slične makete tenkova, protivtenkovskih prepreka, artiljerijskih oruđa, vozova i drugih lažnih objekata);²⁰⁴ podizanjem lažnih položaja, komandnih mesta, utvrđenja, saobraćajnica (puteva, mostova i sl.) itd.

Ona obuhvata i brisanje odnosno skrivanje tragova radi zaštite odnosnih objekata, jedinica i lica. Primeri su skrivanje tragova gusenica koji bi odali kretanje oklopnih vozila; razni oblici zamračenja (prozora na zgradama, farova na vozilima i sl.) kako bi se sakrili izvori svetlosti (od snajperista, noćnog bombardovanja i sl.) itd.

Pošto se danas protivnik ne otkriva samo vizuelnim pretraživanjem terena, već i korišćenjem toplotnih, elektro-magnetnih i drugih senzora, u širem smislu o kamuflaži se može govoriti i onda kada onaj ko želi da ostane neotkriven prikriva i izvore toplotnog i drugog zračenja odn. bilo šta drugo što može da ga oda, kao i kada podmeće lažne ciljeve.

2. Lažni objekti

Premda je, razume se, moguće korišćenje lažnih objekata i na drugi način (npr. u ograničenom obimu, kao deo maskiranja) ovo ratno lukavstvo ima poseban značaj kada je osmišljeno i primenjuju se na široj osnovi, od strane više ili čak vrhovne komande.

Često su to razne makete i drugi lažni objekti radi skrivanja sopstvenih trupa, oružja i slično odnosno radi navođenja protivnika na uverenje da se na datom području nalaze oklopne i druge jedinice kojih zapravo nema – jer su na drugom mestu.

Lažni objekti prvi put su u velikom broju korišćeni u rusko-japanskom ratu (1904–1905) kada je zbog pojave brzometne artiljerije, minobacača i mitraljeza valjalo naći način da se sopstvene jedinice zaštite od neprijateljske ubitačne vatre.

Niz faktora, među kojima i razvoj avijacije sa njenim specifičnim mogućnostima osmatranja i dejstva iz vazduha, uticali su na to da su u Prvom svetskom ratu lažne objekte (lažne artiljerijske položaje, bunkere, mitraljeska gnezda, osmatračnice itd.) pravile sve zaraćene strane. Navešćemo samo dva primera:²⁰⁵

²⁰³ Korišćenjem priručnih sredstava (npr. grana, lišća, busenja trave); nošenjem maskirne odeće i opreme i slično. Više o maskiranju odn. kamuflaži: Gažević N. 1973, 320-330.

²⁰⁴ Npr. određeni dodaci ratnom brodu tako da liči na trgovački ili na neku olupinu.

²⁰⁵ Gažević N. 1973, 25; White C., *Counterfeit Paris & Other Fake Cities Built in the Name of Espi-*

- U bici za Beograd (1915) između Srba i Austrougara, obe strane su se oslanjale na lažne objekte. Između ostalog, austrougarska rečna flotila je maketama brodova odvrćala vatru srpske artiljerije s pravih brodova, a srpska vojska je za usporavanje napredovanja neprijateljskih brodova koristila lažne mine i navigacione oznake;

- Francuzi su od 1915. radi zaštite od dejstva nemačkih bombardera, izgradili lažni Pariz, sa sve čuvenom avenijom Šanzelize, Trijumfalnom kapijom, Operom, železničkom stanicom, lažnim vozovima, ulicama osvetljenim električnim svetiljkama itd. Izgrađen uglavnom od drveta i platna, lažni grad je podignut na oko 25 km severno od pravog, na krivini Sene sličnoj onoj kakva je u samom Parizu.

Posebno mnogo su lažni objekti korišteni u Drugom svetskom ratu, naročito radi zaštite od dejstva avijacije, koja je u međuvremenu doživela neverovatan razvoj. Na-vešćemo samo tri naročito zanimljiva primera:

- Britanci su u bici kod Tobruka 1941. imali lažne avione i tenkove, a pred bitku kod El Alamejna 1942. ne samo što su pripremili lažne vatrene položaje, već su usred pustinje izgradili nekoliko lažnih logora, skladišta municije i goriva, železničkih stanica i vozova, aerodroma, pa čak i lažni naftovod. Da to nisu radili uzalud svedoči podatak prema kojem je na lažnu železničku stanicu bačena polovina svih bombi namenjenih pravoj;

- Posebno mnogo raznih lažnih objekata izgradili su Saveznici pred iskrcavanje u Normandiji (1944) – između ostalog, u jednom trenutku izvršili su lažni desant izbacivši iz aviona lutke padobranaca koje su imale puške podešene da jedno vreme same od sebe da pucaju (to je, kao što je i bio plan, Nemce nateralo da radi neutralisanja „desanta” u dato područje upute rezerve, tako da ih nisu mogli koristiti na drugom mestu);

- Sovjeti su odmah nakon napada Nemačke, za samo nekoliko dana uspeali da maskiraju centar Moskve tako da je bio nevidljiv za nemačke avione. Pošto se znalo da će Nemci nastojati da odmah unište simbol ruske državnosti - Kremlj, njegove kule, zidine i obližnje građevine maskirani su do neprepoznatljivosti. Njihovi zidovi i krovovi farban su tako da je iz vazduha izgledalo da je reč o slabo nastanjenom prigradskom naselju; Crveni trg je prefarban u geometrijske oblike raznih boja i nijansi tako da su nemački bombarderi videli krovove nepostojećih malih kuća, a ne ogromni trg, a uz to posut je peskom (da njegovo uglačano kamenje ne reflektuje svetlost); vešto su kamuflažom skriveni Lenjinov mauzolej, Hram Vasilija Blaženoga, zvonici moskovskih crkava, Boljšoj teatar itd., pa čak i delovi reke Moskve; na odabranim mestima podignute su lažne kuće od šperploča itd. Sve to bilo je strogo čuvana državna tajna ne samo tada, već i decenijama nakon pobede nad nacizmom. Čak i danas mnogi detalji se pažljivo kriju. Maskiranje Moskve pokazalo se izuzetno uspešnim – najvažniji objekti su skoro potpuno sačuvani. Tokom prvog i najjačeg bombardovanja, 22. 7. 1941, Nemci su izbacili 58.141 bombi, od kojih je Kremlj pogodilo samo 9 (devet)! Tome je, nema sumnje, doprinelo i to što su Nemci grad bombardovali samo noću (s tim da su prvo izbacivali osvetljavajuće bombe) i pri tome u stalnom strahu od izuzetno snažne protivvazdušne odbrane.

Bilo je i mnogo drugih primera uspešnog korišćenja lažnih objekata u Drugom svet-skom ratu i sukobima posle njega.

onage, November 21, 2014, atlasobscura.com/articles/the-counterfeit-paris-and-other-fake-cities-built-in-the-name-of-espionage.

U novije vreme lažne objekte (makete tenkova, oklopnih transportera, artiljerijskih oruđa, radara, pontonskih mostova, zgrada itd.) vrlo uspešno koristila je vojska SR Jugoslavije za vreme NATO agresije 1999, zaštitivši tako u najvećoj mogućoj meri ljudstvo i tehniku od neprijateljskih bombi i raketa.

Čak je i tim američkih stručnjaka koji je odmah po prestanku sukoba došao na Kosovo da proverí efikasnost bombardovanja morao da prizna da su Srbi veštom kamuflažom zaštitili važne objekte i naveli NATO snage da gađaju lažne ciljeve i to po nekoliko puta. Između ostalog, u svom izveštaju naveli su da su Srbi maskirali jedan most i 300 metara uzvodno izgradili lažni most od polietilenske folije koju su rastegli preko reke, te da je NATO „uništio” taj lažni most čak 7 puta; da su makete artiljerijskih oruđa bile napravljene od dugih crnih stabala postavljenih na kamionske šasije; da su lažni lanseri protivvazdušne odbrane bili izrađeni od metalizovanog kartona od kojeg se pravi ambalaža za mleko; itd. Takođe, priznali su da se od 1.025 napada na tenkove, transportere i druge pokretne ciljeve koji su smatrani uspešnim, uspešnim može smatrati samo 58, što je uspešnost od jedva 5,66%.

Da podsetimo i na to da je oko 1.150 aviona NATO saveza u 14.000 borbenih letova lansiralo oko 420.000 bombi i drugih projektila, a uz to ispaljeno je i oko 1.300 krstarećih raketa. Premda se ti podaci odnose na čitavu teritoriju Jugoslavije, najveći broj napada bio je usmeren na južnu srpsku pokrajinu Kosovo, površine svega 10.887 km². Na bazi izveštaja pilota i osmatranja, komandanti NATO-a su tvrdili da su na Kosovu uništili 181 tenk, 317 oklopnih transportera i 857 artiljerijskih oruđa (kasnije su to smanjili na 93 tenka, 153 oklopna transportera i 339 artiljerijskih oruđa) ali to je daleko od stvarnosti. Zahvaljujući velikoj mobilnosti jugoslovenskih jedinica i njihovom sjajnom maskiranju pravih i podizanju mnoštva lažnih ciljeva, NATO snage su na Kosovu za 79 dana svakodnevnog masovnog bombardovanja uništile samo 13 tenkova, 8 oklopnih transportera i 27 oruđa. Drugim rečima, u odnosu na ono što su prvobitno tvrdile, snage najmoćnijeg vojnog saveza u istoriji, koje su imale apsolutnu vojnu i tehničku dominaciju, uništile su 7,2% tenkova, 2,5% oklopnih transportera i 3,1% artiljerijskih oruđa.

3. Zaseda i klopka

1. Zaseda. - Najprostije rečeno, zaseda se sastoji u tome da snage i sredstva koji su prethodno tajno postavljeni u blizini pravca iz kojeg se očekuje nailazak neprijatelja, tu pritajeni, bez otkrivanja prisustva čekaju njegov dolazak i, kada on dođe, iznenada ga napadnu iz skrovišta, iza zaklona ili jurišem.

U principu napad iz zasede može se izvršiti iz bilo kog pravca - sa boka (npr. sa jedne strane puta, obično sa uzvišenja), sa oba boka (dvostrana zaseda), na čelo ili kraj kolone (čelna odn. začelna zaseda), iz tri pravca ili sa svih strana (opkoljavajuća zaseda). Koji tip zasede će biti korišten odlučuje komanda strane koja postavlja zasedu, s tim da u obzir uzima jačina sopstvenih i protivničkih snaga, konfiguracija terena, eventualna mogućnost da protivnik dobije brzu pomoć itd.

Jedno od ratnih lukavstava jeste da se protivnik (npr. kolona njegove pešadije, kamiona, borbenih vozila itd.) na pogodnom prostoru (npr. u klancu) napadne sa jedne strane (sa izvišica sa iste strane puta) čime se on navodi da zauzme odbrambeni položaj prema pravcu iz kog dolazi napad. Tako će npr. pešadini da zalegnu i potraže zaklon s tim da su okrenuti prema protivniku, kako bi

pratili razvoj događaa i mogli da uzvrate vatru. Tada se oni napadaju sa druge strane (sa leđa) usled čega im se nanose veliki gubici, izazivaju panika, dezorijentacija i pometnja.

Da bi bila uspešna, zaseda podrazumeva niz prethodnih mera i radnji, kao što su prikupljanje obaveštajnih podataka, izviđanje, prikrivanje tragova, maskiranje, miniranje dela terena, obezbeđenje odstupnice i slično.

Najveća prednost zasede je iznenađenje kojim se neutrališe eventualno preimućstvo protivnika u ljudstvu i tehnici. Takođe, onaj ko postavlja zasedu sam bira mesto koje je za njega najpogodnije.

Obično je to neki klanac, jaruga, kotlina, prevoj i slično. Tako npr. kada se postavlja zaseda jedinici tenkova ili drugih oklopnih vozila najbolje je da se to, ako je moguće, čini tamo gde su putevi uzani, a sa jedne strane je provalija, močvara i slično, tako da vozila idu marševskim poretkom, u koloni jedno iza drugog. U takvim uslovima dovoljno je u pravom trenutku onesposobiti prvo vozilo (npr. protivtenkovskom minom) a zatim i poslednje (npr. ručnim protivoklopnim raketnim bacačem) i čitava kolona je u klopki iz koje teško može da se izvuče bez velikih gubitaka (ostaje zakovana u mestu, izložena napadima sa raznih strana).

Zasedu obično izvodi manja vojna jedinica protiv neprijateljske jedinice koja je veće ili slične snage, mada ništa ne sprečava da se u nju namami i jedinica koja je slabija od snaga koje postavljaju zasedu (to će biti slučaj posebno onda kada je reč o velikoj klopki koja ima za cilj opkoljavanje i potpuno uništenje ili zarobljavanje protivničke jedinice).

Najvećom i najuspešnijom zasedom u istoriji mnogi smatraju bitku kod Trazimenkog jezera (217. pre n. e.) kada je u zasedu namamljena čitava armija.

Bitka se odigrala u sklopu Drugog punskog rata (218-201. pre n. e.) između snaga Kartagine pod komandom Hanibala i rimske vojske na čijem čelu je bio konzul Gaj Flaminije (*Gaius Flaminius Nepos*). Hanibalovi borci, njih oko 30.000 (po drugim izvorima, oko 50.000) bili su vešto raspoređeni i sakriveni u šumi iznad puta sa čije druge strane se nalazilo jezero. Tu su čekali i dočekali da se na tom putu, ništa ne sluteći, pojave neprijatelji. Na znak truba sjurili su se na oko 30.000-40.000 Rimljana koji su bili potpuno iznenađeni i nisu stigli da postave odbranu. S jedne strane žestoko su ih udarili Kartaginjani, a sa druge bilo je jerezo. Podaci se razlikuju, ali uglavnom se smatra da su Kartaginjani imali oko 2.000 mrtvih, dok je rimska vojska potpuno uništena - više od 15.000 ih je ubijeno ili se udavilo u jezeru, a oko 6.000 ih je zarobljeno. Među poginulima bio je i Flaminije.

Jedna od najpoznatijih zaseda je i ona u Teutoburškoj šumi (9. n.e.) u kojoj su Germani pod vođstvom Arminija uništili 3 rimske legije koje su brojale oko 20.000 ljudi.²⁰⁶

Iako se u predstavi laika najčešće vezuje za operacije na kopnu (posebno u šumi, džungli i sl.) zaseda se primenjuje i na moru²⁰⁷ i u vazduhu.

²⁰⁶ O tome je već bilo reči u delu koji se odnosi na bojište kao deo ratišta.

²⁰⁷ Npr. brod-klopka. O njemu će više reči biti kasnije.

Poznat je slučaj iz Drugog svetskog rata kada su Amerikanci uhvatili i dešifrovali japanske poruke preko kojih su saznali vreme i putanju leta čuvenog japanskog admirala, glavnokomandujućeg Kombinovane flote, Isorokua Jamamotoa (eng. *Isoroku Yamamoto*) kao i to da će mu zaštitu pružati 6 lovaca. Postavili su mu zasedu, tako što su mu u susret poslali 18 lovaca koji su leteli održavajući potpunu radio tišinu. U vazdušnom boju 18. 4. 1943. kod Solomonskih ostrva oni su oborili avion u kome je bio Jamamoto koji je tom prilikom poginuo.

Postavljanjem uspešne zasede, drugoj strani se nanose gubici u ljudstvu i tehnici, prekidaju se njegove linije snabdevanja itd., sve to uz minimalno izlaganje riziku sopstvenih snaga. Protivnik biva uhvaćen na prepad, zatečen, a čak i kada se pribere, ne zna odakle može da očekuje napad, što mu otežava grupisanje i organizovanje odbrane. Poseban značaj zaseda ogleda se u tome da ako se postavljaju često i vešto, one ruše moral neprijatelja, izazivajući kod njega u najmanju ruku strepnju i nesigurnost.

Zasede su u svekolikim varijantama uspešno primenjivane tokom čitave istorije ratovanja. Posebno su karakteristične za partizanski način ratovanja.

2. Klopka. - Premda imaju dosta sličnosti, pa se često ti izrazi koriste kao sinonimi, strogo uzev u vojnoj terminologiji zaseda i klopka nisu isto. Naime, u zavisnosti od toga kako se koristi, termin „klopka” ima šire ili, naprotiv, uže značenje od pojma „zaseda”.

U širem značenju, klopka je naziv za svaku akciju (a ne samo zasedu) kojom se protivnik navodi na određene postupke i tako dovodi u bezizlazan položaj.

U užem smislu, klopka je pokrivena i maskirana rupa u zemlji, stvorena sa ciljem da neprijatelj (pešadinac, ali i konjanik) u nju upadne i tako bude uništen, onesposobljen ili uhvaćen.

Klopke, shvaćene u užem smislu koriste se od kada je ratova i ratovanja.

Najjednostavnije među njima su rupe dubine 3-5 m i širine oko 2 m, koje su prekrivaju granama i preko toga maskiraju zemljom, travom, lišćem ili na drugi pogodan način. Njihov prekrivač pravi se tako da sitna životinja (zec, lisica itd.) preko njega bezbedno pređe, ali da čovek koji na njega stane neizbežno propadne unutra. Premda postoji šansa da se ozbiljno povredi (npr. slomi nogu ili ruku) sa velikom sigurnošću se može očekivati da će ostati živ, s tim da je bespomoćan jer ne može da izađe iz jame niti može da efikasno dejstvuje (bori se) iz nje. Onaj ko je postavio klopku nadzire je ili makar povremeno proverava. Stoga, ako nije spreman na to da od žeđi i iznemoglosti umre na dnu jame, onaj ko je u nju upao prinuđen je da pre ili kasnije odbaci oružje i preda se, te se tako lako zarobljava bez borbe. To je uvek bilo od naročitog značaja ako se radilo o vojnom komandantu ili drugoj važnoj ličnosti, kuriru ili nekom drugom licu čije zarobljavanje ima poseban značaj. Dakle, ove klopke su u principu bile usmerene protiv pojedinaca ili eventualno vrlo male grupe od 2-3 čoveka, a ne protiv vojnih jedinica. Kao i njihove razne varijacije, one su se zapravo razvile iz svima dobro poznatih metoda lova na krupne divlje životinje koji su korišćeni još u praistoriji.

Ipak, tokom čitave istorije za potrebe ratovanja mnogo više su korišćene „naoružane“ jame, one koje su ubijale ili onesposobljavale onog ko bi u njih upao. U svom klasičnom, najčešćem obliku to je dobro maskirana rupa konusnog oblika, dubine 2-3 m, širine na vrhu do 2 m i na dnu 0,5-1 m, s tim da je na dnu namešteno nekoliko kopalja ili šiljatih kočeva, raspoređenih cik-cak u 4-5 redova. Dokumentovano je da su takve klopke koristili još Stari Rimljani, naročito da bi osigurali prilaze svojim poljskim logorima. U Srednjem veku takve zamke postavljane su i pored zidina tvrđava, kako bi otežale juriše na njih.

U nekim jezicima poznate su kao „vučja jama“ (fr. i eng. *trou de loup*, rus. *волчья яма*) iako je taj naziv u principu nešto širi, jer se odnosi i na klopke koje se postavljaju za životinje, a ne samo za neprijatelje u ratu. U engleskom je u čestoj upotrebi i izraz *booby trap*²⁰⁸ u značenju „zamka za glupane“, premda se on, strogo uzev, koristi za razne vojne zamke, pa i mine iznenađenja, a ne samo za klopke u užem smislu.

I u naše vreme prave se razne klopke, pa i protivtenkovske – to su velike i relativno duboke jame, čiji je pokrivač maskiran i tako napravljen da izdržava ljude, konje i lakša vozila, ali ne i tenkove pod čijom težinom se urušavaju. Dodatno, ponekad se, radi maksimalnog efekta, na dnu jame postavlja kontaktna protivtenkovska mina.

U novijoj istoriji klopke su naročito masovno i uspešno koristili borci Vijetkonga u ratu u Vijetnamu (1964-1975).

Pošto u džunglama nisu mogli da koriste oklopne i motorizovane jedinice, Amerikanci su bili prinuđeni da se oslanjaju na pešadiju, zbog čega su Vijetnamci pripremili mnoštvo raznih zamki koje su ubijale i sakatile američke vojnike. Najjednostavnije među njima bile su dobro maskirane klasične klopke - rupe na čijem dnu je pobadano desetak zaoštrenih bambusovih ili metalnih kočeva tzv. štapova pandži (eng. *punji sticks*) i to obično u 4-5 redova sa po 2-3 kolca u redu. Mnoge od njih nisu bile konstruisane da ubiju, već da izazovu teško ranjavanje i time izbace iz stroja 3 protivnička vojnika – ranjenika i dvojicu koji moraju da ga nose.

Korišćene su i surove, dobro maskirane male rupe dubine oko 1m, smišljene tako da u njih propadne čitava noga, usled čega je dugi oštar kolac koji se nalazio na dnu probijao nogu sve do kuka ili je pogađao genitalije. Pravljanje su i male rupe, veličine vojničke čizme, takođe odozgo maskirane, a konstruisane tako da kada žrtva nagazi na prekrivač rupe, polomi platformu načičkanu kočičima tako da se oni sa obe strane duboko zariju u nogu koja je propala u rupu. Varijacija toga bila je limena kanta u koju je pod ostrim uglom prema dnu sa raznih strana ukucavano 6-8 dugačkih eksera, nakon čega je kanta ukopavana i vešto maskirana. Onome ko bi nagazio na njen prekrivač, stopalo bi upalo unutra i nije bilo načina da izvuče nogu, jer su se kod svakog takvog pokušaja ekseri zabijali sve dublje. Jedino rešenje bilo je da se kanta iskopa i nesrećnik zajedno sa njom na nozi što pre preveze u sanitet. Međutim dok bi on stigao tamo nogu obično više nije bilo moguće spasiti, morala je biti amputirana.

Kod svih pomenutih klopki kočiči su ponekad kontaminirani fekalijama, mokraćom, biljnim otrovima ili ubadanjem u leševe životinja, što je izazivalo užasnu infekciju. Dodatno, Vijetnamci su

²⁰⁸ Od špan. *bobo*, glupan, naivčina, idiot i eng. *trap*, zamka, klopka.

znali da naprave i po nekoliko takvih zamki jedne pored drugih, tako da je verovatnoća da će protivnik upasti u njih bila veća, a uz to, kada bi neko upao u jednu klopku često je onaj koji je krenuo da mu pomogne sam upadao u drugu. Konačno, u blizini su se često krili vešto kamuflirani vijetnamski snajperisti, koji su dodatno povećavali broj stradalih u redovima neprijatelja.

Postojao je i tzv. vijetnamski mlin za meso koje je predstavljao rupu iskopanu u zemlji sa dva paralelno postavljena drvena valjka, svaki od kojih je bio načičkan metalnim oštricama. Čovek koji je upao u rupu propadao je u otvor između dva valjka, što je izazivalo njihovo okretanje i bukvalno kasapljenje žrtve, ne ostavljajući joj šansu da preživi.

Borci Vijetkoga su koristili i mnoštvo drugih sredstava odn. metoda, koji, strogo uzev nisu bili klopke u užem smislu, a uglavnom su bili smrtonosni. Tako su na stazama u džungli, na prilazima gazovima na reci, na vratima seoskih kuća itd., montirali skrivene konstrukcije koje bi na onoga ko je zakačio sajlu (žicu ili lijanu), otvorio vrata kuće, odn. na drugi način aktivirao mehanizam, poput klatna lansirale balvan, platformu ili kuglu sa ubistvenim šiljcima. Jedna od najjednostavnijih ali vrlo efikasnih metoda zvana bambusni bič (eng. *bamboo whip*) sastojala se u tome da se drvo bambusa načička oštrim kočicama, a onda zategne poput pračke, tako da kada neko zapne za sajlu, drvo se oslobodi, ispravi i kao neka vrsta katapulte zajedno sa kočicama lansira na žrtvu.

Smatra se da su pomenute i slične zamke odgovorne za smrt oko 6.400 (11% od ukupno oko 58.300 poginulih) i ranjavanje oko 45.000 (15% od ukupno 304.000 povređenih) američkih vojnika.

Kada su izrađivane samo od bambusa, drveta i lijana, klopke nije bilo moguće otkriti detektorom za metal, dok ih, s druge strane, bilo teško uočiti ne samo zbog maskiranja, već i zbog slabe vidljivosti u džunglama, pada koncentracije usled velike vrućine i vlage, kao i zbog nepoznavanja terena i lokalne flore i faune. Vijetnamski gerilci su zamke postavljali na pravcima gde su očekivali protivnika, kao zaštitu na prilazima svojim bazama, za slučaj povlačenja itd. sa ciljem ne samo da izbace iz stroja što više neprijatelja, već i da uspore njihovo napredovanje i, posebno, ruše njihov moral. Da u zamke ne bi upali njihovi sopstveni borci, Vijetnamci su razradili sistem signala u vidu na poseban način raspoređenih grančica na tlu, slomljenih grana na drveću i slično, koji su onoga ko je umeo da ih čita upozoravali na opasnost i čak ga obavestavali o tome koja vrsta zamke je pred njim.²⁰⁹

Sa stanovišta današnjeg međunarodnog prava mnoge klopke i slične zamke moraju se smatrati zabranjenim najmanje iz dva razloga: 1) zato što su u pitanja podmukla, nečasna sredstva i metode koji deluju neočekivano, kada žrtva misli da je bezbedna, kao i zbog toga što 2) radi se o očigledno suviše nehumanim sredstvima i metodima ratovanja koji uzrokuju nepotrebne povrede i patnju. To znači da je njihovo korišćenje predstavlja ratni zločin.

Ipak, sve zavisi od konkretnog slučaja, jer jedno je ako se samo pripremi rupa da bi u nju upao i tako bio zarobljen protivnik (tu je onda reč o ratnom lukavstvu) a drugo

²⁰⁹ O svemu pomenutom i mnogo više: *Mines and Booby Traps Used by Viet Cong in South Vietnam*, 1965; Rottman G. L. 2020; „Какие во время войны с США существовали ловушки?“, Vietnamix.ru, 8. 11. 2016, <https://vietnamix.ru/istoria/vietnamskie-lovushki-vo-vremja-vojny.html>; Самые жесткие вьетнамские ловушки, 11. 4. 2017, www.youtube.com/watch?v=IhB6h1Qw8lk; Gaskill M., „Booby Traps of the Vietnam War“, *War History Online*, Jul. 6, 2018, www.warhistoryonline.com/vietnam-war/booby-traps-vietnam-war.html; Irvine A., „8 of the Most Dangerous Viet Cong Booby Traps“, *HistoryHit*, 29. Oct. 2020, www.historyhit.com/the-most-dangerous-viet-cong-booby-traps/.

ako se neprijatelj tako ubija i sakati i to na jeziv način, ako se u jamama koriste sečiva namerno kontaminirana bakterijama ili otrovima itd. U obzir se mora uzeti i gde je (na kojoj lokaciji) postavljena klopka, da li ona predstavlja opasnost za civilno stanovništvo i druga zaštićena lica, kakva je praksa odnosa prema licu koje je upalo u klopku - da li se ono vadi i zarobljava, uz pružanje potrebne medicinske i druge pomoći, ili se po kratkom postupku ubija na licu mesta odnosno možda čak namerno ostavlja da u rupi dugo umire u mukama.

U naše vreme relevantnim univerzalnim ugovorima zabranjena je upotreba protivpešadijskih mina, mina iznenađenja i sličnih naprava, pa se čak može tvrditi da su ta rešenja postala deo međunarodnog opšteg običajnog prava. Pomenute klopke i zamke spadaju upravo u te slične naprave odn. „druga sredstva” kako su ona nazvana u Protokolu o zabrani upotrebe mina, mina iznenađenja ili drugih sredstava (1980, revidiran 1996). Mogli bismo ih uslovno nazvati i „neeksplozivnim minama iznenađenja”. O tome će više reći biti kasnije.

Postoji niz dilema u vezi sa tim da li je korišćenje pomenutih klopki i zamki bilo zabranjeno ili dozvoljeno u prošlosti, pa i tokom rata u Vijetnamu. Danas je lako govoriti da je takva zabrana proisticala iz opštih načela humanitarnog prava, ali je činjenica da ona u to doba nije bila i izričito formulisana, da su se ta sredstva i metodi principijelno malo razlikovali od mina iznenađenja i raznih nagaznih, poteznih i drugih mina koje su koristili Amerkanci, te da niko nije odgovarao za korišćenje tih klopki i zamki.

Jedno od pitanja koje izlazi izvan pravnih okvira, ali time ne gubi na značaju jeste kako je trebalo da se bore Vijetnamci protiv neprijatelja koji nije bio samo neuporedivo vojno i tehnički superiorniji, već je masovno koristio tzv. tepih-bombardovanje, napalm bombe, narandžasti agens i druga užasna sredstva koja su izazivala strahovite patnje i ogroman broj žrtava, posebno među civilima. Čak i ako nisu u to vreme izričito bila zabranjena međunarodnim pravom oružanih sukoba, i ta sredstva i metodi ratovanja očigledno su se kosili sa najvažnijim principima tog prava, pa ipak su sistematski korišćeni, s tim da ni za to niko nije odgovarao.

4. Lažni napad

Jedno od lukavstava koje se koristi od vjkada je lažni napad. On može biti izveden iz raznih razloga, najčešće zato da bi se prikriilo mesto i vreme pravog napada ili da bi se protivnik naveo da otkrije svoje položaje i raspored snaga.

Lažni napad može biti preduzet i iz drugih razloga. Između ostalog, strana koja je suočena sa manjkom municije, a ima razloga da veruje da je neprijatelj upoznat s tim i da priprema napad, može rizikovati i trošeći poslednje reserve snažno udariti po njegovim položajima da bi ga obeshabrilila da krene u juriš, kupujući tako vreme u očekivanju da joj pristugne pomoć ili makar nova municija.

U prvom slučaju u pitanju je jedan oblik diverzije tj. skretanja pažnje.

Tako npr. smatra se da nema ničeg nezakonitog ni nemoralnog kada mačevalac fintira da će napasti protivnika u glavu, da bi, navevši ga da se pokrije svojim sečivom, zapravo napao njegovu nogu. To isto se u ratu radi na neuporedivo višim nivou, upotrebom jedinica, tako što se neprijatelj napada na jednom mestu da bi tamo prebacio svoja pojačanja, nakon čega sledi napad na njegove oslabljene pozicije na drugom mestu.

Jedan od vidova ovog lukavstva je prethodna artiljerijska odnosno avijacijska priprema,²¹⁰ koja se izvodi na raznim delovima fronta, radi obmanjivanja protivnika, kao što su to činili Sovjeti u Drugom svetskom ratu.

U sklopu velikih operacija oni su nekoliko dana pre kopnenog napada preduzimali opsežna artiljerijska i bombarderska dejstva na raznim delovima fronta da bi time neprijatelja doveli u nedoumicu oko stvarnog pravca glavnog napada. Zatim je pred sam napad (pola sata do sat pre njegovog početka) vršena intenzivna neposredna avijacijska priprema, koncentrisana samo na onaj sektor na kojem je planiran glavni udar.

Drugi pomenuti vid lažnog napada služi da se otkrije raspored protivničkih snaga, da bi se zatim one napale koncentrisanom vatrom. Ova taktika često je korišćena u raznim sukobima.

Tako su pred kraj rata u Avganistanu, Sovjeti od 23. 11. 1987. do 10. 1. 1988. preduzeli operaciju „Magistrala” (rus. *Операция „Магистраль”*) sa ciljem razbijanja blokade u kojoj se nalazio grad Host. Prvi korak u tome bio je lažni padobranski desant - iz transportnog aviona izbačeno je 20 lutki koje su ličile na padobrance. Na to su mudžahedini sa okolnih brda odgovorili urnebesnom paljbom, nastojeći da pobiju što više „padobranaca” dok su još u vazduhu. Međutim, visoko iznad transportnog, leteo je izviđački avion koji je sve snimao, što je omogućilo da se po tome odakle dolazi vatra precizno utvrde položaji protivnika. Usledio je ubistveni napad sovjetske artiljerije i avijacije po tako dobijenim koordinatama.

Iz suštinski istih razloga, lažni napad se često izvodi i na drugi, daleko jednostavniji način. Obično se radi o tome da jedna strana čak i nasumično gađa prema verovatnim položajima protivnika, da bi ga isprovocirala da uzvрати i samim tim otkrije svoje pozicije. Konkretno, lažni napad može npr. biti izvršen samohodnim topovima, pokretnim višecevnim bacačima raketa ili čak samo minobacačima smeštenim na kamione (tzv. „čarli”) i tome slično, s tim da odnosna jedinica ili grupa vojnika odmah nakon napada hitno prelazi na drugi položaj (da ne bi bila uništena uzvratnom paljbom) dok ostale jedinice strane o kojoj je reč pažljivo osmatraju odakle tuče protivnik i odmah ga zasipaju žestokom vatrom.

5. Simuliranje napada i bekstva

Tipičan primer ratnog lukavstva koji su odvajkada koristile sve vojske je simuliranje napada i bekstva. Radi se o akciji u kojoj jedna manja jedinica napadne protivnika, pa, navodno obeshrabrena početnim neuspehom, krene da se povlači, čime ga navede

²¹⁰ O tome će više reći biti kasnije.

da je goni i tako ga namami na mesto koje je unapred odabrano i pripremljeno za obračun sa njim.

U pitanju je zapravo jedna vrsta zasede, kod koje se protivnik ne čeka da u nekom trenutku sam naiđe, već se aktivno navodi da u nju upadne.

Ovo lukavstvo koristili su praktično svi, tokom čitave istorije.

Po jednoj verziji, u bici kod Hejstingsa (1066) kada ni posle upornih napada streličara, pešadije i konjice ni po cenu velikih gubitaka nisu uspeali da probiju odbrambeni zid od štitova koji su formirale anglosaksonske snage, Normani su prvo na levom krilu a zatim i na još jednom mestu odglumili da beže, što je deo njihovih protivnika povuklo da pojure za njima u nastojanju da ih dokrajče i reše bitku. Umesto toga, gonioци su na otvorenom pobijeni, a zaštitni zid od štitova koji je do tada sigurno čuvao anglosaksonske redove, je zbog narušene formacije, naprsao je i ubrzo se raspao. Time je bitka bila odlučena – Normanima je ostalo samo da prođu kroz pukotine u odbrani protivnika i dovrše posao.

Ipak, najpoznatiji po lažnom bekstvu je verovatno najveći osvajač u istoriji, Džingis-kan (1162-1227). Njegove prethodnice napadale su gradove, a onda se povlačile, pazeći da ne umaknu previše gonioциma (da ovi ne bi odustali od potere). Mongoli su bežali ka unapred dogovorenom mestu gde je u zasedi čekala odmorna, taktički raspoređena glavovina njihovih snaga. Ovo mamljenje, koje je u jednom slučaju trajalo čak 8 dana, završavalo se pokoljem gonitelja koji su bili umorni od potere, na tuđem terenu, iznenađeni i opkoljeni, te su predstavljali lak plen.

Tako npr. kada je 1221, trećeg dana opsade Samarkanda protiv njega u jednoj vrsti kontrana-pada izašlo 50.000 branilaca, Džingis-kan je odglumio polačenje, naveo ih da ga gone i, kada ih je dovoljno odvuкао od grada, u borbi na otvorenom sve pobio.

6. Korišćenje šifre (koda)

Oružane snage svake države i u miru upotrebljavaju šifre odnosno kodove da bi zaštitile svoje poverljive informacije. Po sebi se razume da ih mnogo više koriste u vreme oružanog sukoba, kada od nivoa sposobnosti sakrivanja sopstvenih tajni zavise ne samo uspeh vojnih operacija, već i mnogobrojni ljudski životi, a ponekad i sam ishod sukoba.

1. Šifra i kod. - Premda imaju mnogo sličnosti, strogo uzev šifra i kod nisu isto. Zapravno, moglo bi se reći da je šifra samo jedna od mnogih vrsta kodova.

Šifra (od fr. *chiffre*, brojka, cifra) je naziv za tajno pismo koje je umesto slovima pisano posebnim znacima - brojevima, naoko nepovezanim slovima, crtežima i slično. Radi se o sistemu prenosa poverljive informacije u kojem se po određenom tajnom parametru ("ključ") slova, reči i brojevi zamenjuju drugim slovima, ciframa, slikama itd. da bi poruku mogao da razume samo onaj kome je namenjena (ko ima „ključ”).

Pretvaranje poruke u za neupućene nejasno pismo zove se šifrovanje, a njeno čitanje upotrebom dogovorenog stvarnog značenja tajnih znakova – defišrovanje.

U sličnom, mada ne sasvim isto značenju koristi se izraz *kod* (fr. *code*, od lat. *codex*, zakonik, kodifikacija)²¹¹ Razlika od šifre je što se ovde ima u vidu ne samo tajno pismo, već bilo kakav sistem pravila za pretvaranje jednog oblika informacije (reč, slovo, broj, zvuk, slika, pokret itd.) u drugi, ne nužno istog oblika (posebno, ne obavezno u pismo). Takođe, kodiranje se koristi ne samo za sakrivanje poverljivih informacija, već i zato da bi se omogućilo korišćenje određenih tehničkih sredstava odnosno ostvarila komunikacija posredstvom tih sredstava.

Tako npr. korišćenje vatrenih i dimnih signala, koje se javlja još u antičkom svetu; slanje poruka sa broda na brod upotrebom zastavica (tzv. semafora signalizacija); sistem kodova koji su bili razrađeni za korišćenje optičkih²¹² i električnog telegrafa (Morzeova azbuka);²¹³ kodiranje TV programa na putu od emitera do korisnika; pretvaranje svih podataka koji se unose u kompjuter u tzv. binarni kod (sistem u kojem se svaki zapis sastoji samo od cifara 0 i 1); itd.

Radnja kojom se informacija pretvara u simbole i preko pogodnog sredstva (medijuma) dostavlja onome kome je namenjena, zove se kodiranje, a obrnuti postupak pretvaranja simbola u razumljivu informaciju - dekodiranje. U užem smislu pod kodiranjem ima se u vidu samo pretvaranje poverljive informacije u određene simbole koji nisu razumljivi neovlašćenim licima i njeno saopštavanje onome kome je namenjena i koji, stoga, ume da je dekodira.

Premda među njima, strogo uzev, postoji razlika, u širem smislu *šifra* (šifrovanje, dešifrovanje) i *kod* (kodiranje, dekodiranje) shvataju se kao sinonimi. U oba slučaja ne samo da se poruka čini nerazumljivom za onoga ko ne treba da je sazna, već se ponekad, radi dodatnog povećanja zaštite, namerno prikriva da uopšte postoji neka tajna poruka - ona se piše nevidljivim mastilom, sakriva iza druge poruke koja ima izvestan logički smisao i slično, tako da neovlašćeno lice ni ne posumnja da u sadržaju koji je pred njim postoji neka važna skrivena informacija.

²¹¹ U posebnom značenju sistema tajnih znakova (tajnog koda) ova reč je počela da se koristi od 1808. u vezi sa knjigom znakova (njihovim zbornikom, „kodeksom” odnosno „šifarnikom”) koji su korišćeni u radu optičkog telegrafa.

²¹² Zajednički naziv za nekoliko različitih sistema komunikacije na daljinu, koji su uvedeni u Evropi krajem XVIII v. Sastojali su se od niza kula koje su se nalazile na određenoj udaljenosti jedna od druge tako da su se znaci, poslani sa jedne, videli sa druge kule, sa koje su na isti način prenošeni trećoj itd. Optički telegraf je naročito mnogo korišćen u vreme Napoleonovih ratova (1804-1815) ali ga je već sredinom XIX v. iz upotrebe istisnuo neuporedivo jednostajiji i efikasniji električni telegraf.

²¹³ Za svako slovo, cifru (0-9) i tri najvažnija znaka interpunkcije (tačka, zapeta i upitnik) predviđen je poseban zvučni signal, sastavljen od određene kombinacije kratkih i dugih zvučnih signala. Kada je Morzeova azbuka postala opšte poznata, počela je da se koristi i za davanje poruka putem svetlosnih signala. Ovaj sistem kodiranja u cilju prenosa poruka na daljinu nazvan je po svom tvorcu, američkom pronalazaču Semjuelu Morzeu (*Samuel Finley Breese Morse*) koji je 1837. godine izumeo električni telegraf.

Međunarodno pravo ne zabranjuje korišćenje šifre (kodova). Naprotiv, ono izričito izričito dozvoljava upotrebu šifrovanih poruka od strane diplomatsko-konzularnih predstavnika država, dakle ne samo u vreme mira, već i u redovnim, prijateljskim odnosima između država.

U čl. 27/1 Bečke konvencije o diplomatskim odnosima (1961) istaknuto je da u opštenju s vladom i drugim diplomatskim misijama i konzulatima države koja akredituje, ma gde se oni nalazili, diplomatska misija može da prenosi poruke i kodeksom ili šifrom. Sličnu odredbu sadrži i 35/1 Bečka konvencija o konzularnim odnosima (1963) koja u čl. 35/1 precizira: „U opštenju sa vladom, sa diplomatskim misijama i drugim konzulatima države imenovanja, ma gde se oni nalazili, konzulat može upotrebljavati sva odgovarajuća sredstva opštenja, uključujući diplomatske ili konzularne kure, diplomatsku ili konzularnu valizu i poruke kodeksom ili šifrom”.

Imajući to u vidu sasvim je jasno da sa stanovišta međunarodnog prava oružanih sukoba nema ničeg spornog ni u korišćenju šifri odnosno kodova od strane oružanih snaga strana u sukobu. To je, dakle, sasvim dozvoljeno ratno lukavstvo.

2. Praksa. - Ukoliko je protivnik ili neki drugi neovlašćeni subjekt ne razbije (provali) ili ne otkrije na drugi način (preko špijuna, prebega, dolaskom u posed šifarnika itd.) korišćenje šifre pruža velike prednosti strani koja je koristi, jer osigurava tajnost njene prepiske. Stoga se šifra oduvek koristi u vojsci, špijunaži i diplomatiji.

Tvrđi se da su se ljudi još pre 4.000 godina koristili šifrom - Stari Egipćani, Kinezi, Indusi, ali i drugi narodi. Tvorcem moderne kriptologije,²¹⁴ kako se zaziva nauka koja se bavi metodima šifrovanja i dešifrovanja (od grč. *kriptos* – skriveni i *logos* – nauka) smatra se Leon Alberto (*Leon Battista Alberto*) koji je živeo u Firenci početkom XV v. Mnoge njegove šifrovane poruke ni do danas nisu odgonetnute.

Strane u sukobu, ali isto tako i neutralne zemlje (jer i one žele da sačuvaju svoje tajne) koriste usluge matematičara i drugih stručnjaka, kako bi stvorile neprobojnu šifru, onu koju može da razume samo onaj ko je ovlašćen da pročita odnosni poverljivi tekst.

Jedan od najjednostavnijih i istovremeno najefikasnijih načina šifrovanja usmenih komunikacija preko radio veze upotrebili su Amerikanci za vreme Drugog svetskog rata, dosetivši se da kao šifrante koriste Indijance.

Koristili su svoje vojnike iz redova etničkih Indijanaca, dajući im da radio vezom poverljive poruke međusobno razmenjuju na maternjem jeziku. Čak i kada bi presreli tu komunikaciju, neprijatelji (Japanci) nisu mogli da razbije šifru jer nje zapravo nije ni bilo. Radilo se samo prevodu naređenja i druge zaštićene informacije sa engleskog na jedan od indijanskih jezika (kojim je vladalo vrlo malo ljudi, svi uglavnom iz SAD) i sa tog jezika opet na engleski. Dakle, 1) protivnik nije znao da je u pitanju indijanski jezik, 2) čak i da je nekako razumeo da je reč o indijanskom jeziku, nije mogao da shvati o jeziku kog plemena se radi i 3) nije imao svoje stručnjake za taj jezik.

²¹⁴ Više: Bauer F. L. 1997; Singh S. 2011.

Mada su u tu svrhu upotrebljavali pripadnike raznih indijanskih plemena (Čeroki, Čokto, Hopi, Komanči, Sijuksi i dr.) Amerikanci su najviše koristili Navaho Indijance. Za to je bilo nekoliko razloga: jezik Navaho Indijanaca nije imao svoje pismo, nisu postojala nikakva pisana uputstva za učenje tog jezika, on nije bio naučno proučavan i, što je najvažnije, van kruga samih Navaho Indijanaca, njime je vladalo svega 30-ak ljudi. Iz istih razloga Navaho Indijanci su kao šifranti-vezisti korišćeni i u Korejskom i Vijetnamskom ratu.

3. Razbijanje tuđe šifre (koda). - Kao što se trude da stvore što savršeniju sopstvenu šifru, države i drugi odgovarajući subjekti (npr. ustanici) isto tako isto ulažu velike napore da otkriju „ključ” za tuđu šifru (i tako saznaju tuđe poverljive informacije). To pre svega pokušavaju sve sukobljene strane, zato što tako mogu da doznaju šta protivnik smera, gde se nalaze njegove jedinice, koja je njihova snaga itd.

Značaj vladanja protivničkom šifrom je naročito porastao od kada se naređenja i razna obaveštenja prenose preko radio-talasa i drugih tehničkih sredstava - mobilnim telefonima, porukama preko kompjutera i slično.

Sada je mnogo lakše nego pre saznati kako glasi poruka koju su između sebe razmenile protivničke oružane snage, ali to još uvek ne znači i da će biti moguće razumeti je. Kada je ona šifrovana, a svaka važna poruka se šifruje, mala je korist od toga što je „ulovljena”, ako se nema „ključ” za njeno čitanje. Pri tome taj „ključ” treba da se ima odmah ili makar što pre, jer posle može biti suviše kasno, pošto će protivnik najverovatnije u međuvremenu početi da koristi novu šifru (šifra se povremeno menja, upravo iz bezbednosnih razloga). Uostalom, može se dogoditi i da se pre razbijanja šifre već odigrala presudna bitka, pa čak i da je oružani sukob završen.

Ako dobra šifra predstavlja nesumnjivo vrlo efikasno ratno lukavstvo, onda i skrivanje da je protivnička šifra razbijena je primer ništa manjeg, pa čak i po mnogo čemu većeg ratnog lukavstva. Onaj ko zna šifre neprijatelja i čita njegove radio- i druge poruke, a ničime to ne odaje, ima izuzetnu, pa i stratešku prednost nad protivnikom.

Dobar primer je činjenica da su Britanci sve do sredine 70-ih godina prošlog veka kao najveću tajnu čuvali razbijanje šifre čuvene nemačke „Enigme”, te da su sačekali još 20 godina pre nego što su dopustili da sazna puna priča o tome.

“Enigma” (grč. „Zagonetka”) bila je izuzetno dobro smišljena elektromehanička mašina za šifrovanje radio-poruka, koju je za civilne svrhe još 1923. konstruisao Nemač Artur Šerbijus (*Arthur Scherbius*). Ubrzo je prilagođena za vojne potrebe, tako da je postala standardna oprema za poverljivu komunikaciju u nemačkoj vojsci i diplomatiji. Ličila je na veliku pisaču mašinu koja je automatski šifrovala tekst koji je otkucan na njenoj tastaturi i prenosila ga radio-talasma do onoga kome je poruka bila upućena, i koji ju je uz pomoć posebnog „ključa” čitao. Zahvaljujući ugrađenom rešenju šifre su automatski stalno menjane, pa su čak ista slova šifrovana na različite načine, a uz to Nemcu su svakog dana menjali „ključ”. To je činilo nemogućim da se šifra razbije ili makar da se to učini dovoljno brzo. Sve postaje jasno kada se zna da je npr. model *Enigma –M4* omogućavao izbor između 2×10^{145} načina šrovanja tekstualnih poruka!

Prvi korak u razbijanju "Enigmine" šifre bio je početkom 30-ih godina XX v. kada je neki Hans Tilo Šmit (*Hans-Thilo Schmidt*) koji je bio civilni vezista u nemačkoj vojsci prodao Francuzima delimičan plan Enigme". To je pomoglo grupi poljskih matematičara, okupljenih oko Marjana Rejevskog (*Marian Adam Rejewski*) da značajno smanji obim traženja šifre tj. broj mogućih kombinacija koje treba ispitati. Neposredno pred početak Drugog svetskog rata svoje rezultate podelili su sa francuskim i britanskim obaveštajnim službama. S druge strane, Nemci su stalno unapređivali „Enigmu". Stoga su Britanci razvili tajni projekat "Ultra", na kojem su u rad na dešifrovanju nemačkih poruka upregli čak 7.000 ljudi, među kojima i svoje najbolje matematičare na čelu sa Alanom Tjuringom (*Alan Turing*).

Već 9. 7. 1941. provalili su „Enigminu" šifru nemačkih vazdušnih i kopnenih snaga, ali nisu mogli da isto učine sa onom koju je koristila nemačka mornarica - a upravo su njene podmornice nanosile ogromnu štetu saveznicima. Još gore, Nemci su februara 1942. usavršili mašinu, tako da je nova šifra provaljena tek decembra 1942. Međutim, Nemci su opet izvršili inovacije, tako da su Britanci mogli da čitaju njihove poruke tek od avgusta 1943. Nakon iskrcavanja saveznika u Normandiji (6. 6. 1944) „Enigma" više nije imala onaj značaj kao pre, ali je to da se prati skoro sav nemački radio-telegrafski saobraćaj, čuvano kao najveća tajna. Uspeh u razbijanju „Enigmine" šifre postignut je zahvaljujući nizu faktora - Britancima je napore mnogo olakšao kompjuter koji su sami stvorili, a kasnije su im i Amerikanci dali svoje kompjutere; saveznici su se dokopali „Enigme" i knjiga šifri sa nekoliko nemačkih podmornica; od velike koristi bile su tipske poruke koje su Nemci slali (prognoza vremena, koordinate podmornica i slično); veliki, a po mnogima i presudan značaj bila je ležernost pojedinih nemačkih vezista koji su bili nedovoljno oprezni. Ima mišljenja da je saznavanje nemačke šifre skratilo Drugi svetski rat za nekoliko meseci, a po nekim analitičarima i za čitave dve godine.²¹⁵

Onaj ko se odluči da čuva tajnu da je provalio neprijateljsku šifru, mora povremeno da žrtvuje nešto, da neprijatelj ne bi ništa posumnjao. U tom smislu i to predstavlja posebnu vrstu ratnog lokavstva.

Tako su npr. Britanci svesno pustili da nemačke podmornice potope nekoliko njihovih brodova (nisu ih upozorili ni zaštitili) da ne bi ugrozili svoju najveću tajnu – to da čitaju „Enigmom" šifrovane poruke. Posebno je dosta raširena priča o tome da je Vinston Čerčil (*Winston Leonard Spencer Churchill*) žrtvovao engleski grad Koventri, samo da Nemci ne bi shvatili da su Britanci razbili „Enigminu" šifru.

Reč je o bombardovanju izvršenom u noći između 14. i 15. novembra 1940. Trajalo je skoro 11 sati (počelo je u 19:24 a završeno oko 6 sati sledećeg dana) za koje vreme je oko 500 nemačkih bombardera bacilo na Koventri 33.000 eksplozivnih i zapaljivih bombi koje su skoro potpuno uništile grad, pri čemu je poginulo 568 i ranjeno oko 1.200 ljudi (broj žrtava je bio relativno mali zato što su stanovnici našli spas u skloništim), uništeno 2.306 i oštećeno 41.500 kuća, uništena ili teško oštećena 71 fabrika. Autor jedne knjige, objavljene 1974, koji je za vreme rata bio važna figura u okviru projekta *Ultra* za razbijanje nemačke šifre, sugerisao je da je zahvaljujući čitanju nemačkih poruka britanska vlada 2 dana ranije znala o predstojećem napadu, ali da je premijer Čerčil žrtvovao Koventri, da Nemci ne bi posumnjali da su Britanci provalili njihovu čuvenu „Enigmu" i zbog toga

²¹⁵ Više: Kozaczuk W. 1984; Gladwein L. A. 1997, 203-217; Sebag-Montfiore H. 2000; Hinsley F. H., Stripp A. 2001; Gaj K. Orłowski A. 2003, 106-122; Copeland J. B. 2006; Turing D. 2018.

promenili šifre. To su podržala još dva analitičara. Međutim, kasnije je ovo tumačenje događaja osporio niz britanskih historičara koji su, pozivajući se na dešifrovane poruke, potvrdili da je Čerčil zaista znao da predstoji veliki napad, ali nije znao ni tačan datum, ni o kom gradu je reč, tako da je verovao da će bombardovan biti London. Po nekima, to da će biti napadnut Coventri, postalo je jasno samo 4 sata pre početka bombardovanja. Međutim, ako je to tačno, ne možemo da ne primetimo da su Britanci i za 4 sata mogli da skoncentrišu snažnu lovačku avijaciju, pripreme Nemcima jednu vrstu vazdušne zasede i nanesu im teške gubitke. Ostaje otvoreno pitanje zašto to ipak nisu učinili - u stvarnosti, za 11 sati u kojima su Nemci u talasima uništavali Coventri, britanska protivvazdušna odbrana je uspjela da obori samo jedan nemački bombarder.

4. Zabrana mučenja šifranata i vezista. - Ovde je potrebno osvrnuti se na još jedno važno pitanje. Iz sasvim razumljivih razloga, o kojima je, uostalom, već bilo reči, svaka strana u sukobu kojoj u ruke padne neprijateljski šifrant (vezista) odnosno drugo lice koje može da joj da „ključ“ za protivničku šifru, uvek je u iskušenju da primena sva sredstva da bi to lice privolela da joj da tu toliko važnu informaciju. To znači i da, ako treba, lice o kojem je reč stavi na muke.

Međutim, međunarodno pravo sadrži tri važna ograničenja, koja bi trebalo to da spreče: 1) opštu zabranu mučenja, 2) opšta pravila o postupanju sa ratnim zarobljenicima i 3) pravilo da je ratni zarobljenik dužan da saopšti samo svoje najosnovnije podatke.

1. Opšta zabrana mučenja. - Međunarodno pravo izričito zabranjuje mučenje koje se može pripisati državi, i to kako u miru, tako i u ratu. Štaviše mučenje u ratu predstavlja posebnu vrstu ratnog zločina.

Ova pitanje regulisana su, između ostalog, čl. 5 Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima (1949) koji precizira da „niko ne sme biti podvrgnut mučenju ili svirepom, nečovečnom ili ponižavajućem postupanju ili kazni“. Mnogo detaljnije opšta zabrana mučenja uređena je, na univerzalnom nivou, čl. 7 Pakta o građanskim i političkim pravima (1966) i, posebno, Konvencijom UN protiv mučenja i drugih surovih, nehumanih ili ponižavajućih postupanja ili kažnjavanja (1984), a na regionalnom planu čl. 3 Evropske konvencije o ljudskim pravima (1950), Evropskom konvencijom o sprečavanju mučenja i nečovečnih ili ponižavajućih postupanja ili kažnjavanja (1987), čl. 5 Američke konvencije o ljudskim pravima (1969), čl. 5 Afričke povelje o ljudskim pravima i pravima naroda (1981) i dr.

Važne su i odredbe statuta međunarodnih krivičnih sudova, među kojima pre svega Rimskog statuta Međunarodnog krivičnog suda (1998) koji među krivičnim delima iz nadležnosti Suda navodi i mučenje kao jedan od zločina protiv čovesti (čl. 7/1/f i 7/2/e) odnosno kao jedan od ratnih zločina (čl. 8/2/a/ii i 8/2/c/i).²¹⁶

²¹⁶ Više: Nagan W. P. 2001, 87-121; Rodley N. S. 2002, 467-494; De Wet E. 2004, 97-121; Rouillard L.-P. F. 2005, 9-41; *Torture in International Law: A guide to jurisprudence* 2008; Preventing Torture: An Operational Guide for National Human Rights Institutions 2010; Hathaway O. A., Nowlan A., Spiegel J. 2012, 791-837; Greer S. 2015, 1-37; Méndez J. E. 2016, 247-267; Kelly T. 2019, 324-333; Paunović M. Krivokapić B., Krstić I. 2021, 138-146.

2. *Status ratnog zarobljenika.* – Međunarodno pravo posebno predviđa da svaki protivnik koji bude zarobljen ima status ratnog zarobljenika, prema kojem se mora odnositi na propisan način, koji, između ostalog, isključuje ne samo mučenje, već i bilo koje druge ponižavajuće ili nehumano postupanje.

O tome će kasnije biti više reči, a ovde je dovoljno primetiti da je, kada je reč o zabrani mučenja ratnih zarobljenika, posebno važna odredba iz čl. 17/4 Ženevske konvencije o postupanju sa ratnim zarobljenicima (1949) koja precizira:

“Nad ratnim zarobljenicima ne sme se vršiti nikakva telesna ili moralna tortura niti ikakva prisiljava u cilju da se od njih dobiju podaci bilo koje vrste. Zarobljenicima koji odbiju da odgovaraju ne sme se ni pretiti niti se oni smeju vređati, niti mogu biti izlagani ikakvim neprijatnostima ili nepogodnostima.”

Ovde je važno primetiti da se nema u vidu samo fizičko, već i moralno mučenje (npr. tako što se fizički bol ne nanosi neposredno ratnom zarobljeniku, već njemu dragim licima), da je izričito zabranjeno mučenje radi dobijanja „podataka bilo koje vrste”, da oni koji odbiju da daju podatke koji se od njih traže ne mogu zbog toga biti izloženi pretnjama, neprijatnostima ili nepogodnostima.

Po sebi je jasno da ova pravila važe i za zatobljene šifranke, veziste i druga zarobljena lica koja iz nekog razloga znaju šifru koju želi da sazna onaj ko ih je zarobio.

3. *Obaveza zarobljenika da saopšti samo osnovne podatke o sebi.* – Treće važno ograničenje sastoji se u tome da je ratni zarobljenik dužan da kaže samo svoje prezime, ime i čin, svoj datum rođenja i svoj broj matrikule ili u nedostatku ovoga, oznaku jednake vrednosti (čl. 17/1 Ženevske konvencije o postupanju sa ratnim zarobljenicima, 1949).

To znači da osim ako je na neki drugi način saznala o kome se radi (ako su joj to saopštili njeni špijuni, ako je nekako došla do spiska šifranata odn. vezista i slično) strana u sukobu zapravo neće ni znati da u svojim rukama drži lice od koga može da sazna neprijateljsku šifru.

Ipak, bez obzira na sve zabrane i ograničenja, ne može se isključiti da će, kada shvati da zarobljeno lice može da joj otkrije šifru njenog protivnika, strana u sukobu upotrebiti sva sredstva, pa ako treba i mučenje da bi od njega saznala tu dragocenu informaciju. Bude li se odlučila na taj korak, moralno opravdanje naći će u tome da „cilj opravdava sredstva” tj. da je to neophodno da bi se tim putem spasili životi ogromnog broja ljudi (boraca i civila) pa čak znatno skratilo i trajanje oružanog sukoba.

U svakom slučaju, činjenica je da ko kog naredi da se odnosno lice muči i ko izvrši takvo naređenje, čini težak ratni zločin. U naše vreme ne postoji razlozi i uslovi koji mogu da ozakone i opravdaju takve postupke.

5. Pozicija neutralnih država. - Sa mnogim od pomenutih iskušenja suočavaju se i neutralne zemlje, jer je i njima važno da saznaju šifre što većeg broja država i drugih subjekata.

Ovo zato što i one mogu biti uvučene u sukob (neka od strana u sukobu može ih već sutra napasti), što tako mogu saznati da imaju izdajicu ili stranog špijuna u svojim redovima, što mogu saznati važne podatke o novom oružju itd.

Razume, se i strane u sukobu nastoje da nađu način da probiju šifre ne samo svojih protivnika već i neutralnih zemalja, zato da bi na vreme saznale o nameri neutralne zemlje da uđe u rat, o njenom eventualnom kršenju neutralnosti, o novom oružju koje je razvija itd.

7. Ostali primeri ratnih lukavstava

Nemoguće je nabrojati sve oblike ratnih lukavstava. Ona se uče od drugih (pa i u vojnim školama i akademijama) ali su često kreacija koja je rezultat talenta, visprenosti ili čak prosto trenutnog nadahnuća odnosnog komandanta, a u čekim izuzetnim slučajevima čak i običnog vojnika.

U često korišćena ratna lukavstva spadaju na primer:

- razmeštanje u šumi suvih grana na prilazima logoru ili stražarskom mestu, kako bi se na vreme čulo karakteristično krckanje ako neko na njih stane;
- upotreba svetlećih metaka za korekciju vatre (kod protivavionskih mitraljeza, ali ne samo kod njih) ili u druge dozvoljene svrhe (npr. punjenje okvira automatske puške tako da su poslednja tri metka svetleći, što jasno pokazuje da odmah treba zameniti okvir);
- uveravanje neprijatelja da je opkoljen i da treba da se preda pošto je svaki otpor uzaludan – u situaciji kada to uopšte nije tako;
- širenje raznih lažnih informacija i dezinformacija (o brojnom stanju i naoružanju svojih ili savezničkih snaga, o pravcu kretanja svojih ili savezničkih snaga itd.) uključujući prenošenje neprijateljskim jedinicama lažnih naređenja tako da izgleda da potiču od njihove više komande;
- izrada i na prigodan način (tako da ništa ne posumnja) dostavljanje neprijatelju lažnih planova, karata i sličnih dokumenata;
- upotreba neprijateljskih znakova, lozinki i šifri;
- sklanjanje, pomeranje i zamena saobraćajnih znakova na terenu, naročito na raskrscima, da bi se zbunila okupatorska vojska koja ne poznaje dovoljno područje;
- promena siluete ratnog broda (npr. dodavanjem lažnog dimnjaka) kako ga neprijatelj ne bi prepoznao ili da bi ga zamenio za drugi brod; i slično.

8. Istorijski primeri ratnog lukavstva iz antike i Srednjeg veka

Ratna lukavstva postoje od kada i samo ratovanje. Njima su se služili praktično svi, na svim stranama sveta i u raznim epohama. Na čitav niz njih ukazano je na prethodnim

stranama, kada je bilo reči o upotrebi u ratne svrhe životinja (kamila protiv konja, svinja protiv slonova i dr.), o većtom korišćenju terena i klimatskih uslova itd.

Ovde će zato biti navedeno još samo nekoliko najpoznatijih i najzanimljivijih konkretnih istorijskih primera iz antičkog sveta i Srednjeg veka. Neki od njih su makar načelno poznati većini ljudi, dok za druge zna samo relativno uski krug onih koji se bave istorijom ratovanja.

1. Trojanski konj. - Jedan od najstarijih i istovremeno najčuvenijih primera u čitavoj istoriji, pa i kulturnoj tradiciji čitavog čovečanstva među njima je Trojanski konj, opevan u Homerovoj *Ilijadi*.

Ukratko, nakon 10 godina bezuspešne opsade Troje, Grci su, na predlog lukavog Odiseja, izgradili ogromnog drvenog konja u čijoj unutrašnjosti su se sakrili odabrani borci (njihov broj, zavisno od izvora, varira od 9 do 40, pa i više) i ostavili ga u podnožju zidina Troje, zajedno sa svojim špijunom Sinonom. Kada je grčka flota otplovila prema obližnjem ostrvu i sakrila se iza njega, Trojanci su izašli iz grada i čuli od Sinona da se Grci vraćaju kući, a da su konja ostavili u slavu svoje boginje Atine (u to vreme mnogi narodi su na početku rata ili neposredno pred odlučujuću bitku žrtvovali konja, da bi umilostivili bogove). Naivni Trojanci, opijeni, kako su oni mislili, konačnom pobedom i teško izvojevanom slobodom, uvukli su konja u grad (ima mišljenja da su u tu svrhu čak srušili zidine na jednom mestu). Tokom noći Menelaj, Odisej i drugovi iskočili su iz skrovišta u konju, pobili stražare, otvorili gradske kapije i omogućili glavnini svojih snaga da uđe u do tada neosvojivi grad (po drugoj verziji, grčka vojska je ušla na mestu gde su Trojanci sami srušili zid).

Istine radi, moramo primetiti da deo savremenih istoričara otvara čitav niz pitanja u vezi sa istinitošću ove legende. Između ostalog, primećuje se da Grci nisu imali dovoljno drveta za izgradnju tako velikog konja, da nisu mogli da ga naprave u toj veličini, da bi Trojanci morali da primete preveliku težinu skulpture sa ljudima u njoj, da Atina nije bila boginja Trojanaca te da oni nisu imali nikakav razlog da uvlače konja u grad itd. Ukazuje se i na to da bi Trojanci pre spalili konja na mestu gde su ga našli umesto da se muče uvodeći ga u svoj grad. Neki smatraju da se zapravo nije radilo o konju, već o brodu koji je bio natovaren ogromnim blagom ispod kog su se skrili grčki ratnici, a koji je preko balvana bilo mnogo lakše uneti u grad.

2. Zauzimanje Vavilona od strane Kira. - Zanimljivo ratno lukavstvo primenio je persijski car Kir Veliki (eng. *Cyrus the Great*) kada je 539. pre n. e. osvajao Vavilon.

Njegova vojska opkolila je grad, ali se Vavilonci nisu previše brinuli jer je Vavilon bio najutvrđeniji grad tog vremena. Bio je opasan moćnim zidinama od cigli, dužine oko 16 km i visine 20 m koji su bili debeli između 3,3 do 7,8 m (po nekim izvorima, čak i do 15 m) i imali 250 četvrtastih kula, a sa spoljne strane zidina bio je široki i duboki rov, ispunjen vodom. U grad se moglo ući samo kroz neka od mnogobrojnih masivnih vrata (navodno čak 100) koja su bila od kedra okovanog bronzom i stoga takođe veoma teško osvojiva. Međutim, ma kako dobro bili zaštićeni od napada, svi gradovi padaju kada nakon dovoljno duge opsade ostanu bez namirnica. U slučaju Vavilona čak ni to nije predstavljalo problem. Njegovi stanovnici imali su zalihe hrane za skoro 20 godina, a uz to unutar zidina bilo je prostranih vrtova u kojima bi, po potrebi, hrana mogla da se dodatno uzgaja. Sve potrebe za vodom obezbeđivala je reka Eufkrat koja je proticala kroz grad. Vavilonci su smatrali da nema vojske koja može toliko dugo da drži grad pod opsadom, te su bili spokojni i slavili neki svoj praznik.

Znajući da će protivnici biti zauzeti proslavom, opijanjem i hranom, Kir je skrenuo vode Eufrata u sporedni kanal, čime je smanjio nivo vode u rečnom koritu u toj meri da je njime moglo da se hoda. Idući tim koritom on i njegovi vojnici, provukli su se ispod odbrambenih prepreka (bronzanih kapija) i u ponoć ušli u grad. Mamurni i potpuno iznenađeni pojavom Kirove vojske, stanovnici nisu pružili otpor i Vavilon je pao bez borbe.

Pošto je bio murar čovek, a bio je i zadovoljan što se dokopao velikog Vavilona bez gubitaka, Kir je sprečio plačku i pokolj i nije spaljio i razrušio grad (što je tada bila praksa). Naprotiv, učinio je mnoštvo dobrih dela - dopustio stanovnicima očuvanje njihovih verskih i drugih tradicija i običaja; proglasio rasnu, jezičku i versku jednakost; dozvolio izbeglicama da se vrate svojim kućama; obnovio hramove, oslobodio Jevreje ropstva i pustio ih da se vrate u Jerusalem. U tom smislu ovo je ne samo primer uspešnog ratnog lukavstva, već i dokaz toga da nisu sva osvajanja, pa čak ni u antičkom svetu, uvek bila praćena masovnim ubistvima, pretvaranjem u robove, pljačkom i razaranjem.

3. Zopirov podvig. - Skoro neverovatan slučaj zabeležio je grčki istoričar Herodot iz Halikarnasa (*Herodotus*) u svojoj „Istoriji”, nastaloj oko 440. pre n. e.

Prema njemu, kada car Darije I (eng. *Darius the Great*) nije uspeo da pokori pobunjeni Vavilon, persijski plemić Zopir (eng. *Zopyris*) je sam sebi odsekao nos i uši i dao da ga bičuju - to je bio način na koji su Persijanci kažnjavali izdajnike. Takav je došao pred Darija koji je šokiran pitao ko mu je to i zašto učinio. Odgovorivši da će tako sam osvojiti Vavilon, Zopir je izložio svoj plan i usaglasio ga sa carem.

Zatim je otišao u Vavilon i predstavio se kao persijski dezertar, koga je kaznio lično Darije. Videvši pred sobom čoveka visokog roda sa tako teškim i uz to karakterističnim povredama, Vavilonci su mu poverovali i primili ga. Kada su ih ubrzo napali Persijanci, čak su mu dali da protiv njih izvede deo vojske. Pošto je napadače lako nagnao u bekstvo (zapravo, to je bio lažni, dogovoreni napad) stekao je još veće poverenje Vavilonaca, toliko da su ga imenovali glavnim vojskovođom i poverili mu odbranu čitavog grada. Tada su Persijanci ponovo napali, a Zopir im je otvorio kapije grada, predavši ga bez borbe. To se navodno dogodilo 522. pre n. e.

Istini za volju, ovu epizodu treba primiti sa dužnom dozom rezerve, jer se događaj odigrao nekih 80 godina pre nego što ga je Herodot opisao (štaviše, oko pola veka pre Herodotovog rođenja) i zato što nema drugih pisanih tragova koji bi ga potvrdili.

4. Bitka kod Leuktre (371. pre n. e.). - Među stvarnim, nespornim događajima iz antičkog doba, zna se da su zahvaljujući dobro osmišljenoj i požrtvovano sprovedenoj taktici, zapravo jednoj vrsti ratnog lukavstva, Tebanci uspeali da 371. pre n. e. u Bici kod Leuktre teško poraze mnogo jače i brojnije Spartance.

Pošto su sve grčke falange imale tendenciju da se kreću udesno (zbog prirodnog nastojanja svakog vojnika da pokrije svoju izloženu stranu štitom saborca se desne strane) uvek su na desnoj strani imale najbolje borce. Tako su i u spartanskoj vojsci na toj strani bili najbolji ratnici, na čelu sa kraljem Kleombrotom I (*Cleombrotus I*).

Znajući to, tebanski vojskovođa Epaminonda (*Epaminondas*) je na levu stranu svoje vojske (čeo protiv elitnih snaga Spartanaca) postavio najbolje borce i to ne, kao što je bilo uobičajeno, u 8 do 12, već u 50 redova. Slabije borce postavio je desno (protiv saveznika Sparte, koji nisu bili ni

približno tako jaki kao sami Spartanci) i to sa zadatkom da odbijaju borbu i postepeno se povlače. Ma koliko se hrabro držalo, spartansko desno krilo nije moglo da izdrži pritisak 50 redova Tebanaca i počelo je da popušta. Kada je poginuo njihov kralj, Spartanci su se borili toliko dugo dok nije izvučeno njegovo telo, ali su onda popustili, što su Tebanci iskoristili da svoje koncentrisane snage sa svog levog krila okrenu ka centru i levom krilu spartanske vojske koje su činili spartanski saveznici. Ovi su se razbežali, a to je dovelo do rasula čitave spartanske vojske i velike pobeđe Tebanaca.

Premda je u izgledu bio novi rat, zahvaljujući posredovanju Jasona of Fere obe strane su pristale na primirje. Ovaj poraz značio je kraj spartanske hegemonije u grčkom svetu.

5. Bitka kod Hidaspa (326. pre n. e.). - I Aleksandar Veliki se mnogo puta oslonio na ratno lukavstvo. To je učinio i pred Bitku kod Hidaspa (326. pre n. e.).

Reka Hidaspa, u današnjem Pakistanu, bila je brza i teška za prelazak, a sa druge strane čekale su velike snage lokalnog kralja Pora odn. Porusa (*Poros, Porus*) spremne da protivnika zaspu kišom strela i dotuku ga dok se izvlači na obalu. Aleksandar je zato ostao na svojoj obali reke, ali je svake noći izvodio lažne pokrete trupa. Tek kada je procenio da je pažnja protivnika popustila, najzad je prešao reku na za protivnika neočekivanom mestu i onda ga udario sa boka.

6. Bitka u Kaudinskom klanacu (321. pre n. e.). – To je jedan od najvećih i najsravnijih poraza koje su Rimljani iskusili za čitavu svoju istoriju. Zahvaljujući sjajnom ratnom lukavstvu, Samniti su bez borbe dobili odlučujuću bitku i (makar za određeno vreme) čitav rat.

Kada je u sklopu Drugog samnitskog rata (326-304) rimska vojska, koju su predvodila dva konzula, Spurije Postumije Albin (*Spirius Postumius Albinus*) i Tit Veturije Kalvin (*Titus Veturius Calvinus*) 321. g. pre n. e. krenula na Samnijum, zemlju na jugu Italije nastanjenu Samnitima, njihov vođa Gaj Poncije (*Gajus Pontius*) vešto je iskoristio jedno od najjednostavnijih i najefikasnijih ratnih lukavstava – širenje lažnih vesti. Preko pastira koji su napasali stada u blizini rimskog logora u Kalatiji kod Kapue (po drugoj verziji, preko desetak svojih vojnika koje je prerušene u pastire poslao tamo) raširio je lažnu vest da Samniti velikim snagama opsedaju Lučeru (lat. *Lucera*), grad u Apuliji, koji je bio saveznik Rima. To je konzule navelo da promene planove i požure u pomoć savezniku i istovremeno ih stavilo pred izbor da li da idu bezbednim, ali dužim putem pored Jadranskog mora ili da (uzdajući se u to da su Samniti na drugom mestu) krenu kraćim, ali riskantnim putem koji je vodio kroz Kaudinski klanac. Kao što se Poncije nadao, odlučili su se za ovaj drugi korak.

Klanac, kod nas poznat i kao Kaudijski, bio je uzani prolaz na putu između Kapue i Beneventa, dužine oko 4,5 km i sastojao se od ravnice između dve duboke uske klisure.²¹⁷ Samniti su još ranije zatvorili izlaz iz klanca nabacavši ogromno kamenje i balvane i neprimetno opkolili Rimljane a kada su ovi ušli u klanac, zabarikadirali su i taj ulaz i tako zatvorili klopku. Time je Poncije maksimalno iskoristio još jedno ratno lukavstvo – zasedu.

Nakon bezuspešnih pokušaja da se probiju, ostavši bez vode i hrane, Rimljani su, videvši da je situacija beznadežna, tražili mir. Samniti su mogli da ih lako pobiju sve do poslednjeg gađajući ih sa vrhova klisura koje su zaposeli ili samo ih puste da pomru od gladi i žeđi. Ipak, pristali su na

²¹⁷ Klanac se pominje u prošlom vremenu, jer premda ga je Tit Livije detaljno opisao, niko ne može da odredi njegovu lokaciju odn. pouzdano identifikuje neki predeo sa njim. Više o tome, kao i čitavom događaju: Kuhner J. B. 2020.

mir s tim da traje 5 godina i uz ispunjenje sledećih uslova: da se Rimljani predaju i jedan po jedan prođu ispod jarma (znak pokoravanja) bez oružja, samo u donjoj odeći; da se povuku sa samnitske teritorije i da sa nje povuku rimske koloniste. Jemci ugovora su bili konzuli, legati, kvestori i vojni tribuni, a Samniti su tražili i da 600 konjanika ostanu kao taoci. Simbolični jaram ispod kog je prošla rimska vojska sastojao se od dva koplja pobodena u zemlju, a trećeg (ispod koga su morali da prođu legionari) popreko okačenog na prva dva (slično prečki okvira gola u današnjem fudbalu ili rukometu, ali niže, da bi Rimljani morali da se saviju u struku tj. poklone).

Premda je poznat kao Bitka u Kadinskom klancu, u ovom zanimljivom događaju zapravo nije bilo nikakvog okršaja a time ni žrtava – Rimljani su nakon ispunjenja predviđenih uslova pušteni na slobodu. Međutim, iako nisu imali nikakve gubitke (da im je vojska uništena, to bi ih za dugo vremena veoma oslabilo) ovaj poraz i uslovi mira, ostali su zabeleženi kao jedno od najvećih poniženja u istoriji Rima.²¹⁸ O ovom zanimljivom događaju i njegovim posledicama će još biti reči.

7. Hanibalova ratna lukavstva. - Veliki kartaginski vojskovođa, jedan od najvećih vojnih stratega svih vremena, Hanibal Barka je praktično u svim svojim bitkama pokazao da je majstor ratnih lukavstava. Već sam njegov prelazak preko Alpa i napad na Rimljane iz pravca iz koga ga nisu očekivali dovoljan je dokaz toga. To je, međutim, bio tek početak. Premda je u većini okršaja imao manje vojnika od protivnika, stalno je uspevao da se prilagodi prilikama, osmisli nešto novo i tako sve preokrene u svoju korist.

Tako je kod Trazimenskog jezera, 217. pre n. e. vešto je napravio ogromnu zasedu u kojoj je uništio čitavu neprijateljsku armiju. O tome je već bilo reči.

Kada se nešto kasnije, u leto te iste 217. pre n. e., u jednom trenutku sa delom svojih snaga našao u dolini kod Ager Falerna u bogatoj oblasti Kampanija, to je iskoristio rimski diktator Kvint Fabije Maksim (*Quintus Fabius Maximus Verrucosus Cunctator*) i brzo blokirao sve izlaze iz doline. Shvativši da je u klopci, Hanibal je naredio da se sakupi što više bikova i volova i da im se za rogove veže suvo pruće. Tako prikupljeno i pripremljeno stado od navodno čak oko 2.000 grla noću je tajno dovedeno blizu rimskih trupa koje su čuvale izlaz iz doline. Kada su im tu na glavama upaljene buktinje, jadne životinje su gonjene bolom i panikom jurnule pravo na legionare. Ovi su u mraku pomislili da ih to napadaju Kartaginjani sa bakljama, a kada su приметili vatre i ispred, i bočno, i iza sebe (jer su ih mnoge životinje obišle) poverovali su da su opkoljeni pa su rešili da se povuku. U metežu koji je nastao, Hanibal je s lakoćom zauzeo prolaz i izveo vojsku, praktično bez gubitaka, dok je sa druge strane stradalo oko 1.000 Rimljana.²¹⁹

Ipak, najveća Hanibalova pobeda je bitka kod Kane 216. pre n. e. I tu je nadmudrio protivnika, ovaj put prostim rasporedom svojih snaga. Do tada je bilo nepisano pravilo da obe strane stave svoje

²¹⁸ Od tada je „kaudinski jaram“ (lat. *jugum Cadinum*) postao sinonim za poniženje, sramno pokoravanje nekome.

²¹⁹ Nešto slično je mnogo kasnije uradio drugi čuveni vojskovođa Tamerlan odn. Timur Lenk (*Tamerlane, Timur*). On je 1398. u bici kod Delhija protiv Delhijskog sultana na njegove borbene slonove koji su krenuli u juriš usmerio kamile na čijim leđima su prethodno bili pričvršćeni i u pravom trenutku upaljeni drva i slama. Urlajući od bola i straha kamile su sa sve vatrom na sebi jurnule pravo napred (na slonove) a ovi potpuno zbudženi prizorom, uspaničili se i pojurili nazad, gazeći usput redove indijskih vojnika. Posle toga Tamerlan je lako pobedio.

najbolje borce u sredinu, a najslabije na krila.²²⁰ U skladu s tim Rimljani su glavninu udara koncentrisali u centar, rasporedivši tamo najjače snage. Naprotiv, Hanibal je centar namerno ostavio slabim (i brojčano i u pogledu kvaliteta ljudstva) ali je zato neuporedivo ojačao krila. Kada su Rimljani lako probili centar Kartaginjana, odjednom su se našli opkoljeni njihovim elitnim trupama. Premda su Rimljani bili daleko brojniji²²¹ usledio je pravi masakr. Rimljani su imali preko 48.000 mrtvih, među kojima je bio i jedan od dvojice konzula, i oko 6.000 zarobljenih (ostatak od oko 16.000 uspeo je nekako da pobjegne) a Kartaginjani samo oko 5.700 poginulih. Ova bitka se i danas izučava na svim vojnim akademijama širom sveta.²²²

Manje je poznato, ali Hanibal je svoje sposobnosti iskazao i na moru. Komandujući mornaricom Bitinije, on je 186. pre n. e. uz pomoć ratnog lukavstva do nogu potukao nadmoćnu flotu rimskog saveznika, pergamskog kralja Eumena II Sotera (*Eumenes II*). Kada su se flote primakle jedna drugoj, poslao je protivniku glasnika sa pisanom porukom. Čim je uručio poruku, glasnik se brzo povukao, ostavivši Eumena, koji je očekivao da mu šalju neki predlog za mirno rešenje, da sa iznenađenjem otkrije da u pismu nema ničega sem uvreda. Zapravo, čitav manevar imao je za cilj da se otkrije gde se nalazi neprijateljski zapovednik. Kada je glasnik po povraku objasnio na kom brodu je Eumen, Hanibal je naredio da se napad koncentriše upravo na taj brod. To je nateralo Eumena da pobjegne (spas je, uz puno sreće, našao u jednoj od obližnjih svojih luka). Nakon što je tako obezglavio pergamsku flotu i naterao je da bude svedok kukavičluka i bekstva svog kralja, Hanibal ju je u pogodnom trenutku zasuo kišom ćupova sa otrovnicama. To je za protivnike bilo previše. Mada i dalje brojčano nadmoćni, dali su se u bekstvo. Hanibal je svojom mudrom taktikom dobio još jedan okršaj.

8. Bitka kod Metaura (207. pre n. e.). - Čak je i sam Hanibal je bio nadmudren. Naime, 207. pre n. e., dok je on čekao da mu se kao pojačanje sa svojom vojskom i opsadnim spravama potrebnim za osvajanje Rima priključi mlađi brat Hazdrubal koji je stigao iz Španije, rimski konzul Gaj Klaudije Neron (*Gaius Claudius Nero*)²²³ učinio je vrlo rizičan, ali, pokazalo se, pobednički manevar.

²²⁰ To je, uostalom, bilo logično jer se u sredini nalazio komandant, koji je često bio i vladar, te ga je trebalo dobro zaštititi. Sa druge strane, uspešnim prodorom kroz sredinu bile bi poražene najbolje trupe protivnika, najverovatnije ubijen ili zarobljen njihov vladar ili makar zapovednik, i time bitka rešena.

²²¹ Imali su oko 70.000 ljudi (55.000 teških pešaka, oko 9.000 lakih pešaka i 6.000 konjanika) a Kartaginjani samo oko 50.000 (32.000 teških pešaka, 8.000 lakih pešaka i 10.000 konjanika). Neki izvori, sugerišu da je odnos pre bitke bio još neravnomerniji: čak 86.400 Rimljana i njihovih saveznika protiv 56.000 Hanibalovih ratnika.

²²² Zapravo, u istoriji je sve uglavnom već viđeno, istorija se ponavlja. Tako je mnogo pre Hanibala, u Maratonskoj bici 490. pre n. e. komandant grčke vojske Miltijad Mlađi (eng. *Miltiades*) pojačao krila i oslabio centar svojih trupa, što mu je omogućilo da, nakon što su Persijanci probili grčki centar, opkoli daleko mnogobrojnijeg neprijatelja. U velikoj meri zahvaljujući tom manevru 10.000 Atinjana i 1.000 Platejaca, potukli su do nogu Persijsku vojsku od oko 25.000 pešadinaca i 1.000 konjanika. Većina Persijanaca je uspeła da pobjegne na brodove, ali njih 6.400 je ostalo da leži na Maratonskom polju. Na drugoj strani, po svedočenju Herodota, čuvenog pisca iz V v. pre n. e., nazvanog „ocem istorije“, poginuli su samo 192 Atinjanina i 11 Platejaca.

²²³ Ne treba ga mešati sa najblaže rečeno kontroverznim imperatorom Neronom, koji je živeo više od 200 godina kasnije (od 37. do 68. n.e.).

Deo svoje vojske koja se nalazila na oko 1.500 metara od logora Hanibala (dani su prolazili u manjim čarkama, ali bez većih sukoba) tajno je povukao i forsiranim maršem premestio nekoliko stotina kilometara severnije, spojivši je sa drugom rimskom armijom pod zapovedništvom konzula Marka Livija Salinatora (*Marcus Livius Salinator*) koja je preprečila put Hazdrubalu. Da bi se što brže kretali, Neronovi vojnici (6.000 pešadinaca i 1.000 konjanika) nosili su samo oružje, a ispred njih su glasnici na konjima obezbeđivali da stanovništvo mesta kroz koja su prolazili blagovremeno spremi za njih hranu i druge potrepštine. Pošto je Neron sa svojim legionarima stigao u Salinatorov logor po mraku, Hazdrubal je tek ujutro video da su rimske snage u toku noći veoma ojačale i da mu preti poraz. Tako je i bilo, bitka (poznata kao Bitka kod Metaura, 207. pre n. e.) po obližnjoj reci) bila je prva velika pobeda Rimljana nad Hanibalovom vojskom. Čim se završila, Neron se takođe ubrzanim maršem vratio nazad na jug, pred Hanibalove trupe. Ovim smelim ratnim lukavstvom istovremeno je prevario i Hanibala i njegovog brata Hazdrubala i, što je još važnije, presudno uticao na tok i kraj čitavog Drugog punskog rata. Da su se Hanibalove i Hazdrubalove snage spojile pitanje je kako bi se sve završilo.

9. Sulino lukavstvo. - Kad je već reč o Rimljanima, poznata je domišljatost vojskovođe Kornelija Sule (*Lucius Cornelius Sulla*) koju je iskazao za vrene građanskog rata u Rimu u I veku.

Prevario je protivnika tako što je, kad je pao mrak, sa čitavom vojskom napustio položaj, ostavivši samo trubača. Ovaj je, kao i obično, u toku noći zasvirao četiri puta, što je bilo dovoljno da uveri drugu stranu kako su Sula i njegovi vojnici i dalje na istom mestu.

10. Žuge Lian i nabavka strela. - U vreme kada je Kina bila podeljena na tri kraljevstva (Vej, Vu i Šu) Žuge Lian (*Zhuge Liang*), državnik jugozapadne države Šu i jedan od najvećih stratega svog vremena, došao je u jednom trenutku u situaciju da mora hitno da obezbedi ogromnu količinu strela (po priči, čak 100.000). Izrada tolikog broja strela zahtevala je mnogo vremena, a njega nije bilo. Stoga je to rešio na jednostavan, ali brz i vrlo lucidan način.

Na 20 brzih brodova, svaki sa po 30 članova posade, postavio je veliki broj lažnih vojnika, lutaka od slame. Iskoristivši maglu na reci Jangcekjang, koja je ležala između njega i neuporedivo brojnijih snaga protivničkog Veja, tim brodovima je prišao blizu neprijateljskog logora i naredio svojim vojnicima da galame i udaraju u bubnjeve. Sa obale je poletela kiša strela koje su, međutim, završavale u lutkama od slame. Kada su lutke na pramcu bile poput ježeva napunjene strelama, Lian je okrenuo brodove da bi na isti način napunio i lutke na krmi broda. Na kraju, domogavši se tako ogromnog broja neprijateljskih strela, koje su zabovši se u slamu ostale neoštećene, vratio se na svoju obalu. Ukratko, neprijatelj ga je sam besplatno snabdeo toliko potrebnim projektilima.

Istini za volju, ima primedbi da nema istorijskih potvrda ove epizode. Međutim istorijski je dokumentovano nešto vrlo slično, što se dogodilo samo par godina kasnije. Naime 213. godine, pred Bitku kod Ruksua (eng. *Battle of Ruxu*) komandant slabije strane, Sun Kvan (*Sun Quan*) prišao je na velikoj lađi protivničkoj obali da bi osmotrio raspored neprijatelja na čijem čelu je bio Cao Cao. Kada su, po naređenju Cao Caoa, streličari odapeli strele na brod, one su se u njega zabile u tolikom broju da je zbog njihove težine zapretila opasnost da ga prevrnu. Tada je Kvan okrenuo brod i, kada je on takođe u ogromnoj broju pogođen i sa druge strane, ravnoteža je ponovo uspostavljena. Posle toga brod se vratio na svoju obalu.

11. Bitka kod Crvenih Stena (208-209). – U ovoj čuvenoj bici, koja je vođena u zimu 208. na 209. godinu, udružene snage južnih država Vu i Šu (ukupno oko 50.000 boraca) potukle su mnogo veću armiju severnog Veja (oko 240.000 boraca) kojom je komandovao poznati vojskovođa Cao Cao. Bitka je ovde zanimljiva zato što je tokom nje upotrebljeno nekoliko ratnih lukavstava.

Prvi korak izgledao je relativno naivno. Pošto su ratnici Veja, nenaviknuti na život na brodovima, masovno patili od morske bolesti, agenti Vua, ubačeni kod Cao Caoa, nagovorili su ga da lancima pričvrsti brodove jedan za drugi da bi se time smanjilo ljuljanje. Kada je on to učinio (predlog mu se učinio razumnim) jedan od komandanata Vua ga je pismom obavestio da namerava da sa svojim ljudima pređe na njegovu stranu. I zaista, on i njegovi ljudi ukrcali su se na brodove i krenuli kao Cao Caovoj floti. Međutim, kada su prišli dovoljno blizu, brzo su se prebacili u čamce i zapalili brodove koji su začas planuli pretvorivši se u ploveće buktinje (pre polaska tajno su napunjeni suvom trskom i uljem). Vetar ih je, kao što je i bilo planirano, odneo do protivničke flote, koja, vezana, nije mogla da se razide već se zapalila. Mnogi vojnici Veja su se udavili skačući u vodu da ne bi živi izgoreli. Pošto je istovremeno počeo i napad sa kopna, vojska Veja bila je prinuđena se spašava povlačenjem, trpeći čitavim putem nove gubitke. Presudno je bilo ratno lukavstvo koje se zasnivalo na dobroj analizi protivnika, s tim da je posebno iskorišćena činjenica da su snage Veja činili konjanici i pešadini koji nisu imali iskustva u borbi na vodi. Razume se, lažno obećanje komandanta Vua da će preći na protivničku stranu je, strogo uzev perfidija, a ne ratno lukavstvo.

12. Bitka kod Rogova Hatina (1187). - Ratnom lukavstvu je sa velikim uspehom pribegao i čuveni muslimanski vojskovođa i sultan, Saladin. Pošto je znao da krstaše može da pobeđi samo u bici na otvorenom, da bi ih izmamio iz Seforeje u kojoj su bili bezbedni i sa obiljem vode, počeo je opsadu Tiberijasa (Tiverijade).

Iako je bilo onih koji su prozreli o čemu se radi i predložili da se sačeka, jer će Saraceni uskoro sami povući opsadu, kod krstaša je prevladalo nestrpljenje te je 3. 7. 1187. njihova velika vojska od oko 4.000 oklopljenih konjanika i 35.000 pešaka krenula u pomoć opsednutom gradu. To je bilo upravo ono što je Saladin želeo. Krećući se po teškom terenu i žezi, kolona krstaša se razvukla i umesto da tih 20 km koliko ih je delilo od cilja, prevali za par sati, išla je čitav dan. Umorni, gladni i, naročito, žedni, predveče su kod mesta koje se zove Rogovi Hatina stali da se odmire. Tu ih je čekao Saladin. Njegovi vojnici zapalili su suvo žbunje koje se nalazilo okolo, opkolivši krstaše vatrom, što je kod ovih pojačalo dehidraciju. Sutradan se odigrala bitka u kojoj su obe strane imale velike gubitke (krstaši oko 17.000 mrtvih i zarobljenih). To je bila prelomna pobjeda Saladina nakon koje je ubrzo osvojio skoro sve gradove koje su držali krstaši, uključujući i Jerusalim.

13. Ratna lukavstva Slovena. - Prema onome što znamo od Vizantijaca, i Sloveni su vešto koristili zasede, simuliranje bekstva uz ostavljanje vrednih stvari, da bi onda iznenada napali neprijatelja dok se ovaj bavio pljačkom odnosno podelom plena; svoje čamce su štili sirovim kožama (da ih protivnik ne zapali strelama); bili

su majstori da se na po nekoliko časova kriju u vodi, dišući kroz trsku; itd.²²⁴

I čuveni Mavro Orbin²²⁵ ukazuje na mnoga ratna lukavstva Slovena, kao što su lažni napad i onda lažno povlačenje da bi se izazvala potera koju su onda uništavale vešto skrivene snage, povlačenje flote da bi se onda izvršio iznenadni napad na protivničku flotu, itd.²²⁶

9. Savremeni primeri ratnog lukavstva

I u novijoj istoriji zabeleženo je mnogo uspešnih ratnih lukavstava. Neka od njih bila su rezultat trenutne inspiracije lokalnog komandanta ili čak lične inicijative i snalažljivosti običnog vojnika. Druge su predstavljale rezultat vrlo složenih planiranja i priprema.

Na jedan broj njih ukazano je na drugim stranicama ove knjige, a ovde će biti pomenuto svega nekoliko upečatljivih primera.

1. Kumanovska bitka (1912). - U pitanju je vrlo važna bitka koja je vođena 23-24. 10. 1912. između Srbije i Turske u sklopu Prvog balkanskog rata (1912-1913). U trenutku kada je turska vojska bila u snažnom jurišu, srpski trubač, inače Rom iz Leskovca, Ahmed Ademović samoinicijativno je pribegao koraku koji je mnogo doprineo srpskoj pobedi.

Ušunjavao se u tursku pozadinu i odatle po sluhu odsvirao turski signal za povlačenje. Čim su turske trupe, čuvši signal-naređenje počele da se povlače, Ademović se neopaženo vratio u srpske redove i odatle odsvirao srpski signal za juriš. Usledio je moćan srpski kontranapad u kome je zburnjena turska vojska razbijena.

Ovaj podvig običnog trubača je, kao sjajan primer jednostavnog ali vrlo efikasnog ratnog lukavstva, ušao u udžbenike francuskih i ruskih vojnih akademija. Srpska komanda odlikovala je Ademovića visokim vojnim odlikovanjem – Karađorđevom zvezdom sa mačevima.

2. Operacije „Mleveno meso” i „Bodigard” (1943-1944). - Uz opsežno korišćenje lažnih objekata i napada, bilo je, posebno u novijoj istoriji, i vrlo složenih poduhvata koji su značili sveobuhvatne i veoma komplikovane korake u cilju zburnjivanja odnosno dovođenja u zabludu protivnika. Odličan primer su operacije „Mleveno meso”

²²⁴ Takvi primeri zapisani su u delima Prokopija iz Cezareje (Prokopije Kesarijski, kraj V v.-565) i Mavrikijevom vojnom priručniku „Strategikon“ (kraj VI - početak VII v.).

²²⁵ Rođen kao Frano Orbin u trgovačkoj porodici koja se doselila iz Kotora, bio je katolički monah i istoričar Dubrovnika, a slavu stekao izuzetnim delom „Kraljevstvo Slovena” objavljenim u Pezaru 1602. godine, na italijanskom jeziku kao *Il Regno de gli Slavi*. Pošto je, sa osloncem na bogatu istorijsku građu, knjiga dokumentovala slavnu istoriju Slovena čime je bila u funkciji buđenju zajedništva među njima, Katolička crkva ju je već 1603. godine stavila na spisak zabranjenih knjiga (lat. *Index Librorum prohibitorum*). Ipak, delo je sačuvano do naših dana, u prevodima na razne jezike.

²²⁶ Орбини М. 2010, 44-45, 50.

i „Bodigard“ kojima su Saveznici u Drugom svetskom ratu vešto zavarali nemačku komandu i prikrili stvarna mesta iskrcavanja.

- „Mleveno meso“ (eng. *Operation Minced Meat*) naziv je vrlo uspešne operacije Britanaca sprovedene 1943. g. kojom su nemačku vrhovnu komandu doveli u uverenje da će Saveznici izvršiti invaziju na Balkan i Sardiniju (umesto na Siciliju, što je bio stvarni cilj i što se zaista potom i dogodilo). Da bi se nemačka obaveštajna služba odvela na pogrešan trag, realizovan je nesvakidašnji scenario. U blizini obala Španije (koja nije ratovala u Drugom svetskom ratu, ali je bila deklarirani simpatizer Berlina) iz podmornice je ispušteno telo čoveka obučenog u uniformu britanskog visokog oficira, sa potrebnim ispravama i aktovkom liscama zakačenom za ruku. Sve je učinjeno da bi izgledalo kao da je to oficir koji je sa sobom nosio važne planove saveznika, ali je izgubio život u padu aviona, a održao se na površini zahvaljujući prsluku za spasavanje. Mislilo se i na detalje. Stvorena je čitava legenda – izmišljen je i odgovarajućom dokumentacijom (za slučaj da nemački obaveštajci počnu da to proveravaju) snabdeven lik kapetana Viljema Martina (*Captain/Acting William Martin*), navodno rođenog u Kardifu, 1907. Strogo je vođeno računa i o svemu drugom. Između ostalog, odabrano je telo tridesetčetvorogodišnjaka koji je umro od upale pluća (da bi prilikom eventualne obdukcije, ako Nemci i tim putem krenu da proveravaju priču, u njegovim plućima bila pronađena voda, kao da se utopio). Telo je namerno izbačeno pored španske obale kako bi ga pronašla obalska straža. Znalo se da će španski diktator Franko odmah obavestiti Nemce o nenadanom ulovu. Svesno je izabran ovaj zaobilazni put da bi čitava priča bila uverljivija (da je telo ostavljeno kraj obala koje su držali Nemci, ovi bi bili mnogo sumnjičaviji). I zaista, sve se dogodilo onako kako su planeri operacije samo mogli da požele. Prevareni, Nemci su poslali svoja pojačanja na druga mesta što je Saveznicima znatno olakšalo iskrcavanje na Siciliju i zatim dalji prodor s te strane.²²⁷

- „Bodigard“ (eng. *Operation Bodyguard*) je naziv najsloženijeg i najsveobuhvatnijeg plana dovođenja protivnika u zabludu u čitavoj istoriji. Britanci i Amerikanci su ga uspešno ostvarili 1943-1944, zavaravši Nemce u pogledu mesta otvaranja drugog fronta u Evropi. Sastojao se od 6 velikih operacija i čak 36 pratećih (manjih), a podrazumevao je plasiranje lažnih informacija (preko dvostrukih agenata i na druge načine), izradu lažnih objekata (tenkova na naduvavanje, maketa aviona, lutki-padobranaca i dr.), razne vrste diverzija (bombardovanje lažnih ciljeva), simuliranje manevara trupa, desanta i dr. Cilj je bio da se od Nemaca sakrije da je savezničko iskrcavanje (Operacija Overlord) planirano da se ostvari u Normandiji. Da bi se to prikrilo i nemačke trupe razvukle na što širem prostoru, činjeni su sistematični, dobro osmišljeni i u praksi odlično izvedeni postupci koji su sugerisali da će se Saveznici iskrcati kod Kalea, na Balkanu, Kritu, pa čak i da će pokušati prodor preko Norveške. Ostali ciljevi bili su da se u najvećoj tajnosti sačuva tačan datum invazije (*D-Day*) i da se prodor učini maksimalno efikasnim u smislu da se uz što manje gubitke za što kraće vreme osvoji što veća dubina i površina terena, kako bi se omogućili pristizanje pojačanja i dalji prodori.

Naziv *Bodigard* nastao je tako što je britanski premijer Winston Čerčil (*Winston Leonard Spencer Churchill*) na konferenciji u Teheranu 1943. u razgovoru sa liderom SSSR-a, Staljinom (*Иосиф Виссарионович Джугашвили Сталин*) primetio da je u ratu istina tako dragocena da se mora čuvati lažima („*In wartime, truth is so precious that she should always be attended by a bodyguard of lies*“).²²⁸

²²⁷ Više: Macintyre B. 2010.

²²⁸ Više: Barbier M. K. 2007; Smith T. J. 2014, 550-568.

3. Nemačka lukavstva u Drugom svetskom ratu. - Nemci su u Drugom svetskom ratu, između ostalog, izdavali posebna uputstva kojima su savetovali svojim vojnicima niz korisnih postupaka.

Pravilno primenjeni, oni su predstavljali ratna lukavstva i to ne samo radi savladavanja neprijatelja, već, i kada je to neophodno, u cilju spasavanja sopstvenog života ili izbegavanja zarobljavanja. Između ostalog, nemačkim vojnicima je savetovano:

- da pre njihovog napuštanja uvek miniraju rovove;
- da ispred određenog terena (npr. nekog polja) okače znak koji upozorava na mine i oko tog prostora razvuku žicu, a zatim da naprave lažne tragove (čizmi, motora itd.) pored takve ograde i onda miniraju njih odnosno put koji tuda prolazi. Tu je jasna namera da se protivnik navede da, verujući da je to bezbedno, sam uđe u pravo minsko polje;
- da, ako se kao izviđači ili komandosi nalaze iza linije razdvajanja, na teritoriji koju kontroliše protivnik, uništavaju ili menjaju saobraćajne i druge znake, usmeravaju ih u pogrešnom pravcu i slično, kako bi izazvali konfuziju kod protivnika odnosno, u nekim slučajevima, namamili ga u zasedu;
- da kada se približavaju naseljenom mestu naprave ispale nekoliko pucnjeva i onda se povuku. Smisao ovog postupka je da isprovocira vatra protivnika koji se možda nalazi u mestu i tako sazna ne samo o njegovom prisustvu i mogućoj zasedi, već i da se istovremeno otkriju pozicije neprijatelja (prema pozicijama sa kojih otvara vatru);
- da nedaleko od svojih pozicija nameste i maskiraju kanistere sa benzinom, tako da ako protivnik noću pokuša napad ili drugu akciju, to gorivo se može zapaliti čime će se prostor osvetliti, što će olakšati uočavanje neprijatelja;
- da kada naiđu na protivničke telefonske kablove, noću ih preseku i jedan kraj odvuku do mesta na kome će spremiti zasedu za neprijateljskog vezistu. Ideja je će on, prirodno tražiti gde je pukla veza, pa će sledeći za kablom sam doći što će omogućiti da bude zarobljen i ispitan;
- da kada nemaju dovoljno ljudstva, u sistemu svojih odbrambenih linija između dve prave utvrđene tačke odbrane stvore lažnu, s tim da noću sa nje povremeno šalju svetlosne signale tako da ih zapaze protivnički osmatrači. Cilj ove varke je, razume se, da se snage koncentrišu na odabranim pozicijama, a da se neprijatelj navede da veruje da je čitava linija odbrane podjednako dobro zaštićena;
- da na uništenim tenkovima i drugoj tehnici koji se nalaze dovoljno daleko od njihovih pozicija ostavljaju svoje zastave sa kukastim krstom. Poenta ove taktike je da neprijateljskoj avijaciji da lažni mamac, odnosno da se ona navede da gađa uništenu tehniku, a ne pozicije sa vojnicima i ispravnim sredstvima i opremom;
- da se u bezizlaznim situacijama prave da su mrtvi, ne bi li tako izbegli uništenje ili zarobljavanje i da ostanu u tom položaju do mraka ili dok ne prođe opasnost. Posebno im je sugerisano da u takvim slučajevima ako je moguće legnu što bliže pored tela mrtvih neprijatelja, da po mogućnosti nađu i na glavu stave kacigu probijenu metkom ili gelerom itd.

Većina navedenih postupaka su dozvoljena ratna lukavstva, drugi mogu biti sporni, dok su treći izričito zabranjeni važećem međunarodnom pravom i predstavljaju ratne zločine (npr. pucanje na naseljeno mesto, posebno ako se to vrši iz tenka).

4. Sovjetska ratna lukavstva u Drugom svetskom ratu. - Sa svoje strane, Sovjeti su imali, između ostalog, dve veoma uspešne operacije, koje su uz plasiranje Nemcima lažnih informacija omogućile hvatanje njihovih agenata:²²⁹

- Operacija „Manastir“ (rus. *Операция Монастырь*) trajala je od 1941. do 1944. i svodila se na zaravanje nemačkog Abvera. Glavna ulogu u tome pripala je dvostrukom agentu, a zapravo sovjetskom obaveštajcu Aleksandru Demjanovu (*Александр П. Демьянов*) koji je kod Sovjeta imao tajno ime *Наjne* (rus. *Гейне*) a kod Nemaca *Макс* (*Мах*). Demjanov, koji je imao plemićko poreklo, prešao je 1941. liniju fronta i predao se Nemcima, izjavivši da pripada antisovjetskom pokretu otpora pod nazivom „Presto“ (*„Престол“*) koja želi da uspostavi vezu i saraduje sa nemačkom komandom. Nakon što je temeljno proveren, upućen je na obuku u Abverovoj školi za špijune i u maju 1942. prebačen na teritoriju pod kontrolom Sovjeta, odakle je Nemcima radio-stanicom slao izveštaje, a zapravo dezinformacije. Da bi ojačali njegovu poziciju u očima Nemaca i stvorili objašnjenje za njegov navodni pristup poverljivim podacima, Sovjeti su ga postavili ne mesto oficira za vezu kod načelnika štaba maršala Borisa Šapoš-njkova (*Борис М. Шапошников*). Operacija je prekinuta u leto 1944, kada je, premda onome što je saopšteno Nemcima, Demjanov prekomandovan na novu dužnost u Belorusiji.

- Operacija „Berezino“ (rus. *Операция Березино*), bila je nastavak Operacije Manastir. Trajala je leta 1944. sve do maja 1945, a zanimljivo je primetiti da je ideju za nju dao lično Staljin. Cilj je bio da se pred veliku sovjetsku ofanzivu u Belorusiji u leto 1944, Nemcima dostave lažni podaci o navodnoj nemačkoj vojnoj jedinici koja je ostala i aktivno vodi borbe u sovjetskoj pozadini. Već pominjani Aleksandar Demjanov, koga su zbog toga Sovjeti prebacili u tek oslobođeni Minsk (glavni grad Belorusije) obavestio je avgusta 1944. Nemce da u Belorusiji u rejonu reke Berezina (otuda i naziv ove operacije) dejstvuje snažna nemačka jedinica, jačine oko 2.000 vojnika koja je izgubila vezu sa komandom i suočava se sa velikim nedostatkom hrane i municije. Da bi priča bila uverljivija, Sovjeti su u mestu gde se navodno nelazila nemačka jedinica inscenirali navodnu noćnu borbu između nje i svojih trupa, tako da to vide piloti dva nemačka aviona. Nemačka komanda je zagrizla mamac i odlučila da pomogne hrabrim zemljacima, te je počela da šalje ljude (kurire, radište, komandose), hranu, oružje i novac. Najvažniji rezultat operacije bilo je dostavljanje Nemcima velikog broja dezinformacija (između ostalog, o planovima navodnih sovjetskih prodora na određenim pravcima, zbog čega su Nemci tamo prebacili značajne snage i time oslabili odbranu na drugim sektorima). Uz to, uhvaćeno je oko 50 nemačkih diverzanata i 8 nemačkih agenata od kojih su neki zavrbovani, i dobijeno od Nemaca nekoliko miliona sovjetskih rubalja. Do samog kraja rata Nemci nisu saznali da su prevareni.

5. Protivhelikopterske mine u ratu u Vijetnamu (1961-1973). – Obično se ratna lukavstva sastoje u određenim metodima, što znači postupcima. Međutim, nekada se radi i o posebnim sredstvima koja su osmišljena i proizvedena specijalno sa postizanje određenog cilja.

²²⁹ Овчинникова Л., *Подпольная „явка“ в центре Москвы*, Федеральная Служба Безопасности Российской Федерации, 18. 1. 2002, www.fsb.ru/fsb/history/author/single.html?id%3D10318112@fsb-Publication.html; Антонов В. С., *Операция „Монастырь“*, Независимое военное обозрение, 13. 7. 2012, http://nvo.ng.ru/spforces/2012-07-13/14_monastyr.html; Овчинникова Л., „Операция „Монастырь“, *Столетие*, 27. 4. 2015, www.stoletie.ru/ww2/operacija_monastyr_814.htm; Nieuwint J., *How The Soviets Caught Dozens of German Agents In A WWII Spy Game – Even Staging a Mock Battle To Keep Up Charade*, War History Online, Oct. 31, 2017, www.warhistoryonline.com/world-war-ii/soviets-german-spy-game.html; Криницкий Ю., Сидоренко С., Лазарев С., 2018, 132-136.

Primer su tzv. protivhelikopterski propeleri, a zapravo mine, koje su bila konstruisane za uništavanje helikoptera, na koje su se Amerikanci masovno oslanjali u Vijetnamskom ratu za napadne akcije, pružanje vatrene podrške, prebacivanje trupa, osmatranje, transport ranjenika itd.

O značaju helokoptera u tom oružanog sukobu svedoči podatak prema kojem su za 12 godina aktivnog učešća u ratu (1961-1973) Amerikanci imali 36 miliona poletanja i 13,5 miliona sati leta. Njihova vojska koristila je oko 12.000 helikoptera, od kojih je više od 5.000 uništeno,²³⁰ s tim da je 3.500 njih oborila vijetnamska protivvazдушna odbrana, uglavnom sovjetskim teškim mitraljezom DŠK (rus. ДШК od *пулемёт Дегтярёва — Шпагина*) kalibra 12,7 mm.

Premda su helikopterima spašavani ranjenici (oko 850.000 njih je tako prevezeno do saniteta, ove letelice su naročito korištene u borbi, zbog čega su Amerikanci sukob u Vijetnamu prozvali „Helikopterski rat“,²³¹ primećujući da su helikopteri obezbedili trupama na terenu tri važna momenta u borbi protiv neprijatelja: taktičku mobilnost, vatrenu moć i logističku podršku.²³²

Kao jedno od sredstava borbe, borci Vijetkonga su koristili i posebno preuređene protivpešadijske mine koje su tako postale protivhelikopterske mine.

Sredstvo kojem su pribegli borci Vijetkonga bila je krajnje jednostavno, ali neobično domišljato. Oni su na mine montirali male propelere i tako preuređene postavljali ih na mestima koja su pogodna za ateriranje helikoptera. Vrtlog vazduha koji su tokom sletanja pravili krakovi rotora letelice, pokretao je male propelere na mini, usled čega se odvijao osigurač što je automatski dovodilo do eksplozije. Jedna od najprostijih varijanti bila je da se pobode štapić, za njega priveže rasprskavajuća mina sa poteznim dejstvom čiji se osigurač zakači za takođe na štapiću montirane male propere. Pokrenuti vrtlogom koji je izazvao helikopter, propeleri su se vrteli i namotavali konopac oko štapića sve dok tako ne bi bio izvučen osigurač posle čega je sledila detonacija. Jače i efikasnije bile su preuređene sovjetske protivpešadijske mine sa usmerenim dejstvom MON-100 (*MOH-100*), kod kojih su, radi maskiranja, mali proleperi (krilca) pravljani tako da liče na lišće. U momentu aktiviranja, ubojni elementi takve mine (400 kuglica prečnika 10 x 10 mm) leteli su u vidu uskog snopa u pravcu helikoptera i pogađali na daljinama i do 160 m. To je izazivalo uništenje ili oštećenje letelice, kao i smrt ili povrede lica koja su se nalazila u helikopteru ili njegovoj blizini.

Ove mine su vršile funkciju i onda kada nisu zaista uništavale protivničke letelice. U džungli nema mnogo mesta ne kojima može da se spusti helikopter, a tim pre nekoliko njih istovremeno. Miniranjem na opisani način lokacija koje bi mogle biti iskorišćene za sletanje, borci Vijetkonga su smanjivali taktičke mogućnosti protivnika (onemogućavali helikopterski desant) odnosno primoravali ga da pre sletanja teren gde želi da sleti snažno gađa bombama i raketama, ne bi li uništio možda

²³⁰ Preciznije, SAD si koristile 11.835 helikoptera od kojih je uništeno 5.607. što su gubici od čak 47,4%. Živote su izgubili 2.202 pilota i 2.704 drugih članova posade helikoptera. Gary R., „Helicopter Losses in Vietnam War“, Vietnam Helicopter Pilots' Association, 29 October 2008, <https://web.archive.org/web/20081029002005/http://www.vhpa.org/heliloss.pdf>.

²³¹ Lepore H. P. 1994, 29-36; Correl J. T. 2004; „Helicopters“, Vietnam Veterans Memorial Fund, www.vvmf.org/topics/Helicopters/;

²³² Lepore H. P. 1994, 31.

postavljene mine. Time su Vijetnamci postizali istovremeno dva cilja: 1) navodili su protivnika da nemilice troši projektele na ledini da bi uništio mine vredne svega nekoliko dolara, pa čak i da ih (za svaki slučaj, ne znajući da li ima mina) troši na terenu koji uopšte nije miniran i 2) istovremeno su primoravali neprijatelja da otkrije svoju poziciju, što je onda davalo vremena za organizaciju odbrane (ka mestu sletanja su sa svih strana hrlili borci Vijetkonga tako da su se američki vojnici odjednom nalazili opkoljeni) ili bekstvo kroz sistem podzemnim hodnika, tako da je u oba slučaja sam desant, koji je računao na faktor iznenađenja, gubio smisao.

U naše vreme postoje razne konstrukcije protivhelikopterskih mina, koje rade na raznim principima. Neke su akustične (reaguju na zvuk određene jačine, kada se približi mini na daljinu manju od 100 m). Većina njih dejstvuje kada helikopter aterira, ali su pojedine napravljene tako da dejstvuju u vis i predviđene su za obaranje niskoletućih helikoptera.

6. Operacija kod Pafosa (1974). – U toku turske invazije Kipra i sukoba koji su se tokom toga razvili između Grka i Turaka, kiparski Grci izveli su akciju koja je predstavljala vrlo dobro osmišljeno i izvedeno ratno lukavstvo.

Saznavši 20. 7. 1974. da je Turska počela invaziju na njega, nekoliko grčkih ratnih brodova se uputilo ka Kipru, što su primetili turski izviđački avioni. Turska vojna komandu je naredila da se ti brodovi po svaku cenu zaustave. Međutim, u toku noći grčki brodovi su promenili kurs i zaplovili ka Rodosu, što Turci nisu znali. Ujutro narednog dana kiparski Grci, svesni da će je čuti snage Turske, poslali su lažnu radio poruku koja je sugerisala da se u blizini grada Pafosa nalazi grupa grčkih ratnih brodova („zahvalili su se“ se nepostojećim grčkim brodovima što su blagovremeno stigli u pomoć). Uхватivši poruku, Turske oružane snage su progutale mamac i bez dodatne provere poslale grupu od 48 aviona, od kojih je 28 trebalo da napadnu „grčke brodove“, dok su ostali bili u pratnji. Pogrešno obavješteni od svoje komande da u datom području nema turskih brodova, piloti su, kako im je naređeno, izvršili napad na one koje su sa velike visine videli ispod sebe. Međutim, radilo se o tri turska razarača, tako da je zapravo došlo do napada turskog vazduhoplovstva na sopstvene pomorske snage. Kao rezultat toga, od dejstva tzv. „prijateljske vatre“²³³ jedan brod je potopljen, dok su preostala dva teško

²³³ Tako se u vojnoj terminologiji (eng. *friendly fire*) nekih zemalja zove situacija koja postoji kada su jedinice ili pojedini borci bez stvarne takve namere napadnuti od strane sopstvenih ili savezničkih oružanih snaga odn. boraca, a posebno onda kada to ima za posledicu pogibiju ili ranjavanje. Do toga može doći iz raznih razloga, zbog pogrešnih obavestajnih podataka i drugih informacija, zablude, nesporazuma, nemara, nepreciznosti u gađanju, tehničke greške ili kvara itd. Takvi događaji su neizbežni u svakom dovoljno ozbiljnom i dugotrajnom oružanom sukobu. Tako npr. samo tokom Zalivskog rata 1991. g. američke trupe su u 18 odvojenih incidenata ubile 35 sopstvenih vojnika, što je četvrtina od ukupno 148 Amerikanaca koji su stradali u borbi, a uz to su uspeli da ubiju još i nekoliko Britanaca (saveznika).

Uz ličnu tragediju neposrednih žrtava, takvi događaji izazivaju niz problema u raznim ravnima – smanjuju broj i ruše moral ljudstva, otvaraju pitanje odgovornosti, loše utiču na porodice žrtava (jer njihovi dragi nisu herojski poginuli od ruke neprijatelja, što bi se nekako i moglo prihvatiti, već su bez ikakvog smisla stradali od svojih saboraca itd.). Premda imaju šire značenje, ponekad se koriste se i izrazi *amicid* (ubistvo prijatelja, od lat. *amicus*, prijatelj i *accidere*, poseći, ubiti) i *fratricid* (bratoubistvo, od lat. *frater*; brat i *accidere*, ubiti). U terminologiji članica NATO saveza koristi se i termin *plavi na plavog* ili *plavi protiv plavog* (eng. *blue-on-blue* odn. *blue versus blue*). Više: Shrader C. R. 1982;

oštećena. Dodatno, razarači su izgleda, braneći se, oborili dva ili tri turska aviona. Prva vest je bila da je poginulo oko 80 i nestalo oko 100 turskih mornara.²³⁴ Po grčkim izvorima, samo sa potopljenog razarača poginulo je 78 članova posade, dok je Turska je priznala samo gubitak broda i smrt 54 člana posade. Razlike u broju žrtava koje daju sukobljene strane su redovna pojava, ali ovde je najvažnije da se radilo o primeru veoma jednostavnog, ali zato vrlo uspešnog ratnog lukavstva.

7. Dronovi – mamci u oružanom sukobu u Ukrajini (2022). – Tokom sukoba između Rusije i Ukrajine, ukrajinske snage su početkom marta 2022. oborile jedan dron (bespilotnu letelicu) koji za koji se ispostavilo da je veoma neobičan.²³⁵ Imao je reaktivni pogon, bio narandžaste boje, ali niti je bio naoružan raketama ili bilo kojim drugim oružjem, niti je imao kamere ili druge uređaje za osmatranje i izviđanje. Prema tome, ova letelica bila je smišljena tako da je lako uočljiva (narandžasta boja) i da se brzo kreće (što je sugerisalo da je u pitanju možda i neka vrsta aviona).

Zaključak je bio da je svrha takvih aparata da isprovociraju vatru sa zemlje tj. reakciju protivvazdušne odbrane (PVO) protivnika, kako bi se tim putem utvrdile pozicije PVO sredstava odnosno sistema, sa ciljem da odmah zatim budu uništene.

Drugim rečima, po svemu sudeći to je bio nekakav dron-mamac, slično kao što su u prošlosti korišćeni brodovi-mamci odnosno brodovi-klopke²³⁶ da bi se protivničke podmornice navele da izrone, nakon čega su napadane.

8. Korišćenje mobilne telefonije za lociranje protivnika u ratu u Ukrajini (2022) – Obaveštene o tome da su u Ukrajini prispale relativno velike snage stranih plaćenika, koje su došle da bi ratovale na strane njihovih protivnika, oružane snage Rusije pribegle su vrlo jednostavnom, ali zato efikasnom lukavstvu. Pratile su mobilnu telefoniju i tako locirale mesto sa koga se vrše česti i vrlo brojni međunarodni razgovori sa inostranstvom tj. nizom trećih zemalja (plaćenici su u slobodno vreme odn. po potrebi zvali svoje rođake, prijatelje, poslodavce itd.). Utvrdivši na taj način gde se nalazi ukrajinski centar za prihvatanje i obuku plaćenika, gađali su ga krstarećim i drugim raketama i uništili. U pitanju je bio centar „Javorovo“ u zapadnoj Ukrajini. Po tvrdnjama ruske strane, u raketnom udaru poginulo je najmanje 180 stranih plaćenika i uništena je velika količina oružja koje su doturile strane (treće) države.

Regan G. 1995; Davidson M. J. 2011, 122-141; Benac N. „The long, unfortunate history of friendly fire in accidents in U. S. conflicts“, *PBS News Hour*; Jun. 11, 2014, www.pbs.org/newshour/nation/long-unfortunate-history-friendly-fire-accidents-u-s-conflicts.

²³⁴ Robertson N., „Turks Admitt the Sank Sank Own Vessel of Cyprus“, *Washington Post*, July 25, 1974, www.nytimes.com/1974/07/25/archives/turks-admit-they-sank-own-vessel-off-cyprus-loss-confirmed-denial.html.

²³⁵ Pitanja vezana za bespilotne letelice (dronove) i njihovu upotrebu oružanim sukobima, kao i kod tzv. ciljanih ubistava, opširno su obrađena u delu koji nosi naziv „Druga karakteristična sredstva i načini borbe vazdušnog rata“.

²³⁶ O njima će biti više reči u delu u kojem se razmatraju posebni načini ratovanja u pomorskom ratu.

9. Artiljerijske provokacije i dimne zavese u Ukrajini (2022). - U oružanom sukobu protiv Rusije 2022. godine, Ukrajina je od samog početka od SAD, Velike Britanije i njihovih saveznika, dobila ne samo vrlo snažnu političku, ekonomsku i drugu podršku, već i ogromnu količinu oružja i municije. U jednom trenutku vlada u Kijevu je izjavila da je od SAD dobila superoružje uz pomoću koga će izvršiti preokret na frontu. U pitanju su bili američki visokomobilni artiljerijski sistemi „Hajmars“ (eng. *M 142 High Mobility Artillery Rocket System, HIMARS M142*). Radi se o lakim višecevnim bacačima raketa, izuzetne preciznosti (navode se putem GPS) i sa dometom do 70 km. Sistem koji opslužuje tročlana posada (komandir, nišandžija i vozač) u borbenom kompletu ima 6 raketa.

Ruska strana ima pouzdane sisteme za zaštitu od „Hajmarsovih“ projektila, što je demonstrirala u praksi. Međutim, ispostavilo se da je neracionalno (preskupo) koristiti ih (npr. S-300, S-400 i slične) u ovu svrhu jer su oni namenjeni za drugačije, složenije zadatke odn. važnije ciljeve. Stoga je ukrajinska vojska zaista ostvarila određene uspehe putem „Hajmarsa“. Posebno, i to je ono što je ovde naročito zanimljivo, koristila je ratno lukavstvo tako što je položaje protivnika prvo napadala „običnom“ artiljerijom, relativno malog dometa. Kada bi ruska strana na to odgovorila raketama, položaji sa kojih su one ispaljene odmah su zasipani projektilima „Hajmarsa“, znatno većeg dometa od klasičnih artiljerijskih granata.

Tim povodom, ruska komanda preduzela je nekoliko koraka. Priznala je da su od svega čime raspolažu ukrajinske snage, najopasniji „Hajmars“ i počela je „lov“ na njih, navodno sa ozbiljnim uspehom. Kada je reč o odbrani od „Hajmarsovih“ raketa koje lete daleko, nisko, brzo i veoma precizno, oružane snage Ruske Federacije su se oslonile na neke uslovno rečeno jeftine, ali vrlo efikasne sisteme protivvazdušne odbrane srednjeg dometa, pri čemu se posebno uspešnim pokazao „Buk-M3“ (rus. *Бук-М3*) za koji se tvrdi da ima verovatnoću pogotka od čak 99%. U stanju je da ispaljuje rakete kako vertikalno, tako i horizontalno, pri čemu pogađa mete na visinama od 1,5 m do 35 km i na daljini od 2,5 do 70 km. Pokazalo se da njegovi projektili zaista vrlo pouzdani, s tim da je važno i to da čak i ako se ispali i nekoliko njih, to je mnogo jeftinije od samo jedne rakete nekog skupljeg sistema protivvazdušne odbrane, a rezultat je isti. Posebno, za odbranu od projektila „Hajmarsa“ koji prvo lete visoko u vis, a zatim se ustremljuju na dole kao balističke rakete s tim da se u poslednjoj fazi vrlo precizno navode putem GPS, počela je da se koristi dimna zavesa koja je „zaslepila“ ove projektile.

Sve pomenute navedeno je zbog toga što se radi o najnovijim dešavanjima pri čemu se na jedno sredstvo i s njim povezano ratno lukavstvo, odgovara drugim sredstvom i drugim ratnim lukavstvom.

10. Dopuštenost ratnih lukavstava sa stanovišta međunarodnog prava

Kao vid ratnog lukavstva korišćenje lažnih objekata, lažnih dokumenata, lažnih akcija i slično je u principu dozvoljeno. Dovođenje neprijatelja u zabludu u pogledu bitnih činjenica (snage i rasporeda jedinica, vrste i količine njihovog naoružanja, stvarnih namera, pravca kretanja itd.) je važan, a ponekad i odlučujući momenat za obezbeđenje pobeđe ili makar ostvarenje konkretnog plana.

Izuzetno, zabranjeno je i predstavlja ratni zločin u onim slučajevima kada se radi o perfidijama odnosno nekoj vrsti podlosti - nije npr. dozvoljeno njihovo korišćenje koje bi značilo kršenje sporazuma odn. zadate reči, zloupotrebu znaka Crvenog krsta, znaka Ujedinjenih nacija i slično.

2. Perfidije

1. Pojam perfidija

Perfidije (lat. *perfidia*, neverstvo, verolomstvo, podmuklost) su načini ratovanja koji sadrže elemente podmuklosti i nečasnosti i stoga su zabranjeni međunarodnim ratnim pravom.²³⁷

Premda je u ratu, kako je izloženo, dozvoljeno koristiti varke i ratna lukavstva da bi se nadmudrio i pobedio protivnik, sa druge strane je, praktično od prvih oružanih sukoba organizovanih ljudskih zajednica, utvrđena jasna zabrana preduzimanja podlih i nečasnih postupaka. Uostalom, još su Stari Rimljani formulisali zabranu verolomstva maksimom *Fides etiam hosti servanda* – „data reč služi i neprijatelju” tj. „i neprijatelju zadana reč mora se ispuniti!”

Istine radi, od svega postoje izuzeci, svako pravilo neko nekad krši. Ti isti Rimljani koji su, naoko, iznad svega držali do časti i morala, umeli su itekako da izigraju drugu stranu, zlonamerno tumačeći ugovorena rešenja na način koji je njima odgovarao.

Tako je jedan rimski vojskođa zaključio sa neprijateljem primirje na 50 dana, a onda mu pustošio zemlju noću (jer se, po njemu, primirje odnosilo samo na dane, a ne noći).

I slučaj Kaudinskog mira (*Pax Caudina*, 321. pre n. e.) koji se često navodi kao primer navodne rimske čestitosti (jer su, kad je Senat odbio da ratifikuje taj mir, Rimljani ponudili Samnitima da im izruče odn. vrate odgovorne konzule i vojne tribune, da rade sa njima šta hoće) zapravo je bio pokušaj perfidne obmane, kojom je Rim hteo da se oslobodi sramnog mirovnog sporazuma i dobije razlog za rat (*casus belli*).²³⁸

²³⁷ Gažević N. 1973¹, 628; Perazić G. 1986, 175-176; Kolb R., Hyde R. 2008, 161-167; Dinstein Y. 2010, 198-208; Jackson R. B. 2012, 238-259; Watts S. 2014, 106-175; *Department of Defense Law of War Manual* 2015, 294-307; Heller K. J. 2015, 517-539; Henderson I., den Dulk J., Lewis A. 2015, 468-485; Ochmann P. A. Wojas J. 2016, 60-72.

²³⁸ O Kaudinskom miru i njegovim ponižavajućim uslovima koje su Rimljani bili prinuđeni da prihvate, već je bilo reči u delu u kojem su razmatrani konkretni primeri ratnog lukavstva iz antičkog sveta.

Naime, premda je lično sa Samnitima zaključio primirje na 5 godina, vrativši se u Rim, konzul Tit Veturije Kalvin (*Titus Veturius Calvinus*) je predložio da se Samnitima predaju oni koji su učestvovali u zaključenju mirovnog ugovora, među njima i on sam, jer nisu imali pravo da sklapaju takav sporazum. Senat je usvojio taj predlog i raskinuo ugovor kao nezakonit. Međutim, Samniti su odbili da prime konzule i druga lica, rekavši da je reč o još jednoj rimskoj podvali, tako da su se oba konzula i ostali vratili u Rim, a Rimljani su bili prinuđeni da iz verskih obzira (straha od osвете bogova) i da bi sačuvali čast, poštuju primirje. Neprijateljstva između Rima i Samnita obnovljena su tek 315. g. pre n. e.

Zanimljiv je odgovor samnitskog vođe Gaja Poncija (*Gajus Pontius*) koji je „pročitao“ nameru Rimljana kada su pokušali da ga ubede da mirovni sporazum nije punovažan. Podsetio ih je da su uvek nalazili razloge za nepoštovanje dogovorenog: „Porseni ste dali taoce – prevarom ste ih odveli nazad; zlatom ste otkupili državu od Gala – ubijeni su dok su primali zlato; mir ste dogovorili s nama da bismo vam vratili legije - taj mir ste učinili nevažećim“. Nakon toga zaključio je: „Uvek nekoj prevari dajete izgled prava!“²³⁹

S tim u vezi, mada je istorija puna slučajeva gde su razni vojni komandanti ili ratnici pogazili sopstvenu reč, ona isto tako nudi obilje primera njenog doslednog poštovanja.²⁴⁰

Uostalom, nezavisno od prakse, koja je uvek nedovoljno dosledna, kršenje reči, vršenje obmana koje u sebi imaju elemente podmuclonsti i slični postupci oduvek se smatraju nečasnim i zabranjenim. Sa stanovišta savremenog međunarodnog prava to su ratni zločini i povlače krivičnu odgovornost.

Jedan od primera lukavstva sa elementima podlosti vezan je za čuvenog osvajača Tamerana (Timur Lenka). Kada mu 1387. kod ponovnog osvajanja Isfahana ni posle 15 dana nije uspelo da zauzme grad, ponudio je stanovnicima mir, pod uslovom da mu daju 12.000 svojih streličara koji mu trebaju za neki pohod. Čim su streličari došli, naredio je da se svakome odseče palac na ruci i onda ih, tako onesposobljene, vratio u grad. Ubrzo nakon toga jurišom je osvojio je grad.

2. Perfidije prema savremenom međunarodnom pravu

Dopunski protokol I (1977) uz Ženevske konvencije o zaštiti žrtava rata (1949) u čl. 37. utvrđuje da je zabranjeno ubijati, ranjavati ili zarobljavati protivnika pribegavajući perfidnim postupcima, a zatim precizira:

„Akti kojima se uliva poverenje protivniku da ga navede da veruje da ima pravo, ili da je obavezan da prihvati zaštitu po pravilima međunarodnog prava koja se primenjuju u oružanom sukobu, s namerom da se izneveri to poverenje, predstavljaju perfidne postupke. Sledeće radnje su primeri perfidnih postupaka:

- a) pretvaranje da se ima namera pregovaranja pod zastavom primirja ili predaje;
- b) pretvaranje da je neko nesposoban usled rana ili bolesti;
- c) pretvaranje da je neko civil, da ima status neborca; i
- d) pretvaranje da se ima zaštićeni status koristeći znakove, ambleme ili uniforme Ujedinjenih nacija ili neutralnih i drugih država koje nisu strane u sukobu“.

²³⁹ Bujuklić Ž. 2014, 208-211.

²⁴⁰ Na neke primere je već ukazano kod razmatranja puštanja na časnu reč.

Navedeni postupci predstavljaju samo primere, što znači da perfidije obuhvataju i druge nepomenute nečasne, verolomne i slične postupke.

U tom smislu, Protokol (čl. 38–40) izričito zabranjuje:

- zloupotrebu (nepravilno ili neovlašćeno korišćenje) znaka raspoznavanja Crvenog krsta, Crvenog polumeseca ili Crvenog lava i sunca ili drugih međunarodno priznatih amblema, znakova ili signala (zastava primirja, zaštitni amblem kulturnih dobara, znak raspoznavanja UN i dr.);

- zastava ili vojnih amblema, oznaka ili uniformi neutralnih ili drugih država koje nisu strane u sukobu, a, pod određenim uslovima, i zastava, vojnih amblema, oznaka ili uniformi protivnika;

- naređenje da ne sme biti preživelih i u tom smislu pretnju protivniku ili vođenje neprijateljstava na toj osnovi.

Pored ovih, perfidijama se smatraju i drugi nečasni postupci, koji se ponekad susreću u praksi. Takvi, kao što su:

- emitovanje s broda poziva za pomoć (SOS ili drugog odgovarajućeg signala) a potom otvaranje vatre na protivnički brod koji se približio da bi pružio pomoć;

- miniranje tela poginulih i teško ranjenih (da bi stradao protivnik koji bi pokušao da ih ukloni ili zbrine);

- simuliranje predaje da bi se napao protivnik;

- uništavanje vojnih objekata nakon potpisivanja kapitulacije (sve do potpisivanja kapitulacije, pa i tokom pregovora o njoj, takvo uništavanje je dozvoljeno);

- lažno saopštavanje neprijatelju (dovikivanjem, radio-vezom i sl.) da je zaključeno primirje, radi korišćenja njegove tako izazvane zablude za napad na njega; i slično.

Pribegavanje perfidnim načinima ratovanja predstavlja ratni zločin.

3. Nedovoljno jasne situacije

Premda se perfidije u načelu jasno razlikuju od ratnih lukavstava tj. dozvoljenih ratnih varki, kojima se protivnik dovodi u zabludu ali na način koji nije nečastan ili podmukao, u praksi nije uvek lako napraviti razliku između njih.

Može se dogoditi da suštinski ista akcija, zavisno od načina i cilja s kojim je izvedena, u jednom slučaju predstavlja zabranjeni akt (perfidiju) a u drugom dopušteno ratno lukavstvo.

Primera radi, pretvaranje borca da je mrtav radi zavaravanja neprijatelja, a u cilju izbegavanja zarobljavanja, je ratno lukavstvo. Ukoliko se, međutim, borac pretvara da je mrtav da bi naveo protivnika da mu priđe (a ovaj to može da učini da bi proverio da li je zaista mrtav, da bi s njega skinuo identifikacionu pločicu, sahranio ga itd. ili da bi mu pružio prvu pomoć ako je živ, ali ranjen ili povređen) a zatim ga iznenada napadne (ubije, rani, zarobi) to se smatra podmuklim i zabranjenim načinom ratovanja (perfidijom).

Ponekad situacija može da bude nedovoljno jasna i iz drugih razloga.

Jedan od primera je već pominjani Viking Harald Hardrada. Prikom osvajanja jednog zamka na Siciliji, on je korak po korak kod branilaca zamka stvorio sliku o tome da je teško bolestan, a zatim i da je umro. Posle toga njegovi ljudi su zamolili čelnike opsednutog grada da njegovi posmrtni ostaci budu sahranjeni u crkvi u gradu, što su ovi oberučke prihvatili (grob čuvenog ratnika bio je u to vreme velika čast i mamac za razne hodočasnike). Međutim, kada su kovčeg sa njegovim telom unosili kroz gradske kapije, Haraldovi ljudi su ga namerno spustili blokiravši time kapije. Zatim su ispod odore potegli mačeve, iz kovčega je iskočio i sam Harald, a priključili su im se i ostali njegovi ratnici. Zamak je pao.²⁴¹ Slučaj je po mnogo čemu specifičan, ali bi se mogao smatrati perfidijom.

Neke nejasnoće posledica su razvoja međunarodnog prava oružanih sukoba. Naime, prema klasičnom međunarodnom ratnom pravu, borac koji bi skinuo uniformu odnosno preobukao se u civila i tako obučen vršio akte neprijateljstva postao bio nezakoniti borac i ne bi u slučaju zarobljavanja imao status ratnog zarobljenika. Takođe i čl. 37/1/c Dopunskog protokola I (1977) kao perfidne postupke izričito navodi „pretvaranje da je neko civil, da ima status neborca.”

Međutim, čl. 44/3 Dopunskog protokola, mada kao opšte pravilo navodi da su borci u principu „dužni da se razlikuju od civilnog stanovništva dok su angažovani u napadu ili u vojnoj operaciji ili u pripremi za napad” zatim proširuje pojam borca tako što konstatuje da:

“postoje situacije u oružanim sukobima kada se zbog prirode neprijateljskog napada oružani borac ne može razlikovati od civilnog stanovništva” ali da će on i tada „zadržati svoj status borca, pod uslovom da u takvim situacijama otvoreno nosi oružje: a) u vreme svakog vojnog angažovanja, b) u toku vremena kada ga protivnik može videti dok je angažovan u vojnom razvijanju koje pretihodi preduzimanju napada u kome će učestvovati. Radnje koje odgovaraju uslovima iz ovog stava neće se smatrati za perfidne u smislu člana 37, stav 1 (c).”

Ovo u praksi može da izazove mnogo nejasnih situacija, posebno u naše vreme, kada se borbe uglavnom ne vode kao nekada na bojnopolju, već vrlo često u naseljenim mestima. Ako neprijatelj upadne u selo, a borac je u tom trenutku iz nekog razloga u civilnoj odeći, otvara se pitanje šta tačno znače „oružje” i zahtev da se ono otvoreno nosi, jer se protivnik može napasti, pa i ubiti i nekim priručnim sredstvom (sekirom, vilama, makazama itd.). Šta u situaciji kada protivnik iz blizine uperi oružje na borca koji je nenaoružan i u civilnoj odeći, pa ovaj preotme oružje i ubije neprijatelja? Kakav je status borca koji je obučen kao civil ali vrši napad dronom (protivnik ga ne može videti, a i ne nosi oružje).

Ovde je prilika da se osvrnemo na jedan zanimljiv problem, vezan za konkretan istorijski događaj.

²⁴¹ *Sturlason Snorri*, „10. Battle at a Fourth Castle”, *Saga of Harald Hardrade*, in: *Heimskringla - The Chronicle of the Kings of Norway*, Last updated February 6, 2013, www.gutenberg.org/files/598/598-h/598-h.htm#link2H_4_0539.

Među raznim verzijama toga kako je srpski vitez Miloš Obilić ubio turskog sultana Murata u Kosovskom boju (28. 6. 1389) je i ta da je dojahao do njegovog šatora sa kopljem okrenutim naopak, što su Turci shvatili kao znak predaje i propustili ga, a onda on to iskoristio, prišao sultanu i rasporio ga skrivenim nožem. Ova epizoda je interesantna, čak i nezavisno od toga da li je istinita, zato što su u praksi moguće razne slične situacije pri čemu nije uvek do kraja jasno da li je reč o dozvoljenom postupku ili perfidiji.

Kada je reč o pomenutom događaju, čak i da se sve dogodilo na opisani način, tu ne bi imalo mesta da se priča o perfidiji jer se predaja ne vrši prostim okretanje koplja, već mora biti učinjena jasno i nedvosmisleno – rečima, odbacivanjem oružja, podizanje ruku u vazduh itd. Neka nam je dopušteno da primetimo i to da je zaista teško zamisliti da su turski vojnici usred bitke tako lako propustili naoružanog neprijateljskog viteza do svog vladara i da ništa nisu preduzeli sultanovi telohranitelji.

Treba pomenuti da postoje i druge verzije, među njima i ona da je Miloš Obilić planski na čelu 12 odabranih vitezova Reda Zmaja prodro (borbom probio put) u turski štab i sultana ubio kopljem, a takođe i ona prema kojoj je sultan zapravo stradao na bojnopolju, u opštoj klanici, a ne u svom šatoru. Razume se, poznata je i verzija po kojoj Miloš Obilić uopšte nije istorijska ličnost, a sultanova smrt je nedovoljno jasna. Verzija po kojoj je srpski vitez na prevaru ubio sultana je po svemu sudeći potekla od Turaka, koji su iz versko-političkih razloga morali da nađu objašnjenje za smrt svetlog sultana (miljenika Alaha) od ruke nevernika.

Ne ulazeći u njenu istorijsku dostovernost, opisana situacija se, na nešto drugačiji način, u principu može ponoviti i danas.

S tim u vezi, u savremenoj literaturi navodi se primer u kojem tenk krene ka neprijatelju sa kupolom okrenutom tako da je cev topa usmerena nazad, a onda u jednom trenutku okrene cev prema napred i otvori vatru na protivnika. Takva akcija kvalifikuje se kao ratno lukavstvo, a ne perfidija, jer okretanje kupole (cevi topa) tenka nazad nije priznati znak predaje.²⁴²

Moramo se složiti sa takvim rezonovanjem – ne postoji nikakvo pravilo po kome bi borac (odnosno, u ovom slučaju tenk) morao da stalno drži oružje upreno prema protivniku, a posebno nema pravila o tome da ako okrene oružje na drugu stranu to znači predaju. U konkretnom slučaju, štaviše, top nije jedino oružje tenka (tu su još u najmanju ruku i mitraljez i lično oružje posade). Pored toga, iz činjenice da je kupola tenka okrenuta nazad ne mogu se izvlačiti nikakvi konkretni zaključci. Ustalom, moguće je npr. da se kupola samo zaglavila. Drugim rečima, posada tenka koja bi htela da se preda, trebalo bi da stane i izađe napolje sa podignutim rukama ili da jednostavno istakne belu zastavu.

Moguće je i da se u osnovi isti postupak u ratu na kopnu smatra ratnim zločinom, a u pomorskom ratu dozvoljenim ratnim lukavstvom.

Najbolji primer je upotreba lažne odn. tuđe zastave (neprijateljske ili neutralne) što je u ratu na kopnu zabranjeno, a u pomorskom ratu dozvoljeno (pod uslovom da neposredno pre napada brod istakne svoju pravu zastavu). O tome će vi še reči biti kasnije.

²⁴² Dinstein Y. 2010, 207.

Tim pre je jasno da sukobljene strane ponekad mogu imati dijametralno suprotne poglede na to da li je odnosna akcija ili situacija dozvoljena po međunarodnom pravu ili predstavlja perfidiju (podmukli način ratovanja) te je kao takva ne samo zabranjena, već povlači i odgovornost za ratni zločin.

Ovde je zanimljivo navesti mišljenje jednog američkog pisca:

„Američka vojska i njeni protivnici iz nedavnih borbi u Iraku, Avganistanu i drugde imaju različita gledišta o taktici koja se doima podmuklom. Napadi iz džamija, prerušavanje u civilnu odeću, vrbovanje samoubilačkih bombaša – ili bombardovanje s hiljadu metara, pretraživanje civilnih domova, razdvajanje naroda kordonima i kontrolnim punktovima. Izraelske odbrambene snage i njihovi palestinski i drugi neprijatelji takođe su potpuno različitog mišljenja o značenju podmuklosti“.²⁴³

U nekim slučajevima čak je i objektivnom (neutralnom) posmatraču zaista teško da dâ nedvosmislen odgovor. Jedan od primera te vrste je operacija „Grifon“ (nem. *Unternehmen Greif*).

- Nju su Nemci izveli pod rukovodstvom čuvenog komandosa Ota Skorcenija (*Otto Skorzeny*) u sklopu Ardenske bitke (16. 12. 1944. - 25. 1. 1945). Sastojala se u proboju linije odbrane savezničkih snaga, a zatim ubacivanju u tu pukotinu specijalne nemačke jedinice čiji su vojnici odlično govorili engleski, bili obučeni u američke uniforme, nosili američke oznake, imali američko oružje, kretali se u zaplenjenim američkim džipovima itd. Njihov zadatak bio je da izazovu pometnju u redovima Amerikanaca. U tu svrhu menjali su putokaze na putevima i raskrscima, usmeravali u pogrešnom pravcu trupe koje su išle na prvu liniju, obeležavali na terenu lažna minska polja, ubijali kurire i oficire za vezu, prenosili lažna naređenja itd. Konačan cilj bio je da zauzmu i do dolaska glavnine nemačkih snaga drže mostove preko reke Meze, između Liježa i Namura. U prva 2-3 dana jedinica je zaista ostvarila uspehe, ali su se Amerikanci pribrali i počeli lov na nju. Ubrzo su komandose pohvatali. Pošto su uhvaćeni u američkim (za njih neprijateljskim) uniformama, što je suprotno zakonima i običajima ratovanja, nisu tretirani kao ratni zarobljenici, već kao nezakoniti borci i streljani su.

Skorceniju su 1947. na procesu u Dahau²⁴⁴ sudili Amerikanci, između ostalog, i za ovaj ratni zločin (korišćenje neprijateljske uniforme). On se branio tvrdnjom da je po ratnom pravu zabranjeno

²⁴³ Kennedy D. 2012, 24.

²⁴⁴ To je bio jedan od tzv. „naknadnih procesa“ odn. „naknadnih nirnberških procesa“. Nakon što je sporazumom potpisanim u Londonu 8. 8. 1945. između tri velike savezničke sile pobjednice - SSSR, SAD i Velike Britanije, stvoren Međunarodni vojni tribunal, nadležan za suđenje glavnim zločincima nacističke Nemačke, Kontrolni savet za Nemačku je Zakonom br. 10, od 20. 12. 1945. godine, detaljnije razradio načela suđenja. Njih su primenjivali Međunarodni vojni tribunal i okupacioni sudovi koji su 1946-1949. g. sudili manje važnim funkcionerima nacističke Nemačke. Naime, nezavisno od glavnog suđenja u Nirnbergu, svaka okupaciona vlast je unutar svoje okupacione zone imala pravo da preduzme potrebne mere za hapšenje lica koja su osumnjičena da su izvršila zločine, a svaki komandant je bio ovlašćen da za svoju zonu odredi sud koji će suditi optuženima za dela po pomenutom zakonu. U ovim, tzv. naknadnim procesima, pred savezničke okupacione sudove izvedeno je 185 političkih i vojnih rukovodilaca Nemačke, od kojih je 21 osuđen na smrt.

nositi neprijateljske uniforme samo za vreme same borbe, a da nema dokaza da su njegovi ljudi zaista pucali u američkim uniformama (neki su navodno ispod američkih nosili nemačke). Pošto je jedan oficir britanskih jedinica za specijalne operacije, kojeg je on pozvao kao svedoka odbrane, potvrdio da su i saveznici u operacijama iza neprijateljski linija upotrebljavali nemačke uniforme, smatrajući to dozvoljenim, sud je Skorcenija oslobodio po ovoj optužbi.²⁴⁵

Uostalom, može se dogoditi da premda naoko postoje elementi perfidije, nje nema, zato što zapravo nema nikakvih nečasnih namera.

Tako ako jedna jedinica ili pojedinac podigne belu zastavu i odloži oružje, pa se neprijatelj otkrije da bi je (ga) zarobio, a onda ga sa druge strane napadne druga jedinica odnosno pojedinac, ali bez dogovora sa onom koja (onim koji) se predaje, tu nema perfidije, jer nema nečasnog postupka. Ovo zato što je onaj ko je napao delovao nezavisno - on je jednostavno primetio neprijatelja i otvorio na njega vatru, ne znajući ništa o predaji svojih saboraca.

Problem je složeniji kada se jedinica strane A predaje, jedinica strane B otkrije da bi je zarobila, a onda, videvši šta se događa, dakle shvatajući da je u toku predaja, na jedinicu koja vrši zarobljavanje napadne neki druga jedinica strane A. Tu u principu nema perfidije na strani druge jedinice strane A (one koja vrši napad) ali bi mogla postojati na strani prve jedinice strane A (one koja se predala) ako bi se ova uključila u okršaj (npr. udarila na neprijatelja sa leđa). Ipak, sve zavisi od specifičnosti svakog konkretnog slučaja.

Takođe, premda je zabranjeno nositi neprijateljske uniforme i oznake, ako se takve uniforme nose iz opravdanih razloga, a ne zbog prerusavanja (da bi se neprijatelju naveo da poveruje da su pred njim njegovi borici) nema mesta perfidijama.

Radi se o tome da se ponekad događa da su snage neke strane u sukobu prinuđene da nose protivničke uniforme iz prostog razloga što se nemaju sopstvene. To je, između ostalog, bio slučaj sa mnogim pokretima otpora u Drugom svetskom ratu. Takvo korišćenje neprijateljskih uniformi nije zabranjeno, pod uslovom da se nose sopstvene oznake.

Štaviše, u nekim izuzetnim situacijama čak ni nošenje neprijateljskih oznaka neće predstavljati perfidiju.

Konkretno, ratni zarobljenik koji nosi neprijateljsku uniformu i oznake da bi prikrrio svoj identitet i lakše pobegao, ne čini perfidiju, sve dok tako prurušen ne izvrši neki napad.²⁴⁶

Treba voditi računa i o tome da se shvatanje šta je u oružanom sukobu nečasno i nedozvoljeno menja tokom vremena. Nešto što je nekada bilo prihvatljivo, danas nije.

²⁴⁵ Koessler M. 1959, 16-43; Bednar A.2009, 41-62.

²⁴⁶ Dinstein Y. 2010, 205-206.

Tako npr. u nekim epohama i na određenim prostorima ne samo da niko ne bi tražio kažnjavanje, već bi zapravo retko ko čak i moralno osudio onoga ko bi naredio da se ne uzimaju zarobljenici, prekršio reč zadatu onima koji su znatno nižeg društvenog statusa (robovima, kmetovima, pripadnicima nekog domorodačkog naroda), iskoristio znake neprijatelja da bi ga namamio u zasedu, uzeo neprijateljske civile kao taoce i slično.

Praksa pokazuje da se shvatanja o nečasnim načinima ratovanja (perfidijama) u naše vreme menjaju i na drugi, negativan način.

Moderni ratovi često poprimaju obeležja totalnog rata, sve manje liče na viteške dvoboje velikih grupa ljudi, a sve više se pretvaraju u hladnokrvna masovna, a u nekim slučajevima i pojedinačna (ciljana) ubistva. Ne šireći ovde diskusiju moramo se zapitati: ako se (opravdano, razume se) smatra da su zabranjeni i kažnjivi nečasni načini ratovanja, koliko časti ima u tome kada se protivnik ubija dalekometnom snajperskom puškom sa razdaljine od 2-3 km ili raketom ispaljenom sa drona ili sa broda koji se nalazi stotinama ili čak hiljadama kilometara daleko. Zajedničko za pomenute situacije je to da, s jedne strane, žrtva napada ništa ne sluti i u većini slučajeva nema načina da se odbrani niti da pobegne, a sa druge, da se napadač (onaj ko puca, pritiska okidač ili dugme) ne izlaže nikakvom riziku (uzvratnoj akciji) jer se nalazi daleko, često na mestu čiju lokaciju nije moguće utvrditi (to posebno važi za operatere dronova. Pa ipak, takvi postupci nisu izričito zabranjeni međunarodnim pravom.

Otvaraju se i neka sasvim nova pitanja. Tako npr. gde je granica između časnog i nečasnog u kibernetском ratu? Da li i pod kojim uslovima zabrana lažne upotrebe znaka koji uživaju zaštitu međunarodnog prava (Ženevski znaci, znaci OON itd.) važi i u kiberprostoru? Mogu li se kada, i pod kojim uslovima u tom prostoru koristiti neki drugi lažni simboli, pa i znaci neprijatelja? I, ako se u principu ne može isključiti da se neki takvi postupci mogu smatrati nečasnim ratovanjem, kada u tim okvirima postoji perfidija, a kada ne?

III. POJEDINE ZABRANJENE METODE RATOVANJA

Uz perfidije, kao podmukle, zabranjeni su i predstavljaju ratne zločine i mnogi konkretni postupci odnosno načini ratovanja, za koje se s pravom smatra da su po svojoj prirodi neselektivni, naročito nehumani, bezobzirni i slično.

Ovde će biti bliže ukazano na samo jedan broj zabranjenih metoda ratovanja. O nekim drugima već je bilo reči odnosno biće više reči prilikom izlaganja posebnih pravila ratovanja u ratu na kopnu i pomorskog i vazduhoplovnog rata odnosno posebnih pravila humanitarnog prava o zaštiti žrtava rata.

1. Napad na civile i civilne objekte

Civilno stanovništvo kao takvo, kao i pojedini civili, a takođe civilni objekti ne smeju biti predmet napada ili represalija (osvete). Napadi treba strogo da se ograniče na vojne objekte.²⁴⁷

U slučaju da postoji sumnja da li se neki objekt koji je normalno namenjen u civilne svrhe, kao što su hram, kuća ili druga prebivališta ili škola, koristi tako da daje efikasno doprinos vojnoj akciji, smatra se da se ne koristi na taj način.²⁴⁸

2. Predostorožnost pri napadu

Ne samo da civili i civilni objekti ne smeju biti uzeti za neposredan cilj napada, već se u sprovođenju vojnih operacija mora stalno voditi računa o tome da se poštede civilno stanovništvo, civili i civilni objekti.²⁴⁹

U vezi sa napadima moraju se preduzeti sledeće mere:

1) oni koji planiraju ili odlučuju o napadu dužni su:

- da preduzmu sve što je moguće da provere da objekti koje će napasti nisu ni civili, ni civilni objekti, i da nisu obuhvaćeni posebnom zaštitom, već da su to vojni objekti i da nije zabranjeno napadati ih;

- da preduzmu sve moguće mere predostorožnosti pri izboru sredstava i metoda napada, da bi se izbegli, i u svakom slučaju sveli na minimum, slučajni gubici života civila, povreda civila i oštećenje civilnih objekata;

- uzdržati se od odluke da se krene u bilo koji napad od koga se može očekivati da će prouzrokovati slučajne gubitke života civila, povrede civila, oštećenje civilnih objekata ili kombinaciju toga, koji bi bili nesrazmerno veliki u odnosu na predviđenu konkretnu i neposrednu vojnu prednost;

2) napad treba da bude anuliran ili prekinut ako postane jasno da cilj nije vojni ili da je obuhvaćen posebnom zaštitom, ili da se može očekivati da će prouzrokovati slučajne gubitke života civila, povrede civila, oštećenje civilnih objekata, ili kombinaciju toga, koji bi bili nesrazmerno veliki u odnosu na predviđenu konkretnu i neposrednu vojnu prednost;

3) davanje unapred efikasnog upozorenja o napadu koji može ugroziti civilno stanovništvo, osim ako okolnosti to ne dopuštaju.

²⁴⁷ Čl. 51/1-2, 6; čl. 52 Dopunskog protokola I (1977) uz Ženevske konvencije o zaštiti žrtava rata. O zakonitim vojnim ciljevima: Robertson H. B. 1997, 35-70; Dinstein Y. 2002, 139-172; Sassòli M. 2003; *Targeting Military Objectives* 2005.

²⁴⁸ Čl. 52/3 Dopunskog protokola I (1977) uz Ženevske konvencije o zaštiti žrtava rata.

²⁴⁹ Ova pitanja uređena su, između ostalog, čl. 57. Dopunskog protokola I (1977).

Kada je moguć izbor između nekoliko vojnih objekata, pri čemu će se dobiti slična vojna prednost, mora se odabrati onaj objekt kod koga se očekuje da će napad prouzrokovati najmanju opasnost po živote civila i oštećenje civilnih objekata.

U vođenju vojnih operacija na moru ili u vazduhu, svaka strana u sukobu mora, u skladu sa svojim pravima i dužnostima po pravilima međunarodnog prava oružanih sukoba, preduzeti sve razumne mere predostrožnosti da bi se izbegli gubici života civila i oštećenja civilnih objekata.

3. Zabrana napada na objekte od kojih zavisi opstanak civilnog stanovništva

Zabranjeni su i kažnjivi oni metodi ratovanja koji, istina, ne uzimaju civile kao neposredan objekat napada, ali su u krajnjoj liniji usmereni na onemogućavanje opstanka civilnog stanovništva.

Postoje razni konkretni načini na koje se to može učiniti, od kojih će ovde biti pomenuti samo neki. Svaki od njih pojedinačno je zabranjen i predstavlja ratni zločin.

Izričito je zabranjeno namerno pribegavanje izgladnjivanju civila kao metodu ratovanja.²⁵⁰

Isto važi i za neke druge postupke kao što su lišavanje civila stvari neophodnih za njihov opstanak. To uključuje i namerno sprečavanje doturanja humanitarne pomoći.²⁵¹

Kada je reč o stvarima neophodnim da bi civilno stanovništvo preživelo, Dopunski protokol I (1977) u čl. 54/2 je jasan:

“Zabranjeno je napasti, uništiti, ukloniti ili učiniti nekorisnim objekte neophodne da civilno stanovništvo preživi, kao što su namirnice, poljoprivredne oblasti za proizvodnju hrane, žetva, živa stoka, instalacije za vodu i piće i zalihe i postrojenja za navodnjavanje, sa izričitom namerom da se toga liši civilno stanovništvo ili protivnička strana zbog vrednosti koju ti objekti imaju za njihov opstanak, bez obzira na motiv, bilo da bi se stanovništvo iznurivalo glađu ili nagnalo da se iseli, bilo iz nekog drugog motiva.”

U čl. 54/3 precizirana su određena ograničenja, tako što je utvrđeno da se zabrana neće odnositi na određene tačno navedene objekte.

Reč je o objektima koje koristi protivnička strana: a) za održavanje samo članova svojih snaga ili b) ako ne za održavanje, onda kao direktnu pomoć vojnoj akciji, pod uslovom da ni u kom

²⁵⁰ Rosenblad E. 1973, 252-270; Pejic J. 2001, 1097-1109; Marcus D., 245-281; Claire T. 2005, 108-118; Drew P. J. 2019; *The Crime of Starvation and Methods of Prosecution and Accountability* 2019; *The Starvation Training Manual* 2019.

²⁵¹ Čl. 54/1 Dopunskog protokola I (1977), čl. 8/2/b/25 Rimskog statuta Međunarodnog krivičnog suda (1998).

slučaju protiv tih objekata neće biti preduzete akcije za koje se može očekivati da će ostaviti civilno stanovništvo sa neodgovarajućom hranom ili vodom, što bi prouzrokovalo njegovo gladovanje ili ga nagnalo na pokret.

Odredbom iz čl. 54/4 precizirano je da objekti koji su neophodni da civilno stanovništvo preživi ne smeju biti predmet represalija.

U najnovije vreme javila se inicijativa da se Rimski Statut, kojim je osnovan i na osnovu kog radi Međunarodni krivični sud, dopuni novim krivičnim delom – izgladnjivanjem stanovništva u nemeđunarodnom oružanom sukobu.²⁵²

Na toj osnovi, Skupština država članica Rimskog statuta usvojila je 2019. godine njegove izmene i dopune koje se odnose na ovo pitanje.²⁵³ Njima je Statut dopunjen odredbom iz člana 8/2/e/xix, koja kao jedno od krivičnih dela iz nadležnosti Međunarodnog krivičnog suda predviđa namerno pribegavanje izgladnjivanju civila kao metodu ratovanja, lišavajući ih stvari neophodnih za njihov opstanak, uključujući namerno sprečavanje doturanja humanitarne pomoći. Ima se u vidu izgladnjivanje civila u unutrašnjem sukobu, pošto se čl. 8/2/e odnosi na krivična dela izvršena za vreme nemeđunarodnog sukoba. Do sredine 2022. godine ove izmene i dopune ratifikovalo je samo 9 država članica Rimskog statusa, tako da se one primenjuju samo na njih. O tome je već bilo reči.

4. Zabrana napada na objekte koji su neposredno vezani za zaštitu zaštićenih lica

Jedno od opštih načela je ono o zabrani namernog napada na objekte koji su vezani za zaštitu zaštićenih lica.

Uz jasno označene civilne objekte, tu spadaju bolnice, mesta gde se okupljaju ranjenici, sanitetski avioni, bolnički brodovi, sanitetske zone i zone bezbednosti, zarobljenički logori, posmatračke ili mirovne misije neutralnih država ili UN odnosno drugih međunarodnih organizacija, itd.

Konkretna zaštita ovih objekata uređena je posebnim normama, u prvom redu onima koje se odnose na zaštitu date kategorije zaštićenih lica - civila, ranjenika, bolesnika, ratnih zarobljenika, vojnog saniteta itd. O tome će više reči biti kasnije, u sklopu razmatranja međunarodnopravne zaštite pomenutih kategorija lica.

²⁵² Švajcarska je 28. 4. 2018. zvanično podnela takav predlog preko Generalnog Sekretara UN, a to je podržao i deo pravne nauke i stručnjaka u ovoj oblasti. Amnesty International 2019; Bartels R. 2019.

²⁵³ *Amendment to article 8 of the Rome Statute of the International Criminal Court (Intentionally using starvation of civilians)*, UNTC, https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtid_sg_no=XVIII-10-g&chapter=18&clang=_en.

5. Neselektivni napad

Neselektivni je napad koji je izvršen bez izbora ciljeva. Drugim rečima, onaj koji nije ograničen na dejstva po vojnim ciljevima, što znači da podrazumeva i procentualno velike žrtve među civilima i nepotrebno uništenje civilnih objekata.

1. Vojni cilj

Šta u konkretnoj situaciji predstavlja legitimni vojni cilj je faktičko pitanje.

Pojedini među najvažnijim izvorima ratnog i humanitarnog prava navode neke od primera onoga što predstavlja vojni cilj, dok drugi samo pominju institut vojnog cilja bez da ga na bilo koji način definišu.

Tako čl. 2. Haške konvencije o bombardovanju od strane pomorskih snaga u vreme rata (Konvencija IX, 1907) precizira da su dozvoljeni cilj bombardovanja (samim tim, vojni cilj): „vojna utvrđenja, vojne ili pomorske ustanove, skladišta oružja ili ratnog materijala, radionice i instalacije koje mogu biti korišćene za potrebe neprijateljske mornarice ili vojske i ratni brodove koji se nalaze u luci”.

Primeri za pravne izvore druge vrste (one, koji samo pominju institut vojnog cilja, ali ne definišu ga, niti navode primere) su Ženevska konvencije o zaštiti žrtava rata (1949), Haška konvencija za zaštitu kulturnih dobara u slučaju oružanog sukoba (1954) itd.

Sa druge strane, ima ih i onih međunarodnih ugovora koji daju apstraktne definicije vojnog objekta.

Tako prema čl. 52/2 Dopunskog protokola I (1977) uz Ženevske konvencije o zaštiti žrtava rata:

“... vojni objekti su ograničeni na one koji po svojoj prirodi, lokaciji, nameni ili korišćenju efikasno doprinose vojnoj akciji i čije potpuno ili delimično uništenje, zauzimanje ili neutralizacija u uslovima koji vladaju u to vreme pružaju određenu vojnu prednost.”

Suštinski iste takve definicije sadržane su i u nizu drugih međunarodnih sporazuma iz ove materije.

Nalazimo ih u jednom broju protokola uz Konvenciju o zabrani ili ograničavanju upotrebe izvesnih vrsta konvencionalnog oružja za koje se može smatrati da imaju prekomerne traumatske efekte ili da deluju bez razlike u pogledu ciljeva (1980), konkretno u čl. 2/4 Protokola II o zabrani ili ograničavanju upotrebe mina, mina iznenađenja ili drugih sredstava (1980), čl. 1/3 Protokola III o zabrani ili ograničavanju upotrebe zapaljivog oružja (1980) i čl. 2/6 izmenjenog Protokola II o zabrani ili ograničavanju upotrebe mina, mina iznenađenja ili drugih sredstava (1996). One se javljaju i u dugim sporazumima, kao npr. čl. 1/f Drugog protokola (1999) uz Hašku konvenciju za zaštitu kulturnih dobara u slučaju oružanog sukoba (1954).

Iz navedene odredbe iz čl. 52/2 Dopunskog protokola I (1977) sledi da se vojnim može smatrati samo onaj objekt koji istovremeno ispunjava dva uslova: 1) po svojoj prirodi, lokaciji, nameni ili korišćenju efikasno doprinosi vojnoj akciji i 2) čije potpuno ili delimično uništenje, zauzimanje ili neutralizacija u uslovima koji vladaju u to vreme pružaju određenu vojnu prednost.

S tim u vezi, prvi zahtev znači da priroda, lokacija, namena ili korišćenje odnosnog objekta su takvi da doprinose vojnoj akciji. Ovi zahtevi su postavljeni alternativno, tj. dovoljno je ispunjenje i samo jednog od njih, ali je pitanje kada se može smatrati da je on zadovoljen. Objekat će se smatrati vojnim ciljem ako je njegova priroda takva tj. ako po svojim svojstvima i obeležjima doprinosi vojnoj akciji protivnika, što je npr. slučaj sa vojnim aerodromom, vojnim radarima, skladištem municije itd. Kada je reč o lokaciji, tu se obično radi o određenim pozicijama, kotama, ulazima u klance itd. koje je važno zauzeti ili sprečiti da ih neprijatelj zaume, jer se time obezbeđuje dominacija nad terenom, olakšava odbrana, omogućava pristanak brodova, protivniku otežava popuna ljudstva, dotur oružja i municije i slično. Namena objekta treba da je takva da se zbog njegove prirode razumno može smatrati da će u perspektivi biti korišćen za vojnu akciju, što se, međutim, mora utvrđivati u svakom konkretnom slučaju. Najzad, po sebi je jasno da je, uz ispunjenje ostalih uslova, vojni onaj objekt koji se u datom slučaju koristi za doprinos vojnoj akciji čak i kada mu izvorna namena nije takva. Tako npr. zvonik crkve sa kojeg deluje snajperista postaje zbog toga vojni objekt.

Drugi uslov koji takođe mora biti ispunjen je zahtev da potpuno ili delimično uništenje, zauzimanje ili neutralizacija odnosnog objekta pružaju određenu vojnu prednost u uslovima koji vladaju u to vreme. U pitanju je pravni standard ("vojna prednost") što znači da ovu odredbu treba tumačiti i primenjivati s obzirom na konkretnu situaciju, što je, uostalom dovoljno jasno iskazano samom formulacijom ("u uslovima koji vladaju u to vreme").

Ovde treba podsetiti da se vojni ciljevi ne mogu se svesti samo na objekte, pošto se, razume se, mogu napadati i određena lica (neprijateljski borci) a eventualno i druga živa bića (konji, mazge, psi, slonovi itd.) a ne samo objekti (tj. predmeti, stvari).

U tom smislu, čini se da se neće pogrešiti ako se konstatuje da vojni ciljevi obuhvataju lica koja neposredno učestvuju u neprijateljstvima (neprijateljske borce) i druga živa bića i one objekte koji po svojoj prirodi, položaju, nameni ili korišćenju efektivno doprinose vojnoj akciji i čije potpuno ili delimično uništenje, zauzimanje ili neutralizacija znače u datim okolnostima određenu vojnu prednost.²⁵⁴

²⁵⁴ O vojnim ciljevima i sa time povezanim pitanjima: Robertson H. B. 1997, 35-70; Dinstein Y. 2002, 139-172; Sassòli M. 2003; *Targeting Military Objectives* 2005; Barber R. 2010, 467-500; Byron C. 2010, 175-211; Blank L. R. 2013, 1227-1261; Jachec-Neale A. 2015; Kolb R. 2015, 691-700; Mačak K. 2015, 55-80; Goodman R. 2016, 663-679; Dunlap C. J. Jr. 2017; Padeanu I. E. 2017; *The Conduct of Hostilities and International Humanitarian Law: Challenges of 21st Century Warfare* 2017, 326-349; Schmitt M. N., Schauss M. 2019; Moffett L. 2020, 1-37.

Treba biti svestan da mada su dopušteni vojni ciljevi, a među njima naročito vojni objekti, u načelu dovoljno jasno pravno definisani, u praksi nije uvek lako protumačiti situaciju, a posebno je to teško vojnom zapovedniku neposredno na terenu, naročito onda kada su on i njegova jedinica izloženi neprijateljskoj vatri. Ovo je posebno složeno zbog toga što postoje objekti sa dvostrukom civilno-vojnom namenom i primenom, kao što su npr. elektrocentrale, električni vodovi, naftovodi, gasovodi koji nesumnjivo služe ratnim naporima protivnika, a ponekad mogu biti važni i za njegovu konkretnu vojnu akciju, ali koji su isto tako neophodno za normalan život, a ponekad i sam opstanak civilnog stanovništva. Primeri su električne centrale (električna energija je potrebna za rad vojnih kompjutera, radara i drugih delova sistema protivvazdušne odbrane itd., ali i za normalan život stanovništva, posebno u gradovima, jer bez nje ne mogu da rade bolnice, prehrambena industrija, liftovi u višespratnicama itd.) naftovodi i gasovodi (gorivo je neophodno za tenkove, vojne avione, ratne brodove itd., ali su pomenuti energenti isto tako neophodni i za grejanje civilnog stanovništva u zimskim mesecima, kao gorivo za vozila hitne pomoći, sanitetske vazduhoplove) itd.

Na isti način, šta u slučaju objekata koji imaju istorijsko-kulturnu vrednost i kao takvi uživaju zaštitu, ali koje protivnik, suprotno izričitoj zabrani međunarodnog prava, koristi za napade, pretvarajući ih time sam iz civilnih u vojne objekte? Da li se može gađati i srušiti nekoliko vekova ili čak nekoliko hiljada godina stara crkva, džamija, most, ostaci drevnog grada da bi se zaustavili napadi protivnika sa tih lokacija, da bi se protivnik sprečio da (npr. preko starog mosta) prebaci pojačanja i slično.²⁵⁵ Lako je teoretisati i polemizovati iz udobnosti svoga doma, pa čak pod krovom nekog međunarodnog krivičnog suda, ali treba se staviti u kožu onog ko mora da brzo odluči u pravom smislu reči između života i smrti – da li da uništi odnosni objekat i spasi sebe i svoje potčinjene, ili da se uzdrži od toga, po cenu da on i njegovo ljudstvo trpi užasne gubitke i možda čak izginu do poslednjeg.²⁵⁶

²⁵⁵ Tu se mora uzeti u obzir odnos između štete koju jedna strana nanosi drugoj dejstvujući sa tih objekata ili sa lokacije u njihovoj neposrednoj blizini (broj ubijenih i ranjenih usled dejstva snajperiste, minobacača itd.) i štete koja bi za odnosno društvo ili čitav svet nastala uništenjem ili oštećenjem tih objekata u procesu neutralizacije protivnika.

U praksi će obično posebno veliku ulogu imati to kome (kom narodu, kojoj kulturi, kojoj strani) odnosni objekat pripada, što će po prirodi stvari zavistiti od toga na kom području se vode operacije. Logično je očekivati da će vojni komandant nastojati da po svaku cenu sačuva objekte koji su deo kulturnog i istorijskog nasleđa njegovog naroda, takve kao što su važne bogomolje, muzeji, spomenici arhitekture i slično. Trebalo bi da je jednako pažljiv i kada je reč o objektima koji su deo svetske baštine, kao što su kulturno-istorijski spomenici koje je ostavio neko drugi (npr. neki antički narod). Velika je verovatnoća da će manje obziran biti ako je reč o objektima koji su uglavnom od značaja samo za protivnika.

²⁵⁶ Dovoljno je zamisliti situaciju u kojoj je protivnik preko istorijski veoma važnog mosta počeo da prebacuje snažna pojačanja, pripremajući masovni napad i postaviti sebe na mestu vojnog komandanta druge strane, posebno u situaciji kada ta strana (zbog konfiguracije terena, minskog polja koje je iza nje itd.) nema gde da se povuče sa položaja koji drži, a zbog prirode konflikta odnosno dotadašnjeg

Ono što je nesporno, a to je izričito propisano već navođenim odredbama iz čl. 51 i 52 Dopunskog protokola I (1977) uz Ženevske konvencije o zaštiti žrtava rata (1949) i drugim relevantnim normama međunarodnog prava, a što treba još jednom naglasiti, to je da napadi treba da se strogo ograniče na dopuštene vojne ciljeve, te da civili i civilni objekti civilni objekti ne smeju biti predmet napada ili represalija.

2. Napad bez izbora ciljeva

Zabranjen je neselektivan napad, onaj koji se vrši bez izbora ciljeva, što znači da nije usmeren i ograničen isključivo na vojne ciljeve.

Napad može biti neselektivan:

1) zato što se koristi oružje koje je po svojoj prirodi neselektivno. U principu takva su nuklearna i sva druga oružja za masovno uništenje, ali, zavisno od slučaja, takođe i neki drugi tipovi oružja, kao što su protivpešadijske mine, kasetne bombe, višecevni lanseri raketa, smrtonosni autonomni oružani sistem (roboti-ubice) itd.; ili

2) zato što se oružje koje se relativno precizno može ograničiti na vojni cilj, koristi na naselektivan način. Neki od primera su nasumično granatiranje ili raketiranje naselektiranog mesta, zasipanje grada „tepihom” bombi i slično. Takav napad zabranjen je međunarodnim ratnim i humanitarnim pravom i predstavlja ratni zločin. U užem smislu, pod neselektivnim napadom se ima u vidu upravo ova situacija.²⁵⁷

Dopunski protokol I (1977) uz Ženevske konvencije u čl. 51/4 precizira:

“4. Zabranjeni su napadi vršeni bez izbora ciljeva. Napadi bez izbora ciljeva su:

(a) napadi koji nisu usmereni na određeni vojni objekat;

(b) napadi pri kojima se primenjuje metod ili koristi sredstvo borbe koji ne mogu biti upravljani na određeni vojni objekat; ili

(c) napadi prilikom kojih se primenjuje metod ili koristi sredstvo borbe čije se dejstvo ne može ograničiti onako kako je to predviđeno ovim protokolom,

te, prema tome, u svakom takvom slučaju napadi su takve prirode da pogađaju vojne objekte i civile i civilne objekte bez razlikovanja.

5. Između ostalih, sledeće vrste napada smatraju se da su izvršene bez izbora ciljeva:

ponašanja neprijatelja ne može se nadati da će biti pošteđena u slučaju predaje. To je u pravom smislu u oba slučaja gubitnički izbor – i ako se uništi odnosni objekat (što će kasnije neko ko nikada nije omirisao barut možda proglasiti ratnim zločinom) i ako se odustane od toga i svesno žrtvuju svoj život i životi svojih saboraca. Tu je odmah i moralno, filozofsko itd. pitanje da li i zašto neki objekat vredi više od ljudskih života? Odnosno, da budemo cinični, koja je to granica, koji je to broj ljudskih života (10, 100, 1.000, 10.000...) posle čega će se svi složiti da nijedan objekat nije u toj meri vredan da se njegov opstanak plaća tolikim žrtvama.

²⁵⁷ Wiebe V. 2000, 85-167; Velásquez-Ruiz M. A. 2009, 15-42; Dinstein Y. 2012, 261-277; Bonomy I. 2013; Ponti C. 2015, 118-146; Townley S. 2017, 1223-1279.

(a) napad bombardovanjem bilo kojom metodom ili sredstvima kojima se niz jasno određenih i različitih vojnih objekata u nekom gradu, selu ili u drugoj zoni koja sadrži sličnu koncentraciju civila i civilnih objekata tretira kao jedan vojni objekt; i

(b) napad od kojeg se može očekivati da će izazvati usputne gubitke civilnih života, povrede civila, štete na civilnim objektima ili kombinaciju ovih dejstava, koja bi bila nesrazmerno velika u odnosu na konkretnu i neposrednu vojnu prednost koja se predviđa.”

6. Bezobzirno razaranje naseljenih mesta, pustošenje neopravdano vojnom potrebom i napad na nebranjene gradove i demilitarizovane zone

Izričito su zabranjeni načini ratovanja koji podrazumevaju bezobzirno razaranje gradova, mesta ili sela, pustošenje neopravdano vojnom potrebom, napad na nebranjene gradove, mesta, mesta stanovanja ili zgrade, napad na demilitarizovane zone i slično. O tome je dobrim delom već bilo reči kod izlaganja pravnog položaja područja sa posebnim statusom. Takvi akti predstavljaju ratne zločine.

To je, u naše vreme, potvrđeno, između ostalog čl. 8/1/b Rimskog statuta kojim je osnovan Međunarodni krivični sud (1998).

Posebno je zabranjeno prepustiti pljački grad ili mesto, čak i kada su osvojeni na juriš. U vezi sa tim potrebna su neka dodatna objašnjenja.

Pre svega, kada se govori o pljački u ratu misli se na nezakonito prisvajanje tuđe imovine od strane pojedinca (u lične svrhe). Stoga je ne treba mešati s institutima ratnog plena ili rekvizicije koji znače pod određenim uslovima dozvoljeno oduzimanje određenih dobara za potrebe strane u sukobu odn. njenih oružanih snaga.

Izričita zabrana pljačke čak i onda kada je mesto zauzeto na juriš ima koren u činjenici da su u prošlosti vojni komandanti pred juriš često obećavali svojim jedinicama, u cilju podizanja njihovog borbenog duha, da će po osvajanju utvrđenog mesta u određenom intervalu (obično 24 časa ili 3 dana) tolerisati nasilje i pljačku.

Ta praksa je bila raširena na raznim stranama, posebno onda kada je bila reč o odlučnom napadu na neki važan utvrđeni grad, a još više ako su protivnici bili pripadnici drugog naroda, druge vere i slično.

Tako je npr. turski sultan Mehmed II Osvajač (eng. *Mehmed the Conqueror*) da bi ih osokolio za odlučni napad, dozvolio svojim ratnicima da prva 3 dana po zauzimanju Carigrada (1453) u njemu nekažnjeno vrše pljačku i druga bezakonja. Sa druge strane, premda se tu nije radilo o tome da je komandant na određeno vreme dao grad na raspolaganje svojim jurišnicima, valja, istine radi, podsetiti su krstaši kada su 15. 7. 1099. zauzeli Jerusalim ubijali sve redom bez obzira na godine i pol i pljačkali zlato, srebro, konje, mazge i uopšte sve što bi im se učinilo iole vrednim.

Nasuprot tome, savremeno međunarodno ratno pravo, kako običajno tako i ugovorno, zabranjuje svaku pljačku gradova ili mesta bez obzira na to da li su zauzeti na juriš ili se već nalaze pod okupacijom.²⁵⁸ Ovako shvaćena pljačka danas predstavlja ratni zločin.

7. Korišćenje dozvoljenih sredstava ratovanja na nedozvoljen način

Ovde se u neku ruku radi o jednoj vrsti perfidija, tj. nečasnih postupaka.

Ma kako surov bio, rat se oduvek doživljava kao sukob u kome postoje određena pravila i zahteva se da se sukobljene strane bore koliko je moguće časno, viteški. Međutim, čak i sredstva (oružja) koja inače nisu zabranjena, mogu pod određenim uslovi- ma biti upotrebljena na način koji se mora oceniti kao posebno nehuman ili podmukao, što znači i nedozvoljen i kažnjiv. Drugim rečima, neko oružje može biti dozvoljeno kada se upotrebljava na jedan i zabranjeno ako se koristi na drugi način.

Jedan od primera je ono što su Bugari radili u Prvom svetskom ratu protiv Srba, kada su u nekim slučajevima klopzete-čučavce preuredili tako da onog ko čučne da vrši nuždu odozdo ubode bajonet (inače, samo po sebi dozvoljeno oružje).

Slično tome, nema ničeg spornog kada se u ratu avion koristi za osmatranje, prevoz trupa, vođenje vazdušnog boja, klasično bombardovanje i slično. Dakle, upotreba u ratu aviona i drugih vazduhoplova je u skladu sa međunarodnim ratnim pravom. To važi i za bombardovanje, kako se naziva izbacivanje iz vazduhoplova eksplozivnih naprava. Međutim, nije dozvoljeno tzv. tepih-bombardovanje.²⁵⁹ Preciznije, u ovom drugom slučaju nije reč o zabranjenom oružju (sredstvu) kao takvom, već o zabranjenom načinu (metodu) njegove upotrebe tj. ratovanja (o već pomenutom neselektivnom napadu).

Kontroverzan primer iz savremene prakse je onaj iz Zalivskog rata (1991) kada su Amerikanci tenkovima i oklopljenim buldožerima žive zakopali u rovovima veliki broj (navodno, nekoliko hiljada) iračkih vojnika. Jasno je da sami po sebi buldožeri nisu zabranjeno oružje. Oni zapravo uopšte nisu oružje shvaćeno u užem smislu. Međutim, isto tako bi moralo biti jasno da se ne može smatrati prihvatljivim način ratovanja koji se svodi na to da se hiljade protivničkih boraca svesno živi zakopaju. Ovo već zbog toga što takvo postupanje predstavlja kršenje pravila o zabrani nanošenja nepotrebne patnje. Uostalom, u čemu je razlika kada se neko ubije tako što se protiv njega upotrebi zagušujući gas (a to je, svi znaju strogo zabranjeno) i kada se uguši tako što se živ zakopa u rovu.²⁶⁰

²⁵⁸ Između ostalog, ova zabrana formulisana je čl. 28. i 46. Haškog pravilnika o zakonima i običajima rata na kopnu (1907).

²⁵⁹ O njemu će više reči biti kasnije.

²⁶⁰ Sloyan P. J., „Iraqis Buried Alive – U.S. Attacked With Bulldozers During Gulf War Ground Attack”, *New York Times*, September 12, 1991, community.seattletimes.nwsourc.com/archive/?-date=19910912&slug=1305069; Schmitt E., „U.S. Army Buried Iraqi Soldiers Alive in Gulf War“, *New York Times*, Sept. 15, 1991, nytimes.com/1991/09/15/world/us-army-buried-iraqi-soldiers-alive-in-gulf-war.html; Heidenrich J. G. 1993, 108-125.

8. Zabrana uskraćivanja milosti

Premda su strane u sukobu dužne da sa pripadnicima neprijateljskih oružanih snaga koji padnu pod njihovu vlast postupaju po pravilima međunarodnog prava (da ih tretiraju kao ratne zarobljenike, da im, ako je potrebna, pruže medicinsku negu itd.) bilo je slučajeva da neka od njih, u cilju demoralizacije protivnika (da bi se izazvali defetizam, panika, dezerterstvo) izjavi da neće biti milosti odnosno da se nikome neće poštediti život ili izda naređenje da ne sme biti preživelih.

To znači da se uopšte neće uzimati ratni zarobljenici (pa ni u slučaju predaje) već se svi protivnici imaju pobiti.

Međutim, osnovna ideja na kojoj počiva ratno i humanitarno pravo jeste ta da je cilj u ratu pobediti protivnika, a ne potpuno ga uništiti. Pobjeda se postiži na mnogo načina, među koje spadaju i primoravanje neprijatelja da se preda, njegovo zarobljavanje itd.

U tom smislu, treba se setiti na prethodnim stranama već citirane odredbe iz uvoda Petrogradske deklaracije o zabrani upotrebe u ratu eksplozivnih i zapaljivih metaka (1868) kojom je pre više od 150 godina jasno izražen stav međunarodne zajednice „da je jedini legitimni cilj koji treba da imaju pred sobom države za vreme rata oslabljenje vojnih snaga neprijatelja“ i „da je u tom cilju dovoljno izbaciti iz stroja što veći broj ljudi“.

Uostalom, i čitav niz konkretnih pravila međunarodnog ratnog i humanitarnog prava na posredan način sadrži stav o tome da se protivnici ne smeju ubijati bez milosti. To je već po logici stvari suština i osnovna pretpostavka svih onih pravila koja propisuju da se mora poštediti neprijatelj koji je onesposobljen za borbu, regulišu odnos prema neprijateljskim ranjenicima, bolesnicima, brodolomnicima i ratnim zarobljenicima itd.

Pored toga, pravilo o tome da se ne sme uskratiti milost je, kao takvo, vrlo jasno utvrđeno međunarodnim pravom oružanih sukoba. I tu nema nikakve dileme. Naređenje da ne sme će biti preživelih, pretnja protivniku u tom smislu ili vođenje neprijateljstva na toj osnovi izričito su zabranjeni međunarodnim pravom i smatraju se perfidnim načinom vođenja rata, a samim tim ratnim zločinom.

Između ostalog, odredbe o tome sadrže čl. 23/1/d Haškog pravilnika o zakonima i običajima rata na kopnu (1907); čl. 40. Dopunskog protokola I (1977) uz Ženevske konvencije; čl. 8/2/b/XII Rimskog statuta (1998) itd.

9. Zabrana napada na bespomoćnog ili neprijatelja koji je onеспособljen za borbu

1. Pojam bespomoćnog neprijatelja i neprijatelja onеспособljenog za borbu

Neprijateljski borac koji iz nekog razloga nije u stanju ili nije voljan da vodi borbu (bolesni, ranjeni, nenaoružani, oni koji se predaju i slično) ne sme biti predmet napada (ne sme biti ubijan i ranjavan).

Čl. 41/2 Dopunskog protokola I (1977) uz Ženevske konvencije o zaštiti žrtava rata (1949) precizira da se smatra da je neko lice onеспособljeno za borbu:

- 1) ako se nalazi u vlasti protivničke strane;
- 2) ako jasno izražava nameru da se preda; ili
- 3) ako je u besvesnom stanju ili je na drugi način onеспособljeno usled rana ili bolesti i nije u mogućnosti da se samo brani – sve to pod uslovom da se odnosno lice uzdržava od bilo kakvog neprijateljskog akta i da ne pokušava da pobegne.

Drugim rečima potrebno je istovremeno ispunjenje dva uslova od kojih se jedan tiče objektivne bespomoćnosti ili onеспособljenosti protivnika za borbu, dok se drugi odnosi na ponašanje tog lica (uzdržavaje od neprijateljskog akta ili pokušaja bekstva).

Za označavanje bespomoćnog ili neprijatelja koji je onеспособljen za borbu (neprijatelja koji je prestao da učestvuje u borbi, često se kao opšteprihvaćeni međunarodni termin koristi francuski izraz *horsе d'combat* („izvan stroja“).

2. Zaštita koju uživa bespomoćni neprijatelj i neprijatelj koji je onеспособljen za borbu

Pravilo o tome da se mora poštediti neprijatelj koji nije sposoban ili voljan da se brani javlja se još u antici, u raznim kulturama. Iako je bilo bezbroj slučajeva njegovog bezobzirnog kršenja, zabeleženi su i konkretni primeri čovečnosti, pa i navođenje tog pravila u pisanim istorijskim spomenicima.

Između ostalog, precizna pravila o tome sadrži već pominjani indijski zakonik Manu (IV v. pre n. e.) a pouzdano znamo da su ih Indusi dosledno poštovali.

U skladu sa čl. 41/2 Dopunskog protokola I (1977) lice koje je priznato, ili u datim okolnostima treba da bude priznato kao onеспособljeno za borbu, ne sme biti predmet napada.

Međutim, saglasno ostalim normama međunarodnog ratnog i humanitarnog prava, zaštita tog lica je zapravo mnogo šira. Ne samo da se neprijatelj koji je onеспособljen

za borbu mora poštediti (ne sme biti predmet napada) već on uživa u najmanju ruku onu zaštitu koja pripada ratnim zarobljenicima. To, između ostalog, znači i da, kada je to potrebno, moraju mu se pružiti medicinska pomoć i zbrinjavanje.

Ako u konkretnom slučaju prilike ne dopuštaju zarobljavanje bespomoćnog neprijatelja ili neprijatelja koji je onesposobljen za borbu, on nipošte ne sme da se ubija i, ako nema drugog izlaza, treba jednostavno da bude pušten (ostavljen). Pored toga, mora mu se, u meri u kojoj je to izvodljivo, obezbediti sigurnost i olakšati položaj. Tako npr. ako je reč o ranjeniku, mora se premestiti na sigurnije mesto (npr. sa brisanog prostora u podrum, pećinu i slično) moraju mu se, ako je to ikako moguće, ostaviti voda, hrana, zavoji itd. Drugim rečima, treba prema njemu postupiti kao prema sopstvenom ranjeniku.

Član 41/3 Dopunskog protokola I (1949) precizira:

“Kada se lica koja imaju pravo na zaštitu kao ratni zarobljenici nađu u vlasti protivničke strane pod neuobičajenim okolnostima bitke usled kojih je onemogućena njihova evakuacija predviđena u Delu III, Odeljak I, III Konvencije,²⁶¹ ona treba da budu oslobođena i treba da se preduzmu sve praktično moguće mere predostrožnosti da se obezbedi njihova sigurnost.”

Napad na bespomoćnog ili neprijatelja koji je onesposobljen za borbu odnosno preduzimanje drugih zabranjenih koraka prema tom licu je ratni zločin.

Sa druge strane, ratni zločin je i kada se neko samo pravi da nije u stanju ili je prestao da učestvuje u borbi (da je teško ranjen, da se predaje i slično) da bi onda iznenada napao protivnika koju mu se približio. U ovom slučaju reč je o perfidiji jer se protivnik na nečasna način mami da se otkrije i priđe – on prilazi sa poverenjem, ne napadajući, već sa ciljem da vidi težinu povrede navodnog ranjenika i pruži mu pomoć, da razoruža i zarobi onog ko se navodno predaje i slično.

10. Zabrana korišćenja živog štita

1. Pojam živog štita

U raznim ratovima vođenim tokom istorije na raznim stranama, ponekad su oružane snage koristile živi štit sačinjen od civila, zarobljenih neprijatelja ili drugih lica koja ne učestvuju u neprijateljstvima. Takvih slučajeva bilo je i u Drugom svetskom ratu i nekim sukobima vođenim posle njega.²⁶²

Živi štit može se praviti od onih ljudi koji pripadaju neprijateljskoj strani – civila i/ili ratnih zarobljenika ili od trećih lica – neutralnih građana, međunarodnih posmatrača,

²⁶¹ Reč je o Ženevskoj konvenciji o postupanju sa ratnim zarobljenicima (1949) – prim. B. K.

²⁶² Više: Schmitt M. N. 2012, 547-585.

zarobljenih pripadnika međunarodnih oružanih snaga, aktivista humanitarnih organizacija itd. U principu, moguće je i pravljenje živog štita od sopstvenih civila strane koja ga postavlja, posebno od žena i dece.

Ideja je da se protivnik natera da odustane od napada da ne bi pobio sopstvene građane tj. rođake, prijatelje, zarobljene saborce itd. odnosno da ne bi počinio ratni zločin napadom na lica koja uživaju posebnu zaštitu međunarodnog prava.

O takvoj praksi može se govoriti kod defanzivnih operacija, kada se odnosna lica isturaju ispred sopstvenih jedinica ili smeštaju neposredno pored njih, čime se protivnik dovodi u situaciju da se ili uzdrži od napada (posebno napada iz daljine, kao npr. artiljerijom) ili da sam pobije pomenuta lica.

Takvo postupanje je moguće i kod ofanzivnih akcija. Najprostiji primer je kada se napred isture i ka protivniku poteraju zaštićena lica, (civilni, ranjenici, ratni zarobljenici itd.) a sopstvene snage kreću odmah iza njih, tako da neprijatelj ne može da ih gađa, a da ne izvrši pokolj među zaštićenim licima. Slična situacija postoji i kada se ljudstvo, vojna tehnika i borbena sredstva drže u neposrednoj blizini zaštićenih objekata u kojima su zaštićena lica (pored bolnice, škole, logora sa ratnim zarobljenicima itd.) i odatle dejstvuju po protivniku.

U oba slučaja zaštićena lica stavljaju se u izvesnom smislu u ulogu talaca. Strana koja koristi živi štit nastoji da stekne prednost tako što eventualnoj neprijateljskoj vatri izlaže zaštićena lica po kojima protivnik ne sme da dejstvuje, a ako ipak odluči da dejstvuje mora da računa sa tim da će izazvati velike nedužne žrtve, koje će pasti na njegovu dušu. Time se protivnik ucenjuje da ne vrši napade ili ne uzvraća na njih, što strana koja pribegava ovoj taktici koristi za sopstvene ciljeve - zaštitu trupa i tehnike ili nekažnjene napade.

U sukobu u Ukrajini, koji traje od 24. 2. 2022. godine, savezničke snage (jedinice Rusije, Luganska i Donjecka) mnogo puta su optuživale protivnike – oružane snage Ukrajine, da na razne načine kao živi štit koriste lokalno stanovništvo, dakle državljane Ukrajine. Istini za volju, treba imati u vidu da premda se tu radilo o ukrajinskim građanima, ogromna većina njih je etnički pripadala ruskom narodu, dok su ukrajinske jedinice velikim delom dolazile iz drugih delova zemlje, tako da lokalno stanovništvo na istoku Ukrajine često nisu doživljavale kao “svoje”, već u najboljem slučaju kao nekakve “izdajice”. To da ukrajinske snage kao štit masovno koriste civile i civilne objekte, među njima i škole i bolnice, i to ne samo za prikrivanje i spas od protivničkog napada, već i za aktivna dejstva po neprijatelju, potvrdio je, između ostalog, izveštaj poznate nevladine organizacije Međunarodna amnestija (*Amnesty International*).²⁶³ Ukrajinske snage, a posebno jedinice sastavljene od ekstremista i neofašista, terale su stanovnike zgrada ili deo njih u podrum i onda sa spratova gađale neprijateljske položaje²⁶⁴, smeštale su višecevne bacače raketa, topove i tenkove između civilnih zgrada i dejstvovale odatle itd. Kada bi druga strana odgovorila po tački sa koje je tučena, ispalo bi da gađa civilne objekte.

²⁶³ Amnesty International 2022

²⁶⁴ Pri tome je ponekad deo stanovnika ostajao u susjednim stanovima, postajući tako neka vrsta talaca, jer bi uzvratna vatra ruske strane neposredno ugrozila njihove živote.

To bi posvedočili novinari koje bi vlast iz Kijeva nedugo zatim dovela da im pokaže razaranja koja su, navodno bez ikakvog razloga, učinili njihovi nehumani protivnici

2. Međunarodnopravna zabrana korišćenja živog štita

Postupci koji se svode na korišćenje živog štita suprotni su izričitim odredbama međunarodnog ratnog i humanitarnog prava, strogo su zabranjeni i predstavljaju ratne zločine. Oni obesmišljavaju čitav koncept zaštite žrtava rata, a sami se moraju oceniti kao nečovečni i podmukli, dakle kao perfidije.

Prema čl. 51/7 Dopunskog protokola I (1977) uz Ženevske konvencije o zaštiti žrtava rata:

„Prisustvo ili pokreti civilnog stanovništva ili pojedinih civila neće se koristiti da se izvesne tačke ili područja učine imunim od vojnih operacija, naročito ne kao pokušaj da se zaštite vojni objekti od napada ili da se štite, favorizuju ili otežaju vojne operacije. Strane u sukobu neće usmeriti kretanja civilnog stanovništva ili pojedinih civila da bi pokušale da zaštite vojne objekte od napada ili da štite vojne operacije.”

Vezano za civile, ne samo da strane u sukobu ne smeju da ih koriste kao živi štit, već su u najvećem mogućem stepenu dužne da nastoje da uklone civilno stanovništvo, pojedine civile i civilne objekte pod njihovom upravom iz okoline vojnih objekata; da izbegavaju lociranje vojnih objekata u okviru ili blizu gusto naseljenih područja i da preduzmu ostale potrebne mere predostrožnosti radi zaštite civilnog stanovništva, pojedinih civila i civilnih objekata pod njihovom upravom od opasnosti koje proizlaze iz vojnih operacija.

Ova pitanja uređena su, između ostalog, članom 58. Dopunskog protokola I (1977) uz Ženevske konvencije o zaštiti žrtava rata (1949).

Premda se citirane odredbe odnose samo na zaštitu civila tj. zabranu da se oni koriste kao živi štit, ta zabrana važi i u pogledu ostalih pomenutih kategorija zaštićenih lica, s tim da je regulisana drugim normama međunarodnog prava oružanih sukoba - onim o zaštiti ranjenika, bolesnika i brodolomnika; o postupanju sa ratnim zarobljenicima itd.

3. Posebne situacije

Postoje i neki posebni oblici vršenja ovih dela, od kojih će ovde biti ukazano na samo dva.

1. Čišćenje minskih polja korišćenjem zaštićenih lica. - Odavno su pojedini vojni zapovednici problem prolaska preko minskih polja rešavali tako što su terali lokalno civilno stanovništvo ili ratne zarobljenike da pređu preko miniranog terena.

Tu taktiku često su u Drugom svetskom ratu koristili Nemci na Istočnom frontu, terajući stanovnike sovjetskih sela da ne samo prelaze preko miniranih površina već i da ih oru da bi tako aktivirali protivtenkovske mine, koje ne bi reagovala na prosto prelaženje ljudi. Veliki broj civila izgubio je život ili ostao sakat u ovim nečovečnim akcijama.

Manje je poznato, ali i zapadni saveznici su krajem Drugog svetskog rata takođe na sličan način koristili zarobljene nemačke vojnike, terajući ih da držeći se za ruke prelaze preko minskih polja i tako ih, aktivirajući svojim telima mine, čiste. O tome će više reči biti kasnije.

U novijoj praksi, tokom ratova na prostoru bivše SFR Jugoslavije srpske paravojne formacije naterale su 18.10.1991. grupu od 51 stanovnika sela Lovas u Istočnoj Slavoniji (Hrvatska) da uđu u minsko polje i tako ga očiste. One koji su odbili da to učine, ubijali su na licu mesta. Tom prilikom poginula su 22 stanovnika Lovasa, neki od mina, neki od metaka, a još jedan broj ih je teško povređen eksplozijama mina.

Treba praviti razliku između prisiljavanja civila, ratnih zarobljenika i drugih zaštićenih lica da idu kroz minsko polje samo radi osvete ili izživljavanja nad njima i situacije kada se to isto čini da bi se očistilo minsko polje, tj. osigurao bezbedan prolaz svojih trupa. Razlika je u motivima zbog kojih se to čini. U prvom slučaju u pitanju je jedna vrsta odmazde, zastrašivanja i posrednog ubijanja odnosno ranjavanja civila i/ili drugih zaštićenih lica, dok se u drugom radi o posebnoj vrsti živog štita. Inače u oba slučaja reč je o teškom ratnom zločinu koji zaslužuje najstrožu kaznu.

Opravdanje da se u ovim i sličnim slučajevima uslovno govori o živom štitu leži u činjenici da onaj ko koristi ovu taktiku time štiti svoje borce i tehniku od napada protivnika, s tom razlikom što napad ne dolazi neposredno od dejstva neprijateljskih jedinica, već od sredstava (mina) koje je neprijatelj prethodno postavio.

Nešto drugačija, ali suštinski ista situacija je i kada se zaštićena lica primoravaju da svojim telima čiste minsko polje koje je postavila ista ona strana koja ih koristi za čišćenje terena. I tu se civili, ratni zarobljenici itd. izlažu rizicima i stradanjima da bi se time zaštitile sopstvene snage. Razlog zbog koje bi neka strana u sukobu koristila na taj način zaštićena lica može biti različit – zato što kod postavljanja mina nije napravljen plan njihovog rasporeda, zato što je taj plan u međuvremenu uništen ili izgubljen, zato što je mine prethodno postavila jedna jedinica odnosno strane, a preko miniranog terena dosta kasnije treba da prođe druga jedinica te strane itd.

2. Korišćenje za napad objekata u kojima su zaštićena lica i zatim brzo povlačenje.

- Drugi poseban oblik korišćenja živog štita koji se razvio naročito u naše vreme globalizacije i sveprisutnosti medija ogleda se u tome da se određene snage (npr. snajperisti, minobacači) postave u neposrednoj blizini civila (unutar njihove koncentracije, na krovu civilne bolnice i slično) odakle vrše napade na protivnika, a zatim se brzo povlače. Kada protivnik uzvratu prema objektu iz kojeg je napadnut, napadača više nema, a mediji i nezavisni posmatrači mogu samo da posvedoče da je odnosna strana gađala civilni objekt - bolnicu, školu i slično u kojem su u to vreme bila zaštićena lica koja ne učestvuju u neprijateljstvima.

Ovu taktiku koristili su npr. muslimanski borci u borbama u Sarajevu u ratu u Bosni i Hercegovini (1992-1995). Oni su sa krovova bolnica minobacačima gađali položaje bosanskih Srba, provocirajući tako njihov odgovor. Čim bi ispalili nekoliko projektila odmah su napuštali mesto

kako zbog toga da ne bi bili pogođeni uzvratnom vatrom, tako i da bi stvorili utisak da Srbi bez ikakvog razloga gađaju zaštićeni civilni objekat, i to - bolnicu. Ipak, ovi njihovi postupci nisu ostali neprimećeni od strane nepristrasnih međunarodnih posmatrača.

Kada bi napadači ostali na mestu sa koga su otvorili vatru, tu ne bi bilo ničeg posebnog, već bi se radilo o klasičnom korišćenju živog štita u ofanzivne svrhe. Specifičnost je u tome što se suštinski tu, strogo uzev, zapravo ne radi o živom štitu, zato što se civili odn. druga zaštićena lica ne koriste da bi se zaštitile sopstvene snage – jer se one odmah nakon napada povlače sa mesta odakle su ga izvršile. Razlog zbog kojeg je takve postupke uslovno moguće smatrati živim štitom je taj što se i tu protivnik dovodi u nedoumicu šta da uradi - da li da uopšte da uzvrat i kako to da učini. Naime, on je prisiljen da ili nemoćno trpi gubitke u svojim redovima (posebno ako se opisani napadi ponavljaju iz dana u dan) ili da što brže žestoko odgovori na vatru u nadi da će zateći neprijatelja na mestu odakle je izvršio napad, a da neće pogoditi nedužne. U takvom slučaju eventualna uspešna neutralizacija napadača nema za cilj samo njihovo uništenje, već i obeshrabrivanje budućih sličnih napada.

Objekat koji je pod zaštitom međunarodnog prava gubi tu zaštitu i pretvara se u vojni cilj onda kada se koristi u vojne svrhe, a posebno za napad. Međutim, teško je opravdati npr. artiljerijski napad na bolnicu punu bolesnika i ranjenika, zbog toga što je sa njenog krova dajstvovao snajperista ili minobacač. Žrtve među zaštićenim licima bile bi najverovatnije nesrazmerno velike u odnosu na ostvarenu vojnu prednost (uništenje jednog ili šačice napadača) a pitanje je i da li bi ta prednost uopšte bila ostvarena (da li bi napadači bili neutralisani na vreme, pre nego što pobegnu).

U principu, oba slučaja predstavljaju teško kršenje međunarodnog ratnog i humanitarnog prava. Civili, civilni objekti, ratni zarobljenici i druga međunarodno zaštićena lica i objekti ne smeju se uzimati kao cilj napada, ali ni koristiti kao zaklon za zaštitu trupa, a tim pre za izvođenje napada.

Napad sa ili iz neposredne blizine zaštićenog objekta odnosno iz neposredne blizine grupe zaštićenih lica je ratni zločin. Međutim, napadač to svesno čini da bi postigao dva cilja: 1) naneo odn. nanosio makar nezatne ali zato stalne gubitke protivniku i time, između ostalog, uticao na njegov moral i 2) naveo protivnika da i sam izvrši ratni zločin napadom npr. na bolnicu punu pacijenata.

Ovaj drugi momenat je stekao poseban značaj u naše vreme masmedija, kada se ponekad ne snimaju i ne prikazuju u priložima na TV i Internetu izvorni napadi (npr. sa krova bolnice) ali se zato dokumentuju uzvratne akcije (npr. granatiranje te iste bolnice).

To može biti učinjeno iz raznih razloga, npr. zbog pristrasnosti izveštača ili zato što su prilog snimili sami napadači kada su se bezbedno povukli sa mesta odakle su izvršili napad. U nekim slučajevima to može biti posledica objektivnog nesagledavanja onoga što se zapravo dogodilo. Tako npr. ako se sa krova bolnice koristi snajper sa prigušivačem ili drugo oružje koje se ne čuje i čije dejstvo je posmatraču teško uočiti, sa strane ispada da je onaj ko gađa bolnicu to učinio neizazvano, bez ikakvog povoda.

11. Atentati

Atentat je naziv za politički motivisano ubistvo ili pokušaj ubistva nekog ili nekoliko istaknutih političkih, vojnih, verskih i drugih važnih ličnosti.²⁶⁵

Atentati, uključujući i one na strane visoke ličnosti, događaju se povremeno u miru i problem su za sebe.

Ako je izvršen u doba mira, atentat je krivično delo koje se kažnjava po unutrašnjim propisima država, a ako ima elemente inostranosti (npr. napad na stranog državnika ili atentat koji je izvršen u inostranstvu) obično predstavlja akt međunarodnog terorizma. Države su dužne da pruže potrebnu zaštitu stranim visokim ličnostima (šefu države, predsedniku vlade, ministru inostranih poslova itd.) koje borave na njihovoj teritoriji, a ako i pored toga ne uspeju da spreče napad na njih, obavezne su da preduzmu sve raspoložive mere u cilju pronalaženja i kažnjavanja krivaca. Atentati neretko izazivaju veoma ozbiljne posledice po međunarodne odnose. Tako je ubistvo austrijskog nadvojvode Franca Ferdinanda (nem. *Franz Ferdinand von Österreich-Este*) i njegove supruge u Sarajevu 28. 6. 1914. bilo uvod u Prvi svetski rat.²⁶⁶

1. Atentati u ratu

1. Pojam i značaj atentata u ratu. - Pitanje je da li su dozvoljeni atentati u ratu, tj. ubistva stranih političkih i vojnih rukovodilaca, posebno šefova država ili vlada ili vojnih komandanata. Ovde nemamo u vidu napad usmeren na protivničkog lidera u toku samog okršaja, što je legalna i sasvim razumljiva taktika, već akciju koja ima za cilj njegovu likvidaciju u vreme zatišja, primirja, daleko od bojišta i slično.

Vojna prednost koja se može steći takvim akcijama je nesumnjiva – ako joj budu eliminisani harizmatični vođa ili talentovani vojskovođa, druga strana može biti veoma oslabljena, ponekad čak u toj meri da to presudno utiče na ishod čitavog sukoba.

Dovoljno je zamisliti se nad time dokle bi stigle njihove trupe i na šta bi ličila njihova osvajanja, da su, kojim slučajem, u ranoj fazi svoje državničke i vojne karijere bili likvidirani Kir Veliki, Filip Makedonski, Aleksandar Makedonski, Hanibal Barka, Džingis-kan, Tamerlan, Atila ili Napoleon.

2. Status prema međunarodnom pravu. - Međunarodno pravo ne sadrži precizne odredbe o dopuštenosti atentata u ratu i o statusu atentatora. Ipak, osnovna pravila mogu se izvesti iz opštih rešenja koja važe za izvođenje neprijateljstva, a posebno onih koja se odnose na specijalne jedinice (komandose) i špijune.

Atentat koji u ratu potajno, na podmukli način izvrši pojedinac ili grupa (koristeći otrovanu hranu ili piće, noseći lažnu uniformu i slično) ne smatra se zakonitom vojnom

²⁶⁵ Nlat. *attentator*, od *attentare* odnosno *attemptare*, napasti, pokušati.

²⁶⁶ Više: Krivokapić B. 2017, 652-656.

akcijom, tako da se atentatori, u slučaju da budu uhvaćeni, ne tretiraju kao borci i suočavaju se sa pretnjom najstrožim sankcijama.²⁶⁷ U literaturi to se obično tumači time da se smatra da se rat vodi protiv neprijateljske oružane sile, a ne protiv pojedinaca, pa makar oni bili najistaknutije i najodgovornije ličnosti u redovima protivnika.²⁶⁸ Ne sporeći pomenuto rezonovanje, nama se ipak čini da ovde prevažu drugi argumenti, a naročito oni koji ukazuju na podmuklost akcije.

Nasuprot tome, ukoliko takva ličnost strada u akciji komandosa, preduzetoj u skladu sa zahtevima ratnog prava, u zakonitom bombardovanju i slično, takav akt se ne smatra protivzakonitim i lica koja su učestvovala u akciji, u slučaju da budu uhvaćena, imaju pravo na status ratnog zarobljenika. To je, između ostalog, dokaz da atentat u ratu sam po sebi nije zabranjen, već samo ako je izvršen na način koji se smatra perfidnim.

Uostalom, kada snajperista sačeka i likvidira nekog visokog oficira ili čak komandanta protivnika koji je došao da poseti položaje (prvu liniju) svojih snaga, i to je u neku ruku atentat. Čak i ako se na tom mestu i u tom trenutku zatekao slučajno, snajperista kroz optički nišan prepoznaje metu – njene crte lica, visoki čin (epolete odn. druge oznake), poslušnost i poštovanje s kojim se svi ophode prema njoj i slično. Pa ipak, ako on preciznim hicem ubije tu ličnost, niko u tome neće videti kršenje međunarodnog prava.

3. Istorijski primeri. - Tokom istorije bilo je mnogo pokušaja da se dobije bitka, pa čak i čitav rat ubistvom protivničkog vladara ili komandanta. Naime, u to vreme, zbog sistema komandovanja i uopšte odnosa u redovima vojske, smrt vođe je skoro uvek značila gubljenje ne samo kontrole nad događajima na bojnopolju, već i nestanak motivacije, a time i rasulo i poraz. Stoga se smrt vladara odnosno komandanta (najčešće je to bila ista ličnost) ako je ikako bilo moguće krila sve do kraja okršaja.

Tako su Turci tokom Kosovskog boja (1389) krili od svojih boraca da je ubijen sultan Murat I. Isto su postupili i kada je kod opsade Sigeta 1566. iznenada umro sultan Sulejman I, poznatiji kao Sulejman Veličanstveni – da to ne bi negativno uticalo na moral vojske, sultanova smrt skrivana je skoro 3 nedelje, sve dok nije ustoličen njegov naslednik. Premda je sultan umro 6. septembra, veliki vezir Mehmed Paša Sokolović je to krio čekajući da stigne Sulejmanov naslednik, Selim. U međuvremenu nikoga nije puštao u sultanov šator i sam je izdavao naređenja, koja su navodno dolazila od vladara. Tajnu je sačuvao i posle pada Sigeta 7. septembra (čije su osvajanje zbog junačkog otpora branilaca na čelu sa grofom Nikolom Šubićem Zrinskim Turci skupo platili) pa i kod polaska nazad za Istanbul, tako da je obnarodovana tek kada je u blizini Beograda stigao Selim, koji je preuzeo presto kao Selim II.

Sa druge strane, istovremeno je postojala svest da ako se ubije protivnički vladar odn. komandant, može se dobiti čak i bitka koja je naizgled već izgubljena.

²⁶⁷ Ali čak i tada, oni bi, kao i špijuni prvo morali biti izvedeni pred sud, gde bi im u fer sudskom postupku, uz obezbeđenje svih prava odbrane, morala biti dokazana krivica.

²⁶⁸ Perazić G. 1986, 178.

Navešćemo nekoliko istorijskih primera:

- Tokom rimsko-etruskog rata, 509. pre n. e. kada je etruski kralj Lars Porsena držao pod opsadom Rim, Gaj Mucije (*Gaius Mucius Scaevola*) uspeo je da se ušunja u njegov šator sa namerom da ga ubije, ali je greškom ubio pisara. Vojnici su ga uhvatili, a on je Porseni rekao za sebe da je samo jedan od 300 rimskih mladića koji su se životom zakleli da će ga ubiti. Kao dokaz svoje nepokolebljivosti, stavio je desnu ruku u vatru i držao je u njoj dok se nije ugljenisala. To je toliko zadivilo etruskog kralja da ga je pustio na slobodu i zaključio sa Rimom mir. Zbog toga što je ostalo samo sa levom rukom, Mucije je dobio nadimak Scevola (lat. Levoruki).

- Po nekim izvorima, kada je trećeg dana Termopilske bitke (480. pre n. e.) saznao da su Persijanci pronašli prolaz kojim mu se primiču sa leđa, što je značilo da će bitka uskoro biti izgubljena, spartanski kralj Leonida je noću poslao grupu boraca da ubiju persijskog cara Kserksa. Da su u tome uspeli, rečima čuvenog antičkog istoričara Diodora sa Sicilije (lat. *Diodorus Siculus*) „čitav rat bi imao brzi kraj”.²⁶⁹ To se, međutim, nije desilo.

Po jednoj verziji događaja, Spartanci su se probili skoro do samog Kserksovog šatora, ali su tu zaustavljeni. Po drugoj, uspeli su da se došunjavu do šatora i, pre nego što su stradali u borbi sa kraljevskom gardom, pobiju sve koje su zatekli, ali ne i Kserksa – jer on nije bio tamo (veruje se da je ili bio kod kraljice ili je jednostavno poslušao savet da nikada ne spava dva puta zaredom na istom mestu).

- Jedan od najupečatljivijih primera je ono što se dogodilo u bici kod Hejstingsa (1066) kada je u vrtlogu najžešće borbe normanski vojvoda Vilijam I Osvajač (eng. *William the Conqueror*) poslao grupu vitezova sa zadatkom da ubiju engleskog kralja Harolda II Godvinsona (eng. *Harold II Godwinson*). Ovi su to i učinili tako što ga je jedan probo kopljem u grudi, a ostali dokrajčili mačevima.²⁷⁰ Nepodeljeno je mišljenje da je upravo Haroldova smrt uništila moral njegovih ratnika i odlučila ishod bitke, koja je trajala više od 10 sati (neuobičajeno dugo za to doba) a da on nije stradao, trajala bi sigurno još i ko zna kada i kako bi se završila. Da sve bude zanimljivije, umalo da se dogodi sasvim suprotno. Kada je na samom početku okršaja ubijen konj na kome je bio Vilijam, među Normanima se proneo glas da je i on sam poginuo. Tada je on izjahao na drugom konju, skinuo šljem i vikao da ga svi vide da je živ, čime je ne samo sprečio paniku, već i oduševio svoje borce.

- Taktiku usmerenog napada na protivničkog vođu koristili su i mnogi drugi narodi, među njima i Srbi. Tako je u bici kod Velbužda (1330) mladi kralj Dušan Silni poveo napad na bugarskog cara Mihajla III Šišmana, što je presudilo ishodu bitke; u bici na Kosovu (1389) Miloš Obilić se, po jednoj verziji, na čelu 12 vitezova probio do turskog sultana Murata I i ubio ga; u bici kod Nikopolja (1396) presudan je bio juriš kneza Stefana Lazarević i njegove konjice na ugarskog kralja Žigmunda; itd.

- U Ratovima ruža (1455-1485) poznatim i kao Rat Crvene i Bele ruže, koji su vođeni u borbi za engleski presto između pristalica dinastija Lankaster i Jork (znak prvih bila je crvena, a znak drugih bela ruža, odakle i naziv ratova) prelomni momenat bila je smrt Ričarda III Jork (*Richard III of England*) u Bici kod Bosvorta (1485).

Samo u Drugom svetskom ratu bilo je nekoliko uspešnih i neuspešnih atentata. Među uspešnima, naročito su poznata dva:

- Britanska Uprava za specialne operacije (*Special Operations Executive, SOE*) je uz pristanak čehoslovačke vlade koja je izbegla u London, pripremila i uspešno ostvarila akciju (*Operacija Antropoid*)

²⁶⁹ Flower M. A. 1998, 366.

²⁷⁰ Istini za volju, ima i drugačijih opisa Haroldove smrti, ali su oni danas uglavnom napušteni, pa i onaj po kojem je slučajno pogođen strelom u oko.

za likvidaciju Rajhnarda Hajdriha (*Reinhard Heydrich*), generala SS, šefa Glavnog bezbednosnog ureda Trećeg rajha i guvernera Češke i Moravske.²⁷¹ Dva atentatora, Čeh i Slovak, ubačeni su padobranima i 27. 5. 1942. u Pragu naneli Hajdrihu teške rane od kojih je posle nekoliko dana umro. Nedugo zatim, u borbi sa Nemcima stradala su i oba komandosa. Kao odmazdu zbog atentata, Nemci su savrnili sa zemljom neka sela, uhapsili 13.000 ljudi od kojih su najmanje 1.330 streljali, a jedan broj odveli u koncentracione logore u kojima su mnogi umrli (smatra se da je ukupno stradalo oko 5.000 ljudi).

- Već je pomenuta vazдушna zaseda u kojoj je 18. 4. 1943. ubijen čuveni japanski admiral Jamamoto. Suštinski i ona je bila jedan poseban vid atentata.

Vrlo su zanimljiva tri atentata koji se, premda plairani, nisu dogodili;

- Saznavši da će se „velika trojka” (Ruzvelt, Staljin i Čerčil) sastati krajem novembra 1943. u Teheranu, Nemci su pripremili operaciju „Dugačak skok” (nem. *Unternehmen Weitsprung*) u sklopu koje su prvo padobranima ubacili grupa radista kojima je nešto kasnije trebalo da se pridruži i odred komandosa na čelu sa čuvenim Otom Skorcenijem (*Otto Skorzeny*) radi samog atentata na savezničke lidere. Međutim, Sovjeti su preko svojih obaveštajaca to na vreme otkrili, te je Staljin upozorio Ruzvelta i Čerčila. Sovjetska i britanska obaveštajna služba su pohvatale radiste i druge nemačke agente, ali je jedan ipak uspeo da pošalje tajni signal o tome da su provaljeni, tako da su Nemci digli ruke od ionako suviše rizičnog plana;

- već pomenuta britanska Uprava za specijalne operacije (*SOE*) smislila je nekoliko načina likvidacije Hitlera. Između ostalog, 1943. predložila je da se bombarduje specijalni voz kojim on putuje, ali se od toga odustalo zato što je njegovo kretanje bilo nepredvidivo. Zatim je htela da u vodu koju Hitler pije za vreme putovanja vozom, ubaci otrov bez mirisa i ukusa, ali je i od toga odustala, pošto se to nije moglo uraditi bez svog čoveka koji bi stalno bio u vozu i reagovao onda kada se uveri da je tu i Hitler, a takvog čoveka nije bilo.

Tada je SOE došla na ideju (“Operacija Foksli”, eng. *Operation Foxley*) da se Hitler ubije dok je u redovnoj jutarnjoj šetnji u svojoj rezidenciji Beghof u Bavarskim Alpima. Plan je bio da se padobranima spuste Poljak i britanski snajperista koji govore nemački, obojica u nemačkim uniformama i sa nemačkim naoružanjem, uključujući i standardnu nemačku pušku, karabin K98 Mauzer koja bi bila korišćena za atentat. Snajperista je odabran i vežbao je na pokretnoj lutki. Međutim, premda ga je odobrio sam Čerčil, plan nije sproveden u delo i to iz nekoliko razloga. Naime, kada je njegovo ostvarenje postalo moguće (novembar 1944) prevladalo je mišljenje da je Hitler vrlo loš strateg, tako da ko god da ga zameni, najverovatnije bi bio mnogo teži protivnik. S druge strane, pošto je bilo jasno da je Nemačka pred porazom, uočena je opasnost da bi ubistvo Hitlera moglo da od njega napravi mučenika u očima njegovih zemljaka i istovremeno stvori mit da bi Nemačka pobedila da je on ostao živ. To nije smelo da se dogodi. Uostalom, Hitler je poslednji put bio u Berghofu jula 1944. godine i više se nije vraćao, tako da bi ga snajperista tamo uzaludno čekao.

- Radi preduzimanja akcija u sovjetskoj pozadini Nemci su od marta 1942. g. koristili zavrbovane sovjetske ratne zarobljenike i prebege koje su nakon špijunske, diverzantske i druge obuke slali na zadatke. To su činili preko jedinice „Preduzeće Cepelin” (nem. *Unternehmen Zeppelin*) poznate i kao „Operacija Cepelin”²⁷² ili „Organizacija Cepelin”, koja je bila deo Glavne bezbednosne kancelarije

²⁷¹ Bio je jedna od najviših i najmračnijih figura rukovodstva nacističke Nemačke, umešan u mnoga zloдела (između ostalog, u pravljenje planova za istrebljenje svih evropskih Jevreja). Dovoljno govori to što ga je sam Hitler zvao „čovek sa gvozenim srcem”.

²⁷² Ne treba je treba mešati sa istoimenom britanskom operacijom (eng. *Operation Zeppelin*) koja se odvijala februara-jula 1944. g. kao deo mera zavaravanja nemačke komande pred savezničku invaziju u

Rajha (nem. *Reichssicherheitshauptamt*) i funkcionisala sve do proleća 1945. godine. Mada je izvršila veliki broj diverzija i drugih akcija, najviše je poznata po planu za ubistvo sovjetskog lidera Josifa Staljina, tako da se ponekad termin Operacija cepelin koristi kao naziv za taj konkretni poduhvat.

Za atentatora je bio određen Petar Šilo odn. Petar Tavrin (rus. *Петр И. Шило, Петр И. Таврин*)²⁷³ koji je 30. 5. 1942. g., kao tada poručnik i komandir mitraljeske čete, prešao na stranu Nemaca i zatim posle niza provera i obavljenih zadataka stekao njihovo poverenje. Nakon intenzivne doobuke, sa još jednim nemačkim agentom, svojom suprugom Lidijom Šilo odn. Tavrin (Лидия Я. Шилова, Лидия Я. Тавринова) koja je poslata kao radista, prebačen je 5. 9. 1944. g. avionom preko linije fronta. Posle ateriranja na pustom mestu kod Smoljenska, njih dvoje su nastavili put motorom koji je dopremljen u teretnom delu aviona, ali su ih Sovjeti brzo uhvatili.²⁷⁴ Premda su imali besprekorne „legende“ (lažne biografije) i savršeno falsifikovane dokumente (po njima on je bio Petar Tavrin, visokopostavljeni major SMERŠ²⁷⁵, Heroj Sovjetskog Saveza i nosilac drugih visokih odlikovanja²⁷⁶, dok je ona bila Lidija Šilo, potporučnik administrativne službe i sekretar posebnog odeljenja divizije) učinili su se sumnjivim jer njihova objava (putni nalog) nije bila pravilno napisana.²⁷⁷ Maske su pale kada je pretres pokazao da uz sebe imaju 7 pištolja, 2 lovačke puške i 5 ručnih bombi.

Posebnu pažnju privukla je neobična sprava, zvana pancerknaker (nem. Panzerknacker, probijač oklopa) po kojoj je i čitava epizoda poznata kao „Operacija pancerknaker“. Radilo se o minijaturnom bacaču protivoklopnih granata, kalibra 30 mm, koji je bio dužine 17 cm, prečnika 5 cm i težine 235 g., a skrivao se u rukavu kožnog kaputa, kakve su nosili oficiri SMERŠ. Zvuči neverovatno, ali njegovi projektili su sa daljine od 300 m probijali oklop debljine 35–40 mm. Pošto je Staljinov blindirani automobil imao znatno tanji oklop, plan je bio da se atentat izvrši na ulici, na mestu gde vozilo mora da uspori. Tavrin je imao 2 pancerknaker i 9 projektila za njih, a za slučaj da napad tim sredstvima ne uspe, imao je i teledirigovanu minu i posebnu pištoljsku municiju – eksplozivne i otrovne metke, za napad na nekom javnom skupu, na kome bi zbog zbog uniforme i dokumenata mogao da se približi meti. Ako i pored svega ne bi uspeo da dođe u poziciju da likvidira Staljina, trebalo je da promeni cilj i ubije nekog drugog iz samog vrha državnog rukovodstva SSSR.

Normandiji i koja je trebalo da ubedi Nemce da će se Saveznici iskrcati u južnoj Francuskoj ili Grčkoj.

²⁷³ Šilo je 1939. godine promenio prezime u Tavrin, navodno da bi prikrrio kriminalnu prošlost i činjenicu da je 3 puta bio u zatvoru zbog pronevere.

²⁷⁴ Navodno su još u avgustu obavешteni od svojih agenata da Nemci spremaju specijalnu operaciju i da će diverzanti biti ubačeni avionom koji će se spustiti u tom području. Stoga su tamo poslate snage koje su pročešljavale teren i detaljno proveravale sve iole sumnjive.

²⁷⁵ Skr. od “Smrt špijunima”, rus. *Смерть шпионам!*, СМЕРШ, sovjetska kontraobaveštajna služba tog vremena.

²⁷⁶ Pored toga što je bio u uniformi majora SMERŠ sa sve ordenjem na grudima i imao odgovarajuće isprave, da bi sve izgledalo što uverljivije, dobio je kovertu sa falsifikovanim strogo poverljivim dokumentima koje je navodno trebalo da preda komandi u Moskvi, nemački lekari su mu napravili ožiljke na telu kao lažne tragove navodnih ranjavanja u borbi, uz sebe je imao lažne isečke iz najtiražnijih sovjetskih novina „Pravda“ i „Izvestija“ (rus. *Правда* odn. *Известия*) sa njegovom slikom i člankom povodom navodnog nagrađivanja ordenom Heroja Sovjetskog Saveza, a sve ordenje, pa i zlatna zvezda Heroja bilo je pravo (oduzeto od zarobljenih sovjetskih oficira). Da bi mogao da uspešno dejstvuje u svim situacijama, imao je i oko 500 raznih drugih lažnih dokumenata i ogroman novac – 428.000 rubalja.

²⁷⁷ Po drugoj verziji pažnju je privuklo to što su oni i motor kojim su putovali bili suvi, premda je prethodno padala jaka kiša (dok je ona padala bili su u avionu i zato nisu pokisli).

Atentatori su prihvatili saradnju sa sovjetskom kontraobaveštajnom službom, pa su 27. 9. 1944. radiostanicom poslali nemačkoj komandi prvu šifrovanu poruku o navodnom uspešnom početku akcije. Time je počela operacija „Operaciji magla“ (rus. *Операция туман*) sa ciljem da se otkriju nemački agenti u Moskvi, uhvate diverzanti i spreče novi atentati na Staljina. I zaista, pohvatano je nekoliko grupa koje su Nemci poslali sa zadatkom da dignu u vazduh mostove na rekama Volga, Kama i Vjatka i izvrše druge diverzije. To je trajala do 9. 4. 1945. kada je nemačka strana prestala da odgovara na poruke. Nakon svega, Petar i Lidija su osuđeni na smrt i 1952. godine streljani.

Istine radi, treba reći da postoji i bitno drugačija verzija po kojoj je Tavrín bio dvostruki agent, sovjetski špijun koji je ubačen u nemačke redove, što se dokazuje nizom argumenata.²⁷⁸ Ali, čak i da je bilo tako, to bi značilo da je samo zbog uspešne igre sovjetskih kontraobaveštajaca sprečen vrlo dobro isplanirani atentat. Ako pretpostavimo da je Tavrín zaista bio sovjetski agent, da su umesto njega Nemci poslali nekog drugog, taj bi, s obzirom na sve pripreme i oružje kojim je bio snabdeven, imao veliku šansu da uspe u svojoj misiji. I ono što je ovde najbitnije – Nemci su zaista imali nameru da ubiju Staljina, ubeđeni da bi to veoma oslabilo Sovjetski Savez i Crvenu armiju.

2. Ubistvo svojih vojnih starešina

U ratu se ne tako retko događa da pojedinačni vojnik ili nekolicina njih digne oružje protiv svojih ratnih drugova, a naročito protiv sopstvenih vojnih starešina. Suštinske razlike nema, sem što su napadi na starešine češći i izazivaju teže štetne posledice, jer ostavljaju jedinicu bez dela komandnog kadra, unose određeni stepen dezorganizovanosti i anarhije u jedinicu i slično. Ovde ćemo se osvrnuti na napade na starešine, podrazumevajući da u meri u kojoj je to opravdano, sve rečeno važi i za napade na obične vojnike.

Najčešće je u pitanju likvidacija ili pokušaj likvidacije komandira što znači vojnika sa činovima odnosno trupnih podoficira i mlađih oficira (ispod čina majora) a ređe se radi o napadu na komandanata odn. visokog oficira (od čina majora pa naviše). To je posledica činjenice da su komandiri (starešine koje komanduju odeljenjem, vodom, četom i slično) bliži vojnicima, da su sa njima svakodnevno i to tokom čitavog dana u istom rovu, bunkeru, tenku itd., dok se vojni komandanti na prvoj borbenoj liniji viđaju ređe, da generali a posebno komandanti armije, fronta i slično obično imaju lično obezbeđenje (pratioce) itd.

Razlozi zbog kojih bi pripadnik oružanih snaga ili grupa njih ubili nekog od sopstvenih starešina mogu biti različiti: odbijanje poslušnosti odn. pobuna, pokušaj da se tako izbegne neka sankcija, osveta za nešto, lični motivi (lična netrpeljivost, ljubomora, kockarski dug itd.), pijanstvo odn. dejstvo droge, psihičko rastrojstvo itd. Ipak, najčešće je ono što pokreće potčinjene na takvu akciju suviše strogo, nepravedno ili nezakonito postupanje samog starešine, a posebno njegovo maltretiranje potčinjenih i njihovo olako žrtvovanje u nepotrebnim ili besmislenim akcijama.

²⁷⁸ Авантюры Второй мировой | Инсценировка покушения на Сталина, 25. 1. 2021, wwii.space/Авантюры-Второй-мировой-Инсценировка/.

Zabeleženi su razni načini izvršenja, s tim da je u naše vreme to često metak u leđa ili potiljak. Ponekad se to vrši za vreme okršaja sa neprijateljem, tako da se, ako nema svedoka voljnih da daju iskaze, smrt starešine pripisuje neprijateljskoj vatri, akciji protivničkih diverzanata, nesrećnom slučaju i slično. Šanse da takav incident prođe bez ozbiljne istrage su velike, posebno ako su u toku intenzivna borbena dejstva, ako se sve dogodilo bez svedoka, noću itd.

Sa stanovišta međunarodnog prava ova pitanja nisu od značaja. Starešine koje pripadaju istoj vojsci nisu neprijateljski borci, a nisu ni civili. Stoga međunarodno pravo oružanih sukoba nema razlog da ih posebno štiti niti da na bilo koji način reguliše njihov status. To su pitanja u nadležnosti države kojoj pripadaju odnosne oružane snage. Iz ugla međunarodnog prava sve je kao da se ubistvo dogodilo, a da rata nije ni bilo. Naime, i u mirnodopskim uslovima ponekad se događaju takve stvari. I tada se sve rešava u granicama pravnog poretka države o kojoj je reč.

U principu, ubistvo sopstvenih starešina je zločin prema unutrašnjem pravu odnosno države, a ne prema međunarodnom pravu. Svaka država je neposredno zainteresovana da sprečava takva dela i goni i kažnjava njihove izvršioce s tim da to čini na osnovu svog prava i putem svojih organa (vojnih ili drugih nadležnih sudova). Ona je naročito motivisana za pravovremeno i strogo kažnjavanje učinilaca takvih dela kada su ona izvršena za vreme oružanog sukoba, jer takvi ekscesi ruše moral i disciplinu vojske, mogu da ohrabre slične postupke u drugim jedinicama, lišavaju jedinicu starešine a takođe i učinioca kao borca (jer on se osumnjičeni hapsi i procesuiraju) itd. Osnovna razlika u odnosu na situaciju kada se takvo nešto dogodi u miru jeste što će za vreme rata u najvećem broju slučajeva postupak biti vođen pred vojnim sudom, što će proces biti vođen srazmerno brzo i što će kazna (baš zbog uzimanja u obzir ratnih uslova i svih štetnih posledica dela) biti strožija nego da je delo izvršeno u miru.

Ubijanje odn. pokušaj ubistva sopstvenih starešina i drugih saboraca je relativno rasprostranjeno u američkoj vojsci, s tim da je bilo najmasovnije tokom Vijetnamskog rata (1974-1975).²⁷⁹ Tada je stvoren i poseban termin „fraging“ (eng. *fragging*, od *fragmentation grenade*, fragmentaciona ručna bomba, kašikara koja pri detonaciji rasipa šrapnel). Naime, premda su ponekad u tu svrhu koristili i mine (naročito M18A1 „Klejmor“)²⁸⁰ ili vatreno oružje, američki vojnici su svoje starešine najčešće napadali ručnim bombama M26, M61 i M67, koje zbog rasprkavanja nisu ostavljala nikakav trag odn. forenzički dokaz o počiniocu – nisu, poput metaka pružale mogućnost veštačenja iz koje cevi je došao projektil niti je na njihovim fragmentima nakon detonacije bilo moguće naći

²⁷⁹ Dalje izneti statistički i drugi podaci navedeni su prema: Gabriel R. A., Savage, P. L. 1978, p. 183; Hixson W. 2000, 154; Hedges C. 2003; Brush P. 2010; Lepre G. 2011; Hamilton G. 2018, 22.

²⁸⁰ Eng. *M18A1 Claymore*, američka protivpešadijska mina, konstruisana 1956. g. Ima masu od 0,68 kg i maksimalno je efikasna na daljini do 50 m, premda joj je radijus dejstva do 100 m. Predstavlja kutiju sa 700 čeličnih kuglica prečnika 5,4 mm i mase od po 0,68 g, koje u momentu detonacije poput šrapnela velikom brzinom izlete unutar luka od 60° prema napred (prema protivniku). Aktivira se daljinski ili usled zapinjanja za skrivenu sajlju. Obično se koristi za zaštitu pozicija jedinica i komandnih mesta i u zasedama.

otiske prstiju. Dodatno, uvek je bilo moguće naći logično objašnjene – da je bomba loše bačena odn. da je udarila u nešto i odskočila nazad, da ju je protivnik bacio nazad, da je iz nekog razloga eksplodirala pre nego što je bačena itd. Čak i ako bi postojali svedoci toga da je vojnik bacio bombu na starešinu, bilo je teško dokazati njegovu nameru (umišljaj) jer se on mogao braniti time da mu je bomba slučajno prerano ispala iz ruke, da je mislio da je pred njim neprijatelj itd.

Najšeće žrtve likvidacije bili su starešine u pešadiji i među marincima (mornaričkom pešadijom). Prvi poznati slučaj bio je 1966. godine, a posebno često je fraging počeo da se koristi nakon što je 4. 4. 1968. ubijen vođa američkih crnaca Martin Luter King (*Martin Luther King*) što je dovelo do porasta rasne mržnje među vojnicima različite boje kože. Samo u periodu 1969-1972, zabeleženo je najmanje 904 slučajeva fraginga u američkim oružanim snagama u Vijetnamu (tj. skoro 300 godišnje ili skoro jedan svaki dan) od kojih su najmanje 101 imali smrtni ishod, dok je više od 700 ljudi ranjeno. Ali to su samo registrovani incidenti, tek mali deo onoga što se događalo, jer je većina ovih napada ostala nepoznata i neistražena. Po nekim izvorima, dokumentovano je najmanje 230 ubistava starešina od strane potčjenjenih, uz još 1.400 neobjašnjenih slučajeva pogibije starešina. Drugi govore o 1.017 slučajeva fraginga u Vijetnamu, u kojima je ubijeno više od 90 i ranjeno više od 900 starešina, dok ima i onih koji tvrde da je broj nedokumentovanih slučajeva napada na starešine bio veći od 5.000.

Često puta (npr. onda kada je vojnik pucao u nadređenog na bojnopolju) to šta se zaista dogodilo ostalo je poznato samo ubici. U drugim slučajevima fraging nije prijavljivan iz straha ili solidarnosti, u trećim je zataškavan da bi se porodice poginulih pošteđele saznanja o tome da je njihovu voljenu osobu ubio njegov saborac, itd. Veruje se da ogromna većina onih koji su ubili svoje starešine nikada nije pronađena i nije odgovarala za to. Istraživanja koja su obuhvatila one za koje je dokazano da su izvršili fraging pokazala su da se uglavnom radilo o problematičnim mladim ljudima uzrasta 19-20 godina, sa samo osnovnom školom, koji su u velikom broju dolazili iz rasturenih porodica i neretko pre stupanja u vojsku imali probleme sa zakonom, koji su često koristili droge i prevelike količine alkohola, a u 56% slučajeva bili belci, u 36% crnci i u 8% slučajeva Hispanoamerikanci.²⁸¹

Posebna zanimljivost je da su ponekad vojnici skupljali novac za nagradu koja bi bila isplaćena onome ko ubije omraženog oficira ili podoficira odnosno starešinu koji je smatran opasnim jer je zbog ličnog karijerizma bio spreman da žrtvuje vojnike šaljući ih u samoubilačke akcije. Tako je npr. posle bitke kod Dong Ap Bije (eng. *Dong Ap Bia*), koji su Amerikanci prozvali „kota Hamburger“ (otuda i Bitka za kotu „Hamburger“) 13-20. maja 1969, u kojoj su njihove snage pretrpele velike gubitke i na kraju bile prinuđene da se povuku,²⁸² među vojnicima je sa 10.000 dolara ucenjena glava veoma agresivnog potpukovnika Veldona Hanikata (*Weldon Honeycutt*) koji je komandovao akcijom, nakon čega je izvršeno nekoliko neuspešnih atentata na njega.²⁸³

Ne tako često kao u Vijetnamu, slučajevi fraginga zabeleženi su i u drugim operacijama vojske SAD. Tako je u Kuvajtu 2003, na samom početku izvazije SAD i njihovih saveznika na Irak, jedan narednik bacio 4 ručne bombe na šatore u kojima su spavale njegove kolege i pucao na njih, usled čega su poginula 2 oficira i ranjeno 14 vojnika, za šta ga je 2005. vojni sud osudio na smrt. Od mine

²⁸¹ Ovdje se nevoljno moramo zapitati nije li ta statistika velikim delom opisala prosečnog američkog vojnika u Vijetnamu, a ne samo onog koji je optužen za fraging.

²⁸² Po priznanju samih Amerikanaca, imali su 72 mrtva, 372 ranjena i 7 nestalih, što je s obzirom na obim angažovanih snaga (oko 1.800 ljudi) bilo mnogo, jer je za samo 8 dana poginuo je ili ranjen svaki četvrti borac. Po tvrdnjama njihovih protivnika, Vijetnamaca, Amerikanci su imali oko 1.500 poginulih.

²⁸³ Vojnici su navodno prilagali koliko je ko hteo za nagradu koja bi bila isplaćena onome ko bi ubio omraženog potpukovnika. Brush P. 2010.

„Klejmor“ i 3 ručne bombe, postavljene na njegov prozor u američkoj bazi u Iraku, poginuli su 2005. g. kapetan Filip Esposito (*Phillip Esposito*) i jedan poručnik, s tim da je narednik koji je bio optužen za to, oslobođen na vojnom sudu. Još jedan narednik pucao je 2009. g. iz puške na svoje kolege u kampu u Iraku, ubivši 5 lica od kojih 2 visoka oficira, za šta je osuđen na doživotni zatvor.

Slučajevi ubistva kolega iz jedinice odn. starešina, događaju se povremeno i u oružanim snagama drugih država, posebno kada su one angažovane u ratnim dejstvima. Danas u engleskom jeziku termin *fragging* ima široko značenje i koristi se za bilo koje sredstvo odn. način koji se umišljajno koriste protiv sopstvenih saboraca.

3. Ciljana ubistva

1. Pojam i karakteristike ciljanih ubistava. - U novije vreme javio se problem tzv. ciljanih ubistava.²⁸⁴ Premda je reč o novom terminu, radi se o već poznatoj pojavi. Suštinski, to su atentati koje osmišljavaju, planiraju, pripremaju i izvode države, preko svojih organa i agenata. Ipak, postoje i određene specifičnosti.

Bliže gledajući, ciljana ubistva se od ostalih atentata razlikuju po nizu elemenata, a posebno po tome ko ih izvodi, koji je njihov stvarni cilj, itd. Dok, opšte uzev, atentat mogu da planiraju i izvrše i nezavisni pojedinci, pa čak i lica iz kruga rođaka ili bliskih saradnika žrtve (zbog borbe za vlast, osvete itd.) ciljana ubistva su skoro bez izuzetka zamisao i delo profesionalaca koji rade za (drugu) državu. Za razliku od atentata u najširem smislu kod koga cilj može biti postignut i ako žrtva bude ranjena, ali preživi, pa čak i ostane sasvim nepovređena (ako je npr. namera bila da se tim putem stvori atmosfera straha odnosno opšte nesigurnosti; da se vladar natera da abdicira; da se šef države odnosno visoki državni funkcioner natera da podnese ostavku; da se vojni komandant zastraši i tako natera da potpiše kapitulaciju, preda jedinicu i slično) kod ciljanog ubistva svrha čitave operacije je upravo fizičko uništenje žrtve.

Sa druge strane, mada su realno gledajući i atentati u ratu zapravo samo jedan vid ciljanih ubistava, ipak postoje određene razlike između njih i ciljanih ubistava u užem smislu.

Već po logici stvari atentati u ratu mogu se vršiti samo za vreme oružanog sukoba, dok se ciljana ubistva događaju i u miru. To se, između ostalog, odražava i na to ko, po kojoj proceduri i u kojim pravnim okvirima odlučuje i naređuje da se neko likvidira.

²⁸⁴ Pickard D. B. 2001, 3-35; David S. R. 2003, 111-126; Kretzmer D. 2005, 171-212; Wachtel H. A. 2005, 677-710; Doswald-Beck L. 2006, 900-903; Gross M. L. 2006, 323-335; Melzer N. 2008; Hunter Th. Byron 2009, 1-52; Alston P. 2010; Blum G., Heymann Ph. 2010, 145-170; Alston P. 2011, 283-446; Yoo J. 2011, 58-79; Amnesty International 2012; Carvin S. 2012, 529-555; Dehn J. C. 2012, 84-91; Otto R. 2012; Plaw A. 2012, 57-72; Schmitt M. N. 2012, 283-360; Bachmann S.-D. 2013, 1-30; Dworkin A. 2013; Goppel A. 2013; Medeiros C. P. K. 2013, 23-43; Rylatt J. W. 2013, 39-72; Sofaer A. D. 2013, 925-938; McNeal G. S. 2014, 681-794; Rylatt J. W. 2014, 115-147; Rostow N. 2014, 98-101; Díaz T. A. 2015; Саврыга К. И. 2015, 826-839; Gervasoni L. 2016; Labrador D. D. 2016, 1-14; Meisels T. 2017, 3-16; Schaeffer Omer-Man E. 2017, 115-156; Senn M., Troy J. 2017, 175-211, Thomas K. 2021.

Mada tu nema krutih pravila, atentati u ratu se najčešće vrše na području koje je deo bojišta, vojišta ili makar ratišta, dok se ciljane ubistva često ostvaruju van vojišta, ponekad čak i u trećim (neutralnim) državama. Uz to žrtve ciljanih ubistava u užem smislu, najčešće nisu neprijateljski državni i vojni lideri ili makar funkcioneri odnosno vojni komandanti, već lica koja dolaze iz nedržavnih struktura – ona koja su označena kao vođe pobunjenika, ekstremisti, teroristi i slično.

Ipak, teško je povući do kraja jasnu i principijelnu granicu između te dve pojave. Jedan od problema je i što neke države određene svoje protivnike nazivaju teroristima i smatraju da prema njima mogu da se ophode drugačije nego prema neprijateljima u ratu, u smislu da im negiraju zaštitu koju neprijatelji imaju prema međunarodnom ratnom i humanitarnom pravu.

Bez obzira na konkretne specifičnosti svakog slučaja, zajednička crta ciljanih ubistava je da se umišljajno koristi smrtonosna sila protiv pojedinca ili pojedinaca koje je strana koja organizuje i izvodi napad unapred označila kao neposrednu metu.

Žrtva, dakle, nije slučajna ili nasumična (kao na bojnopolju, kada se napada protivnik bez da se uopšte zna o kojoj konkretnoj ličnosti se radi) već je pažljivo odabrana, lokalizovana i obeležena, a smrtonosni ishod je od samog početka stvarni cilj odnosno planirani rezultat čitave akcije.

Sve to za razliku od drugih oblika primena sile, gde se smrtonosni ishod prihvata kao moguća, ali ne i željena posledica. Tako npr. sa eventualnim lišenjem života se računa, ali ono nije samo po sebi cilj, u slučaju kada policija hvata pljačkaše banke ili kada protivteroristički tim preduzima akciju za oslobađanje talaca. To važi čak i za sam rat, pošto je u njemu cilj savladati otpor protivnika, a ne pobiti sve neprijatelje. Tako i pucanje u neprijatelja ima za cilj da se on onesposobi za borbu, ne nužno i da se ubije. Uostalom, međunarodno ratno i humanitarno pravo zabranjuje napad na neprijatelja koji je onesposobljen za borbu, izdavanje naređenja da ne sme biti preživelih, ubijanje ratnih zarobljenika itd.

Takođe, žrtva nije kao takva označena i napadnuta u vreme i na mestu neposrednog okršaja,²⁸⁵ već se napada u uslovima relativnog mira odnosno onda kada je opuštena jer veruje da je relativno bezbedna.

Reč je složenoj operaciji sa više faza.

Prvo obaveštajne odnosno vojno-obaveštajne strukture iz nekog razloga identifikuju određenu ličnost kao metu (označe kao takvog neprijateljskog komandanta, vođu pokreta otpora i slično); zatim se ovlašćenom višem organu (šefu države, nadležnom vojnom komandantu itd.) obrazlaže potreba likvidacije te ličnosti i traži dozvola za to; posle toga se obaveštajnim putem utvrđuje sve u vezi sa odnosnom ličnošću (metom) a posebno mesto i vreme gde se nalazi odnosno gde će se nalaziti; tada se detaljno planira konkretna akcija, sa svim potrebnim elementima (npr. odabir i prebacivanje strelaca, podrška strelcima, izvlačenje strelaca, informacije koje će kasnije biti plasirane medijima, itd.); na kraju se akcija izvodi.

²⁸⁵ Kao npr. kada u toku borbe snajperista prepozna i ubije neprijateljskog komandanta, artiljerija koncentriše paljbu na položaj na kome se nalazi protivnički komandant sa ciljem da ga uništi i slično.

Sama likvidacija može se izvesti na razne načine – slanjem s tim zadatkom snajperista odnosno timova za likvidaciju, gađanjem vođenim raketama ispaljenim iz bespilotne letelice ili helikoptera, krstarećim raketama ispaljenim sa ratnog broda, trovanjem itd.

Ovde vredi ukazati na jedan važan i zanimljiv momenat koji se tiče snajperista. Oni u ratu i inače ubijaju protivničke vojnike i, posebno, oficire, ali metu biraju instinktivno ili prema okolnostima slučaja, a ne zato što su u lovu upravo na konkretnu ličnost. S druge strane, oni su samo posebna vrsta boraca koja se izlaže specifičnim naporima i rizicima – danima se kriju nepokretni u svom zaklonu ili skloništu, obično prepušteni sami sebi, i pri tome rizikuju da u svojoj akciji stradaju (da ih uoče i neutrališu protivnički snajperisti, da ih protivnici opkole i ubiju, itd.). Za razliku od toga, u operaciji koja bi mogla da se označi kao ciljano ubistvo, sve se preduzima upravo zato da bi se likvidirala određena ličnost – npr. konkretni, a ne bilo koji protivnički komandant. Snajperisti koji učestvuju u ovim akcijama po mnogo čemu više liče na plaćene ubice, nego na borce – dobijaju sliku žrtve i podatke o njenom kretanju; odlaze specijalno u akciju sa isključivim zadatkom da likvidiraju označenu metu; dejuju skoro bez rizika (drugi timovi staraju se o njihovom prikriivanju, zaštiti i izvlačenju) itd.

2. Status ciljanih ubistava prema međunarodnom pravu. - Ciljana ubistva su u suprotnosti sa onim pravilima i načelima međunarodnog ratnog i humanitarnog prava, koja zabranjuju podmukle, nečasne postupke (perfidije), onima koja ističu da je u ratu cilj pobjeda a ne uništenje protivnika, onima koja štite nemoćnog neprijatelja odn. onog koji je onesposobljenog za borbu (lice koje „nije u mogućnosti da se samo brani”) itd.

Istovremeno, pošto je na delu smrtna kazna koja se izvršava nad nekim licem, bez sudskog postupka i sudske presude, bez prava na odbranu itd.,²⁸⁶ ona su u suprotnosti i sa normama međunarodnog prava ljudskih prava, koje jamče pravo na život, prava okrivljenog itd.

Da podsetimo samo na najvažnija rešenja univerzalnog i regionalnog međunarodnog prava u ovoj oblasti: „Svako ima pravo na život, slobodu i bezbednost ličnosti” (čl. 3. Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima, 1948); „Pravo na život je neodvojivo od ljudske ličnosti. Ovo pravo mora da bude zakonom zaštićeno. Niko ne može da bude proizvoljno liše života” (čl. 6/1 Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima, 1966); „Pravo na život svake osobe zaštićeno je zakonom. Niko ne može namerno biti lišen života, sem prilikom izvršenja presude suda kojom je osuđen za zločin za koji je ova kazna predviđena zakonom” (čl. 2/1 Evropske konvencije o ljudskim pravima, 1950); „Svako lice ima pravo da se njegov život poštuje. Ovo pravo štiti se zakonom i to, uopšte uzev, od momenta začeća. Niko ne može biti lišen života samovoljno” (čl. 4/1-2 Američke konvencije o ljudskim pravima, 1969); „Ljudska bića su nepovrediva. Svako ljudsko biće ima pravo na poštovanje svog života i integriteta svoje ličnosti. Niko ne sme samovoljno biti lišen ovog prava” (čl. 4. Afričke povelje o ljudskim pravima i pravima naroda, 1981) itd.

²⁸⁶ Već je bilo reči o tome da se čak ni špijuni u ratu ne mogu kazniti, a posebno lišiti života, bez prethodno održanog sudskog postupka u kome će biti izvedeni dokazi, a okrivljenom data mogućnost da se brani.

Već samo ovaj momenat je dovoljan da bi se konstatovalo da su ciljana ubistva nezakonita. Uostalom, ona su nezakonita i neustavna i sa stanovišta unutrašnjih pravnih poredaka savremenih država. Stoga zalud troše i vreme i energiju oni koji pokušavaju da nađu nekakve navodno nove pravne pristupe koji bi ovu praksu učinili pravno valjano, pa onda vezuju ciljana ubistva samo za teroriste, pokušavaju da redefinišu institute vojne potrebe, razumne mere predostrožnosti i tome slično.²⁸⁷ U pitanju su jalovi naponi, nešto što iz principijelnih razloga ne može da se prihvati ni u jednom stvarno demokratskom i razvijenom pravnom sistemu.

Suštinski, to je egzekucija žrtve koja se napada i uništava iznenada i iz potaje, tako da zapravo nema vremena ni da shvati šta se događa.²⁸⁸

Tu nema nikakve borbe - žrtva nije svesna da je u opasnosti, nema šansu da se odbrani, uzvрати, sakrije se ili pobegne. U većini slučajeva ona praktično nema nikakve izgleda da preživi napad – u savremenim uslovima skoro je nemoguće da onaj ko je napada (profesionalni snajperista, operater bespilotne letelice i slično) promaši.

Tome treba dodati da se i inače postavlja pitanje da li u ratu postoji potpuna sloboda izbora između toga da li da se protivnik liši života ili onesposobi na drugi način. Drugim rečima, da li protivnički borac može uvek biti ubijen, čak i bez opomene, samo zato što nije položio oružje ili, u skladu sa normama i principima savremenog međunarodnog prava oružanih sukoba, postoji obaveza da se ako je to ikako moguće on savlada na drugi način – zarobljavanjem, imobilizacijom, pa čak, ako nema drugog načina, i samo ranjavanjem?

Odgovor je jasan sam po sebi. U ratu je cilj pobjeda, a ne istrebljenje protivnika. Uništavanje protivnika je samo jedno od sredstava da se ostvari vojni cilj i, u krajnjoj liniji, pobjeda, a nije samo sebi svrha. Kada god je moguće moraju se poštediti ljudski životi i zdravlje.

U skladu s tim, ima razloga da se smatra podmuklim, što znači zabranjenim i kažnjivim, ubijanje protivnika za koje je jasno da su privremeno nesposobni da se brane. Primer bi bio napad na neprijateljske vojnike koji su, nesvesni prisustva neprijatelja i opasnosti koja im preti, odložili oružje i ručaju, goli (dakle, bez skrivenog oružja) se kupaju jezeru i slično. Ovde se misli na direktne napade iz relativne blizine (npr. streljačkim oružjem) kada su okolnosti potpuno jasne, a ne npr. na situaciju koja postoji u slučaju bombardovanja iz vazduha, kada sa odgovarajuće udaljenosti gađa artiljerija, i slično.

²⁸⁷ Tako npr. Krebs S. 2017, 1-53.

²⁸⁸ Razne dileme vezane se ciljana ubistva učinile su da se ovaj problem nađe i pred organima i telima međunarodnih organizacija. Tako: Alston P. 2010; Emmerson B. 2014; Díaz T. A. 2015. Ovoj problematici posvećena su i istraživanja i studije nekih uglednih međunarodnih nevladinih organizacija, između ostalog: Human Rights Watch 2011; Amnesty International 2012.

Mada se rat u najogoljenijem obliku zaista svodi na ubijanje, savremeno međunarodno pravo zabranjuje nepotrebno ubijanje neprijatelja.²⁸⁹

Sa druge strane, za razliku od boraca na terenu koji i sami mogu da stradaju u akciji, ovde izvršioци najčešće ne rizikuju ništa, posebno onda kada se nalaze stotinama pa i hiljadama kilometara daleko – u nekom bunkeru na drugom kontinentu odakle upravljaju dronom, na ratnom brodu na otvorenom moru ili u drugoj državi odakle lansiraju raketu na cilj na kopnu i slično. Oni dobijaju koordinate žrtve, zatim pritiskom na dugme ispaljuju projektil, a čitav događaj posmatraju na ekranu kao neku vrstu direktnog prenosa ili čak video igrice.

S tim u vezi, otvara se pitanje šireg značaja - da li su i u kojoj meri borci (npr. piloti klasičnih bombardera) dužni da sebe izlože povećanim rizicima (npr. verovatnoj vatri protivvazdušne odbrane ili većoj opasnosti od te vatre) da bi sprečili ili makar smanjili broj žrtava među civilima (u primeru sa bombarderima, spuštajući se na manju visinu, da bi precizno pogađali vojne, a ne, greškom, civilne ciljeve).²⁹⁰

Sve to samo po sebi sugeriše da je u pitanju jedan vid nečasnog ratovanja, hladnokrove likvidacije nemoćne žrtve.

Momenat podmuklosti je još više izražen kada se žrtva napada izvan bojišta (borbene zone) onda kada se oseća bezbednom - npr. kada se raketama namerno gađa rezidencija, porodični dom, sportski objekat, odmaralište ili drugo slično mesto u kome se ona nalazi, a koje je daleko od prostora gde se neposredno izvode neprijateljstva ili kada se žrtva likvidira dok je angažovana u nekim specifičnim nevojnim aktivnostima, kao što su molitva, porodični ručak, svadba, nečija sahrana i slično.

Tako npr. ako nije sporno da se smatra nečasnim i stoga nezakonitim atentat koji bi bio izvršen trovanjem (npr. trovanjem hrane) nema nikakvog razloga da se na isti način ne kvalifikuje i namerno gađanje raketama rezidencije u kojoj u tom trenutku odnosna žrtva spava ili večera sa svojom porodicom – posebno kada se rezidencija nalazi izvan bojišta.

Uostalom, u većini pomenutih slučajeva u pitanju je civilni objekt, koji već zbog toga uživa zaštitu i ne bi smeo biti predmet napada. Ovo posebno što se u tom objektu pored lica čiju smrt želi protivnička strana, skoro neizostavno nalazi i znatan broj civila – članova porodice, gostiju, posluge itd.

3. Praksa. - I pored toga što već iz principijelnih razloga na mnogo načina podrazumevaju grubo kršenje savremenog međunarodnog prava, ciljana ubistva se sve češće javljaju u praksi, posebno zato što ih nova tehnička sredstva čine sve efikasnijim.

²⁸⁹ Zanimljiv osvrt na tu temu vidi u: Goodman R. 2013, 819-853.

²⁹⁰ Više o tome, sa konkretnim primerima: McMahan J. 2010¹, 342-379.

Takve akcije su karakteristične za SAD, ali njima su pribegavale i neke druge zemlje, kao što su Izrael, SSSR odnosno Rusija i dr.

Tako je npr. 21.4.1996, u vreme tzv. Prvog čečenskog rata (1994-1996) likvidiran bivši sovjetski general, a zatim vođa separatističkih Čečena i prvi predsednik samoproglašene Čečenske Republike Ičerije Džohar Dudajev (rus. *Джохар М. Дудаев*). Kada su ruske tajne službe, prisluškujući njegov razgovor satelitskim telefonom, locirale gde je, dva aviona Su-25 su sa 2 rakete uništila džip u kome se nalazio. Pre toga je preživeo 3 atentata.

One se obično pravdaju borbom protiv terorista, tačnije potrebom da se likvidacijom vođa teroristi obezglave i dezorganizuju i tako spreče njihove akcije u kojima bi stradali obični građani. Činjenica je međutim, da su ovim putem ubijani i lideri pokreta otpora u okupiranim zemljama, vojni komandanti i drugi funkcioneri protivnika itd. u nekim slučajevima čak i onda kada su se nalazili u neutralnim zemljama.

Jedan od mnogih primera je likvidacija u predgrađu Damaska 12. 2. 2008. Imada Mugnije (*Imad Mughniyah*) jednog od vođa libanskog Hezbolah. Dok je, vraćajući se sa prijema u iranskoj ambasadi, prilazio parkiranom terenskom vozilu, daljinski je detoniran eksploziv sakriven u rezervnoj gumi. Premda niko nije preuzeo odgovornost, uglavnom se smatralo da su atentat izvršili agenti izraelskog Mosada, u saradnji sa američkom CIA, što je kasnije i potvrđeno.

Ovde se slučaj pominje zato što se povodom njega razvila zanimljiva diskusija. Neki američki stručnjaci za međunarodno pravo izjavili su da je u pitanju način ubijanja koji koriste gangsteri i teroristi, te da je reč o kršenju jednog od najstarijih pravila ratnog prava. Naprotiv, bivši američki zvaničnici koji su želeli da ostanu anonimni, tvrdili su da premda se nalazio u neutralnoj Srijiji, ubijeni je bio neposredno uključen u naoružavanje i obuku šiitske milicije u Iraku, koja se borila protiv snage SAD, što ga je, po njima, učinilo legitimnom metom. Najzad, jedan autor, je iskoristivši taj slučaj da bi na široj osnovi analizirao problem maskiranja vojnih objekata kao civilnih, zaključio da tu nije bilo u pitanju zabranjeno sredstvo jer, po njemu, maskiranje vojnog objekta kao civilnog (ovde, bombe kao rezervne gume) dozvoljeno je sve dok odnosni civilni objekat nema posebnu zaštitu po međunarodnom pravu oružanih sukoba. Sa druge strane, i on se slaže da se u konkretnom slučaju radilo o zabranjenoj akciji odnosno perfidiji, ali tvrdi da je to zato što bomba koja se daljinski aktivira izvan borbene zone, maskirana kao civilni objekat, mora da se nalazi u neposrednoj blizini vojnog objekta, što ovde nije bio slučaj.²⁹¹

Objektivno gledajući, jedino što razlikuje ova ubistva od običnih krivičnih dela umišljajnog lišenja života je činjenica da se ona vrše po nalogu države, a ne od strane mafijaša ili pojedinaca. Ali – reč je o ubistvima lica van jurisdikcije ili vlasti odnosno države (inače bi ih ona procesuirala) i to bez odluke suda koji jedini može da izrekne smrtnu kaznu, pa i to samo pod određenim uslovima: 1) ako ona u datoj zemlji

²⁹¹ Goldman A., Nakashima E., „CIA and Mossad killed senior Hezbollah figure in car bombing”, *The Washington Post*, January 30, 2015, [washingtonpost.com/world/national-security/cia-and-mossad-killed-senior-hezbollah-figure-in-car-bombing/2015/01/30/ebb88682-968a-11e4-8005-1924ede3e54a_story.html?utm_term=.89a583e1d915](http://www.washingtonpost.com/world/national-security/cia-and-mossad-killed-senior-hezbollah-figure-in-car-bombing/2015/01/30/ebb88682-968a-11e4-8005-1924ede3e54a_story.html?utm_term=.89a583e1d915); Heller K. J. 2015, 517-539.

nije ukinuta, 2) po sprovedenom krivičnom postupku, uz obezbeđenje svih garantija odbrane, 3) na osnovu čvrstih dokaza o krivici i 4) na osnovu zakona. Kod ciljanih ubistava ničega od toga nema. Izvršna odnosno upravna vlast odlučuje da neko ne treba da živi, a zatim ista ta vlast ovu odluku sprovodi u delo.

Time se, s jedne strane krše osnovna ljudska prava lica koja su odabrana da budu ubijena, a sa druge, grubo se povređuju osnovna pravna načela i odgovarajući propisi odnosnih država. Uostalom, samo u sudskom postupku može se, nakon izvođenja svih dokaza, doći do istine i pravde. Kada se zna da i pored svih procesnih garancija čak i sudovi ponekad greše, valjda je jasno da su još veći izgledi da teško pogreši neki činovnik, pa makar on pripadao i obaveštajnim strukturama.

Dokaz je ono što se dogodilo nakon terorističkog napada palestinskog „Crnog septembra“ na Olimpijskim igrama u Minhenu (1972) u kojem je stradalo 11 izraelskih olimpijaca. Radi odmazde i slanja poruke da će tako odgovoriti na svaki novi napad, izraelska vlada na čelu sa premijerkom Goldom Meir (*Golda Meir*) naložila je Mosadu (izraelska obaveštajna služba) da pronađe i likvidira one koji su za to odgovorni.

U ostvarenju te operacije, nazvane „Božji gnev“ (eng. *Operation Wrath of God*) od 17 lica koja su bila označena kao mete, samo za godinu dana (do sredine 1973) ubijeno je njih 13. Operacija je nastavljena i nakon toga i neki od onih koje su Izraelci smatrali odgovornim ubijeni su i posle 20 godina, 90-ih godina prošlog veka. Ovde se sve to pominje zbog činjenice da je i pored pažljivih obaveštajnih obrada i priprema u ovim akcijama stradao i jedan broj potpuno nevinih ljudi. Tako je u Norveškoj je 1974. pred svojom trudnom ženom greškom ubijen jedan konobar, poreklom Marokanac koga su izraelski agenti pomešali sa vođom terorista.

Mada je to druga tema, treba reći i to da su ove akcije Izraela izazvale isti takav odgovor „Crnog septembra“ - ubistva izraelskih obaveštajaca, diplomata i slično. Između ostalog, 1973. skoro u poslednji čas sprečeno je obaranje raketom zemlja-vazduh aviona kojim je izraelska premijerka Golda Meir došla u Rim.

Ne postoji izričita međunarodnopravna zabrana ciljanih ubistava, a i da postoji pitanje je da li bi se države mnogo obazirale na nju, bez obzira na sve pravne i moralne dileme.

Kada Iračani, Avganistanci ili neko drugi izvrše napad na vojnike SAD koji se nalaze u njihovoj zemlji kao okupatori, vlada u Vašingtonu to obavezno kvalifikuje kao akt terorizma. Naprotiv, ta ista vlada je trijumfalno obavestila svet o uspešnoj akciji komandosa čiji je jedini cilj bilo ubistvo osnivača i vođe terorističke Al Kaide, Osame bin Ladena u njegovom domu u Abotabadu u Pakistanu 2. 5. 2011.

Pa ipak, verujemo da napred navedeni razlozi dovoljno ukazuju da se ciljani ubistva moraju smatrati suprotnim normama i principima međunarodnog ratnog i humanitarnog prava, kao i međunarodnog prava ljudskih prava.

Sa druge strane, sva je prilika da zbog napretka tehnologije (posebno, razvoja bespilotnih letelica) uskoro niko neće biti zaista efikasno zaštićen od ovakvih napada. Čak

i nedovoljno razvijene zemlje, teroristi, pa i pripadnici organizovanog kriminala, moći će da za male pare i bez rizika ubijaju ličnosti koje im nisu po volji.²⁹² To sve govori o dubini problema i potrebi da se on reši i u tehničkom odnosno bezbednosnom i u pravnom smislu.²⁹³

U najnovije vreme jedno od najpoznatijih ciljanih ubistava bila je likvidacija 3. 1. 2020. generala Kasema Solejmanija (*Qasem Soleimani*)²⁹⁴ komandanta elitne jedinice „Kuds“²⁹⁵ iranskog Korpusa čuvara islamske revolucije.²⁹⁶ On je ubijen u Bagdadu dok je sa aerodroma na koji je upravo sleteo krenuo ka centru grada. Američki dronovi MK 9 Ripper (*MQ 9 Reaper*) su na njegova i još jedna kola ispalili 4 rakete koje su ubile 12 lica. To se dogodilo nakon što su SAD optužile Iran da stoji iza napada na ambasadu SAD u Bagdadu 31. 12. 2019.²⁹⁷ Ne samo da je predsednik SAD Donald Tramp (*Donald Trump*) izjavio da je lično naredio napad, već je rekao da je Solejmani bio najgori svetski terorista, da je imao plan za ubistvo mnogih Amerikanaca, da je bio odgovoran za smrt i ranjavanje nekoliko hiljada Amerikanaca u tom regionu, te da ga je trebalo ukloniti još pre mnogo godina.

O značaju Solejmanija koji je bio ne samo visoki funkcioner, već i neka vrsta nacionalnog heroja, svedoči činjenica da je povodom njegove smrti u Iranu je određena trodnevna žalost. Vrhovni vođa Irana, ajatolah Ali Hamnei (eng. *Ali Khamenei*) rekao je da „Strašna osveta čeka one na čijim rukama je ostala krv Solejmanija“, a zatim je Iran zapretio da će pogoditi 35 američkih ciljeva u regionu, uključujući američke brodove. Na to je predsednik SAD Tramp uzvratilo da će ako Teheran napadne američko osoblje ili imovinu, SAD „veoma brzo, i veoma jako“ pogoditi 52 cilja u Iranu koji su veoma važni za Iran i iransku kulturu.²⁹⁸ Kao odgovor na ovu pretnju, u Iranu su se čuli

²⁹² Štaviše, u mnogim slučajevima moći će to da urade tako da prikriju svoju umešanost.

²⁹³ U nekim mračnim futurističkim razmišljanjima koja polaze od toga da će u budućnosti svi ljudi biti čipovani, likvidacija bi mogla da se izvrši daljinski, vršenjem određenog uticaja na čip, npr. slanjem čipu komande o tome da srce treba da stane, da treba da se razvije neka teška bolest i slično.

²⁹⁴ Ponekad se njegovo prezime navodi i kao Sulejmani.

²⁹⁵ Jedinica, čija jačina se procenjuje na oko 15.000 boraca, prvenstveno je odgovorna za specijalne operacije izvan Irana.

²⁹⁶ Poznat i kao Iranska revolucionarna garda odnosno Pasdaran, Korpus je elitni deo oružanih snaga Irana, jačine oko 125.000 boraca, koji ima svoje kopnene, vazdušne i pomorske snage. Aprila 2019. SAD su ga proglasile terorističkom organizacijom.

²⁹⁷ Izvršila ga je paravojna šiitska grupa Kataib Hezbollah (*Kata'ib Hezbollah*) koju podržava Iran. Napad je bio odgovor na vazdušne udare SAD 29.12.2019. na 2 lokacije u Siriji i 3 u Iraku u kojima je ubijeno 25 i ranjeno 55 boraca ove grupe, a sveo se na nasilne demonstracije nekoliko stotina ljudi koji su opkolili diplomatsko predstavništvo SAD, uzvikivali odn. ispisivali antiameričke i antiizraelske parole i grafite, gađali zgradu predstavništva kamenjem, zapalili vatru na ulazu u kompleks i zapalili 3 vozila obezbeđenja ambasade. Demonstranti su se zaustavili na oko 200 m od glavne zgrade ambasade (po drugim izvorima, tu ih je zaustavilo obezbeđenje) i zatim se razišli, nakon što je neko među njima preko megafona rekao da „poruka je preneti“. Nije bilo mrtvih ni ranjenih. Sa druge strane, pomenuti vazdušni napadi koji su bili povod za ove demonstracije, bili su odgovor SAD na napad 27. 12. 2019. sa više od 30 raketa na vazdušnu bazu na severu Iraka, u kojem je poginuo 1 državljani SAD i ranjena su 4 američka i 2 iračka vojnika.

²⁹⁸ Tramp je pojasnio da 52 cilja simbolišu 52 američka taoca koja je Iran uzeo pre mnogo godina. Donald J. Trump, *Twitter*, 4 Jan. 2020, 2:52 pm, <https://twitter.com/realdonaldtrump/status/1214111111111111111>

zahtevi da se napadne Bela kuća,²⁹⁹ pa je čak navodno za glavu predsednika Trampa, koga su iranski lideri nazvali „teroristom u odelu”, ponuđena nagrada od 80 miliona američkih dolara, s tim da se fond za nju popunjava dobrovoljnim priložima.³⁰⁰ Iranski parlament proglasio je američki Pentagon terorističkom organizacijom, a iranski predsednik Hasan Rohani (eng. *Hassan Rouhani*) je rekao da zemlja više neće poštovati obaveze koja se tiču ograničenja u pogledu količina obogaćenog uranijuma i razvoja nuklearnih aktivnosti.

Jedna od specifičnosti ovog ciljanog ubistva jeste da je ono izvršeno u vreme mira između SAD i Irana, u trećoj zemlji (Iraku) gde dve pomenute države podržavaju suprotstavljene sukobljene strane. Sa druge strane, likvidacija visokog iranskog državnog i vojnog funkcionera, koju su SAD izvršile u momentu kada između njih i Irana nije bilo otvorenih neprijateljstava, lako je mogla postati povod za otvoreni oružani sukob između pomenutih država. Iran je već 7. 1. 2020. ispalio nekoliko desetina balističkih raketa na američke baze u Iraku, nakon čega je izjavio da je to prava mera osvete,³⁰¹ te da neće širiti sukob ukoliko SAD ne preduzmu nove korake. Time je, na sreću, ovaj incident okončan.³⁰²

12. Zabrana prisilnih nestanaka

1. Pojam prisilnih nestanaka

Po mnogo čemu posebna situacija postoji onda kada se civili ne uzimaju kao neposredan ili čak posredan objekat napada, ali se tajno, obično na osnovu spiskova pripremljenih po određenim kriterijumima, vrši njihovo uklanjanje, bilo da se sklanjaju na nepoznate lokacije (smeštaju u logore, tamnice itd.) bilo da se nakon otmice

tus/1213593975732527112. Mislio je, razume se, na talačku krizu koja je izbila tako što je 4. 11. 1979. grupa islamističkih studenata zauzela ambasadu SAD u Teheranu i zarobila 52 službenika i arhivu. Iranci su ovaj akt, suprotan imperativnim normama međunarodnog prava o nepovredivosti diplomatskih predstavništava i diplomata, pravdali time da je to reakcija na dugogodišnje mešanje SAD u unutrašnje poslove Irana i da je (po njima) ambasada leglo špijuna, a kao uslov za puštanje talaca zahtevali su da SAD izruče svrgnutog iranskog šaha Rezu Pahlavija (*Mohammad Reza Pahlavi*). Kao odgovor, SAD su blokirale ogromna finansijska sredstva Irana u američkim bankama. Taoci su u zatočeništvu držani 444 dana – pušteni su tek nakon što su 20. 1. 1981. SAD odblokirale iranska sredstva u svojim bankama (pre toga umro je bivši šah pa je otpao problem vezan za njegovo izručenje).

²⁹⁹ Sedište i službena rezidencija predsednika SAD, u gradu Vašingtonu, u kojoj živi on sa svojom porodicom. To je dvospratna zgrada sa preko 130 soba, sagrađena između 1792. i 1800. g. od belog mermera po kojem je i dobila ime. U prenosnom značenju, termin „Bela kuća“ je sinonim za vladu SAD, odn. predsednika SAD i najuži krug njegovih saradnika.

³⁰⁰ Suma od 80 miliona dolara utvrđena je idejom da svaki od 80 miliona Iranaca učestvuje tako što će dati po 1 dolar.

³⁰¹ Po iranskim izvorima uz ogromnu materijalu štetu (uništeno i nekoliko aviona) ubijeno je najmanje 80 „američkih terorista“ (vojnika) dok po američkim izvorima među Amerikancima nije bilo žrtava.

³⁰² Prema nekim izvorima, ubistvo Solejmanija bilo je deo šire operacije „Plava munja“ (*Operation Blue Lighting*) čiji je cilj likvidacija većine vođa proiranskih vojnih grupa. Sa druge strane, ima mišljenja i da je sve izrežirano za unutrašnje političke potrebe obe strane, dok je na međunarodnom planu čitav događaj u vezi sa planiranom podelom teritorija Iraka i Sirije.

jednostavno likvidiraju, bez suda i presude. U pitanju je pojava koja se označava imenom *prisilni nestanci*.

Reč je o akciji odnosno kontinuiranoj praksi koja je naređena „odozgo”, a ne o običnim zločinima protiv civila, kakvih ima u svakom ratu.

Takva mera se ponekad pokušava opravdati tvrdnjom da je apsolutno neophodna jer su odnosna lica (ona koja „nestaju”) stvarni ili potencijalni remetilački faktor, prikrivereni neprijatelji, mogući lideri otpora, teroristi i slično.

U tom smislu poznata je nemačka praksa u Drugom svetskom ratu „Noć i magla” (nem. *Nacht und Nebel*) koju je po Hitlerovom nalogu 7. 12. 1941. dekretom naredio glavnom komandujućim nemačkih snaga, feldmaršal Vilhelm Kajtel (*Wilhelm Keitel*).

Na osnovu toga na teritorijama koje su okupirali Nemci tajno su otimani i nestajali protivnici nacističke vlasti i uopšte svi za koje bi ta vlast procenila da su iz nekog razloga nepodobni. Najčešće su hapšeni usred noći i odvođeni u nepoznatom pravcu, obično u neki od logora ili zatvora stotinama kilometara daleko. O stvarnim razlozima hapšenja i daljoj sudbini (eventualno i razlozima smrti) tih ljudi nije se znalo ništa. To je istovremeno trebalo da bude neka vrsta kazne (zbog neloyalnosti), jedan vid preventive (blagovremenog uklanjanja sumnjivaca) i ujedno način zastrašivanja lokalnog stanovništva radi slamanja njegovog otpora.

Takve korake mogu, razume se, preduzimati i diktatorski režimi prema sopstvenom narodu, kao što je, uostalom, bio slučaj 70-ih i 80-ih godina prošlog veka u Latinskoj Americi.

U sklopu operacije „Kondor” (šp. *Operación Condor*) sprovedenoj pod pokroviteljstvom SAD, tajne službe diktatorskih režima Argentine, Čilea, Brazila, Bolivije, Paragvaja i Urugvaja tajno su otimala, mučile i ubijale disidente i predstavnike levičarske opozicije. Smatra se da je tako ukupno stradalo najmanje 40.000 lica (po nekima i više od 60.000) od čega samo u Argentini 1976-1983. oko 30.000.³⁰³

U Argentini su mnogi od njih likvidirani u tzv. „letovima smrti” (šp. *vuelos de la muerte*) kako su nazivane akcije u kojima je veći broj lica (obično 15-tak) drogiran i ukrcavan u avion ili helikopter, da bi onda sa visine bili izbačeni, najčešće u reku La Plata ili Atlantik. Kako je kasnije na suđenju posvedočio jedan od onih koji su bili uključeni u to, samo u 1978-1979. bilo je 180-200 takvih letova u kojima je ubijeno nekoliko hiljada ljudi.³⁰⁴

U naše vreme prisilni nestanci se naročito pominju u vezi sa tzv. ratom protiv terorizma koji je posle terorističkih napada od 11. 9. 2001. proglasio predsednik SAD Džordž Buš (*George W. Bush*) i raznim merama koje su SAD i njihovi saveznici

303 McSherry P. J. 2002, 38-60; Rohter L., „Exposing the Legacy of Operation Condor”, *New York Times* Jan. 24, 2014, lens.blogs.nytimes.com/2014/01/24/exposing-the-legacy-of-operation-condor/?_r=0.

304 „Grimm account of Argentine deaths“, *BBC News*, 20 January 2005, news.bbc.co.uk/2/hi/americas/4193341.stm.

preduzeli u borbi protiv lica osumnjičenih za terorizam. Misli se na tajne otmice određenih lica, njihovo držanje u logorima i tajnim zatvorima, mučenje itd.³⁰⁵

Još je lakše slične akcije preduzimati u vreme oružanog sukoba, kada se događaji smenjuju velikom brzinom, s tim da mnoge druge stvari okupiraju pažnju i domaće i svetske javnosti.

2. Status prema međunarodnom pravu

Međunarodno pravo zabranjuje prisilne nestanke i u miru, i u ratu.

Pre svega, niz međunarodnih ugovora zabranjuju ovakvu praksu posredno, u okviru opštih rešenja tj. principa vezanih za osnovna ljudska prava koji svakome jamče pravo na život i pravo na ličnu slobodu, zabranjuju arbitrerno zatvaranje i kažnjavanje, zabranjuju mučenje itd.

Dodatno, kada je reč o takvim postupcima koji se preduzimaju za vreme oružanog sukoba, njihova zabrana sledi iz čitavog niza pravila kojima se štite životi, zdravlje i uopšte dobrobit civila. O tome će više reči biti kasnije.

Pored toga, postoji i izričita odredba iz čl. 7/1/i Rimskog statuta (1998) koja prisilne nestanke lica (eng. *enforced disappearance of persons*) navodi među zločinima protiv čovečnosti iz nadležnosti Međunarodnog krivičnog suda.

Konačno, zaključena je i posebna Međunarodna konvencija za zaštitu svih lica od prisilnih nestanaka (2006). Stupila je na snagu 2010. i sredinom 2022. godine ima 68 članica.³⁰⁶

Ona u čl. 2. definiše prisilni nestanak tako što precizira da je to:

„hapšenje, pritvaranje, otmica ili bilo koji drugi oblik lišavanja slobode od strane državnih organa ili lica ili grupe lica koja postupaju po ovlašćenju, uz podršku ili saglasnost države, nakon čega se odbija da se prizna lišavanje slobode ili se skriva sudbina nestalog lica ili mesto na kome se ono nalazi, čime se takvo lice stavlja van zaštite zakona“.

Konvencija u čl. 1. propisuje:

“Niko se neće podvrgavati prisilnom nestanku.

Nikakve izuzetne okolnosti, bilo ratno stanje ili pretnja ratom, unutrašnja politička nestabilnost ili bilo koja druga javna opasnost, se ne mogu navoditi kao opravdanje za prisilan nestanak“.

Odredbom iz čl. 5. utvrđeno je da široko rasprostranjena ili sistematska praksa prisilnih nestanaka predstavlja zločin protiv čovečnosti kako se definiše u važećem

³⁰⁵ Horton S. 2007, 597-598; Amnesty International 2007; Amnesty International 2011.

³⁰⁶ *International Convention for the Protection of All Persons From Enforced Disappearance*, UNTC, https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=IV-16&chapter=4&-clang=_en.

međunarodnom pravu i proizvodi posledice predviđene prema takvom važećem međunarodnom pravu.

Ostalim odredbama svaka država ugovornica se obavezala da preduzme mere kako bi sprovela odgovarajuću istragu u vezi sa prisilnim nestancima; da svojim krivičnim zakonom utvrdi prisilni nestanak kao krivično delo; da krivično delo prisilnog nestanka kažnjava odgovarajućim kaznama; da preduzima potrebne mere kako bi u predviđenim slučajevima ustanovila svoju nadležnost nad krivičnim delom prisilnog nestanka; da drugim ugovornicama pruža najveći stepen pravne pomoći u vezi sa krivičnim postupkom pokrenutim u pogledu krivičnog dela prisilnog nestanka; da obezbedi da žrtve prisilnog nestanka imaju pravo na odštetu i brzu, pravičnu i adekvatnu nadoknadu; itd.

Čak i nezavisno od ugovornog regulisanja, iz mnogo razloga ima osnova da se smatra da je zabrana prisilnih nestanaka postala deo univerzalnog (opšteg) međunarodnog prava, što znači da je obavezna za sve.

Prema izloženom, praksa koja bi se mogla okarakterisati kao prisilni nestanci je zabranjena sa stanovišta međunarodnog prava, kako u vreme mira, tako i u toku oružanog sukoba. Ona se ne može ničim pravdati, pa ni tvrdnjom da je rezultat vojne potrebe (npr. u smislu nužnosti jedne vrste pacifikacije okupirane teritorije).

Ako se dogode tokom rata, akti koji se mogu kvalifikovati kao prisilni nestanci predstavljaju ratni zločin, a ako je takva praksa rasprostranjena (odnosi se na veliki broj žrtava) i/ili sistematska (predstavlja ostvarenje određenog plana odnosno programa) onda je istovremeno u pitanju i zločin protiv čovečnosti.

13. Zabrana zloupotrebe priznatih znakova i nacionalnih amblema

Zabranjeni su zloupotreba odnosno neovlašćeno korišćenje međunarodno priznatih znakova i nacionalnih amblema država.

Tu se prvenstveno radi o zabrani neovlašćene upotrebe ili zloupotrebe tzv. Ženevskih znakova, ali takođe i drugih međunarodno priznatih znakova i signala, kao i obeležja neutralnih i neprijateljskih država. Kršenje te zabrane predstavlja ratni zločin.

Ova pitanja uređena su, između ostalog, odredbama iz članova 37/1/d i 38-39. Dopunskog protokola I (1977) uz Ženevske konvencije o zaštiti žrtava rata (1949) koje glase:

“Član 37/1/d Zabrana perfidnih postupaka

1. Zabranjeno je ubijati, ranjavati ili zarobljavati protivnika pribegavajući perfidnim postupcima. Akti kojima se uliva poverenje protivniku da ga navede da veruje da ima pravo, ili da je obavezan da prihvati zaštitu po pravilima međunarodnog prava koja se primenjuju u oružanom sukobu, s namerom da se izneveri to poverenje, predstavljaju perfidne postupke. Sledeće radnje su primeri perfidnih postupaka: ...

d) pretvaranje da se ima zaštićeni status koristeći znakove, ambleme ili uniforme Ujedinjenih nacija ili neutralnih i drugih država koje nisu strane u sukobu.”

“Član 38. Priznati znaci

1. Zabranjeno je nepravilno koristiti znak raspoznavanja Crvenog krsta, Crvenog polumeseca ili Crvenog lava i sunca ili druge ambleme, znakove ili signale utvrđene Konvencijama ili ovim protokolom. Takođe je zabranjeno namerno zloupotrebiti u oružanom sukobu druge međunarodno priznate ambleme, znakove ili signale zaštite, uključujući zastavu primirja i zaštitni amblem kulturnih dobara.

2. Zabranjeno je koristiti znak raspoznavanja Ujedinjenih nacija, osim onako kako je odobreno od strane te organizacije.

Član 39. Nacionalni amblem

1. Zabranjeno je koristiti u oružanom sukobu zastave ili vojne ambleme, oznake ili uniforme neutralnih ili drugih država koje nisu strane u sukobu.

2. Zabranjeno je koristiti zastave ili vojne znakove, oznake ili uniforme protivničkih strana za vreme napada, ili da bi se branile, podstakle, zaštitile ili omele vojne operacije.

3. Nijedna odredba ovog člana ili člana 37. stav 1 (d) ne utiče na postojeća opštepriznata pravila međunarodnog prava koja se primenjuju na špijunažu ili na korišćenje zastava u vođenju oružanog sukoba na moru.”

Značaj ovih pitanja je takav da ona zahtevaju da se njima pozabavimo nešto podrobnije. Među znacima o kojima je reč, od prvenstvenog interesa su tzv. Ženevski znaci, zastava primirja, znak raspoznavanja UN i nacionalni amblemi država.

1. Ženevski znaci

1. Pojam, uloga i vidovi. - Zabranjeno je nepravilno koristiti znak raspoznavanja Crvenog krsta, Crvenog polumeseca, Crvenog lava i sunca ili druge ambleme, znakove ili signale utvrđene Ženevskim konvencijama o zaštiti žrtava rata (1949) i dopunskim protokolima uz njih.

Ovi znaci (poznati i kao Ženevski znaci) predviđeni su radi što potpunijeg postizanja ciljeva Ženevskih konvencija i protokola uz njih.

Imaju dostruku funkciju – označavajuću (obeležavajuću, indikativnu) i zaštitnu (protektivnu).

Ovo razlikovanje između indikativne i zaštitne upotrebe znakova raspoznavanja sadržano je već u čl. 44 Prve ženevske konvencije (1949).³⁰⁷

Prva (indikativna) funkcija se sastoji u tome što ovi znaci služe za označavanje (identifikaciju, raspoznavanje) odgovarajućih lica i objekata - sanitetskog osoblja, sanitetskih brodova, međunarodnih organizacija Crvenog krsta i njihovog osoblja i dr. To je uvek, a posebno u uslovima oružanog sukoba veoma važno jer se time razlikuju lica i objekti sa različitim pravnim statusom – uostalom, tome služe i vojničke i druge uniforme i ostale posebne oznake.

³⁰⁷ Ta odredba je u celosti citirana već kroz samo nekoliko pasusa.

Druga, zaštitna funkcija, dolazi do izražaja i ima smisla samo u ratu (u vreme oružanog sukoba). Ogleda se u upotrebi odnosnih znakova kao vidljivih oznaka za obezbeđenje licima, vozilima, objektima i dr. zaštite koja im pripada po međunarodnom humanitarnom pravu. Drugim rečima, time se vidno ukazuje da se radi o licima, predmetima i objektima koji su pod posebnom zaštitom međunarodnog prava, u smislu da ne smeju biti predmet napada, uzapćenja itd.

Ovi znaci mogu biti predstavljeni u raznim oblicima - u vidu simbola, zastava, slova itd.

Najvažniji među njima je crveni krst na belom polju odnosno, u istoj funkciji i sa istim dejstvom, crveni polumesec, crveni lav i sunce ili crveni kristal.

2. Crveni krst. – To je najrašireniji i najpoznatiji međunarodni simbol ove vrste. Uveden je još Ženevskom konvencijom o poboljšanju sudbine vojnih ranjenika u ratu (1864) radi označavanja i zaštite sanitetske službe u vojskama i naziv društava za pružanje pomoći ranjenim i bolesnim pripadnicima oružanih snaga.

Kao priznanje Švajcarskoj za njen doprinos zaštiti žrtava rata, izveden je iz njene zastave (beli krst na crvenom polju) tako što su zamenjene boje (crveni krst na belom polju).

Iako znak nema nikakve neposredne veze sa hrišćanstvom (kod njegovog kreiranja smatralo se da će, uz očiglednu asocijaciju na status stalne neutralnosti Švajcarske, oličavati osnovne zahteve za nepristrasnošću) u nekim zemljama nije prihvaćen zbog otpora izazvanih razlozima verske, političke ili kulturološke prirode. Stoga se u tim zemljama, u skladu sa Ženevskim konvencijama iz 1949. i Protokolom III uz njih, u istu svrhu i sa jednakim dejstvom upotrebljavaju na belo polje postavljeni crveni polumesec ili crveni kristal.

Upotreba znaka Crvenog krsta regulisana je, između ostalog, odredbom iz čl. 44 Prve ženevske konvencije (1949):

“Znak Crvenog krsta na belom polju i reči Crveni krst ili Ženevski krst, mogu se, sa izuzetkom slučajeva predviđenih u sledećim stavovima ovoga člana upotrebljavati, bilo za vreme mira, ili za vreme rata, jedino radi označavanja ili zaštite sanitetskih jedinica i ustanova, osoblja i materijala zaštićenih ovom Konvencijom i drugim međunarodnim konvencijama kojima se regulišu slična pitanja. To isto važi i u pogledu znakova o kojima je reč u članu 38, drugi stav,³⁰⁸ za zemlje koje ih upotrebljavaju. Nacionalna društva Crvenog krsta i druga društva o kojima je reč u članu 26.³⁰⁹

³⁰⁸ Citirani tekst smo preneli onako kako on glasi (eng. *second paragraph*), ali moramo primetiti da se ovde zapravo ne radi o drugom stavu, već o drugoj rečnici iz člana. 38. Nakon što je prvom rečenicom objašnjeno da se kao znamenje i znak raspoznavanja sanitetske službe u oružanim snagama zadržava, kao priznanje Švajcarskoj, heraldički znak crvenog krsta na belom polju, obrnuto redu federalnih boja, drugom rečenicom je precizirano: „Međutim, za zemlje koje već upotrebljavaju kao znak raspoznavanja, umesto crvenog krsta, crveni polumesec ili crvenog lava i crveno sunce na belom polju, ta znamenja su isto tako dopuštena u smislu ove konvencije.”

³⁰⁹ Radi boljeg razumevanja, podsetićemo da se u čl. 26 precizira da se sa osobljem pomenutim u čl. 24.

imaju pravo na upotrebu znaka za raspoznavanje kojim se daje zaštita Konvencije samo u okviru odredaba ovoga stava. Sem toga, nacionalna društva Crvenog krsta (Crvenog polumeseca, Crvenog lava i sunca) mogu u doba mira, saobrazno nacionalnom zakonodavstvu, upotrebljavati ime i znake Crvenog krsta za ostale svoje delatnosti koje su u skladu s načelima izraženim od strane Međunarodnih konferencija Crvenog krsta. Kada se te delatnosti nastavljaju i u doba rata, uslovi upotrebe znakova moraju biti takvi da se ne može smatrati kao da se time daje zaštita Konvencije; znak treba da bude relativno malih razmera i on se ne može stavljati na traku oko ruke niti na krovove zgrada. Međunarodne organizacije crvenog krsta i njihovo uredno opunomoćeno osoblje ovlašćeni su da se u svako doba služe znakom Crvenog krsta na belom polju. Izuzetno, u skladu s nacionalnim zakonodavstvom, i uz izrično odobrenje kojeg od nacionalnih društava Crvenog krsta (Crvenog polumeseca, Crvenog lava i sunca) mogu se znakovi ove Konvencije upotrebljavati u doba mira za označavanje prevoznih sredstava koja služe kao ambulanta kola i za obeležavanje stanica za pomoć isključivo namenjenih da ukazuju besplatnu negu ranjenicima ili bolesnicima.”

Upotreba i funkcije Crvenog krsta regulisani su i drugim odredbama Ženevskih konvencija i dopunskih protokola uz njih. Neke od njih izričito dopuštaju da znak Crvenog krsta odnosno drugi odgovarajući znak bude većih razmera, da se stavlja na određene objekte (npr. na bolničke brodove) itd.

Kada je reč o tome ko sme da koristi znak Crvenog krsta, na to su, pod propisanim uslovima, ovlašćeni: sanitetsko i versko osoblje i sanitetske jedinice i ustanove oružanih snaga država ugovornica; sanitetsko osoblje misija koje učestvuju u operacijama pod okriljem UN; nacionalna društva Crvenog krsta država ugovornica; Međunarodni komitet Crvenog krsta; Međunarodna federacija društava Crvenog krsta i Crvenog polumeseca.

Gledano iz drugog ugla, Crveni krst može se, kao i ostali Ženevski znaci, koristiti kao znak za obeležavanje, znak zaštite, ali i, dodatno, kao znak pripadnosti.

Kada je reč o označavanju, u miru znakom Crvenog krsta mogu biti obeleženi:

- zgrade, uređaji, sanitetski materijal i prevozna sredstva zdravstvenih ustanova i ustanova socijalne zaštite za zbrinjavanje lica kojima je potrebna stalna medicinska nega;
- prevozna i prenosna sredstva privrednih društava i ustanova koja se upotrebljavaju za prevoz ranjenika i bolesnika, ali samo ukoliko dobiju odobrenje nacionalnog društva Crvenog krsta odnosno države ugovornice;

izjednačava osoblje nacionalnih društava Crvenog krsta kao i osoblje ostalih dobrovoljnih društava za pružanje pomoći, koja su uredno priznata i ovlašćena od svojih vlada, a koje bude upotrebljeno za iste dužnosti kao i osoblje o kome je reč u pomenutom članu, pod uslovom da osoblje tih društava bude podvrgnuto vojnim zakonima i pravilima. Istovremeno se predviđa da će svaka država ugovornica saopštiti drugoj strani, bilo još za vreme mira, bilo u početku ili u toku neprijateljstava, u svakom slučaju pre svakog stvarnog korišćenja, imena društava koja ona bude ovlasila da ukazuju svoju pomoć, pod njenom odgovornošću, zvaničnoj sanitetskoj službi njenih oružanih snaga.

Vežano za čl. 24, njime se propisuje da se sanitetsko osoblje, isključivo namenjeno pronalaženju, prikupljanju i nezi ranjenika i bolesnika ili sprečavanju bolesti; osoblje isključivo namenjeno upravljanju sanitetskim jedinicama i ustanovama; kao i vojni sveštenici pridodatit oružanim snagama, imaju poštovati i štititi u svakoj prilici.

- mesta određena za pružanje prve medicinske pomoći u naseljima, na saobraćajnicama, privrednim društvima, ustanovama i organizacijama, kao i mesta na kojima su smešteni sanitetski materijal i oprema koji služe za pružanje prve medicinske pomoći.
- lica, sanitetske jedinice i ustanove, zgrade, uređaji, sanitetski materijal i prevozna i prenosna sredstva koji pripadaju sanitetskoj službi oružanih snaga države ugovornice.

Druga, zaštitna funkcija Crvenog krsta, je u stvari osnovna, jer je upravo ona razlog postojanja i organizacija koje su deo Pokreta Crvenog krsta, i samog znaka Crvenog krsta. Dolazi do izražaja samo sa vreme ratnog stanja (oružanog sukoba) i svodi se na ukazivanje na to da lica, objekti i predmeti koji su označeni Crvenim krstom uživaju zaštitu predviđenu međunarodnim pravom oružanih sukoba, u prvom redu Ženevskim konvencijama o zaštiti žrtava rata i dopunskim protokoloma uz njih. Pod utvrđenim uslovima, pravo upotrebe Crvenog krsta kao znaka zaštite imaju:

- zgrade, uređaji, sanitetski materijal, prevozna i prenosna sredstva i zaposleni u zdravstvenim ustanovama;
- zgrade, uređaji, sanitetski materijal i prevozna i prenosna sredstva nacionalnih društava Crvenog krsta i lica određena za pronalaženje, prikupljanje, prenošenje i negu ranjenika i bolesnika ili za sprečavanje bolesti;
- bolnički brodovi;
- ekipe za pružanje prve medicinske pomoći koje organizuju zdravstvene ustanove, privredna društva i druge organizacije i nacionalna društva Crvenog krsta, za vreme obavljanja tih poslova;
- sredstva kopnenog, vodenog i vazdušnog saobraćaja koja služe za prevoženje ranjenika, bolesnika, brodolomnika i sanitetskog materijala;
- jedinice civilne zaštite za pružanje prve medicinske pomoći;
- sanitetske jedinice i ustanove (uključujući i vojna lica koja se koriste kao pomoćni bolničari ili nosioci ranjenika) zgrade, uređaji, sanitetski materijal i prevozna i prenosna sredstva koji pripadaju sanitetskoj službi oružanih snaga države ugovornice;
- sanitetske zone i mesta koje su određene radi zaštite ranjenika i bolesnika i lica koja u tim zonama i mestima rade na zbrinjavanju i nezi ranjenika i bolesnika.

Najzad, kao znak pripadnosti, Crveni krst može se koristiti za obeležavanje zaposlenih, zgrada i sredstava i materijala nacionalnih društava Crvenog krsta država ugovornica u zemlji i, kada su angažovani u humanitarnim aktivnostima, inostranstvu.

Svrha ovog obeležavanja jeste da se vidno pokaže da su odnosno lice ili ustanova povezani sa Međunarodnim pokretom Crvenog krsta i da se pridržavaju osnovnih principa Pokreta. Tako npr. znak Crvenog krsta koriste nacionalna društva Crvenog krsta kada organizuju javno prezentovanje svojih aktivnosti, obuku volontera, humanitarne akcije za prikupljanje priloga i slično. Kada se koristi za vreme ratnog stanja (oružanog sukoba) znak Crvenog krsta koji se upotrebljava kao znak pripadnosti, mora biti manjih dimenzija od znaka zaštite i ne sme se stavljati na traku oko ruke niti na krov zgrade.

3. Crveni polumesec. - Premda je već 1865. postala ugovornica Ženevske konvencije iz 1864. (kojom je uveden znak crvenog krsta) Turska je tek tokom rata

protiv Rusije 1876–1878. izjavila da će poštovati Konvencijom utvrđeni znak crvenog krsta koji štiti sanitetske jedinice neprijatelja, ali da će za označavanje sopstvene sanitetske službe koristiti znak crvenog polumeseca. Ovo rešenje primenjeno je u praksi.

Dosta kasnije, na diplomatskoj konferenciji 1929. prihvaćeno je da se uz Crveni krst prizna upotreba i Crvenog polumeseca. Od tada znak crvenog polumeseca koriste muslimanske države.

4. Crveni lav i sunce. - Imajući u vidu praksu tadašnje Persije (današnji Iran) koja je od 1924. za označavanje svog humanitarnog društva Crveni lav i sunce koristila takav znak, na diplomatskoj konferenciji 1929. postignut je dogovor da se uz Crveni krst i Crveni polumesec prizna i upotreba Crvenog lava i sunca. Iran je ovaj znak koristio sve do islamske revolucije i pada režima šaha Reze Pahlavija (1979) a od tada koristi Crveni polumesec.

Pošto je Iran 1980. odustao od znaka Crvenog lava i sunca, Međunarodna federacija društava Crvenog krsta i polumeseca kao svoj jedinstveni znak koristi Crveni krst odn. Crveni poluimesec.

Premda, na taj način, danas nije u upotrebi u praksi, znak je i dalje predviđen važećim međunarodnim sporazumima iz ove materije, a Iran je dalje ovlašćen da ga koristi, ako tako odluči. Crvene je boje i predstavlja lava oslonjenog na tri noge, koji u četvrtj, uspravljenj, drži sablju, dok mu se iza leđa vidi gornji deo sunčevog diska, sa zracima.

5. Crveni kristal. - Izbor i upotreba simbola crvenog krsta i crvenog polumeseca ponekad su (pogrešno) vezivani za verske momente, pa stoga ovi znaci raspoznavanja i zaštite nisu uvek doživljavani kao neutralni simboli. To je u izvesnim slučajevima loše uticalo na njihovo poštovanje i u praksi umanjivalo zaštitu koju pružaju žrtvama rata i humanitarnom i medicinskom osoblju. Stoga su se pojavili novi zahtevi.

Izraelsko nacionalno humanitarno društvo „Magen David Adom“ htelo je da koristi crvenu Davidovu zvezdu, ali se jedan broj arapskih država tome usprotivio, tvrdnjom da u njoj vidi simbol porobljavanja. Sa druge strane, pojedina društva (npr. ono iz Eritreje) htela su da koriste i crveni krst i crveni polumesec istovremeno. To, međutim, nije bilo moguće u svetlu odredaba Ženevskih konvencija. Bilo je i predloga da se kao neutralni simbol uvede crveni dijamant, ali i to je naišlo na protivljenje, ovaj put jednog broja afričkih zemalja koje su tvrdile da ih to asocira na kolonijalizam.

Problem je rešen usvajanjem 2005. Dopunskog protokola uz Ženevske konvencije od 12. 8. 1949. koji se odnosi na usvajanje dopunskog znaka raspoznavanja (Dopunski protokol III).

Njime je uz već postojeće, uveden i dodatni, neutralni znak – Crveni kristal. Reč je zapravo o crvenom okviru u obliku kvadrata, postavljenog na teme, tako da su mu

uglovi usmereni ka četiri strane sveta, koji se nalazi na belom polju. Smatra se da je ovaj simbol oslobođen bilo kakvih verskih, političkih, kulturoloških, etničkih i sličnih konotacija. Njegov zvaničan naziv je „Znak iz Trećeg dopunskog protokola“.

Prema Dopunskom protokolu III, crveni kristal se može koristiti samostalno, a može se u njega (u njegovo središte) uneti crveni krst ili crveni polumesec, ili oba znaka, pa čak i neki drugi simbol (npr. Davidova zvezda) koji je odnosna država u praksi koristila i o kojem je obavestila druge ugovornice i Međunarodni komitet Crvenog krsta pre usvajanja ovog protokola.

6. Ravnopravnost znakova. - Pomenuti znaci (Crveni krst, Crveni polumesec i Crveni kristal)³¹⁰ se koriste ravnopravo, prema izboru strane koja ih ističe. Oni označavaju sanitetske jedinice i ustanove, sanitetske zone i zone bezbednosti, bolničke brodove i slično.

Pod nadzorom nadležne vojne vlasti, u cilju obeležavanja i zaštite sanitetskih jedinica i ustanova, osoblja i materijala, crveni krst (ili crveni polumesec ili crveni kristal) nalazi se na zastavama, trakama koje se nose oko ruke, na bolničkim brodovima, sanitetskim vazduhoplovima, građanskim bolnicama, kao i na svakom materijalu koji ima veze sa sanitetskom službom.

7. Ostali Ženevski znaci. - U Ženevskim konvencijama se pominju i druga međunarodno priznata obeležja, kao što su:

- znaci raspoznavanja koje nosi osoblje dobrovoljnih društava za pružanje pomoći;
- slova „PW“ (skr. eng. *prisoners of war*, ratni zarobljenici) ili, u istom značenju, „PG“ (skr. fr. *prisonnier de guerre*) tako postavljena da se jasno vide s visine, odn. drugi dogovoreni znaci za označavanje zarobljeničkih logora;
- slova „IC“ (skr. eng. *internment camp*, logor za interniranje) postavljena tako da se jasno vide s visine, odnosno drugi dogovoreni znaci za obeležavanje logora za interniranje; i dr.

8. Upotreba i zaštita Ženevskih znakova. - Sve Ženeske znake mogu koristiti samo ovlašćena lica, isključivo u predviđene svrhe.

Stoga se npr. za obeležavanje medicinske službe koja se plaća (privatnih bolnica, apoteka itd.) koriste drugi znaci – plavi šestokraki krst, zeleni krst i slično.

Države ugovornice dužne su da se uzdržavaju od zloupotrebe tih znakova i da preduzimaju potrebne mere za sprečavanje i suzbijanje njihove zloupotrebe.

Zloupotreba Ženevskih znakova je ratni zločin.

³¹⁰ Kao što je već istaknuto, Crveni lav i sunce su i dalje predviđeni Ženevskim konvencijama, ali se u praksi već dugo ne koriste.

2. Drugi međunarodno priznati znaci

Zabranjeno je zloupotrebiti u oružanom sukobu i druge međunarodno priznate embleme, znakove ili signale zaštite, uključujući zastavu primirja i zaštitni amblem kulturnih dobara.³¹¹

Pri tome pod zloupotrebom se, najkraće rečeno, ima u vidu ona upotreba koja je 1) pogrešna (protivna svrsi) i 2) sa ciljem da se drugome nanese nekakva dovoljno ozbiljna šteta ili da se stekne nezakonita korist.

U ratu to se najčešće svodi na korišćenje međunarodno priznatih znakova ne za obeležavanje onoga čijem označavanju oni treba da služe, već da bi se prikrije i tako zaštitile sopstvene jedinice, neprijatelj uvukao u zasedu, kod protivnika stvorilo lažno uverenje da je bezbedan i slično.

Zloupotreba međunarodno priznatih znakova je vid perfidije i predstavlja ratni zločin, za koji se odgovara na osnovu individualne krivične odgovornosti.

1. Bela zastava. – Bela zastava, poznata i kao zastava primirja odnosno zastava predaje ima vrlo dugu istoriju.

1. Istorijat bele zastave. - Njena upotreba spada među najstarije običaje i običajna pravila vezana za ratovanje i pregovaranje.

Premda ima razloga da se veruje da su u tu svrhu bela obeležja korišćena i pre toga, prvi dokumentovani slučaj ostavio nam je rimski istoričar Tit Livije (*Titus Livius*) koji je zabeležio da je tokom Drugog punskog rata (218-202. pre n. e.) brod Kartagine bio ukrašen belom vunom i maslinovim grančicama, kao simbolima primirja i namere da se pregovara.

I pored toga, moglo bi se reći da se tradicija korišćenja bele zastave kao simbola predaje ili namere da se pregovara, uglavnom vezuje za Rimljane. Oni su dugo vremena pokazivali nameru da se predaju tako što su štitove podizali iznad glava. Međutim, u svom delu „Istorije” iz 105. g. čuveni rimski istoričar Tacit (*Publius Cornelius Tacitus*) pominje da su se u građanskom ratu između samih Rimljana - između imperatora Vitelija (*Aullus Vitellius*) i pretendenta na presto Vespazijana (*Titus Flavius Vespasianus*) u Drugoj bici kod Bedriaka, nedaleko od Kremone, 24. oktobra 69. godine. Vitelijevo vojnici predali tako što su istakli belu zastavu. Od tada su Rimljani koristili belu zastavu kao simbol kapitulacije ili pregovora, a od njih su to preuzeli drugi narodi.³¹²

Ipak, izgleda da se i nezavisno od toga bela zastava u istu svrhu i približno u isto vreme koristila i u drugim delovima sveta. Tako je dokumentovano je da je kao simbol predaje bila u upotrebi u Kini, u prvom veku naše ere, za vreme dinastije Kasniji odn. Istočni Han (25 – 220. g.) koja je po moći i veličini jedno vreme bila ravna Rimskom carstvu.

Bela zastava korišćena je u narednim vekovima u mnogobrojnim situacijama i postala je međunarodno priznati znak predaje odn. poziva na pregovore.

³¹¹ O tome će više reći biti kasnije.

³¹² Ash R. 1998, 27-44; *White Flag – Where Did it Come From?*, Imperium Romanum, <https://imperium-romanum.pl/en/curiosities/white-flag-where-did-it-come-from/>.

Između ostalog, iz dela „Legende Indije” portugalskog istoričara Gaspara Koreje (*Gaspar Correia*) saznajemo da je 1502. g. u Indiji zamorin (vladar) Kalkute poslao svom protivniku Vasku da Gami (*Vasco da Gama*) pregovarače koji su kao znak mira nosili belo platno vezano za štap.

O značaju bele zastave govori i činjenica da je čuveni Hugo Gorcijus (*Hugo Grotius*) u svom delu *De jure belli ac pacis* (1625) istakao da je to prećutni znak traženja pregovora koji obavezuje podjednako kao da je izražen rečima.

Drugo pitanje je zašto je bela zastava odabrana kao znak predaje? Za to ima nekoliko razloga.

Pre svega bela tkanina je u principu uvek bila dostupna u skoro svakoj prilici – u najgorem slučaju u tu svrhu mogli su da posluže delovi odeće, zavoji itd. Uz to, ona je vrlo je uočljiva iz daljine, čak i kada vidljivosti nije najbolja. Pored toga, u toku bitke gde su izmešani raznobojni simboli sukobljenih vojski, ona se jasno isticala među njima. Posebno ju je bilo teško pomešati sa crvenim trakama i zastavama koje su označavale volju da se bori do kraja.³¹³ Pri tome svako je odmah znao o čemu se radi, čak i ako je bio nepismen i neobrazovan – bela zastava je svima bila poznat simbol. Takođe, nijedna država nije imala, a ni danas nema čisto belu zastavu kao svoju nacionalnu (državnu) zastavu.³¹⁴ Posmatrano iz sasvim drugog ugla, u jednom posebnom značenju, bela boja, a time i bela zastava simbolizuje čistotu namera, iskrenost. Najzad, premda se govori o beloju zastavi, zapravo se nikada nije insistiralo na tome da to zaista bude zastava – oduvek je bilo dovoljno da se samo istakne dovoljno veliki komad bele tkanine ili čak da se samo

³¹³ Verovatno zbog toga što deluje vrlo efektno (uzbuđujuće) a posebno zbog jasne asocijacije na krv, crvena je oduvek kod svih naroda dovođena u vezu sa borbom. Između ostalog, engleski gusari (privatni borci na moru, u službi krune) su po naredbi admiraliteta iz 1694. g. morali da viju crvenu zastavu, a to su kasnije prihvatili i gusari drugih država.

Sa druge strane, premda su pirati (morski razbojnici) najčešće vili na katarkama crnu zastavu, posebno tzv. Đžoli Rodžer (“Veseli Rodžer”, crna zastava na kojoj su belom bojom iscrtani lobanja koja na vetru izgleda kao da se cereka i ispod nje dve ukrštene butne kosti kao simbol smrti) ponekad su koristili crvene zastave. Kada bi se primakli dovoljno blizu svojoj žrtvi (brodu, mestu na obali) istakli bi crnu zastavu, čime bi otkrili ko su, kakve su im namere i istovremeno pozvali drugu stranu da se preda bez borbe. Ako bi im bio pružen otpor, onda bi umesto crne podigli crvenu zastavu, što je značilo borbu bez milosti tj. da neće tražiti, ali ni dati nikakvu milost.

³¹⁴ Bele zastave su korišćene kao državni ili nacionalni simboli sasvim izuzetno, obično vrlo kratko, a čak i tada uvek sa nekim dodatnim simbolom. Tako, kada je u Francuskoj došlo do povratka na presto dinastije Burbona (1814-1830) bela zastava je kao državna zastava zamenila plavo-belo-crvenu trobojku („trikolor“) koja je uvedena 1794, za vreme Francuske revolucije. Međutim, ne samo da je to trajalo samo do pada Burbona 1830. g. kada je simbol Francuske opet postala trobojka, već i za to kratko vreme dok su Burboni koristili belu zastavu, ona nije bila čisto bela - u svom centru imala je veliki grb te dinastije.

Belu zastavu je 1992-1995, tokom građanskog rata koristio onaj deo Bosne i Hercegovine koji je bio pod vlašću Sarajeva i kontrolom Armije BiH. Ni ova zastava nije bila čisto bela već je u sredini imala delimično izmenjeni grb Kotromanića.

U naše vreme belu zastavu imaju Kipar i Južna Koreja, ali ni one nisu sasvim bele. Kiparska u sredini ima iscrtani veliki obris tog ostrva i ispod njega maslinovu grančicu kao simbol mira; južnokorejska u sredini ima srveno-plavi znak (kor. um-jang, kin. jin-jang) koji simbolizuje sklad u svemiru i u svakom od četiri ugla ima po jedan crni trijagram iz čuvenke „Knjige promena“ (*Ji Ding*).

maše belom tkaninom; pregovarači su ponekad umesto zastava nosili bele štapove; da bi se vidno označilo da ne učestvuju u borbi, ratnim zarobljenicima i taocima zaticano je nešto belo za šlem odn. kapu ili im kačeno na odeću itd.

Mnogi od pomenutih razloga, a posebno uočljivost, uticali su na to da se kao zastava Crvenog krsta usvoji bela zastava sa crveni krstom. O tome je već bilo reči.

U naše vreme bela zastava priznata je i zaštićena ne samo međunarodnim običajnim, već i ugovornim pravom. Pominje se u mnogim relevantnim međunarodnim sporazumima, među njima i u oba Haška pravilnika o zakonima i običajima rata na kopnu (1899. odn. 1907), Ženevskim konvencijama o zaštiti žrtava rata (1949) i dopunskim protokolima uz njih.

2. *Funkcije bele zastave.* - Ona tradicionalno ima trostruku funkciju i u skladu s tim naziva se zastavom primirja, zastavom parlamentara ili zastavom predaje.

Koju funkciju ima u konkretnom slučaju stvar je okolnosti u kojima se koristi.

1) *Zastava primirja.* – Bela zastava se tradicionalno koristi kao znak (simbol) kojim se predlaže prekid vatre odn. primirje.

Njeno isticanje je, dakle, predlog drugoj strani da se privremeno obustave neprijateljstva i pristupi pregovorima o određenom pitanju – razmeni zarobljenika, prikupljanju i sahrani poginulih, razgovorima o uslovima predaje (kapitulacije) itd.

Predlog se prihvata isticanjem istog takvog simbola (bele zastave) ili na drugi odgovarajući način. To je i primer da se sporazum o obustavi vatre odn. primirju može postići samo tzv. konkludentnim radnjama, bez ikakvog pismenog ili čak usmenog ugovora.

2) *Zastava parlamentara.* – Bela zastava je i znak koji obeležava i štiti parlamentara (pregovarača) i druga lica koja su u posebnoj misiji za vreme izvršenja njegovog zadatka.

Kao takvu poznaju je ne samo opšte običajno međunarodno ratno pravo već i Pravilnik o zakonima i običajima rata na kopnu uz IV hašku konvenciju o zakonima i običajima rata na kopnu (1899) i Pravilnik o zakonima i običajima rata na kopnu uz IV hašku konvenciju o zakonima i običajima rata na kopnu (1907) i drugi relevantni dokumenti.

Oba pomenuta pravilnika sadrže istovretne odredbe u članovima pod istim brojem:

“Član 32.

Parlamentarom se smatra lice koje jedna od zaraćenih strana ovlasti da stupi u pregovore s drugom stranom i koje dolazi sa belom zastavom. Ono ima pravo na nepovredivost, kao i trubač, nosilac znaka ili dobošar, zastavnik i tumač, koji su u njegovoj pratnji.”

Dakle, zastava označava i štiti ne samo parlamentara, već i druga pomenuta lica koja su u njegovoj pratnji. Oni ne smeju biti predmet napada, zarobljavanja itd. sve dok traje njihova misija što znači sve dok se ne vrate u zonu bezbednosti.

Parlamentar i ostala pomenuta lica uživaju zaštitu i nepovredivost na osnovu odgovarajućih normi međunarodnog prava oružanih sukoba, a bela zastava je samo spoljno obeležje kojim oni ističu i potvrđuju takvo svoje svojstvo i status.

Može izgledati da zapravo nema razlike između zastave primirja i zastave parlamentara, tačnije njihovog dejstva, pošto su obe u najtešnjoj vezi sa pregovorima između sukobljenih strana. Ipak, nije tako. Razlika postoji i vrlo je jasna. Primirje (kojem služi bela zastava) je samo prva faza, a još preciznije, to je pretpostavka za pregovore koji će se eventualno voditi preko parlamentara. Stoga kao zastava primirja, bela zastava samo dovodi do obustave vatre, dok kao zastava parlamentara štiti njega i lica u njegovoj partnji. Uostalom, druga strana može i odbiti primirje, kao što, kada shvati namere protivnika (o čemu želi da pregovara) može odbiti da primi parlamentara, u kom slučaju i zastava parlamentara postaje bespredmetna.

3) *Zastava predaje*. – Bela zastava je i opšteprihvaćeni znak predaje (kapitulacije) pojedinaca, vojnih jedinica, utvrđenja, ratnih brodova i slično.³¹⁵

Kada druga strana obustavi borbu, bela zastava dobija i funkciju zastave primirja odn. zastave parlamentara, sve dok traju pregovori o uslovima pod kojim će predaja biti izvršena.

3. *Zloupotreba bele zastave*. - Bez obzira na to kojoj od tri navedene svrhe služi, zloupotreba bele zastave strogo je zabranjena i predstavlja ratni zločin.

Oba Haška pravilnika (1899. i 1907) u čl. 23/1/f izričito predviđaju zabranu upotrebe protivno pravilima zastave parlamentara. To isto čini i čl. 38/1 Dopunskog protokola I (1977) uz Ženevske konvencije o zaštiti žrtava rata (1949) s tim da je on naziva zastavom primirja.

Odredba iz čl. 8/2/b/vii Rimskog statuta (1998) kao ratni zločin iz nadležnosti Međunarodnog krivičnog suda predviđa zloupotrebu zastave kojom se daje znak za primirje, koja je za posledicu imala smrt ili tešku telesnu povredu. I bez toga, zloupotreba bele zastave se tradicionalno, na osnovu međunarodnog običajnog prava smatra perfidijom odn. ratnim zločinom.

2. Znak Ujedinjenih nacija. - Posebno je zabranjeno koristiti znak raspoznavanja Ujedinjenih nacija, osim onako kako je odobreno od strane te organizacije.³¹⁶

Između ostalog, čl. 38/2 Dopunskog protokola I (1977) uz Ženevske konvencije o zaštiti žrtava rata (1949) precizira: „Zabranjeno je koristiti znak raspoznavanja Ujedinjenih nacija, osim onako kako je odobreno od strane te organizacije.”

Odredba iz čl. 8/2/b/vii Rimskog statuta (1998) kao ratni zločin iz nadležnosti Međunarodnog krivičnog suda predviđa zloupotrebu vojnog obeležja i uniforme Ujedinjenih nacija, koja je za posledicu imala smrt ili tešku telesnu povredu.

³¹⁵ Kod razmatranja statusa protivnika onesposobljenog za borbu i, u tom kontekstu, problema predaje, već smo ukazali na to da postoje i oni koji to osporavaju, uglavnom sa idejom da samo isticanje bele zastave još ne govori u koje svrhe se to čini.

³¹⁶ O tome kako izgledaju ti znaci je već bilo reči.

Isto, razume se, važi i za zloupotrebu simbola drugih univerzalnih i regionalnih međunarodnih organizacija.

3. Nacionalni amblemi država

Zabranjeno je koristiti u oružanom sukobu zastave ili vojne ambleme, oznake ili uniforme neutralnih ili drugih država koje nisu strane u sukobu.

Zabranjeno je koristiti zastave ili vojne znakove, oznake ili uniforme protivničkih strana za vreme napada, ili da bi se branile, podstakle, zaštitile ili omele vojne operacije.³¹⁷ Čl. 39/3 Dopunskog protokola I (1977) precizira da ova rešenja ne utiču na postojeća opštepriznata pravila međunarodnog prava koja se primenjuju na špijunažu ili na korišćenje zastava u vođenju oružanog sukoba na moru.

Na moru su se običajnim putem ustalila neka posebna pravila ratovanja. Između ostalog, dozvoljeno je da brod koristi lažnu zastavu, s tim da se neposredno pred napad istakne svoju prava zastava. Više reči o tome biće kasnije.

Kršenje pomenutih zabrana predstavlja perfidiju odnosno ratni zločin.

14. Prisilno regrutovanje neprijatelja i regrutovanje maloletnika

U ratu svaka strana nastoji da popuni svoje trupe svežim ljudstvom. Način mobilizacije i prateća pitanja uređeni su unutrašnjim propisima svake države. Ipak, međunarodno pravo sadrži izvesna ograničenja, precizno definišući određene zabrane i utvrđujući da njihovo kršenje predstavlja ratni zločin.

1. Prisilno regrutovanje neprijatelja

Izričito je zabranjeno i kažnjivo primoravanje građana protivničke strane da se bore protiv svoje zemlje. To važi pre svega za ratne zarobljenike, ali ne samo njih, već uopšte državljane protivnika, pa čak i one koji su pre rata bili u vojnoj službi odnosno zaraćene strane.³¹⁸

Drugim rečima, sa stanovišta međunarodnog prava dozvoljeno je učešće građana neprijateljske države u redovima jedne od sukobljenih strana, pa i u borbama protiv te države, ali samo na osnovu njihove stvarno slobodno izražene volje. Tu se onda radi o dobrovoljcima koji su neprijateljski državljani, o čemu je već bilo reči.

³¹⁷ Više o vojnim uniformama i pravilima prava oružanih sukoba: Pfanner T. 2004, 93-123.

³¹⁸ Čl. 8/2/b/15 Rimskog statuta Međunarodnog krivičnog suda (1998).

To što su stupili u redove protivničke strane, ne znači nužno da će odnosna lica i stvarno uzeti učešće u borbama protiv države čiji su državljani. Oni mogu da budu neborci, tj. oni pripadnici protivničkih oružanih snaga koji ne učestvuju u borbama – pripadnici saniteta ili verske službe, kuvari i slično. Pored toga, ako je reč o ratu u kojem učestvuje više od dve države, oni se kao borci mogu boriti protiv neke treće sile koja je neprijatelj strane kojoj su se priključili, kao i one koja je saveznik države čiji su državljani.

2. Regrutovanje maloletnika

1. Najvažnija međunarodnopravna rešenja. - Međunarodnim ratnim i humanitarnim pravom, ali i međunarodnim krivičnim pravom³¹⁹ zabranjeno je da se deca mlađa od 15 godina regrutuju u nacionalne oružane snage ili koriste za aktivno učestvovanje u borbama.³²⁰

Ovo rešenje prihvaćeno je i u Konvenciji UN o pravima deteta (1989). Ona precizira da su države članice dužne da preduzimaju sve praktično izvodljive mere kako lica koja još nisu navršila 15 godina života ne bi neposredno učestvovala u sukobima; da su države članice dužne da se uzdržavaju od regrutovanja u oružane snage lica koja još nisu navršila 15 godina, te da su pri regrutovanju lica koja su navršila 15, ali ne i 18 godina života, dužne da nastoje da daju prednost najstarijima.³²¹

S obzirom na nesklad između činjenice da ratno i humanitarno pravo dozvoljava regrutovanje u oružane snage dece s navršenih 15 godina i toga da Konvencija UN o pravima deteta (1989) u čl. 1 definiše dete kao „ljudsko biće koje nije navršilo osamnaest godina života“, uz Konvenciju o pravima deteta je 2000. usvojen Fakultativni protokol o učešću dece u oružanim sukobima.³²²

Njime su se (čl. 1-2) države članice obavezale da će preduzeti sve moguće mere kako bi se obezbedilo da pripadnici njihovih oružanih snaga koji još nisu navršili 18 godina ne uzimaju neposredno učešće u neprijateljstvima i da će obezbediti da lica koja još nisu navršila 18 godina ne podležu obaveznoj regrutaciji u njihove oružane snage.

³¹⁹ Čl. 8/2/b/26. Rimskog statuta Međunarodnog krivičnog suda (1998).

³²⁰ Više o problemu učešća dece u oružanim sukobima: Lorey M. 2001; Verhey B. 2001; UNICEF 2003; Vautravers A. J. 2009, 96-107; Drumbl M. A. 2012; Whitman S., Zayed T., Conradi C., Breau J. 2012; ICRC 2012; McBride J. 2014; Mukhar R. 2014, 73-100; Human Rights Watch 2015; *Child Soldiers International Annual Report 2017-18*, Child Soldiers International, https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/CSI_annual_report_2018.pdf; *Children and Armed Conflict 2019*.

³²¹ Čl. 38/2-3 Konvencije UN o pravima deteta (1989). Sredinom 2022. godine Konvencija ima 196 članica. Convention on the Rights of the Child, UNTC. https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=IV-11&chapter=4&clang=_en.

³²² Sredinom 2022. godine Protokol ima 172 članice. *Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on the Involvement of children in armed conflict*, UNTC, https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=IV-11-b&chapter=4&clang=_en.

Posebno je precizirano (čl. 3/3) da će države ugovornice koje dozvole dobrovoljnu regrutaciju u svoje državne oružane snage licima mlađim od 18 godina, garantovati da će kao minimum obezbediti da:

- a) takva regrutacija bude stvarno dobrovoljna;
- b) takva regrutacija bude sprovedena uz izričiti pristanak roditelja ili zakonskih staratelja tog lica;
- c) lica budu u potpunosti informisana o obavezama koje proizlaze iz takve njihove službe;
- d) ta lica obezbede pouzdan dokaz o svojim godinama pre nego što budu primljena u državnu vojnu službu.

Odredbom iz čl. 4/1 utvrđeno je da oružane grupe koje nisu oružane snage države, ne bi trebalo ni pod kojim okolnostima da regrutuju ili iskorišćavaju u neprijateljstvima lica mlađa od 18 godina.

Prema tome, premda to treba izbegavati, u principu nije zabranjeno da u oružanim snagama država budu i lica mlađa od 18, ali ne od 15 godina, ali samo uz poštovanje drugih predviđenih ograničenja. Druge oružane snage ne smeju uopšte da imaju u svojim redovima lica mlađa od 18 godina.

2. Praksa. - Nažalost, praksa odudara od normi međunarodnog prava.

Deca su često prvo žrtve rata (preživljavaju strahote rata, ostaju bez roditelja i slično), neposredne žrtve seksualnog i drugog nasilja,³²³ a zatim postaju i sama nemilosrdni ratnici i, nažalost, često i zločinci.

Ne samo da se njihovim učešćem u oružanim sukobima krše njihova najvažnija prava (na život, na zdravlje, na obrazovanje itd.) već u nekim slučajevima to učešće u ratu predstavlja posebno tešku i odvratnu vrstu dečijeg prinudnog rada.

Bez ozbira na sve zabrane, broj dece-ratnika je u porastu i 2018. bio je za više od pola veći u odnosu na 2012. godinu. U 2018. dokumentovano je 29.128 slučajeva u 17 država, s tim da je zabeležen i porast udela devojčica.³²⁴

Po drugim izvorima, situacija je zapravo mnogo gora - procenjuje se da se u više od 20 država sa oružjem u rukama bori oko 300.000 dece, od kojih su oko 40% devojčice.³²⁵

Novi podaci, međutim, sugerišu da je broj dece-vojnika ipak mnogo manji. Prema onome što je 21. 6. 2021. na konferenciji za medije u sedištu UN izjavio Generalni sekretar UN Antonio Guterres (Antonio Guterres) u 2020. godini u raznim sukobima širom planete učestvovalo oko 8.500 dece-vojnika, od kojih je živote izgubilo oko 2.700 njih.³²⁶

³²³ Morini C. 2010, 187-208; Grey R. 2014, 601-621.

³²⁴ *Child soldier levels doubled since 2012 and girls' exploitation is rising*, OSHA, Reliefweb, 11 Feb 2019, <https://reliefweb.int/report/world/child-soldier-levels-doubled-2012-and-girls-exploitation-rising>.

³²⁵ *4 out of 10 child soldiers are girls*, Office of the Secretary's General Envoy on Youth, UN, 15 February 2015, www.un.org/youthenvoy/2015/02/4-10-child-soldiers-girls/.

³²⁶ More than 8,500 children used as soldiers in 2020: U.N., Reuters, June 22, 2021, www.reuters.com/world/more-than-8500-children-used-soldiers-2020-un-2021-06-21/.

Nažalost, izgleda da su stvari ipak mnogo gore. U potvrdu tome dovoljno je navesti da prema nekim izveštajima 2022. godine samo u Južnom Sudanu u raznim sukobljenim naoružanim grupama ratuje oko 19.000 dece.³²⁷

3. Krivična odgovornost maloletnika za ratne zločine. – To je problem za sebe, ali je u tesnoj vezi sa regrutovanjem maloletnika, pa stoga ima smisla da se u najkraćim crtama pomene ovde.

I mnogi odrasli koji aktivno učestvuju u oružanom sukobu, gledaju iz prve ruke smrt, teška ranjavanja, bivaju ranjeni ili povređeni, sami pucaju i ubijaju, posle nekog vremena otupe i postaju spremni da čine zlodela koja im nikada ne bi pala na pamet da nisu doživeli pomenute traume. To ih ne opravdava (i drugi prežive slične strahote, pa se ne pretvaraju u monstrume) ali to je činjenica.

Mnogo gore reaguju u istim uslovima deca. Ona se često lakše nego odrasli pretvaraju u hladnokrve, patološke ubice i sadiste. Ovo zato što njihov psihički razvoj nije završen tako da su podložna raznim sugestijama i uticajima, zato što su premda emotivno nezrela već su okusila veliku patnju, strah, bol (zbog gubitka roditelja i drugih bliskih osoba) a sa druge strane i zbog osećaja moći i dominacije koji ih ispunjava kada upere oružje na onoga ko ne može da se brani.

Dodatno, neke strane u određenim oružanim sukobima (npr. teroristička Islamska država) su ciljano indoktrinisle decu (programirale ih na određeni način) i zatim ih terale da čine užasne zločine kao npr. da nožem odsecaju glave zarobljenicima, da bi ih tako pretvorile u automate, robote koji po naredbi ubijaju bilo koga. Jer kada se jednom pređe prag, retko kada ima povratka nazad.

S tim u vezi i pitanje krivične odgovornosti. Nije sporno da na bazi individualne krivične odgovornost treba da odgovaraju oni koji su učili, navodili ili terali decu da čine ratne zločine. Međutim, šta sa samom decom – ratnim zločincima?

U mnogi državama sveta deca nisu krivično odgovorna do određenog uzrasta, jer se, s pravom uostalom, smatra da nisu svesna svoga dela odn. kao stariji maloletnici blaže se kažnjavaju za isto delo nego punoletna (zrela) lica. Međutim, pošto je ovde reč o užasnim ratnim zločinima, koji nisu izlovolovana pojava, pošto se maloletni učinioci ne mogu pustiti na slobodu (pa da nastave tamo gde su stali) a često, u ratnim uslovima ni poslati u neku specijalizovanu ustanovu za decu (a i da mogu, pitanje je koliko bi to u nekim slučajevima pomoglo) ponekad se otvara problem šta sa takvim maloletnicima. Ima mišljenja da u nekim uskim okvirima, kada je to naročito opravdano, deca treba da krivično odgovaraju.

Tim povodom, ističe se da uzrast od kojeg počinje krivična odgovornost za ratne zločine treba da bude utvrđen univerzalno, nezavisno od toga o kom delu sveta je reč,

³²⁷ *South Sudan's Hunger Crisis: The Impact on Children in Armed Conflict*, Child Soldier Report, World Vision, 2020, 3, www.wvi.org/sites/default/files/2022-05/WVSS-Child%20soldier%20report%202022-update_FINAL.pdf.

te se precizira da za te zločine mogu da krivično odgovaraju maloletnici koji imaju 16 ili više godina.³²⁸

Međutim, ostaje otvoreno pitanje kako to pomiriti sa činjenicom da međunarodno pravo dozvoljava regrutovanje starijih od 15 godina (dakle, onih koji još nisu navršili 16 godina) odnosno kao krivično delo predviđa regrutovanje u oružane snage ili korišćenje za aktivno učešće u borbama dece mlađe od 15 (a ne od 16) godina. Ako se smatra da oni koji su navršili 15 godina mogu da budu borci, koja logika se sledi kada se sugerise da se zrelost za potrebe krivične odgovornosti stiže tek sa 16 godina? Razume se, pitanje je i šta sa masovnim ubicama civila i ratnih zarobljenika i izvršiocima drugih najtežih ratnih zločina koji imaju 14, 13 itd. godina. Ali i kako se postaviti prema deci koja su bez svoje volje pretvorena u instrument za vršenje ratnih zločina. To su vrlo teška i osetljiva pitanja koja će još dugo čekati rešenje u vidu preciznih međunarodnopravnih normi koje bi uvele potreban balans između uvažavanja posebnog položaja i potreba dece i shvatanja i očekivanja međunarodne zajednice i, u krajnjoj liniji, zahteva pravde.

U literaturi se s pravom ukazuje na čitav niz skoro nepremostivih problema. S jedne strane, utvrđivanje uzrasta od kojeg dete treba da je krivično odgovorno za svoje postupke tokom oružanog sukoba je složeno i ne postoji jedinstveni odgovor zato što nema dvoje iste dece, zato što treba uzeti u obzir kulturu, tradiciju i druge faktore (tako npr. u nekim zajednicama se postaje punoletan znatno pre navršenih 18 godina života) a ako se uopšte i prihvati nekakav uzrast kao prelomni, to je obično proizvodno. S druge strane, oslobađanje od krivične odgovornosti bilo kog deteta, samo zbog njegovog uzrasta, pokreće mnoge probleme od kojih je dovoljno pomenuti to da ako deca veruju da su imuna na zakonske kazne, veća je verovatnoća da će počiniti krivična dela ili nastaviti sa vršenjem tih dela, kao što je veća šansa i da ih odrasli koriste za najužasnije zločine, kako bi izbegli sopstvenu krivičnu odgovornost. Pored toga, nekažnjavanje dece za ratne zločine podrilo bi kredibilitet prava i pravosudnog sistema i sasvim zanemarilo bol i potrebe žrtava zločina i njihovih najbližih. Najzad, nema jedinstvenog stava o tome da li bi i na koji način trebalo da se u pogledu krivične odgovornosti i kažnjavanja razlikuje odnos prema maloletnicima koja su se dobrovoljno priključili oružanim snagama i dobrovoljno učestvovali u zločinima i maloletnicima koja su nezakonito ili prisilno regrutovani.³²⁹

15. Izazivanje pobuna i ustanaka

U miru, bilo kakvo ozbiljno nezvano uplitanje države u politička zbivanja u drugoj zemlji, predstavlja mešanje u unutrašnje poslove te zemlje i zabranjeno je međunarodnim pravom.³³⁰

³²⁸ Quénivet N. 2017, 433-455.

³²⁹ Lafayette E. 324-325.

³³⁰ I pored toga, takva mešanja se u stvarnosti neretko dešavaju. Pregled jednog broja državnih udara i „šarenih” i drugih „revolucija” od kojih su mnogi bili organizovani, isprovocirani ili makar finansijski i na drugi način pomognuti spolja, a takođe i metodologiju njihovog izvođenja vidi u: Dašić D. Đ.

Ovo tim pre važi za vojnu (u oružju, opremi, ljudstvu), ekonomsku i drugu pomoć pobunjenicima, ustanicima, pučistima i slično. Zapravo, u posebno ozbiljnim slučajevima takvo mešanje može predstavljati vid agresije. Ako se pomoć pruža oružanom silom (upućivanjem sopstvenih jedinica) to je nesumnjivo.

Štaviše, na osnovu čl. 3/g Rezolucije Generalne skupštine UN br. 3314 (1974) i čl. 8bis Rimskog statuta Međunarodnog krivičnog suda (1998, dopuna iz 2010) agresiju predstavlja i „upućivanje od strane, odnosno u ime jedne države oružanih bandi, grupa, neregularnih vojnika ili najamnika, koji protiv druge države vrše akte oružane sile toliko ozbiljno da se izjednačuju sa gorepobrojanim aktima, odnosno značajno učešće jedne države u tome“.

“Gorepomenuti akti” koji se pominju u citiranoj odredbi su akti agresije, kao što su invazija ili napad oružanih snaga jedne države na teritoriju druge države, ili svaka vojna okupacija, makar i privremena, koja proizide iz takve invazije ili napada, ili aneksija teritorije ili dela teritorije druge države upotrebom sile; bombardovanje teritorije neke države od strane oružanih snaga druge države ili upotreba ma kog oružja od strane jedne države protiv teritorije druge države; blokada luka ili obala jedne države od strane oružanih snaga druge države; napad oružanih snaga jedne države na kopnene, pomorske ili vazduhoplovne snage, pomorsku ili vazdušnu flotu druge države; i drugi u navedenom članu precizirani akti.

Međutim, u ratu, podsticanje odnosno organizovanje pobune u državi protiv koje se ratuje, pomoć ustanicima, pobunjenicima, pučistima i slično nisu zabranjeni. Prirodno je da svaka strana u sukobu nastoji da pronađe vojne i političke saveznike gde god može.

To je poseban metod ratovanja čiji je cilj da se protivnik što više oslabi iznutra, radi lakšeg slamanja njegovog otpora. Mada ne sme silom terati stanovništvo neprijateljske države³³¹ da se bori protiv sopstvene zemlje odn. njene vlade, ako postoje nezadovoljnici u redovima protivnika koji su voljni da to dobrovoljno čine, strana u sukobu može da ih podstiče i pomaže na razne načine, a da pri tome ne krši međunarodno ratno pravo.

Razlozi zbog kojih bi se neko pobunio i time, neposredno ili makar posredno, stavio na stranu protivnika države pod čijom je vlašću i jurisdikcijom, mogu biti vrlo različiti: politički, ideološki, verski itd. odnosno namera da se svrgne aktuelna i uspostavi nova vlast (da se na čelo države dovede nova garnitura, da se uspostavi drugačiji društveno-politički sistem itd.), da se postigne nacionalno oslobođenje od tuđinske vlasti, da se otcepi deo teritorije, da se ostvare verske slobode, itd.

Primeri podsticanja i pomaganja pobuna i ustanaka na strani neprijatelja je mnogo.

2015, 617-639; Mladenović M., Ponomarena J., Kilibarda Z. 2012, 513-533.

³³¹ Po prirodi stvari, to se u prvom redu odnosi na stanovnike okupirane teritorije i ratne zarobljenike, pošto odnosna strana nad njima ima vlast, a time i realnu mogućnost da ih prisiljava na određene postupke.

Samo u novijoj istoriji, u francusko-pruskom ratu (1870) Pruska je preko svojih agenata nastojala da digne pobunu u Alžiru koji je tada bio pod vlašću Francuske; u američko-španskom ratu (1898) SAD su ohrabrivale i oružjem snabdevale pobunjenike na Filipinima koji su tada bili pod vlašću Španije; u italijansko-turskom ratu (1911) Italijani su koristili ustanak Arapa protiv Turske; za vreme dva svetska rata obe strane su podstrekavale i pomagale ustanke i pobune u redovima protivnika.³³²

16. Napad na građevine i instalacije koje sadrže opasne sile

Građevine i instalacije koje sadrže opasne sile (brane, nasipi, nuklearne elektrane i slično) ne smeju biti predmet napada, čak ni kada su to vojni objekti, ukoliko bi takav napad mogao izazvati oslobađanje opasnih sila i stoga velike gubitke među civilnim stanovništvom.

Štaviše, ne smeju se napadati ni drugi vojni objekti, koji se nalaze u pomenutim građevinama ili instalacija ili u njihovoj blizini, ako bi usled tog napada moglo doći do teških gubitaka među civilnim stanovništvom izazvanih oslobađanjem opasnih sila iz tih građevina ili instalacija. Ovo rešenje proističe iz činjenice da opasne sile mogu biti oslobođene ne samo usled neposrednog napada na građevine i instalacije koje ih sadrže, već i od ratnih dejstava u njihovoj blizini koja bi inače sama po sebi bila zakonita.

U zavisnosti od svih bitnih okolnosti, napad na objekte koji sadrže opasne sile (npr. na nuklearne elektrane) mogao bi da ima efekat kao da je upotrebljeno oružje za masovno uništenje. Pored toga, ne samo je skoro nemoguće unapred predvideti konačne rezultate oslobađanja opasnih sila do kog bi došlo usled napada, već bi u mnogim slučajevima najverovatnije posledice osetile i susedne države, pa i one koje su neutralne u datom oružanom sukobu.

Zbog navedenog napad na pomenute objekte predstavlja ratni zločin, a u nekim slučajevima, posebno ako su izazvane naročito teške posledice, i zločin protiv čovečnosti.

Pa ipak, postoje i određeni, precizno definisani izuzeci u kojima zaštita od napada prestaje.

Pitanja, vezana za zabranu napada na građevine i instalacije koje sadrže opasne sile, ali i slučajeve kada ta posebna zaštita prestaje, detaljno su uređena čl. 56. Dopunskog protokola I (1977) uz Ženevske konvencije o zaštiti žrtava rata (1949). On glasi:

„1. Građevine ili instalacije koje sadrže opasne sile, tj. brane, nasipi i nuklearne elektrane za proizvodnju energije, ne smeju biti predmet napada, čak ni tamo gde su to vojni objekti, ukoliko bi takav napad mogao prouzrokovati oslobađanje opasnih sila i prema tome i velike gubitke među civilnim stanovništvom. Drugi vojni objekti locirani kod ovih građevina ili instalacija ili u njihovoj blizini, ne smeju biti predmet napada ako bi takav napad mogao prouzrokovati oslobađanje opasnih sila iz građevina ili instalacija i dovesti do teških gubitaka među civilnim stanovništvom.

³³² Perazić G. 1986, 179.

2. Posebna zaštita od napada predviđena u stavu 1. prestaje:

a) kada su u pitanju brane ili nasipi, samo ako se koriste za neku drugu a ne svoju normalnu namenu i kao redovna značajna i neposredna podrška vojnim operacijama i ako je takav napad jedini mogući način da se spreči takva podrška;

b) kada je u pitanju nuklearna centrala za proizvodnju električne energije, samo ako ona, snabdevajući električnom energijom daje redovnu, značajnu i neposrednu podršku vojnim operacijama i ako je takav napad jedini mogući način da se spreči takva podrška;

c) kada su u pitanju drugi vojni objekti locirani kod ovih građevina ili instalacija ili u njihovoj blizini, samo ako se oni koriste kao redovna, značajna i direktna podrška vojnim operacijama i ako je takav napad jedini mogući način da se spreči takva podrška.

3. U svim slučajevima, civilno stanovništvo i pojedini civili će i dalje imati svu zaštitu po međunarodnom pravu, uključujući zaštitu merama predostrožnosti predviđenim u članu 57. Ukoliko zaštita prestaje i neke od građevina, instalacija ili vojni objekti navedeni u stavu 1. budu napadnuti, preduzeće će se sve praktične mere predostrožnosti da bi se izbeglo oslobađanje opasnih sila.

4. Zabranjeno je da bilo koje građevine, instalacije ili vojni objekti pomenuti u stavu 1. budu predmet represalija.

5. Strane u sukobu nastoje da izbegnu postavljanje vojnih objekata u blizini građevina ili instalacija pomenutih u stavu 1. Ipak, instalacije podignute samo u svrhu odbrane zaštićenih građevina ili instalacija od napada dopuštene su i neće same biti predmet napada pod uslovom da se ne koriste u neprijateljske svrhe, osim za odbrambene akcije potrebne da se odgovori na napade na zaštićene građevine ili instalacije, i da je njihovo naoružanje ograničeno na oružje koje omogućuje samo da se odbije neprijateljska akcija protiv zaštićenih građevina ili instalacija.

6. Visoke strane ugovornice i strane u sukobu pozivaju se da zaključe između sebe i druge sporazume da bi obezbedile dodatnu zaštitu objekata koji sadrže opasne sile.

7. Da bi se olakšala identifikacija objekata zaštićenih ovim članom, strane u sukobu ih mogu označiti specijalnim znakom koji se sastoji od grupe od tri svetlonarandžasta kruga, postavljena na istoj osnovi, kako je određeno u članu 16. Priloga I ovog Protokola. Nepostojanje ovakve oznake ni u kom slučaju ne oslobađa stranu u sukobu njenih obaveza iz ovog člana.”

17. Teško, opsežno i dugotrajno oštećenje životne sredine

Zabranjeno je primeniti metode ili sredstva ratovanja koji su namenjeni ili od kojih može da se očekuje da će prouzrokovati opsežna, dugotrajna i ozbiljna oštećenja životne sredine.³³³

Pored toga što pogađaju u velikoj meri civile, a ne samo vojne ciljeve protivničke strane, ovde je reč o teškom oštećenju prirode, koje kao takvo ozbiljno zadire u interese i drugih (neutralnih) država, pa i čitave međunarodne zajednice.

U tom smislu zabranjeni su i kašnjeviji ne samo napadi sa ciljem izazivanja teških, opsežnih i dugotrajnih oštećenja prirode, već i oni koji bi takve posledice mogli da izazovu uzgredno. Primeri su velika uništavanja šuma; veliko i dugotrajno zagađivanje izvora pitke vode; itd.³³⁴

³³³ Čl. 35/3 Dopunskog protokola I (1977) uz Ženevske konvencije o zaštiti žrtava rata.

³³⁴ Roberts A. 1996, 222-277; Dinstein Y. 2001¹, 523-549; Hulme K. 2004; Jha U.C. 2011, 209-224;

Mada postoji određena sličnost sa napadima na objekte koji sadrže opasne sile, jasne su i razlike.

Pre svega, teško, opsežno i dugotrajno oštećenje životne sredine može biti izazvano i na druge načine, a ne samo napadom na građevine i instalacije koje sadrže opasne sile.³³⁵

S druge strane, čak i ako su napadom na objekat koji sadrži opasne sile prouzrokovani ogromne ljudske žrtve i razaranja, to u principu ne znači samo po sebi da će nužno doći i do teškog, velikog i dugotrajnog oštećenja prirode.

Primeri radi, brana i nasip su nesumnjivo objekti koji sadrže opasne sile. Napad na njih (bombardovanje iz vazduha, granatiranje, dizanje u vazduh u akciji komandos i slično) može izazvati ljudske žrtve i razaranja, a da ovi objekti ipak ne popuste. Štaviše, zavisno od slučaja, može se dogoditi da su brana odnosno nasip delimično, pa čak i u potpunosti uništeni, da to ima za posledicu gubitke ljudskih života i ogromno uništenje objekata i imovine, ali ne i velika oštećenja životne sredine - npr. voda pod pritiskom u vidu ogromne bujice protutnji kanalom ili kanjonom, a donekle i okolnim zemljištem, ali ne izazivajući velika i trajna oštećenja prirode.

Dopunski protokol I (1977) uz Ženevske konvencija o zaštiti žrtava rata u čl. 55. precizira:

„1. U ratovanju se mora obratiti pažnja da se prirodna sredina zaštiti od obimnog, dugotrajnog i ozbiljnog oštećenja. Ova zaštita obuhvata i zabranu korišćenja metoda ili sredstava ratovanja čiji je cilj ili od kojih se može očekivati da prouzrokuju takvo oštećenje prirodne sredine i da time štete zdravlju i opstanku stanovništva.

2. Napadi na prirodnu sredinu represalijama zabranjeni su.”

18. Promena životne sredine

O promeni životne sredine u vojne svrhe već je bilo reči kod razmatranja geofizičkog oružja.

Razlog da se o ovom problemu govori i ovde je činjenica da kad je pominjano geofizičko oružje (ono kojim se svesno utiče na životnu sredinu u određenom pravcu kako bi se protivniku naneli ljudski gubici i druge štetne posledice) fokus je bio na njemu, kao posebnom sredstvu koje može biti korišćeno u ratu, ali i u miru. Međutim, životna sredina može se promeniti u ratu na štetu neke strane u sukobu i bez korišćenja posebnog, specijalno za tu svrhu stvorenog ili primenjenog oružja.

Naime, premda u načelu između njih postoji određena razlika, u suštini promena životne sredine je samo vid posebno teškog oštećenja životne sredine. U tom smislu,

Radivojević Z., Raičević N. 2012, 123-143; Rayfuse R. 2014.

³³⁵ Napad na ove objekte je zabranjen i predstavlja ratni zločin sam po sebi, čak i ako u stvarnosti nisu nastupile očekivane štetne posledice.

promena prirode kojom se protivniku nanose veliki ljudski i materijalni gubici, one-mogućava mu se život na određenom području, teško pogađja njegova privreda, prekidaju njegove linije snabdevanja itd. može se ostvariti i određenim načinima upotrebe uslovno rečeno klasičnog oružja. Dovoljan primer je vazdušni napad i uništenje nuklearne elektrane ili postojenja industrijske hemije, sa svim posledicama koje iz toga proizlaze.

Promena životne sredine u neprijateljske svrhe zabranjena je savremenim međunarodnim pravom i to kako u miru, tako i u ratu. Njena zabrana u ratu (kao metoda ratovanja) sledi već iz činjenice se ona kosi sa osnovnim principima savremenog ratnog i humanitarnog prava. Suštinski, ona predstavlja neselektivan napad koji najvećim delom pogađa civile, najčešće podrazumeva ogromne žrtve i ima nesagledive posledice.

Promena životne sredine u ratne svrhe je i izričito zabranjena nizom univerzalnih međunarodnih sporazuma, među kojima posebno Konvencijom o zabrani upotrebe u vojne i druge neprijateljske svrhe tehnike za menjanje životne sredine (1976).

Premda je od njegovog potpisivanja proteklo više od pola veka, sredinom 2022. godine, u članstvu ovog sporazuma su samo 78 država, što znači jedva 40% članica UN.³³⁶ Sa druge strane, među članicama Konvencije su vodeće svetske vojne, ekonomske i naučne sile: SAD, Rusija, Kina, Indija, Ujedinjeno Kraljevstvo, Nemačka, Japan itd.

To daje za pravo da se tvrdi da većina ostalih zemalja nije ratifikovala ovaj sporazum prvenstveno zato što nema interes (nema tehničke i druge sposobnosti da menja životnu sredinu na opisani način) a ne zato što se protivi rešenjima Konvencije.

U potvrdu tome govori i činjenica da je Konvencija usvojena i otvorena za potpisivanje i ratifikaciju rezolucijom Generalne skupštine UN,³³⁷ dakle, odlukom većine članica UN.

Stoga ne samo da nema mesta dovođenju u pitanje značaja Konvencije, već ima mnogo razloga za tvrdnju da su njena rešenja do danas prerasla u univerzalno (opšte) običajno međunarodno pravo, što znači da su obavezna za sve.

Između ostalog, čl. 8/2/b/iv Rimskog statuta Međunarodnog krivičnog suda (1998) kao ratni zločin iz nadležnosti Suda utvrđuje:

„Namerno započinjanje napada, znajući da će takav napad prouzrokovati ... velika, dugotrajna i ozbiljna oštećenja životne sredine, što bi bilo očigledno prekomerno u odnosu na konkretnu predviđenu vojnu prednost“.

³³⁶ *Convention on Prohibition of Military or any other Hostile Use of Environmental Modification Techniques*, UNTC, https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XX-VI-1&chapter=26&clang=en.

³³⁷ GA Resolution 31/72 of 10 December 1976, https://treaties.un.org/doc/source/docs/A_RES_31_72-E.pdf.

19. Napad na verske, kulturne, obrazovne, umetničke i slične objekte

Zabranjeno je i predstavlja ratni zločin usmeravanje napada na verske, kulturne, kulturno-istorijske, obrazovne, umetničke, naučne i slične objekte i građevine.³³⁸

U takvim slučajevima nije reč samo o varvarstvu, već se može raditi o akcijama kojima se protivnik ucenjuje, nastoji demoralisati i slično, o svesnim nastojanjima da se unište tragovi koji svedoče o dugogodišnjem životu određene etničke ili verske zajednice na datom području itd.

Druga strana problema je to da ovi objekti ne mogu biti korišćeni da bi se zaštitile vojne jedinice ili da bi se iz njih vršili napadi. Ako bi se to ipak dogodilo (npr. smeštanje snajperiste u toranj crkve, minobacača u dvorište muzeja i slično i njihova akcija odatle) time odnosni objekti gube zaštitu i pretvaraju se u legitimne vojne ciljeve.

Posebna zaštita ovih dobara uređena je Haškom konvencijom o zaštiti kulturnih dobara u slučaju oružanih sukoba (1954). Sredinom 2022. godine ima 133 članice,³³⁹ ali se može sa puno osnova smatrati da su njena rešenja deo univerzalnog običajnog međunarodnog prava, što znači da su obavezna za sve.

U preambuli ovog sporazuma istaknuto je da šteta naneta kulturnim dobrima, ma kom narodu ona pripadala, predstavlja štetu kulturnom nasleđu čitavog čovečanstva, budući da svaki narod daje svoj doprinos svetskoj kulturi.

Konvencija sadrži definiciju kulturnih dobara, opšte odredbe o njihovoj zaštiti, odredbe o njihovoj specijalnoj zaštiti, transportu, znaku raspoznavanja i dr.

U čl. 1. („Definicija kulturnih dobara“) precizirano je:

“Saglasno cilju ove Konvencije, kulturnim dobrima se smatraju, ma kakvo bilo njihovo poreklo ili njihov vlasnik:

a) pokretna ili nepokretna dobra, koja su od velikog značaja za kulturnu baštinu svakog naroda, kao: spomenici arhitekture, umetnosti ili istorije, verski ili laički, arheološka mesta, skup građevina koje su kao celina od istorijskog ili umetničkog interesa, umetnička dela, rukopisi, knjige i drugi predmeti od umetničkog, istorijskog ili arheološkog interesa, kao i naučne kolekcije i važne kolekcije knjiga, arhiva ili reprodukcija napred navedenih dobara;

b) zgrade, čija je glavna i efektivna namena da čuvaju ili da izlažu pokretna kulturna dobra navedena u alineji a), kao: muzeji, velike biblioteke, arheološka skladišta, kao i skladišta određena za sklanjanje pokretnih kulturnih dobara navedenih u alineji a) u slučaju oružanog sukoba;

c) centri u kojima se nalazi značajan broj kulturnih dobara, koja su navedena u alinejama a) i b), takozvani centri u kojima su sakupljeni kulturni spomenici.”

³³⁸ Partsch K. J. 1995, 377-404; Despot M. 1997, 238-246; Teiggeler R. 2006, 133-165; Vučinić Z. 2006, 215-230; Techera E. J. 2007, 1-20; Starčević M. 2010, 130-133; Jha U. C. 2011, 225-242; Jončić V., Petrović M. 2012, 149-168; Lambert S., Rockwell S. 2012; O’Keefe R. 2013, 425-461; Schimmelpenninck van der Oije P. J. C. 2013, 195-229; O’Keefe R., Péron C., Musayev T., Ferrari G. 2016.

³³⁹ *Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict. The Hague, 14 May 1954*, International Committee of the Red Cross, <https://ihl-databases.icrc.org/ihl/INTRO/400>.

Države ugovornice su se obavezale da (sem u slučaju imperativne vojne potrebe):

- poštuju kako kulturna dobra koja se nalaze na njihovoj sopstvenoj teritoriji, tako i ona na teritoriji drugih ugovornica;
- uzdržavaju se od upotrebe tih dobara, njihovih sredstava za zaštitu i njihove najbliže okoline u svrhe koje bi mogle izložiti ta dobra razaranju ili šteti;
- uzdržavaju se od svakog neprijateljskog akta uperenog protiv tih dobara;
- zabrane, preduprede i, po potrebi, zaustave svako delo krađe, pljačke ili nepravednog prisvajanja kulturnih dobara i svaki akt vandalizma uperen protiv njih;
- uzdržavaju se od svake represivne mere uperene protiv tih dobara.

Utvrđen je i poseban znak raspoznavanja kulturnih dobara: štit, zaoštren pri dnu i podeljen na četiri unakrsna polja obojena u plavo i belo.

Važan je i Dopunski protokol I (1977) uz Ženevske konvencije o zaštiti žrtava rata koji u čl. 53. utvrđuje:

„Ne dirajući u odredbe Haške konvencije za zaštitu kulturnih dobara u slučaju oružanog sukoba, od 14. maja 1954. godine i drugih odgovarajućih međunarodnih instrumenata, zabranjeno je:

- a) vršiti bilo kakav neprijateljski akt uperen protiv istorijskih spomenika, umetničkih dela ili hramova koji sačinjavaju kulturno ili duhovno nasleđe naroda;
- b) koristiti takve objekte za pomoć vojnim akcijama;
- c) da takvi objekti budu predmet represalija.”

Vredi pomenuti i to da čl. 8/2/b/ix Rimskog statuta Međunarodnog krivičnog suda (1998) kao ratni zločin iz nadležnosti Suda utvrđuje:

„Namerno usmeravanje napada na religijske, obrazovne, umetničke, naučne ili građevine koje se koriste u dobrotvorne svrhe, istorijske spomenike, bolnice i mesta gde se okupljaju bolesni i ranjeni, pod uslovom da to nisu vojni objekti“.

Prema izloženom, međunarodno pravo oružanih sukoba zabranjuje namerne napade na pomenute objekte, njihovo uništenje, oštećenje, krađu itd. Oni, međutim, stradaju u svakom ratu, čak i kada nema nikakve namere njihovog uništenja, pa čak i kada se preduzimaju potrebne mere za njihovu zaštitu.

Posebne problem predstavlja namerno i sistematsko uništavanje kulturnih i drugih zaštićenih objekata u ratu. Ono može predstavljati tzv. „kulturno čišćenje”,³⁴⁰ što znači jedan vid etničkog čišćenja, koji se sastoji u sistematskim koracima za zatiranje istorijskih i drugih tragova o prisustvu neke grupe na određenom području).

Tako su npr. kosovski Albanci za vreme NATO agresije 1999, ali i posle njenog završetka planski uništavali kulturno-istorijske spomenike i druge tragove koji svedoče da je Kosovo oduvek srpsko – srpska groblja, crkve, manastire, spomenike itd.

³⁴⁰ Weiss Th. G., Connely N. 2017.

Konkretno, posle dolaska NATO snaga na Kosovo, odatle je proterano oko 220.000 Srba, a mnogi su ubijeni ili nestali. To je Albancima olakšalo da nastave sa uništavanjem starih srpskih crkava i drugih kulturno-istorijskih spomenika. Da podsetimo, Kosovo je istorijsko srce srpske kulture i državnosti, na njemu se, između ostalog, nalazi oko hiljadu srpskih crkava, manastira i drugih religijskih objekata, među kojima su i 4 srednjovekovna srpska manastira koja je zbog njihove izuzetne vrednosti i lepote UNESCO uvrstio u listu svetske baštine.

Može se raditi i o nekim drugim razlozima i pobudama, pa i o verskom fanatizmu.

Tako su borci tzv. Islamske države (ISIL) kada su u leto 2015. godine zauzeli drevni grad Palmiru, počeli da lome statute i druge spomenike stare hiljadama godina. Radilo se o svesnim akcijama koje su zahtevale dosta truda onih koji su ih preduzimali u sumanutim nastojanjima da unište ono što je stvorio i drugima ostavio neko natprosečno nadaren i vredan i što je, bez obzira na mnoštvo ratova i drugih nedaća, opstalo tokom dugog niza vekova.³⁴¹

Jedan od važnih problema je i krađa kulturnih dobara u vreme rata.

Razume se, u ratu se kradljivci umetničkih dela nalaze na raznim stranama. Takođe, što je veći oružani sukob, to je veća šteta za kulturna i druga zaštićena dobra.

Čak i danas se povremeno nađu i vrte neki od predmeta koje su za vreme Drugog svetskog rata ukrali i iz drugih zemalja u svoju domovinu ili neku drugu zemlju odneli Nemci. U manjenjem broju, a posebno mnogo manje organizovano (uglavnom pojedinačno, a ne sistematski) to su činili i drugi, naročito pripadnici vojski koje su okupirale neprijateljske teritorije.

U naše vreme primere toga videli smo u sukobima u bivšoj Jugoslaviji, Iranu, Libanu, Siriji, Jemenu i drugde.³⁴²

20. Ostali ratni zločini

Napred navedenim pregledom ne iscrpljuje se lista ratnih zločina. To je razumljivo samo po sebi. Uostalom, prethodni odeljak se ne zove slučajno „Pojedine zabranjene metode ratovanja”. Dakle, u pitanju je samo izbor nekih od najkarakterističnijih zabranjenih načina ratovanja tj. postupaka, koji, ako se ta zabrana prekrši, predstavljaju ratne zločine.

S tim u vezi, treba podsetiti da se ratni zločini najkraćemo mogu definisati kao teške povrede pravila ratnog prava koje obuhvataju povrede ratnih zakona i običaja i teške povrede humanitarnog prava, što obuhvata napade na ciljeve na koje je napad zabranjen, upotrebu načina i sredstava ratovanja koji su zabranjeni međunarodnim ugovorima ili opštim međunarodnim običajnim pravom i preduzimanje nečovečnih postupaka, posebno prema određenim kategorijama ljudi (zaštićenim licima).

³⁴¹ Palmira je osnovana u 3. milenijumu pre n. e.

³⁴² Hoteit A., Khalifeh I. A. 2013, 1-6; *Emergency Red List of Syrian Cultural Objects at Risk* 2013; *Emergency Red List of Lybian Cultural Objects at Risk* 2015; *Emergency Red List of Cultural Objects at Risk Yemen* 2018.

Za razliku od krivičnog prava savremenih država u kojem važi načelo *nullum crimen, nulla poena sine lege* (lat. nema zločina ni kazne bez zakona) shodno kome da bi postojalo kao takvo, krivično delo mora unapred biti propisano važećim propisima (nema retroaktivnog tj povratnog dejstva krivičnog zakona) i za njega unapred mora biti utvrđena zaprećena kazna, sa stanovišta međunarodnog prava na to se gleda nešto drugačije. Neka međunarodna krivična dela, među njima i pojedini ratni zločini, deo su univerzalnog običajnog međunarodnog prava i onda kada nisu kodifikovana međunarodnim ugovorima i čak i pored činjenice da za njih međunarodnim pravom nije unapred propisana kazna.

Sve do nedavno, do usvajanja statuta jednog broja *ad hoc* međunarodnih krivičnih sudova i, posebno, Rimskog statute (1998) kojim je osnovan stalni Međunarodni krivični sud, međunarodno pravo se zadovoljavalo time da označi određena dela kao međunarodne zločine, s tim da nije preciziralo raspon zaprećenih kazni ni sam postupak utvrđivanja krivične odgovornosti, već je ostavljalo državama da to uredi svojim propisima. To je imalo smisla posebno u vreme kada se i inače za ta dela (piratstvo, perfidije, ratni zločini protiv civila itd.) odgovaralo skoro bez izuzetka samo pred nacionalnim sudovima država – države državljanstva okrivljenog ili neke strane države.

S druge strane, praktično je nemoguće obuhvatiti jednim kratkim pregledom sve konkretne zločine i oblike u kojima se oni mogu izvršiti. Stoga se i praksa međunarodnih krivičnih sudova ponekad prilično razlikuje u pogledu nekih tumačenja i pristupa.

Čak i nezavisno od toga postoje određena dela koja su dobro poznata iz prakse, ali za koja se ne može sa sigurnošću tvrditi da li su ratni zločini u smislu međunarodnog prava. Ovo naročito onda kada su u pitanju dela koja su: 1) zakonita iz ugla države čiji organi ih preduzimaju jer su dozvoljena, pa i predviđena njenim propisima i preduzeta na osnovu naređenja nadležne komande ili druge više instance; 2) izvršena u posebnim okolnostima i 3) izvršena u ratu protiv sopstvenih boraca.

Sam za sebe nijedan od prva dva pomenuta momenta nije bitan, jer ne isključuje postojanje međunarodnog zločina. To što je nešto zakonito prema nacionalnom pravu odnosne države i učinjeno u izvršenju direktnog naređenja pretpostavljenog je irelevantno sa stanovišta međunarodnog prava i ne isključuje postojanje međunarodnog zločina i, u skladu s tim, individualne krivične odgovornosti naredbodavaca i učinilaca. Slično je i sa posebnim okolnostima u kojima je izvršeno delo – one mogu biti samo osnov za eventualno ublažavanje kazne, ali ne i za isključenje krivičnog dela i odgovornosti za njega.

Međutim, kada se tome doda treće element, a to je činjenica da odnosna dela nisu izvršena protiv civila, ranjenika, bolesnika, brodolomnija, ratnih zarobljenika, sanitetskog osoblja itd., pa čak ni protiv neprijatelja već protiv sopstvenih boraca, to svemu daje novu dimenziju. Tada sva tri elementa stvaraju jednu posebnu sliku koja otvara niz problema, ali se suštinski svodi na to da u tim okvirima postoje neke situacije u kojima nije sasvim jasno može li se govoriti o ratnim zločinima iz ugla međunarodnog prava.

Ovo čak kada se radi o na prvi pogled nesumnjivo nečovečnim delima, koja predstavljaju poseban vid ubistava. Primeri su desetkovanje i ubijanje sopstvenih dezertera na licu mesta.

Desetkovanje odn. decimacija,³⁴³ bila je praksa koja nam je najbolje poznata iz istorije Starog Rima, premda su je u antici povremeno primenjivali i drugi, među njima i Aleksandar Makedonski. Svodila se na to da se jedinica koja se ponela kukavički, dezertirala ili učestvovala u pobuni, kazni tako što se nasumice ubije svaki deseti vojnik. U Rimu je ova mera je uglavnom primenjivana u odnosu na jedinice srednje veličine, kakve su bile centurije i kohorte, što je u prvom slučaju značilo ubijanje 10 od 100, a u drugom oko 50 od oko 500 vojnika.³⁴⁴ Samo pogubljenje vršeno je tako što je iz svake desetine žrebom (obično izvlačenjem slamke) biran vojnik koji je morao da umre, a zatim su ga kamenovanjem, prebijanjem do smrti motkama ili mačem ubijali devetorica njegovih drugova.

Po čuvenom rimskom istoričaru Titu Liviju (*Titus Livius*) prvi slučaj decimacije bio je 471. g. pre n. e. kada je konzul Apije Klaudije Sabinjanin (*Appius Claudius Sabinus Regillensis*) tako kaznio dezertere u borbi protiv italskog naroda Volsci.³⁴⁵ Rimljani su imali i nešto manje surove, ali zapravo istorodne kazne kao što su vicezimacija (*vicesimatio*, svaki dvadeseti, od *viginti*, dvadeset) i centezimacija (*centesimatio*, od *centesimus*, svaki stoti) koje su značile ubijanje svakog dvadesetog odn. svakog stotog žrebom izvučenog vojnika.

Istočnorimski (vizantijski) car Mavrikije (lat. *Flavius Mauricius Tiberius Augustus*) koji je vladao 582-602. g. u svim poznatom vojnom priručniku „Strategikon” zabranio je desetkovanje, ali ne zato što je ono zločin, već zato što smanjuje brojno stanje vojnika i loše utiče na njihov moral zbog činjenice da su prinuđeni da sami ubijaju svoje ratne drugove.

Premda retko, desetkovanje je korišćeno i u novijoj istoriji. Između ostalog, primenom te mere je posle Bitke kod Brajtenfelda (1642) ubijeno 90 vojnika češkog konjičkog puka zbog toga što su pobešli iz borbe. Ova mera je tu i tamo zabeležena i u sukobima koji su se odvijali u XX veku: tako je u Prvom svetskom ratu 1916. pogubljen svaki deseti od 120 pripadnika jedne italijanske pešadijske brigade koja se pobunila; za vreme građanskog rata u Rusiji po naređenju Lava Trockog (rus. *Лев Давидович Троцкий*, *Лейба Давидович Бронштейн*) u jedinicama boljševika koje su bežale sa položaja streljan je svaki deseti; itd.

Nema nikakve dileme da je desetkovanje uvek bilo vrlo oštra i nehumana mera. Sa druge strane ona se sprovodila u vojsci, za vreme rata, kao mera unutrašnje vojne discipline, za kažnjavanje neposlušnosti i kukavičluka, sa istovremenom jasnom porukom zastrašivanja da se takve stvari ne

³⁴³ Od lat. *decimatio*, uklanjanje desetog, od *decimus*, (svaki) deseti.

³⁴⁴ Formacija i snaga (brojnost) pojedinih rimskih jedinica varirala je tokom istorije, tako da će ovde biti navedene samo okvirne uobičajene vrednosti. Najmanja jedinica pešadije bila je desetina, koja se zvala kontubernija (lat. *contubernium*, oni koje dele šator) i sastojala se od 8-10 legionara kojima je komandovao dekan (lat. *decanus*, desetnik, komandir desetorice). Deset kontubernija činilo je četnu, koja se zvala centurija (lat. *centuria*, od *centum*, sto) i brojala 80-100 vojnika kojima je komandovao centurion. Šest centurija je činilo kohortu (lat. *cohors*, skup, grupa) sastavljenu od 480-500 vojnika kojima je komandovao najstariji centurion. Deset kohorti činilo je legiju (lat. *legio*, od *legere*, vršiti odabir, skupljati) koja je imala oko 5.200 pešadinaca (prva kohorta bila je dvostruko jača od ostalih devet i imala 800-900 legionara) i 120 do 700 konjanika, kojima je komandovao legat (lat. *legatus legionis*).

³⁴⁵ Centurioni, nosioci zastava i oni koji su bacilli oružje su bičevani i zatim su im odrubljene glave, a među ostalima žrebom je izabran svaki deseti koji je pogubljen.

smeju ponavljati. Ne opravdavajući nipošto tu meru, možemo je razumeti kao deo surovosti rata i odnosa koji su vladali u prošlosti, kao i u svetlu istine da dezertstvo jedne jedinice može da preokrene ishod važne bitke, pa i čitavog rata i zapravo dovede do neuporedivo većih ljudskih gubitaka. U očima svojih komandanata i saboraca iz drugih jedinica vojnici koji su pobjegli iz bitke odn. sa položaja su izdajice i zaslužuju najtežu kaznu, s tim što im ona na ovaj način nije izricana u sudskom postupku niti na bazi utvrđene individualne krivice, već nasumično, grupnim kažnjavanjem na licu mesta, obično odmah posle bitke. I pored njene nehumanosti, pitanje da li bi se čak i u naše vreme takva mera mogla smatrati ratnim zločinom, jer međunarodno pravo oružanih sukoba štiti civile, ranjenike, bolesnike, brodolomnike, ratne zarobljenike itd., pa čak na određeni način i protivnike (zabranjujući upotrebu protiv njih određenih sredstava i metoda ratovanja) ali se ne bavi odnosom prema sopstvenim borbicima.

Slična, ali ipak drugačija mera je ubijanje dezertera na licu mesta. Nju su oduvek primenjivali vojni komandanti i komandiri manjih jedinica kako bi sprečili paniku i rasulo svoje vojske.³⁴⁶

Prirodno je da se ljudi plaše, da ne žele da idu u juriš u kojem imaju veliku šansu da poginu, da ne žele da idu preko minskog polja, da žele da pobegnu kada se nađu u paklu vatre sa svih strana itd., ali to je suština rata. Vojska mora da zadrži disciplinu inače nije vojska, nije u stanju da pruži otpor neprijatelju, a ako počne da se osipa, preti da se pretvori u soldatesku,³⁴⁷ što je naziv za razuzdanu, raspuštenu vojsku koja se ne pokorava vojnoj disciplini i ne sluša ničija naređenja, što drugim rečima znači da najčešće predstavlja opasnu naoružanu rulju koja je sklona da čini razne zločine, prvenstveno protiv civila.

U nekim slučajevima ubijanju dezertera na licu mesta bilo je unapred organizovano i vršeno relativno masovno. Obično se to činilo tako što je iza pešadijske jedinice (voda, čete itd.) koja je krenula u juriš, postavljana druga jedinica koja je pucala u sve one koji bi pokušali da beže nazad. Pošto su to znali, nesrećnici koji su podignuti u juriš bili su primorani da daju sve od sebe da što pre zauzmu položaje neprijatelja i tako možda i prežive, jer ako bi potčali nazad, čekala ih je sigurna smrt od ruku saboraca. Ovu praksu su po naređenju Lava Trockog koristili boljševici u nekim fazama građanskog rata u Rusiji, a zatim je to isto činio SSSR, u vreme najtežih iskušenja u Drugom svetskom ratu. Tada su kažnjeničke jedinice (rus. *штрафбаты*) sastavljene od kažnjenih vojnika, ali i robijaša (političkih zatvorenika i običnih kriminalaca) kojima je obećana amnestija, slate u juriš, s tim da je odmah njihove položaje zauzimao mitraljezima naoružani odred NKVD³⁴⁸ (rus. *заградительный отряд*, barožni, preprečni odred) čiji je zadatak bio da bez oklevanja pokosi sve koji bi pokušali da beže sa bojnog polja. Ova praksa uvedena je već 1941, ali ubrzo napuštena, pa onda ponovo uvedena na osnovu naredbe No. 227 od 28. 7. 1942. koju je, postupajući u funkciji narodnog komesara odbrane SSSR (tj. ministra odbrane) doneo Josif V. Staljin.³⁴⁹

³⁴⁶ Odgovarajući nakon završetka Drugog svetskog rata na pitanje novinara šta bi prvo uradio kada bi izbio rat, jedan britanski general je kratko odgovorio: „Streljao bih paničare!“.

³⁴⁷ Od ital. *soldatesca*, od lat. *soldatus*, čovek koji ratuje za novac, plaćenik, od *soldus*, novac.

³⁴⁸ Skr. od Narodni komesarijat unutrašnjih poslova (rus. *Народный комиссариат внутренних дел – НКВД*) javna i tajna policija koja je bila zadužena za borbu protiv kriminala i državnu bezbednost, a koja je 1946. prešla u Ministarstvo unutrašnjih poslova SSSR. Za vreme Drugog svetskog rata NKVD je imao svoje posebne divizije i druge jedinice, nezavisno od Crvene armije.

³⁴⁹ Zvaničan naziv naredbe koji govori sam za sebe bio je: „O merama za jačanje discipline i reda u Crvenoj armiji i zabranu samovoljnog povlačenja sa borbenih položaja“, s tim da je postao poznata pod skraćenim nazivom: „Ni korak nazad!“.

IV. REPRESALIJE

1. Pojam represalija

U pravnoj literaturi razni akti samopomoći države (njenog dozvoljenog preuzimanja zaštite svojih prava i interesa u sopstvene ruke) u načelu se dele na: 1) retorziju, 2) represalije i 3) mere samoodbrane.³⁵⁰

Pošto retorzija ne znači kršenje međunarodnog prava (već samo neprijatan akt kao odgovor na takav akt koji je preduzela druga strana) a samoodbrana predstavlja problem za sebe, sa stanovišta ratnog i humanitarnog prava jedino su zanimljive represalije.

Ipak, da bi situacija bila do kraja jasna, podsetićemo na osnovne momente koji se tiču retorzije i samoodbrane kao instituta savremenog međunarodnog prava.

Retorzija je naziv za uzvratanje jedne države, međunarodnopravno dopuštenim merama, na postupke druge države koji ne predstavljaju povredu međunarodnog prava, ali nisu u skladu s prijateljskim odnosima među državama odn. nanose štetu određenim interesima prve države. Svodi se na odgovor na isti ili sličan način na akte koji su pravno dozvoljeni, ali koje država o kojoj je reč ocenjuje kao neljubazne, nedobronamerne, nekorektne, provokativne i slično. Može se ogledati u primeni raznih mera kao što su: uskraćivanje gostoprimstva stranom diplomatskom predstavniku (njegovo proterivanje), odbijanje izdavanja vize, uskraćivanje određenih povlastica, odbijanje da se dâ dozvola preleta, ograničavanje transfera kapitala, uvođenje specijalnih carina za određenu robu, uvođenje posebnih dažbina ili pregleda za određenu robu, zabrana uvoza određene robe, itd.

Sa druge strane, pravo na samoodbranu je urođeno pravo svakog subjekta, pa je tako i jedno od osnovnih prava svake države, koje proističe iz njenog prava na opstanak. Ne računajući kolektivne prinudne mere UN preduzete na osnovu Glave VII Povelje UN, u naše vreme, predstavlja jedini izuzetak od apsolutne zabrane sile u međunarodnim odnosima i može se, kada je to neophodno, sastojati u onim akcijama koje bi inače bile zabranjene prema međunarodnom pravu. To je odgovor na ozbiljan nezakonit i neizazvani napad, sa ciljem uspostavljanja ili očuvanja postojećeg stanja (ne npr. radi kažnjavanja protivnika) s tim da preduzete odbrambene akcije moraju biti primerene situaciji (proporcionalne napadu, tj. ne veće od onih koje su dovoljne da se savlada agresija). Samoodbrana može biti preduzeta tek nakon što je napad zaista izvršen (u protivnom bi se radilo o tzv. preventivnom ratu, koji nije dopušten) i može trajati samo dok postoji potreba za njom (premda u praksi često nije lako utvrditi kada prestaje potreba za samoodbrambenim akcijama, izvesno je da one ne mogu trajati beskonačno).

Povelja UN (čl. 51) priznaje svim državama pravo na samoodbranu: „Ništa u ovoj Povelji ne umanjuje urođeno pravo na individualnu ili kolektivnu samoodbranu u slučaju oružanog napada protiv člana Ujedinjenih nacija, dok Savet bezbednosti ne preduzme mere potrebne za očuvanje međunarodnog mira i bezbednosti.“ Pravo na samoodbranu prestaje čim Savet bezbednosti preduzme potrebne mere.

³⁵⁰ Više: Krivokapić B. 2017, 79-83.

U najkraćim crtama, represalijama³⁵¹ se nazivaju mere koje bi inače predstavljale kršenje međunarodnog prava, a kojima jedna država ili drugi odgovarajući subjekt međunarodnog prava odgovara na protivpravne akte druge države odnosno drugog subjekta međunarodnog prava, sa ciljem da je (da ga) prinudi na poštovanje pravnih pravila.³⁵² Uz male varijacije, ovakvo definisanje represalija je uglavnom opšte prihvaćeno u pravnoj literaturi, a ima potvrdu i međunarodnoj sudskoj praksi.

Osnovna podela represalija je na one u doba mira i u doba rata. Iz ugla međunarodnog prava oružanih sukoba bitne su, razume se, samo ove druge. One se po mnogo čemu razlikuju od represalija u doba mira.

Moguće su i drugačije podele. Između ostalog, na *pozitivne* i *negativne* (prema tome da li je reč o izvršenju akata koji bi u normalnim okolnostima predstavljali delikt ili o nepreduzimanju akata u pogledu kojih inače postoji pravna obaveza da se preduzimaju); *oružane* i *neoružane* (s obzirom na to da li se koriste oružana sredstva ili ne) itd.³⁵³

Suprotno onome što važi za represalije u doba mira, za vreme oružanog sukoba pod određenim uslovima dozvoljene su represalije nasilnim sredstvima. To je izuzetna, ali pravno dopuštena mera.

Dok se represalije u doba mira preduzimaju prvenstveno zato da bi se druga strana privolela da pristupi mirnom rešavanju spora ili dobilo zadovoljenje, represalije u ratu imaju za cilj da neprijatelja koji krši pravila ratnog i humanitarnog prava primoraju na poštovanje tih pravila.

Sa osloncem na taj momenat tj. da represalije nemaju za cilj kažnjavanje, ima mišljenja da one zapravo ne predstavljaju sankcije, jer ne znače kažnjavanje nikoga, pa ni druge strane. Međutim, tu se previđa da premda je ta njena uloga najizraženija, svrha sankcije u pravu se u principu ne svodi samo na represiju (kažnjavanje). Stoga se moramo složiti sa time da u međunarodnom pravu represalije predstavljaju jednu vrstu sankcija kojima se druga strana podseća na svoje obaveze.³⁵⁴

Represalije, posebno one koje se primenjuju u ratu, pa uz to još i nasilnim sredstvima, predstavljaju izuzetnu meru. To ima za posledicu da njihova upotreba dolazi u obzir samo uz ispunjenje strogih uslova i ograničenja.

³⁵¹ Lat. *repressalia*, od *reprehendere* – ponovo uzeti, uzeti nazad; fr. *représaille* – osveta, odmazda, uzvraćanje istom merom.

³⁵² O represalijama u ratu: Taulbee J., L., Anderson J. 1984, 309-336; Perazić G. 1986, 306-310; Greenwood C. 1989, 35-69; Starčević M. 1991, Best G. 1997, 311-318; Vadnais D. M. 1997; Mitchell A. D. 2001, 155-177; Noone M. F. Jr. 2001, 27-34; Obradović K., Šahović M., Despot M. 2002, 219-222; Darcy S. 2003, 184-215; Kolb R., Hyde R. 2008, 173-179; Newton M. A. 2010, 361-388; Anderson T. 2016, 135-157; Wallace D., Reeves Sh., Powell T. 2018, 81-120.

³⁵³ Vučinić Z. 2006, 52; Petrović M. 2009, 46.

³⁵⁴ Мартенс Ф. Ф., 1996, том 2, 316.

2. Uslovi i ograničenja za primenu represalija u ratu

Represalije u ratu dozvoljene su samo pod sledećim uslovima:

1) njima se može pribeći samo kao krajnjoj mogućnosti, onda kada sve druge mere, preduzete da bi se protivnik naveo da prestane sa kršenjem pravila međunarodnog ratog i humanitarnog prava, nisu urodile plodom;

2) odluku o represalijama može doneti samo nadležna vlast odnosne strane u sukobu – zavisno od slučaju, njena vlada, najviša ili makar visoka vojna komanda odnosno komandant visokog ranga.

To se precizira unutrašnjim propisima država, ali uglavnom se smatra da je reč o komandantu divizije ili starešini višeg ranga.

Pravilo da ne samo obični vojnici, već ni obične starešine ne mogu doneti takvu odluku služi kao dodatna mera obezbeđenja da represalije neće biti preduzete nepromišljeno ili neodgovorno;

3) pre nego što se pristupi represalijama, protivniku (nadležnom ili vrhovnom vojnom komandantu, a u nekim slučajevima vladi) mora biti zvanično upućen zahtev da prestane s povredama ratnog i humanitarnog prava. Protivnik se istovremeno obaveštava da će, ako smesta ne prestane sa svojim protivpravnim postupanjem odnosno ako ga ponovi, prema njemu biti preduzete represalije.

Svrha ovog pravila je da spreči momentalnu eskalaciju kršenja normi međunarodnog prava oružanih sukoba, koja bi se nesumnjivo dogodila kada bi dotična strana odmah na isti način odgovorila na kršenje ovog prava.

Pored toga, može se dogoditi da neprijatelj uopšte ne zna da krši pomenute norme (ne zna da su određena sredstva i metodi ratovanja koje koristi zabranjeni tim pravom); da protivnik krši te norme pogrešno misleći da u stvari on ima pravo da primenjuje represalije (tj. pogrešno veruje da su te norme prvo prekršene protiv njega); da neprijateljska komanda ne zna da određene njene jedinice na neki način krše međunarodno pravo oružanih sukoba (npr. samoinicijativno koriste neku vrstu dum dum metaka) itd. U takvim slučajevima obično je dovoljno jedno upozorenje u vidu zahteva da se prestane sa povredama međunarodnog prava oružanih sukoba i neprijatelj će to prihvatiti i prestati sa tim povredama;

4) represalije moraju biti u razumnoj srazmeri sa težinom povreda ratnog i humanitarnog prava koju je počinila suprotna strana. Ne smeju ih preći, a posebno ne smeju prerasti u akt kažnjavanja ili osvete. Da ne bi došlo do prekoračenja, nadležni komandant koji naređuje represalije dužan je da precizno naredi njihovu vrstu, obim i trajanje;

5) akti putem kojih se represalije sprovode smeju biti usmereni samo na borce i vojne objekte. Izričito su zabranjene represalije protiv svih lica i objekata koji uživaju zaštitu međunarodnog prava.

Bliže gledajući, zabranjene su represalije protiv svih zaštićenih lica (civilni, ranjenici, bolesnici, brodolomnici, ratni zarobljenici, sanitetsko osoblje itd.) i njihove imovine; civilnih dobara i objekata koji uživaju posebnu zaštitu (bolnice, sanitetski materijali i transporti; kulturni objekti i hramovi; ustanove namenjene nauci, umetnosti ili drugim humanitarnim ciljevima; objekti neophodni da bi civilno stanovništvo opstalo; građevine i instalacije koji sadrže opasne sile; itd.); sanitetskih jedinica, transporta i materijala; kao i napadi represalijama na životnu sredinu. Protiv ovih lica i objekata ne smeju se primenjivati represalije čak ni onda kada protivnik ne poštuje njihovu zaštitu;

6) mere represalija bi trebalo, kad god je moguće, upotrebiti prvenstveno na prostoru na kojem je povređeno ratno i humanitarno pravo. Ovo zato što se tu nalaze jedinice kojima se ta povreda može pripisati, tako da ove mere treba njih da pogode;³⁵⁵

7) represalije ne smeju biti preduzete zabranjenim, nehumanim ili nemoralnim sredstvima, a posebno aktima koji bi predstavljali ratne zločine ili zločine protiv čovečnosti (npr. upotreba bojnih otrova, ubijanje ratnih zarobljenika i slično);

8) represalije ne mogu poslužiti kao osnov za otkazivanje Ženevskih konvencija o zaštiti žrtava rata, dopunskih protokola uz njih i drugih ugovora iz materije humanitarnog prava.

To, između ostalog, izričito zabranjuje Bečka konvencija o ugovornom pravu (1969) koja u čl. 60/5 precizira da u tom članu izložena pravila o gašenju ili obustavljanju primene ugovora kao posledici njegovog kršenja, „ne primenjuje se na odredbe o zaštiti ljudske ličnosti, koje sadrže ugovori humanitarnog karaktera, naročito na odredbe kojima se isključuje svaki oblik represalija prema licima koja su zaštićena ovim ugovorima“.

9) represalije ne smeju biti preduzete ako je neprijatelj prestao sa povredama ratnog i humanitarnog prava, a ako su već započete, moraju se obustaviti čim postignu svoj cilj, što znači čim strana protiv koje su upravljene prestane sa kršenjem pomenutog prava.

U pogledu lica koja su odgovorna za povrede međunarodnog prava koje su mogle ili su izazvale represalije uvek ostaje mogućnost njihove individualne krivične odgovornosti zbog ratnih zločina odnosno zločina protiv čovečnosti. Razume se, da li će krivični postupci zaista biti i pokrenuti i kakav će biti njihov rezultat u praksi ponajviše zavisi od ishoda ratnog sukoba. Ipak, u naše vreme jedna od brana kršenju međunarodnog ratnog i humanitarnog prava je i činjenica da odgovorna lica moraju da računaju i sa tom mogućnošću.

Premda ne svi, neki od najvažnijih među pomenutim elementima precizirani su još 1928. arbitražnom presudom u sporu „Naulilaa“ između Portugala i Nemačke (*The Naulilaa Case*) koji je, istina, za povod imao represalije preduzete u vreme mira između

³⁵⁵ Perazić G. 1986, 309.

odnosnih država. Presudivši protiv Nemačke, arbitražni sud je istakao da se ona ogrešila o tri bitna uslova za dopuštenost represalija: pre pristupanja represalijama morala je biti nedvosmisleno dokazana povreda međunarodnog prava koja daje osnov za takvu akciju; zatim je morao ostati bez uspeha pokušaj da se mirnim putem dobije obeštećenje; a kada bi nakon svega toga bile primenjene represalije, one su morale biti srazmerne nanetoj povredi (šteti). Uz to, arbitražni sud je podvukao da se represalije moraju preduzimati u dobroj veri i na human način, što Nemačka takođe nije poštovala.

Povod je za ovaj spor bio incident koji se dogodio 1914. Portugal je bio neutralna sila u Prvom svetskom ratu i u tvrđavu Naulilaa, u Portugalskoj Angoli, legalno je došla delegacija nemačke vojske iz nemačke kolonije Jugozapadna Afrika (Namibija) da pregovara o nabavci hrane. Zbog niza nesrećnih okolnosti, a posebno pogrešnog prevoda, Portugalci su ubili nemačkog vojnika i dva oficira i zatvorili još jednog vojnika i prevodioca. Na to je Nemačka, pozivajući se na pravo represalija, u oktobru-decembru 1914. u znak odmazde napala i razorila Naulilaa i još nekoliko portugalskih tvrđava u Angoli, izazvaši brojne žrtve i veliku materijalnu štetu. Portugal je tvrdio da je Nemačka prekršila međunarodno pravo i tražio naknadu štete. Sa osloncem na takva rešenja Versajskog ugovora (1919) poverio je spor međunarodnoj arbitraži, koju su činila 3 Švajcarsca. I zaista, arbitraža je presudila u korist Portugala, dajući obrazloženje koje se i danas često citira.

Suštinski, represalije predstavljaju vid pretnje upućene protivniku, poseban oblik njegovog zastrašivanja u smislu da mu se stavlja na znanje da će skupo platiti svako kršenje pravila prava oružanih sukoba.³⁵⁶ Tu funkciju zapravo vrši sama pretnja da će se u slučaju eventualnog kršenja pravila pribeći represalijama. One, međutim, ne smeju prerasti u neku od mera kolektivnog kažnjavanja i zastrašivanja (uzimanje talaca, masovna streljanja i sl.) koje su zabranjene međunarodnim pravom i predstavljaju ratne zločine odn. zločine protiv čovečnosti.

Primer je politika nemačkih okupacionih vlasti koje su u prvim godinama Drugog svetskog rata u Jugoslaviji (Srbiji) streljale po 100 talaca (civila) za jednog poginulog i po 50 talaca za jednog ranjenog nemačkog vojnika, tvrdeći da su partizani nezakoniti borci, da u borbi protiv njih ne postoji obaveza poštovanja međunarodnog prava i da su, navodno, masovna streljanja civilnih talaca legitimne represalije. Tako su 1941. godine u Kragujevcu, gradu sa 27.000 stanovnika streljali 2.796 civila (10,35 % stanovništva) od čega više od 300 maloletnika od kojih je najmlađi imao nepunih 12 godina, a u Kraljevu, gradiću sa 13.000 stanovnika oko 2.190 civila (16,9% stanovništva).³⁵⁷ U oba slučaja streljanja su izvršena za samo 3 dana. U Dragincu i okolnim selima za 6 dana streljali su 2.950 stanovnika, ne samo muškarce, već i žene, decu i starce. Kasnije je nemačka komanda odustala od ovih užasnih mera – istina, ne zbog iznenadnog naleta čovekoljublja, već zbog uviđanja da takve zločinačke mere samo doprinose širenju otpora protiv okupatora.

³⁵⁶ Gaser H.-P. 1993, 100.

³⁵⁷ Sve doskora smatralo se da je u Kragujevcu streljano 7.000, a u Kraljevu 4.500 talaca. Novi podaci, sa i dalje užasno velikim, ali ipak osetno manjim brojem žrtava, rezultat su istraživanja nemačkih arhiva (spiskova streljanih) od strane srpskih istoričara. Kartalović B., „Osam decenija od krvavog pira u Šumaricama“, *Politika*, 20. 10. 2021, www.politika.rs/scc/clanak/490151/Osam-decenija-od-krvavog-pira-u-Sumaricama.

3. Kritički osvrt na represalije u ratu

Mada teorijski imaju smisla, ovako shvaćene represalije prate mnoge nejasnoće i kontroverze.

Pre svega, uvek je prisutan problem ko je i po kojem kriterijumu pozvan da utvrdi da li je i ko prvi prekršio pravilo ratnog i humanitarnog prava, te da to daje dovoljan osnov za represalije.³⁵⁸ U praksi svaka država (strana u sukobu) to sama za sebe ocenjuje i u skladu sa tom ocenom odlučuje hoće li pribеći represalijama.

S tim u vezi mora se priznati da ustanova represalija otvara prostor neslućenim zloupotrebama.³⁵⁹ Jedna strana može isfabrikovati navodne dokaze, pa čak i bez toga optužiti drugu, da bi sebi stvorila manevarski prostor za određene unapred planirane korake. U uslovima oružanog sukoba, posebno velikog rata, teško je ako ne i nemoguće proveriti šta se zaista dogodilo i šta je bilo uzrok, a šta posledica.

U Prvom svetskom ratu i Nemci i članice Antante tvrdili su da je druga strana prva upotrebila bojne otrove i, na toj osnovi, sopstveno pribegavanje bojnim otrovima pravdali kao represalije. Istine radi, mada nije sporno da su bojne otrove u uskom smislu (hlorin) prvi masovno primenili Nemci 22. 4. 1915. protiv savezničkih trupa kod Ipra u Belgiji, hemijsko oružje (granate sa suzavcem) prvi su upotreбили Francuzi protiv Nemaca, još avgusta 1914. godine. O tome je već bilo reči.

Uostalom, ne mora se raditi o zloupotrebi, može biti reč o nesporazumu, pogrešnim informacijama na osnovu kojih se preduzimaju represalije, koje će onda, skoro nezostavno dovesti do kontrarepresalija, a sve to do eskalacije sukoba i u krajnjoj liniji potpunog nepoštovanja ratnog i humanitarnog prava.

Drugi problem ogleda se u činjenici da ma u kom obliku bile primenjene, represalije pogađaju u prvom redu nevine, one koji nisu krivi za kršenje ratnog i humanitarnog prava koje je bilo povod za uzvratnu meru. Na stranu problem pravde, veliko je pitanje da li će stradanja onih koji su neposredno pogođeni represalijama uopšte uticati na one koji su ih zapravo izazvali, što znači na političko i vojno rukovodstvo protivnika ili odnosne vojne komandante.

Ovu načelnu dilemu potkrepljuje praksa, koja pokazuje da čak i onda kada su zaista primenjene, represalije uglavnom nisu dovodile do prestanka kršenja, već, naprotiv, do eskalacije nasilja, tako što je druga strana pribegavala kontrarepresalijama.³⁶⁰

Ne manje važna je jedna logička nedoumica. Pošto je rat sam po sebi oblik organizovanog nasilja, a, kao što je izloženo, nasilne represalije su zabranjene protiv svih

³⁵⁸ Perazić G. 1986, 308.

³⁵⁹ S pravom se primećuje da praksa pokazuje da je pozivanje na represalije više služilo da bi se opravdale ili maskirale povrede ratnog i humanitarnog prava, nego da bi se one sprečile. Gažević N. 1974¹, 132; Best G. 1997, 311.

³⁶⁰ Gaser H.-P. 1993, 100.

civilnih i drugih zaštićenih lica i objekata, otvara se pitanje kako one uopšte mogu da se vrše? Koje su to norme međunarodnog prava koje mogu biti prekršene sa pozivom na to da je reč o represalijama?

Ili drugim rečima, ako je u vidu represalija dozvoljen napad samo na neprijateljske borce i vojne objekte (koji su i inače legitimni ciljevi) pa i to samo dozvoljenim sredstvima, šta to može da se učini neprijatelju, da je dovoljno ozbiljno da ga privoli na promenu ponašanja, a da se pri tome ostane u strogim okvirima postavljenim za dopuštenost represalija?

Kada je u incidentu iznad Sirije 24. 11. 2015. turski lovac oborio ruski avion Su-25, turkmenska milicija je pucajući u njega sa zemlje ubila jednog pilota dok se spuštao padobranom. Kao odgovor ruski avioni su bombardovali položaje milicije usmrivši, prema izveštaju Moskve, više od 30 lica. Jasno je da se ovde radilo o kontrameri zbog ratnog zločina (napad na lice koje se se spašava padobranom je ratni zločin po međunarodnom pravu) ali, s obzirom da se to dogodilo u okviru oružanog sukoba, reakcija Rusije sama po sebi nije predstavljala ništa u principu nedozvoljeno da bi se moglo govoriti o stvarnim represalijama. Jer, da podsetimo, represalije su kršenje međunarodnog prava kao odgovor na kršenje tog prava koje je prethodno izvršila druga strana.

U prošlosti neka pitanja nisu bila do kraja jasna, pa su ih strane u sukobu tumačile svaka na svoj način.

To je imalo za posledicu da su npr. u Drugom svetskom ratu saveznici svoje strahovito bombardovanje nemačkih gradova pravdali represalijama zbog upotrebe od strane Nemaca Fau raketa (V-1 i V-2) koje nisu bile precizne te su se mogle smatrati oružjem kod koga nema izbora ciljeva; na nemački žestoki podmornički rat saveznici su odgovorili istom merom, itd.

Međutim, u naše vreme kada je ova materija kodifikovana putem Ženevskih konvencija o žrtvama rata (1949), dopunskih protokola uz njih (1977) i drugih relevantnih sporazuma, izgleda da nema prostora za zakonite represalije nasilnim sredstvima.

Često se kao primer represalija u ratu navodi intenzivno bombardovanje protivničkih trupa i vojnih objekata. Međutim, tu zapravo nema represalija već zbog toga što je to zakonita akcija, njom se ne krši međunarodno pravo. A upravo je bitan uslov da bi se uopšte govorilo o represalijama to da se radi o postupku koji bi inače bio zabranjen po međunarodnom pravu. Ali, intenzivno bombarduje neprijatelja nije zabranjeno, ono može da se vrši uvek kada nadležna komanda proceni da je to korisno, pa tako npr. i radi slamanja morala protivnika, kao deo pripreme predstojećeg napada (npr. artiljerijska i/ili avijacijska priprema) itd.

Ispostavlja se da je teško naći one konkretne nasilne akte koji bi se uklopili u pojam represalija u ratu. To znači da su takvi da bi inače (da nije reč o represalijama) bili protivpravni, a da su, istovremeno u skladu sa strogim pravilima koja, izuzetno, dozvoljavaju represalije.

Jedan od mogućih istorijskih primera je ono što je učinila Velika Britanija u Drugom svetskom ratu, kada je kao odgovor na nemački neograničeni podmornički rat i sama prihvatila praksu deklarisanja izvesnih područja operativnim zonama i potapanja neutralnih trgovačkih brodova koji bi ušli u te zone. Britanija je to proglasila represalijama, ali takav pristup je teško prihvatiti.

Ovo zato što protivmere koje su preduzete kao odgovor na kršenje međunarodnog prava ratnog i humanitarnog prava od strane protivnika, nisu preduzete protiv njega, već na štetu neutralnih država odn. njihovih brodova, državljana i imovine. Čak i kada su ti neutralni brodovi prevozili robu u korist Nemaca, potapanje je tako drastična mera, da se ne može pravdati represalijama. Ovo tim pre što su, strogo uzev, te akcije preduzimane protiv brodova građana (civila) koji u stvari nisu prekršili međunarodno pravo (pa već zbog toga nije bilo mesta da se govori o represalijama) i koji kao ni njihove zemlje, čak nisu ni učestvovali u ratu.

Sa druge strane, represalije su ponekad jedino sredstvo koje stoji na raspolaganju zaraćenoj strani da bi protivnika privolela da prestane sa kršenjem ratnog i humanitarnog prava.

Postavlja se onda pitanje šta ona konkretno može da učini, kakve represalije da preduzme, a da pri tome ostane u okvirima koje postavlja međunarodno pravo. Da pojača napade na protivnika? Da li će ih pojačati zavisioće od procene vojne komande u skladu sa stanjem stvari i planiranim operacijama. Trošiti vreme, ljudstvo, sredstva i energiju da bi se npr. samo bombardovali neprijateljski položaji u znak negodovanja zbog kršenja pravila prava oružanih sukoba izgleda da nema previše smisla.

Stvari postaju jasnije kada se ogole do kraja. Šta može da učini jedna strana da bi privolela drugu da prekine npr. da protiv nje koristi bojne otrove? Opšta pravila o represalijama izričito joj zabranjuju korišćenje nehumanih sredstava, što znači i mogućnost da uzvratí jednakom merom.³⁶¹

Pa ipak, u praksi ta strana će najverovatnije učiniti upravo to. Odgovoriće na isti način. Uostalom, verovatno glavni razlog što bojni otrovi nisu korišćeni u Drugom svetskom ratu (mada su ih posedovale sve glavne zaraćene strane) je taj što su Britanci i Francuzi na samom početku rata poručili Hitleru da će, ako upotrebi bojnovne otrove, oni odmah postupiti na isti način.

Takođe, glavni razlog što u međuvremenu nije došlo do novog svetskog rata, započetog ovaj put između SAD i SSSR, je taj što su obe strane imale nuklearno oružje i jasno stavile do znanja da će u slučaju nuklearnog napada na sebe odgovoriti istom merom. Ostavljajući po strani pitanje dozvoljenosti ili nedozvoljenosti nuklearnog oružja kao takvog, ovde je jasno da bi odmazda pogodila prvenstveno civile i civilne objekte. Nema sumnje da bi, u granicama svojih nuklearnih potencijala, na isti način reagovala i sve današnje nuklearne sile.

Postoje i druga pitanja koja su, makar za neke sporna. Tako se npr. može čuti da je zabranjeno njihovo ubijanje, ali da nije jasno da li je zabranjeno uzimanje talaca.³⁶² Mi

³⁶¹ U načelu moguće su mnoge slične situacije. Jedna od njih je ako npr. protivnik koristi dum-dum metke.

³⁶² Mattson M. K. 1978, 131-148.

smatramo da je zabranjeno uzimanje talaca već zbog toga, što se oni u principu uzimaju među civilima, a ne iz redova protivničkih boraca. Pored toga, neosnovanost pomenute dileme proizlazi i iz prostog logičkog razmišljanja. Zašto se u ratu uopšte uzimaju taoci? Da bi se ubili, ako protivnička strana učini nešto što onaj ko drži taoce smatra nezakonitim ili jednostavno nečim što mu ne odgovara. Jedina druga mogućnost je da se uzimaju da bi se iskoristili kao živi štit, što je takođe zabranjeno i predstavlja ratni zločin. Osim ova dva pomenuta slučaja nema nikakvog smislenog razloga za uzimanje talaca. Istina, civili mogu, pod određenim uslovima, da se interniraju, ali oni tada nisu taoci.

Glava III

PRAVNI POLOŽAJ IMOVINE U RATU

Izbijanjem oružanog sukoba javlja se i pitanje kako to novo stanje utiče na položaj imovine.

S tim u vezi, premda od značaja mogu biti i neke druge podele bitno je uočiti dve najvažnije klasifikacije imovine. Prva polazi od toga kojoj strani pripada imovina (odnosnoj strani u sukobu, neprijatelju ili neutralnoj strani) a druga od toga ko je (država ili privatno fizičko ili pravno lice) vlasnik imovine.

Odnos države prema sopstvenim državljanima i pravnim licima, a tim pre prema njenoj sopstvenoj (državnoj) imovini je u principu stvar unutrašnjeg pravnog poretka svake države. Ona jedino ne sme da krši neka opšta pravila i načela (npr. ona koja se tiču ljudskih prava koja su u vezi sa imovinom) ali ta njena obaveza važi i u miru, nije specifična za rat. Podrazumeva se i da će se država koja je umešana u oružani sukob iz mnogo razloga sa puno obzira odnositi prema imovini savezničke zemlje – zbog uzajamnosti i solidarnosti, zbog toga da ta zemlja ne bi promenila stranu itd. Stoga je iz ugla međunarodnog prava oružanih sukoba od prvenstvenog interesa pravni položaj neprijateljske i neutralne imovine.

Dok prethodna deoba u osnovi ima to kakav je status u odnosu na konkretan oružani sukob strane kojoj ili čijim subjektima pripada imovina, druga podela polazi od vlasništva tj. od toga da li imovina pripada državi ili privatnim, nedržavnim subjektima (fizičkim ili pravnim licima). U međunarodnom ratnom i humanitarnom pravu ova podela se vrši unutar svake od sve najvažnije kategorije (unutar neprijateljske i neutralne imovine) i obično bitno utiče na pravni status imovine o kojoj je reč.

U nekim slučajevima pravni položaj imovine u oružanom sukobu može zavisiti od još nekih faktora odnosno kriterijuma, kao npr. od toga da li je u pitanju pokretna ili nepokretna imovina, da li odnosni predmeti mogu biti korišćeni u ratne svrhe itd.

I. NEPRIJATELJSKA IMOVINA

1. Pojam i opšti pravni status neprijateljske imovine

1. Pojam neprijateljske imovine

Strogo uzev, neprijateljskom se naziva imovina koja predstavlja svojину neprijateljske države ili neprijateljskih pravnih ili fizičkih lica. To je neprijateljska imovina u užem smislu.

U praksi, se, međutim, neprijateljska imovina često shvata na širi način, pa se sa njom izjednačava svaka imovina koja se nalazi u vlasti neprijatelja, bez obzira na državljanstvo njenog vlasnika.

To znači, pored neprijateljske imovine u užem smislu, imovina neutralnih pa čak i savezničkih državljana, ako je pod kontrolom neprijatelja.

2. Opšti pravni status neprijateljske imovine

Status neprijateljske imovine zavisi od nekoliko bitnih momenata – od toga da li se radi o državnoj ili privatnoj imovini, da li je reč o pokretnoj ili nepokretnoj imovini, da li odnosni predmeti mogu da budu korišćeni u ratne svrhe ili ne, da li se ovo pitanje postavlja u ratu na kopnu ili u pomorskom ratu, itd.

Ovde će biti data samo neka najosnovnija opšta rešenja koja se prvenstveno tiču rata na kopnu.

2. Neprijateljska državna imovina

1. Opšti status neprijateljske državne imovine

1. Pojam i načelna zaštita neprijateljske državne imovine. - Kao što joj i ime kaže, neprijateljska državna imovina je ona čiji je sopstvenik neprijateljska država, dakle protivnik u datom oružanom sukobu. U vezi sa njenim pravnim položajem postoji niz pravila.

Čak i kada je reč o neprijateljskoj državnoj imovini, zabranjeno je njeno pljačkanje (prisvajanje radi lične koristi pojedinaca).

Pored toga, kao što je precizirano još čl. 23/1/g Haškog pravilnika o zakonima i običajima rata na kopnu (1899) i ponovljeno u takođe čl. 23/1/g Haškog pravilnika o zakonima i običajima rata na kopnu (1907):

“zabranjeno je uništavati ili pleniti neprijateljsku imovinu, osim slučajeva gde bi ta uništenja ili zaplene imperativno nalagala vojna potreba.”

Drugim rečima, neprijateljska imovina, pa i državna, može biti predmet uništenja ili plenidbe samo od strane zaraćene sile (njenih oružanih snaga) a ne i pojedinaca, pa i to samo pod uslovom kada to imperativno nalaže vojna potreba.

2. Vojni objekti neprijatelja. – Poseban status imaju vojni objekti neprijatelja. Tu spadaju ratni brodovi, tenkovi, bunkerji, kasarne, razna transportna sredstva itd.

Premda su i oni su deo imovine neprijateljske države, ne samo da se mogu uništavati i pleniti i kada to ne nalaže imperativna vojna potreba već se čitav ratni napor u mnogo čemu svodi na zavladaivanje tim objektima ili njihovo uništenje, kako bi se izvojevala pobjeda nad protivnikom. Zapravo, moglo bi se reći da u pogledu ovih predmeta postoji neka vrsta opšte pretpostavke o postojanju imperativne vojne potrebe već zbog same njihove prirode i namene. Ovi objekti se mogu uništiti ne samo za vreme ratnih operacija već i posle njihovog prestanka, sve do zaključenja opšteg primirja.

3. Korišćenje neprijateljske državne imovine. - Strana u sukobu ima pravo da koristi neprijateljsku državnu imovinu koje se domogne.

Ukoliko je reč o pokretnoj imovini koja je zatečena na bojištu, može je zapleniti kao ratni plen.

2. Ratni plen

Još od prvih ratova, običajnim putem razvio se, a zatim je tokom vekova stekao pravo građanstva u međunarodnom pravu institut ratnog plena.

U ratovima u antičkom svetu pobednik je uzimao od poraženog sve – oružje, oklope i opremu, zlato i druge vrednosti, konje, stoku itd. pa je čak poraženi narod (preživjele borbe i civile) pretvarao u robove i terao ga da za njega radi, da za njega ratuje ili ga jednostavno prodavao u roblje trećoj strani. Vekovima je rat radi pljačke smatran unosnim i, uostalom, sasvim časnim i poštovanim zanimanjem.

Ta vremena su odavno prošla, ali je ideja o tome da se pod određenim uslovima s pravom mogu prisvojiti izvesna dobra protivnika, opstala tokom čitave istorije. Ipak, pojavila su se važna ograničenja koja se tiču toga šta se može pleniti, kada i gde se može pleniti i ko ima pravo da vrši plenidbu (kome idu ta dobra) itd.

U naše vreme ratnim plenom naziva se sva javna (državna) pokretna imovina jedne strane u sukobu koja je na bojištu pala u ruke protivnika, a može poslužiti ratnim operacijama.

To obuhvata naročito oružje, municiju, opremu, gorivo, vozila, brodove, vazduhoplove i druga transportna sredstva, instalacije za prenos vesti i druga sredstva veze, određene dokumente i slično, ali i gotovinu i hartije od vrednosti koji pripadaju državi itd.

Ratni plen mogu biti samo pokretne stvari, a ne i nepokretnosti, posebno ne delovi državne teritorije kao takvi. Njihov pravni položaj u toku neprijateljstava uređen je pravilima o ratnoj okupaciji, a konačna sudbina, utvrđuje se ugovorom o miru, nakon prestanka oružanog sukoba.

Od zaplene su izuzeta ona dobra neprijateljske države koja nemaju vojno značenje, već služe obrazovanju, kulturi, nauci i slično - muzeji i njihovi eksponati, biblioteke, kulturno-istorijski i drugi spomenici, verski objekti itd.

Predmeti koji spadaju u ratni plen ne pripadaju pojedincima, pa ni onima koji su ih faktički prikupili, već državi. Iz tog razloga moraju biti predati državnim organima. U protivnom, na delu bi bila pljačka, a ona je zabranjena ratnim pravom i predstavlja ratni zločin.

Država koja je izvršila zaplenu stiče svojину nad imovinom koja predstavlja ratni plen i može njom da raspolaže po svom nahođenju. To znači da može da je drži, koristi, otuđi, pa i uništi.

S ratnim plenom ne treba mešati institut pomorskog plena koji se javlja samo u pomorskom ratu, ni tzv. ratnu dobit, koju manje ili više nezakonitim ili makar nečasnim putem ostvaruju pojedinci (ratni profiteri).

3. Pomorski plen

Pomorski plen je jedna od osobenosti pomorskog rata. Dok je u ratu na kopnu privatna imovina u principu neprikosnovenā, u pomorskom ratu svaka strana u sukobu ovlašćena je da, pod određenim uslovima, zapleni neprijateljsku imovinu, a u nekim slučajevima (npr. ako je reč o ratnoj kontrabandi) i neutralnu privatnu imovinu.³⁶³

Za razliku od ratnog plena, nad kojim država stiče prava od momenta kada je on dospelo pod njenu vlast, pomorski plen se može zapleniti samo na osnovu presude suda za pomorski plen, dakle po završenom sudskom postupku.

Ovaj institut postoji i u vazdušnom ratu, s tim što se naziva vazdušnim plenom.

4. Ratna dobit

Od ratnog i pomorskog plena koji su instituti međunarodnog prava i imaju veze sa državnom imovinom, treba razlikovati ratnu dobit, koja je po svemu sasvim drugačija pojava.

Ratna dobit je naziv za preterano bogaćenje odn. špekulantsko sticanje velike imovine u ratu, nastalo kao rezultat iskorišćavanja ratnih neprilika i oskudica društva.

Mada pravila o ratnoj dobiti i ratnim profiterima izlaze izvan okvira interesovanja međunarodnog prava, ovde se izlažu radi jasnog razlikovanja od ratnog plena i sličnih instituta prava oružanih sukoba.

Sve ratove, uz druga zla, prati lako i brzo bogaćenje jednog broja ljudi koji, koristeći ratne neprilike društva i pojedinaca, švercom, krađom, trgovinom deficitarnom robom (hrana, lekovi, kafa, cigarete, alkoholna pića, sredstva za ličnu higijenu itd.), njenom prodajom po višestruko višim cenama i na druge nezakonite načine, ostvaruju enormnu zaradu.

³⁶³ O tome će više reći biti kasnije, kod izlaganja najvažnijih pravila pomorskog rata.

Lica koja se bave ovim delatnostima nazivaju se ratnim profiterima, a sama delatnost ratnim profiterstvom. Dok borci svakodnevno izlažu riziku svoje živote i zdravlje na frontu, profiteri u pozadini, u relativnoj bezbednosti, zgrću ogromne materijalne vrednosti. Pošto se radi o nemoralnom i nezakonitom iskorišćavanju nužde u kojoj se nalazi čitava zajednica, takva praksa je u svakoj državi zabranjena i strogo se kažnjava. Ratne profitere, u prvom redu tzv. crnoberzijance, obično goni i kažnjava ne samo teritorijalna država, već i okupaciona vlast.

U posebnom značenju, stičućima ratne dobiti, pa tako i ratnim profiterima nazivaju se oni koji su stekli veliku imovinsku korist od rata na zakonit način, povećavajući proizvodnju i prodaju, jer je njihova roba potrebna za vođenje rata – proizvođači oružja i municije, uniformi, goriva, drugi snabdevači vojske i slično. Neke od najbogatijih svetskih porodica, posebno iz reda čuvenih bankara, stekle su svoja ogromna bogatstva (naročito u XIX v. i za vreme Prvog svetskog rata) upravo tako. Za razliku od sitnih ratnih profitera (onih koji posluju na crnom tržištu) koji rizikuju velike kazne (u nekim slučajevima i smrtnu kaznu) ovi „veliki ratni profiteri” za svoje usluge često dobijaju odlikovanja i druge nagrade. Što je još gore, dok sitni profiteri koriste opštu nesreću da bi zadovoljili sebične porive za lakim bogaćenjem, krupni profiteri (proizvođači oružja i ostali) često na razne načine (pritiskom, podmićivanjem i dr.) utiču na to da neki rat počne i što duže traje (zato što je to u direktnoj vezi s porastom njihovog profita).

3. Neprijateljska privatna imovina

Status neprijateljske privatne imovine zavisi od niza faktora, između ostalog od toga kome pripada (ratnom zarobljeniku ili civilu), od njene stvarne i moguće name- ne, od toga da li se pitanje njenog položaja postavlja u ratu na kopnu ili u pomorskom ratu, itd.

Rat je neodvojiv od svoje ekonomske osnove, a posebno od neophodnosti da se za potrebe oružanih snaga finansiraju određene delatnosti, obezbeđuju nužna dobra itd. I u doba mira, a tim pre u vreme oružanog sukoba svaka država je prinuđena da finansira oficirske i vojničke plate; kupuje hranu, municiju, odeću, obuću, lekove itd. za svoje oružane snage; nabavlja i održava sredstva ratovanja (tenkove, vojne avio- ne, ratne brodove itd.), prevozna sredstva, sredstva veze itd.

Normalno je da odnosna strana u sukobu sama zadovoljava sve potrebe svojih oru- žanih snaga. To ne znači i da npr. sama proizvodi sva neophodna sredstva i druge po- trebne predmete, već da ih pribavlja (kupuje) ali isključivo ili makar prevashodno iz državnog budžeta.

Međutim, u ratu se događa da ti resursi nisu dovoljni ili da su određene potrebe hitne, a ne mogu biti blagovremeno zadovoljene od strane više komande. Stoga su se u praksi odavno javili instituti uzapćenja, rekvizicije i kontribucije koji su regulisani međunarodnim pravom. Ovi koraci su pod određenim uslovima dozvoljeni.

1. Uzapćenje

Sila koja je okupirala određenu teritoriju, može uzaptiti određene stvari od civila. To u prvom redu važi za one predmete koji mogu biti korišćeni u vojne svrhe – oružje, municiju, eksploziv, radio-stanice, mobilne telefone itd.

Na isti način, uzaptiti se može i privatna pokretna imovina u posedu neprijatelja - ratnih zarobljenika, koja se može iskoristiti za ratne operacije. Tu spadaju oružje, municija, vojna oprema (kompas, durbin, ranac, čizme itd.), prevozna sredstva, konji i dr., ali ne i one stvari koje služe ličnoj zaštiti, kao što su šlem, pancirni prsluk, zaštitne čizme (čizme posebno dizajnirane i izrađene da štite od malih nagaznih mina, tzv. „pašteta”), gas-masku itd. Ovako uzapćena privatna imovina smatra se ratnim plenom i država koja ju je uzaptila može njom raspolagati prema svom nahođenju – podeliti je svojim jedinicama, uništiti je, otuđiti i slično.

U naše vreme pripadnici regularnih oružanih formacija po pravilu dobijaju uniforme, oružje i opremu od države, tako da ti predmeti nisu u njihovoj, već u svojini države. Međutim, s obzirom na to da borci mogu biti i iz redova raznih dobrovoljačkih, partizanskih i sličnih struktura, u principu je sasvim moguće da imaju sredstva lične zaštite koja su u njihovoj privatnoj svojini.

Ostala pokretna privatna svojina neprijatelja uživa zaštitu - ne sme se uništavati, a posebno se ne sme pljačkati (od strane pojedinaca) ili oduzimati u vidu ratnog plena (u korist države).

I pored toga, to se u ratovima dešava, ponekad čak masovno. Za vreme Drugog svetskog rata nemački oficiri „ljubitelji umetnosti“ u porobljenoj Evropi naveliko su pljačkali i slali svojim u Nemačku slike, starine, numizmatičke raritete i druge vredne predmete iz privatnih kolekcija Jevreja, ali i svih drugih, muzejske postavke i uopšte sve što je imalo veliku vrednost. Sa druge strane, pred kraj rata i saveznici su na sličan način, mada u neuporedivo manjem obimu, pustošili nemačke kuće i muzeje.

Tako u ratu na kopnu ne može se pleniti (ne predstavlja ratni plen) privatna svojina neprijateljskih civila - novac, nakit, umetnička dela, predmeti lične upotrebe i slično.

2. Rekvizicije i kontribucije

Izuzetno, pod određenim uslovima mogu se uz nadoknadu ili izdavanje priznanica oduzeti određeni predmeti neophodni za okupacionu vlast i vojsku, kao što su hrana, ogrev, automobili, konji itd. (rekvizicija) kao što se na isti način od neprijateljskih civila mogu, uz davanje priznanice i obavezu kasnijeg vraćanja, tražiti i novčani prilozi (kontribucije).³⁶⁴

³⁶⁴ O rekvizicijama i kontribucijama biće više reči kasnije, prilikom izlaganja pravila o ratnoj okupaciji.

3. Privatna svojina ratnih zarobljenika koja nije od značaja za ratne operacije

Privatna svojina ratnih zarobljenika koja po svojoj prirodi i svrsi takva da se ne može koristiti za ratne operacije (nakit, novac, muzički instrument, fotografije i slično) ne sme se oduzimati, uništavati ili pleniti.

Čl. 4/3 Haškog pravilnika o zakonima i običajima rata na kopnu (1907) je izričit u pogledu imovine ratnih zarobljenika: „Sve što im lično pripada, izuzev oružja, konja i vojnih papira, ostaje njihova svojina“.

Prema čl. 58/1 Ženevske konvencije o postupanju sa ratnim zarobljenicima (1949) sila koja drži ratne zarobljenike može da utvrdi najviši iznos novčanih sredstava u gotovom novcu ili nekom sličnom obliku koji ratni zarobljenici mogu imati pri sebi, s tim da se svaki višak koji oni zakonito pritežavaju i koji im je oduzet ili zadržan, odobrava kao i svaki drugi novac dat na čuvanje od njihove strane, njihovom računu i on ne može biti zamenjen u neku drugu valutu bez njihovog pristanka.

Kada je reč o ličnoj imovini pojedinaca pronađenoj na bojištu (naročito imovini poginulih i ranjenih) vekovima se njeno pljačkanje smatralo dozvoljenim. To je često bila nagrada za pretrpljene rizike i patnje odnosno motiv učešća u ratu mnogih boraca.

Pored toga, pošto su borci tada dolazili i ratovali sa sopstvenim oružjem i opremom, to je bio i neki oblik naknade pretrpljene štete – za polomljeni mač, ubijenog konja, potrošenu municiju i slično. Uostalom, ratnici su često morali sami da plaćaju travare i vidare koji su ih lečili i negovali posle ranjavanja.

Međutim, od XIX v. pljačkanje poginulih i ranjenih smatra se zabranjenim, prvo po normama običajnog ratnog prava, a zatim i na osnovu odredbi višestranih međunarodnih sporazuma.

Prema savremenom međunarodnom pravu, lična imovina pojedinaca pronađena na bojištu (naročito imovina poginulih i ranjenih) ne može se zapleniti, već se ti predmeti moraju sakupiti i čim se utvrde njihovi vlasnici, preko sile zaštitnice ili na drugi način vratiti vlasnicima odnosno njihovim naslednicima. Drugačije postupanje predstavljalo bi ratni zločin prema međunarodnom pravu, poznat pod nazivom maro-derstvo.³⁶⁵ Države su dužne da sprečavaju i kažnjavaju takvo postupanje.

Odredbe o obavezi država da štite poginule, ranjenike, bolesnike i brodolomnike od pljačke sadrže, između ostalog, Ženevske konvencije o zaštiti žrtava rata (1949) i Dopunski protokoli uz njih (1977).

³⁶⁵ Od fr. *maraudage*, pljačkanje stvari ubijenih.

Poseban oblik maroderstva postoji onda kada iza pljačkanja (poginulih i ranjenih, ali i ratnih zarobljenika, pa i zarobljenih civila) stoji država. U tom slučaju radi se o teškom zločinu koji predstavlja deo državne politike.

Drastičan primer vezan je za praksu nacističke Nemačke tokom Drugog svetskog rata.

Ne samo da su u „fabrikama smrti“ (koncentracionim logorima) masovno ubijani milioni Jevreja, Roma, Slovena i drugih ljudi,³⁶⁶ već su od njih prethodno oduzimana sva materijalna dobra (prstenje, lančići, satovi i sl.). Žrtve su skrnavljene i pljačkane i posmrtno, tako što su im vadene zlatne krunice i zlatni mostovi na zubima. Samo u Aušvicu na taj način dnevno je prikupljano oko 12 kg zlata, što je na godišnjem nivou iznosilo oko 4,4 tone ovog plemenitog metala.

4. Nerijateljska nepokretna imovina

Nepokretna imovina ne može se proglasiti ratnim plenom.

To, jednostavno, objektivno nije moguće, jer bi to značilo da se otima i svojoj državnoj teritoriji nasilno pripaja deo tuđe teritorije, premda oružani sukob još traje i neizvesno je kada će i kako (čijom pobedom) biti završen. Međutim, saglasno međunarodnom pravu svako zauzimanje protivničke teritorije smatra se privremenim (okupacijom) i ne proizvodi pravne posledice u smislu promene suvereniteta nad tim područjem. O sudbini odnosno teritorije u smislu toga da li će ostati u sastavu države kojoj je pripadala pre rata ili će možda postati deo teritorije neke druge države odlučuje se mirovnim ugovorom, kada se oružani sukob okonča. O tome će više reći biti kasnije.

Ona se, međutim, može koristiti, bez obzira na to kome pripada, ako je potrebna za smeštaj ljudstva i sredstava, a posebno ranjenika, bolesnika i sanitetskog materijala; za podizanje vojnih postrojenja, utvrđenja i drugih vojnih objekata.

U tom smislu na određenom zemljištu, bez obzira na to da li je u državnom ili privatnom vlasništvu, može biti raščišćen teren, mogu biti izgrađeni osmatračnice, strajarske kule, kasarna, logor za obuku, logor za razne zarobljenike, prostor za vozni park, skladište goriva, itd.

II. NEUTRALNA IMOVINA

U ratu, neutralnom se naziva imovina neutralnih država i njihovih pravnih i fizičkih lica.

³⁶⁶ Lopičić Jančić J. 2012, 217-230.

Ona tokom oružanog sukoba između trećih država u načelu uživa zaštitu od ratnih dejstava i zahvata strana u sukobu - od napada, uništenja, zaplene ili rekvizicije. Ovo pod uslovom da se njom ne služi protivnička strana. U protivnom ona pod određenim uslovima može postati zakoniti vojni cilj.

Tako je npr. sedište diplomatske misije neutralne države u načelu zaštićeno od ratnih dejstava, pod uslovom da je zastavom svoje države odn. na drugi način propisno obeleženo i da ga protivnička strana ne koristi za svoje potrebe.

Istini za volju u ovom primeru situacija je malo složenija. Tu zaštita proizlazi ne toliko iz principa o zaštiti neutralne imovine koliko iz opštih pravila o posebnom položaju neutralnih država, kao i činjenice da su zaraćene strane u miru sa neutralnom državom o čijoj diplomatskoj misiji se radi, a da u tim odnosima diplomatski predstavnici i predstavništva uživaju diplomatske imunitete i privilegije. Uostalom, diplomatsko-konzularno predstavništvo i lica u njemu (članovi diplomatsko-konzularne misije) su u principu zaštićeni od napada kao nesumnjivo civilni objekat odnosno civili.

Nezavisno od ovih pravila, u slučaju izuzetne potrebe neutralna imovina (transportna sredstva, lekovi itd.) može biti predmet rekvizicije, a pod određenim uslovima (probijanje blokade, ratna kontrabanda) uzapćenja i zaplene.

S druge strane, neutralna imovina koja se prevozi neprijateljskim brodom ne pada pod zaplenu, sem u slučaju ratne kontrabande.³⁶⁷

³⁶⁷ Tačka 2. Pariske pomorske deklaracije (1856).

Glava IV

VOJNA POTREBA

Vojna potreba odnosno, kako se drugačije naziva, vojna neophodnost, je nedovoljno precizan termin kojim se označavaju razni vojni razlozi i situacije koje mogu nastati u toku neprijateljstava, a koji, pod određenim uslovima, daju za pravo zaraćenoj strani da, izuzetno, odstupi od zakona i običaja rata i preduzme određene mere koje bi u redovnim prilikama značile kršenje normi međunarodnog ratnog prava.³⁶⁸

I. VOJNA POTREBA U PROŠLOSTI

U prošlosti bilo je shvatanja koja su institut vojne potrebe tumačila isuviše široko.

Neki su išli tako daleko da su smatrali da sa pozivom na vojnu potrebu zaraćena strana može odstupiti od pravila međunarodnog ratnog prava uvek kada smatra da to odgovara njenim potrebama.

Između ostalog, nemačka teorija je svojevremeno formulisala princip *Kriegsraison geht vor Kriegsmanier* (nem., ratni rezon ide ispred ratnog manira) odnosno stav da načelo vojne potrebe opravdava svaki ratni postupak. Mada je ovaj očigledno nemoralan i neprihvaljiv pristup u toku Prvog svetskog rata i posle njega stavljan na dušu samo Nemcima, istine radi, mora se priznati da su se istih načela dugo pridržavali i Velika Britanija i neke druge zemlje.

To bi, međutim, stvorilo praktično neograničeni prostor za raznovrsne zloupotrebe. Onda bi svaka strana u sukobu smatrala da je ovlašćena da proizvoljno određuje kada će i koje norme međunarodnog ratnog i humanitarnog prava poštovati a koje, odnosno kada, neće. U krajnjoj liniji rezultat bi bio da se pravo oružanih sukoba uopšte ne primenjuje, što, naravno, ne odgovara nikome, jer bi to bila borba bez ikakve milosti, do istrebljenja.

Stoga je većina teoretičara i praktičara oduvek isticala da je pozivanje na vojnu potrebu radi odstupanja od pravila ratnog prava dozvoljeno samo pod određenim uslovima.

³⁶⁸ Jončić V. 1996, 8-25; Best G. 1997, 241-247; Obradović K., Šahović M., Despot M. 2002, 51-56; Jaworski E. 2003, 175-206; Vučinić Z. 2006, 117-121; Forrest C. J.S. 2007, 177-219; Horton S. 2007, 576-598; Newton M. A. 2007, 877-903; Hayashi N. 2010¹, 39-140; Jončić V. 2010, 100-108; Melzer N. 2010, 831-916; Schmitt M. N. 2010¹, 795-839; Neuhausert J. A. (2011, 1003-1043; Jončić V., Petrović M. 2012¹, 180-210; Hayashi N. 2013, 675-782; Hayashi N. 2013¹, 189-283; Luban D. 2013, 315-349.

Tako npr. prema prirodnopravnoj školi, to bi bilo dopušteno samo ako su u pitanju represalije ili vanredne okolnosti, i to pod uslovom: 1) da su ta odstupanja primerena ratnom cilju, 2) da im pribegava strana koja vodi „pravedan rat“ i 3) ako se time ne vređaju prava trećih država.

Pa ipak, razlika između ovih stavova i nije bila tako velika kao što se može učiniti. Suština oba pristupa bio je stav da se sa pozivom na vojnu potrebu može odstupiti praktično od bilo kojih pravila ratnog prava - razlika je bila samo u tome da li se to može vršiti uvek ili samo pod određenim uslovima.

Ova shvatanja razvijana su u delima pojedinih teoretičara u XVII–XIX v. ali su odavno napuštena jer u biti dovode do negacije međunarodnog prava oružanih sukoba i njegovih pravila.

Uostalom, u procesima ratnim zločincima vođenim posle Drugog svetskog rata pokušaji optuženih da svoja nedela opravdaju ratnom potrebom ostali su bez uspeha, te su odgovarajući postupci kvalifikovani kao ratni zločini, a krivci osuđeni.

II. SAVREMENO SHVATANJE VOJNE POTREBE

1. Vojna potreba prema važećem međunarodnom pravu

Danas nije sporno da je odstupanje od pravila prava oružanih sukoba zbog razloga vojne potrebe dozvoljeno:

- 1) samo u izuzetnim situacijama koje to opravdavaju i, što je posebno važno,
- 2) samo onda kada je to izričito predviđeno međunarodnim pravom.

Dakle, u naše vreme vojna potreba je princip međunarodnog ratnog i humanitarnog prava prema kojem nadležni vojni komandant strane u sukobu može da naredi da se ne poštuje neko pravilo međunarodnog prava kada to po njegovoj proceni prilike zahtevaju, ali samo ako je reč o odstupanju od tzv. uslovnih, a ne svih pravila.

Naime, uočava se da nemaju sva pravila isti značaj i, u skladu s tim, isti stepen obaveznosti, pa se na toj osnovi pravi razlika među njima.

Neka pravila prava oružanih sukoba su apsolutno obavezna, imperativna (*kogentna*, *jus cogens*)³⁶⁹ i ne smeju se kršiti, pa ni sa pozivom na vojnu potrebu.

Međunarodno pravo se deli na dispozitivno (*jus dispositivum*) i kogentno (*jus cogens*).

Dispozitivno pravo čine norme koje ovlašćuju subjekte na koje se odnose da mogu sami da donesu drugačije norme i ponašaju se u skladu sa tako donetim normama. To su, dakle, pravila koja se primenjuju onda kada države i drugi odnosni subjekti međunarodnog prava nisu sami posebnim sporazumom uredili odnosno pitanje. Oni, međutim, imaju pravo da promene odnosne

³⁶⁹ Krivokapić B. 2017, 93-95.

norme, prilagode ih svojim potrebama ili da potpuno isključe njihovu primenu.³⁷⁰ Najveći deo međunarodnog prava je upravo takav (dispozitivan).

Za razliku od toga, jedan deo međunarodnog prava sadrži apsolutno obavezne norme opšteg međunarodnog prava tj. pravila koja se obavezno moraju primeniti i od kojih nikakvo odstupanje nije dopušteno. Ta pravna pravila nazivaju se apsolutno obaveznim odnosno kogentnim (imperativnim, peremptornim) normama.³⁷¹

U skladu s tim, deo međunarodnog prava koji čine takve norme naziva se na razne načine – apsolutno obaveznim, prinudnim, imperativnim, peremptornim, ali se najčešće koristi izraz *jus cogens* (kogentno pravo). Osnovna svrha ovog dela međunarodnog prava je upravo da ograniči slobodu ponašanja država i drugih subjekata međunarodnog prava, radi zaštite osnovnih interesa i vrednosti međunarodne zajednice.³⁷²

Bečka konvencija o ugovornom pravu (1969) u čl. 53. definiše kogentnu (imperativnu) normu kao normu „koju je prihvatila i priznala celokupna međunarodna zajednica država kao normu od koje nikakvo odstupanje nije dopušteno i koja se može izmeniti samo novom normom međunarodnog prava istog karaktera“.

Tako npr. čl. 12/1-4. Ženevske konvencije za poboljšanje položaja ranjenika i bolesnika oružanih snaga u ratu na kopnu (1949) sadrži imperativna rešenja kojima se precizira, bez mogućnosti ikakvih odstupanja, pa i sa pozivom na vojnu potrebu:

„Pripadnici oružanih snaga i ostala lica navedena u sledećem članu, koji budu ranjeni ili obole, uživaće poštovanje i zaštitu u svakoj prilici.

S njima će čovečno postupati i negovati ih strana u sukobu u čijoj se vlasti oni budu nalazili, bez ikakve nepovoljne diskriminacije zasnovane na polu, rasi, narodnosti, veroispovesti, političkim mišljenjima ili ma kom drugom sličnom merilu. Strogo je zabranjena svaka povreda njihovog života i njihove ličnosti i, između ostalog, njihovo ubijanje ili istrebljenje, mučenje, vršenje nad njima bioloških opita, namerno nepružanje lekarske pomoći ili nege, izlaganje opasnostima zaraze ili okruženju stvorenom u tom cilju.

Jedino razlozi lekarske hitnosti dopuštaju prvenstvo u pogledu pružanja nege.

Prema ženama će se postupati sa svim posebnim obzirima koji se duguju njihovom polu“.

³⁷⁰ Tako npr. Konvencija UN o pravu mora (1982) u čl. 3 utvrđuje da svaka država ima pravo da odredi širinu svog teritorijalnog mora do granice koja ne prelazi 12 nautičkih milja, što znači da obalna država svojim jednostranim aktima može utvrditi i manju širinu svog teritorijalnog mora; Bečka konvencija o konzularnim odnosima (1963) precizira da njene odredbe ne diraju u druge međunarodne sporazume koji su već na snazi između ugovornica (čl. 73/1), te da ugovornice mogu zaključiti sporazume kojima bi potvrdile, dopunile ili razvile odredbe Konvencije ili proširile njeno polje primene (čl. 73/2); ona takođe predviđa ustanovu počasnih konzula, ali joj daje fakultativan karakter (prema čl. 68. svaka država je slobodna da odluči da li će imenovati ili primati počasne konzule); i dr.

³⁷¹ Od latinskog: *cogere* – prisiliti, naterati; *imperativus* – zapovedni, zapovednički; *peremptorius* – koji ne trpi pogovora, koji se ne može osporavati.

³⁷² Više: Christenson G, A. 1988, 585-648; Kreća M, 1989; Tomuschat C., Thouvenin J.-M. 2006; Orakhelashvili A. 2009; Kleinlein T. 2017, 295-315; Milisavljević B. 2017, 255-266.

Naprotiv, stav 5. tog člana sadrži uslovno pravilo koje utvrđeno rešenje vezuje za uslov da „vojni razlozi to dopuste“, što znači da se od njega može odstupiti, a da to ne predstavlja kršenje međunarodnog prava oružanih sukoba:

„Strana u sukobu, primorana da napusti ranjenike ili bolesnike svome protivniku, ostaviće s njima, ukoliko vojni razlozi to dopuste, jedan deo svoga sanitetskog osoblja i materijala da pripomogne njihovoj nezi.“

Drugim rečima, pozivanje na vojnu potrebu dozvoljeno je samo u pogledu onih pravila međunarodnog ratnog i humanitarnog prava koja su uslovna, što znači da su u odgovarajućim međunarodnim dokumentima kojima je kodifikovano to pravo precizirana uz korišćenje formula kao što su: „u granicama vojne potrebe“, „koliko je to moguće“, „ako je to moguće“, „ako vojni razlozi to dopuste“, „u slučaju hitnosti“, „ako to imperativno zahteva vojna potreba“ i slično. Samo tada strana u sukobu može da, zavisno od slučaja, izuzetno učini nešto što inače ne bi smela ili da ne učini nešto što bi inače bila dužna da uradi.

Prema tome, pozivanje na vojnu potrebu dozvoljeno je samo onda kada je takva mogućnost izričito predviđena međunarodnim pravom oružanih sukoba.

Još je u Pravilniku o zakonima i običajima rata na kopnu (1899) na nekoliko mesta pomenuta vojna potreba.

Ova rešenja su ugrađena i u Pravilnik o zakonima i običajima rata na kopnu (1907).

Negde je to učinjeno izričito, kao npr. u čl. 15 (utvrđuje da ratujuće strane treba da olakšaju delovanje društava za pomoć zarobljenicima „u okviru granica zavisnih od vojne potrebe“), čl. 23/g (zabranjuje uništavanje ili zaplenu neprijateljske imovine, sem u slučajevima kada bi to „imperativno nalagala vojna potreba“) a negde, kao npr. u čl. 27/1, 43, 48, 51/2 i dr. posredno (ublažavanjem preciziranih ograničenja ratovanja – upotrebom izraza kao što su „koliko je moguće“, „ukoliko je moguće“ i sl.).

Uzimanje u obzir vojnih interesa istaknuto je već u Uvodu IV haške konvencije (uz koju je i donet Pravilnik) a „vojne obzire“, „vojne interese“, odnosno neka druga ograničenja utvrđenih pravila predviđaju i Haške konvencije VII–X.³⁷³

O vojnoj potrebi vode računa i najvažniji relevantni sporazumi doneti nakon Drugog svetskog rata.

Tako Ženevske konvencije o zaštiti žrtava rata (1949):

- dozvoljavaju vojnim komandantima da se u slučaju neodložne vojne potrebe i nakon što su zbrinuli ranjenike i bolesnike koji se tu leče, koriste zgradama, materijalima i stovarištima stalnih sanitetskih ustanova neprijateljskih oružanih snaga odn. njihovim

³⁷³ Konvencija o pretvaranju trgovačkih brodova u ratne, Konvencija o postavljanju podmorskih automatskih kontaktnih mina, Konvencija o bombardovanju s mora za vreme rata, Konvencija o primeni principa Ženevske konvencije na pomorske ratove.

brodskim bolnicama (inače, prema osnovnom rešenju ti objekti i materijali i nakon pada u ruke neprijatelja ostaju i dalje namenjeni ranjenicima i bolesnicima i, sve dok su im potrebni, ne mogu se upotrebiti u drugu svrhu);

- navode neizbežnu (imperativnu) vojnu potrebu kao jedini razlog zbog kog se, i to izuzetno i privremeno, može ograničiti rad predstavnika ili delegata sila zaštitnica - njihovo pravo da posećuju mesta gde se nalaze ratni zarobljenici, da proveravaju snabdevenost stanovništva na okupiranoj teritoriji namirnicama i lekovima i dr.;

- na više mesta pominju i druge formulacije za vojnu potrebu: „potrebe sigurnosti“, „državni interesi“, „vojni razlozi i obziri“ i slično.

Institut vojne potrebe poznaju i drugi izvori ratnog prava – čl. 62/1, 71/3 i dr. Dopunskog protokola I (1977) uz Ženevske konvencije o zaštiti žrtava rata (1949), čl. 4/2, 15/1 i dr. Konvencije za zaštitu kulturnih dobara u slučaju oružanog sukoba (1954) itd.

U ovim dokumentima vojna potreba je uključena kao kompromisno rešenje za prevazilaženje raskola između težnje svake vojske ka punoj slobodi akcije i zahteva humanosti. Da nije tako učinjeno, s obzirom na to da su oružani sukobi i dalje realnost, pretila bi opasnost da države potpuno prenebregnu norme koje ograničavaju načine i sredstva ratovanja odn. pružaju zaštitu posebno ugroženim kategorijama lica i objekata.

Ukratko, premda međunarodno pravo priznaje vojnu potrebu kao način da se u izvesnim slučajevima opravda kršenje ili neprimenjivanje pravila ratnog i humanitarnog prava, ono je ne dopušta kao opšte pravilo (jer bi to vodilo negiranju svih pravila ratovanja) već kao izuzetak, čija primena može doći u obzir samo u predviđenim okvirima.

Postojanje vojne potrebe ceni se prema objektivnim kriterijumima. Ona je dopuštena samo u granicama koje konkretna situacija neodložno iziskuje, kada postoji nužnost koja ne trpi odlaganje i kada nema drugih mera ili mogućnosti za postizanje vojnog cilja sem onih koji znače kršenje uslovnih pravila ratnog prava.

Činjenica da su razni međunarodnopravni izvori maksimalno vodili računa o vojnoj potrebi utoliko više potvrđuje zaključak da je pozivanje na taj institut dopušteno samo u slučajevima koji su izričito predviđeni bilo konkretnim odredbama relevantnih međunarodnih sporazuma, bilo posebnim običajnim propisima.

Da je zaista tako potvrđuje Protokol I iz 1977. koji u čl. 35/1 utvrđuje da pravo strana u sukobu da biraju metode i sredstva ratovanja nije neograničeno i da postoji niz konkretnih ograničenja, a u čl. 51/4 i 54 eliminiše mogućnost pozivanja na vojnu potrebu u nedovoljno jasnim situacijama.

2. Praksa

Bez obzira na jasna rešenja međunarodnog prava oružanih sukoba, u praksi su strane u sukobu ponekad i dalje sklone da se pozivaju na vojnu potrebu kako bi opravdale i onu upotrebu sile koja nije ni pod kakvim uslovima dozvoljena sa

stanovišta međunarodnog ratnog i humanitarnog prava, ali brže vodi ostvarenju nekog cilja.

Takav stav se ne može tolerisati jer bi to značilo prepuštanje samovolji i subjektivnoj oceni vojnih komandanata na terenu šta će, kada i kako činiti. To bi predstavljalo otvoren put za sve moguće vrste zloupotreba i nehumanih postupaka i, u krajnoj liniji, vodilo negiranju normi međunarodnog ratnog i humanitarnog prava kojima se sukobljenim stranama nameću ograničenja u pogledu izbora načina i sredstava ratovanja, postupanja prema civilnom stanovništvu, ratnim zarobljenicima, ranjenicima, bolesnicima, brodolomnicima i dr.

U naše vreme bili smo svedoci pokušaja da se jednom vrstom pozivanja na vojnu potrebu opravdaju određene mere (ciljana ubistva, tajne otmice, držanje u logorima i zatvorima bez sudskog postupka i presude, mučenje itd.) koje su preduzete u tzv. ratu protiv terorizma.

Normalno to bi predstavljalo teško kršenje i međunarodnog prava ljudskih prava i ustavnih i drugih normi samih odnosnih država, što bi sve moralo da vodi krivičnoj odgovornosti i naredbodavaca i neposrednih izvršilaca. Umesto toga, vlade pojedinih država su svetskoj i domaćoj javnosti ponudile objašnjenje da su takve mere neophodne da bi se elimisali najopasniji teroristi i njihove vođe, a naročito da bi se sprečili teroristički napadi koji bi (posebno ako bi bili izvršeni oružjem za masovno uništenje) mogli da odnesu ogroman broj života. Pri tome su, da bi se dobio što veći manevarski prostor, iskombinovani razni, pa i međusobno nespojivi pravni instituti, s jedinim ciljem da se opravdaju određene mere. U sklopu tog su, između ostalog, iskorišćene i određene ustanove međunarodnog prava oružanih sukoba, među njima i vojna potreba.

Takav pristup ne može se prihvatiti.

Pre svega, mnoga lica koja su potpala pod ove tzv. kontraterorističke mere likvidirana su, povređena, oteta itd. ne u ratnim, već u mirnodopskim uslovima.

Čak i da se prihvati teza o ratu protiv terorizma kao posebnoj vrsti oružanog sukoba, akcije protiv ovih lica u mnogim slučajevima izvršene su u trećim, neutralnim zemljama, što je opet nedopustivo.

Pored toga, praksa je pokazala da je veliki broj slučajeva u kojima su ovim merama bila obuhvaćena (pa tako likvidirana, mučena, dugo godina zatočena itd.) i, kako se kasnije pokazalo, sasvim nevina lica.

Konačno, nevezano kako se pravda, takav pristup je otvoreni put za mnoge zloupotrebe, za strahovladu u kojoj niko ne bi bio siguran da neće, sa pozivom na to da je reč o vojnoj potrebi ili nečemu drugom, i sam jednog dana biti podvrgnut takvom tretmanu, ako odnosna vlast iz nekog razloga proceni da je sumnjiv ili nepodoban.

Glava V

SPORAZUMI IZMEĐU STRANA U SUKOBU U TOKU TRAJANJA NEPRIJATELJSTAVA

To što su među stranama u sukobu prekinuti diplomatski, trgovinski i drugi odnosi, ne znači samo po sebi da one ne održavaju nikakve međusobne kontakte, a posebno da ne zaključuju jedna sa drugom nikakve međunarodne sporazume.

Praktični razlozi, koji se ogledaju u interesu obeju strana, zahtevaju da se postigne dogovor oko određenih problema od zajedničkog interesa – oko zbrinjavanja ranjenika, skupljanja i sahrane poginulih, razmene zarobljenika i slično. Ti sporazumi mogu, između ostalog, da imaju za posledicu privremeni ili trajan prekid neprijateljstava.

Pošto je kraj rata odnosno ratnog stanja problem za sebe, ovde su od prvenstvenog interesa oni sporazumi koji se zaključuju dok neprijateljstva još traju, a kojima se ne okončava sukob, već se samo rešavaju neka konkretna pitanja.

Njihovo dejstvo je obično ograničeno ili vremenski (npr. sporazum o prekidu vatre) ili prostorno (npr. lokalno primirje, delimična kapitulacija) ili u oba pravca (i vremenski i prostorno). Takvi sporazumi proizvode pravno dejstvo u utvrđenim okvirima ali su sami po sebi, strogo uzev bez pravnog uticaja na tok i sudbinu oružanog sukoba kao takvog.

U tom kontekstu važne institute prava oružanih sukoba predstavljaju vojne konvencije, primirje i sporazumi o delimičnoj kapitulaciji.³⁷⁴

I. VOJNE KONVENCIJE

Vojne konvencije su međunarodni sporazumi (skoro bez izuzetka dvostrani) koje za vreme trajanja neprijateljstava zaključuju komandanti oružanih formacija zaraćenih strana na terenu, uređujući tako neko pitanje od zajedničkog interesa.

U praksi se javljaju u raznim oblicima odnosno pod raznim imenima (kartel, lokalno primirje, zadržavanje borbe itd.) i odnose se isključivo na pitanja iz oblasti ratnih operacija.

³⁷⁴ Vučinić Z. 2006, 400-407.

Tipičan primer je kartel (fr. *cartel*, sporazum). Njime se u međunarodnom ratnom i humanitarnom u širem smislu, naziva svaki sporazum vojnih komandanata sukobljenih strana, a u užem, samo sporazum o razmeni ratnih zarobljenika.

To znači da se njima ne rešavaju politička pitanja, niti se postiže kraj rata odnosno ratnog stanja. Ovo zato što vojni komandanti nisu vlasni da preuzmu obaveze u ime države, već to mogu učiniti samo šef države odnosno drugi nadležni politički predstavnici.

Drugim rečima, ovi sporazumi ne nameću obaveze državama kao takvima, već samo neposredno sukobljenim delovima oružanih snaga odnosno jedinicama (subjektivno ograničenje) i to na precizno utvrđenom području (prostorno ograničenje) u određenom vremenskom periodu (vremensko ograničenje) i u okvirima pitanja koja se isključivo tiču ratnih operacija (materijalno odnosno ograničenje u pogledu predmeta regulisanja).

Putem njih komandanti sukobljenih strana uređuju neko pitanje od zajedničkog interesa, kao što su: prekid vatre; slanje, odnosno prijem parlamentara; razmena zarobljenika; prikupljanje ranjenih i poginulih; evakuacija dece, bolesnika, starih i nemoćnih iz borbene zone; otvaranje koridora za prolazak humanitarne pomoći i dr.

Pošto se radi o sporazumima ograničenog domašaja koje ne zaključuju ovlašćeni predstavnici država kao takvih, već vojni komandanti na terenu i koji ne utiču na suštinske odnose strana u sukobu, već samo rešavaju neka konkretna pitanja, oni se sklapaju po uprošćenoj proceduri, bez stroge formalnosti karakteristične za međudržavne ugovore.

Bliže gledajući, mogu se zaključivati u usmenoj ili pismenoj formi.

Za one postignute usmeno, po prirodi stvari važi da su, kao i drugi ugovori u usmenoj formi, lišeni strogog formalizma i da najčešće stupaju na snagu odmah.

I kada se sklapaju u pismenom obliku, stupaju na snagu neposredno nakon potpisivanja, bez učešća drugih (političkih) organa ratujućih strana. To znači i bez ratifikacije.

Ti momenti ne utiču na pravnu obaveznost ovih sporazuma. Odnosni vojni komandanti dužni su da poštuju dogovoreno, a ako oni ili njihovi borci postupaju suprotno, ne samo da krše međunarodno pravo već u najvećem broju slučajeva vrše ratni zločin.

To će npr. biti slučaj ako ne poštuju uslove dogovorenog lokalnog primirja, otvore vatru na parlamentara čiji dolazak su prethodno prihvatili i slično.

II. PRIMIRJE

Primirje je naziv za sporazum zaključen između strana u sukobu o privremenom prekidu neprijateljstava (borbenih dejstava) između jednog dela (lokalno primirje) ili svih oružanih snaga zaraćenih strana (opšte primirje).

Treba ga razlikovati od zatišja koje predstavlja faktičko, a ne sporazumno obustavljanje borbenih dejstava. Tu iz nekog razloga (nepovoljni vremenski uslovi, epidemija

u redovima obeju strana, Božić ili drugi veliki verski praznik koji slave obe sukobljene strane i slično) obe strane bez ikakvog posebnog sporazuma obustavljaju akcije, ali ih u svakom trenutku mogu nastaviti, jer nisu preuzele nikakvu pravnu obavezu koja bi im to branila.

1. Vrste primirja prema domašaju dejstva

Prema ovom kriterijumu uobičajena je podela primirja na lokalna i opšta.

1. Lokalno primirje. - Zaključuju ga međusodбно nadležni vojni komandanti, na kraći vremenski rok, radi rešavanja neodložnih pitanja lokalnog značaja, kao što su evakuacija civila, sakupljanje ranjenika i mrtvih, postupanje sa zarobljenicima i slično. Tu se zapravo radi o samo jednoj vrsti vojnih konvencija.

2. Opšte primirje. - Za razliku od lokalnog primirja, to je sporazum koji zaključuju predstavnici vlada i njime se pored vojnih uređuju i određena politička pitanja - povratak izbeglica i deportovanih lica, razoružanje, stvaranje određene tampon zone, međunarodni nadzor nad ispunjenjem preuzetih obaveza, kažnjavanje ratnih zločinaca i dr.

2. Vrste primirja prema vremenskom trajanju

Primirje može biti zaključeno na određeno i na neodređeno vreme.

U prvom slučaju, ukoliko se naknadno ne produži novim sporazumom, prestaje istekom utvrđenog roka - protekom dogovorenog broja dana, istekom tačno označenog časa, nastupanjem predviđenog događaja i slično.

Ako je zaključeno na neodređeno vreme, svaka strana je slobodna da kada to želi prekine primirje i ponovno otpočne neprijateljstva, s tim da je dužna da prethodno obavesti protivnika o takvoj svojoj nameri.

3. Vrste primirja s obzirom na dejstvo na dalji tok oružanog sukoba

Prema klasičnom ratnom pravu primirje svodilo samo na obustavu neprijateljstava, a ne i čitavog rata (oružanog sukoba kao takvog).

Međutim, u naše vreme primirja (naročito kada su zaključena uz učešće Ujedinjenih nacija) često znače i kraj oružanog sukoba, pošto podrazumevaju zabranu daljeg pribegavanja sili. Spor koji je izazvao sukob se dalje rešava mirnim sredstvima.

III. KAPITULACIJA

U ratnom pravu kapitulacija (ratna kapitulacija) je vojnički sporazum zaključen između komandanata strana u sukobu o uslovima predaje svih ili samo nekog dela snaga jedne strane u sukobu drugoj.

Ratna kapitulacija se razlikuje od tzv. režima kapitulacija koji su u prošlosti ugovornim putem evropske kolonijalne sile nametale tzv. nehrišćanskim državama Azije i Afrike, prinudivši ih da se odreknu niza ovlašćenja prema strancima koji borave na njihovoj teritoriji. Režim kapitulacija podrazumevao je izuzeće podanika hrišćanskih zemalja od vlasti i zakona teritorijalne države; oslobađanje hrišćanskih podanika od poreza; njihovo pravo da stanuju u posebnoj gradskoj četvrti koja je uživala nepovredivost i u koju organi teritorijalne države nisu mogli ući niti vršiti u njoj akte vlasti; slobodu kretanja, trgovine, zanatstva; niz posebnih prava i privilegija konzula i diplomatskih predstavnika hrišćanskih zemalja (pravo da presuđuju sporove između svojih državljana, pa čak i između svojih državljana i drugih stranaca; pravo da daju tzv. konzularni azil; pravo da im teritorijalna država besplatno obezbedi naoružanu stražu za neprekidno čuvanje konzulata i oružanu pratnju za njih lično) i slično.

Smatra se da su prvi ugovori o kapitulacijama bili oni koje su s Turskom sklopile Đenova (1453), Venecija (1454), Francuska (1535), a zatim i Engleska (1583), Holandija (1612) i dr. Kasnije je ovaj režim nametnut čitavom nizu zemalja (Egipat, Maroko, Tunis, Persija, Kina, Japan i dr.) a proširio se i krug povlašćenih država tako da je uz evropske sile obuhvatio SAD i Japan. Kao istorijska kategorija kolonijalizma, kapitulacije su nestale tek s njegovom propašću, posle okončanja Drugog svetskog rata. Naziv ovih ugovora potiče, po svemu sudeći, od toga što su sastavljani po glavama. Drugo objašnjenje jeste to da on dolazi otuda što se radilo o neravnopravnim ugovorima nametnutim posle vojnog poraza odnosne strane (njene vojne kapitulacije).

S obzirom na to da ih zaključuju vojni komandanti i da se tiču ratnih operacija (tačnije njihovog prekida) i ratne kapitulacije bi se u principu mogle smatrati posebnom vrstom vojnih konvencija. Ipak, njihov značaj i druge osobenosti su takvi da zahtevaju da im se posveti posebna pažnja.³⁷⁵

Kapitulacije se mogu razlikovati po raznim kriterijumima – po tome da li se odnose na čitave oružane snage ili samo deo njih, da li su zaključene uz neke uslove ili bez njih, po formi u kojoj su zaključene, itd.

1. Opšta i delimična kapitulacija

Kapitulacija koja predstavlja predaju svih oružanih snaga odnosne strane u sukobu naziva se opštom. Ako se dosledno poštuje, ona znači prestanak neprijateljstava, te će o njoj više reči biti kasnije, u delu u kojem se razmatra kraj rata odnosno ratnog stanja.

Ovde su od interesa samo oni sporazumi koje strane u sukobu zaključuju dok on još traje, a kojima ne okončavaju sam sukob. Stoga će se ovde pod kapitulacijom imati

³⁷⁵ Više: Perazić G. 1986, 101-106; Vučinić Z. 2006, 401-403; Buchan R. 2018, 3-27.

u vidu samo delimična kapitulacija, ona koja znači predaju samo jednog dela oružanih snaga - dela fronta, određene jedinice, položaja, tvrđave, ratnog broda i slično.

Primer delimične kapitulacije je predaja nemačkih snaga kod Staljingrada, 31. 1. 1943, kada su Sovjeti zarobili oko 90.000 (po nekim izvorima, čak 110.000) nemačkih vojnika, među kojima i komandanta, maršala Fridriha Paulusa (*Friedrich Wilhelm Ernst Paulus*) i njegova 24 generala.

2. Uslovna i bezuslovna kapitulacija

Kapitulacija se naziva uslovnom kada je njeno stupanje na snagu vezano za ispunjenje nekog uslova u korist strane koja se predaje – npr. da će njenim borcima biti omogućen slobodan prolaz na sigurnu teritoriju bez oduzimanja ličnog naoružanja i zarobljavanja, da će predaji prisustvovati predstavnici sile zaštitnice, da druga strana pruži pismenu garanciju da će poštovati pravila međunarodnog ratnog i humanitarnog prava o postupanju sa ratnim zarobljenicima, da druga strana obeća da će hitno zbrinuti sve ranjenike strane koja se predaje, itd.

Jedan od najpoznatijih istorijskih primera je kapitulacija Jerusalima 1187. godine. Kada je postalo jasno da grad više neće moći da se odupire napadima muslimanskih ratnika, Balian od Ibelina ((fr. *Balian d'Ibelin*, eng. *Balian of Ibelin*) koji je rukovodio odbranom, izašao je pred sultana Saladina i, zaklevši se Bogom, upozorio ga da će branitelji pobiti žene i decu, zatim zapaliti sve što imaju tako da ne ostane ništa vredno, onda uništiti Svetu stenu, džamiju Al Aksa i druga muslimanska svetišta, pa pobiti 5.000 muslimanskih zarobljenika, pa istrebiti konje i stoku, i nakon toga izaći napolje i boriti se tako da niko od njih ne umre pre nego što ubije nekoliko neprijatelja. Saladin, koji je od ranije poznao i uvažavao Baladina i uopšte cenio ljudske vrline, bio je dirnut tim govorom, a verovatno i zabrinut za muslimanske svetinje. Stoga je dogovoreno da će se grad mirno predati, a Saladin osloboditi njegove stanovnike uz otkup od 10 zlatnika za muškarca, 5 za ženu i 1 za dete, s tim da će oni koji ne budu imali da plate biti prodati u roblje. To su za ono vreme bili povoljni uslovi, posebno kada se ima u vidu da su krstaši osvojivši 1099. Jerusalem naravili u njemu pravi pokolj.

Što je dogovoreno to je i ostvareno, pa i više od toga. Stanovnici grada su kapitulirali i oslobodili oko 3.000 muslimanskih zarobljenika (koliko su zaista držali). Za otkup od 30.000 zlatnika 7.000 hrišćana sačuvalo je slobodu - onima koji su bili poreklom iz Jerusalima dozvoljeno je da tu ostanu, dok je ostalima omogućeno da bezbedno odu u mesta pod vlašću krstaša. Za razliku od mnogih hrišćana koji su izneli bogatstvo, ali nisu bili voljni da za njega ili makar njegov mali deo otkupe druge, svoje sugrađane, Saladin se pokazao kao milostiv. Premda nije bio dužan, oslobodio je plaćanja otkupa dame visokog roda i sve stare ljude, pa je čak posredno oslobodio još 3.200 onih koji nisu imali da plate otkup (tako što ih je poklonio svom bratu, jerusalimskom patrijarhu i Balinu, znajući da će ih ovi odmah osloboditi). Ipak, oko 15.000 stanovnika je prodato u roblje. Nakon ulaska u grad muslimanske vojske nije bilo ni krvoprolića, ni pljačke (Saladinove patrola sprečile su svako nasilje), hrišćanske crkve su nastavile sa radom, Koptima su vraćene njihove svetinje kojih su ih krstaši lišili.

Bezuslovna kapitulacija je predaja bez ikakvih uslova. U prošlosti to je značilo prepuštanje na milost i nemilost neprijatelju.

Danas se, međutim, insistira na tome da je pobjednik, čak i ako nisu ugovoreni nikakvi uslovi, ograničen utvrđenim (objektivnim) pravilima međunarodnog ratnog i humanitarnog prava. Drugim rečima, ne sme da ubija, sakati, muči ili se na drugi način sveti ratnim zarobljenicima ili civilima, da pljačka imovinu itd. Ako bi postupao drugačije činio bi ratne zločine i zločine protiv čovečnosti po opštem međunarodnom pravu. Može se smatrati da se radi o pravilu univerzalnog međunarodnog običajnog prava, što znači da je obavezno za sve.

Primer iz prakse posle Drugog svetskog rata je безусловna kapitulacija 16. 12. 1971. pakistanskih oružanih snaga u tadašnjem Istočnom Pakistanu (kasnije, Bangladeš) oružanim snagama Indije. I bez posebnog ugovaranja toga, na pripadnike pakistanskih oružanih snaga koji su se безусловно predali (njih 93.000) automatski se primenjivala zaštita koju međunarodno pravo obezbeđuje ratnim zarobljenicima, tim pre što su Ženevsku konvenciju o postupanju sa ratnim zarobljenicima (1949) ratifikovali i Indija (9. 11. 1950) i Pakistan (12. 6. 1951).

3. Forma i dejstvo kapitulacije

Po pravilu, kapitulacija se zaključuje u pismenoj formi, u skraćenom postupku, i stupa na snagu odmah.

Kao isključivo vojni sporazum sadrži samo vojne odredbe (o sudbini predatih trupa, o ranjenicima, o zabrani uništenja naoružanja itd.) i ne može sadržati nikakve političke odredbe (o prenosu suvereniteta, razgraničenju i slično) a ako ih i sadrži, nadležni politički organi mogu ih naknadno poništiti.

Naprotiv, sama kapitulacija punovažna je čak i u slučaju da je najviši organ vlasti strane koja je kapitulirala naknadno odbije. Štaviše, sa stanovišta međunarodnog prava, kapitulacija je valjana i ako je zaključena uprkos tome što je unutrašnje pravo odnosno države izričito zabranjuje.

Primeru radi, Ustav Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (1974) sadržao je u čl. 238 sledeću odredbu: "Niko nema pravo da prizna ili potpiše kapitulaciju, niti da prihvati ili prizna okupaciju Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije ili pojedinog njenog dela. Niko nema pravo da spreči građane Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije da se bore protiv neprijatelja koji je napao zemlju. Takvi akti su protivustavni i kažnjavaju se kao izdaja zemlje."

Citirano i slična ustavna rešenja mogu imati veći ili manji začaj iz ugla pravnog poretka i političkog života odnosno države, ali su bez uticaja na pravila koja u vezi sa kapitulacijom važe u međunarodnom pravu.

Strana koja kapitulira može da uništava oružje, sredstva i objekte dok traju pregovori, ali kada potpiše sporazum o kapitulaciji više nema prava na to i mora u potpunosti da ispuni odredbe sporazuma. Ako nakon zaključenog sporazuma o kapitulaciji jedna strana nastavi vojne operacije, druga se više ne mora smatrati vezanom tim sporazumom.

Kada potčinjeni komandant odbije da izvrši odredbe sporazuma o kapitulaciji on i pripadnici njegove jedinice ne smeju za to biti kažnjeni ako kasnije padnu u ruke istom neprijatelju, već im se mora priznati status ratnih zarobljenika i zaštita koja im po tom osnovu pripada.

Mada se ponekad neopravdano koristi kao sinonim za svaku, pa i običnu predaju vojne sile, kapitulaciju treba jasno razlikovati od obične predaje po tome što predaja predstavlja jednostrani prestanak otpora pojedinca ili trupa (jedinica) bez zaključivanja bilo kakvog sporazuma.

Deo peti

POSEBNA PRAVILA RATOVANJA

S obzirom na prostornu dimenziju, u zavisnosti od toga gde se neprijateljstva vode ratovi se obično dele na kopnene, pomorske, vazdušne i (za sada teorijski) kosmičke.

Ova podela nastala je u prošlosti, kada se pravila jasna razlika između kopnenih trupa (pešadije, konjice itd.) i ratne mornarice, a kasnije i ratnog vazduhoplovstva. Ovo kako u smislu posebne organizacije i hijerarhije, tradicije, obuke, specifičnosti sredstava i načina ratovanja itd., tako i zbog samostalnosti funkcionisanja. Premda načelno i dalje postoji, danas se to relativno oštro razlikovanje sve više gubi.

Tako npr. premda je oduvek bilo slučajeva da brodovi napadaju kopno, takve akcije bile su uslovno rečeno sporadične, ograničenog obima u smislu postavljenih ciljeva, dubine napada (uglavnom svedene samo na luku odnosno primorski grad) i veličine angažovanih snaga (jedan ili nekolicina brodova). Istovremeno, napadi sa kopna na neprijateljske brodove bili su ograničeni snagom i dometom obalske artiljerije.

U tom smislu, sem retkih izuzetaka, vekovima su bitke na kopnu vođene bez učešća mornarice, kao što su pomorske bitke bile stvar samo ratnih brodova. Stoga se događalo da strane u sukobu imaju sasvim odvojene okršaje na kopnu i na moru. Štaviše, bilo je moguće i da se oni odvijaju istovremeno, ali nezavisno jedan od drugog. To je značilo i da jedna strana može da ostvari veliku pobjedu na kopnu, a pri tome bude potučena na moru.

Danas je sve drugačije. Različiti vidovi oružanih snaga više ne vode borbe samo u njima svojstvenoj sredini, onoj po kojoj su dobili ime, pa ni samo njima svojstvenim sredstvima (oružjima).

U naše vreme kopnene, pomorske i vazdušne snage osposobljene su da djeluju izvan svojih klasičnih, uskih okvira, u smislu da sve one mogu da veoma efikasno tuku ciljeve u sve tri sredine – i duboko na kopnu, i na moru odnosno pod morem, i u vazduhu. To istovremeno znači da i one same mogu biti napadnute i sa kopna, i sa mora i iz vazduha. Sa druge strane, u praksi se vešto kombinuju njihova dejstva u smislu zajedničkih operacija u kojima svako ostvaruje svoj deo zadatka.

Gledano iz drugog ugla, pešadija (streljačka, motorizovana, mehanizovana itd.) je zaštitni znak rata na kopnu, ali pešadija, s njom svojstvenim sredstvima i načinima ratovanja deo je i pomorskih (mornarička pešadija) pa i vazduhoplovnih snaga (pešadija koja čuva i brani aerodrome, kao i desantne trupe tj. padobranci, poznati ponekad i kao “krilata pešadija”). Brodovi i vazduhoplovi prevoze desant, koji se, po prirodi stvari, iskrcava i bori na kopnu. Brodovi (nosači aviona odnosno helikoptera) nose vazduhoplove, koji se koriste u vazdušnim operacijama iznad mora, ali i iznad kopna, pa i za napade na ciljeve na samom kopnu.

Još početkom XVIII v. najjači brodski topovi imali su domet od samo 3 nautičke milje (oko 5,6 km). Zatim dolazi do velikog povećanja njihovog dometa i snage, što im omogućava da sa mora, sa bezbedne udaljenosti tuku gradske zidine i druge ciljeve na kopnu, koji su, posebno ako sami nisu imali dovoljno snažnu artiljeriju kojom bi se oduprli, bili prinuđeni da relativno brzo kapituliraju. Britanija je tako, putem “politike topovnjača” vladala svetom. Danas savremeni ratni brodovi ne

samo da mogu da gađaju kopno moćnom brodskom artiljerijom, već su naoružani krstarećim i drugim raketama kojima su u stanju da precizno uništavaju ciljeve na kopnu udaljene i po nekoliko hiljada kilometara.

Sa druge strane, teško je zamisliti pomorsku bitku bez ozbiljnog angažovanja avijacije, koja vrši izviđanje, štiti sopstvene i uništava neprijateljske brodove i avione, izbacuje morske i protivpodmorničke mine itd. Neprijateljski vazduhoplovi obaraju se i iz vazduha i sa zemlje i sa mora.

Sve češće ista oružja koriste i kopnene, i pomorske i vazdušne snage – npr. malokalibarske brzometne topove i određene mitraljeze, ali i torpeda,¹ krstareće i druge rakete itd.

S obzirom na izloženo, jasno je da je podela na kopneni, pomorski i vazdušni rat prevaziđena. Neprijateljstva se istovremeno odvijaju i na kopnu, i na moru, i u vazduhu. Čak i ako nije reč o kvalifikaciji čitavog rata, već samo pojedinih operacija, ako su dovoljno velike one skoro neizostavno imaju razne dimenzije i podrazumevaju učešće raznih vidova oružanih snaga, a time i raznih sredstava i načina borbe. Uostalom, teško je odrediti u koji rat spadaju određene akcije koje su same po sebi mešovite (npr. dejstvo nosača aviona).

Zapravo, moglo bi se primetiti da je u savremenim uslovima strogo uzev nemoguće jasno odvojiti razne vrste ratova, s obzirom na to gde se vode. Ovo zato što bi to zahtevalo bliži kriterijum, a usled velikog razvoja oružja i ratne tehnike on nije moguće. Sukobi se više ne odvijaju na relativno uskom prostoru, već obuhvataju velika područja, uz istovremeno učešće i kopnenih, i pomorskih i vazdušnih snaga. Rat je sve više kopneno-pomorsko-vazdušni.

Ako bi se, u traganju za bližim kriterijumima, pošlo od toga odakle se lansira napad onda bi npr. gađanje cilja koji je nekoliko stotina ili čak nekoliko hiljada kilometara duboko u kopnu, raketom ispaljenom sa broda na otvorenom moru, bilo pomorski rat, što baš i nema mnogo smisla. Na isti način, ako bi kriterijum bio to gde se ostvaruju efekti neprijateljstva (gde je meta napada) onda bi u gore pomenutom primeru raketiranja sa mora na delu bio rat na kopnu, a očito je da ni to nije najbolja kvalifikacija. Sličnih dilema ima još.

Pa ipak, podela na rat na kopnu, pomorski i vazdušni rat u načelu postoji i danas, kako u vojnoj nauci i pravnoj literaturi, tako i u određenim međunarodnim konvencijama.

Sa stanovišta međunarodnog prava ona je zanimljiva zbog toga što su se tradicionalno razvila određena posebna pravila ratovanja, specifična za sukobe na kopnu odnosno na moru ili u vazduhu. Ovde će biti ukazano na neke najzanimljivije momente.

¹ Torpeda se protiv ciljeva na moru mogu ispaljivati i iz aviona, kao i sa lansera na kopnu.

Glava I

PRAVILA RATOVANJA U RATU NA KOPNU

I. OPŠTE O RATU NA KOPNU

Po prirodi stvari ne samo da su prvi ratovi vođeni na kopnu, već je tu vođen i završen daleko najveći broj oružanih sukoba.

Uostalom, da bi se neprijatelj pobedio najčešće je bilo potrebno osvojiti njegovu teritoriju, zauzeti njegov glavni grad i slično, što je značilo da su okršaji na kopnu jednostavno bili neizbežni.

Tome treba dodati i jedan sam po sebi razumljiv momenat, a to je da se su pomorski i vazdušni ratovi pojavili tek kada su u dovoljnoj meri razvijena i u dovoljnom broju proizvedena odnosna sredstva – ne samo plovila i vazuhoplovi, već i specifična, posebno konstruisana i prilagođena oružja. Naprotiv, za rat na kopnu tokom niza vekova bilo je dovoljno da postoje suprotstavljene snage, snabdevene makar i hladnim oružjem – motkama, kopljima, pračkama, mačevima, sekirama, lukovima i strelama i slično.

Stoga je i najveći broj rešenja i principa međunarodnog ratnog i humanitarnog prava razvijen za potrebe rata na kopnu, s tim da se uz određena prilagođavanja ili izmene primenjuje i na ratovanje u drugom fizičkom okruženju.

Pa ipak, neka rešenja međunarodnog prava su od prvenstvenog značaja samo za rat na kopnu. Među najvažnijim i ujedno najinteresantnijim takvim pitanjima su institut ratne okupacije (koja se po prirodi stvari ostvaruje na kopnu) i status nekih oružja, karakterističnih prvenstveno za ratovanje na kopnu.²

II. RATNA OKUPACIJA

1. Opšte o ratnoj okupaciji

Skoro u svakom ratu na kopnu dolazi do zauzeća makar malog dela neprijateljske teritorije. Drugačije rešenje nije moguće sem ako se strane ne bi samo bombardovale ili/i raketirale odnosno ako nijedna od njih ne bi pokušala ili uspela da svojim trupama pređe državnu granicu protivnika.

² Više o pravilima ratovanja na kopnu: Holland T. E. 1898; *The Law of Land Warfare* 1976; Aldrich G. H. 2000, 42-63.

Razume se, teorijski je moguće i da se čitav oružani sukob odvija npr. samo razmenom artiljerijske vatre sa obe strane granice, samo između ratnih brodova na otvorenom moru i slično, ali kada je reč o ozbiljnom sukobu, to je u naše vreme najblaže rečeno malo verovatno.

Ratna okupacija³ je nasilno zauzimanje tuđe državne teritorije od strane neke države i uspostavljanje na njoj vlasti osvajača (okupatora).

To je faktičko, a ne pravno stanje. Ima privremeni karakter i ne znači prenos suvereniteta nad okupiranom teritorijom - suverena prava teritorijalne države se ne gase, već se samo, dok traje okupacija, suspenduju.

Okupacija otpočinje momentom uspostavljanja stvarne vlasti okupatora (povremena vlast nije dovoljna) i traje do oslobođenja odnosno teritorije odn. do zaključenja mirovnog ugovora kojim se rešava sudbina okupiranog područja.

Premda se u praksi najčešće okupiraju neprijateljske, pod određenim uslovima moguća je i okupacija neutralnih, pa i savezničkih teritorija. Ukoliko drugačije nije predviđeno posebnim ugovorom i takvi slučajevi potpadaju pod opšti režim okupacije.

Zavisno od toga da li je uspostavljena kontrola nad celom teritorijom odnosno zemlje ili samo nad nekim njenim delom, razlikuju se potpuna i delimična okupacija.

Kada teritoriju jedne zemlje istovremeno okupira nekoliko država (kao što je npr. bio slučaj sa Nemačkom pred kraj Drugog svetskog rata i u nekoliko narednih godina) iz ugla svake od njih okupacija je delimična (jer ona drži samo deo teritorije protivnika) dok je za okupiranu zemlju okupacija potpuna.⁴

Mada su te pojave često povezane, okupacija nije isto što i invazija (lat. *invasio*, *navala*, *najezda*, od *invadere*, ići, navaliti, napasti).

Invazija je naziv za upad velikih vojnih snaga na teritoriju pod kontrolom protivnika u cilju njenog zauzimanja ili izvršenja nekog drugog vojnog zadatka.

Sa druge strane, invazija nije običan napad. Ona se od njega razlikuje ne samo po dimenzijama, već i po tome što napad sam po sebi ne podrazumeva obavezno i upad na odnosnu teritoriju. Tako npr. bombardovanje ili raketiranje sa mora ili iz vazduha jeste napad, ali ne i invazija.

Tako shvaćena, invazija logički prethodi okupaciji, ali se od nje razlikuje po tome što predstavlja prodor trupa, fizičko zauzimanje teritorije odnosno vojnih položaja, dok okupacija podrazumeva uspostavljanje vlasti, izvesnu stabilnost. Drugima rečima, invazija može, ali ne mora da se završi okupacijom.

³ Lat. *occupatio bellica*. Treba je razlikovati od mirne okupacije, kao jednog od dozvoljenih načina sticanja državne teritorije u miru. Krivokapić B. 2017, 476-478.

⁴ Više o ratnoj okupaciji: Radojković M. 1947, 86-101; Šahović M. 1956, 473-484; Roberts A. 1984, 249-305; Perazić G. 1986, 227-248; Ando N. 1991; Benvenisti E. 2004; Sassòli M. 2005, 661-694; Vuijlsteke M., Olteanu F. 2005; Roberts A. 2006, 580-622; Vučinić Z. 2006, 386-397; Benvenisti E. 2008, 621-648; *Department of Defense Law of War Manual* 2015, 735-821; Dinstein Y. 2009. Za neke savremene dileme: Kelly M. J. 2006, 127-166; Ben-Naftali Orna 2012, 538-552.

Jedan od najspektakularnijih istorijskih primera invazije je savezničko iskrcavanje u Normandiji krajem Drugog svetskog rata (operacija „Overlord“, tj. „Bitka za Normandiju“) koje je trajalo od 6. 6. do 30. 8. 1944). Za njega su Saveznici angažovali oko 6 miliona ljudi odnosno 39 divizija, oko 6.000 brodova (138 bojnih brodova, krstarica i razarača, 287 minolovaca, 4.000 plovila za prebacivanje ljudstva, 423 broda za inženjerske jedinice, 1.260 trgovačkih brodova za prevoz potrepština za jedinice nakon njihovog iskrcavanja itd.), 10.000 aviona itd. Neposredno pre početka operacije, britansko vazduhoplovstvo i francuski pokret otpora su, da bi sprečili pokrete nemačkih trupa, uništili na području severne Francuske oko 1.500 vozova i 18 mostova na Seni. Kada se invaziona flota otisnula u pravcu Normandije, britansko ratno vazduhoplovstvo je na nemačke položaje bacilo 5.200 tona bombi.

Razlika između invazije i okupacije je naročito bila važna u prošlosti, kada je tadašnje međunarodno pravo priznavalo pravo stanovništva da se digne na oružje i suprotstavi nadirućem neprijatelju (*levée en masse*) ali nije priznavalo to isto pravo nakon uspostavljanja okupacije.

2. Prava i obaveze okupatora

1. Pravni i javni poredak na okupiranoj teritoriji

Okupator je dužan da poštuje pravni poredak okupirane zemlje i nema pravo da na okupiranoj teritoriji nametne svoje unutrašnje zakonodavstvo.

Izuzetno, on može da ukine one zakone koji su u očitoj suprotnosti s okupacijom, odn. ugrožavaju njegovu bezbednost (npr. propise koji stanovnicima dozvoljavaju nošenje oružja) a može da donese i određene kaznene propise koji, međutim, ne mogu imati povratno dejstvo.

Uprava i sudstvo na okupiranoj teritoriji u principu i dalje nastavljaju svoj rad s tim da službenici i sudije mogu podneti ostavke na svoje funkcije, a okupator ih zbog toga ne sme kažnjavati niti primeniti prema njima bilo kakve mere prinude.

Okupatoru se radi osiguranja njegove bezbednosti i obezbeđenja mira i reda priznaju neka posebna ovlašćenja, kao npr. pravo da uvede policijski čas, da internira određena lica i slično.

On ima pravo i da na okupiranoj teritoriji ubire poreze i takse koje je ubirala prethodna vlast, ali je dužan da snosi sve troškove uprave okupirane teritorije u meri u kojoj je zakonita vlada to bila dužna.

2. Položaj stanovništva okupiranog područja

Stanovništvo okupirane teritorije ne sme se prisiljavati na davanje zakletve o vernosti okupatoru, na služenje u njegovim vojnim formacijama niti na davanje podataka o vojsci okupirane države ili o njenim odbrambenim sredstvima.

Zabranjene su sve mere koje prouzrokuju istrebljenje i telesne patnje stanovništva okupirane teritorije, kao i bilo kakve kolektivne kazne zbog dela pojedinaca. Zabranjene su i sve mere zastrašivanja ili terorizma, uzimanje talaca, prinudna preseljavanja civilnog stanovništva i slično.

3. Položaj javne i privatne imovine na okupiranom području

Okupator nema pravo da na okupiranom području prisvaja javnu (državnu) nepokretnu imovinu. Tako čl. 55. Haškog pravilnika o zakonima i običajima rata na kopnu (1907) precizira:

„Država okupator će se smatrati samo upravljačem i plodouživaocem javnih građevina, nepokretnosti, šuma i poljoprivrednih dobara koji pripadaju neprijateljskoj državi, a nalaze se u okupiranoj oblasti. Ona mora očuvati osnovna sredstva ovih imanja i njima upravljati u skladu s pravilima plodouživanja“.

Naprotiv, kada je reč o pokretnoj javnoj (državnoj) imovini, okupator može (čl. 53/1 Pravilnika) zapleniti:

„gotovinu, fondove i dospеле hartije od vrednosti koje pripadaju neposredno državi, skladišta oružja, prevozna sredstva, skladišta i zalihe, i uopšte, svu pokretnu državnu imovinu koja može da služi ratnim operacijama“.

Za razliku od toga, privatna imovina je u principu neprikosnoven, s tim da okupator može, uz nadoknadu, zapleniti (čak i ako pripadaju privatnim licima) sva sredstva namenjena prenosu vesti, odn. prevozu lica ili stvari, skladišta oružja i, uopšte, sve vrste ratnog materijala.

Konfiskovanje privatne imovine, njeno uništenje i pljačka su izričito zabranjeni, a takođe i svaka zaplena, uništenje ili namerno oštećenje kulturnih, obrazovnih, naučnih i verskih ustanova, istorijskih spomenika i umetničkih i naučnih dela.

4. Status državnih arhiva

Državne arhive ne podležu zapleni, osim osim ukoliko je reč o dokumentima koji se neposredno odnose na sam rat (npr. ratni planovi).

3. Rekvizicije i kontribucije

Izuzetno od pravila o nepovredivosti privatne imovine u ratu na kopnu, pod uslovima utvrđenim međunarodnim pravom okupator može tražiti rekvizicije (davanja u naturi ili radnoj snazi) odnosno kontribucije (novčana davanja).

1. Rekvizicije

Rekvizicija⁵ je prinudno, ali uz naknadu, oduzimanje određenih pokretnih dobara od stanovništva, u prvom redu hrane, odeće, sanitetskog materijala, ogreva, vozila, goriva, građevinskog materijala, tehničkih uređaja i slično.

Kao pravni institut, rekvizicija se prvi put pominje u francuskoj vojsci u XVI v. Prvi poznati propisi koji su predvideli mogućnost i uslove rekvizicije za potrebe vojske doneti su u Švedskoj, u vreme Tridesetogodišnjeg rata (1618–1648) a zatim takva praksa postaje opšteprihvaćena kao jedan od važnih izvora za snabdevanje oružanih snaga u ratu.

Vrši se u izuzetnim situacijama, s tim da je osnovno pravilo da se oduzeta dobra plaćaju novcem, eventualno na drugi način (bonovima, čekovima) a ako to nije slučaj, izdaje se priznanica sa obavezom kasnijeg vraćanja oduzetog predmeta njegovom vlasniku ili plaćanja u novcu odn. sa obavezom odgovarajuće nadoknade druge vrste - zamena sličnom stvari iste vrste, jednake količine i vrednosti itd.

Pod uslovima koji važe za rekviziciju predmeta, okupator može za potrebe svoje vojske tražiti od stanovnika okupirane teritorije pružanje izvesnih usluga (razne popravke, davanje prenoćišta itd.).

Rekvizicije, međutim, ne mogu biti takve prirode da stanovništvu okupirane teritorije nameću obavezu uzimanja učešća u ratnim operacijama protiv svoje domovine niti takve da prisiljavaju to stanovništvo na davanje podataka o vojsci druge zaraćene strane (tj. države čiji su državljani odnosno u kojoj žive) ili o njenim odbrambenim sredstvima.

Ova rešenja predviđena su još istovetnim članovima 44 i 52/1 oba Haška pravilnika o zakonima i običajima rata na kopnu (1899. i 1907). Kao i ogromna većina ostalih rešenja tih ugovora, u međuvremenu su prerasla u univerzalno običajno međunarodno pravo, što znači da su obavezna za sve.

Ovde se može javiti zanimljiva dilema u vezi sa tim da pomenuti sporazumi pominju dva u ovom kontekstu nedovoljno precizna termina – “stanovništvo” (eng. *inhabitants*) i “vojska druge zaraćene strane” (eng. *army of the other belligerent*). S tim u vezi, strogo uzev, stanovništvo nije isto što i državljani – niti se svi državljani države nalaze na njenoj teritoriji (neki su u inostranstvu) niti su svi stanovnici njene teritorije obavezno njeni državljani (neki među njima su stranci

⁵ Lat. *requisitio*, zahtev, traženje, lišavanje, uzimanje.

ili apatridi). Uvažavajući sve to, smisao rešenja o kojem je reč jeste da ono ima širok domašaj u pogledu lica (odnosi se na sve stanovnike okupirane teritorije, bez obzira na to da li su državljani teritorijalne države). Sa druge strane, očigledno je da se pod drugom zaraćenom stranom nema u vidu neka treća sila koja učestvuje u datom oružanom sukobu, već upravo teritorijalna država, ona čija teritorija je okupirana.

Posebno treba istaći da je važan element ovde razmatranih rešenja predstavlja primoravanje odnosno nametanje obaveze. Okupaciona vlast ne sme da primorava pomenuta lica na navedene postupke, ali ako oni sami, dobrovoljno žele da ih učine, nije dužna da ih odbije. Premda je sve to načelno jasno samo po sebi, u praksi se lako može otvoriti niz novih pitanja, među kojima naročito to da li odnosno lice saraduje sa okupatorom dobrovoljno ili pod prisilom.

U slučaju hitne potrebe, okupator može privremeno izvršiti i rekviziciju civilnih bolnica, da bi se u njima negovali ranjeni i bolesni vojnici, pod uslovom da se blagovremeno zbrinu bolesnici iz tih bolnica i obezbedi zadovoljenje potreba civilnog stanovništva. Materijal i zalihe civilnih bolnica ne mogu biti predmet rekvizicije, dokle god su nužni za podmirenje potreba civilnog stanovništva.

Rekvizicije se mogu tražiti samo s ovlašćenjem komandanta okupiranog mesta.

Izričito su zabranjene rekvizicije pokretnih kulturnih dobara, koja se nalaze na teritoriji neke druge države.⁶

2. Kontribucije

Za razliku od rekvizicija koje su davanja u naturi ili radnoj snazi, kontribucije⁷ su vanredna novčana davanja (pored poreza i drugih redovnih dažbina) koje okupator uzima od okupirane države odnosno od stanovništva okupirane teritorije.

Pravo na nametanje takvih davanja deo je običajnog ratnog prava. Smatra se da korene vuče od nekadašnje prakse otkupa od pljačke, s tim da se kasnije shvata kao jedan od dozvoljenih načina za finansiranje rata, saglasno načelu da rat sam sebe hrani.

Kontribucija se određuje pismenom naredbom komandanta okupiranog područja i to samo za potrebe okupacione vojske ili uprave, uz obavezno izdavanje priznanice. Kada je to moguće, razrezuje se po postojećoj poreskoj osnovici (tj. u skladu s njom utvrđenim srazmerama).

Kontribucija se nipošto ne sme odrediti kao kolektivna kazna za dela pojedinaca.

3. Pravni izvori

Najvažniji pravni izvori u ovoj materiji su: Haški pravilnik o zakonima i običajima rata na kopnu (1899), Haški pravilnik o zakonima i običajima rata na kopnu (1907),

⁶ Čl. 4/3 Haške konvencije o zaštiti kulturnih dobara u slučaju oružanog sukoba (1954).

⁷ Lat. *contributio*, zajednički prinos, doprinos.

Ženevska konvencija o zaštiti građanskih lica za vreme rata (1949), Dopunski protokol I (1977) uz Ženevske konvencije o zaštiti žrtava rata (1949), Konvencija za zaštitu kulturnih dobara u slučaju oružanog sukoba (1954), Rimski statut Međunarodnog krivičnog suda (1998) i odgovarajući međunarodnopravni običaji.

III. STATUS NEKIH ORUŽJA

Mada neka od njih mogu biti korišćena uz mala prilagođavanja, a ponekad čak i bez njih, i u pomorskom odnosno vazдушnom ratu, određena oružja su u osnovi karakteristična prvenstveno za rat na kopnu. To važi npr. za razne vrste i tipove topova, mitraljeza, hladnog oružja itd.

Ovde će biti dat osvrt na neka takva oružja i izvesne dileme koje se u nekim slučajevima tiču njihovog pravnog statusa, što znači dopuštenosti.

1. Dumdum meci

Dumdum meci je zajednički naziv za municiju koja se lako rasprskava kod pogotka u metu, kao što su meci sa košuljicom (tvrđim omotom) koja ne prekriva u potpunosti zrno ili ima na sebi unakrsne zareze. Kada pogode čoveka, izazivaju užasne rane i tešku patnju ranjenika.

Naziv potiče od imena indijskog grada Dum Dum u blizini Kalkute u Zapadnom Bengalu, gde je bila britanska fabrika municije (*Dum Dum Arsenal*) koja je na samom kraju XIX v. serijski proizvodila ove metke - ekspanzivna puščana zrna sa mekim vrhom, u kalibru 7,7 mm. Njih je 1896. godine izmislio britanski kapetan Nevil Bertie Klej (*Neville Bertie-Clay*) zato što tadašnja municija nije zaustavljala motivisanog protivnika u jurišu (onog kod koga je zbog žeđi za osvetom, verskog zanosa i slično naročito povišen adrenalin), posebno na malom odstojanju.

Međutim, razni tipovi municije sa sličnim efektom pravljene su za lov i pre toga. Uostalom, prva puščana zrna, ona koja su koristile muskete, bila su sferičnog oblika (kugle) i pravila se od olova, koje je mekan metal, tako da bi se u momentu pogotka spljoštila i pričinjavala velike rane. I prvi meci savremenog izgleda koji su se pojavili nakon pronalaženja puške sa olučnom cevi, isto su se pravili od olova i takođe su stvarali rane mnogo veće od prečnika zrna.

Upotreba ovih zrna je u suprotnosti već sa načelima Petrogradske deklaracije (1868) koja na opšti način zabranjuje upotrebu oružja koje nepotrebno povećava patnje ljudi izbačenih iz borbe ili njihovu smrt čini neizbežnom, a izričito je zabranjena još Trećom haškom deklaracijom o zabrani upotrebe zrna koja se lako rasprskavaju i šire u ljudskom telu (1899).

I pored toga, koristile su ih mnoge vojske.

Posebno su ih masovno koristili Britanci u svojim kolonijalnim ratovima u Indiji i Sudanu (1897-1898) i južnoj Africi (u burskom ratu 1899–1902). Između ostalog, postoji priča da je kasniji čuveni britanski premijer Vinston Čerčil (*Winston Leonard Spencer Churchill*) u Drugom burskom ratu (1899-1902) nosio moćni automatski pištolj Mauzer C96 sa dumdum mecima. Kada su ga Buri zarobili, znajući da mu zbog zabranjene municije preči streljanje, uspeo je da iskoristi nepažnju čuvara i neprimetno odbaci jedan okvir sa municijom, ali ne i drugi, koji je čuvar primetio dok mu je još bio u ruci. Čerčil se pravdao se da je taj okvir upravo podigao sa zemlje, što je na njegovu sreću čuvar prihvatio, tako da se sve završilo time da mu je oduzeo okvir i bacio ga.

Korišćenje ove nehumane municije u kolonijalnim ratovima Britanci su pravdali tvrdnjom da za razliku od prosečnog evropskog vojnika koji kada je pogođen sedne i čeka bolničare, “divljaci” i nakon ranjavanja nastavljaju juriš sa željom da pre nego što napuste ovaj svet povedu sa sobom što više neprijatelja. Otuda se pojavila ideja da se protiv njih koristi municija koja ima trenutnu zaustavnu moć. Tome treba dodati da su u to vreme (doba kolonijalizma i rasizma) Zapadni Evropljani na pripadnike domorodačkih naroda i inače gledali kao na bića nižeg reda.

Početakom XX v., čak i za vreme Prvog svetskog rata, čula su se uzajamna optuživanja zaraćenih strana u vezi sa upotrebom dumdum metaka. Nije, međutim, bilo opipljivih dokaza o tome da je bilo koja država zvanično naredila ili odobrila upotrebu ove municije.

Između ostalog, postoje dokazi da je austrougarska vojska koristila nekoliko vrsta dumdum metaka (zvanično namenjenih vežbanju gađanja) u ratu protiv Srbije, ali i protiv Rusije. Treba, međutim, napraviti razliku između korišćenja ove municije od strane pojedinaca, pa i nekih jedinica i zvaničnog naređenja ili odobrenja vrhovne odnosno druge visoke komande da se koristi ta municija.

U širem smislu, u dumdum metke spadaju i oni koji su izrađeni od alumunijuma i drugih lakih metala, pa stoga imaju malu masu i samim tim malu kinetičku energiju. Iz tih razloga nemaju probojan efekat tj. ne izazivaju malu “čistu” prostrelnu ranu, već se kod udara spljošte i nasumično kreću u telu, stvarajući užasne unutrašnje povrede i veliku izlaznu ranu.

Ima tvrdnji da su neke varijante takve municije, u nedostatku “prave” u nekim slučajevima koristili kozaci u građanskom ratu u Rusiji (1917-1923) odnosno (aluminijumski meci) vojska SAD u ratu u Vijetnamu (1964-1975).

U naše vreme zabrana upotrebe dumdum metaka utvrđena je opštim (univerzalnim) običajnim međunarodnim pravom (što znači da je obavezna za sve).

Zabrana ovih metaka proističe i iz onih odredbi najvažnijih ugovora međunarodnog prava oružanih sukoba, koje zabranjuju upotrebu nehumanih oružja, projektila i materijala i metoda ratovanja koji prouzrokuju suviše povrede i nepotrebne patnje.

Misli se na čl. 22, 23/d Haškog pravilnika o zakonima i običajima rata na kopnu (1899), čl. 22, 23/d Haškog pravilnika o zakonima i običajima rata na kopnu (1907), čl. 35/2 Dopunskog protokola I (1977) uz Ženevske konvencije o zaštiti žrtava (1949), Konvenciju o zabrani ili ograničavanju upotrebe određenih vrsta klasičnog oružja za koje se može smatrati da izazivaju prekomerne traumatske efekte ili da deluju bez razlike u pogledu ciljeva (1980) i dr.

Pored toga, postoji i niz međunarodnih sporazuma koji izričito zabranjuje korišćenje takve municije i kvalifikuju ga kao ratni zločin.

Ova zabrana je nedvosmisleno utvrđena još Deklaracijom o zabrani upotrebe projektila koji se šire ili se lako rasprskavaju u ljudskom telu (Treća haška deklaracija iz 1899) prema kojoj:

“Sile ugovornice se međusobno podvrgavaju zabrani upotrebe takvih projektila koji se u ljudskom telu rasprskavaju ili šire, kao što su projektili sa čvrstom košuljicom koja ne obuhvata potpuno jezgro ili koji imaju zareze.”

Rimski statut Međunarodnog krivičnog suda (1998) u čl. 8/2/19 utvrđuje kao ratni zločin iz nadležnosti Suda:

“Korišćenje municije koja se lako proširuje ili spljošti u ljudskom telu, kao što su meci sa čvrstim omotom koji ne pokriva u potpunosti sredinu metka ili meci sa zasecima.”

Kao što je već ukazano u Četvrom delu ove knjige (“Zakoni i običaji rata: opšta pravila ratovanja”) na konferenciji država članica Rimskog statuta održanoj 2010. godine usvojene su izmene Statuta koje se, između ostalog, odnose na dumdum metke, u smislu da se nadležnost Međunarodnog krivičnog suda širi i na upotrebu pomenute zabranjene municije u sukobima ne-međunarodnog karaktera. Do sredine 2022. godine ove izmene i dopubne ratifikovale su i njima se obavezale 43 države.⁸

Prema izloženom, u naše vreme upotreba ove municije u oružanom sukobu je strogo zabranjena i predstavlja ratni zločin.

Ipak, municija kao takva nije zabranjena.

Zavisno od unutrašnjih propisa svake konkretne države, ona se i dalje proizvodi, usavršava i može kupiti u slobodnoj prodaji, s tim da se koristi za druge svrhe, kao što su vežbanje gađanja, sportsko streljaštvo, lov na krupnu divljač, samoodbrana, pa čak i upotreba u nekim zemljama od strane policije.⁹ Kada je reč o samoodbrani i upotrebi od strane policije, to se objašnjava ne samo potrebom da se obezbedi trenutna zaustavna moć zrna, već i nastojanjem da se izbegne nenamerno povređivanje lica koja su se slučajno zatekla na mestu okršaja, što bi se moglo dogoditi ako metak prođe kroz telo sumnjivca ili rikošetira od njega.

⁸ *Amendment to article 8 of the Rome Statute of the International Criminal Court*, Kampala 10 June 2010, https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XVIII-10-a&chapter=18&clang=en.

⁹ Više: Waldren M. 2012.

2. Snajperske puške

1. Snajperi i snajperisti

1. Pojam. - Kada su se puške dovoljno usavršile i ušle u masovnu upotrebu, u svim vojskama izdvojili su se elitni strelci koji su bili u stanju da metu pogađaju preciznije i sa veće udaljenosti u odnosu na ostale vojnike. Od početka XIX veka za njih se ustalio naziv *snajperisti*.

Poreklo termina je navodno od engleske reči *sniping* u značenju lova na šljuku (*snipe*). Tu pticu je zbog srazmerno male veličine, kamuflažnog perja i neobičnog načina leta (brzo leti cik-cak i onda se uzdiže zakrivljenom putanjom) vrlo teško pogoditi, tako da lovac mora biti neprimetan, vrlo strpljiv i povrh svega sjajan strelac.

Ubrzo su počele da se izrađuju i posebne puške, snajperi, specijalno osmišljene i prilagođene za veoma precizno gađanje sa velike daljine. Kasnije su dobile i optičke nišane i druga pomagala.

2. Najuspešniji snajperisti. – Praktično u svim savremenim ratovima svaka dovoljno brojna i organizovana strana imala je svoje elitne strelce. Neki među njima su se toliko istakli da su ušli na stranice svetske istorije ratovanja.

Najefikasniji snajperista u istoriji je Finac Simo Hejhe (*Simo Häyhä*) koji se ponekad navodi i kao Simo Hajha. Tokom sovjetsko-finskog rata (1939-1940) za samo 110 dana iz finske snajperske puške M/28-30 kalibra 7,62 ubio je 505 sovjetskih vojnika, a još oko 200 njih je likvidirao iz automatske puške Suomi KP/-31.¹⁰ Samo u toku jednog dana (21. 12. 1939) ubio je 25 crvenoarmejaca. Da bude toliko efikasan pomogli su mu iskustvo koje je stekao kao lovac, neobično mali rast (1,52 m) zbog kojeg se lakše skrivao i niz ratnih lukavstava kojima je pribegavao – vodom je zaleđivao prostor ispred cevi da se kod pucnja sneg ne bi digao u vis i time otkrio njegov položaj, držao je sneg u ustima (da ga ne bi izdala para od disanja) itd. Stekao je nadimak „Bela smrt“.

Najviše protivnika u Drugom svetskom ratu, ali i u uopšte, uništili su sovjetski snajperisti Mihail Surikov (*Михаил И. Суриков*) - 702, Vladimir Salbijejev (*Владимир Г. Салбиев*) – 601 i Vasilij Kvačantiradze (*Василий Ш. Квачантирадзе*) - 534.¹¹

Čak i nezavisno od ove trojice, Sovjeti su u Drugom svetskom ratu imali čitavu plejadu izvanrednih snajperista koji spadaju u najubojitije u čitavoj istoriji. Između ostalog, A. Ahmetjanov (*Ахат А. Ахметьянов*) ubio je – 502 neprijatelja, I. Sidorenko (*Иван М. Сидоренко*) - oko 500, N. Pjlin (*Николай Я. Ильин*) - 494, I. Kulbertinov (*Иван Н. Кулбертинов*) - 489, V. Pčelincev (*Владимир Н. Пчелинцев*) - 456, N. Kazjuk (*Николай Е. Казюк*) – 446 itd. Sovjeti su imali čak 18 snajperista od kojih je svaki uništio najmanje 400 i još oko 30 onih koji su ubili između 300 i 400 protivnika.¹²

¹⁰ Istini za volju, njegov komandant priznao mu je svega 219 ubijenih iz snajpera i još toliko iz automatske puške. Sa druge strane, ima tvrdnji da je ukupno ubio 542 protivnika.

¹¹ *Советские снайперы 1941-1945*, <http://soviet-aces-1936-53.ru/snipers/abc/s.htm>.

¹² *Лучшие снайперы 2-й мировой войны*, www.wio.ru/galgrnd/sniper/sniperru.htm; Walter J. 2019.

Najuspešnije žene snajperisti u Drugom svetskom ratu i svim ratovima uopšte su Ljudmila Pavličenko (*Людмила М. Павличенко*) i Nina Lobkovskaja (*Нина А. Лобковская*). Prva je ustrelila 309 (od toga 36 snajperista), a druga 308 neprijateljskih vojnika.

Najslavniji strelac Crvene armije, a po nekim merilima i najbolji snajperista Drugog svetskog rata, bio je Vasilij Zajcev (*Василий Зайцев*) koji je samo u Staljingradskoj bici, za samo 39 dana (od 10. novembra do 17. decembra 1942) ubio 225 protivnika, među kojima i 11 snajperista. Među ustreljenima je bio i major Hajnc Torvald (*Heinz Thorvald*) alijas Ervin Konig (*Erwin König*) glavni instruktor škole snajperista iz Cosena u blizi Berlina, poslat specijalno da bi likvidirao neuhvatljivog Zajceva.¹³

Tvrđi se da su učenici Zajceva samo u Staljingradu ubili oko 3.000 (po nekim izvorima, i do 6.000) Nemaca i njihovih saveznika.

Premda nisu bili tako ubojiti kao sovjetski, snajperiste su u Drugom svetskom ratu sa velikim uspehom koristile sve zaraćene strane. Ne računajući SSSR najviše ih je imala Nemačka. Najuspešniji među njima bio je Mateus Necenauer (*Matthäus Hetzenauer*) koji je, boreći se na Istočnom frontu ubio 345 protivnika. Smatra se da su za čak 30% gubitaka saveznika posle njihovog iskrcavanja u Normandiji odgovorni bili nemački snajperisti.

3. Prednosti snajperista. - Gledano iz čisto racionalnog, vojničkog ugla, snajperisti su veoma zahvalni borci, jer sa minimalnim utroškom sredstava su izuzetno delotvorni, pošto ostvaruju velike rezultate, u smislu broja žrtava na strani protivnika.

Istina, njihova obuka je mnogo skuplja od obuke običnog pešadinca, a to važi i za njihovo oružje i opremu. Međutim, samo njihovo učešće u akciji je veoma efikasno, a (osim u slučaju uništenja snajperske puške i druge opreme) uslovno rečeno košta samo onoliko koliko košta municija koju ispale (s tim da oni veoma retko promašuju).

Ne samo da dobri snajperisti desetkuju protivničke redove, već unose u njih pravi užas i time pogubno deluju na moral protivnika. Pošto se ne vidi odakle dolaze hici, a oni su ubitačni, neprijateljski vojnici su obično u panici jer ne mogu da uzvrate, ne znaju kada i gde smeju da se pomere, a da ne postanu nova žrtva nevidljivog lovca.

Poseban efekat ima kada snajperista ubije protivničkog komandanta, što dovodi do dezorganizacije njegovih potčinjenih. Još veći rezultat postiže se kada tim snajperista ubije za par minuta nekoliko najviših oficira neprijatelja. Ako se to dogodi u trenutku kada se protivnik sprema da krene u juriš, on će, tako obezglavljen, sigurno odustati od juriša, a možda će se čak dati u bekstvo. Drugim rečima, nekolicina snajperista može da snažno, pa i presudno utiče na ishod nekog boja, a u izuzetnim slučajevima čak i bitke.

¹³ Smatra se da je Zajcev, ubio ukupno 242 neprijatelja (po drugim izvorima, 302) među kojima i 28 protivničkih snajperista i to samo za nekoliko meseci koliko je ratovao – od jeseni 1942. do januara 1943. godine, kada je usled ranjavanja minom izgubio vid. Povratio ga je tek nekoliko meseci kasnije, nakon niza operacija, ali mu nije dozvoljeno da se vrati na front kao snajperista. Obučio je veliki broj snajperista i razvio posebnu snajpersku taktiku (zajedničko dejstvo tri para snajperista)..

4. Odnos prema snajperistima. - Pa ipak, premda svako želi da ih ima na svojoj strani, snajperisti nikada nisu bili posebno omiljeni čak ni među svojim saborcima.

Ovo zato što su po prirodi stvari odvojeni od ostale vojske (dejavuju individualno, u parovima ili malim timovima) a i zbog toga što se ne izlažu istim rizicima i nedaćama kao ostali vojnici – ne idu sa njima u juriš, ne kopaju rovove, ne daju stražu itd. To stvara utisak da su snajperisti u privilegovanom položaju.

Pored toga, ma koliko to na prvi pogled izgledalo nelogično, obični vojnici ne vole da vide snajperiste koji odlaze u akciju, zato što posle njihovog uspešnog „lova“ protivnik često u znak odmazde intenzivno tuče artiljerijskom, minobacaćkom i drugom vatrom po položajima jedinica strane kojoj oni pripadaju. Događa se da snajperisti uspešno izvrše svoju akciju i nepovređeni umaknu, a onda se sav gnev protivnika obruši na pripadnike redovnih jedinica.

Još je gori odnos prema protivničkim snajperistima. Praksa pokazuje da u slučaju hvatanja njih najčešće ne uzimaju u zarobljeništvo, već ubijaju na licu mesta. To je nešto što se može naći u praksi raznih vojski, u sukobima na raznim prostorima.¹⁴

Razlog za takav odnos prema snajperistima je što mnogi u njima vide hladnokrvne ubice.

Ubijanje neprijatelja je sastavni deo svakog rata. Međutim, običan vojnik ubija u žaru borbe, jer nema drugačiji izlaz, u pitanju je situacija „ili-ili“ (ili ja njega, ili on mene). Gledano iz drugog ugla, kod upotrebe svih drugih uslovno rečeno klasičnih oružja nema ličnog odnosa napadača prema žrtvi, on ne bira upravo nju, ne vidi joj lice, ne vrebja je i onda sam odlučuje o trenutku njene smrti. Žrtva je najčešće nasumična (stvar je sreće ili malera koga će pokositi metak iz mitraljeza, ubiti granata i slično), ona ima šansu da preživi (da metak promaši, granata ne eksplodira itd.) a najčešće je i u poziciji da uzvrat. To ratu, kao organizovanom nasilju i ubijanju daje makar prividan okvir ako ne viteške, ono bar donekle fer borbe.

Kod snajperiste je sve to drugačije.

On sam bira žrvu (između više neprijateljskih vojnika) i pogađa praktično bez promašaja – za onoga ko mu se nađe na nišanu smrt je skoro neizbežna. Uz to, snajperista dejstvuje vešto kamufliran, zaštićen, tako da njegov napad zapravo predstavlja jednu vrstu egzekucije, sa minimalnim rizikom za samog strelca. Za razliku od drugih situacija (razmena vatre sa protivnikom, prolazak kroz minsko polje i slično) gde je svesna opasnosti i stoga maksimalno oprezna, ovde žrtva često ni ne sluti da je smrtno ugrožena. Savremene snajperske puške imaju i prigušivače, što dodatno otežava da se utvrdi odakle je došao pucanj. Stoga kada vide da je njihov ratni drug iznenada pao, ostali borci iz njegovog okruženja nisu načisto sa koje strane treba da se brane, niti smeju

¹⁴ U Drugom svetskom ratu na licu mesta su ubijani i oni koji su rukovali bacaćima plamena. I tu je jasan razlog – premda su ih koristile mnoge armije, vojnici su bacaće plamena doživljavali kao krajnje nehumano i podmuklo oružje koje nanosi užasne povrede i izaziva smrt u strašnim mukama.

da odmah pruže pomoć žrtvi snajperiste (ako je samo ranjena) plašeći se da i njih ne pogodi metak.

S druge strane, u prilog snajperista može se primetiti da su njihove žrtve u principu uvek borci (vojna lica) a ne civili. Za razliku od onog što se javlja kao posledica dejstva drugih jedinica i sredstava (upotrebe aviobombi, artiljerije i slično) ovde praktično nema uzgrednih, slučajnih žrtava odnosno tzv. kolateralne štete.

Pored toga, praksa pokazuje da snajperisti svih strana poštuju određena prećutna pravila. Između ostalog, ne gađaju protivnike koji vrše nuždu (tzv. neformalni toaletni imunitet), vojnike koji nose vodu i slično.

Događa se da vojnici koji su na položaju ostanu bez vode. Čovek može bez hrane relativno dugo, ali ne i bez vode. Stoga vojnicima na položaju vodu dostavlja neko od saboraca iz relativne pozadine (vodonoša). Po pravilu snajperisti ne gađaju ove vojnike. Ne toliko iz razloga humanosti, već zato što su svesni da će u protivnom uslediti isti takav odgovor druge strane – i ona će početi da ubija vodonoše. Rezultat toga bio bi da obe strane ostanu bez vode, što nikome nije u interesu. Za vreme Drugog svetskog rata u nekim slučajevima sovjetski i nemački oficiri naređivali su snajperistima da pucaju po vodonošama, ali čak i tada su snajperisti namerno promašivali. Savremena praksa pokazuje da se neformalna pravila o tome da se ne gađaju vodonoše poštuju i danas.

Takođe, ponekad obe strane prećutno privremeno zabranjuju svojim snajperistima da dejstvuju (neka vrsta primirja koje važi za dejstva snajperista).

Početak 1945. linija fronta između sovjetskih i nemačkih snaga prolazila je kroz jedno mađarsko selo. Pri tome nijedna strana nije bila spremna da krene u juriš kako bi istisnula onu drugu. Saznavši da je u centru sela skladište sa velikim zalihama hrane i vina, Sovjeti i Nemci su postigli prećutni dogovor po kojem su u toku noći prvo jedni, a zatim drugi naizmenično iznosili zalihe (jedni do ponoći, a drugi posle pomoći). Za vreme tog neobičnog primirja, snajperistima je bilo zabranjeno da dejstvuju po protivnicima.

2. Status prema međunarodnom pravu

Suštinski, snajper je samo jedna vrsta puške, istina nešto kvalitetnija od ostalih (onih običnih, koje su u masovnoj upotrebi). Drugim rečima, nema posebnih razloga zbog kojih bi za ovo sredstvo važila neka specijalna pravila ili ograničenja.

Na isti način, sa stanovišta međunarodnog prava snajperista u principu ima status borca, sa svim pravnim posledicama koje to podrazumeva.

Moglo bi se čak postaviti pitanje zašto uopšte posebno govoriti o njemu? Zato što je mnogo opasniji za protivnika od običnog strelca koji puca iz obične ili automatske puške? Međutim, moramo se zapitati po čemu je on u predstavi mnogih “gori” od mitraljesca (koji jednim rafalom kosi desetine protivnika), topdžije (koji samo jednom preciznom granatom ubija veliki broj neprijatelja, ali i razara objekte), članova posade

bombardera od čijih bombi često stradaju ne samo neprijateljski borci, već i civili i civilni objekti; itd.

Uostalom, snajperiste imaju oružane snage svih država i zbog toga niko ne protestuje.

Međunarodno ratno i humanitarno pravo ne zabranjuje korišćenje snajperista, sve dok oni ne krše pravila tog prava u pogledu sredstava (npr. ne koriste dumdum metke), cilja protiv koga dejstvuju (napadaju samo protivničke borce, a ne i civile) itd.

Sa druge strane, ubijanje zarobljenih protivničkih snajperista je ratni zločin.

3. Dalekometne snajperske puške

Ako snajperske puške i snajperisti nisu u principu zabranjeni međunarodnim ratnim i humanitarnim pravom, određena pitanja iskrsla su u vezi sa pojavom najsavremenijih sredstava, koja preciznom strelcu omogućavaju sigurne pogotke iz neobično velike daljine.

Naime, dok su puške snajperista (snajperi) bile relativno rečeno približnog kvaliteta postojao je, uslovno rečeno, nekakav balans. Pritajeni u svojim skrovištima, snajperisti su pažljivo motrili ka protivničkim linijama ne samo da bi pronašli cilj - nedovoljno opreznog protivnika će postati njihov plen, već i da bi, uzvratnom vatrom, štitili sopstvene vojnike od neprijateljskih snajperista. Pri tome je i sam snajperista mogao biti, a često je i bio, žrtva snajperista protivnika.

Ovde je dovoljno podsetiti na već pomenute podatke koji svedoče da su od 225 protivnika koje je za samo 39 dana učešća u Staljingradskoj bici ubio čuveni sovjetski snajperista Vasilij Zajcev 11 (4,9%) bili snajperisti, a posebno na to da su od ukupno 309 neprijatelja koje je ubila najuspešnija žena-snajperista ikada, Ljudmila Pavličenko, čak 36 (11,7%) bili snajperisti.

Uostalom, već pomenuti Finac Simo Hajhe na kraju je stradao od protivničkog snajperiste čiji metak mu je smrskao levu stranu vilice. Jedva je preživeo i oporavio se tek posle 4 operacije, ali mu je lice ostalo izobličeno.

Sve se, međutim promenilo unazad nekoliko godina kada su se pojavile veoma precizne dalekometne snajperske puške. Za razliku od uobičajenih, standardnih snajpera, one su velikog kalibra (12,7 mm) i zahvaljujući posebnoj opremi omogućavaju čiste pogotke i sa daljine veće od 2 km. Ova oružja se stalno usavršavaju i već su se pojavili snajperi koji su smrtonosno precizni čak na više od 4 km!

Početak 2017. godine mediji su preneli da je ruska kompanija *Lobaev Arms* iz grada Taruse napravila tzv. ultra dalekometnu snajpersku pušku SVLK – 14s “Sumrak” (rus. *Сумрак 4с*, „Сумрак“) koja nema premca u svetu jer, nakon najnovijih poboljšanja (povećanja dužine cevi i težine zrna) precizno gađa na daljini od čak 4,2 km (preciznije: 4.210 m)!

U septembru 2020. svetski mediji objavili su novu vest – da su Rusi razvili novu snajpersku pušku DXL-5 koja je ustanju da precizno pogađa mete na čak 7 km! Proizvođač je “Lobajev arms”,

ista firma koja proizvodi već pomenuti "Sumrak". Generalni direktor kompanije izjavio je da će puška biti revolucionarna. Avgusta 2021. saopšteno je da je završen rad na prvoj verziji ove puške. Najnovija informacija je da će oružje biti modernizovano u proleće 2022. g. s tim da će biti korišćeni novi hiperzvučni meci koji su specijalno napravljeni za ovu pušku, te da su u kundak ugrađeni specijalni kompenzatori koji znatno smanjuju trzaj.¹⁵

Nije reč samo u načelnim mogućnostima oružja, već o onome što se postiže u praksi. Sve savršenije snajperske puške dovode do ubistava protivnika na sve većim daljinama.

Tako je jedno vreme skoro neverovatan bio podatak da je jedan kanadski kaplar uspeo da 2002. godine u ratu u Avganistanu ubije protivnika sa daljine od 2.430 m. Zatim je 2009. britanski kaplar, takođe u Avganistanu, za samo 3 sekunde ubio 2 protivnika sa udaljenosti od 2.470 m. Već 2012. australijski snajperista ubio je u Avganistanu neprijatelja na 2.815 m. Najnoviji rekord drži pripadnik kanadskih specijalnih jedinica, poznat pod nadimkom Vali (*Wally*) koji je maja 2017. godine u Iraku ubio protivnika sa daljine od čak 3.540 m. Ne treba sumnjati da će i taj rezultat relativno brzo biti nadmašen.

Time se, međutim, otvara pitanje nema li takav način ratovanja u sebi elemente podmuklosti odnosno nečasnosti?

Snajperista se pojavljuje kao hladnokrvni dželat koji se vešto maskiran pritajio na 2,5-4 km daleko od mete, te je za protivnika nevidljiv.¹⁶ Dok je on zbog kamuflaže, velike daljine i brzog izvlačenja uglavnom bezbedan, njegova žrtva ne sluti da je na nišanu i jednostavno nema šansu da je metak mimoide, da je pancir ili šlem zaštite (zrno kalibra 12,7 mm ih sve probija).

Šta tek reći za "teške dalekometne sanjperere" koje često zovu i "ručni topovi", a koji su kalibra od čak 20 mm, što i jeste topovski kalibar. Pri tome sopstvene takve snajperske puške razvile su mnoge države, među njima i Srbija i Hrvatska.

Tako npr. srpski M-99 "Šarac"¹⁷ koji je razvila kompanija "Jugoimport SDPR" razara neprijateljska oklopna vozila i bunkere na daljinama, a može se koristiti i protiv žive sile. Ima efektivni domet do 2 km, a maksimalni do čak 4 km.

¹⁵ "Powerful new sniper rifle with 7,000 metres range set for debut", *Russia Herald*, 12 Sep. 2020, www.russiaherald.com/news/266375167/powerful-new-sniper-rifle-with-7000-metres-range-set-for-debut; Litovkin N., „U Rusiji napravljena snajperska puška sa najvećim dometom na svetu“, *Russia Beyond*, 1. 9. 2021, https://rs.rbth.com/science/93383-snajperska-puska-najveci-domet?fbclid=IwAR05-8CVjOakYNrw4QejIzX_ta-PV11LhwnBhLljQXe7GPyhiH4ldXdjzH0; Litovkin N., „Rusija predstavila svoju najmoćniju snajpersku pišku DXL-5“, *Russia Beyond*, 3. 12. 2021, <https://rs.rbth.com/science/93940-predstavljena-najmocnija-snajperka-dhl5?fbclid=IwAR1ZJ4yXbvM-di8oIw2k-6FL0wccpSVeVCMRjF3ECARLNHYDFEs-V2SRC9tQ>.

¹⁶ Radi sticanja što približnije slike treba podsetiti da 4 km odgovara dužini oko 40 fudbalskih stadiona.

¹⁷ Naziv "Šarac" se lako može pogrešno dovesti u vezu sa nemačkim višenamenskim mitraljezom "MG 34" odn. "MG 42" (*Maschinengewehr 34*, *Maschinengewehr 42*) kalibra 7,92 mm, koji je kao "šarac" bio i ostao poznat na prostorima bivše Jugoslavije. Međutim, ako je taj mitraljez nazvan "šaracem" po perforacijama na zaštitnoj oblozi cevi (mnogi pogrešno misle da je to zato što "šara" po neprijatelju u smislu da strelac rešetajući protivnika obično pomera cev mitraljeza horizontalno, s jedne na drugu stranu) naziv srpske teške dalekometne snajperske puške potiče od prezimena njenog konstruktora (Ljubomir Šarac).

S obzirom na domet, preciznost i kalibar pomenutih i sličnih pušaka, snajperisti koji su njima naoružani uopšte ne moraju biti na prvoj borbenoj liniji. To, s jedne strane, drastično povećava njihovu sigurnost i bezbednost, a sa druge, najčešće čini napad potpuno neočekivanim za protivnika.¹⁸

Ostavljajući po strani pristup iz ugla vojne tehnike, vojne nauke i vojne veštine, i prelazeći na teren čovečnosti, otvara se pitanje koliko je uopšte moralno da se koriste takva sredstva i da li treba zabraniti njihovu upotrebu protiv ljudi. Naime, teško je oteti se utisku da kada se ona koriste protiv žive sile, tu više nije u pitanju rat (oružani sukob) već ubistvo. Uostalom, čak i ako metak ne pogodi ciljano mesto (žrtva se npr. pomerila dok je zrno letelo ka njoj) on će, gde god da pogodi, naneti užasne rane jer će zbog velikog kalibra i mase vrlo verovatno imati efekat dum-dum metka.

Npr. ako pogodi u nadlakticu neće samo proći kroz nju kao obično pušcano zrno, već će je bukvalno otkinuti, a čak i ako je samo okrzne, najverovatnije će rana biti takva da će zahtevati amputaciju. Standardne snajperske puške koriste uobičajenu pušcanu municiju mnogo manjeg kalibra (obično 7,62 mm, 7,92 mm ili sličnog) koja izaziva daleko manje povrede.

Ovo su razlozi zbog kojih će verovatno relativno brzo biti potrebno da se bliže pravno urede pitanja koja se tiču upotrebe najsavremenijih snajpera.

Dalekometni snajperi velikog kalibra mogu se koristiti i protiv objekata odnosno predmeta, a ne samo protiv žive sile. To se može činiti kako defanzivno (da bi se sa bezbedne udaljenosti detonirale mine i tako očistilo minsko polje odnosno da bi se uništile neeksplozirane avionske bombe) tako i ofanzivno (za uništenje ili onesposobljanje vozila, vozila sa lakim oklopom, čamaca, glisera, prizemljenih aviona i helikoptera, antena i drugih sredstva veze, bespilotnih letelica itd.). Upotreba ovih pušaka u takve svrhe u načelu nije zabranjena.

Štaviše, one se u literaturi na engleskom jeziku ponekad zovu antimaterijalnim puškama (*anti-materiel rifle*) za razliku od tzv. antipersonalnih (*anti-personnel rifle*) koje su manjeg kalibra. Ova terminologija ušla je i u druge jezike, pa i u naš. U pitanju je, međutim, samo pokušaj da se ukazivanjem na njegovu navodno ograničenu namenu, izbegne da se ovo oružje zbog suviše velikog kalibra proglasi nehumanim i zabrani. Realno, ove puške su namenjene i za korišćenje protiv lica i u praksi se i te kako koriste u tu svrhu. Uostalom, već su pominjani rekordi vezani za ubistva ovim snajperima na vrlo velikim daljinama.

¹⁸ Mnogi napadi su iznenadni, štaviše faktor iznenađenja je nešto na šta se napad oslanja uvek kada je to moguće, jer mu to obezbeđuje znatnu prednost. Posebno su iznenadni napadi snajperista, jer obično ne dolaze u toku samog okršaja (boja) već u periodima zatišja. Međutim, borci brzo nauče da se čuvaju od takvih napada kada je protivnik na relativno malom rastojanju, što znači kada su njegovi položaji udaljeni nekoliko stotina metara. Ovde se, međutim, ima u vidu to da napadi dalekometnim snajperskim puškama dolaze sa daljine od 2, 3, 4, pa i više kilometara.

Istine radi, u načelu jeste moguće da se teške snajperske puške koriste samo protiv materije tj. objekata, s tim da su lica u njima samo eventualne uzgredne žrtve (tzv. kolateralna šteta) a ne neposredni cilj napada. Međutim, tu bi se radilo samo o načinu upotrebe sredstva, koji se uvek može promeniti. Uostalom, deklarirana namena ovih pušaka jeste njihova upotreba, između ostalog, protiv žive sile.

Prave antipersonalne puške pojavile su se još u vreme Prvog svetskog rata. To su bile nemačke puške Tankever M 1918 (nem. *Tankewehr M1918*) poznate po skraćenom imenu T-Gever (*T-Gewehr*) a koje je konstruisao i proizvodio čuveni Mauzer (nem. *Mausser*). Smišljene su i korišćene za borbu protiv engleskih i francuskih tenkovi. Imale su kalibar 13,2 mm i posadu od dva člana, a gađale na daljinama do 500 m.

Od svih učesnika Drugog svetskog rata na antitenkovske odnosno protivtenkovske puške najviše su se oslanjali Sovjeti. Imali su svoju PTRD (rus. *Противотанковое однозарядное ружьё образца 1941 года системы Дегтярёва - ПТРД*) koja je konstruisana jula 1941, a serijski se proizvodila već od septembra iste godine.¹⁹ Bila je kalibra 14,5 mm, mase 17,5 kg (17,3 kg sama puška i 0,2 kg zrno) i ispaljivala 8-10 hitaca u minuti. Na 100 m probijala je oklop debljine do 40 cm, a na daljini od 300 m, oklop debljine 35 mm. Imala je efektivni domet do 400-500 m, protiv tenkova, drugih oklopnih vozila i niskoletećih aviona i do 800 m protiv bunkera i sličnih ciljeva.²⁰

U Drugom svetskom ratu Sovjeti su imali još jednu protivtenkovsku pušku – PTRS (rus. *Противотанковое самозарядное ружьё образца 1941 года системы Симонова - ПТРС*) čija masovna proizvodnja je počela novembra 1941. g. Uz isti kalibar (14,5 mm) i skoro isti efektivni domet kao PTRD, bila je teža od nje (sa municijskim okvirom sa 5 zrna dostizala je 22 kg) i nešto manje probojna (do 35-40 mm na 100 m i do 27,5 mm na 300 m) ali je zato imala znatno veću brzinu paljbe (15 hitaca u minuti). Ukupno je 1941-1944. proizvedeno 178.562 komada ovog oružja.

Premda su obe pomenute puške (PTRD i PTRS) povučene iz naoružanja Crvene armije još 60-ih godina prošlog veka, PTRD sačuvane su u skladištima. Primenu su našle u mnogim kasnijim sukobima, između ostalog u Ratu u Vijetnamu (1964-1975), Libanskom građanskom ratu (1975-1990), Prvom čečenskom ratu (1994-1996), Drugom čečenskom ratu (1999-2000), sukobu u Siriji (od 2011, traje i dalje), sukobu u Ukrajini (u Donbasu, od 2014, traje i dalje) i dr.

Ovde je bitno istaći da pomenuta i slična protivtenkovska sredstva nisu konstruisana kao snajperske puške u pravom smislu reči, niti su to ikada bila. Pored toga, domet ovih protivtenkovskih pušaka je svega nekoliko stotina metara, što čini besmislenim da se njima gađa živa sila, pošto se na takvoj daljini protivnici mogu vrlo efikasno gađati standardnim oružjem (običnim, a tim pre snajperskim puškama, mitraljezima, minobacačima itd.) tako da bi korišćenje u tu svrhu protivtenkovskih pušaka značilo nepotrebno rasipanje posebne i znatno skuplje municije. Drugim rečima, premda se u načelu mogu koristiti i u tu svrhu, opisane protivtenkovske puške nisu isto što i teški dalekometni snajperi.

¹⁹ O značaju i efikasnosti ovog oružja svedoči činjenica da su za period 1941-1944. g. Sovjeti proizveli skoro pola miliona (471.726 komada) tih pušaka. Već do kraja 1941. godine, za nešto više od 3 meseca proizvedeno je 17.726 komada, 1942. godine čak 249.642, s tim da je, u skladu sa promenama na frontu i potrebama Crvene armije, proizvodnja u 1943. smanjena (165.049) a u 1944. g. i drastično opala (39.309). Давыдов Б. В. 2005.

²⁰ Давыдов Б. В. 2005.

I pored svih iznetih zapažanja, kako sada stvari stoje, malo je verovatno da će u dogledno vreme doći do zabrane dalekometnih snajperskih pušaka velikog kalibra. Ovo zato što sve države uočavaju njihove prednosti i, kako izgleda, ne smatraju da je u pitanju nešto suštinski novo i drugačije, što bi zahtevalo uvođenje nekakvih posebnih pravila.

Uostalom, ma kako bili kamuflirani i vešti, i snajperisti rizikuju živote i ginu. To važi i za one među njima koji dejstvuju sa vrlo velike daljine, posebnim, dalekometnim snajperskim puškama. Najnoviji slučaj je kanadski snajperista, poznat po nadimku Vali (*Wally*).²¹ Nakon što je u Iraku ubio borca tzv. Islamske države na 3.540 m,²² o čemu je već bilo reči, zapadni mediji proglasili su ga svet-skim snajperistom br. 1, najboljim svetskim snajperistom, najsmrtonosnijim snajperistom odnosno supersnajperistom, Ti isti mediji su ga najavljivali kao heroja koji će u rusko-ukrajinskom ratu koji je počeo 24. 2. 2022, doneti veliku prednost ukrajinskoj strani, tako što će ubijati po 60-70 Rusa na dan. Međutim, ratovao je ukupno 20-ak minuta. Prva vest je bila da su ga likvidirali ruski snajperisti u Marijupolju, praktično čim je izašao na položaj. Kasnije su mediji saopštili da je ipak živ, ali da se odmah posle prve akcije, videvši šta ga čeka, jednostavno spakovao i vratio kući.

Stoga će se najverovatnije dalekometni snajperi još brže usavršavati i istovremeno širiti krug onih koji ih poseduju. Paralelno sa tim razvijaće se i novi metodi borbe protiv lica koja njima rukuju. U tome, između ostalog, od velike koristi mogu biti borbene (naoružane) bespilotne letelice, snabdevene kamerama i toplotnim i drugim senzorima.

4. Drugačija snajperska taktika

Prema izloženom, tradicionalno korišćenje snajperista podrazumeva nekoliko bitnih momenata:

- 1) odabir posebno preciznih i psihički stabilnih ličnosti;
- 2) njihovu dugu i skupu obuku u posebnoj snajperskoj školi;
- 3) njihovo naoružavanje velikim teškim i skupim snajperskim puškama sa vrhunskim optičkim nišanima, a ponekad i nekom vrstom mini-komputera i drugim pomagalima;
- 4) posebno maskiranje u smislu stapanja sa okolinom i višeczasovno nepomično vrebanje žrtve;
- 5) nastojanje da se mete pogađaju sa što veće daljine, tako da žrtva bude uhvaćena kada je neoprezna jer misli da je bezbedna dok, sa druge strane, strelac ostaje van domašaja eventualne uzvratne vatre.

Sve to ima za posledicu da se vode razne statistike o tome koji je rekord u smislu

²¹ Njegovo pravo ime je iz razumljivih razloga bilo i ostalo nepoznato javnosti.

²² Mediji su preneli da je rekordni hitac ispalio sa 3.450 m, što je podatak koji se može naći i u mnogim izvorima na Internetu. Međutim, izričito se tvrdi da je u pitanju pogrešna informacija, te da je pomenuti snajperista ubio svog protivnika sa 90 m veće distance odnosno sa 3.540 m. Murphy J. 2017.

najveće daljine na kojoj je snajperista likvidirao protivnika, s tim da se smatra da što je ta daljina veća, to su bolji i snajperista i njegova puška.

Međutim, u novije vreme, posebno na Bliskom istoku, zabeležen je potpuno novi pristup koji je sve postavio naglavačke. U nemogućnosti da obezbede odgovarajuću obuku, posebne vrlo skupe puške i ostale pomenute uslove, irački pobunjenici su protiv američkih vojnika razvili jednostavnu, ali zato vrlo efikasnu taktiku.

Umesto da se drže što dalje od žrtve, oni nastoje da joj priđu što bliže i tako osiguraju čist pogodak; umesto da se kriju po šumama, pustinjama itd. oni napade vrše u gradu; umesto da se stapaju sa prirodnim uslovima, oni se kriju u vozilima, pretvarajući ih tako u svoje pokretne zaklone odn. pokretna snajperska gnezda; umesto da se posle napada prikriju ili da po njih dođe tim za izvlačenje, oni se odmah stapaju sa gužvom i neprimećeni napuštaju lice mesta itd.

Tipičan napad izgleda ovako. Strelac se sakrije u kombiju ili kolima, obično ispod neke ćebadi, kutija i drugog zaklona, tako da se spolja ne vidi. Vozač kola bira metu, a u tome mu pomažu saučesnici koji su raspoređeni na ulicama ili krstare na mopedima, što im omogućava da se brzo kreću čak i kada je potpuni zastoj u saobraćaju. Ova lica igraju ulogu osmatrača odnosno obaveštajaca, a ponekad čak i aktivnih pomagača, tako što sama na razne načine dovode protivnike pred nišan snajpera (provocirajući patrolu da ih goni, lažno saopštavajući vojnoj patroli da su videli gde su postavljene mine i slično). Kada je meta odabrana ili se čeka njen skori dolazak, vozilo (to je često neki kombi) postavlja se tako da bude najpovoljnije za strelca. Pošto on ima smanjeno vidno polje (najčešće samo malo razmakne ceradu) vozač ga obaveštava o svemu što je potrebno. Bez obzira na oružje koje se koristi, sam napad je obično ubitačan, jer se strelac nalazi blizu žrtve tako da precizno pogađa nezaštićena mesta – deo glave koji ne štiti kaciga, bok tela koji nije pokriven pancirom itd. Pucanj se uglavnom ne čuje i to ne samo zbog prigušivača, već i zbog gradske vreve i, naročito, buke saobraćaja. Čim je hitac ispaljen, vozač se kolima uključuje u saobraćajnu gužvu i odlazi daleko od mesta napada. Amerikanci su imali ozbiljnih problema sa ovim strelcima, ali su, proučivši njihov način rada, razvili taktiku protiv njih, za koju tvrde da je efikasna.²³

Prema izloženom, na prvi pogled ovo nije snajperski napad, jer po svemu odudara od njega. Međutim, s pravom se primećuje da se suštinski snajperski napadi svode na to da se neprimetno nađe željeni cilj i onda jednim hicem iz puške uništi, a sam strelac brzo povuče, što uz nanošenje gubitaka istovremeno demoralize protivnika jer ne zna odakle je došao napad, kada će i na kom mestu biti novi napad i slično. Ruku na srce, i pored svih njenih specifičnosti, sve to vidimo kod opisane taktike.

Ono što nas ovde prvenstveno zanima jeste pitanje, da li su ovi napadi u skladu sa zakonima i običajima rata? Na to nije lako odgovoriti. Suštinski, zaista nema mnogo razlike između klasičnog ubijanja neprijatelja snajperom, a posebnom dalekometnim snajperom i ovog načina. U oba slučaja gađaju se protivnički vojnici, napad je iznenađan i smrtonosan, ako se napad vrši u kontrolisanim okvirima u načelu nisu ugroženi civili (u klasičnom slučaju, zbog preciznosti oružja, kod ovog novog načina, zbog toga što se puca iz blizine). Napad je, međutim, nesumnjivo nezakonit i predstavlja ratni zločin ako je usmeren protiv ciljeva protiv kojih ne sme biti uperen. Po izveštajima američke vojske, irački snajperisti navodno imaju hijerarhijsku piramidu na kojoj su primarni ciljevi američki

²³ 3 Хитрости Иракских Снайперов Против США, 18. 11. 2021, /www.youtube.com/watch?v=3to4U-vAUQiw.

snajperisti i strelci u oružanim džipovima, zatim medicinsko osoblje, kapelani i prevodioci bez kojih je vojsci teško da normalno funkcioniše (npr. bez prevodioca otežanis u komunikacija sa stanovništvom i dobijanje informacija od njega), a najvažniji su radisti i komandiri odn. komandanti.

3. Mine

Minama²⁴ se nazivaju eksplozivne naprave koje se koriste i u mirnodopske svrhe (npr. u rudarstvu, kod određenih velikih građevinskih radova) ali naročito u ratu.

1. Opšte o minama

Kada je reč o upotrebi u vojne ciljeve, premda se koriste i u pomorskom ratu (morske mine) vekovima je naročito raširena primena mina u ratu na kopnu.

Mada se tako nazivaju i neke druge naprave,²⁵ tu se pod minom prevashodno ima u vidu svako telo koje je postavljeno ispod površine tla ili na tlu ili u blizini druge površine, čija je namena da se rasprsne ili eksplodira usled prisustva, blizine ili kontakta s licem ili vozilom.²⁶

Premda postoje svedočenja o tome da su se i u davno prošlim vremenima koristile nekakve vrste primitivnih nagaznih mina, dugo vremena mine su korišćene ne kao defanzivno, već kao ofanzivno oružje. Podnožje utvrđenih gradova i zamkova je potkopavano a zatim minirano - punjeno eksplozivom i dizano u vazduh usled čega su se zidine rušile, otvarajući prolaz napadaču. To je bio tzv. minski rat, o kojem je već bilo reči. Međutim, tu se nije radilo o pšravim minama, u savremenom shvatanju te reči.

U naše vreme mine imaju prevashodno defanzivu funkciju tj. njihova uloga je da zaštite poziciju (čelo ili bok, a eventualno i pozadinu) onoga ko je mine postavio, da spreče iznenadni, a posebno masovan napad protivnika. Njima se, takođe, može sprečiti protivnik da se kreće u određenom pravcu ili se može makar usporiti njegovo kretanje.

U principu, inženjerci sa potrebnom opremom mogu prilično brzo očistiti prolaz u minskom polju, ali druga strana to relativno lako može sprečiti ili makar učiniti vrlo riskantnim, složenim i dugotrajnim – tako što će npr. polje pokriti dovoljno efikasnom snajperskom vatrom.

²⁴ Od eng. i fr. *mine*, eksplozivno punjenje.

²⁵ Mada se takođe prevashodno koriste u ratu na kopnu, minobacačke mine su posebna vrsta. Uprošćeno govoreći to su rasprskavajući artiljerijski projektili. Pored toga, postoje i razne posebne vrste predmeta koji se ne rasprskavaju odnosno ne eksplodiraju već imaju drugačiju namenu, kao što su npr. školska mina, lažna mina, svetleća mina, signalna mina itd.

²⁶ Gažević N. 1973, 470-484; *Anti-personnel Landmines: Friend or Foe* 1997; Keeley R. 2003; Erike Th. 2015; *Landmine Monitor* 2016 2016.

Mina ima neposredno dejstvo koje se sastoji u uništavanju odnosno povređivanju neprijateljske žive sile (ljudstva), uništavanju ili oštećenju neprijateljskih vozila (npr. tenkova ili oklopnih vozila) i drugih objekata (npr. avionske piste). Pored toga, zbog užasnih rana koje izazivaju i, naročito, neizvesnosti u pogledu toga gde se sve nalaze, mine dejstvuju i na moral protivnika, izazivajući kod njega strah i neodlučnost.

Mada se u načelu mogu postavljati i pojedinačne mine, njihova stvarna efikasnost dolazi do izražaja naročito onda kada se raspoređuju u velikom broju i po određenom sistemu, tako da predstavljaju ozbiljnu prepreku za protivnika. Lokacija na kojoj su mine tako raspoređene naziva se minskim poljem.

Značaj i efikasnost minskog polja određuju razni faktori: njegova veličina, što znači širina (protezanje po dužini fronta) i dubina (protezanje od fronta ka pozadini); gustina (prosečna količina po metru ili kilometru fronta), vrsta mina - protivpešadijske, protivtenkovske, lažne²⁷ i dr.; način aktiviranja mina – nagazom, potezom, komandom sa daljine (elektronski, radio-talasima itd.).

Mine se mogu postavljati na razne načine – prostim polaganjem na tlo i maskiranjem, ukopavanjem, izbacivanjem iz artiljerijskog oružja, bacanjem iz vazduhoplova (tzv. sejane mine) itd.

Kao što se postavljaju, tako se mine mogu i ukloniti (teren se može razminirati). U tom smislu, razlikuju se dve osnovne vrste čišćenja terena od mina – u vojne ili u civilne (humanitarne) svrhe. Kada se to čini za vojne potrebe ne troše se nepotrebno vreme i resursi već se čisti samo najnužniji deo minskog polja, onoliko koliko je potrebno za prolazak vojne jedinice odnosno pešadije i tehnike. Naprotiv, čišćenje u civilne svrhe podrazumeva definitivno uklanjanje ili neutralisanje mina na čitavom prostoru, kako bi on ponovo mogao biti bezbedno korišćen za civilne potrebe - kao obradivo zemljište, građevisko zemljište, saobraćajnica itd.

Mine je relativno lako postaviti, ali je mnogo teže neutralisati ih.

Za razliku od drugih oružja koja u principu ubijaju samo za vreme neprijateljstava, one uzimaju danak i mnogo godina pa i decenija nakon okončaja oružanog sukoba. Stradaju i stručna lica (u pokušaju da ih deaktiviraju odnosno na drugi način učine bezopasnim) a posebno slučajne žrtve, najčešće nesvesne opasnosti (prisustva zaostalih mina).

²⁷ Ponekad se mine postavljaju tako da minsko polje sadrži samo 10% pa i manje pravih mina, a ostale su lažne. Time se štedi na minama i na vremenu za njihovo postavljanje, dok se protivnik dovodi u situaciju da potroši isto onoliko vremena, sredstava i napora, kao i za razminiranje minskog polja u kome su samo prave mine - jer, on, razume se, sve dok je ne izvadi ili neutrališe na drugi način, ne zna da li je to lažna ili prava mina.

2. Opšte međunarodnopravno regulisanje dopuštenosti mina

Upotreba mina regulisana je Protokolom o zabrani ili ograničenju upotrebe mina, mina iznenađenja ili drugih sredstava (1980, revidiran 1996) kako glasi naziv Protokola II uz Konvenciju o zabrani ili ograničavanju upotrebe izvesnih vrsta konvencionalnog oružja za koje se može smatrati da imaju prekomerne traumatske efekte ili da deluju bez razlike u pogledu ciljeva (1980).

Protokol se odnosi na upotrebu mina na kopnu, mina iznenađenja i drugih Protokolom definisanih sredstava, uključujući mine za blokiranje plaža, prelaza na vodenim putevima ili prelaza reka, ali se ne primjenjuje na korišćenje protivbrodskih mina na moru ili na unutrašnjim plovnim putevima. U slučaju oružanih sukoba nemeđunarodnog karaktera koji se događaju na teritoriji jedne od država ugovornica, svaka strana u sukobu je obavezna da primjenjuje Protokolom predviđene zabrane i ograničenja.²⁸

Ovaj sporazum je, između ostalog, zanimljiv zbog toga što daje definicije mina i drugih odgovarajućih sredstava. Prema čl. 2 Protokola (revidirani tekst iz 1996):

„1. Pod izrazom ‘mina’ podrazumeva se municija postavljena ispod površine tla ili na tlu, ili u blizini tla ili druge površine, čija je namena da eksplodira usled prisustva, blizine ili kontakta sa licem ili vozilom;

2. Pod izrazom „sejana mina“ podrazumeva se mina koja nije neposredno postavljena, već se izbacuje artiljerijskim oruđem, projektilom, raketom, minobacačem ili sličnim oružjem, ili se ispušta iz vazduhoplova. Mine koje se izbacuju iz sistema postavljenog na zemlji sa daljine manje od 500 metara, ne smatraju se sejanim minama, pod uslovom da se koriste u skladu sa članom 5. i drugim relevantnim članovima ovog protokola;²⁹

3. Pod izrazom “protivpešadijska mina” podrazumeva se naprava prvenstveno namenjena da eksplodira usled prisustva, blizine ili kontakta nekog lica i koja onesposobljava, ranjava ili ubija jedno ili više lica;

4. Pod izrazom „mina iznenađenja“ podrazumeva se svaka naprava ili materijal koji su namenjeni, konstruisani ili prilagođeni za ubijanje ili ranjavanje i koji dejstvuju neočekivano kada neko lice dodirne naizgled bezopasan predmet ili kada mu se približi, ili kada učini naizgled bezopasnu radnju;

5. Pod izrazom „ostala sredstva“ podrazumevaju se municija i eksplozivne naprave postavljene ručno, uključujući improvizovane naprave, čija je namena da ubijaju, ranjavaju ili nanesu štetu i koje se aktiviraju ručno, daljinskim upravljanjem ili automatski nakon određenog vremena.”

Protokolom je u svim okolnostima zabranjena upotreba mina i drugih pomenutih sredstava protiv civilnog stanovništva ili bez pravljenja razlike u pogledu ciljeva, a detaljno su regulisana i druga pitanja u vezi s ograničenjem i zabranom upotrebe ovog oružja.

²⁸ Čl. 1/1 i 1/3 Protokola.

²⁹ Član 5. predviđa niz ograničenja upotrebe protivpešadijskih mina koje nisu sejane mine – prim. B. K.

Sa stanovišta pitanja dopuštenosti, od posebnog interesa su tzv. mine iznenađenja, protivpešadijske mine i kasetne mine. Njihov pravni status uređen je posebnim međunarodnim sporazumima.

Zbog protivljenja raznih zemalja još uvek ne prolazi inicijativa za potpunu zabranu svih vrsta mina.

3. Mine iznenađenja i slične naprave

1. Mine iznenađenja. - Reč je o posebnoj vrsti mina čija je odlika da se postavljaju i dejstvuju na mestima i u momentima gde i kada se to najmanje očekuje. Time se uz gubitke u redovima protivnika, posebno ide na to da se izazove i snažan psihološki učinak – strah i osećaj opšte nesigurnosti.

Naročito su Nemci tokom Drugog svetskog rata koristili mine iznenađenja, minirajući sve i svašta - šlemove (šlem koji naizgled bezazleno leži na zemlji, navodeći prolaznike da ga podignu ili jednostavno šutnu i time aktiviraju prikačeni eksploziv), puške, pištolje, bajonete, pakovanja čokolade, konzerve graška, vrata i prozore zgrada, itd. Istine radi, slično su radili i pripadnici drugih oružanih snaga, što se moglo opravdati onda kada takvi postupci nisu bili usmereni protiv civilnog stanovništva – npr. ako je eksploziv bio vezan za vojnu mapu ili vojnu uniformu koji su ostavljeni u napuštenom štabu.

U ratu u Vijetnamu borci Vijetkoga su ponekad ostavljali minirane svoje zastave, znajući da će protivnik požuriti da ih uzme kao trofej - zarobljavanje neprijateljske zastave je oduvek važan simbolički čin, neka vrsta dokaza pobeđe.

Poseban slučaj je tajna američka operacija “Najstariji sin” (*Project Eldest Son*) u okviru koje je borcima Vijetkonga umesto prave podmetana municija koja eksplodira.

Ovu specijalnu operaciju koja je imala i druge, manje poznate kodne nazive (*Italian Green* odnosno *Pole Bean*) smislio je pukovnik Džon Singlaub (*John Kirk Singlaub*) nakon što je od patrole koja se vratila čuo da su u džungli ponovo otkrili tajno skladište Vijetkonga sa puno municije, ali da su, nemajući eksploziv da ga unište, ostavili ga onako kako su ga pronašli. Ideja da se protivniku tajno podmeće posebno preuređena municija koja bi prilikom korišćenja detonirala i ubila ili povredila onoga ko ju je koristio zapravo nije bila nova – tu taktiku su već koristili Britanci protiv pobunjenih plemena na teritoriji današnjeg Zimbabvea u sukobu poznatom kao Prva Čimurenga ili Drugi Mutabele rat (1896-1897) a zatim i protiv plemena u Vaziristanu (1936-1939) na teritoriji savremenog Pakistana.

Operacija je imala dve faze. Prvo su tehničari američke vojske u radionici na Okinavi rastavljali i nakon ubacivanja u nju snažnog eksploziva, ponovo sastavljali zarobljenu (trofejnu) municiju protivnika, preuredivši tako 11.565 metaka kalibra 7,62 mm za automatske puške AK-47, 556 zrna kalibra 12,7 mm za teške mitraljeze DŠK (rus. *ДШК*) koje je koristila protivvazдушna odbrana Vijetkoga i 1.968 projektila za minobacače kalibra 67 i 82 mm.³⁰ Primera radi, municija za AK-47 bila je takva da je kod opaljenja stvarala više od 5 puta veći pritisak od onog koji to oružje može da podnese.

³⁰ Plaster J. L., “Wreaking Havoc One Round At A Time”, *American Rifleman*, May 2008, 68–72; Project Eldest Son, <https://web.archive.org/web/20110927230806/http://www.jcs-group.com/military/war1964/project.html>.

Pripadnici američkih specijalnih jedinica (Zelene beretke) su tako sabotiranu municiju tajno podmetali gerilcima ubacujući je neprimetno u njihova skladišta u džingli ili stavljajući je u puške i okvire koje su nameštali pored tela poginulih, znajući da će ih neko od gerilaca pokupiti. Dodatno lukavstvo ogledalo se u tome što nisu zamenjivali svu ispravnu municiju eksplozivnom, već su strogo pazili da zamene samo jedan metak u okviru ili kutiji sa municijom, tako da se neprijatelj ne doseti šta je posredi i zašto se tu i tamo događaju nesreće. Pored toga, na nekoliko mesta su napravljena čak lažna skrovišta municije, s tim da je to učinjeno tako da tragovi sugerišu da su borci Vijetkonga kojima su pripadala ta skladišta ubijeni. U isto vreme, Amerikanci su drugoj strani preko lažnih dokumenata koje su podmetnuli njihovi agenti (npr. navodno bi ih slučajno u baru zaboravio američki oficir) i na druge načine sugerisali da je uzrok nepravilnosti loš kvalitet kineskog oružja kojim je bio naoružan Vijetkong. Istovremeno svojim vojnicima su zabranjivali da uzimaju trofejno oružje, navodno opet zbog njegovog lošeg kvaliteta. Prema izloženom, radilo se o tipičnom primeru nekonvencionalnog ratovanja s tim da prioritet nije bio da se izazovu što veći gubici u redovima neprijatelja, već da se kod njega stvori nepoverenje u sopstveno oružje i municiju, a time i nesigurnost, tako da nikada nijee načisto da li ima ispravnu ili eksplozivnu (sabotiranu) municiju tj. da li će njegov hitac ubiti protivnika ili njega samog. Poput svima dobro poznatog ruskog, to je predstavljalo neku vrstu uslovno rečeno vijetnamskog ruleta u kojem je ulog bio sopstveni život.

Premda je, razume se, pitanje da li je opravdano nazivati ove zamke odnosno municiju minama iznenađenja, suštinski se radilo o istoj stvari. Uostalom, čini se da se to uklapa u način na koji su mine iznenađenja definisane u čl. 2/4 Protokola iz 1996. g. o kojem će odmah u nastavku biti više reči. Ovo, između ostalog, zbog toga što pomenuta odredba izričito pominje neočekivanost i vršenje neke naizgled bezopasne radnje. U opisanom slučaju, pucanje na prvi pogled standardnom municijom bilo je za strelca naizgled rutinska, bezopasna radnja.

Mine iznenađenja se obično montiraju na mostove, puteve, vozila, šumske staze itd., ali u principu mogu biti postavljena bilo gde, na bilo kakav objekat, u prvom redu onaj koji deluje bezazleno. Mogu biti trenutne (aktiviraju se mehaničkim pokretom, promenom položaja miniranog predmeta i slično) ili s usporenim dejstvom.³¹

Upotreba ovih mina regulisana je naročito već pomenutim Protokolom o zabrani ili ograničenju upotrebe mina, mina iznenađenja ili drugih sredstava (1980, revidiran 1996).

Protokol u tekstu iz 1996. godine u čl. 2/4 daje definiciju mine iznenađenja i “dru- gih naprava” tako što precizira:

“Mina iznenađenja” je “naprava ili materijal koja je konstruisana, izrađena ili prilagođena tako da usmrti ili nanese povredu i koja deluje neočekivano kada neko lice pomeri ili se približi nekom naoko bezopasnom predmetu ili izvrši neku naizgled bezbednu radnju.”

S tim u vezi, može se zapaziti da Protokol ne insistira na tome da se radi o eksplozivnom telu, nekoj vrsti mine u užem smislu. To otvara prostor da se pod mine iznenađenja podvedu i razna druga oružja, koja imaju sličnu primenu i efekte, premda ne deluju hemijskom reakcijom (eksplozijom). Međutim, to zapravo nije potrebno, jer Protokol u čl. 2/5 a zatim i u narednim članovima izričito pominje “druge naprave”, izjednačavajući ih u svemu sa minama iznenađenja.

³¹ Više: *Booby Traps* 1944; *Boobytraps* 1965; Cardash M. 2019, 52-57.

U čl. 3 formulisan je niz opštih ograničenja u pogledu upotrebe mina mina iznenađenja i drugih naprava. Između ostalog, propisano je da:

- svaka ugovorna strana ili strana u sukobu je odgovorna za sve mine, mine iznenađenja i druge naprave koje je upotrebila i obavezuje se da će ih raščistiti, ukloniti, uništiti ili održavati, kao što je definisano Protokolom;

- u svim okolnostima je zabranjena upotreba bilo koje mine, mine iznenađenja ili druge naprave koja je namenjena ili je takvog karaktera da uzrokuje nepotrebne povrede ili patnju;

- oružje o kojem je reč mora biti strogo u skladu sa standardima i ograničenjima navedenim u Tehničkom aneksu uz Protokol, s obzirom na svaku posebnu kategoriju;

- zabranjena je upotreba mina, mina iznenađenja ili drugih naprava koje koriste mehanizam ili uređaj posebno namenjen da izvrši detoniranje municije u prisustvu opšte dostupnih detektora mina, kao rezultat njihovog magnetnog ili nekog drugog beskontaktnog uticaja tokom redovne upotrebe prilikom operacija otkrivanja;

- zabranjena je upotreba mine sa automatskim dezaktiviranjem, opremljene uređajem za onemogućavanje dezaktiviranja, koja je konstruisana tako da uređaj za onemogućavanje dezaktiviranja može da funkcioniše i nakon što mina prestane da bude funkcionalna;

- zabranjeno je, u svim okolnostima, da se oružje na koje se taj član odnosi usmeri, bilo prilikom napada, u odbrani ili odmazdi, protiv civilnog stanovništva kao takvog ili protiv civila pojedinaca odnosno civilnih ciljeva;

- zabranjena je upotreba oružja iz ovog člana sa delovanjem bez izbora cilja, s tim da je precizirano da upotrebu bez izbora cilja predstavlja svako postavljanje tog oružja: a) koje se ne nalazi na ili nije upereno protiv nekog vojnog cilja, pri čemu se u slučaju da postoji sumnja u pogledu toga da li se neki cilj, koji je obično namenjen u civilne svrhe (mesto na kojem se vrše verski obredi, kuća, škola itd.) koristi u cilju delotvornog doprinosa vojnom delovanju, pretpostavlja da se isti ne koristi u te svrhe; ili b) koje uključuje metod ili sredstvo izbacivanja, koje ne može biti usmereno ka nekom konkretnom vojnom cilju ili c) od kojeg se može očekivati da izazove slučajan gubitak ljudskih života među civilnim stanovništvom, ranjavanje civila, štetu na civilnim ciljevima ili kombinaciju pomenutih mogućnosti, koji bi bili prekomerni u odnosu na predviđenu konkretnu i neposrednu vojnu prednost;

- moraju se preduzeti sve izvodljive mere predostrožnosti radi zaštite civila od uticaja oružja na koje se odnosi taj član;

- mora se dati delotvorno prethodno upozorenje za svako postavljanje mina, mina iznenađenja i ostalih naprava koje mogu da pogode civilno stanovništvo, osim ukoliko okolnosti ne dozvoljavaju; itd.

Posebno važne su odredbe iz čl. 7. kojima je utvrđena zabrana upotrebe mina iznenađenja i drugih naprava. Tu su sadržana važna rešenja kojima je precizirano:

“1. Ne dovodeći u pitanje pravila međunarodnog prava, koje se primenjuje kod oružanih sukoba, a koja se odnose na verolomno postupanje ili perfidiju, u svim okolnostima se zabranjuje upotreba mina iznenađenja i drugih naprava koje su na bilo koji način pričvršćene ili povezane sa:

- a) međunarodno priznatim zaštitnim obeležjima, znakovima ili signalima;
- b) bolesnicima, ranjenicima ili mrtvim osobama;
- c) mestima pokopa ili spaljivanja posmrtnih ostataka ili grobovima;
- d) sanitetskim objektima, sanitetskom opremom, sanitetskim materijalom ili sanitetskim transportom;
- e) dečjim igračkama, ili drugim prenosivim predmetima ili proizvodima koji su posebno namenjeni hranjenju, zdravlju, higijeni, odevanju ili obrazovanju dece;
- f) hranom ili pićem;
- g) kuhinjskim posuđem ili aparatima, osim u vojnim ustanovama, na vojnim lokacijama ili u vojnim skladištima potrepština;
- h) predmetima nedvosmisleno verske prirode;
- i) istorijskim spomenicima, umetničkim delima ili mestima bogoslužjenja koji čine kulturnu ili duhovnu baštinu naroda; ili
- j) životinjama ili leševima uginulih životinja.

2. Zabranjuje se upotreba mina iznenađenja ili drugih naprava u obliku naizgled bezopasnih prenosivih predmeta, koji su posebno konstruisani i izrađeni tako da sadrže eksplozivni materijal.

3. Ne dovodeći u pitanje odredbe člana 3. zabranjuje se upotreba ubojnih sredstava na koje se ovaj član odnosi u bilo kom naseljenom mestu, bez obzira na veličinu, ili nekoj drugoj zoni sa sličnom koncentracijom civilnog stanovništva u kojima se ne vodi borba između kopnenih snaga niti izgleda da će do bitke neminovno doći, osim ako:

- a) su ona postavljena na ili u neposrednoj blizini nekog vojnog cilja; ili
- b) su preduzete mere za zaštitu civila od njihovog štetnog uticaja, kao na primer putem postavljanja vojnika - stražara koji vrše upozoravanje, izdavanjem upozorenja ili obezbeđivanjem ograda”.

Važna su i rešenja iz čl. 9-12 Protokola kojima su uređeni evidencija i upotreba informacija u vezi sa minskim poljima, miniranim zonama, minama, minama iznenađenja i drugim napravama; uklanjanje minskih polja, miniranih zona, mina, mina iznenađenja i drugih naprava i međunarodna saradnja; tehnološka saradnja i pomoć i zaštita od dejstva minskih polja, miniranih zona, mina, mina iznenađenja i drugih naprava.

2. Druge naprave - Od posebnog interesa su sredstva koja se u Protokolu nazivaju jednim imenom “druge naprave”.

Ove naprave bi se uslovno mogle nazvati “kvaziminama iznenađenja” ili “neeksplozivnim minama iznenađenja”, jer sa njima u suštinskom pogledu imaju mnoštvo sličnosti. Naime, iako za razliku od njih, ne predstavljaju eksplozivna tela, “druge naprave” imaju:

- sličan način dejstva na protivničku živu silu koji se svodi na njeno ubijanje ili ranjavanje kinetičkom energijom, a čije posledice se često ogledaju u sakaćenju;
- sličan način korišćenja koji obeležava izražena podmuklost, jer se deluje iznenada u naoko bezazlenoj situaciji, kada žrtva ne sluti da je u opasnosti;
- slične psihološke efekte na protivničku stranu u smislu izazivanja pada morala, straha, defetizma itd. i

- vrlo sličan, a tačnije u mnogo čemu i isti pravni status kao mine iznenađenja. Uostalom, o tome svedoči prosta činjenica da su pitanja koja se tiču zabrana i ograničenja u vezi sa upotrebom mina iznenađenja odn. “drugih naprava” regulisana istim međunarodnim sporazumom – Protokolom o zabrani ili ograničenju upotrebe mina, mina iznenađenja ili drugih sredstava. Pri tome radi se o istim rešenjima koja važe za obe vrste oružja, osim u onim slučajevima kada zbog prirode odnosnog sredstva nije imalo smisla da se utvrđuju ista rešenja.

Protokol (1996) u čl. 2/5 na opšti način definiše “druge naprave”. On precizira:

““Druge naprave” podrazumevaju ručno postavljenu municiju ili naprave uključujući i improvizovane eksplozivne naprave konstruisane tako da usmrte, nanesu povredu ili štetu i koje se aktiviraju ručno, daljinskim upravljanjem ili automatski po isteku određenog vremenskog intervala.”

Ipak, ovo određenje je vrlo široko, što je posledica činjenice da je pomenute “druge naprave” objektivno teško odrediti i opisati, jer mogu imati vrlo različite oblike, mogu različito dejstvovati i mogu biti konstruisani tako da izazivaju različite posledice – smrt ili samo ranjavanje.

O ovim sredstvima već je bilo reči u delu koji se odnosi na upotrebu klopki i sličnih zamki, gde su dati i mnogi konkretni primeri iz Vijetnamskog rata.

3. Pravni status mina prema savremenom međunarodnom pravu. – Protokol je, kao što je istaknuto, potpisan 1980, a onda revidiran 1996. godine.

Ne samo da su od momenta revizije protekle skoro tri decenije, već je u međuvremenu 1997. u Otavi potpisana Konvencija o zabrani upotrebe, skladištenja, proizvodnje i prometa protivpešadijskih mina i o njihovom uništavanju, koja je zabranila protivpešadijske mine.³² Ona danas vezuje ogromnu većinu država, pa bi se, i pored toga što je nisu ratifikovale najveće svetske sile, moglo tvrditi da su njena rešenja prerasla u univerzalno međunarodno običajno pravo, što znači da su obavezna za sve.

U tim okvirima, čak i ako ostavimo po strani Protokol iz 1996. i njegova rešenja, iz činjenice da je u naše vreme zabranjena upotreba protivpešadijskih, dakle “običnih” mina, sledi da je i državama koje nisu članice Protokola, zabranjeno da koriste mine iznenađenja i “druga sredstva” o kojima je bilo reči, jer ih sa protivpešadijskim minama spajaju suštinska priroda i posebna nehumanost, dok je element podmuklosti čak još više izražen.

4. Protivpešadijske mine

To su eksplozivna tela koja se sakrivaju ukopavanjem u zemlju ili na drugi odgovarajući način, a aktiviraju pritiskom („gaženjem“) odnosno pokretom (povlačenjem skrivene uzice, dodirrom i slično).

³² O tome će biti više reči u nastavku.

Prve, primitivne mine ove vrste, pojavile su se još pre mnogo vekova, a naročito su razvijene i masovno korišćene u XX veku.

Kao jeftino, ali pouzdano i efikasno oružje, koje uz gubitke (smrt i povrede) pogađa i moral protivnika (izaziva strah, kolebljivost i defetizam) ušle su u sastav naoružanja svih modernih armija sveta.

Kada ne ubiju, protivpešadijske mine nanose velike patnje, s tim da kod ogromne većine ranjenih izazivaju teške povrede koje zahtevaju amputacije stopala ili čitavih nogu odn. ostavljaju druge trajne posledice. Tome treba dodati da njihova upotreba neretko sadrži i element podmuklosti.³³

One su i neselektivne - izazivaju smrt i teška ranjavanja ne samo u redovima neprijateljske vojske, već veoma često i na strani neprijateljskog, ali i sopstvenog stanovništva, posebno među decom, pastirima, zemljoradnicima, turistima i drugim civilima. Kao da sve to nije dovoljno, ove mine ostaju smrtonosne i godinama nakon završetka rata, a njihovo otkrivanje i neutralisanje su ne samo veoma opasni, već i skupi.

U više od 70 zemalja sveta posejano je preko 110 miliona neeksplodiranih protivpešadijskih mina. Naime, smatra se da je od početka Drugog svetskog rata do kraja XX veka širom sveta postavljeno oko 600 miliona ovih mina, te da je od toga ostalo između 85 i 200 miliona još uvek aktivnih mina.³⁴ U međuvremenu su vođeni mnogi međunarodni i nemeđunarodni sukobi u kojima su postavljene nove protivpešadijske mine.

Ogromna većina njih verovatno nikada neće biti demontirana već i zbog toga što se procenjuje da bi takva operacija koštala 33 milijarde američkih dolara, a trajala oko 1.100 godina. Sve govori podatak da jedna protivpešadijska mina može se postaviti za manje od 10 evra, a da njeno uklanjanje košta između 250 i 500 evra. U većini slučajeva otprilike slična je srazmera i u vremenu potrebnom za postavljanje i vađenje odn. na drugi način neutralisanje mine.

Godišnje u svetu od protivpešadijskih mina strada oko 24.000-26.000 ljudi (od toga oko 10.000 pogine, a oko 16.000 bude ranjeno i osakaćeno) što znači jednu žrtvu svakih 20 minuta.³⁵

Gledano iz drugog ugla, mine ne nanose samo gubitke živoj sili i civilima, već utiču, čak i posle završetka oružanog sukoba, na život čitave zajednice. One lokalnom stanovništvu onemogućavaju neke uobičajene aktivnosti - mesta na kojima i dalje leže aktivne mine godinama ostaju neobrađena, prave se saobraćajne zaobilaznice i alternativni putevi da bi se izbegao prolazak kroz minsko polje itd. Time se odnosna zajednica suočava sa realnim ekonomskim gubicima (zbog stradanja stoke koja je zalutala u minsko polje, nemogućnosti da se obavljaju poljoprivredni radovi i ubiru njihovi plodovi, nemogućnosti da se razvija turizam itd.) i istovremeno izlaže nepotrebnim troškovima (zbog građenja zaobilaznica, dužeg putovanja između odnosnih mesta i sl.).

³³ Nije čudo što se za minsko ratovanje kaže da je najpodmuklije i najviše varvarsko. Jangblad je to čak uneo u podnaslov svoje knjige. Youngblood N., 2006.

³⁴ Resanović A. 1998, 11.

³⁵ Resanović A. 1998, 12; Vujković R. 1998, 104-110; Youngblood N. 2006, XIII; Jončić V. 2012¹, 241-258.

Uz sve navedeno, ove mine ne mogu doneti pobjedu u ratu, one nisu nekakvo prelomno oružje pobjede. To je i logično, kada se ima u vidu da su one pre svega defanzivno sredstvo, koje sputava protivnika, ali samo po sebi nije kadro da skrši njegov otpor. Ni u jednom oružanom sukobu u kome su korišćene, one nisu odlučujuće uticale na njegov ishod, pa čak ni onda kada su postavljane preko svake mere. Jedino su dovodile do užasnih žrtava među civilima.³⁶

Stoga su vremenom postali sve glasniji zahtevi za zabranu njihove proizvodnje i korišćenja. S druge strane, mnoge države protive se tome ističući da mine zbog svoje niske cene i efikasnosti nemaju alternativu kao sredstvo za obezbeđenje državnih granica.

Ipak, prvo je na Konferenciji o zabrani ili ograničenju konvencionalnog oružja (Ženeva, 1996) postignut određen kompromis tako što je dogovoreno da se zabrane proizvodnja, korišćenje i trgovina onim nagaznim minama koje se ne mogu detektovati, koje su tako konstruisane da eksplodiraju u toku demontiranja i svih tzv. mina iznenađenja, da se ograniči korišćenje ostalih tzv. pametnih mina, te da se ograniči korišćenje nagaznih mina u unutrašnjim sukobima.

Ubrzo zatim na konferenciji održanoj u Otavi 1997. predstavnici 121 države potpisali su Konvenciju o zabrani upotrebe, skladištenja, proizvodnje i prometa protivpešadijskih mina i o njihovom uništavanju.³⁷ Ona predstavlja međunarodni pravno obavezujući sporazum za zabranu upotrebe, skladištenja, proizvodnje i prometa nagaznih mina. Svaka članica Konvencije prihvatila je obavezu da nikad ni u kakvim okolnostima neće:

- 1) koristiti protivpešadijske mine;
- 2) razvijati, proizvoditi, na drugi način pribavljati, skladištiti, posedovati ili prenositi drugima, direktno ili indirektno, protivpešadijske mine;
- 3) pomagati, ohrabrivati ili podsticati na bilo koji način bilo koga da se angažuje u aktivnostima koje su strani ugovornici zabranjene shodno Konvenciji.

Pored toga, svaka strana ugovornica se obavezala da uništi ili obezbedi uništavanje svih protivpešadijskih mina u skladu sa odredbama Konvencije.

Do sredine 2022. godine Konvenciju su ratifikovale 164 države.³⁸ To, međutim, istovremeno znači da Konvencija do daljnjeg formalnopravno nije obavezna za skoro 20% članica UN, među kojima su i takve vojne sile kao što su SAD, Rusija, Kina, Indija, Pakistan i dr.

³⁶ Resanović A. 1998, 12.

³⁷ Maslen S., Herby P. 1998, 693-713; Maslen S. 2001.

³⁸ *Convention on the Prohibition of the Use, Stockpiling, Production and Transfer of Anti-Personnel Mines and on their Destruction*, UNTC, treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtd_sg_no=XXVI-5&chapter=26&clang=_en.

5. Kasetne mine

To je posebna vrsta mina koje nastaju kada se koriste kasetne bombe (sastavljene od velikog broja manjih bombi) koje se najčešće bacaju iz aviona ili upotrebom artiljerije, imaju mehanizam sa odloženim dejstvom, a posebno onda kada su takve da se aktiviraju dodirrom.

Time se one pretvaraju u nagazne (protivpešadijske, dodirne) mine koje ubijaju i teško ranjavaju i mnogo godina nakon napada, i to najčešće decu i slučajne prolaznike (jer svojim oblikom živim bojama privlače njihovu pažnju).

Više o ovoj vrsti sredstava biće reči kod izlaganja kasetnih bombi, u sklopu pravila vazdušnog rata.

IV. POSTUPAK SA MRTVIMA

Postoji čitav niz drugih pitanja, koja su po prirodi stvari karakteristična u prvom redu za rat na kopnu ili u vezi sa kojima su razvijena pravila međunarodnog ratnog i humanitarnog prava, prilagođena prvenstveno ratu na kopnu.

Ovde će biti reči samo o tri specifična problema: o vojnim pločicama, asanaciji bojišta i vojničkim grobljima. Oni se ne tiču samog izvođenja neprijateljstava (oružanog sukoba) ali, sa druge strane, proističu iz toga.

1. Vojne pločice

To su standardni delovi opreme vojnih lica koji služe za utvrđivanje njihovog identiteta u ratu u slučaju pogibije, nekog drugog načina gubitka života (npr. od bolesti) ili teškog ranjavanja. Poznati su i kao pločica o identitetu, ratna značka odnosno značka za raspoznavanje.

Takva pločica se obično nosi na lančiću ili gajtanu oko vrata ili, mnogo ređe, oko ruke. Najčešće se izrađuje u vidu jednostruke ili dvostruke tanke metalne pločice (otuda i naziv "vojna pločica") na kojoj su ugravirani lični podaci imaoca. Drugi oblik u kojem se obično javlja je metalna kutijica u koju se stavlja listić papira s ličnim podacima.

Potreba za ovim značkama javila se krajem XIX, a naročito od početka XX v. Sve užasniji oružani sukobi, praćeni ogromnim ljudskim žrtvama, otežavali su, čak i onemogućavali identifikovanje poginulih i ranjenih. Kada je broj žrtava veliki često se ne zna identitet poginuloga (zbog prisustva na malom prostoru tela velikog broja vojnika iz raznih jedinica) ili nema vremena za identifikaciju (zbog ratnih dejstava, opasnosti zaraze i sl.) ili je leš unakažen pa je raspoznavanje nemoguće, ili je reč o ranjeniku koji pati od gubitka pamćenja ili je u besvesnom stanju pa ne može da da osnovne podatke o sebi, itd.

Prve ratne značke pojavile su se još 1866. u pruskoj vojsci, za vreme prusko-austrijskog rata, ali su vojnici iz sujeverja odbijali da ih nose. Ipak, Prusi 1869. uvode obavezno nošenje ratnih znački, a za njima to čine Rusija (1877), Francuska (1881), Belgija (1889), Austrija (1902), SAD (1906), Velika Britanija (1907) itd. Na širenje ove prakse uticala je činjenica da je Ženevska konvencija iz 1906. obavezala sve države članice da poginula i ranjena vojna lica identifikuju i o tome dostave podatke protivniku.

Već u Prvom svetskom ratu vojnici najvećih i najbolje organizovanih armija (nemačke, austro-ugarske, francuske, britanske, američke i dr.) nosili su svoje lične podatke utisnute na pločicama ili ispisane na papirima u metalnim kutijicama.

Između dva svetska rata učinjeni su naponi da se pravila u ovoj oblasti unifikuju, a zatim su odgovarajućim odredbama I i II Ženevske konvencije o zaštiti žrtava rata iz 1949. (čl. 16. Konvencije za poboljšanje položaja ranjenika i bolesnika u oružanim snagama u ratu i čl. 19 Konvencija za poboljšanje položaja ranjenika, bolesnika i brodolomnika oružanih snaga na moru) preciznije utvrđena pravila u vezi sa sadržinom ratnih značaka (pločica) i postupkom s njima. Prema tim rešenjima, države su dužne da u slučaju rata snabdeju svoja vojna lica ratnim značkama (pločicama) koje treba da sadrže: naznačenje sile kojoj odnosno lice pripada, broj vojne jedinice ili broj matrikule, prezime, lično ime ili imena odnosnog lica, njegov datum rođenja, a uz to eventualno i druge podatke koje država smatra potrebnim (npr. oznaka krvne grupe).

U slučaju smrti borca čiji su ostaci iz nekog razloga u vlasti protivnika, ako je u pitanju dvostruka pločica, s poginulog se skida njena polovina i šalje drugoj strani, a drugi deo pločice ostaje na lešu. Ako je ratna značka iz jednog dela (u vidu kutijice ili jednodelne pločice), podaci se prepisuju i dostavljaju drugoj strani, a kutijica (pločica) ostavlja na lešu, a ako to iz nekog razloga nije moguće, s leša se skida kutijica (pločica) i šalje drugoj strani. U svakom od ovih slučajeva, pločica (kutijica) odn. polovina dvostruke pločice odn. prepisani podaci šalju se drugoj strani zajedno sa svim ličnim stvarima poginuloga (testament, drugi dokumenti, novac i sl.). Ratna značka koja ostaje na lešu omogućava da se naknadno (kad se rat završi, ponekad i posle mnogo godina) izvrši ekshumacija, posmrtni ostaci prenesu u domovinu i tamo sahrane i slično.³⁹

Pravila o vojnim pločicama nastala su za potrebe oružanih sukoba na kopnu, ali se primenjuju na sve pripadnike oružanih snaga, pa tako i pripadnike ratne mornarice i vazduhoplovstva.

³⁹ Gažević N., 1974¹: 19; O'Mara D., *Identifying the Dead: a Short Study of the Identification Tags 1914-1918*, Western Front Association, 13 November 2009, westfrontassoc.mtcdevserver.com/the-great-war/great-war-on-land/weapons-equipment-uniform/1033-identifying-dead-short-study-identification-tags-1914-1918.html#sthash.s3a5Apvb.dpbs; „Жетон бессмертия“, *Gunmagazine* 27/2011, gunmagazine.com.ua/index.php?id=248; Абаринов А., „Знак бойца“, *ZN, UA*, 2 марта 2012, https://zn.ua/SOCIUM/znak_boytsa.html.

2. Asanacija bojišta

To je naziv za organizovano preduzimanje mera radi pronalaženja, prikupljanja, identifikovanja i sahranjivanja poginulih, uklanjanja (paljenja i sl.) leševa životinja i drugih otpadaka, radi sprečavanja nastanka i širenja zaraznih bolesti.

Svaki sukob prate žrtve. Još u dalekoj prošlosti, u slučaju velikih bitaka i bojeva, broj poginulih merio se hiljadama, pa i desetinama hiljada.

Mada su podaci, razume se, nedovoljno pouzdani, uglavnom se smatra da je posle Maratonske bitke (490. pre n. e.) na bojnopolju ostalo oko 6.600 mrtvih (oko 6.400 Persijanaca i 203 Grka); u Termopilskoj bici (480. pre n.e.) poginulo je navodno 20.000 Persijanaca i oko 2.000 Grka (uključujući svih 300 Spartanaca); u bici kod Kane (216. pre n.e.) Rimljani su imali oko 48.000, a Hanibalovi ratnici oko 5.700 poginulih; itd.

Kada je reč o sukobima iz nama bliže istorije, u Austerliškoj bici (1805) saveznici su imali oko 15.000, a Napoleon nešto preko 8.000 poginulih; u Borodinskoj bici (1812) Francuzi su izgubili oko 50.000 (poginulih i ranjenih), a Rusi oko 44.000 ljudi (po nekim izvorima, međutim, samo poginulih je ukupno – na obe strane - bilo oko 73.000); u bici kod Vaterloa (1815) saveznici su imali oko 22.000, a Francuzi oko 25.000 mrtvih i ranjenih; itd.

Uz poginule ljude, na terenu su ostajala i tela ogromnog broja životinja – konja, mazgi, slonova, i dr.

Premda se od pamtiveka znalo da su leševi izvor zaraze, mnoge vojske antičkog i srednjeg veka ostavljale su ih nesahranjene, iz raznih razloga - zbog osvete, primitivizma, iz verskih i sličnih obzira. Ponekad jednostavno nije bilo vremena za uklanjanje ovih ostataka. To je, međutim, neretko dovodilo do epidemija koje su u nekim slučajevima odnosile više žrtava nego sam oružani sukob.

Tokom vekova, poginuli su često pljačkani i ostavljani da leže gde su pali (posebno kad je reč o protivnicima) a u najboljem slučaju su sahranjivani u zajedničke neobeležene grobnice. Osim ako se radilo o čuvenim i posebno uvažavanim ratnicima ili velikim vojskovođama, niko se nije starao o njihovoj identifikaciji i obeležavanju grobova.

Primeru radi, posle čuvene bitke kod Hejstingsa 1066, Normani su svoje poginule sahranili u velikoj masovnoj grobnici, dok su tela poginulih anglosaksonskih ratnika ostavili na polju, odakle su neke od njih odneli i sahranili njihovi rođaci.

Tek od druge polovine XIX v. javlja se asanacija kao organizovana delatnost. Na to je uticalo nekoliko razloga.

S jedne strane porastao je nivo javne i pojedinačne svesti, svoj udeo imali su i moral, verska uverenja i drugi faktori. Sa druge strane, javili su se i razlozi praktične prirode – uvođenje stajaćih vojski i velikih armija, a time i sukoba sa mnogo učesnika, pojava sve ubistvenijeg oružja (savremena artiljerija, brzometne puške, mitraljezi itd.) doveli su do ogromnog porasta broja poginulih i ranjenih čiji broj se sve češće meri desetinama i stotinama hiljada.

Navešćemo samo nekoliko primera:

- Posle bitke kod Solferina (1859) u kojoj je učestvovalo oko 130.000 austrijskih i, sa druge strane, oko 140.000 savezničkih francuskih i sardinijskih vojnika, bilo je mrtvih, ranjenih i nestalih 22.310 austrijskih i više od 17.000 francuskih i sardinijskih vojnika;

- u Kolubarskoj bici za 13 dana (3. 12. 1914. - 15. 12. 1914) Srbi su imali 22.000 a Austrougari 30.000 mrtvih;

- u Galipoljskoj bici za godinu dana (17. 12. 1915. - 9. 1. 1916) Britanci su imali preko 160.000 poginulih i oko 4.000 umrlih od bolesti, njihovi saveznici Francuzi preko 27.000 poginulih, a njihovi protivnici Turci više od 56.600 poginulih i oko 21.000 umrlih od bolesti;

- u Verdenckoj bici (1916), ne bez razloga poznatoj kao "Verdenski mlin za meso" obe strane imale su užasne gubitke – ukupno više od 250.000 mrtvih i oko 500.000 ranjenih;

- u bici na Somi (1916) Nemci su imali preko 164.000, a saveznici preko 146.000 mrtvih i nestalih (samo prvog dana dejstava 1. 7. 1916, Englezi su imali 57.470 žrtava, od čega 19.240 mrtvih);

- u čuvenoj Staljingradskoj bici (1942-1943) Nemci i njihovi saveznici imali su oko 980.000 poginulih i ranjenih (uz još 110.000 zarobljenih) a Sovjeti oko 750.000 poginulih, ranjenih i zarobljenih vojnika i više od 40.000 mrtvih civila. Po drugim izvorima, Sovjeti su imali ukupne gubitke od 1,13 miliona, a Nemci i njihovi saveznici oko 850.000. Savremeni ruski izvori potvrđuju sovjetske gubitke od 1,13 miliona, ali tvrde da su Nemci i njihovi saveznici imali ukupne gubitke od čak 1,5 miliona. U bilo kojoj varijanti, ukupni gubici dveju strana bili su između 1,5 i 2,6 miliona. Tako veliki broj žrtava doveo je do toga da je u masovnim grobnicama i rovovima, uz upotrebu buldožera, sahranjivano je i do 50.000 tela dnevno.

Činjenica da savremeni oružani sukobi zbog izuzetnog unapređenja ratnih sredstava i drugačijeg načina vođenja operacija dovode do sve većih ljudskih gubitaka, izazvala je potrebu da se problemu asanacije pristupi na nov način. To je po prirodi stvari našlo odraz u relevantnim međunarodnim sporazumima.

Ženevska konvencija za poboljšanje sudbine vojnih ranjenika u ratu na kopnu (1864) obavezala je ugovornice da u slučaju rata zbrinjavaju ranjenike na bojištu i neguju ih, bez obzira na pripadnost.

Novom Ženevskom konvencijom (1906) i posebno Haškim pravilnikom (1907) ugovornice su se obavezale da posle bitke pronađu, identifikuju i sahrane poginule, popišu njihove stvari i pošalju ih njihovim vojskama.

Ova pitanja bliže su uređena savremenim humanitarnim pravom, u prvom redu Ženevskim konvencijama o zaštiti žrtava rata (1949) i dopunskim protokolima uz njih (1977).

3. Ratna groblja

U užem smislu, tako se nazivaju samostalna ili odeljena mesta u okviru lokalnih grobalja gde su sahranjeni poginuli ili umrli borci i ratni zarobljenici. U širem smislu

podrazumevaju i spomen-kosturnice, spomenike neznanom junaku i sl., kao i olupine potonulih brodova i vazduhoplova.⁴⁰

Tako shvaćena, nastaju u XIX v. (do tada su ratnici obično sahranjivani na mestu pogibije) i regulisana su međunarodnim konvencijama i unutrašnjim propisima država, kojima se obezbeđuju njihova zaštita i održavanje.

S obzirom na prirodu rata odn. činjenicu da vojske prelaze na teritorije drugih zemalja gde iz raznih razloga vojnici gube život (u borbi, usled ranjavanja, bolesti itd.) u većini država pored njihovih vojnih odn. ratnih grobalja (u kojima počivaju njihovi vojnici) postoje i groblja u kojima su sahranjeni posmrtni ostaci pripadnika drugih armija (saveznika, ali i neprijatelja).

Primeru radi, na prostoru Srbije, pored njenih ratnih grobalja, nalaze se i austrougarsko, nemačko, bugarsko, rusko, francusko, britansko, italijansko i češko (u nekim slučajevima i više grobalja sa ostacima pripadnika odn. armija). Srpski ratnici i zarobljenici sahranjivani su širom Evrope u oba svetska rata, s tim da se veća groblja nalaze u Grčkoj, Alžiru, Francuskoj, Albaniji, Makedoniji, Bugarskoj, Mađarskoj, Češkoj, Austriji, Nemačkoj i Norveškoj.

Obaveza zaštite posmrtnih ostataka poginulih i umrlih ratnika, pa i neprijateljskih boraca, postoji još za vreme trajanja oružanog sukoba.

Između ostalog, Ženevske konvencije o zaštiti žrtava rata (1949) obavezuju zaraćene strane da se s dužnim poštovanjem odnose prema poginulima. Strane u sukobu dužne su da:

- poginule pokopaju ili spale (po mogućnosti pojedinačno);
- da ih pristojno sahrane (po mogućnosti shodno obredima veroispovesti kojoj pripadaju);
- da obezbede da ti grobovi budu poštovani, grupisani po državljanstvu umrlih, pristojno održavani i tako obeleženi da se mogu uvek pronaći;
- da obezbede da na lešu ostane pločica o identitetu kakve nose vojna lica;⁴¹
- da vode podatke o tome gde je ko pokopan;
- da jedna drugoj saopšte podatke o mrtvima;
- da organizuju zvaničnu službu za grobove i dr.

Leševi treba da budu pokopani, a spaljivati se mogu samo zbog higijene ili iz razloga koji proističu iz veroispovesti umrlih. Ova pitanja su regulisana čl. 17. Ženevske konvencije za poboljšanje položaja ranjenika i bolesnika u oružanim snagama (Prva ženevska konvencija, 1949).

U jednom posebnom, najširem smislu, pored grobova i grobalja ratnika, ratnim grobljima smatraju se i ona na kojima su sahranjena i druga lica, posebno ona koja su umrla iz razloga vezanih za okupaciju ili za vreme zatvora do koga je došlo zbog

⁴⁰ Gažević N. 1974, 766-773; Petrig A. 2009, 341-369.

⁴¹ Reč je o vojnoj pločici o identitetu odn. ratnoj znački za raspoznavanje o kojima je već bilo reči.

okupacije ili neprijateljstava, kao i ona lica koja nisu bila državljani države u kojoj su umrla usled neprijateljstava. Njihovi posmrtni ostaci moraju biti poštovani, a groblja moraju biti poštovana, uredno održavana i na propisani način obeležena.

Kada okolnosti i odnosi među protivničkim stranama to dopuste, strane na čijim teritorijama se nalaze grobovi treba da zaključe sporazume: (a) da se članovima porodica umrlih lica i zvaničnim predstavnicima službe za grobove olakša pristup grobovima; (b) da se obezbedi stalna zaštita i uredno održavanje ovih grobova i (c) da se olakša vraćanje posmrtnih ostataka umrlih lica i njihovih ličnih stvari zemlji porekla na njen zahtev ili na zahtev porodice.⁴²

⁴² Odredbe o tome sadržane su u čl. 34. Dopunskog protokola I (1977) uz Ženevske konvencije o zaštiti žrtava rata (1949).

Glava II

PRAVILA RATOVANJA POMORSKOG RATA

I. OSNOVNI POJMOVI POMORSKOG RATA I MEĐUNARODNOG PRAVA MORA

1. Pojam pomorskog rata

Pomorski rat je rat koji se vodi na moru, kako na njegovoj površini, tako i ispod nje (podmornice, morske mine i sl.) a takođe i u obalskom području.⁴³

Uz mnoštvo zajedničkih elemenata sa zakonima i običajima ratovanja na kopnu, pomorski rat se odlikuje i određenim osobenim rešenjima. Neka od njih posledica su specifičnosti uslova u kojima se odvijaju neprijateljstva - tako npr. brodolomnici, bolnički brodovi, morske mine, torpeda, podmornice itd. svojstveni su ratu na moru, a ne na kopnu.

Istine radi brodolomnici, bolnički brodovi, morske mine itd. mogu se javiti i na velikim jezerima ili rekama, na kojima se takođe vode bitke ratnih mornarica. U skladu s tim odgovarajuća pravila pomorskog rata imaju primenu i u tim okvirima.

Druga su rezultat posebnih običajnih pravnih pravila koja su se razvijala odvojeno i donekle se razlikuju od onih koja važe za rat na kopnu - tako npr. privatna imovina koja je u ratu na kopnu u principu neprikosnoven, u pomorskom ratu može biti predmet zaplene; za razliku od suvozemnog, u pomorskom ratu je dopuštena upotreba tuđe (lažne) zastave, itd.

Specifičnosti pomorskog rata dovele su do toga da su pravila pomorskog rata kodifikovana posebnim međunarodnim sporazumima.

Na Drugoj haškoj konferenciji (1907) usvojen je niz konvencija koje su se neposredno odnosile na pomorski rat. Reč je o konvencijama: o položaju neprijateljskih trgovačkih brodova; o pretvaranju trgovačkih brodova u ratne; o postavljanju automatskih kontaktnih podmorskih mina; o bombardovanju s mora za vreme rata; o izvesnim ograničenjima vršenja prava uzapćenja u pomorskom ratu; i dr.

Važna je i Londonska pomorska deklaracija (1909) koja, iako nikada nije stupila na snagu, predstavlja odraz onoga što su tadašnje velike pomorske sile smatrale običajnim međunarodnim pravom u pomorskom ratu.⁴⁴

⁴⁴ Više: Naval War College 1910; Scott J. B. 1914, 274-329; Martin C. 2009, 731-755.

Deklaraciju je potpisalo 10 najvećih pomorskih država toga vremena, uključujući i sve tadašnje najveće svetske sile. Potpisnice su bile: Austrougarska, Francuska, Holandija, Italija, Japan, Nemačka, Rusija, SAD, Španija i Velika Britanija. Sama činica da su se tako važne države složile oko toga šta su odgovarajuća prava i obaveze u pomorskom ratu, govori da se radilo o za sve razumljivim i prihvatljivima rešenjima, bez obzira na to što su na kraju pomenute zemlje odustale od toga da se i formalno pravno obavežu da će poštovati Deklaraciju kao takvu.

Odredbe o pomorskom ratu sadrže i savremeni izvori međunarodnog ratnog i humanitarnog prava, u prvom redu Ženevske konvencije za zaštitu žrtava rata (1949) i Dopunski protokol I (1977) uz njih.

Ovde će biti razmotrene samo neke osobenosti pomorskog rata, tačnije međunarodnih pravnih pravila kojima je on regulisan.

2. Ratište pomorskog rata

Prva specifičnost pomorskog rata ogleda se u tome da je njegovo ratište s jedne strane nešto uže od opšteg pojma ratišta, ali da, s druge strane, obuhvata ne samo more, već i sa njim povezane prostore.

Naime, ratište pomorskog rata ne prostire se na čitavu teritoriju svih strana u sukobu, kao što je slučaj sa opštim pojmom ratišta. Ono po prirodi stvari u principu ne obuhvata kopnene delove teritorija strana u sukobu i vazdušni prostor iznad njih.

Sa druge strane, ono se ne svodi samo na obalna mora sukobljenih strana (unutrašnje morske vode, teritorijalno more i, tamo gde ga ima, arhipelaško more svake od njih)⁴⁵ uključujući i odgovarajući deo obale, pa čak ni na te prostore i otvoreno more. Uz sve navedeno, ono obuhvata i ušća reka i unutrašnje vode (reke, kanale, jezera) strana u uskoku, kojima brodovi zaraćenih sila imaju pristup.

Obalna mora (unutrašnje morske vode, teritorijalno more i arhipelaško more) neutralnih država, a takođe internacionalizovana, neutralizovana i demilitarizovana područja, čak i kada se nalaze pod suverenitetom neke od sukobljenih strana ne predstavljaju ratište pomorskog rata.

Tako npr. Alandska ostrva, iako su deo Finske, čitavim nizom međunarodnih ugovora su demilitarizovana i neutralizovana još od XIX veka, te u slučaju rata ne bi spadala u ratište.

Danas je teško zamisliti ratove koji bi se odvijali samo na moru, a ne istovremeno i na kopnu i u vazduhu. Ipak, i dalje je potrebno znati dokle seže ratište pomorskog rata, pošto od toga zavisi koja pravila ratnog prava se imaju primeniti. Iako su mnoga pravila ista i u ratu na kopnu i u ratu na moru, neka nisu.

⁴⁵ O ovim pojasevima (vodama): Krivokapić B. 2017, 779-797.

3. Vojište i bojište pomorskog rata

Određene specifičnosti pomorskog rata ogledaju se i u načinu na koji se shvataju vojište i bojište.

Konkretno, pomorsko vojište je prostor u kome se stvarno izvode ratne operacije. Obuhvata odgovarajuće delove mora, ostrva, obalni pojas i vazdušni prostor iznad njih.

Pomorsko bojište je uži pojam. To je samo onaj deo pomorskog vojišta (na površini, pod vodom, u obalnom području i u vazduhu) na kojem se vodi borba i izvode druga borbena dejstva.

Granice pomorskog vojišta odnosno pomorskog bojišta zavise od raznih faktora, kao što su veličina i raspored snaga zaraćenih strana, domet oružja, geografski uslovi, vremenske prilike i slično.

4. Ratna zona u pomorskom ratu

Ratna zona je nedovoljno definisan pojam koji, između ostalog, može da se odnosi na vojište ili bojište.

U pomorskom ratu taj termin ima posebno značenje i koristi se kao naziv za tačno određeni deo otvorenog mora uz teritorijalno more zaraćene države u kojem se preduzimaju mere za sprečavanje trgovačke plovidbe – tako što se npr. to područje minira, bez opomene se napadaju neutralni trgovački brodovi i slično.

Takvi postupci su u suprotnosti s međunarodnim pravom, posebno sa slobodama otvorenog mora, koje i dalje važe za neutralne brodove. Stoga oni nisu dopušteni i mogu se samo izuzetno odrediti kao jedan vid represalije (zato što neprijatelj ne poštuje pravila međunarodnog prava oružanih sukoba) ili kao mere samoodbrane (da bi se sprečio prodor neprijatelja iz određenog pravca) ali čak i tada moraju biti ograničeni samo na određene delove otvorenog mora koji se naslanjaju na teritorijalno more odnosno države.

Ratne zone u pomorskom ratu se ponekad nazivaju operativnim zonama odnosno zabranjenim zonama u pomorskom ratu.⁴⁶

5. Međunarodno pravo mora

Sve što se događa na moru i povodom njega je u tesnoj međusobnoj vezi. Stoga su i pojmovi pomorskog rata i instituti međunarodnog prava oružanih sukoba koji se na njega odnose tesno povezani sa pojmovima i ustanovama posebne grane međunarodnog prava koja se zove pravo mora.

⁴⁶ O zabranjenim zonama će više reći biti kasnije, kod razmatranja posebnih načina ratovanja u pomorskom ratu.

Premda se pravila međunarodnog prava mora tiču odnosa u doba mira, ona definišu i uređuju niz instituta koji su suštinski sastavni deo i ratnog i humanitarnog prava, kao što su ratni brod, trgovački brod, državna pripadnost broda, brodske isprave, identifikacija broda, brodska zastava, polazna linija od koje se meri teritorijalno more, teritorijalno more, luka, otvoreno more itd.

Tako npr. da bi imale smisao i mogle se primeniti norme međunarodnog prava oružanih sukoba treba znati šta je ratni, a šta trgovački brod, šta su unutrašnje morske vode i teritorijalno more države, šta je otvoreno more itd. Ovo zato što ratni i trgovački brodovi imaju drugačiji status, što se ratište ne prostire na unutrašnje morske vode i teritorijalno more neutralnih država itd.

Pored toga, odnosi između sukobljenih strana i trećih (neutralnih) država (a čak je i u oba svetska rata jedan broj država ostao neutralan) odvijaju se prema normama međunarodnog prava koje uređuju odnose u doba mira, dakle, prema pravilima međunarodnog prava mora.

To, između ostalog, važi i za pitanja koja se tiču prava i obaveza ratnih brodova u stranom teritorijalnom moru, prava ratnog broda da pod određenim uslovima zaustavi i pregleda, pa i uzapti strani trgovački brod na otvorenom moru itd.

Na taj način, za razumevanje raznih odnosa koji se odvijaju u sklopu pomorskog rata ili su u nekoj vezi sa njim, potrebno je što bolje poznavanje prava mora, jer se samo tako može znati o čemu se tačno radi i šta je dopušteno, a šta ne.

1. Pojam prava mora

Pravo mora je oblast odn. grana međunarodnog javnog prava koja sadrži norme o razgraničenju pojedinih delova mora i pravnom režimu u njima, a delom i neka druga pravna pravila u vezi sa morem.⁴⁷

Pravo mora nije isto što i pomorsko pravo.

Pomorsko pravo se razlikuje od prava mora i po predmetu regulisanja, i po subjektima, i po izvorima prava. U pogledu predmeta regulisanja uglavnom je ograničeno na pitanja vezana za pomorsku plovidbu i njenu bezbednost (tzv. upravno pomorsko pravo) i imovinskopravne odn. privatnopravne odnose na moru. Dok su osnovni subjekti međunarodnog prava mora države, glavni subjekti pomorskog prava su fizička i pravna lica. Dok su glavni izvori prava mora – odgovarajući izvori međunarodnog javnog prava, u prvom redu međunarodnopravni ugovori i običajna pravna pravila, izvori pomorskog prava su pre svega nacionalni propisi država. Ipak u nekim oblastima (posebno kod regulisanja bezbednosti plovidbe, obaveze spasavanja na moru itd.) razlika između pomorskog i prava mora nije tako oštra.

⁴⁷ Više: Rudolf D. 1989; Churchill R., Lowe V. 1999; Degan V. Đ. 2002; Oda S. 2003; Anderson D. 2008; Tanaka Y. 2012; Rothwell D. R., Elferink A. G. O., Scott K. N., Stephens T. 2015; Rothwell D. R. 2016.

2. Izvori prava mora

Pravne izvore u ovoj materiji predstavljaju međunarodni ugovori, međunarodna običajna pravila i drugi izvori međunarodnog prava, ali u izvesnoj meri i unutrašnji propisi država.

Prva pravila nastala su, razume se, običajnim putem. Mada je ova materija u međuvremenu kodifikovana, određena običajnoppravna pravila i dalje su na snazi. To u prvom redu važi za norme koje su, kao deo univerzalnog običajnog međunarodnog prava, prerasle u *jus cogens* (imperativno, apsolutno obavezno pravo) kao npr. načelo slobode otvorenog mora.

Kada je reč o ugovornom pravu u ovoj oblasti, ova materija je kodifikovana 1958. kada su na međunarodnoj konferenciji u Ženevi potpisane četiri konvencije: 1) o teritorijalnom moru i spoljnom morskom pojasu; 2) o otvorenom moru; 3) o ribolovu i očuvanju bioloških bogatstava otvorenog mora; i 4) o epikontinentalnom pojasu.

Razni razlozi, među kojima i razvoj nauke i nove tehnologije, uslovili su da se kasnije pristupi novoj kodifikaciji, što je i učinjeno vrlo obimnom Konvencijom UN o pravu mora (1982). Ona je danas daleko najvažniji pravni izvor u ovoj materiji.

Uz navedene, postoji i niz drugih univerzalnih i regionalnih konvencija koje se bave nekim posebnim pitanjima - borbom protiv akata nasilja na moru⁴⁸, regulisanjem izbegavanja sudara i spasavanjem na moru, zaštitom životne sredine, statusom pojedinih moreuza itd.

Pa ipak, određeni krug odnosa ostao je u nadležnosti država. Svaka od njih svojim domaćim propisima reguliše takva pitanja kao što su: širina njenog teritorijalnog mora, širina njene isključive ekonomske zone, maksimalan broj stranih ratnih brodova koji u istom trenutku smeju da se nalaze u njenom obalnom moru, koje njene luke su otvorene za međunarodni saobraćaj a koje ne, itd.

Neka od pitanja koja su regulisana pomenutim dokumentima vrlo su važna i sa stanovišta međunarodnog ratnog i humanitarnog prava. Tako npr. strane u sukobu ne smeju vršiti ratna dejstva u teritorijalnom moru neutralne države, ali granice tog mora (njegova spolja ivica) definisane su u okvirima koje predviđa Konvencija UN o pravu mora (najviše 12 nautičkih milja) unutrašnjim propisima odnosne države (neke države su se odlučile da imaju teritorijalna mora širine manje od maksimalno dozvoljene).

⁴⁸ Više: Krivokapić B. 2013³, 198-214.

6. Brod

1. Pojam broda

Brodom se naziva dovoljno veliko plovno sredstvo sa sopstvenim ili tuđim pogonom (ako ga npr. vuče ili gura drugi brod) koje služi za prevoz lica i stvari po morima, rekama i jezerima.

Od najvećeg značaja sa stanovišta prava oružanih sukoba su pomorski brodovi, oni koji su specijalno projektovani i izgrađeni za plovidbu na moru tako da su sposobni da prevaljuju velike pa i ogromne udaljenosti. U daljem izlaganju upravo će se oni prvenstveno imati u vidu.

Opšte međunarodno pravo ne definiše pojam broda, ali to čine neki višestrani međunarodni ugovori, koji u tom slučaju pojašnjavaju da se definicija daje samo za potrebe odnosnog sporazuma.

Tako npr. Protokol o suzbijanju nezakonitih dela protiv bezbednosti nepokretnih platformi smeštenih iznad epikontinentalnog pojasa (1988) precizira u čl. 2. da je za potrebe Konvencije o suzbijanju nezakonitih dela protiv bezbednosti pomorske plovidbe (1988) brod:

„plovilo bilo koje vrste koje nije trajno pričvršćeno za dno mora, uključujući plovila sa dinamičkom potporom, podmornice, ili bilo koje drugo plovilo“.

Čovek je od pamtiveka koristio brodove, najpre za plovidbu na rekama, a zatim i za savladavanje većih vodenih prostranstava (jezera, mora i okeani). Pošto pružaju niz jedinstvenih prednosti, brodovi su od davnina korišćeni za potrebe ratovanja.

Još pre 7.000 godina Egipćani su gradili brodove od snopova stabljiki papirusa, odn. terakote koji su bili slabe građe i u početku služili samo za plovidbu Nilom. Kasnije su se otisnuli i na mora, o čemu svedoči i najstarija sačuvana slika morskog broda koja se nalazi na reljefu faraona Sahure iz V dinastije u Egiptu (oko 2000. pre n. e.). Najstariji otkriveni potopljeni brodovi su feničanske lađe natovarene vinom, koje su stradale u oluji oko 750. pre n. e.

Najveći među današnjim brodovima imaju dužinu i do 500 m, širinu više od 70 m i visinu na boku i do 70 m.

2. Vrste brodova

Zavisno od odabranog kriterijuma, brodovi se dele na razne načine:

- *pema području plovidbe i tipu odn. konstrukciji*: na brodove za plovidbu morem i brodove za plovidbu unutrašnjim vodama. U okviru ovih, postoje dalje podele, pa se brodovi za plovidbu morem dele na brodove male obalne plovidbe, brodove velike obalne plovidbe i brodove duge plovidbe, a brodovi za plovidbu unutrašnjim vodama na jezerske, rečne i kanalske;

- *prema nameni*: na ratne brodove, tankere, teretne brodove, putničke brodove, feribote (brodovi za prevoz putnika i vozila), namenske brodove (tegljači, bageri, vatrogasni brodovi i dr.), ribarske brodove itd.;

- *prema pogonu*: na motorske brodove, brodove na električni pogon, brodove na kombinovani pogon, nuklearne brodove itd.;

- *prema načinu plovidbe*: površinski brodovi, podmornice i gliseri; itd.

Sa stanovišta međunarodnog prava, a posebno međunarodnog prava oružanih sukoba, najvažnija je podela na ratne i trgovačke brodove, koja polazi istovremeno od nekoliko kriterijuma: 1) namene odnosno funkcija broda; 2) toga da li on jeste ili nije deo oružanih snaga neke države i 3) različitog pravnog položaja (prava i obaveza) ovih brodova.

O ratnim brodovima biće više kod razmatranja posebnih sredstava ratovanja u pomorskom ratu, tako da je ovde potrebno dati kratak osvrt samo na trgovačke brodove.

3. Trgovački brod

Trgovačkim se naziva svaki brod koji ne pripada ratnoj mornarici neke države odn. nije u nekoj drugoj državnoj službi (reprezentativni,⁴⁹ policijski, brodovi za vršenje carinskog ili sanitetskog nadzora, za obavljanje naučnih istraživanja i merenja i slično) već služi u trgovačke svrhe (za prevoz lica i robe).

Takav brod je trgovački bez obzira na to u čijem je vlasništvu – privatnom ili državnom.

U trgovačke brodove spadaju: kruzeri i drugi brodovi za prevoz putnika, tankeri za naftu, tankeri za hemikalije, brodovi za rasuti teret, kontejnerski brodovi, brodovi hladnjače, ribarski brodovi, brodovi za preradu ribe, trajekti, tegljači, brodovi za naučno istraživanje, ledolomci, brodovi bageri itd.

Položaj trgovačkih brodova u miru regulisan je normama međunarodnog prava mora i zavisi od niza faktora, kao što su državna pripadnost broda, prostor gde se brod nalazi (u teritorijanom moru strane države, na otvorenom moru itd.), pogon broda (donekle posebna pravila važe za brodove na nuklearni pogon) itd.

Posebna pravila važe u vreme oružanog sukoba (rata).

Tada je od najvećeg značaja pitanje kome (strani u sukobu, njenom savezniku, njenom protivniku ili nekoj neutralnoj državi) pripada brod, jer to neposredno utiče na pravni položaj broda i odnos prema njemu.

⁴⁹ Brodovi kojima se, dolazeći u zvaničnu posetu stranoj državi, prevoze šef države, akreditovani diplomatski predstavnici, zvanične delegacije koje predstavljaju šefa države ili vladu itd.

U nekim izuzetnim slučajevima (kada je zatečen u vršenju ratnih dejstava u korist neprijatelja, kada plovi u konvoju neprijateljski ratnih brodova itd.) trgovački brod, pa i takav brod neutralne države, može biti napadnut bez upozoravanje. Mimo toga, on, čak i ako je neprijateljski, uživa određenu zaštitu - ratni brod ga ne sme potopiti niti onesposobiti za plovidbu ako prethodno nije smestio putnike, posadu i brodske papire na sigurno mesto.

Sa druge strane, u ratu je, u cilju jačanja pomorskih oružanih snaga, dozvoljeno pretvaranje trgovačkih brodova u ratne, posle čega oni imaju pravo da izvode neprijateljstava, ali ih, isto tako, protivnička strana može napasti bez opomene.

Najzad, pod određenim uslovima, strana u sukobu može uzaptiti, pa i zapleniti strani (neutralni) privatni trgovački brod. Naprotiv, trgovački brod u vlasništvu neprijateljske države postaje ratni plen na moru samim činom uzapćenja što znači od trenutka uspostavljanja vlasti nad njim.

O svemu tome biće više reči kasnije.

4. Državna pripadnost broda

Državna pripadnost je naziv za posebnu pravnu vezu između broda i države čiju zastavu vije. Često se u istom značenju koristi izraz „nacionalnost broda“.

Prema čl. 91. Konvencije UN o pravu mora (1982):

„1. Svaka država određuje uslove pod kojima dodeljuje brodovima svoju državnu pripadnost i uslove upisa u registar na svom području, kao i pravo da vije njenu zastavu. Brodovi imaju državnu pripadnost one države čiju su zastavu ovlašćeni da viju. Mora postojati istinska veza između države i broda.

2. Brodovima kojima je dodelila pravo da viju njenu zastavu, država izdaje isprave u tu svrhu“.

Nacionalnost broda ima posebnu ulogu u vreme rata kada se strogo vodi računa o tome da li se radi o sopstvenom (savezničkom), neprijateljskom ili neutralnom brodu, pa se prema tome i postupa.

Državna pripadnost ratnog broda, kao dela oružanih snaga odnosno države je relativno lako određiva – on je upisan u popis ratnih brodova te države, ima spoljna obeležja koja ga indetifikuju kao njen ratni brod, zapovednik je oficir oružanih snaga odnosno države, posada je podvrgnuta vojnoj disciplini itd.

Kada je reč o trgovačkim brodovima, to što brod ima državnu pripadnost neke zemlje ne mora da znači i da je u vlasništvu te države ili njenih pravnih ili fizičkih lica. Neke zemlje su poznate po tome da bez većih poteškoća omogućavaju stranim brodovlasnicima da se koriste njihovim zastavama.

U cilju izbegavanja poreza i kontrole, trgovački brodovi, a posebno tankeri i veliki kruzeri, u praksi se neretko ne registruju u zemlji stvarnih vlasnika, već u inostranstvu, pa i u vrlo udaljenim

zemljama. Mnogi brodovi čiji su stvarni vlasnici iz drugih država plove pod zastavom Kipra, Malte, Liberije, Paname, Hondurasa, Bahama, Bermuda, Kajmanskih Ostrva, Belizea i dr. Stoga se događa da brod samo formalno ima državnu pripadnost države čiju zastavu vije. Takva zastava se naziva zastavom pogodnosti (jer je prihvaćena samo zbog pogodnosti koje nudi) ili fiktivnom (zato što ne odražava pravu vezu broda i države).

5. Brodske isprave, oznake i identifikacija broda

Svaki brod mora da ima određene isprave, oznake i druge načine identifikacije.

1. Brodske isprave. – To su isprave i dokumenti na brodu o pravnom položaju broda (državnoj pripadnosti), tehničkim svojstvima, statusu posade i dr.).

Svaka država svojim propisima precizira koje isprave mora da ima brod da bi bio upisan u brodski registar i da bi mogao da plovi u njenim vodama.

Svi brodovi u međunarodnoj plovidbi dužni su da imaju određene isprave koje se tiču državne pripadnosti broda, njegove posade, putnika, vlasništva tereta i dr. Takve isprave su: upisni list (dokazuje identitet broda), popis posade, svedočanstvo o bezbednosti broda, svedočanstvo o bezbednosti opreme i dr.

U širem smislu, u brodske isprave spadaju i brodske knjige koje su dužni da vode trgovački brodovi. Brodske knjige su npr. brodski dnevnik (sadrži podatke o plovidbi, posadi, putnicima, svim važnijim zbivanjima na brodu i na moru i dr.), dnevnik stroja, odn. mašinski dnevnik (upisuju se podaci o pogonskom uređaju broda i njegovom radu), radio-dnevnik (sa podacima o radiotelegrafisti, radio-uređajima, ostvarenoj komunikaciji preko radio-uređaja itd.).

U miru, a tim pre u ratu, trgovački brod koji je na propisan način zaustavljen od strane ratnog broda dužan je da na njegov zahtev omogući ovlašćenim licima uvid u svoje brodske isprave. Podaci iz tih isprava mogu pod određenim uslovima odrediti dalju sudbinu broda.

Brodski dokumenti ratnog broda služe za vođenje evidencije u miru i ratu. Skoro su isti u svim ratnim mornaricama. Najvažnija takva isprava je brodski dnevnik u koji se svakodnevno unose podaci o stanju i delatnosti broda, plovidbi, boravku u lukama, posadi, meteorološkim opažanjima i drugim bitnim događajima i činjenicama.

2. Oznake broda. – Oznake broda su spoljni znaci za njegovu identifikaciju. Donekle se razlikuju u zavisnosti od toga da li je u pitanju ratni ili trgovački brod.

Oznake trgovačkih brodova obično se sastoje od imena broda, imena luke u kojoj je brod upisan u registar, a ponekad i znaka firme (kompanije) kojoj brod pripada.

Ime broda se ispisuje s obe strane pramca, kao i na odgovarajućem delu krme. Luka pripadnosti se ispisuje na krmenom delu (krmenoj ravnici koja se zove krmeno zrcalo ili sa obe strane krme), pripadnost kompaniji – na dimnjaku, sredini trupa ili drugom pogodnom mestu.

Kada je reč o ratnim brodovima, da bi ih protivnik što teže opazio, oni se farbaju u maskirne boje, najčešće u neku od nijansi sive boje (pogodne za skrivanje u morskoj izmaglici, magli i slično).

Međutim, i ratni brodovi obavezno nose oznake. One služe za identifikaciju pojedinačnog broda i njegove pripadnosti određenoj vrsti ratnih brodova i sastoje se obično od imena broda i odgovarajuće šifre (slova i brojevi ili samo brojevi) ispisanih belom bojom na trupu slovima i brojevima dovoljno velikim da budu uočeni sa daljine. Kod manjih brodova ponekad se javlja samo šifra.

3. Identifikacija broda. – Identifikacijom se naziva utvrđivanje da je reč o tačno određenom, a ne nekom drugom, manje ili više sličnom brodu.⁵⁰

Za preciznu identifikaciju koriste se razni elementi, a naročito: 1) državna pripadnost broda; 2) ime i oznake broda; 3) luka upisa; 4) baždarski podaci o brodu (bruto registarska i neto registarska tonaža broda); 5) klasa broda; 6) pozivni znak broda.

Pozivni znak je znak koji se koristi u radio-komunikaciji broda. Identičan je sa pozivnim znakom brodske radio-stanice, a sastoji se od određenih slova, brojeva ili drugih oznaka.

Brodovi ponekad namerno skrivaju svoj identitet ili pokušavaju da se izdaju za druge brodove, što je naročito slučaj ukoliko se brod bavi piratstvom, švercom, trgovinom robljem i slično.

U ratu takvo postupanje (između ostalog, promena siluete broda tako da liči na neki drugi, pa čak i upotreba lažne zastave, pod uslovom da se neposredno pre početka dejstva istakne svoja) predstavlja dozvoljeno ratno lukavstvo.

7. Zastava

I u miru, i u ratu, zastave se u pomorstvu koriste u razne svrhe, između ostalog i za obeležavanje delova iste flote, kao sredstvo komunikacije na moru itd.

Posebno mesto pripada brodskim zastavama koje su spoljni znak državne pripadnosti broda i tzv. pomorskim zastavama, koje koriste mnoge ratne mornarice.

1. Brodska zastava (zastava državne pripadnosti broda)

Staro je pravilo da nijedan brod ne sme da plovi morem ako nema državnu pripadnost neke zemlje (ili međunarodne organizacije) što se dokazuje brodskim ispravama, a spolja obeležava odnosnom zastavom.

⁵⁰ Više o identifikaciji brodova, Gažević N. 1972, 543-544.

U skladu s tim, država čiju pripadnost brod ima naziva se državom zastave broda, dok se sam brod određuje kao brod zastave odnosno države (npr. „japanske zastave“, „ruske zastave“ itd.).

Zastava državne pripadnosti broda vije se na katarki odn. krmi. Prema međunarodnom pravu mora, kada se nalaze u teritorijalnim vodama strane države, brodovi su dužni da uz svoju državnu zastavu istaknu i zastavu države u čijim se vodama nalaze, čime pokazuju da su svesni da su pod njenom jurisdikcijom.

Na krmi treba da se vije veća zastava državne pripadnosti broda, a na katarki (jarbolu) zastava teritorijalne države, nešto manja po veličini. Međutim, te dve zastave mogu da se vijuju i na raznim katarkama. Ako se obe zastave vijuju na istoj katarki, zastava države u čijim teritorijalnim vodama je brod vije se iznad zastave državne pripadnosti broda (koja je, po pravilu, veća). Imajući u vidu ovu obavezu, veliki brodovi, naročito kada u planu plovidbe imaju posetu raznim državama, nose u posebnom spremištu komplet zastava svih pomorskih država, tako da ih jednostavno vade i koriste po potrebi.

Pomenuto pravo, razume se, ne važi kada ratni brod u toku oružanog sukoba uđe u teritorijalne vode neprijatelja.

Brod ne sme da menja svoju zastavu za vreme putovanja osim kada je reč o stvarnom prenosu vlasništva ili izmeni upisa u registru.

Brod koji plovi pod zastavom dveju ili više država, kojima se služi po svom nahođenju, nema pravo da se poziva ni prema jednoj drugoj državi ni na jednu od tih državnih pripadnosti i može se izjednačiti sa brodom bez državne pripadnosti.⁵¹

2. Pomorska zastava

Kada je reč o ratnim brodovima, na njima se često vije tzv. pomorska zastava tj. zastava ratne mornarice kojoj brod pripada.

Naime, po tradiciji mnoge pomorske oružane snage imaju sopstvenu zastavu, koja se manje ili više razlikuje od državne. Ako odnosna zemlja nema tradiciju korišćenja posebne pomorske zastave, njeni ratni brodovi koriste redovnu, državnu zastavu.

Britanska pomorska zastava je bela s velikim crvenim krstom koji je deli na četiri polja, s tim da je u gornjem levom polju mala britanska zastava.

Japanska pomorska zastava je sa crvenim sunčevim zracima, za razliku od državne koja ima samo crveni krug na belom polju.

Tradicionalna ruska pomorska zastava zove se i *Andrijina zastava* (rus. *Андреевский флаг*) zato što ima plavi Andrijin krst⁵² koji čine dve plave ukrštene dijagonale na belom polju, za razliku

⁵¹ Čl. 92. Konvencija UN o pravu mora (1982).

⁵² Sveti Andrija Prvozvani, prvi učenik i apostol Isusa Hrista, razapet je 62. godine u Patri na kosom krstu (kao slovo „X“) kako bi njegovo mučenje trajalo što duže – smrt tada dolazi sporije nego kod razapin-

od državne zastave Rusije koja je belo-plavo-crvena trobojka.

Ratni brodovi SAD nemaju posebnu zastavu, već viju državnu zastavu svoje zemlje s zvezdama i prugama.

SFR Jugoslavija je do njenog raspada 1991. imala pomorsku zastavu crvene boje u čijem levom gornjem uglu je bila mala jugoslovska državna zastava – plavo-belo-crvena trobojka sa crvenom petokrakom zvezdom u sredini.

Pomorska zastava SR Jugoslavije, koju su činile dve republike – Srbija i Crna Gora – bila je takođe crvena, s tim što je u levom gornjem uglu bila plavo-belo-crvena trobojka bez zvezde (tada državna zastava SRJ).

I mnoge zemlje koje nisu pomorske države (nemaju izlaz na more) pa stoga nemaju ni pomorske oružane snage, koriste za svoje ratne brodove na rekama i jezerima posebne zastave.

Nakon razdruženja sa Crnom Gorom 2006. godine, Republika Srbija nema izlaz na more, pa tako ni pomorske oružane snage. Međutim, ima Rečnu flotilu, koja je specifična jedinica kopnene vojske Republike Srbije. Ona ima svoju posebnu zastavu, crvene boje s tim da je u levom gornjem uglu državna zastava Srbije – crveno-plavo-bela trobojka sa državnim grbom.

II. POSEBNA SREDSTVA RATOVANJA U POMORSKOM RATU

Zbog specifičnosti sredine (more, na kome i u kome se odvijaju neprijateljstva) za pomorski rat su smišljena posebna sredstva ratovanja, prilagođena tim uslovima.

Podrazumeva se da su najvažnija među njima ratni brodovi, ali postoji i niz drugih posebnih sredstava, među kojima su iz ugla međunarodnog prava posebno zanimljivi podmornice (kao posebna vrsta ratnih brodova) morske mine i torpeda.

janja na običnom krstu. Objašnjenja veze između Andrijinog krsta i pomorske zastave Rusije ima nekoliko. Po jednom, Andrija je bio zaštitnik Carigrada, nakon čijeg pada je to zaštitništvo prešlo na rusko carstvo i dom Romanovih. Po drugom, on je, po predanju, propovedao u zemljama današnje Rusije zbog čega se smatra nebeskim pokroviteljem te države. Konačno, Andrija se u Rusiji smatra pokroviteljem mornara i ribara - on sam je, pre nego što je postao Hristov učenik, zajedno sa svojim bratom Petrom po zanimanju bio ribar. Prvi put se zastava sa Andrijin krstom pojavila na ruskim ratnim brodovima 1691. g., za vreme Petra I Romanova, poznatog kao Petar Veliki (rus. *Пётр I Алексеевич, Петр Великий*) ali je njen konačan izgled usvojen 1712. g. Posle Oktobarske revolucije i u vreme SSSR (1917-1991) korišćena je drugačija pomorska zastava, ali je od 1992. g. Andrijina zastava ponovo pomorska zastava Rusije (Ruske Federacije).

1. Ratni brod

1. Pojam ratnog broda

Ratni brod je svako plovno sredstvo pomorskih oružanih snaga koje je namenjeno, opremljeno i vidno obeleženo za izvršavanje borbenih zadataka na moru, rekama ili jezerima, pod zapovedništvom vojnog lica u aktivnoj službi, s posadom podvrgnutom vojnoj disciplini i upisano u flotnu listu.

Ženevska konvencija o otvorenom moru (1958) u čl. 8/2 definiše ratni brod kao:

„brod koji pripada ratnoj mornarici neke države i ima spoljne oznake prema kojima se raspoznaju ratni brodovi njene državne pripadnosti, a pod zapovedništvom je oficira koji je u službi vlade te države i čije je ime upisano u popisu oficira ratne mornarice i koji ima posadu podvrgnutu vojnoj disciplini.

Suštinski ista, ali ipak nešto šira i preciznija je definicija iz čl. 29 Konvencije UN o pravu mora (1982) prema kojoj je ratni brod:

„brod koji pripada oružanim snagama neke države i ima spoljne oznake prema kojima se raspoznaju takvi brodovi njene državne pripadnosti, a pod zapovedništvom je oficira koji je u službi vlade te države i čije je ime upisano u odgovarajućem popisu oficira ili u drugom dokumentu jednako značaja i koji ima posadu podvrgnutu disciplini regularnih oružanih snaga“.

Prema tome, osnovne karakteristike ratnog broda su to da je reč o plovilu koje:

- 1) pripada oružanim snagama odn. ratnoj mornarici neke države;
- 2) ima odgovarajuće spoljne znake raspoznavanja;
- 3) zapovednik je u službi odnosne države i njegovo ime je uneto u popis oficira njene ratne mornarice odnosno drugi odgovarajući zvanični popis;
- 4) posada je podvrgnuta vojnoj disciplini.

Čak i ako je naoružan, brod koji ne ispunjava neki od ovih uslova nije ratni (već je npr. piratski). Naprotiv, i brod koji ne nosi naoružanje je ratni, ukoliko zadovoljava navedene zahteve.

U dalekoj prošlosti nije pravljena razlika između ratnih i trgovačkih brodova – oni su posmatrani kao prevozna sredstva, nezavisno od toga da li su prevozili robu ili vojsku. I njihova građa i oprema su u osnovi bili isti. Tek oko 2.000. pre n. e. dolazi do postepenog odvajanja ovih kategorija, jer je praksa pokazala da su za ratovanje pogodniji posebno prilagođeni brodovi. Razvojem pomorske taktike ratni brodovi dobijaju posebna obeležja, kao što je ojačani pramac – za probijanje trupa neprijateljskog broda, pogon i na jedra i preko veslača itd.

O nekim pitanjima koja se tiču ratnih brodova (oznake odn. znaci raspoznavanja, pomorska zastava itd.) već je bilo reči kada su ona razmatrana iz opšteg ugla tj. u odnosu na sve brodove.

2. Vrste ratnih brodova

Tokom istorije ratni brodovi su dugo vremena postajali sve veći,⁵³ a posebno sve jači i bolje naoružani, što je naročito došlo do izražaja od momenta kada su počeli da se naoružavaju brodom artiljerijom. Iako su u vreme jedrenjaka i trgovački brodovi imali topove, ratni su se od njih razlikovali i po spoljnim obeležjima (veličini i građi) i po broju i kalibru oruđa, i po broju posade, kao i po vojnoj disciplini posade.

Razvoj dovodi do pojave različitih tipova brodova u sklopu ratne mornarice - nosači aviona, bojni brodovi, krstarice, oklopnjače, razarači, minolovci, podmornice, eskortni brodovi, desantni brodovi, raketni čamci itd.

Među njima se prave dalje podele, posebno prema naoružanju i nameni (raketni, artiljerijski, torpedni, protivpodmornički, minski, protivminski) itd.

Jedna od podela je i na: borbene (ratni brodovi u užem smislu), pomoćne brodove (matični, transportni, tankeri, vodonosci, municijski brodovi, brodovi radionice, itd.) i specijalne brodovi (brodovi-cisterne odn. brodovi tankeri, vatrogasni brodovi, brodovi za hidronavigacijsku službu itd.).

Među posebno zanimljive ratne brodove spadaju nosači aviona, nosači helikoptera i podmornice. Ovo zbog toga što se s jedne strane radi o uslovno rečeno hibridnim brodovima koji mogu dejstvovati i vazduhoplovima koje nose odn. mogu da plove i dejstvovati i ispod vode, a sa druge, zato što su njihova moć i strateški značaj veći nego kod većine ostalih brodova.

Podmornice zaslužuju posebnu pažnju, tako da će ovde biti dat samo osnovni osvrt na nosače aviona i helikoptera.

Nosač aviona je posebna vrsta veoma velikog broda, specijalno konstruisanog i osposobljenog za nošenje aviona i njihovo uzletanje i sletanje. Premda se u tom pravcu eksperimentisalo još od 1910, prvi nosač aviona bio je britanski "Argus" (*HMS Argus*) koji je nastao 1918, preuređenjem preokookeanskog putničkog broda. Pravi nosači aviona pojavili su se tek posle Prvog svetskog rata - prvi su izgrađeni japanski "Hošo" (*Hōshō*, 1922. g.) i britanski „Hermes“ (*HMS Hermes*, 1924. g.).

Već u Drugom svetskom ratu nosači su postali stubovi pomorskih snaga jednog broja zemalja, posebno SAD i Japana. Neke bitke vođene su između sukobljenih flota samo posredstvom mornaričke avijacije koja je poletala s nosača aviona, a da same flote nisu prišle jedna drugoj na domet topova.⁵⁴ Uloga ovih brodova još više je porasla 50-ih godina prošlog veka, kada su počeli da se

⁵³ Posle Drugog svetskog rata, s pojavom raketnog broskog naoružanja, veličina broda više nije toliko bitna koliko njegova vatrena moć i neki drugi elementi (brzina, opremljenost elektronikom itd.).

⁵⁴ To posebno važi za Bitku za Midvej (eng. *Battle of Midway*) koja je između pomorskih snaga SAD i Japana vođena od 4. do 7. juna 1942, u blizini atola Midvej, nedaleko od Havaja. Amerikanci su izgubili 1 nosač aviona, 1 razarač i oko 150 aviona, a Japanci 4 nosača aviona, 1 tešku krstaricu i oko 250 aviona. Posle toga Amerikanci postepeno ostvaruju dominaciju na Pacifiku.

kreću na nuklearni pogon, što im je omogućilo izuzetnu autonomiju (sa jednim punjenjem mogu da plove i do 25 godina) ali je donekle opala pojavom nuklearnih podmornica. Daleko najviše aktivnih nosača aviona (čak 11) imaju SAD. Svaki od njih nosi (zavisno od tipa letelica o kojima je reč) između 64 i 90 aviona.

Mada su nosači aviona opremljeni najsavremenijom tehnologijom i naoružanjem koji im jamče maksimalnu zaštitu, u naše vreme postoje projektili koji su (posebno, zbog izuzetne brzine i promenljive putanje) u stanju da probiju tu zaštitu, a imaju vrlo veliku razornu moć (po potrebi mogu da nose i nuklearnu bojevu glavu).

Nosači helikoptera su ratni brodovi koji nose helikoptere i desantne jedinice. Imaju nešto drugačiju namenu u odnosu na nosače aviona – njihova osnovna uloga nije obezbeđenje prevlasti u vazduhu i uništenje ciljeva na kopnu i moru, već se prvenstveno svodi na pružanje protivpodmorničke zaštite drugim brodovima (posebno, konvojima), prevoženje trupa za izvršenje desanta, pronalaženje minskih polja, spasavanje na moru, i dr. Prvi pravi nosač helikoptera bio je 1961. porinuti američki brod „Ivo Džima“ (*USS Iwo Jima*) koji je mogao da nosi 30-tak helikoptera i oko 2.100 marinaca.

3. Međunarodnopravni položaj

Položaj ratnih brodova se jasno razlikuje od položaja trgovačkih i u miru, i u ratu.

U miru, kao predstavnik suvereniteta svoje države i deo njenih oružanih snaga ratni brod podleže samo njenoj jurisdikciji, čak i kada se nalazi u vodama koje su pod suverenšću strane države (u unutrašnjim morskim vodama ili teritorijalnom moru strane države).⁵⁵

Ipak, i pored svog potpunog imuniteta, strani ratni brod je dužan da se ponaša prijateljski prema obalnoj državi i poštuje njene propise. Ukoliko krši zakone i propise obalne države i nakon što mu je na to skrenuta pažnja, ona može zahtevati od stranog ratnog broda da odmah napusti njene vode i, u krajnjem slučaju, započeti progon broda odn. pribeci merama samoodbrane.

Uz prava koja kao deo oružanih snaga svoje države ima u vodama koje se nalaze pod njenim suverenitetom, svaki ratni brod pod određenim uslovima ima izvesnu vlast nad svim trgovačkim brodovima na otvorenom moru, gde u opravdanim slučajevima može zaustaviti i pregledati ne samo trgovački brod sopstvene državne pripadnosti, već i strani trgovački brod (ako sumnja da se bavi piratstvom, trgovinom robljem i dr.).

U ratu, ratni brod je deo oružanih snaga koji ima pravo da učestvuje u neprijateljstvima i obavlja neke druge zadatke (npr. sprečava kontrabandu) s tim da je dužan da poštuje pravila međunarodnog prava oružanih sukoba.

⁵⁵ Više: Oxman B. M. 1984, 809-863.

2. Podmornice

1. Pojam i razvoj podmornica

Podmornica je vrsta ratnog broda koji može biti različite konstrukcije, naoružanja, namene i taktike, ali čija bitna odlika je sposobnost da plovi i efikasno djeluje i na površini mora i ispod nje, s tim da ima izuzetno široku namenu.

Razume se, postoje i podmornice koje se koriste u miroljubive svrhe, kao što su naučno istraživanje mora, turizam (podvodna vožnja turista), transport (snabdevanje područja do kojih je zbog zaleđenosti mora ili iz drugih razloga teško ili nije moguće dopreći površinskim brodovima), prevoz pošte, lansiranje veštačkih satelita u orbitu Zemlje (raketama ispaljenim sa podmornica) itd.

Mada su „podvodni brodovi“ projektovani i ranije (po jednoj priči još je Aleksandar Makedonski putovao ispod vode u nekoj vrsti staklenog zvona) prva podmornica uspešno je porinuta u more tek 1620. godine.

To plovilo, koje je u Engleskoj izgradio Holanđanin Kornelijus Drebel (*Cornelius van Drebbel*) bilo je izgrađeno od drveta, obloženo kožom, pokretalo se s 12 vesala i ronilo je nadubini od svega 3–5 m. Nedugo zatim u raznim zemljama pojavljuju se razni konstruktori podmornica, kao i njihovi prvi modeli.

U ratne svrhe podmornica je prvi put upotrebljena 1776. u američkom ratu protiv Engleza. Poduhvat se, istina, završio bez uspeha pošto plovilo, zbog svog oblika nazvano „Kornjača“ (*Turtle*) sa posadom od jednog čoveka, nije uspelo da, kako je bilo planirano, pričvrsti eksploziv za trup engleskog broda.

Savremene podmornice osposobljene su da zaranjaju na velike dubine, da se tokom dužeg perioda pritaje na morskom dnu (tako da ih je veoma teško locirati), da se bore protiv neprijateljskih površinskih brodova i podmornica, vode podmornički rat protiv pomorskog saobraćaja, presecaju podvodne komunikacione kanale (podmorske kablove), polažu podvodne mine, izviđaju, iskrcavaju komandose i drugo ljudstvo, obavljaju razne zadatke u domenu prevoza predmeta i snabdevanja potrepštinama, sve do žestokog napada istovremeno na veliki broj ciljeva duboko na kopnu.

Poređenja radi, dok je radna dubina podmornica u Prvom svetskom ratu bila najviše 80 m, nemačke podmornice u Drugom svetskom ratu bezbedno su mogle da plove do dubine od oko 200 m, savremene dizelno-električne podmornice spuštaju se na dubine do 300 m, atomske do 700 m, a pojedine među njima do čak 1.000 m. pa i dublje.⁵⁶ To su dubine na kojima podmornica može da

⁵⁶ U Rusiji je još 2003. porinuta ali je još uvek u fazi testiranja supertajma bešumna atomska podmornica AS-12 poznata pod nadimkom „Lošarik“ (rus. *AC-12, Лошарик* - ličnost iz popularnog sovjetskog crtanog filma). Već je dostizala dubinu od 3.000 m, a veruje se da može da se spusti i na dubinu od čak 6.000 m. Pretpostavlja se da će biti preuređena tako da, kada se spusti na dno, izbacuje skrivene točkove

se sakrije i bude van domašaja neprijatelja i njegovog protivpodmorničkog oružja. Zbog ogromnog pritiska koji trpi konstrukcija, ove podmornice grade se od titanijuma - sa svakih 10 m dubine pritisak vode raste za 1 atmosferu (1 bar) tako da na npr. 500 m podmornica trpi pritisak od 50 atmosfera (50 bara).

Važne prednosti podmornica su njihova velika pokretljivost i radijus dejstva, tajnost kretanja i iznenadnost napada, sposobnost da podvodnim putem uveliko skrate put do cilja, psihološko dejstvo na protivnika (zbog stalne opasnosti od iznenadnog napada) itd.⁵⁷

Nije zato čudo što su podmornice osnovno oružje mnogih ratnih mornarica, pa čak i važan faktor strategija velikih sila.

2. Vrste podmornica

Podmornice koje se koriste u vojne svrhe dele se na razne načine.

Prema veličini tj. deplasmanu razlikuju se strateške podvodne krstarice, krstaričke, velike, srednje, male i džepne podmornice.

Tzv. džepne podmornice služe za tajno polaganje malih minskih polja ili prevoz diverzanata do neprijateljske luke, sidrišta ili drugog mesta.

Prema pogonu podmornice se u naše vreme dele na atomske i dizelno-električne.

Atomske podmornice se, kako im ime kaže, kreću na atomski pogon, što im omogućava izuzetno veliku autonomiju (sposobnost da veoma dugo plove bez potrebe uzimanja novog goriva).

Dizelno-električne podmornice za plovidbu na površini koriste dizel motore, kada rone - električne motore koji se snabdevaju strujom iz akumulatora koji se pune za vreme vožnje na površini, a kada plove na maloj dubini na kojoj koriste periskop i posebnu cev kojom uzimaju vazduh, neopodan za rad dizel motora (šnorkel) koriste kombinovani dizelno-električni pogon.

U prošlosti su korišćeni i neki drugi pogoni – prve podmornice pokretale su se ručno.

Postoje i druge podele, zasnovane na drugačijim kriterijumima. Tako se podmornice dele prema nameni – na strateške, višenamenske i one posebne namene; prema osnovnom naoružanju – na one sa balističkim raketama, sa krstarećim raketama, sa torpedima, sa raketnim torpedima⁵⁸ itd.

i na njima se kreće u željenom pravcu, što znači da će biti nemoguće otkriti gde se nalazi.

⁵⁷ O podmornicama i podmorničkom ratovanju: Gažević N. 1973¹, 758-774; Preston A. 1998; Roach A. J. 2002, 367-385; Uhlig F. Jr. 2004, 146-158; Jelavić A. 2013, 71-78; *Submarine History: Year 1580-2000*, www.yumpu.com/en/document/read/37204470/submarine-history-year-1580-2000.

⁵⁸ O njima će više reći biti kasnije.

3. Atomske podmornice

Posebna kategorija su atomske (nuklearne) podmornice, one sa pogonom na nuklearnu energiju.

Zadržavajući sve prednosti klasičnih podmornica, nuklearne su tome dodale još neke nove, koje ih čine strateškim oružjem, onim koje može da reši ishod čitavog rata. Stoga se najveće među njima ponekad nazivaju strateškim podvodnim krstaricama.

Dugo vremena najveće podmornice te vrste i uopšte najveće ikada izgrađene podmornice, bile su sovjetske odnosno ruske, tipa „Ajkula“ (rus. *Акула*, prema NATO klasifikaciji *Typhoon*) koje su u upotrebi od 1981. Duge su 172,8 m, široke 23,3 m, površinski deplasman im je 23.200, a podvodni 48.000 t. Imaju autonomiju plovidbe do 6 meseci i mogu da se spuste na dubinu do 500 m. Među podmorničarima su poznate kao „podvodni Hilton“ (*Hilton*, čuvena mreža hotela visoke klase) zato što su snabdevene prostorijama koje posadi od 160 ljudi pružaju neočekivani komfor – udobne sobe (za oficire dvokrevetne i četvorokrevetne sobe sa lavaboima i televizorima), restoran, teretanu, bazen (veličine 4x2 m i dubine 2 m), saunu, solarijum itd. Pokreću ih 2 atomska reaktora i, kao pomoćni, električni pogon. Glavno naoružanje su interkontinentalne balističke rakete sa nezavisno vođenim nuklearnim bojevim glavama. Podmornica može da ih ispali i sa dubine od 55 m. U naoružanje spadaju i razne vrste torpeda, sredstva za protivvazdušnu odbranu, uređaji za postavljanje minskih polja itd.

Međutim, Rusija je 24. 4. 2019. porinula novu podmornicu “Belgorod” (*Белгород*), koja je u poređenju sa „Ajkulom“ još veće dužine (čak 184 m) premda nešto manje širine (18,2 m) i deplasmana. Između ostalog oružja, ova nova podmornica može da nosi i 6 bespilotnih podvodnih aparata (dronova) o kojima će više reći biti kasnije.

Pošto se kreću na nuklearni pogon, one praktično ne trebaju dopunu goriva.

Prva atomska podmornica, američki “Nautilus”, izgrađen 1954, je sa 2 atomska punjenja veličine kokošijeg jajeta prešla 91.050 n.m. ispod površine i 38.000 n.m. površinom mora, tj. više od 232.000 km.⁵⁹

Premda povremeno moraju da pristanu (zbog psihičke relaksacije posade, popune namirnicama itd.) njihova autonomija je izuzetna – u stanju su da mesecima plove ili se pritaje na morskom dnu, bez kontakta sa spoljnim svetom.

Za razliku od onih korišćenih u Drugom svetskom ratu, koje su (zbog problema snabdevanja vazduhom) relativno kratko mogle da ostanu pod vodom, savremene podmornice, mogu da meseci- ma ne izrone na površinu (kiseonik se posebnim postupkom dobija iz morske vode).

Mogu da plove ispod arktičkog ili drugog leda, da bi tako znatno skratile svoj put,⁶⁰ a mogu i da se sakriju ispod tog leda.

⁵⁹ *Mala enciklopedija Prosveta*, 1968, tom 2, 314.

⁶⁰ Primera radi pomorski put London-Tokio od 18.000 n.m. skraćuje se plovidbom ispod leda skoro upola - za čitavih 8.000 n.m. *Mala enciklopedija Prosveta*, 1968, tom 2, 314.

Ove podmornice su i veoma brze (to im omogućava ne samo da lako stignu protivnika, već i da po potrebi brzo umaknu od onih koji ih progone), tihe (skoro nečujne, što je veoma važno, zato što ih veoma teško detektovati), imaju najsavremeniju elektroniku i uređaje za satelitsku navigaciju.

Maksimalna brzina im je i preko 50 km/h. Inače najbrža podmornica u istoriji bila je sovjetska K-222 (po NATO klasifikaciji *Papa*) koja je na službi, a kasnije u rezervi bila 1963-1989. Izgrađena od titanijuma, razvijala je neverovatnu podvodnu brzinu od 44,7 čvorova što je čak 82,8 km/h.

Izuzetno brze bile su i sovjetske podmornice-lovci (ubice neprijateljskih podmornica) tipa "Lira" (rus. *Лира*, po NATO klasifikaciji *Alfa*). One su razvijale podvodnu brzinu od 41 čvora odn. 76 km/h što im je davalo izvanrednu manevarsku sposobnost i time dopuštalo da izbegavaju neprijateljska torpeda.

Sve pomenute podmornice zahtevale su velika sredstva za tehničko održavanje (K-222 su zbog toga prozvali „zlatna ribica“). Početkom 90-ih godina prošlog veka, kada se Rusija suočavala sa velikim finansijskim i političkim problemima, prvo su stavljene u rezervu, pa povučene iz upotrebe.

I, konačno, njihova vatrena moć je strahovita. Samo jedna podmornica u stanju je da nosi veliki broj balističkih raketa dometa preko 11.000 km koje imaju nezavisno vođene nuklearne bojeve glave od kojih se svaka usmerava na poseban cilj.

Primeru radi, američke podmornice klase "Ohajo" (*Ohio*) imaju i po 24 interkontinentalne balističke rakete tipa Trident II, sa po 14 bojevih glava *W76*, od kojih svaka snage do 100 kt ili 8 bojevih glava *W88*, svaka snage 475 kt.

Ruske podmornice "Ajkula" i "Borej II" (*Акула* i *Борей II*) imaju po 20 balističkih raketa, sa po 10 bojevih glava, snage po 150 kt.

Poređenja radi, snaga atomske bombe bačene na Hirošimu bila je 12,5-15 kt, što je 38 puta manje od samo jedne bojeve glave *W88*. Inače *kt* je skraćenica za *kilotona*, kako se zove jedinica mere za razornost nuklearnog oružja, jednaka energiji stvorenoj eksplozijom 1.000 tona moćnog hemijskog eksploziva trinitrotoluola (TNT).

To, s jedne strane, omogućava da se ispaljenjem samo jedne takve rakete izvrši istovremeni udar na npr. desetak velikih gradova, a sa druge, čini skoro nemogućom odbranu.

Kad se glave odvoje, protivraketna odbrana ima posla sa svakim od tih projektila, a ne više sa samo jednom raketom. Tome treba dodati da u najvećem broju slučajeva podmornica može da se neprimećena približi skoro do obala države na kojoj su njeni ciljevi, tako da protivnik ima vrlo malo vremena za uočavanje projektila i njihovo neutralisanje.

Uz balističke, ove podmornice nose i krstareće rakete kratkog i srednjeg dometa koje takođe mogu imati nuklearne bojeve glave.

Ove karakteristike nuklearnih podmornica čine ih omiljenim oružjem velikih sila. Ovo zato što spajaju izuzetnu vatrenu moć sa velikom pokreljivošću i tajnošću kretanja.

Lokacija raketnih silosa na kopnu je uglavnom poznata, tako da ih dovoljno snažan protivnik (druga nuklearna sila) može uništiti u prvom udaru. Međutim, atomska podmornica se može spustiti na veliku dubinu i neopaženo zauzeti najpovoljniju poziciju sa koje je, ležeći pritajeno na dnu, spremna da ispali plotun raketa, ako dobije takvo naređenje.

Pošto se nalaze raštrkane na raznim lokacijama ispod vode ili leda (u pokretu ili skrivene) u slučaju nuklearnog rata one, ili bar deo njih, preživele bi prvi udar i uzvratile strašnom odmazdom.

Mada izgleda kao deo naučne fantastike, uveliko se radi na stvaranju novih posebnih tipova podmornica, kao što su supersonične podmornice (one koje se kreću nadzvučnom brzinom), leteće podmornice (sposobne da plove pod vodom, ali i da poput hidroaviona lete), bespilotne podmornice (automatizovane podmornice kojima se upravlja iz daljine, bez prisustva posade na njima, jedna vrsta podvodnog drona) i slično.

Mediji su preneli da su Kinezi objavili da su navodno na pragu da stvore supersonične podmornice koje bi npr. razdaljinu od Šangaja do San Francuska (9.974 km) prevalile za samo 100 minuta.⁶¹ Pitanje je koliko bi zaista iznosio podvodni put podmornice na toj relaciji (svakako bi bio mnogo kraći od nadvodnog) ali samo pominjanje supersoničnih podmornica ukazuje na to da bi njihova brzina morala biti veća od brzine zvuka - brzina zvuka u vodi temperature 10° C je oko 1.430 m/sek (5.148 km/h). To zvuči neverovatno, ali ne znači da jednog dana neće postati stvarnost.

4. Status prema međunarodnom pravu

U miru, podmornica je dužna da u teritorijalnom moru strane države plovi površinom i da vije svoju zastavu.⁶²

Ovo ograničenje ne važi u vreme rata, kada podmornica može ploviti i ispod površine teritorijalnog mora neprijatelja.

Opšte uzev, sve dok poštuju pravila međunarodnog prava oružanih sukoba podmornice su zakonita sredstva. U biti, one su samo posebna vrsta ratnog broda.

Ostavljajući po strani njihovu strategijsku dimenziju i ulogu u eventualnom nuklearnom sukobu, u vezi sa podmornicama, sa stanovišta međunarodnog ratnog prava najinteresantniji je problem tzv. podmorničkog rata. O tome će više reći biti kasnije.

⁶¹ Chen S., "Shanghai to San Francisco in 100 minutes by Chinese supersonic submarine", *South China Morning Post* 24 August, 2014, www.scmp.com/news/china/article/1580226/shanghai-san-francisco-100-minutes-chinese-supersonic-submarine.

⁶² Čl. 20. Konvencije UN o pravu mora (1982).

3. Morske mine

Jedno od tradicionalnih sredstava ratovanja na moru su morske odnosno pomorske mine (u optičaju su oba naziva).

Međunarodno pravo ne daje njihovu definiciju, tako da ih svako određuje na svoj način.

1. Pojam morskih mina

Morska mina je eksplozivno telo koja se postavlja u vodi (najčešće ispod površine morske vode, mada se mogu koristiti i u rekama i jezerima) da bi snagom eksplozije potopilo ili oštetilo brod ili podmornicu koji dođu u kontakt sa njom ili joj se približe, odnosno da bi i bez aktiviranja, samim svojim prisustvom u određenom prostoru (na plovnom putu) otežala ili čak sasvim onemogućila plovidbu brodova i podmornica protivnika.⁶³

U prvo vreme morske mine nazivane su torpedima (od nlat. *torpedus*, umrtvljen) zato što su tadašnji pomorci govorili da one donose „umrtvljenu smrt“, tj. „smrt u snu“, dakle podmuklu, iznenadnu, neočekivanu smrt. Kasnije se, međutim, ovaj naziv ustalio za eksplozivna tela koja se pod vodom kreću na sopstveni pogon. Ipak, u nekim jezicima, npr. u italijanskom, i dalje je u upotrebi naziv koji asocira na torpeda (ital. *torpedine*).

Kao relativno jeftino, ali zato vrlo efikasno sredstvo pomorskog rata, koje služi kako za uništavanje protivničkih brodova, tako i za zapreku, morske mine koriste se odavno.

Dokumentovano je da su prve takve mine imali Kinezi još u XIV v.

Kada je reč o zapadnim državama, ovo oružje prvi su upotrebili Holandani, 1585. prilikom blokade belgijskog grada Antverpena.

Morske mine masovno su korišćene od strane Rusa u Krimskom ratu (1854–1856), u američkom građanskom ratu (1861–1865), rusko-japanskom ratu (1904-1905) i, naročito, u Prvom i Drugom svetskom ratu. U Prvom svetskom ratu od njih je stradalo 607 brodova (blizu 10% ukupnog broja uništenih brodova), dok je u Drugom svetskom ratu postavljeno čak 600.000 morskih mina.

⁶³ O morskim (podvodnim) minama i njihovom međunarodnopravnom statusu: Stockton C. H. 1908, 276-284; Garner, J. W. 1915, 86-93; Gažević N. 1973, 470-476; Reed J. J. 1984, 286-322; Church K. J. 1985, 169-227; Stephens D. G., Fitzpatrick M. D. 1999, 553-590; Литвиненко Е. Я., Сидоренков В. В. 2003, 136-148; Литвиненко Е. Я., Сидоренков В. В. 2004, 90-98; Боярский А. Г. 2005; Литвиненко Е. Я., Сидоренков В. В. 2006, 48-51; Леухин И. Ф., Сидоренков В. В. 2008, 139-146; *21st Century U.S. Navy Mine Warfare*, Expeditionary Warfare Directorate, U.S. Navy, 2009, gryphonl.c.com/images/Mine_Warfare_Primer_2009.pdf; Von Heinegg W. H. 2011, 373-394; Truver S. C. 2012, 30-66; Raičević N. 2013¹, 159-178; Edwards J. J., Gallagher D. M. 2014, 70-75; Боярский А. Г. 2014; Haines S. 2014, 412-445; *International Law Applicable to Naval Mines* 2014; Letts D. 2014, 446-474; McLaughlin R. 2014, 475-498; Von Heinegg W. H. 2014, 544-575; Letts D. 2017, 1-23.

Morske mine se koriste i danas, s tim da su u naše vreme sve raznovrsnije i razornije.

U prvim godinama Hladnog rata NATO je jedno vreme razmatrao ideju o minama s nuklearnim punjenjem koje bi bile raspoređene na granicama SR Nemačke i čije bi aktiviranje izazvalo radioaktivno zračenje i time na 2-3 dana usporilo eventualni nalet sovjetskih trupa. Veruje se da danas pojedine države imaju, između ostalog, i nuklearne mine, pogodne za potapanje nosača aviona i drugih najvećih brodova odnosno uništenje čitavih eskadri, a tim pre za zaprečavanje njihovog prolaska.

Premda savremeni ratni brodovi imaju razne sopstvene i kombinovane sisteme zaštite od mina, one se u praksi često pokazuju veoma delotvornim, nanoseći ljudske gubitke i veliku materijalnu štetu protivničkim mornaricama.

Prema nekim izvorima, samo u periodu 1945–2007. mine su potopile ili oštetile 14 ratnih brodova SAD dok ih je u istom periodu od napada projektilima ili iz vazduha stradalo svega četiri.

Morske mine najčešće se polažu sa brodova i podmornica, ali se to može činiti i izbacivanjem iz vazduhoplova ili sa obale.

2. Vrste morskih mina

Morske mine dele se po raznim kriterijumima. Obično se razlikuju sledeće njihove vrste:

1) *po načinu kako se polažu* - usidrene (vezane za dno sidrom), ležeće (mine na dnu), ploveće (plutaju ispod površine na određenoj dubini) i samonavodeće (električna torpeda koja se do aktiviranja drže ispod vode sidrom ili leže na dnu);

2) *po načinu dejstva* - kontaktne (automatski eksplodiraju u dodiru sa trupom broda), nekontaktne (akustične, magnetne i druge mine koje se, bez kontakta, automatski aktiviraju usled dejstva magnetnog polja, akustičnog dejstva, promene pritiska vode i dr. kada brod prođe na određenoj razdaljini), komandne odnosno dirigovane (pale se s kopna ili broda električnim putem preko žice, radio-veze ili na drugi način) i kombinovane (sadrže istovremeno nekoliko vrsta mehanizama za aktiviranje, što ih čini posebno efikasnim).

Morske mine se i dalje usavršavaju, naročito u smislu jačanja eksplozivnog punjenja, stvaranja novih tipova nekontaktnih upaljača i trajnosti. Mada ima i veoma skupih tipova sa sofisticiranom tehnologijom, one su u osnovi jeftino i efikasno oružje koje može brzo i lako da se rasporedi.

Naprotiv, njihovo čišćenje odnosno uklanjanje, može da košta i 10 do 200 puta više od njihove proizvodnje i polaganja i da zahteva i do 200 puta više vremena. Zbog teškoća u vezi sa njihovim pronalaženjem i uklanjanjem i zbog visoke cene takvih poduhvata ni do danas nisu uklonjene neke od mina postavljenih za vreme Drugog svetskog rata. One i dalje plutaju okeanima i ponekad se (uglavnom slučajno) otkrivaju i uništavaju.

Tako je 2009. godine švedska ratna mornarica u Baltičkom moru, jugoistočno od Alanskih ostrva, na dubini od 50 m otkrila nemačku podmorsku minu iz Drugog svetskog rata. Ubrzo je i danska ratna mornarica otkrila još dve mine.

Nije slučajno što se za morske mine ponekad kaže da su to “oružja koja čekaju”.⁶⁴

3. Način korišćenja

Morske mine mogu se koristiti i ofanzivno i defanzivno.

U prvom slučaju reč je o njihovom polaganju za to da bi se blokirali neprijateljski ratni brodovi, naročito ako su u luci ili zalivu. Tako se onemogućava njihovo isplavljanje i time sprečava učešće u vojnim operacijama.

Dovoljno je pregraditi izlazak iz luke ili zaliva, pa da protivnički brodovi koji su tamo na vezu ili usidreni, ostanu odsečeni, sve dok se ne uklone mine, a to iziskuje dosta vremena. Istini za volju, danas je to nešto manje izraženo nego u prošlosti, jer neki savremeni brodovi mogu da dejstvuju na određene načine čak iz luke odn. zaliva (krstarećim i drugim raketama, avionima i helikopterima koje nose itd.) ali u svakom slučaju ne mogu da daju svoj puni oružani doprinos i ne mogu biti iskorišćeni za taktičke svrhe (za razdvajanje protivničkih snaga, njihovo opkoljavanje i slično). Pored toga, zato što su zatvoreni na relativno malom prostoru i nemaju uslove za manevre, blokirani brodovi postaju laka meta za protivničku artiljeriju, rakete i avione. To je posebno izraženo kada je u luci ili zalivu zarobljeno nekoliko ratnih brodova odjednom, a tim pre ako je u pitanju čitava eskadra.

U defanzivne svrhe morske mine se koriste da bi se stvorile sigurne zone, zaštitio pristup obali, zaštitili sopstveni brodovi i slično.

Mada se mogu polagati i pojedinačno ili u malom broju (kada odnosna strana nema dovoljno mina, iz nekog razloga ne može da ih postavi u dovoljnom broju ili proceni da će i mali broj završiti posao – npr. zbog uzanosti prolaza),⁶⁵ puno dejstvo ostvaruju kada se postavljaju u vidu minskog polja, tako što se veliki broj mina rasporedi po određenom sistemu, stvarajući time zapreku za neprijateljske brodove.

Ovako shvaćena, minska polja na moru dele se na razne načine, a posebno s obzirom na granice, cilj (vrstu brodova protiv kojih se postavljaju) i namenu. S obzirom na granice minsko polje se određuje širinom i dužinom (protezanje po frontu odnosno upravno na front), debljinom (razlika između najdublje i najpliće mine) i dubinom (odstojanje od površine vode do prvih mina). S obzirom na cilj (vrstu brodova protiv kojih se postavljaju) razlikuju se minska polja protiv površinskih brodova, protiv podmornica i kombinovana (mešovita). S obzirom na namenu (taktičku svrhu) postoje ofanzivna (postavljaju se u vodama protivnika ili na otvorenom moru radi nanošenja gubitaka protivničkim ratnim i trgovačkim brodovima i ometanja njihove plovidbe) i defanzivna minska

⁶⁴ Hartmann G. K. 1991.

⁶⁵ Takvo, relativno malo područje mora posejano minama naziva se minski banak.

polja (sprečavaju prilaz i dejstva protivnika u vlastitim vodama). Bez obzira na vrstu morskog polja, obično se oko njega ili unutar njega ostavlja prolaz za sopstvene brodove ili brodove saveznika (razume se, mape sa tim podacima odnosno naznačenim bezbednim prolazom su vojna tajna).⁶⁶

Kao i sve druge mine, i morske imaju snažno psihološko dejstvo na protivnika. Međutim, za razliku od kopnenih, koje u većini slučajeva ne pogađaju interese neutralnih sila,⁶⁷ morske mine vrše veliki psihološki pritisak i na neutralne brodove, prvenstveno one koji održavaju trgovinu sa neprijateljem strane koja je postavila mine.

4. Status morskih mina prema međunarodnom pravu

Morske mine su zakonito sredstvo ratovanja i strane u sukobu mogu da ih polažu.

Međutim, pošto dejstvuju bez izbora ciljeva (imaju tzv. nediskriminatorski karakter) utvrđena su posebna pravila kako bi se sprečilo da njihove žrtve postanu oni protiv kojih napad, pa ni ovim oružjem, nije dozvoljen – neutralni brodovi, pa čak i određeni brodovi protivnika (bolnički i trgovački).

Pravila u vezi s morskim minama postoje od davnina. Njih sadrže dve Haške konvencije (1907) s tim da je Konvencija o postavljanju automatskih kontaktnih morskih mina u celosti posvećena ovoj problematici, dok se Konvencija o pravima i dužnostima neutralnih država u pomorskom ratu, tom materijom bavi delimično (sadrži određena pravila u pogledu postavljanja mina u vodama neutralnih država).

Konvencija o postavljanju automatskih kontaktnih morskih mina (1907) dozvoljava upotrebu takvih sredstava u ratu, ali uvodi neka ograničenja.

U to vreme postojale su samo dodirne (kontaktno) i komandne (dirigovane) mine. Pošto nad ovim drugom strana koja ih koristi zbog samog načina aktiviranja mine ima punu kontrolu (aktivira je tek kada je brod koji je prišao mini prepoznala kao zakonit vojni cilj) ostajao je problem kako ograničiti primenu kontaktnih mina. Otuda i rešenja Konvencije o usidrenim i neusidrenim kontaktnim minama, kojima se preciziraju uslovi pod kojima se one mogu koristiti.

Prema čl. 1/1-2 Konvencije:

„Zabranjeno je:

- 1) postavljati neusidrene automatske kontaktne mine, osim ako su građene tako da postanu neškodljive najkasnije jedan sat pošto je onaj ko ih je postavio izgubio kontrolu nad njima;
- 2) postavljati usidrene automatske kontaktne mine koje ne postaju neškodljive čim se otkače sa sidra“.

⁶⁶ Gažević Nikola 1973, 519-520.

⁶⁷ Izuzetak će biti kada se iz nekog razloga snage neutralnih država ili njihovi državljani (npr. u sastavu mirovnih misija, humanitarnih konvoja, kao novinski izveštači i slično) zateknu na području koje je minirano odnosno trebaju da preko njega pređu.

Zahtev da usidrene automatske kontaktne mine moraju biti tako konstruisane da postanu bezopasne čim se otkaae sa sidra jasan je sam po sebi. Bez toga mina bi se pretvorila u sredstvo koje plovi kuda ga voda nosi i preti brodovima svih zastava, što znači ne samo neprijateljskim, već i neutralnim, pa čak i onima koji imaju državnu pripadnost strane koja ju je postavila.

Interesantnije je pravilo prema kome mina mora postati neškodljiva u roku od sat vremena posle gubitka kontrole nad njom od strane onog ko ju je postavio. To znači da ona mora sadržati mehanizam za samoneutralisanje koji se aktivira kada se izgubi kontrola nad njom. Jedan sat vremena u kojem mina može biti aktivna nakon što je izgubljena kontrola nad njom, ostavljen je zato da bi se gonjenom ratnom brodu omogućilo da postavljanjem takvih mina pobegne neprijateljskom brodu koji ga goni.⁶⁸

Svrha oba pomenuta rešenja je da se zaštiti plovidba, u prvom redu neutralnih trgovačkih brodova. Ako bi morima plutale morske mine nad kojima niko nema kontrolu, one bi, uz nasumične ljudske žrtve, nanele ogromnu štetu svetskoj trgovini odn. interesima neutralnih zemalja.

Briga za zaštitu svetske trgovine našla je odraz i u drugim odredbama Konvencije.

Tako je članom 2. zabranjeno postavljati automatske kontaktne mine ispred protivničkih obala i luka, u isključivom cilju sprečavanja trgovačke plovidbe.

S tim u vezi, s pravom se primećuje da upotrebljena formulacija nije najsrećnija, te da bi strana u sukobu mogla lako da izigra ovo rešenje jednostavnim isticanjem i nekog drugog razloga miniranja, kao npr. tvrdnjom da je cilj miniranja sprečavanje celokupne (i trgovačkih i ratnih brodova) a ne samo trgovačke plovidbe.⁶⁹

Odredbama iz čl. 3/1-2 precizirano je da kada se upotrebljavaju usidrene automatske kontaktne mine, moraju biti preduzete sve mere opreza za bezbednost miroljubive plovidbe, te da su zaraćene strane dužne da se postaraju, koliko god je to moguće, da mine postanu bezopasne posle određenog ograničenog vremena, a u slučaju da mine prestanu biti pod nadzorom, da notifikuju, čim vojne potrebe budu to dozvolile, o zonama opasnosti putem objave vlasnicima brodova, koja mora biti dostavljena i vladama diplomatskim putem; itd.

Ova rešenja ograničena su time da se u praksi upotrebljeni izrazi kao što su „miroljubiva plovidba“, „sve mere opreza“, “koliko god je to moguće” i “čim vojne potrebe budu to dopustile” mogu tumačiti na razne načine, što otvara prostor državi koja je položila mine da stvari okrene u svoju korist.⁷⁰

⁶⁸ Boothby W. H.: *Weapons and the Law of Armed Conflict*, Oxford University Press 2009, 283, nav. prema: Raičević N. 2013¹, 168.

⁶⁹ *Ibid.*

⁷⁰ Haines S. 2014, 427.

U skladu sa izloženim, države su u obavezi da objave da su minirale neko područje, a posebno to da mine više nisu pod nadzorom. Sve to u cilju da se na opasnost blagovremeno upozore trgovački brodovi i ratni brodovi neutralnih država, čime im se daje prilika da odaberu neku drugu, bezbednu rutu. Međutim, domašaj ovog pravila ograničen je time što se ne zahteva da obaveštenje bude precizno. Stoga se u praksi događa da zaraćene strane daju samo okvirne informacije o području u kome su položene mine.

Tako je npr. tokom Drugog svetskog rata Velika Britanija samo objavila da je minirala Lamanš, Severno more i francusku obalu - bez ikakvih bližih podataka.

Strane u sukobu ne smeju postavljati mine u obalnom moru neutralne države (njene unutrašnjim morskim vodama i teritorijalnom moru). To je razumljivo samo po sebi zato što se u tim područjima ne smeju voditi ratne operacije – u pitanju su delovi državne teritorije neutralne zemlje koji kao takvi nisu deo ratišta.

Međutim, u vreme rata neutralna država ima pravo da sama u svom obalnom moru položi mine. Ona će to učiniti kada proceni da je to potrebno za očuvanje njene neutralnosti, a posebno onda kada ima razloga da veruje da bi mogla biti iznenadno napadnuta i uvučena u rat.

Pri tome, neutralna država je dužna da poštuje ista pravila i preduzima iste mere opreza kao što to važi za zaraćene strane. Ona je naročito u obavezi da o polaganju mina i području u kojem će to učiniti blagovremeno (unapred) i na pogodan način obavesti strane vlade (diplomatskim putem) i vlasnike brodova odn. pomorce (javnim obaveštenjem, objavom u glasilu pomoraca, preko radija itd.) te da poštuje ograničenja koja važe za zaraćene sile, a tiču se toga da mine nad kojima je izgubljena kontrola moraju na propisani način postati bezopasne.

Konvencija utvrđuje obavezu strana u sukobu da po okončanju neprijateljstava preduzmu sve potrebne mere za čišćenje mina. One su dužne da o svom trošku uklone sve mine koje su postavile u sopstvenom obalnom moru ili međunarodnim vodama (otvorenom moru).

Kada je reč o minama postavljenim u obalnom moru bivšeg neprijatelja, država koja ih je postavila može ih ukloniti samo uz pristanak obalne države. Ako obalna država (bivši neprijatelj) uskrati taj pristanak, država koja je postavila mine dužna je da njihov položaj saopšti obalnoj državi, kako bi ih ova mogla u najkraćem roku ukloniti iz svojih voda.

I neutralna država ima pravo da posle okončanja neprijateljstava uklanja mine i to kako u svom obalnom moru, tako i u međunarodnim vodama, a, uz pristanak strane obalne države, i u njenom obalnom moru.

Izložena rešenja odnose se na automatske kontaktne mine. Danas međutim, postoje nove mine, zasnovane na novim tehničkim rešenjima i principima delovanja. One nisu regulisane posebnim sporazumima. U meri u kojoj je to moguće, na njih se po analogiji

primenjuju rešenja dve pomenute Haške konvencije, ali to nije dovoljno. Veliki broj teoretičara smatra da se ove mine zbog svoje tajnosti (podmuklosti) i drugih specifičnih elemenata moraju smatrati zabranjenim.

Zanimljivo je primetiti da su dva poznata spora koja su raspravljana pred Međunarodnim sudom pravde bila u neposrednoj vezi sa upotrebom morskih mina. Prvi je bio slučaj nailaska britanskih brodova na mine u Krfskom moreuzu, a drugi spor između Nikaragve i SAD o vojnim i paravojnim aktivnostima u i protiv Nikaragve.

Činjenice koje se odnose na prvi slučaj (spor između Velike Britanije i Albanije) su sledeće:

Za vreme građanskog rata u Grčkoj (1946-1949) između desničarskih vladinih snaga koje su podržavali Velika Britanija i SAD i prokomunističkih partizana koje su podržavali SSSR i njegovi saveznici, prolazak britanskih ratnih brodova kroz teritorijalne vode Albanije bez prethodnog traženja odobrenja, izazvao je niz incidenata između te dve zemlje. Najteži, ujedno i predmet spora, dogodio se 22. 10. 1946. kada je, prolazeći kroz Krfski moreuz, grupa od 4 britanska ratna broda naišla na mine. Tom prilikom dva razarača ozbiljno su oštećena, uz ljudske žrtve (44 člana posade su poginula, a 42 je ranjeno).

Albanija, koju je Velika Britanija optužila da je položila mine u moreuz ili dozvolila nekoj trećoj sili da to učini, negirala je svoju umešanost i za sve optužila Grčku. Ubrzo nakon incidenta (12-13. 11. 1946) jedinice britanske ratne mornarice su, tragajući za dokazima o odgovornosti za udes, bez saglasnosti Albanije pretražile vode moreuza (albanske teritorijalne vode) uklonivši iz njih 22 mine. Pošto incident, koji je izazvao ozbiljnu međunarodnu napetost, nije mogao biti rešen pred Svetom bezbednosti (zbog veta Sovjetskog Saveza), Velika Britanija ga je, na preporuku Saveta, iznela pred Međunarodni sud pravde. Albanija je najpre osporavala nadležnost Suda, a potom istakla protivzahtev optuživši Veliku Britaniju za povredu suvereniteta albanske teritorije jer je slala ratne brodove u albanske vode i tom prilikom su brodovi i naišli na mine, i zato što je sprovela operaciju čišćenja mina u albanskim vodama posle udesa.

Sud je doneo tri odluke. Prvom (25. 3. 1948) odlučio je o albanskom protivljenju njegovoj nadležnosti, ocenivši da je Albanija pristala na tu nadležnost čim se upustila u raspravljanje o suštini predmeta.

Drugom presudom (9. 4. 1949) odlučio je o suštini spora. Mada nije prihvatio pretpostavku da je Albanija postavila mine, zaključio je da je ona po međunarodnom pravu odgovorna za eksploziju koja se dogodila u njenim teritorijalnim vodama i za štetu i gubitak života koji su nastali kao posledica toga i da je stoga dužna da nadoknadi pričinjenu štetu. Povodom albanskog protivzahteva, nije prihvatio da je prolazak britanskih ratnih brodova kroz Krfski moreuz predstavljao povredu albanskog suvereniteta, već je istakao da Krfski moreuz ulazi u vrstu međunarodnih morskih puteva na kojima obalna država ne može zabraniti neškodljivi prolazak u doba mira. U pogledu druge albanske optužbe, Sud je, međutim, utvrdio da su britanske operacije čišćenja, preduzete nakon eksplozije, predstavljale kršenje albanske suverenosti i bile protivne međunarodnom pravu jer se takva akcija nije mogla preduzeti bez saglasnosti domaće (obalne) države.

Trećom presudom (15. 12. 1949) Sud je, nakon izvršenog veštačenja, utvrdio iznos naknade štete (843.947 funti sterlinga) koji je Albanija dužna da nadoknadi Velikoj Britaniji za oštećenje brodova i za ljudske žrtve. Premda Albanija nije ispunila obaveze koje su na njoj ležale prema presudi, Britanija se nije obratila Svetu bezbednosti i nije od njega zahtevala da obezbedi izvršenje presude, mada je na to imala pravo shodno čl. 94/2 Povelje UN. Ovo pitanje je konačno rešeno 1996. kada su dve zemlje postigle poravnanje prebijanjem za neke albanske zahteve protiv Britanije.

Ovde je posebno zanimljivo primetiti da je Sud, između ostalog, u presudi zaključio da polaganje minskog polja u datom slučaju nije moglo biti izvršeno bez znanja vlade Albanije i istakao:

“Obaveza albanskih vlasti, a u interesu plovidbe uopšte, bila je da notifikuju postojanje minskog polja u albanskim teritorijalnim vodama i upozore britanske ratne brodove koji su se približili o neposrednoj opasnosti kojoj su izloženi u tom minskom polju. Ova obaveza nema svoj osnov u VIII haškoj konvenciji iz 1907, koja se primenjuje u vreme rata, već su njen osnov određeni opšti i jasno prihvaćeni principi, kao što su elementarni obziri čovečnosti koji su čak strožiji u miru nego u ratu; princip slobode pomorske plovidbe i obaveza svake države da ne dopusti da se njena teritorija koristi za akte suprotne pravima ostalih država.”⁷¹

Drugi spor, onaj između Nikaragve i SAD, odnosio se na mešanje SAD u unutrašnje stvari Nikaragve pružanjem pomoći protivnicima vlade (kontrašima) u vidu njihove obuke, naoružavanja, opremanja, finansiranja i snabdevanja, kao i, što je ovde od prvenstvenog interesa, putem miniranja prilaza nikaragvanskim lukama.

Sud je utvrdio da su SAD prekršile međunarodno pravo - posebno, određena pravila običajnog međunarodnog prava (o zabrani sile u međunarodnim odnosima, zabrani intervencije u stvari drugih država, zabrani kršenja suvereniteta drugih država, zabrani ometanja miroljubive pomorske trgovine) i Ugovor o prijateljstvu, trgovini i plovidbi (1956) između SAD i Nikaragve. Stoga je presudio u korist ove poslednje, obavezavši SAD da nadoknade svu štetu koju su joj pričinile. Presuda nije bila po volji SAD i one su odbile da je izvrše. Pošto se radilo o njegovom stalnom članu, sa pravom “veta”, Savet bezbednosti nije preduzeo nikakve konkretne mere. Kasnije su se vlade Nikaragve i SAD nagodile izvan Suda, te je 1991. Nikaragva obavestila Sud da nema nameru da nastavi postupak, nakon čega je predsednik Suda skinuo slučaj sa liste predmeta koji su u postupku kod Suda.

Ovde se spor pominje zbog toga što je njime, između ostalog, obuhvaćeno polaganje mina ispred 3 nikaragvanske luke, početkom 1984. Sud je utvrdio da su, po odluci svog predsednika, mine položile SAD, koje uz to, ni prilikom polaganja mina, ni kasnije nisu izdale nikakvo javno ili službeno upozorenje brodovima o postojanju i lokaciji mina. Zbog toga je došlo do povrede ljudi i velike materijalne štete (prema tvrdnji Nikaragve, za 2 meseca koliko su mine zatvarale prilaze lukama, uništeno je ili oštećeno 12 brodova i ribarskih brodice raznih zastava, 2 lica su poginula, a 14 je povređeno) i, sledstveno, do poskupljenja osiguranja brodova.

Sud je utvrdio da SAD nisu izdale upozorenje niti notifikaciju o tome da su postavile mine u blizini luka Nikaragve. S tim u vezi, pozvao se na članove 3. i 4. Konvencije o postavljanju automatskih kontaktnih mina iz 1907. (Haška konvencija br. VIII) prema kojima:

“kada se upotrebljavaju usidrene automatske kontaktne mine, moraju biti preduzete sve mere opreza za sigurnost miroljubive plovidbe”, zaraćene strane su dužne “da notifikuju, čim vojne

⁷¹ *The Corfu Channel Case (Merits)*, Judgment of April 9, 1949, International Court of Justice, p. 22, www.icj-cij.org/files/case-related/1/001-19490409-JUD-01-00-EN.pdf.

potrebe budu to dozvolile, o zonama opasnosti putem objave vlasnicima brodova, koja mora biti dostavljena i vladama diplomatskim putem”, a “neutralna sila koja postavlja automatske kontaktne mine pred svojim obalama mora poštovati ista pravila i preduzimati iste mete opreza kao što je nametnuto zaraćenim stranama.”

Na osnovu svega Sud je zaključio:

„ ... u doba mira, postavljanje mina od neke države u unutrašnje ili teritorijalne vode druge, je protivpravan akt; uz to, ako neka država postavlja mine u bilo koje vode u kojima brodovi neke druge države imaju pravo pristupa ili prolaska, a pri tome ne izda upozorenje ili notifikaciju, ne obazirući se na bezbednost miroljubive plovidbe, ona krši načela humanitarnog prava na kojima počivaju relevantne odredbe Konvencije br. VIII iz 1907. Ta načela Sud je izrazio u sporu o Krfskom moreuzu, na sledeći način: ‘određeni opšti i jasno prihvaćeni principi, kao što su elementarni obziri čovečnosti koji su čak strožiji u miru nego u ratu.’”⁷²

4. Torpeda

1. Klasična torpeda

Premda u savremenim uslovima, brodovi sve češće koriste razna druga sredstva borbe, kao što su rakete brod-brod, krstareće rakete, topovi raznih kalibara i dr., ni danas nisu svoj značaj izgubila torpeda, kao karakteristično oružje pomorskog rata.

Naziv ovog sredstva ratovanja potiče od lat. *torpedo*, utrnulost, ukočenost, od lat. *torpere*, ukočiti se. Termin *torpedo* za označavanje podvodnog oružja prvi je upotrebio čuveni pronalazač Robert Fulton (1765–1815) poznat naročito po tome što je izumeo parobrod. Termin vuče poreklo od reči *Torpedinidae*, kako se nazivaju električne raže, ribe grabljivice cilindričnog oblika, koje proizvode električno pražnjenje čime omamljuju žrtvu. Očigledna je asocijacija na iznenadni, neočekivani i fatalan napad.

Prvi upotrebljivi autonomni torpedo konstruisan je 1866. u Rijeci, gde je podignuta prva fabrika torpeda u svetu.

To je vrsta eksplozivnog tela (mine) cilindričnog oblika, koje se uz pomoć motora samo kreće ispod vode, održava na određenoj dubini i u usmerenom pravcu i eksplodira pri udaru u cilj (trup broda ili obalu).⁷³

Torpeda se ispaljuju na razne načine (s broda, iz podmornice, sa aviona, iz stacionarnih objekata na kopnu) a zatim samostalno nastavljaju put prema cilju. Masovno su

⁷² *Case Concerning Military and Paramilitary Activities in and Against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America)*, Merits, Judgment of 27 June 1986, International Court of Justice, par. 215, p. 102 (112), www.icj-cij.org/en/case/70/judgments.

⁷³ Kirby G. J. 1972, 30–55; Podobriy G. M. 1976; Ramanarasaiah N. K. 1993; Литвиненко Е. Я., Фурцева Е. В. 2005, 12–20.

korišćena u pomorskom ratovanju, a i danas su neizostavni deo arsenala svake ratne mornarice, posebno podmornica.

Postoje različiti tipovi torpeda za različite namene (za borbu protiv površinskih brodova, protiv podmornica i dr.). S obzirom na to odakle se ispaljuju, uobičajena je podela na brodska, podmornička, avionska i ona koja se lansiraju sa kopna.

Poznate su druge podele - prema pogonu, kalibru, vrsti punjenja (eksplozivno i nuklearno), snazi, brzini, dometu i dr. Brodski torpedo koji se ispaljuje s većeg broda ili podmornice (i stoga je većeg kalibra) može da ima domet i preko 30 n.m. (oko 60 km).

U praksi su korišćena i tzv. živa torpeda koja se na odgovarajući način ispaljuju, a onda njima do cilja upravlja pilot samoubica. Upotrebljavali su ih Japanci u Drugom svetskom ratu.

U novije vreme razvijene su naročite vrste torpeda, među kojima su posebno interesantna tzv. raketna torpeda koja služe za protivpodmorničku borbu.

Njihova osobenost je da iskaču iz vode, lete kroz vazduh i kad dođu u blizinu cilja ponovo poniru u vodu. Ruski raketno-torpedni kompleks „Vodopad“ (rus. *Водопад*, po NATO klasifikaciji SS-N-16 *Stallion*) može da nosi i nuklearne bojeve glave, a u stanju je da pogodi neprijateljsku podmornicu na daljini do 50 km.

Ruski raketni torpedo „Škval“ (rus. *Шквал*) koristi raketni odn. mlazni pogon da bi, krećući se na dubinama do 30 m razvio brzinu od čak 200 čvorova (oko 370 km/h) što je ne samo 3 puta brže od običnih torpeda, već je apsolutni rekord za bilo koji podvodni objekat. Ispaljuje se sa površinskih brodova, podmornica ili iz stacionanih uređaja i pogađa ciljeve udaljene do 13 km. Ima običnu bojevu glavu od 210 kg eksploziva, ili nuklearnu, snage do 150 kt, što je 10-12 puta jače od atomske bombe bačene na Hirošimu. Zbog izuzetne brzine i snage nazivaju ga „ubicom nosača aviona“.

2. Status prema međunarodnom pravu

Upotreba torpeda u pomorskom ratu je dozvoljena, uz određena ograničenja, kako u pogledu načina korišćenja (ne smeju se npr. koristiti protiv bolničkih brodova, jer se oni i inače ne smeju napadati) tako i konstrukcije – da ne bi, ako ne pogode cilj nastavila kretanje bez kontrole i time ugrozila pomorsku plovidbu (brodove koji nisu bili meta).

Još je članom 1/3 haške Konvencije o postavljanju podmorskih automatskih kontaktnih mina (1907) zabranjena „upotreba torpeda koji ne postaju neškodljivi pošto promaše cilj“.

3. Podvodni dronovi

Očigledno je da su pravila međunarodnog ratnog prava u ovoj oblasti ustarela.

Između ostalog, veliki broj zemalja već ima ili ubrzano razvija razne tipove podvodnih dronova – plovila bez ljudske posade kojima se upravlja sa daljine, a koji su

namenjani za izvršavanje raznih zadataka od kojih su neki mirnodopski, ali se zato drugi neposredno odnose na primenu u oružanom sukobu.

Kada je reč o ovim drugima, to otvara čitav niz novih pitanja, kako iz ugla prakse, tako i sa stanovišta međunarodnog prava.⁷⁴

Između ostalog, kako utvrditi čiju državnu pripadnost ima podvodni dron (kome pripada)? Kako ga tretirati - u međunarodnom pravu brodovi se dele na ratne i trgovačke, što je ovde teško primeniti, jer se ne može uvek smatrati da se radi o vojnom dronu.⁷⁵ Da li je reč o podvodnom brodu (podmornici) ili nekoj vrsti torpeda odn. pokretne mine? Ako je u pitanju brod, pod kojim uslovima može da se iz trgovačkog pretvori u ratni? Kada se ova sredstva još više razvijaju (a taj dan nije daleko) ona će se, nema sumnje, pretvoriti u univerzalne dronove koji će moći da plovo na površini vode i ispod vode, ali i da se kreću na kopnu i da lete – kako ih tada tretirati?

Ovde ćemo se zadržati samo na za sada najpoznatijem, najnaprednijem i istovremeno najopasnijem takvom sredstvu.

Atomska podmornica “Belgorod” (*Белгород*) koju je Rusija aprila 2019. porinula u more, je jedna od najmodernijih i najopasnijih koje postoje, ali je posebno specifična po tome što nosi bespilotni podvodni sistem (podvodno vozilo) “Posejdon” (rus. *Посейдон*, po NATO klasifikaciji *Kanyon*) koji je ranije (u prethodnoj fazi rada na njemu) bio poznat pod kodnim imenom *Status-6* (rus. *Статус-6*).

“Posejdon” je jedna vrsta bespilotne podmornice (bespilotnog podvodnog aparata, drona) dužine 20 m, širine 1,80 m i mase 100 t. Praktično nema granicu dometa (minijaturni nuklearni reaktor joj obezbeđuje neograničenu dužinu plovidbe), kreće se brzinom do 185 km na sat (po drugim izvorima, do 200 km na sat) s tim da njena radna dubina premašuje 1 km, što je čini imunom na protivnička dejstva. Pri tome snabdevena je veštačkom inteligencijom u stanju je da donosi odluke samostalno, u zavisnosti od nastale situacije. Može biti opremljena običnom ili nuklearnom glavom (od 2 do 100 Mt) i, s obzirom na sva svoja svojstva, može da praktično sa 100% sigurnosti, uništava protivničke grupe nosača aviona, pomorske baze, ali i čitave primorske gradove. Eksplozija nuklearne bojeve glave može da podigne talas (veštački megacunami) i do 500 m visine i da, u zavisnosti od konfiguracije terena, zbríše život i više od 500 km u dubini kopna.

Pored toga, ovo supertorpedo⁷⁶ je praktično bešumno (skoro ga je nemoguće na vreme otkriti sonarima), može (za razliku od podmornica sa ljudskom padom) da se stalno nalazi na borbenom dežurstvu, spremno da u bilo kom trenutku ispuni postavljeni zadatak (nema potrebe da se posadi obezbeđuju vazduh, voda, hrana, odmor itd.). Sa druge strane, javlja se drugačiji problem koji se

⁷⁴ Schmitt M. N., Goddard D. S. 2016, 567-592; Sparrow R., Lucas G. 2016, 49-78; Nasu H., Letts D. 2020, 79-97.

⁷⁵ Već sada je jasno da će se nadvodna i podvodna bespilotna plovila sve više koristiti u mirnodopske svrhe: za dostavljanje robe, nadgledanje bezbednosti pomorskog saobraćaja; pružanje hitne pomoći u slučaju sudara, požara, potonuća i slično; polaganje podvodnih kablova i cevovoda; TV i druge prenose nekih zanimljivih događaja; istraživanje i ekonomska eksploataciju morskog dna; itd.

⁷⁶ Ima dužinu 20 m, širinu (dijametar) 1,8 m i težinu oko 100 t, i ne samo da je najveće torpedo na svetu, već je od klasičnog torpeda teže čak 30 puta.

ogleda u riziku da upravljanje „Posejdomom“ u nekom trenutku preuzmu neovlašćena lica tj. hakeri (protivnik, teroristi, kriminalci) i iskoriste ga za svoje ciljeve, pa i protiv strane kojoj ovaj podvodni dron pripada. Ipak, ruski stručnjaci tvrde da je zaštita takva da su šanse za to samo teorijske.

Reč je o potpuno novom oružju, koje bi se moglo nazvati podvodnim dronom, podmornicom-dronom, ali i novom vrstom sofisticiranog torpeda.⁷⁷

Ono za sada nije regulisano međunarodnim pravom, u smislu njegovog razvijanja, proizvodnje, skladištenja i slično. Jedino je nesumnjivo to je da je njegova upotreba u punoj snazi u principu zabranjena, jer se radi o oružju za masovno uništenje i to iz najmanje dva razloga: 1) u pitanju je nuklearno oružje koje kao takvo djeluje i nuklearnim udarom i radijacijom, ali koje, je kada se koristi za izazivanje užasnih cunamija ili zemljotresa, istovremeno 2) geofizičko oružje.⁷⁸

Ipak, čini se da bi upotreba ovog oružja mogla biti zakonita kada ono ne nosi nuklearne bojeve glave, a koristi se protiv grupe nosača aviona na otvorenom moru odn. drugom mestu koje je daleko od civila i civilnih objekata.

Takođe, u slučaju nuklearnog rata, mnoga ograničenja će izgubiti smisao i snagu, tako da i ova posebna vrsta podvodnih dronova (uslovno, supertorpeda XXI veka) mogu postati jedan od izbora za odgovor na nuklearni napad.

III. POSEBNI NAČINI RATOVANJA U POMORSKOM RATU

Tokom vekova, u pomorskom ratu su se, uz specifična sredstva ratovanja, razvila i posebna pravila koja se odnose na način (metod) ratovanja.

Ponekad ona znače samo prilagođavanje opštih pravila kopnenog rata na pomorski rat, ali u nekim slučajevima predstavljaju prihvatanje bitno drugačijih, pa čak i suprotnih rešenja.

1. Ratna lukavstva i perfidije

Pomorski rat je samo vid rata. Stoga u njemu važe svi osnovni principi koji regulišu izvođenje neprijateljstava na kopnu. To važi i za to da su zabranjeni nečasni, podmukli postupci (perfidije) ali da su ratna lukavstva dozvoljena.

Primeri perfidije bile bi situacija kada neko radio-vezom ili na drugi način pošalje međunarodno priznati (*SOS, Mayday*) ili neki drugi poziv za pomoć i inscenira potapanje broda da bi namamio protivnika i napao ga.

⁷⁷ Zapravo mnogi mas-mediji za njega već koriste naziv “torpedo sudnjeg dana”.

⁷⁸ O tome je već bilo reči kada su razmatrana oružja za masovno uništenje.

Opštepoznati poziv u pomoć je *S.O.S.* (es-o-es). Najčešće se upućuje telegrafom ili svetlosnom signalizacijom (farovi brodova, baterijske lampe i slično) uz upotrebu Morzeove azbuke. Mada je često tumačenje da predstavlja skraćenicu od engleskih reči *Save Our Souls* ("Spasite naše duše!") ili *Save Our Ship* ("Spasite naš brod!") to nije slučaj. Ovaj poziv je izabran samo zato što u Morzeovoj azbuci kombinacija ovih slova čini lako prepoznatljivi zvuk koji se ne može zameniti drugim (...---... tj. tri kratka, tri duga, tri kratka signala).

Poziv *S.O.S.* kao poziv u pomoć ustanovljen je na Međunarodnoj radiotelegrafskoj konvenciji, održanoj u Berlinu 1906. Mnogi smatraju da je prvi put poslat sa zlosrećnog „Titanika“ 15. 4. 1912. Međutim, njegova prva upotreba bila je dosta ranije, u avgustu 1909, kada je brod *Arapahoe* tako signalizirao da je nevolji u blizini rta Hatersas (*Cape Hatteras*) koji je deo obale Saverne Karoline. Takođe, sa „Titanika“ su radio-operateri kompanije „Markoni“ jedno vreme uporno slali drugi signal (*CQD*) da bi tek kasnije prešli na *SOS*.

Danas, u vreme masovne upotrebe mobilnih telefona, radio-veze itd., korišćenje Morzeove azbuke za komunikaciju, pa i slanje poziva u pomoć, skoro je iščezlo. Od 1948. u radio-saobraćaju zvanično priznat poziv u pomoć je „Mejdej“ (eng. *May Day*) što je izvedeno od fr. *m'aider* („pomozite mi“, „treba mi pomoć“). Istu ulogu u vizuelnoj komunikaciji ima zastavni znak „NC“, sa značenjem: u nevolji sam, potrebna hitna pomoć.

Pored toga, ako nema boljeg rešenja, pomoć se može tražiti i na druge načine – crvenim signalnim raketama, puštanjem narandžastog dima iz specijalnih za tu svrhu izrađenih kanistera, ispaljivanjem topovskog pucnja na minut, trajnim (bez prekida) oglašavanjem sirenom i dr.

Obaveza pomoraca da pristupe spasavanju, tj. da, bez obzira na njihovo državljanstvo i poreklo, pruže pomoć licima koja su izložena opasnosti na moru, odavno je deo običajnog međunarodnog prava, dakle pravna obaveza. U XX velku ona je kodifikovana čitavim nizom univerzalnih konvencija.

Ova obaveza postoji i u doba mira i za vreme oružanog sukoba. Pri tome spasiocu za spasavanje lica ne sledi nikakva nagrada. Naprotiv zloupotreba poziva za pomoć da bi se namamio i napao neprijatelj je ratni zločin.

U principu, mogući su i razni drugi perfidni (nečasni, zabranjeni i kažnjivi postupci), takvi kao ští su: maskiranje ratnog u bolnički brod, zloupotreba bolničkog broda za napad na protivnika, izdavanje naređenja da se imaju pobiti svi brodolomnici (da ne sme biti preživelih) itd.

Sa druge strane, poznato je i mnoštvo ratnih lukavstava, što znači dozvoljenih postupaka. Neki od primera su:

- kada podmornica koju progone površinski brodovi ili avionici ispusti ispod vode određenu količinu goriva odnosno ulja (da bi izgledalo da ju je potopila neka od dubinskih bombi koje su na nju bačene);
- maskiranje broda tako da izgleda da je ratni brod svog protivnika ili neutralni trgovački brod;
- promena siluete broda (dodavanjem lažnih dimnjaka, katarki i slično) da bi se stvorio utisak da je posredi neki drugi brod; i slično.

Neobičan slučaj dogodio se 1914, za vreme Prvog svetskog rata u Karipskom moru. Nemci su svoj trgovački brod *Can Trafalgar* pretvorili u ratni i naoružali ga, a pošto je bio sličan po silueti

britanskom brodu *Carmania*, takođe trgovačkoj lađi pretvorenoj u ratnu, prurušili su ga u njega. Kako to samo život ume da namesti, nemački brod je imao taj peh da naiđe upravo na protivnički brod za koji je pokušao da se izdaje, tako da je maska pala sama od sebe. Došlo je do okršaja u kome je nemački brod potopljen, a britanski oštećen.

Među poznata i pomnogo čemu zanimljiva ratna lukavstva u pomorskom ratu spadaju brod-klopka i upotreba lažne zastave.

1. Brod-klopka

1. Pojam. - To je naziv za brod koji je tako odabran i preuređen (eventualno i specijalno osmišljen i konstruisan) da izgleda kao lak plen, a zapravo služi da se protivnik namami da priđe, da bi onda bio napadnut skrivenim ljudstvom i oružjem.

Ova vrsta ratnog lukavstva u pomorskom ratu naročito je razvijena je u borbi protiv podmornica.

U ovom, nešto užem poimanju, reč je o posebno građenom ili preuređenom protivpodmorničkom brodu koji svojim bezazlenim izgledom namamljuje neprijateljsku podmornicu da izroni i približi mu se da bi je onda napao i uništio skrivenim oružjem.

Stoga se i naziva brod-klopka (brod-stupica, brod-zamka). Britanci su ih nazivali donekle šifrovano *Kju-brod* (*Q-boat*, po luci upisa ovih brodova Kvinstaun odnosno *Queenstown* u Irskoj) ili brod-mamac (*decoy vessel*) odnosno misteriozni brod (*mystery ship*) a Nemci vrlo određeno – klopka za podmornice (*U-Boot-Falle*).

2. Istorijski osvrt. - Prvi slučajevi korišćenja brodova-klopki javili su se relativno davno.

Poznato je da je još od 1675. u sastavu britanske ratne mornarice bio je brod *HMS Kingfisher*, koji je specijalno projektovan za borbu protiv napada berberskih pirata u Sredozemnom moru. Bio je maskiran kao trgovački brod i odavao utisak lakog plena, a zapravo skrivao topove (čak 46 njih!).

Brodovi-klopke u užem značenju, shvaćeni kao sredstva za borbu protiv podmornica, korišćeni su tek za vreme Prvog svetskog rata, i to prvenstveno od strane Britanaca.

To su bili trgovački ili ribarski brodovi sa vešto maskiranim naoružanjem koje se sastojalo od dva do tri topa kalibra 76–127 mm i jednog ili dva teška mitraljeza, a neki su čak imali i torpeda. Krstarili su područjima sa intenzivnim pomorskim saobraćajem i uz odličnu kamuflažu pribegavali raznim drugim lukavstvima, kao što su insceniranje požara, „panično napuštanje broda“, šetanje u ženskoj odeći i nošenje „dece“ (lutki) po palubi i slično. Takvim svojim nedužnim izgledom mamili su nemačke podmornice da izrone i onda ih napadali, prethodno brzo istakavši zastavu britanske ratne mornarice.

Pošto u to vreme protivpodmorničke mine (dubinske bombe) nisu bile dovoljno razvijene, najefikasniji način za uništavanje protivničkih podmornica bio je da se napadnu kada izrone, posebno u momentu neposredno nakon izranjanja.

Polazeći od činjenice da su podmornice imale ograničeni broj torpeda koja su čuvala za važnije ciljeve, ideja je bila da se protivnik namami da izađe na površinu kako bi brod-klopku napao oružjem sa svoje palube. Međutim, pre nego što bi podmorničari uspjeli da to učine, na njih je otvarana žestoka vatra do tada vešto skrivenim topovima i teškim mitraljezima. Njihovi pogoci su zbog krhke konstrukcije tadašnjih podmornica, bili fatalni.

Prvi rezultat broda-zamke postignut je 23. 6. 1915. kada je nedaleko od obala Škotske u zajedničkom napadu takvog broda "Taranaki" i britanske podmornice potopljena nemačka podmornica U-40.

Prvi samostalni borbeni uspeh postignut je 24. 7. 1915. kad je brod-zamka „Princ Čarls“ (*HMS Prince Charles*) u vodama Spoljnih Hebrida (arhipelag koji se nalazi severozapadno od obala Škotske) potopio podmornicu U-36.

Ovaj drugi slučaj zaslužuje da bude detaljnije opisan. Nemačka podmornica je pucala na "Princa Čarlsa", na šta je njegov kapetan zaustavio brod i naredio posadi da počne sa spuštanjem u more čamaca za spasavanje. To je bilo još jedno ratno lukavstvo, jer bi takav korak zaista učinio pravi trgovački brod kada bi spasio neprijateljsku podmornicu koja se sprema za napad odnosno kada je ona već počela napad. Podmornica je nastavila da prilazi, i dalje pucajući. Kada je prišla na oko 550 m, Britanci su istakli zastavu svoje ratne mornarice i otvorili preciznu vatra iz do tada skrivenih topova. Teško oštećena, podmornica je brzo potonula. Od 33 člana njene posade, spaseno je (i zarobljeno) samo 15, dok su ostali otišli sa podmornicom na dno.⁷⁹

Britanci su u Prvom svetskom ratu koristili stotinak (po drugim izvorima, čak 366) brodova-zamki, od kojih su 61 izgubljeni. U oko 150 okršaja, britanski brodovi-klopke uništili su 14 nemačkih podmornica (oko 7% odnosno, po drugim izvorima, oko 10% svih potopljenih nemačkih podmornica) i oštetili oko 60. Premda ovi rezultati na prvi pogled mogu da izgledaju impresivno, posle rata je zaključeno da s obzirom na angažovano ljudstvo i sredstva, sopstvene gubitke i činjenicu da su veći efekti postignuti običnim minskim poljima, značaj brodova-zamki bio je precenjen.⁸⁰

I Nemci su u Prvom svetskom ratu pokušali da koriste brodove-klopke, ali bez opipljivih rezultata. Razlog tome je verovatno bila činjenica da je broj ovih brodova bio nedovoljan (samo 6) i da su njihove operacije bile ograničene samo na Baltičko more.

Zbog promenjene taktike podmornica (koje su prestale da se suviše približavaju brodovima - mogućim ciljevima i, posebno, prestale da tom prilikom izlaze na površinu, brodovi-klopke nisu imali uspeha u Drugom svetskom ratu.

⁷⁹. Chatterton Keble E. 1922, 13-16.

⁸⁰ Chatterton K. E. 1922; Gažević N. 1971, 2, 44; McMullen C., *Royal Navy 'Q' Ships*, 2001, www.gwpda.org/naval/rnqships.htm.

Uostalom, i broj ovih brodova je bio simboličan: Nemci su ih imali 13, Britanci 9, Amerikanci 5, a Japanci samo 1.

Premda se ne može isključiti njihova upotreba u nekim izuzetnim situacijama, brodovi-klopke nemaju značaj u savremenim oružanim sukobima. Ne samo da su ratni brodovi i podmornice mnogo savršeniji i opremljeniji elektronikom i sredstvima za izviđanje i napad, već se putem satelita i na druge načine može pratiti sve što je od značaja za ratne operacije (pa i kretanje brodova). Poseban značaj ima činjenica da od kraja Drugog svetskog rata nije bilo podmorničkog rata kakav je viđen u oba svetska rata, a koji bi zahtevao posebna sredstva i metode borbe protiv podmornica.

Poslednji put su brodovi-zamke ozbiljno pominjani pre desetak godina, u vezi sa predlogom da se koriste kao mamci protiv somalijskih pirata.

3. Status prema međunarodnom pravu. - Sa stanovišta međunarodnog prava, brodovi-klopke su vid ratnog lukavstva (ratne varke) što znači da nisu zabranjeni, za razliku od perfidija.

Oni su jedna vrsta zasede na moru i zapravo se suštinski ne razlikuju od zaseda na kopnu, koje su dozvoljene ratnim i humanitarnim pravom. Ocena da je reč o zakonitom načinu ratovanja sledi i iz činjenice da su zbog niza njegovih specifičnosti mnogi zahtevi koji se odnose na pomorski rat, mnogo blaže postavljeni nego u pogledu rata na kopnu. Ukratko, ako je zaseda dozvoljena na kopnu, utoliko pre je dozvoljena u oružanom sukobu na moru.

Sa druge strane, vraćajući se na praksi iz Prvog svetskog rata, moglo bi se pomisliti da premda sami brodovi-klopke nisu bili zabranjeni, određene akcije koje na njima preduzimale Britanci (insceniranje požara, paničnog napuštanja broda i slično) su predstavljale perfidije, jer bi, prevarena njima nemačka podmornica možda izronila da pruži pomoć posadi i putnicima. Međutim, takav zaključak bio bi pogrešan – podmornica je u takvim slučajevima izlazila na površinu samo da bi napala.

Radilo se o vodama u koje su Nemci, proglasili za zabranjene zone i u njima vodili vodili žestoki podmornički rat, potapajući bez upozorenja neprijateljske, ali i neutralne trgovačke brodove.

Uostalom, i prva podmornica koju je u ovde opisanom slučaju samostalno potopio brod-klopka pre toga je potopila 14 i uzaptila 3 trgovačka broda. Takođe, ona je prva napala "Princa Čarlsa".

2. Lažna zastava

U ratu na kopnu zabranjena je zloupotreba neprijateljske ili neutralne zastave, kao i zastave parlamentara. Kršenje te zabrane predstavlja ratni zločin.

Naprotiv, u pomorskom ratu, upotreba lažne zastave (neutralne, pa i neprijateljske zastave) smatra se dopuštenom pod uslovom da se pre početka neprijateljstava

(oružane akcije) istakne svoja zastava. Ovo rešenje deo je opšteg običajnog međunarodnog prava, a našlo je potvrdu i u univerzalnim sporazumima kojima je kodifikovana ova materija.

Tako čl. 39. Dopunskog protokola I (1977) uz Ženevske konvencije o zaštiti žrtava rata (1949) u stavovima 1-2 zabranjuje korišćenje u oružanom sukobu zastava ili vojnih amblema protivničke strane i neutralnih država, ali u stavu 3. precizira da se time ne dira u "postojeća opštepriznata prava međunarodnog prava koja se primenjuju ... na korišćenje zastava u vođenju oružanog sukoba na moru."

Upotreba lažne zastave od strane ratnog broda moguća je i u defanzivne i ofanzivne svrhe. U prvom slučaju služi da se umakne neprijatelju kada je on osetno jači ili se iz nekog drugog razloga izbegava okršaj. U ofanzivne svrhe lažna zastava se koristi da bi se bezbedno prišlo što bliže drugom brodu radi napada na njega ili da bi mu se smanjila mogućnost bekstva (ako se npr. želi da se brod pregleda, uzapti i slično).

Premda lažnu zastavu najčešće ističu ratni brodovi, to može da učini i trgovački brod (npr. da bi izbegao uzapćenje).

U naše vreme vreme razvijenih tehničkih pomagala za osmatranje, detekciju, komunikaciju itd., značaj upotrebe lažne zastave ne može se porediti sa onim koji je taj vid ratnog lukavstva imao u doba jedrenjaka.

U redovnim prilikama brod bi trebalo da bude uočen i prepoznat (kao svoj, saveznički, neprijateljski ili neutralni) već na velikoj udaljenosti.

Ovo tim pre što se identifikacija broda, a posebno utvrđivanje njegove pripadnosti i statusa (sopstveni, saveznički, neutralni ili neprijateljski) vrši na velikoj udaljenosti, nezavisno od zastave koju vije (vrši se putem radio-veze, upotrebom drona i na druge načine).

Sa druge strane, ako je reč o ofanzivnim akcijama, dok je u prošlosti domet brodske artiljerije bio relativno skroman, pa je bilo potrebno da se što bliže priđe protivniku, savremeni ratni brodovi precizno dejstvuju sa više desetina pa i stotina kilometara, te nemaju potrebu da se približavaju meti.

Ipak, ne može se isključiti da bi u nekoj situaciji i upotreba lažne zastave (posebno zastave treće zemlje) i danas mogla da bude dobitno rešenje.

Nezavisno od svega rečenog, lažna upotreba odnosno zloupotreba međunarodnopravno zaštićenih zastava i simbola, kao što su bela zastava (zastave primirja), zastava Crvenog krsta ili zastava UN je zabranjena i predstavlja ratni zločin i u pomorskom ratu.

2. Kljunov udar i abordaža

1. Kljunov udar

To je naziv za napad broda svojim pramcem (provom, kljunom) na određeni cilj, prvenstveno na drugi brod.

Svodi na to da se svom silinom sopstvenim pramcem udari bok (slaba strana) neprijateljskog broda, kako bi se potopio ili makar ozbiljno oštetio.

Ovom načinu ratovanja na moru pribegavali su već Stari Grci i drugi antički narodi. U tu svrhu građeni su i korišćeni brodovi snažne konstrukcije, sa posebno ojačanim bronzanim kljunom (pramcem) koji se ispod vode zabijao u bok protivničke lađe. Tako opremljen, čak i relativno ne previse veliki brod mogao je da uz dovoljnu brzinu i precizan pogodak, probije korito i potopi i srazmerno krupne neprijateljska lađe.

Da bi se izbeglo da kljun suviše duboko prodre u protivnički brod i stoga se zaglavi (uz rizik da na kraju napadnuti brod povuče sa sobom na dno svog napadača) kasnije su napadi ove vrste vršeni težim, masivnijim brodovima koji su protivnikov bok udarali iznad površine vode, posebnim dodatkom zvanim *rostrum* (lat., kljun, njuška) koji je obično imao oblik glave neke životinje.

Kljunov udar bio je karakterističan za epohu brodova na vesla. Ipak, tu i tamo se javljalo i kasnije, tokom čitave istorije.

Ova taktika dobila je novu popularnost krajem XIX v. kada je javljaju oklopnjače velike brzine i manevarske sposobnosti. S tim u vezi, rodila se ideja da se oklop broda iskoristi kao neka vrsta savremenog "kljuna", a jedno vreme su građeni i brodovi sa posebnom konstrukcijom koja olakšava takve napade.

U američkom građanskom ratu (1861-1865) brod Konfederacije "Virdžinija" (*CSS Virginia*) je 1862. udarcem pramcem potopio brod Severa "Kamberlend" (*USS Cumberland*).

U austrijsko-italijanskom ratu (1866) u bici kod Visa 20. 7. 1866. austrijski zastavni brod "Erc-hercog Ferdinand Maks" (*SMS Erzherzog Ferdinand Max*) je na isti način potopio italijansku oklopnjaču "Re Ditalija" (*Re d'Italia*).

U bici kod Ikikea vođenoj 21. 5. 1879. u sklopu Pacifičkog rata (1879-1883) između Čilea s jedne i Bolivije i Perua sa druge strane, peruanska oklopnjača "Uaskar" (*El Huascar*) je uspešno čak 3 puta napala "kljunovim udarom" čileansku korvetu "Esmeralda" (*Esmeralda*) koja je zatim potonula.

Premda retko, ova taktika našla je primenu i u bitkama koje su vođene na moru u XX veku. Ovde će, ilustracije radi, biti pomenuto samo nekoliko posebno zanimljivih slučajeva.

U Prvom svetskom ratu, britanski ratni brod „Drednot“ (*HMS Dreadnought*) je 29. 3. 1915. odarcem u nju potopio nemačku podmornicu U-29.

Na isti način britanski brod „Olimpik“ (*RMS Olympic*) je 12. 5. 1918. u La Manšu potopio nemačku podmornicu U-103.

Italijanski trgovački brod „Antonijeta Kosta“ (*Antonietta Costa*) je 4. 10. 1940. udario i potopio britansku podmornicu „Rejnbou“ (*HMS Rainbow*).

Japanski razarač „Amagiri“ (eng. *Amagiri*) je 2. 8. 1943. je udarivši ga potopio američki patrolni torpedni čamac kojim zapovedao budući predsednik SAD Džon Kenedi (*John Fitzgerald Kennedy*).

Italijani i Japanci su tokom Drugog svetskog rata koristili brze motorne čamce natovarene eksplozivom koji su nakon udarca u protivnički brod eksplodirali, čime je efekat bio još veći. Japanci su u tu svrhu imali i posebnu vrstu uslovno rečeno pomorskih kamikaza (mornaričkih pilota-samoubica) koji su išli u sigurnu smrt usmeravajući do poslednjeg trenutka svoje plovilo kako bi ono precizno pogodilo protivnika tamo gde je najranjiviji.

Kljunov udar su, u izuzetnim slučajevima koristile čak i podmornice. Zabeleženo je da su tu taktiku primenjivale čak i jedne protiv drugih.

Tako je finska podmornica „Vetehinen“ (*Vetehinen*) 5. 11. 1940. u Botnijskom zalivu udarcem potopila sovjetsku podmornicu ŠĆ-305 (*III-305*).

Na isti način sovjetska podmornica „Lembit“ (*Лембит*) je 12. 12. 1944. u Baltičkom moru potopila nemačku podmornicu U-479.

U naše vreme ova taktika je prevaziđena iz mnogo razloga. Savremeni brodovi su brzi, imaju odličnu manevarsku sposobnost i, što je posebno važno, imaju naoružanje koje im omogućava da dejstvuju iz velike daljine. Ipak, ne može se isključiti da se u nekoj posebnoj situaciji čak i danas zapovednik broda odluči na takav korak.

Sa stanovita međunarodnog prava ovaj način ratovanja je dozvoljen, razume se, pod uslovom da se koristi samo protiv neprijateljskog ratnog broda.

2. Abordaža

Abordaža odn. abordaž (od ital. *abordaggio*, fr. *abordage*, eng. *boarding*) je termin koji ima dva osnovna značenja – prvo (šire) odnosi se na ofanzivni manevar broda i ono što zatim sledi, a drugo (uže) na način vođenja borbe korišćenjem posade odn. drugog ljudstva.

U širem značenju, ima se vidu manevar broda koji pristaje uz neprijateljski brod (kači se za njega) ili ga udara pramcem („kljunom“) s ciljem da se nakon toga protivnički brod zauzme ili potopi prebacivanjem na njega sopstvenog ljudstva i neposrednom borbom (prsa u prsa) hladnim ili vatrenim oružjem.

U užem značenju, to je naziv za način napada jednog broda (plovila) na drugi koji se sastoji u tome da se posle pristajanja broda uz neprijateljski brod ili posle namernog udara u njega, protivnički brod zauzme prebacivanjem sopstvenih mornara (vojnika) na njega, s ciljem da se u bliskoj borbi (prsa u prsa) jurišem zauzme i zarobi odnosno potopi. Drugim rečima, radi se o drugoj fazi abordaže u širem smislu, koja počinje prebacivanjem na protivnički brod preko posebnog abordažnog mosta, korišćenjem konopaca

sa katarki, preskakanjem sa broda na brod itd. Time se borba prenosi na protivničku palubu i pretvara u okršaj sličan onima između pešadije na kopnu.

Tu je jedan od najstarijih načina vođenja borbe na moru, poznat još iz vremena prvih brodova na vesla i jedrenjaka.

Ovaj način borbe korišćen je već u antičkom svetu. Između ostalog, zabeleženo je da je primenjivan u Peloponeskom ratu (431-404. pre n. e.) između Deloske simahije (saveza) na čelu sa Atinom i Peloponeske simahije (saveza) na čelu sa Spartom.

Često su ga primenjivali Stari Rimljani koji su bili izuzetno vojnici na kopnu, a nedovoljno dobri pomorci, pa su na taj način pomorsku bitku pretvarali u borbu na palubi (na čvrstoj podlozi) koja im je daleko više odgovarala. U tu svrhu smislili su i vešto koristili tzv. abordažni most odn. "leteći most" koji su zvali korvus (lat. *corvus*, gavran) a koji je bio dugačak 10,9 m i širok 1,2 m. Kad bi prišli dovoljno blizu protivničkom brodu bacali su na njega taj most koji je imao oštar vrh, sličan kljunu ptice. On se zabijao u palubu neprijatelja i tako kačio za nju, što je omogućavalo legionarima da preko njega pređu na neprijateljsku lađu.

Pošto je korvus imao i ozbiljne nedostatke (smanjivao je manevarsku sposobnost broda koji ga je nosio i otežavao njegov pramac, što je bilo vrlo opasno po nemirnom moru, a naročito tokom oluje) kasnije su umesto njega koristili gvozdene kuke odnosno jednu vrstu čaklji (lat. *manus ferrea*, *harpago*) kojima su privlačili protivnički brod.

U vreme jedrenjaka ovom načinu borbe izveštali su se pirati i gusari. Oni su kukama kačili napadnuti brod i onda ga privlačili svojoj lađi, a zatim koristili brodsku užad za prebacivanje na tuđu palubu. Za to vreme strelci su sa katarki davali vatrenu podršku, obasipajući neprijatelja kuršumima.

Abordaža je često primenjivana u doba kada nije postojala moćna brodska artiljerija odnosno sve dok su brodski topovi bili neprecizni i malog dometa. Tada je neretko korišćena kao prirodni nastavak napada započetog "kljunovim udarom", premda to nije bilo obavezno. Njoj se rado pribegavalo u vreme linijskih brodova, kada bi se nakon ispaljenih topovskih plotuna prišlo uz bok protivnika.

S razvojem brodova na motorni pogon i, s druge strane, brodske artiljerije velikog dometa gubi se ovaj način vođenja borbe, a u svakom slučaju, nema ga više kao osnovne taktike borbe. Već u Prvom i Drugom svetskom ratu abordaža se primenjuje samo izuzetno, u posebnim prilikama.

Ipak, ovaj način borbe ne može se u principu isključiti ni u naše vreme.

Ono što je ovde bitno, abordaža sa stanovišta međunarodnog prava nije zabranjena. Zapravo međunarodno pravo je ne reguliše kao takvu. Podrazumeva se, međutim, da i u slučaju abordaže važe sve opšte zabrane i ograničenja utvrđena međunarodnim pravom oružanih sukoba u pogledu sredstava i metoda ratovanja – zabrane korišćenja određenih oružja, zabrane perfidija itd.

3. Pretvaranje trgovačkih brodova u ratne

U slučaju rata, u cilju jačanja pomorskih oružanih snaga može se izvršiti pretvaranje trgovačkih i drugih nevojnih brodova u ratne (tzv. pomoćni ratni brodovi).

Ovo pitanje postalo je aktuelno u XIX veku, kada su (nakon što je Pariskom pomorskom deklaracijom 1856. ukinuto gusarenje) države počele da koriste trgovačke brodove u svojim oružanim operacijama.

Tako je u francusko-pruskom ratu 1870-1879, pruski kralj Vilhelm I (*Wilhelm I*) pozvao vlasnike privatnih brodova da se pridruže nemačkoj ratnoj mornarici (da joj stave na raspolaganje svoje brodove). Takvu praksu sledile su zatim skoro sve države, u prvom redu Rusija, Španija, Velika Britanija, Francuska, SAD, Japan i dr. Između ostalog, u rusko-japanskom ratu 1904–1905. obe strane su pribegle pomoćnim flotama.

U skladu s tim, pojavila se potreba da se utvrde pravila i uslovi pod kojima se trgovački brod može tretirati kao ratni.

Problem upotrebe trgovačkih brodova u ratnim operacijama bio je na dnevnom redu Druge haške konferencije mira (1907) na kojoj je, s tim u vezi, usvojena posebna Konvencija o pretvaranju trgovačkih brodova u ratne (VII haška konvencija). Ona je utvrdila uslove koji moraju biti ispunjeni da bi se trgovački brod smatrao ratnim:

1) pretvoreni brod mora biti pod neposrednom vlašću, neposrednom kontrolom i odgovornošću države čiju zastavu vije;

2) pretvoreni brod mora nositi spoljne znake ratnog broda svoje države (ratnu zastavu i dr.);

3) zapovednik broda mora biti u službi države, mora biti uredno postavljen od nadležne vlasti i uvršten u spisak oficira ratne mornarice;

4) posada broda mora biti podvrgnuta pravilima vojne discipline;

5) pretvoreni brod dužan je da poštuje u svojim operacijama zakone i običaje rata;

6) zaraćena strana koja pretvori trgovački brod u ratni, mora, što je pre moguće, naznačiti tu promenu u spisku brodova svoje ratne mornarice.⁸¹

Na trgovačke brodove koji su, saglasno navedenim uslovima, pretvoreni u ratne, u celosti se primenjuju pravila koja se odnose na ratne brodove. Između ostalog, članovi posade trgovačkog broda koji je pretvoren u ratni uz zadovoljenje navedenih uslova, podvedeni su pod međunarodnopravni pojam borca i ukoliko padnu u ruke neprijatelja imaju pravo na status ratnih zarobljenika.

Domašaj Konvencije ograničen je u dva osnovna pravca.

Pre svega, njom nije regulisano pitanje mesta pretvaranja trgovačkog broda u ratni. Ono je ostalo neregulisano zbog toga što se, kako je to i naznačeno u preambuli Konvencije, ugovornice nisu mogle složiti oko toga da li se pretvaranje trgovačkog broda u ratni može obaviti na otvorenom moru. Ovaj problem nije do kraja rešen ni u naše vreme. S tim u vezi, uglavnom se smatra da u slučaju da se pretvaranje trgovačkog broda u ratni izvrši u obalnom moru neutralne države (njenim unutrašnjim morskim vodama ili teritorijalnom moru) druga strana u sukobu može to smatrati povredom

⁸¹ Ova odredba je bez praktične vrednosti, pošto se podaci o sastavu ratne mornarice čuvaju kao tajna.

prava i obaveza neutralne države, ali to ne utiče na status samog broda (on će se i tada tretirati kao ratni brod).

Drugo ograničenje domašaja Konvencije ogleda se u tome da je njom (čl. 7) izričito utvrđeno da se njene odredbe primenjuju samo između sila ugovornica i samo ako su sve države koje u ratu učestvuju članice Konvencije. I pored toga, nema sumnje da su navedena rešenja prerasla u pravila opšteg običajnog međunarodnog prava i da kao takva vezuju i države neugovornice.

U vezi s ovom materijom ima i drugih spornih pitanja. Jedno od njih je i da li se trgovački brod koji je pretvoren u ratni može opet pretvoriti u trgovački brod.

Nije, međutim, sporno da trgovački brodovi koji su pretvoreni u bolničke brodove ne mogu menjati svoju namenu dokle god traju neprijateljstva.

To je, uostalom, precizirano čl. 33. Ženevske konvencije o poboljšanju položaja ranjenika, bolesnika i brodolomnika oružanih snaga na moru (1949).

Svrha ovog rešenja je da se izbegnu moguće zloupotrebe. U protivnom, pošto bolnički brod uživa posebnu zaštitu, odnosna strana u sukobu mogla bi da manipuliše statusom broda.

Mada je na početku Drugog svetskog rata mnogima moglo izgledati da je, zbog velikog napretka ratnih brodova i razvoja avijacije, vreme pretvaranja trgovačkih brodova u ratne odavno prošlo, praksa je pokazala drugačije.

Smatra se da je 9 nemačkih starih i nedovoljno naoružanih trgovačkih brodova koji su pretvoreni u ratne, potopilo 142 saveznička broda (u proseku 15,8 svaki).

To je srazmerno bio mnogo veći uspeh od onog koji je ostvarilo 8 nemačkih kapitalnih ratnih brodova, onih koji su zbog snage, brzine i vatrene moći bili ponos nemačke ratne mornarice. Razloge uspeha trgovačkih brodova pretvorenih u ratne treba tražiti u činjenici da je na njih manje obraćana pažnja nego na nemačke ratne brodove, da su zbog svojih silueta uspevali da se lako kamufliraju u trgovačke brodove drugih zemalja, kao i u tome što su njihovi zapovednici bili iskusni kapetani duge plovidbe.

4. Potapanje bez upozorenja

Međunarodno ratno pravo sadrži određena pravila koja su se tokom vremena iskristalisala u praksi i tiču se ratnih dejstava protiv neprijateljskih, a u nekim slučajevima i neutralnih brodova.

U delu mora gde je dozvoljeno izvođenje ratnih operacija (ne npr. i u obalnom moru neutralne države, jer su tamo takve operacije zabranjene) ratni brod jedne zaraćene strane može bez upozorenja napasti ratni brod protivnika. U vezi sa tim nema nikakvog spora.

Međutim, kada je u pitanju trgovački brod protivnika, ratni brod ne sme da ga napadne ako mu nije prethodno dao znak za zaustavljanje i nije na sigurno mesto sklonio

članove posade i druga lica (putnike) sa trgovačkog broda. Nepoštovanje ovih zahteva predstavlja ratni zločin.

Od svih plovila, samo je ratni brod kao pripadnik oružane sile svoje zemlje ovlašćen da vrši napade.

Iako imaju pravo da radi svoje odbrane budu naoružani, trgovački brodovi ne smeju koristiti oružje za napad. Trgovački brod koji bi napao trgovački brod neprijatelja ili njegov ratni brod, smatrao bi se prema međunarodnom pravu za piratski, a posada bi odgovarala za ratni zločin.

Od ovih pravila postoje, međutim, određeni izuzeci.

Tako npr. i trgovački brod ima pravo da napadne protivnika onda kada okolnosti nedvosmisleno ukazuju na to da se protivnički brod sprema da ga neposredno i bez upozorenja napadne. U ovom slučaju trgovački brod bi zapravo samo preduhitrio napad na sebe, delujući u jednoj vrsti samoodbrane. Naravno, u praksi su tu moguće razne sporne situacije i stvar je naknadnog dokazivanja šta se zaista dogodilo.

Postoje i izuzetne okolnosti u kojima ratni brod sme bez upozorenja da napadne neprijateljski, a pod određenim uslovima i neutralni trgovački brod. Tu se pravo na upotrebu sile javlja po prirodi stvari, zato što je trgovački brod sam narušio svoj status i time se posredno odrekao zaštite koja mu pripada po međunarodnom pravu.

Takav slučaj postoji kada trgovački brod:

- napadne ili je očigledno da će napasti ratni brod;
- pruža aktivan otpor i odbija da izvrši naređenja ratnog broda: uprkos izričitoj zabrani koristi radio-vezu i signalizaciju, i pored ponovljenog poziva odbija da se zauzastavi radi pregleda odnosno pruža aktivan otpor nastojanju ratnog broda da ga uzapti;
- zatečen je u vršenju ratnih dejstava na strani neprijatelja, kao što su polaganje i traženje mina; iskrcavanje diverzanata; prevoz neprijateljskih trupa; napad na trgovački brod države ratnog broda, njenih saveznika ili na neutralni trgovački brod; prekid podmorskih kablova i cevovoda države ratnog broda; i slično;
- plovi u konvoju ili pratnji neprijateljskih ratnih brodova ili vazduhoplova.

U navedenim situacijama predmet napada može biti kako trgovački brod neprijatelja, tako i neutralni trgovački brod - zato što je svojim ponašanjem izgubio neutralni i stekao neprijateljski karakter.

Uz navedeno, neprijateljski trgovački brod (ne i neutralni trgovački brod) može biti napadnut bez upozorenja i u nekim drugim situacijama – ako uplovi u obalno more neprijatelja (države ratnog broda) bez znakova predaje ili traženja utočišta odnosno kada se utvrdi da ima naređenje da u svim prilikama napada ratne i trgovačke brodove neprijatelja.

Čak i kada bez prethodnog upozorenja potopi neprijateljski ili neutralni trgovački brod, brod koji je izvršio potapanje dužan je da preduzme sve neophodne mere za spasavanje posade i putnika trgovačkog broda, a kada god je to moguće i njegovih brodskih dokumenata.

Navedena pravila u celosti se primenjuju i na podmornice, kao samo jednu posebnu vrstu ratnih brodova.

Naprotiv, napad sa kopna (obalske artiljerije itd.) ne sme se vršiti na trgovačke, već samo na neprijateljske ratne brodove. Slično tome, ni vojni vazduhoplovi, premda imaju pravo pregleda i uzapćenja, ne smeju da bombarduju trgovačke brodove, pa čak ni one koji su naoružani u cilju odbrane.

5. Zabranjena zona u pomorskom ratu

Strana u sukobu može određeni deo mora u kojem se odvijaju neprijateljstva da proglasi zabranjenom zonom i time ga zatvori za saobraćaj.

Takva zona može se proglasiti samo nad tačno definisanim područjem u kojem su stvarno u toku ratne operacije i to samo dok one traju.⁸²

Nasuprot tome, za vreme oba svetska rata Nemačka i druge zemlje proglašavale su za zatvorene zone ogromna morska prostranstva, tvrdeći da u slučaju nepoštovanja zabrane o uplovljavanju u ta područja imaju pravo da bez prethodne opomene potapaju ne samo neprijateljske već i neutralne brodove.

Tako je u Drugom svetskom ratu, Nemačka vlada već 24. 11. 1939. uputila opomenu neutralnim brodovima, prema kojoj njihova bezbednost više ne može biti garantovana u britanskim i francuskim vodama, a 1. 1. 1940. nemačka podmornička komanda je po Hitlerovim uputstvima izdala podmornicama naređenje da napadnu svaki trgovački brod u britanskim vodama. Ovlašćenje za potapanje bez opomene svih brodova kasnije je prošireno i na druga prostranstva – Severno more, vode u blizini neprijateljskih obala za koje se može pretpostaviti da su u njima položene mine i dr.⁸³ To je činjeno u nameri da se ostvari što potpunija kontrola nad kretanjem neutralnih brodova.

Praksu deklarisanja izvesnih zona operativnim zonama i potapanja neutralnih trgovačkih brodova koji bi ušli u te zone sledile su i druge države. Usvojila ju je i Velika Britanija, kao sredstvo represalija.

Mada je konstatovao postojanje takve prakse, Međunarodni vojni tribunal koji je po okončanju Drugog svetskog rata sudio u Nirnbergu ocenio ju je kao povredu Londonskog protokola (1936).

Čak i ako se ostavi po strani činjenica da se, opšte uzev, brodovi mogu potapati bez opomene samo pod tačno određenim okolnostima, stanovište o neograničenoj slobodi proglašavanja zabranjenih zona je neprihvatljivo jer je u suprotnosti s režimom otvorenog mora. Ako bi bilo tolerisano, dovelo bi u krajnjoj liniji do toga da se za zabranjene zone proglašavaju čitavi okeani, čime bi u potpunosti bio paralisana pomorski saobraćaj.

Naime, čak i danas, u XXI veku, u svetskim okvirima pomorskim putem prevozi se oko 90% robe.

⁸² Fenrick W. J. 1987, 91-126; Michaelsen C. 2003, 363-390; Sivakumaran S. 2016, 153-203.

⁸³ *Nirnberška presuda* 1948, 193-194.

Sa druge strane, u svakom dosadašnjem ratu, pa i u oba svetska, jedan deo država, veći ili manji, ostao je neutralan. Kada bi sukobljene strane imale slobodu da prema svom nahođenju zatvaraju mora i okeane, sprečavajući plovidbu u njima između ostalog i neutralnim brodovima, to bi nanelo nenadoknadivu štetu ogromnom broju država. Čak možda u toj meri da bi se one zbog toga uključile u rat protiv sile koja je proglasila zabranjene zone.

6. Krstarički rat

To je oblik ratovanja na moru koji se ogleda u sprečavanju odnosno ometanju pomorskog saobraćaja protivnika. Vodi se krstaricama - većim površinskim ratnim brodovima ili posebno preuređenim trgovačkim brodovima.

Krstarice su ratni brodovi velike brzine, s moćnim naoružanjem i velikim radijusom dejstva odnosno velikom autonomijom - sposobnošću da plove dugo i daleko (krstare) a da ne posećuju luke radi tankiranja i drugih potreba. To im omogućava da ostvaruju samostalne zadatke na velikom prostoru, kao neka vrsta morskih lovaca. Prvi brodovi specijalno namenjeni toj svrsi pojavili su se u XIX v., skoro istovremeno se zabranom gusarenja (korišćenja naoružanih privatnih brodova za operacije protiv neprijateljskih ratnih i trgovačkih brodova, odnosno protiv neutralnih brodova koji se bave krijumčarenjem). Danas postoje krstarice na nuklearni pogon s najsavremenijim artiljerijskim, raketnim i drugim naoružanjem, elektronikom i tehnikom, prostorom za sletanje helikoptera itd.

Ovaj način ratovanja svodi se na izbegavanje okršaja s protivničkim ratnim brodovima i, umesto toga, na krstarenje radi otkrivanja neprijateljskih trgovačkih brodova i njihovog uzapćenja ili potapanja, a u nekim slučajevima i radi takvih akcija protiv neutralnih trgovačkih brodova (onih koji krše neutralnost).

Takva praksa javila se u XVII v. kada je prekomorski saobraćaj postao važan činilac ekonomske, a time i vojne moći kolonijalnih sila. Krstarice, su pojedinačno ili više njih, pratile, sačekivale, zaustavljale, plenile ili potapale trgovačke brodove protivnika, jačajući tako ekonomski i ratni potencijal svoje zemlje (zbog oduzetih vrednosti, brodova itd.) a slabeći protivnički. U osnovi, to je jedan vid gusarenja, s tim što se vrši od strane ratnih, što znači državnih, a ne privatnih brodova.

Krstarički rat vođen je, između ostalog, i u Prvom i u Drugom svetskom ratu. Čak i kada nije davao značajne neposredne rezultate (po broju zaplenjenih ili potopljenih brodova) pokazao se kao efikasan, jer je protivnik morao da angažuje jake snage da bi štitio svaki svoj transport, što znači da nije mogao da ih koristi na drugom mestu.

Međutim, pojava radara i drugih novih sredstava, razvoj avijacije, sistema veze između brodova i dr. u velikoj meri neutralisali su opasnost koju su predstavljale krstaričke akcije. Ovo zato što su pomenuti činiooci u mnogim slučajevima omogućili

blagovremeno lociranje neprijateljskih krstarica (i time organizovani lov na njih) a kod samog krstaričkog napada, brzu intervenciju ratnih brodova i avijacije radi odbrane sopstvenih trgovačkih i drugih brodova.

U osnovi, iste akcije vršile su i podmornice, ali se zbog njihove specifične upotrebe i taktike one izdvajaju kao poseban oblik pomorskog rata - podmornički rat.

7. Podmornički rat

Mada bi se u prvi mah moglo pomisliti da je u pitanju borba podmornica jednih protiv drugih,⁸⁴ reč je o terminu koji ima drugačije značenje.⁸⁵

U najširem smislu, to je naziv za dejstvo podmornica, samostalno ili u sadejstvu sa površinskim brodovima (u nekim slučajevima i sa ratnim vazduhoplovstvom, a izuzetno i kopnenom vojskom) protiv ratnih i trgovačkih brodova, a po potrebi i ciljeva na kopnu. Karakterišu ga posebna podmornička taktika i niz drugih obeležja, kao što su neprimetno kretanje i iznenadna dejstva na širokom prostoru; velika autonomija; mogućnost nanošenja udara praktično na bilo kojoj tački na moru (oceanu), a u novije vreme i na kopnu i dr.

U užem smislu, to je upotreba podmornica protiv pomorskog saobraćaja protivnika odnosno radi sprečavanja snabdevanja protivnika ratnim materijalom i drugim potrebštinama morem, a time i radi njegovog ekonomskog, što znači i vojnog iscrpljivanja i slabljenja. Primarni cilj ovih dejstava nisu ratni brodovi protivnika, već njegovi transporti odnosno trgovački brodovi, a u nekim slučajevima i trgovački brodovi neutralnih sila. Drugim rečima, suštinski to je krstarički rat, samo što ga ne vode krstarice, već podmornice.

Specifičnosti podmornica i načina njihovog dejstva doveli su u jednom trenutku do pojave ideja o tome da su akcije podmornica podvrgnute posebnim pravilima, drugačijim od onih koja važe za ostale (površinske) ratne brodove.

Tako je još u vreme Prvog svetskog rata Nemačka tvrdila da za podmornice ne važe pravila pomorskog ratovanja i formalnosti propisane za preduzimanje pojedinih ratnih akcija.

Kao razlog navedeno je to što podmornice, koje su tada bile male i krhke građe, ne mogu izaći na površinu, a da ne ugroze sebe same, jer ih i najmanji projektil iz naoružanog trgovačkog broda može potopiti. U skladu s tim, nemačke podmornice su potapale neprijateljske, pa i neutralne trgovačke brodove bez prethodne opomene i bez obzira na živote putnika i posade, ukoliko bi uplovili u određene zone koje je Nemačka proglasila zatvorenim, pa čak i izvan tih zona.

⁸⁴ Sa sličnom logikom kao što je npr. tenkovska bitka naziv za bitku u kojoj isključivu ili dominantnu ulogu imaju tenkovi, pri tome u borbi jedni protiv drugih.

⁸⁵ Više o podmorničkom ratu: Gažević N. 1973¹, 774-783; Lautenschläger K. 1986-87, 94-140; Roach A. J. 2002, 367-385.

U Prvom svetskom ratu nemačke podmornice potopile su 6.394 neprijateljska i neutralna broda ukupne tonaže skoro 12 miliona tona, dok su Nemci izgubili ukupno 229 podmornica.⁸⁶ Po drugim izvorima, nemačke podmornice potopile su 5.708 savezničkih i neutralnih trgovačkih brodova ukupne tonaže oko 12,4 miliona tona odn. 1/4 svetske trgovačke mornarice iz 1914, s tim da su od 373 podmornice koliko su ukupno izgradili, Nemci izgubili 178 (od toga 35% od mina).⁸⁷ Ako je do 1915. vršila samo povremene napade na trgovačke brodove i vodila računa o određenim pravilima (njene podmornice su patrolirale uglavnom pored svojih obala, a pre potapanja brodova vodile računa o spasavanju posada i putnika), Nemačka je od 1915. proširila zonu dejstva svojih podmornica, a od 1917. vodila neograničeni podmornički rat, napadajući i potapajući trgovačke brodove bez prethodne opomene.

Pošto su takvo tumačenje i praksa naišli na skoro jednodušnu osudu drugih država, na konferenciji u Vašingtonu (1922) potpisana je deklaracija o podmorničkom ratu koja, međutim, nije ratifikovana, a izvesna pravila o podmorničkom ratu usvojena su na Londonskoj pomorskoj konferenciji (1930).

Ovo pitanje je konačno rešeno Londonskim protokolom o pravilima podmorničkog rata (1936).⁸⁸ Njime je nedvosmisleno utvrđeno da se u svojim aktivnostima prema trgovačkim brodovima podmornice moraju pridržavati pravila međunarodnog prava koja se odnose na površinske brodove.

Protokolom je posebno precizirano da, izuzev u slučaju kada uporno odbija da stane iako je pravovaljano pozvan da to učini, ili u slučaju aktivnog protivljenja poseti ili pretresu, ratni brod, bilo da je površinski ili podmornički, ne sme potopiti niti onеспособiti za plovidbu trgovački brod, a da prethodno ne smesti putnike, posadu i brodske papire na sigurno mesto.

S tim u vezi, Protokol pojašnjava da se u tom smislu brodski čamci za spasavanje ne smatraju kao sigurno mesto, ukoliko nije osigurana zaštita putnika i posade s obzirom na stanje mora i vremenske prilike, blizinu kopna ili prisutnost nekog drugog broda koji je u mogućnosti da ih prihvati.

Akcije podmornica preduzete protivno ovim pravilima predstavljaju ratni zločin.

Iz tih razloga Međunarodni vojni sud koji je na poznatom procesu u Nirnbergu sudio glavnim ratnim zločincima nacističke Nemačke, oglasio je nemačkog admirala Karla Denica (*Karl Dönitz*)⁸⁹ krivim za povredu Londonskog protokola (1936) kome je, pored drugih zemalja, pristupila i Nemačka.

⁸⁶ Karau M. D. 2017.

⁸⁷ Isaić V., "Podmornički rat", *Pomorska enciklopedija*, sv. 6, Jugoslavenski leksikografski zavod, Zagreb, 1983, 159, navedeno prema: Jelavić A. 2013, 74; Clodfelter M. 2017; McFariand 2017, 428.

⁸⁸ Pun naziv ovog dokumenta je *Protokol o pravilima podmorničkog rata, utvrđenim u delu IV Londonskog ugovora od 22. aprila 1930. godine*. Njega je uoči Drugog svetskog rata ratifikovalo 36 država (oko polovine svih tadašnjih država sveta).

⁸⁹ Od 1936. komandant podmorničke flote, od 30.1.1943. glavni komandant nemačke ratne mornarice.

Mada u toku suđenja nije sa sigurnošću dokazano da je Denic, kako su tvrdili tužioc, smišljeno naredio ubijanje preživelih posle brodoloma (nakon napada podmornice), bilo da su neprijateljski ili neutralni, dokazano je da je on već 17. 10. 1939. naredio podmornicama da svaki neprijateljski trgovački brod napadnu bez opomene, a da je još 21. 9. 1939. izdao naređenje da se napadnu svi brodovi, uključujući tu i neutralne, koji plove noću bez svetla u Lamanšu. Posebno mu je stavljeno na teret da nisu sprovedene odredbe o spasavanju i da je naredio da se one ne sprovedu. Iako je odbrana odgovorila da je prema osnovnom pravilu pomorstva bezbednost podmornice iznad spasavanja i da je razvoj vazduhoplovstva spasavanje učinio nemogućim (zbog opasnosti da podmornica bude otkrivena i uništena od strane neprijateljske avijacije) Sud je to odbio istakavši da je Protokol iz 1936. jasan, te da po njegovim odredbama zapovednik podmornice ne sme potopiti trgovački brod ako ne može da izvrši spasavanje i da, u takvom slučaju, treba da ga ostavi da mirno prođe pored njegovog periskopa.⁹⁰

Za razliku od tendencije koja je vladala u to doba da se grade sve veći i veći i sve bolje oklopljeni i naoružani površinski ratni brodovi, što je u uverenju da je to put do dominacije na moru podržavala većina pomorskih komandanata, Denic velike ratne brodove nije smatrao efikasnim. Umesto toga, uveo je novu pomorsku taktiku zvanu "vučji čopori". Ti čopori sastojali su se od podmornica, koje su bile nevidljive (ispod vode), vrlo pokretljive, opremljene najsavremenijim oružjem i opremom, a sa druge strane neuporedivo jeftinije i sa manje posade (a time i potencijalnih žrtava u slučaju potapanja) od ratnih brodova. Sve to ne bi bilo previše zanimljivo iz ugla međunarodnog prava, da te podmornice nisu uskoro prešle na potapanje bez upozorenja, uključujući i potapanje trgovačkih brodova.

Uzged, ispostavilo se da je Denic bio u pravu kada je izrazio rezervu u pogledu stvarnog značaja velikih brodova. Ponos nemačke ratne mornarice, bojni brod "Bizmark" (*Bismarck*) i njegov blizanac "Tirpic" (*Tirpitz*), kao i teška krstarica "Admiral Graf Špe" (*Admiral Graf Spee*) u koje su se Nemci uzdali da će gospodariti morima, jedva da su postigli neke rezultate – jedini vredan pomena je "Bizmarkovo" potapanje 1941. godine britanske bojne krstarice "Hud" (*HMS Hood*). Naprotiv, vrlo brzo se ispostavilo da su oni sami relativno laka meta, ako se progone osmišljeno i sistematski

U dobro organizovanim pomorskim i vazdušnim operacijama Britanaca sva tri broda su locirana i uništena. Lov na "Bizmarka" 1941. trajao je 3 dana, "Tirpica" su Nemci krili u lukama tako da im nije bio od koristi, sve dok 1944. i on nije pronađen i potopljen, a "Grafa Špe" su, našavši se u bezizlaznoj situaciji, još krajem 1939. potopili sami Nemci da ne bi pao u ruke protivnika.

U toku Drugog svetskog rata nemačke podmornice potopile su 2.828 neprijateljskih i neutralnih trgovačkih brodova, dok je Nemačka izgubila 822 podmornice.

Međutim, nije samo Nemačka vodila žestoki podmornički rat u Drugom svetskom ratu. Mada se u Nirnbergu sudilo samo Nemcima, ni Saveznici se nisu ustezali da koriste podmornice protiv trgovačkih brodova neprijatelja.

⁹⁰ *Nirnberška presuda* 1948, 191-197.

Između ostalog, Velika Britanija je još 8. 5. 1940. izdala naredbu prema kojoj će svi brodovi koji plove noću u Skageraku biti potopljeni, dok su, prema svedočenju američkog admirala Čestera Nimica (*Chester W. Nimitz*) pred Nirnberškim sudom (23. 5. 1946), u toku tog rata američke podmornice potopile 1914 japanskih trgovačkih brodova.

Gledajući sa čisto vojne strane, bez ulaženja u pravovaljanost njihovih akcija sa stanovišta međunarodnog prava, podmornice su se u Drugom svetskom ratu pokazale vrlo efikasnim. To zapravo i ne treba da čudi.

Ukupna tonaža brodova koje su podmornice potopile u Drugom svetskom ratu dostigla je 39,3 mil. tona (od toga su Saveznici izgubili 24,5, sile Osovine 14, a neutralne države 0,8 mil. tona) pri čemu je samo Evropa izgubila 1/3 tonaže svojih brodova.

U naše vreme, s obzirom na to da su savremene podmornice u svakom pogledu daleko prevazišle svoje preteče iz prethodnih vremena, pri čemu su se atomske podmornice, naoružane raketama sa po nekoliko nezavisno vođenih nuklearnih bojevih glava odavno pretvorile u strateško oružje, tek ostaje da se preciziraju nova pravila međunarodnog prava u ovoj oblasti koja bi bila prilagođena novim potrebama i uslovima.

Ovo posebno s obzirom na činjenicu da se podmornice nastavljaju da se razvijaju, te da se uskoro može očekivati pojava potpuno automatizovanih podmornica, izuzetne autonomije i vatrene moći i pri tome bez ljudske posade. Zapravo, prvi koraci ka tome su već učinjeni.⁹¹

8. Brodovi koji uživaju zaštitu

1. Bolnički brodovi

Tako se nazivaju brodovi, a u širem smislu i neka manja plovila, koji isključivo služe za negovanje, lečenje i prevoz ranjenika, bolesnika i brodolomnika i ni na koji način ne učestvuju u neprijateljstvima.

Na osnovu opšteg običajnog međunarodnog prava i odgovarajućih konvencija, ukoliko su ispunjeni predviđeni uslovi koji se tiču obeležavanja, notifikacije i uzdržavanja od bilo kakvog učešća u neprijateljstvima, ovi brodovi, bez obzira na to da li su u javnoj (državnoj) ili privatnoj svojini, uživaju nepovredivost i zaštitu.

Oni, posebno, ne mogu biti predmet nikakvog napada ili uzapćenja.

O bolničkim brodovima i zaštiti koja im je obezbeđena međunarodnim pravom oružanih sukoba biće više reči kasnije, kod izlaganja pitanja koja se tiču sanitetskih transporta.

⁹¹ Misli se na novu rusku podmornicu-dron "Posejdon", o kojoj je već bilo reči.

2. Ostali brodovi koji uživaju zaštitu

Pod uslovom da ni na koji način ne učestvuju u neprijateljstvima, zaštitu od napada i uzapćenja uživaju i brodovi namenjeni isključivo obalnom ribolovu ili službi lokalne plovidbe, kao i brodovi koji služe za verske, naučne ili humanitarne zadatke.⁹²

Zabranjeno je napadati ili uzaptiti i kartelski brod. To je ratni brod (nezavisno od tipa) koji vije parlamentarsku (belu) zastavu i obavlja neborbeni zadatak o kojem su se dogovorile zaraćene strane. Zavisno od slučaja to može biti prevoz parlamentara (lica ovlašćenog za vođenje pregovora), prevoz ratnih zarobljenika radi njihove razmene, prenos saopštenja ili nekih dogovorenih predmeta neprijatelju i slično. Svojstvo kartelskog broda može imati i brod neutralne države.

9. Bombardovanje naseljenih mesta sa mora

Ova materija uređena je običajnim pravom i, naročito, Konvencijom o bombardovanju od strane pomorskih snaga u vreme rata (IX haška konvencija, 1907).

Zabranjeno je bombardovati pomorskim snagama nebranjenih luka, gradova, sela, naselja ili zgrada.

Mesto se smatra nebranjenim i ne može biti bombardovano samo zato što se pred njegovom lukom nalaze usidrene automatske podmorske kontaktne mine.

Ipak, od ovog pravila postoje izuzeci.

U ovu zabranu nisu uključena vojna utvrđenja, vojne ili pomorske ustanove, skladišta oružja ili ratnog materijala, radionice i instalacije koje mogu biti korišćene za potrebe neprijateljske mornarice ili vojske i ratni brodovi koji se nalaze u luci. Zapovednik pomorskih snaga može, posle poziva na predaju u razumnom roku, da ih uništi artiljerijom ako je svako drugo sredstvo nemoguće i ako lokalne vlasti nisu u ostavljenom roku same pristupile njihovom uništenju.

Bombardovanju nebranjenih luka, gradova, naselja i zgrada može se, posle izričite notifikacije, pristupiti i u slučaju da lokalne vlasti, i posle formalnog poziva, odbiju da se pokore rekvizicijama namirnica ili potreba neodložno nužnih morskim snagama koje se nalaze pred mestom u pitanju. Ove rekvizicije moraju biti u srazmeri s mogućnostima mesta, mogu se zahtevati samo po ovlašćenju zapovednika pomorskih snaga u pitanju i moraju, koliko je moguće, biti plaćene u gotovini, a ako to nije moguće, moraju se izdati priznanice.

⁹² Čl. 3. i 4. Haške konvencije o određenim ograničenjima vršenja prava zaplene u pomorskom ratu (XI haška konvencija, 1907).

Prilikom bombardovanja od strane pomorskih snaga, zapovednik mora preduzeti sve potrebne mere da bi poštedeo, koliko je to moguće, zgrade namenjene verskim obredima, umetnosti, nauci i dobrotvornim ciljevima, istorijske spomenike, bolnice i sabirališta bolesnika ili ranjenika, pod uslovom da nisu istovremeno upotrebljeni u vojne svrhe. Stanovnici su dužni da označe te spomenike, zgrade ili sabirališta vidljivim znacima koji se sastoje od velikih pravougaonih čvrstih panoa, dijagonalno podeljenih na dva odvojena trougla, crni gore i beli dole.

Osim u slučaju kada vojni razlozi to ne dopuštaju, zapovednik pomorskih snaga koje vrše napad mora, pre nego što otpočne bombardovanje, učiniti sve što je u njegovoj moći da opomene lokalne vlasti.

Ustanove koje se nalaze na obali i koje imaju pravo na zaštitu Ženevske konvencije za poboljšanje položaja ranjenika i bolesnika u oružanim snagama u ratu na kopnu (1949) ne smeju biti ni napadane, ni bombardovane s mora.⁹³

U prošlosti bombardovanje sa mora bi je način da se skrši otpor primorskog grada, a u nekim slučajevima i da se dobije čitav rat, za šta je primer već pominjano bombardovanje Zanzibara sa britanskih ratnih brodova (1896) koje se smatra najkraćim ratom u istoriji - trajao je samo 38 minuta, za koje vreme je stradalo oko 570 stanovnika Zanzibara.

Sprovodeći svoju „politiku topovnjača“ Britanci se nisu ustezali da nemilosrdno uništavaju i druge gradove, kada je to odgovaralo njihovim interesima. Tako, nakon što su 14. 8. 1807. bez objave rata napali neutralnu Dansku, pod komandom lorda Viljema Ketkarta (*William Cathart*) tri noći za redom (2-5. 9. 1807) su bombardovali Kopenhagen. Sa više od 50 britanskih brodova prve noći ispaljeno je 5.000, druge – 2.000, a treće - 7.000 plotuna, nakon čega su Danci kapitulirali. Između ostalog, grad je gađan i sa oko 300 zapaljivih raketa koje su izazvale velike požare. Poginulo je više od 2.000 i ranjeno oko 1.000 danskih civila, ubijeno 188 i ranjeno 534 danskih vojnika i uništena trećina grada. Istine radi, treba reći da su po britanskim izvorima civilne žrtve bile daleko manje, jer je, po njima, ubijeno ili ranjeno 3.000 danskih vojnika, dok je život izgubilo 195 i ranjeno 768 danskih civila. Ipak, uzimajući u obzir da se radilo o nedovoljno preciznom oružju (tadašnjim topovima i tim pre raketama), da je bombardovanje vršeno sa mora (sa nestabilne podloge, što otežava nišanje), da je bombardovanje vršeno noću (znači u uslovima vrlo slabe vidljivosti, što dodatno otežava nišanje), da je sa zemljom sravnjen veliki deo grada (što sugerise velike civile žrtve) britanska statistika izaziva ozbiljne sumnje. Uostalom, događaj je izazvao velike polemike i u samom britanskom parlamentu, gde je opozicija tri puta (bezuspešno) predlagala usvajanje rezolucije kojom se osuđuje bombardovanje Kopenhaga.

10. Ratna blokada

Reč “blokada” (ital. *bloccata*, od *bloccare*, opkoliti) ima mnogo raznih značenja, ali se sva u principu svode na korake koji se preduzimaju radi sprečavanja nekoga ili nečega u nekom poduhvatu, nameri i slično.

⁹³ Čl. 23. Ženevske konvencije za poboljšanje položaja ranjenika, bolesnika i brodolomnika oružanih snaga na moru (1949).

U međunarodnom pravu od prvenstvenog značaja je ratna blokada. Ona je pre mnogo vekova nastala kao deo prakse, a zatim i međunarodnog običajnog prava. Premda se do naših dana mnogo toga promenilo, taj institut ima svoje mesto i u savremenom međunarodnom pravu oružanih sukoba.

1. Pojam ratne blokade

To je naziv za meru (skup postupaka i njihov rezultat) koju strana sukobu preduzima da bi izolovala određeno područje koje se nalazi pod kontrolom neprijatelja.⁹⁴

Radi se o zabrani i faktičkom onemogućavanju saobraćaja blokiranog područja sa spoljnim svetom, posebno sa neutralnim državama. U miru, to bi bio nedozvoljen, protivpravan akt, ali u ratu je dopušten.

Iako može biti i suvozemna ili vazдушna, najčešće se pod tim pojmom ima u vidu pomorska blokada, koja se sastoji u zatvaranju luke, dela obale ili cele obale pomoću ratnih brodova u cilju sprečavanja svakog uvoza i izvoza i time ekonomskog iscrpljivanja neprijatelja.

Premda luka ili obala koja je predmet blokade najčešće predstavlja deo teritorije neprijateljske države, moguća je i blokada luka odnosno obale neutralnih država, pa i delova sopstvene teritorije (ako ih je neprijatelj zauzeo i drži ih pod svojom vlašću).

Otvoreno more, međunarodni kanali i međunarodne reke ne mogu se staviti pod blokadu.

2. Pravila pomorske blokade

Osnovna pravila o pomorskoj blokadi sadržana su još u Pariskoj deklaraciji o pomorskom pravu (1856) i Londonskoj pomorskoj deklaraciji (1909).⁹⁵

Da bi bila u skladu sa međunarodnim pravom, blokada mora ispunjavati određene uslove koji služe zaštiti interesa neutralnih država. Ona mora biti:

- 1) efektivna, odn. stvarna;
- 2) deklarirana - mora biti objavljeno područje blokade, vreme početka blokade i rok do koga neutralni brodovi moraju napustiti odnosno područje;
- 3) notifikovana (zvanično saopštena) neutralnim državama, vlastima blokiranog područja i brodovima koji se zbog neobaveštenosti približe tom području; i
- 4) nepristrasno primenjena prema brodovima svih država.

⁹⁴ Perazić G. 1986, 291-296; Vučinić Z. 2006, 370-373.

⁹⁵ *Declaration Respecting Maritime Law*, Paris, 16 April 1856, International Committee of the Red Cross, <https://ihl-databases.icrc.org/ihl/INTRO/105>; *Declaration concerning the Laws of Naval War*, London 26 February 1909, International Committee of the Red Cross, <https://ihl-databases.icrc.org/ihl/INTRO/255>.

Blokada koja nije efektivna (jer blokirajuće snage zbog svoje nedovoljne brojnosti odnosno snage ili iz drugih razloga nisu u stanju da je stvarno sprovedu) naziva se *fiktivnom* ili *papirnom* odn. *kabinetskom blokadom* i ne obavezuje neutralne države.

Kao primeri u pravnoj literaturi se navode holandske blokade Engleske (1662) i Francuske (1672-1673).⁹⁶

Neutralne države ne obavezuje ni tzv. *kamena blokada* koja se sastoji u postavljanju mehaničkih prepreka (potapanju brodova natovarenih kamenjem i slično).

Efektivnost blokade ceni se prema konkretnim prilikama u blokiranom području. Blokada treba da je takva da predstavlja stvarnu prepreku odnosno opasnost za sve koji bi pokušali da je probiju.

S druge strane, ako su ispunjeni svi drugi zahtevi, ona se smatra efektivnom čak i ako je poneki neutralni ili neprijateljski brod ipak uspeo da je probije (da uplovi u blokiranu luku ili isplovi izvan blokiranog područja). Takođe, blokada se ne smatra prekinutom ili neefektivnom ako se brodovi koji je vrše privremeno udalje zbog nevremena, ali se zatim vrate.

Brod koji pokuša da probije blokadu (probijač blokade) suočava se sa opasnošću da bude uzapćen, a u krajnjoj liniji i zaplenjen sa celim teretom. Do zaplene, međutim, neće doći ako se dokaže da brod nije znao, niti je mogao znati za postojanje blokade.

Komandant snaga koje vrše blokadu može dozvoliti ratnim brodovima da uplove u blokirano područje i zatim izađu iz njega.

Još jedan od izuzetaka je i pravilo prema kojem u slučaju nevolje, koju je priznao oficir snaga koje vrše blokadu (nevolja na moru, nevreme i slično) neutralni trgovački brod može ući u blokirano područje i kasnije napustiti ga, uz uslov da ne ostavlja niti uzima bilo kakav teret.

Blokadom se ne sme sprečavati prolazak broda koji prevozi isključivo predmete za potrebe civilnog stanovništva. To se u prvom redu odnosi na humanitarnu pomoć (hrana, lekovi, odeća, obuća, sanitetski material i slično) ali obuhvata i neke druge predmete (npr. one koji služe za verske obrede). U takvom slučaju prevoz kroz blokirano područje ostvaruje se na osnovu prethodno postignutog sporazuma između zainteresovanih strana, uz pravo strane koja vrši blokadu da pregleda sadržaj pošiljki (tereta).

Ova pitanja regulisana su na opšti način (primenjivo za sve prilike, pa i pomorski rat odnosno ratnu blokadu kao njegov deo) članovima 23, 59. i 61. Ženevske konvencije o zaštiti građanskih lica za vreme rata (1949) i članovima 69. i 70. Dopunskog protokola I (1977) uz Ženevske konvencije za zaštitu žrtava rata. Čak i nezavisno od toga, ona su danas deo opšteg običajnog međunarodnog prava i kao takva obavezna su za sve države, pa i one koje nisu članice pomenutih sporazuma.

⁹⁶ Kraska J. 2010, 380.

3. Istorijski primeri pomorske blokade

Tokom istorije blokadi su pribegavali razni narodi protiv raznih protivnika. Pri tome se može zapaziti da su u prošlosti pomorske blokade zapravo predstavljale neku vrstu pomorske opsade (opsade sa mora) određenog mesta, prvenstveno ostrva ili lučkog grada.

Ilustracije radi biće navedeno nekoliko poznatih slučajeva koji pokazuju da se pomorska blokada koristi od davnina i da su iste države u nekim slučajevima vršile blokadu, dok je u drugim ona korišćena protiv njih:

- Za vreme Prvog peloponeskog rata (460-445. pre n. e.) Atinjani su izvršili blokadu ostrva Egina (*Aegina*) u Saronskom zalivu, u Egejskom moru;
- Atinjani su 425. pre n. e., u sklopu Peloponeskog rata (431-404 p. n. e.) izolovali ostrvo Sfakterija (*Sphacteria*) što je na kraju prinudilo Spartance koji su branili ostrvo da se predaju;
- Spartanci su posle bitke kod Egospotama (*Aegospotami*) 405. pre n. e., u kojoj su pod vođstvom Lisandra potpuno porazili atinsku flotu (od 180 atinskih brodova, umaklo je samo 10) izvršili blokadu Atine. Nakon što je neko vreme odolevala, ona se 404. p. n.e. predala, posle čega su sve gradske zidine porušene, a ostaci atinske flote uništeni ili zaplenjeni. Bio je to kraj 27 godina dugog Peloponeskog rata, kraj pomorske prevlasti Atine i, sa druge strane, početak dugogodišnje hegemonije Sparte u grčkom svetu;
- Normanske snage pod zapovedništvom Roberta Gviskara (*Robert Guiscard*) su za vreme opsade Barija izvršile i blokadu tog grada (1068-1071). Bari, koji je pet vekova bio glavno vizantijsko uporište u Južnoj Italiji, na kraju nije odoleo i bio je zauzet;
- Vuzantijci su 1084. za vreme Prvog vizantijsko-normanskog rata (1081-1085) blokirali Krf;
- Fatimidski kalifat je 1102. izvršio pomorsku blokadu Kraljevine Jerusalim (hrišćanska država u Svetoj zemlji);
- Đenova je 1104. blokirala libanske obale;
- U sklopu rata između te dve italijanske republike, Đenova je 1379-1380 izvršila blokadu Venecije;
- Gusari danske kraljice Margarete (dan. *Margrete Valdemarsdatter*, eng. *Margaret I of Denmark*) su u XIV v. uspostavljali nekoliko puta pomorske blokade protiv država u okruženju;
- Holandija je 1584-1792. izvršila blokadu Šelde (*Scheldt*) i drugih svih luka Flandrije koje su bile pod španskom vlašću;
- Engleska je 1653, za vreme Prvog englesko-holandskog rata (1652-1654) blokirala holandsku obalu;
- Venecija je 1656-1657. blokirala Dardanele za vreme svog rata protiv Turske;
- Tokom Sedmogodišnjeg rata (1754-1763) britanske snage su posle pobede u Bici kod Kibrona (*Battle of Quilberon Bay*, 1759) blokirale skoro čitavu francusku obalu - blokada se prostirala od Denkerka do Marselja. Presekavši tako vezu između francuskih trgovačkih gradova i spoljnog sveta, Bitanci su značajno oslabili francusku ekonomiju;
- Velika Britanija je 1775-1783. za vreme Američkog rata za nezavisnost blokirala istočnu obalu američkih kolonija;
- Rusija je 1788-1790, tokom Drugog rusko-švedskog rata, blokirala Švedsku;
- Pod komandom admirala Horacija Nelsona (eng. *Horatio Nelson*) Britanci su zajedno sa Portugalcima 1798-1800. blokirali Maltu, koja je tada bila u rukama Francuza, pošto ju je 1798. na svom putu ga Egiptu zauzeo Napoleon Bonaparta;

- Britanci su ponovo blokirali francusku obalu za vreme Napoleonovih ratova (1803-1815);
- Francuska je 1838-1840. izvršila blokadu argentinske obale, zatvorivši Buenos Airesu za pomorsku trgovinu;
- Za vreme svog rata sa Meksikom, SAD su 1846-1848. blokirale obale te zemlje na Pacifiku i u Meksičkom zalivu;
- Danska je za vreme Dansko-pruskog rata (1848-1851) blokirala nemačke obale;
- Velika Britanija, Francuska i Turska su 1854-1856. tokom Krimskog rata (1853-1856) blokirali obale Rusije;
- Za vreme američkog građanskog rata (1861-1865) snage Unije blokirale su obale Konfederacije, u prvom redu 8 najvažnijih luka: Ričmond, Norflok, Vilmington, Čarlston, Savana, Mobil, Nju Orleans i Galveston.
- Španija je 1865-1866. tokom rata protiv Čilea i njegovih latinoameričkih saveznika, blokirala obalu te zemlje;
- SAD su 1898. u sklopu američko-španskog rata blokirale San Huan, Portoriko i Kubu;
- Ratne mornarice Velike Britanije, Nemačke i Italije blokirale su 1902. obalu Venecuele u sklopu tzv. finansijske intervencije protiv te države zbog njenih neizmirenih dugova prema strancima; itd.

Pomorska blokada je primenjivana i u oba svetska rata i nekim sukobima s kraja prošlog veka.

Između ostalog:

- posle Drugog svetskog rata SAD i Južni Vijetnam su pomoću pomorske blokade sprečavali snabdevanje Narodnog fronta za oslobođenje Južnog Vijetnama iz rejonu Delte Mekonga (1965-1975);
- Egipat je 1967. za vreme Šetodnevnog rata blokirao Tiranski tesnac (uzani prolaz između Sinajskog i Arabijskog poluostrva);
- Izrael je u nekoliko navrata blokirao delove ili čitavu obalu Libana za vreme građanskog rata u toj zemlji i drugih oružanih sukoba (1975-1990);
- Velika Britanija je 1982. blokirala Folklandska ostrva za vreme rata protiv Argentine; itd.

4. Karakteristike savremenih pomorskih blokada

Jedna od specifičnosti savremenih pomorskih blokada je to što se one primenjuju ne samo u vreme oružanog sukoba, već i kada samo postoji zaoštavanje odnosa, a takođe i kao jedna vrsta sankcije.

S druge strane, praksa pokazuje da su radi povećanja efikasnosti blokade, uz ratne brodove korišćeni i ratni vazduhoplovi i podmorske mine.⁹⁷

⁹⁷ Više o pomorskoj blokadi, a posebno najzanimljivije primere iz savremene prakse vidi: Holtzoff A. 1916, 53–64; Fraunces M. G. 1992, 893-918; Von Heinegg W. H. 2000, 203/230; Fink M. D. 2001, 191-215; Elleman B. A., Paine S. C. M. 2006; Kraska J. 2010, 367–395; Farrant J. 2014, 251-269; Drew P. 2017; Fink M. 2017, 291-307; Frostad M. 2018, 195-225; Neff S. C. 2018, 459-476.

Danas je pomorska blokada donekle izgubila svoj nekadašnji značaj. Ovo zbog stalno prisutne teškoće da se u praksi obezbedi njena efektivnost, posebno kada je reč o blokadi velikog područja, a naročito zbog razvoja drugih sistema veze i transporta (u prvom redu vazduhoplovstva). Ipak, ona i dalje ostaje jedna od mogućnosti u pomorskom ratu.

11. Ratna kontribanda⁹⁸

1. Pojam ratne kontribande

Ovaj izraz ima dva osnovna značenja, od kojih se jedno odnosi na određene postupke (prevoz zabranjene robe neutralnim brodovima) a drugo na predmete koji se tiču tih postupaka (samu zabranjenu robu koja se tako prevozi).⁹⁹

U osnovnom značenju, to je naziv za prevoz neutralnim privatnim brodovima robe za ratne potrebe strane u sukobu odnosno prevoz sa teritorije pod kontrolom strane u sukobu predmeta namenjenih trgovini s ostalim delom sveta.

Naime, neutralne države ne smeju da se mešaju u oružani sukob, ne smeju da ni na koji način pomažu sukobljene strane, ali, s druge strane, nisu odgovorne za isporuku oružja, municije i opreme ratujućim stranama od strane svojih državljana. One nisu dužne da spreče izvoz ili tranzit ovih dobara za račun zaraćenih država ili njihovih oružanih snaga iz prostog razloga što bi tako nanele štetu svojim privrednim subjektima i svojoj privredi uopšte.

Smatra se da pitanje prekomorske trgovine i snabdevanja ratnim materijalom zaraćenih strana posredstvom privatnih trgovačkih brodova nije odnos između država u sukobu s jedne, i neutralnih država sa druge strane, već je odnos između strana u sukobu i fizičkih i pravnih lica neutralnih država.¹⁰⁰

Istovremeno, pošto takve aktivnostu neutralnih državljana pomažu njenom neprijatelju u njegovim naporima da bude uspešan u oružanom sukobu, svaka zaraćena strana ima pravo da preduzima potrebne korake da ih spreči. Stoga su se običajnim putem razvila određena pravila koja uređuju ove odnose. Ona su zatim potvrđena odgovarajućim međunarodnim ugovorima.

Svaka strana u sukobu ima pravo da objavi zabranu snabdevanja neprijatelja robom koja može poslužiti za ratne ciljeve, s tim da je dužna da o tome obavesti neutralne države i upozna ih sa spiskom te robe (listom predmeta kontribande). U slučaju kršenja

⁹⁸ Od lat. *contra*, protiv, i *bannum*, izričita zabrana.

⁹⁹ Više o ratnoj kontribandi u pomorskom ratu: Moore J. B. 1912, 18-49; Perazić G. 1986, 296-299; Novaković S. 1997, 342-350; Кравцов Р. В., Лисаускайте В. В. 2006, 45-48; Vučinić Z. 2006, 369-370; Farrant J. 2014, 230-250; Арсиенков А. Е. 2015, 67-72.

¹⁰⁰ Novaković S. 1997, 343-344.

te zabrane, odnosno sila ima pravo da svim sredstvima spreči snabdevanje neprijatelja, oduzme predmete koji spadaju u kontrabandu i kazni lica koja vrše kontrabandu (ovo pitanje je sporno)¹⁰¹ a pod određenim uslovima i da zapleni odnosni brod (posebno onda kada kontrabanda prelazi polovinu ukupnog tereta broda). Ove mere imaju opravdanje u shvatanju da se sloboda neutralne trgovine ne sme zloupotrebiti za davanje ratne pomoći protivniku, jer se time vrši povreda neutralnosti.

Kontrabandom se nazivaju i sami predmeti (roba i stvari) koji služe u ratne svrhe, a koji se i pored zabrane strane u sukobu brodovima dostavljaju njenom neprijatelju ili prevoze s teritorije pod kontrolom neprijatelja radi trgovine s ostalim svetom.

2. Vrste ratne kontrabande

Londonska pomorska deklaracija (1909) usvajajući tadašnje običaje pomorskog ratovanja, pravila je razliku između apsolutne i relativne (uslovne) kontrabande.

Da podsetimo, premda su je potpisale najveće pomorske sile tog vremena, Deklaracija nikada nije stupila na snagu jer je nijedna država nije ratifikovala. Ona je, međutim, predstavljala kodifikaciju običajnih pravila koja su važila kao takva. Pored toga, neka nova rešenja koja su ugrađena u Deklaraciju, kasnije su prerasla u opšte običajno međunarodno pravo, što znači da su obavezna za sve.

Po njoj, u apsolutnu kontrabandu spadaju predmeti koji isključivo služe za rat, tačnije za oružane snage strane protiv koje ratuje sila koja je prevoz tih stvari zabranila. To se naročito odnosi na sve vrste oružja (uključujući i lovačko) i njegove delove; sve vrste municije; barut i eksplozivna sredstva, koji se isključivo koriste u ratu; delove vojne uniforme i opreme, ratne brodove i slično.

Apsolutna kontrabanda je podložna zapleni. To je logično samo po sebi kada se zna da se radi o predmetima koji se dostavljaju neprijatelju, a koji su namenjeni za vođenje oružanog sukoba. Zapravo, sama ideja proglašenja nekih predmeta kontrabandom sastoji se u tome da se spreči dostavljanje tih predmeta do njihovog odredišta (tj. protivnika) odn. da se oni zaplene i iskoriste za sopstvene potrebe.

Stvari koje se prevoze morem, a koje se mogu koristiti kako u mirnodopske, tako i u ratne svrhe, tačnije kako od strane oružanih snaga protivnika, tako i od strane civilnog stanovništva, nazvane su uslovnom odn. relativnom kontrabandom. Tu spadaju: namirnice; stočna hrana i žitarice pogodne za ishranu životinja; odeća i tkanine za odeću, kao i obuća koji su pogodni za vojne potrebe; zlato i srebro u kovanicama i polugama, novčanice; kola (kolica) svih vrsta koja mogu poslužiti za rat, kao i njihovi pojedinačni delovi; brodovi i plovila svih vrsta, plutajući dokovi, delovi pristaništa kao i njihovi zasebni delovi; železnički materijal, fiksirani ili pokretni, materijal za

¹⁰¹ *Ibid.* 345-346.

telegrame radio telegrafe i telefone; baloni i instrumenti za vazduhoplovstvo i njihovi posebni karakteristični delovi; gorivo i maziva; barut i eksploziv koji se ne koriste isključivo u ratu; bodljikava žica; dvogledi, teleskopi, hronometri i razni instrumenti za plovidbu; itd.

Za razliku od apsolutne kontrabande, koja je uvek podložna zapleni, uslovna kontrabanda može biti zapljena samo ako se utvrdi da je namenjena oružanim snagama protivnika.

Londonska deklaracija je u čl. 27. precizirala da „predmeti i materijali, koji se ne mogu upotrebiti u ratne ciljeve, ne mogu biti proglašeni ratnom kontrabandom”, a zatim je u čl. 28 poimenu nabrojala predmete, koji “ne mogu biti proglašeni ratnom kontrabandom”, samim tim izričito zabranivši njihovo stavljanje na listu predmeta kontrabande. Drugim rečima, oni ne mogu biti proglašeni ni apsolutnom, ni relativnom (uslovnom) kontrabandom.

Kao takvi navedeni su: “1) sirovi pamuk, sirova vuna, svila, juta, lan, konoplja i druge sirovine tekstilne industrije i njena prediva; 2) uljno seme i orasi; kopra; 3) kaučuk, guma, smole i lakovi; hmelj; 4) sirove kože i rogovi, kosti i slonovača; 5) prirodna i veštačka đubriva, uključujući nitrati i fosfate, koja se koriste u poljoprivredi; 6) rude metala; 7) zemlja, glina, kreč, kreda, kamenje, uključujući mermer; cigle, škrljce i crepove; 8) porculan i staklo; 9) papir i materijali za izradu papira; 10) sapuni, boje, uključujući materijale namenjene isključivo njihovoj proizvodnji, i lakovi; 11) krečni hlorid, soda, oksid, kaustična soda, sulfatna soda u komadima, amonijak, amonijum sulfat i bakar sulfat; 12) poljoprivredne, rudarske, tekstilne i štamparske mašine; 13) drago i poludrago kamenje, biseri, sedef i korali; 14) zidni i džepni satovi, osim hronometra; 15) modni i luksuzni predmeti; 16) perje svih vrsta, dlake i čekinje; 17) kućni nameštaj i ukrasi, kancelarijski nameštaj i pribor.

Uz to, u čl. 29. je precizirano da se ne mogu smatrati vojnom kontrabandom ni: 1) predmeti i materijali, koji služe isključivo za negu bolesnika i ranjenika (ali se ti predmeti, u slučaju neodložne vojne potrebe, mogu rekvirirati, uz plaćanje nadoknade) i 2) predmeti i materijali koji služe potrebama samog broda na kojem su nađeni ili koje tokom plovidbe koriste posada i putnici.

Međutim, u stvari mnogi od tih predmeta (rude metala; kaučuk i guma; nitrati, fosfati i amonijak; mašine za poljoprivredu i rudarstvo; itd.) su veoma važni za vođenje rata – za proizvodnju oružja, municije i eksploziva; za kopanje rovova i podizanje utvrđenja; itd. Pored toga, kako su oružani sukobi u XX v. sve više poprimali karakter totalnog rata, tako se širio i pojam kontrabande.

Danas se najčešće više vodi računa o određištju odnosno mestu opredeljenja broda, nego o prirodi robe koja se njime prevozi.

Uostalom, i čl. 30 Londonske deklaracije predviđa:

“Predmeti koji spadaju u apsolutnu kontrabandu podležu zapleni ako je utvrđeno da su namenjeni teritoriji koja pripada neprijatelju ili koju je on okupirao, ili oružanim snagama neprijatelja. Nebitno je da li se roba prevozi neposredno ili uz pretovar ili se naknadno transportuje kopnenim putem.”

3. Ograničenja u vezi sa ratnom kontrabandom

Važna ograničenja slobodi ratujuće strane u pogledu toga šta će sve proglasiti ratnom kontrabandom sadržana su u Ženevskoj konvenciji o zaštiti građanskih lica za vreme rata (1949). Reč je, da podsetimo, o jednom od najvažnijih izvora savremenog međunarodnog prava oružanih sukoba, ugovoru u čijem članstvu su skoro sve države sveta i čija rešenja su, dodatno, prerasla u univerzalno (opšte) međunarodno običajno pravo.

Odredbom iz člana 23 Konvencije, ugovornice su se obavezale (istina, uz pravo kontrole i neke druge uslove) da dozvole slobodan prolaz svakoj pošiljci lekova i sanitetskog materijala i predmeta potrebnih za verske obrede, namenjenih isključivo civilnom stanovništvu druge strane ugovornice, makar ova bila i protivnička, kao i slobodan prolaz svake pošiljke s neophodnim životnim namirnicama (hranom), odećom i sredstvima za jačanje namenjenim deci mlađoj od 15 godina, trudnicama ili porodiljama.

Takođe, odredbom iz čl. 59. te konvencije predviđen je (uz pravo kontrole i neke druge uslove) slobodan prolaz životnih namirnica, sanitetskog materijala i odeće na okupiranu teritoriju, ako je stanovništvo na toj teritoriji nedovoljno snabdeveno.

Privatni brod koji se bavi kontrabandom rizikuje da privatna roba na njemu koja je označena kao zabranjena, pa čak i sam brod, budu uzapćeni i nakon postupka pred sudom za pomorski plen, ako se sumnje dokažu, budu proglašeni pomorskim plenom i zaplenjeni.

Ovde je korisno podsetiti na to da neprijateljski ratni i drugi državni brod odnosno imovina koja je vlasništvo neprijatelja ne spadaju u kategoriju pomorskog, već su ratni plen, što znači da u slučaju uzapćenja, automatski (bez ikakvog sudskog postupka) prelaze u vlasništvo države čije su oružane snage izvršile uzapćenje (države kaptora).

4. Ratna kontrabanda kao institut međunarodnog prava

Poznati istorijski izvori svedoče nam da se pojam ratne kontrabande javio se dosta rano.

Susrećemo ga već u dekretima III i IV Lateranskog sabora (1179. i 1215) i bulama, pape Klementa V (lat. *Clemens Quintus*) iz 1310. godine, kojima se zabranjuje trgovina sa Saracenicima (Arapima). To ne znači da shvatanje ratne kontrabande, bliske onome kako mi danas gledamo na to, nije postojalo i pre toga.

U savremenom značenju, kao institut međunarodnog prava, kontrabanda se javlja u vreme naglog razvoja međunarodnog prava, posebno pravila o neutralnosti u pomorskom ratu i neposredno je uzrokovana nastojanjem da se postigne kompromis između interesa strana u sukobu (kojima je cilj da spreče snabdevanje protivnika morskim

putem) i interesa i prava neutralnih država (kojima je cilj da nastave trgovinu sa svim državama, kao i u vreme mira).

Novija praksa, posebno iskustva iz Prvog i Drugog svetskog rata, kao i drugih većih sukoba u XX v., pokazala je, međutim, da se od toga odstupilo, utoliko što su zaraćene strane, kad god su mogle, nastojale da sasvim onemoguće bilo kakvo snabdevanje protivnika proglašavajući kontrabandom praktično sve, pa i hranu.

Tako npr. u Korejskom ratu (1950-1953) blokadne snage Ujedinjene komande interventnih snaga UN su 1950. zabranile ribarenje i proglasile ribu ratnom kontrabandom.

S tim u vezi, moramo se zapitati koliko su takve mere bile u skladu sa pravilima međunarodnog ratnog i humaniarnog prava, a koliko su predstavljale njihovo kršenje. Jer to pravo, između ostalog, zabranjuje izgladnjivanje civila. O tome je već bilo reči.

Sam pojam kontrabande nastao je u klasičnoj literaturi međunarodnog prava, da bi se ukazalo da se radi o razumljivoj i dozvoljenoj meri koju sprovode oružane snage države koja učestvuje u oružanom sukobu, a ne o običnom krijumčarenju odn. švercu stvari iz jedne zemlje u drugu, koji je vrlo čest i u doba mira, a vrši se najčešće kao deo neke kriminalne aktivnosti.

Zanimljivo je primetiti da, realno gledajući, postoji donekle apsurdna situacija u smislu da je prevoz ratne kontrabande legalan sve dok je ne otkrije i ne domogne je se ratni brod protivničke strane.

Kontrabanda će postojati samo onda kada ratni brod uzapti teret i/ili brod na putu ka odredištu. Drugim rečima, ako neutralni trgovački brod uspešno stigne do odredišta (luke jedne od strana u sukobu) i tamo iskrcia predmete koje je protivnik te strane označio kao ratnu kontranadbu, kontrabande više nema, niti je postojala.¹⁰²

Kontrabanda i uz nju vezana pitanja se u literaturi obično razmatraju u sklopu izlaganja položaja neutralnih sila u pomorskom ratu. Čini se da je ipak ispravnije posmatrati je (njeno proglašenje i aktivnosti preduzete za njeno srečavanje) kao deo, metod ratovanja, istina ratovanja u širem smislu. Ovo zato što je to mera koju strana u sukobu određuje ne zato da bi uredila svoje odnose sa neutralnim zemljama, već da bi ekonomski i na drugi način iscrpela protivnika.

Drugim rečima, premda je u neutralni brod taj koji trpi neposredne negativne posledice, zapravo su svi koraci (proglašene kontrabande i predmeta koji je čine i nastojanje da se kontrabanda faktički spreči) usmereni protiv neprijatelja. Problem položaja neutralnog broda se postavlja tek kada je on uhvaćen u kršenju zabrane snabdevanja neprijatelja one strane koja je tu zabranu uvela.

Na isti način, eventualne mere prema neutralnom brodu nisu zato da bi se nanela šteta njemu ili državi čiju zastavu vije, već da bi se obezbedilo poštovanje proglašene

¹⁰² Novaković S. 1997, 346.

kontrabande. Drugim rečima, one se javljaju kao sankcija zbog kršenja mera uperenih protiv neprijatelja.

12. Poštanska prepiska

Poštanska prepiska neutralnih ili zaraćenih država, kako službene tako i private prirode, koja se nađe na moru, na neutralnom ili neprijateljskom brodu, nepovrediva je.

Ako je brod iz nekog razloga zadržan, strana koja ga je zadržala (kaptor) šalje poštansku prepisku s najmanjim mogućim zakašnjenjem.

Ova rešenja ne primenjuju se u slučaju blokade na prepisku koja je namenjena blokiranoj luci ili iz nje dolazi.

Nepovredivost poštanske prepiske ne izuzima neutralne poštanske brodove od zakona i običaja rata na moru koji se tiču neutralnih trgovačkih brodova. Ipak, pregled takvog broda može biti obavljen samo u slučaju potrebe i to sa što je moguće više obzira i što brže.¹⁰³

13. Ubijanje brodolomnika i nepružanje pomoći brodolomnicima

Među najvažnija pravila koja zabranjuju određena sredstava i metode ratovanja u pomorskom ratu, spadaju zabrana ubijanja brodolomnika i nepružanja pomoći brodolomnicima.¹⁰⁴

Ili, posmatrano iz drugog ugla, strane u sukobu dužne su ne samo da poštede živote brodolomnika, već i da ih spasavaju i pruže im neophodnu pomoć, čak i kada je reč o licima koja pripadaju neprijatelju, pa i o neprijateljskim borcima.

1. Ubijanje brodolomnika

Na isti način na koji je u ratu na kopnu zabranjeno izdavanje naređenja da ne sme biti preživelih i vođenje neprijateljstava na toj osnovi, rat na moru ne sme se voditi tako da se nakon potapanja protivničkog broda pobiju preživeli.

Stroga zabrana takvih postupaka sledi i iz opšteg pravila međunarodnog prava oružanih sukoba koje zabranjuje napad na neprijatelja koji je onesposobljen za borbu (*hors d'combat*). Protivnici koji su preživeli šok usled potapanja njihovog broda, od kojih su mnogi ranjeni i povređeni, a koji plutaju na površini pučine ili u najboljem slučaju

¹⁰³ Čl. 1-2. Haške konvencije o određenim ograničenjima vršenja prava zaplene u pomorskom ratu (XI haška konvencija, 1907).

¹⁰⁴ Panagiotis S. 2014, 523-552.

u čamcima za spasavanje, nesumnjivo predstavljaju laku metu, nemoćna lica koja ne samo što nisu u stanju da pruže otpor, već ne mogu ni da pobegnu ili sakriju se. Napad na njih značio bi hladnokrvno ubistvo bespomoćnih.

Pored navedenog, pošto na brodovima često ima i civila, a posebno ih mnogo ima na trgovačkim brodovima koji takođe iz nekog razloga mogu doživeti brodolom (zbog sudara, nailaska na minu i slično) kao što ima i lica koja uživaju zaštitu međunarodnog prava po nekom drugom osnovu (npr. lekari i drugi članovi sanitetskog osoblja, bolesnici, ranjenici itd.) napad na brodolomnike može značiti i kršenje čitavog niza drugih važnih pravila međunarodnog prava oružanih konflikta.

Uostalom, ako bi jedna strana u sukobu ubijala protivničke brodolomnike, to isto bi počela da radi i druga strana, čime bi se rat pretvorio u opštu klanicu bez ikakvih pravila i bez milosti prema bilo kome.

Ubijanje brodolomnika predstavlja težak ratni zločin, što, između ostalog, sledi i iz čl. 51 Ženevske konvencije o poboljšanju položaja ranjenika, bolesnika i brodolomnika oružanih snaga na moru (1949). Lica koja su ga naredila i izvršila moraju da računaju sa time da će za to jednog dana odgovarati pred međunarodnim sudom ili sudom protivnika (ako dospeju u njegove ruke). Međutim, i strana kojoj pripadaju dužna je da svojim krivičnim propisima predvidi krivično kažnjavanje za ovaj zločin i da sama pronade i kazni krivce, čak i kada su oni iz redova njenih oružanih snaga odnosno njeni državljani (čl. 50 pomenute konvencije).

2. Nepružanje pomoći brodolomnicima

Ne samo što ne sme da ih napada, već je, naprotiv, strana u sukobu dužna da, ako je to ikako moguće, pokupi preživle i primi ih na svoj brod ili da ih makar na drugi način zbrine - snabde čamcima, hranom, lekovima, prebaci na kopno ako je ono u blizini itd. Njena obaveza je da im pruži i svaku drugu neophodnu pomoć koja se, s obzirom na konkretne prilike, može očekivati i pružiti bez opasnosti po pomenutu stranu.

Ova pravila imaju osnov u elementarnim obzirima humanosti, saosećanja i razumevanja da je smrt u talasima mora užasna (zbog davljenja, iscrpljenosti, napada ajkula itd.) a da takva sudbina već sutra može da stigne posadu broda koji je odbio da protivnicima pruži elementarnu pomoć.

Uostalom, spasavanje brodolomnika i uopšte ljudi koji su izloženi opasnosti na moru, je i inače tradicionalna moralna, ali i pravna obaveza pomoraca, čak i u vreme mira.

Tokom mnogih vekova osnov je imala u običajnom pravu, a zatim je kodifikovana Konvencijom o izjednačavanju nekih pravila o spasavanju i pružanju pomoći na moru (1910) i Međunarodnom konvencijom o zaštiti ljudskih života na moru (1914). U naše vreme spasavanje lica na moru regulisano je Konvencijom o izjednačavanju nekih pravila o spasavanju i pružanju pomoći na moru

(1967), Međunarodnom konvencijom o zaštiti ljudskih života na moru (SOLAS konvencija, 1974), Međunarodnom konvencijom o traganju i spasavanju na moru (SAR konvencija, 1979) i Konvencijom UN o pravu mora (UNCLOS, 1982).

Konvencija UN o pravu mora (1982) u čl. 98/1 obavezuje svaku državu da stavi u dužnost zapovedniku broda pod njenom zastavom, ako on to može učiniti bez ozbiljne opasnosti za brod, posadu ili putnike: (a) da pruži pomoć svakom licu koje se u moru nađe u opasnosti da bude izgubljeno; (b) ako je obavešten o njihovoj potrebi za pomoćju, da zaplovi punom brzinom u pomoć licima koja su u opasnosti, onoliko koliko se od njega može razumno očekivati takva akcija; (c) da posle sudara pruži pomoć drugom brodu, njegovoj posadi i njegovim putnicima i da, kad je moguće, saopšti drugom brodu ime sopstvenog broda, njegovu luku upisa i najbližu luku u koju će uploviti.

U ratu su opasnosti samo mnogo veće nego u doba mira, a šansa da se brodolomnicima pravovremeno pritekne u pomoć mnogo manja. Ovo već zbog toga što u vreme rata, posebno velikog, dolazi do drastičnog smanjenja civilnog pomorskog saobraćaja - mnogo manje plove tankeri, kruzeri, ribarski brodovi, privatne jahte i slično. Stoga, ako pomoć ne pruži onaj ko se prvi našao na mestu brodoloma, pitanje je da li će uopšte stići na vreme neko drugi. Sa druge strane, ako se ne bi pružala pomoć i neprijateljskim brodolomnicima, to bi značilo da njih mogu da spasavaju samo brodovi njihovih, njima savezničkih i neutralnih država, čime bi šanse za spasavanje bile dodatno umanjene. Konačno, elementarni moralni obziri nalažu da, ako nema u blizini drugih brodova koji pripadaju istoj strani kojoj i potopljeni brod ili nekoj neutralnoj državi, a mogu da pruže pomoć licima sa potopljenog broda, tu pomoć treba da pruži upravo onaj ko potopio odnosni brod i pomenuta lica time pretvorio u brodolomnike.

Prepuštanje brodolomnika njihovoj sudbini, posebno na otvorenom moru, može da se posmatra i kao jedan oblik njihovog odloženog ubistva. Jer ako ne budu imali sreću da ih spase neko drugi, oni će na kraju umreti, ali će pre toga mnogo patiti - zbog žeđi, gladi, izloženosti suncu i drugim vremenskim prilikama, dugog boravka u slanoj vodi itd.

3. Međunarodnopravno regulisanje

Uz opšta pravila međunarodnog prava oružanih sukoba (o postupanju sa neprijateljima koji su onesposobljeni za borbu, sa ratnim zarobljenicima, civilima itd.) važna su i posebna pravila koja se neposredno tiču oružanih sukoba na moru.

Još je X Haška konvencija o primeni načela Ženevske konvencije (iz 1906. g.) na pomorski rat (1907) predvidela u čl. 14. da brodolomnici jedne od strana u sukobu, koji dođu pod vlast druge strane, imaju status ratnih zarobljenika. Sila koja ih drži, mora odlučiti, u skladu sa okolnostima, da li će ih držati ili poslati u luku svoje zemlje, neutralnu luku ili čak u neprijateljsku luku. Ono što je ovde bitno – ona ne sme da ih ubija.

Pored toga, na osnovu čl. 16 iste konvencije, nakon svakog boja, strane u sukobu dužne su da, koliko to prilike dozvoljavaju, preduzmu korake za pronalaženje brodolomnika, bolesnih i ranjenih, kao i za njihovu zaštitu od pljačke i zlostavljanja. Drugim rečima, one ne samo da ne smeju da ubijaju brodolomnike, već su dužne da ih pronalaze, spasavaju i štite.

Obaveza pružanja pomoći čak i neprijateljskim brodolomnicima definisana je, između ostalog, u čl. 18/1 Ženevske konvencije o poboljšanju položaja ranjenika, bolesnika i brodolomnika oružanih snaga na moru (1949) prema kojem:

“Posle svakog boja, strane u sukobu preduzeće bez odlaganja sve moguće mere radi pronalaženja i prikupljanja brodolomnika, ranjenika i bolesnika, radi njihove zaštite protiv pljačke i zlostavljanja i obezbeđenja potrebne im nege.”

Prema čl. 12. pomenute konvencije:

“Pripadnici oružanih snaga i ostala lica navedena u sledećem članu koja se nađu na moru i budu ranjena, bolesna ili pretrpe brodolom, moraju u svakoj prilici biti poštovani i zaštićeni, imajući u vidu da se izraz ‘brodolom’ primenjuje na svaki brodolom, ma koje bile okolnosti u kojima se on dogodi, podrazumevajući tu i prinudno sletanje vazduhoplova na morsku površinu ili njihov pad u more.

Strana u sukobu koja ih bude držala u svojoj vlasti sa njima će postupati i negovaće ih čovečno, bez ikakve nepovoljne diskriminacije zasnovane na polu, rasi, narodnosti, veri, političkom mišljenju ili bilo kome drugom sličnom merilu. Strogo je zabranjeno svako ugrožavanje njihovog života i njihove ličnosti a, između ostalog, njihovo ubijanje ili njihovo istrebljenje, stavljanje na muke, vršenje nad njima bioloških opita, namerno nepružanje lekarske pomoći ili nege, izlaganje opasnostima zaraze ili okruženja stvorenih u tom cilju.

Jedino razlozi lekarske hitnosti dopuštaju prvenstvo u pogledu pružanja nege.

Prema ženama će se postupati sa svim posebnim obzirima koji se duguju njihovom polu.”

4. Praksa

Bez obzira na vrlo jasne norme međunarodnog prava, u istoriji ratovanja bilo je mnoštvo slučajeva napada na brodolomnike i još više slučajeva nepružanja pomoći brodolomnicima. Pomenućemo samo neke posebno poznate primere.

1. Ubijanje brodolomnika. - Jedan od najupečatljivijih savremenih slučajeva ubijanja brodolomnika je tzv. *incident Baralong*.

Britanski brod-klopka¹⁰⁵ *HMS Baralong*, koji je plovio pod zastavom SAD i kojim je komandovao natporučnik Godfri Herbert (*Godfrey Herbert*) potopio je 19. 8. 1915. nemačku podmornicu U-27 koja je isplovila na površinu da bi zaustavila trgovački parobrod “Nikozijan” (*Nikosian*). Iznehađena napadom, podmornica je brzo potonula zajedno sa većinom posade, ali 11 mornara, među

¹⁰⁵ O takvim brodovima već je bilo reči.

njima i zapovednik podmornice Bernd Vegener (*Bernd Wegener*) skočili su u vodu i doplivali do parobroda. Njih 5, uključujući Vegenera, uspjeli su da se popnu na parobrod, dok su se ostali rukama držali za njega. Tada je natporučnik Herbert naredio da se otvori vatra po 6 nemačkih podmorničara koji su bili u vodi. Nakon toga Britanci su se popeli na palubu "Nikozijana" i ubili preostalih 5 brodolomnika. Ne samo da niko nije kažnjen zbog ovog gnusnog zločina, već je posada "Baralonga" nagrađena za potapanje nemačke podmornice sa 185 funti.

Nažalost, slični zločini izvršeni su i u Drugom svetskom ratu, i to sa obe strane.

Nemačka podmornica je 23. 8. 1940. potopila britanski brod *Severn Leigh*. Od napada torpedom stradalo je 8 Britanaca, a još 18 njih Nemci su pobili mitraljezima dok su se ovi ukrcavali u čamac za spasavanje. Navodno je zapovednik nemačke podmornice Viktor Ern (*Victor Oehr*n) greškom naredio da se puca na brodolomnike, a kada je shvatio svoju grešku, hteo da pobije i ostale, da ne bi bilo svedoka zločina. Ipak, prevladala je savest, te je u poslednjem trenutku odustao od takvog naređenja;

Nemačka podmornica je 28. 2. 1942. potopila američki tanker *Oregon*, a zatim pucala na brodolomnike koji su bili u čamcima za spasavanje, ubivši njih 6-7 njih (ostalih 30 su se spasili);

Nemačka podmornica je 3. 3. 1942. potopila američki brod *David H. Atwater*, a onda mitraljezima gađala posadu koja je pokušavala da se spasi čamcima za spasavanje. Od 27 američkih mornara, spasilo se samo 3;

Nemački podmorničari su 13. 3. 1944. potopili grčki brod *Peleus*, a zatim preživele gađali mitraljezima i bacali na njih ručne bombe, tako da je od 41 lica koja su bila na broju, preživela samo tri. Posle završetka rata komandant podmornice, Hajnc Vilhelm Ek (*Heinz-Wilhelm Eck*) i 4 njegova potčinjena su suđeni za ovaj ratni zločin – on i druga dva oficira su streljani, jedan član posade je osuđen na doživotni, a jedan je dobio 15 godina zatvora. Ek je jedini nemački zapovednik podmornice koji je posle rata streljan zbog ove vrste ratnog zločina;

Na sličan način nemačke podmornice gađale su mitraljezima preživele i nakon što su potopile panamski brod *Esso Bolivar* 8. 3. 1942, kolumbijski brod *Resolute* 24. 6. 1942, ribarski brod *Ebb* 28. 7. 1942. i dr.

Isto su, ubivši na desetine preživelih učinile i japanske podmornice nakon potapanja britanskih brodova *Daisy Moller* 13. 12. 1943, *British Chivalry* 22. 2. 1944, *Sutlej* 26. 2. 1944, *Ascol* 29. 2. 1944, *Nancy Moller* 18. 3. 1944; itd.

Nakon napada 26. 3. 1944. na holandski brod *Tjissalak* Japanci su 98 od 104 Holanđanina i Britanaca koji su preživeli napad torpedom pobili sabljama i šipkama (preživelo je samo 2 u čamcu za spasavanje, za koje su Japanci mislili da su mrtvi). Nešto slično se dogodilo i nakon potapanja američkog broda *Jean Nicolet* 2. 7. 1944. i u nekim drugim slučajevima;

Ipak, bilo je i sasvim drugačijih primera, onih u kojima su poštovana pravila međunarodnog ratnog i humanitarnog prava i time ujedno pokazani elementarni obziri čovečnosti. Tako je npr. nemačka podmornica kojom je komandovao Karl Emerman (*Karl Emmermann*) 15. 7. 1943. zadržala britanski brod *Harmenic*, sačekala da se posada prebaci u čamce za spasavanje, usmerila je prema najbližem kopnu, sačekala da se brodolomnici dovoljno udalje i tek tada potopila (prazan) brod.

Ako se na neki način možda i moglo očekivati da Nemci i Japanci neće imati milosti prema neprijateljskim brodolomnicima, činjenica je da su se tako ponašali i Saveznici. Pomenućemo samo dva primera, ne zato što su jedini, već zato što su dovoljno ilustrativni.

Jula 1941. britanska podmornica *HMS Torbay* pod komandom poručnika Antonija Majersa (*Anthony Miers*) je izvršila najmanje dva teška ratna zločine, prvi put u blizini Aleksandrije, a drugi put nedaleko od Krita. Nakon što je potopila nemačke brodove, ona je po naređenju Majersa pucala na brodolomnike koji za nju nisu predstavljali nikakvu pretnju. Tako je ubijeno nekoliko desetina nemoćnih nemačkih mornara i vojnika. Majers je o tome obavestio komandu, koja ga je samo strogo ukorila. Na kraju ne samo da nije odgovarao za ove zločine, već je za svoje zasluge bio nagrađen najvišim britanskim vojnim odlikovanjem - Viktorijinim Krstom (*Victoria Cross*);

Američka podmornica *USS Wahoo* čiji je zapovednik bio neki Dadli Morton (*Dudley Walker Morton*) je 26. 1. 1943. potopila 3 japanska broda koji su prevozili nekoliko hiljada vojnika. Nakon toga je isplivala i više od jednog sata paljbom iz topa i teških mitraljeza ubijala brodolomnike koji su spas potražili u čamcima za spasavanje ili jednostavno plutali na vodi. Ovaj masakr je privukao ajkule, pa je užas postao još veći. Štaviše, najveći broj žrtava nisu bili Japanci, već ratni zarobljenici Indusi – ukupno je (računajući i stradale od torpeda) poginulo 195 Indusa i 87 Japanaca. Morton nije ni pokušao da sakrije svoj zločin i čak se u svom izveštaju pohvalio njime. Ne samo da nije kažnjen, već je nagrađen medaljom “Mornarički krst” (eng. *Navy Cross*).

2. Nepružanje pomoći brodolomnicima. - Ovaj oblik teškog kršenja međunarodnog ratnog i humanitarnog prava bio je naročito karakterističan za Prvi i Drugi svetski rata, posebno u vezi sa neograničenim podmorničkim ratom koji je vodila Nemačka, kršeći pravila međunarodnog ratnog i humanitarnog prava.

Iz vremena Drugog svetskog rata poznato je Ratno naređenje 154, koje je komandant nemačke podmorničke flote, admiral Karl Denic (*Karl Dönitz*) izdao krajem novembra ili početkom decembra 1939. Ono je u poslednjem paragrafu sadržalo sledeću naredbu:

„Ne spasavajte ljude; ne uzimajte ih na palubu; ne pružajte pomoć čamcima. Vremenske prilike i blizina obale su bez značaja. Brinite se samo o bezbednosti vaše podmornice i da što pre postignete nove uspehe! Moramo biti surovi u ovom ratu. Neprijatelj je počeo rat sa ciljem da nas uništi, stoga ništa drugo nije važno.“

Kako je sam Denic objasnio u postupku pred Međunarodnim vojnim tribunalom u Nirnbergu, ovo naređenje je važno samo za podmornice koje su dejstvovale u blizini neprijateljske obale i u neposrednom prisustvu protivničkih protivpodmorničkih snaga. Smisao naređenja nije, dakle, bio da se brodolomnici prepuste sudbini, već da se zaštite podmornica i njena posada. U novembru 1940. naređenje je povučeno. Takođe, zabeleženi su primeri da su sve do jeseni 1942. u nekim slučajevima zapovednici nemačkih podmornica, posle napada na brod protivnika, pružali pomoć preživelim.

Međutim, 12. 9. 1942. kod obala Zapadne Afrike, nemačku podmornicu U-156 koja je nakon što je potopila britanski brod “Lakonija” (*Laconia*) bila angažovana u spasavanju brodolomnika, napao je američki avion.

Na “Lakoniji” je bilo 2.732 ljudi, među kojima Britanci (136 članova posade, oko 80 civila i 268 vojnika) i Poljaci (160 vojnika koji su čuvali zarobljenike) ali su ogromnu većinu (oko 1.800) činili zarobljeni Italijani, koji su u to vreme bili saveznici Nemaca.

Shvativši o čemu se radi (bio je iznenađen čuvši dovikivanje na italijanskom jeziku među ljudima u čamcima za spasavanje i onima u vodi) zapovednik podmornice Verner Hartenštajn (*Werner Hartenstein*) pružio je pomoć brodolomnicima i to bez pravljenja razlike među njima – Italijanima, ali i Britancima i Poljacima. Deo brodolomnika primio je na palubu podmornice, a ostale je vukao za sobom u čamcima za spasavanje. Na njegov poziv za pomoć ka mestu događaja su krenule dve nemačke i jedna italijanska podmornica i tri broda Višijevske Francuske.¹⁰⁶ Međutim, premda su Nemci na međunarodnim radio talasima javno saopštili da je u toku operacija spasavanja i mada je podmornica plovila površinom i vukla čamce sa brodolomnicima, istakavši zastavu Crvenog Krsta, nju je napao američki bombarder, koji ubio je nekoliko desetina brodolomnika, ozbiljno oštetiо podmornicu i prisilio je da napusti bolomnike i zaroni. Malo kasnije druga nemačka podmornica pokušala je da pomogne brodolomnicima, ali je američki avion i nju naterao da se sakrije u morskim dubinama. Svega se spasilo 1.113, a poginulo 1.619 ljudi, uglavnom zarobljenih Italijana.

S tim u vezi, bitno je istaći dva momenta: 1) posada aviona je od svoje komande dobila naređenje da napadne, premda je prijavila lokaciju podmornice, njene namere i prisustvo velikog broja brodolomnika i 2) ni posada američkog bombardera, ni onaj ko im je naredio napad nisu kažnjeni za ovaj užasni zločin. Naprotiv, piloti, koji su pogrešno poverovali da su potopili nemačku podmornicu i to prijavili komandi, nagrađeni su za to medaljom za hrabrost.

Ovaj događaj naveo je Nemce da promene odnos prema brodolomnicima, posebno onima iz redova neprijatelja.

Saznavši šta se dogodilo, Denic je 19. 9. 1942. izdao novu instrukciju za nemačke podmornice. Ovo naređenje, čiji je naziv bio “Triton Nula” (*Triton Null*) a koje je kasnije postalo poznato kao “Naređenje Lakonija” (nem. *Laconia-Befehl*, eng. *Laconia Order*) zabranjivalo je zapovednicima podmornica da pružaju pomoć putnicima i posadama potopljenih brodova. Ono je glasilo:

„1. Zabranjuje se preduzimanje bilo kakvih akcija za spasavanje preživelih sa potopljenih brodova, uključujući podizanje ljudi iz vode i njihovo smeštanje na čamce za spasavanje, vraćanje u normalan položaj prevrnutih čamaca, davanje preživelim hrane i vode. Spasavanje protivreči osnovnom smislu rata koji se sastoji u uništavanju neprijateljskih brodova i njihovih posada.

2. Naređenja o zarobljavanju kapetana i glavnih mehaničara ostaju na snazi.

3. Preživele treba spasavati samo ako imaju podatke koji su važni za podmornice.

4. Budite nepokolebljivi. Setite se da se neprijatelj ne brine o ženama i deci, kada bombarduje nemačke gradove.“

Akcije koje su nemačke podmornice izvršile u ostvarenju pomenutih naređenja bile su suprotne pravilima međunarodnog prava i predstavljale su ratne zločine.

Na suđenju u Nirnbergu posle Drugog svetskog rata, Denicu je bilo stavljeno na teret i izdavanje ovih naređenja. Međutim, premda je zaključio da su ona značila kršenje Londonskog pomorskog protokola (1936) što znači međunarodnog prava,

¹⁰⁶ Naziv za kolaboracionistički režim na čelu sa marsalom Filipom Petenom (fr. *Henri Philippe Benoni Omer Joseph Pétain*) koji je, sa centrom u gradu Višiju (fr. *Vichy*) uspostavljen u okupiranoj Francuskoj jula 1940. godine.

Međunarodni vojni tribunal nije ga za to osudio, jer je zaključio da su formulacije pomenutih naređenja bile dvosmislene, a posebno zbog toga što je utvrdio da su i Saveznici (prvenstveno Velika Britanija i SAD) preduzimali iste takve postupke i vodili neograničeni podmornički rat.¹⁰⁷

Premda su ovde navedeni primeri nekažnjelog ubijanja brodolomnika, ne sme se pomisliti da je takva praksa nešto što se podrazumeva ili se makar u nekim slučajevima može prihvatiti. U pitanju su neki od najgnusnijih zločina, jer se vrše prema licima koja su sasvim nemoćna – ne mogu ni da uzvrate, ni da pobegnu, ni da se sakriju. To što su se u nekim slučajevima zločinci izvukli bez zaslužene kazne, nipošto ne znači da su takvi postupci prihvatljivi. Naprotiv, treba javno žigosati lica koja čine ove zločine i kažnjavati ih najtežim krivičnim sankcijama. To je, uostalom, u interesu svih.

IV. POLOŽAJ IMOVINE U POMORSKOM RATU

1. Ratni plen na moru

Imovina koje se domogne strana u sukobu, a koja je do tada bila u državnoj svojini njenog neprijatelja, postaje ratni plen. O tom institutu već je bilo reči, tako da ovde važe opšta rešenja samo donekle prilagođena ratovanju na moru.

U ratni plen spadaju npr. ratni brodovi neprijatelja, čamci tih brodova, oružje i sredstva komunikacije neprijatelja, državni trgovački brodovi neprijatelja, roba na državnom trgovačkom brodu neprijatelja koja je u vlasništvu te (protivničke) države itd. Svi ti predmeti prelaze u svojinu strane koja ih je zarobila (država kaptor) *ipso facto*,¹⁰⁸ samim činom njihovog oduzimanja.

Između ostalog, bilo je mnogo primera da je strana koja je zarobila neprijateljski ratni brod uključivala ga u svoje pomorske snage, često čak bez ikakvih prepravki na njemu, osim, ispisivanja drugog imena i unošenja drugih identifikacionih oznaka, kada je to imalo mesta.

Primeri radi, tadašnji moderan razarač "Dubrovnik", ponos ratne mornarice Kraljevine Jugoslavije (dužine 113,2 m, širine 10,67 m i sa posadom od 220 mornara i 20 oficira) zarobila je 17. 4. 1941. u Boki Kotorskoj italijanska vojska. Italijani su ga preimenovali u "Premuda", izvršili određene prepravke (postavili novo naoružanje, skratili katarku i dr.) i koristili u svojim operacijama na Sredozemlju. Nakon kapitulacije Italije 1943. iz brodogradilišta u kojem je bio na remontu, uzeli su ga Nemci. Oni su na brodu instalirali radare i nove topove i preimenovali ga u "TA-32" (skr. od *Torpedoboot Ausland 32*) i počev od 18. 8. 1943. koristili za svoje potrebe. Prilikom nemačkog povlačenja iz Đenove, nemačka posada ga je 24. 4. 1945. sama potopila da ne bi pao u ruke Saveznicima.

¹⁰⁷ Graczyk K. 2017, 5-14.

¹⁰⁸ Lat., samim delom, samim tim, samom činjenicom, od *ipse*, sam, lično, i *factum*, delo, činjenica). U pravu, pa tako i međunarodnom pravu, ovaj izraz se odnosi na činjenice koje same po sebi proizvode pravne posledice, bez potrebe da se vodi nekakav pravni postupak.

Nakon završetka rata njegova olupina je podignuta sa dna i isečena u staro gvožđe.

Brod je zanimlji i zbog još jedne činjenice – njime je na svoje poslednje putovanje 6. 10. 1834. otputovao u Marselj jugoslovenski kralj Aleksandar I Karađorđević, i tim istim brodom je, posle atentata izvršenog 9. 10. 1934. telo kralja vraćeno u Jugoslaviju.¹⁰⁹

Ratni plen uopšte, a tim pre ratni plen na moru mogu biti samo pokretne stvari, a nikako nepokretnosti. Tako npr. ratni brod ne može proglasiti ratnim plenom luku koju je zauzeo. Kao i u ratu na kopnu, vlast koju pomorske snage vrše na teritoriji protivnika je faktička (okupacija) a o sudbini odnosnog područja (eventualnoj promeni suvereniteta nad njim) odlučje se tek po okončanju sukoba, mirovnim ugovorom.

2. Pomorski plen

Dok je u ratu na kopnu privatna imovina u principu neprikosnoven, u pomorskom ratu svaka strana u sukobu ovlašćena je da uzapti i, na osnovu odluke svog suda za morski plen, zapleni privatnu neprijateljsku imovinu.

Štaviše, pod određenim uslovima (npr. u slučaju ratne kontrabande) može se, izuzetno, zapleniti i neutralna privatna imovina.

Ova ustanova naziva se pomorski plen, a tako se nazivaju i sama zaplenjena dobra.

Cilj pomorskog plena je sprečavanje svake (i državne, i privatne) trgovine neprijatelja i na taj način njegovo ekonomsko, a time i vojno slabljenje.

Zavisno od slučaja, pojam pomorskog plena u ratu na moru obuhvata:

- a) neprijateljske privatne trgovačke brodove;
- b) neprijateljski teret na neprijateljskom privatnom trgovačkom brodu;
- c) neprijateljski teret na neutralnom brodu koji ima neprijateljski karakter;
- d) neutralni teret na neprijateljskom trgovačkom brodu, ako predstavlja ratnu kontrabandu; i
- e) neutralne trgovačke brodove, bez obzira da li su u privatnom ili državnom vlasništvu, ako imaju neprijateljski karakter.

To znači da nije pomorski plen neprijateljski teret na neutralnom brodu koji nema neprijateljski karakter. Još je Pariska pomorska deklaracija (1856) precizirala da, s izuzetkom ratnog krijumčarenja “neutralna zastava štiti neprijateljsku imovinu”.

Sama činjenica da je neprijateljski trgovački brod uzapćen, još uvek ne određuje konačnu sudbinu broda i njegovog tereta.

Pravo zaplene postoji samo tokom trajanja ratnog stanja, a prostorno je ograničeno na teritorijalne vode zaraćenih strana i otvoreno more. Drugim rečima, zabranjena je zaplena u teritorijalnim vodama neutralnih država i neutralizovanim vodama.

¹⁰⁹ Frievoegel Z. 2014, 83-88.

Haškom konvencijom o nekim ograničenjima u vršenju prava na zaplenu u pomorskom ratu (1907) i Ženevskom konvencijom o poboljšanju sudbine ranjenika, bolesnika i brodolomnika oružanih snaga na moru (1949) utvrđeni su određeni izuzeci od pomorskog plena:

- neprikosновенost poštanske prepiske;
- izuzeće od uzapćenja brodova namenjenih isključivo za lokalnu plovidbu ili ribolov;
- izuzeće od uzapćenja bolničkih brodova koje upotrebljavaju nacionalna društva Crvenog krsta, zvanično priznata društva za pomoć ili pojedinci (ako im je strana kojoj pripadaju dala službeni nalog i ako ispunjavaju druge propisane uslove) i dr.

Premda međunarodno pravo priznaje institut pomorskog plena, to nipošto ne znači da se sme dopustiti samovolja. Odavno je shvaćeno da je potrebno da postoji određena nezavisna kontrola nad time da li u konkretnom slučaju ima mesta za zaplenu broda i/ili njegovog tereta. Bez toga, mogućnosti arbitrnog postupanja i drugih zloupotreba bile bi neograničene.

Razume se, najbolje bi bilo kada bi se ovim problemima bavila specijalizovana međunarodna institucija. Međutim, i pored ozbiljnih napora da se osnuje poseban međunarodni sud za pomorski plen, koji bi predstavljao garanciju stručnosti i, što je posebno važno, nepristrasnosti, iz raznih razloga do toga ni do danas nije došlo.

Naime, još na Drugoj haškoj mirovnoj konferenciji (1907) usvojen je predlog konvencije (XII haška konvencija) o ustanovljenju međunarodnog suda za zaplenu.

Trebalo je da to bude nepristrasni međunarodni organ, sastavljen od 9 sudija i 9 zamenika sudija, s nadležnošću da razmatra žalbe protiv presuda nacionalnih sudova država i donosi konačne odluke.

Međutim, iako su ovaj sporazum potpisale 33 države, do 30.6.1909, što je bio datum predviđen za deponovanje instrumenata o ratifikaciji, nijedna država ga nije ratifikovala, tako da nikada nije stupio na snagu.

Glavni razlog zbog kojeg su države bile uzdržane odn. nevoljne da zaista osnuju Sud, ležao je u činjenici da su smatrale da ovaj organ ne može da radi dok se ne utvrde jedinstvena pravila pomorskog ratnog prava na osnovu kojih bi on donosio odluke.

Posebno je za države bilo sporno to što je XII haška konvencija predviđala da će Sud primenjivati opšteprihvaćena pravila međunarodnog prava, a kada njih nema, da će suditi po opštim načelima pravde i pravičnosti. To je izazvalo pravnu nesigurnost u pogledu toga koja će pravila zapravo Sud smatrati opšteprihvaćenim i, razume se, kako će ceniti pravičnost koja je i inače neretko relativna kategorija. Pokušaj da se takva pravila preciziraju Londonskom pomorskom deklaracijom (1909) nije uspeo (ona nikada nije stupila na snagu) te se to odrazilo i na sudbinu samog Suda.

U takvoj situaciji, odluku o tome da li brod i/ili njegov teret treba zapleniti ili pustiti i dalje donosi nacionalni sud za pomorski plen države čije su oružane snage uzaptile brod (država kaptor).¹¹⁰

Primenjujući međunarodno, a delom i domaće pravo, on, posle sprovedenog postupka i izvedenih dokaza, presudom utvrđuje da li je u konkretnom slučaju uzapćenje stranog broda, tereta i drugih stvari na njemu pravovaljano, odnosno da li ima mesta zapleni neprijateljskog trgovačkog (privatnog) ili neutralnog trgovačkog broda i njegovog tereta, kao i o drugim s tim povezanim pitanjima.

Sud za pomorski plen nije nadležan da sudi o zapleni neprijateljskih ratnih i drugih javnih brodova, niti trgovačkih brodova koji su vlasništvo države, niti druge državne imovine neprijateljske države, pošto ti objekti predstavljaju ratni plen i samim uzapćenjem prelaze u vlasništvo države kaptora.

Ukoliko presudi da brod odnosno teret treba pustiti (zato što npr. nije dokazano da se bavio kontrabandom ili je dokazano da nije znao niti mogao znati da je odnosno područje pod blokadom) sud istovremeno odlučuje i o tome da li oštećeni imaju pravo na naknadu štete kao i o visini te naknade.

Jedno od opštih pravila je da se odluka o zapleni odnosnih stvari, pa i samog broda, ne može doneti ako brod nije bio u prilici da iskrca kontrabandu (sporne predmete) nakon što je oružani sukob počeo ili nakon što je saznao da je njegov tovar u celosti ili delimično obuhvaćen popisom kontrabande.

Kao primer kako izgledaju relevantna rešenja nacionalnog zakonodavstva država može poslužiti jugoslovenski Zakon o pomorskom plenu i ratnom plenu na moru (1964). On je prvo u čl. 1. propisao da će se u oružanom sukobu u kojem učestvuje Jugoslavija pomorskim plenom proglasiti neprijateljski privatni trgovački brod, uzapćen od jugoslovenskih oružanih snaga, kao i da će se pomorskim plenom, pod uslovima propisanim tim zakonom proglasiti trgovački brod koji ima državnu pripadnost države koja ne učestvuje u oružanom sukobu (neutralni trgovački brod) bez obzira da li je u privatnom ili državnom vlasništvu, uzapćen od jugoslovenskih oružanih snaga, ako ima neprijateljski karakter. Kada neutralni brod ima neprijateljski karakter precizirano je odredbama iz čl. 4.

Odredbom iz čl. 10. propisano je da se sud za pomorski plen osniva kada izbije oružani sukob u kome učestvuje Jugoslavija. On prestaje sa radom kada po okončanju oružanog sukoba reši sve sporove za koje je nadležan po ovom zakonu. Sud sudi u veću sastavljenom od trojice sudija, a njegovo sedište određuje komandant oružanih snaga. Sud u prvom stepenu odlučuje i raspravlja da li su brod i njegov teret koji su uzaptile jugoslovenske oružane snage pomorski plen. Posebno je važna odredba iz čl. 11/2 prema kojoj Sud primenjuje važeća pravila međunarodnog običajnog prava i opštepriznata načela prava, ako za rešavanje ne postoje propisi ni međunarodni ugovori koji obavezuju Jugoslaviju.¹¹¹

¹¹⁰ U nekim zemljama, u skladu sa njihovim unutrašnjim propisima, ove funkcije vrši nadležan sudsko-upravni organ.

¹¹¹ Za tekst Zakona: podaci.net/_z1/2125837/Z-pprprmo02v6426.html.

Premda je na to već ukazano, još jednom treba podvući da pomorski plen ne treba mešati sa ratnim plenom na moru koji predstavlja zaplenu pokretne neprijateljske državne imovine - ratnih brodova, municije, opreme, neprijateljskih brodova u javnoj službi, trgovačkih brodova u vlasništvu neprijateljske države i slično.

Pravila međunarodnog pomorskog ratnog prava analogno se primenjuju i u vazdušnom ratu, te sudovi za pomorski plen odlučuju i o pravovaljanosti uzapćenja odnosno zapleni neprijateljskih ili neutralnih vazduhoplova i njihovog tereta.

Pomorski plen se drugačije naziva „priza“ ili „morska priza“, što su nazivi koji su se ustalili u mnogim jezicima, a korene imaju u fr. *prise*, u značenju: plen, zaplena, hvatanje, nagrada.¹¹²

3. Neutralna imovina u pomorskom ratu

1. Pojam i status neutralne imovine u pomorskom ratu

U pomorskom ratu se pod neutralnom imovinom misli na neutralne trgovačke brodove i neutralnu državnu i privatnu imovinu ma gde se nalazila – na brodu neutralne države čija je imovina ili čijem pravnom ili fizičkom licu pripada imovina, na brodu neke druge neutralne zemlje, ali i na brodu neke od strana u sukobu, uključujući i neprijatelja.

Drugim rečima, ne misli se na neutralnu imovinu (robu, prtljag putnika i druge predmete) koja se nalazi na trgovačkom brodu strane u sukobu o kojoj je reč. To je i razumljivo, jer čim je primila (njen brod primio) tu imovinu odnosna država je u principu dužna da je poštuje i štiti. Odnosi u vezi sa tom imovinom odvijaju se u skladu sa sporazumom po kojem je ona dospela na brod (ugovor o prevozu robe morem itd.). Suštinski, za međusobne odnose između strane u sukobu i neutralne države odn. između njihovih subjekata (pravnih i fizičkih lica) oružanog sukoba nema, sve je u načelu isto kao u doba mira, jer između tih država zapravo i dalje vlada mir.

Sa druge strane, ne uzimaju se u obzir neutralni ratni brodovi koji, u širem smislu, takođe predstavljaju deo imovine neutralne države. Za njih važe posebna pravila. Kao predstavnici suvereniteta svoje države (deo njenih oružanih snaga) oni uživaju imunitet i zaštitu, i ne mogu biti podvrgnuti aktima vlasti druge zemlje. Napad na takav brod je akt agresije i skoro bez izuzetka znači ulazak do tada neutralne države u rat protiv napadača.

Prema tome, ovde se ima u vidu neutralna imovina shvaćena u užem smislu, onako kako je već opisana, što znači da se svodi na neutralne trgovačke brodove i neutralnu imovinu (robu i druge predmete) na nekom stranom trgovačkom brodu, bez obzira na to da li je u državnom ili privatnom vlasništvu.

¹¹² Više o pomorskom plenu: Lushington G. 1866; Goldingham C. S. 1919, 98-104; Knauth A. W. 1946, 69-93; Von Heinegg W. H. 2006, 284-288.

Neutralna imovina u principu uživa zaštitu od napada i zahvata ratujućih strana.

To je i normalno, jer neutralna država ne učestvuje u neprijateljstvima. Uprošćeno govoreći, rat za nju ne postoji - uz najnužnija ograničenja koja se tiču njenih odnosa sa sukobljenim stranama ona funkcioniše kao da ga nema. U tim okvirima, rat između trećih zemalja, posebno ako je velikih razmera odnosno dovoljno dugotrajan i razoran, je prilika za privredu neutralne države.

Prirodan je interes neutralnih zemalja da razvijaju međunarodnu trgovinu sa svima, pa i stranama u sukobu. Taj interes postoji uvek, i u miru, i u ratu. Svaka država nastoji da raznim merama pomogne razvoj svoje privrede, uključujući i preduzimanje svih potrebnih mera nacionalne politike da bi se povećao izvoz.

Sa druge strane, u vreme rata, zbog narušene sopstvene proizvodnje i narasle ili makar nesmanjene potražnje za određenim proizvodima, rastu potrebe zaraćenih sila za robom iz inostranstva. Takvom kao što su oružje, municija, odeća, hrana, lekovi, predmeti za ličnu higijenu, prevozna sredstva, drvna građa, rude, boje itd. Pošto to što im je potrebno ne mogu, razume se, kupiti od neprijatelja, a najčešće ni od saveznika (jer su i oni učesnici u ratu, dakle u sličnoj su situaciji) zaraćene države, svaka za sebe, su zainteresovane za nesmetanu trgovinu sa neutralnim zemljama.

Vezano za međunarodnu trgovinu, pitanje neutralne imovine je posebno važno u pomorskom ratu. Ovo zato što i danas, u XXI veku, kada su vrlo razvijeni drumski, železnički, vazdušni i drugi saobraćaj (npr. promet nafte i gasa putem naftovoda i gasovoda) preko 90% svetske trgovine (robe) se prevozi morima.

Opšte je pravilo da se neutralna imovina (neutralni trgovački brodovi i neutralna roba odn. drugi neutralni predmeti) ne može uzaptiti odnosno zapleniti kao pomorski plen. To uključuje i neutralnu imovinu koja se nalazi na neprijateljskom brodu.

Još je Pariskom pomorskom deklaracijom (1856) precizirano da, osim u slučaju krijumčarenja, neutralna imovina pod neprijateljskom zastavom ne sme biti zaplenjena. Sa druge strane, u praksi se polazi od pretpostavke da je sva roba koja se nađe na neprijateljskom brodu neprijateljska, sve dok se ne dokaže suprotno. Dakle, da bi se izbegla zaplena biće potrebno dokazati da se zaista radi o neutralnoj imovini.

Ipak, od ovog pravila o nepovredivosti neutralne imovine postoje izuzeci.

Neutralna imovina gubi nepovredivost onda kada neutralni trgovački brod ima neprijateljski karakter, što znači ako na neki način pomaže neprijatelju, kršeći pravila o neutralnosti.

To će biti slučaj kada neutralni brod učestvuje u borbenim dejstvima neprijatelja ili im pomaže, tako što izviđa, obavlja obaveštajne aktivnosti, prevozi trupe ili ratni material, pomaže u korekciji vatre, polaže mine, uključi se u neprijateljski konvoj, pokušava da probije blokadu, bavi se ratnom kontrabandom i slično. U takvim

slučajevima neutralni brod gubi zaštitu i izlaže se riziku da se prema njemu postupa kao prema neprijateljskom, što znači da, zavisno od slučaja, bude uzapćen i zaplenjen, pa čak i potopljen.

2. Angarija

U prošlosti jedan vid izuzetka od nepovredivosti neutralne imovine javljao se i u vidu ustanove angarije.¹¹³

U pitanju je staro međunarodno pravno običajno pravilo po kojem je zaraćena strana imala pravo (lat. *jus angariae*) da u svojim lukama i teritorijalnim vodama,¹¹⁴ uzapti neutralne trgovačke brodove i njihovu posadu prisili da po njenim nalogima, za njene potrebe i u njenu korist vrši prevoz trupa, oružja, opreme i tome slično. Vlasništvo nad takvim brodom ostajalo je nepromenjeno, ali on je menjao zastavu i plovio pod zastavom odnosno zaraćene države. Država koja je vršila angariju bila je dužna da unapred plati zakupninu ili vozarinu.

Tragove ove prakse nalazimo u Staroj Grčkoj u III v., kao i u nekim drugim državama antičkog sveta. Ipak, uzimanje brodova u angariju dostiže vrhunac tek u XVII-XVIII v. kada prerasta u pravilo međunarodnog običajnog prava. Ono je predviđeno i jednim brojem dvostranih međunarodnih sporazuma, kao npr. prusko-američkim ugovorom iz 1799. godine.

Kasniji razvoj međunarodnog prava vodio je jačanju pozicije neutralnih država. Već od kraja XVIII v. angarija se postepeno napušta, a javljaju se i međunarodni ugovori koji je izričito zabranjuju.

Tako npr. prusko-danski ugovor (1818), italijansko-dominikanski ugovor (1886) i dr.

Počev od XIX v. nije zabeležena pojava angarije u praksi.

Savremeno međunarodno pravo oružanih sukoba ne priznaje pravo angarije.

Uostalom, klasična angarija bila bi u suprotnosti sa važećim rešenjima o pravima i obavezama neutralnih država (brodova). Ovo zato što bi tako neutralni brod i njegova posada bili prisiljeni da se, protiv svoje volje, stave u službu jedne strane u sukobu i istovremeno izlože zakonitim napadima njenog protivnika. Uz to, angarija, kakva je postojala u prošlosti, bi u praksi skoro neizostavno bila skopčana sa raznim mogućim zloupotrebama.

¹¹³ Lat. *angaria*, kuluk, kulučenje, od grč. *angareia*, prinuda; pers. *angaria*, carev kurir, ovlašćen za rekviziciju prevoznih sredstava. Gažević N. 1970, 148; Rudolf D. 1989, 20-21.

¹¹⁴ Po mnogima, i na teritoriji koju je okupirala tj. u lukama i obalnom moru svog protivnika, ali svakako ne i na otvorenom moru.

Ponekad se angarija pogrešno izjednačava sa pravom zaraćene države da uz naknadu izvrši rekviziciju brodova i druge imovine neutralnih državljana na teritoriji pod svojom vlašću, da ih upotrebi ili uništi. Takve mere preduzimale su čak i neke neutralne države za vreme Prvog i Drugog svetskog rata. Neki to nazivaju modernom angarijom.

Međutim, tu je, strogo uzev, reč samo o jednom vidu rekvizicije koju priznaje i savremeno međunarodno pravo. Situacija je slična kao kod rekvizicije drugih prevoznih sredstava - automobila, motora, kamiona itd.

Ovo postupanje objašnjava se time da vlasnik prenoseći svoju imovinu u stranu državu pristaje na potpuno podvrgavanje njenim zakonima i na druge prateće rizike.

Ovako shvaćena, rekvizicija neutralnih trgovačkih brodova dozvoljena je samo uz ispunjenje određenih uslova:

1) može se vršiti samo u obalnom moru države koja vrši rekviziciju (njenim lukama, drugim unutrašnjim morskim vodama i teritorijalnom moru) i u obalnom moru njenog protivnika koje je pod vlašću te države;

2) može se vršiti samo kada je ta mera zaista neophodna zbog neodložne vojne potrebe;

3) mora se platiti puna odšteta;

4) rekvizicija se odnosi samo na sam brod - za razliku od angarije kakva je postojala u prošlosti, ovo pravo se ne proteže na brodsku posadu.

Ustanova rekvizicije u ovom slučaju ima istu suštinu i slično dejstvo kao rekvizicija koju strana u sukobu ima pravo da vrši na teritoriji koju je okupirala. Osnovne razlike su što se rekvizicija o kojoj je ovde reč može vršiti samo na moru, i to u tačno utvrđenim delovima mora; što se odnosi prvenstveno na rekviziciju brodova; i što se radi o rekviziciji neutralne imovine, a ne imovine neprijateljskih građana (što je uglavnom slučaj na okupiranoj teritoriji).

V. NEUTRALNOST U POMORSKOM RATU

U pomorskom ratu važe posebna pravila u vezi sa neutralnošću odnosno pravima i obavezama neutralnih država.¹¹⁵

Tokom duge prakse razvijena su, a zatim međunarodnim ugovorima kodifikovana i brojna pravila koja se tiču statusa neutralnih voda; položaja ratnih brodova zaraćenih sila u neutralnim lukama; obaveze neutralne države da spreči opremanje i naoružavanje broda i popunu posade broda za koji se sumnja da će učestvovati u oružanom sukobu odn. da spreči isplavljenje takvog broda; statusa neutralnog trgovačkog broda; razloga zbog kojih neutralni trgovački brod dobija neprijateljski karakter; uslova i postupaka za pravovaljano uzapćenje i zaplenu neutralnog trgovačkog broda i neutralnog tereta itd.

¹¹⁵ Harlow B. A. 1984, 42-54; Boczek B.A. 1989, 239-271; Farrant J. 2014, 198-307.

O nekim od ovih pitanja već je bilo reči (pomorski plen, blokada, ratna kontrabanda, neprijateljski karakter neutralnog broda) tako da će ovde biti ukazano samo na neke druge, posebno zanimljive probleme.

1. Neutralne vode

Neutralne vode, što znači obalno more neutralne države (njene unutrašnje morske vode i teritorijalno more) deo su državne teritorije te države i kao takvi uživaju nepovredivost u smislu da ne mogu biti deo ratišta.

U skladu s tim, opšte je pravilo da zaraćene strane ne smeju vršiti nikakve ratne operacije u unutrašnjim morskim vodama i teritorijalnom moru neutralne države, niti smeju da tu preduzimaju bilo kakve druge akcije koje bi narušile neutralnu poziciju date države.¹¹⁶

To znači da ne smeju da u tim područjima vrše akte neprijateljstava, prevoze svoje trupe i ratni materijal, vrše popunu ljudstva, vrše uzapćenje brodova, postavljaju uređaje i sredstva za osmatranje, javljanje ili navođenje i slično.

U vezi sa time da li je nekim aktima narušena neutralna pozicija određene države, a posebno sa time da li su određene operacije preduzete u vodama neutralne zemlje (što bi značilo da su bile nezakonite) ili izvan tih voda (na otvorenom moru) često nastaju sporovi koji svoje rešenje nalaze tek po završetku rata.

Jedan od poznatih takvih slučajeva je spor "Tavinjano" (*Tavignano*) između Italije i Francuske u vezi sa zaplenom jednog i otvaranjem vatre na dva druga francuska broda u blizini tunižanske obale za vreme italijansko-turskog rata (1911-1912). Naime, italijanski ratni brodovi uzaptili su 1912. godine francuski parobrod *Tavignano* i otvorili vatru na još dve francuske lađe (*Camouna* i *Gaulois*) sa tvrdnjom da se bave kontrabandom. Sporno je bilo da li se to dogodilo na otvorenom moru (kako je tvrdila Italija) ili u teritorijalnim vodama francuskog protektorata Tunisa (kako je tvrdila Francuska). Ako su se brodovi nalazili na otvorenom moru, Italijani su imali pravo da pribegnu odnosnim merama, ali ako su se brodovi nalazili u teritorijalnom moru neutralne države, ove akcije su nesumnjivo bile protivpravne. Stoga je ocena zakonitosti postupaka Italije zavisila od tačnog utvrđivanja položaja francuskih brodova u kritičnim trenucima.

Tročlana istražna komisija¹¹⁷ koju su činili po jedan italijanski, francuski i britanski pomorski oficir, saslušala je svedoke, proučila dokumente i izvršila uviđaj na licu mesta. I pored toga, nije utvrdila tačan položaj francuskih brodova u momentu kada je na njih pucano odn. kad je izvršena zaplena, već je samo označila zonu u kojoj se to dogodilo. Ipak, iz nalaza komisije moglo se

¹¹⁶ Russo F. V. Jr. 1988, 381-399; Boczek B. A. 1989, 239-271; Von Heinegg W. H. 1992, 89-135; Novaković S. 1997, 342-350; Tucker R. W. 2006. (reprint, prvo izd. 1955); Vučinić Z. 2006, 421-422; Farrant J. 2014, 198-307.

¹¹⁷ Istražne, odnosno, anketne komisije su jedan od često korišćenih načina mirnog rešavanja međunarodnih sporova. Najčešće se formiraju sporazumom između zainteresovanih strana radi ispitivanja i istinitog utvrđivanja činjenica koje su dovele do konkretnog spora ili su važne za njegovo rešenje, a koje su sporne između tih strana. Više: Кривокапич Б. Д. 2020, 222-244.

zaključiti da čak i ako je *Tavignano* možda i bio uzapćen izvan teritorijalnih voda Tunisa, otvaranje vatre na druga dva broda se svakako dogodilo unutar tih voda. Spor je rešen i incident izgladen time što je Italija pristala da na ime naknade štete plati 5.000 franaka.

Drugi poznati spor ticao se potapanja 1917. godine norveškog broda *Tiger* od strane nemačke podmornice, u blizini obala Španije. Nemačka je tvrdila da iako neutralan, brod se bavio kontrabandom. Sporno je bilo da li je potopljen u teritorijalnim vodama neutralne Španije (kako je tvrdila Norveška) ili na otvorenom moru (kako je tvrdila Nemačka). I ovde je utvrđivanje istine povereno tročlanoj komisiji koju su činili pomorski oficiri dveju strana, sa neutralnim članom i ujedno predsednikom iz Danske. Komisija je zaključila da se sve dogodilo u vodama Španije, dakle u teritorijalnom moru neutralne države. Pošto su se strane u sporu obavezale da će nalaz komisije prihvatiti kao pravno obavezujući, time je spor rešen.¹¹⁸

2. Neutralna luka

Opšte uzev, luke su deo unutrašnjih morskih voda obalne države (deo njenog priobalnog mora i obale). To su mesta gde brodovi ostvaruju neposredan kontakt sa obalom - primaju i ukrcavaju ljude i teret, tankiraju se gorivom, snabdevaju namirnicama, vrše potrebne popravke i prepravke itd.¹¹⁹

Opšta pravila koja zaraćenim silama zabranjuju da u neutralnim vodama vrše akte neprijateljstva i preduzimaju druge zabranjene radnje, važe, razume se i za luke. Postoje, međutim, i neka druga važna pitanja.

Jedno od njih je problem uplovljavanja brodova zaraćenih strana u neutralnu luku – onu koja pripada državi koja ne učestvuje u datom oružanom sukobu.

Neutralna država može da zabrani uplovljenje u svoje luke (ili samo neke od njih) ratnih brodova strana u sukobu. Pri tome je dužna da postupa nepristrasno, kako i dolikuje neutralnoj zemlji, što znači da mora da primenjuje ista pravila na sve strane u sukobu.

Ako nema izričite zabrane uplovljavanja, ratni brodovi zaraćenih država smeju da uplovljavaju u neutralne luke u skladu sa propisima obalne države i normama međunarodnog prava, posebno u vezi sa ukupnim brojem stranih ratnih brodova koji istovremeno smeju da borave u luci.

Iz razloga bezbednosti, većina država i u vreme mira ograničava broj stranih ratnih brodova koji istovremeno smeju da borave u njenom teritorijalnom moru (posebno, takvih brodova iste zastave) ili uslovljava boravak stranih ratnih brodova prethodnim odobrenjem.

Ratni brodovi strana u sukobu mogu da pristanu u neutralnu luku i smeju tamo da se snabdevaju najnužnijim zalihama – redovnim količinama hrane i vode, pa čak i gorivom, ali samo u količini koja je dovoljna da doplove do najbliže luke svoje države.

¹¹⁸ Novaković M. 1938, 124-125; Hamilton P., Requena H. C., van Scheltinga L., Shifman B., 1999, 303-308; Merrills J. G., 2005, 49-51.

¹¹⁹ Više o morskim lukama: Krivokapić B. 2017, 781-782.

Konvencija o pravima i dužnostima neutralnih država u ratu na moru (1907) dozvoljava uzimanje onoliko goriva koliko je potrebno da se popune sva stvarna skladišta za gorivo, ali su to pravilo neke države osporile.

Naprotiv, u neutralnim lukama izričito je zabranjeno snabdevanje ratnih brodova strana u sukobu ratnim materijalom (naoružanjem, municijom, odgovarajućom opremom itd.) kao i vršenje popune posade.

Ova rešenja su logična – neutralna luka ne sme se pretvoriti u neku vrstu vojne baze zaraćenih strana, jer se to, između ostalog, kosi sa samom prirodom neutralnosti. Sa druge strane, razlozi humanosti ali i zdravog razuma nalažu da se brodovima zaraćenih strana omogući snabdevanje onim potrepštinama koje su im neophodne za oporavak odnosno za nastavak plovidbe.

Moguće je da se u toku oružanog sukoba ratni brodovi strana u sukobu nađu u istoj luci neutralne zemlje. Pošto je ta luka (kao, uostalom, i čitavo obalno more čiji je deo) pod suverenitetom neutralne zemlje, što znači da ne može biti deo ratišta (a samim tim ni vojišta odn. bojišta) ratni brodovi zaraćenih strana ne smeju u njoj vršiti nikakve akte neprijateljstva.

Štaviše, da bi se sprečili sukobi uz obalu neutralne države i moguće sumnje u njenu pristrasnost prema jednoj od sukobljenih strana, utvrđena su određena pravila u vezi sa isplavlavanjem ratnih brodova zaraćenih sila iz neutralne luke.

Ratni brod zaraćene strane koji se u trenutku otpočinjanja oružanog sukoba zatekao u neutralnoj luci dužan je da je napusti u roku koji predviđa zakonodavstvo neutralne države, a ako takav rok nije predviđen – u roku od 24 časa.

Ako su se u neutralnoj luci zatekli ratni brodovi zaraćenih strana, između isplavljenja ratnog broda jedne i isplavljenja ratnog broda druge zaraćene strane mora da protekne najmanje 24 časa. Luku prvi napušta onaj ratni brod koji je prvi u nju uplovio, sem u posebnim situacijama koje opravdavaju njegov duži boravak (nužne popravke, bolest posade i slično).

Ako se u neutralnoj luci istovremeno nalaze trgovački brod jedne i ratni brod druge strane u sukobu, trgovački brod prvi napušta luku, a ratni brod protivnika to može da učini tek nakon najmanje 24 časa.

Ova pravila uvedena su u vreme jedrenjaka, kada je prednost od 24 časa davala i sporijem brodu šansu da pobeogne. Njegov progonitelj (neprijateljski ratni brod koji se zatekao u istoj neutralnoj luci) morao je ne samo da ga juri (stiže prednost koju je ovaj ostvario za 24 časa) već i da ga traži (ako nije znao tačan pravac u kojem se progonjeni brod izgubio). Čak i kada bi ratni brod stigao svoj plen i kada bi između njih izbio okršaj, to bi bilo daleko od neutralne luke uz koje su isplovili.

Danas su navedena pravila neuporedivo manjeg značaja, jer je razlika u brzini pojedinih brodova vrlo velika; jer brodovi koriste radare za lociranje broda koji gone; jer je artiljerija ratnih brodova velikog dometa, a ti brodovi su obično naoružani i torpedima i raketama brod-brod; jer ako je reč o važnoj lovini (iz nekog razlog posebno važnom

ratnom ili trgovačkom brodu protivnika) u lov na njega se uključuju i drugi brodovi, podmornice i avijacija koji preko radioveze usklađuju svoje akcije.

Stoga obično ratni brod koji se zatekao u neutralnoj luci neće ni goniti protivnički brod koji je bio u istoj luci, već će presecanje puta tom brodu, njegovo zaustavljanje ili potapanje prepustiti drugim ratnim brodovima i vazduhoplovima iz sastava oružanih snaga svoje ili savezničke države. Sa druge strane, i progonjenom brodu na otvorenom moru mogu da priteknu u pomoć njegove oružane snage – podmornice, raketni čamci, avioni itd. Tim povodom, može se rasplamsati ozbiljan okršaj. Ono što je bitno, to je da do njega može doći samo na otvorenom moru, tj. izvan teritorijalnog mora neutralne države.

Još u XVIII v., važilo je pravilo da se teritorijalno more, kao prostor pod suverenom vlašću obalne države, prostire najviše 3 nautičke milje (5,6 km) od obale, a da iza toga leži otvoreno more. Ovo stoga što se širina teritorijalnog mora određivala prema dometu topova sa zidina na obali,¹²⁰ a dugo vremena najjači topovi nisu prebacivali navedenu udaljenost. Takav pristup, poznat kao „limit od tri milje“ odavno je napušten, između ostalog i zbog ogromnog napretka artiljerije. Stoga je nešto kasnije širina teritorijalnog mora povećana na 6 n.m. odn. 11,1 km. Po savremenom opštem međunarodnom pravu države imaju pravo na teritorijalno more od najviše 12 nautičkih milja (oko 22,2 km) mereno od polaznih linija na obali.

Za prava i obaveze neutralnih država u pogledu onoga što se događa u njihovim lukama vezan je i jedan od najpoznatijih međunarodnih sporova. Reč je o sporu „Alabama“ (eng. *Alabama Claims*) između SAD i Velike Britanije, koji je trajao od 1965. sve do 1872.

Nastao je zbog toga što iako je proglasila neutralnost u američkom secesionističkom ratu (1861-1865) Velika Britanija nije učinila ništa da spreči izgradnju u svojim lukama 5 ratnih brodova koje su naručile države Konfederacije¹²¹. Premda su napuštali britanske vode bez oružja, imali su ugrađena ležišta za topove, tako da su na pučini ili dogovornom mestu na nekom ostrvu jednostavno i brzo naoružavani i popunjavani posadom sa brodova koji su isplovljavali iz drugih britanskih luka. Ovako građeni i opremani, odmah su započinjali krstarička dejstva, te su ubrzo naneli veliku štetu trgovačkoj mornarici Severa, uništivši ili zaplenivši preko 200 severnjačkih brodova. Najuspešnija u tome bila je „Alabama“ koja je za 2 godine (pre nego što je konačno potopljena 1864. u blizini francuske obale) uništila ili zaplenila 71 protivnički trgovački ili ratni brod, u ukupnoj vrednosti od preko 6,5 miliona tadašnjih američkih dolara, pa otuda i naziv spora.

Pošto su više puta bezuspešno protestovale tokom trajanja građanskog rata, SAD su odmah po njegovom završetku tražile od Velike Britanije veliku odštetu. Britanija je odbila da udovolji tom zahtevu, tvrdeći da nije odgovorna po međunarodnom pravu, a da joj njeno unutrašnje pravo zabranjuje da se meša u privatne interese (u datom slučaju, u odnose domaćih brodogradilišta sa stranim partnerima). Kada su se odnosi između njih zaoštrili do te mere da je zapretila opasnost od izbijanja

¹²⁰ Načelo *terrae dominium finitur ubi finitur armorum vis* – lat. vlast obalne države prestaje tamo gde prestaje sila oružja.

¹²¹ „Florida“, (*CSS Florida*), Šenandoa“ (*CSS Shenandoah*), „Lark“ (*CSS Lark*), „Talahasi“ (*CSS Tallahassee*) i „Alabama“.

rata, obe države su pristale da spor povere međunarodnoj arbitraži¹²², s tim da su se istovremeno Vašingtonskim ugovorom (8. 5. 1871) sporazumele o pravilima kojih će se arbitraža pridržavati kod odlučivanja o rešenju spora (tzv. Vašingtonska pravila).

Pravila su izložena u čl. 6 Vašingtonskog ugovora, a tiču se obaveza neutralne države u pomorskom ratu. Ugovornice su se složile da je neutralna država dužna da:

1) obrati dužnu pažnju kako bi na teritoriji u svojoj nadležnosti sprečila izgradnju, naoružavanje ili opremanje ma kakvog broda za koji opravdano može smatrati da je namenjen krstarenju ili ratnim operacijama protiv sile s kojom je u miru, kao i da obrati istu pažnju kako bi sprečila odlazak s teritorije u svojoj nadležnosti ma kakvog broda namenjenog da na pomenuti način krstari ili preduzima ratne operacije, ako je taj brod na toj teritoriji, delimično ili u potpunosti, prilagođen za korišćenje u ratu;

2) ne dozvoli niti trpi da bilo koja zaraćena strana koristi njene luke ili vode kao baze za pomorske operacije protiv druge strane, ili za obnavljanje ili povećavanje vojnih zaliha ili naoružanja, ili za regrutovanje ljudi;

3) obrati pažnju u svojim lukama i vodama i na sva lica u svojoj nadležnosti kako bi sprečila svako kršenje navedenih obaveza i dužnosti.¹²³

Odlučujući na osnovu tih pravila, petočlana arbitraža, sastavljena od po jednog predstavnika strana u sporu i tri neutralna arbitra (iz Brazila, Italije i Švajcarske) presudom od 14. 9. 1872. utvrdila je odgovornost Velike Britanije, zaključivši da je ona prekršila dužnost neutralne države time što nije sprečila isplavljanje brodova, nije preduzela mere za njihov progon i nije ništa učinila kada su brodovi kasnije ponovo uplovljavali u njene luke. Britanija je protestovala, ali je ipak izvršila presudu i isplatila SAD 15,5 miliona dolara dosuđenih na ime odštete.¹²⁴

3. Neutralni ratni brod

Ma gde se nalazio (u svojim ili tuđim vodama, na otvorenom moru) neutralni ratni brod uživa pun imunitet kao što ga za vreme mira prema međunarodnom pravu ima svaki ratni brod, ma koje države.

To je, uostalom logično, jer, nezavisno od toga da li drugi ratuju, država neutralnog ratnog broda je u miru sa svakom od tih sukobljenih strana.

Razume se, može se dogoditi da je država neutralna u odnosu na jedan sukob, a da je sama učesnica nekog drugog. Tada je pozicija njenog ratnog broda je različita – u prvom slučaju on je

¹²² Izabrani sud, odnosno, preciznije, način mirnog rešavanja međunarodnih sporova koji se sastoji u tome da strane u sporu njegovo rešenje sporazumno poveravaju sudijama (arbitrima) koje su same izabrale, pri čemu imaju pravo i da svojom saglasnom voljom odrede i postupak po kome će se stvar rešavati i pravo koje treba da bude primenjeno, ali je zato konačna odluka arbitraže (arbitražna presuda) pravno obavezujuća za njih. Više: Кривокапич Б. Д. 2020, 456-510.

¹²³ Premda su u vreme kada su formulisana obavezivala samo pomenute dve države i to samo u vezi s konkretnim sporom, ta pravila su s vremenom prerasla u opšteobavezne norme opšteg međunarodnog prava i uključena su skoro bez izmena u XIII hašku konvenciju od 1907. (Konvencija o pravima i dužnostima neutralnih sila u slučaju pomorskog rata).

¹²⁴ *Alabama Claims of the United States of America against Great Britain*, https://legal.un.org/riaa/cases/vol_XXIX/125-134.pdf; Robson M. M. 1961, 1-22; Cook A. 1975; Bingham T. 2005, 1-25.

ratni brod neutralne države (neutralni ratni brod) a u drugom, on je ratni brod strane u sukobu. To podrazumeva i da, premda se radi o istom brodu, na njega se, zavisno od odnosa o kojima je reč, primenjuju različita pravila međunarodnog ratnog i humanitarnog prava.

Ovde se, međutim, posmatraju samo oni odnosi u kojima ratni brod ima neutralan karakter.

U tom smislu, kao predstavnik suvereniteta svoje države takav brod podleže samo njenoj jurisdikciji, čak i kada se nalazi u vodama koje su pod suverenitetom druge države (unutrašnje morske vode i teritorijalno more strane države). Prema njemu se ne mogu vršiti nikakvi akti vlasti, a tim pre on ne sme biti predmet napada ili nekog drugog akta neprijateljstva.

Ukoliko neutralni ratni brod ipak bude napadnut, to mu daje pravo da pribegne merama samoodbrane. Istovremeno, na širem planu, to može biti povod za uključenje do tada neutralne države (o čijem se brodu radi) u oružani sukob.

4. Neutralni trgovački brod

U načelu, neutralni trgovački brod je trgovački brod koji plovi pod zastavom neutralne države.¹²⁵

U praksi se, međutim, neutralni karakter broda uglavnom procenjuje primenom kombinovanog metoda, tako što se pored zastave broda u obzir uzima i to ko je stvarni vlasnik odnosno ko kontroliše brod. Ovo zato što praksa pokazuje da čak ni u miru zastava ne odražava uvek stvarnu vezu između broda i države pod čijom zastavom plovi.

Poznata je praksa da mnogi brodovi plovo pod zastavom jedne države, premda su zapravo u vlasništvu i pod kontrolom fizičkih i pravnih lica iz druge države. To je posledica činjenice da veliki broj brodovlasnika registruje plovila u stranim zemljama koje omogućavaju registrovanje brodova pod posebno povoljnim administrativnim, poreskim i drugim uslovima. O tome je već bilo reči.

Premda je neutralni trgovački brod, kao deo neutralne imovine, u principu zaštićen od zahvata zaraćenih strana, svaka zaraćena strana može ga zaustaviti, pregledati, a pod određenim uslovima (probijanje blokade, ratna kontrabanda itd.) uzaptiti, zapleniti, pa čak u ekstremnim slučajevima i potopiti.

O neutralnom trgovačkom brodu koji ima neprijateljski karakter, pomorskom plenu i drugim sa tim povezanim pitanjima već je bilo reči.

Posebna pravila važe sa slučajevima kada neutralni trgovački brod plovi u konvoju.

Tako se (od fr. *convoy*, oružana pratnja) u međunarodnom pravu oružanih sukoba naziva grupa trgovačkih, transportnih ili pomoćnih ratnih brodova koji plovo pod zaštitom ratnih brodova neke od strana u sukobu. Takvi brodovi plovo u istom pravcu, relativno zbijeno i okruženi oružanom

¹²⁵ Čl. 57. Londonske pomorske deklaracije (1909).

pratnjom (ratnim brodovima) a ako je konvoj dovoljno veliki, na začelju se obično nalaze brodovi za spasavanje brodolomnika i pomoć oštećenim brodovima. Zaštitu mogu pružati i ratni brodovi saveznika.

Konvoji su poznati od davnina. Još u IV v. pre n. e. Grci su, da bi se zaštitili od napada, upućivali brodove po žito u Crno more u grupi i u pratnji ratnih brodova. Španci su od sredine XVI v., u vreme svoje dominacije u Latinskoj Americi, razvili sistem konvoja za brodove koji su plovili za Ameriku i, posebno, iz nje za Španiju, sa ciljem da se tako od mogućih nepravilnosti (nevolja na moru, kao što je npr. oštećenje broda) a posebno od napada gusara i pirata zaštite brodovi, njihovo ljudstvo, oružje i, iznad svega, zlato i srebro koji su prikupljeni (opljačkani) u Americi.

U novije vreme konvoji se naročito koriste kao najefikasniji način zaštite od napada podmornica. U tom smislu posebno su opravdali primenu u oba svetska rata, kako za prevoz trupa, tako i za obezbeđenje trgovačkih brodova odn. brodova koji su nosili ratni materijal i drugu pomoć saveznicima. Posebno su poznati tzv. Arktički konvoji, koji su za vreme Drugog svetskog rata snabdevali SSSR ratnim materijalom koji su mu preko severnog Atlantika i Barentovog odn. Belog mora dostavljali SAD i Velika Britanija. Počeli su da plove već od avgusta 1941. U prvo vreme formirani su na Islandu odakle su plovili 10–12 dana do Murmanska, odn. Arhangeljska u SSSR. To je bio najkraći, ali ujedno i najteži i najopasniji pravac, kako zbog teških prirodnih uslova, tako i zbog stalnih napada nemačkih podmornica i ratnog vazduhoplovstva. Od septembra 1942. formirani su u bazi u Škotskoj. Samo u 1941. bilo je 11 (7 u i 4 iz SSSR) a u 1942. čak 26 konvoja (14 u i 12 iz SSSR). Ukupno je za vreme rata za SSSR plovilo 40 konvoja sa 811 brodova, a iz SSSR 37 konvoja sa 715 brodova. Pri tome su saveznici izgubili 101 brod (85 trgovačkih i 16 ratnih) dok su Nemci ostali bez najmanje 30 podmornica, nekoliko drugih ratnih brodova i mnogo aviona. Od ukupno 3.900.817 t upućenog tereta, na cilj je stiglo oko 3.700.000 t (94,6%). Ovim putem Sovjetskom Savezu pružena je velika pomoć u presudnim momentima njegovog otpora – konvoji su nosili toliko potrebne tenkove, lovce, vozila (džipove), gorivo, automatske puške, municiju, sirovine, hemikalije, industrijsku opremu i hranu. U povratku vozili su iz SSSR sirovine i druge materijale za vojnu industriju saveznika (drvo, gorivo, ruda gvožđa, hrom itd.).¹²⁶

Neutralni brod može ploviti u neutralnom konvoju (u pratnji neutralnih ratnih brodova) ili konvoju neke od zaraćenih sila.

Neutralni trgovački brod koji plovi u neutralnom konvoju, što znači sa ratnim brodovima svoje države ili u njihovoj pratnji, nalazi se pod zaštitom tih ratnih brodova i ne može biti zaustavljen i pregledan, a tim pre uzapćen od strane ratnog broda zaraćene strane.

Najviše što može da učini komandant ratnog broda zaraćene strane jeste da od zapovednika neutralnog konvoja odnosno neutralnog pratećeg broda, zatraži podatke o karakteru broda i teretu, i ovaj je dužan da mu ih da.

Ako i pored toga, komandant broda koji je izvršio zaustavljanje posumnja u dobijene podatke, on to saopštava zapovedniku konvoja odnosno komandantu pratećeg broda koji u tom slučaju obavlja pregled i utvrđuje zapisnik čiji prepis dostavlja komandantu koji je tražio pregled. Ukoliko se utvrdi da neka činjenica opravdava zaplenu, zapovednik konvoja odn. pratećeg broda mora povući svoju zaštitu.

¹²⁶ Više: Akzin B. 1941, 1-23; Gažević N. 1970, 210-211; Gažević N. 1972¹, 536-542.

Smisao ove pratnje, pored fizičke zaštite od mogućeg napada, jeste prvenstveno taj da se, zahvaljujući garanciji zapovednika neutralnog konvoja odn. neutralnog ratnog broda da brodovi pod njegovom zaštitom ne prevoze ratnu kontrabandu, spreči zauzavljanje, pretres i eventualno uzapćenje tih brodova od strane ratnog broda neke od sukobljenih sila.

Postavlja se pitanje da li neutralni trgovački brod može da se stavi pod zaštitu ratnih brodova drugih neutralnih država (a ne svoje). U principu odgovor je potvrđan, s tim da su u praksi mogući razni problemi - ako se utvrdi da taj brod na neki način krši neutralnost, čime onda u spor uvlači i neutralnu državu čiji ratni brodovi su ga primili u konvoj.¹²⁷

Neutralni trgovački brod koji plovi u konvoju pod zaštitom ratnih brodova neke od zaraćenih strana izlaže se istim rizicima kao ti brodovi. On uživa zaštitu tih brodova, ali ga protivnička strana može napasti i potopiti bez upozorenja, ne kršeći time pravila ratnog prava.

Nezakonita primena sile protiv neutralnog trgovačkog broda može u posebno teškim slučajevima (npr. ako je sila primenjena bezobzirno, a broj žrtava veliki) dovesti do ulaska u rat do tada neutralne države, razume se protiv one strane koja je napala neutralni brod. Ipak, češće se sporovi ove vrste rešavaju mirnim putem, obično od strane anketne (istražne) komisije ili međunarodnog suda ili arbitraže i to najčešće tek nakon završetka rata.

Jedan od najpoznatijih takvih slučajeva iz prakse je potapanje od strane nemačke podmornice holandskog parobroda "Tubancija" (*Tubantia*) koji je iz Amsterdama krenuo put Južne Amerike. Mada se to dogodilo za vreme Prvog svetskog rata (1916) spor je dobio epilog tek po njegovom okončanju, nalazom istražne komisije objavljenim 1922. godine.

Holandija, koja je bila neutralna u Prvom svetskom ratu, tvrdila je da je njen brod na otvorenom moru torpedom potopila nemačka podmornica, te da Nemačka mora da plati odštetu. Nemačka je prvo odbijala svoju umešanost ističući da u blizini mesta incidenta nije bilo ni nemačkih mina, ni nemačkih podmornica, te da je brod stradao od mine ili torpeda Britanaca. Ti navodi su otpali kada su u čamcima za spasavanje pronađeni fragmenti koji su učinili nespornim da je reč o nemačkom torpedu. Tada je Nemačka promenila priču i počela da tvrdi da se radilo o projektilu koji je deset dana ranije ispaljen na britanski razarač i koji je, promašivši cilj, ostao aktivan i na kraju slučajno pogodio holandski brod.

Da bi se utvrdilo tačno stanje stvari u Berlinu je 1921. potpisan sporazum kojim je pitanje predato petočlanoj istražnoj komisiji sastavljenoj od po jednog mornaričkog oficira iz Holandije, Nemačke, Danske, Švedske, a sa pravnikom iz Švajcarske kao predsednikom. Zaključak komisije, iznet u njenom izveštaju iz 1922, koji su potpisali svi njeni članovi, bio je da je brod zaista potopila nemačka podmornica UB-13. Time je istovremeno utvrđena odgovornost Nemačke. Njena vlada je to prihvatila i isplatila Holandiji odštetu.¹²⁸

¹²⁷ Bothe M. 2013, 599-600; Degan V. Đ. 2002, 245.

¹²⁸ Novaković M. 1938, 124-125; Hamilton P., Requena H. C., van Scheltinga L., Shifman B., 1999, 309-312; Merrills J. G. 2005, 51-52.

5. Ranjenici, bolesnici i brodolomnici strana u sukobu koji su dospeli pod vlast neutralne države

Neutralna država je dužna da obezbedi da bolesnici, ranjenici i brodolomnici strana u pomorskom ratu, koji dođu pod njenu vlast više ne učestvuju u tom oružanom sukobu. Reč je o licima koja su primljena na brod te države ili iskrcana u njenoj luci.

Ta pitanja regulisana su još X Haškom konvencijom o primeni načela Ženevske konvencije (iz 1906. g.) na pomorski rat (1907).

Prema čl. 13. tog sporazuma, ako bolesnike, ranjenike ili brodolomnike uzme neutralni ratni brod, moraju se preduzeti sve moguće mere predostrožnosti da više ne učestvuju u ratnim operacijama.

Slično tome, na osnovu čl. 15. osim ako se između neutralne države i zaraćenih sila ne ugovori suprotno, brodolomnici, bolesnici i ranjenici, koji se iskrcaju u neutralnoj luci uz saglasnost lokalnih vlasti, moraju se čuvati od strane neutralne države, kako bi se sprečilo da ponovo učestvuju u ratnim operacijama. Troškove smeštaja u bolnici i interniranja ovih lica snosi država kojoj ona pripadaju.

Ova pitanja su vrlo slično, premda ne i sasvim identično regulisana Ženevskom konvencijom o poboljšanju položaja ranjenika, bolesnika i brodolomnika oružanih snaga na moru (1949). Ona u čl. 15 precizira:

“Ako ranjenike, bolesnike ili brodolomnike primi neutralni ratni brod ili neutralni vojni vazduhoplov, mora se dobiti jemstvo, kada to međunarodno pravo zahteva, da oni više ne mogu ponovo uzeti učešća u ratnim operacijama.”

U vezi sa ranjenicima, bolesnicima i brodolomnicima strana u sukobu koji dospeju u neutralnu luku, odredba iz čl. 17 sadrži sledeća pravila:

„Ranjenike, bolesnike ili brodolomnike koji su, uz pristanak mesne vlasti, iskrcani u neku neutralnu luku, neutralna sila mora čuvati, kako to zahteva međunarodno pravo, da oni ne bi ponovo uzeli učešća u ratnim operacijama, ukoliko ne postoji drukčiji sporazum između neutralne Sile i zaraćenih Sila.

Troškove bolničkog smeštaja i interniranja podnosi sila kojoj pripadaju ranjenici, bolesnici, odnosno brodolomnici.”

VI. POSTUPAK SA MRTVIMA

Ova pitanja regulisana su običajnim međunarodnim pravom, Ženevskom konvencijom za poboljšanje položaja ranjenika, bolesnika i brodolomnika oružanih snaga na moru (II Ženevska konvencija, 1949) i Protokolom I (1977) uz Ženevske konvencije o zaštiti žrtava rata (1949).

Saglasno čl. 19. Druge ženevske konvencije (1949) strane u sukobu dužne su da, u što je moguće kraćem roku, popišu podatke koji su u stanju da doprinesu indentifikovanju brodolomnika, ranjenika, bolesnika i mrtvih protivničke strane koji su pali pod njihovu vlast.

Ti podaci treba po mogućstvu da sadrže:

- a) naznačenje sile čiji su pripadnici;
- b) broj vojne jedinice ili matrikule;
- c) prezime;
- d) lično ime ili imena;
- e) datum rođenja;
- f) svaki drugi podatak koji se nalazi na ličnoj ispravi ili na pločici o identitetu;
- g) datum i mesto zarobljavanja ili smrti;
- h) podatke o ranama, bolesti ili uzroku smrti.

Navedeni podaci moraju u najkraćem roku biti dostavljeni Birou za obaveštenja, predviđenom u čl. 122 Ženevske konvencije o postupanju sa ratnim zarobljenicima (1949) koji ih dostavlja sili čija su ta lica pripadnici, posredstvom sile zaštitnice i Centralne agencije za ratne zarobljenike.

Pošto postupak prema ranjenicima, bolesnicima i brodolomnicima u ratu na moru u principu odgovara postupku prema ranjenicima i bolesnicima u kopnenom ratu, o kojem će kasnije biti više reči, ovde je od posebnog interesovanja odnos prema mrtvima koji zbog prilika koje vladaju na moru tradicionalno obeležavaju nešto drugačija pravila. To se posebno odnosi na običaj sahranjivanja mrtvih potapanjem, kao i na status olupina brodova i aviona u kojima su ljudske žrtve.

1. Sahranjivanje u moru

Kada je to moguće, strane u sukobu na moru dužne su da prikupe mrtve, u cilju njihove identifikacije i sahranjivanja. Radi prikupljanja mrtvih one mogu koristiti usluge zapovednika neutralnih trgovačkih brodova, jahti ili manjih plovila.

Ako je broj mrtvih mali, a blizina kopna i druge prilike to omogućavaju, mrtvi se dopremaju na kopno i sahranjuju tamo po opštim pravilima.

U tom slučaju na njih i ratna groblja na kojima su sahranjeni, primenjuju se odgovarajuće odredbe Ženevske konvencije o poboljšanju položaja ranjenika i bolesnika u oružanim snagama u ratu (1949) i Ženevskog pravilnika I (1977).

Međutim, s obzirom na uslove koji vladaju na moru, mrtvi se iz raznih razloga često ne mogu dopremiti do kopna – bilo objektivno tj. faktički, bilo zbog opasnosti izbijanja zaraze. To će naročito biti slučaj kada je broj mrtvih veliki, kada je kopno veoma udaljeno, kada vremenske prilike na moru to onemogućavaju i slično. U takvim

slučajevima, mrtvi se u skladu sa vekovima starom tradicijom, sahranjaju potapanjem u more, po pravilu uz određeni ceremonijal - verski obred, prekrivanje tela zastavom, odavanje počasti i slično.

Strane u sukobu staraju se da se pre potapanja mrtvih, koje se, ukoliko to prilike dovole, vrši pojedinačno, izvrši pažljiv i po mogućstvu lekarski pregled leševa, u cilju konstatovanja smrti, ustanovljenja identiteta i mogućnosti da se o tome podnese izveštaj. Gde postoji dvostruka pločica o identitetu, polovina te pločice treba da ostane na lešu.

Strane u sukobu dužne su da ustanovljavaju i (preko Biroa za obaveštenja) saopštavaju jedna drugoj propisno potvrđene umrlice ili spiskove smrtnih slučajeva.

One isto tako prikupljaju i jedna drugoj dostavljaju (posredstvom istog Biroa) polovinu dvostruke pločice o identitetu ili samu pločicu, ako se radi o običnoj pločici, testamente i ostala dokumenta od važnosti za porodice umrlih, novac, i, uopšte, sve predmete koji se nađu kod mrtvih a koji imaju neku stvarnu ili afekcionu (emotivnu) vrednost. Ti predmeti, kao i predmeti za koje nije utvrđeno kome pripadaju, šalju se u zapečaćenim paketima, sa sprovednom izjavom koja sadrži sve pojedinosti potrebne za identifikovanje umrlog pritežaoa, kao i potpun popis sadržine paketa.

Sahranjivanje potapanjem se obično vrši sa broda, posebno kada je broj mrtvih relativno mali.

Izuzetno, događa se i da se na jednom mestu sahrani relativno veliki broj onih koji su umrli na kopnu. U tom slučaju njihova tela se obično odvoze čamcima na određeno mesto u blizini obale i tamo potapaju (spuštaju o more).

Primer je "Plava grobnica", kako se naziva deo Jonskog mora naspram jugoistočne obale grčkog ostrva Krf, u kojem su 1916. sahranjivani preminuli srpski vojnici, umrli od rana, tifusa i gladi. Naime, u vihoru Prvog svetskog rata, na Krfu se od 21. januara do 21. maja 1916. našlo oko 150.000 srpskih vojnika, od kojih je iz navedenih razloga 4.847 umrlo samo za prva dva meseca (do 23. 3. 2016).

Prvo su sahranjivani na Krfu i susednom ostrvu Vido, a kada su počeli masovno da umiru, zbog nedostatka prostora za sahranjivanje i opasnosti od širenja zaraze čamcima su prevoženi i spuštani u Krfski kanal (more između Krf i Vida). Tamo ih je na taj način sahranjeno najmanje 5.400 od ukupno više od 10.000 koji su za 4 meseca umrli na Krfu.

Slučaj je zanimljiv i zbog toga što je ovde masovna podmorska ratna grobnica nastala na opisani način, a ne usled potapanja nekog broda ili pada aviona.

2. Vojna podvodna groblja

Olupine brodova i vazduhoplova koje sadrže tela poginulih, imaju status ratnih grobova i uživaju zaštitu.

Ipak, pošto se ne radi o klasičnim grobnim mestima (ukopima) već o objektima u kojima mogu da se nalaze i predmeti koji su važni za sukobljene strane, pa i za vođenje ratnih operacija (neka tajna oružja, dokumenti, mašine za šifrovanje itd.) ta zaštita,

posebno u vreme trajanja rata, nije tako potpuna, kao kada je reč o ratnim grobljima na kopnu.

Takođe, dok se ratna groblja na kopnu praktično uvek nalaze na teritoriji neke države, koja je, tim samim, dužna da obezbedi njihovu stalnu zaštitu, održavanje, vraćanje posmrtnih ostataka umrlih na zahtev države porekla ili članova porodice i slično, to se kod olupina na dnu mora najčešće objektivno ne može obezbediti, posebno onda kada se olupina nalazi na dnu otvorenog mora (dakle, van jurisdikcije bilo koje države) ili na velikoj dubini.

Jedan od problema je i činjenica da po opštem međunarodnom pravu ratni brodovi i vojni vazduhoplovi uživaju potpuni imunitet od jurisdikcije drugih država. Konkretno, ako je ratni brod strane države – učesnice nekog oružanog sukoba potonuo na dno teritorijanog mora neutralne države, ona bi u principu i dalje trebalo da poštuje njegov imunitet, jer su odnosi između nje i strane u sukobu kojoj pripada taj brod regulisani pravilima međunarodnog prava koja jamče imunitet stranog ratnog broda. Stoga, niz pitanja ostaje otvoren.¹²⁹

Najveće podmorske grobnice su mesta najvećih pomorskih tragedija, u kojima su stotine, pa i nekoliko hiljada ljudi stradali kao rezultat potapanja velikih brodova, odlaska na dno podmornica sa čitavom posadom ili pada aviona, posebno onih transportnih, koji su prevozili trupe.

Konkretna primjer je ono što se dogodilo kada je 2002. nedaleko od Gdinje u Poljskoj, u Baltičkom moru, na dubini od 76 m pronađena olupina nemačkog broda *Goya*, koji je 1945. potopila sovjetska podmornica.¹³⁰ Ubrzo nakon tog otkrića poljske vlasti su to mesto, na kojem počivaju ostaci oko 7.000 ljudi proglasile ratnim podvodnim grobljem i zabranile da se roni na razdaljini manjoj od 500 m od ostataka broda.

¹²⁹ Harris J. R. 2001, 75-129; Aznar-Gómez M. J. 2003, 61-101; Von Heinegg W. H. 2018, 127-139.

¹³⁰ O tome će više reći biti kasnije.

Glava III

PRAVILA RATOVANJA VAZDUŠNOG RATA

I. OPŠTE O VAZDUŠNOM RATU

1. Pojam i razvoj vazdušnog rata

1. Pojam vazdušnog rata

Vazdušnim ratom nazivaju se ratna dejstva koja se izvode u vazduhu odnosno iz vazduha.

Po prirodi stvari, vazdušni rat je postao moguć relativno nedavno, tek onda kada su razvijeni vazduhoplovi, prvo baloni, a zatim avioni i helikopteri.¹³¹

U naše vreme u vazdušni rat mogu se svrstati i operacije u kojima učestvuju bespilotne i druge posebne letelice. Mada se to ponekad izostavlja, u principu nema razloga da se u širem smislu pod vazdušnim ratom ne obuhvate i neprijateljstva koja se izvode gađanjem raketama sa velikih daljina.

2. Razvoj vazdušnog rata

1. Baloni. - Baloni su u ratovanju korišćeni relativno kratko, jer su ih brzo potisla druga, daleko naprednija sredstva (avioni i helikopteri) dok su, sa druge strane, razvijena vrlo efikasna sredstva protivvazdušne odbrane od kojih se baloni nisu mogli zaštititi.

Balon je prvi put upotrebljen u ratu 1849. za napad iz vazduha na Veneciju.

Nakon toga, baloni su uspešno korišćeni u Napoleonovim ratovima (1803-1815), francusko-pruskom ratu (1870-1871) itd.

U Prvom svetskom ratu baloni su upotrebljavani za osmatranje, korigovanje artiljerijske vatre, napad ručnim vatrenim oružjem, bombardovanje i prenos poruka.

Baloni su, uglavnom na drugačiji način, korišćeni i u Drugom svetskom ratu. Upotrebljavani su za neke specifične oblike bombardovanja,¹³² a posebno za zaštitu od ne-

¹³¹ Više o vazdušnom ratu: Radojković M. 1947, 146-154; Jovanović M. 1958, 361-368; Perazić G. 1986, 265-273; Stephens A. 1994; Pejić P. 1997; Vučinić Z. 2006, 374-385; Schmitt M. 2010, 303-324; Jha U. C. 2011, 54-60; *Department of Defense Law of War Manual* 2015, 900-928; Stillon J. 2015; Robertson C. H II 2019, 985-1012.

¹³² Primer je japanska operacija "Fu-go" u sklopu koje je teritorija SAD bombardovana zapaljivim bombama, dostavljenim balonima. O tome će više reči biti kasnije.

prijateljskih bombardera koji bi tokom noćnih napada udarali u balone i uplitali se u užad kojima su bili usidreni.

Takve situacije i taktike zabeležene su u odbrani Londona, Moskve, Lenjingrada i nemačkih gradova, ali su danas, razume se, prevaziđene.

2. Avioni. – Najkraće rečeno, to je opšti naziv za razne tipove vazduhoplova težih od vazduha koji se pokreću na sopstveni pogon, snagom mašina (za razliku npr. od balona) i imaju nepokretna krila (za razliku od helikoptera).¹³³

Neki savremeni vojni avioni imaju tzv. promenjivu geometriju krila, što znači da kod poletanja, sletanja i pri malim brzinama imaju krila sa strane kao i ostali avioni, ali su u stanju da pri velikim brzinama zabace krila unazad (dobijajući tako veću aerodinamičnost) kao i da ih vrate u prvobitni položaj. Mada, na taj način, krila mogu da menjaju položaj, ona su i ovde zapravo nepokretna u smislu da avion ne leti usled pokreta krila.

Sa stanovišta međunarodnog prava oružanih sukoba od prvenstvenog interesa su vojni avioni – oni koji su deo oružanih snaga države kojoj pripadaju, specijalno su konstruisani i opremljeni za ostvarivanje zadataka kojima su namenjeni (bombardovanje, prevoz trupa itd.).

Odmah nakon što su braća Orvil i Vilbur Rajt (*Orville & Wilbur Wright*) ostvarila u SAD 1903. prvi let aeroplanom sa benzinskim motorom, bilo je jasno da te letelice otvaraju potpuno nove mogućnosti u smislu njihovog korišćenja u vojne svrhe.

U prvom letu koji je trajao 12 sekundi, Orvil je preleteo 37 m na visini od 3 m. U četvrtom letu tog istog dana, njegov brat Vilbur je za 59 sekundi preleteo čitavih 260 m.

Već 1909. godine braća Rajt su isporučila vojsci SAD prvi vojni avion (*Signal Corps*).

Ubrzo avioni nalaze primenu u stvarnim oružanim sukobima. Oni se koriste već u italijansko-turskom ratu (1911-1912), prvom balkanskom ratu (1912-1913), meksičkom građanskom ratu (1913) a zatim masovno u Prvom svetskom ratu.

U prvo vreme avioni nisu bili naoružani, tako da se njihova primena iscrpljivala u takvim aktivnostima kao što su izviđanje, prenošenje poruka i korigovanje artiljerijske vatre.

Međutim, brzo je shvaćeno da mogu odlično poslužiti za bombardovanje, a razvio se i vazdušni boj kao neka vrsta dvoboja pilota, a posebno vazdušnih asova.

3. Helikopteri. – Za ove letelice, čiji naziv dolazi od grč. *helix*, odn. *helikos*, rotiranje, i *pteron*, krilo) karakteristično je to da se pokreću okretanjem rotora.

¹³³ Termin „avion“ potiče od lat. *avis*, ptica. Prvi ga je upotrebio francuski inženjer Klement Ader (*Clement Ader*, 1841–1925) koji je 1890. tako nazvao svoju letelicu na paru koja je imala oblik kutije sa krilima, a mogla je da se sklapa i prenosi.

Prvi nacrt jednostavnog helikoptera izradio je još Leonardo da Vinči oko 1488. godine, ali bez mašine koja bi pokretala letelicu.

Prvi praktično upotrebljivi helikopter pojavio se tek posle aviona. Bio je to „fokahelis F-61“ (*Focke-Achelis Fw 61*), koji je konstruisao Nemač Henrich Foke (*Henrich Focke*). Njegova letelica, koja je umesto krila imala dva bočno postavljena velika rotora, prvi put je poletela 26. 6. 1936.

Prvi helikopter sa jednim rotorom, kakve i danas znamo, konstruisao je i 1939. prvi put isprobao ruski emigrant u SAD Igor Sikorski (rus. *Игорь И. Сикорский*, eng. *Igor Sikorsky*). Njegov „VS-300“ je preteča svih kasnijih helikoptera. Sikorski je 1942. napravio novi tip helikoptera “R-4”, kojih je oko 130 upotrebljeno u Drugom svetskom ratu.

Helikopteri su i danas najsvestraniji vazduhoplovi koji se u vojne svrhe koriste za izviđanje, prevoz ljudstva i tereta (uključujući helikopterski desant), protivoklopnu borbu, zaštitu pomorskih konvoja od podmornica itd.

Ovo zato što su u stanju da se uspravno dignu sa tla, slete na maloj površini i, po potrebi, lebde u istoj tački. Pri tome savremeni vojni helikopteri lete na srazmerno velikim visinama (i do 5.400 m), brzi su (i do 320 km na sat), oklopljeni, imaju zaštitu u vidu infracrvenih mamaca i moćno naoružanje - topove, rakete, mitraljeze, bombe.

U naše vreme helikoptere sve više zamenjuju bespilotne letelice (dronovi) ali ih još dugo neće istisnuti. Uostalom, mnogi dronovi su u biti takođe manji ili veći helikopteri, samo bez ljudske posade.

4. Uloga Srba u istoriji vazdušnog ratovanja. - Zanimljiva je uloga Srba u ranoj istoriji svetskog ratnog vazduhoplovstva i protivvazdušne odbrane.

Prvi srpski vazduhoplovni oficir bio je kapetan Kosta Miletić, koji je to postao 1902, nakon školovanja u Rusiji. Prvi srpski ratni vazduhoplov bio je balon “Srbija”, kupljen u Nemačkoj 1909. godine.

Premda je bila mala zemlja, Srbija je još 24. 12. 1912. osnovala Vazduhoplovnu komandu srpske vojske. Bila je među prvih 15 država u svetu koje su uvele aeroplanu u naoružanje i stvorile svoje ratno vazduhoplovstvo i među prvih 5 država koje su koristile avione u ratnim dejstvima.

Prva srpska borbena vazduhoplovna jedinica imala je 4 aeroplana i 5 pilota. Srbija je svoje avione koristila već u Prvom balkanskom ratu počev od proleće 1913. godine. U prvih nekoliko letova oni su upotrebljavani samo za izviđačke letove, a zatim i za bacanje bombi na neprijateljske položaje.

Među avijatičarima koji su stradali na borbenom zadatku, drugi po redu u svetu (prvi, Bugarin Topradžijev, poginuo je 1912) bio je srpski pilot Mihajlo Petrović. On je 20. 3. 1913, (po Julijanskom kalendaru, 7. 3. 1913) u Prvom balkanskom ratu, prilikom opsade Skadra ispao iz aviona kada je na visini od 1.000 m njegovu letelicu zahvatila i prevrnula snažna vazдушna struja.

Jedan Srbin je bio učesnik i prvog u istoriji pravog vazdušnog boja između aviona. To se dogodilo 27. 8. 1914, tokom Cerske bitke, kada je pilot Miodrag Tomić bio u izviđačkoj misiji iznad Mišara. U susret mu je došao austrougarski avion čiji je pilot prvo u znak pozdrava mahnuo Tomiću, na šta mu je ovaj uzvratilo. Međutim, tada je protivnik, čije ime je ostalo nepoznato, okrenuo letelicu

i otvorio na Tomića vatru iz pištolja. Po nekim izvorima, pošto nije očekivao napad i nije bio naoružan, srpski pilot je bio prinuđen da se spasava brzim poniranjem. Po drugom verziji, Tomić je uzvatio iz svog pištolja i na tome se sve završilo. Do ovog incidenta vojni avioni korišćeni su samo za izvidanje, s tim da su piloti ponekad bacali na protivnike ispod sebe ručne bombe i granate. U roku od samo nekoliko nedelja posle ovog događaja i srpski i austrougarski avioni opremljeni su mitraljezima, čime je počela nova etapa u razvoju ratnog vazduhoplovstva.

Prvo uspešno dejstvo uslovno rečeno protivvazdušne odbrane zabeleženo je tokom Prvog svet-skog rata i delo je Srbina. To je bio artiljerac Radoje Ljutovac koji je 30. 9. 1915. iznad Kragujevca iz (običnog) topa oborio nemački avion marke "Farman" sa dva člana posade, za šta je odlikovan Karađorđevom zvezdom sa mačevima i unapređen u čin kaplara.

Konačno, srpsko ratno vazduhoplovstvo je prvo u istoriji, krajem septembra 1915. ostvarilo sanitetski transport (vazdušnu evakuaciju) ranjenika i bolesnika.¹³⁴

3. Vazdušni bojevi

Prve borbe bile su stvar improvizacije. Vođene su pucanjem iz ličnog vatrene oružja (pištolji i puške), namernim sudarima, nadletanjem protivnika i onda kačenjem i kidanjem njegovog krila "mačkom" (kukom, nekom vrsta sidra) i slično.

Prvi oružani okršaj između aviona odigrao se 1913. u meksičkom građanskom ratu, ali bi se pre mogao nazvati nameštenim revolveraškim obračunom u vazduhu, pošto su piloti sukobljenih strana pucali jedan na drugog iz revolvera. Radilo se zapravo o dva Američakna, Filu Rajderu (*Phil Rader*) i Dinu Lembu (*Dean Ivan Lamb*) koji su se kao plaćenici borili na suprotnim stranama. Pošto su bili dobri prijatelji, nisu hteli da ubiju jedan drugog, već su zapravo lažirali borbu - pucali su iz revolvera, namerno promašujući, dok ih nisu ispraznili, a zatim su sleteli.

Ne računajući ovu epizodu, koja nije bila prava borba već jedna vrsta predstave, prvi pravi okršaj u vazduhu bio je onaj u kome je 27. 8. 1914. učestvovao srpski pilot Miodrag Tomić. O tome je već bilo reči.

Već 5. 10. 1914. hicem ispaljenim iz puške iz drugog aviona oboren je prvi avion iznad Reimsa u Francuskoj. To je bila prva prava vazdušna pobeda u savremenom značenju. Ostvarili su je francuski pilot Žozef Franc (*Joseph Frantz*) i njegov izviđač/nišandžija kaplar Luj Kveno (*Louis Quenault*). Ovaj drugi je, kad mu se zaglavio mitraljez uspeo da protivnički avion obori pogotkom iz puške. U padu nemačkog aviona stradala su oba njegova avijatičara.

Ubrzo počinje naoružavanje aviona mitraljezima i bombama, tj. sredstvima kojima se može delovati ne samo po protivničkim letelicama već i po ciljevima na tlu odnosno vodi.

Kada je reč o vazdušnim bojevima i vazdušnim asovima, uglavnom se asom smatra pilot koji je oborio 5 ili više protivnika. Neki od njih stekli su svetsku slavu:

Najveći vazdušni as Prvog svetskog rata bio je Nemač Manfred Rithofen (*Manfred von Richthofen*) proslavljen pod nadimkom „Crveni baron“ koji je stekao zahvaljujući jarko crvenoj boji kojom je farbao avion. Za godinu i po dana (od svoje prve vazdušne pobede 17. 9. 1916, do 21. 4.

¹³⁴ Jandrić M. 2012, 4.

1918, kada je poginuo) oborio je 80 protivničkih aviona. Istini za volju, uz svo uvažavanje njegove hrabrosti i umeća, njegov trokrilac *Foker dr. 1* (*Fokker dr. I*) bio je poslednja reč tehnike i daleko superiorniji od protivničkih letelica. Odlikovali su ga za to doba izuzetna sposobnost manevrisanja i penjanja, velika vatrena moć (2 mitraljeza), šasija od šupljih metalnih cevi (što ga je činilo mnogo otpornijim na metke od drugih aviona, pravljenih uglavnom od drveta), vodoravni stabilizator od metala (tada novina u gradnji letelica) itd.

Kada je reč o vazдушnim poredama u Drugom svetskom ratu, tu, makar formalno, vlada apsolutna dominacija nemačkih pilota.

Najveći vazdušni as u tom ratu i istoriji uopšte, sa čak 352 poreda je Erih Hartman (*Erich Hartmann*). Prema nekim izvorima, čak 107 nemačkih pilota oborilo je po 100 ili više, a čak 236 njih uništio je 60 ili više protivničkih aviona. Takav uspeh objašnjava se raznim faktorima, kao što su učešće u ratu još od 1939; česte borbe protiv nedovoljno iskusnih ili protiv tehnički neravnopravnih protivnika; računanje i aviona uništenih na zemlji (Sovjeti su npr. računali samo avione oborene u vazduhu); način brojanja poreda (dovoljna je bila prijava pilota, dok su npr. kod Sovjeta to morala da potvrde najmanje dva izvora, od kojih jedan sa zemlje); veliki broj sati leta itd. Čak i uz uvažavanje pomenutih momenata, neverovatne statistike nemačkih pilota podvrgavaju se razumnoj sumnji.

Naime, prosto je nemoguće da niko od Saveznika (SSSR, SAD, Velika Britanija) nije imao asove koji bi postigli makar približne rezultate, te da niko Nemcima nije mogao prići ni po broju pojedinačnih poreda (pored nedostižnog Hartmana imali su i pilote sa takođe neverovatnih 301, 275, 267 itd. poreda) ni u broju pilota sa ogromnim brojem poreda. Uostalom, uz pomenute mega-asove, Nemačka je imala još oko 5.000 "običnih" lovačkih asova. Imajući to u vidu nemoguće je objasniti kako su Nemci izgubili rat u vazduhu protiv SSSR pa i čitav Drugi svetski rat; kako nisu uspeali da se obrane od masovnih napada američko-britanskih bombardera; zašto takva nadmoć u vazduhu (a Nemci su još od 1944. imali i prvi na svetu mlazni avion – lovac-bombarder „Meseršmit“ Me-262) nije uticala na ishod rata; kako to da su piloti nemačkog ratnog vazduhoplovstva prijavili da su uništili ukupno 44.000 sovjetskih aviona (u vazduhu i na zemlji) dok su sovjetski piloti oborili 40.000 nemačkih aviona – ali samo u vazduhu; itd. Pri tome je od juna 1941. do otvaranja Drugog fronta u Evropi, iskrcavanjem u Normandiji juna 1944. Nemačka ratovala praktično samo protiv SSSR, koristeći tu ogromnu većinu od svojih više od 77.000 borbenih aviona (upotreba njenog ratnog vazduhoplovstva u ostatku Evrope i Africi bila je zanemariva u poređenju sa Istočnim frontom). Takođe, poređenje sovjetskih i nemačkih izveštaja iz ratnih arhiva o istim događajima, pokazuje da su Nemci prijavljivali po 2, 3 pa i 6 puta više oborenih sovjetskih aviona od stvarnog broja.¹³⁵ Konačno, o tome da nešto u nemačkim statistikama nije u redu svedoče podaci Britanaca koji su izračunali da su njihovi stvarni gubici u vazдушnom ratu protiv Nemaca 4,5 puta manji od onoga što su tvrdili Nemci.

Najbolji asovi Saveznika bili su Sovjeti Ivan Kožedub (rus. *Иван Н. Кожедуб*) sa 66 i Aleksandar Pokriškin (*Александр И. Покрышкин*) sa 65 poreda. Po nekim novim istraživanjima Kožedub je za samo 2 godine (učestvovao u ratu od 1943) oborio 107 neprijateljskih aviona (od toga, braneći se od njih, 5 američkih). Ima mišljenja da je zapravo on bio najveći as Drugog svetskog rata, zato što su Hartmana sovjetski piloti obarali čak 14 puta (imao je veliku sreću, jer je svaki, pa i prvi put, mogao poginuti i time bi njegova pilotska karijera bila završena) dok Kožedub nikada nije oboren.

¹³⁵ Марданов А. 2006, 30-35; Марданов А. 2006¹, 2-29; Смирнов А. 2013.

Jedine žene, vazdušni asovi Drugog svetskog rata, bile su sovjetski piloti Lidija Litvjak (*Лидия В. Литвяк*) и Jekaterina Budanova (*Екатерина В. Буданова*) sa 12 odnosno 11 pobjeda. Obe su te rezultate ostvarile za samo 1 godinu ratovanja (prve borbene letove imale su sredinom 1942. a poginule su u leto 1943).

Posle Drugog svetskog rata, u vreme mlaznih aviona nema više masovnih vazdušnih bojeva kao u prošlosti. Stoga je i mnogo manje pobjeda.

Prvi na listi asova iz posleratnog perioda su Sovjeti Nikolaj Sutjagin (*Николай В. Сутягин*) i Jevgenij Pepeļajev (*Евгений Г. Пепеляев*) koji su u Korejskom ratu (1950-1953) oborili 22 odnosno 20 aviona protivnika, a za njima Izraelac Giora Epštejn (*Giora Epstein*) sa 17 vazdušnih pobjeda u izraelsko-arapskim ratovima 1967-1973.

Poslednji masovni vazdušni bojevi gde su protivnici videli jedan drugoga i oslanjali se u borbi prvenstveno na svoje lične kvalitete (hrabrost, umeće pilotiranja i dobri refleksi) i mogućnosti aparata (aviona) zabeleženi su u Korejskom ratu 1950-1953 u kojem su se u vazduhu iznad Koreje svakodnevno sukobljavali piloti SAD i njihovih saveznika sa onima iz SSSR, Kine i Severne Koreje.

Od tada borbe u vazduhu vode se sa velike daljine, tako što pilot vidi protivnika kao tačku na svom radaru i lansira rakete koje same pronalaze cilj. Razlog tome su ogromna brzina savremenih aviona, njihova izuzetna manevarska sposobnost, usavršeni radari, ogroman domet novih raketa vazduh-vazduh itd.

U Rusiji je proizvedena i nalazi se u završnoj fazi testiranja raketa vazduh-vazduh KS-172 (rus. *КС-172*) koja je u stanju da pogodi cilj na udaljenosti i do 400 km. I to cilj koji se nalazi na visini između 3 i 30.000 metara. Ova raketa za sada nema premca u svetu.

S obzirom na razne faze kroz koje su prošli vojni vazduhoplovi i vazdušni ratovi, ne samo da se govori o petoj (najnovijoj) generaciji aviona, već se ponekad pominje i peta generacija vazdušnih ratova.¹³⁶

Danas je nezamislivo bilo kakav ozbiljan oružani sukob bez upotrebe vojne avijacije - u cilju izviđanja, osmatranja, bombardovanja, raketiranja, izbacivanja padobranaca, prevoza trupa i tehnike, izvlačenja ranjenika i slično.

2. Međunarodnopravna uređenost vazdušnog rata

Prvi međunarodni dokument koji se bavio pitanjima neprijateljstava u vazduhu bila je Deklaracija o zabrani bacanja bombi iz balona ili sličnih sredstava, usvojena na Prvoj haškoj konferenciji (1899). Ona se, međutim, odnosila samo na period od pet godina i

¹³⁶ Layton P. 2018, 23-32.

nije bila obnovljena na Drugoj haškoj konferenciji (1907). Od tada je bombardovanje jedna od glavnih prednosti ratnog vazduhoplovstva.

Nakon što je Prvi svetski rat ubedljivo pokazao značaj vazdušnih operacija, posebna međunarodna komisija je 1923. godine izradila predlog pravila vazdušnog rata. Iako se radilo o pokušaju kodifikacije postojećeg običajnog ratnog prava, države nisu bile voljne da ponuđena pravila ratifikuju, niti su ih se pridržavale tokom Drugog svetskog rata.

Vazdušni rat nije na pravi način uređen ni danas. Iako su višestranim sporazumima u izvesnoj meri regulisana pojedina pitanja, kao što su zabrana bombardovanja izvesnih ciljeva, zaštita sanitetskih vazduhoplova i slično, još nema celovitih opštepriznatih pravila vazdušnog rata, već se na njega primenjuju pravila i principi kopnenog odnosno pomorskog rata (u zavisnosti od toga da li vazduhoplovi dejstvuju protiv ciljeva na kopnu ili na moru).

Veza sa pravilima kopnenog rata je logična već zbog toga što su ta pravila najstarija, najrazvijenija i sadrže osnovne principe ratovanja koji uvek važe (ma gde se ratovalo); što su vazduhoplovi na mnogo načina vezani za tlo;¹³⁷ što vazduhoplovi bombardovanjem i na druge načine dejstvuju po ciljevima na kopnu, s tim da često dejstvuju u sadejstvu sa svojim kopnenim snagama; što je protivvazdušna odbrana najvećim delom stacionirana na kopnu; što i članovi posada vazduhoplova mogu dospeti u položaj ranjenika, bolesnika i ratnih zarobljenika, i u tom slučaju uživati isti status kao borci kopnenih jedinica; itd.

Veza sa pomorskim ratom potiče od tradicionalnog gledanja na vazduhoplovstvo kao na jedan vid plovidbe, s tim što to nije po talasima mora, već po vazduhu (vazdušna plovidba). Otuda i razna rešenja koja su u vazduhoplovstvo preuzeta iz pomorstva, kao što su ona o državnoj pripadnosti, posebnim oznakama i identifikaciji vazduhoplova; o imenovanju odgovornog lica zapovednikom odn. kapetanom; itd. Uz to, vazduhoplovi su, slično brodovima, u poziciji da primenjuju određene mere kao što su npr. blokada ili sprečavanje ratne kontrabande. Konačno, pomorske i vazduhoplovne snage su često tesno povezane (npr. nosači aviona i helikoptera) a njihove operacije mešovite, istovremene.

Ipak, vazdušni rat ima i neke samo njemu svojstvene osobenosti, koje zahtevaju da budu regulisane međunarodnim ratnim i humanitarnim pravom.

Ovde će biti dat osvrt na samo neka posebno zanimljiva pitanja.

¹³⁷ Sem onih koji su na nosačima aviona odnosno helikoptera, svi ostali stacionirani su na kopnu; tu se servisiraju, popravljaju, naoružavaju, tankiraju; tu su smešteni, odmaraju se, obučavaju (makar delom) i leče piloti i drugo ljudstvo; itd.

II. OSNOVNI POJMOVI VAZDUŠNOG RATA

1. Ratište, vojište i bojište u vazdušnom ratu

I u vazdušnom ratu pravi se razlika između ratišta, vojišta i bojišta.

1. Vazdušno ratište

To je onaj deo ratišta uopšte koji čini vazdušno prostranstvo. Obuhvata: 1) vazdušni prostor iznad državnih teritorija strana u sukobu (uključujući njihovo obalno more - unutrašnje morske vode i teritorijalno more), 2) vazdušni prostor nad okupiranim teritorijama kao i 3) vazdušni prostor iznad otvorenog mora.

Vazdušno ratište ne obuhvata prostore u kojima nisu dozvoljeni oružani sukobi, što u prvom redu znači vazdušni prostor neutralnih država, a takođe vazdušni prostor iznad neutralizovanih i nekih drugih područja (sanitetske i zone bezbednosti, demilitarizovane zone i slično).

S obzirom na to da se vazdušni prostor proteže ne samo po dužini i širini, već i u visinu, ova poslednja dimenzija vazdušnog ratišta zavisi od toga do koje udaljenosti od površine Zemlje se prostire državna teritorija, odnosno gde prestaje suverenitet države.

Danas se uglavnom smatra da je to na oko 100 km iznad zemlje (tzv. Karmanova crta) što je visina koja predstavlja granicu između vazdušnog i nadvazdušnog prostora (svemira).¹³⁸ Uostalom, i logički, iznad vazdušnog prostora ne mogu da lete vazduhoplovi (oni koriste vazduh za svoj uzgon), tu počinje kosmos, te je tu i gornja ivica vazdušnog ratišta. U slučaju ratnih dejstava izvan tih granica moglo bi biti reči o kosmičkom, a ne vazdušnom ratu.

Donja granica vazdušnog ratišta obuhvata površinski sloj Zemlje. Ne samo da su kopno i vodene površine u neposrednoj fizičkoj vezi sa vazduhom, već se na njima nalaze neprijateljski ciljevi (utvrđenja, tenkovi, brodovi itd.) ali i izvori opasnosti (protvazdušna odbrana). Sa druge strane, tu su, na sopstvenoj strani ili kod saveznika, mesta za poletanje i sletanje (aerodromi, heliodromi, nosači aviona i dr.); držanje letelica i njihovo popravljanje, servisiranje, tankiranje i naoružavanje; skladištenje i čuvanje municije i goriva; obuku pilota i članova posade, njihovo lečenje i negovanje u slučaju bolesti, ranjavanja i povrede; itd. U tom smislu postoji tesna veza između vazdušnog rata i površine kopna odnosno vode. To istovremeno definiše i okvire vazdušnog ratišta, kao prostora u kome su u principu moguće ove operacije.

¹³⁸ Više: Krivokapić B. 2017, 726-727, 871.

2. Vazdušno vojište i bojište

Vazdušno vojište je onaj deo vazdušnog ratišta u kome se izvode ratne operacije (izviđanje, borba, prevoz trupa i slično) a vazdušno bojište („bojno polje vazdušno rata“) je onaj deo vazdušnog vojišta u kome se zaista izvode neprijateljstva (vazdušni boj, bombardovanje, helikopterski desant itd.).

U oba slučaja granice ovih prostora određuju strane u sukobu planiranjem i izvođenjem operacija, s tim da ih ne smeju proširiti izvan vazdušnog ratišta. Tako npr. njihovi avioni ne smeju da vode svoje vazdušne bojeve u vazdušnom prostoru neutralne države, ne smeju da prolete tim prostorom da bi, izletevši iz njega bombardovali neprijatelja i slično.

3. Praksa

Mada izložena pravila izgledaju jasno, u praksi nije uvek sve tako jednostavno.

Specifičnost vazdušnog rata je da zbog velikih visina i izuzetne brzine, pokretljivosti i manevarske sposobnosti vazduhoplova nije uvek lako utvrditi gde se događaji odvijaju. Mada radari i druga savremena ratna tehnika omogućavaju precizno utvrđivanje položaja svakog letećeg objekta u jedinici vremena, oni mogu biti i uništeni, mogu se ometati odnosno zaslepiti, mogu se pokvariti, može se dogoditi da se na nebu odvijaju akcije tako velikog obima i intenziteta da se ne može sve pratiti (npr. vazdušni boj velikih formacija vazduhoplova).

U tom smislu, dok je u ratu na kopnu u većini slučajeva relativno lako utvrditi gde se proteže državna granica (posebno, gde počinje teritorija neutralne države) pa tome prilagoditi operacije, u vazdušnom ratu to je daleko teže.

U praksi će se mnogo puta dogoditi da vazduhoplov zaraćene strane uleti u vazdušni prostor neutralne zemlje goneći neprijatelja, bežeći sam od progona, vršeći izviđanje, nalazeći se u nevolji i slično. Ako brzo izađe iz vazdušnog prostora neutralne sile (samo proleti kroz njega, posebno u rubnom području) to najčešće neće izazvati ozbiljne posledice. Naprotiv, ako je takva praksa česta i masovna, neutralna država je dužna da brani svoj vazdušni prostor – ako treba i obaranjem vazduhoplova. Drugačije njeno postupanje moglo bi da se razume kao prikriveno stavljanje na stranu jedne od strana u sukobu.¹³⁹

¹³⁹ O tome je već bilo reči kod izlaganja prava i obaveza neutralne države.

2. Vojni vazduhoplovi

1. Vojni avioni

Prepoznatljivo obeležje vazdušnog rata je masovna i svestrana upotreba vazduhoplova, kako se nazivaju sprave koje se koriste za vazdušnu plovidbu (letenje).

Mada je važna uloga i drugih letelica, posebno helikoptera, vazdušni rat pre svega karakteriše upotreba vojnih aviona. O njihovoj pojavi i razvoju već je bilo reči.

Kada se govori o vojnim avionima obično se imaju u vidu samo takve letelice sa ljudskom posadom, kojima iz kabine upravlja čovek (pilot). Premda u širem smislu i one spadaju u vojne avione, bespilotne letelice (dronovi) se zbog niza svojih osobenosti uglavnom razmatraju odvojeno.

Vojni avioni su sve moderniji, sve brži, pokretljiviji, sve ubojitiji. Danas je avion u stanju da pogodi metu i bez vizuelnog kontakta, sa veoma velike daljine (sa nekoliko stotina kilometara) kao što može da nosi i nuklearno oružje.

Uostalom, nuklearne sile imaju i strategijsku avijaciju, što je naziv za onaj deo ratnog vazduhoplovstva koji je namenjen i opremljen za samostalno izvođenje takvih vazdušnih dejstava, koja mogu da presudno ili bar znatno utiču na tok i ishod čitavog rata. U pitanju su savremeni avioni sa najmodernijom tehnikom, koji su sposobni da prelete ogromne razdaljine, a naoružani su nuklearnim oružjem.

S tim u vezi, premda se tada nije govorilo o posebnoj strategijskoj avijaciji, dovoljno je podsetiti se da su jedine atomske bombe koje su korišćene u ratu, bačene 1945. na japanske gradove Hirošimu i Nagasaki iz aviona. Svest o tome da Amerikanci imaju strašno oružje koje izaziva užasne žrtve i neviđena razaranja, a od kojeg nema odbrane, ubrzala je odluku japanske vlade da potpiše kapitulaciju.

2. Međunarodnopravni status vojnih vazduhoplova

Samo vojni vazduhoplov (vojni avion, helikopter, vazduhoplovna jedrilica¹⁴⁰ ili bespilotna letelica) sme da učestvuje u neprijateljstvima.

U tom smislu, potrebno je da avion odnosno drugi vazduhoplov koji učestvuje u neprijateljstvima može, od strane svojih, ali i savezničkih, neprijateljskih i neutralnih oružanih snaga, biti blagovremeno prepoznat kao vojni avion (vazduhoplov) države čiju državnu pripadnost ima.

Ovo prepoznavanje naziva se identifikacija i vrši se na razne načine: vizuelno (golem okom ili pomoću optičkog instrumenta), radio-vezom, elektronskim putem (upotrebom posebnih uređaja koji automatski prepoznaju sopstvene avione), upotrebom ugovorenih signala, itd.

¹⁴⁰ Vojni bezmotorni vazduhoplov nepokretnih krila, teži od vazduha.

Vojni vazduhoplov mora imati jasne spoljne oznake za identifikaciju koje pokazuju njegovu državnu pripadnost i, s druge strane, činjenicu da je reč o vojnom, a ne civilnom avionu.

Kod aviona, ove oznake se ističu na krilima, trupu i repu, s tim da su dovoljno velike i prepoznatljive sa daljine. Najčešće se sastoje u stilizovanoj zastavi (obično krug u nacionalnim bojama) ili/i u tradicionalnom amblemu vazdušnih oružanih snaga date države (služe za određivanje državne pripadnosti) i brojevima odnosno slovima (oznake identifikacije) koji označavaju pripadnost vazduhoplova određenoj jedinici i po potrebi služe kao pozivni znaci aviona.

3. Civilni vazduhoplovi

Za razliku od vojnih, civilni vazduhoplovi ne smeju da učestvuju u neprijateljstvima.

Status takvog vazduhoplova zavisi od toga čiju državnu pripadnost ima (neke od sukobljenih strana, njenog saveznika, njenog protivnika ili neutralne zemlje), gde se nalazi, da li na bilo koji način ima neprijateljski karakter (pomaže protivniku) itd.

Slično pravilima koja važe za brodove, neutralni civilni vazduhoplov ima neprijateljski karakter ako je opremljen za ratna dejstva; ako prevozi kontrabandu ili sam predstavlja kontrabandu; ako njegov zapovednik ili posada ne dozvoljavaju pregled vazduhoplova, posade, putnika i njihovih isprava; itd.

III. POVEZANOST VAZDUŠNOG RATA SA RATOM NA KOPNU I POMORSKIM RATOM I NJIHOVIM PRAVILIMA

Vazdušni rat je neraskidivo povezan sa ratom na kopnu odnosno na moru, a time i sa osnovnim pravilima koja ih regulišu. Uostalom, dok su po prirodi stvari kopnene snage na kopnu, a pomorske na moru, vazduhoplovi se samo određeno vreme nalaze u vazduhu. Mimo toga nemaju gde da budu sem na kopnu (na aerodromima, u bazama) ili na moru (nosačima aviona ili helikoptera).

Vežano za vazduhoplove, izvođenje neprijateljstava nije ograničeno samo na vazdušne bojeve i druga dešavanja iznad površine planete. Ono obuhvata i dejstva sa visina (iz vazduha) ka ciljevima na tlu (bombardovanje, raketiranje, iskrcavanje vazdušnog desanta itd.) odnosno dejstva sa zemlje ka objektima u vazduhu (protivvazdušna odbrana).

Mada, razume se, mogu da dejstvuju i samostalno, vazduhoplovi se često koriste u sadejstvu sa kopnenom vojskom i ratnom mornaricom. To uključuje pružanje vatrene i druge podrške i pomoći, a naročito izviđanje iz vazduha, zaštitu jedinica na kopnu i

vodi od dejstva protivnika,¹⁴¹ vazdušni transport ljudstva i tehnike, avijacijsku pripremu, avijacijsku protivpripremu i dr.

Termini “avijacijska priprema” i “avijacijska protivpriprema” nastali su za vreme Drugog svetskog rata u praksi Crvene armije, po ugledu na artiljerijsku pripremu odnosno protivpripremu. Reč je o sinhronizovanom dejstvu ratne avijacije po neprijatelju, neutralisanjem njegove avijacije i artiljerije, uništenjem komandnih mesta i štabova, žive sile i tehnike, prekidanjem veza, sprečavanjem doturanja svežih snaga i snabdevanja trupa na bojištu itd.) s tim što se kod avijacijske pripreme to čini radi slabljenja odbrambene moći neprijatelja (neposredno pred juriš sopstvene pešadije i oklopnih jedinica, radi stvaranja uslova za njihov brz prodor kroz odbranu neprijatelja) dok je avijacijska protivpriprema defanzivno orijentisana (svodi se na pružanje pomoći iz vazduha sopstvenim kopnenim jedinicama u njihovoj odbrani, neposredno pred očekivani juriš protivnika). U oba slučaja posebno se cilja na psihološki efekat - podrivanja morala neprijatelja. Bliže gledajući Sovjeti su razlikovali prethodnu i neposrednu avijacijsku pripremu.

Jedan od najpoznatijih primera je avijacijska (ujedno i artiljerijska, jer su se odvijale istovremeno) protivpriprema kojom je počela Kurska bitka (1943). Na veliko iznenađenje Nemaca, Crvena armija je pola sata pre planiranog nemačkog napada, u vreme kada su nemačke trupe već bile na jurišnim položajima, otvorila po njima uragansku vatru (Sovjeti su preko obaveštajaca saznali plan napada, jačinu i raspored nemačkih snaga i tačan trenutak kada je napad trebalo da počne). Dejstvo sovjetske artiljerije i avijacije nije samo nanelo značajne gubitke Nemcima, već je poražavajuće uticalo na njihov moral, što je sve oslabilo žestinu nemačkog udara i omogućilo relativno brzu kontraofanzivu i pobedu Sovjeta.

Prema tome, avioni ne samo što osmatraju i uništavaju ciljeve na kopnu, već i poleću i sleću sa njega (sve što leti mora i da sleti) a često neposredno saraduju sa svojim kopnenim trupama. U tom smislu, zaista je veliko pitanje gde prestaje rat na kopnu, a gde počinje vazdušni rat.

Ista stvar je i sa pomorskim ratom. Tu vazduhoplovi poleću sa ratnih brodova (nosača aviona odn. nosača helikoptera),¹⁴² napadaju neprijateljske ciljeve na moru i obali, štite svoje pomorske snage i tesno saraduju sa njima, itd.

Uostalom, teško je odgovoriti na pitanje da li su nosači aviona odnosno nosači helikoptera suštinski deo pomorskih (ratne mornarice) ili vazdušnih snaga (ratnog vazduhoplovstva). Ovo zato što iako se nesumnjivo radi o brodovima, oni zapravo služe smeštaju, transportu, naoružavanju, tankiranju, popravci itd. aviona odn. helikoptera.

Premda izgleda da se radi o lažnoj dilemi, u smislu da su pomenuti vazduhoplovi nesumnjivo deo pomorskog rata, ne treba žuriti sa zaključivanjem. Jer, ako bi se koristila ista logika (to gde su

¹⁴¹ Zaštita se pruža prvenstveno od dejstava protivnika iz vazduha (npr. od napada neprijateljskih bombardera) ali se, zavisno od slučaja, može sastojati u zaštiti od drugih dejstava (npr. zaštita konvoja brodova od protivničkih podmornica).

¹⁴² Postoje i hidroavioni, letelice koje su konstruisane za poletanje sa vodenih površina i sletanje na njih (umesto točkova imaju male čamce odnosno “skije”). Međutim, mada su se prvi hidroavioni pojavili još 1910, oni nikad nisu igrali zapaženu ulogu u ratnim dejstvima.

smešteni, odakle idu na zadatke i kuda se vraćaju vazduhoplovi) onda bi se i za vazduhoplove koji su smešteni na kopnu (na aerodromima i u avio-bazama) s istim pravom moglo reći da su samo deo kopnenog rata. Tada bi, međutim, opravdano nastalo pitanje da li uopšte postoje vazduhoplovne snage i vazdušni rat ili je samo reč o posebnim sredstvima i jedinicama pomorskog i kopnenog rata. Razume se da bi takvo zaključivanje bilo pogrešno. Ovo sve pominjemo samo da bi ukazali da problem nije tako jednostavan kao što izgleda na prvi pogled.

Ova suštinska neodvojivost vazdušnih operacija od onih na kopnu i moru, ima za posledicu da nije uvek lako odrediti da li je reč o vazdušnom ili kopnenom odnosno pomorskom ratu.

Npr. ako pešadinac sa kopna ili mornar sa broda obori avion raketom zemlja-vazduh koju je ispalio sa ramena iz prenosnog lansera sa infracrvenim navođenjem (FIM-92 „Stinger“, 9K38 „Igla“ itd.) da li je to deo kopnenog odn. pomorskog ili vazdušnog rata? A šta ako avion ili helikopter bude uništen u momentu uzletanja ili sletanja ili dok je prizemljen? Da li je to onda deo vazdušnog ili nekog drugog rata? Na isti način, kada avion torpedom pogodi neprijateljski brod ili helikopter dubinskom bombom potopi podmornicu, da li je to pomorski ili vazdušni rat? Jer, ako je bombardovanje ciljeva na kopnu tradicionalno tipičan primer vazdušnog rata, zašto to ne bi važilo i za ciljeve na moru? Uostalom, ima li uticaja to da li je avion (helikopter) koji je izvršio bombardovanje poleteo sa kopna ili sa nosača aviona (helikoptera)? Pitanja se mogu nastaviti unedogled.

Sa druge strane, povezanost vazdušnih i kopnenih odn. pomorskih operacija dovela je do toga da se i u vazdušnom ratu primenjuju mnoga pravila rata na kopnu odnosno pomorskog rata, prilagođena u meri u kojoj je to nužno specifičnostima vazdušnog rata.

Tako, između ostalog i u vazdušnom ratu, po analogiji važe mnoga pravila koja su nastala u ratnom pravu koje reguliše pomorski rat, a tiču se pretvaranja trgovačkih brodova u ratne (ovde: civilnih vazduhoplova u ratne), bolničkih i drugih zaštićenih brodova (ovde: sanitetskih i drugih zaštićenih vazduhoplova), uzapćenja broda (ovde: vazduhoplova); pomorskog plena (ovde: vazdušnog plena), ratne kontrabande, itd.¹⁴³

IV. VAZDUŠNO BOMBARDOVANJE

1. Pojam vazdušnog bombardovanja

Zavisno od slučaja, pod bombardovanjem mogu da se podrazumevaju razne stvari.¹⁴⁴

Kada je reč o vazdušnom ratu, tu se pod bombardovanjem ima u vidu bacanje (ispuštanje) bombi i drugih eksplozivnih i uopšte ubojnih sredstava iz aviona i drugih vazduhoplova (vazdušno bombardovanje, bombardovanje iz vazdušnog prostora).

¹⁴³ O tome više: Pejčić P. 1997, 40-164.

¹⁴⁴ Bombardovanjem se ponekad naziva i granatiranje odnosno gađanje ciljeva kopnenom ili brodom artiljerijom. Ipak, u užem smislu, uvek se misli na napade iz vazduha. Više: Krivokapić B. 2010, 119-120.

Drugim rečima, premda se najčešće vazdušno bombardovanje svodi na izbacivanje iz vazduhoplova bombi (otuda, uostalom, i njegov naziv) ono u širem smislu obuhvata i druge akcije i mere kojima se živa sila i objekti protivnika iz vazdušnih visina gađaju nekim drugim smrtonosnim tovarom odnosno na neki drugi način.

Navešćemo samo dva posebno zanimljiva primera iz prakse:

- Od 1914. do početka 1916. godine, Francuska, Nemačka i Velika Britanija zasipale su pešadiju i konjicu neprijatelja strelicama izbačenim iz aviona. To su bili metalni projektili dužine od 2,5 do 15 cm, aerodinamičnog oblika i sa stabilizatorom na kraju (da bi padali šiljkom prema dole). Kutije sa njima (svaka sa po 20, 250 do čak 500 komada) bile su pričvršćene za trup aviona i otvarale se (ispuštale svoj smrtonosni tovar) kada bi pilot povukao uzicu. Strelice nisu bile naročito precizne, ali to je nadoknađivano time što su bacane na relativno zgušnjute snage protivnika i to u velikom broju (po nekoliko stotina odjednom). Nanosile su užasne rane (njihova energija je bila takva da su probijale i šlem i lobanju) i izazivale veliki psihološki efekat. Ovo posebno zato što od njih nije bilo efikasne odbrane čak ni u rovovima, kao i zato što su bile nečujne, tako da su protivnici često postajali svesni da su napadnuti tek kada bi videli svoje pogođene saborce, a tada je već bilo kasno. Samo Francuzi izbacili su na Nemce oko 18.000 strelica. Nemci su na svoje strelice stavljali natpis *Invention Française, Fabrication Allemande*, što na francuskom znači: "Francuski izum, nemački proizvod";

- Originalnom i dobro osmišljenom obliku vazdušnog bombardovanja pribegli su za vreme Drugog svetskog rata Japanci. Oni su 1944. koristeći povoljne vazdušne struje, prema teritoriji SAD poslali veliki broj balona (9.300 od ukupno 15.000 koliko su ih napravili) koji su nosili nosili 4-5 zapaljivih bombi. Leteli su na visini od oko 10.000 m, gde vetar duva oko 500 km/h, a kada bi, prema proračunima, stigli do teritorije SAD, satni mehanizam oslobađao je iz rezervoara kiselinu koja je uništavala balon, čime su bombe padale na ciljeve na zemlji. Cilj ove operacije nazvane "Fugo" (jap. "balon – bomba") bio je izazivanje šumskih i drugih požara i, naročito, unošenje straha kod Amerikanaca. Ovo posebno zato što se radilo o oružju koje je dejstvovalo iznenada, jer je bilo nečujno i nevidljivo. Premda su ovi napadi postigli određeni uspeh, vlada SAD je uspela da se sa njima izbori i to na tri načina. Pre svega, značajno je smanjila njihov učinak, rasporedivši veliki broj osmatrača i vatragasaca koji su blagovremeno otkrivali balone i odmah gasili požare. Uz to, sprečila je psihološki efekat tih napada, jer je uspela da ih zataška, naredivši svedocima i štampi da ništa o njima ne govore. Konačno, pošto nisu imali nikakvih informacija o rezultatima svoje operacije, Japanci su zaključili da je ona neuspešna i obustavili su je, što je značilo konačnu pobjedu SAD u ovom neobičnom nadmetanju.

Jedna od najvećih vojnih prednosti koju pružaju vazduhoplovi (avioni i helikopteri) ogleda se u njihovoj sposobnosti bombardovanja protivničkih ciljeva iz visina.¹⁴⁵

U prvo vreme borbene upotrebe vazduhoplova iz njih su izbacivane obične ručne bombe i artiljerijske granate.

Prvo bombardovanje iz aviona izvršio je 1. 11. 1911. Italijan Đulio Gavoti (*Giulio Gavotti*) koji je iz aviona izbacio 4 bombe na turske trupe u Libiji, ali bez rezultata (niko nije povređen). Turska je tim povodom protestovala, pozivajući se na to da su takvi akti zabranjeni haškom Deklaracijom o zabrani bacanja bombi iz balona ili sličnih sredstava (1899). Italija je međutim, uzvratila da se Deklaracija ne odnosi na avione tj. letelice teže od vazduha, već samo na balone.

¹⁴⁵ Jovanović M. 1958, 361-368; Pejić P. 1997, 57-81; Byron C. 2010, 175-211.

Ubrzo su počele da se proizvode posebne avio-bombe, sa stabilizatorima, koje su postale moćno sredstvo rata. Ovo zbog toga što su bile sve razornije i ubojitije, a sa druge strane, zato što su tim novim vrstama bombi relativno precizno mogli da se gađaju odabrani ciljevi, sa velikom šansom da budu i pogođeni.

Pojavili su se i posebni avioni – bombarderi, stvoreni da nose što više avio-bombi i da ih što efikasnije koriste. Došlo je i do drugih promena. Bombarderi su dobili sopstveno naoružanje i nisu više leteli pojedinačno, već uglavnom u velikim formacijama i pod zaštitom lovaca.

Novi pomaci se mogu zapaziti već u Španskom građanskom ratu (1936-1939). Mada je vazdušno bombardovanje široko korišćeno još u Prvom svetskom ratu, ono je bilo upereno protiv trupa i drugih vojnih ciljeva. Međutim, u Španiji falangisti po prvi put ciljano bombarduju gradove i druga naseljena mesta. Najpoznatije je bombardovanje Gernike, istorijskog i kulturnog centra Baskije, koje su 26. 4. 1937. po nalogu Franka izvršili njegovi saveznici – Nemci i Italijani. Broj žrtava ostao je sporan. Danas se uglavnom smatra da je stradalo 200-400 ljudi, mada se procene, zavisno od izvora, kreću od 120 do preko 1.650. Zapaljive avio-bombe izazvale su veliki požar te je najveći deo mesta potpuno uništen (po nekim izvorima čak 75% građevina). Čuvenom istoimenom slikom događaj je te iste godine na svoj način ovekovečio slavni Pablo Pikaso (*Pablo Picasso*).

U Drugom svetskom ratu vazdušno bombardovanje prerasta u jedan od osnovnih načina borbe, kojem pribegavaju sve zaraćene strane. Žestoko se bombarduju klasični vojni ciljevi (utvrđenja, bunkeri, ratni brodovi itd.) ali i gradovi.

Masovnim beskonačnim bombardovanjem Amerikanci su praktično uništili 68 japanskih gradova, među kojima i Tokio. Uostalom, jedna vrsta bombardovanja bilo je i bacanje atomskih bombi na japanske gradove Hirošimu i Nagasaki (1945).

Bombarderi B-29 koji su poletali sa Marijanskih ostrva nosili su po 9 tona bombi, a obično je u napadu učestvovalo po 500 bombardera, što znači da je samo kod jednog takvog napada na svaki grad padalo skoro 5 kilotona eksploziva. Poređenja radi, snaga atomske bombe bačene na Hirošimu bila je oko 12,5-15 kilotona. Pri tome se, ako se ne računa radijacija, običnim bombardovanjem nanosi veća šteta nego atomskom bombom iste snage, zato što sa udaljavanjem od epicentra njeno dejstvo slabi, dok se bacanjem mnoštva “običnih” bombi, ravnomerno uništavaju čitav grad i njegovo stanovništvo.

U bombardovanju noću sa 9. na 10. mart 1945. Tokio je skoro uništen, pri čemu je poginulo 100.000-125.000 ljudi, što odgovara trenutnim gubicima koje su zajedno nanele dve atomske bombe bačene na Hirošimu i Nagasaki. Takođe, ako se gleda količina uništene teritorije, Hirošima je tek na četvrtom mestu, a po opštim razaranjima objekata, ona je tek na 17. mestu među bombardovanim japanskim gradovima, od kojih su neki uništeni i do 85-90%. Nagasaki, razume se, u tom pogledu zaostaje još više.

Vazdušno bombardovanje je korišćeno i u periodu posle Drugog svetskog rata.

Tako su npr. Amerikanci u ratu u Koreji (1950-1953) bacili oko 635.000 tona bombi, a u ratu u Vijetnamu za tri godine (mart 1965 – novembar 1968) gađali Severni Vijetnam sa više od milion

tona bombi i raketa. Ukupno su u ratovima u Indokini izbacili iz vazduha 7,67 miliona tona eksploziva, što je skoro tri puta više od ukupne količine koju su bacili u Drugom svetskom ratu (oko 2,15 miliona tona).¹⁴⁶

Zbog svoje efikasnosti i snažnog psihološkog učinka na protivnika, vazdušno bombardovanje je i danas jedan od osnovnih ili u najmanju ruku vrlo važnih načina vođenja ratnih operacija.

2. Pravna dozvoljenost vazdušnog bombardovanja

Premda se smatra zakonitim sredstvom ratovanja, bombardovanje, posebno kada nije dovoljno selektivno i precizno, neizostavno izaziva velika stradanja civila i njihove imovine.

Savremeno međunarodno pravo propisuje brojna ograničenja, zabranjujući bombardovanje nebranjenih gradova, sela, naselja i zgrada; civilnih objekata; sanitetskih jedinica, transporta ranjenika i bolesnika; kulturnih dobara i spomenika i dr. Odredbe o tome sadržane su u mnogim međunarodnim sporazumima. Ta pravila su odavno prerasla u opšte običajno međunarodno pravo, što znači da su obavezna za sve, pa i države koje nisu članice relevantnih sporazuma.

Nažalost, u praksi države ponekad krše ove zabrane, a kada usled bombardovanja strada veliki broj civila, obično to pravdaju "greškom", ističu da je u pitanju "kolateralna" (uzgredna) šteta i slično.

Kolateralnom štetom (od nlat. *collateralis*, pobočni, sporedni) se u vojnoj terminologiji nazivaju civilne žrtve i razaranja civilnih objekata koji su nastali kao uzgredna posledica ratnih dejstava. Suština je u stavu da te žrtve i ti objekti nisu bili cilj napada (već su to bili živa sila i vojni objekti protivnika) ali se na njih pristaje kao na moguću uzgrednu posledicu vođenja ratnih operacija. Premda pojam ima šire značenje (odnosi se npr. i na posledice dejstva artiljerije) kolateralna šteta je najtešnje povezana sa vazdušnim bombardovanjem i raketiranjem.

Čak i danas, kada postoje tzv. "pametne bombe", krstareće rakete, laserski navođeni projektili i slično, koji su, navodno, izvanredno precizni i omogućavaju čiste, „hirurški precizne“ pogotke, praksa pokazuje da ima velikih promašaja, s fatalnim posledicama po civile. Osim u ljudskim žrtvama, odn. uništenju civilnih objekata, kolateralna šteta može se ogledati i u uništenju prirode. To je slučaj kada usled bombardovanja dođe do isticanja velikih količina nafte, žive i drugih opasnih zagađivača, kada dođe do velikih šumskih požara i slično.

Kolateralna šteta je naročito često pominjana tokom agresije NATO-a na SR Jugoslaviju (1999) kada su taj izraz koristili vojni zvaničnici Alijanse, a potom i novinari, za opisivanje i opravdavanje velikog broja civilnih žrtava i razaranja izazvanih bombardovanjem s velikih visina. Upravo zbog toga, na tradicionalnom izboru najružnije reči, održanom u Nemačkoj početkom 2000, izraz „kolateralna šteta“ (nem. *Kollateralschaden*) u konkurenciji među 1.063 reči, proglašen je za najružniju reč u prethodnoj, 1999. godini.

¹⁴⁶ Clodfelter M. 1995, 225.

Prvi pokušaji zabrane, odnosno pravnog regulisanja (ograničenja) bombardovanja sadržani su u Petrogradskoj deklaraciji o zabrani korišćenja određenih projektila u ratu (1868) a zatim u nizu drugih međunarodnih ugovora, kao što su Haški pravilnik o zakonima i običajima rata na kopnu (1907, čl. 25), Ženevske konvencije o zaštiti žrtava rata (1949) i Dopunski protokol I uz njih (1977), Konvencija za zaštitu kulturnih dobara u slučaju oružanog sukoba (1954) i dr.

Pitanje je u kojoj meri je uopšte moguće ostvariti selektivno bombardovanje tj. izbeći uništenje ili ranjavanje zaštićenih lica, odn. razaranje ili oštećenje zaštićenih objekata.

Smatra se da je u Drugom svetskom ratu samo Nemačka imala oko 593.000 žrtava bombardovanja, među kojima su ogroman broj činili civili.

U najnovije vreme bombardovanje (ne samo u smislu bacanja bombi iz aviona već i raketiranja i drugih sličnih dejstava iz vazduha) počelo je jednim delom da se razvija kao samostalan vid vođenja rata.

Razni oblici bombardovanja naročito su zastupljeni u praksi SAD. Prema nekim statistikama SAD su samo u periodu 1945–1999. bombardovale, a da same nisu bile napadnute, najmanje 20 država, neke od kojih u vezi sa raznim oružanim sukobima: Kinu (1945–1946 i 1950–1953), Koreju (1950–1953), Gvatemalu (1954, 1960. i 1967–1969), Indoneziju (1958), Kubu (1959–1960), Vijetnam (1961–1973), Kongo (1964), Laos (1964–1973), Peru (1965), Kambodžu (1969–1970), Salvador (1980), Nikaragvu (1980), Genadu (1983), Libiju (1986), Panamu (1989), Irak (1991–1999), Bosnu i Hercegovinu (1995), Sudan (1998), Avganistan (1998) i Jugoslaviju (1999).

Primetna je tendencija najvećih sila da, u cilju izbegavanja rizika za svoje trupe, koriste avijaciju na način da sa velike visine (van domašaja nedovoljno snažne protivvazdušne odbrane) izbacuje „pametne“ (navođene) bombe na ciljeve na zemlji, odnosno te ciljeve gađaju raketama.

Primer rata koji je izazvao velika razaranja i civilne žrtve, iako se praktično svodio skoro isključivo na vazdušno bombardovanje koje je trajalo 79 dana, jeste agresija NATO-a na SR Jugoslaviju 1999.

Ovde će biti ukazano na samo neka posebno interesantna pitanja koja se tiču problema određenih načina bombardovanja odnosno nekih vrsta bombi koje se koriste u tim operacijama.

1. Tepih-bombardovanje

Tako se (eng. *carpet bombing*) naziva neprekidno intenzivno bombardovanje određene površine (nekeog grada, naselja, ostrva i sl.) ogromnom količinom bombi bez ciljanja i navođenja. Bombe se u velikim količinama izbacuju iz bombardera koji lete u

gustoj formaciji, tako da poput tepiha prekriju čitavo napadnuto područje. Radi postizanja što većeg efekta često se pored ostalih izbacuju i zapaljive bombe.

Svrha takve akcije nije da se uništi određeni vojni cilj (živa sila, aerodrom, komandni centar, skladište oružja i municije, objekat vojne industrije itd.) već da se nanese što veća šteta, pa se naziva i uništavajućim bombardovanjem (eng. *obliteration bombing*). Osim neposrednog efekta koji se ogleda u uništenju objekata, infrastrukture itd., tepih bombardovanje računa i na velike civilne žrtve, na izazivanje panike u redovima protivnika i slamanje njegovog duha.

Tepih-bombardovanje koristili su Nemci pre (u Španskom građanskom ratu, boreći se na strani Franka) i za vreme Drugog svetskog rata, između ostalog i u napadu na Beograd 6-7. aprila 1941.

Na Beograd je bačeno oko 450 tona bombi, od čega je poginulo 2.274 civila, uz višestruko veći broj ranjenih. Namerno su gađani civilni objekti, tako da je porušeno ili veoma oštećeno preko 2.200, a delimično oštećeno preko 6.800 zgrada. Između ostalog, do temelja je razorena Narodna biblioteka sa oko 350.000 knjiga, među kojima i srednjovekovnim rukopisima neprocenjive vrednosti. Ona nije uništena slučajno – kasnije je utvrđeno da je bila označena na mapama nemačkih bombardera kao jedan od prioritetnih ciljeva. To je bila Hitlerova odmazda za odbijanje Jugoslavije da uđe u Trojni pakt.

Isti metod primenili su i saveznici u kasnijim fazama rata.

Anglo-američke vazdušne snage su metodom “tepih-bombardovanje” od aprila do septembra 1944. sa nekoliko stotina bombardera bombardovale Beograd 11 puta. Poginulo je oko 4.500 ljudi, uglavnom civila. Najteže žrtve bile su na pravoslavni Uskrs 16-17. aprila, kada je poginulo između 1.200 i 4.000 Beograđana (žrtve među okupatorima bile su minorne).

Naročito su poznata stravična bombardovanja Hamburga (juna 1943) i Drezdena (februara 1945).

Za svega nekoliko dana (Hamburg je neprekidno bombardovan 8, a Drezden 3 dana) Britanci i Amerikanci su na te gradove, koji nisu imali nikakav vojni značaj (u njima nije bilo velikih vojnih jedinica, vojnih fabrika ili postrojenja) sručili po nekoliko hiljada tona bombi, od kojih je u Hamburgu poginulo oko 50.000, a u Drezdenu oko 35.000 civila.

Najtragičniji primer je bombardovanje Tokija u noći između 9. i 10. marta 1945. godine.

Američki avioni su u neprekidnim talasima ispuštali bombe na najgušće naseljene delove grada izazvavši smrt 100.000-125.000 ljudi uz ogroman broj ranjenih.¹⁴⁷

¹⁴⁷ Drugim rečima, trenutnih žrtava bilo je skoro isto onoliko koliko zajedno od obe nuklearne bombe bačene na Hirošimu (oko 85.000 mrtvih) i Nagasaki (oko 36.000 mrtvih).

Amerikanci su takve napade vršili i na druge japanske gradove (Kobe, Osaka, Nagoja) što je rezultiralo time da je za samo 9 meseci od američkih bombi stradalo oko 580.000 civila.¹⁴⁸

Tepih-bombardovanje koristili su Amerikanci i kasnije, u vijetnamskom ratu (između ostalog bombardujući 1972. Hanoj i Hajfong) i u Kambodži, a tome su pribegavale i druge zemlje.

Dovoljno je reći da je na Kambodžu od 1965. do 1973. bačeno oko 2,8 miliona tona bombi, odnosno skoro pola tone po stanovniku.

Tepih-bombardovanje je zapravo napad bez izbora ciljeva (neselektivan napad), akcija u kojoj ne samo da se pristaje na velike civilne žrtve, već se ona i preduzima da bi se postigli što veći ljudski gubici i razaranja u naseljenim mestima. Kao takvo zabranjeno je međunarodnim pravom i predstavlja ratni zločin, a u posebno teškim slučajevima može se istovremeno okvalifikovati i kao zločin protiv čovečnosti.

2. Napalm bombe

Napalm je jedno od najopasnijih zapaljivih oružja. Mada se koristi i na druge načine, kao npr. u bacačima plamena, najčešće se javlja u vidu avio-bombi (tzv. plamene bombe).¹⁴⁹

Napalm bombe su naročito koristili Amerikanci. Između ostalog, oni su u zloglasnom bombardovanju Tokija u noći između 9. i 10. marta 1945. iz 330 bombardera za samo jedan sat bacili na glavni grad Japana 313 tona napalm bombi, za vreme rata u Koreji (1950-1953) bacili su na Koreju oko 32.000 tona, a u ratu u Vijetnamu (1963-1973) čak 388.000 tona napalm bombi.

Pošto razvija izuzetno visoku temperaturu, napalm bomba žrtve prži, a može i da ih uguši (zbog ogromne potrošnje kiseonika iz vazduha i istovremene proizvodnje otrovnog ugljen-dioksida prilikom sagorevanja). Oni koji su preživeli napad napalmom, svedočili su da su trpeli užasne bolove od opekotina, a mnogi su dobili i teške psihičke traume.

Reč je o nehumanom i neselektivnom oružju. Njegova upotreba protiv civila i civilnih ciljeva je zabranjena, ali međunarodno pravo ne zabranjuje izričito upotrebu protiv vojnih ciljeva. Međutim, zbog toga što nanosi nepotrebne patnje i ostavlja trajne fizičke i psihičke posledice kod žrtve, morala bi biti zabranjena upotreba ovog oružja protiv svih lica, pa i neprijateljske žive sile. Njegovo korišćenje moglo bi se tolerisati samo protiv određenih vojnih objekata i sredstava.

¹⁴⁸ Više o pomenutim, ali i nekim savremenim masovnim bombardovanjima i moralnim i drugim dilemama koje iz tog proističu: Maier C. S. 2005, 429-444.

¹⁴⁹ O napalmu je već bilo reči, kod osvrta na zapaljiva oružja.

Mada bi najbolje bilo kad bi ovo oružje sasvim bilo zabranjeno, nije velika šansa da se to uskoro dogodi.

3. Termobaričke bombe

U prošlosti avioni su izbacivali uslovno rečeno samo klasične bombe – eksplozivne naprave koje su uništavale živu silu i objekte dejstvom eksplozije odnosno raspskavanja.

U međuvremenu razvijene su vrlo različite nove bombe koje se koriste u praksi, a čija zakonitost je u nekim slučajevima u najmanju ruku sporna. Između ostalog tu spadaju i termobaričke bombe.¹⁵⁰

To su avijacijske bombe koje deluju na principu vakuuma tako što pri eksploziji usisavaju kiseonik iz atmosfere („pale“ vazduh) i na ono što se nalazi na površini tla, ali i ispod nje, dejstvuju udarnim talasom i visokim temperaturama. Njihova osnovna namena je da uništavaju objekte koji su duboko ukopani, kao što su podzemni bunker, komandni centri, instalacije, skladišta i slično.

Prve takve bombe bacali su Amerikanci u Vijetnamskom ratu (1964–1973) između ostalog i da bi u džungli očistili teren od drveća i drugog rastinja i tako napravili improvizovane helidrome. Neke tipove takvih bombi koristile su i sovjetske snage tokom rata u Avganistanu (1979–1989).

U najnovije vreme razvijeni su novi tipovi ovih bombi, koji se smatraju najjačim nenuklearnim bombama.

Najpre su Amerikanci 2005. testirali takvu bombu tešku preko 8,2 t i, zbog njene snage, nazvali je „majkom svih bombi“ (eng. *mother of all bombs*, MOB). U početku je njeno stvaranje objašnjeno neophodnošću borbe protiv terorista čiji se podzemni centri i skloništa nalaze u vletima Avganistana, da bi kasnije počela da se pominje mogućnost upotrebe za uništavanje podzemnih nuklearnih instalacija u Iranu.

Već 2007. Rusi su napravili najjaču bombu tog tipa, težine 7,1 t, koju su, sa jasnom aluzijom na to da je mnogo jača od američke, šaljivo nazvali „ocem svih bombi“ (rus. *nana vseh bomb*). Mada nešto manje mase od američke, ruska bomba je 4 puta jača i pokriva dvostruko veći prostor – američka MOB ima snagu 11 t klasičnog eksploziva TNT i radijus dejstva od 150 m, a ruska snagu čak 44 t TNT i radijus dejstva od 300 m. Rezultati testova pokazuju da efikasnost i snaga „oca svih bombi“ odgovaraju nuklearnom oružju, ali da ta bomba ne zagađuje sredinu (nema radijacije).

Navodno i jedna i druga bomba (i američka, i ruska) korišćene su u praksi, u leto 2017. u ratu u Siriji protiv terorista tzv. Islamske države.

¹⁵⁰ Wildegger-Gaissmaier A. E., „Aspects of thermobaric weaponry”, ADF Health, No. 4, 2003, 3-6, <http://armscontrol.eu/wp-content/uploads/2012/06/thermobaric-weapons.pdf>; Грек А., „Объем имеет значение: „вакуумная“ бомба“, *Популярная механика*, No. 7, 2009, www.popmech.ru/weapon/9251-obem-imeet-znachenie-vakuumnaya-bomba/#part0; Станкович В., „От 'Шварценбеля' до 'Косильщика маргариток'“, *Независимая газета*, 18. 3. 2011, http://nvo.ng.ru/armament/2011-03-18/8_shvarcenedel.html.

S pravne tačke gledišta, ove bombe spadaju u konvencionalno oružje, tako da se njihovim testiranjem i proizvodnjom ne krše postojeći sporazumi o konvencionalnom ili o nuklearnom oružju.

Ipak, nema sumnje da bi upotreba termobaričkog oružja protiv ljudi bila nehumana, te bi morala da bude zabranjena. Svi koji bi se našli u zoni dejstva takve bombe ili bi se ugušili zbog nedostatka kiseonika ili bi bili smrvljeni udarnim talasom odnosno spaljeni.

I pored toga, termobaričke bombe (istina manje snage od američke i ruske super bombe) nalaze se u arsenalima mnogih država.¹⁵¹

4. Kasetne bombe

1. Pojam. - Kasetna je posebna vrsta bombe, oblika kontejnera u kojem je smešteno od nekoliko desetina do više stotina manjih bombi (bombice, podmunicija, submunicija)¹⁵² povezanih u grozdove. Ove bombe poznate su i pod nazivom „klaster bombe“ od eng. *cluster*, svežanj, grozd.

Mada se mogu izbacivati i na druge načine (upotrebom raketa ili artiljerije) kasetne bombe se najčešće izbacuju iz aviona i rasprskavaju neposredno iznad tla pri čemu se manje bombe (podmunicija) eksplozivnim punjenjem razbacuju na sve strane da bi zahvatile što veću površinu.¹⁵³

Dejstvo ove municije zavisi od punjenja.

Najčešće ima rasprskavajuće dejstvo, tako što iz bombica velikom brzinom izleću metalne kuglice izuzetne probojne moći, koje ubijaju i ranjavaju živu silu odnosno uništavaju bunkere, oklopna i druga vozila, avionske poletno-sletne staze, železničke pruge, dalekovode i druge objekte.

Podmunicija može da ima i zapaljivo ili kombinovano punjenje, a time i takvo dejstvo.

Često se koriste grozdovi sačinjeni kao neka vrsta „koktela“ raznih bombica, tako da se npr. prvo aktiviraju bombice sa probojnim, a tek za njima one sa zapaljivim dejstvom.

¹⁵¹ Između ostalog, takvo oružje poseduje i ratno vazduhoplovstvo Srbije.

¹⁵² Ove manje bombe mogu biti mase od nekoliko stotina grama do nekoliko kilograma.

¹⁵³ Više o kasetnoj municiji: Docherty B. 2009, 934-963; Human Rights Watch et al. 2009; Raičević N. 2013, 194-219; *Cluster Munition Monitor 2014* 2014; *A Guide to Cluster Munitions*, Geneva International Centre for Humanitarian Demining, 2016, www.clusterconvention.org/wp-content/uploads/2016/04/A-Guide-to-Cluster-Munitions.pdf; *Cluster Munition: Background and Issues for Congress*, Congressional Research Service, Updated February 22, 2019, <https://fas.org/sgp/crs/weapons/RS22907.pdf>; *Cluster Munition Monitor 2019*, Cluster Munition Coalition 2019, www.the-monitor.org/media/3047840/Cluster-Munition-Monitor-2019_online.pdf.

Bombice mogu da sadrže i hemijsko odnosno biološko oružje, ali isto tako mogu da budu i neubojne - da prekidaju protok električne energije ili samo rasipaju letke.

Pored drugih, ubojnih klaster bombi, SAD su tokom agresije na Jugoslaviju 1999. koristile i tzv. antielektrične bombe. Kontejneri su bili napunjeni sa 202 bombice od kojih je svaka aktiviranjem eksplozivnog punjenja izbacivala 147 namotaja sa grafitnim vlaknima koji su padom na dalekovode izazivali kratke spojeve i tako dovodili do prekida rada sistema za prenos električne energije. To je dovodilo do toga da je u Beogradu i drugim velikim gradovima Srbije potpuno nestajala struja (što znači i nestanak svetla, prekid grejanja, prestanak rada liftova u višespratnicama, velike probleme u radu bolnica itd.) tako da je za njeno ponovno uspostavljanje trebalo da prođe po nekoliko sati za koje vreme su radnici elektrodistribucije rizikujući živote (jer su uvek mogli da ih ubiju NATO avioni) otklanjali kvarove i uspostavljali normalan protok električne energije.

Ima takvih bombica koje imaju odloženo dejstvo ili se naknadno aktiviraju dodirrom, pa čak i samo zbog blizine živog bića (imaju specijalne senzore koji reaguju na zvuk, potres tla od koraka i slično). To ih pretvara u posebnu vrstu bomba-mina koje ubijaju i nakon nekoliko decenija posle izbacivanja. Njihove žrtve najčešće su civili, posebno deca, zemljoradnici, pastiri, turisti, ribolovci i slučajni prolaznici - jer one privlače njihovu pažnju svojim oblikom i šarenilom (često su narandžaste i drugih jarkih boja).

2. Status prema međunarodnom pravu. - Status ovog oružja zavisi od njegovog punjenja i načina upotrebe.

One bombe koje su neubojne (ne izazivaju žrtve i razaranja) nisu zabranjene. Sa druge strane, jasno je da iz opšte zabrane hemijskog i biološkog (bakteriološkog) oružja sledi i zabrana kasetnih bombi koje bi sadržale takva punjenja.

U tom smislu, ovde su od prvenstvenog interesa uslovno rečeno "klasične" kasetne bombe, one koje imaju rasprskavajuće odnosno zapaljivo dejstvo.

Osnovna njihova karakteristika je da su neselektivne (dejavuju bez izbora ciljeva). Uz to, one svojim višestrukim dejstvom (rasprskavajuće, zapaljivo, eksplozivno) izazivaju višestruke povrede: mehaničke – sakaćenja izazvana rasprskavajućim dejstvom; povrede od vatrene lopte – teške opekotine i trajni invaliditet; povrede od vazdušnog udara – teške unutrašnje povrede, a ako je žrtva blizu – i smrt.

Zbog takvih osobina, ove bombe spadaju u red neselektivnog i, posebno, vrlo nehumanog oružja kojim se nanose suviše povrede i nepotrebne patnje ljudi.

Iz tih razloga, iako njihova upotreba dugo vremena nije bila izričito zabranjena opštim međunarodnim pravom, takva zabrana (naročito upotrebe protiv civilnog stanovništva) sledila je iz onih normi tog prava kojima je zabranjena upotreba neselektivnih i nehumanih sredstava ratovanja.

Između ostalog, Dopunski protokol I (1977) uz Ženevske konvencija o zaštiti žrtava rata (1949) u čl. 51/4 zabranjuje napad bez izbora ciljeva, a u čl. 35/2 precizira: „Zabranjeno je upotrebljavati oružje, projekte i materijal i metode ratovanja koji prouzrokuju suviše povrede ili nepotrebne patnje“.

Dopunski protokol o zabrani ili ograničavanju upotrebe mina, mina iznenađenja ili drugih naprava (1996) uz Konvenciju o zabrani ili ograničavanju upotrebe izvesnih vrsta konvencionalnog oružja za koja se može smatrati da imaju prekomerne traumatske efekte ili da deluju bez razlike u pogledu ciljeva (1980) u čl. 3/3 i 3/7-8 zabranjuje upotrebu mina, mina iznenađenja ili druge naprave koja je po svojoj prirodi namenjena da prouzrokuje prekomernu povredu ili nepotrebnu patnju; upravljanje tog oružja protiv civila pojedinačno ili civilnih objekata; i upotrebu tog oružja bez pravljnja razlike u pogledu ciljeva.”

To je, uostalom, primećeno i u delu stručne i naučne literature iz oblasti međunarodnog prava oružanih sukoba.¹⁵⁴

I pored toga, ove bombe deo su arsenala velikog broja armija. Štaviše, korišćene su u praksi protiv žive sile, od Drugog svetskog rata do naših dana:

Po nekim izvorima, kasetne bombe prvi su upotrebili Sovjeti protiv Finske (1939-1940) a po drugima Nemci u Drugom svetskom ratu.

U ratovima u Vijetnamu, Laosu i Kambodži (1964-1968) Amerikanci su upotrebili ogromnu količinu kasetne municije - na Laos je bačeno 414.000 kasetnih bombi sa oko 270 miliona bombica, na Vijetnam 296.000 kasetnih bombi sa oko 97 miliona bombica, na Kambodžu 87.000 kasetnih bombi sa preko 26 miliona bombica. One su ubile ili ranile u Laosu oko 11.000, u Vijetnamu oko 34.000 i u Kambodži oko 5.000 lica, s tim da su oko 30% njih bila deca. Neeksplodirane kasetne bombe-mine ubijaju i danas, nakon pola veka - samo u Vijetnamu od njih godišnje strada oko 300 lica. Ako se njihovo čišćenje nastavi ovim tempom procene su da će ono potrajati još 300 godina.

Amerikanci su kasetne bombe bacali i na Grenadu 1983, Liban 1983, Libiju 1986; Irak 1991, Avganistan 2001-2002, itd;

Kasetnu municiju, prvenstveno u vidu kasetnih bombi, koristili su i: Izraelci u Libanu 1978, 1982. i 2006; Sovjeti u Avganistanu 1979-1988; Britanci protiv Argentinaca u Foklandskom ratu 1982; Iračani protiv Irana 1984; Francuzi u Čadu 1986-1987; SAD i Velika Britanija u Iraku 2003-2006; obe strane u rusko-gruzijskom ratu 2008; Tajland u Kambodži 2011; vladine snage u građanskom ratu u Sudanu 2011-2014; obe strane u građanskom ratu u Siriji 2012-2014; Saudijska Arabija u Jemenu 2015; itd.

Kasetne bombe koristile su NATO snage (SAD, Velika Britanija i Holandija) tokom agresije na Jugoslaviju (1999). Ukupno je na raznim lokacijama bačeno oko 2.000 kasetnih bombi (kontejnera) sa oko 297.000 kasetnih podprojektila (“bombica”). Samo u bombardovanju Niša 7. 5. 2019, čiji je centar zasut ovom municijom u po bela dana (između 11,30 i 11,40 h) kada su ulice bile pune građana, poginulo je 15 i ranjeno 18 ljudi. Na području uže Srbije (bez Kosova) od kasetnih bombi NATO alijanse, poginulo je 31 i ranjeno je 160 lica. Čak 93% među njima bilu su civili, uključujući i decu. Na Kosovu su žrtve bile još veće – samo 13. 5. 1999. u bombardovanju u blizini Prizrena kasetnim bombama kolone albanskih izbeglica, koja se vraćala kućama, ubijeno je više od 100 civila, većinom žena, dece i starih osoba.

Poseban problem u vezi s kasetnim bombama jeste to što u praksi od njih (usled direktnog napada ili kasnije, kada se one pretvaraju u neku vrstu mina) često stradaju civili. U mnogim slučajevima žrtve među civilima bile su mnogostruko veće od onih među borcima.

¹⁵⁴ Wiebe V. 2000, 85-167.

Iz tih razloga u međunarodnim okvirima pokrenuta je obimna kampanja za izričitu ugovornu zabranu ovog oružja. Ona je naročito ojačala nakon usvajanja Konvencija o zabrani upotrebe, skladištenja, proizvodnje i prometa protivpešadijskih mina i o njihovom uništavanju (1997).

Kao rezultat toga, 2008. potpisana je Konvencija o kasetnoj municiji,¹⁵⁵ kojom su ugovornice preuzele obavezu (čl. 1/1) da nikada i ni pod kojim okolnostima ne koriste kasetnu municiju, ne razvijaju, ne proizvode ili na drugi način stiču, skladište ili prenose drugima takvu municiju odnosno da ne pomažu ili ne ohrabruju bilo koga da preuzima Konvencijom zabranjene aktivnosti. Samo ograničeni broj kasetne municije sme biti zadržan i to radi obuke u pronalaženju, deaktiviranju, uništavanju i slično.

Iako je van svake sumnje u pitanju važan korak, veliko ograničenje predstavlja činjenica da je do sredine 2022. godine Konvenciju ratifikovalo samo 110 država (oko polovine svih zemalja sveta) među kojima nisu sile poput SAD, Rusije, Kine, Indije, Pakistana i dr.¹⁵⁶ Ipak, treba očekivati da će se krug članica Konvencije stalno širiti.

Imajući u vidu sve navedeno, moglo bi se zaključiti da je upotreba kasetne municije protiv civila i civilnih ciljeva uvek zabranjena (kao što je i inače zabranjen svaki napad na njih) ali da nije zabranjena protiv vojnih ciljeva kao što su utvrđenja, bunker, vojni aerodromi i slično.

Takvo stanje će trajati sve dok Konvenciju o kasetnoj municiji ne prihvati većina država, odnosno dok njena rešenja ne prerastu u deo opšteg međunarodnog običajnog prava (i time postanu obavezna za sve). U takvoj situaciji, problem u praksi dodatno komplikuje činjenica da zaraćene strane same određuju šta je vojni, a šta civilni objekat.

5. Projektili sa osiromašenim uranijumom

Osiromašeni uranijum (eng. *depleted uranium*, *DU*) je nusproizvod obogaćivanja prirodnog urana za potrebe rada nuklearnih elektrana.¹⁵⁷

Bliže gledajući, to je radioaktivni materijal sastavljen od uranijumskih izotopa U-238 (99,8%) i U-235 (0,2%). S obzirom na to da je njegova gustina 2,4 puta veća od gustine gvožđa, a 1,7 puta veća od gustine olova,¹⁵⁸ pojedine armije (u prvom redu SAD) stavljaju ga u obliku legure u artiljerijska i slična zrna zato što su takva zrna manja od običnih, ali imaju veću probojnu moć, te su vrlo efikasna u borbi protiv oklopnih jedinica.

¹⁵⁵ Stupila na snagu 1. 8. 2010.

¹⁵⁶ *Convention on Cluster Munition*, Status as at 30-06-2021, UNTC, treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtsg_no=XXVI-6&chapter=26&clang=_en.

¹⁵⁷ Naziva se osiromašenim zato što ima niži sadržaj izotopa U-235 nego što je normalno (samo 0,2-0,3% umesto 0,72%).

¹⁵⁸ Gustina osiromašenog uranijuma je 19,1 g/cm³ (19.050 kg/m³).

Mada u načelu može da ima i širu primenu, u savremnoj praksi naročito se koristi za napade iz vazduha, u municiji koja se ispaljuje sa helikoptera-lovaca na tenkove i aviona.

Primeru radi, američko protivtenkovsko zrno kalibra 30 mm sadrži oko 275 g osiromašenog uranijuma. Takva zrna ispaljuju se sa jurišnih helikoptera "Apač" (*Boeing AH-64 Apache*) iz topa *M230 Chain Gun*, brzinom od 625 hitaca u minuti (10,4 u sekundi). Helikopteri imaju i 16 protivoklopnih raketa (*AGM 114 A Hellfire*) i drugo oružje, ali su poznati upravo po topu koji puca municijom sa osiromašenim uranijumom. On sa daljine od 2.500 m probija oklop debljine 50 mm. Takva municija koristi se i na borbenim avionima A-10 (*Fairchild Republic A-10 Thunderbolt*) čije primarno oružje je top (*GAU-8/A Avenger*) tipa Getling, sa 7 cevi koje se okreću. Specijalno konstruisan za borbu protiv tenkova, ispaljuje do 4.200 hitaca u minuti (70 u sekundi) i probija oklop debljine 69 mm na 500, odnosno debljine 38 mm na 1.000 m daljine.

Kada ova municija pogodi metu, razvija se visoka temperatura (više od 800° C), zapali se osiromašeni uranijum kojim je projektil punjen i oslobađa otrovni uranijum-dioksid, koji lica koja se nalaze u relativnoj blizini udisanjem unose u telo, gde on otpušta radijaciju do kraja njihovog života.

To izlaže ljude (protivničke borce, ali i civilno stanovništvo) opasnosti od genetskih oštećenja, raka, tumora, leukemije i drugih bolesti, i to ne samo kod postojećih, već i kod budućih generacija.

Kao da to nije dovoljno, upotreba municije sa osiromašenim uranijumom dovodi i do teških oštećenja životne sredine u smislu velike i izuzetno dugotrajne kontaminacije. Pošto je radioaktivnost uranijuma praktično večna (vreme njegovog poluraspada je čak 4,5 milijardi godina)¹⁵⁹ to znači da se tako trajno kontaminira priroda uključujući čitav lanac ishrane - radioaktivni prah se širi vazduhom, prodire u zemljište i vode, a zatim i u biljke i životinje.

Iz tih razloga, korišćenje ove municije nailazi na široku osudu. Zabrana njene upotrebe proističe, između ostalog, iz Martensove klauzule. Ta zabrana sledi i iz svih onih normi međunarodnog prava oružanih sukoba koje izričito zabranjuju upotrebu nehumanih sredstava ratovanja odnosno sredstava koja mogu da prouzrokuju opsežna, dugotrajna i teška oštećenja životne sredine, neselektivan napad, čak i posredan napad na civilno stanovništvo itd.

I pored toga, projektili sa osiromašenim uranijumom korišćeni su u praksi mnogo puta. Navešćemo samo nekoliko primera:

- U Zalivskom ratu 1991. Amerikanci i Britanci ispalili su oko 944.000 projektila sa osiromašenim uranijumom, posejavši na teritoriji Iraka i Kuvajta između 320 i 750 tona tog radiaktivnog elementa. U novom ratu protiv Iraka (2003) na tu zemlju ispalili su još 300.000 projektila sa osiromašenim uranijumom.

¹⁵⁹ Tek nakon toga raspada se, i to samo 50% jezgara ovog materijala.

To je dovelo je do ogromnog porasta broja mrtvorođene dece, dece rođene sa anomalijama i defektima, leukemije kod dece, kancerogenih oboljenja i drugih užasnih posledica po lokalno stanovništvo i prirodu, koje verovatno nikada neće moći biti sagledane do kraja.¹⁶⁰

- Ovu municiju su SAD odnosno NATO rasipali i po prostorima bivše Jugoslavije. Prvo su 1994-1995. u Bosni i Hercegovini sa oko 10.000 projektila gađali lokalne Srbe, a zatim su tokom agresije 1999. na tridesetak lokacija u SR Jugoslaviji ispalili između 31.000 i 50.000 projektila, što znači između 9 i 15 tona osiromašenog uranijuma.

Tim povodom izveštaj Senegalca Bakari Kantea (*Bakary Kante*) šefa misije Programa UN za čovekovu sredinu (UNEP) koji je napisan 1999, a čije je objavljivanje sprečeno od strane UN (sadržina izveštaja je ipak procurela u javnost) bio je kategoričan u oceni da će naredne generacije koje žive na bombardovanom području patiti od kancerogenih oboljenja i leukemije, da će biti povećan broj spontanih pobačaja i deformiteta novorođenčadi.¹⁶¹

To je potvrđeno u praksi. Posle NATO agresije 1999. u Srbiji je zabeležena prava eksplozija raznih bolesti, posebno raka i leukemije, uz vrlo visoku stopu smrtnosti. Prema dr Slobodanu Čikariću, predsedniku Društva Srbije za borbu protiv raka, dok u razvijenim zemljama stopa novih slučajeva malignih obolenja opada u proseku za 0,6% godišnje, a stopa smrtnosti za 1,6%, u Srbiji broj obolelih od raka svake godine raste za 2%, a broj umrlih za 2,5%. To je po njemu direktna posledica NATO bombardovanja osiromašenim uranijumom. Prema podacima Instituta za javno zdravlje "Dr Milan Jovanović Batut" u Srbiji je 1999. godine od raka obolelo 19.625 i umrlo 12.312 osoba, a 2012. razbolelo se 36.408 i umrlo 21.269 ljudi, što je skoro dvostruko više (pri tome broj stanovnika u Srbiji ne raste, već iz godine u godinu opada).¹⁶² Najzad, Izveštaj Instituta za javno zdravlje iz Prištine koji se odnosi na 2013 i 2014. pokazao je rast broja obolelih od malignih tumora na Kosovu za 57%.¹⁶³ Pored toga, povećanu radijaciju na mestima koja su gađana municijom sa osiromašenim uranijum i teška oštećenja prirode dokumentovani su rezultatima raznih istraživanja¹⁶⁴ uključujući i studije UN i njihovih specijalizovanih agencija.¹⁶⁵

¹⁶⁰ Al-Azzawi S. N. 2009; Al-Azzawi S. N. 2010, 14-24; Eley T. 2010; Al-Azzawi S. N. 2017.

¹⁶¹ Персонс Р., Уранијум за Србе 4,5 милијарди година, Београдски форум за свет равноправних, 29.8.2012, www.beoforum.rs/forum-prenosi-beogradski-forum-za-svet-ravnopravnih/382-uranijum-za-srbe.html.

¹⁶² Nakon izloženosti radioaktivnim materijalima oboljenja od raka pojavljuju se u proseku nakon 15 godina.

¹⁶³ "Zbog bombardovanja: Duplo više Srba danas umire od raka nego pre 16 godina!", *Telegraf*, 26. 3. 2015, www.telegraf.rs/vesti/1494820-zbog-bombardovanja-duplo-vise-srba-danas-umire-od-raka-nego-pre-16-godina; "Čikarić: iduće godine očekujemo 'eksploziju' malignih oboljenja", *Blic online*, 13. 12. 2013, blic.rs/Vesti/Drustvo/427114/Cikaric-Iduce-godine-ocekujemo-eksploziju-malignih-oboljenja; „НАТО осиромашени уранијум: Србија по смртности од тумора прва у Европи“, *Србија данас*, 24. 3. 2015, srbijadanas.net/nato-osiromaseni-uranijum-srbija-po-smrtnosti-od-tumora-prva-u-evropi/; "NATO committed genocide over the Serbian health: Dr Danica Grujicic reveals the truth about the inflicted damage during bombing", *Telegraf* 26.12.2016, telegraf.rs/english/2531692-nato-committed-genocide-over-the-serbian-health-dr-danica-grujicic-reveals-the-truth-about-the-inflicted-damage-during-bombing; Račić J. 2017.

¹⁶⁴ Rajković M. B. 2001, 295-308; Milačić S., Simić J. 2004; Pejanović Lj. 2015, 33-53; Vujić J., Antić D. 2015; Bataveljić D. 2017, 483-499; Račić A. J., 2017.

¹⁶⁵ *Depleted Uranium in Serbia and Montenegro*, UNEP 2002, postconflict.unep.ch/publications/duserbiamont.pdf; *Depleted Uranium in Bosnia & Herzegovina: Post-Conflict Environmental Assessment*, UNEP 2003, postconflict.unep.ch/publications/BiH_DU_report.pdf.

O prikrivenom, ali užasnom dejstvu ovog oružja, samim tim i njegovoj posebnoj nehumanosti, svedoči podatak da se oko 200.000-250.000 američkih veterana (oko 30% od ukupno 697.000 američkih vojnika – učesnika rata) razbolelo od „sindroma Zalivskog rata“, čiji su simptomi karakteristični za prekomernu ozračenost - hroničan umor, bolovi u mišićima i zglobovima, gubitak telesne mase (težine), pojava tumora, oštećenje imunološkog sistema, neurološki problemi, oštećenje bubrega, defekti kod potomaka (rađanje dece bez očiju, ušiju, prstiju, sa ozbiljnim bolestima krvi ili disajnih organa) i dr.

Samo do kraja 1996. godine 187.000 američkih veterana iz Zalivskog rata (1991) tražilo je medicinsku pomoć, 18.200 ih je hospitalizovano, a do 1997. između 2.400 i 5.000 ih je umrlo. Do 2001. broj umrlih popeo se na preko 25.000. Prema podacima iz 2002. čak 29% onih koji su se borili u Iraku proglašeni su invalidima, a 23% dobija invalidske penzije.¹⁶⁶

Takve zdravstvene probleme imali su odnosno imaju i vojnici iz članica NATO koji su posle 1999. bili stacionirani u misijama na Kosovu, gde je najveća količina i gustina osiromašenog uranijuma bačenog na Srbiju.

Prema podacima italijanskog ministarstva odbrane, samo do 2009. više od 2.600 italijanskih vojnika koji su prethodno bili na Kosovu razbolelo se od limfona (vrsta raka) i leukemije.¹⁶⁷ U tom svetlu pojavio se novi fenomen i izraz „balkanski sindrom“.¹⁶⁸

Vojni veterani koji su učestvovali u sukobima odnosno misijama u Persijskom zalivu, Bosni i Hercegovini i na Kosovu, gde su korišćeni projektili sa osiromašenim uranijumom, imaju 14 puta više hromozomskih abnormalnosti u svojim genima.¹⁶⁹

Upotrebu ove municije dodatno odlikuju posebna nemoralnost, pa i podmuklost, pa ne čudi što je mnogi zovu “metal beščašća”¹⁷⁰ i ukazuju da je to sledeće sredstvo ratovanja koje treba zabraniti.¹⁷¹

¹⁶⁶ Bertell R. 1999; Duraković A. 2001, 130-134; Brower V. 2003, 551-553; *Gulf War Illnes*, ratical.org/radiation/vzajic/9thchapter.html; *Depleted Uranium: WonderWeapon or Toxic Hazard?*, iraqjournal.org/journals/DepUr.pdf.

¹⁶⁷ *Italian court rules that Ministry of Defence failed to protect Balkan peacekeepers*, International Coalition to Ban Uranium Weapons, 16.12.2009, bandepleteduranium.org/en/a/306.html. Vlada Italije osnovala je i poseban fond za obeštećenje ovih vojnika.

¹⁶⁸ Duraković A. 2001; *Tests needed for „Balkans Syndrome“*, BBC News, 6.1.2001, news.bbc.co.uk/2/hi/science/nature/1104065.stm; *Europe to debate „Balkans syndrome“*, CNN, 17.1.2001, edition.cnn.com/2001/WORLD/europe/01/17/defence.uranium/.

¹⁶⁹ “Bajdner: Amerikanci ne znaju šta se dogodilo 1999”, Tanjug, *Blic*, 25.3.2009, www.blic.rs/vesti/politika/bajdner-amerikanci-ne-znaju-sta-se-dogodilo-1999/p63ydt1.

¹⁷⁰ *Metal of Dishonor: Depleted Uranium – How the Pentagon Radiates Solders & Civilians with DU Weapons* 1997.

¹⁷¹ McDonald A. 2008, 17-24.

Osiromašeni uranijum je zapravo radioaktivni otpad, nusproizvod iz nuklearnih reaktora. Umesto da izdvajaju ogromna sredstva za izgradnju i čuvanje objekata za skladištenje tog materijala, najrazvijenije zemlje na čelu sa SAD, uvidele su da im se više isplati da ga koriste u projektilima i tako jednostavno „odlažu“ na tuđim teritorijama.

Mada, strogo uzev, nema izričite norme međunarodnog prava koja bi poimenice branila upotrebu municije sa osiromašenim uranijumom, s obzirom na sve rečeno, mora se zaključiti da ta zabrana proističe iz svojstva tog oružja i onih principa međunarodnog prava koji štite civile, brane nehumana oružja, perfidije, teška oštećenja prirode itd.

Neki autori ukazuju na nespornu činjenicu da municija sa osiromašenim uranijumom stvara jednu vrstu metalnog dima, što znači gasa, što samo po sebi predstavlja kršenje Ženevskog protokola o zabrani upotrebe u ratu zagušljivih, otrovnih ili sličnih gasova i bakterioloških sredstava (1925).¹⁷²

Na to se, međutim, odgovara da je Međunarodni sud pravde u svom savetodavnom mišljenju *Zakonitost upotrebe ili pretnje upotrebom nuklearnog oružja (1996)* jasno ukazao da se na nuklearno oružje ne odnose norme međunarodnog prava koje se tiču otrovnog oružja, konkretno Druga haška deklaracija (1899), čl. 23/a Haškog pravilnika o zakonima i običajima rata na kopnu, pridodatog uz IV hašku konvenciju (1907) i Ženevski protokol o zabrani upotrebe u ratu zagušljivih, otrovnih ili sličnih gasova i bakterioloških sredstava (1925).¹⁷³ Takođe, primećuje se da prvenstvena namena municije sa osiromašenim uranijumom nije da izazova trovanje ili gušenje, već da na objekte i lica dejstvuje kinetičkom energijom. S tim u vezi, tvrdi se da se pomenuta municija suštinski ne razlikuje od ostale, nesporne municije, te da svako sredstvo ima neke pobočne efekte, ali da oni u ovom slučaju nisu nesrazmerno veći ili teži nego kod korišćenja drugih sredstava.

Razume se, ovo rezonovanje nije prihvatljivo iz to iz mnogo razloga. Prvo, Međunarodni sud pravde bavio se nuklearnim oružjem, onim koje dejstvuje na bazi nuklearne reakcije, a ne municijom sa osiromašenim uranijumom, koja je principijelno nešto potpuno drugo. Drugo, iz savetodavnog mišljenja sledi da je upotreba nuklearnog oružja ili pretnja da će ono biti upotrebjeno generalno suprotna pravilima međunarodnog ratnog prava i, posebno, principima i pravilima humanitarnog prava. Treće, mišljenje Suda, kako mu i ime kaže, ima samo savetodavni karakter. O svemu tome već je bilo reči. Ovde je, međutim, najvažnija činjenica da municija sa osiromašenim uranijumom spada u po mnogo čemu nova sredstva ratovanja i na nju se odnose Martensova klauzula i sve norme međunarodnog ratnog i humanitarnog prava koje zabranjuju nehumana, podmukla, neselektivna i na drugi odgovarajući način nedozvoljena sredstva i metode ratovanja.

Nažalost, i pored toga nema načina da se najveće svetske sile spreče da koriste ovo oružje ako su stvarno namerene da to čine.

Posebno zabrinjava činjenica da i pored nekoliko pokušaja da putem rezolucija Generalne skupštine UN, Evropskog parlamenta Evropske unije odnosno na druge načine postigne međunarodna saglasnost oko zabrane upotrebe municije sa osiromašenim

¹⁷² Bertell R. 2006, 517.

¹⁷³ *Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons*, Advisory Opinion, I. C. J., Reports 1996, par. 54-56, p. 248 (26), www.icj-cij.org/public/files/case-related/95/095-19960708-ADV-01-00-EN.pdf.

uranijumom, za sada nije postignut konkretan rezultat. Razlog tome je protivljenje nekih država, prvenstveno SAD, Velike Britanije i Francuske, koje su uporno tvrdile da je upotreba takve municije zakonita i ne podrazumeva nikakve posebne rizike i oštećenja zdravlja i prirode.

Nisu urodili plodom ni stalni naponi velikog broja međunarodnih nevladinih organizacija koje se uporno zalažu za zabranu proizvodnje i upotrebe municije sa osiromašenim uranijumom.

Među njima najaktivnija je Međunarodna koalicija za zabranu uranijumskog oružja (*International Coalition for Ban Uranium Weapons*) koja je osnovana 2003. i ima sedište u Berlinu. Ona se zalaže za potpunu zabranu konvencionalnih oružja koja sadrže uranijum (tj. osiromašeni uranijum) što znači za zabranu ne samo upotrebe tih oružja, već i njihove proizvodnje, skladištenja, transporta, prodaje i izvoza. Okuplja 160 raznih grupa i organizacija iz više od 30 država.

Ipak, u najnovije vreme došlo je do određenih pozitivnih pomaka.

Izgleda da su pogubni rezultati po sopstvene trupe i pritisak svetske, ali i domaće javnosti imali rezultat – SAD su 2010. izjavile da su spremne da prestanu da koriste osiromašeni uranijum u municiji srednjeg kalibra (25 odn. 30 mm) te da rade na zameni za tu municiju odnosno na tome da se otklone njeni pobočni efekti, a početkom 2015. su javno obećale da neće koristiti tu municiju u Iraku i Siriji (u skobima sa Islamskom državom).¹⁷⁴

Pa ipak, nakon toga su SAD 2015. koristile osiromašeni uranijum u sukobima u Siriji, što je vlada iz Vašingtona jedno vreme negirala, da bi posle ipak priznala.¹⁷⁵

6. Ostale bombe

Stalno se usavršavaju nove vrste bombi koje se izbacuju ili lansiraju iz vazduhoplova ili na sličan način.

Jedna od novih je ruska avionska bomba *Drelj* (рус. *дрель* - сврдрло) koja može da uništi čitavu kolonu tenkova ili raketnu bateriju. Sastoji se od 15 projektila koji se pomoću radarski i infracrvenih

¹⁷⁴ *US set to discontinue depleted uranium in medium caliber ammunition*, International Coalition to Ban Uranium Weapons, 15. 1. 2010, bandepleteduranium.org/en/us-set-to-discontinue-depleted-uranium-in-medium-c/; *Pentagon announces U-turn on use of depleted uranium in Iraq and Syria*, International Coalition to Ban Uranium Weapons, 3. 3. 2015, bandepleteduranium.org/en/pentagon-announces-u-turn-on-du-against-is.

¹⁷⁵ Oakford S., "The United States Used Depleted Uranium in Syria", *Foreign Policy*, February 14, 2017, <https://foreignpolicy.com/2017/02/14/the-united-states-used-depleted-uranium-in-syria/>; Hoffberger E., "The use of depleted uranium munition by the US military in Syria", *Völkerrechtsblog*, 31 May 2017, <https://voelkerrechtsblog.org/the-use-of-depleted-uranium-munition-by-the-us-military-in-syria-a-legally-gray-area-not-necessarily/>.

senzora sami navode na cilj. Nevidljiva je za tuđe radare, a lansira iz aviona sa daljine i do 30 km od protivnika, kada je avion još uvek van domašaja standardne neprijateljske protivvazdušne odbrane.

Bez obzira na njihove tehničke i druge specifičnosti, sve dok se ne koriste principijelno nova sredstva, i tu se suštinski radi o vazdušnom bombardovanju, što znači da se u odnosu na njega primenjuju opšta pravila međunarodnog ratnog i humanitarnog prava koja važe za takvo bombardovanje.

V. RAKETIRANJE

1. Raketiranje kao deo vazdušnog rata

Raketiranje je posebna vrsta bombardovanja u kome se projektili ne ispuštaju iz vazduhoplova da padaju ka tlu u slobodnom padu, ili sa zadržkom (zbog padobrana) ali u svakom slučaju zbog dejstva sile teže, već se iz vazduhoplova ili drugog lansera (sa zemlje, sa broda itd.) u pravcu mete ispaljuju i zatim kreću ka njoj na sopstveni pogon.

Pošto je gađanje ciljeva na tlu (kopnu ili vodi) od strane vazduhoplova u letu u osnovi tek jedan vid bombardovanja (razlika je samo u tome kako se eksplozivno telo iz vazduhoplova dovodi do cilja)¹⁷⁶ ovde će se pod raketiranjem (raketiranje u užem smislu) imati u vidu samo ispaljivanje raketa sa velike daljine, sa kopna ili vode – iz silosa, sa pokretnih lansera na kopnu, sa brodova i podmornica.¹⁷⁷

Moglo bi se postaviti pitanje ima li smisla izdvajati raketiranje kao posebnu vrstu vazdušnog rata, jer se sa kopna i vode ciljevi mogu gađati i dalekometnom artiljerijom, a to se ne smatra vazdušnim operacijama. Ipak, razlike su očite.

Prva među njima svodi se na to da je već po definiciji raketa projektil koji se kreće na sopstveni pogon, za razliku od npr. artiljerijske granate, minobacačke mine itd.

Takođe, ako pođemo od toga da raketiranje iz vazduhoplova nije ništa drugo nego vid vazdušnog bombardovanja, nema razloga da se na isti način ne shvata i raketiranje sa drugih nosača, samo zbog toga što oni nisu u vazduhu. Kada se odvoji od lansera, ma gde on bio, raketa postaje projektil na sopstveni pogon, koji leti kroz vazduh i sa određene visine se obrušava na zadati cilj – svejedno odakle je ispaljena.

¹⁷⁶ U literaturi se ukazuje na razlikovanje bombardovanja u užem i širem smislu, pa se pod bombardovanjem u užem smislu podrazumevaju sve vrste tučenja na zemlji (vodi) bombama iz vazduhoplova sa ciljem uništenja, oštećenja ili neutralisanja, a pod bombardovanjem u širem smislu, pored navedenog, i napad na navedene ciljeve od strane vazduhoplova i svih ostalih sredstava koja se nalaze u vazduhu ili kosmosu, a namenjena su za primenu u vazdušnom prostoru i na zemlji. Pejčić P. 1997, 57.

¹⁷⁷ Velika daljina se ovde pominje da bi se napravila razlika između raketa kao balističkih i krstarećih projektila, s jedne, i npr. protivtenkovskih i sličnih raketa, s druge strane. Ove druge svakako ne spadaju u vid vazdušnog rata.

Suštinski, to gde je lanser nije toliko važno. Tako npr. kada avion gađa ciljeve na kopnu ili moru raketama, radi se jednoj vrsti bombardovanja. Ali kada taj isti avion gađa te iste ciljeve mitraljezom ili topom, to se ne smatra bombardovanjem.

Gledano iz drugog ugla, u tehničkom smislu rakete, ili makar neke među njima, su zapravo jedna vrsta bespilotnih letelica (dronova). Ne samo da se i jedne i druge kreću na sopstveni pogon, već se i mnogim krstarećim i drugim raketama upravlja iz daljine, slično kao dronovima. Ima i drugih sličnosti. Između ostalog, odbranom od raketa (njihovim obaranjem) bavi se protivvazдушna odbrana, isto kao što se bavi obaranjem letelica.¹⁷⁸

Glavna razlika je u tome što se život rakete (čak i one kojom upravlja operater ili program) završava obrušavanjem na cilj (jednokratna upotreba) dok bespilotna letelica (dron) može ispaliti projektil ili više njih i vratiti se u bazu (višekratna namena). Sama raketa je oružje u užem smislu, a dron je nosač oružja. Iz toga proizlazi i druga razlika – dronovi mogu biti i u praksi su naoružani raketama, dok, naprotiv, rakete ne nose dronove.¹⁷⁹

Međutim, sve to su načelna zapažanja, što znači da su u praksi moguća odstupanja. Tako je npr. teorijski je moguće da se iskoristi raketa da bi brzo dostavila dron na određenu lokaciju. Isto tako, bespilotna letelica može biti pretvorena u projektil kojim se upravlja tako da se on obruši na odabrani cilj (tzv. samoubilački dron ili dron za jednokratnu upotrebu). Razlozi za to mogu biti različiti, kao npr. situacija u kojoj se oružje drona ne može ispaliti zbog nekog kvara ili je dron jednostavno potrošio rakete i bombe, a operater tek tada uočava neki posebno važan cilj, koji uskoro može postati nedostupan (npr. neprijateljsku vrhovnu komandu koja sa osmatračnice prati tok borbe). Tada se bespilotna letelica suštinski pretvara u vođenu raketu, koja dejstvuje kinetičkom energijom i eksplozijom. Takvih slučajeva je već bilo u praksi.

Prema tome, u suštinskom smislu nema razlike između raketiranja iz aviona, helikoptera odnosno bespilotne letelice s jedne, i bombardovanja raketama sa kopna ili vode, sa druge strane.¹⁸⁰ To sugerise da se, uz uvažavanje svih specifičnosti, neće pogrešiti ako se kaže da je ovako shvaćeno raketiranje samo vid bombardovanja iz vazduha, dakle vazdušnog rata.

2. Upotreba raketa u ratne svrhe

Opšte uzev, raketa je vrsta projektila vretenastog oblika koji leti pod uticajem reaktivne sile, sile koju stvara reaktivni pogon.¹⁸¹ Mada se koriste i u civilne svrhe

¹⁷⁸ To nije slučaj kod napada artiljerijskim projektilima.

¹⁷⁹ Istini za volju, ni to se ne može isključiti. U principu je moguće da se raketa koristi za brzo dostavljanje jednog ili više dronova na određenu lokaciju, s tim da oni aktiviraju tek kada dođu do odredišta. To je posebno moguće ako se radi o tzv. dronovima-samoubicama koji se nakon odvajanja obrušavaju na cilj.

¹⁸⁰ Ovo važi u svakom slučaju makar za neke tipove krstarećih i drugih raketa koje ka cilju vodi operater.

¹⁸¹ Pogon koji se proizvodi raketnim motorom, tako što se pogonska materija pretvara u gas koji se ubrzava i izlazi u obliku mlaza.

(vatromet, razbijanje gradonosnih oblaka itd.) ovi projektili su našli veliku primenu u vojnoj upotrebi, gde služe protivvazdušnoj odbrani, za uništavanje oklopnih sredstava i bunkera, za osvetljavanje područja, signalizaciju, izazivanje požara, i slično.

Smatra se da su još u III v. pre n. e. Indusi i Kinezi imali neku vrstu ratnih raketa (bambusovih štapova ispunjenih crnim barutom) koje su nazivali „ognjene strele“ „strele letećeg plamena“ ili „skriveni duh“, a koristili za gađanje neprijatelja i izazivanje požara.

U Evropi, Vizantinci su u XII veku naučili da upotrebljavaju neku vrstu raketa i pomoću njih su prenosili čuvenu „grčku vatru“.

Rakete sa eksplozivnim punjenjem upotrebljene su u Padovi (1379), a zatim u Bolonji (1381) i dr.

Britanci su koristili raketne baterije za bombardovanje Kopenhagena (1807), u bici kod Lajpciga (1813) itd.¹⁸²

Sovjeti su razvili i tokom Drugog svetskog rata koristili čuvene “kaćuše”, koje su kod Nemaca postale poznate kao “Staljinove orgulje”.

U pitanju je višestruki lanser raketa koji je najčešće postavljan na prilagođenu karoseriju kamiona, a čija osnovna svrha je bilo uništavanje žive sile na velikoj površini nekom vrstom “raketnog rafala” tj. ispaljivanjem velikog broja raketa u nizu. Kaćuše su prvi put upotrebljene već 14. 7. 1941.¹⁸³ Bile su bez navođenja i prilično neprecizne, ali je taj nedostatak nadoknađivan velikom gustinom vatre. Zbog svoje razorne snage i iznenadnog dejstva (zahvaljujući pokretljivosti kamiona koji su ih nosili) od prvog dana, pa sve do kraja rata nanosile su neprijatelju znatne gubitke, istovremeno sejući paniku (zbog karakterističnog zvučnog i vizuelnog efekta). Naziv duguju junakinji istoimene ljubavno-rodoljubive pesme koja je bila veoma popularna pred početak i tokom Drugog svetskog rata, a danas je neka vrsta svetskog evergrina – Kaćuša (*Камюша*) je ruski oblik tepanja za žensko ime Jekaterina (*Екатерина*).

Od onda su višecevni bacači raketa veoma razvijeni u svakom pogledu i danas ih u svom naoružanju imaju sve moderne armije. Ipak, Rusi su i dalje zadržali prednost u smislu da proizvode najefikasnija i najubojitija takva sredstva.

Sovjetski Savez odnosno kasnije Rusija, proizveli su niz različitih vrhunskih višecevnih bacača raketa, za različite potrebe. Počev od 1963. g. za rešavanje relativno jednostavnih zadataka koriste se srazmerno jeftini kompleksi BM-21 “Grad” odnosno 9K-51 “Grad” (*BM-21 Град* odn. *9K-51 Град*) sa po 40 raketa kalibra 122 mm, koje imaju dolet do 40 km i pokrivaju površinu od 14,5 ha. “Grad” je u stanju da svih 40 projektila ispali za manje 20 sekundi, ali i da ih ispaljuje pojedinačno ili u grupama. Užasna moć ovog oruđa postaje još očiglednija kada se uzme u obzir da bataljon od 18 ovih lansera može za manje od 20 sekundi sručiti na protivnika plotun od 720 raketa.

Od 1975. g. koristi se i sistem “Uragan” (*9K57 Ураган*) sa 16 cevi i krupnijim raketama (220 mm) koje pogađaju ciljeve na daljinama do 35.800 m i pokrivaju površinu 42,6 ha.

¹⁸² Gažević N. 1974, 694-695.

¹⁸³ To se dogodilo tek nešto više od 3 nedelje od nemačkog napada na SSSR, izvršenog 22. 6. 1941.

Od 1987. g. u upotrebi je i "Smerč" (9K58 Смерч)¹⁸⁴ koji je dugo bio najmoćniji višecvni bacač raketa na svetu. Sa kompletom od 12 projektila kalibra 300 mm, minimalnog dometa od 20 km i maksimalnog od 120 km, pokriva površinu do 67,2 ha i služi za uništenje komandnih mesta protivnika i drugih posebno važnih ciljeva. Po mišljenju nekih stručnjaka jedan "Smerč" može da zameni čak 20 "Gradova".

Svi pomenuti sistemi su manje precizni od klasične artiljerije tako da ciljeve uništavaju time što odnosno područje zasipaju velikom količinom projektila. Čak i "Smerč" koji je smatran snajperski tačnim među višecvnim bacačima raketa, imao je na daljini od 70 km rasipanje do 300 m.

Najdalje se otišlo sa "Tornadom" (Торнадо) kako se naziva porodica univerzalnih višecvnih bacača raketa koju čine 9K-51M „Tornado-G“ i 9K-515 „Tornado-S“.¹⁸⁵ Predviđa se da, nakon novih usavršavanja, oni do 2027. godine u potpunosti zamene lansere "Smerč" i "Uragan" u oružanim snagama Rusije.

Sistem „Tornado-G“ se koristi od 2014. g., ima 40 lansernih cevi za rakete kalibra 122 mm koje sve može da ispali za 20 sekundi, gađajući ciljeve na daljinama između 4 i 40 km. Posada od 2 čoveka ga, bez izlazenja iz vozila, za manje od pola minute dovodi iz marševskog u borbeni položaj.

Sistem 9K-515 „Tornado-S“ u upotrebi je od 2016. g. Ima kalibar 300 mm i domet do 120 km, s tim da u slučaju istovremenog ispaljenja svih 6 projektila, površinu od 67,6 ha zasipa sa skoro 1,7 tona eksploziva,¹⁸⁶ što praktično znači skoro sigurno uništenje svega što se tamo nalazi. Sa posadom od svega 2 člana, namenjen je za uništavanje grupnih ciljeva (živa sila, oklopna vozila i druga tehnika), taktičkih raketa, sistema protivvazdušne odbrane, komandnih mesta, centara veze i dr. Jedinstvenost ovog sredstva je u tome što ima izuzetno precizne rakete sa individualnim navođenjem pomoću satelitske navigacije, pri čemu jedan lanser može da pokrije ciljeve koji se nalaze u različitim rejonima po daljini i pravcu. Drugim rečima mogu se istovremeno i veoma precizno¹⁸⁷ gađati ciljevi koji su ne samo veoma daleko, već su i međusobno znatno udaljeni (nalaze se na raznim mestima). Po ugledu na naziv koji su Nemci dali kaćušama, vezujući ih za ime Staljina, "Tornado-S" je već poznat u medijima kao "Putinove orgulje" (po prezimenu aktuelnog predsednika Rusije, Vladimira Putina).

Pomenuta i slična sredstva su poseban vid artiljerije, poznat kao raketna odnosno reaktivna artiljerija. Naziv potiče od toga što ova oruđa koriste raketni pogon montiran na same projekte, tako da ovi dobijaju potrebnu brzinu i dostavljaju se do cilja usled potiska koji stvara u njih ugrađeni raketni (mlazni) motor. To je principijelna razlika u odnosu na klasičnu (topovsku, cevnu) artiljeriju kod koje se projektil ubrzava u cevi gasovima koji nastaju kao rezultat njegovog eksplozivnog sagorevanja, a nakon izlazenja iz cevi leti ka cilju po inerciji.

Pošto se, prema izloženom, radi o posebnom vidu artiljerije, pomenuta sredstva, strogo uzev, nisu oružja vazdušnog rata. Uostalom, prvi istorijski primeri upotrebe raketa su iz vremena kada one ne samo nisu bile deo vazdušnog rata, već nije postojao ni vazdušni rat kao takav. Rado ostavljajući vojnim stručnjacima da se bave preciziranjem

¹⁸⁴ Na ruskom *смерч* znači „vihor“.

¹⁸⁵ Rus. 9K-51M *Торнадо-Г* i 9K-515 *Торнадо-С*. Slova „G“ odnosno „S“ su od prvih slova naziva prethodnih sistema „Grad“ i „Smerč“ koji su poslužili kao osnova za ove nove lansere.

¹⁸⁶ Svaki od 6 projektila ima masu od 800 kg, od čega na bojevu glavu otpada 280 kg.

¹⁸⁷ Tvrdi se da su projektili „Tornado“ precizniji od raketa njegovog prethodnika „Smerča“ čak 15-20 puta.

i razgraničenjem između različitih tipova raketa i njihove namene, ovde nam je cilj bio samo da ukažemo na to da se rakete u vojne svrhe koriste duže nego što se obično misli i da su višecvni raketni bacači u naše vreme neizostavan deo svakog ozbiljnijeg oružanog sukoba.

Postoje, međutim, i rakete koje bi se mogle označiti kao sredstva vazdušnog rata.

Prve takve rakete modernog tipa bile su nemačke Fau-1 i Fau-2 (nem. *V-1* i *V-2*, skr. od *Vergeltungswaffe*, oružje osvete) proizvedene za vreme Drugog svetskog rata.

Postizale su brzinu od 5.000 km/h i pogađale ciljeve udaljene i do 320 km. Od prvog uspešnog leta 3. 10. 1942, do kraja rata, Nemci su proizveli oko 6.000 ovih projektila, od čega su lansirali oko 3.500 i to na Belgiju, Veliku Britaniju, Francusku i Holandiju, ubivši oko 7.250 ljudi, ponajviše civila. Tokom eksperimenata i proizvodnje, zbog užasnih uslova života i brojnih nesreća stradalo je ili pogubljeno (zbog stvarnih ili navodnih sabotaža) oko 20.000 ljudi – prvenstveno logoraša na prisilnom radu.

U drugoj polovini XX veka pojavile su se nove, naprednije i ubojitije generacije raketa koje se ispaljuju kako sa kopna, tako i sa vazduhoplova, brodova i podmornica. Osposobljene su da nose ne samo klasično eksplozivno punjenje, već i nuklearne bojeve glave, što im daje zastrašujuću ubojnu moć.

Njihove glave, razume se, mogu biti punjene i hemijskim ili biološkim oružjem. Ono jeste zabranjeno međunarodnim pravom, ali načelna mogućnost njegove upotrebe i, posebno, lansiranja raketama, postoji i dalje, tim pre što se upravo raketama ovo oružje može ispaliti hiljadama kilometara daleko (i tako smanjiti opasnost da se ono okrene protiv onoga ko ga je upotrebio).

Ovi projektili su sve brži (i više od 20 mahova, što je 24.480 km na sat) a neki od njih su sposobni su da manevrišu izbegavajući odbranu protivnika i (zbog nuklearnog pogona) lete praktično beskonačno. Uostalom, odavno postoje interkontinentalne rakete, koje precizno pogađaju ciljeve udaljene i više od 11.000 km i nose i po nekoliko moćnih bojevih glava, što im omogućava istovremeni napad na desetak ciljeva.

Uobičajena je podela na rakete malog dometa (do 1.000 km), rakete srednjeg dometa (od 1.000 do 5.500 km) i interkontinentalne rakete (dometa preko 5.500 km).

Postoje i drugačije podele, kao npr. na balističke, antibalističke, krstareće i dr. rakete.

Najkraće rečeno, balističkom se naziva raketa koja se posle ispaljenja kreće prema cilju zadatom putanjom i koja kad istroši pogonsko gorivo više nema mogućnost promene pravca leta, već se na cilj obrušava usled dejstva sile teže.

Antibalističke rakete služe presretanju i uništavanju interkontinentalnih i drugih raketa protivnika. To su, dakle, neka vrsta raketa – ubica raketa.

Krstareća raketa je naziv za projektil na raketni odn. reaktivan pogon koji se kompjuterski navodi i krstareći pronalazi cilj, s tim da do njega obično leti umerenom brzinom i na malim visinama, prateći konfiguraciju terena (kako bi izbegao da bude uočen na radaru i uništena pre pogotka u metu).

3. Pitanje zakonitosti upotrebe raketa

Razne vrste raketa su danas u naoružanju svih armija sveta i njihova upotreba nije sporna (rakete zemlja-vazduh, brod-brod, vazduh-vazduh, protivoklopne itd.).

Međutim, kada je reč o projektilima koji se ispaljuju sa udaljenosti od po nekoliko stotina, pa i hiljada kilometara, može se, čak i ako nemaju nuklearno punjenje, postaviti pitanje moralnosti, pa i zakonitosti takvih napada.

Ovo zato što pravila ratnog prava nastoje da borbu, kad je već neizbežna, učine koliko je to moguće viteškom. Obe strane ulaze u sukob sa pratećim rizicima, pa i mogućnošću gubitka života. Čak i kada je jedna strana mnogo jača, njen protivnik u načelu ima mogućnost da se bori, pa čak i kakvu-takvu šansu da pobedi. Toga nema kada se npr. neka mala zemlja raketira sa brodova ili podmornica koji se nalaze nekoliko hiljada kilometara daleko, potpuno van domašaja protivnika.

U takvim slučajevima žrtva jedino može da se nada da će uspeti da obori što veći broj tih raketa pre nego što je pogode. Međutim, ako raketiranje potraje, i ti odbrambeni napori postajace iz dana u dan sve bezuspešniji - jer će nestati projektila kojima se obaraju rakete, jer će biti uništeni radari koji otkrivaju rakete itd.

Situacija je u principu ista kao kad se puca na nenaoružanog neprijatelja ili onog koji je onesposobljen za borbu, a takve postupke međunarodno pravo smatra nečasnim, podlim i s razlogom ih kvalifikujekao ratne zločine.

Pa ipak, nema nedvosmislene norme koja bi zabranjivala raketiranje.

Ne samo da se razvijaju sve noviji i ubojitiji tipovi, već se rakete često koriste u praksi, u prvom redu od strane pojedinih velikih sila. Raketni arsenal (daleko skromniji, razume se) imaju i druge, manje zemlje. Štaviše, u praksi su raketiranju (razume se, raketama daleko manjeg dometa) pribegavali i razni pokreti za oslobođenje, pobunjenici i slično.

VI. DRUGA KARAKTERISTIČNA SREDSTVA I NAČINI BORBE VAZDUŠNOG RATA

Vazdušni rat odlikuju i druga posebna sredstva i načini borbe. Ovde će biti ukratko ukazano na samo neke među njima.

1. Desantne jedinice, padobranci

1. Desantne jedinice

Pripadnici padobranskih i drugih desantnih jedinica su vrsta posebno obučениh i naoružanih jedinica, odabranih trupa koje se koriste za brze prodore ili ubacivanje iza neprijateljskih redova.

Desant (od fr. *descente*, silazak, spuštanje) je opšti naziv za iskrcavanje vojske na protivničku teritoriju. Može se izvesti vazdušnim (vazdušni desant), kopnenim (npr. brzi upad većim brojem oklopnih transportera) ili vodenim putem (morski desant).

Za vazdušni rat karakterističan je vazdušni desant koji se ostvaruje izbacivanjem padobranaca, ali i na druge načine, kao što su prebacivanje i iskrcavanje trupa transportnim avionima, helikopterima (helikopterski desant), vazduhoplovnim jedrilicama (jedrilički desant) i slično. Tako su Nemci 1943. g. vazdušnim jedrilicama spustili na planini Gran Saso u Italiji stotinak svojih komandosa i oslobodili italijanskog diktatora i Hitlerovog prijatelja i saveznika, Benita Musolinija (*Benito Amilcare Andrea Mussolini*) koji je tu, u jednom hotelu, bio zatočen nakon svrgavanja sa vlasti. Akcijom je rukovodio najbolji komandos Trećeg rajha, čuveni Oto Skorцени (*Otto Skorzeny*).

Pripadnici desantnih jedinica odn. padobranci su često su jedna vrsta komandosa, o kojima je već bilo reči.

Ovo zato što takođe imaju posebnu obuku, često se koriste za obavljanje sličnih zadataka itd. Ipak, razlike postoje. Pre svega, komandosi u principu deju u manjim grupama, dok desant može i često jeste masovan. Pored toga, za razliku od komandosa, koji se najčešće ubacuju tajno, desant je obično iznenađan, ali se zatim ne može sakriti. Komandosi najčešće imaju neki konkretan zadatak kao npr. izvršenje neke diverzije i zatim se izvlače nazad, dok se, naprotiv, desantne trupe šalju da zauzmu i drže određeno područje, stvore mostobran za iskrcavanje glavnine snaga i slično.

U načelu, pripadnici desantnih jedinica imaju isti status kao ostali borci - mogu biti predmet napada dok učestvuju u neprijateljstvima, ali u slučaju zarobljavanja imaju pravo na status ratnog zarobljenika.

2. Padobranci

Sa stanovišta međunarodnog prava najzanimljiviji je pravni položaj padobranaca – lica koja iskaču iz aviona ili drugog vazduhoplova koristeći padobran, kako se zove posebna naprava koja je tako konstruisana da zbog otpora vazduha usporava padanja tela kroz atmosferu i time omogućava bezbedno prizemljenje.

Tu postoje dve osnovne situacije: jedna u kojoj se padobran koristi za spasavanje života, i druga, u kojoj se isto to sredstvo upotrebljava za vazdušni desant, ubacivanje komandosa u pozadinu neprijatelja i slično.

Ova pitanja uređena su čl. 42. Dopunskog protokola I (1977) uz Ženevske konvencije o zaštiti žrtava rata (1949).

U skladu s načelima humanosti, koja su ugrađena u međunarodno ratno i humanitarno pravo, nijedno lice koje iskoči padobranom iz vazduhoplova u nevolji, ne sme biti objekat napada za vreme spuštanja.

Štaviše, osim u slučaju kada je čigledno da ono preuzima akt neprijateljstva, licu koje se spustilo padobranom iz vazduhoplova u nevolji na teritoriju koju kontroliše protivnička strana, mora se pružiti mogućnost da se preda pre nego što postane meta napada.

Jasno je npr. da ne uživa zaštitu padobranac, čak i ako je član posade vazduhoplova koji je iskočio u nevolji (npr. zato što je vazduhoplov pogođen) ako dok se spušta, otvara vatru na protivnika ili to čini odmah po prizemljenju.

Ova rešenja ne odnose se na vazdušno-desantne jedinice koje se prevoze vazduhoplovom. Napad na njih je dozvoljen.

To je razumljivo samo po sebi, imajući u vidu da su ta lica zapravo angažovana u akciji, te da, ako ne bi bila sprečena, strana kojoj pripadaju mogla bi ovim putem da ostvari veliku, ponekad možda i presudnu vojnu prednost. U tom smislu za svaku stranu protiv koje se koriste, padobranci i druge desantne jedinice su ne samo neprijatelji, već posebno opasni protivnici koje treba što pre neutralisati.

Prema tome, padobranac koji je npr. iskočio iz zapaljenog aviona ne sme biti predmet napada ni dok se spušta, ni kad se prizemlji, pod uslovom da sam ne preuzima akte neprijateljstva i voljan je da se preda. Naprotiv, lica koja iskaču padobranom ne da bi spasila sopstveni život, već da bi učestvovala u ratnim operacijama, legitiman su cilj, isto kao npr. protivnik koji na kopnu pristiže na bojište. Uostalom, oni sami obično vrše akte neprijateljstva (otvaraju vatru) još dok su u vazduhu.

U slučaju da budu uhvaćeni, i jedni i drugi imaju status ratnog zarobljenika.

2. Namerni sudar (kamikaze, taran)

Jedan od mogućih načina vazdušnog ratovanja je da se avion ili drugi vazduhoplov iskoristi kao oružje tako što se obruši na cilj – drugi avion, brod, objekat na zemlji i slično. Kada je reč o letelicama sa članovima posade to se u većini slučajeva pretvara u samoubilačku misiju.

Prvi avioni bili su spori i krhke građe, pa je vešt pilot imao realne izgleda da čvrstim delom svoje letelice udari protivničku, a da pri tome previše ne ošteti svoj avion i bezbedno se spusti. Kasnije, usled uvođenja mnogo čvršćih, težih i bržih aviona, i sudari su postali daleko jači, a time su i posledice bile ozbiljnije za obe strane. Sa druge strane, kod udaranja u neki cilj na kopnu ili vodi, pilot je morao da bira – ili preživljavanje (s tim da su onda bile male šanse da će letelica posle njegovog iskakanja padobranom pogoditi metu) ili pogodak (uz svoju sigurnu smrt, zbog ostajanja u kabini do poslednjeg trenutka).

Najpoznatiji po tom načinu ratovanja su Japanci odnosno njihove kamikaze (jap. božanski vetar, od *kami*, bog, božanstvo i *kaze*, vetar).

Japanci su to ime dali po iznenadnim tajfunima (vrsta snažne tropske oluje) koji su 1274. i 1281. g. uništili flote mongolskog vladara, Kublaj-kana (eng. *Kublai Khan*), poslate da osvoje Japan.

Kod prvog pokušaja, mongolske strupe jačine oko 35.000 ljudi uspele su da zauzmu neka naseља na dva japanska ostrva, ali su zatim naišle na žestok otpor samuraja i bile prinuđene da se povuku nazad u Kinu, odakle su došle. Tokom tog povlačenja pogodio ih je tajfun u kome je potonulo oko 200 od oko 750 brodova i utopilo se oko oko 13.500 ljudi. Drugim rečima, ne ostvarivši ništa, izgubili su trećinu brodova i trećinu ljudstva.

Drugi pokušaj invazije bio je mnogo opasniji. Japanci, koji su imali svega oko 40.000 samuraja i drugih sposobnih da pruže otpor, suočili su se sa ogromnom flotom od čak 4.400 brodova (oko 900 ih je došlo iz Koreje i oko 3.500 iz Kine, obe tada pod mongolskom vlašću) sa oko 142.000 ljudi. I kada je izgledalo da su težak poraz i porobljavanje neminovni, naišao je iznenadni tajfun, koji je potopio skoro sve brodove Mongola (preživelo ih je svega nekoliko stotina) i odneo živote više od polovine ljudstva, a one koji su uspeli da se dokopaju obale, u narednih nekoliko dana lovili su i ubili samuraji.

Iako je vladao još relativno dugo (sve do 1294) Kublaj-kan je izgleda zaključio da je Japan pod zaštitom bogova i više nije pokušavao da ga osvoji.

U nadi da će predstavljati modernu verziju božanskog vetra koji će spasiti njihovu zemlju od neprijatelja, Japanci su tokom Drugog svetskog rata tako (*kamikaze*) nazivali pilote-samoubice koji su se, avionima krcatim eksplozivom obrušavali na američke brodove.

U prvo vreme Japanci su koristili obične avione, natovarene velikom količinom eksploziva, ali su pred kraj rata razvili i posebne avione-bombe. Piloti su sedali u za tu svrhu preuređene i eksplozivom napunjene letelice koje su nosili drugi avioni i pred samim ciljem ih otkaćinjali. Od tog trenutka pilot aviona-bombe nije imao nikakvu mogućnost izbora – pošto sprava u kojoj se nalazio nije bila osposobljena za samostalan let, mogao je samo da upravlja njenim padom, navodeći je na protivnika, tako da pogodak bude siguran i precizan (da bude uništen vitalni deo ratnog broda). Pogodio ili ne, njegovu smrt je bila izvesna.

Statistika koja se odnosi na napade kamikaza je dosta nepouzdana u smislu da se mogu naći različiti podaci. Verovatno je najbliža istini procena da je oko 2.800 kamikaza potopilo 34 i oštetilo 368 američkih brodova, izazvavši smrt 4.900 i ranjavanje 4.800 američkih mornara. Bez obzira na snažnu odbranu brodova, 14% kamikaza su pogodili cilj, a od brodova koje su pogodili oko 8,5% je potonulo.¹⁸⁸

Međutim, takve akte vršili su i pripadnici drugih armija, i to mnogo pre Japanaca. Istina, to nisu bile posebne jedinice, specijalno odabrane u tu svrhu, niti su avioni planški i na organizovani način bili punjeni eksplozivom, kao što ni odluka o namernom sudaru uglavnom nije bila donošena ranije, kao naređenje vojne komande, već za vreme leta, od strane samog pilota. Pa ipak, u suštinskom smislu, radilo se o istoj stvari - namernom udaranju avionom u protivnički vazduhoplov ili u cilj na tlu.

Prve akcije te vrste izvršili su Rusi, još u Prvom svetskom ratu, a zatim su to činili i pojedini pripadnici drugih vojski.

- Prvi takav napad u istoriji izvršio je Rus Petar Nesterov (*Петр Нестеров*) u Prvom svetskom ratu. On je 8. 9. 1914. na taj način oborio austrijski avion i tom prilikom i sam poginuo. Drugi

¹⁸⁸ Hallion R. P. 1999.

napad delo je takođe Rusa – Aleksandar Kazakov (*Александр А. Казаков*) je 1915. godine tako oborio nemački avion, ali je uspeo da se bezbedno spusti. Kasnije su slične podvige izvršili i piloti drugih država – Italijan Arturo Deloro (*Arturo Dell'Oro*, 1917), Amerikanac Vilbert Vajt (*Wilbert Wallace White*, 1918) itd.;

- Pojedinačni primeri namernog sudaranja sa protivničkim avionom zabeleženi su i posle Prvog svetskog rata, s tim da su glavni akteri bili sovjetski piloti. U španskom građanskom ratu 25. 10. 1937. Jevgenij Stepanov (*Евгений Н. Степанов*) koji se pod lažnim imenom kao dobrovoljac borio na strani republikanaca, prvi je u svetu izvršio takvu akciju noću i oborio iznad Barselone italijanski bombarder, uspevši da preživi; u sovjetsko-finskom ratu namerni sudar je 1940. godine izvršio i preživeo Jakov Mihin (*Яков Ф. Михин*); u kinesko-japanskom ratu Anton Gubenko (*Антон А. Губенко*) je 31. 5. 1938. oborio na taj način japanskog lovca i uspeo da se spusti na aerodrom; u neobjavljenom sovjetsko-japanskom ratu (Bitka na Halhin Golu, 11. maj – 16. septembar 1939) 4 sovjetska pilota su izvršila nameran sudar (2 su preživela); itd.;

- Prvi namerni sudar avionima u Drugom svetskom ratu izvršio je 1. 9. 1939, Poljak Leopold Pamula (*Leopold Pomula*);

- Samo u toku 1940. godine najmanje 6 pilota britanskog ratnog vazduhoplovstva je namerno udarilo protivnički avion, s tim da je jedan od njih, Rejmond Holms (*Raymond Towers Holmes*) tako oborio nemački bombarder, sprečivši ga da bombarduje Bakingemsku palatu;

- Već 6. 4. 1941, prvog dana napada Nemačke i njenih saveznika na Kraljevinu Jugoslaviju, najmanje dva jugoslovenska pilota su namernim sudarima svojim zastarelim dvokrilnim avionima tipa "Hoker" (*Hawker Fury*) oborila nemačke tehnički daleko superiornije "Meseršmite".

Ostavši bez municije, komandir 111. lovačke eskadrile kapetan Vojislav Popović usmerio je svoj "Hoker" u vođu nemačke formacije u "Me-110" i izazvao strahoviti sudar u kome su obojica poginuli. Ovaj podvig ponovio je pilot iste eskadrile, poručnik Milorad Tanasić, koji je udario u najbližeg protivnika ("Me-109") ubivši i sebe i neprijatelja. Po nekim izvorima, treći nemački avion ("Me-110") je na isti način oborio komandir 112. lovačke eskadrile, kapetan Konstantin Jermakov.

Sa druge strane, narednik Đorđe Cvetković Ciga je takođe 6. 4. 1941. ali iznad Mostara, premda u zastareloj letelici, oborio dva, a po nekim izveštajima čak tri italijanska bombardera, zatim se upustio u borbu sa lovcima koji su štitili bombardere, a kada je ostao bez metaka namerno se zaletio u još jedan bombarder, zapalio ga i izgoreo sa njim;

- I Nemci su u nekoliko navrata pred kraj Drugog svetskog rata (1944-1945) pribegavali nameranim sudarima, nastojeći da povrate dominaciju u vazduhu i, naročito, da zaustave savezničke bombardere. Čak su formirali posebnu jedinicu "Specijalna komanda Elba" (*Sonderkommando Elbe*) sastavljenu iz dobrovoljaca, čiji zadatak je bio da sudarima ruše protivničke bombardere, ali ne u samoubilačkoj misiji, već sa ciljem da pri tome sačuvaju sebe i avion - u tu svrhu trebalo je da udare u osetljivi deo bombardera i odlete dalje.

Jedina takva akcija bila je 7. 4. 1945. kada je u susret 1.300 savezničkih bombardera izletelo oko 120 aviona ove jedinice, koji su da bi bili brži, leteli bez oklopa i municije. Dok su "meseršmiti" privlačili na sebe protivničke lovce koji su bili u pratnji bombardera, pripadnici specijalne jedinice su krenuli na bombardere. Rezultat je bio veoma loš - uspeli su da obore samo 13 bombardera (tj. samo 1% njih) dok je njih stradalo 53 (47 su oborili američki lovci, a još 6 posade bombardera). Gubici su iznosili oko 44,2%.¹⁸⁹ Po drugim izvorima, rezultat je bio još gori, jer su Nemci udarili u 15 američkih "letećih tvrđava" (*Boeing B-17 Flying Fortress*) ali uspeli da obore samo 8;¹⁹⁰

¹⁸⁹ Peck M. 2016.

¹⁹⁰ German Pilot Perspective, http://freepages.rootsweb.com/~josephkennedy/military/German_Pilot_Perspective.htm.

- Ipak, ovaj način borbe (Rusi ga zovu "taran", tačnije "vazdušni taran")¹⁹¹ bio je zaštitni znak sovjetskih avijatičara. Mada su najveći broj takvih akcija izvršili na samom početku rata sa Nemačkom, one se mogu pratiti sve do 1945. Neki su se na ovaj korak odlučivali zato što im je situacija izgledala bezizlaznom (jer su bili teško ranjeni, ostali bez municije, oružje im se zaglavilo) ali je bilo i onih koji su bez preke nužde svojim avionima direktno udarali u nemačke letilice ili se obrušavali na kolone nemačkih tenkova, svesni da idu u sigurnu smrt, ali da će povući sa sobom jedan broj neprijatelja, i, što je posebno važno, uneti pometnju u njihove redove. Kod udaranja u neprijateljski avion, šanse da se preživi bile su relativno dobre,¹⁹² ali kod udaranja punom brzinom u ciljeve na tlu smrt je bila neizbežna, tako da su to u pravom smislu reči bili napadi kamikaza, premda se nisu tako zvali.

Smatra se da je prvi slučaj bio odmah prvog dana napada Nemačke na SSSR, 22. 6. 1941, kada je Ivan Ivanov (*Иван И. Иванов*) tako oborio nemački avion i pri tome poginuo. U toku tog istog dana na raznim lokacijama na isti način neprijateljske avione oborilo je još 6, a po drugim izvorima još 8 sovjetska pilot.

Među onima koji su koristili "taran" čuveni su Nikolaj Gastelo (*Николай Ф. Гастелло*) koji je 26. 6. 1941, nakon što je njegov avion pogođen, usmerio ga na mehanizovanu nemačku kolonu; Vladimir Mihaljev (*Владимир А. Михалев*) koji je, ostavši bez municije, 18. 7. 1941. udario u nemački avion, uspevši da se posle bezbedno spusti; Petar Jeremejev (*Петр В. Еремеев*) koji je se u noći između 28. i 29. jula 1941. „zakucao“ u nemački avion, čime je izvršio prvi „noćni taran“; Viktor Talalihin (*Виктор В. Талалихин*) koji je 7. 8. 1941. izvršio jedan od prvih noćnih „tarana“, pri čemu je nemački bombarder uništen a Talalihin, iako ranjen, uspeo da se spase padobranom; itd. Jedina žena na svetu koja je izvršila "taran" bila je sovjetski pilot Jekaterina Zelenko (*Екатерина И. Зеленко*) koja je 12. 9. 1941, kada je ostala bez municije, sudarom oborila nemački "meseršmit" i pri tome poginula.

Smatra se da je u Drugom svetskom ratu više od 300 sovjetskih pilota izvršilo je najmanje 636 uspešnih "tarana", što je 227 njih platilo svojim životima, bilo tokom samog napada, bilo usled posledica.¹⁹³ Čitavo vreme rata Nemci su se užasavali ovih samoubilačkih akcija Sovjeta, jer jedno je boriti se sa protivnikom koji se ponaša racionalno (nastoji da ostvari pobedu ili vojnu prednost, ali na prvom mestu da sačuva svoj život) a drugo sa "ruskim samoubicama", rešenim da poginu, samo da bi sa sobom povukli i neprijatelja.

Taktika namernog udaranja svojim u protivnički avion korišćena je i posle Drugog svetskog rata, ali vrlo retko. Ovo zato što je to postalo mnogo opasnije, jer su u pitanju bili mlazni, daleko brži avioni, kao i zbog toga što je razvijeno mnogo efikasnije naoružanje aviona, tako da se savremeni vazdušni boj vodi sa sve veće daljine, prvenstveno raketama vazduh-vazduh. Drugim rečima, sve i da je iz nekog razloga odlučio da udari u protivnički avion, pilot modernog lovca jednostavno ne može da priđe dovoljno blizu

¹⁹¹ Rus. *таран*, udarni ovan - sprava za probijanje vrata i drugih prepreka, a naročito u srednjem veku takvo sredstvo za razvaljivanje kapija opsednutog grada ili zamka. Kada je reč o vazduhoplovstvu, kod Rusa postoji i poseban termin "vatreni taran" (rus. *огненный таран*) za onu situaciju u kojoj pilot usmerava svoj pogođeni avion na ciljeve na zemlji.

¹⁹² Zabeleženo je da je pilot Boris Kovzan (*Борис И. Ковзан*) čak 4 puta napadao „taranom“ neprijateljske avione - što znači da je živ izlazio iz tih akcija.

¹⁹³ Jaśkiewicz Ł., Matus, Y., "Tarany powietrzne w wielkiej wojnie ojezyźnianej w drugim okresie wojny", *Lotnictwo* No. 7-8, 2017, 93-97, navedeno prema: "Aerial ramming", *Wikipedia*, https://en.wikipedia.org/wiki/Aerial_ramming#World_War_I.

protivniku jer će mu ovaj ne samo umaći ili lako ga izbeći, već će ga skoro sigurno oboriti pre nego što se dovoljno približi.

Ipak, poznata su 3 slučaja namernog udaranja u protivnika, s tim da su u sva tri akteri bili sovjetski piloti. Poslednji zabeleženi slučaj, delo je Srbina, pilota SR Jugoslavije.

Prvi “taran” mlaznim avionom izvršen je 18. 5. 1951. u ratu u Koreji, kada je Serafim Subotin (*Серафим П. Суботин*) tako oborio američki avion (Subotin se katapultirao i preživeo, a protivnik je poginuo). Drugi slučaj bio je 28. 11. 1973. kada je Genadij Jelisejev (*Геннадий Николаевич Елисеев*) svojim MIG-21 oborio iranski F-4 koji je bio u američko-iranskoj špijunskoj misiji iznad SSSR (Jelisejev je poginuo, dok su se 2 člana posade F-4, Iranac i Amerikanac, katapultirali i bili uhapšeni). U trećem slučaju Valentin Kuljapin (*Валентин А. Куляпин*) je 18. 6. 1981. “taranom” oborio iznad teritorije SSSR avion argentinskih oznaka koji je nosio oružje (on se katapultirao, ali je posada drugog aviona stradala).

Poslednji dokumentovani slučaj, je junačka pogibija komandanta 241. Lovačko-bombarderske eskadrole Ratnog vazduhoplovstva Vojske Jugoslavije,¹⁹⁴ majora Živote Đurića, rodom iz Davidovca kod Paraćina. To se dogodilo dok je bio na borbenom zadatku, drugog dana agresije NATO saveza na Jugoslaviju 1999. godine. Leteći u lovcu-bombarderu „J-22 Orao“ on je 25. 3. 1999. u okolini Glogovca primetio bazu terorističke Oslobođilačke vojske Kosova (OVK) i bombama uništio njihovo komandno mesto i skladište, nakon čega je produžio let ka unapred određenom cilju. Kada je sa visine od samo 50-ak metara izvršio dejstvo po tom cilju i bio u manevru uspinjanja, pogođen je vatrom sa zemlje. Po svedočenju očevica, pilota drugog aviona koji mu je bio pratilac na zadatku, ne želeći da padne živ u ruke neprijatelju, Đurić se nije katapultirao već se avionom obrušio na položaj OVK. Posmrtno je odlikovan i unapređen u čin potpukovnika.

Pošto u njoj nema ničeg nečasnog, sa pravnog stanovišta samoubilačka akcija pilota nije zabranjena, sve dok je usmerena isključivo na vojni cilj.

Naprotiv, pilot koji bi svesno obrušio svoj avion na civilni objekat, propisno obeleženi bolnički brod, sanitetski vazduhoplov, logor za ratne zarobljenike ili drugi međunarodnim ratnim i humanitarnim pravom zaštićeni objekat, počinio bi ratni zločin, čak i ako bi i sam stradao u takvoj akciji.

3. Беспилотне летелице (дронови)

U naše vreme sve veću primenu u vojne svrhe imaju беспилотне летелице, poznate i kao dronovi (od eng. *drone*, “zujalica”). Prvi modeli pojavili su se još tokom Prvog svetskog rata, ali je nagli razvoj ostvaren tek u poslednjih četvrt veka.

¹⁹⁴ „Vojska Jugoslavije“ bio je zvanični naziv oružanih snaga tadašnje Savezne Republike Jugoslavije, koja je, nakon raspada prethodne Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, predstavljala specifičnu zajednicu dveju bivših jugoslovenskih republika – Srbije i Crne Gore. Vojska Jugoslavije je pod tim imenom postojala od 20. 5. 1992. do 4. 2. 2003. Kada je 4. 2. 2003. proglašena nova tvorevina – Državna zajednica Srbija i Crna Gora, zajedničke oružane snage su preimenovane u Vojsku Srbije i Crne Gore, što je trajalo do raspada pomenute zajednice 3. 6. 2006. od kada postoje samostalne države Republika Srbija i Crna Gora, svaka sa sopstvenim oružanim snagama.

1. Pojam bespilotne letelice

To su vazduhoplovi bez ljudske posade kojima se upravlja iz daljine, a koji mogu da ostanu u vazduhu satima, pa i više od jednog dana, i da se zatim vrate u bazu. To su ujedno neke od osobina po kojima se razlikuju od krstarećih raketa i drugih letećih objekata koji takođe nemaju posadu odnosno kojima se takođe upravlja iz daljine.

Tehnička dostignuća omogućila su da ove letelice budu sve manje odnosno sve veće, sve brže ali i sve sporije,¹⁹⁵ imaju sve veću autonomiju (lete sve duže i stižu sve dalje), koriste razne senzore pomoći kojih otkrivaju mete, nose sve jače i sve preciznije oružje, obavljaju sve različite zadatke i sve to uz minimalne rizike i troškove.

U prvo vreme dronovi su korišćeni za izviđanje i osmatranje (snimanje terena) ali ubrzo su se pojavili i oni naoružani navođenim projektilima.

Tako npr. neke verzije američkog drona "Predator" (eng. *Predator*) imaju radijus dejstva od 3.200 n.m. (5.926 km); mogu ostati u vazduhu i do 40 sati; mogu se popeti na visinu od 15.000 m. (takva visina ne samo da najčešće obezbeđuje da je dron izvan domašaja vatre sa zemlje, već ga čini neprimetnim za žrtve koje vreba). Ove bespilotne letelice mogu da nose razno oružje, između ostalog, 14 raketa vazduh-zemlja ili 4 protivtenkovske rakete, 2 laserski vođene bombe i oko 230 kg drugih bombi.¹⁹⁶

Dronovi su se izuzetno pokazali u dva najnovija sukoba – u Drugom ratu za Nagorno-Karabah, poznatom i kao Rat u Nagorno-Karabahu (2020) i u oružanom sukobu između Rusije i Ukrajine (2022).

U prvom slučaju pobedi Azerbajdžana veoma su doprineli turski dronovi "Bajraktar" (tur. Bayraktar TB2). Premda dosta koštaju¹⁹⁷, pokazali su se kao jedni među najboljim borbenim bespilotnim letelicama na svetu.¹⁹⁸ To ima za posledicu da se zbog svoje efikasnosti nude kao odlično rešenje u borbi protiv neprijateljskih tenkova, bunkera i drugih važnih ciljeva.¹⁹⁹

¹⁹⁵ Sposobnost dronova da lete što manjom brzinom, odnosno da čak (poneki) lebde u mestu, podjednako je važna kao i što veća brzina.

¹⁹⁶ *MQ-9 Reaper*; U.S. Air Force, September 23, 2015, www.af.mil/About-Us/Fact-Sheets/Display/Article/104470/mq-9-reaper/; *MQ-1 Predator / MW-9 Reaper*, Aeroweb, June 27, 2016, fi-aeroweb.com/Defense/MQ-1-Predator-MQ-9-Reaper.html; *General Atomics MQ-9 Reaper (Predator Drone)*, Land of Machines, <http://landofmachines.com/weapon/general-atomics-mq-9-reaper-predator-drone/>.

¹⁹⁷ Jedan komplet, koji se sastoji od 6 dronova, 2 stanice za upravljanje, 200 projektila i dodatne opreme, košta oko 69 miliona američkih dolara..

¹⁹⁸ Ako je u izvesnom smislu razumljivo da sopstvene kvalitetne bespilotne letelice imaju SAD, Rusija, Kina i Izrael, zanimljivo je primetiti da su po mnogim mišljenjima među najboljim borbenim dronovima oni proizvedeni u Turskoj i Iranu

¹⁹⁹ Isplativost "Bajraktara" se dobro vidi kada se njegova cena (čitavog sistema) uporedi sa cenom samo jednog modernog tenka, kakav je američki "M1 Abrams" koji košta čak 21 milion dolara. Posebno važno je to što u slučaju uništenja tenka strada i njegova četvoročlana posada, čega, razume se, nema kod obaranja bespilotne letelice.

O značaju dronova u ratu u Ukrajini svedoče kako njihove uspešne akcije na obe strane, tako i sama činjenica da se bespilotne letelice koriste svakodnevno i u velikom broju. Za sticanje slike dovoljan je podatak da su, kako tvrde, do 11. 8. 2022. ruske snage uništile čak 1.727 dronova protivnika.²⁰⁰

Po svojoj prilici, već u bliskoj budućnosti bespilotne letelice biće korišćene i u druge ofanzivne svrhe, uključujući prevoz ljudstva i tehnike, ali i bojeve u vazduhu.

Prvi vazdušni boj između aviona i bespilotne letelice dogodio se još 2002. i tada je pobedu odneo irački pilot u avionu MIG-25. Sa drona je na avion ispaljena raketa koja je promašila, dok je ona koja koju je lansirao MIG pogodila cilj.

Takođe, može se očekivati da će u nekom trenutku biti automatizovani odn. robotizovani, u smislu da njima i njihovim akcijama neće upravljati ljudi, već će to u okvirima zadatog programa vršiti veštačka inteligencija.

Velikim borbenim dronovima obično upravljaju dve osobe – jedna (pilot) vozi letelicu, a druga (operator) bavi se pronalaženjem i identifikovanjem mete, procenom situacije, nišanjenjem i ispaljivanjem projektila.

Međutim, prema informaciji koju su preneli mediji, ekspertski panel UN za Libiju je u martu 2021. izvestio da je navodno u Libiji 2020. godine, jurišni dron (kvadrikopter Kargu-2)²⁰¹ sam odabrao i lovio ljudsku metu tokom okršaja libijskih vladinih snaga i pobunjenika pod komandom generala Halife Haftara (*Khalifa Belqasim Haftar*). Premda izveštaj ne tvrdi niti nudi dokaze da su ljudska bića zaista i ubijena na ovaj način, već samo saznanje o tome da je to zaista moglo da se dogodi navodi nas na razmišljanje da li to znači da smo već došli do tačke gde autonomna smrtonosna sredstva (ovde: bespilotne letelice) koristeći veštačku inteligenciju sama, bez ljudskog nadzora (bez kontrole i komandi od strane operatera) odlučuju o tome kada će, gde i koga da napasti. To onda čitav problem podiže na jedan sasvim novi nivo, sa pitanjem kuda sve to vodi i da li nas čeka svet u kojem autonomni roboti ubijaju ljude po sopstvenoj proceni i volji. I, ako se zna da čak i ljudi povremeno zanemaruju, pa i otvoreno krše pravila ratnog i humanitarnog prava, šta očekivati od bezdušnih mašina, bez osećanja ljudskosti i samilosti. Takođe, ko je u takvim slučajevima pravno odgovoran?

Strani koja ih koristi dronovi pružaju mnoštvo prednosti. Oni omogućavaju da se uspešno izvrše razni zadaci, kao što su izviđanje, nadgledanje i identifikovanje ciljeva za lovce i bombardere u najrazličitijim, pa i najrizičnijim uslovima.

Između ostalog, kružeći iznad određenog područja, dronovi pronalaze i identifikuju ciljeve ne samo za sebe već i za lovce i bombardere sa ljudskom posadom i navode napade tih letelica. Ne treba zaboraviti da nisu svi dronovi naoružani, a da i oni koji jesu, mogu u nekom trenutku ostati bez oružja, bilo zato što se ono pokvarilo, bilo zato što su ispalili sve projektele ili jednostavno broj i vrsta pronađenih ciljeva prevazilaze vatrene mogućnosti bespilotne letelice.

²⁰⁰ „Брифинг Игоря Конашенкова“, *Известия*, 11 августа 2022, <https://iz.ru/1378160/video/briefing-igoria-konashenkova-11082022>.

²⁰¹ Dron sa 4 rotora, sposoban da sam pronađe i prati metu i naoružan različitim sredstvima.

Međutim, savremeni borbeni dronovi osposobljeni su i da raketiranjem, bombardovanjem i na druge načine sami unište odabranu metu. To se na engleskom ponekad definiše sa tri “F” (*find, fix and finish*, u značenju: “nađi, uperi i završi”).²⁰²

Pri tome zbog video nadzora i mogućnosti preduzimanja akcija u realnom vremenu, sve se odvija kao da su operateri letelica fizički prisutni na licu mesta, premda su udaljeni hiljadama kilometara. Štaviše, oni imaju neuporedivo bolji uvid u situaciju (raspored protivničkih snaga, njihovo naoružanje, položaj civila i civilnih objekata itd.) nego što bi ga imali izviđači ili komandosi na terenu, zato što čitav prostor posmatraju i snimaju sa visine, obuhvatajući pogledom sve što ih zanima. Kada treba, mogu i da 10 i više puta uveličaju (zumiraju) sliku, da bi razaznali detalje. Takođe, pošto nisu lično ugroženi, u stanju su da bez panike donose racionalne, proračunate odluke.

Sa druge strane, dok standardni avioni i helikopteri posle nekog vremena moraju da se vrate u bazu (zato što ostaju bez goriva, ali i zbog premora članova posade), gde u njih sedaju nove posade ili odakle umesto njih poleću novi vazduhoplovi, bespilotne letelice već sada mogu da bez prekida budu u vazduhu skoro 2 dana, a smena njihovih pilota i operatera obavlja se tako što umesto onih kojima je isteklo radno vreme, u fotelje sedaju i komande preuzimaju njihove kolege koje su, odmorne, upravo došle na posao.

Posebna prednost dronova u odnosu na ostala oružja je što se pri izvršenju bilo kog zadatka ne izlažu opasnosti životi sopstvenih boraca (npr. pripadnika specijalnih jedinica) a naročito pilota.

Tako npr. da bi se likvidirala neka ličnost, uništio neki objekat (npr. važan most, skladište) i slično, nije više potrebno slati komandose koji bi radi ostvarenja zadatka morali da se danima probijaju po neprohodnom terenu, savladavaju minska polja, zasede itd. da bi onda rizikovali živote i u samoj akciji, kada isti rezultat može da se postigne dobro isplaniranom i precizno izvedenom upotrebom drona. Istini za volju, to se može postići i krstarećom raketom, ali je ta tehnologija dostupna samo malom broju država, a uz to, pošto se nalaze u relativnoj blizini cilja, dronovi su mnogo precizniji i po potrebi mogu odmah da ponove napad.

To je za svaku stranu u sukobu od ogromnog značaja, kako zbog stanja morala u jedinicama, tako i zbog činjenice da je broj pilota ograničen, a da obuka novih pilota dugo traje i mnogo košta. Uz to, ako protivnik obori bespilotnu letelicu, ne može da zarobi nijednog člana posade i da ga muči da bi od njega saznao poverljive informacije, da ga koristi da bi ucenjivao njegovu vladu ili komandu i slično.

Tome treba dodati da su borbene bespilotne letelece znatno jeftinije od klasičnih vojnih aviona što s jedne strane znači da se za cenu jednog aviona sa ljudskom posadom može dobiti desetak i više dronova, dok sa druge strane, po prirodi stvari ima za posledicu da je u slučaju obaranja šteta neuporedivo manja.

²⁰² Mayer M. 2015, 766.

Najjeftinije bespilotne letelice, podobne za vojne svrhe, koštaju samo nekoliko hiljada američkih dolara. One najbolje i najkvalitetnije, naoružane moćnim oružjem, dostižu cenu od nekoliko miliona dolara, ali su i dalje neuporedivo jeftinije od vojnih aviona sa ljudskom posadom. Tako je npr. jedan američki borbeni dron *Predator* 2010. godine koštao 4,03 miliona dolara, dok je 2013. cena jednog ruskog *MIG-29* bila 22 miliona dolara.

Smatra se da će najnoviji i najnapredniji američki dron *Predator C Avenger* koji je za sada u procesu proizvodnje, koštati između 12 i 15 miliona dolara. Poređenja radi, kada je reč o najsavremenijim letelicama sa ljudskom posadom, cena višenamenskog borbenog aviona *F-35A* dostiže 79, a prvog u svetu borbenog aviona pete generacije *F-22 Raptor* čitavih 125 miliona američkih dolara

Bespilotne letelice imaju i određene taktičke prednosti – zbog malih razmera, sposobnosti da lete malom brzinom, na maloj visini, zbog mnogo težeg uočavanja od strane protivvazdušne odbrane, itd., u mnogim slučajevima predstavljaju najpogodnije rešenje za izvršenje borbenog zadatka. Često puta protivnik uopšte nije svestan prisustva drona sve do samog njegovog napada, a tada je već kasno da se bilo šta preduzme.

Istina, u ovom trenutku bespilotne letelice ne mogu da istisnu postojeće lovce i bombardere i u potpunosti preuzmu njihovu ulogu. Još uvek vazdušni boj traži ne samo raznovrsno naoružanje letelice već i prisutnost iskusne posade na mestu događaja; opsežno bombardovanje je moguće samo iz velikih bombardera koji nose puno avio-bombi; itd. Možemo, međutim, biti sigurni da će se uskoro pojaviti i modeli dronova koji će sasvim zameniti lovce i bombardere kakve danas poznajemo.

Uostalom, već se uveliko radi na tenkovima, podmornicama i drugim sredstvima bez ljudske posade, kojima bi se upravljalo iz daljine ili putem kompjutera i zadatog programa.

2. Praksa

U naše vreme dronove koriste neke zemlje prevashodno za uništavanje lica koja su osumnjičena da su teroristi, za likvidiranje vođa ustanika i slično. U tome se naročito ističu SAD.

Prvi američki napad dronom bio je u Jemenu 2001, za vreme predsednika Džordža Buša (*George W. Bush*). Do isteka mandata, 2009, on je odobrio 48 takvih napada u Pakistanu. Barak Obama (*Barack Hussein Obama II*) je, čim je januara 2009. postao novi stanar Bele kuće, prihvatio napade bespilotnim letelicama kao jednu od osnovnih poluga svoje bezbednosne politike. Do sredine 2013, za samo 4 godine, odobrio je 307 napada u Pakistanu – preko 6 puta više nego njegov prethodnik za 8 godina. Dok je pod Bušom jedan napad dronom dolazio u proseku na svakih 40 dana, pod Obamom je to činjeno svaka 4 dana.²⁰³

To je vid tzv. ciljanih ubistva, o kojima je već bilo reči. Premda nisu izričito regulisana međunarodnim pravom, ona se kose sa mnogim osnovnim principima ratnog i

²⁰³ Berger P., Tiedemann K. 2011, 12-18; Bergen P. 2013.

humanitarnog prava, međunarodnog prava ljudskih prava,²⁰⁴ pa i međunarodnog prava uopšte (u meri u kojoj narušavaju suverenitet drugih država odnosno znače upotrebu sile na tuđoj teritoriji, bez poziva od strane teritorijalne države ili drugog zakonitog razloga).

Ostavljajući po strani likvidiranje određenih lica bespilotnim letelicama u miru, ovde je zanimljiva takva praksa u oružanom sukobu.

Uopredno sa masovnim razvojem ove tehnologije, a time ne samo njenim usavršavanjem, već i pojeftinjenjem, sve je širi krug armija koje koriste ove letelice, a takođe i brojnost letelica u njihovom posedu. Između ostalog, to je uslovljeno time da su dronovi srazmerno jeftini te nije problem da se masovno proizvode, dok s druge strane, nema ni nikakvog međunarodnog ugovora o razoružanju koji bi ograničavao njihovu brojnosti (kao što je slučaj kod nekih drugih oružja).

Smatra se da skoro 100 država ima vojne dronove, a da je ukupan broj bespilotnih letelica dostizao 30.000.²⁰⁵

Samo vojska SAD je još 2014. imala 9.795 malih i 896 velikih vojnih dronova. Konkretno, od malih: *Raven* - 7,362, *WASP*, - 990, *Puma* - 1,137 i *T-Hawk* 306 komada, a od velikih: *Predator* i *Gray Eagle* - 246, *Reaper* - 126, *Shadow* - 491 i *Global Hawk* 33 komada.²⁰⁶

Prema nekim procenama, 2019. godine borbene (naoružane) dronove imali su: SAD više od 1.000, Kina 68, Rusija 48, Indija 34, Australija 33, Egipat 32, Turska 30, Malezija 26, Indonezija 24, Izrael 20 itd. Pored toga, SAD već sada planiraju da 2028. godine poseduju 43.001 lakih dronova za osmatranje, što bi bilo više nego sve druge zemlje sveta zajedno.

Procenjuje se da sredinom 2022. godine, borbene dronove, svoje proizvodnje ili kupljene u inostranstvu, imaju 25 država.²⁰⁷

Imajući sve to u vidu, nema sumnje da će se učešće dronova u međunarodnim i nemeđunarodnim oružanim sukobima stalno povećavati i dobijati na intenzitetu.

Ovde je zanimljiva diskusija koja se već godinama vodi u pravnoj literaturi, ali i na širem planu, a koja se svodi na isticanje prednosti koje pružaju borbeni dronovi i tvrdnju da je njihova upotreba zakonita, odnosno, naprotiv, na ukazivanje na argumente zbog kojih je upotreba ovih letelica neprihvatljiva.

²⁰⁴ Anderson K. 2011.

²⁰⁵ Strobel W. P., "Military Drones Now Common to Nearly 100 Nations, Report Finds", *Wall Street Journal*, Sept. 25, 2019, www.wsj.com/articles/military-drones-now-common-to-nearly-100-nations-report-finds-11569403805.

²⁰⁶ *Pentagon Plans for Cuts to Drone Budgets*, Military.com, 2 Jan. 2014, www.military.com/dod-buzz/2014/01/02/pentagon-plans-for-cuts-to-drone-budgets.

²⁰⁷ Sabbagh D., "Killer drones how many are there and who do they target?", *Guardian*, 18 Nov. 2019, www.theguardian.com/news/2019/nov/18/killer-drones-how-many-uav-predator-reaper.

3. Argumenti u prilog korišćenja dronova

Glavni argument ove vrste je tvrdnja da su dronovi idealno sredstvo za slamanje otpora neprijatelja, sa što manje nepotrebnih žrtava među sopstvenim borcima, ali i u redovima protivnika, a posebno među protivničkim civilima.

To se obično iskazuje jednom frazom tako što se ističe da dronovi humanizuju rat zato što “smanjuju rizike za naše vojnike i njihove civile”. U tom smislu predsednik SAD Barak Obama (*Barack Hussein Obama II*) je u govoru održanom 23. 5. 2013. na Univerzitetu nacionalne odbrane, istakao da se zbog njihove visoke tehnologije i preciznosti, upotrebom dronova vojni cilj postiže ne samo najefikasnije, već i uz najmanja razaranja.²⁰⁸

Na toj istoj osnovi ukazuje se da upotreba naoružanih bespilotnih letelica čini rat mnogo humanijim.²⁰⁹ Ponekad se pravi paralela sa alternativnim rešenjem – vazдушnim napadima klasičnim vojnim avionima sa ljudskom posadom i zaključuje da bi u tom slučaju kolateralna šteta bila daleko veća.²¹⁰

Neki idu tako tako daleko da čak tvrde da se kod upotrebe borbenih dronova radi o najhumanijem obliku ratovanja u čitavoj istoriji, zato što se putem boljeg nišanja i nadzora drastično smanjuju civilne žrtve.²¹¹

Prema tome, jedan deo političara, ali i stručne i naučne literature sugeriše da je upotreba ovih sredstava van svake sumnje zakonita, pa i poželjna jer njihove jedinstvene karakteristike omogućavaju da rat nude humaniji, manje surov, sa drastično manje civilne žrtava i razaranja itd.

Tome se dodaje da te letelice čine rat jeftinijim i jednostavnijim, ali istovremeno i efikasnijim, tako što prevazilaze ljudske mogućnosti; da su dronovi zamenjivi i da njihovo obaranje ima znatno manje političke posledice od obaranja konvencionalnog aviona sa pilotom; da je upotreba dronova ne samo zakonita, već i etička i mudra.²¹² Drugi razvijaju istu ideju konstatujući da čak i ako su sa stanovišta prava dronovi nezakoniti, “legalnost” nije isto što i moralnost i zdrav razum.²¹³

Jedan od omiljenih argumenata pobornika što šire upotrebe borbenih dronova jeste da se tako postižu značajni rezultati, posebno protiv naoružanih terorista Al Kaide i

²⁰⁸ *Remarks by the President at the National Defense University*, White House, May 23 2013, whitehouse.gov/the-press-office/2013/05/23/remarks-president-national-defense-university.

²⁰⁹ Palma P. V. Jr. 2015, 511-528.

²¹⁰ Williams B. G. 2013.

²¹¹ Lewis M. W., “Drones: Actually the Most Humane Form of Warfare Ever”, *Atlantic*, August 21, 2013, www.theatlantic.com/international/archive/2013/08/drones-actually-the-most-humane-form-of-warfare-ever/278746/.

²¹² Keene Sh. D. 2015, 34-35.

²¹³ Brooks R. 2013, 25.

sličnih organizacija koji su se pretvorili u ozbiljne oružane formacije.²¹⁴ S tim u vezi, ističe se da napadi dronovima obezglavljuju terorističke organizacije, sprečavaju koordinisane akcije terorista, onemogućavaju teroriste da se prebacuju na područja gde dobijaju vojnu obuku, uskraćuju im mogućnosti za vojnu obuku na terenu, itd.²¹⁵ Uz to, podvlači se da su napadi dronovima najbolje rešenje u sukobima sa raznim transnacionalnim terorističkim organizacijama, protiv kojih nisu podesne klasične vojne operacije velikih razmera.²¹⁶

Tome se dodaje da su meta dronova samo tvrdokorni ekstremisti od kojih su mnogi fanatici koji su došli iz inostranstva.²¹⁷ U sličnim vodama kreću se i oni koji zaključuju da ciljana ubistva sa odbrambenih platformi, uz unapređenje tehnologije nadzora i nišanje, predstavljaju vitalno strateško, ali isto tako humanitarno dugoročno oruđe protivterorizma.²¹⁸

Kao odgovor na proteste svetske i domaće javnosti zbog stalnih civilnih žrtava, navodi se da međunarodno ratno i humanitarno pravo štiti civile, ali da ono takođe lišava zaštitu civile koji neposredno učestvuju u neprijateljstvima, što znači da oni mogu biti meta napada.²¹⁹

Vežano za prekomerne civilne žrtve, navodi se i to da su u poslednje vreme dronovi mnogo precizniji, da sve ređe pogađaju nevine,²²⁰ te da je prag prihvatljivosti kolateralne štete toliko nizak da se napadi obično zabranjuju znatno pre nego što se operacija približi tom pragu.²²¹

Konačno, ima i onih koji ukazuju da je u slučaju upotrebe borbenih dronova u pitanju samo nova tehnika a ne suština; da civili stradaju i od drugih oružja; da nisu dronovi ti koji ubijaju civile već je to sam rat.²²²

U nameri da pokažu da je suština ista, te da su ubistva dronovima zapravo čak daleko humanija od mnogih drugih opcija, neki idu tako daleko da pitaju da li bi se ljudi u SAD, Avganistanu i Pakistanu osećali bolje, kada bi umesto da ih likvidira dron, teroriste ubijali pripadnici specijalnih jedinica i to nožem, tako da krv i delovi mozga lete na sve strane.²²³

²¹⁴ Jang H. D. 2013, 1-42.

²¹⁵ Jordán J. 2014, 4-29.

²¹⁶ Anderson K. 2009, 7.

²¹⁷ Plaw A. , Fricker M. S., Williams B. G. 2011, 51-69.

²¹⁸ Anderson K. 2009, 36.

²¹⁹ Cole C. 2012, 20.

²²⁰ Plaw A. , Fricker M. S., Williams B. G. 2011, 51-69.

²²¹ Schmitt, M. N. 2012³, 618.

²²² Brooks R. 2013, 2; Gross O. 2015, 72.

²²³ Etzioni A. 2013, 11.

4. Argumenti protiv borbenih dronova

Ovi argumenti delom se oslanjaju na logičke probleme, a delom na ono što nam nudi praksa.

Bez obzira na to što postoji i jedan broj vatrenih pristalica napada dronovima, većina analitičara je bitno drugačijeg mišljenja.

Jedan autor je primetio da nijedno oružje nije izazvalo tako žučnu debatu, suprotstavljanje i spekulacije, još od nuklearnih kontroverzi 80-ih godina prošlog veka. Odmah zatim istakao je da se sa druge strane zakonski i moralno u poslednjih dvadesetak godina veoma razvila prava pojedinaca, barem u Evropi. U tom svetlu on smatra da je potrebna nijansirana i detaljna analiza operacija letelica kojima se upravlja sa daljine uz posvećivanje posebne pažnje značaju argumenata koji se tiču prava pojedinaca.²²⁴

Mnogi stručnjaci i teoretičari ukazuju na niz otvorenih problema i zamki koji se kriju iza naoko hirurški čistog posla.²²⁵ Ovde će biti pomenuta samo neka sporna pitanja.

1. Prethodna pitanja. – Pre ulaženja u suštinu problema, mora se primetiti da je najveći deo onoga što se tiče akcija koje se vrše borbenim dronovima (prethodne odluke i radnje, razlog odabira konkretne mete, stepen kontrole akcije, stvarni rezultati itd.) potpuno nepoznat javnosti. To je i razumljivo, pošto su u pitanju poverljive stvari. Međutim, time se istovremeno otvara skoro neograničeni prostor za razne vrste zloupotreba.

Ovde nas posebno zanima činjenica da se preko sredstava masovnog informisanja uglavnom saznaju samo oni podaci koje saopšte nadležne državne službe. Dakle, kada operišemo brojem napada, brojem ukupnih žrtava, brojem stradalih civila itd. mi zapravo nikada nemamo prave i potpune podatke, već samo ono što je propustila više ili manje stroga cenzura. Toga moramo biti stalno svesni.

²²⁴ Lee P. 2013, 21.

²²⁵ Više o problemu sve veće upotrebe dronova u ratne svrhe i s tim povezanim moralnim i pravnim pitanjima: Mayer J. 2009; O'Connell M. E. 2010, 1-26; Vogel R. J. 2010, 101-138; Asaro P. 2012, 687-709; Birch M., Lee G., Pierscionek T. 2012; Center for Civilians in Conflict 2012; International Human Rights and Conflict Resolution Clinic (Stanford Law School) And Global Justice Clinic (NYU School of Law) 2012; Lewis M. W. 2012, 293-314; Rushforth E. J. 2012, 623-656; Sauer F., Schörnig N. 2012, 363-380; Aaronson M., Johnson A. 2013; Amnesty International 2013¹; Boyle M. 2013, 1-29; Etzioni A. 2013, 1-13; Freiburger E. 2013; International Crisis Group 2013; Lewis M. W., Crawford E. 2013, 1127-1166; Shaw I. G. R. 2013, 1-24; Open Society Foundations 2014; Rudolf P. 2014, 36-40; Suhrke A. 2014, 185-198; Cohn M. 2015; Cortright D., Fairhurst R., W. K. 2015; Crawford N. C. 2015, 39-49; Open Society Justice Initiative 2015; *Study on Armed Unmanned Aerial Vehicles* 2015; Drone Campaign Network 2016; Sauer F. 2016; Van der Linden H. 2016, 331-358; Acheson R., Bolton M., Minor E., Pytlak A. 2017; Amoroso D. 2017, 5-31; European Center for Constitutional and Human Rights 2017; *Out of the Shadows* 2017; Sanger D. E. 2017, 61-78; Dos Reis Peron A. E., De Brito D. R. 2018, 53-71; Greenwood C., McCormack T. L.H. 2018; Drone Wars UK 2019; Jevglevskaia N., Galliot J. 2019, 33-65.

Iz tih razloga su u principu nepouzdana sve informacije koje dolaze iz državnih izvora, pa i one koje se tiču broja odn. udela civilnih žrtava. Ovo zato što nakon akcije drona koju su izvele, vojne komande, obavestajne službe i slične strukture same utvrđuju stepen sopstvene greške i sasvim je prirodno da nastoje da je što više umanje. Drugim rečima, možemo biti sigurni da je zapravo i napada dronovima i njihovih civilnih žrtava mnogo više nego što to pokazuju zvanične statistike.²²⁶

Uostalom, ako uzmemo za primer SAD, koje su svetski lider u upotrebi borbenih dronova, i uporedimo zvanične podatke vlade te zemlje o broju slučajno stradalih civila, s informacijama koje su istraživanjima na terenu prikupile nevladine organizacije i drugi nezavisni izvori, primetićemo da su u zvaničnim izveštajima cifre umanjene po nekoliko puta.

Tako npr. prema izveštaju vlade SAD u napadima dronovima u Pakistanu 2004-2011. stradalo je 2.050 ljudi, od kojih su svi osim oko 50 njih bili borci, što znači legitimni ciljevi. Međutim, Biro za istraživačko novinarstvo (*Bureau of Investigative Journalism*) u odnosu na istu situaciju ima podatke o najmanje 2.347 ubijenih od kojih su najmanje 392 bili civili, od čega 175 deca. Drugim rečima, ne samo da je ukupan broj ubijenih veći za skoro 13%, već je prema Birou broj stradalih civila čak 7,8 puta već od onog koji je saopštila vlada! Na isti način, dok jedan izveštaj vlade SAD pominje da je u napadima dronovima poginulo između 64 i 116 civila, prema podacima Biroa zapravo je ubijeno između 380 i 801 civila, što je čak 6 puta više.²²⁷

Sa druge strane, prema Izveštaju za 2018. Ministarstva odbrane SAD, u američkim vazдушnim napadima u 2017. ubijeno je 784 i ranjeno 182, a u 2018. ubijeno 113 i ranjeno 54 civila.²²⁸ To su, međutim, samo okvirne brojke američke vojske, a ne precizno utvrđeni podaci iza kojih stoji neki objektivni, nezavisni izvor. Uz to, statistika se odnosi samo na američke operacije u Iraku, Siriji, Avganistanu i Somaliji, ali ne i u drugim državama (npr. Jemenu i Libiji) jer tamo navodno uopšte nije bilo civilnih žrtava.²²⁹ Konačno, činjenica da se u Izveštaju priznaje da se nakon podnošenja

²²⁶ Elliott J., "Obama Administration's Drone Death Figures Don't Add Up", *ProPublica*, June 18, 2012, www.propublica.org/article/obama-drone-death-figures-dont-add-up; Friedersdorf C., "Flawed Analysis of Drone Strike Data Is Misleading Americans", *Atlantic*, July 18, 2012, www.theatlantic.com/politics/archive/2012/07/flawed-analysis-of-drone-strike-data-is-misleading-americans/259836/; Human Rights Clinic 2012; International Human Rights and Conflict Resolution Clinic (Stanford Law School) And Global Justice Clinic (NYU School of Law) 2012, vi; Currier C., "The Drone War: Everything We Know So Far About Drone Strikes". *ProPublica*, Feb. 5, 2013, www.propublica.org/article/everything-we-know-so-far-about-drone-strikes; *Reprieve* 2016.

²²⁷ Woods C., *Drone War Exposed: The Complete Picture of CIA Strikes in Pakistan*, The Bureau of Investigative Journalism, August 10 2011, www.thebureauinvestigates.com/stories/2011-08-10/drone-war-exposed-the-complete-picture-of-cia-strikes-in-pakistan; Purkiss J., Serle J., *Obama's Covert Drone War in Numbers: Ten Times More Strikes Than Bush*, The Bureau of Investigative Journalism, January 17 2017, www.thebureauinvestigates.com/stories/2017-01-17/obamas-covert-drone-war-in-numbers-ten-times-more-strikes-than-bush.

²²⁸ Premda izveštaj Ministarstva ne precizira koliko civila su obili odn. ranili dronovi, a koliko druga američka oružja koja su sejala smrt iz vazduha (vojni vazduhoplovi, rakete) nema nikakve sumnje da su upravo dronovi odgovorni za daleko najveći broj stradalih.

²²⁹ Department of Defense, *Annual Report on Civilian Casualties in Connection with the United States Military Operations*, Unclassified, 2019, www.documentcloud.org/documents/5985986-ANNUAL-RE-

izveštaja za prethodnu godinu (za 2017) saznalo za mnoge nove civilne žrtve, što je zahtevalo dopunu Izveštaja za 2017, jasno ukazuje da su godišnji izveštaji Ministarstva nekompletni.

Uostalom, lako je приметiti se da se ono što se navodi u Izveštaju Ministarstva odbrane SAD za 2018. ne slaže sa podacima koje su prikupili nezavisni izvori. Tako iz Izveštaja sledi da je 2018. u svim vazдушnim napadima vojske SAD (dakle, ne samo od dronova) ubijeno 113 i ranjeno 54 civila. Međutim, po podacima Biroa za istraživačko novinarstvo u toj godini američki dronovi ubili su u Avganistanu 92-163 civila (od toga 14-51 dece) i ranili 106-166 lica; u Jemenu ubili su 8-15 civila (od toga 0-1 dece) i ranili 0-3 lica, u Pakistanu nisu ubili ni ranili nijednog civila; u Somaliji ubili su 2-11 civila (od toga 1 dete) i ranili 21-22 lice.²³⁰ To govori o ukupno 102-189 ubijenih, od čega 15-52 dece, i o 127-191 ranjenih, odnosno u proseku 145,5 ubijenih civila (od toga 33.5 dece) i 159 ranjenih i to u samo 4 pomenute države, premda su napade dronovima SAD vršile i u dugim zemljama.

U 2017. godini objavljen je izveštaj Klinike za ljudska prava Pravnog fakulteta Univerziteta Kolumbija (Njujork) koji se smatra jednim od 5 najboljih pravnih fakulteta u SAD, konstatuje da je vlada SAD od 2002. priznala samo 153 napada dronovima, što je samo 20% od stvarnog stanja (više od 700 napada) te da je za period 2009-2016. priznala manje od 120 civilnih žrtava u Pakistanu, Somaliji i Jemenu, dok su istraživanja nezavisnih organizacija pokazala da je civilnih žrtava bilo oko 400.²³¹

2. Odabir mete. – Ovaj problem ima dve dimenzije i zapravo podrazumeva dva pitanja: 1) ko, na osnovu kojih kriterijuma i dokaza, po kojoj proceduri i sa kojim stepenom lične odgovornosti odlučuje da odnosna lica moraju da umru (stavlja ih na listu za odstrel) i 2) kako oni koji neposredno sprovode naređenje o likvidaciji nekog lica identifikuju metu na terenu.

Prvo pitanje svodi se na problem ciljanih ubistava o kojem je već bilo reči i koji izlazi izvan okvira onoga čime se ovde bavimo. Na ovom mestu mnogo više nas zanima drugi problem - kako oni koji neposredno naređuju odn. izvode napade dronova mogu biti sigurni da su pred njima teroristi odnosno neprijateljski borci?

Na to bi se lako moglo odgovoriti da operateri dronova prate i na neki način (preko agenata na terenu, preko programa za prepoznavanje crta lica itd.) identifikuju onoga ko treba da bude likvidiran, zatim procenjuju stepen opasnosti po druge ljude (one koji se slučajno nalaze u blizini) i tek tada naređuju napad. Podrazumeva se da se napad odlaže ako postoji bilo kakva sumnja u pogledu identiteta mete odnosno ako postoji jasan rizik da će u napadu stradati i nevini. To je ono što se očekuje i kako bi trebalo da bude. Međutim, praksa pokazuje da u mnogim slučajevima nije tako.

Informacije kojima raspolažemo (statistike o žrtvama napada dronovima, izjave preživelih svedoka itd.) sugerišu da se često olako pristaje na žrtve među civilima odn. tzv. kolateralnu štetu. Jedno od objašnjenja je da se to čini u uverenju da to opravdava

PORT-CIVILIAN-CASUALTIES-in-CONNECTION.html.

²³⁰ Serle J., Purkiss J., *Drone Wars: The Full Data*, The Bureau of Investigative Journalism, 1.1.2017, www.thebureauinvestigates.com/stories/2017-01-01/drone-wars-the-full-data.

²³¹ *Out of the Shadows* 2017, 3.

značaj uklanjanja onoga koji je obeležen za odstrel, s tim da se u slučaju bilo kakve sumnje uzima da su oni koji se nalaze pored mete napada njeni saradnici (saborci, pomagači, jataci), dakle takođe neprijatelji. Drugim rečima, ako nije jasna pozicija mogućih slučajnih žrtava napada dronom, često se polazi od pretpostavke da su oni iz nekog razloga zakonite mete.

Međutim, takvo rezonovanje i postupanje direktno se kosi sa nekim od osnovnih principa međunarodnog prava oružanih sukoba, pa i prava uopšte. Ako se tokom oružanog sukoba dronovima ubijaju i uništavaju oni za koje se samo pretpostavlja da su protivnički borci odn. vojni objekti, to predstavlja kršenje striktnog pravila ratnog i humanitarnog prava po kome se u slučaju sumnje u pogledu karaktera odnosnih lica i objekata ima smatrati da su u pitanju civili odn. civilni objekti i odustati od napada.

Između ostalog, čl. 50/1 Dopunskog protokola I (1977) uz Ženevske konvencije o zaštiti žrtava rata je vrlo precizan: "U slučaju sumnje da li je neko lice civil, to lice će se smatrati civilom." O tome il pravnom položaju civila biće više reči kasnije.

Ako se odnosna lica love i ubijaju dronovima u miru, u sklopu nekakvog proklamovanog rata protiv teritorizma, onda to znači gaženje čitavog niza pravila prava uopšte, pa i unutrašnjeg prava svake savremene zemlje, počev već od samovoljnog i nezakonitog uvođenja pretpostavke krivice umesto zajamčene prezumpcije nevinosti. Ovde nemamo u vidu kršenje prava same žrtve, o čemu je bilo reči kod izlaganja problema ciljanih ubistava, već onih koji stradaju uzgredno i čije lišenje života se olako prihvata bez ikakvih dokaza da su ta lica zaista za nešto kriva odn. da pripadaju protivničkim borcima ili teroristima.

Pored toga, kako u zemljama kao što su Avganistan ili Pakistan, gde borci ne nose karakteristične vojne uniforme i oznake, već naprotiv, svi nose sličnu, tradicionalnu odeću, sa sigurnošću odvojiti borce od civila? To što je onaj čija likvidacija je naređena ušao u krug od desetak ili više isto ili slično obučenih lica još uvek ne znači i da su oni njegovi saborci. Možda su rođaci, komšije, poslovni prijatelji, dužnici, znatiželjnici, slučajni prolaznici, lokalni novinari... To što nekolicina među njima nose automatske puške ne znači i da ogromna većina ostalih ima neke veze sa tim. Uostalom, čak i kada je reč o onima koji su naoružani, sasvim je moguće da su oni samo pratnja (telohranitelji) onoga o čijoj likvidaciji je reč, naoružana seoska straža koja čuva selo od pljačkaša itd. Pošto se vezano za pomenute zemlje imaju u vidu prvenstveno napadi dronovima iza kojih stoje SAD, može se čak dogoditi da su u pitanju pripadnici neke za SAD savezničke grupe, koju su naoružali sami Amerikanci, a koja se nalazi pored onoga koji je meta drona zato što upravo pregovara sa njim o njegovoj predaji, primirju, razmeni zarobljenika.

O tome da ova razmišljanja nisu bez osnova svedoči činjenica da i pored svih obaveštajnih radnji, priprema, provera, identifikacija, video nadzora nad kritičnim mestom tokom čitave akcije

itd. u praksi se događa da projektili ispaljeni sa drona greškom ubiju saveznike (u jednom napadu 2011. američki dron ubio je najmanje 25 vojnika savezničkog Pakistana)²³² pa čak i sopstvene vojnike (slučaj tzv. „prijateljske vatre“).²³³

S tim u vezi i logično pitanje: ako operateri dronova nisu u stanju da prepoznaju uniformisane savezničke, pa čak ni sopstvene vojnike (a njihova lica se u principu dovoljno jasno razlikuju od lica lokalnog stanovništva) kako mogu da u naseljima razluče neprijateljske borce od slično obučениh civila. Koliko su onda dronovi uopšte pogodni za oružane sukobe, s obzirom na mnoga ograničenja koja međunarodno ratno i humanitarno pravo predviđa radi zaštite civila i civilnih objekata.

Ovde treba pomenuti i to da pravila međunarodnog prava oružanih sukoba, između ostalog, izričito zabranjuju napad na grupu civila samo zbog toga što se u njoj našao određeni broj boraca. A kod napada dronom na konkretnu ličnost ili ličnosti u kome se unapred mora računati sa velikim brojem slučajnih žrtava (civila koji su se tu zatekli) postaje nevažno na kome je operater drona fiksirao svoj nišan, jer se zapravo čitava grupa pretvara u metu.

Prema čl. 50/3 Dopunskog protokola I (1977) uz Ženevske konvencije o zaštiti žrtava rata (1949): “Prisustvo među civilnim stanovništvom lica koja nisu obuhvaćena definicijom civila ne lišava stanovništvo njegovog civilnog karaktera”.

3. Nedoslednost u poštovanju utvrđenih okvira. - Napadi dronovima se u dosadašnjoj praksi vrše arbitrerno, prema odluci izvršnih odn. upravnih organa konkretne države, bez kontrole njenih sudova, a takođe bez bilo kakve međunarodne kontrole. To ima za posledicu ne samo slobodu u odlučivanju koga, gde i kada ubiti, već i u definisanju drugih okvira.

Između ostalog, Amerikanci su, u sklopu svog samoproglāšenog “rata protiv terorizma” na teritorijama nekih država definisali tzv. ratne zone (vojišta) ali i pored toga, ubijaju dronovima i daleko izvan njih. Drugim rečima, ne poštuju sopstvena ograničenja. Kako onda očekivati da se pridržavaju okvira koje je odredio neko drugi.

4. Civilne žrtve napada dronovima. – Premda se stalno tvrdi da se vreme i mesto napada dronom pažljivo bira kako bi se izbeglo da stradaju civili, praksa to demantuje.

Imajući u vidu da je reč o sofisticiranom oružju, koje je izuzetno precizno i nad kojim onaj ko njime rukuje čitavo vreme ima punu kontrolu, u akcijama borbenih

²³² Masood S., Schmitt E., „Tensions Flare Between U.S. and Pakistan After Strike“, *The New York Times*, Nov., 26, 2011, nytimes.com/2011/11/27/world/asia/pakistan-says-nato-helicopters-kill-dozens-of-soldiers.html.

²³³ Cloud D. S., Zucchini D., „Multiple missteps led to drone killing U.S. troops in Afghanistan“, *Los Angeles Times*, November 5, 2011, www.latimes.com/archives/la-xpm-2011-nov-05-la-fg-drone-attack-20111106-story.html.

dronova zabeležene su neočekivano velike civilne žrtve. Na osnovu raspoloživih podataka uglavnom se smatra da njihov udeo u ukupnom broju stradalih dostiže 20-30%.

Ima tvrdnji da je situacija zapravo mnogo gora, Po nekim istraživačima, da bi likvidirali jednu odabranu metu američki dronovi su u proseku ubijali oko 50 uzgrednih žrtava:

Tvrđi se da su u periodu 2004-2014. SAD samo u Pakistanu dronovima napale 408 puta, ubivši 2.410-3.902 lica, od čega 416-959 civila (od toga 168-204 dece).²³⁴ Čak i da se ostavi po strani da li su zaista uzeti u obzir svi napadi, a posebno kako je utvrđivano ko je civil a ko ne (što ostavlja sasvim razumnu pretpostavku da je civila zapravo bilo mnogo više) ova statistika pokazuje da u kalkulaciji sa manjim brojem ukupnih žrtava, civili čine 17,3%, a u onoj sa više žrtava, čak 24,6%. Drugi izvori tvrde da je 2004-2014 u Pakistanu u napadima dronova bilo čak 32% civilnih žrtava.²³⁵

Još gore, prema nekim izvorima Amerikanci su u Pakistanu 2006-2009. dronovima likvidirali 14 vođa terorista, ali uz njih još i 700 civila, što znači 50 civila na jedno lice koje je osumnjičeno da je terorista, ili 98% nevinih žrtava (čak i da se prihvati da su onih 2% zaista bili opasni teroristi).²³⁶ Do sličnih rezultata dolaze oni koji tvrde da je u likvidiranju 41 lica označenog kao meta, ubijeno još 1.147 „drugih“,²³⁷ što znači da su slučajne žrtve iznosile 96,6% svih stradalih.

Praksa pokazuje i to da kada iz nekog razloga ne bi uspeji iz prvog pokušaja, napadi dronovima na lica koja su označena kao mete ponavljani su ponovo i ponovo, bez obzira na civilne žrtve. Tako se npr. tvrđi da je 2008-2009. bilo čak 16 pokušaja da se raketama likvidira samo jedna osoba (vođa Talibanskog pokreta u Pakistanu, Bajtula Mehsud, *Baitullah Mehsud*) u kojima je stradalo između 207 i 321 slučajnih žrtava.²³⁸ Inače Bahtula, koji je navodno imao pod sobom oko 5.000 boraca, ubio je 2009. raketom američki dron u momentu kada se ovaj, ništa ne sluteći, zajedno sa suprugom, nalazio u kući svoga tasta.

Uostalom, prema dokumentima Pentagona koji su nedavno procureli u javnost, 90% onih koji su za 5 meseci 2013. ubijeni dronovima u američkoj operaciji u severnoistočnom Avganistanu (*Operation Haymaker*) bili su nenamerne, slučajne žrtve (eng. *unintended targets*).²³⁹

Prema poznatoj američkoj novinskoj agenciji “Asošijeted pres” (*Associated Press, AP*) samo u 2018, dakle nakon što su navodno odavno preduzeti koraci za smanjenje žrtava među civilima, čak 1/3 onih koje su u Jemenu ubile američke bespilotne letelice, činili su civili, među kojima je bilo i dece. Pošto vlasti SAD kriju podatke, raspolaže se samo procenama. Ipak, istraživanje “Asošijeted pres” pokazalo je da su dronovi u Jemenu samo od januara do novembra 2018. ubili 88 ljudi od čega 24 civila, a uz to još 6 boraca provladinih snaga (što znači - saveznika SAD) koji su ubijeni dok su vodili civilni život, daleko od linije fronta (zone sukoba).²⁴⁰

²³⁴ Serle J., Fielding-Smith A., „Monthly Updates of the Cover War“, US drone war: 2014 in numbers“, The Bureau of Investigative Journalism, January 7, 2015, thebureauinvestigates.com/2015/01/07/us-drone-war-2014-in-numbers/.

²³⁵ Bergen P., Tiedemann K. 2010, 1.

²³⁶ Kilcullen D., McDonald E. A. „Death From Above, Outrage Down Below“, *The New York Times*, May 16, 2009, nytimes.com/2009/05/17/opinion/17exum.html?pagewanted=all&_r=0.

²³⁷ Ackerman S., „41 men targeted but 1,147 killed: US drone strikes – the facts on the ground“, *Guardian*, 29. November 2014, theguardian.com/us-news/2014/nov/24/-sp-us-drone-strikes-kill-1147.

²³⁸ Crawford N. C. 2013, 130.

²³⁹ Amnesty International UK 2019.

²⁴⁰ Michael M., al-Zikry M., “Hidden toll of US drone strikes in Yemen: Nearly a third of deaths are civilians, not

Imajući u vidu da je ukupan broj onih koje su ubili borbeni dronovi u stalnom porastu, to samo po sebi govori o rastu žrtava i među civilima.

Ovo bez obzira na povremene tvrdnje o tome da je u opadanju broj civila koji su u toku jedne godine stradali od dronova i, sledstveno, udeo civilnih u svim žrtvama napada dronovima. Takve statistike obično odslikavaju samo trenutne trendove i to samo u nekim delovima sveta (na teritorijama nekih zemalja). Pored toga, one nisu sačinjene na osnovu objektivne nezavisne istrage na terenu, već su najčešće rezultat analize onoga što je objavljeno u novinskim člancima. Međutim, glavni izvor informacija koje se plasiraju u medijima su bilo zvanična saopštenja vlade SAD (koja su, razume se, sporna), bilo podaci koji su dobijeni od neimenovanih zvaničnika pakistanke ili neke druge strane vlade (koje takođe imaju mnogo razloga da prikrivaju pravo stanje stvari ili ga jednostavno ne znaju). Drugim rečima, u ogromnoj većini slučajeva autori novinskih članaka nisu ništa sami proveravali – samo su prenosili ono što im je rečeno.

Dodatni problem je činjenica da se u mnogim od tih članaka priznaje da jedan broj žrtava nije identifikovan, što znači da zapravo nije jasno da li su bili borci ili civili. S tim u vezi i zapažanje – pošto ova lica nisu identifikovana nakon napada dronom, to znači da njihov identitet i status nisu bili poznati ni pre tog napada, što opet znači da je napad izvršen premda je postojala opasnost da će stradati lica koja su potpuno nevina.

Ako se pažljivo analiziraju podaci koje puštaju u svet same SAD, može se videti da, opšte uzev, ne samo da nije smanjen broj napada dronovima, već je u stalnom porastu, kao što raste i broj njihovih ukupnih, ali i civilnih žrtava.

SAD su samo u Pakistanu od 2004. do sredine 2018. izvršile 414 napada dronovima (48 za vreme predsednika Džordža Buša, 353 za vreme njegovog naslednika Baraka Obame i 13 za vreme mandata Donalda Trampa) sa ukupno 2.366-3.702 ubijenih, od kojih su 245-303 bili civili, uz još 211-328 čiji je identitet nepoznat. S tim u vezi, ako uzmemo srednje cifre (saberemo najniže i najviše podatke i podelimo sa 2) računica je sledeća: od ukupno u proseku 3.034 mrtvih, civili su činili 279, a neidentifikovani 270 lica. Pođemo li od logične pretpostavke da su i neidentifikovane žrtve najverovatnije takođe bile civili (u protivnom njihov identitet i status bi bio poznat) dolazimo do toga da je uzgrednih žrtava bilo u proseku najmanje 549, što znači 18,0%. Pri tome još jednom treba podsetiti da čitava statistika pokazuje samo ono što je dopustio onaj koji ju je servirao medijima, a zna se da u ratu prvo strada istina. Pa čak i tada, ispada da je od oružja za koje se tvrdi da je kao ni jedno drugo, precizno, selektivno i pouzdano, svaki peti poginuli bio slučajna žrtva. Za tako sofisticirano oružje nad kojim onaj ko njime rukuje ima potpuno kontrolu od početka do kraja, to je previse.

Od novembra 2002. do sredine 2019. u Jemenu je u 285 napada dronova stradalo između 1.371 i 1.765 lica, od kojih su 1.193-1.527 navodno bili "militanti" i 116-149 civili, uz još 62-89 neidentifikovanih. Izvedeći računicu kao u slučaju Pakistana može se zaključiti da je u proseku od 1.568 poginulih bilo ukupno 208 uzgrednih žrtava (132,5 civila i 75,5 neidentifikovanih) ili 13,3%. Jasno je da ta statistika može biti samo gora tj. da ukupan broj žrtava i udeo stradalih civila mogu biti samo veći.

al-Qaida", *Military Times*, November 14, 2018, www.militarytimes.com/news/your-military/2018/11/14/hidden-toll-of-us-drone-strikes-in-yemen-nearly-a-third-of-deaths-are-civilians-not-al-qaida/.

U Somaliji su Amerikanci izvršili 178 napada dronovima, u kojima je život izgubilo 1.279-1.469 lica, od kojih 22-55 civila i 41-63 “neidentifikovanih”. Primenom iste metodologije dolazimo do toga da je prosečan broj žrtava 1.374, od čega 39 civila i 52 “nepoznata”, što znači da oni koji nisu identifikovani kao “militanti” čine zajedno u proseku 92 žrtve ili 6,7%. Razlog ovog, mnogo povoljnije bilansa je što statistika pokazuje da za vreme mandata predsednika Obame u 13 napada nije stradala nijedna civilna žrtva, dok ih je među “nepoznatima” bilo samo 13.

S obzirom na tvrdnje da su američki dronovi postali precizniji, u smislu da je mnogo manje slučajnih (civilnih) žrtava mora se konstatovati da je u pitanju samo privid. Pre svega, kada je reč o Pakistanu tačno je da je u vreme Trampa došlo do velikog smanjenja i broja napada i broja žrtava – za vreme Buša izvršeno je 48, za vreme Obame 353, a za vreme Trampa samo 13 napada; ukupan broj žrtava za vreme Buša bio je 399-540, za vreme Obame 1.934-3.094, a za vreme Trampa samo 33-68; broj stradalih civila bio je za vreme Buša 116-137, za vreme Obame 129-162, a za vreme Trampa 0-4; broj ubijenih “nepoznatih” bio je za vreme Buša 65-77, za vreme Obame 146-249, a za vreme Buša samo 0-2.

Međutim, dok se podaci koji se odnose na prethodna dva predsednika tiču čitavog perioda njihova 2 mandata od po 4 godine (Buš je bio predsednik 2001-2009, a Obama 2009-2017) statistika koja se je vezana za Trampa obuhvata samo period od stupanja na dužnost predsednika SAD 20.1.2017. do sredine 2018, što znači samo 1,5 godinu. Već u momentu kada je saopštena bilo je potpuno jasno da će se ona, van svake sumnje, znatno uvećati do isteka njegovog mandata.

Uz to, očito se radilo o prenošenju fokusa dejstava dronovima na druge tačke na planeti, pošto je u isto vreme zabeleženo bitno drugačije stanje stvari u vezi sa akcijama u drugim zemljama. Tako je npr. u Somaliji za vreme Buša bilo samo 10, za vreme Obame 353, a za 1,5 godinu predsednikovanja Trampa 137 napada, što je pratio i odgovarajući broj ukupnih i civilnih žrtava. U Jemenu je za vreme Buša bio samo 1 napad, za vreme Obame 184, a za vreme Trampa samo do sredine 2018. godine 100. Za vreme Buša i Obame u Somaliji je ukupno stradalo 339-412 ljudi (60-111 za vreme Buša, 279-301 za vreme Obame) a za manje od polovine mandata Trampa čak 940-1.057. U 100 napada koji su za samo 1,5 godinu vlasti predsednika Trampa izvršeni u Jemenu ubijeno je 270-366 ljudi, od kojih 27-48 civila i 29-37 onih čiji identitet je nepoznat, što znači da su slučajne žrtve činile 56-85 lica ili 21,9%.²⁴¹

Svemu rečenome treba dodati da statistike ne pokazuju broj ranjenih i onih koji su naknadno podlegli povredama. Pored toga, poznato je da su SAD vršile napade dronovima i u drugim zemljama, a ne samo u tri koje su ovde pomenute. Konačno, zbog činjenice da su sve odluke i informacije u rukama CIA i Pentagova veliko je pitanje da li su žrtve napada dronovima pravilno klasifikovane (tj. koliko je među njima zapravo civila) kao i uopšte u kojoj meri se stvarno stanje stvari razlikuje od onog što je pušteno u javnost (stvarne brojke mogu biti samo gore).

Prema nekim izvorima, od juna 2004. do sredine novembra 2019, dakle za nekih 15 godina, SAD su izvršile najmanje 6.786 potvrđenih napada dronovima, u kojima je ubijeno 8.459-12.105 ljudi, od kojih su najmanje 769-1.725 bili civili, a među njima najmanje 253-397 su bila deca.²⁴²

²⁴¹ Podaci o broju napada dronovima u Pakistanu, Jemenu i Somaliji, kao i o broju ukupnih i civilnih žrtava tih napada preuzeti su iz: *Drone Strikes: Pakistan*, New America, July 4, 2018, www.newamerica.org/in-depth/americas-counterterrorism-wars/pakistan/; *Drone Strikes: Yemen*, New America, June 24, 2019, securitydata.newamerica.net/drones/yemen-analysis.html; *Drone Strikes: Somalia*, New America, November 12, 2019, www.newamerica.org/in-depth/americas-counterterrorism-wars/somalia/.

²⁴² *Drone Warfare*, The Bureau of Investigative Journalism, 20.11.2019, www.thebureauinvestigates.com/projects/drone-war.

Primenom metodologije prema kojoj uzimamo u obzir srednje vrednosti, ispada da je u napadima SAD dronovima u proseku poginulo 10.282 ljudi, od kojih su najmanje 1.247 (12,3%) bili civili, a od toga 325 (3,4% od ukupnog broja žrtava) deca. Treba podsetiti da se i ovde radi samo o minimalnim procenama (najmanji potvrđeni broj napada itd.).

Vredi pomenuti i podatke po kojima su SAD od 2015. samo u Avganistanu izvršile najmanje 5.888 napada, u kojima je poginulo 3.959-5.532 ljudi, od čega 161-473 civila među kojima 37-129 dece.²⁴³

Kada je već reč o Avganistanu, ako uzmemo za primer zvanične podatke koji se odnose na tu zemlju, SAD su u njoj 2019. godine u julu izvršile 537, u avgustu 810, a u septembru čak 1.113 napada dronovima, što kada je reč o septembru znači u proseku oko 40 u toku svakog dana.²⁴⁴ Tom dinamikom, samo u Avganistanu moglo bi se očekivati više od 12.000 napada dronovima godišnje. To nam jasno pokazuje da se napadi dronovima ne smanjuju, već njihov broj raste. Uostalom, pozivajući se na izveštaje UN neki izvori navode da je u prvih 9 meseci 2019. stradalo više od 650 civila, što je skoro dvostruko više od broja poginulih i povređenih civila u istom period prethodne godine.²⁴⁵ Međutim, stanje stvari je zapravo mnogo gore jer je za prvih 9 meseci u Avganistanu u vazдушnim udarima stradalo 885 civila, od kojih je 579 poginulo, a 306 ranjeno.²⁴⁶

Uostalom, nakon što je marta 2017. predsednik Tramp donošenje odluke o napadima dronova preneo na CIA, moglo se i očekivati da se broj napada poveća.²⁴⁷ Za vreme predsednika Buša i Obame CIA je predlagala mete, a predsednik ih odobravao, što znači da je mogao neku i da ne odobri. Od kada je sve u rukama CIA taj kontrolni mehanizam je izostao, tako da je nestalo i bilo kakvo ograničenje. Stoga se i primećuje da je za vreme predsednika Trampa tiho, ali zato značajno povećan broj napada dronovima. To, kako konstatuju komentatori, ne treba ni da čudi, kada se zna da je 2015, kao u to vreme samo predsednički kandidat, Tramp izjavio da ako želite da uklonite teroriste, "morate da uklonite i njihove porodice".²⁴⁸

Napadi i ciljane ubistva dronovima nastavili su se i kada je 2020. mesto predsednika SAD preuzeo Džo Bajden. Između ostalog, 31. 7. 2022. u Kabulu je tako ubijen jedan od vođa terorističke Al Kaide, Ajman al Zavahiri (*Ayman al-Zawahiri*). Tim povodom Bajden je na preskonferenciji u Beloj kući 1. 8. 2022. izjavio: "Odobrio sam precizan napad da bi se on jednom zauvek sklonio sa bojnog polja."²⁴⁹

²⁴³ *Drone Strikes in Afghanistan*, The Bureau of Investigative Journalism, www.thebureauinvestigates.com/projects/drone-war/afghanistan.

²⁴⁴ Purkiss J., *Almost 40 Strikes Every Day in Afghanistan Last Month*, The Bureau of Investigative Journalism, October 29, 2019, www.thebureauinvestigates.com/stories/2019-10-29/us-strike-figures-further-intensification-of-air-war-afghanistan.

²⁴⁵ *Ibid.*

²⁴⁶ *Quarterly Report On the Protection of Civilians in Armed Conflict: 1 January to 30 September 2019*, United Nations Assistance Mission in Afghanistan – UNAMA, 17 October 2019, https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/unama_protection_of_civilians_in_armed_conflict_-_3rd_quarter_update_2019.pdf.

²⁴⁷ "Trump gives CIA authority to conduct drone strikes: WSJ", *Reuters*, March 13, 2017, reuters.com/article/us-usa-trump-cia-drones-idUSKBN16K2SE.

²⁴⁸ Axe D., "While No One Is Looking, Trump Is Escalating America's Drone War", *Vice*, Jun 22 2018, www.vice.com/en_us/article/7xmadd/trump-escalating-americas-drone-war?utm_source=viced-wordsdynamicus&utm_medium=cpc.

²⁴⁹ Liptak K. et al., "US kills al Qaeda leader Ayman al-Zawahiri in drone strike in Afghanistan", *CNN Politics*, August 2, 2022, <https://edition.cnn.com/2022/08/01/politics/joe-biden-counter-terrorism/in>

Prema Birou za istraživačko novinarstvo, kada je reč samo o praksi SAD, od juna 2004. do sredine 2022. godine, bilo je najmanje 14.040 potvrđenih napada dronovima, u kojima je ubijeno 8.858-16.901 ljudi, od kojih su 910-2.200 bili civili, a 283-454 su bila deca.²⁵⁰

Prema izloženom, čak i da se ostave po strani druga sporna pitanja, činjenica je da napadi tako sofisticiranim oružjem kao što su dronovi uopšte nisu tako precizni kao što se tvrdi, te da u njima uvek u velikoj meri stradaju civili. To ne mogu da prikriju ni statistike koje se plasiraju u medije, a koje najveći broj stradalih svrstavaju u “militante”. Uostalom, one stalno iskazuju i određeni broj onih čiji identitet nije mogao biti utvrđen. To, sa druge strane znači, da su oni koji su označeni kao civili to nesumnjivo bili (najverovatnije deca, žene i starci) a da su to verovatno bili i oni za koje se navodno ne zna status.

Moglo bi se prigovoriti da bez obzira na mere opreza civili stradaju kao uzgredne žrtve i kod drugih vojnih operacija, preduzetih drugim sredstvima i metodima. Međutim, ako je jasno da je kod vazdušnog bombardovanja, granatiranja i sličnih akcija često nemoguće poštediti civile koji se nalaze u zoni dejstva, teško je objasniti zašto operateri dronova ne odustanu od napada kada vide da je u neposrednoj blizini njihovog cilja relativno velika koncentracija civila. Na to ih obavezuju ne samo obziri čovečnosti, već i principi, ali i konkretna pravila ratnog i humanitarnog prava, koja štite civile i civilne objekte. Koji god da su razlozi, praksa pokazuje da se pomenuta načela i pravila u najmanju ruku nedovoljno poštuju, a stiče se utisak da se ponekad i svesno krše.

Neki kritičari napada borbenim dronovima ukazuju na načelnu nemoralnost takve politike, ističući da ako neko želi da se poziva na ideju pravednog rata, onda je bolje da rizikuje živote sopstvenih boraca, nego da rizikuje živote neprijateljskih neboraca.²⁵¹

5. Praksa raznih država. – Već sada borbene dronove nemaju samo SAD, nego, kako se pretpostavlja najmanje 30-tak država.²⁵²

Većina tih zemalja nije angažovana u oružanim sukobima, ali neke jesu. S tim u vezi, zanimljivo je primetiti da se u njihovim operacijama u kojima se vrše napadi dronovima, skoro u potpunosti ponavljaju negativne pojave, vezane za upotrebu borbenih dronova od strane SAD. Navešćemo samo nekoliko primera:

I neke druge države (npr. Velika Britanija, Nemačka, Italija, Holandija itd.) su saučesnice u programu SAD koji se svodi na napade dronovima. One pružaju SAD raznu podršku na tom polju, počev od toga da im prosleđuju obaveštaje podatke koje su prikupile, preko toga da na svojoj teritoriji

dex.html.

250 *Drone Warfare*, Bureau of Investigative Journalism, 15. 8. 2022, www.thebureauinvestigates.com/projects/drone-war.

²⁵¹ Geis A., Wagner W. 2011, 1572.

²⁵² Frew J. 2017.

imaju američke vojne baze, pa do lociranja i identifikovanja potencijalnih meta.²⁵³ Međutim, pojedine države razvile su i sopstvenu praksu korišćenja borbenih dronova u ubilačkim misijama.

Poznata međunarodna nevladina organizacija za ljudska prava *Human Rights Watch (HRW)* je, nakon sprovedene istrage, sačinila izveštaj u kojem je zaključila da su između 27.12.2008. i 18.1.2009. izraelske bespilotne letelice u Pojasu Gaze ubile nekoliko desetina paletinskih civila. Naglasivši da je i dalje nejasno koliko civila je stradalo, te da su izraelske i palestinske organizacije za ljudska prava zajedno prijavile 42 napada dronovima u kojima je ubijeno 87 civila, dok je Međunarodna amnestija (*Amnesty International*) saopštila da ima dokaze o smrti 48 civila i da to nisu potpuni brojevi, *HRW* se u svom izveštaju fokusirao na samo 6 incidenata u kojima su izraelski dronovi ubili isključivo 29 palestinskih civila, među kojima 8 dece. Oslanjajući se na izjave svedoka, video snimke itd. istražitelji *HRW* došli su do zaključka da su u svim tim slučajevima izraelske snage usmerile napade na lica koja su svi do jednog bila civili. Ni u jednom od tih slučajeva *HRW* nije našao da su paletinski borci bili prisutni na mestu napada dronovima. Nijedna od žrtava nije se kretala brzo, niti je napuštala područje, tako da su operateri dronova imali dovoljno vremena da procene da li posmatraju civile ili borce i da odustanu od napada, ukoliko nisu sigurni kakav status imaju lica koja posmatraju. *HRW* je zaključio da u ovim incidentima izraelske snage ili nisu preduzele neophodne mere predostrožnosti kako bi se uverile da su mete bili borci, očigledno postavljajući neprihvatljivo nizak prag za izvođenje napada, ili nisu uspele da razlikuju borce i civile i da gađaju samo one prve. Kao rezultat, ovi napadi predstavljaju kršenje međunarodnog humanitarnog prava.²⁵⁴

U izveštaju je podvučeno da tehnološke mogućnosti bespilotnih letelica i raketa koje one ispaljuju čine ovo kršenje još težim. Izraelski dronovi opremljeni su kamerama visoke rezolucije i naprednim sensorima, koji operaterima omogućavaju da detaljno pregledaju objekte na zemlji tokom dana i noći. Pored toga, raketa lansirana s bespilotne letelice nosi sopstvene kamere koje operateru omogućavaju da posmatra metu od trenutka ispaljenja do momenta udara. Ako se pojave bilo kakve sumnje u vezi sa metom nakon što je lansirana raketa, operater može daljinski preusmeriti oružje na drugo mesto. Uz ove napredne vizuelne mogućnosti, dovoljno pažljivi operateri morali su biti u stanju da utvrde razliku između legitimnih meta (boraca) i civila.

Izveštaj je podvukao i to da u dronovi obično imaju jednog pilota, koji sa zemlje upravlja letelicom i jednog operatera koji koristeći senzore traži mete, te da zbog male brzine bespilotnih letelica i njihovog dugog vremena leta (do 24 časa) one mogu da lete iznad bojnog polja bez opasnosti za pilota ili operatera, što omogućava da se odluke o izboru mete donesu na miru i nakon potrebnog posmatranja i uzimanja u obzir svih relevantnih činilaca. Uprkos tome, u 6 odabranih slučajeva izraelske snage nisu uspele da utvrde da li odabrane mete predstavljaju vojne ciljeve. U jednom slučaju izraelski dron pogodio je grupu učenika koji su čekali autobus na autobuskoj stanici u prominentnoj glavnoj ulici, ubivši 9 učenika i još 3 civila. Nikakvih palestinskih boraca nije bilo u blizini, niti su u to vreme postojale bilo kakve vojne aktivnosti. Izveštaj analizira i ostalih 5 incidenata i zaključuje da se svih 6 napada dogodilo u gusto naseljenim područjima, da je 5 napada izvršeno u toku dana kada su civili bili u kupovini, vraćali se iz škole ili se bavili drugim uobičajenim aktivnostima, kojima se ne bi bavili da su u to vreme tu bili palestinski borci ili da su vođene borbe.

Drugi primer tiče se Velike Britanije. U periodu od avgusta 2014. do 30. 9. 2019, dakle za nešto više od 5 godina, samo iznad Sirije i Iraka njeni naoružani dronovi leteli su u 3.491 misija i napali 974 puta.²⁵⁵ To govori da su samo u te dve zemlje u proseku napadali oko 195 puta godišnje, ili češće nego jednom u dva dana. Odmah se nameće i logično pitanje: da li je zaista bilo potrebno vršiti

²⁵³ *All Party Parliamentary Group on Drones Inquiry Report 2018; Amnesty International 2018, 23-29.*

²⁵⁴ *Human Rights Watch 2009¹.*

²⁵⁵ *UK Drone Strikes Stats, Drone Wars, <https://dronewars.net/uk-drone-strike-list-2/>.*

toliko napada dronovima i po kome su oni vršeni. Sve to je posebno zanimljivo u svetlu činjenice da su na istom terenu, u isto vreme i protiv istih protivnika operisali i borbeni dronovi britanskog saveznika - SAD.

6. Posledice napada dronovima. - Posle toliko velikog broja napada dronovima u kojima je ubijen tako veliki broj ljudi, očekivalo bi se da su postignuti opipljivi rezultati u smislu da su oni koji su koristili bespilotne letelice uspeli da ostvare zacrtane ciljeve - pobjede u oružanom sukobu, eliminiše terorističke pretnje itd. Pa ipak, objektivna analiza pokazuje da nije tako.

Pre svega, istraživanja govore da od svih ubijenih, mete visokog profila (oni zbog kojih se sve to i radi) čine samo 2%²⁵⁶ Drugim rečima, ubija se 98% beznačajnih protivnika ili čak sasvim nedužnih ljudi (civila) da bi se protivnik lišio svojih vođa.

Premda se nipošto ne može prihvatiti, takva politika se donekle može razumeti. Ali u tom slučaju bi do sada morali biti postignuti izuzetni rezultati, u smislu da nikakve naoružane terorističke organizacije ne bi postojale, ili makar ne bi mogle da predstavljaju iole ozbiljnu pretnju. Ovo zbog toga što su prvi napadi dronovima izvedeni još 2001, a već dugo se vrše sistematski, praktično svakodnevno, što znači da bi naročito opasne terorističke organizacije morale biti ako ne uništene, a ono makar u potpunom rasulu.

Međutim, praksa pokazuje da napadi dronovima nisu smanjili terorističke napade u odnosnim područjima.²⁵⁷ To i ne treba da čudi kada se zna da se borba protiv terorista ne može voditi samo vršenjem represije. Ubijeni vođa terorista u očima svojih istomišljenika ili simpatizera dobija oreol heroja, mučenika. Njegova smrt, koja se doživljava kao kukavičko, mučko ubistvo, privlači nove sledbenike, a na njegovo mesto dolazi drugi, najverovatnije još radikalniji lider.²⁵⁸ Moramo se složiti sa onima koji su konstatovali da ne samo da napadi dronovima nisu uspeli da pobjede terorizam, već, naprotiv, doprinose regrutovanju novih terorista, uključujući i bombaše-samoubice.²⁵⁹ Uostalom, samo po sebi je jasno da se borba protiv nekog ko je voljan da sebe digne u vazduh (dakle, ne plaši se smrti) mora voditi drugim, prevashodno nenasilnim sredstvima.

Može neko da tvrdi i suprotno, ali teško je oteti se utisku da bez obzira na masovna ubistava dronovima na koja se oslanjaju, SAD nisu zbog toga postale ništa bezbednije mesto.²⁶⁰

²⁵⁶ International Human Rights and Conflict Resolution Clinic (Stanford Law School) And Global Justice Clinic (NYU School of Law) 2012, viii.

²⁵⁷ Za statističko poređenje broja napada dronovima i terorističkih akata u Jemenu vidi: Crawford N. C. 2015, 46-47.

²⁵⁸ Boyle M. 2013, 1-29; Mayer M. 2015, 766.

²⁵⁹ Johnson P. B., Sarbani A. K. 2016, 203-219; Saeed L., Spagat M., Overton I. 2019.

²⁶⁰ International Human Rights and Conflict Resolution Clinic (Stanford Law School) And Global Justice Clinic (NYU School of Law) 2012, vii-viii.

Naprotiv, smrt i razaranja koje nevinima donose projektili ispaljeni sa bespilotnih letelica, regrutuju nove borce terorističkih organizacija.

Najbolja potvrda tome je izjava teroriste koji je pokušao da postavi bombu na njujorškom Tajms Skveru. Na pitanje sudije da li je svestan da bi ubio nevine, uključujući decu, odgovorio je da je on muslimanski vojnik te da je u toku rat, da dronovi ubijaju u Avganistanu i Iraku i da ubijaju sve od reda, ne videći decu i žene.²⁶¹

S pravom je primećeno i to da čak i kada zaista pogađaju samo osvedočene teroriste, napadi dronovima se bave posledicama, a ne uzrocima i da su pre deo problema nego njegovo rešenje.²⁶²

Sa druge strane, kod napada dronovima suštinski se gubi razlika između onih koji bespilotnim letelicama likvidiraju teroriste i samih terorista. I zaista, ako bi isti takav napad neko izvršio npr. na predsednika SAD, britansku kraljicu itd., kako bi takva akcija bila okvalifikovana od strane vlada tih zemalja, pa i svetskog javnog mnjenja? Bez dileme, kao terorizam. Pitanje je onda, zar nije terorizam kada pomenute države to isto čine drugima?

Gledano iz drugog ugla, pošto dronove ima sve veći broj država, to pretili da unese pravi haos u međunarodne odnose. Ovo, između ostalog, zato što se bliži dan kada će putem te tehnologije bilo ko moći da likvidira bilo koga. Za to će biti dovoljan dobro isplanirani pravovremeni napad eskadrile dronova naoružanih raketama i bombama. I, što je posebno važno, takav napad se može izvršiti tako da se sakrije ko stvarno stoji iza njega odnosno tako da se podmetnu lažni dokazi koji optužuju potpuno nevinu stranu, čime se može isprovocirati oružani sukob između nje i drugih država.

Poseban problem predstavlja činjenica da borbene dronove lako mogu iskoristiti i teroristi ili organizovani kriminalci, što onda otvara neka sasvim nova pitanja.

Pored neposrednih posledica po žrtve napada borbenim dronovima, posledica po međunarodne odnose i bezbednost itd. otvara se i pitanje uslovno rečeno povratnog dejstva tih napada tj. toga kako oni utiču na one koji ih izvode, što znači na operatere borbenih dronova.

S tim u vezi, izražena je bojazan da bi operacije koje se izvode na ovaj način mogle da kod operatera stvore tzv. plejstejšn mentalitet ubijanja, mentalno i emotivno ih stimulišući i pretvarajući čin ubistva u neku vrstu zabavne video-igrice, bez ikakve milosti i saosećajnosti prema žrtvama. Operateri bi mogli da se "navuku" na ovu "igricu" i počnu, čak i nesvesno, da teže situacijama sa što više uzbuđenja, što znači sa što više žrtava.

²⁶¹ Shrifrel S., Gendar A., Martinez J., "Remorseless Times Square car-bomber Faisal Shahzad warns: 'We will be attacking the U.S.'", *Daily News*, Jun 22, 2010, www.nydailynews.com/news/crime/remorseless-times-square-car-bomber-faisal-shahzad-warns-attacking-u-s-article-1.181486.

²⁶² Wolf S. O. 2014, 16.

Pošto operateri dronova pripadaju generacijama koje su odrasle igrajući akcijske video igre, postoji opasnost da ih povuče uzbuđenje izazvano činjenicom da sada kada pritiskaju dugmad džojstika love prave, žive ljude, i to u realnom vremenu. To može da dovede do toga da se opredele da ubijaju mete napada i onda kada nije pouzdano utvrđeno da su to zaista oni na koje se odnosi naređenje za likvidaciju, da ih ubijaju i onda kada su pored njih civili koji će u napadu drona najverovatnije stradati, da ih ubijaju i onda kada postoji opcija da se odnosna lica zarobe itd.²⁶³

Suprotno takvim mogućim, a donekle i očekivanim reakcijama makar jednog dela operatera, istraživanja američkog ratnog vazduhoplovstva iz 2011. pokazala su da oko 47% onih koji upravljaju borbenim dronovima trpi veoma snažan stres. Takođe, sudeći po onome što su početkom 2016. objavili mediji, ne navodeći nikakve precizne statistike, izgleda da operatori dronova ne samo ne uživaju, već, naprotiv, doživljavaju velike psihičke traume, te da je među njima visoka stopa samoubistava.²⁶⁴

4. Napadi dronovima u svetlu međunarodnog prava

U pravnoj literaturi borbeni dronovi se najčešće analiziraju u svetlu nekog od sledećih pitanja, a ponekad i sva tri: 1) *jus ad bellum*, 2) *jus in bello* i 3) međunarodna ljudska prava.²⁶⁵

Nama se čini da su iz ugla međunarodnog prava, napadi borbenim dronovima zanimljivi u vezi sa najmanje pet problema: 1) zakonitošću napada u stranim zemljama; 2) napadima dronovima kao ciljanim ubistvima i drugim kršenjima osnovnih ljudskih prava; 3) pitanjem pravne dopuštenosti dronova kao oružja; 4) problemom moguće zabrane širenja (prolifracije) dronova kao posebno opasnog oružja; 5) pokušajima da se ova nova tehnologija iskoristi za reviziju međunarodnog prava.

1. Napadi dronovima u stranim državama

Međunarodno pravo izričito zabranjuje upotrebu sile, pa čak i pretnju silom u međunarodnim odnosima. Ako ostavimo po strani kolektivne mere koje na osnovu Glave VII Povelje UN može protiv agresora odrediti Savet bezbednosti UN, sila je dozvoljena jedino u slučaju samoodbrane. Stoga napadi dronovima u inostranstvu mogu biti dopušteni samo ako su deo samoodbrane od neizazvanog protivpravnog napada ili ako su usledili na poziv odnosno uz saglasnost teritorijalne države.

²⁶³ Alston P. 2010, 25; Cole C., Dobbing M., Hailwood A. 2010; Jevglevska N., Galliot J. 2019, 37-40.

²⁶⁴ Bumiller E., "Air Force Drone Operators Report High Levels of Stress", *New York Times*, Dec 18 2011, www.nytimes.com/2011/12/19/; Fitzsimmons S., Sangha K. 2013; Gal Sh. et al. 2016.

²⁶⁵ Tako npr. O'Connell M. E. 2010, 13-25; Casey-Maslen S. 2012, 597-625; Sterio M. 2012, 209; *Human Rights Implications of the Usage of Drons and Unmanned Robots in Warfare* 2013; Azhar W., Ejaz K. 2015, 110; Mahmood A., Farooq S., Karim A. 2015, 170-173.

Iz tih razloga, SAD i neke druge države pokušavaju da svoje akcije borbenim dronovima prikažu kao jedan vid samoodbrane. Međutim, pravo samoodbrane tiče se odbrane od napada druge države odn. druge oružane sile i to napada koji je nezakonit, neizazvan i koji je stvaran u smislu da je već počeo ili, izuzetno, nesumnjivo neposredno predstoji. Sila se primenjuje protiv oružanih snaga protivnika, sa ciljem odbrane od agresije i, u krajnjoj liniji, pobeđe u ratu koji je nametnula druga strana, a ne protiv pojedinaca kao takvih, sa ciljem njihove likvidacije.

U dosadašnjoj praksi napadi dronovima vršeni su uglavnom u vreme mira,²⁶⁶ na osnovu nekakvog samoproklamovanog rata protiv terorizma, tako što su ubijani pojedinci koji su se nalazili veoma daleko od državnih granica zemlje koja je koristila dronove i objektivno nisu za nju predstavljali stvarnu neposrednu pretnju. Jedino što su SAD mogle da istaknu u potvrdu svog stava da je reč o samoodbrani, bila je ničim ne dokazana tvrdnja da su u pitanju lica koja će možda jednog dana ugroziti bezbednost SAD. To, međutim, nije dovoljno, jer nema suštinskog elementa – oružanog napada, već postoji samo ideja da on jednog dana može da se dogodi.

Sa druge strane pravo država na samoodbranu ne odnosi se na odbranu od akcija pojedinaca, a posebno se ne može izjednačiti sa akcijama koje se preduzimaju sa isključivim ciljem likvidacije određenih ljudi. U tom smislu, moramo se složiti sa stavom da ako SAD imaju čvrste dokaze da se neko lice bavi kriminalnim aktivnostima, trebaju ga uhapsiti, optužiti i omogućiti mu pošteno suđenje, s tim da ako ne mogu da ga uhvate, to im ne daje pravo da ga ubijaju; kao što se moramo složiti i sa pitanjem koja je svrha ugovora o ekstradiciji između SAD i Pakistana, ako SAD nastave da ubijaju one koje žele bez ikakvog sudskog postupka.²⁶⁷

Ukratko, u slučajevima ciljanog ubijanja dronovima određenih ljudi u stranoj državi ne radi se o samoodbrani u smislu međunarodnog prava, te se ti napadi na toj osnovi ne mogu ozakoniti.

Drugi problem tiče se (ne)postojanja poziva odnosno saglasnosti države na čijoj teritoriji se vrše napadi dronovima. Svaka zemlja može pozvati stranu državu da joj pruži oružanu pomoć radi slamanja oružane pobune, ustanka i slično. Ako se, međutim, oružano interveniše u inostranstvu bez takvog poziva, u pitanju je jedan od najgrubljih oblika mešanja u unutrašnje poslove drugih zemalja, što je izričito zabranjeno

²⁶⁶ Do sada su one uglavnom preduzimate u Pakistanu, Avganistanu, Jemenu, Iraku, Somaliji itd. u nedovoljno jasnim okolnostima u smislu da zvanično nema rata (osim samoproklamovanog rata SAD protiv terorizma). Pri tome, u nekim slučajevima u stvarnosti su se makar povremeno vodile borbe (s tim da je osnov boravka stranih odn. okupacionih snaga bio sporan) ali u drugim nije bilo ni toga. Tek sasvim nedavno javili su se novi momenti utoliko što su borbene bespilotne letelice počele da se masovno koriste u stvarnim okršajima između sukobljenih strana, što znači ne protiv navodnih ili stvarnih terorista i sličnih protivnika, već protiv oružanih snaga druge zemlje. Primeri su Drugi rat za Nagorno-Karabak (2020) i sukob između Rusije i Ukrajina (2022). O tome je već bilo reči.

²⁶⁷ Fakhoury A. G. 2014.

međunarodnim pravom. Štaviše, to istovremeno predstavlja kršenje zabrane sile u međunarodnim odnosima, što, kada poprima dovoljno ozbiljan obim i oblik, znači agresiju. Praksa, međutim, pokazuje da su SAD napadale borbenim dronovima u stranim zemljama nekada po pozivu ili makar uz saglasnost lokalne vlade, ali vrlo često i bez tog poziva odnosno saglasnosti.

Jedan broj autora, posebno u SAD, podržava stavove američke vlade o tome da su napadi dronovima pravno dozvoljena mera samoodbrane i da se kao takvi mogu vršiti i bez saglasnosti strane države na čijoj teritoriji se preduzimaju. Oni nastoje da pruže teorijsko ili makar logično objašnjenje i opravdanje za ove politiku i akcije koje se na osnovu nje preduzimaju.

Tako se npr. ističe da: “samoodbrana može biti dozvoljena protiv nedržavnih aktera oružanog napada, a mere samoodbrane mogu se primeniti na teritoriji druge države bez njenog posebnog pristanka ili pripisavanja oružanih napada toj državi, sve dok su mere samoodbrane usmerene protiv nedržavnih aktera. Osim toga, kada je usmerena samo protiv nedržavnih aktera, sila kojom se odgovara na napad, nije angažovana protiv strane države kao takve niti predstavlja napad “na” odnosno “protiv” njene teritorije.” Zatim se tvrdi da mere samoodbrane u stranoj državi ne bi nužno stvorile ratno stanje između države koja ih je preduzela i strane države ili između države koja je preduzela mere i nedržavnih aktera, a da se to da li postoji ili ne postoji oružani sukob na koji se primenjuju pravila ratnog prava ceni primenom redovnih kriterijuma koji se odnose na postojanje međunarodnog i nemeđunarodnog sukoba. Na toj osnovi autor zaključuje da se paradigma samoodbrane razlikuje od paradigme rata i naglašava: “Tokom zakonitog odgovora u samoodbrani, ciljane ubistva i hvatanje boraca nedržavnih aktera i drugih koji su neposredno ili posredno angažovani u napadima nedržavnih aktera, mogu biti dozvoljeni, bez obzira na to gde se takvi oblici direktnog učešća javljaju.”²⁶⁸

Moramo odmah odgovoriti da izloženi stavovi možda izgledaju logično i prihvatljivo kada se posmatraju iz Vašingtona, Londona ili Brisela, ali nipošto ne mogu biti tako ocenjeni ne samo iz ugla zemlje koja trpi navodno samoodbrambene mere, već i sa pozicija objektivnog posmatrača koji pred sobom ima okvire utvrđene međunarodnim pravom. Uostalom, da li bi vlada SAD (ili bilo koje druge velike države) bila spremna da ista pravila prihvati i za sebe tj. da li bi pristala da neko ili nešto na njenoj teritoriji, pa i nedržavni subjekti, mogu biti napadnuti od strane druge države? Da li bi mirno posmatrala kako npr. strani naoružani dronovi ciljano ubijaju njene građane ili bi tvrdila da je reč o agresiji? Gledano iz drugog ugla, da li bi se vlada SAD usudila da iste one mere koje preduzima u malim i nedovoljno snažnim zemljama, primeni i na teritoriji neke velike sile, kao npr. Rusije ili Kine? Ovo su retorička pitanja, pošto se odgovori sami nameću. Još gore, u praksi SAD navodno samoodbrambeni napadi su, u sklopu tzv. rata protiv terorizma preduzimani kao nekakav vid navodne preventivne samoodbrane premda zapravo nikakvog napada nije bilo. U skladu sa proklamovanom Strategijom u oblasti nacionalne bezbednosti (2002) poznatom kao Bušova doktrina, vlada SAD je samoj sebi dala za pravo da dronovima i na druge načine praktično svugde u svetu uništava svakoga ko joj nije po volji, sa jednostavnim obrazloženjem da se radi o teroristima koji će možda jednog dana napasti SAD. Takvo rezonovanje i takva praksa su nedopustivi. O tome je već bilo reči.

²⁶⁸ Paust J. J. 2010, 279-280.

Deo pravne nauke tvrdi da praksa država koja traje više od jednog veka pokazuje da je zakonito kada država koja je pretrpela oružani napad pobunjenika ili terorista iz druge države, upotrebi protiv njih silu u toj drugoj državi, ako je ova nespremna ili nesposobna da to sama učini.²⁶⁹ Na toj osnovi pristalice ovih pogleda dolaze do zaključka da su dronovi: 1) pravno dopušteno sredstvo samoodbrane protiv nedržavnih aktera smeštenih u stranoj državi iz koje potiču oružani napadi, premda 2) nema izričite saglasnosti strane države, 3) napadi nedržavnih aktera ne mogu se pripisati stranoj državi i nema oružanog sukoba između strane države i SAD, ali 4) strana država nije voljna ili nije sposobna da zaustavi napade.²⁷⁰

Takvi stavovi i praksa koju oni nastoje da odbrane ne mogu se prihvatiti, jer su u suprotnosti sa osnovnim principima, ali i konkretnim normama savremenog međunarodnog prava.²⁷¹

Sa druge strane, neki već govore o oružanim intervencijama dronovima kao novom obliku intervencionizma.²⁷² I zaista, ako je u prošlosti bilo potrebno slati ekspedicioni korpus ili topovnjače da bi se nametnula svoja volja udaljenim zemljama i narodima (što je zahtevalo i ozbiljne pripreme, i značajno ljudstvo, i odgovarajući transport, i novac, i vreme, a podrazumevalo i određene ljudske žrtve u sopstvenim redovima) danas se to može postići relativno brzo, lako i neprimetno upotrebom bespilotnih letelica. Međutim, svaka ozbiljna oružana intervencija, pa tako i ona koja se vrši borbenim dronovima, predstavlja vid agresije, što otvara pitanje međunarodne odgovornosti države koja interveniše, ali i individualne krivične odgovornosti naredbodavaca i neposrednih izvršilaca.²⁷³

Ovde je prilika da se primeti i to da deo pravne literature, posebno one anglosaksonske, napade dronovima u inostranstvu razmatra kao problem *jus ad bellum*.²⁷⁴ To je sasvim pogrešno.

Ne postoji pravo na rat u savremenom međunarodnom pravu. Pravo na samoodbranu nije pravo na rat, već je pravno dozvoljeni odgovor na agresiju, rat koji je neko drugi započeo. Isto tako, ni kolektivne oružane akcije UN ne vode se sa osloncem na nekakvo pravo na rat, već kao odgovor na protivpravan napad, kao vid pomoći žrtvi agresije.

Sa druge strane, akcije usmerene na likvidaciju stvarnih ili navodnih terorista nisu "rat" - ako bi ih nazvali "ratom" onda bi za ono što se oduvek podrazumeva pod tom rečju morali da smislimo neki novi izraz.

²⁶⁹ Deeks A. S. 2012, 486.

²⁷⁰ Paust J. J. 2015, 203; Sehrawat V. 2017, 205.

²⁷¹ Azhar W., Ejaz K. 2015, 100-118; Mahmood A., Farooq S., Karim A. 2015, 165-176.

²⁷² Schörnig N. 2013; Mahmood R., Jetter M. 2019.

²⁷³ O tome je već bilo reči.

²⁷⁴ O'Connell M. E. 2010, 13-21; Schmitt M. N. 2010², 314-319; Corn G. S. 2011, 5792; Orr A. C. 2011, 736-738; Casey-Maslen S. 2012, 601-605; Sterio M. 2012, 209; Azhar W., Ejaz K. 2015, 110; Mahmood A., Farooq S., Karim A. 2015, 170-172; Amoroso D. 2017, 29-30; Chehtman A. 2017, 173-197; Qureshi V. A. 2017, 93-97.

Najzad, oružane akcije borbenih dronova u dugim zemljama (npr. dronova SAD u nizu zemalja) ne znače početak rata protiv tih država, a još manje početak rata protiv njih po osnovu nekakvog prava na rat. Čak i kada se preduzimaju bez saglasnosti teritorijalne zemlje te akcije su u dosadašnjoj praksi uperene protiv određenih pojedinaca i grupa, bez otpočinjanja oružanog sukoba protiv te zemlje. Naprotiv, vlade odnosnih država čije teritorije nadgledaju i raketiraju dronovi, često su ne samo u mirnim, već i prijateljskim, pa i savezničkim odnosima sa SAD.

2. Napadi dronovima i ljudska prava

Najkraće rečeno, napadi dronovima su vid ciljanih ubistava. Suštinski, reč je o jednoj vrsti ubistva s predumišljajem, o smrtnoj kazni bez sudskog postupka, bez prava na odbranu i bez sudske presude, pri čemu se često ne zna ni ko je, ni zašto je naredio pogubljenje. Gde su tu pravo na život, pravo na fer suđenje, pravo na odbranu i ostala osnovna ljudska prava? O tome je već bilo reči.

Uz nezakonito ubijanje i ranjavanje neposrednih žrtava napada, borbeni dronovi krše i osnovna ljudska prava i slobode mnogih drugih lica. U napadima bespilotnih letelica često strada i jedan broj potpuno slučajnih žrtava koje odmah gube život, umiru kasnije od posledica ranjavanja, ostaju doživotni invalidi itd.

To, međutim, nije sve. Napadi dronovima krajnje nepovoljno utiču na opšte dobrostanje civila. Oni onemogućavaju ili otežavaju spasavanje civila i pružanje, kada je to neophodno, medicinske pomoći - u vreme napada i/ili usled napada dronovima lekari, kola hitne pomoći itd. ne mogu da se probiju na vreme do unesrećenih. Napadi bespilotnim letelicama štetno utiču i na ekonomsko stanje i imovinu civila – uništenje objekata u kojima su imali radna mesta ostavlja ih bez posla, projektili ispaljeni sa bespilotnih letelica uništavaju ili teško oštećuju njihove domove, kola i druga privatnu imovinu itd. Povređena su odnosno negirana i takva osnova ljudska prava kao što su sloboda kretanja, pravo na rad, pravo na imovinu itd. Dronovi veoma loše utiču na mentalno zdravlje civila u smislu izazivanja kod njih psiholoških trauma i to ne samo usled preživljenog napada, već i zbog same njihove prisutnosti koja stanovništvo čini svesnim da napad može uslediti bilo kada - nad određenim područjima dronovi kruže po 24 časa na dan, terorišući time stanovnike koji se osećaju kao da su svakog trenutka na nišanu i da samo od nečije dobre ili loše volje, pa i obične greške, zavisi da li će biti ubijeni ili ne. S tim u vezi, tvrdi se da su stotine hiljada ljudi napustile svoje domove u strahu od dronova koji im lete iznad glava.²⁷⁵

Napadi dronovima vrlo loše utiču i na sve druge aspekte života običnih stanovnika odnosnih područja - na njihovu mogućnost sticanja redovnog obrazovanja; na mogućnost održavanja tradicionalnih sahrana i spremnost da se prisustvuje pogrebnoj

²⁷⁵ Fakhoury A. G. 2014, 46-47.

ceremoniji; na ekonomske, socijalne i kulturne aktivnosti civila; na poverenje u društvo; itd.²⁷⁶

Čovek se može zapitati u kakvoj vezi su dronovi i mogućnost održavanja tradicionalnih sahrana odnosno spremnost da se prisustvuje pogrebu. Stvar je u tome da su u nizu slučajeva, posebno u zemljama sa dominantnom islamskom verom, dronovi napadali i ubijali svoje žrtve, ali uz njih i mnoštvo ostalih prisutnih. Ovo posebno važi za sahrane nekog od lokalnih verskih ili vojnih lidera, ali ne samo za njih. Ljudi koji su došli na sahranu, verovali su da će biti bezbedni, jer će oni koji upravljaju smrtonosnim bespilotnim aparatima imati toliko obzira da ne diraju učesnike jednog tako posebne, dirljive, pa i religiozne ceremonije. Nažalost, prevarili su se. To je onda uticalo na to da, plašeći se toga da i sami ne postanu žrtve rakete koja iznenada dolazi sa neba, mnogi se ustručavaju da dolaze na sahrane svojih rođaka i komšija odnosno da se preminuli sahranjuju na način koji nije u skladu sa verskim pravilima i tradicijama grupe kojoj pripadaju.

Mi bismo dodali da se uz prava prve (građanska i politička) i druge (ekonomska, socijalna i kulturna), napadima borbenim dronovima teško krše i osnovna ljudska prava treće generacije (prava solidarnosti) a posebno pravo na mir, pravi na zdravu životnu sredinu i pravo na razvoj.

Gledano iz ugla međunarodno zaštićenih ljudskih prava, napadi dronovima čiji smo svedoci poslednjih godina, nesumnjivo predstavljaju teško kršenje osnovnih ljudskih prava i sloboda.

To što za sada nema sankcija međunarodne zajednice, posledica je političkih činilaca, a posebno činjenice da iza daleko najvećeg broja tih napada stoje SAD, kao još uvek najmoćnija zemlja sveta. Time se, međutim, ne menja suština same pojave, kao ni njena nezakonitost.

Uostalom, dovoljno je zamisliti šta bi se dogodilo kada bi istu politiku koristila neka mala zemlja, napadajući na teritorijama drugih država lica koja je proglasila svojim neprijateljima – teroristima, pobunjenicima i slično. Ne samo da bi se suočila sa oštrim međunarodnim sankcijama, već bi najverovatnije protiv nje bila pokrenuta neka međunarodna oružana intervencija sa ciljem da se zbacila zločinačka vlada koja tako drastično krši ljudska prava i međunarodno pravo uopšte.

3. Međunarodnopravna dopuštenost dronova

Jedno od najinteresantnijih pitanja jeste da li su dronovi dozvoljena oružja, ako jesu – pod kojim uslovima, ako nisu – zašto nisu. To je i najvažniji problem iz ugla ratnog i humanitarnog prava.

²⁷⁶ International Human Rights and Conflict Resolution Clinic (Stanford Law School) And Global Justice Clinic (NYU School of Law) 2012, 73-102; Fakhoury A. G. 2014, 46-61.

Neki idu tako daleko da problem pravne dopuštenosti borbenih dronova izvrću u njegovu suprotnost, sugerišući da u naše vreme ne samo što je njihova upotreba dozvoljena, već (zbog sofisticiranosti i preciznosti tog oružja, što omogućava drastično smanjenje civilnih žrtava) postoji *obaveza* da se koriste dronovi u borbenim operacijama.²⁷⁷

Nešto blaži stav, premda zasnovan na sličnim pozicijama, imaju oni koji ističu da autonomni sistemi oružja (a u njih delom spadaju i dronovi) nisu sami po sebi nezakoniti ili nemoralni, posebno zato što razvoj tehnologije koja je uključena obećava da će oružani sukobi biti vođeni sa preciznijim izborom ciljeva i da će nanositi manje štete na bojnopolju.²⁷⁸

Dakle, jedan broj pisaca se jasno opredeljuje u korist po njima nesumnjive zakonitosti, pa i poželjnosti borbenih dronova.

Drugi problem posmatraju mnogo realnije, zauzimajući uslovno rečeno neutralan stav. Za njih ne radi se ni o kakvoj posebnoj pojavi. Borbeni dronovi su po njima oružje kao i svako drugo konvencionalno oružje, te je, uz opšta ograničenja koja nameće međunarodno pravo, njihova upotreba dozvoljena. Drugim rečima, po njima nije problem u samom oružju, već u načinu njegove upotrebe.

Kada ukazuju na određene konkretne probleme iz prakse, kao što su neselektivni napadi, napadi na civile i slično, ovi autori uglavnom zaključuju da se radi o slučajevima grubog kršenja normi međunarodnog prava oružanih sukoba, a ne o nekoj suštinski novoj pojavi.²⁷⁹ U tom svetlu jedan deo pristalica ovog gledišta smatra da nisu potrebne nikakve nove, posebne norme međunarodnog ratnog i humanitarnog prava, posvećene specijalno regulisanju pravnog položaja i uslova upotrebe borbenih dronova.²⁸⁰

Treći osporavaju zakonitost borbenih dronova, ukazujući da oni nipošto nisu „obično“ oružje. Po njima, kada bi se dronovi koristili samo u izuzetnim prilikama, verovatno se ne bi postavljalo puno pitanja. I zaista, u čemu je razlika između napada raketom koju je u punoj brzini lansirao pilot mlaznog aviona (npr. američkog F-16) i te rakete koja je ispaljena sa bespilotne letelice? Ovi autori, međutim, ukazuju da ono sa čime se suočavamo nisu izolovani slučajevi upotrebe borbenih dronova, već novi koncept korišćenja sile, onaj za koji se smatra da će imati dominantnu ulogu u budućnosti, s tim

²⁷⁷ Gross O. 2015, 1-72.

²⁷⁸ Anderson K., Reisner D., Waxman M. 2014, 411.

²⁷⁹ O'Connell M. E. 2010, 21-25; Aslam M. W. 2011, 313-329; Kramer C. 2011, 375-397; Blank L. R. 2012, 675-718; Casey-Maslen S. 2012, 597-625; Sterio M. 2012, 209-212; *Human Rights Implications of the Usage of Drons and Unmanned Robots in Warfare* 2013, 22-36; Benson K. 2014, 17-51; Fakhoury A. G. 2014, 3-70; Shah S. A. 2015, 156-193; *Study on Armed Unmanned Aerial Vehicles* 2015, 17-60; *The Legality of Armed Drones in Under International Law* 2017; *All Party Parliamentary Group on Drones Inquiry Report* 2018, 33-46; Dvaladze G., Jansen A., Zwijnenburg W. 2018, 11-21; Lilienthal G., Ahmad N., Mustafa F. 2018, 299-336.

²⁸⁰ Schmitt M. N. 2010², 319-325; Kramer C. 2011, 396; Weizmann N. 2013, 33-44; Sehrawat V. 2017, 205.

da se veruje da će mu se, oslanjajući se na ovu tehnologiju, prikloniti sve više država, ali i nedržavnih subjekata.²⁸¹

Konačno, neki idu tako daleko da tvrde da se dronovi smeju koristiti samo u miro-ljubive svrhe.²⁸²

Imajući u vidu pomenuta četiri pristupa koji u vezi sa problemom dopuštenosti upotrebe dronova u oružanim sukobima daju različite odgovore, odmah možemo da odbacimo dve krajnosti. U načelu, niti je korišćenje bespilotnih letelica u ratne svrhe uvek dopušteno, niti je uvek zabranjeno.

To znači da dronovi u načelu nisu zabranjeni međunarodnim pravom.

Pre svega većina postojećih bespilotnih letelica nije naoružana, što znači da nije ni predviđena za napade. Čak i kada je reč o onima koje su naoružane (borbeni dronovi) ni tu se ne može dati jedinstven odgovor, zato što treba napraviti razliku između samog sredstva (koje je u principu dozvoljeno) i načina njegove upotrebe (koji, zavisno od slučaja može biti dozvoljen, ali i zabranjen).²⁸³

Dronovi se u oružanom sukobu mogu koristiti za razne svrhe od kojih mnoge uopšte ne znače ubilačke napade.

Ponekad se ističe da se njihova glavna upotreba svodi na ubijanje (ciljana ubistava), nadgledanje (nadziranje) i pružanje pomoći (dostavljanja humanitarne pomoći).²⁸⁴ Drugim rečima, s pravom se primećuje da se bespilotne letelice mogu upotrebiti i za zadatke koji se uopšte ne sastoje u napadima, pa i za spasavanje ljudskih života.

Međutim, mogućnosti upotrebe bespilotnih letelica u ratne svrhe su neuporedivo veće. Dronovi su legalno sredstvo ne samo kada se koriste za osmatranje, nadziranje i dostavljanje humanitarne i druge pomoći, već i kada služe za dostavljanje raznih drugih predmeta - npr. dotur svojim jedinicama ili saveznicima hrane, lekova, ali i municije, oružja, sredstava veze, raznih mapa, planova i drugih dokumenata itd.

Tako se npr. svojoj jedinici koja se nalazi na teritoriji koja je pod kontrolom neprijatelja ili nekom nepristupačnom terenu, mogu proslediti plan minskog polja (kako bi jedinica mogla da bezbedno pređe preko njega), plan nekog grada, luke, tvrđave itd.

Upotreba bespilotnih letelica je dozvoljena i kada se one koriste za prenos informacija, dostavljanje određenih predmeta protivniku (npr. u pismenoj formi sačinjenog predloga sporazuma o prekidu vatre, o kapitulaciji i slično), za izbacivanje letaka, za puštanje propagandnog audio programa (npr. poziva protivnicima da se predaju), za osvetljavanje terena, za čišćenje miniranog područja (pucanjem po terenu da bi se aktivirale mine), za zavaravanje protivnika i slično.

²⁸¹ Fakhoury A. G. 2014, 3-70; Heyns C. 2017, 3-4.

²⁸² Fakhoury A. G. 2014, 63.

²⁸³ Shkurti G. 2016, 39-74.

²⁸⁴ Welsh J. M. 2015, 24.

Već je smišljena taktika simuliranja napada rojevima malih bespilotnih letelica. Cilj je da protivnik, videvši ih na radarima, poveruje da je izložen masovnom napadu vojnih aviona ili raketa i ispali na njih plotune svojih raketa zemlja-vazduh. Time bi njegova protivvazдушna odbrana bila znatno oslabljena²⁸⁵, što bi ne samo učinilo daleko efikasnijim pravi vazdušni napad, već bi kod napadača drastično smanjilo gubitke. U principu, u pitanju je ratno lukavstvo i kao takvo nije zabranjeno međunarodnim pravom.

Mnogo složeniji je problem upotrebe borbenih dronova za napad, što znači za uništavanje protivničkih ciljeva u oružanom sukobu.²⁸⁶ Na prvi pogled, čini se da ni tu nema ničeg spornog.

Oni su legalno oružje kada se koriste za napade na jasno definisane vojne ciljeve – živu silu i vojne objekte neprijatelja. U tom smislu, moramo se složiti sa konstatacijom da je za problem zakonitosti svakog oružja ključno pitanje da li je njegova konkretna upotreba u skladu sa pravilima međunarodnog humanitarnog prava.²⁸⁷

I zaista, kada se koriste uz poštovanje načela i pravila međunarodnog ratnog i humanitarnog prava dronovi se suštinski ne razlikuju od drugih sličnih oružja. Izgleda da nema razlike između toga kada se legitimni cilj uništi projektilom ispaljenim sa bespilotne letelice i kada se to isto učini raketom lansiranom sa npr. helikoptera, oklopnog transportera ili ratnog broda. U svim tim slučajevima reč je o zakonitom napadu pod uslovom da su ispunjena ograničenja koja međunarodno ratno i humanitarno pravo utvrđuje u pogledu metoda ratovanja (napad isključivo na vojni cilj, pravljenje razlika između boraca i civila, odustajanje od napada kada on može da dovede do velikih civilnih žrtava itd.) odnosno u pogledu sredstava ratovanja, u smislu da su zabranjena oružja za masovno uništenje itd. (u principu, dron može biti naoružan i projektilima sa hemijskim, biološkim, pa i nuklearnim oružjem), oružja koja izazivaju nepotrebne patnje itd. Da stvar bude zanimljivija, ponekad dronovi lansiraju iste projekte (iste rakete) kao neke druge pomenute platforme, čija se zakonitost (i raketa, i platformi) ne dovodi u pitanje. To onda dodatno potvrđuje da ono što izaziva dileme nije samo sredstvo, već način njegove upotrebe.

Jedan broj autora pokušao je da precizira uslove pod kojim bi napad dronom bio zakonit. Tako se npr. ističe da:

²⁸⁵ Ne samo zbog toga što bi potrošio deo projektila, pa bi ih imao manje, već posebno zbog činjenice da bi bilo potrebno vozilo instaliraju nove rakete i slično. Taj interval bi bio pravi trenutak za napad o kojem je reč. Uostalom, ne mora se raditi o simulaciji, može biti na delu pravi napad borbenim dronovima koji ako uspe, ostvario je cilj, a ako ne uspe, opet je koristan jer je bez ljudskih gubitaka u redovima napadača doprineo slabljenju protivvazdušne odbrane neprijatelja i stvaranju uslova za odlučni napad sredstava ratnog vazduhoplovstva sa ljudskom posadom.

²⁸⁶ Razume se, dronovi se mogu koristiti za napad i u nekakvoj protivterorističkoj i sličnoj akciji policije, na sopstvenoj teritoriji odnosne države, ali to nas ovde ne zanima.

²⁸⁷ Alston P. 2010, 24.

- 1) to mora biti nužno za ostvarivanje konkretne vojne prednosti;
- 2) napad može biti usmeren samo na zakonite ciljeve – borce, civile koji su izgubili zaštitu neposrednim učesćem u neprijateljstvima i vojne objekte;
- 3) zapovednici (oni koji naređuju napad dronom) i operateri ne smeju dozvoliti napad kada znaju ili bi trebalo da znaju da će on izazvati preteranu kolateralnu štetu među civilima i civilnom imovinom;
- 4) zapovednici i operateri moraju utvrditi proporcionalnu ravnotežu između rizika za civile i civilne objekte i očekivane vojne prednosti;
- 5) zapovednici i operateri moraju pokazati stalnu brigu i razumne mere predostrožnosti radi zaštite civilnog stanovništva od smrti i uništenja;
- 6) zapovednici i operateri ne smeju izvoditi udare dronovima tamo gde je velika verovatnoća da će to izazvati nepotrebnu patnju ili suviše povrede;
- 7) napad može biti izvršen samo u okviru stvarnog oružanog sukoba;
- 8) napad dronom mogu vršiti samo zakoniti borci;
- 9) zapovednici i operateri moraju dobiti prethodnu saglasnost (čak i ako imaju načelno ovlašćenje) od države na čijoj teritoriji će biti izvršen udar, osim ako ta država ne želi ili nije u stanju da kontroliše preteće aktivnosti na svojoj teritoriji;
- 10) zapovednici i operateri mogu u određenim okolnostima slediti nesmrtonosni tok akcije, ako meta može jednako lako biti uhvaćena ili pritvorena.²⁸⁸

Van navedenih okvira napad bi bio nezakonit, što znači da bi predstavljao ratni zločin, a eventualno i zločin protiv čovečnosti.

Međutim, nije sve tako jednostavno. Problem je u tome što ocenu o tome da li su pomenuti uslovi zadovoljeni u praksi daje sama strana koja vrši napad. Čak i da se pređe preko toga, ostaje otvoreno pitanje tumačenja šta ovi uslovi tačno znače. Navešćemo samo nekoliko primera.

Tako npr. ako pođemo od napred formulisanih uslova, jedan od njih (onaj pod brojem 7) je da napad dronom može biti izveden samo u okviru stvarnog oružanog sukoba. Ali šta je tačno i kada postoji stvarni oružani sukob? U praksi svaka država imaće svoje viđenje toga.

Sporan je i uslov broj 9. prema kojem zapovednici i operateri moraju dobiti prethodnu saglasnost (čak i ako imaju načelno ovlašćenje) od države na čijoj teritoriji će biti izvršen udar, *osim ako ta država ne želi ili nije u stanju da kontroliše preteće aktivnosti na svojoj teritoriji* (podvukao B.K.). Razume se da će država koja napada dronovima sama ceniti da li se može smatrati da teritorijalna država ne želi ili nije u stanju da kontroliše preteće aktivnosti na svojoj teritoriji, kao i to šta zapravo znači „preteće aktivnosti“. Drugim rečima, sve će u krajnjoj liniji zavisiti od volje države čiji su borbeni dronovi, ali tada ovaj uslov gubi smisao, pošto ne predstavlja nikakvo objektivno pravilo.

²⁸⁸ Vogel R. J. 2010, 138.

Sa druge strane, čitava kontrukcija svesno podrazumeva narušavanje suvereniteta teritorijalne države, s tim da to u praksi može učiniti samo velika sila na račun neke slabije zemlje. To nisu samo načelna razmišljanja, pošto praksa pokazuje da je Pakistan, koji je u nekom trenutku odobrio američke napade dronovima na svojoj teritoriji, kasnije povukao to odobrenje, ali to nije uticalo na SAD da odustanu od korišćenja ubilačkih dronova u toj zemlji.²⁸⁹

Takođe, pošto se ovde pominju “preteće aktivnosti” sa teritorije treće države, jasno je da se nema u vidu rat odn. oružani sukob, jer bi tada ako je ta treća zemlja neprijatelj, napadi na zakonite (vojne) ciljeve na njenoj teritoriji ionako bili dozvoljeni; ako je neutralna, bili bi zabranjeni; a ako je saveznička bili bi besmisleni. Time ovaj uslov, koji sugerise da su odnosi sa stranom državom o kojoj je reč mirni, dolazi u sukob sa pomenutim uslovom iz tačke 7 koji zahteva postojanje oružanog sukoba.

Konačno, formulacija “preteće aktivnosti” (a ne npr. “mesto sa koga je izvršen napad”) govori da se ne misli na stvarnu samoodbranu, onu od napada koji je zaista preduzet, već na tzv. preventivnu, kada država koja se navodno brani zapravo nije napadnuta, već je samo suočena sa mogućom pretnjom u budućnosti. O razlozima zbog kojih je neprihvatljiva koncepcija tzv. preventivnog rata već je bilo reči.

U spisku izloženih uslova, onaj pod brojem 10. kaže da zapovednici i operateri mogu u određenim okolnostima slediti nesmrtonosni tok akcije, ako meta može jednako lako biti uhvaćena ili pritvorena.

S tim u vezi javljaju se odmah dve dileme. Pre svega, ova formulacija zapravo ne govori ni o kakvom uslovu, pa ni o obavezi zapovednika i operatera da odustanu od likvidacije mete kada ona može biti neutralisana drugim putem. Tu se samo ukazuje na jednu mogućnost, ali odluka ostaje u rukama zapovednika i operatera. To istovremeno znači da će oni u principu slediti smrtonosni tok akcije, a samo eventualno odustati od toga “u određenim okolnostima” i pod uslovom da meta “jednako lako” može biti uhvaćena ili pritvorena. Drugi problem je što iz ove fomulacije jasno sledi da se nema u vidu rat (oružani sukob) već akcija likvidacije (ciljano ubistvo) konkretne ličnosti. Jer u ratu se protivnik napada da bi se ostvarila vojna prednost, a ne da bi se likvidirao, uhvatio ili uhapsio.

Najzad, ako uporedimo samo tri uslova koja smo posebno izdvojili videćemo vrlo jasnu nelogičnost koja se ogleda u činjenici da uslov br. 7. insistira na tome da napad dronom može biti izveden “samo u okviru stvarnog oružanog sukoba”, dok se u vezi sa uslovima br. 9 i 10. očito nema u vidu oružani sukob, već neka protivteroristička i slična akcija.

Na prvi pogled ova primedba može da lični na prethodnu, ali se zapravo od nje jasno razlikuje. Prethodna se odnosi na to o čemu se radi, šta se događa (napad na

²⁸⁹ Larson K., Malamud Z. 2011, 11-13; Smith C. S., „Will Pakistan finally stand up against illegal US drone attacks?“, *Guardian*, 12 May 2013; Fair C. C., Kaltenthaler K., Miller W. J. 2014, 1-33; Yousaf F., Rahmanullah 2014, 117-132; Ahmed Z.a 2015, 491-513; Qureshi V. A. 2017, 91-106.

neprijatelja ili likvidacija neke ličnosti) dok ova ima u vidu opšte uslove korišćenja borbenih dronova u oružanim sukobima ili van njih (u miru).

Navedeni primeri i razmišljanja pokazuju da definisanje uslova pod kojima napad dronom može biti zakonit nije uopšte tako jednostavno, kao što se to može učiniti na prvi pogled. Stvari postaju još komplikovanije ako se malo više udubimo u problem.

Naime, svaka nepristrasna analiza mora pokazati da dronovi ipak nisu "obična oružja". Mnogo toga u vezi sa njima je u najmanju ruku sporno.

1. Napadi dronovima kao ciljana ubistva. - U dosadašnjoj praksi, napadi dronovima uglavnom nisu predstavljali napade na uslovno rečeno bezlične neprijatelje, kao što je to slučaj kada se npr. napada protivnički tenk, brod, bunker, kada se protivnička pešadija gađa artiljerijom itd. Štaviše, mnogi napadi nisu bili ni na neprijatelje u smislu ratnog i humanitarnog prava, već na u najboljem slučaju na lica koja je odnosna vlast jednostrano proglasila teroristima, a često i na one koji su samo doživljeni kao politički protivnici ili iz nekog razloga sumnjiva lica.

Držeći se tih okvira, moramo primetiti da realno gledajući, ono što se događa na terenu pokazuje nam da su napadačke akcije bespilotnih letelica koje su izvedene u poslednjih nekoliko godina, ili makar njihov veliki deo, suštinski samo jedan vid tzv. ciljanih ubistava, o kojima je već bilo reči. Radi se, dakle, o vansudskim pogubljenjima, koja su i inače (u miru) zabranjena i kažnjiva, a kada se vrše u ratu predstavljaju ratni zločin i/ili zločin protiv čovečnosti, bez obzira na to da li je reč o međunarodnim ili nemeđunarodnom oružanom sukobu.

Vezano za međunarodne oružane sukobe, takva rešenja predviđaju:

- odgovarajuća pravila običajnog međunarodnog prava oružanih sukoba;
- Ženevska konvencija o zaštiti građanskih lica za vreme rata (1949) koja u članovima 32. i 147. zabranjuje ubistvo civila koji se nalaze u vlasti neke od ugovornica,²⁹⁰ odn. precizira da namerno ubistvo civila predstavlja tešku povredu Konvencije;
- Dopunski protokol I (1977) uz Ženevske konvencije o zaštiti žrtava rata (1949) čiji čl. 48, 51/2, 51/5/b itd., između ostalog, obavezuju strane u sukobu da „u svako doba prave razliku između civilnog stanovništva i boraca“ i da „usmere svoje vojne operacije samo protiv vojnih objekata“; precizira da „civilno stanovništvo kao takvo, kao i pojedini civili neće biti predmet napada“; zabranjuju napad od koga se može očekivati da će izazvati usputne gubitke civilnih života, povrede civila, štete na civilnim objektima ili kombinaciju ovih dejstava, koja bi bila nesrazmerno velika u odnosu na konkretnu i neposrednu vojnu prednost koja se predviđa“; itd.;
- Rimski statut Međunarodnog krivičnog suda (1998) koji kao dela iz nadležnosti Suda među zločinima protiv čovečnosti na prvom mestu navodi „ubistvo“ (čl. 7/1/a/i) a među ratnim zločinima navodi „namerno ubijanje“, „namerno usmeravanje napada protiv civilnog stanovništva

²⁹⁰ Čak i kada se civili koji su na nišanu borbenih dronova fizički nalaze na teritoriji neke druge države, dakle formalno pod njenom jurisdikcijom, oni su u momentu kada se donosi konačna odluka o napadu drona i izvršava sam napad, faktički u vlasti države čiji je dron, jer samo ona, a ne neka druga sila tada odlučuje o tome da li će oni živeti ili ne. Zapravo stvarna vlast teritorijalne države u tom trenutku često ni ne dopire do lica o kojima je reč.

ili protiv pojedinačnih civila koji nisu direktno umešani u sukob“ i „namero započinjanje napada, znajući da će takav napad prouzrokovati propratna stradanja ili nanošenje povreda civilima“ (čl. 8/2/a/i, 8/2/b/i i 8/2/b/iv);

- čl. 2/a Statuta Međunarodnog tribunala za bivšu Jugoslaviju (1993) koji, predviđajući nadležnost tog tela za teške povrede Ženevskih konvencija (1949) na prvom mestu navodi „namerno lišavanje života“; itd.

Kada je reč o nemeđunarodnim oružanim sukobima, dovoljno je podsetiti na:

- čl. 3/1/1 koji je isti u sve četiri Ženevske konvencije o zaštiti žrtava rata (1949) a koji precizira da je u tim sukobima prema licima koja ne učestvuju neposredno u neprijateljstvima zabranjeno “izricanje i izvršavanje kazni bez prethodnog suđenja od strane redovno ustanovljenog suda i praćenog svim sudskim garancijama koje civilizovani narodi priznaju za neophodne“;

- Dopunski protokol II (1977) uz Ženevske konvencije o zaštiti rata, posebna na članove 4/2/a, 6, 13/2 itd. koji zabranjuju nasilje nad životom i ubistvo; propisuju da se kazne za krivična dela u vezi sa oružanim sukobom mogu izreći samo od strane nezavisnog i nepristrasnog suda nakon propisno održanog suđenja; preciziraju da civilno stanovništvo i pojedini civili neće biti predmet napada; itd.

Ograničavajući se samo na one koji su svesno uzeti na nišan i gađani (ne uzimajući u obzir slučajne, sporedne odn. kolateralne žrtve) neko će reći da su oni koji su u poslednjih nekoliko godina likvidirani dronovima bili legalne mete, jer su bili ili borci ili civili koji su neposredno učestvovali u neprijateljstvima. To, međutim, u većini slučajeva jednostavno nije tako.

Pre svega, mnoga od ovih lica ubijena su premda nije postojao oružani sukob - SAD nisu u tom trenutku bile u ratu sa Avganistanom, Pakistanom, Jemenom, Sirijom, Irakom, Somalijom, Libijom, Filipinima itd.

Takođe, u momentu kada je na njih operater bespilotne letelice ispalio raketu većina tih lica nije bila angažovana ni u kakvoj vojnoj operaciji, pa čak ni naoružana. Uostalom, mnoge žrtve dronova ubijene su izvan tzv. „ratne zone“ (vojišta) koju su odredile same SAD. To samo po sebi jasno govori da ta lica nisu mogla neposredno učestvovati u neprijateljstvima.

Vezano za ubistva dronovima javlja se i niz drugih problema.

Pre svega, pošto su ove operacije uvek obavijene velom tajne, moramo se zapitati kako se uopšte takve akcije mogu kontrolisati i svesti na nužnu meru kada se javno ne zna ko je, kada i po kom kriterijumu dao naređenje za odstrel?

Premda formalno u većini zemalja ovlašćenje daje šef države, u praksi on će skoro bez izuzetka potpisati naređenje koje mu predloži nadležni vojni rukovodilac ili rukovodilac bezbednosne službe. Međutim, i u tim strukturama postoji trenutak kada neko odlučuje da određeno lice treba da se likvidira – svi ostali koji su u komandnoj strukturi iznad onoga ko je doneo takvu odluku, samo potvrđuju tu odluku. Premda mogu da uskrate saglasnost, oni se u praksi oslanjaju na to da su istraga i procena valjano obavljene - sami se time posebno ne bave niti imaju vremena za to, a verovatno ne žele ni da opterećuju svoju savest ulazeći dublje u razmatranje problema. U SAD je kontrola ovih

akcija postala još manja, od kada je marta 2017. predsednik Tramp svoje ovlašćenje da autorizuje napade dronovima preneo na CIA, tako da se od tada udari na osumnjičene za terorizam izvode bez dogovora se Belom kućom.

Otvora se i mnoštvo drugih, ne manje važnih pitanja. Takvih, kao što su:

- kako se može garantovati da su ubistva koja se ovim putem vrše zaista legalna po ratnom i humanitarnom pravu;

- ko i na koji način odlučuje o odgovornosti naredbodavaca (zapovednika) i izvršilaca (operatera dronova) za eventualni ratni zločin. Naime, standardni mehanizmi nadzora nad vojnim licima su ovde od male pomoći, zato što se informacije o napadima dronovima kriju i samo selektivno puštaju u javnost, dok, sa druge strane, većina operatera u SAD nisu vojna lica, već agenti CIA;

- da li rodbina nezakonito ubijenih ima pravo na naknadu štete i od koga treba da je traži; itd.

Da je reč o ozbiljnom problemu, svedoči i to što su ciljana ubistva dronovima dobila protivnike i u samim SAD, pa čak i iz redova bivših vojnih lica.

Sredinom 2015. godine 45 njih, uključujući i jednog penzionisanog brigadnog generala zajedničkim pismom podsetili su javnost da je do tada u takvim napadima u Avganistanu, Pakistanu, Jemenu, Somaliji, Iraku, na Filipinima, u Libiji i Siriji ubijeno najmanje 6.000 ljudi. Istakavši da su time pogaženi principi međunarodnog prava i ljudskih prava, pozvali su pilote dronova da odbiju izvršenje naređenja o ciljanim ubistvima.²⁹¹

To, uostalom, nije bio jedini javni protest američkih vojnika protiv upotrebe borbenih dronova.

Jedan od novijih bio je sredinom oktobra 2019, kada je ispred zgrade UN u Njujorku protiv upotrebe borbenih dronova protestovalo 20-tak bivših američkih vojnika.²⁹²

2. Pitanje moralnosti odnosno nečasnosti. - Tu je i problem moralnosti, pa i pravne dopuštenosti upotrebe bespilotnih letelica kao sredstva koje praktično ne pruža šansu za preživljavanje onome ko je odabran da bude cilj (takođe i onima u njegovoj blizini) dok istovremeno jamči potpunu bezbednost, pa i komfor onome ko ga koristi. Drugim rečima, pitanje je nisu li ovakve akcije nečasne, perfidne?

²⁹¹ Pilkington E., "Former US military personnel urged drone pilots to walk away from controls", *Guardian*, 17 June 2015, theguardian.com/world/2015/jun/17/former-us-military-personnel-letter-us-drone-pilots?CMP=fb_gu. U ovom članku navodi se i to da je već prethodne, 2014. godine primećeno da zaista opada broj zainteresovanih za upravljanje bespilotnim letelicama – premda je bilo planirano da ih bude 1.700, njihov broj bio je oko 1.200, usled čega je dnevni broj letova sa planiranih 65 morao biti smanjen na 60.

²⁹² Rohrlich J., "Why a US soldier turned against drone warfare", *Quartz*, October 16, 2019, <https://qz.com/1725819/why-a-us-soldier-turned-against-drone-warfare/>.

Operateri koji navode bespilotne letelice obično se nalaze u udobnim foteljama, u bunkerima, ponekad i nekoliko hiljada kilometara daleko od mesta na kome dejstvuje njihov dron. Nisu izloženi nikakvom riziku, nema načina da im protivnik uzvrati. On nema predstavu ko su i gde su oni, a i da zna, ne bi bio u stanju da ih ugrozi.

I zaista, u vreme kada su, upravo iz razloga njihove podmuklosti, odgovarajućim konvencijama zabranjeni ne samo upotreba, već i proizvodnja, držanje itd. prvo mina iznenađenja, a zatim i protivpešadijskih mina, moramo se zapitati kako to da su ove mine podlo (perfidno) oružje, a napadi dronovima nisu? U čemu je razlika između situacije kada se neko iznenada ubije eksplozijom odozdo i one kada se to isto učini preciznim napadom odozgo?

Štaviše, mnogo toga ukazuje da su napadi dronovima zapravo mnogo nečasniji. Kod mine protivnik ima izgleda da preživi (čak i ako je teško povređen ili osakaćen) a ima šansu i da je uopšte ne aktivira (tako što ne stane na nju ili na nju pre njega nagazi neko drugi npr. neka životinja). Takođe, može, saznajući za minsko polje da pristupi njegovom razminiranju ili da ga jednostavno zaobiđe. Uostalom, protivpešadijska mina čeka nepoznatog protivnika koji na nju naiđe iz određenog pravca, ona nije upe-rene protiv nijedne konkretne ličnosti. Kod napada dronom sve je to drugačije: smrt je skoro neizbežna; raketa gađa upravo onoga ko je označen kao meta; kada jednom napad počne, žrtva nema vremena ni načina da ga izbegne; uz neposrednu žrtvu stradaju i mnogi koji su se tu slučajno zatekli, uključujući civile; itd.

Protivpešadijske mine uglavnom ubijaju odnosno ranjavaju jednu osobu, eventualno još samo nekolicinu njih koji se nalaze u najneposrednijoj blizini. Zapravo protivpešadijske mine koje se naj-češće koriste (tzv. „paštete“, nazvane tako zato što oblikom liče na kutije u kakve se pakuje pašteta) uglavnom samo otkinu deo stopala ili noge tj. konstruisane su da samo teško povrede i izbace iz stroja, a ne da ubiju žrtvu. Naprotiv, u eksploziji projektila ispaljenog sa drona vrlo često pogine i bude ranjeno još mnogo onih koji su se zatekli na relativno širem prostoru.

Napad drona najviše liči na napad snajperiste. Međutim, čak i snajperski metak žrtva može da izbegne (ako se npr. slučajno sagne za vreme dok on leti ka njoj, ako naglo dune vetar i promeni putanju metka itd.). Čak i sa najsavremenijim snajperskim puškama strelac mora da proračuna let zrna, što uopšte nije jednostavo (dakle, može i da promaši) a to postaje sve teže što je veća udaljenost do cilja. Najzad, i sam snajperi-sta se izlaže rizicima da strada, ali i raznim neprijatnostima - satima, pa i danima vreba žrtvu skoro nepomičan; trpi neprijatne, pa i nezdrave klimatske uticaje (mraz, kiša, sunce itd.); može se suočiti sa nepredviđenim teškoćama (napad ili makar ometanje od strane raznih dosadnih insekata, zmija, guštera i dugih životinja). Sve što može uticati na to da u odlučujućem trenutku ne bude dovoljno precizan.

Naprotiv, operater drona sedi u udobnoj fotelji, fokusiran samo na ekran, brzina i snaga rakete koju ispaljuje su takvi da kada je lansirana, žrtva nema vremena da pobe-gne jer će čak i ako u deliću sekunde spazi projektil koji leti ka njoj, svakako ostati u

centru eksplozije. Takođe, operater sam vodi raketu do tačke do koje želi i čitavo vreme može da po potrebi vrši korekcije putanje, tako da je promašaj praktično nemoguć.

Konačno, snajperista ubija jednu osobu, a ako je zaista vešt, eventualno dve (ostale odmah potraže zaklon) dok operater drona odjednom ubija sve koji se zateknu u blizini detonacije rakete.

Imajući u vidu sve rečeno, ako smo na odgovarajućem mestu zaključili da u napadima snajperista (posebno onih sa najsavremenijim snajperskim puškama koje ubijaju na daljini od 2 i više kilometara) ima elementa podmuklosti odn. nečasnosti, utisak je da je u slučaju borbenih dronova sve to još mnogo više izraženo.

3. Napadi na civile. - Sledeći problem je kako se može biti siguran da je napad usmeren isključivo na borce.

Kada bi se dronovi koristili samo protiv protivničkih oružanih snaga (oklopnih jedinica, vojnika u bunkerima, ratnih brodova itd.) situacija bi u principu bila jasna. Međutim, u praksi nije tako. Zapravo sve je skoro potpuno drugačije.

Raspoložive informacije pokazuju da oni koji naređuju napade odn. operateri bespilotnih letelica često napadaju i daleko izvan tzv. ratnih zona. Pri tome ne prave razliku između protivničkih boraca i “terorista”, premda su prvi pravna, a drugi mnogo više politička kategorija.²⁹³ Što je još gore, često ne prave razliku ni između “terorista” i civila. To ima za posledicu da se civili uzimaju za predmet napada ili da se makar pristaje na njihovo uništenje, jer navodno nije jasan njihov status (da li su borci ili civili).

Zapravo, izgleda da se polazi od pretpostavke da su ova lica u najmanju ruku simpatizeri i pristalice “terorista”, čim se nalaze u njihovoj blizini, što ih onda u glavama onih koji rukovode napadom drona čini “saučesnicima”, pa stoga jednako “krivima” i jednako neprijateljima.

Tu vidimo samo jednu od mnogih negativnih posledica američkog proglašenja “rata protiv terorizma” i na toj osnovu mešanja međusobno nespojivih kategorija i instituta međunarodnog prava oružanih sukoba i kategorija i ustanova krivičnog prava. To dovodi da se svesno briše razlika između takvih suštinski različitih instituta i pojava kao što su “borci i civili” i “zločinci i saučesnici”; “neprijateljske oružane snage” i “teroristička organizacija”; “učešće u neprijateljstvima” i “izvršenje krivičnog dela”; “neprijateljski akt” i “teroristički akt”; “zarobljavanje” i “hapšenje”; “ratni zarobljenik” i “zatvorenik”; itd.

Ove zaključke potvrđuje prosta činjenica da u mnogim slučajevima kada su civili uzeti za cilj napada ili u velikom broju stradali kao uzgredne žrtve napada, nije bila u pitanju nekakva slučajnost. Na to ukazuju suviše veliki broj takvih “grešaka”, kao i suviše veliki broj civilnih žrtava tako naprednog i preciznog oružja.

²⁹³ Kao što je dobro poznato, nema jedinstvene, opšte prihvaćene definicije terorista. Razlog je taj što u istim licima jedne države vide teroriste, a druge borce za slobodu.

To, uostalom, potvrđuje i činjenica da je postalo poznato da su američki operateri dronova razvili posebnu taktiku “dvostruki dodir” (eng. *Double tap*) koja se sastoji u tome da nakon prvog napada svesno gađaju one koji priteknu u pomoć žrtvama (spasavaju ranjenike odn. vade ispod ruševina poginule).²⁹⁴ Pošto u tim trenucima svi koji pružaju pomoć suštinski igraju ulogu saniteta, oni, čak i da su inače borci, a naročito kada to nisu, ne smeju se uzeti za metu napada. Ovo tim pre što putem video nadzora operater drona tačno vidi o kome i o čemu se radi.

U ovim slučajevima napad na spasioce je ratni zločin. Još nečasnije delo, a time i teži zločin postoji kada operater gađa metu da bi je iskoristio kao mamac tj. da bi privukao spasioce, a onda gađao i njih. I inače vrlo sporna logika da “cilj opravdava sredstvo” u tom slučaju je posebno odvratna i nečovečna.

S tim u vezi i pitanje: ako operateri američkih borbenih dronova ponekad svesno pribegavaju ovoj taktici, kako možemo verovati da oni inače nastoje da poštede civile? Zapravo, imamo dosta osnova da sumnjamo da ih to mnogo ne zabrinjava ili da čak svesno gađaju civile i civilne objekte.

Stvar je u tome da dronovi nude razne mogućnosti, kao nijedno drugo oružje. Tako npr. dok je kod klasičnih napada iz daljine, kao što su vazdušno bombardovanje ili granatiranje često nemoguće poštediti civile i civilne objekte koji se nalaze u zoni dejstva, bespilotne letelice omogućavaju da se vrlo dobro uoči i prepozna potencijalna meta i blagovremeno precizno utvrdi njen opšti (borac, neborac ili civil) pa čak i bliži status (npr. neprijatelj na položaju ili neprijatelj koji je onesposobljen za borbu); da se napad odloži da ne bi stradali civili ili neborci; da se čak i kada je već ispaljen, projektil za vreme leta preusmeri na drugu stranu ako se proceni da će stradati civili; itd.

Ovde je prilika da podsetimo da ne samo obziri čovečnosti i opšta pravila i načela ratnog i humanitarnog prava, već i konkretna rešenja međunarodnog prava oružanih sukoba koja su međuvremenu prerasla u opšte običajno međunarodnog pravo (npr. čl. 51 Dopunskog protokola I uz Ženevske konvencije o zaštiti žrtava rata, 1949) ne samo zabranjuju neselektivan napad već i izričito zahtevaju odustajanje napada od koga se može očekivati da će prouzrokovati slučajne gubitke života civila, povrede civila, oštećenje civilnih objekata ili kombinaciju toga, koji bi bili nesrazmerno veliki u odnosu na predviđenu konkretnu i neposrednu vojnu prednost. O tome je već bilo reči.

Imajući to u vidu, ako rakete lansirane sa dronova i pored svega toga uporno u velikom broju ubijaju civile, to više ne može biti slučajnost. Ne treba prevideti ni to da ovi napadi, a posebno pomenuti ponovljeni napadi (“dvostruki dodir”) čak i kada bi nekim čudom ostali bez civilnih žrtava, sami po sebi predstavljaju zastrašivanje civila, koje je zabranjeno ratnim i humanitarnim pravom i predstavlja ratni zločin.

²⁹⁴ Rohrlich J., “Why a US soldier turned against drone warfare”, *Quartz*, October 16, 2019, <https://qz.com/1725819/why-a-us-soldier-turned-against-drone-warfare/>.

4. Status borca. - Međunarodno pravo oružanih sukoba (posebno odredbe iz čl. 43-44 Protokola I iz 1977, uz Ženevske konvencije o zaštiti žrtava rata) dozvoljava da jedno lice menja status, tj. da u jednom trenutku bude borac, a u drugom civil. O tome je već bilo reči.

Međutim, kada onaj koji rukovodi napadom drona ne poznaje dovoljno pravila ratnog i humanitarnog prava (jer je npr. operater CIA, sa ko zna kakvim obrazovanjem, a ne vojno lice koje je upoznato sa time šta se u oružanom sukobu sme, a šta ne sme) kod izbora mete, posebno među ljudima koji pripadaju drugačijoj kulturi od njegove, on lako može da se, čak i nesvesno, rukovodi upravu suprotnom logikom – da su svi koje vidi na ekranu *a priori* teroristi, dakle neprijatelji, što znači legitimni ciljevi. Ovo posebno kada među prisutnima identifikuje neko lice koje je obavestajna služba označila kao vođu terorista, militanta i slično, dakle protivnika koga treba eliminisati.

S tim u vezi i pitanje: ne znači li ciljano ubistvo lica obeleženog za odstrel, kada se ono nalazi izvan zone borbenih dejstava (izvan tzv. ratne zone odn. bojišta, pa čak i vojišta) zapravo namerno proširenje statusa borca, samo zato da bi se dobio alibi za likvidaciju tog lica, koje u momentu napada ima po međunarodnom pravu status civila.

Odgovor da je reč o posebnim merama u sklopu „rata protiv terorista“ ne zadovoljava,²⁹⁵ jer niti je takav rat kategorija međunarodnog prava, niti bi, čak i da on to jeste, to dalo za pravo da se krše pravila međunarodnog ratnog i humanitarnog prava, posebno ona koja štite civile odnosno osnovna ljudska prava. Najkraće rečeno, operacije protiv terorista mogu predstavljati ili policijsku akciju (a ona se mora voditi na drugi način, a ne hladnokrvnom likvidacijom) ili vojnu operaciju u sklopu oružanog sukoba (a tada se moraju poštovati pravila međunarodnog prava oružanih sukoba).

5. Pravni status operatera dronova. - Bilo je primedbi, čak i u američkoj pravnoj literaturi, da su operateri koji sa velike udaljenosti navode bespilotne letelice, pravno gledajući nezakoniti borci zato što neposredno učestvuju u oružanom sukobu, ali bez uniformi ili drugih oznaka.

Posebno je istaknuto da je reč o civilima (misli se na operatere američke CIA) pa je, imajući u vidu da je učešće civila u neprijateljstvima zabranjeno, zaključeno da bi ova lica u slučaju zarobljavanja mogla biti proglašena ratnim zločincima.

Koliko je poznato, u međuvremenu je ovaj problem rešen tako što su ova lica počela da nose pilotske jakne i drugu uniformu sa oznakama ratnog vazduhoplovstva SAD.

S tim u vezi, jasno je da se ovde radi samo o zadovoljenju puke forme, jer u konkretnom slučaju uniforme i oznake ne služe ničemu. Opšte uzev, one postoje da bi onoga ko ih nosi obeležile kao pripadnika odnosnih oružanih snaga u očima ostalih pripadnika tih snaga, protivnika, saveznika i neutralnih.

Međutim, operatera drona za vreme njegove akcije ne vidi niko sem par kolega koji sede sa njim u istoj prostoriji (operativnom centru). Ostali pripadnici oružanih

²⁹⁵ Fitzpatrick J. 2001, 241-264; Von Schorlemer S. 2003, 265-282.

snaga kojima pripada (sem nadležnih neposrednih starešina) najčešće ni ne saznaju za tu akciju, tako da u najboljem slučaju za nju čuju naknadno, iz medija - ako komanda odluči da pusti takvu informaciju. Isto važi i za savezničke i neutralne sile, Kada je reč o protivniku, on je udaljen stotinama ili čak hiljadama kilometara i nema predstavu ko je i gde je onaj ko upravlja dronom i pritiska dugme za lansiranje smrtonosnog projektila. Njega najmanje brine da li je taj neko propisno uniformisan ili je u kućnom mantilu.

Mnogo veći problem predstavlja situacija kada je operater naoružanog drona lice koje nema elementarno poznavanje ratnog i humanitarnog prava, kao što je to slučaj sa operaterima koji dolaze iz redova tajnih službi kao što je npr. CIA. U tom slučaju ono može da čak i ne znajući to počinu ratni zločin, jer veruje da ima pravo da radi to što radi tj. nije svesno propisanih zabrana i ograničenja. Čak i tada nepoznavanje pravila međunarodnog prava oružanih sukoba ne oslobađa ga individualne krivične odgovornosti, premda može biti uzeto u obzir prilikom odmeravanja kazne.

Jedno od opštih pravnih načela je *Ignorantia juris non excusat* odnosno *Ignorantia legis neminem excusat*, tj. da nepoznavanje prava nikoga ne oslobađa odgovornosti za kršenje tog prava.

Nezavisno od toga, obaveza je nadležnih državnih organa odn. starešina da obezbede da vojna, a tim pre nevojna lica koja rukuju borbenim dronovima znaju pravne okvire u kojima smeju da se kreću prilikom ostvarenja svojih zadataka.

6. Dronovi (ipak) nisu obično oružje. – Bez obzira na razne paralele sa nekim sličnim sredstvima, mnogo toga ukazuje da bespilotne letelice nisu obično oružje.

One to nisu već sada, a tek im predstoji revolucionarni napredak. Neke od njih ostaće relativno male, ali će druge mnogo više ličiti na najmodernije lovce pete generacije, s tim što će biti neuporedivo moćnije i efikasnije od njih, jer će biti lakše (za težinu pilota i opreme koju njegovo prisustvo podrazumeva), imati daleko veću brzinu i manevarsku sposobnost (pošto neće biti ograničenja da sve to mora da podnese organizam pilota) i uopšte neće robovati mnogim ograničenjima.

Standardni vojni avion sa ljudskom posadom, čak i npr. lovac u kojem je samo jedan čovek (pilot) mora da nosi tog čoveka, ali i njegovo lično naoružanje, odeću, kacigu, padobran, stolicu za katapultiranje i čitav sistem koji je sa njom povezan itd. Sva ta masa (težina) utiče na veću potrošnju goriva i ograničava brzinu i manevarsku sposobnost aviona, dok sa druge strane smanjuje i količinu naoružanja koju on može da ponese. Ali bespilotna letelica nema nikakve potrebe ni za pilotom, ni za predmetima koji su mu neophodni. Bez ljudi u njima, borbeni avioni biće neuporedivo brži, okretniji, sa moćnijim naoružanjem, daljim dometom, većim plafonom leta itd.

Pored toga, kada se pošalje avion sa pilotom da uništi neki cilj, nastoji se da se i pilot i letelica vrate nazad.

To je sasvim razumljivo, pošto je borbeni avion ne samo veoma važno sredstvo, već i vrlo skup. Još veću vrednost ima život pilota, kako iz ugla ljudskosti, tako i zbog toga što je obuka pilota vrlo složena, duga i skupa. Dodatno, činjenica je da veliki ljudski gubici vrlo loše utiču na moral date jedinice, a u nekim slučajevima i na znatan deo čitavih oružanih snaga, pa i na građane odnosno države uopšte.

Naprotiv, kada se koristi bespilotna letelica, a važnost zadatka to opravdava, letelica može i svesno biti žrtvovana, tako što će je u nekom trenutku (npr. kada je iskoristila sve rakete kojima je naoružana) operater pretvoriti u vođeni projektil (dron-samoubica) i obrušiti na cilj.

U godinama koje su pred nama dronovi će imati sve veću autonomiju leta u smislu da će u vazduhu ostajati po nekoliko dana, a kasnije (npr. ako budu na nuklearni pogon) praktično beskonačno, te da će moći da dosegnu u pravom smislu reči svaku tačku na planeti.

Sa druge strane, treba očekivati da će oružja koja se ispaljuju sa ovih platformi biti sve manja, a sve razornija, što će omogućiti da bespilotne letelice nose sve veći broj projektila. Uostalom, već sada je izvesno da će vrlo brzo dronovi biti naoružani i nekim novim oružjima kao npr. energetskim laserima. Konačno, ne treba zaboraviti da rakete koje nose bespilotne letelice mogu sadržati i nuklearno, hemijska ili biološko oružje, te da ono upravo zahvaljujući tim letelicama može biti dostavljeno vrlo precizno u bilo koji deo sveta.

Svemu rečenome treba dodati da odbrana od dronova uopšte nije jednostavna. Iako, razume se postoje razni modeli, u pitanju su prilično male letelice koje ne odaju toplotni signal, tako da je protiv njih neefikasna standardna protivraketna zaštita. Novi modeli će verovatno biti i tiši (bešumni) i snabedeveni određenim sistemima koji će ih činiti nevidljivim na radarima i drugim uređajima.

Premda su relativno jeftino oružje, dronovi nude neverovatne mogućnosti, među kojima i da se identifikuje, prati, nadzire i po želji uništi cilj koji je udaljen hiljadama kilometara od onoga ko upravlja napadom. To se u principu može učiniti i na drugi način (npr. krstarećom raketom) ali nijedno od tih drugih sredstava nije tako pouzdano, jer nema tu sposobnost da, poput drona priđe meti praktično neprimećeno, dugo lebdi u mestu nad njom čekajući pravi momenat za napad, po potrebi odmah ponovi napad, odmah šalje u operativni odn. komandni centar sliku koja u realnom vremenu pokazuje rezultate napada itd.

Pošto su relativno jeftina oružja, bespilotne letelice mogu se proizvoditi i koristiti masovno (tzv. „rojevi dronova“) što bi odbranu od njih učinilo vrlo teškom, ako ne i nemogućom. Ovo poslednje posebno u neakvim ekstremnim situacijama koje su za sada samo plod mašte, a u kojima bi na istom sektoru odjednom bile upotrebljene stotine ili čak više od hiljadu borbenih dronova.

Iako se do tada o tome samo spekulisalo kao o mogućoj efikasnoj taktici, nedavno se zaista dogodio prvi masovni napad dronovima.²⁹⁶ Bilo je to 28. 3. 2022. u ratu u Ukrajini, kada su u roku od svega par sati ruske oružane snage na raznim pozicijama odbile napade 18 ukrajinskih bespilotnih letelica različitih tipova. Ruska protivvazдушna odbrana ih je sve uništila. Premda su dronovi otkriveni na 7 različitih lokacija, stručnjaci su zaključili da se radilo o jedinstvenom koordinisanom napadu.

Jedna od specifičnosti dronova je i ta da njihova „jata“ (eskadrile) u perspektivi mogu da stalno (24 časa na dan, svakog dana u godini) krstare iznad određenog područja, s tim da to ne mora biti samo bojište ili vojište, već čitavo ratište, a u nekom trenutku i čitav svet. Takav razvoj događaja učinio bi da praktično svačiji život svakog trenutka bude na nišanu ovih grabljivica.

Kao da sve to nije dovoljno, vrlo brzo očekuje se revolucija u domenu autonomnih oružja u koja već sada, premda samo delimično, spadaju i dronovi. To će za posledicu imati pojavu automatizovanih oružja, kojima neće upravljati ljudi, već veštačka inteligencija. Premda će, razume se, takva oružja biti razvijena i za kopno i za more (tenkovi-roboti, robotizovane podmornice itd.) posebno veliki značaj pripašće bespilotnim letelicama. To je i logično jer delujući s visine oni imaju mnoštvo važnih prednosti u smislu osmatranja, uočavanja i brzog uništavanja ciljeva.

Već je pomenuto da postoje izveštaji koji tvrde da su navodno već 2020. godine dronovi autonomno (bez upravljanja i nadzora od strane pilota i operatera) lovili ljude u okviru oružanog sukoba u Libiji. Čak i ako ta informacija nije možda do kraja tačna, jasno je da je samo pitanje trenutka kada će takvi događaji biti svakodnevnica. Sa druge strane, ako je informacija istinita, to znači da je Rubikon pređen, te da će se vrlo brzo autonomni dronovi-ubice koristiti mnogo, ako ne i masovno.

U takvim slučajevima, neće kao danas operater (čovjek) donositi odluku o napadu, pokretati i kontrolisati sam napad, analizirati rezultate napada itd. već će sve to na osnovu kompjuterskih programa i raznih zvučnih, toplotnih i drugih senzora automatski činiti sam robot (dron).

Međutim, ako znamo da i pored svih pogodnosti koje nudi tehnologija kojom upravljaju, operateri dronova ubijaju uz one koje love i mnoštvo potpuno nevinih lica, možemo samo da pretpostavimo da će onda kada proces lova i ubijanja bude u potpunosti automatizovan situacija u tom pogledu biti samo mnogo gora.

Postoje i drugi problemi. Moramo se zapitati šta npr. ako se veštačka inteligencija „pokvari“?

Kada se primeti da je čovek koji je na nekom odgovornom mestu iz nekog razloga smanjeno uračunljiv, labilan, nepredvidiv, nerazuman itd. to predstavlja ozbiljan problem, ali ima mnogo načina da se on brzo i efikasno reši – njegovi potčinjeni mogu mu otkazati poslušnost, viša instanca

²⁹⁶ I pre napada koji se ovde opisuje zabeleženi su slučajevi u kojima je istovremeno korišćeno po nekoliko borbenih dronova, ali njihov broj nikada nije bio ni izbliza tako veliki.

može ga smeniti, može biti pritvoren itd.²⁹⁷ Međutim, šta da se radi ako se veštačka inteligencija otme kontroli? Život pokazuje da se sve pre ili kasnije, više ili manje pokvari. Čovek se razboli, pa mora da se podvrgne lekarskom pregledu i terapiji. Na isti način, sve stvari koje su ljudi izmislili ponekad se pokvare ili sasvim prestanu da funkcionišu, obično u najnezgodnijem momentu – i televizori, i kola, i avioni, i mobilni telefoni, i kompjuteri... Tada mora neko spolja (majstor, stručnjak) da ih popravi, da zameni pokvareni deo ili se jednostavno čitava stvar menja novom, ispravnom. Ali kada se veštačka inteligencija dovoljno razvije, ona može da, kao u naučnofantastičnim romanima i filmovima, sama stvori svoju strukturu, otme se kontroli, na razne načine onemogućiti intervenciju na njoj samoj i sistemima i procesima kojima upravlja.

Vežano za temu kojom se bavimo, pokvariti se može robot²⁹⁸ koji upravlja dronom (njegovim kretanjem i naoružanjem), veštačka inteligencija koja upravlja tim robotom ili veštačka inteligencija koja upravlja višim, pa i svim sistemima (tzv. veštačka superinteligencija). Posledica se može sastojati u napadima ne samo na protivničke vojne ciljeve, već i na sve što pripada protivniku, računajući i civile. Štaviše, u nekom trenutku kao neprijalji mogu biti označeni svi ljudi i, poput onog što je mnogo puta viđeno u fantastičnim spektaklima u bioskopu i na TV, mašine (roboti) mogu početi rat do istrebljenja protiv ljudi. Ako to zvuči nestvarno, dovoljno je setiti da sve ono što se u vezi sa pandemijom Kovid-19 (*Covid-19*) odvija u svetu počev od 2020. liči na priču iz trećerazrednog filma iz žanra raznih katastrofa. A ipak je deo svakodnevice, i to ne stvarnosti neke izolovane regije ili zemlje, već čitavog sveta.

U tom smislu već sada se postavlja pitanje kako sprečiti takav razvoj događaja i šta činiti kada do njega ipak dođe. Naime, bez obzira na sve sigurnosne protokole i druge mere opreza, bezbednosti i nadzora, razne nesreće i havarije se ipak događaju - dovoljno je samo setiti se da se za 70 godina miroljubivog korišćenja atomske energije,²⁹⁹ širom sveta dogodilo desetak nuklearnih nesreća odn. katastrofa.³⁰⁰ Ako su se kvarila postrojenja koja nikada nipošto nisu smela da se kvare, treba biti naivan pa verovati da se veštačka inteligencija može koristiti kao neka vrsta večno poslušnog roba. Naime, ona će u nekom trenutku početi sama sebe da usavršava i pre ili kasnije naći način da se oslobodi svih nametnutih joj stega. Uostalom, i robovi su se tokom istorije pre ili kasnije bunili i dizali na ustanak protiv svojih gospodara.

²⁹⁷ Već je bilo reči o tome da je 28. 10. 1962. zamalo je počeo nuklearni svetski rat jer je kapetan Viljem Baset (*William Bassett*) komandant u američkoj bazi na Okinava dobio je naređenje da odmah, sa svih 32 nuklearnih raketa pod njegovom komandom, izvrši nuklearni udar po SSSR, Kini i Severnoj Koreji, te da su svet spasili njegova prisebnost i razumna pretpostavka da je u pitanju neka greška. Ovo pominjemo da bi podsetili da kada je Baset naredio da se sačeka sa lansiranjem, mlađi oficir koji se nalazio na drugom kraju baze odbio je da ga poslušna i počeo pripreme za lansiranje na šta je Baset poslao je dva vojnika da spreče u tome i, ako treba, upucaju ako pokuša lansiranje bez njegovog naređenja

²⁹⁸ Ovde se pod robotom nema u vidu samo čovekolika mašina (humanoid) koja može biti napravljena tako da je uslovno rečeno bespolna ili da liči na muškarca (android) odnosno ženu (ginoid). Reč *robot* shvatamo u najširem značenju, obuhvatajući svaki aparat koji je stvoren i sposoban da samostalno vrši neki rad, posebno onda kada njime upravlja veštačka inteligencija. Inače sama reč „robot“ pojavila se prvi put 1920. g. u naučnofantastičnoj predstavi češkog pisca Karela Čapeka (češ. *Karel Čapek*) „R. U. R.“ (skr. od „Rossumovi univerzalni roboti“) čija radnja se odvija u fabrici za masovnu proizvodnju „veštačkih ljudi“, čovekolikih mašina za rad zvanih roboti, od češ. *roboti* - posao, rad.

²⁹⁹ Električna energija je prvi put proizvedena nuklearnim reaktorom 1951. g. u eksperimentalnoj stanici kod grada Arko (*Arco*) u Ajdahu (SAD). Prva nuklearna elektrana bila je ona u Obninsku (rus. *Обнинск*) u SSSR koja je počela sa radom 1954. g. i snabdevala strujom pomenuti grad.

³⁰⁰ Najteže među njima uglavnom su svima poznate (hronološkim redom): na Ostrvu tri milje (eng. *Three Miles Island*, SAD, 1979), u Černobilju (rus. *Чернобыль* SSSR, 1986) i Fukušimi (eng. *Fukushima*, Japan, 2011). Međutim, bilo je i drugih, manje poznatih akcidenata.

Tome treba dodati da se u principu, veštačka inteligencija, onakva kakvu je danas znamo, može i spoljnim putem staviti pod kontrolu (hakovati) što znači da je moguće da se preuzme, preusmeri itd. Tačno je da je tu situacija slična onoj koja postoji kada je čovek koji je neko odgovorno lice stavljen pod kontrolu tako što je npr. hipnotisan ili, jednostavno, ucenjen. Međutim, nijedan pojedinac ne upravlja čitavim sistemom odnosno kada upravlja (npr. šef države) oko njega su drugi ljudi koji su posebne jedinice sa sposobnošću opažanja i kritičkog mišljenja, spremne da, ako je neophodno, reaguju. Ne vidimo kako takvo nešto može da postoji u svetu u kojem je veštačka inteligencija stvorila sopstvenu, paralelnu realnost.

Već sada neki autori se pitaju: šta kada veštačka superinteligencija postane "glupa",³⁰¹ šta kada se sukobe jedna veštačka inteligencija protiv druge, kakva će biti sudbina ljudi u svetu kojim upravlja veštačka superinteligencija itd.³⁰²

Uz najvažniji – povećanje broja žrtava, posebno među civilima i druge pomenute rizike i opasnosti nazire se i niz drugih otvorenih pitanja koja se tiču autonomnih dronova-ubica. Neka među njima su pravne prirode.

Tako npr. u slučaju da dron greškom ubije civile, ko će biti odgovoran za to? Proizvođač drona? Programer softvera? S pravom se primećuje da je u ovom trenutku mnogo više pitanja nego odgovora.³⁰³

Sve rečno nam potvrđuje da dronovi nipošto nisu „obično“ oružje. To već sada uočavaju mnogi. Stoga ne treba da čudi što se ponekad sugerije da je upotrebom dronova, čitav svet postao boljno polje.³⁰⁴ Neki idu čak toliko daleko da zaključuju da su dronovi opasniji od nuklearnog oružja.³⁰⁵

7. Status prema međunarodnom pravu. - Da sumiramo: dronovi nisu zabranjeni međunarodnim pravom. Zabranjena je, međutim, ona njihova upotreba koja nije u skladu sa načelima i pravilima tog prava.

Napadi dronovima koji su izvršeni u inostranstvu bez poziva ili pristanka teritorijalne države su jedan vid agresije, što znači da bi uz odgovornost odnosne države trebalo da se postavi i pitanje individualne krivične odgovornost odnosnih lica za zločin agresije. Napadi dronovima koji su izvršeni uz kršenje pravila i principa ratnog i humanitarnog prava predstavljaju ratne zločine i/ili zločine protiv čovečnosti, što znači da bi za njih trebalo da krivično odgovaraju i naredbodavci, i neposredni izvršioци.

Premda su mnoga pitanja vezana za upotrebu borbenih dronova u oružanom sukobu pokrivena normama međunarodnog prava oružanih sukoba, u pitanju je po mnogo čemu suštinski novo oružje, koje nudi potpuno nove mogućnosti, a time i plodno tlo za razvoj raznih novih taktika. Slično kao što se dogodilo u vezi sa pojavom morskih

³⁰¹ Stapelfeldt R. 2021.

³⁰² Bostrom N., 2014; Pohl J. 2015; Ebhardt J. D. 2018; Russel S. 2019; Walsh B. 2019; Davis Z. 2021, 115-131; Layton P. 2021; Müller V. C., Cannon M. 2021.

³⁰³ Casey-Maslen S. 2012, 624.

³⁰⁴ Lubell N., Derejko N. 2013, 65-88.

³⁰⁵ Falk R. 2015, 29-49.

mina, torpeda, podmornica, aviona itd., što je onda zahtevalo da se međunarodnim pravom urede pitanja koja se tiču tih u tom trenutku novih oružja i uslova pod kojima je njihova upotreba dozvoljena.

Iz tih razloga trebalo bi što pre na univerzalnom planu kodifikovati pravila koja se tiču borbenih dronova. To, razume se, neće samo po sebi sprečiti kršenje tih pravila, ali će makar utvrditi mnogo preciznije pravne okvire od onoga što imamo danas i istovremeno ne samo zabraniti određene postupke, već i precizirati kada oni predstavljaju ratne zločine odn. zločine protiv čovečnosti.

4. Pitanje zabrane širenja (proliferacije) borbenih dronova

Polazeći od svega iznetog, kao i od činjenice da se velike sile neće lako odreći borbenih dronova, kao logično i razumno rešenje nameće se ono po kome treba što pre pristupiti zaključenju univerzalnog međunarodnog sporazuma kojim bi se obezbedila zabrana širenja (proliferacije) borbenih dronova.³⁰⁶

Dakle, da se učini nešto slično kao što je to urađeno u pogledu nuklearnog oružja Ugovorom o neširenju nuklearnog oružja (1968). Premda je o tom sporazumu već bilo reči, čini se da je ovde korisno da podsetimo da su se njime države koje poseduju nuklearno oružje obavezale da ga neće prenositi drugim državama niti ih podsticati ili navoditi da ga proizvode, dok su ugovornice koje nemaju to oružje preuzele obavezu da neće dopustiti da bilo ko prenese na njih nuklearno oružje, te da ga neće proizvoditi ili na neki drugi način pribaviti. O značaju Ugovora i podršci koju je dobio u međunarodnoj zajednici svedoči činjenica da krajem juna 2021. ima čak 191 članicu.³⁰⁷

Nešto slično bi, po svemu sudeći, trebalo uraditi i u vezi sa borbenim dronovima. Drugim rečima, što pre bi trebalo u najmanju ruku ograničiti broj takvih letelica koje mogu da imaju pojedine države, uvesti efikasne mehanizme kontrole sticanja odnosno širenja te tehnologije, itd.

To ne bi sprečilo da jedan mali krug vojno, ekonomski i tehnološki najjačih država sveta poseduje takvo oružje, ali bi smanjilo raznovrsne rizike, počev od toga da se to oružje nekontolisano proizvodi, razvija i koristi, do toga da (mnogo lakše nego nuklearno) dospe u ruke terorista i raznih drugih naoružanih nedržavnih grupa, pa i običnih kriminalaca koji bi ga onda mogli vrlo efikasno koristiti za svoje nezakonite ciljeve.

³⁰⁶ Problem potrebe sprečavanja širenja borbenih dronova uočavaju mnogi, pa i u samim SAD, koje su svesne da je prošlo vreme kada su one imale monopol na ovo oružje. Sharkey N. E. 2012, 787-799; *Human Rights Implications of the Usage of Drons and Unmanned Robots in Warfare* 2013, 45; Zenko M., Krepš S. 2014; Zwijnenburg W., van Hoorn K. 2015; Ewers E. C., Fish L., Horowitz M. C., Sander A., Scharre P. 2017, 2; Frew J. 2017; *Increasing Transparency, Oversight and Accountability of Armed Unmanned Aerial Vehicles* 2017; Schörning N. 2017; Frew J. 2018, 35-39; Nacouzi G. et al. 2018.

³⁰⁷ Istine radi, da premda je Ugovor stupio na snagu još 1970. godine, njegov značaj mnogo umanjuje činjenica da u njegovom članstvu nisu sve države koje poseduju nuklearno oružje. O tome je već bilo reči.

Naoružani dronovi su idealno oružje za likvidacije određenih lica (vođe konkurentne bande ili narko kartela, poštenog i upornog tužioca, opasnog svedoka itd.), prekogranični šverc zabranjene robe (droga, oružje, zlato, drago kamenje, umetnička dela, neke vrste retkih i skupih životinja itd.) kao i za ucenu raznih subjekata, pa i vlada (time da će ako se ne plati traženi iznos ili ne učini drugi zahtevani postupak, biti napadnut i uništen neki objekat od izuzetnog nacionalnog ili bezbednosnog značaja i slično).

Za sada nema univerzalnog međunarodnog sporazuma koji bi izričito regulisao pitanje kontrole trgovine borbenim dronovima odnosno zabranu širenja tih letelica.

Najbliži tome je Režim kontrole raketne tehnologije (eng. *Missile Technology Control Regime – MTCR*) iz 1987. Radi se o višestranom mehanizmu za sprečavanje širenja raketne tehnologije, a posebno sistema bez ljudske posade sposobnih da budu upotrebljeni za isporuku oružja za masovno uništenje.

Drugim rečima, osnovni cilj Režima i njime uvedenih ograničenja je da se smanji rizik širenja oružja za masovno uništenje, tako što će se obezbediti kontrola izvoza proizvoda i tehnologija koji bi (ostavljajući po strani avione sa ljudskom posadom) mogli biti upotrebljeni kao sistemi za isporuku tog oružja.

Premda, se, na taj način, bavi bespilotnim sistemima, Režim ima takva ograničenja koja dovode u pitanje njegov stvarni značaj.³⁰⁸ Pre svega, radi se o neformalnom političkom sporazumu, a ne međunarodnom ugovoru. On, dakle, nije pravno obavezujući ni za koga. Pored toga, odnosi se samo na one bespilotne letelice koji imaju doomet veći od 300 km i nosivost preko 500 kg. Konačno, Režim obuhvata samo 35 država članica. Van tog kruga ostale su neke važne države koje proizvode bespilotne letelice, kao što su npr. Iran, Izrael i Kina.

Postoje i neki drugi sporazumi za koje se u prvi mah može učiniti da se mogu primeniti i na kontrolu odn. sprečavanje širenja borbenih bespilotnih letelica, ali oni ili takođe nisu pravno obavezujući (npr. Vasenarski aranžman o kontroli izvoza konvencionalnog oružja i proizvoda i tehnologije dvostruke namene, 1996) ili ne regulišu neposredno pitanje ograničavanja odn. zabrane širenja borbenih bespilotnih letelica (npr. Ugovor o trgovini naoružanjem, 2013)³⁰⁹ a uz to okupljaju tek mali broj ili eventualno tek nešto više od pola članica UN.

Tako je npr. početkom jula 2021. godine Vasenarski aranžman imao 42, a Ugovor o trgovini oružjem 110 članica.³¹⁰

³⁰⁸ Ozga D. A. 1994, 66-93; Bauer S., Bromley M. 2015; Kytömäki E. 2015; *Missile Technology Regime (MTCR) Annex Handbook 2017*, <https://mtrc.info/wordpress/wp-content/uploads/2017/10/MT-CR-Handbook-2017-INDEXED-FINAL-Digital.pdf> *Missile Technology Regime*, <https://mtrc.info/>; Van Ham P. 2017.

³⁰⁹ Grimmett R. F. 2006; Frew J. 2018, 35-36; *The Wassenaar Arrangement*, <https://www.wassenaar.org/>;

³¹⁰ *About Us*, Wassenaar Arrangement, www.wassenaar.org/about-us/; *Arms Trade Treaty*, UNCTC, Sta-

Na taj način, i dalje je otvoren problem regulisanja putem univerzalnog međunarodnog ugovora pitanja zabrane širenja borbenih dronova odnosno međunarodne kontrole trgovine ovim oružjem.

Još pre nekoliko godina mnogi su konstatovali da je samo pitanje vremena kada će razne pobunjeničke, terorističke, ekstremističke, kriminalne i slične grupe doći u posed tehnologije borbenih dronova ili čak jednostavno putem tzv. hakovanja (nezakonitim upadom u tuđi operativni sistem i menjanjem zadatih naredbi) preuzeti kontrolu nad borbenim dronovima država i iskoristiti ih za svoje ciljeve.³¹¹

Kao i obično, život je prevazišao očekivanja, te su se razne grupe dokopale naoružanih bespilotnih letelica (istina, još uvek ne i onih najvećih i sa najjačim naoružanjem) i pre nego što se mislilo. I to nije u pitanju jedan izolovan slučaj, niti se radi o jednoj takvoj organizaciji.

Tvrdi da je u Iraku tzv. Islamska država (*ISIL*) još 2016. u bici za Mosul koristila male naoružane dronove za nadgledanje, s tim što oni po komandi ispuštali na protivnike ručne bombe odn. druge male eksplozivne naprave. Razne modele bespilotnih letelica, koje su dobili zahvaljujući vladama pojedinih država koje ih podržavaju, koriste protiv svojih neprijatelja i neke druge naoružane grupe, među kojima Hezbolah (još od 2006), Hamas (od 2014), jemenski Huti (od 2016), Radnička partija Kurdistan (PKK, od 2017),³¹² itd.³¹³

Do sada najspektakularniji napad dronovima dogodio se 14.9.2019. kada je 10 bespilotnih letelica napalo dva velika objekta za proizvodnju nafte u Saudijskoj Arabiji – fabriku za stabilizaciju sirove nafte u Abkaiku (*Abqaiq*) koja je najveća takva fabrika svetu, i naftno polje Hurais (*Khurais*). Kao rezultat toga, izbili su veliki požari, prouzrokovana je šteta od nekoliko stotina miliona američkih dolara, poremećeni su proizvodnja i izvoz nafte, pa je čak nakratko uzdrmano svetsko finansijsko tržište.³¹⁴ Odgovornost za napad preuzeli su pripadnici pobunjeničke vojne grupe Huta iz Jemena, istakavši da su to učinili zbog toga što Saudijska Arabija predvodi koaliciju koja se protiv njih bori u Jemenu. Uostalom, to nije bio prvi takav pokušaj. Huti su u protekle dve godine ka Saudijskoj Arabiji poslali nekoliko desetina manje kvalitetnih bespilotnih letelica, ali ih je presrela saudijska protivvazдушna odbrana ili su pale bez većih posledica. Ovaj napad pokazao je da i relativno male grupe mogu da nanese ozbilju štetu protivniku, a ako se za to odluče (gađajući odgovarajuće ciljeve) i ozbiljne ljudske žrtve.

tus as at 02.07.2021, https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XX-VI-8&chapter=26&clang=_en.

³¹¹ Villasenor J., "Cyber-physical attacks and drone strikes: the next homeland security threat", *The Brookings Institution*, 5 July 2011, <https://e-brief.icrc.org/wp-content/uploads/2016/09/17-Pandoras-box-Drone-strikes-under-jus-ad-bellum.pdf>; Casey-Maslen S. 2012, 624-625; Ewers E. C., Fish L., Horowitz M. C., Sander A., Scharre P. 2017.

³¹² Kurdska militantna organizacija koja vodi oružanu borbu za osnivanje nezavisne države Kurdistan. Skraćeni naziv pod kojim je poznata je akronim njenog naziva na kurdskom jeziku (*Partiya Karkerên Kurdistanî – PKK*).

³¹³ Frew J. 2018, 24-27.

³¹⁴ Poginulih nije bilo, dok je broj povređenih nepoznat.

Efikasna tenička kontrola odnosno faktičko sprečavanje širenja borbenih dronova nisu nešto što samo po sebi može da obezbedi međunarodno pravo. To je zadatak za odgovarajuće stručnjake sa drugih polja. Međunarodno pravo može samo da uobličići rešenja koja se postignu i da precizira mehanizme kontrole i odgovornosti, uključujući odgovarajuće sankcije.

Tehnika i tehnologija se uvek razvijaju brže od prava. Pri tome ovde se čak ne radi samo o stalnom poboljšanju svih karakteristika samih bespilotnih letelica. Između ostalog, primećeno je da tehnologija dronova može postati pristupačna manjim državama i nedržavnim akterima ne samo zbog nabavke od proizvođača ili na crnom tržištu, već i zbog pojave dopunske proizvodnje (tzv. 3D štampača), neprestanog napretka moći računara (njihove sposobnosti obrade podataka) i neizbežnog širenja tehnoloških znanja.³¹⁵

5. Pokušaji revizije međunarodnog prava

Problemi vezani za dronove koriste se i za pokušaje tihe, ali zato važne revizije savremenog međunarodnog prava.

Pri tome ne mislimo na napore da se obezbedi dalji razvoj tog prava u smislu njegove doslednije humanizacije, preciznije uređenosti odgovarajućih odnosa i slično, već na korake koji bi, ako bi uspeali da se ostvare, značili vraćanje na staro, na svet u kojem velike sile imaju mnogo više određene ruke nego danas. To bi takođe značilo odlučne pomake u pravcu daljeg osporavanja suverenosti savremenih država, osim odabranog kruga onih koje su dovoljno moćne, a iz nekog razloga veruju i da su pozvane da vladaju svetom.³¹⁶

Tako se npr. pokušava nametnuti shvatanje o tome da je u nekim izuzetnim slučajevima upotreba sile dozvoljena i izvan strogih granica utvrđenih Poveljom UN. U tu svrhu koriste se ideje o „odgovornosti za zaštitu“ (eng. *responsibility to protect*), „dužnosti pružanja zaštite“ i slično, sa namerom da se stvori nekakvo pravno utemeljenje za oružane intervencije u drugim državama.

U pitanju je politički stav o ne samo dozvoljenosti, već i navodnoj obavezi da se interveniše protiv strane zemlje koja teško krši ljudska prava. Njegovo bezuslovno prihvatanje otvorilo bi prostor da se, čak i kada za to nema stvarnog osnova, izvrši oružana intervencija protiv skoro svake države, s tim da bi u praksi to uvek bila mala zemlja.³¹⁷

S obzirom na to da pomenuti koncept iz razumljivih razloga nije uspeo da prođe (makar ne u onom obliku u kom su želeli oni koji su ga nametali) akcenat je prebačen

³¹⁵ Mayer M. 2015, 770.

³¹⁶ Кривокапић Б. 2019, 355-392.

³¹⁷ Više, uključujući kritiku tog stava: Krivokapić B. 2011, 572-599; Krivokapić B. 2019, 371-373.

na pokušaje proširenja okvira u kojima je dozvoljena samoodbrana. Stoga se mogu naći stavovi da je upotreba sile dozvoljena i u slučaju nevojnih pretnji kao što su ogroman priliv izbeglica koji je rezultat masovne humanitarne patnje i koji ugrožava stabilnost okolnih država; ekološka katastrofa, itd.³¹⁸

Otišlo se tako daleko da je proglašeno i pravo na preventivnu samoodbranu, pri tome ne od napada koji neizbežno neposredno predstoji, već od onog koji će možda da se dogodi jednog dana.³¹⁹

U tom kontekstu, ne samo da je opravdanje za oružane napade dronovima nađeno u nekakvoj samoodbrani u samoproklamovanom ratu SAD protiv terorista, već su ti napadi (koji su navodno hirurški precizni) iskorišćeni kao jedna vrsta dokaza o pravu da se u takvim slučajevima koristi sila u stranim državama. Dakle, premda se to za sada čini relativno diskretno, praksa upotrebe borbenih dronova protiv onih koji su označeni kao teroristička ili neka druga opasnost, pokušava da se nametne kao nešto po sebi razumljivo, sa idejom da čak i ako se ne uspe u nastojanju da se ostali članovi međunarodne zajednice ubede da je nastalo novo opšte (univerzalno) međunarodno običajno pravo koje, izuzetno, dopušta takve korake, onda makar faktičkim putem izvrši nekakva revizija onog dela međunarodnog prava koje strogo brani upotrebu sile u međunarodnim odnosima.

S tim u vezi, moramo se složiti sa autorkom koja je, polazeći od prakse, mnogo toga sažela u tvrdnji da upotreba borbenih dronova u Avganistanu 2004-2009 nije bila u skladu sa pravilima međunarodnog prava koja se tiču uslova pod kojima može da se koristi oružana sila i načina na koji ona može da se koristi; da su SAD u Pakistanu koristile dronove za vojne napade tj. napade koji su dozvoljeni samo u oružanom sukobu, ali da nisu te napade ograničile samo na situacije koje su deo oružanog sukoba; da Pakistan nije tražio od SAD pomoć u vidu napada dronovima niti se izričito saglasio sa takvim napadima, već su naprotiv civilne vlasti Pakistana protestovale; da nije bilo nikakvog ovlašćenja od strane Saveta bezbednosti za takve napade; te da SAD nisu imale nikakav osnov u pravu samoodbrane za svoje napade u Pakistanu.³²⁰

Posmatrano na širem planu, na delu je pokušaj da se praksa, koja je nesumnjivo nezakonita, proglasi dozvoljenom upravo sa pozivom na to da je se to svakodnevno događa, bez vidljivih štetnih posledica po onog ko to čini. Dakle, da se kršenje međunarodnog prava iskoristi da bi se izmenila rešenja i principi tog istog prava, onako kako to odgovara pojedinim državama, a sve u cilju da se otvori prostor za nesputanu upotrebu sile u međunarodnim odnosima.

Gledano iz drugog ugla, na delu je pokušaj da se osnovno pravno načelo, i ujedno osnovno načelo međunarodnog prava, *ex injuria jus non oritur* („pravo ne može nastati kršenjem prava“) zameni sebi suprotnim principom *ex injuria jus oritur*, odnosno, u

³¹⁸ Cardiel A. J. L., Davis A., Macherel L. 2018, 181-182.

³¹⁹ Krivokapić B. 2007, 87-94; Krivokapić B. 2011, 620-632.

³²⁰ O'Connell M. E. 2010, 25-26.

skoro istom značenju, *ex factis jus oritur* („pravo nastaje iz činjenica“, u značenju: pravo je ono što se događa) sa tvrdnjom da zbog nekog posebno važnog interesa kao pravovaljane treba priznati i određene nezakonite akte, pa čak i kršenjem postojećeg, stvoriti neko novo, drugačije pravo.³²¹

Konkretno, može se primetiti da su države koje masovno koriste borbene dronove, što u prvom redu znači SAD, učinile mnogo toga sa ciljem da relativizuju stroge okvire utvrđene međunarodnim pravom. One su pribegle vrlo širokom tumačenju tih okvira odnosno dovele su u pitanje pravila koja se tiču toga kada postoji oružani sukob; kada postoji neposredna pretnja da će država biti napadnuta, tako da joj to daje pravo da pribegne merama samoodbrane;³²² protiv koga može da se pribegne samoodbrani (samo protiv strane oružane sile ili i protiv naoružanih grupa, pa čak i pojedinaca); kada se smatra da postoji saglasnost teritorijalne države da strana zemlja vojno interveniše; kada je u slučaju oružane intervencije reč o agresiji, a kada ne; itd. Posledica toga je nastojanje da se proširi pojam samoodbrane u međunarodnom pravu; da se proširi pojam oružanog sukoba; da se priznaju i iskoriste situacije koje nisu ni rat, ni mir, tako da odnosna velika sila može da se po potrebi pozive na ona pravila međunarodnog prava koja njoj odgovaraju; itd.

Ostavljajući po strani problem zakonitosti napada dronovima u drugim državama i prebacujući se na teren samo pravila međunarodnog prava oružanih sukoba, može se primetiti da su SAD i druge države koje koriste borbene dronove, učinile mnogo toga što briše ili makar relativizuje stroga pravila koje to pravo propisuje.

Sa osloncem na politiku i praksu samo SAD, možemo da primetimo da su vlasti te zemlje:

- mnoge apsolutno obavezne norme međunarodnog ratnog i humanitarnog prava tumačile kao uslovna pravila i na toj osnovi zaključivale da mogu da odstupe od njih;³²³
- proširile pojam bojišta i vojišta;³²⁴
- prihvatile kao nešto neizbežno, pa i normalno velike kolateralne gubitke među civilima i izvan tzv. ratne zone koju su same definisale;

Vlada SAD je priznala da su u periodu 2009-2015. njeni dronovi ubili 116 civila izvan tzv. ratnih zona koje su utvrdile same SAD. Nezavisni izvori se slažu da je broj civilnih žrtava o kojima je reč mnogo veći, kao što je po sebi jasno da je mnogo veći ukupan broj ljudi koji su ubijeni daleko od mesta sukoba;³²⁵

³²¹ Više: Cohn S. L. 1962, 23-42; Cassese A. 1999, 23-30; Rossi C. 2015, 143-173; Черниченко С. В. 2018, 6-19.

³²² Heyns C. 2017, 4.

³²³ O razlici između apsolutno obaveznih i uslovnih pravila bilo je reči kada je razmatrano pitanje vojne potrebe.

³²⁴ To je vlada SAD pokušala da pravda raznim, pa i međusobno kotradiktornim argumentima. O'Connell M. E. 2014, 522-523.

³²⁵ Stewart Ph., Landay J., Rampton R., „US says kills up to 116 civilians in strikes outside war zones“,

- proširile pojam borca kao legitimne mete, smatrajući borcima i one koje su same označile teroristima (najčešće ne pruživši za to nikakve dokaze) odnosno "militantima" (što nije jasno šta zapravo znači) ali i lica koja se nalaze daleko od mesta sukoba i žive civilnim životom;

Ovde je važno primetiti da, za razliku od međunarodnog ratnog i humanitarnog prava koje je posle Drugog svetskog rata proširilo pojam borca da bi pružilo zaštitu odgovarajućim žrtvama rata (status zakonitog borca, a time i pravo da u slučaju zarobljavanja uživaju status ratnih zarobljenika, izričito je priznato partizanima; dozvoljeno je da borac menja svoj status u toku oružanog sukoba; itd.) vlada SAD je proširila pojam borca (uključila u njega i nedefinisane „teroriste“ odn „militante“) da bi mogla da naoko zakonito ubija sve one za koje su njeni organi procenili da su zaslužili smrt, pa i one koji su iz nekog razloga samo sumnjivi;

- proširile tumačenje civila koji su angažovani u neprijateljstvima te stoga gube zaštitu koja im pripada po međunarodnom pravu;

- nametnule ciljana ubistva odn. vansudsko pogubljenje kao nešto što je navodno opravdano i ako ne sasvim legalno, onda svakako legitimno;

SAD su i pre pokušavale da fizički likvidiraju ne samo lica koja su označile kao teroriste, već i vođe država koji im nisu bili po volji, a posebno lidere onih zemalja naroda protiv kojih su vodile oružane operacije. Između ostalog, tzv. vazдушnim udarima odn. krstarećim raketama SAD su pokušale da ubiju libijskog vođu Muamera Gadafija (eng. *Muammar Muhammad Abu Minijar el-Gaddafi*, 1986), jugoslovenskog predsednika Slobodana Miloševića (1999), iračkog predsednika Sadama Huseina (eng. *Saddam Hussein Abd al-Majid al-Tikriti*, 2003) itd. Upotreba borbenih dronova takve akcije čini neuporedivo efikasnijim, jer dron može da čeka u zasedi koliko god je potrebno i ispali smrtonosni projektil onda kada je njegov operater siguran da je pred njim meta koju vreba i da je pogodak potpuno siguran.

- samovoljno uvele određena nova ograničenja ljudskih prava u vreme oružanog sukoba;

- stvorile uslove u kojima je zastrašivanje civila na određenim područjima svakodnevna i takoreći uobičajena pojava (a ne ratni zločin odnosno zločin protiv čovečnosti, kao što to jeste po međunarodnom pravu); itd.

Za sada nema efikasne opozicije takvoj politici. U svetu, pa i samim SAD povremeno se čuju više ili manje oštri protesti, ali se uglavnom sve na tome i završava.

Ono sa čime se ovde susrećemo dosta liči na nekadašnje kolonijalne ratove u kojima su uz kršenje svih obzira čovečnosti brutalno pokoravane tuđe zemlje, pri čemu su domorodački narodi zbog tehnološke zaostalosti bili nemoćni da se efikasno odupru, dok se u razvijenom delu sveta tu i tamo neko oglašavao nekakvom kritikom, ali sve to bez stvarnog uticaja na tok događaja. Kolonijalna osvajanja i kolonijali poredak trajali su bez izbora na to šta ko o njima mislio ili rekao. Utisak je da je glavna razlika u tome

Reuters, 1 July, 2016, www.reuters.com/article/us-usa-drones-casualties-idUSKCN0ZH5LX.

što su u prošlosti kolonijalne odnosno imperijalne sile slale topovnjače, a zatim bombardere, pa krstareće rakete, dok se zahvaljujući napretku tehnologije danas isti zadaci mnogo jeftinije i efikasnije ostvaruju upotrebom borbenih dronova.

Posebno treba istaći da su proglašivši svoj rat protiv terorizma, SAD same sebi dale određene ruke da prema sopstvenom viđenju i interesu tumače da li su u ratu ili u miru, pa tako i da kada im odgovara primenjuju norme međunarodnog prava oružanih sukoba, a kada im to više odgovara – norme svog krivičnog prava. Time su izbrisale granicu između oružanog sukoba i borbe protiv terorista odn. organizovanog kriminala; između operacija oružanih snaga i akcija policije, antiterorističkih jedinica i tajnih službi; između vojne potrebe i pravila koja ograničavaju slobodu akcije radi zaštite civila i civilnih objekata; između boraca i terorista odn. kriminalaca; između ratnih zarobljenika i zatvorenika; između civila u smislu ratnog i humanitarnog prava i građana u smislu unutrašnjeg prava; itd. Pri tome u pitanju nisu povremene pojedinačne akcije, koje bi se možda nekako mogle opravdati, već se radi o novom pristupu, o odabranoj politici.

S tim u vezi, s pravom je primećeno da primena pravnih okvira na konkretne slučajeve lako može dovesti do fokusiranja na pojedinačni slučaj, zbog čega se može propustiti šira perspektiva.³²⁶ U ovom slučaju od najvećeg značaja je upravo ta šira perspektiva, sagledavanje da se radi o nastojanju da se nametne jedan drugačiji koncept međunarodnih odnosa i međunarodnog prava, u kojem će na bazi svoje samoproklamovne „izuzetnosti“ pojedine države upravljati svetom kako one žele.

Međutim, što može jedan, mogu i drugi. Istu politiku i taktiku mogu, i ako ona potraje, sasvim sigurno prihvatiti i druge zemlje. To bi, međutim, uzdrimalo same temelje međunarodnog ratnog i humanitarnog prava. U tom slučaju sve bi vodilo tome da se u praksi ne poštuju ni elementarna ograničenja ni u pogledu metoda, ni u pogledu sredstava ratovanja. To bi onda imalo za posledicu da se vode oružani sukobi bez ikakvih pravila, bez ikakvih obzira i bez milosti za bilo koga.

Takav razvoj događaja ne sme se dopustiti.

Naprotiv, sve dok oružani sukobi ne budu prevaziđeni, tako da postanu istorijska kategorija, neophodno je sve više usavršavati međunarodno ratno i humanitarno pravo u smislu njegove još veće sveobuhvatnosti, preciznosti i humanizacije, dok se, sa druge strane, moraju pronaći načini da odgovorna lica, bez obzira na kojoj su dužnosti i kojoj strani pripadaju, ponesu krivičnu odgovornost za ratne zločine odn. zločine protiv čovečnosti. Bez toga svet, što znači i ljudski rod, nema nikakvu budućnost.

³²⁶ Heyns C. 2017, 4.

Glava IV

KOSMIČKI RAT

Razne dimenzije i problemi kopnenog, pomorskog i vazdušnog rata uglavnom su odavno dobro poznati. Međutim, sva je prilika da će se ubrzo ratne operacije proširiti i na svemir.

Ne radi se o hipotetičkom problemu. Sve nam govori da nije u pitanju da li će, već kada će se to dogoditi.

Kosmički ratovi biće, s jedne strane, posledica činjenice da na Zemlji i dalje postoje oružani sukobi, a sa druge, rezultat prirodne tendencije svake sukobljene strane da iskoristi sve što joj ide u prilog. Tehnološka nadmoć omogućava osvajanje novih prostora, što sve zajedno doprinosi obezbeđenju vojne nadmoći i, u krajnjoj liniji, daje veće izgleda na konačnu pobjedu u svakom ratu. Stoga nije čudo što najjače i najrazvijenije zemlje sveta već sada razvijaju ne samo sredstva za miroljubivo istraživanje i korišćenje svemira, već i kosmičko oružje i svoje kosmičke oružane snage.

Kao što kontrola vazdušnog prostora omogućava dominaciju iz vazduha nad onim što se događa na površini planete (kopnu i moru) tako isto se to, a u izvesnom smislu verovatno i više, može postići iz nadvazdušnog, svemirskog prostora. Iz toga sledi da se mogu očekivati i sukobi u onom delu kosmosa koji je blizak Zemlji, da bi se taj prostor stavio pod svoju vlast odnosno da bi se iz njega istisnuo protivnik. Verovatno mnogo brže nego što pretpostavljamo osvajanje svemira podrazumevaće i kolonizaciju nebeskih tela, tako da lako može da se otvori problem oružanih sukoba u tom prostoru. Najzad, ma koliko to u ovom trenutku izgledalo neverovatno, ne mogu se isključiti ni oružani sukobi sa bićim iz drugih svetova.

I. KOSMOS I RATNE OPERACIJE

Kosmos postaje sve više zanimljiv ne samo zbog njegovog miroljubivog istraživanja i iskorišćavanja, već i zato što se, u principu, iz njega mogu vršiti ratne operacije protiv ciljeva na zemlji, a mora se računati i sa mogućim okršajima u samom svemiru.

1. Dominacija iz kosmosa

Nezadrživi razvoj nauke i tehnike omogućava sve veću kontrolu najrazvijenih sila nad kosmičkim prostorom u blizini Zemlje, a time i njihovu moguću presudnu dominaciju nad protivničkim snagama na površini planete. Drugim rečima, radi se o korišćenju

svemira za podršku ratnih operacija odnosno dobijanje bitaka koje se vode na Zemlji, podrazumevajući tu i vazdušni prostor iznad nje.

U vojne svrhe svemir se, realno gledajući koristi još od 60-ih godina prošlog veka, uporedo sa razvojem veštačkih satelita od kojih mnogi u celini ili delimično služe za špijuniranje, a u novije vreme i za navođenje projektila.

U tom smislu dovoljno je primetiti da su mnoge prednosti koje nudi avijacija (u prvom redu, izviđanje odnosno špijuniranje i uništavanje ciljeva iz visine) još izraženije kada se to vrši iz kosmosa, sa veštačkog satelita ili neke druge naprave koja kruži oko naše planete.

S tim u vezi, odavno je poznato da već postoje planovi o korišćenju svemirskih platformi („svemirskih baza“) sa novim vrstama oružja (laserskim topovima i dr.) kojima bi se sa bezbedne udaljenosti mogao s lakoćom uništiti bilo koji cilj na bilo kom delu planete.

Uostalom, Rusija je 2018. godine svetu predstavila svoje strateško hipersonično oružje - raketu „Avangard“ (rus. *Авангард*) koja se podiže visoko iznad Zemlje odakle se ka cilju obrušava poput meteorita, brzinom od neverovatnih 20-27 mahova, tj. 20 do 27 puta brže od zvuka, odnosno brzinom od 24. 480 do 33.076 km/h. U momentu obrušavanja ona liči na vatrenu kuglu čija površina se zagreva do temperature od 1.600-2.000 C°. Čak i bez bojeve glave, ovaj projektil, dužine 5,4 m i mase oko 2 tone, ima kinetičku energiju jednaku 18 tona TNT, dok sa bojevom glavom, zavisno od njene vrste, imsnagu između 800 kilotona i 2 megatone TNT. Kada se tome dodaju njegove izuzetne manevarske sposobnosti, jasno je da od ovog oružja za sada nema odbrane. Vrlo brzo možemo očekivati i druga nova sredstva, koja neće nužno funkcionisati po istom principu, ali će na neki način koristiti kosmos odnosno dejstvovati iz njega.

Konačno, bez obzira na to što odgovarajuće norme međunarodnog prava to izričito zabranjuju, uvek postoji opasnost da neka država prekrši ta pravila i stacionira u svemiru (na veštačkim satelitima, orbitalnim stanicama, Mesecu) rakete sa nuklearnim bojivim glavama ili druga oružja za masovno uništenje i da ih u jednom trenutku upotrebi.

Činjenica je da savremeno ugovorno i, što je posebno važno, univerzalno običajno međunarodno pravo sadrže niz načela koja bi, kada bi bila dosledno poštovana, trebalo da obezbede da u svemiru vlada večni mir. Reč je o nekim od najvažnijih principa međunarodnog kosmičkog prava, kao što su: pravilo da države moraju da obavljaju kosmičke aktivnosti u skladu sa međunarodnim pravom uključujući Povelju UN (a to onda podrazumeva izričitu zabranu upotrebe sile i pretnje silom); zabrana stacioniranja u kosmosu oružja za masovno uništenje; zabrana testiranja u kosmosu nuklearnog oružja; pravilo da se Mesec i druga nebeska tela mogu koristiti isključivo u miroljubive svrhe; zabrana uspostavljanja na nebeskim telima vojnih baza, uređaja i utvrđenja; zabrana obavljanja eksperimenata svim vrstama oružja na nebeskim telima i izvođenja na njima vojnih manevara; itd.³²⁷

³²⁷ Krivokapić B. 2018, 145-147.

Za sada države poštuju ove zabrane i ograničenja. Tako npr. više od pola veka u kosmosu nisu vršena testiranja nuklearnim oružjem; poštuje se načelo miroljubivog korišćenja kosmosa, shvaćeno kao zabrana agresivnih postupaka; itd.

Može se sa puno osnova smatrati da su rešenja Ugovora o zabrani eksperimenata sa nuklearnim oružjem u atmosferi, kosmosu i pod vodom (1963) u međuvremenu prerasla u univerzalno običajno pravo. Do njegovog zaključenja i SSSR i SAD izvršili su niz proba atomskog oružja u gornjim slojevima atmosfere, a imali su (još od 1958) i tajne planove da na Mesecu aktiviraju nuklearne bombe. Istini za volju, američka Nacionalna vazduhoplovna i svemirska administracija, poznata po skraćenom imenu *NASA* (od *National Aeronautics and Space Administration*) je 9. 10. 2009. (misija *LCROSS*, skraćeno od *Lunar Crater Observation and Sensing Satellite*) raketom gađala Mesec u predelu Kratera Kabeo. Zvanično, to je učinjeno da bi se utvrdilo da li će se u stvorenoj rupi i izbačenim delovima otkriti tragovi zaleđene vode, što je važno u sklopu priprema za podizanje na Mesecu stalne ljudske baze. I zaista, nađene su značajne količine vode.³²⁸

Pa ipak, sve to može da se promeni za tren. Treba biti spreman na to da će vodeće svetske sile, ali i transnacionalne kompanije, čija uloga u osvajanju kosmosa će ubuduće samo rasti, prestati da poštuju utvrđena rešenja onog časa kada osete da to ne odgovara njihovim važnim interesima i istovremeno procene da ih niko u tome ne može da spreči ili ih kazni.

Dovoljan primer je činjenica da i pored toga što Ugovor o načelima kojima se reguliše delatnost država u oblasti istraživanja i miroljubivog korišćenja kosmosa, uključujući Mesec i druga nebeska tela (1967) poznatiji po svom skraćenom nazivu kao Ugovor o kosmosu (1967) i postojeće univerzalno običajno međunarodno pravo zabranjuju nacionalno prisvajanje kosmosa, neki ne misle tako. Što je bliži čas kada će, zahvaljujući tehnološkom napretku, početi kolonizacija svemira, u pojedinim sredinama sve više se priča i piše o tome da su mnoga pitanja ostala otvorena, među njima i sve aktuelniji problem komercijalnog korišćenja kosmosa odnosno da nije zabranjena jednostrana eksploatacija kosmičkih resursa.³²⁹

Uostalom, već smo imali priliku da budemo svedoci toga kako je u praksi promenjeno tumačenje principa „miroljubivo korišćenje kosmosa“, formulisanog i ugovornim i običajnim međunarodnim pravom.

To je, izmeđuostalog, precizirano čl. III i IV Ugovora o kosmosu (1967). Uostalom, i prve dve relevantne rezolucije Generalne skupštine UN (br. 1348 iz 1958. i br. 1472 iz 1959) nose nazive “Međunarodna saradnja u miroljubivom korišćenju kosmosa”, a miroljubivo korišćenje kosmosa pominje se i u narednim rezolucijama Generalne skupštine UN.

³²⁸ *What is LCROSS, the Lunar Crater Observation and Sensing Satellite?*, NASA, March 8, 2019, www.nasa.gov/ames/lcross.

³²⁹ Trapp T. J. 2013, 1696-1697; Su J. 2017, 991-1008; Krivokapić B. 2018, 150.

I pored toga, umesto shvatanja o tome da postoji apsolutna zabrana njegove militarizacije, ubrzo se došlo do stava da se svemir može koristiti za vojne aktivnosti, sve dok one po svom karakteru nisu agresivne odnosno dok je u pitanju „pasivna“ („meka“) a ne „aktivna“ („čvrsta“) upotreba kosmosa u vojne svrhe.³³⁰ Uprkos protivljenju SSSR i niza drugih zemalja, SAD su insistirale upravo na takvom pristupu i praktično ga nametnule državama koje su bile protiv njega.

Bilo bi potpuno nerazumno da SSSR, koji je u to vreme bio najjača svetska kosmička sila, nastavi da se iz principijelnih razloga uzdržava od militarizacije svemira i istovremeno gleda kako SAD, kao njegov glavni takmac, jačaju svoj vojni potencijal čineći upravo suprotno.

Time je uvedeno novo običajno pravilo koje je daleko lošije od prethodnog. To je onda otvorilo prostor za trku u naoružanju u kosmosu³³¹ i razne vojne aktivnosti u svemiru čiji je domašaj i obim, a posebno perspektive skoro nemoguće sagledati.

Svedoci smo da se u svetu sve više razvijaju kosmička oružja, formiraju posebne vojne jedinice za kosmičko ratovanje, osnivaju posebne kosmičke komande i slično. To jasno govori da se trka u naoružanju u svemiru uveliko zahuktala. A kao i svako drugo oružje, i ono koje je namenjeno operacijama u kosmosu, pre ili kasnije ima tendenciju da bude upotrebljeno.

Između ostalog, NATO je na samitu u Londonu 3-4. 12. 2019. proglasio svemir svojim petim operativnim domenom (uz zemlju, vazduh, more i kiber-prostor). To je u svom izlaganju na konferenciji za štampu podvukao generalni sekretar NATO-a Jens Stoltenberg (*Jesn Stoltenberg*) koji je objasnio da je kosmos značajan za uspeh operacija i misija NATO-a, posebno za rano upozoravanje, komunikaciju, navigaciju i satelitske snimke, što povećava sposobnost NATO-a da nadgleda krize i reaguje kada je to potrebno.³³²

Na to je predsednik Rusije Vladimir Putin odmah (u toku istog dana) uzvratilo da se njegova zemlja „protivi militarizaciji kosmosa“, ali da u postojećim uslovima „mora da se posveti pažnja jačanju orbitalnih grupa i raketno-kosmičke grane u celini.“³³³ Po njemu: „Vodeće zemlje sveta aktivno razvijaju savremene kosmičke sisteme dvostruke i vojne namene, i dopunjavaju i usavršavaju njihove tehničke karakteristike. A vojno i političko rukovodstvo SAD sasvim otvoreno doživljavaju kosmički prostor kao poprište vojnih dejstava“. Po njegovim rečima, SAD: „planiraju u svemiru borbene operacije“ i „radi očuvanja strateške dominacije u toj oblasti ... ubrzano stvaraju

³³⁰ Vlasic I. A. 1981, 171; Detlev W. 2006, 9-54; Tronchetti F. 2015, 377-380; Beard J. M. 2017, 335-424.

³³¹ Жуков Г. П., Василевская Э. Г., Лукин П. И. 1966, 7-46; Bridge R. L. 1980, 649-664; Vlasic I. A. 1981, 147-167; Rosas A. 1983, 357-364; Alves P. G. 1991; Schmitt M. N. 2006, 89-125; Englehart A. B. 2008, 133-156; Quinn A. G. 2008, 475-502; Арбагов А., Дворкин В. 2009, 38-84; Kuplic B. S. 2014, 1123-1163; Ford M. 2017, 237-261.

³³² *Press conference by NATO Secretary General Jens Stoltenberg ahead of the Leader's Meeting in London on 3 and 4 December*; NATO, www.nato.int/cps/en/natohq/opinions_171460.htm.

³³³ *Путин заявил, что Россия выступает против милитаризации космоса*, РИА новости, 4. 12. 2019, <https://ria.ru/20191204/1561968495.html>.

kosmičke snage, koje u okvirima utvrđenih zadataka već sprovode mere operativne pripreme.³³⁴

Premda u tome, razume se, prednjače SAD, Rusija i Kina, već sada jedan broj država³³⁵ ima posebne kosmičke snage, koje prolaze kroz razne organizacione transformacije, ali se sve više modernizuju i jačaju. Po sebi je jasno da će krug tih država tokom vremena da se stalno širi.

U praksi su se već pojavili novi problemi koji, istina, nisu za sada toliko vezani za dominaciju iz kosmosa, koliko za podršku iz tog prostora i to kako korišćenjem državnih vojnih, tako i privatnih komercijalnih satelita. To je otvorilo niz pitanja, među kojima i onih koji se odnose na neutralne satelite, što podrazumeva kako vojne satelite neutralnih država, tako i komercijalne satelite državljana odnosno kompanija neutralnih država.

U ratu između Rusije i Ukrajine, koji je počeo 22. 3. 2022, brzo je postalo očigledno da članice NATO saveza, predvođene Sjedinjenim Američkim Državama i Velikom Britanijom, snabdevaju oružane snage Ukrajine obaveštajnim podacima o rasporedu i kretanju ruskih trupa, do kojih su došle, između ostalog, posredstvom svojih špijunskih satelita.³³⁶ To onda navodi na razmišljanje nisu li SAD i druge odnosne zemlje prekršile svoju neutralnost i stavile se na stranu jednog učesnika u sukobu.

Još interesantnije je to da je, navodno, na sličan način pomoć Ukrajini pružio najbogatiji čovek na planeti, južnoafričko-američki preduzetnik i inženjer Elon Musk (*Elon Musk*) koji u niskoj orbiti oko Zemlje ima više od 2.100 svojih malih privatnih, komercijalnih veštačkih satelita.³³⁷ Premda je zvanično Mask samo ponudio Ukrajini svoje satelite za obezbeđenje kvalitetne veze preko Interneta, mnogi izvori sugerišu da je zapravo pružio podršku oružanim snagama te zemlje tako što im je obezbedio obaveštajne podatke, omogućio vezu, osmatranje, nišanje itd.³³⁸ S tim uvezi i pitanje, ako je to zaista tako kako se tvrdi, nisu li se time i sam Mask i njegova kompanija u izvesnom smislu uključili u pomenuti rat, a posebno da li su onda ruske oružane snage dobile pravo da obaraju njihove satelite? Odgovor bi trebalo da je potvrđan. Uostalom, tu se lako može napraviti paralela sa rešenjima koja u pomorskom ratu važe za neutralni trgovački brod koji ima neprijateljski karakter.³³⁹ Drugo je pitanje što se u većini slučajeva neprijateljski karakter neutralnog broda može relativno lako utvrditi i dokazati, što je daleko složenije kada su u pitanju neutralni sateliti.

³³⁴ Путин: США рассматривают космос как театр военных действий, РИА новости, 4. 12. 2019, https://ria.ru/20191204/1561968459.html?rclid_alg=svd.

³³⁵ Pored tri pomenute velike sile takve snage imaju i Australija, Francuska, Indija, Kanada, Ujedinjeno Kraljevstvo i još neke zemlje.

³³⁶ One su dostavljale i podatke prikupljene iz drugih izvora, kao npr. posredstvom tzv. letećih radara, Avaksa. To takođe nije spojivo sa neutralnošću u konkretnom sukobu, ali, pošto se na ovom mestu bavimo samo kosmičkim ratom, ovde nas zanima dostavljanje informacija prikupljenih posredstvom veštačkih satelita.

³³⁷ To je stanje u proleće 2022. godine. Plan Maskove kompanije *SpaceX* jeste da u orbitu lansira više od 12.000 satelita, s tim da neke od njih proda u vojne, naučne ili istraživačke svrhe.

³³⁸ To je utoliko verovatnije kada se ima u vidu da Mask nije samo javno podržao Ukrajinu, već je i na jednoručnu borbu izazvao predsednika Rusije Vladimira Putina, sa predlogom da njih dvojica tako reše sudbinu Ukrajine. Sam po sebi ovaj poziv je neozbiljan i ne zaslužuje nikakvu pažnju, ali je ovde zanimljiv utoliko što nedvosmisleno svedoči o pozicijama Maska u pogledu toga koga podržava u oružanom sukobu između Rusije i Ukrajine.

³³⁹ O uslovima pod kojima neutralni brod stiče neprijateljski karakter i posledicama koje iz toga proističu već je bilo reči.

2. Rat u samom kosmosu

Prelazak crvene linije obično vodi užurbanim koracima koji se kreću u istom pravcu, sve više se udaljavajući od prethodne pozicije. Počne li kosmos da se koristi za oružane akcije protiv ciljeva na Zemlji, to će skoro istog trenutka značiti prenošenje oružanog sukoba i u sam svemir.

Jedini način da se to ne dogodi jeste da neka kosmička sila iz svemira teroriše neku malu ili nerazvijenu zemlju, koja objektivno ne može da joj pruži otpor. Bilo koja kosmička sila odgovorila bi na napad iz svemira tako što bi putem satelita-ubica ili na drugi pogodan način gledala da prvo neutrališe pretnju (protivnički kosmički objekat) a onda i da sama stekne što veću prednost.

U prvo vreme, a posebno onda kada su njegovi uzoci i koreni sa Zemlje, kosmički rat bi se najverovatnije vodio u relativnoj blizini naše planete.

Tu se može napraviti paralela sa razvojem ratne avijacije. Prvi avioni korišćeni su samo za pomoć trupama na tlu (osmatranje, navođenje artiljerijske vatre i slično) a zatim su počeli i da aktivno učestvuju u borbama koje se odvijaju ispod njih (izbacivanje prvih bombi itd.). Međutim, vrlo brzo borbe su se prenele i u visine, pretvorivši se u vazdušne bojeve između samih vazduhoplova.

Nešto slično može se očekivati i kada je reč o kosmičkom ratu, s tim da bi se tu okršaji u svemiru vodili praktično od samog početka, jer će čim budu počele da se koriste u vojne svrhe, svemirske letelice odmah biti naoružane.

Takav razvoj događaja postaće izgledniji kada se, a to je neizbežno, razviju automatske autonome bespilotne letelice (dronovi-roboti) sposobne da jednako uspešno krstare i vazdušnim i nadvazdušnim (kosmičkim) prostranstvom. Pošto na njima neće biti ljudi, to će značiti da više neće biti potrebno rešavati niz složenih pitanja (obezbeđenje vazduha, vode, hrane i drugih uslova za život posade, relaksacija članova posade, zamena jedne posade drugom itd.) dok će sa druge strane takve letelice moći da se kreću ne samo mnogo brže (i zato što su lakše, i zato što neće morati da se vodi računa o ograničenjima vezanim za napore koje može podneti ljudski organizam) već će moći da ulaze i u ona područja svemira u kojima kosmičko zračenje ubija sve živo.

Primer su Van Alenovi pojasevi, poznati i kao radijacioni pojasevi, koji su deo magnetosfere naše planete (područja njenog snažnog magnetskog polja). Elipsastog su oblika a čine ih naelektrisane čestice koje se stvaraju od sunčevog vetra i kosmičkih zraka. Postoje dva 2 stalna takva pojasa – unutrašnji i spoljni. Uzimajući za polazište površinu Zemlje, unutrašnji je pretežno na visini od oko 4.000 km (varira na visinama između 700 i 10.000 km) dok je spoljni, pretežno na 17.000 km (prostire se visinama između 13.000 i 58.000 km). Povremeno se javljaju i drugi, privremeni pojasevi.

Pojasevi su nazvani po američkom astrofizičaru Džemu van Alenu (*James Van Allen*) koji ih je otkrio 1958. godine, a ovde se pominju zato što su zbog izuzetno snažnog zračenja koje ih

odlikuje, smrtonosni za sve žive organizme, što znači i čoveka – prolazeći kroz njih putnik bi dobio 5 puta veću dozu radijacije od one koja je smrtonosna. S tim u vezi, jedno od otvorenih pitanja je kako su američki astronauti u sklopu programa Apollo (eng. *Apollo*)³⁴⁰ uspevali da prođu kroz ove prepreke na svom putu ka Mesecu i nazad. Dok je po jednim postojanje pomenutih pojaseva još jedan dokaz o tome da se Amerikanci nikada nisu iskricali na Mesec, drugi tvrde da su kosmonauti bili u specijalno zaštićenom delu svoje letelice, da radijacija u ovim pojasevima varira, da su svemirski brodovima iz programa Apollo, prolazili kroz ona područja u kojima je radijacija bila najmanja te da su se u Van Alenovim pojasevima zadržali svega 4 sata, s tim da su u najopasnijem delu proveli samo 1 sat. Rado prepuštajući ove sporove onima koji su kompetentni za njih, moramo primetiti da se i dalje uglavnom smatra da je radijacija u prostorima o kojima je ovde reč smrtonosna za čoveka, te da bi ga mogla zaštititi samo vrlo debela izolacija zidova rakete, koja bi, međutim (zbog drastičnog povećanja njene mase) učinila da raketa ne može da leti, a posebno da leti do Meseca.

Kada je reč o svemirskim letelicama bez ljudske posade, one se koriste već relativno dugo. Ostavljajući po strani veštačke satelite lansirane u orbitu Zemlje,³⁴¹ u pitanju su tzv. svemirske sonde koje se šalju ka drugim nebeskim telima, s tim da mogu da prođu pored njih, uđu u orbitu oko njih ili se spuste na njihovu površinu.³⁴² Poznate su i kao bespilotni kosmički aparati ili automatske međuplanetarne stanice. Prva među njima bila je sovjetska “Luna-1”, lansirana 2. 1. 1959. godine, koja je proletela pored Meseca i postala veštački satelit Sunca, sve dok se veza sa njom nije prekinula. Među onima koje su usledile za njom najuspešniji su bili sovjetski i ruski aparati “Venera” (rus. *Венера*), “Luna” (*Луна*) i “Vega” (*Вега*); američke sonde “Pionir” (eng. *Pioneer*), “Mariner” (*Mariner*), “Viking” (*Viking*), “Vojadžer” (*Voyager*), “Galileo” (*Galileo*) “Novi horizonti” (*New Horizons*); kineske sonde poslane ka Mesecu (eng. *Chinese Lunar Exploration Program - CLEP*) i dr. Uz sve specifičnosti svakog od njih, u pitanju su visokoautonomni roboti sa mnoštvo uređaja za istraživanje kosmosa i nebeskih tela. Naoružavanje takvih i sličnih aparata ne bi trebalo da predstavlja nikakav problem, što znači da bi se relativno brzo mogli pojaviti uslovno rečeno kosmički borbeni dronovi.

Ne računajući špijunske satelite, koji se odavno i mnogo koriste, ali su “pasivni” u smislu da nisu naoružani (premda i oni mogu biti pretvoreni u oružje kada se svesno preusmere na neki cilj tako da udare u njega ili kada se koriste za lansiranje raketa) među sredstva koja se tiču ratovanja u kosmosu spadaju naročito razna antisatelitska oružja, koja služe uništenju protivničkih satelita, s tim da u principu mogu biti iskorišćena i za druge napade.

³⁴⁰ Prva i za sada jedina sletanja ljudi na Mesec bila su u okviru svemirskog programa SAD „Apollo“ (*Apollo*) u sklopu kojeg je u periodu 1969-1972. g. naš prirodni satelit posetilo 6 američkih posada.

³⁴¹ Prvo je SSSR 4. 10. 1957. lansirao u Zemljinu orbitu prvi veštački satelit – „Sputnjik-1“ (*Спутник-1*) koji je za 92 dana, leteći na visini između 228 km i 947 km, obišao Zemlju 1.440 puta. Zatim su lansirani novi sovjetski satelit „Sputnjik-2“ (*Спутник-2*) 3. 11. 1957. godine, prvi američki satelit „Eksplorier 1“ (*Explorer 1*) 31. 1. 1958. godine, itd.

³⁴² Prva sonda koja se spustila na neko nebesko telo bila je sovjetska “Luna-2” koja se 13. 9. 1959. spustila na površinu Meseca. Prvi aparat koji se spustio na neku planetu bila je sovjetska sonda „Venera 7“ (*Венера 7*) koja se meko spustila na Veneru 15. 12. 1970.

Radi se o satelitima – presretačima („sateliti - ubice“) i balističkim raketama koje se lansiraju sa kopna, brodova ili aviona. Prvi testovi antisatelitskih balističkih raketa vršeni su u SAD već 1958, s tim da su zadovoljavajući rezultati postignuti krajem 70-ih godina. SSSR je, naprotiv, u prvo vreme razvijao satelite-presretače (1979. uveo ih je u borbeno dežurstvo) a tek zatim i antibalističke rakete.

Jedan od novijih slučajeva očiglednog testiranja antibalističkih raketa za uništenje satelita bio je 11.1.2007, kada je Kina na visini od 865 km iznad Zemlje, tako raznela svoj stari meteorološki satelit, što je proizvelo oko 3.000 krhotina veličine loptice za golf ili većih i oko 100.000 manjih parčića. Zatim su SAD 21. 2. 2008. g. raketom uništile svoj pokvareni vojni špijunski satelit USA-193, s tim da je to učinjeno na niskoj orbiti (u blizini atmosfere) tako da je broj fragmenata bio relativno mali.

S obzirom na to da takvi testovi proizvode veliki broj krhotina, koje povećavaju ionako sve veći i opasniji tzv. svemirski otpad³⁴³ koji kruži u orbiti oko Zemlje, a i iz drugih razloga, takva ispitivanja su nastavljena, ali uglavnom prikriveno. Tako kada je 13. 5. 2013. Kina lansirala raketu na visinu 10.000 km sa obrazloženjem da je to radi proučavanja Zemljinog magnetnog polja, SAD su izrazile sumnju da je zapravo reč o testiranju antisatelitskog oružja. Ima mišljenja da su samo u 2019. svoje novo antisatelitsko oružje testirale Rusija, Kina i Indija.

Veliku pažnju privukla je činjenica da je 15. 11. 2021. Rusija uništila svoj stari neaktivni satelit “Kosmos-1408” (rus. *Космос-1408*) odn. “Celina-D” (rus. *Целина-Д*) koji se od 16. 9. 1982. nalazio u orbiti na visini 544-566 km i služio za elektronsko izviđanje, javljanje i navođenje. Pošto Moskva nije otkrila koje sredstvo je upotrebjeno, deo stručnjaka pretpostavio je da najverovatnije korišten sistem S-500,³⁴⁴ drugi su smatrali da se radilo o presretačkom projektilu A-235 “Nudolj” (rus. *Нудоль*) dok su treći bili mišljenja da je u pitanju neka sasvim nova antisatelitska raketa.

Tim povodom jedan broj država, na čelu sa SAD a takođe i Generalni sekretar NATO saveza Jens Stoltenberg (norv. *Jens Stoltenberg*) su protestovali, navodeći da je reč o opasnom i štetnom

³⁴³ Tako se nazivaju predmeti različitog poreka i veličine koji kruže oko naše planete - ostaci prve faze lansiranja kosmički raketa (svemirskih brodova), izgubljena oprema, nesagoreli delovi veštačkih satelita, sateliti nad kojima je izgubljena kontrola, ostaci satelita koji su se sudarili, ostaci testova oružja (antisatelitskih raketa) itd. U orbiti na visini do 2.000 km iznad Zemlje identifikovano je 34.000 takvih objekata prečnika većeg od 10 cm, oko 900.000 objekata većih od 1 cm i oko 130 miliona manjih od 1 cm. Premda male, ove krhotine kruže brzinom od 28.163 km na sat i predstavljaju opasnost za kosmonaute i veštačke satelite. Tako je septembra 2020, geler od japanske rakete jurnuo je ka Međunarodnoj svemirskoj stanici, zbog čega je ona uz pomoć kontrole sa Zemlje promenila položaj sat vremena pre očekivanog sudara. To je bio treći takav slučaj samo u dve nedelje.

³⁴⁴ Puni naziv je S-500 “Prometej” (*C-500 „Прометей“*) ali se koristi i naziv 55R6M “Trijumfator” (*55Р6М „Триумфатор-М“*). U pitanju je ruski raketni protivvazdušni i anti-balistički sistem zemlja-vazduh, velikog i srednjeg dometa čiji prvi primerici su 13. 10. 2021. uvedeni u upotrebu (tzv. borbeno dežurstvo) za odbranu Moskve umesto do tada korišćenih S-400 km koji su u upotrebi od 2007. Dok je maksimalni domet S-400 do 400 km, operacioni domet S-500 je 600 km. Međutim, nije reč samo o većem dometu. Projektili S-500 su suviše skupi da bi se koristili protiv običnih aviona i dronova tako da je ovo oružje specijalizovano za odbranu od posebno opasnih sredstava i uništavanje letelica koje su protivniku neophodne za uspešne vazdušne operacije– njegov radar otkriva ciljeve udaljene 2.000 km, a njegove rakete su namenjene za uništavanje balističkih raketa u niskom kosmosu na daljini do 600 km, najmodernijih “nevidljivih” aviona protivnika, a takođe letećih radara (avaksa) i aviona za dopunu goriva (“letećih cisterni”).

testu koji je proizveo više od 1.500 fragmenata koji mogu dugoročno ostati u orbiti i decenijama ugrožavati satelite i druge svemirske objekte koji su od vitalnog značaja za bezbednosne, ekonomske, saobraćajne, naučne i druge interese svih zemalja.

Na to su predstavnici ruske vlade odgovorili da je događaj sproveden u strogoj skladu sa međunarodnim pravom, uključujući Ugovor o kosmosu (1967), da nije bio uperen ni protiv koga, te da je Rusija blagovremeno objavila navigaciono upozorenje NOTAM³⁴⁵ kojim je za period 15-17. novembra zatvoren niz oblasti iznad Barenčovog i Laptevskog mora. Dodatno su primetili da SAD sa sigurnošću znaju da pomenuti fragmenti nisu i neće predstavljati opasnost po orbitalne stanice, svemirske letelice i svemirske aktivnosti, da se oni prate, te da su slična testiranja u svemiru već izvele SAD, Kina i Indija. Posebno je naglašeno da je reč o reakciji na novu američku kosmičku strategiju usvojenu 2020. godine,³⁴⁶ čiji je cilj "stvaranje sveobuhvatne vojne dominacije u kosmosu" i, naročito, na američka testiranja ofanzivnih sredstava u orbiti, uključujući najnovije modifikacije bespilotnih svemirskih letelica "Boeing X-37" (*Boeing X-37*) koje mogu vršiti nuklearne napade iz kosmosa.³⁴⁷ Primećujući da takva dejstva tretira kao pretnju, rusko Ministarstvo odbrane je podvuklo da su ona nespojiva sa proglašenim ciljevima miroljubivog korišćenja kosmosa, te istaklo da, imajući to u vidu, Ministarstvo "obavlja planske aktivnosti usmerene na jačanje odbrambene sposobnosti, čime se isključuje mogućnost iznenadnog ugrožavanja bezbednosti države u kosmičkoj sferi i na zemlji primenom postojećih i perspektivnih stranih kosmičkih tehnologija."³⁴⁸

Realno gledajući, nova sredstva koja su proizvele i dalje razvijaju vojnotehnološki najnaprednije zemlje, osim neposredne odbrane od napada iz vazduha, imaju i strateški značaj. Naime, ako su dovoljno brojna i efikasna pomoću njih mogu biti uništeni sateliti drugih država koji su u pravom smislu reči neophodni za korišćenje savremenog sofisticiranog naoružanja.

³⁴⁵ Skr. od *Notice To AirMen*, obaveštenje za vazduhoplovce odn. obaveštenje avionima. To je naziv za obaveštenje i savete koje nadležne vazduhoplovne vlasti šalju putem telekomunikacija, da bi upozorile pilote na potencijalne opasnosti duž rute leta ili na lokacije koje mogu ugroziti bezbednost leta. Sadrži informacije o uspostavljanju, uslovima ili promenama koji se tiču vazduhoplovnih objekata, službi, procedura i slično. Tu spadaju npr. obaveštenja o tome da se održava aeromiting, lansiraju rakete, ne rade sredstva radionavigacije, o promenama na aerodromima, jatima ptica koja ugrožavaju bezbednost vazdušne plovidbe itd. uključujući i informacije o tome da se u određenom vazdušnom prostoru ograničava let zbog njegovog korišćenja od strane ratnog vazduhoplovstva, raznih testiranja i dr. Izdavanje ovih obaveštenja predviđeno je Konvencijom o međunarodnom civilnom vazduhoplovstvu (1947) i njenim Aneksom 15.

³⁴⁶ *Defense Space Strategy, Summary*, Department of Defense, June 2020, https://media.defense.gov/2020/Jun/17/2002317391/-1/-1/1/2020_DEFENSE_SPACE_STRATEGY_SUMMARY.PDF.

³⁴⁷ Poznat i kao "Orbitalno testno vozilo" (*Orbital Test Vehicle*) u pitanju je bespilotni svemirski brod za višekratnu upotrebu na visinama 200-750 km, sa sposobnošću manevrisanja i brzog menjanja orbite. Premda zvanično služi za obavljanje raznih eksperimenata i dostavljanje u svemir nevelikih tereta, pretpostavlja se da je namenjen za obavljanje špijunskih zadataka uključujući praćenje kosmičkih objekata drugih država, sa mogućnošću da ih izbacuje iz upotrebe. Prvi let u svemir imao je 22. 4. 2010. godine.

³⁴⁸ Amos J., "Russian anti-satellite missile test draws condemnation", *BBC News*, 16. 11. 2021, www.bbc.com/news/science-environment-59299101; Litovkin N., „Zašto je Rusija uništila svoj stari satelit i koje oružje je primenila“, *Russia Beyond*, 17. 11. 2021, <https://rs.rbth.com/science/93852-rusija-unistila-stari-satelit>; Михайлов А., „Уничтожение Целины. Зачем Россия ликвидировала советский спутник в космосе“, *Москва 24*, 17. 11. 2021, www.m24.ru/articles/bezopasnost/17112021/158853.

Uostalom, dobro je poznato da SAD već godinama razvijaju poseban program čiji je naziv “Strateška odbrambena inicijativa”, ali koji je uglavnom poznat kao “Zvezdani ratovi”.

Naziv (eng. *Star Wars*) potiče od istoimenog filmskog naučnofantastičnog akcionog serijala pisca i režisera Džodrža Lukasa (*George Lucas*) o galaktičkom ratu sila dobra i zla (svetlosti i tame). S obzirom na to da je u vreme kada je prvi put pokrenuta, ova inicijativa izgledala kao naučna fantastika, njeni protivnici su je ironično povezali s popularnim filmom. Neočekivno, i oni koji su podržavali program prihvatili su naziv, smatrajući da on plastično pokazuje da ubrzani razvoj nauke i tehnike čini da ono što je još juče bilo mašta već sutra postaje stvarnost.

Njegov cilj je da se iznad SAD, na velikim visinama, podigne snažan antiraketni štiti koji bi tu zemlju u potpunosti ili bar u što većoj meri zaštitio od napada strateškim nuklearnim raketama. Sastavljen je od niza komponenti od kojih su neke stacionirane u kosmosu - sateliti osmatračići, sateliti sa laserskim topovima za obaranje protivničkih projektila i dr.

Premda naoko defanzivne, ove mere izazivaju opravdanu zabrinutost drugih velikih sila, pošto bi stvaranje takvog štiti omogućilo SAD da prve izvrše masovni nuklearni udar na teritoriju druge zemlje, a zatim se antibalističkim projektilima zaštite od oslabljenog nuklearnog odgovora protivnika. To je dovelo do nove trke u naoružanju, jer su Rusija i neke druge zemlje prinuđene da radi sopstvene bezbednosti stalno unapređuju strateške nuklearne rakete, kako bi ove bile u stanju da probiju svaku odbranu, koja će, sva je prilika, sve više dobijati kosmičku dimenziju. Jedna od posledica te trke su i najnovija ruska oružja koja imaju više ili manje izraženu kosmičku dimenziju, a za koja se tvrdi da ih ne može zaustaviti nikakav protivraketni štiti.

Neminovnost toga da se uskoro svaki veliki rat na Zemlji odmah preseli u kosmos, uočavaju mnogi. Stoga se sve više otvara pitanje primene međunarodnog prava oružanih sukoba u vojnim operacijama u svemiru.³⁴⁹

Pri tome se misli na to da li će i u kojoj meri važiti načela ratnog prava koja se primenjuju na Zemlji.

Tako npr. ako se borba bude vodila letelicama bez ljudske posade, logično je očekivati da otpadne niz principa, kao što su oni koji se tiču zabrane napada na neprijatelja koji je onesposobljen za borbu, uzimanja ratnih zarobljenika i odnosa prema njima, itd. Sa druge strane, ako borbu budu vodili roboti sa veštačkom inteligencijom, vrlo lako se mogu pojaviti nova pravila koja se tiču toga ko snosi odgovornost za postupke tih boraca, kakav je njihov pravni status itd.

³⁴⁹ Schmitt M. N. 2006, 89-125; Bourbonnière M., Lee R. J. 2007, 873-901; Maogoto J., Freeland S. 2007, 165-196; Krivokapić B. 2017², 858-862; Maćak K. 2018, 1-38.

3. Rat u dubini kosmosa

Osvajanje kosmosa čini realnim da se pre ili kasnije dogode oružani sukobi negde u njegovoj dubini odnosno na nebeskim telima. To znači u ovom trenutku skoro nepojmljivo daleko od treće po redu planete Sunčevog sistema, koja nam je svima domovina. Mnogo je razloga koji mogu dovesti do toga.

Pre svega, u godinama i vekovima koje dolaze biće sve češća pojava da na sve većim daljinama od Zemlje krstari sve veći broj svemirskih objekata (letelica) raznih država. Može se sa sigurnošću očekivati da će u jednom trenutku oni početi da se naoružavaju – oružje im može biti potrebno za samoodbranu, za razbijanje određenih objekata (npr. opasnih asteroida), za savladavanje kriminalaca, terorista itd.

Između ostalog, skoro sigurno je da će se u nekom trenutku pojaviti i svemirski pirati. Kao što morske pirate gone ratni brodovi svih zemalja, tako isto će svemirske pirate najverovatnije goniti državni (vojni ili policijski) svemirski brodovi država ili druge tada postojeće vlasti (npr. nekakve svetske federacije).

Razne vrste oružja će najverovatnije postepeno da se instaliraju i na orbitalne stanice, kao što će biti prisutne i u ljudskim naseljima na drugim planetama.

Ovaj scenario je utoliko izgledniji što savremeno međunarodno pravo zabranjuje stacioniranje u svemiru i na nebeskim telima samo nuklearnog i drugog oružja za masovno uništenje, a ne i oružja uopšte.³⁵⁰

Da podsetimo, prvo je Ugovorom o zabrani eksperimenata sa nuklearnim oružjem u atmosferi, kosmosu i pod vodom (1963) zabranjeno eksperimentisanje nuklearnim oružjem u svemiru.

Ugovorom o načelima kojima se reguliše delatnost država u oblasti istraživanja i miroljubivog korišćenja kosmosa, uključujući Mesec i druga nebeska tela (1967) koji je poznat pod skraćenim nazivom Ugovor o kosmosu, otišlo se korak dalje. Njime je (čl. IV) zabranjeno postavljanje u orbitu oko Zemlje bilo kakvih objekata sa nuklearnim ili bilo kojim drugim oružjem za masovno uništenje, postavljanje takvog oružja na nebeska tela, ili na bilo koji drugi način stacioniranje takvog oružja u kosmosu; precizirano je da se Mesec i druga nebeska tela smeju koristiti isključivo u miroljubive svrhe i izričito je zabranjeno da se na nebeskim telima uspostavljaju vojne baze, uređaji i utvrđenja, obavljaju eksperimenti svim vrstama oružja i izvode vojni manevri. Ugovor, međutim, ne zabranjuje stacioniranje u Zemljinu orbitu onog oružja koje nije nuklearno ili drugo oružje za masovno uništenje.

Sporazumom o delatnostima država na Mesecu i drugim nebeskim telima (1979) čiji je skraćeni naziv Sporazum o Mesecu, utvrđena je obaveza korišćenja Meseca isključivo u miroljubive svrhe; zabranjena je bilo kakva pretnja silom ili upotreba sile ili bilo kakav drugi neprijateljski akt ili pretnja neprijateljskim aktom na Mesecu, kao i upotreba Meseca u cilju izvršenja bilo kakvog akta ili angažovanja u bilo kakvoj pretnji u odnosu na Zemlju, Mesec, kosmičku letelicu, osoblje kosmičke letelice ili kosmičke objekte koje je načinio čovek; zabranjeni su postavljanje u orbitu oko Meseca

³⁵⁰ Wolf J. M. 2003, 5-14; Hagen R., Scheffran J. 2003, 41-52; Wolter D. 2006, 9-83; Топычканов П. 2009, 11-37; Бабинцев В. 2009, 47-58; Дворкин В. 2009, 59-77; Murphy J. A. 2019, 125-150.

ili u neku drugu putanju prema njemu ili oko njega objekata koji nose nuklearna oružja ili neku drugu vrstu oružja za masovno uništenje, kao i postavljanje ili upotreba takvog oružja na Mesecu ili u njemu; na Mesecu su zabranjeni uspostavljanje vojnih baza, instalacija i utvrđenja, vršenje proba oružjem bilo koje vrste i vršenje vojnih manevara.

Međutim, ovi sporazumi vezuju samo mali krug ugovornica, što, strogo uzev, znači da nisu obavezujući za države koje ih nisu ratifikovale.

Sredinom 2022. godine Ugovor o kosmosu je imao 112 članica, a Sporazum o Mesecu samo 18 članica, među kojima nije bila nijedna kosmička ili svetska sila. Poređenja radi, istovremeno su u članstvu UN bile 193 države.³⁵¹

Razume se, može se sa mnogo razloga tvrditi da su rešenja ovih ugovora prerasla u opšte običajno međunarodno pravo, što znači da su obavezna za sve. Međutim, kako u to ubediti veliku svetsku silu koja tvrdi suprotno i, posebno, kako je privoleti da poštuje rešenja o kojima je reč, kada ona uporno ističe da je ona ne obavezuju.

Uostalom, ne može se isključiti mogućnost da će u jednom trenutku čak i države članice ovih sporazuma odustati od utvrđenih rešenja, uključujući zabranu stacioniranja u svemiru nuklearnog odnosno drugog oružja za masovno uništenje.

Konačno, može se očekivati da će uporedo sa osvajanjem svemira, u njemu (dakle ne na Zemlji, već u samom kosmosu – na naseljenim planetama, orbitalnim stanicama) sve više da se razvijaju i proizvode razna, pa i sasvim nova sredstva ratovanja.

Premda sve ovo zvuči suviše futuristički, to nije tako. Prvi čovek se vinuo u svemir pre samo pola veka, a već sada istraživačke sonde sa Zemlje krstare i izvan granica Sunčevog sistema. Uostalom, već se uveliko radi na programu kolonizacije Marsa.

Kako god da oružje dospe u duboki (daleki) svemir, sama činjenica da ono postoji predstavljaće stalnu opasnost da se sukobi, koji bi možda izbili na Zemlji, po inerciji prenesu u kosmos. Može doći i do okršaja u samom svemiru, izazvanih razlozima ili događajima koji su u njemu nastali ili se odigrali i koji nemaju nikakve veze sa stanjem stvari na samoj Zemlji.

Situacija je slična onoj iz doba kolonijalizma, kada su se ratovi između metropola prenosili i na njihove kolonije, s tim da su sukobi mogli da izbiju i između samih kolonija raznih država, ne uvlačeći nužno u rat i odnosne metropole.

³⁵¹ *Treaty on Principles Governing the Activities of States in the Exploration and Use of Outer Space, including the Moon and Other Celestial Bodies*, Status of Treaty, UNODA, disarmament.un.org/treaties/t/outer_space; *Agreement governing the Activities of States on the Moon and Other Celestial Bodies*, Status as at 02-07-2021, UNTC, treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XXIV-2&chapter=24&clang=_en.

Sve dok su ljudi takvi kakvi su, mora se računati sa oružanim sukobima, pa i velikim ratovima. Jedino što je do sada sprečavalo da se oružani sukobi prenesu u svemir je nepostojanje u njemu uslova normalan život ljudi i, posebno, dovoljno velike i dovoljno efikasne količine oružja. Čim se ono nagomila, opasnost od kosmičkog rata postaće sasvim realna. Dovoljno je samo zamisliti šta bi bilo da su npr. u vreme Drugog svetskog rata sukobljene strane imale kosmičko oružje ili svoje svemirske kolonije. Jasno je da bi rat još tada neizostavno dobio i kosmičku dimenziju.

Prema izloženom, mada praksa, srećom, ne poznaje rat koji bi bio vođen u svemiru, izgleda da je kosmičko ratovanje samo pitanje vremena. Razume se, sve će zavisiti od odnosa na samoj Zemlji – da li će na njoj biti stabilan mir, da li će u međuvremenu nastati neka svetska federacija sa vladom koju svi priznaju itd. To bi moglo da jamči stabilnost odnosa i odsustvo ozbiljnih sukoba i na Zemlji i u svemiru. Bude li, međutim, nekih velikih oružanih okršaja (između supersila, velikih vojnih saveza, svetske vlade i nekakvih pobunjenika i slično) oni će se neizostavno preseliti i u svemir.

Za sada, osim opšte zabrane korišćenja svemira u vojne svrhe, međunarodno pravo nema odgovor na ove izazove. Uostalom, mnoga od ovih pitanja su pre u domenu politike nego prava.

II. SUKOBI SA VANZEMALJCIMA

Ne sme se odbaciti mogućnost kontakta, a time možda i oružanog sukoba ljudi sa bićima iz drugih svetova. U ovom trenutku to izgleda kao naučna fantastika, ali zapravo jeste moguće.

Ako do toga dođe, to bi bila sasvim nova pojava, sa novim problemima, koji bi morali da se rešavaju na potpuno novim osnovama.

Postojeće ratno i humanitarno pravo je rezultat ljudskog duha, ljudske evolucije. Moguće je da bića iz drugih svetova dele slične poglede, ali je isto tako moguće da sa njima (makar jedno vreme) uopšte nećemo moći da komuniciramo, na način kako to činimo međusobno, pa čak i kada smo u ratu jedni protiv drugih. To su sve pitanja za budućnost.

Ono što je sigurno – najbolje je da rata nikad ne bude. Ni na Zemlji, ni u kosmosu.³⁵²

³⁵² O raznim aspektima kosmičkog rata: Allison Jr. A. V. 1998; Preston B. et. al. 2002; Institute of Air, and Space Law, Faculty of Law 2005; Schmitt M. N. 2006, 89-125; Pillsbury M. P. 2007; Caldas J. C. 2010, 239-258; Klein J. M. 2012; Krepon M., Thompson J. 2013; Stephens D., Steer C. 2015, 1-32; Mačák K. 2018, 1-38; Stephens D. 2018, 75-101; Szymanski P. 2019, 78-104; Szymanski P. 2019¹, 1-46; Bowen B. E. 2020; Tepper E. 2020, 1-72; Egeli S. 2021, 116-140.

Deo šesti

**PRAVILA HUMANITARNOG PRAVA
(LICA ZAŠTIĆENA U ORUŽANIM
SUKOBIMA)**

Glava I
RAT I POLOŽAJ ČOVEKA

I. LJUDSKA PRAVA I RAT

1. Pravo ljudskih prava i humanitarno pravo

**1. Pojam međunarodnog prava ljudskih prava
i međunarodnog humanitarnog prava**

1. Sličnosti između međunarodnog prava ljudskih prava i međunarodnog humanitarnog prava. – Već na prvi pogled može se zapaziti da između međunarodnog prava ljudskih prava i međunarodnog humanitarnog prava postoji niz sličnosti.

Pre svega, u oba slučaja reč je o skupu međunarodnopravnih normi. Pored toga, u pitanju su one među normama međunarodnog javnog prava, koje su u najneposrednijoj vezi sa ljudskom dobrobiti – ona međunarodnopravna pravila i principi, koji štite život, psihički i telesni integritet i druga najvažnija prava čoveka.

Pažnju posebno privlači sličnost naziva. Štaviše u jednom periodu su ti nazivi, makar u delu domaće i strane pravne literature, korišćeni kao sinonimi. To je, razume se, bilo pogrešno i takva praksa je uglavnom napuštena.

2. Razlike između međunarodnog prava ljudskih prava i međunarodnog humanitarnog prava. - Sa druge strane, postoji i nekoliko bitnih razlika, od kojih ćemo ovde ukazati na tri.

Prva se tiče mesta u sistemu međunarodnog javnog prava (ukazuje na to da li je reč o samostalnoj grani međunarodnog prava ili ne), druga suštine (opšte sadržine društvenih odnosa koji su predmet regulisanja) a treća vremena važenja (da li odnosne norme imaju primenu u doba mira ili u vreme odn. tokom oružanog sukoba).

Međunarodno pravo ljudskih prava je u posebna grana međunarodnog javnog prava, poput ugovornog prava, diplomatskog i konzularnog prava, prava mora, prava međunarodnih organizacija, međunarodnog krivičnog prava, međunarodnog ratnog i humanitarnog prava (međunarodnog prava oružanih sukoba) itd.

Gledajući iz drugog, sadržinskog ugla, to je onaj deo međunarodnog javnog prava koji jamči i definiše osnovna ljudska prava i slobode (koji pripadaju svakome po osnovu činjenice da je ljudsko biće) a takođe obezbeđuje posebna prava i zaštitu određenim stvarno ili potencijalno naročito ugroženim kategorijama ljudi (deca, žene, stare osobe, invalidi, radnici migranti, etničke manjine i njihovi pripadnici, domorodački narodi i njihovi pripadnici itd.), načine i uslove uživanja odnosnih prava i sloboda, nadzor nad

poštovanjem tih prava i sloboda, postupke i mere u slučaju kršenja ovih prava i sloboda i dr.¹

Međunarodno pravo ljudskih prava važi i u miru i (uz izvesna ograničenja) u ratu.

Međunarodno humanitarno pravo je, naprotiv, jedan od dva osnovna dela međunarodnog ratnog i humanitarnog prava.² Ono, dakle, nije samostalna grana međunarodnog prava, već je samo deo ratnog i humanitarnog prava, kao jedne od grana tog prava.

U suštinskom, sadržinskom smislu, humanitarno ratno se ne bavi ljudskim pravima i slobodama kao takvim, već nastoji da kroz zabranu određenih sredstava i metoda ratovanja i jamčenje posebne zaštite žrtava rata u celini i njihovih pojedinih naročito ugroženih kategorija (ranjenici, bolesnici, ratni zarobljenici, civili itd.) što više ublaži strahote rata i patnje koje on donosi.

Po prirodi stvari, ono nema primenu u miru, već samo u ratu odn. u vezi sa oružanim sukobom.

Pa ipak, bilo bi pogrešno smatrati da postoji nekakav duboki, jasno definisan jaz između međunarodnog prava ljudskih prava i međunarodnog humanitarnog prava.

2. Odnos između međunarodnog prava ljudskih prava i međunarodnog humanitarnog prava

U prošlosti, međunarodno zaštićena ljudska prava i odgovarajuća zaštita ljudi koju obezbeđuje humanitarno pravo razmatrani su kao potpuno različite pojave. Kao što se smatralo da se međunarodno pravo deli na ono u doba mira i ono u doba rata, tako su i ljudska prava posmatrana kao deo međunarodnog prava koje važi u miru, a humanitarno pravo kao deo prava koje reguliše odnose za vreme trajanja neprijateljstva.

Pravo ljudskih prava i humanitarno pravo su doživljavani ne kao dva dela jedne celine, već kao komplementarni, ali suštinski različiti sistemi.

S tim u vezi isticano je, između ostalog, da su se sve do kraja 60-ih godina prošlog veka ta dva sistema razvijala nezavisno jedan od drugog; da je suština ljudskih prava u odnosu između države i njenih državljana, dok, sa druge strane, svrha humanitarnog prava jeste da zaštiti prvenstveno neprijateljske neborce; pa čak i to da humanitarno pravo navodno nudi veću zaštitu od one koju obezbeđuje međunarodno pravo ljudskih prava.³

U novije vreme ovi pogledi su uglavnom napušteni. Ne samo da se odustalo od podele međunarodnog prava na ono koje važi u doba mira i ono koje se primenjuje za vreme rata, već je i sam život pokazao da su pomenute postavke pogrešne.

S tim u vezi, može se primetiti da pravo ljudskih prava ne uređuje samo ljudska prava i slobode domaćih državljana, već i pravni položaj, a to znači prava i slobode,

¹ Paunović M., Krivokapić B., Krstić I. 2021.

² Drugi deo je ratno pravo u užem smislu.

³ Dennis M. J. 2005, 119; Kolb R., Hyde R. 2008, 269-275; Van Dijk B. 2018, 553.

stranaca i apatrida. Zaštita koju obezbeđuje humanitarno pravo ne odnosi se samo na neprijateljske neborce, već i borce (tome služe razna ograničenja u pogledu zabrane određenih sredstava i metoda ratovanja, o zabrani ubijanja zarobljenika, itd.). Zapravo, s pravom se može zaključiti da humanitarno pravo samo bliže uređuje uživanje određenih ljudskih prava u ratu (npr. zabrana ubijanja civila ili zarobljenika jasno proističe iz prava na život; zabrana mučenja i nečovečnog ili ponižavajućeg postupanja i kažnjavanja važi i doba mira i u vreme oružanog sukoba; itd.) kao što, s druge strane, uvodi određena nova ljudska prava nekih posebnih kategorija ljudi (npr. ratnih zarobljenika).

Tome treba dodati da ako je u prošlosti i moglo biti govora o tome da humanitarno pravo pruža u izvesnom smislu veću zaštitu od priznatih ljudskih prava, to odavno više nije tako. U naše vreme postoji čitava mreža univerzalnih, regionalnih i bilateralnih ugovora kojima su zajamčena ne samo osnovna ljudska prava, već i posebna prava pojedinih kategorija ljudi, i, što je posebno važno, sve su razvijeniji i efikasniji ne samo nacionalni (unutar država) već i međunarodni mehanizmi za nadzor i zaštitu ljudskih prava, što, između ostalog, uključuje i specijalizovane sudove za ljudske prava u Evropi, Americi i Africi.

Misli se, razume se, na Evropski sud za ljudska prava, Međumerički sud za ljudska prava i Afrički sud za ljudska prava i prava naroda. Za sada nema međunarodnog suda za ljudska prava koji bio postojao na univerzalnom (svetskom) ili subregionalnom nivou.

Najzad, i nadležnost *ad hoc* međunarodnih krivičnih sudova kao i stalnog Međunarodnog krivičnog suda (osnovanog 1998. godine Rimskim statutom) odnosi se ne samo na krivična dela izvršena tokom oružanog sukoba, kao vid kršenja humanitarnog prava, već i na genocid i zločine protiv čovečnosti, koji mogu biti izvršeni i u miru tj. mogu predstavljati teško kršenje ljudskih prava, a ne ratni zločin.⁴

I pored toga, ima mišljenja da odnos između ljudskih prava i humanitarnog prava nije do kraja sasvim jasan, te da nastojanja da se rešenja međunarodnog prava ljudskih prava primene i na period oružanog sukoba i vojne okupacije, mogu pre da izazovu konfuziju i povećaju jaz između pravne nauke i ponašanja država, nego što mogu da pruže neku opipljivu korist.⁵

Ne možemo se složiti sa takvim pristupom. On unapred polazi od nekakve podvojenosti pa i rivaliteta između prava ljudskih prava i humanitarnog prava. Međutim, kao što je tačno da je istorijski razvoj normi koje spadaju u pravo ljudskih prava odnosno humanitarno pravo bio drugačiji, osnovne ideje su uvek bile i ostale iste. Kada

⁴ Kao što mu samo ime kaže, ratni zločin može biti izvršen samo za vreme oružanog sukoba i to u nekoj vezi sa njim. Tako npr. obično ubistvo, silovanje, falsifikovanje novca itd. koje je izvršeno od strane civila u pozadini, daleko od fronta, nije ratni zločin, premda se dogodilo u vreme ratnog stanja.

⁵ Dennis M. J. 2005, 120, 141.

humanitarno pravo brani da se civili ubijaju, muče, da im se oduzima ili uništava imovina itd. ono samo potvrđuje međunarodnim pravom zajamčena osnovna ljudska prava na život, na zabranu mučenja, na nepovredivost imovine itd. Razlika je samo u uslovima, odnosno okolnostima u kojima se postavlja problem zaštite tih prava.

Ovde je prilika da podsetimo da je relativno nedavno od Međunarodnog suda pravde traženo da se izjasni da li obaveze koje su države prihvatile ugovorima o ljudskim pravima važe i za vreme oružanog sukoba ili vojne okupacije. U biti, to pitanje se zapravo svodi na to da li ljudska prava koja su kodifikovana odgovarajućim međunarodnim sporazumima moraju biti poštovana i za vreme rata – kao ljudska prava, a ne kao rešenja humanitarnog prava.

Sud je u nizu svojih savetodavnih mišljenja potvrdio da obaveze u pogledu ljudskih prava koje su države preuzele međunarodnim ugovorima nastavljaju da važe i u vreme oružanog sukoba.

Tako je u slučaju *Zakonitost upotrebe ili pretnje upotrebom nuklearnog oružja* (1996) primetio da premda onda kada opstanak nacije ugrožava izuzetna javna opasnost, određene odredbe tog ugovora mogu na osnovu njegovog čl. 4. biti stavljene van snage, “zaštita koju pruža Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima ne prestaje u vreme rata”.⁶

Nekoliko godina kasnije, u slučaju *Pravne posledice podizanja zida na okupiranoj palestinskoj teritoriji* (2004) Sud je istakao da obaveze koje je Izrael prihvatio na osnovu Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima (1966), Međunarodnog pakta o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima (1966) i Konvencije UN o pravima deteta (1989) važe i na okupiranim teritorijama, te da je podizanjem zida i uvođenjem s tim povezanog režima, Izrael prekršio odredbe tih sporazuma kojima se jamče sloboda kretanja, pravo na rad, na zdravlje, na obrazovanje, na odgovarajući standard života itd.⁷

Prema tome, obaveze iz materije ljudskih prava koje su države preuzele ugovornim putem, nastavljaju da važe i u vreme oružanog sukoba. Uostalom, drugačije rešenje bilo bi van svake pravne i druge logike. Jedino ograničenje u tom smislu odnosi se na međunarodnim pravom dopuštene okvire u kojima se za vreme stanja opasnosti (a oružani sukob je klasičan primer takvog stanja) određena prava mogu privremeno staviti van snage.⁸

Sa druge strane, ako je, prema izloženom, jasno da u principu i za vreme oružanog sukoba nastavljaju da važe ugovorna rešenja o ljudskim pravima (ona koja su utvrđena

⁶ *Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons*, Advisory Opinion of 8 July 1996, ICJ, par. 25, p. 18 (240), www.icj-cij.org/files/case-related/95/095-19960708-ADV-01-00-EN.pdf.

⁷ *Legal Consequences of the Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory*, Advisory Opinion of 9 July 2004, ICJ, paras. 134-137, pp. 59-62 (191-194), www.icj-cij.org/files/case-related/131/131-20040709-ADV-01-00-EN.pdf.

⁸ O tome će biti reči odmah u nastavku.

međunarodnim sporazumima) utoliko je očiglednije da za vreme oružanog sukoba važe ona rešenja međunarodnog prava ljudskih prava koja su prerasla u univerzalno običajno međunarodno pravo i time postala obavezna za sve - pravo na život, zabrana ropstva, zabrana mučenja, zabrana rasne i druge diskriminacije itd.

Polazeći od svega izloženog, može se zaključiti da su ljudska prava i humanitarno pravo dve strane iste medalje.

Uostalom, sve je više onih koji primećuju da je nemoguće sasvim razdvojiti međunarodno pravo ljudskih prava i humanitarno pravo, da savremeni međunarodni instrumenti sve više vode računa i o jednom i o drugom, i posebno, da se u vreme oružanih sukoba i jedna i druga pravila primenjuju istovremeno.⁹

Ima i autora koji skreću pažnju na to da je još 1948-1968. postojala komplementarnost između Međunarodnog komiteta Crvenog krsta i Ujedinjenih nacija i, s druge strane, međunarodnog humanitarnog prava i međunarodnog prava ljudskih prava,¹⁰ a pojedini pisci idu tako daleko da sa osloncem na istorijsku analizu, argumentovano tvrde da su rešenja humanitarnog prava zapravo zidana na temeljima ideja ljudskih prava.¹¹ Moramo se složiti i sa onima koji podvlače da problem odnosa između međunarodnih ljudskih prava i humanitarnog prava nije samo doktrinarno (naučno) već je velikim delom i političko pitanje.¹²

Vredi se zamisliti nad još jednim momentom. Pošto žrtvama rata jamči određena posebna prava, međunarodno humanitarno pravo može se posmatrati i kao deo međunarodnog prava ljudskih prava, shvaćenog u širem smislu.

Radi boljeg razumevanja ovde je korisno makar u najkraćim crtama osvetliti odnos ljudskih prava i rata. Dakle, ne međunarodnog prava ljudskih prava i humanitarnog prava kao skupova određenih pravnih normi (o tome je bilo reči na prethodnim stranama) već ljudskih prava i oružanog sukoba kao pojava.¹³

⁹ Droege C. 2007, 355.

¹⁰ Fortin K. 2012, 1433-1454.

¹¹ Van Dijk B. 2018, 553-582.

¹² Escorihuela A. L. 2011, 406.

¹³ Za razne aspekte tog problema: Eide A. 1984, 675-698; Robertson A. H. 1984, 793-802; Jakovljević B. 1997, 260-269; Watkin K. 2004, 1-34; Heintze H.-J. 2004, 789-814; Doswald-Beck L. 2006, 881-904; Droege C. 2007, 310-355; Đajić S. 2007, 1011-1025; Arnold R., Queniver N. 2008; Droege C. 2008, 501-548; Hartvig M. 2009, 186-205; Delahunty R. J., Yoo J. C. 2010, 803-849; Kleffner J. K. 2010, 51-78; Tomuschat C. 2010, 15-23; Escorihuela A. L. 2011, 299-407; *International Legal Protection of Human Rights in Armed Conflict* 2011; *Международноправовая защита прав человека в вооруженных конфликтах* 2011; Gill T. D., 2013, 251-266; Zupmani F. 2014, 121-132; Van Dijk B. 2018, 553-582.

2. Ljudska prava u vreme oružanog sukoba

Izbijanje oružanog sukoba dovodi do čitavog niza posledica pravne, bezbednosne, političke, ekonomske, socijalne i druge prirode.

U materiji ljudskih prava i sloboda ove posledice javljaju se na najmanje dva nivoa.

Pre svega, postavlja se pitanje da li i u ratu nastavljaju da važe zajamčena ljudska prava i slobode? Drugo pitanje je da li usled izbijanja rata nastaju neka nova prava, vezana za odgovarajuće kategorije ljudi koje su sve zajedno poznate pod zajedničkim imenom žrtve rata?

Bliže gledajući, može se primetiti da zapravo postoje četiri osnovne situacije odnosno problema:

- 1) izbijanje rata znači kršenje prava na mir i niza drugih ljudskih prava;
- 2) neka ljudska prava i slobode nastavljaju da važe kao da nema rata (apsolutno zaštićena ljudska prava);
- 3) neka ljudska prava i slobode mogu za vreme rata na propisani način biti ograničena ili suspendovana i
- 4) izbijanjem rata počinju da dejstvuju one norme međunarodnog prava koje jamče zaštitu žrtvama rata, dakle aktiviraju sasvim novu, posebnu kategoriju ljudskih prava.

1. Kršenje prava na mir i drugih ljudskih prava

1. Pravo na mir. - Izbijanje rata, početak neprijateljstava ne znači samo kršenje jednog od osnovnih principa savremenog međunarodnog prava – onog o zabrani sile u međunarodnim odnosima, već i kršenje jednog od osnovnih ljudskih prava – prava na mir.¹⁴

U pitanju je tzv. pravo treće generacije odn. pravo solidarnosti, koje pripada istovremeno i svim ljudima, i svim narodima (svim društvenim zajednicama) i čovečanstvu kao celini.¹⁵

Iako nije tako teorijski razvijeno i normativno i institucionalno potvrđeno kao neka druga ljudska prava, pravo na mir je od izuzetnog značaja, već i zbog proste činjenice da je ono preteča i pretpostavka (uslov postojanja i mogućnosti stvarnog uživanja) praktično svih ostalih ljudskih prava, počev već od prava na život. Premda nedovoljno precizno, pravo na mir je zajamčeno nizom međunarodnih sporazuma i drugih međunarodnih dokumenata.

¹⁴ Alston P. 1991, 23-27; Fernández C. G., Puyana D. F. 2017; International Peace Institute 2017; Khan K. A. 2017, 141-164.

¹⁵ Paunović M., Krivokapić B., Krstić I. 2021, 245-246.

Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima (1948) čija rešenja su prerasla u opšte međunarodno običajno pravo, što znači da su obavezna za sve, mada ne pominje pravo na mir zapravo ga podrazumeva kada u čl. 28. precizira da: „svako ima pravo na društveni i međunarodni poredak u kojem prava i slobode objavljeni u ovoj Deklaraciji, mogu biti potpuno ostvareni.”

Pravo na mir, kao jedno od prirodnih prava čoveka, potvrđeno je jednim brojem rezolucija najvažnijih organa i tela UN.¹⁶ Iako ti dokumenti nisu pravno obavezujući, njihova politička i moralna snaga je nesumnjiva, jer oni predstavljaju odraz svetskog javnog mnjenja, onoga što smatra čitava međunarodna zajednica.

Neki od najvažnijih međunarodnih ugovora iz materije ljudskih prava, ne pominjući poimenice pravo na mir, zapravo ga priznaju i štite kada izričito nalažu državama da zabrane svaku propagandu rata i svako zagovaranje nacionalne, rasne ili verske mržnje koje predstavlja podsticanje na diskriminaciju, neprijateljstvo ili nasilje. Na univerzalnom novou takvu odredbu sadrži čl. 20 Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima (1969) a u regionalnim okvirima čl. 13/5 Američke konvencije o ljudskim pravima (1969).

Shvaćeno kao pravo naroda, pravo na mir je na regionalnom nivou izričito zajamčeno odredbom iz čl. 23/1 Afričke povelje o ljudskim pravima i pravima naroda (1981) kojom je propisano da: „Svi narodi imaju pravo na unutrašnji i međunarodni mir i bezbednost“ te da odnosi između država počivaju na načelima solidarnosti i prijateljskih odnosa, koja se podrazumevaju u Povelji UN i potvrđena su u Povelji Organizacije afričkog jedinstva.¹⁷ U čl. 23/2 navedene su i određene konkretne obaveze država članica „u svrhu jačanja mira, solidarnosti i prijateljskih odnosa“.

Pravo na mir je i posredno, ali zato vrlo jasno, potvrđeno i savremenim međunarodnim krivičnim pravom. Još je Međunarodni vojni tribunal u Nirnbergu odmah posle Drugog svetskog rata sudio okrivljenima, između ostalog, i zbog, kako su tada nazvani, „zločina protiv mira“.¹⁸ Posebno je važno podsetiti na to da je stalni Međunarodni krivični sud nakon izmena i dopuna Rimskog statuta (1998) iz Kampale (2010) nadležan i da goni i kažnjava za zločin agresije.¹⁹

2. Ostala ljudska prava. - Početak oružanog sukoba automatski podrazumeva kršenje i niza drugih zajamčenih ljudskih prava i sloboda tzv. treće generacije, što znači onih koja pripadaju grupama, čitavim narodima, a u krajnjoj liniji i čovečanstvu kao celini. Takvih kao što su: pravo na međunarodnu bezbednost, pravo naroda na samoopredeljenje, pravo na razvoj, pravo na zdravu životnu sredinu itd.²⁰ Reč je o masovnom kršenju prava koje neizostavno proističe iz činjenice da se vode borbena dejstva, vrše razaranja itd.

¹⁶ Npr. Rezolucija Generalne skupštine UN koja nosi naziv: *33/73 Declaration on the Preparation of Societies for Life in Peace*, A/Res/33/73, 15 December 1978, www.un-documents.net/a33r73.htm.

¹⁷ Posle transformacije Organizacije afričkog jedinstva u Afričku uniju, u Povelji Afričke unije – prim. B. K.

¹⁸ Definisani su u čl. 6/2/a Statuta Međunarodnog vojnog suda u Nirnbergu (1945), kao „planiranje, pripremanje, započinjanje ili vođenje agresorskog rata ili rata kojim se krše međunarodni ugovori, sporazumi ili garantije, ili učestvovanje u nekom zajedničkom planu ili zaveri za izvršenje ma kog od gore navedenih dela“.

¹⁹ O tome će više reči biti kasnije.

²⁰ Paunović M., Krivokapić B., Krstić I. 2021, 245-250.

Zavisno od konkretnih uslova i prilika, oružani sukob u većoj ili manjoj meri pogađa i osnovna prava i slobode svakog konkretnog pojedinca, kao što su pravo na život, pravo na zdravlje, pravo na adekvatan životni standard, pravo na odgovarajuću ishranu, pravo na odgovarajuće stanovanje, sloboda kretanja, sloboda mirnog okupljanja, pravo na informisanje, pravo na rad, pravo na obrazovanje itd.

2. Apsolutno zaštićena ljudska prava i slobode

Postoje određena ljudska prava i slobode koji imaju takav značaj da se smatraju nedodirljivim, važećim i zaštićenim u svakoj prilici. Takvim da od njih ni u kakvim okolnostima i ni sa kakvim opravdanjem ne sme biti odstupanja. Pa ni u slučaju rata. To su tzv. apsolutno zaštićena ljudska prava.²¹

Čak ni rat kao jedan po mnogo čemu izuzetno dramatičan događaj koji iz korena menja i svakodnevicu i pravne i druge odnose u društvu, ne može biti izgovor za negiranje ili ograničenje ovih prava. Takvih kao što su pravo na život; zabrana mučenja, nečovečnog ili ponižavajućeg postupanja ili kazni; zabrana ropstva ili ropskog položaja; sloboda misli, savesti i veroispovesti; zabrana rasne i druge diskriminacije po osnovu ličnih svojstava; itd.²²

Kada je reč o pravu na život, podrazumeva se da se u ratu ubija i gine, ali ovde se ne misli na smrt koja je posledica zakonitih ratnih operacija, već na zabranu i kažnjivost arbitrarnih (samovoljnih) lišenja života. Uostalom, još uvek postoji znatan broj država u kojima smrtna kazna nije ukinuta.

Ovde je zanimljivo primetiti i to da države, koje su ulazeći u članstvo međunarodnih ugovora o ukidanju smrtne kazne, izjavile rezervu kojom su za sebe rezervisale takvo pravo, mogu, izuzetno, u vreme rata da izriču smrtnu kaznu za ratne zločine i druga najteža krivična dela u vezi sa ratom. Između ostalog, Drugi fakultativni protokol koji se odnosi na Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, a ima za cilj ukidanje smrtne kazne (1989) mada, kao što mu ime kaže, obavezuje države članice da ukinu smrtnu kaznu, dozvoljava državama koje su u vreme ratifikacije ili pristupanja dale takvu rezervu²³, da primenjuju smrtnu kaznu u vreme rata radi kažnjavanja najtežih zločina vojne prirode izvršenih za vreme rata.

3. Prava i slobode koji se mogu ograničiti odnosno suspendovati

Shodno pravilima međunarodnog prava, neka ljudska prava i slobode se pod određenim uslovima mogu ograničiti odnosno suspendovati.

²¹ *Ibid.*, 66-67.

²² *Ibid.*, 63-67.

²³ O rezervama uz višestranne međunarodne ugovore biće više reči u poslednjem delu ove knjige. Ovde je dovoljno podsetiti da su u pitanju formalne jednostrane izjave kojima se neka ugovornica ograđuje od izvesnih odredbi višestranog međunarodnog ugovora, bilo tako što isključuje njihovu primenu na sebe, bilo tako što tim odredbama daje određeni smisao (određeno tumačenje).

To se, između ostalog, može učiniti u vanrednim okolnostima, a rat je nesumnjivo jedna od njih. Tada države mogu ograničiti (smanjiti u obimu) ili čak privremeno ukinuti (suspendovati) određena prava.

Tako npr. u vreme dok traje ratno stanje država može na teritoriji pod svojom vlašću (njena državna teritorija ili tuđa teritorija koju je okupirala) ograničiti pravo na okupljanje ili ga sasvim zabrati; zabraniti izlaske na ulice posle određenog i do određenog doba dana (policijski čas); ograničiti pravo na informisanje (uvođenjem cenzure štampe i drugih sredstava masovnog informisanja); suspendovati pravo na udruživanje; suspendovati pravo na držanje odnosno nošenje oružja i slično. Uostalom, mobilizacija domaćih državljana ili interniranje stranaca su mere koje same po sebi pogađaju odnosno ograničavaju čitav niz ljudskih prava i sloboda, ali su ipak dozvoljene.

Zajamčena ljudska prava i slobode se ovim ne ukidaju, već se samo neka od njih privremeno ograničavaju ili stavljaju van snage, u meri u kojoj je njihovo uživanje nespojivo sa novonastalom situacijom. Kada prestanu te vanredne okolnosti (u ovom slučaju ratno stanje) uvedena ograničenja i suspenzije se ukidaju.

4. Posebna zaštita žrtava rata

Konačno, postoje posebna ljudska prava koja nastaju upravo kao posledica ratnog stanja.²⁴

Naime, izbijanjem oružanog sukoba sva lica koja se nalaze pod jurisdikcijom bilo koje strane u sukobu na ovaj ili onaj način ulaze u neku od ratnim i humanitarnim pravom predviđenih kategorija.

Bliže gledajući, svako od njih može biti borac, civil, ranjenik, bolesnik, brodolomnik itd. a u nekim slučajevima može pripadati istovremeno dvema ili više od ovih kategorija - npr. maloletni bolesni ranjenik i brodolomnik koji je ratni zarobljenik. Pripadnost svakoj od ovih kategorija uz drugačiji faktički položaj podrazumeva i drugačiji pravni status, što znači drugačiji skup prava i obaveza.

Najprostije rečeno, razni naponi na pravnom terenu, ali i u praksi, koji se preduzimaju u nastojanju da se poboljša položaj ovih lica u ratu, nazivaju se humanizacijom rata.

²⁴ *Ibid.*, 63-75, 307-313.

II. HUMANIZACIJA RATA

1. Pojam humanizacije rata

U užem smislu, humanizacija rata²⁵ je naziv za nastojanje da se, putem normi međunarodnog prava i sa njima usklađene prakse, rat učini koliko je moguće manje okrutnim odn. da se tako smanje ljudske patnje.

U širem smislu, pored pomenutih normi humanizacija obuhvata i sve one mere i korake koji se preduzimaju da bi se te norme dosledno ostvarile u praksi. Naime, kao i u svakoj drugoj oblasti društvenih odnosa i ovde obim i kvalitet pravne uređenosti materije mogu biti na vrlo visokom nivou, ali to gubi smisao ako se utvrđena pravna rešenja ne poštuju. Mere i koraci na koje se misli mogu biti materijalni akti (određeni postupci) ali i pravni akti – razna naređenja, donošenje posebnih propisa o strogom kažnjavanju za kršenje humanitarnog prava itd.

U jednom posebnom značenju humanizacijom se naziva i činjenično stanje – stvarno izbegavanje ili smanjenje ljudske patnje u konkretnom ratu odnosno ratovima uopšte. Ono je rezultat postojanja dovoljno kvalitetnih pravnih pravila u ovoj materiji i, sa druge strane, svega onoga što je preduzeto da bi se ta pravila dosledno ostvarila odnosno da bi se izbegle nepotrebne žrtve i smanjila surovost u oružanom sukobu.

2. Potreba humanizacije rata

1. Smisao humanizacije rata

Prema Albertu Ajnštajnu (*Albert Einstein*) koga neki smatraju jednim od najvećih umova, pa i najznajčajnijih ličnosti u savremenoj istoriji:

„Ratovi se ne mogu izbeći formulisanjem pravila ratovanja. Rat se ne može humanizovati. On se može samo ukinuti“.

Premda se moramo složiti sa prvim delom ove konstatacije, ne možemo prihvatiti njen drugi deo.

Lepo sročena, ona brka dve potpuno različite stvari – jedno je ukidanje rata i uspostavljanje većnog mira, a drugo je utvrđivanje određenih pravila koja treba da posluže da sve dok postoje, ratovi ne budu drugi naziv za potpuno istrebljenje i ničim ograničenu surovost čoveka prema čoveku. Zbog toga rat, razume se, neće postati human – u njemu nema ničeg ni dobrog, ni lepog, ni humanog. Ali on može biti humaniji, što znači manje okrutan, manje krvoločan.

²⁵ Od nlat. *humanisare* - počovečiti, načiniti čovečnim.

Tačno je da nikakve pravne norme ne mogu sprečiti izbijanje ratova, sve dok postoje ljudi i snage koji žele oružane sukobe. Ali to važi za sve pojave.

Tako npr. premda u svakoj zemlji postoje krivično pravo i sistem izricanja i izvršenja krivičnih sankcija, to nije iskorenilo, niti će samo po sebi iskoreniti krivična dela. Na isti način, nijedan propis ne može sam po sebi da ukine bolesti, zemljotrese, itd.

Ono što pravo može, to je da uređenjem odgovarajućih društvenih odnosa smanji šanse za pojavu nekog društvenog zla, stvori uslove za što efikasnije savladavanje tog zla i njegovih posledica, obezbedi uslove i mehanizme za pružanje pomoći onima koji su najviše pogođeni i slično. To treba imati u vidu i kada se govori o ratu.

Ukratko, jedno je ukidanje rata kao pojave, a drugo regulisanje odnosa za vreme trajanja neprijateljstava.

U tom smislu, ne samo da se rat može humanizovati, već se to vekovima čini i neophodno je da se čini i dalje. Bez posebnih pravila koja ograničavaju slobodu ratujućih strana odn. pružaju zaštitu onima kojima je potrebna, rat ne bi bio ništa drugo nego najobičnija klanica.

Čak i ona strana, koja bi na kraju pobedila, pretpela bi u tom slučaju takve gubitke i doživela takve traume da bi navodna pobeda zapravo bila užasan poraz.

2. Razlozi za humanizaciju rata

Opšte uzev, razlozi za humanizaciju rata su uglavnom dvojaki – racionalne, praktične i, sa druge strane, moralne, čovečne prirode.

1. Racionalni odn. praktični razlozi. - Kada je reč o racionalnom, praktičnom pristupu, odavno su mnogi vojni stratezi shvatili da ne treba voditi rat bez ikakvih obzira, da prekomerno nasilje stvara od privremenih - trajne, a od kolebljivih - ogorčene neprijatelje; da je suština ostvariti pobjedu, postići političke i druge ciljeve rata, a da se to ne može ako se prema protivniku i protivničkom stanovništvu ponaša bezobzirno; da će se protivnik koji zna da će u slučaju zarobljavanja svakako biti pogubljen, možda čak na surov način, boriti do poslednje kapi krvi – jer nema šta da izgubi; itd.

Drugim rečima, logičkim razmišljanjem, a i poučeni primerima iz prakse, sami su došli do toga da premda na prvi pogled okrutnost može izgledati kao najjednostavnije i najefikasnije rešenje, na duži rok to se ne isplati.

U tom smislu čuveni vojni teoretičar i vojskovođa Sun Cu (eng. *Sun Tzu*) je još u VI v. pre n. e. primetio:

“U primenjenoj umetnosti ratovanja, najbolje je zauzeti neprijateljsku zemlju u celini i netaknutu; skršiti je i razoriti nije dobro. Zato je takođe bolje zarobiti vojsku u potpunosti nego je uništiti, i porobiti regiment, četu ili vod u celini nego ih uništiti.”²⁶

²⁶ Sun Cu 2009, 29.

I zaista, ako bi se pokazala velika surovost prema protivnicima (npr. mnogo njih pobilo, mučilo, osakatilo itd.) to bi u slučaju da nisu uništeni svi pripadnici protivničkog naroda (što je u praksi skoro nemoguće) kod preostalih izazvalo ogromnu mržnju i žeđ za osvetom. Ona bi zbog straha od odmazde neko vreme bila prikrivena, ali pre ili kasnije bi eksplodirala i poput vulkana izbila na površinu.

Čak i da je to u nekom izuzetnom slučaju moguće, nije rešenje ni da se pobije čitav protivnički narod, tako da se ne ostave u životu mogući osvetnici. Vest o tome proširila bi se u susedne zemlje i izvan njihovih granica, tako da bi se surovi osvajač součio sa ogorčenim otporom svih onih koji su mu na putu i čije zemlje želi da porobi - oni bi se borili do poslednjeg, svesni da će u slučaju poraza ionako biti mučki pobijeni.

Istini za volju, Stari zavet nas uči da su Jevreji na putu ka obećanoj zemlji uništavali čitavo stanovništvo zauzetih gradova; poznato je da su to isto u nekim slučajevima činili Mongoli u svojim osvajanjima, itd. Objašnjenje za postupke Jevreja je da su to radili jer im je to navodno naredio Bog (u stvarnosti, tako su se osiguravali od mogućeg napada pobeđenog protivnika sa leđa). Sa druge strane, Mongoli su svesno činili jezive stvari i širili užas, da bi demoralisali druge zemlje i gradove – njihova taktika bila je da poštede onoga ko im se predao bez borbe, a pobiju čitavo stanovništvo grada koji bi im se suprotstavio ili pobunio. Ipak, u ovim i sličnim situacijama reč je o izuzecima koji potvrđuju pravilo. U suprotnom, svako osvajanje (a u istoriji ih je bilo bezbroj) završilo bi se istrebljenjem, što, razume se, nije bio slučaj.

Određena pravila o humanizaciji rata nastala su i iz drugih krajnje praktičnih razloga – zbog uzajamnosti (npr. da bi se razmenili zarobljenici), straha od odmazde (boga ili ljudi, svejedno), potrebe obezbeđenja snabdevanja i uslova za život sopstvene vojske, itd.

U situaciji kada je svaka od dve sukobljene strane zarobila određeni broj boraca one druge, moralo se postaviti pitanje šta da se radi? Ako mi mučimo ili jednostavno pobijemo njihove ljude koje smo zarobili, oni će naše. Da tražimo otkup ne vredi, jer će i oni tražiti otkup za naše. Po logici stvari jedino razumno rešenje (naravno, pod uslovom da postoji srazmernost broja i „kvaliteta“ tj. ranga zarobljenika) je razmena. Ali, to samim tim podrazumeva i određeni koliko-toliko humani odnos prema zarobljenicima koji čekaju razmenu.

Gledano iz drugog ugla, mnogo je bolje ostaviti u životu stanovnike okupirane teritorije tako da oni trupe okupatora snabdevaju hranom, ogrevom itd. i pružaju im određene usluge (smeštaj ranjenika, prevoz stvari, fizički rad kod podizanja odbrambenih i drugih objekata itd.) nego ih pobiti, pretvorivši zauzeti prostor u jednu vrstu pustinje. Koliko je ovaj momenat važan dovoljno ilustruje činjenica da su mnogih vojske tokom istorije, povlačeći se pred nadirućim neprijateljem koristile tzv. taktiku spržene zemlje, tj. svesno ostavljale iza sebe pustoš, znajući da će to oslabiti protivnika koji će morati da troši znatnu energiju da bi sebi obezbedio hranu i sve druge potrebe.

2. Moralni odn. razlozi čovečnosti. - Nezavisno od iznetih, racionalnih razloga, postoje i oni drugi, koji osnov imaju u moralu odn. čovečnosti, razumevanju i saosećanju.

U prošlosti, kada su mahom ratovali profesionalni vojnici koji su istovremeno bili nasledno plemstvo ili makar poseban, povlašćeni stalež, u mnogim sredinama na rat se gledalo kao na časno, viteško zanimanje. Kao na stvar u kojoj se iskazuju i dokazuju pravi muškarci, ali ne samo junaštvom, već i milosrđem.

Čuveni crnogorski ratnik, vojskovođa i pisac Marko Miljanov (1833-1901) je u svojoj knjizi "Primjeri čojstva i junaštva" ovekovečio stvarne događaje, zabeleživši ne samo slučajave herojstva, već isto tako i primere čovečnosti. Štaviše, ove druge („primjere čojstva“) je više cenio, te ih je i u samom naslovu knjige stavio na prvo mesto, ispred junaštva. Uz to, nije dao samo slučajeve u kojima su se istakli njegovi sunarodnici (Crnogorci) već je isto tako naveo i one u kojima su se čovečno odnosno junački pokazali i Arbanasi, ali i Turci, dakle neprijatelji. Jedna od njegovih misli je da je junak samo onaj koji nikada ne zaboravlja da je čovek. Poznato je njegovo objašnjenje u čemu je razlika između čovečnosti (čojstva) i junaštva: „Junaštvo je kada sebe branim od drugog, a čojstvo kada drugoga branim od sebe“.

Humanost koju su ponekad pokazivali pojedinci - borci na terenu bila je važna i zbog uticaja na živote konkretnih ljudi, i zbog toga što je predstavljala svetli primer za druge, ali i zbog toga što je doprinosila nastanku humanih običajnih pravila.

Iz mnogo razloga još veći značaj imala je čovečnost koju su, čak i u najmračnijim vremenima, ispoljavali vladari – pobednici i vojni komandanti odn. makar neki među njima. Njihovi postupci, tačnije naređenja, po prirodi stvari odnosili su se na relativno veliki broj ljudi, njih je izvršavao takođe veliki broj ljudi itd. Stoga su sve pozitivne strane lične humanosti nekog pojedinca ovde bile mnogostruko uvećane. Svejedno da li su to činili iz verskih ubeđenja, moralnih, emotivnih ili drugih razloga, istorija beleži bezbroj primera neočekivano plemenitog odnosa prema zarobljenim neprijateljima odnosno protivničkim civilima.

Tako npr. prvi kalif, Abu Bakr (eng. *Abu Bakr*) je 634. godine, šaljući arapsku vojsku na Siriju, tražio od vojnika da dobro zapamte određena pravila, među kojima naročito:

„Nemoj počinuti izdaju niti odstupiti sa pravog puta. Ne smete sakatiti ili ubiti dete ili starog čoveka ili ženu. Nemojte uništiti palmu, niti spaliti je ognjem, nemojte poseći nijedno plodonosno drvo. Ne smete poklati nijedno stado ili krdo ili kamile, osim kada je to nužno za vaš opstanak. Verovatno ćete proći pored ljudi koji su posvetili svoj život monaštvu, ostavite ih onome čemu su posvetili svoje živote“.²⁷

Najzad, tokom čitave istorije bilo je puno mislilaca, pravnika,²⁸ teologa, umetnika i drugih društvenih autoriteta koji su ukazivali ne samo na besmisao rata, već i na potrebu zaštite u ratu određenih kategorija ljudi, na to da se i u ratu sila ne sme koristiti bez ikakvih ograničenja itd. Oni se uglavnom nisu bavili konkretnim

²⁷ Khaduri M. 1955, 102; Gulam H. 2006, 187-209.

²⁸ Više o zajedničkim pravilima čovečnosti u delima Đentilija, Grocijusa i Suareza, vidi: Meron T. 2004, 127-133.

ratovima, već načelnim pitanjima, potrebom da se i u ratu zadrži ljudskost, pokaže samilost itd.

„Intelektualni temelji“ savremenog humanitarnog prava postavljeni su odavno. Između ostalog, Žan Žak Ruso (*Jean-Jacques Rousseau*) je u „Društvenom ugovoru“ (1762) isticao da svrha ratničkog napada nikada ne sme biti fizičko uništenje neprijatelja, da sila može da se koristi protiv pojedinaca vojnika samo dok oni pružaju otpor, te da svaki vojnik koji odloži oružje, ili to mora da učini zbog ranjavanja, više nije neprijatelj.²⁹

Tokom vremena pojedinačni pristupi doveli su do porasta društvene svesti u vezi sa ovim pitanjima, do shvatanja da rat nije sukob do istrebljenja i da čak i u njemu moraju da važe određena pravila.³⁰

Premda su običajna pravila koja su ograničavala slobodu ratovanja u smislu obezbeđenja određene zaštite pojedinim kategorijama ljudi postojala od davnina (npr. pravila o tome da se u ratu ne diraju neborci, da se štede oni koji se predaju ili mole zamilost itd.) ona nisu bila svugde ista, niti su uvek tumačena na isti način.

Neretko su poštovana u odnosu na neke protivnike, ali ne i druge.

Tako npr. evropske kolonijalne sile poštovale su određena pravila u međusobnim oružanim sukobima, ali ne i u svojim kolonijalnim ratovima protiv domorodačkih naroda, koje su nazivale divljacima, smatrale ih bićima nižeg ranga i tvrdile da u borbi protiv njih ne moraju da se pridržavaju nikakvih obzira.

Čak i tamo gde je njihovo poštovanje predstavljalo jasnu, nespornu obavezu, pravila o kojima je reč su često kršena. Nekad je to činjeno iz bestijalnosti, osvetoljubivosti, mržnje i slično, a nekad zbog razloga objektivne prirode, pa i zato što su sukobljene strane, posebno ako su pripadale različitim kulturama, imale u vidu različita pravila. Strana koja bi videla da protivnik ne poštuje neka ograničenja kojih se ona pridržava, smatrala bi da se on ne pridržava nikakvih pravila ratovanja i onda bi i sama prestala da poštuje bilo kakva pravila, što bi, prirodno, izazvalo isti takav odgovor protivnika.

Tako npr. u prošlosti su neki narodi koristili strele sa otrovnim vrhovima, dok su drugi smatrali da je to zabranjeno. Suočivši se sa neprijateljem koji napada otrovnim strelama, ovi drugi su najverovatnije i sami počinjali da ispaljuju otrovne odn. zaražene strele, već i da ne poštuju nikakva ograničenja.

Uz to, velika ljudska patnja i stradanja ponekad nisu bili rezultat zle namere ili zlodela neke od strana u sukobu (njene aktivne radnje, činjenja) već jednostavno

²⁹ Gaser H.-P. 1993, 9-10.

³⁰ Više, uključujući konkretne primere srednjovekovnih i renesansnih ratnih naredbi, Meron T. 2004, 11-19.

posledica toga da se niko nije postarao da pruži pomoć onima kojima je bila potrebna (propuštanje, nečinjenje).

Sukobi su se odvijali i završavali prilično stihijno, uglavnom bez obezbeđenja posebne zaštite odnosnih lica (npr. bez efikasne zaštite zarobljenika od mogućeg nasilja prema njima), bez organizovanog zbrinjavanja ranjenika i bolesnika itd. Pobjedniku je najvažnije bilo da odmori i nahrani svoje ratnike, da odmah uspostavi svoju vlast na zauzetoj teritoriji, da kazni one za koje je smatrao da ih treba kazniti (neke od zarobljenih protivnika, ali i sopstvene izdajice ili kukavice) i slično, a obično je, makar u prvim časovima nakon bitke, najviše bio zauzet običnom pljačkom odn. sakupljanjem plena. Uz one koji su poginuli na bojnopolju, ratovi su suviše često odnosili i veliki broj onih koji su uz malo truda mogli biti spaseni.

Ovo je naročito postalo vidljivo u drugoj polovini XIX v. nakon što je jedan broj intelektualaca i društvenih aktivista javno svedočio o užasnim i sasvim nepotrebnim stradanjima ranjenih vojnika, koji su ostajali da leže tamo gde su pali, trpeći užasne bolove i čekajući sporu ali neizbežnu smrt. Sve to samo zbog odsustva pravovremene stručne nege koja bi ih spasila.

3. Napori za humanizaciju rata u drugoj polovini XIX veka

Obično se razvoj savremene humanitarne brige i humanitarnog prava vezuje za osnivača Crvenog krsta, Švajcarca Anrija Dinana (*Henry Dunant*, 1828–1910).

Međutim, i pre njega je bilo onih koji su neposredno učestvovali u zbrinjavanju ranjenika i svojim svedočenjem o njihovim stradanjima i patnjama uspeali da privuku pažnju javnog mnjenja.

Jedna od takvih bila je Britanka Florens Najtingejl (*Florence Nightingale*) koja se smatra prvom modernom bolničarkom. Proslavila se za vreme Krimskog rata (1853–1856) kada je organizovala vojne bolnice i uvela nove načine negovanja ranjenika, što je rezultiralo drastičnim padom njihove smrtnosti - navodno, sa 42% na samo 2,2%. Vojnici kojima je spasila živote veličali su je, tako da je po povratku u Britaniju postala nacionalna junakinja. Svoja zapažanja i iskustva pretočila je u dve knjige - „O faktorima koji utiču na zdravlje, efikasnost i upravljanje bolnicama britanske armije“ (1858) i „Napomene o negovanju bolesnika. Šta to jeste i šta nije“ (1860).

Kada je reč o Dinanu, on je bio je svedok užasa posle bitke kod Solferina 24.6.1859. vođene između Francuske i Sardinije s jedne, i Austrije, s druge strane. Tada je na bojnopolju, uz oko 4.700 mrtvih, ostalo i 23.000–35.000 nezbrinutih ranjenika, među kojima je veliki broj podlegao povredama samo zato što nije bila obezbeđena adekvatna medicinska pomoć. Zapanjen činjenicom da su prisutna bila samo 2 lekara, bez ikakve prateće medicinske službe (bolničara) Dinan je uspeo da sam animira deo lokalnog stanovništva, da bi se pružila prva pomoć za oko 6.000 ranjenika.

Potrešen saznanjem da su pravovremenom intervencijom životi mnogih ranjenika mogli biti spaseni, a patnje olakšane, Dinan je objavio knjigu *Sećanje na Solferino* (1862) u kojoj se založio za osnivanje međunarodne organizacije koja bi na nepristrasnoj i humanitarnoj osnovi pružala pomoć ranjenicima u ratu, kao i druge vrste pomoći žrtvama rata. Ubrzo nakon toga, februara 1863. uspeo je da osnuje Međunarodni komitet za pomoć ranjenicima, koji je kasnije preimenovan u Međunarodni komitet Crvenog krsta. Komitet je i danas jedna od najvažnijih međunarodnih nezavisnih humanitarnih organizacija.³¹

Samo nešto kasnije, prvih dana jula te iste, 1863. godine, odigrao se najčuveniji okršaj američkog građanskog rata, bitka kod Getisburga, u kojoj je uz oko 8.000 poginulih bilo i više od 28.000 ranjenih. I ovde je neadekvatna medicinska pomoć doprinela da se broj smrtno stradalih i patnje ranjenih umnogostruče.

Sa druge strane, u to vreme naglo se razvijaju novinarstvo i sredstava saobraćaja i veze. To je imalo za posledicu da su informacije, uključujući vesti o velikim bitkama i stradanjima, počele da se šire svetom do tada neviđenom brzinom.

Premda se prvi parobrodi pojavljuju još krajem XVIII veka, oni se usavršavaju i masovno koriste u XIX veku; železnički saobraćaj razvija se već u prvoj polovini XIX veka; prvi podmorski telegrafski kabl postavljen je između Engleske i Francuske u Lamanšu 1845, a prva interkontinentalna poruka preneti je 1858. godine kablom sprovedenim ispod Antarktika između Njufaundlenda u Americi i Irske.

Ovi događaji, izveštavanje o njima u medijima i, na toj osnovi, porast saznanja i društvene svesti o užasnim, a sasvim nepotrebnim žrtvama, doprineli su stvaranju klime koja je pogodovala zaključenju prvog višestranog međunarodnog sporazuma za zaštitu vojnih ranjenika.

I zaista, već naredne 1864. godine u Ženevi je održana međunarodna diplomatska konferencija koja se završila potpisivanjem Konvencije o poboljšanju sudbine vojnih ranjenika u vojskama u ratu. Tim dokumentom udareni su temelji savremenog humanitarnog prava.³² U narednim godinama ono se ubrzano razvija i kodifikuje putem niza međunarodnih ugovora, koji uz određene naknadne izmene ili čak bez njih, važe i danas.

³¹ ICRC History, icrc.org/en/who-we-are/history.

³² O Konvenciji će više reći biti kasnije.

Glava II

ŽRTVE RATA I NJIHOVA ZAŠTITA

I. ŽRTVE RATA

1. Pojam žrtava rata

Međunarodno ratno pravo u užem smislu (onaj deo prava oružanih sukoba koji se odnosi na izvođenje neprijateljstava, posebno na zabranjena i dozvoljena sredstva i metode ratovanja) poznaje deobu na borce i civile odnosno na borce i neborce. Ona je, razume se, izvršena prema tome da li odnosna lica učestvuju u neprijateljstvima ili ne. Iz toga sleduju i određena pravila o postupanju sa takvim licima.

Naprotiv, međunarodno humanitarno pravo, kao deo prava oružanih sukoba, rukovodi se prvenstveno čovekoljubljem - smanjenjem patnji ljudskih bića i njihovom zaštitom. Stoga se ono ne bavi borcima i neborcima, već žrtavama rata, pri čemu se kao takvi posmatraju svi, pa i oni koji neposredno učestvuju u neprijateljstvima. Na ovaj ili onaj način, rat pogađa živote, zdravlje, imovinu, dobrobit itd. svih ljudi koji imaju nesreću da ga makar posredno iskuse.

U skladu s tim, žrtvama rata moglo bi se nazvati celokupno stanovništvo sukobljenih strana, a uz njega i državljani neutralnih država koji su u vezi s ratom pretrpeli nekakav gubitak (izgubili život, zdravlje, imovinu i slično) ili su doživeli ozbiljnu neprijatnost.

Ipak, obično se ovaj pojam koristi u užem značenju i obuhvata razne kategorije žrtava oružanih sukoba – civile (decu, žene, starce, ranjenike, bolesnike itd.) ali i pripadnike oružanih snaga koji spadaju u kategoriju ranjenika, bolesnika i brodolomnika, odnosno lica koja su dospela u ratno zarobljeništvo. Međunarodno pravo priznaje ovim licima pravnu zaštitu.³³

Neki autori tvrde da je od 3.600. g. pre n. e. do 1974. godine bilo 1,1 do 2 milijarde civilnih i vojnih žrtava svih ratova. Po drugima, za poslednjih 3.400 godina u ratovima je stradalo između 150 miliona i 1 milijarde ljudi, od čega 108 miliona samo u XX veku.³⁴

Ukratko ćemo izneti podatke koje navodi jedan autor, jer su oni nešto detaljniji i, makar naoko, precizniji. Po njemu, između 3.000. pre n. e. i 1990. godine, svi ratovi odneli su 151.392.000 ljudskih života. On se upušta u detaljisanje pa, izdvajajući razne periode, tvrdi da je u ratovima stradalo: u arhaično vreme 56.000, u antičkom svetu 138.000, u klasičnom periodu 3.650.000, u srednjem veku 2.474.000 i u modernom dobu 145.074.000 ljudi. Ili, prevedeno u procenat, arhaičnom vremenu pripada 0,035%, antici - 0,091%, klasičnom periodu - 2,411%,

³³ Više: Jakovljević B. 1958, 312-318; Vučinić Z. 2006, 231-331.

³⁴ Hedges C. 2003, 1.

srednjem veku - 1,634%, a modernom dobu čak 95,827% svih onih koji su izgubili život u nekom ratu.³⁵

Isti autor sugerise da se 73% ratom izazvanih smrti dogodilo u XX veku, te da pošto je još 23% zabeleženo u periodu 1500-1900. g. iz toga sledi da na moderna vremena (koja za njega počinju 1500. godinom) otpada oko 96% svih smrti. Dalje objašnjava da pošto na srednji vek otpada 1,6% i na klasični period 2,4%, u ta dva razdoblja, koja se po njemu prostiru između 500. g. pre n. e. i 1.500. godine, dogodilo 4% svih ratom izazvanih smrti. Najzad, arhaični i antički periodi, koji su po njemu trajali od 3.000. pre n. e. do 500. pre n. e., videli su svega 0,1% svih sa ratom povezanih smrti. Autor daje i udele po vekovima koji pripadaju modernim vremenima, pa precizira da od svih ratom izazvanih smrti u poslednji 5.000 godina, na XVI vek otpada 1%, na XVII vek 4%, na XVIII vek 4,6%, na XIX vek skoro 13% i, kao što je već istaknuto, na XX vek (zahvaljujući Prvom i Drugom svetskom ratu) čak od 73%. Pisac se osvrnuo i na geografsku stranu, istakavši da je utvrdio da se oko polovine svih bitaka i ratova od 3000. g. pre n. e. do kraja XX v., dogodilo u Evropi. Na toj osnovi zaključio je da su moderno doba i tlo Evrope, najnasilnije vreme odnosno područje.³⁶

Ma koliko bili zanimljivi i privlačni, moramo se vrlo oprezno odnositi prema takvim podacima i tvrdnjama, i to iz mnogo razloga:

- Prvo, ne radi se nekim pouzdanim naučnim metodom precizno izmerenim vrednostima, već o procenama. Niko nije uredno pratio i beležio svaki rat i svaku smrt, na svim prostorima i to tokom 5.000 godina, niti je takvo nešto uopšte moguće. Zapravo, nema stvarnog načina da se utvrdi koliko je ratova i njihovih žrtava bilo širom planete čak ni u pojedinim kraćim razdobljima, npr. u samo jednom odabranom veku. Budimo, realni, za ogroman broj ratova zapravo nismo ni čuli, nemamo saznanje da su se odigrali, a tim pre nemamo nikakvu predstavu o tome koliko su koštali u ljudskim životima;

- Drugo, do iznetih podataka nije se došlo na osnovu temeljnog proučavanja istorijske i arheološke građe, već primenom matematičkih operacija koje u ozbir uzimaju izvesne periode i događaje i onda putem određenih postupaka računanja izvode zaključke na širem planu. To iz ugla matematike može biti ispravno, u smislu da daje razumne okvire statističke verovatnoće, ali ne znači da je pogodno za primenu na složene društvene odnose i događaje, posebno one koji su u tesnoj vezi sa ljudskim emocijama. Jednako kao i ljubav, radost, sreću, mir itd. isto tako je nemoguće objektivno izmeriti i negativne pojave, kao što su tuga, bes itd., pa tako i rat i ono što ga prati;

- Treće, čak i danas je sporno šta je to zapravo rat i kada on postoji tj. da li je na delu rat ili nešto drugo - prevrat, pobuna, revolucija, ustanak, oružana intervencija itd. Već je bilo reči o tome da i pored mnoštva ponuđenih definicija rata, kao i nastojanja da se rat odvoji od sličnih pojava putem uvođenja određenih kvantitativnih kriterijuma u smislu minimalnog broja žrtava i minimalne dužine trajanja sukoba, to niti je opšte prihvaćeno, niti može da izdrži ozbiljnu kritiku. I u naše vreme ocena da li određeno dešavanje predstavlja rat zavisi od toga ko je daje. Ne radi se samo o različitim pogledima teoretičara, zasnovanim na njihovim drugačijim polazištima, već i vlade najvećih svetskih sila, pa i stalnih članica Saveta bezbednosti UN, često ne mogu da postignu saglasnost po tom pitanju. S tim u vezi, ako se ne može uvek na nesporan način kvalifikovati sukob čiji smo svedoci, kako može bilo ko da prepozna, izdvoji i prebroji sve ratove i, na toj osnovi, njihove žrtve?

- Četvrto, nezavisno od svega rečenog, čak i danas se ne mogu pouzdano utvrditi žrtve oružanih sukoba, pa ni onih koji se odvijaju pred nama. Ovo zato što svaka strana iz propagandnih razloga krije ili znatno umanjuje gubitke u redovima svojih boraca, a preuveličava one kod protivnika; što u informacijama koje saopštavaju, sukobljene strane ponekad znatno uvećavaju žrtve među svojim

³⁵ Eckhardt W. 1990/1991, 80-82.

³⁶ *Ibid.* 83-84.

civilima, da bi ih stavile na dušu neprijatelja i pridobile saosećanje i podršku drugih država i svetske javnosti; što se za mnoge koji su stradali u ratu objektivno nikada ne sazna, dok se, naprotiv, u ratne žrtve broje i mnogi oni koji su stradali u vreme rata, ali ne od rata; itd.

- Peto, statistika o kojoj je reč završava se 1990. godinom, dakle nije obuhvatila ono što se dogodilo u proteklih više od tri decenije. A za taj period karakteristični su novi, drugačiji sukobi, kao što su oni koji imaju mešoviti karakter, sukobi sa velikim terorističkom organizacijama i mnogo drugoga o čemu je već bilo reči. Došlo je, dakle, do suštinskih promena, koje nije uvek lako prepoznati i na pravi način vrednovati. Tako npr. smatra se da je samo u 2019. godini u građanskom ratu u Siriji živote izgubilo 11.244 ljudi, da ih je 20.882 poginulo u Jemenu, u građanskom ratu u kojem učestvuje i teroristička Al Kaida, a u koji se umešao i jedan broj stranih zemalja, te da je te iste godine čak 35.588 ljudi izgubilo život u okviru Rata protiv narko-kartela u Meksiku, poznatog i kao Meksički drogeraški rat.³⁷ Šta od toga može da se broji kao rat (I, sledstveno, žrtve rata) i zašto je pitanje na koje nije lako odgovoriti.

Kao što stalno raste broj stanovnika Zemlje i razvijaju se nova oružja i sredstva borbe, tako raste i broj žrtava velikih oružanih sukoba.

Na to je donekle ukazala i već navedena statistika o žrtvama ratova koji su vođeni u poslednjih 5.000 godina. Čak i ako je iz pomenutih razloga ne možemo bezrezervno prihvatiti, moramo priznati da ona pravilno odslikava tendencije o kojima je reč. Radi sticanje što potpunije slike, dodaćemo još nekoliko podataka, s tim da su oni vezani za konkretne oružane sukobe.

Primeru radi, u poznatoj bici kod Kane u III v. pre n. e. koja se smatra prvom bitkom u istoriji sa masovnim žrtvama, Rimljani su imali 48.000 mrtvih, a Hanibal ("svega") 5.700. Međutim, već je Napoleon u Rusiji 1812. izgubio skoro 600.000 vojnika.

Među oružanim sukobima koji su izazvali najveće žrtve su, van svake sumnje, Tridesetogodišnji rat (1618–1648) koji je sa oko 10 miliona mrtvih opustošio zapadnu Evropu, a naročito dva svetska rata: u prvom je poginulo ili umrlo od zadobijenih rana skoro 9,8 miliona, a u drugom preko 51,5 miliona ljudi. Tome treba dodati da je, po sadašnjim zvaničnim statistikama Rusije, samo SSSR imao čak 27 miliona poginulih (a ne 20 miliona, kako se ranije smatralo) što znači da je i ukupan broj žrtava za toliko veći od navedenog.

I ratovi koji su vođeni posle Drugog svetskog rata imali su za posledicu ogromne ljudske gubitke. Između ostalog, u ratu u Koreji (1950-1953) poginulo je oko 3 miliona, a u Vijetnamu (1964-1973) 1,85 miliona ljudi.³⁸

³⁷ Oružani sukob između narko kartela za prevlast u regionalnim okvirima, sa jedne strane, i istovremeni sukob vlade Meksika sa tim kartelima, sa druge strane. Traje više od 15 i po godina (od 11. 12. 2006). Do sredine 2022. godine odneo je više od 85.000 ljudskih života od čega 4.500 na strani snaga vlade i više od 80.000 među kartelima (oko 14.500 mrtvih samo u okršajima sa vojskom i policijom). Ne radi se (samo) o uličnim obračunima, kakvi su bili karakteristični za američku mafiju s početka XX veka, već o akcijama koje u nekim slučajevima liče na prave male vojne operacije. Uostalom, na strani vlade učestvuje pored policije i žandarmerije i meksička vojska sa oko 300.000 svojih pripadnika, uključujući i marince kojima se suprotstavlja više od 100.000, a po nekim procenama i do 390.000 odlično naoružanih vojnika narko kartela.

³⁸ Ovo je najčešće korišćena procena. Neki izvori, međutim, smatraju da je u Vijetnamu poginulo više od

Uz one koji su izgubili život, svaki rat nosi mnogostruko više ostalih žrtava – ranjenika (posebno onih koji su ostali invalidi), lica s trajnim ili privremenim psihičkim poslasticama, siročadi, neutešnih roditelja kojima su stradala deca, itd.

Ovde je iz mnogo razloga korisno podsetiti na Kalinga rat (261. pre n. e.) i njegove posledice. Ašoka, vladar Maurijskog carstva (u to vreme jedno od najvećih i najmnogoljudnijih u svetu) napao je sa ogromnom silom od 400.000 vojnika mnogo slabiju državu Kalinga, potukao je i pripojio svojoj imperiji. Međutim, pošto se suočio sa ogorčenim otporom, to je učinio po cenu strahovitog krvoprolića. Odlučujuća bitka bila je tako surova da su vode reke Daje, pored koje su se sukobili protivnici, bile crvene od krvi. Navodno je tada ubijeno više od 100.000 ratnika i civila samo na strani Kalinga, uz još najmaje 10.000 žrtava u redovima napadača (neki izvori govore o čak 250.000 mrtvih na obe strane). Videvši mnoštvo leševa ljudi, konja i slonova; bespomoćne ranjenike i siročad; strahovita razaranja i patnju koje je pričinio; Ašoka je doživeo dušeni potres i iskreno kajanje. Prihvatio je budizam, počeo da propagira mir i do kraja života, narednih 30 godina (umro je 232. pre n. e.) više ni sa kim nije ratovao.

Najčešća podela žrtava rata je na: 1) ranjenike i bolesnike u ratu na kopnu odnosno ranjenike, bolesnike i brodolomnike u ratu na moru; 2) ratne zarobljenike i 3) civilno stanovništvo.

Ona ima osnov u Ženevskim konvencijama za zaštitu žrtava rata (1949).

U okviru svake od pomenutih grupa mogle bi se izvršiti dodatne podele (npr. unutar civilnog stanovništva na decu, žene, stare, bolesne, civilne ranjenike itd.) kao što je s, druge strane, moguće da jedno lice istovremeno spada u nekoliko kategorija žrtava rata – npr. ratni zarobljenik koji je mlađi od 18 godina, a koji je zarobljen kao ranjeni brodolomnik.

2. Najvažniji pravni izvori u materiji zaštite žrtava rata

Najvažniji pravni izvori koji jamče i uređuju zaštitu žrtava rata zapravo su isti oni koji su najvažniji izvori humanitarnog prava, pa i prava oružanih sukoba uopšte.

Tu naročito spadaju ona pravila međunarodnog ratnog i humanitarnog prava kojima su zabranjena određena posebno nečovečna sredstva i određeni načini ratovanja odnosno kojima su regulisana prava i pružena zaštita pojedinim posebno ugroženim kategorijama lica (ranjenici, ratni zarobljenici, i dr.).

Položaj žrtava rata uređen je međunarodnim običajnim pravom, a kada je reč o univerzalnim međunarodnim ugovorima, naročito Haškim konvencijama (1899. i 1907), Ženevskim konvencijama o zaštiti žrtava rata (1949), dopunskim protokolima I-II uz njih (1977) i nizom drugih važnih međunarodnih sporazuma.

3 miliona ljudi, te da su i američki gubici dvostruko veći od zvaničnih 58.220 (po najnovijim podacima 58.281 mrtvih uz još 1.584 nestalih) odn. da su najmanje veći od 90.220. Ono u čemu se svi slažu jeste da su ogromnu većinu žrtava rata činili vijetnamski civili.

Između ostalog, od značaja su brojni višestranu međunarodni ugovori kojima se zabranjuju određena sredstva borbe (npr. Konvencija o zabrani usavršavanja, proizvodnje i stvaranja zaliha bakteriološkog odn. biološkog i toksičkog oružja i o njihovom uništavanju, 1972; Konvencija o zabrani upotrebe u vojne i druge neprijateljske svrhe tehnike za menjanje životne sredine, 1976; Konvencija o zabrani upotrebe, skladištenja, proizvodnje i prometa protivpešadijskih mina i o njihovom uništavanju, 1997; i dr.) ili pruža posebna zaštita određenim objektima (npr. Konvencija za zaštitu kulturnih dobara u slučaju oružanog sukoba, 1954).

On je posredno regulisan i statutima međunarodnih *ad hoc* krivičnih tribunala, kao i Rimskim statutom (1998) kojim je osnovan Međunarodni krivični sud, utoliko što su tim dokumentima, između ostalog, predviđeni mehanizmi za kažnjavanje onih koji su učinili ratne zločine i zločine protiv čovečnosti.

II. VOJNI RANJENICI, BOLESNICI I BRODOLOMNICI

Mada su određena običajna pravna pravila postojala i ranije, razvoj međunarodnopravne zaštite vojnih ranjenika, bolesnika i brodolomnika, najneposrednije je vezan za Ženevsku konvenciju iz 1864.

1. Ženevska konvencija (1864)

Prelomni momenat u razvoju savremenog humanitarnog prava bila je međunarodna diplomatska konferencija koju je 1864. sazvao Federalni savet Švajcarske radi usvajanja međunarodnog sporazuma koji bi na širokom međunarodnom planu uređio pitanje poboljšanja položaja ranjenika i bolesnika u ratu na kopnu. Od ukupno 25 pozvanih (praktično sve u tom trenutku priznate suverene države sveta) na konferenciji su učestvovali predstavnici 16 država.

Konferencija je trajala od 8. do 22. avgusta 1864, kada je potpisana Konvencija o poboljšanju sudbine vojnih ranjenika u vojskama u ratu. Njen značaj je istorijski. To je bio prvi slučaj uređenja zaštite ranjenika i bolesnika putem univerzalnog (sveopšteg) međunarodnog ugovora. Naime, premda u trenutku potpisivanja Konvencija nije bila univerzalnog karaktera (potpisao ju je samo jedan broj evropskih zemalja) ona je zaključena sa namerom da jednog dana vezuje sve države sveta.

Ova očekivanja su ubrzo ispunjena. Mada je Konvenciju odmah potpisalo samo 12 država,³⁹ do kraja 1864. krug članica popeo se na 14⁴⁰ i u narednim godinama nastavio da se širi. Već 1864, Konvencija je imala 21, do kraja XIX veka – 43, u vreme svoje prve revizije (1906) tačno 50 članica, a

³⁹ Baden, Belgija, Danska, Francuska, Heslen, Holandija, Portugalija, Pruska, Španija, Švajcarska i Viremburg.

⁴⁰ Konvenciju su decembra te iste, 1864. godine, potpisale Norveška i Švedska.

1907. godine čak 57 članica.⁴¹ To je bio zaista veliki uspeh, posebno kada se ima u vidu da je 1907. u svetu bilo ukupno 64 suverenih država.

1. Osnovna rešenja Konvencije

Konvencija je u ukupno 10 članova, regulisala zaštitu vojnih ranjenika i, sa druge strane, status i zaštitu medicinskog i pomoćnog osoblja, medicinskih objekata i dobara (materijala).⁴²

Najkraće rečeno, utvrđeno je da će ambulante i vojne bolnice biti priznate kao neutralne i da će ih, kao takve, zaraćene strane poštovati i štiti, sve dok se u njima nalaze ranjenici i bolesnici, s tim da neutralnost prestaje ako ove ambulante ili bolnice zauzmu vojne snage.

Lica koja pripadaju intendantskoj, medicinskoj, administrativnoj i transportnoj službi i vojni sveštenici uživaju istu zaštitu kad su na dužnosti i sve dok ima ranjenika kojima je potrebna pomoć. Kada neprijatelj zauzme odnosno područje, pomenuta lica nastavljaju da obavljaju svoje funkcije u bolnici ili ambulanti u kojoj služe ili se mogu povući da bi se spojili sa jedinicama kojima pripadaju. U slučaju prestanka njihovih funkcija radi spajanja sa vojskom kojoj pripadaju, snage pod čijom vlašću su bili dostavljaju ih neprijateljskim predstražama.

Dobra vojnih bolnica podležu zakonima rata i lica koja su bila u službi u tim bolnicama mogu prilikom povlačenja poneti sa sobom samo one predmete koji su u njihovom privatnom vlasništvu. Za razliku od toga, u istim okolnostima ambulante imaju pravo da zadrže svoju opremu.

Komandantni zaraćenih sila dužni su da apeluju na humanost stanovništva i da ga obaveste da će u slučaju humanog ponašanja ono uživati neutralnost. Prisustvo bilo kog ranjenog borca koji je dobio sklonište i brigu u privatnoj kući obezbeđuje toj kući zaštitu. Stanovnik koji je pružio sklonište ranjeniku izuzima se od obaveze pružanja smeštaja vojsci i od dela drugih vojnih kontribucija.

Posebno su važna rešenja iz st. 6, prema kojima se moraju pokupiti i zbrinuti svi ranjeni ili bolesni borci, ma kojoj naciji pripadali. Kada to prilike dopuštaju i uz saglasnost obeju strana, vojni komandanti mogu odmah predati neprijateljskim predstražama borce ranjene u okršaju. Oni za koje se posle oporavka proceni da nisu sposobni za vojnu službu, vraćaju se u svoju zemlju. I ostali mogu biti poslani u otadžbinu, pod uslovom da više ne učestvuju u datom oružanom sukobu. Lica koja se evakušu i osoblje koje ih sprovodi smatraju se apsolutno neutralnim.

⁴¹ *Convention for the Amelioration of the Condition of the Wounded in Armies in the Field, Geneva, 22 August 1864*, State Parties, ICRC, <https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/Treaty.xsp?action=openDocument&documentId=477CEA122D7B7B3DC12563CD002D6603>.

⁴² Za tekst vidi: *Convention for the Amelioration of the Condition of the Wounded in Armies in the Field, Geneva 22 August 1864*, ICRC, <https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/Treaty.xsp?documentId=477CEA122D7B7B3DC12563CD002D6603&action=openDocument>.

Jedno od najvažnijih rešenje je usvajanje (čl. 7) jedinstvene zastava za bolnice, ambulante i lica koja se evakušu – crveni krst na beloj pozadini. Kao znak raspoznavanja belu traku sa crvenim krstom može da nosi oko ruke osoblje koje uživa neutralnost.

Odredbom iz čl. 8. precizirano je da se o izvršenju Konvencije staraju vojni komandanti zaraćenih armija, poštujući uputstva od svojih vlada i u skladu sa opštim načelima utvrđenim Konvencijom.

Prema izloženom, ne samo da je Konvencija kodifikovala određene principe koji su već bili deo opšteg običajnog međunarodnog prava, već je predstavljala progresivni razvoj međunarodnog prava u ovoj oblasti, unevši važna nova rešenja kao što su ona o smeštaju ranjenika u privatne kuće ili o jedinstvenom znaku raspoznavaja zaštićenih lica (crveni krst).

2. Praksa primene Konvencije

Svrha svih pravnih propisa, pa i onih iz domena međunarodnog prava, jeste da budu dosledno primenjeni, da se po njima zaista i postupa.

To, razume se, važi i za Ženevsku konvenciju iz 1864. Njeno usvajanje izvršilo je pozitivan uticaj na praksu na dva načina – neposredno i posredno, a uticalo je i na razvoj kulture ljudskih prava.

Konvencija je primenjena u praksi vrlo brzo nakon što je potpisana.

To se dogodilo u austrijsko-pruskom (1866), a zatim i u francusko-pruskom (1870-1871), rusko-turskom (1876-1878), srpsko-bugarskom (1885), špansko-američkom (1889) i drugim ratovima.

Nakon što je 1906. odnosno 1929. doživela određene izmene i dopune, Konvencija je našla primenu i u Prvom i u Drugom svetskom ratu.

Već u austrijsko-pruskom ratu (1866), dakle, samo 2 godine nakon njenog potpisivanja, pokazale su se koristi koje Konvencija pruža. Između ostalog, 12 nacionalnih humanitarnih društava poslalo je pomoć medicinskim službama obeju zaraćenih strana, obezbeđujući medicinske ekipe, ambulante, potrepštine i novac.⁴³

Posebno važno je to što je Konvencijom stvoren međunarodno priznati znak kojim se označavaju i štite sanitetske službe u vojskama i humanitarne organizacije za pružanje pomoći ranjenim i bolesnim pripadnicima oružanih snaga. Reč je o Crvenom krstu (crveni krst na beloj podlozi) odnosno alternativno o Crvenom polumeseću, a u najnovije vreme i o Crvenom kristalu. Ovaj znak spasio je mnoge živote širom sveta.⁴⁴

⁴³ Durand A. 1981, 16.

⁴⁴ Tako što je jasno ukazao na neutralnost i nepovredivost odnosnih lica i objekata (bolnica, ambulanti, sanitetskih brodova i sl.) i time ih zaštitio od napada.

Štaviše, Konvencijom je suštinski osnovan Crveni krst kao međunarodna nevladina humanitarna organizacija koja je zatim učinila izuzetne usluge ranjenicima, bolesnicima, drugim nesrećnicima, pa i čovečanstvu u celini.⁴⁵

Ostvarujući svoje ciljeve Crveni krst je preduzimaо konkretne korake u vreme mnogih oružanih sukoba, uključujući i oba svetska rata – starao se o prikupljanju i raspodeli lekova, zavoja, ćebadi i druge humanitarne pomoći, vršio posete zarobljeničkim logorima i nadzor nad položajem ratnih zarobljenika; organizovao i obezbeđivao pomoć civilnom stanovništvu, repatrijaciju dece, pomoć izbeglicama i dr. Uz to inicirao je održavanje međunarodnih konferencija i učestvovao u izradi i usvajanju međunarodnih konvencija o zaštiti žrtava rata.

Tokom vremena, Crveni krst je proširio svoje angažovanje i na neke situacije koje ne proističu iz oružanog sukoba, uključujući pružanje pomoći žrtvama prirodnih katastrofa, pomoć izbeglicama koje nisu posledica rata, posete političkim zatvorenicima i slično. Premda veoma važan, taj deo aktivnosti ove humanitarne organizacije je iz ugla međunarodnog prava oružanih sukoba manje zanimljiv.

Konvencija je na praksu uticala i na posredan način. Doprinela je stvaranju opšte klime povoljne za, koliko je to moguće, humanizaciju rata, i konkretno, zbrinjavanje i zaštitu ranjenika. Pojedine države su, štaviše, učinile i mnogo više od onog na šta ih je obavezivala Konvencija, pružajući tako dokaz prave čovečnosti.

Dobar primer je Srbija. Kada je, za vreme rata protiv Bugarske 1885. uvidela da protivnik nema organizovani sanitet, te da njegovi ranjenici ostaju prepušteni sami sebi, ona je na jedan dan prekinula rat da bi propustila konvoje sa sanitetskom pomoći, upućene Bugarskoj iz Beča. Međutim, vlada Srbije nije se zadovoljila time. Iz svojih magacina dodala je lekove, ćebad, krevete i druge potrepštine za otvaranje jedne bolnice u Bugarskoj. Drugim rečima, poklonila je svoje zalihe svom neposrednom neprijatelju, zemlji sa kojom je trenutno bila u ratu. Za ovaj u istoriji ratovanja nezabeležen čin, Međunarodni Crveni krst dodelio je posebno priznanje Crvenom krstu Srbije, a u holu zgrade Međunarodnog Crvenog krsta u Ženevi stoji tabla na kojoj piše: "Budi tako human kao što je bila humana Srbija 1885. godine!"⁴⁶

Konačno, jedan od važnih posrednih uticaja Konvencije na praksu je i njen opšti uticaj na razvoj kulture poštovanja ljudskih prava. Danas nikome ne treba objašnjavati da se i prema neprijateljskim ranjenicima i bolesnicima, ali i ratnim zarobljenicima i civilima mora postupati čovečno, uvažavajući njihova prava.

Sve rečeno ne znači da u praksi nije bilo ili nema slučajeva drastičnog kršenja Konvencije. U tom pogledu dovoljno je podsetiti na krajnje nečovečan odnos

⁴⁵ O njemu će više reći biti kasnije.

⁴⁶ *Crveni krst: budi human kao Srbija*, 5. 12. 2012, serbia.com/srpski/budi-human-kao-srbija-2/; Dašić D. 2014, 80.

Nemaca prema zarobljenim crvenoarmejcima u Drugom svetskom ratu, uključujući i ranjene i bolesne,⁴⁷ a posebno na njihovu praksu da u nekim slučajevima jednostavno na licu mesta ubijaju protivničke ranjenike.

Tako su samo na Zlatiboru 30. 11. 1941. Nemci streljali sve nepokretne partizanske ranjenike koje su tu našli (njih preko 120) a u bici na Sutjesci (1943) ubili su oko 1.000 ranjenika i bolesnika, a uz njih još i 26 lekara, 9 referenata saniteta i oko 460 bolničarki i žena boraca, zaduženih za rad u Centralnoj bolnici.⁴⁸

3. Uticaj Konvencije na razvoj humanitarnog prava

Ako se izuzme Pariska deklaracija (1856) koja se odnosila samo na pomorski rat,⁴⁹ Ženevska konvencija (1864) bila je prvi savremeni višestrani sporazum iz materije ratnog i humanitarnog prava, a u svakom slučaju prvi takav sporazum isključivo iz domena humanitarnog prava. Svi ostali ugovori iz ove oblasti, sledili su za njom. Takođe, rešenja Konvencije bila su putokaz i za nacionalna zakonodavstva država.

Prvi dalji koraci bili su preduzeti radi unapređenja same Konvencije. Naime, i pored svih pozitivnih rezultata, brzo su isplivali problemi u vezi sa tumačenjem i primenom nekih njenih rešenja. Na njih su ukazali već austrijsko-pruski rat 1866. i francusko-pruski rat 1870-1871. Uz to, sasvim logično, javila se i težnja da se principi Konvencije prošire i na rat na moru.

To je dovelo do održavanja u Ženevi 1868. Druge konferencije, koja je pripremila novih 15 članova. Konvencija je dopunjena novim rešenjima i proširena na pomorski rat, uključujući zaštitu brodolomnika. Države, međutim, nisu bile spremne da prihvate ovu reviziju.

U to doba najvažnije svetske sile vodile su brojne oružane sukobe uključujući i prljave ratove u okviru kolonijalnih osvajanja, pa nisu bile voljne da sebi uskraćuju slobodu akcije. Ipak, to ne znači i da su ovi naponi bili sasvim uzaludni. Premda nisu zvanično stupile na snagu, pomenute dopune doživele su primenu u praksi – strane koje su učestvovala u nekim od najvažnijih oružanih sukoba toga vremena (francusko-pruski rat 1870-1871, špansko-američki rat 1898) složile su se da će poštovati ta rešenja. Dakle, premda revidirana konvencija iz 1868. nikada nije stupila na snagu, u njoj sadržana pravila su primenjena, mada u ograničenom obimu (na osnovu bilateralnog dogovora zaraćenih strana).⁵⁰

⁴⁷ Po logici stvari ratni zločini protiv ranjenih i bolesnih pripadnika oružanih snaga protivnika najčešće se događaju kada ta lica padnu u zarobljeništvo. Za neke od primera iz prakse, vidi: Lopičić-Jančić J. Đ. 2005; Lopičić-Jančić J. Đ. 2012¹.

⁴⁸ Nik A. 1989, 271, 276, 278-284.

⁴⁹ Njena rešenja iscrpljivala su se u samo 4 rečenice vezane za zabranu gusarenja, neutralnu imovinu i blokadu.

⁵⁰ Lopičić-Jančić Jelena Đ. 2011, 112; Jončić V. 2012, 57-58.

U narednim godinama dolazi do razvoja ratnog i humanitarnog prava, sa snažnim osloncem upravo na Konvenciju iz 1864. Ona je postala temelj niza sličnih, ali sve šire koncipiranih međunarodnih ugovora, čiji je cilj bio da se izvođenje neprijateljstava podvrgne jasnim pravnim pravilima, a naročito da se osigura humano postupanje prema ranjenicima i bolesnicima i drugim žrtvama rata.

U tom smislu može se zaključiti da je jamčenjem načela zaštite ranjenika prvi put na širokoj ugovornoj osnovi jasno istaknuta neophodnost ograničenja vojne potrebe u korist principa humanosti, što je dovelo do toga da su relativno brzo osnovne ideje zaštite ranjenika i bolesnika proširene i na zaštitu drugih kategorija žrtava rata.⁵¹

Pre svega, sama Konvencija doživela je revizije 1906. i 1929, da bi kasnije, u novom tekstu, znatno izmenjena i dopunjena, kao Prva ženevska konvencija, postala deo i danas važećeg kompleta od četiri Ženevske konvencije o zaštiti žrtava rata (1949), dopunjenih protokolima I i II (1977) i III (2005).

Izmenama iz 1906. zaštita koju je obezbedila Konvencija proširena je i na vojne bolesnike. Užasni Prvog svetskog rata i svest o stradanjima vojnih ranjenika i bolesnika, doveli su do potpisivanja 1929. nove, još sadržajnije verzije Konvencije.

Nova revizija izvršena je posle Drugog svetskog rata, kada je, ponovo značajno izmenjen i dopunjen, ovaj sporazum pod nazivom Ženevska konvencija za poboljšanje položaja ranjenika i bolesnika u oružanim snagama u ratu, poznat i kao Prva ženevska konvencija, postao deo četiri Ženevske konvencije o zaštiti žrtava rata (1949).

Poređenja radi, dok je prvobitni tekst Konvencije iz 1864. imao samo 10 članova, I Ženevska konvencija iz 1949. ima 64 člana, ne računajući tekstove priloga, a uz to zaštita ranjenika, bolesnika i brodolomnika oružanih snaga na moru uređena je posebnim ugovorom (II Ženevska konvencija, 1949) koji, ne računajući priloge, ima 63 člana. Nije reč samo o mnogo većem broju odredbi, već su u pitanju daleko potpunija, preciznija i humanija rešenja.

Uz to, tačno 35 godina nakon potpisivanja Ženevske konvencije (1864), na Prvoj haškoj konferenciji (1899) 15 država je potpisalo Konvenciju o primeni načela Ženevske konvencije na pomorski rat. Povoljna klima stvorena razvojem humanitarnog prava dovela je do zaključenja i niza drugih važnih sporazuma iz materije ratnog prava.

U relativno kratkom periodu od 50 godina, između 1856.⁵² i 1907. sklopljeni su i stupili na snagu 14 međunarodnih sporazuma o pravilima ratovanja, međusobnim odnosima zaraćenih strana i njihovim odnosima s neutralnim zemljama, 4 sporazuma o zaštiti pojedinaca u ratu i oko 250 odredbi kojima su regulisana najznačajnija pitanja i utvrđena osnovna pravila vezana za rat na kopnu i moru.⁵³ Time je izvršena relativno sveobuhvatna kodifikacija međunarodnog prava u ovoj materiji.

⁵¹ Jovanović R. 1958, 319-320.

⁵² Ova godina se pominje jer je tada zaključena već pominjana Pariska deklaracija o pomorskom ratu koja je, kao što je već istaknuto, imala ograničeni domašaj.

⁵³ Obradović K., Šahović M., Despot M. 2002, 61-62.

Uz nagli razvoj međunarodnog humanitarnog prava, konkretna rešenja Konvencije i njom definisani principi prihvaćeni su i dalje razrađeni unutrašnjim propisima država.

Tako je npr. Srbija već 24. 3. 1876, što znači skoro 2,5 godine pre zvaničnog sticanja nezavisnosti (1878)⁵⁴ pristupila Ženevskoj konvenciji (1864). Već naredne, 1877, Srbija je usvojila i posebna „Ratna pravila po međunarodnom pravu“, koja u svoja 92 člana obavezuju vojnike da se u ratu ponašaju čovečno. Između ostalog, članom 25. bilo je precizirano da neprijatelju koji je ranjen na bojnopolju ili koji leži u bolnici mora biti pružena neophodna lekarska pomoć.

Doneta je i Naredba ministra vojnog za sve oficire, niže činove i redovne vojnike Knjaževske srpske stajaće vojske i narodne vojske (No. 838, 1877) koja je, mada samostalan akt, činila sastavni deo „Ratnih pravila“. U njoj su u 7 članova ukratko izložena načela Ženevske konvencije, a radi otklanja bilo kakvih nejasnoća, poslednji, 8. član glasio je: „Svaki oficir srpske vojske ima potpisati da je ovu naredbu pročitao”.⁵⁵ Smisao ovog akta bio je, očito, da sažme najvažnija rešenja vrlo obimnih Ratnih pravila po međunarodnom pravu i svede ih na osnovne principe koji će, s jedne strane, biti potpuno jasni i dostupni svakom oficiru, a sa druge, kao naredba ministra vojnog, predstavljati strogu obavezu sa svakog oficira.

Naredba izričito predviđa nepovredivost i zaštitu ambulanti, poljskih, drumskih, rezervnih, stalnih i privatnih bolnica; utvrđuje da su sva lica koja služe pri ovim ustanovama (svi lekari, apotekari, komesari, sveštenici, nosioci ranjenika, bolničari i posluga) nepovredivi za vreme rata, dokle god vrše svoju dužnost; precizira da svaki ranjenik koga su primili u nekakvu privatnu kuću postaje za tu kuću zaštitu; i dr.

Posebno je zanimljiv čl. 5. koji, između ostalog, propisuje:

„Za vreme bitke i pošto se bitka svrši, valja pokupiti sve ranjenike i bolesnike bez razlike – i svoje i neprijateljske; pri tome neprijateljski ranjenici i bolesnici mogu se odmah posle bitke predati neprijateljskim predstražama, ako komandant naredi i ako se obe strane tako dogovore, i ako okolnosti dopuste; a ako je to nemoguće, onda se i neprijateljski ranjenici i bolesnici leče u svojim bolnicama. Oni uživaju onakvu istu hranu, negu i lečenje, kao i naši bolesnici i ranjenici. Kada ozdrave, ako su postali nesposobni za vršenje vojničke službe, puštaju se i sprovode u njihov zavičaj, a ako su ozdravili tako, da bi mogli iznova učestvovati u borbi, onda se slobodni, no pod prismotrom zadržavaju u našoj zemlji, dokle rat traje, pa se posle puštaju u njihovu postojbinu. Usled toga ranjenici su nepovredivi ne samo dok su nesposobni za dalje ratovanje, nego i pošto ozdrave ne izgubivši tu sposobnost. Sve što ratni zakoni dopuštaju da se može učiniti s ranjenicima koji su tako potpuno ozdravili da bi se opet mogli boriti, to je da se pretvore u ratne zarobljenike.“

Naredba sadrži i mnoga druga pravila kojima se ne samo potvrđuju, već i dalje razrađuju rešenja Ženevske konvencije.

Jedna od zanimljivih odredbi je ona iz čl. 6. kojom je objašnjeno da je Turska molila da joj se prizna da umesto znaka crvenog krsta upotrebljava znak crvenog polumeseca, te da je Srbija 18.5.1877. izjavila „da će crvenom polumesecu na belo zastavi i povesci davati onu važnost i značaj koji u hrišćanskim državama ima crveni krst“.

⁵⁴ I pre zvaničnog sticanja nezavisnosti na Berlinskom kongresu (13. 7. 1878) Srbija je uživala priličnu dozu samostalnosti od Turske, održavala međunarodne odnose sa nizom država i bila članica jednog broja međunarodnih sporazuma.

⁵⁵ Tekst Ratnih pravila i Naredbe vidi u: Todorović V, 1999, 189-208. Više o ovim dokumentima: Lopičić J. 2012²; Jončić V. 2014, 231-247.

2. Ženevske konvencije o zaštiti žrtava rata (1949)

Ove konvencije su daleko najpoznatiji i najvažniji izvori savremenog ratno i posebno humanitarnog prava.

O njihovom značaju dovoljno svedoči podatak da one vezuju praktično sve države sveta.

Sredinom 2022. godine svaka od četiri Ženevske konvencije o zaštiti žrtava rata imala je po 196 članica, a kada je reč o dopunskim protokolima uz njih, Protokol I – 174, Protokol II – 169 i Protokol III – 79 članica.⁵⁶

Štaviše, njihova rešenja prerasla su u opšte (univerzalno) običajno međunarodno pravo, što znači da su obavezna za sve države, pa i one koje nisu potpisnice ovih konvencija.

Mada su od značaja i ostali pomenuti sporazumi, na položaj vojnih ranjenika, bolesnika i brodolomnika najneposrednije se odnose Ženevska konvencija za poboljšanje položaja ranjenika i bolesnika u oružanim snagama u ratu (I Ženevska konvencija, 1949) i Ženevska konvencija za poboljšanje položaja ranjenika, bolesnika i brodolomnika oružanih snaga na moru (II Ženevska konvencija, 1949).

Najprostije rečeno, vojni ranjenici, bolesnici i brodolomnici su pripadnici oružanih snaga (borci) kojima je zbog povrede, bolesti ili drugih fizičkih ili mentalnih poremećaja ili teškoća potrebna lekarska pomoć ili nega i koja se uzdržavaju od svakog akta neprijateljstva.⁵⁷

Mada suštinski imaju isti položaj kao ranjenici i bolesnici, brodolomnici su posebna kategorija koja se javlja samo u pomorskom ratu.

U principu mogu se, razume se, javiti i kao žrtve brodoloma u nekoj drugoj velikoj vodenoj masi, kao što je npr. jezero (neka jezera su veća od mnogih mora) ili reka. U takvim slučajevima pravila pomorskog rata primenjuju se po analogiji. Jasno je naime da se brodolomnicima zaštita jamči da bi se oni spasili od patnji i mučne smrti u sudaru sa vodenom stihijom odnosno vodenim beskrajem. U tom smislu bitno je poboljšanje položaja brodolomnika a ne striktno mesto gde se brodolom dogodio.

⁵⁶U članstvu Ženevskih konvencija su sve članice UN (njih 193), Sveta Stolica, Palestina i Kukova ostrva. *Geneva Conventions of 1949 and Additional Protocols, and Their Commentaries*, Treaties, States Parties and Commentaries; ICRC, ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/vwTreaties1949.xsp.

⁵⁷Radojković M. 1947, 74-78; Pictet J. S. 1952; Jovanović R. 1958, 319-323; Pictet J. S. 1960; *Protection of Wounded and Sick* 1971; Solf W. A. 1984, 237-248; Gaser H.-P. 1993, 33-40; Rabus W. 1995¹, 293-319; Vučinić Z. 2006, 245-352; Starčević M. 2010, 66-70; Lopičić Jančić J. Đ. 2011, 107-115; Lopičić-Jančić J. Đ. 2012¹; Lopičić-Jančić J. Đ. 2012³; Bothe M., Partsch K. J., Solf W. A. 2013, 93-208; Kleffner J. K. 2013¹, 321-358; Melzer N. 2016, 131-137.

Najkraće rečeno, brodolomnici su vojna lica koja se nalaze u opasnosti na moru ili u drugim vodama, prouzrokovanoj nesrećom koja je zadesila njih ili brod na kome se nalaze, a koja se uzdržavaju od svakog akta neprijateljstva. Pod tim uslovom, oni se smatraju brodolomnicima i za vreme spasavanja, sve dok ne steknu neki drugi status na osnovu relevantnih normi međunarodnog prava.

U istoriji je zabeleženo mnoštvo slučajeva kada su od protivničke vatre ili iz drugih razloga (nevremena, sudara, požara itd.) u ratu tonuli ratni brodovi, odnoseći na dno stotine, pa i hiljade života. Pa ipak, naročito kod potapanja velikih površinskih brodova, skoro uvek su neki od članova posade preživljavali, što znači da su makar u određenom periodu bili brodolomnici.

Tako je npr. kod potapanja nemačkog "Bizmarka" (*Bismarck*) 1941. g. od više od 2.200 članova posade preživelo 114; kod potapanja takođe nemačkog "Tirpica" (*Tirpitz*) 1944. g. od oko 1.300 članova posade preživelo je oko 200; kod potapanja britanskog broda "Hud" (*HMS Hood*) 1941. g., od 1.418 preživela su samo 3 člana posade.

Čak i u najvećoj pomorskoj tragediji u novijoj istoriji – potapanju nemačkog transportnog naoružanog broda "Vilhelm Gustlof" (*Wilhelm Gustloff*) od strane sovjetske podmornice, 30. 1. 1945, kada je za manje od jednog sata od 10.582 putnika i članova posade smrt u vodama Baltika našlo 9.343, ipak je spaseno 1.239 brodolomnika. U momentu kada su ga pogodila torpeda na brodu su se, pored članova posade, nalazili nemački oficiri, učenici škole podmorničara, pripadnice ženskih mornaričkih jedinica, ranjenici, bolesnici, i izbeglice, među kojima i oko 5.000 dece. Tragedija bi bila još veća da deo brodolomnika nisu spasili drugi nemački brodovi iz istog konvoja.

Svi ranjenici, bolesnici i brodolomnici, bilo kojoj strani da pripadaju, uživaju zaštitu. Oni ne smeju biti namerni cilj napada, niti namerno izloženi vatri.

Strane u sukobu obavezne su da u svako doba, a naročito posle okršaja, preduzmu bez odlaganja sve moguće mere da se pronađu i pokupe ranjenici, bolesnici i brodolomnici, da se zaštite protiv pljačke i zlostavljanja i da im se obezbedi potpuna nega, kao i da se pronađu mrtvi i da se spreči njihovo pljačkanje.

Kad god to prilike dopuste, zaraćene strane dužne su da zaključe primirje, prekid vatre ili lokalni sporazum u cilju uklanjanja, razmene i prenošenja ranjenika koji su ostali na bojnopolju.

Sa ranjenicima, bolesnicima i brodolomnicima mora u svakoj prilici da se postupa humano, a posebno im se mora u najkraćem roku pružiti medicinska nega i pomoć koju zahteva njihovo stanje. Među njima se ne sme praviti nikakva razlika zasnovana na bilo kojim drugim kriterijumima sem medicinskih.

Strana u sukobu koja je prinuđena da napusti (prepusti) ranjenike ili bolesnike svom protivniku dužna je da ostavi, ukoliko vojni razlozi to dopuštaju, jedan deo svog sanitetskog osoblja i materijala.

Ranjenici, bolesnici i brodolomnici koji padnu u ruke neprijatelju, a pripadnici su oružanih snaga protivnika, stiču status ratnih zarobljenika.

III. RATNI ZAROBLJENICI

1. Pojam ratnih zarobljenika

Najkraće rečeno, ratni zarobljenici su borci koji se nađu u vlasti neprijatelja.⁵⁸

Za razumevanje njihovog statusa bitna su četiri elementa:

1) oni su borci, što znači lica koja učestvuju odnosno imaju pravo da učestvuju u neprijateljstvima. Ono što je ovde posebno važno, oni nisu civili;

2) oni već po logici stvari pripadaju protivničkim oružanim snagama – u smislu međunarodnog prava ne mogu se zarobiti neutralni, saveznički, a tim pre sopstveni borci;

Neutralni vojnici po prirodi stvari ne učestvuju u neprijateljstvima, pa stoga nisu ni borci, a time ni ratni zarobljenici. I oni se u nekim izuzetnim situacijama mogu privremeno zadržati, razoružati i slično, ali se, strogo uzev, ne tretiraju kao ratni zarobljenici. Drugačije postupanje prema njima značilo bi akt neprijateljstva prema državi čijim oružanim snagama pripadaju. Uostalom, sam izraz “ratni zarobljenik” je isto što i “lice zarobljeno u ratu”, a ovde nema rata (sa neutralnom državom).

Pozicija savezničkih boraca slična je statusu sopstvenih. Glavna razlika je u tome što će, ako budu uhvaćeni u nedozvoljenim aktivnostima koje zahtevaju njihovo razoružavanje i hapšenje, u praksi nakon toga najverovatnije biti predati savezničkoj komandi na dalje postupanje.

Sopstveni borac se, kada tome ima mesta, može uhapsiti, pa i disciplinski ili čak krivično kazniti, ali se ne može zarobiti. U slučaju lišenja slobode on nema status ratnog zarobljenika već neki drugi (npr. status okrivljenog). Izuzetno, do njegovog zarobljavanja može doći ako učestvuje u nekom ustanku, pređe na protivničku stranu i slično, ali tada je on izgubio svojstvo pripadnika odnosnih oružanih snaga (ne samo da je izvan njihovog lanca komandovanja, već se i bori protiv njih) i postao neprijateljski borac, bez obzira na državljanstvo. Ovo, razume se, pod uslovom da ne bude tretiran kao izdajica, dezertar i slično, u kom slučaju se prema njemu ne postupa kao prema ratnom zarobljeniku, već se on suočava sa krivičnim gonjenjem.

3) oni su na neki način dospeli pod vlast neprijatelja. Razlozi koji su doveli do toga mogu biti različiti – ranjavanje, bolest, brodolom, predaja itd.;

4) u slučaju da se nađe u vlasti neprijatelja, svaki borac ima pravo na status ratnog zarobljenika i zaštitu koju mu pruža međunarodno pravo.

Izuzetak su samo oni koji su se ogrešili o to pravo, izvršivši ratni zločin ili neki drugi međunarodni zločin. Oni mogu biti suđeni i kažnjeni, ali ne zato što su neprijateljski borci, već zato što su zločinci koji su izvršili kažnjiva dela. Na isti način svaka država dužna je da za pomenute zločine procesuiru i kažnjava i propadnike sopstvenih oružanih snaga.

⁵⁸ O položaju ratnih zarobljenika tokom istorije i u naše vreme: Radojković M. 1947, 67-74; Ivanović Đ. 1958, 323-332; Pictet J. S. 1960¹; Dinstein Y. 1984, 37-46; Gaser H.-P. 1993, 41-45; Fischer H. 1995, 321-367; Jončić V. 2002; Ferguson N. 2004, 148-192; Jončić V. 2004; Lopičić-Jančić J. Đ. 2005; Vučinić Z. 2006, 252-277; Starčević M. 2010, 47-66; Krähenmann S. 2013, 359-412; *Department of Defense Law of War Manual* 2015, 511-643.

Mada se to na određeni način može odraziti na obim ili način njegovih prava i obaveza,⁵⁹ u principu nema značaja kog je čina ili koje vojne specijalnosti borac, koji su konkretni razlozi doveli do njegovog zarobljavanja i slično.

Činjenica da se od XIX, a naročito u XX javljaju sve veći ratovi, sa sve više učesnika (uključujući i dva svetska rata) imala je kao prirodnu posledicu i pojavu ogromnog broja ratnih zarobljenika, na raznim stranama.

Smatra se da je u Prvom svetskom ratu bilo oko 7 miliona, a u Drugom svetskom ratu skoro 12 miliona ratnih zarobljenika.

Po nekim izvorima, samo broj Nemaca palih u ratno zarobljeništvo u Drugom svetskom ratu prelazi cifru od 12 miliona, s tim da su od toga Britanci zarobili oko 3,6 miliona, Sovjeti – preko 3,2 miliona, Amerikanci – oko 3,1 miliona, Francuzi oko 950.000, itd.

Vredi napomenuti i to da je uvek i to na raznim stranama bilo i onih koji su odbijali da se predaju, čak i onda kada je situacija bila beznadežna. Većina njih borila se do smrti, ali su neki i preživeli. Premda se time izlazi izvan okvira teme (status odnosno zaštita ratnih zarobljenika) zanimljivo je podsetiti na dva takva slučaja iz Drugog svetskog rata.

U napadu Nemačke na SSSR 22. 6. 1941. jedna od prvih meta udara bila je tvrđava u Brestu, na samoj granici. Mada su mislili da će zbog faktora iznenađenja i ogromne nadmoći imati lak posao (branioci nisu dobili nikakvu pomoć jer su ih protivnici munjevitim prodorom odsekli od pozadine, a sovjetsku avijaciju uništili još na zemlji) Nemci su se suočili sa fanatičnim otporom koji je trajao do 29. juna, sve dok jedna od bombi bačenih na tvrđavu, težine 1,8 t, nije pogodila skladište municije. Ali i za tih 8 dana Nemci su imali oko 1.000 mrtvih i 700 ranjenih - više nego prethodno kod osvajanja pojedinih evropskih država. Poslednji branilac, major Pjotr Gavrilov (rus. *Пётр М. Гаврилов*) ranjen i potpuno iznemogao (lekari su morali da mu spasavaju život veštačkim disanjem) zarobljen je tek 23. 7. 1941, nakon što je zadnjim snagama pružio poslednji otpor ubivši ručnim bombama i vatrom iz pištolja nekoliko osvajača.

Poseban slučaj su japanski vojnici koje je kraj rata zatekao u nekoj zabiti na Pacifiku. Pošto su izgubili kontakt sa spoljnim svetom, godinama su se krili u džungli i ponašali kao u ratu, ne znajući da se on odavno završio.

Najpoznatiji među njima, obaveštajni oficir Hiro Onoda (*Hiroo Onoda*) predao se tek 9. 3. 1974, nakon što je 29 godina vodio sopstveni rat na Filipinima, ubivši tridesetak ljudi. Kad je konačno sa njim uspostavljen kontakt pristao je da položi oružje, ali je (sumnjajući u prevaru) postavio uslov da mu takvo naređenje izda neko od njegovih pretpostavljenih koga on lično poznaje. I zaista, pronađen je neki major, njegov bivši komandant, koji je doveden kod Onode i naredio mu da se preda. Tek tada se predao. Zbog specifičnosti slučaja filipinski predsednik Ferdinand Markos (šp. *Ferdinand Emmanuel Edralin Marcos*) pomilovao ga je za ubijene i napade na vojnike i policiju.

Pod sličnim okolnostima predao se i Teruo Nakamura (*Teruo Nakamura*) koji je to učinio 18. 12. 1974. u Indoneziji. Kada je lociran, da bi se izbegao sukob sa njim i njegova pogibija, razrađen je plan kako ga navesti da se preda. Indonežanski vojnici opkolili su njegovo sklonište i izmamili ga pevajući japansku himnu i mašući imperijalnim zastavama Japana.

⁵⁹ Npr. u smislu nešto povoljnijeg smeštaja i drugog boljeg tretmana zarobljenih oficira od podoficira i običnih vojnika.

Zatim se na ostrvu Mindoro na Filipinima 1980. godine, dakle, 35 godina nakon kapitulacije Japana, predao kapetan Fumio Nakaharu (*Fumio Nakaharu*).

Konačno, 2005. godine (čitavih 60 godina posle završetka rata!) na filipinskom ostrvu Mindanao iz džungle su izašli 87-godišnji poručnik Jošio Jamakave (*Yoshio Yamakawa*) i 85-godišnji kaplar Suzuki Nakauči (*Tsuzuku Nakauchi*) koji su se predali i rekli da žele kući, ali se plaše vojnog suda zbog dezerterstva. Do tada su se u spiskovima japanske vojske vodili kao mrtvi. Njihov slučaj je poseban, jer, po onome što su preneli mediji, izgleda da se nisu krili u džungli nastavljajući da vode rat protiv neprijatelja, već, obrnuto, iz straha da ne budu kažnjeni od oružanih snaga kojima su pripadali zbog toga što su se odvojili od svoje jedinice.

2. Položaj ratnih zarobljenika tokom istorije

Odnos prema ratnim zarobljenicima oduvek je zavisio od mnogo faktora.

Pre svega, on je bio pod uticajem podneblja, pravne, religijske i druge tradicije u odnosnoj sredini. Tako je npr. poznato da su Indusi i neki drugi antički narodi imali pravilo da se mora poštediti neprijatelj koji se predaje i moli za milost. To, međutim, ne znači da su se tako ponašali i njihovi savremenici u drugim delovima sveta.

Uostalom, čak i u istim geografskim i kulturnim okvirima, odnos prema zarobljenicima se menjao tokom istorije.

Opšte uzev, u dalekoj prošlosti zarobljenici su puštani ili ubijani (zato što je bio veliki problem hraniti i čuvati ih odnosno paziti da se u nekom trenutku ne pobune i napadnu "iznutra"). Kasnije su ih pretvarali u robove ili je za njih tražen otkup (posebno ako su u pitanju bile bogate i ugledne ličnosti).⁶⁰

Uvek je važan bio i subjektivni činilac. U relativno istim periodima i na istim prostorima zabeleženi su bitno različiti načini postupanja, u zavisnosti od toga ko je (kakva ličnost) odlučivao o sudbini zarobljenika i ko su (kog staleža, etničke odnosno verske pripadnosti i slično) bili zarobljenici.

Imajući na umu sve pomenuto, mora se primetiti da je, realno gledajući, istorija prepuna primera izuzetne surovosti prema zarobljenicima.

Govoreći o praksi, posebno onoj negativnoj, ovde se bavimo samo uslovno rečeno organizovanim odnosom prema zarobljenicima, onim koji je naredila, organizovala ili makar tolerisala odnosa vlast (država, vojna komanda). Ekscesne situacije u kojima su pojedinci na svoju ruku ubijali ratne zarobljenike ili na drugi način se nedopustivo ophodili sa njima, izlaze izvan okvira ovih razmatranja. Tu su u pitanju krivična dela (ratni zločini) koja je odnosa vlast koja drži zarobljenike dužna da spreči, a ako nije u tome uspela, obavezna je da otkrije i kazni počinioce.

Jedan od primera je masakr koji je 8. 7. 1945, dakle, 2 meseca po okončanju Drugog svetskog rata, u logoru za ratne zarobljenike u Juti (SAD) izvršio američki vojnik Klarens Bertući (*Clarence V. Bertucci*) tako što je za vreme svoje stražarske smene u toku noći sa stražarskog tornja rafalnom paljbom iz mitraljeza pucao po šatorima u kojima su spavali nemački ratni zarobljenici. Pre nego što je zaustavljen, ispalio je oko 250 metaka kojima je ubio 9 i ranio 19 zarobljenika. Nakon sprovedenog postupka proglašen je neuračunljivim i smešten u psihijatrijsku ustanovu.

⁶⁰ Niz istorijskih primera vidi kod: Davis G. B. 2013, 539-541.

Primere nemilosrdnog, pa i neobično surovog odnosa prema ratnim zarobljenicima nalazimo još u antici:

- o tome nam svedoči već Stari zavet, i to na mnogo mesta. Između ostalog, u njemu možemo pročitati i sledeće: „A Amasija, oslobodivši se, povede narod svoj i otide u slanu dolinu, i pobi deset hiljada sinova Sirovih, i deset hiljada živih zarobiše Judejci, i odvedoše na vrh stene, i pobacaše ih sa vrha stene da se svi raspadoše;“⁶¹

- užasan slučaj zabeležen je na Dalekom Istoku. Premda su Kinezi imali pravila o humanom postupanju sa zarobljenicima i mada je dao reč da će im poštediti živote ako se predaju, posle bitke kod Čangpinga (260. pre n. e.) u kojoj je pobedio državu Žao, kralj Kina naredio je da se živi sahrane svih 400.000 neprijateljskih ratnih zarobljenika;⁶²

- kada je reč o antičkoj Evropi, dovoljno je podsetiti da, kada su u jednoj vrsti građanskog rata trupe Marka Licinija Krasa (*Marcus Licinius Crassus Dives*) konačno uspele da 71. godine pre n. e. potuku Spartakovu pobunjenu vojsku robova, Rimljani su razapeli oko 6.000 preživelih ustanika duž Apijskog puta (lat. *Via Appia*) od Kapue do Rima (to je učinjeno zato što je pobuna krenula iz škole za gladijatore u Kapui). Premda je ovo specifičan slučaj, zato što su surovo ubijeni pobunjeni robovi, a ne zarobljeni ratnici druge države, Rimljani se i inače nisu isticali prevelikim milosrđem prema poraženim neprijateljima. Istini za volju, uglavnom ga nisu tražili ni za sebe.

Velika surovost prema zarobljenicima prisutna je i u srednjem veku, za šta postoji obilje primera. Dovoljno ih je samo nekoliko:

- za vreme tzv. Saskih odn. Saksonskih ratova (772-804) po naređenju Karla Velikog (lat. *Carolus Magnus*, fr. *Charlemagne*) 782. godine za jedan dan pogubljeno je (obezglavljeno) 4.500 zarobljenih Sasa (Saksonaca);

- pobedivši slovenskog vladara Samuila u bici kod Belasice (29. 7. 1014) vizantijski car Vasilije II Bugaroubica naredio je da se oslepi oko 15.000 zarobljenika, s tim da se svakom stotom ostavi jedno oko da ih vodi nazad Samuilu. Tako je i učinjeno. Umesto hrabrih ratnika u punoj snazi koji su otišli u boj, nazad su se vraćale povorke slepaca gde je na čelu bio onaj koji ima jedno oko, a ostali su se vukli za njim, oslonjeni jedan drugom rukom na rame. Videvši taj užasan prizor Samuilo je presvisnuo (zanemoćao i nakon dva dana umro);

- nešto slično dogodilo se 1210. u Albižanskom ratu (1209-1229) kako se zvao krstaški pohod koji je pokrenuo papa Inoćentije III protiv jeretika iz južne Francuske, zvanih katari odn. Albižani (po gradu Albiju u kojem su pretežno živeli). Kada su krstaši u oblasti Lastur posle kratke opsade osvojili Bram, uzeli su 100 zarobljenih protivnika, izvadili im oči, odsekli im gornje usne i samo jednom ostavili jedno oko da ih vodi u obližnji zamak Kabare koji su spremali da napadnu - cilj im je bio da ovim postupkom demorališu stanovnike zamka;⁶³

- prema široko rasprostranjenom mišljenju, Asteci su bili u stalnom ratu sa susednim narodima, između ostalog i zato da bi prikupili što više zarobljenika koje su zatim žrtvovali svojim bogovima (uglavnom se smatra da su godišnje žrtvovali najmanje 20.000 ljudi). Kod osvećenja Velike piramide u njihovom glavnom gradu, Tenočtitlanu (današnji Meksiko Siti) za samo 4 dana žrtvano je,

⁶¹ Библија 2007, Стари завет, „Друга књига дневника“ 25:11-12, стр. 413.

⁶² Више: Sheng H. 2006, 271-272.

⁶³ Rummel 2009, 46.

zavisno od izvora, između 4.000 i 80.400 ljudi – ratnih zarobljenika;⁶⁴

- pre bitke kod Kresija u severnoj Francuskoj (1346) u kojoj je izvojevao veličanstvenu pobedu, engleski kralj Edvard III Plantagenet (eng. *Edward III*) je zabranio svojim vojnicima da uzimaju zarobljenike. Naređenje je izvršeno u potpunosti i Englezi su ubijale i one Francuze koji su bili ranjeni ili se predavali, što je po svemu sudeći jedan od razloga ogromne nesrazmere u gubicima dveju protivničkih vojski - procene se razlikuju ali se uglavnom smatra da su Englezi izgubili oko 300, a Francuzi oko 10.000 ljudi;

- posle bitke kod Nikopolja (1396) Turci su pogubili oko 10.000 zarobljenika, kao odmazdu za masakr nad zarobljenim otomanskim vojnicima u Rihovu od strane francuske vojske;

- kada je krajem 1398. kod Delhija razbio vojsku Delhijskog sultana, Tamerlan (*Timur Lenk*) je, da bi sprečio moguću pobunu, naredio da se pobije oko 100.000 zarobljenih indijskih vojnika;

- u bici kod Azenkura (1415) koja je bila jedna od epizoda Stogodišnjeg rata (1337-1453) između Engleske i Francuske, engleski kralj Henry V (eng. *Henry V of England*) naredio je ubijanje zarobljenika odnosno zabranio da se uzimaju zarobljenici. Istoričari to objašnjavaju time da je engleska vojska bila malobrojnija (oko 10.000 prema oko 36.000 protivnika) i da Henri nije mogao sebi da dozvoli da odvoji vojnike koji bi čuvali zarobljenike. Međutim, onda bi trebalo da tako uvek postupaju komandantni svih vojski koje su u sličnoj poziciji, ali istorija nas uči da oni to nisu radili;

- po zlu glasu ostao je čuven vlaški vojvoda iz XV veka Vlad III Zmajević (*Drakul*). Na okrutne načine pobio je desetine hiljada ljudi, prvenstveno zarobljenih turskih vojnika - nekima je živima odrana koža, drugi su živi zakopani, skuvani itd. Naročito je imao običaj da ljude nabija na kolac, odakle i njegov nadimak „Cepeš“ (na rumunskom - „Nabijač“). Ostalo je sporno da li je bio sadista ili majstor psihološkog rata – svojom čak i za to doba neviđenom surovošću užasnua je i same Turke i time na nekoliko godina produžio slobodu svoje zemlje (to je razlog što ga Rumuni veličaju kao nacionalnog heroja);

- posle bitke kod Batoga 1652. zapovednik Zaporožkih kozaka Bogdan Hmeljnicky (ukr. Богдан-Зіновій Михайлович Хмельницький) je od sultana Nuredina za 50.000 talira otkupio 5.000-8.000 zarobljenih Poljaka da bi ih onda sve pobio, pravdajući to osvetom za Berestečku bitku (1651) u kojoj su od ruku Poljaka stradale hiljade kozaka. Uprkos protestima kozačkih starešina koji nisu bili za to, naređenje Hmeljnickyog je izvršeno - zarobljeni Poljaci ubijani su redom, uglavnom odsecanjem glave.

Razni zločini protiv ratnih zarobljenika, pa i naređenja odnosno pozivi da se ne uzimaju ratni zarobljenici, sreću se i u vreme pelaska iz XIX u XX vek.

U tom pogledu posebno je poznat deo govora nemačkog kajzera (cara) Vilhema II (nem. *Friedrich Wilhelm Viktor Albert von Preußen, Vilhelm II*) održanog 27. 6. 1900. u Bremerhafenu nemačkim trupama koje su odlazile u Kinu radi gušenja Bokserskog ustanka.

U tom obraćanju koje je kasnije dobilo naziv Hunski govor, rekao je i sledeće:

„Kad naidete na neprijatelja, on će biti poražen! Neće biti nikakve milosti! Neće se uzimati zarobljenici! Ko god padne u vaše ruke je gotov. Kao što su se pre hiljadu godina Huni pod njihovim kraljem Atilom proslavili tako da čak i danas izgledaju moćno u istoriji i legendi, i vi proslavite ime Nemačke u Kini tako da se više nijedan Kinez ne usudi da popreko pogleda Nemca!“

Mada je nemačko ministarstvo spoljnih poslova izdalo redigovanu (prečišćenu) verziju govora u koju nije uključen citirani deo (po kome je govor i nazvan) njega je, po izveštajima prisutnih novinara, prenela čitava evropska štampa. I pored toga, godinama su se mogle tvrdnje da Vilhelm nije zaista izgovorio navedeni tekst. Premda je bilo jasno da je nemoguće da su svi prisutni novinari i drugi svedoci izmislili nešto čega nije bilo, sve je dodatno potvrđeno kada je 2012. godine rekonstruisan stari fonogramski cilindar (nosač zvuka) sa koga se jasno čuju sporne rečenice.

⁶⁴ Harner M. 1977, 46-51.

U vreme Prvog svetskog rata propaganda Velike Britanije i SAD je, sa pozivom na ovaj govor, nazivala Nemce Hunima, prikazujući ih kao varvarski, divljački narod koji ne zna za milost. Međutim, činjenica je da te 1900. kada je govor održan, a ni kasnije, sve do momenta kad su Nemci postali omraženi neprijatelj, ni pomenute članice Antante, ni neka druga strana sila nisu javno osudili nečovečan poziv na nemilosrdno ubijanje Kineza, bez uzimanja zarobljenika.⁶⁵

Suprotno pravilima međunarodnog ratnog i humanitarnog prava, izdavanje naređenja da se ne uzimaju zarobljenici ili da se ne zarobljavaju određeni pripadnici protivničkih snaga sretala su se i u raznim drugim oružanim sukobima. U takvim slučajevima bitna su dva momenta: 1) naređenje da se ne uzimaju zarobljenici značilo je da se bez milosti pobiju svi protivnici, pa i oni koji su položili oružje ili nisu u stanju da se brane i 2) nije se radilo o samovoljnom masakru, spontanom gubljenju kontrole, aktu osvete posle bitke i slično, već je naređenje izdavano pre akcije kao jedan vid definisanja metoda borbe.

Tokom Građanskog rata u Rusiji (1917-1923) Lavr Kornilov (*Лавр Г. Корнилов*) jedan od najistaknutijih generala Belih (Belog pokreta) izdao je u Rostovu 1919. naređenje da se boljševici (Crveni) ne zarobljavaju. Navodno je tada rekao: „Dajem vam veoma okrutno naređenje: ne uzimajte zarobljenike! Odgovornost za ovo naređenje pred Bogom i ruskim narodom preuzimam na sebe!“

Još pre napada na SSSR 1941. nemačka Vrhovna komanda kopnene vojske izdala je posebne direktive o postupanju za Crvenoarmejcima, među kojima i naređenje da se politički komesari ne zarobljavaju. O tome će više reći biti kasnije.

Da bi se takvi događaji sprečili, pristupilo se razvoju međunarodnog ugovornog prava u ovoj oblasti, sa idejom da se zajamči život svim ratnim zarobljenicima i, utvrđivanjem određenog standarda postupanja prema njima, olakša njihova sudbina.

3. Pravni izvori u materiji zaštite ratnih zarobljenika

Prvi višestrani međunarodni ugovor koji se odnosio na ratne zarobljenike bila je Haška konvencija o zakonima i običajima rata na kopnu (1899). Premda su njena rešenja proširena istoimenom konvencijom iz 1907, to nije bilo dovoljno.

Prvi, a zatim i Drugi svetski rat pokazali su da je ova pitanja neophodno urediti na potpuniji način, pa je to i učinjeno Ženevskom konvencijom o postupanju s ratnim

⁶⁵ Prenzle J., *Die Reden Kaiser Wilhelms II*, Leipzig 2008, 209–212; “The ‘Hun’ and the First World War”, Görtemaker M., *Deutschland im 19. Jahrhundert. Entwicklungslinien* (Volume 274 ed.), Opladen: Schriftenreihe der Bundeszentrale für politische Bildung, 1996, 357; nav. prema: „Wilhelm II, German Emperor“, *Wikipedia*, en.wikipedia.org/wiki/Wilhelm_II,_German_Emperor i *Arts of the Great War (1914-1919)*, artofthegreatwar.info/articles/the-hun-and-the-first-world-war/; Schmitz R., „Spricht da Kaiser Wilhelm II.“, *Spiegel Online Einestafes*, 13.11.2012, spiegel.de/einestages/die-hunnenrede-von-wilhelm-ii-als-tonaufnahme-a-947807.html; Dunlap T., *Wilhelm II: „Hun Speech“ (1900)*, German History in Documents and Images, germanhistorydocs.ghi-dc.org/sub_document.cfm?document_id=755.

zarobljenicima (1929), Ženevskom konvencijom o postupanju s ratnim zarobljenicima (1949) i Dopunskim protokolom I (1977).

Ženevska konvencija o postupanju s ratnim zarobljenicima (1949) utvrdila je u čl. 4. opširnu listu lica koja, kada padnu pod vlast neprijatelja, uživaju status ratnog zarobljenika.

Tu spadaju:

1) pripadnici oružanih snaga jedne strane u sukobu, kao i pripadnici milicija (narodne vojske) i dobrovoljačkih jedinica koje ulaze u sastav tih oružanih snaga;

2) pripadnici ostalih milicija i ostalih dobrovoljačkih jedinica, podrazumevajući i pripadnike organizovanih pokreta otpora (uključujući i partizane) koji pripadaju jednoj strani u sukobu i koji dejstvuju izvan ili u okviru sopstvene teritorije (čak i ako je teritorija okupirana) ukoliko ispunjavaju sledeće uslove: a) da na čelu imaju lice odgovorno za svoje potčinjene, b) da imaju određeni znak raspoznavanja koji se može uočiti na odstojanju, c) da otvoreno nose oružje i d) da se pri svojim dejstvima pridržavaju ratnih zakona i običaja;

3) pripadnici redovnih oružanih snaga koji izjavljuju da pripadaju jednoj vladi ili vlasti koju nije priznala sila pod čijom vlašću se nalaze;

4) lica koja prate oružane snage iako ne ulaze u njihov sastav, kao što su civilni članovi posada vojnih vazduhoplova, ratni dopisnici, snabdevači, članovi radnih jedinica ili službi čija je dužnost da se staraju o udobnosti oružanih snaga, pod uslovom da su za to dobila dozvolu od oružanih snaga u čijoj se pratnji nalaze, dok su one dužne da im u tu svrhu izdaju odgovarajuću ličnu kartu;

5) članovi posada (podrazumevajući komandante, pilote i učenike trgovačke mornarice i posade civilnog vazduhoplovstva) strana u sukobu koji ne uživaju povoljniji postupak na osnovu drugih odredaba međunarodnog prava;

6) stanovništvo neokupirane teritorije koje se usled približavanja neprijatelja dobrovoljno diže na oružje da bi pružilo otpor neprijateljskoj najezdi, a koje nije imalo vremena da se organizuje kao redovna oružana sila, ako ono otvoreno nosi oružje i ako poštuje ratne zakone i običaje.

Na osnovu čl. 4/B Konvencije, tretman ratnih zarobljenika uživaju i lica koja pripadaju ili su pripadala oružanim snagama okupirane zemlje ako okupatorska sila (čak i ako ih je u početku i pustila na slobodu dok se neprijateljstva nastavljaju izvan teritorije koju ona okupira) smatra potrebnim da pristupi njihovom interniranju, naročito posle njihovog neuspelog pokušaja da se spoje sa oružanim snagama kojima pripadaju a koje su stupile u borbu ili ako se ne odazovu pozivu koji im je uručen u cilju interniranja, kao i lica koja pripadaju jednoj od navedenih kategorija a koja su neutralne ili nezaraćene sile primile na svoju teritoriju i koja su dužne da interniraju na osnovu međunarodnog prava.

Dopunski protokol I (1977) uz Ženevske konvencije o zaštiti žrtava rata (1949) utvrđuje u čl. 44/1 da je ratni zarobljenik svaki borac koji se nađe u vlasti protivničke strane.

Pošto je proširio pojam borca,⁶⁶ Protokol je u skladu s tim proširio i krug lica kojima pripada zaštita koja se priznaje ratnim zarobljenicima.

⁶⁶O tome je već bilo reči.

4. Pravni status ratnih zarobljenika

Kao što je već istaknuto, u prošlosti ratni zarobljenici nisu imali nikakva prava i neprijatelj je mogao da postupa s njima po svom nahođenju.

S vremenom je njihov položaj popravljen, a u naše vreme dovoljno detaljno je pravno uređen Ženevskom konvencijom o postupanju sa ratnim zarobljenicima (1949) i Dopunskim protokolom I (1977) koji:

- insistiraju na čovečnom postupanju prema ratnim zarobljenicima i njihovoj zaštiti protiv svakog akta nasilja, zastrašivanja, uvrede ili javne radoznalosti;

- utvrđuju pravo ratnih zarobljenika na poštovanje svoje ličnosti i časti i obavezuju silu u čijoj su vlasti da prema njima postupa bez ikakve diskriminacije i da im obezbedi besplatno izdržavanje i besplatnu lekarsku negu;

- ustanovljavaju određene standarde u pogledu ishrane, odevanja, higijene, odnosa zarobljenika sa spoljnim svetom (pravo na prepisku, prijem paketa i sl.), disciplinskog i krivičnog kažnjavanja ratnih zarobljenika i dr.

Svaki ratni zarobljenik je prilikom ispitivanja dužan da kaže samo svoje prezime, ime i čin, svoj datum rođenja i svoj broj matrikule ili oznaku jednake vrednosti, s tim da se, ukoliko odbije da da te podatke, izlaže opasnosti da mu se ograniči uživanje pogodnosti koje se priznaju zarobljenicima njegovog čina ili položaja.

To znači da npr. lice koje je visoki oficir, a odbija da saopšti podatke o sebi, neće moći da uživa povlastice koje se priznaju zarobljenicima njegovog ranga (visokim oficirima) već, zavisno od slučaja može da bude tretiran kao običan ratni zarobljenik (vojnici) pa tako npr. korišćen za obavljanje određenih radova i slično.

Nad ratnim zarobljenicima ne sme se vršiti nikakva telesna ili moralna tortura niti ikakva prinuda ili pretnja kako bi se od njih dobili podaci bilo koje vrste.

Sila koja drži ratne zarobljenike može upotrebljavati zdrave ratne zarobljenike kao radnike, vodeći računa o njihovim godinama, njihovom polu, činu kao i o fizičkim sposobnostima, s tim da se oficiri ne mogu primorati da rade, a podoficiri mogu koristiti samo za nadzorne poslove.

Za vreme trajanja neprijateljstava, strane u sukobu dužne su da, ukoliko oni na to pristaju, repatiraju (vrate u domovinu) teške ranjenike i teške bolesnike.

Po okončanju rata, svi ratni zarobljenici se bez odlaganja oslobađaju i vraćaju u domovinu, s tim da zarobljenici koji su pod krivičnom istragom ili na izdržavanju kazne zbog izvršenog krivičnog dela mogu biti zadržani do okončanja postupka odn. dok ne izdrže kaznu.

Primeru radi, od 221.287 neprijateljskih vojnika i oficira, koliko ih je zarobljeno prilikom oslobođenja Jugoslavije 1945, od maja 1945. do 18. 1. 1949. repatirano je 209.499, od kojih 74.354 Nemaca, 56.733 Italijana, 26.611 Rusa (Vlasovaca), 25.126 Austrijanaca, 9.425 Poljaka,

4.461 Mađara, 3.868 Francuza, 3.849 Čehoslovaka, 3.139 Rumuna, 378 Belgijanaca, 294 Holanđana, 90 Luksemburžana, 49 Danaca, 35 Engleza, 29 Švajcaraca, 26 Amerikanaca itd. Nije repatriirano 1.348 ratnih zarobljenika koji su zbog svojih zločina izvedeni pred sud, kao ni 3.969 Nemaca i 257 Austrijanaca, koji su ostali u Jugoslaviji, sklopivši ugovore s pojedinim državnim preduzećima.

Troškovi repatriranja ratnih zarobljenika ili njihovog prevoza u neutralnu zemlju padaju na teret sile kojoj pripadaju, počev od granice sile koja ih drži.

Ne samo da je zaštita ratnih zarobljenika detaljno regulisana međunarodnim pravom, već je ona dodatno osnažena predviđanjem odgovarajućih krivičnih dela u okviru međunarodnog krivičnog prava i nacionalnog krivičnog zakonodavstva država.⁶⁷ Zbog zločina protiv ratnih zarobljenika vođeni su mnogi postupci i pred međunarodnim i pred sudovima niza država.⁶⁸

5. Savremena praksa

Tokom čitave istorije, a posebno od sredine XIX v. ima mnogo primera da se sa zarobljenicima postupalo korektno, uz poštovanje njihovih prava kako su u tom trenutku bila definisana običajnim odnosno ugovornim pravom.

Štaviše, bilo je i primera neobično čovečnog postupanja sa zarobljenicima.

Jedan od njih zauvek će služiti na čast srpskoj vojsci. Ona je 1914-1915. zarobila oko 40.000 austrougarskih vojnika i, do povlačenja preko Albanije (krajem 1915) držala ih u 12 zarobljeničkih logora. Njihov položaj kontrolisala je međunarodna komisija na čijem čelu je bio ambasador SAD Čarls Vopicka (*Charles Vopicka*). U svojim memoarima „Tajne Balkana“ (1921) on je istakao da je u nenajavljenim posetama obišao sve logore i lično razgovarao sa čak 23.900 zarobljenika. Na toj osnovi posvedočio je da su se Srbi više nego korektno odnosili prema zarobljenim protivnicima. Između ostalog, zarobljenici su imali izlazak u grad do 21 čas; spavali su na krevetima sa madraci-ma, čaršavima, jastucima i ćebadima, pri čemu je posteljina menjana jednom nedeljno; dobijali su tri obroka dnevno; oficiri su sami birali hranu jer su dobijali platu od tri dinara dnevno; itd. Vopicka zaključuje (str. 54): ”Imajući u vidu teške uslove i veliku bedu u Srbiji, bilo je jasno da su austrougarski oficiri u zarobljeništvu živeli bolje od većine, čak i viših slojeva srpskog društva.”⁶⁹

Neobično čovečan odnos Srba prema zarobljenim neprijateljima još više dobija na težini kada se zna da je austrougarska vojska na okupiranim delovima Srbije za kratko vreme počinila užasne zločine protiv civilnog stanovništva (masovna streljanja i vešanja civila, pa čak i spaljivanje živih ljudi),⁷⁰ a

⁶⁷ Za konkretan primer tadašnjeg jugoslovenskog zakonodavstva, ali i pregled uporednog prava krivično-pravne zaštite ratnih zarobljenika u više od 20 država, vidi: Lopičić-Jančić Jelena Đ. 2005¹, 177-384.

⁶⁸ Više o svemu: Lopičić-Jančić Jelena Đ. 2012¹.

⁶⁹ Vopicka C. J. 1921, 51-62.

⁷⁰ To su dokumentovali nepristrasni strani izvori, a i sami Austrougari koji su ostavili obilje dokumenata i fotografija koje su sami snimili, pa i onih sa masovnim vešanjem običnih seljanki. Uostalom, čitava prva kampanja protiv Srbije bila je pripremljena kao “kaznena ekspedicija” (*Strafexpedition*).

uz to ubijala zarobljene i ranjene srpske vojnike.⁷¹ Pri tome nije se radilo o ispadima pojedinaca, već o sistematskom masakru u izvršavanju zapovesti najvišeg vojnog rukovodstva.

Naime, austrogarski vojnici dobili su pismeno uputstvo o tome kako treba da se ophode prema stanovništvu u Srbiji: „K i C 9. korpusna komanda. Uput za ophođenje prema stanovništvu u Srbiji. Rat nas vodi u neprijateljsku zemlju koja je naseljena stanovništvom ispunjenim fanatičnom mržnjom prema nama, u zemlju gde je zločin dozvoljen, kao što pokazuje i katastrofa u Sarajevu, čak i od viših klasa, gde se upravo slavi kao herojstvo. Prema takvom stanovništvu je svaka humanost i dobrotu srca nekorisna, upravo štetna, jer ovi obziri, koji su katkad mogući, stavljaju ovde ozbiljnu u opasnost naše sopstvene trupe. Zbog toga naređujem da se za vreme trajanja ratne akcije ima postupati prema svakome sa najvećom strogošću, najvećom surovošću i najvećim nepoverenjem“.

Prevod sa nemačkog ovog naređenja ostavio je i čuveni Švajcarac Arčibald Rajs (*Rudolf Archibald Reiss*, 1875-1929)⁷² koji je citirao i druga nečovečna uputstva, među kojima je ovde naročito važno sledeće: „Pre svega ne dopuštam da se neuniformisani, a naoružani ljudi neprijateljske zemlje bilo da se sretnu u grupama ili pojedinačno, zarobljavaju, oni se moraju bezuslovno pogubiti“. Ovo treba razumeti u svetlu činjenice, na koju ukazuje i sam Rajs, da su austrougarski generalštab, kao i čitav svet uostalom, dobro znali da srpski vojnici 3. poziva i polovina onih 2. poziva nisu dobili uniforme. Drugim rečima, kako ocenjuje i sam Rajs, u pitanju je bio „neskriveni poziv na masakriranje vojnika, poziv, koji su, uostalom, trupe doslovno izvršile“.⁷³

Bez obzira na odgovarajuće norme međunarodnog prava i svetle primere iz prakse, u mnogim sukobima koji su vođeni ili se i dalje vode, veliki broj ratnih zarobljenika onemogućen je da uživa zaštitu koju mu to pravo pruža.

Tvrđi se da je u najvećem oružanom sukobu u istoriji - Drugom svetskom ratu – takve zaštite bilo lišeno blizu 70% ratnih zarobljenika.⁷⁴

Između ostalog, dobar deo Nirnberške presude, kojom je okončan postupak protiv glavnih ratnih zločinaca nacističke Nemačke odnosi se na ubijanje i zlostavljanje ratnih zarobljenika.⁷⁵

Ilustracije radi, ovde je dovoljno navesti samo nekoliko izvoda iz Presude:

- “U toku rata mnogi saveznički vojnici koji su se predali Nemcima smesta su ubijani, često na osnovu sračunate i unapred smišljene politike. 18. oktobra 1942. godine optuženi Kajtel je izdao naredbu, odobrenu od Hitlera, koja je naređivala da svi članovi savezničkih “Commando” jedinica,

⁷¹ O zločinima austrougarske vojske: Jončić V. 2014¹, 369-385; Jončić M., Đurić M. 2014, 533-546; Шапенац Д. 2015, 219-222.

⁷² Bio je švajcarski kriminolog, forenzičar i profesor Univerziteta u Lozani. Na poziv srpske vlade došao je u Srbiju gde je istražio zločine Austrougara i ostavio bogatu dokumentaciju o tome.

⁷³ Rajs R. A., „Kako su austro-mađari ratovali u Srbiji“, u Arsenijević V. (prir.): *Kosovo 1389-1989. zemlja živih*, Beograd 1989, 317; Rajs A., „Kako su austro-mađari ratovali u Srbiji – 2. deo“, iz knjige: *Golgota i vaskrs Srbije, svetinjebaniceva.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=431:-2&catid=44:2011-09-27-12-04-31&Itemid=62*; Krstić M. I., Šurlan T. 2014, 473-489.

⁷⁴ O postupanju Nemaca sa zarobljenim pripadnicima vojske Kraljevine Jugoslavije u logoru Osnabrik i uopšte, vidi: Lopičić Jančić J. 2015, 209-220.

⁷⁵ *Nirnberška presuda* 1948, 95-106.

često i kada su u uniformi, bilo da su oružani ili ne, imaju biti “poubijani do poslednjeg čoveka”, čak i kad bi pokušali da se predaju”;

- “Postupak sa sovjetskim ratnim zarobljenicima karakteriše naročita nečovečnost. Smrt mnogih među njima nije samo posledica postupanja pojedinih stražara ili posledica životnih uslova u logorima. Ona je bila rezultat sistematskih planova za ubijanje. Više od mesec dana pre nemačke invazije Sovjetskog Saveza, Vrhovna komanda suvozemne vojske izdala je specijalne direktive kako da se postupa sa političkim komesarima koji služe u sovjetskim oružanim snagama i koji bi mogli biti zarobljeni. Jedna direktiva glasila je da se ‘politički komesari armije ne smatraju kao ratni zarobljenici i imaju biti likvidirani u prolaznim zarobljeničkim logorima.’ Optuženi Kajtel je posvedočio da su nemačkoj armiji data uputstva sa ovakvim naređenjima.

Osmog septembra 1941. godine izdata su uputstva za postupanje sa sovjetskim ratnim zarobljenicima u svim zarobljeničkim logorima, koja je potpisao general Rajneke, šef odeljenja za ratne zarobljenike Vrhovne komande: ‘Boljševički vojnik izgubio je stoga svako pravo da se sa njime postupa kao sa časim protivnikom u saglasnosti sa Ženevskom konvencijom... Naređenje za bezobzirnu i energičnu akciju mora se izdati pri najmanjoj pojavi nepokoravanja, aktivna ili pasivna rezistencija mora se slomiti smesta upotrebom oružja (kundacima, bajonetima i vatrenim oružjem)... Svaki koji izvršavajući ove zapovesti ne upotrebljava svoje oružje ili ga upotrebljava sa nedovoljnom energijom, podleže kazni. Na ratne zarobljenike koji pokušaju da pobegnu mora se pucati bez prethodne opomene. Ne sme se pucati u znak opomene... Upotreba oružja prema zarobljenicima je po pravilu legalna...’

Sovjetski ratni zarobljenici ostavljani su bez potrebnog odela, ranjenici bez lekarske nege, svi su prinuđeni da gladuju, i u mnogim slučajevima da umru.”⁷⁶

Istine radi, treba priznati i to da i druge sukobljene strane u Drugom svetskom ratu nisu zarobljavale određene kategorije protivničkih boraca već su ih odmah likvidirale.

- Razne jedinice sukobljenih strana sa obe strane fronta obično nisu zarobljavale neprijateljske snajperiste i one koji su rukovali bacačima plamena. Kada je reč o snajperistima to je bilo zbog toga što su smatrani podmuklim ubicama, a posebno zato što su neki među njima, kao pojedini nemački strelci, namerno nišani li ne da ubiju protivnika, već da ga rane u predelu stomaka ili bubrega, kako bi se on mučio i užasnim kricima demoralisao saborce, a posebno da bi zatim gađali oni koji bi pošli da pomognu ranjeniku. Takav snajperista u slučaju da padne u ruke neprijatelja nije imao čemu da se nada. Slični rezoni odnosili su se i na rukovaoce bacačima plamena čije su žrtve umirale u užasnim mukama;

- Pripadnici Crvena armije po pravilu nisu zarobljavali pripadnike nemačkih SS jedinica, zato što je bilo poznato da su oni učestvovali u masovnim ratnim zločinima protiv civilnog stanovništva i zarobljenika. Isto su se sovjetski vojnici odnosili i prema pripadnicima mađarskih jedinica koje su ratovala na strani Nemačke i bile zloglasne po svojim zverstvima (kopali su ljudima oči, pekli ih žive na vatri, sekli testerama, silovali žene i decu, uništavali čitava sela do poslednjeg čoveka i slično) tako da je čak general Nikolaj Vatutjin (*Николай Ф. Ватутин*) saznajući za to, suprotno zakonima o običajima ratovanja, naredio da se Mađari ne zarobljavaju. Naređenje je izdato usmeno, ali se začas proširilo u jedinicama na frontu kod Voronježa i odmah počelo da sprovodi. Uglavnom su odmah na licu mesta likvidirani i zarobljeni sovjetski građani koji su dobrovoljno služili u nemačkim jedinicama;

⁷⁶ *Ibid.*, 95-97.

- Američki marinci često nisu zarobljavali japanske vojnike zbog toga što su oni znali da nastave borbu nakon što su se predali. Naime, poznato je dosta slučajeva u kojima su Japanci usmeno saopštili da se predaju, podigli belu zastavu kao znak kapitulacije i slično, a onda iznenada ručnim bombama i vatrom iz oružja napadali protivnike koji su se opustili i prilazili im, misleći da je okršaj završen. Zabeleženi su i neverovatni slučajevi, kao što je onaj kada ranjeni Japanac oteo skalpel i njime ubio američkog vojnog lekara dok ga je ovaj operisao.

Ni zarobljavanje nije značilo da je vojnik koji je pao u ruke protivnika sačuvao život. Za vreme Drugog svetskog rata na raznim stranama stradalo je oko 5 miliona ratnih zarobljenika. Pri tome je zbog toga što nisu dobijali hranu, bili su izloženi surovim klimatskim uslovima (držani na otvorenom) i ubijani, u nemačkom zarobljeništvu stradalo čak 3,4 od oko 5,3 miliona zarobljenih sovjetskih vojnika.⁷⁷

Na patnje zarobljenih Crvenoarmejaca je, povodom obeležavanja 70 godina pobede nad fašizmom (1945-2015) podsetio i nemači predsednik Joachim Gauk (*Joachim Gauck*) priznavši, između ostalog: „Oni su umirali od bolesti, gladi i bili ubijani”. Sa druge strane, ukazao je da je istovremeno u nemačkom zarobljeništvu stradalo samo 3% zarobljenika koji su bili pripadnici zapadnih sila.⁷⁸

Užasno postupanje sa ratnim zarobljenicima, posebno onima određene državne pripadnosti, pokazale su i druge sile Osovine.

Vrlo nehumano su se prema ratnim zarobljenicima odnosili Japanci. To podrazumeva držanje zarobljenika u nepodnošljivim uslovima, vrlo oštar odnos prema njima, strogo kažnjavanje svake neposlušnosti i dr., pa čak i podvrgavanje zarobljenika raznim po život opasnim eksperimentima.

Japanci imali i posebne tajne jedinice koje su bile zadužene za razvoj i upotrebu biološkog (bakteriološkog) oružja i koje su u tu svrhu vršile biološke i druge nehumane eksperimente na ratnim zarobljenicima i civilima, prvenstveno onima iz redova azijskih naroda (Kinezi, Korejci, Mongoli itd.) ali i nad Sovjetima, Amerikanacima i Evropljanima. Najpoznatija među njima, Jedinica 731, sprovela je takve eksperimente nad oko 10.000 lica, od čega je njih 3.000 izgubilo život.⁷⁹

Sa druge strane, nezavidna je bila i sudbina mnogih nemačkih i japanskih ratnih zarobljenika koje su zarobili saveznici.

Smatra se da su u Drugom svetskom ratu SAD zarobile 6,1 miliona, SSSR - 3,5 miliona, Velika Britanija - 2,4 miliona, Kanađani oko 300.000 i Francuzi oko 200.000 Evropljana; a da je su, s druge

⁷⁷ Više o stradanjima zarobljenih sovjetskih vojnika: North J., *Soviet Prisoners of War: Forgotten Nazi Victims of World War II*, HistoryNet, June 12 2006, historynet.com/soviet-prisoners-of-war-forgotten-nazi-victims-of-world-war-ii.htm.

⁷⁸ „Gauk zahvalio sovjetskim vojnicima za oslobođenje Nemačke“, *Blic, Tanjug*, 6.5.2015, blic.rs/Vesti/Svet/556650/Gauk-zahvalio-sovjetskim-vojnicima-za-oslobodjenje-Nemacke.

⁷⁹ Više: Krivokapić B. 2010, 377.

strane, SAD zarobile “bezbroj” i SSSR oko 600.000 Japanaca.⁸⁰ Razume se, mnoge neprijateljske vojnike, i to ne samo Nemce i Japance, zarobile su i druge države koje su ratovala na strani saveznika. Sudbina ovih lica bila je vrlo različita.

Zanimljivo je primetiti da su u Drugom svetskom ratu Nemci i Sovjeti jedni drugima zarobili skoro isti broj vojnika, ali da su se prema njima odnosili bitno drugačije. Na to, uostalom, dovoljno ukazuje već sam broj onih zarobljenika koji su preživeli rat i pušteni na slobodu.

Nemci su zarobili 4.559.000 crvenoarmejaca, a Sovjeti 4.376.300 pripadnika Vermahta. Međutim, nemačko zarobljeništvo preživelo je samo 2.016.000 (44,2%) sovjetskih zarobljenika,⁸¹ dok se kućama vratilo 3.787.000 (86,4%) zarobljenih nemačkih vojnika.⁸²

Ako Nemci nisu imali nikakav stvarni razlog za užasan odnos prema zarobljenim pripadnicima oružanih snaga SSSR (osim Hitlerove sumanute ideje o nemačkoj rasnoj superiornosti i njegovog plana da desetkuje Slovene) od Sovjeta se, posle agresije i svih užasnih zločina koje su pretrpeli od nemačkih trupa, mogao očekivati neki vid osvete. Međutim, oni su se prema zarobljenim Nemcima ophodili daleko čovečnije nego što su to Nemci činili sa crvenoarmejcima. I pored toga, sudbina zarobljenih Nemaca nije bila laka.

Oni nisu odmah posle završetka rata pušteni kućama, već su smešteni u radne logore i primorani da rade na posleratnoj obnovi sovjetskih gradova i privrede. To je bilo u skladu sa odlukama Potsdamske konferencije (1945) kojima je precizirano da je Nemačka dužna da plati reparacije, između ostalog, upotrebom radne snage. Do 1950. svi Nemci koje su u zarobljeništvu držali Sovjeti su uglavnom oslobođeni. Iz raznih razloga (bolest, nesreća na radu, pokušaj bekstva, samoubistvo itd.) živote je izgubilo oko 356.687 Nemaca koji su dospeli u sovjetsko zarobljeništvo.

Mada bi se moglo očekivati da su Nemci koje su zarobile zapadne države bili daleko bolje sreće, u mnogim slučajevima nije bilo tako.

Kad su oslobađali koncentracioni logor Dahau 29. 4. 1945, Amerikanci su bili toliko zgroženi onim što su videli, da su odmah ubili komandanta logora koji je pred njih izašao u svečanoj uniformi saopštavajući da je ovlašćen da izvrši kapitulaciju. On je, međutim, samo dan ranije preuzeo komandu sa naređenjem da preda logor Amerikancima i zapravo nije bio kriv ni za šta. Dotadašnji komandant i drugi najveći krivci za istrebljenje logoraša i druge užasne zločine su dva dana ranije poblegli, a stražu su uz pripadnike SS delom čuvali tu raspoređeni obični vojnici. Pored toga, u posebnom delu logora lečili su se nemački ranjenici koji nisu bili ni u kakvoj vezi sa užasima koji su se događali u logoru. Međutim, bez obzira na to što su se ovi predali, Amerikanci su poubijali sve Nemce na praveći nikakvu razliku. Deo Nemaca mučili su i zatim pobili su sami logoraši. Ukupno je u toku nekoliko sati ubijeno

⁸⁰ Bacque J. 1997, 41.

⁸¹ Uračunati su i oni koji su emigrirali u druge zemlje tj. nisu se vratili u SSSR.

⁸² Ova brojka obuhvata i oko 220.000 državljana SSSR koji su ratovali na strani Nemačke.

560 Nemaca, od kojih su Amerikanci pobili oko 520, od čega 346 u masovnom streljanju po naređenju američkog poručnika Džeka Bašiheda (*Jack Bushyhead*). O svemu tome dugo se ćutalo. Navedene podatke je, svedočeći pod zakletvom u okviru interne istrage američke vojske sprovedene nakon masakra, izneo tadašnji američki natporučnik medicinske službe Hauard Bjukner koji je bio neposredni svedok svega. Mnogo godina kasnije obnarodovao ih je u svojoj knjizi⁸³

Ako se opisani slučaj može donekle razumeti (ne i opravdati, jer je Nemce iz Dahau trebalo zarobiti, a zatim u krivičnim postupcima utvrditi odgovornost i tek onda kazniti) neke druge situacije je teško čak zamisliti.

Na samom kraju rata odnosno odmah po njegovom okončanju (od aprila do septembra 1945) Amerikanci su u 20-tak logora u dolini Rajne smestili oko 1,5 miliona nemačkih zarobljenika. Da bi izbegli obaveze po Konvenciji o postupanju sa ratnim zarobljenicima (1929) negirali su im taj status i tretirali ih kao "razoružane neprijatelje" (eng. *Disarmed Enemy Forces*) što je kategorija koja ne postoji u međunarodnom pravu. To je učinjeno na inicijativu američkog generala, komandanta svih savezničkih snaga u Evropi Dvajta Ajzenhauera (*Dwight D. Eisenhower*) sa obrazloženjem da je nemoguće nahraniti milione nemačkih zarobljenika i obezbediti im uslove u skladu sa Konvencijom.

Sa takvim pokrićem, zatvorenici su izloženi vrlo lošem tretmanu. Držani su na otvorenom, bez ikakvog skloništa (nisu podignute bilo kakve građevine za njihov smeštaj, pa ni šatori) gusto zbijeni u sektorima međusobno odvojenim bodljikavom žicom, bez toaleta. Bili su izloženi suncu, kiši, vetru, hladnoći, a spavali u rupama koje su u zemlji sami iskopali golim rukama. Nisu dobili čak ni čebad, a mnogi su bili i bez kaputa.⁸⁴ Usled gladi, žeđi, dizenterije, upale pluća, tuberkuloze i drugih bolesti izazvanih lošim životnim i sanitarnim uslovima, umrlo ih je između 3.000 i 10.000, a po nekim izvorima i neuporedivo više. Ne ulazeći ovde u i dalje sporan problem ukupnog broja umrlih, jasno je da je u ovom i sličnim slučajevima na delu bilo teško kršenje elementarnih prava ratnih zarobljenika, precizno utvrđenih Konvencijom iz 1929.

Po jednom kanadskom autoru Ajzenhauer je zbog lične mržnje prema Nemcima namerno doveo do toga da je u američkim logorima nesumnjivo umrlo najmanje 800.000, a vrlo moguće i više od 1 milion nemačkih zarobljenika. Pozivajući se na istorijske dokumente, statistike i svedočenja očevidaca, taj autor tvrdi da novinarima, dobrotvornim društvima, pa ni Crvenom krstu nije bilo dozvoljeno da posete ove logore, kao i da je sprečen svaki oblik pružanja pomoći zatvorenicima, što je takođe, samo po sebi, kršenje Konvencije iz 1929. On navodi da je nakon obilaska ovih logora jedan američki general avgusta 1945. obavestio komandu da se po njegovoj proceni u njima nalazi ne, kako se mislilo, 3,7 već 5,2 miliona zarobljenika, što znači da za 1,5 miliona prekobrajnih nije bila obezbeđena hrana. Po autoru, u isto vreme pomoć u hrani koju je slao Crveni krst vraćana je sa obrazloženjem da su zalihe dovoljne ili jednostavno nije podeljena.⁸⁵

Težinu ovim optužbama dala je i činjenica da je predgovor knjizi napisao penzionisani američki pukovnik koji je bio uključen u istrage 1945. u vezi sa prestupima vojske SAD u Nemačkoj, a kasnije postao doktor istorijskih nauka i istaknuti istoričar Centra za vojnu istoriju Vojske SAD u Vašingtonu. Po njemu, to što piše u knjizi je istina.⁸⁶ Pa ipak, jedan broj istoričara i publicista je sa raznim argumentima osporio iznete navode, te se razvila žustra polemika.

Desetak godina nakon pomenute, isti autor je u novoj knjizi izneo nove, još šokantnije tvrdnje i dokaze. Između ostalog, štampao je faksimil naređenja od 9. 5. 1945. o tome da se lokalnom

⁸³ Buechner H. A. 1986, 97.

⁸⁴ Suštinski dobili su tretman sličan onom koji su kod Nemaca 1941. imali zarobljeni Crvenoarmejci.

⁸⁵ Bacque J. 1989, 2, 30,52-53, 61, 69, 76, 109, 166.

⁸⁶ Fisher E. F.: "Foreword", in Bacque J. 1989, pp. XIX-XXI.

stanovništvu pod pretnjom streljanja strogo zabranjuje da hranu koju dobija daje zarobljenicima; ukazao je da je američkim oficirima objašnjeno da je cilj da se bez međunarodnog uplitanja istrebi što više nemačkih zarobljenika; istakao je da su zvanične američke i francuske statistike potpuno nepouzdanе, jer je po njima stopa smrtnosti među zarobljenicima koji su stalno bili na otvorenom, gladni i bolesni bila manja nego kod civila koji su živeli u kućama i dobijali sledovanja; skrenuo je pažnju da je američki predsednik Hari Truman (*Harry S. Truman*) kao hitnu meru naredio da se 50.000 nemačkih zarobljenika odvede na rad u SAD gde su držani do 1947. godine, premda za tim nije bilo nikakve potrebe (u SAD je ionako bila nezaposlenost); itd.⁸⁷ Uzgred, i ova knjiga ima afirmativan predgovor koji je napisao jedan doktor istorijskih nauka, uz to profesor međunarodnog prava, istaknuti međunarodni stručnjak za ljudska prava i bivši visoki funkcioner UN.⁸⁸

Na drugoj strani, Britanci, Francuzi, Norvežani i Danci koristili su nemačke ratne zarobljenike za čišćenje minskih polja, najčešće nezavisno od toga ko je mine postavio – Nemci ili sami Saveznici. Mada su Nemci pokušavali da izbegnu taj izuzetno opasan i težak posao, to im nije uspelo. Na njihovo pozivanje na Konvenciju o postupanju sa ratnim zarobljenicima (1929) i posebno njen član 32. koji zabranjuje upotrebu ratnih zarobljenika na radovima škodljivim po zdravlje i opasnim, odgovoreno im je da se Konvencija ne odnosi na njih, pošto oni nisu ratni zarobljenici, već su se “pripadnici razoružanih snaga koje su se bezuslovno predale.”⁸⁹

Po nekim izvorima Britanci pod komandom generala Endrjua Torna (*Andrew Thorn*) naterali su u Norveškoj više od 5.000 zarobljenih Nemaca da držeći se za ruke prolaze kroz očišćena minska polja, sa idejom da će tako naići na neku zaostalu minu. Tako je do kraja avgusta 1945. poginulo 275 i osakaćeno 392 nemačkih ratnih zarobljenika. Slično se dogodilo u Danskoj, gde je oko 2.000 Nemaca primoravano da maršira kroz minska polja, što je životom platilo njih najmanje 250, a nekoliko stotina je teško povređeno. Najviše je ovaj metod čišćenja mina korišćen u Francuskoj – Francuzi su tražili i dobili od SAD i Britanije veliki broj nemačkih zarobljenika (po nekim izvorima, čak 50.000) koji su korišćeni za čišćenje mina, s tim da je do septembra 1945. najmanje 1.800 njih poginulo, a još bar toliko osakaćeno. Ne treba objašnjavati da se u svim ovim slučajevima radilo o ratnim zločinima. Ipak, niko nije odgovarao.

Razni oblici odnosa prema ratnim zarobljenicima, od njihovog ubijanja, mučenja itd. do doslednog poštovanja njihovih prava javljaju se i u periodu posle Drugog svetskog rata, i, posebno, posle zaključenja Treće ženevske konvencije o zaštiti žrtava rata (1949) i dopunskih protokola uz Ženevske konvencije (1977).⁹⁰

U novije vreme, jedan od najtežih zločina prema ratnim zarobljenicima izvršen je 1995. u Srebrenici od strane snaga bosanskih Srba, čiji su pripadnici posle zauzimanja grada pobili veliki broj zarobljenih Bošnjaka.

⁸⁷ Bacque J. 1997, 42-44, 59, 61.

⁸⁸ De Zayas A., “Foreword”, in: Bacque J. 1997, pp. XIX-XX.

⁸⁹ Da bi izbegli da zarobljene Nemce i Japance tretiraju kao ratne zarobljenike, sa pravima koja im pripadaju po međunarodnom pravu, Britanci su pribegli suštinski istom triku kao i Amerikanci, samo što su za smislili nešto drugačiji termin, nazivajući zarobljenike “neprijatelji koji su se predali” (eng. *surrendered enemy personnel*).

⁹⁰ Kratak prikaz čitavog niza konkretnih slučajeva vidi kod: Jončić V. 2004, 75-185.

Zavisno od izvora, operiše se sa procenama o između 400 i 8.372 pobijenih (ova poslednja brojka uklesana je na spomeniku u Memorijalnom centru Srebrenica - Potočari. Objektivna analiza pokazuje da je cifra koja stoji na spomeniku daleko od realne, jer su tu ubrojani i muslimanski vojnici i civili koji su život izgubili mnogo pre kritičnog događaja, i 2.628 muslimanskih boraca koji su stradali u proboju (u borbi protiv jedinica bosanskih Srba)⁹¹ i najmanje 500 muslimanskih boraca koji su stradali u međusobnim sukobima, i jedan broj onih koji su izgubili život na sasvim drugim prostorima i u sasvim drugo vreme, i oko 500 ljudi sa spiska koji su i danas živi, i jedan broj rođaka žrtava iz Srebrenice koji su umrli u sasvim drugo vreme i na sasvim drugim lokacijama, i oko 1.000 onih čija imena su po svoj prilici izmišljena (nema ih među građanima Bosne i Hercegovine popisanim u zvaničnom predratnom popisu stanovništva 1991) itd.

Uostalom, premda vlasti iz Sarajeva svake godine sahrane po nekoliko desetina navodno novootkrivenih žrtava iz Srebrenice, zaključno sa 2021. godinom u Memorijalnom centru je sahranjeno ukupno 6.671 ljudskih ostataka, uključujući i 19 ukopanih 11. 7. 2021.⁹² Zatim je, 11. 7. 2022, posle 27 godina od kritičnog događaja, sahranjeno još novih 50 ostataka, čime je ukupan broj pokopanih podignut na 6.721.⁹³ Pri tome nisu u pitanju tela, već vlasti iz Sarajeva kao žrtvu broje i samo ako imaju deo najmanji tela (npr. šaku, deo stopala) pa i samo jednu kost. Dakle, ako je npr. nekome iz nekog razloga u bolnici amputirana noga, i ona može biti sahranjena kao dokaz koji će za još jednu cifru povećati ukupan broj sahranjenih.

Sve rečeno, međutim, uopšte ne dovodi u pitanje činjenicu da je zaista izvršen gnusan zločin i da njegovi naredbodavci i izvršiocci zaslužuju primerenu kaznu. Opravdanje ne može biti ni to što iako je stavljena pod međunarodnu zaštitu i u skladu s postignutim dogovorom morala biti demilitarizovana, Srebrenica nikada nije bila demilitarizovana, već se u njoj nalazila snažna muslimanska (bošnjačka) jedinica (28. divizija Armije Bosne i Hercegovine, jačine 7.004 vojnika sa kompletnim naoružanjem. Oni su odatle napali više od 50 susednih srpskih sela i na svirep način (odsecanjem glave, kastriranjem, razapinjanjem prikucavanjem ekserima za drveće itd.) ubili 3.262 lica od kojih 880 (27%) vojnika i policajaca i 2.382 (73%) srpskih civila, uglavnom žena, dece i staraca, nakon čega su se povlačili u zaštićenu zonu Srebrenica. Poslednji takav napad bio je na Višnjicu 26. 6. 1995, samo dve nedelje pre nego što su srpske snage ušle u Srebrenicu (11. 7. 1995).⁹⁴

⁹¹ Zapravo, znatan broj (najmanje nekoliko desetina) od onih koji su se iz Srebrenice probili na za njih bezbednu teritoriju koju su držale snage Armije Bosne i Hercegovine, izjavili su nadležnim organima tih snaga (dakle pripadnicima sopstvene vojske) da je u proboju preko skoro 100 km teritorije pod kontrolom bosanskih Srba, od zaseda, dejstva artiljerije, mina, ali i u međusobnim sukobima i masovnim samoubistvima, stradalo 4.000-5.000, a po nekima čak između 4.500-6.000 onih koji su krenuli u proboj. Ono što je ovde bitno, kolona je predstavljala vojnu jedinicu, bila je naoružana, napadala je srpske snage koje je usput sretala i bila je legitimni vojni cilj. Oni koji su stradali u proboju, čak i ako su izgubili živote od vatre snaga bosanskih Srba, bili su zakonite žrtve.

⁹² Karabegović Dž., *U Potočarima pokopano 19 žrtava genocida u Srebrenici*, Radio slobodna Evropa, 11. juli 2021, www.slobodnaevropa.org/a/srebrenica-genocid-bih-komemoracija/31352113.html.

⁹³ Katić G., „Na 27. godišnjicu genocida u Srebrenici ukopano još 50 žrtava“, Slobodna Evropa, 11. juli 2022, www.slobodnaevropa.org/a/ukop-zrtve-genocid-srebrenica-2022/31934865.html.

⁹⁴ Detaljno o tome šta se zaista dogodilo u Srebrenici, na osnovu iscrpne građe sa raznih strana, Kri-vokapić B. 2019¹, 245-286. U zborniku sa međunarodne konferencije u kojem je publikovan taj rad objavljeno je još mnogo vrlo zanimljivih priloga autora iz raznih država i uz to stručnjaka raznih profila - pravnici, forenzičari, vojna lica itd.

Nažalost, masovne egzekucije, ponekad na vrlo nehuman način, i razni oblici fizičkog i duhovnog maltretiranja zarobljenika, mogu se pratiti na raznim stranama i u većini savremenih oružanih sukoba. To znači u vreme kada je odavno kodifikovana zaštita koju međunarodno pravo garantuje ratnim zarobljenicima, kada su opšti uslovi života daleko bolji nego ikada pre, kada postoje razni mehanizmi nadzora itd.

- Jedan od naročito poznatih slučajeva je odnos SAD prema oko 800 (zvanično, 779) zarobljenika - muslimanskih boraca, uhvaćenih u Avganistanu. SAD su ih 2002. prebacile u logor u svojoj vojnoj bazi Gvantanamo na Kubi da bih ih tamo godinama držale i ispitivale u krajnje neljudskim uslovima, uz kršenje čitavog niza najelementarnijih ljudskih prava.

Poseban problem predstavlja činjenica da je odnos prema njima od samog početka nezakonit. Naime, ako su ratni zarobljenici, morali su biti pušteni kućama kad se sukob završio, a ako nisu zarobljenici (nego teroristi) onda im se moralo suditi (uz sva prava odbrane) pa su tek na osnovu sudske presude mogli bi biti upućeni na izdržavanje zatvorske kazne i to ne u logor, već u zatvor koji zadovoljava uvrđene standarde. Međutim, oni su držani tu godinama a da uopšte nisu bili izvedeni pred sud. Vlada SAD je u ovom slučaju iskombinovala elemente dva sasvim različita pravna instituta, na način na koji se to ne može činiti, samo da bi ostvarila svoj politički cilj.⁹⁵

Predsednik SAD Barak Obama (*Barack Hussein Obama II*) je 4.11.2015. najavio zatvaranje logora. I zaista u narednih godinu dana, do kraja njegovog mandata (31.12.2016) mnogi zatvorenici su napustili logor, ali uglavnom ne zato što su pušteni, već zato što su ih, na osnovu sporazuma sa SAD, prihvatile druge države, da bi ih držale u svojim zatvorima. I pored toga, januara 2017, kada je Obama predao funkciju predsednika SAD Donaldu Trampu (*Donald Trump*) u logoru se, 15 godina nakon dolaska prvih zatvorenika, i dalje nalazilo njih 41.⁹⁶ Tramp je jenuara 2018. naredio da se jedan od zatvorenika prebaci u Saudijsku Arabiju, tako da se veruje da je 2019. godine u logoru ostalo 40 zatvorenika.⁹⁷ Februara 2021. administracija sadašnjeg predsednika SAD Džoa Bajdena (*Joe Biden*) saopštila je da namerava da zatvori logor do isteka Bajdenovog mandata.⁹⁸ Međutim, ne samo da nas iskustvo uči da je možda reč samo o još jednom u nizu praznih obećanja, već se moramo zapitati zašto ovaj logor uopšte postoji posle čitavih 20 godina.

- Nakon invazije SAD i njihovih savznika na Irak 2003. zarobljeni Iraci trebalo je da budu pušteni čim su prestala neprijateljstva. Pa ipak, mnogi (nekoliko desetina hilada njih) su zadržani u zatvorima, što je već samo po sebi kršenje i subjektivnih prava tih lica i međunarodnog prava kao objektivnog pravnog poretka. Još gore, ta lica su podvrgnuta užasnom tretmanu, što je relativno brzo isplivalo na videlo. Svetska javnost bila je preneražena upoznavši se sa svedočenjima o ubistvima, mučenjima, silovanjima, drugim seksualnim zlostavljanjima, ponižavanju i maltretiranju zarobljenih Iracana koje su izvršili pripadnici vojske SAD i CIA.

⁹⁵ Amnesty International 2011.

⁹⁶ Rosenberg C., "Obama to leave with 41 captives still at Guantánamo, blames politics", *Miami Herald*, January 19, 2017, miamiherald.com/news/nation-world/world/americas/guantanamo/article127473314.html.

⁹⁷ Savage C., "U.S. Transfers First Guantanamo Detainee Under Trump, Who Vowed to Fill It", *New York Times*, May 2, 2018, www.nytimes.com/2018/05/02/us/politics/guantanamo-detainee-transferred-trump-al-darbi.html.

⁹⁸ Kaufman E., "Biden administration says it intends to close Guantanamo prison", CNN Politics, February 12, 2021, <https://edition.cnn.com/2021/02/12/politics/biden-guantanamo-bay/index.html>.

Posebno užasno je bilo ono što se događalo u zloglasnom zatvoru Abu Graib (*Abu Ghraib*) koji se nalazi u istoimenom gradu u blizini Bagdada. Kroz njega je nakon pobede SAD i njihovih saveznika u ratu, u 2003-2006. prošlo više od 50.000 iračkih ratnih zarobljenika i civila, muškaraca i žena.⁹⁹ Između ostalog, čuvari su skidali zatvorenike do gole kože i pravili od njih ljudske piramide; jahali su zatvorenike; puštali na njih pse; terali zatvorenike da dugo stoje u neudobnim i bolnim pozama;¹⁰⁰ primenjivali "mučenje vodom" (tzv. *waterboarding*),¹⁰¹ terali su zatvorenike da hodaju na sve četiri i laju kao psi; terali zatvorenike da jedu izmet iz klozeta; žestoko tukli zatvorenike; mučili zatvorenike muzikom (preglasno neprekidno puštanje hard roka) itd. I pri tome su sve to slikali, da bi imali kao suvenire i hvalili se kada se vrate svojim kućama. Ako zatvorenici ne bi poslušali naređenje, čuvari su ih žestoko tukli po licu. Jedan zatvorenik je umro, podlegavši mučenju. Nesrećne žrtve mučenja, ponižavanja i izživljavanja prepele su ne samo veliki bol i fizičke povrede (od elektrošokova po genitalijama, batina, ujeda pasa itd.)¹⁰² već i psihičke traume koje će im ostati doživotno.¹⁰³

Istraživanja su pokazala da se nije radilo o izolovanim slučajevima koje su na svoju ruku tajno izvršili pojedinci, već o primeni metoda ispitivanja koje su usvojili vojska SAD i CIA. Počinioci ovih zločina radili su to i ranije i za svoj rad su pohvaljivani i nagrađivani.¹⁰⁴ U konkretnom slučaju tvrdi se da je mučenja izričito dozvolio komandant koalicioni snaga u Iraku 2003-2004, američki general Rikardo Sančez (*Ricardo S. Sánchez*). Istini za volju, on nije naredio ponižavajuće postupanje, ali je u službenoj belešci od 14. 9. 2003. dozvolio korišćenje nekih metoda ispitivanja (između

⁹⁹ *Report of the International Committee of the Red Cross (ICRC) on the Treatment by the Coalition Forces of Prisoners of War and Another Protected Persons by the Geneva Conventions in Iraq During Arrest, Internment and Interrogation*, February 2004, derechos.org/nizkor/us/doc/icrc-prisoner-report-feb-2004.pdf; Amnesty International 2013.

¹⁰⁰ Između ostalog, stavljali su zatvorenike na malu drvenu kutiju, sa kapuljačom preko glave i širom razmaknutim rukama, a za njihove polne organe kačili žice sa strujom, tako da je u slučaju bilo kog pokreta ili pada sa kutije nesrećnika pogađao udar struje izazivajući užasan bol.

¹⁰¹ Izvodi se tako što se vezanom zatvoreniku na usta stavi krpa i onda preko nje sipa voda. To kod njega izaziva stvarni osećaj davljenja i veliki bol. Na granici davljenja zatvorenika postupak se obustavlja pa opet nastavlja. Tu metodu često koristi CIA, naročito protiv lica, koja su osumnjičena za terorizam i od kojih se navodno tako nastoji što pre dobiti važne informacije kojim mogu sprečiti teroristički napad. Premda je očigledno da se radi o jednom od najgorih metoda mučenja, što znači da je takvo postupanje strogo zabranjeno, po instrukcijama CIA do 3 opisana takva postupka protiv istog lica u 24 sata "smatraju se prihvatljivim". Tako je Halid Šejk Mohamed (*Khalid Sheikh Mohammed*) koga su Amerikanci optužili za teroristički napad na SAD od 11.9.2001, u američkom zatvoru 2003. podvrgnut ovom mučenju 183 puta u toku samo jednog meseca, premda je bilo jasno da ono protiv njega nije efikasno. Više o svemu, uključujući i druge zabranjene metode koje koristi CIA: *Report of the Senate Select Committee on Intelligence, Committee Study on the Central Intelligence Agency's Detention and Interrogation Program*, December 9, 2014, www.intelligence.senate.gov/sites/default/files/documents/CRPT-113srpt288.pdf.

¹⁰² Neke od tih povreda nisu odmah spolja vidljive, ali uz neizdrživi bol dok postupak traje, mogu izazvati i trajne posledice. Tako npr. mučenje dugim stajanjem u neudobnim pozama može, između ostalog, da ima za posledicu trajna fizička oštećenja - trombozu krvnih sudova i oštećenje perifernog nervnog sistema što može dovesti do gubitka osetljivosti i problem sa motorikom.

¹⁰³ Čak i da se sve drugo nekako zaboravi, zatvorenici su pretrpeli teške psihičke trauma od nekih naoko ne tako surovih postupaka. Primera radi, zaista je teško zamisliti kako se osećao vernik muslimanske vere, kada su ga do gole kože skidale i ponižavale žene, a njihove kolege sve to slikali.

¹⁰⁴ Smeulers A. van Niekerk S. 2009, 327-349.

ostalog, dugo stajanje u neudobnim i bolnim pozama) koji su, po mišljenju američkih nevladinih organizacija za zaštitu ljudskih prava, predstavljali kršenje III i IV Ženevske konvencije (1949). Komitet UN protiv mučenja zaključio je da je pomenutim postupcima teško je povređena Konvencija protiv mučenja i drugih svirepih, nehumanih ili ponižavajućih kazni i postupaka (1984) koju su, zajedno sa drugim državama, ratifikovale i SAD.

Vlada SAD prvo nije priznavala da se u Abu Graibu događa bilo šta neobično. Nakon što se javnost uzburkala saznajući za užase u tom zatvoru (između ostalog, u medijima su objavljene fotografije koje su snimali čuvari) predsednik SAD Džordž Buš je izjavio da su to bili izolovani slučajevi za koje su krivi pojedinci. Međutim, kada su isplivale i druge informacije (među njima i to da je Međunarodni komitet Crvenog krsta znatno pre izbijanja skandala ukazivao na zlostavljanje zatvorenika i kršenje Ženevskih konvencija)¹⁰⁵ američki ministar odbrane Donald Ramsfeld (*Donald H. Rumsfeld*) je početkom maja 2004. prihvatio punu odgovornost za to i zbog toga dva puta nudio ostavku predsedniku SAD, ali ju je ovaj oba puta odbio. Sam predsednik Buš se 7.5.2004. u obraćanju jordanskom kralju Abdulahu II (*Abdulallah II*), javno izvinio zbog zlostavljanja iračkih zatvorenika u Abu Graibu, rekavši da mu je „žao zbog poniženja koja su pretrpeli irački zatvorenici i poniženja koje su pretrpele njihove porodice“, da Amerikanci poput njega ne podržavaju ono što su videli na TV i od čega im je pripala muka („made us sick to our stomachs“), da će „odgovorni za maltretiranje biti izvedeni pred lice pravde“ i da će sprečiti da se takve zloupotrebe ponove.¹⁰⁶ Simptomatično je, međutim da se američki predsednik nije obratio čitavom svetu (*urbi et orbi*), pa ni svom narodu, nije izvinio iračkom narodu već jordanskom kralju, te da nijednom rečju događaje nije nazvao pravim imenom (teški ratni i drugi zločini protiv ratnih zarobljenika i civila) već je samo govorio o zlostavljanju i zloupotrebama.

Ubrzo je jedan broj američkih vojnika je izveden pred vojni sud. Postupci koji su trajali 2004-2007, završeni su osudom 11 okrivljenih. Međutim niko nije proglašen odgovornim za ubistvo, ratni zločin ili zločin protiv čovečnosti, već su svi kažnjeni zbog „zanemarivanja dužnosti“ i osuđeni na simbolične ili nesrazmerno male kazne.¹⁰⁷ To je, razume se, izazvalo proteste javnosti, ali na tome se sve završilo.¹⁰⁸

- U najnovije vreme (2014-2017) užasna zlodela protiv zarobljenika uključujući pogubljenja na krajnje nečovečan način (odsecanjem glave nožem, spaljivanjem, gaženjem tenkom itd.) izvršili su pripadnici tzv. Islamske države (ISIL) u oružanom sukobu u Siriji.

¹⁰⁵ *Report of the International Committee of the Red Cross (ICRC) on the Treatment by the Coalition Forces of Prisoners of War and Another Protected Persons by the Geneva Conventions in Iraq during Arrest, Internment and Interrogation*, International Committee of the Red Cross, February 2004, <http://www.derechos.org/nizkor/us/doc/icrc-prisoner-report-feb-2004.pdf>.

¹⁰⁶ „Bush 'sorry' for abuse of iraqi prisoners“, CNN, International, May 7, 2004, <https://edition.cnn.com/2004/ALLPOLITICS/05/07/bush.apology/>.

¹⁰⁷ Njih 8 njih je dobilo kazne zatvora od 6 meseci do 10 godina, jedan je kažnjen sa 90 dana prinudnog rada, komandantkinja zatvora bila je ražalovana iz brigadnog generala u pukovnika, a oficir koji se u zatvoru bavio obaveštajnim radom je otpušten i kažnjen sa 8.000 dolara.

¹⁰⁸ Bejesky R. 2013, 103-175.

IV. CIVILNO STANOVNIŠTVO

1. Pojam civila

Civili su građansko stanovništvo, tj. sva lica, uključujući i strance, pa i državljane neprijatelja, koja se nalaze na području koje je deo ratišta, a posebno na teritoriji neke od strana u sukobu, a nisu uključena u oružane snage nijedne strane, odnosno ne učestvuju u neprijateljstvima (nisu borci ili nezakoniti borci).

Jedinstvena, opšteprihvaćena definicija civila ne postoji.¹⁰⁹ To u nekim graničnim slučajevima u izvesnom smislu otežava tačno utvrđivanje toga da li neko lice ima status civila ili neki drugi.¹¹⁰

Najbliži nekakvoj definiciji civila je čl. 50 Dopunskog protokola I (1977) uz Ženevske konvencije o zaštiti žrtava rata. Po njemu:

“1. Civil je svako lice koje ne pripada jednoj od kategorija lica navedenij u članu 4.A(1), (2), (3) i (6) III konvencije¹¹¹ i u članu 43 ovog protokola.¹¹² U slučaju sumnje da li je neko lice civil, to lice će se smatrati civilom.

2. Pod civilnim stanovništvom podrazumevaju se sva lica koja su civili.

3. Prisustvo među civilnim stanovništvom lica koja nisu obuhvaćena definicijom civila ne lišava stanovništvo njegovog civilnog karaktera”.

Pa ipak, ova definicija, premda ima svoju praktičnu vrednost, daleko je od savršenstva.

Pre svega, ona je negativna, a negativne definicije u principu uvek treba izbegavati, jer one govore šta nešto *nije*, a ne šta to nešto *jeste*. Uz to, ona pojam civila vezuje za pojmove nekih drugih, suprotnih kategorija ljudi (borci i ratni zarobljenici) koji ni sami nisu do kraja precizno utvrđeni.

Pored toga, ona uvodi dve kategorije – civile i civilno stanovništvo. Pošto civili nisu dovoljno precizno definisani, a oni svi skupa čine civilno stanovništvo, ispada da nije precizno definisano ni to stanovništvo.

U takvoj situaciji čini se da je najjednostavnije, a sa stanovišta prakse uglavnom i dovoljno, civilima smatrati ona lica koja ne spadaju: 1) u borce, podrazumevajući pod

¹⁰⁹ Jončić M. 2019, 12-18.

¹¹⁰ Полторац А. И., Савинский Л. И. 1975, 282-364; Vučinić Z. 2006, 277-331; Jončić V. 2011, 195-216; Bothe M., Partsch K. J., Solf W.A. 2013, 311-548.

¹¹¹ Da podsetimo: navedene odredbe Treće ženevske konvencije (1949) definišu ko se u smislu te konvencije smatra ratnim zarobljenikom tj. borcem koji je pao pod vlast neprijatelja. Najkraće rečeno, tu spadaju pripadnici oružanih snaga jedne strane u sukobu; pripadnici milicija i dobrovoljačkih jedinica koji ispunjavaju propisane uslove; pripadnici redovnih oružanih snaga koji izjavljuju da pripadaju nekoj vladi ili vlasti koju nije priznala sila pod čijom se vlašću nalaze; i stanovništvo neokupirane teritorije koje se dobrovoljno diže na oružje da bi pružilo otpor neprijateljskoj najezdi.

¹¹² Definiše oružane snage i pripadnike oružanih snaga – prim. B. K.

borcima sve one koji zakonito učestvuju (borci u užem smislu) ili su zakonito učestvovali (ratni zarobljenici) odnosno imaju pravo da zakonito učestvuju u neprijateljstvima (pripadnici oružanih snaga koji ne spadaju u neku od pomenutih kategorija), ali ni u 2) takozvane nezakonite borce (plaćenici, teroristi itd.).

S pravom se može priovoriti da je i ovde u biti data negativna definicija. Međutim, to zapravo i nije pokušaj definisanja civila, koliko nastojanje da se nađe jednostavan način za njihovo razlikovanje od ostalih kategorija ljudi koje se javljaju u vreme oružanog sukoba.

Iako ima mnogo primera da se još u antičko doba borac razlikovao od neborca i mada su u mnogim društvima postojale posebne vojničke kaste, opšte uzev može se primetiti da se dugo vremena uglavnom nije pravila dovoljno jasna razlika između, današnjom terminologijom, vojnih lica (boraca) i civilnog stanovništva. U slučaju velikog napadačkog rata, a posebno kod odbrane sopstvene zemlje (npr. opsade grada) u sukobe su se uključivali i obični stanovnici – trgovci, zanatlije, zemljoradnici, kmetovi, robovi itd.

Tako npr. za razliku od Spartanaca koji su bili čitav život posvećeni i podređeni vojničkom pozivu, Atinjani, Rimljani i mnogi drugi imali su određenu stajaću vojsku, koju su u slučaju ratne potrebe popunjavali građanima koji nisu bili profesionalni vojnici. U mnogim srednjovekovnim ratovima za nacionalno oslobođenje, kao i u verskim ratovima, pored profesionalnih vojnika ratovao je i običan narod koji je, gledajući iz ugla današnjeg pogleda na ovu pojavu, ponekad menjao status (iz statusa civila u status borca, pa opet u status civila).

Premda je načelno postojala podela između boraca i neboraca (npr. ratnika i lica koja su ih hranila, lečila, opsluživala, zabavljala itd.) nju nije uvek bilo moguće precizno izvršiti, a u mnogim slučajevima nije poštovana u praksi.

Mada su bilo kakva uopštavanja nezahvalna, uglavnom se smatra da su sve do XIX v. svi oni koji su pripadali protivniku smatrani neprijateljima - ne samo vojnici već i neborci, žene, deca, starci. Tek u novije vreme civilno stanovništvo počinje da se tretira kao posebna pravna kategorija koja zaslužuje poseban odnos i zaštitu.¹¹³

2. Položaj civila tokom istorije

Sudbina civila u raznim vremenima i na raznim prostorima bila je različita, često nimalo dobra.

Već sama Biblija svedoči o surovosti Starih Jevreja koji su u nekim slučajevima pobili čitavo stanovništvo osvojenih gradova. Najpoznatija je epizoda osvajanja Jerihona, kada su Jevreji poubijali sve stanovnike, pa čak i njihovu stoku, a grad spalili.

¹¹³ O istorijskom razvoju zaštite civila i kodifikaciji tih pravila: Solf W. A. 1986, 117-135.

Rečima Starog zaveta: „I pobiše kao prokleta oštrim mačem sve što beše u gradu, i žene i ljude, i decu i starce, i volove, i ovce i magarce“.¹¹⁴

Jedino je pošteđena bludnica Rava sa svojom porodicom, i to samo zato što je prehodno spasila jevrejske uhode.

Stari Jevreji su bez ikakve milosti pobili i sve stanovnike Gaja, južnih hananski gradova i drugih gradova koji su im se nalazili na putu.

Evo kako Biblija opisuje osvajanje severnopalestinskog grada Asora: „I pobiše sve živo što beše u njemu, oštrim mačem sekući, te ne osta ništa živo, a Asor spališe ognjem“.¹¹⁵

Uostalom, to je bilo u skladu sa onim što im je u Starom zavetu precizirano kao nalog od Boga:

“Kada dođeš pod grad da ga osvojiš, prvo ga ponudi mirom. Ako ti odgovori mirom i otvori ti vrata, sav narod koji se nađe u njemu neka ti plaća danak i bude ti pokoran. Ako li ne učini mira s tobom nego se stane biti s tobom, tada ga bij. I kad ga Gospod Bog tvoj preda u ruke tvoje, pobij sve muškarce u njemu mačem. A žene i decu i stoku i što god bude u gradu, sav plen u njemu, otmi, i jedi plen od neprijatelja svojih, koji ti da Gospod Bog tvoj. Tako čini sa svim gradovima koji su daleko od tebe i nisu od gradova ovih naroda. A u gradovima ovih naroda, koje ti Gospod Bog tvoj daje u nasledstvo, ne ostavi u životu nijedne duše žive. Nego ih zatri sasvim, Hateje i Amoreje i Hananeje i Ferezeje i Jeveje i Jevuseje, kao što ti je zapovedio Gospod Bog tvoj, da vas ne nauče činiti gadna dela koja činiše bogovima svojim, i da ne zgrešite Gospodu Bogu svome.”¹¹⁶

Stari zavet je ovde dat samo kao najpoznatiji primer. Predanja i istorija nude mnogo dokaza, među njima i materijalnih, da su slične postupke primenjivali i drugi narodi, na drugim prostorima i u drugo vreme.

Jedan od najpoznatijih ratova, Trojanski, navodno vođen u XIII-XII v. pre n. e., završen je potpunim uništenjem Troje. Oni njeni stanovnici koji nisu pobijeni pretvoreni su u robove. Mada nije pouzdano utvrđeno da li ono što je opisano u Homerovoj *Ilijadi* odgovara istorijskoj istini, nema sumnje da su slični događaji obeležili antički svet.

U mnogim slučajevima pobednici se nisu zadovoljavali time da pobiju ili prodaju u roblje pobeđene, već su ih ubijali na svirep način. Ovde će biti pomenuto samo nekoliko primera:

- asirski car Ašurnasirpal II (vladao 884-859. pre n. e.) koji je ostao upamćen po svojoj neverovatnoj surovosti, imao je običaj da kada dođe pred neki grad prvo ga ponudi da mu bez borbe otvori kapije. U tom slučaju njegovi vojnici ubili bi gradonačelnika i odrekli noge vojnim zapovednicima,

¹¹⁴ *Biblija* 2007, Stari zavet, „Kњига Исуса Навина“, 6:21, стр. 196.

¹¹⁵ *Ibid.*, 11:11, стр. 203.

¹¹⁶ *Biblija* 2007, Stari zavet, „Пета књига Мојсијева“, 20:10-18, стр. 176.

a ostalo stanovništvo porobili. Ako se grad ne bi predao, vojnici bi sakupili stanovnike, odsekli im šake i stopala i pobacali ih na gomilu u centru grada da tamo iskrvare do smrti.¹¹⁷ Po zapisima koje je sam ostavio, nakon osvajanja određenih gradova i, posebno gušenja pobuna, naređivao je da se protivničkim vođama živim odere koža, a da se svi ostali zarobljenici spale; u nekim slučajevima je odrasle odvodio u ropstvo, a decu spaljivao; naređivao je da se stotine zarobljenih vojnika i stanovnika nabiju na kolac, a onda je te kočeve pobadao ispred gradskih kapija ili u krug oko gradskih zidina; naređivao je da se zarobljenima odseku nos, uši, usne i prsti odnosno iskopaju oči; na ulazu u osvojeni grad pravio piramide od glava posečenih starijih ljudi; itd.;

- kada su 701. pre. n.e. zauzeli judejski grad Lahiša, Asirci su na brutalan način ubili ugledne stanovnike - neke su zaklali, druge nabili na kolac, trećima živima odrali kožu. To je bila osveta zbog neposlušnosti (odbijanja da se plaća danak);

- premda su u svesti mnogih neka vrsta sinonima za antičke prosvেćene demokrate, nasuprot krutim, militarističkim Spartancima, Atinjani su ostavili mnogo dokaza o tome da nisu znali za milost. Već je pomenuto, da su 590. pre n. e. prvo otrovali vodu koju su pili stanovnici opsednute Krise, da bi, kada su pod dejstvom otrova stanovnici onemoćali, sve ih pobili i grad spravili sa zemljom;

- vezano za Atinjane, još poznatiji slučaj je njihovo uništenje Milosa 416. pre n. e., u vreme Peloponeskog rata. Kada su nakon duge opsade, uz pomoć izdaje u samom gradu, uspeali da osvoje Milos, pobili su sve muškarce, a žene i decu prodali u roblje;¹¹⁸

- kada je 332. pre n. e. nakon sedmomesečne opsade osvojio Tir, Aleksandar Makedonski je razorio grad, pobio oko 2.000 vojno sposobnih muškaraca, a ostalo stanovništvo, njih oko 30.000 prodao u roblje;

- kada su 146. pre n. e. Rimljani u Trećem punskom ratu osvojili Kartaginu, po odluci rimskog Senata svi preživeli stanovnici Kartagine (njih oko 50.000) prodati su u roblje, a grad je spravljen sa zemljom;

- nakon pobede u ratu između Veija i Jiea (eng. *Wei-Jie War*) koji je 350-351. g. vođen na severu Kine, Ran Min (eng. *Ran Min*), vojskovođa i car države Ran Vei, naredio je da se pobiju svi pripadnici naroda Jie (oni su se izgledom razlikovali od ostalog stanovništva te ih nije bilo teško prepoznati). Usledio je pokolj u kome je taj narod zbrisan, a stradali su i mnogi pripadnici naroda Vu Hu (*Wu Hu*) – ukupno više od 100.000 ljudi. Neki to smatraju jednim od prvih dokumentovanih genocida u istoriji;

- mada se tu, strogo uzev, nije radilo o odnosu prema civilima za vreme odnosno neposredno po okončanju rata, vredni pomenuti masakar koji su 390. godine u Solunu izvršile rimske trupe po naređenju Teodosija I (lat. *Flavius Theodosius*), poslednjeg cara jedinstvene rimske imperije. Gnevan što je u neredima do kojih je došlo zbog hapšenja jednog popularnog vozača dvokolica, ubijen lokalni rimski vojni komandant (*magister militum*) poslao je kaznenu ekspediciju sa naređenjem da se pobiju svi stanovnici grada. Dok se smirio i povukao naređenje, već je posećeno oko 7.000 građana.

Prema tome, vidi se da je na delu bila uhodana praksa, koju su sledile razne države i njihove vojske. Što takođe znači – da su pobednici kojim slučajem bili loše sreće, da su oni okusili gorčinu poraza, i njih bi najverovatnije stigla ista sudbina (tj. sve bi bilo isto, samo bi uloge bile zamenjene).

Užasna surovost, pa i bestijalnost javlja se i u Srednjem veku, ali i kasnije. Razlozi koji su donekle objašnjavali takve postupke bili, zavisno od slučaja, osveta, bes zbog

¹¹⁷ Cooper A. D. 2009, 128.

¹¹⁸ Cooper A. D. 2009, 128-130.

duge opsade, verska mržnja, primitivizam pobjednika itd. Često je na delu bila kombinacija nekoliko takvih činilaca.

I ovde je, ilustracije radi, dovoljno navesti šačicu karakterističnih primera:

- jedna od manje poznatih epizoda je pokolj jevrejskog plemena Banu Kurajza (*Banu Qurayza*) od strane muslimanskih snaga 627. godine. Kada su nakon 25-odnevne opsade osvojili tvrđavu, osvajači su svim muškarcima (njih skoro 900) i jednoj ženi odrubili glave, a preostale žene i decu prodali u roblje.

Istini za volju, kao i mnogi drugi istorijski događaji i ovaj je predmet raznih sporova. Neki muslimanski izvori osporavaju da se pokolj uopšte dogodio ili tvrde da je razlog bilo to što je pleme, mada u savezu sa muslimanima stalo na stranu njihovih neprijatelja u Bici kod rova (kod opsada Medine, 627. godine) odnosno umanjuju broj ubijenih. Naprotiv, drugi izvori tvrde da je čitav događaj nesporan jer je precizno dokumentovan, te da pleme nije izdalo već se držalo neutralno;

- po zlu glasu posebno je poznato ono što se dogodilo kada su 14. 7. 1099. u Prvom krstaškom ratu krstaši prodrli u Jerusalim. Usledio je strašan pokolj u kojem su pobijeni skoro svi stanovnici - muslimani i Jevreji (hrišćani su još pre dolaska krstaša napustili Jerusalim, najverovatnije na zahtev muslimanskog guvernera grada koji nije želeo da rizikuje da neko od njih iznutra pomognu osvajačima).

Po svedočenju Fušea od Šartra (fr. *Foucher de Chartres*), učesnika tih događaja i najuglednijeg hroničara tog doba, samo u području Solomonovog hrama pobijeno je oko 10.000 ljudi, tako da: "Da ste se nalazili tamo, noge bi vam do članaka bile u krvi poklanih. Šta još da kažem? Niko nije ostavljen u životu. Nisu pošteđeli ni žene, ni decu."¹¹⁹

Slične opise ostavili su i drugi očevici. Neke procene govore da je tada ukupno pobijeno između 40.000 i 70.000 ljudi. Čak i za to doba, kada je surovost bila deo svakodnevice, ovaj masakr bio je previše – i sami napadači su se, kad su došli sebi, stideli onoga što su učinili. Jedno od objašnjenja za takvo zverstvo bilo je to da su krstaši bili besni jer su pre nego što su osvojili grad danima trpeli žed i glad, a posebno to što je u njihovim redovima bilo puno pripadnika nižih društvenih slojeva, koji su i inače bili nedisciplinovani, a koje su naročito izbezumili verski fanatizam, mržnja i prilika da se pljačkom obogate.

Kada je reč o žrtvama pokolja, navodno su u životu ostali samo guverner i njegova pratnja koji su spas našli u Davidovoj kuli, branili se iz nje nekoliko dana i predali tek kada im je obećan slobodan izlazak iz grada (to se i dogodilo, krstaši su održali reč). Izgleda da su se ipak preživeli još neki stanovnici – deo njih su spasili pojedini vitezovi, dajući im svoje zastave (znak da su pod njihovom zaštitom) a jedan broj Jevreja je pošteđen i pušten da napusti Jerusalim kada je jevrejska zajednica iz Aškelona platila za njih otkup;

- među pokoljima kojih u Srednjem veku nije manjkalo na raznim stranama, ističe se još jedan koji ide na dušu krstaša. Kada su u Trećem krstaškom ratu, pod komandom engleskog kralja Ričarda I Lavljeg Srca (*Richard Lionheart*) 1191. g. osvojili Akru pobili su oko 2.700 njenih stanovnika – muslimana, i pored toga što je sultan Saladin ponudio da ih otkupi i tako spase;

- na samom početku već pominjanog Albižanskog krstaškog rata (1209-1229) protiv katara u južnoj Francuskoj dogodio se masakr u Bezijeu (1209). Po predanju, na pitanje kako razlikovati katolike od jeretika (u gradu je bilo više katolika nego katara) papski legat je navodno odgovori: "Sve ih pobijte, a Bog će svoje prepoznati!" Kako god bilo, čitavo stanovništvo Bezijea 15.000-20.000 (po nekima, i više od 50.000) ljudi je nemilosrdno poklano;

¹¹⁹ Peters E. 1998, 91.

- užasne pokolje među onima koji su se drznuli da mu se suprotstave, vršio je i osnivač Mongolskog carstva, Džingis-kan, rođen kao Temudžin (eng. *Genghis Khan, Temujin*). Gradove koji su se predali bez borbe je štedito, ali je one koji su pružili otpor, uništavao, obično sa svim stanovnicima (poštedito bi samo one koji su mogli biti od koristi – naučnike, umetnike i zanatlije) pri čemu su njegovi ratnici sve pljačkali, a useve spaljivali (da eventualno preživelo stanovništvo ne bi imalo šta da jede). Tako je za samo pola godine (jesen 1213. – proleće 1214) oko 90 kineskih gradova opljačkano i spaljeno do temelja.

Posle nekih pobeda Džingis-kan je koristio tzv. meru klina osovine kolskog točka. Taj metod, koji su, istine radi, primenjivali i drugi na tom području, sastojao se u tome da su svi muškarci poražene strane morali da prođu pored kola s tim da su u životu ostavljani samo oni čija je glava bila niža od klina osovine točka tj. mala deca. To je rađeno da bi se sprečila bilo kakva opasnost od pobune, a posebno osvete.

Zbog toga što je kod osvajanja Nišapura 1221. g. strela sa zidina ubila njegovog zeta, po Džingis-kanovom naređenju poklani su svi stanovnici - svi muškarci, žene i deca, a njihove glave složene su u piramide. Navodno je tada ubijeno neverovatnih više od 1,7 miliona ljudi.¹²⁰ Te iste godine i drugi persijski gradovi su uništeni sa svim stanovnicima: u Mervu je pobijeno između 700.000 i 1,3 miliona, u Meru Čađanu 1,3 miliona, u Heratu oko 1,5 miliona, u Raviju 1,6 miliona ljudi; nakon osvajanja Urgenča, prestonice Horezmijskog carstva, pobijeno je 1,2 miliona ljudi (svaki od 50.000 vojnika dobio je zadatak da ubije po 24 stanovnika); itd.

Za ovog surovog osvajača se smatra da je odgovoran za smrt oko 40 miliona ljudi tj. oko 10% tadašnjeg svetskog stanovništva.

Vrlo je verovatno da je broj žrtava Džingis-kanu preuveličan, i to mnogo. Pre svega, njemu samom, kao majstoru psihološkog rata, odgovaralo je da se priča o strahotama koje čini njegova vojska širi do još neosvojenih teritorija, navodeći države i gradove da se predaju bez borbe i time izbegnu užasnu sudbinu onih koji su se usudili da pruže otpor. Ipak, čak i ako je broj onih koje su pobili mongolski jahači bio mnogo manji, on je i dalje strahovit. Uostalom, nije sporno da su u mnogim slučajevima stanovnici osvojenih gradova poubijani do poslednjega;

- nakon osvajanja Bagdada 1258, Džingis-kanov unuk, Hulagu-kan (eng. *Hulagu Khan*) do temelja je razorio grad. Njegovi ratnici su čitavu nedelju dana ubijali, silovali i pljačkali. Pored oko 50.000 branilaca ubijeno je i između 90.000 i čak 1 milion civila (zavisno od izvora, podaci se veoma razlikuju). Nakon što su opljačkali šta su mogli, Mongoli su uništili palate, džamije, bolnice, biblioteke, kuće, kanale za navodnjavanje itd. Bagdad je posle toga nekoliko vekova bio pust i u ruševinama;

- po surovosti prema ratnim zarobljenicima i civilima zapamćen je još jedan veliki azijski osvajač, Tamerlan odn. Timur Lenk,¹²¹ za koga se smatra da je odgovoran za smrt 17 miliona ljudi. Ovde je dovoljno pomenuti samo dve dokumentovane epizode.

Kada mu se 1387. bez borbe predao persijski grad Isfahan, Timur Lenk se, kao i uvek u takvom slučaju, poneo relativno milosrdno, ostavio u njemu 6.000 vojnika i otišao dalje. Međutim, čuvši da su se stanovnici pobunili (to je bilo zbog poreza) i pobili deo njegovih ljudi, vratio se i posle opsade osvojio grad. Po njegovom naređenju posećeni su svi muškarci stariji od 14 godina, ukupno između 100.000 i 200.000 (grad je imao oko pola miliona stanovnika) a onda su od njihovih glava u centru grada podignute piramide, svaka od po 1.500 i više glava. Zavisno od izvora tih kula bilo je od

¹²⁰ Cooper A. D. 2009, 133; Rummel R. J. 2009, 46-47.

¹²¹ Tamerlan je zapadnjački oblik izgovora njegovog imena-nadimka na pers. *Timur Lenk*, u značenju Timur Hromi (hramao je nakon što je u mladosti ranjen strelom u desno koleno). Inače njegovo pravo ime bilo je Timur ibn Taragaj Barlas (Timur, sin Taragaja iz Barlasa). Samo ime *Timur* moglo bi se prevesti kao Gvozden.

najmanje 28 do blizu 50.¹²² Zatim je izveo žene i decu u polje pored grada i tu naredio da se izdvoje deca mlađa od 7 godina i da ih njegovi konjanici pregaze. Nije ga pokolebalo što su ga majke pa čak i negovi sopstveni savetnici na kolenima preklinjali da to ne čini. Videvši da se njegovi vojnici ustežu da izvrše tako okrutno naređenje, pobesneo je i sam projahao preko dece, a zatim rekao da ga zanima ko će se usuditi da ga ne poslušaju. Tada su vojnici kopitima svojih konja pobili jednu decu, njih oko 8.000. Zatim je Timur spalio grad, a žene i preostalu decu (uzrasta 7-14 godina) odveo kod sebe u svoj glavni grad Samarkand.

Drugi slučaj je ono što se dogodilo posle osvajanja Bagdada 1401. godine. Smatra se da su tada, kao rezultat izričitog Tamerlanovog naređenja da se svaki vojnik vrati sa najmanje 2 odsečene glave i da mu ih pokaže, njegove trupe pobile 20.000 stanovnika;

- kada su Turci 9. 9. 1570. zauzeli Nikoziju, glavni grad Kipra, pobili su preko 20.000 ljudi, uglavnom Grka i Jermena, a žene i decu prodali u roblje;

- kada su u toku Tridesetogodišnjeg rata snage katoličkog Svetog rimskog carstva 20. 5. 1631. konačno osvojile protestantski Magdeburg, usledili su masovni pokolj, pljačka, silovanja i paljenje. Od 30.000 stanovnika, u samo jednom danu stradalo ih je oko 25.000. Čitava Evropa bila je užasnuta. Pojavila se i nova reč "magdeburgizacija" koja je dugo nakon ovog događaja korišćena kao sinonim za totalno uništenje i pljačku nekog grada;

- jedan od najgorih masakara izvršile su trupe kineske dinastije Čing kada su 1645. osvojile grad Jangdžou – veruje se da je za 10 dana pobijeno skoro 800.000 stanovnika;¹²³

- posle zauzeća predgrađa Varšave zvanog Praga, 4. 11. 1794. ruski vojnici, besni zbog žilavog otpora s kojim su se suočili i, naročito, žudeći da osvete drugove koje su Poljaci pobili u Varšavi, 17.4.1794, na Veliki četvrtak,¹²⁴ izvršili su užasan masakr. Uprkos izričitom naređenju svog komandanta, čuvenog vojskovođe, Aleksandra Suvorova (*Александр В. Суворов*) da se ne dira mirno stanovništvo, upadali su u kuće i ubijali sve na koje bi naišli, pucali u gomilu, ne gledajući kogda će pogoditi itd. Smatra se da je tada pobijeno oko 20.000 ljudi, većinom civila.

Kasnija istraživanja su pokazala da su u tome prednjačili kozaci. Kada je reč o Suvorovu, on je, dodatno, poslao oficire da upozore građane Prage da posle njenog pada beže u ruski vojni logor i da im tu garantuje bezbednost. I zaista, oni koji su ga poslušali, preživeli su;

- Turci su se često surovo odnosili prema protivnicima, a posebno onima koji bi se drznuli da ustanu protiv njihove vlasti. Između ostalog, posle gušenja ustanka na grčkom ostrvu Hios 1822. godine, za nekoliko meseci ubili su oko 52.000 pravoslavnih stanovnika, a isto toliko prodali u roblje.

Pri tome nije bio u pitanju nekontrolisani bes vojske na terenu, naprotiv. Turci su imali naređenje da spale sva naselja i pobiju svu decu mlađu od 3 godine, sve muškarce starije od 12 godina i sve žene starije od 40 godina, a da ostalo stanovništvo prodaju u roblje, izuzev onih koji pređu u islam. To su i učinili. Oko 21.000 stanovnika uspelo je da se spase bekstvom. Od 120.000 stanovnika koliko ih je bilo pre toga, na ostrvu je ostalo samo njih 2.000;

- premda se o tome uglavnom nerado govori, masovna ubistva, pljačku i druga velika zlodela vršili su Zapadni Evropljani osvajajući druge delove sveta i pretvarajući ih u svoje kolonije. Mnogi domorodački narodi su ne samo porobljeni, već i na razne načine desetkovani u kolonijalnim

¹²² Chaliand G., Blin A. 2007, 87.

¹²³ Premda istorijski zabeležena, danas se smatra da je cifra od 800.000 pobijenih preterana, ali isto tako nema nikakve sumnje da je broj žrtava bio ogroman.

¹²⁴ Ruski garnizon, raštrkan na nekoliko lokacija, bio je zatečen. Kada su se konsolidovali, krenuli su u proboj iz grada pri čemu su napadani sa svih strana. Od ukupno 8.000, smrt na ulicama Varšave našlo je oko 2.200 vojnika. Posebnu težinu imalo je to što je napad izvršen neposredno pred najveći hrišćanski praznik – Uskrs.

osvajanjima, gušenjima ustanaka i pobuna i slično. U potvrdu tome dovoljno je podsetiti na žalosnu sudbinu američkih Indijanaca koji su praktično istrebljeni i u Latinskoj i u Severnoj Americi. Veliki broj njih je stradao od bolesti koje su doneli belci, ali su mnogi pobijeni u raznim oružanim sukobima i masakrima. Više ili manje slično ili samo nešto bolje bilo je i drugom delovima sveta u koje su stigli beli osvajači. Uostalom, kolonijalizam je sam po sebi značio ne samo ekonomsku eksploataciju drugih naroda i njihovih zemalja, već i jednu vrstu vojne okupacije uz nagrublje oblike poricanja elementarnih ljudskih prava lokalnog stanovništva, uključujući nekažnjena ubistva, ropski rad, silovanja, mučenja itd.

Ovde je dovoljno pomenuti belgijskog kralja Leopolda II (*Leopold Louis Philippe Marie Victor*) koji je preko svoje privatne kompanije i privatne vojske od 1885. do 1908. godine surovo vladao Kongom, zemljom sa oko 20 miliona stanovnika i površine 76 puta veće od njegove Belgije, nateravši stanovnike te afričke zemlje da kao neka vrsta njegovih robova besplatno prikupljaju slonovaču i sirovine za izradu gume. Svako selo imalo je propisane kvote, a ako one ne bi bile ispunjene, pojedincima bi (uključujući i žene, decu i starce) za kaznu bile odsecane ruke. Ne samo da je ova kolonijalna uprava bila praćena užasnim zločinima (egzekucije, sakaćenje, mučenje itd.) već je usled ropkog rada, nasilja i bolesti izazvanih užasnim uslovima života, stradalo više od 10 miliona ljudi. Čitalac se, s pravom, može zapitati kakve sve to ima veze sa položajem civilnog stanovništva u ratu? Veza je u tome što je kolonijalna dominacija nametnuta i održavana silom, uz veliku surovost prema svima, bez obzira na pol i uzrast. Kada znamo da se vladar jedne zemlje iz srca Evrope, koja slovi za naprednu, a u svakom slučaju za civilizovanu, ophodio prema porobljenom stanovništvu na opisani način u vreme uslovno rečeno mira, lako možemo zamisliti kakav je odnos bio prema domorocima neposredno nakon oružane pobeđe nad njima.

Nažalost, i moderna istorija puna je primera užasnih zločina prema civilima, pa i onih čiji počinioци su ostali nekažnjeni. Takva zlodela vršena su od strane pripadnika skoro svih strana u skoro svim većim oružanim sukobima, u svim delovima sveta. Uz već pomenute,¹²⁵ ovde će biti dato samo nekoliko primera:

- jedan od najzloglasnijih masakara u novijoj istoriji je onaj u Katinskoj šumi (Katinjski masakr) gde je 1940. godine pobijeno između 15.000 i 21.000 (po nekim izvorima, čak 25.700) poljskih zatvorenika, u prvom redu oficira, ali i advokata, lekara i drugih intelektualaca. Pri tome, pošto nisu bili zarobljeni u hodu oružanih operacija kao borci (postavši time ratni zarobljenici) u ovom slučaju su i oficiri u suštinskom smislu bili – civili.

Iako je niz godina stavljan na teret nemačkim nacistima, kasnije je dokazano da su masakr počinili Sovjeti, po naređenju iz samog političkog vrha. To je potvrđeno 1990. g. kada je Moskva priznala odgovornost SSSR za zločin, a zatim dostavila Poljskoj kopije tajnih dokumenata koji to potvrđuju. Međutim, prema tim izvorima na smrt je osuđeno 14.542 poljskih zarobljenika smeštenih u tri logora, ali su streljana samo 1.803 lica od kojih je utvrđen identitet samo 22. Ruska Duma je 26.11.2010. usvojila deklaraciju kojom je okrivila Staljina i njegov režim za ovaj zločin.

Sa druge strane, deo ruskih političara i istoričara osporava odgovornost SSSR, tvrdeći da je reč o jednom od najvećih mitova XXI veka koji počiva na falsifikovanim dokumentima, te da je prve informacije o "sovjetskom zločinu u Katinskoj šumi" proširio 1943. ministar propagande u nacističkoj

¹²⁵ Misli se na masovno i neselektivno bombardovanje gradova (posebno tzv. tepih bombardovanje), na bacanje atomskih bombi i druge ranije pomenute primere bezobzirnih napada čije su glavne žrtve bili civili.

Nemačkoj Jozef Gebels (*Paul Joseph Goebbels*) koji je, sa ciljem da razbije antihitlerovsku koaliciju, izneo podatak o 10.000 ubijenih, što su ubrzo poljska i zapadna propaganda povećali na 14.541, a zatim i na 21.857. Oni se pozivaju na niz činjenica, ukazujući: da su žrtve pobijene nemačkom municijom; da su kada su 1943. godine Nemci vršili prve ekshumacije tela bila odlično očuvana, kao da su pokopana pre kratkog vremena (tj. u doba kada su Nemci gospodarili tim prostorima, a ne 1940. što znači skoro 3 godine ranije), da su streljanja vršena samo na onim delovima teritorije koji su bili okupirani od strane Nemaca, ali ne i tamo gde su takođe bili logori sa zarobljenim Poljacima, ali do kojih Nemci nisu uspjeli da se probiju; da su navodni dokumenti, prezentirani u vreme raspada SSSR, koji potvrđuju da je za masakr kriva ta država, čist falsifikat, što se vrlo lako dokazuje; itd. Posebno podvlače da su među zarobljenima bili i Vojćeh Jaruzelski (*Wojciech Jaruzelski*, kasnije predsednik Poljske) i Menahem Begin (*Menachem Begin*, kasnije premijer Izraela) koji su preživeli događaj i koji su na pitanje ko je pobio poljske oficire odgovarali: Gestapo.

Ostavljajući istoričarima da konačno do kraja osvetle ovaj događaj, moramo konstatovati da nezavisno od toga ko ga je počinio i čak ako je broj ubijenih manji nego što se obično smatra, reč o teškom ratnom zločinu odn. zločinu protiv čovečnosti;

- Japanci su u Nankingu (Kina) od decembra 1937. do februara 1938. ubili više od 200.000 civila, u gradu Čangđao (Kina) za samo 4 dana (9–12. maja 1943) ubili su preko 30.000 civila, u Manili (Filipini) februara 1945. ubili su preko 100.000 civila, ratnih zarobljenika, sveštenika, osoblja Crvenog krsta i drugih međunarodnim pravom zaštićenih lica (tzv. Manilski masakr). Japanci su počinili pokolje i druga užasna zlodela i u Singapuru, Burmi i dr.;

- kao odmazdu za smrt i ranjavanje nemačkih vojnika od strane jugoslovenskog pokreta otpora, Nemci su jedno vreme za svakog ubijenog nemačkog vojnika streljali 100, a za svakog ranjenog – 50 talaca (civila). Tako su u Srbiji 1941. godine u roku od samo nekoliko dana streljali u Kragujevcu 2.796 (od toga 300 maloletnika) i u Kraljevu oko 2.190 ljudi.¹²⁶ Da bi se koliko-toliko razumela težina ovih zlodela nije dovoljno pominjati samo bezlične brojke, već uzeti u obzir činjenicu da je prvi grad imao oko 27.000, a drugi oko 13.000 stanovnika, što znači da je streljano u prvom slučaju 10,36%, a u drugom 16,9% stanovništva. Pored toga, Nemci su vršili masovna streljanja i u okolnim selima, pobivši i veliki broj njihovih stanovnika;

- nemačke trupe su samo u SSSR-u (u Ukrajini i Belorusiji) potpuno uništile preko 8.000 sela, pobivši i čitavo stanovništvo. Jedan od užasnih primera je masovno streljanje u mestu Babin Jar (ukr. *Бабин яр*, rus. *Баби́й Яр*) nedaleko od Kijeva, gde su Nemci, zajedno sa domaćim kolaboracionistima, 1941. za samo 2 dana streljali skoro 34.000 Jevreja, a u daljem toku rata ukupno 100.000-150.000 civila (u prvom redu Jevreja i Roma) i sovjetskih ratnih zarobljenika;

- gušeći ustanak u varšavskom getu Nemci su između 19. aprila i 16. maja 1943. ubili oko 50.000 Jevreja i geto spravili sa zemljom;

- za vreme Korejskog rata (1950-1953) američke snage su u nekoliko slučajeva (navodno u više od 200) otvarale vatru na izbeglice koje su, bežeći od invazije vojske Severne Koreje spas tražile na jugu. Premda su SAD to negirale, razna istraživanja ali i izjave svedoka (među njima i bivših američkih vojnika) pokazale su da su bila izdata naređenja da nijedan izbeglica ne sme proći kroz linije odbrane te da se puca na svakoga ko pokuša da prođe te linije. U najpoznatijem takvom slučaju, nazvanom masakr kod No Gu Rina, nakon što su ih razne jedinice vojske SAD usmeravale u raznim pravcima, na izbeglice, većinu kojih su činile žene i deca, avion ratnog vazduhoplovstva SAD je bacio bombu, od koje je, prema izjavama preživelih poginulo najmanje 100 ljudi. Odmah nakon toga na izbeglice su pucali američki vojnici na terenu. Užas je trajao nepuna 3 dana, od 26.

¹²⁶ Te cifre su najnoviji rezultati istraživanja srpskih istoričara. Dugo se verovalo da je u Kragujevcu streljano 7.000, a u Kraljevu 4.500 ljudi.

do 29. juna 1950. Za to vreme poginulo je, zavisno od izvora između 160 i 400 izbeglica, uz preko 50 ranjenih i oko 20 nestalih;¹²⁷

- jedan od najzloglasnijih zločina protiv civilnog stanovništva iz perioda posle Drugog svetskog rata je onaj koji je u vijetnamskom selu Mi Laj (eng. *My Lai*) 16. marta 1968. izvršio vod vojske SAD pod komandom poručnika Viljem Kelija (*William Cally Jr.*) kada je za svega 15 minuta, pobijeno 567 civila, uglavnom staraca, žena i dece.

Slučaj je poznat i zbog toga što je odličan primer politike dvostrukih standarda i to u vreme kada su odavno bile na snazi Ženevske konvencije o zaštiti žrtava rata (1949). Pošto je masakr izazvao razumljivo zgražanje američke i svetske javnosti, pokrenut je sudski postupak protiv 26 vojnika i oficira. Osuđen je, međutim, samo poručnik Keli, kome je pred sudom dokazano ubistvo najmanje 22 civila, premda je bio optužen da je lično ubio njih 109. Prema izjavama svedoka, ne samo da je Keli naredio da se pobiju civili i lično je učestvovao u tome, već je uzimao puške onih koji su odbili da izvrše njegovo naređenje i iz njih ubijao civile. Keli je prvobitno osuđen na doživotnu robiju, ali je kasnije amnestiran, nakon što je proveo samo tri i po godine u nekoj vrsti kućnog pritvora.

U naše vreme civili su pod posebnom zaštitom međunarodnog prava, a sa druge strane, postoji svest i saglasnost oko toga da su zlodela prema civilima ne samo zabranjena, već i kažnjiva, da su to teška međunarodna krivična dela za koja se odgovara.

U dalekoj prošlosti toga nije bilo – onaj ko je imao silu mogao je u principu da radi šta ga je volja, bez da je osećao potrebu da se bilo kome pravda. Jedino je morao da vodi računa da on sam ne bude žrtva nekog drugog, još moćnijeg vlastodršca.

U tom smislu, mada, nažalost, u stvarnom životu pravda ne sustiže svakog konkretnog zločinca, pa ni u ovoj oblasti, važno je da su najgori načini ponašanja prema civilima danas definisani kao ratni zločini i zločini protiv čovečnosti. Pitanje stvarne nepristrasnosti i efikasnosti međunarodnih i nacionalnih (državnih) krivičnih sudova je problem za sebe, koji će se vremenom, nadamo se, rešiti.

3. Savremeni međunarodnopravni izvori u materiji zaštite civila

Premda su i ranije postojale običajne i druge norme koje su imale za cilj zaštitu civila i ublažavanje njihovih patnji, položaj civilnog stanovništva u oružanom sukobu najpreciznije je uređen Ženevskom konvencijom o zaštiti građanskih lica za vreme rata (IV Ženevska konvencija, 1949) i čl. 50–51. Dopunskog protokola I odn. čl. 13–18. Dopunskog protokola II (1977) uz Ženevske konvencije o zaštiti žrtava rata.

¹²⁷ O događaju je nakon opsežne istrage 29. 9. 1999. pisao Asošieted Pres (eng. *Associated Press – AP*) čiji su novinari zbog toga dobili desetak priznanja, među njima i prestižnu Pulicerovu nagradu za istraživačko novinarstvo. Više: Dobbs M., "War Remembrance", *The Washington Post*, February 6, 2000, washingtonpost.com/wp-srv/national/longterm/nogunri020600a.htm; Hanley C. J., Choe S., Mendoza M. 2001; Hanley C. J., 2015, 1-8.

Zaštita civilnog stanovništva od ratnih strahota obuhvaćena je i drugim višestranim sporazumima kao što su Konvencija o zabrani ili ograničavanju upotrebe izvesnih vrsta konvencionalnog oružja za koja se može smatrati da imaju prekomerne traumatske efekte ili da deluju bez razlike u pogledu ciljeva (1980) i neki od dopunskih protokola uz nju; Konvencija o zabrani upotrebe, skladištenja, proizvodnje i prometa protivpešadijskih mina i o njihovom uništavanju (1997); Rimski statut (1998) i dr.

Zaštitu civilima pružaju i norme unutrašnjeg prava država – razni propisi o ljudskim pravima, vojni propisi (koji određuju šta oružane snage smeju odn. šta ne smeju da rade) i, naročito, relevantno krivično zakonodavstvo koje štiti sve civile (sopstvene, neutralne, neprijateljske) od mogućih zlodela svih oružanih snaga i lica (i stranih i sopstvenih).

Mnogi krivični zakони imaju i posebne članove posvećene krivičnim delima protiv civilnog stanovništva, kao što su ubijanje civila, povreda njihovog telesnog integriteta, slobode, prava na pravilno i nepristrasno suđenje, imovinu itd.¹²⁸

4. Zaštita civila

Civilno stanovništvo u oružanom sukobu uživa zaštitu međunarodnog prava.¹²⁹

Ona se obezbeđuje na četiri osnovna načina: 1) zaštitom civilnog stanovništva od opasnosti koje proističu iz ratnih operacija; 2) zaštitom civila od opasnosti koje ne proističu neposredno iz ratnih operacija; 3) zaštitom civila od masovnih zločina protiv određenih grupa i 4) posebnom zaštitom najugroženijih kategorija stanovništva.

1. Zaštita civilnog stanovništva od opasnosti koje proističu iz ratnih operacija

Rat je vanredno stanje, neposredno i posredno povezano sa mnogim rizicima. Vojne operacije su skopčane sa raznim opasnostima za sve – i one protiv kojih su uperene i one koji ih izvode. Međutim, savremeno međunarodno pravo zahteva da se pri tome preduzmu svi potrebni koraci kako bi se najviše koliko je moguće poštedeli civili.

Tome služi niz konkretnih pravila od kojih su mnoga prerasla u opšte međunarodnopravne običaje, što znači da su obavezna za sve države i druge odgovarajuće subjekte.

¹²⁸ Vidi npr. Lopičić J. Đ. 1999.

¹²⁹ Više o zaštiti civila u oružanim sukobima: Vučinić Z. 2006, 277-322; Starčević M. 2010, 87-110; Jha U. C. 2011, 141-208; Fabijanić G. S., Jurašić B. 2013, 615-641; Lowell D. W., Primoratz I. 2012; Dörmann K. 2013, 231-320; Radičević Z. 2013, 123-143; *Protection of civilians in Armed Conflict* 2013; Schüte R. 2013; *Department of Defense Law of War Manual* 2015, 644-734; Melzer N. 2016, 80-104, 190-262; Jončić M. 2019, 183-316.

Tu spadaju npr. zabrana da se civili i civilni objekti uzimaju kao neposredan predmet napada; zabrana da se ubijaju civili; zabrana napada bez izbora ciljeva; mogućnost ustanovljavanja sanitetskih zona i mesta, zona i mesta bezbednosti, neutralizovanih zona; i dr.

2. Zaštita civila od opasnosti koje ne proističu neposredno iz ratnih operacija

Pravila o kojima je prethodno bilo reči štite civile od opasnosti ratnih dejstava, ili najprostije rečeno, od toga da postanu žrtve borbi koje se vode, a u širem smislu i od određenih sredstava tj. oružja koja su vezana za te borbe (npr. od mina).

Međutim, za normalan život, u nekim slučajevima i opstanak civila, veoma je važno kakav je njihov pravni i stvarni položaj na teritoriji pod vlašću strana u sukobu, nezavisno od toga da li se istovremeno tu ili u relativnoj blizini vode ili ne vode borbe.

U tom smislu, drugi način zaštite civilnog stanovništva vrši se regulisanjem njegovog položaja na teritoriji pod kontrolom strana u sukobu, a posebno na okupiranoj teritoriji.

Naime, civili mogu postati žrtve rata na razne načine (tako što će biti ubijani, silovani, mučeni, zlostavljani na drugi način, deportovani, pljačkani itd.) na područjima na kojima uopšte nema ratnih operacija, bilo da nikad nisu vođene, bilo da su prestale.

Određena vojna vlast ili pojedini pripadnici oružanih snaga mogu na razne načine maltretirati i sopstvene civile (posebno sopstvene državljane koji su pripadnici drugih etničkih grupa ili su druge veroispovesti) a ta je opasnost, razume se, mnogo prisutnija kada je reč o odnosu prema stanovnicima okupirane teritorije (dakle, neprijateljskim civilima).

Prema tome, civilima je neophodno obezbediti zaštitu ne samo od opasnosti koje nosi oružani sukob sam po sebi, već i od rđavog postupanja prema njima koje nije neposredno vezano za borbu.

To podrazumeva garantovanje i omogućavanje stvarnog uživanja osnovnih ljudskih prava i sloboda. Takvih kao što su pravo na život; sloboda od mučenja i drugih nehumanih ili ponižavajući postupaka ili kazni; sloboda od ropstva; sloboda od diskriminacije; pravo na poštovanje ličnosti, časti, porodičnih prava, verskih ubeđenja i obreda; itd.

Druga strana ovog oblika zaštite svodi se na zabranu preduzimanja određenih postupaka protiv civila i krivičnu odgovornost onih koji takvu zabranu prekrše. Konkretno, zabranjeno je i kažnjivo vršenje protiv civila krivičnih dela, posebno onih dela koja su kvalifikovana kao ratni zločini ili zločini protiv čovečnosti. Primeri su: zabrana mera koje prouzrokuju istrebljenje i telesne patnje; zabrana prisiljavanja civila da služe u redovima neprijateljske vojske; zabrana prinude za dobijanje obaveštenja; zabrana kolektivnih kazni, pljačke i represalija prema civilima; zabrana uzimanja talaca; i dr.

Ukratko, premda je u toku oružani sukob, civili moraju biti zaštićeni od nezakonitih nasrtaja na njih i njihova zajamčena prava, bez obzira da li ti nasrtaji dolaze od organa

države čiji su državljani, strane sile koja je okupirala odnosnu teritoriju, raznih nedržavnih subjekata ili običnih kriminalaca.

Zaštita podrazumeva da takvi napadi moraju biti propisani kao krivična dela; da se moraju stvoriti uslovi i preduzeti svi razumni koraci da se takva dela ne događaju odn. da se na vreme spreče; te da u onim slučajevima kada su dela o kojima je reč ipak izvršena, odnosna vlast mora učiniti sve da pronađe i adekvatno kazni učinioce.

Posebna vrsta zaštite civila od opasnosti koje ne proističu neposredno iz ratnih operacija, ogleda se u obavezi svake strane u sukobu da civilima koji su pod njenom vlašću (svojim državljanima, ali i strancima) obezbedi neophodne uslove za opstanak i, koliko je to moguće, normalan život. To znači da im, kada je to potrebno i u meri u kojoj je to objektivno moguće, obezbedi vodu za piće, hranu, električnu energiju, grejanje, lekove itd.

Istovremeno, strana u sukobu ne sme preduzimati nikakve korake u cilju izgladnjivanja civila (ne samo onih pod njenom vlašću, već i onih koji su pod vlašću protivnika (u npr. opkoljenom mestu), sprečavanja doturanja humanitarne pomoći i slično. Kršenje ovih pravila predstavlja ratni zločin, a u nekim slučajevima može da bude i zločin protiv čovečnosti.

Sa druge strane, s obzirom na to da humanitarnu pomoć nude i šalju razne države i međunarodne organizacije, ali i nevladine i druge privatne organizacije i udruženja, ne može se očekivati da strana u sukobu uvek prihvati ili propusti takvu pomoć, posebno onda kada je ona po njenom mišljenju objektivno nepotrebna. To su faktička pitanja koja zavise od specifičnosti konkretnog slučaja.¹³⁰

3. Zaštita od genocida i etničkog čišćenja

Zaštita o kojoj je bilo reči u prethodnom odeljku odnosi se na civile pojedinačno i na njihove grupe i ima opšti karakter. Postoje, međutim, i situacije koje zahtevaju posebnu zaštitu određenih kategorija ljudi. Reč je pre svega o zaštiti od genocida i etničkog čišćenja.

Strogo uzev, i ova pitanja su u principu pokrivena obavezom zaštite civila od opasnosti koje ne proističu iz ratnih operacija. Ipak, ovde se ne radi o "običnim" takvim opasnostima odnosno o izolovanim slučajevima, već o nekim od najtežih međunarodnih zločina koji su po svojoj prirodi sistematski i usmereni na masovne žrtve. U njima po pravilu učestvuje veliki broj ljudi koji delujući više ili manje organizovano ostvaruju zajednički plan istrebljenja ili proterivanja neke takođe velike grupe ljudi (u pitanju su desetine i stotine hiljada, a u nekim slučajevima i milioni); stvarne i pravne posledice su izuzetno teške i najčešće nema načina da se saniraju; itd.

¹³⁰ Stoffels R. A. 2004, 515-546; Schwendimann F. 2011, 993-1008; *Humanitarian Access in Situations of Armed Conflict: Practitioner's Manual* 2014.

Genocid i etničko čišćenje spadaju u najteže oblike kršenja ljudskih prava i istovremeno u najteža međunarodna krivična dela.

1. Genocid. - Najprostije rečeno, genocid¹³¹ je sistematsko uništavanje (istrebljenje) čitavih naroda, plemena ili sličnih grupa.

Rezolucijom Generalne skupštine UN 96 (I) od 11. 12. 1946. proglašen je za „međunarodno krivično delo (zločin) koje je u suprotnosti sa duhom i ciljevima UN i koje civilizovani svet osuđuje“.

Najpreciznije na međunarodnom planu genocid odnosno borba protiv njega regulisani su posebnim sporazumom posvećenim ovom problemu - Konvencijom o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida (1948).

Prema Konvenciji, genocid, bez obzira na to da li je izvršen za vreme mira ili rata, predstavlja međunarodno krivično delo u pogledu koga su se države ugovornice obavezale da će ga sprečiti i kazniti.

U svom čl. II Konvencija definiše genocid kao:

„bilo koje od navedenih dela učinjenih u nameri potpunog ili delimičnog uništenja jedne nacionalne, etničke, rasne ili verske grupe kao takve:

- a) ubistvo članova grupe;
- b) teška povreda fizičkog ili mentalnog integriteta članova grupe;
- c) namerno podvrgavanje grupe životnim uslovima koji treba da dovedu do njenog potpunog ili delimičnog fizičkog uništenja;
- d) mere uperene na sprečavanje rađanja u okviru grupe; e) prinudno premeštanje dece iz jedne grupe u drugu“.
- e) prinudno premeštanje dece iz jedne grupe u drugu“.

Na isti način ovo delo definisano je i u čl. 6 Rimskog statuta (1998) Međunarodnog krivičnog suda. To je istovremeno i potvrda da se ni nakon čitavih pola veka i svega što se u međuvremenu događalo, ništa nije primenilo u tome šta se i pod kojim uslovima smatra genocidom.

Izuzetno, Haški tribunal je u svojoj praksi usvojio teško razumljiv pristup o nekakvom „lokalnom genocidu“ koji je navodno moguć na prostoru samo jednog malog grada i to ubijanjem samo nekoliko hiljada muškaraca, bez napada na žene i decu. Utisak je da je, kao i mnogo toga u vezi sa tim telom i njegovim radom, u pitanju bilo mešanje politike u pravo, sa očitom namerom da se u očima svetske javnosti i istorije što više ocrne bosanski Srbi. Na mnogo mesta u ovoj knjizi ukazali smo na razne masakre iz savremene istorije, sa po nekoliko desetina pa i storina hiljada žrtava, pa ih ni do danas niko nije nazvao genocidom.¹³²

2. Etničko čišćenje. - Tako se naziva sistematsko i masovno nasilje koje se preduzima s ciljem da se data teritorija etnički „očisti“.

¹³¹ Od grč. *genos*, pleme, narod, i lat. - *cidium*, ubistvo, pokolj.

¹³² Više o događajima u Srebrenici i njihovoj kvalifikaciji: Krivokapić B. 2019¹, 245-286.

Primeri postupaka koji se mogu okvalifikovati kao etničko čišćenje mogu se pratiti kroz čitavu istoriju. Izričito ih pominje Biblija, prema kojoj su takve akte vršili razni narodi, pa i sami Jevreji.

Veruje se da je prvi istorijski dokumentovani slučaj etničkog čišćenja bilo nasilno preseljenje nekoliko miliona ljudi koje su izvršili Asirci u IX v. pre n. e.

Slične postupke su u nekim prilikama sprovodili Rimljani i drugi narodi antičkog sveta.

U tom smislu naročito je poznat nasilan progon (izgon) Jevreja iz Judeje (Kraljevstva Judeja) u Vavilon 586. pre n. e. pod vavilonskim kraljem Navuhodonosorom II. Jevreji su bili prinuđeni da napuštaju rodni kraj i pod Rimljanima, naročito 70. i 135. godine n. e., kada je veliki broj njih deportovan u Italiju, Siriju i dr. To su bile neke od kazni zbog njihovih ustanaka protiv Rimljana, poznatih kao Prvi jevrejski rat (66-73) i Bar Kohbin ustanak (132-136). Drugim rečima radilo se o nekim od posledica odnosnih oružanih sukoba.

Posle Drugog svetskog rata najdrastičniji slučaj bilo je masovno proterivanje Indusa i Sika iz Pakistana u Indiju i muslimana iz Indije u Pakistan (1947) koje je pogodilo preko 10 miliona ljudi (uz oko 500.000 do 1.000.000 ubijenih na obe strane).

Mada može da podrazumeva i prisilno tj. fizičko preseljenje (deportaciju) stanovništva, u savremenoj praksi etničko čišćenje se naročito sastoji u preduzimanju određenih oblika sistematskog pritiska (ubistva, silovanja, zastrašivanje, bezobzirno uništenje imovine, izbacivanje sa posla, nasilna asimilacija i dr.) kojim se dalji život neke etničke grupe, odn. jednog broja etničkih grupa na datoj teritoriji čini nemogućim ili nepodnošljivim, tako da taj deo stanovništva biva primoran da sam napusti odnosno područje.

Premda ima dodirnih tačaka sa njim (ponekad ga čak zovu "mali genocid") etničko čišćenje se od genocida razlikuje po tome što i kada se radi njegovog ostvarenja vrše masovna ili sistematska ubistva, nije reč o nastojanju da se odnosna grupa istrebi (uništi kao takva) već o sredstvima da se ona zastraši i otera.

Nema njegove opšteprihvaćene definicije, ali su dela koja u osnovi predstavljaju etničko čišćenje (deportacija ili nasilno premeštanje stanovništva, progon bilo koje grupe, između ostalog, po verskoj, rasnoj, nacionalnoj, etničkoj ili kulturnoj osnovi) okarakterisana članom 7 Rimskog statuta (1998) Međunarodnog krivičnog suda kao zločini protiv čovečnosti iz nadležnosti Suda.

3. Veza sa oružanim sukobom. - Ni genocid, ni etničko čišćenje nisu specifičnost, pa ni nužna posledica izbijanja oružanog sukoba.

Štaviše, praksa pokazuje da se u većini ratova, pa i onim posebno kravim, genocidi nisu dogodili,¹³³ a da su, naprotiv, neki od nagorih slučajeva tog zločina zabeleženi u vreme makar relativnog mira ili barem nisu bili ni u kakvoj neposrednoj vezi sa oružanim sukobom.

¹³³ Istini za volju, ima primera i za to. Dovoljno je podsetiti da Stari zavet svedoči da je kod osvajanja pojedinih gradova istrebljivano čitavo stanovništvo, do poslednjeg. Isto se može reći i za već pominjane pohode Asiraca, Mongola i nekih drugih posebno surovih osvajača.

U neke od najtežih genocida u istoriji, koji su se dogodili u vreme stvarnog ili makar relativnog mira spadaju:

- masovni pokolj hugenota (francuskih protestanata kalvinista) od strane katolika u Francuskoj između 23. avgusta i 17. septembra 1572, koji je uz pristanak francuskog kralja Šarla IX (*Charles IX*), organizovala njegova majka Katarina Mediči (*Catherine de Medici*) da bi sprečila očekivanu osvetu hugenota zbog pokušaja atentata na njihovog vođu admirala Gaspara II de Kolinjija (*Gaspar de Coligny*). To se dogodilo zbog užasne netrpeljivosti koja je postojala između katolika i hugenota - pristalica reformacije (preuređenja Katoličke crkve). U tzv. Vartolomejskoj noći (23-24. avgusta 1572) i narednih dvadesetak dana u Francuskoj je na organizovani način ubijeno više od 10.000, a po nekima i do 70.000 hugenota;

- istrebljenje oko 15 miliona severnoameričkih Indijanaca i ista sudbina latinoameričkih Indijanaca. Samo u Meksiku od oko 25 miliona, koliko ih je bilo u vreme Kolumbovog otkrića 1492, odn. oko 6,3 miliona, koliko ih je preostalo 1548, do 1600. godine ostalo ih je manje od 2 miliona. Sa druge strane, po nekim izvorima za 5 vekova genocida nad njima, uništeno je čak 95 od 117 miliona Indijanaca na današnjoj teritoriji SAD i Kanade;

- genocid nad afričkim narodima Herero i Nama (1904–1907) koji su izvršili Nemci tako što su odvođenjem u pustinju, izgladnjivanjem i trovanjem bunara istrebili 64.000 odn. 80% Hereroa i 10.000 odn. 50% Nama;

- genocid Turaka nad Jermenima i Grecima (1914–1923) kada je, radi stvaranja etnički čiste države, pobijeno više od 1,5 miliona Jermena i oko 300.000 Grka. Istine radi, Turska to osporava i tvrdi da su, naprotiv, u to vreme na teritorijama koje su okupirali Rusi jermenske komite vršile genocid nad Turcima;

- genocid nacističke Nemačke nad Jevrejima, Slovenima i Romima pre i za vreme Drugog svet-skog rata, u kojem je samo Jevreja u tzv. holokaustu¹³⁴ pobijeno 5–6 miliona. Ovo je dobar primer genocida koji, premda se odvijao za vreme rata (1941-1945) zapravo nije bio ni u kakvoj neposrednoj vezi sa njim. Ako to u pogledu Slovena i ne važi u potpunosti, stoji činjenica da glavne i najveće žrtve genocida – Jevreji, ali takođe i Romi, nisu bile ni u kakvoj vezi sa ratnim dejstvima – nisu bili ratni zarobljenici ili neprijateljski stranci, već mahom domaći (nemački) državljani ili stanovnici okupiranih teritorija. Nemačka nije ratovala protiv nekakve jevrejske ili romske države (takve države, razume se, nisu ni postojale) pa da bi se sistematski istrebljenje Jevreja i Roma moglo shvatiti kao neki vid odmazde neprijatelju;

- genocid nad Srbima, Romima i Jevrejima u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj (1941-1945) u kojem je pobijeno više od 800.000 Srba, preko 26.000 Roma i više od 15.760 Jevreja. Kao rezultat toga u Hrvatskoj je ostao tek mali broj Jevreja, a Romi su praktično iskorenjeni;

- genocid nad Tutsijima od strane Hutua u Ruandi (1994) kada je je za samo tri meseca masakrirano oko 800.000 Tutsija; itd.

Takođe, ni etničko čišćenje nije samo po sebi vezano za postojanje oružanog sukoba. Ipak, u praksi je ono nešto bliže povezano sa njim, nego genocid, zato što često

¹³⁴ Nlat. *holocaustum*, od grč. *holoskaustos*, od *holos*, ceo, i *kaustos*, spaljen. U najširem smislu, naziv za uništavanje nečega ili nekoga spaljivanjem, što potiče otuda što su Stari Grci i Rimljani spaljivali žrtve bogovima u čast. U užem značenju, naziv za genocid nad Jevrejima u Hitlerovoj Nemačkoj, sproveden u koncentracionim logorima („fabrikama smrti“). Smatra se da je samo u koncentracionom logoru Aušvic (nem. *Auschwitz-Birkenau*, polj. *Oświęcim*) pobijeno oko 1,5 mil. ljudi, od kojih su 90% bili Jevreji. Najčešće su masovno ubijani u posebnim prostorijama otrovnim gasom („ciklon B“), a zatim spaljivani u krematorijumima specijalno izgrađenim za tu svrhu (odatle naziv holokaust).

prethodi izbijanju sukoba (čak ga ponekad provocira) ili se javlja neposredno nakon njegovog okončanja (kao jedna od njegovih posledica).

Tako su npr. etničko čišćenje sprovodile sve zaraćene strane u sukobima na prostoru bivše SFR Jugoslavije, prvenstveno u Bosni i Hercegovini (1992–1995) i Hrvatskoj (1991–1995). Samo u hrvatskoj operaciji „Oluja“ (1995) ubijeno je oko 2.000 hrvatskih građana srpske nacionalnosti, a oko 220.000 ih je proterano. Posle agresije na Jugoslaviju i ulaska na Kosovo NATO snaga (1999) odatle je proterano oko 250.000 Srba i drugih nealbanaca.

Ukratko, u vreme oružanog sukoba, kada se čitavo društvo nalazi u jednoj vrsti kolektivne psihoze, strasti planu mnogo lakše i brže nego u vreme mira. Stoga sva frustracija izazvana nevoljama koje nosi rat lako može da se pretvori u masovno nasilje protiv neke grupe (etničke odnosno nacionalne, verske, jezičke itd. manjine) posebno kada ona po svom poreklu, veri itd. pripada naroda protiv koga se ratuje (npr. predstavlja nacionalnu manjinu čija matična država je ona koja je protivnik u oružanom sukobu).

Ostavlajući po strani problem genocida i etničkog čišćenja u vreme mira, ovde je dovoljno podvući da ni u vreme oružanog sukoba niko, pa tako ni bilo koja od strana u sukobu ne sme da naređuje, podstrekava, ohrabruje itd. vršenje tih zločina protiv bilo koga. Naprotiv, dužna je da civile, bez obzira na njihovu etničku, versku i drugu pripadnost, zaštititi od takvih dela.

Vlasti svake strane odnosno nadležni politički i vojni rukovodioci dužni su da spreče izvršenje ovih zločina, a ako u tome ne uspeju, da pronađe i na odgovarajući način kazne odgovorne. U protivnom postaviće se pitanje njihove individualne krivične odgovornosti zbog saučesništva u izvršenju ovih dela ili makar zbog nesprečavanja izvršenja tih dela.

Međunarodni tribunal za krivično gonjenje lica odgovornih za teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava na teritoriji bivše Jugoslavije nakon 1991. (poznat kao Tribunal za bivšu Jugoslaviju ili čak samo: Haški tribunal) osudio je nekoliko bosanskih Srba zbog genocida u Srebrenici, izvršenog 1995. u vreme građanskog rata u toj bivšoj jugoslovenskoj republici (1992-1995). Stoga bi se to moglo uzeti u obzir kao primer genocida izvršenog u vreme oružanog sukoba. To, međutim, ne znači i da je u pitanju prava, objektivna istina.

Čak i da se ostavi po strani da je mnogo toga vezanog za Tribunal veoma sporno (način njegovog osnivanja, način rada, sam rad, da li je zaista nepristrasan)¹³⁵ što su bili neki od razloga zbog kojih je on sa mnogih strana optužen da je političko, a ne pravno telo,¹³⁶ u postupcima vezanim za ono što se dogodilo u Srebrenici, Tribunal je napravio čitav niz kardinalnih grešaka i propusta.

¹³⁵ Krivokapić B. 2013², 7-55.

¹³⁶ Sve i da se iz nekog razloga pređe preko mnogo čega drugog, upliv politike u rad Tribunala dovoljno ilustruje činjenica da on, premda nadležan, nije pokrenuo nijedan postupak protiv naredbodavaca i izvršilaca ratnih zločina koje su počinile NATO snage tokom (agresije na Jugoslaviju 1999) premda je tih zločina i to sasvim nespornih bilo neobično mnogo - napadi na civile i ubistva civila, bombardovanje kasetnim bombama centra Niša, napadi na bolnice i druge civilne objekte, besmisleno rušenje nekoliko desetina mostova, uništavanje zgrade Radio-televizije Srbije u centru Beograda uz ubistvo 16 novinara, napad na ambasadu NR Kine itd.

Mnogi koji nisu zaista dobro upoznati sa problemom ni ne znaju o čemu je zapravo reč. U najkraćim crtama, bosanski Srbi su 1995. godine nakon okršaja sa njima ubili jedan broj zarobljenih muslimanskih boraca, s tim da se ni do danas ne zna koliko. Po poslednjoj proceni Tribunala iz 2015. godine – 4.970. Istovremeno su, u saradnji sa UN, autobusima prebacili sve muslimanske civile iz Srebrenice i okoline na teritoriju pod kontrolom muslimanskih snaga, dakle na za njih bezbedno područje. I to je bilo dovoljno da Tribunal utvrdi da se dogodio genocid.

Pri tome Tribunal uopšte nije utvrdio pravo činjenično stanje – ni do danas se ne zna koliko Muslimana/Bošnjaka je bilo u Srebrenici, koliko ih je bilo naoružano, koliko ih je bilo u koloni muslimanskih vojnika koja je krenula u proboj, koliko ih je stradalo u borbi sa jednicama bosanskih Srba, koliko ih je stradalo umeđusobnim borbama, koliko zarobljenika je pobijeno, ko je i kada doneo odluku da se zarobljenici pobiju itd. I posle niza godina istraživanja i suđenja i mnoštva izvedenih dokaza, Tribunal zapravo nije utvrdio nijednu odlučujuću činjenicu. Njegove presude donete su na osnovu pretpostavki i spornih, “kreativnih” tumačenja međunarodnog prava.

Nepriistrasni analitičari ocenili su:

- da sa presudama Tribunala “našli smo se u prilično zbunjujućoj situaciji da je ključni pojam međunarodnog prava korišćen suprotno zdravom razumu i nameri Konvencije uz koju bi trebalo da se primenjuje;”¹³⁷

- da je razblaživanjem značenja genocida, sudsko veće oslabilo razlike između genocida i zločina protiv čovečnosti, što vređa sećanje na ekstremne slučajeve genocida, utiče na percepciju preživelih, iskrivljuje istoriju i komplikuje pokušaje da se preči ili ublaži genocid kroz delotvorno kreiranje politike;¹³⁸

- da je nakon stava Tribunala da se genocid može izvršiti i na “malom geografskom području”, pa čak i kada je odnosna strana autobusima prevezla na sigurno žene, decu i starce, drugim rečima nije ubila nijednog bosanskog Muslimana koji nije vojni obveznik, genocid izgubio bilo kakvu vezu sa holokaustom – programom za istrebljenje čitavog naroda;¹³⁹ itd.

Stoga i razumno pitanje: koja su zajednička svojstva onoga što se dogodilo u Srebrenici, genocida u Ruandi i holokausta?¹⁴⁰ Ili, rečima, čuvenog Noama Čomskog (*Noam Chomsky*): „Ako je Srebrenica genocid, onda bi za opisivanje onoga što se dogodilo u Aušvicu morali da izmislimo neki novi izraz“.¹⁴¹

Nije sporno da su u Srebrenici 1995. snage bosanskih Srba izvršile niz teških zločina. Ali to su bili ratni zločini (streljanje zarobljenika) i, možda, zločini protiv čovečnosti (deportacija civila).¹⁴² U okvirima koje definiše međunarodno pravo, pre svega Konvencija o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida (1948) nema apsolutno nikakvog osnova da se smatra da je tamo izvršen genocid.¹⁴³

¹³⁷ Magnusson K. 2013, 43.

¹³⁸ Southwick K. G. 2005, 226-227.

¹³⁹ Herman E. S., Peterson D. 2010, 48.

¹⁴⁰ Magnusson K. 2013, 43.

¹⁴¹ Каргановић С. 2012, 22-23.

¹⁴² Ovo pominjemo samo da bi se uvažilo da kod nekih postoji i takav pristup. Nije sporno da su bošnjački civili premešteni na za njih bezbednu teritoriju – područja koja su držale njihove snage, ali se može raspravljati o tome da li je u pitanju bila prinudna deportacija ili, naprotiv, humanitarna akcija. Bosanski Srbi su tvrdili da nikoga nisu silom oterali, već da su samo omogućili da ode onaj ko to želi, te da su to uradili zato da bi sprečili da se neko od srpskih vojnika osveti za velike zločine muslimanskih snaga nad srpskim civilima na tom području. Takođe, činjenica je da je premeštanje muslimanskih civila izvršeno u saradnji sa UN.

¹⁴³ Više o svemu sa obiljem dokumenata, podataka, analiza presuda itd. Krivokapić B. 2019¹, 245-286.

4. Posebna zaštita najugroženijih kategorija civila

Jedan od osnovnih principa međunarodnog prava ljudskih prava je da najugroženijim kategorijama ljudi uz osnovna ljudska prava i slobode, priznata svima, pripadaju i neka dopunska, ona koja treba da obezbede da ova lica budu stvarno, a ne samo formalno ravnopravna sa drugima.

Reč je o tzv. afirmativnoj akciji (preferencijalnom tretmanu, podsticajnim merama) kojom se pruža dopunska zaštita takvim na razne načine ranjivim kategorijama ljudi kao što su deca; žene; stari; invalidi; radnici migranti i članovi njihovih porodica; pripadnici etničkih, verskih i jezičkih manjina; itd.¹⁴⁴

Ako nije sporno da je ovim kategorijama ljudi neophodno pružiti posebnu zaštitu i u miru, u redovnim prilikama, onda je samo po sebi jasno da je utoliko više ta zaštita neophodna u ratu, kada često ništa ne funkcioniše kako bi trebalo, dok opasnosti vrebaju na svakom koraku.

Zaštita posebnih (najugroženijih) kategorija ljudi u vreme oružanog sukoba specifična je u odnosu na ono što postoji u miru na dva osnovna načina: 1) krug lica kojima u vreme oružanog sukoba pripada takva je nešto zaštita širi, dok s druge strane, 2) ta zaštita je u vreme oružanog sukoba po svom domašaju nešto uža.

Naime, uz već pomenute (mirnodopske) kategorije lica kojima je potrebna posebna zaštita, u ratu se javljaju i neke nove, karakteristične za oružane sukobe – ranjenici, bolesnici i brodolomnici.

Razume se da ranjenici, bolesnici i brodolomnici postoje i u miru, ali tu se njihovo zbrinjavanje rešava u redovnom toku pružanja medicinske i druge pomoći, na individualnoj osnovi, bez potrebe naglašavanja da ova lica ne smeju biti predmet napada, bez potrebe da se precizira poseban pravni položaj (posebna zaštita) spasilaca odnosno medicinskog osoblja i ustanova (saniteta) itd.

Druga razlika u odnosu na mirnodopsku posebnu zaštitu najugroženijih kategorija ljudi je da se u ratu ova zaštita uslovljava. Ona postoji samo ako i dok se odnosna lica uzdržavaju od neprijateljskih akata. To je i logično samo po sebi.¹⁴⁵

Stepen u kojem će pripadnicima posebno ugroženih kategorija ljudi biti priznata njihova posebna prava, zavisiće od konkretnih prilika, a naročito od stanja stvari na teritoriji o kojoj je reč, stvarnih mogućnosti nadležne vlasti i realnog značaja odnosnih prava. Tako npr. jasno je da u nekim slučajevima nepružanje pravovremene pomoći odnosno zaštite može da rezultira smrću ili teškim oštećenjem zdravlja zaštićenih lica, a da privremeno neostvarivanje nekih inače zajamčenih prava može da se prihvati i razume.

¹⁴⁴ Paunović M., Krivokapić B., Krstić I. 2021, 255-257.

¹⁴⁵ Više o zaštiti žena i dece: Jha U. C. 2011, 167-208, Jončić M. 2014, 305-321; Jončić M. 2019, 282-315.

Nekim licima je dodatno, više nego drugima ugrožen život, tako da zadovoljenje njihovih osnova. Nekim licima je dodatno, više nego drugima ugrožen život, tako da zadovoljenje njihovih osnovnih potreba mora imati prednost u odnosu na obezbeđenje određenih potreba drugih kategorija ljudi. Ovde se ne misli samo na one kojima je potrebna medicinska intervencija ili nega, već npr. i na pomoć koja se sastoji u redovnom dostavljanju vode, hrane, lekova i ogreva nemoćnim licima o kojima nema ko da se stara, kao što su mala deca, starci odnosno nepokretni ranjenici, bolesnici i invalidi. Poređenja radi, jasno je da privremeni prestanak izlaženja određenog časopisa na jeziku neke nacionalne manjine ili privremeno odsustvo TV emisije na tom jeziku, koji su rezultat objektivnih nedaća u kojima se našlo društvo, neće sami po sebi značiti kršenje prava te manjine i njenih pripadnika. Ovo pominjemo zato što u redovnim prilikama i pripadnici etničkih manjina u principu spadaju u krug onih koji imaju pravo na posebnu zaštitu (afirmativnu akciju odn. podsticajne mere).¹⁴⁶

Prema izveštaju Generalnog sekretara UN, u 2018. je u nekom od oružanih sukoba u više od 20 država, najmanje 24.000 dece ubijeno ili je bilo žrtva nekog drugog teškog zločina – seksualnog zlostavljanja, sakaćenja, otmica i slično.¹⁴⁷

Izveštaj Generalnog sekretara UN iz 2022. godine, koji se odnosi na prethodnu 2021. godinu pokazuje da se i pored preduzetih napora međunarodne zajednice ništa suštinski nije promenilo. Konkretno, u 2021. godini registrovana su 23.982 teška zločina nad decom, od kojih su se 22.645 dogodili te godine, a 1.337 pre nje, ali su tek u njoj potvrđeni. Najmanje 19.165 dece bilo je žrtva barem jednog od četiri zločina: 1) regrutovanje i korišćenje u oružanim sukobima, 2) ubijanje i sakaćenje, 3) silovanje i drugi oblici seksualnog nasilja i 4) otmica. Najmanje 1.600 dece bilo je žrtva nekoliko zločina. Bliže gledajući, 6.310 njih bili su žrtve regrutovanja i korišćenja u oružanim sukobima, 5.555 žrtve sakaćenja, 2.515 žrtve ubistva itd. Najveći broj dece pogođen je pomenutim zločinima u Avganistanu, DR Kongu, Izraelu i okupiranoj palestinskoj teritoriji, Somaliji, Siriji i Jemenu. Istovremeno, Generalni sekretar je istakao da su njegovi specijalni predstavnici u raznim zemljama, među kojima su Mali, Nigerija, Filipini, Južni Sudan, Somalija, Sudan, Sirija i Jemen uspeli da izdejstvuju kod sukobljenih strana da se 12.214 dece oslobodi od služenja u sastavu oružanih grupa i oružanih snaga.¹⁴⁸

5. Gubljenje zaštite koja pripada civilima

Civili gube zaštitu od napada kada direktno ili aktivno učestvuju u neprijateljstvima.

To će biti slučaj kada se upuste u neprijateljstva tako što sami pucaju tokom borbe, dodaju municiju borcima jedne strane, navode artiljeriju jedne strane (usmeravaju odnosno koriguju njenu vatru) itd.

To je i logično, jer u tom slučaju ovi civili gube neutralan karakter, slično kao što

¹⁴⁶ O raznim aspektima zaštite etničkih (nacionalnih) manjina sa stanovišta teorije, međunarodnog prava, prava savremenih država i prakse: Krivokapić B. 2004.

¹⁴⁷ *Children and Armed Conflict* 2019.

¹⁴⁸ Secretary General 2022, 2.

npr. neutralni brod gubi takav karakter zato što je napao ratni brod jedne strane u sukobu ili vrši ratna dejstva u korist njenog neprijatelja (polaže ili traži mine, prevozi i iskrcava njegove trupe, prekida podmorske kablove ili cevovode strane u sukobu itd.). O tome je već bilo reči.

Sa druge strane, civili koji samo posmatraju borbu ili se jednostavno nalaze u zoni ratnih dejstava nisu zakonita meta napada.

6. Savremena praksa

I pored sve zaštite koju im obezbeđuju međunarodno pravo i unutrašnja prava država, civili su, nažalost, žrtve i savremenih oružanih sukoba. Dok su u prošlosti u ratu uglavnom ginuli vojnici, u modernim ratovima najčešće žrtve su civili.

Premda ima i onih koji tvrde da su procene koje se odnose na udeo civilnih žrtava u ratovima vođenim posle 1945. preterane, uglavnom se smatra da je u Prvom svetskom ratu (1914–1918) udeo civilnog stanovništva u ukupnom broju žrtava bio 5-10%, da bi već u Drugom svetskom ratu (1939–1945) porastao na 45-50%, a zatim u Korejskom ratu (1950–1953) na 85% i Vijetnamskom ratu (1964–1973) na 90%.

Postoje, razume se različite statistike koje zavise od mnogo faktora, pa i od toga ko i za koje potrebe ih pravi. Ipak, neke od njih su dosta prisutne, pa čak i ako nisu sasvim precizne i pouzdane, ipak daju određene okvire za razumevanje stradanja civila. Ono što je ovde najvažnije, sve one pokazuju da u savremenim ratovima gine i bude povređeno mnogo više civila nego vojnika.

Prema nekim izvorima, u Drugom svetskom ratu odnos poginulih vojnika i civila bio je 1,08:1. Naprotiv, po drugima, život je izgubilo oko 25 miliona vojnika i oko 55 miliona civila, što je odnos 1:2,2. S tim u vezi, precizira se da su civili stradali od neposrednih ratnih dejstava (oko 30 miliona) i posredno, od bolesti i drugih sa ratom povezanih uzroka (oko 25 miliona). Bliže gledajući, civilni gubici SSSR dostigli su oko 17 miliona, Kine – 15 miliona, Poljske – 5,7 miliona, Nemačke 2,7 miliona, Jugoslavije 1,4 miliona itd.

U literaturi, posebno onoj iz vremena Vijetnamskog rata (1964-1975) i narednih desetak godina nakon njegovog okončanja, mogu se naći tvrdnje da je u tom sukobu poginulo 180.000 vojnika i 1,7 miliona civila, što je odnos 1:9,28.

To treba uzeti sa razumnom dozom rezerve, pošto su, realno, u pitanju samo procene. Postoje i drugačije, pa i one prema kojima je u Vijetnamu ukupno poginulo po jednim „samo“ 1,4 miliona, a po drugima više od 3 miliona, s tim da se i jedni i drugi slažu oko toga da su civili činili polovinu svih žrtava (odnos 1:1).

Dosta citirani istraživač je nakon proučavanja do tada nedostupnih dokumenata, zaključio da je ratu u Vijetnamu ukupno stradalo 1.353.000 ljudi, od čega su vojni gubici bili između 726.000

i 948.000 (282.000 na strani SAD i njihovih saveznika i 444.000-666.000 u redovima Severnog Vijetnama i gerilaca Vijetkonga) dok je u Severnom i Južnom Vijetnamu poginulo ukupno 405.000-627.000 civila.¹⁴⁹ Međutim, gornje i donje granice ovih procena su vrlo široke, pa, ako dalje sami izvedemo računicu, ispada da je poginulo najmanje 1.151.000, a najviše 1.575.000 ljudi što je razlika od čak 424.000, te da se udeo stradalih civila kreće između 25,7% (ako se uzme u obzir najveći broj ukupnih i najmanji broj civilnih žrtava) i 54,5% (ako se računa najmanji ukupni broj mrtvih i najveći broj civilnih žrtava).

Prema nekim procenama, u XX v. je u raznim sukobima poginulo oko 40 miliona vojnika i oko 160 miliona civila, što je odnos 1:4.

Do sličnih zaključaka dolaze i oni koji ograničavajući se samo na period od završetka Drugog svetskog rata 1945. do devedesetih godina XX veka, tvrde da je bilo 150 oružanih sukoba sa oko 20 miliona poginulih i 60 miliona ranjenih, od čega su u oba slučaja 20% žrtava bili vojnici, a 80% civili, uglavnom žene i deca. To takođe daje odnos 1 : 4.

Sa druge strane, radi, ima i mišljenja da je smrtnost civila u današnjim ratovima manja nego u vreme Hladnog rata.¹⁵⁰ Neki autori dokazuju da je startna procena o 90% civilnih žrtava savremenih ratova nerealna; objašnjavaju da ako je i postojala u nekim sukobima, takva proporcija nije svojstvena svim ratovima; navode statistike nekih savremenih ratova u kojima je udeo civilnih žrtava neuporedivo niži. Tako je npr. odnos vojnih i civilnih žrtava u ratu u Bosni i Hercegovini bio 3:2, a u Iraku 1:1. Prema raznim procenama, u ratu u Siriji koji traje od 15. 3. 2011. godine, živote je izgubilo između 499.700 i 610.000 ljudi, od čega više oko 306.900 civila, što, ako se oslonimo na srednju vrednost ukupnih žrtava, znači da je stradalo oko 325.850 boraca, što znači da je odnos između poginulih boraca i civila 1:1,24.¹⁵¹

Pa ipak, čak i ako se prihvati da su ranije procene bile preterane, ako se ostave po strani neke izuzetne situacije kakva je bio npr. Falklandski rat, sve statistike pokazuju da bez obzira na zaštitu koju im jamči međunarodno pravo oružanih sukoba, u savremenim ratovima strada daleko više civila nego pripadnika oružanih snaga.

Foklandski rat je bio osoben po mnogo čemu. Radilo se o kratkotrajnom, ali intenzivnom oružanom sukobu između Velike Britanije i Argentine oko Falklandskih ostrva, koji je trajao od 2. aprila do 14. juna 1982, s tim da su borbe vođene tek od 25. aprila. Za to vreme Britanci su imali 255 mrtvih i 755 ranjenih, a Argentinici 633 mrtvih i 1.657 ranjenih. Zbog specifičnosti rata (vođen uglavnom na moru, u neposrednim okršajima ratnih brodova i vojnih vazduhoplova strana u sukobu) stradalo je vrlo malo civila – ukupno 19, od čega 16 argentinskih civilnih mornara i, sa druge strane, 3 britanska stanovnika Falklanda koje su greškom ubili sami Britanci.

¹⁴⁹ Lewy G., 1978, 442-453.

¹⁵⁰ Melander E., Öberg M., Hall J. 2009, 505-536; Lacina B. 2006, 277-280.

¹⁵¹ (499.700 + 610.000): 2 = 554.850. ukupnih žrtava. Kada se od toga odbije 306.900 (broj stradalih civila, zaokružen od 306.887) dobija se da su žrtve među borcima 247.950..

U naše vreme velike sile su sklone da tvrde da im najmodernije oružje omogućava da precizno pogađaju samo neprijateljske borce, štedeći civile i civilne objekte. Da to uopšte nije tako, dovoljno svedoče NATO agresija na Jugoslaviju, ratovi u Avganistanu, Iraku, Siriji itd. u kojima su civili činili daleko najveći broj žrtava.

Tako npr. za 79 dana agresije na Jugoslaviju poginulo je oko 1.000 jugoslovenskih vojnika i policajaca i oko 2.000 civila (odnos 1:2) a ranjeno oko 300 vojnika i policajaca i oko 10.000 civila (odnos 1:33).¹⁵²

Međutim, izloženi statistički pregled nije konačan, odnos između stradalih vojnika i civila je zapravo mnogo gori. Često se zaboravlja da treba dodati (jer bez rata ih ne bi bilo) i civilne žrtve koje su nastale kao posledica agresije, u vreme kada se ona završila.

Samo od dolaska međunarodnih oružanih snaga (KFOR) na Kosovo 10. 6. 1999. do kraja 2005. godine pripadnici terorističke Oslobođilačke vojske Kosova (OVK) i druge naoružane grupe kosovskih Albanaca izvele su 7.757 terorističkih napada i pri tome, ubili 1.252, ranili 2.237 i oteli 1.150 civila. Pored toga, moraju se računati i desetak i više hiljada posrednih žrtava koje su se javile u vidu prave eksplozije kancera u Srbiji, usled upotrebe od strane NATO snaga municije sa osiromašenim uranijumom. O tome je već bilo reči.

U ratovima koje su SAD nakon poznatih terorističkih napada od 11. 9. 2001. vodile u Avganistanu, Pakistanu i Iraku, u periodu oktobar 2001 – oktobar 2018 stradalo je 480.000-507.000 ljudi,¹⁵³ od čega civila 244.124-266.427, ne računajući tu novinare (362) i humanitarne i radnike nevladinih organizacija (566).

S tim u vezi, ako se kao srednja uzme procena o 493.547 ukupno stradalih,¹⁵⁴ a kao broj stradalih civila uzme takođe srednji broj civila kako su prikazani i njima dodaju poginuli novinari i humanitarni i radnici nevladinih organizacija, dolazi se do brojke 256.204, što znači da su civili činili 51,91% svih žrtava ili, prikazano na drugi način, odnos poginulih boraca i civila bio je 1:1,08.¹⁵⁵

Ne samo da civili stradaju u ratovima slučajno, kao tzv. kolateralna šteta, već su mnogi izgubili živote, zdravlje, imovinu itd. usled izvršenja protiv njih posebnih krivičnih dela – ratnih zločina.

To je prateća pojava svakog ozbiljnog oružanog sukoba, bilo da se zločini vrše organizovano (npr. praksa nacističke Nemačke u Drugom svetskom ratu¹⁵⁶ ili tzv. Islam-

¹⁵² Za podatke: *The Crisis in Kosovo*, Human Rights Watch, hrw.org/legacy/reports/2000/nato/Natbm200-01.htm.

¹⁵³ To uključuje pripadnike oružanih snaga SAD, plaćenike koji se bore na strani SAD, pripadnike vojske i policije odnosnih država, savezničke trupe, protivničke borce, civile, novinare, humanitarne i radnike nevladinih organizacija. Crawford N. C. 2018, 1.

¹⁵⁴ Sabiranjem najniže i najviše procene i podelom na dva - $(479.858+507.236):2=493.547$.

¹⁵⁵ $(244.124+266.427):2+362+566=256.204$.

¹⁵⁶ Neke od najtežih ratnih zločina nemačkih okupatora, verifikovane presudama jugoslovenskih vojnih sudova, vidi u tim presudama: Lopičić Đ. N. 2009; Lopičić-Jančić J. Đ. 2010.

ske države u sukobima u Siriji i Iraku) bilo da je reč o individualnim krivičnim delima lica koja su se oglašila o vojnu disciplinu. U svakom ratu koji dovoljno dugo traje, ratne zločine protiv civila vrše sve strane, samo je pitanje koja to čini u većoj, a koja u manjoj meri.¹⁵⁷

7. Civilna zaštita

U tesnoj vezi sa zaštitom civila u vreme oružanog sukoba je civilna zaštita.¹⁵⁸

Tako se naziva organizovana aktivnost civilnog stanovništva i određenih društvenih i državnih organa radi zaštite odn. ublažavanja stradanja civilnog stanovništva u ratu (posebno od napada iz vazduha i drugih neprijateljskih dejstava u pozadini) a u mnogim zemljama i radi zaštite od velikih opasnosti i nesreća u miru, kao što su poplave, zemljotresi, veliki požari i slično.

Civilna zaštita u savremenom smislu javila se u vreme Prvog svetskog rata, u vezi sa bombardovanjem naseljenih mesta iz vazduha. Nov način vođenja rata, iznenadnost pojavljivanja neprijateljskih bombardera i težina posledica njihovih napada stvorili su neke sasvim nove opasnosti i druge izazove sa kojima se trebalo nositi. Pojavila se potreba organizovanja službe osmatranja, javljanja, uzbunjivanja; službe za gašenje požara, za evakuaciju, za raskrčivanje ruševina i pružanje prve pomoći unesrećenima itd. Ovi važni zadaci, koji ne znače učestvovanje u neprijateljstvima, povereni su civilnoj zaštiti.

Funkcije civilne zaštite koje se svode na osmatranje, javljanje i uzbunjivanje su radi zaštite civilnog stanovništva - da bi se ono na vreme upozorilo i smestilo u skloništa. Ove aktivnosti civilna zaštita ne vrši kao deo protivvazdušne odbrane, jer ona toj odbrani i ne pripada. Oružane snage imaju sopstvene mehanizme osmatranja, javljanja i uzbunjivanja.

Svaka država ima propise kojima u okvirima svoje nadležnosti uređuje ulogu, zadatke, način organizovanja i delovanja civilne zaštite.

Na međunarodnom planu, pravni položaj i status civilne zaštite u ratu regulisan je naročito čl. 61–67 Dopunskog protokola I (1977) uz Ženevske konvencije o zaštiti žrtava rata (1949).

Prema tim odredbama, pod izrazom „civilna zaštita“ podrazumeva se vršenje određenih humanitarnih aktivnosti s ciljem da se civilno stanovništvo zaštiti od opasnosti od neprijateljstva ili nesreće, da mu se pomogne da savlada njihovo neposredno dejstvo i da se obezbede uslovi potrebni za njegov opstanak.

U osnovne zadatke civilne zaštite, između ostalih, spadaju: služba uzbunjivanja;

¹⁵⁷ Kratak prikaz prakse međunarodnih krivičnih sudova i sudske prakse pojedinih država u kažnjavanju za ratne zločine protiv civila vidi u: Lopičić-Jančić J. Đ. 2012¹, 68-147.

¹⁵⁸ Jakovljević B. 1980, 297-311; Vejl L. Dž. 1991; Vučinić Z. 2006, 322-331; Bothe M., Partsch K. J., Solf W. A. 2013, 434-473; Jazić A. 2014, 189-200; Jazić A. 2015, 64-78.

evakuacija; stavljanje na raspolaganje i organizovanje skloništa; primena mera zamračenja; spasavanje; sanitetska služba, uključujući prvu pomoć i versku službu; borba protiv požara; otkrivanje i označavanje opasnih zona; dekontaminacija i druge slične mere zaštite.

U ratu, civilne organizacije civilne zaštite i njihovo osoblje uživaju poštovanje i zaštitu. One imaju pravo da vrše zadatke civilne zaštite, osim u slučaju imperativne vojne potrebe.

Zaštitu uživaju i zgrade, materijal i predmeti civilne zaštite, kao i skloništa namenjena civilnom stanovništvu.

Protokol posebno uređuje položaj civilne zaštite na okupiranim teritorijama, utvrđujući određena ograničenja za okupatora, odn. određene olakšice za službe civilne zaštite i njihovo osoblje.

Glava III

SANITET I SLUŽBA TRAŽENJA

U tesnoj vezi sa humanizacijom rata i zaštitom žrtava rata, tačnije sa staranjem o prikupljanju, negovanju i drugim koracima koji se preduzimaju prema žrtvama rata, su sanitet i služba traženja.

I. SANITET

Sanitetom (od lat. *sanitas*, zdravlje, od *sanus*, zdrav) nazivaju se razne stvari.

Ipak, najčešće je to naziv za sanitetsku službu, tj. onaj deo vojske koji se bavi zbri-
njavanjem i lečenjem, pre svega vojnika, a po potrebi i drugih kategorija ljudi.

Ratovanje je vrlo rizična aktivnost, takva koja podrazumeva moguće ranjavanje i druge povrede, pa i smrt. Zapravo, u većoj ili manjoj meri to su praktično neizbežne posledice svakog ozbiljnog oružanog sukoba. Razlozi čovečnosti (spasavanje života saboraca i smanjenje njihovih patnji) ali i oni čisto racionalne prirode (obezbeđenje što bržeg povratka u stroj ranjenih boraca) doveli su do toga da su razni vidari povezani sa borcima još od prvih oružanih sukoba. Njihov broj je obično bio nedovoljan, njihovo stručno znanje, veština i oprema su po današnjim standardima bili na niskom nivou, ali oni su postojali. Poznato je da su vojne lekare koji su išli s vojskom, pa i posebne vojne bolnice imali još narodi starog veka – stanovnici Mesopotamije, Egipćani, Indusi, Per-
sijanci, Grci, Rimljani i drugi.

Tako su npr. Rimljani imali specijalizovane medicinske jedinice zvane *immunes*, koje su bile snabdevene sredstvima za zaustavljanje krvarenja, antiseptičkim sredstvi-
ma za čišćenje rana, zavojima, instrumentima za vršenje operacija itd. Uz pružanje hit-
ne medicinske pomoći na bojnopolju, dužnost rimskih vojnih lekara bila je i staranje
o sprečavanju širenja zaraznih bolesti među vojnicima.

Naziv *immunes* potiče od toga što su zbog svojih posebnih znanja i veština ovi vojnici bili oslobođeni nekih drugih, prostih i opasnih obaveza kao što su davanje straže, patroliranje, kopanje rovova itd. tj. bili su "imuni", imali su "imunitet" u odnosu na njih (lat. *immunitas*, oslobođen od neke službe ili obaveze). Uživali su i druge privilegije, pa su, između ostalog, bili i bolje plaćeni od običnih vojnika. Pored medicinskog osoblja tj. današnjom terminologijom vojnog saniteta, u tu kategoriju spadali su i inženjerci, drvodelje, vojna policija, vojni muzičari itd.

1. Sanitetska služba

Sanitetska služba je deo oružanih snaga koji se stara o preduzimanju i sprovođenju mera za očuvanje zdravlja i lečenje vojnih lica, oporavak i osposobljavanje za službu obolelih, povređenih i ranjenih, snabdevanje vojnih jedinica sanitetskim materijalom i, po potrebi, pružanje medicinskih usluga i civilnom stanovništvu.¹⁵⁹

Često se koristi skraćeni naziv *sanitet* (od lat. *sanitas*, zdravlje, od *sanus*, zdrav). To, međutim, nije najpreciznije, zato što reč "sanitet" ima i drugo, uže značenje - pokrena vojna bolnica sa odgovarajućim medicinskim osobljem i opremom, koja je osposobljena da uspešno radi u ratnim uslovima. Tako shvaćen sanitet je samo mali deo sanitetske službe.

Mada deo oružanih snaga, sanitetska služba je neboraćka. Njena osnovna uloga ogleda se u pružanju medicinske pomoći pre svega vojnim licima u ratu (za vreme oružanog sukoba i po njegovom okončanju) mada se, kada za to postoje uslovi i potrebe, ta pomoć može pružati i civilima u ratu, pa i vojnim licima i civilima u miru. To i otvara problem posebnog, privilegovanog položaja pripadnika i jedinica i ustanova ove službe, prema pravilima međunarodnog ratnog i humanitarnog prava.

Sanitetska služba ima posebnu organizaciju, posebno osoblje (kadar medicinske struke), posebne jedinice i ustanove (bolnice, ambulante, previjališta, oporavilišta itd.) i odgovarajuća sredstva i opremu (medicinski instrumenti, aparati, lekovi itd.) uključujući i posebna, sanitetska prevozna sredstva (sanitetski transporti).¹⁶⁰

2. Sanitetsko osoblje

U međunarodnom pravu oružanih sukoba, sanitetskim osobljem nazivaju se lica koja je jedna strana u sukobu odredila isključivo za sanitetske zadatke ili za zadatke upravljanja sanitetskim jedinicama ili za funkcionisanje ili upravljanje sanitetskim transportima (lekari, bolničari, apotekari, nosioci ranjenika i dr.). Takvo raspoređivanje može biti stalno ili privremeno.¹⁶¹

Bliže gledajući, izraz obuhvata:

1) vojno ili civilno sanitetsko osoblje jedne strane u sukobu, uključujući ono koje je navedeno u Prvoj i Drugoj ženevskoj konvenciji o zaštiti žrtava rata (1949) i ono koje je dodeljeno organizacijama civilne zaštite;

¹⁵⁹ Detaljno o sanitetskoj službi: Gažević N. 1974¹, 343- 362.

¹⁶⁰ O zaštiti medicinskog osoblja i jedinica, o medicinskim transportima i dr. više: Starčević M. 2010, 70-80.

¹⁶¹ Više o sanitetskom osoblju i njegovom pravnom položaju: Baccino-Astrada A. 1982; De Waard P., Tarrant J. 2010, 157-183; *Respecting and Protecting Health Care in Armed Conflicts and in Situations Not Covered by International Humanitarian Law* 2012; Toebes B. 2013, 169-194; Melzer N. 2016, 137-155.

2) sanitetsko osoblje nacionalnih društava Crvenog krsta (Crvenog polumeseca, Crvenog lava i sunca ili Crvenog kristala) i drugih nacionalnih dobrovoljnih društava za pomoć koja je na odgovarajući način priznala i ovlastila jedna strana u sukobu;

3) sanitetsko osoblje sanitetskih jedinica ili sanitetskih transporta koje je stavljeno na raspolaganje strani u sukobu iz humanitarnih razloga: (a) od strane neutralne ili druge države koja nije strana u tom sukobu; (b) od strane priznatog i ovlašćenog društva takve države za pomoć; (c) od strane nepristrasne međunarodne humanitarne organizacije.¹⁶²

Prema tome, sanitetsko osoblje ne čine samo vojna lica na službi u oružanim snagama odnosno države koja je strana u sukobu.

Takav status priznaje se i civilnom medicinskom osoblju, medicinskom osoblju društava Crvenog krsta i drugih humanitarnih organizacija, pa čak i licima koja su uključena u pružanje medicinskih usluga odnosno u sanitetski transport, a koja su delegirana od strane neutralne zemlje ili međunarodne organizacije.

Već iz ovoga jasno je da pripadnik sanitetskog osoblja: 1) ne mora pripadati oružanim snagama odnosno strane u sukobu, 2) ne mora biti vojno lice (tj. ne mora biti vojno lice uopšte, bilo koje države) i 3) ne mora imati državljanstvo države u korist čijih vojnih i civilnih lica vrši svoju humanitarnu ulogu.

Sanitetsko osoblje uživa posebnu zaštitu i ne može biti objekat neposrednog napada čak i ako je naoružano.

Smatra se da mu oružje služi za ličnu odbranu i odbranu ranjenika i bolesnika od nezakonitog napada. Naime, pripadnici sanitetskog osoblja i ranjenici i bolesnici koje oni neguju mogu, posebno kada se nalaze relativno izolovano i u malom broju, mogu biti napadnuti u cilju pljačke, otimanja hrane i lekova, silovanja, uzimanja talaca itd. U takvim situacijama članovi sanitetskog osoblja mogu braniti sebe i ranjenike i bolesnike koje leče i neguju, s tim da time ni na koji način ne učestvuju u oružanom sukobu, već samo odbijaju nezakonit napad.

Ako padnu pod vlast neprijatelja, članovi sanitetskog osoblja (sem vojnih lica koja se, po potrebi, koriste kao pomoćni bolničari ili nosioci ranjenika) ne smatraju se ratnim zarobljenicima.

Oni, međutim, mogu biti zadržani ukoliko to iziskuju zdravstveno stanje, duhovne potrebe i broj ratnih zarobljenika. Sanitetsko osoblje koje je na taj način zadržano uživa određene olakšice, a u najmanju ruku sva prava koja se priznaju ratnim zarobljenicima.

Članovi osoblja čije zadržavanje nije neophodno vraćaju se strani u sukobu čiji su pripadnici, čim se otvori put za njihov povratak i čim to dopuste vojne potrebe.

Sanitetskom osoblju mora se pružiti sva raspoloživa pomoć u vršenju njegovih dužnosti.

Ono ne sme biti primorano da izvršava dužnosti koje nisu u skladu s njegovom humanitarnom misijom niti se od njega može zahtevati da u vršenju svojih dužnosti

¹⁶² Čl. 8/c Dopunskog protokola I (1977) uz Ženevske konvencije o zaštiti žrtava rata (1949).

dâ prioritet bilo kom licu osim na osnovu medicinskog kriterijuma. Niko ne može biti kažnjen zbog pružanja medicinske pomoći koja je u skladu s lekarskom etikom, bez obzira na to kome je pomoć pružena.

Pravila o zaštiti sanitetskog osoblja u oružanim sukobima sadržana su naročito u Ženevskim konvencijama o zaštiti žrtava rata (1949) i Dopunskim protokolima I i II uz njih (1977).

3. Sanitetske jedinice

Pod sanitetskim jedinicama moglo bi se na prvi pogled podrazumevati sanitetsko osoblje (ljudstvo), povezano na određeni formacijski način.

Međutim, ovde se ne misli na to, već na posebne sanitetske ustanove i centre. Premda i oni na razne načine okupljaju određene ljude, njihova uloga i pravni položaj su specifični, a za njih su povezani ne samo oni pripadnici oružanih snaga koji su spadaju u sanitetsko osoblje, već i druga lica (ranjenici, bolesnici i dr.) uključujući, kada tome ima mesta, i civile.

Prema savremenom međunarodnom pravu oružanih sukoba, sanitetske jedinice su:

„ustanove i druge jedinice, vojne ili civilne, organizovane u sanitetske svrhe, to jest radi traženja, prikupljanja, transporta, utvrđivanja dijagnoze ili lečenja – uključujući pružanje prve pomoći – ranjenika, bolesnika i brodolomnika, ili radi sprečavanja bolesti. Izraz obuhvata, na primer, bolnice i druge slične jedinice, centre za transfuziju krvi, centre za preventivnu medicinu i institute, sanitetska skladišta i depoe sanitetskog i farmaceutskog materijala tih jedinica. Sanitetske jedinice mogu biti nepokretne ili pokretne, stalne ili privremene“.¹⁶³

Sanitetske jedinice moraju biti poštovane i zaštićene u svako doba i ne smeju biti predmet napada.

Sa druge strane, i sanitetske jedinice su dužne da poštuju određena pravila, uključujući i striktnu zabranu i ograničenja.

Pre svega, one, što je i normalno, ni na koji način ne smeju da učestvuju u neprijateljstvima.

Pored toga, one ni pod kojim uslovom ne smeju biti upotrebljene da bi se od napada zaštitili vojni objekti. Kada god je to moguće, strane u sukobu dužne su da obezbede da sanitetske jedinice budu tako postavljene da napadi na vojne objekte ne ugroze njihovu bezbednost.

I civilne sanitetske jedinice imaju pravo na zaštitu, s tim da se ne upotrebljavaju izvan svoje humane funkcije za radnje štetne po neprijatelja.

Čl. 13/1 Dopunskog protokola I (1977) precizira da zaštita na koju civilne sanitetske jedinice imaju pravo može prestati samo ako su te jedinice van svoje humanitarne funkcije upotrebljene za

¹⁶³ Čl. 8/e Dopunskog protokola I uz Ženevske konvencije o zaštiti žrtava rata.

izvršavanje radnji štetnih po neprijatelja. Međutim, zaštita može prestati tek posle opomene kojom je, kad god je to pogodno, utvrđen razuman rok i kad taj rok protekne bez dejstva.

4. Sanitetski transporti

U mnogim slučajevima pružanje prve pomoći, lečenje, negovanje i dr. ranjenika, bolesnika i brodolomnika nije moguće bez njihovog premeštanja sa jednog mesta na drugo - sa bojišta u poljski sanitet, iz saniteta u bolnicu itd.¹⁶⁴

Čitav sistem međunarodnopravne zaštite ranjenika, bolesnika i brodolomnika odnosno sanitetskog osoblja i sanitetskih jedinica i ustanova bio bi besmislen ako bi ranjenici, bolesnici i brodolomnici i medicinsko osoblje koje ih prati mogli biti napadani za vreme prevoza.¹⁶⁵

U tom smislu ovde su zanimljiva pitanja koja se tiču pravnog položaja onih sanitetskih prevoznih sredstava čija primena najčešće dolazi u obzir, kao i lica u njima.

1. Sanitetsko vozilo

Ranjenici i bolesnici mogu biti prevoženi sanitetskim vozilima - vozilima hitne pomoći odnosno drugim vozilima ofarbanim u belo i obeleženim jasno vidljivim znakom crvenog krsta.

Specifičnost ovog načina prevoza je da se: 1) ono može koristiti samo na kopnu i 2) tako mogu prevoziti samo pojedinci ili vrlo mali broj ranjenika i bolesnika.

Takva vozila uživaju zaštitu od bilo kakvog napada ili zadržavanja. Zaštitu uživaju svi – i vozilo kao takvo, i ranjenici i bolesnici, i medicinsko osoblje, i vozači koji su sa njima.

Sanitetsko vozilo i službena lica u njemu uživaju zaštitu i onda kada u vozilu nema ranjenih i bolesnih.

To je logično rešenje, jer bez njega sanitetsko vozilo i službena lica u njemu zapravo ne bi mogli da vrši svoje humane funkcije. Oni zapravo ne bi uopšte mogli da stižu u pomoć – da dolaze do onih mesta gde treba da se zbrinu i pokupe odnosno odakle treba da se prevezu ranjenici i bolesnici.

Sanitetsko vozilo i lica u njemu gube zaštitu ako se na bilo koji način uključe u neprijateljstva - bave špijuniranjem, prevozom oružja, municije, boraca itd. Zloupotreba zaštite u navedene svrhe predstavlja ratni zločin.

¹⁶⁴ O sanitetskim transportima: Gažević N. 1974¹, 362-368.

¹⁶⁵ Pošto su u praksi brodolomnici mnogo ređa pojava, a suštinski se ne razlikuju od ranjenika i bolesnika, u daljem tekstu pominjaćemo mahom samo ranjenike i bolesnike, podrazumevajući da se ono što je rečeno za njih na odgovarajući način odnosi i na brodolomnike.

2. Sanitetski voz

To je jedinica sanitetskog transporta, naročito opremljena za prihvatanje, negu, lečenje i prevoz odn. evakuaciju povređenih i obolelih.

Po prirodi stvari i sanitetski voz se može koristiti samo na kopnu.

U poređenju s drugim sanitetskim transportnim sredstvima, obezbeđuje udobniji smeštaj i može da primi veliki broj pacijenata.

Obično je sastavljen od dvadesetak vagona koji primaju do 400 ranjenika i bolesnika, kao i posebnih vagona za osoblje, kuhinju, lekove, posteljinu. Zavisno od slučaja, može da ima i druge posebne vagone (operacionu salu, vagon za kupanje i dr.).

Sanitetski voz se obeležava znakom Crvenog krsta. Propisno obeležen, ne sme biti predmet napada.

Sa druge strane, eventualna zloupotreba zaštite koju uživa sanitetski voz (za prevoz trupa, oružja itd.) zabranjena je i predstavlja ratni zločin.

Sanitetski voz je pod komandom lekara – komandanta voza. On je odgovoran za sve u vezi sa vozom, pa i za to da se zaštita koju voz uživa ne zloupotrebljava.

3. Bolnički (sanitetski) brodovi i brodske bolnice

Za razliku od prethodnih kategorija jedinica sanitetskog transporta, sanitetski brodovi su već po prirodi stvari vezani za more odn. drugu veliku vodenu masu. To znači da su i lica čijem spasavanju, nezi i transportu oni služe najčešće u tesnoj vezi sa pomorskim ratom (pripadnici ratne mornarice odn. brodolomci).

Ipak, to ne mora uvek biti slučaj – moguće je da se morem transportuju ranjenici i bolesnici koji su pripadnici kopnenih snaga ili ratnog vazduhoplovstva, a povređeni su ili su se razboleli duboko na kopnu odn. u vazduhu, kao što je moguće i da se u nekim posebnim slučajevima transportuju civilni ranjenici i bolesnici.

Mada služe istoj svrsi i, u osnovi, uživaju istu zaštitu, postoji razlika između bolničkih brodova i brodskih bolnica. Ovo razlikovanje između prevoznog sredstva koje je u celosti posvećeno humanitarnoj misiji (i stoga zaštićeno kao takvo) i prevoznog sredstva čiji je samo jedan deo posvećen toj misiji (i kao takav zaštićen) jedna je od specifičnosti pomorskog rata.

1. Bolnički brodovi. – U najopštijem smislu, sa stanovišta međunarodnog prava oružanih sukoba, bolnički brod je svako dovoljno veliko plovilo, bez obzira na to čiju državnu pripadnost i ko je njegov vlasnik (država ili neko pravno ili fizičko lice), koje

služi isključivo za prikupljanje, spasavanje, negovanje, lečenje i transport ranjenika, bolesnika i brodolomnika i ni na koji način ne učestvuje u neprijateljstvima.

Za označavanje tih brodova, u istom značenju kao “bolnički brod” koristi se naziv “sanitetski brod”.

U užem smislu pod bolničkim brodom ima se u vidu vojni bolnički brod tj. onaj koji je deo sanitetske službe odn. oružanih snaga svoje zemlje. U širem smislu, takav status i zaštita priznaju se i nekim drugim plovilima.

Precizna pravila o bolničkim brodovima i njihovom statusu sadrže čl. 22-38 Ženevske konvencije za poboljšanje položaja ranjenika, bolesnika i brodolomnika oružanih snaga na moru (Druga ženevska konvencija o zaštiti žrtava rata, 1949) i čl. 22–23 Dopunskog protokola I (1977) uz Ženevske konvencije o zaštiti žrtava rata (1949).

1. Vojni bolnički brodovi. - To su plovila u sastavu ratne mornarice (oružanih snaga) neke zemlje koja su sagrađena ili uređena isključivo u cilju pružanja pomoći ranjenicima, bolesnicima i brodolomnicima, njihovog lečenja i transportovanja.

Potreba za takvim brodovima pojavila se veoma davno. To je i razumljivo, jer su uz sve rizike koji postoje u ratu na kopnu, na moru prisutne i neke posebne opasnosti, vezane za samu prirodu tog prostora. Verovatno se neće pogrešiti ako se primeti da je na moru manje ljudi stradalo od neprijateljskog oružja kao takvog (od neposrednog dejstva tog oružja na njih same) a mnogo više od potapanja, brodoloma, bure, iscrpljenosti itd.

Prvi sanitetski brodovi pominju se još u antičko doba, u ratnim pohodima Grka (za vreme Peloponeskog rata, u V v. pre n. e.) i Rimljana.

U naše vreme vojni sanitetski brodovi su, premda su pomoćni deo ratne mornarice, konstruisani ili preuređeni tako da su u biti putnički brodovi sa prostorijama pogodnim za smeštaj i tretman ranjenika, bolesnika i brodolomnika, ambulanta, operacionim salama itd.

Zaštita koju međunarodno pravo oružanih sukoba priznaje vojnom bolničkom brodu odnosi se prevashodno na takve brodove strana u sukobu. Ona, razume se, pripada i vojnim sanitetskim brodovima neutralnih država, ali je u njihovom slučaju od manje važnosti, jer su oni u principu zaštićeni samom činjenicom da su ratni brodovi države koja je neutralna u datom sukobu.

2. Ostali bolnički brodovi i mala plovila. - Pored vojnih sanitetskih brodova, u ulozu bolničkih brodova mogu se, pod utvrđenim uslovima, pojaviti i brodovi koje upotrebljavaju nacionalna društva Crvenog krsta, zvanično priznata društva za pomoć ili pojedinci i to kako iz država koje su strane u sukobu, tako i iz neutralnih zemalja.

Da bi uživali zaštitu koja pripada bolničkim brodovima, ovi brodovi i plovila moraju na odgovarajući način ispunjavati uslove predviđene za vojne sanitetske brodove, posebno one koji se odnose na notifikaciju.

Pored toga, za ove brodove važi i dodatni uslov koji se odnosi na nadzor nad njima. Njegova svrha je da se zaštita obezbedi samo brodovima koji su zaista u humanitarnoj misiji i spreče moguće zloupotrebe.

Između ostalog, predstavljajući se lažno kao bolnički brod, neko plovilo odnosno njegova posada mogli bi da se otisnu na more, posebno nakon završenog morskog boja ili brodoloma, ali ne da bi spasavali unesrećene, već da bi se bavili maroderstvom (pljačkanjem mrtvih i ranjenih odn. brodolomnika). Ustalom, i ratni sanitetski brod je pod nadzorom strane kojoj pripada, štaviše uz sve specifičnosti koje ima, i on je, kao svi ratni brodovi, u principu podvrgnut vojnoj disciplini.

Bliže gledajući, zahteva se da su bolnički brodovi o kojima je reč pod nadzorom strane u sukobu kojoj pripadaju, a ako se radi o neutralnim takvim brodovima, onda i da imaju saglasnost svoje države.

Bolnički brodovi koje upotrebljavaju nacionalna društva Crvenog krsta, zvanično priznata društva za pomoć ili pojedinci koji pripadaju nekoj od strana u sukobu, uživaju istu zaštitu kao i vojni bolnički brodovi i izuzeti su od uzapćenja, ako im je strana u sukobu kojoj pripadaju dala službeni nalog i ukoliko su ispunjene uslovi koji se odnose na notifikaciju pre njihove upotrebe. Ovi brodovi moraju biti snabdeveni ispravom nadležne vlasti kojom se izjavljuje da su bili podvrgnuti njenom nadzoru za vreme svoga opremanja i prilikom svog polaska.

Bolnički brodovi koje upotrebljavaju nacionalna društava Crvenog krsta, zvanično priznata društva za pomoć ili pojedinci koji pripadaju nekoj od neutralnih zemalja, uživaju istu zaštitu kao i vojni bolnički brodovi i izuzeti su od uzapćenja, pod uslovom da su se stavili pod rukovođenje jedne od strana u sukobu, sa prethodnim pristankom svoje sopstvene vlade i sa dozvolom te strane i ukoliko su ispunjeni uslovi koji se odnose na notifikaciju pre njihove upotrebe.

Pod istim uslovima poštovanje i zaštitu uživaju i mala plovila koja za obalske operacije spasavanja upotrebljavaju država ili zvanično priznata društva za pomoć, ukoliko to potrebe operacije dopuštaju. Štaviše, ona uživaju poštovanje i zaštitu, čak i ako nije izvršena notifikacija koja se traži za bolničke brodove.

3. Obeležavanje i raspoznavanje. – Svi bolnički brodovi i njima upodobljena mala plovila moraju biti propisno obeleženi.

Ovaj zahtev je razumljiv sam po sebi, jer je efikasnu zaštitu ovih brodova i plovila moguće ostvariti jedino ako se oni mogu identifikovati i raspoznati kao takvi.

Njihovo obeležavanje vrši se tako što se:¹⁶⁶

- 1) oni boje u belo - u belo se boje sve njihove spoljašne površine;
- 2) na svakoj bočnoj strani broskog trupa i na horizontalnim površinama ističu (crtaju) po jedan ili više znakova krsta zatvoreno crvene boje, kako bi se sa visine i sa mora obezbedila njihova najbolja vidljivost;¹⁶⁷

¹⁶⁶ Čl. 43/1-2 Ženevske konvencije o poboljšanju položaja ranjenika, bolesnika i brodolomnika oružanih snaga na moru (1949).

¹⁶⁷ Veliki bolnički brodovi obično na svakoj bočnoj strani imaju po 3 velika crvena krsta – jedan kod

3) na velikoj katarci, na što većoj visini ističe bela zastava sa Crvenom krstom.

Ova pravila na odgovarajući način važe i za čamce za spasavanje bolničkih brodova, obalske čamce za spasavanje i sva mala plovila koja upotrebljava zdravstvena služba. I oni moraju biti obojeni belom bojom sa jasno uočljivim zatvoreno crvenim krstovima.

4. *Notifikacija.* – Da bi vojni bolnički brod uživao pripadajuću mu zaštitu, ostale strane u sukobu moraju biti na propisani način obavestene o njemu i njegovoj upotrebi. Ovo službeno obavještenje zove se notifikacija.

Naziv i opis bolničkog broda moraju biti saopšteni ostalim stranama u sukobu 10 dana pre upotrebe takvog broda. Opis koji sadrži takva notifikacija obuhvata brutoregistrarsku tonažu, dužinu od zadnjeg do prednjeg dela broda i broj katarki i dimnjaka.

Ova rešenja precizirana su čl. 22. Ženevske konvencije o poboljšanju položaja ranjenika, bolesnika i brodolomnika oružanih snaga na moru (1949).

Dopunski protokol I (1977) sadrži nešto drugačije rešenje. Ono je donekle strožije u pogledu podataka koji se dostavljaju, ali je blaže kada je reč o minimalnoj dužini protoka vremena između notifikacije i upotrebe broda odn. malog plovila.

Na osnovu odredbe iz čl. 23/4 Protokola, strana u sukobu dužna je da dostavi protivničkoj strani, što je moguće ranije pre polaska, notifikaciju sa: imenom, karakteristikama, predviđenim časom polaska, pravcem kretanja i približnom brzinom sanitetskog broda ili plovila, a naročito kad se radi o brodu veće tonaže od preko 2.000 bruto registarskih tona, a treba da dostavi i sve druge podatke koji bi olakšali identifikaciju i raspoznavanje. Protivnička strana je dužna da potvrdi prijem ovih podataka.

Mala plovila koja su izjednačena sa bolničkim brodovima uživaju zaštitu čak i u slučajevima kada nije izvršena notifikacija koja se zahteva za bolničke brodove. Ipak, bez obzira na to, strane u sukobu treba da se međusobno obavestavaju o svim pojednostima koje se odnose na ta mala plovila i koje omogućavaju da se ona lakše identifikuju i raspoznaju.¹⁶⁸

5. *Obaveze bolničkog broda.* – Pored toga što moraju biti propisno obeleženi na način o kojem je već bilo reči, svi bolnički brodovi i sa njima izjednačena mala plovila dužni su da u cilju raspoznavanja istaknu nacionalnu zastavu države čiju državnu pripadnost imaju. Ako pripadaju nekoj neutralnoj državi, dužni su da pored svoje državne zastave istaknu i zastavu strane u sukobu pod čijim se rukovodstvom nalaze.

Svi bolnički brodovi i sa njima izjednačena mala plovila dužni su da ukazuju pomoć i negu ranjenicima, bolesnicima i brodolomnicima, bez obzira na državljanstvo tih lica.

pramca, drugi na sredini dužine boka i treći kod krme.

¹⁶⁸ Čl. 22/3 Dopunskog protokola I (1977) uz Ženevske konvencije o zaštiti žrtava rata (1949).

Ovo rešenje, koje je sadržano u čl. 30/1 Treće ženevske konvencije (1949) nije najpreciznije formulisano. Očigledan smisao ovog pravila jeste da bolnički brod mora da pruža istu pomoć i negu svima kojima je potrebna, bez ikakve diskriminacije. Bliže gledajući, to naročito znači da je dužan da se i prema neprijateljskim ranjenicima, bolesnicima i brodolomnima ophodi na isti način kao prema sopstvenim. Međutim, državljanstvo je samo jedan od bitnih momenata. U nekim slučajevima u redovima protivnika bore se pojedinci, pa i čitave jedinice onih koji imaju državljanstvo neke neutralne države, pa čak i one države čiju državnu pripadnost ima bolnički brod – bilo zato što su nasilno mobilisani, bilo zato što su dobrovoljci u neprijateljskoj vojsci (izdajice svoje zemlje). Ne ulazeći u dalju sudbinu tih lica (kada budu izlečena odn. oporave se) bolnički brod, jednako kao i svaka sanitetska jedinica i ustanova, treba da nastoji da svima pruži što bolju medicinsku negu i lečenje.

Bolnički brodovi i pomenuta mala plovila ne smeju se upotrebljavati ni za kakve vojne ciljeve niti smeju na bilo koji način ometati pokrete borbenih jedinica. Za vreme boja i po njegovom završetku, deluju na sopstveni rizik.

Bolnički brodovi ne mogu imati niti upotrebljavati tajnu šifru za svoje radio emisije niti za koje bilo drugo sredstvo prenošenja vesti.

Ovo rešenje jasno je samo po sebi. Bolnički brod bi lako mogao zloupotrebiti zaštitu koju uživa i pretvoriti se u osmatrača i obaveštajca jedne od sukobljenih strana, koji joj sa lica mesta dostavlja važne podatke o brojnosti, rasporedu i stanju neprijateljskih snaga i slično.

Trgovački brodovi koji su pretvoreni u bolničke brodove ne mogu menjati svoju namenu dokle god traju neprijateljstva.

6. Zaštita bolničkog broda. – Osnovno pravilo koje se odnosi na bolničke brodove jeste da oni ne mogu ni u kojoj prilici biti predmet napada niti uzapćenja, nego se uvek moraju poštovati i štititi.

Postoje i neka posebna pravila. Između ostalog, svakom bolničkom brodu koji se nalazi u luci koja padne u ruke neprijatelju mora se dopustiti da iz nje isplovi.

Bolnički brodovi i sa njima izjednačena mala plovila ne izjednačuju se sa ratnim brodovima u pogledu boravka u neutralnoj luci tj. za njih ne važe ograničenja i zahtevi koji su predviđeni za ratne brodove strana u sukobu.

Ranjenici, bolesnici i brodolomnici koji se nalaze na bolničkom brodu uživaju zaštitu predviđenu međunarodnim pravom oružanih sukoba, a posebno Drugom ženevskom konvencijom iz 1949. (Ženevska konvencija o poboljšanju položaja ranjenika, bolesnika i brodolomnika oružanih snaga na moru).

Takvu zaštitu uživaju i civilni ranjenici, bolesnici i brodolomnici koji se prevoze bolničkim brodom. Osim toga, ovi civili ne mogu biti predati nijednoj stranoj zemlji, ni zarobljeni na moru. Ako se nađu u vlasti neke strane u sukobu koja nije njihova, na njih se primenjuju Ženevska konvencija o zaštiti građanskih lica za vreme rata (IV Ženevska konvencija, 1949) i Protokol I (1977) uz Ženevske konvencije o zaštiti žrtava rata (1949).

Versko, lekarsko i bolničko osoblje bolničkih brodova i njihova posada moraju se poštovati i štititi i ne mogu se zarobljavati dok se nalaze u službi bolničkog broda, čak i kad na njemu nema ranjenika, bolesnika i brodolomnika.

7. *Nadzor nad bolničkim brodom.* - Strane u sukobu imaju pravo nadzora i pregleda bolničkih brodova i sa njima izjednačenih malih plovila.

One mogu odbiti pomoć tih brodova i plovila, naložiti im da se udalje, zapovediti im da pođu određenim pravcem, kontrolisati upotrebu njihovog radija i svih ostalih sredstava komunikacije, pa ih čak mogu i zadržati najviše 7 dana od trenutka pregleda broda, ako to ozbiljnost prilika zahteva.

One mogu privremeno ukrcati na brod komesara sa jedinim zadatkom da obezbedi izvršenje pomenutih naređenja.

Strane u sukobu mogu, bilo jednostrano, bilo na osnovu posebnog sporazuma, ukrcati na svoje bolničke brodove neutralne posmatračke koji će proveravati strogo pridržavanje odredaba IV Ženevske konvencije.

Osim ako mu je posebna zaštita obezbeđena na drugi način (posebno, dogovorena sa protivnikom) to što brod prevozi ranjenike, bolesnike i/ili brodolomnike, pa čak i veliki broj njih, ne daje mu zaštitu ako nije propisno obeležen i notifikovan kao bolnički brod.

8. *Prestanak zaštite.* - Zaštita koja pripada bolničkim brodovima može prestati samo ako se oni upotrebe, pored svojih humanitarnih zadataka, za vršenje akata štetnih po neprijatelja.

Bliže gledajući, brod gubi zaštitu odnosno ne smatra se bolničkim brodom ako preduzima bilo kakve postupke koji su nespojivi sa njegovim statusom bolničkog broda – ima topove odnosno drugo brodsko naoružanje, prevozi trupe, plovi u neprijateljskom konvoju i slično.

Međutim, čak i tada zaštita prestaje tek posle obavezno date opomene, koja treća da, kada god je to moguće, ostavi razuman rok, i tek pošto ta opomena ostane bez dejstva.

S druge strane, bolnički brod se ne lišava zaštite koja mu pripada zbog toga što:

1) njegovo osoblje je naoružano i upotrebljava svoje oružje za održavanje reda, radi sopstvene odbrane ili radi odbrane svojih ranjenika, bolesnika ili brodolomnika;

2) na brodu se nalaze aparati namenjeni isključivo obezbeđenju plovidbe ili prenošenju vesti;

3) na brodu se nalazi lično oružje ili municija oduzeti ranjenicima, bolesnicima i brodolomnicima, a koji još nisu predati nadležnoj službi;

4) humanitarna delatnost broda ili njegovog osoblja prostire se i na civilna lica ranjena, bolesna ili koja su pretrpela brodolom;

5) bolnički brod prenosi materijal i osoblje koji su isključivo namenjeni sanitetskim dužnostima, pored materijala i osoblja koji su im obično potrebni.

9. *Napadi na bolničke brodove.* – Bez obzira na jasna pravila međunarodnog ratnog i humanitarnog prava, u praksi su se događali napadi na bolničke brodove, u prvom redu one koji su pripadali protivničkoj ratnoj mornarici.

U takvim slučajevima broj žrtava je po pravilu uvek bio veliki, jer su brodovi prevozili nemoćna lica (ranjenika, bolesnike ili brodolomnike) koja uglavnom nisu bila u stanju da se sama spasavaju – da na vreme napuste prostorije, dođu do čamaca za spasavanje, skoče u vodu, održavaju se na vodi do dolaska pomoći itd., dok, sa druge strane, prateće osoblje (medicinsko osoblje i posada broda) uz sve napore nisu mogli da pruže pomoć svima, zato što su i sami postali brodolomnici i, naročito, zato što je po prirodi stvari broj ranjenika, bolesnika odn. brodolomnika uvek bio daleko veći.

U nekim slučajevima bilo je sporno da li se radilo o nezakonitom napadu na bolnički brod, dakle, o ratnom zločinu, ili o dozvoljenoj akciji protiv broda koji, čak i ako je prevezio ranjenike, bolesnike ili brodolomnike, nije ispunjavao uslove da bi se smatrao bolničkim brodom.

Ovde će biti navedeno samo nekoliko posebno poznatih i zanimljivih primera.

Nemački avion je 7. 11. 1941. kod Krima sa 2 torpeda potopio sovjetski parobrod “Jermenija” (*Армения*) koji je prevezio izbeglice i ranjenike. Nakon što je pogođen, brod je potonuo za samo 4 minute. Od više od 5.000 ljudi¹⁶⁹ preživelo je samo njih 8. “Jermenija” je imala potrebne oznake bolničkog broda, ali pošto su Nemci prethodno napadali i bolničke brodove, na njoj su, radi odbrane, postavljena 4 protivavionska topa. Takođe, na brodu se nalazio jedan broj vojnika, a štitila su ga 2 naoružana patrolna čamca i 2 aviona. To ga je, međutim, lišilo zaštite i pretvorilo u zakoniti vojni cilj.

U slučaju potapanja nemačkog broda “Vilhelm Gustlof” (*Wilhelm Gustloff*) od strane sovjetske podmornice 30. 1. 1945, kada je stradalo, u zavisnosti od izvora, između 5.348 i 9.343 lica među kojima i mnogo dece i žena, brod je bio zakoniti vojni cilj i napad na njega nije predstavljalo ratni zločin. Ovo čak iz nekoliko razloga. U pitanju je bio ratni brod koji ne samo da nije bio propisno obeležen znacima Crvenog krsta, već je imao (a nije smeo, ako je pretendovao na to da bude tretiran kao kao bolnički, dakle zaštićeni brod) kamuflažnu boju i povremeno plovio sa ugašenim svetlim; bio je naoružan (imao je protivavionske topove); prevezio je (a nije smeo) trupe (oko 1.300 vojnika i oficira, 918 kadeta podmorničke škole i 373 pripadnice ženskih mornaričkih jedinica)¹⁷⁰ i vojni material; i, konačno, plovio je u konvoju tj. pod zaštitom neprijateljskih ratnih brodova, čime se izložio rizicima koje podrazumeva takva plovidba (izjednačavanje u statusu sa ostalim brodovima iz konvoja).

Posebno je zanimljivo primetiti da je pre rata brod bio putnički kruzer (bio je to veliki brod, dužine 208,5 m, sa 5 paluba), da je odmah na početku rata 1939. g. pretvoren u bolnički brod i, kako dolikuje ofarban u belo sa jasno istaknutim znacima Crvenog krsta (što ga je štitilo od napada) ali da je u leto 1940. pripojen školi podmorničara i prefarban u sivu maskirnu boju, čime je izgubio status bolničkog broda i zaštitu koju međunarodno pravo priznaje takvim brodovima. Od onog časa

¹⁶⁹ Godinama je figurirala ta procena, ali današnji ruski izvori sugerišu da je na brodu zapravo bilo između 7.000 i 10.000 lica, što bi, ako je tačno, ovu tragediju po broju žrtava sasvim približava onoj „Vilhelma Gustlofa“, pa čak možda (s obzirom na svega 8 spasenih) znači još veću katastrofu.

¹⁷⁰ Pored njih na brodu su bili i 173 člana posade, 162 ranjenika i oko 4.000 izbeglica, uglavnom žena i dece. Spašeno je 1.252 brodolomnika od kojih je 36 umrlo od smrztotina nakon što su izvučeni iz vode. Brod je postao grobnica 90 članova posade, 406 podmorničara, 250 pripadnika ženskih mornaričkih jedinica i oko 4.000 ranjenika i izbeglica. Postoje i drugačiji podaci odn. procene, ali to ovde nije najvažnije.

kada se oko 4.000 izbeglica popelo na brod, odgovornost za njihove živote ležala je na nemačkoj komandi.

Veliki broj ljudskih života odnelo je potapanje 16. 4. 1945. u Baltičkom moru nemačkog broda "Goja" (*Goya*) na kojem je bilo oko 7.000 ljudi – članova posade, ranjenika i izbeglica. Dva torpeda sovjetske podmornice su ga prepolovila, tako da je potonuo za samo 4 minute. Tačan broj žrtava se nikada neće saznati, ali se procenjuje na između 6.700 i 7.200. Smatra se da se spasilo samo 182 ljudi, od kojih 176 vojnika. Premda se radilo o zaista užasnoj tragediji, brod je bio legitimni vojni cilj, jer nije bio bolnički brod, nije bio obeležen kao takav (naprotiv imao je maskirne boje), prevezio je delom i vojsku, plivio je u konvoju nemačkih ratnih brodova i imao protivavionske topove.

Bez obzira na zaštitu koju im je pružalo međunarodno pravo, u Drugom svetskom ratu potopljena su najmanje 22 bolnička broda, od kojih po 6 italijanskih i britanskih, 4 grčka, po 2 japanska i nemačka, i po 1 australijski i norveški.¹⁷¹

Prvi među njima bio je grčki "Andros" (*Andros*) koji je italijanska avijacija poslala na dno 23. 4. 1941.

Neki od ovih brodova stradali su od mina (2) i napada podmornica (2) ali ih je daleko najviše (18) potopljeno torpedima i bombama izbačenim iz protivničkih aviona, što znači da su oni koji su ih napadali morali da ih iz vazduha prepoznaju kao bolničke brodove.

Strana koja je napadala ove zaštićene brodove pravdala je to raznim razlozima, najčešće time da su oni kršili predviđene uslove (prevozili trupe, oružje i slično) i stoga predstavljali zakoniti cilj.

Tako su npr. Britanci 10. 9. 1942. kod Ras al Tina, u blizini Torbuka, potopili italijanski bolnički brod "Arno" (*Arno*) kojom prilikom je poginulo 27 ljudi, i to pravdali time da su navodno uhvatili i dešifrovali nemačku radio poruku koja je nagovestila da brod prevozi potrepštine za snage Osovine u Bengaziju. Razume se, kod pozivanja na takve argumente teško je, posebno u uslovima rata, utvrditi šta je istina.

Jedna od najvećih tragedija ove vrste je potapanje japanskog bolničkog broda "Awa Maru" (*Awa Maru*) koji je 1945. pod pokroviteljstvom Međunarodnog komiteta Crvenog krsta prevezio teret za američke ratne zarobljenike koje su držali Japanci.

Na povratku, potopila ga je američka podmornica (navodno ga je zbog loše vidljivosti pomešala sa razaračem). Ona je sa površine, sa udaljenosti od 1.100 m ispalila na "Awa Maru" 4 torpeda, koja su sva pogodila cilj. To je učinjeno premda je komandant američke Pacifičke podmorničke flote, admiral Čarls Lokvud (*Charles A. Lockwood*) naredio podmornicama da omoguće bezbedan prolaz brodu *Awa Maru*, koji je, naglasio je on, "osvetljen noću i obeležen belim krstovima".¹⁷²

¹⁷¹ U ovu statistiku nije uključen nepoznat broj sovjetskih bolničkih brodova koje su Nemci napadali i potopili, posebno na početku rata.

¹⁷² Originalno naređenje na engleskom je glasilo: „Let pass safely the *Awa Maru* carrying prisoner of

Od 2004 članova posade i putnika (diplomate, činovnici, mornari trgovačke mornarice itd.) preživio je samo jedan čovek. Kapetan podmornice je odmah skinut sa dužnosti i izveden pred vojni sud, koji ga je oglasio krivim, ali samo za nemar. Dobio je ukor i oduzeto mu je zapovedništvo nad podmornicom. Vlada SAD se zvanično izvinila Japanu i ponudila da mu da brod sličnih karakteristika, ali je japanska vlada insistirala na punoj naknadi štete od 52,5 miliona dolara. SAD to nisu nikad platile (Japan je u međuvremenu kapitulirao i bio okupiran) a 1949. potraživanje je sporazumno ugašeno. Ovaj slučaj je zanimljiv i zato što se tu nije radilo o pravom bolničkom brodu. Uostalom, nije bio ni propisno obeležen – umesto crvenih, imao je bele krstove. Međutim, isto tako je istina da je u pitanju bio brod kojem je garantovana zaštita. U datim okolnostima i da je ispunjavao sve uslove, pa čak i da su se na njemu nalazili ranjenici i bolesnici, on bi bez obzira na to isto tako bio napadnut i potopljen.

Po svojim posledicama užasni, ali ne i nezakoniti bili su napadi američkih i britanskih podmornica na desetak japanskih brodova koji su u krajnje nehumanim uslovima (često u kavezima od bambusa) prevozili na rad na pacifičkim ostrvima ratne zarobljenike i zatvorenike koji su pripadali okupiranim narodima. Pošto su Japanci koristili obične brodove, podmorničari nisu mogli znati da će ispalivši torpeda na dno poslati ogroman broj civila odn. ratnih zarobljenika, među njima i svoje zemljake i saborce.

Bliže gledajući, samo u 1944. godini potapanje *Junyo Maru* je odnelo oko 5.620 života, *Toyama Maru* - oko 5.400, *Ryusei Maru* - 4.998, *Tango Maru* - oko 3.000, *Arisan Maru* - 1.795 života itd. Brod *Junyo Maru* sa 2.341 zarobljenika (1385 Holandana, 64 Britanca i Australijanaca, 8 Amerikanca i jedan broj Indonežana) i 4.200 prisilno mobilisanih radnika-robova sa Jave, vozio je ove nesrećnike na Sumatru gde je trebalo da rade na izgradnji železničke pruge. Pošto nije imao nikakva posebna spoljna obeležja, a pratila su ga dva manja japanska ratna broda (bio je u njihovom konvoju) 18. 9. 1944. postao je žrtva britanske podmornice.

Ovi tragični slučajevi se navode da bi se bolje razumelo da će pod određenim uslovima pomorske snage potopiti neprijateljski brod koji pevozi civile, pa i zemljake, a možda i saborce tih snaga. Ovo zato što ako nema nekih posebnih informacija koje bi ga navele na drugačiji postupak, zapovednik podmornice ili drugog ratnog broda odnosno pilot vojnog vazduhoplova vidi pred sobom samo neprijatelja koga treba uništiti. Isto je i kada brod prevozi ranjenike, bolesnike odnosno brodolomnike ali nije propisno obeležen a tim pre ako uz to nije notifikovana njegova plovidba sa svim potrebnim podacima.

Sa druge strane, u nekim slučajevima je nesumnjivo da se radilo o ratnim zločinima. Navešćeno samo tri primera:

- Dva nemačka bombardera potopila su 11. 4. 1941. grčki bolnički brod "Atiki" (*Attiki*) premda su na njemu bili jasno iscrtni crveni krstovi, a vidljivost bila odlična - to se dogodilo u po bela dana, u 11,30 časova. Štaviše, jedan od aviona pucao je iz mitraljeza na preživele kad su oni već bili u vodi (ukupno je poginulo 29 ljudi);

war supplies. She will be passing through your areas between March 30 and April 4. She is lighted at night and plastered with white crosses".

- Italijanski avion je 10. 7. 1943. napao i potopio britanski bolnički brod "Talamba" (*HMHS Talamba*) u momentu kada su se na njega ukrcavali ranjenici (poginulo je 5 ljudi);

- Dva britanska bombardera potopila su 18. 11. 1944. kod Pule u Jadranskom moru nemački bolnički brod "Tibingen" (*Tübingen*). On je iz Barija, gde je, pod okriljem Međunarodnog komiteta Crvenog krsta, preuzeo nemačke ranjenike koje su držali Saveznici, plovio ka Solunu. Britanska komanda je dobro znala o kom brodu se radi i koji je njegov kurs, a uz to mirno more i dobro vreme omogućavali su avionima da jasno vide znake Crvenog krsta na brodu.

Ipak, on je gađan projektilima čak 9 puta i potpljen (poginulo je 6 ljudi). Nakon protesta Nemačke, Britanci su sproveli istragu i zaključili da "incident je rezultat čudne mešavine lose sreće i gluposti". Prema čudnom britanskom objašnjenju 4 britanska aviona su kružila oko broda, ali kako vođa grupe nije mogao da identifikuje brod, ali ni da se poveže sa komandnim centrom (da bi od njega zatražio uputstva) naložio je drugom avionu da to on učini. Kapetan tog drugog aviona prepoznao je da se radi o bolničkom brodu i pogrešno pretpostavio da je to učinio i njegov vođa, pa je zaključio da sigurno postoje neke posebne okolnosti koje možda dozvoljavaju napad. Poslao je bazi kratku poruku koju je ova pogrešno shvatila i dala naređenje za napad. Dobivši ga, vođa grupe, koji i dalje nije bio svestan da se radi o bolničkom brodu naredio je svojim avionima napad. Tek kada je nakon napada preleto iznad broda i video njegovo ime, shvatio je grešku.

Britanska vlada izrazila je žaljenje zbog incidenta i naložila da se sve okolnosti istraže u postupku pred sudom. Ipak, dodala je, da je "Tibingen" bio pravilno osvetljen u skladu sa međunarodnom praksom, vođa avionskog odeljenja ne bi imao poteškoća da ga identifikuje kao bolnički brod i incident bi bio izbegnut. Međutim, izjave kapetana i oficira "Tibingena" koje su pod zakletvom date pred nemačkim sudom govorile su nešto drugo. Po njima dva britanska aviona proletela su na samo 60-70 metara iznad broda; zbog izvanredne vidljivost morali su brod prepoznati kao bolnički i pre, a svakako u tom trenutku. Ipak, oni su se vratili i gađali ga 9 puta bombama. Brod je napadnut između 7,45 i 8,05 ujutro, kada je vidljivost bila odlična te je zato isključeno osvetljenje. Potonuo je u 8,20 te je bilo vremena da se spuste čamci za spasavanje i da se fotografiše brod koji tone. Na tim slikama vidi se da je vedro i da je more mirno.

2. Brodske bolnice. - Za razliku od bolničkih brodova, koji su u celosti posvećeni humanitarnim zadacima pružanja pomoći, lečenja i transportovanja ranjenika, bolesnika i brodolomnika, na pojedinim ratnim brodovima, posebno onim većim, postoje posebni delovi – brodske bolnice - za pružanje pomoći i lečenje ranjenika, bolesnika i brodolomnika.

U toku rata, u slučaju borbe, brodske bolnice moraju se poštovati i štedeti što je više moguće.

Na njih i njihov materijal primenjuje se ratno pravo, ali se oni ne smeju upotrebljavati za drugu svrhu dok su potrebni ranjenicima, bolesnicima i brodolomnicima. Međutim, komandant koji ih drži pod svojom vlašću može njima raspolagati za slučaj hitne vojne potrebe, pošto se prethodno postarao za sudbinu ranjenika i bolesnika koji se u njima nalaze na lečenju.

U pogledu prestanka zaštite i drugih pitanja, na brodske bolnice se shodno primenjuju pravila koja važe za bolničke brodove.

Pa ipak, za razliku od bolničkih brodova u praksi se brodske bolnice suočavaju sa posebnim rizicima, čak i onda protivnik uopšte nema nameru da uništi baš njih.

Naime, oduvek je bio problem kako u borbi ne pogoditi brodsku bolnicu sa medicinskim osobljem, ranjenicima i bolesnicima.

Ako je u vreme kada se ratovalo mačevima, kopljima i strelama to i bilo moguće, pojava brodske artiljerije drastično je povećala rizike. Sa druge strane, istina je i to da su u vreme jedrenjaka brodovi ne tako često potapani artiljerijskom vatrom - obični su protivniku uništavane katarke, a onda se prelazilo na abordažu odnosno prebacivanje ljudstva na protivničku palubu i borbu prsa u prsa. U takvim okvirima je realno gledajući bilo moguće poštediti brodsku bolnicu. Tome su zapravo i služila pravila međunarodnog prava koja su se razvila običajnim putem, a koja su davala zaštitu brodskoj bolnici. Međutim, u to vreme brodskih bolnica u današnjem smislu reči zapravo nije ni bilo.

Postojanje pravih brodskih bolnica omogućilo je tek savremeno pomorstvo sa velikim brodovima, velikim brojem članova posade i dovoljnim smeštajnim kapacitetima, kao i dovoljnim zalihama vode, lekova, sanitetskog materijala i drugih potrepština. Međutim, premda ih je protivnik dužan da poštuje, problem je kako zaštititi brodsku bolnicu, medicinsko osoblje i pacijente u vreme kada su protivbrodska sredstva sve razornija. Ne samo da uspešan napad torpedima obično dovodi do brzog potonuća broda, već su u naše vreme razvijene posebne protivbrodske rakete. U takvim uslovima postaje skoro nemoguće zaštititi brodsku bolnicu, jer ona i lica u njoj dele sudbinu čitavog broda. Onaj ko sa velike daljine (sa razdaljine od nekoliko nautičkih milja, pa i više) gađa projektilima neprijateljski brod vidi ga kao tačku na radaru i ne razaznaje da li će projektil pogoditi deo broda koji je odvojen u bolničke svrhe ili neki drugi deo. S druge strane, kada brod počne da tone, vrlo je teško brzo evakuisati i zdrave, a tim pre bolesne i nepokretne.

Ipak, čak i u naše vreme borba se ponekad vodi na palubi ratnog broda. Tada, i uopšte kada god je to objektivno izvodljivo, brodske bolnice moraju se poštovati i štedeti što je više moguće.¹⁷³

4. Sanitetski vazduhoplovi

Sanitetskim se naziva vazduhoplov koji se u ratu koristi isključivo za prenošenje ranjenika, bolesnika, brodolomnika, sanitetskog osoblja, verskog osoblja, sanitetske opreme ili sanitetskog materijala.

Kao i samo ratno vazduhoplovstvo, koje postoji tek nešto više od jednog veka, i sanitetski vazduhoplovi su relativno nova pojava. To samim tim znači da su relativno mlade i norme međunarodnog prava kojima je regulisana njihov pravni položaj.

¹⁷³ Čl. 28 Ženevske konvencije o poboljšanju položaja ranjenika, bolesnika i brodolomnika oružanih snaga na moru (1949).

Najvažnija pravila o tome sadržana su u Ženevskim konvencijama o zaštiti žrtava rata (1949) i, naročito, čl. 24–31. Dopunskog protokola I (1977) uz te konvencije.

Sanitetski vazduhoplov uživa zaštitu, ali ona zavisi od toga u kojoj se od tri Protokolom I (1977) predviđene zone vazduhoplov nalazi: zoni koju ne kontroliše protivnik, zoni dodira ili zoni koju kontroliše protivnik.

U zonama koje ne kontroliše protivnik, poštovanje i zaštita sanitetskih vazduhoplova ne zavise od sporazuma s neprijateljem. To je i logično pošto tu i inače vazduhoplov nije izložen opasnosti da će biti napadnut.

Načelno, to je tako. Pa ipak, realno, u današnjim uslovima to ne mora uvek biti sasvim tačno. Savremena sredstva ratovanja omogućavaju da vazduhoplov, pa tako i sanitetski, može biti pogođen raketom ispaljenom sa velike udaljenosti, čak i onda kada se nalazi daleko od linije dodira, duboko u pozadini. Ovo tim pre što on možda na tako velikoj udaljenosti neće biti prepoznat kao sanitetski. Time se otvara niz novih pitanja među kojima je i tumačenje šta tačno znači „zona koju ne kontroliše protivnik”.

U zonama dodira ili sličnim zonama, sanitetski vazduhoplovi uživaju zaštitu samo ako postoji sporazum između nadležnih vojnih vlasti strana u sukobu. U suprotnom lete na sopstveni rizik, ali ni tada ne smeju biti napadnuti ako su prepoznati kao sanitetski vazduhoplovi.

Sanitetski vazduhoplovi zaštićeni su i u prostorima koje kontroliše protivnik, ukoliko su prethodno od njegovih nadležnih vojnih vlasti dobili saglasnost za takve letove. Sanitetski vazduhoplov koji nadleće pomenute zone bez saglasnosti protivnika dužan je da učini sve što je u njegovoj moći da bi bio identifikovan i da o tome obavesti protivničku stranu, koja ima pravo da mu naredi mere u cilju zaštite svojih interesa, s tim da treba da mu ostavi dovoljno vremena za izvršenje naređenja, pre nego što pribegne napadu na njega.

Sanitetski vazduhoplovi koji nadleću zone nad kojima stvarnu vlast ima protivnička strana, ili zone nad kojima niko nema stvarnu vlast, mogu biti primorani da se spuste na zemlju ili na vodu u cilju pregleda i dužni su da se pokore svakom pozivu te vrste.

Stranama u sukobu zabranjeno je da koriste sanitetske vazduhoplove u pokušaju da postignu vojnu prednost nad neprijateljem.

Između ostalog, takvi vazduhoplovi ne smeju se koristiti za prikupljanje ili prenošenje podataka ili materijala obaveštajnog karaktera. Oni mogu da prevoze samo naoružanje malog kalibra i municiju oduzetu od ranjenika, bolesnika i brodolomnika koji se u njima nalaze, kao i lako lično naoružanje sanitetskog osoblja.

II. SLUŽBA TRAŽENJA

1. Služba traženja

Služba traženja je zajednički naziv za razne nacionalne i međunarodne službe (centre, biroe i ostala srodna tela) za organizovano prikupljanje i razmenu odnosno dostavljanje informacija o licima koja štiti međunarodno humanitarno pravo – o ranjenicima, bolesnicima i brodolomnicima oružanih snaga, ratnim zarobljenicima, civilnim žrtvama rata i nestalim licima.

Međunarodni komitet Crvenog krsta (MKCK) smatra da je začetnik Centralne agencije za traženje, bio Švajcarac Anri Dinan (*Henry Dunant*) koji je odigrao ključnu ulogu u osnivanju samog MKCK. U potvrdu tome MKCK se poziva na činjenicu da je upravo Dinan posle bitke kod Solferina (1859) napravio prvi gest kojim je ukazao na to šta treba da postane agencija MKCK za traženje. Naime, u svojoj knjizi “Sećanje na Solferino” (1862) on je opisao kako mu je mladi kaplar Klaudije Mazuet (*Claudius Mazuet*) iz Liona, koga je našao teško ranjenog na bojnopolju, na samrti dao adresu svojih roditelja i zamolio ga da im napiše pismo sa obaveštenjem o njegovoj pogibiji i rečima utehe. Zabeležio je i to da su jedine informacije koje su roditelji dobili o sinu bile one koje im je dao upravo sam Dinan, te da se Klaudije zvanično vodio u spisku nestalih.¹⁷⁴

Mi bismo primetili da se ovde nije radilo o onome što se podrazumeva pod funkcijama službi odn. agencija za traženje (traženje nestalih, centralizovanje podataka, posredovanje itd.) već o običnom ispunjenju poslednje volje umirućeg. Sasvim je sigurno da su i bezbroj puta pre i posle toga širom sveta pojedinci prenosili poslednje reči samrtnika njihovoj rodbini, suprugama itd.; obaveštavali ih o tome da je njima blisko lice poginulo, umrlo, ranjeno, zarobljeno itd. Međutim, to su (kao i u opisanom slučaju u kome je učestvao Dinan) bili pojedinačni postupci, nešto što je vršeno zbog bliskosti sa poginulim (umrlim, ranjenim, zarobljenim itd.) iz humanosti i pijeteta, kao akt dobre volje i slično. Nije se radilo ni o kakvoj organizovanoj službi, koja se time bavi kao svojom jedinom odn. osnovnom aktivnošću.

Ove službe stvaraju svoje banke podataka u koje unose najvažnije lične podatke lica koja se traže - ime i prezime, mesto i datum rođenja, ime oca i majke, etničku pripadnost, državljanstvo, bračno stanje, poslednju poznatu adresu.

Postupak traženja sastoji se u razmeni podataka sa drugim službama traženja, prikupljanju dopunskih podataka i odgovorima na zahteve rodbine i prijatelja nestalih (njihovom obaveštavanju o rezultatima potrage), omogućavanju uspostavljanja kontakta i slično.

Službe odnosno centri za traženje najpre su stvoreni u praksi, zbog konkretnih potreba, a tek kasnije su njihovo osnivanje i način rada regulisani međunarodnom ugovorima. To je samo jedan od primera slučajeva gde je život zahtevao da se u odmah reše

¹⁷⁴ ICRC Central Tracing Agency: half a century of restoring family links, ICEC, www.icrc.org/en/doc/resources/documents/interview/centra-tracing-agency-interview-070410.htm.

određeni problemi, a tek nakon toga se pristupilo pravnom uređenju odgovarajućih pitanja.

Prve međunarodne službe za traženje organizovane su od strane i pod rukovodstvom Međunarodnog komiteta Crvenog krsta (MKCK) sa zadatkom da prikupljaju i pružaju obaveštenja o ratnim zarobljenicima i bolesnicima obeju (svih) zaraćenih strana.¹⁷⁵

Prva međunarodna služba za traženje bila je ona koju je za vreme francusko-pruskog rata 1870–1871. organizovao MKCK. Tada je u pograničnom švajcarskom gradu Bazelu ustanovljen prihvatni prostor (centar) u koji su na lečenje dovođeni ranjenici i bolesnici obe sukobljene strane. Lekar koji se brinuo o njima primetio je da njihove porodice nisu imale nikakvu predstavu o tome kakva je njihova sudbina, da li su oni poginuli odn. umrli ili zarobljeni.

Među prvim službama za traženje bila je i ona koju je, sa sedištem u Beogradu, MKCK organizovao za vreme balkanskih ratova (1912-1913).

Ubrzo nakon izbijanja Prvog svetskog rata, već 21. 8. 1914. MKCK stvorio je Međunarodnu agenciju za ratne zarobljenike (eng. *International Prisoners of War Agency*) sa sedištem u Ženevi. Njoj je poverena uloga da obnovi kontakte između ratom razdvojenih ljudi – ratnih zarobljenika, interniranih civila i civila na okupiranim teritorijama. S obzirom na to da se rat sve više zahuktavao, uvlačeći u sukob nove države i nove teritorije, potreba za uslugama Agencije je stalno rasla, što je imalo za posledicu i stalni rast njenog osoblja – ono je već krajem 1914. g. brojilo 1.200 lica. Strogo uzev, prvobitno Agencija nije imala nikakav međunarodnim pravom utvrđeni mandat. Međutim, pošto je MKCK u prethodnim godinama svojim nesebičnim i nepristrasnim radom stekao poverenje država, strane u sukobu prihvatile su saradnju sa Agencijom, kao delom MKCK. Pored toga, svaka od sukobljenih strana je uvidela da je ovaj vid saradnje u interesu svih, a posebno žrtava rata. Do kraja rata Agencija je uspela da prikupi podatke o oko 7 miliona ratnih zarobljenika i nestalih i znatno doprinese poboljšanju njihove sudbine odnosno saznavanju šta im se dogodilo. Uz to, pomogla je razmenu i repatrijaciju oko 200.000 ratnih zarobljenika i dostavila oko 20 miliona pisama i poruka, 1,9 miliona porodičnih paketa i oko 18 miliona švajcarskih franaka ratnim zarobljenicima i civilima na okupiranim teritorijama.

U naše vreme na međunarodnom planu posebno je važna Centralna agencija za traženje, koja je nadležna za lica zaštićena Ženevskim konvencijama o zaštiti žrtava rata (1949).

To nije i jedina savremena međunarodna služba traženja. Mada zbog protoka vremena sve više gubi praktičan značaj, važna je i Međunarodna služba za traženje (eng. *International Tracing Service - ITS*).

Još za vreme Drugog svetskog rata Zapadni Saveznici su 15. 2. 1944. osnovali Centralni biro za traženje (eng. *Central Tracing Bureau*) sa sedištem u Londonu. Ono je nekoliko puta premeštano u druge gradove, da bi konačno bilo smešteno u nemački grad Bad Arolsen, tada već pod okupacijom Saveznika.

¹⁷⁵ *History of the Central Agency of the ICRC*, International Committee of the Red Cross, www.icrc.org/en/doc/resources/documents/misc/57jqrj.htm; *The International Prisoners-of-War Agency: The ICRC in the World War One*, International Committee of the Red Cross 2007, www.icrc.org/en/doc/assets/files/other/icrc_002_0937.pdf.

Odmah nakon završetka Drugog svetskog rata, Biro je radio u saradnji sa Upravom Ujedinjenih nacija za pomoć i obnovu (*United Nations Relief and Rehabilitation Administration – UNRRA*). Upravu nad Biroom je 1. 7. 1947. preuzela Međunarodna organizacija za izbeglice, a zatim je 1. 1. 1948. naziv promenjen u Centralna služba za traženje. Nakon prestanka savezničke okupacije Nemačke 1954. upravu nad Službom preuzeo je MKCK. Osnovni zadatak Službe je pružanje pomoći žrtvama nacističkih zločina 1933-1945. g. i njihovim porodicama u utvrđivanju i dokumentovanju sudbine žrtava, odn. u pronalaženju nestalih lica. Služba čuva oko 30 miliona originalnih dokumenata u vezi sa koncentracionim logorima, getoima, zatvorima Gestapoa, nasilnim raseljnjem, eksploatacijom putem prinudnog rada itd. čime predstavlja svedočanstvo o progonu manjina i političkih protivnika svih vrsta, ekstremnoj eksploataciji i dr. U njenoj arhivi su dosijeji oko 17,5 miliona ljudi. Iz obzira prema žrtvama, dugo vremena ti dokumenti nisu bili dostupni javnosti, već su samo davani odgovori na upit (zahtev za traženje) zainteresovanih, prvenstveno bliskih rođaka. Međutim, 2007. g. odlučeno je da se arhivi otvore javnosti u interesu istorijskog dokumentovanja i naučnog istraživanja. Inače, čak i mnogo godina posle završetka Drugog svetskog rata Služba je godišnje odgovala na oko 20.000 zahteva za traženje. Od 1954. g. do 31. 12. 2012. Služba je radila pod pokriviteljstvom MKCK, a od tada je njen institucionalni partner Savezni arhiv Nemačke. Služba je 2019. promenila ime i od tada se zove Međunarodni centar za ulaženje u trag žrtvama nacističkog progona (eng. *International Centre on Nazi Persecution*). Njime upravlja Međunarodna komisija, sa predstavnicima iz 11 država. Sedište je u Bad Arolzenu (Nemačka).¹⁷⁶

2. Centralna agencija za traženje

Pozitivna iskustva sa službama i centrima za traženje u ratovima pre Prvog svetskog rata i za vreme njega doprinela su tome da čl. 79. Ženevske konvencije o postupanju sa ratnim zarobljenicima (1929) bude konačno, putem višestranog međunarodnog sporazuma, izričito predviđeno stvaranje u nekoj neutralnoj državi Centralne agencije za informacije o ratnim zarobljenicima (eng. *Central Agency of information regarding prisoners of war*).

Prednosti postojanja takvog tela pokazale su već vreme španskog građanskog rata (1936–1939).

Odmah nakon početka Drugog svetskog rata, napadom Nemačke na Poljsku, septembra 1939. g. stvorena je Centralna agencija za ratne zarobljenike. Zbog stalnog porasta obima posla, u narednim godinama, stalno je rastao broj njenog osoblja, tako da je aprila 1945. od 3.921 zaposlenih MKCK njih 2.585 radilo za Agenciju. Agencija je proširila polje delatnosti obuhvativši pored ratnih zarobljenika i civilne žrtve rata - internirana lica, stanovništvo okupiranih teritorija, nestala i raseljena civilna lica, rasturene porodice. Njeni predstavnici obavili su oko 11.000 poseta logorima za ratne zarobljenike i logorima za interniranje. Do kraja rata Agencija je sakupila oko 37 miliona ličnih kartona razvrstanih prema nacionalnim (državljanstvo) i drugim kriterijumima (internirana lica,

¹⁷⁶ Biedermann C-C. 1993, 447-456; Belkin P. 2007; *Arolsen Archives, its-arolsen.org*; *The International Tracing Service of the ICRC*, International Committee of the Red Cross, 1 June 2011, www.icrc.org/en/document/international-tracing-service-and-icrc; *Memory of the World Register*, Archives of the International Tracing Service in Bad Arolsenm Germany, UNESCO, 2012-20, www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/CI/CI/pdf/mow/nomination_forms/archives_of_the_international_tracing_service.pdf.

rasturene porodice i dr.). Pored toga, distribuirala je 36 miliona paketa Crvenog krsta, razmenila 120 miliona pisama između ratnih zarobljenika i njihovih porodica i 23 miliona pisama između civila u različitim ratom zahvaćenim zemljama, a samo u Evropi zahvaljujući Agenciji oko 700.000 ljudi spojilo se sa svojim porodicama.¹⁷⁷

Imajući u vidu da su bolna iskustva prethodnih ratova, a naročito Drugog svetskog rata, pokazala ne samo korisnost već i neophodnost postojanja takvih službi, pitanje Centralne agencije za traženje regulisano je Ženevskim konvencijama o zaštiti žrtava rata (1949).

Naime, čl. 123. Ženevske konvencije o postupanju sa ratnim zarobljenicima (III Ženevska konvencija) predviđa osnivanje Centralne agencije za obaveštenja o ratnim zarobljenicima (eng. *Central Prisoners of War Information Agency*) i precizira:

“U nekoj neutralnoj zemlji će se ustanoviti Centralna agencija za obaveštenja o ratnim zarobljenicima. Međunarodni komitet Crvenog krsta predložiće zainteresovanim Silama, ako to smatra potrebnim, organizovanje jedne takve agencije.

Ta agencija će imati za zadatak da prikuplja sva obaveštenja o ratnim zarobljenicima do kojih može doći zvaničnim ili privatnim putem; ona će ih dostavljati što je moguće brže zemlji porekla zarobljenika ili Sili čiji su oni pripadnici. Radi vršenja tih poslova, njoj će strane u sukobu davati sve olakšice.

Pozivaju se Visoke strane ugovornice, a naročito one čiji se pripadnici koriste uslugama Centralne agencije, da ovoj poslednjoj ukazuju potrebnu finansijsku pomoć.

Ove odredbe ne smeju se tumačiti kao da ograničavaju humanitarnu delatnost Međunarodnog komiteta Crvenog krsta i društava za pomoć pomenutim u članu 125.”

Na isti način čl. 140 Ženevske konvencije o zaštiti građanskih lica za vreme rata (IV Ženevska konvencija) predviđa osnivanje Centralne agencije za obaveštenja o zaštićenim licima, naročito u vezi sa interniranim licima (*Central Information Agency for Protected Persons, in particular for Internees*):

“U neutralnoj zemlji će se ustanoviti Centralna agencija za obaveštenja o zaštićenim licima, naročito u vezi sa interniranim licima. Međunarodni komitet crvenog krsta predložiće zainteresovanim Silama, ako to smatra potrebnim, organizaciju ove agencije koja može biti ista kao i ona predviđena članom 123. Ženevske konvencije od 12. avgusta 1949. o postupanju sa ratnim zarobljenicima.

Ta agencija će imati za zadatak da prikuplja sva obaveštenja koja predviđa član 136. i do kojih bude došla zvaničnim ili privatnim putem; ona će ih dostaviti što je najbrže moguće zemlji porekla ili boravka zainteresovanih lica, izuzev u slučajevima u kojima bi to dostavljanje moglo škoditi licima kojih se ta obaveštenja tiču, ili njihovoj porodici. Radi vršenja tih zadataka njoj će Strane u sukobu davati sve opravdane olakšice.

¹⁷⁷ *History of the Central Agency of the ICRC*, International Committee of the Red Cross, www.icrc.org/en/doc/resources/documents/misc/57jqrj.htm; *ICRC in WWII: The Central Agency for Prisoners of War*, International Committee of the Red Cross, 2. 2. 2005, www.icrc.org/en/doc/resources/documents/misc/57jnwu.htm.

Pozivaju se Visoke strane ugovornice, a naročito one čiji se pripadnici koriste uslugama Centralne agencije, da ovoj ukazuju potrebnu finansijsku pomoć.

Prethodne odredbe ne smeju se tumačiti kao da ograničavaju humanitarnu delatnost Međunarodnog komiteta crvenog krsta i društva za pomoć pomenutih u članu 142.”

Prema izloženom, u slučaju izbijanja oružanog sukoba, u nekoj neutralnoj zemlji ustanovljava se Centralna agencija za traženje. Premda se u citiranim članovima III odnosno IV Ženevske konvencije pominju agencije različitog naziva i funkcija, iz čl. 140/1 IV Ženevske konvencije sledi da se može raditi o istoj agenciji tj. da istom telu mogu biti poverene funkcije koje se tiču i ratnih zarobljenika i građanskih lica, u prvom redu interniraca.

Osnovni zadaci takve agencije su:

- da centralizuje podatke o ratnim zarobljenicima, civilnim internircima i drugim žrtvama rata i da posreduje između zaraćenih država u dostavljanju ovih podataka;
- da na traženje organa vlasti, organizacija i pojedinaca daje obaveštenja o žrtvama rata;
- da, kada je to potrebno, posreduje između zaraćenih strana u vezi sa dostavljanjem prepiske, fotografija, zvaničnih dokumenata, predmeta lične upotrebe žrtava rata i dr.

Da bi ovaj mehanizam funkcionisao, čim otpočne sukob svaka zaraćena strana dužna je da ustanovi nacionalnu službu za traženje („biro za obaveštenja“) preko koje će Centralnoj agenciji dostavljati sve podatke o zaštićenim licima kako bi ih ona prosledila drugim zaraćenim stranama.

Radom Centralne agencije rukovodi Međunarodni komitet Crvenog krsta. Sedište je u Ženevi (Švajcarska).

III. HUMANITARNE NEVLADINE ORGANIZACIJE

1. Opšte o humanitarnim nevladinim organizacijama

U vezi sa humanizacijom rata i razvojem međunarodnog humanitarnog prava, a posebno u vezi sa poboljšanjem sudbine žrtava rata u praksi, svoje mesto imaju i razne međunarodne i nacionalne nevladine humanitarne organizacije odnosno dobrotvorna društva.

Opšte uzev, nevladinim organizacijama nazivaju se razna udruženja čiji osnivači i članovi su pojedinci ili njihova udruženja, koji su se povezali radi postizanja zajedničkih ciljeva koji nisu lukrativni (ne sastoje se u sticanju imovinske dobiti tj. profita).

U širem značenju, naziv *nevladina organizacija* koristi se za označavanje svih takvih subjekata, a u užem – samo onih koji su osnovani i deluju u okvirima jedne države (tzv. *nacionalne nevladine organizacije*).

Međutim, postoje i nevladine organizacije koje svojim članstvom, ciljevima i aktivnostima prevazilaze države granice, bilo da se kreću u regionalnim okvirima, bilo da su okrenute čitavom svetu. Stoga se one obično nazivaju *međunarodnim nevladinim organizacijama*. U istom značenju koristi se i izraz *transnacionalne nevladine organizacije*. Premda je on možda i pravilniji (jer bolje označava pojavu o kojoj je reč) u našoj literaturi i praksi uobičajen je termin *međunarodne nevladine organizacije*.

Međunarodne nevladine organizacije se jasno razlikuju od međunarodnih (međudržavnih, vladinih) organizacija, kao što su npr. UN, EU, Savet Evrope, OEBS, NATO itd., zato što, za razliku od njih nisu stvorene međudržavnim ugovorom i njihovi osnivači i članovi nisu države, već nacionalni ogranci (razna udruženja, ustanove i sl.) pa čak i pojedinci iz različitih zemalja, udruženi radi zadovoljenja zajedničkih nelukrativnih interesa.

Najveći broj nevladinih organizacija bavi se problemima koji nisu u neposrednoj vezi sa oružanim sukobima, pa tako ni humanizacijom rata i humanitarnim pravom. Ipak, za jedan broj njih karakterističan je upravo taj momenat. Stoga se one nazivaju humanitarnim nevladinim organizacijama.¹⁷⁸

Značaj nevladinih organizacija koje su okrenute delovanju unutar država (nacionalne organizacije) je nesumnjiv, ali je po prirodi stvari uglavnom ograničen na pružanje pomoći licima koja se nalaze pod vlašću odnosne države. Pored toga, kao nacionalne, te organizacije su vezane za državu u kojoj su osnovane i u kojoj deluju, što ima za posledicu da ih protivnička strana u sukobu obično prima sa nepoverenjem.

Primer nacionalne humanitarne organizacije je izraelski Magen David Adom („Crvena Davidova Zvezda“) koji je osnovan 1930. u Tel Avivu kao dobrovoljno udruženje za delovanje u vanrednim situacijama, pružanje hitne medicinske pomoći i čuvanje zaliha krvi. Njegov znak je crvena šestokraka Davidova zvezda na beloju pozadini - kao znak Crvenog krsta, s tim što umesto krsta stoji zvezda. Već 1931. Magen David Adom je pokušao da uđe u članstvo Crvenog krsta, ali bezuspešno. Razlog je bilo to što Međunarodni komitet Crvenog krsta odbijao da usvoji bilo koji novi znak, dok Izraelci nisu bili spremni da kao znak prihvate krst ili polumesec. Stoga je u narednih 75 godina ova izraelska humanitarna organizacija bila izvan Crvenog krsta, premda je tesno saradivala sa njim. Problem je rešen usvajanjem 2005. g. Dopunskog protokola III uz Ženevske konvencije o zaštiti žrtava rata, koji je kao novi simbol uveo Crveni kristal (crveni okvir u obliku kvadrata, postavljenog na teme, tako da su mu uglovi usmereni ka četiri strane sveta, na belom polju) sa mogućnošću da se u kristal unese neki dodatni znak. Nakon toga, Magen David Adom je 2006. ušao u članstvo Međunarodnog pokreta Crvenog krsta i Crvenog polumeseca. Kao znak koristi Crveni kristal unutar kog je crvena Davidova zvezda, s tim da ima pravo da na teritoriji Izraela i dalje koristi svoj tradicioni znak – crvenu Davidovu zvezdu. Sve do ulaska u članstvo Crvenog krsta, ovo udruženje imalo je čisto nacionalni karakter i u smislu odredbi Ženevskih konvencija o zaštiti žrtava rata i dopunskih protokola uz njih, predstavljalo „drugu nepristrasnu humanitarnu organizaciju“.

¹⁷⁸ Više o nevladinim organizacijama i njihovom međunarodnopravnom subjektivitetu: Коваленко И. И. 1976; Green F. 2008, 47-77; Walker J. W. St. G., Thompson A. 2008; Avramov S. 2009; Armstrong D., Bello V., Gilson J., Spini D. 2011; D'Aspremont J. 2011; Noortman M., Ryngaert C. 2016; Krivokapić B. 2017, 383-390.

U tom smislu daleko veći značaj imaju međunarodne humanitarne nevladine organizacije, one koje su stvorene sa idejom da budu do kraja nepristrasne, između ostalog i zato što će pružati pomoć žrtvama rata bilo gde u datom regionu (regionalne) odnosno čitavom svetu (univerzalne takve organizacije). Kao međunarodne, one se ne mogu vezati ni za jednu od strana u sukobu, tako da po prirodi stvari u principu imaju neutralni karakter. Stoga su u poziciji ne samo da organizuju i doturaju pomoć ugroženima, već i da nadgledaju da li države poštuju pravila o zaštiti žrtava rata i obavestavaju o tome međunarodnu javnost, a u nekim slučajevima i da utiču na razvoj međunarodnog humanitarnog prava i njegovih instituta, tako što iniciraju zaključenje međunarodnih ugovora kojima se zabranjuju određena sredstva i metodi ratovanja, predlažu tekstove ugovora iz ove materije i slično.

Najvažnija među njima, mada daleko ne i jedina, je Crveni krst, što je zapravo opšti naziv za mrežu međunarodnih nevladinih organizacija koja ima nekoliko sastavnih delova i nacionalne ogranke u praktično svim državama.

Sve je počelo osnivanjem 1863. g. Međunarodnog komiteta crvenog krsta (MKCK) koji je i danas najvažnija i najuticajnija humanitarna organizacija u čitavom svetu, tako da će o njemu biti posebno reči.

On zajedno sa nacionalnim društvima Crvenog krsta¹⁷⁹ i Međunarodnom federacijom društava Crvenog krsta i Crvenog polumeseca čini Međunarodni pokret Crvenog krsta i Crvenog polumeseca, kako se naziva međunarodna nevladina organizacija, osnovana 1919. Sa 190 nacionalnih društava Crvenog krsta i Crvenog polumeseca i blizu 100 miliona volontera i članova osoblja, to je danas najveća humanitarna mreža na svetu.¹⁸⁰

2. Međunarodni komitet Crvenog krsta

1. Osnovni podaci

To je prva nepristrasna, neutralna i nezavisna međunarodna humanitarna organizacija i ujedno utemeljivač Međunarodnog pokreta Crvenog krsta i Crvenog polumeseca. Sa bogatom istorijom dugom skoro 160 godina, to je nastarija i ujedno najcenjenija humanitarna organizacija na univerzalnom (svetskom) nivou.

Međunarodni komitet crvenog krsta (MKCK) osnovan je 1863. godine sa sedištem u Ženevi, kao organizacija (udruženje) za zaštitu prvo ratnih vojnih ranjenika, a zatim i drugih žrtava rata i unutrašnjih sukoba. Prva međunarodna konferencija MKCK održana je već 1864.

¹⁷⁹ Društva Crvenog krsta odn. Crvenog polumeseca, koja su osnovana i funkcionišu u raznim državama. Prvo je osnovano u Virtembergu još 1864.

¹⁸⁰ Više o Crvenom krstu danas: Krivokapić B. 2010, 149-150, 542-543; *The Movement*, International Committee of the Red Cross, www.icrc.org/en/movement; *International Committee of the Red Cross*, International Committee of the Red Cross, www.icrc.org/eng/.

MKCK je nastao iz Ženevskog komiteta petorice formiranog 1861. na inicijativu Švajcarca Anrija Dinana, radi pružanja zaštite i pomoći žrtvama rata i posredovanja između strana u sukobu. U pomenuti komitet su, pored Dinana, ušla još 4 istaknuta lica iz poznatih Ženevskih porodica, pa otuda i naziv tog tela. To je bilo pod snažnim utiskom koji je u javnom mnjenju proizvela već pominjana Dinanova knjiga "Sećanje na Solferino" (1862) u kojoj je opisao stradanja ranjenika koji su posle Bitke kod Solferina (1859) ostali nezbrinuti na bojnopolju.¹⁸¹

Premda članovi MKCK (ima ih između 15 i 25) mogu biti isključivo švajcarski državljani (zbog očekivane nepristrasnosti, koja proizlazi iz svima dobro poznate stalne neutralnosti Švajcarske) organizacija se naziva i smatra međunarodnom zbog toga što deluje na međunarodnom planu i ima ogranke širom sveta u kojima su angažovana lica iz raznih država.

Iako, kao što je pomenuto, može imati najviše 25 članova (oni zajedno čine najviši i najveći organ MKCK koji se zove Skupština) Komitet ima vrlo brojno osoblje, koje ukupno broji više od 20.000 ljudi različitog državljanstva. Od njih 1.000 rade u sedištu Komiteta u Ženevi, a ostatak u nekoj od više od 100 država sveta.¹⁸²

2. Dosadašnji rad Komiteta

Doprinos Komiteta u materiji humanizacije rata je izuzetan i u domenu prakse i na polju pravne regulative.

Komitet je odigrao i dalje igra veoma važnu, često nezamenjivu ulogu u srediavanju konkretnih prilika i problema (pružanju pomoći žrtvama rata i nadgledanju kako se ostvaruju pravila međunarodnog prava koja ih štite, kao i u približavanju stavova strana u sukobu) ali isto tako i u razvoju samog međunarodnog humanitarnog prava.

Bliže gledajući, ostvarujući svoje ciljeve, on je preduzimao konkretne korake u vreme Prvog i Drugog svetskog rata i drugih oružanih sukoba. To obuhvata posete zarobljeničkim logorima i nadzor nad položajem ratnih zarobljenika; organizovanje pomoći civilnom stanovništvu; repatrijaciju ranjenika, ratnih zarobljenika i dece; pomoć izbeglicama i dr.

U toku Prvog svetskog rata Komitet je delovao naročito preko svoje Međunarodne agencije za ratne zarobljenike, o kojoj je već bilo reči. Pored toga, nadgledao je kako strane u sukobu poštuju Ženevske konvencije (1907) i protestovao kod država koje su ih kršile – to je npr. učinio kada je prvi put upotrebljeno hemijsko oružje. Između ostalog, 41 delegat MKCK posetio je 524 logora za ratne

¹⁸¹ O osnivanju MKCK i prvim godinama njegovog rada od osnivanja do kraja Drugog svetskog rata: Willemin G., Heacock R., Reymond J. 1984, 19-27; Finnemore M. 1996, 69-86; Forsythe D. P. 2005, 13-50; Kolb R., Hyde R. 2008, 113-125.

¹⁸² *International Committee of the Red Cross: Our Mandate & Mission*, International Committee of the red Cross, www.icrc.org/en/who-we-are.

zarobljenike u raznim delovima Evrope. Po završetku rata, MKCK je organizovao repatrijaciju oko 420.000 ratnih zarobljenika u njihove domovine.

Za vreme Drugog svetskog rata 179 delegata Komiteta izvršilo je oko 12.750 poseta zarobljeničkim logorima u 41 državi.¹⁸³

Komitet je nastavio da vrši svoju humanu misiju i nakon okončanja Drugog svetskog rata. On je jedina nevladina organizacija koja se poimenice pominje u Ženevskim konvencijama o zaštiti žrtava rata (1949) i dopunskim protokolima uz njih.

Pored toga, Komitet je inicirao održavanje međunarodnih konferencija i učestvo-
vao u izradi i usvajanju najvažnijih međunarodnih konvencija o zaštiti žrtava rata.

Kako je vreme prolazilo, Komitet je sve više dokazivao svoju nepristrasnost i humanost, istovremeno rastući u organizacionom i svakom drugom pogledu. Postepeno je izašao iz prvobitnih okvira i sve više se angažovao u vezi sa nekim drugim problemima koji su po njegovom mišljenju to zahtevali. Između ostalog, počeo je da dejstvuje i u doba mira, tako što je preuzeo na sebe pružanje pomoći žrtvama velikih zemljotresa i drugih prirodnih katastrofa, posete političkim zatvorenicima, razne oblike podrške i pomoći nacionalnim dobrotvornim društvima u državama itd. To nije ostalo neprimećeno, tako da se ugled ove humanitarne organizacije u svetskim okvirima potvrdio i dodatno učvrstio.

Za izuzetan doprinos miru i unapređenju položaja žrtava rata i drugih stradalnika, Komitet je dobio 3 Nobelove nagrade za mir.

Prve dve dobio je 1917. i 1944. g., a 1963. nagradu je podelio sa Međunarodnom federacijom društava Crvenog krsta i Crvenog polumeseca. Pored toga, Nobelovu nagradu za mir je 1901. dobio osnivač Komiteta, Anri Dinan.

3. Uloga Komiteta

Najvažniji zadaci Komiteta utvrđeni su Ženevskim konvencijama o zaštiti žrtava rata (1949) i statutom samog Komiteta.

Sastoje se naročito u:

- nadgledanju toga kako strane u sukobu poštuju Ženevske konvencije o zaštiti žrtava rata i dopunske protokole uz njih;
- organizovanju zbrinjavanja i nege ranjenih u borbi;
- nadgledanju postupanja sa ratnim zarobljenicima i poverljivom intervenisanju kod vlasti koje drže zarobljenike;
- pružanju pomoći u potrazi za licima koja su nestala u oružanom sukobu (organizovanje Centralne skužbe traženja);

¹⁸³ Detaljan pregled aktivnosti MKCK za vreme Drugog svetskog rata vidi u: *Report Of The International Committee Of The Red Cross On Its Activities During The Second World War (September 1, 1939 - June 30, 1947)*, Volumes 1-3, International Committee of the Red Cross, 1948, <https://archive.org/details/ReportOfTheInternationalCommitteeOfTheRedCrossOnItsActivitiesDuringTheSecondWorl>.

- organizovanju zaštite i brige o civilnom stanovništvu;
- spajanju porodica;
- delovanju u ulozi neutralnog posrednika između strana u sukobu, na njihov zahtev;
- širenju saznanja o međunarodnom humanitarnom pravu i njegovim pravilima i principima.

Ostvarujući ove zadatke MKCK se pridržava 7 osnovnih principa Međunarodnog pokreta Crvenog krsta i Crvenog polumeseca, usvojenih na XX Međunarodnoj konferenciji Crvenog krsta i Crvenog polumeseca, održanoj u Beču 1965. godine. Ti principi su: humanost, nepristrasnost, neutralnost, nezavisnost, dobrovoljnost, jedinstvo i univerzalnost.

Inače, osnovno načelo od koga u svom radu polazi MKCK i na koje se oslanja čitava njegova delatnost, jeste da rat (oružani sukob) mora da se vodi u određenim okvirima, uz poštovanje zabrana i ograničenja u pogledu izvesnih, posebno nehumanih ili nemoralnih sredstava i metoda ratovanja.

4. Međunarodnopravni položaj Komiteta

Pozicija Komiteta je posebna naročito zbog toga što, iako u osnovi nevladina organizacija, on je nesporni subjekt međunarodnog prava, sa statusom koji donekle liči na položaj međunarodnih (vladinih) organizacija. Moglo bi se reći da je tokom vremena, prvenstveno zahvaljujući svojoj jedinstvenoj ulozi, ostvarenim rezultatima i stečenom ugledu, Komitet prerastao iz čisto privatnog udruženju u jednu vrstu kvazimeđunarodne organizacije.¹⁸⁴

Takav njegov status ima pravni osnov u međunarodnom običajnom pravu i, naročito, Ženevskim konvencijama o zaštiti žrtava rata (1949) i Dopunskim protokolima uz njih - Protokolima I (1977) i II (1977) i, u izvesnom smislu Protokolu III (2005).¹⁸⁵

On je, između ostalog, potvrđen članovima 9, 10/3, 11/2, 23/4 i dr. Ženevske konvencije za poboljšanje položaja ranjenika i bolesnika u oružanim snagama u ratu (Prva ženevska konvencija).

U nekim od navedenih članova pominju se i druge, neimenovane humanitarne organizacije, s tim da se izričito pominje samo Međunarodni komitet Crvenog krsta. Tako npr. odredba iz čl. 9. glasi:

„Odredbe ove konvencije ne predstavljaju smetnju za humanitarnu delatnost koju Međunarodni komitet Crvenog krsta, kao i svaka druga nepristrasna humanitarna organizacija, budu preduzimali, po odobrenju zainteresovanih strana u sukobu, u cilju zaštite i pružanja pomoći ranjenicima i bolesnicima, kao i članovima sanitetskog i verskog osoblja“.

¹⁸⁴ O jedinstvenoj ulozi i poziciji MKCK, ali i nekim kontroverzama i problemima: Forsythe D. P. 2007, 63-96.

¹⁸⁵ Suštinski, Protokol III (2005) ne bavi se mandatom ili statusom samog MKCK, već, kao što mu i ime kaže, dodatnim znacima raspoznavanja (pored Crvenog krsta i Crvenog polumeseca). O tome je već bilo reči kada su razmatrani tzv. Ženevski znaci.

Ne samo da je ovim odredbama priznat međunarodnopravni subjektivitet MKCK, već je Komitet, u izvesnom smislu, u pogledu pružanja zaštite žrtvama rata i nekih drugih pitanja praktično priravnat poziciji koju ima sila zaštitnica (neutralna država koja pruža usluge zaštite).

Između ostalog, odredba iz čl. 10/3 Prve ženevske konvencije precizira:

„Ako zaštita na taj način ne može da se obezbedi, sila koja drži ranjenike i bolesnike ili članove sanitetskog ili verskog osoblja biće dužna da zatraži od neke humanitarne organizacije, kao što je to Međunarodni komitet Crvenog krsta, da preuzme na sebe humanitarne dužnosti koje na osnovu ove konvencije leže na silama zaštitnicama, odnosno biće dužna da primi, u granicama odredaba ovog člana, usluge koje joj ponudi takva organizacija“.

Nakon što je u čl. 11/1 Prve ženevske konvencije utvrđeno da će u svim slučajevima gde to budu smatrane korisnim u interesu zaštićenih lica, a naročito kada postoji neslaganje između strana u sukobu u vezi sa primenom ili tumačenjem odredaba te konvencije, sile zaštitnice pružiti svoje dobre usluge u cilju rešavanja spora, s tim da svaka od njih može, na poziv jedne strane u sukobu ili po svom nahođenju, predložiti stranama u sukobu sastanak njihovih predstavnika, a naročito organa vlasti kojima je poverena sudbina ranjenika i bolesnika, kao i članova sanitetskog i verskog osoblja, po mogućstvu na podesno izabranoj neutralnoj teritoriji, u čl. 11/2 precizirano je:

“Strane u sukobu biće dužne da se odazovu predlozima koji im u tom smislu budu učinjeni. Sile zaštitnice moći će, u takvom slučaju, da predlože na odobrenje stranama u sukobu neku ličnost koja je pripadnik jedne neutralne Sile ili ličnost koju uputi Međunarodni komitet crvenog krsta, i koja će biti pozvana da učestvuje na tome sastanku.”

Izvesno stavljanje MKCK u istu poziciju u kojoj je sila zaštitnica vidi se i u čl. 23/4 Prve ženevske konvencije, prema kojem:

“Sile zaštitnice i Međunarodni komitet crvenog krsta pozivaju se da ukažu svoje dobre usluge u cilju da se olakša ustanovljenje i priznanje tih sanitetskih zona i mesta.”

Pozicija Komiteta dodatno je osnažena time što je on 1993. potpisao ugovor sa Švajcarskom, kao zemljom sedišta, kojim su potvrđeni njegova nezavisnost i poseban položaj – utvrđeni su nepovredivost imovine Komiteta u Švajcarskoj, uključujući sedište i arhivu; pravni imunitet članova Komiteta i osoblja; izuzeće od plaćanja poreza i carina; pravo na poverljivost komunikacije i dr.

Komitet ima odgovarajuće privilegije i imunitete i u većini drugih država, na osnovu njihovih unutrašnjih propisa, ali i na osnovu sporazuma zaključenih između Komiteta i odnosnih vlada.¹⁸⁶

Pored toga, Komitet ima status posmatrača kod Organizacije ujedinjenih nacija i niza drugih međunarodnih organizacija.

Sedište Komiteta je u Ženevi (Švajcarska).¹⁸⁷

¹⁸⁶ Više: Debuf E. 2016, 319-344.

¹⁸⁷ Više o Komitetu na njegovoj Internet adresi *icrc.org*, kao i: Willemin G., Heacock R., Reymond J. 1984; Bugnion F. 2003; Forsythe D. P. 2003, 64-77; Forsythe D. P. 2005; Melzer N. 2016, 311-330; International Committee of the Red Cross 2021.

Deo sedmi

**KRAJ RATA
I RATNOG STANJA**

Glava I

KRAJ RATA I RATNOG STANJA

Već je bilo reči o tome da su rat i ratno stanje različite društvene pojave, da je, strogo uzev, rat faktički događaj (oružani sukob) a ratno stanje pravna kategorija (to su pravno regulisani odnosi koji su u vezi sa oružanim sukobom).

Po logici stvari razlika između rata i ratnog stanja je polazna osnova i za definisanje kraja svakog od njih.

Ukratko, kraj rata vezan je za konačan prestanak neprijateljstava, on nastupa prestankom upotrebe oružane sile. Nasuprot tome, prestanak ratnog stanja nastaje tek potpunom normalizacijom odnosa, što se najčešće postiže nešto kasnije, obično tek stupanjem na snagu ugovora o miru.

Prema tome, rat (oružani sukob) može i da sasvim prestane, a da ratno stanje opstane još neko vreme. Mnogo je takvih primera, ali je ovde dovoljno navesti samo nekoliko:

U Prvom svetskom ratu, rat između Savezničkih i udruženih sila i Turske završen je primirjem iz Mudrosa (30. 10. 1918) a ratno stanje je završeno tek 6 godina kasnije - stupanjem na snagu Lozanskog ugovora (potpisan 24. 7. 1923, stupio na snagu 6. 8. 1924).

Drugi svetski rat protiv Nemačke prestao je njenom kapitulacijom 9. 5. 1945, ali je ratno stanje sa njom prestalo za svaku odnosnu savezničku državu, znatno kasnije, 1951. i u kasnijim godinama.

Rat između Kine i Japana prestao je kapitulacijom Japana 2. 9. 1945, a ratno stanje između njih prestalo je tek 23. 10. 1978, stupanjem na snagu Ugovora o miru i prijateljstvu, potpisanog između tih zemalja u Pekingu 12. 8. 1978.

Drugim rečima, iako su neprijateljstva okončana, sporna pitanja među datim državama mogu još neko vreme ostati neregulisana, a njihovi odnosi formalno, pa i stvarno narušeni. Vraćanje tih odnosa na mirnodopski kolosek iziskuje da se prethodno uredi čitav niz važnih problema pravne, političke, ekonomske i druge prirode, kao što su razgraničenje, repatrijacija ratnih zarobljenika, uređenje osnovnih prava pripadnika etničkih manjina, reparacije, odluka o tome koji ugovori se vraćaju na snagu, kažnjavanje ratnih zločinaca itd.

Stoga čak i kada dođe do potpisivanja ugovora o miru, tim činom samo prestaju sva neprijateljstva, dakle oružani sukob, rat. Ratno stanje prestaje tek kada taj ugovor stupi na snagu, počne da proizvodi pravno dejstvo. A to, zavisno od slučaja, može biti posle nekoliko dana, meseci, eventualno i nekoliko godina od momenta posle potpisivanja ugovora.

Tako su npr. po završetku Drugog svetskog rata mirovni ugovori sa Bugarskom, Finskom, Italijom, Mađarskom i Rumunijom potpisani u Parizu 10. 2. 1947, a stupili na snagu tek 15. 9. 1947.

Uostalom, rat može prestati i bez ugovora o miru, a ratno stanje među državama ne može se protezati unedogled. To ne dozvoljavaju zahtevi normalnog života u međunarodnoj zajednici, pa čak ni interesi samih pojedinačnih država. Ovo je posebno izraženo u naše vreme sveopšte globalne povezanosti.

Premda, prema izloženom, teorijski postoji jasna razlika između prestanka rata i prestanka ratnog stanja, u praksi se ponekad događa da neki od načina prestanka neprijateljstava istovremeno imaju za posledicu prestanak ratnog stanja.

Ovde ćemo prvo razmotriti “redovan” način prestanka ratnog stanja, onaj do kog dolazi na osnovu ugovora o miru. Zatim ćemo ukratko prikazati prestanak ratnog stanja na bazi nekih drugih sporazuma, a ne ugovora o miru, pa čak i jednostranih akata država pobednica. Na kraju će biti dat kratak osvrt na one načine prestanka neprijateljstava koji pod određenim uslovima mogu da znače i prestanak ratnog stanja.

I. UGOVORI O MIRU

1. Pojam ugovora o miru

Redovan put, najnormalniji i najbolji način je da se ratno stanje između država završi stupanjem na snagu ugovora o miru.¹

Sama neprijateljstva, oružana dejstva, dakle sam rat, mogu, međutim, faktički prestati i u praksi najčešće i prestaju nešto ranije, pre zaključenja mirovnog sporazuma.

U praksi se dešavaju i sasvim neočekivani obrti. Tako su krajem Drugog svetskog rata saveznici uspostavili odnose mira sa nekim od dojučerašnjih neprijatelja (Italija, Rumunija, Bugarska, Mađarska) mnogo pre nego što su sa njima uopšte počeli pregovore za zaključenje ugovora o miru, pa su čak te države (sa novim vladama, razume se) učestvovala u daljem toku rata na strani Saveznika.²

Opšte uzev, ugovor o miru (mirovni ugovor) je dvostrani ili višestrani međunarodni sporazum kojim se između sukobljenih strana ponovo uspostavljaju miroljubivi i prijateljski odnosi.

Drugim rečima, njegovim stupanjem na snagu (po pravilu, razmenom ratifikacija) prestaje ratno stanje između odnosnih država i njihovi odnosi ponovo potpadaju pod pravila onog dela međunarodnog javnog prava koje uređuje međunarodne odnose u doba mira.

¹ Radojković M. 1947, 170-182.

² Andrassy J. 1978, 576.

Ugovori o miru su jedan od najstarijih instituta međunarodnog prava i verovatno se neće pogrešiti ako se primeti da su oni u dalekoj prošlosti, ali i kasnije veoma uticali i na sam razvoj međunarodnog prava kao osobenog pravnog poretka.³

Ovo zbog toga, što se njima, posebno ako je reč o ugovorima o miru posle velikog rata u kojem je učestvovao veći broj država ili posle sukoba koji je iz nekog razloga posebno zainteresovan za velike sile, uređuje niz različitih pitanja, podrazumevajući i uvođenje odnosno regulisanje nekih instituta međunarodnog prava, i to ne samo onih koji pripadaju međunarodnom pravu oružanih sukoba, već su deo neke druge grane međunarodnog prava.

Tako shvaćen, ugovor o miru vrši četiri važne funkcije:

1) konačno nedvosmisleno utvrđuje da je rat završen, da su prestala neprijateljstva, te da (stupanjem ugovora na snagu) prestaje i ratno stanje, i ujedno,

2) čini to nesumnjivim za sve zainteresovane subjekte - organe i pravna i fizička lica sukobljenih strana, ali i za neutralne države i njihove organe, organizacije, preduzeća, udruženja itd. i građane,

3) trajno rešava najvažnija sporna pravna, vojna, ekonomska, granična i druga pitanja i time unosi stabilnost u međusobne odnose, što istovremeno

4) predstavlja svojevrsnu garanciju da je oružani sukob zaista završen tj. da se neće nastaviti ili ponoviti u bliskoj budućnosti.

Ovo sve, razume se, pod uslovom da je mirovni ugovor koliko-toliko realan i pravedan. U protivnom, strana koja se oseća oštećenom gajiče stalne revizionističke težnje i samo će čekati prvi povoljan momenat da obnovi sukob.

Dobar primer je Nemačka, koja je na kraju Prvog svetskog rata u izvesnom smislu izigrana tako što joj je ponuđeno primirje, koje je prihvatila iako je i pored toga što je ostala bez saveznika⁴ mogla još neko vreme da sama nastavi rat. Premda bi na kraju sasvim sigurno izgubila, jer ne bi bila u stanju da izdrži borbu protiv praktično čitavog sveta, u tom slučaju bi verovatno u nekom trenutku mogla da, kao cenu za pristanak na zaključenje mirovnog ugovora (a svima je, pa i njenim protivnicima, bilo stalo da se sukob što pre završi) obezbedi za sebe relativno povoljne uslove. Umesto toga pristala je na ponuđeno primirje koje je potpisano 11. 12. 2018. i taj datum se danas u nizu država članica bivše Antante obeležava kao dan kada je završen Prvi svetski rat.⁵ Međutim, kada su topovi umukli, ono što je trebalo da bude primirje i time u izvesnom smislu podrazumeva sporazum između relativno ravnopravnih strana, pretvorilo se u nešto drugo. Versajskim mirovnim ugovorom, potpisanim 28. 6. 2018. sile Antante nametnule su Nemačkoj vrlo teške uslove, kao da je do nogu potučena i stoga bila primorana na безусловnu kapitulaciju. Proglašena je isključivim krivcem za rat, oduzete su joj kolonije i delovi njene državne teritorije itd. Posebno, nametnuto joj je plaćanje ogromne ratne odštete, što je dovelo do pre toga neviđene hiperinflacije, propasti privrede i pada Vajmarske republike.⁶

³ Lesaffer R. 2012, 71-94.

⁴ Njeni saveznici su je napustili: Bugarska je izašla iz rata 29. septembra, Turska – 30. oktobra, Austrougarska – 2. novembra 2018. godine.

⁵ U Srbiji to je nacionalni praznik Dan primirja u Prvom svetskom ratu, u Francuskoj, Velikoj Britaniji i članicama Komonvelta, zove se Dan sećanja (fr. *Jour du Souvenir*; eng. *Remembrance Day*) a u SAD - Dan veterana (*Veterans Day*).

⁶ Stvorena posle Prvog svetskog rata kao pokušaj pretvaranja Nemačke u liberalno-demokratsku zemlju,

Tvrdeći da nije učestvovala u mirovnim pregovorima, pa ni u sastavljanju mirovnog ugovora, da je američki predsjednik Vudro Vilson (*Thomas Woodrow Wilson*) obećao “pravedan mir” odn. “mir bez pobjede” itd., Nemačka je prvo odbila da potpiše Versajski ugovor, ali je bila prinuđena da to učini, suočena sa pretnjom da će u protivnom sile Antante izvršiti invaziju na nju i blokirati njene obale. Ova historijska epizoda ostala je kod Nemaca poznata kao “diktat mira”.

Ovde je zanimljivo primetiti da su se još u toku Versajske mirovne konferencije mogli čuti komentari da su reparacije koje se nameću Nemačkoj nerealno visoke i da ona neće biti u stanju da ih plati, tako da će to izazvati njen ekonomski krah, sa opasnošću jačanja i dolaska na vlast revizionističkih i ekstremističkih snaga.⁷

Čak su i pojedini visoki funkcioneri glavnih sila pobednica ocenili da su Nemačkoj nametnuti neobično teški okviri, koje tako velika zemlja neće moći dugo da trpi. Rečima američkog ministra spoljnih poslova, Roberta Lansinga (*Robert Lansing*): “Uslovi mira izgledaju neverovatno teški i ponižavajući, s tim da mi se za mnoge od njih čini da ih je jednostavno nemoguće sprovesti u praksi”.⁸

U načinu na koji je Nemačkoj nametnut mirovni ugovor i, posebno, njegovim rešenjima, kriju se neki od najvažnijih razloga izbijanja Drugog svetskog rata. Ne bi se pogrešilo ako bi se primetilo da je on zapravo bio samo nastavak Prvog svetskog rata nakon 20 godina predaha.

Gledano iz drugog ugla, mirovni ugovor je:

- 1) konstatacija da je rat završen;
- 2) svojevrsan dokaz o tome;
- 3) pravni sporazum kojim se rešavaju određena važna pitanja tj. regulišu međusobna prava i obaveze;
- 4) jedna vrsta garancije miroljubivih odnosa između odnosnih država;
- 5) jedna vrsta doprinosa jačanju mira u svetu.

Uz sve navedeno, neki ugovori o miru, posebno oni zaključeni na velikim međunarodnim skupovima, imali su i širi značaj u smislu da su uticali i na sam razvoj međunarodnog prava.

postojala je 1919-1933. g., sve do dolaska na vlast Adolfa Hitlera i uspostavljanja nacističke diktature. Ime pod kojim je ostala poznata u istoriji (nem. *Weimarer Republik*) duguje gradu Vajmaru, u kojem je održana ustavotvorna skupština, koja je 11. 8. 1919. donela Vajmarski ustav (*Weimarer Verfassung*) kojim je Nemačka postala demokratska parlamentarna republika. Njen službeni naziv i dalje je ostao Nemačka Država odn. Nemački Rajh (*Deutsches Reich*) kao i u vreme Nemačkog carstva, što je bilo moguće zato što reč rajh (*Reich*) znači i “carstvo”, ali i “država”.

⁷ Jedan od najpoznatijih među onima koji su izražavali takvu bojazan bio je čuveni engleski ekonomista Džon Majnard Kejn (*John Maynard Keynes*) koji je kao predstavnik britanskog ministarstva finansija učestvovao u radu Konferencije. On je 5. 6. 1919. podneo ostavku britanskom premijeru Dejvidu Lojd Džordžu (*David Lloyd George*) sa obrazloženjem da to čini u znak protesta “zbog predstojećeg razaranja Evrope”. Te iste godine svoje viđenje izneo je u knjizi “Ekonomске posledice mira” (*The Economic Consequences of the Peace*) koja je stekla veliku popularnost - štampana je u tiražu od 100.000 primeraka i već u prvoj godini prevedena na 11 jezika. Inače, Lojd Džordžu se pripisuje da je, sa aluzijom na nametnute joj neobično teške reparacije, Nemačku tog doba opisao kao “kravu koja istovremeno daje i mleko i meso”.

⁸ “The terms of peace appear immeasurably harsh and humiliating, while many of them seem to me impossible of performance”. *Congressional Record, Proceeding and Debates of the 79th Congress*, First Session, United States Government Printing office, Washington, 1945, Vol. 91, Part 6, p. 8117.

2. Sadržina ugovora o miru

Sadržina mirovnog ugovora razlikuje se od slučaja do slučaja i zavisi od niza faktora kao što su: ko je učestvovao u ratu, kako je rat završen, koji su problemi u međuvremenu iskrsli (npr. da li je i u kom obimu bilo ratnih zločina, izbeglica, pljačke kulturnog blaga itd.) i slično.

Uz ponovno uspostavljanje mira ovim sporazumom se po pravilu uređuju dve vrste odnosa:

a) sporna pitanja koja su dovela do oružanog sukoba (granični spor, položaj pripadnika nacionalne manjine jedne zemlje u drugoj i slično) i

b) određene posledice rata – ustupanje teritorije, obrazovanje nove države, pravo plebiscita ili opcije stanovnika neke teritorije, ratna odšteta, repatrijacija odn. povratak ratnih zarobljenika kućama, status međunarodnih ugovora između odnosnih država, razoružanje, demilitarizacija, okupacija dela teritorije, kažnjavanje ratnih zločinaca, itd.

To ima za posledicu da su mirovni ugovori obično vrlo obimni, jer nastoje da odgovarajućim normama pokriju vrlo široki spektar odnosa.

Jedan od najvažnijih međunarodnih sporazuma antičkog sveta, onaj koji je nakon Bitke kod Kadeša (oko 1275 pre n. e.) zaključen oko 1278. pre n. e. između egipatskog faraona Ramzesa II i hetitskog cara Hatusila III, premda je regulisao i druga pitanja, bio je prvenstveno ugovor o miru i imao čak 18 članova, što se ne bi očekivalo od sporazuma tog doba.⁹

Mnoštvo obimnih odredbi je naročito karakteristično za savremene ugovore o miru, posebno one kojima se završavaju veliki i dugotrajni oružani sukobi u kojima je učestvovalo puno država.

Tako je npr. Versajski mirovni ugovor (1919) koji je posle Prvog svetskog rata zaključen sa Nemačkom imao, ne računajući dodatke, svih 440 članova.¹⁰

Ipak, ponekad se zaključuju i vrlo kratki mirovni sporazumi. Primer je Bukureški mir koji je 17. 2. 1886. zaključen između Srbije i Bugarske, a koji se svodi na samo jednu rečenicu, te ima mišljenja da je to najkraći mirovni ugovor koji je ikada potpisan:

„Ponovo se uspostavlja mir između Kraljevine Srbije i Kneževine Bugarske od dana potpisivanja ovog ugovora.“¹¹

⁹ Krivokapić B. 2006, 16-20. Za tekst ugovora: *The peace treaty between Ramses II and Hattusili III*, reshafim.org.il/ad/egypt/ramses-hattusili-treaty.htm.

¹⁰ Za tekst: *Treaty of Peace with Germany (Treaty of Versailles)*, www.census.gov/history/pdf/treaty_of_versailles-112018.pdf.

¹¹ U jedinom članu (tako se i zove: “Jedini član”) stoji još samo odredba o ratifikaciji (“Ovaj akt ratifikovaće se i ratifikacije će se izmeniti u Bukureštu u roku od petnajest dana, a i ranije ako je moguće”)

3. Mirovni ugovori posle sukoba više učesnika

Kada je reč o prestanku sukoba između tri, a tim pre više učesnika, obično se zaključuje samo jedan (višestrani) mirovni ugovor kojim se uređuju sva relevantna pitanja.

Druga mogućnost, koja se naročito koristi posle velikih ratova sa velikim brojem aktera, jeste da sve države koje su se borile na pobedničkoj strani zaključe poseban mirovni ugovor sa svakom poraženom stranom. Premda ima nekoliko, a u nekim slučajevima i relativno puno država članica, takav ugovor je suštinski dvostrani. Ovo zato što s jedne strane ima sve države-pobednice, kao jednu (jedinственu) ugovornu stranu, a sa druge strane – državu koja pobeđena u ratu, bez obzira na to da li je učestvovala u oružanom sukobu sama ili u savezu sa još nekim zemljama.

Tako su npr. Savezničke i udružene sile posle Prvog svetskog rata zaključile 1919. posebne ugovore sa Nemačkom (Versajski, 28. 6. 1919), Austrijom (Senžermenski, 10. 9. 1919), Bugarskom (Nejski, 27. 11. 1919), Mađarskom (Trijanonski, 4. 6. 1920) i Turskom (Sevrski, 10. 8. 1920).

Kada je reč o Sevrskom ugovoru, njegova sudbina je posebna. Ne samo da je zaključen posle svih pomenutih, već nikada nije stupio na snagu. Pobeda u Turskom ratu za nezavisnost 1919-1923. (borba turskih nacionalista na čelu sa Kemalom Atatürk (Mustafa Kemal Atatürk) protiv zemalja Antante koje su nakon poraza Osmanskog carstva u Prvom svetskom ratu okupirale veliki deo Turske) i uspostavljanje republike omogućili su novoj turskoj vladi da od zapadnih sila zahteva drugačije uslove. Konačan ugovor o miru potpisan je u Lozani 1923. i bio je povoljniji za Tursku.

Slična situacija ponovila se posle Drugog svetskog rata, kada su Saveznici istog dana (10. 2. 1947) potpisali posebne ugovore sa evropskim saveznicima Nemačke – Bugarskom, Finskom, Italijom, Mađarskom i Rumunijom.

Mirovni ugovori često se zaključuju na teritorijama neutralnih država, posebno onda kada rat nije doveo do kapitulacije jedne strane, a predstavnici neutralnih država uključeni su u svojstvu posrednika, pružalaca dobrih usluga, svedoka i slično.¹² Takva praksa ima niz lako razumljivih prednosti.

Ovde je iz mnogo razloga zanimljivo podsetiti na to kako je zaključen vrlo važan sporazum kojim je, uz učešće ne samo sukobljenih strana, već i niza trećih država, završen građanski rat u Bosni i Hercegovini (1992-1995). Misli se na Dejtonski mirovni ugovor (eng. *Dayton Peace Agreement*) poznat i kao Dejtonski sporazum (*Dayton Accords*) odnosno Dejtonsko-pariski sporazum (*Dayton-Paris Agreement*) čiji pravi (zvaničan) naziv je Opšti okvirni sporazum za mir u Bosni i Hercegovini (*General Framework Agreement for Peace in Bosnia and Herzegovina*).¹³ Dogovoren je 21. 11.

i o tome da je Ugovor sačinjen u Bukureštu 9. februara / 3. marta 1886. Teks naveden prema: Stojković M. 1998, tom I, 198.

¹² O dobrim uslugama i posredovanju, kao načinima mirnog rešavanja međunarodnih sporova: Кривокапић Б. Д. 2020, 245-265.

¹³ Za tekst vidi: *General Framework Agreement for Peace in Bosnia and Herzegovina*, Attachment, Letter dated 29 November 1995 from the Permanent Representative of the United States of America

1995. na pregovorima u vazduhoplovnoj bazi Rajt-Peterson pored Dejtona u Ohaju (SAD) i zatim formalno svečano potpisan u Parizu 14. 12. 1995. Dakle, i pregovori i potpisivanje izvršeni su na teritorijama stranih (neutralnih) država.

Posebno je zanimljiva činjenica da su obe faze u procesu zaključenja ovog sporazuma ostvarene pod snažnim pritiskom velikih sila i uz prisustvo njihovih najviših predstavnika. Kao ugovorne strane formalno su se pojavile tri države (Bosna i Hercegovina, Republika Hrvatska i SR Jugoslavija) a kao svedoci specijalni pregovarač Evropske unije i visoki odn. najviši predstavnici pet velikih država - Francuske, Nemačke, Rusije, SAD i Ujedinjenog Kraljevstva i Evropske unije. Bliže gledajući, Sporazum je postignut između lidera bosanskih muslimana Alije Izetbegovića, kao predsednika Bosne i Hercegovine, hrvatskog predsednika Franje Tuđmana i predsednika SR Jugoslavije Slobodana Miloševića (koji je zastupao interese bosanskih Srba).

Ugovor su, u svojstvu svedoka a ne ugovornih strana (eng. fraza u samom sporazumu je *witnessed by*) potpisali kao predstavnici tzv. Kontakt grupe¹⁴ i predsednik Francuske Žak Širak (*Jacques Chirac*), nemački kancelar Helmut Kol (*Helmut Kohl*), ruski premijer Viktor Černomirdin (*Виктор Черномырдин*), predsednik SAD Bil Klinton (*Bill Clinton*), premijer Ujedinjenog Kraljevstva Džon Mejđzor (*John Major*) i predstavnik Evropske unije Felipe Gonzales (*Felipe González Márquez*). Razume se, oni nisu bili nikakvi obični "svedoci" (jer nije ni trebalo svedočiti o nečemu što se preduzima ne samo javno, već na najvišem državnom nivou, u strogo formalnoj proceduri i uz veliku medijsku pompu. Mnogo je bliže istini zaključak da su se oni, u ime svojih država odn. Evropske unije, pojavili kao neka vrsta garanta odnosno međunarodnih jemaca da će preuzete obaveze biti dosledno i u potpunosti izvršene.

to the United Nation addressed to the Secretary General, General Assembly - A/70/79C, Security Council - S/1995/999, 30 November 1995, https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/BA_951121_DaytonAgreement.pdf.

¹⁴ U savremenoj diplomatskoj praksi to je naziv za grupu ljudi, sastavljenu od predstavnika određenih države ili međunarodnih organizacija, koja u nekom međunarodnom sporu ili sukobu posreduje između suprotstavljenih strana odnosno pruža dobre usluge, pokušavajući da pomogne u iznalaženju prihvatljivog rešenja. S obzirom na to da se radi o kolektivu u čijem sastavu su predstavnici raznih država, to bi trebalo da bude neka vrsta jemstva da će grupa biti nepristrasna i stoga prihvatljiva za obe odnosno (tamo gde ih ima više) za sve strane uključene u spor ili sukob. Sastav kontakt grupe određuje neko treći (npr. UN ili neka druga međunarodna organizacija) ostavljajući odnosnim stranama da eventualno odbiju pojedine za njih neprihvatljive članove tog tela. Kontakt grupa za Bosnu i Hercegovinu formirana je 1994. godine kao posrednik između sukobljenih strana i činili su je Francuska, Nemačka, Rusija, SAD i Ujedinjeno Kraljevstvo. Bila je vrlo aktivna i konačno uspeła da formuliše tekst Dejtonskog sporazuma i privoli sukobljene strane da ga prihvate.

4. Preliminarni ugovor o miru

Praksa poznaje i preliminarne (prethodne)¹⁵ ugovore o miru. Njima strane u sukobu okončavaju oružane operacije i predviđaju da će pojedinih urediti konačnim ugovorom o miru.

Primer preliminarne ugovora o miru je ugovor koji je 1782. potpisan u Parizu kao uvod u konačni mirovni ugovor, zaključen 1783, kojim je definitivno okončan Američki rat za nezavisnost.

Preliminarni ugovor o miru se obično zaključuje onda kada su strane u sukobu saglasne da prekinu neprijateljstva, ali nisu u stanju da odmah regulišu sva sporna pitanja. Time dakle, prestaju neprijateljstva, ali ne i ratno stanje, pa su strane slobodne da primenjuju izvesne mere kojima u miru ne bi smele da pribegavaju - pravo plena, sekvestraciju neprijateljske imovine¹⁶ i slično.¹⁷

Pored toga, takvom sporazumu može se pribeći i onda kada se želi ispitati reagovanje trećih zainteresovanih država na rešenja budućeg konačnog mirovnog ugovora. Naime, praksa pokazuje da često to kakva će biti ta rešenja zadire u interese država koje nisu ugovorice odnosnog sporazuma, posebno onih koje su susedne zemlje ili velike sile. Stoga one, već prema svojim mogućnostima, nastoje da se unapred što potpunije obaveste o pomenutim rešenjima, a ponekad i da više ili manje utiču na njih.

Konačni ugovor o miru ne mora biti zaključen u istom mestu u kome je bio sklopljen preliminarni mir.

Tako je npr. rat između Austrije i Pruske okončan preliminarnim mirom u Nikolsburgu 26. jula 1866, a mirovni ugovor je zaključen 23. avgusta iste godine u Pragu. Mirovni ugovor je potvrdio sva rešenja preliminarne mira.

Međutim, ako u predviđenom roku ne dođe do zaključenja mirovnog ugovora, i sam preliminarni ugovor gubi značaj.

U novijoj praksi nije uvek sasvim jasna razlika između preliminarne ugovora o miru i kapitulacije.

¹⁵ Lat. *praeliminarius*, uvodni, prethodni.

¹⁶ Za razliku od unutrašnjih pravnih poredaka u kojima se ovaj institut (od lat. *sequester*, posrednik) najčešće ogleda u stavljanju sudske zabrane na imanje koje je predmet nekog spora i njegovo davanje na privremenu upravu i čuvanje trećem licu, u međunarodnom pravu se pod tim terminom podrazumevaju mere nadležne države kojima se preuzima privremena uprava nad stranom imovinom čiji međunarodnopravni status nije dovoljno jasan. Takvi koraci su naročito česti u vreme ranog stanja, s tim da se odluka o konačnoj sudbini odnosno imovine ostavlja za period posle završetka rata, a da je u međuvremenu država dužna da tom imovinom upravlja kao dobar domaćin i da posle završetka sukoba položi račun o svojoj upravi.

¹⁷ Andrassy J. 1978, 576.

Verovatno najpoznatiji primer je način na koji je završen Prvi svetski rat – Nemci su ugovor o primirju, sklopljen 11.11.1918, smatrali preliminarnim mirovnim ugovorom koji prethodi mirovnom ugovoru, dok su ga sile Antante tretirale kao nemačku bezuslovnu kapitulaciju.

5. Istorijski primeri mirovnih ugovora

Mnogi veliki ratovi u prošlosti završavali su se nekom vrstom mirovnog ugovora kojim su precizirani posleratni odnosi sukobljenih strana.

Uostalom, najstariji sačuvani međunarodni sporazumi – između Eble i Abarsala (zaključen između 2350. i 2250. pre n. e.) odnosno između Egipćana i Hetitia (između faraona Ramzesa II i cara Hatusila III, oko 1278. pre n. e.) su, pre svega, ugovori o miru.¹⁸ Malo je poznato da su samo u Hatusi, prestonici Hetitskog carstva arheolozi pronašli tekstove preko 70 ugovora o miru, starih najmanje 3.200 godina.

Hatusa je razorena, a Hetitsko carstvo propalo oko 1.200. pre n. e., što jasno ukazuje da su ovi ugovori svakako morali biti zaključeni pre toga.

I grčki polisi sklapali su ugovore o miru u pismenoj formi, s tim da ih nisu sklapali u vidu nekakvog „večnog mira“, već obično na kratke periode. Ipak, poznati su i ugovori zaključeni na 30, pa i na 50 godina.

Tako npr. poznati mir između Atine i Sparte iz 421. pre n. e. (u vreme Peloponeskog rata) zaključen je na 50 godina. Uz obavezu uzajamnog nenapadanja, predviđao je i povraćaj zauzetih neprijateljskih teritorija (Sparti – na Peloponezu, a Atini u Trakiji), razmenu zarobljenika itd.

Nasuprot tome, Rimljani su najčešće zaključivali ugovore „za večna vremena“, a tek izuzetno na određene vremenske periode, ali su i oni bili prilično dugi – 10, 50, pa i 100 godina. Ipak, pojedini ugovori sadržali su odredbe kojima je bila predviđena mogućnost njihove izmene.

Među najpoznatije novije mirovne ugovore spadaju: Tordesiljaski (1494), Vestfal-ski (1648), Olivski (1660), Sremskokarlovački (1699), Utrehtski (1713), Raštatski (1714), Ahenski (1748), Kučuk-Kajnardžijski (1774), Pariski (1815), Jedrenski (1823), Pariski (1856), Londonski (1913), Bukureški (1913), Brestlitovski (1918); niz ugovora posle Prvog (Versajski, Senžermenski, Nejski, Trijanonski, Sevrski, zaključenih 1919-1920) i Drugog svetskog rata (ugovori o miru zaključeni 1947. sa Bugarskom, Finskom Italijom, Mađarskom i Rumunijom) itd.¹⁹

¹⁸ Krivokapić B. 2006, 16-20. Za tekst ugovora: *The peace treaty between Ramses II and Hatusili III, reshafim.org.il/ad/egypt/ramses-hattusili-treaty.htm*.

¹⁹ O ugovorima o miru iz nešto dalje prošlosti: Nis E. 1895, 288-302; Rivijer A. 1898, 447-465.

Iz savremene prakse poznati su, između ostalog, ugovori kojima su okončani: rat između Egipta i Izraela (Kemp Dejvid, 1978), građanski rat u Bosni i Hercegovini (Dejton-Pariz, 1995) itd.

Iako kod zaključenja mirovnih ugovora obično svaka strana nastoji da što bolje i potpunije zaštiti svoje bezbednosne, političke i druge interese, ima i drugačijih primera. Ponekad, posebno kada je reč o mirovima posle velikih ratova, mirovni ugovori mogu da sadrže i rešenja od interesa za čitavu međunarodnu zajednicu - npr. o internacionalizaciji određenih reka, o neutralizaciji i demilitarizaciji određenih područja itd.

Tako npr. demilitarizacija, a zatim i neutralizacija Alandskih ostrva utvrđena je Pariskim ugovorom (1856), a zatim potvrđena finsko-švedskim Alandskim sporazumom (1921), mirovnim ugovorom između Finske i SSSR (1940) i Ugovorom o miru sa Finskom (1947) čime je prerasla u neku vrstu rešenja običajnog međunarodnog prava, a time i u objektivni međunarodnopravni režim koji niko ne dovodi u pitanje.²⁰

U bogatoj riznici istorije mogu se naći primeri svake vrste, pa tako, ma koliko to može biti iznenađujuće, i mirovni ugovori čija su rešenja suštinski u interesu pobeđene strane.

Takav je bio ugovor o miru koji je Gelon (ili Gelo), vladar Gele i Sirakuze, nametnuo 480. pre n. e. Kartagini, koja je napala grčke kolonije na Siciliji. Ostalo je zabeleženo da nakon što je u bici kod Himere do nogu potukao 300.000 njenih vojnika, on za zaključenje mira nije od Kartagine tražio nikakve druge uslove (uz vrlo umerenu ratnu odštetu od 2.000 srebrnih talenata) nego da se ona obaveže da neće više prinositi na žrtvu bogu Balu svoju sopstvenu decu. Mnogi smatraju taj sporazum najplemenitiji ugovorom o miru u čitavoj istoriji.²¹

II. DRUGI SPORAZUMI I DEKLARACIJE

U pojedinim slučajevima do prestanka ratnog stanja dolazilo je na osnovu nekih drugih sporazuma, a ne mirovnog ugovora, pa čak i na osnovu jednostranih akata (deklaracija) država pobeđnica.

1. Drugi sporazumi

U izuzetnim slučajevima ratno stanje može prestati i opštim primirjem. U poređenju sa mirovnim ugovorom, ono spada u kategoriju tzv. "drugih sporazuma".

²⁰ Više: Krivokapić B. 2001, 29-31.

²¹ Zanimljivo je primetiti da su najnovija arheološka istraživanja potvrdila da su Kartaginjani zaista žrtvovali decu. Vidi: Xella P., Quinn P., Melchiorri J., van Dommelen P. 2013, 1199-1207.

Postoje i drugi sporazumi koji, strogo uzev, nisu ugovori o miru, a nisu ni sporazumi o primirju, a ipak dovode do kraja rata.

Primer je Sporazum o okončanju rata i obnavljanju mira u Vijetnamu (Pariz, 1973) kojim je završen rat u Vijetnamu. Njime je istovremeno regulisan niz pitanja koja se tiču miroljubivih posleratnih odnosa.

Ratno stanje može se sporazumno okončati i na druge načine, između ostalog i razmenom pisama.²²

Tako je npr. Jugoslavija razmenom pisama okončala ratno stanje sa Japanom, 23. odn 27. februara 1952.²³

Opšta karakteristika ovih i sličnih sporazuma je da se njima ukida ratno stanje, ali se, sem toga i ponovnog uspostavljanja diplomatskih odnosa, najčešće ne rešavaju ostala pitanja, pa ni ona koja se tradicionalno uređuju mirovnim ugovorom.

Ovo bilo zato što to u osnovi nije potrebno, jer su odnosi među njima i inače bili nedovoljno razvijeni (npr. zbog velike teritorijalne udaljenosti) a za vreme trajanja rata njihove oružane snage se nisu međusobno oružano sukobile (pa između ostalog, nema ratne štete, ratnih zarobljenika itd.) bilo zato što će ta pitanja naknadno biti detaljno uređena posebnim sporazumima (o uspostavljanju diplomatskih odnosa, o ekonomskoj saradnji i slično).

Praksa je veoma šarolika. Sve u krajnjoj liniji zavisi od specifičnosti konkretnog slučaja i volje ugovornih strana.

2. Zajednička deklaracija

Novija praksa nudi nekoliko primera u kojima je ratno stanje okončano zajedničkom deklaracijom sukobljenih strana.

Mada ponekad može da sadrži i rešavanje nekih drugih pitanja, takva deklaracija je, suštinski, takođe samo jedna vrsta sporazuma – sporazuma kojim se konstatuje prestanak ratnog stanja.

Tako su zajedničkom deklaracijom, potpisanom u Moskvi 19. 10. 1956. SSSR i Japan utvrdili da ratno stanje među njima prestaje stupanjem Deklaracije na snagu (to se dogodilo 12. 12. 1956).

²² Način zaključenja međunarodnog ugovora u pojednostavljenom postupku. Krivokapić B. 2017, 204, 212-215.

²³ Avramov S. 2011, 742.

Radi razumevanja okolnosti u kojima se to dogodilo treba podsetiti da je mirovni ugovor sa Japanom potpisan je 1951, na konferenciji u San Francisku na kojoj su učestvovali predstavnici 51 države (50 članica antihitlerovske koalicije i Japan). Mada je preostalih 48 država potpisalo ugovor, SSSR i njegovi saveznici Čehoslovačka i Poljska odbili su da to učine zbog toga što na skup nisu pozvani predstavnici NR Kine i zato što ugovor nije potvrdio suverenost SSSR nad Kurilskim ostrvima i južnim Sahalinom odnosno Kine nad Tajvanom i još nekim ostrvima.

Deklaracija je precizirala da se među dvema državama uspostavljaju prijateljski odnosi, a predvidela je i zaključenje mirovnog ugovora.²⁴ Ovde je posebno interesantno primetiti da iz činjenice da su dve strane predvidele da će naknadno zaključiti ugovor o miru proističe da su pravile jasnu razliku između svoje deklaracije i ugovora o miru.

Ipak, do zaključenja ugovora o miru nije došlo. Isprečio se teritorijalni spor oko Kurilskih ostrva, koja su posle Drugog svetskog rata prešla u ruke Sovjetskog Saveza. Zbog ovog otvorenog pitanja pomenute zemlje (odnosno, nakon raspada SSSR 1991, Rusija kao država sukcesor) ni do danas nisu formalno sklopile ugovor o miru, mada su normalizovale odnose.

SSSR je 1956. kao znak dobre volje nudio da vrati dva ostrva, ali Japan na to nije pristao, zadržavajući povraćaj sva četiri najjužnija ostrva.

U tom smislu može se zaključiti da je ratno stanje između SSSR i Japana zapravo prestalo Deklaracijom iz 1956. godine.

Slično tome, zajedničkom deklaracijom, potpisanom u Taškentu 10. 1. 1966. pod pritiskom Ujedinjenih nacija, SSSR i SAD, obnovljeni su normalni, miroljubivi i prijateljski odnosi između Indije i Pakistana, posle rata iz 1965. godine. Mada su dogovoreni i neki konkretni koraci (povlačenje oružanih snaga na početne položaje, nemešanje u unutrašnje poslove druge strane, uspostavljanje ekonomskih i diplomatskih odnosa, oslobađanje ratnih zarobljenika) to ipak, strogo uzev, nije bio mirovni ugovor.

3. Jednostrane deklaracije

Situacija u kojoj je rat završen (nema više neprijateljstava) a iz nekog razloga nije zaključen ugovor o miru je neprirodna, posebno ako dugo traje.

Suštinski odnosne države nalaze se u miru (ne ratuju) a formalno među njima je ratno stanje. To izaziva niz problema u domenu diplomatskih odnosa, razvoja trgovine, pitanja položaja "neprijateljskih" stranaca, statusa imovine itd. Problemi su još veći ako je reč o zemljama koje su zbog susedstva ili iz drugog razloga prirodno upućene na međusobnu ekonomsku i drugu saradnju, što znači da obe trpe znatnu štetu zbog postojećeg stanja.

²⁴ Игнатенко Г. В., Тиунов О. И. 2009, 558.

U novijoj praksi kao jedan od načina da se izađe iz te po mnogo čemu zamršene situacije javili su se slučajevi u kojima su države-pobednice prekidale ratno stanje s poraženom zemljom svojom jednostranom izjavom volje (jednostranom deklaracijom).²⁵

Premda jednostrani akti država u principu ne proizvode pravne posledice za druge države, u nekim slučajevima oni su se nametnuli kao efikasno sredstvo za sređivanje međudržavnih odnosa.²⁶ Ova situacija naoko liči na to.

Ipak, strogo uzev, i ovde je u suštini reč je o prećutnom sporazumu. Ovo zato što druga strana makar prećutno prihvata inicijativu one koja je donela jednostranu deklaraciju.

To je utoliko očiglednije, što se u praksi često posle jednostrane deklaracije zaključuju novi sporazumi o regulisanju međusobnih odnosa. To nisu ugovori o miru, ali oni jednim delom uređuju pitanja koja se inače regulišu mirovnim ugovorom.

Primeri okončanja ratnog stanja putem jednostranih deklaracija pojavili su se posle Drugog svetskog rata. Počev od 1951. tim putem niz država okoćao je ratno stanje sa Nemačkom i Austrijom.

Mada je bilo predviđeno da se sa ovim zemljama potpiše ugovor o miru, do toga nije došlo zato što je među glavnim savezničkim silama, izbio Hladni rat, čime su se odnosi među njima naglo pogoršali. To je, između ostalog, za posledicu imalo nastanak dve nemačke države, što je dodatno otežalo zaključenje ugovora o miru.

Reč je o Saveznoj Republici Nemačkoj (Zapadnoj Nemačkoj) koja je nastala ujedinjenjem okupacionih zona SAD, Velike Britanije i Francuske i, sa druge strane, Demokratskoj Republici Nemačkoj (Istočnoj Nemačkoj) koja je bila okupaciona zona SSSR.

Pošto je život zahtevao brzu normalizaciju odnosa (prekid ratnog stanja) a političke prilike su onemogućavale zaključenje ugovora o miru, ministri spoljnih poslova SAD, Velike Britanije i Francuske, prvo su, posle sastanka u Njujorku 18. 9. 1950, izdali deklaraciju u kojoj se izrazili spremnost za okoćanje ratnog stanja sa Nemačkom da bi se s njom stvorili miroljubivi i prijateljski odnosi, a zatim su 1951. njihove zemlje jednostranim deklaracijama i formalno proglasile prestanak ratnog stanja sa Nemačkom.²⁷ Slično su postupile i neke druge države, među njima i Jugoslavija (1953) i SSSR (1955).²⁸

Bliže gledajući, prestanak ratnog stanja između SSSR i Nemačke i uspostavljanje miroljubivih odnosa objavljeni su Ukazom Prezidijuma Vrhovnog Sovjeta SSSR 25. 1. 1955. godine.

²⁵ Po sebi se razume da ratno stanje ne može jednostrano da prekine država koja je izgubila rat, već samo pobednica.

²⁶ Više: Krivokapić B. 2011¹, 138-169.

²⁷ Velika Britanija i Francuska su to učinile 9. 7. 1951, a SAD 19. 10. 1951.

²⁸ Perazić G. 1986, 111-112.

Ukazom je utvrđeno:

- 1) da prestaje ratno stanje između Sovjetskog Saveza i Nemačke i da se među njima uspostavljaju miroljubivi odnosi;
- 2) da se ukidaju sva ograničenja u pogledu nemačkih građana, kao neprijateljskih državljana, koja su nastala kao posledica Drugog svetskog rata;
- 3) da objavljivanje prestanka ratnog stanja sa Nemačkom ne utiče na njene međunarodne obaveze i ne dotiče prava i obaveze Sovjetskog Saveza koji proističu iz međunarodnih sporazuma četiri države koji se tiču Nemačke u celini.²⁹

Konačno regulisanje odnosa u političkoj, ekonomskoj i drugim oblastima, postignuto je kasnije dvostranim ugovorima između SSSR i DR Nemačke odn. između SSSR i SR Nemačke.

Na sličan način i druge države su, nakon što su svojom jednostranom deklaracijom prekinule ratno stanje sa Nemačkom, zatim zaključile dvostrane ugovore sa Istočnom odn. Zapadnom Nemačkom. Ipak, definitivno je ova materija regulisana tek mnogo kasnije, višestranim sporazumom – Ugovorom o konačnom regulisanju odnosa Nemačke, koji su 12. 9. 1990. potpisali predstavnici DR Nemačke, SR Nemačke, Velike Britanije, SAD, SSSR i Francuske.³⁰

I sa Austrijom su prvo normalizovani odnosi putem jednostranih deklaracija (Jugoslavija je to učinila Ukazom Prezidijuma Narodne skupštine od 16.1.1951) da bi tek nakon toga predstavnici četiri velike pobedničke sile (SAD, SSSR, Velika Britanija i Francuska) i Austrije potpisali Državni ugovor o uspostavljanju nezavisne i demokratske Austrije (15. 5. 1955) koji je uspostavio jedinstvenu Austriju i rešio niz pitanja koja se inače rešavaju ugovorom o miru - politička pitanja, teritorijalna pitanja, vojna pitanja, reparacije, ekonomski odnosi i dr.

Mada je prema mišljenju mnogih pisaca u pitanju nova pojava u međunarodnom pravu (prestanak ratnog stanja jednostranom voljom pobednika)³¹ čini se da je i ovde na delu neka vrsta prećutnog sporazuma. Jer, mada se naoko radi o jednostranoj izjavi volje, da bi ona imala dejstvo potrebno je da se druga strana ne protivi, da makar prećutno pristane na takav razvoj događaja.

²⁹ Указ Президиума Верховного Совета СССР по прекращению состояния войны между Советским Союзом и Германией, *Ведомости Верховного Совета СССР*, 2/1955, navedeno prema tekstu Ukaza objavljenom u: Собакин В. К. 1964, 630-632.

³⁰ Игнатенко Г. В., Тиунов О. И. 2009, 557.

³¹ Perazić G. 1986, 111-112.

III. DRUGI SLUČAJEVI PRESTANKA RATA ODNOSNO RATNOG STANJA

Premda je najprirodnije i najpoželjnije da ratno stanje prestane stupanjem na snagu mirovnog ugovora, praksa poznaje i drugačija rešenja, pa i neka koja sasvim iskaču iz opštih okvira međunarodnog prava.

I zaista, mada sam po sebi ne znači i prestanak ratnog stanja, prestanak oružanih neprijateljstva može u nekim slučajevima da prevaziđe svoju osnovnu funkciju i pre-raste u prestanak ratnog stanja.

Ova materija je vrlo složena, a praksa neujednačena, što onemogućava davanje konačnih i nedvosmislenih odgovora. Kruta pravna pravila i naoko solidne teorijske konstrukcije se tu neretko lome u sudaru sa veoma različitim, ponekad sasvim neobičnim rešenjima koja nudi život.

Ovde će biti dat kratak osvrt na pokoravanje, opštu obustavu vatre, opšte primirje i opštu kapitulaciju.

1. Pokoravanje

Pokoravanje (porobljavanje, podjarmljivanje, subjugacija) jedne strane podrazumeva nasilno zauzimanje njene teritorije, nakon čega može da sledi pripajanje te teritorije (aneksija) ili formiranje neke druge države.

U oba slučaja rat je okončan, a uspostavljeni odnosi bitno su drugačiji od onih koji su postojali pre njegovog izbijanja. Država koja je izgubila rat više ne postoji, a to, između ostalog, znači da istovremeno sa krajem rata nastupa i prestanak ratnog stanja.

U prošlosti, to je bio jedan od načina sticanja državne teritorije koji je, u skladu sa tadašnjim međunarodnim pravom, bio pravovaljan uz ispunjenje dva zahteva: 1) moralo se raditi o pripajanju čitave teritorije pobeđene države (a ne samo nekog njenog dela) i 2) tražilo se da je dotadašnji držalac teritorije ne samo poražen, već i prestao da postoji. Drugim rečima, pokoravanje je istovremeno značilo i prestanak rata (jer nema sa kim više da se ratuje) i sticanje nove teritorije (njeno pribavljanje silom oružja).³²

Istini za volju, premda su pomenuta dva uslova jasno izdvojena tako da na prvi pogled imaju samostalni značaj, oni su zapravo međusobno povezani u toj meri da se može govoriti i o samo dve strane iste medalje. Jer, ako izgubi čitavu svoju teritoriju, država više ne postoji kao takva - državna teritorija je jedan od konstitutivnih elemenata države.³³ Stoga u tom slučaju zapravo nije potrebno naglašavati da je država kojoj je odnosna teritorija do tada pripadala, prestala da postoji, to se podrazumeva. I obrnuto, ako je, kao što predviđa drugi uslov, država prestala da postoji, onda u principu nema ni njene državne teritorije, što znači da je odnosno područje koje joj je do tada pripadalo ničije

³² Više: Krivokapić B. 2017, 679-682.

³³ Krivokapić B. 2017, 266-267.

(*terra nullius*) i osvajač ga može pripojiti sebi. Premda liči na nju, tu se ne radi o mirnoj okupaciji, jer se područje ne stiče mirnim putem, već na upravo suprotan način, osvajanjem, silom oružja.³⁴

Ovaj način prestanka rata odn. ratnog stanja bio je čest u prošlosti. Mnoge velike države postale su to upravo tako – progutavši one manje i slabije.³⁵

Danas on nije prihvatljiv jer je u suprotnosti sa osnovnim načelima i pravilima savremenog međunarodnog prava.

Pa ipak, praksa, nažalost poznaje razne oblike kršenja međunarodnog prava. U tom smislu, u načelu ne može se isključiti situacija u kojoj bi neka zemlja, u prvom redu velika sila, pripojila sebi ratom osvojenu teritoriju druge države, posebno onda kada ima određeno uporište u delu stanovništva i kada odsustvuje snažan međunarodni pritisak koji bi onemogućio takav razvoj događaja. To bi bila jedna od onih izuzetnih situacija u kojima pravo nastaje iz neprava (lat. *ex injuria jus oritur*).

Ovde nas, međutim, prvenstveno zanima činjenica da je u prošlosti rat (ratno stanje) često prestajao pokoravanjem, što znači potpunim nestankom druge države (neprijateljske zemlje) i pripajanjem njene državne teritorije osvajaču (pobedniku).

2. Opšta obustava vatre

1. Privremeni prekid oružanog sukoba

Opšta obustava (prekid) vatre odnosno prekid neprijateljstava je oblik privremenog prekida oružanog sukoba.

Može nastupiti formalnim putem, na osnovu posebnog sporazuma između sukobljenih strana o tome. Taj sporazum se po pravilu zaključuje u pismenoj formi, ali, zavisno od slučaja, može biti postignut i usmeno.

U teoriji se obustava vatre navodi kao zanimljiv primer slučaja u kome je moguće sklapanje međunarodnog sporazuma ne samo usmeno već i putem simbola. To će biti slučaj kada jedna strana istakne belu zastavu (opšteprihvaćena zastava primirja) kao predlog obustave vatre radi pregovora, na šta druga strana odgovori isticanjem istog simbola, kao znak da je predlog prihvaćen.³⁶

Drugim rečima, tu se sporazum zaključuje bez ijedne reči, samo tzv. konkludentnim radnjama (od lat. *concludere*, zaključiti, izvesti zaključak) kako se u pravu nazivaju radnje jednog subjekta na osnovu kojih se sa velikom dozom sigurnosti može zaključiti da se njima na posredan način izražava određena pravno relevantna volja, u kom slučaju tako izražena volja proizvodi pravne posledice kao da je neposredno izjavljena.

³⁴ Više: Krivokapić B. 2017, 686-691.

³⁵ Neke istorijske primere vidi kod: Andrassy J. 1978, 574; Perazić G. 1986, 11; Degan V. Đ. 2011, 848-849.

³⁶ Oppenheim L., Lauterpacht H. 1955, 809.

Ipak, stoji činjenica da je opisani način obustave vatre putem isticanja belih zastava ili drugih konkludentnih radnji u principu pogodan za postizanje samo lokalne, a tek u sasvim izuzetnim slučajevima i opšte obustave vatre.

Opšta obustava vatre može nastati i neformalnim putem, tako što obe strane jednostavno prekinu vatru, tj. obustave oružana dejstva. Razlozi za takav postupak mogu biti različiti – veliki verski praznik (npr. Božić, Uskrs itd.) koji slave obe strane, epidemija koja je pogodila redove obe strane, velika elementarna nepogoda sa kojom su suočene obe sukobljene strane (zemljotres, poplava, erupcija vulkana itd.) i dr.

U ovom slučaju u pitanju je tzv. zatišje, kako se naziva faktičko obustavljanje borbenih dejstava, spontano ili kao odgovor na to što je protivnik obustavio neprijateljstva.

Bez obzira na to da li je opšta obustava vatre nastupila formalnim ili neformalnim putem, uvek se radi o privremenom, a ne trajnom prestanku oružanog sukoba.

2. Trajni prestanak oružanog sukoba

Suprotno prethodno izloženom, opštom obustavom vatre naziva se i jedan od načina konačnog, trajnog prestanka neprijateljstava.

U tom smislu postoje dve situacije od kojih se jedna odnosi na ono što je postojalo u prošlosti, dok je druga karakteristična za naše vreme.

1. Trajno dejstvo obustave vatre u prošlosti. - Posebnu vrstu uslovno rečeno obustave vatre predstavljaju oni primeri iz prošlosti gde su države jednostavno obustavile neprijateljstva, bez posebnog sporazuma.

Tako su npr. okončani ratovi između Švedske i Poljske (1716), Španije i Francuske (1720), Rusije i Persije (1801), Prusije i Lihtenštajna (1866), Francuske i Meksika (1867), Španije i Čilea (1867) i dr.³⁷

U takvim slučajevima, sukobljene države nastavljale su da poštuju faktičko stanje (princip *status quo post bellum* odnosno kada je reč o teritorijama, *uti possidetis*).

Načelo *status quo post bellum* (lat. stanje kakvo je bilo posle rata) svodi se na to da svaka sukobljena strana zadržava teritoriju i imovinu koja je bila pod njenom vlašću u trenutku prestanka neprijateljstava. Kako je još krajem XIX v. primetio Alfons Rivijer: „Oni obustavljaju neprijateljstva i ostaju kako su se zatekli, naročito što se tiče oblasti, i svaki čuva što je u tom trenutku u njegovoj državini“.³⁸

³⁷ Andrassy J. 1978, 574.

³⁸ Rivijer A. 1898, 440.

U znatno užim okvirima slično značenje ponekad ima i princip *uti possidetis* (lat., kao što poseduješ) koji, zavisno od konteksta, ima različito značenje. U prošlosti jedno od njih služilo je formalnom legalizovanju teritorijalnih osvajanja, tako što je proglašavano da svaka strana treba da zadrži ona područja koja se nalaze pod njenom stvarnom vlašću u momentu prestanka neprijateljstva. Tako je npr. na toj osnovi, Nemačka tražila i ostvarila aneksiju Alzasa i Lorene (1871).³⁹ Drugim rečima, sa pozivom na ovo načelo u nekim izuzetnim slučajevima odustajalo se od opšteg pravila prema kojem je okupacija faktičko stanje koje ne proizvodi pravne posledice.

Pri tome je obično prolazilo i po nekoliko godina pre nego što su odnosi između tih država zaista normalizovani. Drugim rečima, između sukobljenih strana nije bio uspostavljen stvarni mir sa odnosima svekolike saradnje koje to podrazumeva, ali nije više bilo ni oružanog sukoba.

Primera radi, premda je rat između Francuske i Meksika (1862-1867) okončan prestankom neprijateljstva 1867, diplomatski odnosi između tih zemalja uspostavljeni su tek 1881. Na isti način, Španija i neke od njenih bivših kolonija ostale su više od pola veka bez međusobnih redovnih diplomatskih odnosa.⁴⁰ Međutim, u tim i sličnim slučajevima više nije bilo ni nastavka oružanog sukoba.

Uostalom, u istoriji je, posebno u dalekoj prošlosti, bilo dovoljno slučajeva u kojima su napadači došli iz daleka (npr. preko mora, sa drugog kontinenta) pa, suočivši se sa snažnim otporom, jednostavno se povukli i zatim više nisu vraćali. Pri tome, razume se, nije zaključivan nikakav mirovni ugovor. Tu je obustava neprijateljstva značila i kraj ratnog stanja utoliko pre što među sukobljenim stranama najčešće nisu ostali neregulirani odnosi (razgraničenje i slično). S druge strane, mada opisani primer govori o prestanku ratnog stanja, preciznije bi bilo reći da su ovde na duži rok faktički prestajali ne samo neprijateljski, već svi odnosi.

Treba, međutim, imati u vidu da u to vreme međunarodno pravo nije bilo dovoljno razvijeno – ni pravo rata, ni pravo mira, te da su mnoga udaljena društva živela ne znajući jedno za drugo, ili makar ne održavajući nikakve zvanične odnose.

2. Dejstvo obustave vatre u naše vreme. – U vremenu posle Drugog svetskog rata, koje obeležavaju postojanje Ujedinjenih nacija i Poveljom UN formulisana zabrana upotrebe sile u međunarodnim odnosima, opšta obustava vatre u principu ima trajno dejstvo.

Ovo posebno onda kada je do nje došlo po nalogu ili uz posredovanje Ujedinjenih nacija. Tada se smirivanje situacije, koje podrazumeva opšta obustava vatre, koristi da bi se rešavanje spora preusmerilo u mirne vode, a po potrebi preduzele i druge mere (npr. da bi se između sukobljenih strana rasporedile mirovne snage UN).

³⁹ Više: Krivokapić B. 2010, 1110-1111.

⁴⁰ Rivijer A. 1898, 441; Le Fir L. 1934, 660.

Jedan od najnovijih primera iz prakse je sporazum o opštoj obustavi vatre i ratnih dejstava u Nagorno-Karabahu koji su 9. 10. 2020. potpisali lideri Azerbejdžana i Jermenije (kao zainteresovanih odn. sukobljenih strana) i Rusije (kao posrednika) prekinuvši time Rat u Nagorno-Karabahu koji se vodio od 27. 9. 2020. i odneo 6.000-10.000 hiljada života uz veliki broj ranjenih, Saglasno Sporazumu, strane u sukobu prekidaju vatra i ostaju na pozicijama koje zauzimaju; Jermenija vraća Azerbejdžanu tri precizno definisana rejona; Rusija razmešta svoje mirovnjake duž linije dodira sukobljenih strana; mirovnjaci se razmeštaju na 5 godina, s automatskim produžetkom mandata na još 5 godina, ako nijedna od sukobljenih strana ne izjavi najkasnije 6 meseci pre isteka prvih 5 godina o tome da želi da se mandat ne produžuje; kontrolu obustave vatre vrši poseban mirovni centar; izbeglice i interno raseljena lica vraćaju se kućama; strane u sukobu razmeniće ratne zarobljenike, taoce i tela poginulih; itd. Istini za volju, objektivno gledajući Sporazum je negde na ivici između sporazuma o obustavi vatre i opšteg primirja, Međutim, već sam njegov opšteprihvaćeni nezvanični naziv je Sporazum o prekidu vatre u Nagorno-Karabahu. Zvanični naziv je Deklaracija predsednika Azerbejdžanske Republike, premijera Republike Jermenije i Predsednika Ruske Federacije. Dakle, iz političkih razloga u nazivu dokumenta izbegnuto je pominjanje da se radi o ugovoru odn. sporazumu, kao i to koji je njegov predmet (na šta se odnosi).

3. Razlika u odnosu na primirje

Može se učiniti da je obustava vatre samo drugi naziv za primirje. Nije tako.

Osnovna razlika je u tome što se obustava vatre, strogo uzev, svodi upravo na to, dok se primirjem najčešće regulišu i neka druga pitanja – povlačenje sukobljenih strana na određene pozicije, sloboda kretanja u određenom prostoru (npr. radi prikupljanja mrtvih, zbrinjavanja ranjenika, evakuacije civila, dostavljanja humanitarne pomoći itd.).

Obustava vatre u praksi najčešće prethodi primirju, predstavlja prvi korak na putu ka njemu.

Pored toga, za razliku od primirja koje se uvek utvrđuje sporazumom, do obustave vatre može doći i na druge načine - spontano, po nalogu nekog spoljnog autoriteta (npr. Saveta bezbednosti UN) itd.

Tako je npr. Savet bezbednosti UN odgovarajućim rezolucijama naredio trenutnu obustavu vatre i neprijateljstava u sukobima između Holandije i Indonezije (1947), Izraela i arapskih država (1948, 1973), Indije i Pakistana (1965), Izraela i Sirije (1967), Iraka i Irana (1987), Izraela i Libana (2006) u sukobu u Libiji (2014) i dr.⁴¹

3. Opšte primirje

Opšte uzev, primirje je naziv za sporazum zaključen između strana u sukobu o privremenom prekidu neprijateljstava (borbenih dejstava).

⁴¹ Na odgovarajući način, rezolucije Saveta bezbednosti br. 27/1947, 54/1948, 211/1965, 235/1967, 338/1973, 598/1987, 1701/2006, 2174/2014.

Ovaj sporazum može biti zaključen na određeno ili na neodređeno vreme. U prvom slučaju, ukoliko se naknadno ne produži, prestaje istekom utvrđenog roka - protekom dogovorenog broja dana itd. Ako je primirje zaključeno na neodređeno vreme, svaka strana je slobodna da ga kada to želi prekine i ponovo otpočne neprijateljstva, s tim da je dužna da prethodno obavesti protivnika o takvoj svojoj nameri. U oba slučaja primirje je samo sporazum o privremenom prekidu neprijateljstava, ali ne i o kraju čitavog rata.

S tim u vezi, naročito je važna razlika između lokalnog i opšteg primirja. Ona se vrši s obzirom: 1) na organe koji zaključuju primirje (njihov hijerarhijski položaj u strukturi državne vlasti i ovlašćenja), 2) na domašaj (u smislu teritorije odn. jedinica oružanih snaga) i, što je ovde posebno važno, 3) na moguće posledice.

Lokalno primirje međusobno zaključuju nadležni vojni komandanti, obično samo na kraći vremenski rok. To se čini radi rešavanja neodložnih pitanja lokalnog značaja, od obostranog interesa - sakupljanja ranjenika i mrtvih, evakuacije civila, dopremanja humanitarne pomoći, razmene ratnih zarobljenika, bezbednog prolaska neutralnih izaslanika ili posmatrača i slično. Po logici stvari ono samo po sebi ne može da dovede do kraja rata odn. ratnog stanja.

Za razliku od toga, opšte primirje u principu zaključuju predstavnici vlada, dakle politički predstavnici država. Njime se pored vojnih, uređuju i izvesna politička pitanja – povlačenje sukobljenih strana iza određene linije, razoružanje, povratak izbeglica, kažnjavanje ratnih zločinaca, održavanje referenduma na spornoj teritoriji, i dr. Moguće je, međutim, da, izuzetno, opšte primirje zakluče i vojni komandanti.

Primer je opšte primirje, poznato kao Korejski sporazum o primirju, koje su u Korejskom ratu (1950-1953) u pograničnom mestu Panmundžon 27. 7. 1953. potpisali američki general Viljem Harrison (*William K. Harrison*) kao predstavnik komande snaga UN i, sa druge strane, severnokorejski general Nam Il (*Nam Il*) kao predstavnik oružanih snaga svoje zemlje i ujedno predstavnik kineskih dobrovoljaca. Bio je prisutan i predstavnik oružanih snaga Južne Koreje, general ali je odbio da potpiše dokument.

Dok je prema klasičnom ratnom pravu primirje, pa i opšte primirje, značilo samo privremenu obustavu neprijateljstava, a ne i kraj čitavog oružanog sukoba, u naše vreme ono (naročito ako je zaključeno uz učešće UN) najčešće znači i kraj neprijateljstava odnosno rata.

Tako su npr. na zahtev i pod pritiskom Saveta bezbednosti UN zaključenjem primirja okončani sukobi između Holandije i Indonezije (1948), Izraela, s jedne strane, a sa druge Egipta, Libana, Sirije i Jordana (1949), između Severne i Južne Koreje (1953) itd.⁴²

⁴² Perazić G. 1986, 109-110.

Ovo zato što, u skladu sa opštim načelima savremenog međunarodnog prava i odgovarajućim načelima Povelje UN, podrazumeva zabranu daljeg pribegavanja sili. U praksi se sukobljene strane najčešće razdvajaju (povlače se na određene pozicije, stvarajući neku vrstu tampon zone ili se između njih raspoređuju međunarodne mirovne snage) a spor se dalje rešava mirnim sredstvima.

U tom smislu, opšte primirje može značiti kraj rata, a u nekim slučajevima, izuzetno, i kraj ratnog stanja.

Neprijateljstva u Prvom svetskom ratu obustavljena su primirjem potpisanim između sila Antante i Nemačke 11. 11. 1918, u železničkom vagonu u šumi pored francuskog gradića Kompijenu (fr. *Campiegne*) 75 km od Pariza, a tek kasnije zaključeni su Versajski i drugi ugovori o miru kojima je prestalo ratno stanje.

Krajem Drugog svetskog rata niz zemalja koje su se borile na strani sila Osovine najpre su zaključile sa Saveznicima primirje (npr. Rumunija, 12. 9. 1944) a tek znatno kasnije (10. 2. 1947) potpisale su i ugovore o miru.

Moguće je, međutim, da se dogovori opšte primirje, a da iz nekog razloga ne dođe do zaključenja ugovora o miru. Tada rat i ratno stanje prestaju na osnovu primirja. U takvim slučajevima privremeno sklopljeni sporazum o primirju prerasta svoju početnu funkciju i počinje da se primenjuje kao ugovor o prestanku ratnog stanja.

Među najzanimljivijim primirjima posle Drugog svetskog rata je već pominjani Korejski sporazum o primirju, koji je potpisan 27. 7. 1953, u Panmundžomu (*Panmunjom*, selo na granici između sukobljenih strana). Njime je bilo predviđeno “obezbeđenje potpunog prestanka neprijateljstva i svih djelovanja oružanih snaga u Koreji dok se ne postigne konačni mirovni sporazum”. Pa ipak, iz raznih razloga, ugovor o miru ni do danas nije zaključen, tako da je Korejski rat (1950-1953) zapravo prestao pomenutim opštim primirjem.

O tome da u ovom slučaju sporazum o primirju nije značio samo privremeno obustavljanje neprijateljstava već i okončanje čitavog oružanog sukoba, svedoči prosta činjenica da, bez obzira na povremene trzavice i provokacije, od tada, a to je oko 70 godina, nije bilo međusobnih okršaja koji bi se mogli označiti kao nastavak rata. Naprotiv, premda nisu potpisale mirovni ugovor Severna i Južna Koreja su postepeno u velikoj meri normalizovale odnose. Između ostalog, zaključile su niz bilateralnih ugovora, među kojima je posebno važan Sporazum o pomirenju, neagresiji, razmeni i saradnji (1991). Štaviše, dve Koreje su na nizu sportskih takmičenja (npr. na Svetskom prvenstvu u stonom tenisu u Japanu, 1991) učestvovala sa zajedničkim timom, pod tzv. Zastavom ujedinjene Koreje (na belojoj pozadini plavom bojom prikazana teritorija jedinstvene, nepodeljene Koreje). Premda je, i pored toga, čak i danas mir između Severne i Južne Koreje i dalje nedovoljno stabilan, to je mir, a ne rat.

Novi momenat dogodio se 27. 4. 2018. kada su predsednik Južne Koreje Mun Džein (*Mun Jae-in*) i lider Severne Koreje Kim Džong Un (*Kim Jong-un*) potpisali Panmundžonsku deklaraciju za mir, prosperitet i ujedinjenje na Korejskom polustrvu, koja je, kako je istaknuto, označila novu eru mira.⁴³

⁴³ Panmunjom Declaration for Peace, Prosperity and Unification of the Korean Peninsula, *Reuters*, April 27, 2018, www.reuters.com/article/uk-northkorea-southkorea-summit-statement-idUKKBN1HY193.

Zanimljivo je primetiti i to da je Severna Koreja, oslanjajući se upravo na činjenicu da nije potpisan ugovor o miru, samo u poslednji četvrt veka najmanje 7 puta izjavljivala da više neće poštovati primirje (1994, 1996, 2003, 2006, 2009, 2013 i 2020. g.). To su, međutim, bile samo pret-nje, argumenti u zaoštrenoј međunarodnoj situaciji, posebno u vezi sa severnokorejskim probama nuklearnog oružja i raznih tipova raketa.

4. Opšta kapitulacija

Postavlja se pitanje: da li ratno stanje može da se završi ratnom kapitulacijom? Misli se, razume se, samo na opštu kapitulaciju, kojom se vrši predaja svih snaga jedne strane u sukobu dugoj.

Tako je npr. Drugi svetski rat okončan bezuslovnom kapitulacijom Nemačke (9. 5. 1945) i Japana (2. 9. 1945).

Postoji i lokalna (delimična) kapitulacija, koja se svodi na sporazum vojnih komandanata o uslovima predaje samo nekog dela snaga jedne od tih strana drugoj strani - predaja dela fronta, određene jedinice, ratnog broda itd. Ona nas ovde ne zanima, jer ne povlači prestanak rata i ratnog stanja. Uostalom, o njoj je već bilo reči.

Ovako shvaćena, kapitulacija je posebna vrsta međunarodnog sporazuma, koji zaključuju vojni komandanti.

Po tome se kapitulacija razlikuje od obične predaje, koja je jednostrani prestanak otpora bez zaključivanja bilo kakvog sporazuma.

Po pravilu, zaključuje se u pismenoj formi, u skraćenom postupku, i stupa na snagu odmah.

Mada na prvi pogled imaju određene sličnosti, pa čak mogu slediti jedno za drugim, kapitulacija se od pokoravanja razlikuje po mnogim elementima: pokoravanje je faktička radnja, a kapitulacija je jedna vrsta sporazuma; pokoravanje znači nestanak države kao takve – kod kapitulacije toga u principu nema, država koja se predala ostaje da postoji; kapitulacija može u nekim slučajevima da prethodi pokoravanju, ali ne i obrnuto; itd. Uostalom, kapitulacija može da prethodi i zaključenju primirja ili čak ugovora o miru. Naprotiv, kod pokoravanja drugog subjekta (druge države) više nema, pa nema mesta ni bilo kakvim sporazumima.

Premda je, kao što je istaknuto, kapitulacija sporazum vojnih komandanata, a ne vlada ili šefova država praksa izuzetno poznaje određena odstupanja.

Tako kapitulaciju Japana 2. 9. 1945. na američkom bojnomo brodu “Misuri” (*USS Missouri*) u Tokijskom zalivu u ime države koja je kapitulirala nije potpisao samo nadležni vojni komandant, već su to zajedno učinili ministar inostranih poslova Mamoru Šigemicu (eng. *Mamoru Shigemitsu*) kao prvopotpisani i predstavnik japanske vlade i general Jošičiro Umezu (*Joshihiro Umezu*) načelnik

generalštaba Japana, kao drugopotpisani i predstavnik oružanih snaga Japana. U ime saveznika akt o kapitulaciju potpisali su Vrhovni komandant savezničkih snaga za Pacifik, general Douglas Makartur (*Douglas MacArthur*) i nadležni vojni komandanti 9 savezničkih armija – SAD, SSSR, Velike Britanije, Francuske, Kine, Australije, Novog Zelanda, Kanade i Holandije.⁴⁴

Kapitulacija u principu nije isto što i ugovor o miru. Po svojoj prirodi to je čisto vojni sporazum koji, kao takav, sadrži samo vojne odredbe - o sudbini predatih trupa, o ranjenicima, o tome šta će biti sa oružjem i municijom itd. Ona ne može sadržati političke odredbe (o prenosu suvereniteta, razgraničenju, ljudskim pravima i slično) a ako ih i sadrži, nadležni politički organi mogu ih naknadno poništiti.

S druge strane, sa stanovišta međunarodnog prava, kapitulacija je valjana i onda kada je zaključena uprkos tome što je unutrašnje pravo odnosne države izričito zabranjuje.⁴⁵ To je, uostalom, razumljivo samo po sebi, jer bi u protivnom kapitulacija bila besmislena. Naime, ako bi ona bila nezakonita onda kada je izvršena protivno domaćim propisima odnosne države, to bi za posledicu imalo to da je jača strana u sukobu, premda je voljna da ga odmah okonča, prosto prinuđena da se bori dok sasvim ne uništi protivnika, ne osvrćući se na njegovu jasno izraženu nameru da se preda.

Ustav SFR Jugoslavije (1974)⁴⁶, Ustav Republike Srbije (1990) i neki drugi ustavni izričito su propisivali ili propisuju da niko nema pravo da prizna ili potpiše kapitulaciju, niti da prihvati ili prizna okupaciju. Tako npr. čl. 51/2 Ustava Srbije (1990) precizira: „Niko nema pravo da prizna ili potpiše kapitulaciju, niti da prihvati ili prizna okupaciju Republike Srbije ili bilo kojeg njenog dela.”⁴⁷

Takve odredbe imale su odn. imaju unutrašnju političku ulogu, ukazujući na odlučnost da se po svaku cenu brane sloboda i nezavisnost itd. Sa stanovišta međunarodnog prava, one su, međutim, irelevante. Kapitulacija koju bi potpisao nadležni vojni komandant bila bi pravovaljana, što, naravno ne znači, da bi to značilo automatsku zabranu oslobodilačkog pokreta. Sa druge strane, okupacija je faktičko, činjenično stanje koje kao takvo uopšte ne zavisi od toga da li će ga neko zvanično prihvatiti ili priznati.

Savremeni primer zabrane kapitulacije unutrašnjim propisima je čl. 306. Krivičnog zakona Srbije (2005. sa kasnijim izmenama i dopunama) koji glasi: „Građanin Srbije koji potpiše ili prizna kapitulaciju ili prihvati ili prizna okupaciju Srbije ili pojedinog njenog dela, kazniće se zatvorom najmanje deset godina“.⁴⁸

⁴⁴ Zanimljive detalje u vezi sa kapitulacijom Japana vidi u: Ando N. 1991, 7-9.

⁴⁵ Više: Perazić G. 1986, 105-106.

⁴⁶ U pitanju je odredba iz čl. 238, koja je već navedena u Četvrtom delu ove knjige, kod razmatranja zakona i običaja rata (opštih pravila ratovanja). Možda je zanimljivo da je ovde ponovimo: „Niko nema pravo da prizna ili potpiše kapitulaciju, niti da prihvati ili prizna okupaciju Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije ili pojedinog njenog dela. Niko nema pravo da spreči građane Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije da se bore protiv neprijatelja koji je napao zemlju. Takvi akti su protivustavni i kažnjavaju se kao izdaja zemlje.”

⁴⁷ Ustav Republike Srbije, 1990. godina, <http://mojustav.rs/wp-content/uploads/2013/04/Ustav-iz-1990.pdf>.

⁴⁸ *Krivični zakonik, paragraf.rs/propisi/krivicni_zakonik.html*.

Ova odredba ima smisla samo na unutrašnjem planu u smislu pretnje (prevencije) i kažnjavanje (represije) u odnosu na onoga ko bi se usudio da izvrši ovo krivično delo. Sve to, međutim, pod uslovom da su očuvani suverenitet i nezavisnost države, a odnosno lice dostupno organima gonjenja. Za treće države, pomenuto rešenje ne predstavlja nikakav pravni interes, a tim pre ne stvara nikakvu pravnu obavezu.

Pošto se radi o sporazumu vojnih komandanata koji, kao takvi, nisu ovlašćeni da rešavaju politička i druga nevojna pitanja, čak i opšta kapitulacija u načelu može dovesti samo do prestanka neprijateljstava, ali ne i ratnog stanja.

Tako npr. Crna Gora je u toku Prvog svetskog rata potpisala ugovor o polaganju oružja (kapitulaciju) 21. 1. 1916. ali je ostala u ratnom stanju do stupanja na snagu Versajskog mirovnog ugovora (potpisan 28. 6. 1919, stupio na snagu 10. 1. 1920).⁴⁹

Normalno je da se naknadno zaključi ugovor o miru i njime urede sva relevantna pitanja.

Pa ipak, nije uvek tako. U prošlosti su često vojskovođe sa obe strane bile istovremeno i vladari svojih država. Predaja (kapitulacija) jednog drugome najčešće se poklapala sa mirovnim ugovorom - uslovi kapitulacije bili su ujedno uslovi sporazuma o miru.

Ako ne dođe do potpisivanja mirovnog ugovora, ratno stanje obično prestaje na neki drugi način - deklaracijom, posebnim sporazumom i slično.

Iako je u principu moguće zamisliti i situaciju u kojoj bi se odnosi posle kapitulacije normalizovali spontano, „sami od sebe“, bez nekog formalnog akta, to bi bio samo redak izuzetak, neprimeren vremenu u kome živimo. Zapravo čak i tada najvažniji međusobni odnosi morali bi pre ili kasnije biti regulisani odgovarajućim ugovorima.

⁴⁹ Vučinić Z. 2006, 132.

Glava II

RATNA ŠTETA I REPARACIJE

Svaki rat prate ljudske žrtve, razaranja i drugi gubici. S tim u vezi, postavlja se pitanje ratne štete i njene nadoknade (obeštećenja, odštete) odnosno reparacija.⁵⁰

I. RATNA ŠTETA

Ratna šteta je naziv za svu neposrednu i posrednu imovinsku i neimovinsku štetu koju je pretrpela neka država usled rata.⁵¹

To obuhvata: 1) gubitke ljudskih života, povrede telesnog integriteta i zdravlja ljudi, njihove slobode i časti; 2) uništenje ili oštećenje državne imovine; 3) gubitak nacionalnog dohotka; 4) gubitak nacionalnog bogatstva; 5) štetu učinjenu pokretnoj i nepokretnoj imovini fizičkih i pravnih lica; 6) uništenje ili oštećenje kulturnih spomenika; 7) štetu pričinjenu životnoj sredini i dr.

Primeru radi, samo mala Srbija izgubila je u Prvom svetskom ratu 1.247.436. svojih stanovnika što je 28% ukupnog predratnog stanovništva odnosno 53% reproduktivnog stanovništva (onog između 15 i 55 godina). Vojni gubici bili su 402.435, a ostalo (845.001) su civilni. Uz to, rat je Srbiji ostavio i 114.000 vojnih i 150.000 civilnih invalida.⁵² O uništenju i pljački kulturne baštine, materijalnih dobara itd. ne treba ni govoriti.

Pobeda u ratu otvara mogućnost da se od poraženog zahteva naknada ratne štete (ratna odšteta odn. reparacije).

II. RATNA ODŠTETA

Ratna odšteta ili reparacije⁵³ je naziv za obeštećenje koje pobednik ima pravo da zahteva od poraženog za štetu i gubitke koje je pretrpeo zbog rata. Po pravilu, utvrđuje se mirovnim ugovorom i plaća u novcu, mada može podrazumevati i druga davanja.

⁵⁰ O ovim pitanjima više: Nikolajević B. 1956; Obradović K. 1997, 352-366; Mihailović N., Petrović Z. 1998; Đorđević S. 1999, 331-353; Buxbaum R. M. 2005, 314-346; Evans C. 2012; Sullo P., Wyatt J. 2014; Lopičić-Jančić J. Đ. 2017, 365-379.

⁵¹ Primeru radi, pregled ratnih gubitaka (mrtvi, umrli od bolesti, ranjeni, zarobljeni) i izdataka i ratne štete najvažnijih učesnika Prvog svetskog rata, vidu u: Nikolajević B. 1956, 75-77.

⁵² *Ibid.*, 76.

⁵³ Nlat. *reparatio*, opravka, popravka, od *reparare*, popraviti, obeštetiti.

U prošlosti pobjednik je ratnu odštetu zahtevao oslanjajući se na svoj trijumf i snagu oružja i rukovodeći se svojim potrebama, procenama i motivima, kao što su sopstveno bogaćenje, prebacivanje na pobjeđenog troškova rata i slično.

Tako je npr. 439. pre n. e. Samos, izgubivši rat protiv Atine, morao da joj plati i troškove opsade.

Na isti način, izgubivši Drugi punski rat (218–201. pre n. e.) Kartagina je, kao jedan od uslova mira, morala da pristane da u roku od 10 godina Rimu plati ogromnu sumu (10.000 talanata) na ime ratne odštete.

Kada je reč o primerima iz nešto bliže prošlosti, mirom iz Knereda (1613) Švedska se obavezala da Danskoj, u roku od 6 godina isplati naknadu ratnih troškova u iznosu od milion talira, Nankiškim ugovorom (1842) Velika Britanija je primorala Kinu da joj plati 21 milion dolara, Sanstefanskim ugovorom (1878) Turska se obavezala da Rusiji plati 1,4 miliona rubalja, mirovnim ugovorom kojim je završen kratkotrajni grčko-turski rat (1897) Grčka je prihvatila da plati Turskoj 4 miliona turskih funti, itd.

Pri tome pobjednik nije bio u obavezi da posebno obrazlaže zašto traži da mu se plati određeni iznos - dovoljno je bilo da je nadmoćan i da istakne takav zahtev kao uslov za prestanak rata.

Tako shvaćena, ratna odšteta naročito se razvila u XVII-XIX v. i, što je karakteristično, pošto se svodila na diskreciono pravo pobjednika da sam odredi visinu odštete, neretko je podrazumevala plaćanje znatno većeg iznosa od stvarno pretrpljene štete.

Jedan od najpoznatijih primera te vrste je ugovor o miru kojim je završen francusko-pruski rat (1870-1871). Njime je Francuskoj nametnuto da plati za to vreme neverovatno veliki iznos od preko 5 milijardi zlatnih franaka (oko 10 milijardi američkih dolara) što je daleko prevazilazilo troškove koje je u ratu imala Pruska. Mada je prvobitno izjavila da nije u stanju da plati toliko (kao realan ponudila je iznos od 1,5 milijardi) francuska vlada je popustila kada joj je pruski kancelar Oto fon Bizmark (*Otto Eduard Leopold von Bismarck-Schönhausen*) poručio da je Francuska najbogatija zemlja Evrope i zapretio da će Pruska okupirati čitavu Francusku i postarati se da sama izvuče tih 5 milijardi. Premda prekomerno visok, čitav iznos bio je plaćen već 1873, dve godine pre isteka ugovorenog roka.

Ipak, praksa nije bila jedinstvena. Mnogi ratovi su prestali i mirovni ugovori potpisani, a da uopšte nije bila predviđena ratna odšteta koju bi poraženi bio dužan da plati.

Smatra se da je između 1792. i 1914. zaključeno 226 ugovora o miru od kojih je samo 35 sadržalo odredbe o raznim oblicima odštete. Između ostalog, na samom početku XX v. zaključen je niz mirovnih ugovora koji nisu predviđali obavezu poraženog da plati ratnu štetu. Tako npr. ugovori o miru kojima su završeni rusko-japanski rat (1904-1905), Prvi balkanski rat (1912-1913) i Drugi balkanski rat (1913) nisu predviđali takvu obavezu poraženih strana - Rusije, odnosno Turske i Bugarske.

Razlozi koji su doveli do toga bili su različiti.

Ponekad pobjednik nije tražio odštetu zato što se već namirio na drugi način (obično preko ratnog plena ili aneksijom određene teritorije).

U drugim slučajevima bio je zadovoljan što je ostvario svoje ciljeve i nije želeo da rizikuje nastavak i moguću eskalaciju rata, posebno onda kada je i sam bio iscrpljen ili je druga strana, mada u tom trenutku poražena, i dalje predstavljala ozbiljnog protivnika.

Po prirodi stvari ratnu odštetu mogao je da nametne samo onaj ko je ubedljivo pobedio u ratu, posebno onda kada je drugu stranu doveo do bezuslovne kapitulacije. Naprotiv, ako je njegova pobjeda bila tesna, a protivnik mada poražen i dalje moćan, pobjednik se u mnogim slučajevima morao zadovoljiti time što je dobio određene ustupke i truditi se da ohrabri drugu stranu da pristane na zaključenje mira (koji je za njega kao pobjednika svakako povoljan) a ne da je postavljanjem za nju neprihvatljivih uslova (među njima i zahteva za plaćanje velike ratne odštete) podstakne da nastavi rat.

Na prelasku u XX v. nastoji se da se ustanova ratne odštete moralno, pa i pravno obrazloži i opravda, a sa druge strane, da se uvedu određene granice koje bi sprečile samovolju pobjednika odnosno ne bi mu dozvolile da traži više od stvarno pretrpljene štete.

U nastojanju da se za nju nađe objašnjenje i opravdanje, ratna odšteta počinje da se shvata kao sankcija zbog kršenja pravila ratnog prava, a posle Prvog svetskog rata i kao sankcija međunarodnog prava zbog vođenja agresorskog rata,⁵⁴ kao sankcija zbog kršenja pravila ratnog i humanitarnog prava, a takođe i kao preventivna mera radi smanjenja ratnog potencijala agresora (da bi se onemogućio da u dogledno vreme počne novi rat).⁵⁵

Tako je posle Prvog svetskog rata osnov da se od poraženih Centralnih sila zahteva plaćanje ratne odštete nađen u nekoliko argumenata: 1) činjenici da ove države nisu ni pokušale da sporna pitanja reše mirnim putem, na neki od načina predviđenih Haškom konvencijom o mirnom rešavanju sporova (1907); 2) u bezobzirnom kršenju međunarodnog prava, a posebno relevantnih ugovora (povreda garantovane neutralnosti Belgije od strane Nemačke, napad Bugarske na Srbiju bez objave rata itd.); 3) u bezobzirnom vođenju rata, kršenjem pravila međunarodnog ratnog prava (posebno Haške konvencije o zakonima i običajima rata na kopnu, 1907).

Odredba iz čl. 3. Haške konvencije o zakonima i običajima rata na kopnu (IV haška konvencija, 1907) precizira: „Zaraćena strana koja prekrši odredbe pomenutog pravilnika (Pravilnika o zakonima i običajima rata na kopnu, pridodatog uz Konvenciju – prim. B.K.) biće obavezna na plaćanje odštete, ako je potrebno. Ona će biti odgovorna za sva dela koja počine lica koja pripadaju njenim oružanim snagama“.

⁵⁴ Rata započetog bez prethodnog pokušaja mirnog rešenja spora, kako je to bilo predviđeno Haškom konvencijom o mirnom rešavanju sporova (1898. i 1907).

⁵⁵ Lopičić-Jančić J. Đ. 2016, 179-199.

Drugi problem, pitanje ograničenja samovolje pobjednika, rešen je tako što je u XX v. razvijen novi pristup, poznat kao reparacije u užem smislu.

Činjenica da su usled porasta veličine armija i naglog razvoja ratne tehnike ratovi postali mnogo smrtonosniji i razorniji (a time i ratna šteta veća nego ikada pre); širenje naprednih ideja o potrebi mirnog rešavanja međunarodnih sporova, ograničavanja prava na rat i smanjenja patnji koje on izaziva; razvoj prvih kodifikacija međunarodnog ratnog prava i neki drugi faktori, dovode do prihvatanja stava da je svrha reparacija obeštećenje pobjednika za štetu koju je stvarno pretrpeo, a ne i davanje preko toga.

Ide se i korak dalje, u smislu da se uvažavaju vrlo jasni praktični razlozi. Reparacije se pretvaraju u nastojanje da se postigne što veći stepen obeštećenja, da se nadoknadi što je veći mogući deo štete, ali ne i čitava šteta, jer je to nerealno. Ovo rešenje predviđeno je ugovorima o miru i drugim sporazumima zaključenim posle Prvog i Drugog svetskog rata.

Takav stav posledica je uvažavanja stvarnosti. Što su veće žrtve i razaranja koje je pretrpela država koja ima pravo na odštetu i što je više takvih država (članica pobjedničkog saveza) veći je i ukupan iznos štete. Sa druge strane, što su veće žrtve i razaranja strane koja je izgubila u ratu i treba da plati štetu, to su manje njene objektivne mogućnosti da tu obavezu izvrši – zato što je i sama veoma osiromašena, što i sama treba da obezbedi preživljavanje sopstvenog stanovništva i pokrene proces obnove. Ovo tim pre ako je država koja duguje odštetu istovremeno ratovala protiv nekoliko država, pa samim tim svima treba da nadoknadi štetu.

Stoga je u naše vreme dominantna praksa da se prvo objektivno utvrdi ukupan iznos ratne štete, a zatim mirovnim ugovorima precizira mnogo manji iznos koji strana koja je izgubila rat treba da plati na ime reparacija.

Primera radi, Državna reparaciona komisija Vlade Jugoslavije procenila je ukupnu štetu koju je Jugoslavija pretrpela u Drugom svetskom ratu na približno 46,9 milijardi američkih dolara, od čega je (u zaokruženim iznosima) na Nemačku otpalo 35,86 milijardi, Italiju – 10 milijardi, Bugarsku – 650 miliona i Mađarsku – 542 miliona dolara.

Međutim, mirovnim ugovorima iz 1947, sa Italijom, Mađarskom i Bugarskom, predviđeno je da Italija na ime ratne štete treba da plati Jugoslaviji samo 125 miliona, Mađarska – 50 miliona, a Bugarska – 25 miliona dolara, što je višestruko (u slučaju Mađarske oko 11 puta, Bugarske 26, a Italije čak 80 puta) manje od procenjene štete.

Pitanje ratne odštete konačno je rešeno dvostranim ugovorima Jugoslavije sa Italijom (1954) i Mađarskom (1956). Sa Bugarskom je zaključen Ugovor o prijateljstvu, saradnji i uzajamnoj pomoći (1947) kojim se Jugoslavija odrekla reparacija.⁵⁶

⁵⁶ Tačnije, u toku pregovora na konferenciju na Bledu za zaključenje pomenutog ugovora i drugih bilateralnih sporazuma između FNR Jugoslavije i NR Bugarske, vlada FNRJ je u protokolu konferencije izjavila da se odriče ratne odštete u iznosu od 25 miliona američkih dolara, koliko je po ugovoru o miru trebala da Jugoslaviji plati Bugarska.

U tač. 7. Protokola o rešenjima istorijske konferencije delegacija Vlada FNRJ i NR Bugarske (Bled, 30. i 31. jul i 1. avgust 1947) čitamo: "Da se objavi specijalna deklaracija o bratskom gestu kojim se

Zbog Hladnog rata mirovni ugovor s Nemačkom nikada nije zaključen, te nikada nije na pravi način utvrđen ukupan iznos ratne odštete koji je dužna da plati Jugoslaviji i drugim zemljama. Međutim, Jugoslavija je demontiranjem nemačkih fabrika i postrojenja i njihovim prenosom dobila na ime reparacija nešto manje od 35,8 miliona dolara (hiljaditi deo procenjene ratne štete) a još oko 8 miliona nemačkih maraka je isplaćeno jugoslovenskim državljanima koji su za vreme rata bili žrtve medicinskih eksperimenata.

Kao i u mnogim drugim slučajevima na isplatu nemačkih reparacija uticala su politička zbivanja. Nemačka je posle 1953. otezala sa isplatom duga, a zatim je 1957. sledeći tzv. Halštajnovu doktrinu,⁵⁷ prekinula diplomatske odnose sa Jugoslavijom zbog toga što je ova priznala Istočnu Nemačku. U narednoj deceniji, u situaciji kada Zapadna Nemačka sve više ekonomski i politički jača, između nje i Jugoslavije nema diplomatskih odnosa (obnovljeni su tek 1968. g.) a protiče sve više vremena od završetka Drugog svetskog rata, pitanje nemačkog duga se postikuje u drugi plan.

U vezi sa nemačkim reparacijama Jugoslaviji, onome što je zaista isplaćeno odn. na drugi način namireno po tom osnovu, obično se dodaje i kredit u iznosu od 700 miliona nemačkih maraka koji je Nemačka 1974. g. Sporazumom o odobravanju pomoći u kapitalu, poznatim i kao Sporazum Tito-Brant, odobrila Jugoslaviji pod vrlo povoljnim uslovima - 30 godina otplate, grejs period od 10 godina i kamata od samo 2%.⁵⁸ Ipak, niti se taj sporazum odnosi na reparacije, niti se one u njemu uopšte pominju. Čak i da ostavimo to po strani, kredit, kao aranžman koji predstavlja teretni posao (podrazumeva vraćanje zajma i plaćanje kamate) ma koliko bio povoljan, ne može se smatrati vidom ratne odštete. Sa druge strane, tek do 1990. g., javnost je saznala da je sklapajući pomenuti sporazum tadašnja jugoslovenska vlada, na čelu sa predsednikom Josipom Brozom Titom, pristala na zahtev Nemačke kao uslov za odobrenje kredita, da uz Sporazum potpiše i aneks kojim obećava da više neće otvarati pitanje nemačkog duga na ime reparacija za žrtve nacističkog progona tj. da u tom delu oprašta ratnu odštetu. Međutim, to nije i jedina šteta koja nije plaćena - postoji npr. i materijalna šteta koju su nemačke okupacione vlasti pričinile jugoslovenskim građanima, a koja nije u vezi sa progonima).

vlada Federativne Narodne Republike Jugoslavije, nadahnuta već stvorenim bratstvom naroda Jugoslavije i bugarskog naroda, isprobanim u borbi protiv zajedničkog nepatelja, da bi olakšala privredni napredak bratske Republike Bugarske, imajući u vidu naročito tesnu privrednu saradnju i usklađivanje privrednih planova obe zemlje – odriče, a u ime naroda Jugoslavije, reparacija koje su joj određene, a u iznosu od 25 miliona dolara, po mirovnom ugovoru sa Bugarskom”. Tekst iz: Stojković M. 1998, tom III, 136-138.

⁵⁷ Nazvana po nemačkom profesoru i diplomati Valteru Halštajnu (*Walter Hallstein*) na čiji predlog je Zapadna Nemačka 1955. proglasila da će prekinuti diplomatske odnose sa svim državama koje budu priznale vladu Istočne Nemačke. I zaista, prekinula je diplomatske odnose prvo sa Jugoslavijom (1957) a zatim i nekim drugim zemljama, mada ne i sa SSSR (to je objašnjeno time da je reč o jednoj od četiri sile koje su odgovorne za Nemačku kao celinu). Kasnije je počela da uvažava realnost, pa je 1967. odn. 1968. obnovila diplomatske odnose sa Rumunijom i Jugoslavijom, a 1969. odustala od prakse prekida diplomatskih odnosa sa državama koje su priznale Istočnu Nemačku. Ipak, doktrina je definitivno napuštena tek 1972. posle potpisivanja ugovora između Zapadne i Istočne Nemačke, kojim su one priznale jedna drugu.

⁵⁸ Sporazum je postignut 10. 12. 1974, a već 26. 12. 1974. ratifikovan od strane Saveznog veća Skupštine SFR Jugoslavije, na 7. sednici, pod takom 16. dnevnog reda, Zakonom o ratifikaciji Sporazuma između SIV SFRJ i Vlade SR Nemačke o odobravanju pomoći u kapitalu. Učajevo P. 2014.

U tom smislu, mada načelno ostaju razlozi zbog kojih se uvode reparacije (nadoknada pričinjene ratne štete, kazna zbog kršenja međunarodnog prava a posebno ratnog i humanitarnog prava, slabljenje ratnog potencijala agresora) ispostavlja se da se u praksi ni stvarna ratna šteta ne nadoknađuje u punom obimu.

Zapravo može se zapaziti jedan uslovno rečeno paradoks – ratovi izazivaju sve veću ljudsku i materijalnu štetu, ali je udeo obeštećenja u odnosu na stvarnu pretrpljenu štetu sve manji.

Pored toga, i posle Drugog svetskog rata ima primera da su oružani sukobi završeni bez utvrđivanja reparacija. To je naročito slučaj sa onim sukobima, a takvih je sve više, koji su okončani uspostavljanjem *de facto* mira ili na neki drugi način bez potpisivanja ugovora o miru.

Primeri su rat u Koreji (1950-1953), invazija SAD na Grenadu (1981), NATO agresija na Jugoslaviju (1999), rusko-gruzijski rat (2008), rat u Iraku (2003-2011), azerbejdžansko-jermenski sukob (2020) itd.

Posebno pitanje je naknada štete koju je pretrpelo civilno stanovništvo. Tu postoji više situacija u zavisnosti od toga o čijim državljanima je reč – sopstvenim, neprijateljskim ili neutralnim.

Prema međunarodnom pravu države nisu dužne da svojim državljanima naknade štetu koju su pretrpeli u vezi sa ratom. Ipak, one to u skladu sa svojim zakonodavstvom mogu učiniti i ponekad čine (to su tzv. unutrašnje reparacije).

Pitanje obeštećenja neprijateljskih državljana obično se rešava tako što se ova šteta uključuje u ukupnu pričinjenu štetu odnosno odštetu koju je poražena država dužna da plati pobedniku na osnovu ugovora o miru.

U pogledu štete koju su pretrpeli neutralni državljani, važi pravilo da je strana u sukobu dužna da nadoknadi štetu koja je nastala uz povredu međunarodnog prava (pljačkom, bombardovanjem teritorije neutralne države, nezakonitim potapanjem neutralnih brodova, nezakonitom plenidbom neutralnih brodova i vazduhoplova i slično) dok je pitanje obaveznosti naknade štete pričinjene neutralnim državljanima aktima koji su u skladu s međunarodnim pravom i dalje sporno i u teoriji i u praksi.⁵⁹

⁵⁹ Nešto više: Gillard E.-C. 2003, 529-552; Mazzeschi R. P. 2003, 339-347.

III. NAČINI OBEŠTEĆENJA

Reparacije se po pravilu plaćaju u novcu.

Ipak, zavisno od slučaja, one mogu podrazumevati i/ili nešto drugo, kao na primer:

- povraćaj u pređašnje stanje: izgradnja porušenih odnosno opravka oštećenih mostova, puteva, aerodroma i drugih objekata; vraćanje oduzetih dobara i slično;
- demontiranje i odnošenje fabrika i industrijskih postrojenja;
- oduzimanje brodova, vozova i drugih transportnih sredstava;
- oduzimanje imovine koja se nalazi u inostranstvu;
- razna davanja: isporuke poljoprivrednih proizvoda, nafte, gasa, uglja, drvne građe i slično;
- . upotrebu radne snage; i dr.

Vrste obeštećenja, načini, dinamika plaćanja, iznosi i druga relevantna pitanja preciziraju se ugovorima o miru.

Tako npr. Versajskim mirovnim ugovorom (1919) zaključenim s poraženom Nemačkom posle Prvog svetskog rata, u čl. 231. utvrđeno je:

„Vlade savezničke i udružene izjavljuju, a Nemačka priznaje da su Nemačka i njeni saveznici odgovorni, jer su ih počinili, za sve gubitke i štete koje su pretrpeli Vlade savezničke i udružene i njihovi pripadnici usled rata, koji im je nametnut napadom Nemačke i njenih saveznika“.⁶⁰

S tim u vezi, u Dodatku I precizirane su u 10 tačaka štete koje je Nemačka dužna da nadoknadi tj. plati.

Konkretno:

- štete pričinjene građanima, njihovoj ličnosti ili njihovom životu i onima koji su ih nadživeli;
- štete žrtvama svireposti, nasilja i rđavog postupanja;
- štete žrtvama za zdravlje, sposobnost za rad i čast;
- štete pričinjene ratnim zarobljenicima;
- penzije ili naknade iste prirode vojnim žrtvama rata;
- izdržavanje ratnih zarobljenika i njihovih porodica;
- nadoknade za novčano izdržavanje porodicama i drugim licima koja su bila na teretu mobilizacije ili svih onih koji su služili u vojsci;
- štete pričinjene civilima koji su od strane Nemačke ili njenih saveznika bila prisiljeni da rade bez pravične naknade;
- štete prema imovini neposredno prouzrokovane usled neprijateljstva ili ma kakve ratne operacije;
- štete građanskog stanovništva usled novčanih globljenja.

⁶⁰ Više o problemu nemačkih reparacija posle Prvog svetskog rata: Marks S. 1978, 231-255.

Slične odredbe sadržali su i mirovni ugovori sa ostalim poraženim silama – Austrijom, Mađarskom, Bugarskom i Turskom.

Ipak, u praksi se prilikom izvršenja nemačkih i drugih reparacija u gotovo svim slučajevima odstupalo, da bi se nakon dolaska Adolfa Hitlera na vlast (1933) i odustalo.

Tokom Drugog svetskog rata vođe antihitlerovske koalicije su Krimskom deklaracijom (1945) utvrdile da sve države žrtve fašističke agresije treba da budu obeštećene, te da je Nemačka dužna da plati reparacije u naturi (u pogledu Nemačke odustalo se od reparacija u novcu) u tri vida:

- a) oduzimanjem od njenog nacionalnog bogatstva (fabrički uređaji, mašine, alatke, brodovi, vozni park itd.);
- b) godišnjim isporukama robe iz tekuće proizvodnje i
- c) upotrebom radne snage.

Ove odluke potvrđene su i razrađene aktima Potsdamske konferencije (1945)⁶¹ i drugim dokumentima.⁶²

U pogledu Nemačke, Potsdamskim sporazumom utvrđeno je da je ona dužna „da u najvećoj mogućoj meri nadoknadi gubitke i patnje koje je prouzrokovala“, te da reparacije, čiji je cilj ekonomsko razoružanje kao sankcija i kao preventivna mera prema ovoj neprijateljskoj zemlji, treba da budu izvršene u naturi (demontaža i odnošenje osnovnih industrijskih postrojenja), radnoj snazi i nadoknadi iz tekuće proizvodnje (hrane, uglja, cinka, građevinskog drveta, grnčarskih proizvoda i dr.).

Rešenje slično onom koje je usvojeno za Nemačku primenjeno je i na Austriju.

Kada je reč o ostalim evropskim saveznicima Nemačke (Italija, Mađarska, Bugarska, Rumunija i Finska) pitanje reparacija rešeno je pojedinačno, ugovorom o miru sa svakom od tih država, uz uzimanje u obzir njihovog stvarnog učešća u Drugom svetskom ratu na neprijateljskoj strani.

Što se tiče Japana, ugovorom o miru sa njim (1951) predviđeno je da on treba da plati reparacije savezničkim silama za štetu i patnju koju je prouzrokovao tokom rata, ali je ukazano da njegovi izvori za sada nisu dovoljni za izvršenje potpune reparacije za svu štetu i izvršenje ostalih obaveza.

Slično onome što se dogodilo posle Prvog svetskog rata, i reparacije posle Drugog svetskog rata izvršene su samo delom – demontiranjem neprijateljskih industrijskih

⁶¹ Saveznička konferencija SAD, SSSR i Velike Britanije održana između 17. jula i 2. avgusta 1945. u dvorcu Cecilienhof (*Cecilienhof*) kod Potsdama, nedaleko od Berlina. Na njoj se raspravljalo o pitanjima koja su iskrsla u vezi sa završetkom Drugog svetskog rata u Evropi. Između ostalog, utvrđeni su principi na kojima će počivati saveznička okupacija Nemačke; preduzete su mere za pripremu mirovnih ugovora s Italijom, Bugarskom, Rumunijom, Mađarskom i Finskom; raspravljalo se o pitanjima koja su se ticala Austrije, nemačke flote, reparacija, kažnjavanja ratnih zločinaca, promene međunarodnog režima Bosfora i Dardanela, preseljenja Nemaca iz Čehoslovačke, Poljske i Mađarske i dr. Odluke konferencije objavljene su kao Saopštenje o Berlinskoj konferenciji triju država.

⁶² Detaljno o problemu reparacija posle Drugog svetskog rata, utvrđenim rešenjima i njihovoj primeni u praksi: Nikolajević B. 1956, 121-318.

postrojenja, a delimično i oduzimanjem neprijateljske imovine i novčanim davanjima.⁶³ Jedan od razloga bio je Hladni rat, koji je onemogućio zaključenje ugovora o miru s Nemačkom i olakšao toj zemlji da odloži ili čak izbegne deo svojih obaveza.

Između ostalog, mada je Planom o reparacijama u nivou posleratne nemačke industrije (1946) bilo predviđeno da u Nemačkoj bude demontirano 1.800 fabrika, njihov broj je posle 3 godine sveden na samo 667.

U praksi su neke reparacije delom oprostene ili su ih se pobedničke države koje su imale pravo na njih odrekle.

Tako se npr. tadašnja Federativna Narodna Republika Jugoslavija odrekla ratne štete od 25 miliona dolara koju joj je dugovala Bugarska. Razlozi su bili političke prirode – ideološko shvatanje o podeli sveta na dva suprotstavljena bloka (kapitalistički i socijalistički, koji se upravo stvarao) i potrebi da se članice socijalističkog bloka udruže i međusobno pomažu, a posebno želja da se Jugoslavija i Bugarska, što više zbliže, prevaziđu sukobe i nesporazume; uzimanje u obzir činjenice da su na molbu novog bugarskog rukovodstva bugarske jedinice posle 9. 9. 1944. učestvovala u završnim fazama oslobađanja Jugoslavije; verovanje koje je tada postojalo da će se dve države brzo udružiti u Balkansku Federaciju koja će ujediniti Balkan, a u koju bi pored Jugoslavije i Bugarske trebalo da uđu i Albanija, Rumunija i severni deo Grčke.

U nekim slučajevima iznosi ratne štete su nadoknađeni ugovorima o ekonomskoj saradnji, pomoći u investicijama i slično.

Tako je npr. Japan regulisao svoje obaveze prema nekim azijskim zemljama. Već je pomenuto da je Nemačka na ime dela reparacija dala Jugoslaviji 1974. g. povoljan kredit.

Od svih u Drugom svetskom ratu poraženih zemalja, jedino je Finska u celosti izmirila svoje obaveze po reparacijama.

U savremenoj praksi, bilo je primera da se reparacije ne utvrđuju ugovorom o miru, već jednostranim aktom (odlukom) nadležnog organa međunarodne organizacije.

Konkretno, Savet bezbednosti UN je u nekim slučajevima odredio reparacije koje su države označene kao agresori bile dužne da plate žrtvama agresije.

Tako je Rezolucijom 290 (1970) zahtevao da Portugal nadoknadi Republici Gvineji štetu prozrokovanu napadom i invazijom, a rezolucijama 678 (1990) i 686 (1991) i 687 (1991) utvrdio je odgovornost Iraka zbog agresije na Kuvajt i ustanovio osnove za nadoknadu ratne štete, na osnovu čega je odgovarajuća rešenja precizirao Upravni savet Kompenzacione komisije UN.⁶⁴

⁶³ Premda nisu bila predviđena u pogledu Nemačke, novčana davanja su kao vid reparacija bila utvrđena u odnosu na neke druge poražene zemlje.

⁶⁴ Više: Gattini A. 2002, 161-181; Feighery T. J., Gibson C. S., Rajah T. M. 2015.

Odmah nakon pobeđe koalicioni snaga nad Irakom u Zalivskom ratu (1991) Savet bezbednosti UN je Rezolucijom 687 (1991) usvojenom 3. 4 1991. proglasio Irak odgovornim za svu finansijsku štetu izazvanu iračkom invazijom na Kuvajt 1990. godine. Stvorena je Kompenzaciona komisija UN (engl, *United Nations Compensation Commission*) kao pomoćni organ Saveta bezbednosti, sa sedištem u Ženevi. Njena nadležnost obuhvatila je razmatranje pretenzija, odobravanje i isplatu kompenzacija za gubitke i štetu pričinjenu agresijom Iraka na Kuvajt 1990. g. i kasnijom nezakonitom sedmomesečnom okupacijom Kuvajta (od 2. 8. 1990. do 2. 3. 1991). Pri Komisiji je stvoren poseban Fond (Fond Kompenzacione komisije). Komisija i Fond osnovani su Rezolucijom Saveta bezbednosti br. 692 od 20. 5. 1991.⁶⁵

Komisija je stvorena kao višenacionalno telo, na čelu sa Upravnim savetom, sa zaduženjem da utvrdi kriterijume, pravila i postupke za postupanje po zahtevima za naknadu štete. Posao ocene podnetih zahteva završila je 2005. g., tako što je od 2,7 miliona zahteva za naknadu štete po raznim osnovima kojima je traženo ukupno 352,5 milijarde američkih dolara, priznala nešto više od 1,5 miliona zahteva i ukupno potraživanje od 52,4 milijarde dolara za štetu pričinjenu pojedincima, preduzećima, vladinim organizacijama i drugim subjektima.

Kada je reč o Fondu, to je zapravo poseban račun na koji se saglasno Rezoluciji Saveta bezbednosti 692 (1991) uplaćuju sredstva od prodaje iračke nafte. Po Rezoluciji uplaćivalo se 30% tih sredstava, ali su zatim, u vezi sa objektivnom nemogućnošću Iraka da zbog građanskog rata namiruje svoje obaveze, ti procenti drastično smanjeni. U aprilu 2021. vlada Iraka izjavila je da je na ime reparacija isplatila preko Kompenzacione komisije 50,7 milijardi dolara te da će preostali deo duga od 1,7 milijarde dolara namiriti do kraja 2021. godine.

Prema Kompenzacionoj komisiji UN, januara 2022. godine Irak je platio poslednji deo duga, čime je isplatio predviđenih 52,4 milijarde dolara i namirio svih 1,5 miliona onih čiji su zahtevi priznati kao osnovani.⁶⁶

Ovaj slučaj je specifičan i zato što se kao korisnik reparacija ne javlja samo država koja je pretrpela štetu, već su primaoci naknade štete i druge države (između ostalog, neke od njih su tražile da im se nadoknadi ekološka šteta) pa i međunarodne organizacije, preduzeća i fizička lica. Drugim rečima tu se ne radi samo o reparacijama na koje ima pravo Kuvajt, kao žrtva agresije i okupacije, već i o potraživanjima drugih subjekata, među njima i trećih država. Isplate po ovom mehanizmu počele su tek 1995. godine.⁶⁷

⁶⁵ *Resolution 692 (1991) of 20 May 1991*, United Nations, [https://undocs.org/S/RES/692\(1991\)](https://undocs.org/S/RES/692(1991)). Rezolucija je usvojena sa 14 glasova "za", bez ijednog "protv", dok je jedna članica Saveta bezbednosti bila uzdržana (Kuba).

⁶⁶ United Nations Compensation Commission, <https://uncc.ch/>.

⁶⁷ Više o Komisiji i njenom radu na njenom Internet sajtu: The United Nations Compensation Commission, <https://web.archive.org/web/20071219191932/http://www2.unog.ch/uncc/>; Morrison R. J. 1992, 385-399; Zedalis R. J. 1993, 333-350; Caron D. D., Morris B. 2002, 183-199; Payne C., Sand P. 2011; Feighery T. J., Gibson C. S., Rajah T. M., 2015; Sandoval C., Puttick M. 2017.

Deo osmi

**NEMEĐUNARODNI
ORUŽANI SUKOBI
(GRAĐANSKI RATOVI)**

Glava I

NEMEĐUNARODNI ORUŽANI SUKOBI

I. POJAM NEMEĐUNARODNOG ORUŽANOG SUKOBA

O razlici između međunarodnih i nemeđunarodnih (unutrašnjih, građanskih) oružanih sukoba već je bilo reči.

Definicija nemeđunarodnog sukoba sadržana je u čl. 1/1 Dopunskog protokola uz Ženevske konvencije od 12. avgusta 1949. o zaštiti žrtava rata nemeđunarodnih sukoba (Dopunskog protokola II iz 1977. uz Ženevske konvencije o zaštiti žrtava rata).

Tu je precizirano da će se Protokol, koji već u svom nazivu jasno ukazuje da se odnosi na nemeđunarodne sukobe, primenjivati na one oružane sukobe:

“koji se odvijaju na teritoriji visoke strane ugovornice između njenih oružanih snaga i otpadničkih oružanih snaga ili drugih organizovanih naoružanih grupa koje, pod odgovornom komandom, vrše takvu kontrolu nad delom njene teritorije koja im omogućava da vode neprekidne i usklađene vojne operacije i da primenjuju ovaj protokol.”

Odredbom iz čl. 1/2 precizirano je:

“Ovaj protokol se neće primenjivati na situacije unutrašnjih nemira i zategnutosti, kao što su pobune, izolovani i sporadični akti nasilja i ostali akti slične prirode jer to nisu oružani sukobi.”

S pravom se primećuje da se iz navedenih formulacija jasno vidi da se Protokol odnosi samo na oružane sukobe građanskog karaktera tj. građanske ratove, pri čemu je odredio njihove konstitutivne elemente, a to su:

1) da se takvi ratovi vode između legalnih i otpadničkih oružanih snaga ili drugih naoružanih grupa;

2) da su otpadničke snage i naoružane grupe organizovane i da se nalaze pod odgovornom vlašću i kontrolom;

3) da ove snage i grupe vrše kontrolu nad delom državne teritorije koja im omogućava da vode neprekidne i usmerene (tj. usklađene) vojne operacije i da poštuju odredbe Protokola II.¹

Mi bismo dodali da su ovi zahtevi logični sami po sebi.

Pre svega, već po definiciji mora postojati oružani sukob. Takav sukob mora biti između oružanih snaga date države i nekih drugih (otpadničkih) oružanih snaga ili drugih naoružanih grupa, koje su, međutim, takođe iz iste države – bitno je da to nisu oružane

¹ Gaćinović R. 2009, 87.

snage neke druge države, jer bi se u tom slučaju radilo o međunarodnom oružanom sukobu.

Bez postojanja kontrole nad delom državne teritorije i vođenja neprekidnih i usmerenih operacija nema rata – u najboljem slučaju moglo bi se raditi o nekakvim sporadičnim terorističkim i sličnim aktima, kao što su ubistva, otmice, divezije i slično. Zavisno od slučaja, ti akti mogu biti njegov deo, ali sami po sebi nipošto nisu oružani sukob.

Jedan od zahteva je i da otpadničke oružane snage i naoružane grupe moraju da kontrolišu samo deo, a ne čitavu teritoriju date države – jer bi u protivnom potpuna vlast u celoj zemlji već bila u njihovim rukama, što bi značilo da je oružani sukob izbegnut (jer su ove snage odn. grupe, premda naoružane, preuzele vlast bez krvi - npr. zato što su oružane snage države prešle na njihovu stranu, zato što su te snage bez borbe napustile državnu teritoriju i slično).

Konačno, zahtevi da su otpadničke oružane snage i naoružane grupe organizovane, da se nalaze pod odgovornom vlašću i kontrolom, i da poštuju pravila Protokola II, treba da učine jasnu razliku između njih i drugih ljudi pod oružjem, kao što su npr. terorističke grupe, oružane bande, pirati i slično.

II. NEMEĐUNARODNI I UNUTRAŠNJI ORUŽANI SUKOBI

Strogo uzev, “nemeđunarodni oružani” sukob je širi pojam od pojma “unutrašnji oružani sukob”. Ovo zato što ovaj drugi sugerise da se sukob odvija isključivo u granicama neke države, dok izraz „nemeđunarodni oružani sukob“ ostavlja prostor da se tako obuhvate i eventualni oružani sukobi koji nisu između država, ali se odvijaju i izvan granica odnosne države.

Primer bi bio takav sukob sa dovoljno moćnom terorističkom organizacijom (kakva je npr. već pominjana Islamska država) koja efektivno kontroliše određenu teritoriju, a posebno oružani sukob sa tom organizacijom u prostorima koji ne pripadaju nijednoj državi, kao što je npr. otvoreno more. Ovde se velika teroristička organizacija pominje kao specifičan subjekt koji naoko ima određene elemente države (nekakvu teritoriju, stanovništvo i vlast) ali je specifičan po tome što predstavlja kriminalnu tvorevinu, koja se održava na zločinima i zastrašivanjima.

Takođe, nemeđunarodni, mada ne nužno i strogo uzev unutrašnji, mogao bi biti i ozbiljan oružani sukob između dva ili više dovoljno snažna nedržavna entiteta, kao npr. između raznih transnacionalnih korporacija, a posebno između privatnih vojnih kompanija (misli se naročito na u principu mogući sukob između tih kompanija, a ne toliko na onaj u kome one samo rade za naručioca posla). I u takvom sukobu postavilo bi se pitanje striktnog poštovanja ratnog i humanitarnog prava odn. krivične i druge odgovornosti za njegovo kršenje.

Deo analitičara kao jednu vrstu nemeđunarodnih sukoba izdvaja i one između država i oslobođilačkih, antikolonijalnih secesionističkih i sličnih pokreta. Ovo je posebno bilo prisutno u vreme kada su se, naročito posle završetka Drugog svetskog rata, širom sveta porobljeni narodi digli na oružje da bi se oslobodili okova strane silom nametnute dominacije, diskriminacije i eksploatacije.

Insistiranje na tome da se tu radi o nemeđunarodnom sukobu imalo je jedno vreme za cilj isticanje stava da, s obzirom na to da druga sukobljena strana nije država, nema mesta primeni međunarodnog prava, jer ono uređuju odnose između država, a posebno da ne važe pravila i ograničenja iz domena ratnog i humanitarnog prava. To bi, drugim rečima, značilo da se protiv ustanika (urođenika) mogu voditi operacije bez mnogo obzira, uz preduzimanje koraka koji bi u ratu protiv neke države predstavljali ratne zločine. Takav pristup je, razume se, bio ne samo nečovečan, već i načelno pogrešan. Po opštem međunarodnom pravu, ako ispunjavaju predviđene uslove, ustanici imaju pravo da budu priznati kao ratujuća strana kao da su država, a u svakom slučaju kršenje humanitarnog prava je zabranjeno protiv bilo koga, pa i protiv njih. Pravila prava oružanih sukoba postoje ne da bi regulisala odnose između sukobljenih entiteta pa da se onda pravi nekakva gradacija među njima, već da bi se smanjile žrtve i nepotrebne patnje ljudi. Pored toga, u praksi su ustanici obično držali određene teritorije, imali podršku lokalnog stanovništva itd. tako da su, posebno u slučaju preuzimanja potpune vlasti, predstavljali u najmanju ruku neki vid tzv. kvazidržave.² Najzad, ako je u prošlosti jedno vreme indentifikovano sa međudržavnim, u naše vreme međunarodno pravo sve potpunije uređuje položaj raznih subjekata, sve do pojedinaca i grupa.

Uz uvažavanje iznetih stavova i zapažanja, stoji činjenica da se u praksi nemeđunarodni sukobi najčešće mogu poistovetiti sa unutrašnjim.

Pošto bez obzira na vrlo različite situacije koje se javljaju u stvarnom životu, suština ipak ostaje ista, a to je činjenica da se radi o oružanom sukobu (ratu) između stanovnika određene države, mi ćemo izraze *nemeđunarodni oružani sukob*, *unutrašnji oružani sukob* i *građanski rat* uglavnom koristiti kao sinonime.

U vezi sa građanskim ratovima, sa međunarodnopravnog aspekta posebno su zanimljiva dva problema: 1) priznanje ustanika i 2) primena normi međunarodnog ratnog i humanitarnog prava.

² Krivokapić B. 2017, 228-341.

Glava II

PRIZNANJE USTANIKA

Kada u nekoj državi izbije građanski rat ili drugi veliki unutrašnji sukob, može se postaviti pitanje pravnog položaja ustanika, što znači boraca protiv vlade koja je na vlasti.

Pri tome nije važno koji su njihovi neposredni motivi – ideološki, verski, socijalni ili neki drugi. Bitno je da se ne radi o običnim kriminalcima ili teroristima, već o onima koje pokreću politički razlozi, a koji uz to ispunjavaju još neke uslove.

U redovnim prilikama oni nemaju nikakav međunarodnopravni status tj. ni prava, ni obaveze prema stranim državama ili međunarodnim organizacijama.

Njihova borba je stvar unutrašnjih političkih odnosa i unutrašnjeg prava države o kojoj je reč. Ako uspeju u svojim naporima, oni preuzimaju vlast, formiraju novu vladu ili čak novu državu. Ako im to ne pođe za rukom, moraju računati s tim da će, ukoliko padnu u ruke vlasti protiv koje se bore, odgovarati u skladu sa krivičnim i drugim zakonodavstvom odnosne zemlje.

Moguće je, međutim, i da ustanici budu priznati za ratujuću (zaraćenu) stranu odnosno da samo budu priznati. Tada se njihova pozicija menja.

I. USTANICI PRIZNATI KAO RATUJUĆA STRANA

1. Uslovi za priznanje ustanika kao ratujuće strane

U prvoj polovini XIX v. javila se, a zatim postala opšte prihvaćena ustanova priznanja ustanika kao ratujuće strane.

Tako su npr. SAD i Engleska priznale 1817. i 1822. godine svojstvo zaraćene strane ustanicima u španskim kolonijama u Latinskoj Americi; Engleska je 1823. priznala to svojstvo grčkim ustanicima protiv Turske; itd.

Sa stanovišta međunarodnog prava za ovo priznanje traži se ispunjenje sledećih uslova:

- 1) da ustanici kontrolišu deo državne teritorije;
- 2) da imaju na čelu lokalnu vladu koja vrši suverena prava na teritoriji koju kontroliše;
- 3) da borbu vode organizovani odredi koji su potčinjeni vojnoj disciplini i
- 4) da poštuju pravila ratnog i humanitarnog prava.

Drugim rečima, premda strane vlade same odlučuju da li će priznati status ustanika određenim kategorijama pobunjenika, one su pri tome sa stanovišta međunarodnog prava ograničene pomenutim uslovima.

Razume se, one te uslove tačnije njihovu ispunjenost same tumače, što u praksi znači da se često oslanjaju uglavnom na svoje interese. Stoga se i događa da u istim grupama koje se bore protiv vlade koja je na vlasti u nekoj zemlji, jedne države vide ustanike odn. borce za slobodu, a druge teroriste ili čak kriminalce.

2. Ustanici i borci

Na prvi pogled, uslovi koji se traže za priznavanje ustanika kao ratujuće strane podsećaju na one koji su još članom 1/1 Haškog pravilnika o zakonima i običajima rata na kopnu (1899) i članom čl. 1/1 Haškog pravilnika o zakonima i običajima rata na kopnu (1907) predviđeni kao uslovi pod kojima se status borca priznaje ne samo pripadnicima regularne armije, već i pripadnicima milicije i dobrovoljačkih odreda.

Da podsetimo, pomenute odredbe Haških pravilnika zahtevaju od odnosnih lica: 1) da imaju na čelu ličnost odgovornu za svoje potčinjene; 2) da imaju stalan znak za razlikovanje koji se može raspoznati na rastojanju; 3) da otvoreno nose oružje; i 4) da se pri svojim operacijama pridržavaju zakona i običaja rata.

Pa ipak, ako ostavimo po strani zajednički uslov koji se svodi na poštovanje pravila ratnog i humanitarnog prava odn. zakona i običaja rata, može se приметiti da se od ustanika traži mnogo više - da kontrolišu deo državne teritorije, da imaju ne samo vojnu komandu, već lokalnu vladu (političku strukturu) koja vrši suverena prava na toj teritoriji, te da borbu vode organizovane jedinice, podvrgnute vojnoj disciplini. Sve to nije neophodno da bi nekome bio priznat status borca.

Stvar je u tome da je pojam ustanika už i u odnosu na pojam borca.

Najprostije rečeno, iz ugla međunarodnog prava borac se posmatra kao pojedinac, neko ko učestvuje u neprijateljstvima, premda možda ne kontroliše nikakvu teritoriju, nema nikakvu sopstvenu vladu itd. ali zadovoljava predviđene zahteve – potčinjen je vojnoj komandi, ima znak raspoznavanja i otvoreno nosi oružje. Sa druge strane, borac je i onaj ko se bori na tuđoj teritoriji npr. u oružanim snagama osvajača. Svrha priznavanja statusa borca je ponajviše u tome da u slučaju zarobljavanja odnosno lice (pojedinac) uživa zaštitu koja se priznaje ratnim zarobljenicima. Najzad, borac ima takav status bez posebnog priznanja, samog činjenicom da ispunjava predviđene uslove. U izvesnom smislu može se čak reći da se pretpostavlja da on ispunjava te uslove, sve dok se ne utvrdi suprotno.

Naprotiv, pominjanje ustanika podrazumeva izvesnu masovnost, nekakvu političku snagu i organizovanost itd. Ustanici se posmatraju kao deo nekog pokreta odn. kao

takav pokret u celini - uostalom zato se o njima uvek govori u množini. Druga njihova karakteristika je da se oni (ili makar ogromna većina njih) u principu bore na teritoriji na kojoj žive, protiv vlasti na toj teritoriji koja im iz nekog razloga nije po volji. Posmatrano iz ugla međunarodnog prava, priznanje ustanika kao ratujuće strane, dovodi do toga da se oni ne posmatraju kao pojedinci, pa ni kao grupa (jedinica) boraca, već kao strana u sukobu, poput neke države. Još više su politički momenat i poseban status ustanika izraženi onda kada se ustanici priznaju kao takvi, o čemu će više reći biti u nastavku. U oba slučaja je, međutim, potrebno, da ustanici budu priznati kao takvi od strane država. To priznanje se nipošto ne pretpostavlja.

3. Priznanje ustanika i njegove posledice

Priznanje ustanika mogu izvršiti kako treće države, tako i sama zakonita vlada protiv koje se oni bore.

Treće države će dati ovo priznanje naročito onda kada ustanici kontrolišu znatan deo teritorije, uživaju podršku lokalnog stanovništva, imaju ozbiljne izgleda da se domognu pobeđe i slično. Ipak, ova odluka je, razume se, uvek politički motivisana.

Najvažnija pravna posledica priznanja za države koje su ga dale ogleda se u njihovoj obavezi da ostanu neutralne u odnosu na sukob tj. da se prema zakonitoj vladi i ustanicima ponašaju na isti, neutralan način.

To je i logično samo po sebi. Strana država koje je priznala ustanike kao ratujuću stranu, zapravo im je priznala da u ograničenom obimu (u pogledu odnosa koji su striktno vezani za odnosni oružani sukob) i privremeno (dok traje taj sukob) smatra da oni imaju istu poziciju kao neka država odnosno kao oružane snage neke države. S tim u vezi, pošto strana država koja ne učestvuje u nekom sukobu ima neutralni status, to znači da i država koja je priznala ustanike mora da se pridržava obaveza koje važe za neutralnu zemlju.

Drugo rešenje jeste da se država koja daje priznanje stavi na stranu ustanika, ali tada ona i sama postaje ratujuća strana. Konačno, po logici stvari jasno je da strana država koja podržava vladu protiv koje se ustanici bore, neće priznati ustanike – protivnike svog saveznika.

Iako to na prvi pogled izgleda nelogično, ustanike može priznati i vlada protiv koje se bore. Ona će tako postupiti onda kada to opravdavaju obim sukoba, politički, vojni i drugi razlozi, a posebno onda kada želi da se oslobodi međunarodne odgovornosti za događaje na područjima pod kontrolom ustanika.

Iz tih razloga je npr. za vreme španskog građanskog rata (1936–1939) zakonita republikanska vlada priznala Frankove pobunjenike za zaraćenu stranu.

Ako su priznati kao ratujuća strana ustanici dobijaju status koji po međunarodnom pravu pripada državi koja se nalazi u ratu.

Drugim rečima, priznaje im se izvestan međunarodnopravni subjektivitet, ali samo u ograničenoj meri (vezano za sukob) i privremeno (dok traje sukob).

Konkretno, oni stiču određena prava – na legalno izvođenje ratnih operacija (oružane akcije, vršenje blokade, postavljanje morskih mina itd.), uzimanje i držanje ratnih zarobljenika, plenidbu prema trećim državama, održavanje određenih zvaničnih međunarodnih kontakata i dr.

S druge strane, oni dobijaju niz odgovornosti i obaveza, među kojima je najvažnija dužnost ustanika da poštuju međunarodno ratno i humanitarno pravo, jednako kao što su to dužne da čine države. Uz to, ustanici postaju međunarodnopravno odgovorni za događaje na teritoriji koju kontrolišu (zakonita vlada se istovremeno oslobađa te odgovornosti u pogledu pomenute teritorije).

Posebno je važno to što priznanje, naročito kada dolazi od strane vlade protiv koje se ustanici bore, znači da ustanici imaju status pripadnika legitimne ratujuće sile. Direktna posledica toga je da u slučaju da padnu u ruke vladinim snagama, moraju biti tretirani kao ratni zarobljenici, shodno pravilima međunarodnog prava o postupanju sa ratnim zarobljenicima.

Drugim rečima, oni neće biti krivično odgovorni zbog akata koji bi inače, na osnovu unutrašnjeg krivičnog zakonodavstva date države, bili kvalifikovani kao pobuna, izdaja, terorizam, banditizam, ubistvo, otmica odnosno druga teška krivična dela.

Ako ustanici nekog ubiju u borbi, to se neće smatrati krivičnim delom ubistva; ako nekoga zarobe i drže kao ratnog zarobljenika, to se neće smatrati otmicom odn. držanjem talaca; i slično.

Pitanje individualne krivične odgovornosti ustanika može se postaviti, na isti način kao u slučaju pripadnika oružanih snaga bilo koje države, samo ako su se ogrešili o pravila ratnog i humanitarnog prava odn. izvršili neki ratni zločin ili drugo međunarodno krivično delo.

Premda je o tome već bilo reči, nije naodmet još jednom ponoviti da se to da li odnosno lice zadovoljava uslove da bude smatrano borcem vezuje za konkretnu ličnost, dok priznanje ustanika kao ratujuće strane automatski povlači odgovarajuće posledice za sve učesnike ustanka.

II. PRIZNANJE USTANIKA KAO TAKVIH

Praksa poznaje i priznanje ustanika kao takvih, što znači kao posebnih subjekata međunarodnih odnosa i međunarodnog prava.

Ovo priznanje nije vezano samo za ratna dešavanja i u principu nije vremenski ograničeno.

Za razliku od priznavanja ustanika kao ratujuće strane (tj. njihovog priznavanja

kao legitimne oružane sile) ovde se radi o unapred datom priznavanju nove (ustaničke) vlade odnosno, zavisno od slučaja, o priznavanju nove države.³

Priznanje vlade je akt kojim neka država ili međunarodna organizacija izražava svoj stav da postojeću vlast u stranoj državi priznaje za zakonitog predstavnika te države u međunarodnim odnosima. To pitanje sa pokreće onda kada u nema pravno kontinuiteta između te i prethodnih vlada tj. ako je odnosna vlada došla na vlast protivno ustavnom poretku te države (revolucijom, državnim udarom itd.). Premda, strogo posmatrano, priznanje vlade predstavlja samo deklarativan akt, ono ima izvanredan politički i moralni značaj za vladu koja se priznaje. U tim okvirima, priznanje ustanika kao *de facto* nove vlade, posebno ako dolazi od dovoljno velikog broja država, među njima i velikih sila ima izuzetan politički, ali i pravni značaj.

Priznanjem države naziva se akt jednog ili više subjekata međunarodnog prava (države, grupe država, međunarodne organizacije) kojim se određena društvena organizacija na datoj teritoriji izričito (formalnom izjavom o tome) ili prećutno (uspostavljanjem diplomatskih odnosa sa njom, njenim prijemom u međunarodnu organizaciju itd.) priznaje za državu, a time i za nespornan subjekat međunarodnog prava. Nastanak nove države znači važnu promenu u međunarodnoj zajednici i odnosima koji u njoj vladaju, tako da se tokom istorije uobičajilo da se članovi međunarodne zajednice tim povodom oglašavaju i, kada smatraju da tome i ma mesta, svojim aktima izričito ili prećutno priznaju društvenu organizaciju na datoj teritoriji za državu, a time i za novog subjekta međunarodnog prava. Odluka o tome da se određena država prizna ili ne prizna može biti motivisana različitim razlozima, ali se tu najčešće radi o nekim političkim interesima.

Tako su npr. strane države ponekad priznavale ustanike odn. novu tvorevinu kao suverenu državu i onda kada je to očigledno bilo preuranjeno ili u najmanju ruku bilo sporno. Ilustrativan je slučaj Paname, kolumbijske pokrajine, čiju su nezavisnost isprovocirale, pomogle i u rekordnom roku priznale SAD. Naime, vlada SAD tražila je od Kolumbije da na večni zakup dobije zemljište sa obe strane planirane trase Panamskog kanala, s tim da za plati 10 miliona dolara i zatim plaća na ime zakupa 250.000 dolara godišnje. Kada je vlada Kolumbije to odbila, SAD su organizovale pobunu koja je dovela do toga da se od Kolumbije otcepi mala republika Panama. Ne samo da su SAD zapretile Kolumbiji da će svaki pokušaj gušenja ustanka imati za posledicu vojnu intervenciju SAD, već su odmah (3 dana od njenog proglašenja) priznale nezavisnost Paname, a posle samo 2 nedelje zaključile s njom ugovor o Kanalu.

U novijoj praksi, od njenog otcepljenja od Kipra 1983. godine, Tursku Republiku Severni Kipar kao suverenu državu priznaje samo Turska, a ne i ostali svet. Bosna i Hercegovina priznata je od strane mnogih zemalja kao suverena država 1992. godine i primljena u Ujedinjene nacije, iako je veliki deo njenog stanovništva bio protiv nezavisnosti, premda nije imala kontrolu nad skoro polovinom svoje teritorije i uprkos tome što je u njoj tada besneo građanski rat - koji je izbio upravo u vezi sa statusom te zemlje. U najnovije vreme jedan broj država, na čelu sa SAD, Velikom Britanijom, Francuskom, Nemačkom itd. priznao je nezavisnost Kosova iako je secesija te južne pokrajine Srbije izvršena uz najgrublje kršenje i unutrašnjeg prava Srbije i osnovnih principa i pravila opšteg međunarodnog prava, kao i izričitih odredbi Rezolucije Saveta bezbednosti UN 1244 (1999).⁴

³ O priznanju država i vlada: Brown P. M. 1950, 617-640; Chen T.-C. 1951, 13-130; Фельдман Д. И. 1961; Фельдман Д. И. 1965; Crawford J. 1976, 93-182; Talmon S. 1998; Naticchia C. 2005, 27-82; Worster W. T. 2009, 116-171; Lauterpacht H. 2012, 1-173; Krivokapić B., 2017, 267-277.

⁴ O priznanju država i vlada: Brown P. M. 1950, 617-640; Chen T.-C. 1951, 13-130; Фельдман Д. И. 1961; Фельдман Д. И. 1965; Crawford J. 1976, 93-182; Talmon S. 1998; Naticchia C. 2005, 27-82;

Najsvežiji primeri su Donjecka Narodna Republika (rus. *Донецкая Народная Республика*) i Luganska Narodna Republika (rus. *Луганская Народная Республика*) koje su se otcepile od Ukrajine i svaka za sebe proglasile nezavisnost 12. 5. 2014. Do sredine 2022. godine priznale su ih samo 3 članice UN (Rusija, Sirija i Severna Koreja) i jedan broj tzv. nepriznatih režima odn. kvazidržava (priznale su jedna drugu, a dobile su priznanje i od Abhazije i Južne Osetije).⁵

U slučaju priznanja ustanika kao takvih, države koje priznaju ustanike ne zauzimaju nužno neutralnu poziciju, kao kod priznanja ustanika kao ratujuće strane. Naprotiv, one najčešće daju ustanicima moralnu i političku (eventualno i drugu) podršku, a ponekad ih priznaju kao da su oni, a ne vlada protiv koje se bore, zakoniti predstavnici odnosno države.

Tako je npr. krajem marta 2011. godine, u vreme kad se sukob između režima libijskog šefa države, pukovnika Muamera Gadafija (eng. *Muammar Muhammad Abu Minyar al-Gaddafi*) i ustanika tek rasplamsao, Francuska priznala libijsku militantnu opoziciju (pobunjenike) tačnije Nacionalni tranzicioni savet „kao legitimnog predstavnika libijskog naroda“. Istovremeno je najavljeno da će, na osnovu tog priznanja, u Parizu biti otvorena diplomatska misija ustanika, a da će Francuska poslati svog ambasadora na teritoriju koju drže pobunjenici (u Bengazi) s tim da će kada ustanici preuzmu vlast u čitavoj zemlji, francuski ambasador preći u glavni grad Tripoli. Tako se kasnije i dogodilo.

III. PRIZNANJE POKRETA ZA NACIONALNO OSLOBOĐENJE

U naše vreme određeni međunarodnopravni subjektivitet mogu da imaju i pokreti za nacionalno oslobođenje (oslobodilački pokreti) koji su od strane većeg ili manjeg broja država priznati kao predstavnici svog naroda.

Tu se priznanje daje kao vid podrške njihovoj legitimnoj borbi za nacionalno oslobođenje od kolonijalne i slične silom im nametnute strane dominacije.

Pravo naroda pod kolonijalnom ili tuđinskom vlašću ili pod rasističkim režimom da ostvare svoje pravo na samoopredeljenje i nezavisnost, potvrđeno je kao legalno i legitimno čitavim nizom rezolucija Generalne skupštine UN i mnogim drugim međunarodnim dokumentima. Na osnovu savremenog međunarodnog prava anticolonijalna i antirasistička oslobodilačka borba je pravno izjednačena sa međunarodnim oružanim sukobom.⁶

Pokreti za nacionalno oslobođenje su često najtešnje povezani sa ustankom, oružanom borbom protiv silom nametnute strane kolonijalne ili druge dominacije. U tom

Worster W. T. 2009, 116-171; Lauterpacht H. 2012, 1-173; Krivokapić B., 2017, 267-277.

⁵ Obe pomenute tvorevine otcepile su se od Gruzije. Republika Južna Osetija, koja je proglasila nezavisnost 21. 12. 1991, priznata je od strane samo 5 članica UN (Rusija, Nikaragva, Venecuela, Nauru i Sirija).

⁶ Više: Кривокапић Б. 2020, 203-256.

slučaju, važe pravila i principi koji se odnose na ustanike. Međutim, ne mora uvek biti tako. Pokreti za nacionalno oslobođenje mogu biti i miroljubivi, nenasilni.

Dovoljno je pomenuti samo Mahatma Gandija (eng. *Mohandas Karamchand Gandhi*) koji je svojom specifičnom filozofijom i nenasilnim pokretom zvanim satjagraphe, uspeo tamo gde su propali svi pre njega koji su pokušali da to ostvare oružanom borbom – bio je najzaslužniji za postizanje indijske nezavisnosti od Velike Britanije. Nema sumnje da je Gandhi vodio pokret za nacionalno oslobođenje svoje zemlje, kao i to da je taj pokret bio nenasilan, ali se na kraju pokazao kao veoma delotvoran.

Iz tih razloga, priznanje pokreta za nacionalno o slobodenje ima u odnosu na priznanje ustanika, dve važne osobenosti: 1) nije nužno vezano za postojanje oružanih borbi (pokret ne mora biti istovremeno ratujuća strana) i 2) samo po sebi nije privremeno.

Tu je, zapravo na delu jedan oblik unapred datog priznanja „države u nastajanju“.

Stoga međunarodnopravni subjektivitet ovih pokreta liči na onaj koji pripada državama, podrazumevajući takva konkretna prava kao što su: aktivno i pasivno poslanstvo (slanje svojih i prijem stranih diplomatskih predstavnika), članstvo u međunarodnim organizacijama, pravo na zaključenje međunarodnih ugovora, pravo učešća na međunarodnim konferencijama i slično.

Tako npr. Palestinska oslobodilačka organizacija (PLO) osnovana 1964, koja se smatra za zakonitog predstavnika palestinskog naroda, priznata je kao takva od mnogih država, ali i od Ujedinjenih nacija, a 1993. i od strane svog tradicionalnog neprijatelja – Izraela. Od 1974. godine ima status stalnog posmatrača u UN, održava diplomatske i druge zvanične odnose sa raznim državama i drugim subjektima (između ostalog, sa Svetom Stolicom), zaključuje međunarodne ugovore (npr. Ugovor iz Osla 1993. i niz naknadnih sporazuma sa Izraelom). Član je i nekih regionalnih međunarodnih organizacija (npr. Arapske lige, od 1976).

Moguće je, međutim, da u istom pokretu jedne države vide borce za slobodu, a druge – teroriste.

Za one države koje priznaju odnosni pokret za nacionalno oslobođenje, on je subjekt međunarodnog prava poput države. To znači da se i njegova oružana borba (koja u izvesnom smislu predstavlja građanski rat, jer se vodi u okvirima jedne države, protiv postojeće vlade, mada je ona strana i silom nametnuta) tretira kao jedan vid unutrašnjeg sukoba. Zavisno od specifičnosti slučaja, ta borba može dobiti i obrise međunarodnog sukoba, pa u neku ruku i jedne posebne vrste ostvarivanja prava na samoodbranu.

Glava III

PRIMENA NORMI MEĐUNARODNOG RATNOG I HUMANITARNOG PRAVA

I. ODNOS PREMA NEMEĐUNARODNIM ORUŽANIM SUKOBIMA U PROŠLOSTI

Ovde je pitanje da li i u nemeđunarodnim (unutrašnjim) sukobima važe pravila međunarodnog ratnog i humanitarog prava.⁷

U prošlosti ova pravila primenjivala su se samo na međunarodne sukobe – međudržavne ratove.

To je bilo posledica shvatanja o nedodirljivosti suvereniteta država, o tome da sve što se dešava u nekoj zemlji, pa tako i eventualni oružani sukob sa pobunjenicima, kao i uopšte sav odnos vlasti prema sopstvenim podanicima, spada u tzv. domen isključive nadležnosti.

Smatra se da su u jednom delu svoje nadležnosti države, kao suvereni subjekti, potpuno slobodne u svojim odlukama i akcijama, pri čemu nisu vezane međunarodnim pravom, a bilo kakvo samovoljno mešanje drugih država ili međunarodnih organizacija je isključeno. Ovu ustanovu, koja se sreće i pod nazivima „unutrašnja nadležnost država“ „nacionalna nadležnost država“ odn. „oblast zadržanih prava“, a često i kao međunarodno priznati francuski termin *domaine réservé* (rezervisani domen) priznaje i savremeno međunarodno pravo, između ostalog i Povelja UN (čl. 2/7).

Problem je što međunarodno pravo ne sadrži preciznu definiciju, pa ni nabranje odnosa i pitanja koja spadaju u isključivu nadležnost država. Nije, međutim, sporno da se razvojem međunarodnog prava stalno sužava polje unutrašnje nadležnosti država. Tako npr. sve do kraja Drugog svetskog rata, a delom i u prvim godinama posle njega, države su smatrale da problem ljudskih prava i sloboda (toga kako se odnose prema svojim stanovnicima) predstavlja tipičan slučaj pitanja iz njihove unutrašnje nadležnosti. Danas je taj stav, razume se, prevaziđen - države su i prema svojim državljanima, kao i strancima koji su pod njihovom jurisdikcijom vezane najvažnijim normama i principima međunarodnog prava ljudskih prava. To ima za posledicu da se i na unutrašnje sukobe i pravna ograničenja koja za njih važe gleda drugim očima.

Polazeći od toga da se radi o stvarima iz njihove unutrašnje nadležnosti, vlasti mnogih država se sve do skora nisu ustezale da u obračunima sa domaćim protivnicima primenjuju i neke od onih postupaka koji nisu dozvoljeni u međunarodnim oružanim sukobima. Takvih kao što su masovna pogubljenja zarobljenika, ubijanje civila,

⁷ Za neke poglede na moguće učesnike nemeđunarodnih sukoba i probleme koji se u vezi sa tim javljaju vidi: Bassiouni C. 2008, 711-810; Bellai A., Giacca G., Casey-Maslen S. 2011, 47-79; Schmitt M. N. 2012¹, 119-144; Radivojević Z., Knežević-Predić V. 2013, 394-399.

uzimanje talaca i slično. Uostalom, i pobunjenici su se neretko slično odnosili prema predstavnicima legalne vlasti.

S druge strane, velike evropske kolonijalne sile prihvatale su da određenim ograničenjima podvrgnu svoje oružane sukobe sa „civilizovanim“ državama, ali su bile odlučne da ostave sebi određene ruke u pogledu sredstava i metoda ratovanja protiv „necivilizovanih“ naroda odnosno „divljaka“ – zapravo stanovnika zemalja koje su bile namerene da pretvore u kolonije i tako ih podvrgnu svojoj dominaciji, eksploataciji i pljački. One su ove zemlje tretirale kao ničije, nenastanjene teritorije (*res nullius*) a borbama koje su tokom njihovog osvajanja vodile sa domorodačkim narodima (tzv. kolonijalni ratovi) odricale su karakter međunarodnih sukoba.

Na isti način, kada bi, nakon što su ih potčinile svojoj vlasti, pretvorivši ih u kolonije, u pomenutim zemljama izbio oružani ustanak za nacionalno oslobođenje, kolonijalne sile (metropole) su sukobu sa ustanicima odricale karakter građanskog rata i svodile ga na oružanu pobunu. Time su ustanike proglašavali kriminalcima ili, zavisno od slučaja, izdajicama, i tako se prema njima ophodile. Pri tome su obično ispoljavale veliku surovost i zato da bi se sačuvala vlast i obeshrabrile nove ustanke, ali i zato što su ustanike (domorodačke narode) i inače tretirale kao niža bića. Takvu praksu su pojedine kolonijalne države zadržale čak i u prvim godinama posle Drugog svetskog rata, nemilosrdno se obračunavajući sa pokretima za nacionalno oslobođenje, pa i stanovništvom svojih kolonija, uz negiranje da za te sukobe važe opšta pravila ratnog i humanitarnog prava.

Primera radi, tokom Alžirskog rata za nezavisnost (1954-1962) Francuska je tvrdila da je to njeno unutrašnje pitanje (Alžir je od 1830. bio njena kolonija), da se radi o „održavanju unutrašnjeg poretka“, te da je ne vezuju nikakva međunarodna ograničenja.

Stoga, premda je još 1951. ratifikovala Ženevske konvencije o zaštiti žrtava rata (1949) odbijala je da ih primeni u ovom sukobu. Naprotiv, njene snage vršile su užasne ratne zločine, uključujući i masovna streljanja zarobljenika, napade na civile i civilne objekte, mučenje itd.

Sve to bilo je relativno nedavno, dosta godina nakon završetka Drugog svetskog rata.

Dalji razvoj doveo je do toga da su postepeno i na nemeđunarodne sukobe počela da se primenjuju prvo neka najosnovnija, a zatim i praktično sva pravila međunarodnog ratnog i humanitarnog prava.

Na to je uticao niz okolnosti, među kojima su završetak procesa dekolonizacije, podizanje nivoa društvene svesti, prihvatanje ideje da su svi ljudi u osnovi jednaki, razvoj humanitarnog prava, razvoj međunarodnog prava ljudskih prava, pojava i delatnost UN i drugih međunarodnih organizacija i tela, itd.

Uostalom, poznato je da međunarodno pravo ne definiše oružani sukob, pa tako ni međunarodni ili nemeđunarodni. Ovo i pored činjenice da relevantne konvencije barataju terminom „oružani sukob“, pa čak u nekim slučajevima razlikuju međunarodni i nemeđunarodni oružani sukob.⁸

⁸ Nešto više: Graham D. E. 2012, 43-55.

Drugim rečima, već iz toga bi trebalo da sleduje da u osnovi ista pravila ratnog i humanitarnog prava važe u svakom oružanom sukobu.

Najzad, iz ugla međunarodnog ratnog i humanitarnog prava suštinski nema razlike između tih pojava – i u jednom i u drugom slučaju radi se o oružanom sukobu, o društvenim odnosima koje karakteriše masovno otvoreno nasilje i, stoga o potrebi, da se, ako se ne mogu sasvim iskoreniti, ljudske patnje svedu na najmanju moguću meru.

II. NAJVAŽNIJI SAVREMENI PRAVNI IZVORI

U naše vreme ova materija regulisana je putem višestranih ugovora i nekih drugih dokumenata.⁹ Pri tome poseban značaj pripada članu 3, koji je isti u sve četiri Ženevske konvencije o zaštiti žrtava rata i, naročito, Dopunskom protokolu II (1977) uz pomenute konvencije.

Jedan broj teoretičara, sa dosta ubedljivim argumentima, smatra da se može govoriti i o opštem međunarodnom običajnom pravu u ovoj oblasti.¹⁰ Ipak, u vezi s tim ne postoji jedinstveni stav, a posebno nema saglasnosti oko toga koja sve pravila ulaze u sastav ovako shvaćenog običajnog prava.

Stoga su u nastavku izloženi samo nesporni, pisani izvori međunarodnog prava oružanih sukoba koji se odnose na nemeđunarodne sukobe, pa i to samo neki od najvažnijih među njima.

1. Član 3, isti u svim Ženevskim konvencijama o zaštiti žrtava rata (1949)

Prvi ozbiljan pomak predstavljalo je uključanje u sve četiri Ženevske konvencije o zaštiti žrtava rata (1949) člana 3, koji je istovetan u svakoj od njih.

On se odnosi na oružane sukobe koji izbiju na teritoriji bilo koje od ugovornica, a koji nemaju karakter međunarodnog sukoba tj. predstavljaju unutrašnje sukobe.¹¹

Taj član, koji ponekad nazivaju minijaturnom odnosno malom konvencijom, sadrži pravilo da prema licima koja ne učestvuju neposredno u neprijateljstvima (podrazumevajući i pripadnike oružanih snaga koji su položili oružje i lica onesposobljena za borbu) treba postupati u svakoj prilici čovečno, bez ikakve nepovoljne diskriminacije zasnovane na rasi, boji kože, veri ili ubeđenju, polu, rođenju ili imovinskom stanju ili bilo kom drugom sličnom osnovu.

⁹ Uz već navedenu literaturu, više o izvorima međunarodnog prava koji uređuju unutrašnje oružane sukobe: Moir L. 2002; La Haye E. 2008, 32-102; Sivakumaran S. 2012, 101-152; Watkin K., Norris A. J. 2012; Melzer N. 2016, 66-72.

¹⁰ Fox G. H., Boon K. E., Jenkins I. 2018, 649-731.

¹¹ Više: Moir L. 2002, 30-88.

Istovremeno on zabranjuje preduzimanje određenih, precizno navedenih postupaka prema tim licima, i to:

- a) povrede koje se nanose životu i telesnom integritetu, naročito sve vrste ubistava, sakaćenja, svireposti i mučenja;
- b) uzimanje talaca;
- c) vređanje ličnog dostojanstva, naročito uvredljiv i ponižavajući postupak;
- d) izricanje i izvršavanje kazni bez prethodnog suđenja od strane redovno ustanovljenog suda i praćenog svim sudskim garancijama koje civilizovani narodi priznaju za neophodne.

Pored toga, precizirano je da ranjenici i bolesnici moraju biti prihvaćeni i negovani; da svaka nepristrasna humanitarna organizacija, kao što je Međunarodni komitet Crvenog krsta, može da ponudi svoje usluge stranama u sukobu; te da su strane u sukobu dužne da se trude da stave na snagu putem posebnih sporazuma jedan deo ili i sve ostale odredbe odnosne konvencije.

2. Dopunski protokol II (1977)

Mada je i unošenje člana 3. u sve četiri Ženevske konvencije predstavljalo veliki uspeh u poređenju sa dotadašnjom praksom, daleko više je postignuto kada je 1977. usvojen poseban Dopunski protokol II o zaštiti žrtava nemeđunarodnih oružanih sukoba, koji se, kako mu i ime kaže, u celosti odnosi na nemeđunarodne sukobe.¹²

U svojih 28 članova on se bavi takvim pitanjima kao što su osnovne garancije humanog postupka; zaštita, nega i pronalaženje ranjenika, bolesnika i brodolomnika; zaštita sanitetskog i verskog osoblja i sanitetskih jedinica i transporta; znak raspoznavanja; zaštita civilnog stanovništva i slično.

Između ostalog, on zabranjuje bilo kakvu diskriminaciju zasnovanu na rasi, boji kože, polu, jeziku, veri ili ubeđenju, političkom ili drugom mišljenju, nacionalnom ili socijalnom poreklu, bogatstvu, rođenju ili drugom statusu ili na bilo kom drugom sličnom kriterijumu.

Neke od osnovnih garancija utvrđenih Protokolom su rešenja prema kojima sva lica koja ne uzimaju direktno učešće ili koja su prestala da učestvuju u neprijateljstvima, bez obzira na to da li je njihova sloboda bila ograničena ili ne, imaju pravo da njihova ličnost, čast i ubeđenje i versko uverenje budu poštovani.

Protokol izričito zabranjuje takve postupke kao što su naređivanje da ne sme biti preživelih; ubistvo i okrutno postupanje kao što su mučenje, sakaćenje ili bilo koji oblik telesne kazne; kolektivne kazne; uzimanje talaca; akti terorizma; vređanje ljudskog dostojanstva, naročito ponižavajući i degradirajući postupak, silovanje, prinudna prostitucija i svaki oblik nedoličnog napada; ropstvo i trgovina robljem u svim oblicima; pljačka; itd.

¹² *Ibid.*, 88-132.

Sa druge strane, važno ograničenje sadržano je u čl.1/2 kojim je precizirano da se Protokol:

“neće primenjivati na situacije unutrašnjih nemira i zategnutosti, kao što su pobune, izolovani i sporadični akti nasilja i ostali akti slične prirode, jer to nisu oružani sukobi”.

3. Ostali sporazumi

Rešenja o izjednačavanju ili makar analognoj primeni pravila koja važe za međunarodne oružane sukobe, na one nemeđunarodne, sadrže i neki drugi važni izvori univerzalnog međunarodnog prava.

Tako npr. Konvencija za zaštitu kulturnih dobara u slučaju oružanog sukoba (1954) u čl. 19. (“Sukobi koji nisu međunarodnog karaktera”) precizira:

“1. U slučaju oružanog sukoba, koji nije međunarodnog karaktera i koji izbije na teritoriji jedne od visokih strana ugovornica, svaka od strana u sukobu je obavezna da primenjuje bar one odredbe ove konvencije, koje se odnose na poštovanje kulturnih dobara.

2. Strane u sukobu nastoje da stave na snagu putem posebnih sporazuma sve ili deo drugih odredaba ove konvencije.

3. Organizacija Ujedinjenih nacija za prosvetu, nauku i kulturu može ponuditi svoje usluge stranama u sukobu.

4. Primena prethodnih odredbi neće imati efekta na pravni status strana u sukobu.”

Prema tome, pravila o zaštiti kulturnih dobara u međunarodnom sukobu važe i za nemeđunarodne sukobe.

Primer važenja istih pravila i principa međunarodnog ratnog i humanitarnog prava za međunarodne i unutrašnje oružane sukobe je i Konvencija o zabrani ili ograničenju upotrebe izvesnih vrsta konvencionalnog oružja za koje se može smatrati da imaju prekomerne traumatske efekte ili deluju bez razlike u pogledu ciljeva (1980). Ona je 2001. revidirana tako što je njeno dejstvo prošireno i na unutrašnje oružane sukobe.

Takođe, uz dopuštena odstupanja predviđena samim tim sporazumima, i u nemeđunarodnom sukobu, isto kao u međunarodnom u principu važe i svi međunarodni sporazumi koji regulišu materiju ljudskih prava i sloboda.

Takvi kao što su Međunarodni paktovi o ljudskim pravima (1966), Evropska konvencija o ljudskim pravima (1950), Američka konvencija o ljudskim pravima (1969), Afrička povelja o ljudskim pravima i pravima naroda (1981) itd. Ovo u prvom redu važi za apsolutno zaštićena ljudska prava i slobode koji su utvrđeni ovim dokumentima.¹³

¹³ O tome je već bilo reči.

Drugim rečima, u tom pogledu nema razlike između međunarodnih i nemeđunarodnih oružanih sukoba.

4. Statuti međunarodnih *ad hoc* krivičnih sudova

Potvrda da i u sukobima nemeđunarodnog karaktera moraju biti poštovana pravila međunarodnog ratnog i humanitarnog prava, može se naći i u načinu na koji je definisana stvarna nadležnost jednog broja međunarodnih *ad hoc* krivičnih sudova, osnovanih u poslednjih tridesetak godina. Ovde će biti navedeno samo nekoliko primera.¹⁴

1. Statut Haškog tribunala

Statut Međunarodnog tribunala za bivšu Jugoslaviju (1993, sa kasnijim izmenama) u čl. 1-5. precizira da je to telo nadležno da sudi za teške povrede međunarodnog humanitarnog prava koje se sastoje u: teškim povredama Ženevskih konvencija o zaštiti žrtava rata (1949), kršenju zakona i običaja rata, genocidu i zločinima protiv čovečnosti.

Pošto su ratovi na teritoriji bivše Jugoslavije, ako ne u celosti, a ono svakako u najvećem delu bili nemeđunarodnog karaktera,¹⁵ već iz ovako definisane stvarne nadležnosti Tribunala jasno je da su tvorci njegovog Statuta suštinski imali u vidu da i u međunarodnim i u unutrašnjim sukobima važe principijelno ista pravila ratnog i humanitarnog prava.

Bliže gledajući, definišući u čl. 2. teške povrede Ženevskih konvencija iz 1949, kao dela iz nadležnosti Tribunala, Statut precizira da je Tribunal nadležan da krivično goni lica koja su počinila teške povrede tih konvencija odnosno sledeća dela protiv lica ili imovine zaštićenih odredbama relevantne Ženevske konvencije: a) namerno lišenje života; b) mučenje ili nečovečno postupanje, uključujući i biološke eksperimente; c) namerno nanošenje velikih patnji ili teških povreda tela ili zdravlja; d) uništavanje i oduzimanje imovine širokih razmera koje nije opravdano vojnom potrebom i izvršeno je protivpravno i bezobzirno; e) prisiljavanje ratnog zarobljenika ili civila da služi u snagama neprijateljske sile; f) namerno uskraćivanje prava ratnom zarobljeniku ili civilu na pravičan i redovan sudski postupak; g) protivpravna deportacija ili premeštanje ili protivpravno zatvaranje civila; h) uzimanje civila za taoce.¹⁶

Odredba iz čl. 3. Statuta bavi se kršenjima zakona i običaja ratovanja, pri čemu se ne pominje karakter samog rata (međunarodni ili nemeđunarodni) što samo po sebi sugeriše da je reč o istim pravilima.

¹⁴ Više: Krivokapić B. 2011, 502-537.

¹⁵ Počev od prvog napada slovenačke teritorijalne odbrane na pripadnike JNA i desetodnevno sukoba u Sloveniji (1991) koji je bio uvod u kasnije krvave događaje širom bivše zajedničke domovine, koji su doneli nesreću mnogima.

¹⁶ U vezi sa nekim dilemama oko primene ovog člana na unutrašnje sukobe: Starčević M. 1997, 401-412.

Tu je utvrđeno da je Tribunal nadležan da krivično goni lica koja su prekršila zakone ili običaje ratovanja, s tim da je precizirano da ta kršenja između ostalog uključuju sledeće: a) korišćenje otrovnih ili drugih oružja čija je svrha nanošenje nepotrebnih patnji; b) bezobzirno razaranje gradova, naselja ili sela, ili pustošenje koje nije opravdano vojnom potrebom; c) napadanje ili bombardovanje, bilo kojim sredstvima, nebranjениh gradova, sela, stambenih ili drugih objekata; d) zauzimanje, uništavanje ili namerno oštećenje verskih, dobrotvornih i obrazovnih ustanova, ustanova namenjenih umetnosti i nauci, istorijskih spomenika i umetničkih i naučnih dela; e) pljačkanje javne ili privatne imovine.

Tribunal je nadležan da goni i lica koja su počinila genocid (čl. 4), kao i ona koja su odgovorna za zločine protiv čovečnosti (čl. 5).

Mada izuzetno težak, zločin genocida ovde nije posebno zanimljiv, jer može biti izvršen ne samo u međunarodnom ili nemeđunarodnom oružanom sukobu, već i u miru.

Naprotiv, pažnju privlači način na koji je definisana nadležnost Tribunala u pogledu zločina protiv čovečnosti. Ovo zato što je odredbom iz čl. 5. precizirano da je Tribunal nadležan:

“da krivično goni lica odgovorna za sledeća krivična dela kada su počinjena *u oružanom sukobu bilo međunarodnog, bilo unutrašnjeg karaktera* (podvukao B.K.) i usmerena protiv civilnog stanovništva: a) ubistvo, b) istrebljenje, c) porobljavanje, d) deportacija, e) zatvaranje, f) mučenje, g) silovanje, h) progoni na političkoj, rasnoj i verskoj osnovi, i) druga nehumana dela.”

Drugim rečima, Statut Tribunala ne samo što ponavlja mnoga od najvažnijih rešenja međunarodnog ratnog i humanitarnog prava (i u tom smislu suštinski usvaja isti pristup za međunarodni i nemeđunarodni sukob) već u izvesnoj meri i izričito izjednačava međunarodne i nemeđunarodne sukobe u pogledu odgovornosti učinilaca određenih međunarodnih krivičnih dela.¹⁷

2. Statuti drugih međunarodnih *ad hoc* krivičnih sudova

Ako bi se u slučaju sukoba na prostoru bivše Jugoslavije makar delom moglo dovesti u pitanje da li su bili međunarodnog ili nemeđunarodnog karaktera (mada ne bi trebalo da bude sporno da je ovaj drugi preovladavao) situacija je nesumnjiva kada su u pitanju dešavanja u nekim drugim zemljama, povodom kojih su takođe osnovani međunarodni krivični sudovi.

Tako je Međunarodni tribunal za Ruandu, na osnovu čl. 1-4. svog statuta (1994) nadležan da goni i kažnjava za: genocid, zločine protiv čovečnosti, povrede člana 3.

¹⁷ Nešto više: Starčević M. 1997, 401-412.

zajedničkog za Ženevske konvencije o zaštiti žrtava rata (1949) i povrede Dopunskog protokola II uz njih (1977).¹⁸

Prema tome nadležnost ovog foruma je već samim aktom o njegovom osnivanju izričito vezana za zločine izvršene u sukobu nemeđunarodnog karaktera – čl. 3 zajednički za Ženevske konvencije i Dopunski protokol II odnose se samo na takve sukobe. To je, uostalom, i razumljivo jer ono što se događalo u Ruandi u 1994. nije bilo međunarodni sukob, već domaći genocid i građanski rat. Smatra se daje za samo 100 dana (od 7. aprila do 15. jula 1994) pobijeno odn. na drugi način stradalo ukupno 1.1 milion građana Ruande (oko 20% tadašnjeg stanovništva zemlje) od kojih 500.000-800.000 pripadnika naroda Tutsi.

Slično tome, Specijalni sud za Sijera Leone, osnovan posebnim sporazumom potpisanim između vlade te zemlje i Ujedinjenih nacija (2002) nadležan je (čl. 2-5. Statuta) za: zločine protiv čovečnosti, povredu člana 3. zajedničkog za Ženevske konvencije o zaštiti žrtava rata (1949), za povredu Dopunskog protokola II (1977), druge teške povrede međunarodnog humanitarnog prava, kao i određena krivična dela utvrđena pravom Sijera Leonea.¹⁹

5. Rimski statut (1998)

Potpuno izjednačavanje pravila oružanih sukoba međunarodnog i nemeđunarodnog karaktera izvršeno je Rimskim statutom (1998) kojim je osnovan Međunarodni krivični sud.²⁰

Definišući krivična dela iz nadležnosti Suda (ratni zločini, zločini protiv čovečnosti, genocid)²¹ Statut ne pravi razliku između oružanih sukoba međunarodnog karaktera i unutrašnjih oružanih sukoba, kako je to ranije činjeno u međunarodnom pravu.

Drugim rečima, krivična odgovornost iz nadležnosti Suda postoji nezavisno od toga da li su ovi zločini izvršeni u međunarodnom ili nemeđunarodnom (unutrašnjem) sukobu. Uostalom, to potvrđuje i dosadašnja praksa Suda.

Izjednačavanje pravila koja važe u međunarodnom i nemeđunarodnom oružanom sukobu, kao i krivične odgovornosti za njihovo kršenje, logični su sami po sebi.

U oba slučaja svrha tih pravila je ista. Ona postoje da bi koliko je više moguće ograničila, humanizovala rat, sprečila nečovečne i druge za čitavu međunarodnu zajednicu neprihvatljive postupke odnosno stvorila pravni osnov za kažnjavanje krivaca ako se odnosni zločini ipak dogode. U tom smislu, namerno ubijanje civila, ratnih

¹⁸ O događajima koji su prethodili osnivanju ovog tela, njegovoj nadležnosti i radu: Krivokapić B. 1996, 43-55; Krivokapić B. 1997, 73-89; Krivokapić B. 2011, 507-523.

¹⁹ Više o Sudu: Krivokapić B. 2011, 535-538.

²⁰ Više o Međunarodnom krivičnom sudu: Krivokapić B. 2011, 543-563.

²¹ Sud je, prema Rimskom statutu, nadležan i za agresiju, ali to izlazi izvan okvira ovih razmatranja.

zarobljenika, mučenje, sakaćenje i slično je ratni zločin bez obzira na to da li je izvršeno u oružanom sukobu između država ili u nemeđunarodnom oružanom sukobu.

III. PRAVO KOJE UREĐUJE UNUTRAŠNJE ORUŽANE SUKOB E

Kao što je to već istaknuto, premda u svetu u kome živimo stalno raste broj država, u naše vreme sve je manje međudržavnih, a sve su češći nemeđudržavni oružani sukobi. Dakle, sve je izraženija potreba da se što preciznije urede pravni odnosi u tim, unutrašnjim sukobima.

To svakako podrazumeva zaštitu žrtava rata, ali ne samo nju, već i odgovarajuće regulisanje drugih relevantnih pitanja, kao što su odnosi između sukobljenih strana, prava i obaveze neutralnih strana, status međunarodnih posmatrača i međunarodnih vojnih misija itd.

Utisak je da ova pitanja nisu dovoljno jasno regulisana važećim međunarodnom pravom. Premda niz međunarodnih sporazuma ima posebne odredbe o nemeđunarodnim sukobima, pa čak postoje i posebni sporazumi koji su isključivo posvećeni tom problemu (Dopunski protokol II, 1977) suštinski se radi samo o prilagođavanju opštih pravila ratnog i humanitarnog prava na unutrašnje sukobe.

Drugim rečima, niti je međunarodnopravno regulisanje nemeđunarodnih sukoba dovoljno zaokruženo, niti se suštinski radi o nekakvim u pravom smislu reči drugačijim pristupima.

Stoga su u pravu oni koji smatraju da još uvek ne može da se govori o nekakvom posebnom međunarodnom pravu unutrašnjih sukoba (lat. *jus in bello interno*) zato što jednostavno to pravo kao celovit sistem ne postoji.²²

Važeća pravila koja se odnose na unutrašnje sukobe su prvenstveno usmerena na smanjenje stradanja i patnje kod civila i drugih žrtava rata. Zapravo, čak ni Protokol II (1977) ne uređuje odnose između strana u sukobu na celovit način, a uz to u izvesnom smislu polazi od prezumpcije u korist legitimne vlade i njene vojne sile.²³

To znači, da u svim onim situacijama koje nisu izričito regulisane na drugačiji način, može se smatrati da se pravila koja uređuju međunarodne oružane sukobe danas po analogiji primenjuju i na unutrašnje. Ovo važi pre svega u pogledu zabrane određenih sredstava i metoda ratovanja, a posebno u odnosu na pravila o zaštiti žrtava rata koja po prirodi stvari moraju da imaju univerzalan karakter.²⁴ Štaviše,

²² Avramov 2011, 653.

²³ Гашиновић P. 2020, 171.

²⁴ Pored već navedene literature, više o nemeđunarodnim sukobima i pravilima međunarodnog prava koja se odnose na njih: Gaser H.-P. 1993, 75-89; Cassese A. 1984, 313-324; Starčević M. 1997, 401-

čini se da ima dovoljno razloga za tvrdnju da je u međuvremenu nastao i takav opšti međunarodnopravni običaj.

Možemo se zapitati i da li su nam uopšte potrebna posebna pravila koja bi važila samo za unutrašnje oružanje sukobe? I koja bi bila svrha toga, kada se zna da su propisi koji se tiču oružanih sukoba (međunarodnih i nemeđunarodnih) sadržani ne samo u raznim običajnim pravilima, već i rasuti u čitavom nizu višestranih pa i univerzalnih međunarodnih sporazuma.

Neki od njih nastali su još u XIX veku, ali su i dalje na snazi; drugi su kodifikacije koje su obeležile XX; treći su uredili neke posebno važne konkretne probleme (zabrana određenih sredstava i metoda ratovanja); četvrti nastaju i danas usled nezadrživog razvoja nauke i tehnike i potrebe da se odgovori na pojavu ne samo novih oružja i načina ratovanja već i novih vrsta ratova. Sve je teže snaći se u svemu tome.

U tom svetlu i pitanje: da li zaista treba razvijati paralelni normativni sistem, ovaj put specijalno za unutrašnje sukobe? Čini nam se da odgovor mora biti negativan. Zapravo, utisak je da treba krenuti drugom stazom.

U literaturi se s pravom ukazuje da je naročito u slučaju internacionalizovanih oružanih sukoba (građanskih ratova sa međunarodnim učešćem) teško odrediti koje norme međunarodnog prava (one koje se odnose na međunarodne ili one koje važe za unutrašnje sukobe) treba primeniti, kakav je karakter sukoba u svakom konkretnom trenutku (on može da se menja u razno vreme i na raznim mestima), da različito regulisanje međunarodnih i unutrašnjih sukoba otvara prostor za raznovrsne političke manipulacije na štetu humanitarne zaštite, itd. Stoga se predlaže da se, u cilju obezbeđenja veće humanitarne zaštite, svi oružani sukobi uredi na postpuno isti način.²⁵

I zaista, možda je već vreme da se pristupi novoj kodifikaciji, kojom bi materija međunarodnog prava oružanih sukoba (i međunarodnih, i nemeđunarodnih) bila sveobuhvatno i neprotivrečno uređena na jednom mestu, istim opštim pravilima, s tim što bi, razume se, gde je to neophodno bila bi izdvojena i određena specifična rešenja ili bi se utvrdilo da u nekim slučajevima izuzetno ne važe određena opšta rešenja.

411; Vučinić Z. 2005, 337-347; Bugnion F. 2006, 167-198; Kolb R., Hyde R. 2008, 257-266; Paulus A., Vashakmadze M. 2009, 95-125; Vité S. 2009, 75-83; Cullen A. 2010; Starčević M. 2010, 155-164; Jončić V. 2013, 175-195; Dinstein Y. 2014.

²⁵ Stewart J. 2003, 313-349.

Deo deveti

**OPERACIJE MEĐUNARODNIH
ORUŽANIH SNAGA**

Glava I

MEĐUNARODNE ORUŽANE SNAGE

Kada se govori o oružanim snagama kao o nekoj organizovanoj oružanoj sili, može se napraviti razlika između: 1) nacionalnih oružanih snaga država; 2) oružanih snaga saveznika odn. oružanih snaga savezničkih država; 3) višenacionalnih (multinacionalnih, internacionalizovanih) odn. u nešto užem značenju, savezničkih oružanih snaga i 4) međunarodnih oružanih snaga.

Kao i većina drugih, ova podela je relativna jer život poznaje mnoštvo situacija koje su nedovoljno definisane odnosno prelazne (rubne) kao što se i položaj jednih te istih snaga može menjati tokom razvoja oružanog sukoba. Ipak, ona nam daje potrebne okvire za bolje razumevanje načina formiranja raznih oružanih snaga, opšteg položaja i međunarodnopravne odgovornosti u vezi sa kršenjem međunarodnog prava od strane pomenutih snaga i njihovih pripadnika.

Sa druge strane, izložena podela ne obuhvata neke posebne kategorije oružanih snaga, kakve su npr. snage velikih terorističkih organizacija, poput tzv. Islamske države, jer se tu radi o nezakonitim tvorevinama i nezakonitim borcima, o kojima je već bilo reči.

Ovde nas interesuju prvenstveno međunarodne oružane snage odnosno oružane snage međunarodnih organizacija, među kojima naročito takve snage UN, dok se ostale pominju samo u najnužnijoj meri, radi boljeg razumevanja specifičnosti međunarodnih oružanih snaga.

I. NACIONALNE I VIŠENACIONALNE ORUŽANE SNAGE

1. Nacionalne oružane snage

1. Nacionalne (državne) oružane snage

O oružanim snagama, kao o posebnom državnom organu, već je bilo reči u delu koji se odnosio na dejstvo rata na lica, odnosno na personalno dejstvo rata.

Da podsetimo, tako shvaćene, nacionalne (državne) oružane snage su organ države koji je po nacionalnom i, što je ovde posebno važno, međunarodnom pravu ovlašćen da u međunarodnom, a kada tome ima mesta, i nemeđunarodnom oružanom sukobu izvodi neprijateljstva, što znači bori se protiv protivnika, primenjujući sva dozvoljena sredstva i načine ratovanja i preduzima druge korake koji su povezani sa oružanim sukobom (uzima i drži ratne zarobljenike, vrši ratnu okupaciju tuđe teritorije, uvodi pomorsku blokadu,

vrši rekvizicije, uzima kontribucije itd.) odnosno vrši i neke druge funkcije koje nisu u neposrednoj vezi sa oružanim sukobom (npr. čuvanje državne granice).

Premda termin obuhvata i njihova materijalna sredstva i objekte (oružje, municiju, uniforme, opremu, vojnu tehniku, sredstva saobraćaja, sredstva veze itd.) oružane snage se u suštinskom, najužem smislu svode na osoblje tj. ljude, lica koja ulaze u njihov sastav.

Kada je reč o njihovom pravnom položaju, pošto su, kao što je istaknuto, u biti samo poseban državni organ, oružane snage svake države su njene državne, nacionalne oružane snage, što znači da su s jedne strane odraz njene suverene vlasti, a sa druge, nalaze se pod njenom nadležnoću, vlašću i kontroom.

2. Snage savezničkih država

Ako nema posebnog sporazuma kojim bi bila predviđena drugačija rešenja, u prvom redu njihovo stavljanje pod u pravom smislu reči zajedničku komandu, nacionalne oružane snage država zadržavaju takav stvarni i pravni status i onda kada se istovremeno sa oružanim snagama neke druge zemlje ili oružanim snagama nekoliko zemalja, bore u istom oružanom sukobu protiv zajedničkog neprijatelja.

Tada se sve te snage raznih država mogu posmatrati kao snage saveznika (snage savezničkih država) ali to ne utiče na njihovu međusobnu pravnu i drugu odvojenost i načelnu nezavisnost.

Sa stanovišta međunarodnog prava, tu se onda suštinski radi samo o zbiru nacionalnih oružanih snaga odnosnih država.

To znači da se pitanja koja se tiču ovlašćenja tih snaga, odgovornosti za kršenje međunarodnog prava oružanih sukoba itd. rešavaju na osnovu međunarodnog prava na isti način kao da je reč o sukobu u kojem učestvuju samo dve suprotstavljene strane. Svaka država u potpunosti odgovara za svoje snage, ali odgovara samo za njih, a ne i za snage svojih saveznika.

Uostalom, to je sve razumljivo kada se ima u vidu da savezništvo može vrlo labavo, često je samo privremeno, može biti i neformalno (bez posebnog sporazuma kojim bi bili precizirana uzajamna prava i obaveze saveznika), može na razne načine biti raskinuto itd.

2. Višenacionalne (internacionalizovane) oružane snage

1. Pojam višenacionalnih snaga

Može se govoriti i o višenacionalnim (mnogonacionalnim, multinacionalnim oružanim snagama i to na dva osnovna načina.

Pre svega, u jednom posebnom značenju, višenacionalnim bi se mogle nazvati nacionalne oružane snage koje u svojim redovima imaju pripadnike različitih naroda odnosno različitih etničkih grupa.

Mnoge velike vojske iz prošlosti bile su u tom smislu višenacionalne. To važi za armije Starog Egipta, Aleksandra Makedonskog, Starog Rima, Kartagine, Vizantije, Džingis-kana i njegovih naslednika, Osmanskog carstva, Napoleona itd. Takve su zapravo oružane snage praktično svih savremenih država, jer danas skoro i da nema u etničkom smislu potpuno homogenih društava, a oružane snage se popunjavaju prvenstveno iz redova domaćih državljana.

Tako shvaćena višenacionalnost (etnička struktura) oružanih snaga može biti zanimljiva iz ugla proučavanja pojedinih istorijskih događaja, analize odnosa u konkretnim društvima između različitih etničkih grupa, registrovanja i izučavanja određenih kulturoloških fenomena itd., ali je bez značaja sa stanovišta međunarodnog prava oružanih sukoba. Bez obzira na svoj etnički sastav, za njega su odnosne oružane snage jedna celina - nacionalne oružane snage date države.

Sa druge strane, o višenacionalnim oružanima snagama može se govoriti i onda kada je reč o snagama sastavljenim od delova odn. kontingenata (jedinica) iz raznih država, od lica različitog državljanstva.¹

To je posledica činjenice da se reč "nacija" (lat. *natio*, rod, pleme, narod, od *nasci*, roditi se) shvata na dva načina. S jedne strane to je naziv za narod, tj. specifičnu društvenu zajednicu ljudi nastanjenih na određenoj teritoriji, povezanih istom političkom prošlošću, istom kulturom, a naročito istom religijom, istim jezikom, mentalitetom, ekonomijom itd. i svešću o uzajamnoj pripadnosti i celovitosti u odnosu prema drugim nacijama.

Ovde je zanimljivo ono drugo značenje. Naime, pod uticajem engleske i, donekle, francuske terminologije, u međunarodnom pravu i međunarodnim odnosima izraz "nacija" se vrlo često koristi kao sinonim za državu (npr. „najpovlašćenija nacija“) i izvedene pojmove („nadmacionalne međunarodne organizacije“, „nacionalnost“, „nacionalna pripadnost broda“, „nacionalizacija“, „nacionalna nadležnost“, „nacionalni tretman“, „nacionalno pravo“, „nacionalne granice“ „nacionalne reke“ itd.) pa tako i za višenacionalne snage.²

I tu su u principu moguća dva pristupa, širi i uži.

U najširem značenju, višenacionalnim se nazivaju snage koje su regrutovane iz nekoliko država, a ipak potčinjene, makar i privremeno ili relativno ograničeno, zajedničkoj, jedinstvenoj i barem u izvesnom, vrlo ograničenom smislu nadnacionalnoj (naddržavnoj) komandi. Razume se, nema se u vidu nekakva zaista nadnacionalna komanda nad državama (u smislu u kom se npr. govori o Evropskoj uniji kao o naddržavnoj tvorevini) već samo zajednička komanda nad odnosnim oružanim snagama.

¹ Koristeći termin *narodnost*, koji je tada bio u našoj pravnoj literaturi korišćen za imenovanje onog što danas nazivamo nacijom, Slobodan Jovanović, čuveni srpski pravnik iz prve polovine prošlog veka, je u delu objavljenom 1922. godine, koje je kasnije doživelo niz novih izdanja, zapisao: "... narodnost je jedna vrsta duhovnog srodstva, koje se održava putem psihološkog nasleđivanja. To duhovno srodstvo može biti rezultat krvne zajednice, ali ne mora. Ista religija, isti jezik, ista politička prošlost, mogu kod ljudi razne krvi stvoriti isti moralni tip, koji se prenosi s kolena na koleno." Jovanović S. 1992, 109.

² Krivokapić B. 2010, 611.

U nešto užem, ali i dalje vrlo širokom smislu, radi se o nacionalnim oružanim snagama nekoliko država koje su ne samo potčinjene istoj vrhovnoj komandi, već su i angažovane zajedno, na istom prostoru (jedne pored drugih ili čak skupa) protiv istog, zajedničkog neprijatelja. Drugim rečima, u pitanju su snage više ili manje tesno povezanih saveznika.

U oba slučaja, oružane snage koje su predmet razmatranja mogle bi se sa puno osnova imenovati internacionalizovanim. Zapravo, to je pravilniji, precizniji naziv od termina *višenacionalne snage* za koji smo se ovde opredelili. Razlog zbog kojeg ipak radije govorimo o višenacionalniom oružanim snagama (u značenju da su one uslovno rečeno jedinstvene, mada dolaze iz raznih država) jeste taj što je to širi pojam koji pokriva više raznih, a posebno graničnih situacija. O razlici između internacionalizacije i međunarodnog statusa biće više reči kasnije.

Ovako shvaćene, višenacionalne snage se razlikuju od običnih snaga saveznika. Ove poslednje takođe su sastavljene od pripadnika oružanih snaga iz nekoliko država i bore se na istoj strani (protiv zajedničkog neprijatelja) ali su u principu međusobno jasno odvojene odnosno nisu pravno, hijerarhijski i formacijski povezane, tako da i dalje ostaju potčinjene i odgovorne svaka svojoj nacionalnoj komandi. Mada saveznici ulažu napore u istom pravcu, možda čak učestvuju u zajedničkim operacijama, tu nema stvarno jedne kompaktne oružane sile niti jedinstvene vrhovne komande. Čak i onda kada su sveobuhvatne i relativno dugotrajne, zajedničke akcije se dogovaraju od slučaja do slučaja, pripadnici tih snaga ne nose nikakav specifičan zajednički znak raspoznavanja, već koriste samo svoje nationale simbole; itd.

Dobar primer je ono što se događalo u Prvom svetskom ratu, kada je skoro čitav svet bio svrstan bilo uz Nemačku i njene saveznike u okviru tzv. Centralnih sila, bilo protiv njih, uz Saveznike, za koje su korišćeni i nazivi Savezničke i udružene sile ili Antanta.³

Skoro ista situacija ponovila se u Drugom svetskom ratu, kada je Nemačka opet okupila oko sebe agresivni blok država u okviru tzv. Sila osovine⁴ kojem su se suprotstavili Saveznici, poznati i kao Saveznici u Drugom svetskom ratu odn. Antihitlerovska koalicija.

³ Od fr. *entente*, sporazum, savez. Prvobitno je to bio naziv za savez između Velike Britanije, Francuske i Rusije (Trojna antanta) stvoren 1907. g. radi udruženog delovanja protiv Nemačke i njenih saveznika (Nemačka je još 1882. zaključila tzv. Trojni savez sa Austrougarskom i Italijom). Po izbijanju Prvog svetskog rata Antanta se proširila i obuhvatila 25 država koje su se borile protiv Centralnih sila, uz još 5 latinoameričkih zemalja koje nisu učestvovala o borbama.

⁴ Naziv za članice vojnog i političkog saveza Nemačke, Italije, Japana i još nekih država. Potiče od izraza „Osovina Rim–Berlin“ koji je upotrebio italijanski premijer Benito Musolini (*Benito Mussolini*) govoreći o bilateralnom sporazumu o saradnji, koji je 25. 10. 1936. potpisao sa nemačkim kancelarom Adolfom Hitlerom, kao o osovini Rim–Berlin oko koje će se okretati ostale evropske zemlje. Potpisivanjem 22. 5. 1939. tzv. Čeličnog pakta bliski odnosi između Nemačke i Italije prerasli su u savez. Zatim je u Berlinu 27. 9. 1940. sklopljen Trojni pakt kojim je stvoren savez Nemačke, Italije i Japana, kome su se kasnije priključile i neke druge, manje države. Ostao je poznat kao „Osovina Berlin–Rim–Tokio“ ili samo „Osovina“. Danas je to uglavnom zaboravljeno, ali jedno vreme je Osovina nazivana i italijanskim muškim imenom *Roberto*, po prvim slovima glavnih gradova najvažnijih članica (ROma–BERlin–TOKio).

Najprostije rečeno, dok snage saveznika zadržavaju punu samostalnost, a povezuje ih samo ono što je precizirano posebnim sporazumom, višenacionalne snage su u izvesnom smislu više ili manje uobličene kao jedna celina, koja se u odnosnom oružanom sukobu nalazi pod zajedničkom komandom i kontrolom država-saveznica ili, ako je tako sporazumno odlučeno, pod komandom i kontrolom samo neke ili nekih među njima.

Pod takvom komandom ne moraju biti sve oružane snage saveznika, već samo određeni delovi (neke veće ili manje jedinice) oružanih snaga svakog od njih, posebno oni koji ratuju protiv zajedničkog neprijatelja na istom vojištu.

U praksi, takve snage su viši tip savezništva, karakterističan u prvom redu za države koje su i inače međusobno bliske i na razne načine (istorijski, ideološki itd.) tesno povezane ili su jednostavno zbog razvoja političke i/ili vojne situacije prinuđene na takav korak. Stoga bi se u izvesnom smislu mogle označiti i kao zajedničke snage saveznika. U praksi se ipak, u istom značenju, najčešće nazivaju savezničkim snagama.

Premda iza njih ne stoji jedna već nekoliko država i mada su potčinjene zajedničkoj komandi koja je mešovita ili je sporazumno prepuštena nekome od saveznika, ove snage, nije ispravno nazivati međunarodnim.

Takvo nazivanje bilo bi posledica misaone operacije po kojoj sve što se odnosi na tri ili više država je višenacionalno, a time i internacionalno, što znači međunarodno. Međutim, takvo zaključivanje je bez osnova. Naime, u svom osnovnom značenju, internacionalizacija (od lat. *inter*, između i *natio*, narod) je termin koji označava proces u kojem neka pojava prerasta nacionalne (državne) granice i postaje predmet interesovanja nekoliko država, pa i uže ili šire međunarodne zajednice, kao i za stvarnost koja je rezultat toga. Pa ipak, premda vrlo slični, pa čak u nekim značenjima delom i skoro podudarni, pojmovi “internationalan” i “međunarodni”, stogo uzev, nisu isti, nisu sinonimi.

To se bolje može razumeti ako se uzme u obzir međunarodnopravni status raznih područja. Postoje područja koja su državna teritorija konkretne države; postoje i internacionalizovana područja (određeni gradovi, oblasti, reke, kanali i dr.) koja su međunarodnim ugovorom ili na drugi način stavljeni pod poseban međunarodnopravni režim – tako npr. internacionalizovani morski kanal ostaje pod suverenitetom države kojoj pripada, s tim da se internacionalizacija ogleda u određenom ograničenju tog suvereniteta radi obezbeđenja slobode plovidbe brodova svih zastava;⁵ i, najzad, postoje prostori koji imaju međunarodni karakter (otvoreno more, kosmos itd.) u smislu da su opšte dobro (*res communis omnium*) koje svako može da koristi, ali niko ne može da prisvoji. Dakle, kada se pominje nešto internacionalno, obično se misli da ono prevazilazi državne granice, da je (a to je pravilniji termin) prekogranično, transnacionalno ili da jednostavno zadire u interese tri ili više država. Naprotiv, kada je reč o nečemu što je u pravom smislu reči međunarodno, to u principu funkcioniše u sasvim drugačijoj ravni, po posebnim pravilima, kao nekakav zaista objektivni međunarodnopravni režim ili institut. Dovoljni primeri su međunarodno pravo (koje nipošto nije puko prekogranično pravo); međunarodno običajno pravo (koje je nastalo u međudržavnim odnosima u okviru međunarodne zajednice); međunarodni mir i bezbednost (koji su neke od najviših vrednosti zaštićenih međunarodnim pravom i ne mogu se svesti na prekogranični mir i bezbednost);

⁵ Dobro poznati primeri su Suecki kanal (internationalizovan Carigradskom konvencijom, 1888) i Kilski kanal (internationalizovan čl. 380 Versajskog mirovnog ugovora, 1919).

međunarodne organizacije (koje se nipošto ne mogu smatrati ili zvati prekograničnim); Međunarodni sud pravde; Međunarodni krivični sud, međunarodna krivična dela itd.

Gledajući iz drugog ugla, postoji razlika između internacionalizacije, kao neke vrste dobijanja uz postojeće i posebnih funkcija, nadležnosti, prava, obaveza itd. koji prevazilaze državne okvire i međunarodnog statusa koji u principu istiskuje svaki drugi, a posebno nacionalni (državni) status. Primera radi, pored nacionalnih i međunarodnih, savremena praksa poznaje internacionalizovane krivične sudovi. Najprostije rečeno, to su sudski organi odnosno države (specijalni domaći sudovi ili specijalna sudska veća u okviru sudskog sistema te države) koji su, radi veće objektivnosti i stručnosti, sastavljeni od domaćih i stranih kadrova – u njihovom radu u značajnoj meri učestvuju i sudije, tužioci i drugo osoblje iz drugih država. Takvi su npr. internacionalizovani (mešoviti, hibridni) krivični sudovi za Istočni Timor (2000-2006) i Kambodžu (osnovan 2003).⁶ Naprotiv, svaki pravi međunarodni krivični sud je već po definiciji pravno nezavisan od bilo koje konkretne države i njenog uticaja, osniva se međunarodnim ugovorom, članovi veća i tužioci su iz raznih država, član veća ili tužilac koji ima isto državljanstvo kao okrivljeni mora se izuzeti itd.

Treba imati u vidu da se u nekim jezicima (npr. u engleskom) razlikovanje između internacionalnog i međunarodnog statusa gubi, jer u njima reč “internacionalni” (eng. *international*) pokriva i ono što smo mi ovde označili kao internacionalizovano (podvrgnuto posebnom režimu koji donekle menja uobičajene odnose između država) a takođe i ono što je za nas međunarodno - stvoreno od strane država⁷ u interesu uže ili šire međunarodne zajednice, a u nekim slučajevima, kao npr. kada je reč o međunarodnom pravu, međunarodnim sudovima itd., takvo da, kada je jednom zaživelo, postaje relativno nezavisno od država, pa čak u izvesnom smislu i iznad njih.⁸

Vraćajući se oružanim snagama, uz sve ograde koje se tiču nedovoljno jasnih situacija i graničnih odnosno prelaznih rešenja i pojava, ne samo da je moguće, već je i potrebno napraviti razliku između višenacionalnih (transnacionalnih, internacionalizovanih) i u pravom smislu reči međunarodnih oružanih snaga.

Uostalom, premda su u raznim oružanim sukobima tokom istorije, pa i u Prvom i Drugom svetskom ratu, pored oružanih snaga saveznika (nacionalnih oružanih snaga savezničkih država) u nekim slučajevima formirane i zajedničke snage saveznika, niko ih nikada nije nazivao međunarodnim, već samo savezničkim.

⁶ Extraordinary chambers in the Courts of Cambodia, www.eccc.gov.kh/en; Linton S. 2002, 93-119; Cassese A. 2003, 111-124; Katzenstein S. 2003, 245-278; Higgonet E. R. 2003, 347-435; Romano C. P. R., Nollkaemper A., Kleffner J. K. 2004; Linton S. 2005, 1-91; Reiger C., Wierda M. 2006; Ciorciari J. D., Heindel A. 2014; Jalloh C. C. 2020.

⁷ Norme i institute međunarodnog prava stvaraju i drugi subjekti tog prava, u prvom redu međunarodne organizacije, a ne samo države. Ovde su, međutim, od prvenstvenog interesa države ne samo zato što su one osnovni subjekti međunarodnih odnosa i međunarodnog prava, već naročito zbog toga što su izneta zapažanja u funkciji boljeg razumevanja statusa oružanih snaga država.

⁸ Misli se na to da države u principu nemaju slobodu da same, kada to pozele jednostranim aktima stvaraju ili ukidanju pravila i principe međunarodnog prava. Dovoljan primer je činjenica da kada jednom nastane neka norma univerzalnog međunarodnog običajnog prava, nijedna država ne može sama da je menja, već je dužna da je poštuje, a eventualnu promenu ili ukidanje mogu izvršiti samo sve zainteresovane države zajedno, tačnije dovoljno velika većina njih.

Tako npr. u Drugom svetskom ratu na Istočnom frontu protiv SSSR nije ratovala samo Nemačka, već su se, pod njenom komandom, borile i snage njenih saveznika – Italije, Rumunije, Finske, Mađarske, Slovačke, tzv. Nezavisne Države Hrvatske i (nezvanično) Španije. Pa ipak, te snage se nikada nisu zvale međunarodnim.

Isto važi i za snage Saveznika, posebno za one koje su zajedno učestvovala u iskrcavanju u Normandiji⁹ i završnim operacijama koje su prethodile kapitulaciji Nemačke i Japana. Čak i kada su bile više ili manje potčinjene jednoj vrhovnoj vojnoj komandi, te snage su, zavisno od slučaja, smatrane nacionalnim ili savezničkim, ali ne i međunarodnim.

To se, uostalom, može videti i po nazivima funkcija komandanata zajedničkih snaga saveznika. U Prvom svetskom ratu francuski maršal Ferdinand Foš (fr. *Ferdinand Foch*) je 26. 3. 1918. postavljen za Vrhovnog komandanta savezničkih snaga; u Drugom svetskom ratu Zapadni saveznici imenovali su nekoliko vrhovnih savezničkih komandanata na raznim vojištima, pa je tako Dvajt Ajzenhauer (*Dwight David Eisenhower*) bio Vrhovni komandant savezničkih snaga u Africi, a zatim Vrhovni komandant savezničkih snaga u Evropi; Daglas Makartur (*Douglas MacArthur*) bio je Vrhovni komandant savezničkih snaga na Tihom okeanu; itd.

Nešto slično, premda samo na jednoj strani, mogli smo da vidimo i relativno nedavno, prilikom invazije tzv. Koalicije voljnih na Irak (2003).

Ova operacija koja je trajala od 20. marta do 1. maja 2003. pokrenuta je na krilima tvrdnji SAD i Velike Britanije da Irak, odnosno njegov lider, Sadam Husein ima oružje za masovno uništenje (bojne otrove i biološko oružje, konkretno antraks) i planira da ga upotrebi protiv SAD odnosno da ga za napade na SAD ustupi islamističkoj terorističkoj organizaciji Al Kaida. Na toj platformi, a posebno koristeći saosećanje drugih zemalja zbog poznatog terorističkog napada od 11. 9. 2001, SAD su uspele da okupe koaliciju od 48 njima bliskih država. Poučena osudama velikog dela svetske javnosti zbog agresije na Jugoslaviju, Bela kuća je ovaj put sve prikazala kao poseban vid preventivne samoodbrane, kao iznuđenu akciju koja biti preduzeta dok nije kasno, pre nego što u terorističkim akcijama stradaju hiljade ili čak stotine hiljada Amerikanaca.

Premda su nakon izvršene istrage u Iraku inspektori UN izvestili da nisu našli nikakve tragove oružja za masovno uništenje, predsednik SAD Džordž V. Buš (*George W. Bush*) istupio je sa tvrdnjom da se radi o prevari i da Irak krije moćni arsenal tog oružja. Kada nisu uspele da u Savetu bezbednosti UN proguraju rezoluciju koja bi ozakonila vojnu intervenciju protiv Iraka, SAD su 17. 3. 2003. objavile ultimatum, koji se svodio na to da Sadam Husein mora da napusti Irak u roku od 48 sati ili će SAD sa saveznicima napasti tu zemlju, radi obezbeđenja slobode i mira u tom regionu.¹⁰ Pošto je, kao što se i očekivalo, ovaj zahtev ostao bez rezultata, SAD i saveznici su praktično odmah čim je istekao ostavljeni rok izvršili masovni upad u Irak. To samo po sebi svedoči da je sve bilo unapred pažljivo pripremljeno i da se samo tražio povod.

Nakon što je Irak pobeđen i okupiran, postalo je jasno da njegova vlada zaista nije imala oružje za masovno uništenje. Tada je invazija počela da se pravda time da je zločinačku tiraniju trebalo svrgnuti da bi se napaćenom iračkom narodu omogućio normalan život. Međutim, iako je režim Sadama Huseina zaista bio odgovoran za teške zločine, oni su se dogodili u relativno dalekoj prošlosti.

⁹ Premda je najveći broj snaga koje su izvršile invaziju pripadao SAD i Velikoj Britaniji, koje su i vodile tu operaciju, učestvovala su i jedinice još 11 savezničkih država.

¹⁰ *President Says Saddam Hussein Must leave Iraq Within 48 Hours*, White House, March 17, 2003, <https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2003/03/20030317-7.html>.

U vreme napada na njega, vlada Iraka nije vršila represiju kao što je to činila desetak i više godina ranije. Zapravo, sasvim je jasno da upad u Irak nije preduzet radi nekakve preventivne samoodbrane, ali ni iz humanitarnih razloga. U središtu svega bili su obezbeđenje kontrole nad bogatim izvorima i transportom nafte i namera da se sruši neposlušan režim.

U vezi sa ovim događajem, najviši funkcioneri SAD i Velike Britanije izjavili su da je invazija, čak i ako nije bila zakonita, bila legitimna (opravdana). Međutim, međunarodno pravo ne poznaje kategoriju legitimne upotrebe sile protivno osnovnim normama i principima tog prava. Naprotiv, ova oružana intervencija bila je nezakonita iz dva suštinska razloga: 1) preduzeta je bez mandata Saveta bezbednosti, dakle, kršenjem Povelje UN, što znači da je predstavljala agresiju i 2) izvršena je na način koji je po mnogo čemu značio kršenje međunarodnog humanitarnog prava (ratne zločine).

Ono što je ovde bitno, u ovom slučaju ne može se govoriti o međunarodnim oružanim snagama i to iz niza razloga. Ne samo da je napad na Irak bio nezakonit (predstavljao je agresiju) nego i snage koje su u njemu učestvovala nisu pripadale nikakvoj međunarodnoj organizaciji, već su samo bile deo jednog privremenog namenski stvorenog vojnog saveza. Uostalom, one zato i nisu nazvane međunarodnim oružanim snagama, već snagama Koalicije. Dakle, to su bile višenacionalne odn. savezničke, ali ne i međunarodne snage.

Čak i danas, u okviru tako moćne regionalne vojno-političke organizacije kao što je Organizacija Severnoatlantskog ugovora (NATO) koja raspolaže snagama sastavljenim od kontingenata država članica, te snage se (s pravom) ne zovu međunarodnim, već savezničkim.

To se vidi već po nazivima najvažnijih vojnih institucija Alijanse, kao što su: Vrhovni saveznički štab u Evropi (*Supreme Headquarters Allied Powers Europe*), Saveznička pomorska komanda (*Allied Maritime Command*), Saveznička vazдушna komanda (*Allied Air Command*), Saveznička kopnena komanda (*Allied Land Command*), Saveznički korpus za brzo reagovanje (*Allied Rapid Reaction Corps*) itd., kao i po tituli najvišeg vojnog komandanta NATO snaga u Evropi, koja glasi: Vrhovni komandant savezničkih snaga u Evropi (eng. *Supreme Allied Commander in Europe*).

Imajući u vidu sve izloženo, verovatno se neće pogrešiti ako se primeti da su oružane snage koje smo ovde nazvali višenacionalnim, zapravo više ili manje internacionalizovane nacionalne oružane snage država članica odnosno formalnog ili neformalnog vojnog saveza. Stoga je u najvećem broju slučajeva jednako dobar naziv *zajedničke snage saveznika* ili samo *savezničke snage*.

Pa ipak, postoji mala razlika, utoliko što savezničke snage podrazumevaju postojanje relativno stabilnog političkog, a posebno vojnog saveza, što znači određenu makar i privremenu bliskost između država učesnica i dovoljno veliku podudarnost njihovih važnih interesa, kao i međusobnu lojalnost, pa čak i više ili manje izraženo prijateljstvo. Drugim rečima, pojam *višenacionalne snage*, onako kako ga mi shvatamo, je u principu nešto širi od pojma *savezničke snage* i može se odnositi i na neke granične, pa i sasvim neočekivane situacije, kakve život ume povremeno da servira.

Ovako shvaćene višenacionalne vojne snage su često korišćene u raznim epohama i na raznim prostorima.

Uz sve ograde, neki od primera su: snage Svete alijanse koje su intervenisale u Pijemontu, Sardiniji i Španiji 1820–1823; međunarodni odred angažovan u mirovnoj akciji na Kritu 1897–1899;¹¹ trupe Japana, Rusije, Velike Britanije, Francuske, SAD, Nemačke, Italije i Austrougarske koje su ugušile Bokserski ustanak u Kini 1900; i dr. Istini za volju, u nekim od ovih slučajeva nije sasvim jasno da li bi odnosne snage trebalo shvatiti kao višenacionalne u pravom smislu reči ili samo kao snage saveznika.

2. Problem pravne odgovornosti

Postojanje višenacionalnih odn. savezničkih oružanih snaga može, kada tome ima mesta, otvoriti pitanje međunarodnopravne odgovornosti u smislu da li (ne računajući individualnu krivičnu odgovornost pojedinaca, koja se podrazumeva) za kršenje međunarodnog prava odgovara samo država čije nacionalne oružane snage su izvršile to kršenje odn. učestvovala u njemu ili se može postaviti i pitanje odgovornosti neke države–saveznika, koja je planirala odnosne akcije, organizovala ih i rukovođila (komandovala) njima odnosno na drugi način učestvovala u tome.

Ne bi trebalo biti sporno da odgovornost leži na svima koji su doprineli grubom kršenju međunarodnog prava, bez obzira na to na koji način su saučestvovali u time. Druga je stvar što stepen krivice može biti različit i što to treba uzeti u obzir kod odmeravanja karaktera i visine sankcije.

Razume se, poseban problem predstavlja to da li se, s obzirom na postojeće vojne i političke okolnosti, u svakom konkretnom slučaju uopšte može postaviti problem odgovornosti.

U vezi sa time dovoljno je zamisliti šta bi se dogodilo da je, kojim slučajem, u Drugom svetom ratu pobedila nacistička Nemačka sa svojim saveznicima. Po sebi je jasno da ne bi bilo nikakvih procesa u Nirnbergu i Tokiju, niti bi Nemačka i ostale države članice Osovine bile okupirane i prisiljene da plate reparacije. Naprotiv, sudbina najvećeg dela ostatka sveta bila bi žalosna.

¹¹ Ima mišljenja da je prva savremena mirovna operacija u novijoj istoriji bila ona u kojoj je, na zahtev velikih sila, na Kritu 1897-1899. učestvovao odred Crnogoraca. Izvori se ne slažu oko njegovog sastava: po jednim činili su ga 70 vojnika, 8 podoficira i 2 oficira, po drugim - 72 vojnika, 8 podoficira i 1 oficir, dok treći uopšte ne pominju vojnike, već žandare. Labović M., "U prvoj mirovnoj misiji, krajem 19. vijeka, na Kritu su bili crnogorski vojnici", *Montenegrina*, www.montenegrina.net/pages/pages1/istorija/cg_u_xix_vijeku/prve_mirovne_misije_krajem_19vijeka_na_kritu.htm; Pešinar A. M. „Црногорска жандармерија на Криту (1897-1899)“, Православна митрополија црногорско-приморска, 28. 12. 2016, <https://mitropolija.com/2016/12/28/dr-aleksandra-m-pecinar-crnogorska-zandarmerija-na-kritu-1897-1899/>; Perović D. B. "Naši vojnici preteče plavih šlemova na Kritu – prvi svjetski čuvari mira (nastavak)", *Analitika*, 25. 5. 2019, <https://www.portalanalitika.me/clanak/335296--opste-priznanje-za-odlicno-obavljenju-misiju-na-kritu>.

II. MEĐUNARODNE ORUŽANE SNAGE - ORUŽANE SNAGE MEĐUNARODNIH ORGANIZACIJA

U savremenoj praksi postoji i nešto što se zove međunarodne oružane snage.

One su iz mnogo razloga i na mogo načina tesno povezane sa određenim međunarodnim organizacijama. Stoga je radi boljeg razumevanja tih odnosa i procesa potrebno u najkraćim crtama podsetiti na to šta su međunarodne organizacije i koja je njihova uloga.

1. Međunarodne organizacije

1. Pojam međunarodne organizacije

Pored država, koje su osnovni subjekti međunarodnih odnosa i međunarodnog prava, u glavne subjekte međunarodnog prava spadaju i međunarodne organizacije. Prve među njima pojavile su se u drugoj polovini XIX veka, a danas je svet nezamisliv bez njih.

Međunarodnim organizacijama nazivaju se tvorevine koje su osnovane međunarodnim ugovorom ili drugim međunarodnim instrumentom kojim su utvrđeni njihovi ciljevi, nadležnost, organi, finansiranje i druga relevantna pitanja i čiji osnivači i članice u principu mogu biti isključivo države,¹² a koje tvorevine imaju sopstvenu volju, sopstvene organe i sopstveni međunarodnopravni subjektivitet. Ovo određenje je okvirno i dato je samo radi boljeg razumevanja daljeg izlaganja.

U prošlosti ove organizacije su nazivane „međudržavnim“ odn. „vladinim“. To je nepotrebno, pa i neprecizno u naše vreme, kada ima primera da, izuzetno, i pojedine međunarodne organizacije ulaze u članstvo drugih takvih organizacija. U tom svetlu, mnogo je bolje ove tvorevine nazivati „javnim međunarodnim organizacijama“ ili samo „međunarodnim organizacijama“.

Premda se rađaju voljom država i mada u njihovim organima sede i glasaju predstavnici država članica, međunarodne organizacije poseduju samostalnu volju različitu od prostog zbira volja država članica i preduzimaju akcije (npr. donose odluke, zaključuju međunarodne ugovore, primaju diplomatske predstavnike država itd.) u svoje ime, a ne u ime država koje su ih osnovale. Treba, međutim, imati u vidu da obim i kvalitet međunarodnopravnog subjektiviteta međunarodnih organizacija nije isti, jer zavisi od ovlašćenja koja su im države članice poverile ugovorom o osnivanju.

¹² Izuzetno, u članstvu nekih međunarodnih organizacija mogu biti i jedinice koje liče na države, ali nisu suverene, pa čak i druge međunarodne organizacije. Primer prvog slučaja je Svetska meteorološka organizacija, u čijem članstvu, na osnovu čl. 3/d-f konvencije kojom je osnovana, pored država su i neke „teritorije“ (tako se nazivaju) koje nisu samostalne u vođenju spoljne politike, ali imaju sopstvenu meteorološku službu – Hong Kong (od 1948), Francuska Polinezija (od 1949), Nova Kaledonija (od 1949), Holandski Antili i Aruba (od 1951), Britanske karipske teritorije (od 1953) i Makao (od 1996). Primer članstva jedne međunarodne organizacije u drugoj je članstvo EU u Svetskoj trgovinskoj organizaciji, paralelno sa članstvom država članica EU u istoj organizaciji. Ipak, takvi slučajevi su retka pojava.

Daleko najveći značaj, najširu oblast nadležnosti i najveća ovlašćenja ima najvažnija svetska (univerzalna) organizacija – Organizacija ujedinjenih nacija.¹³

Svedoci smo velikog porasta broja i raznovrsnosti međunarodnih organizacija, stalnog uvećanja njihovog članstva, kao i toga da se, u skladu sa sveprisutnom globalizacijom, na određene međunarodne organizacije sve više prenose mnoge nadležnosti i ovlašćenja koja su doskora pripadali samo državama. Između ostalog, činjenica je da pojedine međunarodne organizacije imaju odn. po potrebi formiraju svoje oružane snage. S tim u vezi, nastao je pojam „međunarodne oružane snage“.

2. Posebna pozicija međunarodnih organizacija

Međunarodne organizacije nisu obični državni savezi, jedna vrsta više ili manje precizno uokvirenog sporazuma između zainteresovanih zemalja, već su istinski novi subjekti međunarodnih odnosa i međunarodnog prava sa sopstvenim pravnim pravilima (utvrđenim statutom, aktom o osnivanju, pravilnicima, poslovnicima i drugim relevantnim dokumentima), sopstvenim organima i sopstvenom voljom koja se manifestuje kroz odluke njihovih organa. To im u očima država i drugih relevantnih subjekata obezbeđuje poseban značaj, status i ugled.

Bliže gledajući, ne računajući države, od svih subjekata na međunarodnoj sceni samo međunarodne organizacije imaju stabilnu međunarodnu institucionalnu političku i drugu strukturu, trajnu tesnu povezanost država članica oko istih ciljeva, stabilno transnacionalno finansiranje, sopstvene kadrove iz raznih država (međunarodne funkcionere i službenike), posebne međunarodne organe odnosno druge unapred predviđene mehanizme za rešavanje međunarodnih sporova itd. Sve to predstavlja nužan preduslov za bilo kakvo nepristrasno angažovanje u interesu država članica, a tim pre u korist čitave međunarodne zajednice, uključujući i obrazovanje i delovanje stvarno međunarodnih oružanih snaga.

Politički, odnosno vojni savez može postojati i između samo dve zemlje, a može se i lako ugroziti, narušiti, pa i raskinuti. To će posebno biti slučaj kada neka od članica saveza istupi iz njega, bilo da nakon toga ostane izvan svakog saveza, bilo da priđe drugom, pa čak i rivalskom savezu.

U ratu, članica vojnog saveza može izneveriti saveznike tako što će jednostavno ignorisati svoje savezničke obaveze, za šta istorija nudi obilje primera. Štaviše, u vreme oružanog sukoba država može i potpuno legalno i legitimno izaći iz saveza i nastaviti borbu sama za sebe; može istupiti iz

¹³ O međunarodnim organizacijama: Colliard C.-A. Paris 1966; Морозов Г. И. 1974; Račić O., Dimitrijević V. 1980; Feld W. J., Jordan R. S., Hurwitz L. 1983; Bennett L. A. 1984; Шибаева Е.А 1986; Račić O. 1987, 133-151; Усєнко Е. Т. 1993; Abbott K. W., Snidal D. 1998, 3-32; Sands P., Piersе K. 2001; Klabbbers J. 2003; Bennett LeRoy A., Oliver J. K. 2004; Alvarez J. E. 2006, 324-347; Scharf M. P. 2007; Klabbbers J. 2009; Klabbbers J., Wallendahl Å. 2011; Schermers H. G., Blokker N.s M. 2011; Rottberger V., Zangl B., Kruck A. 2012; Archer C. 2015; Klabbbers J. 2015, 9-82; Krivokapić B. 2017, 351-398.

saveza, zaključiti separatni mir sa protivnikom i u daljem toku sukoba zauzeti neutralnu poziciju; a može čak preći na stranu dotadašnjeg neprijatelja i okrenuti se protiv svojih doskorašnjih saveznika.

Sve to je bitno drugačije kada je reč o međunarodnim organizacijama.

Njih uvek osnivaju najmanje tri, a u praksi zapravo znatno više država;¹⁴ one imaju statute i druge razrađene pravne akte kojima su precizno regulisana razna pitanja, uključujući i prava i obaveze članica, nadležnosti i ovlašćenja organa organizacije, načine rešavanja sporova između članica, mehanizme kojima se reaguje na to kada članica krši svoje obaveze itd.; imaju posebne institucije (organe i tela); sopstvena sredstva (godišnji budžet); članstvo je u principu stabilno tj. države članice retko kada napuštaju međunarodnu organizaciju itd. To im daje posebnu dozu stabilnosti, dugovečnosti i pouzdanosti.

Za razliku od običnih saveza, koji po pravilu nemaju dug život, jer se stvaraju radi ostvarenja određenih relativno uskih političkih interesa i ciljeva, a oni se povremeno menjaju, međunarodne organizacije se u principu osnivaju da traju.¹⁵ Za razliku od saveza, koji su u principu upereni protiv nekoga tj. motivisani su stvarnom ili mogućom oružanom, ili makar političkom, ideološkom i ekonomskom borbom,¹⁶ međunarodne organizacije, u prvom redu one univerzalne, obrazuju se radi saradnje, prvenstveno između država članica ali u određenoj meri i sa nečlanicama. Razume se, i iz međunarodnih organizacija članice mogu da istupe, ali to nije ni lako ni jednostavno.

U praksi UN, najveće i najvažnije međunarodne organizaciji u čitavoj istoriji, bio je samo jedan pokušaj napuštanja članstva. Revoltirana time što je Malezija, s kojom je tada bila u ratu, izabrana za člana Saveta bezbednosti, Indonezija, je 20. 1. 1965. obavestila Generalnog sekretara UN da istupa iz članstva. Međutim, ubrzo je u toj zemlji došlo do promene vlasti i nova vlada je, svesna prednosti članstvu u UN, već 19. 9. 1966. saopštila Generalnom sekretaru da će Indonezija nastaviti učesće u radu OUN. Na prvoj narednoj sednici Generalne skupštine, 28. 9. 1966, predsedavajući je, ne otvarajući pitanje članstva, pozvao predstavnike Indonezije da zauzmu svoje mesto u sali (među članovima) čime je ta epizoda okončana, bez da je zapravo proizvela ikakve posledice.

Najsvežiji primer izlaska iz članstva međunarodne organizacije je Bregzit (eng. *Brexit*, skr. od *Britain exit*, Britanski izlazak) kako se popularno naziva britansko napuštanje Evropske unije. Premda je odluka o izlasku iz EU doneta još na referendumu održanom 2016. godine, sam proces izlaska iz članstva trajao je nekoliko godina, tako da se Velika Britanija zvanično povukla iz EU tek 31. 1. 2020, s tim da su mnoge međusobne veze ostale i nakon toga.

¹⁴ Primera radi, Organizacija ujedinjenih nacija je osnovana usvajanjem na Konferenciji u San Francisku 26. 6. 1945. Povelje UN od strane predstavnika 50 država. Pošto je Poljska nakon toga (15. 10. 1945) a pre stupanja Povelje na snagu (24. 10. 1945) takođe potpisala Povelju, i ona se smatra osnivačem UN, tako da UN imaju 51 državu – osnivača. Danas su u članstvu UN 193 države.

¹⁵ U principu je moguće i osnivanje privremene međunarodne organizacije, koja se osniva da obavi određeni zadatak da bi se zatim ugasila. Ipak, to je sasvim izuzetna pojava.

¹⁶ To uopšte na znači da je svaki savez agresivan po svojoj prirodi, već da se uvek ima u vidu odnos sa nekim subjektima izvan konkretnog saveza (državama, drugim savezima) koji nije saradnja, već je neki oblik nadmetanja ili sukobljavanja. Čak i stvarno odbrambeni savez stvara se zbog borbe – protiv definisanog ili nedefinisanog napadača.

Sve pomenuto predstavlja za sada najbolju poznatu garanciju da će odluke u vezi sa nekim problemom, posebno kada je reč o odlukama organa međunarodne organizacije koja poput UN okuplja praktično sve države sveta, biti koliko je moguće objektivne i nepristrasne, a u najmanju ruku da će u najvećem broju slučajeva voditi računa o interesima čitave međunarodne zajednice, a ne samo neke ili samo nekolicine država.

Ovi momenti su od posebnog značaja kada je reč o međunarodnim oružanim snagama, a naročito onima koje se osnivaju i raspoređuju kao mirovna misija. Bilo kakvo korišćenje oružanih snaga znači stvarnu ili moguću upotrebu sile, što, posebno u međunarodnim odnosima, uvek ima osetne, a u nekim slučajevima i dramatične posledice.

3. Oružane snage međunarodnih organizacija

Najbliže istini je primetiti da u sadašnjim uslovima, međunarodne oružane snage su one snage koje su oformile određene međunarodne organizacije.

Tako shvaćena, upotreba međunarodnih oružanih snaga karakteristična je tek za period posle Drugog svetskog rata. U naše vreme osnivanje, ciljevi i akcije takvih snaga (bez obzira na to da li su formirane od strane Ujedinjenih nacija ili na regionalnom nivou) dopušteni su samo ukoliko su u skladu s Poveljom UN i pozitivnim (važećim) međunarodnim pravom.

S tim u vezi, važno je zapaziti da niti sve međunarodne organizacije poseduju odn. mogu da imaju svoje oružane snage, niti se sve oružane snage koje su na neki način okupljene pod okriljem raznih međunarodnih organizacija mogu samim tim smatrati u pravom smislu međunarodnim.

To da ogromna većina međunarodnih organizacija niti ima, niti pretenduje da ima, niti pravno i stvarno može da ima nekakve svoje oružane snage, jasno je samo po sebi. Ovo zato što se te organizacije ne bave vojnim i bezbednosnim problemima, već se njihove nadležnosti, funkcije i ovlašćenja ograničeni na saradnju u oblasti, zavisno od slučaja, socijalnih pitanja, kulture, zdravstva, nauke, tehnike, saobraćaja, ekonomije, finansija i slično.

Jasno je da je besmisleno razmatrati postojanje ili osnivanje oružanih snaga takvih važnih univerzalnih organizacija kao što su Svetska trgovinska organizacija, Svetska zdravstvena organizacija, Svetski poštanski savez, Svetska organizacija za intelektualnu svojinu, Svetska turistička organizacija, Međunarodna organizacija rada, Organizacija UN za obrazovanje, nauku i kulturu (UNESKO) itd.

Složeniji problem jeste zašto oružane snage pojedinih međunarodnih organizacija (onih koje imaju takve snage) nisu stvarno međunarodne. To u prvom redu važi za one međunarodne organizacije koje suštinski predstavljaju vojno-političke blokove, institucionalizovane vojne saveze i slično.

2. Oružane snage regionalnih vojno-bezbednosnih organizacija

1. Regionalne vojno-bezbednosne organizacije

Uslovno rečeno, svoje oružane snage imaju ili, pod određenim uslovima, mogu da imaju razne međunarodne organizacije u oblasti vojno-bezbednosne saradnje, od kojih su neke poznate i kao vojni odnosno vojno-politički blokovi.

Tako se (od fr. *bloc*, mnoštvo, gomila, masiv) nazivaju vojnopolitički savezi država povezanih zajedničkim ideološkim, političkim, ekonomskim i drugim ciljevima i interesima, stvoreni radi obezbeđenja nadmoći nad drugom državom ili grupom država. Kao inicijatori i hegemoni takvih saveza najčešće se pojavljuju velike sile koje tim putem teže da zaštite i prošire svoje interesne sfere. Najpoznatiji suprotstavljeni blokovi bili su NATO¹⁷ i Varšavski ugovor,¹⁸ koji su stvoreni u doba Hladnog rata (NATO 1949, a Varšavski ugovor 1955). U međuvremenu, Varšavski pakt je 1. 7. 1991. raspušten, a NATO je znatno izmenio svoju fizionomiju. U vojne saveze – regionalne bezbednosno-vojne organizacije koje danas postoje s tim da ne predstavljaju klasične blokove, spadaju: NATO, Organizacija Ugovora o kolektivnoj bezbednosti, Šangajska organizacija za saradnju i dr.¹⁹ O tome je već bilo reči.

Smisao njihovog osnivanja i postojanja i jeste da se, zavisno od slučaja, što više približe, usklade povežu, pa i prožmu nacionalne oružane snage država članica, a kada se za tim javi potreba odnosno kada se tako odluči i da zajednički efikasno deluju kao po mnogo čemu jedinstvena oružana sila.

2. Oružane snage regionalnih vojno-bezbednosnih organizacija

Na današnjem stepenu razvoja saradnje, ove organizacije nemaju u pravom smislu reči stvarno svoje sopstvene oružane snage, već ostvaruju koordinaciju, planiranje, zajedničke vežbe, zajedničke operacije itd. ali u biti koriste nacionalne oružane snage država članica.

¹⁷ Zvaničan naziv je Organizacija Severnoatlantskog ugovora (eng. *North Atlantic Treaty Organization - NATO*) jer je stvorena Severnoatlantskim ugovorom potpisanim u Vašingtonu 4. 4. 1949. Ponekad se naziva i Severnoatlantskim savezom. Više: *What is NATO?*, NATO, www.nato.int/nato-welcome/index.html; Duignan P. 2000; Čehulić Vukadinović L. 2010; Goldgeier J. M. 2010; Collins B. J. 2011; Đorđević B. 2013; Sayle T. A. 2019.

¹⁸ Zvanični naziv bio je Organizacija Varšavskog ugovora, po nazivu dokumenta (Ugovor o prijateljstvu, saradnji i uzajamnoj pomoći) potpisanog 14. 5. 1955. u glavnom gradu Poljske. Osnivanje ove organizacije bilo je odgovor na pristupanje Zapadne Nemačke NATO-u, što se dogodilo 6. 5. 1955.

¹⁹ Više o njima na njihovim zvaničnim Internet sajtovima: North Atlantic Treaty Organization, www.nato.int/; Collective Security Treaty Organization, <https://en.odkb-csto.org/>; The Shanghai cooperation organisation, <http://eng.sectsc.org/>.

Snage NATO alijanse i sličnih regionalnih organizacija ne mogu se smatrati međunarodnim već iz principijelnih razloga. Da bi mogle pretendovati na to da budu međunarodne, odluku o njihovom angažovanju trebalo bi da autonomno donosi nadležno uže telo organizacije (ne, dakle, sve članice organizacije, jer se to onda suštinski svodi na pristanak svih članica, a ne odluku ovlašćenog međunarodnog organa),²⁰ u interesu šire međunarodne zajednice (a ne samo članica odnosne organizacije), na osnovu međunarodnog prava i radi zaštite njegovih normi i principa (a ne uz više ili manje otvoreno kršenje međunarodnog prava) itd.

Regionalne međunarodne organizacije, pa i one vojno-bezbednosne, obuhvataju veći ili manji krug geografski, istorijski, ideološki, politički itd. povezanih država. One nemaju, niti mogu da pretenduju da imaju članstvo iz celog sveta. Ovo već po logici stvari, jer tada ne bi više bile regionalne, već univerzalne. Međutim, sve dok postoje Ujedinjene nacije kakve znamo danas nije zamisliva nekakva vojno-bezbednosna organizacija na univerzalnom (svetskom) nivou jer bi ona bila direktan konkurent već postojećim Ujedinjenim nacijama, što bi protivrečilo sistemu kolektivne bezbednosti stvorenom Poveljom UN. koji leži u osnovi savremenih međunarodnih odnosa.

Povelja UN u čl. 52-54 izričito dozvoljava, a moglo bi se reći i ohrabruje postojanje regionalnih sporazuma ili ustanova koji se bave onim pitanjima održanja međunarodnog mira i bezbednosti koja su podesna za regionalnu akciju, pod uslovom da su ti ugovori ili ustanove i njihov rad u skladu sa ciljevima i načelima OUN. Ona, međutim, ne predviđa nigde neku međunarodnu organizaciju izvan sebe same koja bi se ovim problemima bavila na univerzalnom, svetskom nivou.

Naprotiv, nakon što kao svoje najvažnije ciljeve navodi očuvanje međunarodnog mira i bezbednosti i rešavanje mirnim sredstvima međunarodnih sporova i situacija; razvijanje prijateljskih odnosa među nacijama, zasnovanih na poštovanju načela ravnopravnosti i samoopredeljenja naroda; postizanje međunarodne saradnje rešavanjem međunarodnih problema ekonomske, socijalne, kulturne ili humanitarne prirode i unapređivanje i podsticanje ljudskih prava i osnovnih sloboda za sve (čl. 1/1-3) Povelja odmah zatim (čl. 1/4) nedvosmisleno precizira da je jednako važan osnovni cilj UN "da budu centar za usklađivanje akcija nacija, preduzetih radi postizanja ovih zajedničkih ciljeva". Drugim rečima, Ujedinjenim nacijama (i samo njima) je namenjeno da u globalnim okvirima budu središte ovih aktivnosti i procesa.

Uostalom, pitanje je i zašto bi države uopšte osnivale takvu organizaciju? Ako im Ujedinjene nacije, takve kakve su, iz nekog razloga više ne odgovaraju, logičnije i jednostavnije je da ih reformišu,²¹ nego da kreću iz početka, praveći sličnu novu, konkurentsku organizaciju.

²⁰ Čak i u okviru NATO saveza koji je ne samo nastariji, već i najrazvijeniji i najjači, odluka o borbenoj upotrebi snaga donosi se samo uz saglasnost svih država članica. Razume se, razni oblici pritiska na slabe članice Alijanse mogu ih privoleti da daju svoju saglasnost (kao što je to bilo u slučaju agresije na Jugoslaviju 1999. g.) ali ovde je bitan načelni momenat, a to je da je formalno potreban pristanak svih članica.

²¹ Uzgred, rad na reformi UN traje već nekoliko godina. Više: Krivokapić B. 2017, 451-467.

Sa druge strane, ako bi relativno mali broj država članica istupio iz UN i formirao nekakav svoj paralelni oblik trajne institucionalne saradnje, to ne bi bila univerzala, već regionalna organizacija,²² a ako bi broj onih koji su to učinili bio značajan, tada bi postojala dva rivalska bloka, od kojih nijedan (pa ni tako oslabljene UN) ne bi zapravo predstavljao stvarno univerzalnu međunarodnu organizaciju.

Prema tome, kako danas stvari stoje, ostavljajući po strani po mnogo čemu jedinstvenu Organizaciju ujedinjenih nacija, vojno-bezbednosne organizacije moguće su samo u regionalnim okvirima.

To, po prirodi stvari znači da su i njihove funkcije i ovlašćenja ograničeni na neki uži, regionalan prostor. S tim u vezi, kada se bez dodatnog preciziranja za nešto kaže da je “međunarodno” uglavnom se misli da je to nešto svetsko, globalno, dok se ono što obuhvata nekoliko država, ali nema takav značaj i domašaj naziva drugačije – kao nešto što je internacionalizovano, regionalno, subregionalno, prekogranično itd.

Ograničenje kruga članica regionalnih vojno-bezbednosnih organizacija uslovljeno je političkom i drugom bliskošću među njima i jednom vrstom ekskluziviteta. Radi se o tzv. poluzatvorenim odn. zatvorenim međunarodnim organizacijama u koje se ne ulazi po prijavi, već po pozivu - primiti u takvu organizaciju sve redom, značilo bi obesmisлити njeno postojanje.

Po prirodi stvari, kroz razvoj međusobne saradnje pomenuta bliskost između država članica se tokom vremena uglavnom sve više produbljuje.

Međutim, to istovremeno znači da ove organizacije vode računa samo o obezbeđenju posebnih interesa svojih članica, naročito najjačih među njima, a ne o zaštiti opšteljudskih interesa i vrednosti, onih koji se mogu pripisati čitavoj međunarodnoj zajednici. To, između ostalog, znači da one služe zaštiti mira i bezbednosti država članica, ali ne i međunarodnog mira i bezbednosti kao takvih, kao nečega što treba čuvati i štiti u čitavom svetu, za dobrobit svih. Ako to ni na koji način ne ugrožava njih lično (njih same ili njihove članice) regionalne vojno-bezbednosne organizacije se uglavnom neće smatrati pozvanim da se kao mirovnjaci umešaju čak ni u oružane sukobe u regionu svoje odgovornosti (između država nečlanica). Uostalom, objektivno govoreći, one i nemaju mandat za to.

²² Ovo čak i kada bi imala članice iz raznih delova sveta. Naime, regionalnost se, kada je reč o međunarodnim organizacijama ne shvata samo usko, u smislu vezanosti za određeno geografsko područje, već i šire, za označavane tvorevina koje ne okupljaju sve ili makar većinu država sveta. U tom smislu, regionalnim se smatraju i one organizacije koje u svom članstvu imaju i države iz vrlo udaljenih delova sveta, koje umesto pripadnosti istom geografskom području zbližavaju drugi faktori, kao što su zajednički interesi na polju bezbednosti, ekonomske saradnje i slično ili neke druge zajedničke vrednosti, kao npr. isti jezik, kultura, religija, ideologija itd. Stoga je regionalna i Organizacija za bezbednost i saradnju u Evropi (OEBS) premda njene članice nisu samo evropske, već i neke američke i azijske države koje su posebno zainteresovane za probleme bezbednosti i saradnje u Evropi. Isto se može reći i za, Organizaciju islamske saradnje (okuplja islamske države sa raznih kontinenata), Međunarodnu organizaciju Frankofonija (okuplja države sa raznih kontinenata u kojima su dominantni ili bar u dovoljnoj meri zastupljeni francuski jezik i kultura) itd.

Premda ove organizacije same sebe obično definišu kao odbrambene alijanse, to ne znači da je to uvek tako, a posebno ne znači da one u praksi ne mogu izaći izvan tih okvira.

Naprotiv, kao u biti samo pravno i institucionalno nešto razvijeniji vojni savezi, kada to iz nekog razloga odluči njihovo rukovodstvo odn. rukovodstvo država članica, one mogu izvršiti i agresiju, ne obazirući se na to što time gaze osnovne principe savremenog međunarodnog prava. Ne radi se samo o načelnoj mogućnosti, to je nešto sa čime smo se već sreli.

Napad NATO saveza na Jugoslaviju 1999. godine nije bio usklađeni poduhvat nacionalnih oružanih snaga država članica klasičnog vojnog saveza (kao što je npr. bio slučaj sa sinhronizovanim agresijom Nemačke, Italije i Mađarske na Jugoslaviju 6. 4. 1941) već je predstavljao vojnu operaciju regionalne organizacije koja se zove NATO - planove su pripremali, odluke donosili, naređenja izdavali itd. njeni organi. Ta dejstva značila su grubo kršenje Povelje UN, niza drugih važnih međunarodnih sporazuma, pa čak i ustava i unutrašnjih propisa država – agresora.²³ Važeće međunarodno pravo zabranjuje ne samo upotrebu, već i pretnju silom u međunarodnom odnosima, osim ako je reč o aktu samoodbrane ili kolektivnim merama Saveta bezbednosti UN preduzetim na osnovu Glave VII Povelje UN, ali ničeg od toga u ovom slučaju nije bilo. Jugoslavija niti je napala, niti je ugrozila bilo koga, a ponajmanje NATO alijansu i njene članice, da bi se moglo govoriti o nekakvoj samodbrani. Nije se radilo ni ostvarenju zadataka u sklopu kolektivnih mera odn. na osnovu mandata dobijenog od UN. Naprotiv, napad na Jugoslaviju se savršeno uklapa u definiciju agresije i konkretne primere akata agresije kako su definisani Rezolucijom 3314 (1974) Generalne skupštine UN i Rimskim statutom (1998) nakon njegovih izmena i dopuna iz Kampale (2010).²⁴ To znači da bi, gledajući iz ugla međunarodnog prava, moralo da se postavi pitanje odgovornosti NATO saveza i njegovih članica za teško kršenje međunarodnog prava, kao i problem individualne krivične odgovornosti onih koji su planirali odnosno naredili agresiju ili učestvovali u njoj. Jedini razlog što se to nije dogodilo treba tražiti u sferi politike i svekolike nadmoći SAD i njihovih najbližih saveznika u tom i kasnijem periodu.

Najviše rukovodstvo SAD je tvrdilo, a delom tvrdi i danas da čak i ako nije bio legalan tj. zakonit (toga su, dakle, i sami svesni) taj rat je, po njima, bio legitiman odn. ispravan.²⁵ Takav stav ne čudi jer se ne može očekivati da neko sam prizna da je bio agresor i zločinac. Uostalom, kada pomenuti zvaničnici priznaju da napad na Jugoslaviju nije bio zakonit, oni zapravo sami potvrđuju da je bio nezakonit. Pri tome poseban problem predstavljaju ratni zločini koje su snage NATO alijanse počinile tokom agresije.²⁶

²³ Krivokapić B. 1999; Krivokapić B. 1999¹, 89-109; Krivokapić B. 2000, 207-240; 5-33; Krivokapić B. 2000¹, 85-112; Кривокапић Б. 2017¹, 34-43; Krivokapić B. 2019, 19-56.

²⁴ Кривокапић Б. 2018, 501-520.

²⁵ Tako je npr. jedan od glavni arhitekata NATO agresije, tadašnja državna sekretarka SAD Medlin Olbrajt (*Madeline Albright*) petnaestak godina posle napada na Jugoslaviju, priznala da je NATO intervencija bila nezakonita, mada po njoj ispravna. Higgins, S., „Madeline Albright on Kosovo: 'What we did there was not legal but it was right'“, *Washington Examiner*, September 26, 2013, <http://washingtonexaminer.com/madeline-albright-on-kosovo-what-we-did-there-was-not-legal-but-it-was-right/article/2536446>.

²⁶ Krivokapić B. 2000², 5-33.

Ono što nas ovde prvenstveno zanima, to je činjenica da premda su bile sastavljene od nacionalnih kontingenata raznih (mada ne svih) država članica, snage NATO saveza nisu bile zaista međunarodne. Uostalom, one se, kao što je već pomenuto, i inače, u vreme mira, nazivaju savezničkim, a ne međunarodnim i to nije slučajno.

Uz sve što je već pomenuto, treba primetiti i to da se takve snage ne mogu nazivati međunarodnim i iz još jednog, praktičnog razloga. Njihovo nazivanje međunarodnim značilo bi da se one na neki način unapred nameću kao da su legalne, zakonito obrazovane i u misiji koja je u skladu sa međunarodnim pravom ili je čak možda u funkciji sprečavanja teškog kršenja tog prava. Ovo zato što termin “međunarodni” u ovom slučaju sam po sebi sugerije da je reč o nečemu što je iznad pozicije i stremljenja pojedinih država, što predstavlja čitavu međunarodnu zajednicu i radi po njenom nalogu ili makar ovlašćenju i u njenom interesu.

Pominjanje međunarodnih snaga je neraskidivo povezano sa idejom da je reč o snagama koje su ne samo iz raznih država i predstavljaju međunarodnu zajednicu, već su i neutralne, nepristrasne, a tu gde su, došle su i borave s pravom, vršeći nekakvu stvarno međunarodnu mirotvornu, humanitarnu i sličnu funkciju. O tome je već bilo reči, ali je tada akcenat bio na načelnim momentima, a ovde na posledici eventualnog nazivanja međunarodnim onih oružanih snaga koje to nisu.

Ali to jednostavno nije tako. Sve i kada bi pokušavale da se tako predstave, savezničke snage ne predstavljaju međunarodnu zajednicu, već samo udružene države-saveznike.

Uostalom, da stvari dovedemo do apsurda, u slučaju nekakvog sučeljavanja snaga dveju ili više vojno-bezbednosnih organizacija (npr. snaga dva vojno-politička bloka) da li bi i jedne i druge (odnosno, ako ih ima više – sve njih) trebalo zvati međunarodnim? Razume se, ne. Termin *međunarodne snage* mora biti rezervisan samo za onoga kome zaista pripada.

3. Operacije pod rukovodstvom Saveta bezbednosti

I pored svega rečenoga, u nekim posebnim slučajevima snage regionalnih vojno-bezbednosnih organizacija mogu, izuzetno, privremeno i ograničeno postati međunarodne, dobiti u određenim okvirima međunarodni status.

To će biti onda kada ih angažuje ovlašćena opšta međunarodna organizacija, kako bi preko njih ostvarila određene ciljeve i zadatke od interesa za čitavu međunarodnu zajednicu, kao što su – pomoć žrtvi agresije, razdvajanje sukobljenih strana, njihovo razoružanje, nadgledanje primirja, doturanje humanitarne pomoći itd.

U tom pogledu daleko najvažnija organizacija su Ujedinjene nacije. Zapravo, ne računajući neotuđivo pravo na samoodbranu, primena oružane sile dozvoljena je samo

onda kada tako, postupajući na osnovu Glave VII Povelje UN,²⁷ odluči Savet bezbednosti bilo da on sam u sklopu prinudnih kolektivnih mera koje je odredio obrazuje međunarodne oružane snage, bilo da u izvesnim situacijama iskoristi oružane snage neke regionalne organizacije ili odobri njihovu upotrebu pod svojim rukovodstvom i nadzorom.

Tako npr. neka opšta regionalna organizacija može u izvesnim slučajevima koristiti ne samo svoje snage (vojne kontingente svojih država članica) već i snage odgovarajuće regionalne vojno-političke organizacije (npr. EU može koristiti snage NATO) ali čak i tada to sve mora biti sankcionisano od strane Saveta bezbednosti.

Naime, Povelja UN prvo u čl. 52/1 precizira:

„Ova Povelja ničim ne isključuje postojanje regionalnih sporazuma ili ustanova koji se bave onim pitanjima održanja međunarodnog mira i bezbednosti koja su podesna za regionalnu akciju, pod uslovom da su ti sporazumi ili ustanove i njihova aktivnost u skladu s ciljevima i načelima Ujedinjenih nacija.“

Odmah zatim, Povelja u čl. 53/1 ovlašćuje Savet bezbednosti da, kada proceni da je najbolje rešenje, koristi pomenute regionalne aranžmane za prinudne akcije, s tim da se to vrši pod njegovim rukovodstvom:

“Savet bezbednosti, kad god je to celishodno, koristi takve regionalne sporazume ili agencije za prinudnu akciju pod svojim rukovodstvom. Ali, bez odobrenja Saveta bezbednosti, neće po regionalnim sporazumima, niti preko regionalnih agencija biti preduzeta nijedna prinudna akcija...”²⁸

²⁷ Ona reguliše dužnosti i ovlašćenja Saveta bezbednosti u slučaju pretnje miru, povrede mira ili akata agresije i ovlašćuje Savet da, između ostalog, odredi kolektivne prinudne mere (sankcije) koje mogu imati nevojni karakter i sastojati se u prekidu ekonomskih odnosa i železničkih, pomorskih, vazdušnih, PTT i drugih veza, prekidu diplomatskih odnosa itd. (čl. 41) ali mogu podrazumevati i upotrebu vazduhoplovnih, pomorskih ili suvozemnih oružanih snaga koja je neophodna radi održanja ili uspostavljanja međunarodnog mira i bezbednosti (čl. 42 i 43).

²⁸ U nastavku citirane odredbe pominje se da se izuzetno prinudne mere mogu primeniti bez odobrenja Saveta bezbednosti protiv svake neprijateljske države, kao što su one definisane u stavu 2 tog člana (u njemu je objašnjeno da se misli “na svaku državu koja je u toku Drugog svetskog rata bila neprijatelj bilo kog potpisnika ove Povelje”), države predviđene u članu 107 Povelje (tu se opet govori o državi koja je za vreme Drugog svetskog rata bila neprijatelj bilo koje države potpisnice Povelje) ili u regionalnom sporazumu usmerenom protiv obnavljanja agresivne politike bilo koje takve države, sve dok Organizacija ne bude mogla, na traženje zainteresovanih vlada, da preuzme na sebe odgovornost za suzbijanje nove agresije takve države. Ove odredbe formulisane su pre usvajanja Povelje (26. 6. 1945) što se dogodilo samo mesec i po dana nakon kapitulacije Nemačke i u vreme kada Drugi svetski rat još nije bio završen (još se vodio protiv Japana, koji je kapitulirao tek 2. 9. 1945) i stoga su u tim okvirima potpuno razumljive. One su, međutim, odavno prevaziđene ne samo zbog protoka vremena, već i zbog toga što živimo u bitno drugačijem svetu, s tim da su sve “neprijateljske” države iz Drugog svetskog rata odavno primljene u UN, a Nemačka i Japan čak spadaju među najuticajnije države članice.

U svemu tome nema ničeg neobičnog.

Snage regionalne vojno-bezbednosne organizacije su sastavljene od nacionalnih komponenti iz država članica, pri čemu ih odlikuju ista vojna komanda, isti osnovni standardi, zajednička uvežbavanost i spremnost za sinhronizovano odn. združeno dejstvo. Njihovim stavljanjem u službu UN one neposredno ili posredno privremeno postaju oružane snage Ujedinjenih nacija, potčinjene vrhovnoj komandi (rukovođenju) UN, čak i ako im je u konkretnom slučaju dozvoljeno da, radi veće efikasnosti, zadrže samostalnost u stručnom delu - planiranju, pripremi i izvođenju konkretnih operacija.

Ukratko, ako mogu delovi nacionalnih oružanih snaga država postati deo međunarodnih oružanih snaga u sastavu mirovnih misija UN, onda to mogu i takvi delovi koji su međusobno tešnje povezani kroz članstvo u regionalnoj vojno-bezbednosnoj organizaciji, kao što je npr. NATO.

To, međutim, ne utiče na načelnu prirodu i redovan status snaga te organizacije, o čemu je već bilo dovoljno reći. U postojećim okvirima one su međunarodne samo dok, poštujući predviđene uslove i ograničenja, izvršavaju mandat dobijen od UN. Izvan toga, njihov karakter i pravni status se ne menjaju.

3. Međunarodne oružane snage

1. Opšte međunarodne organizacije

Na prethodnim stranama dati su jedna vrsta radne definicije i kratak opis međunarodnih organizacija, kao relativno novih, ali sve važnijih subjekata međunarodnog prava.

Međutim, među njima postoje ogromne razlike. Zavisno od odabranog kriterijuma mogu se podeliti: prema prostornom delovanju – na univerzalne i regionalne; prema otvorenosti za prijem – na otvorene, poluotvorene i zatvorene; po oblasti delovanja – na opšte i specijalizovane; itd.²⁹

Najkraće rečeno, organizacije koje smo nazvali vojno-bezbednosnim su *regionalne* - jer okupljaju samo države koje pripadaju određenom užem ili širem regionu; *poluzatvorene* ili *zatvorene* – jer se u njihovo članstvo u principu ulazi samo po pozivu, uz pristanak svih članica (poluzatvorene) ili je čak isključen prijem novih članova tj. članice su samo države-osnivači (zatvorene organizacije) i *specijalizovane* - jer služe međunarodnoj saradnji u rešavanju specijalizovanih vojno-bezbednosnih pitanja odn. poseban su vid stabilnog i trajnog vojnog savezništva povodom mogućeg rata (oružanog sukoba) sa prvenstvenim ciljem stalnog jačanja odbrambene sposobnosti država članica i saveza kao celine.

²⁹ Krivokapić B. 2017, 364-367.

Naprotiv, opšte međunarodne organizacije mogu biti i univerzalne (one koje nastoje da obuhvate sve ili veliku većinu država sveta, što je slučaj sa UN) i regionalne, s tim da u oba slučaja nastoje da mirnim putem, oko istih vrednosti okupe sve ili većinu država sveta odnosno datog regiona.

Postoji razlika i u pogledu mogućnosti ulaska u članstvo. Uz ispunjenje predviđenih uslova opšte organizacije su u principu otvorene za članstvo svim državama sveta (UN) ili odnosnog područja (npr. Evropska unija i Afrička unija). One su tzv. otvorene međunarodne organizacije.

Bliže gledajući, razlikuju se međunarodne organizacije u čije članstvo se ulazi samo na osnovu jednostrane odluke zainteresovane države, praktično, na osnovu njene prijave (apsolutno otvorene organizacije, koje su izuzetna pojava) i one u čije članstvo u principu mogu ući sve države (sveta ili određenog regiona) ali samo uz ispunjenje unapred utvrđenih uslova i po tačno propisanoj proceduri (ograničeno otvorene organizacije). Opšte organizacije o kojima je ovde reč spadaju u ovu drugu grupu.

Najzad, od najvećeg značaja je činjenica da opšte organizacija, kako im i ime kaže, nisu specijalizovane za samo neki krug odnosa između država članica, već se bave veoma širokim spektrom međunarodne saradnje, uključujući i održanje međunarodnog mira i bezbednosti.

Najbolji primer je Organizacija ujedinjenih nacija. Ona se u skladu sa odredbom iz čl. 1. Povelje UN bavi pre svega održavanjem međunarodnog mira i bezbednosti i rešavanjem mirnim sredstvima međunarodnih sporova i situacija koje bi mogle da dovedu do narušavanja mira; ali i razvijanjem prijateljskih odnosa među nacijama, zasnovanih na poštovanju načela ravnopravnosti i samoopredeljenja naroda; postizanjem međunarodne saradnje rešavanjem međunarodnih problema, ekonomske, socijalne, kulturne ili humanitarne prirode i unapređivanjem i podsticanjem ljudskih prava i osnovnih sloboda za sve.

Najprostije rečeno, dok su vojno-bezbednosne organizacije stvorene radi saradnje članica u toj uskoj, vojno-bezbednosnoj sferi, a čak i kada se u izvesnom obimu bave i nekim drugim, s tim povezanim pitanjima, to je samo radi zbližavanja članica, kako bi organizacija i članice svi zajedno bili što efikasniji u ostvarivanju osnovnog zadatka, a to je jačanje odbrambene moći radi oružanog suprotstavljanja potencijalnom protivniku. Čitav smisao postojanja ovih organizacija je borba protiv nekoga odnosno stalna priprema za tu borbu. Uostalom, premda one u svojim statutima sebe proglašavaju odbrambenim savezima, dakle onima koji se stavljaju u pogon tek u slučaju napada na neku državu članicu ili savez kao celinu, videli smo da u praksi nije uvek tako, te da su zabeleženi i slučajevi agresije od strane ovih alijansi.

Naprotiv, opšte organizacije se trude da mirnim putem što više povežu članice, a u određenim okvirima i države nečlanice, pa čak i tzv. civilno društvo,³⁰ oko ne samo zajedničkih već i opštih ciljeva, koji se ogledaju u postizanju, razvoju i očuvanju priznatih vrednosti čitave međunarodne zajednice. Takvih kao što su mir i bezbednost, mirno rešavanje sporova, prijateljstvo i saradnja na svim poljima, održivi ekonomski razvoj, ljudska prava, očuvanje životne sredine i slično. Premda imaju mehanizme za upotrebu prinudnih mera, pa i za korišćenje oružane sile, oni se aktiviraju samo u izuzetnim situacijama, po posebnoj proceduri.

Ove organizacije nemaju pretpostavljenog ili definisanog neprijatelja, one su principijelno okrenute miru, a ne sukobu. Suština njihovog postojanja i delovanja su zbližavanje i sveopšta saradnja država, radi očuvanja mira i bezbednosti, razvoja opšteg blagostanja i nesmetanog ostvarivanja zakonitih interesa i prava svih. Premda se i one bave bezbednosnim pitanjima, nije reč o vojnim savezima, već su naponi usmereni na očuvanje mira tj. na izbegavanje sukoba i mirno rešenje svih sporova.

U onim slučajevima kada je to zaista neophodno, ove organizacije preduzimaju i korake za očuvanje odn. zaštitu, odbranu i ponovno uspostavljanje mira, ali ne samo od spoljnih neprijatelja (kao što je to slučaj sa odbrambenim savezima) već od bilo kog napadača, pa i onog koji dolazi iz sopstvenih redova (iz redova država-članica takve organizacije). U do sada najrazvijenijem obliku tu se zapravo radi o sistemu kolektivne bezbednosti, za šta su najbolji primer Ujedinjene nacije. O tome će više reći biti kasnije.

Napred rečeno čini da se oružane snage koje ove organizacije obrazuju i koriste za očuvanje mira (sprečavanje sukoba, razdvajanje sukobljenih strana i slično), borbu protiv agresora i s tim povezane svrhe mogu s punim pravom nazvati međunarodnim oružanim snagama.

2. Međunarodne oružane snage

Prema izloženom, jedine stvarno međunarodne oružane snage su takve snage Ujedinjenih nacija, kao i snage određenih opštih regionalnih organizacija, poput Evropske unije ili Afričke unije, s tim da ove poslednje mogu da deluju samo po odobrenju Saveta bezbednosti UN i u okvirima koje je on utvrdio.

Na taj način, s obzirom na sve rečeno, najispravnije je međunarodnim oružanim snagama smatrati one oružane snage koje su oformile, ovlatile i kojima rukovode Ujedinjene nacije, a eventualno i snage nekih opštih regionalnih međunarodnih organizacija

³⁰ Pojam (eng. *civil society*) koji se javlja u mnogim međunarodnim dokumentima, stručnoj i naučnoj literaturi i medijima i odnosi na razne organizacije i udruženja koji nisu vezani za državu, tačnije državnu upravu i vladu, već predstavljaju određene delove društva, kao što su razni društveni slojevi, interesne grupe, sindikati, pokreti, transnacionalne kompanije itd., a naročito nacionalne i međunarodne nevladine organizacije.

koje mogu, ako to sankcionišu UN, da preduzmu mirovne operacije u okviru svog područja odgovornosti, snagama svojih država članica. Drugim rečima, shodno ovde prihvaćenom pristupu izrazi „međunarodne oružane snage“ i „oružane snage određenih međunarodnih organizacija“ predstavljaju jednu vrstu sinonima.

To znači, da međunarodnim oružanim snagama ne treba nazivati oružane snage onih regionalnih organizacija koje suštinski predstavljaju odbrambene saveze, a tim pre vojno-političke blokove, stvorene radi sprovođenja politike odn. ostvarivanja interesa država članica, a ne čitave međunarodne zajednice ili čitavog regiona.

U principu, međunarodne snage mogu biti neposredno regrutovane s teritorija nekoliko država ili sastavljene od nacionalnih kontingenata država, dobrovoljno stavljenih na raspolaganje zajedničkoj komandi (internacionalizovane snage).

Bitan momenat predstavlja činjenica da na ovom stepenu razvoja međunarodne zajednice, ovako shvaćene oružane snage međunarodnih organizacija nisu ni zaista naddržavne, ni stalne. One se formiraju po potrebi, a sastavljene su od nacionalnih kontingenata država učesnica.

3. Karakteristike međunarodnih oružanih snaga

Međunarodne oružane snage, shvaćene na način na koji je ukazano, imaju nekoliko važnih karakteristika, po kojima se razlikuju od sličnih tvorevina. Neke od najvažnijih među njima su:

- 1) *institucionalne* – obrazovanje od strane Saveta bezbednosti UN ili ovlašćenih organa nadležne međunarodne organizacije;
- 2) *mandat Saveta bezbednosti* – saglasnost za aktiviranje ovih snaga koja se manifestuje kroz dobijanje mandata (naloga) ili odobrenja od strane Saveta bezbednosti UN;
- 3) *strukturalne* - podređenost međunarodnoj komandi;
- 4) *međunarodnopravne* – formiranje na osnovu međunarodnog prava, poštovanje tog prava i uživanje posebnih imuniteta;
- 5) *funkcionalne* – delovanje u interesu dela ili čak čitave međunarodne zajednice i
- 6) *formalne* – iste odn. zajedničke uniforme, zastave, grbovi i druga spoljna obeležja.

1. Način obrazovanja. - Međunarodne oružane snage osniva sam Savet bezbednosti neposredno (snage UN u užem smislu) ili ih obrazuje posredno, koristeći snage regionalnih organizacija. Već je bilo reči o tome da Savet može angažovati snage opštih regionalnih organizacija ili regionalnih vojno-bezbednosnih organizacija ili ih ovlastiti da preduzmu određene operacije.

Međunarodne oružane snage može obrazovati i nadležni organ opšte regionalne međunarodne organizacije, ali samo uz saglasnost odnosno po nalogu Saveta bezbednosti UN.

Sve druge snage koje se mogu obrazovati, a imaju kontingente iz raznih država su višenacionalne odn. savezničke.

2. Mandat dobijen od Saveta bezbednosti. – Bez obzira na to kako su obrazovane, za bilo koju svoju akciju koja znači upotrebu sile međunarodne oružane snage moraju imati mandat (nalog) ili makar zvanično odobrenje (ovlašćenje) od strane Saveta bezbednosti.

To se razume samo po sebi kada je reč o snagama koje je obrazovao sam Savet, ali je neophodan uslov i u pogledu snaga koje je obrazovao neko drugi tj. neka regionalna organizacija. Uostalom, i kada su u pitanju snage regionalnih organizacija, uloga Saveta bezbednosti se ne bi smela svesti samo na to da dâ dozvolu za njihovo stvaranje i upotrebu, već bi morala podrazumevati i da Savet makar na opšti način rukovodi njima, vrši nadzor nad njima, prima njihove izveštaje itd.

U tom smislu, kada je reč o uskom problemu razumevanja toga šta međunarodne oružane jesu, a šta nisu, za nas je ovde bitan formalnopravni momenat – činjenica da je Savet bezbednosti samom Poveljom UN ne samo ovlašćen, već i pozvan da, kada smatra da je to neophodno, formira međunarodne oružane snage odnosno iskoristi snage regionalnih organizacija. Pri tome to pravo pripada isključivo njemu.

U nauci međunarodnog prava postavljeno je naizgled važno i zanimljivo pitanje – može li, i ako je odgovor na to potvrđan, po kom osnovu Savet bezbednosti može ovlastiti druge subjekte da primenjuju silu za očuvanje međunarodnog mira i bezbednosti. Pošto Povelja UN ne baca dovoljno svetla na ove probleme, javila su se razna tumančenja.

Između ostalog, istaknuto je da pošto je Savet bezbednosti nesumnjivo ovlašćen da, sa pozivom na Glavu VII Povelje, uvodi odn. primenjuje prinudne mere, uključujući i one vojne prirode, on to svoje pravo može preneti na druge, u skladu sa poznatim opštim pravim načelom da “ko može više, može i manje” (lat. *qui facit id quod plus est, facit id quod minus est*).³¹ Ovo sa idejom da ako već Savet nešto može sam da učini, onda to može i za sebe lakšim putem, angažujući drugoga.

Međutim, na to je odgovoreno drugim načelom, prema kojem neko na koga su preneti određena ovlašćenja, ne može ih prenositi dalje, na novog subjekta (*delegata potestas not potest delegari* odn. *delegatus non potest delegare*). S tim u vezi, primećeno je da su, shodno čl. 24/1 Povelje države članice UN već prenele na Savet bezbednosti svoja ovlašćenja, tako da ih on ne može prenositi dalje. Da podsetimo, ta odredba glasi: “Da bi se obezbedila brza i efikasna akcija Ujedinjenih nacija, njihovi članovi poveravaju Savetu bezbednosti prvenstvenu odgovornost za održanje međunarodnog mira i bezbednosti i saglašavaju se da Savet bezbednosti deluje u njihovo ime pri sprovođenju svojih dužnosti na osnovu ove odgovornosti.”

Kada bismo želeli da nastavimo ovo nadmudrivanje pravničkim maksimama odn. navođenjem pravila koja spadaju u opšta pravna načela, mogli bismo primetiti da postoji i pravilo koje je suprotno onome prema kojemu se ovlašćenja ne mogu dalje delegirati, jer “što neko radi preko drugog,

³¹ Ovo je uobičajeni oblik u kome se navodi ovo načelo. Zapravo, ova maksima u svom izvornom obliku je nešto duža i preciznija i glasi: *Qui facit id quod plus est, facit id quod minus est, sed non convertitur* – ko može više, može i manje ali ne važi obratno.

isto je kao da sam radi” (*qui facit per allum, est perinde ac si faciat per se ipsum*).³² Takođe, pozivanje u vezi sa čl. 24/1 Povelje na načelo *delegatus non potest delegare* sugeriše da, ako su već to prenele na Savet, države su ovlašćene da same, po svojoj diskrecionoj oceni, kada god to požele, primenjuju silu u međunarodnim odnosima,³³ što, razume se, ne samo nije tačno, već bi takvo rezonovanje bilo u suprotnosti sa temeljima čitavog savremenog međunarodnog prava.³⁴ Uostalom, pravilo da se ovlašćenja ne mogu dalje delegirati nije bez izuzetaka. Štaviše, jedan od osnovnih principa na kojima se zasnivaju postojanje i funkcionisanje vojske, policije, pa i čitave upravne vlasti ogleda se u tome da viši organ (npr. vojni komandant) može određena ovlašćenja preneti na sebi podređenog, koji ih zatim takođe može preneti na druge.

Međutim, ma koliko mogla biti visprena i na svoj način interesantna, sva ta razmatranja nam zapravo nisu potrebna. Ovo zato što Povelja UN izričito ovlašćuje Savet bezbednosti da:

1) preduzima “akciju vazduhoplovnim, pomorskim ili suvozemnim snagama koja je potrebna radi održanja ili vaspostavljanja međunarodnog mira i bezbednosti” (čl. 42/1) i

2) kada god je to celishodno koristi “regionalne sporazume ili agencije za prinudnu akciju pod svojim rukovodstvom” (čl. 53/1).

Na taj način, sve je zapravo prilično jasno. Samo pod pomenutim uslovima odnosne oružane snage imaju međunarodni karakter i mogu koristiti oružanu silu - sve drugo predstavljalo bi kršenje Povelje UN, što u najvećem broju slučajeva znači agresiju.

U potvrdu tome dovoljno je podsetiti da Povelja u čl. 2/4 izričito zabranjuje ne samo primenu, već i samu pretnju silom u međunarodnim odnosima,³⁵ a da, vezano za regionalne sporazume i agencije u čl. 53/1 precizira: da “bez odobrenja Saveta bezbednosti, neće po regionalnim sporazumima, niti preko regionalnih agencija biti preduzeta nijedna prinudna akcija” (čl. 53/1).³⁶

³² Na to se može prigovoriti da ovo pravilo važi samo za slučaj prvog prenosa ovlašćenja sa onog kome ono izvorno pripada na nekog drugog, što se opet može osporiti i time bi se ova polemika mogla nastaviti u nedogled. Treba imati u vidu da se među pravničkim maksimama nalaze i neke koje su suprotne jedne drugoj. Uostalom, isto je i sa narodnim poslovicama. Izreke velikog Petra II Petrovića Njegoša: „A u ruke Mandušića Vuka biće svaka puška ubojita!“ i „Boj ne bije svijetlo oružje, već boj bije srce u junaka!“ odavno su prerasle u narodne poslovice, sa značenjem da ko ume odn. sme, on ume i sme sa bilo kojim sredstvima. I, zaista, obe su tačne! Međutim, postoji i potpuno suprotna, a opet jednako istinita poslovice koja kaže „Bez alata nema zanata!“

³³ Misli se, razume se, na silu koja izlazi izvan okvira individualne i kolektivne samoodbrane, koja je urođeno pravo svakog subjekta, pa i svake države.

³⁴ Zapravo stilizacija čl. 24/1 trebalo je da ukaže da su države članice postigle saglasnost o tome da (izvan okvira samoodbrane) isključiva nadležnost za primenu sile u međunarodnim odnosima pripada Savetu bezbednosti. Gledajući iz drugog ugla, to je zapravo posredna potvrda načela o zabrani sile u međunarodnim odnosima.

³⁵ „Svi članovi se u svojim međunarodnim odnosima uzdržavaju od pretnje silom ili upotrebe sile protiv teritorijalnog integriteta ili političke nezavisnosti svake države ili na svaki drugi način nesaglasan s ciljevima Ujedinjenih nacija.“

³⁶ U nastavku ovog stava pominju se i mere protiv „neprijateljskih država“ s tim da se misli na Nemačku,

Reč je logičnom i zapravo jedino mogućem rešenju jer, u skladu sa čitavim savremenim međunarodnim pravom, osim u slučaju kada su same žrtve napada, ni države pojedinačno, ni njihovi savezi, ni regionalne organizacije nemaju pravo da primenjuju oružanu silu u međunarodnim odnosima. O tome je već bilo reči.

Moglo bi se postaviti i pitanje koga tačno Savet bezbednosti može koristiti za primenu sile odnosno koga može ovlastiti da izvede neku oružanu akciju. U Povelji su pominju samo regionalni sporazumi ili agencije, tako da bi se strogim tumačenjem moglo zaključiti da, u ostavljenim okvirima, Savet može koristiti odn. ovlastiti samo oružane snage regionalnih organizacija ili saveza. Međutim, od momenta potpisivanja Povelje proteklo je puno vode i mnogo toga se iz korena promenilo. Danas se može zapaziti da na razne načine sve više opada uloga država, dok je, naprotiv, u usponu pozicija najjačih aktera iz sveta nedržavnog sektora. To otvara niz pitanja, među kojima je i ono da li UN mogu da za svoje mirovne operacije koriste privatne vojne kompanije i, ako mogu, da li onda takve snage dobijaju međunarodni karakter, sa svim posledicama koje iz toga proističu? I o tome je već bilo reči.

Uz pomenute teorijske odnosno stručnopravne dileme, postoje i teškoće u praksi i one su, kako to obično biva, češće, raznovrsnije i teže. Deo njih je posledica načina na koji su pravno uređena odnosna pitanja, a deo je rezultat politike (ponašanja) država, u prvom redu onih koje spadaju u velike ili makar dovoljno moćne sile. Osvrnućemo se samo na neke najzanimljivije momente.

U naše vreme Savet bezbednosti se suočava sa nizom problema vezanih za svoj sastav i rad, kao i za konkretne korake koje je preduzeo ili je, naprotiv, propustio da preduzme. Između ostalog, dovodi se u pitanje njegov stvarni legitimitet, a posebno moralno i političko pravo da sam donosi vrlo važne odluke, uključujući one o angažovanju međunarodnih oružanih snaga.

Kao deo UN, Savet bezbednosti je osmišljen i formiran imajući u vidu odnose u svetu u trenutku okončanja Drugog svetskog rata, a situacija se od tada dramatično promenila. Status stalnih članova Saveta sa pravom tzv. „veta“ imaju, uz SAD, Rusiju i Kinu takođe i Velika Britanija i Francuska, ali je pitanje zašto bi ove dve poslednje danas trebalo da imaju takav poseban položaj, posebno zbog toga što se više ne mogu smatrati velikim silama. Mnogo više smisla ima da poziciju stalnog člana Saveta bezbednosti UN dobije npr. Indija, koja je takođe nuklearna sila, ali ima čak 1/6 svetskog stanovništva. I zaista, ako problem sagledamo malo šire, moramo se zapitati ima li Savet moralno pravo da odlučuje o izuzetno osetljivim i za sve krajnje važnim pitanjima očuvanja svetskog mira i bezbednosti kada među njegovim stalnim članovima nema nijedne države iz Afrike, nijedne iz Južne Amerike, dok je mnogoljudna Azija zastupljena samo posredstvom Kine? Istovremeno tu je i pitanje da li institut tzv. prava veta uopšte treba da opstane, u bilo čijim rukama.

Posmatrano iz drugog ugla, članstvo UN broji 193 država, a u Savetu sede predstavnici samo 15 država, što znači da je predstavljeno svega 7,7% članica. Da li je u redu da one donose odluke, pa

Japan i njihove saveznike koji su u Drugom svetskom ratu ratovali protiv država-osnivača UN, ali su te odredbe odavno prevaziđene. Na to je već ukazano na prethodnim stranama.

i one koje mogu biti sudbonosne za čitav svet, u ime čitave OUN tj. i u ime preostalih 178 (92,3%) članica? Stvari su još zanimljivije kada se uzme u obzir da je za odluke o svim suštinskim pitanjima dovoljna saglasnost svega 9 članova Saveta. To znači da odluku koja obavezuje OUN i sve njene članice može doneti svega 4,66% članica UN. Pri tome šta god odlučio, Savet bezbednosti nikome ne polaže račun za svoj rad.³⁷ Postoje i drugi problemi, ali oni izlaze izvan okvira naših razmatranja, koja su vezana samo za međunarodne oružane snage.³⁸

Uz pomenute načelne probleme, postoje i oni koji se tiču konkretnih događanja. Posebno treba podsetiti na to da je na samom kraju prošlog i u prvim godinama ovog veka Savet bezbednosti bio pod jasno izraženim uticajem SAD, kao u to vreme jedine stvarne svetske supersile. Svesna svoje dominacije, ona je sebe proglasila izuzetnom (u smislu da za nju ne važe pravila koja obavezuju sve ostale) i nije odolela izazovu da svima nameće svoje poglede, interese i sistem vrednosti. To joj je, mora se priznati, jedno vreme u velikoj meri i uspevalo, pa čak i u pogledu preuzimanja liderstva u Savetu bezbednosti i čitavim Ujedinjenim nacijama.

Međutim, u poslednjih desetak godina mnogo toga se promenilo, svet sve više postaje multipolaran. Realno gledajući, to i jeste jedan od preduslova za stvaranje klime u kojoj Savet bezbednosti može da na pravi način ostvaruje svoje funkcije.

Kako će se događaji odvijati dalje, zavisice od mnoštva faktora a pre svega od toga kako će izgledati svet kroz 10, 20 i više godina. U ovom trenutku čini se da je pred nama izbor između dva pola - izgradnje nekakve svetske superfederacije sa svim blagodeticima koje to nosi ili, naprotiv srljanja u novi svetski rat. Po svoj prilici, dogodiće se "nešto između." Koja god sutrašnjost da nas čeka, ona će ne samo zavisiti od odnosa u svetu, već i neposredno uticati na položaj UN, ovlašćenja Saveta bezbednosti i korišćenje i status oružanih snaga koje se angažuju po nalogu ili uz odobrenje Saveta bezbednosti.

3. Podređenost međunarodnoj komandi. - Bitna karakteristika ovako shvaćenih međunarodnih oružanih snaga jeste njihova potčinjenost Savetu bezbednosti UN odn. najvišim organima međunarodne organizacije koja ih je formirala, a koja dejstvuje pod rukovodstvom Saveta bezbednosti. To se prvenstveno tiče najvažnijih pitanja u vezi sa angažovanjem tih snaga, kao što su raspoređivanje na određenom prostoru, glavni operativni i taktički ciljevi i zadaci, prekid operacija, povlačenje itd.

Na operativnom nivou (u smislu planiranja, pripremanja i sprovođenja konkretnih operacija i akcija) takve snage po pravilu imaju zajedničku međunarodnu vojnu komandu,

³⁷ Hostovsky-Brandes T., Zemach A. 2013, 657-705; Krivokapić B. 2017, 459-460.

³⁸ Više: Caron D. D. 1993, 552-588 Akande D. 1997, 309-343; Đorđević S. 2000, 371-387; Teixeira P. 2003; Manusama K. 2006; Hurd I. 2007; Morris J., Wheeler N. J. 2007, 214-231; Dimitrijević D. 2009; Pérez Herranz M. 2010; Butler R. AC 2012, 23-39; Hassler S. 2013; Spain A. 2013, 320-384; Swart L., Perry E. 2013; Wood M. 2013, 345-367; Ušiak J., Saktorová L. 2014, 201-212; Binder M., Neupel M. 2015, 238-250; Саяпин С. 2015; Stephen M. D. 2018, 96-121.

sastavljenu od vojnih lica iz raznih država. U principu, ova komanda može biti poverena i samoj nekoj od država, ali čak i tada ona zadržava međunarodni karakter, ako postoje stvarno rukovođenje i efikasan nadzor od strane Saveta bezbednosti UN.

S tim u vezi zanimljivo je osvrnuti se na situaciju koja je nastala kada je Savet bezbednosti ovlastio snage jednog kruga država da preduzmu oružanu akciju protiv Iraka, poznatu kao Zalivski rat (1991). Vođen od 17. januara do 28. februara 1991. između koalicioni snaga 35 država i Iraka, taj sukob je imao oko 350 žrtava u redovima koalicije i 25.000-100.000. mrtvih na strani Iraka. Usledio je nakon što je Irak 2. 8. 1990. upao u Kuvajt i za samo dva dana ga okupirao. Prethodno je 18. 7. 1990. irački predsednik Sadam Husein optužio Kuvajt da koristeći tehnologiju nagnutih bušotina čitavih 10 godina nezakonito crpi naftu iz iračkih pograničnih naftnih izvora i zatražio da Kuvajt otpiše ogroman irački dug i dodatno plati veliku naknadu štete. Kada je Kuvajt to odbio, počeli su pregovori, koje je Irak prekinuo i izvršio invaziju teritorije svog suseda.

Već istog dana, 2. avgusta, Savet bezbednosti UN je Rezolucijom 660 (1990) osudio invaziju i zahtevao da Irak odmah povuče trupe iz Kuvajta.³⁹ Nakon što je Irak ignorisao ovaj poziv, Savet je Rezolucijom 661 (1990) protiv njega uveo ekonomske sankcije. Na to je Irak 18. avgusta proglasio aneksiju Kuvajta. Kada vlasti u Bagdadu nisu reagovala ni na nove rezolucije Saveta, pa ni na proširenje sankcija UN, inicijativu je preuzela vlada SAD. Sa tvrdnjom da je Irak izvršio agresiju na Kuvajt, a po svemu sudeći sprema se da napadne i Saudijsku Arabiju,⁴⁰ ona je izdejstvovala da 29. 11. 1990. Savet usvoji Rezoluciju 678 (1990). Njom je (paragraf 1) Irak pozvan da se do 15. 1. 1991. u potpunosti povuče iz Kuvajta, s tim da ako to ne učini, unapred je (par. 2) dato ovlašćenje državama članicama UN da u saradnji sa vladom Kuvajta "iskoriste sva neophodna sredstva radi podržanja i izvršenja Rezolucije 660 (1990) i svih kasnijih relevantnih rezolucija i ponovnog uspostavljanja mira i bezbednosti u tom području". Odredbom iz par. 3 Savet je naložio svim državama da pruže odgovarajuću podršku akcijama pomenutim u par. 2, a odredbom iz par. 4 formulisan je zahtev da države koje budu uključene u to, redovno obaveštavaju Savet o akcijama koje su preduzele u skladu sa paragrafima 2 i 3.

Pošto je Irak odbio taj ultimatum, samo 2 dana nakon isteka ostavljenog roka usledila je oružana akcija višenacionalnih koalicioni snaga, nazvana "Operacija pustinjka oluja" (eng. *Operation Desert Storm*) koja se završila njihovom potpunom pobedom i isterivanjem Iraka iz Kuvajta. Poznata je i kao Zalivski rat (eng. *Gulf War*) premda u samom Persijskom zalivu zapravo nije bilo pravih okršaja – borbe su vođene u Kuvajtu, Iraku i pograničnim delovima Saudijske Arabije (gde su se povukle snage Kuvajta) s tim što je Irak raketirao Izrael, bezuspešno pokušavajući da i njega uvuče u sukob u nadi da tako pridobiti podršku ostalih arapskih zemalja kojima je Izrael tradicionalni neprijatelj. Ponekad se svi opisani događaji posmatraju kao celina, pa se smatra da je Zalivski rat počeo iračkom invazijom na Kuvajt 2. 8.1990. i trajao do 28. 2. 1991.

Ovde nas naročito zanima sledeće: 1) radilo se o borbenim, a ne mirovnim snagama - njihov zadatak bio je da silom isteraju Irak iz okupiranog Kuvajta; 2) to su bile snage grupe država, a ne

³⁹ Za nju je glasalo 14 od 15 članova Saveta bezbednosti, pa čak i SSSR koji je prvi put u takvim slučajevima podržao svog glavnog rivala – SAD, na šta je uticala činjenica da su Istočni blok i sam SSSR bili u završnoj fazi raspada. Jedini član Saveta koji nije glasao za Rezoluciju bio je Jemen, koji nije ni učestvovao u glasanju.

⁴⁰ Takva akcija, čija navodna priprema, istini za volju, nikada nije dokazana, omogućila bi Iraku da uz sopstvene i one koje je osvojio okupacijom Kuvajta, pod svoju vlast stavi i saudijske izvore nafte. Ne samo da bi time stekao ogromne prihode, već bi kontrolisao veliki deo svetske proizvodnje nafte, što bi mu omogućilo da utiče na svetsko tržište, a time, putem ucena i uslovljavanja, i na razne političke događaje u međunarodnoj zajednici.

prave snage UN i, najvažnije, 3) iako je Savet bezbednosti odobrio ovu operaciju i Rezolucijom 678 (1990) obavezao države koje učestvuju u njoj da ga obavestavaju u njenom toku, on realno nije imao stvarno efikasno rukovođenje nad onim što se događalo već je bio, manje-više, pasivni posmatrač.

Premda su koalicione snage delovale sa mandatom dobijenim od Saveta bezbednosti, ovu operaciju pratile su brojne kontroverze, što su istakli mnogi objektivni analitičari. Čak su i neki istaknuti američki stručnjaci za međunarodno pravo primetili da je Rezolucija 678 (1990) stvorila sumnjivi precedan, tako što je, odstupivši od miroljubivih i humanitarnih ciljeva i načela iz Povelje UN koji su kamen-temeljac važećeg međunarodnog prava, umesto da punu kontrolu i odgovornost u odnosu na vojne snage koje su bile raspoređene u regionu poveri UN, dozvolila Sjedinjenim Američkim Državama da vode svetsku politiku na u osnovi jednostran način.⁴¹ Primećeno je i da su države-saveznice koje su učestvovala u Zalivskom ratu, delovale suviše nezavisno od Saveta bezbednosti, bez očekivanog stvarnog nadzora sa njegove strane;⁴² a ima i tvrdnji da je sporno da li Savet bezbednosti uopšte može da svoja ovlašćenja i odgovornosti koji su deo sistema kolektivne bezbednosti delegira pojedinim državama, te da premda su stavovi država podeljeni, u novijoj praksi zapaža se tendencija da Savet vrati ove odnose pod svoju kontrolu.⁴³

Polazeći od svega rečenog, snage koje su se borile protiv Iraka ne mogu se smatrati međunarodnim. I zaista, ni tada ni kasnije one nisu nazivane međunarodnim već snagama Koalicije (eng. *Coalition Forces*). Uostalom, ni iz paragrafa 2 Rezolucije 678 (1990) ne sledi da se radilo o snagama UN ili o međunarodnim snagama već o snagama "država članica koje saraduju sa vladom Kuvajta".

Slično se može reći i za oružanu intervenciju NATO saveza i još nekih zemalja u Libiji od 19. marta do 31. oktobra 2011. Izvršena je na osnovu paragrafa 4 Rezolucije Saveta bezbednosti 1973 (2011)⁴⁴ kojim je dozvoljeno strano mešanje u građanski rat u Libiji, radi zaštite lokalnog stanovništva. Rezolucija je ovlastila "države koje su obavestile Generalnog sekretara da, dejstvujući pojedinačno ili preko regionalnih organizacija ili sporazuma, i dejstvujući u saradnji sa Generalnim sekretarom, preduzmu sve neophodne mere... radi zaštite civilnog stanovništva i područja nastanjenih civilima od napada koji im prete..." Rezolucija je ograničila slobodu akcije odnosnih država, tako što je zabranila boravak stranih okupacionih snaga u bilo kom obliku na bilo kom delu libijske teritorije i predvidela obavezu tih država da odmah obaveste Generalnog sekretara o merama koje su preduzele, o čemu odmah mora biti informisan Savet bezbednosti. Prema tome, i u ovom slučaju Savet bezbednosti je zapravo preneo svoja ovlašćenja na druge, zadovoljivši se samo time da prima izveštaje. Uostalom, već od 31. marta puno rukovođenje operacijom preuzeo je NATO.

Intervencija se suočila sa brojnim kritikama kao što su to da je odluka o njoj doneta na osnovu mnoštva laži, jer libijski vlastodržac pukovnik Muamer el Gadafi nije planirao nikakav pokolj civila, a tzv. umerena opozicija nije bila miroljubiva već naoružana i nasilna, sa velikim brojem islamskih ekstremista u svojim redovima; da se Francuska kao inicijator intervencije nije rukovodila humanitarnim, već sopstvenim ekonomskim i političkim razlozima; da masovno bombardovanje i raketiranje Libije nije služilo zaštitu civila, već slabljenju vladajućeg režima, što znači da je predstavljalo nezakonitu upotrebu sile; da je bombardovanje izazvalo humanitarnu katastrofu sa nekoliko hiljada mrtvih, stotinama hiljada interno raseljenih i izbeglih lica, uz pretvaranja bogate i razvijene Libije u ratom opustošenu zemlju; da su specijalne jedinice 6 članica koalicije suprotno zabrani iz Rezolucije 1973 (2011) dejstvovale na teritoriji Libije itd.

⁴¹ Weston B. H. 1991, 516-535.

⁴² Manshipouri M., Hulme D. L. 1994, 97-121.

⁴³ Blokker N. 2000, 541-568.

⁴⁴ Usvojena je samo 2 dana ranije, 17. 3. 2011, sa 10 glasova "za" i 5 uzdržanih (Brazil, Indija, Kina, Nemačka i Rusija).

Ovde nas prvenstveno zanima činjenica da se ni ove snage ne mogu smatrati međunarodnim. Uostalom, one se tako ne nazivaju ni u samoj Rezoluciji 1973 (2011). Naprotiv, zbog dominantne uloge i komande NATO alijanse, ovo vojno angažovanje se uvek pominje kao vojna intervencija u Libiji 2011 (eng. *Military Intervention in Lybia*) ili, još češće, kao oružana intervencija NATO-a u Libiji (eng. *NATO Military Intervention in Lybia*).⁴⁵

Izuzetno, međunarodnim se mogu smatrati ne samo snage koje obrazuje ili koje koriste UN, već i one višenacionalne snage koje se na nekom području raspoređuju u mirovnoj misiji na osnovu sporazuma između svih uključenih strana, a posebno radi učvršćenja mira posle okončanja oružanog sukoba. Ako se pridržavaju svog međunarodnog mandata i deluju pod nadzorom Saveta bezbednosti, te snage će imati karakter i onda kada je komandovanje povereno nekoj regionalnoj organizaciji.

Primer su snage Snage za implementaciju, poznatije po svom skraćenom imenu IFOR (od eng. *Implementation Force - IFOR*) koje su na osnovu Dejtonskog mirovnog ugovora (1995) raspoređene u Bosni i Hercegovini radi očuvanja mira i obezbeđenja izvršenja tog sporazuma. Postojale su od 20. 12. 1995. do 26. 12. 1996. U Rezoluciji Saveta bezbednosti 1031 (1995), koja se odnosi na njih, ne pominju se nikakve međunarodne snage kao takve, već se govori (par. 14) o tome da Savet ovlašćuje države članice koje deluju preko organizacije pomenute u Aneksu 1A uz Mirovni ugovor (mada se ne imenuje, u pitanju je NATO) ili koje saraduju sa njom, da osnuju višenacionalne snage radi implementacije Mirovnog ugovora. Dakle, izričito se pominju *višenacionalne snage*.

Bez obzira na to, a takođe činjenicu da je IFOR bio pod komandom NATO alijanse, te snage mogu se smatrati međunarodnim i to iz niza razloga: 1) njihovo formiranje su Dejtonskim mirovnim ugovorom prihvatile sve bivše sukobljene strane odn. teritorijalna država, uz učešće velikih sila i drugih zainteresovanih zemalja, što znači da je međunarodni madat bio nesporan; 2) one su nasledile i suštinski preuzele funkcije mirovne misije UN (UNPROFOR) koja je postojala 1992-1995; 3) prenos ovlašćenja na IFOR izvršen je Rezolucijom Saveta bezbednosti 1031 (1995) za koju su, što je takođe vrlo važno, glasali svih 15 članova Saveta bezbednosti; 4) tom rezolucijom je IFOR ovlašćen za sprovođenje zadataka iz aneksa 1A (vojni aspekt) i 2 (međuentitetski odnosi) Mirovnog sporazuma; 5) države koje učestvuju u IFOR obavezane su (par. 25) da preko odgovarajućih kanala najmanje jednom mesečno podnose izveštaje Savetu bezbednosti; 6) Savet bezbednosti je za ostvarenje civilnih zadataka stvorio instituciju Visokog predstavnika za Bosnu i Hercegovinu upućenog da tesno saraduje sa IFOR; 7) svojim kontingetima u IFOR učestvovala su 32 države sa svih 5 kontinenata. Neki od ovih elemenata su sami po sebi dovoljni da bi se moglo govoriti o međunarodnim snagama, a svi oni zajedno samo pojačavaju takav zaključak.

Razume se, o međunarodnim oružanim snagama moglo bi se govoriti i u raznim drugim slučajevima kada su formirane višenacionalne snage koje zadovoljavaju potrebne uslove, premda nisu standardne mirovne misije UN.

⁴⁵ Za razne kritičke osvrte na intervenciju u Libiji 2011. vidi: Thielbörger P. 2012, 11-48; Kuperman A. J. 2013, 105-136; Ulfstein G., Christiansen H. F. 2013, 159-171; Brockmeier S., Stuenkel O., Tourinho M. 2015, 113-133; Kuperman A. J. 2015, 66-77; Terry P. CR 2015, 162-182; Wedgwood A., Dorn W. A. 2015, 341-362; *Lybia: Examination of intervention and the collapse and the UK's future policy options* 2016.

Tako npr. ima osnova da se međunarodnim snagama smatraju Stabilizacione snage u Bosni i Hercegovini, poznate kao SFOR (od eng. *Stabilization Force in Bosnia and Herzegovina*) koje su stvorene Rezolucijom Saveta bezbednosti 1088 (1996) kao zamena za IFOR. Bile su sastavljene od kontingenata iz 39 država sa svih kontinenata i vršile funkcije u Bosni i Hercegovini od 20. 12. 1996. do 2. 12. 2004.

Isto bi se moglo reći i za Snage Evropske unije u Bosni i Hercegovini, poznatije po po skraćenom imenu EUFOR BiH (od eng. *European Union Force in Bosnia and Herzegovina*)⁴⁶ koje su od 2. 12. 2004. preuzele i do danas vrše skoro sve funkcije prethodnog SFOR. To je učinjeno na osnovu jednoglasno usvojene Rezolucije Saveta bezbednosti 1575 (2004) koja je ovlastila države članice da delujući kroz ili u saradnji sa EU osnuju višenacionalne stabilizacione snage (EUFOR) kao pravnog naslednika SFOR-a u pogledu stabilizacije mira prema vojnim aspektima Dejtonskog mirovnog sporazuma (1995); itd.

Spisak sličnih višenacionalnih snaga koje imaju više ili manje izražene elemente međunarodnih snaga, podrazumevajući i potčinjenost međunarodnoj komandi mogao bi se nastaviti. Međutim, to je problem za sebe koji zahteva posebno istraživanje i odgovarajući prostor, tim pre što je svaka situacija na svoj način specifična.

Detaljnije bavljenje tim pitanjima suviše bi nas odvojilo od onoga čime se ovde bavimo. Uostalom, već ovih nekoliko navedenih primera trebalo bi da dovoljno ilustruje najvažnije probleme i činjenicu da se oružanim snagama mogu smatrati samo one koje zaista jesu pod međunarodnom komandom i nadzorom. To podrazumeva daleko aktivniju ulogu Saveta bezbednosti od pukog izglasavanja odobrenja za akciju koju je naumila grupa država, a u nekim slučajevima oslanja se i na saglasnost teritorijalnih država, pa čak i na postizanje jedne vrste konsenzusa u UN i čitavoj međunarodnoj zajednici.

4. Međunarodnopravni okviri. – Ovde se ima u vidu odnos međunarodnih oružanih snaga i međunarodnog prava.

Između njih postoji tesna veza jer su i jedno i drugo stvoreni od strane međunarodne zajednice, da bi služili njenim interesima odn. zajedničkim interesima njenih članica. To se, uostalom, vidi već iz njihovog naziva u kojem se u oba slučaja pojavljuje reč “međunarodni”. U vezi sa pravnim okvirima najvažnija su tri osnovna momenta.

Prvo, međunarodne oružane snage se obrazuju na osnovu međunarodnog prava i angažuju i dejstvuju u skladu sa njim. Snage koje ne zadovoljavaju ove uslove ne mogu se smatrati međunarodnim.

To je jasno po sebi. Savremeno međunarodno pravo predviđa dovoljno precizne okvire pod kojima se mogu stvarati i koristiti međunarodne oružane snage. Sve što izlazi izvan njih nema karakter međunarodnih oružanih snaga.

Bliže gledajući, međunarodne oružane snage osnivaju se rezolucijama Saveta bezbednosti ili međunarodnim ugovorima između zainteresovanih država, s tim da to u oba slučaja mora biti u

⁴⁶ Strogo uzev, zvanični pun naziv je Snage Evropske unije „Alteja“ (eng. *European Union Force Althea*).

skladu sa ciljevima i načelima iz Povelje UN i drugim kogentnim normama savremenog međunarodnog prava.

Sa druge strane, snage koje su u nekom trenutku bile osnovane kao međunarodne i djelovale kao takve, ali im se zatim mandat iz nekog razloga završio, ne mogu nastaviti da vode operacije, s tim da ako to ipak čine neće se smatrati međunarodnim, već, u zavisnosti od konkretnih prilika, najverovatnije agresorskim.

Drugo, po samoj svojoj prirodi međunarodne oružane snage služe ili makar doprinose zaštiti najvažnijih pravila i principa međunarodnog prava. Pre svega, one se koriste u ekstremnim situacijama kada su ugroženi ili narušeni svetski mir i bezbednost, što znači kada postoji kršenje jednog od najvažnijih načela savremenog međunarodnog prava, onog o zabrani upotrebe sile i pretnje silom u međunarodnim odnosima. Snage koji su stvorene da bi kršile međunarodno pravo ne mogu se smatrati međunarodnim.

Gledajući iz drugog ugla, Savet bezbednosti koji je nadležan da obrazuje međunarodne oružane snage ili daje ovlašćenje regionalnim organizacijama da ih obrazuju, je i sam dužan da poštuje Povelju UN, a to znači i njom precizno definisane najvažnije principe važećeg međunarodnog prava. Prema tome, sve dok postupaju u skladu sa mandatom dobijenim od Saveta, odnosno snage zapravo štite međunarodni pravni poredak.

Tu se postavlja pitanje, šta sa situacijama kada je organizovanje i angažovanje međunarodnih oružanih snaga po svemu zakonito (u pogledu načina obrazovanja, ciljeva i zadataka itd.) ali u praksi pripadnici tih snaga vrše ratne i druge zločine. Osim kada se to čini sistematski, kao deo plana, a posebno po naređenju dobijenom od međunarodne komande ili vojnih vlasti odn. vlade države kojoj odnosi kontingent pripada (npr. naređenje da se izvrši genocid) što je zaista malo verovatno, a ako bi se dogodilo vodilo bi ogromnim potresima i sukobima u međunarodnoj zajednici, tu se otvara pitanje individualne krivične odgovornosti naredbodavaca i učinilaca.

Treće, pošto su u biti međunarodni organ koji se nalazi u međunarodnoj misiji, međunarodne oružane snage, a posebno takve mirovne snage, uživaju privilegije i imunitete koji se preciziraju aktom o njihovom osnivanju odn. angažovanju i drugim odgovarajućim dokumentima, uključujući sporazume sa teritorijalnim državama. Tu se, međutim, otvara pitanje kako pomiriti te imunitete sa individualnom krivičnom odgovornošću pripadnika međunarodnih oružanih snaga. To je vrlo složen problem i njemu će kasnije biti posvećena posebna pažnja.

5. Funkcije međunarodnih oružanih snaga – Delovanje pravih međunarodnih oružanih snaga je u interesu velikog dela ili čak čitave međunarodne zajednice, zbog čega se može reći da su funkcije takvih snaga u principu međunarodne.

To znači da se ne sastoje u borbi protiv neprijatelja jedne, nekoliko ili čak svih država okupljenih u odnosnom vojnom savezu, niti u nametanju sebičnih interesa tih država drugima, već se ogledaju u zaštiti i obezbeđenju svetskog mira, pomoći žrtvi agresiji

(ma ko to bio), borbi protiv pirata i drugim koracima u interesu određenog regiona ili čak čitave međunarodne zajednice. Garancija takve upotrebe ovih snaga je činjenica da o svim bitnim pitanjima vezanim za njihovo obrazovanje i upotrebu odlučuje nadležni organ međunarodne organizacije, u kojem su predstavljene razne države odnosno, kada je reč o Savetu bezbednosti UN, razni regioni sveta.

U principu, međunarodne oružane snage mogu biti formirane kao stalne (dežurne) snage ili kao *ad hoc* snage (za konkretnu upotrebu).

Njihovi zadaci preciziraju se aktom o njihovom obrazovanju odn. upotrebi i mogu biti različiti. Najprostije rečeno, njihova uloga može se sastojati u borbi protiv definisanog neprijatelja, vojnoj pomoći žrtvi agresije odnosno obuzdavanju agresora (borbene snage), razdvajanju sukobljenih strana (interpozicione snage), nadgledanju prekida vatre odnosno nadzoru nad povlačenjem sukobljenih strana (vojne posmatračke misije), vršenju kontrole granice ili razoružanja (kontrolne snage), održavanju reda i bezbednosti (bezbednosne snage), ostvarivanju humanitarnih zadataka (obezbeđenje dopremanja i raspodele humanitarne pomoći, zaštita i izvlačenje ranjenika, bolesnika, izbeglica i interno raseljenih lica i slično) itd.

Bez obzira na konkretne zadatke misije u kojoj su angažovane, međunarodne oružane snage shvaćene kao uslovno rečeno oružane snage međunarodne organizacije koja ih je poslala (zapravo, nacionalni kontinenti država stavljeni pod međunarodnu komandu) su oružane snage koje dolaze obučene, podvrgnute vojnoj disciplini, naoružane i spremne da ako bude neophodno upotrebe oružanu silu.

6. Spoljna obeležja međunarodnih oružanih snaga. - Sledeće obeležje međunarodnih snaga je formalno.

Stvarno međunarodne oružane snage imaju izvesna posebna spoljna obeležja – uniforme ili delove uniformi (npr. beretke, kacige i šalove određene boje), naročite simbole (posebnu zastavu, grb ili drugu zajedničku oznaku na vozilima, rukavima, kapama, šlemovima i dr.).

Ova obeležja imaju indikativnu (obeležavajuću) i, u meri u kojoj to ima mesta, zaštitnu funkciju. O tome će više reči biti kasnije.

4. Mirovne operacije regionalnih organizacija

Mirovne operacije, kako je izloženo, preduzimaju Ujedinjene nacije, koje to, u sklopu realizacije svoje uloge kao sistema kolektivne bezbednosti, čine radi očuvanja i uspostavljanje svetskog mira i bezbednosti odnosno putem pružanja vojne pomoći žrtvi agresije.

Pojedine države ili grupe država nemaju pravo da samovoljno oružano intervenišu, pa ni radi obezbeđenja mira.

Međutim, određene opšte regionalne međunarodne organizacije mogu, ako to sankcionišu Ujedinjene nacije, da preduzmu mirovne operacije u okviru svog područja odgovornosti, snagama svojih država članica.⁴⁷

Već su pomenute Snage Evropske unije u Bosni i Hercegovini (EUFOR BiH) koje su na osnovu relevantnih rezolucija Saveta bezbednosti od 2004. do danas raspoređene u Bosni i Hercegovini.

Međutim, EU je imala odn. ima i niz drugih vojnih misija, kao što su: Vojna operacija EU u BJR Makedoniji (eng. *European Union Military Operation in the Former Yugoslav Republic of Macedonia, EU Concordia*, 31. 3. 2003 – 15. 12. 2003); Snage EU u DR Kongu (*European Union Force /EUFOR/ Democratic Republic of Congo, Operation Artemis*, 12. 6. 2003 – 1. 9. 2003); Vojna operacija EU u Čadu i Centralnoafričkoj Republici (*European Union Military Operation in Chad and Central African Republic – EUFOR Tchad/RCA*, 17. 3. 2008 – 15. 3. 2009); Pomorske snage Evropske unije (*European Union Naval Force – EU NAVFOR Somalia, Operation Atalanta*, od 5. 11. 2008) itd. Ove misije ostvaruju se uz saglasnost i u tesnoj saradnji sa UN. Tako je npr. misija EU NAVFOR Somalija obrazovana na osnovu jednoglasno usvojene Rezolucije Saveta bezbednosti 1816 (2008) u sklopu Operacije Atalanta od 2008. g. kao deo međunarodnih operacija protiv pirata na Rogu Afrike i u Indijskom okeanu. UN i EU imaju i niz sporazuma o unapređenju saradnje i jačanju kolektivnog odgovora u mirovnim operacijama i upravljanju krizama.⁴⁸ Najnoviji takav dokument pod nazivom “Okvirni sporazum između Ujedinjenih nacija i Evropske unije o pružanju uzajamne podrške u kontekstu njihovih misija i operacija na terenu” potpisan je između UN i EU 29. 9. 2020.⁴⁹

Vojne misije u kojima su njene snage bile odn. i dalje su u međunarodnoj mirovnoj misiji imala je odn. ima i Afrička unija: u Burundiju (2003-2004), Sudanu (2004-2007, Darfuru (od 2007. do danas), Somaliji (od 2007. do danas), na ostrvu Anđuan, na Komorskim ostrvima (2008), u Ugandi (od 2011. do danas), Maliju (od 2013. do danas), Centralnoafričkoj Republici (od 2013. do danas).⁵⁰ Primera radi, misija Afričke unije u Somaliji (eng. *African Union Mission to Somali – AMISOM*) koju je 19. 1. 2007. osnovao Savet za mir i bezbednost Afričke Unije, a onda 21. 2. 2007. Rezolucijom 1744 (2007) njeno osnivanje i mandat odobrio Savet bezbednosti UN. Imala je između 17.000 i 20.600 članova (procene se razlikuju) od kojih je daleko najviše vojnih lica. Okončala je funkcionisanje 31. 3. 2022. nakon nešto višje od 15 godina rada. Na osnovu Rezolucije Saveta bezbednosti 2628 (2022) zamenila ju je misija Afričke unije pod nazivom Tranziciona misija Afričke unije u Somaliji (*African Union Transition Mission in Somalia*).⁵¹

⁴⁷ O mirovnim operacijama regionalnih međunarodnih organizacija: Myjer E. P. J., White N. D. 2010, 163-184.

⁴⁸ Adler-Nissen R. 2009, 55-86; International Peace Institute 2018; Palm T., Crum B. 2019, 513-534; Tardy T. 2019, 231-251; European External Action Service 2021.

⁴⁹ *UN and European Union sign new agreement to enhance in peace operations*, United Nations, Department of Operational Support, 29 September 2020, <https://operationalsupport.un.org/en/un-and-eu-sign-agreement>.

⁵⁰ O specifičnostima međunarodnih oružanih snaga Afričke unije, njihovih zadataka i operacija: Aneme G. A. 2008, 1-21; Feldman R. L. 2008, 267-279; Mandrup T., Møller B. 2009, 121-153; Dersso A. 2010; Warner J. 2015, 56-73; De Coning C. Gelot L., Karlsrud J. 2016; Brubacher M., Damman E. K., Day C. 2017, 275-299; Williams Paul D. 2018, 172-192; Cocodia J. 2020, 17-36.

⁵¹ AMISOM – African Union mission in Somalia, <https://amisom-au.org/>.

III. MEĐUNARODNE ORUŽANE SNAGE U UŽEM SMISLU – ORUŽANE SNAGE UJEDINJENIH NACIJA

U užem smislu pod međunarodnim oružanim snagama imaju se u vidu samo mirovne trupe Ujedinjenih nacija, što znači one višenacionalne oružane snage čije je formiranje makar implicitno predviđeno Poveljom UN i koje vrše svoje funkcije sa mandatom (po nalogu) i pod zastavom i drugim obeležjima UN.

Bliže gledajući, Povelja na razne načine (odredbama koje definišu ciljeve i načela UN odn. propisuju odgovarajuća ovlašćenja Saveta bezbednosti, osnivanje i poziciju Komiteta vojnog štaba itd.) stvara osnovu za međunarodne mirovne operacije u organizaciji i pod kontrolom UN. To i ne čudi kada se zna da se osnovni cilj, pa i sam smisao postojanja UN svodi na očuvanje svetskog mira i bezbednosti, a da je saradnja u svim drugim oblastima zapravo u funkciji toga. Pa ipak, Povelja, strogo uzev, ne reguliše pomenute operacije, pa tako ne precizira ni najvažnija pitanja koja se tiču načina formiranja, zadataka, ovlašćenja, statutsa itd. međunarodnih oružanih snaga. Sa druge strane, u praksi su mirovne operacije već od prvih godina postojanja svetske organizacije, postale jedna od najvažnijih njenih aktivnosti. U mirovne misije ulažu se ogromni naponi uz angažovanje vrlo velikog broja osoblja i odvajanje za te svrhe daleko najvećeg dela finansijskih sredstava UN. Ovo i pored činjenice da premda su postojale takve ideje, iz raznih razloga nisu formirane u pravom smislu reči oružane snage UN, koje bi bile pod njihovom neposrednom i isključivom komandom.

Premda su u naše vreme sastavljene od nacionalnih kontingenata država članica, njihovim stavljanjem na raspolaganje UN, one postaju oružane snage UN i potčinjavaju se komandi koju imenuju UN.⁵²

Radi boljeg razumevanja mesta i uloge ovih snaga, potrebno je u najkraćim crtama osvrnuti se na Ujedinjene nacije kao na sistem kolektivne bezbednosti, čija je svrha da obezbedi, očuva i štiti svetski mir i bezbednost, za šta je, između ostalog, ponekad potrebno i korišćenje oružane sile.

1. Kolektivna bezbednost

Tokom čitave istorije države su nastojale da sopstvenu bezbednost i mir osiguraju zaključenjem odbrambenih i drugih vojnih saveza odnosno putem tzv. ravnoteže snaga. Premda su ti mehanizmi opstali do naših dana, pokazalo se da oni sami po sebi ne garantuju mir.

⁵² Više: Milisavljević B. 2007.

Najprostije rečeno vojni savez je formalni ili u nekim slučajevima čak prećutni sporazum dve ili više država o zajedničkom učešću u mogućem, predstojećem ili postojećem ratu, a tako se naziva i sam odnos koji se uspostavlja između ovih država.⁵³ Ugovorom o savezu definišu se zajednički neprijatelji, ciljevi, koordinacija aktivnosti, komandovanje, obaveza da se sa neprijateljem neće zaključiti separatan mir i druga pitanja. Ono što je ovde posebno važno jeste činjenica da je savez uperen samo protiv mogućih *spoljnih* neprijatelja, stoga ako je reč o odbrambenom savezu on se aktivira samo ako treća država napadne neku od članica. On, međutim, nema nikakvu ulogu u slučaju da oružani sukob izbije između trećih država (onih izvan saveza) pa čak i između samih članica odnosnog saveza.⁵⁴ Vojno-bezbednosne organizacije o kojima je već bilo reči, nisu suštinski ništa drugo već institucionalizovani vojni savezi.

Iako predstavlja posebnu pojavu u međunarodnoj zajednici sa vojnim savezima tesno je povezan sistem ravnoteže snaga. On se zasniva na ideji da moć jedne države ili grupe država može obuzdati jedino odgovarajuća moć drugih država, te je neophodno obezbediti takav raspored snaga u kojem nijedna zemlja ne bi mogla da dominira.⁵⁵ Radi se o sistemu odnosa u međunarodnoj zajednici, koji je bio poznat još u dalekoj prošlosti, s tim da je naročito bio karakterističan za XVII–XIX v. kada je ova ideja predstavljala jedan od vodećih principa spoljne politike velikih sila, a posebno Velike Britanije. Da bi ovaj koncept funkcionisao, od suštinskog značaja je spremnost najjačih država da, kada to situacija zahteva, radi očuvanja ravnoteže snaga menjaju saveze - napuštaju jedne i osnivaju druge. Sastavni deo ove koncepcije je i pretvaranje spornih područja u tzv. tampon-države.⁵⁶

Suprotno nadanjima, ravnoteža snaga je uvek vodila sukobima i to iz nekoliko razloga. Pre svega, za nju su karakteristične česte promene u odnosima snaga, pri čemu velike sile po potrebi menjaju stranu, što, prirodno, izaziva uzajamno nepoverenje, čak i između trenutnih saveznika – jer su i sami svesni da je njihovo savezništvo privremeno. To podstiče stalnu trku u naoružavanju i pre ili kasnije vodi oružanom sukobu. Uostalom, osnovna ideja ravnoteže snaga nije očuvanje i zaštita svetskog mira, već ostvarenje određenih političkih ciljeva – sprečavanje prekomernog jačanja neke

⁵³ Više: Vučinić Z. 1996, 11-52.

⁵⁴ Dovoljan primer je činjenica da NATO nije uspeo da 1974. spreči rat između dve svoje članice - Grčke i Turske. Izbio je povodom turske invazije Kipra, kao odgovor na državni udar na Kipru koji je izvršila Kiparska nacionalna garda zbacivši predsednika Makariosa III i dovevši na vlast Nikosa Sampsona, sa ciljem da se Kipar pripoji Grčkoj. U oružanom sukobu između Turske (40.000 vojnika) i kiparskih Turaka (13.500 vojnika) s jedne, i kiparskih Grka (12.000 vojnika) i Grčke (2.000 vojnika) s druge strane, koji je trajao od 20. jula do 18. avgusta 1974, turska strana je imala oko 3.500 mrtvih i 2.000 ranjenih, a grčka 4.500-6.000 poginulih, oko 12.000 ranjenih i 2.500 nestalih. Završen je pobedom Turske i podelom ostrva na dva dela, tako što je na severu (na 36,2% teritorije Kipra) formirana Turska Republika Severni Kipar koju je do danas priznala samo Turska.

⁵⁵ Više: Morgenthau H. J. 1949, 125-166; Healy B., Stein A. 1973, 33-61; Walt S. 1985, 3-43; Niou E. M. S., Ordeshook P. C. 1986, 685-715; Schroeder P. W. 1989, 135-153; Sheehan M. 2000; Paul T. V., Wirtz J. J., Fortmann M. 2004; Niou E. M. S., Ordeshook P. C., Rose G. F. 2006; Kaufman S. J., Little R., Wohlforth W. C. 2007; Wohlforth W. C. 2007, 155-185; Eilstrup-Sangiovanni M. 2009, 347-380; Krivokapić B. 2017², 85-90.

⁵⁶ Naziv za malu odn. slabu državu koja se nalazi između većih i jačih sila i svojim geografskim položajem sprečava ili otežava kontakt tih sila, a time i izbijanje sukoba. Najčešće je u pitanju sporna teritorija, na koju iz raznih pretenduju dve ili više velikih sila. Mala država ostaje nezavisna, o čemu se posebno brinu njeni moćni susedi kako bi sprečili prevlast druge strane, a ponekad se proglašava i stalno neutralnim. Zauzimanje tampon-države od strane neke sile obično je povod za početak rata između zainteresovanih velikih država. Tako je npr. posle nemačke invazije na Belgiju, Velika Britanija ušla u Prvi svetski rat.

sile, podela sveta između velikih sila, održavanje postojećeg stanja (*status quo*) i slično. Na taj način, ravnoteža snaga ne može da obezbedi svetski mir, što su, uostalom, pokazali mnogi oružani sukobi, a naročito oba svetska rata.

Vezano za ono što nas ovde zanima, kod ovog koncepta nema nikakvih međunarodnih oružanih snaga – oružane snage su ili nacionalne (odnosne države, posebno neke velike sile) ili višenacionalne odn. savezničke (ako su angažovane snage vojnog saveza).

Stoga se kao do sada najbolji, napredniji model pojavio sistem kolektivne bezbednosti. Njegovo stvaranje je pokušano već posle Prvog svetskog rata, osnivanjem 1919. godine Društva naroda, ali bez uspeha.

Stvoreno na još nezalečenim ranama i sa svežim ožiljcima koje je svima ostavio Prvi svetski rat, Društvo naroda trebalo je da obezbedi trajan svetski mir. Nije u tome uspelo. Život mu je bio suviše kratak (20 godina, 1919-1939. g.) i opterećen mnogim problemima i protivrečnostima. Pre svega, ono nikada nije bilo prava univerzalna organizacija - od 7 tadašnjih velikih sila jedna nikada nije bila član Društva (SAD)⁵⁷, 3 su ga napustile (Nemačka 1933, Japan 1933. i Italija 1937. g.) a jedna je isključena (SSSR, 1939. g.) tako da je neposredno pred Drugi svetski rat Društvo zapravo bilo evropska organizacija kojom su dominirale Velika Britanija i Francuska. Bilo je i problema u vezi sa rešenjima koja su ugrađena u samu strukturu Društva, kao što su preplitanje nadležnosti između Skupštine i Saveta; pravilo da se odluke Skupštine i Saveta donose samo jednoglasno; činjenica da diplomatske, ekonomske i vojne sankcije protiv prekršilaca međunarodnog prava nisu bile obavezne (svaka članica je sama odlučivala da li će ih primeniti protiv agresora); nepostojanje sopstvenih vojnih snaga Društva koje bi ono moglo da upotrebi kada je to potrebno; itd.⁵⁸

Stvarno funkcionalan sistem kolektivne bezbednosti stvoren je tek nakon završetka Drugog svetskog rata, u liku Ujedinjenih nacija. Ni on, takav kakav je, nije bez mana. Niti su rešenja predviđena Poveljom UN u svemu dovoljno kvalitetna (uvek mogu biti i bolja, a danas su dobrim delom i prevaziđena) niti su ona uvek dosledno poštovana u praksi. Ipak, taj mehanizam opstao je skoro 80 godina i uz sve mane i nedoslednosti mnogo puta suštinski doprineo da ne izbije oružani sukob odnosno pomogao je da se on što pre zaustavi i rešavanje spora prevede u mirne vode.

⁵⁷ Američki Senat je odbio da ratifikuje Versajski ugovor o miru, a time i Pakt Društva naroda, kojim je stvorena ta organizacija. To je delom bilo posledica lične netrpeljivosti između predsednika SAD demokrate Vudro Vilsona i predsednika Odbora Senata za spoljne poslove, republikanca Henrija Lodža (*Henry Cabot Lodge*). Vilson, koji je uložio mnogo truda i ličnog prestiža u osnivanje Društva naroda, uvredio je Senat odbijanjem da uključi senatore među pregovarače koji su sa njim učestvovali na Pariskoj mirovnoj konferenciji, kao i objavljivanjem rezultata konferencije, pre nego što je o njima razgovarao sa članovima Odbora. Pošto je, dodatno, odbio da razmatra brojne rezerve i amandmane na Ugovor koje je dostavio Odbor, Senat je 19. 11. 1919. odbio da ratifikuje Versajski ugovor o miru, čiji sastavni deo je Pakt Društva naroda. *Senate Rejects the Treaty of Versailles*, November 19, 1919, United States Senate, www.senate.gov/about/powers-procedures/treaties/senate-rejects-treaty-of-versailles.htm.

⁵⁸ Više o uspesima i neuspesima Društva naroda: Popov Č. Beograd 1976; Bennett L. A. 1984, 27-34; Bennett L. A., Oliver J. K. 2004, 43-49.

Sistem kolektivne bezbednosti UN počiva na strogoj zabrani upotrebe sile i pretnje silom u međunarodnim odnosima, obavezi mirnog rešavanja svih sporova i izgrađenim postupcima i institucijama za to, nastojanju da se članstvom obuhvate sve države sveta i, naročito, na posebnim mehanizmima reagovanja u slučaju ugrožavanja ili kršenja međunarodnog mira i bezbednosti, primenom široke palete prinudnih mera (sankcija) a kada je to neopohodno i obrazovanjem međunarodnih oružanih snaga koje će priteći u pomoć žrtvi agresije, obuzdati agresora odnosno vršiti određenu mirovnu misiju. On podrazumeva kolektivnu akciju OUN i njenih država članica protiv agresora ko god on bio, što znači čak i ako je u pitanju neka država članica Ujedinjenih nacija. Pri tome se polazi od razumnog stava da ma koliko moćna bila, nijedna država nije dovoljno snažna da se sama odupre čitavom svetu.

To ne znači da je sistem kolektivne bezbednosti savršen, niti da se ono što je usvojeno i propisano uvek dosledno ostvaruje. U praksi se povremeno ispostavlja da i on zavisi od odnosa snaga u svetu, od iskrenosti i dobronamernosti glavnih aktera na međunarodnoj sceni itd. Premda u načelu dobro zamišljen i mada je, opšte uzev, opravdao svoje postojanje, sistem kolektivne bezbednosti UN je u mnogim slučajevima bio neefikasan, uglavnom zato što je bio paralisiran zbog sukoba interesa najvećih svetskih sila. Naročito se pokazao nemoćnim u onim situacijama kada je svetski mir kršila neka velika sila – stalna članica Saveta bezbednosti. Pored toga, on je u velikoj meri izgubio svoj potencijal, u situaciji kada postoje države koje poseduju oružje kojim u krajnjoj liniji mogu same da unište čitav svet. Naime, samo dvadesetak dana nakon potpisivanja Povelje UN, SAD su testirale atomsku bombu, a odmah zatim bacile takve bombe na Hirošimu i Nagasaki.⁵⁹ Nedugo zatim to oružje razvili su SSSR i neke druge zemlje.⁶⁰ Od tada se sve promenilo. Država koja ima nuklearni arsenal svesna je da čak i kada bi došla u sukob sa čitavim svetom ne bi izgubila rat, jer bi u kritičnom trenutku mogla da zapreti da će aktivirati sve svoje nuklearne kapacitete, uništivši time i sebe, ali i čitavu planetu. To je, međumim, potpuno ekstreman scenario koji nikome nije potreban. Oružani sukobi se i danas vode konvencionalnim oružjem, a uloga UN je da spreči njihovo izbijanje odn. da doprinese da se, ako su već buknuili, okončaju što pre i sa što manje žrtava i razaranja. Važna poluga za ostvarenje tog zadatka su mirovne snage UN.

2. Ciljevi i zadaci UN

Iako imaju mnogobrojne druge funkcije i zadatke, Ujedinjene nacije su prvenstveno stvorene kao sistem kolektivne bezbednosti.

To se vidi već iz njihovog najvažnijeg cilja, kako je definisan u samoj Povelji UN,

⁵⁹ Povelja UN potpisana je u San Francisku 26.6.1945, a već 16. 7. 1945, samo 3 nedelje kasnije, u Novom Meksiku, u blizini grada Alamogorda, SAD su tajno isprobale prvu atomsku bombu, nazvanu „Trojstvo“ (eng. *Trinity*). Imala je snagu od oko 19 kt (19.000 t eksploziva TNT) i čak četiri puta jači efekat od očekivanog. Već 6. odnosno 9. avgusta 1945. (samo mesec i po dana posle potpisivanja Povelje UN) bačene su atomske bombe na Hirošimu i Nagasaki.

⁶⁰ Atomske bombe su razvili i svoje prve atomske probe izvršili: SSSR 29. 8. 1949, Velika Britanija 3. 10. 1952, Francuska 13. 2. 1960, Kina 16. 10. 1964 itd.

tako i iz nadležnosti i ovlašćenja njihovih najvažnijih organa, u prvom redu Saveta bezbednosti, i iz jasnog ukazivanja na to da se u slučaju reagovanja na povredu odnosno ugrožavanje svetskog mira radi o kolektivnim merama.

Već u čl. 1/1 Povelje UN precizirano je da najvažniji cilj UN predstavlja:

„održavanje međunarodnog mira i bezbednosti i u tu svrhu: preduzimanje efikasnih kolektivnih mera radi sprečavanja i otklanjanja pretnji miru i suzbijanje akata agresije ili drugih povreda mira, kao i postizanje mirnim sredstvima, a u skladu s načelima pravde i međunarodnog prava, sređivanja ili rešavanja međunarodnih sporova ili situacija koje bi mogle dovesti do povrede mira“.

Povelja zabranjuje pretnju sile i upotrebu sile u međunarodnim odnosima, obavezuje države da svoje sporove rešavaju mirnim sredstvima i precizira niz mera i postupaka za mirno rešavanje međunarodnih sporova (Glava VI) s tim da odluku o izboru konkretnog načina za rešenje spora ostavlja samim državama.

Pa ipak, to nije dovoljno. Uvek su moguće situacije u kojima neka strana ne želi da spor rešava mirnim putem, nije voljna da prihvati postignuto rešenje (npr. odbija da prizna i izvrši presudu Međunarodnog suda pravde) ili je jednostavno sklona da izvrši agresiju bez obzira na sve.

Da bi se odgovorilo na takve izazove Povelja UN predviđa efikasne mehanizme koji stoje na raspolaganju Savetu bezbednosti za slučaj pretnje miru, povrede mira ili akata agresije (Glava VII) a koji se sastoje u preduzimanju kolektivnih prinudnih mera nevojnog (razne ekonomske, diplomatske, saobraćajne i druge sankcije) a po potrebi, i vojnog karaktera. Pri tome, Savet je pozvan da ove mere primeni protiv svakog napadača, pa bio on i član samih Ujedinjenih nacija.

Prema izloženom, Poveljom UN utvrđeni sistem kolektivne bezbednosti obuhvata sledeće osnovne elemente:

- 1) strogu zabranu sile i pretnje silom u međunarodnim odnosima;
- 2) obavezu država da sve svoje sporove rešavaju mirnim putem;
- 3) niz mera, postupaka i ustanova za mirno rešavanje sporova;
- 4) efikasne mehanizme, uključujući prinudne mere, za kolektivno suprotstavljanje agresoru, čak i onda kada je napadač neka članica UN, a ne samo protiv država nečlanica.

Pored univerzalnog sistema u okviru UN, na osnovu čl. 51–52 Povelje UN mogu postojati i regionalni sistemi kolektivne bezbednosti.

3. Osnovni pravci delovanja UN

U svom Programu za mir (1992), poznatom i kao Agenda za mir,⁶¹ Generalni

⁶¹ Uobičajeni skraćeni naziv dokumenta koji je u formi izveštaja podneo tadašnji Generalni sekretar UN Butros Gali kao odgovor na zahtev Saveta bezbednosti UN. Ovaj dokument, čiji je pun naziv “Agenda za mir: preventivna diplomatija, postizanje i očuvanje mira” (eng. *An Agenda for Peace: Preventive diplomacy, peacemaking and peace-keeping*) sadrži viđenje Generalnog sekretara o tome kako UN

sekretar UN Butros Gali (eng. *Boutros Boutros-Ghali*) izdvojio je osnovne pravce u kojima deluju UN radi očuvanja i obezbeđenja mira u svetu.⁶²

Prema njemu, četiri područja akcije, uzeta zajedno i sprovedena uz podršku vlasti svih država članica, pružaju čvrst doprinos obezbeđivanju mira u duhu Povelje UN: 1) preventivna diplomatija, 2) postizanje mira, 3) čuvanje mira i 4) izgradnja mira posle sukoba.⁶³

Oni su u Programu za mir definisani na sledeći način:⁶⁴

1. *Preventivna diplomatija.* - Akcija za sprečavanje izbijanja sporova među stranama, za sprečavanje da postojeći sporovi prerastu u sukobe i za ograničavanje širenja ovih poslednjih, kada se oni dogode. Podrazumeva i mere za izgradnju poverenja, utvrđivanje činjenica, rano upozoravanje, preventivno slanje snaga, uspostavljanje demilitarizovanih zona.⁶⁵

2. *Postizanje mira.* - Akcija za prekid sukoba kad je on već izbio. Kao konkretni koraci u tom pravcu pomenuti su jačanje uloge Međunarodnog suda pravde, poboljšanje prilika putem pomoći, nametanje sankcija mči, u krajnjoj liniji, upotreba vojne sile.

3. *Čuvanje mira.* - Prisustvo vojnih i policijskih snaga UN na polju sukoba, kao mehanizam za sprečavanje sukoba i za postizanje mira.

4. *Izgradnja mira posle sukoba.* - Akcija za učvršćenje postignutog mira, da bi se izbeglo ponovno upadanje u sukob. Može se sprovesti posle međunarodnog ali i nemeđunarodnog (unutrašnjeg, građanskog) rata i sastojati u konkretnim projektima saradnje radi povezivanja zemalja u uzajamno korisnim poduhvatima, u cilju ekonomskog i socijalnog razvoja i jačanja međusobnog poverenja, koje je toliko bitno za mir; u pohanjivanju ili uništavanju oružja posle građanskog rata; u povratku izbeglica; u obuci osoblja angažovanog u domenu bezbednosti; itd.

Jasno je da su međunarodne snage UN po prirodi stvari posebno pogodne za postizanje i čuvanje mira. To je logično samo po sebi, jer u pitanju je oružana sila, namenjena prevashodno takvim operacijama.

Ipak, ne treba potceniti njihovu moguću ulogu i u domenu izgradnje mira posle sukoba (razoružanje sukobljenih strana, uništavanje prikupljenog oružja, uklanjanje mina itd.) pa čak, mada to na prvi pogled ne izgleda tako, i u vezi sa preventivnom diplomatijom - uspostavljanje demilitarizovanih zona koje kontrolišu snage UN, preventivno

treba da funkcionišu u izmenjenom svetu kakav je počeo da se rađa po okončanju Hladnog rata, a naročito kako da budu efikasnije u svom osnovnom zadatku očuvanja svetskog mira. Iako u praksi nije ostvarila dovoljno veliki uticaj, između ostalog i zbog toga što su se odnosi na međunarodnoj političkoj sceni ponovo brzo promenili, Agenda je veoma zanimljiva zbog iznetih zapažanja, predloga i definicija. Za tekst vidi: *An Agenda for Peace*, A/47/277, (1992), un-documents.net/a47-277.htm.

⁶² Više: Čok V. 1997, 213-223.

⁶³ Više o ovim pitanjima: Peck C. 1998; Cahill K. M. 2000; Durch W. J., Holt V. K., Earle C. R., Shanahan M. K. 2003; Kreilkapm J. S. 2003, 619-670; Paris R. 2004; Richmond O. 2004, 83-101; Dwan R., Wiharta S. 2005, 139-198; Doyle M. W., Sambanis N. 2006; Newman E., Richmond O. 2006; Roehner N. 2012; Vasić D. 2010, 141-219.

⁶⁴ *An Agenda for Peace*, 1992, „II. Definitions“, par. 20-22.

⁶⁵ Više: Kovačević Ž. 2010, 43-48; Vasić D. N. 2010, 13-310.

postavljanje snaga UN na liniji razdvajanja i pre nego što je sukob počeo, stavljanje u izgled da će biti angažovane borbena snaga UN ako odnosna strana izvrši agresiju ili prekrši primirje itd.

Radi boljeg razumevanja problematike potrebno je bliže upoznavanje sa time šta se ima u vidu pod mirovnim operacijama i mirovnim snagama UN. Takođe, korisno je makar u najkraćim crtama osvrnuti se na praksu - dosadašnje mirovne misije UN.⁶⁶

4. Mirovne operacije UN

U pitanju je nedovoljno precizan izraz, koji, zavisno od konteksta, može imati različita značenja.

U načelu, pod mirovnim operacijama mogle bi se imati u vidu sve akcije koje su usmerene na uspostavljanje i/ili očuvanje mira. Ovako široko shvaćene "mirovne operacije" ne moraju nužno značiti upotrebu oružane sile ili se bar ne moraju svoditi samo na nju. Drugim rečima, u ovom značenju to je zbirni naziv za sve dovoljno važne i sveobuhvatne korake i mere koji su u funkciji održanja ili uspostavljanja mira, a preduzimaju se od strane organa UN ili uz pomoć i podršku UN. To je posledica činjenice da reč *operacija* ima mnogo različitih značenja.⁶⁷

U tom smislu o mirovnoj operaciji bi se moglo govoriti i onda kada na zapravo nema nikakvog oružanog sukoba (jer još nije izbio) niti se koriste međunarodne oružane snage, već se nastoji da se mir sačuva putem dobro osmišljenih složenih aktivnosti koje se sastoje u planski izvedenoj istovremenoj ili sukcesivnoj primeni raznih mera i sredstava. Tako se npr. može raditi o kombinovanju političkog i drugog pritiska na strane čiji odnosi su toliko rđavi da prete da prerastu u oružani sukob, s jedne, i čitave palete sredstava za mirno rešavanje međunarodnih sporova, s druge strane (nuđenje i obezbeđenje dobrih usluga, posredovanje, mirenje, itd.).

⁶⁶ Više o raznim aspektima uloge UN u očuvanju i uspostavljanju svetskog mira, a posebno o međunarodnim mirovnim misijama, njihovoj ulozi, statusu, primeni u praksi i dr.: Bartoš M. 1956, 441-456; Bowett D. W. 1964; Houck J. W. 1993, 1-69; Seyersted F. 1966; Tomuschat C. 1995; *The Blue Helmets: A Review of United Nations Peace-Keeping* 1996; Pugh M. 1997; White N. D. 1997; Findlay T. 2002; Durch W. J., Holt V. K., Earle C. R., Shanahan M. K. 2003; Allain J. 2004, 237-289; Richmond O. P. 2004, 83-101; Dwan R., Wiharta S. 2005, 139-198; Doyle M. W., Sambanis N. 2006; Milisavljević B. 2007; Howard L. M. 2008; Milutinović S. 2008, 51-64; *United Nations Peacekeeping Operations: Principles and Guidelines*, 2008; Đukanović D., Gajić D. 2009, 951-961; Jakobsen P. V., Thruelsen P. D. 2009, 25-53; Nasu H. 2009; Jakešević R. 2011, 377-399; Ballamy A. J., Williams P. D. 2013; Hultman L., Kathman J., Shannon M. 2013, 875-891; Jović Ž. 2013, 10-22; Jović Ž. 2015, 97-107; Langholtz H. J. 2018; Rokvić V. 2018, 431-446; De Coning C., Peter M. 2019.

⁶⁷ Lat. *operatio*, planski izveden niz radnji, stručno izvedena složena aktivnost, vešto urađen zahtevan posao, delanje, rad, obavljanje, vršenje, upotreba nekog sredstva, itd. s tim da posebna značenja ima u medicini (složeni hirurški zahvat na telu), vojnoj terminologiji (bitka, dobro osmišljeni i usklađeni pokreti velikih jedinica sa utvrđenim ciljem), matematici (određena računska radnja) itd.

Gledano iz drugog ugla, pod mirovnim operacijama mogle bi se imati u vidu one aktivnosti čija je svrha da se ponovo uspostavi, nametne mir – ako treba i upotrebom sile. U tom smislu, reč bi bila o primeni oružane sile radi uspostavljanja mira – bilo tako što će se jedna strana “pacifikovati”, bilo tako što će se obe (sve) strane u sukobu privoleti da obustave neprijateljstva.

Ipak, gore navedena značenja nisu uobičajena.

Umesto toga, ovom terminu najčešće se daje jedno posebno, uže značenje, tako što se pod njim podrazumevaju one akcije koje se sastoje u upotrebi međunarodnih oružanih snaga, ali ne radi vođenja borbenih dejstava protiv bilo koje od strana u sukobu, već radi očuvanja mira sprečavanjem izbijanja ili nastavljanja oružanog sukoba.

Drugim rečima, pod mirovnim operacijama imaju se u vidu aktivnosti međunarodnih oružanih snaga (kada je reč o takvim operacijama UN, onda mirovnih snaga UN) raspoređenih na određenom kriznom području sa zadatkom da očuvaju mir ili primirje, doprinesu smirenju napetosti i time stvore preduslove za političko (mirno) rešenje problema. Takvim snagama se obično stavlja u zadatak kontrolisanje sprovođenja mirovnog sporazuma, praćenje prekida vatre, verifikovanje demobilizacije i razoružanja sukobljenih strana, oduzimanje i uništavanje određenog oružja, zaštita civila, obezbeđenje uredne dostave humanitarne pomoći, praćenje izbora, referenduma i slično.

5. Mirovne snage UN

Najvažnije međunarode snage su mirovne snage UN. Radi boljeg razumevanja njihovog položaja treba se u najkraćim crtama osvrnuti na dosadašnju praksu i napraviti poređenje sa tzv. borbenim snagama UN.

1. Borbene snage UN

Za sve ove godine UN su samo jednom formirale stvarno borbene međunarodne snage, radi borbe protiv jasno definisanog neprijatelja. To se dogodilo tokom rata u Koreji (1950-1953) pa i tada je bilo rezultat spleta okolnosti i čak otvorenog kršenja Povelje UN.

1. Snage UN u Korejskom ratu (1950-1953). - Snage UN koje su učestvovalе u tom sukobu formirane su za borbu protiv poznatog protivnika - Severne Koreje kao države agresora, sa jasno utvrđenim zadatkom da se oružane formacije te zemlje isteraju sa teritorije Južne Koreje kao države – žrtve agresije. Zvale su se Komanda Ujedinjenih nacija (eng. *United Nations Command*) što je jasno govorilo o tome ko ih je obrazovao, koga predstavljaju i kakav je njihov karakter.

Ipak, to su formalni elementi koji u ovom slučaju izgledaju drugačije ako se uzme u obzir pozadina čitavog slučaja bez koje se on ne može razumeti.

Formiranje ovih snaga bilo je moguće samo zato što je iskorišćena činjenica da je u to vreme predstavnik Sovjetskog Saveza u Savetu bezbednosti bojkotovao njegove sednice. Tada je, suprotno izričitom slovu Povelje, bez pozitivnog glasa svih stalnih članova Saveta, doneta odluka o učešću oružanih snaga UN u borbi protiv Severne Koreje.⁶⁸

Povelja UN (čl. 27/1-2) precizira da svaki član Saveta bezbednosti ima jedan glas i utvrđuje da se odluke o proceduralnim pitanjima donose potvrdnim glasovima 9 članova Saveta. Za odluke o svim ostalim pitanjima (onima koja su suštinska, nisu proceduralna) predviđeno je drugačije rešenje.

Po čl. 27/3 Povelje da bi takva odluka Saveta bezbednosti bila doneta, potrebno je da je za nju glasala kvalifikovana većina članova Saveta⁶⁹ „uključujući potvrdne glasove stalnih članova“. Drugim rečima, nema odluke ako za nju nije glasao i svaki od 5 stalnih članova Saveta. To je, međutim, drastično prekršeno tumačenjem prema kojem odluku sprečava samo negativan glas stalnog člana. Takvo tumačenje bilo je nedopustivo, jer nema načina da se zahtev da postoje *potvrdni glasovi* svih stalnih članova, protumači kao da je dovoljno da se nijedan od stalni članova *ne protivi*.⁷⁰ Posle ovog slučaja u kojem je nametnuto kao jedna vrsta gotove stvari odn. svršenog čina,⁷¹ to tumačenje

⁶⁸ To je činio u znak protesta što, suprotno svakoj logici, pravičnosti i elementarnom osećaju za realnost, mesto Kine kao člana UN i stalnog člana Saveta bezbednosti nije zauzimala ogromna, mnogoljudna kontinentalna NR Kina, već Tajvan, ostrvo na koje su pobjegli vođa Kuomintanga (Kineska nacionalistička partija) Čang Kaj Šek (eng. *Chiang Kai-shek*) i njegovi sledbenici. Nastojeći da to promeni, SSSR je kao meru pritiska, pokušao da parališe rad Saveta bezbednosti vršeći opstrukciju njegov rada - od januara 1950. godine predstavnik SSSR nije dolazio na sednice Saveta, što je, shodno Povelji UN, značilo da Savet ne može da odlučuje o važnim pitanjima. Inače, NR Kina je tek 1971. preuzela od Tajvana (Republike Kine) članstvo u UN i mesto stalnog člana Saveta bezbednosti.

⁶⁹ Do amandmana na Povelju iz 1963, tražilo se 7 glasova jer je broj članova Saveta bio 11. Pomenu tim amandmanima broj članova Saveta povećan je na 15, pa je u skladu s tim na 9 povećan i broj glasova potrebnih za donošenje odluke. Na isti način povećan je sa 7 na 9 i broj glasova potrebnih za donošenje proceduralnih odluka (čl. 27/2). Međutim, nije promenjena odredba iz čl. 27/3 po kojoj se za donošenje suštinskih (neproceduralnih) odluka traži saglasnost svih 5 stalnih članova Saveta.

⁷⁰ Čak i danas, nakon izmena Povelje iz 1963. godine, tekst odredbe iz čl. 27/3 glasi: „Decisions of the Security Council on all other matters shall be made by an affirmative vote of nine members including the concurring votes of the permanent members” Reči *concurring votes* su vrlo jasne i tu ne bi trebalo biti ničeg spornog. Isto piše i u 5 “podjednako verodostojnih” (čl. 111 Povelje) tekstova Povelje na arapskom, francuskom, kineskom, ruskom i španskom. Tako je npr. na ruskom navedeno rešenje formulisano rečima “включая совпадающие голоса всех постоянных членов Совета”..

⁷¹ Ovi termini, koji se ponekad javljaju u oblicima na tzv. diplomatskim jezicima kao eng., *fact accomplished*, odn. fr. *fait-accompli*, služe da bi se označilo da je nešto gotovo, završeno, da se ne može vratiti u predašnje stanje. Navedeno naopako tumačenje Povelje UN je primer toga da se u izuzetnim slučajevima odstupa od načela da iz neprava (kršenja, prestupa, zlodela) ne može nastati pravo (lat. *ex injuria jus non oritur* odn. *jus ex injuria non oritur*) i umesto toga prihvata da pravo nastaje iz činjenica (*ex factis jus oritur* odn. *jus ex facto oritur*) u smislu da ponekad nešto što je suprotno postojećim pravilima iz nekog razloga (najčešće, zbog nemogućnosti da se u datom slučaju nametne ostvarenje pravom predviđenog rešenja) ostaje, jer pravno pravilo ne može da opstane kada dođe u sukob sa stvarnošću.

Uzred, druga navedena fraza koristi se i u drugačijem, bližem svakodnevnici značenju, da bi se istaklo da se o nekom pravnom pitanju može odlučivati tek kada se pouzdano utvrde sve bitne činjenice. Tu postoji bliska veza sa čuvenom maksimom *Da mihi factum, dabo tibi jus* (lat., daj mi činjenice, pa ću ti dati pravo, odn. reći ću ti šta je pravo) koja ukazuje da su u postupku pred sudom stranke dužne da

je preraslo u običajno pravilo kojim je faktički izvršena revizija Povelje i to na protivpravan način (suprotan postupku revizije koji je definisan samom Poveljom) s tim da sama odredba iz čl. 27/3 u tom delu ni do danas nije promenjena.

Bliže gledajući, 25. 6. 1950, istog dana kada je Severna Koreja izvršila agresiju i invaziju na Južnu Koreju, Savet bezbednosti je usvojio Rezoluciju 82 (1950) kojom je konstatovao da oružani napad Severne na Južnu Koreju predstavlja kršenje mira, zahtevao trenutni prekid neprijateljstva i povlačenje snaga Severne Koreje do 38. paralele⁷² i zatražio od Komisije UN za Koreju da što pre dostavi svoje preporuke u vezi sa situacijom. Za Rezoluciju je glasalo 9 članova Saveta bezbednosti, 1 je bio uzdržan (Jugoslavija) i 1 je bio odsutan (SSSR). SAD su donošenje Rezolucije smatrale svojom velikom političkom pobedom jer je Severna Koreja proglašena agresorom. Međutim, to je bio uvod u veliki sukob koji je bio na ivici da se izrodi u novi svetski rat.

Samo 2 dana kasnije, 27. 6. 1950. Savet bezbednosti usvojio je Rezoluciju 83 (1950) kojom je opet napad Severne Koreje na Republiku Koreju⁷³ označio kao kršenje mira i zatražio da se neprijateljstva odmah prekinu i snage Severne Koreje povuku do 38. paralele. Pored toga, konstatovao je da iz izveštaja Komisije UN za Koreju sledi da Severna Koreja nije prekinula oružana dejstva i povukla svoje oružane snage, te da su neophodne hitne vojne mere kako bi se uspostavili međunarodni mir i bezbednost. Istakao je i da se vlada Republike Koreje obratila UN sa zahtevom za preduzimanje hitnih i efikasnih mera za obezbeđenje mira i bezbednosti. Posle svega toga, Savet je preporučio državama članicama UN da pruže Republici Koreji takvu pomoć koja je neophodna za odbijanje oružanog napada i obnavljanje međunarodnog mira i bezbednosti na tom području.⁷⁴ Rezolucija je usvojena sa 7 glasova “za”, 1 “protiv” (Jugoslavija), 2 “uzdržana” (predstavnicima Egipta i Indije nisu učestvovali u glasanju) s tim da nije bio prisutan predstavnik SSSR, koji se uzdao u to da, u skladu sa preciznom formulacijom čl. 27/3 Povelje, bez njega ne može biti doneta nikakva odluka. Da je bio prisutan, predstavnik SSSR bi svakako glasao protiv (stavio tzv. veto) o čemu, uostalom, dovoljno svedoči činjenica da kada je opet zauzeo svoje mesto u Savetu, tako je blokirao svaku narednu odluku koja se ticala Koreje.⁷⁵

saopšte što tačnije i potpunije činjenično stanje i dokažu ga, a onda je na sudiji da oceni koje su pravne posledice tako utvrđenog činjeničnog stanja, što znači da izvede pravilne pravne zaključke i primeni odgovarajuće pravne propise.

⁷² Tj. na poziciju na kojoj su se nalazile pre upada u Južnu Koreju. Koreja, koja je vekovima bila jedinstvena država, okupirana je anektirana od strane Japana 1910. godine. Nakon poraza Japana u Drugom svetskom ratu, SSSR i SAD su decembra 1945. potpisali u Moskvi sporazum o podeli Koreje na svoje dve okupacione zone s tim da linija razdvajanja prolazi 38. paralelom. To je trebalo da bude privremeno, prelazno rešenje, nakon čega bi se oba dela opet ujedinila u jedinstvenu državu. Međutim, ubrzo je počeo Hladni rat, što je dovelo do toga da je Koreja ostala podeljena na dve suprotstavljene države sa drugačijom ideologijom i društvenim-ekonomskim i političkim uređenjem.

⁷³ U Rezoluciji se pomenute zemlje označavaju upravo tako – kao Severna Koreja (eng. *North Korea*) i Republika Koreja (eng. *Republic of Korea*). Sama činjenica da se ne koriste za obe zemlje njihovi zvanični (Demokratska Narodna Republika Koreja odn. Republika Koreja) ili nezvanični nazivi (Severna Koreja odn. Južna Koreja) već se za jednu koristi nezvaničan, a za drugu zvaničan naziv, ukazuje da Savet bezbednosti nije bio nepristrasan u ovom slučaju.

⁷⁴ U originalu na engleskom jeziku, ovaj, zaključni deo Rezolucije glasi: „Recommends that the Members of the United Nations furnish such assistance to the Republic of Korea as may be necessary to repel the armed attack and to restore international peace and security in the area.”

⁷⁵ Po sebi je jasno i to da nema nikakve sumnje da bi, da je tada bila stalni član Saveta bezbednosti, i NR Kina tzv. vetom sprečila donošenje ove odluke. Uostalom, njene trupe su pod maskom dobrovoljaca

Kao rezultat svega došlo je do raspoređivanja oružanih snaga UN i rasplamtavanja Korejskog rata u kojem su pod vođstvom SAD i zastavom UN, na strani Južne Koreje ratovala snage 16 država, dok su se protiv njih, na strani Severne Koreje, borile trupe Kine, SSSR i Mongolije. Pri tome su obe sukobljene strane izvršile niz teških ratnih zločina. Ukupno je poginulo skoro 5 miliona ljudi, od kojih su više od polovine bili korejski civili (stradalo je 10% stanovništva). O Korejskom ratu i nekim posebnom zanimljivim momentima u vezi sa njim već je bilo reči.

2. Slične, ali bitno drugačije situacije. - U ostalim slučajevima, premda su u pitanju bile naoružane snage, spremne da se brane ili po potrebi iz drugih razloga koriste silu, nije se radilo o snagama UN poslatim da se bore u oružanom sukobu protiv jasno označenog neprijatelja.

To važi i za snage koje su na osnovu Rezolucije Saveta bezbednosti 143 (1960) u sklopu Operacije Ujedinjenih nacija u Kongu (ONUC) bile raspoređene u Kongu 1960-1964, sa zadatkom da vladi te države pomognu u očuvanju teritorijalnog integriteta i političke nezavisnosti zemlje, sprečavanju izbijaanja građanskog rata i posebno, obezbeđenju povlačenja iz Konga svih plaćenika i svog stranog vojnog, paravojnog i savetničkog osoblja koje nije pod komandom UN. Za ostvarivanje tog mandata bile su angažovane do tada najmasovnije snage UN (u nekim periodima dostizale su 20.000 ljudi) koje su bile ovlašćene da, kada je potrebno, primene silu. O tome koliko je opasna bila ta misija, svedoči činjenica da su živote izgubili 250 njenih pripadnika, među njima i sam Generalni sekretar UN Dag Hameršeld (šved. *Dag Hjalmar Agne Carl Hammarskjöld*).⁷⁶ Ipak, te snage nisu poslate da se bore protiv tačno označenog neprijatelja, već je to da li će i protiv koga biti angažovane zavisilo od mnogo faktora.

Kandidat za borbene snage UN mogle bi biti i one koje su se 1991. godine borile u Zalivskom ratu protiv Iraka. Međutim, premda je od Saveta bezbednosti dobio mandat da oslobodi Kuvajt, koji je u to vreme okupirao Irak, tu operaciju je izveo poseban *ad hoc* savez, tzv. Koalicija, sastavljena od kontingenata jednog broja država, na čelu s SAD. To nisu bile prave snage UN, niti su bile pod komandom ili stvarno efikasnim nadzorom UN. O tome je već bilo reči.

ratovala u Korejskom ratu nrame uz rame sa borcima Severne Koreje, protiv snaga UN koje su se, na čelu sa SAD, borile na strani Južne Koreje.

⁷⁶ Hameršeld koji je bio osvedočeni borac za mir i davanje nezavisnosti kolonijalnim zemljama i narodima, poginuo je 17. 9. 1961. kada je pao avion kojim je leteo na pregovore o prekidu građanskog rata u pokrajini Kongoa Katangi, čiju secesiju je podržavala Belgija. Letelica se, pod nejasnim okolnostima, srušila u Severnoj Rodeziji (današnja Zambija) i tom prilikom je pored Generalnog sekretara UN poginulo još 15 lica. Premda su dve britanske istrage zaključile da je razlog tome bila greška pilota, još tada se sumnjalo da se radilo o atentatu. U najnovije vreme tvrdi se da postoje i dokazi za to - navodno je Hameršeldov vazduhoplov oborio drugi avion kojim je upravljao belgijsko-britanski plaćenik, neki Jan van Risseghem (*Jan van Risseghem*).

Ovim problemom se u poslednje dve-tri godine ponovo bave ne samo mediji, već i same UN. Tako: Secretary General: Letter dated 12 September 2019 from the Secretary-General addressed to the President of the General Assembly“, General Assembly, A/73/973, 12 September 2019, www.hammar-skjoldinquiry.info/pdf/ham_245_Final_UN_report_071019.pdf; Graham-Harrison E., „Man accused of shooting down UN chief: 'Sometimes you have to do thing you don't want to...“, *Guardian*, 12 Jan. 2019, www.theguardian.com/world/2019/jan/12/former-raf-pilot-shot-down-un-chief-dag-hammarskjold-1961-plane; Pruitt S., „UN Leader Dag Hamarskjold Died in Mysterious Circumstances in 1961. What Really Happened?, *History*, Aug. 16. 2019, www.history.com/news/dag-hammarskjold-death-plane-crash.

2. Mirovne snage UN u užem smislu

Ostavljajući po strani trupe koje su se borile u Korejskom ratu i, donekle, one angažovane u Kongu (ONUC) sve ostale misije UN bile su mirovne.

To znači da i pored toga što su bile sastavljene od vojnih kontingenata država članica potčinjenih komandi UN, naoružane i ovlašćene da po potrebi upotrebe oružje, snage angažovane u tim te operacijama nisu imale borbeni, već mirovni zadatak tj. na razne načine služile su obezbeđenju i učvršćenju mira. Druga karakteristika nekih među ovim operacijama, posebno onih koje su obrazovane i raspoređene u novije vreme, jeste da su uz vojne kontingente (pripadnike oružanih snaga, vojnike) u njima u određenoj meri učestvovala i druga uniformisana lica (policajci) iz država članica i veći ili manji broj neuniformisanih lica (razni eksperti, volonteri i drugi civili).

U tom smislu međunarodne mirovne snage u užem smislu su vojne i policijske snage (trupe) Ujedinjenih nacija, sastavljene od vojnih i policijskih jedinica država članica, stavljenih na raspolaganje svetskoj organizaciji radi obezbeđenja mira i sprečavanja nastavljanja, odnosno izbijanja sukoba na određenim područjima. Glavnu ulogu u obrazovanju, razmeštaju i upotrebi tih snaga imaju Savet bezbednosti i Sekretarijat UN.

U ostvarivanju svojih zadataka UN su mnogo puta pribegavale formiranju i slanju takvih snaga. Njihov mandat i aktivnosti su se ponekad svodili na ulogu posmatrača i izveštača najviših organa UN o stanju stvari (posmatračke misije za oružane sukobe između Indije i Pakistana, Irana i Iraka, za Jemen, Angolu itd.) ali su u drugim slučajevima bili daleko zahtevniji, podrazumevajući, između ostalog, takve akcije kao što su razdvajanje sukobljenih strana, nadgledanje prekida vatre, jamčenje bezbednosti određenih područja (tzv. zaštićenih zona), održavanja reda i zakonitosti, dostavljanje humanitarne pomoći stanovništvu i drugo (npr. na Sinaju, Golanu, Kipru, delovima teritorije bivše SFR Jugoslavije itd.).

Prva zvanična misija UN je na osnovu Rezolucije Saveta bezbednosti 50 (1948) bila obrazovana i raspoređena 1948. godine na Bliskom istoku radi nadgledanja sporazuma o primirju između Izraela i njegovih arapskih suseda. Radilo se o grupi 120 uniformisanih ali nenaoružanih lica (70 posmatrača, uglavnom iz SAD i Belgije i 50 takođe nenaoružanih stražana UN iz privremenog sedišta UN na jezeru Saksas) u misiji nazvanoj Telo Ujedinjenih nacija za nadzor primirja (eng. *United Nations Truce Supervision Organization – UNTSO*). U funkciji je i danas. Neke od zanimljivosti vezanih za ovu misiju su da se ona zove telom (tako je u ovom slučaju pravilno prevesti njen naziv na srpski jezik) ⁷⁷ i da, za razliku od kasnije uhodane prakse, nema u svom nazivu nikakvo bliže određenje u smislu veze sa geografskim područjem na koje se odnosi njen mandat.

⁷⁷ Premda se u engleskom jeziku koristi reč *organization*, i mada se često tako prevodi i na srpski jezik (kao „organizacija“) pravilan prevod u ovom slučaju je „organ“ ili, još bolje, „telo“. Uostalom, u tri jezika koja su isto tako zvanični jezici UN kao i engleski, koriste se drugačiji izrazi. Na ruskom to je „organ“ (*Орган Организации Объединенных Наций по наблюдению за выполнением условий перемирия*) a na francuskom i španskom „organizam“ (fr. *Organisme des Nations unies chargé de la surveillance de la trêve*, šp. *Organismo de las Naciones Unidas para la Vigilancia de la Tregua*).

Prva naoružana jedinica UN, pod nazivom Snage UN za vanredne situacije (*UN Emergency Force – UNEF*) formirana je za vrijeme Suecke krize 1956. godine. Bila je raspoređena na teritoriji Egipta,⁷⁸ uz saglasnost vlade te zemlje da bi nadgledala prekid vatre i povlačenje sa te teritorije stranih snaga (radilo se o izraelskim, britanskim i francuskim trupama koje su izvršile agresiju na Egipt), razdvajala je sukobljene strane i vršila druge zadatke poverene joj rezolucijama Generalne skupštine, kao što su čišćenje Sueckog kanala, obezbeđenje nesmetane plovodne Sueckim kanalom svim brodovima i dr. Uspešno je obavljala funkcije od novembra 1956. do juna 1967, kada je povučena na zahtev Egipta, kao države domaćina. U momentu najveće brojnosti snage misije dostizale su 6.000 i bile su sastavljene od nacionalnih kontingenata 11 država.⁷⁹

Pored toga što je bila prva naoružana, misija UNEF zanimljiva je i iz mnogih drugih razloga:⁸⁰

1) to je bila prva stvarno mirovna, a ne samo posmatračka misija UN;

2) to je bila prva mirovna misija UN koja je razdvajala sukobljene strane;

3) to je bila prva misija koju nije formirao Savet bezbednosti, već je to, postupajući u skladu sa ovlašćenjima datim joj Rezolucijom “Ujedinjeni za mir”⁸¹ učinila Generalna skupština UN, koja je na svom prvom vanrednom zasedanju Rezolucijom 997 (1956) usvojenom 4. 11. 1956,⁸² odlučila da se obrazuju vanredne međunarodne snage UN, a već sutradan je Rezolucijom 1000 (1956) imenovala komandu tih snaga.⁸³

4) to je bila prva misija u kojoj su pripadnici mirovnih snaga UN, da bi se mogli prepoznati kao takvi, na svoju nacionalnu vojnu uniformu dodali plavu traku na rukavu, bedž sa amblemom UN na rukavu i plave kacige na glavu. Od tada se mirovne snage UN i popularno nazivaju “plavi šlemovi”.

⁷⁸ Pošto odluka o slanju međunarodnih oružanih snaga nije doneta na osnovu Glave VII Povelje UN, za njihovo raspoređivanje bila je potrebna saglasnost teritorijalnih država – Egipta i Izraela. Izrael je kategorički odbio da se snage misije razmeste na teritoriji pod njegovom kontrolom, tako da su one raspoređene duž linije razdvajanja sa egipatske strane.

⁷⁹ Među državama koje su predložile svoje snage za tu misiju, Generalni sekretar je izabrao: Brazil, Dansku, Finsku, Indiju, Indoneziju, Jugoslaviju, Kanadu, Kolumbiju, Norvešku i Švedsku. Kasnije su (krajem 1957. odn. 1958) Indonezija, Kolumbija i Finska povukle svoje kontingente.

⁸⁰ Više: FEATURE: From a first mission of 120 unarmed men - UN peacekeeping missions cross the decades, United Nations, <https://news.un.org/en/story/2015/12/519072-feature-first-mission-120-unarmed-men-un-peacekeeping-across-decades>; Middle East – UNEF I, Background, United Nations, <https://peacekeeping.un.org/mission/past/unef1backgr2.html>.

⁸¹ O toj rezoluciji, razlozima zbog kojih je doneta i ovlašćenjima koja su njom preneti na Generalnu skupštinu UN već je bilo reči.

⁸² Tekst Rezolucije bio je vrlo kratak: “Generalna skupština, imajući u vidu hitnu potrebu omogućavanja poštovanje njene Rezolucije 997 (ES-I) od 2. novembra 1956, zahteva kao prioritarno, od Generalnog sekretara da joj u roku od četrdeset i osam sati podnese plan za uspostavljanje uz saglasnost država u pitanju, vanrednih međunarodnih snaga Ujedinjenih nacija radi obezbeđenja i nadgledanja prestanka neprijateljstva u skladu sa svim uslovima iz pomenute rezolucije.” Resolution 998 (ES-I) General Assembly, A/RES/998 (ES-I), 4 November 1956, <https://unispal.un.org/DPA/DPR/unispal.nsf/0/40198E9C086BDCE2852560DF006707BB>.

⁸³ Resolution 1000 (ES-I), General Assembly, A/RES/1000 (ES-I) 5 November 1956, <https://unispal.un.org/DPA/DPR/unispal.nsf/0/4357C71ACD47F4AF852560DF006762D9>.

3. Znaci raspoznavanja mirovnih snaga UN

Mirovne snage UN nose i na drugi način koriste oznake odnosno znake raspoznavanja Ujedinjenih nacija – amblem UN, zastavu UN, svetloplave šlemove sa belim slovima “UN”, svetloplave beretke sa amblemom UN itd.

Kao i kod drugih zaštitnih znakova (npr. Crvenog krsta) ti znaci imaju dvostruku funkciju: indikativnu (obeležavajuću, identifikacionu) i zaštitnu. Oni jasno svima ukazuju da se radi o osoblju mirovne misije UN, na isti način na koji odgovarajuća uniforma (specifična tipska odeća) pokazuje da je reč o vojniku, policajcu, lekaru itd. Sa druge strane, oni vizuelno izdvajaju mirovne snage UN i štite ih, naročito onda kada su raspoređene na liniji razdvajanja sukobljenih strana ili su u nekoj drugoj suštinski neutralnoj misiji.

Osim u slučaju da su to iz nekog razloga odobrile same UN, korišćenje u oružanom sukobu tih oznaka od strane drugih (neovlašćenih) subjekata je zabranjeno i predstavlja ratni zločin.

Već je bilo reči o tome da čl. 38/2 Dopunskog protokola I (1977) uz Ženevske konvencije o zaštiti žrtava rata (1949) izričito zabranjuje korišćenje znaka raspoznavanja Ujedinjenih nacija, osim onako kako je odobreno od strane te organizacije, a da odredba iz čl. 8/2/b/vii Rimskog statuta (1998) kao ratni zločin iz nadležnosti Međunarodnog krivičnog suda predviđa zloupotrebu vojnog obeležja i uniforme Ujedinjenih nacija, koja je za posledicu imala smrt ili tešku telesnu povredu. I bez toga, ozbiljna zloupotreba znakova UN, a posebno da bi tako sukobljene strane maskirale sopstvene snage i time ostvarile vojnu prednost (da bi tako maskirane te snage bezbedno prišle protivniku i napale ga, da bi se tako zaštitile od napada protivnika itd.) predstavlja perfidiju, što znači ratni zločin, već na osnovu opšteg običajnog međunarodnog prava.

Osnovni znaci Ujedinjenih nacija su amblem i zastava. U redovnim prilikama oni se (posebno zastava) mogu koristiti i od strane nekih drugih subjekata, kao znak podrške UN, ali je zabranjena njihova upotreba u bilo kakve komercijalne svrhe. Kao što je već primećeno, strogo je zabranjena zloupotreba ovih amblema u oružanom sukobu.

Amblem UN, odobren 1946. godine, predstavlja mapu sveta, azimutsku ekvidistancionu (podjednako udaljenu od ivica) projekciju s pet koncentričnih krugova, koja se prostire do 60 stepeni južne geografske širine, sa Severnim polom u sredini, u vencu sačinjenom od ukrštenih maslinovih grana. Time je ukazano da je je čitav svet područje delokruga i interesovanja Ujedinjenih nacija (to sugeriše mapa sveta) u postizanju osnovnog cilja – mira i bezbednosti (na to ukazuje venac od maslinovih grana, koje su opšteprihvaćeni simbol mira).⁸⁴

⁸⁴ Prema Starom zavetu, pravedni Noje, koji se s porodicom spasao potopa u svom brodu („Nojevom kovčegu“) shvatio je da se voda povukla kada mu je golubica (grlica) koju je prethodno pustio, u kljunu donela maslinovu grančicu. Istovremeno, to je bio znak da je Bog oprostio ljudima. Maslinova grana se kao simbol mira, pomirenja, divljenja itd. javlja i u drugim kulturama. Tako su npr. kod Starih Grka vence od maslinovih grančica nosile neveste, a kao najveću nagradu dobijali su

Zastava UN, utvrđena 1947. godine, sastoji se od opisanog zvaničnog amblema UN, u beloj boji, koji je postavljen usred svetloplave pozadine i zauzima njenu polovinu.

Upotreba amblema ograničena je u skladu s Rezolucijom Generalne skupštine UN 92(1) iz 1946, dok je upotreba zastave UN uređena Pravilnikom o zastavi UN.⁸⁵

Korišćenje amblema i zastave UN i njihovo dejstvo regulisani su Konvencijom o bezbednosti osoblja Ujedinjenih nacija i pridruženog osoblja (1994).

Saglasno odredbi iz čl. 1/a izraz “osoblje Ujedinjenih nacija” označava: 1) osobe angažovane ili određene od strane Generalnog sekretara UN za članove vojnih, policijskih ili civilnih snaga u okviru operacija UN i 2) ostale službenike i eksperte u misiji UN ili njenih specijalizovanih agencija ili Međunarodne agencije za atomsku energiju, koji su službeno prisutni u području u kome se sprovodi operacija UN. Odredbom iz čl. 1/b precizirano je ko spada u “pridruženo osoblje”.⁸⁶

Konvencija u čl. 1/c definiše “operaciju Ujedinjenih nacija” kao operaciju koju je ustanovio nadležni organ UN u skladu sa Poveljom UN i koja se sprovodi pod okriljem i kontrolom UN: 1) kada je cilj operacije održavanje ili ponovno uspostavljanje međunarodnog mira i bezbednosti ili 2) kada Savet bezbednosti ili Generalna skupština, u smislu Konvencije, proglaše da postoji izuzetan rizik za bezbednost osoblja koje učestvuje u ovim operacijama.

Konvencija se (čl. 2) ne primenjuje na operacije UN koje je Savet bezbednosti proglasio merama prinude, u skladu sa Glavom VII Povelje UN, u kojima je bilo koji član osoblja angažovan kao borac protiv organizovanih vojnih snaga i na koje se primenjuje međunarodno pravo oružanih sukoba. Ovo rešenje je razumljivo u svetlu činjenice da Konvencija predviđa zaključenje posebnog sporazuma o privilegijama i imunitetima vojnih i policijskih snaga angažovanih u operaciji UN.

ih olimpijski pobednici. U Starom Rimu poražena vojska nosila je grančice maslina kao znak mira. Doživljavanje maslinove grančice kao simbola mira najverovatnije potiče od verovanja da masline sade samo plemeniti ljudi. Naime, zbog dugog vremena koje treba da protekne do pojave plodova u njima uživaju drugi ljudi, a ne onaj ko je maslinu zasadio - ona počinje da rađa tek posle 7-8 godina, najveći prinos daje tek posle 20 godina, a tek kada prođe 200 godina na mestu starog stabla izbijaju samonikle mladice. Gajenje maslina je nemoguće u vreme rata, pa se i u tom smislu one nameću kao nešto što je vezano za mir. Uostalom, čak i nezavisno od toga, maslina nije samo izvor ukusne i kvalitetne hrane, a po mnogim i lek za razne bolesti, već se po tradiciji doživljava i kao drvo života, simbol zdravlja, dugovečnosti, dobrobiti, uspeha, mudrosti, čistoće itd., dakle kao nešto uz šta se vezuju samo vrlo pozitivne asocijacije.

⁸⁵ *United Nations Emblem and Flag*, United Nations, www.un.org/en/about-us/un-emblem-and-flag; *United Nations Flag Code*, Secretary General's bulletin, Secretariat, ST/SGB/2020/4, 20 November 2020, www.unvienna.org/uploads/protocol/res/useful-resources_html/UN_Flag_Code_new_2020.pdf.

⁸⁶ To su: 1) osobe postavljene od strane svoje vlade ili međuvladine organizacije, na osnovu sporazuma sa nadležnim organom UN; 2) osobe koje je angažovao Generalni sekretar UN ili specijalizovana agencija ili Međunarodna agencija za atomsku energiju i 3) osobe određene od strane humanitarne nevladine organizacije, na osnovu sporazuma sa Generalnim sekretarom UN ili specijalizovanom agencijom ili Međunarodnom agencijom za atomsku energiju, da obavljaju aktivnosti u cilju ispunjenja mandata operacija UN.

Ovde je posebno interesantna odredba iz čl. 3. kojom je precizirano je da vojne i policijske snage u okviru operacija UN i njihova vozila, brodovi i avioni, moraju imati jasna obeležja. Ostalo osoblje, vozila brodovi i avioni koji učestvuju u operacijama UN nacija moraju biti odgovarajuće obeleženi, ukoliko ne postoji drugačija odluka Generalnog sekretara UN. Svi članovi osoblja UN i pridruženog osoblja moraju nositi odgovarajuća dokumenta za identifikaciju.

Snage UN stavljaju amblem UN na svoje uniforme.

Nose ga na desnom rukavu u vidu našivka ili na plavoj traci, dok na levom rukavu imaju zastavu države kojoj pripadaju tj. one koja ih je poslala u misiju stavivši ih na raspolaganje Ujedinjenim nacijama.

Počev od mirovne misije UNEF (1956-1967) o kojoj je već bilo reči, snage UN koriste kao deo uniforme plave kacige odnosno plave beretke, zbog čega se popularno zovu "plavi šlemovi" odnosno "plave kacige" ili, ređe, "plave beretke".

Za vreme misije UNEF, tadašnji Generalni sekretar UN, Šveđanin Dag Hameršeld (šved. *Dag Hjalmar Agne Carl Hammarskjöld*) predložio je da se nose plave beretka i plave kacige, kao bi pripadnici mirovnih misija mogli iz daljine biti identifikovani kao takvi, a posebno da bi ih kao takve prepoznao udaljeni snajperista. U to vreme nije bilo moguće nabaviti potreban broj beretki, ali su zato postojale posebne plastične obloge za kacige, a uz to šlemovi su jednostavno farbani korišćenjem svetlo plave boje u spreju. Kasnije se uobičajilo i nošenje svetlo plavih beretki, tako da snage UN raspoložu i plavima kacigama i plavim beretka i, poput oružanih snaga svake države, nose jedne ili druge u zavisnosti od konkretnih uslova i potreba. Kacige su svetloplave boje sa velikim belim slovima „UN“. Beretke su takođe svetlo plave boje, s tim da na prednjem delu leve strane onoga ko ih nosi imaju na sebi beli amblem UN.

Na poseban način obeležavaju se vozila i tehnika snaga UN. Da bi se razlikovali od sukobljenih strana, oni se farbaju u belo i na njima se ispisuju velika crna slova "UN". Bela boja ih čini uočljivim na terenu i ukazuje na njihovu neutralnost - jasna je aluzija na belu zastavu kao simbol primirja, belu boju u koju se farbaju sanitetski brodovi itd.

Zastavu UN mirovne misije UN koriste za označavanje svojih jedinica, položaja, štabova, vozila, brodova, prilikom svečanosti i drugih ceremonija itd.

6. Mirovne misije UN

Najupečatljiviji aspekt delovanja UN u obezbeđenju svetskog mira su mirovne misije UN, što je naziv za mirovne operacije koje određuju ili u kojima učestvuju Ujedinjene nacije. Dakle, ovde se termini *misija* i *operacija* shvataju kao jedna vrsta sinonima.

Ovo treba naglasiti zato što se u širem smislu pod mirovnim misijom mogu podrazumevati razne stvari, između ostalog i misija nekog lica ili grupe lica radi posredovanja između sukobljenih strana, radi nuđenja dobrih usluga i slično. To znači, u osnovi diplomatski (politički) korak, bez upotrebe oružanih snaga.

1. Komitet vojnog štaba

Mirovne operacije su jedan od najvažnijih elemenata svakog sistema kolektivne bezbednosti, pa tako, razume se, i onog uspostavljenog pojavom Ujedinjenih nacija.

I zaista, kada su osnivane UN postojala je ideja o stvaranju stalnih međunarodnih oružanih snaga (neke vrste dežurnih međunarodnih trupa) formiranih od nacionalnih kontingenata država članica, koje bi u svakom trenutku bile na raspolaganju Savetu bezbednosti prema njegovoj diskrecionoj odluci.

S tim u vezi, od posebnog interesa je nekoliko članova Povelje UN koji su predstavljali pravnu osnovu za formiranje takvih oružanih snaga UN.

U članu 43 predviđeno je zaključenje posebnih sporazuma sa državama članicama, bez čega čitav sistem ne bi imao smisla:

“1. Da bi doprineli održanju međunarodnog mira i bezbednosti, svi članovi Ujedinjenih nacija se obavezuju da stave na raspolaganje Savetu bezbednosti, na njegov poziv i u skladu s posebnim sporazumom ili sporazumima, oružane snage, pomoć i olakšice, uključujući tu i pravo prolaza, neophodne radi održanja međunarodnog mira i bezbednosti.

2. Takav sporazum ili sporazumi određuju brojno stanje i vrstu snaga, njihov stepen pripravnosti i opšti raspored kao i prirodu olakšica i pomoći koje se imaju pružiti.

3. Sporazum ili sporazumi biće predmet pregovora koji će se na inicijativu Saveta bezbednosti povesti što je moguće pre. Oni se zaključuju između Saveta bezbednosti i članova ili između Saveta bezbednosti i grupa članova i podležu ratifikaciji država potpisnica u skladu s njihovim odgovarajućim ustavnim postupcima”.

Predviđeno je i rešenje za slučaj da se od neke države članice UN koja nije član Saveta bezbednosti traži da Savetu ustupi svoje oružane snage (čl. 44):

“Kad Savet bezbednosti donese odluku o u potrebi sile, on će pre nego što od člana koji nije u njemu zastupljen zatraži da stavi na raspolaganje oružane snage u svrhu ispunjenja obaveza preuzetih na osnovu člana 43, pozvati tog člana da, ako to želi, učestvuje u donošenju odluka Saveta bezbednosti koje se odnose na upotrebu kontingenata oružanih snaga tog člana.”

Važno rešenje sadržano je u čl. 45:

„Da bi se Ujedinjene nacije osposobile da preduzimaju hitne vojne mere članovi održavaju nacionalne kontingente vazduhoplovnih snaga spremne za neodložnu zajedničku prinudnu akciju. Jačinu i stepen pripravnosti ovih kontingenata i planove za njihovu zajedničku akciju određuje Savet bezbednosti uz pomoć Komiteta vojnog štaba, u granicama utvrđenim u posebnom sporazumu ili sporazumima navedenim u čl. 43.“

Odredbom iz čl. 46 precizirano je da planove za pripremu oružane sile izrađuje Savet bezbednosti uz pomoć Komiteta vojnog štaba.

Nakon što ga samo pominje u prethodnim članovima, Povelja u čl. 47 predviđa osnivanje Komiteta vojnog štaba (eng. *Military Staff Committee*) i precizira njegove funkcije, sastav i odgovornost:

Odredbom iz čl. 47/1 Komitet vojnog štaba je definisan kao savetodavni i pomoćni organ Saveta bezbednosti u svim pitanjima koja se tiču vojnih potreba Saveta bezbednosti u svrhu održanja međunarodnog mira i bezbednosti, upotrebe i komandovanja snagama stavljenim mu na raspolaganje, regulisanja naoružanja, kao i mogućeg razoružanja.

Stavom 2 istog člana precizirano je da Komitet vojnog štaba sačinjavaju načelnici generalštabova stalnih članova Saveta bezbednosti ili njihovi predstavnici. Pored toga, dato je pravo Komitetu da pozove svakog člana UN koji nije stalno predstavljen u Komitetu da mu se pridruži kad uspešno obavljanje zadataka Komiteta zahteva učešće tog člana u njegovom radu.

Odredbama iz stavova 3 i 4 utvrđeno je da je Komitet vojnog štaba odgovoran pred Savetom bezbednosti za stratejsko rukovođenje svim oružanim snagama stavljenim na raspolaganje Savetu bezbednosti s tim da će pitanja koja se tiču komandovanja tim snagama biti naknadno razrađena, te da Komitet vojnog štaba, po ovlašćenju Saveta bezbednosti i posle savetovanja sa odgovarajućim regionalnim ustanovama, može da osniva regionalne potkomitete.

Na taj način, izgledalo je da su udareni dobri temelji za stvarno efikasan sistem kolektivne bezbednosti koji bi imao snage da se suprotstavi svakom agresoru i pruži brzu i efikasnu pomoć žrtvi agresije, a time i očuva i zaštiti svetski mir i bezbednost.

Međutim, događaji su pošli drugim tokom.

Vrlo brzo nakon osnivanja Ujedinjenih nacija, Hladni rat je duboko poremetio odnose između dotadašnjih saveznika - glavnih sila Antihitlerovske koalicije i nedugo zatim stvorio dva oštro suprotstavljena vojno-politička bloka. To je, sasvim prirodno, onemogućilo ostvarivanje Poveljom UN predviđene uloge Komiteta vojnog štaba i uopšte sprečilo je dosledno funkcionisanje mehanizma za obrazovanje mirovnih snaga UN i rukovođenje njima koje su imali u vidu tvorci UN.

O tome je već bilo reči, ali radi boljeg razumevanja ovih pitanja nije naodmet podsetiti da se obično smatra da je Hladni rat počeo 1947. godine, ali da su zapravo međusobno poverenje i odnosi između Zapadnih saveznika i Sovjetskog Saveza prilično narušeni i pre toga, praktično odmah od završetka Drugog svetskog rata. Treba imati u vidu i to da Povelja jeste potpisana 26. juna 1945, ali da je stupila na snagu tek 14. oktobra iste godine. Međunarodna situacija postala je vrlo komplikovana, što je, između ostalog i nemogućilo da se zaključi ugovor o miru sa Nemačkom i (zajednički) mirovni sporazum sa Japanom.

Zbog političke zategnutosti, a zatim i konfrontacije među velikim silama Komitet nikada nije funkcionisao u pravom smislu reči. Prvi put se sastao 3. 2. 1946, ali je prekinuo rad već 1950. godine, kada je izbio Korejski rat.

Čak i da postoji politička spremnost da se ovaj organ ponovo aktivira, njegov sastav sigurno ne bi odgovarao odnosima koji postoje u međunarodnoj zajednici početkom XXI veka, a time ni interesima država članica UN ili makar viđenjima nekih od najvećih i najuticajnijih nekih među njima (Nemačka, Japan, Indija, Brazil, Nigerija itd.). Uostalom, u političkoj atmosferi koja obeležava prvi kvartal XXI veka teško da bi se pet stalnih članova Saveta bezbednosti mogli složiti oko ovih pitanja.

2. Specijalni komitet za mirovne operacije

Pošto je praksa zahtevala nekakva rešenja, kako bi se sprečili oružani sukobi i njihova eskalacija, umesto Komiteta vojnog štaba izgrađeni su privremeni i dopunski mehanizmi mirovnih operacija UN.

Oni su se tokom godina usavršavali i u krajnjoj liniji prerasli u stalni mehanizam, sa mnogim standardnim rešenjima vezanim za mandat i status mirovnih snaga UN, njihovu organizaciju i način rukovođenja njima, finansiranje mirovnih operacija i dr.

Tome je, između ostalog, doprineo Specijalni komitet za mirovne operacije koji je Rezolucijom 2006 (1965) od 18. 2. 1965. osnovala Generalna skupština UN, stavivši mu u zadatak da proučava sva pitanja koja se tiču mirovnih operacija i izradi kompromisna i opšteprihvatljiva rešenja.⁸⁷

Za razliku od Komiteta vojnog štaba osnovanog kao pomoćni organ Saveta bezbednosti, Specijalni komitet za mirovne operacije je pomoćni organ Generalne skupštine, što između ostalog, znači da o pitanjima koja ga se tiču u principu odlučuju sve članice UN (a ne samo 15 članova Saveta bezbednosti) jer su sve predstavljene u Generalnoj skupštini. Takođe, njegov sastav je daleko širi i reprezentativniji.

Izvorno je imao 34 člana, pa je poznat i kao Komitet 34 (eng. *Committee 34* ili, češće, samo *C-34*) ali je kasnije članstvo veoma mnogo poraslo.

Danas ima 154 člana,⁸⁸ prevashodno predstavnika onih država koje su najviše učestvovala ili učestvuju u mirovnim misijama UN. Kao posmatrači u radu učestvuju jedan krug država, Evropska unija, Afrička unija, Međunarodni komitet Crvenog krsta, Sveta Stolica, Međunarodni krivični sud, Interpol i dr.

Odluke se donose konsenzusom.⁸⁹

O svom radu Komitet podnosi izveštaj Generalnoj skupštini UN preko Specijalnog komiteta za politička pitanja i dekolonizaciju (tzv. IV komitet). Poslednji takav izveštaj podnet je u proleće 2021.⁹⁰

⁸⁷ Više: *Role of the General Assembly, United Nations Peacekeeping*, <https://peacekeeping.un.org/en/role-of-general-assembly>; *Report of the Special Committee on Peacekeeping Operations*, 2021 substantive version (New York 15 February – 12 March 2021), General Assembly A/75/19, United Nations 2021.

⁸⁸ Manhire V. 2019, 62-63.

⁸⁹ Uz razna druga značenja, konsenzus (od lat. *consensus, slaganje, pristajanje*) je naziv za način odlučivanja u međunarodnim organizacijama odn. međunarodnim organima i telima, koji se sastoji u usaglašavanju stavova sve do postizanja opšte saglasnosti o određenom pitanju. Predstavlja tehniku odlučivanja putem konsultacija, diskusije i pregovaranja, a bez glasanja, i u praksi se najčešće svodi na to da predsedavajući, nakon održane debate, rezimira izlaganja i sačini zaključke koji se, ukoliko se niko od učesnika ne izjasni protiv njih, smatraju odlukom.

⁹⁰ *Report of the Special Committee on Peacekeeping Operation*, General Assembly, 2021 substantive session (New York, 15 February – 12 March 2021), A/75/19, <https://undocs.org/A/75/19>.

3. Karakteristike mirovnih misija UN

Među opštim principima koji su se iskristalisali u dosadašnjoj praksi mirovnih operacija UN, nekoliko je najvažnijih. Oni su istovremeno i osnovne karakteristike mirovnih misija UN.

1. Odluku donosi samo Savet bezbednosti ili, izuzetno, Generalna skupština UN. - Odluku o pokretanju mirovnih operacija UN može doneti samo Savet bezbednosti UN (to sledi već iz Povelje UN) ili, izuzetno, Generalna skupština UN (kada postupa na osnovu Rezolucije „Ujedinjeni za mir“). Takvu odluku ne može da donese niko drugi.

U principu ovu nadležnost i prateća ovlašćenja ima samo Savet bezbednosti.

Na osnovu čl. 42. Povelje UN, on je ovlašćen da, po potrebi, preduzme takvu akciju vazduhoplovnim, pomorskim ili suvozemnim snagama, koja je potrebna radi održanja ili uspostavljanja međunarodnog mira i bezbednosti, a koja može uključiti demonstracije,⁹¹ blokadu i druge operacije oružanih snaga članova UN.

Da bi se takva akcija mogla ostvariti, već citirani čl. 43. utvrđuje obavezu svih članova UN da stave na raspolaganje Savetu bezbednosti, na njegov poziv, svoje oružane snage, pomoć i olakšice. Brojno stanje i svrha snaga, njihov stepen pripravnosti i opšti raspored utvrđuju se posebnim sporazumom (sporazumima) između Saveta bezbednosti i članova (grupa članova). Stavljanjem nacionalnih oružanih snaga na raspolaganje UN, one postaju oružane snage UN i potčinjavaju se komandi koju imenuju UN.

Izuzetno, odluku o pokretanju mirovne operacije može doneti i Generalna skupština. To će biti slučaj kada ona, delujući na osnovu već pominjane Rezolucije “Ujedinjeni za mir” (1950)⁹² zapravo preuzima ulogu i ovlašćenja Saveta bezbednosti, zbog toga što je on blokiran tzv. vetom nekog od svojih stalnih članova.

Radi se o mehanizmu ustanovljenom kada je povodom rata u Koreji (1950-1953) postalo jasno da upotreba tzv. veta nekog stalnog člana Saveta bezbednosti UN može da blokira rad Saveta i spreči ga da ostvari svoju osnovnu dužnost – očuvanje međunarodnog mira. Tim povodom, grupa od 7 država, na čelu sa SAD, predložila je usvajanje rezolucije Generalne skupštine kojom bi se u takvim situacijama na Skupštinu prenela određena ovlašćenja Saveta bezbednosti. Rezolucija je pod

⁹¹ U vojnoj terminologiji tako se naziva pokret (okupljanje, stacioniranje, manevrisanje) oružanih snaga jedne (individualna demonstracija) ili više država (kolektivna demonstracija) obično u neposrednoj blizini granice date zemlje, u cilju vršenja pritiska na nju pokazivanjem sopstvene moći i stavljanjem u izgled da će ako ta zemlja nešto učini ili ne učini, doći do upotrebe oružane sile (tzv. zveckanje oružjem). Suštinski situacija je ista kao kada neko u toku ozbiljne svađe pomeri u stranu odeću i pokaže drugome da ima pištolj. Kao pretnja silom demonstracija predstavlja kršenje čl. 2/4 Povelje, osim ukoliko se radi o meri koju je na osnovu čl. 42. Povelje preduzeo Savet bezbednosti u slučaju pretnje miru, povrede mira, odnosno akata agresije.

⁹² *Uniting for peace*, GA Resolution 377, 5th session, (1950), 10-12, [un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/377\(V\); www.un.org/en/sc/repertoire/otherdocs/GAres377A\(v\).pdf](http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/377(V); www.un.org/en/sc/repertoire/otherdocs/GAres377A(v).pdf).

brojem 377 (1950) usvojena sa 52 glasa “za”, 5 “protiv”, dok su 2 članice Generalne skupštine bile uzdržane.⁹³

Prema Rezoluciji: „ukoliko Savet bezbednosti, usled nedostatka jednoglasnosti stalnih članova, propusti da izvrši svoju prvenstvenu odgovornost u vezi sa održanjem međunarodnog mira i bezbednosti (...) Generalna skupština će odmah razmotriti stvar i doneti odgovarajuće preporuke članovima za preduzimanje kolektivnih mera, uključujući, u slučaju kršenja mira ili akata agresije, upotrebu oružanih snaga“.

Ako Generalna skupština nije u zasedanju, ona se za potrebe postupanja po ovom osnovu, može sazvati u roku od 24 časa na hitno vanredno zasedanje. Sazivanje se može izvršiti na zahtev 9 bilo kojih članova Saveta bezbednosti (dakle, bez prava veta stalnih članova) ili na zahtev većine članova Ujedinjenih nacija. Kada Generalna skupština odlučuje po osnovu Rezolucije “Ujedinjeni za mir” odluke se donose dvotrećinskom većinom prisutnih članova koji glasaju.

Reč je o izuzetnom rešenju, pomoćnom sredstvu za slučaj kada postoji agresija, a Savet bezbednosti je zbog upotrebe tzv. veta sprečen da izvrši svoju obavezu. Rezolucija je primenjena povodom agresije Velike Britanije, Francuske i Izraela na Egipat (1956), u vezi sa situacijama u Mađarskoj (1956), na Bliskom istoku (1958), u Kongu (1960), na Bliskom istoku (1967), u Avganistanu (1980), u vezi sa Palestinom (1980-1982), Namibijom (1981) i dr.⁹⁴

Pravni osnov za ovo rešenje nađen je u čl. 14. Povelje UN, prema kojem: „Pridržavajući se odredbi člana 12 Generalna skupština može da preporučuje mere za mirno rešavanje svake situacije – nezavisno od njenog porekla – za koju nalazi da može da šteti opštem blagostanju ili prijateljskim odnosima među nacijama, uključujući situacije nastale povredom odredaba ove Povelje koje postavljaju ciljeve i načela Ujedinjenih nacija“.⁹⁵

Ukupno je do sada postupano na osnovu Rezolucije 12 puta, od čega 5 puta na inicijativu Saveta bezbednosti, a 7 puta na inicijativu same Generalne skupštine. Prvi put je Rezolucija primenjena 1956. u vezi sa trojnom agresijom Velike Britanije, Francuske i Izraela na Egipat, kada je Savet bezbednosti bio blokiran tzv. vetom Velike Britanije i Francuske. Tada je, sa osloncem na takva svoja ovlašćenja iz Rezolucije, odlučivanje preuzela Generalna skupština koja je oformila prvu mirovnu misiju UN pod nazivom Snage UN za vanredne situacije (*UN Emergency Force – UNEF*) o kojoj je već bilo reči.⁹⁶

⁹³ Već je bilo reči o tome da je u prvoj polovini 1950. g. predstavnik SSSR u Savetu bezbednosti u znak protesta bojkotovao sednice Saveta, što su iskoristile SAD da, uz kršenje Povelje UN, obezbede donošenje rezolucija Saveta kojima su formirane snage UN za borbu protiv Severne Koreje. Kada je nakon toga ponovo zauzeo svoje mesto u Savetu, predstavnik SSSR je glasao protiv svake rezolucije koja se odnosila na Koreju te je, koristeći tako svoje tzv. pravo veta onemogućavao donošenje bilo kakve nove odluke o tom pitanju. Rešenje za takvu situaciju, koje je zatim leglo u osnovu Rezolucije „Ujedinjeni za mir“, ponudio je državni sekretar SAD Din Ačeson (*Dean Acheson*) po kome se jedno vreme taj mehanizam zvao i Ačesonov plan (eng. *Acheson Plan*).

⁹⁴ *Emergency special sessions*, General Assembly of the United Nations, un.org/en/ga/sessions/emergency.shtml.

⁹⁵ Radi izbegavanja preklapanja nadležnosti, što je bio veliki problem u radu Skupštine i Saveta Društva naroda, čl. 12 Povelje UN propisuje da dok se Savet bezbednosti, obavljajući zadatke poverene mu Poveljom, bavi nekim sporom ili situacijom, Generalna skupština ne može davati nikakvu preporuku u vezi sa tim, sem ako to zatraži Savet, te da Generalni sekretar UN, s pristankom Saveta, obaveštava Generalnu skupštinu na svakom zasedanju o svim o svim pitanjima koji se tiču međunarodnog mira i bezbednosti, kojima se bavi Savet bezbednosti, s tim što isto tako odmah obaveštava Generalnu skupštinu odn. članove UN, ako Skupština ne zaseda, kada je Savet bezbednosti prestao da se bavi tim predmetima.

⁹⁶ Više o Rezoluciji „Ujedinjeni za mir“ i s njom povezanim pitanjima: Kelsen H. 1950, 512-527; Wool-

2. Nacionalni kontingenti država članica. - Mirovne snage UN sastavljene su od nacionalnih kontingenata država članica UN.

Kada odluči da formira snage UN za određenu misiju, Savet bezbednosti rezolucijom precizira i to koliko je vojnog osoblja potrebno za tu misiju, a onda se Sekretarijat UN obraća državama članicama kako bi se utvrdilo iz kojih država, kakvi i koliko brojni kontingenti će činiti to osoblje.

U načelu u mirovnim misijama može da učestvuje svaka članica UN.

Mada je prvobitno bilo predviđeno da stalne članice Saveta bezbednosti ne mogu da učestvuju u mirovnim operacijama UN, kasnije se od toga odustalo, tako da i ove zemlje mogu da daju svoje nacionalne kontingente za mirovne snage UN.

Postupak formiranja oružanih snaga za konkretnu operaciju obično potraje, tako da se često događa da prođe i više od 6 meseci između rezolucije Saveta bezbednosti kojom je odlučeno o slanju mirovne misije UN i raspoređivanja mirovnih snaga UN na terenu.

S tim u vezi, bivši Generalni sekretar UN Kofi Anan (*Kofi Annan*) je slikovito primetio da su Ujedinjene nacije „jedina vatrogasna brigada na svetu koja mora da sačeka da izbije požar pre nego što nabavi vatrogasno vozilo.“⁹⁷

S tim u vezi, sam po sebi nameće se zaključak da efikasno vršenje funkcija očuvanja svetskog mira i bezbednosti nije moguće ako UN nemaju na raspolaganju već spremne oružane snage (u potpunosti organizovane, naoružane i opremljene) koje će biti angažovane čim dobiju naređenje. Uostalom, to je i razlog zašto sve države sveta imaju stalne oružane snage, a ne skupljaju, kao u dalekoj prošlosti, vojsku tek kada izbije rat.

Međutim, države za sada nisu voljne da bezrezervno u svakoj prilici ustupe svoje oružane snage Ujedinjenim nacijama, pa ni da finansiraju stvaranje nekakvih posebnih nadnacionalnih oružanih snaga. Razlozi su političke prirode – nepoverenje između država članica, oprez u pogledu toga šta bi moglo da se dogodi ako UN dobiju stvarno svoje oružane snage koje se potčinjavaju samo njima itd.⁹⁸

Postoje i drugi momenti koji se ponekad zaboravljaju, ali su zapravo vrlo važni.

Pre svega, nijedna država neće trošiti resurse, vreme i sredstva da bi spremila elitnu

sey L. H. 1951, 129-137; Andrassy J. 1956¹, 563-582; Petersen Keith S. 1959, 219-232; Reicher H. 1981, 1-49; Krasno J., Das M. 2008, 173-195; Zaum D. 2010, 154-174; Carswell A. J., 2013, 453-480; Ramsden M. 2016, 267-305; Ramsden M. 2016¹, 1-23; Melling G., Dennett A. 2017, 285-307; Barber R. 2019, 71-110; Nanda V. P. 2020, 119-141.

⁹⁷ *Military*, United Nations Peacekeeping, <https://peacekeeping.un.org/en/military>.

⁹⁸ Praksa je pokazala da nešto što izgleda sasvim jasno i nesporno može lako da se upotrebi na sasvim neočekivani, pa i nezakoniti način. Već je pominjano da su snage UN poslate u Korejski rat grubim kršenjem vrlo jasne odredbe Povelje UN o načinu glasanja u Savetu bezbednosti. Jasno je da je utoliko lakše zloupotребiti neka ovlašćenja koja odnosnom subjektu pripadaju zakonito.

jedinicu samo zato da bi je onda dala nekome drugome (Ujedinjenim nacijama). Sa druge strane, bilo bi veoma skupo imati nekoliko hiljada ljudi u stalnom stanju pripravnosti, čak i onda kada za njima možda ne postoji potreba. Uostalom, kada se, kao što je slučaj sada, potrebne snage formiraju naknadno, na bazi nacionalnih kontingenata, to ima niz specifičnih prednosti – može se izbeći angažovanje ljudstva iz država koje imaju određene interese u vezi sa datim sukobom, može se regrutovati osoblje koje ima neke posebne veštine, znanje potrebnih jezika itd.

3. Obezbeđenje nepristrasnosti. - Kod formiranja mirovnih snaga UN za konkretnu mirovnu operaciju, vodi se računa o nekoliko posebnih principa koji se tiču sastava tih snaga, kako bi se i na taj način obezbedila njihova nepristrasnost.

Pre svega, samo po sebi je jasno da u tim snagama ne može da učestvuje zemlja koja je učesnica konkretnog sukoba.

Pored toga, izbegava se angažovanje trupa onih država koje bi iz nekog razloga u datom slučaju mogle biti posebno zainteresovane - susedne zemlje, zemlje koje su u lošim ili, naprotiv, u vrlo dobrim ili čak savezničkim odnosima sa vladom države u koju se upućuju mirovne snage i slično.

Konačno, nastoji se da se mirovne snage UN oblikuju na način kojim se postiže njihov uravnotežen sastav, što znači odgovarajuća geografska zastupljenost i srazmernost (da ne bude dominacija trupa iz samo jedne grupe država ili čak samo jedne države).

4. Dobrovoljnost. - Države članice UN slobodne su da same odluče da li će svoje nacionalne kontingente i vojnu opremu staviti na raspolaganje svetskoj organizaciji za potrebe određene mirovne misije. Ova obaveza ne može im biti nametnuta.

Kao jedna od posledica pravca razvoja međunarodnih odnosa posle usvajanja Povelje UN, ovde se u praksi odstupilo od prvobitne ideje i u čl. 43/1 Povelje ugrađeno rešenje da su države članice dužne da se odazovu na poziv Saveta bezbednosti i stave mu na raspolaganje svoje oružane snage.

5. Pristanak teritorijalne države. - Mada je, sa osloncem na načelo suverene jednakosti država, izvorno jedan od neophodnih uslova za formiranje i delovanje međunarodnih mirovnih snaga bio pristanak države na čijoj teritoriji te snage treba da deluju, kasnije se od toga odustalo.

Prema važećem pristupu, saglasnost države na čiju teritoriju se upućuju mirovne snage UN je poželjna, ali ne i neophodna.

Drugim rečima, kada su ispunjene sve pretpostavke, međunarodne vojne snage mogu i bez saglasnosti konkretne države biti upućene na njenu teritoriju i mogu se na njoj zadržati onoliko koliko je potrebno. To je naročito važno u slučaju nemeđunarodnih (unutrašnjih) oružanih sukoba koji danas prevlađuju.

6. Upotreba oružja. – U principu, mirovne snage UN ovlašćene su da upotrebe oružje samo u samoodbrani, a ne i da bi sprovodile vojnu prinudu.

One ne smeju da silom nameću nekakva politička i druga rešenja ili promenu odnosa snaga na terenu.

Mirovne snage UN, kako im i ime kaže, nisu borbene, ne šalju se da bi se sukobile sa jasno definisanim neprijateljem. Za mnogo toga što one u savremenoj praksi rade oružje im zapravo nije ni potrebno. Ipak, to su oružane snage i u slučaju napada na sebe ili lica i objekte koje štite, imaju pravo, a u nekim slučajevima i obavezu da pruže efikasan oružani odgovor.

7. Neutralnost. - Jedan od osnovnih principa angažovanja mirovnih snaga UN je taj da one moraju da deluju strogo neutralno.

Ne samo da ne smeju da se bore ili na drugi način dejstvuju za račun jedne od sukobljenih strana, već su dužne da se strogo uzdržavaju od bilo kakvih postupaka koji bi zadirali u prava, zahteve i položaj strana u sukobu.

8. Finansiranje. - Dok odluka o preduzimanju, proširenju itd. mirovnih operacija spada u delokrug Saveta bezbednosti, finansiranje mirovnih operacija UN je stvar svih država članica.

Mirovne operacije se finansiraju delom iz budžeta UN, a delom od donacija i drugih izvora.

9. Rezultati. - Mada nisu uvek bile jednako uspešne, mirovne misije UN su u većini slučajeva suštinski doprinele obustavljanju krvoprolića i prelasku na sređivanje prilika putem pregovora i drugih političkih procesa, očuvanju mira i bezbednosti, razoružanju, zaštiti i spasavanju civilnog stanovništva, povratku izbeglica i interno raseljenih lica i dr. To su zaista veliki uspesi i na tome se mora odati priznanje i Ujedinjenim nacijama, i državama koje su to omogućile slanjem svojih vojnih kontingenata.

Uz to nema sumnje da je time blagovremeno zaustavljeno rasplamsavanje sukoba u smislu sprečavanja porasta njegovog intenziteta, ali i širenja na druga područja i to ne samo u okviru odnosnih sukobljenih strana, već, makar u nekim slučajevima, i u smislu sprečavanja njegovog prerastanja u regionalni konflikt, uz učešće novih država.

Uostalom, o tome da su mirovne misije UN potrebne svetu dovoljno svedoči podatak da je u poslednjih 25 godina broj aktivnih misija udvostručen.⁹⁹

4. Mirovne misije UN u brojkama

1. Broj mirovnih misija i osoblja u njima. - Od 1948. do 31. 5. 2021. Ujedinjene nacije su bile angažovale 71 mirovnoj misiji širom planete.¹⁰⁰ U njima je više od 1

⁹⁹ Eight Fact about United Nations Peacekeeping in today's world, Vision of Humanity, www.visionofhumanity.org/eight-facts-about-united-nations-peacekeeping-in-todays-world/.

¹⁰⁰ Kratak pregled svih misija sa najvažnijim podacima za svaku od njih vidi na: *Peacekeeping Operations*, United Nations Security Council, www.un.org/securitycouncil/content/repertoire/

milijon muškaraca i žena služilo je pod zastavom UN.¹⁰¹

Na dan 31. maja 2021. bilo je 12 aktivnih mirovnih misija na tri kontinenta - u Africi, Aziji i Evropi. Od njih je 7 (više od pola) aktivno više od 20, a 6 (pola) aktivno 30 ili više godina.

Mirovne misije koje su bile aktivne u junu 2021. godine su (u zagradi su zemlja odn. teritorija na kojoj deluje misija i godina kada je misija osnovana): UNTSO (Blisi Istok, 1948), UNMOGIP (Indija i Pakistan, 1949), UNFICYP (Kipar, 1964), UNDOF (Izrael, Sirija i Liban, 1974), UNIFIL (Liban, 1978), MINURSO (Zapadna Sahara, 1991), UNMIK (Kosovo, 1999), MONUSCO (DR Kongo, 2010), UNISFA (Sudan, 2011), UNMIS (Južni Sudan, 2011), MINUSMA (Mali, 2013) i MINUSCA (Centralnoafrička Republika, 2014).

U nekim pregledima, čak i onima koji se mogu naći sredinom 2021. godina na zvaničnim sajtovima UN na Internetu, kao 13. aktivna mirovna misija UN pojavljuje se i zajednička misija Ujedinjenih nacija i Afričke unije UNAMID, osnovana Rezolucijom Saveta bezbednosti 1768 (2007) u cilju prekida nasilja i stabilizacije situacije u oblasti Darfur u Sudanu. Međutim, ne samo da je to bila zajednička operacija UN i AU, već te informacije nisu ažurirane pošto je misija završila svoj mandat 31. 12. 2020.¹⁰²

U pomenutih 12 aktivnih misija, na dan 31. 5. 2021. učestvovali su kontingenti iz 121 države odn. ukupno 88.212 lica, od kojih su 74.979 bili uniformisani, s tim da su među njima 64.570 bili pripadnici trupa (vojnih kontingenta), 1.078 vojni posmatrači, 2.035 štabni oficiri i 7.296 pripadnici policije.¹⁰³

Kada je reč o brojnosti nacionalnih kontingenta pojedinih država, lako je zapaziti da su u mirovnim misijama veoma zastupljene snage zemalja u razvoju.

Na dan 31. 5. 2021. najviše pripadnika u vojnim i policijskim snagama UN imali su: Bangladeš – 6.554, Nepal – 5.571, Indija – 5.525, Etiopija – 5.488, Ruanda – 5.331, Pakistan – 3.877, Egipat – 2.979, Indonezija – 2.797, Kina – 2.471, Gana – 2.291, Senegal – 2.109, Maroko – 1.700, Čad – 1.475, Tanzanija – 1.467, Burkina Faso – 1.351, Togo – 1.306, Kamerun 1.085, Urugvaj – 1.068 i Južna Afrika – 1.041. Sve ostale države članice UN imale su kontingente brojnosti manje od po 1.000 ljudi.

Svi stalni članovi Saveta bezbednosti imali su u ovim misijama zajedno samo 3.745 ljudi, od čega je 2.471 otpadalo na već pomenutu Kinu. Ostala četiri stalna člana Saveta učestvovala su sa vrlo malim snagama ili čak samo simbolično: Francuska je imala 622, Velika Britanija – 550. Rusija – 71, a SAD samo 31 svog pripadnika.

peacekeeping-missions.

¹⁰¹ *Historical Timeline of UN Peacekeeping*, United Nations Peacekeeping, <https://peacekeeping.un.org/en/historical-timeline-of-un-peacekeeping>.

¹⁰² *UNAMID*, United Nations – African Union Hybrid Operation in Darfur, <https://unamid.unmissions.org/>; *UN confirms closure of Darfur peacekeeping mission*, United Nations, UN News, 30 Decembar 2020, <https://news.un.org/en/story/2020/12/1081122>.

¹⁰³ *Peacekeeping Operations Fact Sheet*, United Nations Peacekeeping, 31 May 2021, https://peacekeeping.un.org/sites/default/files/peacekeeping_factsheet_may_2021_english.pdf.

Srbija je učestvovala sa kontingentom od 331 ljudi, od kojih su 318 bili pripadnici vojske, 8 štapski oficiri, 2 policajci i 3 eksperti.¹⁰⁴

Razlozi velikog učešća u mirovnim misijama kontingenata iz zemalja u razvoju su brojni i raznovrsni.

Pre svega, velike sile, posebno stalni članovi Saveta bezbednosti, ali i druge razvijene zemlje, uglavnom izbegavaju da ustupaju svoje oružane snage za mirovne misije.

Ovo kako zbog toga da ne bi na takve operacije “trošile” jedinice u čiju obuku i opremanje su mnogo uložile, tako i iz političkih razloga (da ne bi morale da se pred svojom javnošću pravdaju zbog mogućih gubitaka u redovima svog nacionalnog kontingenta, da ne bi došle u poziciju da ih neko ucenjuje tako što je zarobio i drži kao taoce njihove vojnike itd.) a delom i da bi izbegle probleme u vezi sa pitanjem odgovornosti tih snaga za eventualne zločine. Takođe, stalni članovi Saveta bezbednosti u principu nisu spremni da podrže gomiljanje oružanih snaga jednog od njih u nekoj zemlji, čak i kada je to u mirovnoj misiji.

Sa druge strane, zemlje u razvoju su finansijski stimulisane da šalju svoje snage u mirovne operacije, jer na tome zarađuju znatna sredstva koja dobijaju od UN.

Na osnovu odluke Generalne skupštine, od 1. 7. 2019. Ujedinjene nacije nadoknađuju državama koje dobrovoljno šalju svoje trupe u mirovne misije UN 1.428 američkih dolara mesečno po vojniku (članu uniformisanog osoblja).¹⁰⁵ To je ne samo mnogo više od prosečne plate u mnogim državama, već u ukupnoj masi predstavlja zaista velike iznose. Treba samo pomnožiti navedenu cifru sa brojem pripadnika nacionalnih kontingenata konkretne države. Kada država ima npr. 5.000 pripadnika u mirovnim operacijama UN, to znači da za njih svakog meseca dobija 7,14 miliona dolara, odnosno godišnje 85,68 miliona dolara. To su velika sredstva, posebno za zemlje u razvoju. A treba znati da su u prošlosti neke zemlje imale i znatno više pripadnika svojih oružanih snaga u mirovnim misijama UN.

2. Žrtve u mirovnim misijama UN. - Za 73 godine, u svim mirovnim misijama UN od 29. maja 1948. do 30. juna 2021. život je izgubio 4.121 mirovnjak.¹⁰⁶ To je u proseku 56,45 godišnje, ili 4,7 mesečno odnosno više od jednog svake nedelje. Pri tome praktično u svakoj mirovnoj misiji stradao je veći ili manji broj pripadnika osoblja misije.

¹⁰⁴ *Contribution of Uniformed Personnel to UN by Country and Personnel Type*, As of 31/05/2021, United Nations, https://peacekeeping.un.org/sites/default/files/01_summary_of_contribution_38_may_2021.pdf.

¹⁰⁵ *How We are Funded*, United Nations Peacekeeping, <https://peacekeeping.un.org/en/how-we-are-funded>.

¹⁰⁶ *Fatalities*, United Nations Peacekeeping, <https://peacekeeping.un.org/en/fatalities>. Podaci su navedeni prema onome što je bilo na toj adresi sredinom 2021. godine (sajt se periodično ažurira).

Najviše ih je izgubilo živote u misijama: UNIFIL (Liban) – 322, UNAMID (Darfur) – 294, MINUSMA (Mali) – 251, ONUC (Kongo) – 249, MONUSCO (DR Kongo) – 223, UNPROFOR (bivša Jugoslavija) – 213, UNMIL (Liberija) – 204, UNAMSIL (Sijera Leone) – 192 itd.¹⁰⁷

Razlozi smrti bili su različiti. Čak 1.069 mirovnjaka su poginuli kao rezultat oružanog napada na njih odn. “zlonamernog čina” (eng. *malicious act*) kako se to vodi u odgovarajućim statistikama. Pored toga, 1.366 ih je stradalo u raznim nesrećama, 1.392 su umrli od bolesti, a 294 su izgubili živote iz drugih razloga.¹⁰⁸

Bliže gledajući, najviše mirovnjaka je od napada na njih (“zlonamernih akata”) stradalo u misijama: MINUSMA (Mali) – 144, ONUC (Kongo) – 135, UNOSOM (Somalija) – 114, UNIFIL (Liban) – 93, UNPROFOR (bivša Jugoslavija) – 74, UNAMID (Darfur) – 73, MINUSCA (Centralnoafrička Republika) – 48, MONUSCO (DR Kongo) – 41 itd.

Od bolesti najviše ih je umrlo u misijama: UNMIL (Liberija) – 148, UNAMID (Darfur) – 140, MONUSCO (DR Kongo) – 122, MONUC (DR Kongo) – 88, UNAMSIL (Sijera Leone) – 87, UNOCI (Obala Slonovače) – 76, MINUSMA (Mali) – 64, MINUSCA (Centralnoafrička Republika) – 63 itd.

Najsmrtonosnije godine za mirovnjake bile su (prvo je naveden ukupan broj stradalih odnosno godine, a onda u zagradi broj stradalih te godine od “zlonamernih akata”): 1993. g. – 252 (127), 2010. g. – 173 (11), 1994. g. – 168 (71), 1961.g. – 155 (105), 2017.g. – 139 (59), 2005. g. – 131 (25), 2020. g. – 130 (14), 1995. g. – 126 (34) itd.

Najviše je u jednoj kalendarskoj godini u jednoj misiji od napada na njih stradalo mirovnjaka u misijama: ONUC (Kongo) 1961. g. – 104, UNOSOM (Somalija) 1993. g. – 82, UNOSOM (Somalija) 1994. g. – 30, MINUSMA (Mali) 2014. g. – 28, MINUSMA (Mali) 2016. g. – 27, UNPROFOR (bivša Jugoslavija) 1994. g. – 24, MINUSMA (Mali) 2017. g. – 24, UNTAC (Kambodža) 1993. g. – 23, UNOHCI (Obala Slonovače) 2003. g. – 23, MINUSMA (Mali) 2019. g. – 22, UNPROFOR (bivša Jugoslavija) 1993. g. – 21, UNPROFOR (bivša Jugoslavija) 1995. g. – 20 itd.

Samo za prethodnih pet i po godina (2016-30. 6. 2021) živote je izgubilo 676 mirovnjaka UN, od čega 178 u napadima na njih (“zlonamernim aktima”), 323 od bolesti, 96 u nesrećama i 79 iz ostalih razloga. Samo za prvi 6 meseci 2021. živote su izgubili 84 mirovnjaka, od čega čak 15 u napadima na njih, 51 od bolesti, 7 u nesrećama i 11 iz ostalih razloga.

Prema najnovijim podacima, zaključno sa 31. 7. 2022, broj žrtava u redovima mirovnjaka Ujedinjenih nacija povećao se na 4.236. To znači da su za samo 13 meseci (od kraja juna 2021. do kraja jula 2022) živote izgubili još 115 članova osoblja mirovnih misija UN, što znači u proseku 8,85 mesečno ili više od 2 svake nedelje.¹⁰⁹

¹⁰⁷ *Ibid.*

¹⁰⁸ Uz ogradu da su statistička i druga obrada autorovi, podaci koji se tižu žrtava među mirovnjacima UN preuzeti su iz: *Fatalities by Mission and Incident Type, Up to 30 June 2021*, United Nations Peacekeeping, https://peacekeeping.un.org/sites/default/files/stats_by_mission_incident_type_4_64_jun2021.pdf; *Fatalities by Year and Incident Type, up to 6/30/2021*, United Nations Peacekeeping, https://peacekeeping.un.org/sites/default/files/stats_by_year_incident_type_5_64_jun2021.pdf.

¹⁰⁹ *Fatalitise*, <https://peacekeeping.un.org/en/fatalities>. Podaci prema onome što je na tom sajtu bilo 10. 8. 2022.

3. Finansiranje mirovnih misija UN. - Kada je reč o o finansiranju mirovnih misija, budžet koji je Generalna skupština odobrila u tu svrhu za period 1. 7. 2021 – 31. 6. 2022. iznosi 6,38 milijardi američkih dolara.¹¹⁰

To je, kako se često ističe u publikacijama UN, manje od 0,5% vojnih izdataka u svetu, koji su u 2020. godini procenjeni na 1.981 milijardu američkih dolara. Pri tome vojni izdaci država su, realno gledajući, u funkciji pripreme za rat ili čak neposredno za vođenje oružanog sukoba koji je u toku, dok su izdaci za mirovne operacije UN zapravo troškovi za postizanje i očuvanje mira.

Što se tiče doprinosa pojedinih država, najveći finansijeri mirovnih misija UN su, kao što se i može očekivati, najveće i najrazvijenije odn. najbogatije zemlje.

Svaka država članica učestvuje u tim troškovima sa određenim unapred utvrđenim udelom. Prema skali koja važi od 1. 1. 2019. do 31. 12. 2021, države članice sa najvećim udelom su: SAD – 27,89%, Kina – 15,21%, Japan – 8,56%, Nemačka – 6,09%, Velika Britanija – 5,79%, Francuska – 5,61%, Italija – 3,30%, Rusija – 3,04%, Kanada – 2,73%, Južna Koreja – 2,26% itd.

Na pet stalnih članova bezbednosti (SAD, Kina, Velika Britanija, Francuska i Rusija) otpada 57,56 % svih troškova.

Srbija učestvuje u finansiranju mirovnih misija sa 0,0056%.¹¹¹

¹¹⁰ Navedena cifra je zaokružena. Zapravo, odobreno je tačno 6.378.783.200 dolara. *Approved resources for peacekeeping operations for the period from 1 July 2021 to 30 June 2022*, General Assembly, A/C.5/75/25, 29 Juna 2021, <https://undocs.org/pdf?symbol=en/A/C.5/75/25>.

¹¹¹ *Impelementation of General Assembly Resolution 55/225 and 55/236*, Report of the Secretary General, A/73/350/Add.1, 24 December 2018, <https://undocs.org/A/73/350/Add.1>.

Glava II

KRŠENJE MEĐUNARODNOG PRAVA OD STRANE MEĐUNARODNIH MIROVNIH SNAGA

I. OBLICI KRŠENJA MEĐUNARODNOG PRAVA

1. Kršenje međunarodnog prava kao pojava

Svako pravo se povremeno krši, pa i pravo svake države. Najčešće problem nije u pravu shvaćenom kao skup obaveznih pravila ponašanja, već u ljudima koji u krajnjoj liniji tumače i primenjuju ta pravila tj. pravne norme. To istovremeno znači da će većeg ili manjeg kršenja prava biti uvek i sa time se moramo pomiriti.

Međunarodno pravo nije u tom pogledu nikakav izuzetak.

Kršenje bilo kog prava, pa tako i međunarodnog, ima razne pojavne oblike, s tim da je ovde najzanimljivije zapaziti da prekršioc i mogu biti svi oni koje odnosne pravne norme na neki način obavezuju, što znači vrlo različiti subjekti.

Bliže gledajući, međunarodno pravo povremeno više ili manje otvoreno krše međunarodne organizacije, ustanici, privatne vojne kompanije, pirati, teroristi itd. pa čak i pojedinci.

Premda je međunarodnopravni subjektivitet pojedinca vrlo ograničen i po mnogo čemu specifičan, on, posebno u naše vreme, nesumnjivo postoji. U savremenom međunarodnom pravu i pojedinac ima određena materijalna (suštinska) i procesna prava (npr. pravo da tuži državu Evropskom sudu za ljudska prava)¹¹² a po sebi je jasno i da može kršiti međunarodno pravo i biti međunarodnopravno odgovoran za to. Tako npr. ratni zločin (recimo, ubistvo ratnog zarobljenika) koji na svoju ruku (bez takvog naređenja) izvrši neki borac nije ništa drugo nego teško kršenje međunarodnog ratnog i humanitarnog prava kao dela međunarodnog prava. Isto je i u slučaju ako je taj zločin izvršen po naređenju pretpostavljenog, s tim što su tada na delu kršenje međunarodnog prava i individualna krivična odgovornost za ratni zločin ne samo neposrednog izvršioca, već i naredbodavca.

Ipak, najvažniji i najteži slučajevi povrede međunarodnog prava su oni koji se mogu pripisati državama, koje su i dalje ne samo osnovni već i daleko najvažniji subjekti tog prava.¹¹³ One na razne načine krše međunarodno pravo: neispunjavajući svoje ugovor-

¹¹² Više: Krivokapić B. 2017, 500-504.

¹¹³ Bez obzira na njeno sve veće slabljenje, napade na nju sa raznih strana i tvrdnje da je ona prevaziđena istorijska kategorija, suverenost država i dalje tvrdoglavo opstaje. S jedne strane narodi na razne načine pokazuju da vole i žele svoje države, a sa druge, još uvek ne postoji neki drugi put za ostvarenje svih onih funkcija koje vrši država. Krivokapić B. 2019, 355-392.

ne obaveze, nepoštujući privilegije i imunitete stranih diplomatskih misija i diplomatskih predstavnika, kršeći prava stranih državljana itd. Jedan od najgrubljih i najtežih oblika tog kršenja je agresija.

Zašto države, koje ga same stvaraju, krše međunarodno pravo?¹¹⁴ Premda razlozi mogu biti različiti, pa i iracionalni, one to uglavnom čine onda kada njihove vlade procene da je to u nacionalnom interesu i da će na taj način znatno brže, jednostavnije i sa manje napora, troškova i/ili gubitaka ostvariti određeni važan spoljnopolitički cilj.¹¹⁵

Ipak, činjenica je da u praksi države neuporedivo više poštuju svoje međunarodno-pravne obaveze nego što ih krše.¹¹⁶ To čine u sopstvenom interesu, jer je takvo ponašanje preduslov za uživanje odgovarajućih prava, zadovoljenje uzajamnih potreba i međusobnu saradnju, nasuprot haosu koji bi nastao kada ne bi bilo tako. Uostalom, iz tih razloga države i stvaraju i razvijaju međunarodno pravo.

Ono što je ovde posebno važno, slučajevi grubog kršenja međunarodnog prava, posebno kada dolaze od strane država, doživljavaju se kao povremene ekscesne pojave koje su nepoželjne i protiv kojih se treba boriti, ali su, opšte uzev, sastavni deo života, na isti način kao što su to smrt, bolesti, prirodne katastrofe itd.

2. Kršenje međunarodnog prava od strane mirovnih misija

1. Oblici kršenja međunarodnog prava od strane mirovnjaka

Međunarodno pravo mogu na razne načine kršiti i međunarodne mirovne snage, među njima i takve snage UN. To je razumljivo samo po sebi, jer u principu bilo koji subjekt ili grupa subjekata može se ponašati tako da to predstavlja veće ili manje nepoštovanje nekog pravnog pravila ili čak njegovu grubu povredu.

U načelu može se govoriti o kršenju međunarodnog prava od strane mirovne misije (što će biti slučaj kada se neko protivpravno ponašanje može pripisati misiji kao takvoj) ili o kršenju međunarodnog prava od strane pojedinih članova osoblja mirovne misije. Premda ova podela izgleda jasno i logično nije je moguće uvek dosledno sprovesti, zato što se neki akti mogu istovremeno pripisati i mirovnoj misiji kao celini (kao posebnom subjektu) i odnosnim pojedincima iz sastava misije.

¹¹⁴ Zanimljiv osvrt na to zašto države poštuju međunarodno pravo vidi u: Koh H. H. 1997, 2599-2659.

¹¹⁵ Premda govorimo o državama kao posebnim subjektima, jasno je da su one zapravo apstraktne tvorevine koje su predstavljene preko svojih organa. Važne spoljnopolitičke odluke donose najviši državni organi, što, zavisno od slučaja, znači šef države i/ili vlada, dakle ljudi. A to otvara prostor za razne odluke, pa i one koje su preuranjene, neutemeljene, protivpravne, nerazumne itd.

¹¹⁶ Da nije tako, rat, a ne mir bio bi prirodno stanje; države ne bi imale diplomatska predstavništva jedne kod drugih; međunarodni ugovori se ne bi ni zaključivali; ne bi bilo međunarodnih organizacija; ne bi bilo pomorskog, vazdušnog, PTT i drugih vidova međunarodnog saobraćaja; itd.

Mirovne snage krše međunarodno pravo kada ne postupaju u skladu sa odnosnom rezolucijom Saveta bezbednosti, relevantnim sporazumima i drugim međunarodnim dokumentima koji se tiču njihovog mandata odn. funkcija i zadataka i slično.

O kršenju međunarodnog prava od strane članova osoblja mirovne misije može se govoriti onda kada oni ne izvršavaju svoje dužnosti – ne štite zaštićenu zonu (premda su dužni da to rade), ne čuvaju stražu, ne patroliraju, odbijaju da izvrše naređenja itd. Razlog tome mogu biti strah, nedisciplina, korumpiranost itd. Najteži oblik kršenja međunarodnog prava je kada ova lica izvrše neki ratni zločin.

U takvim slučajevima UN imaju prema ovim snagama odnosno pojedincima određene disciplinske i druge mogućnosti. Podrazumeva se da bi takve snage ili njihov deo morali biti povučeni, a umesto njih, ako i dalje postoji potreba, razmeštene neke druge međunarodne snage.

Ipak, niti je sve tako jednostavno, niti ono što je proklamovano zaista uvek funkcioniše u praksi. To i ne treba da čudi, zato što se nikada, pa ni u pravnim porecima država, ne ostvaruje sve što je predviđeno u potpunosti i bez povremenih odstupanja, koja u nekim slučajevima mogu biti i vrlo ozbiljna.

Navešćemo samo nekoliko primera iz ratova na prostoru bivše Jugoslavije (1991-1995).

2. Primeri iz prakse

Na osnovu Rezolucije Saveta bezbednosti 819 (1993) od 16. 4. 1993. kojom je Srebrenica proglašena sigurnom zonom, vojni komandanti sukobljenih strana, generali Ratko Mladić u ime Vojske Republike Srpske i Sefer Halilović, u ime Armije Republike Bosne i Hercegovine, uz učešće i posredovanje švedskog generala Larsa-Erika Valgrena (*Lars-Eric Wahlgren*) komandanta mirovne misije UNPROFOR (eng. *United Nations Protection Force*, Zaštitne snage Ujedinjenih nacija) postigli su 17. 4. 1993. Sporazum o demilitarizaciji Srebrenice. Njime je dogovoreno da od 4,59 h 18. 4. 1993. stupa na snagu potpuni prekid vatre na području Srebrenice uz zamrzavanje svih borbenih aktivnosti na linijama konfrontacije, da se 18. 4. 1993 najkasnije u 11h. u Srebrenici raspoređuje četa UNPROFOR-a, da se otvara vazdušni koridor za evakuaciju ozbiljno ranjenih i bolesnih iz Srebrenice, da se nastavlja dopremanje humanitarne pomoći u Srebrenicu itd. Posebno je važna tačka 4 Sporazuma kojom je precizirano:

„Demilitarizacija Srebrenice će se izvršiti u roku od 72 sata nakon dolaska jedinice UNPROFOR-a u Srebrenicu (11,00, 18. 4. 1993) ako stignu kasnije ovo će biti promenjeno. Svo oružje, municija, mine, eksploziv i borbene zalihe (osim medicinskih) u Srebrenici biće predano UNPROFOR-u pod nadzorom tri oficira sa svake strane i sa kontrolom koju će vršiti UNPROFOR. U gradu neće ostati nijedna naoružana osoba ili jedinica osim UNPROFOR-a koji će ostati u gradu kada se proces demilitarizacije završi. Odgovornost za proces demilitarizacije ostaće na UNPROFOR-u.“¹¹⁷

¹¹⁷ *Sporazum o demilitarizaciji Srebrenice*, Štab Vrhovne komande Oružanih snaga Republike Bosne i Hercegovine, 02/1594-320, 26. 02. 1994, <https://docs.rferl.org/sh-SH/2020/07/03/bbfff901-75e5-4bfa-b208-4db61c9d2e06.pdf>.

I pored ovih savršeno jasnih odredbi, u Srebrenici su sve do njenog pada 11. 7. 1995. ostale snažne bošnjačke jedinice (čak 6 brigada) od kojih je 1. 3. 1995. (dakle 2 godine nakon što je Srebrenica morala biti potpuno demilitarizovana) formirana 28. divizija Kopnene vojske Armije Republike BiH jačine 7.004 vojnika sa kompletnim naoružanjem. Naime, premda su bošnjačke snage predale UNPROFOR-u deo naoružanja (simboličan broj streljačkog oružja, uglavnom neispravnog, lovačkih pušaka itd.) sve ostalo su zadržale, pa su im još naknadno, bez obzira na demilitarizaciju Srebrenice, sve do njenog pada, doturani oružje i municija helokopterima iz Sarajeva (operacija „Skakavac“, 18 letova) i kopnenim putem (operacija „Čiko-Kale“).¹¹⁸ To nije moglo biti rađeno bez znanja UNPROFOR-a.

Još gore, sve do napuštanja Srebrenice kretanjem 11. 7. 1995.¹¹⁹ u proboj ka Tuzli (teritoriji pod kontrolom Armije BiH) bošnjačke snage iz navodno demilitarizovane Srebrenice vršile su stalne upade u okolna srpska sela i ubile veliki broj civila, nakon čega su se povlačile u zaštićenu zonu. O tome je već bilo reči.

Ovde je bitno to da niti su snage UNPROFOR-a zaista razoružale borce Armije BiH u Srebrenici, niti su sprečile da im se nakon demilitarizacije Srebrenice doturaju novo oružje i municija, niti su ih sprečile da čine zločine u okolnim srpskim selima, niti su zaštitile ta srpska sela i civile, niti su uopšte pokušale da spreče napade iz zaštićene zone na srpska sela, niti su zaštitile zarobljene borce Armije BiH od osвете bosanskih Srba nakon pada Srebrenice, niti je bilo ko za bilo šta od pomenutog odgovarao. Pri tome, tu se nije radilo o nekakvim individualnim ekscesima pojedinaca, već o sistematskom kršenju međunarodnopravnih obaveza od strane mirovne misije UN kao takve, a u izvesnom smislu i od strane samog Saveta bezbednosti.¹²⁰

Postoje dokazi da je UNCRO, mirovna misija UN za Hrvatsku, unapred bila obavještena da Hrvatska priprema vojnu operaciju „Bljesak“ (1-3. maj 1995) sa namerom da od Srba očisti Zapadnu Slavoniju, koja se tada zvala Republika Srpska Krajina (RSK). Iako je bila dužna da to spreči ili makar na vreme upozori Srbe, misija nije učinila ništa. Kada su ih je 1. 5. 1995. u vreme primirja koje je nadgledala i trebalo da štiti misija UNCRO, iznenada napale hrvatske snage jačine 16.000 ljudi, 4.000 srpskih boraca nisu mogli pružiti dovoljno snažan otpor između ostalog i zato što je, u skladu sa uslovima primirja, teško naoružanje bilo na čuvanju kod UNCRO. Umesto da štiti tampon

¹¹⁸ Vujičić D., „Samoubilačko naređenje iz Sarajeva“, *Novosti*, 16. 7. 2015, www.novosti.rs/dodatni_sadržaj/clanci.119.html:557831-Samoubilacko-naredjenje-iz-Sarajeva.

¹¹⁹ Iz mnogih izvora, pa i svedočenja samih članova 28. divizije, sledi da je kolona koja je krenula u proboj imala oko 12.000 ljudi od kojih je većina bila naoružana. Tako prema iskazu pripadnika te divizije, poručnika Niruza Selimovića koji je, probivši se sa delom kolone do Tuzle, dao oficirima bezbednosti Armije BiH (dakle, iste one vojske kojoj je pripadao) kolona koja je krenula u proboj imala je 10.000–15.000 vojno sposobnih ljudi, od kojih je u probouju (u borbama sa srpskim snagama, u međusobnim borbama u samoj koloni, u masovnim samoubistvima, od mina itd.) stradalo njih 4.000-5.000. Momić D., „'Glas Srpske' u posjedu svjedočenja oficira 28. divizije tzv. Armije BiH o probouju iz Srebrenice u julu 1995: U koloni prema Tuzli poginulo više od 4.000 ljudi“, *Glas Srpske*, 14. 6. 2021, www.glassrpske.com/lat/novosti/vijesti_dana/glas-srpske-u-posjedu-svjedocenja-oficira-28-divizije-tzv-armije-bih-o-probouju-iz-srebrenice-u-julu-1995-godine-u-koloni-prema-tuzli-poginulo-vise-od-4000-ljudi/365154.

¹²⁰ Jedino je nakon objavljivanja izveštaja o ulozi holandskog bataljona jačine 850 ljudi koji je kao deo misije UNPROFOR bio u Srebrenici u vreme njenog pada, holandska vlada 2002. g. podnela ostavku i 2019. g. je Vrhovni sud te zemlje proglasio Holandiju delimično odgovornom jer nije učinila dovoljno da spreči ubistvo više od 350 Bošnjaka u Srebrenici. Međutim, ni u Holandiji se niko nije izjašnjavao o odgovornosti njihovog bataljona za to što nije razoružao snage Armije Bosne i Hercegovine ili makar zbog toga što nije sprečio zločine protiv srpski civila.

zonu za koju je bio odgovoran, jordanski kontingent u sastavu UNCRO se povukao u bazu, što je hrvatskim snagama omogućilo da tuda prođu bez ikakvog otpora i tako iznenade i opkole srpske braniocce. Ipak, Savet bezbednosti nikada nije pozvao Hrvatsku na odgovornost zbog toga što je napala zaštićenu zonu niti zbog izvršenog etničkog čišćenja (ubijena su 283 i proterano 15.000 Srba). Ovde nas zanima činjenica da za kršenje ne samo primirja, već i funkcija i dužnosti misije UNCRO u korist jedne, a na štetu druge strane, nije odgovarao niko.

Slična situacija ponovila se kada je Hrvatska samo 3 meseca kasnije izvela operaciju „Oluja“ (4-7. 8. 1995). Premda je RSK bila pod zaštitom mirovnih snaga UNCRO, smeštenih na liniji dodira sukobljenih strana, te snage nisu ništa preduzele da spreče novu hrvatsku akciju kojom je opet prekršeno primirje, niti da odbrane zaštićene zone. Kao rezultat toga, hrvatski Srbi su imali ubijenih 742 vojnika i 1.196 civila, a 250.000 ih je proterano je iz Hrvatske. Savet bezbednosti je 4. 8. 1995. mlako osudio Hrvatsku zbog kršenja primirja i apelovao na nju i RSK da prestanu sa vojnim aktivnostima i prihvate plan za mirno rešenje.

Rezolucijom 1009 (1995) od 10. 8. 1995. kada je „Oluja“ već bila završena, Savet bezbednosti je izrazio žaljenje zbog ofanzive velikih razmera koju je Hrvatska pokrenula protiv etničkih Srba što je dovelo do eskalacije sukoba; zahtevao da Hrvatska odmah prekine vojna dejstva i poštuje prethodne rezolucije Saveta; osudio granatiranje civilnih ciljeva; izrazio zabrinutost zbog teškog položaja lica koja su zbog sukoba prinuđena da napuste svoje domove i zbog izveštaja o kršenju međunarodnog humanitarnog prava; zahtevao da Hrvatska poštuje prava lokalnog srpskog stanovništva; najoštrije osudio akte nasilja snaga hrvatske vlade protiv osoblja UN, što je dovelo do smrti jednog člana danskog i dva člana češkog kontingeta i zatražio da Hrvatska uvažava status osoblja UN i uzdržava se od napada na njega; pozvao na obnavljanje pregovora; itd. Lako se zapaža da je Savet bezbednosti osudio kršenje humanitarnog prava od strane hrvatskih snaga i najoštrije osudio njihove napade na mirovnu misiju UN, ali da je u vezi sa samom akcijom (operacijom „Oluja“) koja je i dovela do toga, samo izrazio žaljenje, a ne i osudu. Čak ni zbog kršenja primirja. Nikakva osuda, pa ni prekor nisu upućeni ni snagama u sastavu mirovne misije UNCRO, premda one u najmanju ruku ni na koji način nisu ispunile svoje zadatke.

U oba navedena slučaja koja se odnose na događaje u Hrvatskoj 1995. godine, UN niti su sprečile kršenje od strane snaga vlade Hrvatske sporazuma o prekidu vatre, niti su, preko svoje mirovne misije UNCRO kojoj je to bio zadatak, zaštitile zaštićene zone i stanovništvo u njima, niti je zapravo bilo ko odgovarao za ove postupke. To je bilo rezultat tadašnjeg odnosa snaga u međunarodnoj zajednici koji je u svakom pogledu bio na štetu Srba, koje su mediji i vodeći zapadni političari godinama predstavljali kao narod bez vere i kulture, teroriste, zlikovce, varvare, neljude, niža bića itd.¹²¹ Uostalom, snage Hrvatske delovale su u tesnoj saradnji sa SAD i nekim drugim članicama NATO alijanse.¹²²

¹²¹ Dovoljno je navesti samo nekoliko primera iz usta tadašnjih vodećih političara Zapada. Hronološkim redom, nemački ministar spoljnih poslova Klaus Kinkel (*Klaus Kinkel*) izjavio je 1992: “Srbe treba naterati da kleče!”; Džozef Bajden (*Joseph Robinette “Joe” Biden*) tada senator iz Delavera, a od 20. 1. 2021. predsednik SAD je 1. 8. 1993. izjavio za CNN: “Srbi su nepismeni i degenerici”; pomoćnik državnog sekretara SAD Ričard Holbruk (*Richard Holbrooke*) je više puta 1995. u TV emisijama nazivao Srbe “zločinačkim dupeglavcima”; državna sekretarka SAD Medlin Olbrajt (*Madeleine K. Albright*) je na pitanje zašto je tako odvratna prema Srbima, odgovorila (1997): “Zato što su oni odvratni”; itd. Ove i mnoštvo sličnih izjava, koje su školski primeri govora mržnje, vidi u: Petrović Z. P. 2002.

¹²² Američki avioni su 4. 8. 1995. u 4 ujutro, samo 1 sat pre početka „Oluje“ bombardovali 2 radara srpskih snaga u RSK, a zatim su SAD ometale veze srpskih snaga, odsekvši njihovu komandu od jedinica, što je izazvalo rasulo.

Haški tribunal je 2001. g. optužio 3 hrvatska generala (Ante Gotovina, Ivan Čermak i Mladen Markač) za etničko čišćenje i ratne zločine izvršene protiv hrvatskih Srba u „Oluji“, ali tu se radilo o pitanju individualne krivične odgovornosti za ratne zločine. Uostalom, presudama u prvostepenom (Čermak, 2011) odnosno drugostepenom postupku (Gotovina i Markač, 2012) sva trojica su oslobođeni optužbe.

Nakon svega, objektivni posmatrač mora se zapitati da li je slučajno što je umesto dotadašnje mirovne misije UNPROFOR (Zaštitne snage UN), za Hrvatsku 31. 3. 1995. osnovana nova misija UNCRO u čijem nazivu se više nije pominjala zaštita, već poverenje (Operacija Ujedinjenih nacija za vraćanje poverenja u Hrvatskoj odn. eng. *United Nations Confidence Restoration Operation in Croatia - UNCRO*) kao i u kakvoj vezi je to sa time što je Hrvatska tačno mesec dana nakon osnivanja nove misije prekršila primirje počevši 1. 5. 1995. operaciju „Bljesak“. Treba uzeti u obzir i to da nakon što je u operaciji „Oluja“ u avgustu i narednim mesecima 1995. Hrvatska praktično očišćena od Srba, mirovna misija UN je proglašena nepotrebnom, i već 15. 1. 1996. ukinuta. Čitalac može lako da poveže događaje i datume i sam izvede zaključke. Stvarno mesto i ulogu misije UNCRO u ovim događajima tek treba istražiti. Razume se, od svog dela odgovornosti ne može pobeći ni Savet bezbednosti.

Navedeni primeri nisu dati radi otvaranja istorijskih, političkih i sličnih rasprava, jer tome ovde nije mesto, već da bi se konkretnim primerima ilustrovalo da i mirovne misije UN ponekad krše svoj mandat i svoju proklamovanu nepristrasnost i neutralnost.

Samo jedan od raznih primera za to je situacija kada su, kao u navedenim slučajevima, snage mirovne misije raspoređene između sukobljenih strana u vidu tampon zone kao garant očuvanja primirja, pa onda ne reaguju na grubo kršenje primirja, i, štaviše, propuste jednu stranu da pređu prođe preko pomenute zone i izvrši iznenadan udar na protivnika. Međutim, time mirovne snage ne samo što krše svoju poziciju međunarodno priznatog i ovlašćenog garanta primirja i bezbednosti na datom području i obaveze koje takva uloga podrazumeva, već se *de facto* stavljaju na stranu napadača, čime pokazuju da nisu nepristrasne.

U raznim misijama zabeleženi su i drugi oblici pomaganja jedne sukobljene strane na štetu druge. Tako je britanski BBC objavio 2008. godine da je nakon istrage koja je trajala 18 meseci našao dokaze da su u sukobu u DR Kongu pripadnici mirovne misije MONUC naoružavali pobunjenike. Prema poznatoj međunarodnoj nevladinoj organizaciji *Human Rights Watch*, mirovnjaci iz pakistanskog kontingenta su u rudarskom gradu Mongbvalu prodavali oružje za zlato zloglasnoj miliciji FNI (*Front des nationalistes et intégrationnistes*) a uz to su ilegalno u taj grad avionima UN dovodili kenijeske trgovce zlatom. Kada su UN poslale u Mongbval istražitelje da ispituju šta se događa, pakistanske trupe ih opkolile i vojnu policiju koja ih je pratila zatvorile iza bodljikave žice. U izveštaju UN je jedan pakistanski major optužen za trgovinu zlatom, ali je konstatovano da nisu nađeni dokazi za trgovinu oružjem. Međutim, BBC se poziva na svedoke iz redova FNI, rivalske milicije i rudara iz pomenutog grada koji su potvrdili da su Pakistanci prodavali oružje FNI. Takođe tvrdi da o tome svedoče i rezultati istrage samih UN koji, međutim, nisu uneti u njihov izveštaj - navodno to je potvrdio prevodilac koji je učestvovao u dogovorima između Pakistanaca i FNI o oružju, a visoki oficir armije Konga je izjavio da su pripadnici FNI koje je razoružao već sutradan viđeni sa istim oružjem. Da stvari budu gore, BBC tvrdi da su UN sve prikriale iz političkih razloga - prema

tzv. insajderima iz UN sa kojima je razgovarao BBC bilo je jednostavno suviše teško optužiti Pakistan da naoružava poznate ubice, budući da Pakistan najviše doprinosi trupama UN, dajući 10.000 vojnika za misije UN širom sveta.¹²³

U takvim slučajevima ima puno osnova da se govori o kršenju ne samo konkretnih preuzetih obaveza mirovnih snaga, već i o raznim oblicima kršenja međunarodnog prava. To, između ostalog, obuhvata kršenje niza važnih međunarodnopravnih pravila i principa (o zabrani upotrebe sile, o obavezi poštovanja dogovorenog primirja, o pravima i obavezama neutralne strane i dr.), kršenje međunarodnih garancija itd.

Naime, premda se može učiniti da u pomenutim i sličnim slučajevima pripadnici međunarodnih oružanih snaga ne krše međunarodno pravo kao takvo, već samo sopstvene ugovore o angažovanju, nije tako. Stvari treba posmatrati šire. Njihovi ugovori su deo mehanizma koji čini mirovnu misiju, a ona je raspoređena na osnovu međunarodnog prava, u skladu sa rešenjima utvrđenim tim pravom, radi očuvanja vrednosti zaštićenih međunarodnim pravom, a time, u krajnjoj liniji, i njegovih najvažnijih normi i principa.

Kao što npr. Savet bezbednosti krši međunarodno pravo kada ne postupa u skladu sa svojim funkcijama, obavezama i ovlašćenjima, tako isto to, ponašajući se na takav način, čine i drugi organi i tela Ujedinjenih nacija, među njima i mirovne misije.

Posebno složen problem postoji onda kada se utvrdi da pripadnici mirovnih misija ne samo ne ispunjavaju svoje dužnosti, već vrše krivična dela, a naročito ako su u pitanju najteža međunarodna krivina dela, u prvom redu ratni zločini i zločini protiv čovečnosti.

II. ZLOČINI MEĐUNARODNIH ORUŽANIH SNAGA

1. Objektivne pretpostavke za moguće zločine

U podsvesti mnogih, ideja o nepristrasnim međunarodnim mirovnjacima, onima koji se izlažu naporima i rizicima da bi u plemenitoj misiji doneli odnosno obezbedili mir nepoznatim ljudima u dalekim zemljama, nespojiva je sa bilo kakvim nečasnim, nemoralnim a tim pre nezakinitim postupcima. Naoko, dobri ljudi koji rizikuju zdravlje i živote da bi pomogli drugima ne mogu činiti rđave stvari. Međutim, nije tako.

Kada god postoji određena oružana sila, a posebno ako je to u vreme oružanog sukoba ili neposredno po njegovom okončanju, ne može se, bez obzira na sve mere opreza i kontrole, isključiti mogućnost da će deo pripadnika te sile vršiti određena krivična dela.

¹²³ Plaut M., "UN troops 'armed DR Congo rebels'", *BBC News*, 28 April 2008, news.bbc.co.uk/2/hi/programmes/panorama/7331077.stm.

Praksa pokazuje da se rečeno odnosi i na članove osoblja međunarodnih mirovnih snaga, uključujući osoblje mirovnih misija UN.

Na to u većoj ili manjoj meri utiče čitav niz činilaca od kojih će ovde biti pomenu-ti samo neki.

1. Ljudska priroda

Postoji nešto što nije toliko u vezi sa mirovnim snagama, pa ni oružanim snagama kao takvim, koliko sa prirodom ljudi ili makar nekih među njima.

U svakoj dovoljno velikoj grupi postoje i oni koji su skloni da, ako im se ukaže prilika, čine razna nedela, pa i zločine svake vrste. Tako je u uvek, pa i doba mira – uo-stalom, zato i postoje krivično pravo, policija, krivični sudovi, zatvori itd. Jednostavno, određeni procenat ljudi je sklon da ubija, prebija, otima, siluje, pljačka itd.

Ovakvo devijantno ponašanje nije ništa što bi bilo karakteristično za neko posebno društvo, podneblje, etničku grupu ili kulturu. Kao što kriminalci u određenom procentu postoje u svakom narodu, tako se, kada je reč o dovoljno velikim brojevima, može očekivati da će jedan deo pripadnika međunarodnih mirovnih misija biti sklon da pre-duzme akte koji znače grubo kršenje prava države koja ima teritorijalnu ili personalnu nadležnost, odnosno teško kršenje međunarodnog prava, a posebno njegovog dela koji se zove ratno i humanitarno pravo.

To ne treba da čudi. Ako znamo da u svakoj državi čak i među najvišim državnim funkcionerima, sudijama, tužiocima, policajcima, lekarima itd. uvek postoji i jedan deo onih koji vrše krivična dela (korumpirani su, nasilnici, sadisti, pedofili, dileri droge, ucenjivači itd.) bilo bi zaista suviše naivno verovati da u oružanim snagama služe isključivo sveci, anđeli bez krila, dobrotvori, humanisti i uopšte lica koja se uvek i u svemu strogo drže prava i morala, jedva čekajući da im se ukaže prilika da se bespogovorno žrtvuju za druge.

2. Psihičko stanje

Ovde je na prvi pogled u pitanju subjektivni, a ne objektivni momenat. Međutim, ako se na njega gleda kao na pojavu, nevezano za konkretnu stvarnost i konkretno lice, na nešto što je u ovakvim slučajevima često prisutno odn. uvek više ili manje utiče na određeni način, može se smatrati da i on predstavlja objektivni činilac.

Opasnost da će neko lice učiniti nekakav društveno neprihvatljiv postupak, uključujući i zločin, znatno se povećava u vanrednim prilikama, među njima naročito za vreme ratnog stanja, a posebno onda kada se to lice nađe pod oružjem.

Ako su u uobičajenim, redovnim uslovima, kada vladaju mir i red, prinuđena da se suzdržavaju zbog straha od kazne (krivične sankcije; osude od strane rođaka, prijatelja,

kolega i komšija; osvete od strane žrtve ili njenih najbližih; itd.) onda kada učestvuju u nekom oružanom sukobi, posebno kada su raspoređena daleko od svoje domovine, na terenu, izvan kasarne, bez stalnog nadzora, ova lica ponekad gube kočnice.

To je još više izraženo kada su u pitanju labilne osobe, koje su dugo izložene opasnosti, stresu, teškim klimatski uslovima itd.

U nekim slučajevima dodatno utiče činjenica da su u uniformi ((a ona je, između ostalog, u izvesnom smislu znak i u izvesnom smislu instrument vlasti), nose oružje (simbol vlasti i sredstvo pokoravanja) i imaju određena posebna ovlašćenja (vlast, dominaciju) nad drugim ljudima, u prvom redu nad lokalnim stanovnicima (civilima).

Najzad, nije i ne može biti nikakvo opravdanje, ali se donekle može razumeti loš odnos pripadnika mirovnih misija prema lokalnom stanovništvu (odbojnost, prezir, mržnja) u onim slučajevima kada su oni došli u odnosnu zemlju radi zaštite tog stanovništva, a onda bili predmet napada tamošnjih milicija, pobunjenika itd. Naime, činjenica je da su suviše često mirovnjaci iz raznih razloga (zbog otpora prema stranom mešanju u unutrašnji sukob, u cilju uzimanja njihovog oružja i opreme, radi pljačke, itd.) žrtve oružanih napada, u kojima određeni broj njih strada. Neko ko je preživio takav napad, posebno ako su u njemu poginule ili ranjene njegove kolege, ponekad se svesno ili nesvesno sveti stanovništvu. Razume se, bez obzira na povode, takvo lice mora biti opozvano i kažnjeno na odgovarajući način.

3. Subjektivni faktori u užem smislu

Svaki čovek je svet za sebe. Postoje divni, dobri i požrtvovani ljudi, ali postoje i psihopate, "rođeni" zločinci.

Bez obzira na sve provere i selekcije takvi uvek u nekom broju "promaknu". I onda se, razume se, ponašaju tako kako se ponašaju.

Navešćemo samo nekoliko primera, koji verovatno nisu najbolji, ali verujemo da su dovoljno ilustrativni. Oni se tiču prirode odnosnih lica (koja nije na vreme primećena), njihove prošlosti (koja nije kako treba proverena) i sličnih pitanja. Moguće je čak i da su podaci koji se iznose u vezi sa nekim konkretnim licima nedovoljno tačni ili da su jednostrano ili zlonamerno prezentirani, ali to ovde nije najvažnije. Nas ovde zanima principijelno pitanje, a to je da se u kontingentima koje države šalju u mirovne misije nalazi i jedan broj onih kojima tu nipošto nije mesto.

Prema onome što su objavili mediji, UN su, naknadno, utvrdile da neki mirovnjaci imaju "uznemiravajuću prošlost". Dakle, došli su u mirovnu misiju, premda to nije smelo da se desi.

Stvar je u tome da UN nemaju sopstvene mehanizme provere kvaliteta lica koja učestvuju u mirovnim operacijama. To je, uostalom, i razumljivo, jer, zaista, kako UN

moгу proveriti prošlost i karakter od 70.000 do više od 100.000 lica koja kao pripadnici nacionalnih kontingenata država svake godine služe u mirovnim misijama UN.

Stoga su UN prinuđene da se u tom pogledu oslanjaju na države, koje opet, iz raznih razloga (zato što su nedovoljno pažljive, da bi tako nagradile odane oficire, zbog nepotizma itd.)¹²⁴ ponekad ne vrše odabir kadrova na zadovoljavajući način. To onda ima za posledicu da u mirovne misije dolaze i osobe koje su sklone da krše propise i povređuju ljude.

Tako je 2016. izbio problem kada se saznalo da su 3 oficira iz Burundija (major, potpukovnik i pukovnik) koji su poslani u misiju MINUSCA da štite žrtve užasnog građanskog rata u Centralnoafričkoj Republici (CAR) u prošlosti bili umešani u teška kršenja ljudskih prava. Prema tvrdnjama nevladinih organizacija, jedan od njih ranije je bio komandant vojnog zatvora gde je praktikovano mučenje zatvorenika, drugi je učestvovao u ozbiljnom kršenju ljudskih prava tokom antivladinih demonstracija, a treći je kao portparol vlade javno branio praksu kršenja ljudskih prava. Oni su poslani u CAR 2015. i raspoređeni u razne jedinice u sastavu misije MINUSCA, ali su zvaničnici UN ubrzo utvrdili da su optužbe protiv njih dovoljno verodostojne, tako da su sva trojica vraćena kući.¹²⁵

U drugom slučaju senator Bob Menendez (*Bob Menendez*), predsedavajući Odbora za spoljne poslove Senata SAD, pozvao je Generalnog sekretara UN Antonija Gutereša (*Antonio Guterres*) da spreči da bilo kod od etiopskih vojnika koji su učestvovali u vojnim operacijama u oblasti Tigrai u Etiopiji učestvuju u mirovnim misijama UN, sve dok se proverom ne utvrdi da nije izvršio neko od teških kršenja ljudskih prava u tim operacijama (masovna sistematska silovanja, izgladnjivanje civila, ubistva, masakri i drugi ratni zločini i zločini protiv čovečnosti). Ne ulazeći u ocenu događaja na koje se senator pozvao, moramo se složiti sa njegovom konstatacijom da je malo verovatno da će trupe koje su se navikle da nekažnjeno rade šta im se prohte, promeniti ponašanje samo zato što su na glavu stavile plave šlemove.¹²⁶

U nekim slučajevima UN su, na prvi pogled, reagovalе preventivno. Kao primer toga ističe se da su suspendovale razmeštaj nacionalnih kontingenata Šri Lanke u svim misijama, nakon vesti da je predsednik te zemlje na mesto komandanta vojske imenovao generala Šavedra Silvu (*Shavedra Silva*) ratnog veterana, optuženog za teška kršenja ljudskih prava (za ubistva i mučenja u borbi protiv pobunjenih Tamilskih tigrova).¹²⁷ Međutim, ne treba biti previse mudar da bi se shvatilo da se tu

¹²⁴ Za mnoge iz nerazvijenih i siromašnih država odlazak u mirovnu misiju UN je prilika da se značajno popravi materijalno stanje. Mirovnjake plaćaju njihove vlade, prema činu i nacionalnoj skali plata, ali se podrazumeva da su ta primanja značajno veća nego kada bi ta lica bila na službi u samoj zemlji u čijim oružanim snagama služe, što je moguće zbog činjenice da, kao što je već pomenuto, UN plaćaju po 1.428 američkih dolara mesečno po članu uniformisanog osoblja, bez obzira na čin.

¹²⁵ Seif K., „U. N. discovers that some peacekeepers have disturbing past“, *Washington Post*, December 26, 2016, www.washingtonpost.com/world/africa/they-served-an-abusive-government-the-un-made-them-peacekeepers-anyway/2016/12/23/05c0a5ad-108f-46b9-b6f7-5f2303f6cdf_story.html.

¹²⁶ United States Committee on Foreign Relations, *Chairman Mendez Calls on UN to Prohibit Ethiopian Troops in Tigray from Serving as Peacekeepers*, July 06, 2021, www.foreign.senate.gov/press/chair/release/chairman-mendez-calls-on-un-to-prohibit-ethiopian-troops-in-tigray-from-serving-as-peacekeepers.

¹²⁷ *UN Suspects Sri Lankan troops from peacekeeping over army chief appointment*, *Reuters*, September 25, 2019, www.reuters.com/article/us-sri-lanka-un-peacekeepers-idUSKBN1WA2SL.

zapravo nije radilo o kadrovskoj, već o političkoj odluci, jednoj vrsti sankcije protiv vlade Šri Lanke zbog postavljanje na odgovornu dužnost nepodobnog generala, što, razume se, samo po sebi nije moglo izazvati nekakvo naprasno pogoršanje kvaliteta nacionalnih kontingenata te zemlje.

4. Karakter osoblja

Kada se govori o osoblju mirovnih misija UN, prvenstveno se ima u vidu uniformisano osoblje, a posebno ono koje pripada nekom od vojnih kontingenata država članica. Ovo zato što je ono po pravilu najbrojnije, što mu se poveravaju najodgovorniji zadaci, što je naoružano i ovlašćeno da, kada tome ima mesta, upotrebi silu itd.

Međutim, ni u jednoj vojsci iz čijih redova dolaze ova lica, pripadnici vojske, posebno oni naoružani, ne regrutuju se isključivo iz redova filantropa, dobrotvora, humanista, filozofa, profesora univerziteta, slikara, violinista i slično.¹²⁸ Uloga oružanih snaga u celini, a posebno njihovog elitnog dela jeste da, kada im se naredi, primenjuju silu. I to silu u njenom najgrubljem, najogoljenijem obliku, podrazumevajući savladavanje svakog otpora, kada treba i uz oduzimanje ljudskih života.

Stoga pripadnici tih snaga i u miru ne rade ništa drugo, sem što se spremaju za oružani sukob. Dakle, uče kako da najlakše i najefikasnije ubiju protivnika i stalno se usavršavaju u tome.

Premda je to jasno samo po sebi, možda je dobro povući paralelu sa profesionalnim sportistima koji po ceo dan treniraju i uopšte podređuju život tome da se što bolje pripreme kako bi se na takmičenju pokazali u najboljem izdanju i ostvarili što veći uspeh. Tako isto i svaka stajaća vojska svakodnevno naporno vežba da bi onda kada zatreba bila bolja, jača i uspešnija od neprijatelja. Međutim, u oba slučaja to ostavlja fizičke, ali i psihičke tragove, koji su kod nekih manje, ali zato kod drugih više izraženi.

To, uz poseban vojni dril koji uključuje veće ili manje “ispiranje mozga”, razvijanje automatizma (izvršavanje naređenja bez ikakve kritičke analize) i druge specifične vekovima razvijane tehnike, dovodi do toga da ova lica u izvesnom smislu “otupe”, naviknu se na grubosti, prihvate drugačija pravila i standarde od onih koji važe u civilnom životu. Uostalom, to i jeste jedan od glavnih ciljeva svake vojne obuke.

Slično se može reći i za onaj deo mirovnih misija koji dolazi iz redova profesionalnih policajaca. Kao i vojnici i onu su, u principu, istrenirani da udare ili pucaju čim pomisle da su u opasnosti, naviknuti su na grubo ophođenje prema osumnjičenima i slično.

¹²⁸ Istina je da oružane snage svake države imaju u svojim redovima i određeni broj umetnika (npr. muzičara u vojnom orkestru) kao i pripadnika koji imaju specifično obrazovanje i struku, kao što su lekari, pravnici, inženjeri, informatičari itd. Međutim, njihov udeo je mali, a uz to podrazumeva se da se u principu u mirovne misije prevashodno šalje ljudstvo koje čini oružane snage u užem smislu, što znači ono koje je prvenstveno obučeno, uvežbano i namenjeno za korišćenje oružane silu ili, formulisano na drugačiji način, za savladavanje otpora.

Svemu rečenome može se prigovoriti da stvari stoje upravo suprotno, da će kvalitetno obučena i istrenirana lica, profesionalci u svom poslu, pokazati suzdržanost, pribranost i dobru procenu situacije tamo gde bi običan čovek popustio (npr. uspaničio se i bezrazložno otvorio vatru), da su ta lica naviknuta na red i disciplinu, na razna odricanja itd.

Tačno je i to. Pa ipak, jasno je da će neko ko svakog jutra ustaje sa idejom da će tog dana možda ubiti ili biti ubijen, provodi dan usavršavajući se u veštini ubijanja, prihvata kao činjenicu da tamo negde postoji nepoznati neprijatelj koji mu želi zlo i koga treba što pre pronaći i eliminisati itd. u principu najčešće biti manje tolerantan i obziran od prosečnog građanina. Uostalom, pravila lepog ponašanja (bontona) koja su na ceni kod civila, uglavnom ne važe u oružanim snagama.

Tome treba dodati i da pripadnici pojedinih vojnih kontingenata dolaze iz redova onih koji već imaju borbeno iskustvo, već su iskusili užase rata (ranjavanje, smrt saboraca itd.) i dodatno očvrsli, ali i ogrubeli. Od njih se u većini slučajeva teško može očekivati saosećanje, posebno prema pripadnicima drugog naroda, drugačije vere i kulture. A pripadnici vojnih kontingenata država se, iz razumljivih razloga, po pravilu ne šalju u mirovne misije u susedne zemlje, već u udaljena područja, često na drugi kontinent, među ljude koji su drugačijeg porekla, jezika, boje kože itd. Prosto rečeno – među potpune strance.

Premda se, kao što je već istaknuto, kod razmatranja problema potencijalnih zločinaca iz redova mirovnih misija UN prvenstveno imaju u vidu uniformisana lica, nezakonitosti i zločini nisu rezervisani samo za vojnike i policajce. Zavisno od slučaja, takve akte mogu izvršiti, razume se, i ostali (neuniformisani) članovi mirovnih misija, oni koji strogo uzev, formalno nisu deo međunarodnih oružanih snaga, ali su suštinski deo mirovnih misija odnosno tesno su povezani sa njima - prevodioci, vozači, razni eksperti itd.

Ova lica mogu činiti ratne i druge zločine, čak i kada nisu naoružana. Već je pominjano da su u mučenju iračkih ratnih zarobljenika u Abu Graibu i drugim zatvorima u Iraku učestvovali i zaposleni privatnih vojnih kompanija koji su bili unajmljeni kao prevodioci, stručnjaci za saslušavanje i slično. Može se prigovoriti da se tu nije radilo o mirovnoj operaciji UN, već o okupaciji Iraka nakon što ga je 2003. godine porazila tzv. Koalicija voljnih, što je, razume se, tačno. Pa ipak, primer je dobar, jer zapravo nije važno kako su žrtve potpale pod vlast svojih mučitelja, već to da su izvršeni zločini nad zarobljenicima i da su u njima učestvovali i oni koji nisu bili deo oružanih snaga, ali su obavljali određene poslove za njih. Uostalom, već je bilo reči o tome da su u nekim mirovnim misijama i Ujedinjene nacije angažovale privatne vojne kompanije i da su pripadnici osoblja tih kompanija uhvaćeni u raznim nezakonitostima, pa i krivičnim delima.

Pored toga, još jednom treba podsetiti da mirovne operacije nemaju samo UN, već i određene regionalne međunarodne organizacije.¹²⁹ Po logici stvari, to dodatno povećava

¹²⁹ Pju M. 2012, 512-529.

rizik od međunarodnih zločina koje mogu izvršiti pripadnici međunarodnih oružanih snaga. I zaista, prosta logika sugerije da što su te snage brojnije i heterogenije u smislu porekla, običaja, obuke itd. to su veće šanse da se javljaju razni neželjeni događaji.

5. Brojnost

Bez obzira na ostvareni nivo discipline i sve preventivne, kontrolne i represivne mere, kada su u pitanju oružane snage relativno velike jačine (brojnosti) mora se računati sa vršenjem određenih krivičnih dela od strane dela pripadnika tih snaga. Međunarodne oružane snage nisu u tom pogledu nikakav izuzetak.

U naše vreme sve je veći broj oružanih operacija u kojima učestvuju međunarodne oružane snage, kako samih UN, tako i određenih regionalnih međunarodnih organizacija koje postupaju po mandatu ili uz odobrenje Saveta bezbednosti. U skladu s tim, raste i broj ljudstva angažovanog u tim misijama.

Prosta činjenica da samo u mirovnim misijama UN učestvuje oko 75.000-100.000 i više uniformisanih ljudi, koji su po mnogo čemu (poreklu, kulturi, obrazovanju, pogledima na svet, sistemu vrednosti, životnom iskustvu itd.) međusobno vrlo različiti, svedoči o tome da se ne mogu isključiti razni incidenti.

Primera radi, 2015. osoblje 16 mirovnih misija UN raspoređenih na raznim stranama sveta brojalo je ukupno 124.746 ljudi.

Pre nešto manje od 5 godina, 31. 12. 2016. u 16 mirovnih misija UN učestvovalo je 125 država i ukupno 118.792 ljudi, od kojih je uniformisanih bilo 100.376 (85.808 vojnika, 1.738 vojnih posmatrača i 13.200 policajaca).¹³⁰

Po podacima od 31. 3. 2020. u 13 takvih operacija učestvovali su 121 država i ukupno 95.277 ljudi, od kojih je uniformisanih bilo 81.370 (69.2300 vojnika, 1.143 vojna posmatrača, 2.055 štabnih oficira i 8.942 policajaca).¹³¹

Na dan 31. 5. 2021, u vreme kada je zbog proglašene pandemije Kovid-19 mnogo toga u svetu već više od godinu dana bilo izvan uobičajenih okvira, u 12 mirovnih operacija UN učestvovalo je 88.212 ljudi, od kojih je uniformisanih bilo 74.979 (64.570 vojnika, 1.078 vojnih posmatrača, 2.035 štabnih oficira i 7.296 policajaca) i to opet iz 121 države.

Najveća aktivna misija UN, ona u Južnom Sudanu (eng. *United Nations Mission to South Sudan – UNMISS*) imala je tada 19.233 ljudi (od toga 14.905 vojnog osoblja – vojnika, vojnih posmatrača i štabnih oficira i 1.665 policajaca); misija u Maliju (*United Nations Multidimensional Integrated Stabilization Mission in Mali - MINUSMA*) 18.343 ljudi (od toga 13.007 vojnog osoblja i 1.763 policajaca); misija u DR Kongu (*United Nations Organization Stabilization Mission in the Democratic Republic of the Congo – MONUSCO*) 17.572 ljudi (od toga 12.671 vojnog osoblja i 1.612 policajaca); misija u Centralnoafričkoj Republici (*United Nations Multidimensional Integrated*

¹³⁰ *FACT SHEET: 31 December 2016*, United Nations Peacekeeping Operations, <https://peacekeeping.un.org/sites/default/files/bnote1216.pdf>.

¹³¹ *Peacekeeping Operations Fact Sheet*, 31 March 2020, United Nations Peacekeeping, https://peacekeeping.un.org/sites/default/files/peacekeeping_factsheet_03_2020_english_1.pdf.

Stabilization Mission in the Central African Republic – MINUSCA) 15.134 (od toga 11.507 vojnog osoblja i 2.135 policajaca) itd.¹³²

To samo po sebi znači veću raznovrsnost tih snaga, veći izbor za prilagođavanje njihovog sastava konkretnim potrebama itd., ali i veću mogućnost da neko od njihovog osoblja iskoči iz utvrđenih okvira, pa čak možda izvrši i teško kršenje normi i principa međunarodnog ratnog i humanitarnog prava odnosno tamo gde je to primereno, međunarodnog prava ljudskih prava.

Prema izloženom, ako se u obzir uzmu ukupne snage mirovnih misija UN angažovane u nekom trenutku širom sveta, može se očekivati da će tu i tamo neki pripadnici tih misija izvršiti određene međunarodne zločine. Isto tako, pošto pojedine mirovne misije broje po nekoliko desetina hiljada osoblja, što je u ravni ili čak više od brojnosti oružanih snaga mnogih država, u nekim slučajevima krivična dela pripadnika mirovnih snaga se u dovoljno velikom broju mogu vezati i za određenu misiju. U pitanju je prosta logika koja se zasniva na najelementarnijim statističkim proračunima i procenama.

Ako pođemo od pretpostavke da je samo 1 promil tj. 1 od 1.000 pripadnika vojnih kontingenata država članica uključenih u mirovne misije UN sklon da u određenim okolnostima vrši teška krivična dela, to onda znači da kada je u nekoj zemlji raspoređena misija koja broji oko 20.000 članova osoblja, preta opasnost da čak 20-tak pripadnika te misije izvrši neki ozbiljan zločin. I to samo u toj jednoj misiji u toj zemlji, ne uzimajući u obzir druge misije, na drugim prostorima.

2. Odgovornost za zločine

Postavlja se pitanje da li pravila međunarodnog prava, a posebno onog njegovog dela koji reguliše oružane sukobe, važe i za operacije međunarodnih oružanih snaga, naročito onih snaga koje su angažovane u mirovnim misijama UN, kao i da li u slučaju kršenja tih pravila postoji odgovornost i čija.

Na prvi pogled odgovor je jednostavan. Međunarodne organizacije su, uz države, najvažniji subjekti savremenog međunarodnog prava.¹³³ One su samostalni nosioci prava i obaveza, imaju svoje sedište i organe, sopstvenu imovinu itd. i odgovaraju za svoje akte odnosno akte svojih organa.

Pošto se međunarodne oružane snage odnosno mirovne snage pojavljuju kao jedna vrsta organa UN ili druge ovlašćene međunarodne organizacije koja ih je formirala i, kao takve, rade pod njenim rukovodstvom, opštom komandom i nadzorom, ako nešto nije u redu, prema spoljnom svetu odgovorna je organizacija, a u pogledu eventualnog kažnjavanja krivaca nadležna je sama organizacija odnosno neki njen organ. To bi

¹³² *Peacekeeping Operations: Data*, United Nations Peacekeeping, 31 May, 2021, https://peacekeeping.un.org/sites/default/files/peacekeeping_factsheet_may_2021_english.pdf.

¹³³ Krivokapić B. 2017, 351-493; Кривокапич Б. 2018, 283-354.

ujedno trebalo i da je garancija da se neželjene stvari neće događati - da međunarodne oružane snage neće biti zloupotrebene, a posebno da međunarodne oružane snage neće kršiti međunarodno pravo oružanih sukoba. Sa druge strane, kada je reč o individualnoj odgovornosti krivaca, takva nadležnost organa međunarodne organizacije trebalo bi da istovremeno bude garancija ustanovljavanja i poštovanja jedinstvenih standarda i jednakog postupanja prema svima, posebno u pogledu sprovođenja objektivne istrage, postupka za pozivanje na odgovornost i kažnjavanja.

Ipak, nije tako. Problemi postoje, i to ozbiljni.

Na određene teškoće koje imaju političku pozadinu već je ukazano. One se ne mogu rešavati pravnim instrumentima, ako prethodno nije obezbeđena iskrena saglasnost najvažnijih učesnika, u prvom redu najvećih svetskih sila. To je realnost koja nam se s pravom može ne sviđati, ali na koju ne možemo uticati.

Stoga ćemo se u daljem tekstu uglavnom baviti samo pravnom stranom pitanja, u prvom redu problemom krivičnopravne odgovornosti za međunarodne zločine.

Premda se međunarodna krivična dela ne mogu svesti samo na njih, najvažniji i najteži zločini međunarodnog prava su oni koji su stavljeni u nadležnost Međunarodnog krivičnog suda. Štaviše, deo pravne nauke smatra ih (po nama neopravdano) međunarodnim zločinima u užem smislu.¹³⁴ Da podsetimo, to su: zločin genocida, zločin agresije, ratni zločini i zločini protiv čovečnosti.

S tim u vezi, prvo ćemo se pozabaviti pitanjem načelne mogućnosti da pripadnici međunarodnih oružanih snaga izvrše agresiju ili genocid, a zatim mnogo realnijim problemom vršenja ratnih zločina i zločina protiv čovečnosti od strane pripadnika međunarodnih mirovnih misija. Praksa pokazuje da su oni zaista vršili mnoge od tih zločina i to mnogo puta. Učinioci su bili iz raznih država, isto kao i njihove žrtve.

III. AGRESIJA I GENOCID

1. Agresija

Činjenica je da jedan broj međunarodnih organizacija ima ili po potrebi formira sopstvene oružane snage i, preko svojih organa ostvaruje komandu i nadzor nad njima. S tim u vezi i logično pitanje: može li se dogoditi da međunarodna organizacija iskoristi takve svoje snage za agresiju? Za nezakoniti napad na neku zemlju?¹³⁵

Na prvi pogled može se učiniti da to nije moguće. To je zato što nam pre svega padaju na pamet mirovne snage, one međunarodne trupe koje su angažovane u mirovnim operacijama, a pre svega takve snage UN. I zaista, ako međunarodna organizacija

¹³⁴ Krivokapić B. 2018², 7-27.

¹³⁵ O tome šta je agresija: Кривокапић Б. 2018, 501-520.

(Ujedinjene nacije) kao svoj osnovni cilj i zadatak ima očuvanje svetskog mira i bezbednosti, sa time je nespojivo to da njene međunarodne oružane snage (posebno mirovne snage) čine upravo suprotno tj. krše mir vršeći akte agresije. Takođe, nije zamislivo kako bi odluka da se napadne neka država mogla biti izglasana u Savetu bezbednost ili Generalnoj skupštini (onda kada Skupština preuzima ulogu Saveta, postupajući po Rezoluciji „Ujedinjeni za mir“).

Međutim, oružane snage mogu da imaju i druge međunarodne organizacije i u principu mogu da ih upotrebe za ostvarenje onoga što ne samo nije u skladu s ciljevina i načelima iz Povelje UN, već predstavlja njihovo drastično kršenje.

Drugim rečima, kao što jedna država može biti agresor, tako to mogu biti i grupa država (savez) pa i međunarodna organizacija.

Premda se tu nije radilo o međunarodnim, već višenacionalnim (savezničkim) oružanim snagama, dovoljni primeri su agresija Organizacije Severnoatlantskog ugovora (NATO) na SR Jugoslaviji 1999. g. i invazija (suštinski, takođe agresija) tzv. Koalicije voljnih na Irak 2003. g. O tome je već bilo reči.

Ovde je poenta u tome da ako može jedna međunarodna organizacija da iskoristi oružane snage svojih članica za agresiju, u principu se mora prihvatiti da to mogu učiniti i druge međunarodne organizacije. Misli se na faktičko delovanja, a ne na nekakvo navodno pravo ili ovlašćenje, jer je, kao što je na prethodnim stranama mnogo puta ponovljeno, savremenim međunarodnim pravom strogo zabranjena upotreba sile u međunarodnim odnosima, a agresija predstavlja jedan od najtežih međunarodnih zločina.

Za agresiju je naročito karakteristično to da je u pitanju političko delo koje u principu mogu da izvrše samo države. Oružani napad koji bi izveli udruženi pojedinci ili ne-državna grupa mogao bi da predstavlja pobunu, teroristički akt i slično, ali ne agresiju.

Naime, uz genocid i terorizam, agresija ima daleko više izraženu političku dimenziju nego ostala međunarodna krivična dela. Ona je po samoj svojoj prirodi deo državne politike – ne napada se druga zemlja slučajno ili iz nehata.¹³⁶ Neko mora da isplanira agresiju, donese odluku da se ona izvrši i da, na osnovu toga, naredi oružanim snagama napad na stranu zemlju. Taj neko je po prirodi stvari vlada države agresora, s tim da se tu ne misli samo na vladu u užem smislu (ministarski savet) i njenog predsednika, već i na šefa države i druge relevantne institucije. To odmah znači da je reč o političkoj odluci, ma koji bili njeni razlozi i motivi.

Sledeća bitna karakteristika agresije je u tesnoj vezi sa prvom, predstavlja u izvesnom smislu drugu stranu medalje.

Naime, premda mogu da individualno krivično odgovaraju za agresiju (jer su je planirali, naredili itd.) nju ne vrše pojedinci ili male grupe, u vidu nekakvog svog ispada.

¹³⁶ Oružani napadi na teritoriju druge države, njen ratni brod, vojni avion itd. koji su u principu mogući, pa se ponekad i događaju, ali su posledica slučaja, zablude, tehničkog kvara i slično, ne smatraju se agresijom.

To jednostavno nije moguće. Kao institut međunarodnog prava agresija je akt države, a ne individue. U svom klasičnom, ogoljenom obliku, na koji se obično misli kada se ne precizira nešto drugo, ona se suštinski svodi na započinjanje rata, na dovoljno ozbiljan napad oružanih snaga jedne ili više država (ili savezničkih snaga članica regionalne međunarodne organizacije) na neku zemlju.

Istini za volju, u naše vreme razvijene vojne i druge tehnike i tehnologije može se zamisliti da pojedinac ispali projektil na teritoriju neke zemlje, gađa na njoj lica i objekte dronovima itd. a tim pre da izvrši napad nekim oružjem za masovno uništenje kakvo je npr. bakteriološko. Međutim, ako deluje samoinicijativno, a ne u službi vlade neke države, to neće biti shvaćeno kao agresija, već kao teroristički akt.

Premda je u načelu sve jasno, jer je agresija precizno definisana Rezolucijom Generalne skupštine UN br. 3314 (1974) i članom 8bis Rimskog statuta Međunarodnog krivičnog suda (1998) posle njegove dopune iz Kampale (2010) problemi nastaju u vezi sa primenom tih odredbi. Ovo zato što se povremeno događa da tamo gde svi objektivni posmatrači vide školski primer agresije, pojedine države to osporavaju i, ako su dovoljno moćne, uspevaju da nekažnjeno prođu ne samo one, već i njihovi odgovorni političari, vojni komandantni i uopšte svi učesnici odnosnih događaja.

Tim pre to važi kada su u pitanju oružane snage međunarode organizacije u čijem članstvu su neke od najvećih političkih, ekonomskih i vojnih sila današnjice. Stoga se nevoljno mora priznati da iako to u principu nije nemoguće, realno gledajući je malo verovatno da se pred nekim kompetentnim međunarodnim forumom otvori pitanje odgovornosti za agresiju takvih međunarodnih organizacija odnosno pripadnika njihovih oružanih snaga.

Na taj način, premda bi prema međunarodnom pravu i pravdi međunarodna organizacija odnosno njena odgovorna lica, pa i države članice i njihovi najviši funkcioneri morali odgovarati za agresiju, stvarnost nam neumoljivo pokazuje da u takvim slučajevima sve zapravo zavisi od odnosa snaga. Čak i kada čitava svetska javnost osuđuje njen akt kao agresiju, problem odgovornosti stvarno moćne vojno-političke organizacije ne može se dovesti do kraja, pa ni postaviti na pravi način iz prostog razloga što to ne bi bilo moguće bez izazivanja velikih sukoba u svetu, a vrlo verovatno i novog svetskog rata.

Prema izloženom, određene međunarodne organizacije zaista mogu da izvrše akte agresije u kom slučaju bi međunarodna zajednica, u skladu sa sistemom kolektivne bezbednosti UN, bila dužna da pruži neodložnu pomoć žrtvi agresije, obuzda napadača i kazni krivce. Međutim, u situaciji kada to čini snažna vojno-politička organizacija, ovi koraci bi praktično značili sukob između njenih i snaga Ujedinjenih nacija.

Realno gledajući, ako se uzme za primer najmoćnija regionalna vojno-politička organizacija u istoriji, a to je NATO, takav sukob i inače nije moguć. Ovo iz prostog razloga što su neke od

najvažnijih članica NATO alijanse (SAD, Ujedinjeno Kraljevstvo i Francuska) istovremeno stalne članice Saveta bezbednosti UN sa pravom tzv. veta, te bi svakako sprečile izglasavanje u Savetu odluke koja bi bila nepovoljna po njih. Ali, ovde je reč o načelnim razmatranjima, nevezanim za trenutnu stvarnost. Takođe, ne može se isključiti mogućnost da pomenute zemlje jednog dana iz nekog razloga napuste UN¹³⁷ ili da se pojavi nova međunarodna organizacija čije članice nisu istovremeno članice UN.

Uostalom, snage UN mogla bi, pod određenim uslovima, na osnovu Rezolucije „Ujedinjeni za mir“ (1950) formirati i Generalna skupština, zaobišavši Savet bezbednosti i mogućnost tzv. veta od strane nekog stalnog člana Saveta. Te snage bi, makar i samo teorijski, mogle doći u oružani sukob sa snagama međunarodne organizacije koje su izvršile agresiju.

Međutim, sukob između nekakvih internacionalizovanih snaga neke druge međunarodne organizacije i međunarodnih oružanih snaga UN bi bio početak velikog, a verovatno i novog svetskog rata, što, razume se, niko ne želi. Stoga nije realno očekivati da bi se sistem kolektivne bezbednosti UN u takvom slučaju stavio u pogon na način koji bi značio beskompromisnu principijelnu odbranu ciljeva i načela iz Povelje UN i oružanu pomoć žrtvi agresije, bez obzira na cenu koju to podrazumeva.

Nije utešno, ali to je samo jedan od slučajeva u kojima je pravo prinuđeno da ustukne pred politikom, a pravda i moral pred razumom i nekakvim „višim“ interesom. Tada se prednost daje manjem zlu. Uostalom, praktično iz istih razloga, i mnoge agresije velikih sila protiv malih i srednjih država prošle su nekažnjeno. Svet u kome živimo daleko je od savršenstva. Na žalost, pravo i pravda ne pobeđuju uvek.

Da zaključimo, ako se agresija može pripisati nekoj zaista moćnoj državi, problem njene odgovornosti se, objektivno gledajući, može na pravi otvoriti samo onda kada je ona pobeđena u oružanom sukobu ili je njena vlada na neki način (npr. putem revolucije ili državnog udara)¹³⁸ oborena iznutra, u samoj zemlji. Tek tada se može postaviti i pitanje individualne krivične odgovornosti odgovornih lica.

Sve to je još prisutnije i složenije onda kada je agresija zajedničko delo nekoliko država (njihovog saveza) a posebno ako je reč o akciji neke vojno-političke međunarodne organizacije.

¹³⁷ Da podsetimo još jednom, od šest velikih sila koje su bile članice Društva naroda (sedma velika sila tog vremena, SAD, nikada nije ušla u članstvo Društva) tri su ga napustile (Nemačka i Japan 1933. g. i Italija 1937. g.) a jedna je izbačena iz članstva (SSSR 1939. g.). Ko je spreman da tvrdi da se nešto slično ne može dogoditi Ujedinjenim nacijama? Države osnivaju međunarodne organizacije da traju i ulaze u njihovo članstvo da bi u njemu ostale, ali zatim razni razlozi i činioци dovode do neočekivanih zapleta i raspleta. Dovoljan primer je nedavno napuštanje članstva u EU od strane Velike Britanije (tzv. Bregzit) u kojem je već bilo reči.

¹³⁸ U oba slučaja radi se o nagloj protivustavnoj promeni u državi, s tim što je kod revolucije (lat. *revolutio*, preokret, obrt) u pitanju duboka promena koja se tiče čitavog društvenog poretka i ostvaruje uz masovno učešće stanovništva, što znači uglavnom „odozdo“, dok se državni udar izvodi „odozgo“, od strane male grupe zaverenika koji su i do tada učestvovali u državnoj vlasti (deo vojnog ili političkog vrha) i obično znači samo smenu vladajuće garniture, bez dubljih društvenih promena.

Ono što je najvažnije, premda se i to može zamisliti, nije realno da međunarodne oružane snage u sastavu mirovne operacije UN izvrše agresiju ili učestvuju u njoj.

2. Genocid

U dosadašnjoj praksi pripadnici međunarodnih oružanih snaga nisu vršili dela koja bi se mogla okvalifikovati kao genocid.

U neku ruku to je i razumljivo, s obzirom na to da je genocid posebno teško krivično delo o kome se može govoriti samo kada se utvrdi istovremeno postojanje nekoliko uslova koji se tiču ne samo kruga akata (radnji) i karaktera objekta napada (određene jasno definisane ciljne grupe) već i dokazane genocidne namere (*dolus specialis*) kako je to sve precizirano Konvencijom o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida (1948) a zatim potvrđeno drugim relevantnim međunarodnim dokumentima, uključujući Rimski statut (1998) Međunarodnog krivičnog suda. O tome je već bilo reči.

Premda se ne može isključiti mogućnost da jednog dana nekakve međunarodne oružane snage počine takve akte koji bi se mogli kvalifikovati kao genocid, to je ipak malo verovatno.

Sa druge strane, čak i da se to dogodi, najvažnija rešenja i zaključci koji se tiču ratnih i drugih zločina pripadnika međunarodnih oružanih snaga, a koji su već sada predmet interesovanja mnogih teoretičara i praktičara, lako bi se mogli na adekvatan način primeniti i na eventualne počinioc genocida.

IV. RATNI ZLOČINI I ZLOČINI PROTIV ČOVEČNOSTI

1. Ratni zločini i zločini protiv čovečnosti kao međunarodna krivična dela

Pošto je o agresiji, genocidu, pa i etničkom čišćenju, već bilo reči, ovde je prilika da se, pre osvrta na vršenje tih krivičnih dela od strane osoblja mirovnih misija, u najkraćim crtama nešto kaže o ratnim zločinima i zločinima protiv čovečnosti.

Mnogi akti kojima se oni vrše su, sami po sebi, često slični, pa i naoko isti - ubistva, porobljavanje, deportacija, mučenje, silovanje, izazivanje nestanka lica itd. To je i razlog što se ratni zločini¹³⁹ i zločini protiv čovečnosti često pominju zajedno.¹⁴⁰

¹³⁹ Kittichaisaree K. 2001, 129-205; Dörmann K. 2003¹, 341-407; Kaseze A. 2005, 53-72; La Haye E. 2008; ICRC 2012¹; Bryant M. S. 2015; Григорян Г. М. 2018, 13-178, 220-439; Hathaway O. A., Strauch P. K., Walton B. A., Weinberg Z. A. Y. 2019, 53-113.

¹⁴⁰ Matas D. 1989, 86-10, Frulli M. 2001, 329-350; Kittichaisaree K. 2001, 85-128; Kaseze A. 2005, 73-109; Crowe D. M. 2009, 757-806; Roberts C. 2017, 1-27.

Pa ipak, to su posebne, različite kategorije međunarodnog prava. To su različita krivična dela, koja ima svoje specifikacije.

Razlike između njih su kako formalne, tako i materijalne, suštinske prirode.

Sa formante strane, ovi zločini su odvojeno definisani još u Statutu Međunarodnog vojnog suda koji je u Nirbergu sudio glavnim ratnim zločincima nacističke Nemačke (1946) a zatim u nizu drugih međunarodnih dokumenata, pa i u Rimskom statutu Međunarodnog krivičnog suda.

U Statutu Nirberškog suda ratni zločini definisani su u čl. 6/2/b, a zločini protiv čovečnosti u čl. 6/2/c. Kada je reč o Rimskom statutu, ratni zločini definisani su u čl. 8, a zločini protiv čovečnosti u čl. 7.

Još važnije su suštinske razlike.

Prva među njima je činjenica da ratni zločini mogu biti izvršeni samo u ratu, a zločini protiv čovečnosti i u ratu, i u miru.¹⁴¹ To treba imati na umu jer i međunarodne oružane snage mogu biti raspoređene i ostvarivati zadatke ne samo u vreme više ili manje prisutnog oružanog sukoba, već i u prelazno doba, u periodu relativnog mira (primirja) pa čak i mira (npr. onda kada se raspoređuju preventivno, upravo da bi se izbegao sukob).

Drugi bitan momenat sastoji se u tome da je, u skladu sa savremenim tumačenjem i praksom, a posebno članom 7 Rimskog statuta (1998) za postojanje zločina protiv čovečnosti potrebno da su odnosne radnje počinjene kao deo „rasprostranjenog ili sistematskog napada uperenog protiv bilo kog civilnog stanovništva”. Drugim rečima, traži se da je reč ili o velikom broju povreda (žrtava) ili o tome da su odgovarajuće radnje izvršene u ostvarivanju određenog plana, odnosno programa. Posebno treba naglasiti da se u ovom slučaju pod civilnim stanovništvom ne shvataju samo civili u užem smislu (onako kako ih shvata međunarodno pravo oružanih sukoba) već se pod taj pojam pod određenim uslovima podvode i vojna lica, naročito kada su onesposobljena za borbu (ranjenici, bolesnici itd.) ili kada je reč o zločinima koji su protiv vojnih lica izvršeni u miru.

Na taj način, razlika između ratnih i zločina protiv čovečnosti je u principu dovoljno jasna.

Pa ipak, u daljem tekstu ratni zločini i zločini protiv čovečnosti biće uglavnom razmotreni zajedno. Razlog tome je što se ovde ne bavimo analizom tih dela kao takvih i razlikama među njima, već činjenicom da ih mogu počiniti i pripadnici međunarodnih oružanih snaga i, s tim u vezi, problemima koji iz toga proističu. Uostalom, dobro je poznato da određena dela istovremeno predstavljaju i ratne zločine, i zločine protiv čovečnosti.

¹⁴¹ Paunović M., Krivokapić B., Krstić I. 2021, 328-331.

2. Kršenje pravila ratnog i humanitarnog prava od strane pripadnika međunarodnih oružanih snaga

1. Ratni zločini pripadnika međunarodnih oružanih snaga

Problem zakonitosti oružane akcije je jedno, a način na koji se ona izvodi je drugo pitanje.

Tu je stvar slična kao u pogledu nekadašnjeg razlikovanja između prava na rat (lat. *jus ad bellum*) odnosno prava na vođenje rata (*jus belli gerendi*) i, sa druge strane, ratnog prava (*jus in bello*). Danas ne postoji pravo na rat, pa se ni oružane operacije UN ne smatraju ratom u klasičnom smislu, već prinudnim merama preduzetim na osnovu Glave VII Povelje UN protiv agresora. Ipak, i dalje je jasna podela na problem razlikovanja između zakonitosti same akcije (odluke o njenom preduzimanju i sprovođenju te odluke) i zakonitosti načina na koji se ona izvodi (njenog ostvarenja).

Pravila međunarodnog ratnog i humanitarnog prava važe za sve učesnike oružanog sukoba. Ona postoje iz mnogo razloga, a posebno zato da bi se putem zabrane neprihvatljivih sredstava i metoda ratovanja užasi rata i nečovečno postupanje u njemu koliko god je moguće smanjili odnosno da bi se pružila zaštita žrtvama rata. Kršenje tih normi i principa predstavlja ratni zločin, a pod određenim uslovima može značiti i zločin protiv čovečnosti.

Ta pravila, razume se, važe i za međunarodne oružane snage.

Sa druge strane, kao što u svakom ozbiljnom oružanom sukobu uvek ima više ili manje primera nepoštovanja pravila ratnog i humanitarnog prava, obično na svim stranama, tako može doći do kršenja tih pravila i od strane međunarodnih oružanih snaga.

Ako akcija međunarodnih oružanih snaga po svojoj prirodi predstavlja agresiju, dakle kršenje striktnog pravila o zabrani sile i niza drugih osnovnih principa savremenog međunarodnog prava,¹⁴² po logici stvari rastu šanse da u ostvarivanju te akcije budu prekršene i druge norme međunarodnog prava, pa i one koje spadaju u domen ratnog i humanitarnog prava.¹⁴³

¹⁴² Reč je o principima koji su nastali u međunarodnoj praksi i deo su opšteg međunarodnog prava, a na kojima počiva čitav savremeni međunarodnopravni poredak. Uz načelo o zabrani upotrebe sile i pretnje silom u međunarodnim odnosima, tu spadaju i obaveza mirnog rešavanja svih međunarodnih sporova, pravilo da se ugovorne obaveze (pa tako i one iz Povelje UN) moraju savesno izvršavati (*pacta sunt servanda*), zabrana intervencije i nezvanog mešanja u poslove drugih država itd. Krivokapić B. 2017, 169-161.

¹⁴³ O tim zločinima: Lopičić Đ. 1999, 159-174; Krivokapić B. 2000², 5-33; Lopičić Đ. 2000, 137-145; Novaković M., Vasić T. 2000, 235-248; Jončić V. 2001, 9-32.

Primer su ratni zločini i zločini protiv čovečnosti, izvršeni od strane NATO snaga tokom agresije na Jugoslaviju 1999. godine. Premda se tu nije radilo o međunarodnim, već o višenacionalnim snagama, suština je ista, jer bi se te snage sasvim sigurno ponašale na potpuno isti način i da su dobile mandat od Saveta bezbednosti UN.

Mada ne mora nužno biti tako, velika je verovatnoća da onaj ko je udario na same temelje međunarodnog prava, neće imati previše obzira ni prema drugim njegovim pravilima. To, između ostalog, znači da ne samo da su mogući sporadični odn. izolovani slučajevi izvršenja ratnih zločina od strane pripadnika međunarodnih oružanih snaga, već se ne mogu isključiti ni oni zločini koji bi bili sistematski, masovni, zato što su naređeni „odozgo“ (npr. upotreba određenih zabranjenih sredstava ratovanja, ubijanje ratnih zarobljenika, etničko čišćenje itd.).

Takav razvoj događaja moguć je i onda kada kada međunarodne oružane snage nisu u ulozi agresora, već, naprotiv, u ostvarivanju sistema kolektivne bezbednosti, po nalogu Saveta bezbednosti UN pružaju pomoć žrtvi agresije odnosno razdvajanjem sukobljenih strana i na druge načine služe očuvanju ili uspostavljanju mira. To što se bore ili rade za pravu stvar, ne znači i da će uvek postupati zakonito. I one mogu da u nekom trenutku pređu granicu dozvoljenog, kršeći pravila ratnog i humanitarnog prava na štetu protivnika, pa čak i civila.

Može se napraviti paralela sa državom koja vodi odbrambeni rat od spoljne agresije. Njena borba je zakonita, pravedna, moralna i kao takva zaslužuje ne samo razumevanje, već i podršku i pomoć čitavog sveta. Ali to, samo po sebi, ne znači da u toj borbi pripadnici oružanih snaga te države nipošto neće izvršiti teške povrede međunarodnog ratnog i humanitarnog prava.

Uostalom, primere toga da i međunarodne oružane snage UN vrše teške ratne zločine imali smo već u ratu u Koreji (1950-1953) u kome su trupe koje su se borile pod zastavom UN, u prvom redu one iz kontingenta SAD, izvršile niz ratnih zločina, među njima i ubijanje civilnog stanovništva.¹⁴⁴ U tom sukobu užasna zlodela počinile su i druge strane, prvenstveno vojske Severne i Južne Koreje, ali ovde je reč samo o tome da su i pripadnici međunarodnih snaga UN vršili ratne zločine i da za to niko nije odgovarao.

Vršenje ratnih zločina i zločina protiv čovečnosti od strane bilo koga, pa tako i međunarodnih oružanih snaga ne može se nikada ničime opravdati. Ipak ono se donekle može razumeti kada su zločine počinile međunarodne borbene snage, koje su neposredno angažovane u krvavom oružanom sukobu, kao što je to bilo u Korejskom ratu. Ovo zato što je sasvim razumljivo da užasni događaji na razne načine utiču na psihu aktera. Pa ipak, to je nedopustivo i za to mora da se odgovara.

¹⁴⁴ MacDonald C. 1991, 3-19; Hanley C. J., Choe S., Mendoza M. 2001; Kim D. C. 2004, 523-544; Wilson S. 2021, 185-206.

2. Zločini mirovnjaka kao ratni zločini

1. Zločini mirovnjaka kao problem. - Posebno užasava činjenica da imamo mnoštvo dokaza o zločinima koje su izvršili pripadnici onih međunarodnih snaga koje nisu bile deo nikakvih borbenih operacija, već su bile angažovane u mirovnoj, humanitarnoj misiji (tzv. mirovnjaci).

Takozvani spasioци, koji su kao izaslanici međunarodne zajednice došli da donesu mir i nadu; zaštite lokalno stanovništvo (civile) i to ne samo od borbi, već i od bezakonja i nasilja; pruže humanitarnu i drugu neophodnu pomoć; stvore uslove za normalizaciju života itd.; pokazali su se u nekim slučajevima kao ubice, sadisti, trgovci ljudima, silovatelji...

S pravom se primećuje da savremene mirovne misije obuhvataju i razne aspekte zaštite ljudskih prava uključujući obezbeđenje uslova za njihovo nesmetano uživanje odn. dosledno poštovanje.¹⁴⁵ Štaviše na sajtu samih mirovnih operacija UN s ponosom se ističe da su zadaci mirovnih snaga UN (tim redom): zaštita civila, sprečavanje sukoba, izgradnja institucija prava i bezbednosti, promovisanje ljudskih prava, podrška osnaženju statusa žena, dostavljanje podrške na terenu.¹⁴⁶

Pa ipak, ispostavlja se da su u praksi u mnogim slučajevima pripadnici tih misija ne samo kršili elementarna ljudska prava ljudi nad kojima su imali vlast, već su počinili teška međunaroda krivična dela, podvrgavajući te ljude upravo onim postupcima od kojih je trebalo da ih sačuvaju. Ili drugim rečima, umesto da ih štite, napadali su civile; umesto da promovišu ljudska prava, grubo su ih kršili; umesto da doprinesu poboljšanju položaja žena, silovali su ih, ponižavali i trgovali njima; itd.

Zapravo, analiza 30 misija UN iz perioda 2007-2017 od kojih je jednak broj (po 15) imao odnosno nije imao mandat zaštite civila, pokazala je da se čak 96,3% optužbi za seksualno iskorišćavanje i zlostavljanje odnosilo na misije koje su imale mandat da štite civile, dok se na ostale misije odnosilo manje od 3,7% takvih optužbi.¹⁴⁷ To znači da su drugi faktori, a ne funkcije odnosne misije i konkretni zadaci angažovanog osoblja bili od presudnog značaja da odnosna lica izvrše ova zlodela.

Gledano iz drugog ugla, ne može se negirati da, u principu, zločini o kojima je reč mogu biti izvršeni kao deo nekog šireg plana (npr. da bi se pojačao strah kod pripadnika neke grupe i tako doprinelo etničkom čišćenju određene teritorije) odnosno po naredenju određene komande ili komandanta (zbog mržnje, osvete itd.).

¹⁴⁵ Marega Castellan P. 2012.

¹⁴⁶ Eng.: „All this allows our peacekeepers to: protect civilians, prevent conflicts, build rule of law and security institutions, promote human rights, empower women, deliver field support“. *What we Do*, United Nations Peacekeeping, <https://peacekeeping.un.org/en/what-we-do>.

¹⁴⁷ Dayal A., Huvé S. 2018, 2-3.

Ipak, u praksi se najčešće radi o delima pojedinaca ili manjih grupa koji deluju na svoju ruku. Naime, već iz načelnih razloga, o kojima je na odgovarajućem mestu bilo dovoljno reći, ne može se isključiti mogućnost da neko, ma čijim oružanim snagama pripadao, samoinicijativno, bez naređenja, pa i bez znanja svoje komande poćini određene zloćine ove vrste. Razlozi mogu biti različiti – osveta, primitivizam, obest, pohlepa, uticaj ratnih dejstava na psihu, smanjena uraćunljivost zbog trauma, zloupotrebe alkohola i narkotika, itd.

Ovde je prilika i da objasnilimo zašto govorimo o ratnim zloćinima i onda kada su u pitanju krivićna dela izvršena od strane pripadnika mirovnih misija, dakle ne borbenih trupa, poslatih da ratuju, već onih snaga ćija je funkcija da doprinesu uspostavljanju odnosno odrćavanju mira.

2. Nepriznavanje da su zlodela mirovnjaka ratni zloćini. - Već zbog samog njihovog naziva i poverenih im zadataka, podsvesno se stvara slika da su mećunarodni mirovnjaci neka vrsta ćuvara reda koji deluju u uslovima mira – jer po pravilu dolaze tek kada je sklopljeno primirje ili potpisan ugovor o miru.

Pošto se ratni zloćini mogu izvršiti samo u ratu, samim tim stiće se utisak da se već zbog toga nikada ne mogu pripisati mirovnjacima. Drugim rećima, ne sporeći ćinjenicu da i pripadnici mećunarodnih mirovnih snaga mogu vršiti krivićna dela, nameće se sud da se ta dela, ma kako teška bila, nipošto ne mogu kvalifikovati kao ratni zloćini.

Uostalom, i u raznim izveštajima i naućnim i strućnim radovima u kojima se priznaje da su npr. pripadnici mirovnih snaga UN izvršili određena krivićna dela, ne govori se o ratnim zloćinima, već o kršenju ljudskih prava.¹⁴⁸

Izmeću ostalog, i Generalni sekretar UN u svom izveštaju na tu temu koji svake godine podnosi Generalnoj skupšćini UN, govori o specijalnim merama za zašćitu od seksualne eksploataćije i zlostavljanja, ne dovodeći ih u kontekst ratnih zloćina.¹⁴⁹

¹⁴⁸ Tako: Ladely A. 2005, 81-90; Murphy R. 2006, 531-546; Defeis E. F. 2008, 185-214; Ndula M. 2009, 121-167; Suk C. 2009; Ferstman C. 2013, Udin K. 2014, 130-144; Wilson R. R., Singer Hurtvitz E. 2014, 2-8; Stern J. 2015; Grady K. 2016, 931-960; Child Rights International Network 2016; Larson K., Dodds P. 2017; Child Rights International Network 2019; Oguekwe A. U. 2019, 12-19; Park J. 2019. Takoće i: *Panel Examines Human Rights Abuses by UN Peacekeepers*, Women's Congressional Policy Institute, www.wcpinst.org/source/panel-examines-human-rights-abuses-by-un-peacekeepers/; Lalbahadur A., "Peacekeepers and sexual abuse: A persistent stain on the United Nations' image", *Africa Portal*, 20 Nov. 2017, www.africaportal.org/features/peacekeeping-and-sexual-assault-persistent-stain-united-nations-image/; "UN moves to toughen response to peacekeeper misconduct", *France 24*, 21. 9. 2018, www.france24.com/en/20180921-un-moves-toughen-response-peacekeeper-misconduct; *U. N. suspends two Middle East peacekeeping staff over sexual misconduct*, Reuters, July 3, 2020, www.reuters.com/article/us-un-misconduct-middle-east-idUSKBN2440T9.

¹⁴⁹ Secretary-General 2021.

Štaviše, ponekad se i zločini koji se dogode u prisustvu osoblja mirovnih misija UN, a koji po svemu spadaju u ratne zločine (ubistva civila, napadi na civile, mučenje, silovanje itd. koje je počinila jedna strana u sukobu) takođe ne nazivaju tako, već povredama ljudskih prava.¹⁵⁰

Slično tome i krivični sudovi država, koji su, pritisnuti dokazima, bili prinuđeni da procesuiraju pripadnike svog kontingenta iz neke mirovne misije, tumačili su da se ne radi o ratnim zločinima, jer njihova država nije bila u ratu, odnosno njihove jedinice nisu učestvovala u neprijateljstvima.

Tako su npr. rezonovali belgijski sudovi koji su zaključili da u ovim slučajevima nije bilo mesta primeni međunarodnog ratnog i humanitarnog prava, jer njihovi kontingenti u sastavu snaga UN nisu bili angažovani u neposrednim borbenim operacijama.

Taj zaključak je pogrešan. I to iz mnogo razloga, od kojih je svaki sam po sebi dovoljan. Pomenućemo samo neke.

3. Argumenti u prilog stava da su određena krivična dela mirovnjaka ratni zločini. – Jasno je da se upotrebom termina kao što su “kršenje ljudskih prava”, “sek-sualno nasilje”, “loše ponašanje” (eng. *human rights violations, human rights abuses, sexual violence, misconduct*) i sličnih, umesto nazivanja takvih akata ratnim zločinima, nastoji umanjiti značaj takvih dela odnosno u izvesnom smislu umanjiti odgovornost Ujedinjenih nacija i država iz kojih su odnosni kontingenti.

To zapravo nije ništa novo. Dovoljno je podsetiti da su u sličnim slučajevima, kada su zbog odvratnosti i težine odnosnih zlodela, a naročito zbog suviše čvrstih dokaza, bile prinuđene da kazne ili makar samo procesuiraju pojedine pripadnike svojih oružanih snaga, Sjedinjene Američke Države (njihove vojne komande i nadležni sudovi) nisu ta lica kaznile odn. procesuirale, kao što je trebalo, zbog ratnih zločina ili zločina protiv čovečnosti, već zbog “zanemarivanja dužnosti” i sličnih prestupa. Time su, makar naoko, odnosna užasna zlodela pretvorena u neku vrstu prekršaja ili u najgorem slučaju, krivičnih dela protiv službene dužnosti, čime je njihov značaj minimiziran. Mnoge države na svaki način izbegavaju da priznaju da njihove oružane snage imaju bilo kakve veze sa ratnim zločinima i zločinima protiv čovečnosti. Time se ne samo negiraju činjenice i gaze pravo i pravda, već se dodno povređuju žrtve i njihovi najbliži.

Međutim, takav pristup ne odgovara stvarnosti. Objektivna analiza pokazuje da se tu u najvećem broju radi o delima koja predstavljaju ratne zločine. Navešćemo samo nekoliko razloga koji to dokazuju. Treba početi od toga da u slučaju mirovnih misija UN¹⁵¹ nije reč o nekakvoj humanitarnoj pomoći (kao npr. posle zemljotresa, cunamija

¹⁵⁰ Tako npr. Clapham A., Henry M. 2000, 124.

¹⁵¹ Sve rečeno u vezi sa mirovnim misijama UN odnosi se na odgovarajući način i na mirovne misije odnosnih regionalnih organizacija koje su osnovane i raspoređene na osnovu mandata ili uz saglasnost Saveta bezbednosti UN.

itd.) već o mirovnoj operaciji – u situaciji kada na širem području postoji ili tek što se primirio oružani sukob.

S tim u vezi, i u klasičnom ratu (međudržavnom oružanom sukobu) pravila ratnog i humanitarnog prava ne važe samo na bojištu, već i na vojištu, pa i čitavom ratištu, a u izvesnom smislu (pravila koja zadiru u položaj neutralnih sila) i van njega.

Na taj način, sem kada je iz nekog razloga izričito drugačije naznačeno, u vezi sa domašajem pravila međunarodnog prava oružanih sukoba ima se u vidu ne samo izvođenje neprijateljstava tj. neposredna borba, već i ono što sa događa kada nema okršaja, bilo zato što je on privremeno prekinut, kao što je to slučaj u vreme zatišja ili primirja, bilo zato što su u pitanju odnosi koji nisu u vezi sa borbom, a tim pre ako se odvijaju daleko od bojišta.

Stoga se npr. krivična dela protiv civila (ubistva, silovanja, pljačka, izgladnjivanje, etničko čišćenje itd.) koja na okupiranoj teritoriji izvrše oružane snage neke strane u sukobu smatraju ratnim zločinom odn. kada tome ima mesta, zločinom protiv čovečnosti, premda u vreme izvršenja krivičnog dela o kojem je reč na toj teritoriji i njenoj blizini nema nikakvih borbi. Isto tako se kvalifikuju i razna druga zlodela, kao npr. ubistvo, mučenje, sakaćenje itd. ratnih zarobljenika smeštenih u zarobljenički logor koji se nalazi duboko u pozadini, daleko od borbenih dejstava.

To nije sporno. Nema razloga da se ta logika ne primenjuje i u odnosu na međunarodne mirovne snage.

Pored toga, lica koja su angažovana kao pripadnici nacionalnih vojnih kontingenata država u sastavu mirovnih misija UN, nisu humanitarni radnici, već naoružana vojna lica sa ovlašćenjem da to oružje po potrebi upotrebe. Premda (po pravilu) nisu učestvovali u neposrednom okršaju, ove snage okupiraju odnosno područje iz čega sledi da se imaju primeniti pravila o ratnoj okupaciji uključujući ona o obavezama i odgovornostima okupatora.

Da bismo do kraja razumeli problem, dovoljno je zamisliti situaciju u kojoj su u međudržavnom oružanom sukobu zločine kojima se ovde bavimo izvršili pripadnici jedne sukobljene strane koji iz nekog razloga uopšte nisu bili angažovani u borbenim operacijama. Niko ne bi dovodio u pitanje činjenicu da je reč o ratnim zločinima, a ne nekakvim „običnim“ krivičnim delima.

Na primer, pripadnici padobranskog bataljona države A koji su stacionirani na okupiranom području države B i nisu učestvovali ni u kakvom izvođenju neprijateljstava jer su npr. tek stigli iz svoje zemlje sa obuke. Pa ipak, ubistva, silovanja, mučenja, sakaćenja, prebijanja, pljačka, izgladnjivanje i slični akti koje bi oni izvršili protiv civila bili bi kvalifikovani kao ratni zločini, a ne „obična“ krivična dela. Drugim rečima, premda se po definiciji ratni zločini mogu izvršiti samo za vreme oružanog sukoba, to ne znači da je za kvalifikaciju odnosnog dela kao ratnog zločina neophodno da je ono izvršeno tokom borbene operacije ili u neposrednoj vezi sa njom.

Sa druge strane, praksa pokazuje da su mirovne snage UN raspoređivane i u uslovima postojanja sukoba ili makar nedovoljno mirne situacije, sa čestim kršenjima primirja. Drugim rečima, prilike u kojima su delovale mnoge misije bili su daleko od mirnih.

Tako su npr. u prisustvu mirovnih snaga misije UNCRO snage hrvatske vlade prekršivši oba puta primirje izvele iznenadne napade na hrvatske Srbe, poznate kao operacije "Bljesak" i "Oluja". To, razume se, nisu bili jedini takvi slučajevi.

Zapravo, za razliku od klasičnih mirovnih misija, koje je Savet bezbednosti osnivao tek kada bi na terenu bilo postignuto primirje, unazad nekoliko godina mirovne operacije UN se sve više preduzimaju i tamo gde je i dalje aktivan oružani sukob.

Tako je npr. 2015. g. više od polovine od 100.000 pripadnika međunarodnih mirovnih snaga bilo raspoređeno u nekoj od zemalja sa aktivnim oružanim sukobom, poput Sudana i DR Konga.¹⁵²

To, drugim rečima, znači da mirovnjaci mogu biti izloženi raznim po život opasnim napadima, koji mogu biti i slučajni, ali kojih se treba čuvati, na koje treba odgovoriti itd. Realno, u takvim slučajevima položaj mirovnjaka liči na nesiguran položaj boraca jedne od sukobljenih strana za vreme primirja – u principu niko ne bi trebalo da ih napada, ali se isto tako napad može dogoditi u svakom trenutku. To, drugim rečima, znači da tu važe logika i pravila koji su karakteristični za oružani sukob.

Uostalom, mirovne misije UN suočavale su se i dalje se suočavaju i sa direktnim napadima na sebe, svoja vozila i baze – automatskim oružjem, raketama, automobilima bombama itd. kao i sa postavljanjem zaseda. To znači da su bile, odnosno i dalje su više ili manje angažovane u oružanim sukobima, sa svim posledicama koje iz toga proizlaze.

O tome dovoljno svedoči već pominjana statistika prema kojoj je zaključno sa 30. 6. 2021. g. 1.069 mirovnjaka poginulo kao rezultat oružanog napada na njih odn. tzv. "zlonamernog čina".

Između ostalog, u napadu 7. 12. 2017. na bazu mirovne misije MONUSCO u DR Kongu poginulo je 15 mirovnjaka, 53 su ranjena a 1 je nestao. Najveći gubitak u jednom napadu na njih mirovnjaci UN su doživeli u Somaliji, 5. 6. 1993. kada su ubijena 24 pakistanka vojnika i ranjeno još 56 članova osoblja misije UNASOM II u Mogadišu, glavnom gradu Somalije. Samo u Maliju u misiji MINUSMA od 1. 7. 2013. do 31. 7. 2021. za 8 godina i 1 mesec, u napadima na njih i njihove baze živote su izgubila 253 mirovnjaka UN uz još oko 500 ozbiljno povređenih, što znači da je u proseku godišnje ginuo 31 i bilo ranjeno oko 60 pripadnika samo te misije. Sabiranjem podataka iz izveštaja Generalnog sekretara UN za prva dva tromesečna 2021, dobija se da su za prvih 6 meseci 2021. g. izvršena 53 napada na osoblje MINUSMA u kojima je smrtno stradalo 11

¹⁵² *Eight facts about United Nations Peacekeeping in today's world*, Vision of Humanity, www.visionof-humanity.org/eight-facts-about-united-nations-peacekeeping-in-todays-world/.

i ranjeno 98 pripadnika misije. To znači da je u proseku vršeno oko 9 napada mesečno, u kojima su svako meseca ginula 2, a bilo ranjeno više od 16 mirovnjaka UN. Šta je to, ako ne učešće u oružanom sukobu?¹⁵³

Napada na osoblje mirovnih operacija UN bilo je, razume se, i u drugim misijama. I u njima je bilo mrtvih i ranjenih. Pošto se sve statistike uglavnom fokusiraju na žrtve, treba podsetiti da je uvek veliki broj i onih napada na pripadnike mirovnih snaga u kojima nije bilo smrtnog ishoda ili ranjavanja, ali da su to i dalje bili napadi koji su dovodili do toga da je osoblje mirovnih misija bilo prinuđeno da beži ili da se brani, kao u pravom ratu.

Imajući to u vidu, mora se priznati da je jasno da mirovnjaci ne samo ne operišu uvek u mirnom okruženju, već zapravo često vrše funkcije u uslovima koji suštinski odgovaraju onima koji postoje za vreme oružanog sukoba. Na to nesumnjivo ukazuju izloženi podaci koji se tiču prakse.

Međutim, da bismo dokazali da se zločini mirovnjaka ili makar posebno teška takva krivična, dela moraju kvalifikovati i kažnjavati kao ratni zločini, možemo taj problem sagledati i iz sasvim drugog ugla, sa osloncem delom na međunarodno pravo i međunarodne institucije, a delom na prostu logiku.

Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju, poznat i kao Haški tribunal, osnovan je 25. 5. 1993. rezolucijom Saveta bezbednosti br. 827 (1993)¹⁵⁴ sa zadatkom da krivično goni lica odgovorna za teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava na teritoriji bivše Jugoslavije od 1. 1. 1991. Statutom Suda (čl. 2-5) precizirano je da Sud nadležan za: 1) teške povrede Ženevskih konvencija (1949); 2) kršenja zakona ili običaja ratovanja; 3) genocid i 4) zločine protiv čovečnosti.¹⁵⁵ Postupajući u skladu sa datim mu mandatom, Sud je sudio i osudio znatan broj okrivljenih za krivična dela koja su konkretni oblici pomenutih zločina: ubistvo, mučenje i nečovečno postupanje, hotimično nanošenje velikih patnji ili teških povreda tela ili zdravlja, silovanje itd.

Ovde nas zanima činjenica da je Sud sudio za ratne zločine (obuhvaćeni teškim povredama Ženevskih konvencija i kršenjem zakona i običaja ratovanja) i zločine protiv

¹⁵³ *Situation in Mali*, Report of the Secretary-General, S/2021/299, 26 March 2021, par. 41, p. 7, <https://undocs.org/en/S/2021/299>; *Situation in Mali*, Report of the Secretary-General, S/2021/519, 1 June 2021, par. 49, p. 8, https://minusma.unmissions.org/sites/default/files/s_2021_519_e.pdf; *Fatalities, United Nations Peacekeeping*, <https://peacekeeping.un.org/en/fatalities>; „One blue helmet lost is 'one too many': UN peacekeeping chief reports spike in 2021 fatalities“, *UN News*, United Nations, 24 May 2021, <https://news.un.org/en/story/2021/05/1092632>; *MINUSMA*, United Nations Peacekeeping, <https://minusma.unmissions.org/en/personnel>.

¹⁵⁴ Rezolucija br. 827 (1993), S/RES/827(1993), 25. maj 1993, Ujedinjene nacije, www.icty.org/x/file/Legal%20Library/Statute/statut_827_1993_bcs.pdf.

¹⁵⁵ *Ažurirani Statut Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju* (2009), Ujedinjene nacije, www.icty.org/x/file/Legal%20Library/Statute/statute_sept09_bcs.pdf.

čovečnosti od kojih je veliki broj njih izvršen u vreme kada su na istom prostoru bile mirovne snage UN.

S tim u vezi, ne ulazeći uopšte u to da li su pripadnici tih mirovnih snaga izvršili krivična dela i koja, ovde se moramo pozabaviti načelnim pitanjem – kako bi trebalo kvalifikovati eventualne zločine mirovnjaka? Ako su ubistva, silovanja itd. koja su izvršili pripadnici neke od sukobljenih strana s pravom definisani kao ratni zločini odn. zločini protiv čovečnosti, zar ne bi isto tako trebalo da budu kvalifikovani i takvi isti akti koje su u isto vreme na istom prostoru izvršili pripadnici mirovnih snaga UN? Jer jedina razlika je ličnost učinioca – u suštinskom smislu radi se o istom delu, izvršenom u isto vreme, u istim uslovima, na istom prostoru, protiv suštinski istih žrtava (npr. civila). Koje je opravdanje da se umesto toga govori o nekakvom “kršenju ljudskih prava”? Uostalom, zar ne bi bilo normalno da pravda bude slepa, ista za sve?¹⁵⁶

Pitanje je retoričko. Razlozi su jasni i oni su političke i pravne prirode. Političke, jer se izbegava da se prizna da i mirovnjaci ponekad vrše ratne zločine - mnogo je lepše staviti diplomatske rukavice i onda, kada dokazi ne dopuštaju da se negira da su članovi mirovne misije izvršili neko krivično delo, reći da su oni odgovorni za “kršenje ljudskih prava”. Pravni razlog se svodi na činjenicu da, pošto je nadležnost Haškog tribunala obuhvatala period od 1. 1. 1991. sve do prestanka sukoba 1995. g. pa i u kasnijim godinama, a odnosila se na sva lica koja su na teritoriji bivše Jugoslavije učinila dela iz nadležnosti Tribunala, to bi značilo da je Tribunal bio nadležan i za sve zločine mirovnjaka UN. Razume se, oni ne bi odgovarali pred njim, jer ih je štitio imunitet. Ali, taj imunitet je Generalni sekretar UN mogao i da im oduzme. Međutim, mi se ovde ne bavimo problemom gonjenja i kažnjavanja konkretnih mirovnjaka za eventualne ratne zločine, već nas zanima samo to da se ne može negirati da i pripadnici mirovnih misija UN ponekad vrše krivična dela i da makar neka među njima nesumnjivo predstavljaju ratne zločine. Pitanje pokretanja krivične odgovornosti tih lica je problem za sebe, ali bi čak i nezavisno od toga stvari trebalo nazivati pravim imenom.

Ovde je prilika sa skrenemo pažnju i na to da napade na pripadnike mirovnih misija UN svi tretiraju kao ratne zločine. Ne kao pokušaje ubistva, otmice itd., što znači kao obična krivična dela, već kao ratne zločine, što oni, realno i jesu. Takvu kvalifikaciju daju države i međunarodne organizacije, ali i stalni Međunarodni krivični sud.

Tako je npr. marta 2011. Međunarodni krivični sud potvrdio optužnice za ratne zločine protiv dvojice vođa pobunjenika optuženih za napad u septembru 2007. u kojem je poginulo 12 i ranjeno 8 pripadnika mirovnih snaga u Darfuru i dozvolio suđenje.¹⁵⁷ Oni su optuženi za 3 ratna zločina, među

¹⁵⁶ Starogrčka boginja zakonitosti odnosno pravosuđa, Temida (lat. *Themis*) prikazivana je sa povezom preko očiju, vagon u jednoj (na kojoj meri dobro i zlo) i mačem u drugoj ruci – kao simbol toga da sudi svakome po zakonu, isto i nepristrasno. Starih Grka su imali i boginju pravde (pravo) i pravda nisu uvek isto) koja se zvala Dika odn. Dike (lat. *Dice*) i zajedno sa Temidom stajala pored vrhovnog boga Zeusa kada je nešto presuđivao. Rimljani, koji su od Grka preuzeli mnoge bogove s tim da su im nadenuli druga imena i prilagodili ih sopstvenim potrebama, spojili su Temidu i Diku u svoju boginju pravde Justiciju (lat. *Justitia*).

¹⁵⁷ *ICC confirms charges against suspects in attack on Darfur peacekeepers*, UN News Service, UN-

kojima za namerno usmeravanje napada na osoblje, instalacije, material, jedinice ili vozila uključene u mirovnu misiju. Mirovnjaci koji su bili žrtve napada pripadali su mirovnoj misiji Afričke unije AMIS u Sudanu, koja je prethodila zajedničkoj misiji UN i AU u Darfuru pod nazivom UNAMID.¹⁵⁸

Međutim, ako je napad na osoblje mirovne misije ratni zločin (to se ne dovodi u pitanje) nema ni razloga, ni načina da se ospori da je o ratnom zločinu reč i onda kada osoblje mirovne misije vrši isto takvo krivično delo, samo protiv nekog drugoga, a posebno protiv civila. Štaviše, mirovna misija je naoružana i može da se brani i odbrani, a kada pripadnici mirovne misije bez povoda pucaju na nenaoružane civile (a takvih slučajeva je bilo) ovi nemaju mogućnost ni da pobegnu, ni da uzvrate. To je onda zapravo još teži ratni zločin.

Svemu rečenome treba dodati još jedan vrlo važan momenat. Time, što je svojim rezolucijama na osnovu čl. 16. Rimskog statuta odn. na drugi način izuzeo članove osoblja operacija koje je sam osnovao ili odobrio, a koji su državljani država koje nisu članice Rimskog statuta,¹⁵⁹ sam Savet bezbednosti je zapravo posredno priznao da bi bez toga ta lica mogla odgovarati pred Međunarodnim krivičnim sudom.

Da podsetimo, Sud je stvarno nadležan za samo četiri međunarodna krivična dela: agresiju, genocid, ratne zločine i zločine protiv čovečnosti. Ako se držimo najprostije logike, mirovne misije UN odn. operacije koje je odobrio Savet bezbednosti do sada nisu predstavljale, a i zbilja je teško zamisliti da predstavljaju agresiju ili genocid. Ostaju zločini protiv čovečnosti (za čije postojanje je potrebno utvrditi ispunjenje određenih uslova o kojima je već bilo reči) i ratni zločini. Već same ove činjenice trebalo bi da su dovoljne. Dakle, sam Savet bezbednosti je svestan da krivična dela koja čine članovi osoblja mirovnih misija ponekad predstavljaju ratne zločine.

Konačno, suprotno već pomenutoj drugačijoj praksi nekih drugih zemalja, u novije vreme sudovi pojedinih država koji su sudili svojim državljanima za ono što su ovi učinili dok su bili u sastavu međunarodnih mirovnih snaga, osudili su ta lica ne za kršenje ljudskih prava, već za ratne zločine.

Primer je nedavno suđenje u Brazavilu, glavnom gradu Konga trojici pripadnika nacionalnog kontingenta te zemlje u mirovnoj misiji Afričke unije MISCA u Centralnoafričkoj Republici.¹⁶⁰ Premda su dobili neobično blage kazne oni su presudom od 25. 4. 2018. osuđeni zbog ubistva 11 civila za ratni zločin (tako je to kvalifikovano sud.).

HCR, 8 March 2011, [www.refworld.org/docid/4d79c598e.html%20\[accessed](http://www.refworld.org/docid/4d79c598e.html%20[accessed).

¹⁵⁸ Slučaj je pokrenut ali nije doveden do kraja jer je jedan od okrivljenih u međuvremenu umro, a drugi je i dalje u bekstvu. *Banda Case*, International Criminal Court, www.icc-cpi.int/darfur/banda.

¹⁵⁹ Sve se zapravo vrti oko inicijative i angažovanja SAD da od eventualne odgovornosti pred Sudom izuzmu svoje državljane. O tome će više reči biti kasnije, kada će biti izložena rešenja pomenutih rezolucija.

¹⁶⁰ Human Rights Watch 2018; Mudge L. 2018.

Uostalom, i čisto logički – da li su pripadnici vojnih misija UN dužni da poštuju ratno i humanitarno pravo? Jesu, naravno.¹⁶¹ Kako se zove odn. šta predstavlja grubo kršenje ratnog i humanitarnog prava? Ratni zločin, naravno. To onda samo po sebi podrazumeva da se krivci moraju pronaći i primereno kazniti.

Da stvari dovedemo do kraja, kada neko siluje nekog, posebno dete, ne može se govoriti o “kršenju ljudskih prava”, “seksualnom zlostavljanju” i slično. To su teški, gnusni zločini. Kada su izvršeni u ratnim ili poluratnim uslovima, od strane pripadnika oružanih snaga, svejedno kome te snage pripadale, to su ratni zločini. Sve drugo je verbalna gimnastika da bi se stvari prikrile ili umanjile. To ne služi na čast onima koji sprovode takvu praksu, a dodatno povređuje ionako napaćene i traumatizovane žrtve.

Sa druge strane, nisu sva krivična dela koja izvrše pripadnici međunarodnih oružanih snaga, pa tako i mirovnih misija istovremeno ratni zločini. S tim u vezi vredi se osvrnuti na to kroz prizmu tako teškog i odvratnog krivičnog dela kao što je silovanje.

Savremene armije sastavljene su ne samo od muškaraca, već i od žena, dok, s druge strane, žrtve silovanja mogu biti ne samo žene, već i muškarci. Stoga se silovanje može dogoditi i unutar nacionalnog kontingenta neke države koji je u sastavu mirovne misije UN. Međutim, pitanje je može li se to smatrati ratnim zločinom. Kada je povezano sa vlašću nad određenim licima usled oružanog sukoba (izvršeno u odnosu na civile, ranjenike ili ratne zarobljenike) silovanje nesumnjivo jeste ratni zločin, a ako je masovno i sistematsko onda i zločin protiv čovečnosti. Međutim, koliko god da je u bilo kom svom obliku gnusno i teško, čini se da nema osnova da se to zlodelo kvalifikuje kao ratni zločin kada se dogodi unutar kruga samog osoblja mirovne misije. Pokušaćemo to da objasnimo.

Silovanja su, nažalost, relativno česta krivična dela i ponekad se događaju i na radnom mestu. S tim u vezi, ako pripadnik oružanih snaga neke države siluje drugoga (koleginicu odn. kolegu) u doba mira i na teritoriji te zemlje (u kasarni, na poligonu, tokom boravka na terenu itd.) to će biti teško krivično delo koje se kažnjava po nacionalnom krivičnom zakonodavstvu odnosne države, ali sasvim sigurno ne i ratni zločin. Isto će biti i ako to učini npr. u toj istoj u kasarni u toku oružanog sukoba, pa i ako to učini za vreme oružanog sukoba na nekoj neutralnoj ili okupiranoj teritoriji. Ovo zato što suštinski gledajući to nije u vezi sa oružanim sukobom, tačnije dominacija silovatelja nad žrtvom ne proističe iz oružanog sukoba kao takvog. Razume se, i tu je u pitanju teško krivično delo koje zaslužuje primerenu kaznu pri čemu uslovi u kojima je izvršeno mogu predstavljati otežavajuću okolnost i dovesti do izricanja teže kazne. Ali ono, po nama, nije ratni zločin.

Na isti način, ako u toku oružanog sukoba ili u situaciji koja mu je bliska, član mirovne misije ubije civila ili ratnog zarobljenika, to je ratni zločin, ali nije ratni zločin ako iz nekog razloga (zbog osvete, ljubomore, zavisti itd.) ubije svog kolegu iz misije. Takvo rezonovanje važi i za razna druga krivična dela koja u sličnim uslovima izvrše članovi osoblja mirovne misije jedni protiv drugih, kao što su krađa, prebijanje itd. Nacionalni propisi nadležne države mogu predvideti nešto drugačiju kvalifikaciju krivičnog dela i strožiju kaznu, ali nema osnova da se u takvim slučajevima govori o ratnom zločinu.

¹⁶¹ Saura J. 2007, 479-531.

Ovi problemi su vrlo zanimljivi i zahtevaju daleko dublje proučavanje koje bi obuhvatilo i istraživanja na terenu i uporednu analizu kako relevantnih rešenja međunarodnog prava, tako, posebno, i odgovarajućih propisa što većeg broja zemalja.

3. Slučajevi iz prakse

1. Zločini mirovnjaka u raznim mirovnim misijama

Svetska javnost je u poslednjih nekoliko godina čula mnogobrojne optužbe protiv pripadnika međunarodnih oružanih snaga i to za najteža zlodela, prvenstveno protiv civilnog stanovništva.

Radilo se: 1) o raznim zločinima, koje su izvršeni 2) ne samo u operacijama regionalnih organizacija, već i u mirovnim misijama UN, 3) u raznim zemljama, 4) protiv žrtava različitog državljanstva i etničke, verske i druge pripadnosti, 5) od strane članova osoblja međunarodnih oružanih snaga iz kontingenata raznih država.

Drugim rečima, može se govoriti o različitom biću samih zločina, različitom karakteru misija u kojima su ti zločini počinjeni, različitom državljanstvu žrtava i različitom državljanstvu odn. poreklu izvršilaca (zločinaca).

1. Razna krivična dela. – U pitanju su različita krivična dela, prvenstveno ona koja su izvršena protiv civilnog stanovništva.

Takva kao što su ubistva, napadi na civile i civilne objekte, mučenje civila i ratnih zarobljenika, silovanje, seksualno iskorišćavanje, razni oblici seksualnog i drugog zlostavljanja male dece, trgovina ljudima, otmica, uzimanje talaca, bezrazložno prebijanje, pljačka, iznuda itd.

Zjedničko za većinu ovih dela je što, s obzirom na niz momenata, treba ih smatrati ratnim zločinima. O tome je već bilo reči.

2. Karakter misije – Karakter misije mogao bi se posmatrati iz dva ugla: s obzirom na zadatak međunarodnih oružanih snaga i s obzirom na to ko je formirao i neposredno rukovodio konkretnom misijom.

U vezi sa prvim pitanjem, jasno je da su mnogo veći izgledi da razne zločine izvrše pripadnici međunarodnih oružanih snaga koje su oformljene kao borbene trupe, tj. poslate u rat i suočene sa svim njegovim strahotama. Mi se, međutim, ovde bavimo zločinima mirovnjaka, dakle onih međunarodnih oružanih snaga koje su formirane i raspoređene radi očuvanja mira, zaštite lokalnog stanovništva, dostavljanja humanitarne pomoći itd. Ispostavlja se da i oni čiji je zadatak da štite civile, ponekad vrše teške zločine upravo protiv tih istih civila.

U vezi sa drugim pitanjem (ko je obrazovao konkretnu misiju i neposredno rukovodi njom) s razlogom bi se moglo očekivati da u vršenju ratnih i drugih zločina prednjače pripadnici oružanih snaga regionalnih međunarodnih organizacija. Ovo zato

što i pored činjenice da djeluju na osnovu mandata ili odobrenja dobijenog od Saveta bezbednosti, oni nisu u pravom smislu reči pod komandom UN, tako da je nadzor UN nad njihovim sastavom, lancem komandovanja i ponašanjem na terenu po prirodi stvari znatno manji nego kada su u pitanju mirovne misije samih UN.

Tako je npr. bilo mnogo optužbi za ubistva, mučenje, silovanje itd. na račun pripadnika mirovnih misija Evropske unije i Afričke unije. Navešćemo samo nekoliko primera, ne zato što su jedini, već samo ilustracije radi, da bi se videlo da je reč o stvarnim događajima.

Pripadnici francuskog kontingenta u sastavu mirovne misije EU pod nazivom Operacija Artemis (eng. *Operation Artemis*)¹⁶² koji su 2003. poslani u DR Kongo da donesu mir i zaštite tamošnje stanovništvo, optuženi za mučenje civila. O tome su, istina, tek pet godina kasnije, svedočile njihove kolege iz Švedske, koje su kao članovi iste misije, bili očevidci tih zbivanja.¹⁶³

Pripadnici kontingenta iz Gruzije u operaciji Evropska unije EUFOR CAR¹⁶⁴ u Centralnoafričkoj Republici (CAR) optuženi su da su silovali nekoliko devojčica uzrasta 14-16 godina, a devojčica od 7 godina i dečak od 9 godina izjavili su da su ih seksualno zlostavljali pripadnici francuskog kontingenta u sastavu iste misije. Sve se dogodilo još 2014, ali se za to saznalo tek 2016. godine. Svedočeći pred istražiteljima UN žrtve su rekly da im je poznato da su i mnoga druga deca na isti način seksualno eksploatisana i zlostavljana od strane pripadnika misije EU.¹⁶⁵

Sa druge strane, pripadnici mirovne misije Afričke unije AMISOM u Somaliji¹⁶⁶ optuženi su da su 2013-2014. silovali žene i devojčice (neke uzrasta samo 12 godina) i prodavali hranu za seks (u Somaliji je tada bila glad), ženama koje su tražile lekove za svoju bolesnu za decu, davali te lekove u zamenu za seks, itd.¹⁶⁷

¹⁶² Kratkotrajna vojna misija EU raspoređena uz odobrenje UN, dato Rezolucijom br. 1484 (2003). Smatra se prvom autonomnom vojnom operacijom EU, prvom operacijom kojom je rukovodila EU i prvom operacijom EU izvan Evrope. Vodeća zemlja bila je Francuska, sa 900 od 1.400 vojnika, ali su svoje vojne kontingente imale još neke članice (Belgija, Grčka, Švedska, Velika Britanija) pa čak i jedan broj država nečlanica EU (Brazil, Kanada, Južna Afrika) a još jedan broj zemalja učestvovao je putem štapskih oficira. Operacija je trajala od 12. juna do 1. septembra 2003, kada ju je zamenila misija UN MONUC.

¹⁶³ "EU soldiers accused of torturing civilians in Congo", *DW (Deutsche Welle)*, 29. 3. 2008, www.dw.com/en/eu-soldiers-accused-of-torturing-civilians-in-congo/a-3223692.

¹⁶⁴ Na osnovu odobrenja koje dao Savet bezbednosti Rezolucijom 2134 (2014) EU je 10. 2. 2014. rasporedila svoju vojnu misiju u CAR sa zadatkom da doprinese obezbeđenju mirovnog okruženja. To je bila deveta po redu vojna operacija EU u okvirima njene Zajedničke bezbednosne i odbrambene politike. Snage misije brojale su ukupno 700 vojnika i oficira, koje su dali 10 članica EU i Gruzija. Misija je završena 15. 3. 2015.

¹⁶⁵ "More allegations of sexual abuse of children by foreign soldiers in the Central African Republic", UNHCR, 29 January 2016, www.ohchr.org/en/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=16995.

¹⁶⁶ Od eng. *African Union Mission to Somalia*. Raspoređena je u Somaliji 2007. u skladu sa Rezolucijom Saveta bezbednosti br. 1744 (2007). Mandat joj je stalno produžavan tako da je i aktivna i danas.

¹⁶⁷ Human Rights Watch 2014; Wilson R. J., Singer Hurwitz E. 2014, 1-7; African Union 2015.

Vojnici Konga u sastavu mirovne misije Afričke unije MISCA¹⁶⁸ u Centralnoafričkoj Republici, ubili su između decembra 2013. i juna 2015, najmanje 18 ljudi, među njima i žene i decu. Premda je poznata međunarodna nevladina organizacija *Human Rights Watch (HRW)* izvestila da se pripadnicima kontingenta iz te zemlje stavlja na teret mnogi prisilni nestanci, vlada Konga nije ništa preduzela. Međutim, 16. 2. 2016. u blizini baze mirovnjaka iz Konga u Boaliju (*Boali*) ekshumirana je masovna grobnica sa posmrtnim ostacima 12 lica koji su indetifikovani kao oni koje su u martu 2014. držali u pritvoru pripadnici MISCA iz Konga, čime je opovrgnuta tvrdnja da su ta lica navodno pobjegla. Radilo se o ljudima koji su uhapšeni sutradan nakon sukoba između mirovnjaka iz Konga i lokalne milicije, u kojem je poginuo jedan mirovnjak. Ljuti zbog smrti svog saborca, mirovnjaci su opkolili kuću vođe milicije, ubili jednog nenaoružanog dečaka i uhapsili najmanje 12 civila, među njima i 5 žena od kojih je jedna bila u podmakloj trudnoći, dete od 10 godina i bebu od 7 meseci (bebini ostaci nisu pronađeni).¹⁶⁹

To nije sve. HRW je dokumentovao da su mirovnjaci iz Konga odovorni za smrt još najmanje 6 lica, od kojih su 2 podlegla mučenju u decembru 2013. u Bosangoi (*Bosangoa*), 2 javno pogubljena u februaru 2014. u Mambereu (*Mambéré*) i 2 bili civili koji su prebijeni do smrti u junu 2015. u Mambereu.

Zabrinjava činjenica da premda je HRW u martu 2015. obavestio UN i vladu CAR o lokaciji masovne grobnice, na samo 500 m od baze misije MINUSCA, ni mirovnjaci AU, ni mirovnjaci UN, ni vlada CAR nisu učinili ništa da zaštite taj prostor ili izvrše forenzičku ekshumaciju radi obezbeđenja dokaza za sudske postupke. Ono što je nesporno, dokazi (izjave svedoka i ekshumacija posmrtnih ostataka žrtava) nedvosmisleno potvrđuju da su pripadnici mirovnih snaga AU ubijali i zlostavljali upravo one ljude koje su bili poslani da zaštite.¹⁷⁰

Međutim, ispostavlja se da pripadnici mirovnih snaga samih UN u vršenju ratnih i drugih zločina uopšte ne zaostaju za međunarodnim oružanim snagama regionalnih organizacija. Bez obzira na razna zataškavanja, o tome se sve više piše ne samo u svetskoj štampi,¹⁷¹

¹⁶⁸ Naziv misije je Međunarodna misija podrške Centralnoafričkoj Republici, pod afričkim vođstvom, a skraćeni naziv je akronim od naziva na fr. *Mission internationale de soutien à la Centrafrique sous conduite africaine - MISCA*. Raspoređena je 19. 12. 2013. na osnovu Rezolucije Saveta bezbednosti 2127 (2013) radi sprečavanja napada na civile i pružanja podrške stabilizaciji pomenute zemlje. Misija je i dalje aktivna.

¹⁶⁹ Human Rights Watch 2016; Human Rights Watch 2018. Mudge L. 2018.

¹⁷⁰ Human Rights Watch 2016; Mudge L. 2018.

¹⁷¹ „UN troops face child abuse claims“, *BBC News*, 30 November 2006, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/americas/6195830.stm>; Holt K., Hughes S., „UN staff accused for raping children in Sudan“, *Telegraph*, 2 January 2007, www.telegraph.co.uk/news/worldnews/1538476/UN-staff-accused-of-raping-children-in-Sudan.html; Gardiner N., Pflanz M., „Six-year-olds sexually abused by UN peacekeepers“, *Telegraph*, 25 May 2008, telegraph.co.uk/news/worldnews/2032996/Six-year-olds-sexually-abused-by-UN-peacekeepers.html; „Who will watch the watchmen?“, *Economist*, May 29th 2008, economist.com/node/11458241; Klarreich K., *United Nations in Haiti: When Protectors Turn Predators*, kogainon.com/100Reporters/HAITI/Title.html; „UN peacekeepers sexually abused hundreds of Haitian women & girls – report“, *RT*, 10 Jun, 2015, rt.com/news/266179-un-peacekeepers-haiti-sexual/; „UN sex abuse scandal: Rise in allegations against peacekeepers“, *BBC News*, 4 March 2016; bbc.com/news/world-35724978; Gladstone R., „U.N. Peacekeeping Hit by New Allegations of ‘Sickening’ Sex Abuse“, *New York Times*, March 31, 2016, nytimes.com/2016/04/01/world/africa/un-peacekeeping-hit-by-new-allegations-of-sickening-sex-abuse.html?_r=0; „UN sex abuse scandal: 11 peacekeepers face

već i stručnoj i naučnoj literaturi.¹⁷² Uostalom, obim (broj i učestalost) zločina koji se pripisuju ljudima pod plavim šlemovima su takvi da se to više ni ne može kriti.

S tim u vezi, poražava činjenica da se ne radi o stvarno izolovanim slučajevima, ekscesima koji bi se mogli staviti na dušu usamljenih pojedinaca koji su iz nekog razloga postali smanjeno uračunljivi. Naprotiv, mnogo toga ukazuje da je u pitanju praksa koja je poprilično uzela maha. O tome će više reći biti kasnije.

3. Zemlje u kojima su izvršeni zločini. - Zločini o kojima je reč izvršeni su na teritorijama raznih država, smeštenih na udaljenim delovima globusa – u Somaliji, DR Kongu, Centralnoafričkoj Republici, Sudanu, Burundiju, Mozambiku, Eritreji, Liberiji, Sijera Leoneu, Libanu, Istočnom Timoru, na Haitiju itd.

S tim u vezi, lako se zapaža da su ova krivična dela, a posebno ona najgora među njima, izvršena u zemljama u razvoju.

To je posledica činjenice da su međunarodne mirovne snage bile raspoređene upravo u takve zemlje. Možemo biti prilično sigurni da bi se isto dogodilo i kada bi međunarodni mirovnjaci stigli u neku od razvijenih ili moćnih država, ali takav scenario nije moguć, jer to te države nipošto ne bi dopustile.

Jedina mogućnost bila bi kada bi u odnosnoj razvijenoj državi došlo do unutrašnjeg (građanskog) rata, bezvlašća odnosno podele vlasti između raznih sukobljenih strana, haosa i bezakonja. Ali to tada više ne bi bila ni moćna, ni razvijena zemlja. Uostalom, pitanje je i da li bi se uopšte mogla smatrati jednom državom.

4. Žrtve. – Ovaj momenat je u tesnoj vezi sa prethodnim.

Iz činjenice da se uglavnom radi o krivičnim delima koja su na odnosnom prostoru izvršena protiv civila, sledi da su žrtve skoro bez izuzetka lokalni stanovnici tj. državljani države domaćina.

Štaviše, pošto se u savremenim uslovima, zbog promenjenog karaktera oružanih sukoba koji su sve manje međudržavni, a svi više unutrašnji, mirovne misije šalju uglavnom tamo gde je tek završen ili je u toku građanski rat, to znači da su i zločini protiv ratnih zarobljenika (njihovo ubijanje, mučenje itd.) zapravo takođe upereni protiv lokalnih stanovnika.

paternity claims in DR Congo”, *Guardian*, 5 April 2016, theguardian.com/world/2016/apr/05/un-sex-abuse-scandal-11-peacekeepers-face-paternity-claims-in-dr-congo; Westendorf J. “Sexual abuse by UN peacekeepers is shocking and shameful. Why does it persist?”, *ABC Radio National*, 15 Jun 2020, www.abc.net.au/news/2020-06-15/united-nations-un-peacekeeping-sexual-exploitation-abuse/12286664.

¹⁷² Tako npr. Grigg W. N. 1997; Du Plessis M., Pete S. 2004, 5-17; Harrington A. R. 2005, 125-151; Jain N. 2005, 239-254; Csáky C. 2008; O’Brien M. 2012, 223-241; Macura 2013, 143-156; Rodriguez M., Kinne B. J. 2019, 626-640; Кривокапић Б. 2020¹, 48-87; REDRESS, Child Rights International Network 2020; Wheeler S. 2020.

Dakle, ne može se reći da su zločini u principu bili usmereni protiv određene etničke ili verske grupe ili onih koji pripadaju nekoj posebnoj kulturi.

Pored toga, kao što su mnoge zločine izvršili došljaci iz dalekih zemalja koji su se po svemu, pa već i po samom izgledu razlikovali od lokalnih stanovnika (npr. pripadnici kontingenta neke zapadnovropske države u misiji unekoj afričkoj zemlji) tako su ništa manje zločina učinili mirovnjaci iz istog regiona, što znači sličnog porekla, kulture itd.

5. Zločinci. - Optužbe za ove zločine stigle su na adese pripadnika međunarodnih mirovnih misija iz vojnih kontingenata raznih država - Bangladeša, Šri Lanke, DR Konga, Konga, Gabona, Nigera, Maroka, Senegala, Čada, Ekvatorijalne Gvineje, Etiopije, Ruande, Burundija, Egipta, Nepala, Indije, Pakistana, Indonezije, itd.

Moglo bi se pomisliti da su zlodela posledica nedovoljne obučenosti i discipline trupa pomenutih zemalja, njihovog niskog nivoa svesti, neobrazovanosti, nedovoljno potisnutog divljaštva itd. Međutim, treba se podsetiti da se ovde ne radi o nepismenim farmerima iz nekih zabiti, već o vojnicima koji su prošli obuku i koji su specijalno selektirani za slanje u inostranstvu u sastavu međunarodne misije. Pored toga, jasno je da bi pristup po kojem se veruje da ratne zločine i druga teška krivična dela u mirovnim misijama vrše uglavnom samo vojnici iz Afrike i Azije, zračio jednostranošću, pa i jednom vrstom rasizma.

Uostalom, sama praksa pokazuje da nema pravila. Ratne i druge zločine, praktično iste vrste i u srazmerno jednakom broju, vršili su i mirovnjaci iz velikih i razvijenih država, koje se diče svojom istorijom i kulturom i s ponosom ističu izuzetnu obučenost, profesionalizam i disciplinu svojih trupa. Reč je o vojnicima i oficirima u sastavu mirovnih misija koji su deo nacionalnih kontingenata SAD, Francuske Kanade, Belgije, Italije, itd.¹⁷³

Treba naglasiti da kada u nastavku budemo pominjali konkretne zločine mirovnjaka UN, to neće biti sa namerom da se neke države ili njihove oružane snage izdvoje i žigošu, već sa ciljem da se nedvosmisleno pokaže da je reč o stvarnom problemu, nečemu što nije samo načelno moguće, već se, nažalost, zaista događa. I to više i češće nego što bi se moglo pomisliti.

Detaljna analiza stvarnog činjeničnog stanja izlazi izvan okvira ove knjige jer je poseban problem koji zahteva duboko proučavanje uz učešće specijalista razne struke i obiman i vrlo ozbiljan timski rad na terenu. Ipak, verujemo da je za sagledavanje onoga što povremeno se događa u praksi dovoljno i nekoliko karakterističnih primera, vezanih za razne mirovne misije UN.

¹⁷³ Notar S. A. 2006, 413-429; Aoi C., de Coning C., Thakur R., 2007; Csáky C. 2008; Defeis E. F., 2008, 185-214; Simm G. 2013; Wilson R. J., Singer Hurvitz E. 2014, 2-8; Burke R., 2016, 97-128; Grady K. 2016, 936-937; Kovatch B. 2016, 157-174; Dodds P. 2017; Freedman R., Blakemore S., Barker C., 2017; Giles S. A. 2017, 147-185; Ivers L. C., Guillaume Y., 2017, 639-640; Smith S., 2017, 405-422; Whalan J., 2017; Dayal A., Huvé S., 2018; Genovese S. 2018, 609-637; Mudge L. 2018; Van Leeuwen J. 2019, 137-139; REDRESS, Child Rights International Network 2020.

2. Statistika za 12 mirovnih misija UN

Po nekim izvorima,¹⁷⁴ vojni i drugi članovi osoblja mirovnih misija UN bili su umešani u niz teških zločina u 12 odabranih misija. Izdvojene su tri vrste takvih nedela: 1) ubistva, 2) seksualno zlostavljanje i 3) iznude ili krađe. Podaci su samo numerički tj. svode se na broj odnosi krivičnih dela koja se pripisuju mirovnjacima UN, bez bližeg opisa odnosno gradacije težine izvršenih dela u okviru iste kategorije.¹⁷⁵

Radi se o zločinima izvršenim u misijama:

- MONUSCO (Kongo, od 1999) 3 ubistva, 150 seksualnih zlostavljanja i 44 iznude ili krađe;
- UNOSOM II (Somalija, 1993-1995) 24 ubistva, 5 seksualnih zlostavljanja i 5 iznuda ili krađa;
- UNAMSIL (Sijera Leone, 1999-2006) 7 ubistava, 50 seksualnih zlostavljanja i 15 iznuda ili krađa;
- UNMEE (Etiopija i Eritreja, 2000-2008) 15 ubistava i 70 seksualnih zlostavljanja;
- ONUB (Burundi, 2005-2007) 5 ubistava i 80 seksualnih zlostavljanja;
- UNOMUR (Ruanda, 1993-1994) 15 ubistava i 65 seksualnih zlostavljanja;
- UNMIL (Liberija, 2003-2018) 4 ubistva, 30 seksualnih zlostavljanja i 1 iznuda odn. krađa;
- UNMIS (Sudan, 2005-2011) 5 ubistava i 400 seksualnih zlostavljanja;
- UNOCI (Obala Slonovače, 2004-2017) 2 ubistva i 500 seksualnih zlostavljanja;
- MINUSTAH (Haiti, 2004-2017) 57 ubistava i 110 seksualnih zlostavljanja;
- UNMIK (Kosovo, od 1999, formalno postoji i danas ali je stvarno neaktivna od 2008. kada je njene funkcije preuzela misija Evropske unije EULEX) 70 ubistava, 800 seksualnih zlostavljanja i 100 iznuda ili krađa;
- UNIFIL (Liban, od 1978) 6 ubistava.

Premda se može prihvatiti da izvor iz koga je preuzeta ova statistika („Wikipedija“) u principu nije dovoljno pouzdan, kada je reč o navedenim podacima, sve ukazuje da su tačni. Ne samo da su uz njih dati primarni izvori iz kojih su preuzeti, već je reč o tekstu u izdanju „Wikipedije“ na engleskom jeziku, što znači da je svima dostupan, tako da se s pravom može pretpostaviti da bi UN, konkretne mirovne misije ili zainteresovane države već reagovali, kada ti podaci ne bi bili tačni. Dakle, u principu nema razloga da im se ne veruje.

Međutim, izneta statistika, posmatrana kao celina, ima niz drugih slabosti od kojih su ovde posebno zanimljive četiri:

1) ona prikazuje samo slučajeve koji su utvrđeni, koji su prijavljeni, a dobro je poznato da je uvek mnogo više zločina za koje se nikada ne sazna (jer npr. nema preživelih svedoka) ili su na vreme zataškani (često, postizanjem neke nagodbe u smislu novčane kompenzacije, obezbeđenja žrtvi radnog mesta i slično);

¹⁷⁴ „Human rights violations in United Nations Missions“, *United Nations Peacekeeping*, Wikipedia, https://en.wikipedia.org/wiki/United_Nations_peacekeeping#Crimes_by_peacekeepers.

¹⁷⁵ Za bolje razumevanje dovoljno je podsetiti da npr. krivično delo ubistva, premda se uvek u osnovi svodi na isto – nezakonito lišenje života, može biti izvršeno na mnoštvo različitih načina od kojih su neki posebno teški.

2) ona se odnosi na samo tri kategorije krivičnih dela: ubistva, seksualno zlostavljanje i iznude odn. krađe, a u praksi su zabeleženi i razni drugi zločini, kao što su napadi na civile (statistika ne govori ništa o broju ranjenih među civilima, a rane mogu biti i teške, i izazvati invaliditet ili druge trajne posledice), mučenje civila, nehumani i ponižavajući postupci prema civilima, itd.

Između ostalog, statistika nije obuhvatila ono što se često prebacuje pripadnicima mirovnih misija UN, a to je korupcija. S tim u vezi, pošto se radi o planetarnom zlu, prisutnom u svim, pa i najrazvijenijim društvima, logično je da se javlja i u radu pomenutih misija, pripadnici kojih ponekad ne mogu odoleti izazovu da primajući mito da nešto učine ili ne učine, trajno obezbede sebe i svoju porodicu.¹⁷⁶ Međutim, premda jeste međunarodno krivično delo,¹⁷⁷ korupcija nije ratni zločin, a mi se ovde bavimo samo njima.

Korupcija može doprineti izvršenju nekog ratnog zločina (npr. zato što su podmićeni, mirovnjaci nezakonito propuste jednu sukobljenu stranu preko teritorije koju kontrolišu i ova pobije civile; nezakonito predaju pritvorena lica njihovim neprijateljima i ovi ih pobiju; itd.) međutim, ratni zločin je to konkretno delo (u navedenim primerima, ubistvo civila odn. zatvorenika) a ne korupcija kao takva, s tim da se eventualno može govoriti o saučesništvu korumpiranih mirovnjaka u izvršenju odnosnog ratnog zločina (ubistva civila ili zarobljenika).

3) ona je delom preširoka, jer, po svemu sudeći, obuhvata sva krivična dela iz tri navedene kategorije, bez obzira na to prema kome su izvršena.¹⁷⁸ To znači ubistva i seksualna zlostavljanja civila, ali i one takve akte čiji ne samo izvršitelji, već i žrtve su iz redova samih mirovnjaka. Nasilje između mirovnjaka je retko, ali postoji. Ono, međutim, izlazi izvan okvira naših razmatranja jer nas ovde zanimaju samo ratni zločini.

Premda je o tome već bilo reči, ovde vredi ponoviti da u suštini isto krivično delo, pa tako i ubistvo, silovanje, mučenje itd. ima drugačiju kvalifikaciju u zavisnosti od toga u kojim okolnostima, ko ga je i nad kim izvršio. Najprostije rečeno, da bi bilo ratni zločin, treba da je izvršeno za vreme oružanog sukoba i da izvršilac baš zbog tog sukoba ima određenu vlast nad žrtvom. Čak i kada je izvršeno za vreme rata obično ubistvo (npr. jedan komšija ubije drugog iz ljubomore) nije ratni zločin, ali je ratni zločin ne samo ubistvo civila, već i sam napad na civile (iako nije bilo žrtava) koji se može pripisati pripadnicima neke od sukobljenih strana. Premda je izvršeno u toku rata silovanje jednog civila od strane drugog nije ratni zločin, ali jeste ratni zločin ako je žrtva civil ili ratni zarobljenik, a silovatelj pripadnik neke od sukobljenih strana. Ovi rezoni bi trebalo

¹⁷⁶ O slučajevima korupcije osoblja mirovnih misija UN: *Corruption Threatens Peacekeeping Success*, 9 October 2013, www.transparency.org/en/press/corruption-threatens-peacekeeping-success; Robinson J., Aboul-Nasr B., Wawro L. 2019.

¹⁷⁷ Na nivou čitavog sveta to je regulisano Konvencijom Ujedinjenih nacija protiv korupcije (2003) koja do sada (sredina 2022. godine) ima 189 članica, a na regionalnom planu Krivičnopravnom konvencijom o korupciji (1999) usvojenom u okviru Saveta Evrope.

¹⁷⁸ Statistike UN koje se tiču silovanja u okviru UN obuhvataju ne samo ta krivična dela izvršena protiv civila u mirovnim misijama UN, već i ona koja su izvršena u potpunom mirnim uslovima, u sedištima UN i specijalizvanih agencija UN.

da važe i u pogledu takvih događaja koji su u vezi sa međunarodnim mirovnim misijama, što znači da je potrebno izdvojiti u posebnu kategoriju zločine koje članovi osoblja mirovnih operacija vrše jedni protiv drugih.

4) ona se odnosi na samo 12 (16,9%) od ukupno 71 dosadašnje mirovne misije UN. To upšte ne znači da u tim ostalim misijama (njih 83,1%) nije bilo zločina. Nažalost, bilo ih je. Pored toga, ona ne govori ništa o zločinima mirovnih misija regionalnih međunarodnih organizacija, koje su obrazovane i raspoređene na osnovu mandata ili saglasnosti dobijenih od Saveta bezbednosti UN.

Uz sve iznete rezerve, navedeni podaci dozvoljavaju nam da ih statistički obradimo. Tako dobijene rezultate treba, razume se, prihvatiti sa puno opreza, jer zavise od unetih brojeva (inputa) i stoga daju nepotpunu, što znači i nedovoljno tačnu sliku. Ipak, čini se da takva analiza i pored svih svojih mana može biti zanimljiva, pa i korisna.

Držeći se samo navedenih podataka, ispada da je u 12 pomenutih misija bilo ukupno 213 ubistava (u proseku po 18 u svakoj misiji), 2.260 seksualnih zlostavljanja (više od 188 po misiji) i 165 iznuda ili krađa (13,75 po misiji). Pri tome, u 6 misija nije bilo iznuda odn. krađa, već su izvršena samo ubistva i seksualna zlostavljanja, a u 1 misiji su bila samo ubistva i to ne tako mnogo njih (6) što znači da bi proseci bili još nepovoljniji (bio bi veći broj krivičnih dela po misiji) kada bi se ovih 7 misija sasvim isključilo, tj. ako bi se analiziralo samo preostalih 5 misija.

Gledajući iz drugog ugla, pošto 2 misije još uvek traju (MONUSCO i UNIFIL) u principu je moguće da se u njima već sutra dogodi veliki broj novih krivičnih dela koja mogu znatno izmeniti postojeću sliku. Stoga se čini da ima smisla fokusirati se na samo 10 završenih misija. Ako se svaka započeta godina računa kao punu godinu, može se izračunati da su sve one zajedno trajale 86 godina.¹⁷⁹ Pošto je u njima ukupno izvršeno 204 ubistva, 2.110 seksualnih zlostavljanja i 165 iznuda ili krađa, to kada se podeli sa 86¹⁸⁰ daje da su mirovnjaci UN, samo u tih 10 misija, svake godine bili umešani u 2,4 ubistva, 24,5 seksualnih zlostavljanja i 1,9 iznudu ili krađu. To znači da im se pripisuje da su češće nego jednom u 2 meseca nekog ubili i učestvovali u nekom seksualnom zlostavljanju svakih 15 dana. A situacija je zapravo mnogo gora, jer je, kao što smo objasnili, stvarni ukupan broj godina u kojima su bile aktivne ove misije bio znatno manji od 86.

Uostalom, ako se pažnja usmeri na samo pojedine misije, pa se broj krivičnih dela podeli sa brojem godina koliko je trajala misija (i dalje računajući da su misije trajale svih 12 meseci godišnje, premda nisu) ispada da je svake godine osoblje UNOSOM II bilo umešano u 8 ubistava; osoblje UNOMUR u 7,5 ubistava i 32,5 seksualnih zlostavljanja; osoblje UNMIK u 7 ubistava, 80 seksualnih zlostavljanja i 11 iznuda ili krađa;¹⁸¹ itd.

¹⁷⁹ Zapravo trajale su znatno kraće jer smo, kao što je pomenuto, kao celu godinu računali i situacije gde je u pitanju bio mnogo kraći period, npr. samo 1 ili 2 meseca. Pošto u poređenju sa periodom koji je obračunat praktično kod svake misije nedostaje po nekoliko meseci, jasno je da ukupan zbir nije 86 godina, već je mnogo manji. To samim tim znači da je i broj odnosnih krivičnih dela na godišnjem nivou bio veći. Ali to ovde nije toliko ni važno, jer je cilj navedene statistike samo da dokumentuje da se zločini o kojima je reč zaista događaju i to ne tako retko.

¹⁸⁰ Ukupan broj godina angažovanja svih misija koje su predmet razmatranja.

¹⁸¹ Vezano za UNMIK, u obzir je uzeto samo 10 godina (1999-2008) kada je misija bila aktivna, tj. pre

3. Zločini u misiji UNOSOM II (1993-1994)

Uz sve ograde koje su pomenute u vezi sa podacima koji se tiču 12 odnosno 10 razmatranih mirovnih misija UN, treba dodati i to da ta statistika, kao i svaka druga njoj slična, pati i od toga da je bezdušna, jer ljudske nesreće i patnju svodi na bezlične cifre.

Iz izloženih podataka je samo jasno da su pripadnici mirovnih snaga UN povezani sa određenim brojem ubistava, seksualnog zlostavljanja i iznuda odn. krađa, ali se ne vidi kako se to zaista dogodilo. Tako npr. nije isto da li je silovana zrela žena ili dete od 7-8 godina, da li je neko jednostavno upuca ili je podlegao višesatnom batinjanju i drugom mučenju.

Poseban problem je što nisu obuhvaćene druge situacije koje su nesumnjivo zločini nad civilnim stanovništvom. Naime, iz raznih izveštaja znamo da su, između ostalog, civili, pa i deca, mučeni, prebijani, izgladnjivani itd. To se u izloženoj statistici ne vidi.

Stoga je korisno vezati se za neku konkretnu mirovnu misiju koja je dobro dokumentovana, a nije predugo trajala. Jedna od takvih je misija UNOSOM II (1993-1995) u Somaliji. Bila je nastavak misije UNOSOM I¹⁸² i zapravo predstavljala mešanje (oružanu intervenciju) UN u građanski rat u Somaliji.¹⁸³

Osnovana je Rezolucijom Saveta bezbednosti 814 (1993) od 26. 3. 1993. sa zadatkom da preduzme potrebe mere da bi se u čitavoj Somaliji uspostavilo bezbedno okruženje za dostavu humanitarne pomoći, a posebno da nadgleda da li sve sukobljene frakcije poštuju prekid neprijateljstava i druge sporazume na koje su pristale; sprečava nastavak nasilja i, ako je potrebno, preduzima odgovarajuće mere; vrši nadzor nad teškim naoružanjem frakcija stavljenim pod međunarodnu kontrolu; oduzima lako naoružanje od svih neovlašćenih naoružanih elemenata; obezbeđuje sve luke, aerodrome i linije potrebne za isporuku humanitarne pomoći; štiti osoblje, instalacije i opremu Ujedinjenih nacija i njihovih agencija, MKCK i nevladinih organizacija; nastavi sa razniranjem; pruži pomoć u repatriaciji izbeglica i raseljenih lica u Somaliji.¹⁸⁴

nego što je 2008. njene funkcije preuzela misija Evropske unije EULEX.

¹⁸² Osnovana Rezolucijom Saveta bezbednosti 751 (1992) od 24. 4. 1992, radi praćenja prekida vatre u Mogadišu, glavnog gradu Somalije; zaštite osoblja, opreme i zaliha UN u morskim lukama i na aerodromu u Mogadišu i praćenja isporuke humanitarne pomoći odatle do distributivnih centara u gradu i njegovoj okolini. Rezolucijom 775 (1992) Svet bezbednosti je proširio mandat misije zaduživši je i za zaštitu humanitarnih konvoja i distributivnih centara širom Somalije. Misija je trajala od aprila 1992. do marta 1993. kada ju je zamenila misija UNOSOM II. *United Nations Operation in Somalia I – UNOSOM I*, United Nations 2003, <https://peacekeeping.un.org/sites/default/files/past/unosomi.htm>.

¹⁸³ O raznim aspektima te operacije, uključujući i kritičke poglede na nju: Beech M. F. 1996; Diehl P. F. 1996, 153-177; Lewis I., Mayall J. 1996, 94-124; Kelly M. J. 1999, 65-90; Gibbs D. N. 2000, 41-55; Philipp C. E. 2005, 517-554; Kenning D. 2011, 63-70; Recchia S. 2020, 341-365.

¹⁸⁴ *United Nations Operation in Somali II – UNOSOM II*, United Nations 2003, <https://peacekeeping.un.org/sites/default/files/past/unosom2.htm>.

Premda je, na taj način, misija UNASOM II trebalo da doprinese uspostavljanju odn. očuvanju mira i dostavljanju humanitarne pomoći stanovništvu, u praksi su mnoge stvari krenule neželjenim tokom.

Za tačno 2 godine (od marta 1993. do 28. 3. 1995) koliko je trajala misija, pripadnici nacionalnih kontingenata raznih država počinili su brojne zločine, koji su predstavljali teška kršenja Ženevskih konvencija o zaštiti žrtava rata (1949) i međunarodnog ratnog i humanitarnog prava uopšte. Reč je o delima kao što su usmeravanje neposrednog napada na civile i civilne objekte, napad bez izbora ciljeva, upotreba prekomerne sile, ubistva, mučenje, zlostavljanje, zastrašivanje civila itd.

Primeri koji se navode na narednim stranama, dati su da sve ne bi ostalo na praznim (nepotkrepljenim) optužbama protiv osoblja mirovnih misija UN tj. da bi se videlo da je reč o stvarnim događajima.

Radi se, zapravo, samo o jednoj vrsti uzorka, o nečemu što se dogodilo u samo jednoj zemlji (Somaliji) i u samo jednom relativnom kratkom periodu, ali što dovoljno ilustruje da se „mirovnjaci“ pod svetloplavom zastavom UN ponekad pretvaraju u zločince, i to one najgore vrste – ubice, mučitelje, silovatelje, zlostavljače dece i slično.

Premda je to od manjeg značaja, bliže upoznavanje sa onim što se događalo u okviru misije UNOSOM II je i prilika da se na konkretnom primeru pokaže da prethodno analizirana statistika koja je preuzeta sa „Vikipedije“ pokazuje mnogo manje zločina i žrtava od stvarnog broja. Da podsetimo, po njoj se osoblje misije UNOSOM II dovodi u vezu sa 24 ubistva, a čitalac će, upoznavajući se sa konkretnim događajima, sam zapaziti da je broj ubijenih višestruko veći jer se prostim sabiranjem u nastavku navedenih podataka lako dolazi do toga da taj broj svakako prelazi 330, a možda i 2.000.

Samo u periodu 1993-1994. pripadnici osoblja misije UNOSOM II izvršili su veliki broj raznih zločina. Pomenućemo samo neke, uzimajući kao polazište ne sama krivična dela kao takva (vrstu zločina) već to iz koje države je bio kontingent kome su pripadali oni koji su optuženi za ta zlodela.

1. Vojnici SAD. - Nakon što je zbog pogoršanja situacije u Somaliji, Savet bezbednosti Rezolucijom 794 (1992) od 3. 12. 1992. ovlastio države članice da formiraju združene snage (*Unified Task Force* - UNITAF) za uspostavljanje sigurnog okruženja za isporuku humanitarne pomoći, SAD su preuzele vođstvo nad tim snagama, koje formalno nisu bile deo misije UNOSOM II, ali su suštinski bile njena dopuna i podrška.¹⁸⁵

Vrlo brzo američki vojnici bili su umešani u niz sukoba i incidenata. Između ostalog, u pokušajima da ubiju gerilskog vođu, generala Mohameda Aidida (*Mohamed Farrah Aidid*)¹⁸⁶ vršili su neselektivne napade raketama i topovima sa helikoptera, što je dovelo

¹⁸⁵ Od ukupno oko 37.000 članova osoblja UNITAF iz 30-ak država, SAD su učestvovala sa oko 25.000 svojih vojnika.

¹⁸⁶ Somaljski vojni komandant i politički lider. Optuživši mirovne snage UN u kojima su glavnu reč imale SAD, za pristrasnost i mešanje u unutrašnje stvari Somalije, organizovao je 1993. g. niz oružanih

do velikih žrtava među civilima i nepotrebnog uništenja kuća i drugih civilnih objekata.

Tako su 17. 6. 1993. bez opomene napali jednu bolnicu što je rezultiralo smrću najmanje 9 pacijenata i velikim oštećenjem bolnice koja je cela uzeta kao meta napada (a ne samo deo u kome su bili somalijski borci).

Takođe bez upozorenja napali su 12. 7. 1993. helikopterima stambenu zgradu iz koje nije otvarana vatra, ali za koju su mislili da je u njoj komandni centar gerilaca, pri čemu su, po tvrdnjama Međunarodnog komiteta Crvenog krsta, ubili 54 i ranili 174 lica;¹⁸⁷ bezrazložno su (ničim izazvani) pucali iz oklopnih vozila na civile; itd.¹⁸⁸

Najpoznatiji slučaj vezan je za jedan u nizu pokušaja hvatanja odn. likvidacije generala Aidida. Pretvorio se u pravu bitku (Bitka u Mogadišu, 3-4. oktobra 1993) između elitnih snaga SAD uz pomoć delova malezijskog i pakistanskog kontingenta UNOSOM II s jedne, i somalijske milicije, s druge strane. Amerikanci su imali 19 mrtvih, 73 ranjena i 1 zarobljenog, Malezici 1 mrtvog i 7 ranjenih, a Pakistanci 1 mrtvog i 2 ranjena, ali su gubici u redovima Somalijaca bili, što se moglo i očekivati, mnogo veći – operiše se raznim podacima, ali uglavnom je prihvaćeno da je poginulo 315 i ranjeno 812 ljudi, većinom civila, premda neke procene govore da je poginulo i do 2.000 Somalijaca.¹⁸⁹

2. Vojni kontingent Kanade. – Na račun pripadnika elitne kanadske vojne jedinice (padobranaca) upućene su mnoge opštuzbe za prekomernu upotrebu sile, prebijanja, mučenja, rasizam i drugo. Ovde će biti pomenuta samo tri incidenta sa smrtnim ishodom.

Kada ih je grupa Somalijaca 17. 2. 1993. gađala kamenjem, Kanađani su pucali su na njih iz sačmarice, ubivši jednog i ranivši dvojicu.

Pošto su Somalijci vršili sitne krađe iz radnji u kanadskom logoru (uglavnom su krali hranu, vodu i gorivo) kapetan Mišel Renvil (*Michel Rainville*) okvalifikovao je to kao sabotažu, što je značilo da je protiv učinilaca dozvoljena upotreba smrtonosne sile, a uz to je postavio zasede. Tako su 4. 3. 1993. dvojica nenaoružanih sitnih lopova, pogođena u leđa dok su bežali iz baze kanadskih mirovnjaka u Belet Huenu. Jedan od njih, Ahmed Aruš (*Ahmed Afraraho Aruush*) dotučen je hicima u glavu ispaljenim iz neposredne blizine dok je, već ranjen, ležao na tlu.¹⁹⁰

napada na pripadnike tih snaga. Tada su SAD ucenile njegovu glavu sa 25.000 dolara i poslale svoje elitne specijalce "Delta" (eng. *Delta Force*) i rendžere (*75th Ranger Regiment*) sa zadatkom da ga likvidiraju. Pošto u tome nisu uspele, SAD su 1994. povukle svoje jedinice iz Somalije, a naredne godine svoje kontingente iz ove misije povukle su i ostale države. Aidid se 1995. proglasio predsednikom Somalije, ali je već 1996. umro od posledica ranjavanja u sukobu sa suparničkim klanom.

¹⁸⁷ Pošto je bio preduzet bez davanja šanse za predaju i sa prekomernom silom ovaj napad je u poverljivom izveštaju osudilo čak i samo pravno odeljenje mirovne misije UN.

¹⁸⁸ Human Rights Watch 1995; „UN soldiers accused of atrocities in Somalia: Human rights group urges adherence to Geneva Conventions“, *Independent*, 30 July 1993, independent.co.uk/news/world/un-soldiers-accused-of-atrocities-in-somalia-human-rights-group-urges-adherence-to-geneva-conventions-1488005.html.

¹⁸⁹ O Bici u Mogadišu i njenim posledicama: Sangvic R. N. 1998; Bowden M. 2000; Dotson P. B. 2016, 176-200.

¹⁹⁰ Desbarats P. 1997; O'Reilly M. 1998; *The Somalia Mission: in Theatre*, Report of the Somalia Com-

Kada su 16. 3. 1993. u napuštenoj američkoj bazi prekoputa svoje baze pronašli 16-godišnjeg Somalijca Šidana Arona (*Shidane Arone*) Kanađani su ga optužili da je lopov koji se tu sakrio da bi se kasnije usunjao u njihov logor. Dečak je to negirao tvrdeći da samo traži izgubljeno dete. Premda nije pružao nikakav otpor, grupa padobranaca ga je užasno mučila i toliko pretukla da je podlegao povredama, a sve to je neko od njih snimio na video.

Posredstvom medija sve isplivalo u javnost, izbio je skandal i tek tada je otvorena istraga koja je otkrila da su kanadski vojnici odgovorni i za niz drugih teških kršenja humanitarnog prava.

Povodom ubistva dečaka pred kanadskim vojnim sudom optuženo je 9 kanadskih vojnika. Od toga, protiv prvooptuženog postupak je obustavljen zbog neuračunljivosti (po sebi se nameće pitanje kako je moguće da neuračunljiva osoba bude u sastavu elitne vojne jedinice? ili je takvim proglašen da bi se stvar zataškala?), drugooptuženi je dobio 5 godina zatvora (ali je posle samo 1 godine pušten uslovno na slobodu), još dvojica su dobili vremenske kazne od 1 godine (po prvostepenoj presudi, samo 90 dana zatvora, ali je kazna povećana po žalbi tužioca) odnosno 3 meseca, jedan je samo ražalovan u niži čin, a četvorica su proglašena nevinim. Roditelji dečaka pokušali su da od Kanade dobiju odštetu za smrt sina (tražili su 5 miliona američkih dolara) ali je 1999. kanadski sudija u Otavi odbio njihov zahtev uz ciničnu primedbu da nije ubeđen da kanadska vlada "ima dužnost da se brine o građanima Somalije."¹⁹¹

3. Vojni kontingent Italije. - Padobranici iz italijanskog kontingenta optuženi su da su 1993-1994. mučili i zlostavljali lokalne stanovnike, što je u nekoliko slučajeva rezultiralo smrću.

Optužbe su potvrđene fotografijama, a jedan od padobranaca je posvedočio da su njegove kolege držali Somalijce vezane na suncu, uskraćivali im vodu i hranu, tukli ih, gasili cigarete na njihovim tabanima, podvrgavali ih elektrošokovima itd.¹⁹²

4. Vojni kontingent Belgije. – Pripadnici belgijskog kontingenta u sastavu mirovne misije UNASOM II pokazali su neobičnu maštu u zlostavljanju Somalijaca, posebno dece.

Bacali su u reku somalijsku decu koja ne znaju da plivaju; terali ih da jedu svinjetinu, iako je dobro poznato da im kao muslimanima vera to strogo zabranjuje; terali ih da piju slanu vodu; držali ih po 2 dana u metalnim sanducima na vrelom afričkom suncu, bez vode (jedno dete je od toga umrlo); vezivali ih za kamion i onda ga vozili; jedno dete su uhvativši ga za ruke i noge držali iznad vatre i tako ga lagano pekli; uhvaćene Somalijce su tukli i podvrgavali elektrošokovima; itd.

mission of Inquiry, Mar. 23, 2011, <https://web.archive.org/web/20110323100350/>; Foot R., "Somalia Affair", *Canadian Encyclopedia*, Published Online: November 5, 2018, Last Edited September 6, 2019, www.thecanadianencyclopedia.ca/en/article/somalia-affair.

¹⁹¹ „Torture by Army Peacekeepers in Somalia Shocks Canada“, *New York Times*, November 27, 1994, nytimes.com/1994/11/27/world/torture-by-army-peacekeepers-in-somalia-shocks-canada.html; Boustany K. 1998, 371-374; "Judge dismisses lawsuit by family of Somali teen", *CBC*, Jul 13, 1999, www.cbc.ca/news/canada/judge-dismisses-lawsuit-by-family-of-somali-teen-1.175020; Razack S. 2004, 87-114.

¹⁹² Amnesty International 1998; Zwanenburg M. C. 2004, 247-249.

Belgijski vojnici su izvedeni pred sud svoje zemlje, ali su osuđeni na neverovatno blage kazne – jedan je dobio godinu dana zatvora na 6 meseci uslovno, druga dvojica 3 odnosno 2 meseca zatvora uslovno, a jedan je oslobođen optužbe.¹⁹³

5. Vojni kontingent Pakistana. – Koliko je poznato, Pakistanci nisu optuživani za sadistička izživljavanja poptut vojnika iz država “naprednog i civilizovanog” dela sveta, ali su bili u mešani u nekoliko pucnjava koje su rezultirale pogibijom civila.

Bez povoda su 12. 6. 1993. pucali na grupu civila ubivši najmanje 2 osobe.

Već sutradan (13. 6. 1993) ponovo su pucali u Mogadišu na masu ljudi ubivši ovaj put najmanje 20 njih. Mada su tvrdili da su to učinili u samoodbrani, novinari koji su bili očevici događaja svedočili su da nije jasno da li je neko iz gomile prvi ispalio hitac, ali da je čak i da je to bio slučaj, reakcija Pakistanaca bila sasvim nesrazmerna pretnji.¹⁹⁴

Da podsetimo još jednom, svi ovde izloženi zločini su samo deo onoga što se dogodilo u samo jednoj zemlji, u mirovnoj misiji (a ne pravoj borbenoj operaciji) i za samo 2 godine.

4. Zločini u drugim misijama

Nisu samo pripadnici mirovne misije UN u Somaliji vršili teška krivična dela. Optužbe na račun osoblja mirovnih operacija UN stizale su i stižu iz raznih delova sveta.

Ovde je nemoguće, ali i nepotrebno baviti se svima njima. Stoga će biti ukazano na samo neke posebno važne momente.

Pripadnicima mirovnih operacija UN se ne jednom stavjalo na teret kršenje međunarodnog prava ratnih sukoba, kao npr. o postupanju sa ratnim zarobljenicima.

Pored toga, same UN su priznale da su operacije njihovih mirovnjaka u nekim slučajevima dovele do snažne eskalacije nasilja i velikog gubitka života civila.

Tako npr. prema izveštaju eksperata UN, Operacija “Sukula” (eng. *Operation Sukula*) koju su 7. i 8. aprila 2018. u muslimanskoj enklavi PK5 u Bangui, glavnom gradu Centralnoafričke Republike zajedno sprovedli misija UN u toj zemlji MINUSCA, unutrašnje snage bezbednosti i oružane snage CAR, izazvala je veliki rast napetosti između raznih zajednica, sa porastom diskriminacije i nasilja, što je za posledicu imalo da je za samo 30 dana, od početka aprila do početka maja, poginulo najmanje 70 i ranjeno još najmanje 330 ljudi od koji su većina bili civili.¹⁹⁵

¹⁹³ Grigg W. N. 1997; Zwanenburg M. C. 2004, 245-247.

¹⁹⁴ Human Rights Watch 1995.

¹⁹⁵ *Letter dated 23 July 2018 from the Panel of Experts on the Central African Republic extended pursuant to resolution 2399 (2018) addressed to the President of the Security Council*, Midterm report of the Panel of Experts on the Central African Republic extended pursuant to Security Council resolution 2399 (2018), S/2018/729, 23 July 2018, http://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/s_2018_729.pdf.

Posebnu vrstu zločina karakterističnih za mirovne misije u raznim zemljama (što znači uperenih protiv žrtava sa različitim državljanstvima i etničkom pripadnošću) i, sa druge strane, za pripadnike kontingenata raznih iz država kao izvršioce, predstavljaju oni koji se u praksi UN nazivaju seksualnim iskorišćavanjem i seksualnim zlostavljanjem.¹⁹⁶

Ovi pojmovi su relativno precizno određeni od strane Generalnog sekretara UN 2003. godine u njegovom biltenu.¹⁹⁷

Seksualna eksploatacija definisana je kao:

“Svaka stvarna ili pokušana zloupotreba položaja ugroženosti, vlasti ili poverenja u seksualne svrhe, uključujući ali ne ograničavajući se na sticanja novčane, društvene ili političke koristi od seksualne eksploatacije drugoga”.

Seksualno zlostavljanje je određeno kao:

„fizička radnja ili pretnja fizičkom radnjom seksualne prirode, uz primenu sile ili pod nejednakim uslovima ili uz prinudu”.

Pomenutim dokumentom precizirano je da se on odnosi na osoblje UN, a zatim su navedeni vrlo jasne zabrane i druga pravila ponašanja. Između ostalog, utvrđeno je:

- da seksualno iskorišćavanje i zlostavljanje predstavljaju povredu opštepriznatih međunarodnopravnih normi i standarda i uvek su se smatrali i smatraju kao nedopustivi postupci koji su zabranjeni za osoblje UN;
- da su seksualna eksploatacija i zlostavljanje dela ozbiljnog nedoličnog ponašanja i stoga su osnov za disciplinske mere, uključujući otpuštanje po kratkom postupku;
- da su zabranjene sve aktivnosti sa decom (osobama mlađim od 18 godina) nezavisno od lokalno prihvaćenog uzrasta za punoletstvo ili uzrasta za dobrovoljni pristanak na seksualni odnos;
- da su zabranjeni seks, seksualne usluge i drugi oblici ponižavanja i iskorišćavanja u vezi sa seksom, u zamenu za novac, zaposlenje, robu ili usluge, s tim da se ova zabrana odnosi na bilo kakvo korišćenje u svrhu takve razmene pomoći, namenjene korisnicima;
- da se strogo obeshrabruju svi vidovi seksualnih veza između osoblja UN i korisnika pomoći, pošto se osnivaju na očigledno nejednakom položaju, potkopavaju poverenje u Ujedinjene nacije i dovode u sumnju integritet njihovog rada;
- da je član osoblja UN koji sumnja da je neki drugi član tog osoblja umešan u seksualnu eksploataciju ili zlostavljanje, dužan to da prijavi putem uspostavljenih mehanizama izveštavanja;

¹⁹⁶ Angathangelou A., M., Ling L. H. M. 2003, 133-148; Bellasteros A. 2007, 121-139; Vojdik V. K. 2007, 157-168; Simic O. 2009, 288-295; Bolkovac K., Lynn K. 2011; Kylie A. 2011, 369-376; Simm G. 2013; Nordås R., Siri C. A. R. 2013, 511-534; Grady K. 2016, 931-960; Kovatch B. 2016, 157-174; Odello M., Burke R. 2016, 830-853, Moncrief S. 2017, 715-730; Mudgway C. 2017, 1453-1476; Simić O. 2017; Westendorf J.-K., Searle L., 2017, 365-387; Bell S. R., Flynn M. E., Martinez Machain C. 2018, 643-655.

¹⁹⁷ Secretary-General 2003, Section 1.

- da su rukovodioci odeljenja, kancelarija i misija odgovorni za stvaranje i održavanje okruženja koje sprečava seksualnu eksploataciju i zlostavljanje; itd.

Moramo primetiti da se ovde prikriva odnosno korišćenjem eufemizama zamagljuje ono što je zapravo problem.

Sve i da ostavimo po strani “seksualnu eksploataciju” (da prihvatimo da se ona odnosi isključivo na dobrovoljnu prostituciju, što, naravno, nije slučaj)¹⁹⁸ šta je sa “seksualnim zlostavljanjem?” Ono očito obuhvata silovanje. Međutim, u navedenom dokumentu Generalnog sekretara silovanje se kao takvo ne pominje. Još gore, “seksualno zlostavljanje” se bliže opisuje kao “ozbiljno nedolično ponašanje” i stoga “osnov za disciplinske mere, uključujući otpuštanje po kratkom postupku”. Ali – nije reč o nepriстойnom ili neodgovornom držanju, već o teškim krivičnim delima, za koja mora da se odgovara pred krivičnim sudom.

Ako zanemarimo za trenutak pomenute primedbe, izložena pravila (ima ih još) su dovoljno jasna i kada bi bila dosledno poštovana stanje stvari bi verovatno bilo zadovoljavajuće. Međutim, članovi osoblja UN su i nakon što su formulisana pomenuta pravila, nastavili ne samo da povremeno krše utvrđene zabrane, već su bili umešani i u silovanja, pa čak i u takve akte protiv male dece.

Navešćemo samo nekoliko primera:

- postoje čvrsti dokazi da su članovi osoblja mirovnih misija UN u posleratnoj Bosni i Hercegovini posle okončanje oružanog sukoba u njoj (posle 1995), na Kosovu posle oružanog sukoba na njemu (1999) ali i drugim mirovnim misijama na Balkanu odgovorni za seksualnu eksploataciju i zlostavljanje, konkretno za silovaja, seks sa maloletnicima, nasilnu prostituciju i trgovinu ljudima;¹⁹⁹

- Oko 150 članova osoblja mirovne misije UN u Kongu optuženo je 2004. godine da su koristili hranu i novac kako bi ubedili i prevarili lokalne žene i decu da imaju seks sa njima;

- za isti zločin je 2005. g. optuženo više od 20 mirovnjaka u Liberiji;

- utvrđeno je da su pripadnici mirovnih snaga UN u Obali Slonovače, Sudanu, Istočnom Timoru, na Bliskom istoku, Haitiju i u drugim zemljama počinili akte seksualne eksploatacije i zlostavljanja protiv onih za koje su bili zaduženi da ih štite.²⁰⁰

Između ostalog, 10 nepoznatih mirovnjaka su 2008. grupno silovali 13-godišnju devojčicu u polju u blizini njene kuće, kod grada Abobu u Obali Slonovače i ostavili je da krvari na zemlji;²⁰¹

- pripadnici mirovnih misija u Centralnoafričkoj Republici iz DR Konga, Konga, Francuske i

¹⁹⁸ U literaturi se objašnjava da se pod seksualnom eksploatacijom podrazumeva širok krug situacija počev od dobrovoljnih seksualnih odnosa sa lokalnim ženama, do prisilne prostitucije i seksualnog rada, razmene seksa za hranu, trgovine ženama i proizvodnje pornografskih filmova sa lokalnim ženama, s tim da je u većini tih slučajeva zanemareno pitanje pristanka uključene strane i njenog uzrasta. Simić O. 2017, 2.

¹⁹⁹ Human Rights Watch 2002, 62-68; Murray J. 2003, 475-528; Amnesty International 2004; Mendelson S. E. 2005; Simm G. 2017, 415-428.

²⁰⁰ Wang Y. 2014, 1.

²⁰¹ Essa A., “Why do some peacekeepers rape? The full report”, *Aljazeera*, 10 Aug 2017, www.aljazeera.com/features/2017/8/10/why-do-some-peacekeepers-rape-the-full-report.

Gruzije su u poslednja 3 meseca 2015. u nekoliko incidenata silovali 15 žena i devojaka od kojih su neke imale samo 14-16 godina, a u jednom broju slučajeva silovanje je bilo grupno;²⁰²

- pripadnik misije MINUSCA u Centralnoafričkoj Republici (CAR) je 2. 8. 2015. silovao 12-godišnju devojčicu. Ona se sakrila u kupatilu tokom pretresa kuće oko 2 sata ujutru. Čovek sa plavom kacigom i prslukom mirovnih snaga UN izveo ju je napolje i silovao iza kamiona. Za to vreme muškarci iz te kuće su odvedeni na drugo mesto, a žene i ostala deca su držani u jednoj sobi. To se dogodilo u muslimanskoj enklavi PK5 u glavnom gradu CAR Bangiju.²⁰³ Po onome što je međunarodnoj nevladinoj organizaciji Međunarodna amnestija (*Amnesty International*) rekao portparol misije MINUSCA, u toj akciji učestvovali su pripadnici misije iz sastava policije i žandarmerija Ruande i Kameruna;²⁰⁴

- već sutradan, 3. 8. 2015. mirvnjaci UN su se vratili u muslimansku enklavu PK5 u Bangiju i, po izjavama svedoka, premda nisu bili izloženi nikakvoj pretnji, počeli da bez ikakvog povoda neselektivno pucaju na sve što se miče. Pogodili su, ispred njihove kuće 61-godišnjeg Balu Hadžija (*Balla Hadji*) i njegovog 16-godišnjeg sina Sulejmana Hadžija (*Souleimane Hadji*). Bala, vozač kamiona, doručkovao je sa suprugom kada je čuo pucnje. Zabrinut za ćerku, koja je otišla kod komšinice, izašao je po nju. Metak mirovnjaka pogodio ga je u leđa dok se vraćao u svoju kuću. Njegov sin je istrčao da mu pomogne i odmah je pogođen u grudi. Mirovnjaci su zatim odbili da prevezu ranjenike u bolnicu. Umesto da im pruže pomoć, ispalili su još jedan metak kada je ćerka pokušala da pređe ulicu da bi došla do oca i brata. Otac je vrlo brzo izgubio mnogo krvi i umro na licu mesta. Sina su komšije uspele da prevezu u bolnicu, ali je i on uskoro umro.²⁰⁵

- pripadnici mirovne misije UN u Centralnoafričkoj Republici su 2017. prvo omamili (u čaj joj je ubačena droga) a onda silovali jednu 19-godišnjakinju;²⁰⁶ itd.

U nizu zemalja zabeležen je značajan rast prostitucije nakon dolaska mirovnih snaga UN. Ako u tome samom po sebi nema elemenata krivičnog dela koje bi se moglo staviti na dušu mirovnjaka,²⁰⁷ stoji činjenica da njihov dolazak često dovodi do velikog rasta dečije prostitucije, a to je već razlog za alarm, jer ukazuje da su pripadnici mirovnih misija jedna vrsta saučesnika u tome.

Pedofilija odn. seksualno iskorišćavanje dece u bilo kom obliku je teško krivično delo u većini savremenih država. Još gore je kada se deca organizovano navode na prostituisanje. U nekim zemljama deca su prinuđena da tako zarađuju za život, ali toga ne bi bilo kada odrasli (u ovom slučaju, članovi osoblja mirovnih misija) ne bi tražili takve usluge odnosno kada ne bi pristajali na njih ako su im ponuđene.

²⁰² New allegations of gang rape against UN peacekeepers in Central African Republic, *DW*, 4. 2. 2016, www.dw.com/en/new-allegations-of-gang-rape-against-un-peacekeepers-in-central-african-republic/a-19027928.

²⁰³ U toj enklavi živi oko 10.000 muslimana i jedan broj hrišćana.

²⁰⁴ Amnesty International 2015¹.

²⁰⁵ *Ibid.*

²⁰⁶ Amnesty International 2017.

²⁰⁷ Osim kada oni sami regrutuju nove prostitutke ili čine druga krivična dela.

Prema izveštaju Grase Mašel (*Grača Machel*), ekspertkinje, imenovane od strane Generalnog sekretara UN, u 6 od 12 država obuhvaćenih izveštajem, dolazak mirovnih trupa bio je povezan sa brzim rastom dečije prostitucije. Posebno je podvukla da su vojnici iz sastava Operacije UN u Mozambiku (ONUMOZ) regrutovali devojčice između 12 i 18 godina za prostituciju. Kada je istražna komisija potvrdila optužbe, sve se završilo time što su pripadnici misije koji su bili umešani u to poslani kući.²⁰⁸

Realno gledajući, seksualno iskorišćavanje dece se svodi na jednu posebnu vrstu silovanja. Uostalom, tako se u zakonodavstvima mnogih država i tretira i adekvatno kažnjava.

Međutim, mirovnjaci pod plavima kacigama sa natpisom "UN" su mnogo puta optuženi da su i u bukvanom, najužem smislu reči, silovali decu. Ne treba objašnjavati da je to jedan od najužasnijih i najodvratnijih zločina. Nakon što su silovana, mnoga deca su zatim uvlačena u lanac dečije prostitucije. U većini slučajeva njihovi tek započeti životi time su sasvim uništeni.

Seksualna iskorišćavanja ali i prava silovanja dece od strane mirovnjaka UN su se masovno događala na Haitiju. Devojčica, koja se vodi kao Žrtva br. 1, imala je samo 12 godina kada ju je silovao mirovnjak iz Šri Lanke. Dečak, koji se vodi kao Žrtva br. 9, imao je 15 godina kada je napastvovan prvi put. U naredne 3 godine imao je seks sa više od 100 mirovnjaka iz Šri Lanke, u proseku 4 puta dnevno. Prema izveštaju UN, do kojeg se dokopao Asošijeted pres, u periodu 2004-2007 devetoro haićanske dece bili su žrtve kruga seksualnog nasilja i iskorišćavanja koji je uključivao najmanje 134 mirovnjaka iz Šri Lanke.²⁰⁹ Ipak, niko od mirovnjaka nije u Šri Lanki osuđen, niti je zbog ovoga ta zemlja prestala da daje trupe za mirovne misije UN.²¹⁰

Znatan broj devojčica od samo 11 godina koje su seksualno iskorišćavali pripadnici mirovne misije MINUSTAH, ostao je u drugom stanju. Broj tako rođene dece je toliki da Haićani imaju i poseban naziv za njih – "mali MINUSTAH" (*petit MINUSTAH*, gde je fr. *petit* - mali, a *MINUSTAH* naziv misije UN na Haitiju). Te devojčice, a njih je nekoliko stotina, ostavljene su da same podižu i izdržavaju ovu decu, bez ikakvog učešća njihovih očeva. Dodatno, neke od njih su roditelji, saznajući da su trudne, izbacili iz kuće.²¹¹

U 2015. g. zabeleženo je 69 optužbi za silovanje dece od strane osoblja mirovnih misija UN, što je bio porast od 32,7% u odnosu na prethodnu 2014. g. kada je takvih optužbi bilo 52. Optužbe su se odnosile na 10 mirovnih misija UN, a ticale vojnog osoblja, međunarodnih policijskih snaga i drugog osoblja tih misija. Kao rezultat istrage UN 114 mirovnjaka iz Šri Lanke su poslani kući.²¹²

²⁰⁸ Machel G. "Impact of Armed Conflict on Children", in: *Promotion and Protection of the Rights of Children: Impact of armed conflict on children*, UN, A/51/306, 26 August 1996, par. 98, https://sites.unicef.org/graca/a51-306_en.pdf.

²⁰⁹ Dodds P. 2017.

²¹⁰ Lederer E. M., Dodds P., „US says countries must punish UN troops for sexual sbuse“, *Associated press*, April 14, 2017, <https://apnews.com/article/united-nations-caribbean-ap-top-news-international-news-peacekeepers-as-predators-0fc5db3b4ea74ffa91599bbdfed2e1cc>.

²¹¹ Lee S., Bartels S., „They put a few coins in your hands to drop a baby in you’ – 265 stories of Haitian children abandoned by UN fathers“, *The Conversation*, December 17, 2019, <https://theconversation.com/they-put-a-few-coins-in-your-hands-to-drop-a-baby-in-you-265-stories-of-haitian-children-abandoned-by-un-fathers-114854>.

²¹² "UN votes to send home peacekeepers accused of sexual abuse“, *BBC News*, 11 March 2016, www.bbc.com/news/world-africa-160311.

Po onome što su preneli mediji, članovi osoblja mirovne misije UN u Centralnoafričkoj Republici su u 2017. silovali i seksualno zlostavljali nekoliko stotina žena i dece, uključujući dečake od samo 10 godina;²¹³

U 2018. mirovnjaci iz Nepala optuženi su za silovanje 2 devojčice u Južnom Sudanu.²¹⁴

U situaciji kada veliki broj država ne može ili ne želi da kontroliše pripadnike svojih nacionalnih kontingenata, mora se hitno naći efikasan međunarodnopravni mehanizam za utvrđivanje činjeničnog stanja i procesuiranje i sankcionisanje krivaca.

4. Reagovanje UN povodom zločina osoblja mirovnih misija

Kada su izveštaji o zločinima koje su počinili članovi osoblja mirovnih operacija UN prevršili svaku meru, morao je da se umeša Generalni sekretar UN.

On je 2003. počeo da se o tome izjašnjava u svom biltenu,²¹⁵ a od 2004. svake godine podnosi Generalnoj skupštini UN poseban izveštaj o specijalnim merama za zaštitu od seksualnog iskorišćavanja i zlostavljanja.²¹⁶ Poslednji takav izveštaj podneo je 15. 2. 2021.²¹⁷

Izveštaj se bavi optužbama o seksualnom iskorišćavanju i zlostavljanju u sistemu UN u prethodnoj kalendarskoj godini, izlaže preduzete mere, pokazuje postignute rezultate i ukazuje na i dalje postojeće probleme. Premda su, na taj način, njegovi okviri nešto šire postavljeni, najveći deo optužbi odnosi se na ono što se događa u okviru mirovnih misija UN.

Uz to, Generalni sekretar odnosno UN preduzeli su niz konkretnih koraka. Između ostalog:

- proglašena je “nulta tolerancija” za seksualnu eksploataciju i zloupotrebu,²¹⁸

bbc.com/news/world-35790697.

²¹³ Locka C., Bhatti J., „U. N. fails to stem rapes by peacekeepers in Africa, victims cry“, *US Today*, Jan. 16, 2018, www.usatoday.com/story/news/world/2018/01/16/u-n-fails-stem-rapes-peacekeepers-africa-victims-cry/1016223001/.

²¹⁴ Agence France-Presse, „UN peacekeepers from Nepal accused of ‘heinous’ child rape in South Sudan“, *Guardian*, 24 Apr. 2018, www.theguardian.com/world/2018/apr/24/un-peacekeepers-accused-of-child-in-south-sudan.

²¹⁵ *Special measures for protection from sexual exploitation and sexual abuse*, Secretary-General’s Bulletin, United Nations, Secretariat, ST/SGB/2003/13, 9 October 2003, <https://undocs.org/ST/SGB/2003/13>.

²¹⁶ *Special measures for protection from sexual exploitation and sexual abuse*, Report of the Secretary-General, United Nations, A/58/777, 23 April 2004, <https://undocs.org/A/58/777>.

²¹⁷ *Special measures for protection from sexual exploitation and sexual abuse*, Report of the Secretary-General, United Nations, A/75/754, 15 February 2021, https://conduct.unmissions.org/sites/default/files/report_of_the_secretary-general_on_special_measures_for_protection_from_sexual_exploitation_and_abuse_a75754.pdf.

²¹⁸ *Zero Tolerance for Sexual Exploitation and Abuse*, Fact Sheet on the Secretary’s General Initiatives to prevent and respond to sexual exploitation and abuse, https://static1.squarespace.com/static/514a0127e4b04d7440e8045d/t/5bdcabfc03ce6438183f5142/1541188606185/fact_sheet_un_sys-

- ustanovljen je Advokat za prava žrtava (eng. *Victims' Rights Advocate*) i to kao funkcioner UN vrlo visokog ranga (kao pomoćnik Generalnog sekretara);
- stvorena je rukovodeća grupe na visokom nivou za sprečavanje seksualne eksploatacije i zlostavljanja, a osnovane su i razne druge radne grupe i tela;
- imenovan je Specijalni koordinator za unapređenje odgovora UN na slučajeve seksualnog iskorišćavanja i zlostavljanja (eng. *Special Coordinator on Improving the United Nations Response to Sexual Exploitation and Abuse*);
- imenovani su regionalni koordinatori za preventivni rad i razgovore sa mirovnjaca i lokalnim stanovništvom;
- stvoren je poseban fond za pružanje pomoći žrtvama silovanja i seksualnog zlostavljanja iz kojeg se finansiraju projekti koji imaju za cilj da žrtvama seksualne eksploatacije i zlostavljanja povrate dostojanstvo, omoguće im da steknu nove veštine (npr. obuka za šnajderke) i poprave životni standard;
- utvrđeni su akcioni planovi, s tim da je broj takvih planova za samo godinu dana povećan više od 4 puta (sa 50 u 2019, na 207 u 2020. g.);
- preduzete su posebne mere za zaštitu dece;
- obezbeđeno je pružanje besplatne pravne pomoći ženama i devojkicama u postupku ostvarivanja njihovih prava kao i u postupku utvrđivanja očinstva deteta čiji je otac neki mirovnjak UN;
- pružena je posebna pomoć devojkicama sa Haitija koje su ostale same sa decom koju su rodile od očeva pripadnika mirovne misije UN; itd.²¹⁹

Odgovarajuće korake preduzele su same mirovne misije na terenu, a takođe i druge međunarodne organizacije i fondovi (npr. Dečiji fond Ujedinjenih nacija – UNICEF)²²⁰ i, na svoj način, nevladine organizacije.²²¹

Generalni sekretar UN se posebno angažovao kada je sredinom 2015. izbio veliki skandal u vezi sa zlodelima „plavih šlemova“ u Centralnoafričkoj Republici - čaša je prelila meru kada je Međunarodna amnestija dokumentovala silovanje 12-godišnje

tem-wide_sea_initiatives_november_2018.pdf; Preventing Sexual Exploitation and Abuse, United Nations, www.un.org/preventing-sexual-exploitation-and-abuse/.

²¹⁹ Foley C., Blakemore S. 2016; *UN supporting abandoned Haiti mothers and children, urging others to come forward*, United Nations, 13 March 2020, <https://news.un.org/en/audio/2020/03/1059351>; *Restoring dignity to victims of sexual abuse and exploitation by UN personnel*, United Nations, July 2020, <https://news.un.org/en/story/2020/07/1067602>; Secretary-General 2021; *UN Action to Counter Misconduct*, Fact Sheet, UN Action to Counter Sexual Exploitation and Abuse and other Forms of Misconduct in Peacekeeping and Special Political Missions, https://pseataaskforce.org/uploads/tools/factsheetunactiontocounterseaandotherformsofmisconductinpeacekeepingandspecialpoliticalmissions_undfs_english.pdf.

²²⁰ *UNICEF Strategy to Prevent and Respond to Sexual Exploitation and Abuse and Sexual Harassment*, UNICEF, January 2019, www.unicef.org/sites/default/files/2019-05/UNICEF-Strategy-Prevent-Respond-Sexual-Exploitation-Abuse-Sexual-Harassment-January-2019.pdf.

²²¹ REDRESS 2017.

devojčice i bezrazložno ubistvo oca i 16-godišnjeg sina. O tome je već bilo reči.

Reagujući tim povodom, Generalni sekretar UN Ban Ki-Mun (eng. *Ban Ki-moon*) tražio je i dobio hitnu ostavku komandanta misije MINUSCA, senegalskog generala Babakara Gajea (*Babacar Gaye*); sazvao je specijalnu sednicu Saveta bezbednosti i stavio do znanja da će preduzeti dalje korake da se stane na put sličnim pojavama.²²²

U izveštaju Generalnog sekretara UN posebno je istaknuto da je za 4 godine, između 1. 7. 2016. i 30. 6. 2020, državama čiji su ta lica državljani, predato 19 verodostojnih optužbi protiv zvaničnika i eksperata UN za seksualnu eksploataciju i zlostavljanje, te da su UN pružile potrebnu saradnju, kada su to od njih tražili relevantni organi država. To je, između ostalog, rezultiralo hapšenjem i optužnicom protiv bivšeg člana osoblja koji je navodno silovao nekoliko žena.²²³

Pa ipak, nije se dogodilo ništa spektakularno. Iako su UN proglasile politiku „nulte tolerancije“ na ove zločine i mada je zahvaljujući preduzetim koracima (poboljšanje obuke mirovnjaka, širenje stava da su seksualno iskorišćavanje i zlostavljanje neprihvatljivi, jačanje „partnerskog pristupa“ UN i država iz kojih dolaze trupe, razvoj mehanizama za pomoć žrtvama itd.)²²⁴ stanje donekle popravljeno, ti zločini nisu prestali.²²⁵ To najbolje ilustruju izveštaji samih UN.

U prvom tromesečju 2018. g. UN su dobile 54 optužbe zbog seksualnog iskorišćavanja i zlostavljanja 66 žrtava, među kojima 13 devojaka mlađih od 18 godina i 16 žrtava čiji uzrast je nepoznat. Od toga se 14 optužbi odnosilo na tekuće mirovne operacije, 18 na događaje u okviru tela, fondova i programa UN, 21 na partnere (eng. *implementing partners*) i 1 na člana međunarodnih snaga koje nisu deo mirovne misije UN (*member of a non-UN international force*).²²⁶

²²² “UN chief presents Security Council with special measures to curb sexual exploitation”, *UN News Centre*, 10 March 2016, un.org/apps/news/story.asp?NewsID=53409#.WJB1N388bBI; “Security Council endorses steps to combat sexual exploitation by UN peacekeepers”, *UN News Centre*, 11 March 2016, un.org/apps/news/story.asp?NewsID=53426#.WJBq7n88bBJ; “Shocking New Reports of Peacekeeper Sexual Abuse in the Central African Republic”, *Code Blue*, March 30, 2016, codeblue-campaign.com/press-releases/2016/3/30/; Foorohar K., “The UN Peacekeepers Rape Scandal Gets Worse”, *Bloomberg*, 17. June 2016, bloomberg.com/news/articles/2016-06-16/rape-scandal-of-un-peacekeepers-festers-as-reports-of-abuse-grow.

²²³ Secretary-General 2021, par. 45, p. 13.

²²⁴ Defeis E. F. 2008, 197-214; Ndulo M. 2009, 121-167; Kanetake M. 2010, 200-214; Odello M. 2010, 347-391; Kanetake M. 2012, 51-61; Boom R. 2015, 287-296; Stern J. 2015; *Standards of Conduct, United Nations Peacekeeping*, <https://peacekeeping.un.org/en/standards-of-conduct>; *Conduct in UN Field Missions: Professionalism, Efficiency, Integrity, Dignity*, United Nations, <https://conduct.unmissions.org/>.

²²⁵ Askin K. 2016; Cladipo T. 2017; *Special measures for protection from sexual exploitation and sexual abuse*, Report of the Secretary-General, UN A/72/751, 15 February 2018, <https://static1.squarespace.com/static/514a0127e4b04d7440e8045d/t/5aa810758165f594c06c504d/1520963702847/N1804422.pdf>.

²²⁶ *Combating ‘scourge’ of sexual abuse allegations remains ‘key’ UN priority, as 54 new allegations emerge*, UN News, 1 May 2018, <https://news.un.org/en/story/2018/05/1008712>.

Prema njihovom izveštaju za drugi kvartal 2019, objavljenom septembra 2019, UN su dobile 38 optužbi zbog seksualnog iskorišćavanja i zlostavljanja 43 lica od strane civilnog i vojnog osoblja UN. Od 38 optužbi 24 su se odnosile na postupke zaposlenih u organima, fondovima i programima UN, a 14 na ono što su učinili civilni i vojni pripadnici mirovnih misija UN.²²⁷

Ovo podaci davali su osnov za blagi optimizam, jer su sugerisali da broj optužbi, a time i zlode-la o kojima je reč polako pada. Ubrzo se pokazalo da je takva ocena bila preuranjena.

Ako se fokusiramo samo na optužbe na račun osoblja mirovnih misija UN ispo-stavlja se da su i pored svih preduzetih koraka u 2019. optužbe za silovanja značajno porasle u odnosu na prethodnu godinu.

Prema izveštaju Generalnog sekretara UN Antonija Gutereša, dok je u 2018. bilo 56 takvih optužbi, u 2019. godini njihov broj dostigao je 80. Od toga se 41 odnosila na mirovnu misiju u Centralnoafričkoj Republici, 15 na DR Kongo, a ostalih 24 na misije u Darfuru, Libanu, Liberiji i na Haitiju. Kada je reč o tome na koji deo mirovne misije UN se odnose optužbe, one na račun civilnog osoblja misija porasle su sa 13 u 2018, na 25 u 2019, dok su optužbe koje se odnose na vojno osoblje porasle sa 39 u 2018, na 49 u 2019. godini. Porasli su i brojevi navodnih žrtava (92) i izvršilaca (106).²²⁸

Istini za volju, u 2020. došlo je do određenog pada broja optužbi, ali on se može pripisati periodičnom laganom kolebanju statistike, kao i posebnim uslovima koji su obeležili svet zbog proglašenja pandemije Kovid-19.

Prema godišnjem izveštaju Generalnog sekretara UN od 15. 2. 2021, koji se odnosi na 2020. g., u čitavom sistemu UN bilo je ukupno 387 optužbi za seksualnu eksploataciju i zlostavljanje. Od toga se na mirovne misije odnosi 66, što je pad za 14 u odnosu na 2019, ali i dalje za 10 više nego u 2018. godini. Još uvek je najviše optužbi (46 odn. 70%) vezano za dve mirovne misije - MINUSCA u Centralnoafričkoj Republici (27) i MINUSCO u DR Kongu (19 optužbi). Ostalih 20 slučajeva odnose se na mirovne misije u Južnom Sudanu (8), na Bliskom Istoku - misija UNTSO (3), u Maliju (2) Darfuru (2), na Haitiju (2), u Libanu (1), Abjeju (1) i na političku misiju u Avganistanu (1).²²⁹

Dodatak uz izveštaj za 2020. koji se odnosi na broj žrtava, pokazuje da su, kada se imaju u vidu zločini izvršeni u čitavom sistemu UN: od 19 silovane dece, 13 silovali pripadnici mirovnih operacija ili specijalnih političkih misija; od 10 silovanih odraslih, 8 silovali pripadnici mirovnih operacija ili specijalnih političkih misija; od 41 žrtava seksualnog odnosa sa odraslima koji je označen kao seksualna eksploatacija, 26 izvršili pripadnici mirovnih operacija ili specijalnih političkih misija, itd.²³⁰

²²⁷ *Sexual exploitation and abuse: latest UN quarterly update*, UN News, 5 September 2019, <https://news.un.org/en/story/2019/09/1045722>.

²²⁸ Secretary-General 2020, par. 45, pp. 14-15.

²²⁹ *Ibid.*, par. 61-62, p. 16.

²³⁰ *Supplementary information to the Report of the Secretary-General on special measures on protection from sexual exploitation and abuse (A/75/754)*, I. A. Allegations involving United Nations staff and related personnel, United Nations, www.un.org/preventing-sexual-exploitation-and-abuse/sites/www.un.org/preventing-sexual-exploitation-and-abuse/files/a_75_754_suppl_info_to_sgs_report_on_psea.pdf.

Prema najnovijem izveštaju Generalnog sekretara UN, podnetom 15. 2. 2022, u prethodnoj, 2021. godini, vezano za osoblje UN i pridruženo osoblje podnete su 194 optužbe uz još 251 otužbu koja se odnosila na osoblje „partnera za implementaciju koji nisu pod nadležnošću Ujedinjenih nacija“. To je u celini značajno smanjenje u odnosu na stanje u prethodnom izveštajnom periodu.

Međutim, pažnju privlači činjenica da je vezano za ono što se dogodilo u 2021. godini, došlo do porasta otužbi koje su se ticale mirovnih i specijalnih i političkih misija UN. Prijavljeno ih je 75 što je značajno povećanje u odnosu na 66, koliko ih je bilo u 2020. godini, kao i u odnosu na prosečnih 69 u prethodnih 10 godina (adekvatno, povećanje od 12% odn. 8%). Posebno je simptomatično da se skoro 90% svih ovih optužbi odnose na samo 2 misije – 42 su se ticale MINUSCA (Višedimenzionalna integrisana stabilizaciona misija UN u Centralnoafričkoj Republici) i 24 MONUSCO (Stabilizaciona misija UN u DR Kongu).²³¹

S tim u vezi, premda se optužbe odnose na ono što se dogodilo u čitavom sistemu UN, ipak daleko najveći deo njih pada na pleća članova osoblja mirovnih misija.

Ako, s pravom, prebacujemo pripadnicima mirovnih operacija da je otežavajuća okolnost to što su zločine izvršili nalazeći se u humanitarnoj misiji, istine radi treba primetiti da su veliki broj zlodela o kojima je reč učinili članovi osoblja raznih organa, fondova i programa iz sistema UN, među njima posebno oni čija je funkcija bila da pomognu žrtvama rata i drugih nesreća. To, između ostalog, obuhvata osoblje koje pripada Međunarodnoj organizaciji za migracije, Kancelariji Visokog komesara UN za izbeglice, Svetskom programu za hranu itd.

Treba stalno imati na umu da statistika pokazuje broj prijave (optužbi) a ne broj izvršenih dela - za mnoga od njih se nikada ne sazna, zato što žrtve nisu spremne da se podvrgnu poniženju da ih prijave, zato što žrtve ne znaju kako ili nisu u mogućnosti da ih prijave, zato što se žrtve plaše da ih prijave, zato što je ćutanje žrtava kupljeno novcem ili na drugi način, ili, jednostavno, zato što su žrtve likvidirane. Ovi momenti su i inače prisutni, posebno u vezi sa seksualnim deliktima, ali se po sebi razume da su svi mnogo izraženiji u uslovima oružanog sukoba ili krhkog mira, a naročito kada se sve događa daleko od očiju svedoka.

Takođe, treba imati na umu da je reč o izveštajima samih UN. Neki drugi izvori, kao što su referentne međunarodne nevladine organizacije za ljudska prava i ugledne novinske kuće nude podatke koji su još alarmantniji.²³²

Između ostalog, istraživanja novinara poznate novinske kuće Asošijeted Press (*Associated Press* – AP) čiji su rezultati objavljeni 2017, pokazala su da su pripadnici mirovnih misija UN optuženi

²³¹ Secretary-General 2022¹, pars. 58-62, pp. 15-16.

²³² Tako npr. Hoije K., “UN Troops in C. A. R. Face New Sexual Abuse Allegations”, *Voice of America*, January 6, 2016, www.voanews.com/africa/un-troops-car-face-new-sexual-abuse-allegations; Gulland A., “Efforts to tackle sexual abuse by UN peacekeepers have had ‘little impact’, watchdog find”, *Telegraph*, 30 September, 2020, www.telegraph.co.uk/global-health/terror-and-security/efforts-tackle-sexual-abuse-un-peacekeepers-have-had-little/.

da su u prethodnih 12 godina u najmanje 23 države izvršili oko 2.000 dela seksualnog iskorišćavanja i zlostavljanja, od čega su u više od 300 slučajeva žrtve bile deca.²³³

Posebno ne treba zaboraviti da se izveštaji o kojima je ovde reč odnose samo na seksualno iskorišćavanje i zlostavljanje. O njima se u poslednje vreme najviše priča jer na ta krivična dela naročito ukazuju razni lobiji za ženska prava i prava deteta. Međutim, ma kako teški i odvratni bili, to nisu jedini zločini međunarodnih mirovnjaka. Uostalom, na prethodnim stranama već su dati primeri konkretnih slučajeva u kojima su međunarodne oružane snage koje su došle ostvarujući mandat dobijen od UN, ubijale civile, mučile decu, izživljavale se na civilima, gađale civilne objekte itd. Neka od tih krivičnih dela obuhvaćena su drugim istraživanjima i izveštajima UN, ali daleko ne sva.

Konačno, svaka statistika prikazuje broj, ali ne i težinu zločina. To znači da ona često jednako broji tzv. seksualno uznemiravanje i stvarno silovanje, u slučaju ubistva ne pravi razliku između ubistva na mah i onog kod kojeg je žrtva podlegla nakon dugotrajnog mrcvarenja, itd.

Treba imati na umu i to da zločine o kojima je reč mogu da vrše ne samo naoružana lica (borci) kao deo mirovnih snaga UN, već i druga lica koja su deo mirovnih operacija – razni neborci (npr. članovi medicinskog osoblja koje prati oružane snage, vojni novinari itd.), lica koja su angažovana na obaveštajnim poslovima, prevodioci itd.

Kada je reč o samoj borbi protiv seksualne eksploatacije i iskorišćavanja, razni dokumenti, inicijative i akcioni planovi UN odnose se na sprečavanje seksualnog iskorišćavanja i zlostavljanja u sistemu UN. Dakle, ne samo u mirovnim misijama (premda je tu problem najizraženiji) već uopšte u okviru onoga što se događa pod okriljem UN. S jedne strane, to je dobro, zato što ove mere pokrivaju mnogo širi spektar odnosa i doprinose ujednačavanju standarda ponašanja i prakse. Sa druge strane, slabost ovog pristupa je u tome što se fokus sa zločina koje vrše pripadnici mirovnih snaga prebacuje na mnogo širi krug pitanja i problema.

Ma kako bilo teško i odvratno, seksualno iskorišćavanje i zlostavljanje u okviru organa ili tela UN (npr. ako kolega siluje koleginicu na poslu) razlikuje se od sličnih zlodela međunarodnih oružanih snaga po tome što je izvršeno u miru, što žrtva ima mnogo veće šanse da se odbrani ili pobegne, da prijavi ono što je pretrpela, da brzo bude medicinski i na drugi način zbrinuta, da dobije kakvu-takvu satisfakciju itd. dok počinitelac ima realne izgleda da krivično odgovara. Iz mnogo razloga žrtva koju je silovao vojnik iz sastava mirovnih snaga UN (a neretko i više njih odjednom) obično je u svakom pogledu u neuporedivo gore položaju. Između ostalog, ona lako može i da posle svega izgubi život i to od ruku onoga ko je poslat da je štiti. Najgore u svemu tome je kada zločinac prođe bez zaslužene kazne.

²³³ Dodds P. 2017.

Kao dodatak svemu rečenome treba podsetiti da, na osnovu mandata odn. uz odobrenje od strane Saveta bezbednosti, svoje mirovne misije imaju i određene regionalne međunarodne organizacije, kao npr. Evropska unija i Afrička unija. Pomaci u okviru sistema UN, kakvi god da jesu, ne odnose se automatski na snage ovih organizacija i situacije u koje su one uključene.

Ocenjujući postignuto, može se konstatovati da bez obzira na to što je problem prepoznat i priznat, još uvek nije pronađen i upotrebljen dovoljno efikasan lek.

Dobro je što je priznato da problem postoji, što se stanje prati i o njemu javno izveštava. Još bolje je što su preduzeti određeni koraci. Ipak, mora se priznati da je za sada sve to uglavnom i dalje nedovoljno delotvorno.

Jedan od razloga može se ogledati u činjenici da se prvenstveno radi o nastojanja da se saniraju posledice. To je, razume se, neophodno, ali nije dovoljno.

Nije dobro ni to što je, sudeći po mnogim momentima, u sve na razne načine previše uključena politika. Između ostalog, premda se u raznim izveštajima UN priznaje problem, navode određene statistike o izvršenim zločinima itd. teško je oteti se utisku da se nastoji da se što više sačuva obraz UN i njihovih mirovnih misija. Tako se npr. stvari zamagljuje tako što se govori o seksualnoj eksploataciji i zlostavljanju (eng. *sexual exploitation and sexual abuse*) umesto da se stvari nazovu svojim imenom, pa prvenstveno govori o silovanjima dece, pedofiliji, silovanjima, a tek zatim i o seksualnoj eksploataciji i zlostavljanju.

Kao što je već istaknuto, podaci o pojedinim krivičnim delima, pa i o silovanju kao takvom, mogu se, uz malo truda, naći u dodacima uz osnovni izveštaj. To, međutim, nije dovoljno, jer silovanja, a posebno silovanja dece moraju biti jasno izdvojena već u osnovnom izveštaju, pošto su to daleko najgora i najteža krivična dela ove vrste.

Posebno nije dobro što se u UN na ove akte gleda kao na neke prekršaje, koji mogu dovesti do otpuštanja odnosnog lica, umesto da se ti akti ili makar najteži međunjima, kvalifikuju kao ono što jesu, teška krivična dela. Takođe, ako ostavimo po strani izolovane neimenovane slučajeve u kojima je podignuta optužnica protiv ne zna se koga, iz ne zna se koje misije i sa ne zna se kakvim konačnim ishodom,²³⁴ i dalje zapravo niko ne odgovara čak ni za takva zlodela kao što je silovanje dece. To je potpuno neprihvatljivo.

Uostalom, podatak da su UN za 4 godine (2016-2020) predale državama samo 19 optužbi za seksualnu eksploataciju i zlostavljanje govori sam za sebe. Iz statistika izloženih na prethodnim stranama moglo se videti da se ta zlodela vrše mnogo češće,

²³⁴ Misli se na već pomenuti slučaj pripadnika osoblja UN koji je silovao nekoliko žena (Secretary-General 2021, par. 45, p. 13). Jasno je da je Generalni sekretar izbegao da javno iznese ime i lične podatke za lice protiv kojeg nije pravosnažno završen sudski postupak. Međutim, s pravom se moglo očekivati da pomene o kojoj vrsti člana osoblja misije se radi (vojnom licu, policajcu itd.), iz koje je države, u kojoj misiji je službovao itd. Takođe, to što je podignuta optužnica ne znači i da će to lice na kraju biti osuđeno.

ponekad grupno, što znači da samo u jednom takvom zločinu učestvuje odjednom nekoliko, ponekad i desetak zločinaca. Ispada da su UN utvrdile da se u svim mirovnim misijama UN seksualna eksploatacija i zlostavljanje događaju manje od 5 puta godišnje. To, jednostavno, ne odgovara istini i protivreči drugim statistikama samih UN.

Bez dubljeg ulaženja u to, vredi pomenuti da su u nekim slučajevima UN povlačile i neobične, pa i u najmanju ruku sumnjive korake. S tim u vezi, sa raznih strana može se čuti komentar da je teško odoleti utisku da se više pažnje, vremena i napora troši na to da se prikriju ili diskredituju neke optužbe za zločine koji se stavljaju na teret osoblju mirovnih misija UN, nego na utvrđivanje odgovornosti mirovnjaka. Navešćemo samo nekoliko slučajeva koji navode na razmišljanje.

Američka policajka hrvatskog porekla Ketrin Boljkovac (eng. *Kathryn Bolkovac*) iz Linkolna, glavnog grada savezne države Nebraska, je 1999. angažovana od strane britanske podružnice američke bezbednosne firme *DynCorp International* koja je imala 15 miliona američkih dolara vredan ugovor sa UN za zapošljavanje i obuku lica za obavljanje policijskih zadataka u misiji UN u Bosni i Hercegovini. Boljkovac je nakon obuke poslata u Bosnu i Hercegovinu gde je posle nekoliko meseci otkrila da članovi osoblja misije UN, a konkretno njene kolege policajci UN iz Ukrajine, Pakistana, Rumunije, Nemačke i SAD, koje je angažovala firma *DynCorp International*, učestvuju u trgovini ženama, siluju maloletnice, koriste prostitutke i saraduju sa lokalnim organizovanim kriminalom. Kada je nadređenim podnela izveštaj o tome, umesto pohvale dobila je otkaz sa lažnim obrazloženjem da je falsifikovala radni list. O tome da je bila u pravu svedoči činjenica da je britanski sud, kojem je podnela tužbu, 2002. g. presudio u njenu korist. O ovome je 2010. g. snimljen kanadsko-nemačko-američki film "Doušnik" (*The Whistleblower*).

Visoki funkcioner UN, Šveđanin Anders Kompas (*Per Anders Gunnar Kompass*) koji je bio direktor za terenske operacije Kancelarije visokog komesara UN za ljudska prava (eng. *Office of High Commissioner for Human Rights – OHCHR*) sa sedištem u Ženevi, nakon što UN nisu ništa preduzele povodom izveštaja o slučajevima seksualnog zlostavljanja u Centralnoafričkoj Republici koje su od decembra 2013. do jula 2014. izvršila 23 mirovnjaka od kojih 14 iz Francuske, prosledio je jula 2014. vlastima Francuske izveštaj sa dokumentovanim navodima o seksualnom zlostavljanju 13 maloletnika, uključujući sodomiju nekoliko dečaka između 9 i 13 godina.

Tada ga je šef OHCHR, jordanski diplomata Zeid al Husein (*Zeid Ra'ad Zeid Al Hussein*) suspendovao sa obrazloženjem da je prekršio pravila zato što nije tražio odobrenje od pretpostavljenog pre nego što je izveštaj poslao Francuskoj i da je žrtve zlostavljanja doveo u opasnost od stigmatizacije i osvete time što je u izveštaju naveo njihova imena i adrese. I Argentinka Susana Malkora (*Susana Malcorra*) šef kabineta Generalnog sekretara UN, što je jedna od najmoćnijih pozicija u UN, je i pre nego što je okončan postupak protiv njega, izjavljivala za medije da je Kompas kriv za prekršaj, čime je prejudicirala odluku.²³⁵ Kada je administrativni sud UN (Sud UN za sporove, *United Nations Dispute Tribunal*) 2015. presudio da je suspenzija nezakonita,²³⁶ Zeid al Husein je predložio da se

²³⁵ Code Blue, *The UN's Dirty Secret: The Untold Story of Andress Kompass and Peacekeeper Sex Abuse in the Central African Republic*, May 29, 2015, www.codebluecampaign.com/press-releases/2015/5/29-1; Deschamps M., Jallow H. B., Sooka Y. 2015, 57-65.

²³⁶ Laville S., "UN suspension on sexual abuse report whistleblower is unlawful, tribunal rules", *Guardian*, 6 May 2015, www.theguardian.com/world/2015/may/06/un-suspension-of-sexual-abuse-report-whistleblower-is-unlawful-tribunal-rules; McCarrel R., "The United Nations and Sexual Abuse", *Foreign Affairs*, February 14, 2016, www.foreignaffairs.com/articles/2016-02-14/united-nations-and-sexual-abuse;

rasformira jedinica kojom je rukovodio Kompas, čime bi ovaj ostao bez funkcije. I posebna komisija, koju je, sa zadatkom da ispita, posle niza kritika od strane država članica i medija slučaj 2015. godine imenovao Generalni sekretar UN Ban Ki-Mun, oslobodila je Kompas svake odgovornosti, potvrdila da je zaista imao ovlašćenje da informacije iz izveštaja podeli sa francuskim vlastima i istakla da je zabrinutost zbog mogućih posledica otkrivanja identiteta žrtava znatno preuveličana. Dobivši tako satisfakciju, Kompas je 2016. napustio UN, navodeći kao neke od glavnih razloga za to razočarenje zbog “potpune nekažnjivosti odgovornih za zločine” i činjenice da UN nisu kako treba ispitale navode da su francuske trupe zlostavljale decu.²³⁷ Posebno zabrinjava to što izgleda da je njegov slučaj daleko od toga da bude jedini – on je izjavio da dnevno prima 30-40 poruka od ljudi u misijama UN od kojih mnogi tvrde da su doživeli odmazdu ili čak otpuštanje nakon što su svedočili o seksualnoj eksploataciji i zlostavljanju u UN.²³⁸

Prema onome što su prenele ugledne novinske kuće, misija MINUSCA u Centralnoafričkoj Republici je raskinula ugovor sa Huanom Brankom (*Juan Branco*) francusko-španskim pravnikom koji je javno ukazao da su 10. 4. 2018. snage te misije, sastavljene od kontingenta iz Ruande, bezrazložno ubile 30 i ranile oko 100 civila u Bangi, glavnom gradu CAR. Obrazlažući raskid radnog odnosa sa njim, Odeljenje za ljudske resurse misije MINUSCA navelo je da je objavljivanjem informacije o masakru, Branko prekršio odredbu iz svog ugovora o radu o zabrani preduzimanja radnji „koje mogu negativno uticati na interese Ujedinjenih nacija“.²³⁹

Istine radi, mora se primetiti da se verzija spornog događaja koju nude UN mnogo razlikuje od onoga što je tvrdio Branko. U svojoj izjavi od 10. 4. 2018. Generalni sekretar je snažno osudio nasilje tog dana u Bangi u kojem je ubijen 1 mirovnjak iz Ruande i ranjeno još 8 pripadnika misije MINUSCA.²⁴⁰ Tvrdnja da su zapravo mirovnjaci bili žrtve napada i osuda tog napada ponovljeni su i u kasnijim dokumentima drugih organa i tela UN.²⁴¹ Sa druge strane, neki izvori navode da su snage mirovne misije UN pokušale da spreče nasilje, što je rezultiralo sukobom između njih i naoružanih grupa u kojem je poginulo 18 ljudi, među njima i jedan mirovnjak, i ranjeno 46 lica.²⁴² Ima i tvrdnji da je sve počelo time što su pripadnici misije MINUSCA zajedno sa snagama bezbednosti CAR

Anyadike O. „Exclusive: Top UN whistleblower resigns, citing impunity and lack of accountability“, *New Humanitarian*, 7 June 2016, www.thenewhumanitarian.org/news/2016/06/07/exclusive-top-un-whistleblower-resigns-citing-impunity-and-lack-accountability; Daugirdas K. 2019, 221-222.

²³⁷ „UN whistleblower resigns over French peacekeeper 'child abuse'“, *BBC*, 8 June 2016, www.bbc.com/news/world-africa-36481372.

²³⁸ Esslemenot T., „United Nations must act to end sex abuse 'cover-ups': whistleblower“, *Reuters*, January 22, 2016, www.reuters.com/article/us-un-whistleblower-sexabuse-idUSKCN0V021L.

²³⁹ Ross A., „U. N. fires Central Africa legal adviser who accused peacekeepers on massacre“, *Reuters*, May 3rd, 2018, www.reuters.com/article/us-centralafrica-un-idUSKCN1IW265.

²⁴⁰ *Secretary-General Strongly Condemns Killing, Wounding of Peacekeepers in Central African Republic*, Secretary-General Statements and Messages, SG/SM/18982-PKO723, 10 April 2018, www.un.org/press/en/2018/sgsm18982.doc.htm.

²⁴¹ Vidi. npr. High-Level Meeting of the Peacebuilding Commission Central African Republic Configuration “The Situation in the Central African Republic”, Monday, 23 April 2018, Chairperson’s Summary of the Discussion, www.un.org/peacebuilding/sites/www.un.org/peacebuilding/files/documents/april2018_bn_on_car_for_chair_final.pdf.

²⁴² Marcucci G., *THE WAR REPORT 2018, Central African Republic: Sectarian and Inter-Communal Violence Continues*, Geneva Academy of International Humanitarian Law and Human Rights, January 2019, 7, www.geneva-academy.ch/joomlatools-files/docman-files/Central%20African%20Republic%20Sectarian%20And%20Inter-Communal%20Violence%20Continues.pdf.

pokrenule operaciju razoružavanja milicije u naselju PK5 u Banguiju, većinski muslimanskoj enklavi u većinski hrišćanskom gradu, te da kada su se proširile glasine da se to vrši da bi se muslimani ostavili bez oružja protiv napada naoružanih hrišćanskih grupa, izbili su sukobi u kojima je poginulo 20-ak ljudi uključujući mirovnjaka UN i ranjeno gotovo 150 ljudi. Posebno se ističe da su demonstranti doneli i položili tela 16 ljudi ubijenih u nasilju ispred sedišta MINUSCA u Bangiju, optuživši mirovne snage da su pucale na civile.²⁴³ Nije na nama da raspetljavamo šta se zaista dogodilo, ali utisak je da u najmanju ruku mnogo toga ipak nije do kraja jasno.

²⁴³ *Violence in Central African Republic*, Council on Foreign Relations, www.cfr.org/global-conflict-tracker/conflict/violence-central-african-republic.

Glava III

PROBLEMI U VEZI SA ODGOVORNOŠĆU MEĐUNARODNIH ORUŽANIH SNAGA

Kao i svi drugi učesnici oružanih sukoba i međunarodne oružane snage su dužne da poštuju međunarodno ratno i humanitarno pravo. One nisu i ne smeju biti iznad njega. To posebno važi za mirovne snage UN. Na to je već ukazivano, a to se, uostalom, podrazumeva samo po sebi.

Štaviše, od pripadnika mirovnih snaga, a posebno takvih snaga UN može se s pravom ne samo očekivati, već i zahtevati da i više nego drugi dosleno poštuju pomenuta pravila. Ovo iz mnogih razloga.

Po logici stvari, u sastavu snaga UN trebalo bi da su elitne, odabrane trupe, ne samo vrhunski obučene i opremljene, već i sa posebno visokim moralom i disciplinom, sposobne da se nose sa zahtevima koje podrazumevaju najosetljivije i najkomplikovanije situacije, među njima i misije u inostranstvu.

Dodatno, one bi trebalo da su po definiciji nepristrasne odn. neutralne. Već je pominjano da se vodi računa o tome da se nacionalni kontingenti država ne raspoređuju na područja zemalja sa kojima je država kojoj pripadaju u sukobu, ozbiljnom sporu ili, naprotiv, savezu - da ne bi imale motiv da se ponašanju ne samo protiv, već ni u korist neke konkretne strane.

Pored toga, te snage ne dolaze da se bore protiv nekog unapred definisanog neprijatelja, već da pomognu obezbeđenje mira, da zaštite civilno stanovništvo, spreče teške zločine, osiguraju dostavljanje humanitarne pomoći itd. Stoga bi porivi koji ih pokreću trebalo da su plemeniti, humani, a ne destruktivni.

Konačno, njihove aktivnosti i ponašanje bi trebalo da su pod posebnom lupom ne samo članica UN, već i sredstava masovnog informisanja i svetske javnosti.

Prema tome, sve ukazuje da bi trebalo da se radi o oružanim snagama koje su profesionalne, odgovorne, disciplinovane, nepristrasne i podvrgnute najvećoj kontroli. Drugim rečima, u svakom pogledu uzorne.

Pa ipak, suočeni smo sa time da se oni koji su došli kao zaštitinici (protektori) ponekad pretvaraju u zveri (predatore),²⁴⁴ da se oni koji bi trebalo da pruže pomoć, zaštitu i podršku ponašaju kao neprijatelji i zločinci...

S tim u vezi, ovde kao u retko kojoj drugoj materiji svoje mesto ima poznata maksima čuvenog rimskog pesnika Juvenala (*Decimus Junius Juvenalis*) *Quis custodiet*

²⁴⁴ Namerno smo upotrebili reči koje počinju istim slovima ali imaju suprotno značenje (zaštitnici – zveri odn. protektori – predatori) da bi stvaranjem kontrasta pojačali utisak u vezi sa sagledavanjem razlike između onoga što bi trebalo da bude i što se stvarno događa u praksi.

ipsos custodies (lat. ko će čuvati same čuvare?).²⁴⁵

Sa druge strane, u slučaju da prekrše norme i principe međunarodnog ratnog i humanitarnog prava, ali i druge odgovarajuće norme međunarodnog prava, uključujući one koje su deo međunarodnog prava ljudskih prava, ove snage odn. njihovi pripadnici bi trebalo da obavezno odgovaraju za to.

Oni su predstavnici ne samo svojih država, već i čitave međunarodne zajednice i imaju posebnu ulogu, posebna prava i posebna ovlašćenja, ali sve to bi trebalo da prati i posebna odgovornost – disciplinska (za manje prestupe), krivična (za ratne zločine i druge teške povrede međunarodnog humanitarnog odn. međunarodnog krivičnog prava) i građanskopravna (u smislu obaveze naknade pričinjene štete).²⁴⁶

Pa ipak, ispostavlja se da se javlja niz problema koji dovode do odstupanja od onoga što bi trebalo da bude, uključujući i to da u praksi mnogi zločini članova osoblja mirovnih operacija UN ostaju nekažnjeni. Nažalost, čak i kada budu uhvaćeni u zlodelima, sve se obično završava time da se odnosni pripadnici mirovne misije povuku sa dužnosti, prekomanduju u drugu misiju ili jednostavno vrate kući (repatričaju).

Ova pitanja zaslužuju da se njima pozabavimo malo detaljnije.

I. NAČELNA PITANJA

1. Načelni problem odgovornosti za krivična dela pripadnika oružanih snaga

Zločinci i njihova zlodela su deo života. Uvek su bili, a i danas su prisutni u svakom društvu. Uostalom, upravo zato postoje krivično pravo i krivični sudovi.

Krivična dela su ružna slika stvarnosti čak i u najrazvijenijim i najuređenijim zajednicama, onima koje su po mnogo čemu uzor ostatku sveta. I to u miru, kada bez većih smetnji funkcionišu institucije sistema.

Po sebi je jasno da se mnogo više vrše u vreme oružanih sukoba, kada često nema efikasnog nadzora i državne vlasti na terenu; kada je pod oružjem, između ostalog, i mnoštvo labilnih ljudi, pa i onih sklonih kriminalu i drugim oblicima devijantnog

²⁴⁵ Maksima je iz Juvenalove zbirke pesama “Satire” s kraja I ili početka II v. U njoj (*Satira VI*, 346-348) ima usko značenje ukazujući da nije moguće sačuvati moralnost žene putem nadzornika (*custodies*) koji će je nadgledati, jer ona, razborito, počne od njih (prvo potkupi njih). Relativno brzo ova misao izašla je iz tih okvira i dobila univerzalno značenje u smislu toga da neko treba da nadzire i proverava i one koji vrše vlast nad drugima.

²⁴⁶ Palwankar U. 1993, 227-240; Okimoto K. 2006, 204-220; Poretto G., Vitè S. 2006; Durch W. J., Andrews K. N., England M. N., Weed M. C. 2009; Cammaert P. C., Klappe B. 2010, 151-158; Fleck D. 2010, 143-149; Gill T. D. 2010, 135-142; Kondoch B. 2010, 515-534; Odello M. 2010, 347-391; Jha U. C. 2011, 261-282; Jiminián J. M. C. 2012, 104-132; Ferraro T. 2013, 561-612; Ferstman C. 2013.

ponašanja; kada znajući da u bilo kom trenutku mogu da izgube život, postanu invalidi itd. mnogi žive samo za dati odnosno naredni trenutak i opuštanje i zadovoljstvo koje on može da priušti, ne razmišljajući o posledicama svojih postupaka; itd.

Država je odgovorna za svoje oružane snage i obavezna da spreči da pripadnici tih snaga vrše zločine, a ako ih izvrše dužna je da pronađe i kazni krivce. To se podrazumeva i reguliše odgovarajućim propisima unutrašnjeg pravnog poretka svake države, ali to je i vrlo jasno pravilo koje važi na međunarodnom planu.

Ono proističe iz činjenice da su oružane snage organi države kojoj pripadaju, a da je ona objektivno odgovorna za akte svojih organa – njihovo ponašanje smatra se aktom same države.²⁴⁷ Pored toga, pošto su pripadnici njenih oružanih snaga u praksi uglavnom (u većini država – isključivo) njeni državljani, država ima i personalnu nadležnost nad njima.²⁴⁸

Čak i nezavisno od toga, interes je i same države da pripadnici njenih oružanih snaga ne čine krivična dela odnosno da ih primereno kazni ako ipak izvrše ta dela. Ovo zato što su svakoj državi potrebne disciplinovane jedinice, a ne tzv. soldateska²⁴⁹, naoružana banda koja, uostalom, u nekom trenutku može da se pobuni i okrene oružje protiv svojih zapovednika, pa i organa civilne vlasti svoje zemlje.

Svaka država čiji vojni kontingent učestvuje u sastavu međunarodnih oružanih snaga, a tim pre mirovnih snaga UN, morala bi biti vrlo zainteresovana kako se ponašaju pripadnici tog kontingenta. To znači da je u njenom sopstvenom interesu da se članovi tog osoblja drže u svakom pogledu zakonito i maksimalno disciplinovano, ne opijaju, ne tuku, vode računa o svom izgledu i vojničkom ponašanju itd. Sve drugo ruši ugled

²⁴⁷ Realno, država i postoji samo u licu svojih organa – zakonodavnih, izvršnih odn. upravnih i sudskih.

²⁴⁸ Više o pitanjima nadležnosti i odgovornosti države: Krivokapić B. 2017, 307-320.

²⁴⁹ U onom delu ove knjige koji se bavi opštim zakonima i običajima rata već smo objasnili smo da izraz soldateska potiče od italijanskih reči *soldus* (novac). Ovde je prilika da dodamo nekoliko zanimljivih objašnjenja. Pomenuta reč dolazi od solid, kako se zvao zlatnik težine 4.55 g, koji je od 309. g. kovao rimski imperator Konstantin Veliki (lat. *Constantinus Magnus*) i koji je ostao u upotrebi čitavih 7 vekova, sve dok ga 1092. g. vizantijski car Aleksije I Komnen nije zamenio svojim dukatom zvanim hiperpirjon. Od reči solid nastalo je soldo, kako se zvao sitni srebrni novac koji je car Svetog rimskog carstva Hajnrih VI (nem. *Heinrich VI*) izdao u Milanu krajem XII v. Od toga je nastala reč *soldare* (uzimati u najam, plaćati nekoga) iz koje je u Italiji negde oko 1250. g. izvedena reč *soldatus* u značenju najamnika, čovek koji ratuje za novac. U prvo vreme nije imala nikakvo loše značenje, jer su tada plaćeničke vojske koristili svi. Negativnu konotaciju dobija nakon što su Hans Jakob Kristofel fon Grimelshausen (nem. *Hans Jakob Christoffel von Grimmelshausen*, 1621-1767) i drugi nemački autori opisali događaje iz Tridesetogodišnjeg rata (1618-1648) u kojem je do izražaja divljanje najamnika. Oni su i inače bili manje manje podvrgnuti lancu komandovanja i vojnoj disciplini od redovnih jedinica i kada ne bi dobili na vreme svoju platu ili bi ostali bez zaliha jednostavno su pljačkale lokalno stanovništvo, pa i čitave gradove, a isto su radili i oni među njima koji zbog povreda nisu bili u stanju da učestvuju u borbama. Od tada se pod soldateskom ima u vidu raspuštena odn. nedisciplinovana vojska, razularena naoružana rulja koja ne sluša nikoga i vrši razne oblike nasilja, kao što su pljačka, silovanja, mučenje itd

odnosne države ne samo kod vlasti i lokalnog stanovništva zemlje u kojoj je raspoređena misija, već i u očima pripadnika kontingenata iz drugih država, pa i samih UN. Još mnogo gore je kada se pripadnici nacionalnog kontingenta odnosne zemlje optužuju za zločine. Ne treba zaboraviti da svaka država nastoji da što više podigne i očuva svoj ugled u međunarodnoj zajednici, a ne da ga sroza.

Pa ipak, već smo videli da su međunarodne oružane snage, uključujući mirovne misije UN suviše često povezane sa mnogim krivičnim delima, od kojih se neka mogu kvalifikovati kao ratni zločini.

Pošto se u ovde bavimo mračnom stranom međunarodnih oružanih snaga, treba biti pošten, pa još jednom podvući da je u mirovnim misijama UN od 29. 5. 1948. do 31. 7. 2022. život izgubio 4.236 mirovnjak.²⁵⁰ U proseku (za prethodne 73 godine i 7 meseci 2002. godine tj. za ukupno 883 meseca) to je oko 57 svake godine ili skoro 5 svakog meseca. Razume se, nisu svi poginuli s puškom u rukama – neki su stradali u saobraćajnim i drugim nesrećama, od bolesti itd. Ali svejedno, to se ne bi dogodilo da se nisu nalazili tu gde su bili, vršeći mirovnu funkciju. Uostalom, 1.100 mirovnjaka (25,9%) su poginuli kao žrtve neposrednog oružanog napada na njih.²⁵¹ Pored toga, navedenoj brojci treba dodati i veliki broj ranjenih i povređenih, od kojih su neki ostali invalidi. Ogromna većina pripadnika mirovnih snaga UN zaslužuje dužno poštovanje i zahvalnost.

Jasno je da nije uvek moguće sprečiti izvršenje zločina, jer na to utiču mnogu faktori, od kojih je neke nemoguće predvideti. Ali tada je dužnost svake nadležne države da pronade i primereno kazni počinioca. Međutim, praksa pokazuje da države iz raznih razloga ne kažnjavaju uvek zločince iz sopstvenih redova.

Ponekad je u pitanju objektivna teškoća. Kada malo dete kaže da ga je silovao čovek u uniformi sa oznakama UN, ono, iz razumljivih razloga, skoro nikada ne zna identitet silovatelja, a često ne ume da objasni ni iz koje je države (iz kog kontingenta). Zbog malog uzrasta, pretrpljenog bola, straha i užasa, dete je obično u stanju samo da saopšti da ga je zlostavljao neki čika bele (ili crne odn. žute) boje kože, sa plavim šlemom. Pošto u istoj mirovnoj operaciji po pravilu učestvuju kontingenti iz raznih država koji ponekad imaju zajedničke akcije, utoliko je teže pronaći zločinca. Ali čak i kada se zna da je u kritičnom trenutku na datom mestu bio kontingent iz samo jedne određene države, ali nema svedoka, zločinac ima znatne šanse da se izvuče bez kazne, jer dete jednostavno ne ume da ga dovoljno detaljno opiše, a vrlo verovatno nije u stanju ni da ga da prepozna.

Čak i odrasli koji su u relativno opuštenoj atmosferi (npr. na ulici) videli vojnika, policajca, vatrogasca itd. imaju problem da ga opišu. Ovo zato što se obično ne zagledaju u njega da bi pažljivo videli i zapamtili njegove crte lica - za njih je on samo „vojnika“, „policajac“, „vatrogasc“ itd.

²⁵⁰ *Fatalities*, United Nations Peacekeeping, <https://peacekeeping.un.org/en/fatalities>.

²⁵¹ *Fatalities by Mission and Incident Type*, Up to 31 Jul 2022, https://peacekeeping.un.org/sites/default/files/stats_by_mission_incident_type_4_77_july_2022_cor.pdf

To je mnogo puta potvrđeno u sudskoj praksi. Utoliko je teže žrtvi nasilja, a posebno silovanja, da rekonstruiše lik svog zlotvora, a naročito je to teško maloj deci. Dodatan problem je što mnogima ljudi druge boje kože svi izgledaju slično.

Sa druge strane, i onda kada ne postoje nikakve objektivne prepreke za njihovo procesuiranje, države često uzimaju u zaštitu pripadnike svojih oružanih snaga za koje postoje dokazi da su učinili teška, pa i monstrozna krivična dela. Najčešće uopšte ne pokreću protiv njih krivične postupke.

Tako npr. pripadnici francuskog kontingenta misije EU u Centralnoafričkoj Republici koji su silovali decu uzrasta 9-13 godina, samo su repatrirani, s tim da po povratku kući nisu kažnjeni.

I u onim retkim slučajevima kada države kažnjavaju pripadnike svojih nacionalnih kontingenata za koje je nesumnjivo utvrđeno da su tokom službovanja u međunarodnoj mirovnoj misiji počinili neki težak zločin, kazne su najčešće neobično blage. O tome je već bilo reči i navedeni su konkretni primeri. Ovde će biti dodati još neki.

Jedan od najboljih primera je već pominjani slučaj američkog poručnika Viljema Kelija koji je naredio i lično učestvovao u masakru 567 civila u vijetnamskom selu Mi Laj 16. 3. 1968.²⁵² godine, i kome su pred američkim sudom zločini dokazani (između ostalog, i to da je lično ubio najmanje 22 civila) ali nije dobio smrtnu kaznu, pa ni otišao u zatvor, već je samo proveo tri i po godine u nekoj vrsti kućnog pritvora. Razume se, Keli nije bio ni u kakvoj mirovnoj misiji UN, ali podsećanje na njega je dobra ilustracija toga da su države često voljne da zaštite najgore zlikovce samo da bi zataškale skandal. U konkretnom slučaju, premda je o svemu znala mnogo ranije, vlada SAD je stvarno reagovala tek nakon 13 meseci, kada je novinar Sejmor Herš (*Seymour Hersh*) objavio priču američkog vojnika Ronalda Rajdenaura (*Ronald L. Ridenhour*) koji mu se obratio razočaran time što ništa nije preduzeta premda je, čuvši za pokolj, pisao o tome predsednika SAD Ričardu Niksonu (*Richard M. Nixon*), članovima Kongresa, Pentagonu i Stejt Departmentu i zahtevao istragu. Uostalom, mnogo govori i to da je Keli prvobitno osuđena na samo 20 godina robije, te da je na kraju zapravo pomilovan, ne provedši u ni dana u zatvoru. Da je ubio samo 22 lica, koliko mu je dokazano (navodno je lično ubio njih 109) ali ne u Vijetnamu, već u svom rodnom Majamiju na Floridi, nema sumnje da bi dobio smrtnu kaznu (ona u toj saveznoj državi SAD ni danas nije ukinuta).

Pakistanski vojni sud na Haitiju osudio je dva pripadnika nacionalnog kontingenta Pakistana u sastavu mirovne misije UN na Haitiju, zbog toga što su silovali 14-ogodišnjeg dečaka. Na prvi pogled vest zvuči, koliko je to uopšte moguće dobro: kada se već zločin dogodio, raduje da su zločinci dobili po zaslugama. Međutim, oni su za taj zločin (silovanje deteta od strane dvojice, što je sigurno ostavilo trajne posledice na nesrećnu žrtvu) osuđeni na po samo 1 (jednu) godinu zatvora, koji će odslužiti u Pakistanu, i otpuštanje iz vojske.²⁵³ Neutralni analitičar mora se zapitati kakvu

²⁵² U pitanju su bili mirni seljani, a nigde u blizini nije bilo boraca Vijetkonga. Ovaj monstrozni zločin dodatno otežava to što je među žrtvama bilo 210 dece (od toga 119 mlađih od 7 godina) kao i činjenica da su Keli i njegovi vojnici pre nego što su ih ubili mnoge žrtve mučili i grupno silovali jedan broj žena među njima i devojčice uzrasta samo 12 godina.

²⁵³ „Two Pakistani UN soldiers jailed for raping Haitian boy“, *BBC News*, 13 March 2012, www.bbc.com/news/world-latin-america-17351144.

bi kaznu dobili da su isto krivično delo izvršili u svojoj domovini, protiv deteta koje ima njihovo državljanstvo?

U vezi sa ubistvima civila i drugim teškim zločinima koji su stavljeni na teret pripadnicima njihovih snaga u sastavu mirovne misije Afričke unije MISCA u Centralnojafričkoj Republici,²⁵⁴ vlasti Konga (Republika Kongo) su prvo porekle sve optužbe, ali su kasnije, pritešnjene dokazima, pritvorile 3 svoja mirovnjaka, među njima i njihovog komandanta u mestu gde su se dogodili zločini. Toj trojici je suđeno u Brazavilu (glavni grad Konga).

Presudom, izrečenom 25. 4. 2018. proglašeni su krivim za ratne zločine (ubistvo 11 civila) ali su im izrečene neverovatno blage kazne od po samo 3 godine zatvora. Ovo i pored činjenice da krivično pravo te zemlje kao najtežu sankciju za ratne zločine predviđa smrtnu kaznu, što znači da je tim pre bilo prostora da se u ovom slučaju izreknu dugogodišnje zatvorske kazne. Sva trojica su ubrzo nakon izricanja presude puštena na slobodu jer im je uračunato vreme provedeno u pritvoru koje je obuhvatilo najveći deo kazne.²⁵⁵

S tim u vezi i logično pitanje, da li su ova tri lica osuđena da bi se zadovoljila pravda, ili iz političkih razloga, pod pritiskom međunarodne zajednice. Presuda je naišla na opravdanu kritiku porodica žrtava, vlasti Centralnoafričke Republike i međunarodnih nevladinih organizacija. Između ostalog, primećeno je da je presuda nejasna i neobrazložena; da je izrečena zbog ubistva 11 ljudi, a sam komandant mirovnjaka iz Konga, jedan od optuženih, neki Bonaventure Abena (*Bonaventure Abena*) priznao je na sudu da su njegovi ljudi ubili 12 osoba (dakle, više od broja navedenog u optužnici); da je zapravo ubijenih bilo 13; da su u presudi pogrešno napisana imena nekoliko žrtava (što sugerise da činjenično stanje nije utvrđeno na zadovoljavajući način); da na suđenje nisu pozvani svedoci iz Centralnoafričke Republike, da je suđenje bilo polutajno itd.²⁵⁶

Premda je to slaba uteha, u takvim slučajevima države se, ako ništa drugo, zbog toga suočavaju sa osudom svetskog, a često i sopstvenog javnog mnjenja.

To podrazumeva i da, zavisno od slučaja, države mogu trpeti neki oblik međunarodnih pravnih ili vanpravnih sankcija zbog toga što nisu kaznile pripadnike svojih oružanih snaga koji su naredili ili počinili ratne zločine ili zločine protiv čovečnosti.

2. Imunitet od strane jurisdikcije

Pripadnici međunarodnih oružanih snaga, pa tako i mirovnih snaga UN, uživaju imunitet od jurisdikcije stranih država. On se u izvesnom smislu podrazumeva, a dodatno se precizira međunarodnim sporazumom ili drugim aktom o određenju i slanju tih snaga.²⁵⁷

Dakle, nijedna strana zemlja (teritorijalna ili neka treća država) nema jurisdikciju nad tim licima. Gledano iz drugog ugla, bilo koji akti gonjenja i kažnjavanja tih lica značili bi kršenje odnosnih međunarodnih ugovora.

²⁵⁴ O tome je već bilo reči.

²⁵⁵ Human Rights Watch 2018; Mudge L. 2018.

²⁵⁶ Human Rights Watch 2018.

²⁵⁷ Fleck D. 2003, 651-670.

Prema tome, pripadnici međunarodnih oružanih snaga zaštićeni su u pogledu imuniteta slično kao diplomatski predstavnici. Uostalom, treba se setiti da i ratni brod (podrazumevajući, razume se, i njegovu posadu) koji se nalazi u stranim teritorijalnim vodama uživa u miru apsolutni imunitet. To je upravo zbog toga što je on, kao deo oružanih snaga svoje zemlje, predstavnik njenog državnog suvereniteta. U pitanju je pravilo opšteg običajnog međunarodnog prava koje je potvrđeno relevantnim konvencijama kojima je kodifikovana ova materija.

Uzimajući u obzir da, kao što smo već videli, država čije državljanstvo imaju članovi osoblja međunarodnih oružanih snaga koji su izvršili teška međunarodna krivična dela, obično nije spremna da ih sama kazni, postavlja se pitanje šta se tada može učiniti da bi se zadovoljila pravda. Ili drugim rečima, da li se njihov imunitet pretvara u nekažnjivost? To ne bi smelo da se dogodi.²⁵⁸

U načelu postoji rešenje i to vrlo jednostavno. Pošto su licima koja su u službi UN (funkcionerima i stručnjacima) privilegije i imuniteti dati ne radi njihove lične koristi, već u interesu UN, imunitet se u opravdanim slučajevima može skinuti. Generalni sekretar UN je ovlašćen i dužan da liši imuniteta lica u misiji UN kada bi taj imunitet mogao da spreči da pravda bude zadovoljena i kada imunitet može biti ukinut bez štete po interese UN.

Ova pitanja regulisana su Poveljom UN (čl. 105/2) i, naročito, Konvencijom o privilegijama i imunitetima Ujedinjenih nacija (1946) posebno njenim članovima V (Odeljci 18 i 20) i VI (Odeljci 22 i 23), a delom i drugim propisima.

Činjenica je, međutim, da ta rešenja ne nalaze primenu u praksi. Razlog je što su međunarodne oružane snage sastavljene od nacionalnih kontingenata koji su u principu deo oružanih snaga sopstvene države, a ne nekakve stvarno međunarodne (nadmacionalne) trupe.

Jedna od posledica toga je da za razliku od međunarodnog funkcionera odnosno službenika koji uživa pripadajuće mu privilegije i imunitete prema svim državama, pa i onoj čiji je državljanin, pripadnici međunarodnih mirovnih snaga nisu oslobođeni personalne nadležnosti svoje zemlje. Ne samo da mogu da odgovaraju pred njenim organima za kažnjiva dela koja učine dok su u misiji u inostranstvu, već su dužni da se povinuju naređenjima svoje vrhovne odnosno druge nadležne komande.

Premda na prvi pogled pripadnici kontingenata angažovanih u sastavu mirovnih misija imaju isti položaj kao međunarodni službenici, razlika je suštinska. Sklapajući ugovor sa UN odnosno lice postaje međunarodni službenik i ima lični odnos sa UN. Ono mora da deluje samo u interesu UN. U tom pogledu čl. 100 Povelje UN je vrlo jasan:

²⁵⁸ U literaturi na engleskom jeziku se s pravom ističe da premda (na tom jeziku) slično zvuče, imunitet (eng. *immunity*) i nekažnjivost (eng. *impunity*) su sasvim različite stvari. Odello M., Burke R. 2016, 839-853.

„1. U vršenju svojih dužnosti Generalni sekretar i osoblje Organizacije ne traže niti primaju uputstva ni od koje vlade niti od neke druge vlasti izvan Organizacije. Oni se uzdržavaju od svake aktivnosti koja bi se mogla odraziti na njihov položaj kao međunarodnih službenika odgovornih jedino Organizaciji.

2. Svaki član Ujedinjenih nacija obavezuje se da će poštovati isključivo međunarodni karakter funkcija Generalnog sekretara i osoblja Organizacije i da neće težiti da na njih utiče u vršenju njihovih dužnosti.“²⁵⁹

Naprotiv, pripadnici nacionalnog kontingenta države u sastavu neke mirovne misije UN, ostaju deo njenih oružanih snaga, podvrgnuti njenoj vojnoj disciplini, što znači da su dužni da slušaju naređenja prvenstveno svoje vojne komande. Uostalom, država može i okončati njihovo učešće u mirovnoj misiji i pozvati ih nazad. Njihov položaj donekle lični na položaj diplomatske misije koju država akredituje kod Ujedinjenih nacija. Tako npr. predstavnik odnosne države u Generalnoj skupštini ili Savetu bezbednosti vrši predviđene međunarodne funkcije u interesu svih država članica, ali zapravo sluša samo instrukcije svoje vlade i postupa po njima. Njegova vlada ga, kada misli da tome ima mesta, može i opozvati, kao što, uostalom, može i odlučiti da odnosna država izađe iz članstva UN.

To je, razume se, u sukobu sa njihovom obavezom da izvršavaju naloge najviših ili drugih nadležnih organa odnosne međunarodne organizacije. S tim u vezi i pitanje, kako se taj sukob rešava.

Odgovor je vrlo jednostavan, a najlaške ga je slikovito dočarati jednim drugim pitanjem: ako nadležni organ organizacije naredi pripadnicima vojnog kontingenta države A da se dislociraju u mesto B, a država kojoj te snage pripadaju, naredi im da se vrate kući – koga će te snage poslušati? Jasno je da će trupe sprovesti naređenje koje su dobile iz sopstvene zemlje.

Prema tome, bez potrebe da se pozivamo na bilo kakve druge argumente, već ovaj mali hipotetički primer dovoljno svedoči da nadležne vlasti svake zemlje zadržavaju nadzor i suštinsku vlast nad sopstvenim jedinicama i onda kada one učestvuju u međunarodnoj mirovnoj operaciji. Stoga, ako neki međunarodni autoritet naredi da se liši imuniteta lice za koje postoji osnovana sumnja da je kao pripadnik osoblja međunarodne mirovne misije izvršilo neko krivično delo, možemo biti prilično sigurni da će država kojoj pripada to lice učiniti sve da bi sprečila da ono bude procesuirano bilo gde, sem od strane nje same odnosno njenog nacionalnog suda. Međutim, ako je spremna da sudi to lice, normalno bi bilo da ona sama protiv njega pokrene krivični postupak. Problem nastaje kada ona to ne želi da učini.

Postoje i druge poteškoće.

Povelja UN i Konvencija o privilegijama i imunitetima UN govore o funkcionerima i stručnjacima UN, a vojna lica, posebno ona bez činova (obični vojnici) ne samo da nisu funkcioneri, već bi se teško mogla smatrati i stručnjacima, i pored toga što se o njima ponekad govori kao o „vojnim stručnjacima“.

²⁵⁹ *Povelja Ujedinjenih nacija i Statut Međunarodnog suda*, zvaničan prevod na srpski jezik, United Nations, Dag Hamarskjöld Library, 1977, <http://dag.un.org/handle/11176/387355>.

Mnoge zemlje, posebno one koje nemaju profesionalnu vojsku, u mirovne misije šalju svoje redovne jedinice, sastavljene od lica koja su na odsluženju vojnog roka, što znači da su zapravo stručna za nešto drugo (ono što im je zanimanje) a samo privremeno su vojnici i to samo zato što su vojni obveznici. Premda su osposobljena i opremljena za odgovarajuće zadatke u smislu da su prošla predviđenu vojnu obuku i imaju potrebno naoružanje i opremu, teško da se ova lica mogu smatrati ekspertima (stručnjacima).

Čak i da se pređe preko svega toga, Konvencija u odeljcima 18 i 22 govori o sudskom imunitetu odnosnih lica „za obavljene poslove koje su izvršili u službenom svojstvu“. Strogo uzev, to bi značilo da za sve što učine izvan svojih funkcija ova lica ne uživaju imunitete. Ipak, za pripadnike međunarodnih oružanih snaga se obično posebnim sporazumom ugovara upravo potpuni, apsolutni imunitet.

Takođe, Konvencija u odeljcima 18 i 20 predviđa da će odnosna lica biti oslobođena „svih obaveza koje se odnose na nacionalnu službu“. Tačno je da dok su u međunarodnoj misiji pripadnici oružanih snaga odnosne države na izvestan način su pod vlašću međunarodne organizacije, a ne države kojoj pripadaju. Ipak, to je samo donekle tako.

Dovoljno je zapitati se šta bi se dogodilo da, dok su oni u mirovnoj misiji negde na drugom kraju sveta, država iz koje su bude uvučena u rat protiv neke treće strane (npr. bude žrtva agresije). Nema nikakve sumnje da bi te jedinice bile hitno vraćene da brane sopstvenu zemlju, ne mareći previše za njihove međunarodne mirovnjačke funkcije.

Uostalom, za razliku od odnosa između međunarodnog službenika i međunarodne organizacije kod koje je zaposlen, gde službenik dobija posao u ličnom svojstvu, zahvaljujući ličnim kvalitetima, nakon što je konkurisao za određeno radno mesto, upravo je „nacionalna služba“ osnov učesća pripadnika kontingenata država u međunarodnim misijama, što je posebno jasno vidljivo kada se radi o onim takvim pripadnicima koji se nalaze na odsluženju vojnog roka. Ta lica nisu deo misije zato što su nekakvi izuzetni vojni eksperti koje je kao takve odabrala odnosna međunarodna organizacija, već zato što vrše nacionalnu službu, a igrom slučaja nalaze se u jedinici koju je država kojoj pripadaju odredila da predstavlja njen vojni kontingent u sastavu međunarodnih oružanih snaga.

Čak i kada bi nadležni međunarodni funkcioner (Generalni sekretar UN, ako je reč o mirovnoj misiji UN) skinuo imunitet sa odnosnog lica ili grupe lica koji su u međunarodnoj oružanoj misiji, dozvoljavajući time teritorijalnoj državi da prema njima preduzme akte vlasti, problem bi možda bio rešen pravno, ali ne nužno i stvarno.

Pre svega, skoro sigurno izbio bi ozbiljan diplomatski incident jer bi se tome usprotivila država o pripadniku čijeg vojnog odn. policijskog kontingentu je reč. Ako je u pitanju dovoljno moćna zemlja, sa dovoljnim brojem važnih saveznika, u najmanju ruku izbio bi složeni međunarodni spor. U najgorem slučaju, događaji bi se mogli iskomplikovati preko svake mere tako da dovedu do međunarodnog oružanog sukoba.

Pored toga, treba imati na umu da su lica o kojima je reč već po definiciji naoružana (pa i teškim naoružanjem) a uz to vična upotrebi oružja; da bi njihovi saborci iz nacionalnog kontingenta u istoj misiji najverovatnije stali na njihovu stranu, a ako u tome ne bi uspeli da bi možda otkazali poslušnost i počeli da sprovedu neku svoju pravdu; itd. Pokušaj teritorijalne države da silom uhapsi osumnjičene lako bi se mogao pretvoriti u okršaj sa njima i ostalim pripadnicima vojnog kontingenta iz iste države, što bi se moglo izroditi u nešto čije okvire i posledice niko ne bi mogao da sagleda.

Konačno, čak i kada bi nadležni funkcioner međunarodne organizacije (npr. Generalni sekretar UN) povukao imunitet odnosnih lica, a država kojoj ta lica pripadaju ne bi bila protiv toga ili ne bi bila u poziciji da to spreči, ostaje činjenica da se mirovne misije najčešće šalju u nedovoljno razvijene zemlje odnosno na područja koja su zahvaćena oružanim sukobima (rat, građanski rat) ili na kojima je iz drugih razloga haotično stanje (bezvlašće, vladavina organizovanog kriminala itd.).

U takvim uslovima sudski sistem tih zemalja obično ne funkcioniše na pravi način i veliko je pitanje da li bi uopšte moglo biti organizovano fer suđenje sa osnovnim procesnim pretpostavkama koje se očekuju u naše vreme.²⁶⁰ To se odnosi na sve elemente koji se tiču sudskog procesa i svih njegovih faza, uključujući samo pokretanje postupka, određivanja pritvora, postojanja uslova za držanje u pritvoru, toka suđenja, obezbeđenja nužnih prava odbrane, nezavisnosti i nepristrasnosti suda, sve do vrste i visine izrečene kazne i načina njenog izvršenja.

Tako npr. danas je tendencija da se svugde u svetu ukida smrtna kazna, te se zato okrivljeni ne izručuju zemljama u kojima je ona i dalje na snazi. Stoga se ne bi smatrala prihvatljivom predaja okrivljenog pripadnika međunarodnih oružanih snaga organima teritorijalne države, ako bi mu u toj zemlji pretela smrtna kazna. Takođe, zakoni te države mogu predviđati i druge, iz ugla savremenog međunarodnog prava neprihvatljive sankcije, kao što su sakaćenje (odsecanje nosa, ruku, stopala itd.), oslepljivanje, kastriranje, javno bičevanje ili batinjanje itd. Ako je reč o nerazvijenoj zemlji, suočenoj sa dugogodišnjim ratovima, raznim nestašicama, siromaštvom, bolestima itd. i zatvorska kazna se može pokazati kao neadekvatna, zbog toga što su neprihvatljivi uslovi pod kojima se ona izdržava - zato što su zatvori daleko ispod svih savremenih higijenskih i drugih standarda, zato što u njima vlada nestašica hrane i lekova itd.

Pomenuti momenti su neki od razloga zbog kojih se gonjenje i kažnjavanje lica koja su osumnjičena da su učinila međunarodna krivična dela za vreme dok su bila u međunarodnoj mirovnoj misiji skoro bez izuzetka prepušta državi iz koje su ta lica.

Prema izloženom, sve govori da po važećim rešenjima i postojećoj praksi vojna lica koja kao članovi nacionalnih kontingenata svojih država učestvuju u mirovnim operacijama UN, uživaju apsolutni imunitet za svoje postupke, nasuprot funkcionalnom imunitetu koji važi za funkcionere i službenike UN. Teško je opravdati taj nesklad.²⁶¹

²⁶⁰ Askin K. 2016.

²⁶¹ Miller A. J. 2006, 86-90.

Time, razume se, ne želimo da kažemo da je vreme da se proširi imunitet funkcionera i službenika UN, već upravo obrnuto, da treba dobro razmisliti da li i na koji način treba ograničiti imunitet osoblja mirovnih misija.

Da rezimiramo: sve rečeno jasno ukazuje da jedno od osnovnih pravnih načela, ono o tome da je za gonjenje i kažnjavanje krivičnog dela nadležna država na čijoj teritoriji je ono izvršeno (tim pre kad su i žrtve njeni državljani) ovde ne može biti primenjeno. Međunarodne oružane snage dolaze na određeno područje na osnovu sporazuma koji predviđa njihov imunitet od lokalnog sudstva. Štagod da učine, lokalni sudovi i druge vlasti im u principu ne mogu ništa.

II. PROBLEM NADLEŽNOSTI

1. Personalna nadležnost države porekla

Država kojoj pripadaju odnosne jedinice koje su deo međunarodnih oružanih snaga zadržava nad njima svu disciplinsku i drugu vlast, pa i nadležnost da ih, kada tome ima mesta krivično goni i kažnjava.

To je precizirano odgovarajućim sporazumima, a na to je, između ostalog, u svom izveštaju ukazao i Generalni sekretar UN.²⁶²

Takav stav i praksa došli su do izražaja u brojnim situacijama. Tako su npr. kada je, na osnovu iskaza 45 svedoka istraga UN otkrila da su umešani u seksualna zlostavljanja i iskorišćavanja u Centralnoafričkoj Republici 2014-2015. g., 41 mirovnjak (25 iz Burundija i 16 iz Gabona) je 2016. g. vraćen nazad, da bi ga kaznila njegova država.²⁶³

Isti pristup zabeležen je i u drugim slučajevima, od kojih su neki već pomenuti, kao npr. u vezi sa regrutovanjem od strane mirovnjaka iz misije ONUMOZ u Mozambiku devojčica za prostituciju; silovanjem i seksualnim zlostavljanjem dece od strane pripadnika mirovnog kontingenta UN iz Šri Lanke na Haitiju, sličnim prestupima pripadnika osoblja mirovnih misija UN u Centralnoafričkoj Republici iz Ekvatorijalne Gvineje, Čada i Konga itd. Tako npr. nakon više od 20 prethodnih optužbi za seksualno zlostavljanje, posle 8 novih takvih optužbi uključujući i one za silovanje maloletnika, samo u 2016. poslato je nazad 120 vojnika Konga (Republika Kongo, poznata i kao Kongo-Brazavil).²⁶⁴

Pogrešno bi bilo pomisliti da su zlostavljanja vezana samo za mirovne misije koje su organizovale i kojima neposredno rukovode UN, a, sa druge strane, da su zlostavljači samo pripadnici nacionalnih kontingenata iz afričkih i azijskih država. Slične optužbe mogle su se čuti i na račun

²⁶² *Secretary-General's Bulletin: Observance by United Nations forces of international humanitarian law*, ST/SGB/1999/13, 6 August 1999, Section 4, p. 1, <https://digitallibrary.un.org/record/277660>.

²⁶³ Nichols M., "U. N. identifies 41 Burundhi, Gabon troops accused of abuse in Central Africa", *Reuters*, December 5, 2016, www.reuters.com/article/us-centralafrica-un-crime-idUSKBN13U28H.

²⁶⁴ "Central African Republic peacekeepers to be sent home over 'sex abuse'", *BBC News*, www.bbc.com/news/world-africa-35496785.

misija EU. I tada su oni koji su se suočili sa ozbiljnim optužbama za razne zločine samo vraćeni u zemlju porekla. O tome je već bilo reči.

To praktično znači da pripadnici tih jedinica uživaju potpuni imunitet u odnosu na bilo koju stranu zemlju, pa i državu domaćina (onu na čijoj teritoriji vrše poverenu im međunarodnu misiju) i svaku tranzitnu zemlju (onu preko čije teritorije prelaze na putu ka državi u kojoj će učestvovati u međunarodnoj misiji ili u povratku iz nje).²⁶⁵

Ne samo da je takvo rešenje deo međunarodnog običajnog prava, već je ono predviđeno i Modelom sporazuma o statusu snaga u mirovnim operacijama, koji je 1990. pripremio Generalni sekretar UN. Njime je precizirano da su članovi vojne komponente operacija UN za očuvanje mira pod isključivom jurisdikcijom njihovih odgovarajućih država učesnica u pogledu bilo kakvog krivičnog dela koje mogu izvršiti u državi domaćinu.²⁶⁶

Tu nema ničeg spornog. Pod uslovom da se države iz kojih su odnosne snage dosledno staraju da pravda bude zadovoljena.

Problem je što praksa nedvosmisleno pokazuje da države nisu voljne da kažnjavaju svoje vojnike za zločine koje su ovi počinili u inostranstvu. Već je ukazano na razne takve primere iz prakse, tako da ćemo se ovde uglavnom baviti opštim zapažanjima koja se tiču ako ne svih, onda svakako većine zemalja.

Prva reakcija mnogih vlada koje imaju svoje kontingente u međunarodnim mirovnim misijama, jeste da negiraju da su zločini koji se pripisuju njihovim vojnicima uopšte počinjeni odnosno da ti vojnici imaju sa time bilo kakve veze. U tom smislu ili se osporava da se neki događaj (npr. ubistvo civila ili silovanje) uopšte dogodio ili se tvrdi da u to nisu umešani pripadnici kontingenta odnosne države. Ove reakcije obično idu po automatizmu, bez da se prvo zaista pažljivo ispita osnovanost optužbi.

Onda kada su bile pritisnute čvrstim dokazima (uključujući ne samo svedočenja već i materijalne dokaze, kao što su lekarski nalazi, pa čak i fotografije i video snimci koje su u pojedinim slučajevima, kao neku vrstu trofeja, načinili sami izvršiocima zločina) vlade su reagovala na razne načine.

Neke su i dalje osporavale da se zločin dogodio i davale svoje tumačenje događaja – da je posredi bio nesrećan slučaj; da nije reč o ubistvu nenaoružanih civila, već o zakonitoj samoodbrani od oružanog napada; i slično. Često puta odnosne vlade bi tada samo povukle odnosno zamenile odnosna vojna lica i sve bi se time završilo.

Ipak, u nekim slučajevima vlade su pod teretom dokaza i pritiskom medija i javnog mnjenja skupile snagu i otvorile istrage, koje su rezultirale procesima pred vojnim odn. drugim nadležnim sudovima tih država.

²⁶⁵ Fleck D. 2013², 614-616.

²⁶⁶ Model status of forces agreement for peacekeeping operations: Report of the Secretary-General UN Doc A/45/594 (9 October 1990), par. 47/b; Fleck D. 2013², 629-631; Defeis E. 2018, 185, 197; Van Leeuwen J., 2019, 140-141.

Sa puno razloga moglo bi se pomisliti da će sudovi u ovim predmetima biti veoma strogi, stroži nego obično. Naime, ne samo da su lica koja su proglašena krivim učinila teške zločine (to im je dokazano u postupku, inače ne bi bila osuđena) već su to učinila u zvaničnoj međunarodnoj misiji, kao neka vrsta odabranih predstavnika svoje države i naroda. Dakle, na visinu kazne bi uz težinu samog dela trebalo da, kao otežavajuća okolnost, utiče i ljaga koju su okrivljeni bacili na oružane snage kojima pripadaju i zemlju iz koje potiču.

Međutim, kada se pogledaju presude tih sudova, ispostavlja se da su one po pravilu izuzetno blage. Toliko, da izazivaju nevericu.

Niz konkretnih primera je već dat na prethodnim stranama, tamo gde su izloženi pojedini slučajevi zločina koje su izvršili pripadnici kontingenata raznih država u sastavu mirovnih snaga UN. Tu se moglo videti da su sudovi raznih država za vrlo teške zločine izrekli neobično kratke vremenske kazne zatvora (svega par meseci) da su čak i one uglavnom bile uslovne, te da se u nekim slučajevima sve završilo samo ražalovanjem u niži čin. Poseban problem predstavlja činjenica da su u nizu slučajeva okrivljeni jednostavno izbegli bilo kakvu kaznu, zato što su proglašeni neuračunljivim, zato što je sud našao da nema dovoljno dokaza itd.

Kada bi ta ista dela (ubistvo, mučenje, silovanje itd.) izvršila u svojoj zemlji, protiv njenih državljana (svojih zemljaka) svejedno da li bi to učinila kao vojna lica ili kao civili, odnosno lica bi nesumnjivo dobila neuporedivo teže kazne – sasvim sigurno dugogodišnju robiju. Pa ipak, premda su ih izvršila u otežavajućim okolnostima koje utiču i na težu kvalifikaciju dela (kao ratnog zločina, a ne običnog krivičnog dela) ova lica su, čak i onda kad su osuđena zapravo uzeta u zaštitu. Zašto?

Jedan od razloga ove pristrasnosti je nastojanje da se umanjí šteta po ugled države i njenih oružanih snaga time što će se na najmanju moguću meru svesti težina krivičnih dela koja se stavljaju na teret odnosnim licima. Velika je sramota priznati da je gnusne zločine izvršio upravo onaj ko je poslat u svet da, kao predstavnik oružanih snaga odnosne zemlje, ali i čitavog čovečanstva, doprinosi stvari mira, zaštiti žrtava oružanih sukoba i slično. Sa druge strane, priznati to, znači priznati i sopstvenu krivicu i propuste u odabiru (selekciji) pripadnika nacionalnog kontingenta, rukovođenju i nadzoru nad njima. Javno prihvatanje činjenice da su pripadnici nacionalnog kontingenta odnosne zemlje umešani u niz teških zlodela, znači za vladu te države samim tim i njeno priznanje pred čitavom međunarodnom zajednicom da u oružanim snagama te države vlada javašluk, što onda, po logici stvari znači i da je vrlo loše stanje u čitavom društvu odnosne države – jer ako nema discipline u vojsci, gde je ima?

Uostalom, praksa je pokazala da su nacionalni sudovi država i inače skloni da budu pristrasni – suviše blagi kada su u pitanju ratni zločini koje su izvršili državljani tih država protiv stranaca i istovremeno nemilosrdni kada za suštinski iste takve zločine sude strancima. Dovoljan primer je ono što se dogodilo posle Prvog svetskog rata.

Od 21.000 osumnjičenih za ratne zločine iz redova pripadnika nemačkog i austrougarskog državnog i vojnog rukovodstva, države pobjednice u Prvom svjetskom ratu tražile su da se pred sud izvede samo njih 895. Na insistiranje Nemačke, od toga se odustalo, pa je lista okrivljenih svedena na svega 45 lica. Kao dodatni ustupak nemačkoj vladi, suđenje je održano pred nemačkim sudom. Ono se, međutim, pretvorilo u ruglo sudskog postupka. U ukupno 9 procesa održanih u Lajpcigu 1921. (tzv. *Lajpciški procesi*) pred sud je izvedeno samo 12 okrivljenih, i to u osnovi beznačajnih lica. Od njih je minimalnim kaznama kažnjeno svega 6, a preostalih 6 je proglašeno nevinim. Pri tome su tokom suđenaja i prilikom izricanja presude okrivljeni dobijali prave ovacije publike u sudnici, pa su umesto da budu žigosani kao zlikovci, u nemačkoj javnosti transofrmisani u neku vrstu mučenika i heroja.

Za u osnovi iste zločine pripadnicima nemačke vojske su u odsustvu sudili sudovi u Francuskoj i Belgiji, koji su, međutim, doneli niz osuđujućih presuda, uključujući i smrtne kazne vešanjem.

Da bi se takvo stanje popravilo, preduzeti su određeni koraci za usvajanje mehanizama koji bi prisilili države da vrše krivičnu jurisdikciju u odnosu na pripadnike svojih oružanih snaga odnosno da one koji su to zaslužili propisno kazne za zločine izvršene u međunarodnim mirovnim misijama. Ipak, realno gledajući, za sada nije mnogo postignuto.

U vezi sa personalnom nadležnošću država odnosno njihovih krivičnih sudova, postoji još jedan problem koji se lako može ispustiti iz vida. Naime, u slučaju pokretanja postupka pred sudom čijem nacionalnom kontingentu pripada lice koje je okrivljeno da je počinilo neki zločin dok je bilo u sastavu mirovne misije UN dolazi se do jedne nelogičnosti.

Stvar je u tome da ispada da se odnosno lice (koje je za vreme dok je bilo u misiji delovalo kao neka vrsta organa ili u najmanju ruku specifičnog međunarodnog službenika UN) podvrgava nadležnosti nacionalnog suda date države za događaje koji su se dogodili dok ono bilo u mirovnoj misiji, dakle radilo za UN.²⁶⁷

To je, međutim, principijelno u suprotnosti sa opštim načelom o privilegijama i imunitetima UN i njihovog osoblja, koje je potvrđeno mnogim ugovorima, a može se smatrati da je preraslo i u opšte običajno međunarodnopravno pravilo. Čak i ako ima državljanstvo postupajuće države (što je ovde slučaj skoro bez izuzetka) odnosno pripadnik oružanih snaga bio je u kritičnom trenutku u misiji UN, a ne svoje zemlje, pod vrhovnom komandom UN, a ne svoje vlade. Tačno je da je u svakom trenutku vlast njegove države nad njim bila realno mnogo veća od vlasti UN, ali pravno gledajući on je bio deo sistema UN i kao takav izuzet od krivične nadležnosti država, pa i države svog državljanstva odnosno porekla.²⁶⁸

Imajući u vidu izloženo, čini se da je najbolje da se ova pitanja unapred na opšti način uredi (kodifikuju) odgovarajućim sporazumom, i to kako na univerzalnom, tako i na regionalnom nivou. Razume se, ona mogu biti precizirana i posebnim ugovorima

²⁶⁷ Nešto više: Milisavljević B. 2007, 157.

²⁶⁸ Ovdje imamo u vidu to da pripadnik oružanih snaga neke države ne mora nužno da bude i njen državljanin (npr. slučaj raznih legija stranaca).

koji se odnose na konkretne situacije tj. „od slučaja, do slučaja“, kao što se to radi danas. Ipak, po sebi je jasno da kada je reč o tako važnim pitanjima, iz mnogo razloga je neuporedivo bolje, pa čak i neophodno uspostaviti određene jedinstvene, opšte prihvaćene standarde koji važe u svim prilikama.

Ukratko, utisak je da je sazrelo vreme da se umesto unošenja rešenja iz Modela sporazuma o statusu snaga u mirovnim operacijama u konkretne sporazume, zaključi univerzalna konvencija koja bi sveobuhvatno uredila ovu materiju, na sličan način kao što su npr. kodifikovane neke druge oblasti međunarodne saradnje odn. međunarodnog prava - diplomatski odnosi, konzularni odnosi, pravo međunarodnih ugovora, pravo mora itd.

2. Nadležnost međunarodne organizacije

Imajući u vidu da zbog imuniteta pripadnika međunarodnih oružanih snaga i drugih pomenutih razloga otpada nadležnost teritorijalne države, a da praksa svedoči da države o čijim kontingentima se radi često nisu voljne da na pravi način gone i kazne izvršioce zločina o kojima je reč, kao logično rešenje nameće se ono po kojem bi ta lica trebalo da kazni odnosna međunarodna organizacija. Ovo zato što je reč o krivičnim delima koja su ta lica počinila tokom izvršenja zadataka koje im je poverila ta organizacija i činjenice da su se, s druge strane, ta lica u to vreme nalazila pod vrhovnim zapovedništvom odnosne organizacije.

To jeste tako, ali samo na prvi pogled. Zapravo stvari stoje bitno drugačije.

S obzirom na to da se radi o nacionalnim kontingentima država – vojnim licima koja su deo oružanih snaga odnosnih zemalja, nose njihove uniforme i oznake, prošla su obuku u tim snagama, imaju u njima činove i radna mesta, naoružana su i opremljena od strane tih snaga itd. - međunarodne organizacije, čak i kada imaju vrhovnu komandu nad tim jedinicama, suštinski nemaju nad njima onu vlast koju imaju odgovarajući nacionalnih organi država.

Premda bi npr. bilo prirodno da same UN preuzmu na sebe istragu i krivično kažnjavanje odgovornih za zločine počinjene u mirovnim operacijama UN, ispostavlja se da to za sada nije moguće. Tačno je da UN donose odluku o formiranju međunarodnih mirovnih snaga i u izvesnom smislu rukovode njima, ali to rukovodstvo i nadzor su političke prirode. Snage UN nisu u pravom smislu reči nadnacionalne oružane snage koje stoje na raspolaganju UN i isključivo su pod njihovom komandom i kontrolom. One su sastavljene od nacionalnih kontingenata država članica i kao takve u različitoj meri poštuju naređenja koja dobijaju od UN, a podređene su svom državnom i vojnom rukovodstvu, koje u svakom trenutku može odlučiti i da ih povuče sa terena (iz međunarodne misije).²⁶⁹

²⁶⁹ Više: Milisavljević B. 2007, 117-149.

U takvoj situaciji zaista je veliko pitanje da li UN imaju i da li uopšte mogu da imaju efikasan nadzor nad tim šta rade i kako se ponašaju oružane snage koje istupaju u ime te svetske organizacije i pod njenim obeležjima.²⁷⁰

Sa druge strane, sve i da imaju volju i načelnu saglasnost država za takve korake, kako sada stoje stvari, UN ne bi mogle da na pravi način kažnjavaju pripadnike oružanih snaga iz sastava svojih mirovnih misija, jer jednostavno nemaju mehanizme za to. Bliže gledajući, one ne mogu da ražaluju neko lice, da ga otpuste iz vojne službe itd., a tim pre ne mogu da ga krivično kazne.

U principu najviše što može da učini međunarodna organizacija jeste da zbog njegove lične krivice (npr. krivičnog dela koje je sam izvršio ili čije izvršenje je naredio) ili po osnovu komandne odgovornosti (tj. i bez neposredne krivice) smeni komandanta međunarodnih oružanih snaga odnosno raskine ugovor sa nekim pripadnikom pomenutih snaga.

Krivična odgovornost mora se utvrditi u krivičnom postupku, kao što se samo kao rezultat tog postupka može izreći krivična sankcija. Međutim, organi UN (kao i takvi organi drugih međunarodnih organizacija) nisu krivični sudovi.

Sa druge strane, na ovom nivou razvoja, međunarodne organizacije nemaju ni sopstvene krivične sudove. Čak ni Međunarodni krivični sud, osnovan Rimskim statutom (1998) nije organ UN, već je nezavisno međunarodno telo država članica Statuta, koje, istina, tesno saraduje sa UN, ali nije deo njihovog sistema. To, između ostalog, ima za posledicu i to da se nadležnost Suda u principu prostire samo na državljane država koje su to izričito prihvatile postavši članice Rimskog statuta, a ne odnosi se na državljane ostalih članica UN.

3. Nadležnost međunarodnih krivičnih sudova

U načelu bi se moglo doći do pravnog rešenja koje bi omogućilo nekom međunarodnom krivičnom sudu da zasnuje svoju nadležnost nad licima koja su počinila zločine dok su bila deo međunarodnih oružanih snaga.

Tu, u principu, postoji pet mogućnosti: 1) osnivanje posebnih, *ad hoc* međunarodnih krivičnih sudova za konkretne misije, 2) osnivanje posebnog stalnog međunarodnog krivičnog suda, specijalizovanog za zločine mirovnjaka, 3) osnivanje mešovitih (hibridnih) sudova, 4) poveravanje nadležnosti u ovim predmetima Međunarodnom krivičnom sudu i 5) osnivanje krivičnih sudova međunarodnih organizacija za njihovo osoblje.

²⁷⁰ Nešto više: Lech C. 2009, 346-365.

1. Međunarodni *ad hoc* krivični sudovi za konkretne mirovne misije

U vezi sa mogućim *ad hoc* međunarodnim krivičnim sudovima, treba se setiti da se tu ne bi radilo ni o nikakvoj novini.

1. Istorijski primeri međunarodnih *ad hoc* krivičnih sudova. - Da bi se problem dobro razumeo, nije naodmet podsetiti se nekih istorijskih primera.

1. Međunarodni ad hoc sudovi u Srednjem veku. - Poznata su nam najmanje dva takva suda.

Posle Bitke kod Taljakoca 23. 8. 1268, u kojoj ga je porazio Šarl I Anžuski (*Charles d'Anjou*) 16-godišnji nemački vojvoda Konradin fon Hoenštaufen (*Conradin von Hohenstaufen*) poznat i kao Konrad V, izveden je pred specijalno za tu priliku stvoreni međunarodni sud (Veliki savet) sastavljen od francuskih plemića i predstavnika italijanskih gradova. Proglašen je krivim za vođenje nezakonitog tj. agresorskog rata i ubijanje italijanskih civila koje je počinila njegova vojska, osuđen na smrt i pogubljen 29. 10. 1268. Ima mišljenja da se radilo o političkom suđenju, u prilog čemu se ističe da je od četvorice sudija samo jedan odmah bio za smrtnu kaznu, dok su ostali popustili tek pod pritiskom Šarla koji je i sastavio sud. On je smrću Konradina ugasio vladarsku dinastiju Hoenštaufena i preuzeo Siciliju.²⁷¹

Međunarodni *ad hoc* krivični sud, sastavljen od 28 sudija iz gradova–državica Alzasa, Nemačke i Švajcarske sudio je 1474.g. Peteru fon Hagenbahu (*Peter von Hagenbach*) guverneru okupiranog grada Brajzaha, zbog kršenja „Božjih i ljudskih zakona“ - ubistava, silovanja, zlostavljanja, krivokletstva, nezakonite konfiskacije privatne imovine i drugih zlodela koja su po njegovom naređenju izvršila lica pod njegovom komandom u vreme kada nije bilo neprijateljstava. Proglašen je krivim, lišen plemstva, osuđen na smrt i obezglavljen. Nije mu pomoglo što je tvrdio da je postupao po naređenju svog gospodara vojvode Šarla Burguskog (*Charles, the Duke od Burgundy*) poznatog i kao Karlo Smeli (*Charles le Téméraire*).²⁷²

Objektivnosti radi, moramo se zapitati, kako bi se u to vreme proveo neko ko ne bi izvršio naređenje gospodara. Dodatno, savremeni istraživači sugerišu da Hagenbah nije bio izopačeno čudovište kakvim je prikazan, već administrativni reformator koji je pokušao da poveže razjedinjene države-gradove. Ukazuju i na to da je premda je suđenje bilo relativno fer za to doba (imao je advokata, mogao je da ispituje svedoke, suđenje je bilo javno, sudila mu je porota) treba znati i da je Hagenbah pre suđenja danima užasno mučen, o optužbama obavešten tek na samom sudu, nije imao vremena da razgovara sa advokatom pre izlaska pred sudije, nije mu dato da pozove svog jedinog svedoka – Karla Smeloga niti je prihvaćena njegova molba za odlaganje suđenja, da bi obezbedio potvrdu o naređenjima koja je imao,²⁷³ postupak je održan na pijaci, u cirkuskoj atmosferi i završen za svega nekoliko sati.²⁷⁴

²⁷¹ Bassiouni C. M. 2012, 1047-1048; Grzebyk P. 2013, 131-132; Greppi E. 1999, 533.

²⁷² Schwarzenberger G. 1968, 462-466; Gordon G. S. 2013, 13-49.

²⁷³ To nije prihvaćeno zato što je odmah odbačena njegova odbrana da je dela koja su mu stavljena na teret izvršio po naređenja pretpostavljanog.

²⁷⁴ Gordon G. S. 2013, 47-48.

2. *Nirnberški i Tokijski proces.* - U svremenjoj istoriji posebno mesto zauzimaju međunarodni *ad hoc* sudovi koji su posle Drugog svetskog rata sudili glavnim zločincima nacističke Nemačke i militarističkog Japana.

Londonskim sporazumom od 8. 8. 1945. četiri velike sile pobednice (SSSR, SAD, Velika Britanija i Francuska) ustanovile su Međunarodni vojni sud za suđenje nacističkim ratnim zločincima i, kao dodatak uz sporazum, usvojile Statut Suda. Sud se sastojao od po jednog sudije i zamenika, imenovanih od svake pomenute četiri sile i bio je nadležan da sudi za: zločine protiv mira, ratne zločine i zločine protiv čovečnosti. Suđenje je trajalo od 20.11.1945. do 1.10.1946. g. i zbog toga što se odvijalo u Nirnbergu ostalo poznato kao Nirnberški proces. Od 22 optužena, 12 je kažnjeno smrtnom kaznom vešanjem, 3 doživotnim zatvorom, 4 vremenskim kaznama (od 10 do 20 godina zatvora) a 3 su oslobođena optužbe. Generalna skupština UN je Rezolucijom 95 (1946) potvrdila načela Statuta Nirnberškog suda i presude tog suda kao načela međunarodnog prava.²⁷⁵

Sličan proces vođen je od 3. 5. 1946. do 14. 11. 1948. protiv japanskog vojnog i političkog rukovodstva pred Međunarodnim vojnim sudom za Daleki istok. Odvijao se u Tokiju, na osnovu Statuta objavljenog 19.1.1946, u koji su uključena načela Nirnberškog suda. Imenovan je Deklaracijom glavnokomandujućeg savezničkih snaga za Daleki istok, američkog generala Dagleasa Makartura (*Douglas MacArthur*) i sastojao se od 11 sudija, predstavnika 11 savezničkih država, s tim da je svaka postavila i svog tužioca. Tačnije, bio je jedan glavni tužilac – Amerikanac Džozef Kinan (*Joseph B. Keenan*) koji je imao 10 pomoćnika. Optužba je obuhvatila period od 1928. do 1945. godine. Od 28 optuženih, 7 je osuđeno na smrt vešanjem i pogubljeno, 16 na doživotni zatvor, 2 na zatvorske kazne od 7 i 20 godina, protiv 1 je postupak obustavljen zbog njegove nesposobnosti za suđenje, a 2 su umrle za vreme suđenja. Niko nije oslobođen optužbe.

Značaj ovih procesa je istorijski. Uz zadovoljenje pravde i ostavljanje u sudskom postupku verifikovanih dokaza o izvršenim zločinima i krivici, osuđena je agresija, utvrđen princip lične odgovornosti visokih državnih funkcionera za zločine protiv mira, ratne zločine i zločine protiv čovečnosti itd.

I pored toga, ti procesi nisu bili bez ozbiljnih mana. To nisu bili nezavisni međunarodni sudovi u pravom smislu reči, a sporna su i mnoga pitanja vezana za njihov rad.

To su bili vojni, a ne civilni sudovi. Pored toga, delovali su kao zajednički organi država koje su ih osnovale, ali ne i čitave međunarodne zajednice. Tužiocima nisu bili nezavisni već su postupali po uputstvima država koje su ih postavile. Ozbiljne zamerke bi se mogle staviti i u vezi sa nizom pitanja koja se tiču optužbe i postupka, a iznad svega činjenice da nije postojalo pravo na žalbu. Važno je imati u vidu i to da se sudilo samo manjoj grupi najtežih zločinaca i to isključivo pobeđene strane, iako je teških ratnih zločinaca bilo i među saveznicima.

Dvostruki standardi, što odmah sugerise da se radilo o selektivnoj pravdi, onoj koja nije slepa i ista za sve, bili su prisutni i u vezi sa nizom drugih pitanja. Dobar primer je deportacija civilnog stanovništva. Pošto ju je njegov Statut kvalifikovao istovremeno i kao ratni i kao zločin protiv čovečnosti, Nirnberški sud je sudio za ta dela. Međutim, po završetku Drugog svetskog rata milioni etničkih Nemaca deportovani su iz država u kojima su živeli u Nemačku i to niko nije shvatio kao

²⁷⁵ King H. T. J. 1997, 213-221; King H. T. J. 2002, 335-356; Taylor T. 2013.

nešto zabranjeno i kažnjivo. Naprotiv, to je učinjeno na osnovu čl. XII Potsdamskog sporazuma (1945) koji je predvideo „organizovano premeštanje nemačkog stanovništva iz Poljske, Čehoslovačke i Mađarske“ u Nemačku.²⁷⁶ Na samo da se, bez obzira na pažljivo izabrani drugačiji termin zapravo radilo o deportaciji civila, već je ona u praksi bila daleko većeg obima i pored tri navedene države, obuhvatila još neke zemlje.²⁷⁷ Posebno je zanimljivo primetiti da je Potsdamski sporazum koji je predvideo deportaciju Nemaca, potpisan između SAD, SSSR i Velike Britanije 1. 8. 1945, što znači tačno nedelju dana *pre* Londonskog sporazuma, zaključenog 8. 8. 1945. između tih istih država, kojim je usvojen Statut Nirnberškog suda, u kome je deportacija civilnog stanovništva kvalifikovana kao ratni zločin i zločin protiv čovečnosti iz nadležnosti Suda.

Ovi momenti primećeni su od strane mnogih teoretičara, analitičara i praktičara.

Između ostalog, Dik Marti (*Dick Marty*), bivši švajcarski javni tužilac, koji je za račun Saveta Evrope vršio niz istraga o osetljivim pitanjima (problem eutanazije, tajni zatvori američke CIA, trgovina ljudskim organima na Kosovu) konstatovao je:

„Nirberg je svakako bio akt pravde, ali to je bila nepotpuna i pristrasna pravda. Sumnja pravde koju sprovode pobednici i dalje ostaje i ne može se jednostavno odbaciti gestom ruke. Pokolj u Katinskoj šumi koji su počinili Sovjeti, na primer, potpuno je ignorisan (više od 20.000 Poljaka je pogubljeno) kao i saveznička bombardovanja veliki nemačkih gradova za vreme poslednjih meseci sukoba. Rasprskavajuće i forsorne bombe bačene u centre gradova dovele su do desetina hiljada žrtava, velikim delom žena i dece. Činjenica da su ta dela počinili pobednici rata ne znači da su to legitimna dela, jer ono što nas čini civilizovanim bićima jeste baš to što na užase ne odgovaramo delima iste prirode.“²⁷⁸

Nipošto ne sporeći potrebu kažnjavanja najtežih zločinaca nacističke Nemačke i militarističkog Japana, kao i izuzetan pravni, politički i drugi značaj Nirnberškog i Tokijskog procesa, a posebno njihov jedinstveni doprinos razvoju međunarodnog

²⁷⁶ “XII. Orderly transfer of German populations”, *Potsdam Agreement*, Protocol of the Proceedings, August 1, 1945, NATO, www.nato.int/ebookshop/video/declassified/doc_files/Potsdam%20Agreement.pdf.

²⁷⁷ U periodu 1945-1950. u skladu sa odlukama Potsdamske konferencije (1945) u Nemačku je sa teritorija raznih država, deportovano oko 10 miliona etničkih Nemaca. Uglavnom se smatra da je iz Poljske deportovano 2 do 3,5 miliona (po nekima, čak 5 miliona), iz Čehoslovačke 2 do 3,2 miliona, iz SSSR oko 2 miliona, iz Mađarske oko 400.000, iz Rumunije oko 300.000 i iz drugih zemalja (Baltičke države, Jugoslavija, Holandija, neke zemlje Latinske Amerije itd.) još oko 1 milion. Ova mera, koja je pogodila i potpuno nevine ljude, bila je rezultat užasnih zločina koje su za vreme rata izvršili nacistička Nemačka i neki pripadnici nemačkog naroda u drugim državama (nakon okupacije tih država). Pravdana je i drugim razlozima, između ostalog strahom od moguće nove nemačke tzv. pete kolone i potrebom da se nemački živalj zaštititi od osвете lokalnog stanovništva.

²⁷⁸ Marti D., 2019, 272. Marti se zatim poziva na reči Benedeta Kročea (*Benedetto Croce*) koje je 1947. g. izgovorio pred italijanskim parlamentom: Sud koji su osnovali posebnici i koji se ne zasniva na prethodno postojećim normama može biti samo sredstvo osвете, a ne pravde“, kao i na čuvenog pravnog filozofa Hansa Kelzena (*Hans Kelsen*) koji je prigovorio da je jurisdikcija Suda trebalo da se zasnjuje na međunarodnom sporazumu koji ne bi obuhvatio samo zemlje pobednice i da Sud nije trebalo da bude vojnog karaktera. *Ibid.*

krivičnog prava, na razne slabosti i propuste ovih postupaka i sudova koji su ih vodili, ukazali su mnogi autori.²⁷⁹

3. *Međunarodni ad hoc krivični sudovi za bivšu Jugoslaviju i Ruandu.* – Krajem prošlog veka Savet bezbednosti je Rezolucijom br. 827 (1993) osnovao kao svoj pomoćni organ međunarodni *ad hoc* tribunal za bivšu Jugoslaviju, a zatim Rezolucijom 955 (1994) i takvo telo za Ruandu. Prvi tribunal funkcionisao je od 1993. do 2017, a drugi od 1994. do 2015.

Oni su jedno vreme promovisani kao suštinski iskorak ka zadovoljenju međunarodne pravde i putokaz za postupanje u sličnim slučajevima. Čak i danas ima onih koji ih uzdižu kao uspeh međunarodne zajednice.

O ovim telima je uglavnom sve poznato, tako da ćemo se zadovoljiti time da primetimo da su se ona odmah suočila sa vrlo ozbiljnim prigovorima zbog nezakonitog načina na koji su osnovana (rezolucijama Saveta bezbednosti umesto međunarodnim ugovorima, kao pomoćni organi Saveta bezbednosti a ne stvarno nezavisni sudovi) a zatim i sa velikim brojem problema i sopstvenih propusta, zbog kojih su doživela mnoštvo opravdanih kritika.²⁸⁰

Uostalom, sama činjenica da su se u narednim sličnim slučajevima tražili drugačiji putevi sama za sebe govori da je međunarodna zajednica makar posredno priznala grešku.

2. Mogući *ad hoc* krivični sudovi za mirovnjake. – Takav sud imao bi izvesne prednosti, jer bi mogao da se specijalizuje za određenu problematiku, uzimajući u obzir sve specifičnosti mirovne misije o kojoj je reč. Takođe, on bi se uklopio u savremenu praksu osnivanja međunarodnih krivičnih sudova po potrebi odn. za posebne slučajeve.

Međutim, mnogo više je razloga protiv pravljenja posebnih međunarodnih krivičnih sudova za razne mirovne misije.

Na prethodnim stranama ukratko smo ukazali da ideja i praksa međunarodnih *ad hoc* krivičnih sudova nisu ništa zbilja novo, ali i to da je svim takvim telima zajedničko to da se na njihov račun može izreći mnoštvo argumentovanih primedbi. Dakle, dosadašnja iskustva ne preporučuju *ad hoc* međunarodne krivične sudove.

Ali, možemo se zapitati, možda nije problem u konceptu, već u tome što su u konkretnim slučajevima dopuštene neke greške. Možda je dovoljno prepoznati ih i ispraviti i tada će sve biti u redu?

Takvo rezonovanje nije ispravno. Problem *ad hoc* sudova je upravo to što se osnivanje za datu priliku, za posebne, a ne za sve istovrsne slučajeve. Nikada nije dobro kada se nešto rešava od prilike do prilike niti kada se pravne norme primenjuju selektivno,

²⁷⁹ Tomuschat C. 2006, 830-844; Fichtelberg A. 2009, 5-24; Zolo D. 2009, 138-166; Sellars K. 2011, 1085-1102; Paunović M., Krivokapić B., Krstić I. 2021, 334-335.

²⁸⁰ Više: Sorel J.-M. 2011, 29-46; Krivokapić B. 2013², 7-55.

samo u pojedinim slučajevima. Suština demokratskog prava jeste da postoje opšta pravila, ista za sve, i opšte institucije, podjednako nadležne za sve. Sudovi koji se povremeno prave da bi se kaznili oni za koje je neko odlučio da u tom trenutku treba da budu kažnjeni, nisu dobro rešenje već iz principijelnih razloga. Važno je zapaziti da je ne samo logično, već nam i praksa to dokazuje, da osnivanje takvih sudova dolazi u obzir samo onda kada to iz nekog razloga žele, pa i nameću politički i vojno najmoćniji akteri, ali da taj momenat ima i drugo dejstvo, u smislu da se nijedan od pomenutih konkretnih međunarodnih *ad hoc* krivičnih sudova nije do kraja mogao osloboditi od upliva politike u njegov rad.

Ti argumenti važe i kada se razmatra mogućnost osnivanja međunarodnih *ad hoc* krivičnih sudova za osoblje koje učestvuje u mirovnim operacijama. Uostalom, nerealno je verovati da se može osnovati takav sud za svaku konkretnu mirovnu misiju.

Pre svega, to bi značilo neopravdano gomilanje takvih sudova i njihovog osoblja, što znači znatno množenje međunarodne administracije i veliki porast troškova UN ili odnosne regionalne međunarodne organizacije.

Tako npr. sredinom 2021 samo UN su imale 12 mirovnih misija, što znači da bi trebalo osnovati toliko *ad hoc* krivičnih sudova, što podrazumeva da bi im trebalo obezbediti sedište (najverovatnije u nekoj trećoj, neutralnoj zemlji),²⁸¹ međunarodne sudije, tužioce, prateće osoblje, pritvorske jedinice, sredstva za branioce itd. Uz to, treba imati u vidu da se broj misija vrlo brzo može znatno uvećati. Uostalom, bilo je godina (npr. 1995, 1999, 2005-2008) kada su UN imale i po 20 i više aktivnih mirovnih misija.²⁸²

Stvar postaje još komplikovanija kada se uzme u obzir da se povremeno neke mirovne misije gase, dok se, s druge strane, osnivaju nove, na drugim mestima. Gašenje mirovne misije ne bi u ovom slučaju značilo i automatski prestanak rada odnosnog suda, jer bi mu trebalo dodatno vreme da završi započete postupke.²⁸³ Posmatrano iz drugog ugla, već samo osnivanje i raspoređenje nove mirovne misije je na mnogo načina veoma komplikovano i osetljivo, tako da je teško zamisliti da se paralelno s tim formira i nekakav novi međunarodni sud.

Pored toga, može se pokazati da je potrebno suditi svega nekolicini okrivljenih iz određene misije, što čini neracionalnim osnivanje posebnog suda samo za njih. U principu je moguće i da osoblje konkretne mirovne misije ne izvrši ni jedno krivično delo, što bi bilo izvrsno, ali bi se tada osnivanje posebnog suda za datu misiju pokazalo kao sasvim nepotrebno, što znači da bi suvišnim bili i svi uloženi napori i troškovi. Države

²⁸¹ Kao što je npr. sedište Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju bilo u Hagu (Holandija) a onog za Ruandu u Aruši (Tanzanija). Ipak, u principu je moguće i da sedište bude u odnosnoj zemlji u kojoj su zločini izvršeni (u kojoj je raspoređena međunarodna mirovna misija o čijim pripadnicima se radi) ali to onda otvara niz novih problema, kao što je npr. potreba obezbeđenja sigurnosti i zaštite sedišta suda, sudija i osoblja suda, okrivljenih, branilaca, svedoka, novinara itd.

²⁸² Usden R., Juergenliemk H. 2012, 1.

²⁸³ I tu su nam pred očima primeri Haškog tribunala i Tribunala za Ruandu.

članice odnosno međunarodne organizacije i javno mnjenje bi u tom slučaju s pravom imali mnoštvo prigovora na račun besmislenog rasipanja sredstava koja su mogla biti iskorišćena za druge svrhe.

Konačno, osnivati unapred međunarodne krivične sudove za članove osoblja međunarodnih mirovnih misija znači unapred pretpostavljati da će oni vršiti teška krivična dela i to da će ih vršiti u velikom broju, jer samo dovoljno veliki broj okrivljenih bi mogao da opravda osnivanje takvog suda.

Iznete primedbe tiču se situacije u kojoj bi se međunarodni *ad hoc* krivični sudovi za mirovnjake osnivali unapred, paralelno sa mirovnom misijom, a pre nego što zaista budu izvršena krivična dela iz njihove nadležnosti.

Sa druge strane, ako bi se takvi međunarodni *ad hoc* krivični sudovi osnivali po potrebi, tek nakon izvršenja zločina, to bi izbeglo nepotrebne napore i izdatke, ali bi otvorilo nove probleme – koliko je krivičnih dela odn. osumnjičenih potrebno da bi to opravdalo osnivanje posebnog suda za njih, šta sa osumnjičenima dok se ne osnuje i ne počne da radi sud (u pitanju je period koji relativno dugo traje) itd.

Ukratko, osnivanje nekakvog međunarodnog *ad hoc* krivičnog suda za mirovnjake nije dobra ideja.

2. Stalni međunarodni sud za mirovnjake

Jedno od mogućih rešenja bilo bi da se osnuje stalni međunarodni krivični sud, specijalizovan za zločine pripadnika međunarodnih oružanih snaga odnosno međunarodnih mirovnih misija.

Ovde se prvi i istovremeno dovoljan problem sastoji u tome što bi to teško prihvatile države. O tome svedoči činjenica da pojedine velike sile čine sve da bi izbegle bilo kakvu mogućnost da njihovi državljani budu procesuirani od strane postojećeg stalnog Međunarodnog krivičnog suda.

Sa druge strane, opravdano bi se moglo postaviti pitanje zašto su zločini pripadnika međunarodnih oružanih snaga toliko posebno da se moraju institucionalno izdvajati od zločina koje izvrše druga lica, računajući tu i pripadnike snaga strana u sukobu. Jer u slučaju napada na civile, streljanja ratnih zarobljenika, mučenja, silovanja itd. suštinski se radi o istim krivičnim delima, bez obzira na to ko je njihov počinitelj. Činjenica da ih je izvršio neko ko potpada pod posebne zahteve discipline i odgovornosti može biti uzeta kao otežavajuća okolnost kod odmeravanja kazne, ali ne menja samu suštinu bića krivičnog dela.

3. Mešoviti (hibridni) sudovi

1. Mešoviti krivični sudovi, prednosti i mane. - Ima predloga da se utvrđivanje krivične odgovornosti pripadnika međunarodnih oružanih snaga poveri nekakvim

mešovitim (hibridnim) krivičnim sudovima, koji bi bili osnovani po ugledu na takve sudove koji su uspostavljeni u pogledu konkretnih situacija vezanih za pojedine zemlje.²⁸⁴

To bi, dakle, bila posebna vrsta *ad hoc* sudova, s tim što oni ne bi bili u pravom smislu međunarodni, već bi u njihovom radu učestvovali i sudije i tužioci iz teritorijalne, a eventualno i drugih država. Prednosti takve organizacije su što međunarodni (strani) faktor obezbeđuje neophodnu objektivnost (nepristrasnost) i stručnost, a domaći nudi bolje razumevanje prilika i činjenica, zadovoljava opravdane zahteve javnosti odnosno države itd.

S tim u vezi odmah treba primetiti da ako je sa do sada poznatim mešovitim sudovima stvar bila relativno jednostavna, u smislu da su bili sastavljeni delom od međunarodnog, a delom od osoblja iz teritorijalne države,²⁸⁵ kod mešovitih sudova koji bi bili nadležni za pripadnike međunarodnih oružanih snaga sve bi bilo mnogo složenije.

Naime, kada su u pitanju oružane misije međunarodnih organizacija reč je o tripartitnom odnosu u kojem učestvuju 1) međunarodna organizacija koja osniva i šalje misiju (zvanična i formalna komanda misije); 2) država domaćin u kojoj misija vrši svoje funkcije, što znači država na čijoj teritoriji, a najčešće i protiv čijih državljana su izvršeni zločini (teritorijalna država) i 3) države čiji kontingenti su u sastavu misije (u praksi, države čije državljanstvo imaju potencijalni okrivljeni). Stoga bi, po svemu sudeći, takvi sudovi trebalo da u svojim redovima imaju predstavnike sve tri strane – i međunarode organizacije, i teritorijalne države, i države čijem kontingentu pripadaju okrivljeni.

Kod mešovitih krivičnih sudova koji su do sada obrazovani i funkcionisali u praksi, međunarodni faktor (sudije i tužioci iz drugih država) trebalo je da s jedne strane podigne kvalitet postupka, a sa druge da osigura stvarnu nepristrasnost suđenja tj. da se ono ne izrodi u neki oblik osvete ili, naprotiv, rugla sudskog postupka. Dakle, da se obezbedi trijumf pravde i izbegne pristrasnost, bez obzira da li na štetu ili u korist optuženih.

U tom smislu, kod pomenutog mogućeg tripartitnog sastava mešovitih sudova koji bi sudili pripadnicima međunarodnih oružanih snaga, predstavnici međunarodne organizacije trebalo bi da igraju ulogu nekakvog nepristrasnog činioca.

Takvo očekivanje je, međutim, pogrešno, pošto je i međunarodna organizacija u neku ruku zainteresovana strana – premda ne stvarno „njene“, odnosno međunarodne snage vrše poverene im funkcije i zadatke po njenom ovlašćenju, u njeno ime i pod njenim rukovodstvom. To znači da bi i predstavnici međunarodne organizacije mogli biti pod nekim oblikom makar posrednog pritiska da se stvari i događaji zataškaju, da

²⁸⁴ Dickinson L. A., 2003, 295-310; Nouwen S. M. H. 2006, 190-214; McAuliffe P. 2013, 453-473; Zimmermann L. 2017; Freedman R. 2018, 974-978; Ochs S. L. 2020, 351-413.

²⁸⁵ Krivokapić B. 2011, 524-542, Krivokapić B., 2013, 39-42.

im se pridaje blaži oblik, da se izreknu što blaže sankcije i slično.

Iz tih razloga nameće se zaključak da bi radi obezbeđenja stvarne nepristrasnosti u sastav mešovito suda najverovatnije trebalo uvrstiti i četvrtu stranu - predstavnike neke treće (neutralne) države, što može da znači one koja, između ostalog, nije članica date međunarodne organizacije.

Međutim, takvo rešenje bi zbog parnog broja članova sudskog veća moglo da parališe odlučivanje (u slučaju podele glasova).

U praksi međunarodnih sudova obično se predviđa da kod podele glasova odlučuje glas predsedavajućeg veća. Međutim, nismo sigurni da bi to bilo dobro rešenje za krivični sud koji je makar i mešoviti, ali ipak pretežno međunarodnog karaktera i koji rešava o krivičnoj odgovornosti članova osoblja međunarodnih oružanih snaga. U svemu tome je suviše mnogo politike, tako da se s pravom može očekivati da bi presuda koja bi bila doneta samo zbog toga što je kod podele glasova (2:2, u datom primeru) odlučio glas predsedavajućeg sudskog veća, izazvala nezadovoljstvo strane koja bi smatrala da je to na njenu štetu, što bi vodilo daljim sporovima i podelama i možda ugrozilo ne samo konkretnu međunarodnu operaciju već i dobre odnose i saradnju između zainteresovanih država.

Sledeći problem koji se tiče učešća četvrte, neutralne strane u radu ovako shvaćenih mešovitih krivičnih sudova, bio bi praktično nepremostiv, posebno kada je reč o sudovima koji bi bili nadležni za pripadnike mirovnih misija Ujedinjenih nacija. Naime, postavlja se pitanje gde naći dovoljan broj kvalifikovanih sudija i tužilaca iz „neutralnih“ zemalja, u situaciji kada su praktično sve države u članstvu UN.

Gledajući iz drugog ugla, ne čini se racionalnim rešenje po kojem bi jednog od članova veća i jednog od tužilaca uvek davala država iz koje je okrivljeni. Ovo zato što bi to značilo da se, zavisno od toga kojoj državi pripada okrivljeni, stalno menja sastav veća, ali time i sastav suda, što ne može biti korisno za njegovo funkcionisanje. Sa druge strane, osnovati unapred ovakve sudove sa sudijama i tužiocima iz svih država čiji kontingenti učestvuju u datoj misiji međunarodnih oružanih snaga je takođe potpuno nepraktično (jer se ne zna koji broj osoblja suda je potreban) a u neku ruku i nekorektno (jer u izvesnom smislu unapred sugerise da će te snage neizostavno vršiti zločine).

Uz to, praksa pokazuje da premda su u jednom trenutku dočekani kao optimalno rešenje koje treba da obezbedi trijumf pravde uz izbegavanje propusta i problema sa kojima su se suočavali *ad hoc* tribunali za bivšu Jugoslaviju i Ruandu,²⁸⁶ i mešoviti krivični sudovi su doživeli mnoštvo opravdanih kritika.²⁸⁷

Dakle, ako se nisu pokazali dovoljno dobrim u relativno jednostavnim situacijama, teško se može verovati da bi bili pravo rešenje za daleko komplikovanije slučajeve. Jer kada je reč o zločinima koje su navodno počinili pripadnici međunarodnih oružanih snaga, sve je još mnogo osetljivije, kao što su više izraženi politički i drugi interesi zainteresovanih država i same međunarodne organizacije.

²⁸⁶ Krivokapić B. 2013², 28-39.

²⁸⁷ Krivokapić B. 2011, 540-542.

2. Mešovita veća u sudovima teritorijalnih država. - Jedna od mogućnosti je da se umesto mešovityh sudova, stvore posebna *ad hoc* mešovita veća u okviru sudova teritorijalne države, koja bi činili u jednakoj srazmeri (npr. po 1) sudije teritorijalne države, sudije državljanstva okrivljenih i sudije neutralnih država.²⁸⁸

To bi, međutim, značilo da međunarodna organizacija koja je oformila međunarodne oružane snage i dala im mandat, nema nikakvu ulogu u procesu utvrđivanja krivične odgovornosti odnosnih lica.

Uz to, sudovi tog tipa, koji su se pojavili na prelasku u XXI vek, a koji bi se s obzirom na karakter i značaj učešća međunarodnog faktora mogli bliže odrediti kao domaći sudovi sa stranim osobljem (npr. posebna sudska veća sudova u Bosni i Hercegovini i na Kosovu) ili internacionalizovani domaći sudovi (npr. takvi sudovi u Istočnom Timoru i Kambodži) takođe su pokazali da su daleko od savršenstva.²⁸⁹

Dodatan problem je činjenica da, kao i kod mešovityh sudova, kada je reč o veći-ma koja bi trebalo da sude pripadnicima mirovnih misija UN bilo bi zaista teško naći dovoljan broj stručnih i iskusnih sudija i tužilaca iz neutralnih država tj. onih koje nisu članice UN.

Prema tome, premda se može učiniti da bi utvrđivanje krivične odgovornosti pripadnika međunarodnih oružanih snaga najbolje bilo poveriti mešovitym sudovima, stvarno rešenje uopšte nije nadohvat ruke.

4. Međunarodni krivični sud

Iz mnogo razloga najlogičnije bi bilo da se ova materija poveri Međunarodnom krivičnom sudu.²⁹⁰

To bi se moglo učiniti izmenama i dopunama Rimskog statuta (1998) kojim je taj sud osnovan, tako što bi se kao nova krivična dela iz nadležnosti Suda uvela dela člana nova osoblja međunarodnih oružanih snaga odn. međunarodnih mirovnih misija.²⁹¹

²⁸⁸ U posebnom značenju koje ovde imamo u vidu, neutralne su, strogo uzev, samo one države koje ne samo ne učestvuju u međunarodnoj mirovnoj operaciji, već nisu ni članice UN odnosno druge međunarodne organizacije o čijoj mirovnoj misiji je reč.

²⁸⁹ Cohen D. 2002, 1-8; Williams S. 2004, 227-245; Linton S. 2007, 195-259; Dankon F. 2011, 85-105; Jalloh C. C. 2011, 395-460; Krivokapić B. 2011, 525-535; Kent L. 2012, 1021-1044; Hamilton M., Ramsden M. 2014, 115-147; Jalloh C. C. 2015, 229-276; Apro D., Sudarmo 2018, 361-373; Wang J. 2019, 1-29.

²⁹⁰ Zwanenburg M. 1999, 124-143; Harrington A. R. 2005, 140-144; O'Brien M. 2012, 223-241.

²⁹¹ Ovde pominjemo posebno međunarodne oružane snage i međunarodne mirovne misije zato što su u principu moguća oba rešenja. Da li bi bilo prihvaćenoj šire (i nadležnost Suda izričito proširena na dela koja izvrše pripadnici bilo kojih međunarodnih oružanih snaga) ili uže rešenje (i nadležnost Suda proširena samo na dela mirovnjaka) zavisilo bi, razume se, od odluke država članica Rimskog statuta.

Ali zapravo čak ni to nije neophodno. Dovoljno je da Sud samo sa osloncem na svoja ovlašćenja iz Rimskog statuta, jednostavno primeni svoju nadležnost i na osumnjičene koji su pripadnici međunarodnih oružanih snaga odn. međunarodnih mirovnih misija.

Međutim, treba se odmah setiti da Statut vezuje samo države koje su ga ratifikovale.

Do sredine 2022. godine ukupno 123 države su ratifikovale Rimski status. Od toga, 33 iz Afrike, 19 iz Azije i sa Pacifika, 28 iz Latinske Amerike i sa Kariba i 26 iz Zapadne Evrope i drugih delova sveta.²⁹² S tim u vezi, zanimljiva su tri važna momenta. Prvo, izloženo stanje postoji nakon 23 godine od potpisivanja Rimskog statuta (1998) što prilično dug vremenski period. Drugo, pošto su u članstvu UN 193 države, to znači da trećina članica UN ni do danas nije pristala da se obaveže Rimskim statutom. I treće, među tom trećinom su i tako važne svetske države, kao što su SAD, Rusija, Kina, Indija itd.

Dodatnu teškoću predstavlja činjenica da su u Statut ugrađena rešenja koja onemogućavaju da se spreči da se pred Sudom pojave okrivljeni koji su pripadnici međunarodnih oružanih snaga,²⁹³ posebno ako su državljani velikih sila.

Misli se na odredbu iz čl. 16. Rimskog Statuta, koja ovlašćuje Savet bezbednosti UN da, postupajući na osnovu glave VII Povelje UN, zatraži od Suda odlaganje istrage ili krivičnog gonjenja u periodu od 12 meseci. U pitanju je čisto političko rešenje, koje otvara prostor velikim silama da, čak i ako postanu članice Rimskog statuta, izbegnu krivično gonjenje svojih državljana pred Sudom. Ovo je utoliko jasnije kada se zna da Savet može da ponovi svoj zahtev pod istim uslovima.

Savet je već koristio ovu mogućnost i to upravo u vezi sa osobljem mirovnih misija koje je sam obrazovao odnosno osobljem operacija koje je ovlastio. To je prvi put učinio Rezolucijom 1422 (2002) od 12. 7. 2002. pod pritiskom SAD koje su zapretile da će u suprotnom vetom sprečiti produženje mandata mirovne misije u Bosni i Hercegovini i sve ostale buduće mirovne operacije. Konkretno, tom rezolucijom Savet je tražio da, sem ukoliko sam Savet ne odluči drugačije, Sud u narednih 12 meseci, počev od 1. 7. 2002, ne pokrene istrage ili krivično gonjenje u vezi sa radnjama ili propustima koji se odnose na operacije koje su osnovale ili ovlastile UN, protiv aktivnih ili bivših zvaničnika ili članova osoblja tih operacija iz država učesnica koje nisu članice Rimskog statuta. Godinu dana kasnije takav isti zahtev je ponovio Rezolucijom 1487 (2003) od 12. 6. 2003.

Ne samo pravna nauka i specijalizovane međunarodne nevladine organizacije, već i niz država kritikovali su ove rezolucije zbog diskriminacije između mirovnih snaga iz država koje su članice Rimskog statuta i onih koje to nisu. Prigovoreno je i da je na delu pokušaj posredne izmene Rimskog statuta, te da se rešenje koje je trebalo da bude izuzetno, samo za posebne situacije, ovako proširuje na sve operacije koje je obrazovao ili ovlastio Savet bezbednosti. Ukazano je da je smisao čl. 16 da se Savetu, kao prvenstveno odgovornom za održanje međunarodnog mira i bezbednosti, da mogućnost da blagovremeno reaguje kada smatra da bi procesuiranje odnosnih lica bilo na štetu mira (npr. ako bi pokretanje postupka pred Sudom sprečilo da se zaključi ugovor o miru, prednost

²⁹² *The States Parties to the Rome Statute*, International Criminal Court, https://asp.icc-cpi.int/en_menus/asp/states%20parties/pages/the%20states%20parties%20to%20the%20rome%20statute.aspx.

²⁹³ MacPherson B. 2002.

bi trebalo dati miru, s tim da bi odlaganje postupka pred Sudom bilo samo privremeno) a ne da se državljanima država koje nisu članice Rimskog statuta oslobode krivične odgovornosti.

Suočen sa ovim kritikama, donoseći 1. 8. 2003. u vezi sa situacijom u Liberiji Rezoluciju 1497 (2003) Savet bezbednosti je izbegao pominjanje člana 16 i usvojio drugačije rešenje kojim je izuzeo iz nadležnosti Suda osoblje međunarodnih oružanih snaga. To je vezao za konkretnu situaciju (višenacionalne snage u Liberiji) i nije uopšte pominjao Sud kao takav, već je u tač. 7 precizirao da će sadašnji ili bivši funkcioneri i osoblje višenacionalnih ili stabilizacionih snaga UN u Liberiji, koji su državljanima država koje nisu članice Rimskog statuta, biti pod isključivom jurisdikcijom države svog državljanstva u odnosu na sve radnje ili propuste u vezi sa operacijama pomenutih snaga u Liberiji, osim ako se odnosna država nije sama izričito odrekla takve isključive nadležnosti.

Suštinski isto rešenje ponovljeno je, u vezi sa situacijom u Sudanu, u Rezoluciji 1593 (2005) od 15. 3. 2005, s tom razlikom što je tu Savet bezbednosti u preambuli podsetio na svoja ovlašćenja iz člana 16. Međutim, zatim nije pokušao da iskoristi ta ovlašćenja, već je u tač. 6 precizirao je da će sadašnji ili bivši funkcioneri i osoblje u Sudanu, koji su državljanima država učesnica koje nisu članice Rimskog statuta, biti pod isključivom jurisdikcijom države svog državljanstva u odnosu na sve radnje ili propuste u vezi sa operacijama u Sudanu koje su organizovali ili odobrili Savet ili Afrička unija, osim ako se odnosna država nije sama izričito odrekla takve isključive nadležnosti. Sve postaje jasno kada se zna da je ambasador SAD izjavio da Rezolucija pruža jasnu zaštitu državljanima SAD.²⁹⁴

Pored toga, s pravom se ukazuje na sumnjivu vrednost dosadašnje prakse Suda koja je okrenuta gonjenju i kažnjavanju u prvom redu zločinaca iz zemalja u razvoju, posebno onih iz Afrike. Postoje i neki drugi problemi, kao što je činjenica da je nadležnost Suda komplementarna, tj. u principu su i dalje prvenstveno nadležni sudovi država²⁹⁵

Prema izloženom, premda bi to iz mnogo razloga bilo najlogičnije, u sadašnjim pravnim i političkim okvirima ne može se očekivati da se pitanjem krivičnog gonjenja i kažnjavanja osoblja međunarodnih mirovnih misija odn. pripadnika drugih međunarodnih oružanih snaga, bavi Međunarodni krivični sud.

5. Krivični sudovi međunarodnih organizacija

Postoji još jedno moguće rešenje, koje se čini razumnim, premda u ovom trenutku nema velikih izgleda da dobije neophodnu podršku i brzo zaživi.

Utisak je da bi bilo da same UN odn. druga odgovarajuća međunarodna organizacija unapred osnuju krivične sudove za svoje zaposlene i druga lica koja rade pod njihovim okriljem, uključujući i pripadnike međunarodnih oružanih misija.

Ova tela predstavljala bi neku vrstu pandana administrativnim (službeničkim) sudovima tj. onim specijalizovanim međunarodnim sudskim telima koja rešavaju sporove između međunarodnih organizacija i njihovih službenika (to su obično sporovi u vezi

²⁹⁴ Amnesty International 2003; Jain N. 2005, 239-254; Human Rights Watch 2008; Jalloh C. C., Akande D., du Plessis M. 2011, 16-21; Kim S. 2011, 175-212; Trahan J. 2013, 433-449.

²⁹⁵ Zwanenburg M. 1999, 124-143; Du Plessis M., Pete S. 2004, 12; O'Brien M. 2012, 223-241.

sa tumačenjem i primenom ugovora o radu, izrečenim disciplinskim merama itd.).²⁹⁶

Svrha ovih sudova je da obezbede sudsku zaštitu međunarodnih službenika u njihovim sporovima sa odnosnom međunarodnom organizacijom. Tako npr. zbog privilegija i imuniteta koje uživa OUN, njeni službenici u vezi sa svojim sporovima iz radnog odnosa ne mogu je tužiti pred nacionalnim sudovima država (pa ni države svog državljanstva ili države sedišta UN) a ne mogu ostvariti zaštitu svojih prava ni pred Međunarodnim sudom pravde, jer pred njim ni pojedinci, ni međunarodne organizacije ne mogu biti strane u sporu (on sudi samo sporove između država).

Stoga je Generalna skupština Rezolucijom 351 (1949) osnovala 1949. godine Administrativni sud UN. Stvoren je kao nezavisan sudski organ, kome se mogao obratiti samo oštećeni službenik, a ne i sama OUN (jer njoj u odnosu na službenike stoje na raspolaganju druga sredstva). O značaju Suda dovoljno govori to što je do 2009. godine, kada je prestao sa radom, doneo oko 1.500 presuda. Počev od 30. 6. 2009, njegovu ulogu preuzeo je novi sistem administrativnog sudstva UN, ovaj put dvostepen - sastavljen od prvostepenog Suda UN za sporove i, kao drugostepenog, Žalbenog suda UN.

Svoje službeničke (administrativne) sudove imaju i Međunarodna organizacija rada, Svetska banka, Međunarodni monetarni fond, Evropska unija, Organizacija američkih država itd.

S tim u vezi, ako postoje međunarodna sudska tela koja štite međunarodne službenike od nezakonitih akata međunarodne organizacije, po istoj logici je moguće, pa i poželjno stvoriti i posebne sudove koji bi odlučivali o krivičnoj odgovornosti službenika organizacije za krivična dela počinjena u vršenju poslova za tu organizaciju.

Premda je to jasno, ipak da pomenemo da, kada tome ima mesta, o disciplinskoj odgovornosti službenika međunarodnih organizacija odlučuju njihovi pretpostavljeni odn. nadležni organi međunarodne organizacije, ali oni nisu ni kompetentni, ni ovlašćeni da vode krivični postupak i izriču krivične sankcije.

U personalnom smislu takvi sudovi bili bi nadležni za sva lica koja rade za odnosnu međunarodnu organizaciju. Ako uzmemo za primer UN, to znači za sve zaposlene UN, uključujući i lica koja su članovi osoblja mirovnih misija.

Ostajući kod takvog suda UN, to istovremeno znači da bi u stvarnom i teritorijalnom pogledu on bio nadležan za razna krivična dela koja izvrše službenici i funkcioneri Ujedinjenih nacija. Bliže gledajući, to obuhvata ratne zločine i zločine protiv čovečnosti izvršene u nekoj od mirovnih misija na terenu, ali i korupciju, rasnu diskriminaciju, silovanje, mučenje i druga zlostavljanja, krađu i druga krivična dela izvršena ne samo u nekoj međunarodnoj mirovnoj operaciji, već ma gde u okviru sistema UN ili u ostvarivanju poslova i zadataka za UN, što znači i u nekom od sedišta ili predstavništava UN.

²⁹⁶ O administrativnim sudovima međunarodnih organizacija: Reinisch A., Knahr C. 2008, 447-483; Krivokapić B. 2011, 457-460; Elias O., Thomas M. 2012, 159-181; Gallo D. 2015, 509-532; Krivokapić B. 2017, 422-424; De Guttry A., Frulli M., Greppi E., Macchi C. 2018; Urlich G. 2018, 449-522.

Kada je reč o sastavu, moglo bi se obezbediti da ovi sudovi budu mešoviti, ali na sasvim drugačiji način od već pominjanih hibridnih krivičnih sudova. Naime, sastav veća ovih sudova trebalo bi da se formira po unapred utvrđenim opštim pravilima, koja jamče stručnost i nepristrasnost, kao i zastupljenost raznih svetskih regiona i kultura.

Može se predvideti i rešenje koje bi omogućilo zainteresovanim državama da na neki način (preko *ad hoc* sudije²⁹⁷, preko posebnog tužioca, preko nekog oblika posmatračke misije sa nekim procesnim pravima i slično) učestvuju u ovim postupcima. Razume se, to je samo opšta ideja koju bi valjalo detaljno razraditi.

U bilo kojoj varijanti, preduslov za formiranje i rad posebnih međunarodnih krivičnih sudova, svejedno da li sa nekim oblikom učešća zainteresovanih država ili bez njega, jeste da se svet ujedini mnogo više nego što je to sada slučaj. Takođe, sva pomenuta pitanja trebalo bi urediti odgovarajućim međunarodnim ugovorom, a ne npr. samo odlukom nekog organa međunarodne organizacije.²⁹⁸

III. PROBLEM ODGOVORNOSTI

1. Odgovornost države odnosno međunarodne organizacije

U literaturi se s pravom zapaža da to što pripadnici međunarodnih vojnih misija uživaju imunitet, ne znači da su odgovornosti oslobođene država čijem kontingentu pripadaju odnosne jedinice i međunarodna organizacija koja ih šalje u misiju, te da imunitet samo brani državi domaćinu (teritorijalnoj državi) da preduzima neposrednu akciju protiv pripadnika međunarodnih (gostujućih) snaga. U tom smislu, ističe se da odgovornost države čija su vojna lica u pitanju odnosno međunarodne organizacije

²⁹⁷ Sudija za konkretan slučaj (lat. *ad hoc*, samo za sada, samo za ovu priliku) odnosno sudija koga je u sporu ili drugom predmetu pred međunarodnim sudskim telom odredila strana koja, za razliku od protivničke odnosno ostalih zainteresovanih strana, nema svog državljanina u sudskom veću. Ima ista prava i obaveze kao i ostale sudije, ali je njegova funkcija ograničena samo na konkretan spor (predmet) i prestaje čim on bude okončan. Pravo odnosne strane da imenuje sudiju *ad hoc* predviđa npr. čl. 31 Statuta Međunarodnog suda pravde: „Ako Sud uvrsti u veće sudiju koji je državljanin jedne od strana u sporu, svaka druga strana u sporu može da izabere lice koje će zasedati u svojstvu sudije.“ Članom 55 Američke konvencije o ljudskim pravima (1969) precizirano je da ako je sudija Međuameričkog suda za ljudska prava državljanin bilo koje od država koje su strane u slučaju koji se rešava, on zadržava pravo da postupa u tom predmetu, s tim da bilo koja druga država koja je strana u tom predmetu može imenovati lice koje vrši funkciju *ad hoc* sudije. Ovo rešenje predviđaju i drugi višestrani ugovori odn. statuti međunarodnih sudova i može se smatrati da je preraslo u neku vrstu opšteg običajnog međunarodnog pravila.

²⁹⁸ Ovo pominjemo i iz načelnih razloga, ali i zato što su mnogi problemi vezani za funkcionisanje međunarodnih krivičnih tribunala za bivšu Jugoslaviju i Ruandu nastali kao direktna posledica činjenice da su ta tela formirana rezolucijama Saveta bezbednosti, a ne, kao što je trebalo, odgovarajućim međunarodnim sporazumima.

koja je poslala međunarodne oružane snage ostaje, s tim da se pojedinačni izvršioци krivičnih dela gone i kažnjavaju u državi čijim oružanim snagama pripadaju.²⁹⁹

Premda je ovo zapažanje logično i u skladu sa odgovarajućim pravnim principima, u stvarnom životu to obično ne funkcioniše tako.

Kao što je već istaknuto, praksa pokazuje da države iz kojih su odnosne mirovne snage negiraju da su te snage izvršile krivična dela koja im se stavljaju na teret, a da čak i kada ne mogu da ospore postojanje dela i toga da su ga počinili pripadnici nacionalnog kontingenta države o kojoj je reč, ne pokreću krivične postupke protiv svojih vojnih lica ili ako ih i pokrenu, ne kažnjavaju ta lica ili ih kažnjavaju neuobičajeno blagim kaznama. To je činjenica i ne pomaže nam da se pravimo da ona ne postoji.

Sa druge strane, građanski sudovi pomenutih država najčešće odbijaju zahteve za naknadu štete koje im podnose žrtve ratnih zločina odn. teškog kršenja ljudskih prava izvršenih od strane pripadnika vojnog kontingenta takve države ili najbliži srodnici tih žrtava (u slučaju smrti žrtve).

Radi se realnim problemima koje treba rešavati sistemski.

2. Odgovornost u svetlu razlikovanja akata države u javnopravnom i privatnopravnom svojstvu

Već je isticano da su oružane snage i njihovi delovi (jedinice) samo posebna vrsta državnih organa. To, između ostalog, znači da država u principu odgovara za njihove postupke.

Sa druge strane, države su suverene, s tim da njihova suverenost ne samo da je priznata međunarodnim pravom, već predstavlja jedan od njegovih temelja. Najprostije rečeno, suverenost podrazumeva nezavisnost od svake druge vlasti, a to znači i imunitet od strane jurisdikcije.³⁰⁰

Danas se, međutim, odustaje od apsolutnog i prednost daje funkcionalnom imunitetu država.³⁰¹ Naime, opšte je prihvaćeno razlikovanje između akata države u njenom javnopravnom svojstvu, onda kada se ona ponaša kao suverena jedinka (akti *jure imperii*) i akata koje država preduzima u svom privatnopravnom kapacitetu (akti *jure gestionis*).

Primeri akata *jure imperii* su uspostavljanje ili prekid diplomatskih odnosa sa drugom državom, slanje u drugu zemlju specijalne diplomatske misije, učlanjenje u neku međunarodnu organizaciju, zaključenje vojnog saveza, proterivanje stranog diplomatskog predstavnika, proširenje svog teritorijalnog mora do međunarodnim pravom maksimalno dozvoljene granice od 12 nautičkih milja, vršenje retorizija ili represalija, preduzimanje akata samoodbrane, itd.

²⁹⁹ Fleck D. 2013², 616.

³⁰⁰ Кривокапић Б. 2019, 355-392.

³⁰¹ Više, sa pregledom zanimljive prakse: Gaukrodger D. 2010; Finke J. 2011, 853-881; Damrosch L. F. 2011, 1185-1200; Wuerth I. 2011, 915-976.

Primeri akata *jure gestionis* su razni pravni poslovi i odnosi građanskog odn. trgovinskog prava državnih organa i državnih privrednih preduzeća sa drugim subjektima – zakup zemljišta ili prostorija; kupovina sirovina, kancelarijskog materijala, oružja, vojne opreme itd.; prodaja određene robe; itd.

U tim okvirima, država i u zemlji, i u inostranstvu uživa potpunu zaštitu i imunitete uvek kada istupa s pozicija vlasti (*jure imperii*) tj. kao suvereni subjekt, ali ne i kada se radi o aktima *jure gestionis*.

S tim u vezi, ističe se da je imunitet članova stranih oružanih snaga za akte koje su izvršili u svom oficijelnom kapacitetu tj. vršeći u ime države akte vlasti (*jure imperii*) uvek priznavan u sudskoj praksi.

U potvrdu tome skreće se pažnja na to da je Međunarodni sud pravde u slučaju Oružane aktivnosti na teritoriji Konga (eng. *Armed Activities on the Territory of the Congo Case*) potvrdio da postoji običajno pravilo da se „ponašanje pojedinačnih vojnika... smatra kao ponašanje državnog organa“;³⁰² a da je u slučaju Jurisdikcioni imunitet država (*Jurisdictional Immunities of the State Case*) zauzeo stav da akti koje su izvršile oružane snage u inostranstvu u vršenju svojih dužnosti moraju da se smatraju kao akti *jure imperii*, što znači kao akti koji su pokriveni punim imunitetom.³⁰³ Ukazuje se i na odgovarajuću praksu međunarodnih krivičnih *ad hoc* tribunala, Evropskog suda za ljudska prava, kao i na praksu nacionalnih sudova država.³⁰⁴

Ne možemo se složiti sa ovim pristupom. On bi imao smisla kada bi se govorilo samo o tome da pripadnici stranih oružanih snaga koji su u sastavu međunarodnih vojnih misija imaju funkcionalni imunitet. To znači da su kao organi svoje zemlje koji u njeno ime i za njen račun vrše određene javnopravne poslove, izuzeti od nadležnosti drugih država. Međutim, principijelno gledajući, ti isti pripadnici oružanih snaga ni u svojoj zemlji ne uživaju imunitet za akte koji izlaze izvan njihovih službenih dužnosti odnosno za ono što ne spada u *jure imperii* tj. ne predstavlja akte državne vlasti.

Kao što država može biti tužena pred svojim, ali i međunarodnim sudom za dug ili naknadu štete koji su nastali njenim pravnim poslovima ili aktima privatnopravnog karaktera, tako isto izvan akata preduzetih u ostvarivanju državne vlasti ostaju akti pojedinaca koje sa državom vezuje samo to što su ta lica u njenoj službi. Kada izlaze izvan svojih funkcija, a posebno kada to čine van granica svoje zemlje, ta lica ne deluju kao državni organi.

³⁰² *Case Concerned Armed Activities on the Territory of the Congo (Democratic Republic of Congo v. Uganda)*, Judgment of 19 December 2015, International Court of Justice, par. 213, p. 342 (78), www.icj-cij.org/files/case-related/116/116-20051219-JUD-01-00-EN.pdf.

³⁰³ *Jurisdictional Immunities of the State (Germany v. Italy: Greece intervening)*, Judgment of 3 February 2012, para. 77-78, pp. 134-135 (39-40), www.icj-cij.org/public/files/case-related/143/143-20120203-JUD-01-00-EN.pdf.

³⁰⁴ Fleck D. 2013², 616.

Tako npr. ako policajac učini nešto što ne bi smeo, vršeći svoja službena ovlašćenja odnosno dok je na dužnosti (npr. bezrazložno uhapsi nekoga, nanese nekome telesnu povredu, ubije napadača premda to nije bilo neophodno itd.) nema sumnje da je država odgovorna za to. Ali ako taj isti policajac za vreme vikenda (kada nije na dužnosti) ubije komšiju iz nekog privatnog razloga (zbog ljubomore, kockarskog duga, svađe oko međe itd.) u tome nema nikakve državne vlasti, niti je policajac vršio, a time ni prekršio službena ovlašćenja. On, jednostavno, u momentu izvršenja dela nije bio policajac, nije bio državni organ. Pravno gledajući, bio je običan građanin.

Isto je i sa vojnim licima, pa i onima koja se nalaze u misijama u stranim zemljama. Ako takvo lice nezakonito ubije nekoga vršeći stražarsku dužnost (npr. zato što pogrešno veruje da je napadnuto) odgovorna je država, jer je akt izvršio njen organ. Ako to lice u vreme kada nije na dužnosti siluje nekoga, taj akt nema veze sa funkcijama koje mu je poverila država, osim ako, izuzetno, postoji neka druga moguća veza (npr. ako odnosno lice u svoje slobodno vreme dođe u zatvor gde se drže osumnjičeni ili u logor u kojem se čuvaju zarobljenici i tamo siluje svoju žrtvu).

Dakle, u navedenim slučajevima odnosna lica nisu u funkciji države čiji su organi. Njihovi pomenuti nezakoniti akti nisu izvršeni u službenom svojstvu, to nisu akti *jure imperii*. I zaista, nema ničeg državnog u silovanju, mučenju, pljački itd. osim ako su izvršeni po naređenju, kao deo nekakve državne politike, što u našim primerima nije slučaj. Iz tih razloga, ova lica ne bi smela da se kriju iza imuniteta, jer im je on priznat da bi mogla nesmetano da vrše poverene im funkcije, a ne da bi nekažnjeno vršila krivična dela.

Pa ipak, u praksi vojna lica o kojima je reč uživaju puni imunitet od strane jurisdikcije, slično kao diplomatski predstavnici ili strani ratni brod i njegova posada.

Kod diplomatskih predstavnika i ratnog broda to je neophodno, jer bi bez toga mogućnosti zloupotrebe mogle biti neslučenih oblika i razmera,³⁰⁵ a uz to praksa pokazuje da ova lica (diplomatski predstavnici, članovi posade vojnog broda) kada tome ima mesta najčešće zaista snose odgovornost po povratku u državu kojoj pripadaju.

Diplomatski predstavnik koga je država prijema proterala zbog nekog krivičnog dela, kao što su ubistvo, silovanje, dilovanje droge itd. biće u svojoj zemlji (državi imenovanja) ne samo otpušten i krivično gonjen, već i kažnjen na najstroži zakonom predviđeni način. Njemu će se kao otežavajuća okolnost uzeti to što je delo izvršio nalazeći se na važnoj dužnosti u inostranstvu i što je time u očima međunarodne zajednice osramotio državu koju je predstavljao. To potvrđuje veliki broj takvih presuda nacionalnih sudova odnosnih država.

Naprotiv, vojnim licima koja su u sastavu međunarodnih mirovnih operacija,

³⁰⁵ Tako bi npr. država prijema mogla da na štetu stranog diplomate isfabrikuje neki zločin (ubistvo, silovanje, šverc droge itd.) i da ga na toj osnovi uceni i privoli da radi za nju, što znači da izda zemlju koju predstavlja.

posebna zaštita, ona izvan njihovih funkcionalnih ovlašćenja, najčešće nije potrebna.

Za razliku od diplomatskih predstavnika oni su relativno brojni, organizovani, dobro naoružani i obučeni (oni su vojnici, a ne diplomate!); spremni su i sposobni da se odbrane; kada je potrebno mogu računati na brzu vazдушnu i drugu podršku svojih kolega iz mirovne misije; imaju sopstvenu stražarsku i obaveštajnu službu; žive odvojeno od civilnog stanovništva; nemaju kao pojedinci (u svom ličnom svojstvu) neki poseban značaj itd. Uostalom, i prilike u kojima vrše svoje zadatke su obično bitno drugačije. Oni daleko manje predstavljaju interes za strane obaveštajne službe, dok im, s druge strane, mnogo više pretila opasnost da stradaju u razmeni vatre, od zalutalog metka, zaostale mine i slično.

Sa druge strane, praksa pokazuje da čak i kada izvrše gnusne zločine, država u čijoj su službi ih ili ne kažnjava ili ih kažnjava simbolično.

Da stvar uopšte nije jednostavna, svedoči i činjenica da mnogi autori, posebno oni na Zapadu, koji nemaju dilemu oko toga da su oružane snage i njihovi pripadnici – organi države kojoj pripadaju, te da kao takvi uživaju puni imunitet od strane jurisdikcije, istovremeno ističu koncept tzv. univerzalne jurisdikcije po kojem se pojedincima, ali i državnim službenicima i funkcionerima, može suditi u inostranstvu za ratne zločine i zločine protiv čovečnosti.³⁰⁶

Ide se tako daleko da se tvrdi da se zbog teških ratnih zločina odn. zločina protiv čovečnosti pred nacionalne sudove država mogu izvesti i šefovi stranih država odnosno šefovi vlada stranih država, premda država kojoj pripada krivični sud nema nikakav neposredni pravni interes – okrivljeni nisu njeni državljani, navodni zločini nisu se dogodili na njenoj teritoriji odnosno drugom području pod njenom jurisdikcijom, žrtve nisu njeni državljani itd.

Takav pristup nema uporište u međunarodnom pravu, a nije prihvatljiv ni iz drugih razloga. Između ostalog, on neizostavno vodi svekolikim zloupotrebama na štetu malih i srednjih država. Ne može se zamisliti da npr. Albanija sudi predsedniku SAD zbog ratnih zločina, dok je suprotno malo verovatno, ali u principu sasvim moguće.

Uostalom, postoji dovoljno primera iz prakse koji svedoče da su države koje su se pozivale na svoju navodnu univerzalnu nadležnost ponašale dvolično, u skladu ne sa međunarodnim pravom i interesima pravde, već isključivo sa pozicijom svojih sopstvenih političkih i drugih opredeljenja i interesa. Ne mareći pri tome čak ni najelementarnije obzire morala.

Tako je Danska, koja je sa pozivom na (vrlo spornu) univerzalnu nadležnost, sudila nekim Srbima iz Bosne i Hercegovine zbog navodnih zločina, počinjenih u ratu u toj zemlji 1992-1995, samo neku godinu kasnije naredila svojim pomorkim snagama, koje su 17. 9. 2008. zarobile 10

³⁰⁶ Horowitz J. 1999, 489-527; Brown B. S. 2001, 383-397; Boyd L. K. 2004, 1-58; Kontorovich E. 2004, 185-237; O'Keefe R. 2004, 735-760; Philippe X. 2006, 375-398; Van Alebeek R. 2008, 102, 139, 419; Fox H., Webb P. 2013, 94, 611; Fleck D. 2013², 618; Krstić I. 2013.

somalijskih pirata, da ih puste na slobodu. Naime, danska vlada je zaključila da bi piratima moglo da se sudi samo u Danskoj, zato što ako bi im se sudilo u Somaliji ili nekoj od susednih zemalja, pretila bi im smrtna kazna, a dansko pravo zabranjuje izručenje državama u kojima nije ukinuta smrtna kazna. Istovremeno je primećeno da bi troškovi prebacivanja ovih lica u Dansku i suđenja bili veliki, a da bi poseban problem predstavljala repatrijacija nakon odslužene zatvorske kazne. Drugim rečima, čista interesna kalkulacija dovela je do toga da zemlja koja je prethodno sa pozivom na univerzalnu nadležnost kaznila strane državljane zbog nečega što su navodno učinili u nekoj drugoj zemlji, protiv takođe stranih državljana, kasnije odbije da zasnuje svoju nadležnost u slučaju piratstva gde univerzalna jurisdikcija ne samo da nesumnjivo postoji, već predstavlja jednu vrstu obaveze država!³⁰⁷

Za kraj da objasnimo i to da svrha ovog osvrta nipošto nije da države oslobodi odgovornosti za ono što rade njihova vojna lica koja su u sastavu međunarodnih oružanih snaga.

Ne, ako je reč o naknadi materijalne i moralne štete, država bi, zajedno sa međunarodnom organizacijom, morala da odgovara za postupke tih lica čak i kada su izvršeni izvan njihovih redovnih dužnosti. Tu se može govoriti o jednoj vrsti objektivne odgovornosti, koja postoji bez neposredne krivice, samo zbog toga što je drugom subjektu protivpravnim aktom (deliktom) pričinjena šteta.³⁰⁸ Uostalom, moglo bi se čak tvrditi i da postoji subjektivna odgovornost države, dakle njena krivica, jer nije izvršila dovoljno kvalitetnu selekciju svog nacionalnog kontingenta koji je poslala u sastav međunarodne mirovne misije, nije nad njime vršila efikasan nadzor itd.

Ono na šta smo ovde hteli da ukažemo je činjenica da se odgovorna lica (zločinci) ne mogu kriti iza svog imuniteta za one akte koje su izvršila u ličnom svojstvu (samoinicijativno, van svojih dužnosti) a koji predstavljaju teška krivična dela.

IV. DRUGI PROBLEMI

1. Posebna krivična dela pripadnika međunarodnih mirovnih misija

Opšte uzev, svako može biti učinilac krivičnog dela koje spada u neku od četiri najpoznatije i ujedno najteže kategorije međunarodnih zločina - agresija, genocid, ratni zločini i zločini protiv čovečnosti.

Pripadnici neke od strana u sukobu mogu, opšte uzev, izvršiti svako od tih krivičnih dela, ali određena dela mogu izvršiti i druga lica. Između ostalog, neka od njih mogu izvršiti pripadnici neutralnih sila, kao i članovi osoblja međunarodnih oružanih snaga koje su u mirovnoj misiji. Tu ne bi trebalo da ima bilo čega spornog.

³⁰⁷ Više: Krivokapić B. 2013², 212-213.

³⁰⁸ Krivokapić B. 2017, 315-317.

Međutim, članovi osoblja međunarodnih mirovnih misija baš zbog svog posebnog položaja, mogu izvršiti i neke posebne akte koja za sada nisu kvalifikovani kao međunarodna krivična dela, ali za koje verujemo da bi ih što pre trebalo tako definisati. Njih mogu izvršiti samo pripadnici međunarodnih mirovnih snaga, jer suštinski ona znače grubo kršenje statusa tih snaga od strane njihovog osoblja. Kao što ratni zločini po definiciji mogu biti izvršeni samo u ratu, tako i ova zlodela mirovnjaka mogu izvršiti samo mirovnjaci. To je, uostalom, logično samo po sebi.

Tako npr. postavlja se pitanje šta ako međunarodne mirovne snage pomažu jednu od sukobljenih strana – dostavljaju joj municiju, dele sa njom obaveštajne podatke i druge informacije od značaja za vođenje operacija, koriguju njenu vatru, čiste za nju minska polja, dozvoljavaju njenim borcima da naoružani prelaze preko teritorije koju te snage kontrolišu itd.

Ako je reč o ostvarenju državne politike (naređenja dobijenog od sopstvene komande odn. vlade) tu se može govoriti o kršenju neutralnosti, sa svim posledicama koje iz toga proističu. Pa ipak, to je mnogo više od pukog kršenja neutralnosti, jer međunarodne mirovne snage nisu obične neutralne snage tj. neko ko se od početka drži po strani. One imaju određeni međunarodni mandat, imaju posebne odgovornosti, njima se veruje. Ako postupajući po nalogima dobijenim iz domovine iznevere svoju nepristrasnu poziciju, to će sasvim sigurno dobiti važnu političku dimenziju i veliko je pitanje kako će problem biti rešen.

Sa druge strane, ako država A može da smatra da je u ratnom stanju sa do tada neutralnom državom B zato što je ova prekršila svoju neutralnost stavivši se na stranu njenog protivnika, u principu nijedna država ne može da smatra da je u ratnom stanju sa čitavim Ujedinjenim nacijama odnosno sa svim njihovim članicama, i to samo zato što su jedinice neke članice UN koje su u sastavu mirovnih snaga UN izvršile nešto što se može shvatiti kao kršenje neutralnosti.

Stvari postaju još komplikovanije kada pođemo od toga da međunarodne mirovne snage baš zbog svog posebnog položaja mogu izvršiti određene postupke koje je teško staviti u okvire nekakvih jasno definisanih međunarodnih zločina.

Tako npr. kontingent iz neke zemlje koji razdvaja dve sukobljene strane može se, u dogovoru sa jednom od tih strana, naglo i tajno povući i tako omogućiti toj strani da izvrši iznenadni i presudan udar na protivnika, dobijajući time izuzetnu vojnu prednost, pa čak možda i čitav oružani sukob. Razlozi zbog kojih bi se međunarodni mirovnjaci povukli mogu biti različiti - naređenje dobijeno od sopstvene komande, korupcija komandanata odnosno jedinice na terenu, strah odn. kukavičluk, panika itd.

Nisu u pitanju hipotetički primeri. Bilo je konkretnih slučajeva, između ostalog i u ratovima na prostoru bivše Jugoslavije (1991-1995) gde su međunarodne mirovne snage kršile svoju neutralnost, pa i zaštitnu funkciju, i činile akte koji su predstavljali podršku, pa i otvorenu pomoć jedne od sukobljenih strana. O tome je već bilo reči.

Kada su ovi postupci izvršeni umišljajno (npr. zbog korupcije) jasno je da je, s jedne strane, prekršena neutralnost, dok je sa druge, posredi kažnjivo delo i to krivično delo, a ne samo običan disciplinski prestup. U najmanju ruku, reč je o onome što se u nacionalnim krivičnim zakonicima država naziva krivičnim delom protiv službene dužnosti.

Da bismo to razumeli dovoljno je da zamislimo da je isto to učinila jedinica jedne strane u sukobu, ogolivši time bokove svojih suseda (susednih jedinica svojih ili savezničkih oružanih snaga) i omogućivši tako protivniku da izvrši dubok upad, opkoli i uništi pomenute susedne jedinice. U većini slučajeva komandant jedinice koja bi to učinila bio ražalovan i krivično kažnjen, a možda i streljan po kratkom postupku. Primereno bi bili kažnjeni i svi ostali odgovorni za takav postupak.

Mnoštvo takvih primera imamo kroz čitavu istoriju. Tako su posle katastrofe koja je usledila nakon napada Nemačke na SSSR 22. 6. 1941, uhapšeni, izvedeni pred sud, lišeni činova i streljani dotadašnji komandant Zapadnog fronta, general armije Dmitrij Pavlov (*Дмитрий Г. Павлов*) i načelnik štaba istog fronta, general-major Vladimir Klimovskih (*Владимир Е. Климовских*). Osuđeni su, kako stoji u presudi Vrhovnog suda SSSR od 22. 7. 1941, zbog kukavičluka, neovlašćenog napuštanja borbenih položaja od strane jedinica Zapadnog fronta što je neprijatelju omogućilo da probije front, sloma komande i kontrole, neaktivnosti, predaje neprijatelju bez borbe naoružanja i skladišta i dr. što je nanelo veliku štetu jedinicama Zapadnog fronta. Zanimljivo je primetiti da su osuđeni za „nemar“ i „neispunjenje službenih dužnosti“,³⁰⁹ s tim da savremeni ruski istoričari tvrde da je u pitanju bila dokazana izdaja, ali da se u tim teškim trenucima to nije smelo otvoreno saopštiti javnosti da ne bi poražavajuće delovalo na moral jedinica. Pored spomenutih, po istim ili sličnim optužbama uhapšeni su i streljani još 5 generala, a jedan broj visokih oficira osuđen je na duge zatvorske kazne.³¹⁰

Pored toga, ako strana kojoj je tako otvoren prolaz izvrši teške povrede ratnog i humanitarnog prava (ratne zločine i zločine protiv čovečnosti) u najmanju ruku radi se o saučesništvu u tome. Pa ipak, premda je očigledno da je u takvim slučajevima na delu grubo kršenje međunarodnog prava, pitanje je da li bi se svi složili o kojem tačno kršenju je reč.

2. Akti protiv mirovnjaka koji su narušili svoj status

Jedan od problema je šta ako strana na čiju štetu su međunarodne mirovne snage propustile trupe druge strane u sukobu ili izvršile neki drugi sličan akt zbog toga zarobi pripadnike odnosno jedinice međunarodnih mirovnjaka i, štaviše, kazni ih?

³⁰⁹ Čl. 193/17b i 193/20b tadašnjeg Krivičnog zakona RSFSR. Za tekst tih odredbi vidi: *Уголовный кодекс РСФСР редакции 1926 года*, Официальный текст с изменениями по состоянию на 1 марта 1957 года, Электронный фонд правовых и нормативно-технических документов, <https://docs.cntd.ru/document/901757374>.

³¹⁰ Pavlov i ostali su 1957. godine rehabilitovani, s tim da je tadašnji sovjetski lider Nikita Hruščov, tim povodom u svojim memoarima priznao da je presuda bila pravno i činjenično osnovana, ali da je potpisao ukaz o rehabilitaciji jer u osnovi nije bio kriv Pavlov, već Staljin koji je vodio lošu kadrovsku politiku. Realno gledajući, priznao je da je presuda bila ispravna, ali je iskoristio ovaj slučaj u političke svrhe - za jačanje svoje pozicije i borbu protiv još uvek snažnog „kulta ličnosti“ Staljina.

Ona nesumnjivo ima za to pravni osnov, jer su, pruživši pomoć njenim protivnicima, pripadnici mirovnih snaga ne samo narušili neutralnost, već i ugrozili živote boraca i civila te strane, njenu stratešku odn. taktičku poziciju, pokušali da utiču na konačan ishod sukoba, a u nekim slučajevima možda čak doveli u pitanje i sam opstanak date sukobljene strane.

Sa druge strane, mirovnjake štiti njihov imunitet. To znači da bi, strogo uzev, sukobljena strana na čiju štetu su izvršili određene nezakonite postupke, u najboljem slučaju mogla da od UN ili druge nadležne međunarodne organizacije čija mirovna misija je u pitanju, zatraži njihovo hitno povlačenje i kažnjavanje odnosno da to zatraži od država o čijim kontingetima se radi.

Međutim, treba se setiti da ovde nije reč o diplomatskom predstavniku koji se u vreme mira proglašava nepoželjnom ličnošću (*persona non grata*) već se sve događa u vihoru oružanog sukoba, a subjekt o kojem je reč su veće ili manje međunarodne oružane snage. To u praksi izaziva niz posebnih problema.

Prvo, kada su u pitanju diplomatski predstavnici postoje dve jasno definisane strane – država slanja (država imenivanja, država koja akredituje) i država prijema (država kod koje se akredituje). U slučaju međunarodnih mirovnih misija, to je drugačije jer se te misije šalju uz pristanak obe (ili svih, ako ih je više od dve) sukobljenih strana ili, u neki slučajevima, bez pristanka ijedne od njih.

Drugo, kada je reč o diplomatskim misijama, postoji država prijema sa svojom jasno definisanom teritorijom sa koje, kada misli da to treba da učini, može da bez ikakvih obrazloženja protera diplomatskog predstavnika. Naprotiv, kada je reč o međunarodnim oružanim snagama, njima se obično ne može tek tako (kao stranom diplomatskom agentu) ostaviti rok od par dana da same napuste teritoriju na kojoj su. Uostalom, pošto nije u pitanju jedno lice (što je najčešći slučaj kod proterivanja diplomata) već čitava vojna jedinica koja možda broji nekoliko stotina ili čak hiljada ljudi sa pripadajućom tehnikom i opremom, to obično ni objektivno nije moguće.

Mogu postojati i razni drugi razlozi.

Ponekad je sporno kome uopšte pripada odnosna teritorija – može se raditi o pograničnom području koje je predmet spora između susednih država, u pitanju može biti građanski rat između raznih centara moći oko preuzimanja vlasti u čitavoj zemlji itd. Zatim, ako su mirovne snage raspoređene u nekoj vrsti tampon zone, onda se one nalaze na uslovno rečeno ničijoj zemlji. Pored toga, ako su međunarodne mirovne snage došle uz saglasnost svih sukobljenih strana onda sve te strane treba da se slože da se misija protera (a to se neće dogoditi već zbog toga što strana kojoj je mirovna misija pomogla neće pristati na njen odlazak) a ako su došle bez te saglasnosti, onda i pokušaj njihovog proterivanja neće imati nikakav poseban značaj. Najzad, diplomata koji sam u ostavljenom mu roku ne napusti teritoriju države prijema, može nakon isteka tog roku biti i nasilno (fizički) isporučen preko državne granice odnosno, pošto istekom pomenutog roka gubi imunitete, može biti krivično kažnjen za ono što mu se stavlja na teret. To nije moguće kada je reč o međunarodnim oružanim snagama i zato što su one u najvećem broju slučajeva dovoljno brojne i zato što su naoružane, i zato što bi oružani napad na njih bio napad na UN odn. regionalnu

međunarodnu organizaciju o čijoj mirovnoj misiji se radi, a u izvesnom smislu i na državu o čijem vojnom kontingentu se radi (jedan od nespornih akata agresije je i napad na oružane snage odnosno države).

Opet, može se tvrditi da su pripadnici međunarodnih mirovnih snaga izgubili imunitet kada su uradili nešto suštinski važno u korist jedne, a na štetu druge sukobljene strane, a posebno kada su time, makar i posredno doprineli izvršenju ratnih zločina. Tu ima osnova za primenu one iste logike po kojoj neutralna država (neutralni brod, vazduhoplov itd.) gubi takav status i pripadajuću zaštitu onog trenutka kada svojim aktom naruši neutralnost stavivši se na stranu jedne strane u sukobu.

Treće, treba imati u vidu da je reč o oružanom sukobu. Čak i ako u datom trenutku vlada nekakvo primirje, radi se o ratu, što znači da se često odluke moraju donositi na licu mesta, da se situacije i razni obrti smenjuju velikom brzinom.

U praksi odgovori na ovde pokrenute probleme najčešće zavise od odnosa vojnih i političkih snaga uključenih država.

Sukobljena strana koja je vojno i na drugi način toliko dominantna da može, ne brinući se o posledicama, zarobiti, a ako pružaju oružani otpor i uništiti pripadnike međunarodne mirovne misije koji su se stavili na stranu njenog protivnika, biće u iskušenju da tako i učini. Međutim, ovaj scenario nije realan već zbog toga što ako je zaista toliko dominantna, ta strana neće ni dozvoliti dolazak i raspoređenje međunarodnih oružanih snaga.

Na to, kako će se postaviti strana u sukobu koja smatra da su mirovnjaci nekim svojim postupcima stali na stranu njenog neprijatelja, uticaće mnogo faktora – koliko je zaista snažna ta strana, kakvu podršku ima u lokalnom stanovništvu, da li ima moćne saveznike, kolika je šteta koju je pretrpela zbog postupka mirovnjaka, iz kojih država su trupe mirovne misije koje su preduzele sporne postupke (mala je šansa da neko napadne vojni kontingent neke velike sile), kakva je opšta političko-bezbednosna situacija u svetu, itd.

Iz mnogo razloga bilo bi dobro kada bi najvažnija pitanja bila unapred kodifikovana na univerzalnom nivou međunarodnom konvencijom zaključenom pod okriljem UN.

Čak i uvažavajući činjenicu da bi ona, kao svaki međunarodni ugovor, vezivala samo države koje su se njom izričito obavezale (ratifikovale je odn. na drugi predviđen način izrazile svoju saglasnost da preuzmu njom definisane obaveze) takav dokument bi imao veliki značaj jer bi: 1) regulisao sporna i nejasna pitanja u odnosima između država članica pomenute konvencije i samim tim 2) sprečio mnoge sporove i trvenja, a vrlo verovatno i 3) poslužio kao osnov za nastanak univerzalnog međunarodnog običaja, koji bi, kada nastane, postao obavezan za sve.

3. Rizik da države prestanu da daju trupe u međunarodne oružane snage

Jedan od problema je kako bi u slučaju zaoštavanja krivične i druge odgovornosti pripadnika međunarodnih oružanih snaga reagovala država? Tu pre svega mislimo na njihov mogući odgovor na uspostavljanje stvarno efikasnih međunarodnih mehanizama (npr. nadležnosti međunarodnog krivičnog suda) koji bi, kada tome ima mesta, omogućili gonjenje i kažnjavanje zločinaca iz redova međunarodnih mirovnjaka.

Prisutna je stalna bojazan da bi države na takav razvoj događaja mogle odgovoriti time što bi prestale da daju svoje trupe (nacionalne kontingente) u mirovne misije, što bi onda učinilo nemogućim ili u najmanju ruku veoma otežalo međunarodne mirovne operacije.³¹¹

I zaista, može se sa puno osnova očekivati da bi se vlade država rukovodile ovom logikom: biramo, obučavamo, opremamo, šaljemo i finansiramo naše trupe, koje se tamo negde daleko izlažu svakakvim rizicima i teškoćama, dok nam istovremeno njihovo odsustvo umanjuje odbrambenu sposobnost, a onda neko treba da ponižava i njih i našu zemlju, tako što će da im sudi? Nipošto!

U pitanju je ozbiljan problem, koji može biti prevaziđen samo u saradnji sa vladama i pod uslovom da se one uvere ne samo da će predviđeni mehanizmi nadzora, gonjenja i kažnjavanja biti nezavisni i nepristrasni, već i da će se primenjivati prema svima na isti način, bez ikakve diskriminacije, nezavisno od toga iz redova čijih kontingenata su pripadnici međunarodnih mirovnih snaga kojima se odnosi zločini stavljaju na teret.

Drugim rečima, treba biti svestan da se ništa ne bi postiglo ako bi se došlo do objektivno gledajući kvalitetnog rešenja koje stvara čvrste međunarodnopravne okvire za utvrđivanje krivične odgovornosti pripadnika međunarodnih oružanih snaga, ako bi to, sa druge strane, imalo za posledicu odluku država da ubuduće ne učestvuju sa svojim trupama u međunarodnim mirovnim operacijama.

U takvom slučaju ne samo da bi ukupna šteta bila neuporedivo veća (zbog oružanih dejstava sukobljenih strana koje ne bi imao ko da obuzda; zbog kršenja primirja koje ne bi imao ko da nadzire; zbog zločina koje bi izvršili pripadnici strana u sukobu nad nezaštićenim civilima itd.) već bi u pitanje bio doveden čitav sistem kolektivne bezbednosti, na kojem počivaju odnosi u savremenom svetu. A bez njega može se očekivati samo drastičan porast ratova, sa svim žrtvama i užasima koje oni podrazumevaju.

³¹¹ Boom R. 2016, 756-792; Genovese S. 2018, 636.

Glava IV

NEKA OTVORENA PITANJA

Uz već navedene, postoji i čitav niz pravnih i drugih problema koji se tiču mirovnih operacija UN.

Neki od njih odnose se na opštu ulogu mirovnih misija odn. to gde su granice koje one ne smeju da pređu da se ne bi izrodile u nešto drugo, drugi su vezani za rad samog Saveta bezbednosti, treći za sastav mirovnih misija itd.

I. ULOGA MIROVNIH MISIJA UN

1. Suštinska uloga mirovnih misija UN

Postavlja se pitanje, kakva je zapravo suštinska uloga mirovnih snage UN? Da li je ona svedena samo na razdvajanje sukobljenih strana, smirivanje tenzija, pružanje pomoći u izgradnji mira i slično ili obuhvata i reagovanje na grubo kršenje međunarodnog prava od strane država?

Na prvi pogled čini se da nema ničeg spornog. Uloga mirovnih operacija definisana je odgovarajućim dokumentima samih UN. Međutim, činjenica je da su se tokom vremena funkcije i zadaci mirovnih misija UN postepeno širili, pa se postavlja pitanje ima li taj proces neki objektivno postojeći kraj.

Problem je posebno zanimljiv u svetlu činjenice da se jedan broj teoretičara i analitičara manje ili više otvoreno zalaže za to da se mirovne operacije UN pretvore, između ostalog, u borbu protiv diktatorskih režima, u mehanizme za, ako treba, i nasilnu zaštitu ljudskih prava širom sveta i slično.

Tu se zapravo radi o još jednom pokušaju ozakonjenja, ovaj put u novom ruhu, tzv. humanitarnih intervencija. O njima je već bilo reči, tako da nema potrebe za ponavljanjem.

Ipak, treba naglasiti da je neprihvatljiv svaki pokušaj korišćenja mirovnih operacija UN za oružane intervencije koje bi se pod maskom zaštite ljudskih prava svodile na rušenje po nečijem sudu nepodobnih režima. Nigde u Povelji UN niko, pa ni Savet bezbednosti, nije ovlašćen na takve korake. Naprotiv, nedvosmisleno su zajamčeni suverenost, nezavisnost i teritorijalni integritet država. Uostalom, sasvim je jasno da bi žrtve takvih intervencija bile samo male zemlje.

Ukratko, Ujedinjene nacije, pa tako i mirovne snage UN nemaju pravo da se mešaju u unutrašnje stvari država. Ako oceni da je stanje stvari u nekoj zemlji takvo da

stvarno ugrožava svetski mir i bezbednost (npr. teško kršenje ljudskih prava koje pre-
ti da izazove međunarodni oružani sukob)³¹² Savet bezbednosti u principu može da
preduzme neophodne kolektivne prinudne mere (sankcije) uključujući u ekstremnom
slučaju i primenu međunarodnih oružanih snaga, ali to onda nisu mirovne snage.

Posmatrano šire, mirovne operacije UN nisu ni sredstvo reagovanja na kršenje me-
đunarodnog prava u međunarodnim okvirima.

Naime, kao što i dalje nema svetske vlade (Savet bezbednosti UN to nije), niti svet-
skog parlamenta (Generalna skupština UN to nije) tako ne postoje ni svetske policijske,
pa ni u pravom smislu reči vojne snage.

Nije uloga mirovnih snaga UN da se staraju o tome da se međunarodno pravo
dosledno poštuje. Savet bezbednosti je taj koji treba da reaguje u slučaju agresije
ili drugog grubog kršenja međunarodnog prava koje pogađa interese međunarodne
zajednice. U postojećim okvirima, ako postupajući na osnovu Glave VII Povelje UN
tako odluči, Savet bezbednosti može uvesti kolektivne prinudne mere protiv neke
države, u prvom redu države agresora, pa čak i osnovati i posebne međunarodne
snage za pomoć žrtvi agresije odnosno suzbijanje agresora, ali to su onda borbene, a
ne mirovne snage.

Zadatak svake mirovne misije UN se donekle razlikuje, u zavisnosti od konkretnih
prilika i potreba i, razume se, na toj osnovi formulisanog mandata odnosno dobijenog
od Saveta bezbednosti. I pored toga, moglo bi se, opšte uzev, primetiti da je u principu
uloga mirovnih snaga UN da: 1) spreče kršenje mira (tako što će, kada to zahteva situ-
acija, biti raspoređene i pre izbivanja sukoba); 2) nadgledaju primirje; 3) zaštite civile i
spreče u meri u kojoj je to moguće ratne i druge zločine; 4) otklone posledice kršenja
mira; 5) doprinesu izgradnji mira itd.

Mirovne misije UN su velikim delom uspešno ispunile tu ulogu. To se mora pri-
znati i na tome im čovečanstvo mora biti duboko zahvalno, s tim da zahvalnost duguje
i Ujedinjenim nacijama, i državama kontributorima (onima koje su davale i daju svoje
kontingente u mirovne misije UN) i, razume se, onim ljudima koji su u tim misijama
učestvovali.

Ipak, bilo je i ima i problema, pa i više ili manje izraženih neuspeha. Mora se pri-
znati i to.

³¹² Npr. masovni i sistematski teški zločini (posebno, genocid ili etničko čišćenje) nad nekom etničkom
zajednicom (npr. pripadnicima određene nacionalne manjine) zbog čega neposredno preta realna opas-
nost da izbije oružani sukob između zemlje koja vrši ili dopušta te zločine i države koja je matična
država za pripadnike odnose grupe (nacionalne manjine) i koja, stoga, ima prirodnu potrebu da zaštiti
svoje sunarodnike. Može se zamisliti i situacija u kojoj bi neki zločinački režim vršio istrebljenje ili
progon ne jedne, već nekoliko etničkih grupa (nacistička Nemačka je npr. to činila u odnosu na Jevre-
je, Rome i Slovence; tzv. Nezavisna Država Hrvatska je to isto radila u odnosu na Srbe, Jevreje i Rome;
itd.) što bi onda pretilo sukobom u kojem bi učestvovala sve države koje su matične države odnosnih
etničkih grupa.

2. Izmenjena uloga mirovnih misija

Kao što se u naše vreme promenio karakter oružanih sukoba, tako da su to sve manje međunarodni, a sve više nemeđunarodni (unutrašnji, građanski) ratovi, tako su se promenila i opšta očekivanja od međunarodnih mirovnih misija i uslovi u kojima one funkcionišu.³¹³

U klasičnim mirovnim operacijama uloga mirovnjaka bila je zahtevna, ali suštinski jasna i jednostavna. Dolazili su nakon postizanja primirja između sukobljenih država, raspoređivali se između njihovih oružanih snaga, nadgledali prekid vatre, kontrolisali dok je bilo potrebno određenu tampon zonu („ničiju zemlju“) i vršili druge zadatke do zaključenja mirovnog ugovora i normalizacije odnosa, a zatim se povlačili.

Najprostije rečeno, njihova osnovna uloga bila je da obezbede da nijedna od dve sukobljene strane ne zloupotrebljava primirje za napade na onu drugu odnosno za poboljšanje svog vojnog položaja. Pošto se radilo o oružanim snagama država, one su bile podvrgnute vojnoj disciplini i u principu držale su se postignutih sporazuma, a posebno nisu napadale ni civile, ni mirovnjake.

Naprotiv, u naše vreme sukobi se najčešće odvijaju unutar država, između različitih etničkih, verskih, socijalnih i drugih grupa, uz učešće međunarodnog faktora, terorista itd. Često se ne radi o samo dve sukobljene strane, već tri ili čak više njih, s tim da one na nekim sektorima sklapaju primirja, na drugima deluju kao saveznici, a na trećim napadaju jedne drugu. Kršenje prekida vatre i primirja je relativno uobičajena pojava, kao i napadi na civile pa i na samo osoblje međunarodnih mirovnih misija. Pri tome često mirovnjaci nisu samo uzgredne, slučajne žrtve, već su neposredan cilj napada, sa namerom da im se nanese što veći gubici.³¹⁴ To ima za posledicu da čak i kada je zaključeno primirje, na terenu je zapravo stanje stalne napetosti i opreza, sa čestim promenama situacije.

Sa druge strane, u ovim uslovima mirovne misije sve više imaju i niz drugih, a ne samo vojničke zadatke. Premda i dalje služe razdvajanju sukobljenih strana, kontrolisanju primirja itd. one se bave i zaštitom civila, doturanjem humanitarne pomoći, razminiranjem, sve više učestvuju u raznim aspektima obnavljanja lokalnih zajednica, obezbeđuju organizovanje izbora ili referenduma itd.

To čini da se mirovne operacije UN sve više mogu nazivati višedimenzijalnim, što opet podrazumeva da se više ne radi o čisto vojnim kontingentima, sastavljenih od pripadnika oružanih snaga, jer u sastavu mirovnih snaga moraju biti i lica koja imaju poseban profil, kvalifikacije i iskustvo - ne samo vojno i, eventualno, medicinsko osoblje, već npr. i policajci, pravnici, stručnjaci za ljudska prava itd.

³¹³ O tome je već bilo reči.

³¹⁴ Razlozi za to mogu biti različiti – osveta (posebno ako je neko od osoblja mirovne misije izvršio neki zločin protiv civila), nastojanje da se međunarodne snage isteraju iz zemlje, namera da se skrene pažnja svetskih medija itd.

U literaturi se ističe da su se nakon kraja Hladnog rata početkom 90-ih prošlog veka funkcije mirovnih snaga promenile i znatno proširile tako da obuhvataju, tri vrste funkcija: 1) vojne, 2) političko-ekonomske i 3) humanitarne, s tim da se, dodatno, može izdvojiti i niz posebnih aktivnosti u okviru svake od njih.³¹⁵

Vojne funkcije	Političko-ekonomske funkcije	Humanitarne funkcije
Nadgledanje i praćenje prekida vatre	Održavanje reda i mira	Zaštita humanitarnih konvoja
Održavanje tampon zona odn. pomoć pri demarkaciji granica	Pomoć u uspostavljanju održive vlade	Zaštita radnika (ljudi) koji pružaju pomoć i vrše dostavu
Razoružavanje sukobljenih frakcija	Pružanje pomoći u očuvanju nezavisnog statusa	Pružanje humanitarne pomoći
Regulisanje rasporeda snaga	Kontakti i pregovaranje sa državnim organima odn. izbornom administracijom	Uspostavljanje, podržanje i zaštita regionalnih sigurnih zona i drugih zaštićenih područja
Sprečavanje infiltracije	Monitoring upravljanja prirodnim resursima	Pomoć u repatrijaciji izbeglica
Sprečavanje građanskog rata	Vršenje privremenih upravnih ovlašćenja	Praćenje protoka izbeglica
Verifikovanje bezbednosnih sporazuma i povlačenja stranih trupa	Osiguranje bezbednosti i pružanje pomoći u ponovnom uspostavljanju ekonomskog života lokalnog stanovništva	Logistička podrška za humanitarne projekte, uključujući saobraćaj, medicinu i inženjerstvo
Nadziranje razdruživanja i stvaranja kantona	Upravljanje lokalnim sporovima i arbitriranje u njima	Verifikovanje sporazuma o ljudskim pravima
Čišćenje mina	Preduzimanje mera za izgradnju poverenja odn. pomirenje	
Obuka odn. ponovno formiranje vojnih jedinica	Obuka i rekonstruisanje policijskih snaga	
	Nadgledanje ekonomskih sankcija	

S pravom se primećuje da su u prošlosti ponašanje međunarodnih mirovnih snaga određivala tri principa: 1) te snage su se uključivale samo na poziv strana u sukobu;

³¹⁵ Bureš O., 2006, 395.

2) morale su biti strogo neutralne i 3) silu su mogle koristiti samo u samoodbrani. Odmah zatim konstatuje se da se danas to promenilo.³¹⁶

Mi bismo tome dodali i da su mirovne snage 4) dolazile kada je već postignuto primirje ili mir, pa makar i nedovoljno stabilan, 5) dolazile onda kada se sa tim nisu složile sve sukobljene strane, ali je postojao pristanak vlade teritorijalne države, 6) u prvim misijama bile nenaoružane i samo kao vojni posmatrači nadgledale primirje. Što se tiče zapažanja da se mnogo toga u naše vreme promenilo, to zaista jeste tako.

Uz uvažavanje specifičnosti svakog konkretnog slučaja, može se primeti da, opšte uzev, u savremenim uslovima:

1) mirovne misije osniva i šalje Savet bezbednosti i bez prethodnog poziva dobijenog od sukobljenih strana, pa i bez pristanka teritorijalne države;

2) mirovne misije ne šalju samo UN već, uz saglasnost Saveta bezbednosti, i određene regionalne organizacije kao npr. Evropska unija ili Afrička unija;

3) međunarodne snage koje su angažovane u mirovnim misijama su najvećim delom naoružane, često i teškim naoružanjem;

4) one oružje koriste za samoodbranu, ali i za druge zadatke koje dobiju – zaštitu civila; zaštitu odn. čuvanje lica i objekata (npr. skladišta oduzetog oružja, skladišta humanitarne pomoći i drugih zaliha); sprovođenje konvoja humanitarne pomoći itd.;

5) kada dobiju takvo naređenje te snage preduzimaju i aktivne mere kao što su obavestajna, logistička i neposredna pomoć vladinim snagama u borbi protiv terorista i ekstremista, podrazumevajući u tu svrhu pretres lica i objekata, hapšenje sumnjivih lica, oduzimanje oružja od lica koja nemaju pravo da ga imaju i njegovo i čuvanje ili uništavanje; itd.;

6) u nekim slučajevima te snage ne čuvaju mir jer mira ni nema, niti ga je bilo kada su one raspoređene, već doprinose tzv. nametanju mira.

Premda nisu izloženi na ovakav način, o ovim problemima je već uglavnom bilo reči na odgovarajućim mestima.

To nas navodi na nekoliko važnih zaključaka.

Prvo, činjenica da su uloga, funkcije i ovlašćenja mirovnih misija u poslednjih 30-tak godina tako značajno izmenjeni, navodi na pomisao da se u principu mogu očekivati novi, dalji pomaci. Ako ne dođe do svetskog sukoba, raspada Ujedinjenih nacija i slično, sva je prilika da će međunarodne mirovne snage pre ili kasnije biti institucionalizovane u smislu da će iz operacija po potrebi prerasti u neku vrstu manje-više stalnih mehanizama. Uostalom, najstarije mirovne misije aktivne su više od 70 godina i ne vidi se kada će biti okončane.

Drugo, može se očekivati porast zajedničkih mirovnih misija UN i određenih regionalnih međunarodnih organizacija, kao i samostalnih mirovnih misija tih organizacija,

³¹⁶ Jett D. 2019, 48-51.

razume se, uz saglasnost Saveta bezbednosti.

Treće, promena karaktera oružanih sukoba i, s tim u vezi, promena uloge međunarodnih mirovnih misija otvara mnoštvo raznih problema u vezi sa odnosima između uključenih strana – teritorijalne države (države domaćina), UN, regionalne međunarodne organizacije koja učestvuje u mirovnoj misiji, država koje daju svoje vojne kontingente u međunarodne mirovne misije (države kontributori), trećih entiteta (razni ustanici, pobunjenici, teroristi itd.), lokalnog stanovništva itd.

I četvrto, zbog osetljivosti i složenost odnosa koji se uspostavljaju, načelno, ali i u svakom konkretnom slučaju otvara se niz specifičnih pitanja u vezi sa svakim preduzetim korakom – da li je bio zakonit; da li je izvršen u okvirima dobijenih ovlašćenja i zadataka; imaju li UN uopšte pravo da nameću mir; ako UN žele da nametnu mir, zašto ne pošalju odmah prave borbene trupe sa precizno formulisanim mandatom i jasno definisanim protivnikom; da li se, kada je reč o mirovnim misijama, samoodbrana svodi samo na odbijanje istovremenog nezakonitog neskrivljenog oružanog napada ili se može smatrati da se u sklopu samoodbrane može preduzeti i gonjenje napadača uključujući i napade na njihove položaje i baze; da li se i pod kojim uslovima smatra da je u pitanju samoodbrana ako osoblje mirovne misije odgovara smrtonosnom vatrom na nesmrtosne napade (npr. na gađanje kamenicama); itd.

II. PROPUŠTANJE DA SE BLAGOVREMENO PREDUZME MIROVNA OPERACIJA

1. Nesaglasnost članova Saveta bezbednosti

U mnogim slučajevima premda je to situacija zahtevala, nije došlo do obrazovanja mirovnih snaga UN, zato što je odluka o tome bila sprečena tzv. vetom nekog od stalnih članova Saveta bezbednosti.

Razlozi su, dakle, bili čisto političke prirode, ticali se interesa pomenutih država. Ovo je naročito bilo očigledno kada je odnosnu oružanu akciju protiv neke zemlje pokrenuo stalni član Saveta. Jasno je da on nije bio spreman da glasa za rezoluciju koja bi ga osudila kao agresora, uvela protiv njega sankcije UN ili pokrenula druge međunarodne mehanizme na njegovu štetu.

Primera radi, već je pomenuto da su u slučaju trojne agresije na Egipat 1956. g., Velika Britanija i Francuska, kao stalni članovi Saveta bezbednosti i istovremeno dve od tri države agresora, iskoristile svoje tzv. pravo veta da bi sprečile usvajanje rezolucije Saveta, kojom su zahtevani trenutni prestanak sukoba, povlačenje svih stranih trupa i slanje mirovnih snaga UN, tako da se moralo (po prvi put) pribеći rezervnom mehanizmu u vidu rezolucije Generalne skupštine po proceduri predviđenoj Rezolucijom „Ujedinjeni za mir“. Premda je tu situacija prevaziđena na pomenuti način, ovaj slučaj dobro ilustruje probleme koji se povremeno javljaju u praksi.

Sa druge strane, imali smo priliku da vidimo i šta se dogodilo onda kada su međunarodne oružane snage bile oformljene i angažovane kao borbene snage suprotno volji jednog od stalnih članova Saveta bezbednosti. Misli se na već pominjani slučaj kada je Savet, kršeći Povelju UN, poslao međunarodne oružane snage UN u Koreju, protivno volji jednog svog stalnog člana, što se izrodilo u užasni Korejski rat (1950-1953) koji je odneo blizu 5 miliona života. Pri tome treba imati u vidu da su sve strane koje su u njemu učestvovala bile iscrpljene zbog samo 5 godina ranije završenog Drugog svetskog rata, kao i to da su SAD i SSSR nastojali da sakriju međusubni sukob i njegove razmere, kako bi izbegli Treći svetski rat. U današnjim uslovima to bi bilo skoro nemoguće. I ovaj slučaj nije tipičan, jer su tu trupe UN bile obrazovane i dejsstvovala kao borbene, a ne mirovne snage, ali je naveden zbog toga što upečatljivo pokazuje kakve mogu biti posledice nesloge između članova Saveta bezbednosti.

2. Odustajanje od mirovnih misija radi sprečavanja pogoršanja situacije

Ovde je reč o načelnom problemu koji se svodi na odustajanje od formiranja i angažovanja mirovne misije UN i onda kada je međunarodni mir prekršila zemlja koja nije stalni član Saveta bezbednosti, pa stoga ne može da tzv. vetom spreči odluku Saveta.

To se ponekad čini kako bi se izbeglo da se stanje na terenu pogorša i preraste u mnogo veći sukob, u koji bi, vrlo verovatno, bile uvučene snage UN. Tu je reč o primenoi osnovnog principa medicine koji je formulisao njen „otac“, Hipokrat sa Kosa (eng. *Hippocrates of Kos*) a koji glasi: *primum non nocere* (lat. prvo ne naškoditi, ovde u značenju: ne pogoršati stanje).

Naime, onda kada je neka dovoljno velika i snažna država pokrenula oružanu intervenciju protiv druge zemlje, međunarodna zajednica oličena u Savetu bezbednosti ponekad može biti sklona da pusti da to prođe, što pre se završi, smatrajući da je ta intervencija, premda predstavlja drastično kršenje međunarodnog prava, manje zlo od oružanog sukoba koji bi mogao da se rasplamsa, ako bi bile angažovane snage UN.

Dovoljno je da zamislimo da je velika i snažna država, a tim pre nuklearna sila napala neku slabiju zemlju. Ako je reč o oružanoj intervenciji sa ograničenim ciljem (otcepljenje dela teritorije, svrgavanje vladajućeg režima i slično) ta će se država najverovatnije suočiti sa osudom od strane UN, možda i sa međunarodnim sankcijama, ali je malo verovatno da će UN protiv nje upotrebiti međunarodne oružane snage ili na svoju ruku poslati mirovnu misiju da bi razdvojila skobljene strane. Sve to zbog opravdanog straha da događaj ne preraste u veliki međunarodni sukob. Tu onda greška nije u međunarodnom pravu, niti u mirovnim misijama, već je (ako je uopšte greška) na strani članova Saveta bezbednosti odnosno država članica UN čiji predstavnici sede u Savetu. Ma koliko to bilo nezakonito iz ugla međunarodnog prava i nepravedno prema žrtvi agresije, mora se, teška srca, priznati da je u nekim slučajevima ne samo iz ugla tzv. realpolitike,³¹⁷ već sa stanovišta suštinskog

³¹⁷ Nem. *Realpolitik*, realna politika. Termin ima razna značenja, ali se uglavnom koristi za označavanje one politike odn. onog postupanja u međunarodnim odnosima koji se prvenstveno zasnivaju na praktičnim (pragmatičnim, racionalnim) momentima, kao što su objektivna procena odnosa snaga, prilika i

interesa međunarodne zajednice kao celine, razumnije prihvatiti manje zlo. Razume se, sve je stvar konkretnih prilika, uzimanja u obzir svih momenata (obim i silina napada, stvarna snaga napadača i njegovih saveznika, ciljevi agresije itd.).

3. Kasno formiranje i raspoređenje mirovne misije

Već je bilo reči o tome da čak i kada se donese odluka o upućivanju mirovne misije UN, postupak formiranja i raspoređivanja snaga koje je čine obično traje po nekoliko meseci, pa i više od pola godine.

Iz tih razloga, kada takva misija konačno bude raspoređena na terenu, često uglavnom može da se bavi samo posledicama – očuvanjem zatečenog stanja (*status quo*) putem održanja i nadgledanja primirja, razdvajanja sukobljenih strana, posredovanja u pregovorima i razmeni zarobljenika, staranja o dostavi humanitarne pomoći stanovništvu itd.

Ona, dakle, niti je pozvana, niti je u poziciji da preuzima oružane operacije protiv strane koja je počela sukob, jer bi to značilo da zapravo sama krši postojeći mir tako što (u situaciji kada je u međuvremenu uspostavljen mir ili makar primirje) prva počinje sa primenom sile. Umesto toga nastoji se da se mir, kakav god da je, očuva, a rešenje nađe u pregovorima, posredovanju, arbitaži ili nekom drugom sredstvu za mirno rešavanje međunarodnih sporova.

U savremenim uslovima oružane operacije (oružane intervencije) planiraju se i izvode tako da traju što kraće, između ostalog i sa ciljem da se svetska javnost i UN kao njen deo, suoče sa već gotovom stvari, završenom pričom. Premda su se neke oružane intervencije otele kontroli i izrodile u prave dugogodišnje ratove (npr. rat u Vijetnamu) velike sile odn. druge države koje se odlučuju na takav korak, nastoje, posebno u poslednjih tridesetak godina, da njihove oružane akcije protiv drugih zemalja budu munjevit, da traju samo nekoliko dana ili eventualno samo mesec-dva. To je suviše kratak period da bi glomazni mehanizam UN, kakav postoji danas, uspeo da preuzme stvarno efikasne mere koje podrazumevaju učešće mirovnih snaga UN.

Ukratko, da li će, kada i sa kojim mandatom biti raspoređene mirovne snage UN zavisi od mnogo faktora, prvenstveno od odluke Saveta bezbednosti, koja je opet pod uticajem raznih političkih i drugih uslova i činilaca.

III. OSTALA OTVORENA PITANJA

Postoji i mnoštvo drugih zanimljivih pitanja koja još uvek čekaju pravde odgovore. Neka od njih su političke, a druge pravne prirode.

mogućnosti, a ne na principijelnim, moralnim, emotivnim, ideološkim i sličnim razlozima.

Ona se obično razlikuju od jedne međunarodne mirovne operacije do druge. Ipak, neka su opšta, zajednička.

1. Sastav mirovnih misija

Može se zapaziti da, ne računajući donekle Kinu, u naše vreme stalni članovi Saveta bezbednosti samo simbolično učestvuju u mirovnim misijama sa svojim vojnim kontingentima. Ako i učestvuju, to su obično štapski i obaveštajni oficiri ili medicinsko osoblje, dakle lica koja uglavnom nisu neposredno na terenu, izložena svakodnevnim rizicima, već u uslovno rečeno pozadini ili makar relativnoj sigurnosti u bazama, štabovima, bolnicama i slično.

Slično se može reći i za ostale razvijene zemlje koje nisu stalne članice Saveta bezbednosti. O razvijenosti neke države može se govoriti iz raznih uglova, u smislu opšteg kvaliteta života, kulturnog razvoja, naučnotehnološke razvijenosti itd., ali najčešće se imaju u vidu ekonomski razvoj i nacionalnog bogatstvo.

Uzimajući kao merilo nivo ekonomske razvijenosti odnosno ekonomske snage iskazan kroz pokazatelj bruto domaćeg proizvoda,³¹⁸ sastavili smo tabelu 20 ekonomski najrazvijenijih zemalja sveta, prema podacima Međunarodnog monetarnog fonda za april 2021. godine.³¹⁹ Radi poređenja, istovremeno smo dodali još četiri važna pokazatelja:

- 1) broj pripadnika u mirovnim misijama UN svake od pomenutih zemalja;
- 2) mesto svake od njih na listi država kontributora (onih koje daju nacionalne kontingente u osoblje mirovnih operacija UN);
- 3) broj stanovnika tih država i
- 4) njihovo mesto na listi zemalja sveta prema broju stanovnika.

³¹⁸ Ekonomski termin kojim se naziva ukupna vrednost proizvedenih dobara i pruženih i usluga koja je u datom vremenskom periodu (obično u kalendarskoj godini) ostvarena u nacionalnoj ekonomiji određene države. Predstavlja jedan od osnovnih pokazatelja kojima se izražava ekonomska snaga neke zemlje.

³¹⁹ *World Economic Outlook Database*, International Monetary Fund, April 2021, www.imf.org/en/Publications/WEO/weo-database/2021/April.

	Država	BDP u mlrd. US dolara	Broj osoblja u mirovnim misijama UN³²⁰	Mesto na listi država kontributora	Broj stanovnika u milionima³²¹	Mesto na listi država po broju stanovnika
1	SAD	22.675.271	31	82	332,9	3
2	Kina	16.642.318	2.471	9	1.444,2	1
3	Japan	5.378.136	4	109	126,0	11
4	Nemačka	4.319.286	552	36	83,9	19
5	Velika Britanija	3.124.650	550	37	68,2	21
6	Indija	3.049.704	5.525	3	1.393,4	2
7	Francuska	2.938.271	622	34	65,4	22
8	Italija	2.106.287	741	29	60,4	24
9	Kanada	1.883.487	56	68	38,0	38
10	Južna Koreja	1.806.707	536	38	51,3	28
11	Rusija	1.710.734	71	66	145,9	9
12	Brazil	1.491.771	69	67	214	5
13	Australija	1.617.543	31	80	25,8	55
14.	Španija	1.461.552	838	25	46,7	31
15	Meksiko	1.192.480	17	89	130,3	10
16	Indonezija	1.158.783	2.797	8	276,4	4
17	Holandija	1.012.598	28	86	17,2	70
18	Švajcarska	824.734	43	77	8,7	100
19	Saudijska Arabija	804.921	-	-	35,3	41
20	Turska	794.530	152	61	85,0	17

³²⁰ *Contribution of Uniformed Personnel to UN by Country and Personnel Type, As of 31/05/2021, United Nations, https://peacekeeping.un.org/sites/default/files/01_summary_of_contribution_38_may_2021.pdf.*

³²¹ *Total Population by Country 2021, World Population Review, <https://worldpopulationreview.com/countries>.*

Komentar:

- sredinom 2021. godine, od 193 članice UN, 121 je učestvovala svojim nacionalnim kontingentima u mirovnim operacijama;

- većina razvijenih zemalja učestvovala je samo simboličnim brojem ljudstva (Japan 4, Meksiko 17, Holandija 28, SAD 31, Australija 31, Švajcarska 43, Kanada 56 itd.) a jedna sa ove liste (Saudijska Arabija) nije učestvovala uopšte;

- pregled broja stanovnika koji je izložen u poslednjoj koloni dat je da bi se stekla što objektivnija slika o potencijalima ovih zemalja, jer u principu država može biti i srazmerno bogata (npr. zato što ima velike rezerve nafte ili drugih prirodnih bogatstava) ali sa malim brojem stanovnika. Kod država sa ove liste to nije slučaj. Naprotiv, neke spadaju u najmnogoljudnije zemlje sveta – na listi država po broju stanovnika, one drže prva 4 mesta. Takođe, 7 njih je među 10, a 14 među 30 najmnogoljudnijih država sveta.

Posebno je zanimljivo primetiti da na listi država kontributora, onih koje dajući svoje osoblje učestvuju u oružanim operacijama UN, dominiraju najnerazvijenije zemlje planete. One na toj listi drže 4 od prvih 5 mesta,³²² odnosno 9 od prvih 16 mesta.

Bangladeš sa 6.554 svojih pripadnika zauzima prvo, Nepal sa 5.571 drugo, Etiopija sa 5.488 četvrto i Ruanda sa 5.331 peto mesto. Jedina država koja ne pripada krugu najsiromašnijih zemalja je Indija koja sa 5.525 pripadnika drži treće mesto.

U prvih 16 država po broju pripadnika u osoblju mirovnih misija UN je čak 9 zemalja (Bangladeš, Nepal, Etiopija, Ruanda, Senegal, Čad, Tanzanija, Burkina Faso, Togo) koje su na zvaničnoj listi UN koja iskazuje najnerazvijenije države sveta.³²³

Izloženu statistiku smo pripremili da bi činjenično potkrepili jednu od čestih zamerki na račun mirovnih misija UN, koja se tiče njihovog sastava.

Može se, naime, čuti da su u naše vreme mirovne operacije postale način da bogate države šalju vojnike siromašnih zemalja u takođe uglavnom siromašne zemlje da se bave sukobima koji nisu od prevelikog interesa za bogate države. Na toj osnovi zaključuje se da mirovne misije nemaju izgleda na stvaran uspeh tj. moraju da propadnu.³²⁴

Izloženo zapažanje liči na sjajnu repliku jednog od junaka čuvenog mjuzikla “Kosa” (eng. *Hair*) koji je prokomentarisao da se slanje američkih mladića u rat u Vijetnamu svodi na to da beli ljudi šalju crne ljude da ratuju protiv žutih ljudi da bi branili zemlju koju su (beli ljudi) ukrali od crvenih ljudi.³²⁵

³²² *Contribution of Uniformed Personnel to UN by Country and Personnel Type, As of 31/05/2021, United Nations, https://peacekeeping.un.org/sites/default/files/01_summary_of_contribution_38_may_2021.pdf.*

³²³ *List of Least Developed Countries (as of February 2021), United Nations, Committee for Development Policy, www.un.org/development/desa/dpad/wp-content/uploads/sites/45/publication/ldc_list.pdf.*

³²⁴ Jett D. 2019, 51.

³²⁵ Eng. “The draft is white people sending black people to make war on the yellow people to defend the land they stole from the red people!”

Ne bismo išli tako daleko da tvrdimo da su iz pomenutih razloga mirovne misije UN unapred osuđene na propast. Uostalom, praksa to ne potvrđuje. Ipak, mora se priznati da problem postoji.

Sve i da ostavimo po strani stalne članove Saveta bezbednosti, analizirajući razne statistike suočili smo se sa time da je npr. jedna razvijena i bogata zemlja, kakva je nesumnjivo Kanada, sa 3.336 pripadnika svog kontingenta u mirovnim misijama UN u aprilu 1993. g., spala na samo 56 njih u maju 2021. g., što je umanjenje od čak 60 puta! I to je još dobro, u poređenju sa majem 2020. g. kada je Kanada imala ukupno 35 mirovnjaka. Sve to dobija posebnu dimenziju kada se zna da Kanada spada u države koje su ranije imale suštinsku ulogu u mirovnim operacijama UN – u njima je ukupno učestvovalo više od 125.000 Kanađana od kojih je 130 izgubilo život.

2. Učešće privatnih vojnih kompanija

Neke zemlje, u prvom redu one najrazvijenije i najbogatije, su u određene mirovne misije i za neke posebne zadatke umesto pripadnika svojih oružanih snaga slale odnosno šalju osoblje privatnih vojnih kompanija sa kojima su zaključile odgovarajuće ugovore.

To otvara niz posebnih problema koji se tiču pravnog položaja i, posebno, odgovornosti pripadnika privatnih vojnih kompanija koji učestvuju u mirovnim misijama UN.³²⁶ O tome je već bilo reči.

3. Ostala pitanja

Mnoštvo je i drugih otvorenih, a posebno mogućih pitanja. Ona su vrlo različita po svojoj prirodi i značaju i leže u domenu prava, politike, bezbednosti, ljudskih prava, praktičnih aktivnosti itd.

Neka od njih nije moguće unapred predvideti. Druga za sada postoje samo kao hipotetički slučajevi, što ne znači da jednog dana neće iskrsnuti u praksi, možda čak u znatnom obimu, u posebno nezgodnom trenutku i na naročito nezgodan način.

Primer zanimljivog problema koji se pre ili kasnije može javiti u praksi je šta ako pripadnici međunarodne mirovne vojne misije iz kontingenta jedne države (nazvaćemo je državom A) zateknu u izvršenju teških krivičnih dela (npr. u napada na civile, silovanju itd.) pripadnike mirovne misije iz kontingenta druge države (države B)? Da li u tom slučaju imaju obavezu da reaguju i dokle idu njihova ovlašćenja? Jasno je da bi ignorisanje zločina čiji su svedoci bacilo u prašinu ugled ne samo vojnog kontingenta države A koji se pravi da ništa ne vidi odn. da se ništa loše ne događa, već bi kod lokalnog stanovništva izazvalo nepoverenje i prezir, a to znači i otpor prema čitavoj

³²⁶ Janaby M. Gh. 2015, 82-102.

mirovnoj misiji, pa i UN uopšte. Sa druge strane, ako mirovnjaci iz države A reaguju, to može značiti fizički, pa čak i oružani sukob sa mirovnjacima iz države B, što onda može imati teško sagledive posledice, jer može dovesti do raznih sporova, trvenja pa i prerasti u oružani sukob između država A i B u koji se iz raznih razloga mogu uključiti i druge zemlje.

Zapravo takvi slučajevi se već poznati. To možemo zaključiti iz već pomenutog podatka da su pripadnici švedskog kontingenta u mirovnoj misiji EU u DR Kongu (Operacija Artemis) 2003. godine, kasnije svedočili o zločinima pripadnika francuskog kontingenta u sastavu iste misije. Pošto je reč o naknadno datom svedočenju iz toga sledi zaključak da ništa nisu preduzeli da spreče svoje francuske kolege u izvršenju pomenutih zlodela ili da su, ako su nešto i pokušali, u tome bili neefikasni.

Postoje i načelni problemi, s kojima se susrećemo na znatno širem planu. Tako je npr. s pravom primećeno da će Ujedinjene nacije u XXI veku stalno biti prinuđene da prave faustovske izbore između količine i kvaliteta svojih mirovnih operacija; da veliki neuspesi UN poput onog zbog neaktivnosti kao u Ruandi ili neadekvatnosti kao u slučaju Srebrenice mogu da potkopaju sistem kolektivne bezbednosti UN; da je u svemu značajno povećano učešće različitih aktere izvan samih UN; itd.³²⁷

IV. TRAGANJE ZA REŠENJIMA POSTOJEĆIH PROBLEMA

1. Predlozi za popravljnje postojećeg stanja

Najvažnija pravila i principi međunarodnog prava uopšte, a posebno međunarodnog ratnog i humanitarnog prava odnosno međunarodnog prava ljudskih prava važe za sve, pa i za pripadnike mirovnih misija UN i međunarodnih oružanih snaga drugih međunarodnih organizacija. Premda je to na prethodnim stranicama rečeno mnogo puta, ne smeta da se ponovi još jednom, jer je upravo ta konstatacija polazna tačka za bilo kakvu ocenu sadašnjeg stanja stvari, pa tako i za razmatranje mogućih pravaca za unapređenje postojeće situacije.

I zaista, u najvećem broju slučajeva lica koja su angažovana u međunarodnim mirovnim operacijama kao pripadnici mirovnih snaga poštuju pomenuta pravila. Štaviše, oni čine ogromnu uslugu svima:

- stanovnicima teritorija na kojima su raspoređeni, jer se staraju se da se održi primirje i na druge načine doprinose obezbeđenju mira, štite lokalno stanovništvo, dostavljaju mu humanitarnu i drugu pomoć, pomažu zbrinjavanje odnosno povratak izbeglica i interno raseljenih lica, itd.;

³²⁷ Bureš O. 2006, 379-398.

- sukobljenim stranama, jer razdvajajući ih poput tampon zone i na razne druge načine sprečavaju nastavak borbi, posreduju među njima, nadgledaju primirje, pomažu razmenu zarobljenika itd.;

- svojoj zemlji, jer disciplinovanim i profesionalnim ponašanjem, principijelnim držanjem, zalaganjem, humanim postupanjem prema lokalnom stanovništvu, korektnim odnosom prema kolegama iz nacionalnih kontingenata drugih zemalja u sastavu iste mirovne misije itd. šire lepu predstavu o njoj i njenom narodu;

- Ujedinjenim nacijama, jer omogućavaju da UN u praksi ostvaruju neke od svojih najvažnijih zadataka i funkcija i, u krajnjoj liniji;

- čitavom svetu, jer doprinose svetskom miru i bezbednosti i smanjenju patnje i stradanja na planeti.

Pa ipak, povremeno se događaju i zločini koji se mogu pripisati pripadnicima međunarodnih oružanih snaga.

Premda, razume se, najviše pogađaju neposredne žrtve i njihove rođake i prijatelje, štetne posledice tih zločina su često znatno veće. Vesti o njima brzo se šire u lokalnoj zajednici, što kod stanovništva uzrokuje strah, mržnju, želju za osvetom, nepoverenje u mirovne snage i predstavnike međunarodne zajednice uopšte itd. Posmatrana zajedno, kao pojava, ta zlodela izazivaju ogromnu štetu koja prevazilazi konkretne slučajeve, jer sve to utiče na međudržavne odnose, na ugled UN i drugih međunarodnih organizacija, na pad poverenja u međunarodno pravo i njegove institucije itd. O tome je već bilo dovoljno reći.

S pravom je primećeno da ti zločini van svake sumnje potkopavaju legitimnost mirovnih operacija u celini.³²⁸

Postavlja se pitanje kako rešiti problem odgovornosti pripadnika međunarodnih oružanih snaga, a da se pri tome zadovolje dva po mnogo čemu suprotstavljena zahteva – da pravda bude zadovoljena, ali da se, s druge strane, nijedna od uključenih strana ne oseti poniženom ili prevarenom odn. izigranom.

U vezi sa tim u literaturi se daju razni predlozi.

1. Neki od posebno zanimljivih predloga

Neki od njih polaze od toga da u središte svega treba staviti žrtve seksualnog iskorišćavanja i zlostavljanja. Pri tome ukazuju na nužnost obezbeđenja krivične odgovornosti učinilaca krivičnih dela o kojima je reč, na pravo na istinu i značaj postizanja pomirenja; vrše povezivanje sa problemom poštovanja ljudskih prava u mirovnim misijama; ističu važnost političkog procesa koji treba da ohrabri, pa i privoli države da poštuju svoju dužnost da istraže zločine i krivično gone njihove učinioce.³²⁹ Premda se

³²⁸ Genovese S. 2018, 637.

³²⁹ Freedman R. 2018, 974-985.

autori ovih stavova uglavnom vezuju za seksualno iskorišćavanje i zlostavljanje koji su u poslednjih nekoliko godina priznati kao posebno ozbiljan problem, neki od njihovih argumenata i predloga mogu se iskoristiti i u vezi sa drugim zločinima mirovnjaka UN, kao što su npr. ubistva ili mučenje civila. To je dodatan razlog da se malo detaljnije pozabavimo njima.

Stavljajući takođe u prvi plan žrtve, drugi izvori ističu da pre svega žrtvama treba obezbediti njihova prava – na dostojanstvo, na to da se prizna da su žrtve, na informaciju o tome šta mogu da preduzmu, na naknadu materijalne i moralne štete itd.³³⁰

Ima i zanimljivih ideja o kratkoročnim i dugoročnim načinima rešavanja ovog problema. Jedna od njih je da se umesto toga što države prijavljuju i šalju trupe u misije UN učini upravo suprotno – da se Ujedinjenim nacijama da pravo da same, u sopstvenoj režiji regrutuju zainteresovana civilna i vojna lica za svoje misije širom sveta. To bi im, veruje se, omogućilo da od mnoštvu zainteresovanih, izaberu u svakom pogledu zaista najbolje kandidate.³³¹

Pojavili su se i predlozi da se mirovne operacije povere privatnim vojnim kompanijama.³³² Tu se uglavnom polazi od poznatog stava da takve firme imaju vrhunski obučeni, vrlo iskusan i odlično opremljen profesionalni kadar; da u slučaju nekog kršenja međunarodnog prava prava odgovara kompanija sa kojom je zaključen ugovor; da, pošto se u biti radi o privatnim licima (a ne državnim organima) nema razloga da se osoblju takvih kompanija priznaju imuniteti koji se obavezno daju pripadnicima vojnih kontingenata država koji su u sastavu međunarodnih mirovnih misija itd.

Sve to samo svedoči koliko je problem složen i koliko smo daleko od njegovog rešenja. To će, uostalom, potvrditi i kratak kritički osvrt na pomenute predloge, koji premda zanimljivi, uglavnom iz mnogo razloga nisu prihvatljivi ili makar nisu dovoljni.

2. Kritički osvrt

Po sebi se razume da svakako treba voditi računa o pravima žrtava, ali to je samo jedan deo problema. Ne dovodeći nipošto u pitanje to da se žrtve moraju obešteti i zbrinuti, suština je da se takve stvari ne događaju odnosno da se svedu na najmanju moguću meru.

Samo po sebi nameće se zgodno poređenje sa bolestima i medicinom odn. lečenjem. Dobro je kada se traga za lekovima koji bi trebalo da bolesnome olakšaju njegovo stanje ili ga oporave, ali još bolje je kada se sama bolest na vreme spreči. Onda nikakvi lekovi nisu ni potrebni. A ako već nije bilo moguće sprečiti bolest, onda je svakako bolje lečiti nju, a ne simptome, kao što se to često čini u životu – tako npr. umesto da se pažnja fokusira na što efikasnije lekove protiv bolova (potrebno je i to, to niko ne spori) pravo rešenje je otkriti i otkloniti uzrok tih bolova.

³³⁰ *Sexual Exploitation and Abuse in Peacekeeping Operation* 2017.

³³¹ Harrington A. R. 2005, 148-149.

³³² Lilly D. 2000, 53-62.

U tom svetlu sasvim drugačije izgleda ideja o stvaranju (unapred) nekakvog međunarodnog fonda za obeštećenje žrtava seksualnog iskorišćavanja i drugog zlostavljanja izvršenog od strane pripadnika međunarodnih oružanih snaga. Da, svakako je dobro da se i na taj način obezbedi da žrtve dobiju materijalnu naknadu štete, kao što je važno da im se pruži i moralna satisfakcija. To je, uostalom, nešto što bi trebalo da se podrazumeva samo po sebi.

Međutim, ako bi se ostalo na tome, to bi onda značilo da se manje priča o samim zločinima i onima koji su ih izvršili. Vrlo uprošćeno, takav pristup lako može dovesti do toga da se podrazumeva da zločinci ostaju nekažnjeni, a da je samo važno da su žrtve (npr. silovanja) namirene, „isplaćene“. I to onda svemu treba da dâ nekakvu formu legitimnosti? Sve je u redu, pravda je zadovoljena? Da dovedemo stvari do apsurdna, ispada je da logika onda sledeća: „Da, naš vojnik vam je silovao dete, ali dobili ste na ime odštete lepu sumu, prema tome stvar je rešena!“ Ne, takvo rezonovanje nije prihvatljivo.

Fizičke povrede i, posebno, psihičke traume koje ponesu žrtve ovih odvratnih postupaka međunarodnih mirovnjaka mogu da, naročito kod dece, ostanu za ceo život. Tačno je da je bolje da žrtve dobiju nekakvu finansijsku kompenzaciju, nego da ne dobiju ništa, i da se ne sme raditi samo o simboličnoj, nego stvarno pravednoj (što većoj) naknadi štete, koja žrtvi treba da omogući da počne novi život, a da krivca kazni tako da on to oseti.

Jedan od problema u tome što su mnogi zločini mirovnjaka izvršeni u nekim od najsiromašnijih zemalja sveta, gde je npr. 10 evra srazmerno velika suma. Ako bi se naknada štete odmeravala prema lokalnim prilikama (prosečnim primanjima u državi domaćinu u kojoj je izvršen zločin) ona bi mogla da se izrodi u novoponiženje žrtve, kojoj bi npr. za to što je bila pretučena i silovana bilo isplaćeno 100 evra, koje izvršilac tih zločina koji je npr. iz neke razvijene zemlje Zapadne Evrope, ne bi niprimetio da je platio.

Međutim, neuporedivo bolje je da moguće žrtve budu unapred zaštićene, tako što će potencijalni zločinci znati da neće moći da izbegnu zasluženu kaznu. Drugim rečima, obeštećenje žrtava se podrazumeva, ali treba da bude samo jedna od mera. Takođe, treba stalno imati na umu da u teškim slučajevima kao što su ubistvo, mučenje, silovanje itd. ono nikada ne može da stvarno nadoknadi sve patnje i poniženja žrtvi odn. (u slučaju ubistva) njenoj rodbini.

Osnivanje posebnog fonda za žrtve je u izvesnom smislu i razumljivo, i nesumnjivo dobro, jer se time u međunarodnim okvirima unapred obezbeđuju sredstva za tu svrhu. Pa ipak, čini se da bi to trebalo da bude rezervno, a ne osnovno rešenje.

Verujemo da žrtve treba da obešteti prvenstveno država iz koje je odnosni pripadnik međunarodnih oružanih snaga koji je počinio zločin, a ako ona to neće ili nije u stanju, onda to treba da učini sama međunarodna organizacija, ali ne iz posebnog fonda, već iz budžeta. Ovo zato da bi, ako je npr. u pitanju mirovna misija UN, sve države članice

Ujedinjenih nacija mnogo bolje uočile i razumele o čemu se radi, videle na šta se nepotrebno troše budžetka sredstva i pozelele da mnogo aktivnije učestvuju u rešavanju problema. Jer kada se pomenuti fond formira unapred, iz raznih izvora, isplate žrtvama se, grubo govoreći, pretvaraju u statistiku, u situaciju koja liči na poslovanje osiguravajućeg društva, tako da se zaboravlja da nije reč o brojevima, već o stvarnim ljudima koji su postali žrtve mirovnjaka.

Pored toga, stvarati unapred pomenuti fond, znači u nekom smislu prihvatiti stav da su zločini kojima se ovde bavimo neminovni, prirodni, da se jednostavno neizostavno uvek vrše, da to nisu ekscesi, već očekivana pojava.

Ne, potrebno je sprečiti da se zlodela događaju, a tada ni sam fond neće biti potreban. Još jednom treba podsetiti da ne pričamo o zločinima koje u oružanom sukobu počini jedna od sukobljenih strana, već o onima koje vrše pripadnici međunarodnih oružanih snaga koje su u mirovnoj misiji, što, između ostalog, znači i u misiji zaštite lokalnog stanovništva.

Ideja sa posebnim fondom za obeštećenje liči na situaciju u kojoj bi npr. država uvela poseban fond za obeštećenje žrtava policijske brutalnosti. Ne treba da se pravi poseban fond, već treba preduzeti sve potrebne mere da se spreči da se takve stvari događaju, s tim da se u onim izuzetnim slučajevima kada je to neophodno, obeštećenje daje redovnim putem. To znači da žrtvu treba da obešteti prvenstveno sam izvršilac krivičnog dela, a uz njega i država, pošto je objektivno odgovorna za njegove postupke (jer je on njen organ) s tim da država to plaća iz budžeta, kao kada npr. izgubi građansku parnicu. Osnivanje posebnog fonda značilo bi posredno priznavanje da je praksa policijske brutalnosti pravilo, da je toliko uzela maha da je to manje-više uobičajena, redovna pojava.

Ovde je prilika da se osvrnemo i na stavove o potrebi obezbeđenja nekakvog pomirenja. Pomirenja – između koga i radi čega?

Ne radi se o pomirenju između sukobljenih strana, bez čega nema uspešnog mirovnog procesa, kao ni o pomirenju između članova iste zajednice (državljana iste zemlje) bez čega nema normalizacije odnosa u datom društvu. Ne, u prezentiranim predlozima raznih autora misli se na situacije koje postoje zato što su neka lica (skoro bez izuzetka, stranci) u svojstvu pripadnika međunarodnih oružanih snaga (mirovne misije) izvršila određena međunarodna krivična dela, obično protiv domaćih civila.

Miriti žrtvu i zločinca je u najmanju ruku nemoralno, posebno kada se zna da su u ovim slučajevima žrtve najčešće nemoćne i u vreme kada je nad njima izvršeno krivično delo i kasnije (jer obično nemaju način da postignu da se zločinac kazni, a one moralno i materijalno obeštete).

Uostalom, koja je svrha takvog mirenja?

Ako uzmemo za primer silovanje, zločinci iz redova međunarodnih oružanih snaga će se jednostavno vratiti kućama, u neki drugi deo sveta, ostavljajući svoje žrtve da pokušavaju da nekako zaleče rane i nastave život nakon svega što su proživele. Pomirili se ili ne, njihovi putevi se najverovatnije više nikada neće ukrstiti. Jedina svrha mirenja

bila bi da se stvori privid da je problem prevaziđen, da je žrtva oprostila, a to bi onda moglo da bude samo u funkciji toga da se zločin zataška, krivci izbegnu kaznu, a država iz koje su izbegne da bude optužena za bilo šta, pa čak i pominjana u negativnom kontekstu.

Samo na prvi pogled izgleda dobro i predloženo rešenje da same UN odnosno druge relevantne međunarodne organizacije, regrutuju lica koja će slati u svoje oružane misije. Premda se čini da bi se time postiglo prevazilaženje svih problema (obezbedio bi se izbor najkvalitetnijih kandidata; ugovorom sa svakim od njih bili bi precizirani njihova prava, obaveze i odgovornost; skinula bi se ljaga za njihova moguća zlodela sa države čije državljanstvo imaju; itd.) zapravo nije tako.

Pre svega, moramo biti realni – koja bi država dozvolila svojim oficirima i pripadnicima etlitnih trupa da, nakon što ih je nekoliko godina školovala odnosno na drugi način obučila i osposobila, napuste jedinice da bi se priključile mirovnim snagama UN?

Istini za volju, sve je više profesionalnih vojnika, onih koji služe po ugovoru. Kada mu on istekne, takvo lice više pravno vezano za odnosne oružane snage. Pod pretpostavkom da ima nameru da se i dalje bavi istim poslom, ono će verovatno produžiti ugovor, posebno ako je povoljan, ili će zaključiti ugovor sa nekom privatnom vojnom kompanijom. Uslovi koje mogu da ponude UN su u principu manje povoljni od onih koje nude razvijene zemlje i pomenute kompanije. To pretpreči da dovede do toga da se kao neka vrsta profesionalnih vojnika UN angažuju uglavnom samo lica iz siromašnih zemalja, za koja se u mnogim slučajevima može postaviti pitanje u kojoj meri su zaista obučena. Pored toga, moglo bi doći do pojave neke čudne podele rada prema kojoj glavnu reč u odlučivnju u UN imaju najjače i najrazvijenije zemlje (stalni članovi Saveta bezbednosti) a prinudu vrše i živate rizikuju državljani najsiromašnijih delova sveta. Konačno, kada Ujedinjene nacije koriste nacionalne kontingente država u pitanju su vojne formacije, jedinice sa jasnim lancem komandovanja, podeljenim ulogama itd. Prijem u službu UN mirovnjaka na individualnoj osnovi, zahtevao bi njihovu preobuku (radi usaglašavanja sa utvrđenim standardima) i posebne centre i institucije i upšte, doveo bi u krajnjoj liniji do njihovog pretvaranja u neku vrstu plaćeničke vojske UN.

Sa druge strane ukoliko je materijalna strana u slučaju rada za UN značajno povoljnija (daleko veća plata) mnoge siromašne zemlje, ali ne samo one, suočile bi se sa time da pripadnici njihovih oružanih snaga masovno konkurišu u međunarodne misije UN. Čak i da broj ili procenat onih koji budu primljeni u službu UN ne bude veliki, takva pojava bi poljuljala moral i kompaktnost odnosnih vojski, jer bi, između ostalog, u većoj ili manjoj meri stvorila plaćenički mentalitet. Ovo zato što bi vojna lica, posebno ona najškolovanija, najobučenija i najsposobnija, bila stimulisana da zaborave zakletvu koju su dala svojoj zemlji i učine sve da dođu na platni spisak UN, pravdajući to sebi i drugima tvrdnjom da žele da doprinesu stvari mira, da rade u interesu čitavog sveta. Međutim, mnogi među njima bi posle nekog vremena, poput profesionalnih sportista prirodno imali težnju da, ne postavljajući suvišna pitanja, pređu kod novog poslodavca koji plaća znatno više.

Takođe, ne vidimo kako bi to rešilo problem? Zašto se misli da lica koja su napustila oružane snage svoje zemlje da bi karijeru nastavila kao profesionalni vojnici UN (ili druge relevantne međunarodne organizacije) neće vršiti zločine? Zbog straha da ne izgube posao? Ne, i pripadnici vojnih kontingenata država su često profesionalna vojna lica, neretko čak članovi elitnih jedinica, pa ih to ne sprečava da čine zlodela.

Jedino što može da bude stvarno efikasno je istovremeno preduzimanje niza komplementarnih mera, među kojima svakako mora postojati i efikasan međunarodni mehanizam za utvrđivanje individualne krivične odgovornosti članova osoblja međunarodnih mirovnih misija i njihovo kažnjavanje.

S tim u vezi još jedno, ništa manje važno pitanje. Ono se nameće iz sasvim drugih razloga i svodi na sledeću dilemu: ako već države previše često greše kod odabira pripadnika sopstvene vojske koje šalju u mirovne misije UN, kako bi uopšte nadležna tela UN mogla znati da li su selektovala prava lica, a ne dobro prikrivene ubice, sadiste i slično.

Realno gledajući, države o svojim državljanima, a tim pre pripadnicima svojih oružanih snaga imaju ili, kada to žele, mogu da pribave sve podatke – od toga kada su, gde i od kojih roditelja rođeni, kakvo im je obrazovanje i profesionalno iskustvo, kakvo im je stvarno zdravstveno (posebno psihičko) stanje, da li su osuđivani, s kim se druže, kakvi su im ideološki i verski pogledi, koja su im interesovanja itd. do toga kakav im je karakter (o tome se lako može dobiti mišljenje suseda, starešina i kolega iz iste jedinice itd.). Ujedinjene nacije nemaju ni vremena, ni sredstava da se tako detaljno bave pojedincima, tim pre što bi to zahtevalo ozbiljno istraživanje na terenu u raznim državama sveta.

Problem je i kako obezbediti najveći kvalitet, a pri tome ostati veran jednom od osnovnih principa funkcionisanja UN - onome o pravičnoj geografskoj zastupljenosti, vezano za sve funkcije, radna mesta i pozicije.

Tome treba dodati da bi čitava ideja značila stvaranje novih organa i mnoštva novih radnih mesta u okviru UN (za raspisivanje konkursa za prijem kandidata, razgovore sa njima, razna testiranja i druge provere njihove psihofizičke sposobnosti i stepena obučenosti, proveru njihovog zdravstvenog stanja itd.) što bi bilo sasvim suprotno naporima za racionalizaciju UN, koje se ionako odavno optužuju da su preglomazan i preskup birokratski aparat.³³³

Ne može se prihvatiti ni donekle sličan, ali suštinski ipak bitno različit predlog da se mirovne operacije povere privatnim vojnim kompanijama. Za to postoji mnogo razloga.

Jedan od njih je što se te kompanije i njihovi borci ne angažuju za slobodu i čast svoje zemlje, za zaštitu mira, za pomoć ugroženima ili ugnjetenima itd. već – za novac. Ako mirovne snage UN sada prave ovoliko zlodela, od privatnih vojnih kompanija može se očekivati samo gore.

³³³ Krivokapić B. 2017, 451-467; Кривокапић Б. 2017², 177-199.

I zaista, moramo se zapitati - ako praksa pokazuje da države ponekad ne mogu da zadrže potrebnu kontrolu nad ponašanjem pripadnika svojih oružanih snaga i to obično elitnih jedinica, za vreme dok su u mirovnim misijama, zašto se veruje da će osoblje privatnih vojnih kompanija biti disciplinovanije i humanije odnosno da će dosledno poštovati pravila ratnog i humanitarnog prava i, tamo gde tome ima mesta, međunarodnog prava ljudskih prava?

Uostalom, kod razmatranja mesta i uloge privatnih vojnih kompanija već smo videli da i njihovo osoblje vrši zločine (uključujući bezrazložno ubistvo velikog broja civila) i da, nažalost, suviše često ne odgovara zbog toga.³³⁴

Šta onda da se radi?

2. Neka od mogućih rešenja

Kod postojanja svih pomenutih složenih problema, rešenje se ne može postići samo jednom vrstom mera, posebno se ne može ostvariti samo donošenjem odgovarajućih političkih dokumenata i pravnih propisa. Potrebni su i oni, ali je neophodno da se preduzmu i drugi koraci, od kojih neki od strane država, a drugi od strane UN i, u meri u kojoj to ima mesta, drugih međunarodnih organizacija.

Prvi među tim koracima tiču se sprečavanja, preventive. Države koje šalju svoje vojne kontingente u međunarodne mirovne operacije moraju obezbediti da se šalju zaista najbolje, u svakom pogledu najobučenije i najdisciplinovanije jedinice.

Preventivne mere moraju podići na viši nivo prvenstveno Ujedinjene nacije, ali i one međunarodne organizacije koje raspoređuju svoje mirovne misije na osnovu mandata ili saglasnosti Saveta bezbednosti. To znači da je potrebno obezbediti da se oni koji su planirani da budu poslani u neku mirovnu misiju na najbolji mogući način pripreme za to – dopunskom obukom iz materije najvažnijih rešenja međunarodnog prava oružanih sukoba i međunarodnog prava ljudskih prava; detaljnim upoznavanjem sa zadacima konkretne mirovne misije i pravima i ovlašćenjima njenog osoblja; saznavanjem svega što je potrebno o bitnim prilikama i uslovima u kojima će delovati misija, a posebno o kulturi, tradiciji, religiji itd. lokalnog stanovništva; itd.

Pored toga, neophodno je da se nad međunarodnim oružanim snagama stalno vrši efikasan međunarodni nadzor, te da se reaguje na prvi nagoveštaj mogućih problema.

Takođe, verovatno je potrebno obezbediti češće rotacije trupa na terenu (da bi se izbegle dve suprotne, ali podjednako opasne pojave – njihov premor i, nasuprot tome, njihovo preveliko opuštanje), omogućiti im češća i/ili duža odsustva i slično.

³³⁴ Dovoljno je podsetiti na već pomenuti slučaj ubistva 17 i ranjavanja 20 civila u centru Bagdada 2007. godine, od strane američkih čuvara zaposlenih kod privatne vojne kompanije „Blekvoter“ (*Blackwater*).

Preventivni koraci trebalo bi da obezbede da se zločini uopšte ne događaju ili da se događaju u zanemarivom broju eksczesnih slučajeva. Gledajući na duži rok, tada bi se i mnoga druga pitanja rešila sama od sebe. Pa ipak, mora se priznati da ma kako važne, preventivne mere nisu dovoljne.

Neophodno je, razume se, obezbediti i da žrtve ovih zločina budu pravično obeštene, u meri u kojoj je to uopšte moguće. To se podrazumeva samo po sebi.

Bez obzira na sve druge mere, jedno od najvažnijih pitanja su sankcije za one koji vrše zločine o kojima je ovde reč.

S tim u vezi, moramo se složiti sa onima koji primećuju da sve dok konkretne države ne uzmu u svoje ruke kažnjavanje onih sopstvenih vojnih lica, koja su kao pripadnici mirovnih snaga UN počinila zločine, stanje se neće promeniti i ova dela će se i dalje vršiti. Tačno je i to da Generalni sekretar UN, a tim pre neki zvaničnik neke druge međunarodne organizacije koji po prirodi stvari ima mnogo uža ovlašćenja, može da podnese bezbroj izveštaja i izda koliko god želi preporuka i uputstava, ali će i dalje ekskluzivnu jurisdikciju nad pripadnicima svojih trupa imati države.³³⁵

Slažući se sa ovim konstatacijama, moramo još jednom da podsetimo da se ne radi samo o seksualnim deliktima (koji se u poslednje vreme u raznim izveštajima i drugim međunarodnim dokumentim stavljaju u prvi plan) već su u pitanju i mnoga druga, pa i teža krivična dela (namerna ubistva, mučenje i dr.) kao i na to da izneta zapažanja predstavljaju odraz trenutnog stanja stvari, što znači da su promene moguće.

Postepeno jačanje nekakve uslovno rečeno svetske države, koja je već dugo vremena u nastanku, trebalo bi da olakša kontrolu nad mirovnjacima i, kada je to potrebno, njihovo kažnjavanje. To bi posebno trebalo da se dogodi kada u nekom trenutku međunarodne mirovne misije od *ad hoc* trupa sastavljenih od nacionalnih kontingenata, država prerastu u prave, stalne oružane snage UN odnosno određenih regionalnih međunarodnih organizacija. Sa druge strane, odmah se nameće logično pitanje – da li će tada uopšte moći da se govori o mirovnim odnosno međunarodnim oružanim snagama ili će se one jednostavno pretvoriti u zajedničke policijske odnosno žandarmerijske snage nekakve svetske ili makar regionalne superfederacije odnosno naddržave?

Kako god da se događaji odvijaju, jasno je da i pre suštinskog preoblikovanja međunarodne zajednice, a to znači već sada, raznim institucionalnim i drugim mehanizmima treba obezbediti da se drastično smanji broj zločina koje vrše pripadnici međunarodnih oružanih snaga.

Jedna od poluga su, zašto da ne, i politički pritisci na vlade odnosnih država da kazne odgovorna lica iz redova svojih nacionalnih vojnih kontingenata.

Pored toga, kada se primeti da su članovi osoblja međunarodnih mirovnih misija koji dolaze iz određene zemlje skloni da vrše zlodela (čine ih srazmerno češće nego članovi misija koji su poreklom iz drugih država) u mirovne misije ne treba više uzimati

³³⁵ Van Leeuwen J. 2019, 155.

pripadnike osoblja iz takvih zemalja. Isto, verujemo, treba činiti i kada se primeti da je neka država sklona da ne kažnjava ili kažnjava neprimereno blagim kaznama pripadnike svog nacionalnog kontingenta koji su izvršili zločine tokom učešća u međunarodnoj mirovnoj misiji.

Nismo primetili da se u UN na stvarno sistematski način prati kako države postupaju prema onim članovima svojih nacionalnih kontingenata koji su optuženi da su za vreme učešća u međunarodnim mirovnim operacijama izvršili zločine, pa čak ni prema onima među njima koji su, zbog postojanja dokaza koji potvrđuju takve optužbe, vraćeni kući. Čini nam se da je krajnje vreme da se ovim pitanjem pozabavi neka radna grupa koja bi nakon temeljnog proučavanja prakse svih uključenih zemalja sačinila sveobuhvatnu analizu i na osnovu nje formulisala konkretne predloge. Isto, razume se, važi i za odnosne regionalne međunarodne organizacije koje, uz saglasnost Saveta bezbednosti, rukovode sopstvenim mirovnim misijama. Jednostavno, radi se o teškim i kompleksnim problemima, čije sistemsko rešavanje se više ne može odlagati.

Među mogućim, pa i poželjnim rešenjima je i zaključenje posebne konvencije koja bi na univerzalnom (svetskom) planu regulisala ovu materiju.³³⁶ Premda, kao što je već istaknuto, takav sporazum makar neko vreme ne bi vezivao sve države, treba očekivati da bi krug njegovih članica postepeno rastao, a nakon nekog vremena moglo bi se govoriti i o novom univerzalnom običajnom međunarodnom pravu koje je, kao takvo, obavezno za sve.

Na osnovu pomenute konvencije i u skladu sa njom, trebalo bi da se aktom o slanju međunarodnih oružanih snaga mnogo detaljnije nego sada preciziraju uslovi pod kojima se odnosna lica regrutuju u mirovne misije UN i, naročito, uslovi pod kojima se ona lišavaju imuniteta.

Ako države nisu spremne da odluku o oduzimanju imuniteta u ovim slučajevima donosi Generalni sekretar, možda se ta funkcija može poveriti istovremeno njemu i još nekom organu. Tako bi npr. imunitet člana osoblja mirovne misije UN bio skinut ako bi tako odlučili Generalni sekretar i predsedavajući Saveta bezbednosti ili Generalni sekretar, predsedavajući Saveta bezbednosti i predsednik Međunarodnog suda pravde.

Sa druge strane, mogao bi biti osnovan novi organ – Savet za mirovne operacije, koji bi, između ostalog, bio nadležan i za ova pitanja. UN već sada imaju posebno telo, Odeljenje mirovnih operacija (eng. *Department of Peace Operations*) koje se do 1. 1. 2019. zvalo Odeljenje za mirovne operacije (*Department for Peacekeeping Operations*) a zaduženo je da planira, priprema, upravlja i vodi mirovne operacije UN; održava kontakte sa Savetom bezbednosti UN, stranama koje obezbeđuju ljudstvo (trupe) i finansijska sredstva i stranama u sukobu, tamo gde postoji mandat dobijen od Saveta bezbednosti; radi na integraciji napora UN, vladinih i nevladinih subjekata u kontekstu mirovnih operacija; itd.³³⁷

³³⁶ Wills S. 2013, 47-80; Deen-Racsmany Z. 2016, 195-244.

³³⁷ Više: *Department of Peace Operations*, United Nations Peacekeeping, <https://peacekeeping.un.org/en/department-of-peace-operations>.

Mi, međutim, pominjući Savet za mirovne operacije imamo u vidu potpuno novo telo koje bi bilo jedan od glavnih organa UN, sa odgovarajućim značajem i ovlašćenjima.³³⁸ I zaista, ako se ima u vidu da je osnovna funkcija UN očuvanje i uspostavljanje svetskog mira i bezbednosti, postojanje jednog takvog organa čini se neophodnim. Tačno je da bi to izazvalo preklapanje nekih zaduženja i ovlašćenja sa onima koja su sada poverena Savetu bezbednosti i Generalnom sekretaru UN. Međutim, to bi se sve rešilo preciznom podelom nadležnosti, tako što bi se Savet bezbednosti i Generalni sekretar bavili onime čime i sada, ali bi se Savet za mirovne operacije bavio svim pitanjima u vezi sa konkretnim mirovnim misijama onda kada ih Savet bezbednosti osnuje. Zapravo, moglo bi se reći da se ovde zalaženo da postojeće Odeljenje mirovnih operacija pretrpi neophodne izmene i preraste u novi glavni organ UN sa novim imenom.³³⁹

To su, razume se, samo neke sirove, nedovoljno razrađene ideje.

Treba razmišljati i o uvođenju novog međunarodnog krivičnog dela. Ono bi se moglo zvati „zločini pripadnika međunarodnih oružanih snaga“, „krivična dela međunarodnih funkcionera i službenika“, „povreda funkcija i ugleda lica u misiji UN“, „međunarodna krivična dela protiv službene dužnosti“ itd.

Nije toliko važno kako će se zvati, koliko da se predvidi posebna, stroža odgovornost za ova lica. Jer jedno je kada ubistvo civila, silovanje, akt korupcije, teško namerno oštećenje prirode itd. izvrši pripadnik neke paravojne formacije, terorista, kriminalac itd. a drugo kada to učini lice koje je međunarodna zajednica poslala u plemenitu misiju održavanja mira i reda; zaštite života i osnovnih ljudskih prava i sloboda stanovnika odnosnog područja; doturanja humanitarne pomoći; borbe protiv pirata ili drugih oblika organizovanog kriminala; itd.

Bez obzira na sve ranije iznete rezerve, treba razmisliti i o proširenju nadležnosti Međunarodnog krivičnog suda, tako da obuhvati i ova dela kao posebne zločine, uz uslov, da Savet bezbednosti ne može da traži odlagaje postupka, niti da na drugi način opstruira rad Suda u ovim predmetima.

Još boljim čini nam se rešenje koje smo već pomenuli i obrazložili na odgovarajućem mestu, a to je da se osnuje poseban međunarodni krivični sud za funkcionere i

³³⁸ Na osnovu Povelje UN, Ujedinjene nacije imaju 6 glavnih organa: Generalnu skupštinu, Savet bezbednosti, Ekonomski i socijalni savet, Starateljski savet, Međunarodni sud pravde i Sekretarijat na čelu sa Generalnim sekretarom. Može se zapaziti da sem tamo gde to priroda samog organa ne dozvoljava jer se on jednostavno ne može zvati drugačije (Generalna skupština, Međunarodni sud pravde i Sekretarijat) svi ostali glavni organi, a to je polovina njih, zovu se „savetima“ (Savet bezbednosti, Ekonomski i socijalni savet, Starateljski savet). Između ostalog, kada je 2006. kao novi organ osnovan Savet za ljudska prava, tako je nazvan (još jedan „savet“) sa idejom da će jednog dana prerasti u novi glavni organ UN (za sada je pomoćni organ Generalne skupštine).

³³⁹ I zaista, ako npr. kao jedan od glavnih organa UN postoji Starateljski savet, specijalizovan za pitanja starateljstva, koji je, uzgred budi rečeno, još 1994. godine suspendovao svoj rad zbog nedostatka teritorija pod starateljstvom (svih 11 teritorija nad kojima je vršeno starateljstvo stekle su nezavisnost i postale članice UN) a od 2004. se ni ne sastaje na redovne sednice, zar nije prirodno da postoji Savet za mirovne operacije, kada se zna da te operacije imaju izvanredan bezbednosni, politički i svaki drugi značaj i angažuju velike ljudske i funansijske resurse.

službenike UN i lica u misijama UN odnosno takvi sudovi na regionalnom nivou.

Ipak, pravo ne može samo da se izbori sa ovim problemom, pošto se on tiče vrlo različiih odnosa i zadire u interese mnogih država. Stoga će ovo pitanje po svemu sudeći još neko vreme ostati otvoreno.

Šta onda da se radi?

Vrlo jednostavno rešenje, bez ikakve potrebe da se angažuje birokratski aparat UN i troše dani na jalove sastanke je pred očima.

Mirovnjaci iz nacionalnih kontingenata Kine, a njih, da podsetimo, ima dovoljno veliki broj, su dokaz da međunarodne mirovne snage mogu biti stvarno disciplinovane i ne biti umešane u zločine i druge prljave rabote.

Tvrđi se da pripadnici mirovnih misija UN iz Kine nisu nikada bili umešani ni u kakva zlodela, pa ni u seksualno iskorišćavanje i zlostavljanje i da su, naprotiv, svi oficiri i vojnici iz kineskih kontingenata bili odlikovani medaljama UN za mir.³⁴⁰

Kina je ovde posebno zanimljiva jer u naše vreme spada u države sa najvećim vojnim kontingentom u mirovnim misijama UN – sa 2.471 svojih pripadnika, ona je 31. 5. 2021. bila na devetom mestu među 121 državom koje su učestvovala u mirovnim operacijama UN. Štaviše, broj njenih pripadnika u tim misijama bio je dvostruko veći od ukupnog broja pripadnika 4 ostala člana Saveta bezbednosti zajedno – oni su imali 1.274 pripadnika skupa (Francuska 622, Velika Britanija 550. Rusija 71, a SAD samo 31).³⁴¹

Razume se, nisu samo kineski vojnici disciplinovani. I pripadnici nacionalnih kontingenata većine drugih država takođe časno ispunjavaju svoje obaveze u misijama UN.

Ipak, jasno je da broj onih koji eventualno mogu da izvrše neki zločin u neposrednoj vezi sa ukupnim brojem ljudstva vojnog kontingenta iz konkretne zemlje. Nije isto da li neka država učestvuje u mirovnim operacijama sa par desetina ljudi ili sa nekoliko hiljada njih. Veliki brojevi donose i povećane rizike.

Međutim, činjenica je da od 8 država koje su po veličini nacionalnih kontingenata u sastavu mirovnih misija UN ispred Kine, svaka se suočavala sa većim ili manjim brojem optužbi da su njihovi vojnici učestvovali u silovanjima odn. seksualnom iskorišćavanju i zlostavljanju.³⁴² Pri tome većina tih zemalja je imala kontingente koji su samo neznatno bili veći od kineskog.

³⁴⁰ Wang Y. 2014, 1.

³⁴¹ *Contribution of Uniformed Personnel to UN by Country and Personnel Type, As of 31/05/2021, United Nations, https://peacekeeping.un.org/sites/default/files/01_summary_of_contribution_38_may_2021.pdf.*

³⁴² Uz već nevedene izvore vidi: “U. N. peacekeepers in Burundi face sex charges: A police investigation has concluded that two United Nations peacekeepers from Ethiopia sexually abused underage girls in Burundi”, *NBC News*, Dec. 20, 2004, www.nbcnews.com/id/wbna6737230; “Four peacekeepers accused of sexual abuse already repatriated – UN mission in Sudan”, United Nations, 4 January 2007, <https://news.un.org/en/story/2007/01/205052-four-peacekeepers-accused-sex-abuse-already-repatriated-un-mission-sudan>; Human Rights Watch 2008¹.

Da podsetimo, na dan 31. 5. 2021. najviše pripadnika u vojnim i policijskim snagama UN imali su: Bangladeš – 6.554, Nepal – 5.571, Indija – 5.525, Etiopija – 5.488, Ruanda – 5.331, Pakistan – 3.877, Egipat – 2.979, Indonezija – 2.797, Kina – 2.471, Gana – 2.291, Senegal – 2.109, Maroko – 1.700, Čad – 1.475, Tanzanija – 1.467 itd.³⁴³ Mirovnjaci iz svih pomenutih zemalja sem Kine, i onih koje su u datom trenutku učestvovala sa većim nacionalnim kontingentom, i onih čije je učesće bilo manje od kineskog, bili su prethodnih godina u većem ili manjem stepenu optuživani za razne zločine, uključujući seksualno nasilje.

Drugim rečima, sve je do država i toga kako selektiraju svoje snage koje šalju u mirovne misije i kako ostvaruju komandu i nadzor nad njima.

Dobar primer u tom pogledu je Indija. Premda ranije njene trupe, kako se navodi “nisu bile imune” na optužbe za seksualno iskorišćavanje i eksploataciju (što, ruku na srce, ne čudi kada se zna da je ta zemlja sa 200.000 vojnika učestvovala u 50 mirovnih misija) stopa krivičnih dela koja su izvršili njeni vojnici bila je među najmanjim. Ono što je ovde najvažnije je činjenica da posle 2013. godine nije bilo više takvih optužbi protiv pripadnika indijskih kontingenata, što je posledica izmena u načinu na koji se indijski mirovnjaci regrutuju, obučavaju i kažnjavaju. S tim u vezi, primećuje se da bi ostatak sveta mnogo mogao iz toga da nauči.³⁴⁴

³⁴³ *Contribution of Uniformed Personnel to UN by Country and Personnel Type, As of 31/05/2021, United Nations, https://peacekeeping.un.org/sites/default/files/01_summary_of_contribution_38_may_2021.pdf.*

³⁴⁴ Kaul A., “Sexual exploitation and abuse among peacekeeping forces and India’s response”, Observer Research Foundation, Feb. 21, 2018, www.orfonline.org/expert-speak/sexual-exploitation-and-abuse-among-peacekeeping-forces-and-indias-response/.

Deo deseti

**NAJVAŽNIJI PROBLEMI U VEZI
SA MEĐUNARODNIM PRAVOM
ORUŽANIH SUKOBA**

Prema izloženom, još od pamtiveka postoje određena pravila onoga što danas nazivamo međunarodnim pravom oružanih sukoba odnosno međunarodnim ratnim i humanitarnim pravom. To pravo je sve razvijenije, sve preciznije, pa se čak može primetiti da je u naše vreme velikim delom kodifikovano.

Pa ipak, postoje i mnogi ozbiljni problem. Na mnoge od njih već je ukazano na odgovarajućim mestima u vezi sa konkretnim pitanjima, a ovde će biti dat osvrt na još neke, one najvažnije. Jedni od njih tiču se osobenosti međunarodnih pravnih izvora u ovoj materiji, drugi – implementacije tj. dosledne primene (poštovanja) utvrđenih rešenja, treći – mogućnosti raznih oblika zloupotrebe međunarodnog prava u ovoj oblasti društvenih odnosa, a četvrti - stalnog kaskanja prava za životom.

Glava I

PROBLEM DOSLEDNOG POŠTOVANJA PRAVILA PRAVA ORUŽANIH SUKOBA

I. PROBLEMI VEZANI ZA OSOBENOSTI NAJVAŽNIJIH PRAVNIH IZVORA

Najvažniji pravni izvori međunarodnog prava, pa tako i prava oružanih sukoba kao njegovog dela, su međunarodnopravni običaji i međunarodni ugovori.¹ U praksi oni se uglavnom uspešno dopunjuju, pri čemu svaki od njih ima svoje specifične prednosti.

Međutim, svaki od njih ima i sebi svojstvene slabosti, koje se ispoljavaju i u ovoj materiji.

1. Međunarodnopravni običaji

Međunarodnopravni običaji, posebno oni univerzalnog karaktera, imaju tu prednost da postoje odavno, poznati su svima, a ako su opšti (univerzalni) onda su i obavezni za sve.² Radi se o pravilima koja su u praksi mnogo puta proverena, široko su prihvaćena i sadrže najvažnije pravne principe regulisanja odgovarajućih društvenih odnosa, te najčešće predstavljaju osnov za zaključenje međunarodnih sporazuma kojima se ti principi dalje preciziraju i razrađuju.

¹ O tome je već bilo reči.

² Krivokapić B. 2012, 35-81.

Sa druge strane, međunarodnopravni običaji su nedovoljno precizno definisani jer se zapravo suštinski svode na određena načela, a ne do kraja razrađene pravne odredbe.

Uz to, oni postoje samo usmeno, u svesti. Stoga može biti sporno da li je odnosni običaj već nastao ili je tek u fazi nastanka; da li se već izobičajio tj. prestao da bude pravni običaj odnosno da li je zamenjen nekim drugačijim pravnim običajem;³ da li je reč o pravnom (obaveznom) ili "običnom" (pukom, pravno neobavezujućem) običaju; koja je njegova tačna sadržina; itd.

Sve to ima za posledicu da ponekad svako ima svoje viđenje i tumačenje i u skladu s tim se ponaša. To, između ostalog, može dovesti do toga da strana koja misli da je njen protivnik prekršio određeno običajno pravno pravilo, smatra da od tog momenta ni ona sama nije više vezana međunarodnim pravom. Međutim, na to će, prirodno, na isti način reagovati njen protivnik. Takav razvoj događaja može dovesti do toga da se na kraju vodi totalni rat, bez ikakvih ograničenja i pravila. Što je najgore, u principu razlog svemu može biti samo nesporazum tj. različito shvatanje oko toga šta jeste, a šta nije običajno međunarodno pravo.

U prošlosti su ovi momenti bili mnogo više prisutni, jer se događalo da ratuju strane koje pripadaju različitim kulturama i tradicijama.

Tako su npr. neki antički i srednjovekovni narodi rutinski premazivali vrhove strela otrovom, dok je, naprotiv, kod njihovih savremenika na drugim prostorima važno pravilo o tome da su takvi postupci zabranjeni.

Danas, kada je svet sve više jedno globalno selo i kada su međunarodno pravo, praksa međunarodnih sudova i nauka međunarodnog prava, a takođe i svest ljudi razvijeniji nego ikada pre, ta opasnost je mnogo manja, ali se u principu ne može isključiti.

2. Međunarodni ugovori

Jedna od prednosti međunarodnih ugovora nad drugim izvorima međunarodnog prava, a posebno običajima, jeste ta što se najčešće sastavljaju u pismenoj formi (pa nema dileme oko njihove sadržine) i što su daleko potpuniji i precizniji od običaja. Dakle, ako ništa drugo sve strane čije interese dotiče određeni sporazum imaju u vidu isti tekst.

Mada u konkretnim situacijama značaj imaju i dvostrani sporazumi, u materiji prava oružanih sukoba još su važniji višestrani ugovori, posebno univerzalni (oni koji su otvoreni svim državama sveta).

³ Međunarodnopravni običaji nisu večni. Oni mogu biti ukinuti ili izmenjeni kasnijim ugovorom, a mogu prestati i gašenjem odn. izobičavanjem (lat. *desuetudo*, nevršenje, stanje u kojem se pravna norma više ne poštuje tj. ne primenjuje).

Međutim, i ugovori, pa tako i univerzalni, imaju niz njima svojstvenih slabosti.

Pre svega, postupak njihovog zaključenja i stupanja na snagu često predugo traje. Isto važi i za procedure njihove izmene i dopune. Život, međutim, ne može da čeka.

Sa sadržinske strane, u nastojanju da budu prihvatljivi za sve, međunarodni ugovori, posebno univerzalni, nužno sadrže elemente kompromisa, što ponekad podrazumeva i polovična ili čak u neku ruku protivrečna rešenja.

Javlja se i problem tumačenja pojedinih odredbi (utvrđivanja njihovog pravog značenja) što je posebno izraženo onda kada je ugovor sačinjen na nekoliko jezika tj. u dva ili više tekstova od kojih je svaki podjednako verodostojan.

Neki višestranu sporazumi predviđaju pravo ugovornica da izjave rezerve i tako svojom jednostranom izjavom volje od sebe otklone primenu određenih odredbi odnosno da ih protumače na određeni način. To, razume se, može da iskomplikuje primenu ugovora kao celine odnosno njegovih pojedinih rešavanja, jer među zainteresovanim stranama mogu nastati razni sporovi.

Rezervama se nazivaju formalne jednostrane izjave kojima se jedna ugovornica ograđuje od izvesnih odredaba višestranog međunarodnog ugovora, bilo tako što isključuje njihovu primenu na sebe, bilo tako što tim odredbama daje određeni smisao (određeno tumačenje). Iako tolerisanje rezervi dovodi ugovorne strane u neravnopravan položaj, ono omogućava da se u članstvo višestranu međunarodnu organizaciju uključi što veći broj država odn. međunarodnu organizaciju. Smatra se da je bolje da što veći broj država uđe u članstvo ugovora, pa makar i uz neka odstupanja, nego da države zbog jedne ili nekoliko spornih odredbi sasvim odbiju da se vežu ugovorom. Takođe, postoji nada da će tokom vremena država izmeniti stav i odustati od svojih rezervi. Sve ovo je posebno izraženo kod važnih višestranu sporazuma kojima se kodifikuje određena materija.

Prema čl. 19. Bečke konvencije o ugovornom pravu (1969): „u trenutku potpisivanja, ratifikovanja, prihvatanja, odobravanja ugovora ili pristupanja ugovoru, jedna država može staviti rezervu, osim ako: a) ta rezerva je zabranjena ugovorom; b) ugovor raspolaže samo određenim rezervama, među kojima se ne nalazi rezerva u pitanju ili c) ako je rezerva, u slučajevima koji nisu pomenuti u stavovima a) i b), nespojiva s predmetom i ciljem ugovora“.

U nekim slučajevima stavljanje rezervi je izričito zabranjeno samim ugovorom, a moguće je i da ugovor dozvoljava rezerve ali samo u vidu izuzetka i uz ispunjenje utvrđenih uslova. Tako npr. u čl. 120. Statuta Međunarodnog krivičnog suda (Rimski statut, 1998) precizirano je: „Na ovaj statut se ne mogu stavljati rezerve“. Slično tome, čl. 2 Drugog fakultativnog prokolu uz Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, koji ima za cilj ukidanje smrtnu kaznu (1989) precizira: „Rezerve na ovaj protokol nisu dozvoljene, sem rezervi stavljenih u trenutku ratifikacije ili pristupanja koje omogućavaju da se smrtna kazna primeni za vreme rata, za najteža krivična dela vojne prirode počinjena u toku ratnog stanja“.⁴

Takođe, neki važni višestranu sporazumi iz materije međunarodnu ratnog i humanitarnog prava predviđali su da će se primenjivati samo ako budu ispunjeni određeni uslovi.

⁴ O rezervama na višestranu ugovore: Milisavljević B. 2009, 1121-1132; Milosavljević B. 2010; Georgievski S. 2011, 161-176; Krivokapić B. 2017, 220-222; Кривокапич Б. 2018, 180-181.

Tako su npr. Petrogradska deklaracija o zabrani upotrebe u ratu eksplozivnih zrna lakših od 400 grama (1868) pa čak i Haške konvencije (1899. i 1907) sadržali klauzulu opšteg učešća (lat. *si omnes*) što znači da, strogo uzev, ti sporazumi nisu obavezivali ugovornice ako bi u konkretnom sukobu učestvovala makar jedna država koja nije članica odnosnog sporazuma.⁵ O tome je već bilo reči.

Konačno, ne samo da je članstvo u međunarodnim ugovorima dobrovoljno, već oni za razliku od opštih međunarodnopravnih običaja, vezuju samo ugovornice, što znači države i druge subjekte međunarodnog prava koji su ih izričito prihvatili.

Za njih važi jedno od najstarijih osnovnih pravnih načela, ono o tome da se ugovori moraju poštovati (lat. *pacta sunt servanda*). Kada je reč o trećim stranama (državama, međunarodnim organizacijama) zaključenje nekog sporazuma između drugih učesnika u principu predstavlja samo puku činjenicu. Za njih su ugovori u kojima ne učestvuju, pa tako i oni iz materije ratnog i humanitarnog prava, *res inter alios acta*,⁶ što drugim rečima znači da za njih iz toga ne nastaju nikakv nova prava ili obaveze (lat. *pacta tertiis nec nocent nec prosunt*).⁷

U tom smislu, to što je potpisan i stupio na snagu neki ugovor ne znači samo po sebi i da je obavezan za sve države. Čak i ako su njegova rešenja izuzetno kvalitetna. Događa se da neke države (u nekim slučajevima, čak mnogo njih) nisu spremne da ratifikuju ugovore koje su prihvatile druge zemlje. To znači da u odnosima između države članice i države nečlanice odnosnog ugovora ugovor ne važi.

Srećom, najvažniji međunarodni sporazumi iz ove materije, pre svega Ženevske konvencije o zaštiti žrtava rata (1949) i dodatni protokoli uz njih (1977) vezuju praktično sve države sveta.

Takođe, kada se neki višestrani međunarodni ugovor primenjuje između dovoljno velikog broja država, a ostale države se tome ne protive, posle nekog vremena može se možda govoriti o tome da su njegova rešenja prerasla u opšte (univerzalno) međunarodno običajno pravo. U tom slučaju ona postaju obavezna za sve subjekte međunarodnog prava, ali ne kao ugovor, već kao univerzalni međunarodnopravni običaj. To je relativno česta pojava u međunarodnom pravu.

⁵ Danas taj momenat više ne igra ulogu, pošto su rešenja ovih ugovora u međuvremenu prerasla u opšte (univerzalno) međunarodno običajno pravo i tako postala obavezna za sve.

⁶ Skraćena verzija izreke *Res inter alios acta aliis neque nocere neque prodesse potest* – stvar između drugih ostalima niti škodi, niti koristi (ono što je ugovoreno između dve strane ne može trećima ni škoditi, ni koristiti).

⁷ Lat., ugovori trećima niti škode niti koriste. To pravilo potvrđeno je članom 34. Bečke konvencije o ugovornom pravu (1969) gde je precizirano: „Ugovor ne stvara ni obaveze, ni prava za treću državu bez njenog pristanka“.

II. IMPLEMENTACIJA – DOSLEDNA PRIMENA UTVRĐENIH PRAVNIH PRAVILA

Pravna pravila se ne donose samo tako, radi zabave. Njihova svrha je da se dosledno primenjuju u praksi. Ali ona se neće sama od sebe primeniti. Za to je potrebno preduzeti odgovarajuće korake. Ti koraci moraju biti dobro osmišljeni, razumni, prilagođeni potrebama i postojećim uslovima i, posebno, što je više moguće delotvorni.

To, razume se, važi i za međunarodno pravo, pa tako i međunarodno pravo oružanih sukoba. Ti koraci odnosno samo izvršenje, ostvarenje, primena neke međunarodnopravne obaveze, u prvom redu međunarodnog ugovora nazivaju se implementacijom (od lat. *implementatio*, sprovođenje, ostvarenje, primena neke odluke, sporazuma ili plana).⁸

Bez toga pravna norma gubi ne samo svoj pravni (obavezujući) karakter, već i svaki smisao. Razume se, niti se može očekivati, niti se događa da se svako pravno pravilo ostvaruje uvek i u punom obimu. To, jednostavno, nije realno.

Uporedo sa primerima doslednog poštovanja pravila međunarodnog prava oružanih sukoba, oduvek se mogu naći i brojni slučajevi njihovog kršenja. Često je krivac ostao nepoznat, a mnogo je, nažalost, i primera da i onda kada je identitet krivca (naredboдавca odnosno neposrednog izvršioca) poznat, on iz nekog razloga nije kažnjen.

To ima za posledicu da se, posebno u naše vreme kada tehnologija pruža neslućene mogućnosti za svakojake upotrebe i zloupotrebe, s pravom postavlja pitanje – može li u skobima koje nosi XXI vek, međunarodno pravo, pa tako i međunarodno ratno i humanitarno pravo kao njegov deo uopšte da opstane? Ima li ono ikakvu šansu da bude poštovano?⁹

Situacija je ista kao sa svim pravnim normama – svako pravo se ponekad krši.

Sa druge strane, moramo biti poštteni pa priznati i to da se predviđena pravna sankcija u praksi ne primenjuje bez izuzetka u svakoj situaciji i protiv svakog prekršioca. Razni politički i drugi razlozi čine da ponekad krivci ostaju izvan domašaja pravde. To nije utešno, ali to je tako.

Kada je reč konkretno o normama ratnog i humanitarnog prava, u naše vreme postoje mnogi pozitivni pomaci:

- širom sveta porasla je svest o dužnosti i nužnosti njihovog doslednog poštovanja;
- ozbiljna kršenja tih normi predstavljaju teška krivična dela i po međunarodnom, i po unutrašnjim pravima država;
- sve su brojniji međunarodni krivični sudovi, nadležni za gonjenje učinilaca ovih krivičnih dela;
- države su sve razvijenije i uređenije, što između ostalog, podrazumeva da su sve razvijeniji i savršeniiji njihovi pravni poreci, da postoje norme unutrašnjeg prava koje

⁸ Kalshoven F., Sandoz I. 1989.

⁹ Schmitt M. N. 2007, 443-476.

su zasnovane na pravilima međunarodnog ratnog i humanitarnog prava, da su predviđeni i funkcionišu efikasni mehanizmi za obezbeđenje poštovanja tih normi i kažnjavaju njihovih prekršilaca;

- pritisak domaće i svetske javnosti da se spreči kršenje prava oružanih sukoba odnosno da se oni koji krše ta pravila kazne, veći je nego ikada pre;

- zahvaljujući sredstvima masovnog informisanja, ali i razvoju tehnike i tehnologije, danas se vrlo lako (prostom snimkom sa savremenog mobilnog telefona koji se odmah stavlja na Internet ili snimkom sa satelita ili drona) i brzo (u roku od nekoliko sekundi) mogu dokumentovati teška kršenja međunarodnog prava oružanih sukoba (npr. snimiti tela pogubljenih ratnih zarobljenika, masovne grobnice, uništena naselja, zabranjena municija koja je korišćena na nekom prostoru itd.) i prezentovati tako da ih vide svi (i međunarodne institucije, i državni organi, i obični ljudi) i to u čitavom svetu.

Pa ipak, ako učesnici nekog oružanog sukoba izvrše teške povrede ratnog i humanitarnog prava, njihova sudbina će ponekad zavisi prvenstveno od toga za koga se bore tj. kojoj strani pripadaju. Ako su u sastavu oružanih snaga neke svetske supersile ili mirovnih snaga UN, imaju veliku šansu da prođu nekažnjeno ili sa samo simboličnim kaznama. O tome je već bilo reči.

Ovde nije u pitanju slabost međunarodnog prava, već nesavršenost ljudi, davanje prednosti političkim i drugim interesima nad pravom i pravdom. Ostaje nada da će se tokom vremena stanje popravljati.¹⁰

Jedan autor je s pravom primetio: "Opšte je mišljenje da do povreda međunarodnog humanitarnog prava ne dolazi zbog neadekvatnosti njegovih pravila. Do njih pre dolazi zbog nedostatka volje da se ta pravila poštuju, zbog nezadovoljavajućih sredstava da se ona primene, zbog neizvesnosti njihove primene u nekim situacijama i zbog nedostatka svesti o tim pravilima kod političkih vođa, komandanata, boraca i javnosti uopšte."¹¹

Tu pravo samo po sebi ne može mnogo da učini. Nijedan novi zakon, nijedna nova konvencija, nijedna nova norma neće promeniti ništa, sve dok u svesti ljudi, posebno onih najmoćnijih, ne sazri iskren i dosledan stav o tome da se ratni zločini i zločini protiv čovečnosti ne mogu opravdati nikakvim razlozima, te da oni koji ih počine moraju odgovarati bez obzira na to na kojoj su funkciji, čijim snagama pripadaju i čije državljanstvo imaju.

Ovde je prilika da podsetimo na čuvenu maksimu slavnog rimskog pravnika Juvencija Celza (*Publius Juventus Celsus*) da: "Pravo je umeće dobrog i pravičnog" (lat. *Jus est ars boni et aequi*) ali i na prostu činjenicu da pravo tumače i primenjuju ljudi, a da ljudi umeju i da usvajaju i drugima nameću norme koje nisu ni dobre, ni pravедne

¹⁰ Više: Roberts A. 1995, 11-78.

¹¹ Henckaerts J.-M. 2005, 176.

(dovoljno se setiti samo epoha robovlasništva, feudalizma, kolonijalizma, itd.), da pogrše, pa i da svesno krše pravne norme.

Poseban problem je odnos prava i pravde.¹² Najprostije rečeno, pod pravdom se ima u vidu ono što je dobro, što je ispravno, što valja, ono kako bi stvari trebalo da izgledaju. To je nešto što svako razume i oseća, ali je problem u tome što je to prilično neodređen (apstraktan) pojam i što često svako pravdu doživljava na sopstveni, drugačiji način.¹³ Zapravo, moglo bi se reći da ljudi mnogo lakše primećuju i osećaju nepravdu, pa onda pravdu odn. pravičnost doživljavaju kao stanje koje je tome suprotno.

Među najlepšim, najjezgrovitijim i istovremeno najpotpunijim opisima odnosa pravde (pravičnosti) i prava svakako je onaj čiji je autor čuveni rimski pravnik Ulpijan (*Domitius Ulpianus*):

„Svako onaj ko se bavi pravom treba prvo da zna odakle potiče naziv 'pravo'.¹⁴ A ono je nazvano prema pravdi;¹⁵ jer, kao što je lepo rekao Celz, pravo je veština dobrog i pravičnog. Zbog toga nas pravnike poneko naziva i sveštenicima (pravde). Mi, naime, služimo pravdi i posvećujemo se saznavanju šta je dobro i pravično, odvajajući pravično od nepravičnog, razlikujući dozvoljeno od nedozvoljenog, želeći da ljude učinimo dobrim ne samo zbog straha od kazni, već mnogo više tako što ćemo im predočavati prednosti, usvajajući na taj način, ako se ne varam, istinu, a ne lažnu filozofiju.“

Pravo i pravda su često i na mnogo načina ugroženi. Jedno od polja gde se to naročito događa i gde proizvodi posebno teške posledice je materija ratnog i humanitarnog prava. Premda postoje divne, uzvišene maksime *Fiat Justitia et pereat mundus* (lat. neka bude pravda i neka svet strada) odn. *Fiat Justitia et ruat caelum* (neka bude pravda, pa makar nebo palo na zemlju) obe u značenju “neka pravda bude zadovoljena pa makar propao čitav svet (i svi mi sa njim) u stvarnom životu to nije tako. Suočeni sa teškim izborom ljudi (obični građani, ali isto tako i politički lideri, šefovi država itd.) su skloni da kalkulišu i često zažmure na jedno ili čak oba oka da bi izbegli neku ozbiljnu nevolju ili da bi sebi, svojoj porodici, svojoj državi itd. obezbedili neku korist. Uostalom, premda smo na mnogo mesta istakli da je prema savremenom međunarodnom pravu strogo zabranjena ne samo upotreba, već i pretnja silom u međunarodnim odnosima, uz navedene latinske izreke u slavu pravde treba, istine radi, podsetiti i na maksimum Seneke Mlađeg (*Lucius Annaeus Seneca*) koja je, nažalost, često bliža onome što se događa u stvarnom životu. Prema njoj: *Jus est in armis* (pravo je u oružju). Drugim rečima iskazana je slična ideja kao u našim narodnim poslovicama: “Jači tlači” ili “Sila Boga ne moli”.

¹² Malenica A. 2006, 331-345; Čavoški K. 2017; Dajović G. 2017, 82-108; Hasanbegović J. 2019.

¹³ Tako npr. u naše vreme u većini društava bračna prevara je lična stvar između supružnika, ali čak i danas postoje kulture u kojima je to krivično delo i u kojima se smatra da kada žena prevari muža pravedno je i zakonito da bude kamenovana do smrti.

¹⁴ Lat. *jus*, prim. B. K.

¹⁵ Lat. *justitia*, prim. B. K.

Na to bi se moglo odgovoriti čuvenom izrekom crnogorskog vladike i poglavara, ali i jednog od najvećih srpskih pesnika i filozofa, Petra II Petrovića Njegoša iz njegovog veličanstvenog „Gorskog vijenca“: „Kome zakon u topuzu leži, tragovi mu smrde nečovještvom“. Međutim, tada bi se polemika, satkana od visprenih misli i doskočica koje popdržavaju jedan ili drugi stav mogla nastaviti unedogled, a ne bi nam bila od naročite koristi sa stanovišta teme kojom se bavimo. Uostalom, čak i izvanredna Njegoševa misao, koja se naročito odnosi na osvajače, samo govori da je taj ko se oslanja na silu nečovjek odn. da je sila najčešće i prekomerna i nepravedna, ali zapravo ne poriče njen značaj, kao ni to da, nažalost, sila često istiskuje i pravo i pravdu i da, još gore, silnik i zločinac u stvarnom životu često ostaje nekažnjen.

III. MOGUĆNOST ZLOUPOTREBE PRAVA ORUŽANIH SUKOB A I MEĐUNARODNOG PRAVA UOPŠTE

Sve se može zloupotrebiti, pa i međunarodno pravo. To važi i za one delove međunarodnog prava koji se bave oružanim sukobima, ljudskim pravima i međunarodnim krivičnim delima i sudovima. Dakle, za grane međunarodnog prava koje su poznate kao pravo oružanih sukoba (ratno i humanitarno prava), pravo ljudskih prava i međunarodno krivično pravo.

Svedoci smo toga da se lažne optužbe za teško kršenje međunarodnog ratnog i humanitarnog prava, a posebno za zločine protiv civila, ponekad vrlo efikasno koriste za obračunavanje sa neposlušnim režimima. Dovoljno je u medijima stvoriti sliku o tome da je neki vlastodržac (razume se, iz neke male zemlje) naredio izvršenje određenih ratnih zločina, pa da se svetska javnost nemilosrdno obruši na njega, ne proveravajući da li je to zaista tačno i ne baveći se time da li možda mnogo gore stvari čine oružane snage onih koji stoje iza tih optužbi.

Na isti način, pod optužbom da odnosna vlada krši međunarodno pravo, posebno pravo oružanih sukoba (npr. da njene snage koriste zabranjeno oružje; ubijaju ratne zarobljenike; ubijaju, siluju itd. civile; uništavaju kulturno-istorijske spomenike; itd.) pojedine države mogu uvesti oštre sankcije protiv određene zemlje, a ako su dovoljno moćne i trenutni razvoj odnosa u svetu ide im na ruku, mogu postići čak i to da se protiv pomenute zemlje uvedu međunarodne, pa i sankcije UN. I to u situaciji kada je zapravo reč o lažnim optužbama i zloupotrebi međunarodnog prava i njegovih instituta.

Sve to može biti samo dobro isplanirani korak koji treba da dovede do svrgavanja odnosne vlasti, pa i onda kada je ona legalno i legitimno izabrana, kada uživa podršku većine stanovnika odnosne zemlje, a sama niti čini, niti naređuje odnosno nije ni na bilo koji način odgovorna ni za kakva zlodela.

Štaviše, pod lažnim optužbama i uz zloupotrebu međunarodnog prava i njegovih

instituta, mogu se ponekad neposlušni lideri malih država izvesti na optuženičku klu- pu, pa i pred neki međunarodni krivični sud, da im se sudi za navodno kršenje ratnog i humanitarnog prava – čak i kada oni zapravo nisu ništa krivi. Time se može postići istovremeno nekoliko ciljeva – učvršćenje na vlasti novog (poslušnog) režima u od- nosnoj državi (jer se i ovim putem prethodna vlast žigoše kao zločinačka), kažnjavaje neposlušnog lidera i njegovih saradnika i, što je posebno važno, slanje poruke drugim zemljama i njihovim vladama, šta može da im se dogodi, ako se ne budu ponašali ona- ko kako se od njih traži.

To su ekstremne situacije u kojima pravo služi nepravdi, ali one su ne samo načelno moguće, već su makar u nekim slučajevima već viđene u praksi. I tu je, međutim, pro- blem pre svega na terenu politike, a mnogo manje prava.¹⁶

¹⁶ Krivokapić B., Danilović N. 2014, 86-99; Кривокапич Б. 2019, 170-184.

Glava II

PREVAZIDENOST I KASKANJA ZA ŽIVOTOM PRAVILA PRAVA ORUŽANIH SUKOBA

Materija prava oružanih sukoba spada u one oblasti društvenih odnosa u kojima se lako zapaža da međunarodne norme previše kasne za događajima.

To pitanje se može sagledati iz raznih uglova. Ovde ćemo se zadovoljiti time da u najkraćim crtama ukažemo na probleme koji nastaju u vezi sa stalnom pojavom novih oružja, na dileme vezane za razvoj tzv. neubistvenih oružja, na to da se savremeni oružani sukobi razlikuju od klasičnih ratova i po tome što je za njih karakteristično sve veće učešće nedržavnih aktera i, konačno, na činjenicu da će se u budućnosti ratovi voditi i u novim prostorima (u kiber prostoru i svemiru).

Gledajući iz drugog ugla, može se reći da će ratovi uskoro (mnogo brže nego što očekujemo) biti vođeni 1) na novim mestima (u novim prostranstvima, sredinama), 2) između novih aktera i 3) novim sredstvima i metodima.¹⁷

To će, razume se, zahtevati i nova rešenja međunarodnog prava. Zapravo neka od njih su potrebna veća sada.

Takođe, bilo bi mudro ne čekati da se nešto dogodi u uslovno rečeno pravnom vakuumu ili nedovoljno jasnom pravnom okruženju, nego unapred što preciznije regulisati sva najvažnija pitanja. Time bi se ako ne sprečili, a ono svakako znatno smanjili budući sporovi i stvorili uslovi da se kad se već ne mogu sasvim izbeći, novi oružani sukobi vode po određenim opšte prihvaćenim pravilima.

I. NOVA ORUŽJA

Pravila međunarodnog ratnog i humanitarnog prava stalno gube trku sa najnovijim dostignućima ratne tehnike. To je u neku ruku i normalno jer je i inače život mnogo vitalniji i dinamičniji od pravnog regulisanja koje u principu uvek kaska za novim odnosima, novim pojavama, novim pronalascima.

Stoga se događa da se pojavljuju nova oružja koja izlaze iz okvira onoga što je kodifikovano međunarodnim pravom zato što dejstvuju na novi način, na bazi novih principa i slično. Tačno je da se veliki deo njih može podvesti pod opšta načela i zabrane utvrđene ratnim i humanitarnim pravom, ali je tačno i to da mnogo toga uvek

¹⁷ Jensen ET. 2014, 253-317.

ostaje neregulisano ili makar nejasno. Stoga se i događa da premda u najvećem delu svetske javnosti postoji stav da treba zabraniti određena nova oružja, pojedine države ih u praksi koriste i zbog toga ne doživljavaju nikakve međunarodne pravne sankcije.

Pimeri toga su korišćenje municije sa osiromašenim uranijumom, upotreba određenih vrsta zapaljivih oružja, raketiranje sve savršnijim projektilima ispaljenim sa velike udaljenosti, napadi dronovima izvan tzv. ratne zone odn. na civile itd.

Svakako se mora pozdraviti zabrana nekih klasičnih oružja kao što su npr. protivpešadijske mine. Ali teško je razumeti zašto je upotreba ovih mina podmukla, a npr. napad dronom izvan borbene zone nije?

Osnovna ideja ratnog i humanitarnog prava je da se rat, ako se već ne može izbeći, mora svesti u najuže okvire, tako da patnje i stradanja budu što manji, a posebno da se u najvećoj mogućoj meri poštede i zaštite civili i civilni objekti.

Na rat (oružani sukob) se tradiciono gleda kao na neku vrstu viteške borbe, u kojoj pobeđuje jači, veštiji, spretniji, srećniji... Ali u kojoj obe strane imaju svoju šansu, dok sa druge strane štede one koji u sukobu ne učestvuju.

Ničeg od toga nema kod mnogih novih oružja. Ona se stvaraju tako da budu što efikasnija (što ubistvenija) a da se pri tome onaj ko ih koristi izlaže što manjem ili čak nikakvom riziku. Rat, posebno kada se vodi između tehnološki razvijenih i nedovoljno razvijenih država, sve više se pretvara u pogubljenje, pri čemu dželat nije ni na koji način ugrožen. Bezbedno smešten daleko od mesta događaja on posmatra ekran, pamera džojstik i pritiska dugmad, i premda izaziva užasne posledice u stvarnom svetu – masovnu smrt i ranjavanje ljudi, razaranje gradova itd., on zapravo nema utisak da čini bilo šta loše jer nema nikakav lični osećaj prema žrtvama, pa tako ni samilost. Uostalom, on “samo radi svoj posao”.

Sa druge strane, danas postoje ne samo oružja koja praktično bez promašaja lišavaju života pojedince na koje su upravljena, već i ona koja na relativno velikom području ubijaju sve živo.¹⁸

To je u suprotnosti sa načelom međunarodnog prava koje zabranjuje i kao perfidan način vođenja rata, a time i ratni zločin, kvalifikuje naređenje da ne sme biti preživelih, pretnju protivniku u tom smislu i, što je ovde posebno važno, vođenje neprijateljstva na toj osnovi.¹⁹ Kada neko ispali moćnu raketu, a tim pre snažan raketni plotun na neko manje naseljeno mesto, on u principu mora da računa sa time da neće biti preživelih. I to ne samo među protivnicima (borcima) već i svima ostalima (civilima).

Sve će biti mnogo jasnije ako se oslonimo na primer.

¹⁸ Ovde ne mislimo toliko na oružja za masovno uništenje koliko na određena konvencionalna oružja koja sama po sebi ili u kombinaciji sa drugima imaju ove efekte - određene bombe, višecevni lanseri raketa itd.

¹⁹ Između ostalog, odredbe o tome sadrže čl. 23/1/d Haškog pravilnika o zakonima i običajima rata na kopnu (1907); čl. 40. Dopunskog protokola I (1977) uz Ženevske konvencije; čl. 8/2/b/XII Rimskog statuta (1998).

U okviru razmatranja problema vezanih za nuklearno oružje već smo pomenuli da, ako se uz one koji su ubijeni trenutno, samom eksplozijom (više od 85.000) kao njene žrtve računaju i oni koji su u narednih 5 godina umrli od posledica radijacije i ranjavanja, atomska bomba bačena na Hirošimu ubila je čak 77,1% stanovnika tog grada – od ukupno 328.000, stradalo ih je više od 253.000. To nam sugeriše da bi u slučaju da je isto oružje u istim uslovima upotrebljeno protiv manjeg grada, bili ubijeni svi koji se u njemu nalaze. Sa druge strane, da je na Hirošimu istovremeno bačena još samo jedna atomska bomba iste jačine (tj. da su odmah bačene dve bombe podjednake snage) ne samo da ne bi bilo preživelih, već bi grad bio zbrisan sa lica zemlje – ona jedna bomba je od ukupno 90.000 zgrada srazila sa zemljom zemljom njih 70.000. S tim u vezi, pošto su savremena nuklearna oružja neuporedivo jača od bombe bačene na Hirošimu, mora se računati sa tim da kada bi pod istim uslovima bila upotrebljena protiv grada te veličine, od njega i njegovih stanovnika ništa ne bi ostalo. Takav ishod bio bi još izvesniji u slučaju da se istovremeno koristi ne jedno već nekoliko ovih oružja

Zapravo, tvrdi se da bi samo jedna najjača nuklearna raketa globalnog dometa - ruska interkontinentalna raketa na tečno gorivo „Sarmat“ (rus. *PC-28 Сармат*) koja je kod NATO alijanse klasifikovana pod imenom „Satana II“ (eng. *Satan II*) mogla da uništi čitavu državu srednje veličine. Ima 10 većih ili 15 manjih nuklearnih bojevitih glava, s tim da svaka od onih prvih ima eksplozivno punjenje od 750 kilotona (50 puta više od bombe bačene na Hirošimu)²⁰ što znači da sve zajedno dostižu snagu od čak 8 megatona. Leti brzinom od 5 do 15 mahova, s tim da može da nosi projektele „Avangard“ čija je brzina do 20,7 maha (oko 25.000 km/h). Kada se tome doda da je njen domet 18.000 km, da može da leti i preko Severnog i preko Južnog pola, da je sposobna da menja putanju i izbegava protivraktnu odbranu i da je u stanju da za manje od sat vremena precizno pogodi bilo koji cilj na planeti, postaje jasno zašto se smatra najvišim dometom raketne tehnike i najopasnijim oružjem današnjice. Poslanik u Državnoj dumi (*Государственная дума*, parlament Ruske Federacije) Jurij Švitkin (*Юрий Швйткин*) je u intervjuju za poznatu međunarodnu radio i TV kuću „Al Džazira“ (eng. *Al Jazeera*) izjavio da bi jedan Sarmat za 2 minute uništio čitavu Veliku Britaniju, dok je direktor „Roskosmosa“²¹ Dmitrij Rogozin (*Дмитрий Рогозин*) istakao da bi samo jedna takva raketa uništila polovinu obale nekog krupnog kontinenta.²²

U bilo kojoj varijanti, napadi koje ovde pominjemo predstavljaju ne samo užasan ratni zločin, već i strahoviti zločin protiv čovečnosti. Ono na šta želimo da skrenemo pažnju je sledeće: u vreme kada su kodifikovana pravila o tome da se napad ne sme voditi tako da nema preživelih (npr. u doba usvajanja Haških konvencija iz 1907) niti je bilo ideje o zločinu protiv čovečnosti kao krivičnom delu međunarodnog prava, niti su postojala tako užasna oružja kakvo je nuklearno. Stoga su pravila koja su zabranjivala naređenje da ne sme biti preživelih, pretnju protivniku u tom smislu i vođenje neprijateljstva na toj osnovi imala u vidu nešto sasvim drugo – najprostije rečeno, to da se rat ne sme voditi tako da se ne uzimaju zarobljenici (tj. da se protivnici u svakoj prilici

²⁰ Atomska bomba bačena na Hirošimu imala je snagu 15 kilotona.

²¹ Skraćenica po kojoj je poznata ruska državna korporacija za kosmičke aktivnosti (rus. *Государственная корпорация по космической деятельности, «Роскосмос»*). Radi se o vladinoj agenciji, odgovornoj za ruski svemirski naučni program i za istraživanja u vazduhoplovstvu.

²² В Госдуме заявили о способности ракеты "Сармат" уничтожить всю Великобританию, *MKRU*, 22. 5. 2022, www.mk.ru/politics/2022/05/22/v-gosdume-zayavili-o-sposobnosti-rakety-sarmat-unich-tozhit-vsyu-velikobritaniyu.html.

ubijaju). Razvoj principijelno novog oružja, neverovatne ubistvene moći, dao je svemu tome sasvim drugačiju dimenziju. Šta tek očekivati u budućnosti, kada će po prirodi stvari oružja biti sve manjih gabarita, ali zato sve razornija.

Nije problem samo u razornoj snazi novih oružja, pa ni u tome da uz ogromne žrtve i strahovita razaranja ona teško zagađuju i na drugi način oštećuju prirodu.

Napredak u nauci i tehnici ima, između ostalog, za posledicu da su nova oružja s jedne strane sve preciznija (npr. dalekometni snajperi, vođene i krstareće rakete, "pametne" avio-bombe, borbeni dronovi itd.) dok sa druge strane, naprotiv, imaju tendenciju da postanu sve manje selektivna (npr. moćna termonuklearna oružja, izazivanje užasnih cunamija koji mogu da bukvalno počiste velike priobalne gradove itd.).

Već je bilo dovoljno reći o tome da iako dronovi nude do sada neviđene mogućnosti za praćenje, selektovanje i precizno uništenje mete na mestu i u vreme koje najviše odgovara operateru drona s tim da može odabrati trenutak u kojem neće biti tzv. kolateralne štete, ipak u tim napadima strada neuobičajeno veliki broj slučajnih žrtava, uključujući i decu.

Šta tek očekivati od autonomnih odn. automatizovanih (robotizovanih) sistema koji već postoje i sve više se dalje razvijaju i unapređuju. U pitanju su oružja, tačnije sistemi koji dejstvuju sa ograničenom ljudskom intervencijom ili čak bez nje.²³

Kod klasičnih, standardnih oružja odluku o napadu na određeni cilj donosi čovek, a takođe čovek ili nekoliko njih ostvaruju akciju. Tako npr. mitraljezac, pilot lovca-bombardera ili posada tenka samoinicijativo ili po komandi pretpostavljenih gađaju protivnika. To podrazumeva određene prethodne radnje kao što su dolazak na datu poziciju, osmatranje itd. a zatim posebno misaone procese kojima se, između ostalog, vrši prepoznavanje mete kao vojnog cilja, odlučuje o tome da li postoje razlozi da se odustane od napada (npr. zato što je cilj zaštićen znakom Crvenog krsta, zato što je u blizini velika koncentracija civila itd.). U nekim slučajevima, kao npr. kod lansiranja strateških nuklearnih raketa, uvedeni su posebno strogi protokoli koji imaju za cilj da obezbede da se odluka o napadu (lansiranju) donese samo onda kada je to zaista neophodno, obezbeđuju da lica nadležna za lansiranje ne mogu to učiniti samovoljno i, najzad, ostavljaju određeno vreme i tehničke mogućnosti da se kada je to potrebno (npr. u slučaju neželjenog lansiranja iz bilo kog razloga) projektil skrene ili uništi pre nego što je pogodio cilj.

Kada je reč o autonomnim odn. automatizovanim (robotizovanim) sistemima sve je bitno drugačije. To su oružja koja dejstvuju na sasvim drugim principima u smislu da je ljudska uloga značajno umanjena ili čak potpuno isključena. Bliže gledajući, premda među njima postoje određene sličnosti, u pitanju su različiti sistemi, s tim da se razlika među njima ogleda u postojanju ili nepostojanju određenog ljudskog nadzora. U prvom

²³ Geser H. 2011; Sharkey N. E. 2012, 787-799; Lucas G. R. Jr. 2014, 317-339; Braun W. G., von Hlatky S., Nossal K. R. 2018.

slučaju u pitanju su autonomni, a u drugom automatizovani (robotizovani) sistemi. Treba imati u vidu da su ovo određenje, pa i sama podela o kojoj je reč, uslovni, kako zbog toga što ima raznih pristupa, tako i zbog činjenice da niz sredstava ima elemente i jednog i drugog sistema.

Prema jednoj od definicija autonomnog sistema oružja, onoj koju je 2012. godine utvrdilo Ministarstvo odbrane SAD, to je sistem oružja koji, kada se jednom aktivira, može da odabere mete i dejstvuje protiv njih bez dalje intervencije ljudskog operatera. Ovo podrazumeva autonomne sisteme oružja pod nadzorom ljudi koji su konstruisani tako da omogućavaju ljudskim operaterima da nadjačaju rad oružanog sistema, ali koji mogu da izaberu ciljeve i dejstvuju protiv njih bez dodatnog ljudskog učešća nakon aktiviranja.²⁴

U naše vreme u arsenalima mnogih država sve više su zastupljeni razni automatizovani (robotizovani) sistemi, koji kada se stave u funkciju sami donose procene i odluke i sami (automatski) dejstvuju. Oni reaguju na određene nadražaje, bez da ih čovek ispali, aktivira odnosno upravlja njima (npr. određeni raketni sistemi, kompjuterski kontrolisani sistemi brze vatre, određene morske i druge mine, itd.) ili onda kada ih je pokrenula ljudska pruka dalje sami procenjuju situaciju i preduzimaju optimalne korake (npr. krstareće i druge rakete koje po potrebi same menjaju svoju putanju, kako bi što duže ostale neprimećene ili izbegle sisteme protivvazdušne odbrane).

Najnaprednija među ovim oružjima baziraju se na korišćenju veštačke inteligencije. Sve su prisutnija, sve razvijenija i zapravo teško je uopšte sagledati krajnje granice do kojih mogu dopreti njihove mogućnosti i primena.

Sve više smo okruženi veštačkom inteligencijom tj. onim što bi se najjednostavnije moglo opisati kao računarski odn. kompjuterski programi (*sofiver*) koji računarima omogućavaju da postavljene im zadatke rešavaju na način za koji se može reći da je inteligentan tj. sličan ljudskom razmišljanju u smislu da se na bazi raspoloživih podataka putem izvlačenja zaključaka donose odluke koje najviše odgovaraju datoj situaciji. Ona nam putem GPS²⁵ navođenja i na druge načine pomaže u upravljanju motornim vozilom, služi za pretraživanje Interneta, prevodi tekstove na strane jezike i sa njih, predstavlja osnovu video igara, prisutna je u našim smartfonovima (između ostalog, automatski omogućava pravljenje boljih fotografija), koristi se u medicini (npr. u dijagnostici), u istraživanju tržišta, u tzv.

²⁴ *Department of Defense Directive No. 3000.09*, November 21, 2012, Incorporating Change 1, May 8, 2017, www.esd.whs.mil/Portals/54/Documents/DD/issuances/dodd/300009p.pdf.

²⁵ Skr. od Globalni pozicioni sistem (eng. *Global Positioning System, GPS*) što je naziv za globalni satelitski sistem za utvrđivanje geografskih koordinata odnosnih objekata. Čine ga 3 komponente (svemirska - sateliti, kontrolna – uređaji na zemlji i korisnička - prijemnik) koje se i same sve više oslanjaju na veštačku inteligenciju. Najprostije rečeno, veštački sateliti koji su u orbiti oko Zemlje (mora ih biti najmanje 24) šalju ka njoj radio signale na osnovu kojih prijemnici, ma gde se nalazili, mogu uvek precizno odrediti svoju poziciju – nadmorsku visinu, geografsku širinu i geografsku dužinu. To se čini tako što se, znajući brzinu putovanja radio signala, proračunava udaljenost prijemnika od najmanje 3 satelita, pri čemu se u obzir uzimaju pozicija svakog od njih i vreme koje je proteklo od emitovanja signala do njegovog prijema.

algoritamskom odn. automatskom trgovanju, u domenu bezbednosti (npr. programi za prepoznavanje lica), u civilnom vazduhoplovstvu (npr. autopiloti) i slično.

Za korišćenje veštačke inteligencije posebno je zainteresovana vojska, ne samo zbog toga što to doprinosi povećanju efikasnosti sredstava i, sa druge strane, rasterećenju ljudstva od mnogih zamornih poslova, već i zbog činjenice da je ova tehnologija u stanju da rešava zadatke koji prevazilaze ljudske mogućnosti. Tako npr. kod napada savremenom dalekometnom artiljerijom ili određenim vrstama raketa, ako je on izvršen sa daljine do 50-70 km, ostaje svega desetak ili manje sekundi da se projektil uoči na radaru, prepozna, donese odluka o njegovom obaranju, ispali raketa na njega i on, u krajnjoj liniji, blagovremeno neutrališe. U mnogim slučajevima ljudska posada čak i najmodernijih sistema protivvazdušne odbrane (PVO) jednostavno nije u stanju da reši te zadatke u onih nekoliko sekundi koliko joj stoji na raspolaganju, što je još teže zbog više ili manje prisutnog stresa. Ali zato kompjuteri najsavremenijih PVO sistema neverovatnom brzinom: 1) sami utvrđuju koji je od nekoliko letećih objekata „svoj“, a koji neprijateljski, 2) biraju najopasniji cilj (onaj koji treba prvi uništiti), 3) odlučuju čime je najpovoljnije da se on gađa – topovima ili raketama, 4) vrše sve potrebne proračune i 5) ako je potrebno, sami otvaraju vatru. Za to vreme posada ne mora da radi ništa, samo prati ono što se događa na ekranima. Takva upotreba veštačke inteligencije, u odbrambene svrhe, je razume se, prihvatljiva.

Ono što predstavlja pravi problem su oružja sa tzv. ubistvenom veštačkom inteligencijom, onom koja služi za napad i koja sama donosi odluku o tome koga, gde, kada i kako napasti. S tim u vezi treba primetiti da se ovi sistemi u raznim dokumentima i stručnoj literaturi često nazivaju ubistvenom veštačkom inteligencijom ili smrtonosnim autonomnim sistemima, što, po nama, nije najpreciznije, jer suština nije u tome da li ova sredstva mogu da ubiju, već da li to mogu da učine i onda kada to nije ni zakonito, ni opravdano. Primera radi, ubistveni su i sistemi koji dejstvuju autonomno, tako što npr. gađaju neprijateljske bombardere ili tenkove, pri čemu se podrazumeva velika šansa da posada pogođenog bombardera odn. tenka izgubi život, ali se to čini u odbrani (PVO) ili u borbi. Po nama, precizniji termin bio bi ofanzivni ubistveni autonomni (automatski, robotizovani) sistemi odnosno ofanzivna veštačka inteligencija. Ipak, na raznim mestima koristimo i pomenute druge termine, zato što su uglavnom ušli u opštu upotrebu, s tim da je jasno šta bi trebalo da označavaju.

Nema opšte prihvaćene definicije ovih oružja. Jedna od mogućih dolazi iz SAD. Premda ih naziva nešto drugačije, smrtonosnim autonomnim sistemima oružja (eng. *lethal autonomous weapon systems - LAWS*) definicija zapravo ima u vidu automatizovane (robotizovane) sisteme. Po njoj, u pitanju je posebna klasa sistema naoružanja koji koriste senzorske pakete i računarske algoritme da bi samostalno identifikovali cilj i koristili ugrađeni sistem oružja za dejstvovanje protiv cilja i njegovo uništavanje bez ručne ljudske kontrole sistema.²⁶

U ovom trenutku nema saglasnosti ni oko naziva pomenutih sistema, ni oko toga šta sve oni tačno podrazumevaju, ni oko njihovih vrsta i podvrsta, pa se, sa ne uvek dovoljno jasnim razlikama među njima, pominju: autonomni odn. automatizovani (robotizovani sistemi); takvi smrtonosni i drugi (nesmrtonosni) sistemi; defanzivni i ofanzivni sistemi; automatizovani i poluautomatizovani sistemi; itd.

²⁶ Congressional Research Service, *Defense Primer: U. S. Policy of Lethal Autonomous Weapon Systems*, Updated December 19, 2019, p. 1, <https://fas.org/sgp/crs/natsec/IF11150.pdf>.

To su pitanja koja treba ostaviti ekspertima za te oblasti, tim pre što to ovde za-pravo i nije toliko važno. Ovde je najvažnije to da prodori u razvoju novih oružja, a svi pomenuti sistemi su samo jedan od primera, otvaraju čitav niz novih problema na praktičnom, ali i na pravom planu.

Na prethodnim stranama već je bilo reči o tome da jedan deo teoretičata smatra da autonomni odnosno automatizovani sistemi oružja nisu sami po sebi nezakoniti ili nemoralni, te da razvoj tehnologije koja čini deo tih sistema obećava da će ubuduće oružani sukobi biti vođeni sa preciznijim izborom ciljeva i stoga „nanositi manje štete“ na bojnopolju.

Jednim delom možda je i tako.

Međutim, dovoljno je zamisliti da određenim područjem krstare na zemlji (kao dronovi – borbena vozila), vodi (kao dronovi – patrolni čamci) ili u vazduhu (kao naoružane bespilotne letelice) automatizovani odn. robotizovani sistemi, koji preko svojih senzora reaguju na zvučne, toplotne, elektromagnetske itd. nadražaje i na ono što im se učini da je protivnički borac ili drugi vojni cilj, automatski (bez učešća u tome operatera) sipaju vatru. Kada znamo koliko je danas neplaniranih (civilnih) žrtava u napadima dronova, kojima upravljaju ljudi (piloti koji se nalaze u komandnom centru) i čije napade pokreću i vode takođe ljudi (operateri) koji imaju načina da, ako vide da će napad izazvati neželjene žrtve, skrenu projektil za vreme njegovog leta ka cilju ali to ipak uglavnom ne rade, možemo samo da se zapitamo šta bi bilo kada bi odluka o napadu i izvođenje napada bili u potpunosti prepušteni kompjuterskom programu odn. veštačkoj inteligenciji.

Dakle, razvoj ove tehnologije, a on se ne može sprečiti, vodi opasnosti od mnogo većih žrtava i razaranja. To, međutim, podrazumeva da će i druga strana odgovoriti na to onako kako smatra da treba. Sve to bi, prema tome, moglo samo da vodi eskalaciji sukoba i ima za posledicu dramatično širenje kruga stradanja na obe strane.

Uostalom, ako za trenutak zastanemo i podsetimo se da je cilj pravila međunarodnog prava oružanih sukoba da, koliko je moguće, humanizuju rat, a da se ta pravila ipak često različito tumače i u praksi krše, šta očekivati od situacije u kojoj zapravo i nema ljudskog bića, sem kao žrtve? Zar se zaista možemo nadati nekakvoj empatiji, saosećanju, milosti i uopšte bilo kakvom osećanju od mašine? I, u tom svetlu, šta će biti sa samim humanitarnim pravom, njegovim pravilima i principima?

Pored toga, javlja se niz drugih pitanja, neka od kojih su već pomenuta kod razmatranja upotrebe dronova. Ipak, da podsetimo. Ako dron greškom ubije civile, ko će biti odgovoran za to? Naime, zavisno od slučaja, moglo bi se postaviti pitanje pravne odgovornosti proizvođača drona, ali i proizvođača senzora, programera softvera, firme koja se bavi distribucijom softvera itd. Pri tome mora biti jasno da će se greške svakako događati - i u okviru onog što se koristi za svakodnevne civilne potrebe razni automati i drugi uređaji se pokvare, razni kompjuterski programi povremeno zakoče („baguju“) itd.

A šta ako zbog greške dronovi naoružani taktičkim nuklearnim oružjem ili neki drugi automatizovani sistemi unište ogroman broj civila, npr. čitav veliki grad? Šta ako

posledice napada tim oružjem budu takvog obima da bi se u nešto drugačijim uslovima moglo govoriti o genocidu? Pa ipak, ovde ne može biti reči o suštinski bitnom elementu – nameri istrebljenja odnosno grupe (lat. *dolus specialis*), Uostalom, ta namera se, kao ni sama vinost uopšte (psihički odnos učinioca prema krivičnom delu)²⁷ ne može pripisati nekoj mašini - krivična odgovornost važi za ljude, a ne računare i robote. Sa druge strane, da li će zaista biti dovoljno da vlada odnosno države čiji su roboti samoinicijativno zbrisali veliki grad u drugoj zemlji samo izjavi: „Izvinite, nije namerno, pokvario nam se sistem, ispravićemo to i gledati da se više ne ponovi“?

Namerno smo stvari doveli do skoro apsurdna, jer se tako najbolje može razumeti suština problema. Međutim, navedeni scenario se zapravo može realno ostvariti.

Rat je sam po sebi jedno od najvećih zala u ljudskom životu.²⁸ Međutim, prepustiti vođenje neprijateljstava automatizovanim sistemima, značilo bi potpuno izgubiti kontrolu nad tokom zbivanja. Na kraju bi se lako moglo dogoditi da nestane čovečanstvo, a umesto njega razvije se nekakav svet mašina. Kao u brojnim naučno-fantastičnim romanima i filmovima, s tim što za razliku od onoga što se obično dešava u njima,

²⁷ Vinost je pravni institut koji se svodi na određeni psihički odnos učinioca krivičnog dela prema delu. Može se pojaviti u obliku umišljaja (kada je učinilac želeo posledice svog dela) ili nehata (kada nije želeo pomenute posledice, ali je na njih pristao). Pretpostavka za postojanje vinosti je uračunljivost, postojanje skupa intelektualnih i voljnih elemenata koji učinioca čine sposobnim da bude orijentisan u vremenu i prostoru i da prima utiske o sebi i svetu oko sebe, da razmišlja, rasuđuje i odlučuje o svojim postupcima i upravlja njima. Kod lica koje je neurračunljivo nema vinosti i njemu se ne može izreći kazna (ali može neka druga mera, mera bezbednosti kao npr. smeštanje u odgovarajuću zdravstvenu ustanovu, ako je to lice opasno po okolinu). Kao jedan od osnovnih instituta krivičnog prava, vinost svoju primenu ima i u postupcima protiv učinilaca međunarodnih krivičnih dela, bez obzira na to da li se postupak u konkretnom slučaju vodi pred međunarodnim krivičnim sudom ili nacionalnim krivičnim sudom neke države.

Jednu od specifičnosti međunarodnih krivičnih dela u užem smislu predstavlja to što se kod njih kao jedini oblik vinosti javlja umišljaj. S druge strane, i međunarodno pravo predviđa određene osnove koji isključuju krivičnu odgovornost. Rimski statut Stalnog međunarodnog krivičnog suda izričito navodi neurračunljivost (čl. 31) i nedovoljni uzrast učinioca tj. to da za krivična dela iz nadležnosti Suda ne može da odgovara lice koje u vreme izvršenja krivičnog dela nije navršilo 18 godina (čl. 26).

²⁸ Poznata su četiri jahača apokalipse koji se pominju u Novom zavetu, u 6. poglavlju Otkrovenja Jovanovog (poslednja knjiga Svetog pisma, usmerena ka budućnosti). Pri tome grčka reč *apokalipsa* koja u suštini znači Božju objavu ljudima o nečemu skrivenom, shvata se kao sinonim za smak sveta. Stoga 4 jahača apokalipse predstavljaju neizbežna zla koja se pojavljuju kada ljudi izgube odlike ljudskosti. Prvi jahač je na belom konju i on zavodi ljude i navodi ih jedne na druge. Drugi jaše riđana, što simbolizuje krv koja se proliva u ratovima i njegova je uloga da raspiri rat koji je započeo prvi jahač. Treći dolazi na vrancu kao posledica rata i razaranja koje je izazvao drugi jahač i donosi glad i bolesti. Najzad, četvrti jahač je na bleđunjavu zelenom konju, što simbolizuje truljenje i teške bolesti. Po drugom tumačenju, radi se o ratu (na riđanu), čumi odn. bolestima (na belom konju), gladi (na vrancu) i smrti (na bleđom konju). S tim u vezi, ako se malo zamislimo, premda oni postoje i bez njega, rat je taj koji uvek sa sobom dovodi preostalu trojicu – boleštine, glad i, razume se, smrt.

teško da bi bilo preživelih ljudi, a još manja je šansa da bi oni uspjeli da povrate vlast tj. ponovo potčine sebi pobunjene kompjutere i robote.

Sa druge strane, svaka vlada uočava velike prednosti automatizovanih sistema. Umesto da se rizikuju životi i zdravlje sopstvenih boraca, na posebno opasna mesta odnosno u posebno teške klimatske i druge uslove šalju se mašine. Teško je doleteti tom izazovu.

U poslednjih desetak godina sve više se govori o trci u naoružanju u oblasti veštačke inteligencije, posebno u domenu autonomnih i poluautonomnih borbenih sistema, u čemu prednjače SAD, Rusija i Kina. S tim u vezi, premda smo na prethodnim stranicama govorili uglavnom o autonomnim borbenim bespilotnim letelicama, već postoje i druga principijelno slična oružja. Pomenićemo samo neka.

SAD od 2016. godine imaju autonomni ratni brod bez ljudske posade „Morski lovac“ (eng. *Sea Hunter*). Sa dužinom od 70 m, ima maksimalnu brzinu od 27 čvorova (50 km/h), autonomiju plovidbe od 70 dana i domet od čak 10.000 n. m. (oko 19.000 km). Plovi potpuno sam, oslanjajući se na svoje uređaje, s tim da se po potrebi kontrola nad njim može preuzeti distancionim putem. Premda ministarstvo odbrane SAD tvrdi da odluku o upotrebi autonomnog oružja donositi operator, pitanje je kako će se sve razvijati u budućnosti. Po nekim izvorima, Kina je 2020. godine porinula sopstveni ratni brod bez ljudske posade koji je veoma sličan američkom „Morskom lovcu“.

Primer povezivanja borbenih aviona i veštačke inteligencije je i američki lovac 5. generacije, *F-35 Lightning II*.

Rusija koristi veštačku inteligenciju između ostalog, u svojim najmodernijim avionima *Su-35S* i *Su-57*, a najavljeno je da će ona biti ugrađena i u lovac *MiG-35*²⁹. Poznati ruski proizvođač oružja koncern „Kalašnjikov“ (rus. *Концерн Калашников*) proizveo je automatizovani mitraljez kalibra 7,62 mm koji zahvaljujući kameri i posebnom programu sam prepoznaje metu i sam donosi odluku o otvaranju vatre.

Prema izloženom, pred međunarodnim pravom stoji izazov da što pre uredi status autonomnog oružja sa veštačkom inteligencijom, u prvom redu onog koje je ofanzivno. Međutim, to neće biti moguće sve dok se vlade država sveta ne saglase oko toga da usvoje univerzalni međunarodni ugovor iz ove materije. Pored toga, čak i da se postigne takav sporazum i da ga prihvate sve države, biće teško obezbediti efikasan mehanizam za nadgledanje njegovog sprovođenja. Dodatno, već sada se ukazuje da će oružje o kojem je reč pre ili kasnije dospeti u ruke velikih terorističkih organizacija, sa svim posledicama koje to podrazumeva.

²⁹ Ratno vazduhoplovstvo Rusije je prvi put upotrebilo lovac 5. generacije *Su-57* u oružanom sukobu u Siriji 2018, a zatim u ratu Ukrajini, počev od marta 2022. godine. Tvrdi se da sistem veštačke inteligencije ove letelice može sam da odabere i gađa metu, olakšavajući pilotu upravljanje avionom u vazdušnom boju, te da se veštačke inteligencije tih aviona mogu međusobno povezati pretvarajući ove letelice u neku vrstu sinhronizovanog borbenog sistema. Posebno se ističe da će veštačka inteligencija znatno unaprediti mogućnosti bespilotne verzije *Su-57* koja će predstavljati lovac 6. generacije i ne samo moći da izdrži opterećanja koja nije u stanju da trpi ljudski organizam, već će zahvaljujući veštačkoj inteligenciji biti imuna na sisteme koji služe ometanju signala kojim se vrši daljinsko pilotiranje odnosno preuzimanju kontrole nad letelicom. Na sličnim projektima rade i druge velike sile na čelu sa SAD.

Uvažavajući rizike vezane za korišćenje veštačke inteligencije u vojne svrhe, grupa od 116 stručnjaka je 2017. godine otvorenim pismom pozvala Ujedinjene nacije da se pozabave problemom smrtonosnog autonomnog oružja.³⁰ Do 2019. godine potpunu zabranu tog oružja podržali su 26 država i 21 dobitnik Nobelove nagrade.³¹ Ipak, do danas nije zaključen sporazum koji bi na svetskom nivou predvideo tu zabranu ili makar regulisao uslove pod kojima je dozvoljena upotreba veštačke inteligencije u vojne svrhe.

Američka Komisija za nacionalnu bezbednost po pitanju veštačke inteligencije (eng. *National Security Commission*) je 1. 3. 2021. podnela izveštaj Predsedniku i Kongresu SAD sa predlogom da se ne prihvati sveopšta zabrana korišćenja autonomnih sistema naoružanja na osnovu veštačke inteligencije, uključujući borbene robote. Kao argumenti navedeni su, između ostalog, to da će korišćenje veštačke inteligencije omogućiti da se smanji vreme za donošenje odluka u onim slučajevima kada čovek nije u stanju da dejstvuje dovoljno brzo i da je malo verovatno da bi Kina i Rusija poštovale ugovor o zabrani primene veštačke inteligencije u vojne svrhe.³² Skoro istovremeno, Istraživačka služba Kongresa (eng. *Congressional Research Service*) je u izveštaju od 30. 9. 2021. zaključila da nema nikakvih domaćih (nacionalnih) ili međunarodnih zabrana u pogledu razvoja i korišćenja smrtonosnih autonomnih oružja.³³

Prema izloženom, s ozbirom na rezervisanost vodećih svetskih sila, još uvek nije realno očekivati precizno međunarodnopravno regulisanje ove problematike na svetskom nivou. Stoga se s pravom primećuje da je za sada, kao prvi korak, potrebno makar obezbediti da se veštačka inteligencija ne povezuje sa nuklearnim oružjem.

Pa ipak, izgleda da u nekim slučajevima tehnologija o kojoj je reč može da doprinese očuvanju mira, ili makar sprečavanju svetskog nuklearnog rata. Imamo primere i za to.

U pitanju je sistem poznat kao „Mašina sudnjeg dana“ odnosno „Mrtva ruka“ (rus. *Мертвая рука*, eng. *Dead Hand*).

U pitanju je automatizovani mehanizam koji služi kao rezervni komunikacioni sistem u slučaju da protivnik prvim nuklearnim udarom uništi čvorišta i komunikacione linije redovnog komunikacionog lanca. Funkcioniše tako što putem posebnih senzora registruje masovne nuklearne eksplozije na teritoriji odnosno zemlje i na osnovu procene da je ta teritorija pogođena velikim brojem nuklearnih projektila, samostalno (bez ljudskog učešća u tome) donosi i izvršava odluku o masovnom nuklearnom raketnom odgovoru na unapred utvrđene ciljeve na teritoriji pretpostavljenog protivnika.

Takav sistem Rusije zove se “Perimetar” (rus. *Периметр*). Kada senzori registruju nuklearne detonacije na teritoriji Rusije, on ispaljuje u vis komandu raketu koja šalje signal kojim se

³⁰ Conn A., “An Open Letter to the United Nations Convention on Certain Conventional Weapons”, *Future of Life*, 20 Aug 2017, <https://futureoflife.org/2017/08/20/autonomous-weapons-open-letter-2017/>.

³¹ McDonald H., “Campaign to stop ‘killer robots’ take pace mascot to UN”, *Guardian*, 21 Oct 2019, www.theguardian.com/science/2019/oct/21/campaign-to-stop-killer-robots-takes-peace-mascot-to-un.

³² National Security Commission on Artificial Intelligence, *Final Report*, 2021, 6-9, www.nscai.gov/wp-content/uploads/2021/03/Full-Report-Digital-1.pdf.

³³ Congressional Research Service, “Defense Primer: Emerging Technologies”, September 30, 2021, <https://sgp.fas.org/crs/natsec/IF11105.pdf>.

istovremeno aktiviraju sve ruske nuklearne rakete koje se nalaze u silosima i na lanserima i imaju unapred unete ciljeve.

Sličan sistem izrađen je i u SAD i zove se Vanredni raketni komunikacioni sistem (*AN/DRC-8 Emergency Rocket Communications System*).

Oba sistema razvijena su još tokom Hladnog rata. Navodno su u mirnodopskim uslovima isključeni, ali ostaju funkcionalni tako da se po potrebi (kada izbije kriza) lako stavljaju u stanje pripravnosti.

Na primedbe da su takva oružja nemoralna, zvaničnici su odgovarali da stvari stoje upravo suprotno, te da upravo zbog svog automatskog dejstva ovaj sistem može da efikasno osigura mir i bezbednost odnosne države, tako što obuzdava mogućeg napadača odnosno odvraća ga od toga da preduzme iznenadni nuklearni napad, jer ga unapred suočava sa time da će čak i ako svi politički i vojni lideri, pripadnici oružanih snaga, a u krajnjoj liniji i svi građana odnosne države odmah poginu, automatizovani sistem izvršiti užasnu odmazdu koja će značiti sigurno (garantovano) totalno uništenje napadača. Pored toga, ukazano je da sistem doprinosi miru i na drugi način, tako što sprečava ishitrene odluke sopstvenog državnog i vojnog rukovodstva. Naime, kada dobije informaciju da je protiv zemlje započet raketni napad, rukovodstvo može da aktivira automatizovani sistem i fokusira se na rešavanje drugih zadataka, znajući da ako napad nije pravi (ako npr. u pitanju greška) neće se dogoditi ništa, a ako ipak jeste stvaran, sistem će ionako sam odraditi posao oko odmazde, čak i ako više ne bude živ niko ko bi mogao da naredi da se napadaču odgovori ubistvenim raketnim plotunom.

S tim u vezi, moramo se ipak zapitati – a šta ako se taj sistem pokvari (bez obzira na sav nadzor i sve provere to je u principu uvek moguće), šta ako se aktivira iz nekog drugog razloga a ne zbog nuklearnog napada (npr. ako ga aktiviraju slučajne eksplozije sopstvenog nuklearnog oružja ili druge slične katastrofe u odnosnoj državi) ili šta ako bude aktiviran usled hakerskog napada. Naravno, neko će na to odgovoriti da je takav scenario nemoguć. Pa ipak, brojni nuklearni akcidenti, ne samo u Černobilju, jasno svedoče da se ponekad događaju i stvari koje ne bi smele da se dogode. Uostalom, na odgovarajućim mestima već smo ukazali na to da je za vreme Hladnog rata nekoliko puta malo nedostajalo da izbije tzv. slučajni, ali zato nuklearni svetski rat i to, makar u nekim slučajevima, zbog greške u samom sistemu.

Kada bismo pustili mašti na volju mogli bismo da dodamo da bi vanzemaljcima koji bi imali nameru da unište ljudski rod bilo dovoljno da sa bezbedne udaljenosti nuklearnim projektilima dobro izbombarduju teritoriju odnosne nuklearne supersile. Ne bi morali da gađaju druge države, jer bi „Mašina sudnjeg dana“ koja bi se automatski aktivirala uradila za njih sav preostali posao.

Među teoretičarima čuju se razni argumenti za i protiv autonomnih odn. automatizovanih (robotizovanih) sistema.³⁴ To samo dodatno ukazuje na značaj i složenost

³⁴ Wagner M. 2011, 155-165; Asaro P. 2012, 687-709; Human Rights Watch, 2012; Kastan B. N. 2012,

problema i nipošto ne znači da smo makar za korak bliži njegovom rešenju. Za sada mnoga pitanja ostaju otvorena. Uostalom, čak i da se ugovornim putem u svetskim okvirima predvidi potpuna zabrana proizvodnje, razvoja, skladištenja, prenosa itd. tih sistema (ima i takvih predloga) nije realno očekivati da sve države prihvate tu obavezu, a još manje da je dosledno poštuju.

Ne možemo predvideti kako će ove protivrečnosti biti prevaziđene. Razume se, sve bi se rešilo samo od sebe kada bi u svetu vladao stabilan mir. To je, međutim, još uvek daleko od nas. Stoga moramo računati sa time da ćemo biti svedoci i novih oružanih sukoba i sve većeg učešća u njima raznih automatizovanih sistema.

Posebno treba istaći da se autonomni odn. automatizovani (robotizovani) sistemi ne svode na klasičnu predstavu o njima. Tako npr. već danas postoje ne samo bespilotne letelice naoružane raketama i mitraljezima, već i one koje imaju bacače plamena. Neke od njih su pri tome nevidljive za radare (tzv. „stelt“ tehnologija).³⁵ Kada se zna da i inače pitanje zakonitosti zapaljivih oružja nije rešeno na dovoljno precizan način, i da, s druge strane, status borbenih dronova još uvek nije uređen međunarodnim pravom, samo po sebi je jasno da je utoliko problematičniji status jedne vrste kombinacije tih oružja tj. bespilotnih letelica koje su bacači plamena. Sve se još više komplikuje ako se toj letelici obezbedi autonomnost, prepustivši joj da koristeći veštačku inteligenciju sama odlučuje o izboru cilja i trenutku i mestu napada na njega (ona npr. može da prati kretanje nekoliko potencijalnih meta i sačeka najpovoljniji momenat da ih sve odjednom uništi) ili automatizovanost u smislu da npr. na određenom području puca na sve živo, sve što se kreće i slično.

Navedeni primer je dat samo radi ilustracije. Postoji niz drugih problema vezanih za taktičko („malokalibarsko“) nuklearno oružje, nove rakete koje lete neverovatno brzo (i do 21 put brže od zvuka) i neverovatno dugo (ugrađeni mali nuklearni reaktor

45-82; Sharkey N. E. 2012, 787-799; Arkin R. 2013, 1-8; O'Connell M. E. 2013¹, 224-299; Schmitt M. N. 2013, 1-37; Schmitt M. N., Thurmher J. S. 2013, 231-281; Anderson K., Reisner D., Waxman M. 2014, 386-411; Wagner M. 2014, 1371-1424; Boulanin V. 2015, 1-26; Campaign to Stop Killer Robots 2015; Geiss R. 2015; Hammond D. N. 2015, 652-687; Lewis J. 2015, 1309-1325; Noone, G. P., Noone D. C. 2015, 25-35; Roff H. M. 2015, 37-52; Thomas B. T. 2015, 235-274; Heyns C., Akande D., Hill-Cawthorne L., Chengeta T. 2016, 791-827; Human Rights Watch 2016¹; Schmitt M. N., Goddard D. S. 2016, 567-592; Simpson T. W., Müller V. C. 2016, 302-322; Geiss R. 2017; Petman J. 2017; Amoroso D., Tamburrini G. 2018; Asaro P. 2019, 537-555; Cook A. 2019; Kowalczevska K. 2019, 464-475; McDougall C. 2019, 1-30; Sharkey A. 2019, 75-87; Amoroso D., Tamburrini G. 2020, 187-194; Low Y. L. 2020; Mauri D. 2020, 116-147.

³⁵ Od eng. *stealth* - potajan, prikriven. Vid savremene visokotehnološke kamuflaže, poznat i kao nevidljiva ili, preciznije, nisko uočljiva tehnologija (eng. *low observable technology* – *LO technology*). Predstavlja skup metoda i načina za što veće smanjenje vidljivosti aviona, helikoptera, brodova, podmornica, terenskih vozila, projektila i drugih vojnih objekata za radarsku, infracrvenu, sonarnu i drugu detekciju, što se postiže korišćenjem posebno dizajniranih geometrijskih oblika, upotrebom specijalnih premaza koji upijaju radar i dr., sve sa ciljem da se značajno smanji radijus detekcije, tako da se prisustvo ovako zaštićenih objekata sakrije od neprijatelja i time znatno poveća sposobnost njihovog preživljavanja.

im omogućava da običu sve antiraketne štitove i do cilja stignu kada i odakle žele), razne vrste nove municije, kiber (sajber) oružje itd.

Pred međunarodnim pravom je veliki izazov da reguliše status tih oružja. Zapravo, tu se, kao i uvek, ne radi o tome da je teško formulirati odredbe međunarodnih ugovora, već je problem postići saglasnost vlada najuticajnijih država oko toga da se zaključi određeni međunarodni sporazum, posebno onda, kada on predviđa potpunu zabranu ili ograničenje nekih sredstava i metoda ratovanja.

Uostalom, treba biti svestan da će neka od pomenutih oružja biti u arsenalima određenih vojski čak i ako budu izričito zabranjena odnosnim međunarodnim ugovorom.

Dovoljno je podsetiti da su hemijsko i biološko (bakteriološko) oružje odavno zabranjeni međunarodnim pravom, pa se ipak zna da niz država tajno drži zalihe takvog oružja i vrši eksperimente u cilju usavršavanja tog oružja.

Štaviše, ne može se isključiti da će, bez obzira na sve moguće zabrane i ograničenja, ova sredstva biti primenjena u praksi. Pri tome se stalno javljaju nova oružja, za koja je veliko pitanje kada će njihova dopuštenost odnosno ograničenja vezana za njihovu proizvodnju, čuvanje i korišćenje biti regulisani međunarodnim pravom.

Na prvi pogled situacija izgleda toliko zastrašujuće da se čovek s pravom može zapitati ne da li će, već kada će biti smak sveta.

Između ostalog, pošto su nova oružja sve manjih gabarita, a sve veće ubilačke i razorne moći, sva je prilika da se bližimo danu kada će ne samo države ili drugi slični subjekti, već i dovoljno bogati pojedinci biti u posedu oružja kojim će moći da unište (a to znači i da ucenjuju) svet ili makar veliki deo sveta.

Tako bi npr. neki milijarder na razne načine mogao da se domogne armije borbenih bespilotnih letelica naoružanih moćnim oružjem (raketama, bacačima plamena itd., pa i taktičkim nuklearnim projektilima) što bi mu omogućilo da nameće svoju volju čak i državama. Ili bi, npr. mogao da u svojim laboratorijama stvori ili čak jednostavno na crnom tržištu kupi neki opasan virus i pusti ga u svet, izazvavši tako pandemiju kao neku vrstu svog ličnog rata protiv čovečanstva.

O tome da slične korake mogu preduzimati i razni teroristi ne treba trošiti reči. Čak i ako njihovi napadi ove vrste budu manjeg obima (u smislu broja napada, njihovog intenziteta i broja žrtava odn. veličine razaranja) izazvaće užasne posledice i, dodatno, pretiti da dovedu do lančane reakcije tj. mogućih ishitrenih i neprimerenih odgovora vlada pogođenih država, koje bi se mogle obrušiti na druge zemlje, prebacujući na njih odgovornost za ove napade.

Sa druge strane, prisutan je utisak da bi u slučaju nekakvog velikog rata on neuzo- stavno prerastao u opšti nuklearni rat, podrazumevajući da bi to dovelo do uništenja čitavog sveta ili makar njegovog najvećeg dela.

Svest o tome da su stalno prisutne pomenute, a i mnoge druge opasnosti, navodi na logično pitanje: čemu uopšte trošiti napore na međunarodnopravno regulisanje novih oružja kada ta rešenja neće biti poštovana u praksi i kada svakako pre ili kasnije sledi opšta pogibija.

Odgovor je jednostavan. Prvo, čak i ako je smak sveta neminovan, razumno je činiti sve da se on što više odloži. I drugo, u prošlosti su se već događali revolucionarni pronalasci koji su dramatično izmenili sredstva i metode ratovanja. To je npr. bio slučaj sa pojavom vatrenog oružja, parobroda, torpeda, podmornica, tenkova, aviona, nuklearnog oružja... Pa ipak, ne samo da pravila međunarodnog ratnog i humanitarnog prava nisu zbog toga ukinuta odnosno na drugi način prestala da postoje, već se dogodilo upravo suprotno – pomenuti prodori doveli su do nastanka novih međunarodnih sporazuma kojima su uvedena ograničenja i zabrane koji se tiču tih oružja.

Treba se osvrnuti i na zapažanje da međunarodno pravo objektivno ne može da isprati tempo kojim se razvijaju nova oružja i metode ratovanja. To je delom zaista tako. Pravo u principu uvek kasni za pronalascima i drugim novinama. Ono po prirodi stvari može da reguliše tek one društvene odnose koji realno postoje.

Tako su npr. prvo morali da se pojave automobili da bi se, paralelno sa razvojem savremenog drumskog saobraćaja, razvijala i pravila koja uređuju taj saobraćaj, a koja su putem međunarodnih sporazuma unificirana u čitavom svetu. Isto važi i za vazdušni saobraćaj, kosmičko pravo itd. Regulisati putem pravnih normi nešto što još ne postoji, a i pitanje je da li će, kada i u kom obliku postojati, nije samo uzaludno trošenje energije, vremena i sredstava, već je i jalov posao, pošto tako usvojena pravila zapravo ne bi bila prava, jer ih, pošto nemaju objekt, ne bi bilo moguće primeniti. A kao što su приметili još Stari Rimljani, nemoguće nikoga ne obavezuje (lat. *ad impossibilia nemo tenetur* odn. u istom značenju, *impossibilium nulla obligatio est*).

Treba, međutim, biti objektivan pa priznati da i tamo gde bi se mogla pravno uobličiti nova pravila, i dalje opstaju stara.

Tako se npr. s pravom primećuje da premda je pomorski rat potpuno promenio oblik, na njega se i dalje primenjuju pravila koja su nastala još u XIX veku.³⁶

I zaista, u vreme kada postoje atomske podmornice čija je moć takva da same mogu da dobiju rat, kada je snaga brodskih ali i protivbrodskih sistema neuporediva sa bilo čim viđenim u prošlosti, kada su razvijeni podvodni dronovi koji putem podmorskih nuklearnih eksplozija u relativnoj blizini obale mogu da izazovu ogromne cunamije i bukvalno potope zemlju protivnika (zapravo zbrišu sve na njoj i još je ozračje), kada postoje tehnološki veoma napredne podmorske mine vrlo različite konstrukcije i dejstva itd., među najvažnija pravila pomorskog rata koja se tiču specifičnih oružja, spadaju više od jednog veka stara ograničenja vezana za torpeda i automatske kontaktne mine. Tome treba dodati da je u savremenim uslovima i ratna pomorska blokada mnogo izgubila od nekadašnjeg značaja, kao što, s druge strane čak i ako se uspostavi, može biti razbijena, a time i probijena mnogo lakše nego u prošlosti. Realno gledajući, prevaziđena su i pravila o ratnoj kontrabandi i mnoga druga.

³⁶ Haines S. 2016, 419-447.

Premda se navedeni primeri tiču samo onog dela međunarodnog prava oružanih sukoba koji spada u pravila pomorskog rata, slično se može primetiti i u vezi sa normama koje regulišu druga pitanja.

Stoga se mora priznati da s jedne strane, postoji mnoštvo pravnih praznina što znači problema koji još uvek nisu uređeni međunarodnim ratnim i humanitarnim pravom premda bi to što pre trebalo učiniti, a sa druge, da formalno i dalje važe razna pravila, koja je život odavno pregazio.

II. NEUBISTVENA ORUŽJA

Već godinama se razvijaju sasvim nova oružja od kojih se očekuje da značajno ili čak presudno doprinesu pobedi, a da pri tome uopšte ne ubijaju, pa čak i fizički ne povređuju protivnika ili ga makar ne povređuju teško i trajno. To su tzv. nesmrtonosna odn. neubistvena oružja, koja sigurno ne spadaju u konvencionalno, a opet se veoma razlikuju i od svih drugih vrsta nekonvencionalnog oružja.³⁷

Neubistvenim (eng. *non-lethal weapon*) naziva se oružje koje je stvoreno i koristi se ne s ciljem da ubije ili trajno povredi neprijatelja, već da na razne načine utiče na njega kako bi se skršio njegov otpor i borbeni duh, tj. kako bi on odustao od napada ili odbrane, uspaničio se, pobjegao i slično. Zavisno od slučaja, namenjeno je za mirnodopsku (pre svega, policijsku) ali i vojnu upotrebu.

Kada je reč o vojnoj upotrebi, njegova osnovna namena je da se protivnička živa sila i materijalna sredstva (tehnika) brzo i efikasno, ali samo privremeno onesposobe, s tim da se pri tome ne ubije, ne nanese trajne povrede, odnosno da se ne izazovu teška i masovna razaranja i oštećenja prirode. Jedna od funkcija ovog oružja jeste i zastrašivanje, unošenje dezorijentisanosti i slično.

U tu kategoriju spadaju, između ostalog, električna oružja (ona koja izazivaju elektrošok); razna psihotronska sredstva koja izazivaju psihoze, stanja panike, snažne homoseksualne porive kod neprijateljskih vojnika (tzv. gej bomba) itd.

Tu ulaze i sredstva koja ne utiču toliko na psihi, ali onesposobljavaju protivnika tako što ga nagone na povlačenje zbog osećaja teške nelagodnosti – ošamućenosti, glavobolje, vrtoglavice, halucinacija i slično. To se postiže upotrebom hemijskih sredstava,³⁸ određenih elektromagnetnih talasa odn. infrazvuka, izazivanjem nepodnošljivog

³⁷ *National Security Research, Inc* 2002; Allison G. T., Kelley P. X. 2004; Fidler D. P. 2005, 525-552; Davidson N. 2006; Casey-Maslen S. 2010; Hughes E. L. Osborbe R. A. 2010; Amnesty International 2015; DoD Non-Lethal Capabilities: Enhancing Readiness for Crisis Response 2015; LeVine S. D. 2015, 239-264; Tumbarska A. 2017, 42-45; *United Nations Human Rights Guidance on Less-Lethal Weapons in Law Enforcement* 2019.

³⁸ Wheelis M. 2003.

zvučnog udara odn. buke (akustični topovi i slična oružja),³⁹ prouzrokovanjem neizdržive vrućine, fizičkim paralisanjem protivnika (razne lepljive pene) i slično. Navešćemo svega nekolicinu konkretnih primera:

- Efikasnost akustičnog topa potvrđena je u praksi. Putnički brod *Seabourn Spirit* s američkim turistima koji su 5. 11. 2005. na oko 160 km od obala Somalije napali pirati, uspeo je da se odbrani tako što je posada upotrebila nesmrtonosno oružje – zvučni top (eng. *Long Range Acoustic Device, LRAD*) od čijeg gromoglasnog zvučnog udara bukvalno mogu da popucaju bubne opne. On je naterao pirate da odustanu od napada i pobegnu;

- Između ostalog, u SAD je 2007. godine u jednoj vojnoj bazi u Džordžiji novinarima demonstrirano novo oružje – sistem za aktivno odbijanje (eng. *Active Denial System*). Ono ne ubija, ali onesposobljava na udaljenosti do 450 metara. U pitanju su posebni zraci koji se emituju iz tanjiraste antene izazivajući kod onih koje pogađaju porast temperature na 54°C. Iako je prisutan i bol, posebno je karakteristično da one koji su pogođeni ovim oružjem hvata panika zato što imaju snažan osećaj da gore, tj. da će im se odeća zapaliti;

- Krajem 2014. godine mediji su preneli vest da je u Rusiji testirano tzv. psihotronično oružje koje će, tvrdi se, moći da kontroliše moždane ćelije odn. centralni nervni sistem, pretvarajući po želji ljude u “zombije”. Oružje je navodno lično testirao ruski predsednik Vladimir Putin (rus. *Владимир В. Путин*) koji je tim povodom izjavio: “Ovako napredno oružje je iste jačine kao nuklearno, samo je mnogo praktičnije i lakše za rukovanje”. Istovremeno ruski ministar odbrane Anatolij Serdjukov (rus. *Анатолий Э. Сердюков*) pojasnio je da je istraživanje o ovom oružju tajno sprovedeno u SAD i Rusiji, ali da je Rusija prva pristupila realizaciji ovog plana.⁴⁰

Smatra se da će neubistvena oružja imati sve veću upotrebu u XXI veku. Pitanje je, međutim, da li će ona i u kojoj meri biti korišćena u međunarodnim oružanim sukobima ili će ipak prevashodno ostati jedno od sredstava za razbijanje demonstracija, gušenje unutrašnjih nemira i slično. Na to će, razume se, odgovoriti praksa, ali bi dobro bilo da i međunarodno pravo što pre zauzme jasan stav u vezi sa ovim sredstvima.

Savremeno međunarodno pravo kasni za naučnim dostignućima u ovoj oblasti, tako da problem zakonitosti upotrebe neubistvenih oružja za sada nije rešen, tim pre što ova oružja, ili bar većina njih, nemaju za cilj da ubiju ili osakate neprijatelja.

Ipak, ostaje opšte pravilo da su zabranjena sva oružja, pa i ova, ako se iz nekog razloga mogu označiti kao nehumana. To znači da će, ako se otkrije da neka od tih oružja izazivaju kod onih protiv kojih su upotrebljena nepotrebne patnje, teška psihička (npr. trajne psihoze) ili fizička oštećenja (npr. trajni sterilitet) njihova upotreba predstavljati ratni zločin, odnosno zločin protiv čovečnosti.

Takođe, ova oružja, ma kako „humana“ bila, nipošto ne smeju biti korišćena tako da ugroze život i zdravlje naročito osetljivih kategorija ljudi. To znači da npr. dejstvu

³⁹ Vinokur R, 2004, 19-23; Acoustic Weapons 2018.

⁴⁰ “Putin testirao i aminovao oružje koje ljude “pretvara u zombije”, *Telegraf*, 2.2.2012, telegraf.rs/vesti/147591-putin-testirao-i-aminovao-oruzje-koje-ljude-pretvara-u-zombije.

hemijskog, snažnog akustičnog i sličnog oružja ne smeju biti izložene bolnice, obdaništa, škole, starački domovi itd. i ljudi u njima. Ovo zbog toga što su neke osobe (naravno deca, trudnice, bolesnici, ljudi koji pate od određenih alergija itd.) jednostavno natprosečno osetljive, tako da ono što većinu samo privremeno onesposobljava, njih može da pretvori u invalide ili čak ubije.

Poseban problem je činjenica da praksa pokazuje da, premda neuporedivo ređe nego klasična, i ova oružja ponekad dovode do smrtnog ishoda. Stoga se u novije vreme sve više nazivaju „manje smrtonosnim oružjima“ (eng. *less-lethal weapons*) što zapravo mnogo preciznije određuje njihovu suštinu. Čak i kada se nazivaju „nesmrtonosnim“, ne misli se na to da su ona potpuno bezopasna, već da nisu namenjena za ubijanje.

I inače, premda bi se moglo očekivati da ih svi pozdravljaju i hvale kao do sada nezabeležen doprinos humanizaciji oružanih sukoba, „manje smrtonosna oružja“ se suočavaju sa kritikama s raznih strana.

Između ostalog:

- prigovara se da ova oružja da do sada nisu opravdala očekivanja;
- primećuje se da ona izazivaju nepotrebne patnje, dejstvuju bez izbora cilja i narušavaju zahteve prava oružanih sukoba u pogledu proporcionalnosti;
- izražava se bojazan da će u sledećoj fazi njihovog razvoja njima upravljati automatizovani sistemi (roboti) što će voditi nepredvidivim posledicama;
- ukazuje se da se tehnologija „manje ubistvenih oružja“ lako može proširiti na druge države, pa i na nedržavne aktere i okrenuti protiv onih koji su je izmislili i proizveli;
- podvlači se da upotreba ovog oružja predstavlja vid zabranjene manipulacije ljudima;
- skreće se pažnja da korišćenje nekih od ovih oružjamože predstavljati oblik masovnog mučenja, surovog, nehumanog ili ponižavajućeg postupanja;
- upozorava se da se zbog raznih mogućih štetnih posledica i zloupotreba, programi ministarstava odbrane i unutrašnjih poslova i drugih državnih organa i službi koji se tiču razvoja i proizvodnje „nesmrtonosna oružja“, pod hitno moraju staviti pod kontrolu parlamenta; itd.⁴¹

I zaista, mnogo toga je nepoznanica.

Prvo, veliko je pitanje kako ova oružja zaista deluju na ljudski organizam – da li mogu da ostave neke trajne posledice, pa i one koje bi mogle da se prenesu potomcima lica koja su bila izložena dejstvu ovih sredstava. To je nešto na šta će se moći odgovoriti tek nakon višegodišnjih ozbiljnih sveobuhvatnih proučavanja od strane niza ustanova odn. nezavisnih ekspertskih timova.

Takođe, mnogo toga zavisi od uslova i načina primene ovih oružja. Ako je npr. jasno da se akustična oružja ne smeju upotrebiti u blizini bolnice, nije sasvim jasno da

⁴¹ Wright S. 2002; Wheelis M. 2003; Koplow D. A. 2015, 229-238; Hoffberger E. 2017, 831-853; Tumbaraska A. 2017, 45.

li se smeju upotrebiti protiv neprijateljskih boraca. Jer ako bi zbog zvučnog topa neprijatelj počeo da panično beži sa položaja (npr. iz rovova) on bi time postao laka i bespomoćna meta za klasično, konvencionalno oružje.⁴² Isto bi se dogodilo i ako bi, posebno u za žrtve napada nepovoljnim uslovima (skučenost na malom prostoru, ograničenost pravca kretanja zbog minskog polja i slično) bilo upotrebljeno neko slično oružje, npr. ono koje izaziva paniku, osećaj da telo gori i slično.

III. NOVE STRANE U SUKOBU

Jedna od karakteristika vremena u kojem živimo je i pojava suštinski novih strana u oružanim sukobima.

Oružani sukobi se više ne vode samo između država, pa ni unutar država. Sve su češći krvavi okršaji koji zahvataju teritorije dve ili više zemalja, ali čiji glavni akteri, makar na jednoj strani, nisu države i njihove oružane snage.

Imali smo priliku da vidimo pojavljivanje i delovanje kvazidržavnih subjekata u liku terorističkih organizacija⁴³ koje imaju svoju vojsku i kontrolišu znatnu teritoriju, svoje aktivnosti šire na čitav odnosni region i ne plaše se direktnih sukoba sa redovnim oružanim snagama država. Primer je tzv. Islamska država.⁴⁴

Uostalom, svaka medalja ima dve strane. Počev od pitanja njihove zakonitosti, pa do načina na koje se izvode, problem su i oružane akcije protiv terorista koji se kriju u drugim zemljama. Misli se na razne oblike primene sile od strane država, u vidu oružane intervencije, raketiranja položaja i logora navodnih terorista, ciljanih ubistava putem dronova i na druge načine lica koja su označena kao vođe terorista, itd.⁴⁵ O svemu tome već je bilo reči.

U isto vreme, sve je veći broj raznih međunarodnih oružanih snaga, čiji status, a posebno odgovornost, i dalje nisu do kraja uređeni na pravi način.

⁴² Najprostije rečeno, to je razlog zbog kog se suzavac, poznat i kao lahrimacioni agens ili lahriator (od lat. *lacrima*, suza) koji se praktično rutinski koristi za razbijanje velikih demonstracija i masovnih tuča, sa stanovišta međunarodnog prava oružanih sukoba smatra bojnim otrovom i stoga zabranjenim sredstvom ratovanja. Ovo zato što izlaganje njegovom dejstvu bez zaštite dovodi ne samo do bolne iritacije očiju, pluća i kože, već, ako je to izlaganje dovoljno dugotrajno, može imati za posledicu slepilo, trajno oštećenje pluća, pa i smrt. S tim u vezi, za razliku od onih protiv kojih ga koristi policija (demonstranti, navijači itd.) a koji jednostavno mogu da se bezbedno razidu, napuste lice mesta (što i jeste cilj njegove primene protiv njih) vojnici koji bi bili izloženi dejstvu suzavca bi pre ili kasnije počeli da beže iz rovova ili zaklona, dok bi ih za to vreme protivnici gađali kao na strelištu.

⁴³ Jedan autor je 2005. godine dao pregled nekih tada najpoznatijih terorističkih organizacija - Gaćinović R. 2005, 341-385. Samo 10 godina kasnije (2015) dogodile su se velike promene, pre svega vezane za povezivanje i ukрупnjavanje najvećih terorističkih organizacija i njihovu internacionalizaciju, a s druge, za to da su umesto sporadičnih terorističkih akata ili makar uporedo sa njima, pojedine terorističke organizacije počele da vode otvorene oružane operacije vojnog tipa.

⁴⁴ O njoj je bilo reči kada je razmatrano pitanje da li su teroristi nezakoniti borci.

⁴⁵ Klabbers J. 2003, 299-312; Neuman G. 2003, 283-298; Ford C., Cohen A. 2012.

One nisu klasične oružane snage država, ali nisu ni u pravom smislu nadnacionalne snage. Sa druge strane, kada se nalaze u mirovnim misijama one već po definiciji nisu jedna od strana u sukobu, ali opet mogu doći u situaciju da se bore (npr. ako su napadnute, ako su napadnuti civili koje štite itd.). Sve to znači da su njihov status, prava i obaveze, uređeni ratnim i humanitarnim pravom čak i onda kada nema neprijateljstava (tada u najmanju ruku važe pravila o ratnoj okupaciji, neutralnosti itd.) a tim pre onda kada se vode borbe. Mnoga pitanja, međutim, i dalje nisu dovoljno precizno regulisana - npr. kakve su stvarne posledice kršenja neutralnosti od strane pripadnika jednog dela međunarodnih oružanih snaga koje su angažovane u mirovnoj misiji. I o tome je već bilo reči.

Premda je opšte pravilo da i u nemeđudržavnim oružanim sukobima moraju da se poštuju najvažnija pravila i principi ratnog i humanitarnog prava, veliko je pitanje kako zaista obezbediti da to tako i bude.

Pre svega sukobi mogu biti između dva ili više nedržavna subjekta – npr. između dve ili više velikih naoružanih terorističkih organizacija; između velikih i dobro naoružanih bandi kriminalaca; kao, uostalom, i između dovoljno snažih i naoružanih jedinica terorista i kriminalaca. Ovo može da izgleda kao preterivanje, ali zapravo nije.

Primer vrlo brojne, snažne, organizovane i dobro naoružane terorističke organizacije koja u određenim slučajevima suštinski vodi vojne operacije je već nekoliko puta pominjana Islamska država. S druge strane poznato je da šefovi latinoameričkih narko kartela imaju čitave privatne dobro naoružane vojske. Bobene akcije i jednih i drugih (i terorista, i kriminalaca) stoga lako mogu da liče na vojne operacije klasičnih državnih armija. Ovo posebno zbog toga što i jedni i drugi imaju odgovarajuću unutrašnju hijerarhijsku ustrojenost i disciplinu (potčinjenost niže rangiranih članova odn. nižih struktura višim), imaju među svojim borcima jedan broj profesionalnih (dakle, dobro obučanih) vojnika, raspolažu velikim sredstvima i mogućnošću nabavke najsavremenijeg oružja, i što su i sama nova oružja (npr. borbeni dronovi, prenosni raketni lanseri koje se ispaljuju sa ramena, dalekometni snajperi, relativno male, ali dobro opremljene i naoružane podmornice itd.) takva da omogućavaju onaj obim i karakter vođenja neprijateljstava, koji po mnogo čemu liči na pravi rat.

Kako njih privoleti da poštuju pravila međunarodnog prava oružanih sukoba, posebno ako su zadojeni mržnjom i verskim fanatizmom, u nekoj vrsti osvetničkog pohoda i slično? Sve postaje još teže i složenije kada se setimo da oni, ili makar veliki deo njih, ne mare ni za sopstvene živote, a kamoli za živote i dobrobit drugih.

Pored toga, svedoci smo sukoba između oružanih snaga država i oružanih snaga velikih terorističkih organizacija, poput Islamske države. Kada teroristička organizacija, koja u vojnom smislu predstavlja ozbiljnu silu, drastično krši pravila međunarodnog prava oružanih sukoba (npr. na užasne načine vrši pogubljenje zarobljenika) postavlja se pitanje šta druga strana može da učini. Ona u principu ne sme da odgovori istom merom, već zbog toga što međunarodno pravo zabranjuje kolektivno kažnjavanje i istovremeno propisuje da se represalije ne smeju vršiti nehumanim sredstvima. Sa druge

strane, vlada odnosno države ne može ni da sedi skrštenih ruku gledajući TV snimke na kojima njenim zarobljenim vojnicima noževima odsecaju glave, gaze ih tenkovima, žive spaljuju, dave u bazenima itd. To da li će odgovorni (naredbodavci i neposredni izvršioци) biti pronađeni i izvedeni pred lice pravde veliko je pitanje. Događa se da se nikada ne sazna njihov identitet; da na vreme pobegnu u drugu zemlju, promene ime i počiste sve tragove za sobom ili da jednostavno poginu u borbi, ne iskusivši zasluženu kaznu. U takvim situacijama prirodno se nameće pitanje koja je onda svrha pravila ratnog i humanitarnog prava. Ispada da ono vezuje ruke samo jedne strane u sukobu.

Jedan od problema jeste i da li se u oružanim sukobima u kojima na jednoj ili svim stranama učestvuju nedržavni akteri radi o oružanom sukobu u smislu međunarodnog prava ili o nasilju koje pre treba svrstati u aktivnosti organizovanog kriminala. Drugim rečima, da li nedržavne subjekte koji učestvuju u borbama treba tretirati kao ustanike ili kao kriminalce odnosno teroriste. Nije uvek lako odgovoriti na to pitanje. Situacija je posebno složena kada nedržavni naoružani subjekti imaju trupe velike jačine, kada koriste artiljeriju, oklopne jedinice itd. U takvim slučajevima prirodno je da se protiv njih angažuju oružane snage tj. vojska, a ne policija. Ali onda je pitanje da li ono što se događa u praksi potpada pod rešenja ratnog i humanitarnog ili nekog drugog prava.

Treba imati u vidu i to da nedržavni subjekti često ne ispunjavaju uslove da budu priznati za ustanike, a time i za zakonitu stranu u sukobu. Premda je dovoljno da im nedostaje bilo koji od predviđenih uslova,⁴⁶ ovde je naročito zanimljiva situacija kada se oni u svojim operacijama ne pridržavaju zakona i običaja rata. Tu bi se moglo prigovoriti da problem individualne krivične odgovornosti za kršenje pravila ratnog i humanitarnog prava treba razmatrati odvojeno. Dakle, da ako neko krši ta pravila treba da krivično odgovara (kao što bi odgovarao i pripadnik regularnih oružanih snaga države) ali da to ne utiče na ostale odnose. Međutim situacija je mnogo složenija.

Praksa je pokazala (slučaj Islamske države) da jedinice velikih terorističkih organizacija ponekad ciljano i učestalo vrše teške ratne zločine i zločne priton čovečnosti. Drugim rečima, da se ne radi o sporadičnim ekscesima pojedinaca, već o relativno masovnoj pojavi, o načinu ratovanja.

Ali - ako je tako, onda pripadnici tih snaga ne ispunjavaju uslove da se smatraju i tretiraju kao borci. To onda vodi daljim posledicama. Tako npr. premda nije država, ustanička vlada koja je priznata kao strana u sukobu, ima pravo da preko svojih snaga zakonito preduzima određene operacije i akte nasilja – da vrši napade na protivničke borce i jedinice, uzima zarobljenike, vrši blokadu obale itd. Sve dok se kreće u okvirima utvrđenim međunarodnim pravom, ona ne čini ništa nezakonito i niko zbog toga ne treba da odgovara.

⁴⁶ To su: 1) da imaju na čelu ličnost odgovornu za svoje potčinjene; 2) da imaju stalan znak za razlikovanje koji se može raspoznati na rastojanju; 3) da otvoreno nose oružje; i 4) da se pri svojim operacijama pridržavaju zakona i običaja rata. O tome je već bilo reči.

Naprotiv, strana koja ne ispunjava neki od traženih uslova (a ovde smo za primer uzeli situaciju da ne poštuje zakone i običaje rata, odnosno ne radi se o ustanicama koji su priznati za stranu u sukobu) čak i ako preduzima pomenute akcije koje redovno preduzimaju oružane snage država koje su strane u sukobu (napadi na protivničke snage, uzimanje zarobljenika, uvođenje blokade itd.) ne može računati sa tim da se takvie njene aktivnosti tretiraju kao dozvoljene vojne operacije. One će u praksi najčešće biti kvalifikovane kao krivična dela – ubistvo, otmica, ugrožavanje javne bezbednosti, piratstvo itd.

Pa ipak, u složenim okolnostima kakve nameće život često nije sasvim jasno kakav je status određene strane u sukobu, kako u slučaju zarobljavanja treba tretirati njene borce (kao ratne zarobljenike ili kao kriminalce) itd. Utisak je da je ovo jedna od oblasti gde bi mnogo toga valjalo pravno urediti na potpuniji i precizniji način.

IV. RATOVI U NOVIM PROSTORIMA I NJIHOVO PRAVNO REGULISANJE

Vekovima su ljudi ratovali na kopnu i donekle na vodi (morima, rekama, jezerima). Naučnotehnološki razvoj, pojava novih sredstava ratovanja i niz drugih faktora učinili su da su se neprijateljstva premestila i u vazduh, a makar u određenom smislu i u kosmos. Ono što je sasvim jasno, to je činjenica da oružani sukobi današnjice sve manje liče na ratove iz prošlosti. O tome je već bilo dovoljno reći.

Ovde ćemo se samo još jednom ukratko ovrnuti na ratove u kiber (sajber) prostoru i potencijalne kosmičke ratove. Ne zato da bismo se bavili njihovim oblicima i specifičnostima, već da bi ukazali da je neophodno da najvažnija pitanja koja se tiču ovih pojava budu što pre kodifikovana međunarodnim pravom.

1. Ratovi u kiberprostoru (sajberprostoru)

O kiber (sajber) ratovima je već bilo reći i nema potrebe za ponavljanjem.

Ipak, podsetićemo da je zahvaljujući tome što se čitav svet u kome živimo oslanja na računare i Internet, za postizanje onih rezultata za koje je u prošlosti bilo neophodno angažovati komandose, velike jedinice aviacije itd., danas dovoljno ubaciti pogrešne informacije u kompjutere protivnika, omesti njegove sisteme globalnog pozicioniranja i slično.

Tako su npr. pre neku godinu svetski mediji preneli vest da su kompjuteri i uređaji ratnih brodova SAD u Crnom moru, očigledno pod uticajem nečega što su protiv njih upotrebili Rusi, prijavili da se ti brodovi nalaze na sasvim drugačijim pozicijama - u jednom slučaju uređaji broda koji je bio na pučini pokazivali su da je on čak 32 km duboko na kopnu.

Ukratko, u takvim situacijama moguće je izazvati nasukavanje ili potapanje ratnih brodova, pad vojnih aviona itd. jednako kao da su potopljeni odnosno oboreni protivbrodskim odn. protivvazдушnim sredstvima. Štaviše, lažnim informacijama i komandama ubačenim u pravom trenutku na pravo mesto u njegov kompjuterski sistem, moguće je navesti protivnika da napadne sopstvene ili savezničke snage – sam sebe bombarduje, gađa raketama položaj svojih saveznika itd. Nema sumnje da će se države sve više oslanjati na sredstva i metode kibernetičkog ratovanja, jer oni mogu biti vrlo efikasni i postići zapažene rezultate i to bez žrtava u redovima sopstvenih oružanih snaga.

To je tehnička dimenzija problema. Postoji i pravna strana.

Pitanje je da li su, kada i pod kojim uslovima ovakve operacije dozvoljene, kada mogu da predstavljaju ratni zločin ili zločin protiv čovečnosti, ko u tom slučaju snosi odgovornost itd. Premda izgleda da je odgovor jednostavan i da samo treba putem analogije⁴⁷ primeniti klasična pravila i principe ratnog i humanitarnog prava, zapravo nije tako.

U ovim slučajevima više nego u drugima ponekad nije sasvim jasna granica između ratnog lukavstva i ratnog zločina. Ako navedeno protivnika da svojom avijacijom potopi sopstveni ratni brod, to je relativno čista situacija. Ali ako ubacivanjem lažnih informacija izazovemo da protivnik misleći da gađa naše tenkovske jedinice na nekoj livadi, raketama zaspe naseljeno mesto onda se tu otvara mnogo pitanja. Jedno od glavnih je: ko je sve i za šta kriv. Jer tačno je da smo ubacili lažan podatak (i u tom smislu odgovorni) ali je tačno i da je protivnik morao dobro sve da proveri pre nego što je preduzeo akciju (napad). Sa druge strane, može se postaviti pitanje odgovornosti ne samo lica koja su se nalazila u komandnom lancu (na obe strane) već i proizvođača opreme (posebno kada je nabavljena u inostranstvu), softvera (ne samo proizvođača osnovnih programa koje koriste oružane snage odn. njihovi sistemi, već i antivirusa i drugih zaštita, a to može biti drugi proizvođač) itd.

Jedan od problema je i kako treba u kiber (sajber) prostoru odnosno ratovima koji se u njemu vode ili tačnije vode se posredstvom kibernetičkih (sajber) sredstava razumeti i definisati pojam borca. Lice koje sedeći pred kompjuterskim ekranom pritiscima na dirke

⁴⁷ U pravu se tako (od grč. *analogia*, sličnost, istovrsnost) naziva primenjivanje na jedan slučaj koji nije uređen opštom pravnom normom (pravna praznina) pravne norme koja je predviđena za neki drugi, njemu sličan slučaj, i to upravo na osnovu te sličnosti. Premda postoje shvatanja da je analogija u međunarodnom pravu nedopuštena jer dovodi do rezultata koji prelazi postignutu saglasnost volja ugovornika, ima mišljenja da se ona može primeniti, istina oprezno i u ograničenom obimu. S tim u vezi, može se govoriti o dve vrste analogije – sa unutrašnjim pravom država ili sa nekom drugom normom međunarodnog prava. Analogija nije dopuštena u krivičnom, pa ni u međunarodnom krivičnom pravu zato što u njima važi pravilo da nikome ne može biti izrečena sankcija za delo koje, pre nego što je učinjeno, nije izričito zakonom odn. međunarodnim ugovorom bilo određeno kao krivično delo i za koje nije bila zakonom odn. međunarodnim ugovorom propisana kazna (lat. *nullum crimen, nulla poena sine lege*, nema zločina, nema kazne bez zakona).

kompjuterskog miša i tastature uništava protivničke brodove, avione i vrši druga ratna dejstva u principu ne mora uvek da ima uniformu i znak raspoznavanja. Čak i da ima sve to, ono ne mora da otvoreno nosi oružje. Ono bi sve pomenuto (uniforma, znaci raspoznavanja, oružje) eventualno moglo nositi (premda mu ne treba) samo da bi ispunilo uslov da se smatra borcem. Realno gledajući, njemu ništa od toga, a posebno oužje, nije potrebno jer obično sedi negde daleko u nekakvom bunkeru, u drugoj zemlji, ponekad i na drugom kontinentu.⁴⁸ Zapravo, i dalje je mnogo toga nejasno u vezi sa pojmom borca u kiber (sajber) ratovanju.⁴⁹ Istovremeno stvarni značaj ovih lica u smislu njihovog uticaja na ono što se događa na bojištu, pa i na sam ishod oružanog sukoba je iz dana u dan sve veći.

Postoje i drugi problemi, među kojima i pitanje zloupotrebe u kiber (sajber) prostoru znakova zaštite koje predviđa međunarodno pravo oružanih sukoba, u prvom redu tzv. Ženevskih znakova, kao što su Crveni krst, oznaka POW (oznaka logora za ratne zarobljenike, od eng. *prisoners of war*) i dr. Poseban problem je kako na vreme uočiti i kako dokazati kršenje ratnog i humanitarnog prava u kiber (sajber) prostoru i koje su mogućnosti odgovora na to koji bi bio dovoljno efikasan, a opet u skladu sa međunarodnim pravom.⁵⁰

Postavlja se i pitanje kako razlikovati napad individualnih odn. nezavisnih hakera ili kriminalaca odn. terorista od kibernetičkog napadu neprijateljske države? I koje su na toj osnovi posledice.⁵¹ Naime, činjenica je da razni akteri imaju pristup oruđima i tehnologijama za kibernetičke napade i kibernetičku špijunažu. Pored država, tu spadaju pojedinci, grupe koje pripadaju organizovanom kriminalu i teroristi, dok, sa druge strane, postoji široka paleta mogućih motiva za preduzimanje takvih akcija, među kojima su, između ostalog, finansijski, vojni, politički i lični razlozi.⁵²

Uostalom, premda to izlazi izvan okvira ratnog i humanitarnog prava i dotiče same temelje međunarodnog prava uopšte, posebno njegovog principa o zabrani sile u međunarodnim odnosima, jedno od pitanja je i odnos informacionog rata i upotrebe sile u međunarodnim odnosima.⁵³

Polazeći od svega pomenutog, stiče se utisak da je već sada državama potrebno posebno međunarodno pravo koje bi regulisalo najvažnija pitanja vezana za informacione operacije.⁵⁴

⁴⁸ Na isti način, ni uniforma i znaci raspoznavanja, ni otvoreno nošenje oružja što bi trebalo da ga u očima drugih, u prvom redu neprijatelja, vizuelno identifikuje kao borca odnosno strane u sukobu, ovde nema smisao, jer niko, pa ni protivnik, ne vidi o kom konkretnom licu je reč i gde se ono nalazi.

⁴⁹ Watts S. 2012, 235-249.

⁵⁰ Vadnais D. M. 1997; Anderson T. 2016, 135-157; Biller J. 2017, 1-14; Wallace D., Reeves S., Powell T. 2018, 81-109.

⁵¹ Solis G. D. 2014, 49-50.

⁵² Lin H. 2012, 515-532.

⁵³ Barkham J. 2001, 57-113; Joyner C. C., Lotrionte C. 2001, 825-865; Stockburger P. Z. 2016, 545-591.

⁵⁴ Schmitt M. N. 2002, 365-399; Hollis D. B. 2007, 1023-1061.

Ima i onih koji suštinski zauzimaju isti stav kada ističu da države, premda toga nisu svesne, u domenu kibernetičkog ratovanja prepuštaju drugim subjektima kontrolu nad primenom, sadržinom, tumačenjem i razvojem međunarodnog humanitarnog prava.⁵⁵ Tome bismo mogli dodati da mnoga pitanje tek treba da budu prepoznata, uočena kao problem, da bi se onda tragalo za rešenjima, ali da bi se veliki broj njih sam otkrio tokom rada na međunarodnoj konvenciji koja bi kodifikovala ovu materiju.

Sa druge strane, ima mišljenja da ako postoje okolnosti vezane za oružane sukobe koje nisu predviđene (i nisu ni mogle biti predviđene) Ženevskim konvencijama o zaštiti žrtava rata (1949) to je kiber (sajber) rat, ali da i pored toga on može da se podvede pod tradicionalna pravila ratovanja. Ovo zato što su kiber napadi samo drugačija strategija ili taktika ratovanja, kao što su borbeni dronovi ili baražna artiljerijska vatra.⁵⁶ Stoga ako se razmatraju njihovi efekti ili upotreba, oni u mnogome mogu da se priravnaju kinetičkim oružjima.⁵⁷

2. Posebna pravila kosmičkog ratnog i humanitarnog prava

O kosmičkom ratu i najvažnijim pitanjima koja ga se tiču već je bilo reči na prethodnim stranama. Stoga ćemo se ovde zadržati samo na problemu pravila međunarodnog prava koja se tiču kosmičkog rata.

Po sebi je jasno da je u ovom trenutku nemoguće predvideti šta nas i naše potomke čeka u relativno bližoj, a tim pre u dalekoj budućnosti i uopšte kako će izgledati svet sutrašnjice, narednih decenija i vekova. Ono što se može pretpostaviti jeste da sve dok ljudi budu gospodari Zemlje, odnosi između njih biće manje-više isti ili slični kao tokom čitave istorije.

Jedna od dobrih strana toga je što se u slučaju kosmičkog rata verovatno ne bi pošlo od "belog lista" (odn. "prazne table", lat. *tabula rasa*) podrazumevajući da nema nikakvih pravila, a to znači nikakvih zabrana i ograničenja. Naprotiv.

Verujemo da bi sukobljene strane i u oružanom sukobu koji se vodi u kosmosu iz mnogo razloga nastojale da se drže nekakvih osnovnih načela i pravila koja obezbeđuju kakvu-takvu humanizaciju rata. Drugim rečima, može se očekivati da će se i u oružanim sukobima u svemiru poštovati opšta načela i pravila ratnog i humanitarnog prava – o pravima i obavezama neutralnih sila;⁵⁸ demilitarizovanim i neutralizovanim

⁵⁵ Schmitt M. N., Watts S. 2015, 230.

⁵⁶ U vojnoj terminologiji se baražnom vatrom (od fr. *barrage*, prepreka, brana) naziva zaprečna, preprečna vatra, s tim da se obično misli na artiljerijsku, a eventualno i vatru iz brzometnih i automatskih oružja, kojom se unakrsno tuče određeni prostor, čime se, radi sprečavanja kretanja protivnika, stvara tzv. pokretna ili nepokretna vatrena zavesa.

⁵⁷ Solis G. D. 2014, 49.

⁵⁸ Von Heinegg W. H. 2017, 526-547.

područjima; zaštiti civila i civilnih objekata; zaštiti ranjenika, bolesnika i brodolomnika; vojnom cilju; vojnoj potrebi; blokadi; primirju; znacima zaštite; itd. Ta pravila su se razvila i održala tokom mnogo vekova i nije slučajno što su takva kakva su. Sa druge strane, ona su više ili manje jasno usađena u svest svih ljudi kao deo kolektivnog nasleđa svih naroda.

Na taj način, kao što je kosmičko pravo po mnogo čemu osobeno, ali ipak predstavlja deo međunarodnog javnog prava i stoga počiva na istim osnovnim načelima,⁵⁹ tako isto će i kosmičko ratno pravo, kada se dovoljno razvije, biti u nekim elementima drugačije od opštih rešenja, ali će predstavljati samo deo opšteg ratnog i humanitarnog prava, što znači da će suštinski počivati na istim principima. Drugačije rešenje jednostavno nije moguće.

Uostalom, već sada je jasno da bi oružane akcije koje bi se iz kosmosa preduzimale protiv ciljeva na Zemlji neizbežno značile veliku opasnost ne samo za žrtve rata koje štiti međunarodno humanitarno pravo, već i za određene principe i pravila, a možda i sam opstanak tog prava kakvim ga danas poznajemo.⁶⁰ Ali, što mogu jedni mogu i drugi. Stoga ako ne bude dovoljno čovečnosti, moralo bi da bude dovoljno razuma. Ne treba zaboraviti ni to da je međunarodno ratno i humanitarno pravo i nastalo zato što su svi bili zainteresovani da se uvedu određena ograničenja. I, uz povremena kršenja tu i tamo, ono opstaje i razvija se već nekoliko hiljada godina poznate nam istorije.

S tim uvezi, nemamo nikakav razlog da smatramo da će se nešto drugo desiti u pogledu ratovanja u kosmosu. Osim ako je jedna strana toliko nadmoćna da je ubeđena da može sama da savlada sve ostale i toliko bezobzirna da je spremna da izvrši genocid planetarnih razmera, možemo biti sigurni da će makar najosnovnija pravila i principi sada postojećeg ratnog i humanitarnog prava važiti i u ratu u kosmosu. Jer, bez obzira na promenu sredine i tehničke novotarije, ljudi će biti isti kao danas. A ako ne bude tako (ljudi se pretvore u nekakve pola ljude, pola robote, gde su njihova tela samo nositelji veštačke inteligencije) onda verovatno i neće biti toliko važno ko, zašto, s kim i kako ratuje. To bi onda bila neka sasvim druga bića, sa svojim sistemom vrednosti.⁶¹

Razume se, treba očekivati i nastanak novih rešenja specifičnih za kosmički rat, na isti način na koji su se tokom vremena razvila određena karakteristična pravila pomorskog i vazdušnog rata. Ona bi se ticala posebnih sredstava (oružja) i metoda (načina) vođenja kosmičkog rata, što će, razume se, biti neposredna posledica specifičnih uslova koji vladaju u svemiru i, sa druge strane, naučnotehničkog progressa i razvoja nove tehnologije i sredstava ratovanja.⁶²

⁵⁹ Krivokapić B. 2018¹, 25-50.

⁶⁰ Schmitt M. N. 2006, 114-125 ; Onley R. D. 2013, 739-765; Stephens D., Steer C. 2015, 1-32; Stephens D. 2018, 75-101.

⁶¹ Premda može da zvuči nestvarno, pa i sumanuto, i ta opcija se razmatra, čak bi se moglo reći da ima jedan broj moćnih pristalica.

⁶² Boothby B. 2017, 179-214.

Uzimajući u obzir sve rečeno, moramo se složiti sa onima koji, vezano za kosmičke ratove, primećuju da svemirski prostor ima određene specifičnosti koje otežavaju da se na klasičan način primene sva pravila međunarodnog ratnog i humanitarnog prava; da kao što napreduje tehnologija koja povećava sposobnosti vođenja rata, tako isto je neophodno da se utvrde i razumeju pravni okviri za upotrebu te tehnologije; te da predstoji veliki posao u smislu pravnog regulisanja ovih pitanja i, naročito, da taj posao treba obaviti pre nego što je izbio ijedan sukob u svemiru, a ne nakon toga.⁶³

V. STALNA POTREBA REVIZIJE I DOSLEDNOG POŠTOVANJA MEĐUNARODNOG PRAVA ORUŽANIH SUKOBA

Prema izloženom, s obzirom na neprekidnu pojavu novih načina i sredstava ratovanja, novih strana u sukobu i novih prostora u kojima se sukobi vode, ali i neusklađenost, pa i protivrečnost pojedinih delova postojećeg ratnog i humanitarnog prava, stalno je prisutna potreba njegove revizije što znači određene izmene (prilagođavanja uslovima i zahtevima života) i dopune (dogradnje).⁶⁴

To nije jednokratni posao, već je u pitanju proces i to proces bez početka i kraja. Bez zavaravanja, to je trka koja je u izvesnom smislu unapred izgubljena.

Čak i da novi ugovori iz ove oblasti nastaju bukvalno istovremeno sa novim sredstvima i načinima ratovanja, to ne bi značilo rešenje – kako zbog toga što nisu sve države članice odnosnih ugovora, tako i zbog činjenice da to što je nešto ugovoreno samo po sebi ne garantuje da taj sporazum neće biti prekršen. Nažalost, pripadnici oružanih snaga pojedinih zemalja, u prvom redu najvećih sila, i dalje su u poziciji da ponekad nekažnjeno krše izričita pravila i zabrane utvrđene međunarodnim pravom oružanih sukoba. Sva je prilika da će tako biti i ubuduće, makar u periodu čiji ćemo mi biti savremenici.

To, naravno, ne znači da međunarodno ratno i humanitarno pravo ne mora da se poštuje ili da ne treba dalje da se razvija. Po sebi se razume da uvek treba insistirati na doslednom poštovanju normi tog prava, kao što se moraju ne samo nastaviti, već ojačati i ubrzati naponi za njegovo usavršavanje i prilagođavanje izazovima veka u kome živimo.⁶⁵

Poznata je Ciceronova izreka da u ratu ćute, ne važe zakoni (*inter arma silent leges*)⁶⁶ ali mnogi ne znaju da ona zapravo nije formulisana u vezi sa ratom i pravom

⁶³ Stephens D., Steer C. 2015, 30-32.

⁶⁴ Schmitt M. N. 1999, 143-182; Haines S. 2016, 419-447.

⁶⁵ Više: Daoust I., Coupland R. Ishoe R. 2002, 345-362; Sandoz Y. 2006, 3-40; Helm A. M. 2007; Von Heinegg W. H., Epping V. 2007; Asaro P. M. 2008, 50-64; Tripodi P., Wolfendale J. 2011.

⁶⁶ Lat. među oružjem (tj. pod oružjem) zakoni ćute, u ratu zakoni ćute.

oružanih sukoba, već je sadržana u njegovom govoru “Za Milona” (*Pro Milone*) u krivičnom postupku zbog ubistva. Premda se izvorno nije odnosila ni na rat, pa ni na međunarodne odnose, maksima je kasnije počela da se često koristi upravo u vezi sa ratom, sa idejom da u njemu ne važe nikakvi zakoni osim zakona vojne sile.

Puni naziv pomenutog govora, koji se smatra remek-delom govorničke veštine je *Pro Tito Annio Milone ad iudicem oratio*. Njime se čuveni rimski pravnik i govornik Ciceron (*Marcus Tullius Cicero*) obratio 52. g. pre n. e. sudijama kao branilac na suđenju političaru Milonu (*Titus Annius Milo*) optuženom za ubistvo svog protivnika Pulhera (*Publius Clodius Pulcher*). Ciceron nije sporio da je njegov štićenik izvršio ubistvo, ali je tvrdio da je to bila zakonita samoodbrana jer je zapravo Pulher postavio zamku da bi ubio Milona. Ono što je ovde važno, tvrdeći da kada govori oružje zakoni čute istakao je misao da je nepoštovanje zakona opravdano u ekstremnim situacijama, kada je sopstveni život neposredno ugrožen. Inače, Ciceron je zapravo izjavio: *Silent enim leges inter arma*, što bi se moglo prevesti kao “Zakoni čute među oružjem” odn. “Zakoni čute u prisustvu oružja”.

Ova izreka je u raznim oblicima ušla u mnoge jezike. Jedan od njih je “Dok topovi grme, muze čute”, što ima višedimenzionalno značenje jer se istovremeno ističe da za vreme rata za državu postoje drugi prioriteti, a ne umetnost koja tada odlazi u drugi plan; da je umetnicima teško da stvaraju u ratnim uslovima, ali i da je publici (javnosti) najmanje do umetnosti u situaciji kada je suočena sa strahotama i nestašicom koje izaziva rat.

U SAD se ova izreka često vezuje za takvu frazu iz govora predstavnika sovjetskog ministarstva kulture na premijeri opere Džordža Geršvina (*George Gershvin*) „Porgi i Bes“ (*Porgy and Bess*) u Lenjingradu 26. 10. 1955. Ona je, međutim, u SSSR bila poznata od ranije (rus. „Когда грохочут пушки, музы молчат“) kao modifikovani prevod latinske krilatice *Inter arma silent Musae*, izvedene iz *Inter arma silent leges*.

Međutim, praksa je pokazala da je ta misao zapravo pogrešna. Upravo za vreme rata (a dobar primer je Drugi svetski rat) pojavilo se mnoštvo izuzetnih umetničkih dela, kao što su kompozicije klasične muzike i biseri vojne i patriotske muzike, pesme koje su postale svetski evergrin, izuzetna dela likovne umetnosti, igrani filmovi, romani, dela poezije itd. Navešćemo samo nekoliko primera.

Kada je reč o tzv. ozbiljnoj muzici, dobro je poznato da je npr. Dmitrij Šostakovič (*Дмитрий Д. Шостакович*) napisao prva tri stava svoje čuvene Simfonije br. 7, poznate i kao „Lenjingradska“, septembra 1941. u Lenjingradu koji je bio pod blokadom (opsadom) Nemaca, a završio je tu simfoniju 27. 12. 1941. u Kujbiševu (današnja Samara) gde je evakuisan i gde je 5. 3. 1942. održana premijera. Dakle, ni rat, ni stalna opasnost po goli život, ni užasna nestašica hrane i zima u blokiranom Lenjingradu, ni užasi koje je morao da svakodnevno vidi oko sebe nisu ga sprečili da stvori izuzetno umetničko delo. Naprotiv, izgleda da ga je sve pomenuto samo dodatno stizulisalo.

Kada je već reč o muzici, jednu od najlepših i najemotivnijih srpskih rodoljubivih pesama “Kreće se lađa francuska” čiji je pravi naziv “Izgnanici”, napisao je 1917. godine, u jeku Prvog svetskog rata, na Solunskom frontu, pukovnik Branislav Milosavljević.

Posebno je zanimljiva moćna sovjetska odn. ruska horska pesma „Sveti rat“ (rus. *Священная война*) koja je nastala bukvalno u jednom dahu, odmah posle nemačkog napada na SSSR 22. 6. 1941. Pesnik Vasilij Lebedev-Kumač (rus. *Василий И. Лебедев-Кумач*) je bukvalno drugog dana rata napisao nadahnuti tekst, a jednako moćnu moziku je odmah zatim napisao Aleksandar Aleksandrov (*Александр В. Александров*), osnivač Hora Crvene armije i autor himne Sovjetskog Saveza. Pesma, koja je mnogima poznata po prvim rečima kao „Вставай, страна огромная!“ („Ustaj, ogromna zemljo!“) prvi put je javno izvedena već 26. 6. 1941, petog dana rata.

Neke od pesama nastalih u ratu odn. u vezi sa njim, prerasle su u svetski evergrin. Primeri su pesma italijanskih partizana „O bela čao“ (*O bella chiao*), mnoštvo sovjetskih pesama, posebno onih sa ljubavnom tematikom, kao što su „U zemunici“ (*В землянке*, 1942), „Tamna je noć“ (*Темная ночь*, 1943) itd. Jedan broj pesama koje su se proslavile tokom Drugog svetskog rata, kao npr. nemačka ljubavna pesma „Lili Marlen“ (*Lili Marlen*), sovjetska „Kačuša“ (*Катюша*) i dr. ne ulaze u ovu kategoriju jer su komponovane ranije, pre rata.

Rat je tokom čitave istorije, još od antičkih vremena inspirisao i bezbroj slikara i drugih likovnih umetnika. On je npr. neposredno uticao na nastanak jednog od najpoznatijih dela čuvenog španskog slikara Pabla Pikasa (*Pablo Picasso*) „Gernika“.⁶⁷ Tačnije, slika predstavlja protest protiv rata, a posebno protiv ratnih zločina. Ako se s tim u vezi može prigovoriti da su Pikaso i drugi koji su slikali odn. crtali rat to činili u miru, u vreme kada se sami nisu nalazili u ratnim uslovima koji, kako neki smatraju, guše umetničko stvaralaštvo, stoji činjenica da su mnogi likovni umetnici neke od svojih najbolji radova stvorili i u vreme kada su im životi bili ugroženi, pa i kada su se nalazili na prvoj borbenoj liniji. Jedan od primera je Đorđe Andrejević Kun, srpski slikar i grafičar, učesnik Španskog građanskog rata i Narodnooslobodilačkog rata.

Ne samo da rat kao akcioni i emotivnih sadržaj inspiriše igrane filmove, već se mnogi među njima snimaju za vreme oružanog sukoba. Ako je razumljivo da je nemačka filmska industrija u prvim godinama Drugog svetskog rata mogla da funkcioniše skoro kao u mirnodopskim uslovima, a posebno da rat nije ničime poremetio rad američkog Holivuda - tako su npr. 1943. snimljeni, između ostalog, legendarni filmovi „Za kim zvono zvoni“ (*For Whom the Bell Tolls*) i „Kazablanka“ (*Casablanca*) interesantno je primetiti da je u Sovjetskom Savezu koji je bio izložen strahovitim izazovima, gubicima i razaranjima, u periodu 1941-1945. snimljeno čak 12 igranih filmova od kojih neki imaju nesumnjivu umetničku vrednost. Većina njih, što je razumljivo, bavila se na neki način ratom i odnosima povodom njega, kao npr. „Momak iz našeg grada“ (*Парень из нашего города*, 1942), „Dva vojnika“ (*Два бойца*, 1943), „Čekaj me“ (*Жди меня*, 1943), „Duga“ (*Радуга*, 1943) itd., ili nacionalnom istorijom, kao npr. poslednji film slavnog reditelja Sergeja Ajzenštajna (*Сергей М. Эйзенштейн*), „Ivan Grozni“ (*Иван Грозный*, 1944) ali su snimljeni i melodrama „Mašenjka“ (*Машенька*, 1942), komedije „Četiri srca“ (*Сердца четырёх*, 1941) i „Svadba“ (*Свадьба*, 1944) pa čak i bajka „Kaščeј Besmrtni“ (*Кашей Бессмертный*, 1945). Uostalom u tada okupiranom Beogradu, u vrlo složenim uslovima, 1942. godine je snimljena ljubavna drama „Nevinost bez zaštite“ koja je bila prvi zvučni film na prostoru čitave Jugoslaviji.

Kada se već pominje Drugi svetski rat, za vreme njega i neposredno po njegovom okončanju objavljene su, i to na raznim stranama, neke od najčudenijih i najčitanijih knjiga svih žanrova. Pomenućemo samo danas već klasična dela kao što su: „Za kim zvono zvoni“ Ernesta Hemingveja (Ernest M. Hemingway, *For Whom the Bell Tolls*, 1940), „Maskarada“ i „Agostino“ Alberta Moravije (Alberto Moravia, *La mascherata*, 1941; *Agostino*, 1944), „Stranac“ i „Kuga“ Albera Kamija

⁶⁷ O zločinačkom bombardovanju Gernike, kulturnog i istorijskog centra Baskije, koje je su, za vreme Španskog građanskog rata, po nalogu Franka 26. 4. 1937. izvršili Nemci i Italijani, već je bilo reči.

(Albert Camus, *L'Étranger*, 1942; *La Peste*, 1947), „Igra staklenih perli“ Hemana Hesea (Hermann Hesse, *Das Glasperlenspiel*, 1943), „Jedno drvo raste u Bruklinu“ Beti Smit (Betty Smith, *A Tree Grows in Brooklyn*, 1943), „Mali princ“ Antoana de Sent Egziperija“ (Antoine de Saint-Exupéry, *Le Petit Prince*, 1943), „Oštrica brijanja“ Somerseta Moma (Somerset Maugham, *The Razor's Edge*, 1944), „Životinja farma“ i „1984“ Džordža Orvela (George Orwell, *Animal Farm*, 1945; *Nineteen Eighty-Four*, 1949), „Čovek u očekivanju“ Sola Beloua (Saul Bellow, *Dangling Man*, 1944); „Pipi Duga Čarapa“ Astrid Lindgren (Astrid Lindgren, *Pippi Långstrump*, 1945), „Doktor Faustus“ Tomasa Mana (Paul Thomas Mann, *Doktor Faustus*, 1947) itd. Pri tome u vezi sa radovima objavljenim 1945-1949, treba imati na umu da oni nisu napisani one godine kada su ugledali svetlost dana. Štampanje svake knjige uvek traje određeno vreme, a posebno je to složeno u uslovim tek završenog velikog rata. Ono što je ovde bitno, i ti radovi su makar delom bili napisani još za vreme rata, dakle rat nije sprečio talentovane ljudi da se bave umetnošću. Dobar primer iz naše kulturne riznice su čuveni romani „Na Drini ćuprija“, „Travnička hronika“ i „Gospođica“ jedinog srpskog Nobelovca Ive Andrića koji su pisani za vreme rata i prvi put objavljeni 1945.

U toku Drugog svetskog rata odn. neposredno po njegovom okončanju nisu nastajali samo romani i novele. Iz tog perioda su i čuvene predstave od kojih je dovoljno pomenute takve klasike kao što su drame Tenesi Vilijamsa (*Tennessee Williams*) „Staklena menažerija“ i „Tramvaj zvani želja“ (*The Glass Menagerie*, 1943; *A Streetcar named Desire*, 1948).

Najzad, o tome da ni rat ne može da učutka muze, svedoče mnogobrojna poetska dela, nastala za vreme, a često i pod neposrednim uticajem oružanih sukoba. Dovoljno je podsetiti na poemu „Jama“ Ivana Gorana Kovačića, koju je napisao 1942. g. inspirisan užasnim ustaškim zločinima protiv srpskih civila u okolini Livna ili čuvenu pesmu „Čekaj me“ (*Жди меня*) Konstantina Simonova (*Константин Симонов*) napisanu u avgustu 1941. za koju je kasnije komponovano nekoliko melodija i po kojoj je snimljen igrani film. Na drugoj strani Tomas Eliot (*Thomas S. Eliot*) je 1943. godine objavio svoju zbirku od četiri poeme „Četiri kvarteta“ (*The Four Quarters*).

Ovih nekoliko nasumice odabranih primera iz relativno nedavne prošlosti trebao bi da dovoljno ubedljivo posvedoče da rat ne ubija umetnost, niti je okiva u lance. Naprotiv, on je često na razne načine ohrabruje i stimuliše.

To je dokaz više da i pravo, ili makar njegov deo, i može, i mora da se primenjuje i za vreme oružanog sukoba. Jer ako je umetnost u izvesnim smislu uslovno rečeno luksuz (sa njom je lepše, ali, makar privremeno, život može postojati i bez nje) pravo je *conditio sine qua non* tj. neophodna pojava, uslov bez koga se ne može. Kada bi se, kojim slučajem, ukinulo pravo, pa tako i međunarodno pravo, a posebno onaj njegov deo koji predstavlja pravo oružanih sukoba, nastala bi opšta klanica, bez ikakvih obaveza, ograda i odgovornosti.

Međutim, ne samo da se pristup prema kojem u ratu pravo ne važi ne može prihvatiti iz pravnih, moralnih i drugih razloga, već je on suprotan stvarnosti. Ne postoje ljudske zajednice i društveni odnosi bez pravnih normi. Neke od njih se ponekad krše ili nedovoljno poštuju, ali čitava istorija ljudskog roda nas uči da se pravo kao normativni sistem stalno razvija i usavršava mehanizme za obezbeđenje svog striktnog poštovanja.

Osim u ograničenoj meri (npr. prestanak ili suspendovanje nekih ugovora,⁶⁸ prestanak rada odn. gašenje nekih međunarodnih organizacija, itd.) međunarodno pravo nastavlja da važi i za vreme oružanog sukoba. Štaviše, čitava jedna njegova grana aktivira se izbijanjem neprijateljstava.

Reč je o ratnom pravu (*jus in bello*) ili, po savremenoj terminologiji, pravu oružanih sukoba, koje sadrži pravila o vođenju rata kojima se ograničavaju sredstva i načini ratovanja (ratno pravo) i pruža zaštita žrtava rata (humanitarno pravo).

Praksa ogromne većine oružanih sukoba kroz čitavu istoriju pokazuje da su iako ne sve i ne uvek, mnoge norme tog prava ipak uglavnom poštovane. Ponekad je to bilo zbog čovečnosti, savesti, osećanja dužnosti, straha od kazne bogova itd., a najčešće zbog jednostavne svesti da onda neće biti nikakvih pravila, što ne može da odgovara nikome. Uostalom, čak i kada svesno krši ta pravila, nijedna zaraćena strane neće izjaviti da to čini zato „što joj se tako može“, već će pokušati da pronade nekakvo obrazloženje koje bi opravdalo te postupke – upravo u okvirima utvrđenim pravom oružanih sukoba. O svemu tome već je bilo reči.

Posredan dokaz toga da i u ratu važi i mora da važi međunarodno pravo je činjenica da postoje posebna krivična dela – ratni zločini, koja se sastoje upravo u kršenju normi ratnog i humanitarnog prava, kao posebne grane međunarodnog prava.

Tačno je da su mnogi ratni zločinci uspeli da umaknu ruci pravde, ali je isto tako istina da ih je mnogo kažnjeno od strane nacionalnih ili međunarodnih krivičnih sudova I, posebno, da je ta tendencija sve izraženija. Uostalom, niko nikada nije ukidao ratne zločine kao institute međunarodnog prava, već se, naprotiv, poslednjih nekoliko godina u ovoj sferi beleži veliki razvoj normi međunarodnog krivičnog prava koje se odnosi i na materijalni (ratne zločine) i na procesni deo (međunarodne sudove nadležne da sude za ratne zločine).

Stoga su u pravu oni koji ističu stav da čak i u ratu mora da se poštuje pravo te da i pod oružjem zakoni ne smeju da ćute (*inter arma enim non silent legis*)⁶⁹ odnosno da čak i ako se ponekad ne čuju dovoljno glasno, zakoni su ipak tu i govore. Ispravno je primećeno i to da ratno pravo možda zvuči zastarelo u ovo doba robotskog oružja, ali da jasan međunarodnopravni režim nikada nije bio potrebniji nego danas kada bukvalno svako može biti žrtva oružanog sukoba.⁷⁰

Ukratko, međunarodno pravo, a posebno međunarodno pravo oružanih sukoba kao njegov vrlo važan deo, može i treba da se razvija i usavršava u svakom pogledu – i sadržinski, i vezano za mehanizme nadzora poštovanja njegovih normi i u smislu obezbeđenja efikasnog sankcionisanja onih koji ih grubo krše.

Pa ipak, to je samo ublažavanje simptoma, a ne i lečenje same bolesti.

⁶⁸ O tome je već bilo reči.

⁶⁹ Carvin S. 2008, 471-478; Bobbitt P. S. 2012, 253-267.

⁷⁰ Jensen E. T. 2013, 321-322.

Postoji samo jedno trajno rešenje, a to je potpuna eliminacija rata, obezbeđenje trajnog svetskog mira. Tada ni nova oružja i načini ratovanja ne samo da ne bi bili bitni, već se ne bi ni razvijali (u svakom slučaju ne ovim tempom).

Međutim, ovaj problem ne može da reši međunarodno pravo. Ono može i treba da pomogne, da uobliči konačno rešenje itd. ali put do svetskog mira je veoma težak, nezvestan, dugotrajan, a, uz to, prolazi nekim drugim koridorima.

**POPIS KORIŠĆENE
LITERATURE**

Ovde je izložen popis najvažnijih korišćenih izvora - monografija i drugih naučnih knjiga, članaka, priloga u zbornicima naučnih radova, naučnih radova sa Interneta i zbirki dokumenata. Popis je obiman zato što je korišćenje velike i raznovrsne građe bilo uslovljeno velikim obimom istraživanja, prikupljenih istorijskih, statističkih i drugih podataka i analiziranih pitanja i problema.

Pošto su na ovom mestu precizno izloženi potpuni podaci za svaki navedeni rad, kod citiranja ovih izvora u fusnotama, dati su samo njihovi osnovni podaci, što tipično znači: prezime i prvo slovo imena autora, godina izdanja i brojevi stranica na kojima je objavljen odnosni tekst odn. deo teksta koji se citira ili, kada je reč o publikacijama bez naznačenog autora, naziv publikacije i godina u kojoj je objavljena.

Podaci o ostalim korišćenim izvorima (međunarodni ugovori, odluke, izveštaji i drugi dokumenti međunarodnih organizacija, unutrašnji propisi država, statuti međunarodnih sudova, izveštaji i publikacije međunarodnih nevladinih organizacija, novinski članci itd.) navedeni su u celini u odgovarajućim fusnotama.

1. Knjige, članci i radovi u zbornicima naučnih radova i sa Interneta

A Treatise on Juridical Basis of the Distinction Between Lawful Combatant and Unprivileged Belligerent (1959) Judge Advocate General's School, U. S. Army, loc.gov/rr/frd/Military_Law/pdf/treatise.pdf

Aaronson Michael, Johnson Adrian, eds. (2013) *Hitting the Target? How New Capabilities are Shaping International Intervention*, Royal United Services Institute for Defence and Security Studies, https://rusi.org/sites/default/files/whr_2-13_hitting_the_target_0.pdf

Abbott Kenneth W., Snidal Duncan (1998) „Why States Act through Formal International Organizations?“, *Journal of Conflict Resolution*, No. 1, 3-32

Abi Saab Georges (1984) „The specificities of humanitarian law“, in: Swinarski Christophe (ed.) *Studies and essays on international humanitarian law and Red Cross principles in honour of Jean Pictet*, Martinus Nijhoff Publishers, Geneva – The Hague, 265-280

Aboul-Encin Youssef H., Zuhur Sherifa (2004) *Islamic Rulings of Warfare*, Army War College, Strategic Studies Institute

Acheson Ray, Bolton Matthew, Minor Elizabeth, Pytlak Allison, eds. (2017) *The Humanitarian Impact of Drones*, Women's International League for Peace and Freedom; International Disarmament Institute, Pace University, www.article36.org/wp-content/uploads/2017/10/Humanitarian-impact-of-drones.pdf

Acoustic Weapons (2018) Article 36, Discussion Paper, No. 2018, www.article36.org/wp-content/uploads/2018/12/acoustic-weapons.pdf

Adamo Antonino (2020) „The terrorist and mercenary: Private warriors against Nigeria's Boko Haram“, *African Studies*, Published online 05 Aug. 2020, www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/00020184.2020.1788920

Adler-Nissen Rebecca Viggo (2009) „The European Security and Defence Policy: From Distant Dream to Joint Action“, in: Thruelsen Peter Dahl (ed.) *International Organizations: Their Role in Conflict Managements*, Royal Danish Defence College, 55-86

Aeschmann Stefan et. al. (2004) *Swiss Neutrality*, Federal Department of Defence, Civil Protection and Sports, Bern

Афанасьева О. (1956) «К истории швейцарского нейтралитета», *Международная жизнь*, No. 1, 78-84

African Union (2015) *The African Union releases the key findings and recommendations of the report of investigations on Sexual Exploitation and Abuse in Somalia*, 21 April 2015, <http://peaceau.org/en/article/the-african-union-releases-the-key-findings-and-recommendations-of-the-report-of-investigations-on-sexual-exploitation-and-abuse-in-somalia>

Agius Christine, Devine Karen (2011) „'Neutrality: A really Dead Concept?' A Reprise”, *Cooperation and Conflict*, No. 3, 265-284

Ágoston Tibor (2010) „High Energy Laser Weapons”, *Academic and Applied Research in Military Science*, No. 2, 327-341

Ahlström Christer (2004) *Demilitarised and Neutralised Territories in Europe*, The Åland Islands Peace Institute

Ahmed Parvez (2007-2008) „Terror in the Name of Islam – Unholy War, Not Jihad”, *Case Western Reserve Journal of International Law*, No. 3, 759-788

Ahmed Zohra (2015) „Strengthening Standards for Consent: The Case of U.S. Drone Strikes in Pakistan”, *Michigan State International Law Review*, No. 2, 459-517

Akande Dapo (1997) „The International Court of Justice and the Security Council: Is there room for judicial control of decisions of the political organs of the United Nations?” *International and Comparative Law Quarterly*, No. 2, 309-343

Akande Dapo (2012) „Classification of Armed Conflicts: Relevant Legal Concepts”, in: Wilmshurst Elizabeth (ed.) *International Law and the Classification of Conflicts*, Oxford University Press, 32-116

Akehurst Michael (1976) „Custom as Source of International Law”, *British Yearbook of International Law*, Vol. 47, 1-51

Akehurst Michael (1984) *A Modern Introduction to International Law*, George Allen & Unwin

Akzin Benjamin (1941) „Neutral Convoys in Law and Practice”, *Michigan Law Review*, No. 1, 1-23

Al-Azzawi Souad N. (2009) *The Responsibility of the US in Contaminating Iraq with Depleted Uranium*, Global Research, 8. 11. 2009, globalresearch.ca/the-responsibility-of-the-us-in-contaminating-iraq-with-depleted-uranium/15966

Al-Azzawi Souad N. (2010) *Crimes of the Century: Occupation & Contaminating Iraq with Depleted Uranium*, ildialogo.org/campagne/noarmi/DUAzzawi2.pdf

Al-Azzawi Souad N. (2017) *Depleted Uranium and Radioactive Contamination in Iraq: An Overview*, Global Research August 22, 2017, www.globalresearch.ca/depleted-uranium-and-radioactive-contamination-in-iraq-an-overview/5605215

Al-Zuhili Sheikh Wahbeh (2005) „Islam and International Law”, *International Review of the Red Cross*, No. 858, 269-283

Alberts David S., Garstka John J., Hayes Richard S., Sinori David A. (2001) *Understanding Information Age Warfare*, CCRP Publication Series, Washington DC

Aldrich George H. (1984) „Some reflections on the origins of the 1977 Geneva Protocols”, in: Swinarski Christophe (ed.) *Studies and essays on international humanitarian law and Red Cross principles in honour of Jean Pictet*, Martinus Nijhoff Publishers, Geneva – The Hague, 129-138

Aldrich George H. (2000) „The Laws of War on Land”, *American Journal of International Law*, No. 1, 58-63

Alexander Jonah, ed. (2002) *Combating Terrorism: Strategies of Ten Countries*, University of Michigan

- Alexander Jonah, ed. (2006)** *Counterterrorism Strategies: Successes and Failures of Six Nations*, Potomac Books
- Alexandrov Stanimir A. (1996)** *Self-Defense Against the Use of Force in International Law*, Kluwer Law International
- Ali Javed (2001)** „Chemical Weapons and the Iran-Iraq War: A Case Study in Noncompliance”, *Nonproliferation Review*, Spring, 43-58
- All Party Parliamentary Group on Drones Inquiry Report (2018)** „The UK’s Use of Armed Drones: Working With Partners”, July 2018, www.bsg.ox.ac.uk/sites/default/files/2018-07/INH_PG_Drones_AllInOne_v25.pdf
- Allain Jean (2004)** „The True Challenge to the United Nations System of the Use of Force: The Failures of Kosovo and Iraq and the Emergence of the African Union”, *Max Planck Yearbook of United Nations Law*, Vol. 8, 237-289
- Allison Graham T., Kelley Paul X. (2004)** *Nonlethal Weapons and Capabilities*, Report of an Independent Task Force, Council on Foreign Relations
- Allison Graham (2009)** „A Response to Nuclear Terrorism Skeptics”, *Brown Journal of World Affairs*, No. 1, 31-44
- Allison Graham (2018)** „Nuclear Terrorism: Did We Beat the Odds or Change Them?”, *Prism*, No. 3, 3-21, https://cco.ndu.edu/Portals/96/Documents/prism/prism7_3/180518_Allison_PQP.pdf?ver=2018-05-18-174536-027
- Allison Jr. Avery V. (1998)** *The State of the US Army and Space Operations*, U.S. Army War College, Carlisle Barracks PA
- Almary Michelle (2018)** „The Necessity for a Permanent Disincentive: Examining the Use of Chemical Weapons with a Focus on Syria’s Civil War”, *Southwestern Journal of International Law*, Vol. 24, 301-335
- Almosara Joel O. (2010)** *Biotechnology: Genetically Engineered Pathogens*, Counterproliferation Paper, No. 53, Air University, June, dtic.mil/dtic/tr/fulltext/u2/a556597.pdf
- Alston Philip (1991)** „The legal basis of a right to peace”, *Peace Review*, No. 3, 23-27
- Alston Philip (2010)** *Report of the Special Rapporteur on extrajudicial, summary or arbitrary execution*, Human Rights Council, A/HRC/14/24/Add 6, 28 May 2010, www2.ohchr.org/english/bodies/hrcouncil/docs/14session/A.HRC.14.24.Add6.pdf
- Alston Philip (2011)** „The CIA and the Targeted Killings Beyond Borders”, *Harvard National Security Journal*, Vol. 2, 283-446
- Alvarez José E. (2006)** „International Organizations: Then and Now”, *American Journal of International Law*, Vol. 100, 324-347
- Alves Pericles Gasparini (1991)** „Prevention of an Arms Race in Outer Space: A Guide to the Discussions in the Conference on Disarmament”, United Nations, New York, www.unidir.org/files/publications/pdfs/prevention-of-an-arms-race-in-outer-space-a-guide-to-the-discussions-in-the-cd-en-451.pdf
- Amnesty International (1998)** *Amnesty International Report – Italy*, 1 January 1998, refworld.org/docid/3ae6a9f61c.html
- Amnesty International (2003)** *International Criminal Court: The unlawful attempt of the Security Council to give US citizens permanent impunity from international justice*, May 2003, AI Index: IOR 40/006/2003, www.amnesty.org/download/Documents/108000/ior400062003en.pdf
- Amnesty International (2004)** *Kosovo (Serbia & Montenegro): „So does it mean we have the rights?” Protecting human rights of women and girls trafficked for forced prostitution in Kosovo*, May 5, 2004, www.amnesty.org/en/documents/eur70/010/2004/en/
- Amnesty International (2007)** *USA: Off the Record. U.S. Responsibility for Enforced Disappearances in the “War on Terror”*, 7 June 2007, www.amnesty.org/en/documents/AMR51/093/2007/en/

Amnesty International (2011) *Torture, War Crimes, Accountability*, 6 February 2011, www.amnesty.org/en/documents/AMR51/009/2011/en/

Amnesty International (2011¹) *USA Guantánamo: A Decade of Damage to Human Rights*, 2011, amnestyusa.org/sites/default/files/guantanamo_10_report.pdf

Amnesty International (2012) *United States of America 'Targeted Killing' Policies Violate the Right to Life*, amnestyusa.org/sites/default/files/usa_targeted_killing.pdf

Amnesty International (2013) *Iraq: A Decade of Abuses*, amnestyusa.org/sites/default/files/mde140012013en.pdf

Amnesty International (2013¹) *"Will I be Next?" US Drone Strikes in Pakistan*, www.amnestyusa.org/files/asa330132013en.pdf

Amnesty International (2015) *The Human Rights Impact of Less Lethal Weapons and Other Law Enforcement Equipment*, www.amnestyusa.org/files/human_rights_impact_less_lethal_weapons_doha_paper.pdf

Amnesty International (2015¹) *CAR: UN troops implicated in rape of girl and indiscriminate killings must be investigated*, August 11, 2015, www.amnesty.org/en/latest/news/2015/08/car-un-troops-implicated-in-rape-of-girl-and-indiscriminate-killings-must-be-investigated/

Amnesty International (2017) *CAR: Fresh evidence UN peacekeepers drugged and raped young woman*, 11 October 2017, www.amnesty.org/en/latest/news/2017/10/car-fresh-evidence-un-peacekeepers-drugged-and-raped-young-woman/

Amnesty International (2018) *Deadly Assistance: The Role of European States in US Drone Strikes*, www.amnesty.org/download/Documents/ACT3081512018ENGLISH.PDF

Amnesty International (2019) *ASP 18: Calling on States Parties to adopt the proposed amendment to Article (8)(2)(e) of the Rome Statute*, November 27, 2019, <https://hrij.amnesty.nl/asp18-calling-on-states-parties-to-adopt-the-proposed-amendment-to-article-82e-of-the-rome-statute/>

Amnesty International UK (2019) *US deadly drone strikes*, 22 Jul 2019, www.amnesty.org.uk/thank-you-us-deadly-drones

Amnesty International (2022) *Ukraine: military endangering civilians by locating forces in residential areas – new research*, 4 Aug., 2022, www.amnesty.org.uk/press-releases/ukraine-military-endangering-civilians-locating-forces-residential-areas-new

Amoroso Daniele (2017) „Jus in bello and jus ad bellum arguments against autonomy in weapons systems: A re-appraisal”, *Questions of International Law*, Vol. 43, 5-31

Amoroso Daniele, Tamburrini Guglielmo (2018) „The ethical and legal case against autonomy in weapons systems”, *Global Jurist*, No. 1, Pre-publ. 22. 09. 2017, www.researchgate.net/publication/319985172_The_Ethical_and_Legal_Case_Against_Autonomy_in_Weapons_Systems

Amoroso Daniele, Tamburrini Guglielmo (2020) „Autonomous Weapons Systems and Meaningful Human Control: Ethical and Legal Issues”, *Current Robotics Reports*, No. 4, 187-194, <https://link.springer.com/content/pdf/10.1007/s43154-020-00024-3.pdf>

Ancker Clinton J., Burke Michael D. (2003) „Doctrine for Asymmetric Warfare”, *Military Review*, July-August, 18-25

Anderson David (2008) *Modern Law of the Sea*, Martinus Nijhoff Publishers

Anderson Gary M., Gifford Adam Jr. (1991) „Privateering and the Private Production of Naval Power”, *Cato Journal*, No. 1, 99-122

Anderson Kenneth (2009) „Targeted Killing in U.S. Counterterrorism Strategy and Law”, A Working Paper of the Series on Counterterrorism and American Statutory Law, a joint project of the Brookings Institution, the Georgetown University Law Center, and the Hoover Institution, https://digitalcommons.wcl.american.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=&httpsredir=1&article=1007&context=fac_works_papers

Anderson Kenneth (2011) „Targeted Killing and Drone Warfare: How We Came to Debate Whether There is a ‘Legal Geography of War’”, *Washington College of Law Research Paper*, No. 2011-16, https://media.hoover.org/sites/default/files/documents/FutureChallenges_Anderson.pdf

Anderson Kenneth, Reisner Daniel, Waxman Matthew (2014) „Adapting the Law of Armed Conflict to Autonomous Weapon Systems”, *International Law Studies*, Vol. 90, 386-411

Anderson Michael (2018) „If It Looks Like a Duck: Reining in Private-Military Contractor Conduct Through the Amended UCMJ”, *Case Western Reserve Journal of International Law*, No. 1, 307-347

Anderson Troy (2016) „Fitting Virtual Peg into a Round Hole: Why Existing International Law Fails to Govern Cyber Reprisals”, *Arizona Journal of International & Comparative Law*, No. 1, 135-157

Ando Nisuke (1991) *Surrender, Occupation, and Private Property in International Law*, Clarendon Press - Oxford

Andrassy Juraj (1956) „O objavi rata”, *Jugoslovenska revija za međunarodno pravo*, No. 3, 399-413

Andrassy Juraj (1956¹) „Uniting for Peace”, *American Journal of International Law*, Vol. 50, 563-582

Andrassy Juraj (1978) *Međunarodno pravo*, Zagreb

Andress Jason, Winterfeld Steve (2013) *Cyber Warfare*, Syngress 2013

Андрюков Б. Г. и др. (2017) *Биологическое оружие и глобальная система биологической безопасности*, Владивосток

Aneme Girmachew Alemu (2008) „The African Standby Force: Major Issues under ‘Mission Scenario Six’”, *Political Perspectives*, No. 1, 1-21, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1315786

Angathangelou Anna M., Ling L. H. M. (2003) „Desire Industries: Sex Trafficking, UN Peacekeeping, and Neo-Liberal World Order”, *Brown Journal of World Affairs*, No. 1, 133-148

Annan Kofi (2004) „A more secure world: Our shared responsibility”, *Report of the Secretary-General's High-level Panel on Threats, Challenges and Change*, UN doc. A/59/565, www.un.org/en/events/pastevents/a_more_secure_world.shtml

Anti-personnel Landmines (1997) *Friend or Foe?*, International Committee of the Red Cross

Aoi Chiyuki, de Coning Cedric, Thakur Ramesh, eds. (2007) *Unintended consequences of peacekeeping operations*, United Nations University Press, <https://collections.unu.edu/eserv/UNU:2483/pdf9789280811421.pdf>

Apollonov V. V. (2014) „Laser Technology and Weapons”, *Global Journals of Science Frontier Research* No. 3, 9-14, globaljournals.org/GJSFR_Volume14/2-Laser-Technology-and-Weapons.pdf

Apro Danijel, Sudarmo (2018) „Hibridity in Transnational Justice: The Legacy of the ‘Khmer Rouge Tribunal’”, *Mimbar Hukum*, No. 2, 361-373, <https://media.neliti.com/media/publications/260924-how-adat-law-breaks-the-cycle-of-vengean-2a4a7008.pdf>

Aquino Michael A. (1982) *The Neutron Bomb*, San Francisco, [cdn.preterhuman.net/texts/religion.occult.new_age/occult_library/Aquino_M_A-Neutron_Bomb.pdf](http://cdn.preterhuman.net/texts/religion/occult/new_age/occult_library/Aquino_M_A-Neutron_Bomb.pdf)

Arangio-Ruiz Gaetano (2003) „Dualism Revisited. International Law and Interindividual Law”, *Rivista di Diritto Internazionale*, No. 4, 909-999

Арбатов А., Дворкин В., ред. (2009) *Космос: оружие, дипломатия, безопасность*, Москва, Центр Карнеги

Archer Clive (2015) *International Organizations*, Routledge

Arend Anthony Clark (2002) „International Law and the Preemptive Use of Military Force”, *Washington Quarterly*, No. 2, 89-103

Arkin Ronald (2013) „Lethal Autonomous Systems and the Plight of the Non-combatant”, *Artificial Intelligence and Simulation of Behavior Quarterly* No. 137, 1-8, [unog.ch/80256EDD006B8954/\(httpAssets\)/54B1B7A616EA1D10C1257CCC00478A59/\\$file/Article_Arkin_LAWS.pdf](http://unog.ch/80256EDD006B8954/(httpAssets)/54B1B7A616EA1D10C1257CCC00478A59/$file/Article_Arkin_LAWS.pdf)

Armstrong David, Bello Valeria, Gilson Julie, Spini Debora, eds. (2011) *Civil Society and International Governance*, Routledge

Arneson Richard J. (2007) „Just Warfare Theory and Noncombatant Immunity”, *Cornell International Law Journal*, Vol. nn, 3/21/07, 2007, <http://philosophyfaculty.ucsd.edu/faculty/rarneson/Justwarfinalfinal.pdf>

Arnold Roberta, Queniver Noelle, eds. (2008) *International Humanitarian Law and Human Rights Law*, Brill

Arnpriester Natasha (2017) „Combating Impunity: The Private Military Industry, Human Rights, and the ‘Legal Gap’”, *University of Pennsylvania Journal of International Law*, No. 4, 1189-1239

Arreguin-Toft Ivan (2001) „How the Weak Win Wars – A Theory of Asymmetric Conflict”, *International Security* No. 1, 93-128

Арсиенков Андрей Евгеньевич (2015) «Правовые и социальные аспекты захвата военной контрабанды в период вооруженного конфликта международного характера», *Социология и право*, No. 2, 67-72

Арутюнян Гагик (2007) «Многополярная холодная война», *21-й БЕК*, No. 5, 11-22

Asaro Peter M. (2008) „How Just Could a Robot War Be?”, in: Briggie A., Brey P. A. E., Waelbers K. (eds.) *Current Issues on Computing and Philosophy*, IOS Press, 50-64

Asaro Peter (2012) „On banning autonomous weapon systems: human rights, automation, and the dehumanization of lethal decision-making”, *International Review of the Red Cross*, No. 886, 687-709

Asaro Peter (2019) „Algorithms of Violence: Critical Social Perspectives on Autonomous Weapons”, *Social Research*, No. 2, 537-555

Ash Rhiannon (1998) „Waving the White Flag: Surrender Scenes and Livy 9.5-6 and Tacitus, *Histories* 3.31 and 4.62”, *Greece & Rome*, No. 1, 27-44

Aslam M. W. (2011) „A critical evaluation of American drone strikes in Pakistan: legality, legitimacy and prudence”, *Critical Studies on Terrorism*, No. 3, 313-329

Askin Kelly (2016) „Global: Ending impunity for crimes committed by UN peacekeepers”, International Bar Association, 17 June 2016, www.ibanet.org/Article/NewDetail.aspx?ArticleUid=CEBC5F69-A238-49BB-B85A-5E8D878FE485

Austin Jay E., Bruch Carl E., eds. (2000) *The Environmental Consequences of War: Legal, Economic, and Scientific Perspectives*, Cambridge University Press

Austin R. H. F. (1991) „The Law of International Armed Conflicts”, in: Bedjaoui Mohammed (ed.) *International Law: Achievement and Prospects*, Martinus Nijhoff Publishers, 765-790

Avant Deborah (2000) „From Mercenary to Citizens Armies: Explaining Change in the Practice of War”, *International Organization*, No. 1, 41-72

Avant Deborah (2004) „Mercenaries”, *Foreign Policy*, July-August 2004, 20-28, www.academia.edu/2870726/Mercenaries

Avramov Smilja (1958) „Izvori ratnog prava”, *Jugoslovenska revija za međunarodno pravo*, No. 2, 295-306

Avramov Smilja (2009) *Alternativni model svetske zajednice – civilno društvo i nevladin sektor*, Beograd

Avramov Smilja (2011) *Međunarodno javno pravo*, Beograd

Axelrod Alan (2009) *Little-known wars of great and lasting impact*, Fair Winds Press

Azhar Wafa, Ejaz Khushboo (2015) „Legality of US Drone Strikes in Pakistan”, *Journal of Politics and International Studies*, No. 2, 100-118

Azim Sayed Wasif, Mahmood Wajid, Jan Mohammad Ajub (2015) „Muslim Militant’s Mindset and Quranic Verses: A Comparison of Narratives from Pakistan”, *PUTAJ – Humanities and Social Sciences*, No. 1, 193-208

Aznar-Gómez Mariano J. (2003) „Legal Status of Sunken Warships ‘Revisited’”, *Spanish Yearbook of International Law*, Vol. IX, 61-101

Babić Jovan, Vojanic Petar, prir. (2008) *Humanitarne vojne intervencije*, Beograd

Бабинцев Валерий (2009) «Мирное и военное использование космоса в исторической ретроспективе», в: Арбатов А., Дворкин В. (ред.) *Космос: оружие, дипломатия, безопасность*, Москва, Центр Карнеги, 38-58

Baccino-Astrada Alma (1982) *Manual on the Rights and Duties of Medical Personnel in Armed Conflicts*, ICRC and the League of Red Cross Societies, Geneva

Bachmann Sascha-Dominik (2013) „Targeted Killings: Contemporary Challenges, Risks, and Opportunities”, *Journal of Conflict and Security Law*, No. 2, 1-30

Bacque James (1989) *Other Loses*, Prima Publishing

Bacque James (1997) *Crimes and Mercies: The Fate of German Civilians Under Allied Occupation 1944-1950*, Little, Brown and Company

Bačić V. A. (1933) *Uvod u međunarodno pomorsko javno i ratno pravo*, Beograd

Bailes Alyson J. K. (2008) „Private Military and Security Companies, the European Union, and Regulation as a Tool for Efficiency”, *Security and Peace*, No. 4, 196-201

Baker Roozbeh (Rudy) B. (2010) „Customary International Law in the 21st Century Old Challenges and New Debates”, *European Journal of International Law*, No. 1, 173-204

Baker Roozbeh (Rudy) B. (2016) „Customary International Law: A Reconceptualization”, *Brooklyn Journal of International Law*, No. 2, 439-489

Balguy-Gallois Alexandre (2004) „The protection of journalists and news media personnel in armed conflict”, *International Review of the Red Cross*, No. 853, 37-67

Ballamy Alex J., Williams Paul D. (2013) *Providing Peacekeepers: The Politics, Challenges, and Future of United Nations Peacekeeping Contributions*, Oxford University Press

Ballesteros Alvaro (2007) „Trafficking in Human Beings and International Peacekeeping Mission: The 2004 NATO THB Policy”, *Connections*, No. 3, 121-139

Barber Rebecca (2010) „The Proportionality Equation: Balancing Military Objectives with Civilian Lives in the Armed Conflict in Afghanistan”, *Journal of Conflict and Security Law*, No. 3, 467-500

Barber Rebecca (2019) „Uniting for Peace Not Aggression: Responding to Chemical Weapons in Syria Without Breaking the Law”, *Journal of Conflict & Security Law*, No. 1, 71-110

Barbier Mary Kathryn (2007) *D-Day Deception: Operation Fortitude and the Normandy Invasion*, Praeger Security International

Barbour Violet (1911) „Privateers and Pirates of the West Indies”, *American Historical Review*, No. 3, 529-566

Barkham Jason (2001) „Information Warfare and International Law on the Use of Force”, *International Law and Politics*, Vol. 34, 57-113

Barnaby Frank (2004) *How to Build a Nuclear Bomb and Other Weapons of Mass Destruction*, Nation Book, New York

Barret Richard (2014) *The Islamic State*, New York, Soufan Group

Barroughs John (1997) *The Legality of Threat or Use of Nuclear Weapons*, Münster

Bartels Rogier (2019) „Time to fix the Rome Statute and add the crime of starvation in non-international armed conflicts!”, *EJIL: Talk!*, December 3, 2019, www.ejiltalk.org/time-to-fix-the-rome-statute-and-add-the-crime-of-starvation-in-non-international-armed-conflicts/

Bartoš Milan (1956) „Oružane snage u Egiptu”, *Jugoslovenska revija za međunarodno pravo*, No. 3, 441-456

Bartoš Milan (1958) „Opšti pogled na razvoj međunarodnog ratnog prava od 1907. do 1957.”, *Jugoslovenska revija za međunarodno pravo*, No. 2, 269-279

- Баскин Ю. Я., Фельдман Д. И. (1990)** *История международного права*, Москва
- Bassiouni Cherif (2008)** „The New Wars and the Crisis of Compliance with the Law of Armed Conflict by Non-State Actors”, *Journal of Criminal Law and Criminology*, No. 3, 711-810
- Bassiouni Cherif M. (2012)** *Introduction to International Criminal Law*, Martinus Nijhoff Publishers
- Bataveljić Dragan (2017)** „NATO bombardovanje, kao uzrok nastanka ekocida u Republici Srbiji”, *Pravi život*, No. 9, 483-499
- Bauer Friedrich L. (1997)** *Decrypted Secrets: Methods and Maxims of Cryptology*, Springer
- Bauer Sibylle, Bromley Mark (2015)** „Implementing the Arms Trade Treaty: Building on Available Guidelines and Assistance Activities”, *Sipri Background Paper*, May 2015, www.sipri.org/sites/default/files/files/misc/SIPRIBP1505.pdf
- Baumann Dieter (2010)** „Od svetog rata do legalnog mira – razmišljanja o bezbednosnopolitičkoj paradigmi u 21. veku”, *Vojno delo*, No. 3, 82-102
- Bauslaugh Robert A. (1991)** *The Concept of Neutrality in Classical Greece*, University of California Press
- Beard Jack M. (2017)** „Soft Law’s Failure on the Horizon: The International Code of Conduct for Outer Space Activities”, *University of Pennsylvania Journal of International Law*, No. 2, 335-424
- Bederman David J. (2004)** *International Law in the Antiquity*, Cambridge University Press
- Bednar Adam (2009)** „Operation Greif and the Trial of the ‘Most Dangerous Man in Europe’”, *Western Illinois Historical Review*, Spring, 41-62, www.wiu.edu/cas/history/wihr/pdfs/BednarWIHRSp09.pdf
- Beech Michael F. (1996)** „Mission Creep”: A Case Study in U. S. Involvement in Somalia, School of Advanced Military Studies, United States Army Command and General Staff College, Fort Leavenworth, Kansas, <https://apps.dtic.mil/sti/pdfs/ADA314413.pdf>
- Beer Francis A. (1981)** *Peace Against War*, Freeman and Company
- Begich Nick, Manning Jeane (2007)** *Angels Don’t Play This HAARP: Advances in Tesla Technology*, Earthpulse Press
- Bejesky Robert (2013)** „The Abu Ghraib Convictions: A Miscarriage of Justice”, *Buffalo Public International Law Journal*, Vol. 32, 103-175
- Бекяшев К. А., отв. ред. (2009)** *Международное публичное право*, Москва
- Belkin Paul (2007)** „Opening of the International Tracing Service’s Holocaust-Era Archives in Bad Arolsen, Germany”, *CRS Report for Congress*, April 5, 2007, <https://fas.org/sgp/crs/misc/RS22638.pdf>
- Bell Sam R., Flynn Michael E., Martinez Machain Carla (2018)** „U. N. Peacekeeping Forces and the Demand for Sex Trafficking”, *International Studies Quarterly*, Vol. 62, 643-655
- Bellai Annyssa, Giacca Gilles, Casey-Maslen Stuart (2011)** „International Law and armed non-state actors in Afghanistan”, *International Review of the Red Cross*, No. 881, 47-79
- Bellamy Ian, Blacker Coit D., Gallacher Joseph (2014)** *The Nuclear Non-proliferation Treaty*, Routledge
- Bellinger John B. (2007)** „Legal Issues in the War on Terrorism – A Reply to Silj N.U. Vöneky”, *German Law Journal*, No. 9, 871-878
- Bellinger John B. III, Haynes William J. II (2007)** „A US Government response to the International Committee of the Red Cross Study *Customary International Humanitarian Law*”, *International Review of the Red Cross*, No. 866, 443-471
- Белоконь С. П., Бытьев А. В., Смирнова Л. А. (2015)** «Частные военные компании: мировой исторический опыт и современные перспективы для России», *Военная мысль*, No. 881, 60-61
- Ben-Naftali Orna (2012)** „Belligerent Occupation: A Plea for the Establishment of an International Supervisory Mechanism”, in: Cassese Antonio (ed.) *Realizing Utopia: The Future of International Law*, Oxford University Press, 538-552
- Bennett LeRoy A. (1984)** *International Organizations – Principles and Issues*, Prentice-Hall, New Jersey

- Bennett LeRoy A., Oliver James K. (2004)** *Međunarodne organizacije*, Zagreb
- Benson Kristina (2014)** „'Kill 'em and Sort it Out Later: Signature Drone Strikes and International Humanitarian Law”, *Pacific McGeorge Global Business & Development Law Journal*, No. 1, 17-51
- Benvenisti Eyal (2004)** *The International Law of Occupation*, Princeton University Press
- Benvenisti Eyal (2008)** „The Origins of the Concept of Belligerent Occupation”, *Law and History Review*, No. 3, 621-648
- Benvenisti Eyal (2010)** „The Law of Asymmetric Warfare”, in: Arsanjani Mahnoush H. et al. (eds.) *Looking to the Future: Essays on International Law in Honor of W. Michael Reisman*, Martinus Nijhoff Publishers, 931-950
- Bergen Peter, Tiedemann Katherine (2010)** „The Year of the Drone: An Analysis of U.S. Drone Strikes in 2004-2010”, New America Foundation – Counterterrorism, February 24, 2010, http://vcnv.org/files/NAF_YearOfTheDrone.pdf
- Bergen Peter, Tiedemann Katherine (2011)** „Washington’s Phantom War: The Effects of the U.S. Drone Program in Pakistan”, *Foreign Affairs*, No. 4, 12-18
- Bergen Peter (2013)** *Drone Wars: The Constitutional and Counterterrorism Implications of Targeted Killing*, Testimony presented before the U.S. Senate Committee on the Judiciary, Subcommittee on the Constitution, April 23, 2013, [scribd.com/document/260879103/Bergen-DroneWars-Testimony-4-23-2013](http://www.scribd.com/document/260879103/Bergen-DroneWars-Testimony-4-23-2013)
- Beriša Hatidža, Dželetović Milenko, Barišić Igor, Rančić Ivan (2018)** „Džihad kao globalni terorizam”, *Vojno delo* No. 7, 447-464
- Bertell Rosalie (1999)** *Gulf War Veterans and Depleted Uranium*, ccnr.org/du_hague.html
- Bertell Rosalie (2006)** „Depleted Uranium: all the Question about the Du and Gulf War Syndrome are not yet Answered”, *International Journal of Health Services*, No. 3, 503-520
- Besarabić Vojin L. (1938)** *Neutralnost i njena savremena shvatanja*, Beograd
- Besson Samantha (2010)** „Theorizing the Sources of International Law”, in: Besson Samantha, Tasioulas John (eds.), *The Philosophy of International Law*, Oxford University Press, 163-185
- Besson Samantha, D’Aspremont Jean, eds. (2017)** *The Oxford Handbook on the Sources of International Law*, Oxford University Press
- Best Geoffrey (1997)** *War and Law Since 1945*, Clarendon Press
- Beyer Jessica L., Hofmann Stephanie C. (2011)** „Varieties of neutrality: norm revision and decline”, *Cooperation and Conflict*, No. 3, 285-311
- Библија (2007)** прев. Даничић Ђура, Караџић Вук, изд. Глас Цркве, Београд
- Biedermann Charles-Claude (1993)** „50th Anniversary of the ITS: International Tracing Service: 50 years of Service to Humanity”, *International Review of the Red Cross*, No. 296, 447-456
- Bílková Veronika (2009)** *Member of Private Military and Security Companies and/as Unlawful Combatants*, EUI Working Paper AEL 2009/15, European University Institute
- Bílková Veronika (2009¹)** „Talking about Unlawful Combatants? A Short and Concise Assessment of a Long and Multifaced Debate”, *Central European Journal of International & Security Studies*, No. 2, 29-44
- Biller Jeffrey (2017)** „The Misuse of Protected Indicators in Cyberspace: Defending a Core Aspect of International Humanitarian Law”, in: Rõigas H., Jakschis R., Lindström L., Minárik T. (eds.) *9th International Conference on Cyber Conflict*, NATO CCD COE Publications, Tallinn, 1-14, <https://ccdcoe.org/uploads/2018/10/Art-07-The-Misuse-of-Protected-Indicators-in-Cyberspace-Defending-a-Core-Aspect-of-International-Humanitarian-Law.pdf>
- Bina Mark W. (2005)** „Private Military Contractor Liability and Accountability after Abu Ghraib”, *John Marshall Law Review*, No. 4, 1237-1263
- Binenfeld Zlatko, Vojvodić Vladimir (1978)** „Kemijsko oružje i razoružanje”, u: Vučinić Mihajlo (red.) *Razoružanje problem savremenog sveta*, Beograd, 247-260

Binder Martin, Heupel Monika (2015) „The Legitimacy of the UN Security Council: Evidence from Recent General Assembly Debates”, *International Studies Quarterly*, Vol. 59, 238-250

Bingham Tom (2005) „The Alabama Claims Arbitration”, *International and Comparative Law Quarterly*, No. 1, 1-25

Bino Tomisha (2017) *The Pursuit of the WMD-Free Zone in the Middle East: A New Approach*, Ghatham House, The Royal Institute of International Affairs, www.chathamhouse.org/sites/default/files/publications/research/2017-07-27-WMDFZME.pdf

Birch Marion, Lee Gay, Pierscionek Tomasz (2012) *Drones: The physical and psychological implications of a global theatre of war*, Medact, www.medact.org/wp-content/uploads/2012/10/report-drones-2012.pdf

Бирюкова М. (2020) «BBC США атаковали советский аэродром ‘Сухая Речка 70 лет назад», *Русское оружие*, 8. 10. 2020, <https://rg.ru/2020/10/08/vvs-ssha-atakovali-sovetskij-aerodrom-suhaia-rechka-70-let-nazad.html>

Blagojević Borislav, gl. ur. (1964) *Pravni leksikon*, Beograd

Blakely H. W. (1952) „Shrapnel, Semantics and Such”, *Combat Forces*, March, reprinted, *Artillery Shrapnel and Fragments*, US Center of Military History, <http://www.history.army.mil/faq/shrapnel.htm>

Blanchard Christopher M., Humud Carla E. (2018) *The ‘Islamic State’ and U.S. Policy*, Congressional Research Service, Updated September 25, 2018, <https://fas.org/sgp/crs/mideast/R43612.pdf>

Blank Laurie R. (2012) „After ‘Top Gun’: How Drone Strikes Impact the Law of War”, *University of Pennsylvania Journal of International Law*, No. 3, 675-718

Blank Laurie R. (2013) „Extending Positive Identification from Persons to Places: Terrorism, Armed Conflict, and the Identification of Military Object”, *Utah Law Review*, No. 5, 1227-1261

Blokker Niels (2000) „Is the Authorization Authorized? Powers and Practice of the UN Security Council to Authorize the Use of Force by ‘Coalitions of the Able and Willing’”, *European Journal of International Law*, No. 3, 541-568

Blum Gabriella, Heymann Philip (2010) „Law and Policy of Targeted Killing”, *Harvard National Security Journal*, No. 1, 145-170

Bobbitt Philip C. (2012) „Inter Arma Enim Non Silent Leges”, *Suffolk University Law Review*, No. 2, 253-267

Bock Alan (2002) „Preventive or Preemptive War?”, September 10, 2002, antiwar.com/bock/b091002.html

Boczek Boleslaw Adam (1989) „Law of warfare at sea and neutrality: Lesson from the gulf war”, *Ocean Development & International Law*, No. 3, 239-271

Bodrožić Ivana (2018) „Inkriminisanje ratovanja u inostranstvu – argumenti pro et contra”, *Bezbednost*, No. 3, 43-57

Bohman Sarah (2009) „Laying Down One’s Sword – Judaism’s Just War”, *University of St. Thomas Journal of Law & Public Policy*, No. 1, 99-106

Bolkovac Kathryn, Lynn Kari (2011) *The Whistleblower; Sex Trafficking, Military Contractors, and One Woman’s Fights for Justice*, Palgrave Macmillan

Bonomy Iain (2013) „Principles of Distinction and Protection at the ICTY”, Torkel Opsahl Academic EPublisher, www.peacepalacelibrary.nl/ebooks/files/36395841X.pdf

Booby Traps (1944) Navy Department, Washington 1944, easy39th.com/files/Booby_Traps_1944.pdf

Boobytraps (1965) Headquarters, Department of the Army, September, archive.org/details/milmanual-fm-5-31-booby-traps

Boom Rembert (2015) „Criminal Accountability of Military Peacekeepers: Some Comments on the Secretary-General’s Proposal for Naming and Shaming Policy”, *Journal of International Peacekeeping*, No. 3-4, 287-296

Boom Rembert (2016) „Introductory Note to United Nations Security Council Resolution 2272 & Secretary-General Report on Special Measures for Protection from Sexual Exploitation and Sexual Abuse”, *International Legal Materials*, No. 4, 756-792

Boothby Bill (2017) „Space Weapons and the Law”, *International Law Studies*, Vol. 93, 179-214

Boothby Derek (2002) „The United Nations and Disarmament”, *International Relations Studies and the United Nations Occasional Papers*, No. 1, 9-15

Born Hans, Caparini Marina, Cole Eden (2007) „Regulating Private Security Companies in Europe: Status and Prospects”, Policy Paper 20, Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces (DCAF), http://psm.du.edu/media/documents/reports_and_stats/think_tanks/dcaf__born__caparini_and_cole_regulating_private_security_in_europe.pdf

Bosch Shannon (2008) „Private security contractors and state responsibility: are states exempt from responsibility for violations of humanitarian law perpetrated by private security contractors?”, *Comparative and International Law Journal of Southern Africa*, No. 3, 353-382

Bostrom Nick (2014) „Will Superintelligent AIs Be Our Doom?”, 3 Sep. 2014, *IEEE Spectrum*, <https://spectrum.ieee.org/will-superintelligent-ais-be-our-doom>

Bothe Michael (2003) „Terrorism and the Legality of Pre-emptive Force”, *European Journal of International Law*, No. 2, 227-240

Bothe Michael (2013) „The Law of Neutrality”, in: Fleck Dieter (ed.) *The Handbook of Humanitarian Law in Armed Conflicts*, Oxford University Press, 571-604

Bothe Michael, Partsch K.J., Solf W.A. (2013) *New Rules for Victims of Armed Conflicts*, Martinus Nijhoff Publishers

Boulanin Vincent (2015) „Implementing Article 36 Weapon Reviews in the Light of Increasing Autonomy in Weapon Systems”, SIPRI Insights on Peace and Security, No. 1, 1-26, www.sipri.org/sites/default/files/files/insight/SIPRIInsight1501.pdf

Boulanin Vincent, Verbruggen Maaïke (2017) *Article 36 Reviews: Dealing with the challenges posed by emerging technologies*, Stockholm International Peace Research Institute, www.sipri.org/sites/default/files/2017-12/article_36_report_1712.pdf

Bourbonnière Michel, Lee Ricky J. (2007) „Legality of the Deployment of Conventional Weapons in Earth Orbit: Balancing Space Law and the Law of Armed Conflict”, *European Journal of International Law*, No. 5, 873-901

Boustany Katia (1998) „Brocklebank: A Questionable Decision of the Court Martial Appeal Court of Canada”, *Yearbook of International Humanitarian Law*, Vol. 1, 371-374

Bouttelis Arthur (2015) „Can the UN Stabilize Mali? Towards a UN Stabilization Doctrine?”, *International Journal of Security & Development*, No. 1, 1-16

Bouvier Antoine A. (2020) *International Humanitarian Law and the Law of Armed Conflict*, Peace Operation Training Institute

Bowden Mark (2000) *A Black Hawk Down: A Story of Modern War*, Penguin

Bowen Bledwyn E. (2020) *War in Space: Strategy, Spacepower, Geopolitics*, Edinburgh University Press

Bowett D. W. (1964) *United Nations Forces: A Legal Study*, Stevens and Sons

Boyd Lee K. (2004) „Universal Jurisdiction and Structural Reasonableness”, *Texas International Law Journal*, No. 1, 1-58

Boyle Michael (2013) „The cost and consequences of dron warfare”, *International Affairs*, No. 1, 1-29

Боярский А. Г. (2005) *Морское минное оружие: История создания и боевого применения до 1877 г.*, Санкт-Петербург

Боярский А. Г. (2014) *Морское минное оружие: История создания и боевого применения в 1877 - 1903 гг.*, Санкт-Петербург

Bradley Curtis A., ed. (2016) *Custom's Future: International Law in a Changing World*, Cambridge University Press

Brajković Vladislav (1958) „Razvoj međunarodnog pomorskog ratnog prava”, *Jugoslavenska revija za međunarodno pravo* No. 2, 342-350

Brantly Aaron F. (2014) „Cyber Actions by State Actors: Motivation and Utility”, *International Journal of Intelligence and CounterIntelligence*, Vol. 27, 465-484

Brauer Jurgen (2009) *War and Nature: The Environmental Consequences of War in a Globalized World*, AltaMira Press

Braun William G., von Hlatky Stefanie, Nossal Kim Richard, eds. (2018) *Robotics and Military Operations*, Strategic Studies Institute and U. S. Army War College Press

Brânda Oana-Elena (2013) „The Legal Status of Terrorists from the Subject of International Relations to the field of International Humanitarian Law”, *Journal of Law and Criminal Justice*, No. 1, 12-25

Bridge Robert L. (1980) „International Law and Military Activities in Outer Space”, *Akron Law Review*, No. 4, 649-664

Bridgeman Tess (2010) „The Law of Neutrality and the Conflict With Al Qaeda”, *New York University Law Review*, Vol. 85, 1186-1224

Brockmeier Sarad, Stuenkel Oliver, Tourinho Marcos (2015) „The Impact of the Lybia Intervention on Norms of Protection”, *Global Society*, No. 1, 113-133

Brooks Rosa (2013) „Drones and Cognitive Dissonance”, Draft chapter for Peter Bergen, Daniel Rothenberg Eds. *Drones, Remote Targeting and the Promise of Law*, Forthcoming, Cambridge University Press, <https://scholarship.law.georgetown.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=&httpsredir=1&article=2266&context=facpub>

Brovst Stane (1978) „Programi i perspektive razvoja novih vrsta oružja velikih sila”, u: Vučinić Mihajlo (red.) *Razoružanje problem savremenog sveta*, Beograd, 227-246

Brower Vicki (2003) „Gulf War syndrome revisited”, *EMBO Reports*, No. 6, 551-553, [ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC1319210/](https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC1319210/)

Brown Bartram S. (2001) „The Evolving Concept of Universal Jurisdiction”, *New England Law Review*, No. 2, 383-397

Brown Philip Marshall (1950) „The Legal Effects of Recognition”, *American Journal of International Law*, No. 4, 617-640

Brown Gary D. (1998) „Prisoner of War Parole: Ancient Concept, Modern Utility”, *Military Law Review*, Vol. 156, 200-223

Brown Michael Edward, ed. (1996) *The International Dimension of Internal Conflict*, MIT Press

Browne Evie, Probert Thomas, eds. (2012) *Safety of Journalists Research Pack*, University of Cambridge, Centre of Governance and Human Rights,

Brubacher Matthew, Damman Erin Kimball, Day Christopher (2017) „The AU Task Forces: an African response to transnational armed groups”, *Journal of Modern African Studies*, No. 2, 275-299

Brunstetter D. R., O'Driscoll C. (2018) *Just War Thinkers: From Cicero to the 21st Century*, Routledge

Brush Peter (2010) „The Hard Truth about Fragging”, *HistoryNet*, 28 July 2010, www.historynet.com/the-hard-truth-about-fragging.htm

Bryant Michael S. (2015) *A World History of War Crimes: From Antiquity to the Present*, Bloomsbury

Buchan Russell (2018) „The Rule of Surrender in International Humanitarian Law”, *Israel Law Review*, No. 1, 3-27

Buechner Howard A. (1986) *Dachau: The Hour of the Avenger (An Eyewitness Account)*, Thunderbird Press

Bugnion François (2003) *The International Committee of the Red Cross and the Protection of War Victims*, ICRC / Macmillan

Bugnion François (2006) „*Jus ad bellum, jus in bello and non-international armed conflicts*”, in: McCormack Timothy, McDonald Avril (eds.) *Yearbook of International Humanitarian Law 2003*, Vol. 6, T.M.C. Asser Press, 167-198

Bujuklić Žika (2014) „*Inter arma silent leges – rat i zloupotreba prava*”, *Zloupotreba moći*, Zbornik radova Udruženja za međunarodno krivično pravo, Tara, 195-219

Bunker Robert J., Keshavarz Alma (2020) *A Policy Response to Islamic State Fighter Battlefield Migration*, Strategic Studies Institute and US Army War College Press, August 2020, <https://publications.armywarcollege.edu/pubs/3734.pdf>

Bunn Matthew, Malin Martin B., Roth Nickolas, Tobey William H. (2016) *Preventing Nuclear Terrorism: Continuous Improvement or Dangerous Decline?*, Harvard Kennedy School, March, belfercenter.org/sites/default/files/legacy/files/PreventingNuclearTerrorism-Web%202.pdf

Bures Oldrich (2005) „Private Military Companies: A Second Best Peacekeeping Option?”, *International Peacekeeping*, No. 4, 533-546

Bures Oldrich, Meyer Jeremy (2019) „The Anti-Mercenary Norm and United Nations’ Use of Private Military and Security Companies”, *Global Governance*, No.1, 77-99

Bureš Oldřich (2006) „UN Peacekeeping in the 21st Century: A Capabilities-Expectations Gap Analysis”, *Czech Journal of Political Science*, No. 4, 379-398

Burke Roisin (2016) „Central African Republic Peacekeeper Sexual Crimes, Institutional Failings: Addressing the Accountability Gap”, *New Zealand Journal of Public and International Law*, No. 1, 97-128

Burri Nina (2015) *Bravery or Bravado? The Protection of News Providers in Armed Conflict*, Hotel Publishing

Butler Richard AC (2012) „Reform of the United Nations Security Council”, *Penn State Journal of Law & International Affairs*, No. 1, 23-39

Buxbaum Richard M. (2005) „A Legal History of International Reprations”, *Berkeley Journal of International Law*, No. 2, 314-346

Byers Michael (2007) *War Law: Understanding International Law and Armed Conflict*, Grove Press & Atlantic Montly Press

Byron Christine (2010) „International Humanitarian Law and Bombing Campaigns: Legitimate Military Objectives and Excessive Collateral Damage”, *Yearbook of International Humanitarian Law*, Vol. 13, 175-211

Caffero William (1996) „Italy and the Companies of Adventure in the Fourteenth Century”, *Historian: A Journal of History*, Vol. 58, 795-819.

Cafruny Alan (2018) „Global Trade War? Contradiction of US Trade Policy in the Trump Era”, *Valdai Papers* No. 93, <https://academics.hamilton.edu/documents/Global%20Trade%20War.pdf>

Cahill Kevin M. (2000) *Preventive Diplomacy: Stopping Wars Before They Start*, Routledge

Calazans Erika (2016) *Private Military and Security Companies: The Implications Under International Law of Doing Business in War*, Cambridge Scholars Publishing

Caldas João Carneiro (2010) „Space Support in Terrestrial Military Operations”, *Nação e Defesa* No. 4, 239-258, comum.rcaap.pt/bitstream/123456789/3386/1/NeD125_JoaoCarneiroCaldas.pdf

Cameron Gavin, ed. (1999) *Nuclear Terrorism: A Threat Assessment for the 21st Century*, Palgrave Macmillan

Cameron Lindsey (2006) „Private military companies: their status under international humanitarian law and its impact on their regulation”, *International Review of the Red Cross*, No. 863, 573-598

Cameron Lindsey (2017) *The Privatization of Peacekeeping: Exploring Limits and Responsibility under International Law*, Cambridge University Press

Cammaert Patrick C., Klappe Ben (2010) „Characterization and Legal Basis for Peace Operation”, in: Gill Terry, Fleck Dieter (eds.), *The Handbook of the International Law of Military Operations*, Oxford University Press, 151-158

Campaign to Stop Killer Robots (2015) *Report on Activities Convention on Conventional Weapons meeting of High Contracting Parties*, Geneva 12-13 November 2015, www.stopkillerrobots.org/wp-content/uploads/2013/03/KRC_ReportCCWannual16Dec2015_uploaded-1.pdf

Capella Giannattasio Roberto (2018) „The Interaction Between International and Domestic Legal Orders: Framing the Debate According to the Post-Modern Condition of International Law”, *German Law Journal*, No. 1, 1-19

Cappello John T., Hall Gwendolyn M., Lambert Stephen P. (2002) *Tactical Nuclear Weapons: Debunking the Mythology*, INSS Occasional Paper No. 46, USAF Institute for National Security Studies, USAF Academy, Colorado

Cardash Michael (2019) „Booby-traps and Anti-handling Devices: Common Tactics”, *Journal of Conventional Weapons Destruction*, No. 1, 52-57, <https://commons.lib.jmu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2858&context=cisr-journal>

Cardiel Aragón José Luis, Davis Amanda, Macherel Lauranne (2018) „Modern Self-Defense: The Use of Force Against Non-Military Threats”, *Columbia Human Rights Law Review*, No. 3, 99-182

Carnahan Burnus M. (1996) „Unnecessary Suffering, The Red Cross and Tactical Laser Weapons”, *Loyola of Los Angeles International and Comparative Law Review*, Vol. 18, 705-732

Carnahan Burnus M. (1998) „Lincoln, Lieber and the Laws of War: The Origins and Limits”, *American Journal of International Law*, No. 2, 213-231

Caron David D. (1993) „The Legitimacy of the Collective Authority of the Security Council”, *American Journal of International Law*, Vol. 87, 552-588

Caron David D., Morris Brian (2002) „The UN Compensation Commission: Practical Justice, not Retribution”, *European Journal of International Law*, No. 1, 183-199

Carr Jeffrey (2010) *Inside Cyber Warfare*, O'Reilly Media

Carswell Andrew J. (2013) „Unblocking the UN Security Council: The *Uniting for Peace* Resolution”, *Journal of Conflict and Security Law*, No. 3, 453-480

Carus Seth W. (2012) *Defining „Weapons of Mass Destruction”*, Occasional Paper 8, National Defense University Press, Washington DC

Carvin Stephanie (2008) „In Times of War the Law is not so Silent”, *International Journal of Human Rights*, No. 3, 471-478

Carvin Stephanie (2012) „The Trouble With Targeted Killing”, *Security Studies*, No. 3, 529-555

Casey-Maslen Stuart (2010) „Non-kinetic-energy weapons termed non-lethal”, Geneva academy of international humanitarian law and human rights, statewatch.org/news/2013/apr/non-kinetic-energy-weapons-casey-maslen-2010.pdf

Casey-Maslen Stuart (2012) „Pandora’s box? Drone strikes under *jus ad bellum*, *jus in bello*, and international human rights law”, *International Review of the Red Cross*, No. 886, 597-625

Cassese Antonio (1980) „Mercenaries: Lawful Combatants or War Criminals?”, *Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht*, Vol. 40, 1-30

Cassese Antonio (1984) „Wars of national liberation and humanitarian law”, in: Swinarski Christophe (ed.) *Studies and essays on international humanitarian law and Red Cross principles in honour of Jean Pictet*, Martinus Nijhoff Publishers, Geneva – The Hague, 313-324

Cassese Antonio (1999) „Ex iniuria ius oritur: *Are We Mowing towards International Legitimation of Forcible Humanitarian Countermeasures in the World Community?*”, *European Journal of International Law*, No. 1, 23-30

Cassese Antonio (2001) *International Law*, Oxford

Cassese Antonio (2003) „Mixed Courts and Tribunals Trying International Crimes, as an Alternative to Other Options for Fighting Impunity”, Delević Đilas M. i Đerić V. (ur.), *O međunarodnom i narodnom – eseji u čast Vojina Dimitrijevića*, Beograd, 111-124

Cenciarelli Orlando et. al. (2013) „Bioweapons and Bioterrorism: A Review of History and Biological Agents”, *Defence S&T Technical Bulletin*, No. 2, 111-129

Center for Civilians in Conflict (2012) *The Civilian Impact of Drones: Unexamined Costs, Unanswered Questions*, Columbia Law School, Human Rights Clinic, www.law.columbia.edu/sites/default/files/microsites/human-rights-institute/files/The%20Civilian%20Impact%20of%20Drones.pdf

Center for Constitutional Rights (2015) „Accountability for Abu Ghraib Torture by Private Military Contractors”, <https://ccrjustice.org/sites/default/files/attach/2015/02/PMC%20factsheet%20january%202015.pdf>

Chaliand Gérard, Blin Arnaud, eds. (2007) *The History of Terrorism from Antiquity to Al Qaeda*, University of California Press

Chapple Mike, Seidl David (2015) *Ciberwarfare: Information Operations in a Connected World*, Jones & Bartlett Learning

Chatterton Keble E. (1922) *Q Ships and their story*, Sidgwick and Jackson Ltd., London, <https://archive.org/stream/qshipstheirstory00chat#page/n7/mode/2up>

Chehtman Alejandro (2017) „The *ad bellum* Challenge of Drones: Recalibrating Permissible Use of Force”, *European Journal of International Law*, No. 1, 173-197

Chen Ti-Chiang (1951) *The International Law of Recognition: With Special References to Practice in Great Britain and the United States*, New York

Cheng Bin (1965) „United Nations Resolutions on Outer Space: ‘Instant’ International Customary Law?”, *Indian Journal of International Law*, No. 5, 36-45

Cheng Bin (1986) „Custom: The Future of General State Practice in a Divided World”, in: Macdonald R. St. J., Johnston Douglas M. (eds.) *The Structure and Process of International Law Essays in Legal Philosophy Doctrine and Theory*, Martinus Nijhoff Publishers, 535-536

Chesterman Simon (2001) *Just War or Just Peace? Humanitarian Intervention and International Law*, Oxford University Press

Chesterman Simon, Lehnardt Chia, eds. (2007) *From Mercenaries to Market: The Rise and Regulation of Private Military Companies*, Oxford University Press

Child Rights International Network, (2016) *Sexual Violence by Peacekeepers against Children and other Civilians – A Practical Guide for Advocacy*, https://resourcecentre.savethechildren.net/node/10112/pdf/guide_-_peacekeeper_sexual_violence_final.pdf

Child Rights International Network (2019) *Sexual abuse by UN peacekeepers – Timeline*, <https://home.crin.org/un-peacekeepers-timeline>

Children and Armed Conflict (2019) Report of the Secretary-General, Security Council, S/2019/509, 20 June 2019, www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/s_2019_509.pdf

Chinkin Christine, Kaldor Mary (2017) *International Law and New Wars*, Cambridge University Press

Chomsky Noam (2003) *Preventive War “The Supreme Crime”*, ZNet, August 11, 2003, <https://chomsky.info/20030811/>

Chossudovsky Michel (2013) *Environmental Modification Techniques (ENMOD) and Climate Change: The manipulation of climate for military use*, Global Research, November 12, 2013, globalresearch.ca/environmental-modification-techniques-enmod-and-climate-change/16413

Chossudovsky Michel (2018) „The Ultimate Weapon of Mass Destruction: ‘Owning the Weather’ for Military Use”, *Global Research*, July 05, 2018, www.globalresearch.ca/the-ultimate-weapon-of-mass-destruction-owning-the-weather-for-military-use-2/5306386

Christensen Stian Nordengen (2016) *Regulation of White Phosphorus Weapons in International Law*, Torkel Opsahl Academic EPublisher, www.toaep.org/ops-pdf/6-christensen

Christenson Gordon A. (1988) „*Jus Cogens: Guarding Interests Fundamental to International Society*”, *Virginia Journal of International Law*, Vol. 28, No. 3, 585-648

Chun Suk (2009) „Sexual Exploitation and Abuse by UN Peacekeepers”, *Policy Brief*, No. 10, International Peace Research Institute, Oslo, <https://gps.prio.org/utility/DownloadFile.ashx?id=73&type=publicationfile>

Church Katrina J. (1985) „The Briar Patch of Reality: A Legal Analysis of the Mining of Nicaragua’s Harbors.” *New York University Journal of International Law and Politics*, Fall 1985, Vol. 18, 169-227

Church William (2000) „Information warfare”, *International Review of the Red Cross*, No. 837, 205-216

Churchill Robin, Lowe Vaughan (1999) *The Law of the Sea*, Manchester University Press

Cimini Tea (2018) „The Invisible Army: Explaining Private Military and Security Companies”, *E-International Relations*, Aug 2, 2018, 1-14, www.e-ir.info/pdf/74927

Ciorciari John D., Heindel Anne (2014) *Hybrid Justice: The Extraordinary Chambers in the Courts of Cambodia*, University of Michigan Press

Cladipo Tomi (2017) „The UN’s peacekeeping nightmare in Africa”, *BBC News*, 5 January 2017, www.bbc.com/news/world-africa-38372614

Claire Thomas (2005) „Civilian Starvation: A just Tactic of War?”, *Journal of Military Ethics*, No. 2, 108-118

Clapham Andrew, Henry Meg (2000) „Peacekeeping and Human Rights in Africa and Europe”, in: Henkin Alice H., ed., *Honoring Human Rights*, Kluwer Law International, 119-154

Clements Kevin P., Ghais Suzanne (1997) „Nuclear Weapons-Free Zones”, *Peace Review*, No. 2, 163-168

Clodfelter Michael (1995) *Vietnam in Military Statistics: A History of the Indochina Wars, 1772-1991*, McFarland & Co.

Clodfelter Micheal (2017) *Warfare and Armed Conflicts: A Statistical Encyclopedia of Casualty and Other Figures, 1492-2015*, McFarland & Company Inc. Publishers

Closmann Charles E., ed. (2009) *War and the Environment: Military Destruction in the Modern Age*, Texas A&M University Press

Cluster Munition Monitor 2014 (2014) International Campaign to Ban Land Mines, Cluster Munition Coalition, archives.the-monitor.org/index.php/LM/Our-Research-Products/Cluster-Munition-Monitor/Cluster-Munition-Monitor-2014-Full-Report-pdf

Cockayne James, Speers Mears Emily (2006) *Private Military and Security Companies: A Framework for Regulation*, International Peace Institute, www.ipinst.org/wp-content/uploads/publications/pmsc_epub.pdf

Cockayne James (2008) „Regulating Private Military and Security Companies: The Content, Negotiation, Weaknesses and Promise of the Montreux Document”, *Journal of Conflict & Security Law*, No. 3, 401-426

Cocodia Jude (2020) „The African Union and Peacekeeping in Africa: Goals, Strategies and Challenges”, *Journal of Global Social Sciences*, No. 2, 17-36

Cohen Amichai (2010) *Proportionality in Modern Asymmetrical Wars*, Jerusalem Center for Public Affairs, <http://din-online.info/pdf/jc2.pdf>

Cohen David (2002) „Seeking Justice on the Cheap: Is the East Timor Tribunal Really a Model for the Future?”, *AsiaPacific Issues*, No. 61, 1-8, www.eastwestcenter.org/system/tdf/private/api061.pdf?file=1&type=node&id=31885

- Cohn Marjorie, ed. (2015)** *Drones and Targeted Killing: Legal, Moral, and Geopolitical Issues*, Olive Branch Press
- Cohn Sherman L. (1962)** „Ex Injuria Jus Non Oritur: A Principle Misapplied”, *Santa Clara Lawyer*, No. 1, 23-42
- Colangelo Anthony J. (2018)** „Duty to Disobey Illegal Nuclear Strike Orders”, *Harvard National Security Journal*, Vol. 9, 84-120
- Cole Chris, Dobbing Mary, Hailwood Amy (2010)** *Convenient Killing: Armed Drones and the “Playstation” Mentality*, Fellowship of Reconciliation, <https://dronewarsuk.files.wordpress.com/2010/10/conv-killing-final.pdf>
- Cole Chris (2012)** *Drone Wars Briefing: Examining the growing threat of unmanned warfare*, Oxford, <https://dronewarsuk.files.wordpress.com/2012/01/drone-wars-briefing-final2.pdf>
- Colliard Claude-Albert (1966)** *Institutions internationales*, Paris
- Collier Paul, Sambanis Nicholas, eds. (2005)** *Understanding Civil War*, volume 1: „Africa”, World Bank
- Collins Brian J. (2011)** *NATO: a Guide to the Issues*, Praeger
- Conditions for Nuclear Free Middle East (2007)** Greenpeace briefing, February 2007, greenpeace.org/international/Global/international/planet-2/report/2007/2/conditions-for-a-nuclear-free-middle-east.pdf
- Conybeare John A.C. (1987)** *Trade Wars*, New York
- Cook Adam (2019)** *Taming Killer Robots: Giving Meaning to the “Meaningful Human Control Standard for the Lethal Autonomous Weapon Systems*, JAG School paper No. 1, Air University Press, https://media.defense.gov/2019/Jun/18/2002146749/-1/-1/0/JP_001_COOK_TAMING_KILLER_ROBOTS.PDF
- Cook Adrian (1975)** *The Alabama Claims: American Politics and Anglo-American Relations 1865-1872*, Cornell University Press
- Cook Tanya (2002)** „Dogs of War or Tomorrow’s Peacekeepers? The Role of Mercenaries in the Future Management of Conflict”, *Culture Mandala*, No. 1, 1-12
- Cooper Allan D. (2009)** *The Geography of Genocide*, University Press of America
- Cooperation among Nuclear-Weapon-Free Zones: History, Challenges and Recommendations (2018)**, Vienna Center for Disarmament and Non-Proliferation
- Copeland Jack B., ed. (2006)** *Colossus: The Secrets of Bletchley Park Codebreaking Computers*, Oxford Uniity Press
- Cordula Droege (2012)** „Get off my cloud: cyber warfare, international humanitarian law, and the protection of civilians”, *International Review of the Red Cross*, No. 886, 533-578
- Corn Geoffrey S. (2011)** „Self-Defense Targeting: Blurring the Line between the *Jus ad Bellum* and the *Jus in Bello*”, in: Watkin Kenneth, Norris Andrew J., (eds.), *Non-International Armed Conflict in the Twenty-First Century*, International Law Studies, Vol. 88, 57-92
- Correll John T. (2004)** *The Air Force in the Vietnam War*, Aerospace Education Foundation,
- Cortright David, Fairhurst Rachel, Wall Kristen, eds. (2015)** *Drones and the Future of Armed Conflicts: Ethical, Legal, and Strategic Implications*, University of Chicago Press
- Costi Alberto (2004)** „The Parallax View: A Critical History of the Origins of the Geneva Conventions”, *RJP/NZACL Yearbook*, Vol. 11, 213-230
- Coverdale John F. (2004)** „An Introduction to the Just War Tradition”, *Pace International Law Review*, No. 2, 221-277
- Crawford Emily, Davies Kayt (2014)** „The International Protection of Journalists in Times of Armed Conflict: the Campaign for a Press Emblem”, *Wisconsin International Law Journal*, No. 1, 1-36
- Crawford Emily, Pert Alison (2015)** *International Humanitarian Law*, Cambridge University Press

Crawford James (1976) „The Criteria for Statehood in International Law”, *British Yearbook of International Law*, Vol. 48, No. 1, 93-182

Crawford Neta C. (2003) „Just War Theory and U.S. Counterterror War”, *Perspectives on Politics*, No. 1, 8-12

Crawford Neta C. (2013) *Accountability for Killing: Moral Responsibility for Collateral Damage in America's Post-9/11 Wars*, Oxford University Press

Crawford Neta C. (2015) “Accountability for Targeted Drone Strikes Against Terrorists?”, *Ethics & International Affairs*, No. 1, 39-49

Crawford Neta C. (2018) *Human Cost of the Post-9/11 Wars: Lethality and the Need for Transparency*, November 2018, Watson Institute, Brown University, <https://watson.brown.edu/costsofwar/files/cow/imce/papers/2018/Human%20Costs%2C%20Nov%208%202018%20CoW.pdf>

Crootof Rebecca (2016) „Change Without Consent: How Customary International Law Modifies Treaties”, *Yale Journal of International Law*, Vol. 41, 237-299

Crowe David M. (2009) „War Crimes and Genocide in History, and the Evolution of Responsive International Law”, *Nationalities Papers*, No. 6, 757-806

Crowe Jonathan, Weston-Scheuber Kylie (2013) *Principles of International Humanitarian Law*, Edward Elgar

Crowe Jonathan, John Anna (2017) „The Status of Private Military Security Companies in United Nations Peacekeeping Operations Under the International Law of Armed Conflict”, *Melbourne Journal of International Law*, Vol. 18, 16-44

Csáky Corinna (2008) *No One to Turn To: The under-reporting of children sexual exploitation and abuse by aid workers and peacekeepers*, Save The Children Fund, http://news.bbc.co.uk/2/shared/bsp/hi/pdfs/27_05_08_savethechildren.pdf

Cserveny Vuilmos et. al. (2004) *Building a Weapons of Mass Destruction Free Zones in the Middle East*, UNIDIR, UN

Cullen Anthony (2010) *The Concept of Non-International Armed Conflict in International Humanitarian Law*, Cambridge University Press

Cvetković Vladimir, Popović Marija (2011) „Mogućnosti zloupotrebe oružja za masovno uništavanje u terorističke svrhe”, *Bezbednost*, No. 2, 149-167

Cvetković Vladmir (2013) „Mogućnosti zloupotrebe hemijskog oružja u terorističke svrhe”, *Bezbednost*, No. 1, 122-139

Čavoški Kosta (2017) *O pravdi i pravičnosti*, Beograd

Čehulić Vukadinović Lidija (2010) *Euroatlantizam i suvremeni međunarodni odnosi*, Zagreb

Черниченко С. В. (2018) «Максима „право не возникает из правонарушения” и сменяемость императивных норм международного права», *Правоведение*, No. 1, 6-19

Чернявский С. И. (2017) «Вторая гагская конференция мира 1907 года: взгляд через 110 лет», *Tractus Aevorum*, No. 4, 23–40

Čok Vida (1997) „O Agendi Ujedinjenih nacija za mir”, *Jugoslovenska revija za međunarodno pravo*, No. 2-3, 213-223

Da Silva Diego Lopes, Tian Nan, Marksteiner Alexandra (2021) *Trends in World Military Expenditure, 20*, Stockholm International Peace Research Institute – SIPRI, April 2021, www.sipri.org/publications/2021/sipri-fact-sheets/trends-world-military-expenditure-2020

Dafilid Džon S., Mičota Sintija, Miler Sara En (2012) „Savezi”, u: Viliijams Pol D. (ur.) *Uvod u studije bezbednosti*, Beograd, 377-394

Dajović Goran (2017) „Pravda i pravo: Novi odgovori na staro pitanje”, *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, No. 1, 82-108

Damrosch Lori Fisler (2011) „Changing the International Law of Sovereign Immunity Through National Decisions”, *Vanderbilt Journal of International Law*, Vol. 44, 1185-1200

Dando Malcolm (1997) „The Development of International Legal Constraints on Biological Warfare in the 20th Century”, *Finnish Yearbook of International Law*, Vol. VIII, 1-69

Danner Allison M. (2007) „Defining Unlawful Enemy Combatants: A Centripetal Story”, *Texas International Law Journal*, Vol. 43, 1-14

Daoust Isabelle, Coupland Robin, Ishoe Rikke (2002) „New Wars, New Weapons? The Obligation of States to Assess the Legality of Means and Methods of Warfare”, *International Review of the Red Cross* No. 846, 345-362

D'Aspremont Jean, ed. (2011) *Participants in the International Legal System: Multiple perspectives on non-state actors in international law*, Routledge

Darcy Shane (2003) „The Evolution of the Law of Belligerent Reprisals”, *Military Law Review*, Vol. 175, 184-215

Dašić David (2015) *Istorija diplomatije*, Beograd

Dašić Dejan (2014) „Humanost i herojstvo srpske vojske u Velikom ratu”, *Srpska politička misao*, No. 2, 77-91

Daugirdas Kristina (2019) „Reputation as a Disciplinarian of International Organizations”, *American Journal of International Law*, No. 2, 221-271

Dayal Anjali, Huvé Sophie (2018) „Reducing Sexual Abuse and Exploitation in UN Peacekeeping Missions: Reforming Data Collection to Inform Action”, Policy Brief, Georgetown Institute for Women, Peace and Security, November 2018, https://giwps.georgetown.edu/wp-content/uploads/2018/12/GIWPS_Reducing-SEA-in-UN-Peacekeeping.pdf

Dvaladze George, Jansen Alies, Zwijnenburg Wim (2018) *Human Rights and Human Realities: Local perspectives on drone strikes and international law*, Pax

David Steven R. (1997) „Internal War: Causes and Cures”, *World Politics*, No. 4, 552-576

David Steven R. (2003) „Israel's Policy of Targeted Killing”, *Ethics & International Affairs*, No. 1, 111-126

Davidson Michael J. (2011) „Friendly Fire and the Limits of the Military Justice System”, *Naval War College Law Review*, No. 1, 122-141

Davis Geo. B. (2013) „The Prisoner of War”, *American Journal of International Law*, No. 4, 521-545

Davis Zachary (2021) „Artificial Intelligence on the Battlefield: Implications for Deterrence and Surprise”, *Prism*, No. 2, 115-131, www.jstor.org/stable/pdf/26803234.pdf

Davison Neil (2006) „The Early History of 'Non-Lethal' Weapons”, *Occasional Paper* No. 1, Bradford No-Lethal Weapons Research Project, Department of Peace Studies, University of Bradford, https://bradscholars.brad.ac.uk/bitstream/handle/10454/3994/BNLWRP_OPI_Dec06.pdf?sequence=1

Давыдов Борис Владимирович (2005) «Советские ПТР. Неизвестное об известном», *Мир оружия*, август 2005, <https://coollib.com/b/315982-boris-vladimirovich-davyidov-voen-tehnika-sovetskie-ptr-neizvestnoe-ob-izvestnom/read>

De Coning Cedric, Gelot Linnéa, Karlsrud John, eds. (2016) *The future of African peace operations*, Nordic Africa Institute, Zed Books

De Coning Cedric, Peter Mateja, eds. (2019) *United Nations Peace Operations in a Changing Global Order*, Palgrave Macmillan

Де Галеть (1869) *Международное право*, Санктпетербургъ

De Guttry Andrea, Frulli Micaela, Greppi Edoardo, Macchi Chiara (2018) *The Duty of Care of International Organizations Towards Their Civilian Personnel*, Asser Press, Springer

De Mestral Armand, Fox-Decent Evan (2008) „Rethinking the Relationship Between International and Domestic Law”, *McGill Law Journal*, Vol. 53, 573-648

De Mulinen Frederic (1987) *Handbook of the Law of War for Armed Forces*, International Committee of the Red Cross, Geneva

De Vattel (1797) *The Law of Nations, or, Principles of the Law of Nature, Applied to the Conduct of Affairs of Nations and Sovereigns*, London

De Waard Peter, Tarrant John (2010) „Protection of Military Medical Personnel in Armed Conflicts”, *Utrecht Law Review*, Vol. 35, 157-183

De Wet Erika (2004) „The Prohibition of Torture as an International Norm of *jus cogens* and Its Implications for National and Customary Law”, *European Journal of International Law*, No. 1, 97-121

Debuf Els (2016) „Tools to do the job: The ICRC’s legal status, privileges and immunities”, *International Review of the Red Cross*, No. 897/898, 319-344

Deeks Ashley S. (2012) „‘Unwilling or Unable’: Toward a Normative Framework for Extra-Territorial Self-Defense”, *Virginia Journal of International Law*, No. 3, 483-550

Deen-Racsmany Zsuzsanna (2016) „Towards A Convention on the Criminal Accountability of UN Personnel including UN Military Experts on Mission and UN Policy Officers”, *Military Law and the Law of War Review*, No. 2, 195-244

Defeis Elizabeth F. (2008) „U. N. Peacekeepers and Sexual Abuse and Exploitation: An End to Impunity”, *Washington University Global Studies Law Review*, No. 2, 185-214

Degan V. D. (1997) *Sources of International Law*, Kluwer Law International

Degan V. Đ. (2002) *Međunarodno pravo mora - u miru i u oružanim sukobima*, Rijeka

Degan Vladimir Đuro (2011) *Međunarodno pravo*, Zagreb

Degirmencioglu Serdar M. (2010) „The Psychology of Napalm: Whose side are psychologists on?”, *Journal of Critical Psychology*, Winter, 196-205

Dehn John C. (2012) „Targeted Killing, Human Rights and Ungoverned Spaces: Considering Territorial State Human Rights Obligation”, *Harvard International Law Journal Online*, Vol. 54, 84-91

Del Prado José L. Gómez (2008) „Private Military and Security Companies and the UN Working Group on the Use of Mercenaries”, *Journal of Conflict & Security Law*, No. 3, 429-450

Del Prado José L. Gómez (2011) „Impact on Human Rights of a New Non-State Actor: Private Military and Security Companies”, *Brown Journal of World Affairs*, No. 1, 151-169

Del Prado José L. Gómez (2011¹) „A United Nations Instrument to Regulate and Monitor Private Security Contractors”, *Notre Dame Journal of International & Comparative Law*, No. 1, 1-79

Del Prado José L. Gómez (2012) „A U.N. Convention to Regulate PMSCs?”, *Criminal Justice Ethics*, No. 3, 262-286

Delahunty Robert J., Yoo John C. (2010) „What is the Role of International Human Rights Law in the War on Terror?”, *DePaul Law Review*, Vol. 59, 803-849

Dennis Michael J. (2005) „Application of Human Rights Treaties Extraterritorially in Times of Armed Conflict and Military Occupation”, *American Journal of International Law*, No. 1, 119-141

Dersso Solomon A. (2010) „The role and place of the African Union Standby Force within the African Peace and Security Architecture”, *ISS Paper 209*, January 2010, www.files.ethz.ch/isn/113682/209.pdf

Department of Defense Law of War Manual (2015) Office of General Counsel, Department of Defense, June, defense.gov/Portals/1/Documents/pubs/Law-of-War-Manual-June-2015.pdf

DeRouen Karl R., Heo Uk, eds. (2007) *Civil Wars of the World: Major Conflicts Since World War II*, Volume I, ABC-CLIO

Desbarats Peter (1997) *Somalia Cover Up: A Commissioner’s Journal*, McClelland & Stewart

Deschamps Marie, Jallow Hassan B., Sooka Yasmin (2015) *Taking Action on Sexual Exploitation and Abuse by Peacekeepers*, Report of an Independent Review of the Sexual Exploitation and Abuse by International Peacekeeping Forces in the Central African Republic, 17 December 2015, <https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/Independent-Review-Report.pdf>

- Despot Milivoj (1997)** „Dobra kulture i njihova pravna zaštita u oružanom sukobu”, *Jugoslovenska revija za međunarodno pravo*, No. 2-3, 238-246
- Detlev Wolter (2006)** *Common Security in Outer Space and International Law*, United Nations, UNIDIR
- Detter de Lupis Ingrid (2000)** *The Law of War*, Cambridge University Press
- Detter Ingrid (2007)** „The Law of War and Illegal Combatants”, *George Washington Law Review*, Vol. 75, 1049-1104
- Developing and Deploying DE Capabilities to Meet Emerging National Security Needs (2019)** Directed Energy Systems, www.idga.org/events-directed-energy/
- Дэвис Д., Трани Ю. (2002)** *Первая холодная война*, Москва
- DeWinter-Schmitt Rebecca ed. (2013)** *Montreux Five Years On: An analysis of State efforts to implement Montreux Document legal obligations and good practices*, Washington College of Law, www.wcl.american.edu/index.cfm?LinkServID=B1E626D9-095E-4A28-94A94551CEA3488E
- Díaz Tejera Arcadio (2015)** „Drones and targeted killings: the need to uphold human rights and international law”, Report, 16 March 2015, Parliamentary Assembly, Council of Europe, www.legal-tools.org/doc/9e3d02/pdf/
- Dickinson Laura A. (2003)** „The Promise of Hybrid Courts”, *American Journal of International Law*, No. 2, 295-310
- Diehl Paul F. (1996)** „With the best of Intentions: Lessons from UNOSOM I and II”, *Studies in Conflict and Terrorism*, No. 2, 153-177
- DiMiglio Richard P. (2005)** „The Evolution of the Just War Tradition: Defining Jus Post Bellum”, *Military Law Review*, Vol. 186, 119-130
- DiMiglio Richard P. et al. (2012)** *Law of War Deskbook*, International and Operational Law Department, Charlottesville VA, loc.gov/rr/frd/Military_Law/pdf/LOAC-Deskbook-2012.pdf
- Dimitrijević Duško (2009)** *Reforma Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija*, Beograd
- Dimitrijević Duško (2012)** „Pravo na samoodbranu u funkciji očuvanja međunarodnog mira i bezbednosti”, *Srpska politička misao*, No. 3, 157-191
- Dinstein Yoram (1984)** „The Release of Prisoners of war”, in: Swinarski Christophe (ed.) *Studies and Essays on International Humanitarian Law and Red Cross Principles in Honour of Jean Pictet*, Martinus Nijhoff Publishers, Geneva – The Hague, 37-46
- Dinstein Yoram (2001)** *War, Aggression, and Self-defense*, Cambridge University Press
- Dinstein Yoram (2001¹)** „Protection of Environment in International Armed Conflict”, *Max Planck Yearbook of United Nations Law*, Vol. 5, 523-549
- Dinstein Yoram (2002)** „Legitimate Military Objectives Under The Current Jus in Bello” in: Wall Andru E. (ed.) *Legal and Ethical Lessons of NATO's Kosovo Campaign*, *International Law Studies*, Vol. 78, 139-172
- Dinstein Yoram (2006)** „The ICRC Customary International Humanitarian Law Study”, *International Law Studies*, Vol. 82, 99-112
- Dinstein Yoram (2010)** *The Conduct of Hostilities under the Law of International Armed Conflict*, Cambridge University Press
- Dinstein Yoram (2012)** „The Principle of Distinction and Cyber War in International Armed Conflicts”, *Journal of Conflict & Surty Law*, No. 2, 261-277
- Dinstein Yoram (2014)** *Non-International Armed Conflicts in International Law*, Cambridge University Press
- Dinstein Yoram (2019)** *The International Law of Belligerent Occupation*, Cambridge University Press
- Directed-Energy Weapons (2003)** Lexington Institute, lexingtoninstitute.org/wp-content/uploads/directed-energy-weapons.pdf

Directed Energy Weapons (2017) Discussion paper for the Convention on Certain Conventional Weapons (CCW), Article 36, Geneva, November 2017, www.article36.org/wp-content/uploads/2019/06/directed-energy-weapons.pdf

Diugnan Peter (2000) *NATO: Its Past, Present and Future*, Hoover Institutions Press

Docherty Bonnie (2009) „Breaking New Ground: The Convention on Cluster Munitions and the Evolution of International Humanitarian Law”, *Human Rights Quarterly*, No. 4, 934-963

DoD Non-Lethal Capabilities: Enhancing Readiness for Crisis Response (2015) DoD Non-Lethal Weapons Program, https://defenseinnovationmarketplace.dtic.mil/wp-content/uploads/2018/02/2015_DoD_NLWP_ANNUAL_REVIEW.pdf

Dodds Paisley (2017) „AP Investigation: UN troops lured kids into Haiti sex ring” Associated Press, April 12 2017, <https://apnews.com/7ccc5fbc05124fa9b0f42ce2edb62d9d/AP-Investigation:-UN-troops-lured-kids-into-Haiti-sex-ring>

Domke Martin (1943) *Trading with the Enemy in the World War II*, Central Book Company, New York

Donlon Fidelma (2011) „Hybrid tribunals”, in: William A. Schabas, Nadia Bernaz (eds.), *Routledge Handbook of International Criminal Law*, Routledge, 85-105

Dos Reis Peron Alcides Eduardo, De Brito Dias Rafael (2018) „No Boots on the Ground’: Reflections of the US Droin Campaign through Virtuous War and STS Theories”, *Contexto Internacional*, No. 1, 53-71

Doswald-Beck Louise (2006) „The right to life in armed conflict: does international humanitarian law provide all the answers?”, *International Review of the Red Cross*, No. 864, 881-904

Doswald-Beck Louise (2007) „Private military companies under international humanitarian law”, in: Chesterman Simon, Lehardt Chia eds. *From Mercenaries to Market: The Rise and Regulation of Private Military Companies*, Oxford University Press/Oxford Scholarship Online, 1-25, https://lapa.princeton.edu/conferences/military07/restricted/doswald-beck_military07.pdf

Dotson Philip B. (2016) „The Successes and Failures of of the Battle of Mogadishu and Its Effects on U. S. Foreign Policy”, *Channels*, No. 1, 179-200

Doyle James E. (2013) „Why Eliminate Nuclear Weapons?”, *Survival*, No. 1, 7-34

Doyle Michael W., Sambanis Nicholas (2006) *United Nations Peace Operations: Making War & Building Peace*, Princeton University Press

Dörmann Knut (2003) „The Legal Situation of ‘Unlaful/Unprivileged Combatants’”, *International Review of the Red Cross*, No. 849, 45-74

Dörmann Knut (2003¹) „War Crimes under the Rome Statute of the International Criminal Court, with a Special Focus on the Negotiations on the Elements of Crimes”, *Max Planck Yearbook of United Nations Law*, Vol. 7, 341-407

Dörmann Knut (2013) „Protection of the Civilian Population”, in: Fleck Dieter (ed.) *The Handbook of Humanitarian Law in Armed Conflicts*, Oxford University Press, 231-320

Drew Philip (2017) *The Law of Maritime Blockade: Past, Present, and Future*, Oxford University Press

Drew Phillip J. (2019) „Can We Starve the Civilians? Exploring the Dichotomy between the Traditional Law of Maritime Blockade and Humanitarian Initiatives”, *International Law Studies*, Vol. 95, 2019, <https://digital-commons.usnwc.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2909&context=ils>

Droege Cordula (2007) „The Interplay between International Humanitarian Law and International Human Rights Law in Situations of Armed Conflict”, *Israel Law Review*, No. 2, 310-355

Droege Cordula (2008) „Elective affinities? Human rights and humanitarian law”, *International Review of the Red Cross*, No. 871, 501-548

Drone Campaign Network (2016) *Out of Sight, Out of Mind, Out of Control*, <https://cnduk.org/wp-content/uploads/2018/02/Drone-Wars.pdf>

Drone Wars UK (2019) „The Danger of Armed Drones: Targeted Killings”, *Global Research*, June 10, 2019, www.globalresearch.ca/danger-drones/5680089

Drumbl Mark A. (2012) *Reimagining Child Soldiers in International Law and Policy*, Oxford University Press

Du Plessis Max, Pete Stephen (2004) „Who Guards the Guards? The ICC and serious crimes committed by United Nations peacekeepers in Africa”, *African Security Review*, No. 4, 5-17

Duffield Mark (1998) „Post-modern Conflict: Warlords, Post-adjustment States and Private Protection”, *Civil Wars*, No. 1, 65-102

Duffy Toft Monica (1998) „Getting Religion? The Puzzling Case of Islam and Civil War”, *International Security*, No. 4, 97-131

Dunigan Molly (2011) *Victory for Hire: Private Security Companies' Impact on Military Effectiveness*, Stanford University Press

Dunlap Charles J. Jr. (2017) „Understanding War-Sustaining Targeting: A Rejoinder to Iulia Padeanu”, *Yale Journal of International Law*, April 6, 2017, www.yjil.yale.edu/understanding-war-sustaining-targeting-a-rejoinder-to-iulia-padeanu/

Dunn Richard III (2005) „Operational Implications of Laser Weapons”, *Analysis Center Papers*, September, northropgrumman.com/AboutUs/AnalysisCenter/Documents/pdfs/Operational_Implications_of_La.pdf

Duraković Adnan (2011) „Plaćenici, privatne vojne kompanije i njihov tretman u međunarodnom pravu”, *Polemos*, No. 2, 29-55

Duraković Asaf (2001) „On Depleted Uranium: Gulf War and Balkan Syndrome”, *Croatian Medical Journal*, No. 2, 130-134, neuron.mefst.hr/docs/CMJ/issues/2001/42/2/11259733.pdf

Durand André (1981) *The International Committee of the Red Cross*, International Committee of the Red Cross, Geneva

Durch William J., Holt Victoria K., Earle Caroline R., Shanahan Moira K. (2003) *The Brahimi Report and the Future of UN Peace Operations*, The Henry I. Stimson Center, stimson.org/sites/default/files/file-attachments/BR-CompleteVersion-Dec03_1.pdf

Durch William J., Andrews Katherine N., England Madeline N., Weed Matthew C. (2009) *Improving Criminal Accountability in United Nations Peace Operations*, Stimson Center Report No. 65, Rev. 1, www.files.ethz.ch/isn/102719/Improving_Criminal_Accountability_June2009.pdf

Durham Helen (2007) „International Humanitarian Law and the Gods of War: The Story of Athena versus Ares”, *Melbourne Journal of International Law*, Vol. 8, 248-258

Duy-Tân Joële Nguyễn (1991) „The Law Applicable to Non-International Armed Conflicts”, in: Bedjaoui Mohammed (ed.) *International Law: Achievement and Prospects*, Martinus Nijhoff Publishers, 793-809

Düsterhöft Isabel (2013) „The Protection of Journalists in Armed Conflicts: How Can They Be Better Safeguarded?”, *Merkourios*, No. 76, 4-22

Dwan Renata, Wiharta Sharon (2005) „Multilateral peace missions: challenges of peace-building”, *SIPRI Yearbook 2005: Armaments, Disarmament and International Security*, 139-198, www.academia.edu/3133839/3_Multilateral_peace_missions_challenges_of_peace-building

Дворкин Владимир (2009) «Программы космических вооружений», в: Арбатов А., Дворкин В. (ред.) *Космос: оружие, дипломатия, безопасность*, Москва, Центр Карнеги, 59-77

Dworkin Anthony (2013) „Drones and Targeted Killing: Defining a European Position”, *Policy Brief ECFR/84*, www.ecfr.eu/page/-/ECFR84_DRONES_BRIEF.pdf

Дьяков А.С., Мясников Е.В., Кадышев Т.Т. (2004) *Нестратегическое ядерное оружие. Проблемы контроля и сокращения*, Центр по изучению проблем разоружения, энергетики и экологии при МФТИ, Долгопрудный

- Dajić Sanja (2007)** „Ljudska prava i humanitarno pravo”, *Pravni život*, No. 13, 1011-1025
- Dondović Radimir, gl. ur. (1989)** *Sanitetska služba u narodnooslobodilačkom ratu Jugoslavije, 1941-1945*, knjiga IV, Beograd
- Dorđević Branislav (2013)** *Organizacija Severnoatlantskog ugovora (NATO)*, Beograd
- Dorđević Jovan, gl. ur. (1966)** *Mala politička enciklopedija*, Beograd
- Dorđević Stevan (1991)** „Potraživanja Jugoslavije prema Nemačkoj na osnovu ratne odštete posle Drugog svetskog rata”, *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, No. 1-3, 109-118
- Dorđević Stevan (1994)** „Drugi svetski rat i ratna šteta Jugoslavije”, *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, No. 6, 606-615
- Dorđević Stevan (1997)** „Odnos unutrašnjeg i međunarodnog prava”, *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, No. 4-6, 354-395
- Dorđević Stevan (1999)** „Reparacije u savremenom međunarodnom pravu”, *Arhiv za pravne i društvene nauke*, No. 3, 331-353
- Dorđević Stevan (2000)** „The Control of the Legality of the Acts of the United Nations Security Council”, *Facta Universitatis, Series: Law and Politics*, No. 4, 371-387
- Dorđević Stevan, Mitić Miodrag (2000)** *Diplomatsko i konzularno pravo*, Beograd
- Dorđević Stevan (2007)** „Poštovanje obavezne snage međunarodnih ugovora”, *Pravni život*, No. 13, 871-903
- Dorđević Stevan, red. (2016)** *Ratna šteta, Jugoslavija i međunarodno pravo: Zbornik radova i dokumenata 1*, Beograd
- Dukanović Dragan, Gajić Dejan (2009)** „Uloga vojske u tradicionalnim mirovnim operacijama UN”, *Pravni život*, No. 13, 951-961
- Ebhart Joseph D. (2018)** „The Threat of Artificial Superintelligence”, *Exigence* No. 1, <https://commons.vccs.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1064&context=exigence>
- Ebrahim Adam (2010)** „Going to War With the Army You Can Afford: The United States, International Law, and the Private Military Industry”, *Boston University International Law Journal*, Vol. 28, 181-218
- Echevarria Antulio J. II (2005)** *Fourth-generation War and Other Myths*, Strategic Studies Institute, <https://ssi.armywarcollege.edu/pdffiles/pub632.pdf?fbclid=IwAR1IGbj-2EjcZBam5fb2ijpi9FYFTHixEexUbGrmT2keGZbM7EL39IYimMY>
- Eckhardt William (1990/1991)** „War-Related Deaths Since 3000 BC”, *Peace Research*, No. 4/1990 & No. 1/1991, 80-86
- Edwards Joshua J., Gallagher Dennis M. (2014)** „Mine and Undersea Warfare for the Future”, *Mine Lines*, Special Issue, August, 70-75, minwara.org/wp-content/uploads/2014AugustMinelines.pdf
- Effective and Verifiable Measures Which Would Facilitate the Establishment of a Nuclear-weapon-free Zone in the Middle East (1991)** United Nations
- Egeli Sitki (2021)** „Space-to-Space Warfare and Proximity Operations: The Impact on Nuclear Command, Control, and Communications and Strategic Stability”, *Journal for Peace and Nuclear Disarmament*, No. 1, 116-140, www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/25751654.2021.1942681
- Eide Asbjørn (1984)** „The laws of war and human rights – Differences and convergences “, in: Swinarski Christophe (ed.) *Studies and essays on international humanitarian law and Red Cross principles in honour of Jean Pictet*, Martinus Nijhoff Publishers, Geneva – The Hague, 675-698
- Eilstrup-Sangiovanni Mette (2009)** „The End of Balance-of-Power Theory? A Comment of Wohlforth et al.’s ‘Testing Balance-of-Power Theory in World History’”, *European Journal of International Relations*, No. 2, 347-380
- El Zeidy Mohamed M., Murphy Ray (2004)** „Islamic War on Prisoners of War and Its Relationship With International Humanitarian Law”, *Italian Yearbook of International Law*, Vol. XIV, 53-82

Elder David A. (1979) „The Historical Background of Common Article 3 of the Geneva Convention of 1949”, *Case Western Reserve Journal of International Law*, Vol. 11, 37-69

Elesa Jennifer K., Weed Matthew C. (2014) *Declarations of and Authorizations for the Use of Military Force: Historical Background and Legal Implications*, Congressional Research Service 7-5700, fas.org/sgp/crs/natsec/RL31133.pdf

Eley Tom (2010) *Cancer rate in Fallujah worse than Hiroshima*, WSWS, 23. 7. 2010, [wsws.org/en/articles/2010/07/fall-j23.html](https://www.wsws.org/en/articles/2010/07/fall-j23.html)

Elias Olufemi, Thomas Melissa (2012) „Administrative Tribunals of International Organizations”, in: Giorgetti Chiara (ed.) *The Rules, Practice and Jurisprudence of International Courts and Tribunals*, Martinus Nijhoff Publishers, 159-181

Elias Roni A. (2015) „The Rise of Private Military Firm in International Conflicts: A Problem of Legal Authority and Extraterritorial Jurisdiction”, *Connecticut Journal of International Law*, Vol. 31, 94-112

Elleman Bruce A., Paine S.C.M., eds. (2006) *Naval Blockades and Seapower: Strategies and counter-strategies, 1805-2005*, Routledge

Ellis Jason D. (2015) *Directed-Energy Weapons: Promise and Prospects*, Center for a New American Security, April, files.ethz.ch/isn/190363/CNAS_Directed_Energy_Weapons_April-2015.pdf

Emergency Red List of Cultural Objects at Risk Yemen (2018) Press Kit, January 2018, International Council of Museums, https://icom.museum/wp-content/uploads/2018/07/ERLY_Press_Kit_Eng.pdf

Emergency Red List of Lybian Cultural Objects at Risk (2015) International Council of Museums, <https://icom.museum/en/ressource/emergency-red-list-of-libyan-cultural-objects-at-risk/>

Emergency Red List of Syrian Cultural Objects at Risk (2013) International Council of Museums, <https://icom.museum/en/ressource/emergency-red-list-of-syrian-cultural-objects-at-risk/>

Emmerson Ben (2014) *Report of the Special Rapporteur on the promotion and protection of human rights and fundamental freedoms, while countering terrorism*, Human Rights Council, A/HRC/25/59, 28 February 2014, [justsecurity.org/wp-content/uploads/2014/02/Special-Rapporteur-Rapporteur-Emmerson-Drones-2014.pdf](https://www.justsecurity.org/wp-content/uploads/2014/02/Special-Rapporteur-Rapporteur-Emmerson-Drones-2014.pdf)

Englehart Alex B. (2008) „Common Ground in the Sky: Extending the 1967 Outer Space Treaty to Reconcile U.S. and Chinese Security Interests”, *Pacific Rim Law & Policy Journal*, No. 1, 133-156

Erakat Noura (2013) „The U.S. v. The Red Cross: Customary International Humanitarian Law and Universal Jurisdiction”, *Denver Journal of International Law & Policy*, No. 2, 225-272

Erike Thomas, ed. (2015) *Landmines, Explosive Remnants of War and Improvised Explosive Devices Safety Handbook*, United Nations Mine Action Service, mineaction.org/sites/default/files/publications/Handbook_English.pdf

Escorihuela Alejandro Lorite (2011) „Humanitarian Law and Human Rights Law: The Politics of Distinction”, *Michigan State Journal Of International Law*, No. 2, 299-407

Esdaile Charles J. (2004) *Fighting Napoleon: Guerillas, Bandits and Adventurers in Spain, 1808-1814*, Yale University Press

Esposito John L. (2013) *Unholy War: Terror in the Name of Islam*, Oxford University Press

Etinski Rodoljub (2010) *Međunarodno javno pravo*, Beograd

Etinski Rodoljub, Đajić Sanja, Tubić Bojan (2017) *Međunarodno javno pravo*, Novi Sad

Etzioni Amitai (2013) „The Great Drone Debate”, *Military Review*, March-April, 1-13

European Center for Constitutional and Human Rights (2017) *Litigating Drone Strikes: Challenging the Global Network of Remote Killing*, www.ecchr.eu/fileadmin/Publikationen/Litigating_Drone_Strikes_PDF.pdf

European External Action Service (2021) *Annual Activity report 2020*, European Union, 23 June 2021, https://eeas.europa.eu/sites/default/files/2020_eeas_annual_activity_report.pdf

Evans Christine (2012) *The Right to Reparation in International Law for Victims of Armed Conflict*, Cambridge University Press

Evans M. ed. (2005) *Just War Theory: A Reappraisal*, Palgrave Macmillan

Ewers Elisa Catalano, Fish Lauren, Horowitz Michael C., Sander Alexandra, Scharre Paul (2017) *Drone Proliferation: Policy Choices for the Trump Administration*, Papers for the President, Center for a New American Security, June 2017, <https://drones.cnas.org/wp-content/uploads/2017/06/CNASReport-DroneProliferation-Final.pdf>

Fabijanić Gagro Sandra, Jurašić Bojan (2013) „Zaštita civila u modernim oružanim sukobima – međunarodnopravna rješenja u svjetlu razvoja novih tendencija zaštite”, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu* No. 3, 615-641

Fabre Cécile (2008) „Cosmopolitanism, just war theory and legitimate authority”, *International Affairs*, No. 5, 963-976

Fahey Joseph J. (2018) „An Overview of Four Traditions on War and Peace in Christian History”, *Journal of Social Encounters*, No. 1, 7-21

Fair Christine C., Kaltenthaler Karl, Miller William J. (2014) „Pakistani Opposition to American Drone Strikes”, *Political Science Quarterly*, No. 1, 1-33

Fakhoury Amer Ghassan (2014) „Drones in the Light of Public International Law”, *al-Mi 'yār*, No. 3, 3-70, www.researchgate.net/publication/305843785_Drones_in_the_Light_of_Public_International_Law

Falk Richard (2015) „Why Drones are More Dangerous than Nuclear Weapons”, in: Cohn Marjorie (ed.) *Drones and Targeted Killing: Legal, Moral, and Geopolitical Issues*, Olive Branch Press, 29-49

Fallah Katherine (2006) „Corporate actors: the legal status of mercenaries in armed conflict”, *International Review of the Red Cross*, No. 863, 599-611

Farinosi F. et al. (2018) „An innovative approach to the assessment of hydro-political risk: A spatially explicit, data driven indicator of hydro-political issues”, *Global Environmental Change*, Vol. 52, 286-313

Farrant James (2014) „Modern Maritime Neutrality Law”, *International Law Studies*, Vol. 90, 198-307

Fassbender Bardo, Peters Anne, eds. (2012) *The Oxford Handbook of the History of International Law*, Oxford University Press

Fearon James D. (1995) „Rationalist explanations for war”, *International Organization*, No. 3, 379-414

Feakes Daniel (2003) „Global Civil Society and Biological and Chemical Weapons”, in: Mary Kaldor, Helmut Anheier and Marlies Glasius (eds). *Global Civil Society Yearbook 2003*, Oxford University Press, 87-117

Федоров Юрий (2001) *Субстратегическое ядерное оружие и интересы России*, Научные записки ПИР-Центра, No. 16, Москва, www.pircenter.org/media/content/files/9/13464228480.pdf

Feighery Timothy J., Gibson Christopher S., Rajah Trevor M., eds. (2015) *War Reparations and the UN Compensation Commission*, Oxford University Press

Feinstein Lee, Slaughter Anne-Marie (2004) „A Duty to Prevent”, *Foreign Affairs*, No. 1, 136-150

Feld W. J., Jordan R. S., Hurwitz L. (1983) *International Organizations*, New York

Feldman Robert L. (2008) „Problems Plaguing the African Union Peacekeeping Forces”, *Defense & Security Analysis*, No. 3, 267-279

Фельдман Д. И. (1961) *Признание правительств в международном праве*, Казань

Фельдман Д. И. (1965) *Признание государств в международном праве*, Казань

- Fenrick W. J. (1987)** „The Exclusion Zone Device in the Law of Naval Warfare”, *Canadian Yearbook of International Law*, Vo 24, 91-126
- Фердросс А.Ф. (1959)** *Международное право*, Москва
- Ferguson Charles D. (2009)** *Preventing Catastrophic Nuclear Terrorism*, Council on Foreign Relations, https://cdn.cfr.org/sites/default/files/pdf/2006/03/NucTerrCSR.pdf?_ga=2.245343687.358414998.1572775085-215240640.1572775085
- Ferguson Charles D., Smith Michelle M. (2009)** „Assessing Radiological Weapons: Attack Methods and Estimated Methods”, *Defence Against Terrorism Review*, No. 2, 15-34
- Ferguson Niall (2004)** „Prisoner Taking and Prisoner Killing in the Age of Total War: Towards a Political Economy of Military Defeat”, *War in History*, No. 2, 148-192
- Fernández Christian Guillermet, David Fernández Puyana (2017)** *The Right to Peace: Past, Present and Future*, UNESCO et al., <http://pazsinfronteras.org/wp-content/uploads/Book.-The-Right-to-Peace.pdf>
- Ferraro Tristan (2013)** „The Applicability and Application of International Humanitarian law to Multinational Force”, *International Review of the Red Cross*, No. 891/892, 561-612
- Ferrel William H. (2003)** „No Shirt, no Shoes, no Status: Uniforms, Distinction, and Special Operations in International Armed Conflict”, *Military Law Review*, Vol 178, 94-140
- Ferro Luca, Verlinden Nele (2018)** „Neutrality During Armed Conflicts: A Coherent Approach to Third – State Support for Warring Parties”, *Chinese Journal of International Law*, No. 1, 15-43
- Ferstman Carla (2013)** „Criminalizing Sexual Exploitation and Abuse by Peacekeepers”, *Special Report 335*, United States Institute of Peace, September 2013, www.usip.org/sites/default/files/SR335-Criminalizing%20Sexual%20Exploitation%20and%20Abuse%20by%20Peacekeepers.pdf
- Fichtelberg Aaron (2009)** „Fair Trials and International Courts: A Critical Evaluation of the Nuremberg legacy”, *Criminal Justice Ethics*, No. 1, 5-24
- Fidler David P. (2005)** „The meaning of Moscow: ‘Non-lethal’ weapons and international law in the early 21st century”, *International Review of the Red Cross*, No. 859, 525-552
- Filipović Marko (2011)** „Militarizacija Arktika – budućnost koja je već počela”, *Vojno delo*, jesen, 9-24
- Findlay Trevor (2002)** *The Use of Force in UN Peace Operations*, SIPRI & Oxford University Press
- Fink Martin David (2011)** „Contemporary view on the lawfulness of the naval blockades”, *Aegean Review of the Law of the Sea and Maritime Law*, No. 1, 191-215
- Fink Martin (2017)** „Naval Blockade and the Humanitarian Crisis in Yemen”, *Netherlands International Law Review*, No. 2, 291-307
- Fink Martin (2018)** *Maritime Interception and the Law of Naval Operations: A Study of Legal Bases and Legal Regimes in Maritime Interception Operations*, Asser Press, Springer
- Finke Japer (2011)** „Sovereign Immunity: Rule, Commity or Something Else?”, *European Journal of International Law*, No. 4, 853-881
- Finkelman Paul (2013)** „Francis Lieber and the Modern Law of War”, *University of Chicago Law Review*, Vol. 80, 2071-2132
- Finnemore Martha (1996)** *National Interest in International Society*, Cornell University Press
- Firestone Reuven (1996)** „Conceptions of Holy War in Biblical and Qur’ānic Tradition”, *Journal of Religious Ethics*, No. 1, 99-123
- Firmage Edwin Brown (1969)** „The Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons”, *American Journal of International Law*, No. 4, 711-746
- Fischer Horst (1995)** „Protection of Prisoners of War”, in: Fleck Dieter (ed.) *The Handbook of Humanitarian Law in Armed Conflicts*, Oxford University Press, 367-418

Fitzpatrick Joan (2001) „Speaking Law to Power: The War Against Terrorism and Human Rights”, *European Journal of International Law*, No. 2, 241-264

Fitzsimmons Scott, Sangha Karina (2013) „Killing in the High Definition: Combat Stress among Operator of Remotely Piloted Aircraft”, www.cpsa-acsp.ca/papers-2013/Fitzsimmons.pdf

Fleck Dieter, ed. (1995) *The Handbook of Humanitarian Law in Armed Conflicts*, Oxford University Press

Fleck Dieter (2003) „Are Foreign Military Personnel Exempt from International Criminal Jurisdiction under Status of Forces Arrangements?”, *Journal of International Criminal Justice*, No. 1, 651-670

Fleck Dieter (2010) „Status of Forces in Peace Operations”, in: Gill Terry, Fleck Dieter (eds.) *The Handbook of the International Law of Military Operations*, Oxford University Press, 143-149

Fleck Dieter, ed. (2013) *The Handbook of Humanitarian Law in Armed Conflicts*, Oxford University Press

Fleck Dieter (2013¹) „The Law of Non-International Armed Conflict”, in: Fleck Dieter (ed.) *The Handbook of Humanitarian Law in Armed Conflicts*, Oxford University Press, 581-610

Fleck Dieter (2013²) „The legal status of personnel involved in United Nations peace operations”, *International Review of the Red Cross*, No. 891/892, 613-636

Fleming James Rodger (2006) „The Pathological History of Weather and Climate Modification: Three Cycles of Promise and Hype”, *Historical Studies in the Physical and Biological Sciences*, No. 1, 1-35, colby.edu/sts/06_fleming_pathological.pdf

Flower Michael A. (1998) „Simonides, Ephorus, and Herodotus on the Battle of Thermopylae”, *Classical Quarterly*, No. 2, 365-379

Foley Conor, Blakemore Sarah (2016) *Safeguarding children from sexual exploitation and abuse in the context of the UN peacekeeping operations*, Keeping Children Safe, www.reading.ac.uk/web/files/KCS_Peacekeeping_Report.pdf

Foradori Paolo, Malin Martin B. (2012) *A WMD Free Zone in the Middle East - Creating the Conditions for Sustained Progress*, Harvard Kennedy School, belfercenter.ksg.harvard.edu/files/WMDfz_PDF.pdf

Ford Christopher, Cohen Amichai, eds. (2012) *Rethinking the Law of Armed Conflict in an Age of Terrorism*, Lexington books

Ford Mitchell (2017) „War on the Final Frontier: Can Twentieth-Century Space Law Combat Twenty-First-Century Warfare?”, *Houston Journal of International Law*, No. 1, 237-261

Forrest Craig J. S. (2007) „The Doctrine of Military Necessity and the Protection of Cultural Property During Armed Conflicts”, *California Western International Law Journal*, No. 2, 177-219

Forsythe David P. (2003) „The International Committee of the Red Cross and International Humanitarian Law”, *Humanitäres Völkerrecht / Journal of International Law of Peace and Armed Conflict*, No. 2, 64-77

Forsythe David P. (2005) *The Humanitarians – The International Committee of the Red Cross*, Cambridge University Press

Forsythe David P. (2007) „The ICRC: a unique humanitarian protagonist”, *International Review of the Red Cross*, No. 865, 63-96

Fortin Catharine (2012) „Complementarity between the ICRC and the United Nations and the international humanitarian law and international human rights law, 1948-1968”, *International Review of the Red Cross*, No. 888, 1433-1454

Foster Charles (2003) „International Law: Another Casualty of the Iraq War?”, *Contemporary Review*, No. 1651, 76-78

Fox Gregory H., Boon Kristen E., Jenkins Isaac (2018) „The Contributions of United Nations Security Council Resolutions To The Law of Non-International Armed Conflict: New Evidence of Customary International Law”, *American University Law Review*, Vol. 67, 649-731

- Fox Hazel, Webb Philippa (2013)** *The Law of State Immunity*, Oxford University Press
- France John, ed. (2008)** *Mercenaries and Paid Men: The Mercenary Identity in the Middle Ages*, Brill
- Franconi Francesco (2008)** „Private Military Contractors and International Law: An Introduction”, *European Journal of International Law*, No. 5, 961-964
- Francis David J. (1999)** „Mercenary intervention in Sierra Leone: Providing national security or international exploitation?”, *Third World Quarterly*, No. 2, 319-338
- Franck Thomas M. (2010)** „Humanitarian Intervention”, in: Besson Samantha, Tasioulas John (eds.) *The Philosophy of International Law*, Oxford University Press, 531-548
- Fraunces Michael G. (1992)** „The International Law of Blockade: New Guiding Principles in Contemporary State Practice”, *Yale Law Journal*, No. 4, 893-918
- Freedman Rosa (2014)** „UN Immunity or Impunity? A Human Rights Based Challenge”, *European Journal of International Law*, No. 1, 239-254
- Freedman Rosa, Blakemore Sarah, Barker Camilla (2017)** *Safeguarding Childred from UN Peacekeeper Sexual Exploitation and Abuse in Liberia*, Keeping Children Safe et al., www.keepingchildrensafe.org.uk/sites/default/files/kcs_liberia.pdf
- Freedman Rosa (2018)** „Unaccountable: A New Approach to Peacekeepers and Sexual Abuse”, *European Journal of International Law*, No. 3, 961-985
- Freiberger Erich (2013)** *Just War Theory and the Ethics of Drone Warfare*, 2013, e-ir.info/2013/07/18/just-war-theory-and-the-ethics-of-drone-warfare/
- Frew Joanna (2017)** „New Armed Drone Operators: A Large Number of Countries are Now Deploying Armed Drones”, *Global Research*, 17 May, 2018, www.globalresearch.ca/a-large-number-of-countries-are-now-deploying-armed-drones-overview-of-new-armed-drone-operators/5641312
- Frew Joanna (2018)** *Drone Wars: The Next Generation*, Drone Wars UK, Oxford, <https://dronewarsuk.files.wordpress.com/2018/05/dw-nextgeneration-web.pdf>
- Friedman Herbert A. (2012)** *The Wandering Soul PSYOP Tape of Vietnam*, <https://medicinthegreentime.com/wp-content/uploads/2012/03/WANDERING-SOULS-PSYOPS.pdf>
- Friend Milton (2006)** „Biowarfare, Bioterrorism, and Animal Diseases as Bioweapons”, in: Friend Milton (ed.) *Disease Emergence and Resurgence: The Wildlife-Human Connection*, U.S. Geological Survey, Circular 1285, 233-271
- Frievogel Zvonimir (2014)** „From Glasgow to Genoa under three flags – the Yugoslav flotilla leader Dubrovnik”, *Военный сборник / Voennyi Sbornik*, No. 2, 83-88
- Friis Karsten, Ringsmose Jens, eds. (2016)** *Conflict in Cyber Space: Theoretical, Strategic and Legal Perspectives*, Routledge
- Frischknecht Friedrich (2003)** „The History of Biological Warfare”, *EMBO Reports*, Vol. 4, Special Issue 47-52
- Frischknecht Friedrich (2008)** „The History of Biological Warfare”, in: Richardt André, Blum Marc-Michael (eds.) *Decontamination of Warfare Agents*, Wiley-VCH, 1-10
- Frolova Anastasia (2013)** „International Regulation for Private Military and Security Companies: Back to Fundamentals as a Possible Way Forward”, (February 26, 2013), *SSRN*: <https://ssrn.com/abstract=2225368> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2225368>
- Frostad Magne (2018)** „Naval Blockade”, *Arctic Review on Law and Politics*, Vol. 9, 195-225
- Frulli Micaela (2001)** „Are Crimes against Humanity More Serious than War Crimes?”, *European Journal of International Law*, No. 2, 329-350
- Frye Ellen L. (2005)** „Private Military Firms in the New World Order: How Redefining ‘Mercenary’ Can Tame the ‘Dogs of War’”, *Fordham Law Review*, No. 6, 2607-2664
- Gabriel Richard A., Savage Paul L. (1978)** *Crisis in Command*, Hill & Wang
- Gaćinović Radoslav (2005)** *Terorizam*, Beograd

- Gaćinović Radoslav (2008)** „Kosovo i Metohija – izazovi i odgovori”, u: Ćirić Jovan (prirednik) *Kosmet – Gordijev čvor*, 21-51
- Gaćinović Radoslav (2009)** „Društvena suština rata”, *Politička revija*, No. 4, 81-100
- Gaćinović Radoslav (2015)** „Uloga vojske u suprotstavljanju terorističkim aktivnostima“, *Vojno delo* No. 2, 170-184
- Гаћиновић Радослав (2018)** „Војна неутралност и будућност Србије”, *Политика националне безбедности*, No. 1, 23-38
- Гаћиновић Радослав (2020)** „Грађански рат као облик угрожавања капацитета система безбедности државе”, *Српска политичка мисао*, No. 2, 165-182
- Gaddis John Lewis (2005)** *The Cold War: A New History*, Penguin Press
- Gaffney James (2011)** „Just War; Catholicism’ Contribution to International Law”, *Journal of Catholic Thought and Culture*, No. 3, 44-68
- Gaj Kris, Orłowski Arkadiusz (2003)** „Facts and Myths of Enigma: Breaking Stereotypes”, EUROCRYPT, 106-122, https://link.springer.com/content/pdf/10.1007%2F3-540-39200-9_7.pdf
- Gal Shiri et al. (2016)** „The contribution of personal and seniority variables to the presence of stress symptoms among Israeli UAV operators”, *Disaster and Military Medicine*, No. 1, <https://link.springer.com/content/pdf/10.1186%2Fs40696-016-0028-1.pdf>
- Gallo Daniele (2015)** „The Right to Access to Justice for the Staff of International Organizations: The Need for a Reform in the Lights of the ICJ Advisory Opinion of 1 Feb. 2012”, in: Virzo Roberto, Ingravallo Ivan (eds.) *Evolutions in the Law of International Organizations*, Brill, Nijhoff, 509-532
- Ганюшкин В. Б. (1985)** *Нейтралитет и неприсоединение*, Москва
- Gardiner Nile (2005)** „The U.N. Peacekeeping Scandal in the Congo: How Congress Should Respond”, *Heritage Lectures* No. 868, heritage.org/research/lecture/the-un-peacekeeping-scandal-in-the-congo-how-congress-should-respond
- Garner, J. W. (1915)** “Use of Submarine Mines”, *American Journal of International Law*, No. 1, 86-93
- Gaser Hans-Peter (1993)** *Međunarodno humanitarno pravo*, Međunarodni pokret Crvenog krsta i Crvenog polumeseca, Institut Anri Dinan, Haupt
- Gasser Hans-Peter (2006)** „The journalist’s right to information in time of war and on dangerous missions”, in: McCormack Timothy, McDonald Avril (eds.) *Yearbook of International Humanitarian Law – 2003*, T.M.C. Asser Press, 366-388
- Gastón Elduayen Luis (2008)** „Mercenarism 2.0? The Rise of the Modern Private Security Industry and Its Implications for International Humanitarian Law Enforcement”, *Harvard International Law Journal*, No. 1, 221-248
- Gattini Andrea (2002)** „The UN Compensation Commission: Old Rules, New Procedures on War Reparations”, *European Journal of International Law*, No. 1, 161-181
- Gaukrodger David (2010)** „Foreign State Immunity and Foreign Government Controlled Investors” *OECD Working Paper on International Investment*, No. 2, OECD Publishing, www.oecd.org/corporate/mne/WP-2010_2.pdf
- Gažević Nikola, gl. ur. (1970)** *Vojna enciklopedija*, tom 1, Beograd
- Gažević Nikola, gl. ur. (1971)** *Vojna enciklopedija*, tom 2, Beograd
- Gažević Nikola, gl. ur. (1972)** *Vojna enciklopedija*, tom 3, Beograd
- Gažević Nikola, gl. ur. (1972¹)** *Vojna enciklopedija*, tom 4, Beograd
- Gažević Nikola, gl. ur. (1973)** *Vojna enciklopedija*, tom 5, Beograd
- Gažević Nikola, gl. ur. (1973¹)** *Vojna enciklopedija*, tom 6, Beograd
- Gažević Nikola, gl. ur. (1974)** *Vojna enciklopedija*, tom 7, Beograd
- Gažević Nikola, gl. ur. (1974¹)** *Vojna enciklopedija*, tom 8, Beograd
- Gažević Nikola, gl. ur. (1975)** *Vojna enciklopedija*, tom 9, Beograd

- Gažević Nikola, gl. ur. (1975¹)** *Vojna enciklopedija*, tom 10, Beograd
- Geis Anna, Wagner Wolfgang (2011)** „How far is it from Königsberg to Kandahar? Democratic peace and democratic violence in International Relations”, *Review of International Studies*, No. 4, 1555-1577
- Geis John P. II (2003)** „Directed Energy Weapons on the Battlefield: a New Vision for 2015”, *Occasional Paper No. 32*, Center for Strategy and Technology, Air War College, <http://www.au.af.mil/au/awc/awcgate/cst/csatsat32.pdf>
- Geiss Robin (2015)** „The International-Law Dimension of Autonomous Weapons Systems”, Friedrich Ebert Stiftung, <http://library.fes.de/pdf-files/id/ipa/11673.pdf>
- Geiss Robin, ed. (2017)** *Lethal Autonomous Weapons Systems: Technology, Definition, Ethics, Law & Security*, Federal Foreign Office, Berlin, www.auswaertiges-amt.de/blob/610608/5f26c2e0826db0d000072441fdeaa8ba/abruestung-laws-data.pdf
- Genovese Sophia (2018)** „Prosecuting U.N. Peacekeepers for Sexual and Gender-Based Violence in the Central African Republic”, *Brooklyn Journal of International Law*, No. 2, 609-637
- Genser Jared, Garvie Clare (2016)** „Contracting for Stability: The Potential Use of Private Military Contractors as a United Nations Rapid-Reaction Force”, *Chicago Journal of International Law*, No. 2, 439-481
- Georgievski Sašo (2011)** „Nova rešenja ili stare dileme o rezervama u međunarodnom ugovornom pravu”, *Pravni život*, No. 12, 161-176
- Герасимов В. Л. (2001)** «Советские морские летчики первыми потушили огни Берлина», *Военно-исторический журнал*, No. 8, 25-29
- Gergen Thomas (2002)** „The Peace of God and its legal practice in the Eleventh Century”, *Cuadernos de Historia del Derecho*, Vol. 9, 11-27
- Гершельманъ Федоръ (1885)** *Партизанская война*, С.-Петербургъ, http://militera.lib.ru/science/0/pdf/gershelman_fk01.pdf
- Gervasoni Luca (2016)** *Assassination in Times of Armed Conflict: A Clash of Theory and Practice*, University degli Studi di Milano – Bicocca, https://boa.unimib.it/retrieve/handle/10281/129669/182598/phd_unimib_705717.pdf
- Geser Hans (2011)** „Military Robots in today’s Asymmetric Wars”, in: *Prof. Hans Geser: Online Publications*, Zuerich, January 2011, http://geser.net/internat/t_hgeser8.pdf
- Gibbs David N. (2000)** *Realpolitik and Humanitarian Intervention: The Case of Somalia*, *International Politics*, Vol. 37, 41-55
- Giladi Rotem (2012)** „Francis Lieber on Public Law”, *Goettingen Journal of International Law*, No. 2, 447-477
- Giladi Rotem (2014)** „The Enactment of Irony: Reflections on the Origins of the Martens Clause”, *European Journal of International Law*, No. 3, 847-869
- Giles Shayna Ann (2017)** „Criminal Prosecution of UN Peacekeepers: When Defenders of Peace Incite Further Conflict Through Their Own Misconduct”, *American University International Law Review*, No. 1, 147-185
- Gill Terry, van Sliedregt Elies (2005)** „Guantánamo Bay: A Reflection On The Legal Status And Rights Of ‘Unlawful Enemy Combatants’”, *Utrecht Law Review*, No. 1, 28-54
- Gill Terry D. (2010)** „Characterization and Legal Basis for Peace Operation”, in: Gill Terry, Fleck Dieter (eds.) *The Handbook of the International Law of Military Operations*, Oxford University Press, 135-142
- Gill Terry D., Fleck Dieter, eds. (2010)** *The Handbook of the International Law of Military Operations*, Oxford University Press
- Gill Terry D. (2013)** „Some Thoughts on the Relationship Between International Humanitarian Law and International Human Rights Law: A Plea for Mutual Respect and a Common-Sense Approach”, in: Gill Terry (gen. ed.) *Yearbook of International Humanitarian Law*, Vol. 16, 251-266

- Gillard Emanuela-Chiara (2003)** „Reparations for violation of international humanitarian law”, *International Review of the Red Cross*, No. 851, 529-552
- Gillard Emanuela-Chiara (2006)** „Business goes to war: private military / security companies and international humanitarian law”, *International Review of the Red Cross*, No. 863, 525-572
- Gillis Melissa (2012)** *Disarmament: A Basic Guide*, United Nations, New York
- Gladwin Lee A. (1997)** „Alan Turing, Enigma, and the Breaking of German Machine Ciphers in World War II”, *Prologue: The Journal of the National Archives*, Fall, 203-217
- Glaser Max P. (2011)** *Engaging Private Security Providers A Guideline for Non-Governmental Organisations*, European Interagency Security Forum, www.securityhumanrightshub.org/sites/default/files/2020-04/eisf_engagement_english_softpublish.pdf
- Glasstone Samuel, Dolan Philip J., eds. (1977)** *The Effects of Nuclear Weapons*, US Department of Defense & Energy Research and Development Administration
- Gleditsch Kristian Skrede (2007)** „Transnational Dimension of Civil War”, *Journal of Peace Research*, No. 3, 293-309
- Gleick Peter H. (1993)** „Water and Conflict: Fresh Water Resources and International Security”, *International Security*, No. 1, 79-112
- Gliksman Andre (1991)** *Govor rata*, Beograd
- Goldblat Jozef (1997)** „Nuclear-Weapon-Free Zones: A History and Assessment”, *The Nonproliferation Review*, Spring-Summer, 18-32
- Goldblat Jozef (2004)** „Nuclear-weapon-free Zone Treaties: Benefits and Deficiencies”, in: Cserveny Vuilmos et. al.: *Building a Weapons of Mass Destruction Free Zones in the Middle East*, UNIDIR, UN 2004, 53-75
- Golder Ben, Williams George (2004)** „What is 'Terrorism'? Problems of Legal Definition”, *University of New South Wales Law Journal*, No. 2, 270-295
- Goldgeier James M. (2010)** *The Future Of NATO*, Council on Foreign Relations, Council Special Report No. 51, February 2010, https://cdn.cfr.org/sites/default/files/pdf/2009/12/NATO_CSR51.pdf
- Goldingham C. S. (1919)** „Naval Prize Money”, *Royal United Services Institution Journal*, Vol. 63, 98-104
- Goodman Ryan (2013)** „The Power to Kill or Capture Enemy Combatants”, *European Journal of International Law*, No. 3, 819-853
- Goodman Ryan (2016)** „The Obama Administration and Targeting 'War-Sustaining' Objects in Noninternational Armed Conflict”, *American Journal of International Law*, No. 4, 663-679
- Goppel Anna (2013)** *Killing Terrorists: A Moral and Legal Analysis*, Walter de Gruyter, Berlin
- Gordon Gregory S. (2013)** „The Trial of Peter von Hagenbach: Reconciling History, Historiography and International Criminal Law”, in: Kevin Jon Heller, Gerry Simpson (eds.), *The Hidden Histories of War Crimes Trials*, Oxford University Press, 13-49
- Govern Kevin H., Bales Eric C. (2008)** „Taking Shots at Private Military Firms: International Law Misses its Mark (Again)”, *Fordham International Law Journal*, No. 1, 55-95
- Gómez del Prado J. L. (2011)** „Impact on Human Rights of a New Non-State Actor: Private Military and Security Companies”, *Brown Journal of World Affairs*, No. 1, 151-169
- Graczyk Konrad (2017)** „'Laconia Order' and the Responsibility of Admiral Dönitz before the Nuremberg Military Tribunal”, *Journal of Science of the Military Academy of Land Forces*, No. 2, 5-14
- Grady Kate (2016)** „Sex, Statistics, Peacekeepers and Power: UN Data on Sexual Exploitation and Abuse and the Quest for Legal Reform”, *Modern Law Review*, No. 6, 931-960
- Graham David E. (2010)** „Cyber Threats and the Law of War”, *Journal of National Security Law & Policy*, Vol. 4, 87-102

Graham David E. (2012) „Defining Non-International Armed Conflict: A Historically Difficult Task”, in: Watkin Kenneth, Norris Andrew J. (eds.) *Non-International Armed Conflict in the Twenty-first Century*, Naval War College, Newport, 43-55

Granoff Dean, Granoff Jonathan (2011) „International humanitarian law and nuclear weapons: Irreconcilable differences”, *Bulletin of Atomic Scientist*, No. 6, 53-62

Gray Colin S. (2006) *Irregular Enemies and the Essence of Strategy: Can the American Way of War Adapt?*, U.S. Army War College, Strategic Studies Institute, dtic.mil/get-tr-doc/pdf?AD=ADA446275

Grayson Irvin A. (2011) „Rethinking the Role And Regulation of Private Military Companies: What the United States and United Kingdom Can Learn From Shared Experiences in the War On Terror”, *Georgia Journal of International & Comparative Law*, Vol. 39, 445-470

Green Fergus (2008) „Fragmentation in Two Dimensions: The ICJ’s Flawed Approach to Non-State Actors and International Legal Personality”, *Melbourne Journal of International Law*, No. 1, 47-77

Green Leslie C. (1998) „The Law of War in Historical Perspective”, in: International Law Studies – Volume 72, Michael Schmitt ed., *The Law of Military Operations: Liber Amicorum Professor Jack Grunawalt*, 39-78, <https://digital-commons.usnwc.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1468&context=ils>

Greene Owen, March Nicholas, eds. (2013) *Small Arms, Crime and Conflict: Global Governance and the Threat of Armed Violence*, Routledge

Greenberg Lawrence T., Goodman Seymour E., Soo Hoo Kevin J. (1998) *Information Warfare and International Law*, National Defense University Press

Greenhill Kelly M. (2008) „Strategic Engineered Migration as a Weapon of War”, *Civil Wars*, No. 1, 6-21

Greenhill Kelly M. (2010) „Weapons of Mass Migration: Forced Displacement and an Instrument of Coercion”, *Strategic Insights*, No. 1, 116-159, calhoun.nps.edu/bitstream/handle/10945/11515/SI_V9_II_2010_Greenhill_116.pdf

Greenwood Christopher (1989) „The Twilight of the Law of Belligerent Repsals”, *Netherlands Yearbook of International Law*, Vol. 20, 35-69

Greenwood Christopher (1995) „Historical Development and Legal Basis”, in: Fleck Dieter (ed.) *The Handbook of Humanitarian Law in Armed Conflicts*, Oxford University Press, 1-38

Greenwood Christopher (1995¹) „Scope of Application of Humanitarian Law”, in: Fleck Dieter (ed.) *The Handbook of Humanitarian Law in Armed Conflicts*, Oxford University Press, 39-63

Greenwood Christopher, McCormack Timothy L. H., eds. (2018) “Drones and Other Unmanned Weapons Systems Under International Law”, *International Humanitarian Law Series*, Vol. 53

Greer Steven (2015) „Is the Prohibition against Torture, Cruel, Inhuman and Degrading Treatment Really ‘Absolute’ in International Human Rights Law?”, *Human Rights Law Review*, No. 1, 1-37

Greppi Edoardo (1999) „The evolution of individual criminal responsibility under international law”, *International Review of the Red Cross*, No. 835, 531-552

Grey Rosemary (2014) „Sexual Violence against Child Soldiers: The Limits and Potential of International Criminal Law”, *International Feminist Journal of Politics*, No. 4, 601-621

Grigg William Norman (1997) *Beasts in Blue Berets*, The New American, whatreallyhappened.com/RANCHO/POLITICS/UN/peace.html

Григорян Гайк Мкртычевич (2018) *Международно-правовые основы расследования военных преступлений (На материалах Нагорно-Карабахского вооруженного конфликта)*, Ереван

Grimmett Richard F. (2006) „Military Technology and Conventional Weapons Export Controls: The Wassenaar Arrangement”, CRS Report for Congress, September 29, 2006, <https://fas.org/sgp/crs/weapons/RS20517.pdf>

Gross Michael L. (2006) „Assassination and Targeted Killing: Law Enforcement, Execution or Self-Defence?”, *Journal of Applied Philosophy*, No. 3, 323-335

Gross Oren (2015) „The New Way of War: Is there a Duty to Use Drones?“, *Florida Law Review*, Vol. 67, 1-72

Grujić Savo (2014) *Vojna organizacija Srbije*, Beograd, reprint knjige: Grujić Savo, *Vojna organizacija Srbije i kritički pregled vojne organizacije starih i novih naroda*, Kragujevac, 1874

Grzebyk Patrycja (2013) *Criminal Responsibility for the Crime of Aggression*, Routledge

Gulam Hyder (2006) „Islam, Law and War“, *University of New England Law Journal*, Vol. 3, 187-209

Gulmohamad Zana Khasraw (2014) „The Rise and Fall of the Islamic State of Iraq and Al-Sham (Levant) ISIS“, *Global Security Studies*, No. 2, 1-11

Gunter Michael, Paasche Till, Zagros Nahro (2015) „Understanding ISIS“, *Journal of South Asian and Middle Eastern Studies*, No. 2, 1-11

Gunzinger Mark, Doughety Chris (2012) *Changing the Game: The Promise of Directed-Energy Weapons*, Center for Strategic and Budgetary Assessments

Gutierrez Brad A., De Cristofaro Sarah., Woods Michael (2011) „What Americans think of international humanitarian law“, *International Review of the Red Cross*, No. 884, 1009-1034

Guzman Andrew T. (2005) „Saving Customary International Law“, *Michigan Journal of International Law*, Vol. 27, 115-176

Güneş Burak (2017) „Mercenaries, Private Military/Security Companies and Modern States“, *Akademik Orta Doğu*, No. 1, 17-44, www.researchgate.net/publication/322738402_MERCENARIES_PRIVATE_MILITARYSECURITY_COMPANIES_AND_MODERN_STATES

Gürbüz Uğur, ed. (2013) *Future Trends and New Approaches in Defeating the Terrorism Threat*, IOS Press

Hagen Regina, Scheffran Jürgen (2003) „Is a space weapons ban feasible? Thoughts on technology and verification of arms control in space“, in: Vignard Kerstin (ed.) *Making space for Security*, Disarmament forum, 41-52, www.unidir.org/files/publications/pdfs/making-space-for-security-en-346.pdf

Haile Chris J. (2009) „New U. N. Draft International Convention On The Regulation, Oversight And Monitoring Of Private Military And Security Companies“, *International Government Contractor*, No. 9, 1-5, www.crowell.com/documents/New-UN-Draft-International-Convention-On-The-Regulation-Oversight-And-Monitoring-Of-Private-Military-And-Security-Companies.pdf

Haines Steven (2014) „1907 Hague Convention VIII Relative to Laying Automatic Submarine Contact Mines“, *International Law Studies*, Vol. 90, 412-445

Haines Steven (2016) „War at sea: Nineteenth-century laws for twenty-first century wars?“, *International Review of the Red Cross*, No. 902, 419-447

Hall William Edward (1890) *Treatise on International Law*, Oxford, Clarendon Press

Hallion Richard P. (1999) „Precision Weapons, Power Projection, and the Revolution in the Military Affairs“, Air Force Historical Studies Office, 26 May 1999, <https://web.archive.org/web/20090505052709/http://www.airforcehistory.hq.af.mil/EARS/Hallionpapers/precisionweaponspower.htm>

Hamilton Gregory (2018) „Murder in Vietnam“, *Military History*, www.historynet.com/murder-in-vietnam.htm

Hamilton P., Requena H. C., van Scheltinga L., Shifman B., eds. (1999) *The Permanent Court of Arbitration: International Arbitration and Dispute Resolution*, Kluwer Law International

Hamilton Thomas, Ramsden Michael (2014) „The Politization of Hybrid Courts: Observation from the Extraordinary Chambers in the Court of Cambodia“, *International Criminal Law Review*, No. 1, 115-147

Hammond Daniel N. (2015) „Autonomous Weapons and the Problem of State Accountability“, *Chicago Journal of International Law*, No. 2, 652-687

Hanley Charles J., Choe Sang-hun, Mendoza Martha (2001) *The Bridge at No Gun Ri: A Hidden Nightmare from the Korean War*, Henry Hold and Company

Hanley Charles J. (2015) „In the Face of American Amnesia, The Grim Truths of No Gun Ri Find a Home”, *Asia-Pacific Journal*, No. 10, 1-8

Hannikainen Lauri, Horn Frank, eds. (1997) *Autohomy and Demilitarization in International Law: The Åland Islands in a Changing Europe*, Kluwer Law International

Harlow Bruce A. (1984) „The Law of Neutrality at Sea for the 80's and Beyond”, *Pacific Basin Law Journal*, No. 3, 42-54

Harner Michael (1977) „The Enigma of Aztec Sacrifice”, *Natural History*, No. 4, 46-51

Harrington Alexandra R. (2005) „Victims of Peace: Current Abuse Allegations Against U.N. Peacekeepers and the Role of Law in Preventing Them in Future”, *ILSA Journal of International and Comparative Law*, Vol. 12, 148-149

Harris Jason R. (2001) “The Protection Of Sunken Warships As Gravesites At Sea”, *Ocean and Coastal Law Journal*, No. 1, 75-129

Harrington Alexandra R. (2005) „Victims of Peace: Current Abuse Allegations Against U. N. Peacekeepers and the Role of Law in Preventing Them in Futire”, *ILSA Journal of International & Comparative Law*, Vol. 12, 125-151

Harris John, Gsponer André (1986) „Armour defuses the neutron bomb”, *New Scientist* 13 March 1986, isri.ch/wiki/_media/publications:isri-86-02.pdf

Harrison Dinnis Heather (2012) *Cyber Warfare and the Law of War*, Cambridge University Press

Hartmann Gregory Kemenyi (1991) *Weapons That Wait: Mine Warfare in the US Navy*, Naval Institute Press, Annapolis

Hartvig Martin (2009) „Ljudska prava u vreme oružanih sukoba”, *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, No. 4, 186-205

Hasanbegović Jasminka, ur. (2019) *Pravo i pravda 2013*, Beograd

Hashim Ahmed S. (2019) „The Islamic State's Way of War in Iraq and Syria: From its Origins to the Post Caliphate Era”, *Perspectives on Terrorism*, No. 1, 23-32

Hassler Sabine (2013) *Reforming the UN Security Council Membership: the Illusion of representativeness*, Routledge

Hathaway Oona A., Nowlan Aileen, Spiegel Julia (2012) „Tortured Reasoning: The Intent to Torture Under International and Domestic Law”, *Virginia Journal of International Law*, Vol. 52, 791-837

Hathaway Oona A., Strauch Paul K., Walton Beatrice A., Weinberg Zoe A. Y. (2019) „What is a War Crime?”, *Yale Journal of International Law*, No. 1, 53-113

Hatidža Beriša, Jonev Katarina, Barišić Igor (2016) „The Influence of Islamic State on the Global Security”, *Journal of Liberty and International Affairs*, Vol. 1, Supp. 1, Special Issue, 49-59

Havel Brian F. (2000) „An International Law Institution in Crisis: Rethinking Permanent Neutrality”, *Ohio State Law Journal*, No. 1, 167-266

Havránková Michaela (2019) *The United States – China Trade War*, Policy Paper/January 2019, Institute for Politics and Society, www.politikaspolecnost.cz/wp-content/uploads/2019/01/The-United-States-China-Trade-War-IPPS.pdf

Hayashi Nobuo, ed. (2010) *National Military Manuals on the Law of Armed Conflict*, Torkel Opsahl Academic EPublisher, Oslo, www.toaep.org/ps-pdf/2-hayashi-second

Hayashi Nobuo (2010¹) „Requirements of Military Necessity in International Humanitarian Law and International Criminal Law”, *Boston University International Law Journal*, No. 1, 39-140

Hayashi Nobuo (2013) „Military Necessity as Normative Indifference”, *Georgetown Journal of International Law*, Vol. 44, 675-782

Hayashi Nobuo (2013¹) „Contextualizing Military Necessity”, *Emory International Law Review*, Vol. 27, 189-283

Hayashi Nobuo (2017) *The Role and Importance of the Hague Conferences: A Historical Perspective*, UNIDIR, www.unidir.org/files/publications/pdfs/the-role-and-importance-of-the-hague-conferences-a-historical-perspective-en-672.pdf

Hayward Joel (2012) *Warfare in the Qur'an*, Mabda, English Monograph Series, No. 14, Royal Aal Al-Bayt Institute for Islamic Thought, Amman

Head Thomas (1999) „The Development of the Peace of God in Aquitaine (970-1005)”, *Speculum*, No. 3, 656-686

Healy Brian, Stein Arthur (1973) „The Balance of Power in International History”, *Journal of Conflict Resolution*, No. 1, 33-61

Hedges Chris (2003) *What Every Person Should Know About War*, Free Press

Heidenrich John G. (1993) „The Gulf War How Many Iraqis Died?”, *Foreign Policy*, No. 90, 108-125

Heintze Hans-Joachim (2004) “On the relationship between human rights law protection and international humanitarian law”, *International Review of the Red Cross*, No. 856, 789-814

Helfer Laurence R., Wuerth Ingrid B. (2016) „Customary International Law: An Instrument of Choice Perspective”, *Michigan Journal of International Law*, Vol. 37, 563-609

Helle Kevin Jon (2011) „The Law of Neutrality Does Not Apply to the Conflict With Al-Qaeda, and It's a Good Thing Too: A Response to Chang”, *Texas International Law Journal*, No. 1, 115-141

Heller Kevin Jon, Simpson Gerry, eds. (2013) *The Hidden Histories of War Crimes Trials*, Oxford University Press

Heller Kevin Jon (2015) „Disguising a Military Object: Prohibited Perfidy or Permissible Ruse of War”, *International Law Studies*, Vol. 91, 517-539

Helm Anthony M. (2007) *The Law of War in the 21st Century: Weaponry and the Use of Force*, Naval War College

Henckaerts Jean-Marie (2005) „Study on customary international law: A contribution to the understanding and respect for the rule of law in armed conflict”, *International Review of the Red Cross*, No. 857, 175-212

Henckaerts Jean-Marie, Doswald-Beck Louise (2005) *Customary International Humanitarian Law*, Vol. I: Rules, Cambridge University Press, www.icrc.org/en/doc/assets/files/other/customary-international-humanitarian-law-i-icrc-eng.pdf

Henckaerts Jean-Marie (2006) „Study on Customary International Humanitarian Law: A Contribution to the Understanding and Respect for the Rule of Law in Armed Conflict”, *International Law Studies*, Vol. 82, 37-79

Henckaerts Jean-Marie (2007) „Customary International Humanitarian Law: a response to US comments”, *International Review of the Red Cross*, No. 866, 473-488

Henckaerts Jean-Marie, Doswald-Beck Louise (2009) *Customary International Humanitarian Law*, Vol. II: Practice, Cambridge University Press, www.icrc.org/en/doc/assets/files/other/customary-international-humanitarian-law-ii-icrc-eng.pdf

Henderson Conway W. (2010) *Understanding International Law*, Wiley-Blackwell

Henderson Errol A., Singer David J. (2000) „Civil War in Post-Colonial World 1946-92”, *Journal of Peace Research*, No. 3, 375-299

Henderson Errol, Singer David J. (2002) „'New Wars' and Rumors of 'New Wars'”, *International Interactions*, No. 2, 165-190

Henderson Ian, den Dulk Jordan, Lewis Angeline (2015) „Emerging Technology and Perfidy in Armed Conflict”, *International Law Studies*, Vol. 91, 468-485

Hensel Howard M., ed. 2008) *The Legitimate Use of Military Force – The Just War Tradition and the Customary Law of Armed Conflict*, Ashgate Publishing

Hensel Howard M. (2008¹) „Theocentric Natural Law and Just Law Doctrine, in: Hensel Howard M. (ed.) *The Legitimate Use of Military Force – The Just War Tradition and the Customary Law of Armed Conflict*, Ashgate Publishing, 5-27

Heraclides Alexis, Dialla Ada (2015) *Humanitarian intervention in the long nineteenth century*, Manchester University Press

Herfried Münkler (2003) „The wars of the 21st century”, *International Review of the Red Cross*, No. 849, 7-21

Herfried Münkler (2004) *The New Wars*, Polity Press

Herman Edward S., Peterson David (2010) *The Politics of Genocide*, Monthly Review Press, New York, https://libcom.org/files/Edward_Herman_and_David_Peterson_The_Politics_of_Genocide__2010.pdf

Heyns Christof, Akande Dapo, Hill-Cawthorne Lawrence, Chengeta Thompson (2016) „The international law framework regulating the use of armed drones”, *International and Comparative Law Quarterly*, Vol. 65, 791-827

Heyns Christof (2017) „Preface”, 3-5, in: Acheson Ray, Bolton Matthew, Minor Elizabeth, Pytlak Allison (eds.), *The Humanitarian Impact of Drones*, Women’s International League for Peace and Freedom; International Disarmament Institute, Pace University, www.article36.org/wp-content/uploads/2017/10/Humanitarian-impact-of-drones.pdf

Hickman Daniel J. (2011) „Terrorism as a Violation of ‘The Law of Nations:’ Finally Overcoming the Definitional Problem”, *Wisconsin International Law Journal*, No. 3, 447-483

Higgins Noelle (2009) *Regulating the Use of Force in Wars of National Liberation: The Need for a New Regime*, Brill

Higgins Pearce A. (1909) *The Hague Peace Conferences and Other International Conferences concerning the Laws and Usages of War*, Cambridge University Press, The Online Library of Liberty – A Project of Library Fund Inc., oll.s3.amazonaws.com/titles/1053/Higgins_0466_EBk_v6.0.pdf

Higgonet Etele R. (2006) „Restructuring Hybrid Courts: Local Empowerment and National Criminal Justice Reform”, *Arizona Journal of International & Comparative Law*, No. 2, 347-435

Hilpold Peter (2001) „Humanitarian Intervention: Is There a Need for a Legal Reappraisal?”, *European Journal of International Law*, No. 31, 437-467

Hinsley F. H., Stripp Alan, eds. (2001) *Codebreakers: The inside story of Bletchley Park*, Oxford University Press

Hixson Walter (2000) *Military Aspects of the Vietnam Conflict*, Taylor & Francis

Hoffberger Elisabet (2017) „Non-Lethal Weapons: The Principle of Proportionality in Armed Conflict and the Right to Health in Law Enforcement”, *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci*, No. 2, 831-853

Hoffman Frank G. (2007) *Conflict in the 21st Century: The Rise of Hybrid Wars*, Potomac Institute for Policy Studies, Arlington

Holland Thomas Erskine (1898) *The Laws of War on Land*, Clarendon Press, Oxford 1908

Hollis Duncan B. (2007) “Why States Need an International Law for Information Operations”, *Lewis & Clark Law Review*, No. 4, 1023-1061

Holmila Erkki (2012) „The History of Private Violence”, *ENDC Proceedings*, Vol. 15, 45-74, ksk.edu/wp-content/uploads/2012/12/KVUOA_Toimetised_15_2_Holmila.pdf

Holtzoff Alexander (1916) „Some Phases of the Law of Blockade”, *American Journal of International Law*, Vol. 10, 53–64

Hooker R. D. Jr. (2005) „Beyond *Vom Kriege*: The Character and Conduct of Modern War”, *Parameters*, No. 2, 4-17

Hoppe Carsten (2008) „Passing the Buck: State Responsibility for Private Military Companies”, *European Journal of International Law*, No. 5, 989-1014

Horowitz Jodi (1999) „Regina v. Bartleand the Commissioner of Police for the Metropolis and Others Ex Parte Pinochet: Universal Jurisdiction and Sovereign Immunity for Jus Cogens Violations”, *Fordham International Law Journal*, No. 2, 489-527

Horowitz Michael C., Narang Neil (2013) „Poor Man’s Atomic Bomb? Exploring the Relationship between ‘Weapons of Mass Destruction’“, *Journal of Conflict Resolution Online*, 13 November 2013, journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/0022002713509049

Horton Scott (2007) „Kriegsraison or Military Necessity? The Bush Administration’s Wilhemine Attitude Towards the Conduct of War”, *Fordham International Law Journal*, Vol. 30, 576-598

Hostovsky-Brandes Tamar, Zemach Ariel (2013) „Controlling the Execution of a Security Council Mandate to Use Force: Does the Council Need a Lawyer?”, *Fordham International Law Journal*, Vol. 36, 657-705

Hoteit Ahmad, Khalifeh Issam Ali (2013) „The Protection of Cultural Property during Peacetime and in the Event of Armed Conflict: A Historical Overview and a Case Study, The Plundering of Lebanon’s Cultural Heritage”, *Journal of Defence Management*, S3, 1-6, www.longdom.org/open-access/the-protection-of-cultural-property-during-peacetime-and-in-the-event-of-armed-conflict-a-historical-overview-and-a-case-study-the-plundering-of-lebanons-2167-0374.S3-009.pdf

Houck James W. (1993) „The Command and Control of the United Nations Forces in the Era of „Peace Enforcement”, *Duke Journal of Comparative & International Law*, Vol. 4, 1-69

Hove Mediel (2018) „The Origins of ‘Islamic State’ (ISIS)”, *Conflict Studies Quarterly*, No. 23, 3-22

Howard Levie S. (2000) „History of the law of war on land”, *International Review of the Red Cross*, No. 838, 339-350

Howard Lise Morie (2008) *UN Peacekeeping in Civil Wars*, Cambridge University Press

Howe Herbert M. (1998) „Private security force and African stability: the case of Executive Outcomes”, *Journal of Modern African Studies*, No. 2, 307-331

Hughes Edward L., Osborne Robert A., eds. (2010) *A Guidebook for Less-Lethal Devices*, Pennsylvania State University, [www.justnet.org/pdf/WPSTC-GUIDE-FINAL-\(2010.05.07\)-COMPLETE.pdf](http://www.justnet.org/pdf/WPSTC-GUIDE-FINAL-(2010.05.07)-COMPLETE.pdf)

Hulme Karen (2004) *War Torn Environment: Interpreting the Legal Treshold*, Martinus Nijhoff Publishers

Hultman Lisa, Kathman Jacob, Shannon Megan (2013) „United Nations Peacekeeping and Civilian Protection in Civil War”, *American Journal of Political Science*, No. 4, 875-891

Human Rights Clinic (2012) *Counting Drone Strikes Deaths*, Columbia Law School, October 2012, www.law.columbia.edu/sites/default/files/microsites/human-rights-institute/files/COLUMBIACountingDronesFinal.pdf

Human Rights Implications of the Usage of Drons and Unmanned Robots in Warfare (2013) Directorate-General for External Policy, Policy Department, European Parliament, www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/etudes/join/2013/410220/EXPO-DROI_ET%282013%29410220_EN.pdf

Human Rights Watch (1995) *Somalia Faces the Future: Human Rights in a Fragmented Society*, 1 April 1995, hrw.org/reports/1995/somalia/

Human Rights Watch (2002) *HOPES BETRAYED: Trafficking of Women and Girls to Post-Conflict Bosnia and Herzegovina for Forced Prostitution*, Vol. 14, No. 9, November 2002, www.hrw.org/reports/2002/bosnia/Bosnia1102.pdf

Human Rights Watch (2008) *Article 16: Questions and Answers*, August 15, 2008, www.hrw.org/news/2008/08/15/article-16

Human Rights Watch (2008¹) *UN: Tackle Wrongdoing by Peacekeepers*, April 30, 2008, www.hrw.org/news/2008/04/30/un-tackle-wrongdoing-peacekeepers-0

Human Rights Watch et. al. (2009) *Banning Cluster Munitions: Government Policy and Practice*, the-monitor.org/cm/2009/banning_cluster_munitions_2009.pdf

Human Rights Watch (2009¹) *Precisely Wrong: Gaza Civilians Killed by Israeli Drone-Launched Missiles*, June 30 2009, www.hrw.org/report/2009/06/30/precisely-wrong/gaza-civilians-killed-israeli-drone-launched-missiles

Human Rights Watch (2011) *Q & A: US Target Killings and International Law*, December 19, 2011, hrw.org/news/2011/12/19/q-us-targeted-killings-and-international-law

Human Rights Watch (2012) *Losing Humanity: The Case against Killer Robots*, hrw.org/sites/default/files/reports/arms1112ForUpload_0_0.pdf

Human Rights Watch (2014) *The Power These Men Have Over Us: Sexual Exploitation and Abuse by African Union Forcers in Somalia*, September 8, 2014, www.hrw.org/report/2014/09/08/power-these-men-have-over-us/sexual-exploitation-and-abuse-african-union-forces

Human Rights Watch (2015) *We Can Die Too: Recruitment and Use of Child Soldiers in South Sudan*, www.hrw.org/sites/default/files/report_pdf/southsudan1215_4.pdf

Human Rights Watch (2016) *Central African Republic: Murder by Peacekeepers – Discover of Mass Grave Provides New Evidence*, June 7, 2016, www.hrw.org/news/2016/06/07/central-african-republic-murder-peacekeepers

Human Rights Watch (2016¹) *Making the Case: The Danger of Killer Robots and the Need for a Preemptive Ban*, Decembar 9, 2016, www.hrw.org/report/2016/12/09/making-case/dangers-killer-robots-and-need-preemptive-ban

Human Rights Watch (2017) *Flawed Justice: Accountability for ISIS Crimes in Iraq*, www.hrw.org/sites/default/files/report_pdf/iraq1217web.pdf

Human Rights Watch (2018) *Central African Republic: Short Sentences Cheat Victims*, August 7, 2018, www.hrw.org/news/2018/08/07/central-african-republic-short-sentences-cheat-victims

Humanitarian Access in Situations of Armed Conflict: Practitioner's Manual (2014) Swiss Federal Department of Foreign Affairs, www.eda.admin.ch/dam/eda/en/documents/aussenpolitik/voelkerrecht/Human-access-in-sit-of-armed-conflict-manual_EN.pdf

Hunter Thomas Byron (2009) „Targeted Killing: Self-Defense, Preemption, and the War on Terrorism”, *Journal of Strategic Security*, No. 2, 1-52

Hurd Ian (2007) *After Anarchy: Legitimacy and Power in the United Nation Security Council*, Princeton University Press

Hurley W. J. et. al. (2009) *Non-Kinetic Capabilities for Irregular Warfare: Four Case Studies*, Institut for Defense Analyses, dtic.mil/get-tr-doc/pdf?AD=ADA501354

Huskey Kristine A. (2012) „Accountability for Private Military and Security Contractors in the International Legal Regime”, *Criminal Justice Ethics*, No. 3, 193-212

ICRC (2006) „A Guide to the Legal Review of New Weapons, Means and Methods of Warfare: Measures to Implement Article 36 of Additional Protocol I of 1977”, *International Review of the Red Cross*, No. 864, 931-956

ICRC (2012) *Child Soldiers and Other Children Associated with Armed Forces and Armed Groups*, www.icrc.org/en/doc/assets/files/other/icrc-002-0824.pdf

ICRC (2012¹) *War Crimes under the Rome Statute of the International Criminal Court and their source in Internanal Humanitarian Law – Comptive Table*, www.icrc.org/en/document/war-crimes-under-rome-statute-international-criminal-court-and-their-source-international

Игнатенко Г. В., Тиунов О. И., отв. ред. (2009) *Международное право*, Москва

Pesanmi Simeon O. (2000) „Just War Theory in Comparative Perspective: A Review Essay”, *Journal of Religious Ethics*, No. 1, 139-155

Ильин Ю. Д. (2008) *Международное публичное право*, Москва

Increasing Transparency, Oversight and Accountability of Armed Unmanned Aerial Vehicles (2017) United Nations Institute for Disarmament Research, www.unidir.org/files/publications/pdfs/increasing-transparency-oversight-and-accountability-of-armed-unmanned-aerial-vehicles-en-692.pdf

Ingber Rebecca (2011) „Untagling Belligerency from Neutrality in the Conflict with Al-Qaeda”, *Texas International Law Journal*, No. 1, 75-114

Information Operations Roadmap (2003) US Department of Defense, nsarchive.gwu.edu/NSAEBB/NSAEBB177/info_ops_roadmap.pdf

Institute of Air, and Space Law, Faculty of Law (2005) „Peaceful” and Military Uses of outer Space: Law and Policy, February, e-parl.net/pages/space_hearing_images/BackgroundPaper%20McGill%20Outer%20Space%20Uses.pdf

International Committee of the Red Cross (2021) *Humanity in Action – 2020*, International Committee of the Red Cross, Geneva, July 2021, <https://shop.icrc.org/humanity-in-action-2020-pdf-en>

International Crisis Group (2013) *Drones: Myths and Reality in Pakistan*, www.files.ethz.ch/isn/164796/247-drones-myths-and-reality-in-pakistan.pdf

International Human Rights and Conflict Resolution Clinic (Stanford Law School) and Global Justice Clinic (NYU School of Law) (2012) *Living Under Drones: Death, Injury, And Trauma To Civilians From Us Drone Practices In Pakistan*, September, 2012, <https://chrgj.org/wp-content/uploads/2016/09/Living-Under-Drones.pdf>

International Law Applicable to Naval Mines (2014) International Security Department Workshop Summary, Chatham House, The Royal Institute of International Affairs, October 2014, www.chathamhouse.org/sites/default/files/field/field_document/20140226NavalMines.pdf

International Legal Protection of Human Rights in Armed Conflict (2011) UN, New York and Geneva, ohchr.org/Documents/Publications/HR_in_armed_conflict.pdf

International Peace Institute (2017) *Human Rights and Sustaining Peace*, December 2017, www.ipinst.org/wp-content/uploads/2017/12/1712_Human-Rights-and-Sustaining-Peace.pdf

International Peace Institute (2018) *European Contribution to UN Peacekeeping Operations: Lessons Learned and the Way Forward*, July 2018, www.ipinst.org/wp-content/uploads/2018/07/IPI-ERPT-European-Contributions.pdf

Ipsen Knut: (2013) „Combatants and Non-combatants”, in: Fleck Dieter (ed.) *The Handbook of International Humanitarian Law*, Oxford University Press, 79-114

Isaković Zlatko (2003) „Doktrina 'pravednog rata' od Grocijusa do Ujedinjenih nacija”, *Vojno delo*, No. 4, 44-69

Isaković Zlatko (2009) „Doktrina 'pravednog rata' od Huga Grocijusa do UN”, *Pravni život*, No. 13, 911-933

Isenberg David (2009) *Shadow Force: Private Security Contractors in Iraq*, Greenwood Publishing Group

Isenberg David (2009¹) *Private Military Contractors and U.S. Strategy*, PRIO Report 1/2009, www.files.ethz.ch/isn/109297/Isenberg%20Private%20Military%20Contractors%20PRIO%20Report%201-2009.pdf

Ivaniš Željko, Đorđević Ivica Lj., Jeftić Zoran (2016) „A new Cold War or Continuation of the Old One”, *Vojno delo*, No. 4, 36-45

Ivanović Đoko (1958) „Haška pravila i razvoj pravne zaštite ratnih zarobljenika”, *Jugoslovenska revija za međunarodno pravo*, No. 2, 323-332

Ивановский И. А. (2011) *Женевская конвенция 10 августа 1864 г. и право войны*, Москва (reprint iz 1891)

Ivers Louise C., Guillaume Yodeline (2017) „The Price of Peace? Peacekeeping with Impunity Harms Public Health in Haiti”, *American Journal of Tropical Medicine and Hygiene*, No. 3, 639-640

Jachec-Neale Agnieszka (2015) *The Concept of Military Objectives in International Law and Targeting Practice*, Routledge

Jackson Richard B. (2012) „Perfidy in Non-International Armed Conflicts”, in: Watkin Kenneth, Norris Andrew J. (eds.) *Non-International Armed Conflict in the Twenty-first Century*, Naval War College, Newport, 238-259

Jacques Richard, ed. (2013) *Maritime Operational Zones*, United States Naval War College, International Law Department, Center for Naval Warfare Studies

Jain Neha (2005) „A Separate Law for Peacekeepers: The Clash Between the Security Council and the International Criminal Law”, *European Journal of International Law*, No. 2, 239-254

Jakešević Ružica (2011) „Mirovne misije Ujedinjenih nacija nakon hladnog rata”, *Godišnjak Fakulteta političkih nauka*, No. 5, 377-399

Jakobsen Peter Viggo, Thruelsen Peter Dahl (2009) „The United Nations: The World’s Leading Conflict Manager”, in: Thruelsen Peter Dahl (ed.), *International Organizations: Their Role in Conflict Managements*, Royal Danish Defence College, 25-53

Jakovljević Boško (1956) „Zaraćena strana”, *Jugoslovenska revija za međunarodno pravo*, No. 3, 425-440

Jakovljević Boško (1958) „Zaštita žrtava rata”, *Jugoslovenska revija za međunarodno pravo*, No. 2, 312-318

Jakovljević Boško (1980) „Novi međunarodnopravni status civilne zaštite”, *Jugoslovenska revija za međunarodno pravo*, No. 2-3, 297-311

Jakovljević Boško (1997) „International humanitarian law and human rights law”, *Jugoslovenska revija za međunarodno pravo*, No. 2-3, 260-269

Jalloh Charles Chernor (2011) „Special Court for Sierra Leone: Achieving Justice?”, *Michigan Journal of International Law*, Vol. 32, 395-460

Jalloh Charles C., Akande Dapo, du Plessis Max (2011) „Assessing the African Union Concerns about Article 16 of the Rome Statute of the Rome Criminal Court”, *African Journal of Legal Studies*, No. 4, 5-50;

Jalloh Charles Chernor (2015) „The Law and Politics of the Charles Taylor Case”, *Denver Journal of International Law and Policy*, No. 3, 229-276

Jalloh Charles Chernor ed. (2020) *The Legal Legacy of the Special Court for Sierra Leone*, Cambridge University Press

Janaby Mohamand Ghazi (2015) „The Legality of the Use of Private Military and Security Companies in UN Peacekeeping and Peace Enforcement Operations”, *Journal of International Humanitarian Legal Studies*, No. 1, 147-187

Janaby Mohamad Ghazi (2015¹) „The Legal Status of Employees of Private Military / Security Companies Participating in U.N. Peacekeeping Operations”, *Northwestern Journal of International Human Rights*, No. 1, 82-102

Janaby Mohamad Ghazi (2016) *The Legal Regime Applicable to Private Military and Security Company Personnel in Armed Conflicts*, Springer

Janča Dejan (1978) „Zone bez nuklearnog oružja i zone mira”, u: Vučinić Mihajlo (red.) *Razoružanje problem savremenog sveta*, Beograd 1978, 207-226

Jandrić Miroslav (2012) „One Hundred Years of the Serbian Air Force (1912-2012)”, *Scientific Technical Review*, No. 1, 3-9

Jang Heeyong Daniel (2013) „The Lawfulness of and Case for Combat Drones in the Fights Against Terrorism”, *National Security Law Journal*, Vol. 2, 1-42

Janin Hunt, Carlson Ursula (2013) *Mercenaries in Medieval and Renaissance Europe*, McFarland

Janković Branimir (1988) *Diplomatija*, Beograd

Janković Branimir M., Radivojević Zoran (2014) *Međunarodno javno pravo*, Niš

Jaworski Eric (2003) „Military Necessity’ and ‘Civilian Immunity’: Where is the Balance?“, *Chinese Journal of International Law*, No. 1, 175-206

Jayachandran J. C. (2009) „Evolution of War into the Fourth Generation: A Historical Perspective“, *CLAWS Journal*, Winter, 161-193

Jazić Aleksandar (2014) „Civilna zaštita u Evropskoj uniji“, *Međunarodna politika*, No. 1155-1156, 189-200

Jazić Aleksandar (2015) „Novi pristup sistemu civilne zaštite u Evropskoj uniji“, *Međunarodni problemi*, No. 1, 64-78

Jäger Thomas, Kümmel Gerhard, eds. (2007) *Private Military and Security Companies: Chances, Problems, Pitfalls and Prospects*, VS Verlag für Sozialwissenschaften

Jegorov Boris (2019) „Kad su Amerikanci bombardovali Sovjetski Savez?“, *Russia Beyond*, 13. mart 2019, https://rs.rbth.com/istorija-rusije/85310-kad-su-amerikanci-bombardovali-sssr?fbclid=IwAR0qxDBipet5M2SsONfeMAcxXt7iTbnz0Hg0VxaPP0811kPKEFXQPGle_8

Jelavić Ante (2013) „Podmornički rat“, *Naše more*, No. 3-4, Supplement, 71-78

Jenkins Brian Michael, Lauder John (2016) „The Nuclear Terrorism Threat: How Real Is It?“, *Working Paper No. 1602*, Nonproliferation Policy Education Center, http://npolicy.org/article_file/1602-The_Nuclear_Terrorism_Threat.pdf

Jensen Eric Talbot (2012) „Sovereignty and Neutrality in Cyber Conflict“, *Fordham International Law Journal*, No. 3, 815-841

Jensen Eric Talbot (2013) „Future War, Future Law“, *Minnesota Journal of International Law*, No. 2, 282-323

Jensen Eric Talbot (2014) „The Future of the Law of Armed Conflict: Ostriches, Butterflies, and Nanobots“, *Michigan Journal of International Law*, No. 2, 253-317

Jett Dennis (2019) „Why Peacekeeping Falls: Does peacekeeping have a future? Here’s discussion of the fundamental challenge it faces today“, *Foreign Service Journal*, May 2019, 48-51, https://afsa.org/sites/default/files/flipping_book/0519/48/

Jevglevska Natalija, Galliot Jai (2019) „Airmen and Unmanned Aerial Vehicles“, *Journal of Indo-Pacific Affairs*, Fall 2019, 33-65

Jevtić Miroljub (2014) „Vrski ratovi u XXI veku? – promašaji političke nauke“, *Nacionalni interes*, No. 2, 177-197

Jha U.C. (2011) *International Humanitarian Law: the Laws of War*, Vij Books India

Jiminián Jimena M. Conde (2012) „Allocating Individual Criminal Responsibility to Peacekeepers for International Crimes and Other Wrongful Acts committed during Peace Operations“, *Tilburg Law Review*, Vol. 17, 104-132

Johnson Jake (2018) „157 of 200 World’s Richest Entities Are Corporations, Not Governments“, *Inequality*, October 19, 2019, <https://inequality.org/research/richest-entities-corporations-governments/>

Johnston Karli (2009) „Private Military Contractors: Lessons Learned in Iraq and Increased Accountability in Afghanistan“, *Georgetown Journal of International Affairs*, Summer/Fall, No. 2, 93-99

Johnson Larry D. (2002) „Treaties Against Nuclear Terrorism: The Global Legal Framework Can Make a Difference“, *IAEA Bulletin* No. 1, 4-6, www.iaea.org/sites/default/files/publications/magazines/bulletin/bull44-1/44104890406.pdf

Johnson Partick B., Sarbani Anoop K. (2016) „The Impact of U.S. Drone Strikes on Terrorism in Pakistan“, *International Studies Quarterly*, No. 2, 203-219.

Johnson Thomas J. (2000) „A History of Biological Warfare From 300 B.C.E. to the Present“, American Association of Respiratory Care, <https://c.aarc.org/resources/biological/history.asp>

Jončić Miloš (2014) „Zaštita posebnih kategorija lica u oružanim sukobima (žene i deca)“, *Međunarodni problemi*, No. 3-4, 305-321

Jončić Miloš, Đurić Marko (2014) „Kršenja međunarodnih pravila o zaštiti civilnog stanovništva u oružanim sukobima od strane austrougarske vojske u Srbiji u toku Prvog svetskog rata”, u: Jovan Ćirić, Miroslav Đorđević (ur.) *Sto godina od početka Prvog svetskog rata – istorijske i pravne studije*, Beograd, 533-546

Jončić Miloš (2019) *Međunarodnopravni položaj civilnog stanovništva u oružanim sukobima*, Beograd

Jončić Vladan (1996) „Vojna potreba i međunarodno ratno pravo”, *Vojno delo*, No. 6, 8-25

Jončić Vladan (2001) „Povrede pravila humanitarnog prava i ljudskih prava u agresiji na Saveznu Republiku Jugoslaviju”, *Vojno delo*, No. 2, 9-32

Jončić Vladan (2002) *Ratni zarobljenici – međunarodnopravni status*, Beograd

Jončić Vladan (2004) *Treća ženevska konvencija – praktična primena i uticaj na protokole I i II*, Beograd

Jončić Vladan (2010) *Međunarodno humanitarno pravo*, Beograd

Jončić Vladan (2011) „Razlikovanje civila od učesnika oružanih sukoba u oružanim sukobima”, *Pravni život*, No. 12, 195-216

Jončić Vladan (2012) *Međunarodnopravni status učesnika oružanih sukoba*, Beograd

Jončić Vladan (2012¹) „Donošenje Konvencije o antipersonalnim minama”, *Pravni život*, No. 12, 241-258

Jončić Vladan, Petrović Miloš (2012) „Ograničenja međunarodnopravne zaštite kulturnih dobara u oružanim sukobima”, *Srpska politička misao*, No. 1, 149-168

Jončić Vladan, Petrović Miloš (2012¹) „Vojna potreba u Ženevskim konvencijama iz 1949. godine”, *Međunarodni problemi*, No. 2, 180-210

Jončić Vladan (2013) „Značaj Berlinske rezolucije o primeni međunarodnog humanitarnog prava u oružanim sukobima u kojima učestvuju nedržavni entiteti”, *Pravni život*, No. 12, 175-195

Jončić Vladan (2014) „Doprinos ratnih pravila Kneževine Srbije civilizacijskim integracijama u Evropi”, *Srpska politička misao*, No. 2, 231-247

Jončić Vladan (2014¹) „Poštovanje međunarodnih pravila o ranjenicima, bolesnicima i ratnim zarobljenicima u toku Prvog svetskog rata na Balkanskom ratištu”, u: Jovan Ćirić, Miroslav Đorđević (ur.) *Sto godina od početka Prvog svetskog rata – istorijske i pravne studije*, Beograd, 369-385

Jones Bruce, Tortolani Ben (2013) *Deep Dive on Fragile States*, Center on International Cooperation, New York University

Jordan David et. al. (2008) *Understanding Modern Warfare*, Cambridge University Press

Jordán Javier (2014) „The Effectiveness of the Drone Campaign against Al Qaeda Central. A Case Study”, *Journal of Strategic Studies*, No. 1, 4-29

Jovanović Milan (1958) „Vazdušno bombardovanje i međunarodno ratno pravo”, *Jugoslovenska revija za međunarodno pravo*, No. 2, 361-368

Jovanović Miloš (2007) „Doktrina pravednog rata i međunarodno pravo”, *Međunarodni problemi*, No. 2-3, 243-265

Jovanović Radmilo (1958) „Bolesnici i ranjenici”, *Jugoslovenska revija za međunarodno pravo*, No. 2, 319-323

Jovanović Slobodan (1992) *O državi*, Beograd

Jović Radovan, Savić Andreja (2004) *Bioterrorizam, biološki rat, biološko oružje*, Beograd

Jović Željko (2013) „Mirovne misije Ujedinjenih nacija i savremeni izazovi”, *Međunarodna politika*, No. 1149, 10-22

Jović Željko (2015) „Mirovne misije Ujedinjenih nacija i saradnja sa regionalnim akterima”, *Vojno delo*, No. 4, 97-107

Joyner Christopher C., Lotrionte Catherine (2001) „International Warfare as International Coercion: Element of Legal Framework”, *American Journal of International Law*, No. 5, 825-865

Joyner Daniel H., Roscini Marco, eds (2021) *Non-Proliferation Law as a Special Regime*, Cambridge University Press

Juma Laurence (2011) „Privatisation, human rights and security: Reflections on the Draft International Convention on Regulation, Oversight and Monitoring of Private Military and Security Companies”, *Law, Democracy & Development*, No. 1, 1-33, https://kopernio.com/viewer?doi=10.4314%2Fldd.v15i1.3&token=WzUwOTc4LClxMC40MzE0L2xkZC52MTVpMS4zIl0.dOzPNsvz7TKIwkyCYO_cFvUN0Q

Kadens Emily, Young Ernest A. (2013) „How Customary is Customary International Law?”, *William & Mary Law Review*, No. 3, 885-920

Kaldor Mary (1999) *New and Old Wars: Organized Violence in a Global Era*, Polity Press & Blackwell Publishing

Kaldor Mary (2006) *New and Old Wars*, Polity Press

Kaldor Mary (2013) „In Defence of New Wars”, *Stability*, No. 1, 1-16

Kalidhass P. R. (2014) „Determining the Status of Private Military Companies under International Law: A Quest to Solve Accountability issues in Armed Conflicts”, *Amsterdam Law Forum*, No. 2, 4-19

Kalshoven Frits, Sandoz Ivets, eds. (1989) *Implementation of International Humanitarian Law*, Martinus Nijhoff Publishers

Kalshoven Frits, Zegveld Liesbeth (2001) *Constraints on the Waging of War: An Introduction to International Humanitarian Law*, International Committee of the Red Cross, Geneva, www.loc.gov/rr/frd/Military_Law/pdf/Constraints-waging-war.pdf

Калугин В. Ю., Павлова В. Л., Фисенко И. В. (1999) *Международное гуманитарное право*, Минск

Kalyvas Stathis N. (2001) „New’ and ’Old’ Civil Wars: A Valid Distinction?”, *World Politics*, No. 1, 99-118

Kammerhofer Jörg (2004) „Uncertainty in the Formal Sources of International Law: Customary International Law and Some of Its Problems”, *European Journal of International Law*, No. 3, 523-553

Kanetake Machiko (2010) „Whose Zero Tolerance Counts? Reassessing a Zero Tolerance Policy against Sexual Exploitation and Abuse by UN Peacekeepers”, *International Peacekeeping*, No. 2, 200-214

Kanetake Machiko (2012) „The UN Zero Tolerance Policy’s Whereabouts: on the Discordance Between Politics and Law on the International-External Divide”, *Amsterdam Law Forum*, Fall Issue, 51-61

Karapandžin Stevica S., Slavković Rade (2015) „Uticaj verske službe na pripremu i izvođenje operacija Kopnene vojske”, *Vojno delo*, No. 1, 147-180

Karau Mark D. (2017) „Submarines and Submarine Warfare in: Ute Daniel et al. (eds.) *1914-1918-online: International Encyclopedia of the First World War*, Freie Universität Berlin, https://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/submarines_and_submarine_warfare#cite_note-ftn7-7

Каргановић Стефан (2012) „Сребреничке перспективе: постоји ли шанса за истину?”, у: Стефан Каргановић (ур.) *Сребреница – фалсификовање историје*, Београд, 11-24

Карлова Е. Н., Курбанов А. Х. (2015) «Социально-экономические предпосылки создания и последствия распространения частных военных компаний», *Национальная безопасность / Nota bene*, No. 4, 515-521

Karska Elzbieta (2016) „Human Rights Violations Committed by Private Military and Security Companies: An International Law Analysis”, *Espaço Jurídico Journal of Law*, No. 3, 753-766

Kaseze Antonio (2005) *Međunarodno krivično pravo*, Beograd

Kastan Benjamin N. (2012) „Autonomous Weapon Systems: A Coming Legal Singularity?”, *Journal of Law, Technology and Policy*, No. 1, 45-82

Kastenberg Josh (2003/2004) „The Customary International Law and Combatant Status: Does the Current Executive Branch Policy Determination on Unlawful Combatant Status for Terrorists Run Afoul of International Law, or Is It Just Poor Public Relations?“, *Gonzaga Law Review*, No. 3, 495-537

Katzenstein Suzanne (2003) „Hybrid Tribunals: Searching for Justice in East Timor“, *Harvard Human Rights Journal*, No. 6, 245-278

Kaufman Stuart J., Little Richard, Wohlforth William C., eds. (2007) *The Balance of Power in World History*, Palgrave Macmillan

Keeley Robert (2003) *Understanding Landmines and Mine Action*, Septeber, web.mit.edu/demining/assignments/understanding-landmines.pdf

Keene Shima D. (2015) *Lethal and Legal? The Ethics of Drone Strikes*, U.S. Army War College, www.researchgate.net/publication/324517877_Lethal_and_Legal_The_Ethics_of_Drone_Strikes

Kees Alexander (2011) „Regulation of Private Military Companies“, *Goettingen Journal of International Law*, No. 1, 199-216

Kegli Čarls V. Jr., Vitkof Judžin R. (2004) *Svetska politika – trend i transformacija*, Beograd

Kelly Henry (2002) „Dirty Bombs: Response to a Threat“, *Journal of the Federation of American Scientists*, No. 2, 1-9

Kelly Michael J. (1999) *Restoring and Maintaining Order in Complex Peace Operations: The Search for a Legal Framework*, Kluwer Law International

Kelly Michael J. (2006) „Iraq and the law of occupation: new test for an old law“, in: McCormack Timothy, McDonald Avril (eds.) *Yearbook of International Humanitarian Law - 2003*, T.M.C. Asser Press, 127-166

Kelly Tobias (2019) „The Struggle Against Torture: Challenges, Assumptions and New Directions“, *Journal of Human Rights Practice*, No. 2, 324-333

Kelsay John (2007) *Arguing the Just War in Islam*, Harward University Press

Kelsen Hans (1950) „Is the Acheson Plan Constitutional?“, *Western Political Quarterly*, No. 4, 512-527

Kelsey Jeffrey T. G. (2008) „Hacking into International Humanitarian Law: The Principles of Distinction and Neutrality in the age of Cyber Warfare“, *Michigan Law Review*, Vol. 106, May, 1427-1451

Kelzen Hans (1998) *Opšta teorija prava i države*, Beograd

Kennedy David (1987) „The Sources of International Law“, *American University Law Review*, No. 1, 1-96

Kennedy David (2012) *O ratu i pravu*, Zagreb

Kenning David (2011) „Somalia and Somaliland: The Twoedged Sword of International Intervention“, *Federal Governance*, No. 2, 63-70

Kent Lia (2012) „Interrogating the ‘Gap’ Between Law and Justice: East Timor’s Seriuos Crimes Process“, *Human Rights Quarterly*, No. 4, 1021-1044

Khaduri Majid (1955) *War and Peace in the Law of Islam*, Johns Hopkins Press, Baltimore

Khan Kamal Ahmad (2017) „Use of Force and Human Rights under International Law“, *Athens Journal of Law*, No. 2, 141-164

Kidane Won (2010) „The Status of Private Military Contractors Under International Humanitarian Law“, *Denver Journal of International Law and Policy*, No. 3, 361-419

Kidwell Deborah C. (2005) *Public War, Private Fights? The United States and Private Military Companies*, Combat Studies Institute Press

Kim Sun (2011) „Maintaining the Independence of the International Criminal Court: The Legal and Political Implications of An Article 16 Deferral Request“, *Agenda Internacional*, No. 29, 175-212

Kim Dong Choon (2004) „Forgotten war, forgotten massacres – the Korean War (1950-1953) as licenced mass killings“, *Journal of Genocide Research*, No. 4, 523-544

- King Henry T. Jr. (1997)** „The Judgments and Legacy of Nurember”, *Yale Journal of International Law*, Vol. 22, 213-221
- King Henry T. Jr. (2002)** „The Legacy of Nuremberg”, *Case Western Reserve Journal of International Law*, No. 3, 335-356
- Kinsella David, Carr Craig L. (2007)** *The Morality of War: A Reader*, Lynne Rienner Publishers
- Kinsey Christopher (2006)** *Corporate Soldiers and International Security: The Rise of Private Military Companies*, Routledge
- Kinsey Christopher (2008)** „International Law and the Control of Mercenaries and Private Military Companies”, *Cultures & Conflicts*, 26 June 2008, <https://journals.openedition.org/conflicts/11502>
- Kirby G. J. (1972)** „A History of the Torpedo: The Early Days”, *Journal of the Royal Navy Scientific Service*, No. 1, 30-55
- Kish John, Turns David (1995)** *International Law and Espionage*, Martinus Nijhoff Publishers
- Kittichaisaree Kriangsak (2001)** *International Criminal Law*
- Kittrich Jan (2008)** *The Right of Individual Self-Defense in Public International Law*, Logos, Berlin
- Klabbers Jan (2003)** „Rebel with a Cause? Terrorist and Humanitarian Law”, *European Journal of International Law*, No. 2, 299-312
- Klabbers Jan (2009)** *An Introduction to International Institutional Law*, Cambridge University Press
- Klabbers Jan, Wallendahl Åsa, eds. (2011)** *Research Handbook on the Law of International Organizations*, Edward Edgar Publishing
- Klabbers Jan (2015)** „The EJIL Foreword: The Transformation of International Organizations Law”, *European Journal of International Law*, No. 1, 9-82
- Klasfeld Adam (2019)** „Contractor Can Be Sued Over Abu Ghraib Torture”, Courthouse News Service, February 27, 2019, www.courthousenews.com/judge-preps-abu-ghraib-torture-suit-for-trial/
- Kleffner Jann K. (2010)** „Human Rights and International Humanitarian Law: General Issues”, in: Gill Terry D., Fleck Dieter (eds.) *The Handbook of the International Law of Military Operations*, Oxford University Press, 51-78
- Kleffner Jann K. (2011)** „The applicability of international humanitarian law to organized armed groups”, *International Review of the Red Cross*, No. 882, 443-461
- Kleffner Jann K. (2013)** „Scope of Application of Humanitarian Law”, in: Fleck Dieter (ed.) *The Handbook of Humanitarian Law in Armed Conflicts*, Oxford University Press, 43-78
- Kleffner Jann K. (2013¹)** „Protection of the Wounded, Sick, and Shipwrecked”, in: Fleck Dieter (ed.) *The Handbook of Humanitarian Law in Armed Conflicts*, Oxford University Press, 321-358
- Klein John M. (2012)** *Space Warfare: Strategy, Principles and Policy*, Taylor and Francis
- Klein Margarete (2019)** *Private military companies – a growing instrument in Russia’s foreign and security policy toolbox*, European Centre for Excellence for Countering hybrid threats, *Strategic Analysis 3/2019*, www.hybridcoe.fi/wp-content/uploads/2019/06/HybridCoE_StrategicAnalysis_3_2019.pdf
- Kleinfeld Gerald R., Tambs Lewis A. (1979)** *Hitler’s Spanish Legion: The Blue Division in Russia in WW II*, Stackpole Books
- Kleinlein Thomas (2017)** „*Jus Cogens* Re-examined: Value Formalism in International Law”, *European Journal of International Law*, No. 1, 295-315
- Kleut Petar (1958)** „Uticaj razvoja ratne tehnike na pravila ratnog prava”, *Jugoslovenska revija za međunarodno pravo*, No. 2, 307-312
- Клименко Б. М. (1963)** *Демилитаризация и нейтрализация в международном праве*, Москва
- Kljajić Radojica, Vučinić Mihajlo (1978)** „Bakteriološka (biološka) borbena sredstva, u: Vučinić Mihajlo (red.) *Razoružanje problem savremenog sveta*, Beograd, 261-274
- Knauth Arnold W. (1946)** „Prize Law Reconsidered”, *Columbia Law Review*, No. 1, 69-93
- Knežević-Predić Vesna (2007)** *Ogled u međunarodnom humanitarnu pravu*, Beograd

- Koblentz Gregory D. (2009)** *Living Weapons: Biological Warfare and International Security*, Cornell University Press
- Kodar Erki (2012)** „Applying the Law of Armed Conflict to Cyber Attacks: From the Martens Clause to Additional Protocol I”, *Estonian National Defence Proceedings*, Vol. 15, 107-132
- Koessler Maximilian (1959)** „International Law and the Use of Enemy Uniforms as a Stratagem and the Acquittal in the Skorzeny Case”, *Missouri Law Review*, No. 1, 16-43
- Koh Harold Hongju (1997)** „Why Do Nations Obey International Law?”, *Yale Law Journal*, Vol. 106, 2599-2659
- Koh Harold Hongju (2017)** „The Emerging Law of 21st Century War”, *Emory Law Journal*, Vol. 66, 487-512
- Kolb Robert, Hyde Richard (2008)** *An Introduction to the International Law of Armed Conflict*, Hart Publishing, Oxford – Portland Oregon
- Kolb Robert (2015)** „Military Objectives in International Humanitarian Law”, *Leiden Journal of International Law*, Vol. 28, 691-700
- Kolb Vekoslav (1956)** „Ratište, vojišna prostorija i borbena zona”, *Jugoslovenska revija za međunarodno pravo*, No. 3, 413-423
- Kondoč Boris (2010)** „The Responsibility of Peacekeepers, their Sending States, and International Organizations”, in: Gill Terry D., Fleck Dieter (eds.) *The Handbook of the International Law of Military Operations*, Oxford University Press, 515-534
- Kontorovich Eugene (2004)** „The Piracy Analogy: Modern Universal Jurisdiction’s Hollow Foundation”, *Harvard International Law Journal*, No. 1, 185-237
- Kontorovich Eugene (2007)** „Inefficient Customs in International Law”, *The University of Chicago Law School Public Law and Legal Theory Working Paper Series*, Working Paper No 154, March 2007, law.uchicago.edu/files/files/154.pdf
- Koplow David A. (2015)** „Red-Teaming NLW: A Top Ten List of Criticism about Non-Lethal Weapons”, *Case Western Reserve Journal of International Law*, Vol. 47, 229-238
- Korać Srđan T. (2015)** „Upotreba privatnih vojnih kompanija u međunarodnim sukobima – etičke kontroverze”, *Vojno delo*, No. 3, 9-29
- Korać Srđan T., ur. (2016)** *Uticaj vojne neutralnosti Srbije na bezbednost i stabilnost u Evropi*, Beograd
- Kort Michael (2010)** *Weapons of Mass Destruction*, Facts on File, New York
- Kotarić Dragan, Joksimović Slobodan (2015)** „Usklađivanje zakonske regulative Republike Srbije sa strategijom EU za borbu protiv nedozvoljenog sakupljanja i prometa lakog i streljačkog naoružanja i municije – stepen usklađenosti i neophodne mere”, *Vojno delo*, No. 3, 215-270
- Котляр В.С. (2005)** «Право на превентивную самооборону и современное международное право», *Государство и право* No. 10, 75-83
- Kovačević Živorad (2010)** *Međunarodno pregovaranje*, Beograd
- Коваленко И. И. (1976)** *Международные неправительственные организации*, Москва
- Kovatch Bonnie (2016)** „Sexual exploitation and abuse in UN peacekeeping missions: A case study of MONUC and MONUSCO”, *Journal of Middle East and Africa*, No. 2, 157-174
- Kowalczevska Kaja (2019)** „The Role of the Ethical Underpinnings of International Humanitarian Law in the Age of Lethal Autonomous Weapons Systems”, *Polish Political Science Yearbook*, Vol. 48, 464-475
- Kozaczuk Wladyslaw (1984)** *Enigma: How the German Machine Cipher was Broken, and how it was Read by the Allies in World War Two*, University Publications of America
- Krahmann Elke (2005)** „Regulating Private Military Companies: What Role for the EU?”, *Contemporary Security Policy*, No. 1, 103-125

Krahmann Elke (2016) „NATO contracting in Afghanistan: the problem of principal-agent networks”, *International Affairs*, No. 6, 1401-1426

Kramer Cheri (2011) „The Legality of Targeted Drone Attacks as U.S. Policy”, *Santa Clara Law Review*, No. 2, 375-397

Kraska James (2010) „Rule Selection in the Case of Israel’s naval Blockade of Gaza: Law of Naval Warfare or Law of the Sea”, *Yearbook of International Humanitarian Law*, Vol. 13, 367–395

Krasno Jean, Das Mitushi (2008) „The Uniting for Peace rezolution and other ways of circumventing the authority of Security Council”, in: Bruce Cronin, Ian Hurd, eds. *The UN Security Council and Politics of International Authority*, Routledge, 173-195

Кравцов Р. В., Лисаускайте В. В. (2006) «Контрабанда в международном праве», *Сибирский юридический вестник*, No. 3, 45-56

Krähenmann Sandra (2013) „Protection of Prisoners in Armed Conflict”, in: Fleck Dieter (ed.), *The Handbook of Humanitarian Law in Armed Conflicts*, Oxford University Press, 359-412

Krebs Shiri (2017) “Rethinking Targeted Killing Policy: Reducing Uncertainty, Protecting Civilians from the Ravages of Both Terrorism and Counterterrorism”, *Florida State University Law Review*, Vol. 44, 1-53

Kreća Milenko (1989) *Apsolutno obavezne norme (jus cogens) u međunarodnom javnom pravu*, Beograd

Kreća Milenko (2016) *Međunarodno javno pravo*, Beograd

Kreilkapm Jacob S. (2003) „U.N. Postconflict Reconstruction”, *International Law and Politics*, Vol. 35, 619-670

Krepinevich Andrew F. (2012) *Cyber Warfare: A “Nuclear Option”?*, Center for Strategic and Budgetary Assessments

Krepon Michael, Thompson Julia, eds. (2013) *Anti-satellite Weapons, Deterrence and Sino-American Space Relations*, Stimson, September, files.ethz.ch/isn/170907/Anti-satellite_Weapons.pdf

Kretzmer David (2005) „Targeted Killing of Suspected Terrorists: Extra-Judicial Execution or Legitimate Means of Defence?”, *European Journal of International Law*, No. 2, 171-212

Криницкий Ю., Сидоренко С., Лазарев С. (2018) «Операция „Монастырь» — ловушка для Абвера», *Армейский сборник*, Февраль 2018, 132-136

Kristensen Hans M. (2012) *Non-Strategic Nuclear Weapons*, May 2012, Federation of American Scientists, https://fas.org/_docs/Non_Strategic_Nuclear_Weapons.pdf

Kristensen Hans M., Korda Matt (2019) „Tactical Nuclear Weapons, 2019”, *Bulletin of the Atomic Scientists*, No. 5, 252-261

Kristiakowsky George (1978) „The folly of the neutron bomb”, *Bulletin of the Atomic Scientists*, September 1978, 25-29

Krivokapić Boris (1996) „Međunarodni krivični tribunali za bivšu Jugoslaviju i Ruandu - *pro et contra*”, *Strani pravni život*, No. 1-3, 43-55

Krivokapić Boris (1997) „Međunarodni krivični tribunal za Ruandu”, *Jugoslovenska revija za međunarodno pravo*, No. 1, 73-89

Krivokapić Boris (1999) *NATO agresija na Jugoslaviju – sila iznad prava*, Beograd

Krivokapić Boris (1999¹) „Agresija NATO na Jugoslaviju – grubo kršenje normi unutrašnjeg prava država agresora”, *Jugoslovenska revija za međunarodno pravo*, No. 1-3, 89-109

Krivokapić Boris (2000) „NATO Aggression Against Yugoslavia as an Assault of International Law”, in: *International Law and Intervention in the “New World Order”*: From Iraq to Yugoslavia, Madrid, 207-240

Krivokapić Boris (2000¹) „NATO Aggression Against Yugoslavia – A Harsh Violation of All Relevant International Documents”, *Yugoslav Law*, No. 1-3, 85-112

- Krivokapić Boris (2000²)** „Ratni zločini izvršeni od strane NATO-a tokom agresije na Jugoslaviju”, *Strani pravni život*, No. 1-3, 5-33
- Krivokapić Boris (2001)** „Alandska ostrva – osam decenija široke autonomije”, u: Krivokapić Boris (ur.) *Alandska ostrva – primer uspešne autonomije*, Beograd, 7-93
- Krivokapić Boris (2004)** *Zaštita manjina u međunarodnom i uporednom pravu*, tom I-III, Beograd
- Krivokapić Boris (2006)** *Međunarodno pravo: koreni, razvoj, perspektive*, Beograd
- Krivokapić Boris (2007)** „On the Concepts of Humanitarian Intervention and Preventive Self-Defence”, *Adrias*, Vol. 14, 51-95
- Krivokapić Boris (2007¹)** „O pravu preventivne samoodbrane u savremenom međunarodnom pravu”, *Pravni život*, No. 13, 919-933
- Krivokapić Boris (2010)** *Enciklopedijski rečnik međunarodnog prava i međunarodnih odnosa*, Beograd
- Krivokapić Boris (2011)** *Aktuelni problemi međunarodnog prava*, Beograd
- Krivokapić Boris (2011¹)** „Jednostrani akti država kao izvor međunarodnog prava”, *Pravni život*, No. 12, 138-169
- Krivokapić Boris (2012)** „Običajna pravna pravila u međunarodnom pravu”, *Megatrend revija – Megatrend Review*, No. 3, 35-81
- Krivokapić Boris (2012¹)** „Međunarodna borba protiv somalijskih pirata”, *Strani pravni život*, No. 1, 138-169
- Krivokapić Boris (2013)** „Odnos međunarodnog i unutrašnjeg prava”, *Strani pravni život*, No. 2, 59-103
- Krivokapić Boris (2013¹)** „Primat međunarodnog prava”, *Strani pravni život*, No. 3, 45-62
- Krivokapić Boris (2013²)** „A Somewhat Different View of International Criminal Courts”, in Jovan Ćirić (ed.) *The Hague Tribunal Between Law and Politics*, Belgrade, 7-55,
- Krivokapić Boris (2013³)** „Međunarodna krivična dela nasilja na moru”, u: Nogo Sreto (ur.) *Međunarodna krivična dela*, Udruženje za međunarodno krivično pravo, Tara, 198-214
- Krivokapić Boris (2014)** „The position of People in the Slave Owning and Feudal Societies – the First Human Rights?”, *Megatrend revija – Megatrend Review*, No. 2, 3-34
- Krivokapić Boris, Danilović Nedo (2014)** „O zloupotrebi međunarodnog prava”, u: Nogo Sreto (ur.) *Zloupotreba moći*, Zbornik radova Udruženja za međunarodno krivično pravo, Tara, 86-99
- Krivokapić Boris (2016)** „Ženevska konvencija o poboljšanju sudbine vojnih ranjenika u ratu (1864) – Povodom 140 godina od pristupanja Srbije Konvenciji”, *Strani pravni život*, No. 1, 9-30
- Krivokapić Boris (2017)** *Međunarodno javno pravo*, Beograd
- Krivokapić Boris (2017¹)** „Multinacionalne (transnacionalne) kompanije kao subjekti međunarodnog javnog prava”, *Godišnjak fakulteta pravnih nauka*, Apeiron univerzitet, No. 7, 110-127
- Krivokapić Boris (2017²)** *Mir i rat u međunarodnim odnosima i pravu*, Beograd
- Krivokapić Boris (2017³)** „On the Issue of So-called 'Instant' Customs in International Law”, *Acta Universitatis Danubius, Administratio*, No. 1, 2017, 81-98
- Кривокапиц Борис (2017)** «Мягкое право в международном праве», in: Lutovac Mitar (ed.) *International Conference: „Composite Materials, Ecology, Information Technology, Economics and Law”*, ELaSa-2017, Proceedings, 1-3 July 2017, Tivat, Montenegro, publ. Russian Academy of Sciences et. al., 55-62
- Кривокапиц Борис (2017¹)** «Агрессия НАТО против Югославии в свете международного права», *Славяне*, No. 1, 34-43
- Кривокапиц Борис (2017)** *Проблемы современного международного права*, Самара
- Krivokapić Boris (2018)** „Običaji kao izvori međunarodnog kosmičkog prava”, *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, No. 3, 129-157

Krivokapić Boris (2018¹) „Pojam kosmičkog prava”, u: Boris Krivokapić, Dragan Čović, Nedo Danilović (ur.) *Pravo 2018: Aktuelni problemi prava i pravne nauke*, Međunarodna naučna konferencija – *Law 2018: Current Problems of Law and Legal Science*, International Conference, Zbornik radova – Proceedings, Beograd – Mladenovac 4-5. maj 2018, 25-50, www.meste.org/L2018_files/Zbornik.pdf

Krivokapić Boris (2018²) „O razlikovanju između međunarodnih krivičnih dela u užem i u širem smislu”, *Strani pravni život*, No. 2, 7-27

Кривокапић Борис (2018) „O дефинисању агресије у међународном праву”, *Правна ријеч*, No. 55, 501-520

Кривокапић Борис (2018) *Международное публичное право*, Самара

Кривокапић Борис (2018¹) „Важнейшие источники международного права и их иерарическое взаимоотношение”, (Часть 1), *Юридический вестник Самарского университета*, No. 4, 128-132

Krivokapić Boris (2019) „The NATO Bombing of Yugoslavia (1999) 20 Years Later – The Problems of Legality, Legitimacy and Consequences”, in: Nebojša Vuković (ed.) *David vs. Goliath: NATO war against Yugoslavia and its implications*, Belgrade, 19-56

Krivokapić Boris (2019¹) „The Crime in Srebrenica in the Light of New Findings”, in: Milovan Milutinović (ed.) *Srebrenica – Reality and Manipulation*, Proceedings of the International Scientific Conference, April 2019, Nezavisni univerzitet Banja Luka et al., Banja Luka, 245-286

Кривокапић Борис (2019) „Државна сувереност и међународно право у ери глобализације”, у: Александар Костић (ур.) *Државни поредак: суверенитет у времену глобализације*, Српска академија наука и уметности, Београд, 355-392

Кривокапић Борис (2019) «Злоупотребление правами человека со стороны государств», *Вестник Тверского государственного университета*, серия: *Право*, No. 1, 170-184

Кривокапић Борис (2019¹) «Важнейшие источники международного права и их иерарическое взаимоотношение», (Часть 2), *Юридический вестник Самарского университета*, No. 1, 71-79

Кривокапић Борис (2020) «Право народа на самоопредељење и случај Косова», у: Зоран Кнежевић (гл. ур.), *Сецесија са становишта унутрашњег и међународног права и њене политичке последице*, Зборник радова са научног скупа одржаног 3. јула 2020 у САНУ, Српска академија наука и уметности, Београд, 203-256

Кривокапић Борис (2020¹) «Проблем одговорности за ратне и друге злочине припадника међународних оружаних снага», у: Димитрије Теранић (ур.) *Право, традиција и промјене*, Том 1, Зборник радова, Правни факултет Универзитета у Источном Сарајеву, Источно Сарајево 2020, 48-87

Кривокапић Борис Джорджевич (2020) *Мирное разрешение международных споров*, Самара

Krivokapić Đorđe (2016) *Metodi suzbijanja terorizma*, Beograd

Krivokapić Stevo (1978) „Strane trupe i vojne baze na tuđim teritorijama”, u: Vučinić Mihajlo (red.) *Razoružanje problem savremenog sveta*, Beograd, 191-205

Krstić Ivana (2013) *Univerzalna nadležnost u međunarodnom pravu za teške povrede ljudskih prava*, Beograd

Krstić Mistrizdelović Ivana, Šurlan Tijana (2014) „Rajsov izveštaj o zločinima austrougarske vojske u Srbiji u Prvom svetskom ratu”, u: Jovan Ćirić, Miroslav Đorđević (ur.) *Sto godina od početka Prvog svetskog rata – istorijske i pravne studije*, Beograd, 473-489

Krutzsch Walter, Myjer Eric, Trapp Ralf, eds. (2014) *The Chemical Weapons Convention*. Oxford University Press

Krzak Andrej (2018) „New Types of Wars – Hybrid and Asymmetric Warfare – Looking for Modern Canon of the Art of Warfare”, in: Stanislav Stojanović (ed. in. ch.), *Asymmetry and Strategy*, Belgrade 2018, 77-92

Kufuor Kofi Oteng (2000) „The OAU Convention for the Elimination of Mercenarism and Civil Conflicts”, in: Musah Abdel-Fatau, Fayemi Kayode eds., *Mercenaries: An African Security Dilemma*, Pluto Press, 198-209

Kuhner John Byron (2020) „There are No Caudine Forks: A New Solution To A Classical problem”, *In Media Res: A Magazine for Lovers of the Classics*, Sept. 8, 2020, <https://medium.com/in-medias-res/there-are-no-caudine-forks-2b3c181ed387>

Кукушкина Анна Викторовна, Ийрыш Абрам Исаакович, Шишкин Владимир Николаевич (2019) «Международное гуманитарное право и оговорка Мартенса», *Закон и право*, No. 9, 159-163

Kumar Nilendra (2013) „Protection of Religious Personnel”, in: Fleck Dieter (ed.) *The Handbook of Humanitarian Law in Armed Conflicts*, Oxford University Press, 413-424

Куниг Филип (2015) «Международное право и внутригосударственное право», Витцтум Вольфганг Граф, Прёльсс Александер ред., *Международное право*, Москва, 96-207

Kuperman Alan J. (2013) „A model humanitarian intervention? Reassessing NATO’s Libya campaign”, *International Security*, No. 1, 105-136

Kuperman Alan J. (2015) „Obama’s Lybia Debacle: How a Well-Meaning Intervention Ended in Failure”, *Foreign Affairs*, No. 2, 66-77

Kuplic Blair Stephenson (2014) „The Weaponization of Outer Space: Preventing Extraterrestrial Arms Race”, *North Carolina Journal of International Law and Commercial Regulation*, Vol. XXXIX, 1123-1163

Kurilev K., Parkhitko N., Stanis D., Martynenko E. (2017) „The Phenomenom of Private Military Companies in the Military and Power Policies of States in the 21st Century”, *International Organization Research Journal*, No. 4, 130-149

Kuzmanović Bojan Ž. Terzić Miroslav R., Indić Dejan R. (2016) „Moderno pobunjenišтво – Islamska država”, *Vojno delo*, No. 2, 277-289

Küng Hans (2005) „Religion, violence and ‘holy wars’”, *International Review of the Red Cross*, No. 858, 253-268

Kylie Alexandra (2011) „Peacekeepers’ Privilege and Sexual Abuse in Post-Conflict Populations”, *Peace Review*, No. 3, 369-376

Kytömäki Elli (2015) *The Arms Trade Treaty’s Interaction With Other Related Agreements*, Ghatham House, The Royal Institute of International Affairs, www.chathamhouse.org/sites/default/files/field/field_document/20150227ATTInteractionKytomaki.pdf

La Haye Eve (2008) *War Crimes in Internal Armed Conflicts*, Cambridge University Press

Labrador Dalia D. (2016) „Controversy: New Technology For War: The Legality of Drone-Based Targeted Killings Under International Law”, *Chicago-Kent Journal of International and Comparative Law*, No. 2, 1-14

Lacina Bethany (2006) „Explaining the Severity of Civil Wars”, *Journal of Conflict Resolution*, No. 2, 276-289

Ladley Andrew (2005) „Peacekeeper Abuse, Immunity and Impunity: The Need for Effective Criminal and Civil Accountability on International Peace Operations”, *Politics and Ethics Review*, No. 1, 81-90

Lafayette Erin (2013) „The Prosecution of Child Soldiers: Balancing Accountability With Justice”, *Siracuse Law Review*, Vol. 63, 297-325

Lambakis Steven, Kiras James, Kolet Kristin, eds. (2002) *Understanding „Asymmetric” Threats To the United States*, National Institute for Public Policy

Lambert Simon, Rockwell Synthia, eds. (2012) *Protecting Cultural Heritage in Times of Conflict*, ICCROM, www.iccrom.org/sites/default/files/ICCROM_18_ProtectingHeritageConflict_en.pdf

Landmine Monitor 2016 (2016) International Campaign to Ban Landmines, November, the-monitor.org/media/2386748/Landmine-Monitor-2016-web.pdf

Langan John (1984) „The Elements of St. Augustine’s Just War Theory”, *Journal of Religious Ethics*, No. 1, 19-38

Lanholtz Harvey J. ed. (2018) *History of United Nations Peacekeeping Operations fom Retrenchment to Resurgence: 1997 to 2006*, Peace Operations Training Institute, https://cdn.peaceopstraining.org/course_promos/history_of_peacekeeping_3/history_of_peacekeeping_3_english.pdf

Laqueur Walter (2009) *Guerilla Warfare: A Historical & Critical Study*, Transaction Publishers

Larson Kurt, Malamud Zachary (2011) “The United States, Pakistan, the Law of War and the Legality of Drone Attacks”, *Journal of International Business & Law*, No. 1, 1-22, https://law.hofstra.edu/pdf/academics/journals/jibl/jibl_issues_v10n01_united_states_pakistan.pdf

Larson Krista, Dodds Paisley (2017) „UN peacekeepers in Congo hold record for rape, sex abuse”, *Associated Press*, September 23, 2017, <https://apnews.com/article/united-nations-pakistan-africa-sexual-abuse-international-news-69e56ab46cab400f9f4b3753bd79c930>

Laser Weapons Systems (2019) Lockheed Martin 2019, www.lockheedmartin.com/content/dam/lockheed-martin/rms/documents/directed-energy/Laser_Weapon_Systems_BRO.pdf

Лашков Алексей (2011) «Первые воздушные налеты Советской авиации на Берлин. 1941 г.», *Ход войны*, Министерство обороны Российской Федерации, https://mil.ru/winner_may/history/more.htm?id=12100330@cmsArticle

Lautenschläger Karl (1986-87) „The Submarine in Naval Warfare, 1901-2001”, *International Security*, No. 3, 94-140

Lauterpacht Hersh (2012) *Recognition in International Law*, Cambridge University Press, reprint

Layton Peter (2018) „Fifth-generation air warfare”, *Australian Defence Force Journal*, No. 204, 23-32

Layton Peter (2021) “Fighting Artificial Intelligence Battles: Operational Concepts for Future AI-Enabled Wars”, *Australian Defence College*, https://tasdcrc.com.au/wp-content/uploads/2021/02/JSPS_4.pdf

Lazović Momčilo, Stišović Milinko, Minić Slobodan (1996) *Teorija ratne veštine*, Beograd

Le Fir Luj (1934) *Međunarodno javno pravo*, Beograd

Leander Anna (2006) *Eroding State Authority? Private Military Companies and the Legitimate Use of Force*, Robbettino, www.files.ethz.ch/isn/20511/Eroding_State_authority.pdf

Lech Christopher (2009) „International Responsibility in United Nations Peacekeeping Operations: Command and Control Arrangements and the Attribution of Conduct”, *Melbourne Journal of International Law*, No. 1, 346-365

Lee Peter (2013) „Rights, Wrongs and Drones: Remote Warfare, Ethics and the Challenge of Just War Reasoning”, https://researchportal.port.ac.uk/portal/files/2814547/LEEp_2013_cright_RAF_APR_Rights_wrongs_and_drones.pdf

Leffleer Malvyn P., Painter David S. (2005) *Origins of the Cold War*, Routledge

Lefkowitz David (2010) „The Sources of International Law: Some Philosophical Reflections”, in: Besson Samantha, Tasioulas John (eds.), *The Philosophy of International Law*, Oxford University Press, 187-203

Leiteberg Milton (2006) „Deaths in Wars and Conflicts in the 20th Century”, Cornell University Peace Studies Program, *Occasional Paper*, # 29, 73-79, clingendael.nl/sites/default/files/20060800_cdsp_occ_leitenberg.pdf

Lenhardt Chia (2008) „Individual Liability of Private Military Personnel under International Criminal Law”, *European Journal of International Law*, No. 5, 1015-1034

Леншин С. И. (2009) *Правовой режим вооруженных конфликтов и международное гуманитарное право*, Москва

- Lepard Brian D. (2010)** *Customary International Law: A New Theory With Practical Applications*, Cambridge University Press
- Lepore Herbert P. (1994)** „The Coming of Age: The Role of Helicopter in Vietnam War”, *Army History*, No. 29, 29-36
- Lepre George (2011)** *Fragging: Why U.S. Soldiers Assaulted Their Officers in Vietnam (Modern South Asia)*, Texas Tech University Press
- Lesaffer Randall (2012)** „Peace Treaties and the Formation of International law”, in: Fassbender Bardo, Peters Anne (eds.) *The Oxford Handbook of the History of International Law*, Oxford University Press, 71-94
- Letts David (2014)** „Beyond Hague VIII: Other Legal Limits on Naval Mine Warfare”, *International Law Studies*, Vol. 90, 446-474
- Letts David (2017)** „Naval Mines: Legal Considerations in Armed Conflict and Peacetime”, *International Review of the Red Cross*, No. 902, 1-23
- Леухин Игорь Федорович, Сидоренков Виктор Васильевич (2008)** «Теория и практика минной войны Российского флота», *Россия и АТФ*, No. 2, 139-146
- Leven Karl-Heinz (2005)** „Biological Warfare – Perspective From Premodern History”, *NAL* No. 344, 19-25
- LeVine Susan D. (2015)** „U.S. Use of Non-Lethal Weapons: Reality vs Perceptions”, *Case Western Reserve Journal of International Law*, No. 1, 239-264
- Lewis Ioan, Mayall James (1996)** „Somalia”, in: James Mayall ed., *The New Interventionism 1991-1994, United Nations Experience in Cambodia, Former Yugoslavia and Somalia*, Cambridge University Press, 94-124
- Lewis John (2015)** „The Case for Regulating Fully Autonomous Weapons”, *The Yale Law Journal*, No. 4, 1309-1325
- Lewis Larry, Vavrichek Diane M. (2017)** *Rethinking the Drone War*, CNA & Marine Corps University Press, Quantico, Virginia, <https://fas.org/man/eprint/drone-war.pdf>
- Lewis Michael W. (2012)** „Drones and Boundaries of the Battlefield”, *Texas International Law Journal* No. 2, 293-314
- Lewis Michael W., Crawford Emily (2013)** „Drones and Distinction: How IHL Encouraged the Rise of Drones”, *Georgetown Journal of International Law*, Vol. 44, 1127-1166
- Lewy Guenter (1978)** *America in Vietnam*, Oxford University Press
- Lieblch Eliav, Alterman Owen (2015)** *Transnational Asymmetric Armed Conflict under International Humanitarian Law: Key Contemporary Challenges*, Institute for National Security Studies, Tel Aviv
- Lietzau William K., Rutigliano Jr. Joseph A. (2010)** „History and Development of the International Law of Military Operations”, in: Gill Terry D., Fleck Dieter (eds.) *The Handbook of the International Law of Military Operations*, Oxford University Press, 11-32
- Lilienthal Gary, Ahmad Nehaluddin, Mustafa Faizan (2018)** „Drones: A Symptom of Regression in the Principle of Distinction?”, *Flinders Law Journal*, Vol. 20, 299-336, www.austlii.edu.au/au/journals/FlinLawJl/2019/4.pdf
- Lilly Damian (2000)** „The Privatization of Peacekeeping: Prospects and Realities”, in: „Peacekeeping: evolution or extinction?“, *Disarmament Forum* No. 3, 53-62, www.peacepalacelibrary.nl/ebooks/files/UNIDIR_pdf-art135.pdf
- Lin Herbert (2012)** „Cyber conflict and international humanitarian law”, *International Review of the Red Cross*, No. 886, 515-532
- Lind William S. (2004)** „Understanding Fourth Generation War”, *Military Review*, September-October 2004, 12-16

Linn Jeffrey, Singer P. W. (2016) „Chinese Soldiers Have Laser Guns”, *Popular Science*, Jan. 7, 2016, www.popsoci.com/chinese-soldiers-have-laser-guns/#page-4

Linton Suzannah (2002) „New Approaches to International Justice in Cambodia and East Timor”, *International Review of the Red Cross*, No. 845, 93-119

Linton Suzannah (2005) „Putting Things into Perspective: The Realities of Accountability in East Timor, Indonesia and Cambodia”, *Maryland Series in Contemporary Asian Studies*, No. 5, 1-91

Linton Suzannah (2007) „Putting Cambodia’s Extraordinary Chambers into Context”, *Singapore Year Book of International Law and Contributors*, 195-259

Lippmann Walter (1947) *The Cold War: A Study in U. S. Foreign Policy*, Harper

Листъ Франц (1923) *Международное право в систематическом изложении*, Рига

Littlewood Jez (2004) *Managing the Biological Weapons Problem: from the Individual to the International*, Weapons of Mass Destruction Commission, Stockholm, blixassociates.com/wp-content/uploads/2011/03/no14.pdf

Литвиненко Евгений Яковлевич, Сидоренков Виктор Васильевич (2003) «Морское минное оружие от первых мин до мин Великой Отечественной войны», *Россия и АТФ*, No. 1, 136-148

Литвиненко Евгений Яковлевич, Сидоренков Виктор Васильевич (2004) «Морское минное оружие: Минно-ракетные и минно-торпедные комплексы», *Россия и АТФ*, No. 1, 90-98

Литвиненко Евгений Яковлевич, Фурсова Евгения Валентиновна (2005) «Торпеды – оружие победы», *Россия и АТФ*, No. 3, 12-20

Литвиненко Е. Я, Сидоренков В. В. (2006) «Первое боевое применение минного оружия русскими военными моряками в XIX веке», *Военно-исторический журнал*, No. 3, 48-51

Livoja Rain (2012) „Chivalry without a Horse: Military Honour and te Modern Law of Armed Conflict”, in: Livoja Rain, Saumets Andres (eds.) *The Law of Armed Conflict Historical and Contemporary Perspectives*, Tartu, 75-100

Livoja Rain, Saumets Andres, eds. (2012) *The Law of Armed Conflict Historical and Contemporary Perspectives*, Tartu

Lobel Hannah (2012) „Cyber War Inc.: The Law of War Implications of the Private Sector’s Role in Cyber Conflict”, *Texas International Law Journal*, No. 3, 617-640

Lopičić Đorđe (1999) „Ratni zločini protiv civilnog stanovništva izvršeni od strane država članica NATO u agresiji na SRJ”, *Jugoslovenska revija za međunarodno pravo*, No. 1-3, 159-174

Lopičić Đorđe (2000) „Ratni zločini protiv civilnog stanovništva SR Jugoslavije”, u Klajn Lajčo (ur.). *NATO agresija na SR Jugoslaviju '99*, Novi Sad, 137-145

Lopičić Đorđe, prir. (2009) *Nemački ratni zločini 1941-1945 – presude jugoslovenskih vojnih sudova*, Beograd

Lopičić Jelena Đ. (1999) *Ratni zločin protiv civilnog stanovništva iz člana 142 KZ SRJ*, Beograd

Lopičić-Jančić Jelena Đ. (2005) *Ratni zločini protiv ratnih zarobljenika – sudska praksa*, Beograd

Lopičić-Jančić Jelena Đ. (2005¹) *Krivičnopravna zaštita ratnih zarobljenika u jugoslovenskom krivičnom pravu*, Beograd

Lopičić-Jančić Jelena Đ., prir. (2010) *Ratni zločini nemačkih okupatora u Jugoslaviji 1941-1945. godine – presude jugoslovenskih vojnih sudova*, Beograd

Lopičić Jančić Jelena Đ. (2011) „Konvencija o poboljšanju sudbine vojnih ranjenika u vojskama u ratu, od 22. avgusta 1864. godine, *Crimen*, No. 1, 107-115

Lopičić Jančić Jelena (2012) “The Civilian Population, Wounded, Sick and Prisoners of War in the Nazi Concentration Camps of Europe During Second World War 1939-1945”, *Megatrend revija – Megatrend Review*, No. 4, 217-230

Lopičić-Jančić Jelena Đ. (2012¹) *Ratni zločini protiv ranjenika, bolesnika i civilnog stanovništva – teorija i praksa*, Beograd

Lopičić Jelena (2012²) „Ranjenici i bolesnici u zakonodavstvu Srbije 1878-1918. godine”, *Istorija medicine – Rastko net*, rastko.rs/rastko/delo/14679

Lopičić-Jančić Jelena Đ. (2012³) *Status ranjenika i bolesnika u međunarodnom i krivičnom pravu*, Beograd

Lopičić Jančić Jelena (2015) „Međunarodnopravni aspekt statusa jugoslovenskih ratnih zarobljenika u logoru Osnabrik u Nemačkoj od 1941-1945. godine”, *Strani pravni život*, No. 2, 209-220

Lopičić-Jančić Jelena Đ. (2016) „Reparacije u Prvom svetskom ratu 1914-1918. godine i međunarodno javno pravo”, *Pravni život*, No. 12, 179-199

Lopičić-Jančić Jelena Đ. (2017) „Ratna šteta i reparacije posle Drugog svetskog rata”, *Pravni život*, No. 12, 365-379

Lorenz Frederick M. (2001) *The Protection of Water Facilities under International Law*, UNESCO-IHP, unesdoc.unesco.org/images/0013/001324/132464e.pdf

Lorey Mark (2001) *Child Soldiers, Save the Children Federation*, <https://resourcecentre.savethechildren.net/sites/default/files/documents/2386.pdf>

Low Yan Lin (2020) „International Regulations on Artificial Intelligence in the Military”, *Singapore Academy of Law Journal*, Published on e-First 5 August 2020, <https://journalsonline.academypublishing.org.sg/e-First/Singapore-Academy-of-Law-Journal/ctl/eFirstPDFPage/mid/568/ArticleId/1280?Citatio n=Published+on+e-First+5+August+2020>

Lowell David W., Primoratz Igor, eds. (2012) *Protecting Civilians During Violent Conflict: Theoretical and Practical Issues for the 21st Century*, Ashgate Publishing

Luban David (2013) „Military Necessity and the Cultures of Military Law”, *Leiden Journal of International Law*, Vol. 26, 315-349

Lubell Noam, Derejko Nathan (2013) „A Global Battlefield? Drones and the Geographical Scope of Armed Conflict”, *Journal of International Criminal Justice*, No. 1, 65-88

Lucas George R. Jr. (2014) „Automated Warfare”, *Stanford Law & Policy Review*, Vol. 25, 317-339

Ludewigt K., Liem A., Stuhr U., Jung M. (2019) „High-power laser development for laser weapons”, Proc. SPIE 11162, *High Power Lasers: Technology and Systems, Platforms, Effects III*, 1116207 (7 October 2019), <https://click.endnote.com/viewer?doi=10.1117%2F12.2538460.full&token=WzUwOTc4LCIxM C4xMTE3LzEyLjIIMzgz0NjAuZnVs bCJd.oaM8gCZCZBTSWJBsJMyJOZ5ZgYQ>

Лукин П. И. (1960) *Источники международного права*, Москва

Luraghi Nino (2006) „Traders, Pirates, Warriors: The Proto-History of Greek Mercenary Soldiers in the Eastern Mediterranean”, *Phoenix*, No. 1-2, 21-47

Lushington Godfrey (1866) *A Manual of Naval Prize Law*, Butterworths, London

Lutz James M., Lutz Brenda J. (2013) *Global Terrorism*, Routledge

Lybia: Examination of intervention and the collapse and the UK's future policy options (2016) House of Commons Foreign Affairs Committee, Third Report of Session 2016-2017, House of Commons, 14 September 2016, <https://publications.parliament.uk/pa/cm201617/cmselect/cmfaff/119/119.pdf>

Lyon Peter Hazelip (1961) *Neutralism: its meaning and significance in contemporary international politics*, PhD thesis, London School of Economics and Political Science 1961, etheses.lse.ac.uk/667/1/Lyon_Neutralism.pdf

Mabee Bryan (2009) „Pirates, privateers and the political economy of private violence”, *Global Change, Peace & Security*, No. 2, 139-152

MacDonald Adam (2015) „The Militarization of the Arctic: Emerging Reality, Exaggeration, and Distraction”, *Canadian Military Journal*, No. 3, 18-28

MacDonald Callum (1991) „So terrible a liberation – The UN occupation of North Korea”, *Bulletin of Concerned Asian Scholars*, No. 2, 3-19

Maciag Mateusz (2019) „Engagement of Executive Outcomes in Sierra Leone – Utility Assessment”, *Security and Defence Quarterly*, No. 5, 57-71, <https://kopernio.com/viewer?doi=10.35467%2Fsdq%2F112110&token=WzUwOTc4LCIxMC4zNTQ2Ny9zZHEvMTEyMTEwIl0.axS0wW07QRDRIZ1cmlsqi6foXZO>

Macintyre Ben (2010) *Operation Mincemeat*, Bloomsbury

MacKinney Loren C. (1930) „The People and Public Opinion in the Eleventh-Century Peace Movement”, *Speculum*, No. 2, 181-206

MacLaren Malcolm, Schwendimann Felix (2005) „An Exercise in the Development of International Law: The New ICRC Study on Customary International Humanitarian Law”, *German Law Journal*, No. 9, 1217-1242

MacLeod I. J., Rogers A. P. V. (2007) „The Use of White Phosphorus and the Law of War”, *Yearbook of International Humanitarian Law*, Vol. 10, 75-97

MacLeod Sorcha (2015) „Private Security Companies and Shared Responsibility: The Turn to Multistakeholder Standard-Setting and Monitoring through Self-Regulation-‘Plus’”, *Netherlands International Law Review*, Vol. 62, No. 1, 119-145

MacPherson Bryan (2002) „Authority of the Security Council to Exempt Peacekeepers from International Criminal Court Proceedings”, *Insights*, No. 9, www.asil.org/insights/volume/7/issue/9/authority-security-council-exempt-peacekeepers-international-criminal

Macura Tomas (2013) „Accountability and Protection of UN Peacekeepers in Light of MONUSCO”, *Die Friedens-Warte*, No. 3-4, 143-156

Mačak Kubo (2015) „Military Objectives 2.0: The Case for Interpreting Computer Data as Objects under International Humanitarian Law”, *Israel Law Review*, No. 1, 55-80

Mačák Kubo (2018) „Silent War: Applicability of the Jus in Bello to Military Space Operations”, *International Law Studies*, Vol. 94, 1-38

Мадер Юлиус (1966) *Сокровища „черного ордена”*, Москва

Magnusson Kjell (2013) „Pojam genocida u pravu i nauci: jaz koji se širi”, *Crimen*, No. 1, 27-48

Mahmood Amna, Farooq Sadaf, Karim Asia (2015) „US Drone Attacks in Pakistan: An International Law Perspective”, *International Journal of Business and Social Science*, No. 6, 165-176, http://ijbssnet.com/journals/Vol_6_No_6_June_2015/14.pdf

Mahmood Rafat, Jetter Michael (2019) „Military Intervention via Drone Strikes”, *Discussion Paper Series*, No. 12318, IZA Institute of Labor Economics

Maier Charles S. (2005) „Targeting the City: Debates and Silences about the Aerial Bombing of World War II”, *International Review of the Red Cross*, No. 859, 429-444

Major Marie-France (1992) „Mercenaries and International Law”, *Georgia Journal of International and Comparative Law*, Vol., 22, 103-150

Mala enciklopedija Prosveta (1968) tom 1-2, Beograd

Malenica Antun (2006) „Pojam prava u klasičnoj rimskoj doktrini – samo istorija ili izazov”, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*, No. 3-4, 331-345

Malik S. K. (1992) *The Quranic Concept of War*, Adam Publishers & Distributors, Delhi

Mallik Amitav (2012) *High Power Lasers–Directed Energy Weapons: Impact on Defence and Security*, Defence Research and Development Organisation, Ministry of Defence, New Delhi

Mancini Marina (2010) *Private Military and Security Company Employees: Are they the Mercenaries of the Twenty-Firts Century?*, EUI Working Paper AEL 2010/5, European University Institute

Mandrup Thomas, Møller Bjørn (2009) „The African Union: Common Security Structure in the Making?”, in: Thruelsen Peter Dahl (ed.), *International Organizations: Their Role in Conflict Managements*, Royal Danish Defence College, 121-153

- Manhire Vanessa (2019)** *United Nations Handbook 2019-20*, Ministry of Foreign Affairs and Trade, New Zealand
- Mani V. S. (2001)** „International humanitarian law: an Indo-Asian Perspective”, *International Review of the Red Cross*, No. 841, 59-78
- Манойло А. В., Зайцев А. Я. (2020)** «Международно-правовой статус частных военных компаний» *Вестник Россиско Академии Наук*, No. 1, 47-55.
- Manusama Keneth (2006)** *The United Nations Security Council in the Post-Cold War Era: Applying the Principle of Legality*, Martinus Nijhoff Publishers
- Manwaring Max G. (2012)** *The Complexity of Modern Asymmetric Warfare*, University of Oclahoma Press
- Maogoto Jackson, Freeland Steven (2007)** „The Final Frontier: The Laws of Armed Conflict and Space Warfare”, *Connecticut Journal of Internatioal Law*, No. 1, 165-196
- Maogoto Jackson Nyamuya, Sheehy Benedict (2009)** „Private Military Companies & International Law: Building New Ladders of Legal Accountability & Respinsibility”, *Cardozo Journal of Conflict Resolution*, Vol. 11, 99-132
- Mapstone James, Brett Stephen (2005)** „Ralogical weapons: what type of threat?”, 17 February 2005, <https://ccforum.biomedcentral.com/articles/10.1186/cc3061>
- Marcus David (2003)** „Famine Crimes in International Law”, *American Journal of International Law*, No. 2, 245-281
- Марданов Александр (2006)** «Четыре пишем, два в уме», *Авиамастер*, No. 1, 30-35, Очень многие воздушные победы оплотов Люфтваффе не выдерживают объективной проверки, Авиация Второй мировой, https://airpages.ru/dc/hist_8.shtml
- Марданов Александр (2006¹)** «Восемь пишем, два в уме», *Авиамастер*, No. 2, 2-29, Очень многие воздушные победы оплотов Люфтваффе не выдерживают объективной проверки, Авиация Второй мировой, https://airpages.ru/dc/hist_83.shtml
- Marega Castellan Patrick, ed. (2012)** *Human Rights and Peacekeeping*, Peace Operations Institute, https://cdn.peaceopstraining.org/course_promos/human_rights_2/human_rights_2_english.pdf
- Margolis Joseph (2004)** „Terrorism and the new forms of war”, *Metaphilosophy*, No. 3, 402-413;
- Marks Sally (1978)** „The Myths of Reparations”, *Central European History*, No. 3, 231-255
- Marshall Kevin C. (1997)** „Putting Privateers in Their Place: The Applicability of the Marque and Reprisalclause to Undeclared Wars”, *University of Chicago Law Review*, Vol. 64, 953-981
- Мартенс Ф. Ф. (1996)** *Современное международное право цивилизованных народов*, том 1-2 (по изданию 1904-1905), Москва (reprint)
- Marti Dik (2019)** *Izvesna predstava o pravdi*, Beograd
- Martin Chris (2009)** „The Declaration of London: a matter of operational capability”, *Historical Research*, Vol. 82, 731-755
- Martínez-Fernández Luis (2015)** „Far beyond the Line: Corsairs, Privateers, Buccaneers, and Invading Settlers in Cuba and the Caribbean (1529-1670)”, *Revista de Indias*, No. 263, 7-38
- Марусин И. С. (2018)** «Договор о запрещении ядерного оружия 2017 года и перспективы его применения», *Правовоедение*, No. 1, 20-31
- Maslen Stuart, Herby Peter (1998)** „An international ban on anti-personnel mines: History and negotiation of the „Ottawa treaty””, *International Review of the Red Cross*, No. 325, 693-713
- Maslen Stuart (2001)** *Anti-Personnel Mines under Humanitarian Law*, Intersentia
- Matas David (1989)** „Prosecuting Crimeas Against Humanity: The Lessooof the World War I”, *Fordham International Law Journal*, No. 1, 86-104
- Mathieu Fabien, Dearden Nick (2006)** *Corporate Mercenaries: The threat of private military and security companies*, War on Want, www.waronwant.org/sites/default/files/Corporate%20Mercenaries.pdf

Matthee Mariëlle, Toebes Brigit, Brus Marcel, eds. (2013) *Armed Conflict and International Law: In Search of the Human Face*, Springer

Mattson Mary Kay (1978) „Taking and Killing of Hostages: Coercion and Reprisal in International Law”, *Notre Dame Lawyer*; Vol. 54, October 1978, 131-148

Mauri Diego (2020) „The Holy See’s Position on Lethal Autonomous Weapons Systems”, *Journal of International Humanitarian Studies*, No. 1, 116-147

Maybee Larry, Chakka Benarji, eds. (2006) „Custom as a Source of International Humanitarian Law”, Proceedings of the Conference to Mark the Publication of the ICRC Study *Customary International Humanitarian Law*, held in New Delhi, 8-9 December 2005, International Committee of the Red Cross & Asian African Legal Consultative Organisation, www.icrc.org/en/doc/assets/files/other/custom_as_a_source_of_ihl.pdf

Mayer Jane (2009) „The Predator War”, *The New Yorker*, October 26 2009, newyorker.com/magazine/2009/10/26/the-predator-war

Mayer Michael (2015) „The new killer drones: understanding the strategic implications of next-generation unmanned combat aerial vehicles”, *International Affairs*, No. 4, 763-780

Mazzeschi Riccardo Pisillo (2003) „Reparation Claims by Individuals for State Breaches of Humanitarian Law and Human Rights: An Overview”, *Journal of International Criminal Justice*, No. 1, 339-347

McAuliffe Pádrag (2013) „Hybrid Courts in Retrospect: Of Lost Legacies and Modest Futures”, in: Schabas William A., McDermott Yvonne, Hayes Niamh (eds), *The Ashgate Research Companion to International Criminal Law: Critical Perspectives*, Routledge, 453-473

McBride Julie (2014) *The War Crime of Child Soldier Recruitment*, Asser Press, The Hague

McCall Jack H. Jr. (1997) „Blinded by the Light: International Law and the Legality of Anti-Optic Laser Weapons”, *Cornell International Law Journal*, No. 1, 1-43

McCally Michael (1991) „The Neutron Bomb”, *Physicians for Social Responsibility Quarterly*, No. 1, 4-13, ippnw.org/pdf/mgs/psr-1-1-mccally.pdf

McCormack Timothy L. H. (2006) „An Australian Perspective on the ICRC Customary International Humanitarian Law Study”, *International Law Studies*, Vol. 82, 81-97

McDonald Avril (2008) „Depleted uranium weapons: the next target for disarmament?”, in: Vignard Kerstin (Ed. in chief) *Uranium weapons*, Disarmament forum, UNIDIR, No. 3, 17-24, www.unidir.org/files/publications/pdfs/uranium-weapons-en-328.pdf

McDougall Carrie (2019) „Autonomous Weapon System and Accountability: Putting the Cart Before the Horse”, *Melbourne Journal of International Law*, Vol. 20, 1-30

McKinney Leonard L. (1949) *Portable Flame Thrower Operation in World War II*, Chemical Corps Historical Studies, <http://bulletpicker.com/pdf/Portable%20Flamethrower%20Operations.pdf>

McLaughlin Rob (2014) “The Law Applicable to Naval Mine Warfare in a Non-International Armed Conflict.” *International Law Studies*, Vol. 90, 475-498

McLoughlin Claire (2012) *Topic Guide on Fragile States*, Governance and Social Development Resource Centre, www.gsdr.org/docs/open/con86.pdf

McMahan Jeff (2005) „Just Cause for War”, *Ethics & International Affairs*, No. 3, 1-21

McMahan Jeff (2010) „Laws of War”, in: Besson Samantha, Tasioulas John (eds.) *The Philosophy of International Law*, Oxford University Press, 493-509

McMahan Jeff (2010¹) „The Just Distribution of Harm Between Combatants and Noncombatants”, *Philosophy & Public Affairs*, No. 4, 342-379

McMahon Robert (2000) *The Cold War: A Very Short Introduction*, Oxford University Press

McManus Keith P. (2006) „Civil Liability for Wartime Environmental Damage: Adapting the United Nations Compensation for the Iraq War”, *Boston College Environmental Affairs Law Review*, No. 2, 417-448

- McNab Chris (2015)** *The Flamethrower*, Osprey Publishing
- McNeal Gregory S. (2014)** „Targeted Killing and Accountability“, *German Law Journal*, vol. No. 3, 681-794
- McSherry Patrice J. (2002)** „Tracking Origins of a State Terror Network: Operation Condor“, *Latin American Perspectives*, No. 1, 38-60
- Medalia Jonathan (2011)** *Dirty Bombs: Technical Background, Attack Prevention and Response, Issues for Congress*, Congressional Research Service, June 24, 2011, fas.org/sgp/crs/nuke/R41890.pdf
- Medeiros Christopher Paul Kailani (2013)** „Neither Legal nor Justiciable: Targeted Killings and De Facto Immunity within the War on Terror“, *Global Societies Journal*, No.1, 23-43
- Međunarodno humanitarno pravo (2002)** Međunarodni komitet Crvenog krsta, mfa.gov.rs/sr/images/stories/komisija/MHP%20-%20Pitanja%20i%20odgovori.pdf
- Meisels Tamar (2007)** „Combatants – Lawful and Unlawful“, *Law and Philosophy*, Vol. 26, 31-65
- Meisels Tamar (2017)** „Targeted Killing with Drones? Old Arguments, New Technologies“, *Philosophy and Society*, No. 1, 3-16
- Melander Erik, Öberg Magnus, Hall Jonathan (2009)** „Are ‘NewWars’ More Atrocious? Battle Severity, Civilians Killed and Forced Migration Before and After the End of the Cold War“, *European Journal of International Relations*, No. 3, 505-536
- Mele Stefano (2013)** *Cyber-weapons: legal and strategic aspects*, Italian Institute of Strategic Studies “Niccolo Machiavelli”, Rome
- Melling Graham, Dennett Anne (2017)** „The Security Council veto and Syria: responding to mass atrocities through the ‘Uniting for Peace’ resolution“, *Indian Journal of International Law*, No. 3-4, 285-307
- Mello Patrick A. (2010)** „In search of new wars: The debate about a transformation of war“, *European Journal of International Relations*, No. 2, 297-309
- Melzer Nils (2008)** *Targeted Killing in International Law*, Oxford University Press
- Melzer Nils (2010)** „Keeping the Balance Between Military Necessity and Humanity: A Response to Four Critiques of the ICRC’s Interpretive Guidance on the Notion of Direct Participation in Hostilities“, *International Law and Politics*, Vol. 42, 831-916
- Melzer Nils (2011)** *Cyberwarfare and International Law*, UNIDIR, unidir.org/files/publications/pdfs/cyberwarfare-and-international-law-382.pdf
- Melzer Nils (2016)** *International Humanitarian Law: A Comprehensive Introduction*, International Committee of the Red Cross, www.jep.gov.co/Sala-de-Prensa/Documents/4231_002-IHL_WEB_13.pdf
- Mendelson Sarah E. (2005)** *BARRACKS AND BROTHELS: Peacekeepers and Human Trafficking in the Balkans*, CSIS Report, February 2005, https://csis-website-prod.s3.amazonaws.com/s3fs-public/legacy_files/files/media/csis/pubs/0502_barracksbrothels.pdf
- Mercenarism and Private Military and Security Companies (2018)** United Nations Human Rights Special Procedures, www.ohchr.org/Documents/Issues/Mercenaries/WG/MercenarismandPrivateMilitarySecurityCompanies.pdf
- Meron Theodor (1987)** „The Geneva Conventions as Customary Law“, *American Journal of International Law*, No. 2, 348-370
- Meron Theodor (2000)** „The Martens Clause, Principles of Humanity, and Dictates of Public Conscience“, *American Journal of International Law*, No. 1, 78-89
- Meron Teodor (2004)** *Međunarodno pravo čovečnosti potiče od davnina*, Beograd
- Meron Theodor (2006)** *The Humanization of International Law*, Martinus Nijhof Publishers
- Merrills J. G. (2005)** *International Dispute Settlement*, Cambridge University Press
- Metal of Dishonor: Depleted Uranium – How the Pentagon Radiates Solders & Civilians with DU Weapons (1997)** International Action Center, New York
- Метелина О. В. (2012)** «Вопрос статуса частных военных и охранных компаний. Документ Монтре», *Вестник Чувашского университета*, No. 1, 136-138

Metz Steven, Cuccia Phillip (2011) *Defining War for the 21st Century*, 2010 SSI Annual Strategy Conference Report, Strategic Studies Institute, February 2011, www.files.ethz.ch/isn/126626/pub1036.pdf

Méndez Juan E. (2016) „How International Law Can Eradicate Torture: A Response to Cynics”, *Southwestern Journal of International Law*, Vol. 22, 247-267

Mégret Frédéric (2006) „From ‘savages’ to ‘unlawful combatants’: a postcolonial look at international humanitarian law’s ‘other’”, in: Orford Anne (ed.) *International Law and Its Others*, Cambridge University Press, 265-317

Международно-правовая защита прав человека в вооруженных конфликтах (2011) ООН, Нью Йорк и Женева, ohchr.org/Documents/Publications/HR_in_armed_conflict_RU.pdf

Мелешников А. В. (2011) „К вопросу о допустимости применения ядерного оружия (По материалам Консультативного заключения Международного суда ООН)”, *Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского. Право*, No. 4, 265-268

Michaelsen Christopher (2003) „Maritime Exclusion Zones in times of Armed Conflict at Sea: Legal Controversies Still Unresolved”, *Journal of Colict & Security Law*, No. 2, 363-390

Mihailović Nikola, Petrović Zdravko (1998) *Ratne štete i reparacije na prostorima prethodne Jugoslavije*, Beograd

Mihailović Vuko (1984) *Propaganda i rat*, Beograd

Михаленко Е. Б., отв. ред. (2020) *Договор о запрещении ядерного оружия: формирование нового режима?* Екитеринбург

Milačić S., Simić J. (2004) „The Consequences of NATO Bombing on the Environment in Serbia”, International Congress of the International Radiation Protection Association, Madrid, May 2004, irpa.net/pdfs/1d11.pdf

Milisavljević Bojan (2007) *Nove mirovne misije Organizacije ujedinjenih nacija*, Beograd

Milisavljević Bojan (2016) *Međunarodno običajno pravo*, Beograd

Milisavljević Bojan (2009) „Uslovi punovažnosti rezervi na višestране међународне уговоре”, *Pravni život*, No. 13, 1121-1132

Milisavljević Bojan (2010) *Rezerve na višestране normativne ugovore u међународном праву*, Beograd

Milisavljević Bojan (2017) „Ocena postojećeg koncepta *ius cogens* normi u међународном праву”, *Pravni život*, No. 12, 255-266

Miller Anthony J. (2006) „Legal Aspects of Stopping Sexual Exploitation and Abuse in UN Peacekeeping Operations”, *Cornell International Law Journal*, Vol. 71, 86-90

Miller Phil (2020) *Keenie Meenie: the British mercenaries who got away with war crimes*, Pluto Press

Milošević Davor M. (2019) „Hibridni sukob –postmoderni rat, novo lice stare pojave”, *Vojno delo*, No. 1, 172-183

Milošević Nenad, Jukić Jadranko (2017) „Privatne vojne i bezbednosne kompanije – zakonske, moralne i društvene implikacije”, *Vojno delo*, No. 7, 161-173

Milutinović Saša (2008) „Rezultati mirovnih operacija Organizacije ujedinjenih nacija”, *Vojno delo*, No. 2, 51-64

Miljković Milan (2008) „Savremene psihološke operacije oružanih snaga”, *Vojno delo*, No. 3, 98-121

Miljković Milan (2010) „Informaciono ratovanje u savremenoj vojnoj teoriji i praksi”, *Vojno delo*, No. 2, 257-284

Miljković Milan (2018) „Information War and Asymmetric Conflicts”, in: Stanislav Stojanović (ed. in. ch.), *Asymmetry and Strategy*, Belgrade, 291-304

- Millar Alistair, Alexander Brian (2003)** *Tactical Nuclear Weapons: Emergent Threats in an Evolving Security Environment*, Potomac Books Incorporated
- Минасян Н. М. (1960)** *Источники современного международного права*, Ростов
- Mines and Booby Traps Used by the Viet Cong in South Vietnam (1965)** English Volume, Foreword by McCHRISTIAN J. A., www.army.gov.au/sites/default/files/2019-11/min_bay_do_viet_cong_mines_and_booby_traps_used_by_the_viet_cong_1965.pdf
- Mirković Todor (2003)** *Strategije i ratne doktrine supersila i blokova*, Beograd
- Mirković Todor (2007)** *Naoružavanje i razvoj*, Beograd
- Misra Amalendu (2008)** *Politics of Civil Wars: Conflict, Intervention and Resolution*, Routledge
- Mitchell Andrew D. (2001)** „Does One Illegality Merit Another? The Law of Belligerent Reprisals in International Law”, *Military Law Review*, Vol. 170, 155-177
- Miyazaki Shigeki (1984)** „The Martens Clause and international humanitarian law”, in: Swinarski Christophe (ed.) *Studies and essays on international humanitarian law and Red Cross principles in honour of Jean Pictet*, Martinus Nijhoff Publishers, Geneva – The Hague, 433-444
- Mladenović Dragan D., Drakulić Mirjana S., Jovanović Danko M. (2011)** „Neutralnost i sajber ratovanje”, *Vojno delo*, No. 3, 189-220
- Mladenović Dragan D., Drakulić Mirjana S., Jovanović Danko M. (2012)** „Međunarodno pravo i sajber ratovanje”, *Vojno delo*, No. 1, 9-39
- Mladenović Miroslav, Ponomarena Jelena, Kilibarda Zoran (2012)** „Teorija i praksa ‘šarenih revolucija’”, *Sociološki pregled*, No. 4, 513-533
- Moa Marsel (1925)** *Osnovni pojmovi međunarodnog javnog prava*, Beograd
- Moesgaard Christa (2011)** „Weak International Response to the Use of Private Military Security Companies”, *DIIS Policy Brief, March 2011*, http://pure.diis.dk/ws/files/69652/PB2011_weak_international_response_web.pdf
- Moffett Luke (2020)** „A Bridge Too Far? Attacks against Cultural Property used as Military Objectives as War Crimes: The Prlić et. al. Case and the Mostar Bridge”, *International Criminal Law Review*, No. 2, 1-37
- Mofidi Manooher, Eckbert Amy E. (2003)** „Unlawful Combatants or Prisoners of War: The Law and Politics of Labels”, *Cornell International Law Journal*, No. 1, 59-92
- Moir Lindsay (2002)** *The Law of Internal Armed Conflict*, Cambridge University Press
- Molander Roger C., Riddle Andrew S., Wilson Peter A. (1996)** *Strategic Information Warfare: A New Face of War*, National Defense Research Institute
- Monaghan Andrew (2015)** *A ‘New Cold War’? Abusing History, Misunderstanding Russia*, Reserch Paper, May 2015, Chatham House, the Royal Institute of International Affairs
- Moncrief Stephen (2017)** „Military socialization, disciplinary culture, and sexual violence in UN peacekeeping operations”, *Journal of Peace Research*, No. 4, 715-730
- Monshipouri Mahmood, Hulme Derick L. (1994)** „The Morality of Persian Gulf War: Political Realities and Legal Interpretations”, *Politics & Policy*, No. 1, 97-121
- Moore Douglas W. (2009)** „Twenty-Firts Century Embedded Journalists: Lawful Targets?”, *The Army Lawyer*, July, 1-32, loc.gov/rr/frd/Military_Law/pdf/07-2009.pdf
- Moore John Bassett (1912)** „Contraband of War”, *Proceedings of the American Philosophical Society*, Vol. 51, 18-49
- Moorthy P. (2006)** *Nuclear Weapons Free Zone*, Concept Publishing Company, New Delhi
- Morgenthau Hans J. (1949)** *Politics among Nations: The Struggle for Power and Peace*, Alfred A. Knopf, New York
- Morini Claudia (2010)** „First victims then perpetrators: Child soldiers and International Law”, *Anuario Colombiano de Derecho Internacional*, Vol. 3 Especial, 187-208

- Морозов Г. И. (1974)** *Международные организации*, Москва
- Morris David (2004)** „American Voice 2004: Why are the military contractors who abused Iraqi prisoners at Abu Ghraib not subject to the same laws and penalties as the military soldiers who did so?“, Institute for Local Self-Reliance, <https://ilsr.org/why-are-the-military-contractors-who-abused-iraqi-prisoners-at-abu-ghairb-not-subject-to-the-same-laws-and-penalties-as-the-military-soldiers-who-did-so/>
- Morris Justin, Wheeler Nicholas J. (2007)** „The Security Council’s Crisis of Legitimacy and the Use of Force“, Vol. 44, 214-231
- Morris Kate, White Timothy J. (2011)** „Neutrality and the European Union: The case of Switzerland“, *Journal of Law and Conflict Resolution*, No. 7, 104-111
- Morrison Rodney J. (1992)** „Gulf War Reparations: Iraq, OPEC, and the Transfer Problem“, *American Journal of Economics and Sociology*, No. 4, 385-399
- Morton Jeffrey S. (1998)** „The Legal Status of Laser Weapons That Blind“, *Journal of Peace Research*, No. 6, 697-705
- Moxley Charles J. Jr., Burroughs John, Granoff Jonathan (2011)** „Nuclear Weapons and Compliance With International Humanitarian Law and the Nuclear Non-Proliferation Treaty“, *Fordham International Law Journal*, No. 4, 595-696
- Mrkić Slavko, Predević Miloš, Begović Ante (1978)** *Teorija o ratu*, Beograd
- Mudge Lewis (2018)** „In the Central African Republic, AU Peacekeepers Carried Out an Eggregious Crime“, Human Rights Watch, August 10, 2018, www.hrw.org/news/2018/08/10/central-african-republic-au-peacekeepers-carried-out-egregious-crime
- Mudgway Cassandra (2017)** „Sexual exploitation by UN peacekeepers: the ‘survival sex’ gap in international human rights law“, *International Journal of Human Rights*, No. 9, 1453-1476
- Mueller John (2003)** „Policing the Remnants of War“, *Journal of Peace Research*, No. 5, 507-518
- Mueller John (2009)** „War Has Almost Ceased to Exist: An Assessment“, *Political Science Quarterly*, No. 2, 297-321
- Mukhar Rose (2014)** „Child Soldiers and Peace Agreements“, *Annual Survey of International & Comparative Law*, No. 1, 73-100
- Мукин Ю. (2008)** «Использование гражданских контрактников и частных вооружённых формирований в современных конфликтах», *Зарубежное военное обозрение*, No. 7, 26—31
- Murphy Jack (2017)** „SOFREP Exclusive: The inside story of Canada’s JTF2 record-breaking sniper kill“, *SOFREP*, Jun. 22, 2017, <https://sofrep.com/news/sofrep-exclusive-inside-story-canadas-jtf2-record-breaking-sniper-kill/>
- Murphy Jeffrey A. (2019)** „The Cold Vacuum of Arms Control in Outer Space: Can Existing Law Make Some Anti-Satellite Weapons Illegal?“, *Cleveland State Law Review*, Vol. 68, 125-150
- Murphy John F. (2012)** „Wil-o’-the-Wisp? The Search for Law in Non-International Armed Conflicts“, in: Watkin Kenneth, Norris Andrew J. (eds.) *Non-International Armed Conflict in the Twenty-first Century*, U.S. Naval War College, Newport, 15-39
- Murphy Ray (2006)** „An Assessment of UN Efforts to Address Sexual Misconduct by Peacekeeping Personnel“, *International Peacekeeping*, No. 4, 531-546
- Murray Jennifer (2003)** „Who Will Police the Peace-Bilders? The Failure to Establish the Accountability for the Participation of the United Nations Civilian Police in the Trafficking of Woman in Post-conflict Bosnia and Herzegovina“, *Columbia Human Rights Review*, No. 2, 475-528
- Müller Harald et. al. (2016)** „A Nuclear Weapon-Free Zone in Europe: Concept-Problems-Chances“, *Working Paper* N. 27, Peace Research Institute Frankfurt, www.files.ethz.ch/isn/195869/PRIF_WP_26.pdf
- Müller Vincent C., Cannon Michael (2021)** „Existential risk from AI and orthogonality: Can we have it both ways?“, *Ratio*, 1-12, <https://click.endnote.com/viewer?doi=10.1111%2Frat.12320&token=WzUwOTc4LCIxMC4xMTEzL3JhdGkuMTIzMjAiXQ.VjiDzUZp22SfgZwL5-lhNjbgvpo>

Myjer Eric P.J., White Nigel D. (2010) „Peace Operation Conducted by Regional Organizations and Arrangements”, in: Gill Terry D., Fleck Dieter (eds.) *The Handbook of the International Law of Military Operations*, Oxford University Press, 163-184

Nacouzi George et al. (2018) *Assessment of the Proliferation of Certain Remotely Piloted Aircraft Systems*, RAND Corporation, www.rand.org/content/dam/rand/pubs/research_reports/RR2300/RR2369/RAND_RR2369.pdf

Nagan Winston P. (2001) „The International Law of Torture: From Universal Proscription to Effective Application and Enforcement”, *Harvard Human Rights Journal*, Vol. 14, 87-121

Наливкин Л. А. (2006) «Участие дальнебомбардировочной авиации РККА в налетах 1941 г. на Берлин», *Вестник Санкт-Петербургского университета*, No. 4, 169-176

Nanda Ved P. (2020) „The Security Council Veto in the Context of Atrocity Crimes, Uniting for Peace, and the Responsibility to Protect”, *Case Western Reserve Journal of International Law*, No. 1, 119-141

Narváez González Cristina, Valencia Katharine (2019) “Improving Human Rights in the Private Security Industry: Envisioning the Role of ICoCA in Latin America”, *Business and Human Rights Journal*, No. 1, 79-107

Nasu Hitoshi (2009) *International Law on Peacekeeping: A Study of Article 40 of the UN Charter*, Martinus Nijhoff Publishers

Nasu Hitoshi, Letts David (2020) “The Legal Characterization of Lethal Autonomous Maritime Systems: Warship, Torpedo, or Naval Mine?”, *International Law Studies*, Vol. 96, 79-97

Naticchia Chris (2005) „Recognizing States and Governments”, *Canadian Journal of Philosophy*, No. 1, 27-82

National Security Research, Inc (2002) *Department of Defense Non-Lethal Weapons and Equipment Review*, www.ncjrs.gov/pdffiles1/nij/grants/200516.pdf

Naval War College (1910) *International Law Topics: The Declaration of London of February 26, 1909*, U. S. Government Printing Office, Washiton

Ndulo Muna (2009) “The United Nations Responses to the Sexual Abuse and Exploitation of Women and Girls by Peacekeepers During Peacekeeping Mission”, *Berkeley Journal of International Law*, No. 1, 121-167

Небольсина М. А., Никитин А. А. (2016) «Перспективы международного регулирования деятельности частных военных компаний», *Вестник Университета МГИМО*, No. 2, 145-160

Nedwick Thomas (2021) *Disembodied Voices Were Blasted Into The Jungle By The U. S. In Vietnam To Spook The Enemy*, Oct. 29, 2021, www.thedrive.com/the-war-zone/42927/ghosts-stories-were-used-by-the-u-s-in-vietnam-to-spook-the-enemy

Neer Robert M. (2013) *Napalm: an American Biography*, Belknap Press

Neff Stephen C. (2005) *War and the Law of Nations: A General History*, Cambridge University Press

Neff Stephen C. (2018) „Disrupting a Delicate Balance: The Allied Blockade Policy and the Law of Maritime Neutrality during the Great War”, *European Journal of International Law*, No. 2, 459-475

Neuhausert Jennifer A. (2011) „Lives of Quiet Desperation: The Conflict Between Military Necessity and Confidentiality”, *Creighton Law Review*, Vol. 44, 1003-1043

Neuman Gerald (2003) „Humanitarian Law and Counterterrorist Force”, *European Journal of International Law*, No. 2, 283-298

Newman Edward (2004) „The ‘New Wars’ Debate: A Historical Perspective is Needed”, *Security Dialogue*, Vol. 35, 173-189

Newman Edward, Richmond Oliver, eds. (2006) *Challenges to peacebuilding: managing spoilers during conflict resolution*, United Nations University Press

- Newman Edward (2014)** *Understanding Civil Wars*, Routledge
- Newton Michael A. (2007)** „Modern Military Necessity: The Role & Relevance of Military Lawyers”, *Roger Williams University Law Review*, No. 3, 877-903
- Newton Michael A. (2009)** „Exceptional Engagement: Protocol I and the World United Against Terrorism”, *Texas International Law Journal*, Vol. 45, 323-375
- Newton Michael A. (2010)** „Reconsidering Reprisals”, *Duke Journal of Comparative & International Law*, Vol. 20, 361-388
- Nicholls Leah M. (2006)** „The Humanitarian Monarchy Legislates: The International Committee of the Red Cross and Its 161 Rules of Customary International Humanitarian Law”, *Duke Journal of Comparative & International Law*, Vol. 17, 223-252
- Nichols Tom, Stuart Douglas, McCausland Jeffrey D., eds. (2012)** *Tactical Nuclear Weapons and NATO*, U.S. Army War College, <https://ssi.armywarcollege.edu/pdffiles/pub1103.pdf>
- Nielsen Philip E. (1994)** *Effects of Directed Energy Weapons*, National Defense University, Washington D.C., ctnsp.dodlive.mil/files/2004/01/Effects-of-Directed-Energy-Weapons.pdf
- Nik Alfred (1989)** „Zaštita ranjenika i bolesnika u narodnooslobodilačkom ratu”, u: Đondović Radomir (gl. ur.) *Sanitetska služba u narodnooslobodilačkom ratu Jugoslavije, 1941-1945*, knjiga IV, Beograd, 271-300
- Nikač Željko, Korajlić Nedžad, Ahić Jasmin, Bećirović Aida (2013)** „Pravna regulativa privatne bezbednosti na prostorima nekadašnje SFRJ, sa osvrtom na poslednje promene u Srbiji”, *Kriminalističke teme*, No. 3-4, 27-52
- Nikolajević Borko (1956)** *Reparacije*, Sarajevo
- Nikoliš Dušan (2012)** „Ratovanje bez rata – budućnost (ideal) američke dominacije svetom”, *Srpska politička misao*, No. 1, 105-129
- Niou Emerson M. S., Ordeshook Peter C. (1986)** „A Theory of Balance of Power in International System”, *Journal of Conflict Resolution*, No. 4, 685-715
- Niou Emerson M. S., Ordeshook Peter C., Rose Gregory F. (2006)** „The balance of power: Stability in international system”, Cambridge University Press
- Nis Ernest (1895)** *Poreklo međunarodnoga prava*, Beograd
- Nonstrategic Nuclear Weapons (2019)** *Congressional Research Service*, Updated September 6, 2019, <https://fas.org/sgp/crs/nuke/RL32572.pdf>
- Noone Gregory P., Noone Diana C. (2015)** „The Debate Over Autonomous Weapons Systems”, *Case Western Reserve Journal of International Law*, No. 1, 25-35
- Noone Michael F. Jr. (2001)** „Applying Just War Jus Bello Doctrine to Reprisals: An Afghan Hypothetical”, *Catholic University Law Review*, Vol. 51, 27-34
- Noortman Math, Ryngaert Cedric, eds. (2016)** *Non-State Actor Dynamics in International Law: From Law-Takers to Law-Makers*, Routledge
- Nordås Ragnhild, Siri C. A. Rustad (2013)** „Sexual Exploitation and Abuse By Peacekeepers: Understanding Variation.” *International Interactions*, No. 4, 511-534
- Norris Robert S., Kristensen Hans M. (2010)** „Global nuclear weapons inventories, 1945-2010”, *Bulletin of the Atomic Scientists*, July/August, 77-83
- Notar Susan A. (2006)** „Peacekeepers as Perpetrators: Sexual Exploitation and Abuse of Women and Children in the Democratic Republic of Congo”, *Journal of Gender, Social Policy & Law*, No. 2, 413-429
- Nouwen Sarah M. H. (2006)** „Hybrid courts’: The hybrid category of a new type of international crimes courts”, *Utrecht Law Review*, No. 2, 190-214
- Novaković Igor (2011)** „Koncept neutralne države”, *Međunarodna politika*, No. 1147, 5-20
- Novaković Igor S., ur. (2013)** *Neutralnost u XXI veku: pouke za Srbiju*, ISAC Fond, Centar za međunarodne i bezbednosne poslove, Beograd

Novaković Igor, Rizmal Irina (2018) „Cyber Warfare: New Type of Warfare or Additional Element of Conventional Warfare”, in: Stanislav Stojanović (ed. in. ch.), *Asymmetry and Strategy*, Belgrade 2018, 249-262

Novaković Igor S. (2019) *Stanje neutralnosti u Evropi u posthladnoratovskom periodu*, Beograd

Novaković Marko ed. (2013) *Monism & Dualism*, Belgrade

Novaković Mile, Vasić Tatjana (2000) „NATO zločini u SRJ”, u: Klajn Lajčo (ur.) *NATO agresija na SR Jugoslaviju '99*, Novi Sad, 235-248

Novaković Mileta (1938) *Osnovi međunarodnog javnoga prava*, II, Beograd

Novaković Stojan (1997) „Neutralnost u pomorskom ratu i ratna kontrabada”, *Jugoslovenska revija za međunarodno pravo*, No. 2-3, 342-350

Obradović Konstantin (1997) „'Jugoslovenski ratovi' i pitanje ratne odštete”, *Jugoslovenska revija za međunarodno pravo*, No. 2-3, 352-365

Obradović Konstantin, Šahović Milan, Despot Milivoj (2002) *Međunarodno humanitarno pravo*, Beograd

O'Brien Melanie (2012) „Protectors on Trial? Prosecuting peacekeepers for war and crimes against humanity in the International Criminal Court”, *International Journal of Law, Crime and Justice*, Vol. 49, 223-241

O'Brien W. V., Arend A. C. (2003) „Just Law Doctrine and the International Law of War”, in: Beam T. E., Sparacino L. R. (eds.) *Military Medical Ethics*, Volume 1, Office of the Surgeon General, United States Army; Borden Institute; Uniformed Services University of the Health Sciences, 221-249

O'Connell Mary Ellen (2010) „Unlawful Killing with Combat Drones: A Case Study of Pakistan, 2004-2009”, Notre Dame Law School, *Legal Studies Research Paper* No. 09-43, 1-26, www.law.upenn.edu/institutes/cerl/conferences/targetedkilling/papers/OConnellDrones.pdf

O'Connell Mary Ellen (2013) „Historical Development and Legal Basis”, in: Fleck Dieter (ed.) *The Handbook of International Humanitarian Law*, Oxford University Press, 1-33

O'Connell Mary Ellen (2013¹) „Banning Autonomous Killing” in: Evangelista Matthew, Shue Henry (eds.) *The American Way of Bombing: How Legal and Ethical Norms Change*, Cornell University Press, 224-299, www.law.upenn.edu/live/files/3802-oconnell-mary-banning-autonomous-killing-the-legal

O'Connell Mary Ellen (2014) „21st Century Arms Control Challenges: Drones, Cyber Weapons, Killer Robots, and WMDS”, *Washington University Global Studies Law Review*, No. 3, 515-533

O'Donoghue Aoife (2005) „Humanitarian Intervention Revisited”, *International Law / Internationales Recht*, No. 2, 165-175

O'Donovan Oliver (2003) *The Just War Revisited*, Cambridge University Press

O'Keefe Roger (2004) „Universal Jurisdiction: Clarifying the Basic Concept”, *Journal of International Criminal Justice*, No. 2, 735-760

O'Keefe Roger (2013) „Protection of Cultural Property”, in: Fleck Dieter (ed.) *The Handbook of Humanitarian Law in Armed Conflicts*, Oxford University Press, 425-461

O'Keefe Roger, Péron Camille, Musayev Tofiq, Ferrari Gianluca (2016) *Protection of Cultural Property: Military Manual*, UNESCO, www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/CLT/pdf/MilitaryManual-En.pdf

O'Reily Michael (1998) „MD at a centre of Somalia controversy finds peace in Northern Ontario”, *Canadian Medical Association Journal*, No. 2, January 27, https://epe.lac-bac.gc.ca/100/201/300/cdn_medical_association/cmaj/vol-158/issue-2/0244.htm

O'Rourke Ronald (2010) „Navy Shipboard Lasers for Surface, Air, and Missile Defense: Background and Issues for Congress”, Congressional Research Service, December 9, 2010, www.everycrsreport.com/files/20101209_R41526_b8e594d1d0106a65313f2bb8acff177f787b883f.pdf

O'Rourke Ronald (2016) *Navy Lasers, Railgun, and Hypervelocity Projectile: Background and Issues for Congress*, Congressional Research Service, October 21, 2016, fas.org/sgp/crs/weapons/R44175.pdf

Ochmann Pawel Adam, Wojas Jakub (2016) „Ruses of War and Acts of Perfidy at a Time of Armed Conflict: Legal Aspects and Applicability in Present Day Conditions”, *Polish Quarterly of International Affairs*, No. 4, 60-72

Ochs Sara L. (2020) „A Renewed Call for Hybrid Tribunals”, *International Law and Politics*, Vol. 52, 351-413

Oda Shigeru (2003) *Fifty Years of the Law of the Sea*, Kluwer Law International

Odello Marco (2010) „Tackling Criminal Acts in Peacekeeping Operations: The Accountability of Peacekeepers”, *Journal of Conflict and Security Law*, No. 2, 347-391

Odello Marco, Burke Roisin (2016) „Between immunity and impunity: peacekeeping and sexual abuses and violence”, *International Journal of Human Rights*, No. 6, 839-853

Oeter Stefan (2013) „Methods and Means of Combat”, in: Fleck Dieter (ed.) *The Handbook of International Humanitarian Law*, Oxford University Press, 115-165

Ogukwe Adaeze Udeze (2019) „Legal responsibility for IHL and human rights violations committed by United Nations peacekeeping missions”, *Nnamdi Azikiwe University Journal of International Law and Jurisprudence*, No. 1, 12-19

Ohlin Jens David, Finkelstein Claire, Goven Kevin, eds. (2015) *Cyber War: Law and Ethics for Virtual Conflicts*, Oxford University Press

Okimoto Keiichiro (2006) „Violation of international humanitarian law by United Nations forces and their legal consequences”, in: McCormack Timothy, McDonald Avril (eds.) *Yearbook of International Humanitarian Law*, Vol. 6, 2003, T.M.C. Asser Press 2006, 204-220

Onley Robert David (2013) „Death from Above? The Weaponization of Space and the Threat to International Humanitarian Law”, *Journal of Air Law and Commerce*, No. 4, 739-765

Open Society Foundations (2014) *After the Dead are Counted: U.S. and Pakistani Responsibilities to Victims of Drone Strikes*, November 2014, www.opensocietyfoundations.org/uploads/9d5fe847-7060-43bd-b362-62b0150152c5/after-dead-are-counted-20141120.pdf

Open Society Justice Initiative (2015) *Death by Drone: Civilian Harm Caused by U.S. Targeted Killings in Yemen*, www.justiceinitiative.org/uploads/1284eb37-f380-4400-9242-936a15e4de6c/death-drones-report-eng-20150413.pdf

Ophardt Jonathan A. (2010) „Cyber Warfare and the Crime of Aggression: the Need for Individual Accountability on Tomorrow's Battlefield”, *Duke Law & Technology Review*, No. 3, 1-28

Oppenheim Lassa, Lauterpacht Hersch (1955) *International Law: A Treatise*, Vol. I, Peace, Longman, Green and Co., London

Orakhelashvili Alexander (2009) *Peremptory Norms in International Law*, Oxford University Press

Орбини Мавро (2010), *Славянское царство*, Москва

Орлов В. А. общ. ред. (2002) *Ядерное нераспространение I-II*, Москва

Orr Andrew C. (2011) „Unmanned, Unprecedented, and Unresolved: The Status of American Drone Strikes in Pakistan Under International Law”, *Cornell International Law Journal*, Vol. 44, 729-752

Osakwe Chukwuma, Umoh Ubong Essien (2014) „Private Military Contractors, War Crimes and International Humanitarian Law”, *Scientia Militaria*, No. 1, 64-79

Osborne William B. et al. (1996) „Information Operations: A New War-Fighting Capability”, A Research Paper Presented to Air Force 2025, oplysning.org/uploads/9/1/4/3/9143605/information_operations.pdf

Otto Roland (2012) *Targeted Killings and International Law*, Springer

Out of the Shadows (2017) Recommendations to Advance Transparency in the Use of Lethal Force, Columbia Law School Human Rights Clinic and Sana'a Center For Strategic Studies, June 2017, https://static1.squarespace.com/static/5931d79d9de4bb4c9cf61a25/t/59667a09cf81e0da8bef6bc2/1499888145446/106066_HRI+Out+of+the+Shadows-WEB+%281%29.pdf

Oxman Bernard M. (1984) „The Regime of Warships Under the United Nations Convention on the Law of the Sea”, *Virginia Journal of International Law*, No. 4, 809-863

Ozga Debotah A. (1994) „A Cronology of the Missile Technology Control Regime”, *Nonproliferation Review*, Winter, 66-93

Oznobistchev Sergey, Saveliev Alexander (2005) *Russia and the Chemical Disarmament Process*, Weapons of Mass Destruction Commission, Stockholm

Østensen Åse Gilje (2011) *UN Use of Private Military and Security Companies Practices and Policies*, Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces, www.dcaf.ch/sites/default/files/publications/documents/SSR_PAPER3.pdf

Østensen Åse Gilje (2013) „In the Business of Peace: The Political Influence of Private Military and Security Companies on UN Peacekeeping”, *International Peacekeeping*, No. 1, 33-47

Padeanu Iulia E. (2017) „Accepting that War-Sustaining Objects are ‘Legitimate Targets’ under IHL is a Terrible Idea”, *Yale Journal of International Law*, Marc 2, 2017, www.yjil.yale.edu/accepting-that-war-sustaining-objects-are-legitimate-targets-under-ihl-is-a-terrible-idea/

Palm Trineke, Crum Ben (2019) „Military operations and the EU’s identity as an international security actor”, *European Security*, No. 4, 513-534

Palma Pelagio V. Jr. (2015) „Drone Technology: Paving the Way to a More Human War”, *Ateneo Law Journal*, Vol. 60, 511-528

Palou-Loverdos Jordi, Armendáriz Leticia (2011) *The Privatization of Warfare, Violence and Private Military & Security Companies: Jordi Palou-Loverdos (Dir.) Leticia Armendáriz A factual and legal approach to human rights abuses by PMSC in Iraq*, <https://novact.org/wp-content/uploads/2012/09/The-privatization-of-warfare.pdf>

Palwankar Umesh (1993) „Aplicability of international humanitarian law to United Nations peace-keeping forces”, *International Review of the Red Cross*, No. 294, 227-240

Pan J. (2011) „Chinese Philosophy and International Law”, *Asian Journal of International Law*, No. 2, 233-248

Paris Roland (2004) *At War’s End: Building Peace After Civil Conflict*, Cambridge University Press

Park Joshua (2019) „In Haiti, the United Nations is a Violator of Human Rights”, *Harvard International Review*, 20 Nov. 2019, <https://hir.harvard.edu/in-haiti-the-un-is-a-violator-of-human-rights/>

Parks Hays W. (2003) „Special Forces’ Wear Non-Standard Uniforms”, *Chicago Journal of International Law*, No. 2, 493-560

Parmar Sejal (2014) *The Protection and Safety of Journalists: A Review of International and Regional Human Rights Law*, Seminar and Inter-regional Dialogue on protection of journalists, Strasbourg, inter-justice.org/pdf/Sejal_Parmar_Protection_and_Safety_of_Journalists.pdf

Parries Davante, Karp Aaron (2015) Regulating private military security companies, Issue Brief for the General Assembly First Committee Disarmament and International Security, www.odu.edu/content/dam/odu/offices/mun/2015/ib-ga1-private-security.pdf

Parrish Scott, du Preez Jean (2004) *Nuclear-Weapon Free Zones: Still a Useful Disarmament and Nonproliferation Tool?*, Weapons of Mass Destruction Commission, Stockholm

Parrot Justin (2016) *Jihād as Defense: Just-war theory in the Quran and Sunnah*, Yaqeen Institute for Islamic Studies

- Parry Clive (1955)** *The Sources And Evidences of International Law*, Manchester University Press
- Partington J. R. (1999)** *A History of Greek Fire and Gunpowder*, John Hopkins University Press
- Partsch Karl Josef (1995)** „Protection of Cultural Property”, in: Fleck Dieter (ed.) *The Handbook of Humanitarian Law in Armed Conflicts*, Oxford University Press, 377-404
- Patterson Eric (2005)** „Just War in the 21st Century: Reconceptualizing Just War Theory after September 11”, *International Politics*, Vol. 42, 116-134
- Patterson Malcolm (2008)** „A Corporate Alternative to United Nations *ad hoc* Military Deployments”, *Journal of Conflict and Security Law*, No. 2, 215-232
- Pattison James (2008)** „Just War Theory and the Privatization of Military Force”, *Ethics & International Affairs*, No. 2, 143-162
- Paul T. V., Wirtz James J., Fortmann Michel, eds. (2004)** *Balance of Power: Theory and Practice in the 21st Century*, Stanford University Press
- Paulsen Richard A. (1994)** *The Role of US Nuclear Weapons in the Post-Cold War Era*, Air University Press, www.airuniversity.af.edu/Portals/10/AUPress/Books/b_0058_paulsen_role_nuclear_weapons.pdf
- Paulus Andreas, Vashakmadze Mindia (2009)** „Asymmetrical war and the notion of armed conflict – a tentative conceptualization”, *International Review of the Red Cross*, No. 873, 95-125
- Paunović Milan (1999)** „Humanitarna intervencija kao zloupotreba načela zabrane upotrebe sile u međunarodnom pravu”, *Jugoslovenska revija za međunarodno pravo*, No. 1-3, 149-158
- Paunović Milan, Krivokapić Boris, Krstić Ivana (2021)** *Međunarodna ljudska prava*, Beograd
- Paust Jordan J. (2010)** „Self-Defense Targetings of Non-State Actors ana Permissibility of U.S. Use of Drones in Pakistan”, *Journal of Transnational Law & Policy*, No. 2, 237-280
- Paust Jordan J. (2015)** „Operationalizins Use of Drones Against Non-State Terrorists Under the International Law of Self-Defense”, *Albany Government Law Review*, Vol. 8, 166-203
- Payne Cymie, Sand Peter (2011)** *Gulf War Reparations and the UN Compensaton Commission: Environmental Liability*, Oxford University Press
- Peck Connie (1998)** *Sustainable Peace: The role of the UN and Regional Organizations in Preventing Conflict*, Rowman & Littlefield Publishers
- Peck Michael (2016)** „Hitler’s Kamikazes: Nazy Germany’s Suicide Aircfat”, *National Interest*, July 16, 2016, <https://nationalinterest.org/feature/hitlers-kamikazes-nazi-germanys-suicide-aircraft-16993>
- Peifer Douglas C. (2013)** „Maritime Commerce Warfare: The Coercive Response of the Weak?”, *Naval War llege Review*, No. 2, 83-109
- Pejanović Ljubo (2015)** „Posledice NATO agresije na Saveznu Republiku Jugoslaviju”, *CIVITAS*, No. 9, 33-53
- Pejčić Predrag (1997)** *Vazduhoplovno ratno pravo*, Beograd
- Pejic Jelena (2001)** „The right to food in situations of armed conflict: The legal framework”, *International Review of the Red Cross*, No. 844, 1097-1109
- Penna L. R. (1984)** „Customary international law and Protocol I: An analysis of some provisions”, in: Swinarski Christophe (ed.) *Studies and essays on international humanitarian law and Red Cross principles in honour of Jean Pictet*, Martinus Nijhoff Publishers, Geneva – The Hague, 201-226
- Пентагон задумал атаку зараженными птицами и насекомыми (2022)** *VECTIRU*, 10 марта 2022, www.vesti.ru/article/2687364
- Perazić Gavro (1958)** „Neka razmatranja o pravnim karakteristikama ‘oružja za masovno uništavanje’”, *Jugoslovenska revija za međunarodno pravo*, No. 2, 368-372
- Perazić Gavro (1986)** *Međunarodno ratno pravo*, Beograd
- Perišić Petra (2014)** „Preventivna samoobrana i međunarodno pravo”, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*, No. 2, 509-525

- Perrin Benjamin (2006)** „Promoting compliance of private security and military companies with international humanitarian law”, *International Review of the Red Cross*, No. 863, 613-636
- Perry Charles M., Andersen Bobby (2012)** *New Strategic Dynamics in the Arctic Region*, Institute for Foreign Policy Analysis, ifpa.org/pdf/StrategicDynamicsArcticRegion.pdf
- Peters Ann (1996)** „Blinding Laser Weapons: New Limits on the Technology of Warfare”, *Loyola of Los Angeles International and Comparative Law Review*, Vol. 18, 733-766
- Peters Edward, ed. (1998)** *The First Crusade: The Chronicle of Fulcher of Chartres and Other Source Materials*, University of Pennsylvania Press
- Petersen Keith S. (1959)** „The Uses of Uniting for Peace Resolution since 1950”, *International Organization*, No. 2, 219-232
- Petersen Niels (2008)** „Customary Law Without Custom? Rules, Principles and the Role of State Practice in International Norm Creation”, *American University International Law Review*, No. 2, 275-310
- Peterson Therése, Höglbladh Stina, Öberg Magnus (2019)** „Organized violence, 1989-2018 and peace agreements”, *Journal of Peace Research*, No. 4, 589-590
- Petković Ranko (1999)** „Međunarodnopravni poredak Ujedinjenih nacija i promene u odnosima snaga u svetu”, *Jugoslovenska revija za međunarodno pravo*, No. 1-3, 9-21
- Petman Jarna (2017)** *Autonomous Weapons Systems and International Humanitarian Law: “Out of the Loop?”*, Unigrafia Oy, Helsinki, https://um.fi/documents/35732/48132/autonomous_weapon_systems_an_international_humanitarian_law_out_of_the/c0fca818-3141-b690-0337-7cfcbed3013?t=1525645981157
- Petrig Anna (2009)** „The war dead and their gravesites”, *International Review of the Red Cross*, No. 874, 341-369
- Petro James B., Plasse Theodore R., McNulty Jack A. (2003)** „Biotechnology: Impact on Biological Warfare and Biodefense”, *Biosecurity and Bioterrorism*, No. 3, 161-168
- Petrović Ivan, Antanasijević Saša, Kankaraš Milan (2017)** „Basis of Theoretical Determination of Armed Conflict”, *Vojno delo*, No. 4, 49-56
- Petrović Milan (2009)** „Problem promene subjekata međunarodnoga prava i pravo na preduzimanje represalija”, u: Stojanović Nataša, Golubović Srđan (ur.) *Pravo Republike Srbije i pravo Evropske unije – stanje i perspektive*, Pravni fakultet Univerziteta u Nišu, sveska 1, Niš, 37-50
- Petrović Miloš (2012)** „Zone i mesta pod specijalnom zaštitom u oružanim sukobima”, *Glasnik Advokatske komore Vojvodine*, No. 3, 183-199
- Petrović Miloš M. (2014)** „Liberov kod – vek i po jedne velike kodifikacije”, *Srpska politička misao*, No. 1, 113-128
- Petrović Nastas (1876)** *O ratu i ratnom pravu*, Beograd
- Petrović Zoran Piroćanac (2002)** *Izbrisati srpski virus*, Beograd
- Pettersson Therése, Wallenstein Peter (2015)** „Armed Conflicts, 1946-2014”, *Journal of Peace Research*, No. 4, 536-550, jpr.sagepub.com/content/52/4/536.full.pdf+html
- Pérez Herranz Matilde (2010)** *The Security Council and the Legitimacy of the Use of Force: Legal, Normative, and Social Aspects*, Institut Català Internacional per la Pau, Barcelona
- Pfanner Toni (2004)** „Military uniforms and the law of war”, *International Review of the Red Cross*, No. 853, 93-123
- Philipp Christiane E. (2005)** „Somalia – A Very Special Case”, *Max Planck Yearbook of United Nations Law*, Vol. 9, 517-554
- Philippe Xavier (2006)** „The principles of universal jurisdiction and complementarity: how do the two principles intermesh?” *International Review of the Red Cross*, No. 862, 375-398
- Phillips Charles, Axelrod Alan, eds. (2005)** *Encyclopedia of Wars*, Facts On File, Inc., New York
- Phillips Gary W., Nagel David J., Coffey Timothy (2005)** *A Primer of the Detection of Nuclear and Radiological Weapons*, National Defense University, large.stanford.edu/courses/2011/ph241/keller1/docs/phillips.pdf

Phillipson Coleman (1911) *The international law and custom of Ancient Greece and Rome*, I-II, London

Pickard Daniel B. (2001) „Legalizing Assassination? Terrorism, the Central Intelligence Agency, and International Law”, *Georgia Journal of International and Comparative Law*, No. 1, 3-35

Pictet Jean S., gen. ed. (1952) *Commentary, I Geneva Convention for the Amelioration of the Condition of the Wounded and Sick in Armed Forces in the Field*, Geneva

Pictet Jean S., gen. ed. (1958) *Commentary, IV Geneva Convention Relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War*, Geneva

Pictet Jean S., gen. ed. (1960) *Commentary, II Geneva Convention for the Amelioration of the Condition of the Wounded, Sick and Shipwrecked Members of Armed Forces at Sea*, Geneva

Pictet Jean S., gen. ed. (1960¹) *Commentary, III Geneva Convention Relative to the Prisoners of War*, Geneva

Pilkington Ed (2022) „What are Russia’s biological weapons claims and what’s actually happening?”, *Guardian*, 11 March 2022, www.theguardian.com/world/2022/mar/11/russia-biological-weapon-claim-us-un-ukraine-bio-labs-explainer

Pillsbury Michael P. (2007) *An Assessment of China’s Anti-Satellite and Space Warfare Programs, Policies and Doctrines*, Report prepared for the U.S. – China Economic and Security Review Commission, [uscc.gov/sites/default/files/Research/An Assessment of China’s Anti-Satellite And Space Warfare Programs.pdf](http://uscc.gov/sites/default/files/Research/An%20Assessment%20of%20China’s%20Anti-Satellite%20And%20Space%20Warfare%20Programs.pdf)

Pingeot Lou (2012) *Dangerous Partnership: Private Military & Security Companies and the UN*, Rosa Luxemburg Foundation & Global Policy Forum, <https://media.business-humanrights.org/media/documents/files/media/gpf-dangerous-partnership-full-report-jun-2012.pdf>

Pju Majkl (2012) „Mirovne operacije”, u: Vilijams Pol D. (ur.) *Uvod u studije bezbednosti*, Beograd, 512-529

Plaw Avery, Fricker Matthew S., Williams Brian Glym (2011) „Practice Makes Perfect? Civilian Toll of CIA Drone Strikes in Pakistan”, *Perspectives on Terrorism*, No. 5-6, 51-69, www.universiteitleiden.nl/binaries/content/assets/customsites/perspectives-on-terrorism/2011/issue-5-6/practice-makes-perfect-the-changing-civilian-toll-of-cia-drone-strikes-in-pakistan--avery-plaw-et-al..pdf

Plaw Avery (2012) „The Legality of Targeted Killings as an Instrument of War: The Case of the US Targeting of Qaed Salim Sinan a-Harethi”, in: Plaw Avery (ed.) *The Metamorphosis of War*”, Rodopi, 57-72

Поддержка режима ядерного нераспространения и разоружения (2012) Пособие для парламентариев, No. 19, Совет Европы

Podobriy G. M. et al. (1976) *Theoretical Principles of Torpedo Weapons*, U. S. Joint Publications Research Service, www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP09-02295R000100060001-9.pdf

Pohl Jens (2015) „Artificial Superintelligence: Extinction or Nirvana?”, *InterSymp-2015*, 3 August 2015, www.researchgate.net/publication/281748315_Artificial_Superintelligence_Extinction_or_Nirvana

Policastri Joan, Stone Sergio D. (2013) *International Humanitarian Law*, Electronic Resource Guide, American Society of International Law

Pollock Frederick (1916) „Cosmopolitan Custom and International Law”, *Harvard Law Review*, No. 6, 565-581

Полторац А. И., Савинский Л. И. (1976) *Вооруженные конфликты и международное право*, Москва

Ponti Christian (2015) „The Crime of Indiscriminate Attack and Unlawful Conventional Weapons: The Legacy of the ICTY Jurisprudence”, *Journal of International Humanitarian Studies*, No. 1, 118-146

- Popov Čedomir (1976)** *Od Versaja do Danciga*, Beograd
- Попов А. Ю, Цветков А. И. (2003)** «Русский диверсант Илья Старинов», изд. Нева
- Poretto Gabriele, Vité Silvain (2006)** „The application of international humanitarian law and human rights law to international organizations”, University Centre for International Humanitarian Law, *Research Paper Series*, No. 1, archives.geneva-academy.ch/docs/projets/CTR_application_du_DIH.pdf
- Povijest minulih ljeta ili Nestorov ljetopis (2003)** Beograd
- Powers Richard (2010)** *Operation wandering soul*, Atlantic, London
- Prawitz Jan, Leonard James F. (1996)** *A Zone Free of Weapons of Mass Destruction in the Middle East*, United Nations, New York and Geneva 1996
- Preston Anthony (1998)** *Submarine Warfare*, Brown Books
- Preston Bob et. al. (2002)** *Space Weapons: Earth Wars*, RAND, rand.org/content/dam/rand/pubs/monograph_reports/2011/RAND_MR1209.pdf
- Preventing Torture: An Operational Guide for National Human Rights Institutions (2010)**, APF, APT & OCHRS 2010, www.ohchr.org/Documents/Publications/FactSheet4rev.Iru.pdf
- Price Richard (1995)** „A Genealogy of the Chemical Weapons Taboo”, *International Organization*, No. 1, 73-103
- Private Security Contractors at War: Ending the Culture of Impunity (2008)** Human Rights First, <https://web.archive.org/web/20100508152055/http://www.humanrightsfirst.info/pdf/08115-usls-psc-final.pdf>
- Protection of civilians in Armed Conflict (2013)** Security Council Report, *Cross-Cutting Report* No. 3, securitycouncilreport.org/atf/cf/{65BF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9}/cross_cutting_report_3_protection_of_civilians_2013.pdf
- Protection the Environment During Armed Conflict: An Inventory and Analysis of International Law (2009)**, UNEP, un.org/zh/events/environmentconflictday/pdfs/int_law.pdf
- Protection of Wounded and Sick (1971)** International Committee of the Red Cross, Geneva, loc.gov/rr/frd/Military_Law/pdf/RC-conference_Vol-7.pdf
- Pudo Dominik, Galuga Jake (2017)** „High Energy Laser Weapon Systems: Evolution, Analysis and Perspectives”, *Canadian Military Journal*, No. 3, 53-60
- Pugh Michael, ed. (1997)** *The UN, Peace and Force*, Frank Cass & Co. Ltd.
- Puls Keith E., ed. (2005)** *Law of War Handbook*, International and Operational Law Department et. al., Charlottesville, Virginia
- Пустограпов В. В. (2000)** «Оговорка Мартенса – история и юридическое содержание», *Право и политика*, No. 3, 141-148
- Putnik Nenad R. (2012)** *Kiber ratovanje – novi oblik savremenih društvenih konflikata*, doktorska disertacija, Univerzitet u Beogradu, Fakultet bezbednosti, Beograd
- Qiu Linda (2022)** „Theory About U.S.-Funded Bioweapons Labs in Ukraine is Unfounded”, *New York Times*, March 11, 2022, www.nytimes.com/2022/03/11/us/politics/us-bioweapons-ukraine-misinformation.html
- Qiunn Adam G. (2008)** „The New Age of Space Law: The Outer Space Treaty and the Weaponization of Space”, *Minnesota Journal of International Law*, No. 2, 475-502
- Quivooij Romain (2015)** „The Islamic State”, *Policy Report*, June 2015, S. Rajaratnam School of International Studies, www.rsis.edu.sg/wp-content/uploads/2015/10/PR150729_The-Islamic-State.pdf
- Quéniwet Noëlle (2017)** „Does and Should International Law Prohibit the Prosecution of Children for War Crimes?”, *European Journal of International Law*, No. 2, 433-455
- Qureshi Vaseem Ahmad (2017)** „The Legality and Conduct of Drone Attacks”, *Notre Dame Journal of International & Comparative Law*, No. 2, 91-106

- Rabus Walter (1995)** „Religious Personnel”, in: Fleck Dieter (ed.) *The Handbook of Humanitarian Law in Armed Conflicts*, Oxford University Press, 369-375
- Rabus Walter (1995¹)** „Protection of the Wounded, Sick, and Shipwrecked”, in: Fleck Dieter (ed.) *The Handbook of Humanitarian Law in Armed Conflicts*, Oxford University Press., 293-319
- Račić Alek J. (2017)** *Zdravstvene posledice NATO bombardovanja 1995/99. godine*, Beograd
- Račić Obrad, Dimitrijević Vojin (1980)** *Međunarodne organizacije*, Beograd
- Račić Obrad (1987)** „Nove tendencije u razvoju međunarodnog subjektiviteta međunarodnih organizacija”, *Jugoslovenska revija za međunarodno pravo*, No. 1-2, 133-151
- Račić Obrad (1999)** „Odnos između međunarodnog i unutrašnjeg prava”, *Međunarodni problemi*, No. 3-4, 358-381
- Radaković Milovan (2013)** „Incidenti i sukobi niskog intenziteta kao refleksi nekadašnjih evropskih imperijalnih sila”, *Međunarodna politika*, No. 1149, 52-64
- Radivojević Zoran (2001)** „Martensova klauzula u jurisprudenciji Međunarodnog suda pravde”, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu*, No. 40-41, 48-63
- Radivojević Zoran, Raičević Nebojša (2011)** „Zaštita novinara u međunarodnom pravu”, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu*, No. 58, 105-127
- Radivojević Zoran (2012)** „Poreklo međunarodnog humanitarnog prava”, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu*, No. 61, 85-102
- Radivojević Zoran, Raičević Nebojša (2012)** „Zaštita životne sredine u međunarodnom humanitarnom pravu”, *Godišnjak Fakulteta političkih nauka*, No. 7, 123-143
- Radivojević Zoran (2013)** „Zaštita civilnog stanovništva od posledica neprijateljstava u međunarodnom humanitarnom pravu”, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu*, No. 65, 129-142
- Radivojević Zoran, Knežević-Predić Vesna (2013)** „Prag primene međunarodnog humanitarnog prava”, *Teme* No. 1, 383-403
- Radojević Kristina, Rokvić Vanja, Ivaniš Željko (2011)** „Kontrola trgovine i prenosa malokalibarskog i lakog oružja”, *Vojno delo*, No. 3, 138-156
- Radojković Miloš (1947)** *Rat i međunarodno pravo*, Beograd
- Raičević Nebojša (2001)** „The History of Prohibition of the Use of Chemical Weapons in International Humanitarian Law”, *Facta Universitatis, series Law and Politics*, No. 5, 613-631
- Raičević Nebojša (2013)** *Zabranjena oružja u međunarodnom pravu*, Niš
- Raičević Nebojša (2013¹)** „Status morskih mina u međunarodnom pravu”, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu*, Vol. LXIV, 159-178
- Rajković, Miloš B. (2001)** „Životna sredina i osiromašeni uranijum”, *Hemijska industrija*, No. 7-8, 295-308
- Ralby Ian (2016)** „The Montreux Document: The Legal Significance of a Non-legal Instrument”, in: Schaub Gary Jr., Kely Ryan eds., *Private Military and Security Contractors: Controlling the Corporate Warrior*, Rowman & Littlefield, 235-263
- Ramanarasaiah N. K. (1993)** *Introduction to Torpedo Tehnology*, New Delhi
- Ramsden Michael (2016)** „'Uniting for Peace' and Humanitarian Intervention: The Authorising Function of the U. N. General Assembly”, *Washington International Law Journal*, No. 2, 267-305
- Ramsden Michael (2016¹)** „'Uniting for Peace' in the Age of International Justice”, *Yale Journal of International Law*, Vol. 42, 1-23
- Rančić Ivan, Zorić Olga, Hatidža Beriša (2019)** „Neutralnost i Srbija”, *Vojno delo*, No. 2, 9-25
- Randelović Slavoljub (2008)** „Savremeni koncepti sukoba u informaciono-komunikacionoj sferi”, *Vojno delo*, No. 1, 140-155
- Raphael Sam (2016)** *Mercenaries Unleashed: The brave new world of private military and security companies*, War on Want, www.waronwant.org/sites/default/files/Mercenaries%20Unleashed,%202016.pdf

- Rašević Živorad, Simović Vladimir M. (2021)** „Vojna doktrina kao izvor međunarodnog humanitarnog i krivičnog prava”, u: Stanka Stjepanović, Radomir V. Lukić, Dimitrije Čeranić (ur.), *Izazovi pravnom sistemu*, Tom 1, Istočno Sarajevo, 404-422
- Ratković Borislav, gl. ur. (1981)** *Vojni leksikon*, Beograd
- Ray James Lee (2002)** „Does Interstate Wart Have a Future?“, *Conflict Management and Peace Science*, No. 1, 53-80
- Rayfuse Rosemary, ed. (2014)** *New Approach to Protecting the Environment in Relation to Armed Conflict*, Brill/Nijhoff, Leiden-Boston
- Razack Sherene (2004)** *Dark Threats and White Knights: The Somalia Affair, Peacekeeping and the New Imperialism*, University of Toronto Press
- Recchia Stefano (2020)** „Pragmatism over principle: UN intervention and burden shifting in Somalia, 1992-1993”, *Journal of Strategic Studies*, No. 3, 341-365
- REDRESS (2017)** *Sexual Exploitation and Abuse in Peacekeeping Operations*, September 2017, www.refworld.org/pdfid/59c383034.pdf
- REDRESS, Child Rights International Network (2020)** *Litigating Peacekeeper Child Sexual Abuse*, <https://redress.org/wp-content/uploads/2020/01/LitigatingPeacekeeperChildSexualAbuseReport.pdf>
- Reed Juden Justice (1984)** „’Damn the Torpedoes!’: International Standards Regarding the Use of Automatic Submarine Mines”, *Fordham International Law Journal*, No. 2, 286-322
- Reeder Tyson (2016)** „’Sovereign Lords’ and ‘Dependent Administrators’: Artigan Privateers, Atlantic Borderwaters, and State Building in the Early Nineteenth Century”, *Journal of American History*, September 2016, 323-346
- Regan Geoffrey (1995)** *Blue on Blue: A History of Friendly Fire*, Avon Books
- Regan Richard J. (2013)** *Just War: Principles and Cases*, Catholic University of America Press
- Reicher Harry (1981)** „The Uniting for Peace Resolution on the Thirtieth Anniversary of its Passage”, *Columbia Journal of Transnational Law*, No. 1, 1-49
- Reiger Caitlin, Wierda Marieke (2006)** *The Serious Crimes Process in Timor Leste: In Retrospect*, International Center for Transitional Justice, <https://ictj.org/sites/default/files/ICTJ-TimorLeste-Criminal-Process-2006-English.pdf>
- Reiner T. J. (2018)** *New Directions in Just-War Theory*, Strategic Studies Institute and U.S. Army War College Press
- Reinisch August, Knahr Christina (2008)** „From the United Nations Administrative Tribunal to the United Nations Appeals Tribunal – Reform of the Administration of Justice System within the United Nations”, *Max Planck Yearbook of the United Nations Law*, Vol. 12, 447-483
- Reisman Michael W. (1987)** „The Cult of Custom in the Late 20th Century”, *California Western International Law Journal*, No. 1, 133-145
- Reisman Michael W., Antoniou Chris T. (1994)** *The Laws of War*, Vintage books
- Rengger Nicholas (2002)** „On the Just War Tradition in the Twenty-First Century”, *International Affairs*, No. 2, 353-363
- Reprive (2016)** *The Truth about U.S. Drone Strikes: Opaque Transparency*, <https://reprive.org.uk/wp-content/uploads/2016/06/Obama-Drones-transparency-FINAL.pdf>
- Resanović Aleksandar (1998)** *Svet u okruženju mina*, Beograd
- Respecting and Protecting Health Care in Armed Conflicts and in Situations not Covered by International Humanitarian Law (2012)**, International Committee of the Red Cross, icrc.org/eng/assets/files/2012/health-care-law-factsheet-icrc-eng.pdf
- Reuveny Rafael, Mihalache O’Keef Andrea S., Li Quan (2010)** „The effect of warfare on the environment”, *Journal of Peace Research*, No. 6, 749-761
- Reynal-Querol Marta (2002)** „Ethnicity, Political Systems, and Civil Wars”, *Journal of Conflict Resolution*, No. 1, 29-54

- Rhyne Charles S. (1971)** *International Law*, Washington
- Rhineland John B., Scheinman Adam M. (1995)** *At the Nuclear Crossroads: Choice about Nuclear Weapons and Extension of the Non-Proliferation Treaty*, University Press of America
- Rich John (2011)** „The *Fetiales* and Roman International Relations”, in: James H. Richardson, Federico Santangelo (eds.) *Priests and States in the Roman World*, Franz Steiner Verlag Stuttgart, 187-242
- Richards Peter J., Schmitt Michael N. (1999)** „Mars Meets Mother Nature: Protecting the Environment During Armed Conflict”, *Stetson Law Review*, No. 4, 1047-1092
- Richmond Oliver P. (2004)** „UN Peace Operations and the Dilemmas of Peacebuilding Consensus”, *International Peacekeeping*, No. 1, 83-101
- Rigterink Anouk (2014)** „New Wars in numbers: an empirical test of the ‘new war’ thesis”, *Security in Transition*, 2014, www.securityintransition.org/wp-content/uploads/2014/10/Rigterink.-New-Wars-in-Numbers.pdf
- Rivijer Alfons (1897-1898)** *Osnovi međunarodnoga prava*, knjiga I-II, Beograd
- Roach Ashley J. (2000)** „The Law of Naval Warfare at the Turn of Two Centuries”, *American Journal of International Law*, No. 1, 64-77
- Roach Ashley J. (2002)** „Legal Aspects of Modern Submarine Warfare”, *Max Planck Yearbook of United Nations Law*, Vol. 6, 367-385
- Roberts Adam (1984)** „What is a Military Occupation?”, *British Yearbook of International Law*, Vol. 55, No. 1, 249-305
- Roberts Adam (1995)** „The Laws of War: Problems of Implementation in Contemporary Conflicts”, *Duke Journal of Comparative & International Law*, Vol. 6, 11-78
- Roberts Adam (1996)** „Environmental Issues in International Armed Conflict: The Experience of the 1991 Gulf War”, *International Law Studies*, Vol. 69, 222-277
- Roberts Adam (2006)** „Transformative Military Occupation: Applying the Norms of War and Human Rights”, *American Journal of International Law*, Vol. 100, 580-622
- Roberts Adam (2010)** „Lives and Statistics: Are 90% of War Victims Civilians?”, *Survival*, No. 3, 115-136
- Roberts Christopher (2017)** „On the Definition of Crimes Against Humanity and Other Widespread or Systematic Human Rights Violations”, *University of Pennsylvania Journal of Law and Social Change*, No. 1, 1-27
- Roberts Guy (1988)** „Judaic Sources of and views on the Law of War”, *Naval Law Review*, Vol. 37, 221-238
- Roberts Shaun (2014)** „Cyber Wars: Applying Conventional Laws of War to Cyber Warfare and Non-State Actors”, *Northern Kentucky Law Review*, No. 3, 535-572
- Robertson A. H. (1984)** „Humanitarian law and human rights”, in: Swinarski Christophe (ed.) *Studies and essays on international humanitarian law and Red Cross principles in honour of Jean Pictet*, Martinus Nijhoff Publishers, Geneva – The Hague, 793-802
- Robertson Christian H. II (2019)** „Different Problems Require Different Solutions: How Air Warfare Norms Should Inform IHL Targeting Law Reform & Cyber Warfare”, *University of Michigan Journal of Law Reform*, No. 4, 985-1012
- Robertson Horace B. (1997)** „The Principle of the Military Objective in the Law of Armed Conflict”, *USFA Journal of Legal Studies*, 35-70
- Roberston William Spence (1944)** „French Intervention in Mexico in 1838”, *Hispanic American History Review*, No. 2, 222-252
- Robinson Jim, Aboul-Nasr Bénédicte, Wawro Leah (2019)** *Corruptions Risks and UN Peace Operations*, Transparency International, <https://ti-defence.org/wp-content/uploads/2019/07/TIDS-CorruptionUNPeacekeeping-Summary.pdf>

Robinson Olga, Sardarizadeh Shayan, Horton Jake (2022) „Ukraine war Fact-checkig: Russia’s biological weapons claims”, *BBC News*, 15. 3. 2022, www.bbc.com/news/60711705

Robinson Paul F., ed. (2003) *Just War in Comparative Perspective*, Ashgate

Robson Maureen M. (1961) „The Alabama Claims and the Anglo-American Reconciliation, 1865-1871”, *Canadian Historical Review*, No. 1, 1-22

Rodley Nigel S. (2002) „The Definition(s) of Torture in International Law, *Current Legal Problems*, No. 1, 467-494

Rodriguez Marisella, Kinne Brandon J. (2019) „Blue helmets, red flags: institutional, societal, and military determinants of peacekeeping”, *International Studies Quarterly*, No. 3, 626-640

Roehner Nora (2012) *UN Peacebuilding – Light Footprint or Friendly Takeover?*, Createspace

Roff Heather M. (2015) „Lethal Autonomous Weapons and Jus Ad Bellum Proportionality”, *Case Western Reserve Journal of International Law*, Vol. 47, 37-52

Rokvić Vanja (2018) „UN Peacekeeping Operations in Contemporary Security Environment” in: Stanislav Stojanović, (ed. in. ch.), *Asymmetry and Strategy*, Belgrade, 431-446

Romano Cesare P. R., Nollkaemper André, Kleffner Jann K. (2004) *Internationalized Criminal Courts: Sierra Leone, East Timor, Kosovo, and Cambodia*, Oxford University Press

Romano James A. Jr., Lukey Brian J., Salem Harry, eds. (2008) *Chemical Warfare Agents*, CRC Press

Romić Miodrag, Pavlović Gojko (2011) „Neki aspekti odgovornosti država za akcije privatnih vojnih kompanija”, *Politeia*, No. 2, 319-332

Rosas Allan (1983) „The Militarization of Space and International Law”, *Journal of Peace Research*, No. 4, 357-364

Roscini Marco (2010) „World Wide Warfare - *Jus ad Bellum* and the Use of Cyber Force”, *Max Planck Yearbook of United Nations Law*, Vol. 14, 85-130

Roscini Marco (2014) *Cyber Operations and the Use of Force in International Law*, Oxford University Press

Rosemann Nils (2008) „Code of Conduct: Tool for Self-Regulation for Private Military and Security Company”, Geneva Centre for Democratic Control of Armed Forces (DCAF), *Occasional Paper No. 15*, https://www.dcaf.ch/sites/default/files/publications/documents/OP15_Rosemann.pdf

Rosenblad Esbjörn (1973) „Starvation as a Method of Warfare – Conditions for Reation by Convention”, *International Lawyer*, No. 2, 252-270

Roso Nelson Alex, da Costa Moreira Romero, Oliveira José Edimar Barbosa (2014) „High Power Laser Weapons and Operational Implications”, *Journal of Aerospace Technology and Management*, No. 3, 231-236

Rossi Christopher (2015) „Ex Injuria Jus Non Oritur, Ex Factis Jus Oritur, and the Elusive Search for Equilibrium after Ukraine”, *Tulane Journal of International & Comparative Law*, No. 1, 143-173

Rostow Nicholas (2014) „Targeted Killing of Terrorists”, *Joint Force Quarterly*, No. 3, 98-101

Rotberg Robert I. (2007) „The Challenge of Weak, Failing, and Collapsed States“, in: Crocker Chester A., Hampson Fen Osler, Aall Pamela (eds.): *Leashing the Dogs of War: Conflict Management in a Divided World*, United States Institute of Peace Press, 83-94

Rothwell Donald R., Elferink Alex G. Oude, Scott Karen N., Stephens Tim, eds. (2015) *The Oxford Handbook of the Law of the Sea*, Oxford University Press

Rothwell Donald R. (2016) *The International Law of the Sea*, Bloomsbury Publishing PLC

Rottberger Volker, Zangl Bernhard, Kruck Andreas (2012) *International Organization*, Palgrave MacMillan

Rottman Gordon L. (2020) *Vietnam War Booby Traps*, Osprey Publishing

Rudesill Dakota S. (2013) „Regulating Tactical Nuclear Weapons”, *Georgetown Law Journal*, Vol. 102, 99-177

Rouillard Louis-Philippe F. (2005) „Misinterpreting the Prohibition of Torture Under International Law: The Office of Legal Counsel Memorandum”, *American University International Law Review*, No. 1, 9-41

Rudolf Davorin (1989) *Enciklopedijski rječnik međunarodnog prava mora*, Split

Rudolf Peter (2014) „Killing by Drones: The Problematic Practice of U.S. Drone Warfare”, *Ethics and Armed Forces*, No. 1, 36-40, www.swp-berlin.org/fileadmin/contents/Killing_by_Drones_-_The_Problematic_Practice_of_U.S._Drone_Warfare_-_Peter_Rudolf.pdf

Rummel R. J. (2009) *Death by Government*, Transaction Publishers

Rushforth Elinor June (2012) „There’s an App For That: Implications of Armed Drone Attacks and Personality Strikes by the United States Against Non-Citizens, 2004–2012”, *Arizona Journal of International & Comparative Law*, No. 3, 623-656

Russel A. G. (1942) „The Greek as A Mercenary Soldier”, *Greek & Rome*, No. 33, 103-112

Russell Frederick H. (1975) *The Just War in the Middle Ages*, Cambridge University Press

Russel Stuart (2019) „Many Experts Say We Shouldn’t Worry About Superintelligent AI. They’re Wrong”, *IEEE Spectrum*, 8 Oct. 2019, <https://spectrum.ieee.org/many-experts-say-we-shouldnt-worry-about-superintelligent-ai-theyre-wrong>

Russo Francis V. Jr. (1988) „Neutrality at sea in transition: State practice in the gulf war as emerging international customary law”, No. 5, 381-399

Rylatt Jake William (2013) „An Evaluation of the U.S. Policy of Targeted Killing under International Law: The Case of Anwar Al-Aulaqi” (Part I), *California Western International Law Journal*, No. 1, 39-72

Rylatt Jake William (2014) „An Evaluation of the U.S. Policy of Targeted Killing under International Law: The Case of Anwar Al-Aulaqi” (Part II), *California Western International Law Journal*, No. 2, 115-147

Ryngaert Cedric (2008) „Litigating Abuses Committed by Private Military Companies”, *European Journal of International Law*, No. 5, 1035-1053

Рыбаченок Ирина Сергеевна (2019) «Россия и вторая конференция мира 1907 года в Гааге», *Новая и новейшая история*, No. 1, 113-146

Sadat Leila Nadya (2009) „A Presumption of Guilt: The Unlawful Enemy Combatant and the U.S. War on Terror”, *Denver Journal of International Law and Policy*, No. 4, 539-553

Saeed Luqman, Spagat Mike, Overton Iain (2019) „Drone strikes and suicide attacks in Pakistan: an analysis”, *Action on Armed Violence*, <https://aoav.org.uk/wp-content/uploads/2019/03/Drone-strikes-and-Suicide-bombings-in-Pakistan-examined-1.pdf>

Сафранчук И. А. (2014) «Частные силовые компании: классификация и генезис», *Вестник академии военных наук*, No. 4, 9-14

Salem Harry, Ternay Andrew L. Jr., Smart Jeffery K. (2008) „Brief History and Use of Chemical Warfare Agents in Warfare and Terrorism”, Romano James A. Jr., Lukey Brian J., Salem Harry (eds.) *Chemical Warfare Agents*, CRC Press, 1-20

Salzman Zoe (2008) „Private Military Contractors and the Taint of a Mercenary Reputation”, *International Law and Politics*, Vol. 40, 853-892

Sambanis Nicholas (2004) „What Is Civil War?”, *Journal of Conflict Resolution*, No. 6, 814-858

Sandoval Clara, Puttick Miriam (2017) *Reparations for the Victims of War in Iraq: Lessons learned from comparative practice*, Ceasefire Centre for Civilian Rights and Minority Rights Group International, November 2017, <https://minorityrights.org/wp-content/uploads/2017/11/Reparations-in-Iraq-Ceasefire-November-2017.pdf>

Sandoz Yves (2006) „International humanitarian Law in the twenty-first century”, in: McCormack Timothy, McDonald Avril: *Yearbook of International Humanitarian Law – 2003*, Vol. 6, T.M.C. Asser Press, 3-40

- Sands Philippe, Pierson Klein (2001)** *Bowett's Law of International Institutions*, London
- Sanger David E. (2017)** „Cyber, Drones, and Secrecy”, in: George Perkovich, Ariel E. Levite (eds.), *Understanding Cyber Conflict: Fourteen Analogies*, Georgetown University Press, 61-78.
- Sangvic Roger N. (1998)** *Battle of Mogadishu: Anatomy of a Failure*, School of Advanced Military Studies, United States Army Command and General Staff College, Fort Leavenworth, Kansas, <https://apps.dtic.mil/sti/pdfs/ADA366316.pdf>
- Santangelo Federico (2008)** „The Fetiales and their ‘Ius’”, *Bulletin of the Institute of Classical Studies*, Vol. 51, 63-93
- Sassoli Marco (2003)** „Legitimate Targets of Attacks Under International Humanitarian Law”, Harvard Program on Humanitarian Policy and Conflict Research, Expert Meeting, Cambridge, hpcrresearch.org/sites/default/files/publications/Session1.pdf
- Sassoli Marco (2005)** „Legislation and Maintenance of Public Order and Civil Life by Occupying Powers”, *European Journal of International Law*, No. 4, 661-694
- Sassoli Marco (2006)** „Query: Is There a Status of ‘Unlawful Combatant?’”, in: Richard Jaques, B. (ed.), *Issues in International Law and Military Operations*, Newport, RI: Naval War College, 57-67
- Sassoli Marco, Bouvier Antoine A. (2006)** *How Does Law Protect in War?*, Volume I, International Committee of the Red Cross, Geneva 2006, loc.gov/rr/frd/Military_Law/pdf/How-law-protect-in-war_Vol-I.pdf
- Sauer Frank, Schörnig Niklas (2012)** „Killer Drones: The ‘silver bullet’ of democratic warfare?”, *Security Dialogue*, No. 4, 363-380
- Sauer Frank (2016)** „Stopping ‘Killer Robots’: Why Now is the Time to Ban Autonomous Weapons Systems”, Arms Control Association, October 2016, www.armscontrol.org/act/2016-09/features/stopping-%E2%80%99killer-robots%E2%80%99-why-now-time-ban-autonomous-weapons-systems
- Sauer Tom, Van der Zwaan Bob (2011)** „U.S. Tactical Nuclear Weapons in Europe after NATO’s Lisbon Summit: Why Their Withdrawal is Desirable and Feasible”, Harvard Kennedy School, www.belfercenter.org/sites/default/files/legacy/files/us-tactical-nuclearweapons-in-europe.pdf
- Saura Jaume (2007)** „Lawful Peacekeeping: Applicability of International Humanitarian Law to United Nations Peacekeeping Operations”, *Hastings Law Journal*, Vol. 58, 479-531
- Саврыга К. П. (2015)** «Правомерность целевых убийств в международном праве: Международное гуманитарное право и права человека», *Право и политика*, No. 6, 826-839
- Sayle Timothy Andrews (2019)** *Enduring Alliance: A History of NATO and the Postwar Global Order*, Cornell University Press
- Саяпин Сергей (2015)** *Правовые аспекты операций по поддержанию мира*, Ташкент
- Scabill Jeremy (2007)** *Blackwater: The Rise of the World’s Most Powerful Mercenary Army*, Nation Books, New York
- Schaeffer Omer-Man Emily (2017)** „Extrajudicial Killing with Near Impunity: Excessive Force by Israeli Law Enforcement Against Palestinians”, *Boston University International Law Journal*, Vol. 35, 115-156
- Scharf Michael P. (2007)** *The Law of International Organizations*, Carolina Academic Press
- Scharf Michael P. (2014)** „Accelerated Formation of Customary International Law”, *ILSA Journal of International & Comparative Law*, No. 2, 305-341
- Schaub Gary Jr., Kelty Ryan, eds. (2016)** *Private Military and Security Contractors: Controlling the Corporate Warrior*, Rowman & Littlefield
- Scheimer Michael (2009)** „Separating Private Military Companies from Illegal Mercenaries in International Law: Proposing an International Convention for Legitimate Military and Security Support that Reflects Customary International Law”, *American University International Law Review*, No. 3, 609-646

Scheipers Sibylle (2015) *Unlawful Combatants A Genealogy of the Irregular Fighters*, Oxford University Press

Scherman Gordon (1918) „The Neutrality of Switzerland”, *American Journal of International Law*, No. 2, 241-250

Schermers Henry G., Blokker Niels M. (2011) *International Institutional Law*, Martinus Nijhoff Publishers

Schimmelpenninck van der Oije Pita J. C. (2013) „Saving the Past, Present and Future. Thoughts on Mobilising International Protection for Cultural Property During Armed Conflict”, in: Matthee Mariëlle, Toebes Brigit, Brus Marcel (eds.) *Armed Conflict and International Law: In Search of the Human Face*, Springer, 195-229

Schindler Dietrich (1998) „Neutrality and Morality: Developments in Switzerland and in International Community”, *American University International Law Review*, No. 1, 155-170

Schmid Alex (2004) „Terrorism – The Definitional Problem”, *Case Western Reserve Journal of International Law*, No. 2, 375-419

Schmitt Michael N. (1999) „The Principle of Discrimination in the 21st Century Warfare”, *Yale Human Rights and Development Journal*, No. 1, 143-182

Schmitt Michael N. (2002) „Wired warfare: Computer network attack and *jus in bello*”, *International Review of the Red Cross*, No. 846, 365-399

Schmitt Michael N. (2006) „International Law and Military Operations in Space”, *Max Planck Yearbook of United Nations Law*, Vol. 10, 89-125

Schmitt Michael N. (2007) „21st Century Conflict: Can the Law Survive”, *Melbourne Journal of International Law*, Vol. 8, 443-476

Schmitt Michael (2010) „Air Law and Military Operations”, in: Gill Terry D., Fleck Dieter (eds.) *The Handbook of the International Law of Military Operations*, Oxford University Press, 303-324

Schmitt Michael N. (2010¹) „Military Necessity and Humanity in International Humanitarian Law: Preserving the delicate Balance”, *Virginia Journal of International Law*, No. 4, 795-839

Schmitt Michael N. (2010²) „Drone Attacks Under the Jus ad Bellum and Jus in Bello: Clearing the ‘Fog of Law’”, *Yearbook of International Humanitarian Law*, Vol. 13, 311-326

Schmitt Michael N. (2012) *Essays on Law and War at the Fault Lines*, Asser Press/Springer

Schmitt Michael N. (2012¹) „The Status of Opposition Fighters in a Non-International Armed Conflict”, in: Watkin Kenneth, Norris Andrew J. (eds.) *Non-International Armed Conflict in the Twenty-first Century*, Naval War College, Newport, 119-144

Schmitt, Michael N. (2012²) „Unmanned Combat Aircraft Systems and International Humanitarian Law: Simplifying the Oft Benighted Debated”, *Boston University International Law*, Vol. 30, 595-619, www.bu.edu/law/journals-archive/international/volume30n2/documents/symposium_schmitt.pdf

Schmitt, Michael N. (2013) „Autonomous Weapon Systems and International Humanitarian Law: A Reply to the Critics”, *Harvard National Security Journal Features*, 9 Feb. 2013, 1-37, <http://ssrn.com/abstract=2184826>

Schmitt Michael N., Thurnher Jeffrey S. (2013) „‘Out of the Loop’: Autonomous Weapon Systems and the Law of Armed Conflict”, *Harvard National Security Journal*, No. 2, 231-281

Schmitt Michael N. (2014) „The Law of Cyber Warfare: Quo Vadis?”, *Stanford Law & Policy Review*, Vol. 25, 269-299

Schmitt Michael N., Watts Sean (2015) „The Decline of International Humanitarian Law *Opinio Juris* and the Law of Cyber Warfare”, *Texas International Law Journal*, No. 2, 189-231

Schmitt Michael N., Goddard David S. (2016) „International law and the use of military unmanned maritime systems”, *International Review of the Red Cross*, No. 2, 567-592

Schmitt Michael N., Schauss Michael (2019) „Uncertainty in the Law of Targeting: Towards a Cognitive Framework”, *Harvard National Security Journal*, Vol. 10, 148-194

Schörnig Niklas (2013) „Unmanned Warfare: Towards a Neo-Interventionist Era?“. in: Kümmel G., Giegerich B. (eds) *The Armed Forces: Towards a Post-Interventionist Era?*, Schriftenreihe des Zentrums für Militärgeschichte und Sozialwissenschaften der Bundeswehr, Vol 14. Springer

Schörnig Niklas (2017) „Preserve Past Achievements! Why Drones Should Stay within the Missile Technology Control Regime (For the Time Being)“, *PRIF Report No. 149*, Peace Research Institute Frankfurt, www.hsfk.de/fileadmin/HSFK/hsfk_publicationen/prif149.pdf

Schwarzenberger Georg (1968) *International Law as Applied by Courts and Tribunals*, Vol. II: *The Law of Armed Conflict*, Stevens & Sons

Scott James Brown (1914) „The Declaration of London of February 26, 1909“, *American Journal of International Law*, No. 2, 274-329

Sehrawat Vivek (2017) „Legal Status of Drones Under LOAC and International Law“, *Penn State Journal of Law & International Affairs*, No. 1, 165-206

Sellers Kirsten (2011) „Imperfect Justice at Nuremberg and Tokyo“, *European Journal of International Law*, No. 4, 1085-1102

Sexual Exploitation and Abuse in Peacekeeping Operation (2017) September 2017, Redress, <https://redress.org/wp-content/uploads/2017/08/REDRESS-peacekeeping-report-English.pdf>

Schroeder Paul W. (1989) „The nineteenth century system: balance of power or political equilibrium?“, *Review of International Studies*, No. 2, 135-153

Schwartz Moshe (2011) *Department of Defence's Use of Private Security Contractors in Afghanistan and Iraq: Background, Analysis, and Options for Congress*, Congressional Research Service, May 13, 2011, <https://fas.org/sgp/crs/natsec/R40835.pdf>

Schwartz Moshe, Swain Joyprada (2011) “Department of Defense Contractors in Afghanistan and Iraq: Background and Analysis”, Congressional Research Service, May 13, 2011, <https://fas.org/sgp/crs/natsec/R40764.pdf>

Schwarzenberger Georg (1957) *International law: the law of armed conflict*, Stevens

Schwendimann Felix (2011) „The legal framework of humanitarian access in armed conflict“, *International Review of the Red Cross*, No. 884, 993-1008

Scott Shirley V. (2010) *International Law in World Politics*, London

Scoville Ryan M. (2016) „Finding Customary International Law“, *Iowa Law Review*, Vol. 101, 1893-1948

Sebag-Montfiore Hugh (2000) *Enigma, the Battle for the Code*, Weifield & Nicolson

Secretary-General (2003) *Secretary-General's Bulletin: Special measures for protection from sexual exploitation and abuse*, Secretariat, ST/SGB/2003/13, <https://undocs.org/ST/SGB/2003/13>

Secretary-General (2020) *Special measures for protection from sexual exploitation and abuse*, Report of the Secretary-General, United Nations, General Assembly, A/74/705, 17 February 2020, https://peacekeeping.un.org/sites/default/files/2020_sea_report.pdf

Secretary-General (2021) *Special measures for protection from sexual exploitation and abuse*, Report of the Secretary-General, United Nations, General Assembly, A/75/754, 15 February 2021, <https://undocs.org/A/75/754>

Secretary-General (2022) *Children and armed conflict*, United Nations, Report of the Secretary-General, General Assembly, A/76/871-S/2022/493, 23 June 2022, <https://childrenandarmedconflict.un.org/document/secretary-general-annual-report-on-children-and-armed-conflict/>

Secretary-General (2022) *Special measures for protection from sexual exploitation and abuse*, United Nations, Report of the Secretary-General, General Assembly, A/76/702, 15 February 2022, <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N22/259/23/PDF/N2225923.pdf?OpenElement>

Senn Martin, Troy Jodok (2017) “The transformation of targeted killing and international order”, *Contemporary Security Policy*, No. 2, 175-211, www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/13523260.2017.1336604

Sergis Panagiotis (2014) „War Crimes during Armed Conflicts at Sea”, in: *La criminalité en mer / Académie de Droit International de la Haye = Crimes at sea / Hague Academy of International Law, Académie de droit international de La Haye, Brill / Nijhoff*, 523-553

Seyersted Finn (1966) *United Nations Forces in the Law of Peace and War*, Leyden

Shah Reema (2014) „Beating Blackwater: Using Domestic Legislation to Enforce the International Code of Conduct for Private Military Companies”, *Yale Law Journal*, Vol. 123, No. 7, 2559-2573

Shah Sikander Ahmed (2015) *International Law and Drone Strikes in Pakistan: The legal and socio-political aspects*, Routledge

Shamieh Luna, Szenes Zoltan (2015) „The Rise of Islamic State of Iraq and Syria (ISIS)”, *AARMS – Academic and Applied Research in Military and Public Management Science*, No. 4, 363-378

Sharkey Amanda (2019) „Autonomous weapons systems, killer robots and human dignity”, *Ethics and Information Technology*, Vol. 21, 75-87

Sharkey Noel E. (2012) „The inevitability of autonomous robot warfare”, *International Review of the Red Cross*, No. 886, 787-799

Shatner William (1998) *The Law of War*, Penguin Group USA

Shaw Ian G.R. (2013) „Predator Empire: The Geopolitics of US Drone Warfare”, *Geopolitics*, No. 1, 1-24, www.unice.fr/crookall-cours/iup_geopoli/docs/predator-drones.pdf

Shaw Malcolm N. (2008) *International Law*, Cambridge University Press

Shea Dana A. (2013) „Chemical Weapons: A Summary Report of Characteristics and Effects”, Congressional Research Service, September 13, 2013, fas.org/sgp/crs/nuke/R42862.pdf

Shearer Ivan (2007) „A Revival of the Just War Theory?”, in: Schmitt Michael, Pejic Jelena (eds.) *International Law and Armed Conflict: Exploring the Faultlines*, Martinus Nijhoff Publishers, 1-20

Sheehan Michael (2000) *The Balance of Power: History and Theory*, Routledge

Sheng Hongsheng (2006) „The Evolution of Law of War”, *Chinese Journal of International Politics*, Vol. 1, 267-301

Sheshpari Morteza (2018) „Super Weapons (Energy Weapons) for Inducing Earthquakes, Landslides, Sinkhole, Snow Avalanche, and Erupting Volcanoes”, *Electronic Journal of Geotechnical Engineering*, 23. 3. 2018, 649-660, www.ejge.com/2018/Ppr2018.0053ma.pdf

Shkurti Gloria (2016) „Making Drones Illegal Based on a Wrong Example: The U.S. Dronified Warfare”, *Turkish Journal of Middle Eastern Studies*, No. 1, 39-74, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/218949>

Shooner Steven L., Swan Collin D. (2012) „Dear Contractors: The Un-Examined Effect of Surrogates on the Public’s Casualty Sensivity”, *Journal of National Security Law & Policy*, No. 1, 11-58, https://jnslp.com/wp-content/uploads/2013/05/Dead_Contractors_Schooner_Swann.pdf

Shrader Charles R. (1982) *Amicide: The Problem of Friendly Fire in Modern Law*, U. S. Command and General Staff College, Fort Leavenworth, www.armyupress.army.mil/Portals/7/combat-studies-institute/csi-books/shrader.pdf

Shue Henry (2010) „Laws of War”, in: Besson Samantha, Tasioulas John (eds.) *The Philosophy of International Law*, Oxford University Press, 511-527

Schüte Robert (2013) *Civilian Protection in Armed Conflicts: Evolution, Challenges and Implementation*, Springer

Shwarzenberger Georg (1952) *A Manual of International Law*, London

Simic Olivera (2009) „Rethinking Sexual Exploitation in UN Peacekeeping Operations”, *Women’s Studies International Forum*, No. 4, 288-295

Simić Olivera (2013) *Distinguishing between exploitative and non-exploitative sex involving UN peacekeepers: the wrongs of “zero tolerance”*, Expert Analysis, Norwegian Peacebuilding Resource Centre, www.files.ethz.ch/isn/173192/18283244a25599f4883ec5e6ea0d255d.pdf

Simm Gabrielle (2013) *Sex in Peace Operations*, Cambridge University Press

- Simm Gabrielle (2017)** *Regulating Sex in Peace Operations*, in: Peter Drahos (ed.), *Regulatory Theory: Foundations and application*, ANU Press, Cambridge University Press, 415-428
- Simpson Thomas W., Müller, Vincent C. (2016)** „Just war and robots’ killings”, *Philosophical Quarterly*, Vol. 66, 302-322
- Синдеев Алексей (2018)** «Истоки европейской безопасности: гаагская конференция 1907 г.», *Современная Европа*, 8, No. 1, 126–136
- Singer Peter (2001)** „Corporate Warriors”, *International Security*, No. 3, 185–220
- Singer P. W (2003)** *Corporate Warriors: The Rise of the Privatized Military Industry*, Cornell University Press
- Singer P. W. (2004)** „War, Profits, and the Vacuum of Law: Private Military Firms and International Law”, *Columbia Journal of Transnational Law*, Vol. 42, 521-549
- Singh Nagendra (1984)** „Armed conflicts and humanitarian laws of ancient India”, in: Swinarski Christophe (ed.) *Studies and essays on international humanitarian law and Red Cross principles in honour of Jean Pictet*, Martinus Nijhoff Publishers, Geneva – The Hague, 531-536
- Singh Simon (2011)** *The Code Book: The Science of Secrecy from Ancient Egypt to Quantum Cryptography*, Knopf Doubleday Publishing Group
- Sinha Manoj Kumar (2005)** „Hinduism and international humanitarian law”, *International Review of the Red Cross*, No. 858, 285-294
- SIPRI Yearbook 2019: Armaments, Disarmament and International Security (2019)**, Summary, Stockholm International Peace Research Institute
- Sivakumaran Sandesh (2012)** *The Law of Non-International Armed Conflict*, Oxford University Press
- Sivakumaran Sandesh (2016)** „Exclusion Zones in the Law of Armed Conflict at Sea: Evolution in Law and Practice”, *International Law Studies*, Vol. 92, 153-203
- Smart Jeffery K. (1997)** „History of Chemical and Biological Warfare: An American Perspective”, in: Sidell Frederick R., Takafuji Ernest T., Franz David R. (eds.) *Medical Aspects of Chemical and Biological Warfare*, Borden Institute, Washington DC, 9-86
- Smeulers Alette, van Niekerk Sander (2009)** „Abu Ghraib and the War on Terror – a case against Donald Rumsfeld?”, *Crime, Law and Social Change*, No. 3-4, 327-349
- Смирнов Андрей (2013)** *Почему «сталинские соколы» воевали хуже Люфтваффе? «Всё было не так!»*, Яуза-Пресс
- Smith Grant F. (2006)** *Deadly Dogma*, Institute for Research
- Smith Jerry E. (1998)** *HAARP: The Ultimate Weapon of the Conspiracy (Mind-Control Conspiracy)*, Adventures Unlimited Press
- Smith Sarah (2017)** „Accountability and sexual exploitation and abuse in peace operations”, *Australian Journal of International Affairs*, No. 4, 405-422
- Smith Timothy J. (2014)** „Overlord/Bodyguard: Intelligence Failure through Adversary Deception”, *International Journal of Intelligence and CounterIntelligence*, Vol. 27, 550-568
- Snow Donald M. (1996)** *Uncivil Wars: International Security and the New Internal Conflicts*, Lynne Rienner Publishers
- Sofaer Abraham D. (2003)** „On the Necessity of Pre-emption”, *European Journal of International Law*, No. 2, 209-226
- Sofaer Abraham D. (2013)** „Targeted Killings from Many Perspectives (2013) *Texas Law Review*, Vol. 91, 925-938
- Sokolski Henry D., ed. (2014)** *Nuclear Weapons Materials Gone Missing: What Does History Teach?*, Strategic Studies Institute, U.S. Army War College Press, <https://ssi.armywarcollege.edu/pdf/PUB1238.pdf>

Solf Waldemar A. (1984) „Development of the protection of the wounded, sick and shipwrecked under the Protocols Additional to the 1949 Geneva Conventions”, in Swinarski Christophe (ed.), *Studies and essays on international humanitarian law and Red Cross principles in honour of Jean Pictet*, Martinus Nijhoff Publishers, Geneva – The Hague, 237-248

Solf Waldemar A. (1986) „Protection of Civilians Against the Effects of Hostilities Under Customary International Law and Under Procol I”, *American University International Law Review*, No. 1, 117-135

Solis Gary D. (2010) *The Law of Armed Conflict: International Humanitarian Law in War*, Cambridge University Press

Solis Gary D. (2014) „Cyber Warfare”, *Military Review*, Vol. 219, 1-52

Solomon Norma (2005) „Judaism and the ethics of war”, *International Review of the Red Cross*, No. 858, 295-309

Sorel Jean-Marc (2011) „International Criminal Justice: Ethical Regulation of the World od Diplomatic Bargaining? - The Light and the Dark Sides of a Recent Grand Ambition”, *Revue Tiers Monde*, No. 1, 29-46, www.cairn-int.info/journal-revue-tiers-monde-2011-1.htm

Southwick Katherine G. (2005) „Srebrenica as Genocide? The *Krstic* Decision and the Language of Unspeakable”, *Yale Human Rights & Development Law Journal*, Vol. 8, 188-227

Spain Anna (2013) „The U.N. Security Council’s Duty to Decide”, *Harvard National Security Jopurnal*, Vol. 4, 2013, 320-384

Spalević Žaklina (2013) „Cyber ratovanje u savremenom geostrateškom pozicioniranju”, *Međunarodna krivična dela, Zbornik radova Udruženja za međunarodno krivično pravo*, Tara, 538-554

Sparrow Robert, Lucas George (2016) „When Robots Rule the Waves?”, *Naval War College Review*, No. 4, 49-78

Spearin Christopher (2018) „Since you left: United Nations peace support, private military and security companies, and Canada”, *International Journal*, No. 1, 68-84

Speller Ian, Tuck Christopher (2008) „Introduction”, in: Jordan David (et. al.), *Understanding Modern Warfare*, Cambridge University Press, 1-13

Stahn Carsten (2007) „’Jus ad bellum’, ‘jus in bello’ ... ‘jus post bellum’? – Rethinking the Conception of the Law of Armed Force”, *European Journal of International Law*, No. 5, 921-943

Stapelfeldt Ralf (2021) „Can there be a dumb Superintelligence? A critical look at Bostrom’s notion of Superintelligence”, *Academia Letters*, Article 2076. <https://doi.org/10.20935/AL2076>, www.academia.edu/50085911/Can_there_be_a_dumb_Superintelligence_A_critical_look_at_Bostroms_notion_of_Superintelligence?email_work_card=view-paper

Starčević Miodrag (1991) *Represalije u oružanom sukobu*, Beograd

Starčević Miodrag (1997) „Odgovornost za povrede Ženevskih konvencija od 1949. godine u unutrašnjim oružanim sukobima”, *Jugoslovenska revija za međunarodno pravo*, No. 2-3, 401-411

Starčević Miodrag (2010) *Priručnik iz međunarodnog humanitarnog prava u Vojsci Srbije*, Beograd

Starčević Srdan V., Blagojević Srdan (2017) „Kreveldov spor sa Klauzevicem – da li je smisao rata politički?”, *Srpska politička misao*, No. 2, 117-134

Старчик Леопольд (2009) «Грязная бомба», *Спецназ России*, No. 4, www.specnaz.ru/article/?1451

Стаутлед Пейдж, Питтс-Кифер Саманта (2018) *Ядерное оружие в новую кибер-эпоху*, Доклад Аналитической группы по изучению киберугроз безопасности ядерных вооружений, Nuclear Threat Initiative, https://media.nti.org/documents/Nuclear_Weapons_in_the_New_Cyber_Age-Russian_Translation.pdf

Steinhoff Uwe (2011) „Ethics and Mercenaries”, in: Tripodi Paolo, Wolfendale Jessica (eds.) *New Wars and New Soldiers*, Ashgate Publishing, 137-152

Stephen Matthew D. (2018) „Legitimacy Deficits of International Organizations: design, drift, and decoupling at the UN Security Council”, *Cambridge Review of International Affairs*, No. 1, 96-121

Stephens Alan, ed. (1994) *The War in the Air 1914-1994*, RAAF Aerospace Centre, <http://airpower.airforce.gov.au/APDC/media/PDF-Files/Conference%20Proceedings/CONF06-RAAF-Air-Power-Conference-1994-The-War-in-the-Air-1914%E2%80%931994.pdf>

Stephens Dale G., Fitzpatrick Mark D. (1999) „Legal Aspects of the Contemporary Naval Mine Warfare”, *Loyola of Los Angeles International and Comparative Law Review*, No. 4, 553-590

Stephens Dale, Steer Cassandra (2015) „Conflicts in Space: International Humanitarian Law and Its Application to Space Warfare”, *Annals of Air and Space Law*, Vol. XL, 1-32

Stephens Dale (2018) „The International Legal Implications of Military Space Operations: Examining the Interplay between International Humanitarian Law and the Outer Space Legal Regime”, *International Law Studies*, Vol. 94, 75-101

Sterio Milena (2012) „The United States’ Use of Drones in the War on Terror: The (Il)legality of Targeted Killings under International Law”, *Case Western Reserve Journal of International Law*, No. 1, 197-214

Stern Jenna (2015) *Reducing Sexual Exploitation and Abuse in UN Peacekeeping: Ten Years After the Zeid Report*, Stimson Center, www.stimson.org/sites/default/files/file-attachments/Policy-Brief-Sexual-Abuse-Feb-2015-WEB_0.pdf

Stewart James (2003) „Towards a single definition of armed conflict in international humanitarian law: A critique of internalized armed conflict”, *International Review of the Red Cross*, No. 850, 313-349

Stillon John (2015) *Trends in Air-to-Air Combat*, Center for Strategic and Budgetary Assessments, <https://csbaonline.org/uploads/documents/Air-to-Air-Report-.pdf>

Stockburger Peter Z. (2016) „Known Unknowns: State Cyber Operations, Cyber Warfare, and the Jus Ad Bellum”, *American University International Law Review*, No. 4, 545-591

Stockton Charles H. (1908) „Use of Submarine Mines and Torpedoes in Time of War”, *American Journal of International Law*, No. 2, 276-284

Stoffels Ruth Abril (2004) „Legal regulation of humanitarian assistance in armed conflict: Achievements and gaps”, *International Review of the Red Cross*, No. 855, 515-546

Stojković Miodrag (1998) *Balkanski ugovorni odnosi 1876-1996*, tom I-III, Beograd

Stokić Stanojlo (2004) *Rat i ratovanje* (reprint izdanja iz 1885), Beograd

Stovall Pleasant A. (1922) „The Neutrality of Switzerland”, *Georgia Historical Quarterly*, No. 3, 197-210

Стояновъ А.Н. (1875) *Очерки исторіи и догматики международнаго права*, Харьковъ

Strachan Hew, Scheipers Sibylle (2011) *The Changing Character of War*, Oxford University Press

Strand Håvard et. al. (2019) *Trends in Armed Conflicts, 1946-2018*, Peace Research Institute Oslo, www.prio.org/utility/DownloadFile.ashx?id=1830&type=publicationfile/1/8/2019

Stucki Philipp (2005) „Water Wars or Water Peace?”, *PSIS Occasional Paper No. 3*, Graduate Institute of International Studies, Lausanne

Study on Armed Unmanned Aerial Vehicles (2015) Prepared on the Recommendation of the Advisory Board on Disarmament Matters, United Nations, www.humanrights.ch/cms/upload/pdf/2017/171212-Study_on_Armed_Unmanned_Aerial_Vehicles.pdf

Stupl Jan, Neuneck Götz (2005) „High Energy Lasers: A Sensible Choice for Future Weapon Systems?”, *Security Challenges*, No. 1, 135-153

Stupl Jan, Neuneck Götz (2010) „Assessment of Long Range Laser Weapon Engagements: The Case of the Airborne Laser”, *Science and Global Security*, Vol. 18, 1-60

Su Jinyuan (2017) „Legality of Unilateral Exploitation of Space Resources under International Law”, *International and Comparative Law Quarterly*, No. 4, 991-1008

Subedi S. P. (2003) „The Concept in Hinduism of ‘Just War’”, *Journal of Conflict & Security Law*, No. 2, 339-361

Suhrke Astri (2014) „Human Security 15 Years after Lysøen: The Case against Drone Killings”, *Asian Journal of Peacebuilding*, No. 2, 185-198, http://tongil.snu.ac.kr/ajp_pdf/201411/04_Astri_Suhrke.pdf

Sullo Pietro, Wyatt Julian (2014) „War Reparations”, in: *Max Planck Encyclopedia of Public International Law*, www.academia.edu/35611119/War_Reparations

Sun Cu (2009) *Umeće ratovanja*, Mono i Manjana, Beograd

Sun Tzu on the Art of War (2000) transl. by Gines Lionel, Allandale Online Publishing, ualberta.ca/~enoch/Readings/The_Art_Of_War.pdf

Swain Ashok (2001) „Water Wars: Fact or Fiction?”, *Futures*, Vol. 33, 769-781

Swain Ashok (2015) „Water Wars”, in: James D. Wrights (ed.), *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*, Elsevier, Oxford, 443-447

Swart Lydia, Perry Estelle, eds. (2013) *Governing & Managing Change at the United Nations: Reform of the Security Council from 1945 to September 2013*, Center for UN Reform Education, New York

Swinarski Christophe, ed. (1984) *Studies and essays on international humanitarian law and Red Cross principles in honour of Jean Pictet*, Martinus Nijhoff Publishers, Geneva – The Hague

Swoboda Hannes, Wiersman Jan Marinus, eds. (2009) *Peace and Disarmament: A World without Nuclear Weapons?*, The Socialist Group in the European Parliament, socialistsanddemocrats.eu/sites/default/files/2820_EN_disarmament_book_090318_1.pdf

Szinicz L. (2005) „History of chemical and biological warfare agents”, *Toxicology*, Vol. 215, 167-181, www.ed-biosigne.u-psud.fr/download/le-doctorant/SziniczToxicol.pdf#TOX49167BIB21

Szymanski Paul (2019) „Techniques for Great Power Space War”, *Strategic Studies Quarterly*, Winter, 78-104

Szymanski Paul (2019¹) „How to Fight and Win the Coming Space War”, *Strategic Studies Quarterly*, Fall 2019, 1-46, <https://apps.dtic.mil/sti/pdfs/AD1090769.pdf>

Šahović Milan (1956) „Ratna okupacija i njeno međunarodnopravno regulisanje”, *Jugoslovenska revija za međunarodno pravo*, No. 3, 473-484

Шаренац Данило (2015) «Страдања српских цивила у рату», у: Станислав Сретеновић, Данило Шаренац (ур.) *Лексикон Првог светског рата у Србији*, 219-222

Šćekić Radenko (2012) „Rat i propaganda – istorijski osvrt, primjeri i analize”, *Vojno delo*, No. 3, 389-401

Шиббаева Е.А (1986) *Право международных организаций*, Москва

Šikman Mile, Amidžić Goran ur. (2011) *Suprotstavljanje terorizmu – međunarodni standardi i pravna regulativa*, Kozara

Щемелинин Константин Сергеевич (2018) «Теория и законы гражданских войн», *Синергия наук*, No. 20, 893-940

Tabarrok Alexander (2007) „The Rise, Fall, and Rise Again of Privateers”, *Independent Review*, No. 4, 565-577

Takemoto Masayuki (1984) „The 1977 Additional Protocols and the Law of Treaties”, in: Swinarski Christophe (ed.) *Studies and essays on international humanitarian law and Red Cross principles in honour of Jean Pictet*, Martinus Nijhoff Publishers, Geneva – The Hague, 249-262

Takim Liyakat (2011) „Peace and War in the Qur’an and Juridical Literature: A Comparative Perspective”, *Journal of Sociology & Social Welfare*, No. 2, 137-157

Talbott John (1978) „Guerilla Warfare”, *Virginia Quarterly Review* No. 2, vqronline.org/guerrilla-warfare

Talmon Stefan (1998) *Recognition of Governments in International Law: With Particular Reference to Governments in Exile*, Clarendon Press

Tamzy House J., et. al. (1996) „Weather as a Force Multiplier: Owning the Weather in 2025”, A Research Paper Presented to Air Force 2025, August 1996, csat.au.af.mil/2025/volume3/vol3ch15.pdf

Tanaka Yoshifumi (2012) *The International Law of the Sea*, Cambridge University Press

Tanner Jeremy (2003) „Finding the Egyptian in Early Greek Art”, in: Matthews Roger, Roemer (eds.), *Cornelia: Ancient Perspectives on Egypt*, Institute of Archeology, University College London, 115-144

Tardy Thierry (2019) „The European Union and UN Peace Operations: What Global-Regional Peace and Security Partnership?”, in: de Coning Cedric, Peter Mateja, (eds.), *United Nations Peace Operation in a Changing Global Order*, Palgrave Macmillan, 231-251

Targeting Military Objectives (2005) Expert Meeting, University Centre for International Humanitarian Law, Geneva, scribd.com/document/99787937/REPORT-EXPERT-MEETING-TARGETING-MILITARY-OBJECTIVES

Taulbee James, Larry, Anderson John (1984) „Reprisal Redux”, *Case Western Reserve Journal of International Law*, No. 3, 309-336

Taylor Telford (2013) *The Anatomy of the Nuremberg Trials: A Personal Memoir*, Skyhorse Publishing

Techera Erica J. (2007) „Protection of Cultural Heritage in Times of Armed Conflict: The International Legal Framework Revisited”, *Macquarie Journal of International and Comparative Law*, Vol. 4, 1-20

Teijgeler, René (2006) „Preserving cultural heritage in times of conflict”, 133-165, in: G.E. Gorman and Sydney J. Shep eds: *Preservation management for libraries, archives and museums*. Facet Publishing, London

Teixeira Pascal (2003) *The Security Council at the Dawn of the Twenty-First Century: To What Extend Is It Willing and Able to Maintain International Peace and Security?* United Nations Institute for Disarmament Research, United Nations, Geneva

Tepper Eytan (2020) „Space Force One: The Complex Laws of Space Warfare”, 17 Aug. 2020, 1-72, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3672841

Terry Patrick CR (2015) „The Lybia Intervention (2011): neither lawful, nor successful”, *Comparative and International Law Journal of Southern Africa*, No. 2, 162-182

Tertrais Bruno (2012) „The Demise of Ares: The End of War as We Know It?”, *Washington Quarterly*, No. 3, 7-22

The Aland Islands – a Model of Territorial Autonomy (1991) Human Rights Group, London

The Blue Helmets: A Review of United Nations Peace-Keeping (1996) United Nations, New York

The Conduct of Hostilities and International Humanitarian Law: Challenges of 21st Century Warfare (2017) International Law Association Study Group on the Conduct of Hostilities in the 21st Century, *International Law Studies*, Vol. 93, 322-388

The Crime of Starvation and Methods of Prosecution and Accountability (2019) Global Rights Compliance, World Peace Foundation, 18 Jun 2019, <https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/Legal%20Paper%20Starvation.pdf>

The Impact of Mercenary Activities on the Right of Peoples to Self-Determination (2002), Fact Sheet 28, United Nation, Geneva

The Law of Land Warfare (1976) U.S. Marine Corps, www.bits.de/NRANEU/others/amd-us-archive/fm27-10C1%2876%29.pdf

The Legality of Armed Drones in Under International Law (2017) Background Paper by the International Bar Association's Human Rights Institute, 25 May 2017, www.ibanet.org/Document/Default.aspx?DocumentUid=b0b8af88-fd20-44f8-a920-634484645113

The Starvation Training Manual (2019) Global Rights Compliance, 3.12.2019, <https://starvationaccountability.org/wp-content/uploads/2019/12/Manual-Primer.pdf>

Themner Lotta, Wallenstein Peter (2013) „Armed Conflicts 1946-2012”, *Journal of Peace Research*, No. 4, 509-521

Themner Lotta, Wallenstein Peter (2014) „Conflicts”, 1946-2013”, *Journal of Peace Research*, No. 4, 541-554

Thielbörger Pierre (2012) „The Status and Future of International Law after the Lybia Intervention”, *Goettingen Journal of International Law*, No. 1, 11-48

Thirlway Hugh (2010) „The Sources of International Law”, in: Evans Malcolm D. (ed.), *International Law*, Oxford University Press 2010, 95-121

Thirlway Hugh (2010) *The Sources of International Law*, Oxford University Press

Thirlway Hugh (2014) *The Sources of International Law*, Oxford University Press

Thomas Bradan T. (2015) „Autonomous Weapon Systems: The Anatomy of Autonomy and the Legality of Lethality”, *Houston Journal of International Law*, No. 1, 235-274

Thomas Kim (2021) *Murder by Contract: Targeted killings in eastern and southern Africa*, Global Initiative Against Transnational Organized Crime, Geneva, <https://globalinitiative.net/wp-content/uploads/2021/09/GITOC-Murder-by-Contract-Targeted-Killings-in-eastern-and-southern-Africa-.pdf>

Thomas-Noone Brendan (2016) *Tactical Nuclear Weapons in the Modern Nuclear Era*, Lowy Institute, September 2016, www.lowyinstitute.org/sites/default/files/thomas_noone_tactical_nuclear_weapons_in_the_modern_nuclear_era_0.pdf

Thomton Rod (2007) *Asymmetric Warfare: Threat and Respons in the 21st Century*, Polity

Thürer Daniel (1999) „The 'failed State' and international law”, *International Review of the Red Cross*, No. 836, 731-760

Tierney John J. Jr. (2006) *Chasing Ghosts: Unconventional Warfare in American History*, Potomac Books

Тиунов О. И. (1999) *Международное гуманитарно право*, Москва

Todorović M. (2007) „Rat”, u: Mimica Aljoša, Bogdanović Marija (prir.) *Sociološki rečnik*”, Beograd, 479

Toebes Brigit (2013) „Doctors in Arms: Exploring the Legal and Ethical Position of Military Medical Personnel in Armed Conflicts” in: Matthee Mariëlle, Toebes Brigit, Brus Marcel (eds.) *Armed Conflict and International Law: In Search of the Human Face*, Springer

Toft Ivan (2001) „How the Weak Win Wars – A Theory of Asymmetric Conflict”, *International Security*, No. 1, 93-128

Толочко О. Н. (2003) *Международное гуманитарное право*, Гродно

Tomuschat Christian, ed. (1995) *The United Nations at Age Fifty: A Legal Perspective*, Kluwer Law International

Tomuschat Christian (2006) „The Legacy of Nuremberg”, *Journal of International Criminal Justice*, No. 4, 830-844

Tomuschat Christian, Thouvenin Jean-Marc, eds. (2006) *The Fundamental Rules of the International Legal Order: Jus Cogens and Obligations Erga Omnes*, Martinus Nijhoff Publishers

Tomuschat Christian (2010) „Human Rights and International Humanitarian Law”, *European Journal of International Law*, No. 1, 15-23

Топычканов Петр (2009) «Космос как арена мирной и военной деятельности», в: Арбатов А., Дворкин В. (ред.) *Космос: оружие, дипломатия, безопасность*, Москва, Центр Карнеги, 11-37

Torture in International Law: A guide to jurisprudence (2008), Association for the Prevention of Torture & Center for Justice and International Law, www.apt.ch/sites/default/files/publications/jurisprudenceguide.pdf

Tosa Hiroyuki (2010) „Reading Schmitt against Schmitt in the Context of the 'New Wars' Debate”, *Journal of International Cooperation Studies*, No. 1, 53-70

Tovy Tal (2011) „Fighting against Irregular Forces: Afghanistan as a Test Case”, *Military and Strategic Affairs*, No. 2, 49-60

Townley Stephen (2017) „Indiscriminate Attack and the Past, Present, and Future of the Rules/Standards and Objective/Subjective Debates in International Humanitarian Law”, *Vanderbilt Journal of Transnational Law*, Vol. 50, 1223-1279

Townshend Charles, ed. (2000) *The Oxford History of Modern War*, Oxford University Press

Tønnessen Truls Hallberg (2019) „The Islamic State after the Caliphate”, *Perspectives on Terrorism*, No. 1, 1-12

Trahan Jennifer (2013) „The Relationship between the International Criminal Court and the U. S. Security Council: Parameters and Best Practices”, *Criminal Law Forum*, Vol. 24, 417-473

Trapp Timothy Justin (2013) „Taking Up Space by Any Other Means: Coming to Terms With the Non Appropriation Article of the Outer Space Treaty”, *University of Illinois Law Review*, No. 4, 1696-1697

Tripodi Paolo, Wolfendale Jessica, eds. (2011) *New Wars and New Soldiers*, Ashgate Publishing

Tronchetti Fabio (2015) „Legal aspects of the military uses of outer space”, in: Von Der Dunk Frans, Tronchetti Fabio (eds.), *Handbook of Space Law*, Edward Elgar Publishing, 377-380

Truver Scott C. (2012) „Taking Mines Seriously”, *Naval War College Review*, No. 2, 30-66

Tryon James L. (1911) „The Hague Conferences”, *Yale Law Journal*, Vol. 20, 470-485

Tsagourias Nicholas, White Nigel D. (2013) *Collective Security: Theory, Law and Practice*, Cambridge University Press

Tse-Tung Mao (1965) „A Single Spark Can Start a Prairie Fire”, January 1930, *Selected Works of Mao Tze-Tung*, volume I, Foreign Language Press, Peking, 124, www.marx2mao.com/PDFs/MaoSWI.pdf

Tucker Jonathan B. (2009-2010) „The Future of Chemical Weapons”, *New Atlantis*, Fall 2009/ Winter 2010, 3-29, thenewatlantis.com/doclib/20100316_tna26tucker.pdf

Tucker Jonathan B. (2013) „The Current Bioweapons Threat”, in: Hunger I, Radosavljevic V., Belojevic G., Rotz L.D. (eds.) *Biopreparedness and Public Health*, Springer, 7-16

Tucker Robert W. (2006) *The Law of War and Neutrality at Sea*, The Lawbook Exchange, New Jersey (reprint, prvo izd. 1955)

Tumbaraska A. (2017) „Non-Lethal Weapons as Part of the Revolution in Military Affairs”, *Security & Future*, No. 2, 42-45, <https://stumejournals.com/journals/confsec/2017/2/42.full.pdf>

Turcan Metin, Ozpinar Nihat (2009) „'Who let the dogs out?': A critique of the security for hire option in weak states”, *Dynamics of Asymmetric Conflict*, No. 3, 143-171

Turing Dermot (2018) *The Real Story of how Enigma was Broken*, History Press

Turns David (2006) „Weapons in the ICRC Study on Customary International Humanitarian Law”, *Journal of Conflict and Security Law*, No. 2, 201-237

Turns David (2010) „The Law of Armed Conflict (International Humanitarian Law)”, in: Evans Malcolm D. (ed.) *International Law*, Oxford, 814-847

Turns David (2010¹) „Military Manuals and the Customary Law of Armed Conflict”, 65-78, in: Hayashi Nobuo (ed.) *National Military Manuals on the Law of Armed Conflict*, Torkel Opsahl Academic EPublisher, Oslo, www.toaep.org/ps-pdf/2-hayashi-second

Učajev Petar (2014) „Nemačka ratna odšteta posle Drugog svetskog rata u Jugoslaviji”, *Protiv zaborava*, Centar za kulturnu dekontaminaciju, 2014, www.protivzaborava.com/wallpaper/nemacka-

ratna-odsteta-posle-drugog-svetskog-rata-u-jugoslaviji/#.

Uddin Kamal (2014) „Human Rights Violations by UN Peacekeepers: An End to Impunity”, *Security and Human Rights*, No. 1, 130-144

Уханов Алексей Альбертович, Намсараев Олег Михайлович (2015) «Частные военные компании: мировой исторический опыт и современные перспективы для России», *Военная мысль*, No. 1, 56-59

Uhlig Frank Jr. (2004) „The Submarine, 1776-1918”, *Naval War College Review*, No. 2, 146-158

Ulfstein Geir, Christiansen Hege Føsum (2013) „The Legality of the NATO bombing in Lybia”, *International & Comparative Law Quarterly*, No. 1, 159-171

Ullrich Gerhard (2018) *The Law of International Civil Service: Institutional Law and Practice in International Organizations*, Duncker & Humblot, Berlin

UNICEF (2003) *Guide to the Optional Protocol on the Involvement of Children in Armed Conflict*, www.unicef.org/protection/option_protocol_conflict.pdf

United Nations Human Rights Guidance on Less-Lethal Weapons in Law Enforcement (2019) Geneva, August 2019, www.ohchr.org/Documents/HRBodies/CCPR/LLW_Guidance.pdf

United Nations Peacekeeping Operations: Principles and Guidelines (2008) United Nations, Department of Peacekeeping operations & Department of Field Support

Usden Rebecca, Juergenliemk Hubertus (2012) „History of Peacekeeping”, Fact Sheet, Global Governance Institute, www.globalgovernance.eu/wp-content/uploads/2015/02/GGI-Factsheet-History-of-UN-Peacekeeping_October2012.pdf

Use of mercenaries as a means of violating human rights and impeding the exercise of the right of peoples to self-determination (2019) Report of the Working Group on the use of mercenaries as a means of violating human rights and impeding the exercise of the right of peoples to self-determination: the gendered human rights impacts of private military and security companies, General Assembly, UN 2019, www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/74/244

Усенко Е.Т., отв. ред. (1993) *Курс международного права – Международноправовые формы интеграционных процессов в современном мире*, том 7, Москва

Ušiak Jaroslav, Saktorová L'ubica (2014) „The International Court of Justice and the Legality of UN Security Council Resolutions”, *DANUBE: Law and Economics Review*, No. 3, 201-212

Vadnais Daniel M. (1997) *Law of Armed Conflict and Information Warfare – How Does the Rule Regarding Reprisals Apply to an Information Warfare Attack?*, A Research Paper Presented to The Research Department Air Command and Staff College, fas.org/irp/threat/cyber/97-0116.pdf

Vail Christopher (2017) „The Legality of Nuclear Weapons for Use and Deterrence”, *Georgetown Journal of International Law*, Vol. 48, 839-872

Van Alebeek Rosanne (2008) *The Immunity of States and Their Officials in International Criminal Law and International Human Rights Law*, Oxford University Press

Van Baarda T.A., Werweij D.E.M., eds. (2009) *The Moral Dimension of Asymmetrical Warfare*, Martinus Nijhoff Publishers

Van Boven Theo C. (1984) „Some reflections on the principle of neutrality”, in: Swinarski Christophe (ed.), *Studies and essays on international humanitarian law and Red Cross principles in honour of Jean Pictet*, Martinus Nijhoff Publishers, Geneva – The Hague4, 643-654

Van Creveld Martin (1991) „The Clausewitzian Universe and the Law of War”, *Journal of Contemporary History*, No. 3/4, 403-429

Van der Linden Harry (2016) „Arguments against Drone Warfare with a Focus on the Immorality of Remote Control Killing and ‘Deadly Surveillance’”, *Radical Philosophy Review*, No. 2, 331-358, https://digitalcommons.butler.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1942&context=facsch_papers

Van Dijk Boyd (2018) „Human Rights in War: On the Entangled Foundations of the 1949 Geneva Conventions”, *American Journal of International Law*, No. 4, 553-582

Van Ham Peter (2017) *The MTCR at 30: Ideas to Strengthen the Missile Technology Control Norm*, Clingendael Netherlands Institute of International Relations, www.clingendael.org/sites/default/files/2017-11/PB_The_MCTR_at_30.pdf

Van Hoof G. J. H. (1983) *Rethinking the Sources of International Law*, Kluwer Law and Taxation Publishers

Van Kreveld Martin (2010) *Transformacija rata*, Beograd

Van Leeuwen Jayden (2019) „Adressing the Gap: Accountability Mechanisms for Peacekeepers Accused of Sexual Exploitation and Abuse”, *Victoria University of Wellington Law Review*, Vol. 50, 135-156

Vasić Dušan (2009) „Informacioni rat i međunarodno pravo”, *Pravni život*, No. 13, 1051-1069

Vasić Dušan N. (2010) *Preventivna diplomatija*, Beograd

Vautravers Alexandre J. (2009) „Why Child Soldiers are Such a Complex Issue”, *Refugee Survey Quarterly*, No. 4, 96-107

Vejl Lorens Dž. (1991) *Civilna odbrana*, Beograd

Velásquez-Ruiz Marco Alberto (2009) „The Principles of Distinction and Proportionality under the Framework of International Criminal Responsibility – Content and Issues”, *International Law, Revista Colombiana de Derecho Internacional*, No. 14, 15-42

Verdier Pierre-Hugues, Voeten Erik (2014) „Precedent, Compliance, and Change in Customary International Law: An Explanatory Theory”, *American Journal of International Law*, No. 3, 389-434

Verhey Beth (2001) *Child Soldiers: Preventing, Demobilizing and Reintegrating*, Africa Regional Working Paper Series, World Bank, http://web.worldbank.org/archive/website00523/WEB/PDF/CHILD_SO.PDF

Vermez Gerald (2015) „Sajber odbrana – Kuda ide?”, *Vojno delo* No. 2, 27-39

Vignard Kerstin, Ed. in chief (2008) „Uranium weapons”, *Disarmament forum*, UNIDIR, No. 3, www.unidir.org/files/publications/pdfs/uranium-weapons-en-328.pdf

Vignard Kerstin, ed. (2011) „Nuclear-weapon-free zones”, *Disarmament forum*, No. 2, UNIDIR, [unidir.org/files/publications/pdfs/nuclear-weapon-free-zones-en-314.pdf](http://www.unidir.org/files/publications/pdfs/nuclear-weapon-free-zones-en-314.pdf)

Vilijams Pol D. (2012) „Rat”, u: Vilijams Pol D. (ur.) *Uvod u studije bezbednosti*, Beograd, 215-236

Villinger Mark E. (1997) *Customary International Law and Treaties*, Kluwer Law International

Vinokur Roman (2004) „Acoustic Noise as Non-Lethal Weapon”, *Sound and Vibration*, October, 19-23

Vité Sylvain (2009) „Typology of armed conflicts in international humanitarian law: legal concepts and actual situations”, *International Review of the Red Cross*, No. 873, 69-94

Vlasic Ivan A. (1981) „Disarmament Decade, Outer Space and International Law”, *McGill Law Journal*, No. 2, 135-206

Внуков Владимир П. (1938) *Артиллерия*, глава пятая: «Капитан Шрапнель и его снаряд», Москва, wio.ru/galgrnd/artill/art38/vnukov1.htm, wio.ru/galgrnd/artill/art38/v058.htm

Vogel H. (2007) „Weapons of mass destruction, WMD”, *European Journal of Radiology*, No. 2, 205-213

Vogel Kathleen M. (2013) *Phantom Menace or Looming Danger?*, John Hopkins University Press

Vogel Ryan J. (2010) „Drone Warfare and the Law of Armed Conflict”, *Denver Journal of International Law and Policy*, No. 1, 101-138

Vojdik Valorie K. (2007) „Sexual Abuse and Exploitation of Women and Girls by U.N. Peacekeeping Troops.” *Michigan State Journal of International Law*, No. 1, 157-168

Von Clausewitz Carl (1873) *On War*, Book I, „On the Nature of War”, clausewitz.com/readings/OnWar1873/TOC.htm

Von Elbe Joachim (1939) „The Evolution of the Concept of Just War in International Law”, *American Journal of International Law*, No. 3, 665-688

Von Heinegg Wolff H. (1992) „Visit, Search, Diversion, and Capture in Naval Warfare. Part II: Developments since 1945”, *Canadian Yearbook of International Law*, Vol. XXX, 89-135

Von Heinegg Wolff Heintschel (2000) „Naval Blockade”, *International Law Studies*, Vol. 75, 203-230

Von Heinegg Wolff Heintschel (2006) „The Current State of the Law of Naval Warfare: A Fresh Look at the *San Remo Manual*”, *International Law Studies*, Vol. 82, 269-296

Von Heinegg Wolff Heintschel, Epping Volker, eds. (2007) *International Humanitarian Law Facing New Challenges*, Springer

Von Heinegg Wolff Heintschel (2010) „The Law of Military Operations at Sea”, in: Gill Terry D., Fleck Dieter (eds.) *The Handbook of the International Law of Military Operations*, Oxford University Press, 325-374

Von Heinegg Wolff Heintschel (2011) „The International Law Mine Warfare at Sea”, in: Y. Dinstein, F. Domb (eds.) *The Progression ointernational Law*, Koninkijkle Brill NV, 373-394

Von Heinegg Wolff Heintschel (2012) „Methods and Means of Naval Warfare in Non-International Armed Conflicts”, in: Watkin Kenneth, Norris Andrew J. (eds.) *Non-International Armed Conflict in the Twenty-first Century*, Naval War College, Newport, 211-236

Von Heinegg Wolff Heintschel (2013) „Territorial Sovereignty and Neutrality in Syberspace”, *International Law Studies*, Vol. 89, 123-156

Von Heinegg Wolf Heintschel (2013¹) „The Law of Armed Conflict at Sea”, in: Fleck Dieter (ed.) *The Handbook of Humanitarian Law in Armed Conflicts*, Oxford University Press, 475-570

Von Heinegg Wolff Heintschel (2014) „Minelaying and the Impediment of Passage Rights”, *International Law Studies*, Vol. 90, 544-575

Von Heinegg Wolff Heintschel (2017) „Neutrality and Outer Space”, *International Law Studies*, Vol. 93, 526-547

Von Heinegg Wolff Heintschel (2018) „Belligerent Obligation under Article 18(1) of the Second Geneva Convention: ‘The Impact of Sovereign Immunity Booty of War, and the Obligation to Respect and Protect War Graves’”, *International Law Studies*, Vol. 94, 127-139

Von Schorlemer Sabine (2003) „Human Rights: Substantive and Institutional Implications of the War Against Terrorism”, *European Journal of International Law*, No. 2, 265-282

Vöneky Silja N.U. (2007) „The Fight against Terrorism and the Rules of International Law – Comment on Papers and Speeches of John B. Bellinger, Chief Legal Advisor to the United States State Department”, *German Law Journal*, No. 7, 747-759

Vopicka Charles J. (1921) *Secrets of the Balkans*, Chicago, Rand McNally & Company

Vračar Milinko S., Tikhovy Vladlena V. (2018) „Diskurzivni pristup fenomenu ‘hibridnog ratovanja’”, *Vojno delo*, No. 3, 317-342

Vračar Milinko, Šaranović Jovanka (2018) „Transformacija rata na razmeđu 20. i 21. veka”, *Srpska politička misao*, No. 2, 135-153

Время действовать (2011) Международный Комитет Красного Креста, www.icrc.org/ru/doc/assets/files/publications/4067_nw_ru.pdf

Vučinić Zoran (1996) *Vojni savezi od Svete alijanse do NATO*, Beograd

Vučinić Zoran (2005) „Pogled na domašaj Ženevskog prava primenjivog na nemeđunarodne oružane sukobe”, *Strani pravni život*, No. 1-2, 337-347

Vučinić Zoran (2006) *Međunarodno ratno i humanitarno pravo*, Beograd

Vučinić Zoran (2013) *Međunarodno javno pravo*, Beograd

Vuijlsteke Marc, Olteanu Floricica, eds. (2005) *Current Challenges to the Law of Occupation*,

Proceedings of the Bruges Colloquium, 20-21 October 2005, www.coleurope.eu/content/publications/pdf/Collegium%2034.pdf

Vujić Jasmina, Antić Dragoljub (2015) „Ekološke i zdravstvene posledice NATO bombardovanja 1999, s akcentom na osiromašeni uranijum”, *Nova srpska politička misao* 31. 3. 2015, www.nspm.rs/srbija-i-nato/ekoloske-i-zdravstvene-posledice-nato-bombardovanja-1999-s-akcentom-na-osiromaseni-uranijum.html

Vujković Radomir (1998) *Međunarodna kontrola naoružanja*, Beograd

Vukadinović Radovan (2004) *Međunarodni politički odnosi*, Zagreb

Vukadinović Radovan (2006) *Nuklearne strategije i međunarodni odnosi*, Zagreb

Vukasović Vid (1999) „Upotreba tehnike za modifikaciju čovekove sredine u vojne i druge neprijateljske svrhe”, *Jugoslovenska revija za međunarodno pravo*, No. 1-3, 178-190

Vuković Milovan (2008) „The Identification of Water Conflict and its Resolution”, *Facta Universitatis*, series *Law and Politics*, No. 1, 81-93

Vuletić Dejan (2005) „Šta je informaciono ratovanje?”, *Bezbednost*, No. 3, 491-501

Wachtel Howard A. (2005) „Targeting Osama Bin Laden: Examining Legality of Assassinations as a Tool of U.S. Foreign Policy”, *Duke Law Journal*, Vol. 55, 677-710

Wagner Markus (2011) „Taking Humans Out of the Loop: Implications for International Humanitarian Law”, *Journal of Law, Information and Science*, No. 2. 155-165

Wagner Marcus (2014) „The Dehumanization of International Humanitarian Law: Legal, Ethical, and Political Implications of Autonomous Weapon Systems”, *Wanderbilt Journal of Transnational Law*, Vol. 47, 1371-1424

Waldren Mike (2012) *Dum-Dum Bullets*, Police Firearms Officers Association, June, pfoa.co.uk/uploads/asset_file/Dum-Dum%20Bullets_1.pdf

Walker James W. St. G., Thompson Andrew S., eds. (2008) *Critical mass – the emergence of global civil society*, Wilfrid Laurier University Press

Wallace David, Reeves Shane, Powell Trent (2018) „Revisiting Belligerent Reprisals in the Age of Cyber?”, *Marquette Law Review*, No. 1, 81-109

Wallach Omri (2021) „The World’s Tech Giants, compared to the Size of Economies“, *Technology*, July 7, 2021, www.visualcapitalist.com/the-tech-giants-worth-compared-economies-countries/

Walsh Bryan (2019) „If Planet Death Doesn’t Kill Us, an AI Superintelligence Most Certainly Will”, *Lietarry Hub*, August 29, 2019, <https://lithub.com/if-planet-death-doesnt-get-us-an-ai-superintelligence-most-certainly-will/>

Walt Stephen (1985) „Alliance Formation and the Balance of World Power”, *International Security*, No. 4, 3-43

Walter Barbara F. (2017) „The New New Civil Wars”, *Annual Review of Political Science*, No. 1, 469-486

Walter John (2019) *The Sniper Encyclopedia: An A-Z Guide to World Sniping*, Big Sky Publishing

Walzer Michael (2002) „The Triumph of the Just War Theory (and the dangers of success)”, *Social Research*, No. 4, 925-944

Walzer Michael (2006) *Just and Unjust Wars*, Basic Books

Wang Jia (2019) „Development Education and International Criminal Justice: Reflections on the Trialsat and the Extraordinary Chambers in the Courts of Cambodia (ECCC)”, *Policy & Practice: A Development Education Review*, No. 28, 1-29, www.developmenteducationreview.com/issue/issue-28/development-education-and-international-criminal-justice-reflections-trials

Wang Yin (2014) „Why Are Chinese Peacekeepers So Disciplined? Towards a Research Agenda”, *Policy Brief Series*, No. 24, Torkel Opsahl Academic EPublisher, www.toaep.org/pbs-pdf/24-wang

Warfare in a Fragile World: Military Impact on the Human Environment (1980) SPRI, Taylor & Francis, sipri.org/sites/default/files/files/books/SIPRI80Westing.pdf

Warner Jason (2015) „Complements of Competitors? The African Standby Force, the African Capacity for Immediate Response to Crises, and the Future of Rapid Reaction Forces in Africa”, *African Security*, Vol. 8, 56-73

Watkin K. W. (2003) „Combatants, Unprivileged Belligerents and Conflicts in the 21st Century”, Cambridge

Watkin Kenneth (2004) „Controlling the Use of Force: A Role for Human Rights Norms in Contemporary Armed Conflict”, *American Journal of International Law* No. 1, 1-34

Watkin Kenneth (2005) *Warriors Without Rights? Combatants, Unprivileged Belligerents, and the Struggle Over Legitimacy*, Occasional Paper Series, Harvard University, No. 2, Winter, <https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/52332277E2871AF7C125704C0037CF99-hpcr-gen-09may.pdf>

Watkin Kenneth, Norris Andrew J., eds. (2012) *Non-International Armed Conflict in the Twenty-first Century*, Naval War College, Newport

Watts Sean (2012) „The Notion of Combatancy in Cyber Warfare”, in: Czosseck C., Ottis R., Ziolkowski K. (Eds.) *4th International Conferenca on Cyber Conflict*, NATO CCD COE Publications, Tallinn, 235-249, https://ccdcoc.org/uploads/2012/01/4_2_Watts_TheNotionOfCombatancyInCyberWarfare.pdf

Watts Sean (2014) „Law-of-War Perfidy”, *Military Law Review*, Vol. 219, 106-175

Wedgwood Andrew, Dorn Walter A. (2015) “NATO’s Lybia Campaign 2011: Just or Unjust to What Degree?”, *Diplomacy & Statecraft*, Vol. 26, 341-362

Weigelt Katja, Marker Frank (2007) „Who is Responsible? The Use of PMCs in Armed Conflict and International Law”, in: Jäger T., Kümmel G. (eds), *Private Military and Security Companies*, VS Verlag für Sozialwissenschaften, 377-394

Weiss Thomas G., Connely Nina (2017) „Cultural Cleansing and Mass Atrocities: Protecting Cultural Heritage in Armed Conflict Zones”, *J. Paul Getty Trust Occasional Papers*, No. 1, www.getty.edu/publications/pdfs/CulturalCleansing_Weiss_Connelly.pdf

Weizmann Nathalie (2013) „Remotely Piloted Aircraft and International Law”, in: Aaronson Michael, Johnson Adrian (eds.) *Hitting the Target? How New Capabilities are Shaping International Intervention*, Royal United Services Institute for Defence and Security Studies, 33-44

Welch Jennifer M. (2015) „The Morality of ‘Drone Warfare’”, in: Cortright David, Fairhurst Rachel, Wall Kristen (eds.) *Drones and the Future of Armed Conflicts: Ethical, Legal, and Strategic Implications*, University of Chicago Press, 24-45

Welsman Charles A. (1994) *A Handbook of Bible Law – Warfare and military laws*, Welsman Pub., www.giveshare.org/BibleLaw/lawhandbook/22.html

Westendorf Jasmine-Kim, Searle Louise (2017) „Sexual exploitation and abuse in peace operations: trends, policy responses and future directions”, *International Affairs*, No. 2, 365-387

Weston Burns H. (1991) „Security Council Resolution 678 and Persian Gulf Decision Making: Precarious Legitimacy”, *American Journal of International Law*, No. 3, 516-535

Whalan Jeni (2017) „Dealing with Disgrace: Addressing Sexual Exploitation and Abuse in UN Peacekeeping”, *Providing for Peacekeeping* No. 15, August 2017, www.ipinst.org/wp-content/uploads/2017/08/IPI-Rpt-Dealing-with-Disgrace2.pdf

Wheeler Skye (2020) „UN Peacekeeping has a Sexual Abuse Problem”, Human Rights Watch, January 11, 2020, www.hrw.org/news/2020/01/11/un-peacekeeping-has-sexual-abuse-problem

Wheelis Mark (1999) „Biological warfare before 1914”, in: Geissler Erhard, Van Courtland Moon John Ellis (eds.) *Biological and Toxin Weapons: Research, Decelopment and Use from the Middle Ages to 1945*, Oxford University Press, 8-34

Wheelis Mark (2002) „Biological Warfare at the 1346 Siege of Caffa”, *Emerging Infectious Diseases*, No. 9, 971-975

- Wheelis Mark (2003)** „Nonlethal Chemical Weapons: A Faustian Bargain”, *Issues in Science and Technology*, No. 3, <https://issues.org/wheelis/>
- White Jeffrey B. (1996)** „Some Thoughts on Irregular Warfare”, *Studies in Intelligence*, No. 5, 51-59, cia.gov/library/center-for-the-study-of-intelligence/kent-csi/vol39no5/pdf/v39i5a07p.pdf
- White Nigel D. (1997)** *Keeping the Peace*, Manchester University Press
- White Nigel D., MacLeod Sorcha (2008)** „EU Operation and Private Military Contractors: Issues of Corporate and Institutional Responsibility”, *European Journal of International Law*, No. 5, 965-988
- Whitman Shelly, Zayed Tanya, Conradi Carl, Breau Julie (2012)** *Child Soldiers: A Handbook for Security Sector Actors*, The Roméo Dallaire Child Soldiers Initiative Centre for Foreign Policy Studies Dalhousie University
- Whittaker David J. (2004)** *Terrorists and Terrorism in the Contemporary World*, Routledge
- Widlak Tomasz (2017)** „From Vladimiri’s Just War to Kelsen’s Lawful War: The Universality of the Bellum Justum Doctrine”, *Studia Prilosophiae Christianae*, No. 3, 77-96
- Wiebe Virgil (2000)** „Footprints of Death: Cluster Bombs as Indiscriminate Weapons under International Humanitarian Law”, *Michigan Journal of International Law*, No. 1, 85-167
- Wildhaber Luzius, Breitenmoser Stephan (1988)** „The Relationship between Customary International Law and Municipal Law in Western European Countries”, *Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht*, Vol. 48, 163-207
- Willemin Georges, Heacock Roger, Reymond Jacques (1984)** *The International Committee of the Red Cross*, Martinus Nijhoff Publishers
- Williams Brian Glyn (2013)** *Predators: The CIA’s drone war on al Qaeda*, Potomac Books
- Williams Paul D. (2018)** „Joining AMISOM: why six African states contributed troops to the African Union Mission in Somalia”, *Journal of Eastern African Studies*, No. 1, 172-192
- Williams Robert E. Jr., Caldwell Dan (2008)** „*Jus Post Bellum*: Just War Theory and the Principles of Just Peace”, *International Studies Perspectives*, No. 4, 309-320
- Williams Sarah (2004)** „The Cambodian Extraordinary Chambers: A Dangerous Precedent for International Justice?”, *International and Comparative Law Quarterly*, No. 1, 227-245
- Williamson Myra (2013)** *Terrorism, War and International Law*, Ashgate Publishing
- Wills Siobhán (2013)** „Continuing Impunity of Peacekeepers: The Need for a Convention”, *Journal of International Humanitarian Legal Studies*, No. 1, 47-80
- Wilmshurst Elizabeth, Breau Susan, eds. (2007)** *Perspectives on the ICRC study on customary international humanitarian law*, Cambridge University Press
- Wilson David, ed. (2001)** *Maritime War in the 21st Century*, Papers in Australian Maritime Affairs, No. 8, Royal Australian Navy, www.navy.gov.au/sites/default/files/documents/PIAMA08.pdf
- Wilson Richard J., Singer Hurwitz Emily (2014)** „Human Rights Violations by Peacekeeping Forces in Somalia”, *Human Rights Brief*, No. 2, 2-8
- Wilson Sandra (2021)** „Why were there no war crimes trials for the Korean War?”, *Journal of Global History*, No. 2, 185-206
- Wing Ian (2010)** *Private Military Companies and Military Operations*, Land Warfare Studies Centre, Working Paper No. 138
- Winter Yves (2011)** „The asymmetric war discourse and its moral economies: a critique”, *International Theory*, No. 3, 488-514
- Wippman David, Evangelista Matthew, eds. (2005)** *New Wars, New Laws?*, Transnational Publishers
- Wirz Christoph, Egger Emmanuel (2005)** „Use of nuclear and radiological weapons by terrorists?”, *International Review of the Red Cross*, No. 859, 497-510
- Wohlforth William C. et al. (2007)** „Testing Balance-of-Theory in World History”, *European Journal of International Relations*, No. 2, 155-185

Wolf Siegfried O. (2014) *Drone Strikes and Terrorism in Pakistan: Rather a Part of the Problem than a Solution?*, Paper No. 12, Spotlight South Asia, <http://crossasia-repository.ub.uni-heidelberg.de/3480/1/SOW.USDroneStrikesPakistan.201405.pdf>

Wolff Johannes M. (2003) „Peaceful uses’ of outer space has permitted its militarization – does it also mean its weaponization?”, in: Vignard Kerstin (ed.) *Making space for Security*, Disarmament forum, 5-14, www.unidir.org/files/publications/pdfs/making-space-for-security-en-346.pdf

Wood Michael (2013) „International Law and the Use of Force: What Happens in Practice?”, *Indian Journal of International Law*, Vol. 53, 345-367

Woolf Amy F. (2009) *Nonstrategic Nuclear Weapons*, Congressional Research Service, www.bits.de/NRANEU/docs/RL32572%2809%29.pdf

Woolsey L. H. (1951) „The ‘Uniting for Peace’ Resolution of the United Nations”, *American Journal of International Law*, No. 1, 129-137

Wolter Detlev (2006) *Common Security in Outer Space and International Law*, United Nations Institute for Disarmament Research, Geneva

Worster William Thomas (2009) „Law, Politics, and the Conception of the State in State Recognition Theory”, *Boston University International Law Journal*, Vol. 27, 116-171

Wouters Patricia (1997) *Foreword to “International Water Law. Selected Writings of Professor Charles B. Bourné”*, Kluwer Law International

Wright Steve (2002) „Future Sub-Lethal, Incapacitating & Paralysing Technologies – Their Coming Role in Mass Production of Torture, Cruel, Inhumane & Degrading Treatment”, A Draft Paper Presented To The Expert Seminar On Security Equipment & The Prevention Of Torture, 25-26 October 2002. London

Wright Quincy (1942) *A Study of War*, I-II, Chicago

Wuerth Ingrid (2011) „Foreign Official Immunity Determinations in U. S. Courts: The Case Against the State Department”, *Virginia Journal of International Law*, No. 4, 915-976.

Xella Paolo, Quinn Josephine., Melchiorri Valentina, van Dommelen Paolo (2013) „Cemetery or sacrifice? Infant burials at the Carthage Tophet: Phoenician bones of contention”, *Antiquity*, No. 338, 1199-1207

Yoo John C. (2004) „The Status of Soldiers and Terrorists Under the Geneva Conventions”, *Chinese Journal of International Law*, No. 1, 135-150

Yoo John (2011) „Assassination and Targeted Killings After 9/11”, *New York Law School Law Review*, Vol. 56, 58-79

Young Reuven (2006) „Defining Terrorism: The Evolution of Terrorism as a Legal Concept in International Law and Its Influence on Definitions in Domestic Legislation”, *Boston College International and Comparative Law Review*, No. 1, 23-105

Youngblood Norman (2006) *The Development of Mine Warfare: A Most Murderous and Barbarous Conduct*, War, Technology and Industry & Praeger Security International, London

Yousaf Farooq, Rahmanullah (2014) „Drone Strikes in FATA: A Violation of Pakistan’s Sovereignty”, *TIGAH A Journal of Peace and Development*, Vol. V, 117-132, <http://frc.org.pk/wp-content/uploads/2014/11/7.pdf>

Zachary Shlomy (2005) „Between the Geneva Conventions: Where Does the Unlawful Combatant Belong?”, *Israel Law Review*, No. 1-2, 378-417

Zaloga Steven (2013) *US Flamethrower Tanks of World War II*, Osprey Publishing

Zandi Mark, Rogers Jesse, Cosma Maria (2019) „Trade War Chicken: The Tariffs and the Damage

Done”, *Moody’s Analytics*, September 2019, 1-5, www.moodyanalytics.com/-/media/article/2019/trade-war-chicken.pdf

Zaum Dominik (2010) „The Security Council, the General Assembly, and War: Uniting for Peace Resolution”, in: Vaughan Lowe, Adam Roberts, Jennifer Welsh, Dominik Zaum, (eds.). *The United Nations Security Council and War: The Evolution of Thought and Practice since 1945*, Oxford University Press, 154-174

Zedalis Rex J. (1993) „Gulf War Compensation Standard: Concerns under the Charter”, *Revue Belge de Droit International*, No. 2, 333-350

Zenko Michael, Kreps Sarah (2014) *Limiting Armed Drone Proliferation*, Special Report No. 69, Council on Foreign Relations, www.files.ethz.ch/isn/181065/Limiting_Armed_Drone_Proliferation_CSR69.pdf

Zhu Zeyan, Yang Yaotang, Feng Shuqi (2018) „Trade War between China and US”, *Advances in Social Science, Education and Humanities Research (ASSEHR)*, Vol. 206, 423-426

Zimmermann Lisbeth (2017) *Pragmatism as Principle: The Comeback of Hybrid Courts*, PRIF Report No. 150, Peace Research Institute Frankfurt, www.hsfk.de/fileadmin/HSFK/hsfk_publicationen/prif150.pdf

Zohuri Bahman (2016) *Directed Energy Weapons*, Springer

Zolo Danilo (2002) *Invoking Humanity: War, Law and Global Order*, Continium, London-New York

Zolo Danilo (2009) *Victor’s Justice: From Nuremberg to Baghdad*, Verso, New York & London

Zolo Danilo (2010) „Humanitarian Militarism?”, in: Besson Samantha, Tasioulas John (eds.) *The Philosophy of International Law*, Oxford University Press, 531-565

Zorić Mirjana (2014) „Prvi svetski rat i revizionizam (u fokusu istoriografije i propagande)”, *Vojno delo*, No. 2, 324-325

Zupmani Federico (2014) „International Law, War and Human Rights: The Humanitarian Response against the State of Emergency”, *Athens Journal of Social Sciences*, No. 2, 121-132

Zwanenburg Marten (1999) „The Statute for an International Criminal Court and the United States: Peacekeepers under Fire?”, *European Journal of International Law*, No. 1, 124-143

Zwanenburg Marten Coenraad (2004) *Accountability under International Humanitarian Law for United Nations and North Atlantic Treaty Organization Peace Support Operations*, Universiteit Leyden, 247-249, openaccess.leidenuniv.nl/bitstream/handle/1887/15471/proefschrift%20Zwanenburg%202004.pdf?sequence=2

Zwijenburg Wim, van Hoorn Katja (2015) *Unmanned & Uncontrolled: Proliferation of unmanned systems and the need for improved arms export controls*, Pax, www.paxforpeace.nl/media/files/pax-proliferation-drones-opm-final-spreads.pdf

Жирохов Михаил А., Гордельянов Игорь Н. (2001) «Испанские авиаторы на Восточном фронте», *Авиация и время*, No. 5, 48-51

Živković Mirko, Radivojević Zoran (1990) „O nazivima ‘međunarodno pravo’, ‘međunarodno javno pravo’ i ‘međunarodno privatno pravo’”, *Jugoslovenska revija za međunarodno pravo*, No. 1, 93-106

Živković Nikola (1975) *Ratna šteta koju je Nemačka učinila Jugoslaviji u Drugom svetskom ratu*, Beograd

Živković Nikola (1985) *Ratna šteta koju je Bugarska učinila Jugoslaviji 1941-1944*, Beograd

Živković Nikola (1991) *Ratna šteta koju je Italija učinila Jugoslaviji u Drugom svetskom ratu*, Beograd

Жуков Г. П., Василевская Э. Г., Лукин П. И. (1966) *Космос и проблема всеобщего мира*, Москва

2. Dokumenti i zbornici međunarodnih ugovora

Convention for the Amelioration of the Condition of the Wounded in Armies in the Field (1864), Geneva 22 August 1864, International Committee of the Red Cross, icrc.org/ihl/52d68d14de6160e0c12563da005fdb1b/87a3bb58c1c44f0dc125641a005a06e0

General Orders No. 100: The Lieber Code (1863) Instructions for the Government of Armies of the United States in the Field, Avalon Project, avalon.law.yale.edu/19th_century/lieber.asp

Harris D. J. (1979) *Cases and Materials on International Law*, London

Indian History Sourcebook: The Laws of Manu, c., 1500 BCE (1998), transl. by Buhler G., Fordham University, fordham.edu/halsall/india/manu-full.asp

Knežević Predić Vesna, Avram Saša, Ležaja Željko prir. (2007) *Izvori humanitarnog prava*, Beograd

Nirnbërška presuda (1948) Izdanje Arhiva za pravne i društvene nauke, Beograd

Oakes Augustus, Mowat R. B., eds. (1930) *The Great European Treaties of the Nineteenth Century*, Oxford University Press

Priručnik Jugoslovenskog Crvenog krsta (1998) Beograd

Собакин В. К., сост. (1964) *Современное международное право*, Москва

The Canons of the Second Lateran Council, 1139 (1996) Fordham University, fordham.edu/halsall/basis/lateran2.asp

Todorović Vladimir, prir. (1999) *Ratno pravo i bezbednost*, knjiga 3, tom 1 Beograd

Законы Ману, Манавадхармашастра (2002), пер. Эльманович С. Д., Москва, abhidharma.ru/A/Simvol/Indyizm/0014.pdf

INDEKS POJMOVA

A

- A-10*, avioni - 873
a priori teroristi - 927
 A-bomba – v. atomska bomba
ABC, medijska kuća - 477
ABC War - v. ABH rat
 ABH oružje – 482
 ABH rat – 154
 Abhazija - 1105
 Abkaik, napad dronovima (2019) - 935
 ABMS – v. napredni sistem upravljanja bitkom
 abordaža – 800, 1045
 abordažni most – 800, 801
Abrams, tenk - 890
 Abu Graib. zatvor – 420, 1003, 1004, 1192
 Abver, nemačka obaveštajna i kontraobaveštajna služba – 358, 360, 616
Abwehr - v. Abver
Academi – v. Akademi, privatna vojna kompanija
acta gestionis - v. akti *jure gestionis*
acta jure imperii – v. akti *jure imperii*
Active Denial System, neubistveno oružje - 1329
 Ačesonov plan (1950) – 1173
ad hoc međunarodne oružane snage - 1151
ad hoc međunarodni krivični sudovi – 238, 959
ad hoc mešovita veća – 1263
ad hoc savezi - 1163
ad hoc sudije - 1267
ad hoc sudovi – 959, 1258
ad hoc tribunal za bivšu Jugoslaviju - v. Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju
 administrativna služba - 978
 Administrativni sud UN – 1236, 1266
 administrativni sudovi - 1266
Admiral Graf Spee - v. *Admiral Graf Špe*, brod
Admiral Graf Špe, brod - 809
 adopcija ugovora - 225
Advanced Battle Management System – v. napredni sistem upravljanja bitkom
 advokat za prava žrtava - 1230
Aegis, sistem - 174
 aeroplan - 851
 afirmativna akcija – 1023
 Afrički sud za ljudska prava i prava naroda - 959
AFP – v. *Frans-pres*, novinska agencija
 Afrička povelja o ljudskim pravima i pravima naroda (1981) – 228, 272, 603, 655, 963, 1111
 Afrička unija – 963, 1140, 1152, 1210, 1213
 afrički robovi – v. trgovina robovima
 Afrika – 375, 1144
Agence France-Presse - v. *Frans-pres*, novinska agencija
 Agencija za zabranu nuklearnog oružja u Južnoj Americi i na Karibima - 317
 Agenda za mir (1992) – 1157
 Agenda za mir: preventivna diplomatija, postizanje i očuvanje mira – v. Agenda za mir (1992)
 agens oranž – v. narandžasti agens
 agent – v. špijun u širem smislu
 Agent H-21 – 357
 agent od uticaja – 361
 agent opšteg tipa - 362
Agent Orange – v. narandžasti agens
 Ager Falerna, okršaj (217. p.n.e.) - 609
 agresija – 69, 133, 176, 329, 1135, 1182, 1195
 agresija na Jugoslaviju (1941) - 1135
 agresija na Jugoslaviju (1999) – v. NATO agresija protiv Jugoslavije (1999)
 agresija od strane međunarodnih oružanih snaga – 1197, 1198
 agresivan rat – 144, 145
 agresorski rat – 132, 133, 144, 145, 169, 1255
 Ahajski savez – 276
 Ahenski mir (1748) - 116
Airborne Early Warning and Control System - v. avaks
Ajkula, podmornice – 779
 ajkule – 524, 823, 827
AK-47, automatska puška - 749
Akademi, privatna vojna kompanija – 402
 Akađani – 149, 299
 akcija - 59
 „ako svi“, klauzula - 243
 Akra, masakr (1191) - 1009
 akreditovani ratni dopisnik – v. ratni dopisnici

- akti agresije – 680
 akti Druge haške konferencije (1907) - 242
 akti države u njenom javnopravnom svojstvu – 1268
 akti države u njenom privatnopravnom kapacitetu - 1268
 akti *jure gestionis* – 1268, 1269
 akti *jure imperii* - 1268, 1269, 170
 akti protiv mirovnjaka koji su narušili svoj status - 1274
 akti Prve haške konferencije (1899) - 241
 aktivna upotreba kosmosa u vojne svrhe - 944
 akustična ogledala – 469
 akustične morske mine - 783
 akustični top – 1329
Al Džazira, medijska kuća – 457, 1316
Al Jazeera - v. *Al Džazira*, medijska kuća
 Al Kaida – 264, 339, 381, 471, 659, 896, 905, 975
Alabama, spor (1872) – 328, 393, 840
 Alamogordo, grad - 1156
 Alandi – v. Alandska ostrva
 Alandska ostrva – 305, 307, 308, 763, 784, 1070
 Alandski sporazum (1921) - 1070
 Albanci – 686, 969
 Albanija – 96, 130, 277, 359, 760, 788, 789, 994, 1093
 Albižani - 989
 Albižanski krstaški rat (1209-1229) – 126, 989, 1009
Alfa, podmornica – v. *Lira*, podmornica
alien enemy - v. neprijateljski stranac
Alteja, snage EU - 1149
 al-Tuvajti, mesto i akcija (1981) - 139
 aluminijumski meci - 734
 Alzas i Loren - 1078
 Alžirski rat za nezavisnost (1954-1962) - 1108
Amagiri, brod - 800
 amblemi drugih država – 622, 623, 664, 665
 amblemi UN – 1165, 1166, 1168
 ambulante – v. vojne ambulante
American Broadcasting Company – v. *ABC*, medijska kuća
 Američka konvencija o ljudskim pravima (1969) – 228, 272, 603, 655, 963, 1111, 1267
 američka kosmička strategija - 949
 američke laboratorije u Ukrajini - 530
 Američki građanski rat (1861-1865) – 149, 198, 393, 799, 816, 840
 američki logori za zarobljene Nemce (1945) - 999
 američki marinci - 997
 američki napadi dronovima – 898, 899
 Američki rat za nezavisnost (1775-1783) – 392, 777, 815
 američki secesionistički rat – v. Američki rat za nezavisnost (1861-1865)
 Američko-alžirski rat (1815) - 93
 američko-meksički rat (1846-1848) – 149
 američko-sovjetski rat - 76
 američko-španski rat (1898) – 254, 681, 816, 981
 Amerikanci – 149, 524, 531, 534, 568, 571, 593, 594, 600, 617, 618, 653, 734, 749, 775, 863, 866, 867, 868, 898, 899, 947, 997, 999, 1003, 1013, 1014, 1042
 amicid - 618
AMIS, mirovna misija - 1210
AMISOM, mirovna operacija – 1152, 1213
Amnesty International - v. Međunarodna amnestija
 analogija - 1335
 anatema - 281
Andreas, operacija - 159
 Andrijin krst – 772
 Andrijina zastava - 772
 android - 931
Andros, brod - 1042
 Anđuan, ostrvo i mirovna misija -
 aneksija – 1075
 aneksija Alzasa i Lorene (1871) - 1078
 angarija – 835
 angažovanje – 59, 79
 anketne komisije – v. istražne komisije
 Antanta – 118, 991, 1063, 1066, 1081, 1122
 Antarktik – 305
 antibalističke rakete – 477, 882, 948
 antibalističke rakete sa nuklearnim bojevim glavama - 572
 Antihitlerovska koalicija – 51, 1013, 1122, 1170
 antielektrične bombe - 869

- antimaterijalna puška – 742, 743
 antipersonalne puške – 742
 antiraketni štit – 950
 antisatelitska oružja – v. protivsatelitska oružja
 antisatelitske balističke rakete – 948
 antitenkovska puška – v. protivtenkovska puška
 antiteroristička akcija – 79, 94, 380
 antiterorizam – 94, 380
Antonietta Costa - v. *Antonijeta Kosta*, brod
Antonijeta Kosta, brod - 800
 antraks – 527, 530, 534
Antropoid, operacija (1942) – 647
 Antverpen, blokada (1585) - 782
 ANZUS pakt - 276
 AP – v. *Asošijeted pres*, novinska agencije
Apač, helikopteri - 873
 apatridi – v. lica bez državljanstva
 apogej – 220
 apokalipsa - 1321
Apolo, svemirski program - 947
 apotekari – v. sanitetsko osoblje
 apsolutna kontribanda – 818
 apsolutna odgovornost - 426
 apsolutna pravila prava oružanih sukoba – v. imperativna pravila prava oružanih sukoba
 apsolutni imunitet države – 1244, 1247, 1249, 1268
 apsolutni imunitet ratnog broda – v. potpuni imunitet ratnog broda
 apsolutni veto - 55
 apsolutno obavezna pravila – 710
 apsolutno obavezne norme - 711
 apsolutno otvorene međunarodne organizacije - 1139
 apsolutno zaštićena ljudska prava i slobode – 269, 964, 1111
Araphahoe, brod - 794
 Arauko rat (1536-1881) - 92
 arbitraža međunarodna – 841, 844
 arbitrerno lišenje života - 964
 Arcah – v. Republika Arcah
 Ardenska bitka (1944-1945) - 626
 Argentina – 662
 argumenti protiv borbenih dronova - 897
 argumenti u prilog korišćenja dronova – 895
 argumenti u prilog stava da su određena krivična dela mirovnjaka ratni zločini – 1205
 Argun, incident (1998) – 575
Argus, nosač aviona - 775
 Arktički konvoji - 843
 Armija Bosne i Hercegovine – 401, 672, 1001, 1184
 Armija Republike Bosne i Hercegovine - 401
 armijska grupa – v. grupa armija
Arno, brod - 1042
 arsenal - 472
Artemis, mirovna operacija – 1152, 1213, 1290
 artiljerija – 500
 artiljerijska priprema – 597
 artiljerijska protivpriprema – 597, 860
 artiljerijske provokacije - 620
AS-10 – v. *Lošarik*, podmornice
 asanacija bojišta - 758
Ascol, brod - 826
 asijento - 256
 asimetrični rat - 151
 asimetrični zahtev u međunarodnom pravu - 185
 Asirci – 540, 1007, 1019
 Asošijeted pres, novinska agencija – 455, 457, 902, 1014, 1228, 1233
Associated Press - v. *Asošijeted pres*, novinska agencija
 Asteci - 989
 ašov - 466
Atalanta, mirovna operacija - 1152
 atentat – 645, 653, 1163
 atentat na Hajdriha (1942) - 648
 atentat na Hitlera – 364, 648
 atentat na Jamamota (1943) - 648
 atentat u ratu - 645
 atentat u Sarajevu (1914) – v. Sarajevski atentat (1914)
Atiki, brod - 1043
 Atina – 276, 815, 1086
 Atinska simahija – v. Deloska simahija
 Atinjani – 540, 1006, 1008

- atmosferno oružje - 575
 atomska bomba – 550
 atomska bomba siromašnih - 529
Atomska Eni, oruđe - 567
 atomska centrala - 573
 atomska podmornica – 777, 778, 779
 atomski meci - 566
 atomski topovi - 565
 atomsko oružje – v. nuklearno oružje
Attiki – v. *Atiki*, brod
auctoritas principis - 123
 Aum Šinrikjo, sekta – 544
Aurora borealis - 101
 Austerlicka bitka (1805) - 758
 Austrija – 1065, 1074
 austrijsko-italijanski rat (1866) - 799
 austrijsko-pruski rat (1866) – 93, 979
 Austrougari – 994, 995
 Austrougarska – 257, 357, 590, 734, 995, 1063
 Aušvic, koncentracioni logor – 119, 707, 1020, 1022
aut dedere, aut judicare - 374, 376
 autentifikacija ugovora - 225
 automatske autonomne bespilotne letelice - 946
 automatske kontaktne mine – 489, 783, 785, 786, 789, 811
 automobili- bombe - 382
 autonomija krstarica - 806
 autonomija nosača aviona - 776
 autonomni dronovi-ubice – 891, 930
 autonomni sistemi oružja – 916, 1317, 1318, 1325
 automatizovana oružja – 930
 automatizovane podmornice - 781
 automatizovani sistemi oružja – 1317, 1318, 1325
 automatske autonomne bespilotne letelice – 891
 automatske međuplanetarne stanice - 947
Ava Maru, brod - 1042
 avaks – 469
Avangard, hipersonično oružje – 555, 942, 1316
Avas, novinska agencija - 455
 Avganistan – 128, 142, 186, 284, 417, 420, 902, 905, 937, 1002
 Avganistanski rat (1979-1989) – 180, 597
 avijacijska priprema – 597, 860
 avijacijska protivpriprema - 860
 avio-bomba - 863
 avion – 471, 850
 avion-bomba - 886
 avion-bombarder - 863
 avion-cisterna – 469, 948
 avion za dopunu goriva – v. avion-cisterna
 avion za tankiranje – v. cisterna
 AWACS – v. avaks
Awa Maru – v. *Ava Maru*, brod
 Azerbajdžan – 1079
 azerbajdžansko-jermenski rat - v. Rat u Nagorno-Karabahu (2020)
 Azija – 479, 1144
- ## B
- B-29*, bombarderi - 863
B-59 podmornica, incident (1962) - 101
 Babin Jar, masakr (1941) – 1013
 bacač granata – v. grenadir
 bacač plamena – 506, 996
 bacači granata, oružje - 499
 Bagdad – 420, 660
 Bagdad, masakr (1258) – 1010
 Bagdad, masakr (1401) – 1011
 Bagdadski pakt - 277
 bagovanje – 103, 1320
 bajonet – 475, 637
Bajraktar, dron - 890
 bakalar - 49
 Bakalarski ratovi (1958-1976) - 49
 bakterije - 526
 bakteriološko oružje – 517, 527
 balistička raketa – 477, 882, 948
 balistička raketa sa nuklearnim bojevim glavama - 572
 Balkan – 258, 1226
 Balkanska federacija - 1093
 balkanski narodi - 149

- Balkanski ratovi - 149, 613, 1086
 balkanski sindrom - 874
 balon-bomba - 862
 balon *Srbija* - 851
 baloni – 849
 baloni u Drugom svetskom ratu - 849
 bambusni bič - 595
 banana ratovi - 66
 banditi – 340, 386
 Bangladeš – 1288, 1302
 Banu Kurajza pleme, masakr (627) – 1009
 Bar Kohbin ustanak (132-136) - 1019
Baralong, brod – 825
 baražna vatra - 1337
 baražni odred – v. preprečni odred
Barbarosa, operacija – 137, 358
 baždarski podaci o brodu - 771
BBC, medijska kuća – 457, 1186
 Bečka konvencija o diplomatskim odnosima (1961) – 274, 600
 Bečka konvencija o konzularnim odnosima (1963) - 711
 Bečka konvencija o pravu ugovora između država i međunarodnih organizacija ili između međunarodnih organizacija (1986) - 229
 Bečka konvencija o ugovornom pravu (1969) – 229, 231, 326, 694, 711, 1307, 1308
 Bečki kongres (1815) – 283
 Bečki ugovor o miru (1735) - 116
 Bedriška bitka – v. Druga bitka kod Bedriaka (69)
 bedž - 1165
 bela Al Kaida - 339
 Bela četa – 370
 Bela kuća – 471, 531, 661, 893, 923
 bela zastava – 447, 448, 625, 626, 671, 798, 997, 1168
 Belgija – 282, 1012, 1154, 1163, 1205
 bela traka sa crvenim krstom - 979
Belgorod, podmornice – 779, 792
 beli – 110, 991
 beli fosfor – 547, 548
 beli krstovi na brodu - 1043
 Beli pokret – 991
 beli štap - 673
Beli slučaj I, operacija (1943) – 300
Beli slučaj II, operacija (1943) - 300
bellum injustum - 121, 259
bellum justum – 121, 259
 Belorusija - 1013
 beneficijar - 228
 Beograd – v. bitke za Beograd
 Beotijski savez - 276
 berberski pirati - 795
 Berestečka bitka (1651) - 990
Berezino, operacija (1944-1945) - 616
 Berlinski zid – 54
Bernhard, operacija - 159
 bespilotna letelica – 879, 889
 bespilotna podmornica – v. *Posejdon*, bespilotni podvodni sistem
 bespilotni sistemi - 934
 bespomoćni neprijatelj - 639
 bez milosti - 990
 bez poštete – v. bez milosti
 bez preživelih – v. naređenje da ne sme biti preživelih
 bezatomska zona – 314, 486
 Bezbednosna služba – v. *SD*
 bezbednosne i vojne kompanije – v. privatne vojne kompanije
 bezbednosne snage - 1151
 Bezije, masakr (1209) - 1009
 bezobzirno razaranje naseljenih mesta - 636
 bezopasne životinje - 521
 bezuslovna kapitulacija – 719, 1063
 bezuslovna kapitulacija Japana (1945) - 1082
 bezuslovna kapitulacija Nemačke (1945) - 1082
 Biblija – 60, 122, 131, 149, 201, 203, 968, 989, 1006, 1019, 1166, 1321
 bikovi - 609
 bilateralni ugovor – 180, 228, 274, 959, 981, 1081, 1088, 1122
 binarni kod - 599
 biolaboratorije SAD u svetu - 531
 biološki agensi - 524

- biološki i drugi nehumani eksperimenti na ratnim zarobljenicima - 997
 biološki materijal – 478
 biološki uzorci - 531
 biološko oružje – 517
 biološko oružje u širem smislu – 517
 biološko oružje u užem smislu – 526
 biosferno oružje - 575
 bipolarizam - 55
 Biro za istraživačko novinarstvo – 898, 899, 906
 Biro za obaveštenja – 846, 1051
 bitka - 298
 bitka kod Ager Falerna (217. p.n.e.) - 609
 bitka kod Bara (1042) - 264
 bitka kod Batoga (1652) - 990
 bitka kod Bedriaka – v. Druga bitka kod Bedriaka (69)
 bitka kod Belasice (1014) - 989
 bitka kod Berestečka – v. Berestačka bitka (1651)
 bitka kod Bosvorta (1485) - 647
 bitka kod Bozverta (1485) - 109
 bitka kod Brajtenfelda (1642) – 689
 bitka kod Brinjea (1362) - 370
 bitka kod Crvenih Stena (208-209) – 612
 bitka kod Čangpinga (260. p.n.e.) - 989
 bitka kod Čokešine – v. boj kod Čokešine (1804)
 bitka kod Delhija (1398) – 609, 990
 bitka kod Dong Ap Bije (1969) - 652
 bitka kod Egospotama (405. p.n.e.) - 815
 bitka kod El Alamejna (1942) - 590
 bitka kod Getisburga – v. Getisburška bitka (1863)
 bitka kod Hejstingsa (1066) – 300, 598, 647, 758
 bitka kod Hidaspa (326. p.n.e.) – 608
 bitka kod Himere (480. p.n.e.) - 1070
 bitka kod Ikikea (1879) - 799
 bitka kod Kadeša – v. Kadeška bitka (oko 1280 p.n.e.)
 bitka kod Kane (216. p.n.e.) – 609, 758
 bitka kod Kastiona (1453) – 115
 bitka kod Kibrona (1759) – 815
 bitka kod Kresija (1346) - 990
 bitka kod Kumanova – v. Kumanovska bitka (1912)
 bitka kod Kunakse (401. p.n.e.) - 370
 bitka kod Kurska – v. Kurska bitka (1943)
 bitka kod Lajpciga (1813) - 880
 bitka kod Leuktre (371. p.n.e) - 607
 bitka kod Marinjana (1515) - 283
 bitka kod Medine (627) - 1009
 bitka kod Megida (1478. p.n.e.) - 299
 bitka kod Metaura (207. p.n.e.) – 162, 610
 bitka kod Nikopolja (1396) – 647, 990
 bitka kod Omurdmama (1898) - 496
 bitka kod Peluzija (525. p.n.e.) – 521
 bitka kod Poatjea (1356) - 345
 bitka kod Rogova Hatina (1187) – 612
 bitka kod rova (627) - 1009
 bitka kod Ruksua (213) - 611
 bitka kod Salamine (480. p.n.e.) - 298
 bitka kod Samarkanda (1221) - 598
 bitka kod Sigeta (1566) - 646
 bitka kod Solferina (1856) – 237, 759, 971
 bitka kod Šangani reke (1893) - 495
 bitka kod Taljakoca (1268) - 1255
 bitka kod Termopila – v. Termopilska bitka (480. p.n.e.)
 bitka kod Tobruka (1941) - 590
 bitka kod Trazimenskog jezera (217. p.n.e.) - 592, 609
 bitka kod Tunisa (255. p. n.e.) - 345
 bitka kod Uruka (2271. p.n.e.) – 298
 bitka kod Vaterloa (1815) – 117, 758
 bitka kod Velbužda (1330) - 647
 bitka kod Visa (1866) - 799
 bitka na Borodinskom polju – v. Borodinska bitka (1812)
 bitka na Čudskom jezeru (1242) – 298
 bitka na Halhin Golu (1939) - 887
 bitka na Krimisu (340. p.n.e.) – 369
 Bitka na Neretvi (1943) - 300
 bitka na Somi (1916) – 759
 bitka na Sutjesci (1943) - 981
 bitka u Kaudinskom klancu (321. p.n.e.) - 608
 bitka u Mogadišu (1993) – 404, 1222
 bitka u Teutoburškoj šumi (9. n.e.) – 298, 592
 bitka za Beograd (1915) - 590

- Bitka za Britaniju (1940) - 175
 bitka za Carigrad (1453) -
 bitka za Faludžu (2004) – 509, 547
 bitka za Isfahan (1387) - 1010
 bitka za Jerusalim (1099) – 636, 1009
 Bitka za kotu „Hamburger“ (1969) - 652
 bitka za Midvej (1942) - 775
 bitka za Normandiju – v. savezničko iskrcavanje
 u Normandiji (1944)
 Bitka za ranjenike (1943) - 300
 bitke između američkih i sovjetskih vazdušnih
 asova – 53,75
 bitke za Beograd – v. broj bitaka za Beograd
Bizmark, brod – 809, 985
Blackwater - v. *Blekvoter*
Black Hawk Down – v. *Pad Crnog jastreba*
 Bledski sporazum (1947) -
Blekvoter, privatna vojna kompanija – 402, 406,
 419, 1297
 blickrig – v. munjeviti rat
 bliska borba – 466, 476, 800
 Bliski Istok – 745, 1164, 1226
Blitzkrieg - v. munjeviti rat
 blokada Atine (405. p.n.e.) - 815
 blokada ratna – v. ratna blokada
 blokada, primeri iz istorije - 815
Bljesak, operacija (1995) – 1184, 1186
BM-21 Grad – v. *Grad*, višecevni bacač raketa
Bodigard, operacija (1943-1944) – 613, 614
Boeing KC-46 Pegasus – v. *Boing KC-46 Pegaz*,
 avion
Boeing – v. *Boing KC-46-Pegaz*, avion; *Boing*
KC-767, avion
 Bog – 203, 968, 1007, 1009
 boginje – v. velike boginje
 bogoslužjenje – v. verski obredi
Boing KC-46-Pegaz, avion - 469
Boing KC-767, avion – 469
Boing X-37 – svemirska bespolotna letelica
 boj – 260, 298
 boj kod Čokešine (1804) - 298
 boj na Kosovu – v. Kosovski boj (1389)
 bojište – 297, 299, 938
 bojište pomorskog rata – 297, 764
 bojni otrovi – 536, 541, 696
 bojni otrovi u novijoj istoriji - 541
 bojni slonovi – 518, 609
 bojno polje vazdušnog rata – v. vazdušno bojište
 bojovnici – 383, 385, 386
 Boko Haram, teroristička organizacija - 412
 bokser – 466
 Bokserski ustanak (1899-1901) – 254, 990, 1127
 bolesnici – v. vojni ranjenici, bolesnici i brodo-
 lomnici
 bolest ludih krava - 527
 Bolivija – 393, 662, 799
 bolničari – v. sanitetsko osoblje
 bolnički brod – 810, 1035
 bolnički brod u neutralnoj luci - 1039
 Bolonja – 255
 boljševici – 110, 991
 bomba–mina - 870
 „bomba ljubavi“ – 548
 „bomba slepi miš“ - 522
 bombarder – v. avion-bombarder
 bombardovanje – 59, 850, 861
 bombardovanje Beograda (1941) – 866
 bombardovanje Beograda od strane saveznika
 (1944) – 866
 bombardovanje Berlina (1941) - 162
 bombardovanje Drezdena (1945) - 866
 bombardovanje Gernike (1937) - 863
 bombardovanje Halabdže (1988) - 542
 bombardovanje Hamburga (1943) – 866
 bombardovanje Hanoja i Hajfonga (1972) - 867
 bombardovanje Hirošime (1945) – 480, 552, 1316
 bombardovanje japanskih gradova – v. uništenje
 68 japanskih gradova
 bombardovanje iz vazduha – v. vazdušno bom-
 bardovanje
 bombardovanje Jugoslavije (1999) – v. NATO
 agresija na Jugoslaviju (1999)
 bombardovanje Kambodže (1965-1973) – 867, 870
 bombardovanje Koreje (1950-1953) – 863, 867
 bombardovanje kao samostalan vid vođenja rata
 - 865

- bombardovanje Kopenhagena (1807) – 812, 880
 bombardovanje Laosa kasetnim bombama (1964-1968) - 870
 bombardovanje Meseca – *LCROSS*, misija raketiranja Meseca (2009)
 bombardovanje Moskve (1941) - 162
 bombardovanje Nagasakija (1945) – 480, 552
 bombardovanje naseljenih mesta iz vazduha - 1028
 bombardovanje sa mora – 811
 bombardovanje strelicama - 862
 bombardovanje Severnog Vijetnama (1965-1968) – 863, 867
 bombardovanje Tokija (1945) – 480, 863, 866, 867
 bombardovanje Vijetnama (1963-1973) – 867, 870
 bombaši-samoubice – 382, 549, 908
 bombice – v. kasetne bombe
 bonton - 221
booby trap - 594
 borac u kiberprostoru - 1335
 borba protiv nevernika - 128
 borba prsa u prsa – 466, 475, 476, 588, 800, 1045
 borba radi ostvarivanja interesa - 98
 borba za informacije - 169
 borba za nacionalno oslobođenje, nezavisnost i samoopredeljenje naroda – 383
 borba za opstanak - 62
 borbena zona – v. bojište
 borbene privatne vojne kompanije - 400
 borbeni ratni brodovi - 775
 borbene snage – 1146, 1151
 borbene snage UN – 1151, 1160, 1202
 borbene trupe – 1212
 borbeni dronovi – 892, 906, 911, 917
 borci – 83, 329, 927, 1167
 borci, civili i neborci – 443, 973
 borci privatnih vojnih kompanija - 393
 borci u džihadu – v. mudžahedini
Bore War - v. Dosadni rat
Borej, podmornice - 780
 borilačke veštine - 466
Born on the Fourth of July - 411
 borne kočije - 518
 Borodinska bitka (1812) – 300, 758
 bosanski Srbi – 1022, 1271
 Bosna i Hercegovina – 128, 413, 672, 1021, 1066, 1104, 1138, 1152, 1183, 1184, 1226, 1236, 1263
 Bosvortska bitka – v. bitka kod Bosvorta (1485)
 Bošnjaci - 1022
 Božanski vetar – v. kamikaze
 Božje primirje – 206
Božji gnev, operacija – 659
 „Božji i ljudski zakoni“ - 1255
 Božji mir – 206
 Brajtenfelška bitka – v. bitka kod Brajtenfelda (1642)
Branch Energy, privatna vojna kompanija - 413
 Brandenburg, jedinica - 150
 bratoubilački ratovi - 110
 brauning – 496, 519
 Brazil - 662
 Bregzit – 1130, 1198
 Brestlitovski mir (1918) - 280
 Brestovska tvrđava - 987
 Briselska deklaracija (1874) – v. Međunarodna deklaracija o zakonima i običajima rata (1874)
 Britanci – 150, 466, 495, 523, 540, 590, 601, 602, 614, 734, 749, 794, 796, 815, 816, 825, 827, 866, 1000, 1042, 1044
 Britanska imperija - 518
 Britanska istočnoindijska kompanija – 78, 157
 britanska pomorska zastava – v. pomorska zastava Velike Britanije
 Britanski mir – v. *Pax Britannica*
 Britansko-zanzibarski rat (1896) – 92, 812
British Broadcasting Company - v. *BBC*, medijska kuća
British Chivalry, brod - 826
 brod – 767
 brod bez državne pripadnosti - 772
 brod koji prevozi isključivo predmete za potrebe civilnog stanovništva - 814

- brod-klopka – 795, 825
 brod-mamac – v. brod-klopka
 brod pod zastavom dve ili više država - 772
 brod-zamka – v. brod-klopka
 brodolom – 825, 984
 brodolomnici – 794, 984
 brodovi farbani neobično - 588
 brodovi koje koriste nacionalna društva Crvenog krsta - 1036
 brodovi koji uživaju zaštitu – 810
 brodska artiljerija – 726, 775
 brodska zastava - 771
 brodske bolnice – 1044
 brodske isprave - 770
 brodske knjige - 770
 brodske oznake – v. oznake broda
 brodski dnevnik - 770
 brodski topovi – 725, 801
 broj:
 američkih vojnika poginulih u ratu u Vijetnamu - 975
 Arktičkih konvoja - 843
 bespilotnih letelica – v. broj dronova
 brodova-zamki u Drugom svetskom ratu – 797
 brodova koje su potopile nemačke podmornice u Drugom svetskom ratu – 809
 brodova koje su potopile podmornice u Prvom svetskom ratu - 808
 brodova koji su stradali od mina u Prvom svetskom ratu – 782
 brodova-zamki u Prvom svetskom ratu - 796
 civilnih žrtava napada dronovima – 902, 903, 904, 905, 906
 članova nacionalnog kontingenta Srbije u mirovnim misijama UN 2021. g. - 1178
 članova Saveta bezbednosti UN – 1144, 1161
 članova UN – 403, 1144
 dece koj su žrtve teškog zločina u vezi sa oružanim sukobom – 1024
 bitaka za Beograd – 300
 dronova – 894
 država – 73
 država domaćin – v. teritorijalna država
 godina bez ratova – 41, 44
 godina mira – v. broj godina bez ratova
 građanskih ratova posle 1945. – 110
 izgubljenih podmornica u Prvom svetskom ratu – 808
 izgubljenog nuklearnog oružja – 563
 japanskih brodova koje su potopile američke podmornice – 810
 kamikaze pilota i rezultati njihovih napada – 886
 ljudi koji godišnje stradaju od mina – 754
 ljudi u istoriji, ukupan – 45
 ljudi ubijenih u napadima dronova – v. broj civilnih žrtava napada dronovima
 malokalibarskog nuklearnog oružja – 565
 međudržavnih ratova – 41, 73
 mina u svetu – 754
 mirovnih misija UN – 1176, 1177
 mirovnjaka koji su poginuli usled napada na njih - 1207
 morskih mina postavljenih u Drugom svetskom ratu – 782
 Nemaca deportovanih u Nemačku posle Drugog svetskog rata - 1257
 Nemaca i njihovih saveznika zarobljenih u Drugom svetskom ratu – 997, 998
 neutralnih država u Prvom i Drugom svetskom ratu – 284
 novih milionera u SAD posle Prvog svetskog rata - 66
 nuklearnih bojevih glava u svetu – 554, 555
 optužbi za seksualno iskorišćavanje i zlostavljanje u okviru sistema UN – 1232, 1233, 1235
 oružanih sukoba – v. broj ratova
 osoblja mirovnih misija UN – 1176, 1177
 poginulih novinara – 458, 459
 poginulih u pojedinim bitkama i ratovima – 975
 poginulih u svim ratovima – v. broj žrtava ratova tokom čitave istorije
 poginulih u ratovima posle 1945 – v. broj žrtava oružanih sukoba posle Drugog svetskog rata
 podmornica koje je izgubila Nemačka u Drugom svetskom ratu – 809
 poseta delegata MKCK zarobljeničkim logorima u Prvom i Drugom svetskom ratu – 1054, 1055

- potopljenih bolničkih brodova u Drugom svetskom ratu – 1042
- projektila sa osiromašenim uranijumom ispaljenih na bosanske Srbe (1994-1995) – 874
- projektila sa osiromašenim uranijumom ispaljenih na Irak i Kuvajt (1991) – 873
- projektila sa osiromašenim uranijumom ispaljenih na SR Jugoslaviju (1999) – 874
- ratnih zarobljenika – 987
- ratnih zarobljenika koji su stradali za vreme Drugog svetskog rata – 119, 997
- ratova – 41, 42
- repatriranih ratnih zarobljenika – 993
- stradalih novinara – v. broj poginulih novinara
- stradalih od mina – 754
- tarana sovjetskih pilota u Drugom svetskom ratu – 888
- ugovora o miru – 1086
- uniformisanih ljudi u mirovnim misijama UN - 1193
- žrtava atomske bombe bačene na Hirošimu – 553, 1316
- žrtava atomske bombe bačene na Nagasaki – 553
- žrtava bojnih otrova u Prvom svetskom ratu – 543
- žrtava bombardovanja Hamburga (1943) i Drezdena (1945) – 866
- žrtava bombardovanja japanskih gradova – 866, 867
- žrtava bombardovanja Tokija (1945) – 866
- žrtava Drugog svetskog rata – 45, 119, 975, 1025
- žrtava Korejskog rata (1950-1953) - 1163
- žrtava oružanih sukoba posle Drugog svetskog rata – 975, 1026
- žrtava oružanih sukoba – v. broj žrtava ratova tokom čitave istorije
- žrtava Prvog svetskog rata – 118, 975
- žrtava ratova tokom čitave istorije – 973, 974
- žrtava u mirovnim misijama UN – 1178, 1179, 1242
- brojnost osoblja mirovnih misija UN - 1193
- bruto domaći proizvod – 77, 1286
- brzina gađanja automatskog oružja – v. kadenca
- brzometni top - 499
- bubonska kuga – 527
- „Budi tako human kao što je bila humana Srbija 1885. godine“ - 980
- Bugari - 637
- Bugarska – 96, 262, 241, 277, 279, 280, 301, 305, 359, 647, 979, 980, 1061, 1062, 1063, 1065, 1066, 1069, 1086, 1087, 1088, 1092, 1093
- Buk-M3*, PVO sistem - 620
- Bukureški mir (1886) - 1065
- buldožer - 464
- Buratino*, teški reaktivni bacač plamena – 481, 507
- Burboni, dinastija - 672
- Buri – 149, 333, 733
- Burkina Faso - 1288
- Burski rat (1899-1902) – 149, 154, 332, 733
- Burundi – 1190, 1249
- Bušido – 205
- Bušova doktrina – 140, 912
- buve - 534
- ## C
- C-34*, Specijalni komitet za mirovne operacije - 1171
- Cable News Network* - v. CNN, medijska kuća
- CACI International Inc.*, privatna vojna kompanija - 420
- Camouna*, brod – 837
- Can Trafalgar*, brod - 794
- Car bomba*, nuklearno oružje – 511
- CARICOM – v. Karipska zajednica
- Carigrad – 505
- Carigrad, opsada (678) –
- Carigrad, pljačka – 258, 636
- carinski rat - 47
- Carmania*, brod - 794
- Carolina case* – v. *Kerolajn*, incident (1842)
- carpet bombing* - v. tepih-bombardovanje
- carstvo u kojem sunce nikada ne zalazi - 518
- casus belli* – 254, 621
- Celina-D*, satelit - 948
- cena dronova - 893
- cena napada na 1 km² - 530

- cena pravde – 125
cena protivpešađijske mine i njenog uklanjanja - 754
centezimacija - 689
CENTO pakt - 277
Centralna agencija za informacije o ratnim zarobljenicima – 1049, 1050
Centralna agencija za obaveštenja o zaštićenim licima, naročito u vezi sa interniranim licima - 1050
Centralna agencija za ratne zarobljenike - 1049
Centralna agencija za traženje – 1047, 1048, 1049
Central Intelligence Agency - v. *CIA*
Centralna obaveštajna agencija – v. *CIA*
Centralna služba za traženje - 1049
Centralne sile – 118, 280, 1087, 1122
Centralni biro za traženje - 1048
Centralni štab partizanskog pokreta - 151
Centralnoafrička Republika – 417, 1152, 1213, 1224, 1226, 1227, 1229, 1230
centurija - 689
centurion - 689
Cepelin, britanska operacija (1944) - 648
Cepelin, nemačka operacija (1942-1945) - 648
Cezarov građanski rat (49-45. p.n.e.) - 108
cezijum 137 – 514, 575
Chinese Lunar Exploiration Program - 947
CIA – 101, 142, 402, 410, 547, 658, 904, 905, 923, 927, 1002, 1003, 1257
cigarete sa opijumom – v. opijumske cigarete
cijanid - 544
ciklon B – 542, 1020
ciljana ubistva – 653, 893, 899, 912, 920, 921, 929
ciljevi i zadaci UN - 1156
civilni – v. civilno stanovništvo
civilni koji prate oružane snage - 992
civilizovane države – 233, 1108
civilizovani narodi – 216, 246, 261, 492, 922, 1110
civilizovani ratovi - 153
civilna zaštita – 1028
civilne sanitetske jedinice - 1033
civilne žrtve – 866, 867
civilne žrtve napada dronovima - 901
civilni lekari – v. civilno sanitetsko osoblje
civilni ranjenici, bolesnici i brodolomnici koji se prevoze bolničkim brodom - 1039
civilni sveštenici - 452
civilni vazduhoplovi – 859
civilno društvo – 1140
civilno sanitetsko osoblje – 452, 1032
civilno stanovništvo – 83, 629, 1005
civilno stanovništvo, položaj u istoriji – 1006
CIWS - v. *MK 15 Phalanx Close-in Weapons System*
clarigare - 122
CNN, medijska kuća - 457
Commando jedinice - 333
Compagnia Bianca del Falco – v. Bela četa
conditio sine qua non - 1342
Constellis Group, privatna vojna kompanija – 402
corvus - v. korvus
Covid'19 – v. Kovid 19
Crkva rođenja Hristovog – 117
Crkva vaskrsenja Hristovog - 117
crna berza – 704
Crna Gora – 245, 265
crna zastava - 672
crni - 110
crnogorsko-japanski rat (1904-2006) – 92, 265
„Crna subota“ - 101
„Crni septembar“, palestinska organizacija - 659
Crno more - 308
crno zlato - 78
crnoberzijanci - 704
Crnogorci – 969, 1127
Crvena armija – 137, 148, 467, 860, 991 996, 997
Crvena Davidova Zvezda – 669, 1062
crvena šestokraka zvezda - 1062
crvena zastava - 672
crvene košulje – 149
crvene signalne rakete - 794
crveni - 110

crveni dijamant - 669
 Crveni Kmeri - 185
 Crveni kristal – 669, 979, 1052
 Crveni krst – 311, 666, 828, 979, 980, 1038, 1041, 1049, 1053
 crveni krst na beloj pozadini – 666, 979
 Crveni lav i sunce – 669
 Crveni orkestar –
 Crveni polumesec – 668, 979, 983
 Crveni trg – 579, 590
CSS Virginia - v. *Virdžinija*, brod
Cujis est solum, ejus est usque ad coelum et ad inferos – 220
 cunami – 578, 792
 cunami u Indijskom okeanu (2004) - 577

Č

Čad – 417, 1152, 1249, 1288, 1302
 čaklje - 801
 Čangđao, masakr (1943) – 1013
 Čangpinška bitka – v. bitka kod Čangpinga (260. p.n.e.)
 čarli - 597
 časna reč – v. lica puštena na časnu reč
 Čehoslovačka – 96, 181, 277, 994, 1072, 1257
 Čehovljeva puška - 42
 Čelični pakt - 1122
 čeonu deo rasporeda jedinica – v. front
 Černobilj – 514, 931
 četnici – 149
 četiri jahača apokalipse - 1321
 Četvrta neprijateljska ofanziva (1943) - 300
 Četvrta haška konvencija o zakonima i običajima rata na kopnu – v. Haška konvencija o zakonima i običajima rata na kopnu (1907)
 Četvrta ženevska konvencija – v. Ženevska konvencija o zaštiti građanskih lica za vreme rata (1949)
 četvrti svetski rat – 118
 čije je tlo, njegovo je sve do neba i pakla - 220
 Čiko-Kale, operacija - 1184
 Čile – 662, 799

činidbe - 228
 čisti građanski rat - 111
 čišćenje mina – v. čišćenje terena od mina
 čišćenje morskih mina – 783, 787
 čišćenje minskih polja korišćenjem zaštićenih lica – 642, 643, 1000
 čišćenje minskih polja korišćenjem živog štita – v. čišćenje minskih polja korišćenjem zaštićenih lica
 čišćenje terena od mina – 747, 1281
 član 3. isti u Ženevskim konvencijama o zaštiti žrtava rata (1949) – 112, 246, 921, 1109
 član 8bis Rimskog statuta - 1197
 član 38/1 Statuta Međunarodnog suda pravne – 216, 219
 članovi Povelje UN:
 čl. 1/1 - 1157
 čl. 6 – 231
 čl. 27/1-2 – 1161
 čl. 27/3 - 53, 292, 1161
 čl. 43 – 1169
 čl. 44 – 1169
 čl. 45 – 1169
 čl. 47 - 1170
 čl. 51 – 184, 278, 591
 čl. 52/1 – 279
 čl. 100 – 1245, 1246
 čl. 105/2 - 1244
 čl. 110/3 – 225
 članice Haških konvencija (1899) – 245
 članice Haških konvencija (1907) - 245
 čojstvo - 969
 Čokešina – v. boj kod Čokešine (1804)
 čovek je čoveku vuk - 62
 čovek je drugome čovek, a ne vuk - 62
 čovek sa gvozdenim srcem – 648
 Ču - 166
 čuvanje mira – 1158
 čvrsta upotreba kosmosa u vojne svrhe - 944

Ć

ćupovi sa otrovnicama - 610

D

- 9K-51 Grad - v. Grad, višecjevni bacač raketa
 9K38 Igla – v. Igla, lanser raketa
 9K-57 Uragan – v. Uragan, višecjevni bacač raketa
 9K-58 Smerč – v. Smerč, višecjevni bacač raketa
 9K-51M Tornado-G – v. Tornado, višecjevni bacač raketa
 9K-515 Tornado-S – v. Tornado, višecjevni bacač raketa
 da li su savremeni ratovi suštinski nešto novo? - 86
da mihi factum, dabo tibi jus - 1161
 Dahau, ubistvo zarobljenika (1945) - 998
Daisy Moller, brod - 826
 dja mi činjenice, pa ću ti dati pravo - 1161
 dalekometni snajperi – 740
 Damanski, ostrvo - 75
 Dan primirja u Prvom svetskom ratu – 1063
 Dan sećanja – 1063
 Dan veterana - 1063
 Danska – 815, 816, 1000, 1086, 1271
 Dansko-pruski rat (1848-1851) - 816
dare - 228
 Darwinova borba za opstnaka - 62
data reč – v. fides etiam hosti servanda
 davanje - 228
David H. Atwater, brod - 826
de facto priznanje ustanika - 1104
de facto uslovna objava rata – 263
 „De jure belli ac pacis“ (1625) - 672
De re militarii - 43
Debela Berta, haubica – 551
Debeljko, atomska bomba - 551
debitus modus - 124
 deca – 677
 deca-ratnici - 677
 decimacija - 689
decoy vessel – v. brod-klopka
 Dečiji fond Ujedinjenih nacija - 1230
 dečji krstaški pohod (1212) - 127
 defanzivni minski rat – 147, 784
 defanzivni rat - 144
 defanzivno oružje - 476
Defense Readiness Condition - v. DEFCON
Defense Systems Limited, privatna vojna kompanija - 413
 definicija agresije – 138
 definicija države – 323
 definicija genocida - 1018
 definisanje privatnih vojnih kompanija - 395
 definisanje rata – 63, 73
 DEFCON - 101
 dejstvo bez izbora ciljeva – v. napad bez izbora ciljeva
 dejstvo kapitulacije - 720
 dejstvo obustave vatre u naše vreme - 1078
 dejstvo rata na države i njihove odnose – 265
 dejstvo rata na lica - 320
 dejstvo rata na odnose sa međunarodnim organizacijama - 291
 dejstvo rata na odnose sa saveznicima – 274
 dejstvo rata na odnose sa trećim (neutralnim) državama - 280
 dejstvo rata na međunarodne ugovore - 272
 dejstvo ratnog stanja na odnose sa neprijateljem - 270
 dejstvo ratnog stanja na unutrašnjem planu - 268
 Dejtonski mirovni pregovori (1995) – 1067
 Dejtonsko-pariski sporazum – v. Dejtonski sporazum (1995)
 Dejtonski sporazum (1995) – 1066, 1148
Dejvi Krokot, taktičko nuklearno oružje - 565
 dekan - 689
 Deklaracija o nedopustivosti mešanja u unutrašnje poslove država i o zaštiti njihove nezavisnosti i suvereniteta (1965) - 183
 Deklaracija o zabrani bacanja projektila i eksploziva iz balona – v. Haška deklaracija o zabrani bacanja bombi iz balona ili sličnih sredstava (1899)
 Deklaracija o zabrani upotrebe projektila koji se lako rasprskavaju i šire u ljudskom telu – v. Treća haška deklaracija o zabrani upotrebe zna koja se lako rasprskavaju i šire u ljudskom telu (1899)

- Deklaracija o zabrani upotrebe u ratu eksplozivnih zrna lakših od 400 grama – v. Patrogradska deklaracija o zabrani upotrebe u ratu eksplozivnih zrna lakših od 400 grama (1868)
- Deklaracija predsednika Azerbajdžanske Republike, premijera Republike Jermenije i predsednika Ruske Federacije (2020) - 1079
- dekodiranje - 599
- delegata potestas non potest delegare* - 1142
- delegatus non potest delegare* - 1142, 1143
- delfini – 524, 525
- delimična kapitulacija – 718, 719, 1082
- Delska simahija – 92, 275
- Delta Force*, specijalna jedinica - 1222
- demilitarizacija - 303
- demilitarizacija internacionalizovane oblasti -
- demilitarizacija leve obale Rajne - 305
- demilitarizovana područja u miru – 307
- demilitarizacija Srebrenice – 1183, 1184
- demilitarizovana zona na teritoriji samo jedne države - 305
- demilitarizovane zone – 303
- demilitarizovane zone u Evropi - 307
- demilitarizovane zone u ratu – 307
- democid – 185
- Demokratska Narodna Republika Koreja – v. Severna Koreja
- demonstracija - 1172
- depleted uranium* - v. osiromašeni uranijum
- deportacija civilnog stanovništva – 1019, 1256, 1257
- desant – 723, 884
- desantne jedinice – v. desantne trupe
- desantne trupe – 725, 883, 884
- Deset Božjih zapovesti - 123
- desetina - 689
- desetkovanje – v. decimacija
- desuetudo* - 1306
- dešifrovanje - 599
- detant – 56
- detektori mina - 751
- dezerter – 607, 689
- dezinformacije - 605
- dežurne međunarodne oružane snage – 1151, 1169
- diareja – 530, 540
- Dikinova medalja – 523
- diktat mira - 1064
- dileme u vezi sa nuklearnim oružjem - 562
- dimna zavesa – 588, 620
- dimni signali - 599
- dinastički ratovi - 108
- diplomatski izaslanici – 452
- diplomatski odnosi – 1089, 1104, 1137
- diplomatski odnosi i ratno stanje – 271, 273
- diplomatski predstavnici – 452, 1270, 1275
- Diplomatsko i konzularno osoblje SAD u Teheranu, slučaj (1980) - 327
- dirigovane morske mine – v. komandne morske mine
- Disarmed Enemy Forces* – v. razoružani neprijatelji
- disciplinska odgovornost međunarodnih službenika - 1266
- disidenti - 165
- diskriminacija – 1039, 1110
- dispozitivno pravo - 710
- diverzanti – 332, 366
- diverzija – 171, 366, 596
- dizelno-elektične podmornice – 777, 778
- dobošar - 448
- dobrobit životinja - 525
- dobrotvorna društva - 1051
- dobrovoljci – 335, 992
- dobrovoljna društva za pomoć – 667, 670, 1032
- dobrovoljno stupanje u oružane snage svoje zemlje - 335
- dobrovoljnost učešća u mirovnim misijama UN - 1175
- dodirne morske mine – v. kontaktne morske mine
- dok topovi grme, muze čute! - 1340
- doktrina neophodnosti - 405
- doktrina pravednog rata – 121, 122, 906
- Dokument iz Montreja o odgovarajućim međunarodnim pravnim obavezama i dobroj praksi za države povezane sa delovanjem privatnih

- vojnih i bezbednosnih kompanija tokom oružanog sukoba (2008) – 296, 432
- dokumenti za identifikaciju članova osoblja UN i pridruženog osoblja - 1168
- dolus specialis* – 1199, 1321
- domaine reserve* – v. domen isključive nadležnosti
- domašaj obaveznost međunarodnih ugovora - 231
- domaće pravo – v. nacionalno pravo
- domaći državljani kao dobrovoljci – 335
- domaći državljani u redovima protivnika – 337, 343
- domaći sudovi sa stranim osobljem - 1263
- domaći špijuni - 347
- domen isključive nadležnosti - 1107
- dominacija iz kosmosa – 941
- domino efekat – 52
- domorodački narodi – v. domorodačko stanovništvo
- domorodačko stanovništvo – 233, 970, 1011, 1099, 1108
- Donbas - 136
- Donald Kuk*, brod (2014) - 174
- Donjeck – 136
- Donjecka Narodna Republika - 1105
- doprinos izgradnji mira - 1279
- Dopunski protokol I (1977) uz Ženevske konvencije o zaštiti žrtava rata (1949) – 83, 246, 331, 334, 348, 352, 372, 375, 445, 457, 492, 559, 581, 587, 622, 623, 624, 630, 632, 635, 639, 640, 642, 664, 665, 674, 681, 683, 686, 798, 814, 870, 884, 890, 900, 901, 921, 926, 1005, 1028, 1033, 1036, 1038, 1046, 1166, 1315
- Dopunski protokol II (1977) uz Ženevske konvencije o zaštiti žrtava rata (1949) – 112, 247, 1097, 1110
- Dopunski protokol III (2005) uz Ženevske konvencije o zaštiti žrtava rata (1949) – 247, 669, 921, 1052
- Dopunski protokol o zaštiti žrtava međunarodnih oružanih sukoba – v. Dopunski protokol I (1977) uz Ženevske konvencije o zaštiti žrtava rata (1949)
- Dopunski protokol o zaštiti žrtava nemeđunarodnih oružanih sukoba – v. Dopunski protokol II (1977) uz Ženevske konvencije o zaštiti žrtava rata (1949)
- Dopunski protokol uz Ženevske konvencije od 12. avgusta 1949, koji se odnosi na usvajanje dopunskog znaka raspoznavanja – v. Dopunski protokol III (2005) uz Ženevske konvencije o zaštiti žrtava rata (1949)
- dopuštenost ratnih lukavstava sa stanovništa međunarodnog prava - 621
- dosadašnji rad Međunarodnoj komiteta Crvenog krsta - 1055
- Dosadni rat (1939-1940) - 98
- dosledna primena utvrđenih pravnih pravila – 215, 384, 1309
- double tap* v. dvostruki dodir
- „Doušnik“, igrani film (2010) - 1236
- DR Kongo – 417, 1186, 1213, 1226, 1290
- Draginac, masakr (1941) - 695
- Drednot*, brod – 799
- Drelj*, avionska bomba - 877
- dron – v. bespilotna letelica
- dron-kamikaze – v. samoubilački dron
- dron-mamac – 619
- dron-robot – 930, 931, 946
- dron-samoubica – v. samoubilački dron
- dronovi - 1320
- dronovi nisu obično oružje – 928
- dronovi u praksi – 891, 893
- dronovi za jednokratnu upotrebu – 879
- drôle de guerre* – v. Smešni rat (1939-1940)
- Druga bitka kod Bedriaka (69) - 671
- Druga berlinska kriza (1958-1962) – 54
- Druga haška konvencija o zakonima i običajima rata na kopnu (1899) – 241, 490
- Druga haška mirovna konferencija (1907) – 831
- druga karakteristična sredstva i načini borbe vazdušnog rata - 883
- Druga ženevska konvencija – v. Ženevska konvencija o poboljšanju položaja, ranjenika, bolesnika i brodolomnika oružanih snaga na moru (1949)
- Druga ženevska konvencija o poboljšanju sudbine ranjenika, bolesnika i brodolomnika oružanih snaga na moru (1906) – 759, 977, 979, 982

- drugačija snajperska taktika - 744
- „druge naprave“ iz Protokola o zabrani ili ograničenju upotrebe mina, mina iznenađenja ili drugih sredstava (1996) - 752
- Drugi balkanski rat (1913) - 1086
- Drugi berberski rat – v. Američko-alžirski rat (1815)
- Drugi fakultativni protokol koji se odnosi na Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, a ima za cilj ukidanje smrtne kazne (1989) – 864, 964, 1307
- Drugi hladni rat – v. novi hladni rat
- Drugi kongoanski rat (1998-2003) - 73
- drugi međunarodno priznati znaci – 671
- Drugi Matabele rat (1896-1897) - 749
- Drugi opijumski rat (1856-1860) - 158
- Drugi punski rat (218-201. p.n.e.) – 611, 1086
- Drugi rusko-švedski rat (1788-1790) - 815
- Drugi rat za Nagorno-Karabakh – v. Rat u Nagorno-Karabahu (2020)
- drugi slučajevi prestanka rata odnosno ratnog stanja - 1075
- drugi sporazumi na osnovu kojih je prestalo ratno stanje -
- Drugi svetski rat –98, 107, 118, 146, 343, 358, 590, 860, 1025, 1062, 1064
- Drugi šlezvički rat – v. Prusko-danski rat (1864)
- Drugi ustanak robova (104-100. p.n.e.) - 108
- Drugi Zalivski rat (2003) – 81, 1125, 1126
- društveni bruto proizvod - 77
- Društvo naroda – 1155
- Društvo složnih pesnica – 255
- država - 323
- država domaćin – v. teritorijalna država
- država imenovanja – v. država slanja
- država kaptor – 820, 822, 831
- država kod koje se akredituje – v. država prijema
- država koja akredituje – v. država slanja
- država prijema – 1270, 1275
- država slanja – 1270, 1275
- Država Srba, Hrvata i Slovenaca – v. Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca
- država zastave broda - 772
- države kontributori – 1279, 1283, 1286
- državna pripadnost broda – 769, 771
- Državna reparaciona komisija Vlade Jugoslavije - 1088
- državne oružane snage – v. nacionalne oružane snage
- državni interesi – 284, 407, 691, 713, 1062, 1104, 1170, 1262
- državni teror – 380
- državni terorizam – 380
- državni trgovački brodovi neprijatelja - 829
- državni udar – 1198
- Državni ugovor o uspostavljanju nezavisne i demokratske Austrije (1955) - 1074
- državno pravo – v. nacionalno pravo
- DŠK*, mitraljez – 617, 749
- DU* – v. osiromašeni uranijum
- dubine na koje se spuštaju podmornice -
- Dubrovka*, teroristički napad u pozorištu (2002) – 549
- Dubrovnik*, brod - 829
- Dugačak skok*, operacija (1943) - 648
- Dugin ratnik*, brod (1985) –
- dugotrajnost dejstva - 513
- Dum Dum Arsenal* – v. dumdum meci
- dumdum meci – 488, 699, 733
- dušegupke - 119
- duvač roga - 448
- dužina trajanja mira - 44
- dužina trajanja rata – 91
- dužnost neutralne države da brani svoju neutralnost - 286
- dužnost pružanja zaštite - 936
28. divizija Kopnene vojske Armije Republike BiH - 1184
- dvostrani sporazumi o mirnom rešavanju sporova - 362
- dvostruki dodir – 926
- dvostruki agent – v. dvostruki špijuni
- dvostruki špijuni – 347, 351
- DXL-5*, snajperska puška - 740
- DynCorp International*, privatna vojna kompanija - 1236

DŽ

džepna vakuumska bomba - 507
 džepne podmornice – 778
 džihad – 128, 382
 Džoli Rodžer – v. Veseli Rodžer

Đ

đavolska cev - 507
 đavolsko oružje – 207
 Đenova – 99, 815
 đulad – 474, 500, 501

E

Ebb, ribarski brod - 826
 efektivnost blokade – 813, 814
 Egipat – 54, 136, 369, 816, 1070, 1173, 1302
 egipatsko-hetitski ugovor (1278. p.n.e.) – 1065, 1069
 egzekucija – 656, 738, 1002, 1012
 ekološki rat - 153
 ekonomska blokada - 46
 ekonomska razvijenost i snaga društva – 1286, 1287
 „Ekonomske posledice mira“ (1919) - 1064
 ekonomske, psihološke i druge operacije - 157
 ekonomski embargo – 46, 161
 Ekonomski i socijalni savet UN - 1300
 ekonomski najrazvijenije zemlje – 1286, 1287
 ekonomski rat – 46, 48
 ekonomski rat kao vid specijalnog rata - 157
 ekonomsko ratovanje - 158
 ekskluzivnost - 141
 ekskomunikacija - 206
 ekspanzivna puščana zrna - 733
 eksplozivni zaostaci iz rata – 236, 484
 Ekvatorijalna Gvineja - 1249
El Huaskar - v. *Uaskar*, brod
 električna oružja - 1328
 električni telegraf – 599, 972
 elektromagnetski impuls - 568

elektromagnetski talasi - 510
 elektromagnetsko oružje – 474
 elektromagnetsko zračenje – 510, 577
 elektronski rat – 174
 elektronsko izviđanje – 174, 948
 elektronsko ometanje - 174
 „Elementi krivičnih dela“ - 249
 embargo - 46
en garde! - 205
 energetska laseri - 510
Engility Corporation, privatna vojna kompanija - 420
 Engleska – 815, 990, 1100
 engleski streljari - 528
Enigma, mašina za šifrovanje - 601
 Entebe, intervencija (1976) - 96
entente - 1122
 epidemija – 531, 758
Erchercog Ferdinand Maks, brod - 799
 eskalacija sukoba - 515
Esmeralda, brod - 799
Esso Bolivar, brod - 826
 Etiopija – 1288, 1302
 etnička struktura oružanih snaga - 1121
 etničke, verske i slične manjine – 69, 127, 167, 258, 383, 957, 1021, 1023, 1024, 1061, 1279
 etnički Nemci – v. folksdojčeri
 etnički rat – 49
 etnički sastav oružanih snaga - 1121
 etnički virusi – 478, 479
 etničko čišćenje – 49, 1018, 1021, 1185, 1186
 Etolski savez - 276
EU Concordia, operacija – v. *Konkordija*, operacija
EU NAVFOR Somalia - 1152
 EUFOR BiH – v. Snage Evropske unije u Bosni i Hercegovini -
EUFOR CAR, mirovna operacija -1213
EUFOR Tchad/RCA, operacija - 1152
 Eufrat – 606, 607
EULEX, misija - 1217
 evoluciona teorija - 62
 Evropa – 70, 95, 115, 116, 117, 118, 162, 205,

- 233, 235, 241, 242, 258, 281, 284, 296, 300, 304, 307, 384, 430, 454, 458, 528, 578, 599, 810, 959, 974, 997, 1011, 1050, 1064, 1092, 1134
- Evropska ekonomska zajednica – 48
- Evropska komisija za demokratizaciju putem prava - 431
- Evropska konvencija o kontroli sticanja i držanja vatrenog oružja od strane pojedinaca (1981) - 430
- Evropska konvencija o ljudskim pravima (1950) – 228, 272, 430, 603, 655, 1111
- Evropska konvencija o suzbijanju terorizma (1977) - 384
- Evropska konvencija za sprečavanje mučenja i nečovečnih ili ponižavajućih postupanja ili kažnjavanja (1987) – 430, 603
- Evropska unija – 361, 415, 1065, 1130, 1140, 1152, 1198, 1213
- Evropski parlament – 431
- Evropski sud za ljudska prava – 959, 1181, 1269
- ex factis jus oritur* – 938, 1161
- ex injuria jus non oritur* – 937, 1161
- ex injuria jus oritur* – 937, 1076, 1161
- Executive Outcomes*, privatna vojna kompanija – 400, 413, 420
- Ezel, ostrvo - 163
- F**
- F-15*, lovac - 139
- F-16*, lovac – 139
- F-35 Lightning*, lovac - 1322
- Fabrika u Hožuvu, spor (1928) - 327
- fabrike smrti – 707, 1020
- facere* - 228
- fact accomplished* - v. svršeni čin
- Failed States* - v. „propale države“
- Failed States Index* - 417
- fait accompli* - 1161
- faktička dejstva – 270
- faktičko stanje - 1077
- Fakultativni protokol o učešću dece u oružanim sukobima (2000) - 676
- falanga - 369
- falangisti – 338, 863
- falsifikovani novac - 159
- Faludža, bitka – v. bitka za Faludžu (2004)
- FAO – v. Organizacija za ishranu i poljoprivredu
- Fau-1*, rakete – 358, 359, 697, 882
- Fau-2*, rakete – 358, 365, 697, 882
- Fau rakete – v. Fau 1; Fau 2
- faze u zaključenju međunarodnog ugovora - 225
- fecijali – 122, 259
- fecijalno pravo - 260
- fetiales* v. fecijali
- fiat justitia et pereat mundus* - 1311
- fiat justitia et ruat caelum* - 1311
- fides etiam hosti servanda* - 201, 344, 621
- fiktivna blokada – 814
- fiktivna zastava – v. zastava pogodnosti
- Filipini – 987, 988
- finansijske intervencije – 816
- FIM-92 Stinger* - v. *Stinger*; prenosni lanser raketa
- finansijska intervencija protiv Venecuele (1902) - 816
- finansiranje mirovnih operacija UN – 1176, 1179
- Finska – 307, 1092, 1093
- fisija – 550
- fisiono nuklearno oružje – v. atomska bomba
- fix, find and finish* – 892
- Flandrija - 115
- FNI*, naoružana milicija u DR Kongu - 1186
- Folklandski rat (1982) – 97, 130, 816, 1026
- fokahelis F-61*, helikopter – 851
- Foker dr. I*, avion - 853
- Fokli*, operacija (1944) - 648
- folksdojčeri - 150
- Fond kompenzacione komisije UN - 1094
- Fond za mir - 417
- Fonseka zaliv, spor - 257
- forma kapitulacije - 720
- formalna zaraćenost - 265
- formiranje nove države - 1075
- formiranje vojnih jedinica u korist zaraćene strane - 286

- Foreign Policy*, časopis - 417
 fosfor – 547, 548
 fosforne bombe – 547, 548
 fotografi - 458
 fraging – 651, 653
fragging - v. fraging
 fragmentaciona ručna bomba - 651
 fragmentarno oružje – v. rasprskavajuće oružje
 fragmenti oružja – 236
 franačka invazija - 126
 Francuska – 256, 376, 389, 475, 554, 828, 837, 862, 1020, 1063, 1078, 1086, 1105, 1108, 1144, 1155, 1173, 1198, 1213, 1226, 1243, 1256, 1283
 Francuska buržoaska revolucija (1789) - 380
 Francuska legija stranaca – 376
 „francuski izum, nemački proizvod“ – 862
 francusko-britanski sporazum (1854) - 234
 Francusko-marokanski rat (1844) - 93
 Francusko-meksički rat – v. Poslastičarski rat (1836-1839)
 Francusko-meksički rat (1862-1867) - 1078
 Francusko-pruski rat (1870-1871) – 149, 389, 393, 523, 681, 802, 849, 979, 981, 1086
 francusko-pruski ugovor o miru (1871) – 1086
 Francusko-ruski rat (1812) – 93, 149, 154
 Francuzi – 503, 541, 588, 590, 1000, 1048
 Frankofonija - 1134
Frans-pres, novinska agencija - 457
 frantireri - 389
fratres fetiales – v. fecijali
 fratricid - 618
 Friburški mir (1516) - 283
 front - 301
Front des nationalistes et intégrationnistes - 1186
 frontalni rat - 146
 Fudbalski rat (1969) – 257
 fugasni bacači plamena - 506
Fu-go, operacija (1944) - 862
 Fukušima - 931
 funkcije civilne zaštite - 1028
 funkcije bele zastave – 673
 funkcije koje su suštinski državne - 428
 funkcije međunarodnih mirovnih snaga – 1150, 1281
 funkcije međunarodnih oružanih snaga - 1150
 funkcije međunarodnih ugovora – 229
 funkcije sile zaštitnice - 288
 funkcije ugovora o miru - 1063
 funkcionalni imunitet – 1248, 1268, 1269
 funkcioneri UN - 1246
 funte kao mera kalibra oružja - 474
 fuzija – 551
 fuziono nuklearno oružje – v. termonuklearno oružje
- ## G
- G4S*, privatna vojna kompanija - 397
 Gabon - 1249
 Gali, narod – 149
Galileo, kosmička sonda - 947
 Galipoljska bitka (1915-1916) – 759
 garant primirja i bezbednosti - 1186
 gama zraci - 572
 Gana - 1302
GAU-8/A Avenger, top - 873
Gaulois, brod - 837
 gavran – v. korvus
 gej bomba – 548, 1328
 generacije oružanih snaga - 325
General Orders No. 100 - v. Opšta naredba br. 100 (19863)
 „general Zima“ – 467
 Generalna skupština UN – 509, 560, 684, 1130, 1135, 1167, 1171, 1172, 1178, 1300
 Generalna skupština UN, stav o nuklearnom oružju - 559
 Generalni akt o mirnom rešavanju međunarodnih sporova (1924) – 133
 Generalni sekretar UN – 1147, 1163, 1167, 1168, 1174, 1190, 1204, 1225, 1228, 1229, 1230, 1231, 1235, 1237, 1246, 1249, 1300
 genetska bomba - 478
 genetski inženjering - 478
 genetsko oružje - 478

- genocid – 1018, 1199, 1321
genocid nad Jermenima i Grcima (1914-1923) - 1020
genocid nad Srbima, Jevrejima i Romima u NDH – 1020
genocid nad Tutsijima (1994) - 1020
genocid stanovnika Asora - 1007
genocid stanovnika Gaja - 1007
genocid u Ruandi – 1020, 1022
genocidi u istoriji - 1020
genocidi u Starom zavetu – 1007
genocidna namera - 1199
geofizičko oružje – 575, 577, 683, 793
geokosmičko oružje – 575
gerila – 149
gerilci – v. partizani
gerilski rat – v. partizanski rat
gerilski rat Španaca protiv Napoleona (1808-1814) – 149
Germani – 298, 592
Gernika, bombardovanje – v. bombardovanje Gernike)1937)
Gernika, slika - 1341
Getisburška bitka (1863) – 237, 972
getling, brzometni top – 873
Ghost Tape No. 10 – v. Traka duhova br. 10
ginoid - 931
Gladijatorski ustanak – v. Spartakov ustanak
Glajvic, inscenirani napad (1939) - 138
glasnik – 349, 448
Glava VII Povelje UN – 85, 184, 691, 1135, 1137, 1142, 1167, 1201, 1264, 1279
Glavna bezbednosna kancelarija Rajha - 648
glavni agent - 362
glavni izvori međunarodnog prava - 216
globalni ekonomski rat - 48
globalni pozicioni sistem – 175, 620, 1318
glodari – 525, 534
glumci - 452
gljivice - 526
godine bez rata – 44
godine mira u svetu - v. godine bez rata
Goja, brod – 848, 1042
Goldsboro incident (1961) - 103
golubi – 521, 523
„Gorki vijenac“ (1847) - 1312
Gornja Šlezija – 232
gotova stvar - 1161
govor mržnje – 963, 1185
Goya – v. *Goja*, brod
GPS – v. globalni pozicioni sistem
grafitne bombe – 469, 869
Grad, višecrevni bacač raketa – 75, 880
grad ili mesto osvojeni na juriš – 636
građanska mobilizacija - 269
građanski rat – 108, 1097, 1099
građanski rat u Bosni i Hercegovini (1992-1995) – 111, 643, 1066
građanski rat u DR Kongu (1998-2003) - 110
građanski rat Kini (1929-1949) - 110
građanski rat u Libiji - 1147
građanski rat u Rusiji (1917-1922) – 110, 497, 991
građanski rat u Siriji (2011 -) – 74, 111, 975
građanski rat u Španiji – v. Španski građanski rat (1936-1939)
građanski ratovi sa međunarodnim učešćem - v. internacionalizovani unutrašnji oružani sukobi
građanski ratovi sa više od pola miliona žrtava - 110
građanski ratovi u 2021. godini - 110
građanski ratovi u Jugoslaviji – 111
građanski ratovi u Starom Rimu - 108
Gran Saso, desant (1943) - 884
granata – 500
granate sa suzavcem - 541
granatiranje - 861
granični incidenti - 96
granični spor – 257, 1065
Grci - 618
Grčka – 92, 305, 788, 1086
grčka vatra – 504, 539
Grčko-bugarske zajednice, spor (1930) - 327
Grčko-turski rat (1897) - 1086
grenadir - 501
Grifon, operacija (1944) - 626

Group 4 Falck, privatna vojna kompanija - 397
 groznica - 530, 534
 grupa armija - 301, 467
Grupa Vagnera, privatna vojna kompanija - 401, 438
 Gruzija - 1105, 1213, 1227
 Gruzijско-jermenski rat (1918) - 93
 Guandžua, luka - 158
 gubici Srbije u Prvom svetskom ratu - 118, 1085
 gubljenje imuniteta pripadnika međunarodnih mirovnih snaga - 1276
 gubljenje zaštite koja pripada civilima - 1024
guerilla - v. gerila
Guerra del asiento - 256
 Gurke - 377
 gusarenje - 234, 390, 802, 806
 gusari - 234, 390, 442, 672
 gusarski nalog - v. gusarsko pismo
 gusarsko pismo - 391
Gvantamo, vojna baza i logor - 1002
 gvozdene kuke - v. čaklje

H

HAARP, program - 577
Harbour News Association, novinska agencija - 455
harpago - v. čaklje
 H-bomba - v. hidrogenska bomba
 Haiti - 182, 1226, 1228, 1243
 hajmars, artiljerijski sistem - 620
 hakovanje - 173, 793, 932, 935, 1324, 1336
 Halabdža, bombardovanje bojnim otrovima - v. bombardovanje Halabdže (1988)
 Halski incident - v. Dodžer-bank, incident i spor (1904)
 Halštajnova doktrina - 1089
Halliburton, kompanija - 418
 Hamas, palestinska organizacija - 524, 935
 Hamburger Hil - v. bitka za kotu Hamburger Hil (1969)
 Han - 166
 Hanibalova ratna lukavstva - 609

Hanzeatska liga - 78
 haplogrupe - 478, 531, 532
 haplotipovi - 532
Harbour News Association, novinska agencija - 455
 hardver - 171
Harminic, brod - 826
 Haška deklaracija o zabrani bacanja bombi iz balona ili sličnih sredstava (1899) - 243, 854, 862
 Haška deklaracija o zabrani upotrebe projektila kojima je jedini cilj rasipanje i širenje za-gušljivih gasova (1899) - 545
 Haška konvencija o bombardovanju od strane pomorskih snaga za vreme rata (1907) - 632, 811
 Haška konvencija o mirnom rešavanju sporova (1907) - 1087
 Haška konvencija o nekim ograničenjima vrše-nja prava zaplene u pomorskom ratu (1907) - 811, 831
 Haška konvencija o otpočinjanju neprijateljstava (1907) - 260
 Haška konvencija o postavljanju automatskih kontaktnih morskih mina (1907) - 785
 Haška konvencija o pravima i dužnostima neu-tralnih sila u slučaju pomorskog rata (1907) - 286, 841
 Haška konvencija o pravima i dužnostima ne-utralnih sila i lica u slučaju rata na kopnu (1907) - 286, 785, 839
 Haška konvencija o pretvaranju trgovačkih bro-dova u ratne (1907) - 802
 Haška konvencija o primeni načela Ženevske konvencije (iz 1906. g.) na pomorski rat (1907) - 824, 845, 982
 Haška konvencija o zakonima i običajima rata na kopnu (1907) - 491, 1087
 Haška konvencija za zaštitu kulturnih dobara u slučaju oružanog sukoba (1954) - 632, 685, 1111
 Haške konferencije mira (1899, 1907) - 240
 Haške konvencije 1899. i 1907. - 235, 240, 762, 1308
 Haški pravilnik o zakonima i običajima ratovanja na kopnu (1899) - 239, 330, 333, 335, 336, 348, 351, 445, 491, 673, 712, 1101

- Haški pravilnik o zakonima i običajima ratovanja na kopnu (1907) – 239, 242, 330, 333, 335, 336, 348, 351, 445, 492, 559, 581, 673, 706, 730, 1101, 1315
- Haški tribunal – v. Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju
- Hatra, grad – 521
- Havana – 254, 256
- Haymaker*, operacija (2013) - 902
- Helenski savez – v. Korintski savez
- helikopteri - 850
- helikopterski desant – 617, 884
- helikopterski rat - 617
- heloti - 259
- Helvetska Republika - 283
- heljda - 479
- hemijski preparati za izazivanje masovnog napada nekih životinja - 525
- hemijska sredstva za kontrolu pobuna - 546
- hemijsko oružje – 382, 536, 546, 696, 1054
- hemijsko oružje kao oružje za masovno uništenje - 537
- hemijsko oružje koje ne izaziva trovanje - 547
- Herero, narod - 1020
- Hermes*, nosač aviona - 775
- Hetiti – 149, 276, 347, 517, 527, 1060, 1065, 1069
- Hezbollah, šiitska organizacija – 658, 935
- Hibini*, sistem za radio-elektronsko ometanje - 174
- hibridni krivični sudovi – 1124, 1260
- hibridni rat – 80, 145, 153
- hidroavioni - 860
- hidrogenska bomba – 550
- hidrosferno oružje - 575
- HIMARS M142* – v. hajmars
- Hios, masakr (1822) – 1011
- Hiksi - 149
- Hirošima – v. bombardovanje Hirošime (1945)
- Hitlerova testera - 497
- hitno vanredno zasjedanje Generalne skupštine UN - 1173
- hladni rat – 51, 118, 1170
- Hladni rat 2 – v. novi hladni rat
- hladno oružje – 466
- hladnoća - 467
- hlorin – 541
- HMS Baralong* - v. *Baralong*, brod
- HMS Dreadnoughts* – v. *Drednot*, brod
- HMS Hood* v. *Hud*, brod
- HMS Kingfisher* – v. *Kingfisher*, brod
- HMS Prince Charles* – v. *Princ Čarls*, brod
- HMS Rainbow* – v. *Rejnbou*, podmornica
- HMS Talamba* - v. *Talamba*, brod
- HMS Torbay* - v. *Torbej*, podmornica
- Ho, reka - 146
- Ho Ši Minov put - 576
- Hoću na vas da idem! – v. *Idem na vas!*
- Holandija – 814, 844, 1079, 1080, 1184
- holandska blokada Engleske (1662) – 814
- holandska blokada Francuske (1672-1673) – 814
- holandski bataljon u Srebrenici (1995) - 1184
- Holanđani – 503, 777, 782
- holokaust – 1020, 1022
- homo homini lupus est* - v. Čovek je čoveku vuk
- homo, sacra res homini* - 62
- Honduras – 257
- Hongkong - 158
- horse d'combat* – v. neprijatelj koji je onesposobljen za borbu
- Hošo*, nosač aviona - 775
- Hram Vasilija blaženog - 590
- Hristov grob - 258
- Hrvatska – 741, 1020, 1021, 1067, 1184, 1185, 1207
- hrvatski Srbi - 1185
- HRW* – v. *Human Rights Watch*
- Hud*, brod – 809, 985
- hugenoti – 109, 1020
- Human Rights Watch* - 907, 1186, 1214
- humanitarna intervencija – 79, 129, 184, 936, 1278
- humanitarna pomoć - 814
- humanitarne funkcije mirovnih snaga - 1281
- humanitarne nevladine organizacije – 972, 1051, 1052

humanitarno pravo – 201
 humanizacija rata – 895, 965, 966
 humanoid - 931
 „Hunski govor“ (1900) – 990
 Hurais, naftno polje - 935
 husiti – 528
 Huti - 935
 Hutu - 1020

I

I Ho Ch'uan, kinesko udruženje - 255
 i neprijatelju data reč mora se poštovati – v. *fides etiam hosti servanda*
 i pod oružjem zakoni ne smeju da čute - 1343
 IAEA – v. Međunarodna agencija za atomsku energiju
 IC, Ženevski znak - 670
 ICoCA – v. *International Code of Conduct for Private Security Service Providers Association*
 Idem na vas! - 260
 identifikacija broda – 770, 771, 798
 identifikacija vazduhoplova - 858
 identifikaciona funkcija - 665
 ideološki rat – 50, 108
 IFOR, međunarodne snage – 1148
 Iglá, prenosni lanser raketa – 861
Ignorantia juris non excusat - 928
Ignorantia legis neminem excusat - 928
 ijaiducu - 205
 Il-78M-90A, avion - 470
Il Regno de gli Slavi – v. „Kraljevstvo Slovena“ (1602)
 ilegalni borac – v. nezakoniti borci
 „Ilijada“ – 60, 606, 1007
 imam – v. pripadnici verske službe
 ime broda - 771
immunes - 1030
 imovina – 700, 704, 706, 707, 730
 imovina poginulih i ranjenih – 706, 707
 imperativna pravila prava oružanih sukoba – 710
 imperativna vojna potreba – 686, 701, 702, 712, 713, 1029
 imperativne norme – 710, 711, 766
 implantanti - 172
 implementacija utvrđenih pravnih pravila - 1309
Implementation Force – v. IFOR, međunarodne snage
impossibilia nemo tenetur - 1327
impossibilem nulla obligatio est - 1327
 improvizovane naprave čija je namena da ubijaju - 748
 imunitet – 420, 427, 1030, 1244, 1292
 imunitet mirovnjaka - 1249
 imunitet od strane jurisdikcije – 1244, 1268
 incident iznad Sirije (2015) – 96, 697
 incidenti za vreme Hladnog rata - 100
Index Librorum prohibitorum - 613
 Indija – 394, 554, 720, 1019, 1144, 1302
 Indijanci – 600, 1011, 1020
 indijsko-kineski sukob (1962) – 271
 indijsko-pakistanska deklaracija o prestanku ratnog stanja (1966) - 1072
 indijsko-pakistanski rat (1965) - 1072
 indijsko-pakistanski rat (1971) – 93, 271, 720
 indikativna funkcija - 665
 individualna demonstracija - 1172
 individualna krivična odgovornost – 105, 678, 679, 1098, 1103, 1127, 1135, 1150, 1194, 1198, 1296, 1333
 individualna oružana intervencija - 180
 individualno oružje - 473
 Indonezija – 1079, 1080, 1130, 1302
 Indusi - 1019
 industrijalizacija - 132
 informacije kao objekat napada i kao posebno oružje - 170
 informacioni rat – 169
 informacioni sistem – 170, 171, 172, 173, 177
 informatori – 362
 Informbiro, incidenti - 96
 infracrveni laser - 510
 infracrveni uređaji - 472
 infrazvuk - 1328
 insekti – 531, 548
 instant običaji - 221

- institucionalizovani vojni savezi - 1154
 intenzivno bombardovanje – 697, 738, 865
inter arma enim non silent leges - 1343
inter arma silent leges - pod oružjem zakoni ćute
inter arma silent Musae - 1340
inter bellum et pacem nihil est medium – v. između rata i mira nema ništa između
Interfaks, novinska agencija - 457
 interkontinentalne rakete - 882
 internacionalizacija – 1123, 1124
 internacionalizovana područja - 1123
 internacionalizovane oružane snage – 1122, 1126, 1141
 internacionalizovani krivični sudovi – 124, 1263
 internacionalizovani unutrašnji oružani sukobi – 102, 1116
 internacionalne brigade – 337
International Code of Conduct for Private Security Service Providers Association - 434
 Internet – 173, 386, 1310
 internetski rat – 173
Internet Warfare v. internetski rat
 interniranje – 286, 965, 992, 1049
 interno pravo – v. naciono pravo
 interpozicione snage - 1151
 intervencija – 59
 iznervencija iz humanitarnih razloga – v. humanitarna intervencija - 184
 intervencija oružanim snagama – v. oružana intervencija
 invazija – 728
 invazija na Irak – v. Drugi Zalivski rat (2003)
 invazija SAD na Grenadu (1981) - 1090
Invention François, Fabrication Allemande - 862
 iperit – 541
ipso facto - 829
 Iračko-iranski rat (1980-1988) – 130
 Irak – 81, 128, 138, 142, 172, 182, 186, 264, 418, 427, 438, 542, 571, 661, 873, 907, 935, 1002, 1090, 1125, 1146, 1147, 1163, 1192
 Iran – 660, 661, 669, 1094
 Iranska revolucionarna garda – 660
 Iranska talačka kriza (1979-1981) - 661
 Irci - 149
 Isfahan, masakr (1387) -
ISIL – v. Islamska država
 isključiva ekonomska zona - 49
 Iskorostenj, grad i masakr (947) - 521
 iskrcavanje u Normandiji – v. savezničko iskrcavanje u Normandiji (1944)
 islam – 128, 450, 451, 660, 915, 1134
 Islamska država – 84, 95, 182, 187, 188, 339, 382, 383, 386, 401, 542, 687, 935, 1004, 1098, 1119, 1331, 1332
 Islamska država Iraka i Levanta – v. Islamska država
 Islamska država Iraka i Sirije – v. Islamska država
 islamski dobrovoljci – v. mudžahedini
 islamski ekstremisti – 110, 414, 471, 1147
 Island - 49
 Ismajlovski park, incident (1995) - 575
 isplavljanje ratnih brodova zaraćenih sila iz neutralne luke - 839
 ispravne namere - 123
 Istočna Nemačka – 54, 1073, 1089
 Istočni front – 137, 146, 301, 1125
 Istočni Han, dinastija – 671
 Istočni Rim – 127, 258, 505
 Istočni Sloveni – 126, 532
 Istočni Timor – 1124, 1226, 1263
 istočno-indijske kompanije – 394
 Istočnoindijska kompanija - 394
 istorijat bele zastave – 671
 istorijat ratnog dopisništva – 454
 „Istorije“ (105) - 671
 istorijske kategorije nezakonitih boraca - 389
 istorijski osvrt na brodove-klopke – 795
 istorijski osvrt na međunarodne ugovore u materiji ratnog i humanitarnog prava - 232
 istorijski osvrt na međunarodnopravne običaje u materiji ratnog i humanitarnog prava - 223
 istorijski primeri atentata u ratu - 646
 istorijski primeri međunarodnih *ad hoc* krivičnih sudova – 1255
 istorijski primeri mirovnih ugovora - 1069

- istorijski primeri pomorske blokade - 815
 istorijski primeri ratnog lukavstva iz antike i Srednjeg veka - 605
 istorijski razvoj ratnog i humanitarnog prava - 200
 istorijski osvrt na korišćenje plaćenika - 368
 istraga – v. istražne komisije
 istražne komisije – 837, 844
Italian Green - v. *Najstariji sin*, operacija
 Italija – 149, 224, 289, 837, 862, 874, 1044, 1092, 1122, 1155
 italijanski mastif - 519
 Italijansko-turski rat (1911) – 681, 837
Ivan – v. *Car bomba*, nuklearno oružje
Ivo Džima, nosač helikoptera - 776
 iz neprava ne može nastati pravo - 1161
 izabrani sud – v. arbitraža međunarodna
 izazivanje pobune i ustanka - 679
 izbacivanje padobranaca – 471, 884, 885
 izbeglice – 320, 985, 1013, 1041, 1049, 1079, 1233
 izbijanje rata – 253, 270
 izbor između toga da se protivnik liši života ili onesposobi na drugi način - 656
 izdajnici – 344
 izdavanje naređenja da ne sme biti preživelih – v. naređenje da ne sme biti preživelih
 izdavanje naređenja da se ne uzimaju zarobljenici – v. naređenje da ne sme biti preživelih
 izdavanje naređenja da se pobiju brodolomnici – v. naređenje da se pobiju brodolomnici
 izgladnjivanje civila – 582, 630, 631, 1017
 izgledi na uspeh – 123
 „Izgnanici“, pesma (1917) - 1340
 izgon Jevreja iz Judeje u Vavilom (586. p.n.e.) - 1019
 izgradnja mira posle sukoba – 1158
 između rata i mira nema ništa između - 194
 izmenjena uloga mirovnih misija - 1280
 iznude ili krađe osoblja mirovnih misija UN – 1217
 izobičavanje - 1306
 izolovani okršaj - 96
 Izrael – 54, 136, 138, 369, 464, 524, 547, 554, 658, 816, 907, 1070, 1106, 1146, 1164, 1173
 Izrailjci – v. Stari Jevreji
 izuzeci od pomorskog plena - 831
 izvan borbe – v. neprijatelj koji je onesposobljen za borbu
 izvan stroja - v. neprijatelj koji je onesposobljen za borbu
 izveštači za medije koji nisu novinari - 459
 izveštaj IAEA iz 2020. g. - 574
 izvori međunarodnog prava – 214, 215
 izvori međunarodnog ratnog i humanitarnog prava – 214, 217
 izvori prava – 214
 izvori prava mora - 766
 izvori ratnog i humanitarnog prava – 195, 214
- J**
- “jači tlači” - 1311
 Jangdžou, masakr (1645) - 1011
 Japan – 262, 265, 358, 552, 772, 775, 862, 1061, 1071, 1092, 1122, 1155
 Japanci – 466, 534, 593, 826, 886, 987, 997, 1013, 1042
 japanska pomorska zastava – v. pomorska zastava Japana
 japanske reparacije posle Drugog svetskog rata - 1092
 japanski vojnici koji se nisu predali - 987
 jata dronova – v. rojevi dronova
 javne međunarodne organizacije - 291
 javnopravno svojstvo – 1268
Javorovo, centar za obuku - 619
Jean Nicolet, brod - 826
 Jedinica 731 - 997
 jednostrane deklaracije o prestanku ratnog stanja – 1072
 jednostrane deklaracije o prestanku ratnog stanja sa Nemačkom posle Drugog svetskog rata (1073)
 jednostrani akti država - 1072
 jedriličarski desant - 884
 Jemen – 182, 284, 417, 571, 902, 903, 935, 975, 1146

- Jerihon, masakr – 1006-1007
 Jermeni - 1020
 Jermenija - 1079
Jermenija, brod - 1041
 Jerusalem – 117, 126, 127, 612, 636, 815
 Jerusalem, masakr (1099) – 1009
 Jevreji – 1009, 1013, 1020
 Ji Ćing – v. “Knjiga promena”
 Jie narod, masakr (350) - 1008
 jodid srebra - 576
 Jomkipurski rat (1973) – 54
 Jordan - 1185
 Jovanovci – v. vitezovi Jovanovci
judex in causa sua - 125
judex in sua causa – v. *judex in causa sua*
 Jugoslavija – 107, 151, 161, 266, 272, 353, 359, 361, 695, 829, 832, 887, 889, 1067, 1073, 1074, 1083, 1088, 1112, 1162, 1165, 1183, 1273
 jugoslovenska pomorska zastava – 773
Junajted pres internešenel, novinska agencija - 457
Junyo Maru, brod - 1043
 Jurisdikcija sudova Danciga, sporj (1928) - 327
 Jurisdikcioni imunitet država, spor (2012) – 224, 1269
 juriš – v. grad ili mesto osvojeni na juris
jus ad bellum – 84, 124, 133, 195, 910, 1201
jus angariae - 835
jus belli gerendi – 84, 133, 1201
jus cogens - 710, 766
jus contra bellum – 85
jus dispositivum - 710
jus est ars boni et aequi - 1310
jus est in armis - 1311
jus ex facto oritur - 1161
jus ex injuria non oritur - 1161
jus fetiale - v. fecijalno pravo
jus gentium - 193
jus in bello – 124, 195, 910, 1201
jus in bello interno - 1115
jus inter gentes - 193
just post bellum - 195
justa causa - 123
 Južna Amerika – v. Latinska Amerika
 Južna Koreja – 53, 672, 1080, 1160
 Južna Osetija - 1105
 Južni Sudan – 417, 678, 1193, 1229
 Južnoafrička Republika – 400, 413
- ## K
- K i C 9. korpusna komanda - 995
 K-222, podmornice - 780
 kabinetska blokada - 814
 „Kaćuša“, pesma – 1341
 kaćuše, višecevni raketni lanser – 75, 551, 880
 kada govori oružje zakoni ćute - 1340
 kadenca - 497
 Kadeška bitka (oko 1280. p.n.e.) – 369, 517, 1065
 Kafa – 528
 „Kako napraviti atomsku bombu u kućnoj radi-
 nosti“ - 564
Kalašnjikov, koncert - 1322
 kalibar – 474
 kalifornijum 252 - 566
 Kalinga, rat (261. p.n.e.) - 976
 kalvinisti – 109, 1020
Kamberlend, brod - 799
 Kambodža – 185, 867, 1124, 1263
 kamena blokada – 814
 kamermani - 458
 Kamerun – 110, 1177, 1227
 kamikaze – 885
 kamikaze pomorske – v. pomorske kamikaze
 kamile – 523, 609
 Kampala – v. konferencija u Kampali (2010)
 kampanja – 59, 79
 kamuflaža – 587
 kamuflaža brodova - 588
 kamufliranje – v. kamuflaža
 Kanada – 1020, 1289
 Kancelarija Visokog komesara UN za ljudska
 prava - 1236
 kane korso – v. italijanski mastif
 kantinjeri - 452

- Kanyon* - v. *Posejdon*, bespilotni podvodni sistem
- kao što poseduješ – v. *uti possidetis*
- kapelan – v. pripadnici verske službe
- Kapitol - 471
- kapitulacija – 718, 1061
- kapitulacija Crne Gore (1916) - 1084
- kapitulacija Japana (1945) –
- kapitulacija Jerusalima (1187) - 719
- kapitulacija Nemačke – v. bezuslovna kapitulacija Nemačke (1945) –
- kapitulacija pakistanskih snaga u Istočnom Pakistanu (1971) - 720
- kaptor – v. država kaptor
- karakter mirovnih misija UN - 1212
- karakteristike međunarodnih oružanih snaga – 1141
- karakteristike mirovnih misija UN - 1172
- karakter misije međunarodnih oružanih snaga - 1212
- karakter osoblja mirovnih misija UN - 1191
- karakteristike oružja za masovno uništenje - 512
- karakteristike savremenih oružanih sukoba - 70
- karakteristike savremenih pomorskih blokada - 816
- Kargu-2*, kvadrikopter - 891
- Karibi - 256
- Karmanova crta - 856
- Kartagina – 369, 569, 1008, 1070, 1086
- Kartaginjani – 149, 345, 346, 540, 609
- karteč – 485, 501
- kartel – 716
- kartelski brod – 811
- kasetna municija – v. kasetne bombe
- kasetne bombe – 869
- kasetne mine – 756
- kaskanje pravila međunarodnog prava oružanih sukoba za životom - 1314
- Kaskijci - 149
- Kasniji Han, dinastija - 671
- kasno formiranje i raspoređenje mirovne misije - 1285
- Kataib Hezbollah - 660
- Katanga - 1163
- katari – 989, 1009
- Katinski masakr (1940) – 1012
- Kato-Kambrezijski mir (1559) 304
- katolici - 1020
- Katolička liga - 115
- kaudinski jaram - 609
- Kaudijski mir (321. p.n.e.) - 621
- kaznena ekspedicija – 994
- kažnjavanje - 350
- kažnjeničke jedinice - 690
- KBR*, kompanija - 418
- KEBS – v. Konferencija o bezbednosti i saradnji u Evropi
- Keenie Meenie Services* – v. *Kini Mini*, privatna vojna kompanija
- Kembrička petorka - 360
- Kemp-Dejvid, pregovori i sporazum (1978) – 1070
- kemtreljovi – 529
- kanal morski – 309
- katastrofe – v. prirodne katastrofe
- Kerolajn*, incident (1842) - 135
- kerovi – v. psi
- kiber kriminal – v. visokotehnoški kriminal
- kiber rat – v. kibernetički rat
- „kiber ratnici“ – v. „kibernetički ratnici“
- kibernetički rat – 58, 171, 563, 628, 1334
- „kibernetički ratnici“ - 174
- kiberprostor – 227, 628, 1334
- kilotona - 780
- Kilski kanal - 1123
- Kina – 157, 254, 278, 325, 554, 611, 671, 948, 990, 1061, 1086, 1144, 1161, 1301, 1302, 1322
- kineski bokseri - 255
- kineski dobrovoljci u Korejskom ratu – 339
- kinesko-indijski okršaj (2020) – 96
- kineski kosmički program - 947
- Kinezi – 149, 781, 782
- Kingfisher*, brod - 795
- Kini Mini*, privatna vojna kompanija – 419, 439
- Kipar – 618, 672, 1104, 1154

- Kju-brod – v. brod-klopka
klasična neutralnost - 284
klasična torpeda - 790
klasične mirovne operacije - 1280
klasični bacač plamena - 506
klasični ratovi - 70
klasično oružje – v. konvencionalno oružje
klasično pobunjeničtvo - 383
klasično shvaćanje pravednih ratova - 121
klasifikacije ratova - 106
klaster bombe – v. kasetne bombe
klauzula opšteg učešća –243, 235, 243, 1308
klauzula *si omnes* – v. klauzula opšteg učešća
klauzula solidarnosti – 243
Klejmor, mina - 651
klimatska oružja – 576
Klinika za ljudska prava Pravnog fakulteta Univerziteta Kolumbija - 899
klopka – 593
klopka protivtenkovska – 594
klopka za podmornice – v. brod-klopka
kljunov udar - 799
„Knjiga promena“ - 672
ko će čuvati same čuvare? - 1240
ko može više, može i manje - 1142
koalicija – 1146, 1147, 1163
Koalicija voljnih – 138, 1125, 1192
kobaltna bomba - 572
kod – 599
kodeks - 599
kodeks Liberov – v. Liberov zakonik
Kodeks ponašanja za privatne pružaoce bezbednosnih usluga (2008) - 433
kodifikacija pravila ratnog i humanitarnog prava – 239, 243
kodifikacija u užem smislu - 243
kodiranje - 599
kofa – v. Rat za hrastovo vedro (1325)
kogentna pravila prava oružanih sukoba – v. imperativna pravila prava oružanih sukoba
kogentne norme - 711
kogentno pravo - 710
kohorta - 689
koktel raznih bombica – v. kasetne bombe
kolaboracionisti – v. domaći državljani u redovima protivnika
kolac – v. nabijanje na kolac
kolateralna šteta – 124, 140, 146, 458, 739, 743, 864, 895, 896, 899, 902, 1027
kolateralne žrtve – v. kolateralna šteta
kolektivna akcija UN – v. kolektivne prinudne mere
kolektivna bezbednost – 1153, 1155
kolektivna demonstracija - 1172
kolektivna oružana intervencija - 180
kolektivne prinudne mere – 129, 292, 913, 1146, 1156, 1167
kolektivno kažnjavanje i zastrašivanje – 695, 730
kolektivno oružje – 473
količina bojnih otrova upotrebljenih u Prvom svetskom ratu - 541
Kollateralschaden - 864
kolokol 1 – 549
kolonijalne sile – 281, 528, 970
kolonijalne trupe - 394
kolonijalni ratovi –372, 496, 734, 970, 1108
kolonijalizam – 281, 718, 1011
kolonije – 1011
kolonizacija svemira - 943
Kolubarska bitka (1914) - 759
Kolumbija - 1104
Komanda Ujedinjenih nacija - 1160
Komanda vazdušno-kosmičke odbrane Severne Amerike - 102
komandant sanitetskog voza - 1035
komandna odgovornost – 425, 1254
komandna raketa - 1323
komandne morske mine – 783
komandni centar – 469, 589, 860, 866, 868, 881, 929, 1044, 1222
komandosi – 149, 259, 332, 350, 884, 995
komarci - 534
kombinovane morske mine – 783
komesari – v. politički komesari
Komisija UN za Koreju - 1162
Komisija za demokratizaciju putem prava – v.

- Evropska komisija za demokratizaciju putem prava
- Komisija za nacionalnu bezbednost po pitanju veštačke inteligencije - 1323
- Komisija za rešavanje problema nastalih pronalaskaom nuklearnog oružja - 559
- komite - 149
- Komitet 34 – v. Specijalni komitet za mirovne operacije
- Komitet UN protiv mučenja - 1004
- Komitet vojnog štaba – 1153, 1169, 1170
- komparativno pravo – v. uporedno pravo
- Kompenzaciona komisija UN - 1094
- kompjuteri - 602
- kompjuterske i tehničke greške – 102, 103, 618, 1320, 1324
- kompjuterski kontrolisani sistemi brze vatre - 1318
- kompjuterski programi – 1318, 1320
- kompjuterski virusi – v. virusi kompjuterski
- komunistička opasnost - 404
- koncentracioni logori – 119, 707
- koncil u Klermonu (1095) – 206
- koncil u Le Pij an Vele (975) - 206
- Kondor*, operacija - 662
- Konkordija*, operacija - 1152
- Konferencija o zabrani ili ograničenju konvencionalnog oružja (1996) -
- Konferencija u Kampali (2010) – 69, 1135
- Konferencija u San Francisku (1945) -
- konfiskovanje privatne imovine - 730
- Kongres SAD – 471, 1323
- Kongo – 1012, 1163, 1214, 1226, 1244, 1249
- konkludente radnje – 1076
- konkretni propisi država - 196
- konsenzus - 1171
- Konstantinopolj – 127, 258, 504, 505
- Konstantinopolja pljačka (1204) – v. pljačka Carigrada (1204)
- kontaminacija – v. radijacija
- kontakt grupa – 1067
- Kontakt grupa za Bosnu i Hercegovinu - 1067
- kontaktne morske mine – 785
- kontaminirana teritorija - 574
- kontrabanda – v. ratna kontrabanda
- kontraktuelni ugovori - 229
- kontrarepresalije - 696
- kontrašpijunaža - 170
- kontraterorizam – 186, 380
- kontribucije – 705, 732
- kontributori – v. države kontributori
- kontrolne snage – 1151
- Kontrolni savet za Nemačku - 626
- kontubernija - 689
- Konvencija o automatskim kontaktnim morskim minama – v. Haška konvencija o postavljanju automatskih kontaktnih morskih mina (1907)
- Konvencija o bezbednosti osoblja Ujedinjenih nacija i pridruženog osoblja (1994) – 384, 1167, 1168
- Konvencija o bombardovanju s mora – v. Haška Konvencija o bombardovanju od strane pomorskih snaga za vreme rata (1907)
- Konvencija o fizičkoj zaštiti nuklearnog materijala (1980) – 563
- Konvencija o fizičkoj zaštiti nuklearnog materijala i nuklearnih objekata (2005) - 563
- Konvencija o granicama u Trakiji (1923) - 305
- Konvencija o hemijskom oružju – v. Konvencija o zabrani razvoja, proizvodnje, skladištenja i upotrebe hemijskog oružja i o njegovom uništenju (1993)
- Konvencija o izjednačavanju nekih pravila o spasavanju i pružanju pomoći na moru (1910) – 823
- Konvencija o izjednačavanju nekih pravila o spasavanju i pružanju pomoći na moru (1967) - 823
- Konvencija o kasetnoj municiji (2008) – 872
- Konvencija o krivičnim delima i nekim drugim aktima izvršenim u vazduhoplovu (1963) - 384
- Konvencija o konvencionalnom oružju – v. Konvencija o zabrani ili ograničenju upotrebe izvesnih vrsta konvencionalnog oružja za koje se može smatrati da imaju prekomerne traumatske efekte ili deluju bez razlike u pogledu ciljeva (1980)

- Konvencija o međunarodnom civilnom vazduhoplovstvu (1947) - 949
- Konvencija o menjanju životne sredine – v. Konvencija o zabrani upotrebe u vojne i druge neprijateljske svrhe tehnike za menjanje životne sredine (1976)
- Konvencija o nehumanom oružju – v. Konvencija o zabrani ili ograničenju upotrebe izvesnih vrsta konvencionalnog oružja za koje se može smatrati da imaju prekomerne traumatske efekte ili deluju bez razlike u pogledu ciljeva (1980)
- Konvencija o obeležavanju plastičnih eksploziva u cilju njihovog otkrivanja (1991) - 384
- Konvencija o otpočinjanju neprijateljstava – v. Haška konvencija o otpočinjanju neprijateljstava (1907)
- Konvencija o poboljšanju sudbine vojnih ranjenika u vojskama u ratu – v. Ženevska konvencija o poboljšanju sudbine vojnih ranjenika u ratu (1864)
- Konvencija o postavljanju automatskih kontaktnih morskimi mina – v. Haška konvencija o postavljanju automatskih kontaktnih morskimi mina (1907)
- Konvencija o pravima i dužnostima neutralnih sila i lica u slučaju rata na kopnu – v. Haška konvencija o pravima i dužnostima neutralnih sila i lica u slučaju rata na kopnu (1907)
- Konvencija o pravima i dužnostima neutralnih sila u slučaju pomorskog rata – v. Haška konvencija o pravima i dužnostima neutralnih sila u slučaju pomorskog rata (1907)
- Konvencija o pretvaranju trgovačkih brodova u ratne – v. Haška konvencija o pretvaranju trgovačkih brodova u ratne (1907)
- Konvencija o privatnim vojnim i bezbednosnim kompanijama, nacrt – v. nacrt Konvencije o privatnim vojnim i bezbednosnim kompanijama
- Konvencija o privilegijama i imunitetima Ujedinjenih nacija (1946) – 1244, 1246
- Konvencija o protivpešadijskim minama – v. Konvencija o zabrani upotrebe, skladištenja, proizvodnje i prometa protivpešadijskih mina i o njihovom uništavanju (1997)
- Konvencija o sprečavanju i kažnjavanju krivičnih dela protiv lica pod međunarodnom zaštitom, uključujući i diplomatske agente (1973)
- Konvencija o sprečavanju i kažnjavanju terorizma (1937) - 384
- Konvencija o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida (1948) – 559, 1018, 1199
- Konvencija o suzbijanju nezakonite otmice vazduhoplova (1970) - 384
- Konvencija o suzbijanju nezakonitih akata uperenih protiv bezbednosti civilnog vazduhoplovstva (1971) - 384
- Konvencija o zabrani ili ograničenju upotrebe izvesnih vrsta konvencionalnog oružja za koje se može smatrati da imaju prekomerne traumatske efekte ili deluju bez razlike u pogledu ciljeva (1980) – 236, 484, 1111
- Konvencija o zabrani razvoja, proizvodnje, skladištenja i upotrebe hemijskog oružja i o njegovom uništenju (1993) – 516, 537, 545
- Konvencija o zabrani upotrebe, skladištenja, proizvodnje i prometa protivpešadijskih mina i o njihovom uništavanju (1997) – 755, 872
- Konvencija o zabrani upotrebe u vojne i druge neprijateljske svrhe tehnike za menjanje životne sredine (1976) – 579, 684
- Konvencija o zabrani usavršavanja, proizvodnje i stvaranja zaliha bakteriološkog (biološkog) i otrovnog oružja i o njihovom uništavanju (1972) – 479, 516, 534
- Konvencija o zaštiti civilnog stanovništva – v. Ženevska konvencija o zaštiti građanskih lica za vreme rata (1949)
- Konvencija Organizacije afričkog jedinstva za eliminisanje plaćeništva u Africi (1977) - 375
- Konvencija protiv mučenja i drugih svirepih, nečovečnih ili ponižavajućih postupaka ili kazni (1984) – 603, 1004
- Konvencija Saveta Evrope o pranju, traženju i konfiskaciji prihoda od kriminala i o finansiranju terorizma (2005) - 384
- Konvencija Saveta Evrope o sprečavanju terorizma (2005) - 384
- Konvencija UN o pravima deteta (1989) – 676, 960

- Konvencija UN o pravu mora (1982) – 711, 766, 769, 774, 824
- Konvencija UN protiv korupcije (2003) - 1218
- Konvencija UN protiv mučenja i drugih surovih, nehumanih ili ponižavajućih postupanja ili kažnjavanja (1984)
- Konvencija za poboljšanje položaja ranjenika i bolesnika u oružanim snagama na kopnu – v. Ženevska konvencija o poboljšanju položaja ranjenika i bolesnika oružanih snaga u ratu na kopnu (1949)
- Konvencija za zaštitu kulturnih dobara u slučaju oružanog sukoba – v. Haška konvencija za zaštitu kulturnih dobara u slučaju oružanog sukoba (1954)
- konvencije vojne – v. vojne konvencije
- konvencionalna oružja koja su zabranjena – 482, 487, 490, 1315
- konvencionalni rat – 145
- konvencionalno oružje – 145, 477, 480
- konvoj – 776, 842, 843
- konzularni azil - 718
- konzularni odnosi i ratno stanje - 271
- konji – 517
- konjica – 146, 276, 369, 371, 476, 496, 497, 502, 518, 647
- koordinacija - 194
- kopnena vojska - 473
- kopnena desant - 884
- kopnena rat - 119
- Koreja – 51, 53, 296
- Korejski rat (1950-1953) – 53, 75, 130, 292, 296, 305, 821, 854, 863, 975, 1013, 1025, 1080, 1081, 1061, 1163, 1170, 1172, 1202, 1284
- Korejski sporazum o primirju (1953) – 1080, 1081
- Korintski savez - 276
- korist od privatnih vojnih kompanija za njihovu matičnu državu - 407
- korišćenje borbenih sistema - 396
- korišćenje dozvoljenih sredstava ratovanja na nedozvoljeni način - 637
- korišćenje hemijskog oružja u nevojne svrhe - 548
- korišćenje hemijskog oružja u ratovima – 539
- korišćenje mobilne telefonije za lociranje protivnika - 619
- korišćenje neprijateljske državne imovine – 702
- korišćenje neprijateljskih zastava - 581
- korišćenje privatnih vojnih kompanija u mirovnim operacijama UN - 415
- korišćenje šifre (koda) - 598
- korišćenje u ratne svrhe prirodnih pojava – v. geofizičko oružje
- Kornjača*, podmornica - 777
- Koronavirusna bolest 2019 – v. Kovid 19
- Korpus čuvara islamske revolucije - 660
- korupcija – 362, 1218
- korvus - 801
- Kosa*, mjuzikl - 1288
- kosmička sila – 946
- kosmički boreni dronovi - 947
- kosmički objekat - 946
- kosmički rat – 119, 941, 946, 1337
- kosmičko smeće – v. svemirski otpad
- kosmos – 486, 1123
- Kosmos-1408*, satelit - 948
- kosmos i ratne operacije - 941
- Kosovo – 591, 874, 1027, 1104, 1226, 1263
- Kosovski boj (1389) – 81, 300, 625, 646, 647
- Koventri, bombardovanje (1940) - 602
- Kovid 19 – 410, 931, 1193, 1232
- kozaci – 734, 990, 1011
- Kragujevac, masakr (1941) – 695, 1013
- Kralj Atomske granice* – v. *Dejvi Krokret*, taktičko nuklearno oružje
- Kralj Divlje granice Hladnog rata* - v. *Dejvi Krokret*, taktičko nuklearno oružje
- Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca - 266
- Kraljevo, masakr (1941) – 596, 1013
- “Kraljevstvo Slovena” (1602) - 613
- kraj rata i ratnog stanja - 1061
- kreativno tumačenje međunarodnog prava - 1022
- “Kreće se lađa francuska”, pesma (1917) - 1340
- Kremlj - 590
- Krfski moreuz, incident i spor (1946) – 788
- Kriegsraison geht vor Kriegsmanier* – v. ratni rezon ide ispred ratnog manira

- krijumčarenje u ratu – ratna kontrabanda
 “krilata pešadija” – v. desant; desantne trupe; padobranci
 Krim – 136, 401
 kriminalci – 386, 515, 933, 1332
 Krimski deklaracija (1945) - 1092
 Krimski rat (1853-1856) – 117, 237, 816, 971
 kriptija - 259
 kriptologija - 600
 Krisa, masakr (590. p.n.e.) – 540
 Krit – 1127
 kritički osvrt na predloge za poboljšanje postojećeg stanja u vezi sa mirovnim operacijama – 1290, 1292
 kritički osvrt na represalije u ratu – 696
 kritički osvrt na status nuklearnog oružja - 566
 kritika klasičnog shvatanja pravednog rata - 124
 krivična dela – 967, 1188
 krivična dela međunarodnih funkcionera i službenika - 1300
 krivična odgovornost maloletnika za ratne zločine - 678
 krivični sudovi međunarodnih organizacija - 1265
 krivični zakonici - 196
 Krivični zakonik Srbije (2005) – 169, 197, 339, 365, 366, 423, 1083
 krivično delo špijunaže - 349
 Krivičnopravna konvencija o korupciji (1999) - 1218
 kriza – 53
 kriza za vreme Jomkipurskog rata (1973) - krmeno zrcalo - 770
 krokodili - 524
Krona, mreža aganeta - 358
 krstareća raketa – 864, 882
 krstarice - 806
 krstarički rat - 806
 krstaši – 126, 258, 612, 636, 719, 1009
 krstaški ratovi – 126, 281
 krstaški ratovi Švedana protiv Finske (1155, 1249, 1293) - 126
 kršenje ljudskih prava – 936, 1204, 1205, 1209
 kršenje međunarodnog prava kao pojava – 1181
 kršenje međunarodnog prava od strane mirovnih misija – 1182, 1184
 kršenje međunarodnog prava oružanih sukoba od strane međunarodnih oružanih snaga – 1181, 1201
 kršenje neutralnosti - 287
 kršenje prava na mir i drugih ljudskih prava - 962
KS-172, raketa - 854
 Kuba – 101, 1002
 Kubanska raketna kriza (1962) – 54, 101, 556
 kubura - 475
 kuga - 534
 kugle – v. prva puščana zrna
 kukurek - 527
 kukuta - 539
 kule bliznakinje – v. Svetski trgovinski centar
 kulturna dobra - 685
 kulturni, obrazovni, umetnički i slični objekti – 197, 237, 313, 383, 418, 582, 634, 685, 686, 687, 730, 732, 752, 1089, 1111
 kulturno čišćenje - 686
 Kumanovska bitka (1912) - 613
 Kuomintang - 1161
 Kuran – 60, 128, 201
 Kurdistan - 935
 kuriri - 349
 Kurska bitka (1943) – 358, 467, 520, 860
 kurtoazija - 221
 kustos misije – 271
 Kuvajt – 653, 873, 1094, 1146, 1163
Kuzkina majka – v. *Car bomba*, nuklearno oružje
 kvazidržave – 94, 385
 kvazimeđunarodne organizacije – 94, 1056
 kvazimine iznenađenja - 752
- L**
- Laconia* - v. *Lakonija*, brod
 Lahiša, masakr (701. p.n.e.) – 1008
 lahimacioni agens – v. suzavac
 lahimator – v. suzavac
 Lajpsiški procesi (1921) – 1252

- Lakedemon - 92
 Lakedemonska simahija – 92, 276
 laki bacač plamena - 506
 laki mitraljez – 494
 laki reaktivni bacač plamena - 507
 lako oružje – 474, 475
Lakonija, brod – 827-828
 lanac ishrane – 514, 873
 lanser oružja – 75, 380, 471, 475, 476, 480, 481, 512, 513, 565, 861, 878, 880, 881, 1315, 1324, 1332
 Larnaka, intervencija (1978) - 96
 Laos – 181, 865, 871
 laser – 489, 510
 laserski navođeni projektili – 864
 laserski topovi - 942
 Lateranski sabor (1179) – 207, 820
 Lateranski sabor (1215) - 820
 Latinska Amerika – 117, 317, 662, 843, 1100, 1264
 lavina - 578
law intensity conflict – v. sukob niskog intenziteta
 lažna zastava – 625, 797
 lažna zastava u pomorskom ratu – 625, 672
 lažne mine – 747
 lažni desant – 590, 597
 lažni napad – 596, 607, 615
 lažni novac – v. falsifikovani novac
 lažni objekti – 589, 614
 lažni Pariz - 590
 lažni položaji – 589, 615
 Lažni rat (1939-1940) – 98
 lažni znaci – 615, 626
 lažno saopštavanje neprijatelju da je zaključeno primirje - 623
LCROSS, misija raketiranja Meseca (2009) - 943
 ledeni meci – otrovni meci od leda
 Legalnost upotrebe ili pretnje upotrebom nuklearnog oružja – v. „Zakonitost upotrebe ili pretnje upotrebom nuklearnog oružja“, savetodavno mišljenje Međunarodnog suda pravde (1996)
 legat – 689, 1009
 “legenda” – 361, 649
 “Legende Indije” (1556) - 672
 legija - 689
 Legija kondor – 338
 legija stranaca – v. Francuska legija stranaca
 legionari - 609
 legislativni ugovori - 230
 legitimna vlast - 123
 legitimni vojni cilj – 632
Leila, ostrvo i spor – v. *Perehil*, ostrvo i spor (2002)
 lekari - v. sanitetsko osoblje
Lembit, podmornica - 800
 Lenjingrad – 163, 255, 467, 1340
 Lenjingradska simfonija - 1340
 Lepenski vir, arheološko nalazište – 41
 lepljiva pena - 1329
less-lethal weapons – v. manje smrtonosna oružja
 leteća cisterna - 469
 leteće podmornice – 781
 leteća tvrđava - 887
 leteći most – v. abordažni most
 leteći radar – v. avaks
 letovi smrti - 662
levée en masse – v. masovni ustanak
 ležeće morske mine - 783
 Liberija – 1226, 1265
 Liberov kodeks – v. Liberov zakonik
 Liberov zakonik – 198
 Libija – 182, 891, 1105, 1147
 lica bez državljanstva – 321, 322
 lica koja imaju pravo na status ratnog zarobljenika - 992
 lica koja izvode kulturno-zabavni program za razonodu pripadnika oružanih snaga – 252, 452
 lica koja nisu navršila 15 godina života – v. regrutovanje maloletnika
 lica puštena na časnu reč – 344
 lica u pratnji parlamentara – 673, 674
 lica zaštićena u oružanim sukobima - 955
 lice koje iskoči padobranom iz vazduhoplova u nevolji – 581, 697
 lice koje odbija da se preda - 987

- lice koje se predaje - 446
lice zarobljeno u ratu - 986
lična imovina pojedinaca pronađena na bojištu - 706
lična karta novinara - 458
lične stvari poginulog - 757
limit od tri milje - 840
Lira, podmornice - 780
lista predmeta kontrabande - 817
lišavanje civila stvari neophodnih za njihov opstanak - 630
lišavanje imuniteta - v. oduzimanje imuniteta
litosferno oružje - 575
Livonski red Tevtonskih vitezova - 298
Lobaev Arms, kompanija - 740
lobiranje - 363
lobista nečijih interesa - 362
Lockheed U-2 - v. U-2, špijunski avion
logistika - 302
logor za zarobljene Nemce u dolini Rajne (1945) - 999
lokalna kapitulacija - 719, 1082
lokalna plovidba - 831
lokalni genocid - 1018
lokalni običaji - 222
lokalni ratovi - 113, 114
lokalni stanovnici - 1214
lokalno prmirje - 716, 717, 1080
Lokarnski pakt (1925) - 133, 306
Lokarnski ugovori (1925) - v. Lokarnski pakt
London Times, novina - 454
Londonska deklaracija o pravu pomorskog rata - v. Londonska pomorska deklaracija (1909)
Londonska pomorska deklaracija (1909) - 239, 762, 813, 818, 819, 831
Londonski protokol o pravilima podmorničkog rata (1936) - 805, 808, 828
Londonski sporazum (1839) - 282
Londonski sporazum (1915) - 261
Londonski sporazum o kažnjavanju ratnih zločinaca (1945) - 1256
Long Range Acoustic Device, zvučni top - 1329
Los Angeles Times, novina - 455
Lošarik, podmornice - 777
loše ponašanje - 1204
lovac 6. generacije - 1322
Lovas, zločin nad civilima (1991) - 643
Lozanski ugovor (1923) - 1061, 1066
ludi med - 540
Lugansk - 136
Luganska Narodna Republika - 1105
luka upisa broda - 771
Luna, kosmička sonda - 947
Luna-1, kosmička sonda - 947
Lunar Crater Observation and Sensing Satellite - v. LCROSS, misija raketiranja Meseca (2009)
Lupus est homo homini, non homo, quom qualis sit non novit - v. Vuk je čovek čoveku, a ne čovek, kada ga ne poznaje
Lutajuća duša, operacija - 166
lutke - 611
lutke-padobranc - 590, 614
Luzitanci - 149, 344
- ## LJ
- ljudska prava i rat - 269, 957, 1111
ljudska prava i slobode - 655, 659, 910, 914, 936, 1015
ljudska prava i slobode koji se mogu ograničiti ili suspendovati - 964
ljudska prava treće generacije - 915, 962
ljudska prava u vreme oružanog sukoba - 962, 1015
ljudska priroda - 1188
ljudski gubici u Drugom svetskom ratu - v. broj žrtava Drugog svetskog rata
ljudski gubici Srbije u Prvom svetskom ratu - v. gubici Srbije u Prvom svetskom ratu
- ## M
- M18A1 Klejmor* - v. *Klejmor*, mina
M1 Abrams - *Abrams*, tenk
M 65, artiljerijsko oruđe - 567

- M-99 Šarac*, snajperska puška - 741
m'ader - v. mejdej
 mačke - 521
 Mađarska – 181, 189, 262, 272, 273, 277, 279, 359, 450, 760, 996, 1061, 1062, 1066, , 1069, 1088, 1135, 1173, 1092, 1257
 Magdeburg, masakr (1631) – 1011
 magdeburgizacija - 1011
Magen David Adom, izraelsko humanitarno društvo – 669, 1052
magister militum - 1008
Magistrala, operacija (1987-1988) - 597
 magnetne morske mine – 783
 magnetosfera Zemlje - 946
 „Mahabharata“ – 60, 201
majka svih bombi - 868
 Majnilski incident (1939) - 255
Make love, not war! - 576
Make mud, not war! - 576
 makete - 589
 maksim, mitraljez - 495
 mala plovila - 1038
 malarija – 526
 Mali - 414
 mali bacač plamena - 506
 mali genocid - 1019
 mali MINUSTAH - 1228
 mali ratovi - 150
 mali sukobi - 97
 Mališa, atomska bomba - 551
Malka, artiljerijsko oruđe - 567
 malo oružje – 474, 475
 malokalibarsko oružje – 474, 475
 malokalibarsko nuklearno oružje – 318, 486, 551, 564
 maloletnici – regrutovanje maloletnika
 Malta - 815
 Malteški vitezovi - 207
Manastir, operacija (1941-1944) - 616
 mandat dobijen od Saveta bezbednosti – 1142, 1150
 mandragora - 540
 Mandžurija - 296
 manevarski rat - 146
 Manilski masakr (1945) – 1013
 manipulacija elektromagnetskim zračenjem - 577
 Manuov zakonik (IV v. p.n.e.) – 201, 204
manus ferrea – v. čaklje
 manje smrtonosna oružja – 1330
 Mapuče, narod - 92
 Maratonska bitka (490. pre n.e.) – 370, 519, 610, 758
Marija, nuklearna bomba – 551
 marinci – v. mornarička pešadija
Mariner, kosmička sonda - 947
Mark 77, tip napalma - 509
Mark-39, termonuklearne bombe - 103
Markoni, kompanija - 794
 maroderstvo – 706
 Maroko – 90, 1302
 marševski poredak – 592, 881
 Martensova klauzula – 490, 873, 876
 masakr – 609
 masakr iračkih civila -
 masakr u Juti (1945) - 988
 masakr u Katinskoj šumi – v. Katinski masakr (1940)
Maschinengewehr 34 –
 maske - 589
 maskiranje – v. kamuflaža
 maskiranje broda - 794
 maskiranje Moskve – 590
 maskiranje ratnog u trgovački brod - 794
 maskiranje vojnih objekata kao civilnih - 658
 maskirne uniforme - 588
 maslinova grana – 1166
 masovni ustanak – 330, 336, 729
 masovno uništenje – 514, 538
 mastif – 519
 mašina sudnjeg dana - 1323
 mašinska puška – v. mitraljez
 Matabele narod – v. Ndebele, narod
 matična država - 1279
 Matova, opsada (1707) – 528
 Maurijsko carstvo - 976

- Mauzer* - 743
 Mažino linija - 282
Mayaguez, brod i incident (1975) - 96
Mayday – v. mejdej
 med – v. ljudi med
 medicinsko osoblje – v. sanitetsko osoblje
 medijska propaganda, namenjena međunarodnoj
 javnosti - 167
 medijske kuće – 161, 457
 medijski rat - 168
 Međuamerički sud za ljudska prava – 959, 1267
 međudržavne organizacije – v. međunarodne or-
 ganizacije
 međudržavni ratovi - 1107
 Međunarodna agencija za atomsku energiju –
 317, 574, 1167
 Međunarodna agencija za ratne zarobljenike –
 1048, 1054
 Međunarodna amnestija – 641, 907, 1227, 1230
 Međunarodna deklaracija o zakonima i običajima
 rata (1874) – 239, 351
 Međunarodna federacija društava Crvenog krsta i
 Crvenog polumeseca – 1053, 1055
 Međunarodna koalicija za zabranu uranijumskog
 oružja - 877
 Međunarodna konvencija o suzbijanju finansira-
 nja terorizma (1999) - 384
 Međunarodna konvencija o suzbijanju teroristič-
 kih bombaških napada (1997) – 384
 Međunarodna konvencija o traganju i spasavanju
 na moru (1979) - 824
 Međunarodna konvencija o zaštiti ljudskih života
 na moru (1914) – 823
 Međunarodna konvencija o zaštiti ljudskih života
 na moru (1974) - 824
 Međunarodna konvencija protiv regrutovanja,
 korišćenja, finansiranja i obuke plaćenika
 (1989) – 373, 375
 Međunarodna konvencija protiv uzimanja talaca
 (1979) - 384
 Međunarodna konvencija za sprečavanje akata
 nuklearnog terorizma (2005) – 384, 563
 Međunarodna konvencija za zaštitu svih lica od
 prisilnih nestanaka (2006) - 663
 međunarodna krivična dela – 238, 1195, 1218,
 1321
 međunarodna krivična dela protiv službene duž-
 nosti – 1274, 1300
 međunarodna kriza - 53
 međunarodna mirovna misija na Kritu (1897-
 1899) - 1127
 Međunarodna misija podrške Centralnoafričkoj
 Republici, pod afričkim vođstvom - 1214
 Međunarodna organizacija Frankofonija – v.
 Frankofonija
 Međunarodna organizacija rada – 1131
 Međunarodna organizacija za izbeglice – 1049
 Međunarodna organizacija za migracije - 1233
 Međunarodna služba za traženje – 1048
 međunarodna zajednica – 263, 1136, 1140, 1285
 međunarodne konferencije Crvenog krsta – 977,
 981, 1053
 međunarodne mirovne snage u užem smislu -
 1141
 međunarodne nevladine humanitarne organizaci-
 je - 1053
 međunarodne nevladine organizacije – 877,
 1052, 1230, 1233
 međunarodne organizacije – 291, 1128, 1139
 međunarodne oružane snage – 1119, 1124, 1136,
 1140, 1141, 1331, 1332
 međunarodne oružane snage i njihove operacije
 - 1138
 međunarodne oružane snage u širem smislu –
 1128
 međunarodne oružane snage u užem smislu –
 1153
 međunarodne oružane snage za konkretnu upo-
 trebu - 1151
 međunarodni *ad hoc* krivični sud za bivšu Jugo-
 slaviju – v. Međunarodni krivični tribunal za
 bivšu Jugoslaviju
 međunarodni *ad hoc* krivični sud za Ruandu -
 Međunarodni krivični tribunal za Ruandu
 međunarodni *ad hoc* krivični sudovi u Srednjem
 veku – 1255
 međunarodni *ad hoc* krivični sudovi za bivšu Ju-
 goslaviju i Ruandu - 1258

- međunarodni *ad hoc* krivični sudovi za konkretne mirovne misije – 1255
- Međunarodni centar za ulaženje u trag žrtvama nacističkih progona - 1049
- međunarodni fond za obeštećenje žrtava seksualnog iskorišćavanja i zlostavljanja - 1293
- Međunarodni instrument za omogućavanje državama da blagovremeno i pouzdano identifikuju i prate nezakonito malokalibarsko i lako oružje (2005) - 474
- Međunarodni komitet Crvenog krsta – 226, 246, 309, 396, 961, 972, 1004, 1042, 1047, 1049, 1050, 1053, 1057, 1220
- Međunarodni komitet za pomoć ranjenicima - 972
- Međunarodni krivični sud – 238, 603, 959, 1193, 1209, 1254, 1263
- međunarodni krivični sud za funkcionere i službenike UN i lica u misijama UN - 1300
- Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju – v. Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju -
- međunarodni krivični sudovi – 238, 1309
- Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju – 238, 921, 1018, 1021, 1112, 1186, 1208
- Međunarodni krivični tribunal za Ruandu – 1113, 1114
- međunarodni mehanizmi za zaštitu ljudskih prava - 959
- Međunarodni monetarni fond – 161, 1286
- međunarodni oružani sukob – 57, 58, 59
- Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima (1966) – 169, 655, 960, 963
- Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima (1966) - 960
- Međunarodni paktovi o ljudskim pravima (1966) – 1111
- Međunarodni pokret Crvenog krsta i Crvenog polumeseca – 668, 1052, 1053
- međunarodni pravni izvori ratnog i humanitarnog prava – 217, 218, 228, 238, 239
- međunarodni ratovi – 108
- međunarodni registar privatnih vojnih kompanija - 429
- međunarodni službenici - 1247
- međunarodni status - 1136
- Međunarodni sud pravde – 49, 184, 224, 327, 788, 789, 876, 960, 1157, 1266, 1269, 1300
- Međunarodni sud pravde o nuklearnom oružju - 560
- međunarodni sud za pomorski plen - 831
- međunarodni sud za zaplenu – v. međunarodni sud za pomorski plen
- međunarodni sudovi – 844
- međunarodni sudovi za ljudska prava - 859
- Međunarodni tribunal u Nirnbergu – v. Međunarodni vojni sud u Nirnbergu
- međunarodni ugovori – 228, 1306
- međunarodni ugovori iz oblasti ratnog i humanitarnog prava –
- Međunarodni vojni sud u Nirnbergu (1945) – 135, 238, 805, 808, 828, 963, 1256
- Međunarodni vojni sud za Daleki Istok – v. Tokijski proces
- Međunarodni vojni sud za suđenje nacističkim zločincima – v. Međunarodni vojni sud u Nirnbergu
- međunarodni zločini u užem smislu - 1195
- međunarodno pravo – 192, 764
- međunarodno humanitarno pravo – v. humanitarno pravo
- međunarodno javno pravo – v. međunarodno pravo
- međunarodno krivično pravo - 1312
- međunarodno objektivno pravo – v. objektivno međunarodno pravo
- međunarodno pravo ljudskih prava – 957, 1312
- međunarodno pravo mora - 765
- međunarodno pravo oružanih sukoba – 194, 1167, 1343
- međunarodno pravo u doba mira - 194
- međunarodno pravo u doba rata – 194
- međunarodno pravo unutrašnjih sukoba - 1115
- međunarodno ratno i humanitarno pravo – 198
- međunarodno subjektivno pravo – v. subjektivno međunarodno pravo
- međunarodnopravna dopuštenost dronova - 915
- međunarodnopravna uređenost vazdušnog rata - 854

- međunarodnopravna zabrana korišćenja živog štita – v. zabrana korišćenja živog štita
- međunarodnopravna zaštita novinara u oružanom sukobu - 455
- međunarodnopravne obaveze se moraju poštovati – v. 222, 230, 326, 485, 1201, 1308
- međunarodnopravni običaji - 1305
- međunarodnopravni položaj imovine – v. pravni status imovine u ratu
- međunarodnopravni položaj međunarodnih oružanih snaga – v. pravni status međunarodnih oružanih snaga
- međunarodnopravni položaj Međunarodnog komiteta Crvenog krsta – v. pravni status Međunarodnog komiteta Crvenog krsta
- međunarodnopravni položaj mina – v. pravni status mina prema međunarodnom pravu
- međunarodnopravni položaj operatera dronova – v. pravni status operatera dronova
- međunarodnopravni položaj osoblja privatnih vojnih kompanija – v. pravni status osoblja privatnih vojnih kompanija
- međunarodnopravni položaj ratnih brodova – v. pravni status ratnih brodova
- međunarodnopravni položaj terorista – v. pravni status terorista
- međunarodnopravni položaj ratnih zarobljenika – v. pravni status ratnih zarobljenika
- međunarodnopravni položaj vojnih vazduhoplova – v. pravni status vojnih vazduhoplova
- međunarodnopravni režim – 1070, 1123, 1343
- međunarodnopravno regulisanje – 89
- međunarodnopravno regulisanje hemijskog oružja u prošlosti - 544
- međunarodnopravno regulisanje položaja privatnih vojnih kompanija – 428, 430, 431
- međunarodnopravno regulisanje postupanja sa brodolomnicima - 824
- međunarodnopravno regulisanje statusa pojedinih oružja - 483
- međusobno obuzdavanje – 554, 556, 562, 1324
- megacunami – 577, 792
- megatona - 551
- mejdej – 793, 794
- Mejn*, brod i incident (1898) - 254
- meka upotreba kosmosa u vojne svrhe - 944
- meko pravo – 433
- Meksički drogeraški rat - 975
- Meksiko – 256, 816, 975, 1020, 1078
- Memorijalni centar Srebrenica-Potočari - 1001
- mera klina osovine kolskog točka - 1010
- mere za zaštitu novinara - 457
- Merklin*, mesto i incident (1953) - 96
- Meru Čađan, masakr (1221) - 1010
- Merv, masakr (1221) - 1010
- Mesec – 942, 943, 947
- Meseršmit Me-262*, avion - 853
- Mesopotamija – 1030,
- mesto opredeljenja broda - 819
- mešanje u unutrašnje poslove druge države – 179
- mešovita veća u sudovima teritorijalnih država - 1263
- mešoviti krivični sudovi – 1124, 1260
- mešoviti ratovi - 145
- „Metak je budala, a bajonet je junačina“ - 476
- metal beščašća – 875
- Metal Storm*, kompanija - 499
- METO pakt – v. Bagdaski pakt
- metode ratovanja – 79, 234, 580, 628, 793
- MG 34*, puškomitrlez – 497, 741
- MG 42*, puškomitraljez – 497, 741
- MI 5*, britanska obaveštajna služba – 258, 360
- Mi Laj, masakr (1968) – 1014, 1243
- MIG-15*, avion – 75
- MIG-25*, avion – 891
- MIG-29*, avion – 891, 893
- MIG-35*, avion - 1322
- mikro-države – 118
- mikroorganizmi – v. patogeni mikroorganizmi
- milicija - 992
- militarizacija – 303
- militarizacija svemira - 944
- Military Professional Ressources*, privatna vojna kompanija - 400
- Military Staff Committee* - v. Komitet vojnog štaba
- Milos, masakr (416. p.n.e.) - 1008

- milost – v. zabrana uskraćivanja milosti
 mina-manac - 367
 mine – 746
 mine iznenađenja – 748, 749
 mine morske – v. morske mine
 mine s nuklearnim punjenjem – 783
 mine sa automatskim dezaktiviranjem - 751
 mine sa usmerenim dejstvom - 617
 minijatura konvencija – v. član 3. isti u Ženev-
 skim konvencijama o zaštiti žrtava rata
 miniranje rovova - 615
 Ministarstvo odbrane Republike Srbije – 450
 Ministarstvo unutrašnjih poslova SSSR - 690
 ministarstvo odbrane SAD – v. Pentagon
 minobacačke mine - 746
 minski banak - 784
 minski rat – 147
 minsko polje – 746, 747
 minsko polje u pomorskom ratu - 780
 minsko-eksplozivno oružje -
 Minster - 115
 MINURSO, mirovna misija - 1469
 MINUSCA, mirovna misija – 1177, 1190, 1194,
 1214, 1224, 1227, 1237
 MINUSMA, mirovna misija – 414, 1177, 1179,
 1193
 MINUSTAH, mirovna misija – 1217, 1228
 mir bez pobjede - 1064
 Mir iz Knereda (1613) - 1086
 mir kao ljudsko pravo – v. pravo na mir
 mirna okupacija - 1076
 miroljubivo korišćenje kosmosa - 943
 mirovna misija – 1164, 1165, 1168, 1177
 mirovne misije Afričke unije - 1213
 mirovne misije Evropske unije - 1213
 mirovne misije regionalnih međunarodnih orga-
 nizacija – 1151, 1212
 mirovne misije UN – 413, 1164, 1168, 1176
 mirovne misija UN u brojkama - 1176
 mirovne operacije – 1159
 mirovne operacije UN – 413, 1153, 1159
 mirovne operacije regionalnih međunarodnih
 organizacija – v. mirovne misije regionalnih
 međunarodnih organizacija
 mirovne snage – 1160
 mirovne snage UN – 1141, 1153, 1160, 1176,
 1278
 mirovne snage UN u užem smislu – 1164
 mirovne trupe UN – v. mirovne snage UN u užem
 smislu
 mirovni ugovor sa Japanom (1951) – 1071
 mirovni ugovori, istorijski primeri – 1065
 mirovni ugovori posle Drugog svetskog rata -
 1061
 mirovni ugovori posle sukoba više učesnika -
 1065
 MISCIA, mirovna misija – 1210, 1214, 1244
 misteriozni brod – v. brod-klopka
mystery ship - v. brod-klopka
Misuri, brod - 1082
 miševi - 525
 mitraljesci - 498
 mitraljeska gnezda - 498
 mitraljez - 494
 mitraljez Kolt-Brauning – 496, 519
 mitraljez opšte namene – v. srednji mitraljez
 Mittelbau-Dora, logor, sabotaže - 365
 Mjanmar – 417
MK 9 Ripper, dron - 660
MK 15 Phalanx Close-in Weapons System, brzo-
 metni top - 499
 MKCK – v. Međunarodni komitet Crvenog krsta
 mlat - 466
Mleveno meso, operacija (1943) - 613
 mnogonacionalne oružane snage – v. višenacio-
 nalne oružane snage
 MOB – v. *majka svih bombi*
 mobilizacija domaćih državljana – v. vojna mo-
 bilizacija
 mobilizacija društva – 195, 269
 mobilni telefon – 459, 619
 Model sporazuma o statusu snaga u mirovnim
 operacijama - 1253
 Modena - 255
 moderna angarija - 836
 moderni ratovi – v. novi ratovi
 moderno pobunjeništvo - 383

- Mogadiška bitka – v. bitka u Mogadišu (1993)
 Mogadiški sindrom - 404
 mogući *ad hoc* krivični sudovi za mirovnjake - 1258
 mogućnost zloupotrebe prava oružanih sukoba i međunarodnog prava uopšte - 1312
 Moldavija – 117
 molos - 519
 MON-100, mine - 617
 Mongbval, incident sa mirovnjacima - 1186
 Mongoli – 598, 886, 968, 1010
 Mongolija – 318
 mongolski pohodi – 44, 117
 Mongolsko carstvo - 518
 MONUC, mirovna misija – 1186, 1213
 MONUSCO, mirovna misija – 1177, 1179, 1193, 1207, 1217, 1219
 moralni odn. razlozi čovečnosti za humanizaciju rata - 968
 moralno-politička odgovornost - 427
 moralnost odn. nečasnost napada dronovima - 923
 mornarička pešadija – 652, 725
 Mornaričke foke – v. *Navy SEALs*
 morska priza - 832
 morska vatra – v. grčka vatra
 morske mine – 746, 782
 morski desant - 884
 morski lavovi – 525
Morski lovac, brod - 1322
 morski razbojnici – v. pirati
 Morzeova azbuka – 599, 794
 Mosad – 658, 659
 Moskva – 467, 579
mother of all bombs - v. *majka svih bombi*
 „mrtva ruka“ - 1323
 mučenje, ponižavanje i drugi nehumani postupci – 388, 1003, 1213, 1221, 1330
 mučenje vodom - 1003
 mudžahedini – 128, 382
 multilateralni ugovori - 228
 multinacionalne kompanije – v. transnacionalne kompanije
 multinacionalne oružane snage – v. višenacionalne oružane snage
 municija – 749, 750
 municija koja se lako rasprskava kod pogotka u metu – v. *dumdum meci*
 munjeviti rat – 137, 146
 muskete – 476, 733
 muslimani – 128, 1003, 1009, 1019, 1022
 Muslimani – v. Bošnjaci
 muslimanski gerilci v. mudžahedini
 muzičari – 452, 1191
 muzika – 165, 452
- ## N
- nabijanje na kolac – 990, 1008
Nacht und Nebel – v. *Noć i magla*, operacija
 nacija - 1121
 nacionalna društva Crvenog krsta – 449, 667, 668, 831, 1053
 nacionalna nadležnost država – v. domen isključive nadležnosti
 nacionalna služba za traženje - 1051
 i svemirska administracija – v. NASA Nacionalna vazduhoplovna
 nacionalne humanitarne organizacije - 1052
 nacionalne nevladine organizacije - 1051
 nacionalne oružane snage - 1119
 nacionalni amblemi država – 665, 675
 Nacionalni front za oslobođenje južnog Vijetnama - 157
 nacioni kontingenti država članica UN – 1153, 1174, 1246
 nacionalni propisi država – v. nacionalno ratno pravo država; nacionalno pravo
 nacionalni simboli – v. zabrana zloupotrebe priznatih znakova i nacionalnih simbola
 nacionalni sud za pomorski plen - 831
 nacionalno pravo – 191, 700, 766
 nacionalno ratno pravo država – 195
 nacionalnost broda – v. državna pripadnost broda
 nacrt Konvencije o privatnim vojnim i bezbednosnim kompanijama - 428
 načela Statuta Nirnberškog suda - 1256

- načelni problem odgovornosti za krivična dela pripadnika oružanih snaga – 1240, 1267
- načelo vojne potrebe – v. vojna potreba
- način korišćenja morskih mina - 784
- način obrazovanja međunarodnih oružanih snaga - 1141
- način uspostavljanja demilitarizovane zone - 304
- načini i sredstva vođenja rata - 79
- načini obeštećenja - 1091
- nadgledanje primirja – 1279, 1281
- nadležnost – 1249
- nadležnost države - 1249
- nadležnost međunarodne organizacije – 1253
- nadležnost međunarodnih krivičnih sudova - 1254
- nadzor nad bolničkim brodom - 1040
- „nađi, uperi i završi“ - 892
- nafta – 78, 1126
- Nagasaki – v. bombardovanje Nagasakija (1945)
- Nagornokarabaška Republika - 74
- Nagorno-Karabah – v. Rat u Nagorno-Karabahu (2020)
- najamnik – v. plaćenici
- najbrže podmornice – 780
- najbrži torpeda – v. *Škval*, torpeda
- najduži ratovi – 92
- najgluplji razlozi za rat - 256
- najhumaniji oblik ratovanja - 895
- najjače nenuklearno oružje v. termobarička bomba
- najkraći mirovni ugovor - 1065
- najkraći rat – 92
- najkrvaviji građanski ratovi - 110
- najmanja vojska na svetu – v. Švajcarska garda
- najnerazvijenije zemlje - 1288
- najopasnije oružje - 550
- najplemenitiji ugovor o miru u istoriji - 1070
- najpodlije ratovanje - 754
- najpoznatiji građanski ratovi – 109, 110, 111
- najsiromašnije zemlje - 1295
- najsmrtonosnije oruđe pešadije - 507
- najstarija zabeležena bitka – v. bitka kod Uruka (2271 p.n.e.)
- Najstariji sin*, operacija - 749
- najugroženije kategorije civila – 1023
- najuspešniji snajperisti – 736
- najužasnije oružje koje je ikada izmišljeno - 550
- najvažniji izvori međunarodnog prava – 216
- najvažniji međunarodni pravni izvori koji se odnose na borbe - 330
- najvažniji međunarodnopravni izvori u materiji prava oružanih sukoba – 239
- najvažniji međunarodnopravni izvori u materiji zaštite ratnih zarobljenika - 991
- najvažniji međunarodnopravni izvori u materiji zaštite žrtava rata - 976
- najvažniji međunarodnopravni izvori u vezi sa zabranom određenih sredstava ratovanja - 483
- najvažniji problemi u vezi sa međunarodnim pravom oružanih sukoba - 1303
- najvažniji savremeni pravni izvori o nemeđunarodnim oružanim sukobima - 1109
- najvažniji sporazumi o zabrani upotrebe određenih sredstava ratovanja – 484
- najvažniji problemi u vezi sa atomskim zonama - 318
- najveća aktivna mirovna misija UN - 1193
- najveća pljačka u istoriji Evrope – v. pljačka Carigrada (1204)
- najveće podmornice – 779
- najveći kontributori mirovnih misija - 1288
- najveći vazdušni as – 852, 853
- naknada štete – 832, 836, 837, 1272
- naknadni nimbberški procesi - 626
- Nama, narod - 1020
- namerni sudar aviona - 885
- namerno sprečavanje doturanja humanitarne pomoći - 1017
- namerno ubijanje – 921
- namerno usmeravanje napada protiv civilnog stanovništva ili pojedinačnih civila – 921, 1221
- nametanje mira - 1282
- Nancy Moller*, brod - 826
- Nankinški masakr (1937-1938) – 1013
- Nankiški ugovor (1842) – 158, 1086
- nanošenje velike patnje, ozbiljnih povreda ili narušavanje zdravlja – 509, 582, 754

- Nantski edikt (1598) - 109
 naoružana banda – v. soldatska
 naoružane jame - 594
 naoružane privatne vojne kompanije - 400
 naoružani civili – 149
 naoružani dronovi – v. borbeni dronovi
 naoružani roboti - 1330
 naoružanost - 472
 naoružanje - 472
 napad bez izbora ciljeva – 581, 635, 697, 785, 867, 1221
 napad iz objekta u kome su zaštićena lica - 643
 napad na bespomoćnog ili neprijatelja koji je onesposobljen za borbu – v. zabrana napada na bespomoćnog ili neprijatelja koji je onesposobljen za borbu
 napad na civile i civilne objekte – 581, 629, 901
 napad na građevine i instalacije koji sadrže opasne sile - 681
 napad na nebranjene gradove i demilitarizovane zone – 313, 582, 636
 napad na padobranca – v. lice koje iskoči padobranom iz vazduhoplova u nevolji; padobranski desant
 napad na spasioce - 926
 napad na verske, kulturne, obrazovne, umetničke i slične objekte – 582, 685
 napadački rat – 132, 133, 144, 145, 169, 1255
 napadačko oružje – v. ofanzivno oružje
 napadi dronovima i ljudska prava – 898, 914
 napadi dronovima kao ciljana ubistva – 659, 921, 923
 napadi dronovima na civile – 925
 napadi dronovima u Avganstanu - 899
 napadi dronovima u Jemenu - 899
 napadi dronovima u Pakistanu – 898, 899
 napadi dronovima u Somaliji - 899
 napadi dronovima u stranim državama – 910, 911
 napadi dronovima u svetlu međunarodnog prava - 910
 napadi na bolničke brodove – 1040
 napadi na mirovnjake – 1207, 1242
 napadno oružje – 476
 napalm – 489, 508, 596
 napalm bombe – 508, 867
 Napašću vas! - 260
 Napoleonova invazija na Rusiju (1812) – v. Francusko-ruski rat (1812)
 Napoleonovi ratovi (1803-1815) – 116, 283, 815, 849
 napolitanski mastif - 519
 „Napomene o negovanju bolesnika. Šta to jeste, a šta nije“ (1860) - 971
 napori za humanizaciju rata u drugoj polovini XIX veka - 971
 Napredni sistem upravljanja bitkom - 469
 narandžasti agens – 542
 narandžasti dim - 794
 Naredba br. 17 (2003) - 427
 Naredba ministra vojnog za sve oficire, niže činove i redovne vojnike Knjaževske srpske stajaće vojske i narodne vojske (1877) - 983
 naređenje da ne sme biti preživelih – 581, 822, 991, 996
 naređenje da se pobiju brodolomnici - 794, 822
Naređenje Lakonija (1942) – v. *Lakonija*, brod narko karteli – 386, 975, 1332
 narodi mora - 369
 narodna vojska - 992
 Narodni komesarijat unutrašnjih poslova – v. NKVD
 narodni ustanak – v. spontani narodni ustanak
 Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije – 300
 narodnost - 1121
 NASA - 943
 nasilno premeštanje stanovništva - 1019
 nasilje – 56, 67, 90, , 124, 155, 201, 213, 329, 380, 386, 414, 585, 636, 719, 922, 967, 1018, 1021, 1109, 1218, 1237
 nasilje protiv osoblja UN - 1185
 nastanak i razvoj privatnih vojnih kompanija - 393
Natanc, iransko nuklearno postrojenje - 172
Nataša, nuklearna bomba - 551
National Broadcasting Company - NBC
National Security Agency – v. NSA, tajna služba

- NATO – 277, 415, 561, 944, 1126, 1133, 1138
 NATO agresija na Jugoslaviju (1999) – 120, 130, 153, 271, 291, 296, 361, 591, 686, 864, 869, 870, 948, 1021, 1027, 1090, 1125, 1132, 1133, 1135, 1147, 1154, 1185, 1196, 1197
Nautilaa, slučaj (1914) i spor (1928) – 694, 695
Nautilus, podmornica - 779
 Navaho Indijanci – 600
 navođene bombe – v. pametne bombe
Navy SEALs - 402
NBC, medijska kuća - 457
NC, poziv u pomoć - 794
 Ndebele, narod - 495
 neborci – 331, 443, 926, 1031
 neborci koji prate oružane snage - 452
 neborci u oružanim snagama – 445
 neborci u prošlosti – 201, 445
 nebranjeno mesto – 311, 811
 necivilizovani narodi - 1108
 nedela pripadnika mirovnih misija UN na prostoru bivše Jugoslavije (1991-1995) – 1183, 1184, 1185
 nediplomatski službenik diplomatskog predstavništva – v. kustos misije
 nediskriminatorski karakter - 785
 nedoslednost u poštovanju okvira utvrđenih za napade dronovima - 901
 nedovoljna preciznost termina „rat“ – 46, 56
 nedovoljno jasne situacije - 623
 nedovoljno precizno oružje – 512, 812
 nedržavni subjekti kao strane u sukobu – 76, 153, 912, 1098
 namerno ubistvo civila – 582, 921, 1114
 neeksplozivne mine iznenađenja - 752
 neformalni toaletni imunitet - 739
 nehat - 1321
 Nejski ugovor o miru (1919) – 1066
 nehumanost – 236, 514, 873
 neka bude pravda i neka svet strada – 1311
 neka bude pravda pa makar nebo palo na zemlju - 1311
 neka oružja koja imaju široku primenu – 494
 neka pravda bude zadovoljena pa makar propao čitav svet - 1311
 nekažnjivost – 127, 138, 181, 182, 231, 419, 458, 477, 487, 536, 578, 636, 641, 679, 829, 1012, 1190, 1197, 1198, 1237, 1240, 1245, 1270, 1293, 1310, 1312, 1339
 nekontaktne morske mine – 783, 811
 nekonvencionalni rat – 148, 153, 154
 nekonvencionalno oružje – 148, 477, 480, 1331
 nelegalni borci – v. nezakoniti borci
 Nemačka – 137, 146, 224, 280, 282, 300, 305, 340, 364, 694, 707, 728, 803, 805, 807, 809, 837, 844, 862, 864, 1061, 1062, 1064, 1066, 1068, 1073, 1074, 1081, 1089, 1091, 1092, 1122, 1125, 1137, 1155, 1274
 nemačke reparacije posle Drugog svetskog rata - 1092
 nemačke reparacije posle Prvog svetskog rata – 1064
 nema kazne ni zločina bez zakona – v. *nullum crimen, nulla poena sine lege*
 nemačka lukavstva u Drugom svetskom ratu - 615
 Nemački interesi u Poljskoj Gornjoj Šleziji, spor (1926) – 232, 317
 nemački krstaški ratovi protiv Istočnih Slovena - 126
 Nemci – 150, 467, 528, 541, 615, 643, 697, 705, 709, 739, 743, 749, 794, 796, 797, 826, 852, 853, 866, 870, 882, 887, 981, 990, 996, 998, 1012, 1013, 1020, 1043, 1044, 1256
 nemeđunarodni i unutrašnji oružani sukobi – 108, 1097, 1098
 nemeđunarodni ratovi - 108
 nemeđunarodni oružani sukobi – 921, 1099
 Nemejske igre - 205
 nemogućnost kontrole i prostornog ograničenja – 513, 516
 nenamerne žrtve – kolateralna šteta
 nenuklearne zone – v. bezatomske zone
 neograničeni podmornički rat – 808
 neodložna vojna potreba – v. vojna potreba
 Nepal – 377, 1288, 1302
 Nepobediva armada - 392
 nepokretna imovina – v. neprijateljska nepokretna imovina
 neposredna borba – 294

- neposredna i posredna oružana intervencija - 180
 nepostojanje stvarno efikasne zaštite - 514
 nepotrebne patnje ljudi izbačenih iz stroja – 235, 493, 509, 514
 nepotrebno ubijanje neprijatelja - 657
 nepoznavanje prava nikoga ne oslobađa odgovornosti za kršenje tog prava - 928
 nepoželjna ličnost – v. *persona non grata*
 nepravedni ratovi – 121, 259
 neprerušeni vojnici - 348
 neprihvatljivi pregovarač – 290
 neprijatelj koji je onesposobljen za borbu – 446, 581, 638, 639, 822
 neprijatelji koji su se predali - 1000
 neprijateljska državna imovina – 701
 neprijateljska imovina – 700
 neprijateljska imovina u širem smislu - 701
 neprijateljska imovina u užem smislu – v. svojina neprijateljske države i neprijateljski pravnih i fizičkih lica
 neprijateljska nepokretna imovina - 707
 neprijateljska privatna imovina – 704, 730
 neprijateljska uniforma – 353, 354, 581, 626
 neprijateljske države u Povelji UN – 1137, 1143
 neprijateljske oznake – 581, 626
 neprijateljski borac - 986
 neprijateljski državljani – v. neprijateljski stranac
 neprijateljski karakter neutralnog broda – 832, 834
 neprijateljski karakter neutralnog vazduhoplova - 859
 neprijateljski stranac - 274
 neprijateljski teret na neutralnom brodu - 830
 neprikosnovenost poštanske prepiske – v. poštanska prepiska
 nepristrasan položaj – v. neutralnost
 nepriviligovani borac – v. nezakoniti borci
 nepriznavanje da su zlodela mirovnjaka ratni zločini - 1204
 nepružanje pomoći brodolomnicima – 794, 823
 nepružanje pomoći brodolomnicima u praksi - 827
 neregularne snage - 149
 neregularni ratovi – v. neregularni sukobi
 neregularni sukobi – 80, 153
 nervni bojni otrovi - 543
 nesaglasnost članova Saveta bezbednosti – 1161, 1283
 nesavršenost ljudi - 1310
 neselektivan napad – 632, 635
 neselektivno oružje – 513, 635, 753, 867, 870
 neselektivnost - 513
 nesmrtonosna hemijska oružja – 548, 1328
 nesmrtonosno oružje – 480
 „Nestorov letopis“ (XII v.) - 260
 nesvrstani – v. Pokret nesvrstanih
 neškodljivi prolazak - 788
 netradicionalna oružja –
 netrenirane životinje - 524
 neubistveno oružje – v. nesmrtonosna oružja
 neuniformisani članovi mirovnih misija – 1164, 1192
 neusidrene automatske kontaktne mine – 783, 785
 neutralizam – 290
 neutralizovana zona – 308
 neutralizovane oblasti u Staroj Grčkoj - 281
 neutralna država – 282, 283, 285, 286, 287, 289, 293, 322, 787, 834, 838, 841, 845, 857, 1057, 1276,
 neutralna imovina – 707
 neutralna imovina u pomorskom ratu – 833
 neutralna luka – 838, 845, 1039
 neutralna zastava – 830
 neutralna zastava štiti neprijateljsku imovinu - 830
 neutralne države u Drugom svetskom ratu - 118
 neutralne vode – 837
 neutralni brod koji ima neprijateljski karakter – v. neprijateljski karakter neutralnog broda
 neutralni državljani – 287, 321, 322
 neutralni državljani koji stupi u oružane snage jedne od strana u sukobu - 288
 neutralni konvoj - 843
 neutralni ratni brod – 833, 841
 neutralni satelit - 945

- neutralni trgovački brod – 804, 842
neutralni trgovački brod u konvoju - 843
neutralni vojnici – 986
neutralnost – 280, 1176
neutralnost mirovnih snaga UN -
neutralnost u kibernetском ratu - 284
neutralnost u naše vreme - 284
neutralnost u pomorskom ratu - 836
neutralnost u prošlosti – 281, 283, 284
neutralnost u ratu protiv terorista - 284
neutronska bojeva glava - 572
neutronska bomba – 568
nevidljiva tehnologija - 1325
nevladine humanitarne organizacije - 1051
nevladine organizacije – 1017, 1051
nevojni objekat - 313
New York Times, novina - 455
nezakonita primena sile protiv neutralnog trgovačkog broda - 844
nezakoniti borci – 340, 387
nezaraćenost - 289
Nezavisna Država Hrvatska – 300, 1020
„Ni korak nazad!“, naredba (1942) - 690
ni rat, ni mir - 70
ničija zemlja – v. ničije područje
ničije područje – 1075, 1076, 1280
Nigerija – 412, 438
Nikaragva – 419, 789
Nikaragva protiv SAD spor – v. Vojne i paravojne aktivnosti u i protiv Nikaragve, spor (1984-1991) - 184
Nikolsburški preliminarni mir (1866) - 1068
Nikopoljska bitka – v. bitka kod Nikopolja (1396)
Nikozija, masakr (1570) – 1011
Nikosian, brod – v. *Nikozijan*, brod
Nikozijan, brod - 825
Nirnberška presuda – 135, 328
Nirnberški proces – v. Međunarodni vojni sud u Nirnbergu
Nirnberški sud – v. Međunarodni vojni sud u Nirnbergu
nisko uočljiva tehnologija - 1325
Nisur, incident (2007) - 420
nišanske sprave - 472
Nišapur, masakr (1221) – 1010
Ništatski mir (1721) - 116
NKVD, sovjetska javna i tajna policija - 690
No Gu Rin, masakr (1950) - 1013
Nobelova nagrada za mir – 143, 1055
Noć i magla, operacija - 662
noćni taran - 888
non-lethal weapon – v. neubistveno oružje
non enim homini homo lupus est, sed homo - 62
non facere - 228
NORAD – v. Komanda vazdušno-kosmičke odbrane Severne Amerike
Normandija – v. savezničko iskrcavanje u Normandiji (1944)
Normani – 598, 647, 815
Norveška – 837, 1000
nosači aviona – 775
nosači helikoptera - 776
nosači oružja – 468
noseći bacači plamena – v. prenosni bacač plamena
nosioci ranjenika – v. sanitetsko osoblje
NOTAM - 949
Notebom, slučaj (1955) - 327
notifikacija – 261, 786, 789, 1036, 1037
notifikacija blokade - 813
notifikacija upotrebe bolničkog broda – 1037, 1038
nova oružja – 477, 493, 1314
nove strane u sukobu - 1331
Novgorod - 298
novi građanski ratovi – 71
novi hladni rat - 56
Novi horizonti, kosmička sonda – 947
novi ratovi – 70, 153
Novi Rim - 504
novi koncept korišćenja sile - 916
novi supermitraljezi - 499
novinari – 453, 972
novinari koji su angažovani u opasnim profesionalnim misijama u području oružanog sukoba - 456
novine – 163, 168, 455, 649,

- novinska agencija – 457, 1233
 novo međunarodno krivično delo - 1300
 novo oružje – 363, 493, 932, 1184, 1329
 NR Kina – v. Kina
 NSA, tajna služba - 172
 Nudolj, presretnički projektil - 948
 nuklearna borbena sredstva – v. nuklearno oružje
 nuklearne elektrane – 173, 681
 nuklearne morske mine – 783
 nuklearne nesreće – 513
 nuklearne podmornice – v. atomska podmornica
 nuklearne strategije - 562
 nuklearne supersile - 554
 nuklearni rat – 102, 103, 130, 319, 557, 571, 1326
 nuklearni svetski rat – 101, 931, 1324
 nuklearno razoružanje - 553
 nuklearni svetski rat -
 nuklearno oružje – 550
 nuklearno oružje u užem smislu – v. atomska
 bomba
 nuklearno razoružanje – 553, 555
nullum crimen, nulla poena sine lege – 687, 1335
 nulta tolerancija za seksualno iskorišćavanje i
 zloupotrebe – 1229, 1231
 nunčake - 466
- O**
- O bela čao*, pesma - 1341
 „O faktorima koji utiču na zdravlje, efikasnost
 i upravljanje bolnicama britanske armije“
 (1858) - 971
 „O privatnim vojnim i bezbednosnim firmama
 i eroziji državnog monopola nad upotrebom
 sile“ (2009) - 431
 „O vojsci“ (IV. v.) – 43
 Obala Slonovač - 1226
 obalno more neutralne države - 837
 obaveštajac – v. špijun u širem smislu
 obaveštenje o bolničkom brodu – v. notifikacija
 upotrebe bolničkog broda
 obaveza korišćenja borbenih dronova – 916
 obaveza mirnog rešavanja međunarodnih sporo-
 va – 1156, 1157
- Obaveza podvrgavanja arbitraži na osnovu spo-
 razuma o sedištu UN (1988) – 327, 328
 obaveza zarobljenika da saopšti samo najosnov-
 nije podatke o sebi – 604, 993
 obaveza zaštite posmrtnih ostataka poginulih i
 umrlih - 760
 obaveze bolničkog broda - 1038
 obaveznost međunarodnopravnih običaja - 222
 obeležavajuća funkcija – 665
 obeležavanje i raspoznavanje bolničkih brodova
 – 1037
 obeležavanje vozila i tehnike snaga UN -
 obeštećenje neprijateljskih državljana – 1090
 obeštećenje neutralnih državljana - 1090
 obezbeđenje nepristrasnosti - 1175
 običajna pravila u naše vreme - 224
 običajna pravna pravila – 218
 “Običajno međunarodno humanitarno pravo”,
 studija (2005) - 226
 obična neutralnost – v. privremena neutralnost
 obična predaja vojne sile - 1082
 obično oružje – v. konvencionalno oružje
 objava rata – 78, 122, 259
 objava rata Austrougarske Srbiji (1914) - 261
 objave rata u Drugom svetskom ratu - 262
 objave rata u Prvom svetskom ratu - 262
 objekti koji sadrže opasne sile – 153, 582, 681,
 682, 683, 684
 objektivna odgovornost – 426, 1272
 objektivne pretpostavke za moguće zločine pri-
 padnika mirovnih misija - 1187
 objektivni uslovi – 156
 objektivno međunarodno pravo – 85, 199
 oblast zadržanih prava – v. domen isključive nad-
 ležnosti
 oblici kršenja međunarodnog prava – 1181
 oblici kršenja međunarodnog prava od strane mi-
 rovnjaka - 1182
obliteration bombing - v. uništavajuće bombar-
 dovanje
 obrazložena objava rata - 261
 obustava neprijateljstava – 716, 1076
 obustava vatre – v. obustava neprijateljstava

- obuka odn. ponovno formiranje vojnih jedinica od strane međunarodnih mirovnih misija - 1281
- obziri čovečnosti – v. zakoni čovečnosti
- occupatio bellica* - v. okupacija ratna
- odabir mete kod napada dronom - 899
- odbrambene alijanse – v. odbrambeni savezi
- odbrambeni rat – 123, 129, 132, 133, 1202
- odbrambeni savezi – 278, 1135, 1139, 1141
- odbrambeno oružje – v. defanzivno oružje
- Odeljenje mirovnih operacija – 1299, 1300
- Odeljenje za mirovne operacije – 1299
- Odeljenje Vrhovne komande oružanih snaga za spoljne poslove i odbranu – v. Abver
- odgovornost države državljanstva - 426
- odgovornost države odn. međunarodne organizacije – 1194, 1267
- odgovornost države za svoje oružane snage - 1241
- odgovornost države ugovornice - 425
- odgovornost matične države - 425
- odgovornost osoblja privatne vojne kompanije - 424
- odgovornost privatne vojne kompanije – 420, 425
- odgovornost teritorijalne države – 426
- odgovornost u svetlu razlikovanja akata države u javnopravnom i privatnopravnom svojstvu - 1268
- odgovornost za agresiju - 263
- odgovornost za zaštitu - 936
- odgovornost za zločine pripadnika mirovnih misija - 1194
- ODKB – 278, 1132
- odluke organa međunarodnih organizacija - 217
- odmetnička država - 142
- odnos između broja poginulih vojnika i civila – v. odnos vojnih i civilnih žrtava
- odnos između međunarodnih oružanih snaga i međunarodnog prava - 1149
- odnos između međunarodnog prava ljudskih prava i međunarodnog humanitarnog prava - 958
- odnos između vojnih i civilnih žrtava – 119, 1025, 1026
- odnos prema nemeđunarodnim oružanim sukobima u prošlosti - 1107
- odnos prema snajperistima – 738
- oduzimanje imuniteta – 1209, 1245, 1246, 1247, 1248, 1299
- Ohajo*, podmornice - 780
- određene istorijske kategorije boraca - 389
- određenje rata kao pojave - 88
- odricanje Jugoslavije od bugarskih reparacija (1947) – 1088, 1089, 1093
- odricanje od nekih oružja i njihova potpuna zabrana – 318, 560
- održavanje tampon zona - 1281
- odšteta – v. naknada štete; ratna odšteta
- odustajanje od mirovnih misija radi sprečavanja pogoršavanja situacije - 1284
- OEBS – v. Organizacija za bezbednost i saradnju u Evropi
- ofanzivni minski rat – 147, 746, 784
- ofanzivni rat – 144
- ofanzivni ubistveni autonomni sistemu – 1319
- ofanzivno oružje – 476
- oficir verske službe – v. pripadnici verske službe
- Ofra*, operacija (1981) - 139
- ognjene strele - 880
- ograničeni rat – 130
- ograničeno otvorene međunarodne organizacije - 1139
- ograničenja u pogledu određenih aktivnosti nuklearnim oružjem - 557
- ograničenja u pogledu prostora u kojem mogu biti držani oružje uopšte i neke posebne vrste oružja – 131
- ograničenja u pogledu subjekata koji mogu posedovati nuklearno oružje – v. zabrana širenja nuklearnog oružja
- ograničenja u vezi sa ratnom kontrabandom - 820
- ograničenje količine nuklearnog oružja – nuklearno razoružanje
- ograničenje kruga država koje smeju da poseduju određeno posebno opasno oružje -
- ogromni morski talasi – v. megacunami
- OHCHR – v. Kancelarija Visokog komesara UN za ljudska prava
- Okinava – 101, 466
- oklopne jedinice – 570, 872

- okupacija neutralnih teritorija - 728
okupacija ratna – 727
okupacija savezničkih teritorija - 728
okupacione zone – 54, 626, 1162
okupator – 133, 151, 343, 659, 695, 728, 729
Okvirni sporazum između Ujedinjenih nacija i
Evropske unije o pružanju uzajamne podrške
u kontekstu njihovih misija i operacija na te-
renu (2020) - 1152
Olimpijske igre – 204, 1167
Olimpik, brod - 799
Oluja, operacija (1995) – 401, 1021, 1185, 1186
olupine potonulih brodova i vazduhoplova - 847
ONUB - 1217
ONUC, mirovna misija – 1163, 1179
ONUMOZ – 1228, 1249
opasan virus – 172, 410, 478, 479, 526, 528, 531,
532, 1326
opasne sile – 681
opasne životinje - 520
opasnost neovlašćene upotrebe oružja za masov-
no uništenje - 515
opasnost po neutralne i druge države - 515
OPCW – v. Organizacija za zabranu hemijskog
oružja
Opera, operacija (1981) - 139
operacija – 300
operacija:
AMISOM – v. *AMISOM*, mirovna operacija
Andreas – v. *Andreas*, operacija
Antropoid – v. *Antropoid*, operacija
Artemis – v. *Artemis*, operacija
Atalanta – v. *Atalanta*, operacija
Berezino – v. *Berezino*, operacija (1944-1945)
Beli slučaj I – v. *Beli slučaj I*, operacija
Beli slučaj II – v. *Beli slučaj II*, operacija
Bernhard – v. *Bernhard*, operacija
Bljesak – v. *Bljesak*, operacija
Bodigard – v. *Bodigard*, operacija
Božji gnev – v. *Božji gnev*, operacija
Cepelin – v. *Cepelin*, nemačka operacija
Čiko-Kale – v. *Čiko-Kale*, operacija
Dugačak skok – v. *Dugačak skok*, operacija
EUFOR CAR – v. *EUFOR CAR*, mirovna ope-
racija
Concordia – v. *Konkordija*, operacija
EUFOR Tchad/RCA – v. *EUFOR Tchad/RCA*,
operacija
Foksli – v. *Foksli*, operacija
Fu-go – v. *Fu-go*, operacija
Grifon – v. *Grifon*, operacija
Haymaker – v. *Haymaker*, operacija
Kondor – v. *Kondor*, operacija
Lutajuća duša – v. *Lutajuća duša*, operacija
Magistrala – v. *Magistrala*, operacija
Manastir – v. *Manastir*, operacija
Mleveno meso - v. *Mleveno meso*, operacija
Najstariji sin – v. *Najstariji sin*, operacija
Ofra – v. *Ofra*, operacija
Oluja – v. *Oluja*, operacija
Opera – v. *Opera*, operacija
Overlord – v. *Overlord*, operacija (1944)
Pancerknaker – v. *Pancerknaker*, operacija
(1944)
Plava munja – v. *Plava munja*, operacija
Popaj – v. *Popaj*, operacija
Pustinjska oluja – v. *Pustinjska oluja*, operacija
Skakavac – v. *Skakavac*, operacija
Sukula – v. *Sukula*, operacija
Tanenbaum – v. *Tanenbaum*, operacija
Valkira – v. *Valkira*, operacija
Vavilon – v. *Vavilon*, operacija (1981)
operacija kod Pafosa (1974) 618
operacija Ujedinjenih nacija - 1167
Operacija UN za vraćanje poverenja u Hrvatskoj
– v. UNCRO, mirovna misija
Operacija UN u Kongu – v. ONUC, mirovna mi-
sija
operacije međunarodnih organizacija –
operacije međunarodnih oružanih snaga - 1117
operacije pod rukovodstvom Saveta bezbednosti
- 1136
operateri bespilotnih letelica – v. operateri dro-
nova
operateri dronova – 907, 910, 918, 920
operativna podrška - 400

- operativna zona u pomorskom ratu – v. zabranjena zona u pomorskom ratu
- operativna zona protivnika – 354
- operativni centar – 927
- operativni domen - 944
- opijumske cigarete - 540
- Opijumski ratovi - 157
- opinio jiris* – v. *opinio juris sive necessitatis*
- opinio juris sive necessitatis* – 219, 221, 222
- opsada sa mora - 815
- opstanak civilnog stanovništva – 582, 630
- opšta i delimična kapitulacija - 718
- opšta kapitulacija – 718, 1082
- opšta načela međunarodnog prava – 491
- opšta načela pravde i pravičnosti - 831
- Opšta naredba br. 100 (1863) - 198
- opšta obustava vatre - 1076
- opšta praksa - 219
- opšta pravila ratovanja - 461
- opšta pravna načela – 194, 1142
- opšta vojna obaveza - 371
- opšta zabrana mučenja - 603
- opšte međunarodne organizacije - 1138
- opšte međunarodnopravno regulisanje dopuštenosti mina - 748
- opšte o minama - 746
- opšte o ratu na kopnu – 727
- opšte o vazdušnom ratu - 849
- opšte o zabrani nekih načina ratovanja - 580
- opšte primirje – 716, 717, 1079, 1080, 1081
- opšte primirje u Prvom svetskom ratu - 1081
- opšteprihvaćena pravila međunarodnog prava - 831
- opšti običaji – 222, 483
- Opšti okvirni sporazum za mir u Bosni i Hercegovini - - 1066
- opšti pogled na dejstvo rata na ljude - 320
- opšti pravni status neprijateljske imovine – 701
- opšti status neprijateljske državne imovine - 701
- optički telegraf - 599
- orbitalne stanice - 951
- Orbitalno testno vozilo - 949
- Oregon*, brod - 826
- Organizacija američkih država – 257, 1266
- Organizacija Bliskoistočnog ugovora – v. Bagdadski pakt
- Organizacija Centralnog ugovora – v. CENTO pakt
- Organizacija *Cepelin* – v. *Cepelin*, nemačka operacija
- Organizacija islamske saradnje – 1134
- Organizacija Pacifičkog ugovora – v. ANZUS pakt
- Organizacija Severnoatlantskog ugovora – v. NATO
- Organizacija ujedinjenih nacija – 1129, 1134, 1139
- Organizacija Ugovora o kolektivnoj bezbednosti – v. ODKB
- Organizacija Ugovora o zajedničkoj odbrani Južgoistične Azije – v. SEATO pakt
- Organizacija UN za obrazovanje, nauku i kulturu - 1131
- Organizacija Varšavskog ugovora – v. Varšavski pakt
- Organizacija za bezbednost i saradnju u Evropi (OEBS) – 1134
- Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj (OECD) - 161
- Organizacija za zabranu hemijskog oružja (OPCW) – 546
- organizovana borba - 90
- organizovanje učestvovanja u ratu ili oružanom sukobu u stranoj državi -339, 340, 423
- ordonans-kompanije - 371
- oruđa - 473
- oružana humanitarna intervencija – v. humanitarna intervencija
- oružana intervencija – 129, 179, 912, 936, 1151, 1278, 1284
- oružana intervencija NATO-a u Libiji (2011) - 1148
- oružana intervencija po pozivu i bez poziva – 180, 910, 911
- oružana neprijateljstva - 270
- oružana sila – v. oružane snage
- oružane akcije protiv terorista koji se kriju u drugim državama - 1331

- Oružane aktivnosti na teritoriji Konga, slučaj (2015) - 1269
- oružane intervencije u praksi – 181, 912
- oružane službe za održavanje reda - 331
- oružane snage – 323, 1241
- Oružane snage Bosne i Hercegovine - 401
- oružane snage države – 323, 324, 409
- oružane snage međunarodnih organizacija – 1131, 1141
- oružane snage regionalnih vojno-bezbednosnih organizacija – 1132, 1138
- oružane snage saveznika – v. snage savezničkih država
- oružane snage UN – 1153, 1172
- oružani sukob – 57, 265
- oružani sukobi protiv terorista - 94
- oružani sukobi u 2021. godini - 95
- oružja čija je dozvoljenost sporna - 489
- oružja koja čekaju – 784
- oružja koja imaju široku primenu – v. neka oružja koja imaju široku primenu
- oružja koja su u načelu dozvoljena - 488
- oružja koja su u načelu zabranjena - 488
- oružja za masovno uništenje – v. oružje za masovno uništenje
- oružja zasnovana na novim principima - 477
- oružje masovne migracije – 470
- oružje sanitetskog osoblja - 1032
- oružje – 463
- oružje koje je po svojoj prirodi neselektivno – 513, 635,
- oružje osvete – v. *Vergeltungswaffe*; Fau rakete
- oružje u najširem smislu – 465
- oružje u najužem smislu – 470
- oružje za masovno uništenje – 477, 480, 512, 942
- ose – 525, 548
- Osirak, nuklearni reaktor - 139
- osiromašeni uranijum – 872, 873
- Oslobodilačka vojska Kosova – v. OVK
- oslobodilački pokreti – 1098
- oslobodilački rat – 91, 129, 132, 133
- Osmansko carstvo - 1066
- Osnabrik - 115
- osnovna značenja termina „oružje“ - 465
- osnovni pojmovi pomorskog rata i međunarodnog prava mora – 762
- osnovni pojmovi vazdušnog rata – 856
- osoblje mirovnih misija UN - 1191
- osoblje privatnih vojnih kompanija – 393, 418, 1192
- osoblje Ujedinjenih nacija – 1167, 1225, 1246
- Osovina – v. Osovina Rim-Berlin-Tokio
- Osovina Rim – Berlin - 1122
- Osovina Rim – Berlin – Tokio – 118, 1122
- osovina zla - 142
- ostala ljudska prava - 963
- ostale bombe - 877
- ostale organizacije, tela i ustanove iz sistema UN
- ostali bolnički brodovi i mala plovila - 1036
- ostali brodovi koji uživaju zaštitu - 811
- ostali nekonvencionalni oblici ratovanja – 154
- ostali primeri ratnih lukavstava - 605
- ostali ratni zločini - 387
- ostali Ženevski znaci - 670
- Ostrvo tri milje – 931
- osvajanje - 1076
- oštećenje životne sredine – v. teško, opsežno i dugotrajno oštećenje životne sredine
- otac svih bombi* – 868
- otklanjanje posledica kršenja mira – 1279
- otkrovenje Jovanovo - 1321
- otkup – 58, 71, 204, 345, 622, 719, 732, 968, 988, 1009
- otpadničke države – v. odmetnička država
- otpadničke oružane snage - 1097
- otrov – 471, 539
- otrovna isparenja i gasovi – 538, 539, 1020
- otrovne kugle – v. otrovni projektili
- otrovne pečurke – 527
- otrovne strele – v. strele sa otrovnim vrhom
- otrovni gasovi – v. otrovna ispranje i gasovi
- otrovni gasovi u novijoj istoriji – v. bojni otrovi u novijoj istoriji
- otrovni kuršumi – v. otrovni projektili
- otrovni meci - 538
- otrovni meci od leda - 547

otrovni projektili - 546
 otvorene međunarodne organizacije - 1139
 otrovnice – v. zmije otrovnice
 otvoreni grad – 313
 otvoreni gradovi u Drugom svetskom ratu – 314
 otvoreno more – 837, 1098, 1123
 otvorenost za okupaciju - 312
Overlord, operacija (1944) – 300, 729
 OVK – 164, 401, 889, 1027
 oznake broda – 770
 oznake ratnih brodova – 771
 oznake vojnih aviona - 859
 oživljavanje ideje o pravednim ratovima - 127

P

P-781, projekat - 531
 Pacifički rat (1879-1883) - 799
 pasovi - 548
pacta sunt servanda - 222, 230, 326, 485, 1201, 1308
pacta tertiis nec nocent nec prosunt - 232, 1308
Pad Crnog jastreba, igrani film (2001)- 404
 pad iz aviona bez padobrana - 350
 padobran - 884
 padobranci – 332, 725, 884
 padobranski desant – v. desant; padobranci; vazdušni desant
 Pafos – v. operacija kod Pafosa (1974)
 Pakistan – 186, 554, 720, 749, 901, 902, 937, 1019, 1187, 1243, 1302
 Pakleova puška - 495
 Pakt Društva naroda (1919) – 133
 palata na Ist Riveru - 1164
 Palestina – 117
 Palestinska oslobodilačka organizacija (PLO) – 1106
 Palmira, drevni grad – 401, 687
 pametne bombe – 864, 865
 pametne mine - 755
 Panama - 1104
 Panamski kanal – 309, 1104
 Panateneje - 205

pancerknaker – 649
Pancerknaker, operacija (1944) - 649
 pandemija – 529, 1326
 pandemija Kovida 19 – v. Kovid 19
 paničari - 690
 panika – 519, 548, 575, 592, 609, 690, 737, 1329
 pankration - 204
 Panmundžon – v. primirje u Panmundžomu (1953)
 Panmundžonska deklaracija za mir, prosperitet i ujedinjenje na Korejskom polustrvu (2018) - 1081
 papa – 115, 126, 206, 207, 258, 281, 370, 371, 820, 989
Papa, podmornice – v. *K-222*, podmornice
 papiri brodski – v. brodska isprave
 papirna blokada - 814
 „papirno oružje“ - 159
 Papua Nova Gvineja - 400
 Paragvaj – 662
 paravojne formacije – 149, 331
 paravojne organizacije – v. paravojne formacije
 paraziti - 526
 Parćani – 149, 521
 Parćanska imperija - 51
 Pariska deklaracija o pomorskom ratu (1856) – 208, 234, 392, 802, 813, 830, 834
 Pariska mirovna konferencija – v. Versajska mirovna konferencija
 Pariska pomorska deklaracija (1856) – v. Pariska deklaracija o pomorskom ratu
 Pariski akt o neutralnosti Švajcarske (1815) - 283
 Pariski kongres (1856) - 117
 Pariski mir (1815) – 117
 Pariski mir (1856) – 305, 1956
 Pariski mir (1858) – 254
 Pariski mir (1783) - 1068
 Pariski ugovor o miru (1815) – v. Pariski mir (1815)
 Pariski ugovor o miru (1856) – v. Pariski mirovni ugovor (1856)
 parlamentar glasnik – 201, 448
 parlamentari – 201, 448, 673, 674

- parlamentarska zastava – v. zastava parlamentara
partikularni običaji – v. posebni običaji
partizani – 300, 333, 334, 695, 981
partizanski način ratovanja – 148, 149, 150, 151, 333, 334, 593
partizanski pokret otpora – 992
partizanski ranjenici - 981
partizanski rat – 148, 332
partizanski ratovi kroz istoriju – 149, 150
partnerski pristup UN - 1231
Pasdaran – v. Iranska revolucionarna garda
pasivna upotreba kosmosa u vojne svrhe - 944
paštete, protivpešadijske mine - 924
pater patratus 260
pati - 228
patogeni mikroorganizmi – 526, 531
Pavlovljeva kuća - 148
Pax Caudina – v. Kaudijski mir
Pax Dei – 206
pčele - 520
pedofilija – 1227, 1235
Peking - 254
Peleus, brod - 826
Peloponeska simahija – 92, 276
Peloponeski rat (431-404. p.n.e.) – 92, 801
Pentagon – 401, 418, 439, 471, 531, 578, 898, 902, 904, 1318, 1322
peremptorne norme - 711
Perehil, ostrvo i spor (2002) – 90
Peresvet, laserski kompleks - 511
perfidije – 581, 621, 637, 664, 1166
perfidije prema savremenom međunarodnom pravu - 622
perigej - 220
Perimetar, automatizovani sistem - 1323
period Ježova – v. Straljinove čistke
period zaraćenih država u Kini - 203
periskop - 778
Perl Harbor - 262
Persija – 297, 369
Persijanci – 297, 298, 521, 606, 607
Persijski zaliv - 1146
persona non grata - 1275
personalna nadležnost države porekla - 1249
personalno dejstvo rata – v. dejstvo rata na lica
Peru - 799
Pesnica u ime naroda i pravde - 255
pešadija - 725
peta dimenzija – 171
peta sila - 454
peta generacija vazdušnih ratova - 854
Petrogradska deklaracija o zabrani upotrebe u ratu eksplozivnih zrna lakših od 400 grama (1868) – 235, 638, 1308
pevači - 452
PG, Ženevski znak – 670
Phoney War - v. Lažni rat
Pijemont – 117, 237
„pileći rat“ - 48
piloti klasičnih bombardera – 657
piloti-samoubice -791, 800, 886
Pion, artiljerijsko oruđe - 267
Pionir, kosmička sonda - 947
piramide od odsečenih glava – 1008, 1010
pirane - 524
pirat je neprijatelj čitavog ljudskog roda - 393
pirata est hostis humani generis – v. pirat je neprijatelj čitavog ljudskog roda
pirati – 58, 390, 392, 672, 1098, 1152
piratstvo – 392
pirinač - 479
pištolj - 471
Pitijske igre – 205
plaćenici – 368, 1163
plaćenici u istoriji – 368
plaćenički mentalitet - 1295
plamene bombe – v. napalm bombe
plamene strele – v. zapaljene strele
Plan o reparacijama u nivou posleratne nemačke industrije (1946) - 1093
Plava divizija – 338
Plava eskadrila – 338
Plava grobnica - 847
Plava munja, operacija – 661
plave beretke – 1166, 1168
plave kacige – v. plavi šlemovi

- plavi na plavog – v. plavi protiv plavog
 plavi protiv plavog – 618
 plavi šestokraki krst - 670
 plavi šlemovi – 1165, 1166, 1168
 plavo zlato - 78
 plejstejšn mentalitet ubijanja - 909
 plesači - 452
 plinske boce - 467
 pločica o identitetu – v. vojne pločice
 ploveće morske mine – 783
 plutonijum 239 – 552, 566
 pljačka – 636, 702, 705, 758, 971, 1009
 pljačka Carigrada (1204) – 258
 pljačka Carigrada (1453) – 636
 pljačka Jerusalima (1099) - 636
 pljačkanje poginulih i ranjenih - 706
 plate osoblja privatnih vojnih kompanija - 438
 pobedniku pripada ratni plen - 202
 pobunjenici – v. ustanici
 početak rata – 253
 početak rata bez formalne objave rata - 263
 početna vojna prednost – 262, 263
 pod oružjem zakoni čute – 201, 1340
 pod oružjem zakoni ne smeju da čute - 1343
 podagenti - 362
 podela oružja prema izvoru energije i principu dejstva – 474
 podela oružja prema načinu korišćenja - 476
 podela oružja prema osnovnoj nameni - 476
 podela oružja prema tome ko ga koristi - 473
 podela oružja prema tome protiv koga se koristi – 473
 podela oružja s obzirom na pravnu dozvoljenost - 482
 podizanje ruku u vis - 447
 podjarmljivanje – v. pokoravanje
 podli i nečasni postupci u ratu – v. perfidije
 podmornica-dron – v. *Posejdon*, bespilotni podvodni sistem
 podmornice – 777
 podmornice-lovci - 780
 podmornički rat – 698, 781, 807
 podmorske mine – v. morske mine
 podmorski telegrafski kabl - 972
 podmunicija – v. kasetne bombe
 podređenost međunarodnoj komandni - 1145
 područja sa posebnim statusom – 303
 područja u kojima je dozvoljeno izvođenje neprijateljstava –
 područje ratnih operacija – v. vojište
 podsticajne mere – v. afirmativna akcija
 podsticanje pobuna u ratu – v. izazivanje pobuna i ustanaka
 podvodni brodovi – v. podmornice
 podvodni dronovi – 791, 793
 podvodni sistem – v. podvodni dronovi
 „podvodni Hilton“ – v. *Ajkula*, podmornice
 podvodno vozilo – v. podmornice; podvodni dronovi
 podzemno-minska dejstva - 147
 podzemno-minski ratovi – v. minski rat
 pogubljenje – v. egzekucija
 pojam:
 bespilotne letelice – 890
 biološkog oružja u užem smislu – 526
 borca – 329
 broda – 767
 ciljanih ubistava – 653
 civila – 1005
 države – v. definicija države
 hemijskog oružja – 536
 humanizacije rata – 966
 i osobenosti međunarodnog prava – 192
 i razvoj podmornica – 777
 i status neutralne imovine u pomorskom ratu – 833
 i vrste geofizičkog oružja – 575
 i vrste nuklearnog oružja – 550
 i vrste taktičkog nuklearnog oružja – 564
 i vrste oružja za masovno uništenje – 512
 i vrste zabrana određenih metoda ratovanja – 580
 kasetne bombe – 869
 međunarodne organizacije – 1128
 međunarodnog prava ljudskih prava i međunarodnog humanitarnog prava – 957
 međunarodnog ugovora – 228

- međunarodnog pravnog običaja – 218
 morske mine – 783
 neboraca koji prate oružane snage – 452
 nemeđunarodnog oružanog sukoba – 1097
 neprijateljske imovine – 700
 neutralnosti – 280
 oružane intervencije – 179
 oružanih snaga države – 323
 oružja – 463
 perfidija – 621
 plaćenika – 368
 podmornica – 777
 pomorskog rata – 762
 prava mora – 764
 rata – 60
 ratne blokade – 813
 ratne kontrabande – 817
 ratnog broda – 774
 ratnog zarobljenika – 986
 represalija – 692
 seksualne eksploatacije – 1225
 seksualnog zlostavljanja – 1225
 specijalnog rata – 155
 teroriste – 379
 ugovora o miru – 1062
 vazdušnog bombardovanja – 861
 vazdušnog rata – 849
 živog štita – 640
 žrtava rata - 973
 pojas dodira snaga sukobljenih strana – v. front
 pojava i razvoj međunarodnog ratnog i humanitarnog prava – 200
 pojedinačna krivična odgovornost – v. individualna krivična odgovornost
 pojedine zabranjene metode ratovanja – 628
 pokolj – v. genocid; masakr
 pokret otpora – 992
 pokretna snajperska gnezda – 745
 pokretna vojna bolnica - 1031
 pokretni rat – v. manevarski rat
 pokušaji revizije međunarodnog prava – 936
 polaganje oružja - 447
Pole Bean – v. *Najstariji sin*, operacija
 policajci – 1191
 policija – 735, 1164, 1331
 policijski čas - 965
 politički komesari - 996
 političko-ekonomske funkcije mirovnih snaga – 1281
 političko-pravna odgovornost - 427
 politika topovnjača – 725, 812
 položaj civila tokom istorije - 1006
 položaj ratnih zarobljenika tokom istorije – 988
 položaj stanovništva okupirane teritorije - 731
 pokoravanje – 1075, 1082
 Pokret nesvrstanih – 52, 55
 pokreti za nacionalno oslobođenje – v. oslobodilački pokreti
 policijski čas – 269, 729, 965
 položaj imovine u pomorskom ratu – 829
 položaj javne i privatne imovine na okupiranom području - 730
 položaj osoblja privatnih vojnih kompanija prema međunarodnom pravu oružanih sukoba - 436
 položaj plaćenika u savremenom međunarodnom pravu - 372
 Položaj poljskih državljana u Dancigu, slučaj (1932) – 327
 položaj stanovništva na okupiranoj teritoriji - 729
 poluzatvorene međunarodne organizacije – 1134, 1138
 Poljska – 138, 887, 1012, 1072
 pomoć ustanicima – v. izazivanje pobuna i ustanaka
 pomoć žrtvi agresije – 1136, 1151, 1197, 1198, 1279
 pomoćna ratna mornarica - 802
 pomoćni izvori međunarodnog prava - 216
 pomoćni ratni brodovi – 775, 801
 pomorska blokada - 812
 pomorska opsada - 815
 pomorska zastava – 772
 pomorska zastava Japana – 772
 pomorska zastava Rusije - 772

- pomorska zastava SFR Jugoslavije – 773
pomorska zastava SR Jugoslavije – 773
pomorska zastava Velike Britanije - 772
pomorske kamikaze - 800
pomorske mine – v. morske mine
Pomorske snage Evropske unije - 1152
pomorski plen – 703, 830
pomorski rat - 119
pomorsko bojište – v. bojište pomorskog rata
pomorsko pravo – 765
pomorsko vojište – v. vojište pomorskog rata
Ponse, brod - 511
Popaj, operacija - 576
popis brodske posade – 770
popis oficira ratne mornarice – 774, 802
poplava - 578
poprište rata - 294
porobljavanje – v. pokoravanje
poređenje osoblja privatnih vojnih kompanija sa klasičnim plaćenicima - 436
Portugal – 694, 1093
Portugalska legija - 338
posebna krivična dela pripadnika međunarodnih mirovnih misija - 1272
posebna pitanja u vezi sa hemijskim oružjem - 546
posebna pozicija međunarodnih organizacija - 1129
posebna pravila ratovanja – 725
posebna pravila kosmičkog ratnog i humanitarnog prava - 1337
posebna sredstva ratovanja u pomorskom ratu - 773
posebna zaštita najugroženijih kategorija civila - 1023
posebna zaštita žrtava rata - 965
posebne jedinice u sastavu oružanih snaga nekih država, sastavljene od stranaca - 376
posebne kategorije boraca – 332
posebne vrste ratova - 155
posebni načini ratovanja u pomorskom ratu – 793
posebni običaji - 222
posebni ratni propisi – 197
posebno nehumana oružja – 236, 867, 873
Posejdon, bespilotni podvodni sistem – 779, 792
Poslastičarski rat (1838-1839) – 256
posledice korišćenja osiromašenog uranijuma - 874
posledice napada dronovima – 908
posledice priznanja ustanika kao raujuće strane – 1102, 1103
posledice uspostavljanja ratnog stanja - 268
poslednje sredstvo - 123
poslednji argument kraljeva - 123
poslovi privatnih vojnih kompanija za male i srednje države – 412
poslovi privatnih vojnih kompanija za međunarodne organizacije - 413
poslovi privatnih vojnih kompanija za nedržavne subjekte - 416
posmatrači – v. posmatračke misije
posmatračke misije – 453, 1151, 1164
posoljena bomba - 569
posrednik – 51, 1056, 1066, 1067, 1068, 1079
postizanje mira - 1158
postnovi ratovi - 72
postojeće bezatomske zone - 317
postupak sa mrtvima – 756
postupak sa mrtvima u pomorskom ratu - 845
postupanje u slučaju sumnje da li je neko civil – 890, 1005
poštanska prepiska – 822, 831
poštovanje pravila ratovanja - 124
potapanje bez upozorenja – 769, 803, 807
potapanje mrtvih – v. sahranjivanje u moru
potpuna demilitarizacija - 305
potpuni imunitet ratnog broda - 776, 841, 848, 1270
potreba humanizacije rata - 966
potrebe koje nalaže opšta savest - 492
Potsdamska konferencija (1945) – 998, 1092
Potsdamski sporazum (1945) - 1256
Povelja UN – 133, 138, 225, 230, 963, 1126, 1133, 1137, 1142, 1143, 1156, 1161, 1169, 1244, 1246, 1278, 1300
povezanost vazdušnog rata sa ratom na kopnu i pomorskim ratom - 859

- „Povijest minulih leta“ (XII v.) – 260, 521
 povlačenje diplomatskih misija - 273
 povod za rat - 254
 povreda funkcija i ugleda lica u misiji UN - 1300
 povratno dejstvo krivičnog zakona – 387, 688, 729, 909
 pozadina - 302
 pozicija države ugovornice koja angažuje privatnu vojnu kompaniju - 408
 pozicijski rat - 146
 pozitivno pravo – v. važeće pravo
 poziv u pomoć – v. S.O.S.
 pozivni znak broda - 771
 praksa ciljanih ubistava – 657, 906, 907
 praksa nacionalnih sudova država - 1269
 praksa pozivanja na vojnu potrebu - 713
 praksa „pravednih ratova“ – 121, 126
 praksa primene Ženevske konvencije (1864) - 979
 praksa regrutovanja maloletnika – v. regrutovanje maloletnika
 praksa upotrebe bespilotnih letelica – 893, 906, 907
 Praški ugovor o miru (1866) - 1068
 prava i obaveze borca - 330
 prava i obaveze neutralne države – 285, 836
 prava i obaveze okupatora – 729, 1206
 prava i slobode koji se mogu ograničiti odnosno suspendovati - 964
 prava solidarnosti – 915, 962
 prava životinja – 525
 prava žrtava - 1292
 pravci delovanja UN - 1157
 pravda – 124, 1311
 pravedan i opravdan razlog – 123
 pravedan mir - 1064
 pravedne namere – v. ispravne namere
 Pravedne složne šake - 255
 pravedni i nepravedni ratovi – 121, 259
 Pravedno složno društvo - 255
 „Pravi blato, a ne rat!“ – 576
 pravi parlamentar - 448
 pravično suđenje – 387, 582, 914, 1248
 pravičnost – 831, 1311
 pravila humanitarnog prava - 955
 pravila kurtoazije – v. kurtoazija
 pravila lepog ponašanja - 221
 pravila o neutralnosti - 284
 pravila pomorske blokade - 813
 pravila ratovanja pomorskog rata - 762
 pravila ratovanja u ratu na kopnu – 727
 pravila ratovanja vazdušnog rata - 849
 Pravilnik o zakonima i običajima rata na kopnu (1907) – v. Haški pravilnik o zakonima i običajima ratovanja na kopnu (1907)
 Pravilnik o zastavi UN - 1167
 „Pravimo blato, a ne ratujemo!“ - 576
 pravna dopuštenost mina – 486, 596, 753
 pravna dopuštenost nuklearnog oružja – 558
 pravna dopuštenost raketa – 883
 pravna dopuštenost topova i granata - 501
 pravna dozvoljenost vazdušnog bombardovanja - 864
 pravna obaveznost međunarodnih ugovora - 230
 pravna odgovornost vičenacionalnih oružanih snaga - 1127
 pravna praznina - 214
 pravna uređenost vazdušnog rata - 854
 Pravne posledice podizanja zida na okupiranoj palestinskoj teritoriji, spor (2004) - 960
 pravne praznine – 214, 243, 311, 491, 1328, 1335
 pravni i javni poredak na okupiranoj teritoriji - 729
 pravni izvori o zabrani upotrebe određenih sredstava ratovanja – 483
 pravni izvori ratnog i humanitarnog prava – 195, 214
 pravni izvori u materiji nemeđunarodnih sukoba - 1109
 pravni izvori u materiji prava oružanih sukoba – v. pravni izvori ratnog i humanitarnog prava
 pravni izvori u materiji ratne okupacije – 727
 pravni izvori u materiji zaštite civila - 1014
 pravni izvori u materiji zaštite ratnih zarobljenika - 991
 pravni položaj – v. pravni status

- pravni položaj osoblja privatnih vojnih kompanija prema međunarodnom pravu - 440
- pravni standard – 491
- pravni status imovine u ratu - 700
- pravni status međunarodnih oružanih snaga - 1149
- pravni status Međunarodnog komiteta Crvenog krsta - 1056
- pravni status mina prema međunarodnom pravu - 753
- pravni status operatera dronova – 927
- pravni status osoblja privatnih vojnih kompanija - 436
- pravni status ratnih brodova - 776
- pravni status ratnih zarobljenika – 604, 986, 992, 993
- pravni status terorista - 383
- pravni status vojnih vazduhoplova - 858
- pravno uređenje položaja privatnih vojnih kompanija - 423
- pravo i pravda - 1311
- pravo između naroda - 193
- pravo je ono što se događa – 938
- pravo je u oružju - 1311
- pravo je umeće dobrog i pravednog - 1310
- pravo koje uređuje unutrašnje oružane sukobe - 1115
- pravo ljudskih prava i humanitarno pravo - 957
- pravo mora – v. međunarodno pravo mora
- pravo na fer suđenje – v. pravično suđenje
- pravo na mir – 915, 962
- pravo na odbranu u krivičnom postupku kao ljudsko pravo - 914
- pravo na rat – 84, 124, 133, 913, 1201
- pravo na razvoj - 915
- pravo na samoodbranu – 691, 842, 911, 913, 1106
- pravo na preventivnu samoodbranu – 129, 937
- pravo na vođenje rata – 84, 133, 1201
- pravo na zdravu životnu sredinu – 915
- pravo na žalbu - 1256
- pravo na život – 655, 914, 964
- pravo naroda – 193
- pravo naroda na samoopredeljenje – 374, 1105
- pravo nastaje iz činjenica - 938
- pravo nastaje iz neprava – 938, 1076
- pravo ne može nastati kršenjem prava – 937, 1161
- pravo određene države - 191
- pravo oružanih sukoba – 191, 200, 201, 1312
- pravo posle rata - 195
- pravo potčinjavanja - 194
- pravo protiv rata - 85
- pravo samoodbrane – v. pravo na samoodbranu
- pravo subordinacije – v. pravo potčinjavanja
- pravo veta – v. veto u Savetu bezbednosti
- pravo zaplene – 830
- prebacivanje krivice na drugu stranu - 262
- prebezi – 165, 337
- prečutni sporazum – 219, 1074
- predaja - 447
- predaja vojne sile -
- Predator*, bespilotna letelica – 890, 893
- predlozi za popravljavanje postojećeg stanja u vezi sa mirovnim misijama – 1290
- predmeti koji ne mogu biti proglašeni ratnom kontrabandom - 819
- predmeti koji služe u ratne svrhe - 818
- prednosti bakteriološkog oružja - 529
- prednosti koje pruža upotreba dronova - 891
- prednosti koje pružaju privatne vojne kompanije - 407
- prednosti snajperista - 737
- predostorožnost pri napadu – 629
- preduhitrujući udar – 134
- preduzeće *Cepelin* – v. *Cepelin*, nemačka operacija
- pre-emptive attack* - v. *pre-emptive war*
- pre-emptive self-defence* - v. *pre-emptive war*
- pre-emptive strike* - v. *pre-emptive war*
- pre-emptive war* - 134
- preferencijalni tretman – v. afirmativna akcija
- pregled bolničkog broda - 1040
- pregled neutralnog broda – 256, 390, 765, 776, 804, 805, 814, 822, 842, 843
- pregovarači – v. parlamentari
- prekid diplomatskih odnosa – 271

- prekid napada - 629
 prekid neprijateljstava – 1076, 1162, 1220
 prekogranična pojava – 1123
 prekogranični odnosi - 194
 prelazak preko Alpa - 609
 preliminarni ugovor o miru – 1068
 preliminarni ugovor o miru iz Nikolsburga – v. Nikolsburški preliminarni mir (1866)
 premeštanje nemačkog stanovništva u Nemačku - 1257
Premuda, brod - 829
 prenosni bacač plamena – 506, 738
 preobraćeni špijuni - 347
 Preporuka 1858 (2009) „Privatne vojne i bezbednosne kompanije i erozija državnog monopola za upotrebu sile“ - 430
 preprečni odred - 690
 prerašavanje – 348, 587, 626, 627, 794
 prestanak ratnog stanja – 1062
 prestanak ratnog stanja jednostranom voljom pobednika - 1074
 prestanak ratnog stanja na osnovu drugih sporazuma i deklaracija - 1070
 prestanak ratnog stanja sa Nemačkom – 1068, 1073, 1089
 prestanak zaštite koju uživa bolnički brod – 1040
Presto, lažni pokret otpora - 616
 presuda Međunarodnog vojnog suda u Nirnbegu - 492
 preteće aktivnosti – 919, 920
 pretnja silom – 195, 1172
 pretpostavka krivice – 900
 pretpostavka nevinosti - 900
 pretvaranje trgovačkih brodova u ratne – 769, 801
 preuzimanje pravne obaveze o razoružanju - prevencija – 350, 1084,
 preventivna diplomatija – 1158
 preventivna samoodbrana – 129, 134, 139, 464, 1125
 preventivne mere – 1087, 1092, 1190, 1230, 1297, 1298
 preventivni rat – 134, 139, 142
 prevodioci – 458
 prevoz zabranjene robe neutralnim brodovima - 817
 prezumpcija nevinosti – v. pretpostavka nevinosti
 prezumpcija u korist legitimne vlade - 1115
 preživeli špijuni - 347
 pridruženo osoblje - 1167
 prihvaćenost kao pravo - 219
 prijateljska vatra – 163, 618, 901
prima facie – 69, 138
 primat međunarodnog prava - 328
 primena bakteriološkog oružja u praksi - 527
 primena lasera – 489, 510
 primena normi međunarodnog ratnog i humanitarnog prava u unutrašnjim sukobima – 112, 1107
 primeri kršenja međunarodnog prava od strane mirovnjaka – 1183, 1187
 primirja u Drugom svetskom ratu - 1081
 primirje – 716, 985
 primirje koje važi za dejstva snajperista - 739
 primirje sa Nemačkom (1918) - 1068
 primirje u Kompijenu (1918) – 1063, 1068, 1081
 primirje u Mudrosu (1918) - 1061
 primirje u Panmundžomu (1953) – 1080, 1081
 „Primjeri čojstva i junaštva“ - 969
primum non nocere - 1284
Princ Čarls, brod - 796
 princip neintervencije - 184
 principi čovečnosti – 492, 788, 906
 principi Međunarodnog pokreta Crvenog krsta i Crvenog polumeseca - 1056
 principi o kojima se vodi računa kod formiranja mirovnih snaga UN - 1172
 prinudne kolektivne mere – 129, 1156, 1167, 1279
 prinudne mere protiv bivših neprijateljskih država - 1137
 prioni - 526
 pripadnici neutralnih sila - 1272
 pripadnici oružanih snaga koji su položili oružje - 992
 pripadnici pokreta otpora – 337
 pripadnici policije – v. policija

- pripadnici privatnih vojski - 377
 pripadnici razoružanih snaga koje su se bezuslovno predale – 1000
 pripadnici verske službe - 450
 pripadnik oružanih snaga strane u sukobu – v. borci
 pripajanje teritorije – v. aneksija
 priroda zadatka – 156
 prirodne katastrofe - 578
 prirodni uslovi – 467
 prirodno oružje – , 467, 575, 576
 prirodno-pravna škola - 710
 priručna sredstva - 589
 prisilna trudnoća - 584
 prisilni nestanci - 662
 prisilno regrutovanje neprijatelja - 675
 pristanak teritorijalne države – 1175, 1282
 prisustvo među civilima lica koja nisu civili - 901
 privatizacija mirovnjaštva – 415
 privatna neprijateljska imovina - 830
 privatna svojina neprijateljskih civila –
 privatna svojina ratnih zarobljenika - 706
 privatna vojska – 370, 377, 1012
 privatne represalije - 390
 privatne vojne firme – v. privatne vojne kompanije
 privatne vojne i bezbednosne kompanije – v. privatne vojne kompanije
 privatne vojne i obaveštajne kompanije – v. privatne vojne kompanije
 privatne vojne i zaštitne kompanije – v. privatne vojne kompanije
 privatne vojne kompanije – 77, 393, 1098, 1144, 1292, 1296
 privatni komercijalni sateliti - 945
 privatni ratovi – 205
 privilegije i imuniteti diplomatskih misija – 1181, 1246, 1270
 privilegije i imuniteti međunarodnih oružanih snaga – 1150, 1252
 privilegije i imuniteti UN i njihovog osoblja – 1167, 1266
 privredni giganti - 77
 privremena demilitarizacija – 304
 privremena nesposobnost za odbranu - 656
 privremena neutralnost - 282
 privremeni neborac - 449
 privremeni i dopunski mehanizmi mirovnih operacija UN - 1171
 privremeni prekid oružanog sukoba – 716, 1076
 prizna - 832
 priznanje države - 1104
 priznanje vlade - 1104
 priznanje pokreta za nacionalno oslobođenje – 1105, 1106
 priznanje ustanika – 1100
 priznanje ustanika kao ratujuće strane i njegove posledice – 1100, 1102
 priznanje ustanika kao takvih – 1103
 priznanje ustanika od strane trećih država - 1102
 priznanje ustanika od strane vlade protiv koje se bore – 1102
 priznanje ustanika od strane zakonite vlade – v. priznanje ustanika od strane vlade protiv koje se bore
 priznati znaci - 665
 priznati znakovi – v. zabrana zloupotrebe priznatih znakova i nacionalnih simbola
 prljava bomba – 573, 574
Pro Tito Annio Milone ad iudicem oratio - 201, 1340
 probijač blokade - 814
 probijanje blokade - 814
 problem definisanja rata - 63
 problem doslednog poštovanja i ostvarivanja pravila ratnog i humanitarnog prava – 212, 1305
 problem međunarodnopravne dopuštenosti nuklearnog oružja – 558
 problem međunarodnopravne dopuštenosti oružanih intervencija - 183
 problem pravde - 124
 problem prevaziđenosti pravnih rešenja o oružjima - 490
 problem prevaziđenosti rešenja ratnog i humanitarnog prava – 1314
 problem subjekta koji utvrđuje povredu pravde - 125

- problemi vezani za funkcionisanje privatnih vojnih kompanija – 417, 423
- problemi vezani za osobenosti najvažnijih izvora međunarodnog prava oružanih sukoba - 1305
- problemi u vezi sa odgovornošću međunarodnih oružanih snaga - 1239
- profesionalni novinar - 459
- profesionalni vojnici – 403, 405, 1006, 1295
- Program aktivnog auralnog istraživanja visoke frekvencije – v. *HAARP*, program
- Program UN za životnu sredinu - 874
- Program za mir – v. Agenda za mir (1992)
- progresivni razvoj međunarodnog prava – 243, 979
- Project Eldest Son* - v. *Najstariji sin*, operacija
- Project X-Ray* – v. Projekat *X zrak*
- Projekat *P-781*- 531
- projekat *X zrak* - 522
- projekat *Ultra* – v. *Ultra*, projekat
- projektili - 236
- projektili sa osiromašenim uranijumom – 872, 873
- proliferacija borbenih dronova - 933
- promena etničkog sastava stanovništva - 584
- promena siluete broda - 605
- promena životne sredine u neprijateljske svrhe – 575, 683
- promenjiva geometrija krila – 850
- Prometej*, protivvazdušni i antibalistički sistem - 948
- pronalaženje i prikupljanje brodolomnika – 825
- pronalaženje i prikupljanje ranjenika, bolesnika i brodolomnika - 985
- propagiranje rata - 169
- propale države – 417
- propuštanje da se blagovremeno preduzme mirovna operacija - 1283
- prost običaj - 221
- prostitucija – 1226, 1227
- prostorna dimenzija ratova – 725
- prostorna ograničenja u vezi sa nuklearim oružjem - 556
- proširenje pojma borca - 939
- proterivanje – 687, 691, 1017, 1019, 1021, 1185, 1268, 1270, 1275
- Protestantska unija - 115
- protivgerilska dejstva - 157
- protivhelikopterska mina – 616
- protivhelikopterski propeler – v. protivhelikopterska mina
- protivminska dejstva - 147
- protivnik - 157
- protivpešadijske mine – 748, 753
- protivpobunjenička dejstva – 157
- protivpodmornički brod – v. brod-klopka
- protivsatelitska oružja – 325, 947, 948
- protivtenkovska klopka – 594
- protivtenkovska puška – 743
- protivtenkovska zrna - 873
- protivtenkovski psi - 520
- protivvazдушna odbrana – 619, 918, 1319
- Protokol I o fragmentima oružja koji se ne mogu otkriti (1980) – 236, 484
- Protokol II o zabrani ili ograničavanju upotrebe mina, mina iznenađenja ili drugih sredstava (1980) – 236, 484, 596, 748, 750, 870
- Protokol III o zabrani ili ograničavanju upotrebe zapaljivih oružja (1980) – 236, 484, 508
- Protokol IV o zaslepljujućem laserskom oružju (1995) – 484, 511
- Protokol V o eksplozivnim zaostacima iz rata (2005) – 236, 484
- Protokol I uz Ženevske konvencije o zaštiti žrtava rata – v. Dopunski protokol I (1977) uz Ženevske konvencije o zaštiti žrtava rata
- Protokol II uz Ženevske konvencije o zaštiti žrtava rata – v. Dopunski protokol II (1977) uz Ženevske konvencije o zaštiti žrtava rata
- Protokol III uz Ženevske konvencije o zaštiti žrtava rata – v. Dopunski protokol III (2005) uz Ženevske konvencije o zaštiti žrtava rata
- Protokol o izmenama i dopunama Evropske konvencije o suzbijanju terorizma (1977) – 384
- Protokol o pravilima podmorničkog rata, utvrđenim u delu IV Londonskog ugovora od 22. aprila 1930. godine – v. Londonski protokol o pravilima podmorničkog rata (1936)
- Protokol o suzbijanju nezakonitih akata nasilja na aerodromima koji služe međunarodnom civilnom vazduhoplovstvu (1988) - 384

- Protokol o suzbijanju nezakonitih dela protiv bezbednosti nepokretnih platformi smeštenih iznad epikontinentalnog pojasa (1988) – 384, 767
- Protokol Bledske konferencije (1947) - 1088
- Protokol o fragmentima oružja koji se ne mogu otkriti (1980) - 504
- Protokol o zabrani ili ograničenju upotrebe mina, mina iznenađenja ili drugih sredstava (1980, rev. 1996) – 748, 750, 751, 752, 753
- Protokol o zabrani ili ograničenju upotrebe zapaljivih oružja (1980) – 508
- Protokol o zabrani upotrebe u ratu zagušljivih, otrovnih i sličnih gasova i bakterioloških sredstava (1925) – 479, 516, 534, 545, 559, 876
- Protokol o zaslepljujućem laserskom oružju (1995) - 670
- Protokoli uz Konvenciju o zabrani ili ograničenju upotrebe izvesnih vrsta konvencionalnog oružja za koje se može smatrati da imaju prekomerne traumatske efekte ili deluju bez razlike u pogledu ciljeva – v. Protokol I o fragmentima oružja koji se ne mogu otkriti (1980)
- protokoli uz Ženevske konvencije o zaštiti žrtava rata – 246, 247
- prljava bomba – 550, 568, 573, 574
- Pruska – 757, 1086
- Prusko-američki ugovor (1799) - 835
- Prusko-austrijski rat (1866) – 757, 1068
- Prusko-danski rat (1864) – 257
- Prusko-danski ugovor (1818) - 835
- pružanje usluga neprijatelju - 731
- Prva berlinska kriza (1948-1949) – 54
- prva bitka sa masovnim žrtvama - 975
- prva borbena linija – v. front
- Prva Čimurenga (1896-1897) - 749
- Prva haška mirovna konferencija (1899) - 240
- prva međunarodna služba traženja – 1048
- prva mirovna misija UN – 1164
- prva mirovna misija UN sa bedžom UN i plavim kacigama - 1165
- prva mirovna operacija međunarodnih snaga – 102
- prva mirovna operacija UN – v. prva mirovna operacija UN
- prva naoružana jedinica UN - 1165
- prva puščana zrna – 733
- prva savremena mirovna operacija - 1127
- prva srpska borbena vazduhoplovna jedinica – 851
- prva vazдушna pobeda - 852
- Prva ženevska konvencija – v. Ženevska konvencija o poboljšanju položaja ranjenika i bolesnika oružanih snaga u ratu na kopnu (1949)
- prvenstvo u pogledu pružanja nege - 812
- Prvi balkanski rat (1912-1913) – 149, 613, 1086
- Prvi čečenski rat (1994-1996) – 658
- prvi dokumentovani genocid u istoriji - 1008
- Prvi englesko-holandski rat (1652-1654) - 815
- Prvi jevrejski rat (66-73) - 1019
- Prvi krstaški rat (1096-1099) - 1009
- prvi mitraljez – 495
- prvi laser – 510
- prvi masovni napad dronovima - 930
- prvi napad dronom - 893
- Prvi opijumski rat (1839-1842) - 158
- Prvi peloponeski rat (460-445. p.n.e.) - 815
- prvi sanitetski brod u istoriji - 1036
- prvi savremeni ratni dopisnik – 454
- Prvi svetski rat – 118, 146, 149, 282, 541, 847, 1025, 1063, 1081
- Prvi ustanak robova (135-132. p.n.e.) – 108
- Prvi vizantijsko-normanski rat (1081-1085) - 815
- Prvi zalivski rat (1991) – 93, 618, 873, 1146, 1163
- prvo bombardovanje iz aviona – 862
- prvo nacionalno društvo Crvenog krsta - 1053
- psi – 519, 525
- psi rata – v. plaćenici
- psi ubice tenkova – v. protivtenkovski psi
- psihičko stanje - 1188
- psihološki efekat – 164, 506, 508, 860, 862
- psihološki rat – 161, 165, 1010
- psihološki rat koji je usmeren na borce i stanovništvo druge strane – 165
- psihološki učinak oružja i metoda ratovanja – 506, 508, 509

- psihološko dejstvo na sopstveno stanovništvo - 165
- psihotronično oružje – 1328, 1329
- psihoza – 1021, 1328, 1329
- ptice – 531
- PTRD*, protivtenkovska puška – 743
- PTRS*, protivtenkovska puška - 743
- puki običaj – v. prost običaj
- Pustinjska oluja*, operacija - 1146
- pustošenje neopravdano vojnom potrebom – 313, 636, 1113
- puška - 471
- puška Čehova – v. Čehovljeva puška
- puškomitraljez - 494
- puštanje neprijatelja uz datu reč – v. lica puštena na časnu reč
- „Put ratnika“ – v. Bušido
- „Putinove orgulje“ - 881
- PW*, Ženevski znak - 670
- Q**
- Q-boat* - v. brod-klopka
- Qui facit id quod plus est, facit id quod minus est* - 1142
- Qui facit id quod plus est, facit id quod minus est, sed non convertitur* - 1142
- Qui facit per allum, est perinde ac si faciat per se ipsum* - 1143
- Quis custodiet ipsos custodies* - 1239
- R**
- R1a1 haplogrupa - 533
- R-4, helikopter - 851
- racionalno odn. praktični razlozi za humanizaciju rata – 967
- racioni - 269
- radar – 175, 1325
- radijacija – 513, 550, 565, 566, 568, 572, 573, 868, 873, 875, 946, 947
- radioaktivne borbene materije – v. nuklearno oružje
- radioaktivni izotopi – 574
- radioaktivni otpad - 876
- radio-lokator – v. radar
- radio-mina - 367
- radiološko oružje – 568, 573
- radna dubina podmornice - 777
- Radna grupa za pitanje korišćenja plaćenika kao sredstva za kršenje ljudskih prava i ometanje ostvarivanja prava naroda na samoopredeljenje – v. Radna grupa za plaćenike
- Radna grupa za plaćenike – 396, 415, 420, 428
- Radnička partija Kurdistana – 935
- radna snaga kao vid reparacija – 998, 1092
- rakete malog dometa – 882
- rakete srednjeg dometa – 882
- rakete velikog dometa – v. interkontinentalne rakete
- rakete zemlja-vazduh - 861
- raketiranje – 147, 812, 878
- raketiranje kao deo vazdušnog rata - 878
- raketna artiljerija - 881
- raketna torpeda – 791
- raketne jedinice - 473
- raketni rafal – v. kačuške
- „Ramajana“ – 201
- rančevski bacači plamena - 506
- ranjenici, bolesnici i brodolomnici strana u sukobu koji su dospeli pod vlast neutralne države - 845
- Rapalski ugovor (1922) - 280
- rasprskavajuće oružje – 501
- rasturanje stranog falsifikovanog novca – v. falsifikovani novac
- Raštatski mir (1714) - 116
- rat – 41, 46, 60, 107, 265
- rat Alžira ua nezavisnost – v. Alžirski rat za nezavisnost (1954-1962) -
- rat Arauko - Arauko rat (1536-1881) -
- Rat Crvene i Bele ruže – v. Rat ruža (1455-1487)
- rat Egipta i Jordana protiv Izraela (1968-1970) - 130
- rat i međunarodno pravo - 84
- rat i položaj čoveka - 957
- rat između Azerjbaždna i Jermenije – v. Rat u Nagorno-Karabahu (2020)

- rat između Bura i Britanaca – v. Burski rat (1899-1902) –
- rat između Crne gore i Japana – v. crnogorsko-japanski rat (1904-2006)
- rat između Džibutija i Eritreje (2008) - 93
- rat između Francuske i Maroka – v. Francusko-marokanski rat (1844)
- rat između Francuske i Meksika (1836-1839) – v. Poslastičarski rat (1838-1839)
- rat između Francuske i Meksika (1862-1867) – v. Francusko-meksički rat (1862-1867)
- rat između Francuske i Pruske - v. Francusko-pruski rat (1870-1871)
- rat između Francuske i Rusije (1815) – v. Francusko-ruski rat (1812) –
- rat između Grčke i Turske (1897) – v. Grčko-turski rat (1897) -
- rat između Holandije i ostrva Sili (1651-1986) – 265
- rat između Indije i Pakistana – v. Indijsko-pakistanski rat (1971)
- rat između Iraka i Irana – v. Iračko-iranski rat (1980-1988)
- rat između Izraela i arapskih država – v. Šestodnevni rat (1967)
- rat između Jemena i Eritreje (1995) - 93
- rat između Kirgistana i Tadžikistana (2021) - 94
- rat između Perua i Bolivije (1879-1880) - 393
- rat između Rusije i Gruzije (2008) – 93, 130, 1080
- rat između Rusije i Japana – v. Rusko-japanski rat (1904-1905) –
- rat između Rusije i Turske – v. Rusko-turski rat (1876-1878) –
- rat između Rusije i Ukrajine (2022) – 59, 74, 94, 136, 339, 530, 619, 620, 641, 890, 930, 945
- rat između SAD i Alžira – v. Američko-alžirski rat (1815)
- rat između Švedske i Norveške – v. Švedsko-norveški rat (1814) –
- rat između Ugande i Ruande (2000) - 93
- rat iscrpljivanja -
- „Rat je reket“ (1935) - 66
- rat kao složena društvena pojava – 60
- rat medija - 168
- rat na Folklandskim ostrvima – v. Folklandski rat (1982)
- rat na kopnu – 727
- rat na Pacifiku (1879-1883) - v. Pacifički rat (1879-1883) -
- Rat pomoranži (1801) - 93
- Rat protov Cezarovih ubica (49-45. p.n.e.) - 109
- rat protiv narko-kartela u Meksiku – v. Meksički drogeraški rat
- rat protiv terorista – v. rat protiv terorizma
- rat protiv terorizma – 118, 186, 227, 900, 925, 940
- rat radi pljačke - 702
- Rat Ruža (1455-1487) – 109, 115, 647
- rat sa ograničenim ciljem - 131
- rat sam sebe hrani -
- Rat u Avganistanu – v. Avganistanski rat (1979-1989)
- rat u dubini kosmosa - 950
- Rat u Koreji – v. Korejski rat (1950-1953)
- Rat u Nagorno-Karabahu (2020) – 74, 93, 95, 890, 1079, 1090
- rat u samom kosmosu – 946
- rat u širem smislu – 104, 108
- rat u Ukrajini – v. Rat između Rusije i Ukrajine (2022)
- rat u užem smislu – 104, 108
- Rat u Vijetnamu – v. Vijetnamski rat (1964-1975)
- Rat u Zalivu (1991) v. Prvi Zalivski rat (1991)
- Rat u Zalivu (2003) v. Drugi Zalivski rat (2003)
- Rat za asijento – v. Rat za Dženkinsonovo uvo (1739-1742)
- Rat za austrijsko nasleđe (1740-1748) – 116, 256
- Rat za Čako (1932-1935) –
- Rat za Dženkinsonovo uvo (1739-1742) - 256
- Rat za hrastovo vedro (1325) - 255
- Rat za poljsko nasleđe (1733-1735) - 116
- Rat za Sen Sabas (1256-1270) - 99
- Rat za špansko nasleđe (1701-1714) - 115
- Rat zbog svinje (1859) – 56
- Rat zbog svinje i krompira – v. rat zbog svinje (1859)

- ratifikacija - 716
 ratište – 295
 ratište pomorskog rata – 762
 ratište u Drugom svetskom ratu - 296
 ratna blokada - 812
 ratna dejstva neutralnog broda na strani neprijatelja – 804, 834
 ratna dobit – 703
 ratna groblja – 759
 ratna groblja srpskih ratnika i zarobljenika u drugim državama - 760
 ratna groblja u Srbiji - 760
 ratna kapitulacija – 718, 1068, 1082
 ratna kontrabanda – 817, 832
 ratna kontrabanda kao institut međunarodnog prava - 820
 ratna lukavstva i perfidije – 587
 ratna lukavstva i perfidije u pomorskom ratu – 793
 ratna lukavstva Slovena - 612
 ratna mornarica - 473
 ratna odšteta – 1085
 ratna odšteta kao preventivna mera - 1087
 ratna okupacija – v. okupacija ratna
 ratna pravila - 197
 Ratna pravila po međunarodnom pravu (1877) – 197, 983
 Ratna pravila Srbije (1877) - 348
 ratna propaganda – 165, 963
 ratna šteta - 1085
 ratna vatra – v. grčka vatra
 ratna značka – v. vojne pločice
 ratna zona – 301, 901, 922, 927
 ratna zona u pomorskom ratu – v. zabranjena zona u pomorskom ratu
 ratne zone i napadi dronovima – 922, 927, 938
 ratne varke – v. ratno lukavstvo
 ratni brod – 774, 803
 ratni brodovi strana u sukobu u neutralnim vodama i lukama – 838
 ratni dopisnici – 453, 456
 ratni izveštači – v. ratni dopisnici
 ratni plen – 202, 702
 ratni plen na moru - 829
 ratni profiteri – 703
 „ratni rezon ide ispred ratnog manira“ - 709
 ratni špijuni - 348
 ratni zarobljenici – 986
 ratni zarobljenik koji nosi neprijateljsku uniformu i oznake - 627
 ratni zarobljenici koji prebegnu u neutralnu državu - 286
 ratni zarobljenici, položaj tokom istorije – 988
 ratni zarobljenici u Jugoslaviji 1945. g. - 993
 ratni zločini – 498, 572, 595, 638, 643, 644, 665, 675, 681, 687, 695, 697, 716, 720, 735, 794, 823, 826, 828, 867, 889, 923, 926, 928, 940, 959, 964, 988, 993, 1000, 1004, 1013, 1014, 1021, 1022, 1034, 1040, 1043, 1099, 1108, 1115, 1126, 1135, 1150, 1163, 1166, 1181, 1186, 1187, 1192, 1199, 1202, 1205, 1210, 1211, 1242, 1244, 1266, 1271, 1316, 1329, 1333, 1335
 ratni zločini pripadnika međunarodnih oružanih snaga – 1201, 1273, 1300
 ratničke kaste – 204, 205, 207, 213, 368, 1006
 ratno i humanitarno pravo – 191, 199, 200, 1312
 ratno lukavstvo – 172, 587, 918
 Ratno naređenje br. 154 (1939) - 827
 ratno oružje - 470
 ratno pravo – 124, 1201, 1343
 ratno pravo, istorijski razvoj – 223, 232, 239
 ratno pravo u širem smislu - 209
 ratno pravo u užem smislu – 208
 ratno stanje – 196, 246, 265, 965
 ratno zakonodavstvo - 195
 ratnohuškačka propaganda – 169, 963
 ratovi:
 Crvene i Bele ruže - v. Rat ruža
 četvrte generacije – 80, 153
 dveju ruža – v. Rat ruža
 kroz istoriju – 41
 Napoleona – v. Napoleonovi ratovi (1803-1815)
 –
 protiv necivilizovanih naroda – 1108
 s obzirom na motive i ciljeve – 120
 s obzirom na način vođenja – 144

- s obzirom na prostornu dimenziju i zaraćene strane – 107
- u kiberprostoru (sajberprostoru) – 1334
- u novim prostorima i njihovo pravno regulisanje – 1334
- za nacionalno oslobođenje – 383
- za „crno zlato“ – v. ratovi za naftu
- za kolonije – 253
- za naftu – 253
- za odbranu i širenje vere – 127, 258
- za „plavo zlato“ – v. ratovi za vodu
- za vodu – 253
- ratujuća strana – 267, 1099
- ravnopravnost Ženevskih znakova - 670
- ravnoteža snaga – 1154
- ravnoteža straha – 52
- razbijanje tuđe šifre (koda) - 601
- različito shvatanje rata - 43
- razlike između međunarodnog i unutrašnjeg prava - 193
- razlike između međunarodnog prava ljudskih prava i međunarodnog humanitarnog prava - 957
- razlike između obustave vatre i primirja - 1079
- razlozi pojave privatnih vojnih kompanija - 403
- razlozi za humanizaciju rata - 967
- razlozi za rat – 78, 253, 621
- Razmena grčkog i turskog stanovništva, slučaj (1925) - 327
- razmena pisama kao forma zaključenja sporazuma o prestanku ratnog stanja - 1071
- razmena ratnih zarobljenika - 716
- razmena teritorija - 255
- razminiranje – v. čišćenje terena od mina
- razna krivična dela osoblja mirovnih misija - 1212
- razna značenja termina „rat“ - 46
- razoružani neprijatelji – 999
- razoružanje – 472, 477
- razoružavanje sukobljenih snaga - 1281
- razvijene zemlje - 74
- razvoj vazdušnog rata - 849
- Re d'Italia* - v. *Re Ditalija*, brod
- Re Ditalija*, brod - 799
- reagovanje UN povodom zločina osoblja mirovnih misija - 1229
- reaktivna artiljerija – v. raketna artiljerija
- reaktivni bacači plamena - 507
- reale asiento* - 256
- realpolitika – 1284
- Rebecca*, brod – 256
- reciprocitet – v. uzajamnost
- recta intentio* - 123
- Rečna flotila Srbije - 773
- Red zmaja - 625
- reforma UN - 1133
- regionalne međunarodne organizacije – 1133
- regionalne vojno-bezbednosne organizacije – 1132, 1133, 1138, 1139, 1154
- regionalni aranžmani – 1133, 1144
- regionalni običaji - 222
- regionalni rat – 114
- regionalni savezi - 279
- regionalnost - 1134
- regrutovanje dobrovoljaca - 337
- regrutovanje maloletnika – 383, 584, 586, 676
- regulisanje položaja civilnog stanovništva na teritoriji pod vlašću strana u sukobu -
- Rejnbou*, podmornica - 800
- rekvizicija brodova – 836
- rekvizicija neutralnih trgovačkih brodova - 836
- rekvizicije – 705, 731, 811, 836
- relativna kontrabanda – 818
- relativnost naziva ratnog prava – 211
- relativnost podele međunarodnih ugovora – 237, 273
- rendgen – 236, 504
- rendžeri, specijalne jedinice - 1222
- reparacije – 280, 1085
- reparacije Jugoslavije posle Drugog svetskog rata - 1088
- reparacije posle Drugog svetskog rata – 1092, 1093
- reparacije u užem smislu - 1088
- repatrijacija – v. repatriranje ratnih zarobljenika
- repatriranje ratnih zarobljenika – 993, 994, 1048

- represalije – 691, 692, 698
 represalije u doba mira – 692
 represalije u ratu – 692
 represija - 350
 reprezentativni brod - 768
 Republika Arcah – 74
 Republika Kina – v. Tajvan
 Republika Koreja – v. Južna Koreja
 Republika Srpska Krajina - 1184
res communis omnium - 1123
res inter alios acta – 232, 1308
res inter alios acta aliis neque nocere neque possesse potest - v. *res inter alios acta*
res nullius - 1108
res repetere - 122
 resetovanje čovečanstva - 528
Resolute, brod - 826
 retorzija – 691
 retroaktivno dejstvo krivičnog zakona – v. povratno dejstvo krivičnog zakona
Reuters - v. *Rojters*, novinska agencija
 revizija Povelje UN - 1162
 revolucija – 1198
 revolver – 471, 495
 rezerve uz višestrane sporazume - 1307
 rezervisani domen – v. domen isključive nadležnosti -
 rezidenti - 362
 Rezolucija Generalne skupštine UN:
 br. 1 (1946) o obrazovanju Komisije za rešavanje problema nastalih pronalaskom nuklearnog oružja - 559
 br. 92 (1946) o amblemima UN - 1167
 br. 95 (1946) o potvrđivanju načela Nirnberške presude kao načela međunarodnog prava – 328, 1256
 br. 96 (1946) o zabrani i osudi genocida - 1018
 br. 351 (1949) o Administrativnom sudu UN - 1266
 br. 377 (1950) – v. Rezolucija „Ujedinjeni za mir“ (1950)
 br. 997 (1956) o obrazovanju vanrednih međunarodnih snaga, povodom Suecke krize - 1165
 br. 998 (1956) o pripremi plana za uspostaanje vanrednih međunarodnih snaga UN, povodom Suecke krize - 1165
 br. 1000 (1956) o imenovanju komande međunarodnih oružanih snaga, povodom Suecke, krize - 1165
 br. 1348 (1958) o miroljubivom korišćenju kosmosa – 220, 943
 br. 1472 (1959) o miroljubivom korišćenju kosmosa – 943
 br. 1653 (1961) o zabrani nuklearnog oružja - 559
 br. 2006 (1965) o osnivanju Specijalnog komiteta za mirovne operacije - 1171
 br. 2936 (1972) o zabrani upotrebe nuklearnog oružja – 559
 br. 3255 (1974) o osudi napalma – 509
 br. 3314 (1974) o definiciji agresije – 69, 138, 680, 1135, 1197
 br. 3472 B (1975) o bezatomskim zonama – 315, 318
 br. 31/72 (1976) o zabrani menjanja životne sredine u neprijateljske svrhe – 579, 684
 br. 33/73 (1978) o pravu na život u miru - 963
 br. 47/19 (1992) o zahtevu da SAD ukinu embargo u odnosu na Kubu - 47
 br. 49/75 (1994) o traženju savetodavnog mišljenja Međunarodnog suda pravde o nuklearnom oružju – 560
 br. 55/33/S (2000) o bezatomskom statusu Mongolije - 318
 br. 72/24 (2017) o bezatomskoj zoni na Bliskom Istoku - 318
 Rezolucija o zaštiti suvereniteta, teritorijalnog integriteta i ustavnog poretka Republike Srbije – 290 (2007)
 Rezolucija Saveta bezbednosti UN
 br. 27/1947 – 1079
 br. 50/1948 - 1164
 br. 54/1948 – 1079
 br. 82/1950 – 1162
 br. 83/1950 – 1162
 br. 143/1960 - 1163
 br. 211/1965 - 1079
 br. 235/1967 – 1079

- br. 242/1967 - 136
 br. 290/1970 - 1093
 br. 338/1973 - 1079
 br. 487/1981 - 140
 br. 598/1987 - 1079
 br. 660/1990 - 1146
 br. 661/1990 - 1146
 br. 678/1990 - 1093, 1146, 1147
 br. 686/1991 - 1093
 br. 687/1991 - 1093
 br. 692/1991 - 1094
 br. 751/1992 - 1220
 br. 775/1992 - 1220
 br. 794/1992 - 1221
 br. 814/1993 - 1220
 br. 819/1993 - 1183
 br. 827/1993 - 1208, 1258
 br. 955/1994 - 1258
 br. 1009/1995 - 1185
 br. 1031/1995 - 1148
 br. 1088/1996 - 1149
 br. 1244/1999 - 1104
 br. 1422/2002 - 1264
 br. 1487/2003 - 1264
 br. 1497/2003 - 1265
 br. 1484/2003 - 1213
 br. 1575/2004 - 1149
 br. 1593/2005 - 1265
 br. 1701/2006 - 1079
 br. 1744/2007 - 1152
 br. 1768/2007 - 1177
 br. 1816/2008 - 1152
 br. 1973/2011 - 1147, 1148
 br. 2127/2013 - 1214
 br. 2134/2014 - 1213
 br. 2174/2014 - 1079
 br. 2222/2015 - 458
 br. 2628/2022 - 1152
 Rezolucija „Ujedinjeni za mir“ (1950) - 1165, 1172, 1173, 1198, 1283
 rezultati mirovnih operacija UN - 1176
 režim kapitulacija - 158, 718
 Režim kontrole raketne tehnologije (1987) - 934
 riba kao kontrabanda - 821
 Rim - v. Stari Rim
 Rim, otvoreni grad - 314
 rimska vatra - v. grčka vatra
 Rimski statut Međunarodnog krivičnog suda (1998) - 69, 113, 184, 225, 238, 247, 582, 631, 674, 684, 686, 735, 921, 963, 1018, 1019, 1114, 1135, 1166, 1197, 1199, 1200, 1263, 1307, 1321
 rimsko-etrurski rat (509. p.n.e.) - 647
 rimsko-persijski ratovi - 51
 ritterska pravila - 205
 rizici u vezi sa posedovanjem i upotrebom bakteriološkog oružja - 533
 rizici vezani za posedovanje i upotrebu hemijskog oružja - 543
 rizik da države prestanu da daju trupe u međunarodne oružane snage - 1277
RMS Olympic - v. *Olimpik*, brod
 roba koja sluči u ratne svrhe - 817
Roberto - v. Osovina Rim-Berlin-Tokio
 robot - 931
 raboti sa veštačkom inteligencijom - 950
 robotizovana podmornica - 930
 robotizovani sistemi - 931
 robovi - 702, 719, 988, 989, 1008, 1011, 1012
 rodovi kopnene vojske - 473
Rođen 4. jula, izgrani film - 411
 rojevi dronova - 918, 929, 930
Rojters, novinska agencija - 455, 457
 Romi - 1013, 1020, 1279
rostrum - 799
 rovovski rat - 146
 PRO-A *Šmelj* - v. *Šmelj*, reaktivni bacač plamena
RSB Grupa, privatna vojna kompanija - 399
 Ruanda - 1020, 1288, 1290, 1302
 ručna bomba - 236, 476, 498, 501
 ručni bacač plamena - 506
 ručni top - v. teške dalekometne snajperske puške
 rukovaoci bacačima plamena - 996
 Rumunija - 1061, 1062, 1066, 1081, 1089, 1092, 1093, 1125, 1257
 Rusi - 467, 478, 479

Rusija – 280, 325, 357, 382, 438, 511, 531, 533, 554, 556, 658, 689, 697, 772, 779, 815, 881, 887, 930, 948, 1011, 1086, 1322, 1323, 1334
 Ruska oslobodilačka armija – v. Vlasovci
 ruska pomorska zastava – v. pomorska zastava Rusije
 ruska zima - 467
 ruske samoubice - 888
 Ruski sistemi bezbednosti - 399
 Rusko-gruzijski rat (2008) – v. rat između Rusije i Gruzije (2008)
 Rusko-japanski rat (1904-1905) – 146, 455, 589, 802, 1086
 rusko-turski ratovi (XVI-XIX v.) - 113
 Rusko-turski rat (1876-1878) – 979
Ryusei Maru, brod - 1043

S

S-400, protivvazdušni i antibalistički sistem - 948
S-500, protivvazdušni i antibalistički sistem - 948
 sabotaža - 364, 1222
 saboteri - 364
 SAD – 42, 142, 181, 186, 226, 254, 262, 277, 278, 289, 304, 325, 363, 380, 382, 393, 394, 395, 398, 421, 427, 438, 464, 510, 511, 530, 542, 552, 554, 556, 565, 569, 658, 660, 661, 773, 775, 779, 789, 816, 840, 843, 862, 865, 874, 902, 903, 911, 927, 937, 938, 940, 944, 948, 1002, 1020, 1027, 1063, 1100, 1125, 1147, 1155, 1185, 1198, 1202, 1205, 1243, 1256, 1264, 1322, 1323, 1324, 1329
 sadržina ugovora o miru - 1065
 sahranjivanje potapanjem – v. sahranjivanje u moru
 sahranjivanje u moru - 846
 sajber kriminal – v. visokotehnološki kriminal
 sajber rat – v. kibernetički rat
 sajber ratnici – v. kibernetički ratnici
 sakaćenje – v. 1248
 Saksesi, jezero - 1164
 Saksonski ratovi – v. Saski ratovi (772-804)
salted bomb – v. posoljena bomba
 Salvador – 257

Samniti - 608
 samohodni bacač plamena - 506
 samonavodeća morska mina - 783
 samoodbrana – 129, 134, 139, 464, 691, 842, 911, 913, 937, 1106, 1125
 Samos - 1086
 samostrel – 207
 samoubilački dron – 879, 928
 samoubilački napad – 381, 471, 885
 samovoljno lišenje života – v. arbitrarno lišenje života
 samuraji – 205, 213, 368, 886
 San Marino – 119
 San Huan, ostrvo i incident - 56
Sandline International - 400
 sanitet – 1030, 1031
 sanitetska služba – 1031
 sanitetske jedinice - 1033
 sanitetske ustanove i centri - 1033
 sanitetske zone i zone bezbednosti – 310
 sanitetski brod – v. bolnički brod
 sanitetski transport – 852, 1034
 sanitetski vazduhoplov - 1045
 sanitetski voz - 1035
 sanitetsko osoblje – 449, 746, 978, 1030, 1031
 sanitetsko osoblje nacionalnih društava Crvenog krsta - 132
 sanitetsko vozilo – 1034
 sankcija zbog agresorskog rata – 1087, 1283
 sankcija zbog kršenja pravila ratnog i humanitarnog prava - 1087
 sankcije – 96, 124, 125, 129, 145, 184, 193, 199, 206, 231, 263, 279, 287, 293, 349, 350, 427, 433, 561, 588, 646, 692, 816, 829, 915, 1087, 1137, 1146, 1155, 1156, 1244, 1279, 1309, 1312
 sankcije UN – v. kolektivne prinudne mere
 sankcionisanje zločina protiv mira – 963, 1256
 Sanktpeterburška deklaracija o zabrani eksplozivnih zrna lakših od 400 grama – v. Petrogradska deklaracija o zabrani upotrebe u ratu eksplozivnih zrna lakših od 400 grama (1868)
 Sanstefanski ugovor (1878) – 1086
 saobraćajni znaci – 605

- SAR konvencija – v. Međunarodna konvencija o traganju i spasavanju na moru (1979)
- Saraceni – 522, 612, 820
- saradnici okupatora – domaći državljani u redovima protivnika
- Sarajevo - 643
- Sarajevska kriza (1914) -
- Sarajevski atentat (1914) – 645
- sarin – 543, 544
- Sarmat*, raketa - 1316
- SAS – v. *Special Air Service*
- Saski ratovi (772-804) - 989
- sastav mirovnih misija - 1286
- sastav oružanih snaga –
- Satana II* – v. *Sarmat*, raketa
- sateliti-presretači – v. sateliti-ubice
- sateliti-ubice – 946, 948
- „Satire“ (I. v.) - 1240
- satisfakcija – 1234, 1293
- Saudijska Arabija -571, 935, 1146
- save our ship* – v. S.O.S.
- save our souls* – v. S.O.S.
- Savedra Lamasa pakt (1933) - 133
- Savet bezbednosti UN – 55, 85, 140, 141, 278, 414, 691, 788, 1079, 1080, 1093, 1094, 1125, 1130, 1135, 1136, 1137, 1140, 1141, 1142, 1143, 1144, 1145, 1146, 1147, 1148, 1157, 1161, 1164, 1167, 1169, 1170, 1172, 1173, 1184, 1185, 1210, 1264, 1265, 1279, 1284, 1295, 1300
- Savet Evrope – 398, 430, 1257
- Savet za mir i bezbednost, organ Afričke unije - 1152
- Savet za mirovne operacije – 1299, 1300
- Savet za ljudska prava – 396, 428
- savez u širem smislu - 274
- savez u uskom značenju - 274
- savezi mira - 206
- Saveznici – 118, 1122
- Saveznici u Drugom svetskom ratu – 590, 613, 643, 729, 826, 1048, 1122, 1125
- Saveznička kopnena komanda NATO - 1126
- Saveznički NATO korpus za brzo reagovanje - 1126
- Saveznička pomorska komanda NATO – 1126
- Saveznička vazдушna komanda NATO - 1126
- Savezničke i udružene sile – 1061, 1065, 1091, 1122
- savezničke oružane snage - 1126
- saveznički borci - 986
- savezničko iskrcavanje u Normandiji (1944) – 358, 590, 614, 729, 1125
- savremena praksa i civilne žrtve - 1025
- savremena praksa odnosa prema ratnim zarobljenicima - 994
- savremene podmornice – 777, 779, 810
- savremeni međunarodnopravni izvori u materiji zaštite civila - 1014
- savremeni primeri ratnog lukavstva - 613
- savremeni ratovi – 70, 72
- savremeni ugovori iz materije prava oružanih sukoba - 234
- savremeno oživljavanje ideje o „pravednim ratovima“ - 127
- savremeno shvatanje vojne potrebe - 710
- SD, nemačka tajna služba – 159, 360
- Seabourn Spirit*, brod - 1329
- SEAL – v. *Navy SEALs*
- SEATO pakt - 277
- secesionistički rat - 108
- Securitor PLC*, privatna vojna kompanija - 397
- „Sećanje na Solferino“ (1862) – 972, 1047, 1054
- sedam sila u Kini – 203
- sedma sila - 453
- Sedeći rat – 98
- sedište diplomatske misije - 708
- Sedmogodišnji rat (1756-1763) – 117, 815
- seizmičko oružje – 577
- sejane mine - 748
- Sekretarijat UN – 1164, 1300
- seksualna eksploatacija – v. seksualno iskorišćavane dece; seksualno iskorišćavanje i zlostavljanje
- seksualno iskorišćavanje dece – 677, 1126, 1227
- seksualno iskorišćavanje i zlostavljanje – 1203, 1204, 1225, 1235
- seksualno nasilje – 1205

- seksualno zlostavljanje – 1217, 1225
 sekvestracija neprijateljske imovine - 1068
 semafora signalizacija - 599
 Senat SAD – 576, 1155, 1190
 Senegal – 1288, 1302
 Senžermenski ugovor o miru (1919) - 1066
 separadni mir – v. separadni ugovor o miru
 separadni ugovor o miru – 280, 1129
Severn Leigh, brod - 826
 Severnoatlantski savez - NATO
 Severnoatlantski ugovor (1949) - 1132
 Sevrski ugovor o miru (1920) - 1066
 Severna Koreja – 53, 292, 554, 1080, 1082, 1160
 Severni rat (1700-1721) - 116
 SFOR – 1149
si omnes klauzula – 235, 243
Si vis pacem, para bellum -
Sicherheitsdienst – v. SD
Signal Corps, prvi vojni avion - 850
 Sijera Leone – 400, 413, 1114
 Siki - 1019
 sila – v. zabrana sile u međunarodnim odnosima
 sila Boga ne moli - 1311
 sila zaštitnica – 246, 271, 288, 706, 1057
 sile Osovine – 118, 1081, 1122
Silent enim leges inter arma - 1340
 silovanje – 586, 1211, 1226
 silovanje dece – 677, 1126, 1228, 1235, 1243
 simahije – 92, 276
 simbol mira - 1166
 simbol predaje – 447, 622, 625, 671, 672, 673, 674
 simbol primirja – 447, 1168
 simboli međunarodnih oružanih snaga - 1151
 simboli UN - 1166, 1167, 1168
 Simfonija br. 7 (1941) - 1340
 simuliranje napada i bekstva – 597
 simuliranje predaje da bi se napao protivnik - 623
 sindrom Zalivskog rata - 875
 Sinhua, novinska agencija – 457
 Sirakuza – 369, 1070
 sirena - 794
 Sirija – 128, 182, 386, 417, 542, 658, 697, 877, 907
 Sirijska kriza (2011 -) -
 sistem kolektivne bezbednosti – 1140, 1157, 1277
 sistem kolektivne bezbednosti UN – v. Ujedinjene nacije kao sistem kolektivne bezbednosti
 sistem ravnoteže snaga - 1154
 sistem za aktivno odbijanje – 1329
 sistem za radio-elektronsko ometanje i suzbijanje - 174
 sistematsko zatiranje istorijskih i drugih tragova o prisustvu neke grupe na određenom području – v. kulturno čišćenje
Sitzkrieg - v. Sedeći rat
Skakavac, operacija - 1184
 skidanje imuniteta – v. oduzimanje imuniteta
 Skiti – 149, 527
 sklapanje međunarodnog sporazuma putem simbola - 1076
 “skriveni duh” – 880
 slepi miševi – 522, 531
 sličnosti između međunarodnog prava ljudskih prava i međunarodnog humanitarnog prava - 957
 Slobodne carinske zone, spor (1932) - 232
 slobodne kompanije - 370
 Slobodne zone Gornje Savoje i u oblasti Geks, spor (1932) -
 slobodni strelci – 389
 slonovi – 518, 524
 Sloveni – 370, 532, 533, 539, 612, 613, 727, 998, 1020, 1279
 Slovenija - 1112
 Slučaj ribolova, spor (1951) - 327
 Slučaj slobodnih zona, spor (1932) - 327
 slučajni rat - 99
 slučajne žrtve – v. kolateralna šteta
 slučajni nuklearni rat –
 Služba bezbednosti Rajhsfirera – v. SD
 služba traženja - 1047
 službeni nalog - 1037
 službenici međunarodnih organizacija – v. međunarodni službenici

- službenički sudovi međunarodnih organizacija – v. administrativni sudovi međunarodnih organizacija
- službeno obaveštavanje – v. notifikacija
- smanjenje količine nuklearnog oružja – v. nuklearno razoružanje
- Smerč*, višecjevni bacač raketa - 881
- SMERŠ, sovjetska kontraobaveštajna služba - 649
- Smešni rat (1939-1940) – 98
- smisao humanizacije rata - 966
- smisao međunarodnopravne zabrane određenih oružja -
- „smrt u snu“ – v. torpeda
- smrtna kazna – 964, 1248, 1307
- smrtna kazna bez sudskog postupka – 655, 914
- smrtonosni autonomni sistemi oružja – 891, 930, 1319, 1323
- SMS Erzherzog Ferdinand Max* - v. *Erherzog Ferdinand Maks*, brod
- snage brzog reagovanja - 414
- Snage EU u DR Kongu - 1152
- Snage Evropske unije u Bosni i Hercegovini – 1149, 1152
- snage NATO alijanse - 1133
- snage savezničkih država - 1120
- snage UN – 1147, 1153,, 1158, 1160, 1164
- snage UN u Korejskom ratu (1950-1953) – 821, 1160
- Snage UN za vanredne situacije (UNEF) – 1165, 1168
- Snage za implementaciju – v. IFOR
- snajper - 736
- snajperista – 655, 746, 996, 1168
- snajperska puška – v. snajper
- snajperski rekordi – 496, 744
- SOE – v. Uprava za specijalne operacije
- softver – 171, 1318
- sokolovi - 524
- SOLAS konvencija (1974) – v. Međunarodna konvencija o zaštiti ljudskih života na moru (1974)
- soldateska – 690, 1241
- soldati - 1241
- Solferinska bitka (1856) – v. bitka kod Solferina (1856);
- Solncepek*, teški reaktivni bacač plamena – 481, 507
- Solncepjok* – v. *Solncepek*
- Somalija – 404, 413, 417, 904, 1152, 1213, 1220, 1222, 1272
- somalijski pirati – 58, 797, 1272, 1329
- S.O.S. – 793, 794
- Solun, masakr (390) - 1008
- sopstveni borci - 986
- SORT (2002) – v. Ugovor o smanjenju strategijskog ofanzivnog nuklearnog oružja
- Sovjeti – 590, 597, 616, 719, 739, 743, 853, 854, 870, 880, 881, 887, 996, 998, 1012
- sovjetska ratna lukavstva u Drugom svetskom ratu – 616
- sovjetska vojna intervencija u Avganistanu (1979-1989) – 54, 100
- sovjetski desant u Iranu, incident (1982) - 100
- sovjetski ratni zarobljenici koji su pali u ruke Nemaca – 996, 997, 998, 1013
- Sovjetski Savez – v. SSSR
- sovjetsko-finski rat (1939-1940) – 255, 736
- sovjetsko-japanska deklaracija o prestanku ratnog stanja (1956) - 1071
- sovjetsko-kineski rat (1969) -
- SpaceX* - 945
- spajanje porodica - 1050
- Sparta – 92, 276
- Spartakov ustanak i rat (73-71. p.n.e.) – 108, 989
- Spartanci – 259, 264, 297, 607, 647, 815, 1006
- spasavanja obaveza – 794, 823
- spasavanje brodolomnika - 823
- spasite naš brod – v. S.O.S.
- spasite naše duše – v. S.O.S.
- Special Air Service (SAS)* – 394, 419
- specifičnosti geofizičkog oružja - 578
- specifičnosti pomorskog rata – 762, 764, 1035
- specijalci – v. komandosi
- specijalizovane agencije UN - 1167
- specijalizovane međunarodne organizacije – 1138

- specijalizovani sudovi – 1260
- Specijalna jedinica vazdušne službe – v. *Special Air Service*
- Specijalna komanda Elba – 887
- specijalna vojna operacija – 59, 136
- specijalne vojne jedinice – 163, 164, 333, 394, 419, 645, 887, 1147
- Specijalni komitet za mirovne operacije – 1171
- Specijalni komitet za politička pitanja i dekolonizaciju - 1171
- Specijalni koordinator za unapređenje odgovora UN na slučajeve seksualnog iskorišćavanja i zlostavljanja - 1230
- specijalni način upotrebe oružane sile - 156
- specijalni rat – 46, 155
- specijalni rat i međunarodno pravo - 176
- specijalni ratni brodovi - 775
- Specijalni sud za Sijera Leone – 1114
- specnaz - 333
- spoljna obeležja međunarodnih oružanih snaga - 1151
- spomen-kosturnice – 760
- spomenik neznanom junaku - 760
- spontani narodni ustanak - 336
- sporazum iz Rambujea (1999) - 264
- Sporazum iz Strazburga o zabrani upotrebe otrovne municije (1675) – 544, 547
- Sporazum o delatnostima država na Mesecu i drugim nebeskim telima (1979) – 306, 315, 951, 952
- Sporazum o demilitarizaciji Srebrenice (1993) - 1183
- Sporazum o Mesecu – v. Sporazum o delatnostima država na Mesecu i drugim nebeskim telima
- Sporazum o odobravanju pomoći u kapitalu (1974) - 1089
- Sporazum o okončanju rata i obnavljanju mira u Vijetnamu (1973) - 1071
- sporazum o opštoj obustavi vatre i ratnih dejstava u Nagorno-Karabahu (2020) – 1079
- sporazum o privremenom prekidu neprijateljstva - 1080
- Sporazum o pomirenju, neagresiji i saradnji (1991) - 1081
- sporazum o proglašenju grada otvorenim - 314
- sporazum o savezu – 279
- Sporazum o statusu snaga - 427
- sporazum Tito-Brant (1974) - 1089
- sporazumi i deklaracije o prestanku ratnog stanja - 1070
- sporazumi između strana u sukobu - 715
- sporazumi koji regulišu načine i metode ratovanja – 234
- sporazumi koji zabranjuju određena sredstva ratovanja – 235
- sporazumi kojima se konstatuje prestanak ratnog stanja - 1071
- sporazumi o zaštiti pojedinih kategorija ljudi - 236
- sporazumi o zaštiti pojedinih kategorija objekata - 237
- sporna oružja –
- sprečavanje građanskog rata - 1281
- sprečavanje kršenja mira – 1279
- sprečavanje ratnih i drugih zločina - 1279
- spržena zemlja – 154, 968
- Sputnjik I*, satelit - 220
- srazmernost - 124
- Srbi – 590, 591, 647, 851, 994, 1013, 1018
- Srbija – 118, 197, 245, 257, 339, 357, 613, 695, 741, 760, 773, 847, 851, 869, 874, 886, 887, 980, 983, 1027, 1065, 1083, 1085, 1178, 1184
- Srebrenica – v. Sporazum o demilitarizaciji Srebrenice (1993); Srebrenica, masakr (1995)
- Srebrenica, masakr (1995) – 1000, 1001, 1021
- srednji mitraljez – 494, 497
- srednji ratovi - 97
- srednji sukobi - 97
- sredstva borbe – 465
- sredstva ratovanja - 463
- sredstva za mirno rešavanje sporova - 1157
- sredstvo pogodno za borbu – 465
- sredstvo ratovanja – 465, 468
- srpska vojska – 994
- “srpska zaverenička bagra” - 359
- srpski Termopili – v. boj kod Čokešine (1804)
- srpsko-bugarski rat (1885) - 980
- SS jedinice – 996, 998

- SS Tubantia – Tubancija*, incident i spor (1916-1922)
- SSSR – 119, 151, 220, 255, 292, 293, 358, 361, 531, 551, 556, 566, 658, 690, 779, 843, 948, 1013, 1071, 1073, 1074, 1146, 1155, 1161, 1256, 1274
- Stabilizacija snage u Bosni i Hercegovini – v. SFOR
- stacionarni bacač plamena - 506
- stajaća vojska – 372, 1006
- staksnet*, kompjuterski virus - 172
- Stallion*, torpeda - v. „Vodopad“, torpeda
- stalna neutralnost – 282
- stalna neutralnost Švajcarske – 283, 287, 631
- stalna potreba revizije i doslednog poštovanja međunarodnog prava oružanih sukoba - 1339
- stalne međunarodne oružane snage – 1151, 1169
- stalne oružane snage UN - 1298
- stalni članovi Saveta bezbednosti UN – 1144, 1156, 1161, 1174
- stalni međunarodni krivični sud za mirovnjake – 1260
- Stalni sud međunarodne pravde – 232, 327
- stalno neutralni gradovi u Staroj Grčkoj - 281
- Staljingradaska bitka (1942-1943) – 148, 300, 466, 467, 520, 719, 737, 759
- Staljinove čistke - 167
- “Staljinove orgulje” - 880
- stanovništvo neokupirane teritorije – 992
- stanovništvo okupirane teritorije – v. položaj stanovništva okupirane teritorije
- stanja opasnosti – 269
- stanje kakvo je bilo posle rata - 1077
- stanje neposredne ratne opasnosti - 195
- Star Wars* - v. Zvezdani ratovi
- Stara Grčka – v. Stari Grci
- Starateljski savet UN - 1300
- stari građanski ratovi - 71
- Stari Egipćani – 121, 149, 299, 369, 521, 1069
- Stari Grci – 121, 204, 223, 259, 275, 281, 298, 369, 539, 799, 835, 843, 1020, 1166
- Stari Indusi – 121, 203, 204, 223, 281, 500, 539, 880, 988
- Stari Jevreji – 122, 149, 203, 369, 607, 989, 1006, 1019
- Stari Kinezi – 121, 203, 369, 500, 539, 880, 989, 1008
- stari ratovi –v. klasični ratovi
- Stari Rim – v. 121, 149, 260, 281
- Stari Rimljani – 121, 149, 260, 298, 344, 345, 594, 608, 621, 647, 801, 1006, 1008, 1019, 1020, 1030, 1167
- Stari Sloveni – 539, 612
- Stari Zavet – v. Biblija
- statični rat – v. pozicijski rat
- statistika zločina za 12 mirovnih misija UN - 1217
- Status-6* – v. *Posejdon*, bespilotni podvodni sistem
- status atentata prema međunarodnom pravu - 645
- status bakteriološkog oružja prema međunarodnom pravu – 534
- status bespilotnih letelica prema međunarodnom pravu -
- status borca i operateri bespilotnih letelica - 927
- status brodova-klopki prema međunarodnom pravu - 797
- status ciljanih ubistava prema međunarodnom pravu – 655
- status dronova prema međunarodnom pravu - 932
- status državnih arhiva - 730
- status geofizičkog oružja prema međunarodnom pravu - 579
- status kasetnih bombi prema međunarodnom pravu - 870
- status konkretnih oružja – 494, 512
- status lasera prema međunarodnom pravu – 489, 511
- status mitraljeza prema međunarodnom pravu oružanih sukoba - 498
- status morskih mina prema međunarodnom pravu - 785
- status nekih oružja - 733
- status okrivljenog – 350, 376, 655, 986, 1252
- status oružanih snaga za vreme oružanog sukoba - 326
- status oružja za masovno uništenje prema međunarodnom pravu - 516
- status podmornica prema međunarodnom pravu - 781

- status prisilnih nestanaka prema međunarodnom pravu – 663
- status ratnog zarobljenika – v. pravni status ratnog zarobljenika
- status snajpera i snajperista prema međunarodnom pravu - 739
- status quo* - 1155
- status quo post bellum* - 1077
- status torpeda prema međunarodnom pravu - 791
- status upotrebe životinja u ratu – 525
- status vojnih vazduhoplova – v. pravni status vojnih vazduhoplova
- status zapaljivog oružja prema međunarodnom pravu - 508
- Statut Haškog tribunala – v. Statut Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju
- Statut Međunarodnog krivičnog suda (1998) – v. Rimski statut
- Statut Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju – 238, 1112
- Statut Međunarodnog suda pravde – 216, 1267
- Statut Međunarodnog vojnog suda u Nirnbergu (1945) – v. Statut Nirnberškog suda
- Statut Nirnberškog suda (1945) – 238, 963, 1200, 1256
- Statut Stalnog suda međunarodne pravde (1921) –
- statut Tokijskog suda - 1256
- statuti drugih međunarodnih *ad hoc* krivičnih sudova – 977, 1113
- statuti međunarodnih *ad hoc* krivičnih sudova – 977, 1112
- statuti međunarodnih krivičnih sudova – 238, 977
- Stejt department – 138, 410, 531
- stelt tehnologija - 1325
- sterilitet -
- sticanje teritorije - 1075
- Stinger*, prenosni lanser raketa - 861
- Stogodišnji rat (1337-1453) – 92, 115, 345, 370, 528
- Stotinu Švajcaraca - 371
- Strafexpedition* - v. kaznena ekspedicija
- strana u sukobu – 267
- stranci kao dobrovoljci - 337
- strane u sukobu – 57, 94, 210
- Strategic Resource Corporation* - 400
- strategija elastičnog odgovora - 562
- strategija masovne odmazde - 562
- Strategija SAD u oblasti nacionalne bezbednosti (2002) – 140, 912
- strategija sigurnog uzajamnog uništenja - 562
- strategija zastrašivanja - 562
- strategijska avijacija - 858
- strategijski agenti od uticaja - 363
- strategijski bombarder sa nuklearnom bombom, ubojno dejstvo - 513
- strategijski prostor - 295
- strategijsko bakteriološko oružje - 532
- strategijsko biološko oružje – v. strategijsko bakteriološko oružje
- strategijsko nuklearno oružje – 551
- “Strategikon” (VI v.) – 613, 689
- Strateška odbrambena inicijativa SAD - 950
- strateška špijunaža - 355
- strateške podvodne krstarice – 778, 779
- strateško nuklearno oružje - 477
- Stratfor*, obaveštajna kompanija - 161
- strela - 527
- strele letećeg plamena - 880
- strele sa otrovnim vrhom – 537, 539, 970
- strelice izbačane iz aviona – v. bombardovanje strelicama
- streljanje ratnih zarobljenika – 1013, 1022
- stroncijum 90 - 514
- stršljeni – 520
- stručnjaci UN - 1246
- STTEP International*, privatna vojna kompanija - 412, 438
- stupanje na snagu pravila ratnog prava - 270
- stvarna nadležnost međunarodnih krivičnih sudova - 238
- Stuxnet* - v. *staksnet*, kompjuterski virus
- stvar između drugih – 232, 1308
- stvarni razlog za rat - 254
- stvarni značaj radiološkog oružja -
- Su-24*, bombarder – 174

- Su-25*, incident – v. incident iznad Sirije (2015)
Su-35S, avion – 1322
Su-57, avion - 1322
 subjekti međunarodnog prava - 193
 subjektivna odgovornost - 1272
 subjektivni faktori u užem smislu - 1189
 subjektivno međunarodno pravo – 85, 199
 subjugacija – v. pokoravanje
 submunicija – v. kasetne bombe
 Sud UN za sporove – 1236, 1266
 sud za pomorski plen – 832
 Sud za Sijera Leone – v. Specijalni sud za Sijera Leone
 Sudan – 417, 496
 sudija *ad hoc* – v. *ad hoc* sudije.
 sudija u sopstvenoj stvari - 125
 sudija za konkretan slučaj – v. *ad hoc* sudije
 sudska praksa - 217
 suđenja za ratne zločine izvršene u Prvom svetskom ratu – 1251, 1252
 Suecki kanal – 308, 1123, 1165
 Suecka kriza (1956) - 1165
 Suhaja Rečka, incident (1950) - 99
 sukob niskog intenziteta – 80, 95, 153
 sukob SSSR i Kine (1969) - 75
 sukob zakona - 214
 Sukob u Magrebu - 110
 sukobi između nedržavnih subjekata – 1332
 sukobi između oružanih snaga država i oružanih snaga velikih terorističkih organizacija - 1332
 sukobi sa vanzemaljcima – 953, 1234
 sukobi unutar država – v. građanski ratovi
Sukula, operacija)2018) - 1224
 Sulino lukavstvo - 611
 Sumerci – 149, 299
 Sumračni rat (1939-1940) - 98
Sumrak, snajperska puška - 740
Sunčev sjaj, projekat – 548
Sunshine Project - v. *Sunčev sjaj*, projekat
 supermitraljezi – v. novi supermitraljezi
 supersile – 52, 55, 1145
 supersonične podmornice - 781
 supertorpedo – 792
 Surinam – 503
 surovost prema životinjama – 525, 526
surrendered enemy personnel - 1000
 suspendovanje ljudskih prava – v. prava i slobode koji se mogu ograničiti odnosno suspendovati
 suspenzivni veto - 55
 suštinska uloga mirovnih misija UN - 1278
Sutlej, brod - 826
 suve grane - 605
 suverene države – 73, 85, 92, 127, 133, 186, 215, 220, 241, 242, 254, 394, 977, 978, 1104, 1107
 suverenitet nad okupiranom teritorijom - 728
 suverenost država – 72, 85, 133, 220, 287, 776, 788, 936, 1181, 1244, 1268
 suviše povrede - 492, 509
 suvozemni rat – v. kopneni rat
 suzavac – 549, 1331
 “Sve ih pobijte, a Bog će svoje prepoznati!” - 1009
 svemir i ratne operacije – v. kosmički rat
 svemirske baze – 942
 svemirske letelice – 946
 svemirske letelice bez ljudske posade - 947
 svemirske platforme – 942
 svemirske sonde - 947
 svemirski pirati - 951
 svest o pravnoj obaveznosti – 219, 221
 sveštenici pravde - 1311
 sveštenik – v. pripadnici verske službe
 Sveta alijansa – 179, 1127
 Sveta četa Kartagine – 369
 Sveta Stolica - 558
 sveta mesta - 281
 Sveta zemlja – 126, 127
 svetleći meci - 605
 Sveto rimsko carstvo – 115, 505, 1011
 svemirski otpad - 948
 sveti rat – 128
 „Sveti rat“, pesma (1941) - 1341
 sveti ratovi - 127
 Svetska banka - 161
 Svetska meteorološka organizacija - 1128
 Svetska organizacija za intelektualnu svojinu - 1131

Svetska trgovinska organizacija (WTO) – 1128, 1131
 Svetska turistička organizacija - 1131
 svetska vlada – 1279
 Svetska zdravstvena organizacija – 526, 529, 560, 1131
 svetski kalifat - 382
 svetski parlament – 1279
 Svetski poštanski savez - 1131
 Svetski program za hranu - 1233
 svetski rat – 117
 Svetski trgovinski centar – 471, 544
 svinje – 523
 svojina neprijateljske države i neprijateljski pravnih i fizičkih lica - 700
 svršeni čin - 1161

Š

Šafhauzen, bombardovanje (1944) - 287
 Šangajska organizacija za saradnju – 278, 1132
 Šangajska petorka - 278
 šarac, poškomitraljez – v. 497, 741
Šarac, teška snajperska puška - 741
 šarene revolucije - 679
ŠĆ-305, podmornica - 800
 šećerna trska - 534
 šejtanova cev - 507
 Šestodnevni rat (1967) – 93, 135, 816
 Šestonedeljni rat (1866) - v. Austrijsko-pruski rat (1866)
 šifarnik . 599
 šifra – 598, 1039
 šifrovanje - 599
 širenje lažnih vesti - 605
 škorpije - 524
Škval, torpeda – 791
Šmelj, reaktivni bacač plamena – 507
 šnorkel - 778
 Španci - 528
 Španija – 90, 149, 254, 256
 španska groznica – v. španski grip
 Španske falange - 338

španski dobrovoljci na Istočnom frontu - 338
 Španski građanski rat (1936-1939) – 110, 337, 1102
 španski grip - 118
 Španski mir – v. *Pax Hispanica*
 špansko-čileanski rat (1865-1866) - 816
 špekulantsko sticanje velike imovine u ratu – v. ratna dobit
 Špicberška ostrva - 305
 špijun koji se priključio svojoj vojsci – 342, 351
 špijunaža - 170
 špijuni – 346
 špijun u širem smislu – 347, 355, 356
 špijuni u užem smislu – 347, 352
 špijunski sateliti – 945, 947
 šrapnel – 502
 Šri Lanka – 419, 519, 1190, 1228, 1249
 „što neko radi preko drugog, isto je kao da sam radi“ - 1142
 štabni oficiri u misijama UN - 1177, 1193
 štapovi pandži – 594
 šteta koju je Jugoslavija pretrpela u Drugom svetskom ratu - 1088
 štetni programi – v. virusi kompjuterski
 štitonoše - 445
штрафбаты – v. kažnjeničke jedinice
 Šu, kinesko kraljevstvo – 611, 612
 šumski duhovi - 164
 Švajcarska – 283, 289, 977, 1054, 1057
 Švajcarska garda - 371
 Švedska – 285, 289, 307, 784, 815, 1086
 Švedsko-norveški rat (1814) – 93
 šverc – 817, 821, 832, 934

T

3D štampači - 936
T-Gever, protivtenkovska pušta – 743
T-Gewehr - v. T-Gever
TA-32, brod - 829
tabula rasa - 1337
 tačanka - 497
 „Tajne balkana“ (1921) - 994

- tajno lobiranje - 363
Tajpinški ustanak (1850-1864) – 110
Tajvan - 1161
taktika spržene zemlje - 968
taktičko bakteriološko oružje - 532
taktičko biološko oružje – v. taktičko bakteriološko oružje
taktičko nuklearno oružje – v. malokalibarsko nuklearno oružje
taktičko-operativno nuklearno oružje - 551
taktika – 146, 148, 149, 152, 154, 164, 402, 498, 520, 521, 597, 645, 744, 799, 800, 807, 888, 918, 932, 968, 1337
„Taktika“ (905) - 539
Talamba, brod - 1044
talačka kriza – v. Iranska talačka kriza (1979-1981)
talibani - 902
Tamerlanova osvajanja (1369-1405) – 609, 990, 1010, 1011
Tamilski tigrovi - 1190
„Tamna je noć“, pesma (1943) - 1341
tampon-država – 1154
tampon zona – 1184, 1186, 1275, 1280
Tanenbaum, operacija – 283
Tankever M1918, protivtenkovska puška – 743
Tankewehr M1918 – v. *Tankever M1918*
Tanzanija - 1288
taoci - 699
taran – 885, 888
taran mlaznim avionom - 889
Taranaki, brod - 796
TASS, novinska agencija - 457
Teškentski ugovor – v. ODKB
Tatari – 528
Tatjana, nuklearna bomba - 551
Tavignano – v. *Tavijano*, incident i spor (1912)
Tavijano, incident i spor (1912) – 837
Tebanci - 607
tečna vatra – v. grčka vatra
Teheranska kriza – v. Iranska talačka kriza (1979-1981)
telegrafski i telefonski podmorski kabl – 777, 792, 804, 972, 1025
Telo Ujedinjenih nacija za nadzor primirja (UNTSO) – 1164, 1177
Ten Levek - 528
tenkovi – 571, 625
tenkovi-roboti - 930
Tenočtitlan, glavni grad Asteka - 949
teorije zavere – 579
tepih bombardovanje – 480, 596, 637, 865
teranje u minsko polje civila i ratnih zarobljenika – v. čišćenje minskih polja korišćenjem zaštićenih lica
teritorijalna država – 421, 422, 1250, 1261, 1267
teritorijalno dejstvo rata – 294
teritorijalno more - 840
teritorijalno more neutralne države - 837
teritorije isključene iz ratišta - 296
termobarička bomba – 868
termobarička granata - 507
termonuklearno oružje - 550
Termopilska bitka (480. p.n.e.) – 297, 647, 758
terorista u odelu - 661
teroristi – 111, 379, 515, 534, 544, 548, 574, 658, 659, 899, 908, 909, 933, 1326
teroristička organizacija – 382, 386, 412, 895, 1098, 1119
terorističke grupe - 1098
teroristički akt - 1197
teroristički napad na Olimpijskim igrama u Minhenu (1972) - 659
terorizam – 187, 379, 659
terra nullius - 1076
terrae dominium finitur ubi finitur armorum vis - 840
teške povrede Ženevskih konvencija o zaštiti žrtava rata (1949) – 1112
teške dalekometne snajperske puške – 741
teški bacač plamena – 506
teški raketni bacač plamena – v. teški reaktivni bacač plamena
teški reaktivni bacač plamena – 481, 507
teški mitraljez - 495
teško, opsežno i dugotrajno oštećenje životne sredine – 514, 683, 873

- Teutoburška šuma – v. bitka u Teutoburškoj šumi (9. n.e.)
- Tevtonski vitezovi – v. Livonski red Tevtonskih vitezova
- Tibet - 284
- Tibingen*, brod - 1044
- Tiger*, incident i spor (1917-1918) - 838
- Tir, masakr (332. p.n.e.) - 1008
- Tirpic*, brod – 809, 985
- Titan Corp.*, privatna vojna kompanija - 440
- Titanik*, brod - 794
- Tjjsalak*, brod - 826
- TNT – v. trinitrotoluol
- toaletni imunitet – v. neformalni toaletni imunitet
- Togo - 1288
- Tokio – 863, 1122
- Tokijski proces - 1256
- toksin - 527
- Tonkinški incident (1964) – 258
- Toplice, jezero - 159
- toplotni talasi - 578
- topovi – 500, 725
- Torbay*, podmornica – 827
- Tornado*, višecelni bacač raketa - 881
- torpedo – 782, 790
- torpedo sudnjeg dana - 793
- TOS-1 – v. *Buratino*, teški reaktivni bacač plamena
- TOS-1A – v. *Solncepek*, teški reaktivni bacač plamena
- TOS-2 – v. *Tosočka*, teški reaktivni bacač plamena
- Tosočka*, teški reaktivni bacač plamena – 482, 507
- totalni rat – 131, 628
- totalno uništenje – 866, 1011, 1324
- Toyama Maru*, brod - 1043
- trahom - 530
- trajanje mira u svetu – 41, 44
- trajna demilitarizacija - 307
- trajna neutralnost – v. stalna neutralnost
- trajni prestanak oružanog sukoba - 1077
- trajno dejstvo obustave vatre u prošlosti - 1077
- Traka duhova br. 10* - 166
- transnacionalne kompanije – 77, 943, 1098
- transnacionalne korporacije – v. transnacionalne kompanije
- transnacionalne nevladine organizacije - 1052
- transnacionalna pojava – 1123
- transportni avioni – vojni transportni avioni
- Tranziciona misija Afričke unije u Somaliji - 1152
- Treća haška deklaracija o zabrani upotrebe zrna koja se lako rasprskavaju i šire u ljudskom telu (1899) – 733, 735
- Treća ženevska konvencija – v. Ženevska konvencija o postupanju sa ratnim zarobljenicima (1949)
- Treća ženevska konvencija o postupanju sa ratnim zarobljenicima (1929) – 999, 1049
- Treći krstaški rat (1189-1192) - 1009
- Treći punski rat (149-146. p.n.e.) - 1008
- Treći svetski rat – 100, 142, 181, 1284
- trenutni običaji – v. instant običaji
- Treuga Dei* - 206
- trgovački brod – 760, 803
- trgovački brod neprijatelja - 804
- trgovački brodovi koji su pretvoreni u bolničke brodove - 1039
- trgovina afričkim robovima – v. trgovina robovima
- trgovina ljudima - 1226
- trgovina robovima - 256
- trgovina sa neprijateljem – 269
- trgovina sa neutralnim zemljama - 834
- trgovinski rat – v. ekonomski rat
- tri D štampači – v. 3D štampači
- tri „f“ – v. *fix, find and finish*
- tri svetlonarandžasta kruga – v. znak za obeležavanje objekata koji sadrže opasne sile
- Trident*, rakete - 780
- Trideset osma paralela - 1162
- Tridesetogodišnji rat (1618-1648) – 92, 115, 127, 528, 731, 975, 1011, 1241
- Trijanonski ugovor o moru (1919) - 1066
- Trijumfator*, protivvazdušni i antibalistički sistem - 948

trikolor - 672
 trinitrotoluol - 550
Triple Canopy, privatna vojna kompanija – 402
Triton Nula, naređenje (1942) - 828
 trka u naoružanju - 1154
 trka u naoružanju u kosmosu - 944
 trka u nuklearnom naoružanju – 554, 555
 Trojanci - 606
 Trojanski konj - 606
 Trojanski rat (XIII-XII v. p.n.e.) – 1007
 Trojna agresija na Egipat (1956) – 1173, 1283
 Trojna antanta - 1122
 Trojni pakt (1940) – 359, 866, 1122
 Trojni savez (1882) - 261
 Trojni savez - 1122
Trojstvo, atomska bomba – 551, 1156
Trostruka zavesa – v. *Triple Canopy*, privatna vojna kompanija
 trostruki agent - 360
trou de loup - 594
 trovanje bunara – v. trovanje izvora vode
 trovanje hrane i pića – 83, 471, 540, 657, 1020
 trovanje ljudi – 529, 536
 trovanje izvora vode – 201, 537, 540, 1020
 trpljenje - 228
 trubač – 448, 611, 613
 Trumanova doktrina – 51
 trupe sukobljenih strana koje pređu na teritoriju neutralne države - 286
 tržišna kapitalizacija - 77
Tubancija, incident i spor (1916-1922) - 844
 tularemija - 527
 tumačenje ugovora - 1307
 tumačenje zakona - 214
 Turci – 618, 969, 990, 1011, 1020
 Turska – 305, 613, 668, 697, 862, 983, 1061, 1063, 1066, 1086
 turska invazija Kipra (1974) - 1154
 Turska Republika Severni Kipar – 1104, 1154
 Turski rat za nezavisnost (1919-1923) - 1066
Turtle, podmornica – v. *Kornjača*, podmornica
 Tutsi – 1020
Tübingen – v. *Tibingen*, brod

Twilight War - v. Zamračeni rat (1939-1940)
Typhoon, podmornice – v. *Ajkula*, podmornice

U

U-2, špijunski avion – 96, 101
U-29, podmornica - 799
U-40, podmornica - 796
U-103, podmornica – 799
U-479, podmornica – 800
UB-13, podmornica - 844
 „U zemunici“, pesma (1942) - 1341
Uaskar, brod - 799
U-Boot-Falle - v. brod-klopka
 „u granicama vojne potrebe“ - 712
 u ratu pravo ne važi – v. pod oružjem zakoni čute
 ubica nosača aviona – 790
 ubice neprijateljskih podmornica – v. podmornice-lovci
 ubijanje brodolomnika – 794, 809, 822
 ubijanje brodolomnika u praksi - 825
 ubijanje dezertera na licu mesta - 689
 ubijanje ratnih zarobljenika - 981
 ubistva – 1217, 1221
 ubistvo Franca Ferdinanda – v. Sarajevski atentat (1914)
 ubistvo svojih vojnih starešina - 650
 „ubodi me – napadni me!“ - 548
 učesnici oružanog sukoba – 57, 320
 učesnici Druga haške konferencije (1907) - 242
 učesnici Prve haške konferencije (1899) - 241
 učesnici rata – v. učesnici oružanog sukoba
 učestvovanje u ratu ili oružanom sukobu u stranoj državi – 339
 učešće privatnih vojnih kompanija u mirovnim misijama – 1289
 udarni ovan - 888
 udeo civilnog stanovništva u ukupnom broju žrtava – 1025
 udri i beži - 148
 Uganda - 413
 Ugovor iz Bangkoka (1995) - 317
 Ugovor iz Briža (1167) - 304

- Ugovor iz Osla (1993) - 1106
 Ugovor iz Pikinija (1475) - 115
 Ugovor iz Pelindabe (1996) - 317
 Ugovor iz Semipalatinska (2006) - 317
 Ugovor iz Tlatelolka (1967) - 317
 Ugovor između Ramzesa II i Hatušila III (1278. p.n.e.) - 1065, 1069
 Ugovor o Antarktiku (1959) - 305, 315, 558
 Ugovor o demilitarizaciji u oblasti Velikih jezera (1817) - 304
 Ugovor o kolektivnoj bezbednosti (1992) - 278
 Ugovor o konačnom regulisanju odnosa Nemačke (1990) - 1074
 Ugovor o kosmosu - v. Ugovor o načelima kojima se reguliše delatnost država u oblasti istraživanja i miroljubivog korišćenja kosmosa, uključujući Mesec i druga nebeska tela (1967)
 ugovor o miru Gelona sa Kartaginom (480. p.n.e.) - 1070
 Ugovor o miru i prijateljstvu, potpisan između Kine i Japana (1978) - 1061
 ugovor o miru između Atine i Sparte (421. p.n.e.) - 1069
 ugovor o miru između Eble i Abarsala (2350-2250. p.n.e.) - 1069
 Ugovor o miru sa Finskom (1947) - 1070
 ugovor o miru „za večna vremena“ - 1069
 Ugovor o načelima kojima se reguliše delatnost država u oblasti istraživanja i miroljubivog korišćenja kosmosa, uključujući Mesec i druga nebeska tela (1967) - 306, 315, 486, 558, 943, 949, 951, 952
 Ugovor o neširenju nuklearnog oružja (1968) - 318, 557, 933
 ugovor o polaganju oružja - v. kapitulacija Crne Gore (1916)
 Ugovor o pretvaranju Južnog Pacifika u nenuklearnu zonu (1985) - 317
 Ugovor o prijateljstvu, saradnji i uzajamnoj pomoći (1947) - 1088, 1132
 Ugovor o produbljenu vojnog poverenja u građanskim oblastima (1996) - 278
 ugovor o savezu - 63, 275, 279
 Ugovor o sveobuhvatnoj zabrani nuklearnih proba (1996) - 558
 Ugovor o trgovini oružjem (2013) - 934
 Ugovor o zabrani eksperimenata nuklearnim oružjem u atmosferi, kosmosu i pod vodom (1963) - 315, 558, 943, 951
 Ugovor o zabrani nuklearnog oružja (2017) - 560
 Ugovor o zabrani nuklearnog oružja u Latinskoj Americi i na Karibima (1967) - 317
 Ugovor o zabrani smeštaja nuklearnog i drugog oružja za masovno uništenje na dno mora i okeana i u njihovo podzemlje (1971) - 315, 516, 558
 Ugovor sa Rarotonga (1985) - 317
 ugovori-pogodbe - 229
 ugovori-zakoni - 230
 ugovori čije zaključenje je izazvano izbijanjem rata - 273
 ugovori iz prošlosti o sudbini ranjenika - 977
 Ugovori iz Tjencina (1858) - 158
 Ugovori iz Peklinga (1860) - 158
 ugovori koji ostaju na snazi - 272
 ugovori koji počinju da deluju - 273
 ugovori koji se suspenduju - 273
 ugovori koji se ukidaju - 272
 ugovori o kapitulacijama - 158
 ugovori o miru - 1062
 ugovori o razoružanju - 894
 ugovori se moraju poštovati - v. *pacta sunt servanda*
 ugovori trećima niti štete, niti koriste - *pacta tertiis nec nocent nec prosunt*
 ugovori u korist trećih - 228
 uhoda - v. vojni špijuni u ratu
 Ujedinjene nacije - 413, 961, 1078, 1079, 1131, 1136, 1138, 1140, 1166, 1178, 1190, 1197, 1278, 1290, 1295, 1300
 Ujedinjene nacije kao sistem kolektivne bezbednosti - 1133, 1140, 1156
 Ujedinjeno Kraljevstvo - v. Velika Britanija
 „Ujedinjeni za mir“ - v. Rezolucija „Ujedinjeni za mir“ (1950)
 uklanjanje mina - 642, 643, 747, 754, 783, 787, 1000, 1281

- „ukoliko vojni razlozi to dopuste“ - 712
 Ukaz Prezidijuma Narodna skupštine o normalizaciji odnosa sa Austrijom (1951) - 1074
 Ukaz Prezidijuma Vrhovnog sovjeta SSSR o prestanku ratnog stanja sa Nemačkom (1955) - 1073, 1074
 Ukrajina - 59, 137, 531, 547, 930, 1013
 Ukrajinska kriza - 59
 ukupna tonaža brodova potopljenih u Drugom svetskom ratu - 810
 uloga Međunarodnog komiteta Crvenog krsta - 1055
 uloga mirovnih misija UN - 1278, 1280
 uloga Srba u istoriji vazdušnog ratovanja - 851
ultima ratio - 123
ultima ratio regum - v. poslednji argument kraljeva
 ultimativna objava rata - 259
 ultimatum - 261, 264, 1146
 ultimatumu u savremenoj praksi - 1125
Ultra, projekat za razbijanje nemačke šifre - 602
 ultra dalekometna snajperska puška - 740
 ultraljubičasti laser - 510
 „Umeće ratovanja“ (VI v. p.n.e.) - 201, 203
 umišljaj - 1321
 „umrtvljena smrt“ - v. torpedo
 UN - v. Ujedinjene nacije
 unajmljene puške - v. plaćenici
 UNAMID, mirovna misija - 1177, 1179, 1210
 UNAMSIL, mirovna misija - 1179, 1217
 UNCRO, mirovna misija - 1184, 1185, 1207
 UNDOF, mirovna misija - 1177
 UNEF - v. Snage UN za vanredne situacije
 UNFICYP, mirovna misija - 1177
 UNESCO - v. Organizacija UN za obrazovanje, nauku i kulturu
 UNICEF - v. Dečiji fond Ujedinjenih nacija
Unifed Task Force - v. UNITEF, združene snage
 unifikacija - v. unifikacija pravnih pravila
 unifikacija pravnih pravila - 192, 199, 435
 UNIFIL, mirovna misija - 1177, 1179, 1217, 1219
 uniforma - 353, 626, 705, 927, 995, 1151, 1189
 uniformno pravo - 199
 uniformisano osoblje - 1191
 unilateralne preventivne akcije - 141
unintended targets - v. nenamerne žrtve
 UNISFA, mirovna misija - 1177
 uništavajuće bombardovanje - 866
 uništavanje vojnih objekata nakon potpisivanja kapitulacije - 720
 uništenje 68 japanskih gradova - 863
 uništenje odn. teško oštećenje životne sredine - 683, 873
 UNITAF, združene snage - 1221
United Nations Command - v. Komanda Ujedinjenih nacija
United Press International - v. *Junajted pres internešenel*, novinska agencija
 Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima (1948) - 603, 655, 963
 univerzalna nadležnost - 424, 1271
 univerzalna jurisdikcija - v. univerzalna nadležnost
 univerzalne i regionalne međunarodne organizacije i tela - 1139
 univerzalne međunarodne organizacije - 1139
 univerzalni međunarodni običaji - v. opšti običaji
 univerzalni mitraljez - v. srednji mitraljez
 univerzalno običajno međunarodno pravo - 392, 687, 765, 794, 797, 803, 820, 864, 872, 926, 942, 952, 961, 963, 984, 1056, 1308
 UNOCI, mirovna misija - 1217
 UNMEE, mirovna misija - 1217
 UNMIK, mirovna misija - 1217, 1219
 UNMIL, mirovna misija - 1179, 1217
 UNMIS, mirovna misija - 1177, 1217
 UNMISS, mirovna misija - 1193
 UNMOGIP, mirovna misija - 1177
 UNOMUR, mirovna misija - 1217, 1219
 UNOSOM I, mirovna misija - 1220
 UNOSOM II, mirovna misija - 1207, 1217, 1219, 1220
 UNPROFOR, mirovna misija - 413, 419, 1148, 1179, 1183, 1184, 1186
 UNTAC, mirovna misija - 1179

- UNTSO – v. Telo Ujedinjenih nacija za nadzor primirja -
- unutrašnja dimenzija ratnog stanja – 268
- unutrašnja nadležnost država – v. domen isključive nadležnosti
- unutrašnja stvar - 86
- unutrašnje morske vode neutralne države - 837
- unutrašnje pravo država – v. nacionalno pravo
- unutrašnje pravo kao pojava - 192
- unutrašnje ratno pravo država – 195
- unutrašnje ratno zakonodavstvo – v. unutrašnje ratno pravo država
- unutrašnje reparacije - 1090
- unutrašnje vojno zakonodavstvo – v. vojno zakonodavstvo
- unutrašnji nemiri - 1097
- unutrašnji oružani sukobi – 108, 246, 1098, 1099
- unutrašnji pravni poredak – v. nacionalno pravo
- unutrašnji propisi država – 268, 831, 1241
- unutrašnji špijuni - 347
- UPI* – v. *Junajted pres internešenel*, novinska agencija
- upisni list broda - 770
- uporedno pravo – 191
- upotreba i zaštita Ženevskih znakova - 670
- upotreba ili pretnja upotrebom nuklearnog oružja – v. „Zakonitost upotrebe ili pretnje upotrebom nuklearnog oružja“, savetodavno mišljenje Međunarodnog suda pravde (1996)
- upotreba kasetne municije - 871
- upotreba kosmosa u vojne svrhe – 942, 944
- upotreba lažne zastave – v. lažna zastava
- upotreba neprijateljskih šifri i lozinki - 605
- upotreba oružja – 90, 1175
- upotreba preciznog oružja na neselektivan način - 635
- upotreba radne snage - 1092
- upotreba raketa u ratne svrhe - 879
- upotreba životinja jednih protiv drugih – 523
- upotreba životinja u naše vreme - 524
- upozorenje o postavljanju mina - 751
- Uprava za specijalne operacije – 647, 648
- upravno pomorsko pravo – 765
- Uragan*, višecetni bacač raketa - 880
- urbi et orbi* - 1004
- uranijum 235 – 358, 552, 566
- urođenici – v. domorodačko stanovništvo
- Urugvaj – 149, 662
- Uruška bitka – v. Bitka kod Uruka (2271 p.n.e.)
- USA-193*, špijunski satelit - 948
- usidrene morske mine -783, 785
- usklađivanje – v. koordinacija
- uskraćivanje milosti – v. zabrana uskraćivanja milosti
- uslovi i ograničenja za primenu represalija u ratu - 693
- uslovi pod kojima bi napad dronom bio zakonit - 918
- uslovi mira posle Prvog svetskog rata - 1064
- uslovi za pravovaljanost pomorske blokade - 813
- uslovi za priznanje ustanika kao ratujuće strane – 1100
- uslovi za rekviziciju neutralnih trgovačkih brodova - 836
- uslovna i безусловna kapitulacija – 719
- uslovna kontrabanda – v. relativna kontrabanda
- uslovna objava rata - 259
- uslovna pravila prava oružanih sukoba – 710, 712
- uslovnost podele oružja – 471
- usmereni napad na protivničkog vođu - 647
- USS Cumberland* - v. *Kamberlend*, brod
- USS Donald Cook* – v. *Donald Kuk*, brod
- USS Maine* - v. *Mejn*, brod
- USS Missouri* – v. *Misuri*, brod
- USS Ponce* – v. *Ponse*, brod
- USS Wahoo* – v. *Vahu*, podmornica
- ustanici - 1099
- ustanici i borci - 1101
- ustanici priznati kao ratujuća strana - 1100
- Ustav SFR Jugoslavije (1974) – 1083
- Ustav Republike Srbije (1990) - 1083
- Usuri reka, sukob (1969) -
- uti possidetis* – 1077, 1078
- uticaj na magnetno polje Zemlje - 577
- uticaj Ženevske konvencije (1864) na razvoj humanitarnog prava - 981

- Utreški mir (1713) – 116, 256
 uveravanje neprijatelja da je opkoljen - 605
 uzajamnost – 194, 275, 700, 968
 uzapćenje - 705
 uzapćenje broda – 769
 uzbuñjivač – 172
 uzdržavanje od činjenja – 208, 228, 446, 447, 639, 670, 686
 uzgredna šteta – v. kolateralna šteta
 uzgredne posledice ratnih dejstava – v. kolateralna šteta
 uzgredne ųrtve – v. kolateralna šteta
 uzimanje talaca – 699
- V**
- V-1*, rakete – v. Fau 1
V-2, rakete – v. Fau 2
Vahu, podmornica - 827
 Vajmarska republika - 1063
 vakuum – 572
 vakuumska bomba – v. termobarička bomba
Valkira, operacija (1944) - 364
 Van Alenovi pojasevi - 946
 Vanredni raketni komunikacioni sistem - 1324
 vanredno stanje - 268
 vansudska pogubljenja – 921, 939
 Varjaška garda - 370
 Varjazi - 370
 varke – ratno lukavstvo
 Varšava, masakr (1794) - 1011
 varšavski geto, masakr (1943) – 1013
 Varšavski pakt – 52, 160, 181, 277, 405, 569, 570, 1132
 Varšavski ugovor – v. Varšavski pakt
 Vartolomejska noć (1572) – 109, 1020
 Vasenarski aranųman o kontroli izvoza konvencionalnog oruųja i proizvoda i tehnologije dvostrukie namene (1996) - 934
 Vašingtonska deklaracija o podmorničkom ratu (1922) - 808
 Vašingtonska konvencija o zabrani upotrebe zaųušljivih i otrovnih gasova (1922) – 239, 545
 Vašingtonska pravila (1871) – 841
 Vašingtonski sporazum (1871) – v. Vašingtonski ugovor (1871)
 Vašingtonski ugovor (1871) – 57, 841
 Vaterlo – v. bitka kod Vaterloa (1815)
 Vatikan - 371
 vatrena zavesa - 1337
 vatreni signali - 599
 vatreni taran - 888
 vatreni zid - 499
 vatreno oruųje -
 Vavilon – 606, 607, 1019
Vavilon, operacija (1981) - 139
 Vavilonci - 121
 vazduhoplovna jedrilica - 858
 Vazduhoplovna komanda srpske vojske - 851
 vazduhoplovstvo i protivvazdušna odbrana - 473
 vazdušna evakuacija - 852
 vazdušni as – 852
 vazdušni boj – 147, 850, 852
 vazdušni boj aviona i drona - 891
 vazdušni desant - 884
 vazdušni plen - 703
 vazdušni prostor – 856, 857
 vazdušni rat – 119, 147
 vazdušni taran – v. taran
 vazdušni udari - 59
 vazdušno-desantne jedinice koje se prevoze vazduhoplovom - 885
 vazdušno bojište – 857
 vazdušno bombardovanje – 147, 861, 878
 vazdušno ratište – 856
 vazdušno vojište - 857
 vaųeče pravo - 191
 većni mir – 966, 1069
 Vej, kinesko kraljevstvo – 611, 612, 1008
 vek ratova za kolonije – 78
 vek ratova za naftu – 78
 vek ratova za vodu – 78
 Velbuųdska bitka – v. bitka kod Velbuųda (1330)
 Veli-Jie rat (350-351) - 1008
 Velika Britanija – 97, 256, 304, 346, 358, 394, 395, 427, 553, 725, 772, 787, 788, 789, 810, 816, 840, 843, 862, 906, 907, 1063, 1086,

- 1125, 1130, 1144, 1154, 1155, 1173, 1198, 1256, 1283
- Velika jezera, sporazum o demilitarizaciji (1817) - 304
- Velika mongolska država - 518
- Velika mračna močvara - 402
- velika razaranja bez opravdane vojne potrebe – 582, 636
- velika sila – 266, 920, 938, 1076, 1156, 1198
- velika trojka - 648
- velike boginje – 528
- velike kompanije - 370
- velike sile – 74, 1154
- veliki bacač plamena -506
- Veliki rat – 114, 116
- veliki ratni profiteri - 704
- Veliki severni rat – v. Severni rat (1700-1721)
- veliki teror – v. Straljino ve čistke
- velški streljčari - 528
- Venera*, kosmička sonda - 947
- Vega*, kosmička sonda - 947
- Venecijanska komisija – v. Evropska komisija za demokratizaciju putem prava
- Venecuela - 816
- Verakruz - 256
- Verdenska bitka (1916) – 506, 759
- „verdenski mlin za meso“ – v. Verdenska bitka
- Vergeltungswaffe* – 882
- verifikovanje bezbednosnih sporazuma i povlačenja stranih truo a - 1281
- Vermaht – 162, 163, 343
- verolomno ubijanje i ranjavanje - 581
- verolomstvo – 346
- Versajaska mirovna konferencija – 1064, 1155
- Versajski mirovni ugovor (1919) – 305, 485, 545, 1063, 1064, 1065, 1066, 1084, 1091, 1155
- verska služba – v. pripadnici verske službe
- verski obredi – 260, 451, 751, 760, 812, 814, 820, 847,
- verski praznici - 1077
- verski ratovi – 108
- verski veto - 260
- Vest Point - 143
- Vestfalski mir (1648) – 115, 283
- veštačka inteligencija – 792, 891, 930, 931, 1318, 1319, 1322, 1323
- veštačka superinteligencija – 931, 932
- veštački satelit – 220, 942
- Vetehinen*, podmornica - 800
- veto u Savetu bezbednosti – 53, 55, 1144, 1162, 1172, 1173, 1198, 1283
- veza genocida i etničkog čišćenja sa oružanim sukobom - 1019
- vicezijamcija – 689
- Vido, ostrvo - 847
- vidovi vojske - 473
- Vijetkong – 157, 576, 594, 595, 617, 749
- Vijetnam – 258, 816
- Vijetnamci – 149, 617
- „vijetnamski mlin za meso“ - 595
- Vijetnamski rat (1964-1975) – 76, 130, 157, 181, 258, 404, 411, 542, 576, 594, 616, 651, 749, 816, 868, 975, 1014, 1025, 1243
- vijetnamski rulet - 750
- Viking*, kosmička sonda - 947
- Vikiliks*, međunarodno naprofitna medijska organizacija - 161
- Vikipedija* - 1217
- Vilhelm Gustlof*, brod – 985, 1041
- „Vimblon“, brod i slučaj (1923) -
- Vinča, arheološko nalazište - 41
- vinost – 1321
- visokotehnoški kriminal - 172
- višenacionalne oružane snage – 1120, 1126, 1148, 1149, 1196
- višenacionalne vojne snage – v. višenacionalne oružane snage
- višenacionalnost oružanih snaga – 1120, 1121
- višepolarni hladni rat – v. novi hladni rat
- višestruki lanser raketa – v. kačuše
- virusi – 526, 531
- virusi kompjuterski - 171
- Virđžinija*, brod - 799
- Visoki komesarijat UN za izbeglice - 1233
- viteški kodeks – 205
- vitezovi-hospitalci – v. vitezovi Jovanovci

- vitezovi Jovanovci – 207
- Vizantija – 264, 504, 505
- Vizantijci – 504, 524, 815
- vlade država - 1182
- vladine organizacije – v. međunarodne organizacije
- Vlasovci – 343
- Vlasovljeva armija – v. Vlasovci
- vlast obalne države prestaje tamo gde prestaje sila oružja – 840
- vlast ratnog broda nad trgovačkim brodovima na otvorenom moru - 776
- Vlaška - 117
- Vodič za ugovore vojnih i bezbednosnih kompanija (2017) - 435
- Vodič za zakonsko regulisanje privatnih vojnih i bezbednosnih kompanija od strane država (2016) - 435
- „Vodite ljubav, a ne rat!“ - 576
- vodonoše – v. vojnici koji nose vodu
- Vodopad*, torpedo - 791
- vođenje ratnih operacija –
- Vojadžer*, kosmička sonda - 947
- vojišna prostorija – v. vojište
- vojište – 296, 938
- vojište u Drugom svetskom ratu - 296
- vojište pomorskog rata – 764
- Vojna akademija SAD – v. Vest Point
- vojna baza – 295, 839
- vojna disciplina - 690
- vojna doktrina - 218
- vojna intervencija u Libiji – v. oružana intervencija NATO-a u Libiji (2011)
- vojna lica - 1270
- vojna mobilizacija – 269, 965
- vojna neophodnost – v. vojna potreba
- vojna neutralnost Srbije - 289
- vojna operacija EU u BJR Makedoniji - 1152
- vojna operacija EU u Čadu i Centralnoafričkoj Republici - 1152
- vojna podvodna groblja - 847
- vojna posmatračka misija - 1151
- vojna potreba – 709, 836
- vojna potreba prema važećem međunarodnom pravu - 710
- vojna potreba u prošlosti - 709
- vojna utvrđenja - 811
- vojne ambulante – 978, 983
- vojne baze – 49, 285, 295, 839, 907, 951
- vojne bolnice - 978
- vojne funkcije mirovnih snaga - 1281
- vojne konvencije – 715, 718
- Vojne i paravojne aktivnosti u i protiv Nikaragve, spor (1984-1991) – 789, 790
- vojne kompanije i UN – 413, 414
- vojne konvencije – 715
- vojne misije Afričke unije - 1152
- vojne misije EU - 1152
- vojne pločice – 756, 847
- vojne uniforme – v. uniforma
- vojni avioni – 850, 858
- vojni begunci - 448
- vojni blokovi - 1132
- vojni bolnički brod – v. bolnički brod
- vojni cilj – v. legitimni vojni cilj
- vojni čin – 987
- vojni eksperti – v. vojni stručnjaci
- vojni izaslanik – 452
- vojni izviđači - 349
- vojni kontingent Belgije u Somaliji - 1223
- vojni kontingent Italije u Somaliji - 1223
- vojni kontingent Kanade u Somaliji – 1222
- vojni kontingent Pakistana u Somaliji - 1224
- vojni kontingenti – 1137, 1191, 1246
- vojni lekari – v. sanitetsko osoblje
- vojni neborci - 978
- vojni objekti – 313, 509, 629, 632, 633, 635, 636, 681, 682, 686, 900, 1033
- vojni objekti neprijatelja - 701
- vojni obveznici – 405, 1247
- vojni posmatrači – 1177, 1282
- Vojni profesionalni resursi – v. *Military Professional Resources*, privatna vojna kompanija
- vojni ranjenici, bolesnici i brodolomnici – 286, 977
- vojni razlozi - 712

- vojni sateliti neutralnih država - 945
 vojni savez – 279, 1154
 vojni savezi u istoriji – 276
 vojni stručnjaci - 1246
 vojni sveštenici – v. pripadnici verske službe
 vojni špijuni u ratu - 348
 vojni transportni avioni -
 vojni vazduhoplovi – 858
 vojnici koji nose vodu - 739
 vojnici SAD u Somaliji - 1221
 vojnici sreće – v. plaćenici
 vojno angažovanje – 59, 331, 334, 404, 414, 624, 1148
 vojno medicinsko osoblje – v. sanitetsko osoblje
 vojno zakonodavstvo - 195
 vojno-bezbednosne organizacije – v. regionalne vojno-bezbednosne organizacije
 vojno-politički blokovi – 1132, 1141
 vojska - 330
 Vojska Federacije Bosne i Hercegovine - 401
 Vojska Jugoslavije – 164, 361, 889
 Vojska Srbije – 450
 vojske šeste generacije – 325
 „Volite se, a ne ratujte!“ - 576
Volksdeutsche v. folksdojčeri
 volovi - 609
 vozila i tehnika snaga UN – v. obeležavanje vozila i tehnike snaga UN
 vozilo hite pomoći – 1034
 vrapci - 521
 vreme potrebno za nastanak običaja - 221
 vremenski intervali bez rata – 44
 Vrhovni komandant NATO savezničkih snaga u Evropi - 1126
 Vrhovni komandant savezničkih snaga u Africi - 1125
 Vrhovni komandant savezničkih snaga u Evropi – 1125
 Vrhovni komandant savezničkih snaga u Prvom svetskom ratu - 1125
 Vrhovni komandant savezničkih snaga za Pacifik – 1983, 1125
 Vrhovni saveznički štab NATO u Evropi - 1126
 vrste brodova - 767
 vrste demilitarizovanih zona – 304
 vrste međunarodnopravnih običaja - 222
 vrste morskih mina - 783
 vrste neutralnosti - 282
 vrste nuklearnog oružja - 550
 vrste oružane intervencije - 179
 vrste oružanih sukoba – 107, 120, 144, 155, 211
 vrste oružja – 472
 vrste oružja za masovno uništenje - 516
 vrste podmornica – 777, 778
 vrste primirja prema domašaju dejstva - 717
 vrste primirja prema vremenskom trajanju – 717
 vrste primirja s obzirom na dejstvo na dalji tok oružanog sukoba - 717
 vrste privatnih vojnih kompanija – 398
 vrste ratne kontrabande - 818
 vrste ratnih brodova - 775
 vrste ratnih izveštača – 455, 456,
 vrste ratova po motivima i ciljevima - 120
 vrste ratova po načinu vođenja - 144
 vrste represalija - 692
 „vrući rat“ – 51
VS-300, helikopter - 851
 Vu, kinesko kraljevstvo – 611, 612
 Vu Hu, narod - 1008
 “vučja jama” - 594
 Vuhan - 529
 “Vuk je čovek čoveku, a ne čovek, kada ga ne poznaje” - 62
- ## W
- W76*, bojeve glave - 780
W88, bojeve glave - 780
Wahoo, podmornica – 827
Wall Street Journal, novina - 455
Wandering Soul Operation - v. *Lutajuća duša*, operacija
waterbourding – v. mučenje vodom
Watchguard International – 394
Wehrmacht - v. *Vermacht*
Wikileaks - v. *Vikiliks*

X

X-39 - 949

X zrak – v. projekat *X zrak*

Xe Services LLC, privatna vojna kompanija - 402

Z

„Za Milona“ (52. p.n.e.) – 201, 1340

zabrana i dozvoljenost određenih oružja - 485

zabrana mučenja šifranata i vezista - 603

zabrana hemijskog oružja – 544

zabrana i dozvoljenost određenih oružja s obzirom na njihovu prirodu odn. suštinu - 487

zabrana kapitulacije - 720

zabrana korišćenja živog štita – 640

zabrana napada na bespomoćnog ili neprijatelja koji je onesposobljen za borbu – 581, 639, 822

zabrana napada na objekte koji su neposredno vezani za zaštitu zaštićenih lica – 582, 631

zabrana napada na objekte od kojih zavisi opstanak civilnog stanovništva – 582, 630

zabrana određenih metoda ratovanja iz međunarodnih ugovora - 580

zabrana određenih oružja s obzirom na to ko ih poseduje – 485

zabrana određenih oružja u nekim posebnim područjima - 485

zabrana perfidnih postupaka – 622, 664

zabrana podsticanja na diskriminaciju, neprijateljstvo ili nasilje - 963

zabrana prisilnih nestanaka – 661

zabrana proliferacije borbenih dronova – v. zabrana širenja borbenih dronova

zabrana propagande rata - 963

zabrana trgovine s neprijateljem – v. trgovina s neprijateljem

zabrana rata – v. zabrana sile u međunarodnim odnosima

zabrana sile u međunarodnim odnosima – 133, 195, 1143, 1150, 1155, 1157

zabrana širenja borbenih dronova - 933

zabrana širenja nuklearnog oružja - 557

zabrana upotrebe određenih metoda ratovanja – v. zabrana upotrebe određenih načina ratovanja

zabrana upotrebe određenih načina ratovanja - 580

zabrana upotrebe određenih sredstava ratovanja – 463

zabrana uskraćivanja milosti - 638

zabrana zagovaranja nacionalne, rasne ili verske mržnje - 963

zabrana zloupotrebe priznatih znakova i nacionalnih amblema - 665

zabranjena municija - 733

zabranjena oružja – 487

zabranjena roba – v. ratna kontrabanda

zabranjena zona u pomorskom ratu – 764, 797, 805

zabranjene metode ratovanja – v. pojedine zabranjene metode ratovanja

začinjena bomba – v. posoljena bomba

Zadar - 258

zadata reč služi i neprijatelju – v. *fides etiam hosti servanda*

zadržavanje borbe - 715

zagađivanje vazduha, vode i zemljišta – 682

zahtevi javne svesti - 491

заградительный отряд - v. preprečni odred

Zajednička bezbednosna i odbrambena politika EU - 1213

zajednička deklaracija o okončanju ratnog stanja - 1071

zajednička deklaracija Indije i Pakistana (1966) – 1972

zajednička deklaracija SAD, Velike Britanije i Francuske o spremnosti okončanja ratnog stanja sa Nemačkom (1950) - 1073

zajednička deklaracija SSSR i Japana (1956) – 1071

zajednička međunarodna vojna komanda - 1145

zajedničke snage saveznika – 1124, 1125, 1126

zakletva na vernost okupatoru - 729

Zakon br. 10 (1945) - 626

zakoni čovečnosti – 491, 788, 906

zakoni i običaji rata – 208, 461

- zakoni koji su u suprotnosti sa okupacijom - 729
zakoniti borci – 329, 340
zakoniti cilj – v. legitimni vojni cilj
„Zakovitost upotrebe ili pretnje upotrebom nuklearnog oružja“, savetodavno mišljenje Međunarodnog suda pravde (1996) – 560, 876, 960
Zakon o pomorskom plenu i ratnom plenu na moru (1964) - 832
zakoni čute među oružjem – 1340
zakoni čute u prisistvu oružja - 1340
zakoni i običaji rata – 191, 461
zakonik Manua – v. Manuov zakonik
zakovitost napada pilota-samoubica - 889
Zakovitost upotrebe iil pretnje upotrebom nuklearnog oružja (1996), savetodavno mišljenje - zakovitost upotrebe raketa - 883
zakonodavstvo Republike Srbije - 339
zakopavanje živih protivnika – 464, 467, 522, 637, 989, 990
Zalivski rat (1991) – v. Prvi zalivski rat (1991)
Zalivskog rata sindrom – v. sindrom Zalivskog rata
zamka za glupane - 594
zamorin Kalkute - 672
Zamračeni rat (1939-1940) - 98
zanemarivanje dužnosti - 1205
Zanzibar – 92, 812
zaostajanje međunarodnog prava za razvojem novih oružja - 490
Zapadna Evropa – 56, 92, 122, 206, 207, 301, 479, 505, 975, 1011
Zapadna Nemačka – 1073, 1089, 1132
Zapadna Slavonija - 1184
Zapadni Berlin - 54
Zapadni Evropljani – 734, 1011
Zapadni front – 146, 301
zapljene strele - 504
zapljiva oružja – 504
zapljiva sredstva – v. zapaljiva oružja
zaplenu broda – 769, 818
zaplenu privatne neprijateljske imovine u pomorskom ratu - 830
započinjanje rata – v. agresija
Zaporoški kozaci – 264, 990
zaposleni privatnih vojnih kompanija – v. osoblje privatnih vojnih kompanija
zaprečna vatra - 1337
zaraćena strana – 267
zarade zaposlenih privatnih vojnih kompanija – v. plate osoblja privatnih vojnih kompanija
zaraza – 526, 533
zarazne bolesti – 526
zarazno slepilo - 530
zaseda – 591, 608, 615
zaseda i klopka - 591
zaseda na moru – 592, 797
zaseda u vazduhu - 592
zasejavanje oblaka - 576
zaslepljujući laseri - 511
zastava – 749, 771
zastava broda – v. brodska zastava
zastava Crvenog krsta - 798
zastava državne pripadnosti broda – v. brodska zastava
zastava neutralne države – v. neutralni trgovački brod
zastava parlamentara - 673
zastava pogodnosti – 770
zastava predaje – 674
zastava primirja – 447, 448, 673
zastava ratne mornarice – v. pomorska zastava
zastava Rečne flotile Republike Srbije - 773
zastava SAD - 773
zastava ujedinjene Koreje - 1081
zastava UN – 678, 798, 1167, 1168
zastava viteza kao znak zaštite - 1009
zastavnik – 448, 673
zastrašivanje - 689
zastrašivanje civilnog stanovništva – 386, 939, 1221
zaštićena zona – 1164, 1184, 1185
zaštita bolničkog broda - 1039
zaštita civila – 1015, 1203, 1279
zaštita civila od opasnosti koje ne proističu neposredno iz ratnih operacija - 1015

- zaštita civilnog stanovništva od opasnosti koje proističu iz ratnih operacija - 1015
- zaštita koju uživa bespomoćni ili neprijatelj koji je onesposobljen za borbu – 581, 639
- zaštita ljudskih prava u mirovnim misijama - 1203
- zaštita novinara – v. međunarodnopravna zaštita novinara u oružanom sukobu
- zaštita od genocida i etničkog čišćenja – 1017
- zaštita od pljačke - 985
- zaštita posmrtnih ostataka – 707, 760, 761
- zaštita zapovednika neutralnog konvoja - 843
- zaštitna funkcija – 665, 666
- Zaštitne snage Ujedinjenih nacija – v. UNPROFOR, mirovna misija
- zatišje – 1077
- zatvorene međunarodne organizacije – 1134, 1138
- zaustavljanje neutralnog broda -
- zauzimanje Vavilona od strane Kira (539. p.n.e.) - 606
- Završni rat Rimske Republike (32-30. p.n.e.) - 109
- zelene beretke - 750
- zeleni – 110
- zeleni krst - 670
- Zemlja - 946
- zemlje sa najmanjim zalihama vode za piće – 79
- zemlje u kojima su mirovnjaci izvršili zločine – 1215
- zemljotres – 577, 578, 793
- Zeta - 264
- zima – v. general Zima
- Zimbabve – 495, 749
- zlatna ribica– v. K-222, podmornica
- zločin agresije – 69, 133, 248, 963, 1182, 1195
- zločin po unutrašnjem pravu – 343, 651
- zločinci iz redova mirovnjaka - 1216
- zločini međunarodni – v. međunarodna krivična dela
- zločini međunarodnih oružanih snaga - 1187
- zločini mirovnjaka kao problem – 1203
- zločini mirovnjaka kao ratni zločini - 1203
- zločini mirovnjaka u raznim mirovnim misijama – 1212, 1215, 1219
- zločini „plavih šlemova“ – v. zločini pripadnika međunarodnih oružanih snaga
- zločini pripadnika međunarodnih oružanih snaga – 1213, 1214, 1300
- zločini pripadnika mirovnih snaga UN – 1186, 1214, 1219, 1231, 1232
- zločini protiv čovečnosti – 493, 572, 681, 695, 720, 940, 1004, 1013, 1014, 1022, 1187, 1199, 1202, 1211, 1266, 1271, 1316, 1329, 1333, 1335
- zločini protiv mira – 963
- zločini ratni – v. ratni zločin
- zločini u drugim mirovnim misijama UN - 1224
- zločini u mirovnoj misiji UNOSOM II (1993-1994) - 1220
- zločini mirovnjaka – v. zločini pripadnika međunarodnih oružanih snaga
- zlonamerni čin – 1179, 1207
- zloupotreba – 835, 897, 1004, 1037, 1271, 1330
- zloupotreba amblema UN – 581, 1166
- zloupotreba bele zastave – 449, 589, 674
- zloupotreba bolničkog broda za napad na protivnika - 794
- zloupotreba gusarstva - 392
- zloupotreba doktrine o pravednim ratovima – 126
- zloupotreba koncepcije prava preduhitrujućeg udara – 138, 141
- zloupotreba koncepcije rata protiv terorizma - 187
- zloupotreba međunarodno priznatih znakova – 197, 581, 583, 664, 671, 798
- zloupotreba međunarodnog prava - 1312
- zloupotreba neprijateljske ili neutralne zastave – 797
- zloupotreba neutralnog statusa - 282
- zloupotreba položaja parlamentara – 449, 589
- zloupotreba položaja ugroženosti - 1225
- zloupotreba poziva u pomoć - 794
- zloupotreba „pravednih ratova“ - 126
- zloupotreba priznatih znakova i nacionalnih amblema – 581, 664, 665
- zloupotreba represalija - 696

- zloupotreba statusa parlamentara i parlamentarske zastave - 449
- zloupotreba tretiranja terorista kao nezakonitih boraca - 387
- zloupotreba vojne potrebe – 714
- zloupotreba zaštite koju uživa sanitetsko vozilo – 1034
- zloupotreba zaštite koju uživa sanitetski voz - 1035
- zloupotreba znaka Crvenog krsta – 581, 583, 665
- zloupotreba znakova UN – 583, 1166
- zloupotreba Ženevskih znakova - 670
- zloupotrebe u kiberprostoru - 1336
- zmije otrovnice – 520, 524
- znaci raspoznavanja mirovnih snaga UN - 1166
- značaj Haških konvencija - 243
- značaj definisanja rata - 63
- značaj zabrane određenih oružja – 483
- značaj Ženevskih konvencija i protokola uz njih - 247
- značenja reči „oružje“ - 465
- znak iz Trećeg dopunskog protokola - 670
- znak obeležavanja - 667
- znak predaje – 671, 672
- znak pripadnosti - 668
- znak raspoznavanja Crvenog krsta – 665
- znak raspoznavanja Crvenog polumeseca – 665, 983
- znak raspoznavanja Crvenog lava i sunca - 665
- znak raspoznavanja kulturnih dobara - 686
- znak raspoznavanja Ujedinjenih nacija – v. znak Ujedinjenih nacija
- znak Ujedinjenih nacija – 581, 665, 674
- znak za obeležavanje objekata koji sadrže opasne sile – 682
- znaci za obeležavanje u pomorskom ratu zgrada namenjenih verskim obredima, umetnosti, nauci i dobrotvornim ciljevima, istorijskih spomenika i bolnica - 812
- znak zaštite - 668
- zombiji - 1329
- zona dodira - 1046
- zona koju kontroliše protivnik – 1046
- zona sukoba - 902
- zona vojnih operacija - 354
- zone bezbednosti – v. sanitetske zone i zone bezbednosti
- Zopirov podvig – 607
- zraci smrti – v. laser
- zračenje – v. radijacija
- zvezdani ratovi – 950
- zviždač – v. uzbunjivač
- zvučni top – v. akustični top
- ## Ž
- Žalbeni sud UN - 1266
- Ženevska konvencija o otvorenom moru (1958) - 774
- Ženevska konvencija o poboljšanju položaja, ranjenika, bolesnika i brodolomnika oružanih snaga na moru (1949) – 245, 757, 803, 823, 825, 831, 845, 846, 1036, 1037, 1038
- Ženevska konvencija o poboljšanju položaja ranjenika i bolesnika oružanih snaga u ratu na kopnu (1949) – 245, 666, 711, 712, 757, 812, 1056, 1057
- Ženevska konvencija o poboljšanju sudbine vojnih ranjenika u ratu (1864) – 208, 236, 972, 977
- Ženevska konvencija o postupanju sa ratnim zarobljenicima (1949) – 245, 334, 335, 604, 706, 846, 992, 1050
- Ženevska konvencija o zaštiti građanskih lica za vreme rata (1949) – 245, 274, 309, 310, 814, 820, 921, 1050
- Ženevske konvencije o zaštiti žrtava rata (1949) – 86, 235, 237, 245, 694, 712, 759, 762, 982, 984, 1014, 1046, 1056, 1108, 1112, 1308
- Ženevski komitet petorice - 1054
- Ženevski krst – v. Crveni krst
- Ženevski protokol o otrovnim gasova i bakteriološkim sredstvima – v. Protokol o zabrani upotrebe u ratu zagušljivih, otrovnih i sličnih gasova i bakterioloških sredstava (1925)
- Ženevski sporazumi o završetku rata u Indokini (1954) - 305

Ženevski znaci – 665
živa oružja – v. biološko oružje
živi jezik - 164
živi štit – 640, 699
živa torpeda - 791
životna sredina – v. teško, opsežno i dugotrajno
oštećenje životne sredine; promena životne
sredine
žrtve atomskih bombi - 552
žrtve bombardovanja - 865
žrtve i razaranja – 95
žrtve Prvog svetskog rata - 118
žrtve rata – 321, 973, 976
žrtve rata u užem smislu i njihova zaštita - 973
žrtve ratova – 44, 45
žrtve zločina mirovnjaka - 1215
žrtvovani špijuni - 347
Žuge Lian i nabavka strela - 611
žuto zlato - 78

INDEKS IMENA

A

Abdić Fikret - 111
 Abdulah II - 1004
 Abel Rudolf – 101, 361
 Abena Bonaventure - 1244
 Abu Bakr – 969
 Ačeson Din - 1173
 Ademović Ahmed - 613
 Ader Klement - 850
 Agatokle - 369
Agent 007 – v. Duško Popov
Agent Hero - v. Ponjakovski Oleg
 Agis III - 81
 Ahaik Lucije Mumije - 276
 Ahmetjanov Ahat - 736
 Aidid Mohamed – 404, 1221, 1222
 Ajnštajn Albert – 65, 966
 Ajvins Brjus - 530
 Ajzenhauer Dvajt – 65, 999, 1125
 Ajzenštajn Sergej - 1341
 Akrotat - 81
 Akursije - 220
 Al Husein Zeid - 1236
 Al Zavahiri Ajman - 905
Alarik – v. Garsija Huan
 Alarik II - 81
 Alberto Leon - 600
 Aleksandar I Karađorđević – 830
 Aleksandar I Moloski - 81
 Aleksandar III Romanov – 240, 307
 Aleksandar Makedonski – 82, 117, 146, 264, 370, 523, 608, 777, 1008, 1121
 Aleksandar Veliki – v. Aleksandar Makedonski
 Aleksandrov Aleksandar - 1341
 Aleksije I Komnen - 1241
 Alkemejd Nikolas - 350
 Amasija - 989
 Anan Kofi – 135, 141, 1174
 Andrejević Kun Đorđe - 1341
 Andrić Ivo – 65, 1342
 Andrija Prvozvani – v. Sveti Andrija Prvozvani
 Anri IV - 109

Antigon I Monoftalmos - 81
 Antigon II Gonata – 524
 Antigon III Doson – 81, 276
 Antonije Marko - 109
 Anžujski Karl – v. Šarl I Anžujski
 Apije Klaudije Sabinjanin - 689
Arabel – v. Garsija Huan
 Arhipov Vasilij - 101
 Aristotel - 64
 Arminije – 298, 592
 Aron Šidan - 1223
 Aruš Ahmed - 1222
 Asad Bašar – 74, 153, 382, 412
 Asanž Julijan - 161
 Ašoka - 976
 Ašurnasirpal II – 84, 1004
 Ataturk Kemal – 1066
 Atila - 990
 Atina, boginja - 606
 Avas Šarl-Luj – 455
 Avgust II Silni – 116
 Avgust III - 116

B

Babel Žan-Žak - 41
 Bajden Džozef (Džo) – 42, 905, 1002, 1185
 Balian od Ibelina - 719
 Balujevski Jurij - 141
 Ban Ki Mun – v. Ki-Mun Ban
 Barbarosa Fridrih – v. Fridrih I Barbarosa
 Baruh Bernand – 51
 Baset Viljem – 101, 931
 Bast, egipatska boginja - 521
 Bašihed Džek - 999
 Bašir Omar - 401
 Batler Smedli - 66
 Bazna Ilijaz - 359
 Begin Menahem - 1013
Bela smrt – v. Simo Hejhe
 Belidor Bernand - 502
 Belou Sol - 1342
 Bentam Džeremi - 193

Berdžes Gaj – 360
 Berti Klej Nevil – 733
 Bertold – v. fon Bertold Leopold
 Bertući Klarens – 988
 Bin Laden Osama – 264, 381, 659
 Bizmark Oto – 389, 1086
 Bjukner Hauard - 999
 Blant Entoni – 360
 Boljkovac Ketrin - 1236
 Bond Džejms – v. Popov Duško
 Bordn Džon - 101
 Braća Rajt – 850
 Braht Palman - 371
 Branko Huan - 1237
 Brant Vili – 360
 Brauning Džon - 496
 Bremer Luis - 427
 Brežnjev Leonid - 180
 Broz Josip Tito – 161, 367, 1089
 Bržežinski Zbignjev – 160
 Budanov Jekaterina - 854
 Burboni, dinastija - 672
 Bustamante Anastazio - 256
 Buš Džordž, mlađi – 140, 186, 381, 662, 893,
 903, 904, 905, 1004, 1125
 Buš Džordž, stariji – 52, 143
 Butros Gali – v. Gali Butros Butros

C

Cao Cao – 611, 612
 Car Dušan – v. Dušan Silni
 Cedung Mao – 150
 Celz Juvencije – 1310, 1311
 Cepeš Vlad – v. Vlad Cepeš
 Cezar Gaj Julije – 108, 149, 523
 Ciceron – 64, 201, 205, 393, 1339
Ciceron – v. Bazna Ilijaz
Cikcak – v. Čepmen Edi
Crveni baron – v. Rithofen Manfred
 Cvetković Đorđe Ciga - 887

Č

Čandragupta - 204
 Čang Kaj Šek - 1161
 Čapek Karel – 931
 Čarls II Stjuart - 394
 Čehov Anton – 42, 43
 Čen Džulius - 400
 Čepmen Edi - 358
 Čerčil Vinston – 98, 602, 603, 614, 648, 734
 Čermak Ivan - 1186
 Černomidin Viktor - 1067
 Černjak Jan – 358
 Čikarić Slobodan - 874
 Čing, dinastija - 110
 Čisov Ivan – 350
 Čomski Noam - 1022

Ć

Ćin, dinastija – 166
 Ćing, dinastija - 1011

D

D'Alamber Žan le Ron - 64
 Da Gama Vasko - 672
 Da Vinči Leonardo – 495, 851
 De Martens Friderik Fromhold – v. Martens
 Fjodor Fjodorovič
 Dalas Alen - 360
 Dankan I - 81
 Darije I - 607
 Darvin Čarls - 62
 David - 369
 De Kolini Gaspar II - 1020
 De Lebrujer Žan - 64
 De Mestr Žozef-Mari - 64
 De Mopasan Gi - 65
 De Sent Egziperi Antoan - 1342
 Deloro Arturo - 887
 Demjanov Aleksandar - 616
 Denic Karl – 808, 809, 827, 828

Dijej - 276
 Dinan Anri – 971, 1047, 1054, 1055
 Diodor sa Sicilije - 647
 Diop Abdulaje - 414
 Drakul Cepeš – v. Vlad Cepeš
 Drebel Kornelijus - 777
 Drejk Frensis – 392
 Drobnik Tod - 439
 Dudajev Džohar - 658
 Dušan Silni - 371

Đ

Đurić Života – 889

DŽ

Džejms II – 81
 Džejms III – 81
 Džejms IV - 81
 Dženings Robert - 256
 Džingis-kan – 84, 370, 518, 598, 1010, 1121
 Džong Un Kim - 1081
 Džonson Lindon – 138, 160, 258
 Džou Enlaj –

E

Edvard III – 135, 990
 Edvard IV - 115
 Ejnz Oldrič - 360
 Ek Hanjc Vilhelm - 826
 Eliot Tomas - 1342
 Elizabeta Bavarska – 257
 Elizabeta I Tjudor – 394
 Emerman Karl - 826
 Emerst Džefri – 528
 Epaminonda - 607
 Epštejn Giora - 854
 Erdogan Redžep - 96
 Ern Viktor - 826
 Eshil – 63
 Espozito Filip - 653

Ešbarton Lord - 135
 Eumen II Soter – 521, 610

F

Fabije – v. Kvint Fabije Maksim Kunktator -
 Fafšamps, kapetan - 495
 Fejhtvagner Lion – 65
 Ferdinand II - 115
 Fidler Rihard - 506
 Filbi Kim – 360
 Filip I od Flandrije – v. Filip Flandrijski
 Filip II Habsburški – v. Filip II Španski
 Filip II Španski - 392
 Filip II Makedonski - 264
 Filip V - 116
 Filip VI od Valoa - 115
 Filip Anžijski - 116
 Filip Flandrijski - 303
 Filip od Alzaka – v. Filip Flandrijski
 Fišer Viljem – v. Abel Rudolf
 Flavije Klaudije Konstantin – v. Konstantin II
 Flavije Vegacije Renat - 43
 Fleming Jan - 360
 Florens Najtingel - 971
 Floris III Holandski - 304
 Foke Henrih - 851
 Folmer Henrih - 497
 Fon Bertold Leopold - 261
 Fon Braun Georg - 367
 Fon Braun Verner – 367
 Fon Grimelshauzen Hans Jakob Kristofel - 1241
 Fon Hagenbah Peter - 1255
 Fon Hecendorf Franc Konrad – 257
 Fon Hoenštaufen Konradin - 1255
 Fon Martens Fridrih Fromhold – v. Martens
 Fjodor Fjodorovič
 Fon Rojter Paul Julijus - 455
 Fon Vajczeker Ernst - 314
 Forman Džordž - 152
 Foš Ferdinand – 1125
 Franc Ferdinand – 255, 257, 261, 645
 Franc Jozef – 257

Franc Žozef - 852
 Franko Francisko – 337, 338, 364, 614, 863,
 1102
 Frenklin Bendžamin - 64
 Fridrih I Barbarosa – 82, 527
 Fridrh II Veliki - 116
 Fulton Robert – 790
 Fuše od Šartra - 1009

G

Gadafi Muamer – 939, 1105, 1147
 Gaj Flaminije - 592
 Gaj Mucije Scevola - 647
 Gaje Babakar - 1231
 Galba Servije Sulpicije – 344
 Gali Butros Buros – 1157, 1158
 Gandi Mahatma – 65, 1106
Garbo – v. Garsija Huan
 Garibaldi Đuzepe - 149
 Garsija Huan – 358
 Gastelo Nikolaj - 888
 Gauk Joahim - 997
 Gavoti Đulio – 862
 Gavrilov Petar - 987
 Gebels Jozef – 162, 1013
 Gelo – v. Gelon
 Gelon - 1070
 Gentilis Alberiko - 122
 Geršvin Džordž - 1340
 Getling Ričard - 495
 Gijom Ginter - 360
 Gnej Pompej - 108
 Gonzales Felipe - 1067
 Gorbačov Mihail – 52, 160
 Gordijan II - 81
 Gordijevski Oleg – 360
 Gotovina Ante - 1186
 Grant Julisiz – 363
 Griboval Žan-Batist - 502
 Grin Žilijen - 65
 Grocijus Hugo – 122, 672
 Gromiko Andrej - 99

Gubenko Anton - 887
 Gutereš Antonio – 677, 1190, 1232
 Guzenko Igor – 360
 Gviskar Robert - 815

H

Habzburzi, dinastija - 115
 Hadrijan - 64
 Hadži Bala – 1227
 Hadži Sulejman - 1227
 Haftar Halifa – 401, 891
 Hajdrih Rajnhard – 647
 Hajnc Vilhelm - 826
Hajne – v. Demjanov Aleksandar -
 Hajnrih VI - 1241
 Halid Šejk Mohamed - 1003
 Halilović Sefer - 1183
 Halštajn Valter - 1089
 Hameršeld Dag – 1163, 1168
 Hamilkar Barka - 346
 Hamnei Ali - 660
 Hamurabi - 519
 Hanibal Barka – 149, 162, 369, 521, 592, 609,
 610, 975
 Hanikat Veldon - 652
 Hansen Robert - 360
 Harald III Strogi – v. Harald Hardrada
 Harald Hardrada – 81, 522, 624
 Harison Viljem - 1080
 Harold II Godvinson – 82, 647
 Hartenštajn Verner - 828
 Hartman Erih - 853
 Hašek Jaroslav - 285
 Hatušil III – 1065, 1069
 Hazdrubal – 162, 610, 611
 Hecendorf Franc – v. Fon Hecendorf Franc
 Konrad
 Hegel Georg - 43
 Hejhe Simo – 736, 740
 Hemingvej Ernest – 65, 1341
 Henri VII – 109
 Henri VIII – 109

Henri Tjudor - 109
 Herbert Godfri - 825
 Herodot iz Halikarnasa – 64, 607, 610
 Herš Sejmor - 1243
 Hese Herman - 1342
 Hetkok Karlos - 496
 Hipokrat - 1284
 Hitler Adolf – 138, 283, 334, 338, 359, 364,
 367, 467, 468, 485, 542, 662, 698, 805, 866,
 1064, 1092, 1122
 Hmeljniski Bogdan - 990
 Hobs Tomas – 62, 64
 Hoencolern-Zigmaringen Leopold - 257
 Hokins Džon - 382
 Hokon I Dobri – 81, 370
 Holbruk Ričard - 1185
 Holms Rejmond - 887
 Homer – 606, 1007
 Horti Mikloš – 273
 Hozroje I – 524
 Hrist Isus – 126, 772
 Hruščov Nikita – 54, 551, 552, 556, 1274
 Hulagu-kan - 1010
 Husein Sadam – 81, 111, 128, 142, 939, 1125,
 1146
 Huver Džon - 360
 Huver Herbert - 65

I

Ibn Tuvajni Hamad - 92
 Igor Kijeovski - v. Igor Rjurikovič
 Igor Rjurikovič – 505, 522
 Inoćentija III – 258, 989
 Iljin Nikolaj - 736
 Isidor Seviljski – 122
 Istočni Han, dinastija – v. Kasniji Han, dinastija
 Isus Hrist – v. Hrist Isus
 Ivan – v. Popov Duško
 Ivan Ivanov – 888
 Ivanov Sergej – 141
 Izabela - 115
 Izetbegović Alija - 1067

J

Jamakave Jošio – 988
 Jamamoto Isoroku – 593
 Jaroslav Mudri – 522
 Jaruzelski Vojćeh - 1013
 Jason of Fere - 608
 Jelisejev Genadij – 889
 Jeljcin Boris - 160
 Jeremejev Petar – 888
 Jermakov Konstantin - 887
 Ježov Nikolaj - 167
 Jodl Alfred - 98
 Jork, dinastija – 109, 647
 Jovanović Slobodan - 1121
 Juan, dinastija - 518
 Julije II, papa - 371
 Julije Cetar – v. Cezar Gaj Julije
 Juvenal – 1239, 1240

K

Kabah Ahmad - 400
 Kajo Rože - 65
 Kajtel Vilhelm – 334, 662, 995
 Kalinik iz Heliopolja - 505
 Kamandaka - 106
 Kami Alber - 1341
 Kanaris Vilhelm – 364
 Kante Bakari – 874
 Karatak - 149
 Karl XII – 82, 116
 Karlo VI - 116
 Karlo Smeli - 1255
 Karlo Veliki - 989
 Karlos II - 116
 Karter Džimi – 160
 Kasniji Han, dinastija - 671
 Kazakov Aleksandar - 881
 Kazjuk Nikolah - 736
 Kazura Žan B. - 414
 Kejns Džon Majnard - 1064
 Keli Viljem – 1014, 1243

- Kelzen Hans - 1257
 Kempbel Robert - 346
 Kenedi Džon – 54, 65, 556, 800
 Kenet III - 81
 Kernkros Džon - 360
 Keselring Albert - 314
 Ketkart Viljem - 812
 Ki-Mun Ban – 1231, 1237
 Kim Džong Un - 1081
 Kinan Džozef - 1256
 King Martin Luter - 652
 Kinkel Klaus - 1185
 Kir Mlađi – 370
 Kir Veliki – 81, 523, 606
 Kladije Flavije Julian - 81
 Klauzevic Karl - 67
 Klemanso Žorž – 65
 Klement V, papa - 820
 Kleombrot I – 81, 607
 Klimovskih Vladimir – 1274
 Klinton Bil - 1067
 knez Igor – v. Igor Rjurikovič
 knjaz Nikola – v. Nikola I Petrović Njegoš
 Koen Viljem – 530
 Koen Semjuel – 570
 Kol Helmut - 1067
 Kolumbo Kristifor - 1020
 Kompas Anders – 1236, 1237
 Konig Ervin – v. Torvald Hajnc
 Konjev Ivan - 302
 Konrad V - v. fon Hoenštaufen Konradin
 Konradin fon Hoenštaufen – v. fon Hoenštaufen
 Konradin
 Konstantin II - 81
 Konstantin IX Monomah - 264
 Konstantin XII Paleolog Dragaš – 82
 Konstantin Veliki – 504, 1241
 Koreja Gaspar - 672
 Kornilov Lavr - 991
 Kotromanići, dinastija - 672
 Kovačić Ivan Goran - 1342
 Kovik Ron – 411
 Kovzan Boris - 888
 Kožedub Ivan - 853
 Kras Marko Licinije - 989
 Krez - 523
 Kristiansen-Klauzen Maks – 358
 Kroče Benedeto - 1257
 Krokot Dejvi - 556
 Kruz Tom - 411
 Kserks – 647
 Kublaj-kan – 518, 886
 Kubertinov Ivan - 736
 Kuljapin Valentin - 889
 Kuper Viljem – 64
 Kunktator – v. Kvint Fabije Maksim Kunktator
 Kvačantiradze Vasilij – 736
 Kveno Luj - 852
 Kvint Fabije Maksim Kunktator – 149, 609
- L**
- Lamzdorf Vladimir – 241
 Lankaster, dinastija – 109, 647
 Lansing Robert - 1064
 Lars Porsena - 647
 Lav VI Mudri - 539
 Lazar Hrebeljanovič - 81
 Lazarevič Stefan - 647
 Le Loj - 149
 Lebedev-Kumač Vasilij - 1341
 Lemb Din - 852
 Leonida I – 81, 116, 297, 647
 Leopold I - 116
 Leopold II - 1012
 Leopold III - 82
 Leščinski Stanislav - 116
 Letov-Forbek - 150
 Li Brus - 466
 Liber Frensis – 198
 Lindgren Astrid - 1342
 Linkoln Abraham – 198, 393
 Lipman Valter - 51
 Lisandar – 815
 Litvjak Lidija - 854

- Livije Tit – 205, 608, 671, 689
 Lizimah - 81
 Lobkovskaja Nina - 737
 Lodž Henri - 1155
 Lojd Džordž Dejvid - 1064
 Lokvud Čarls – 1042
 Lombal, kapetan - 503
 Lorens od Arabije – v. Lorens Tomas
 Lorens Tomas – 150
 Lucije Mumije Ahaik – v. Ahaik Lucije Mumije
 Lugal – 299
 Luj I Anžijski - 345
 Luj XI – 115
 Luj XIII - 371
 Luj XIV – 116, 123
 Luj Filip I – 256
 Lukas Džordž - 950
 Lukeni Luidi - 257
- LJ**
- Ljutovac Radoje - 852
- M**
- Magbet – 81
 Magi Alan - 350
 Majers Entoni - 827
 Makarios III - 1154
 Makartur Daglas – 1083, 1125, 1256
 Makijaveli Nikolo - 64
 Maklin Donald – 360
 Maks – v. Demjanov Aleksandar
 Maksim Hiram – 495
 Malkolm I – 81
 Malkolm III - 81
 Malkora Susana - 1236
 Man Tomas - 1342
 Mandušić Vuk - 1143
 Manu – 204
 Mao Cedung – v. Cedung Mao
 Margareta I - 815
 Margareta Zele – v. Mata Hari
 Markač Mladen - 1186
 Marko Regul – 345
 Markos Ferdinand - 987
 Martens Fjodor Fjodorovič – 494
 Martens Fridrih Fromhold – v. Martens Fjodor Fjodorovič
 Marti Dik - 1257
 Martin Viljem - 614
 Mask Ilon - 945
 Mašel Grasa - 1228
 Mata Hari - 357
 Mavrikije – 613, 689
 Mazuet Klaudije – 1047
 Mažino Andre - 282
 Mediči Katarina - 1020
 Mehmed II Osvajač - 636
 Mehmed IV – 264
 Mehsud Bajtula - 902
 Meir Golda - 659
 Mejdžor Džon - 1067
 Mekdonald Džems Remzej - 65
 Menelaj – 606
 Menendez Bob - 1190
 Mihajlo III Šišman - 647
 Mihajlović Dragoljub Draža - 367
 Mihaljov Vladimir - 888
 Mihin Jakov - 887
 Milanović Jovan – 361
 Miletić Kosta - 851
 Milon – 201, 1340
 Milosavljević Branislav - 1340
 Miloš Obilić – v. Obilić Miloš
 Milošević Slobodan – 939, 1067
 Miltijad Mlađi - 610
 Miljanov Marko – 969
 Ming dinastija - 44
 Mitridat VI Pontski – v. Mitridat Veliki
 Mitridat Veliki - 540
 Mladić Ratko - 1183
 Mom Somerset - 1342
 Monteskje - 64
 Moravija Alberto - 1341

Morgan Henri – 392
 Morton Dadli - 827
 Morze Semjuel - 599
 Mugnija Imad - 658
 Muhamed Ali - 152
 Mun Džein - 1081
 Murat I – 81, 625, 646, 647
 Muravjov Mihail – 240
 Musolini Benito – 359, 884, 1122

N

Najtingejl Florens - 971
 Nakaharu Fumio - 988
 Nakamura Teruo - 987
 Nakauči Suzuki - 988
 Nam II - 1080
 Napoleon Bonaparta – 116, 146, 149, 154, 283,
 307, 454, 467, 528, 815, 975, 1121
 Naser Gamal Abder - 138
 Navuhodonosor II - 1019
 Necenhauer Mateus - 737
 Nedić Gligorije i Dimitrije – 298
 Nelson Horacio - 815
 Neron Gaj Klaudije – 610
 Neron, imperator - 610
 Nesterov Petar - 886
 Nevski Aleksandar - 298
 Nićifor I - 82
 Nikola I Petrović Njegoš - 266
 Nikolaj II Romanov – 240, 241
 Nikson Ričard – 552, 1243
 Nimic Čester – 810
 Noje – 1166
 Nuredin - 990

Nj

Njegoš Petar II Petrović – 1143, 1312
 Njuland Viktorija - 531

O

Obama Barak – 143, 893, 895, 903, 904, 905,
 1002
 Obilić Miloš – 625, 647
 Odisej – 606
Oklevalo – v. Kvint Fabije Maksim Kunktator
 Oktavijan Avgust - 109
 Olbrajt Medlin – 1135, 1185
 Olga, knjeginja - 521
 Onoda Hiro – 987
 Orbin Frano – v. Orbin Mavro
 Orbin Mavro – 613
 Orvel Džordž - 1342
 Otokar II Pšemisl - 82
 Ovidije – 62
 Ozaki Hocumi - 358

P

Pahlavi Reza – 661, 669
 Pakl Džems - 495
 papa Jovan Pavle II – v. Jovan Pavle II, papa
 Pamula Leopold - 887
 Pael Kolin - 530
 Pauers Gari – 101, 361
 Paulus Fridrih - 719
 Pavličenko Ljudmila – 737, 740
 Pavlov Dmitrij - 1274
 Pavlov Jakov - 148
 Pčelincev Vladimir - 736
 Penjkovski Oleg - 360
 Pepeljajev Jevgenij - 854
 Perdika III - 81
 Petar I Romanov – 116, 154, 773
 Petar Veliki – v. Petar I Romanov
 Peten Filip - 828
 Petrov Stanislav - 102
 Petrović Mihajlo - 851
 Petrović Nastas – 68, 351
 Pikaso Pablo – 863, 1341
 Pipin Mali - 81
 Platon – 64, 205

Plaut Tit Makcije - 62
 Pokriškin Aleksandar - 853
 Polibije – 205
 Pompej Veliki - 540
 Poncije Gaj – 608, 622
 Popov Duško – 360
 Popović Vojislav - 887
 Por – 608
 Porus – v. Por
 Princip Gavriilo – 257
 Prokopije iz Cezareje - 613
 Ptolomej Keraun - 81
 Pulher - 1340
 Putin Vladimir – 96, 136, 157, 478, 511, 944,
 945, 1329

R

Rajdenaur Ronald - 1243
 Rajder Fil - 852
 Rajs Arčibald – 995
 Rajt Orvil - 850
 Rajt Vilbur - 850
 Ramel Rudolf - 165
 Ramsfeld Donald - 1004
Ramzaj – v. Zorge Rihard
 Ramzes II – 369, 1065, 1069
 Ran Min – 1008
 Ranke Leopold - 298
 Rasel Bertrand - 65
 Rasel Viljem – 454
 Rava - 1007
 Redl Alfred - 357
 Regan Ronald – 186
 Regul Marko - 345
 Rejevski Marijan - 602
 Rejnoso Francisko - 289
 Remontel - 256
 Renat Flavije Vegacije – Flavije Vegacije Renat
 Renvil Mišel - 1222
 Ričard III Jork – 82, 109, 647
 Ričard I Lavljeg Srca – 82, 107, 1009
 Rithofen Manfred - 852

Rivijer Alfons - 1077
 Rjepin Ilija - 264
 Robinson Henri - 454
 Rogozin Dmitrij - 1316
 Rohani Hasan - 661
 Rokfeler Džon - 1164
 Rokosovski Konstantin - 302
 Romanovi, dinastija - 240, 773
 Rozenberg Džulijus i Etel - 360
Rudolfo – v. Starinov Ilja
 Ruso Žan Žak - 970
 Ruzvelt Frenklin Delano - 648
 Ruzvelt Teodor – 241

S

Sahura - 767
 Saladin – 207, 612, 719, 1009
 Salbijev Vladimir - 736
 Salinator Marko Livije - 611
 Sampson Nikos - 1154
 Samuilo - 989
 Sančez Rikardo - 1003
 Sargon II - 81
 Sargon Akadski – 299
 Sargon Veliki – v. Sargon Akadski
 Saul - 369
 Scevola – v. Gaj Mucije Scevola
 Selim II - 646
 Selimović Niruz - 1184
 Semjonov Julijan - 358
 Seneka Mlađi – 62, 1311
 Sekst Pompej - 109
 Serdjukov Anatolij - 1329
 Sidorenko Ivan - 736
 Sikorski Igor - 851
 Silard Leo - 573
 Silni Dušan - 647
 Silva Šavedra - 1190
 Simonov Konstantin - 1342
 Singlaub Džon - 749
 Sinon - 606
 Sisi – v. Elizabeta Bavarska

Skorceni Oto – 626, 648, 884
 Skot Valter - 109
 Sloveni - 612
 Smit Beti - 1342
 Snouden Edvard - 172
 Sokolović Mehmed Paša - 646
 Sokrat – 205
 Solejmani Kasem – 42, 660
 Solomon – 369
 Soto Domingo - 122
 Spartak – 78, 108, 989
 Spurije Postumije Albin - 608
 Staljin Josif Visarionovič – 255, 468, 614, 616,
 648, 649, 650, 690, 1012
 Starinov Ilja - 367
 Stefan Vojislav - 264
 Stepanov Jevgenij - 887
 Sterling Dejvid - 394
 Stokić Stanojlo - 106
 Stoltenberg Jens – 944, 948
 Suarez Francisko - 122
 Subotin Serafim – 889
 Sula Lucije Kornelije - 611
 Sulejman I – v. Sulejman Veličanstveni
 Sulejman Veličanstveni – 646
 Sulejmani Kasem – v. Solejmani Kasem
 Sun Cu – 63, 149, 165, 201, 203, 347, 967
 Sun Kvan - 611
 Surikov Mihail – 736
 Sutjagin Nikolaj - 854
 Suvorov Aleksandar – 476, 1011
 Sveti Andrija Prvozvani - 772
 Sveti Avgustin - 122
 Sveti Rejmond od Penaforta - 122
 Svjatoslav Igorovič - 260

Š

Šapošnjikov Boris - 616
 Šarac Ljubomir - 741
 Šarl I Anžujski - 1255
 Šarl IV - 115
 Šarl VII Pobednik - 370

Šarl IX - 1020
 Šarl Burgundski - 1255
 Šerbijus Artur - 601
 Šerman Vilijam – 154
 Šigemicu Mamori - 1082
 Šilo Lidija - 649
 Šilo Petar - 649
 Širak Žak - 1067
 Šivađi – 149
 Šmit Hans Tilo - 602
 Šostakovič Dmitrij - 1340
 Šrapnel Henri - 502
 Štirclic Maks – 358
 Šubić Zrinski Nikola - 646
 Šulgi – 369
 Švitkin Jurij - 1316

T

Tacit – 205, 671
 Taker Viljem - 469
 Talalihin Viktor - 888
 Tamerlan – 609, 622, 989, 1010
 Tanasić Milorad - 887
 Tavrini Lidija – v. Šilo Lidija
 Tavrini Petar – v. Šilo Petar
 Tejlor Čarls - 400
 Teleki Pal - 273
 Temudžin – v. Džinis-kan
 Teodorik I - 81
 Teodosije I - 1008
 Timur Lenk – v. Tamerlan
 Tisaferm - 370
 Tit Veturije Kalvin – 608, 622
 Tito Josip Broz – v. Broz Josip Tito
 Tjudor Henri – v. Henri Tjudor
 Tjuring Alan - 602
 Tokugava Ijejasu - 205
 Tolstoj Lav - 64
 Toma Akvinski - 122
 Tomić Miodrag – 851, 852
 Topradžijev, pilot - 851
 Torn Endrju - 1000

Torvarld Hajnc - 737
 Trajan Decije - 81
 Tramp Donald – 42, 660, 903, 904, 905, 922,
 1002
Tricikl – v. Popov Duško
 Trocki Lav - 689
 Truman Hari – 51, 52, 99, 1000
 Tuđman Franjo - 1067
 Tuhačevski Mihail – 166, 167
 Tukidid - 64
 Tul Hostilije - 259
 Tupikov Vasilij - 359
 Tutmos III – 299
 Tven Mark - 65

U

Ulpijan - 1311
 Umezu Jošičiro - 1082
 Urban II – 206, 207
 Ur-Ninurta - 81
 Utkin Dmitrij - 401

V

Vajt Vilbert - 887
 Valens - 81
 Valgren Lars-Erik – 1183
 Vali, snajperista - 744
 Van Alen Džejms - 946
 Van Riseghen Jan - 1163
 Var Publije Kvintilije - 298
 Vasilije II Bugaroubica - 989
 Vatutjin Nikolaj - 996
 Vauhnik Vladimir - 359
 Vebster Danijel - 135
 Vegener Bernd – 826
 Vercingetoriks - 149
 Vespazijan - 671
 Vilhelm I - 802
 Vilhem II – 881, 990
 Vilijam I Osvajač – 82, 647
 Vilijams Tenesi - 1342

Virijat - 149
 Vitelije – 671
 Vitorija Francisko - 121
 Vlad III – v. Vlad Cepeš
 Vlad Cepeš – 82, 990
 Vlad Drakul – v. Vlad Cepeš
 Vlad Zmajević – v. Vlad Cepeš
 Vlasov Andrej – 343
 Vojislav – v. Stefan Vojislav
 Volf Heronim - 504
 Volpol Robert – 256
 Volter - 64
 Vopicka Čarls – 994
 Vudro Vilson – 1064, 1155
 Vukelić Branko - 358

W

Wally, snajperista – v. Vali, snajperista

Z

Zajcev Vasilij – 737, 740
 Zele Margareta – v. Mata Hari
 Zelenko Jekaterina - 888
 Zelenski Volodimir – 137, 401
 Zmajević Vlad - v. Vlad Cepeš
 Zopir - 607
 Zorge Rihard – 358

Ž

Žan II Dobri - 345
 Žigmund – 647
 Žuge Lian - 611
 Žukov Georgij - 302

Prof. dr Boris Krivokapić
RAT I PRAVO
TEORIJA I PRAKSA ORUŽANIH SUKOBA
I MEĐUNARODNO PRAVO

Izdavači

Udruženje pravnika Republike Srpske
Akademija nauka i umjetnosti Republike Srpske
Fakultet bezbednosti Univerziteta u Beogradu

Za izdavače

Akademik prof. dr Vitomir Popović
Akademik prof. dr Rajko Kuzmanović
Prof. dr Vladimir Cvetković

Grafičko oblikovanje

Daniel Grujić

Štampa

Markos Design & Print Studio
Banja Luka

Za štampariju

Igor Jakovljević

Slika na korici: Vasilij Surikov (1848–1916) „Jermak Timofejevič osvaja Sibir“, 1895. g.,
Državni ruski muzej, Sankt Peterburg – Василий Суриков (1848–1916), „Покорение Сибири
Ермаком Тимофеевичем“, 1895 г., Государственный Русский музей, Санкт-Петербург

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна и универзитетска библиотека
Републике Српске, Бања Лука

341.3:355.3

КРИВОКАПИЋ, Борис, 1958-

Rat i pravo : teorija i praksa oružanih sukoba i međunarodno pravo / Boris Krivokapić ; glavni urednici Vitomir Popović, Rajko Kuzmanović, Vladimir Cvetković.
- Banja Luka : Udruženje pravnika Republike Srpske : Akademija nauka i umjetnosti Republike Srpske ; Beograd : Fakultet bezbednosti Univerziteta, 2023 (Banja Luka : Markos Design & Print Studio). - 1549 стр. ; 26 cm

Насл. на спор. насл. стр. : War and law : theory and practice of armed conflicts and international law. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Библиографија: стр. 1345-1442. - Регистри.

ISBN 978-99976-198-0-8

COBISS.RS-ID 138939137